СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LXIV

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE
L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

LXIV

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction
Dr Nedeljko Bogdanović, dr Milan Dragičević,
dr Miroslav Nikolić, dr Dragoljub Petrović,
dr Slobodan Remetić

Rédacteur en chef
SLOBODAN REMETIĆ

BELGRADE
2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

LXIV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Петровић,
др Слободан Реметић

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2017

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез Михаилова 36

Компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студенстски трг 13
chigoja@eunet.rs
www.chigoja.co.rs

CIP – Каталагозација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80

СРПСКИ дијалектолошки зборник – Recuel de dialectologie serbe /главни уредник Слободан Реметић. – 1905, књ. 1–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1905 – (Београд : Чигоја). – 24 cm.

Годишње

ISSN 0353-8257 = Српски дијалектолошки зборник

COBISS.SR-ID 18167554

С А Д Р Ж А Ј

Стр.

Т а њ а М и л о с а в љ е в и ћ: Лексика српског призренског говора 1–601

Д р а г о љ у б З л а т к о в и ћ: Допуна Речнику пиротског говора 603–993

Б и љ а н а С а в и ћ: Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке) 995–1066

Тања Милосављевић

ЛЕКСИКА СРПСКОГ ПРИЗРЕНСКОГ ГОВОРА

САДРЖАЈ

Предговор 11

УВОД 13
Језичка слика света 13
Дијалекатска језичка слика света српског призренског говора 22
Српски призренски говор 28
Лексика српског призренског говора 34
Методологија 37
Структура рада 41

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ *ЧОВЕК* 44
ЛСП *ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА* 47
I. ТГ делови тела 52
I. 1. ТПГ назива делова тела 55
I. 1. 1. ТМГ назива главе и њених делова 55
I. 1. 2. ТМГ назива врата и трупа 59
I. 1. 3. ТМГ назива екстремитета 62
I. 2. ТПГ назива костију 65
I. 3. ТПГ назива унутрашњих органа 66
I. 3. 1. ТМГ назива органа за варење 66
I. 3. 2. ТМГ назива органа за дисање 67
I. 3. 3. ТМГ назива циркулаторних органа 67
I. 3. 4. ТМГ назива органа имуног система 68
I. 3. 5. ТМГ назива органа за мокрење 68
I. 3. 6. ТМГ назива мушких полних органа 68
I. 4. ТПГ назива појава на кожи 68
I. 4. 1. ТМГ назива рожнатих творевина 69
I. 4. 2. ТМГ назива израштаја на кожи 70
I. 4. 3. ТМГ назива ожиљака на кожи 70
I. 5. ТПГ назива телесних течности 71
II. ЛСГ придева који означавају телесне особине 73
II. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’изглед’ 76

II. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом ’раст’ 78
II. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом ’ухрањеност’ 80
II. 4. ЛСПГ придева са хиперсемом ’телесни састав’ 81
II. 5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком. 83
II. 6. ЛСПГ придеви који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела 85
II. 7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже 89
II. 8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина 91
II. 9. ЛСПГ придева који карактеришу човека према начину говора. 92
III. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама. 95
III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’изглед’ 98
III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’раст’. 101
III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’ухрањеност’ 103
III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’високи раст / прекомерна ухрањеност’ 105
III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесни састав’. 107
III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесни недостатак’. . . . 108
III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’делови тела’ 112
III. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’особине коже’. 114
III. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесне излучевине’. 116
III. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом ’начин говора’ 117
IV. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту. . . . 120
IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’детињство’. 122
IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’младост’. 126
IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’зрело доба’ 128
IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’старост’ 129
IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’особа истих година’ 130
V. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења 131
V. 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’говори’ 133
V. 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’разговара’ 137
V. 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’подстиче’. 140
V. 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’досађује говором’. 141
V. 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’изражава однос’ 142
ЛСП *ПСИХИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА*. 146
I. ЛССП *темперамент* 150
I. 1. ЛСГ именица са хиперсемом ’ћудљива особа’. 152

I. 2. ЛСГ именица са хиперсемом ’плаховита особа’ 154
I. 3. ЛСГ именица са хиперсемом ’несташна, немирна особа’ . 156
I. 4. ЛСГ именица са хиперсемом ’враголаста особа’. 161
I. 5. ЛСГ именица са хиперсемом ’брбљива особа’ 163
I. 6. ЛСГ придева са хиперсемом ’чудан’. 165
I. 7. ЛСГ именица са хиперсемом ’брза, непромишљена особа’ 165
I. 8. ЛСГ придева са хиперсемом ’окретан, сналажљив’ 166
I. 9. ЛСГ именица са хиперсемом ’окретна, сналажљива особа’. 167
I. 10. ЛСГ именица са хиперсемом ’трома особа’. 167
I. 11. ЛСГ придева са хиперсемом ’умиљат’ 168
I. 12. ЛСГ придева са хиперсемама ’осећајан / безосећајан’ . . . 168
I. 13. ЛСГ именица са хиперсемом ’осећање’ 175
13. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’позитивно осећање’ . 177
13. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’негативно осећање’. . 182
II. ЛССП *карактер* 193
II. 1. ЛСГ придева са хиперсемом ’вољне особине’ 194
II. 1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’вољан’. 194
II. 1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемама ’храбар / плашљив’. 195
II. 2. ЛСГ именица са хиперсемом ’вољне особине’. 195
II. 2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’упорна особа’ 196
II. 2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’храбра особа’ 198
II. 3. ЛСГ придева са хиперсемом ’моралне особине’ 199
II. 3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’добар’ 199
II. 3. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом ’лош’ 202
II. 4. ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’. 203
II. 4. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’добра особа’ 203
II. 4. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лоша особа’. 204
II. 4. 3. ЛСПГ именица са хиперсемама ’поштена / непоштена особа’ 208
II. 4. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’бесрамна особа’ . . . 210
II. 5. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према другим људима’ 213
II. 5. 1. ЛСПГ именица са хиперсемама ’предусретљива / непредусретљива особа’. 214
II. 5. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’ наметљива особа’ . 215
II. 5. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’недружељубива особа’ 217
II. 5. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’непоуздана особа’. . 218
II. 5. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лицемерна особа’ . . 219
II. 5. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лукава особа’ 220
II. 5. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лажов’ 222

II. 5. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’сплеткарош’ 223
II. 5. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’преварант’ 223
II. 6. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према себи’. 224
II. 6. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’охола особа’ 224
II. 6. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’хвалисава особа’. . . 225
II. 7. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према раду’. 225
II. 7. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’вредна особа’ 226
II. 7. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лења особа’ 228
II. 8. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према новцу’ 234
II. 8. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’дарежљива особа’. . 235
II. 8. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’расипна особа’ 236
II. 8. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’шкрта особа’ 237
II. 8. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’похлепна особа’. . . 238
II. 9. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према храни’ 240
II. 9. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’прождрљива особа’ 240
II. 9. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’гадљива особа’ 244
II. 10. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према личној хигијени’ 246
II. 10. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’уредна особа’ 246
II. 10. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’неуредна особа’ . . 247
II. 11. ЛСГ именица са хиперсемом ’начин понашања’ 250
II. 12. ЛСГ глагола са хиперсемом ’осрамоти се’ 252
III. ЛССП *способности* 256
III. 1. ЛСГ придева са хиперсемом ’интелектуалне способности’. 257
III. 2. ЛСГ именица са хиперсемом ’интелектуалне способности’. 264
III. 3. ЛСГ придева са хиперсемом ’психомоторне способности’. 273
ЛСП *СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА* 277
I. ЛСГ именица са хиперсемом ’национална и верска припадност’ 280
I. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’припадник одређеног народа’. 282
I. 1. 1. ЛСМГ ’припадник српске националности’ 282
I. 1. 2. ЛСМГ ’припадник друге нације’ 284
I. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’припадник одређене вере’ 289
I. 2. 1. ЛСМГ ’православац’ 290
I. 2. 2. ЛСМГ ’иноверац’. 290
II. ЛСГ именица са хиперсемом ’професија’ 295
II. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’војска’. 300
II. 1. 1. ЛСМГ ’војник нижег звања’ 302

II. 1. 2. ЛСМГ ’војник вишег звања’ 305
II. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’религија’. 308
II. 2. 1. ЛСМГ ’православни духовник’. 309
II. 2. 2. ЛСМГ ’муслимански духовник’ 314
II. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’финансије’ 317
II. 3. 1. ЛСМГ ’шеф финансија’. 319
II. 3. 2. ЛСМГ ’благајник’. 319
II. 3. 3. ЛСМГ ’порезник’ 320
II. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’право’ 321
II. 4. 1. ЛСМГ ’председник суда’ 322
II. 4. 2. ЛСМГ ’судија’. 322
II. 4. 3. ЛСМГ ’правни заступник’. 323
II. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обезбеђење и заштита’ . . 324
II. 5. 1. ЛСМГ ’виши полицијски службеник’. 325
II. 5. 2. ЛСМГ ’нижи полицијски службеник’. 325
II. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’здравство’. 328
II. 6. 1. ЛСМГ ’лекар’ 328
II. 6. 2. ЛСМГ ’апотекар’. 329
II. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’просвета’. 329
II. 7. 1. ЛСМГ ’просветни радник’. 330
II. 7. 2. ЛСМГ ’члан школске управе’ 333
II. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’тумачење језика’ 333
II. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’уметност’ 334
II. 9. 1. ЛСМГ ’свирач’ 334
II. 9. 2. ЛСМГ ’играчица’ 337
II. 9. 3. ЛСМГ ’артист, вештак’. 338
II. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом ’грађевинарство’. 339
II. 10. 1. ЛСМГ ’грађевински радник’ 340
II. 10. 2. ЛСМГ ’надзорник грађевинских радова’. 341
II. 10. 3. ЛСМГ ’грађевински инжењер’ 342
II. 11. ЛСПГ именица са хиперсемом ’занатство’. 342
II. 11. 1. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач метала’. 347
II. 11. 2. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач дрвета’ 349
II. 11. 3. ЛСМГ ’прерађивач прехрамбених производа’. 352
II. 11. 4. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач вуне’ 356
II. 11. 5. ЛСМГ ’прерађивач кострети’ 357
II. 11. 6. ЛСМГ ’прерађивач коже’. 357
II. 11. 7. ЛСМГ ’прерађивач конопље’. 357
II. 11. 8. ЛСМГ ’произвођач одеће’ 358
II. 11. 9. ЛСМГ ’произвођач обуће’ 359
II. 11. 10. ЛСМГ ’уметнички занатлија’. 361

II. 11. 11. ЛСМГ ’услужни занатлија’ 362
II. 12. ЛСПГ именица са хиперсемом ’услужне делатности’. . . 364
II. 12. 1. ЛСМГ ’гостионичар’ 365
II. 12. 2. ЛСМГ ’кувар’ 367
II. 12. 3. ЛСМГ ’слуга’ 368
II. 12. 4. ЛСМГ ’носач’ 369
II. 12. 7. ЛСМГ ’делатник у области снабдевања водом’ . . . 370
II. 12. 8. ЛСМГ ’делатник у области комуникација’. 371
II. 12. 9. ЛСМГ ’јавни објављивач’ 371
II. 13. ЛСПГ именица са хиперсемом ’трговина’ 371
II. 13. 1. ЛСМГ ’трговац одређеном робом / продавац’ 373
II. 13. 2. ЛСМГ ’препродавац’ 375
II. 13. 3. ЛСМГ ’трговачки посредник’ 376
II. 14. ЛСПГ именица са хиперсемом ’превоз’ 377
II. 14. 1. ЛСМГ ’превозник у друмском саобраћају’ 377
II. 14. 2. ЛСМГ ’превозник у воденом саобраћају’. 378
II. 14. 3. ЛСМГ ’превозник у железничком саобраћају’ 379
II. 15. ЛСПГ именица са хиперсемом ’пољопривреда’. 379
II. 15. 1. ЛСМГ ’земљорадник’. 381
II. 15. 2. ЛСМГ ’сточар’ 384
II. 16. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лов и риболов’ 386
II. 16. 1. ЛСМГ ’ловац’ 386
II. 16. 2. ЛСМГ ’риболовац’ 386
II. 17. ЛСПГ именица са хиперсемом ’печалбарство’. 387
III. ЛСГ именица са хиперсемом ’социјални статус’ 392
III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’титуле’. 394
III. 1. 1. ЛСМГ ’владар’. 395
III. 1. 2. ЛСМГ ’племић / великопоседник’. 396
III. 1. 3. ЛСМГ ’припадник грађанске класе’. 397
III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’дужности’ 397
III. 2. 1. ЛСМГ ’управник / старешина административне
јединице’ 399
III. 2. 2. ЛСМГ ’високи државни службеник’ 400
III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’материјални положај’. . . 403
III. 3. 1. ЛСМГ ’богата особа’. 404
III. 3. 2. ЛСМГ ’сиромашна особа’. 405
III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’образовни статус’. 409
III. 4. 1. ЛСМГ ’образована особа’. 410
III. 4. 2. ЛСМГ ’необразована особа’. 411
III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’духовни статус’ 412
III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’брачни статус’. 414

III. 6. 1. ЛСМГ ’разведена особа’ 416
III. 6. 2. ЛСМГ ’удова особа’ 417
III. 6. 3. ЛСМГ ’особа у ванбрачном односу’ 418
III. 6. 4. ЛСМГ ’друга жена’ 419
III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’место рођења / пребивања’ 419
III. 7. 1. ЛСМГ ’становник села / становник града’ 420
III. 7. 2. ЛСМГ ’староседелац / досељеник’ 422
III. 7. 3. ЛСМГ ’особа из истог краја’ 422
IV. ЛСГ именица са хиперсемом ’социјална улога’ 425
IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога у примарној групи’ 428
IV. 1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога члана породице’ 429
IV. 1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога ученика’ 449
IV. 1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога пријатеља’ . . 451
IV. 1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога комшије’ . . . 454
IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога друштвеног агрегата’ 455
IV. 2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога купца’ 455
IV. 2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога путника’ 456
IV. 2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога болесника’ . . 457
IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обичајна / обредна улога’. 459
IV. 3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога госта’ 460
IV. 3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога домаћина’ . . 462
IV. 3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у свадбеном обреду’ 463
IV. 3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у славском обреду’ 480
IV. 3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у паганским ритуалима’ 482
IV. 3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога врача’ 483
IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’правно прописана улога’ . 487
IV. 4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у парничном поступку’ 488
IV. 4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у облигационом односу’ 490
IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’антисоцијална личност’ 491
IV. 5. 1. ЛСМГ ’алкохоличар’ 492
IV. 5. 2. ЛСМГ ’коцкар’ 493

IV. 5. 3. ЛСМГ ’разбојник’ 494
IV. 5. 4. ЛСМГ ’убица’. 494
IV. 5. 5. ЛСМГ ’затвореник’ 495
V. ЛСГ именица са хиперсемом ’родбински односи’. 500
V. 1. ЛСПГ ’крвно сродство’ 506
V. 1. 1. ЛСМГ ’сродник у директној линији’ 506
V. 1. 2. ЛСМГ ’сродник у побочној линији’ 509
V. 2. ЛСПГ ’тазбинско сродство’. 518
V. 2. 1. ЛСМГ ’родбински односи настали удајом’ 521
V. 2. 2. ЛСМГ ’родбински односи настали женидбом’. 524
V. 2. 3. ЛСМГ ’родбински односи настали пријатељењем’. . 527
V. 2. 4. ЛСМГ ’родбински односи настали поновном удајом / женидбом’ 528
V. 3. ЛСПГ ’адоптивно сродство’ 529
V. 4. ЛСПГ ’духовно сродство’ 529

ЗАКЉУЧАК 533
Семантичка организација и вербална репрезентација концепта *човек* на призренској језичкој слици света (лексичко-семантичка структура асоцијативног поља *човек*) . . 550

ЛИТЕРАТУРА. 569
Summary 600

Предговор

Монографија *Лексика српског призренског говора* представља допуњену верзију докторске дисертације, одбрањене на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 3. септембра 2016. године, пред комисијом у саставу: проф. др Радивоје Младеновић (ментор), проф. др Рајна Драгићевић и проф. др Никола Рамић.

С великом одговорношћу и стрепњом приступила сам обради лексичког система српског призренског говора који хронолошки припада првој половини XX века, али је несумњиво да стање приказано у Чемерикићевој картотеци, која је основни лексички извор истраживања, представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду. *Збирка речи из Призрена* Д. Чемерикића нуди богатство лингвистичких факата и изванјезичких илустрација. Над оваквим језичким материјалом отвара се широки дијапазон приступа проблему и могућност вишеаспектног сагледавања анализираних појава, тако да ме је свакодневна активност истраживања и разоткривања призренског човека, његовог некадашњег живота, света који га је окруживао, начин његовог размишљања и комуникације испуњавала узбуђењем и радошћу. Свака одредница из збирке скрива читав комплекс историјских, културних, етнографских, социјалних, психолошких црта, које одају дух времена и простора и које у свести истраживача оживљавају град Призрен и његово становништво различитог етничког састава, другачијих култура и несродних језика. Престоница српских царева, значајно средњовековно привредно средиште, османлијски административни, трговачки и занатлијски центар, Призрен је град бурне прошлости на чијој се територији сусрећу Исток и Запад, што је оставило дубоког трага на културу, обичаје и говор Призренаца и на економску и социјалну сферу чаршијског живота крајем XIX и у првој половини XX века. Димитрије Чемерикић је успео да урбану атмосферу сликовито дочара, да тај ухваћени историјски тренутак фиксира и да га материјализује у лексикографско сведочанство о Призрену који само пола века после њега такав више није и о Призренцима каквих више тамо нема.

Избором теме *Лексика српског призренског говора* и одабиром грађе превасходно сам желела да се одужим академику Слободану Реметићу, који је српској науци отворио магичну кутију у којој је похрањен један давно нестали свет, отворио збирку речи у којој је ухваћен одсјај укрштања различитости у јединствени, хомогени менталитет Призренаца и замрзнута слика

призренске стварности на преласку из XIX столећа у XX век, а савременог истраживача увео у призренско лексичко царство и понудио му чаролију упознавања са, данас, расутим његовим благом. Знајући колико је професору Реметићу важан Чемерикићев лексикон, самим тим што се његова студија о српском призренском говору (*Срӣски ӣризренски говор I (гласови и облици)*) заснива на овом материјалу, намеравала сам да Чемерикићев лексички корпус преточим у речник и да лексичко-семантичким описом грађе свом професору и руководиоцу пројекта на којем радим изразим дубоко осећање признања за учињено добро.

Неизмерну захвалност дугујем свом ментору, проф др Радивоју Младеновићу, који је са пуно стрпљења и такта пратио мој рад на изради докторске дисертације, који ме је вешто мотивисао и подстицао, пружио ми потпуну слободу у композиционом и садржинском обликовању рада, охрабривао ме и уливао истраживачко самопоуздање до последње странице и уз чију сам несебичну стручну помоћ и немерљиву моралну подршку покушала да проникнем у мишљење и језик призренског човека, спознала менталитет призренских Срба и ближе упознала начин њиховог живота на размеђи XIX и XX века.

Члановима комисије, проф. др Рајни Драгићевић и проф. др Николи Рамићу срдачно захваљујем на корисним сугестијама, које сам узела у обзир припремајући рад за објављивање.

Снежани Петровић и колегама са одсека за етимолошка истраживања Института за српски језик САНУ захваљујем на свесрдној помоћи и колегијалној сарадњи у вези са преузимањем грађе.

Професору Срети Танасићу велико хвала за професионално разумевање и људску великодушност.

Посебну захвалност упућујем проф. Недељку Богдановићу, са којим непосредно сарађујем у Центру за научноистраживачки рад Универзитета у Нишу и САНУ, чије ми је присуство уливало истраживачку сигурност, а проницљива тумачења језичких појава стваралачки инспирисала.

Инжењеру електотехнике Милету Ранђеловићу из Рачунарско-информационог центра Универзитета у Нишу захвална сам за графичко обликовање закључне схематске презентације и комплетно техничко дотеривање рада.

Осећање дубоког поверења и искреног пријатељства изражавам према дивној колегиници Ани Савић Грујић, са којом делим не само радни простор и радне задатке, већ и професионалне и личне несигурности, истраживачко надахнуће и стваралачко усхићење.

Породици захваљујем на духовном спокојству и снажној емотивној подршци из које сам црпла потребну енергију за писање овога рада.

Ниш, јануара 2017.

УВОД

Језичка слика света

Савремена лингвистичка теорија оперише појмом *језичка слика света*, чија је репрезентација и интерпретација један од кључних задатака модерних научних истраживања и предмет актуелних испитивања и описивања националних језика и народних говора.

Примитивне представе о објективној стварности у процесу антропогенезе сматрају се првим сликама света, али појам слике света у научну парадигму и филозофску расправу улази тек крајем XIX и почетком XX века. У хуманистичким наукама термин *слика света* означава представу о свету одражену у људском сазнању. Слика света резултат је духовних и менталних активности, одраз је човековог поимања и разумевања стварности и његове интеракције са светом који га окружује. Сложеним психичким процесима (спознајом, мишљењем, преосмишљавањем) човек прерађује информације из спољашњег света, пропуштајући их кроз призму властите индивидуалности и на тај начин формира слику света коју рефлектује кроз одређену активност (језичка комуникација, уметност, религија, мит, ритуал, фолклор) (Апресян 1995а: 45). Когнитивним процесима слика света прераста у својеврсни систем људског сазнања и искуства и постаје носилац и преносилац колективног културног кода. Систем знања о објективној стварности у свести човека одговара појму слике света и у хуманистичким наукама (филозофији, психологији, културологији, когнитологији, лингвистици) означава се различитим терминима и тумачи са више аспеката.[1]

Најраспрострањенији је појам *слика света (картина мира)*, који аутори интерпретирају као субјективни одраз објективне стварности, као скуп свих сазнања уобличених у колективној свести (Небольсина 2005: 302; Попова, Стернин 2007: 36), као смислено моделирање реалности у складу са представом о свету (Небольсина 2005: 302; Соколова, Гурина 2010: 84), као глобално поимање које лежи у основи човековог погледа на свет, које репрезентује суштинска својства света у свести носилаца и представља резултат свих духовних активности човека (Босова 2015: Автореф.), а као њена

[1] У руској науци користе се термини *картина мира*, *образ мира, схема реальности, модели универсума, когнитивная карта, модель мира, информационная модель действительности, концептуалиная модель* (Базарова 2012: 490).

важна својства наводе се интегралност, космолошка оријентисаност, смисленост, инваријантност, субјективност, актуелност, континуитет, стабилност, динамичност, непотпуна експликација, унутрашња безусловна истинитост за субјекта (Сулейменова 1989: 47; Босова 2015: Автореф.).

Неуједначеност оперативних појмова најизразитија је у домену лингвокултурологије, где се синонимно користе појмови *национална слика света (национальный образ мира), модел света (модель мира), менталитет, мапирање света (the mapping of the world)*. Централни појмови у когнитивној лингвистици су *концептуализација* и *категоризација*, два најактивнија ментална процеса непосредно повезана са формирањем система знања (слике света) у виду концепата и категорија. Когнитивисти, стога, употребљавају појам *концептосфера*, који није идентичан општем значењу појма *слика света*, већ подразумева менталне јединице које чине идентификациону базу сазнања и мишљења (Попова, Стернин 2007: 30) и односи се на свеукупност концепата једне нације (Лихачев 1993: 5), на сферу мисли и знања, која, с једне стране, одражава менталитет као специфичан начин разумевања и перципирања стварности и карактеристичне когнитивне стереотипе сазнања конкретне личности, социјалне или етничке групе, а с друге стране се налази под његовим сталним утицајем (Есмурзаева 2008: 56). Менталитет и концептосфера образују когнитивну или концептуалну националну слику света (Есмурзаева 2008: 56)[2], која представља когнитивну матрицу за разумевање реалности (Семейн, Тарасова 2005: 12), а у науци је дефинисана као „ментальный образ действительности, сформированный когнитивным сознанием человека или народа в целом и являющийся результатом как прямого эмпирического отражения действительности органами чувств, так и сознательного отражения действительности в процессе мышления“ (Попова, Стернин 2007: 37). Непосредна когнитивна слика света истовремено је и апстракција и когнитивно-психолошка реалност која се манифестује у менталним активностима народа, у његовом понашању и комуникацији, устаљеним обрасцима понашања у стереотипним ситуацијама, огледа се у уопштеним ставовима, општем мишљењу и типизираним исказима. Секундарним знаковним системима концептосфера се фиксира, непосредна когнитивна слика света испољава се кроз форму и материјализацијом постаје индиректна, а свој најдубљи израз налази у језику. Део концептосфере изражен језичким знаком руски лингвисти когнитивистичке оријентације

[2] Аутори уочавају извесне дивергенције између појмова концептосфере и менталитета и са когнитивистичког становишта посматрају их као посебне појаве. За разлику од концептосфере која је скуп мисаоних јединица прикупљених у процесу националне колективне спознаје, менталитет је повезан са сфером вредновања и оцене. Менталитет је општа слика света која настаје на основу природних предиспозиција и социјално условљеним факторима, укључује вредносну оријентацију, захвата дубље нивое индивидуалне и колективне свести и налази се у дубљим слојевима људске психе (Прохорова 2009: 17).

називају *језичким семантичким простором*, који је ужи појам од концептосфере с обзиром на чињеницу да немају све мисаоне слике (концепти) адекватан језички израз (Попова, Стернин 2007: 44). Са овим кореспондира појам *језичка слика света*, којим се идентификује вербализовани сегмент концептуалне слике света, односно део слике света репрезентован језичким јединицама.[3]

Језичка слика света (ЈСС) у фокусу је савремених лингвистичких посматрања и у жижи словенске језичке научне парадигме[4], у оквиру које налазимо различита виђења и бројна теоријска одређења овог феномена.[5] На почетној инстанци увиђа се дистинкција између објективне и субјективне оријентације у научном поимању ЈСС.[6] Представници објективистичког правца сматрају да језик одражава реални свет објективно и адекватно, да је у суштини референције корелација између света предмета и света појмова, односно објективне стварности и њеног одраза у човековом мишљењу, да слика света реализује индивидуално и колективно знање и да се саодноси са свеукупним знањем човечанства у одређеном историјском периоду (Колшаский 1990: 4), да су различитости, евидентне на националним ЈСС, само привид а не израз неког посебног националног духа (Серебренников 1988: 139). Компромисни прелаз представља виђење да је слика света реална представа о свету и човеку својствена члановима одређене друштвено-културне заједнице на одређеној

[3] Језик има двоструку функцију у формалној реализацији слике света – учествује као семиотички знак преко којег се она чита и као средство фиксације мисаоног садржаја (Герасименко 2014: 319).

[4] Интерес лингвиста за проучавање ЈСС по мишљењу Г. С. Самојлове изазван је променом вредносних оријентација у науци, хуманизацијом науке крајем XX и почетком XXI века, јачањем људског фактора у лингвистици, усмеравањем ка проблему формирања и развитка језичке личности, схватањем језика као социјалног чиниоца националне идентификације, ширењем и утврђивањем језичких контаката који воде контрастирању језичких система и увиђању специфичности националних језика и националних погледа на свет (Сомойлова 2007: 282).

[5] Историјат појма језичке слике света и његово поимање у савременој лингвистици представљени су у прегледним чланцима П. А. Небољсине (2005), Ј. Л. Воротњикова (2006), М. А. Серјогине (2007), Ж. Б. Есмурзајеве (2008); Н. Н. Зенегине (2008), Т. П. Чепелове (2009), М. Е. Чижове (2011), Н. Н. Гончарове (2012), Т. А. Смирнове (2012), А. Р. Габасове и Ф. Г. Фаткулине (2013). Осврт на схватање језичке слике света у руској лингвистици налазимо у судији из лексичке семантике С. Ристић и М. Радић Дугоњић *Реч. Смисао. Сазнање* (1999) и у књизи Р. Драгићевић *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* (2010).

[6] Још се средином XIX века у науци о језику увиђа дистинкција између реалних и субјективних представа и њихових одраза у лексичком значењу, као „ближайшего“ (језичко) и „дальнейшего“ (научно) (А. А. Потебней). Разграничење између уобичајеног, свакодневног и научног значења речи евидентно је и у првој половини XX века – „повседневное, широкое понятие“ и „научное понятие“ (Д. П. Горский); „житейское“ и „научное понятие“ (А. В. Брушлинский, Л. С. Выготский) (Балашова 2005: Аутореф.).

историјској етапи њеног развоја, а ЈСС вербални одраз свеукупног људског знања о објективној стварности (Касевич 2004: 78).

Насупрот објективистички усмереном гледишту је став субјективиста, проистекао из антропоцентричности и етноцентричности језичке природе, да сваки језик представља особену ЈСС (Небольсина 2005: 303). У тумачењу ЈСС и њеног одраза у језичкој структури аутори субјективистичког опредељења полазе од Хумболтове поставке о унутрашњој форми језика[7] и развијају идеју о језику као креатору слике света, која се обликује под утицајем историјских догађаја, географских услова и етно-психолошких карактеристика сваког народа. Америчка етнолингвистичка школа неохумболтоваца (Е. Сепир, Б. Ворф) поставља хипотезу лингвистичког релативитета, која се базира на убеђењу да људи виде свет кроз призму сопственог језика и да реални свет постоји у мери у којој је одражен у језику. С обзиром на чињеницу да сваки језик репрезентује стварност на свој начин, језици се међусобно разликују својим језичким сликама света. Ову претпоставку разрађује Ј. Вајсгербер, који конципира језик као „средњи свет“ који стоји између објективне стварности и свести, као креативну силу активну у свим сферама духовног живота и први у науку уводи термин *језичка слика света,* истичући њен субјективно-национални карактер и потпнуно је одвајајући од објективне, научне слике света. Његова теорија језичке слике света (Weltbild der Sprache) произлази из уверења да лексикон једног језика представља скуп свих знаковних јединица и појмовних садржаја којима располаже конкретна језичка заједница и да се у лексичком систему (систему лексичких поља) језика више него у другим језичким структурама открива специфичан поглед на свет носилаца сваког конкретног језика (према Красноярцев 2008: 6–10).[8] Неохумболтовску традицију деведесетих година XX века настављају и усавршавају представници Московске семантичке школе (И. А.Мељчук, Ј. Д. Апресјан, В. Ј. Апресјан, И. М. Богуславски, О. Ј. Богуславскаја и др.), који заступају тезу о лексикону као језичкој манифестацији националне слике света и истичу значај систематског и теоријског описивања лексичке семантике, а језик посматрају као средство кодирања и декодирања информација садржаних у значењу лексема (Апресян 1995: 3). Утемељивач овог лингвистичког правца Ј. Д. Апресјан своју концепцију ЈСС базира на ставу да сваки појединачни језик одражава одређени начин перцепције и организације

[7] В. фон Хумболт језик доживљава као духовну силу, суштину постојања, која делује у човековом сазнању и обликује се у мишљењу, у самом човеку а не у спољашњој средини (Маслова 2001: 59).

[8] Гледишта блиска овоме појављују се у савременој когнитивистичкој теорији, где се лексичко-фразеолошком систему приписује водећа улога језичког репрезента ЈСС, мада се у потпуности не искључује утицај националних црта и на синтаксички, морфолошки и фонетски ниво језика или на поједине њихове категорије (Вежбицкая, Апресян, Корнилов).

(концептуализације) света, да систематизована значења експлицирана језиком изражавају јединствену колективну фолозофију својствену носиоцима датог језика, да је модел концептуализације стварности делимично универзалан, а делом национално-специфичан, што ЈСС одваја од научне и чини је „наивном“, не у смислу одраза примитивних представа већ због тога што рефлектује суштински, обичан, вековним искуством прожет поглед на свет и ствари из реалног окружења, који се супротставља њиховом научном схватању и објашњењу (Апресян 1995: 67).[9]

Овом становишту блиско је тумачење О. А. Корнилова, који под ЈСС подразумева пре свега лексичко-фразеолошки систем језика у којем је фиксиран национални поглед на свет, док је синтакса само начин функционисања лексичких средстава, при чему и другим сегментима језичке структуре (морфологији, фонетици) не одриче улогу извора информација о националном менталитету. У монографији *Языковые картини мира как производные национальных менталитетов* (2003) аутор раздваја два конвергентна приступа проучавању слике света (објективистички и субјективистички) и терминолошки дистанцира објективну и субјективну слику света. Термин *језичка слика света* изводи из метафоричке сфере и даје му научни карактер. Проширујући објективистичку схему човек – мишљење – знање – објективни свет, укључује у категорију сазнања логичко-појмовну, сензорно-рецептивну, емоционално-вредносну и митолошку компоненту, односно механизме мишљења, осећања, фантазије и вредновања, чиме признаје утицај субјективног фактора, под којим се објективна стварност прелама у свести човека и ЈСС квалификује као субјективну. Предност даје појму *национална језичка слика света*, с обзиром на чињеницу да ЈСС фиксира резултате опажања, осмишљавања и разумевања стварности од стране конкретног народа, тако да са културолошког аспекта она испуњава двоструку функцију – чувара илустративног лингвистичког материјала и извора сазнања о националном карактеру и менталитету (Корнилов 2003).

Појам језичке (наивне, националне) слике света усвојен је и темељно разматран у окриљу модерне руске когнитивистике из перспективе лексикологије (лексичке творбе, лексичке семантике и прагматике) и лексикографије (Ј. Д.

[9] У првом тому изабраних радова *Лексическая семантика* (*Избранные труды, том I Лексическая семантика*, 1995) Ј. Д. Апресјан повезују наивну слику света са значењем речи, јер језичко значење не пресликава непосредно реалност, већ рефлектује одређене детаље наивне слике света, карактеристичне за дати народ, која се разликује од логичке, научне слике која је идентична за носиоце различитих језика. Као резултат значењске анализе издвајају се универзалне и карактеристичне националне црте и откривају се неки фундаментални принципи формирања лексичке семантике, на основу које је могуће реконструисати језичку (наивну) слику света сваког народа (Апресян 1995: 630).

Апресјан, Ј. Н. Караулов В. Н. Телија[10], П. В. Чеснаков[11], Е. С. Јаковљева[12], А. Вјежбицка[13], И. А. Стернин и З. А. Попова, А. Д. Шмељев, Ј. С. Степанов[14], О. А. Корнилов, В. И. Карасик); лингвокултурологије (Ј. Н. Караулов, Е. Д. Сулејманова[15], Н. Д. Арутјунова[16], В. А. Маслова[17], Н. Л. Чулкина, Н.

[10] В. Н. Телија ЈСС сматра неизбежним продуктом сазнања који настаје као резултат узајамног деловања мишљења, стварности и језика као средства изражавања мисли о свету у говорном акту, а матафору истиче као једно од најпродуктивнијих средстава њеног обликовања.

[11] П. В. Чеснаков износи тезу о статичној и динамичној слици света. Статичка слика света условљена је устројством језика и запечаћена у речницима и историјски се мења у складу са променама у језичком систему, али је у сваком периоду развоја стабилна. Динамичка слика света манифестује се у говору, текстовима, уметничким формама. Њена је појава повезана са недостацима језичког система, посебно на лексичком плану, јер је немогуће сваку појаву репрезентовати једним нерашчлањеним концептом. Значајну улогу у реализацији динамичке слике света аутор додељује језичкој личности, која обимом свога знања, нивоом познавања језика, прагматичким циљем непосредно утиче на динамику језичке слике света (Чесноков 1989: 68).

[12] Е. С. Јаковљева прихвата теоретска начела Апресјана и ЈСС дефинише као схему перципирања стварности фиксирану у језику и специфичну за сваки колектив (Яковлева 1996: 47).

[13] У интерпретацији А. Вјежбицке ЈСС је својеврсни модел концептуализације стварности, тј. систем кроз историју нагомиланог знања и представа о свету који постоје у свести одређеног народа а изражени су језиком (Вежбицкая, 2000: 35). Њену концепцију и концептуални приступ проучавању ЈСС преузимају лингвисти млађе генерације, представници нове московске школе концептуалне анализе (А. Д. Шмелев, А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина).

[14] Према мишљењу Ј. С. Степанова у сваком природном језику свој одраз налазе историјски, географски, културни, социјални и индивидуални фактори развоја нације, који су перципирани у људском сазнању и подвргнути процесима концептуализације и категоризације, чији је крајњи резултат ЈСС.

[15] Е. Д. Сулејменова метафоричност термина *језичка слика света* види у специфичним цртама националног језика у којима је забележено аутентично историјско искуство одређеног друштва које носиоцима датог језика обезбеђује јединствени поглед на свет, који не одудара од објективне стварности али је допуњен карактеристичним елементима културе тог народа, због чега је ЈСС неодвојива од слике света као што се језик не може разлучити од мишљења.

[16] Лингвокултуролошки приступ ЈСС евидентан је и у радовима Н. Д. Арутјунове, која развој ЈСС прати преко језичког описа аномалних појава (одступања од норме), које представљају специфику културе једне језичке заједнице, при чему је језик репрезент логичке схеме уобичајеног начина размишљања народа.

[17] В. А. Маслова ЈСС разматра у контексту односа језика и културе, квалификујући је као метафору, као посредника између човека и реалности, јер је у националном језику инволвирано читаво историјско искуство одређеног друштва у складу са којим језичка личност гради уникатну слику света, при чему сваки предмет, свака појава или процес добијају вредност у односу на друштвену стварност, начин живота и националну културу одређеног етноса (Маслова 2001: 65). ЈСС је, по њеном мишљењу, општекултурно добро нације којим је условљено комуникативно понашање и схватање спољашњег и унутрашњег света човека, одраз начина језичке и мисаоне активности карактеристичне за једну епоху и за њене духовне, културне и националне вредности.

Ф. Аљефиренко, Ј. И. Зиновјева и Ј. Ј. Јурков[18], К. И. Демидова[19]); етнолингвистике (Н. И. Толостој, С. М. Толстаја, С. Е. Никитина), социолингвистике (Е. А. Балашова); психолингвистике (В. Л. Бољшакова). Основни постулат когнитивистичке интерпретације ЈСС јесте да је она по својој природи апстрактна и да се може анализирати једино њена реализација у конкретном националном језику. Национална језичка слика света поред универзалних елемената садржи идентификационе компоненте које носе информацију о етничким и културним карактеристикама народа који говори датим језиком и представља специфичан и оригиналан модел концептуализације стварности.

Језичка слика света у српској лингвистици постепено се разоткрива различитим когнитивистичким приступима лексичком значењу. Контрастивну анализу језичке слике стварности Украјинаца и Срба са когнитивистичког аспекта спровела је Љ. Поповић (Поповић 2004, 2008), где износи оригинално виђење овог појма и у свом размишљању се удаљава од полазних концепција руских и украјинских аутора. Љ. Поповић сматра да је језичка слика стварности двокомпонентна по својој природи, те да се састоји од индивидуалних прототипичних концепата и од колективних стереотипских, заснованих на семантичкој и интуитивно спознатој енциклопедијској информацији, тј. да се ослања и на наивне представе и на интуитивну спознају (Поповић 2004: 295). У првом делу рада ауторка описује моделе концептуализације простора, и материјалом из украјинског и српског језика илуструје конституисање менталног стереотипа, док у другом испитује основне концепте вербалних стереотипа у језичким сликама стварности два словенска народа. Категорију акционалности Љ. Поповић разматра преко теорије семантичких локализација, коју, такође, у проучавању просторних метафора примењује П. Пипер (Пипер 1997). Појмовним и језичким метафорама као моделима концептуализације стварности бавила се Д. Кликовац у студији *Метафора у језику и мишљењу* (Кликовац 2004). Одраз колективног поимања стварности у значењу речи може се поуздано пратити методом проучавања вербалних асоцијација . Допринос овом типу когнитивистичког истраживања дали су П. Пипер (2003, 2003а, 2004), Р. Драгићевић (2003, 2010), М. Стефановић (2004), аутори *Асоцијативног речника српског језика* (2005), који представља богат извор информација за истраживања из когнитивне лингвистике и

[18] Језик, према Ј. И. Зиновјевој и Ј. Ј. Јуркову, непосредно учествује у два процеса у вези са сликом света. Прво: утиче на формирање језичке слике света и друго: сам језик изражава и експлицира друге човекове слике света. Језичка слика света је израз човекове способности да моделује и структурише слику стварности у одређеној лингвокултуралној заједници (Е. И. Зиновьева, Е. Е. Юрков 2006: 53).

[19] К. И. Демидова, чија је примарна научна област дијалектологија, говоре средњег Урала проучава у лингвокултуролошком контексту и са тог аспекта дефинише ЈСС као поглед на свет етноса или субетноса одређене културе одражен у језику, као систем вредносних оријентација кодираних у асоцијативним компонентама језичких јединица (Демидова 2012: 182).

реконструкцију етнокултуралних стереотипа. Асоцијативну методу као истраживачки поступак примењује Р. Драгићевић у анализи лексиколошких, лингвокултуролошких и когнитивистичких проблема. У књизи *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* ауторка се бави питањем конотације као сегмента лексичког значења, утицајем културе на конотацију лексема, променом лексичког значења под утицајем друштвених промена, културним стереотипним појмовима, концептуализацијом емоција (Драгићевић 2010). Реконструкцију језичког стереотипа на основу концептуализације дома у оквиру ЈСС носилаца српског језика извела је С. Ристић (2012, 2012а, 2013) по теоријском и методолошком узору Лублинске етнолингвистичке школе и поставкама когнитивне етнолингвистике Ј. Бартмињског изложеним у књизи *Језик – Слика – Свет* (2005).

Територијално ограничени сегмент националне језичке слике света у науци је означен термином *дијалекатска језичка слика света* (ДЈСС), под којим се у савременој дијалектологији поима „территориальный вариант государственного вида мира, отражённый в совокупы коммуникативных средств и в системе ценностных ориентаций диалектного общества, как схема восприятия реальности, формировавшаяся в течение многих веков существования социума, ограниченного определённой территорией, имеющего свою историю, определённые природные, экономические, хозяйственные условия жизни, что и обусловило особенности мировосприятия, мировидения, мироощущения диалектного общества определённой местности“ (Демидова 2011: 6). Дијалекатска језичка слика света реализује се у језичком систему носилаца дијалекта, односно дијалекатске личности и представља модел наивног, традиционалног и уникатног поимања објективне стварности једне друштвене заједнице (Демидова 2009: 371). Унутар ДЈСС издвајају се мањи фрагменти, које неки руски дијалектолози називају *региональная языкова картина мира* и интерпретирају као део националне језичке слике света који се одликује сопственим историјским развојем, садржи аутентичне црте које је чине особеном и представља одређену историјско-културну зону (Шуляакина 2014: 36). К. И. Демирова, пак, усваја термине *диалектная микросистема* и *диалектная макросистема*, јер је ДЈСС хетерогена, чини је мноштво народних говора и сваки од њих се одликује специфичним начином језичке репрезентације слике света. Дијалекатски микросистем (частная диалектная микросистема) је минимални систем говора једног социјума, захвата мањи ареал, формиран је под истим историјским условима, садржи црте макросистема коме припада и особености по којима се разликује од других микросистема истог макросистема (Демидова 2014: 35).

Л. Н. Овчињикова не оправдава распрострањен и уходани приступ ДЈСС као подсистему или варијанти конкретног језика, већ ДЈСС сматра

својеврсним гносеолошким и културним феноменом, који има свој сопствени развојни пут који, свакако, није потпуно лишен утицаја националног језика (Овчинникова 2006: 170–171).

Основне одлике ДЈСС произилазе из специфичног начина мишљења и концептуализације стварности дијалекатске личности, који карактерише антропоцентризам, субјективизам, повезаност са спољашњом средином, блискост с природом, конкретност у перцепцији објективне стварности, маштовитост и детаљизација у именовању реалија, висок степен експресивности и емоционалности, актуелизација негативних појава (песимизам) (Овчинникова 2006: 171; Шулякина 2014: 34). Феномен дијалекатске језичке личности добио је статус лингвистичке категорије у руској науци, где је дефинисан као свеукупност социјалних и индивидуалних црта одражених у лексикону, фолклорним текстовима и језичком сазнању представника конкретног народног говора (Иванцова 2002: Автореф.). Један од основних поступака проучавања дијалекатске језичке личности јесте откривање дијалекатске језичке слике света и анализе њених концепата преко дијалекатског лексичког система, јер лексика народних говора представља захвалан материјал за истраживање народне културе и народног језичког сазнања и на синхронијском и на дијахронијском плану (Литвинова 2011а: 73).

Специфичности поимања стварности у сазнању носилаца дијалекта најадекватније се вербализују у лексичком систему и значењској структури дијалекатске лексике. ДЈСС у свом значењском слоју акумулира лингвокултуролошку, етнолингвистичку, социолингвистичку информацију и одражава субетничке стереотипе перципирања реалног окружења обликоване психичким процесима. Механизми који непосредно учествују у формирању ДЈСС су асоцијативни модел мишљења, сензорно-перцептивни тип спознаје стварности, сликовито и емотивно преосмишљавање реалности, а њеном финалном обликовању доприносе компоненте традиционалне културе колектива и наивни поглед на свет. Интегрална ДЈСС разбија се на мање фрагменте, на слике света ужих говорних подручја, који функционишу као њен саставни део и мноштвом својих одлика се у њу уклапају, али егзистирају као самосталне целине са карактеристичним погледом на свет и његовом посебном језичком репрезентацијом. Од опште језичке слике света разликује се својим јединственим карактером, који је изразитији уколико се развијала на територијалној и језичкој периферији, у затвореном колективу или изолованом ареалу који је трпео културне и језичке утицаје из околине, и служи свом народу као супстрат слике света националног језика (Литвинова 2011а: 73). Откривање фрагмената слике света преко дијалекатске лексике значи разоткривање гносеолошке базе у којој су складиштена традиционална знања народа, његове архаичне представе о организацији света који га окружује и уопштено вишевековно иску-

ство сеоског или варошког начина живота. Лексички састав сваког идиома одражава особености језичке сегментације стварности (Загоровская 1990: 91). Сваки дијалекатски речник представља аутентичну енциклопедију материјалне и духовне културе народа, јер је у народној речи најдубље и најпотпуније изражена историја народне културе и одражен национални карактер, и тим се језичким фактима веродостојно допуњује и употпуњује језичка слика света једне нације.

Дијалекатска језичка слика света српског призренског говора

Дијалекатска слика света у овом раду репрезентована је лексиком српског призренског говора. На примеру дијахроног лексичког система једног периферног урбаног српског говора представићемо фрагмент српске дијалекатске слике света. Анализом је обухваћен корпус лексичких јединица локализован на подручје града Призрена у хронолошком распону од краја XIX до краја прве половине XX века. Просторна и временска координата одређене су природом материјала на којем је базирано лексичко-семантичко испитивање лексичких елемената, а то је *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерикића. ДЈСС Призрена формирала се под утицајем различитих историјских, социјалних, културних и лингвистичких фактора.

Историја града Призрена почива на екстремним позицијама: словенско име –престоница српских царева – мултиетнички град у оријенталном урбаном устројству – град у коме је претежни живаљ албанског порекла. Градско насеље у јужном делу Косова и Метохије, смештено у Метохијској котлини подно Шар-планине, на обалама реке Бистрице и у непосредној близини Белог Дрима, помиње се још у римском периоду под именом Теранда. У српском народу град је кроз векове носио назив Призрен, са изговорним варијантама Презрин, Призрин, Приздрен, Прездрин. У византијским изворима означен је као Приздријан и Приздријана, а са турским освајањем његово име добија оријентални лик Торзерин и Персерин. Мештани свој град називају Приздрен и у новије време Призрен (Реметић 1996: 333). Први пут град се у писаним изворима (повељи Василија II) помиње 1019. године у вези са Призренском епископијом. Српској средњовековној држави Призрен је припојен 1214. године и од тада почиње његов убрзани друштвени и привредни развој. Град економски јача за време краља Милутина, а посебно у доба царева Душана Силног и Уроша Нејаког, чија је престоница био, због чега је у писаним споменицима описно називан „царским градом“ и „царском престоницом“, а у фолклору „српским Цариградом“ (Ивановић 1987: 462). За време Душанове владавине град је био на врхунцу привредне моћи – био је центар трговине, занатске производње и услужних делатности, па се у њему ковао посебан новац (тзв. призренски динар). Економска стабилност учинила га је још у XIV веку мултиетничком средином, где је

поред Срба живело становништво албанског, дубровачког[20] и млетачког порекла, било је Корчулана, Сплићана, Саса, а боравио је и велики број грчких и италијанских трговаца. Материјално средњовековно наслеђе из XIII и XIV века (остаци града Вишеграда, манастир Светих арханђела Михаила и Гаврила, Богородица Љевишка, цркве Светог Спаса и Светог Николе) потврђује знамениту прошлост града Призрена.

Пропаст снажне немањићке државе после смрти цара Уроша одразила се и на опадање квалитета живота у Призрену и на даљу судбину града. Турци га освајају 1455. године и под влашћу Отоманског царства је до 1912. године. Након тешког периода и стагнације од готово два и по столећа, са структурним променама у етничком саставу и урбаној организацији, Призрен почетком XVII века обнавља свој средњовековни значај и постаје утицајно привредно средиште на југозападу Балкана. Град и његова околина доживљавају нагли просперитет у области пољопривреде (узгаја се винова лоза, жито, стока), занатства (развијено је педесетак врста заната), трговине (извози се свила, накит, вино, сточни производи). Стабилност у граду нарушавали су чести упади и пљачкања од стране припадника брдских албанских племена, безбедност слаби, пропада организација општег народног устанка против Турака и до коначног преокрета и потпуног колапса долази после Велике сеобе (1690), када се мењају и демографска и економска слика града. Иако је мноштво хришћанског становништва расељено и велики број угледних призренских Срба избегао, у Призрен се живот брзо враћа и он се поново успешно издиже из рушевина и свој пуни процват достиже у XIX веку, када броји 46.000 становника, међу којима има Срба, Турака, Албанаца, Цинцара и Рома (Ивановић 1987: 462–463; Реметић 1996: 333–335; Петровић 2012: 12–14). Почетком XX века Призрен је у саставу отоманске провинције Косовског вилајета, а од Турака је ослобођен после Првог балканског рата (1912), када су Косово и Метохија припојени српској држави. Од 1915. до

[20] У Призрену је егзистирала велика дубровачка колонија, која је имала свог дипломатског представника у овом граду – конзула.

1918. године град је под бугарском окупацијом, која уједињује Србе, Турке и Албанце у међусобној телеранцији и солидарности. После Првог српског рата Призрен припада Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, потом Краљевини Југославији, постаје седиште округа и почиње индустријски и културно да се развија.[21] По ослобађању од окупатора (италијанске Велике Албаније) у Другом светском рату потпуно се мења етнички састав, узрокован масовним исељавањем Срба и Турака и све већим приливом албанског становништва. Савремене прилике учиниле су да у средњовековном српском граду почетком XXI већинско становништво чине Албанци и да Срба готово нема.[22]

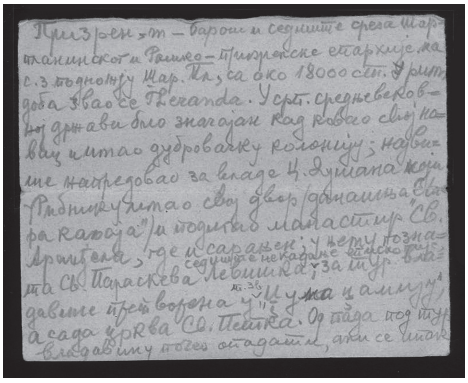

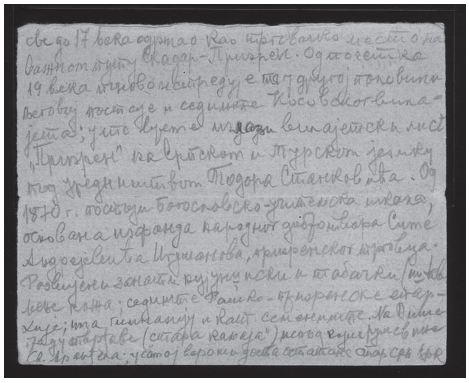

Слика света призренских Срба саздана је на богатом историјском искуству, на раскошном материјалном и духовном наслеђу и обликована је у мултиетничком, мултиконфесионалном, мултикултурном и мултилингвалном окружењу. Славна средњовековна прошлост града и доминација српског становништва и српског језика, потом вишевековна коегзистенција са Турцима и снажна културна и језичка интерференција остварена у непосредном додиру два народа, наноси из суседних словенских и несловенских традиција и говора детерминисали су језичку концептуализацију и конкретизацију објективне стварности и утицали на формирање призренске дијалекатске слике света. Снажан култ предака, патријархални начин живота, етичка принципијелност, мешовити тип менталитета (изоштрена чулност, наглашена емотивност, спонтаност, импулсивност, немиран дух, маштовитост, танана интелигенција), психологија „народског“ човека, ур-

[21] Детаљну историју Призрена и његове околине од 1019. до 1941. године описао је Михајло Чемерикић у тротомној монографији (Чемерикић 2003).

[22] По статистичким подацима демографска ситуација у Призрену после ратних сукоба 1999. мења се у корист албанског живља. Према попису становништва на Косову и Метохији из 2011. године призренска општина броји 231374 становника, од чега је Албанаца 81,6%, Бошњака 9,6%, Турака 6,4%, Рома 2,3% и Срба само 0,09%, бројчано 194 (подаци су преузети са сајта Evropskog poslovnog registra www.eupr.rs/**prizrenski**-upravni-okrug/**prizren**/geography-2330.html, 16. 12. 2015).

бана друштвена структура, отвореност социјума да усваја елементе непознатих култура, суживот са народима других вера, обичаја и језика, висок ниво толеранције, релевантни су чиниоци који су учествовали у обликовању специфичног и аутентичног погледа на свет старих Призренаца и дубоко су утиснути у значењском слоју његовог језичког одраза. Менталитет социјума најдиректније је испољен у лексичком систему, а дијалекатски речник неисцрни је извор за реконструкцију историјских, друштвених и економских прилика призренског колектива, за антрополошку и етнолошку студију о призренском човеку.

Богатство језичких факата у којима је поуздано и до детаља рефлектована слика света Срба Призренаца налазимо у *Збирци речи из Призрена* Димитрија Чемерикића, која садржи близу 16 000 лексикографских одредница. Оригинална, рукописна верзија речника, која се чува у Институту за српски језик САНУ као део лексичке грађе за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* садржи 15. 561 листић записаног материјала, предатог Академији 1950. године за потребе великог речника САНУ. Призренац Димитрије Чемерикић (1882–1960) након блиставе официрске каријере[23] посветио се прикупљању лексичког блага свога завичаја и саставио збирку драгоцену и као лексикографски корпус и као аутентична грађа за комплексна лингвистичка испитивања (дијалектолошка, лингвокултуролошка, етнолингвистичка, социолингвистичка, антрополингвистичка). Део рукописа, укупно 3 848 речи на слова А-, Б- и В-, аутор је предао Српској академији наука 1950. године (РСА 1: XXVI; CVIII), док не постоји писано сведочанство о томе када је предат преостали део збирке. Према подацима који су накнадно унети у рукопис, претпоставља се да је Чемерикић допуњавао збирку и посвећено радио на њој све до своје смрти (Петровић, Тасовац 2014: 172). Грађа за прва четири слова (А–Г) прекуцана је писаћом машином на папир формата А4, док се остатак чува у форми у којој ју је предао Чемерикић. Речи су исписиване на листићима различитог квалитета (хартија из старих свезака, писаћи папир, цигарет-папир) и величине (од папира формата А4 до 1/16 А4), мастилом и графитном оловком, а оваква материја подложна је ишчезавању. Захваљујући ажурности С. Петровић и Т. Тасовца, целокупна картотека је 2013. године добила свој електронски облик. У оквиру Платформе за транскрипцију старог рукописног наслеђа (http://prepis.org) Чемерикићева збирка је дигитализована и преко интернета постала

[23] „Димитрије Чемерикић је рођен 6. новембра 1882. године у Призрену. Као официр, учествовао је у два балканска и два светска рата. Други светски рат дочекао је као коњички бригадни генерал, а заробљен је 20. априла 1941. године у Дечанима, одакле је депортован за Немачку, у официрски логор за ратне заробљенике, где је и остао све до 6. априла 1945. године. За заслуге стечене у рату и миру добио је петнаест домаћих и страних одликовања. Умро је 26. октобра 1960. године у Београду“ (Петровић 2014: 172).

доступна стручној и широј јавности, а један од главних задатака пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“ је транскрибовање, обележавање семантичких поља, међусобно повезивање појединачних одредница и развој напредних навигационих структура за ово јединствено сведочанство о призренском говору и његовим носиоцима (Петровић, Тасовац 2014: 171–172).

Лексичке јединице у Чемерикићевом речнику граматички су обрађене, у већини случајева наведена су сва лексичка значења потврђена богатом егземплификацијом и неретко пропраћена сликовитим етнографским илустрацијама, документована подацима из историјске и путописне прозе, новинских чланака, црквених списа, трговачких, еснафских и породичних тефтера. Највиши степен аутентичности садрже секвенце из свакодневне комуникације, примери истргнути из говора обичног призренског човека у најразличитијим животним ситуацијама, жива реч у разговорном дискурсу. Управо се у том сегменту грађе разоткрива непроцењива вредност збирке за вишеаспектна научна испитивања, јер се „на основу ове сјајне картотеке могу написати исцрпне студије о животу и обичајима старих Срба Призренаца (...) Једном речју, Чемерикић је од заборава за свагда отргао комплетну материјалну и духовну баштину својих суграђана“ (Реметић 1996: 340). Чемерикићев лексикон је „...више од дијалекатског речника једног говора или једне уже географске области. То је својеврсна енциклопедија Призрена и Призренаца, која доноси обиље података о њиховим обичајима, одећи, занатима, јелима, међуетничким, међуконфесионалним и социјалним односима. Зато ова збирка, поред лингвистичког, има и велики културноисторијски и етнографски значај“ (Петровић, Тасовац 2014: 173). Културолошку вредност збирке и њену антрополошку димензију потврђује назив мултимедијалне изложбе на којој су представљени делови Чемерикићевог рукописа у оригиналном издању и скенираној верзији – „Призрен – живот у речима“ (Петровић, Тасовац 2013). Тим поводом С. Петровић истакла је значај овог лексичког корпуса на основу којег се може успоставити јединствена слика света старих Призренаца: „Димитрије Чемерикић није био лингвиста и није користио језичку методологију, зато је његова збирка много више од дијалекатског речника. Она садржи списак имена, презимена, надимака и прича из породичне историје призренских Срба, Турака, Албанаца, анегдоте и приче о њиховој одећи, јелу, о међунационалним, социјалним односима. Управо зато пред нама оживљава читава епоха и заборављени део историје Призрена, а овом поставком показујемо да је културу колективног памћења могуће осавременити. Призрен је један од ретких дуготрајних урбаних средина у овом делу Балкана, од XI века до данас он је урбани центар. Био је мултинационалан и мултијезички град у коме су живели различити народи,

различитих религија и језика, али способни да направе јединствени менталитет и то се из ове збирке види“ (*Политика*, 27. 10. 2013). Своја запажања о културолошкој димензији призренске лексичке збирке С. Петровић излаже у коауторском раду са Т. Тасовцем *Збирка речи Димитрија Чемерикића као извор за етнолингвистичка и етнолошка истраживања* (Петровић, Тасовац 2014), а о њеној језичкој вредности пише у тексту *Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерикића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији* (Петровић 2010). Ова збирка послужила је као изворна грађа за поуздану етимолошку студију турцизама *Турцизми у српском призренском говору* (Петровић 2012), важног лексичког слоја српског призренског говора у којем је пресликан значајан сегмент призренске културе.[24] Исти материјал послужио је као основа опширне и исцрпне дијалектолошке монографије С. Реметића *Српски призренски говор I (гласови и облици)* (Реметић 1996).

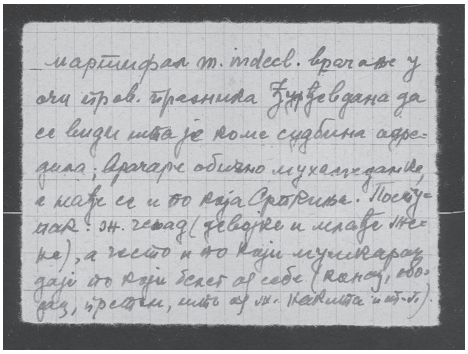
мартинфал т. indecl. врчаве у очи трав. трагника Ђурђевдана да се види шта је коме судбина одредила; Врачаре обично мухаметданке е каже се и то раја Срткиње. Послужак: зн. чешаг (ђевдике и славе итд.), а често и то који мушкарац даје то који бекет од себе (кенаф, обоје, чрстви, итд. од ин. Кадита и сл.).

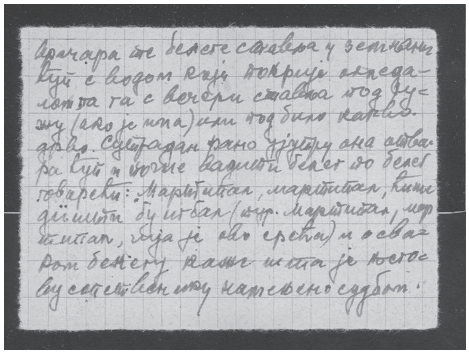
Врачара се бекете слажа у зетчаниј пут с водом који покрије алседалоста га с вечери слажа под дуњу (ако је шта) или под било какво одело. Сутрадан рано узиђу она отвара пут и воде вадити бекет до бекет говорећи: Мартинфал, мартинфал, кимдиљилти ду ибал (шур. Мартинфал, мартинфал, која је ко срећа) и о сваком бекету каже шта је његов у сегетевном или карсевено судбат.

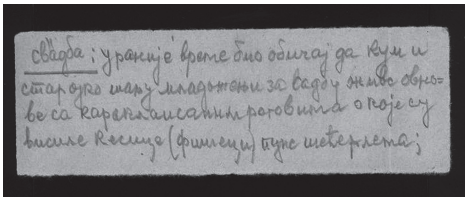
свадба; у раније време био обичај да Ром и старији мају младожени за свадбу живо оброве са карикатурисаним роговима о које су висиле кесиља (фишеци) туђе шетерлета;

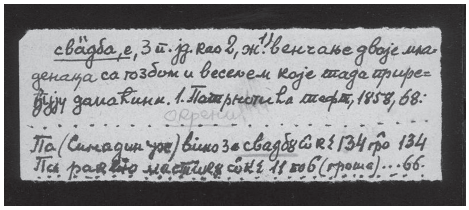
свадба, е, ж. ј. ка 2, ж. 1) венчање двоје младенаца са гозбом и весељем које тада приређују заинтересовани. 1. Потврстиса тефт, 1858, 68.

Па (Синадин чоп) вино за свадбу Ст. 134 гро 134
Па раки за мастику Ст. 11 гро 6 (гроша) ... 66.

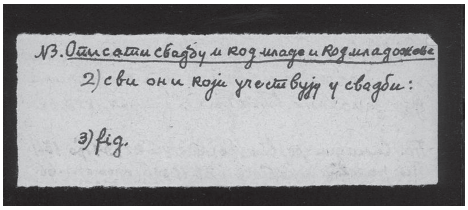
N3. Описати свадбу и код младе и код младожене
2) сви они који учествују у свадби:
3) ріф.

[24] Турски призренски говор, који спада у западнорумелијске дијалекте турског језика, описан је у истоименој књизи С. Јусуфа (Jusuf 1987).

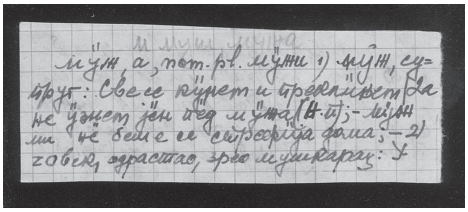

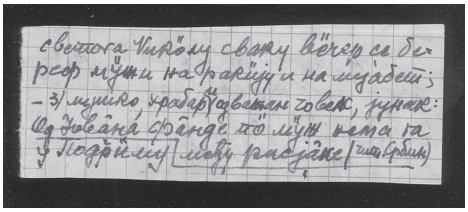

Српски призренски говор

Вербална интерпретација и лексичка репрезентација наивног поимања света призренског човека на дијалекатској мапи српског језика манифестују карактеристичне црте српског призренског говора, ситуираног у систему призренско-тимочког дијалекта српског језика. Српски призренски говор представник је косовско-метохијског типа призренско-јужноморавског поддијалекта, чији органски развој почива на аутохтоним елементима и допуњује се компонентама несловенских језика и механичким наносима из суседних македонских области (Реметић 1996: 533).[25] На основу језичких података из Чемерикићевог материјала и на резултатима њене теренске провере 1993. године и непосредног увида у актуелно стање, С. Реметић методама традиционалне српске дијалектологије анализира прозодијске, фонетске и морфолошке особине српског призренског говора и даје генезу уочених одлика. Маркантне језичке црте призренско-јужноморавске говорне зоне карактеришу и говор Срба Призренаца:

- експираторни акценат, без опозиција по квалитету и квантитету;
- вокално *л* дало је *лу* иза сугласника *с* (*слуза, слунце, слубица*);
- ново јотовање и код лабијала (*гробл'е, здравл'е, дивл'о*);
- финално *л* дало је *(ј)а* (*биднаја, донеја, гоја*);
- енклитички облици *не, ве* у Амн;
- завршен процес уопштавања *-в* у 3. л. мн. презента;
- прво лице множине аориста на *-смо*;
- наставак *-ите* у 2. л. мн. императива;
- потпуна очуваност облика датива;
- облици типа *синови, градови* у Н-ОП мн. (напоредо са ликовима *синове, градове*) (Реметић 1996: 533–544)..

Посебност призренског говора очитује се у својствима која су последица његовог контакта са језицима из непосредног окружења и интензивне

[25] Пре ове монографије призренски говор није детаљније испитиван, мада су се аутори дотицали његових особина у освртима на стање српског језика на Косову и Метохији (Живановић 1887), у обрадама суседних идиома (Павловић 1939; Стевановић 1950), у расправама синтетског типа (Ивић 1991).

интерференције са турским језиком. Елементи из околних македонских идиома препознатљиви у морфолошком систему српског призренског говора су:

- формант -*на*- у инфинитивној основи глагола III врсте (*бидаја, викнасмо*);
- наставак -*л'е* у сва три рода множине радног придева;
- наставак -*е* у Н(ОП) множине сва три рода придевско-заменичке деклинације;
- *са, се* место српског *су* (Реметић 1996: 534).

Утицај турског и албанског језика евидентан је у фонетском систему и очитује се у следећим језичким појавама:

- присуство фонеме *ӥ* у позајмљеницама;
- декомпоновање вокалног *р*, уместо којег стоји секвенца *ᵇр*;
- ненарушени статус фонеме *ф*;
- изједначавање сонаната *љ* у свим позицијама и *л* испред вокала предњег реда у корист *л'* и отврдњавање *л* испред вокала задњег реда и на крају слога;
- свођење африката *ч* и *ћ* на *ч'*, односно *џ'* и *ђ'* на *џ'*;
- нарушавање односа између сонаната *н* и *њ* (Реметић 1996: 535).[26]

Стање градског призренског говора описано у студији С. Реметића и подаци из околних јужнометохијских говора које налазимо у радовима Р. Младеновића указују на извесна неслагања реалне језичке ситуације са транскриптима Д. Чемерикића. „Резултати вредног ентузијасте углавном су издржали теренску проверу“ (Реметић 1996: 340), међутим, очигледни су пропусти у Чемерикићевом материјалу који захтевају озбиљније стручне интервенције.

Најизразитије неслагање са приликама на терену уочава се у домену акцентуације. Чемерикић редовно бележи краткосилазни акценат и дужину, који нису својствени говорима призренско-тимочког дијалекта. С. Реметић је отклонио заблуду у вези са Чемерикићевим бележењем квантитета под акцентом, с обзиром на чињеницу да су у прозодији српског призренског говора доследно истрвене све фонолошке дистинкције (Реметић 1996: 340–341, 345–346).[27] Акценат српског призренског говора је експираторни,

[26] Неке граматичке црте својствене градском призренском говору могу се идентификовати у српским говорима на југу и југозападу Косова и Метохије. Детаљним испитивањем актуелног стања у наведеним говорима бави се дијалектолог Р. Младеновић (Младеновић 1999, 2000, 2001, 2001а, 2006, 2007, 2010), изворни и стручни познавалац призренског говора, под чијим је менторством рађена докторска дисертација *Лексика срӣског ӣризренског говора*.

[27] Претпоставља се да је Чемерикићева реконструкција призренског акценатског система последица утицаја Глише Елезовића, који евидентира квантитет у говору Ораховца (Реметић 1996: 346).

са тенденцијом везивања за пенултиму. Приликом уношења Чемерикићеве грађе у текст монографије извршили смо неопходне корекције на том плану и наглашавање речи усагласили са налазима С. Реметића. Акценат задржава место на претпоследњем слогу, како га бележи и Чемерикић, док је наглашени слог увек под ударним акцентом (*ȁ*), а у ретким примерима где акценат није регистрован извели смо га накнадно, уз сугестију и помоћ проф. Р. Младеновића.

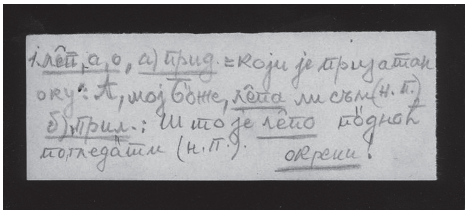

Пропусти у фонетској транскрипцији у Чемерикићевом рукопису односе се на уједначавање призренског гласовног система са стандардним фонетским ликовима, што је вид прилагођавања потребама Академијиног лексикографског пројекта. Наиме, у картотеци нема свођења африката *ч* и *ћ* на *ч'*, односно *џ* и *ђ* на *џ'*. Ова четири гласа, која Чемерикић доследно евидентира, сравнили смо са вредностима које они реализују на подручју Призрена.[28]

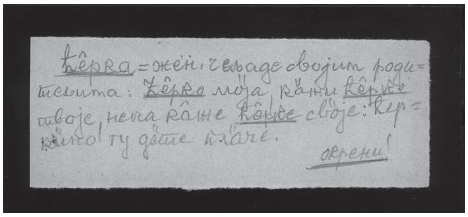

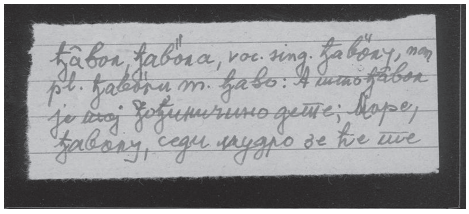

Други недостатак је игнорисање нарушеног односа *л* и *љ* у Призрену,[29] где долази до изједначавања латерала (*љ*) у свим позицијама и *л* испред вокала предњег реда са *л'*. Важећи фонетски принцип смо усвојили и доследно га применили у навођењу Чемерикићевог материјала. Појава која није нашла одјека у Чемерикићевом корпусу и коју нисмо прилагођавали стању на терену јесте отврдњавање *л* испред вокала задњег реда, с обзиром на то да су одступања у веларном изговору незнатна у односу на стандарно *л*, а титловање би додатно оптеретило преузет текст.

[28] Процес изједначавања *ч* и *ћ*, односно *џ* и *ђ* заустави се на половини пута отврдњавања меких и омекшавања тврдих африката, а тиме резултирао умекшаним *ч* и *џ* (*ч', џ'*) (Реметић 1996: 408).

[29] Чемерикић свесно заобилази ову фонетску појаву, прилагођавајући је моделу новоштокавштине, јер на једном месту и сам потврђује да се понекад *л* испред *е* претвара у *љ*, а приметна су и колебања у оригиналној графији (*боли* и *бољи*, *болив* и *бољив*, *мален* и *маљен*).

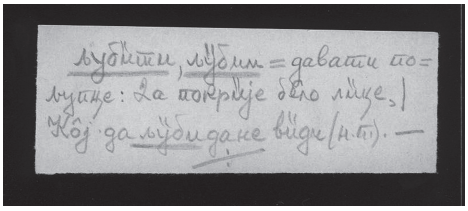

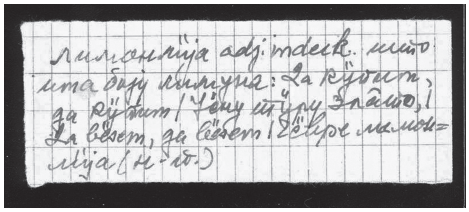

У неизмењеној варијанти унели смо фонему *њ*, онако како ју је Чемерикић у највећем броју случајева записао (*коњ, младожења, сирење, камење, венч'ање, играње, њега, њему, његов* и сл.), не региструјући поремећени однос у изговору *н* и *њ*, јер би навођење варијетета (*њ / јн / јн')* довело до неуједначести.

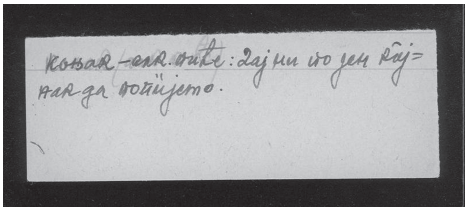

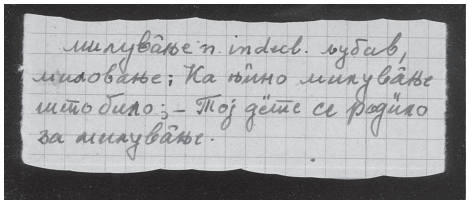

Сонант *ј* у Призрену има вредност *ц̑* које се изговара јаче или слабије, у зависности од многобројних фактора (Реметић 1996: 392). Чемерикић осећа његову нестабилност у интервокалном положају, нарочито између вокала предњег реда, и ту појаву решава навођењем варијетета (*амамц̑'ијин / амамц̑'иин, бејана / беана, стареи / старе*ʲ*и*), али овај принцип не спроводи доследно. У транскрипцији Чемерикићевог рукописа руководили смо се чињеницом да у Призрену не постоје потврде за секвенцу *ји* (*абац̑'иин, алвац̑'иин, ефендиин*), прихватили ликове са губљењем секундарног *ј* (*праи, напраи, страи, остаи*), а тамо где се *ј* факултативно јавља усвајали смо лик са пуним изговором овог гласа и бележили га уобичајеним графијским знаком (*ј*).

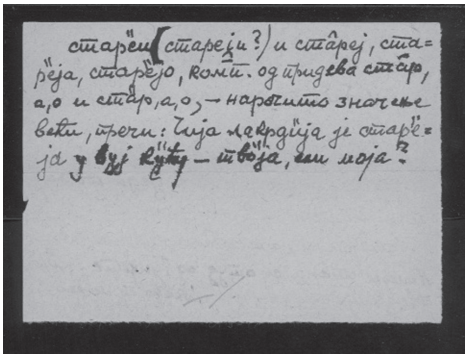

ашиин, ашиина, ино 1 п. мн. за све родове ашиине, присв. придев од ашија: Узоше и ашиин чиљек у Новаке. – Запросила се ашиина сестра Даница. – Ашиине браћа.

Речи у којима се јавља вокално *р* преносимо у оригиналној графији, без обележавања његовог декомпоновања, осим у примерима преузетим из монографије С. Реметића. Вокал *ӣ* усвајамо у изворном лику, у којем и доминира у Чемерикићевом корпусу, али неретко дајемо и дублетне ликове типа *миждеӣ'ија / мӣждеӣ'ија, мишӣерија / мӣшӣерија,* онако како их и сам аутор збирке евидентира, упућујући једном варијантом на другу (*дӣшек / душек / дишек*).

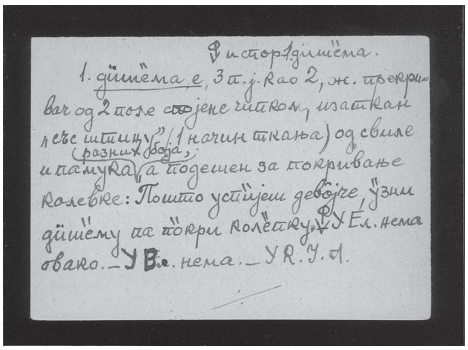
Ф исторӣдӣшӣема.
1. дӣшӣема е, 3 т. ј. као 2, ж. покрив
вач од 2 поле стојеће читкан, изаткан
„чеч штицу" (1 начин ткања) од свиле
(разних боја)
и памука, а подешен за покривање
колевке: Пошто устӣјем девојче, ӣзни
дӣшему па покри колеткуЈ. У Ел. нема
овако. — У В. нема. — УР. У. А.

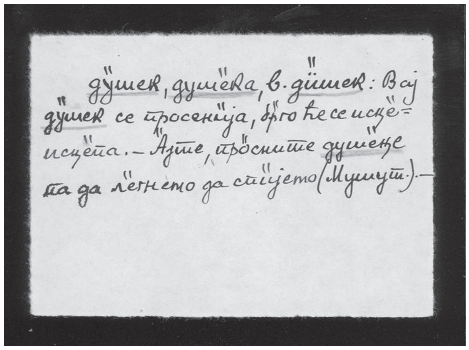
дӣшек, душеӣа, в. дӣшек: Вај
дӣшек се просенӣја, брго ће се исце-
исцӣа. — Аште, просмите дӣшеке
та да легнемо да спијемо (Мушӣт.). —

Маркантна одлика српског призренског говора је чување полугласника (*ь*) под акцентом. Изван наглашене позиције полуглас се отвара према вокалу *а*, са којим се изједначује. Код Чемерикића полугласник срећемо у свим положајима у речи, што у појединим случајевима не одговара подацима из релевантне литературе. Захваљујући интервенцијама Р. Младеновића, полугласник у именичким суфиксима и заменицама заменили смо вокалом *а* (*свекар, огањ, мрӣвак, наӣредак; ведар; ӣакав, овакав, шӣогодар*).

У области морфологије већи недостатак збирке је реконструкција инфинитива, глаголског облика којег у српском призренском говору нема. Бележење непостојећег облика може се оправдати наменом лексичке збирке и методолошким прилагођавањем концепцији Академијиног *Речника*, где се глаголске одреднице дају у инфинитиву. Илустрације из говора којима се поткрепљује значење лексеме не потврђују постојање овог неличног облика на призренском ареалу. Зато је било неопходно инфинитив елиминисати, а глаголе наводити у неком од постојећих облика. Усвојили смо устаљени модел који се примењује у лексикографској пракси и описивању призренско-тимочких говора, где се глаголи најчешће дају у 3. л. јд. презента.

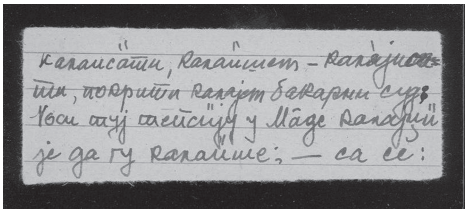
Калисӣӣи, Калӣшмет — Калӣјмет-
ӣи, покрӣӣи Калӣет бакарни суд.
Ибан ӣај ӣаесӣ у Маде Калӣ-
је да гу Калӣше; — са се:

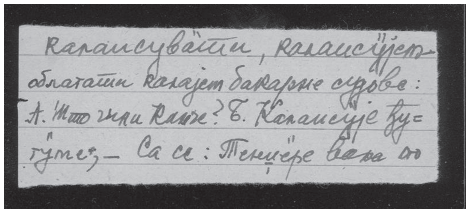
Калисувӣӣи, Калисӣјет-
облачӣи Калӣет бакарне судове:
Г. А. Што ми Кла? Б. Калисује ку-
гумез — Са се: Тенцере вана од

У домену морфолошке структуре извршена је корекција сложеног облика перфекта 3. л. једнине и множине (*бија је / је бија, наӣука је*, *викаја је, гукало је, умрело је; бил'е су*), који се спорадично јавља у Чемерикићевој грађи. Такве примере ускладили смо са основним принципом грађења перфекта (без помоћног глагола) у призренском говору.

Проблематични су остаци футурске форме добијене сажимањем инфинитива и енклитика глагола *оч'е* (*врна̀ш'е би̏ч'и ки̏ша, вал'а̀ш'е до̀сӣа, мисл'ѐсмо оӣи̏ш'е, врагоса̀ш'е се*), за које С. Реметић каже да су особеност призренског говора и оцењује их као конструкције са извесном дозом модалности (Реметић 1996: 503). Ми смо се у преношењу грађе определили за модел футура I *ч'у, ч'е* + *ӣрезенӣ* и другачије примере преводили у облик уобичајен у српском призренском говору.

У српском говору Призрена номинатив множине именица првог деклинационог типа има двојаку форму, на *-и* и на *-е* (*агальци / агальце, агьзльци / агьзльце, адеӣи / адеӣе, ајаӣи / ајаӣе*). Чемерикић кроз читав материјал форсира наставак *-е* као локално обележје, па се стиче погрешан утисак о морфологији именица овога типа. С тим у вези усвојили смо напомене проф. Младеновића да је основни множински облик именица мушког рода у Призрену са наставком *-и*. Уочава се и употреба адаптиране турске плуралске форме (*агалари, Гогалари*), коју смо одбацили због неаутентичности и користили искључиво регуларну множину (*аге, Гоге*).

Код Чемерикића није неуобичајена појава флексивног генитива (*о[д] деч'и̏нскога вика̀ња, од јѐнога говѐда, од Паза̀ра, на вр̀ но̀са*, *без њего̀вога гајрѐӣа*) и инструментала (*Со̀кол свѐ алвац'иль̀ком шӣо израни̏ја ӣѐј дѐцу, Ру̀сӣа Ка̀баш гла̀вом*), које смо, по препоруци Р. Младеновића, заменили одговарајућим аналитичким конструкцијама *од, без* + *ОП*, односно *сьс* + *ОП*.

Чемерикић уноси у грађу везник *ч'и* где се у призренском говору очекује *шӣо*. Следећи коменаре Р. Младеновића, кориговали смо исфорсирано *ч'и* у корист аутохтоног *шӣо*.

У корпусу је уочена висока фреквентност прилога *врло*, који никако није део призренског језичког система и подвргли га замени количинским прилозима *млого, јако*.

Поједине непрецизности које познаваоци призренског говора уочавају у Чемерикићевој збирци могу бити резултат временске дистанце, историјског развитка језика у току једног столећа и промена насталих под утицајем књижевног језика. Крупнији недостаци су, пак, последица наменски прикупљане грађе и њеног уобличавања према пропозицијама лексикографске обраде у будућем *Речнику срӣскохрваӣског књижевног и народног језика*. У том послу Д. Чемерикић несумњиво је био вођен инструкцијама стручног лица, под чијим је утицајем интерпретирао језичка факта. Начињени пропусти нарушавају веродостојност језичког система, али се

лако могу отклонити систематским преобликовањем података, тако да у целини не умањују Чемерикићев ентузијастични подухват и не повређују укупну вредност сакупљеног материјала. Изузетан значај *Збирке речи из Призрена* за српску науку о језику потврђују студије *Српски призренски говор I* С. Реметића и *Турцизми у српском призренском говору* С. Петровић, као и велики број научних и стручних чланака. Она добија утолико више на важности ако се сагледа у контексту актуелне политичке ситуације, јер је поуздано сведочанство о многовековној егзистенцији Срба и српског језика на простору јужне Метохије.

Лексика српског призренског говора

Наслов *Лексика српског призренског говора* упућује на сегмент језичке структуре којим ћемо се у раду бавити и одређује тематски оквир обраде грађе.

Речнички потенцијал Чемерикићеве збирке наслућује се из корпуса турцизама презентованих у етимолошкој студији С. Петровић, а њена вредност за утврђивање порекла речи препозната је и од стране аутора *Етимолошког речника српског језика*, који су је уврстили у листу својих истраживачких извора. Ексцерпирајући лексички слој турских речи из рукописне збирке Д. Чемерикића, С. Петровић уочава значајну диспропорцију грађе – „почетна слова имају знатно више лексичког материјала, а како се иде ка крају тај број упадљиво опада“ и примећује да је ниво лексикографске обраде знатно слабији и непотпунији при крају него на почетку, где код многих речи недостају семантичке дефиниције и примери, а поједине су забележене само на основу потврда из тефтера (Петровић 2012: 21–22). И поред недовршености у многим аспектима, Чемерикићева лексикографска обрада не нарушава валидност корпуса српског призренског говора за поуздану лексичко-семантичку анализу. Значења су углавном прецизно и исцрпно дефинисана и потврђена у облику синтаксичке конструкције, а тамо где су семантичке информације скраћене, непотпуне или нејасне извршена је реконструкција значења на основу егземплификације. Примери су, како наводи Р. Драгићевић, сведочанство о реалном постојању неких речи и значења у језику и понекад говоре више него дефиниције, јер се на основу подесних илустрација могу запазити значењске нијансе и утврдити стилска или употребна обележеност лексеме (Драгићевић 2007: 32). У случајевима где изостаје семантичко одређење, пример фигурише као денотативна или остензивна дефиниција. Синтаксички контекст у којем је лексичка јединица употребљена указује на тип комуникативне ситуације у којој она остварује одговарајућу функционалну вредност и детерминише дистрибуцију лексичких значења. Адекватне реченичке секвенце истргнуте из свакодневне комуникације живописно дочаравају и јасно предочавају дијалекатску

семантику и могу послужити као идентификатор лексичког значења. Чемерикић неретко значење поткрепљује примерима из фолклорних извора, обично кратким књижевним формама (пословицама, изрекама, загонеткама, разбрајалицама) или стиховима из народних лирских песама. Жанровским ситуирањем истиче се стилска димензија дијалекатске лексике и расветљава њена функционална раслојеност. На основу адекватних примера успевали смо да без већих проблема реконструишемо значење лексема и одредимо денотативни и конотативни макроплан њиховог значења.

У Чемерикићевим речничким чланцима где изостају објашњење и потврда значења или се наводе из историјских, путописних, црквених, еснафских извора, лексичка семантика реконстриусана је на основу поређења са стањем у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Г. Елезовића, који је ареално и хронолошки најближи Чемерикићевом лексичком материјалу. Потом су налази проверавани и сравњивани са ситуацијом у *Речнику говора северне Метохије* М. Букумирића, РСАНУ, РЈАЗУ и РМС, у случајевима када је значење дијалекатске лексеме дефинисано синонимом из стандардног језика. Значење турцизама у српском призренском говору упоређивали смо са њиховим семантичким реализацијама регистрованим у Шкаљићевом речнику. Извесне појаве сагледавали смо у ширем ареалном контексту и компарирали их са подацима из речника југоисточних српских говора, а у појединим случајевима чињенице смо расветљавали узимајући у обзир лексичко-семантичке паралеле у македонском, бугарском, албанском и румунском језику.

Приликом одређивања редоследа значења и правилног семантичког структурирања полисемичних јединица уважавали смо инструкције проф. Р. Младеновића, којем је призренски говор матерњи, и ослањали се кроз читав рад на његов изворни језички осећај и на стручно, дијалектолошко познавање овога идиома. Од значајне користи биле су нам сугестије Р. Младеновића и у вези са лексиком која у Чемерикићевом лексикону није евидентирана а која се поуздано очекује у говору Срба Призренаца. Чемерикићев речник је диференцијалног карактера, аутор је тежио да забележи аутентичне елементе, тако да је у том покушају рационализације и парцелације грађе пропустио неке језгрене јединице лексичког система српског призренског говора. Празнине у грађи попунили смо усменим потврдама Р. Младеновића и увидом у *Регистар речи* у склопу монографије *Српски призренски говор I* С. Реметића и у изводе за први том *Српског дијалектолошког атласа* (Призрен, пункт 50). Лексички материјал из ова два извора показује млађе стање призренског лексичког система у односу на Чемерикићев рукопис и послужио нам је као допуна основне грађе. Подаци преузети са стране у раду су обележени одговарајућим симболом (*), како би се истакла разлика између лексичких факата унетих из речничког корпуса из прве половине XX века

и оних који обележавају каснији период развоја призренског говора (од седамдесетих до почетка деведесетих година минулог века), који карактерише прогресивно повлачење аутохтоних особина под утицајем књижевног језика, пасивизирање лексичких ознака за реалије које ишчезавају из употребе и нису саставни део модерног начина живота, трансформација семантичких структура и реорганизација значења која одговара новом и другачијем погледу на свет. Наша анализа првенствено се заснива на лексичкој збирци Д. Чемерикића, а свака накнадна интервенција објашњена је на месту где се појављује у тексту.

Циљ рада *Лексика срӣског ӣризренског говора* јесте проучавање лексичко-семантичког система српског призренског говора и реконструкција језичке слике света призренског колектива у датом историјском пресеку (крај XIX и прва половина XX века). Задаци који су пред нама биће својеврсно семиотичко читање кодова традиционалне културе Призрена и његових становника преко тематски груписане дијалекатске лексике која покрива све сфере живота и човековог деловања. Чемерикић нам је оставио сведочанство о готово свим видовима живљења старих Призренаца, о човеку, природи, друштвеној стварности, култури, религији и веровањима, фолклору и играма, обредима и обичајима, што заслужује да буде корпус једног научног рада. Увидевши разноврсност и системски карактер грађе који би нам омогућио поуздану дубинску и потпуну реконструкцију призренске дијалекатске слике света, у припремној фази рада осмислили смо скицу интегралног описа лексичког система српског призренског говора. Полазном концепцијом обухваћен је целокупни лексички материјал на којем се наше испитивање заснива, а лингвистичка обрада би на тај начин подразумевала целовиту структурну организацију. У процесу истраживања упознали смо се са различитим класификационим моделима и типовима лексичко-семантичког структурирања језика у оквиру теорије семантичких поља и дошли до верзије лексичко-семантичке структуре српског призренског говора, коју нам намеће природа лексичког материјала и начин категоризације стварности старих Призренаца.[30] Свеукупну лексичку грађу распоредили смо по

[30] С. Петровић на основу семантичких црта турцизме у српском призренском говору групише у двадесет и три скупине (1. анатомија; 2. људске особине; осећања; 3. родбина, својта; 4. држава (администрација, управа), 5. војска, оружје, титуле; 6. занимања, занати, трговина, алат; 7. друштвени живот, обичаји, игре, музика; 8. религија, веровања; 9. сточарство, коњарство; 10. кућа, покућство; 11. одећа, обућа, тканине; 12. јело, пиће, дуван; 13. накит, козметика, хигијена; 14. медицина (болести, лекови); 15. урбани живот, саобраћај; 16. новац; 17. мере; 18. боје; 19. биљке; 20. животиње; 21. метали, минерали и сл.; 22. природа (пејзаж); 23. време, временске прилике. Овакав начин семантичке анализе, истиче ауторка, помаже да се стекне увид о томе у којим сферама живота у Призрену су турски језик и цивилизација оставили најдубљи печат (Петровић 2012: 350–356).

највишем степену општости у пет већих целина и на основу овог принципа конструисали пет асоцијативних поља:[31]

1. асоцијативно поље *човек*;
2. асоцијативно поље *материјална култура*;
3. асоцијативно поље *духовна култура*;
4. асоцијативно поље *природа*;
5. асоцијативно поље *друштво*.

У овом раду спроведена је темељна анализа првог асоцијативног поља, које је по лексичком инвентару најобимније, семантички најдиференцираније и парадигматски најкомплексније и пошто је слика човека један од основних фрагмената језичке (дијалекатске) слике света.[32]

Методологија

Антропоцентричност језичке слике света определила је методолошки приступ проучавању призренског лексикона, посебно оног његовог сегмента који је асоцијативно и семантички везан за човека. Специфичност лексичког корпуса (дијалекатска лексика), постављени задаци (лексичко-семантичка анализа) и циљеви рада (реконструкција дијалекатске слике света) фактори су који утичу на ефикасност одабраног методолошког апарата.

Савремени приступ лексичком систему подразумева системско описивање јединица и интерпретирање њихових међусобних односа. Системно-структурна и антропоцентричка научна парадигма нуде оптималне моделе постављања и решавања лексичко-семантичке дијалекатске проблематике. Комбиновањем традиционалних и модерних метода, разрађених у оквирима наведених праваца, долазимо до комплексног, плуралистичког приступа изучавању лексичког значења у српском призренском говору. План израза и план садржаја асоцијативног поља *човек* условили су избор структурали-

[31] Асоцијативно поље схватамо као скуп највишег нивоа општости међу чијим члановима постоји семантичка веза и који су парадигматским значењским односима повезани са доминантом поља. Као асоцијативне доминанте издвајамо појмове *човек, материјална култура, духовна култура, природа* и *друштво*, што наше тумачење асоцијативног поља приближава терминолошком одређењу „појмовно поље“, јер у назначеном говору немају сви надређени појмови адекватан лексички израз, али су интуитивно присутни у свести носилаца дијалекта, а асоцијативне везе утемељене су на колективном искуству датог социјума. У том смислу, асоцијативно поље идентификујемо као идеографску схему за класификацију лексике српског призренског говора коју попуњавају ужи лексички скупови (семантичко поље, лексичко-семантичка група, лексичко-семантичка подгрупа, лексичко-семантичка микрогрупа, синонимски ред).

[32] Асоцијативна поља нису изоморфне структуре, већ се елементи једног могу наћи и у сфери неког другог поља, па се она у неким деловима могу међусобно преклапати. Флекибилност асоцијативног поља *човек* огледа се у ширењу његовог домена и пресецању са пољима *природа, друштво* и *духовна култура*.

стичких и когнитивних научноистраживачких поступака изниклих из теоретских поставки руске семантичарске школе.

Структурна организација анализираног лексичког фонда заснована је на методи семантичког поља, која има широку примену у лексичко-семантичким, психолингвистичким, социолингвистичким и етнолингвистичким проучавањима језика. Теорију семантичког поља поставио је Ј. Трир (1931), постулирајући семантичко поље аналогијом према магнетном пољу, које се образује тако што појмови, попут магнета, привлаче и окупљају у сферу свога значења целе низове речи које попуњавају одговарајући појмовни мозаик (Драгићевић 2007: 235).[33] Семантичка веза међу лексемама које образују једно семантичко поље веома је снажна, елементи унутар скупа уређени су по хијерархијском принципу и узајамно су детерминисани. На основама трировске концепције, у лингвистици су се развила бројна одређења и представљени различити типови истраживања семантичког поља. Анализа теоријских одређења и њихова типолошка класификација Ј. Н. Караулова показује да семантичко поље у суштини представља посебан ниво језичког система са карактеристичним својствима и принципима организације (језгро – периферија), који се тумачи и као начин сегментације лексичко-семантичког континуума и као саставни део одређене искуствене сфере. Тако схваћено, лексичко-семантичко поље користи се као методолошко средство продирања у концептуалну слику света и идентификовања њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69). У процесу структурирања поља откривају се дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми те везе и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). У границама поља лексика је организована у уже скупове – тематске групе, лексико-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и синонимске редове, обједињене заједничким диференцијалним семантичким знаком међу чијим члановима постоји лингвистичка системност и сементичка блискост иако су, углавном, ванјезички засноване. Поље

[33] Ј. Трир језик једног историјског раздобља формулише као стабилну и релативно затворену структуру чији елементи нису међусобно изоловани већ граде системске везе, због чега су у центру истраживачке пажње не само значења речи, већ и лексички односи у оквиру семантичке структуре. Целокупни језички систем састоји се из два типа узајамно повезаних поља – појмовног и лексичког, чије су елементарне јединице појмови, односно речи. Речи попуњавају појмовно поље, формирајући семантичко поље. Семантичка поља су међусобно повезана по принципу хијерархијске потчињености. Током времена мењају своју структуру, мењајући на тај начин и целикупни лексички систем.

представља једну од форми систематизације језичог материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96).

Парадигматско-системна представа о организацији језика инспирисала је примену новог метода у анализи семантичког садржаја, којим би се учврстила методолошка и теоријска база семантичког поља. Метод компоненцијалне анализе изникао је из структурализма и почива на хипотези да је лексичко значење могуће разложити на семантичке компоненте (семе) и да се речнички састав једног језика може описати помоћу ограниченог броја семантичких ознака.[34] Растављање значења на минималне значењске елементе омогућава издвајање инваријантних и варијантних компонената и њихово рангирање у структури семантичког поља. На основу метода компоненцијалне анализе семантичко поље може бити представљено као скуп речи или њихових појединих значења, повезаних парадигматским односима, које у свом саставу имају општу (интегралну) сему, а разликују се по, најмање, једном диференцијалном знаку. Те семантичке ознаке и лексеме које их садрже образују хијерархијски организовану структуру. У различитим семантичким пољима исти семантички знак може имати различит хијерархијски статус, од категоријалне семе до диференцијалне компоненте нижег ранга. Компоненцијална анализа погодан је начин за анализу семантичког садржаја, јер пружа добру основу за детаљно и прегледно истраживање, за упоређивање значења вишезначница или за семантичку компарацију више речи. Као поуздан метод примењива је у категоризацији оних лексичких појава које одговарају истом сегменату стварности, а посебно је подесна за анализу именица са конкретним значењем.

Категоризацији језичког сазнања у модерној лингвистичкој парадигми приступа се из угла односа језика и човека, језика и мишљења, језика и културе. У контексту антропоцентричке парадигме и у оквиру ње оформљених когнитивистичких теорија приступили смо лексичко-семантичком опису сегмента српског призренског говора који се односи на човека. Антропоцентристички приступ језику полази од аксиома да је језик огледало човека – представника одређене културе, његов суштински задатак је расветљавање начина на који човек представља себе у језику, а у средишту антропоцентризма налази се појам језичке слике света (Кущева 2006). У оквиру антропоцен-

[34] Поступак компоненцијалног изучавања фонетских појава Н. С. Трубецког структуралисти (Р. О. Јакобсон, Л. Ељмсљев и др.) преносе у сфере граматике и семантике. Овај метод дао је добре резултате у домену пручавања семантичке организације лексема и прогресивно се ширио у славистичкој лингвистици, где је крајем XX века постао доминантна теорија за описивање семантичке структуре. Независно се развијао на тлу Америке у оквиру антрополошких испитивања категорије сродства, а затим интензивно почиње да се користи и у области језика (Драгићевић 2007: 66).

тричке парадигме образовала су се два научна правца, лингвокултурологија и когнитивна лингвистика.

Лингвокултурологија посматра језик као одраз свеукупних културних вредности и отвара могућност проницања у национални менталитет носилаца одређеног језика и целокупног знања садржаног у искуству језичке личности.[35] Појава овог научног правца испровоцирана је потребом да се одреди улога језика као средства интерпретације човекове културе и националног менталитета (Денетьева 2013: 177). Нова научна дисциплина располаже адекватним категоријалним апаратом, а основни термин којим оперише је концепт. Са аспекта културологије концепт је схваћен као основна ћелија културе у менталном склопу човека, константа која кроз дужи период чува колективно наслеђе у сазнању народа и његову духовну културу (Степанов 1997: 76). Концепти се формирају у сазнању човека на основу личног и колективног националноисторијског искуства, и што је то искуство богатије, то је шири обим концепта и веће су могућности за појаву емоционалне ауре језичких јединица у којима се дати концепт одражава. У том смислу, језички систем је пројекција човековог сазнања, а језик део концептуалног система и вербално средство репрезентације националне (регионалне) слике света.

Улогом језика у процесу сазнања и осмишљавања света, концептуализације и категоризације човековог искуства бави се когнитивна лингвистика. У центру интересовања и ове научне дисциплине је концепт, али не искључиво као јединица културе. Концепт се разматра с аспекта менталног садржаја, односно менталних информација о појавама објективне стварности које су у њему садржане. Концептуализација је ментално конструисање реалних предмета и појава које води образовању представа о свету у виду концепата, тј. смисаоних структура фиксираних у сазнању човека (Денетьева 2013: 178). Концептуализација се, у светлу когнитивне лингвистике, изједначава са значењем и представља образовање појмова на основу човековог физичког, чулног, емоционалног, интелектуалног искуства о свету који га окружује (Драгићевић 2007: 90). Концептуална анализа представља прогресивну истраживачку технику у домену апстрактне лексике. Овај метод примењује се у тумачењу апстрактних семантичких садржаја (нпр. лексичко-семантичке групе ’осећање’) посредством различитих механизама и средстава концептуализације – појмовне метафоре, појмовне метонимије, семантичког сценарија[36].

[35] В. Н. Телија лингвокултурологију види као део етнолингвистике посвећен испитивању и описивању односа језика и културе у њиховој синхроној узајамности (Телия 1996: 222).

[36] Семантички сценарио базира се на структурама као што су домен, схема и фрејм, заснованим на људском искуству које се рефлектују на мишљење и језик. Обрасци знања и веровања, као ванјезички системи, утичу на формирање типичних сценарија који, пак, имају важну улогу у сагледавању значењске вредности неке језичке јединице (Драгићевић 2007: 92).

У нераскидивој вези са концептуализацијом је процес категоризације, тј. логичке класификације објективне стварности на категорије и груписање појава и предмета у класе, блокове, рубрике, скупове и сл. Категоризација помаже да се схвати начин на који човек перципира свет око себе и у каквој форми чува и примењује добијену информацију. У истраживању принципа категоризације конгнитивисти се придржавају теорије прототипа, с обзиром на чињеницу да категорије немају увек јасне границе. Прототип је централни члан категорије у том смислу што се остали чланови пореде с њим (Драгићевић 2007: 83). Анализа прототипа продуктиван је мотод за разумевање и семантичко описивање тематских група лексема.[37] У случајевима када појаве из ванјезичке стварности није могуће категорисати на основу компоненцијалног метода (нпр. људске особине), лексичко значење разматрали смо помоћу прототипичног представника одређене категорије.

Језичка репрезентција социопсихолошких и културних представа у испитиваном говору подвргнута је посматрању са становишта етнолингвистике, која у средиште истраживачког интересовања ставља однос језика и етноса, језика и народног менталитета, језика и духовне културе. Дијалекатском лексикону иманентни су елементи народне традиције датог социјума, који најсликовитије манифестују лингвистичке, етничке, социјалне, етнопсихолошке и културалне специфичности колектива. Лексички материјал на којем се темељи реконструкција призренске језичке слике света обилује етнографским фактима, што захтева комплексни методолошки приступ, посебно у домену социјалне карактеризације човека.

Опис лексичког значења заснован је на методологији савремених славистичких језичких истраживања. Актуелна методолошка апаратура примењена је у структурирању дијалекатског лексичко-семантичког система и описивању семантичког садржаја лексичких јединица српског призренског говора. Плуралистички приступ речничком материјалу који носи обележја историјске епохе (крај XIX и почетак XX) и територијалне карактеристике (Призрен), који комбинује методе релевантне светској лингвистичкој пракси, показао се као адекватан начин проучавања лексике народних говора, подесна техника и подобан модел за реконструкцију дијалекатске слике света.

Структура рада

Композициони план рада условљен је избором лексичких јединица и њиховим међусобним садржинским везама. Сегментација изванјезичке стварности у свести носилаца српског призренског говора детерминисала је лингвистички модел класификације лексичког подсистема. Појмовна

[37] Р. Драгићевић предлаже прототип као идеалан поступак семантичке анализе придева који означавају људске особине (Драгићевић 2007: 83).

категоризација одредила је сегментацију концепта *човек* и условила класификацију лексичких јединица са архисемом ’човек’. Структура рада обележена је унутрашњом организацијом језичких елемената и њиховим парадигматским везама.

Централни део представља лексичко-семантичка анализа асоцијативног поља *човек*. Парадигматски део асоцијативног поља *човек* сачињавају језички елементи обједињени инваријантним семантичким знаком ’човек’, који истовремено представља диференцијално обележје у односу на остала асоцијативна поља. Категоријална сема ’карактеристике човека’ интегрише номинациони, квалификативни и агентивни корпус лексема чији је референт човек.[38]

Асоцијативно поље је на основу диференцијалних сема вишег ранга подељено у три лексичко-семантичка поља (ЛСП):

1. ЛСП *телесне карактеристике човека*;
2. ЛСП *психичке карактеристике човека*
   1. ЛССП *темперамент*,
   2. ЛССП *карактер*,
   3. ЛССП *способности*;
3. ЛСП *социјалне карактеристике човека*.

Свако поље представља самосталну структурну целину у раду. Интегрално-диференцијалне семантичке компонененте у оквиру поља имају функцију надређеног појма (хиперсеме) који обједињује елементе у уже хијерархијски организоване парадигматске скупове (субпоља, лексичко-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и микроредове). За сваки скуп одређена је хиперсема и дата њена одговарајућа лексичка варијанта, уколико у говору постоји, а затим су на основу заједничког семантичког обележја (диференцијалне семе нижег ранга) лексеме организоване у уже групе, чији су чланови у међусобном хиперо-хипонимском, кохипонимском, антонимском и синонимском односу. Синонимски ред је најужи микросистем елемената интегрисан у лексичко-семантичку групу. Након издвајања јединица у синонимском односу дати су примери који потврђују њихову функционалну вредност у испитиваном говору. Полази се од доминанте реда, односно лексема са денотативним значењем које су ближе језгру ширег скупа којем припадају, затим се наводе експресивне синонимске варијанте и периферни елементи скупа, који имплицитним и потенцијалним компонентама значења фигурирају у датој групи. Иза илустрација следи анализа садржаја сваког конституента реда, навођење етимолошке семантичке базе словенских речи и турцизама и се-

[38] Овом приликом изостављен је опис именица и придева којима се означава здравствено стање човека и глаголских лексема за означавање неких физиолошких и психолошких процеса (глагола кретања, глагола опажања, глагола мишљења, глагола осећања).

мантичко удаљавање од ње, испитивање унутрашње и спољашње структуре деривата, асоцијативне мотивисаности метафора, одређивање степена интензитета експресивности и употребне вредности лексеме, утврђивање међусобних односа чланова скупа и статуса лексичке јединице у микросистему.

Описани принцип лексичко-семантичке анализе, доследно спроведен кроз сва три поглавља, битно је одредио унутрашњу концепцију рада и допринео дубљем и детаљнијем опису концепта *човек* и његове вербалне манифестације на призренској језичкој слици света.

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ *ЧОВЕК*

Наука о језику је последњих деценија у великој мери посвећена човеку. „Современная лингвистика проявляет большой интерес к изучению взаимодействия языка с человеком, его мышлением, духовно-практической деятельностью и сознанием“ (Калиткина 2010: Аутореф.[39]). У савременој лингвистици један од праваца који се интензивно развија јесте антрополошка лингвистика[40], која се заснива на постулату да се у центру лексичког система језика налази човек. Модерну науку о језику обележава нова научна парадигма, која обухвата истраживања обједињена термином „антропоцентризам“ (Вјежбицка, Апресян, Хомякова,)[41]. Антропоцентрички приступ заснива се на аксиому да је језик пре свега инструмент општења, а сваки појам који је означен језиком одражава и човеков однос према њему. Објекат антропоцентричких проучавања је „человек мыслящий (cogens), говорящий (loquens), действующий (agens), играющий (ludens), воспринимающий (percens)“ (Моисеева 2006: Аутореф.). У оквиру антрополошке лингвистичке парадигме човек се сагледава преко језичких јединица на више нивоа: преко језичке слике света (Ю. Д. Апресян, В. Г. Гак), кроз призму метафоре (Н. Д. Артюнова), фразеологије (В. Н. Телия), аксиологије, творбе речи, лексикографије (Ю. Н. Караулов), лингвокултурологије, етнологингвистике, психолингвистике, социолингвистике. Човек као носилац традиционалног друштвеног, моралног и културног кода запечаћеног у језику предмет је истраживања славистичке дијалекатске лексикологије.

Проучавање концепта *човек* са лексичко-семантичког становишта веома је комплексно и углавном се темељи на постулатима когнитивистике. Савремена лексиколошка истраживања заснивају се на теоријама когнитивне лингвистике: концептуализму, теорији семантичких поља, теорији прототипа и сл. Концепт *човек* представља сложену когнитивно-културолош-

---

[39] Скраћеницу аутореф. користићемо уместо пагинације приликом цитирања делова аутореферата докторских дисертација преузетих са сајта http://www.dissercat.com, с обзиром на то да у оригиналној верзији странице нису нумерисане.

[40] Термин ‚антрополошки’ обухвата проучавање свега што се тиче човека, превасходно његове културе (Ivić 2001: 233).

[41] „В настоящее время стремительно развивается антропоцентрическая лингвистика, поставившая в центр внимания проблему ’язык и человек’“ (Стернин 2000: 4).

ку јединицу, која има вишестепену структуру. Анализа лексичких јединица којима се карактерише човек са аспекта телесног, психичког и социјалног захтева плуралистички приступ.

У обради лексичке грађе која се односи на тематску целину *човек* ослањамо се на методологију руске лексиколошке школе, која се темељи на поменутим когнитивистичким теоријама. Лексикологија савременог руског језика обилује радовима који се баве појединим сегментима тематске целине *човек*. Физичким карактеристикама човека бавили су се: Р. Н. Менон (Менон 1985), А. П. Васиљевич и В. В. Савицкиј (Василевич, Савицкий 1988), Е. И. Зиновјева (Зиновьева 1993), В. М. Богуславскиј (Богуславский 1994), Т. В. Бахвапова (Бахвалова 1996), У. М. Трофимова (Трофимова 1999). Унутрашње особине, црте карактера и човеков интелект проучавали су: Т. С. Шчепина (Щепина 1984), Е. А. Јурина (Юрина 1995), В. И. Убијко (Убийко 1998), Л. Б. Никитина (Никитина 2006). Семантички и творбени аспекти именовања лица у савременом руском језику били су предмет истраживања: С. Л. Акопове (Акопова 1985), Л. П. Сичугове (Сычугова 1995), Г. Н. Абреимове (Абреимова 1998). Фразеологизме којима се карактерише човек испитивали су: Ј. П. Солодуб (Солодуб 1985), М. Овезова (Овезова 1986), Н. Б. Дроздова (Дроздова 1998). А. И. Моисејев бавио се називима људи мотивисаних професијом (Моисеев 1968). Велики број радова посвећен је субјективној оцени антропографске лексике: Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1995), Ј. И. Чајкина (Чайкина 1995), А. Н. Ростова и Т. В. Трезубова (Ростова, Трезубова 1996). Комплетну концепцију описа човека и његове представе на наивној слици света дао је водећи савремени руски семантичар Ј. Д. Апресјан у монографији *Образ человека по данным языка* (1995), где разликује седам система са којима корелира седам семантичких примитива, елементарних јединица семантичког метајезика из којих се опис састоји): 1. физичко опажање – ’опажање’; 2. физиолошки састав – ’осећање’; 3. физиолошке реакције на спољашње и унутрашње утицаје; 4. физичко деловање и делатност; 5. жеље – ’хтети’; 6. интелектуална делатност и ментални састав – ’знати’, ’разумети’; 7. говор – ’говорити’. Сваки систем има своју унутрашњу организацију, системи се међусобно саодносе и образују одређену хијерархију (Апресян 1995).

Семантичко пространство *човек* активно се изучава у оквиру руске дијалекатске лексикологије. Бројне студије и радови засновани на дијалекатској грађи баве се структуром семантичког поља *човек*: Е. А. Нивина (Нивина 2003), С. А. Моисеева (Моисеева 2006), У. В. Ерофесева и Е. А. Пепељајева (Ерофесева, Пепеляева 2011), Ј. В. Седојкина (Седойкина 2011), Т. А. Литвинова (Литвинова 2011, 2013), Г. Е. Жондарова (Жондорова 2012). Концепт *внешний человек* заступљен је у радовима А. М. Кочеваткина (Кочеваткин 1999), О. В. Коротун (Коротун 2002), В. В. Пирко (2006), М. Т. Ипакове (Ипакова 2012). Концепт *внутрешний человек* на лексичком

материјалу из народних руских говора истраживали су: Н. А. Лукјанова (Лукьянова 1985), Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1996), Е. В. Коскина (Коськина 2001), М. А. Јеремина (Еремина 2003), Е. А. Барашкина (Барашкина 2007), Ј. С. Шуљакина (Шулякина 2012). Честе су и компаративне анализе руских дијалеката са стањем у енглеском, немачком и француском језику: З. А. Богус (Богус 2006), Д. М. Магомедова (Магомедова 2007), А. А. Занковец (Занковец 2007), М. Ш. Алдијева (Алдиева 2009), Н. Х. Тујгунов (Туйгунов 2012).

Тематска група *човек* последњих година постаје предмет интересовања и домаћих лексиколога и дијалектолога. Придевима са значењем људских особина у савременом српском језику бавила се Рајна Драгићевић (Драгићевић 2001), а Гордана Штасни номинацијом човека (Штасни 2013), номинацијом мотивисаном позитивним карактерним особинама (Штасни 2011), атрибутивним именицама (Штасни 2008) и nomina agentis у књижевном језику (Штасни 2001). Даринка Гортан Премк, Вера Васић и Љиљана Недељков објавиле су семантичко-деривациони речник у две свеске. У првој је представљена анализа делова тела човека (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003), а у другој унутрашњи органи, ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине и сродство (Гортан Премк, Васић, Недељков 2006).

Концепт *човек* заступљен је у радовима Радмиле Жугић, која је на грађи из призренско-тимочких, превасходно јабланичких говора проучавала пејоративе за мушка и женска лица (Жугић, 2009, 2010), као и придеве и придевске деминутиве који се односе на особине човека (Жугић, 1997, 2006). Лексичке јединице којима се означавају човек и његове особине у говорима југоисточне Србије обједињене су у јединствени *Антропографски речник призренско-тимочких говора* Н. Богдановића (Богдановић 2016), чија се интересовање за лексику тела препознаје у насловима радова *Имена и презимена мотивисана називима за људско тело, Именовање по телесним карактеристикама у лесковачком говору, Тело описано биљем у пиротском говору, Тело и биље у језичкој полисемији*, итд.).

Прегледана литература пружила нам је увид у савремену методологију истраживања и описивања дијалекатске лексике којом се именује човек и описују његове особине. Семантички опсег лексичких јединица чији је денотат човек изузетно је широк и састоји се од веома разуђених лексичко-семантичких подсистема, што условљава разгранату, вишестепену хијерархијску структуру (Штасни 2011: 167). Номинација човека и његових особина може бити мотивисана физичким изгледом, узрастом, карактерним, интелектуалним, моралним особинама, понашањем и темпераментом, друштвеним и материјалним статусом, професијом, међуљудским односима. Човека сагледавамо у његовој свеукупности, са свим телесним, психичким и социјалним својствима, што нам је омогућила веома богата лексичка грађа. Лексика српског призренског говора обилује лексичким јединицама које се односе на

све поменуте аспекте човековог бића и чини богати слој лексичког система овог говора.

Страни и домаћи радови нуде различите концепције обраде лексичког материјала који се тиче човека. Већина радова заснива се на проучавању семантичке структуре дате лексике. Један од ефектних начина проучавања лексике ове лексичке целине јесте преко анализе парадигматских лексичких скупова.[42] Најпоштији скуп је асоцијативно поље, са архисемом *човек*, као најважнијим кохезионим елементом, који је истовремено и доминанта поља. Ужи лексички микросистем је лексичко-семантичко поље, у оквиру којег фигурирају ужи парадигматски скупови – тематске групе и лексичко-семантичке групе, које се даље гранају на подгрупе и микрогрупе. Комплексност лексике чији је референт човек у српском призренском говору условила је разгранату семантичко-структурну организацију лексема.

Стожер асоцијативног поља *човек* је архисема ’човек’,[43] која се у испитиваном говору вербално реализује контактним синонимима *ч’о̀век* и *и̇нсан* (тур. *insan*).

У̀, мо̀ре ч’овѐку, што̄ си ч’у̀дан! – Од њѐга по̄ а̀бдал ч’овѐка видѐја л’и си?

Што̀ се л’у̀тиш на то̄ј мага̀ре, сто̀ка је, нѐје и̇нсан па̄ да разби̇ра.

Елементи асоцијативног поља *човек* интегрисани су доминантом поља – семантичком компонентом ’карактеристике човека’. На основу диференцијалних компонената вишег ранга ’тело’, ’психа’, ’друштво’ поље је подељено три већа скупа, односно лексичко-семантичка поља (ЛСП):

1. ЛСП *телесне карактеристике човека*;
2. ЛСП *психичке карактеристике човека*;
3. ЛСП *социјалне карактеристике човека*.

ЛСП *ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА*

Лексика којом се означава човекова спољашњост представља један од најстаријих слојева лексичког фонда сваког језика. У руској лексиколошкој литератури усталио се термин „внешний человек“, који на „језичкој мапи света“ представља један од три тзв. „образа-концепта“ човека.[44] Овај кон-

[42] У раду користимо славистичку терминологију у вези са лексичким скуповима и поделе лексичких скупова (према општости, према међусобној зависности чланова, према кохезионом центру) које даје Рајна Драгићевић (Драгићевић 2007: 234–244).

[43] *Архисема* је лингвистички термин који се у руској науци дефинише као општа семантичка компонента заједничка свим јединицама одређене класе, која одражава њихова заједничка категоричка својства и атрибуте. Архисему схватамо као семантичку ознаку највишег степена општости иманентну свим елементима асоцијативног поља.

[44] „В наивной языковой картине мира выделяются условно мыслимые образ-концепт целостного, образ-концепт внутреннего и образ-концепт внешнего человека“ (Коротун 2002: 4).

цепт „включает всё то, что человек объективно и субъективно, прагматически, эстетически присваивает своему внешнему виду: физические и нефизические органы (естественные и искусственные), предметы, украшающие человека и покрывающие его тело или используемые для дополнения внешнего облика, динамические признаки внешности (движения тела, мимика, позы, манеры, походка), внешние речевые признаки (голос, речь), а также эстетические, этические, социальные, психологические оценки наружности человека“ (Коротун 2002: 4).

Е. В. Ерофејева и Е. А. Пепељајева у структури семантичког поља *човек* на треће место стављају лексичко-семантичку групу *објективне физичке карактеристике човека* са подгрупама: 1. спољашњост, 2. пол и узраст, 3. делови тела, 4. физички састав, здравље (Ерофеева, Пепеляева 2011). Г. Е. Жандарова у семантичком пространству „образ человека“, на материјалу руских староседелачких говора Јакутије, на основу диференцијалних компонената значења издваја три субпоља: 1. спољашњи изглед, 2. вредан човек / лењ човек, 3. странац. Субпоље *спољашњи изглед* састоји се од језгра, које чине лексичко-семантичке групе: спољашњи изглед, тело и његови делови, функционалне ознаке спољашњости, експресија спољашњости, и периферије, којом су обухваћене лексичко-семантичке групе: пратеће ознаке спољашњости, стилистички маркирани еквиваленти и еуфемистички еквиваленти (Жондорова 2012). Седојкина, Литвинова и Нивина у обимним студијама о номинацији човека у руским народним говорима по један сегмент посвећују спољашњим карактеристикама човека. Ј. В. Седојкина, између осталог, истражује именовање лица по спољашњим и унутрашњим особинама у брјанским говорима. Две лексичко-семантичке групе посвећене су физичким карактеристикама: 1. именовање лица по спољашњим ознакама и физичкој природи, 2. именовање лица по спољашњем изгледу (Седойкина 2011). Т. А. Литвинова, проучавајући номинације човека „как отражение языковой картини мира“ у воронешким говорима, у оквиру микропоља *човек као живо биће* као подгрупу обрађује карактеристике човека по спољашњости (Литвинова 2011). Е. А. Нивина део студије *Лексика тематической группы „человек“ в говорах Тамбовской области* посвећује физичким карактеристикама човека. Ову тематску целину рашчлањује на фрагменте: 1. глава, 2. врат, 3. труп, екстремитети, 4. карактеристике спољашњег изгледа (раст, стас, здравље, лепота) (Навина 2003).

Радови у целини посвећени лексици која се односи на човекову спољашњост доносе ширу слику концепта *внешний человек* и детаљнију систематизацију лексичких јединица. Издвојићемо три таква рада: *Концептуализация представлений о внешности человека в русской языковой картине мира* О. В. Коротун, *Семантическое поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантического поля*

„Внешний облик человека“ в просторечии Приамурья) В. В. Пирко и *Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах* Е. А. Варабјове. Први рад, на грађи из савременог руског језика, представља концептуализацију представа о човековој спољашњости преко језичког концепта *внешний человек*, који се у лексичком систему репрезентује као истоимено макропоље. Језгро поља са хиперсемом ’спољашњи изглед’ чине четири лексичко-семантичке групе: 1. спољашњи изглед, 2. тело и његови делови, 3. функционалне ознаке спољашњости, 4. експресија спољашњости. Ближој периферији припадају лексеме које садрже сему ’спољашњи изглед’ у конотативном значењу. Даља периферија макропоља обухвата лексичко-семантичку групу *пратеће ознаке спољашњости*, где је хиперсема имплицитно дата (Коротун 2002).

Физичким карактеристикама човека у приамурском дијалекту бавила се В. В. Пирко. Језгро семантичког поља представљено је хиперсемом ’спољашњи облик човека’. У центру и периферији издвајају се лексичко-семантичке групе: 1. делови човековог тела, 2. обим човековог тела, 3. ознаке човека по полу и узрасту, 4. одећа, са одговарајућим дијалекатским хиперонимом *ствари,* 5. спољашње манифестације здравља и физичког развоја човека, 6. навике, манири понашања (Пирко 2006).

Тематску групу придева којима се карактерише човек по физичким особинама у јарославским говорима, ауторка је разврстала у неколико лексичко-семантичких група, које чине антонимски парови *леп / ружан, висок / низак, дебео / мршав*, а неке се односе на телесни састав, форму главе, црте лица (Воробьева 2003).

Придевима који се односе на општи телесни изглед или на изглед појединих делова тела код нас се бавила Радмила Жугић у раду *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана*. У оквиру групе придева који се односе на телесне особине ауторка издваја две подгрупе „у зависности од тога да ли се придевима квалификује телесни изглед као природна датост или стечена током живота (I. 1.) или је пак настанак придева мотивисан човековим односом према сопственом изгледу тела, односно неких његових конкретних делова (I. 2.)“ (Жугић 1997: 137). У вези са овим сегментом рада, Р. Жугић закључује да су лексеме специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније, и да придевске лексеме друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која достиже степен пејоративности.

Велики број лексичких јединица у наведеним студијама и радовима настао је на основу метафоричког преноса или добија конотативно значење помоћу суфикса, што је, иначе, карактеристично за дијалекатску лексику. Лексеме индуковане метафоризацијом припадају оној лексичкој сфери, односно групи, којој и денотат (објекат номинације).

Метафоричком номинацијом у језичком систему бави се грузијска лингвисткиња Ж. Вардзелашвили, истичући да метафоричка номинација обухвата све стране човекове личности: спољашњи изглед (раст, тело, црте лица итд.), психичка својства (црте карактера, темперамент, умне способности, емоционалност и сл.), социјалне особине. На основу овога, сву лексику датог типа разврстава у четири групе: 1) спољашњост; 2) карактер; 3) понашање; 4) социјалне особине човека (Вардзелашвили 2011: 45). За означавање човека по спољашњем изгледу метафорички пренос се најчешће остварује по моделу „конкретно“ (предмет, животиња, биљка) → „конкретно“ (физичке карактеристике човека). Метафоричким преносом остварује се веза појмова по сличности, тако што се појам који се означава неком другом речју доводи у везу са употребљеним појмом на основу једне заједничке особине. Сличност изворног и циљног појма никад није апсолутна и комплетна, већ је заснована на некој компоненти, односно на неком доминантном човековом телесном својству.[45]

Метафоричка номинација обавезно садржи категорију оцене према именованом лицу. У већини случајева та оцена је негативна. Радови који се баве антропографском лексиком потврђују да је „много мање јединица, и на лексичком и на фразеолошком нивоу, којима се именује човек према позитивним особинама уопште него према негативним“ (Штасни 2011: 169). Такав је случај и у руској лингвокултури, где је „зафиксировано больше внешних негативных признаков“ (Куражова 2007), у односу на оне са позитивном оценом.[46] Позитивна својства не одступају од социјалне норме, друштвено су прихватљива, неутрална. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне телесне лепоте. Свако одступање од нормалног и уобичајеног, од важећих естетских норми и од неписаног кодекса заједнице оцењује се негативно, што је изражено семантиком експресивно маркираних јединица.[47]

За маркирање појединих људских физичких особина и за номинацију носиоца неке телесне карактеристике најчешће се користе зооними, које у

[45] Свака секундарна номинациона јединица, којој је у основи било која семантичка модификација, заснована на каквом доминантном (човековом) својству семантички би се могла сматрати атрибутивном именицом (Штасни 2011: 168).

[46] „Возможно, это свидетельствует о том, что русские чаще обращают внимание на недостатки во внешнем облике человека, более критично подходя к этому вопросу“ (Куражова 2007).

[47] „У потенцијалне или имплицитне семе спадају и семе колективне експресије. То су семантичке компоненте засноване на уверењима и представама целе језичке заједнице. Ова секундарна значења заснована су на колективним представама о неким животињама и биљкама, а затим су, по тим својствима, названи неки типови људи“ (Драгићевић 2007, 72).

својој семантичкој структури садрже семе позитивне или негативне оцене.[48] Последњих година у руској лексикологији појавили су се бројни радови који се баве анималистичком лексиком као једним од начина карактеризације човека како у савременом руском језику, тако и у дијалекту (Куражова 2007, Кубасова 2008, Калиткина 2010, Мушњикова 2011).

На основу прегледане литературе долазимо до закључка да су дијалекатске лексичке јединице којима се означавају физичке карактеристике човека системски организоване, да могу припадати различитим врстама речи, да стоје у хиперо-хипонимским, синонимским, антонимским парадигматским односима и да су веома фреквентне оне чије је секундарно значење индуковано метафоризацијом у негативном смислу.

У лексичкој структури српског призренског говора лексика којом се означавају тело и телесне људске особине и којом се номинује човек као носилац тих особина представља специфичан и сложен лексички микросистем, који ћемо означити као лексичко-семантичко поље (ЛСП) *телесне карактеристике човека.* Центар ЛСП чине лексеме распоређене у тематској групи (ТГ) *делови тела* и лексичко-семантичким групама (ЛСГ) *придеви којима се означавају телесне особине* и *именице којима се номинује човек по телесним особинама*. Периферне су групе које у свом саставу имају елементе који, поред биолошких, садрже и социјалне, односно психофизичке компоненте човековог развоја – ЛСГ *номинација лица по полу и узрасту* и ЛСГ *глаголи којима се означава процес говорења*. Делом свог садржаја оне задиру у сфере друга два семантика поља и секу их на периферији. У периферној зони поља смештене су лексеме које својим семантичким потенцијалом, односно скривеном семантиком гравитирају ка некој од централних ЛСГ.

Семантички садржај лексема уобличили смо према одређењима Д. Чемерикића и, уколико значењски одговарају стању у савременом језику, сравнили их са дефиницијама датим у *Речнику* САНУ (књ. 1–19) и *Речнику Матице српске*, ради семантичке прецизности. У случајевима када се дијалекатско и књижевно значење не поклапају, ослањали смо се на семантичку реализацију какву даје Чемерикић. У речничкој грађи многе одреднице нису дефинисане или нису поткрепљене одговарајућим илустративним материјалом. Тамо где уз лексему није забележено и њено значење, прибегавали смо семантичком реконструисању на основу датих примера и уз помоћ монографија и речника оближњих говора. Многе лексеме, које су се аутору збирке речи из Призрена чиниле уобичајеним или незанимљивим за речник нису регистроване, а чине саставни део лексичког система призренског говора, потражили смо у *Регистру речи* у монографији *Српски призренски*

[48] „Зоометафора, безусловно, тонко выражает дополнительные оттенки свойств человека, обогащая их в понятийно-экспессивном плане, обеспеченном ассоциативном связью с соответствующим животным“ (Мушинкова 2011: 115).

говор I Слободана Реметића (Реметић 1996) и у грађи за први том *Српског дијалектолошког атласа* (СДА), где је Призрен један од пунктова. Од велике помоћи су радови и коментари професора Радивоја Младеновића, коме је призренски говор изворно познат. Лексеме унете са стране обележаваћемо звездицом (*), а коришћени извор биће наведен у загради поред примера.

За прецизирање дијалекатске семантике од велике користи је етимологија речи, па се у том домену ослањамо на *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Skok I, II, III) и на *Етимолошки речник српскога језика* (ЕРСЈ 1, 2, 3). Турске облике наводимо према етимологији коју је дала Снежана Петровић у књизи *Турцизми у српском призренском говору* (Петровић 2012).

Да бисмо утврдили карактер необичних облика и неочекиваних значења појединих лексема које срећемо у призренском говору, проверавамо њихово постојање и у осталим призренско-тимочким говорима. Увидом у речнике ове говорне зоне добијамо потврду о томе да ли је реч о локалном дијалектизму или се језичка појава јавља и на другим подручјима овог ареала, као и на ширем подручју Косова и Метохије.

У структури ЛСП *телесне карактеристике човека* у српском призренском говору издваја се пет лексичко-семантичких скупова:

1. ТГ делови тела,
2. ЛСГ придева којима се означавају телесне особине,
3. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама,
4. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту,
5. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења.

I. ТГ делови тела

I. У структури ЛСП *телесне карактеристике човека* први парадигматски лексички скуп је тематска група *делови тела*, која представља саставни део лексичког фонда српског призренског говора.[49] ТГ *делови тела* састоји се од конкретних лексичких јединица, тј. именица којима се номинују делови људског тела.

Деловима људског тела посвећене су прве две свеске *Семантичко-деривационог речника српског језика*. Прва тематска свеска заснива се на „… деривационим гнездима лексема *човек, људи* и *жена* и лексема којима се

[49] У литератури наилазимо на терминолошко укрштање назива за лексички скуп који се односи на делове тела. Неки аутори овај лексички микросистем називају тематском групом (Драгићевић, Тугањова), а неки лексичко-семантичком групом (Гортан Премк, Кочеваткин, Занковец, Ипакова, Бердникова). Занковец, на пример, соматизме обележава као лексичко-семантичку групу која се раслојава на седам тематских група (Занковец 2007: 71). Ми смо се определили за назив тематска група, јер ТГ нема доминанту и међу њеним члановима не постоји однос детерминације и комплементарности, као међу члановима ЛСГ.

именују делови људског тела“ (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 7), а у другој свесци су дата гнезда лексема којима се именују унутрашњи органи и основна физиолошка стања (Гортан Премк, Васић, Недељков 2006). У уводном делу прве свеске ауторке истичу да примарне семантичке реализације основних лексема из лексичко-семантичке групе *делови људског тела* припадају и општем фонду и терминолошком, и у оба система функционишу са приближно истим семантичким садржајем, с тим што су у терминолошким садржајима десемантизоване све или већина сема нижег ранга, па термини имају слабо развијену полисемију и деривацију за разлику од основних лексема општег лексичког система (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 16). У овом речнику лексеме су третиране и као термини, који припадају анатомској терминологији, и као јединице општег лексичког фонда.

За лексичку јединицу којом се номинује део тела у руској лексикологији устаљен је термин соматизам (соматизм), а за тематски скуп лексема које се односе на делове тела соматска лексика (соматическая лексика). Руски аутори се слажу да је соматска лексика стабилан и „один из древнейших пластов лексики, хорошо сохранивших свою праоснову“ (Кочеваткин, Занковец, Тугањова, Ипакова, Бердникова). Последњих година се инсистира на проучавању соматске лексике руских народних говора и на компаративним анализама соматизама као фразеолошких јединица, што је изнедрило велики број докторских дисертација.[50] Код нас се контрастивним истраживањима соматизама у немачкој и српској фразеологији бавила Г. Ристић (Ристић 2013).

У руским радовим наилазимо на мање-више модификовану поделу соматизама коју је дао А. М. Кочеваткин (Кочеваткин 1999). Он разликује шест тематских група, у оквиру којих фигурирају подгрупе.

1. Сомононимическая лексика
   1.1. Названия, являющиеся общесистемными обозначениями
   1.2. Названия головы и их частей
   1.3. Названия шеи и туловища человека
   1.4. Названия верхних конечностей
   1.5. Названия нижних конечностей
2. Остеонимическая лексика
   2.1. Названия костной системы организма человека в целом
   2.2. Названия костей головы
   2.3. Названия костей туловища
   2.4. Названия костей верхних конечностей
   2.5. Названия костей нижних конечностей

[50] Актуелна су испитивања дијалекатске соматске лексике (Кочеваткин 1999, Туганова 2006, Гынгазова 2009, Ипакова 2012), упоредна истраживања соматизама у неком од локалних језика са стањем у енглеском језику (Богус 2006, Алдиева 2009, Туйгунов 2012), и соматизама као фразеолошких компонената (Бердникова 2002, Занковец 2007).

3. Спланхнонимическая лексика
   3.1. Названия внутренних органов в целом
   3.2. Названия пищеварительных органов
   3.3. Названия дыхательных органов
   3.4. Названия мочеполовых органов
4. Ангионимическая лексика
5. Сенсонимическая лексика
   5.1. Названия органов зрения
   5.2. Названия органов слуха
   5.3. Названия органов обоняния и вкуса
   5.4. Названия органов осязания
6. Лексика, обозначающая болезни, недуги и проявления человеческого организма
   6.1. Названия болезней и недугов человека
   6.2. Названия проявлений человеческого организма

Занковец из своје поделе искључује називе болести, а уводи називе за рожнате израслине на телу (коса, нокти, итд.), сврставши их у групу „корнонимическая лексика“ (Занковец 2007). Ипакова додаје још две лексичко-семантичке групе: лексику којом се именује нервни систем и лексику која се односи на телесни састав организма (Ипакова 2012).

Чланови тематске групе *делови тела* су у међусобно аутономним односима. За тип хипонимијског односа међу лексичким јединицама које означавају делове тела Р. Драгићевић уводи Крузов термин – меронимија или мерономија. Меронимије су хијерхијске структуре уређене по принципу део – целина.[51] На пример, лексеме *глава, труп, рука, нога* представљају мероним лексеме *тело*, док је *тело* холоним за лексеме *глава труп, рука, нога*. Ове лексеме су комероними и стоје у односу комеронимије (Драгићевић 2007: 293). У односу на релацију хипероним – хипоним холоним и мероним означавају конкретнији однос зависности између колокацијских саставница и надређеног појма, јер се темеље на изражавању односа делова и целине (Благус Бартолец 2009: 28). Принцип део – целина за описивање лексичке групе *делови тела* предлаже и руски лексиколог П. Н. Денисов (Денисов 1980: 118). При анализи лексике којом се именују делови људског тела полазимо са овог теоријског становишта.

Тематска група *делови тела* састоји се од пет подгрупа:

1. ТПГ назива делова тела,
2. ТПГ назива костију,
3. ТПГ назива унутрашњих органа,

[51] „Меронимијска формула гласи: А је део Б-а, на пример: рука је део тела (…)“ (Драгићевић 2007: 293).

4. ТПГ назива појава на кожи,

5. ТПГ назива телесних течности.

Општи назив за „човечји организам схваћен у својој целовитости (као морфолошка и функционална целина“ у српском призренском говору је *сна̀га*.

Дла̀кав је о̀н свӯ̀т по сна̀ге.

По сна̀ге и̏ма бенго̀ве.

I. 1. ТПГ назива делова тела

I. 1. Подгрупа *називи делова тела* садржи три тематске микрогрупе (ТМГ):

1. ТМГ назива главе и њених делова,

2. ТМГ назива врата и трупа,

3. ТМГ назива екстремитета.

I. 1. 1. ТМГ назива главе и њених делова

I. 1. 1. Горњи део људског тела у коме се налази мозак именован је лексемама *гла̀ва*, *глави̏на*, *глави̏ч'ица*, *главу̀рда*, *главу̀шка*, *гла̀фч'е*, *главетѝна*, *глави̏на* и *главу̀рда*.

Сла̀ведна гла̀ву и за̀ч'ушта. – Да̀ј му јѐно јастѝч'е за по̄д гла̀ву. – Навал'и̏ла гла̀ву на матери̏но ра̀мо па пла̀ч'е. – Отѝдни у бербѐра да ти ми̏кне тӯ̀ј косури̏ну од гла̀ве.

По̀кри детѐту глави̏цу, зе ч'е осѐбне. – Глави̏ца му је ка песни̏ца. – Спроч'у њего̀ве глави̏це, гол'ѐма че му би̏дне тај ка̀па.

Јадни̏ч'е, јо̀ш му го̀ри главич'и̏ца. – Мло̀го гу ослабѐло дево̀ј'е, са̀л гл'ѐда де ч'е нава̀л'и главич'и̏цу.

Гла̀вч'е му ка лубѐнч'е. – Ѐте, овол'и̏ко му је гла̀фч'е, ка мо̀ја песни̏ца. – Ми̏цке ка деч'и̏нске главч'и̏ч'и.

Главетѝна му је ка у во̀ла. – За њо̀јну главетѝну та̀ј ма̀фес ч'е би̏дне ми̏цьк.

Тури̏ја кѐч'е на ту̀ј глави̏ну сво̀ју, па и̏де ка сојтари̏ја. – Њего̀вејзи главѝне не мога̀л'е да на̀ц'ев фѐс.

Дѐте гу ми̏цко, а главу̀рда му овол'и̏ква. – Главу̀рду и̏ма мо̀ре, а не гла̀ву.

Доминанта реда је једини неутрални члан скупа, лексема *глава*. Деминутивно маркиране са нијансом хипокористичности су лексичке јединице *главица, главич'ица* и *главч'е / глафч'е*, које у лексичком систему српског призренског говора функционишу као синоними. Деминутивност и хипокористичност остварују се суфиксима *-ица* и *ч'е*[52]. Лексема *главич'ица* је

[52] Суфукс *-че* има високу продуктивност у призренско-тимочким говорима, а изведенице са овим суфиксом могу имати тројаку семантичку реализацију: деминутивну, хипокористичку и деминутивно-пејоративну (Жугић 2012: 224, 227).

другостепени дериват, настао додавањем суфиксалне морфеме *-ица* на творбену основу првостепеног деминутивног деривата *главица*. Аугментативи са пејоративним значењем су првостепени деривати *главетина*, *главина*[53] и *главурда*, настали додавањем експресивних суфикса *-етина, -ина* и *-урда* на творбену основу *глав-*.

I. 1. 1. 2. Предња страна главе код човека именује се лексемама: *л'и̏це, си̏рет / си̏рет / су̏рет* и *ч'е̏ре.*

Да ӣокри̏је бе̏ло л'и̏це.

Ако ме изљ̏же, чу га ӣл'у̏нем у срет си̏рет. – Ње̏ен си̏рет гу је ӣа̏ко ми̏ја.

Ове три синонимске лексичке јединице мерониме су лексеме *глава*. Именица *л'и̏це* је свесловенска и прасловенска форма (**liko*) у значењу „facies“ (Skok II: 300). Именичке лексеме *си̏рет* и *ч'ере* преузете су из турског језика. Турцизам *си̏рет* (тур. *suret*) Чемерикић бележи у још два фонетска лика – *сирет* и *сурет*, а за *ч'ере* (тур. *çehre*) не даје илустративну потврду.[54]

I. 1. 1. 2. 1. Мерониме лексеме *л'и̏це* су: *ч'е̏ло, о̀браз, бра̀да, о̀ко, но̀с, у̀о, усни̏ца*.

I. 1. 1. 2. 1. 1. Део лица изнад очију до руба косе назива се *ч'е̏ло*. У српском призренском говору постоји полусложеница којом се означава „нарочито лепо чело“ – *а̀лӣ̏ьн-ч'е̏ло*, која је посведочена и у живом говору и у народној песми. Прва лексичка компонента полусложенице је турцизам *а̀лӣ̏ьн* (тур. *altın*) са значењем „злато; златни“, а друга „baltoslovenska riječ iz praslovenskog doba iz oblasti naziva za dijelove tijela (Skok I: 304).

Па ӣо̀ј н'о̀јно а̀лӣ̏ьн-ч'е̏ло. – Да ӣи ви̏дим ру̏се ко̀се, / Ру̏се ко̀се, а̀лӣ̏ьн-ч'е̏ло (нар. песма)

I. 1. 1. 2. 1. 2. Једна страна људског лица, односно део лица између ока, носа уста, браде и уха означава се лексичким јединицама *о̀браз, обра̀шч'е, ба̀за*.

Поӣе̏ка му о̀браз. – Одо̀шӣо ӣи поӣекна̀ја ӣа̀ј о̀браз?

Поӣе̏кло ми деӣе̏ӣу је̏но обра̀шч'е. – Нама̀жи му обьдва обрашч'е̏ӣа сьс л'у̏ӣу раки̏ју. – Обрашч'и̏ч'и му су ка јабу̏ке.

Па̀зи маӣе̏ре ба̀зу, би̏ро. – Шӣо̀ је, ло̀чко, шӣо̀ ми ӣе бо̀л'и, ба̀за? – Ч'е̏кај на̀на да оми̏је де̏ӣеӣу ба̀зе.

Стилистички неутрална је ознака *образ*. Облик *обра̀шч'е* јавља се са деминутивно-хипокористичким значењем. Хипокористички је маркиран об-

[53] Са оваквим номинационим значењем лексема *главина* забележена је у РСАНУ, док се у РМС ниједно њено значење не односи на горњи део људског тела.

[54] Српски призренски говор, иначе, карактерише паралелна употреба домаћег и турског назива, што се може објаснити потребом градског становништва да диглосијом истакне своју културалну доминацију у односу на сеоску популацију (Младеновић)

лик *ба́за,* који је уобичајен у дечијем говору, користи се при обраћању деци и односи се искључиво на образ детета.

I. 1. 1. 2. 1. 3. Спољни део органа чула слуха обележава се именима *у̏о* и *уши́на*.

Си́н гу, Андре́шка, оглуве́ја на о̀ба у̏а, да је дал'е̏ко. – Глу̏ је на о̀ба у̏а. – Ако ми обо̀дьц па̄дна̀ја, у̏о ми оста̄на̀ло (нар. изрека).*– Ако те̄ уфа̀та̄им, мо̀ре јужни́ку, у̏ши ч'е та̄и изву̏ч'ем.*

Ѝма уши́не ка мага̀ре.

Типичан дијалектизам је аугментатив са пејоративно обојеним значењем *ушина*.

I. 1. 1. 2. 1. 4. Орган чула вида у човека именован је лексемом *о̀ко*.

На је́но о̀ко не ви́ди. – Ч'о̀р је на о̀ба о̀ка. – Кр̀ста̄у бо̀л'и о̀ко, по̄те̏кло му, до̀ри се за̄тво̀ри̏ло.

I. 1. 1. 2. 1. 4. 1. Отвор у средини дужице, кроз који светлосни зраци продиру у унутрашњост ока, зеница, означава се лексемама *гл'е̏дац*, *гледа̀л'ка, бе̏бе, зени́ца** и *ц̑рно**.

На је́н гл'е̏дац по̄ч'е̏ло да му се по̄у̏шч'а по̄е̏рде, да је дал'е̏ко. – Ро̀са ујна-Цави́на се убо̀ла у о̀ко, то̄е̏ке, бо̀гу фа̀ла, гл'е̏дьц не ошто̄е̄ти̏ла. – Обьдва гл'е̏ца гу зафа̄ти̏ло по̄е̏рде, ч'у̏ч'ке њо̀јзи.

Би́ч'и уфа̄ти̏ло од о̀ч'и то̄о̀ј што̄ му је је̏на гледа̀л'ка по̄о̀ ми́цка зе дру̏га.

Бо̀л'и га о̀ко ве̏ј два-то̄ри̏ дьна, по̄ч'е̏ло ни́што̄ да му се по̄у̏шч'а на бе̏бе.

Називи *гл'едац* и *гл'едал'ка* мотивисани су функцијом овог дела ока и поствербали су глагола *гледа*. Доминантно значење турцизма *бебе* је „одојче“, али је и у изворном језику широко распрострањено значење „зеница“ (тур. *gözbebeği*) (Петровић 2012: 72)[55]. Лексеме *зеница* и *ц̑рно* за именовање зенице нису регистроване у Чемерикићевој збирци, али јесу у Упитнику за Први том СДА и одатле их наводимо.

I. 1. 1. 2. 1. 5. Истурени део лица између очију и уста који служи као орган за дисање и мирис номинован је лексемама *но̀с* и *носи́на*.

Те̏че му кр̀ф на но̀с.

Носи́на му је ка сви́њска су̏рла.

Пејоративно значење има аугментативни облик *носи́на*.

I. 1. 1. 2. 1. 5. 1. Носни отвор, спољашњи зид носног отвора, означен је именичком лексемом у облику множине *ноздр̀ве**, а један од носних отвора синтагмом *ру̏па од но̀с** (СДА).

[55] С. Петровић не искључује могућност да се ради о домаћој семантичкој креацији, на шта је наводи пример из говора Алексиначког Поморавља, где је Н. Богдановић забележио лексему детенце са значењем „зеница ока“ и дао објашњење „кад се у њ погледа види се људски лик“ (Богдановић 1987: 291). Међутим, паралеле из македонских дијалеката (мак. *бебе*) и албанског језика (алб. *bebe* „беба“ *bebeya e syrit* „зеница“), где је потврђено значење „зеница“, показују да се у овом случају ради о утицају турског језика.

I. 1. 1. 2. 1. 6. Једна од две меснате покретне ивице уста које споља заклањају зубе вербализује се именицама *усни̏ца*, *бу̏за* и *ри̏ло*.

Ако збо̏рим кри̏во, дабо̏гда, у̏ста да ми се обр̏неф на ти̏ло.

Овол'и̏ква му је бу̏за. – Бу̏зе и̏ма, а не усни̏це ка дру̏ги. – Ре̏ко л'и му, а о̀н те̏ке о̀пусти ту̏ј њего̀ву бу̏зу.

Цве̏тко и̏ма ова̀ко дебе̏ла ри̏ла.

Шупљина у доњем делу главе са унутрашње стране зубне преграде именује се лексичком јединицом *у̏ста*. Код Чемерикића не налазимо *уста* као посебну одредницу, али се у грађи јављају примери који потврђују њено постојање у призренском говору. Лексема *усна*[56] није забележена. У том значењу користи се изведени облик *усница*. Месната, пунија усна означена је лексичким јединицама *буза* и *рило*, које се паралелно употрбљавају. Картографисани материјал за СДА показује да именица *рило* у значењу *усна* доминира у пунктовима у околини Призрена и простире се на читав југозападни део Косова, док је *буза* фреквентнија на подручју око Урошевца и Гњилана. Према Скоковом мишљењу, *буза* је преузета из албанског језика (алб. *buzë*), где је настала из деминутива *burëze* „усташца“ (Skok I: 246), али је ареал шири од српско-албанског контакта (мак. *бузи*, буг. *буза*, рум. *buze*). Примарна семантичких реализација лексеме *рило* у говору Призрена јесте „њушка у свиње“, која се метафорички преноси на „усну у човека“. У говору, *усница* се понаша као немаркирани облик, док *буза* и *рило* попримају пејоративну нијансу, јер именују телесну појаву која је упадљивија и са димензијама које превазилазе изглед прототипичних усана (*усни̏це*).

I. 1. 1. 2. 1. 7. Беличаста кошчата плочица усађена у вилице која служи за кидање и ситњење хране означава се немаркираним елементом *зу̏б / зу̏п* и маркираним обликом *зу̏пч'е*.

Де̏ме бо̀л'и зу̏б, она̀мо ми и̏де је̏зик.

Дете̏ту ми ни̏кл'е два̀ зу̏пч'е̏та. – Ка̀мо да ви̏дим те̏ј тво̀је зу̏пч'и̏ч'и што гри̏зеф.

Деминутивна форма односи се на зуб детета.

I. 1. 1. 2. 1. 8. За пљоснати, покретљиви мишићни орган у усној дупљи који служи као орган за укус, за жвакање и гутање хране и као говорни орган у употреби је лексема *је̏зик*.

Оне̏јзи дубарац'и̏ке На̀сте, што ми и̏звади л'у̏ти̏ну сьс му̏жа, бо̀г да̀ да̀мла гу удри̏ла у је̏зик, те не мо̀гла ви̏ше да̏ прозбо̀ри.

I. 1. 1. 2. 1. 9. Део лица испод уста именује се лексемом *бра̀да*.

Поте̏кла му бра̀да. – У бра̀ду га удари̏ја.

[56] Према Скоку *усна* је поименичени придев, дериват лексеме *уста* (Skok III: 549), док аутори *Семантичко-деривационог речника* напомињу да је са синхроног становишта придев *усни* дериват од именице *усна* а не обрнуто (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 328).

I. 1. 1. 3. Бочни део лобање од ува до чеоне кости номинован је именицама pluralia tantum *сл'еп̄оо̀чи** и *сл'еп̄очни̏це** (СДА).

I. 1. 1. 4. Задњи део главе који се граничи са вратом, номинован је лексемама *т̄и̏ло* и *т̄ила̀ник** (СДА).[57]

Ако збо̀рим кри̏во, да бо̀гда, у̀ст̄а да ми се обр̀неф на т̄и̏ло.

I. 1. 2. ТМГ назива врата и трупа

I. 1. 2. Тело је холоним лексема *врат̄* и *т̄руп̄*.

I. 1. 2. 1. Део тела који спаја главу с трупом именује се лексемама *врат̄** и *врат̄и̏на*.

Има̀ле т̄а̀ко бе̏ле бисе̏ре около вра̀т̄ (Реметић 1996: 546).

Врат̄и̏на му је ка у би̏ка. – Њего̀вејзи врат̄и̏не ва̀л'а ја̀ка це̏ја ла̀кьт̄ дь̏гьчка.

Према неутралном члану *врат̄*, формиран је аугментативни назив са пејоративним значењем да се означи дугачак, али и снажан мушки врат.

I. 1. 2. 1. 1. Предњи део врата именује се лексичким јединицама *гр̀ло, гу̀ша*, *бо̀газ*, *гр̀лце*, *грл'е̏нце* и *гуши̏ца*

Под гр̀ло т̄ури̏ла два̀ ре̏да дука̀т̄е. – На гр̀ло п̄оч'е̏ла да гу иска̀ч'а, да је дал'е̏ко, гу̀ша. – Па т̄о̀ј њо̀јно бе̏ло гр̀ло, да т̄и је ми̏ло са̀л да га гл'е̏даш. – По̀ арно да бе̏ше врза̀ја ка̀мењ на гр̀ло п̄а се мет̄на̀ја у ре̏ку зе шт̄о до̀ч'ека да искоч'и мӈфл'ӈ̏з.

Кьд га у̀фат̄и за гу̀шу, п̄а кьд п̄о̀ч'е да га да̀ви, реко̀смо: ку̀ку, у̀дави га! – Обеси̏ла п̄л'ет̄и̏во на гу̀шу, п̄а т̄а̀ко и̏де п̄о ма̀л'е. – Тури̏ше му ју̀же на гу̀шу и обеси̏ше га.

Ри̏п̄и и у̀фат̄и га за бо̀газ да га уда̀ви.

Ослабе̏ло јадни̏ч'е од надвори̏це, т̄а му гр̀лце је̏два др̀жи гла̀ву

Шт̄о̀ т̄и је, би̏ро, грл'е̏нце л'и ми т̄е бо̀л'и, мајки̏но? – Гл'и̏ч'ка га п̄од грл'е̏нце, а о̀но се сме̏је.

Гуши̏ца му је, јаднич'е̏т̄у, све̏ буосери̏на до буосери̏не.

Паралелно са словенским именицама *грло* (прасл. **gьr-dlo*) и *гуша* (< прасл. **gl̥tati*) користи се турска метафора *богаз* (тур. *boğaz*), чија је примарна семантика и у језику даваоцу и у језику примаоцу „клисура, теснац“ (Петровић 2012: 84). Призренци су усвојили комплетан полисемантички садржај лексеме *богаз*, што потврђује тенденцију српске призренске језичке

[57] У стандардном језику задњи део главе именује се лексемама *п̄от̄иљак* и *зат̄иљак*. Скок каже да су то поименичене синтагме *za tylom*, *po tylu,* изведене помоћу суфикса *-ьк*, а да се старословенско чисто *tylь* изгубило. Међутим, лексема *т̄ил* чува се у готово свим призренско-тимочким говорима: у пиротском (Живковић 1987: 155), лесковачком (Митровић 1992: 382), лужничком (Манић 1997: 77), у говорима јужне Србије (Златановић 1998403), у тимочким говорима (Динића 810), у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 924). У обличким варијантама *т̄ило* и *т̄иланик* присутна је у српском призренском говору.

личности ка билингвизму и напоредој употреби српског и турског имена у најразличитијим доменима, чиме урбани друштвени слој наглашава свој социјално-културни престиж.

Деминутиви *грлце*, *грл'енце* и *гушица*, као стилски маркирани чланови реда, резервисани су за означавање дела врата у детета и функционално ограничени на фамилијарни дискурс.

I. 1. 2. 1. 2. Стражњи део врата означава се лексемом *ши̏ја*.

Исӣогани̏ла му се ши̏ја.

I. 1. 2. 2. Централни, средишњи део човековог тела између врата и удова, који обухвата грудни кош, трбух и карлицу, truncus назива се *ӣруӣ*. Труп чине груди, леђа, трбух и карлица.

I. 1. 2. 2. 1. Предњи део човечјег трупа од врата до трбуха номинован је синонимним лексичким јединицама *ӣр̀сје, ӣр̀сја** и *ӥ'у̏кс*.

Е̏ӣе, о̀вде се заӣӣису̏јем, у ӣр̀сје.

Сьс ӣесни̏цу га удари̏ја у ӥ'у̏кс. – Бо̀л'и га ӥ'у̏кс. – Ба̀јаги ме ӣишӣе̏ше у ӥ'у̏кс.

Лексеме *ӣрсје* и *ӣрсја* (СДА; Реметић 1996: 596) дијалекатски су облици.[58] Лексема *ӥ'укс*, која је подједнако фреквентна, турски је дијалектски облик (тур. дијал. *сӱкс, сӱгӱс*, поред *гӧ̆гӱс*).

I. 1. 2. 2. 2. Парни орган на грудима жене који после порода лучи млеко, дојка, именује се лексемом *си̏са*.

Си̏са ме бо̀л'и. – Да̀ј деӣе̏ӣу си̏су. – Одби̏ва га од си̏се.

I. 1. 2. 2. 2. 1. Избочен врх на дојци назива се *брадави̏ца*.

Поӣе̏кл'е гу брадави̏це, не мо̀же да надо̀ји де̏ӣе, јадни̏ца.[59]

I. 1. 2. 2. 3. Удубљење испод грудне кости, јамица између груди и желуца, epigastrium назива се *ложич'и̏ца*.

Бо̀л'и ме ложич'и̏ца. – О̀вде у ложич'и̏цу ме бо̀л'и.

I. 1. 2. 2. 4. Најужи део човејег трупа изнад кукова, појас, назива се *ӣоловѝна*. *Бо̀ли ме ӣоловѝна. – Сӣегна̀ло ме не̏шӣо у ӣоловѝну.*

Овај назив мотивисан је позицијом у односу на цело тело, јер се према појасу тело дели на горњи и доњи део.

I. 1. 2. 2. 5. За задњи део човечјег трупа у употреби су словенске лексеме *гр̀б, грби̏на*, *ле̏ӥ'а**, *ᵇрбаӣ** и *ᵇрбе** и турцизам *а̀рка* (тур. *arka*).

Ту̏ри девѐјч'е у кол'е̏вку, ӣа га на̀ӣовари на гр̀б и ӣа̀ко о̀ӣиде у се̏ло.

Грба̀ви грби̏ну.

---

[58] Облик *ӣрсја* у призренском говору „може имати упориште у облицима збирне множине на *-ја* у македонским северношарпланинским и дебарским говорима…“ (Младеновић 2007: 109).

[59] У случају натицања дојке (маститиса) и немогућности да подоји дете, породиља је узимала тек окоћено штене које је стављала на груди да сиса, како би се разрадили млечни канали и подстакла лактација (Чемерикић).

*Па̀ла и наг*ʼ*рдела* ʼ*рбаш* (Реметић 1996: 376)

Да ми је са̀мо а̀рку да ги ви̏димо.

Наведене лексичке јединице у говору функционишу као синоними. Прасловенски придев **grьbь* (Скок I: 610) поименичен је и очуван у дијалекту, а од таквог облика изведена је именица *грбина*, која губи првобитно пејоративно значење. У српском призренском говору чува се и синонимска лексема *рбаш* (прасл. **hrьbьtъ*), забележена и у облику *рбе* (Реметић 1996: 376). Лексеме *леџ'а* нема у Чемерикићевом корпусу, највероватније зато што је „…именица *леђа* у новије време интегрисана у лексички систем" (Младеновић 2007: 109).[60]

I. 1. 2. 2. 5. 1. Горњи део леђа између врата и руку у овом говору се јавља у два облика, сингуларном – *ӣл'ѐч'о* и плуралском *ӣл'ѐ ч'а** / *ӣл'ѐ ч'и**.

Бо̀л'и л'и ӣе дѐсно ӣл'ѐч'о? – Узѐја се у обьдва ӣл'ѐч'а.

Облике pluralia tantum *ӣл'еч'а* / *ӣл'е ч'и* у градском говору Призрена бележе Реметић (Реметић 1996: 474) и Младеновић (Младеновић 2007: 109), који каже да је овај облик позајмљен као готов из неког другог дијалекта. Према pliralia tantum, којом се означава део тела бипартитне структуре, издвојени део именује се именицом у једнини *ӣл'ѐч'о*

I. 1. 2. 2. 5. 2. Доњи део кичме, крста, означава се именицом *ӣолови̏на.*

Ако га бо̀л'и ӣолови̏на, ӣу̀рај му ч'а̀ше. – Оӣа̀ши ву̀нен ӣо̀јас да ӣи грѐје ӣолови̏ну.

Именицом *ӣоловина* означава се доњи део кичме, као и појас. Ова хомонимија условљена је положајем ових делова тела и њиховом међусобно блиском позицијом.

I. 1. 2. 2. 6. Део дела у коме су желудац и црева номинован је лексичким јединицама *срце, меши̏на* и *ӣу̀лум.*

Осѐбло му за̀р дуӣѐнце шӣо седѐја на го̀лу зѐмњу ӣе га бо̀л'и срце. – Ниӣи сьм јѐја мѐд, ниӣи ме срце бо̀л'и.

Јѐде, ма̀јко, јѐде, док не наӣу̀ни ӣу̀ј њего̀ву меши̏ну.

Де се наједу̀је ӣа̀ј њѐгоф ӣу̀лум с ӣо̀ј л'ѐк л'ѐба и сирѐње. – У̀дари га у ӣу̀лум ӣе ӣа̀де ка свѐч'а.

Скок сматра да је овакво значење лексеме *срце* етимолошки оправдано, јер је *sьrdьce* значило „centralni tjelesni organ", а *sьrьd-* је нижи превојни степен од прасл. **serd-* > *srěd-* (Skok III: 316). Дакле, *срце* је орган смештен у средишту тела. Код лексема *мешина* и *ӣулум* дошло је до метафоричке трансформације примарне семантике. И словенска и турска реч (тур. *tulum*) имају истоветно основно значење – „обрађена кожа која служи за пренос

[60] Р. Младеновић потврђује њено постојање на југозападу Косова и Метохије, где се претежно јавља у облику множине, који је преузет као готова граматичка конструкција (Младеновић 2007: 109).

и држање течности и растреситих материја“. Пренос значења мотивисан је сличношћу по функцији.

I. 1. 2. 2. 6. 1. Удубина у кожи на средини трбуха именована је лексемом *пу̏пак*. Код Реметића, поред пупак, налазимо и варијанту *пу̏пьк**.

И тај пепеја стави ти на пу̏пьк гоја (Реметић 1996: 420).

I. 1. 2. 2. 7. Стражњи део људског тела на којем се седи означен је лексичким јединицама *ду̏пе, дупи̏на, гузи̏ца, ц’у̏тка*, *дупе̏нце* и *дупи̏ште.*

Наби̏ла дупе̏та ка ньч’ве. – И̏сфл’иска га по ду̏пе. – Ду̏пе му га̏ч’е не̏ма, а гла̏ва му цве̏ч’е тра̏жи (нар. изрека).

Не мо̏же да поме̏ри ту̏ј сво̏ју дупи̏ну. – По дупи̏не у̏дри кол’и̏ко о̏ч’еш , а не по гла̏ве да га нагр̏диш.

Се̏ди на гузи̏цу.

Окрач’а̏л’е гу кошул’ч’и̏ч’и те гу се ви̏де го̏ла дупе̏нца.

А̏, дупи̏ште л’и ти тво̏је усра̏но!

Именица *ду̏пе*, према Скоковом мишљењу, изведена је од основе без суфикса *-ло* (*duplo*) и наставка *-е* (Skok I: 459). Од исте основе настао је и облик *ду̏пина,* код којег је наставак *-ина* изгубио аугментативно значење. Лексема *гузица* дериват је прасловенске лексеме *гуз* (прасл. **gǫzь*) (Skok I: 640) са истрвљеним првобитним деминутивним значењем. Лексема *ц’у̏тка* настала је од турске основе (тур. *göt*) и домаћег суфикса *-ка,* с тим што се деминуција не осећа. Деминутивни дериват *ду̏пенце* односи се на задњицу детета, док аугментативни облик *ду̏пиште* има изразито пејоративну конотацију.

I. 1. 3. ТМГ назива екстремитета

I. 1. 3. Општи назив за руке и ноге, *уд*, није регистрован у Чемерикићевој лексичкој збирци.

I. 1. 3. 1. Један од горњих удова човековог тела, од рамена до врхова прстију назива се *ру̏ка, руч’ети̏на, руч’у̏рда* и *руч’ури̏на.*

Стра̏ ми је да ми не поте̏кне ру̏ка.

Ако те тре̏сне сьс ту̏ј сво̏ју руч’ети̏ну, ч’е те домло̏ше, тру̏ч’ ч’е те уч’и̏ни.

А̏да, мужи̏на, сте̏гне л’и с те̏ј њего̏ве руч’у̏рде и по̏ч’не л’и да гње̏ч’и, ми̏сл’иш ко̏ске ч’е ти попу̏цав.

Те̏шка му тај руч’ури̏на: да те згромо̏ше ако те уда̏ри.

У говору су фреквентни пејоративни синоними *руч’ети̏на, руч’урда* и *руч’урина.* Сва три експресива су првостепени деривати, настали додавањем пејоративних наставака *-ети̏на, -урда, -урина*, а пејоративност је мотивисана силином, односно снагом којом рука удара или стиска што.

I. 1. 3. 1. 1. Део тела између врата и надлактице именован је лексемом *ра̏мо*.

Тишти гу ништо рамо.

I. 1. 3. 1. 2. Удубљени део раменог чланка, зглавка између грудног коша и надлактице номинован је лексемом *мишка*.

Двѐ лубеница под јѐну мишку не бива. – Уватише га двојица под мишке па га отнесоше дома. – Под мишку му искочила ницина ка ора.

I. 1. 3. 1. 3. Део руке од рамена до лакта назива се *подмишка*.

Бол'и ме подмишка. – Сьс пл'етиво дођ'о до подмишке. – Узе девојч'е у подмишку па искоч'и пред врата.

I. 1. 3. 1. 4. Зглоб руке који спаја горњи део подлактице са доњим крајем надлактице именован је лексичком јединицом *лакьт*.

Муч'ан је весѐлник, никако не може да испружи тај руку што му је сьвијена у лакьт. – Вијеф га обьдва лакта.

I. 1. 3. 1. 5. Део руке од зглавка до врха прстију назива се *шака*.

Испружи дѐсну па л'ѐву шаку. – Змија сьс гол'е шаке нѐ се тѐпа (нар. изрека).

I. 1. 3. 1. 5. 1. Унутрашња страна шаке без прстију именује се лексемом *длан**.

Бриждѐја гу длан (Реметић 1996: 430).

I. 1. 3. 1. 5. 2. Мероним шаке је *пр̀с / п̀ʰрс**, један од пет покретних, крајњих делова руке човека.

Свѐјено што му се подл'ушује тај пр̀с.

Мали п̀ʰрс (Реметић 1996: 447).

I. 1. 3. 2. Крајњи доњи део људског тела (од бока наниже) који служи за ходање именован је лексемама *нога*, *баџ'ак, ножурда* и *ногица*.

Муч'ьн је тај Долаш без обьдве ноге. – Ич'не може на дѐсну ногу.

Глеј кол'икве му су његове баџ'аце. – Сьви тој твоје баџ'аце, што си ги пружија тако? – Рашч'епила баџ'аце и тако сѐди.

Сѐди л'ѐцки, што си пружија тако тѐј ножурде?

Оѕѐбл'е ти детету ногице, нѐ л'и видиш да му помодрѐл'е.

Доминанта реда је неутрална номинација *нога*. Турцизам *баџ'ак* (тур. *bacak*) није у апсолутној синонимској вези са домаћом речју иако су им значења лексикографски изједначена. Експресивни потенцијал његовог семантичког садржаја наслућује се у говорном чину, јер говорник бира турцизам у ситуацији када жели да истакне дужину нечијих ногу, тачније, кракатост као особину, или када хоће да укаже на непримерено држање ногу приликом седења. Таквом експресивно-функционалном вредношћу *баџ'ак* је ближи аугментативно-пејоративној изведеници *ножурда* него мотивној речи. Немаркирани члан (*нога*) подлеже и процесу деминуције (*ногица*), али само у случају када треба да означи доњи екстремитет детета.

I. 1. 3. 2. 1. Избочени део човечјег тела између бокова и бедрене кости назива се *кук*.

Исекóше му нóгу до кýк.

I. 1. 3. 2. 2. Део ноге од кука до колена, бедро, означава се облицима *бедрѝца, бутѝна, бýтка, бутки́ца* и *бутки́ч'е*.

Бóл'и ме, е̏те óвде, у бедрѝцу.

Ýбоде га у бутѝну. – Широ́ко је за његóве бутѝне. – Јóш ме бóл'и бутѝна.

Чýдо, мóри снáо, што тѝнке бýтке и́ма тóј девóјч'е. – Поцрвенѐла ми дете̏ту јѐна бýтка.

Посѐрко ли ни јѐдан, дóри и бутки́це.

Потекнáто му је тој бутки́ч'е, мóри, нѐ л'и ви́диш? – Ýзни ми́цко раки́ју па му и́стри бутки́ч'е. – Њóјному дете̏ту тѝнке му су бутки́ч'и́ч'и ка цѐфке.

Денотативног су карактера изведенице *бедрица* и *бутина*. Деминутивно-хипокористичку конотацију реализују деривати *бутка, бутица* и *бутки́ч'е*.

I. 1. 3. 2. 3. Зглоб који спаја доњи део бутне кости с горњим крајем цеванице, део ноге око тог зглоба, именује се лексемом *кол'ѐно* и њеном изведеницом *кол'ени́ца*.

И кол'ѐна и лактóви му потѐкл'е.

Óн ти оти́дне код óца, кл'ѐкне на кол'ени́це и пóч'не да га мóл'и да му опрóсти што купи́ја на ац'и́сто тóј девóјч'е Пáну и што га донѐја дóма.

I. 1. 3. 2. 4. Чланак, зглоб на нози номинован је деминутивном формом *кошч'и́ца*.

Ч'арáпе имáл'е двá ч'еши́та, јѐне што имáл'е од прсте до кошч'и́це, а дрýге што имáл'е испод кошч'и́це ц'ердáни.

I. 1. 3. 2. 5. Доњи део ноге човека којим се тело у ходу и стајању ослања о тло, именован је лексемом *нóга*. У призренском говору нема лексеме *стопало*, у употреби је само *нога*.

Потѐкла му нóга, не мóже да обýч'е кондýру.

Велико стопало фигуративно се именује лексемом *лопáрда*.

Што уч'ител-Пáвл'е и́ма лопáрде, шѐснаес саáна пити́је мóж да згóтвиш. – Нóга л'и гу је, цѐла лопáрда.

Лексема *нога* у значењу „стопало“ холоним је лексема *тáбан, пети́ца, прс*.

I. 1. 3. 2. 5. 1. Доња страна стопала номинована је турцизмом *тáбан* (тур. *taban*).

I. 1. 3. 2. 5. 2. Задњи део стопала именује се изведеном лексичком јединицом *пети́ца*.

Не мóгу да обýч'ем кондýру на дѐсну нóгу, потеч'ѐна ми је пети́ца.

I. 1. 3. 2. 5. 3. Један од пет покретних, крајњих делова ноге означен је лексемом *прс* (мн. *прсти*).

Пр̏с му се јо̏пе̄т по̄дл’ӯту̏је. – Гл’е̏дај да не по̄дл’у̏тӯш пр̏с.

I. 1. 3. 2. 5. 3. 1. Крајњи дебљи прст на нози именује се дериватом *по̄лч’а̏ник / по̄алч’а̏ник.*

Сьс по̄лч’а̏ник да те га̏зне, цре̏ва да ти исте̏ра.

I. 1. 3. 2. 5. 4. Средњи прст на руци или нози означава се синтагмама *вел’и̏ки п̄ᵇрс* (Реметић), *го̏л’ем п̄ᵇрс** и *сре̏ц’ан п̄ᵇрс** (СДА).

I. 1. 3. 2. 5. 5. Најмањи прст на руци или нози именује се синтагматским спојевима *ма̏л’и п̄ᵇрс* (Реметић) и *ми̏цак п̄ᵇрс* (СДА).

I. 2. ТПГ назива костију

I. 2. Другу подгрупу тематске групе *делови тела* чини мали број лексема које се односе на скелет човека, односно кости.

I. 2. 1. Један од тврдих делова тела који са другим таквим деловима чини скелет човека назива се *ко̏ска.*

А̏да, мужи̏на, сте̏гне л’и с те̏ј њего̏ве руч’у̏рде и по̏ч’не л’и да гње̏ч’и, ми̏сл’иш ко̏ске ч’е ти попу̏цав.

Деминутивни облици именице *коска* су *ко̏шче* и *кошч’и̏ца** (Реметић).

I. 2. 2. Покретни саставак двеју или више костију назива се *згло̏б** (СДА).

I. 2. 3. Коштани стуб састављен од пршљенова, који чини средину костура код човека именује се архаичним синонимима *кич’ма** и *рӣтница**. У исписима за СДА, одакле смо преузели ове две лексеме, *рӣтница* је маркирана као старија, а *кич’ма* је ушла у говор у новије време. Лексема *рӣтница* дериват је словенске именице *рбат̄* (прасл. **hrьbьtь*) у значењу „леђа, кичма“ (Skok I: 685). Етимологија речи *кич’ма* није сасвим јасна. Скок наводи Миклошичеву претпоставку да је настала од праслов. **kučьta*, али и Будманијеву тврдњу да албански прилог *kač* потиче од турског *kıç* „стражња страна“ (Skok II: 77). *Кичму* налазимо и у Шкаљићевом речнику турцизама, као домаћу твореницу од турске основе *kiç* (Škaljić 1966: 407).

I. 2. 3. Једна од дванаест пари танких и извијених костију, везаних за кичму, које обавијају грудни кош номинује се лексичком јединицом *ре̏бро** (Реметић).

I. 2. 4. У коришћеном лексичком корпусу налазимо назив за тртичну кост – *опа̏шка,* која је забележена и у деминутивној форми – *опашч’и̏ца*.[61]

Па̏де ми де̏те и на̏грде се, те ви̏кна Сто̄ја̏нку Мач’ки̏ну да му ди̏гне опашч’и̏цу.

[61] Реч *опаш* истиснута је из стандардног језика. У РСАНУ дефинисана је као „део тела у виду репа, реп“ и у синонимном је односу са дериватом *опашка*. Оба облика ове лексеме, са значењем „реп“, регистрована су и у тимочком, пиротском и говору јужне Србије.

I. 3. ТПГ назива унутрашњих органа

I. 3. Трећа подгрупа обухвата лексеме са диференцијалним знаком ’унутрашњи органи’. Називе унутрашњих органа, које срећемо у лексичком корпусу којим располажемо, разврстали смо према физиолошким функцијама у пет микрогрупа:

1. ТМГ назива органа за варење,
2. ТМГ назива органа за дисање,
3. ТМГ назива циркулаторних органа,
4. ТМГ назива органа имуног система,
5. ТМГ назива органа за мокрење,
6. ТМГ назива мушких полних органа.

I. 3. 1. ТМГ назива органа за варење

I. 3. 1. 1. Орган за варење хране смештен у горњем делу трбушне дупље означава се синонимским низом: *желу̏дац* / *жел’у̏дац*, ш̄ᵇр̏ба*, ш̄ᵇрбуши̏на** и *ми̏де.*

Желу̏це ги бол’е̏л’е (Реметић 1996: 454).

Де̏ш̄е ш̄и исш̄ру̏ло ми̏де шш̄о ш̄а̏ко бе̏га на̏двор.

Словенске лексеме, које се користе напоредо са позајмљеницом из турског језика (тур. *mide*), Чемерикић не бележи. Лексичке јединице *жел’удац*, *ш̄ᵇрба* и *ш̄ᵇрбушина* преузели смо из грађе за СДА. Код Реметића налазимо лик *желу̏дац* и множински облик *желу̏це* (Реметић 1996: 569).

С. Реметић бележи и деминутивни облик *ш̄ᵇрбу̏шч’е* (Реметић 1996: 429).

I. 3. 1. 2. Највећа телесна жлезда, која се налази у горњем делу трбушне дупље и има важне функције у вези са разменом материја у организму, јетра, номинована је лексемом турског порекла *ц’игери̏ца* (тур. дијал. *ciger,* поред *ciğer*).

I. 3. 1. 3. Жучни мехур смештен испод јетре, где се прикупља жутозелена течност горког укуса (коју излучује јетра преко жучне кесице), назива се *жуч’**.

Оп̄ерисала од жуч’ сам се (Реметић 1996: 362).

I. 3. 2. ТМГ назива органа за дисање

I. 3. 2. 1. Почетни хрскавичави део органа за дисање, горњи део душника именује се словенским лексемама *гр̏ло, гр̏кл’а*, *гр̏кл’ан* (прасл. **gьrtanь*), *грцма̏н, гу̏ша* и турском *бо̏газ* (тур. *boğaz*), које у говору функционишу као синоними. Турцизам *богаз* у овом домену фигурира секундарним значењем.

Ако га бо̏л’и гр̏ло, ду̏ни му п̄роз це̏фку ма̏ло нишадор. – Осе̏бло му гр̏ло ш̄е засип̄на̏ја, да п̄реговори не мо̏же. – За лакрди̏ју шш̄о ми извади̏ла да бо̏г

да́ неӣоме́ник да гу иско́ч'и на гр̏ло. – Не ӣу́рај, мо́ре, ӣол'и́кве за́лце у у́сӣа, зе ч'е ӣи за́ӣреф у гр̏ло.– Заӣре́ла гу бе́ше заӣира́ч'ка у гр̏ло.

Да га зако́л'е, да му ӣресе́ч'е гр̏кл'у ка јагње́ӣу.

О́ӣиде му ми́цко во́да у гр̏кл'ан, ӣа се за́сӣркна. – Ако ӣрогово́риш јо́ш је́ну, гр̏кл'ан ч'е ӣи иску́бем.

Да зач'у́ӣиш јемӣу́ӣ, зе гр̏цман ч'е ӣи изва́дим. – Гр̏цман ӣи ӣу́ка да би л'и ӣи ӣу́ка.

За́ӣаде му залч'е л'е́ба у гу́шу ӣе се за́сӣркна и јо́два се ӣо́враӣи. – Наӣе́мник, је́ја сне́г ӣа га забол'е́ла гу́ша. – Да́ј му ми́ч'ко во́ду, заӣре́ло му ни́шӣо у гу́шу. – На́једе се, до гу́ше се за́сиӣи.

У говору фигурирају и деминутивни облици *гр̏лце, грцма́нч'е* и *гуши́ца*.

Ако га забол'е́ло гр̏лце, сӣу́ч'и ма́ло ниша́дър ӣа му ду́ни ӣроз це́фку.

Расӣлака́ло се бе́ше и заӣишӣе́ло, ми́сл'иш ӣу́ч'е му грцма́нч'е.

Оӣи́шла му во́да у гуши́цу. – Да́вај му вру́ч'у а́лву да му наӣа́ри гуши́цу. – Њего́ве гуши́це до́сӣа ч'е је ӣо́ј ч'ана́ч'е мал'еби́ја.

I. 3. 2. 3. Продужетак задњег краја меког непца у ждрело у облику меснатог, покретног језичка именује се лексичком јединицом *реси́ца,* која анатомској терминологији припада својим секундарним значењем.

Деӣе́ӣу ми ӣадна́ла реси́ца.

I. 3. 2. 4. Орган за дисање смештен у грудном кошу који прима кисеоник из атмосфере означен је именицом *ӣлу́ч'а**.

Ни́не ӣлу́ч'а са све́ ц̑рне.

I. 3. 3. ТМГ назива циркулаторних органа

I. 3. 3. 1. Централни мишићаст орган који регулише крвоток у телу човека и који се налази на левој страни грудне дупље назива се *ср̏це*.

Девоја́ч'ко ср̏це је ка ср̏ч'а.

I. 3. 3. 2. Цеваст крвни суд који води крв према срцу, вена, означен је двема лексемама, словенском *жи́ла* и турском *да́мар* (тур. *damar*).

Набре́кл'е му жи́л'е, ми́сл'иш ч'е ӣу́кнеф. – Ку́ку шӣо му су жи́л'е, све́ гу́нга до гу́нге.

Расе́ка би́ч'и ко́ј да́мар шӣо му ӣол'и́ко и́де ӣа́ј кр̏ф. – На но́ге му су дама́ри ка коно́ӣци.

I. 3. 4. ТМГ назива органа имуног система

I. 3. 4. 1. У лексичкој грађи налазимо само називе за циркулаторни орган смештен у трбушној дупљи с леве стране, испод дијафрагме и задњих ребара, чија је функција стварање црвених крвних зрнаца, који стоје у синонимском парадигматском односу: *сл'ези́на*, сл'езе́нка** и *да́лак*.

Поӣекна́ла гу сл'ези́на (Реметић 1996: 386).

Словенизам *сл'езина* (прасл.**selz-*) налазимо у Реметићевом регистру речи из Призрена, а његов облик *сл'езенка* забележен је у грађи за СДА. Чемерикић региструје само лексему *далак,* која је је у основном значењу преузета из турског језика (тур. *dalak* „слезина“).

I. 3. 5. ТМГ назива органа за мокрење

I. 3. 5. 1. Један од два унутрашња органа која луче мокраћу назива се *бу̏брек* (тур. дијал. *бӱбрек*, поред *böbrek*)

Бо̏л'и ме ш̄у̏ј, у бу̏брек.

I. 3. 6. ТМГ назива мушких полних органа

I. 3. 6. 1. За именовање мушког полног органа користе се лексеме прасловенског порекла *жи̏ла* и *ку̏р.* Назив *жила* мотивисан је анатомијом органа, а код лексеме *кур* дошло је до пресемантизације првобитног значења – „петао“.

Деминутивне изведенице од метафоре *кур* су *ку̏ре* и *куре̏нце*.

Гл'е̏ј коли̏цно му је куре̏нце.

Аугментативно-пејоративни облик гради се наставком *-ишт̄е – кури̏шт̄е.*

Л'е̏л'е, кол'и̏кво му је кури̏шт̄е.

I. 3. 6. 2. Део мушког полног органа, кеса са семеним жлездама именује се множинским обликом *мошни̏це.*

Пот̄е̏кле му мошни̏це дет̄е̏т̄у ми. – Љд га у̏дари у мошни̏це, о̏н п̄а̏де.

I. 3. 6. 3. Мушка полна жлезда, парни орган јајастог облика, смештен у мошницама означава се лексемама *ја̏јце* и *т̄а̏шак.* Деминутивна форма је метафорички еуфемизам, а непристојност се уклања и турцизмом *т̄ашак* (тур. *т̄aşak*), који се обично користи у плуралском облику *т̄аша̏це*.

Бо̏л'и ме не̏шт̄о л'е̏во ја̏јце.

Таша̏це му ви̏сиф ка биса̏ге. – Таша̏це да ми изе̏деш.

I. 4. ТПГ назива појава на кожи

I. 4. Четврта тематска подгрупа обједињује лексеме којима се означавају појаве на спољњем омотачу човечјег тела, који се именује лексемом *ко̏жа** (СДА).

Ова субгрупа обухвата следеће микрогрупе:

1. називи рожнатих творевина,
2. називи израштаја на кожи,
3. називи ожиљака на кожи.

I. 4. 1. ТМГ назива рожнатих творевина

I. 4. 1. Рожна творевина у облику врло танког влакна на неким деловима човечјег тела назива се *длáка*.

Да га вúдиш, цéја ц'ýкс му је обýч'ен у длáку.

I. 4. 1. 1. Семема „длаке на човечјој глави, власи“ номинују се лексемом *кóсе*.

Пáдаф му кóсе, брго ч'е оч'ел'áви. – Сьпл'éти кóсе у кóцач'. – А: Штó ти ч'úни мáти? Б: Мúје кóсе.

I. 4. 1. 1. 1. Место на глави где је коса отпала, теме без косе означено је турцизмом *ч'éла* (тур. дијал. *çel*, поред *kel*).

I. 4. 1. 2. Семема „длаке са стране лица и делу лица испод уста (у одрасла човека)“ означава се лексемама *брáда*, *брадúца, брадúч'е* и *брадетúна.*

Ац'а-Дáна пуштúја брáду. – Обрич'úја брáду, истрýја јасл'úльк.[62]

Пó áрно стáрому под брадúцу, зе млáдому под песнúцу (нар. посл.).

Овол'úч'ко брадúч'е нóси. – Брадúч'е му ка поп-Ч'осетóво што бúло.

Пуштúја брадетúну ка да је калýц'ер.

I. 4. 1. 3. Длаке на левој или десној страни горње усне номинују се лексемом француског порекла *мýстач'* (фр. *moustache*).

Мýстач'му се смéје. – Тáј л'и што úма јéн мýстач'бéја? – Ако бúдне тóј што ти вúкаш, éве óвеј мóје мустáч'е мéтните у гóмна.

I. 4. 1. 4. Длаком обрасло дно чела изнад очне дупље номинује се домаћим лексемама *óбрва* и *вéц'а,* најчешће у плуралском облику. У српском призренском говору забележене су двочлане номинационе јединице *ч'áтма вéц'е* и *ч'акмáл'и óбрве.* Према мишљењу С. Петровић ово су полукалкови, формирани као одраз турских двочланих синтагми, изафета. Обе синтагматске јединице представљају бесуфиксни или придевски изафет *çatma kaş* у значењу „састављене обрве“, с тим што је промена *-тм-* > *-км-* у *ч'акмакл'и* највероватније локалног карактера. (Петровић 2012: 302, 305, 359). Шкаљић и Скок *чакмакли* као епитет за обрве тумаче преко турског *çакмак* „кремен“, па су такве обрве „сјајне, црне, правилно савијене“ (Škaljić 1966: 160; Skok I: 290). У лексичкој збирци Д. Чемерикића не налазимо примере који би нам разјаснили семантику именских полукалкова у призренском говору.

I. 4. 1. 5. Рожни покривач у облику плочице на горњем крају прстију на рукама и ногама назива се *нóкат*.

Не вáла нóч'ом да се сéч'ев нóкте.

[62] Срби у Призрену нису носили браду, сем свештених лица и понеког интелектуалца, као што је обичај код старијих муслимана. Призренци се нису бријали четрдесет дана у знак жалости за преминулим блиским сродником (Чемерикић).

I. 4. 2. ТМГ назива израштаја на кожи

I. 4. 2. У трајне или привремене промене на кожи у облику израштаја убрајамо младеже, брадавице и бубуљице. У ову микрогрупу сврстали смо и промене настале услед иритације или запаљења површинског слоја коже.

I. 4. 2. 1. За урођени мали израштај на кожи тамније боје у облику мрље, пеге или квржице, младеж, користи се турска дијалекатска реч *бе̏нг / бе̏нк* (тур. дијал. *benк, benğ*, поред стандардног *ben*).

По сна̏ге и̏ма бенго̏ве.

I. 4. 2. 2. Мањи округао израштај на кожи назива се *брадави̏ца.*

Ме̏ир ч'е би̏дне, не̏је брадави̏ца. – Иска̏ч'аф му брадави̏це на ру̏ке.

I. 4. 2. 3. Чворић на кожи, гнојавица, односно бубуљица, именује се лексемом *фр̏га*.[63]

Де̄те̏те̄у ми искоч'и̏л'е фр̏ге ӣо сна̏ге. – Не ч'ьӣкај те̄у̏ фр̏гу, ч'е се ӣодл'у̏те̄и.

I. 4. 2. 4. Отврдла и јако задебљала кожа на длановима, табанима или где другде именована је лексемом *жу̏л** (СДА).

I. 4. 2. 5. Гнојно запаљење ткива на површини коже означава се словенским лексемама *ӣри̏ш** и *ч'и̏р** (Реметић, СДА).

Ч'иро̏ве му иза̏шл'е (Реметић 1996: 507).

I. 4. 2. 6. Водени мехур на кожи од опеклине, тесне обуће и сл. именује се лексемама *ӣло̏а* и *ме̏ир*.

Ме̏ир ч'е би̏дне, не̏је брадави̏ца.

Не̏ знам ше̄то ми је де̄те̏те̄у, искоч'и̏л'е му ӣо сна̏ге све̏ ни̏ке ӣло̏је.

I. 4. 3. ТМГ назива ожиљака на кожи

I. 4. 3. Трећу микрогрупу чине лексеме са диференцијалним знаком 'ожиљак'.

I. 4. 3. 1. Траг на кожи од зарасле ране секундарна је семантичка реализација лексичких јединица *бра̏зда, ни̏шан* и *да̏мка*.

На о̏браз му се ви̏ди бра̏зда ше̄то га огреба̏ла ма̏ч'ка. – Све̏ бра̏зде ӣо ру̏ке ше̄то и̏ма.

---

[63] Претпостављамо да је *фрга* гласовна варијанта именице *кврга*, чије је примарно значење у стандардном речнику „одебљање, израстак у било којем делу организма, чворуга, гука“ (РМС II: 694). *Кврга* води прасловенско порекло (прасл. * *kьrk-*), а етимолошко значење „spasmus“ очувано је у фонетском лику *грч*. Првобитни облик (*крч*) временом се и фонетски и морфолошки модификовао (*крга, кврга, хрга*) и развио нова значења, међу којма је доминантно „чвор“ (Skok I: 612). Уместо *х* појављује се *в*, то *в* прелази у *ф*, а значење се помера са „чвор на дрву“ на „чворић на кожи“. У значењу „бубуљица“ *фрга* је забележена на ширем подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 412), а са ликом *врга* јавља се у пиротском (Живковић 1987: 16) и тимочком (Динић 2008: 81) говору, и по тврдњи проф. Богдановића, у сврљишком говору. У говору јужне Србије *врга* означава чворугу од ударца (Златановић, 1998: 63).

Ми̏тин ни̏шан на че̏ло од ра̏не му је.

Позна̏ч'еш гу по да̏мке на де̏сни о̏браз. – На̏шему Ми̏те та̏ј да̏мка на ч'е̏ло му је од ра̏не.

Лексема *бразда* означава ожиљак у виду огреботине, односно траг од гребања, па је са примарним њеним значењем повезује сема 'траг'. Турцизам *нишан* (тур. *nişan*) у основном значењу именује мету у коју се гађа, а секундарна му је семантика „белег, ожиљак задобијен приликом гађања". Номинационо значење турске речи *дамка* (тур. *damga*) јесте „жиг, печат", а у једној од семантичких реализација означава „ожиљак на телу".

I. 4. 3. 2. Трагови од богиња на кожи означавају се лексемом у плуралској форми *ро̏ше*.

I. 4. 3. 3. Траг од убода именује се лексемом *бо̏цка*.

Ка̏мо да ви̏дим од о̏што ти је та̏ј бо̏цка на о̏браз.

I. 4. 3. 4. Траг од уједа инсекта, односно алергијска реакција на ујед, означава се поствербалом *бо̏цка*, а удвајањем се истиче интензитет појаве.

Иска̏ч'аф му бо̏цке по сна̏ге.

Испе̏ца̏л'е га бу̏је, бо̏цка-бо̏цка је јадни̏ч'е. – Све̏ бо̏цке-бо̏цке што му искоч'и̏л'е по сна̏ге.

I. 4. 3. 5. Траг по кожи од уједа буве именују се сложеном лексемом *буосери̏не*.

Ку̏ку, ка̏ко и̏де од срамо̏те, све̏ буосери̏на до буосери̏не и по гр̏ло и по ру̏ке.

I. 5. ТПГ назива телесних течности

I. 5. У посебну подгрупу сврстали смо називе телесних течности, који су забележени у коришћеним изворима.

I. 5. 1. Лексички еквивалент семеми „црвена течност која непрекидно кружи организмом обезбеђујући исхрану ћелија и размену материја" је *кр̏в / кр̏ф*.

Те̏ч'е му кр̏в на но̏с. – Лубени̏ца и̏скоч'и ка кр̏ф црве̏на.

I. 5. 2. За семему „безбојна сланкаста течност коју луче жлезде у очној дупљи услед бола, узбуђења и сл." користи се лексема *слу̏за*.

Овде ћемо навести и глаголску лексему *слу̏зи,* са значењем „лучи сузе (о оку)".

Слу̏зи ми не̏што де̏сно о̏ко. – Слу̏зиф ми о̏ч'и.

I. 5. 3. Лексема *зној* којом се означава семема „водена течност, текућина коју луче знојне жлезде, а која избија кроз кожне поре" није регистрована у коришћеној збирци речи, али јесте деноминал *озно̏и се* у значењу „постати знојав, презнојити се". На основу тога закључујемо да је лексема *зној* саставни део лексичког система.

Ако се озно̀иш, и̏маш про̏ме̏ну па се пресву̀ч'и. – Де̏ си се та̀ко озноу̏ја?

I. 5. 4. Слуз из уста, бала, именује се лексемом у плуралском облику *л'и̏ге*.

Обри̏ши те̏ј ли̏ге. – Те̏чу̀ му ли̏ге низ ту̀ј брадури̏ну њего̀ву. – Те̏чеф му ли̏ге на у̀ста.

I. 5. 5. Слузава течност која тече из носа, слина, именована је лексичким јединицама *мр̀сол'/ м^{ь}рсал** (Реметић) и *мансу̀ра**.[64]

Обри̏ши де̏те̏ту мр̀сол'. – Но̀с ми се затвори̏ја од мр̀сол'.

Мансу̀ре си пушти̏ја. – Те̏чеф му мансу̀ре. – Обри̏ши му де̏те̏ту те̏ј мансу̀ре (Реметић 1996: 407).

I. 5. 6. Слузав испљувак, шлајм, именује се турцизмом *ба̀лгљм* (тур. *balgam*).

У̀дави га ба̀лгљм, не̏фез не мо̀же да у̀зне.

I. 5. 7. Густа лепљива течност која се ствара у запаљеном ткиву на површини коже означава се лексемом *гно̀ј* .

При̏бра ка ра̀на гно̀ј. – Бла̀г ме̏л'ем ч'е му изву̀ч'е гно̀ј. – Све̏јено што му гно̀и ра̀на јадни̏ку, те не мо̀же да се оч'и̏сти од гно̀ј.

I. 5. 8. Семема „лепљив гној који цури из очију, крмељ“ означена је лексемом *др̀л'а*.

Ми̏кни де̏те̏ту ту̀ј др̀л'у од о̀ка. – Не̏ знам отку̀д му иска̀ч'аф све̏ те̏ј др̀л'е.

Тематска група лексема којима се номинују делови тела хијерархијски је устројена. Систем лексема за означавање делова тела функционише на принципу део – целина. Чланови мањих лексичких целина, подгрупа и микрогрупа стоје у међусобном односу комеронимије и синонимије. Централни лексички скупови су тематске подгрупе назива делова тела, костију и унутрашњих органа, а ближој периферији припадају чланови подгрупа 'појаве на кожи' и 'телесне течности'. Језгро подгрупа чине лексеме са денотативим значењем (*глава, л'ице, си̏рет, образ, уо, око, нос, усница, врат, грло, гуша, грб, грбина, рбат, пл'еч'о, срце, дупе, нога, рука, бедрица, бутина*), а околојезгреној зони припадају лексеме субјективне оцене. У овој тематској групи доминирају деминутивно-хипокористичке (*главица, главич'ица, глафч'е, обрашч'е, база, грлце*, *грл'енце*, *гушица, ногица, бутки̏ца, бутки̏ч'е, кошч'е, кошч'ица, грлце, грцманч'е*, *куре, куренце, брадица, брадич'е*) и аугментативно-пејоративне (*главе̏тина, главина, главурда, вра̏тина, дупина, руч'е̏тина, руч'урда, руч'урина, ножурда, курите, брадетина*) изведенице. Одређени број соматизама настао је метафоричким моделом преношења значења по сличности (*богаз, бенг, тулум*).

[64] Лексема *мрсољ* карактеристична је за призренско-јужноморавске говоре (Skok II: 471; Митровић 1992: 218; Златановић 1998: 237), али је потврђена и у тимочким говорима (Динић 2008: 423) и у Црној Реци (Марковић 1993: 367).

Називи делова тела, односно соматизми, представљају архаични слој лексичког система. Лексеме којима се номинују делови тела воде порекло из прасловенског језика. Словенски анатомски термини добро су очувани у српском призренском говору и саставни су део опште дијалекатске лексике (*глава, л'иће, ѿило, ѿил'аник, уо, нос, око, гл'едаћ, гл'едал'ка, усница, зуб, језик, враѿ*, *грло, гуша, шија, ѿруѿ, ѿрсје, сиса, ложич'ица, ѿоловина, грб, грбина*, *леђ'а*, *ѣрбаѿ*, *ѣрбе, ѿл'еч'о, срце, мешина, дуѿе, гузица, ђ'уѿка, рука, рамо, мишка, ѿодмишка, лакьѿ, шака, ѿрс, нога, кук, бедрица, буѿина, буѿка, колено, кол'еница*, *коска, кич'ма, рѿѿеница, ребро, оѿашч'ица*, *желудац ѿѣрба, ѿѣрбушин, грло, гркл'а*, *гркл'ан*, *грћман, ѿлуч'а, срце, слезина, слезенка, жила, кур, мошнице, јајце, брада, брадавица, фрга)*. Други слој чине турцизми, који се користе паралелно са домаћим лексемама *(ч'аре, богаз, ђ'укс, арка, ѿулум, ђ'уѿка, баћ'ак, миде, ђ'игерица, дамар, далак, бубрек, ѿашаће, бенг)*. Призренска језичка личност показује склоност ка усвајању турских речи које напоредо користи са аутохтоним словенизмима и тиме усложњава синонимске редове соматизама. Дијалекатска истанчаност огледа се у перцепцији и потреби да се пронађе вербална ознака за сваки део тела и да се језички нагласи оно што је истурено, видљиво, изражено на телу. Језички се маркира сваки орган (глава, нос, уво, уста, врат, рука, нога) чије пропорције не одговарају естетској норми коју народ поима као телесни идеал, који је већих или мањих димензија у односу на величину прототипа.

II. ЛСГ придева који означавају телесне особине

II. Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине обухвата придевске лексичке јединице које се односе на физичке карактеристике човека у српском призренском говору. Ову лексичку скупину чини велики број лексичких јединица којима се карактерише човек по некој урођеној или стеченој телесној особини.

Колективна представа припадника једне заједнице о пожељним и непожељним телесним карактеристикама испољава се и на лингвистичком плану, што се огледа у великом броју забележених описних придева који се односе на овај сегмент људске стварности. Дијалекатски маркирани придеви углавном садрже субјективну оцену, која је позитивно или негативно конотирана, и која опис човека своди на једну доминантну његову особину.[65]

За организацију и семантичку анализу система придева за означавање телесних особина важна је колективна свест о постојању прототипичних

[65] „Она (субјективна оцена – прим. аут.) спада у део семантичког садржаја придева, који би се могао назвати потенцијалном семом, финијом нијансом у значењу, или, просто, експресивношћу“ (Драгићевић 2000: 74).

особа као носилаца прототипичних особина.[66] Један од критеријума поделе придева који описују људске особине, који налазимо код Р. Драгићевић, јесте подела на основу имплицитне компарације. Р. Драгићевић придеве из ове тематске групе дели на оне којима се означавају особине које сви имамо у различитом степену (*висок, леп, паметан*) и на оне којима се означавају особине које поседују само неки од нас (*зрикав, кљакав, слеп*). Драгићевић, даље, каже да придеви обе групе имају први степен имплицитног поређења, што значи да се њима означава одступање од прототипа у вези са степеном испољености или поседовањем особине, а да само прва група придева има антониме (Драгићевић 2001: 76). Придеви којима се означавају особине које не поседујемо сви немају способност имлицитне компарације, јер означавају апсолутни степен испољености особине. Придеви који подлежу имплицитном поређењу ступају у антонимске односе, при чему се позитивним чланом антонимског пара исказује висок степен израженості особине у односу на степен израженості особине код прототипа, док се негативним чланом антонимског пара исказује низак степен израженості особине или непоседовања особине у односу на прототип (Драгићевић 2001: 76). Придевски антоними не могу имати хипероними и немају лексикализовану архисему, али је могуће исказати особину коју они значе именицом изведеном од неутралног члана пара (Драгићевић 1996: 25). Проучавајући придеве за означавање људских особина у савременом српском језику анализом прототипа и инпут анализом, Р. Драгићевић закључује да су сема позитивног или негативног колективног вредновања и сема интензитета најважније семе на којима се заснива развој значења овог придевског система, који је хијерархијски организован захваљујући полисемичкој структури придева (Драгићевић 2001: 77).

Придевима који се односе на општи телесни изглед или изглед појединих делова тела бавила се Р. Жугић, на материјалу из јужноморавског дијалекта. Она је у оквиру ове групе издвојила две подгрупе у зависности од тога да ли се придевима квалификује (1) телесни изглед као природна датост или стечена током живота или је (2) настанак придева мотивисан односом према сопственом изгледу, и истиче да придеви друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која често достиже степен пејоративности (Жугић 1977: 137). „Лексеме су специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније“ (Жугић 1997: 143), што је потврђено неколиким групама семантички сродних придева, као, на пример, оних који у семантичком језгру имају недовољну телесну развијеност, говорење, однос човека према послу и сл.

[66] „Када проценимо да је неко леп, он је леп у односу на прототип, а ако је неко ћелав или зрикав, он је такав за разлику од прототипа.“ (Драгићевић 2000:75).

У руској дијалекатској лексикологији налазимо рад Е. А. Варабјове *Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах*. Придеви су систематизовани у неколико лексичко-семантичких група и описују човека по лепоти, висини, фигури, по форми појединих делова тела, на основу здравственог стања и раличитих врста дефеката. И овде, основу лексичко-семантичких група чине лексеме субјективне оцене, а придевске лексеме ступају у синонимске и антонимске везе, „..большая группа прилагательных имеет прозрачную внутреннюю форму, характерную для диалектной лексики“ (Воробьева 2003: 170).

Систем придева са хиперсемом[67] ’телесне особине’ хијерархијски је устројен и састоји се од девет подгрупа. Лексичке јединице су обједињене на основу хиперо-хипонимских односа и припадају класи ’особина’.

1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’изглед’,
2. ЛСПГ придева са хиперсемом ’раст’,
3. ЛСПГ придева са хиперсемом ’ухрањеност’,
4. ЛСПГ придева са хиперсемом ’телесни састав’,
5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком,
   5. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека са недостатком неког дела тела,
   5. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом хода,
   5. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом вида,
   5. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом слуха,
   5. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека са говорном маном,
6. ЛСПГ придева који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела,
   6. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према обиму главе,
   6. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику и боји очију,
   6. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ушију,
   6. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику носа,
   6. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику усана,
   6. 6. ЛСМГ придева који карактеришу човека без зуба,
   6. 7. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ногу,
   6. 8. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетима стопала,
7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже,
   7. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према боји коже лица,

[67] Термин *хиперсема* преузели смо из руске лингвистичке теорије, где је одређен као семантичка компонента вишег ранга којом се означава класа објеката / појмова (Жеребило 2010). Ми ћемо је користити у значењу надређеног појма на сваком нивоу семантичке хијерархије, који има интегралну функцију.

7. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу појава на кожи,
7. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу осетљивости коже,
7. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу косматих делова коже,
8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина,
9. ЛСПГ придева који карактеришу човека по начину говора.

У систему придева којима се означавају телесне особине човека велики број степенованих придевских лексема стоји у међусобном антонимском односу. Такви су придеви којима се означава степен лепоте, степен висине, степен дебљине и степен телесне развијености. Антонимски парови обједињени су појмом који није лексикализован, па смо као критеријум у супротстављању чланова антонимских парова одредили одговарајућу именицу, којом се означава заједнички суперординирани појам. Именица којом је номинован надређени појам врши функцију хиперсеме. Нестепеновани придеви немају хипероним, јер немају једног неутралног члана, па се не може одредити именица којом бисмо означили критеријум за успостављање одређеног антонимског пара. Такви су придеви који карактеришу човека са телесним недостатком, придеви који карактеришу човека на основу изгледа појединих делова тела, према особинама коже и на основу телесних течности. У оквиру ових подгрупа, поједини антонимски парови супротстављени су према критеријуму присуство / одсуство особине.

II. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’изглед’

II. 1. Подгрупа лексичких јединица са хиперсемом ’изглед’, којој у српском призренском говору одговара квазихипероним *кѣльк* (тур. *kılık*)[68], дели се у две микрогрупе, међу чијим члановим постоји однос комплементарности:

[68] Према првом Прћићевом правилу о карактеристикама хипонима хипероним и хипоними морају припадати истој врсти речи (Прћић 1997: 96). Када се надређени појам изражава другом врстом речи у односу на хипониме, као у нашем случају, Р. Драгићевић уводи термин квазихипероним (Драгићевић 2012: 292). Овакав принцип хиперо-хипонимског структурирања дијалекатских лексичких јединица преузели смо из новије руске лексиколошке праксе, тачније, ослањамо се на концепцију коју је спровела В. В. Пирко у раду *Семантическое поле как системное объединение просторечных единиц* (*анализ фрагмента семантического поля «Внешний облик человека» в просторечии Приамурья*) (Пирко 2006).

1. придеви са хиперсемом ’пријатни изглед’,

2. придеви са хиперсемом ’непријатни изглед’.

Придеви ове подгрупе обележавају трајне физичке пожељне / непожељне особине. Све лексичке јединице садрже елемент субјективности, јер означавају степен израженості особине у односу на прототип, са којим се имплицитно пореде.[69]

II. 1. 1. Придевске лексичке јединице са хиперсемом ’пријатни изглед’ и класом ’особина’: *л’е̏ӣ, гл’е̏дан, л’и̏чан, ди̏л’бер* граде хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – изглед – пријатан изглед).

Бо̀же, л’е̏ӣа л’и сьм!

Гл’е̏днога му̏жа узе̏ла. – Гл’е̏дно мо̀мч’е је. – Не̏је гл’е̏дна, а̀ма је рабо̀ӣна. – Се̏сӣра гу је ӣо̀ гл’е̏дна. – И гл’е̏дна и рабо̀ӣна.

Е̏м мла̀д, е̏м л’и̏ч’ан. – Сьг сьм узе̏ла л’ич’но̀га му̏жа.

Бо̀лна л’е̏жи ди̏л’бер Ту̏ӣа. – Мо̀ри, Бо̀јко, ди̏л’бер дево̀јко (нар. песма).

Ови придеви чине синонимски ред са доминантом *л’е̏ӣ,* чије је примарно значење „који је пријатне спољашњости“. Придевом *л’е̏ӣ* дефинишу се остале лексичке јединице, које поред „леп“ садрже још и семантичке компоненте „наочит“ и „стасит“. Потенцијална диференцијална сема ’љубак’, присутна је у турцизму *дил’бер* (тур. *dilber*). Све лексеме, осим *дил’бер*, словенског су порекла. Проста придевска лексема *л’е̏ӣ* (прасл. **ле̏ӣь*) примарно

[69] Естетски критеријуми призренске културне заједнице подлежу свеприсутном хеленистичком идеалу калакогатије – споју лепоте и доброте, естетског и моралног, усклађености телесног и духовног, комбинацији спољашњег изгледа, племенитости и лепог владања (Жунић 2008: 65). На античким основама поникло је конвенционално поимање лепоте, где важи класицистичко начело пропорције, хармоније и симетрије, пројектовано у представама наивног човека о савршеном облику човековог тела. Идеалне телесне мере и колористички принцип доминантни су квалитативни елементи идеје о лепом у традиционалној естетској култури српског народа (Богдановић 1991: 21–29; Ивић 1995: 30, 36–37; Поповић 1999: 149–154), који се манифестују у клишираним формулама „црна коса, црне очи, бело лице, румени образи, витак стас“ (за жене), „црни бркови, црна брада, стаситост, телена снага“ (за мушкарце). Позитивном естетском утиску доприноси оно што колектив категорише као пријатно (оно што изазива угодност, уживање), при чему је чулни доживљај пресудан у формирању општег укуса и дефинисању идеала телесне лепоте, што потврђују важећа естетичка начела –„лепо је оно што се свиђа без икаквог интереса“, „лепо је оно што изазива опште допадање“, „лепо је предмет нужнога допадања“ (Жунић 2008: 62). Иако нема универзалног и апсолутног показатеља лепоте тела, у конкретној епохи и култури симетричност црта лица, складност делова дела, здравље и правилан физички развој естетска су мерила на основу којих се обликује прототип лепог човека. Одступање од стереотипног обрасца лепоте, који је постављен као норматив средине, у призренском патријархалном друштву категоријално се квалификује као непријатно, ружно. Појам ружног супротставља се идеји о лепом и интерпретира се као одсуство лепоте (склада, пропорције, здравља). Флексибилност дозвољена у процени лепог лица и тела, искључена је при оцени онога што друштво перципира као ружно, према чему се на појединачном плану заузима ригидан став и о чему се у говорном чину емотивно и експресивно износи субјективан естетски суд.

означава наведену људску особину. Лексичка јединица *л'ичан* дериват је лексеме *л'ик*, а секундарно значење „леп, наочит, стасит“ развила је из, такође, секундарне семантичке реализације мотивне лексеме „изглед, физиономија једног лица“ (Skok III: 300). Придев *гл'едан* настао је од поствербала *гледа* и наставка *-ьн* (Skok I: 568), и у дијалекту и у стандардном језику фигурира са значењем „наочит, лепа изгледа“ (РМС I: 497). Све лексеме садрже имплицитну сему субјективног значења.

II.1. 2. Сему 'непријатни изглед' садрже придевске лексеме: *ру̏жан, гру̏б / гру̏ӣ, грд, гр̏дан, грдо̏бан, ку̏беӣ.*

Бра̏ӣ му ӣо̀ не̏је гру̏ӣ. – Укьнач'и̏ла се шӣо узе̏ла ӣо̀га гру̏бога му̏жа. – Гру̏ба је ч'и ӣо̀ гру̏ба не би̏ва. – Гру̏бо гу и̏скоч'и ӣо̀ј дево̀јч'е. – Све̏ де̏ца ги су ӣа̏ко гру̏бе.

Си̏роч'у ӣе̏ј л'и̏ч'не младанаве̏сӣе, младоже̏ња ги бе̏ше до̀сӣа гр̏д. – Гр̏да ч'и ӣо̀ грда не би̏ва.

О̀грде ка ӣо̀расӣе, зе док бе̏ше ми̏цак, не̏ беше ӣа̏ко гр̏дьн. – Му̏ж гу је гр̏дан исӣи̏на, а̀ма је мло̀го л'у̏цак.

По̀расӣе, а̀ма о̀сӣаде грдо̀бан. – По̀ грдо̀бну же̏ну о̀чи не̏ ми виде̏ле. – Ку̏ку, шӣо грдо̀бно гу је ӣо̀ј млаџ'е̏јо дево̀јч'е.

Од простог прасловенског придева *грд* (прасл. **gьrdь*), који се чува и у том облику, изведени су *грдан* и *грдобан*, који у свом значењу садрже сему интензитета, јер означавају непријатан физички изглед који се граничи са наказношћу. Пејоративне конотације је турски придев *укубеӣ* (тур. дијал. *ukubet*), који се односи на изразито ружну, скоро наказну особу. Прасловенског је порекла придев *груб* (прсл. **grǫbь*), чије је примарно етимолошко значење „дебео, ружан“, које се чува у дијалекту.

II. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'раст'

II. 2. У подгрупи лексичких јединица са хиперсемом 'раст' разликују се три микрогрупе:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом *средњи расӣ*,
2. ЛСМГ придева са хиперсемом *високи расӣ,*
3. ЛСМГ придева са хиперсемом *ниски расӣ*.

Придевска лексема којом се означава средњи раст прототип је лексема из друге две микрогрупе, које стоје у међусобном антонимском односу. Супротност значења антонима заснива се на принципу „знатна заступљеност – незнатна заступљеност“. Лексичким јединицама ове подгрупе надређена је лексема *бој* (тур. *boy* „висина, раст“).

Ми̏цка је у бо̀ј, на о̀ца је, на Ванч'е̏ӣа. – Ба̏ӣал бо̀ј ч'о̀век. – Барабо̀рисӣе се, да ви̏димо ко̀ј је ӣо̀гол'ем у бо̀ј.

II. 2. 1. Семеми „који је средње висине“ одговара турцизам *о̏рт̄абој*, који је у готовом облику и значењу преузет из турског језика (тур. *orta boy*).

О̏рт̄абој ч’о̏век бе̏ше би̏ја, ни мло̏го ви̏сок, ни т̄а ми̏ч’ак и бо̏ј. – А: Ви̏сок л’и на о̏ца? Б: Не̏је, о̏рт̄абој је.

Лексикализација за средњи раст (*орт̄абој*) испоставља се као једина вербална ознака за средње вредности и необичан пример забележен у српском призренском говору.

II. 2. 2. Придевске лексеме са хиперсемом ’високи раст’*: ви̏сок, го̏л’ем, у̏зун*[70]*, бојл’и̏ја, ба̏т̄ал-бојл’и̏ја, фи̏дан-бојл’и̏ја*, *кљкл’и̏ја* обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне особине човека – раст – високи раст).

Ви̏сок ч’о̏век бе̏ше би̏ја. – Висо̏ко дево̏ј ч’е и̏скоч’и.

По̏ го̏л’ем је од ст̄аре̏јога бра̏т̄а. – Те̏јзи т̄о̏ гол’е̏мејзи окрач’а̏ло јел’е̏ч’е.

Бојл’и̏ја ч’овек. – Бојл’и̏ја и̏скоч’и на ма̏т̄ер. – Млаџ’е̏ја т̄о̏ је бојл’и̏ја зе ст̄аре̏ја.

На де̏ду је т̄а̏ко ба̏т̄ал бојл’и̏ја. – Де л’и нац’о̏ше т̄у̏ј ба̏т̄ал бојл’и̏ја младонаве̏ст̄у.

Заједничка семантичка компонента наведених лексема је ’високи раст’. У синонимској парадигми најближу везу остварују домаћи придев *висок* и турцизам *узун* (тур. *uzun* „дуг, висок“) у надимцима типа *Узун-Милан, Узун-Ст̄ојан*. Једним од својих секундарних значења лексема *гол’ем* подудара се са примарним значењем придевске лексеме *висок*. Придевске лексичке јединице *бојл’ија, ба̏т̄ал бојл’ија, фидан бојл’ија* и *кљкл’ија* дефинисане су семемом „који је стасит, витак“, што имплицира сему ’високи раст’. Све лексеме су у готовом облику преузете из турског језика. Придев *бојл’ија* (тур. дијал. *boyli*, поред *boylu*) у улози основинске речи има именицу *boy* са примарним значењем „стас, узраст, раст“. *Бојлија* је компонента у синтагмама *ба̏т̄ал бојл’ија* (тур. *bat(t)al boylu*) и *фидан бојл’ија* (тур. *fidan boylu*). Први конституент синтагматског споја *ба̏т̄ал бојл’ија* семом ’незграпан’ интензивира сему ’висок’, која је присутна у другом члану синтагме. У споју *фидан бојл’ија* значење је појачано конотативним елементом *фидан*, чија је примарна семантика „изданак, младица, танак прут“. Придев *кљкл’ија* (тур. *kılıklı*) настао је од именице *kılık* у значењу „спољни изглед“, шо имплицира да је висина једна од пожељнијих особина у вези са спољашњим изгледом.

II. 2. 3. Лексичке јединице са хиперсемом ’ниски раст’ и класом ’особина’: *ми̏џак / мич’ак* и *кӣч’и̏к бојл’и̏ја* обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне особине човека – раст – ниски раст).

[70] Индеклабилни придев *узун* користи се само као саставна компонента надимка или као презиме (Чемерикић).

Ко̀ста̄ теза-Ма̀рин је ми̏цак на о̀ца. – Ва̀сил’ је по̀ ми̏цак од Младе̏на. – А: Што̀ ми̏цко и̏скоч’и о̀вој де̏те? Б: Па ми̏цка му је ма̀ти. – Са̀нда је ми̏ч’ка на ма̀тер. –Младаневе̏ста̄ бе̏ше л’и̏чна и фи̏дан-бојл’и̏ја, а младоже̏ња гу ми̏ч’ак па̄ дебел’у̏шкас.

Дијалектизам *мицак / мичак*[71] је деминутивно и хипокористички конотиран. Двочлана јединица турског порекла *кӱч’ӱ́к бојл’ӱ́ја* (тур. *küçük boylu*, дијал. *boyli*) денотативно означава онога „који је низак растом, мали“, на шта упућује прва лексичко-семантичка компонента, која је и носилац диференцијалне семе (тур. *küçük* „мален“).

II. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом ’ухрањеност’

II. 3. Придевске лексичке јединице са хиперсемом *ухрањеност* деле се на две микрогрупе, чији су чланови градибилни антоними:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом ’прекомерна ухрањеност’,

2. ЛСМГ придева са хиперсемом ’недовољна ухрањеност’.

II. 3. 1. Хиперсема ’прекомерна ухрањеност’ заједничка је семантичка компонента која омогућава парадигматско повезивање придевских лексема *дебе̏ја / дибе̏ја, дебел’у̏шас, дебел’у̏шкас, дежме̏кас, ши̏шко* и *ши̏шман* у једну микрогрупу. Чланови овог лексичког скупа су у зависном односу детерминације, градећи синонимски ред са доминантом *дибеја*.

И дајка-Ду̏шан би̏ја дебе̏ја. – Та̀ј дебе̏л’и Му̀ста̄ф Л’и̏ша јана̀ја мѣ̏ску, зе ко̀њ не̏ га но̀си. – Оне̏јзи дебел’е̏јзи по̄-Гигини̏це све̏ гу се трѐсе о[д] дебел’и̏не. – И о̀тац му бе̏ше та̀ко дибе̏ја ка о̀н што̀ је.

И о̀тац му би̏ја та̀ко дебел’у̏шас. – Са̀л Ми̏лан и Са̀нда искоч’и̏ше та̀ко дебел’уша̀сти на ма̀тер, а дру̀ге де̏ца не̏. – И то̀ј дебел’уша̀сто А̀нч’е ба̀ти̏но.

Младаневе̏ста̄ бе̏ше л’и̏чна и фи̏дан-бојл’и̏ја, а младоже̏ња гу ми̏ч’ак па̄ дебел’у̏шкас. – Дебел’ушка̀сто и̏скоч’и то̀ј Цвето̀во млаџ’е̏јо дево̀ј’е.

Та̀ко је дежме̏кас ота̀ко га зна̀м. – Л’у̏пки̏на намески̏ња је та̀ј дежмека̀ста Л’е̏нка.

Е̏те га и̏де та̀ј ши̏шко Сто̀јан.

Семантички се подударају домаћи и турски придев *дибеја* и *шишман* (тур. *şişman*). Облик *шишко* је или преузет из турског дијалекта као индеклинабилни придев (тур. дијал. *şişko*) или је домаћа творба са хипокористичким суфиксом *-ко* (Петровић 2012. 325; Skok III: 396; Škaljić 1966: 590). Деминутивним формантима *-аст* и *-кас* настали су облици *дебељушас* и *дебељушкас* којима се умањује степен израженості особине. Лексема *деж-*

[71] Облик *мицак / мич’ак* настао је редукцијом облика *малецак* услед сужавања артикулације у емфатичним ситуацијама (Богдановић 1987: 67).

мекас дефинисана је семемом „који је мали и дебео, здепаст“, и поред семе ухрањености, садржи и диференцијалну сему раста.

II. 3. 2. Лексичке јединице са хиперсемом ’недовољна ухрањеност’ и класом ’особина’: *су̀, сла̀б, ѿьньк,* реализују хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – ухрањеност – недовољна ухрањеност), при чему се хипоними налазе у синонимском односу без изражене доминанте.

Су̀а је ка висменѝца. – Су̀а је, са̀л ко̀ска и ко̀жа.

Мло̀го је сла̀б.

Младаневѐсѿа му ѿьнка, висо̀ка.

Значење „мршав, недовољно ухрањен“ лексеме остварују у секундарним реализацијама. Прост придев *су* примарно означава особину онога „који не садржи влаге, који није мокар“, па се радијалном полисемијом из основног значења развило секундарно „који је изгубио потребну влажност, сасушен“, а метафоричким преносом са предмета на човека конотирана је људска особина и остварен интензитет значења. Значење „мршав“ које лексема *слаб* има у дијалекту[72] засновано је на асоцијативној вези са њеним основним значењем „који је мале физичке снаге, који је слабог телесног састава“. Придев *ѿьньк* у секундарном значењу садржи семе ’витак’ и ’висок’, које су се развиле из примарне семске структуре „који је мале дебљине, који се јавља у танком слоју“. Семантичка компонента ’висок’ диференцијални је знак ове лексеме у односу на *су* и *слаб*, које у семској структури не потенцирају сему висине. Вредносни суд имплементиран у конотативном сегменту семантичке структуре придева за квалификацију неухрањених особа избија у говорним ситуацијама да направи разлику између *су* и *ѿьньк*, јер *су* имплицира негативну оцену и приписује се изразито мршавој особи, док *ѿьньк* означава витку, складно грађену женску особу.

II. 4. ЛСПГ придева са хиперсемом ’телесни састав’

II. 4. Овој подгрупи припадају придевске лексичке јединице обједињене хиперсемом ’телесни састав’. Оне су подељене у две микрогрупе лексема, које стоје у међусобном антонимском односу:

ЛСМГ придева са хиперсемом ’јак телесни састав’,

ЛСМГ придева са хиперсемом ’слаб телесни састав’.

Степеновани антоними који припадају овим микрогрупама означавају углавном урођене, трајне телесене карактеристике, оцењене позитивно или негативно у односу на прототип.

[72] Овакво значење лексеме *слаб* карактеристично је на Косову (Skok III: 277; Елезовић II: 238), а потврђује га и Букумирић у говору северне Метохије (Букумирић 2012: 563). Елезовић бележи и деминутивну форму *слабачак* у значењу „прилично слаб, који није дебео“.

II. 4. 1. Придевске лексичке јединице са хиперсемом ’јак телесни састав’: *ја̏к**, *кру̏ӣан, кӣвеӣл’и̏ја, бабаџ’а̏н* у својству хипонима учествују у хиперо-хипонимским парадигматским односима (телесне особине човека – телесни састав – јак телесни састав).

Ко-ʲе јачи да дофаӣи (Реметић 1996: 478).

Ви̏сок, кру̏ӣан, л’и̏чан, ди̏ф.

Не̏ се бри̏ни, кӣвеӣл’и̏ја је о̀н, бр̀го ч’е ӣребо̀л’и ра̀ну.

Словенизми *јак* (прасл. **jakъ*), *крӣан* и турцизми *кӣвеӣл’ија* (тур. *kuvvetli*) и *бабаџ’ан* (тур. дијал. *babacan*) паралелно се употребљавају за означавање особине онога који је физички снажан, крепак.

II. 4. 2. Лексичке јединице обједињене хиперсемом ’слаб телесни састав’ и класом ’особина’: *сла̏б, слаба̏ч’к / слаба̏чак*, жу̏рав, ч’ку̏л’ав, за̏бун* граде хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – телесни састав – слаб телесни састав), у оквиру којих хипоними ступају у синонимске односе без јасно опредељене доминанте.

Мло̀го му је жура̏во де̏ӣе.

Ч’кул’а̏фко ч’кул’а̏ви, и ӣи̏ да се оба̏раш сьз ме̏не.

Јо̀ш од зи̏мус све̏ је ӣа̏ко за̏бун.

Придевска лексема *слаб* примарно означава особину онога „који је мале физичке снаге, који није јаког, чврстог физичког састава“. У монографији о призренском говору налазимо деминутивни облик овог придева *слабач’ак* (Реметић 1996: 363), којим се интензивира значење мотивне речи – „доста слаб, нејак, немоћан“. Придеви *журав, ч’кул’ав* и *забун* садрже интегрално-диференцијалне семе ’неразвијен’ и ’мршав’. Код лексеме *ч’ку̏л’ав* примарно значење „кржљав (о воћу)“ асоцијативном везом се преноси на човека.[73] Скок лексему *журав* са значењем „kržljav, sitan, nenapredan“ територијално везује за Косово.[74] Изводи је од именичке речи *жура* „čovjek malen i mršav, керес“, за коју претпоставља да је поствербал глагола *журиӣи се*, али етимологија није сасвим јасна (Skok I: 634; Skok III: 688). *Зебун* је архаични турски дијалекатски лик (тур. дијал. *zabun,* поред *zebun*). Негативна субјективна оцена инхерентна је овим придевским јединицама.

[73] Придевска лексема *ч’ку̏л’ав* јавља се и у варијанти *чкол’ав* на ширем подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 453; Букумирић 2012: 679). У говору Црне Траве ова лексема примарно означава „чворноватно дрво“, а у секундарној реализацији „пргавог, незгодног човека (Стојановић 2010: 1026).

[74] Придев *журав* присутан је и у јужноморавским говарима: у значењу „превише мршав“ на југу Србије (Златановић 1998: 120), „мршав, кржљав, слабе физичке грађе“ у околини Ниша (Јовановић 2004: 62), а у лесковачком говору срећемо *жуљав* са идентичним семантичким садржајем.

II. 5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком

II. 5. Придевима који карактеришу човека са телесним недостатком означава се апсолутни степен испољености непожељне особине, због чега нема антонима са позитивним значењем. Особина онога „који има телесни недостатак, ману“ означава се придевским лексемама *му̏ч’ан, нево̀л’ан* и *беа̀нл’ив* / *беја̀нл’ив*.

Беанл’и̏ва је јадни̏ца и му̏ч’на ѿа̀ко бенга̀ва.

Глу̏о је, нево̀л’но се и роди̏ло јадни̏ч’е.

Беа̀нл’ив је ч’у̏ч’а, дѣ̏ѿка у збо̀р.

Творбеним формантом *-ан* (< *-ьн*) формирани су деноминални придеви *муч’ан* и *невол’ан* са значењем „који има телесни недостатак“. Придевска лексема *муч’ан* имплицитно садржи сему ’патња’, доминантну компоненту у примарној значењској структури именице од које је изведен. Наведено значење придевске лексичке јединице *невол’ан* заснива се на традиционалном уверењу да је особа са телесним недостатком несрећна, бедна, али се дериват удаљава од номинационог значења именице која се препознаје у основи и развија специфичну дијалекатску семантику. Придев *бејанл’ив* / *беанл’ив,* изведен од турске именице *беана* / *бејана* (тур. дијал. *beyane* „мана, недостатак физички и психички“) и домаћег суфика *-л’ив,* задржава семски садржај мотивне речи, маркирајући особу са неким физичким недостатком.

Лексичке јединице су повезане интегралном семом ’телесни недостатак’, а на основу диференцијалних сема формирали смо пет микрогрупа:

5. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека са недостатком неког дела тела,

5. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом хода,

5. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом вида,

5. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом слуха,

5. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом говора.

II. 5. 1. Придеви који карактеришу човека са недостатаком неког дела тела су: *са̀каѿ, кл’а̀нкав / кл’а̀нкаф, ч’о̀лак*.

Би̏ја ра̀њеѿ у но̀гу ѿа о’сѿаде са’каѿ.

О̀сѿаде ѿа̀ко кл’а̀нкаф.

Дѐда му би̏ја ч’о̀лак.

Семеми „који нема део руке или ноге“ одговара лексема *сакаѿ*. Придев *сакаѿ*, преузет из турске терминологије телесних мана (тур. *sakat*), једини је турски придев који се деклинира, аналогијом према домаћим придевима са суфиксом *-аѿ* (Skok III: 190). Придевске лексеме *кл’анкав / кл’анкаф* и *ч’олак* (тур. *çolak*) садрже диференцијалну сему ’рука’. Њима се карактерише особа која је без руку или је саката у руку.

II. 5. 2. Особу са дефектом хода карактеришу придеви *кри́в, ге́гав / ге́гаф, ба́нгав*, *ч'о̏пав** и *то̏пал*, који граде синонимски низ са неопредељеном доминантом.

Мо̏ј му̏ж Спа́са би́ја кри́в на је́ну но̏гу.

Ге́гав је јо̏ш о[д] дете́та. – Е́, са́л ни бе́ше е́ксик та́ј гега́ва Тодо̏рка. – Што̏ ти је, мо̏ре, ге́гаф л'и си те и́деш та́ко?

У де́сну но̏гу је ба́нгав. – Банга́во се и роди́ло о̏но. – Ми́кни ми се от ту́т ти́, ба́нго банга́ви.

То̏пал ч'о̏век не́је за ни́где. – Ра́њет бе́ше у кол'е́но те о̏стаде то̏пал.

У једној од секундарних реализација придев *крив* означава особу која храмље, ћопа. Овакво дијалекатско значење асоцијативно се развило из примарне семантике ове лексеме „савијен, нагнут, искошен“, која је пренесена на човека који се савија, искривљује при ходу. Придевска лексема *гегав / гегаф* поствербал је глагола *гега се*, којим се ономатопејски опонаша радња, односно ход, а означава особу која се љуља при ходу. Придев *бангав* „po postanju je ciganski pridev *pango* = sanskrit *pangú* 'hrom'“ (Skok I: 89) и првобитно се односио на коње, па је из коњске терминологије ушао у општу лексику да означи људску особину. Придев *ч'опав* мотивисан је турском речи *çolpa / çulpa* (Škaljić 1966: 180), а значење садржано у мотивној речи приписује се лицу домаћим формантом *-ав* као карактеристична телесна особина. У Чемерикићевом корпусу овај придев не налазимо. У Реметићевој грађи постоји деадјектив *ћопавац / ч'опавац* (Реметић 1996: 362, 363), чиме се подразумева егзистирање придева *ћопав / ч'опав* у српском призренском говору. Турцизам *топал* (тур. *topal*) задржао је изворно значење „хром“.

II. 5. 3. Придеви који карактеришу човека са дефектом вида су: *súл'ав / súл'аф, ч'о̏р, ч'о̏рав**, *шаши́ја*.

Súл'ав се и роди́ја.

Бе́ч'ар је ч'о̏р.

Ч'орави́цо ч'ора́ва, не ви́диш л'и тести́ју? (Реметић 1996: 463).

Му́ж гу је шаши́ја. – Старе́јо му дево̏ч'е ка да је шаши́ја, те́бе гл'е́да, ме́не ви́ди.

Словенски придев дијалекатски обојен *su л'ав / su л'аф* и турски *ч'ор* (тур. дијал. *çor,* поред *kör*) означавају различити степен оштећености вида. Лексема *su л'ав / su л'аф* односи се на особину онога који слабо види, који је кратковид, и има експресивну упоребу. Придевима *ч'ор* и *ч'орав* обележена је особа која не види на једно око. Турцизмом *шашија* (тур. дијал. *şaşi,* поред *şaşı*) описује се особа којој је свако око управљено у другом правцу, која је разрока.

II. 5. 4. Придевске лексеме којима се карактерише човек са дефектом слуха су *на́глу, глу́ / глу́в / глу́ф*, *глу́ав /глу́аф*, *глу"о̏нем / глуо̏нем**.

Пе́труш ка да је на́глу по ма́ло. – То̏ј де́те се на́глуо и роди́ло те сьге и не ч'у́је.

Глу̏ је, ви̏кај кьд му збо̏риш. – Теза-Ма̏ра је сьсве̏м глу̏а. – О̏но о̏ст̄аде глу̏о од бо̏л'ес. – Глу̏ому деш̄е̏ш̄у казу̏је п̄рика̏жње. – Оне̏зи глу̏ејзи Ма̏ге л'и си ре̏кла? – И̏ма глу̏у же̏ну.

Ни̏кој ми не̏је глу̏ф (Реметић 1996: 405).

Глу̏ав је, ни̏ш̄то не чу̏је. – Глу̏аф чо̏век не̏је за ни̏где да и̏де. – И не̏м̄тур је и глу̏аф је.

У глу^{w}оне̏ми дола̏зи (Реметић 1996: 405).

Сложеном придевском лексемом *наглу* означава се особа која не чује сасвим добро, која има оштећен слух. Лексемом *глу / глув / глуф** означена је особа лишена слуха потпуно или делимично. Употребна вредност одређује парадигматску релацију између лексеме *глув,* односно њених фонетских варијетета *глу̏* и *глу̏ф* и лексеме *наглу*. Када означава онога који не чује добро, лексичка јединица *глув* имплицира експресивну компоненту. Аналогијом према придевима на *-ав*, којима се означавају телесне особине човека, развио се облик *глуав / глуаф*, без дистинкције у значењу у односу на основни лик. Композит *глу^{w}о̏нем / глуо̏нем* у семској структури садржи једну сему више – 'нем', јер карактерише особу лишену и слуха и способности говора.

II. 5. 5. Микрогрупи придева који карактеришу човека са дефектом говора припадају лексичке јединице: *не̏м*, *бе̏л'бав / бьлбав* и *у̏њкав.*

Не̏ма не̏сьм, но сьм а̄т̄ри̏'ика.

Та̏ј мла̏и'ај не̏је бе̏л'бав, са̏л т̄а̏ј с̄т̄а̏рај. – Бе̏л'ба бел'ба̏ви. – Бел'ба̏во гу је дево̏ј'е јадни̏це. – Бьл'ба̏ва је о̏на, мо̏ри. –И бра̏т̄ гу је би̏ја бьл'бав.

Си̏н гу је у̏њкав.

Придевом *нем* окарактерисана је особа лишена способности говора. Порекло овог придева није потпуно разјашњено. По једној теорији то је сложеница с негативним префиксом *не-* и индоевропским кореном **ет-* (> *иті* „разговор"), а по другој је ономатопејског порекла (*ти* код животиња које не говоре), одакле **тēт-*, са дисимилацијом *м – м* > *н - м* (Skok II: 516). Лексеме *бел'бав* и *уњкав* су ономатопејског порекла. Придевом *бел'бав / бьлбав* означена је особина онога који изговара неправилно поједине гласове, који тепа, слично детету које почиње да проговара. Лексема *уњкав* односи се на особину онога који говори кроз нос.

II. 6. ЛСПГ придеви који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела

II. 6. Овој подгрупи придева припадају лексичке јединице које карактеришу човека на основу изгледа појединих делова тела, који постаје доминантна физичка карактеристика особе. Значења ових придева развила су се синегдохом, јер се њима описује особа у целости, а не неки део тела. Придеви су разврстани у микрогрупе:

6. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према обиму главе,
6. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику и боји очију,
6. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ушију,
6. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику носа,
6. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику усана,
6. 6. ЛСМГ придева који карактеришу човека без зуба,
6. 7. ЛСМГ придева који каратеришу човека са деформитетом кичме,
6. 8. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ногу,
6. 9. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетима стопала.

II. 6. 1. Човек са великом главом окарактерисан је придевом *гла̀ваш̄*.

Гла̀ваш̄ је на о̀ца. – Са̀л глава̀ш̄и Ла̀за бе̏ше е̏ксик. – Ми̏цко деш̄е а глава̀ш̄о.

II. 6. 2. Друга микрогрупа обухвата придеве који квалификују човека према облику и боји очију.

II. 6. 2. 1. Придеви који карактеришу особу по облику очију су *о̀каш̄* и *коко̀ш̄л'ав*.

Ока̀ш̄о ги дево̀јч'е.

Кокош̄л'а̀ва ба̀ба.

Синонимски пар *окаш̄* и *кокош̄л'ав* односи се на особу која има изразито крупне очи. Придев *окаш̄* дериват је са наставком -*аш̄*, којим се истиче карактеристична појединост. Девербативни је придев *кокош̄л'ав*, са дијалекатски обојеним творбеним формантом -*л'ав*, који је носилац квалификативне вредности. Формантом -*л'ав* означава се особина онога који „кокоти очи“, који је буљав (kokoš > kokot > iskokotit (oči) „izbuljiti“, Skok II: 121).

II. 6. 2. 2. Придевске лексеме које карактеришу особу према боји очију су: *ӣлаво̀ок*, ц*ъ*рно̀ок*, кара̀џ'уз*, *ч'а̀кар.*

Плаво̀ок Не̏мац (Реметић 1996: 381).

*Ц*ъ*рно̀ок* (Реметић 1996; 381).

На гу̀рбеш̄ ч'е ѝдем ч'а̀кар.

Прва два примера су композити у чијој се семској структури разликују две семе, интегрална 'око' и диференцијалне 'плав', односно 'црн'. У синонимском односу су домаћа сложеница *ц*ъ*рноок* и турска *карџ'уз* (тур. дијал. *karacüz*, поред *karagöz*), настале простим слагањем. Турцизам *ч'акар* (тур. *çakır)* садржи две значењске компоненте и остварује две семантичке реализације:„који је разнобојних очију“ и „који је светлих очију“.

II. 6. 3. У микрогрупу придева који означавају човека према облику ушију спадају: *клаӣо̀уш, клаӣу̀шас, ч'у̀л', ч'у̀л'ав.*

Клаӣоу̀шас гу младиже̏ња.

Ч'ула̀во јадни̏ч'е.

Сложени придев *клаӣоуш* описује особу која има клемпаве уши, тј. чије уши млитаво висе надоле. Први део сложенице је ономатопеја из прасловенског периода (прасл. **klěp*), којом се опонаша бука услед удараца нечим тврдим, затим се име пренело на „клатно, звечак“, па асоцијативном везом на уши (Skok II: 95). Композит *клаӣоушас* квалификује особу према облику ушију, а облик са творбеним формантом *-ас(ӣ)* умањује степен израженості особине исказане придевом *клаӣоуш*.

Придев *ч'ул'* је деноминал именице *чула*, чије је примарно етимолошко значење „ime ovci u koje su malene uši“ (Skok I: 339). Са животиње особина се пренела на човека који има мале или осакаћене уши. Придевски облик формиран суфиксом *-ав* семантички је еквивалент простом облику и има функцију накнадног морфолошког уобличавања придева *ч'ул'*.

II. 6. 4. У српском призренском говору забележен је придев *кр̀њав,* којим се карактерише особа према облику носа.

На ко̀га и̏скоч'и ӣо̀ј дѐӣе ӣа̀ко крња̀во?

Док бѐше ми̏цка не бѐше крња̀ва, а кьд ӣо̀расӣе, о̀крњаве.

Придевска лексема *кр̀њав* у секундарној семантичкој реализацији означава онога који је малог, кратког носа. Секундарни семантички садржај „оштећен, непотпун“ са предмета асоцијативно се преноси на део тела.

II. 6. 4. 1. Придевима *гр̀бав* и *гр̀бас* описује се нос који није раван, који има избочину.

Грубѐше гу ӣа̀ј гр̀баф но̀с.

Гр̀ди гу ньо̀ен но̀с шӣо је гр̀бас.

Формант *-асӣ* уноси у дериват значење сличности, па је *грбас* нос који има облик грбе.

II. 6. 5. Према облику усана, човек се карактерише лексемама: *бузл'и̏ја, ри̏лав, криво̀ус*.

Тражѐше ӣе јѐн чо̀век, јѐн бузл'и̏ја. – Си̏н гу и̏скоч'и бузл'и̏ја на дѐду. – Та̀ко се бузл'и̏ја о̀но роди̏ло. – У ньи̏ну ку̀ч'у сви̏ су бузл'и̏је.

На ко̀га и̏скоч'и ӣо̀ј Данки̏но дѐӣе ӣа̀ко рила̀во?

Оӣи̏шла у ӣѐј криво̀уСӣе Сӣоја̀нке.

Придеви *бузл'ија* и *рилав* имају идентично значење и употребну вредност. Означавају особу која има дебеле, снажно развијене усне и садрже компоненту експресивности. Обе придевске лексеме изведене су од именица којима се номинују дебеле, пуне усне. Композитом *кривоус* означена је особина онога који је кривих усана.

II. 6. 6. Микрогрупи придева којима се означава особа без зуба припадају дублети *шкр̀б* и *шкр̀бав.*

Сѐсӣра му шкр̀ба.

Шкр̀бав гу је ӣа̀ј мла̀ц'ај си̏н.

Примарно, придевске лексичке јединице *шкрб* и *шкрбав*[75] означавају оштећен, окрњен зуб, али се процесом сличним механизму синегдохе карактеристично својство једног дела тела, у овом случају зуба, приписује човеку као доминантна његова особина.

II. 6. 7. Придеви који каратеришу човека са деформитетом кичме у српском призренском говору су *гр̏бав / гр̏баф, гр̏бас* и *гу̏рав / гу̏раф*.

Грба̀во се о̀но и роди̏ло. – Грбави̏ца грба̀ва.

Јѐфта Гу̀да би̏ја гр̏бас. – Нѐ се роди̏ло грба̀сто, то̀сл'е огрбѐло о̀но.

Чо̀р-Ла̀за самарџи̏ја је и то̀ма̀ло гу̀рав. – Та̀ј гура̀ви суди̏ја и начёс би̏ја трѐштен ти̏јан. – Њѐга га вика̀лѐ Згу̀ра што би̏ја гу̀рав.

Деривати са творбеним формантом *-ав* карактеришу особу на основу непожељне особине, односно човека са израслином, избочином на леђима. Формантом *-аст* негативна оцена карактеристичне особине се ублажава.[76]

II. 6. 8. Особа кривих ногу описује се придевима *кривоно̀гас*, *ба̀јмак, бајмакл'и̏ја* и *а̀кл'е*.

Остарѐл'и, одртѐл'и, кривонога̀сти.

Проз дими̏је гу се ви̏ди ч'и је о̀на ба̀јмак.

А̀да Тодо̀рка бајмакл'и̏ја му је сѐстра њѐму.

Тражи̏ја гу та̀ј а̀кл'е Јо̀ван.

Семе 'крив' и 'нога' садржане су у семској структури сложеног придева *кривоногас*. Облици *бајмак* и *бајмакл'ија* у призренски говор су дошле или преко турског (тур. дијал. *taytak*, поред *paytak* „кривити се") или преко албанског језика (алб. *bajmak* „кривоног"). Интересантан је индеклинабилни облик *акл'е* којим се означава кривонога особа, чија етимологија није позната и који није регистрован ни у једном дијалекатском речнику призренско-тимочких и косовско-ресавских говора.

II. 6. 9. Микрогрупу придева којима се карактерише човек са деформитетима стопала чине придевске лексеме *ди̏зтабан* / *ди̏стабан, ди̏зтабанл'и̏ја* и *ѝатр̏ног*.

Јо̀ван бѐше би̏ја ди̏зтабан, ка и си̏н му. – И то̀ј аџ'а-Луки̏но дево̀ј'е Да̀ра и̏скоч'и ди̏стабан.

---

[75] Лик *шкрб* настао је из иницијалне групе *штр-* (прасл. **štrьbь*), која потиче дисимилацијом из *шчр-* (прасл. **ščьrb-*) (Skok III: 402) и егзистира на подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 482; Букумирић 2012: 696). Старија фонетска варијанта *штрб* очувана је у говорима јужне Србије (Златановић 1998: 482), околини Ниша (Јовановић 2004: 686), тимочким говорима (Динић 2008: 917) и у Црној Трави (Стојановић 2010: 1054).

[76] Говорећи о паралелној употреби придева на *-ав* и *-аст* са именицама које означавају део тела као мотивним речима, Р. Драгићевић каже да је код ове категорије придева на *-аст* дошло до укрштања значења категорије придева карактеристичне особине / детаља и категорије придева са деминутивним значењем (категоризација придева по М. Павловићу). Значење придевске варијанте на *-ав* је апсолутније, а придевом на *-аст* се исказује особина у мањој мери (Драгићевић 2001: 111).

И Ми̏лан Ци̏ц, ву̏ци му на ӣу̏ӣ, бе̏ше би̏ја дӣзӣабанл'и̏ја.

Паӣ̏рного се и ро̀ди, јадни̏ч'е.

Придевом *дӣзӣабан,* који је у готовом облику преузет из турског језика (тур. *düztaban*), карактерише се особа која има равна стопала, односно равне табане. Сложени придев *ӣаӣрног* односи се на особу чија су стопала окренута ка унутра. Претпостављамо да је ова лексема у призренски говор дошла из македонског језика, где *ӣаӣроног* значи „што е како нозе на патка" (ДРМЈ).[77]

II. 7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже

II. 7. Подгрупа придева који карактеришу човека према особинама коже састоји се од четири микрогрупе придевских лексема:

7. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према боји коже лица,

7. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу појава на кожи,

7. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу осетљивости коже,

7. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу косматих делова коже.

II. 7. 1. У посебну микрогрупу интегрисани су придеви којима се описује особа на основу боје коже лица: *белол'и̏кас, ру̏мен, сму̏гљр / сму̏гар, ц*рнома̏њас* / црноме̏њас / ц*рноме̏њас*, е̏смер.*

Белол'и̏кас је о̀н на о̀ца. – Сӣаре̏јо гу дево̀јч'е је белол'ика̀сӣо, а ӣо̀ј млаџ'е̏јо ӣа е̏смер. – Де̏ца му су белол'ика̀сӣе, на ба̀бу.

До̀бру дево̀јку, л'е̏ӣу, руме̏ну…

До̀ша сму̏гар у л'и̏це. – То̀ј сму̏гро дево̀јч'е.

Јен улази цљрномењас (Реметић 1996: 442).

На ко̀га и̏скоч'и есмер о̀вој де̏ӣе кљд ни о̀ӣац ни ма̀ӣи му не̏су е̏смер.

Придев *белол'икас* означава особу светле пути. Творбени формант *-ас(ӣ)* уноси елемент експресивности у семантички садржај мотивне речи, при чему субјективна оцена није упадљива. На исти начин гради се и придевска лексема *црномењас,* која се у говору јавља и у фонетским варијантама *ц*рномањас* и *ц*рномењас*. Овај придев има неутрално значење, описује особу тамног тена, при чему се деминутивност не осећа. Идентично значење има турцизам *есмер* (тур. *esmer*). *Црномењас* и *есмер* се паралелно користе. Особа која има црвенкасту боју коже лица окарактерисана је придевом *румен*. Семе 'црвенкаст' и 'ружичаст' у семантичком садржају придева *румен* имплицирају финију значењску нијансу – румен тен последица је доброг

[77] У ДРМЈ лексема *ӣаӣроног* маркирана је као архаична са литерарном употребном вредношћу. Среће се у народној македонској поезији.

здравља и један од најважнијих естетских критеријума у традиционалном поимању женске лепоте. У антонимској релацији са лексемом *румен* је придев *смугар* „мрк, црн“, са импликацијом ’болестан’. Скривена компонента употпуњује денотацију придевске лексеме и детерминише њену употребу. Квалитативна својства која се односе на боју тена приписују се особи углавном као привремена особина узрокована телесном тегобом или душевним немиром.

II. 7. 2. У српском призренском говору регистровани су придеви *дамкал’ија, фрґав / фʰргав** и *ро̀шав / ро̀шаф,* којима се квалификује особа која има извесне промене на кожи.

Гру̀би га то̀ј што је дамкал’ија сву̀т по гла̀ве, па и по сна̀ге и по но̀ге.

Фʰргав бѐше (Реметић 1996: 400).

Ро̀шаф је ка Па̀нта поп-Стоја̀нов.

Турцизмом *дамкал’ија* (тур. дијал. *damgali / damgalı*) карактерише се особа која има тамне мрље, пеге по кожи. Придевском лексемом *фргав* означена је особина онога који има бубуљице, а придевом *рошав* описује се особа која на кожи има трагове од богиња. Формантом *-ав* садржај мотивне речи приписује се денотату као карактеристична негативна физичка особина.

II. 7. 3. У посебну микрогрупу сврстани су придеви који карактеришу човека на основу осетљивости појединих делова коже на спољашње надражаје: *гил’и̇ч’кав / гил’и̇ч’каф, гил’иги̇ч’кав / гил’иги̇ч’каф, гл’и̇ч’кав / гл’и̇ч’каф.*

Да је гил’и̇ч’кав, гил’и̇ч’кав је. – Са̀л под ми̇шку што је гил’ич’ка̀во, зе на дру̀го мѐсто нѐ. – О̀н је мло̀го гил’и̇ч’каф сву̀д по сна̀ге.

О̀н и̇ч’ нѐје гил’иги̇ч’аф.

Гл’и̇ч’кав је по таба̀не. – И̇ч’ нѐје гл’ич’ка̀ва.

Све придевске лексичке јединице потичу од истог, ономатопејског корена и имају идентично значење. Поствербали су глагола са коренском морфемом *гил-* (Skok I: 561). Изведени су од фонетски модификованих глаголских основа, а означавају особину онога који је осетљив на надражаје коже услед додиривања појединих делова тела.

II. 7. 4. Општа придевска лексема којом се означава особа са израженом косматошћу гласи *дла̀кав*

Дла̀кав је о̀н сву̀т по сна̀ге.

II. 7. 4. 1. Особа чија је брада обрасла длаком означена је придевом *бра̀дат.*

Досьг не би̇ја бра̀дат. – То̀му брада̀тому пцу̀ Ра̀ме.

II. 7. 4. 2. Особа без бркова и браде карактерише се придевским дублетима *ч’о̀с(е)* и *ч’о̀сав*.

О̀старе та̀кьв ч’о̀с.

Узѐла ч’оса̀вога Мату.

Суфиксом -*ав* на мотивну реч турског порекла (тур. *köse*) истиче се карактеристична појединост, у овом случају одсуство длакавости на бради и изнад горње усне.

II. 7. 4. 3. Онај који је без косе окарактерисан је придевским дублетима *ч'ел'* и *ч'ел'ав.*

Са̀мур ка̏пак на ч'ел'а̀ву гла̀ву.

Лексема *ч'ел'* (тур. дијал. *çel*, поред *kel*) преузета је у изворном облику и значењу. Преузети семантички садржај задржава се и у облику са домаћим наставком -*ав,* који је фреквентнији у говору.

II. 7. 4. 4. Особа која има увијене праменове косе, коврџе, описује се придевским синонимима *ку̀драв, грг̏рав / грг̏л'ав и / гургу̀рав / гургу̀л'ав, ч'когр̏тл'ав*.

Од бра̀ч'у са̀л Сте̏фки је грг̏л'ав. –И де̏да му, по̏п-Ги̏га, би̏ја та̀ко грг̏л'ав. – Грг̏л'а̀во и̏скоч'и о̀но на ма̀тер.

Стојанови̏ца ац'а-по̏по̀ва о̀старе и јо̀ш је грг̏ра̀ва. – Ви̏сок, л'и̏ч'ан, па грг̏раф, да ти је ми̏ло да га гл'е̏даш.

Сте̏фки Деспо̀тов обел'еја, а̀ма јо̀ш је грг̏рав. – Младоже̏ња ги бе̏ше ви̏сок, л'е̏п, л'и̏чан, па јо̀ш и грг̏раф.

Јо̀ш и дњѝс је о̀на та̀ко гургул'а̀ва. – О̀ро воде̏ше је̏н гургу̀л'аф мо̀мак. – Де̏вер гу бе̏ше би̏ја гургу̀л'аф, а не му̀ж.

Придев *кудрав* настао је од именице *кудељa* (прасл. **kǫndelь*), везујући се асоцијативно за примарно значење мотивне речи „конопљина или ланена влакна“.

II. 8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина

II. 8. 1. Особа којој често тече слузава течност, слина, из носа означена је придевом *мрсо̀л'ав*.

Вра̀к ти изе̏ја ту̀ј Ма̀ру мрсол'а̀ву. – Цве̏тко Ду̏ши̏на да̀јма је мрсо̀л'ав, завал'и̏ја. – До̀шла и доне̏ла по се̏бе то̀ј мрсол'а̀во де̏ти̏ште.

II. 8. 2. Онај коме цури слуз из уста, бала, описује се придевом *л'и̏гав / л'и̏гаф.*[78]

Кељ го̀д га по̏гл'е̏даш, то̀ј деву̀ч'е је л'ига̀во.

II. 8. 3. На основу присуства густе лепљиве течности која се ствара у запаљеном ткиву на површини коже особа се карактерише придевом *гно̀јав / гно̀јаф.* Овом придевском лексемом углавном се означавају делови тела захваћени упалом коже из којих цури гној.

[78] У *Речнику* САНУ овакво значење придева *љигав* означено је као покрајинско (РСАНУ 11: 663). У књижевном језику полисемија се развија у другом правцу и придев секундарним значењем улази у сферу апстрактног, прецизније, у домен духовних особина (РМС III: 254)

Гнојав је сву̏д по сна̏ге.

Стојанке ац'а-Ц'ори̏не це̏ја та̏ј о̀браз гу је гнојаф. – То̀ј гнојаво у̀о, све̏јено гу те̏ч'е. – На гнојаву ра̀ну ва̀л'а да ту̏ра бла̀г ме̏јл'ем.

II. 8. 4. Особа са крмељом у очима описује се лексемом *дрл'ав / дрл'аф*.

Да̀јма је та̀ко дрл'аф. – Што̀ ти је, мо̀ри, то̀ј девојч'е та̀ко дрл'а̀во? – Дрл'ави̏ца дрл'а̀ва!

Сви придеви ове подгрупе су деноминативни деривати уобличени формантом *-ав,* који задржавају цео семантички садржај мотивне речи.

II. 9. ЛСПГ придева који карактеришу човека према начину говора

II. 9. 1. У Чемерикићевој лексичкој збирци налазимо придеве којима се карактерише човек који брзо говори: *бргозбо̀рл'ив / бргозбо̀рл'иф, бргозбо̀ран* и *брзо̀рек*.

Бргозбо̀рл'ив је и о̀н, це̏ја о̀тац. – То̀ј је̏но де̏те што̀ и̏ма, па и о̀но и̏скоч'и бргозборл'и̏во.

Бргозбо̀ран је ка и ма̀ти што̀ му би̏ла. – Бргозбо̀рно, ма̀јко, ка да изе̏ло но̀гу од коко̀шке.

Према класификацији Р. Драгићевић, ови придеви спадају у категорију придева акције, којима се одређују особе по некој радњи која се стално понавља да поприма квалификативну вредност, постаје особина. Придеви који карактеришу човека који брзо говори девербативног су порекла, са карактеристичним творбеним формантима *-л'ив* и *-ан*. На основу приложених илустрација може се наслутити колективна аксиолошка процена дате особине, која није искључива али нагиње ка негативној оси квалификације човека.

Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине обухвата девет подгрупа, у оквиру којих се формирају мање лексичке скупине. Систем придева којима се карактерише човек на основу физичких својстава хијерархијски је устројен.

Степеновани придеви ступају у антонимске парадигматске односе и обједињени су заједничком хиперсемом. С обзиром на то да придеви не могу имати лесикализовани хипероним, на основу заједничке архисеме извели смо именицу којом смо означили надређени појам (нпр. за антонимски пар *ле̏ј–ружан* хипероним је 'изглед'; за *висок–мицак* 'раст'; за *дебеја–су* 'ухрањеност', за *јак–слаб* хипероним је 'телесни састав'). Чланови антонимског пара супротстављени су на основу уже семе, која је представљена синтагмом ('пријатан изглед' – 'непријатан изглед', 'високи раст' – 'ниски раст', 'прекомерна ухрањеност' – недовољна ухрањеност', 'јак телесни састав' – 'слаб телесни састав'). Човек је позитивно или негативно обележен у вези са неком особином, што подразумева и неутралну међувредност. Осим у случају

обележавања човека средње висине (*орт̄або*ј), где је та међувредност лексикализована, у осталим случајевима није, али функционише као имплицитни члан поређења. На тај начин успостављају се хиперо-хипонимски односи међу лексичким јединицама у оквиру једне лексичке скупине. У оквиру подгрупе лексеме стоје у међусобним односима комплементарности, а у оквиру микрогрупе налазе се у односу детерминације, градећи синонимске редове (*л'еӣ, гл'едан, л'ичан – ружан, груб, грд, грдан, грдобан; висок, гол'ем, бојл'ија, баӣал-бојл'ија, фидан-бојл'ија*, *кьлькл'ија – мицак / мичак*, *кӱч'ик бојл'ија; дебеја, дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмекас, шишко*, *шишман – су, слаб, т̄ьньк; јак*, *кӱвеӣл'ија, бабаџ'ан – слаб, слабач'к, журав, ч'кул'ав, забун)*.

Подгрупа придева којима се карактерише особа са телесним недостатком садржи нестепеноване придеве, којима се означава апсолутна особина (*сакаӣ, ч'олак; крив, гегав, ч'оӣав, т̄оӣал; ѕилав, ч'ор, шашија, глу, глуонем*). Нестепеновани су и придеви који припадају подгрупама придева који приказују човека према изгледу појединих делова тела, на основу осетљивости коже, телесних течности и начину говора. Њима се описује особа на основу карактеристичне појединости. Особина појединих делова тела или нека телесна особеност постају доминантно обележје које се приписује особи као носиоцу те особине (*главаӣ, клаӣоуш, ч'ул'ав, крњав, рилав, бузл'ија, грбав, кривоногас, бајмак, белол'икас, црномањас, фргав, рошав, длакав, ч'ел'ав, ч'ос, кудрав, гргул'ав, мрсол'ив, дрл'ав, бргозборл'ив*). Преношење карактеристика делова тела на особу семантички је процес сличан механизму синегдохе, али то није синегдоха, јер се употребом придева уз именицу ширег значења не мења његова семантика. Значење се не мења иако се шири перспективизација (*кудрав човек = човек кудраве косе*). Ову способност имају само придеви који означавају физичке људске особине (Драгићевић 2001: 223).

Сви придеви имају способност грађења синонимских веза, при чему се синонимија остварује паралелном употребом домаће и турске лексеме (*висок, бојл'ија*; *дибеја, шишко*; *јак*, *кӱвеӣл'ија, бабаџ'ан; слаб, забун; црноок, караџ'уз; кл'анкав, ч'о̇лак; кри̇в, ч'о̇ӣав; кривоногас, бајмак; црномањас, есмер)*. Други начин настанка синонима је стварање секундарних значења асоцијативном везом према основном значењу или развијањем појединих значењских компонената примарног значења (*гледан*, *су, слаб, т̄ьньк*, *ч'кул'ав*, *рилав*, *крив, гегав, кудрав*). Синонимичност се остварује и извођењем нових придевских облика експресивно конотираних, који у говору функционишу паралелно са мотивним придевом (*грд, грдан, грдобан; глув, глуав; шкб, шкрбав, бајмак, бајмакл'ија, дӱзт̄абан, дӱзт̄абанл'ија; ч'ул', чул'ав; чел', чел'ав*).

Највећи број лексичких јединица из ове лексичко-семантичке групе изведен је творбеним формантом *-ав*, који се додаје именичкој, придевској и глаголској творбеној основи, којима се означава особа као носилац неке карактеристичне телесне особине, најчешће негативне (*кл'анкав, гегав, бангав*, *ч'оӣав, sил'ав, глуав, бел'бав, крњав, грбав, гурав, рилав, шкрбав, фргав, рошав, гил'ич'кав, гил'игич'кав, длакав, ч'ел'ав, кудрав, гргурав, гургурав, л'игав, гнојав, дрл'ав*).[79] Неутралног су карактера формант *-ан* (*грдан*, *муч'ан, невол'ан, беанл'ив, бргозборан*) и *-л'ив* (*беанл'ив, бргозборл'ив*), којима се приписује особина садржана у мотивној основи, док се дијалекатским творбеним формантом *-л'ав* истиче негативна субјективна оцена, односно пејоративност (*кокт̄л'ав*, *гргул'ав, ч'когрт̄л'ав)*. Аугментативно-пејоративног значења је формант *-ат̄* (*глават̄, окат̄)*. Деминутивног карактера је творбени формант *-ас(т̄)*, којим се ублажава присуство непожељне собине или је таква особина изражена у мањој мери (*дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмекас, клаӣушас, грбас, кривоногас, белол'икас*).

Језгро ЛСГ придева који означавају телесне особине чине придевске лексеме које особу квалификују на основу спољашњег изгледа, раста и ухрањености. Централни елементи групе су придеви којима се описују телесни састав и телесни недостаци човека. У централној зони орбитирају и чланови којима се маркира човек према изгледу појединих делова тела као његовој доминантној физичкој особини. На периферији су окупљене лексеме које описују човека према неком карактеристичном својству, које може бити одлика актуелног физичког или здравственог стања или прерасти у трајно својство (особине коже, телесне излучевине, начин говора).

Систем придевских лексема са значењем физичког својства значајан је сегмент при расветљавању језичке слике стварности призренских Срба и у склапању мозаика језичке слике призренског човека. Класификација придева унутар лексичко-семантичке групе и њихов статус у групи могу допринети расветљавању опште културолошке оцене и реконструкцији владајућег стереотипа телесности у призренској култури не прелазу из XIX века у XX век. По ондашњим естетским мерилима, лепота, висина и снага су високо вредноване спољашње особине. Пожељно је да млад мушкарац буде висок и јак, а млада жена витка (*т̄ьнка*). Лепота се најчешће приписује младима и подједнако је важна и за младиће и за девојке. У разговорном дискурсу чији су учесници жене неретко се истиче физичка лепота мушкараца, што разоткрива афинитете и критеријуме Призренки при одабиру партнера, ако су, уопште, имале право избора, тачније њихове потајне жеље. Удата Призренка неће пропустити прилику да у женском друштву нагласи да је „узела

[79] Творбени формант *-ав* садржи експресивну лексичку вредност, с обзиром на то да сви придеви за означавање телесних особина деривирани помоћу овог наставка имају непожељно значење (Драгићевић 2007: 194).

гл'еднога мужа". У квалификацији женских особа, атрибуту *гл'една* обично се придодаје и *работна*, јер једино у комбинацији са вреднећом, лепота може жену да приближи колективном идеалу. При опису младе жене, квалификативом *работна* допуњује се и наглашава комплетна позитивна слика, али се и компензује неки физички недостатак.

Нетолеранција према претераном експлицитно се испољава у аксиолошкој процени дијалекатске језичке личности и манифестује у одабиру лексичких јединица којима се конкретне особине вербализују, али и у истанчаности њиховог семантичког садржаја. Прекомерна гојазност је крајње непожељно својство, као и тешка потхрањеност, а став говорника према екстремно дебелим и екстремно мршавим људима је изразито негативан. Међутим, у говорном чину провејава извесна симпатија према умерено ухрањенима, односно према људима гојазним у мањој мери, што је језички изражено деминутивним придевским облицима. Такође, народ веома прецизно перципира разлику између неухрањенасти (мршавости) и виткости и опажена својства ментално складишти у две супротне категорије. Когнитивна процена призренског социјума о пожељним и непожељним особинама формирана је на традиционалном народном уверењу да је телесна маса показатељ здравственог стања, а добро здравље је вредност инваријантна свим културама и друштвима. У Призрену се особине неухрањеног и болесног човека чак и лексички изједначавају (*слаб*). Према болесним члановима заједнице, тачније, према онима који имају неку физичку ману, урођену или стечену, социјум испољава хомогени став, што показују квантитативно уједначени синонимски редови. За сваки од дефеката у говору постоји од три до пет лексичких ознака (за хромост 5, за слабовидост и слабост слуха по 4, сакатост 3, говорне мане 3), тако да ниједан од телесних недостатака није посебно језички маркиран.[80] Материјал нам пружа увид у, мање-више реалну, слику призренске стварности онога доба и у менталитет Срба Призренаца, који не трпи неспособност, чак ни у виду и облику који су изван човекових моћи. Инвалидност онеспособљава човека за рад, а рад је на самом врху вредносне скале, одмах после здравља. Здрав човек, члан колектива способан за рад културолошки је модел патријархалног друштва и друштвени идеал призренске локалне заједнице крајем XIX и у првој половини XX века.

III. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама

III. Трећу лексичко-семантичку групу ЛСП *телесне карактеристике човека* чине именице којима се номинује човек по телесним особина-

[80] Истраживање Р. Драгићевић показало је да деформитети највише привлаче пажњу описивача нечијег изгледа, а одмах за њима и истакнути, наглашени делови тела (Драгићевић 2010: 116).

ма. Карактеристична физичка својства човека, позитивна или негативна, представљају једну од основа именовања човека у српском призренском говору. Лексичке јединице којима се денотира човек према спољашњем изгледу, што укључује општи изглед, висину, тежину, телесни састав, телесне недостатке, изглед појединих делова тела и сл., спадају у групу атрибутивних именица, јер имају придевски карактер значења. „Захваљујући својој концептуалној вредности, именице овога типа представљају типичне представнике nomina attributiva“ (Штасни 2011: 168).

Деривационо-семантичком анализом nomina attributiva у стандардном језику баве се Г. Штасни (Штасни 2007, 2013) и Р. Драгићевић (Драгићевић 2001)[81]. Један сегмент књиге Г. Штасни *Речи о човеку* односи се на сагледавање деривационих специфичности лексема којима се именује човек према физичком изгледу. Спроведена је семантичко-деривациона анализа персоналних nomina attributiva од прототипичних опозитних придева *леӣ* и *ружан* и анализиране су nomina attributiva мотивисане соматизмима и глаголима карактеристичним за чулну перцепцију, као и глаголима говорења и кретања (Штасни 2013). Дијалекатски корпус атрибутивних именица основа је радова Р. Жугић, која је са семантичко-творбеног становишта проучавала пејоративе за женска и мушка лица у јабланичком говору (Жугић 2009; Жугић 2010). Истражујући и лингвистички уобличавајући различите сегменте дијалекатског лексичког система, овог типа именица у лесковачком говору дотакао се и Н. Богдановић (Богдановић 2009).

Именовање човека у руским народним говорима тема је бројних радова и докторских дисертација (Геляева 2002; Махмутова 2002; Урманчеева 2003; Пирко 2006; Гурская 2010, Литвинова 2011, *Седойкина 2011*). Номинацијом лица у брјанским говорима са семантичког, творбеног и деривационог аспекта бавила се Ј. В. Седојкина, са посебним освртом на именовање по спољашњим карактеристикама и изгледу (Седойкина 2011). Опширан фрагмент монографије Т. А. Литвинове *Номинации человека как отражение языковой картины мира* посвећен је именовању човека по физичким карактеристикама у воронешким говорима (Литвинова 2011). С. Л. Гурскаја је истраживала именице општег рода којима се карактерише човек по спољашњим ознакама у јарославским говорима (Гурская 2010). На примеру анализе семантичког поља ’внешний облик человека’ у градском говору Приамурја, В. В. Пирко представља семско обједињавање дијалекатских јединица (Пирко 2006). Човек као објект номинације у турским говорима у Русији предмет је истраживања А. И. Гељајеве, с освртом на концептуалну семантику и начине номинације „внешнего человека“. (Геляева 2002).

[81] У раду посвећеном придевима са значењем људских особина у савременом српском језику Р. Драгићевић истраживачку пажњу посвећује и именицама насталим од таквих придева (Драгићевић 2001).

Експресивна лексика, као важан слој дијалекатске лексике, присутна је у свим наведеним радовима. Као централна тема јавља се у раду Урманчејеве *Экспрессивы со значением лица в говорах Вологодской области* (Урманчеева 2003), где је посебно обрађено лексичко-семантичко поље „карактеристика човека по его внешнему облику“, и у компаративном истраживању *Оценочные существительные со значением лица женского пола в русском и английском языках* А. Н. Махмутове (Махмутова 2002). Метафоричка номинација човека, као израз колективне експресије, веома је продуктивна у народним говорима. Овом слоју лексике посвећени су радови *Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации)* С. Л. Акопове (Акопова 1985), *Метафорические номинации в системе языка* Ж. Вардзелашвили *(*Вардзелашвили 2001), *Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры* А. О. Кубасове (Кубасова 2008) и *Антропонимический потенциал анималистической лексики* Е. Н. Каљиткине (Калиткина 2010).

Конзистентан теоријско-методолошки приступ феномену експресивности у српском језику налазимо у монографији С. Ристић *Експресивна лексика у српском језику*, где ауторка на примерима именичких и глаголских експресива представља мотивационо-психичку (прагматичку) и когнитивну зависност њихове семантике, експресивност посматра са дијахроног и синхроног аспекта и на основу урађеног когнитивног модела значења експресивне лексике у српском језику предлаже и представља типски начин обраде експресивне лексике у речнику. Феномену експресивне лексике у српском језику С. Ристић приступа у складу са новијим тенденцијама у развоју лингвистичких теорија, пре свега когнитивне лингвистике и теорије језичке личности, представљајући прагматичке и когнитивне карактеристике конотативне семантике именичких експресива и типове аксиолошког лексичког значења (Ристић 2004). Једно поглавље књиге посвећује проблему именичких експресива типа ’особа + спољашњи изглед’, преузетих из жаргонског речника (Ристић 2004 : 87–105).

Структурирање лексичко-семантичке групе именица којима се номинује човек по телесним особинама заснива се на физиолошком саставу човека, али и на перцепцији околине човека као носиоца одређених телесних ознака. Систематизација лексема по подгрупама и микрогрупама показује каквим језичким средствима за именовање лица по телесним карактеристикама располаже српски призренски говор и открива специфичан став говорника према њима. Именице субјективне оцене су готово све оне које су настале од придева којима се означавају људске особине, као и оне настале од именица са значењем делова тела. Субјективна оцена садржана је у свођењу особе на само једну особину која је доминантна по оцени говорника. У овим случајевима творбени формант не игра важну улогу (Драгићевић 2001: 32).

Именичке лексичке јединице експресине конотације могу се објаснити екстралингвистичким чиниоцима, у првом реду факторима психолошке природе.

ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама састоји се од дијалекатских лексичких јединица са хиперсемом ’телесне особине’ и класом ’ознака’ забележених у српском призренском говору. С обзиром на то да ову ЛСГ углавном чине именице које су деривационим процесима настале од придева за означавање физичких својстава човека, њихова подела заснива се на подели придева у оквиру ЛСГ придева којима се карактеришу телесне особине. Именице којима се номинује човек по телесним особинама систематизоване су у десет подгрупа, које се састоје од мањих лексичких целина – микрогрупа, чији чланови ступају у лексичке парадигматске односе: хиперо-хипонимске, антонимске и синонимске.

Номинационе јединице сврставају се у подгрупе на основу заједничких сема, односно хиперсеме, и у мање лексичке целине – микрокгрупе на основу сема нижег ранга, формирајући хијерархијски устројен систем:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’изглед’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’раст’,
3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’ухрањеност’,
4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’високи раст / прекомерна ухрањеност’,
5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесни састав’,
6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесни недостатак’,
7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’делови тела’,
8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’особине коже’
9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесне излучевине’,
10. ЛСПГ именица са хиперсемом ’начин говора.

III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’изглед’

III. 1. Лексичке јединице са хиперсемом ’изглед’ сврстане су у две супротстављене микрокрупе:

1. именице са хиперсемом ’пријатан изглед’,
2. именице са хиперсемом ’непријатан изглед’.

III. 1. 1. Именичке лексичке јединице обједињене семом ’пријатан изглед’ у српском призренском говору имају лексикализовани хипероним *шӣрешӣл’ӣја* (тур. *şöhretli* „онај који је леп“). Међусобно су супротстављене диференцијалним семама ’особа мушког пола’, ’особа женског пола’. Чланови микрогрупе стоје у односу комплементарности, градећи антонимске релације типа мушко – женско.

III. 1. 1. а. Лексичке јединица са интегралном семом ’пријатан изглед’ и диференцијалном ’особа мушког пола’ је *а̇слан*.

Ѝма два̀ си̏на, два̀ асла̀на. – Сино̀ви л’и су? – асла̀ни!

За лепу, наочиту, крупну мушку особу користи се турцизам *аслан* (тур. *arslan*), којим се примарно именује крупна, крволочна звер из породице мачака Felis leo, односно лав. Номинација је остварена метафоричким преносом, при чему су доминантне физичке карактеристике животиње асоцијативно пренете на човека. У српски призренски говор инфилтрирана је турска метафора са целокупним културним фоном који је прати и који је уткан у њен семантички садржај. Представе које турски народ има о лаву блиске су српској језичкој личности, што је утицало на усвајање имена и у домену позитивне карактеризације човека.

III. 1. 1. б. Лексичке јединице са интегралном семом ’пријатан изглед’ и диференцијалном ’особа женског пола’ формирају синонимски ред: *асла̀нка, а̄ткѝња, ка̄та̀на, коко̀на.*

Ш̄то ѝма је̏ну ч’е̏рку асла̀нку, да ш̄и је мѝло да гу гл’е̏даш. – Те̏јзи алка Цавѝне асла̀нке, Да̀нке, п̄ријѐје гу све̏ ш̄то обу̀ч’е.

Е̏, ш̄то а̄ткѝњу ну̀ку ѝма. – Милу̀јеш л’и ш̄у̀ј а̄ткѝњу?

О̀ч’еш л’и Мѝлку п̄опо̀ву, о̀ч’еш л’и на̀зл’и коко̀ну?

За лепу, наочиту жену или девојку у употреби су турцизми *асланка* (тур. *arslan*), *а̄ткиња* (тур. *а̄ш*) и *ка̄тана* (тур. *katana*), који се значењски подударају у секундарним семантичким реализацијама, имплицирајући сему позитивне оцене. Стилски релативни синоними имају експресивну вредност, јер су метафорички трансформисали примарни семантички садржај. Лексема *асланка* (тур. *arslan*) изведена је од именице мушког рода *аслан*, задржавајући семантику речи у основи. Зоометафоре су и лексеме *а̄ткиња* и *ка̄тана*. Лепа, грациозна жена подсећа на ждребицу, бедевију, што је примарно значење лексеме *а̄ткиња*. Основно значење именице *ка̄тана* у призренском говору је „велика мазга за коришћење брдске артиљерије“, а метафоричко значење „стасита, лепа, наочита жена“ настало је развијањем семантичке компоненте ’велика’ и потенцијалне семе општег изгледа. Лексема *кокона* у Призрену значи „лепотица, госпођа“ и највероватније је преузета из турског језика (тур. *kokona* „1. госпођа (хришћанка, Гркиња); 2. жена склона гиздању“). Првобитно се ова реч односила на хришћанске жене, које су се модерно облачиле и пратиле европску моду[82], а потом се тако називала дотерана, нагиздана жена која оставља пријатан естетски утисак на околину[83].

III. 1. 2. Лексичке јединице интегрисане у микрогрупу са хиперсемом ’непријатан изглед’ и класом ’ознака’ ступају у све три врсте лексичких парадигматских односа: хиперо-хипонимски (телесне карактеристике – изглед

[82] Значење „госпођа, дама обучена ала франга“ бележи Елезовић (Елезовић I: 301).

[83] Овакво значење потврђено је у македонском и албанском језику (Петровић 2012: 184; ДРМЈ).

– непријатан изглед), антонимски (особа мушког пола – особа женског пола) и кохипонимски, односно синонимски (синонимски ред).

III. 1. 2. а. Мушка особа непријатне спољашњости у говору Призрена номинована је релативним експресивним синонимима: *гр̏дник, грдо̏ња, грди̏ло*, *грдо̏ба*, *ч’е̏л’еш, уку̏бет̄, ше̏бек*, *нака̏за*.

Гр̏дник, да се згро̏зиш књ да ви̏диш. – Оно̏га грдни̏ка гр̏днога Ч’ор-Зе̏фу, јо̏пет̄ обу̏кл’е све̏ у но̏во.

За̄пусти̏ја се, грди̏ло се уч’ини̏ја. – Ко̏ј, т̄о̏ј грди̏ло л’и т̄ражи̏ја она̏кву девојку? – Оно̏му грди̏лу Соко̏лу све̏ ви̏ше му се кри̏виф но̏ге.

Му̏ж гу је је̏н грдо̏ња, да га не п̄огл’е̏даш. – Грео̏т̄а шт̄о т̄а̏кву девојку дадо̏ше оно̏му грдо̏ње Ванч’е̏т̄у.

Гл’е̏ј га ка̏кав је, це̏ла грдо̏ба. – Погл’е̏дај се у огл’еда̏ло да ви̏диш шт̄о грдо̏ба си.

А̏, бре̏ ч’ел’е̏шу, и т̄и̏ си на̏ша да ми збо̏риш.

А̏ т̄и̏, шебе̏ку је̏дьн!

Та̏кву нака̏зу ка шт̄о је о̏н не̏смо виде̏л’е.

Пејоративност суфиксалних изведеница *грдник, грдоња, грдило*, *грдоба* произилази из семантичког садржаја творбене основе, коју чини придев *грд(ан)*. Семантички еквиваленти граде се пејоративним суфиксима *-(н)ик*, *-оња*, *-ило*, *-оба*, којима се интензивира негативна оцена садржана у основи. Понављање творбене основе показује да непријатан изглед веома привлачи пажњу говорника. Погрдно је маркиран поименичен турски дијалекатски придев *ч’ел’еш* (тур. дијал. *keleş* „ружан, груб“), који се у српском призренском говору користи као подругљива реч за ружну особу. Из изворног дијалекта преузета је лексема *укубет̄* (тур. дијал. *ukubet*), која се у говору Призрена понаша и као придев („ружан, наказан“) и као именица којом се номинује веома ружна мушка или женска особа. Метафоричком трансформацијом изворног примарног семантичког садржаја турцизма *шебек* (тур. *şebek* „мајмун“) развило се фигуративно и пејоративно значење које конотира ружног човека, засновано на семи изгледа. Сема интензитета иманентна је лексеми *наказа,* којом се номинује веома ружна, нагрђена особа. Ова лексема није својствена идиому који обрађујемо, у призренски говор је, највероватније, ушла под утицајем књижевног језика.

III. 1. 2. б. Именице са интегралном семом ’непријатан изглед’ и диференцијалном ’особа женског пола’ су семантички еквиваленти *гр̏да, грдни̏ца, грду̏л’а, грди̏ло, нака̏за, наказни̏ца*.

А̏, мо̏ри, гр̏до гр̏дна, ч’е ви̏диш сво̏је са̏л док ми п̄а̏днеш у ру̏ке. – Посвади̏ше се шт̄о извади̏ла лакрди̏ју оне̏јзи Мит̄ри̏не гр̏де.

Грдни̏ца, ма̏јко, му̏ка да т̄е уфа̏т̄и књ гу п̄огл’е̏даш т̄а̏кву. – Не гл’е̏дај т̄у̏ц’е сла̏мке, мо̏ри грдни̏цо, т̄е̏ке гл’е̏дај сво̏је гре̏де, гл’е̏дај ка̏ква си т̄и са̏ма.

Што грдул'а му била жена, боже ч'увај. – Онејзи грдул'е ора да не гу узнеш од руке.

Ураати се, умре и тој грдило, тај грбавица Агна.

Много је грдна, јадница, наказа, да је дал'еко.

Онејзи наказнице, онејзи крифке, гу реко све у оч'и.

Наведени деадјективни деривати номинују женску особу приписујући јој атрибутивни садржај мотивног придева. Првостепени деривати са простим придевом *грд* у основинском делу јесу именичке лексеме *грда, грдул'а* и *грдило*, док је именица *грдница* изведена од дублетне форме *грдан*. Творбене основе су носиоци субјективне оцене, а форманти *-а, -ица*, *-ул'а* и *-ило* пејоративност попримају од основе и негативно конотирају женску особу као носиоца особине. Носиоци повишеног степена експресивности су наставци *-ул'а* и *-ило*, а ефекат снажног интензитета пејоративности постиже се употребом деривата *наказница*. Непријатан физички изглед жене углавном се доводи у везу са неким физичким недостатком, а може бити и последица њеног немарног односа према сопственој спољашњости. Носиоци дијалекта строго оцењују телесну непривлачност, што је посебно наглашено у женском разговорном дискурсу.

III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст'

III. 2. Подгрупа именица са хиперсемом 'раст' и лексикализованим хиперонимом *бој* дели се на две микрогрупе лексичких јединица са супротстављеним семама 'високи раст' и 'ниски раст'. У оквиру микрогрупа нема опозиције према семи пола, јер се истим лексемама номинују и мушке и женске особе.

III. 2. 1. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст' и класом 'ознака' граде хиперо-хипонимске односе (телесне карактеристике – раст – високи раст) и стоје у међусобном синонимском односу: *дугоња, грдосија, бојл'ија, батал бојл'ија, фидан бојл'ија*[84]*, гранда, алосија*, *див / диф.*

Ономе дугоње Симе Пуч'е.

[84] Лексичке јединице турског порекла *бојл'ија*, *батал бојл'ија* и *фидан бојл'ија* употребљавају се у истом облику и као придеви и као атрибутивне именице, а њихову функционално-семантичку вредност одређујемо на основу Чемерикићевих илустративног материјала.

У Чемерикићевој збирци има много турцизама који су истовремено окарактерисани и као именице и као непроменљиви придеви. Етимони ових речи су именице, али су у призренском говору коришћене као детерминанте уз неку другу именицу. С. Петровић ову појаву објашњава директним турским утицајем, сматра да је то рефлекс бесуфиксалног, односно придевског изафета (Петровић 2012: 350). Турцизме које Чемерикић дефинише и као именице и као индеклабилне придеве третираћемо или као именичке или као придевске речи у зависности од ширег синтаксичког контекста.

У̏даде се за оно̏га грдоси̏ју Си̏му Пу̏ч'у. – То̏му грдоси̏је Пану̏шу ба̄та-Ал'ексѝному т̄во̏је конду̏ре не̏ му ст̄а̏даф ни на п̄олч'а̏ник. – И о̏на би̏дна грдоси̏ја ка и бра̏ч'а гу.

То̏му бојл'и̏је кол'и̏ко му ва̏л'а за је̏не ч'аши̏ре. – Е̏, ч'ку̏л'о је̏дан, и т̄и̏ да се бараба̏риш сьс оно̏га бојл'и̏ју.

А: За ко̏га су т̄е̏ј ч'акши̏ре? Б: За оно̏га ба̏т̄ал бојл'и̏ју Си̏му Ч'емери̏ку.

Шт̄о одне̏се т̄о̏му фи̏дан бојли̏је?

Е̏т̄е га, и̏де т̄а̏ј гра̏нда Си̏ма. – А̏да, сьс п̄олч'а̏ник да т̄е га̏зне т̄а̏ј гра̏нда, цре̏ва ч'е т̄и исту̏ри. – Ти̏, бре̏, ка је̏н п̄ат̄л'и̏ц'ан, и т̄и̏ да иско̏ч'иш на ме̏гдан оно̏му гра̏нде. – Му̏ж гу бе̏ше ми̏цьк, си̏т̄ан, а о̏на је̏на гра̏нда, у зу̏бе да га п̄оне̏се.

Др̏жиш л'и на п̄а̏мет т̄ш̄о алоси̏ја бе̏ше, бо̏г да га п̄ро̏ст̄и, Си̏ма Ч'емери̏ка?

Ви̏сок, кру̏п̄ан, л'и̏чан, ди̏ф. – Та̏ј ч'а п̄ку̏нов ди̏в Да̏нил водени̏чко ко̏ло га ди̏за ка је̏ну п̄е̏рку.

Сему позитивне оцене имплицитно садржи турцизам *бојл'ија*, којом се квалификује висока, стасита особа као носилац пожељне особине. Сему интензитета уноси лексичка компонента *фидан* у синтагми *фидан бојл'ија,* којом се именује особа танког и високог стаса. Остале лексеме имплицирају сему негативне оцене, изражавајући субјективан став говорника према особи високог раста. Експресивима *дугоња, грдосија*, *див / диф* и *ба̏т̄ал бојл'ија* именује се особа несразмерно високог раста. Лексема *дугоња* укључује значењски елемент 'мршав', док лексеме *грдосија*, *алосија*, *гранда*, *див / диф* и *ба̏т̄ал бојл'ија* интегришу семе 'веома висок', 'крупан', 'снажан'.

Са творбеног аспекта, лексема *дугоња* је деадјектив, са пејоративним наставком -*оња*, који уноси експресивност у значење деривата. Пејоративност именице *грдосија* условљена је пејоративном творбеном основом, а непродуктиван аугментативни суфикс -*осија* поприма својство пејоративног суфикса у контакту са таквом творбеном основом. Овим наставком формирана је и пејоративна метафора *алосија*, која примарно означава особу која много и халапљиво једе, а у секундарној реализацији семантички је изједначена са основним значењем лексеме *грдосија*. Обе су формиране сложеним суфиксом -*осија*, који се везује, у једном случају за именичку, а у другом за придевску основу и има функцију интензивирања експресивности. Митолошки термин *див* секундарно означава човека изузетно високог раста и велике снаге. Овакво значење лексеме *див* заснива се на колективној представи о митолошком бићу људског обличја натприродне величине и снаге и поређењу човека натпросечног раста и телесне снаге са овим апстрактним појмом.

III. 2. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'ниски раст' и класом 'ознака' обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне

карактеристике – раст – ниски раст) и ступају у синонимске односе: *пи́нцур*, *зде̏пика, то́кмак.*

Зде̏пика је, не мо́ж да га поди́гнеш.

Мицак а дебел'ушас, то́кмак.

Семемом „особа малог раста“ дефинисана је лексема *пинцур*, која је потврђена на ширем подручју Косова и Метохије у лику *пицрак* и значењем „мали, малишан“ (Елезовић II: 537), али не и у осталим говорима призренско-тимочког ареала. Ова реч дошла је преко албанског језика (алб. *picërë*) (Skok III: 610). Следећи њену изворну семантику, можемо закључити да је у призренском говору основно значење настало развијањем семе 'дечак'. Интегрално-диференцијална сема за именице *зде̏пика* и *токмак* је 'набијен'. Лексема *зде̏пика* дериват је изведен од придева *здепаст* и неутралног наставка -*ка*, који поприма негативну конотацију од творбене основе, означавајући ниску а дебелу особу. Основно значење турцизма *токмак* (тур. *toktak* „маљ, дрвени чекић“) у Призрену је „дрвени грнчарски набојац за ситњење земље“. Метафорички пренос заснива се на продуктивности семе тежине алатке, док је сема висине садржана у самом својству здепастости.

III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухрањеност'

III. 3. У подгрупи лексичких јединица са хиперсемом 'ухрањеност' издвајају се две микрогрупе са семама 'прекомерна ухрањеност' и 'недовољна ухрањеност', чији су чланови у међусобном антонимском односу.

III. 3. 1. Именице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' деле се у мање лексичке целине, односно синонимске редове, који су супротстављени семом пола.

III. 3. 1. а. Лексичке јединице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' су кохипоними: *дебе̏л'ко, сви́ња, ту́лум*.

Оно́га дебе̏л'ка Јова́на Тру́па но́ге ви́ше не но́сиф. – Огоу́ја се та́ј дебе̏л'ко, бури́ло се уч'ини́ја.

Про́ц'е та́ј сви́ња, та́ј дибе̏ја Јо́ван.

Е̏те га, и́де та́ј ту́лум.

Деминутивност суфикса -*ко* неутралисана је експресивним садржајем творбене основе, тако да изведеница *дебел'ко* у призренском говору фигурира као мање-више неутрална номинација дебелог човека. Негативно су конотиране метафоре *свиња* и *тулум.* Семе сликовитости, пејоративности и интензивности садржи зоометафора *свиња.* Метафоричком трансформацијом примарног значења турцизма *тулум* (тур. *tulum*) настао је назив за један део човековог тела – трбух, а ширењем перспективизације значење се преноси на човека са израженим трбухом, односно дебелог човека.

III. 3. 1. б. Лексичке јединице са хиперсемом ’прекомерна ухрањеност’ и диференцијалном семом ’особа женског пола’ граде кохипонимске и синонимске односе, без јасно опредељене дијалекатске доминанте: *дебел’ица, дебел’ајка, дебел’ка, дебел’уша, дебел’ушка, дунда, дундица, свиња, тулум*.

Дебел’ицо, помери се мало потамо да седнем.

Тај дебел’ајка још мало па сьс своју дебел’ину да престигне и мона-Софку.

И онејзи дебел’ке Газикалове гу се нашла стреч’а, запросила се за Цеку ластраџ’ију.

Тој Л’енч’е је дебел’уша, ама кьд игра оро, льсно га игра.

Тај Sанина дебел’ушка рано поч’ела да се гои. – Онејзи Стојанове дебел’ушке гу отешњаја минтан.

Поп-Стојанова л’и беше тај дунда што прочи’е надол’е? – Дунда дебела куч’у не помела.

А тај дундица унука л’и ти је? – Онејзи Косарине дундице гу отешња ал’инч’е.

Нагоила се, свиња се уч’инила.

Па и тај мона-Софка, нагоила се, тулум се уч’инила.

Једнокоренски синоними су *дебел’ица, дебел’ајка, дебел’ка, дебел’уша, дебел’ушка.* Именички деривати изведени продуктивним суфиксима *-ица, -ка, -уша* и дијалекатски обојеним наставцима *-ајка* и *-ушка* попримају значење особине исказане придевом у творбеној основи (*дебел-*). Наведени суфикси женску особу маркирају експресивним квалификативом. Сема деминутивности запажа се у лексеми *дебел’ушка.*

Ономатопејског порекла су лексема *дунда* и њен деминутивни облик *дундица*. Именица *дунда* којом се именује веома дебела женска особа, односно *дундица*, којом се номинује дебела девојчица, у вези су са придевом *надувен*, при чему је основа *ду-* ономатопеизирана (Skok I: 457). Метафорама *свиња* и *тулум* погрдно се називају особе оба пола.

III. 3. 2. Лексичке јединице са хиперсемом ’недовољна ухрањеност’ нису опозициониране по полу, већ стоје у међусобним односима кохипонимије и синонимије, означавајући особе и мушког и женског пола: *мрша, мртвац, сарага, акреп*.

Ослабеја, мрша се направија

Ослабеја, ослабеја, жив мртвац се уч’инија. – Осушила се, сал кос и кожа се уч’инила, мртвац дошла.

Осушија се, ослабеја, сарага се уч’инија.

Ослабеја, акреп се уч’инија.

Мршава, ослабела особа у Чемерикићевој збирци дефинисана је именичком лексемом *мрша*. Интересантно је постојање овог апелатива с обзи-

ром на то да наши извори покузују одсуство придева *мршав*.[85] Секундарним значењима мршаву особу означавају лексеме *мрт̄вац, сарага* и *акреп̄*. Метафоричком трансформацијом примарне семантике остварен је пренос значења по сличности спољашњег изгледа у лексеми *мрт̄вац. Сарага* и *акреп̄* су зоометафоре којима се номинује мршава особа. Из примарне семске структуре којом се означава *сарага* – „врста ситне, суве слатководне рибе“, секундарно метафоричко значење развило се продуктивношћу сема ’ситна’ и ’сува’. Сема негативне оцене присутна је у конотативној сфери значења лексеме *акреп̄* (тур. *akrep*), која примарно означава „шкорпију“. Пренос семантичког садржаја остварен је на основу негативне колективне представе о „зглавкару сродног пауку, са доњим вилицама у виду штипаљки и отровном жаоком“.

III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’високи раст / прекомерна ухрањеност’

III. 4. Посебну подгрупу чине именице са хиперсемом ’високи раст / прекомерна ухрањеност’, због њихове фреквентности и експресивне вредности у говору Призрена. Подељене су у две микрогрупе са интегралним семама ’особа мушког пола’ и ’особа женског пола’.

III. 4. а. Лексичке јединице са хиперсемом ’високи раст / прекомерна ухрањеност’ и диференцијалном семом ’особа мушког пола’ граде хиперохипонимске (телесне карактеристике — високи раст / прекомерна ухрањеност — особа мушког пола) и синонимске односе: *би̏вол, би̏здол, ме̏ч’ка, гари̏п̄а, ша̏п̄шал, Ајдар Ба̏л’а.*

Пора́са, же̏но, раскрӯња̏ја се, це̏ја би̏вол се уч’ини̏ја.

Пора́са, це̏ја би̏здол се уч’ини̏ја. – И за т̄о̀га биздола л’и се на̀шла дево̀јка.

И т̄а̀ј гари̏п̄а л’и се уфат̄и̏ја у о̀ро.

И т̄а̀ј Ајдар Ба̀л’а л’и се уфат̄и̏ја у о̀ро? – Е, Ајдар Ба̀л’о је̏на, шт̄о не гл’е̏даш п̄рет̄ се̏бе кьд и̏деш.

Сема ’крупан’ присутна је у свим лексичким јединицама којима се именује висока и прекомерно ухрањена мушка особа. Сема ’незграпан’ повезује лексеме *бивол, биздол, гари̏п̄а, ме̏ч’ка, ша̏п̄шал* и *Ајдар Бал’а*, сема ’трапав’ заједничка је лексемама *Ајдар Бал’а* и *ша̏п̄шал*, а сема ’тром’ одликује семску структуру лексеме *ме̏ч’ка*. Све лексеме су фигуративно маркиране, а секундарне семантичке реализације остварене су метафоричком трансформацијом примарне семантике. Апсолутни синоними су зоометафоре *бивол* и *биздол,* којима се крупан, незграпан мушкарац сликовито пореди са врстом говечета Bubalus. Скупини лексема којима се номинује

[85] *Мрша* и *мршав* стоји у вези са *мрха* > *марха* > *марва* и значењски је повезано са *мрцина* (Skok II: 467).

телесно незграпна, трома особа придружује се својим фигуративним значењем дијалектизам *меч'ка,* који у семском саставу примарне семантичке реализације садржи семе 'крупан' и 'незграпан', а секундарно метафоричко значење развијено је на продуктивности ове две семе, које имплицирају и тромост као особину. У Чемерикићевој лексичкој збирци регистрован је и локализам *Ајдар Бал'а*, властито име прерасло у метафору за незграпну мушку особу. Турцизми *гарӣа* (тур. *garip* „странац, туђин; чудноват, небичан")[86] и *шаӣшал* (тур. *şabşal* „лењ") преобликовали су изворну семантику, и у призренском говору означавају високу и дебелу особу, са семом 'незграпан' као интегралном за обе лексеме, и диференцијалном 'трапав' у лексеми *шаӣшал.*

III. 4. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде хиперохипонимске односе (телесне карактеристике — високи раст / прекомерна ухрањеност— особа женског пола) и формирају синонимски ред без јасно опредељене доминанте: *гол'емӣ'ика** (Реметић), *бивол'ица*, *биздол'ица, меч'ка, мазбаӣа, гариӣа, шаӣшал, сурепаја, сурепач'а*.

Тӯ ли Санину бивол'ицу заӣросија.
По од гу ӣознавам ӣӯ биздол'ицу Јефу, сал ч'ини: ӣраӣ, ӣраӣ, ӣраӣ.
Шӣо младаневесӣа ги беше, мазбаӣа.
Кӯку, шӣо гариӣа ги беше младанавесӣа!
Ене гу иде ӣај сурепаја.

Све наведене лексеме у семском саставу имају сему 'незграпна'. Денотативно значење има једино лексема *гол'емӣ'ика,* преузета из монографије С. Реметића, уз коју стоји објашњење „крупна, развијена жена" (Реметић 1996: 91). Компонента 'трапава' укључена је у семску структуру десигната *биздол'ица, меч'ка, сурепајка* и *сурепач'а.* Интегралне конотативне компоненте су сема експресивности и сема негативне оцене. Метафоризацијом су настала именовања *бивол'ица, биздол'ица, меч'ка* и *мазбаӣа.* Називи *бивол'ица, биздол'ица* и *меч'ка* за крупну, незграпну женску особу мотивисани су карактеристичним особинама ових животињских врста и везом по сличности пренети на људско биће. Потенцијална сема величине, тачније гломазности, садржана у основном значењу лексеме *мазбаӣа* (тур. *mazbata* „протокол, записник"), мотивисала је метафорички пренос са предмета на особу. Турцизмима *гарӣа* и *шаӣшал*, семантички се придружују именице *сурепајка* и *сурепач'а,* изведене домаћим наставцима пејоративне конотације *-ајка* и *-ач'а* и израженом негативном оценом.[87]

[86] У северној Метохији *гарӣ* је „сиромашна, немоћна особа" (Букумирић 2012: 94).

[87] Очигледно је да творбену основу пејоратива *сурепајка* и *сурепач'а* чини именица *сурепӣ*, чију етимологију и семантику нисмо успели да одгонетнемо. Могуће је да је од тур. *sürtük* „žena koja cio dan besposliči, sokačara" (Skok III: 364). Њену продуктивност потврђују облици *сурӣаја* са значењем „одрасла и развијена девојка" у говорима северне Метохије

III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесни састав’

III. 5. Именице са хиперсемом ’телесни састав’ формирају две микрогрупе са супротстављеним семама ’јак телесни састав’ и ’слаб телесни састав’.

III. 5. 1. Именичке лексеме са хиперсемом ’јак телесни састав’ гранају се у два мања парадигматска лексичка скупа, чији чланови стоје у међусобном антонимском односу, супротстављени дистинктивним обележјем ’мушко’ / ’женско’.

III. 5. 1. а. Хиперсема ’јак телесни састав’ и диференцијална сема ’особа мушког пола’ повезује лексеме *мужи̏на* и *бабаџ’а̀н*, којима се примарно номинује крупан, снажан мушкарац.

Сви̏ гол’е̏ми, це̏ле мужи̏не, па̄ о̀ч’е, бо̀гами, и да је̏деф. – Та̀ј мужи̏на Си̏ма Пу̀ч’а.

Ч’ку̀л’о је̏дан, и ти̏ да се до̀л’иш сьс то̀га бабаџ’а̀на.

У српском призренском говору аугментатив *мужина* и турцизам *бабаџ’ан* функционишу као апсолутни синонимски пар, јер им се примарна семска структура у потпуности поклапа. Обе лексеме садрже сему позитивне оцене, јер су телесна развијеност и снага пожељне особине мушкарца.

III. 5. 1. б. Особа женског пола јаког телесног састава именује се лексичком јединицом *бабаџ’а̀нка,* изведеном од именице за мушки род, али је, за разлику од мотивне турске речи, негативно конотирана. Телесне особине својствене мушкарцу као одлика физичког изгледа жене подлежу строгом естетском суду колектива и таква оцена је експлицирана у творбено-семантичкој структури женске номинације.

Обьдве ч’е̏рке гу су та̀ко бабаџ’а̀нке. – Ту̀ј бабаџ’а̀нку л’и запросија̏?

III. 5. 2. Микрогрупу лексичких јединица са хиперсемом ’слаб телесни састав’ чине два синонимска реда лексема супротстављених по семи пола.

III. 5. 2. а. Кохипоними који стоје у међусобном односу релативне синонимије обједињени на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – слаб телесни састав – особа мушког пола) су: *ч’ку̀л’а, ч’кул’а̀вко / ч’кул’а̀фко, а̀ве̄т, ро̀зга*.

Е̏, ч’ку̀л’о је̏дьн, и ти̏ ми се си̏л’иш. – И̏скрши ми џ’а̀м та̀ј Бил’би̏л’ов ч’ку̀л’а.

Ми̏кни се одо̀тл’е ти̏, ч’кул’а̀вко ч’кул’а̀ви.

Кьд ги гл’е̏даш, ка а̀ве̄те да ви̏диш.

За̀р и од оно̀га ро̀зге ч’е̏каш ка̀кву рабо̀тӯ?

(Букумирић 2012: 590) и *суре̄тӯља* у значењу „девојчурљак“ у лесковачком говору (Митровић 1992: 374). Изворно нам је познато да се у околини Алексинца за крупну, несразмерно развијену девојку каже *сурӯпачина*.

Деадјективи *ч'кул'а* и *ч'кул'авко* именују слабу, неразвијену мушку особу, при чему експресивност проистиче из семантике придева од којег су изведени. Метафоричким преносом развила су се секундарна значења лексема *авет* и *розга*, која се односе на слабу, оронулу, исцрпљену особу. У случају лексеме *авет* метафоричка асоцијација заснована је на трансформацији типа апстрактно – конкретно, ослабео човек доводи се у везу са привиђењем, утваром. Два конкретна семантичка садржаја „изношена, похабана ствар" и „исцрпљена, изнемогла, немоћна особа", који представљају полисемантичку структуру лексеме *розга,* повезује потенцијална сема функционалности. Сема интензитета заједничка је овим двема лексемама.

III. 5. 2. б. Лексичке јединице са диференцијалном семом „особа женског пола" су: *ч'кул'авица*, *авет* и *розга*.

У тејзи Ч'иприне ч'кул'авице.

Ослабела, авет се уч'инила, да је дал'еко.

Да видиш тај теза-Јефу, да гу не познадеш, розга се уч'инила ч'уч'ка она.

III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак'

III. 6. Именичке лексичке јединице са хиперсемом 'телесни недостатак' обједињене су у подгрупу на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – телесни недостатак) са лексикализованим хиперонимом *ил'етл'ија* (тур. *illetli*) „особа која има телесну ману, недостатак".

Ицина најмлаџ'еја ч'ерка ил'етл'ија је, јадница, има другу работу.

На основу сема нижег ранга разврстане су у четири микрогрупе:

6. 1. именице са хиперсемом 'дефект хода',

6. 2. именице са хиперсемом 'дефект вида',

6. 3. именице са хиперсемом 'дефект слуха',

6. 4. именице са хиперсемом 'дефект говора'.

III. 6. 1. Именичке лексеме са хиперсемом 'дефект хода' граде два синонимска реда чији су чланови међусобно супротстављени семом пола.

III. 6. 1. а. Именице са хиперсемом 'дефект хода' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' у српском призренском говору су *гегавац, гегавко / гегафко, ч'опавац* , банга*, *топал.*

Још не л'и доша онај гегавац Коста? – Ти, гегавцу гегави, да гл'едаш своју работу. – И оному гегафцу Соколу доша дан, умре јадник.

Гегавко гегави. – Запросила се за онога гегавка баждаранца. – Тај гегафко гу је тетки'ич'.

Ч'опавац (Реметић 1996: 362)

Ада тај банга Ц'оц'а, кој други може да биде?

Ми̏кни се о[д] ѿо̀га ѿопа̀ла, о[д] ѿо̀га нал'е̏ѿа. – Је̏фѿе ѿопа̀лу се̏сѿра ми ре̏ч'е.

Именице *гегавац, гегавко, ч'опавац* и *банга* изведене су од придева који у дериват уносе семантички садржај, а неутралним творбеним формантима означава се особа – носилац особине.

III. 6. 1. б. Именице са хиперсемом 'дефект хода' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде синонимске парадигматске односе: *гегави̏ца, крива̀ч'а, кри̏вка / кри̏фка, ѿопал'и̏ца.*

Ч'е̏рка гу је гегави̏ца. – Ч'ѿо̀ѿаш се дру̏гому, мо̀ри гегави̏це, а се̏бе не ви̏диш ка̀ква си.

Та̀ј крива̀ч'а Милано̀ва сврѿ̏ња. – Сна̀е Милано̀ве се̏сѿра ме̏герем би̏ла крива̀ч'а.

Оне̏јзи наказни̏це, оне̏јзи кри̏фке, гу ре̏ко све̏ у о̀ч'и.

Та̀ј кри̏фка, ѿа̀ј ѿопал'и̏ца се̏сѿра л'и гу се оѿрова̀ла? – И оне̏јзи ѿопал'и̏це гу се на̀шла ѿрил'и̏ка да се уда̀де.

Лексеме *гегавица* и *ѿопал'ица* граде моционе парове са лексемама мушког рода *гегавац* и *ѿопал*, и представљају праве антониме. Једнокоренске лексеме *кривач'а* и *кривка* немају опозита у мушком роду.

III. 6. 2. Дијалекатским лексичким јединицама са хиперсемом 'дефект вида' диференцирају се особе мушког и женског пола.

III. 6. 2. а. Кратковида мушка особа именује се лексемама *sил'а̀вац* и *sил'а̀вко / sил'а̀фко.*

Sил'а̀вац sил'а̀ви.

Sил'а̀фко sил'а̀ви!

Суфиксална поименичења *sил'авац* и *sил'авко* номинују мушкарца као носиоца особине садржане у придеву. Субјективна оцена присутна је, такође, у творбеној основи.

III. 6. 2. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'дефект вида' и диференцијалном семом 'особа женског пола' су *sил'ави̏ца*, *ч'орави̏ца** и *ч'ора̀јка*.

Де̏ мо̀ри, sил'ави̏цо sил'а̀ва!

Ч'орави̏цо ч'ора̀ва, не ви̏диш л'и ѿесѿи̏ју? (Реметић 1996: 463).

Синонимима *ч'оравица* и *ч'орајка* у српском призренском говору номинује се женска особа која не види на једно око. Ове лексеме стоје у односу релативне синонимије према именици *sил'авица*, којом се именује женска кратковида особа. Лексеме *ч'оравица* и *sил'авица* имају транспарентну творбену структуру: мотивисане су пејоративно конотираним придевским јединицама *ч'орав*, односно *sил'ав* и неутралним суфиксом *-ица*, којим се означава особа женског пола. *Ч'орајка* је изведена од придевског облика *ч'ор* и сложеног суфикса *-ајка,* који поприма пејоративно обележје творбене основе, преносећи пејоративну семантику на лице које означава.

III. 6. 3. Именице са хиперсемом ’дефект слуха’ обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – телесни недостаци – дефект слуха) и налазе се у међусобном антонимском парадигматском односу.

III. 6. 3. а. Именичке лексеме са интегралном семом ’дефект слуха’ и диференцијалном ’особа мушког пола’ представљају синонимски низ: *глуа̀вац, глуа̀вко / глуа̀фко, глу̀ан, глу̀фч’а, глу̀фтер, шу̀рлан*.

Вѝде л’и то̀га глуа̀вца Драгѐта? – А̀, мо̀ре глуа̀фцу глуа̀ви.

Та̀ј мајта̄ч’ија Л’у̀ба тѐра ма̀јта̄ с оно̀га глуа̀вка То̀ду. – Глуа̀фко глуа̀ви.

То̀му глу̀ану ва̀л’а и сьс пр̀сте да му збо̀риш па да те разбѐре. – А̀, мо̀ре, глу̀ану глу̀ви, ако те дофа̀тим па ти проч’ьч’кам у̀ши по мо̀јски, једньк ч’е проч’у̀јеш.

Мѝкни ми се одо̀тл’е, е глу̀фч’о јѐдан. – Оно̀му глу̀фч’е Драгѐту.

Оглувѐја, глу̀фтер биднаја. – Задѐфав оно̀га глуфтѐра Пану̀ша.

Вѝкај, шу̀рлан је, не ч’у̀је. – Искида̀смо се од смѐ сьс то̀га шурла̀на Цвѐтка.

Наведеним лексемама номинује се мушка особа са делимичним или потпуним оштећењем слуха. Мотивна реч лексема *глуан*, *глуфч’а, глуфтер* је придев *глув,* а лексема *глуавац* и *глуавко* његов дијалекатски лик *глуав.* Творбени форманти су продуктивни суфикси за грађење именица мушког рода *-ан, -ац, -ко*, и мање продуктивни, али експресивно обојени *-ч’а* и *-тер*. Из албанског језика је преузета и фонетски и морфолошки адаптирана лексема *шурлан* (алб. *i shurdhër* „онај који не чује“).

III. 6. 3. б. Лексичке јединице којима се номинује женска особа са дефектом слуха су једнокоренски синоними *глуавѝца, глуа̀л’ка, глуа̀ч’а / глувач’а, глуфтѐрка, глуфтера̀јка*.

Глуавѝца л’и си мо̀ри, те не ч’у̀јеш да те вѝкам? – Тѐјзи глуавѝце ва̀л’а до̀бро да гу вѝкаш на у̀о па да те разбѐре. – Дѐ, мо̀ри, глуавѝцо глуа̀ва.

Му̀ка док дока̀жеш штогодьр онѐјзи глуа̀л’ке Костѝне матѐре. – Не сѐди на у̀ши, мо̀ри глуа̀л’ко, тѐке слу̀шај што зборим.

И сѐстра ка да му бѝла глуа̀ч’а. – Ра̀збра л’и се с ту̀ј глуа̀ч’у? – Онѐјзи глуа̀ч’е нана-Вѝце. – Та̀ј глува̀ч’а не гл’ѐда сѐбе, тѐке се поч’потује дру̀гому. – Ч’по̀таф гу се тѐјзи грешнѝце, тѐјзи глува̀ч’е глу̀је. – Дѐ, мо̀ри, глува̀ч’о глу̀ва!

Оста̀ви ту̀ј глуфтѐрку, бо̀га ти, нѐ гу задѐвај вѝше.

Ч’е у̀зне ту̀ј глуфтера̀јку, ч’е се укьна̀ч’и сьс њу̀. – Та̀ј л’и гу је зьва, та̀ј глуфтера̀јка?

У основи именица женског рода којима се означава особа која слабо чује или уопште не чује је примарни придев *глув*, односно његова варијанта *глуав*. Према облику за мушки род *глуавац* моционим суфиксом *-ица* изве-

дена је именица женског рода *глуавица*. Именицом мушког рода мотивисани су и пејоративни облици *глуфшерка* и *глуфшерајка*. Суфиксима експресивне пејоративне семантике *-ал'ка* и *-ач'а* изведене су именице *глуал'ка* и *глуач'а*. Наведене дијалекатске лексичке јединице иду у прилог тврдњи да је стварање експресивне лексике најчешћи начин настајања синонима (Апресян 1995: 223; Драгићевић 2007: 249).

III. 6. 4. Микрогрупа именица са хиперсемом 'дефект говора' обухвата лексеме којима се номинује особа са говорном маном или особа која нема способност говора. Чланови микрогрупе распоређени су у два синонимска реда, диференцирана према семи пола.

III. 6. 4. а. Хиперсемом 'дефект говора' обједињене су именичке лексеме мушког рода *бе̏л'ба / бъ̀л'ба, бил'иба̏јка, дъ̀шка* и *не̏мшур*.

Збо̀ри ка Мане̏шов бе̏л'ба. – Бе̏л'ба је, исши̏на, а̏ма је вре̏дно и рабо̀шно мо̀мч'е. – Е̏, бъ̀л'бо је̏дан, ши̏ ч'е ми збо̀риш.

Си̏н му ка да је бил'иба̏јка.

Не̏мшур ше бо̀г уч'ини̏ја. – Да̏ј шо̀му немшу̀ру је̏но кома̀ч'е л'е̏ба.

Придевом *бел'бав* мотивисана је именица *бе̏л'ба,* којом се номинује мушка особа која неправилно изговара неке гласове, која тепа. Лексемама *бил'ибајка* и *дъ̀шка* именује се мушка особа која говори испрекидано и с тешкоћама услед недостатка у говорним органима. *Немшур* је мушкарац који нема моћ говора.[88]

III. 6. 4. б. Именице женског рода са интегралном семом 'дефект говора' су *бел'бави̏ца / бъ̀л'бави̏ца, бил'иба̏јка, дъ̀шка* и *немшура̀ч'а*.

Ка нико̀ја бел'бави̏ца, бо̀г да ч'у̀ва. – Ти̏, мо̀ри, бел'бави̏цо бел'ба̀ва.

Ту̀ј бил'иба̏јку л'и шражи̏ја ел'и се̏сшру гу?

Ч'у̀јеш л'и, мо̀ри немшура̀ч'о!

Са придевом у основи је именица женског рода *бел'бавица.* Лексема *бил'ибајка,* чија нам је етимологија нејасна, истим обликом означава оба пола, а пејоративност је остварена продуктивним пејоративним суфиксом *-ајка*.[89] Без граматичке дистинкције по полу је и поствербал ономатопејског порекла *дъ̀шка*, за који Чемерикић не даје илустративну потврду. Суфиксом *-ач'а* постиже се стилско-семантичка интензификација експресива *немшурач'а.*

---

[88] Лексема *немшур* у призренски говор дошла је из македонског језика, а регистрована је и у јужноморавским говорима у значењу „ћутљив и намргођен човек“ (Златановић 1988: 255).

[89] У Средској, поред Призрена, постоји братство Бил'ибајкини (Младеновић). Из Чемерикићевог записа уз одредницу *бил'ибајка* сазнајемо да Билибајкићи нису аутохтони Призренци, већ су се доселили из Сретачке жупе, где се користи глагол *билишка* у значењу „свира, свируцка у шупељку“, од којег је, можда, изведена именица са продуктивним наставком за грађење пејоратива у овом говору *-ајка*.

III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’делови тела’

III. 7. Именичке лексичке јединице са хиперсемом ’делови тела’ чине подгрупу именица којима се номинује човек на основу појединих делова тела. Номинација се заснива на маркантном, истакнутом делу тела, који постаје доминантна телесна особина особе и по којој особа бива препознатљива и негативно окарактерисана од стране колектива. Отуда пејоративи као најфреквентније номинационе јединице у овој категорији именовања.

III. 7. 1. Лексичке јединице обједињене семом ’велика глава’ су *главо̏ња, главу̏рдан* и *глава̏ч’а*.

Главо̏ња је, на де̏ду за̏р? – За оно̏га главо̏њу Ла̏зу, ка̏па не̏ се нао̏ди. – Та̏ко су главо̏ње сви̏ њи̏ни му̏жи.

Тај главу̏рдан Ла̏за Му̏ја. – Ви̏де л’и де̏ то̏га главурда̏на Ги̏гу?

Л’е̏л’е што глава̏ч’а ги бе̏ше младанаве̏ста. – Де̏, мо̏ри, глава̏ч’о глава̏та. – Оне̏јзи глава̏ч’е До̏це ни̏што не̏ гу ста̏да у ту̏ј њо̏јну главе̏ти̏ну.

Експресиви *главоња* и *главурдан* су семантички дублети негативне конотације којима се номинује мушка особа велике главе. Именица *главоња* првостепени је дериват, где је носилац пејоративности творбени формант, док код другостепеног деривата *главурдан* аугментативност и пејоративност потичу из творбене основе, јер је мотивна реч ове лексеме *главурда*. Диференцијација по семи пола остварена је у лексеми *главач’а,* којом се погрдно именује женска особа велике главе. Пејоративност у семантички садржај мотивне речи уноси суфикс *-ач’а*, тако да је мотивисана именица негативно конотирана.

III. 7. 2. Особа лепог лица именује се турцизмом *сӱрет̄л’и̏ја* (тур. *suret*). Сема позитивне оцене произилази из семантичког садржаја лексеме.

III. 7. 3. Сема ’мали, прћаст нос’ интегрише лексеме *крња̏вац* и *крњави̏ца*, које су међусобно супротстављене семама ’особа мушког пола’ и ’особа женског пола’.

Мо̏ре, ти̏ крња̏вцу, не̏ се ме̏ч’ај сьс каме̏ње.

За̏р и та̏ј крњави̏ца ва̏ди дру̏гому лакрди̏је?

Обе лексеме изведене су од придевског облика *крњав* моционим суфиксима *-ац* и *-ица*.

III. 7. 4. Сема ’дебеле усне’ заједничка је лексемама *бузл’и̏ја*, *рила̏вац* и *рилави̏ца*.

Тражи̏ше те је̏н чо̏век, је̏н бузл’и̏ја. – Си̏н гу и̏скоч’и бузл’и̏ја на де̏ду. – Та̏ко се бузл’и̏ја о̏но роди̏ло. – У њи̏ну ку̏ч’у сви̏ су бузл’и̏је.

Рила̏вац, на о̏ца се исту̏ри̏ја.

Не̏ гу заде̏вај ту̏ј рилави̏цу.

Лексемом *бузл’и̏ја* означавају се особе и мушког и женског пола које имају изражене, меснате усне. Nomina attributiva изведена је од лексеме *буза*

и адаптираног турског суфикса -*li*, којим се означава носилац особине. Лексеме *рилавац* и *рилавица* погрдни су називи за мушку, односно женску особу са дебелим уснама. Мотивисане су придевом *рилав*, који је, пак, настао од лексичке метафоре *рило*. Конотативност се испољава у творбеној основи и преноси на дериват.

III. 7. 5. Особа која има велике уши номинује се лексемом *ушѝна*.

Ӯдаде се за онóга Миланóвога ушѝну.

Ову лексичку јединицу неутралне основе карактерише аугментативно-пејоративна значењска компонента, садржана у аугментативном наставку -*ина*. Експресивна семантика је у овом случају са наставка пренета на основу.

III. 7. 6. Сема ’крив врат’ присутна је у композиту *кривошѝја*.

Тóга л’и кривошѝју ч’е да жéне?

III. 7. 7. Грбава мушка особа именује се дериватима *грбáвац, грбáвко / грбáфко*, женска изведеницама *грбавѝца, грбáвка, грбáјка*, а особе оба пола сложеном лексемом *згӯра*.

Грбáвац грбáви, и óн да ми се сѝл’и. – Пó áрно нека гл’éда онóга свójега грбáвца. – Ако дофáћим ћóга грбáфца, ч’е му исћрáим ћлéч’и. – Ч’ӯћи брé, грбáфцу, за ћéбе је збóр, за кокóшку сóл.

Тáј грбáвко, ћáј нáл’ећ, кáбил’ је и ћój да уч’ѝни. – Дóбру девójку запросѝше онóму грбáвку Јóце. – Грбáфко грбáви.

И ћéјзи грбавѝце гу се зáр нáшла сћрéч’а да се удáде. – Á, мóри, грбавѝцо грбáва, и ћój л’и знáш ћѝ, да се ч’ћóћаш другóму?

Тáј грбáвка гу је зьвѝч’ња. – Кóму дáде мотавѝло, онéјзи грбáвке л’и? – Дé, мóри, грбáфко грбáва.

Ч’ӯ л’и, мóре, ћӯј грбáјку Рѝсу кáко нóси лакрдѝје? – Онéјзи грбáјке рéко гу свé у óч’и и зáћвори гу ӯсћа.

Једнокоренски деривати мушког рода граде синонимски пар *грбавац – грбавко*, а синонимски низ формирају именице женског рода настале продуктивним суфиксима -*ица, -ка, -ајка*: *грбавица, грбавка, грбајка.* Изведене именичке лексеме мотивисане су придевом *грбав*, осим лексеме *грбајка* чија је основинска реч именица *грб(а),* чији се семантички садржај у потпуности прелива у именицу, а неутрални суфикси експресивну значењску нијансу добијају у контакту са основом. Пејоративно је обојен суфикс -*ајка,* који у дериват уноси виши степен пејоративности.

III. 7. 8. Особа са великом, израженом задњицом у Призрену се сликовито номинује полусложеницом *ћáнур-ч’ућл’ѝја*, која у свом саставу има две лексичко-семантичке компоненте: *ћанур* (тур. дијал. *ћанur* „округла даска за прављење лепиња; тепсија“) и *ц’ућ* (тур. дијал. *сӱћ*, поред *gӧћlü, gӧћ* „задњица“). Суфиксацији подлеже други члан, означавајући носиоца особине, односно онога / ону који / која има задњицу као танур. Сема облика

и сема величине продуктивне су семантичке компоненте које доводе у везу ова два појма.

III. 7. 9. У Чемерикићевој лексичкој збирци налазимо лексеме којима се номинује особа према функционалности руку, и то за мушку особу која у раду користи десну руку – *дѐснак*, и за женску особу која у раду користи леву руку – *левач'ѝна*.

Сѐстра му је лавач'ѝна, а ѻн је дѐснак.

III. 7. 10. Сема 'криве ноге' у микрогрупу обједињује лексеме *бѧ̀јмак*, *бајмакл'ѝја*, *ѧ̀кл'е* и *пѧ̄тѧ̀л'е,* с тим што *бајмак, бајмакл'ија* и *акл'е* означавају особу са о-ногама, а *пѧ̄тал'е* са икс-ногама.

Тѻ̀му бајмѧ̀ку зѧ̀јац мѻ̀же да прѻ̄тр̀ч'и прѻз нѻ̀ге.

Нѧ̀ц̑е ли се мѝнтан тѐ̄јзи бајмакл'ѝје.

У акл'ѐта дѐца.

III. 7. 11. Особа са равним табанима именована је турцизмом *дѝзтабанл'ѝја / дѝстабанл'ѝја.*

Јѻ̀ван кондурц̑'ѝја мѹ̀ч'и се сирѻ̀ма како да напрѧ̀ви л'ѹ̀ц̑ке кондѹ̀ре онѻ̀му својѐму дѝстабанл'ѝје.

III. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особине коже'

III. 8. Подгрупу именица са хиперсемом 'особине коже' чине три микрогрупе именичких лексичких јединица, разврстане на основу дистинктивних црта, као што су боја коже, појаве на кожи и косматост.

III. 8. 1. а. Мушкарац тамније пути у Призрену је маркиран лексемом *гѧ̀л'ош**.

Постојање ове лексеме у призренском говору потврђује проф. Р. Младеновић. У основи деривиране именице налази се стари словенски придев *гал* „црн" (Skok I: 551). Наставком *-ош* особи се приписује особина означена мотивним придевом.

III. 8. 1. б. Женска особа тамнијег тена именује се лексемом *гѧ̀фка* и њеном деминутивном формом *гѧ̀фч'е.*

Што̄̀ ч'ѝниш, мѻ̀ри гѧ̀фко? – Ч'ѝја бѐше то̄̀ј гѧ̀фка што̄ водѐше ѻ̀ро?

Л'ѐ̄по му сѐдиф димѝц̑е онѻ̀му Миланѻ̀вому гафч'ѐ̄ту.

Од исте семантичке основе развио се облик женског рода *гафка*, са фонетском адаптацијом финалног *-л* у *-в*, што упућује на унос лексеме са Шар-планине, где *-л* у овој позицији даје овакав рефлекс (Младеновић)[90]. Деминутивно-хипокористичну нијансу добија облик на *-ч'е*.

III. 8. 2. Особа која на кожи има трагове од богиња, роше, номинује се именицама *рошѧ̀вко* и *рошавѝца,* у које се слива цео семантички садржај мо-

[90] У сретечком говору је такође *гафка* (Младеновић).

тивног придева, док су творбени форманти *-ко* и *-ица* носиоци дистинкције по полу.

III. 8. 3. Микрогрупа nomina attributiva којима се номинује човек на основу косматих делова тела грана се у неколико мањих лексичких скупова који се односе на боју косе, одсуство косе, браду и бркове.

III. 8. 3. 1. Особа, обично дете, светлоплаве косе именује се лексемама *бе̏лош* и *бе̏лка.*

Та̀ј бе̏лка њо̀ј на л'и је ел'и је̄трви̏на гу? – О̀, бе̏лка мајки̏на! – Ка̀ко гу бе̏ше и̏ме ше̄ј зи Сто̄јанович'и̏не бе̏лке, Тодо̀рка л'и?

А ч'и̏ је ша̄ј бе̏лош?

Значење овог семантичког пара разликује се једино по црти 'мушко / женско'.

III. 8. 3. 2. Особа са белим или светлим праменом косе означена је именицама *ба̀л'а, бал'ош* и *бал'о̀шка.*

Та̀ј Сте̄фа̀нкин ба̀л'а.

А ч'и̏ је ша̄ј ба̀л'ош, не̏ка је жи̏ф?

Бал'о̀шка гу је сте̄ре̏ја, а ша̄ј дру̏га гу је млаџ'е̏ја.

Примарно, ове лексеме означавају животињу чији је део главе прекривен белом длаком[91], а у секундарној семантичкој реализацији човека са светлијим праменом косе. Лексема *бала,* према Чемерикићевом наводу, преузета је из албанског језика (алб. *balë*). Дистинктивно обележје именица *бала*, *балош* и *балошка* је сема пола, док су им остале значењске компоненте идентичне. Лексемом *бала* именују се особе оба пола, док су *балош* и *балошка* моционим суфиксима морфолошки и семантички диференцирани.

III. 8. 3. 3. Особа без косе означена је именичким лексичким јединицама *че̏л'аш, ч'ел'а̀фко, ч'ел'а̀вац, ч'ел'ави̏ца*.

Семантички садржај придева *ч'ел*', односно *ч'ел'ав,* који чине творбену основу, слива се у новонасталу именицу, а творбени форманти *-аш, -ко* и *-ац* граде дублетне форме *чел'аш, ч'ел'афко, ч'ел'авац*, који у говору функционишу као семантички и експресивни синоними. Све компоненте значења мотивне речи садржи и именица *ч'ел'авица*, а моциони суфикс *-ица* диференцира је у односу на именице које означавају особу мушког рода.

III. 8. 3. 4. Особа која носи велику браду у Призрену се назива *брада̀шко*.

Е̏не га, и̏де ша̄ј брада̀шко аџ'и-Се̏л'им.

У Чемерикићевој збирци лексема *брадашко* стилски је маркирана, истакнута је њена иронична употребна вредност.

[91] Код Елезовића налазимо *баљош* „во са пегом на челу, фиг. каже се за човека који је сулуд, невешт, сметен“ и *баљуша* „овца, крава са пегама на образу“(Елезовић I: 29). У северној Метохији во чији је део чела покривен белом длаком назива се *балоња*, а *балош* пас чији је део главе прекривен белом длаком (Букумирић 2012: 30).

III. 8. 3. 5. Човек са великим и широким брковима је *палабїјїкл'ија.*

За̏р се уда̏ва за Ла̏зу Шка̏рш, за шо̀га палабїјїкл'ї̏ју?

Реч је настала од турске синтагме *pala bıyıklı* са значењем „човек са дугим увијеним брковима“.[92] Прва компонента синтагматског споја уноси метафоричност у значење целе синтагме, доводећи бркове у везу са кратком, широком сабљом.

III. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесне излучевине’

III. 9. Подгрупа именица са хиперсемом ’телесне излучевине’ састоји се од пејоратива којима се именују мушка и женска лица као носиоци непожељних особина. Пејоративна конотација ове категорије именица проистиче из колективног става према личној хигијени. Лексеме су распоређене у микрогрупе, без даљег гранања.

III. 9. 1. Крмељива, дрљава особа именује се лексемама *дрл'а, дрл'а̏вко / дрл'а̏фко, дрл'а̏вац* и *дрл'ави̏ца*.

И ша̏ј Младе̏нов дрл'а да ми се си̏л'и шу̏ј. – О̏ми се, мо̀ри дрл'о дрл'а̏ва, и ул'у̏ди се јенну̏ш.

Дрл'а̏вко дрл'а̏ви.

Дрл'а̏вцу дрл'а̏ви. – А̏, мо̀ре, ши̏ дрл'а̏фцу, са̏л док ше не у̏знем у мо̀је ша̏ке. Јо̀ш не̏ л'и се оми̏ла ша̏ј дрл'ави̏ца. – Оне̏зи Цвеши̏не дрл'ави̏це ка да поч'е̏л'е да гу проо̀диф ше̏ј дрл'е.

Особа се именује на основу особине исказане придевом, која постаје његова стална карактеристика. Носилац особине означен је суфиксима *-ко*, *-ац* за мушки род и *-ица* за женски, док се обликом *дрл'а* означавају особе оба пола.

III. 9. 2. Nomina attributiva за онога / ону који / која много слини су *мрсо̀л'ко, мрсол'а̏вко / мрсол'а̏фко, мрсола̏вац, мрсо̀л'ка, мрсол'а̏вка / мрсол'а̏фка, мрсол'ави̏ца.*

Ч'у̏ши ши̏, мрсо̀л'ко мрсол'а̏ви.

За̏р за шо̀га мрсол'а̏вка ч'е се уда̏де, ку̏ку њо̀јзи?

Зна̏м ко̀ј ми је извади̏ја лакрди̏ју, ша̏ј мрсол'ави̏ца Ч'ипри̏на.

Међу члановима ове микрогрупе постоји диференцијални знак мушко / женско, који условљава формирање моционих парова: *мрсол'ко / мрсол'ка, мрсол'авко / мрсол'авка, мрсолавац / мрсол'авица.* Пар *мрсол'ко / мрсол'ка* изведен је од именице и суфикса *-ко* и *-ка*, док су друга два пара добијена додавањем творбених форманата *-ко* / *-ка* и *-ац* / *-ица* на придевску осову (*мрсол'ив*). Деривати у говору функционишу као семантички и експресивни еквиваленти.

[92] Потврђује је Елезовић у лику *палабиклија* и значењу „бркоња, брканлија“ (Елезовић II: 535), код Букумирића је нема.

III. 9. 3. Онај коме иду бале, љиге из уста пејоративно је оквалификован експресивима *л'игáвац, л'игáвко / л'игáфко, л'игавúца, л'игáјка*.

Тáј л'игáвац Цвéшко Душúна.

Ул'ýди се јенýш, мóри л'игавúцо.

Цео семантички садржај мотивне речи, тј. придева *л'игав* слива се у новонастале именице којима се, по оцени говорника, означава носилац негативне особине. Антонимија се остварује по опозицији мушко / женско, што је морфолошки означено корелативним суфиксима *-ко / -ка, -ац / -ица*.

III. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора'

III. 10. Подгрупу именица са хиперсемом 'начин говора' чине три лексеме које номинују особу која брзо и неразговетно говори: *бргозбóрник, бргозборнúца, бргозбóрка.*

Бргозбóрник, сéстро, ша не мóш да га разбéреш што ши збóри.

Тáј бргозборнúца ч'éрка гу удáла се.

Тéјзи Анџ'ушúне бргозбóрке не мóжеш ни двé лакрдúје да гу разбéреш. – Рéч'е нúшто шáј бргозбóрка, áма јá нé гу рáзбра што рéч'е.

У полисемантичкој структури ових лексичких јединица примарно значење карактерише особу по начину говора. Именице су девербативног порекла, изведене неутралним суфиксима, а експресивност се остварује на нивоу синтагматског споја (*брго + збори*) и негативне оцене садржаја (брзо говорити) означеног њиме.

Лексичко-семантичка анализа именица којима се номинује човек према телесним особинама показује да ова номинациона категорија образује сложени систем, у чију хијерархијску структуру улазе идентификациони називи и експресивни квалификативи. Идентификациона именовања, по правилу, заснована су на особинама онтолошки својствена човеку (висина, тежина, телесни састав, изглед појединих делова тела и сл.). Експресивно-квалификативна именовања садрже аксиолошке црте, одређују естетску вредност именованог лица и имплицитно постављају естетске критеријуме. Експресиви не само да карактеришу особу већ је и оцењују по различитим параметрима (лепота, фигура, карактеристични детаљи, дефекти) с аспекта одређене социјалне норме. Ту норму образују позитивна именовања човека, зато је таквих речи мање. У призренском говору позитивно су оцењени лепа жена (*асланка, ашткиња, каштана, кокона)* и снажан мушкарац (*бабаџ'ан*). Речи са негативном оценом су далеко бројније, њихова семантика је сложенија и односи међу њима богатији. Најбројнија су именовања која су мотивисана непријатаним изгледом особе (*грдник, грдоња, грдило*, *грдоба*, *ч'ел'еш, укубеш, шебек*, *наказа / грда, грдница, грдул'а, грдúло, наказа, наказница*), високим растом (*дугоња, грдосија, баштал бојл'ија, фидан*

бојл'ија, див / диф), прекомерном или недовољном ухрањеношћу (*дебел'ица, дебел'ајка, дебел'ка, дебел'уша, дебел'ушка, дунда, дундица, свиња, ѿулум; мрша, мрѿвац, сарага, акреѿ*), високим растом и прекомерном ухрањеношћу (*бивол, биздол, меч'ка, гариѿа, шаѿшал Ајдар Бал'а / бивол'ица*, *биздол'ица, меч'ка, мазбаѿа, гариѿа, шаѿшал, сурепајка, сурепач'а*), слабим телесним саставом (*ч'кул'а, ч'кул'авко, авеѿ, розга*) и телесним недостацима (*гегавац, гегавко, ч'опавац, банга*, *ѿопал; глуавац, глуавко, глуан, глуфч'а, глуфѿер, шурлан*; *бел'ба, бил'ибајка, дьѿка*, *немѿур*).[93]

Лексичке јединице којима се номинује човек на основу маркантне телесне особине или истакнутог дела тела најчешће су деривати са придевом као мотивном речи. Све именице које припадају овој ЛСГ су именице субјективне оцене, а већина њих је пејоративно конотирана. Пејоративност, обично садржана у творбеној основи, преноси се на неутрални суфикс и експресивно боји новонасталу именицу којом се квалификује носилац непожељне особине. Најпродуктивнији суфикси у овој категорији именовања су *-ко*, *-ац*, *-а*, *-оња* за мушки род и *-ка*, *-ица*, *-ач'а, -ајка* за женски род. Једнокоренске суфиксалне творенице са овим творбеним формантима фигурирају као дублетне форме (*ч'кул'а / ч'кул'авко; гегавко / гегавац; ч'ел'афко / ч'ел'авац; дрл'а, дрл'авко / дрл'авац; мрсол'ко, мрсол'авко / мрсолавац; л'игавко / л'игавац; дебел'ка / дебел'ица / дебел'ајка; кривач'а / кривка; глуавица / глуал'ка / глуач'а; глуфѿерка / глуфѿерајка*; *ч'оравица / ч'орајка; грбавка / грбајка / грбавица*; *мрсол'авка / мрсол'авица; бргозборница / бргозборка).* Према облицима на *-ко* и *-ац* за мушки род суфиксима *-ка, -ица* изведене су именице којима се означавају особе женског пола (*дебел'ка, глуал'ка, грбавка, мрсол'ка*; *гегавица, sил'авица, глуавица, грбавица, крњавица, рилавица*, *дрл'авица*). Нископродуктивни суфикси *-оња* (*грдоња, дугоња*, *главоња), -ило* (*грдило), -ул'а* (*грдул'а), -ија (грдосија), -уша (дебел'уша)* уносе у значење виши степен пејоративности. Од готових облика преузетих из турског језика којима се именује мушка особа, продуктивним суфиксалним морфемама *-ка* и *-ица* образују се именице женског рода (*бабаџ'ан / бабаџ'анка; ѿопал / ѿопал'ица*), док облици са турским дијалекатским суфиком *-li* у призренском говору означавају особе оба пола (*бојл'ија, сйреѿл'ија, бузл'ија*, *ил'еѿл'ија*, *ѿанур-ч'уѿл'ија, бајмакл'ија).*

Конотативну нијансу значења лексичке јединице у оквиру ове ЛСГ, осим суфиксацијом, постижу и метафоризацијом. Метафоричка номинација

[93] Разматрајући именичке експресиве типа 'особа + спољашња особина', С Ристић поставља модел њихове семне структуре и формално га представља у запису ДК (денотативне компоненте) + КОО (компонента објективне оцене) + КСО (компонента субјективне осене) + ЕмК (емотивна компонента) + ЕксКС (експресивна компонента стилског типа) + ЕксКП (експресивна компонента прагматичког типа) + ФСК (функционално-стилска компонента) (Ристић 2004: 92).

један је од начина развијања дијалекатске синонимије. Паралелно са изведеницама у призренском говору функционишу лексичке метафоре, које могу бити домаћег порекла или су у пренесеном значењу преузете из турског језика. На тај начин формирају се синонимски парови и синонимски редови (*здьӣка, тӣокмак, дебе̏л'ко, свињ, тӣулум*; *мрша, мрӣвьц, сарага, акреӣ; бивол, биздол, меч'ка, гариӣа, шаӣшал; ч'кул'а, ч'кул'авко, авеӣ, розга)*. Метафором се углавном номинује особа на основу фигуре (по висини, тежини, телесном саставу), док овом типу именовања не подлежу особе са телесним дефектима.

Овај лексичко-семантички сегмент лексичког система призренског говора одликује се богатством експресива, пре свега пејоратива, и лексиком негативне оцене, што одражава естетске вредности колектива. Позитивна својства не одступају од социјалне норме, друштвено су прихватљива, неутрална су, па самим тим нису истакнута ни у говору. Дијалекатској језичкој личности интересантно је оно што је изражено у мањој или већој мери, што није нормалних димензија, што је мало и недовољно (ситна грађа, слаба телесна развијеност, мршавост, низак раст, мали нос) или претерано велико (прекомерна висина, прекомерна тежина, велика глава, велике уши, изражене очи, пуне, широке усне) у односу на прототипичан изглед. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне лепоте код жена или телесне снаге код мушкараца. Извесна физичка својства резервисана су искључиво за особе мушког пола (висина, физичка развијеност, снага), стога жене са овим особинама подлежу оштром естетском суду, што се на језичкој слици човека испољава низом негативних номинација за високу, крупну и дебелу женску особу. Број именовања у категоријама 'раст' и 'ухрањеност' сликовито предочава критеријуме за процену пожељног или непожељног спољног изгледа и указује да мршав, низак и здепаст мушкарац није привлачан. Телесна складност и пропорционалност грађе основни су принципи који важе у призренском поимању телесности почетком прошлога века.[94] Физички портрет Призренаца уклапа се у традиционални балкански клише (висок, наочит, маркантан, јак мушкарац; висока, танка, складно грађена жена, правилних црта лица). Колективни укус формирао се под утицајем античке и оријенталне културе и у великој мери подлеже устаљеном патријархалном обрасцу, али у неким елементима овај сегмент језичке слике човека носи снажан локални печат. Културални обриси урбане средине евидентни су у поимању личне хигијене и њене важности за здрав и леп изглед, као и инсистирање на уредности и педантности. Овакав став

[94] И век касније, лингвокултуролошка истраживања показују сличне резултате. Анализом вербалних асоцијација на стимулус *леӣ* Р. Драгићевић открива да Срби за физичку лепоту везују висину, младост, савршеност и складност (Драгићевић 2010: 129).

потврђују компоненте објективне и субјективне оцене, али и експресивне компоненте стилског и прагматичког типа у позитивним номинацијама типа *аслан, аӣкиња, кокона, фидан бојлија, мужина, бабаџ'ан*, као и читав микросистем негативног именовања. Физичка лепота у свести призренског човека подразумева здраво тело и пропорционалне димензије свих делова тела. Свако одступање од поимања идеалног оцењује се као непожељно и у том кључу треба разумети мноштво погрдних назива за особе са физичким недостацима. Синонимски редови у домену номинације особа са телесним манама показују да је су за Призренце најтежи они дефекти који су у вези са слухом и говором. Потпуно или делимично одсуство слуха и поремећаји у говору, по броју номинација за носиоце ових особина, поимају се као најнеповољнији недостаци. Највероватнији разлог оваквог стања јесте чињеница да ови деформитети онемогућавају и ометају вербалну комуникацију, а то је основно средство споразумевања међу људима. Хромост и грбавост, такође, изазивају нетрпељивост средине, која се когнитивним механизмима претаче у језик, где добија формалну експресију.[95] Лексичка грађа која припада домену номинације човека по телесним својствима допуњује језичку слику призренског човека и разоткрива карактеристичне црте призренске језичке личности, које доприносе коначном обликовању портрета прототипичног становника и прототипичне становнице Призрена на преласку између два века.

IV. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту

IV. Основна дистинкција међу члановима људске заједнице успоставља се по полу. Према анатомско-физиолошким обележјима разликују се мушкарци и жене. Особа се најпре перципира као припадник мушког или женског пола, а затим према старосној доби, тако да су параметри пола и узраста кључни у диференцијацији и квалификацији човека.

Категорија узраста карактерише човека са хронолошког, биолошког, социјалног и психолошког аспекта. Хронолошки узраст се дефинише као време од рођења до одређеног тренутка, а у говору се актуелизује помоћу бројева. Биолошки узраст лингвистички се изражава јединицама које означавају етапе у животу човека и самог човека на одређеном степену биолошког развоја. Социјални узраст у вези је са социјалним улогама које човек стиче током жи-

[95] Из списка nomina attributiva насталих од придева са значењем људских особина Р. Драгићевић запажа особине које нарочито привлаче пажњу говорника српског језика, а то су обично особине које се односе на способност рађања, вредноћу, проблеме са ходом, старошћу, телесном тежином. Особа са пожељним особинама не сме бити мршава ни предебела, не сме имати упадљиве деформитете, мора бити уредна, и вредна (Драгићевић 2010: 116–117). Културолошка запажања о пожељним и непожељним физичким својствима међу говорницима српског језика у првој деценији XXI не разликују се у већој мери од оцене патријархалних и конзервативних Призренаца на почетку XX века.

вота, што је у језику изражено лексемама типа *ученик, студент, родитељ* и сл., које на периферији свога значења имају сему узраста. Психолошки узраст односи се на унутрашњи човеков доживљај сопствене старосне доби и не мора се поклапати са биолошким. У лингвистичким радовима углавном се даје узрасна класификација на основу биолошких параметара.

Семантичко поље ’узраст’, као фрагмент руске језичке мапе изучава се у оквиру антропоцентричке научне парадигме. У руској лингвистичкој литератури постоје истраживања како самог концепта *узраст* (Литвиненко 2006, Волкоморова 2006), тако и појединих његових аспеката, који укључују проучавање средстава језичке актуелизације концепта (Марзук 2008), описивање његове структуре, моделовање лексичко-семантичког поља узраста (Адеева 2007), поделу на лексичко-семантичке групе које обухватају поједине старосне ступњеве (Салимьянова 2011; Проценко 2012).

Концептуализација узраста заснива се на теорији семантичког поља и системском описивању његове структуре. Семантичка анализа језичких јединица које улазе у састав лексичко-семантичког поља представља базу когнитивно-семантичког модела концепта ’узраст’. Истраживање датог концепта садржи и лингвокултуролошку компоненту, јер лингвистичке јединице ове лексичко-семантичке групе одражавају представе носилаца идиома о узрасним карактеристикама човека.

Основне когнитивне категорије које одређују садржај концепта *узраст* су категорије времена, развоја и степена. Периоди човековог живота, као и сам човек у одређеној животној етапи и на одређеном ступњу биолошког и психолошког развоја, имају конкретну језичку реализацију у српском говору Призрена. Лексички елементи обједињују сему пола и сему узраста, стварају парадигматске и асоцијативно-деривационе везе, денотирају или оцењују референта са аспекта биолошких и ментално-емоционалних карактеристика.

Структура лексичко-семантичке групе именица којима се номинује човек по полу и узрасту заснива се на класификацији узрасних периода, односно на компонентама животног циклуса, а то су: детињство, младост, зрелост и старост. Савремена развојна психологија нуди детаљнију поделу, па психички развој у онтогенези дели на следеће периоде, укључујући и пренатални: 1. новорођенче (први месец након рођења); 2. одојче (од првог месеца до краја прве године); 3. прво детињство (до 2-3. године); 4. рано детињство (до 6-7. године); 5. средње детињство (до 9. године); 6. позно детињство (до 12. године); 7. рана адолесценција (до 16. године); 8. средња адолесценција (до 21. године); 9. позна адолесценција или рана зрелост (до 25. године); 10. средња зрелост (до 50. године); 11. позна зрелост (до 65. године); 12. предстарачко доба (до 70. године); 13. старост (од 71. године) (Брковић 2000: 80–81).

Ослањајући се на модерну узрасну периодизацију, а према лексичком материјалу којим располажемо, формирали смо подгрупе и микрогрупе именица којима се номинује човек по полу и узрасту у српском призренском говору. ЛСГ са хиперсемом ’узраст’ и лексикализованим хиперонимима *до̀бо** (СДА) и *бо̀ј* (тур. *boy*) структурирана је на следећи начин:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’детињство’,
   1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’новорођенче’,
   1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’рано детињство’,
   1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’средње детињство’,
   1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’позно детињство’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’младост’,
   2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’рана младост’,
   2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’младост’,
3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’зрело доба’,
4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’старост’,
5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’ особе истих година’.

IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’детињство’

IV. 1. Подгрупу именица са хиперсемом ’детињство’ и одговарајућим лексички исказаним хиперонимима *деѿи̏њсѿво* и *деч’и̏нсѿво**[96], којима се означава најранији период човековог живота, поделили смо на четири микрогрупе које се односе на поједине фазе дечјег доба.

У мо̀је деѿи̏њсѿо не би̏ло ова̀ко ка сѣ̀ге. – О̀но је јѐѿим јо̀ш оѿ сво̀јега деѿи̏њсѿа.

Лексичке јединице у оквиру подгрупе организоване су хијерархијски, а у оквиру микрогрупа граде синонимске и антонимске везе, при чему се антонимија заснива на дистинктивном знаку ’мушко’ / ’женско’.

IV. 1. 1. Микрогрупу лексема са хиперсемом ’новорођенче’ чине релативни именички синоними *бѐбе, бебѐнце, бѐѿ’е, луди̏ња, јаври̏ја, ру̀л’ек, ру̀л’ч’е*, без дистинктивног обележја по полу и са лексемом *бебе* као доминантом реда.

Бѐбе је јо̀ш, мо̀ри сна̀о, шѿо̀ зна̀ о̀но? – У̀, да је дал’ѐко, дѐ би̏ло ѿо̀ј, бебѐѿу да се да̀ва раки̏ја.

Овол’и̏цно гу је бебѐнце, нѐка гу је жи̏во.

Роди̏ла овол’и̏цко ми̏цко бѐѿ’е.

Ми̏ч’ко је, луди̏ња је, јо̀ш ни̏шѿо не разби̏ра.

Нѐ зна о̀но шѿо о̀ч’еш од њѐга, јо̀ш је јаври̏ја.

[96] Лексеме *деч’инсѿво* нема код Чемерикића, али је присутна у лексичком систему призренског говора (прим. Младеновић).

Ѝт̄ам, ост̄аѝла сьм до̀ма ру̀л’ек.
Мѝцко, си̏т̄но ру̀л’ч’е гу бе̏ше.

Интернационална реч којом се именује новорођенче, настала редупликацијом ономатопеје *бе* (Skok I: 129), дијалекатски је обојена и садржи експресивну нијансу у значењу. Хипокористички облик *бебе* основно је именовање тек рођеног детета у призренском говору, док форме *бебенце* и *беп̄ч’е*, поред хипокористичне, садрже и деминутивну значењску компоненту. Лексеме *лудиња* и *јаврија* описно су дефинисане семемом „дете које још не разазнаје свет око себе“. *Лудиња* је именички дериват са придевом *луд* у основи, који на Косову и Метохији реализује значење „млад, незрео, недорастао“, „без имало алузије на слабост ума“ (Елезовић I: 371). Конотативност остварује лексема *јаврија* (тур. дијал. *yavri*, поред *yavru*), која примарно означава младунче птице, птића. Лексичка јединица *рул’ек* одговара семеми „дете у повоју“, што имплицира значење обједињено хиперсемом. Ово је девербативни дериват, настао од ономатопејског глагола *рул’а* са значењем „гласно плаче, плаче вичући“(Skok III: 170). Дечијим плачем мотивисан је и деминутивни облик *рул’ч’е.*[97] Интегрална семантичка компонента за све наведене именице је сема позитивне субјективне оцене.

IV. 1. 2. Именице са хиперсемом ’рано детињство’ *двогодишња̀ч’е / двегодишња̀ч’е, двого̀ч’е*, издвојили смо у посебну микрогрупу из разлога што овај период детињства представља посебну развојну фазу, а грађа нам управо нуди називе за дете од две године.[98] Не постоји дистинкција по полу, пол се може одредити на основу синтаксичког контекста. У обе лексеме заступљена је експресивна значењска нијанса.

И т̄о̀ј девој̀ч’е двогодишња̀ч’е гу добѝло ч’еминдо̀не, да је дал’е̏ко. – Да не̏је у̀рок, т̄о̀ј двегодишња̀ч’е гу је ка зла̀т̄на јабу̀ка.

Ја̀ кьд сьм се уда̀ла у њи̏ну ку̀ч’у, ње̏га сьм га зат̄е̏кла ка двого̀ч’е. – Бл’изна̀ци су о̀ни, двогоч’и̏ч’и. – Од све̏ двогоч’и̏ч’е у ма̀лу Цани̏но је најнаѝре̏дно.

Обе лексеме су композити настали сложеном творбом, са деминутивним суфиксима.

IV. 1. 3. Хиперсема ’средње детињство’ повезује лексеме *де̏т̄е*, *дет̄е̏нце, дет̄и̏ш̄те, де̏ца*, *деч’и̏ца, деч’и̏на*, деч’урл’и̏ја, бисе̏рко, зла̀т̄о*, *алт̄ѝнч’е, би̏р, л’о̀чка, ба̀н бани̏ца, ба̀нч’е,* са доминантом микроскупа *дет̄е*.

[97] Именице *рулек* и *рулче* можемо сматрати македонским утицајем (ДРМЈ), јер их у осталим говорима призренско-тимочке зоне нема, а не региструју их ни речници косовско-метохијских говора.

[98] Претпостављамо да номинација заснована на хронолошкој компоненти (броју година) има везе са именовањима у пастирској терминологији, где за јарад и јагњад од две године старости постоји посебан назив (*двиза, двизе*).

Што̀ би̏јеш то̀ј де̏те, што̀ ти уч’ини̏ло? – Да̀ди де̏те̏ту игра̀ч’ке, па на рабо̀ту.

Тол’и̏цному де̏тенце̏ту би̏ва л’и да се да̀ва ти̏рјак?

То̀ј вра̀шко де̏ти̏ште. – От то̀га њо̀јнога де̏ти̏шта ра̀ат не̏смо. – Те̏ј две̏ де̏тиште̏ти, ку̀ч’у ч’е ди̏гнеф на гла̀ву.

Де̏ца се и̏граф на со̀как.

Деч’ица̀ма доне̏ја ебл’еби̏ју и ки̏ри̏зим.

Бе̏ре се деч’урл’и̏ја ка на сва̀дбу. – Та̀ј вра̀шка деч’урл’и̏ја се ме̏ч’а с саме̏ње те ни кр̀ши ч’арами̏де. – Привикај те̏јзи прокл’е̏те деч’урл’и̏је да не̏ ни доса̀и̏’аф ви̏ше с ту̏ј њи̏ну ви̏ку.

О̀ди мајки̏це сво̀је, бисе̏рко ма̀јкин. – Бисе̏рко си ми ти̏ мо̀ј, мо̀је алти̏нч’е, мо̀је зла̀то, мо̀ј л’о̀чко, бла̀го мате̏ре.

Алти̏нч’е ба̀бино.

О̀, би̏р ма̀јкин. – Порасна̀ја ми би̏р ба̀бин. – На̀спа л’и се, би̏ро. – Што пла̀ч’еш, би̏ро, ка̀жи мате̏ре. – О̀ди на̀не сво̀је, би̏ро.

О̀, ба̀н ма̀јкин. – Л’о̀ч’ко мо̀ја, ба̀не мо̀ј.

О̀ди на̀не сво̀је, бани̏цо нани̏на. – Ти̏ си ми бани̏ца мо̀ја, ти̏ си ми л’о̀чка мо̀ја.

Општи назив за дечака или девојчицу у периоду од треће до седме године је *де̏те*. Именицом *де̏те*, као и њеним деминутивно-хипокористичким и пејоративним облицима *де̏тенце* и *де̏тиште*, није изражена дистинкција по полу. Збирни облик је *деца*, од којег су настали експресиви *деч’ица* и *деч’урлија*. За облик *деч’ина*, који смо преузели из грађе С. Реметића, нема потврда у Чемерикићевој збирци. Ова форма је у призренски говор дошла из македонског језика (ДРМЈ), а отврдњавање гласа *њ* Реметић објашњава интерференцијом са турским језиком (Реметић 1996: 419).

Апелативи којима се обраћа деци садрже хипокористичку семантичку компоненту и имају пренесено име. *Бисерко* је дериват са деминутивним наставком *-ко,* којим се детету приписују својства садржана у семској структури мотивне речи. Истим механизмом остварена је и полисемантичка организација домаће речи *зла̀то* и турске *алти̏нч’е* (тур. *altın* „злато“). Конотативност је развијена на семи вредности овог племенитог метала, а асоцијативним путем материјална вредност трансформисана је појмовно и лексички у духовну. Деминутивно-хипокористички творбени формант *-ч’е* појачава метафоричко значење у лексеми *алти̏нч’е*. Метафоричан је и назив *бир*, који потиче од турске речи *bir* која примарно означава број *један*, а у српском призренском говору се користи у мажењу, обично родитеља, детету. Фигуративно значење заснива се на семи нижег ранга ’једини’. Аутохтона албанска реч је *л’оч’ка* (алб. *loçk/ë* „очна јабучица“, фиг. ~ *a e zemrës* „душо моја, срце моје, голубе мој“), веома фреквентна у српском говору Призрена

као назив за дете из милоште. Овај албански етимон секундарним значењем је, осим у призренски говор, ушао и у турске дијалекте (тур. дијал. *loçko*) (Петровић 2004: 159). Речи од мила *бан* и *баница* у овој категорији именовања једине садрже дистинктивно обележје ’мушко / женско’, али не и деминутивно-хипокористички облик *банч’е*. Овде је дошло до метафоризације секундарних семантичких реализација лексеме *бан* „господар, господин“ и *баница* „угледна, достојанствена женска особа“, које у призренском идиому добијају нову семантичку вредност „дете од милоште“.

IV. 1. 4. Микрогрупа иманица са хиперсемом ’позно детињство’ обухвата два синонимска реда, са диференцијалном семом пола.

IV. 1. 4. а. Именичке лексеме са интегралном семом ’позно детињство’ и диференцијалном ’особа мушког пола’ су: *мушка̀рч’е, шипа̀рац* и *шипа̀рч’е.*

По̀расте, це̏ја шипа̀рац се у̀ч’ини.

Бајда̀ги шипа̀рч’е му и̏скоч’и то̀ј мушка̀рч’е.

Дечак узраста до дванаест година номинује се релативним синонимима *мушкарч’е, шипарац* и *шипарч’е*, при чему су облици са *-ч’е* деминутивно и хипокористички маркирани, док облик на *-ац* има неутралну семантичку вредност. Значење „поодрасло мушко дете“ примарно је значење лексеме *шипарац* у српском призренском говору, док се фигуративно односи на јарца старости од две године.[99]

IV. 1. 4. б. Хиперсема ’позно детињство’ и диференцијални знак ’женски пол’ обједињују лексичке јединице у односу релативне синонимије: *девојч’и̏ца, девојч’ѐ, девојч’е̏нце.*

Сьбра̀л’е се којши̏ске девојч’и̏це, Роси̏не друга̀ч’ке, да се и̏граф крпч’и̏ч’и.[100]

Ви̏каф гу девојч’ѐ, а о̀на се уч’ини̏ла це̏ла прескоч’коби̏ла. – То̀му девојч’е̏ту се искриви̏ла је̏на но̀га, да је дал’ѐко. – Девојч’и̏ч’и се пушти̏л’е от ч’ко̀л’е.

Је̏н л’ѐк девојч’е̏нце, па и о̀но по̀је.

Одраслије женско дете именује се деминутивним формама лексеме *девојка – девојч’ица* и *девојч’е*, и другостепеним дериватом са хипокористичким значењем *девојч’енце.*

---

[99] Од прасловенског **šip* „трн, шиљак, врх“, изведено је *шипар*, са основним значењем „moruna muškoga roda“ и секундарним, метафоричким „poodraslo muško dijete“, а од њега деминутив на *-ац шипарац* „клен мањи од оке“.(Skok III: 394). У стандарду су *шипар* и *шипарац* апсолутни синоними, са примарним значењем „одраслији дечак“ и секундарним из зоолошке терминологије (РМС VI: 959).

[100] Аутохтони множински облик је *девојч’ич’и*, а пример из Чемерикићевог корпуса утицај је књижевног језика.

IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’младост’

IV. 2. Подгрупа именица са хиперсемом ’младост’ састоји се од две микрогрупе лексичких јединица којима се номинује особа на основу полних и узрасних карактеристика.[101]

IV. 2. а. Микрогрупа именица обједињених хиперсемом ’рана младост’ и одговарајућим хиперонимом *аџ’амӣльк* формирају две лексичке групе без даљег гранања на основу дистинктивне црте ’мушко / ’женско’.

IV. 2. 1. б. Особа мушког пола на прелазу из дечаштва у младићко доба именује се лексичком јединицом *аџ’амӣја*.

Ка̀л’ч’е ми је аџ’амӣја. – Пољ̀ко де, јо̀ш је мла̀д, аџ’амӣја је, п̄а ел’бѐт̄е, мо̀же и да п̄огрѐши.

IV. 2. 1. 1. Особа женског пола у периоду полног сазревања именује се лексемама *девојкӣца, аџ’амӣја, п̄рескоч’кобӣла*.

Та̀ј ѐсмер девојкӣца нѐје њо̀јна, јет̄рвӣна гу је.

Бӣла сьм аџ’амӣја кьд ме удадо̀ше.

Вӣкаф гу дево̀јч’е, а о̀на се уч’инӣла цѐла п̄рескоч’кобӣла.

Експресивно је конотиран хипокористик *девојкица,* док пејоративну значењску нијансу садржи композит *п̄рескоч’кобила*, који у Призрену означава „девојчицу која прераста у девојку“. Турцизам *аџ’амија* (тур. *асамі*) неутрална је номинација за женску особу у прелазној узрасно-развојној фази коју можемо назвати пубертетом.

IV. 2. 2. Другу микрогрупу чине именице којима се означавају особе у узрасном добу између пубертета и зрелог доба. Лексичке јединице овог микропоља обједињене су хиперсемом ’младост’ и лексикализованим хиперонимом *мла̀дос.* Особе у периоду живота пре женидбе и удаје означене су општим називом *младӣња*.

Ӣгра и п̄ѐсма нѐје за на̀с ст̄а̀ре, т̄ѐке је за младӣњу. – На Пант̄ел’ӣју младӣња сву̀ноч’ шт̄о п̄о̀игра.

На основу диференцијалне семе пола лексичке јединице разврстане су у два синонимска реда.

IV. 2. 2. а. Лексеме са хиперсемом ’младост’ и дистинктивном семом ’особа мушког пола’ представљају синонимски ред *мо̀мак, мо̀мч’е* и *бѐч’ар*.

Да нѐје у̀рок, п̄орасна̀ја гу Гӣга, цѐја мо̀мак се нап̄равӣја. – А: О̀жени л’и се Мӣп̄а? Б: Нѐ, јо̀ш је мо̀мак.

По̀расна, да нѐје у̀рок, цѐло мо̀мч’е се уч’инӣја.

Бѐч’ар је, јо̀ш нѐје жѐњет̄.

[101] Термин *адолесценција* који се у развојној психологији користи да означи узраст од 12. до 25. године заменили смо лексемом *младост̄*, која више одговара линквокултуролошком контексту Чемерикићеве лексичке збирке, где је дефинисана као „доба живота између детињства и зрелог доба“.

Према облику за женски род *мома* настао је *момак*, који у српском призренском говору има две семантичке реализације чији садржај одговара датој узрасној категорији. Овом лексемом номинује се „млад човек који још није стигао до потпуне зрелости живота“, што је њено примарно значење. У истом значењу употребљава се облик *момч'е*, где суфикс *-ч'е* има неутрални карактер. Секундарна семантичка реализација именичке лексеме *момак* садржи сему 'неожењен младић'. Ова семантичка компонента доминантна је у семској организацији турцизма *беч'ар* (тур. *bekâr*), тако да се секундарно значење лексеме *момак* поклапа са основним значењем турске речи *беч'ар.*

IV. 2. 2. б. Особа женског пола која није удата именује се лексемама *девојка, мома, ч'ўпа, ч'ора, девојч'е, девојч'етина, девојчина, девојч'ште, девојч'ура, девојч'урина,* које граде синонимски ред са доминантом *девојка.*

Још неје дадена, још је девојка.

Удала се мома да неје дома.

Тражеше те јено девојч'е. — Тејзи поп-Стојановице Ѕивгарке о[д] тол'ико девојч'ич'е сал јено гу остаде неудато.

Тол'иква девојч'етина и још не ул'егла у разбој, још не науч'ила да ткаје.

Тај алка-Катина девојчина, кьд се поруга, ўфати бели свет.

Тој малске девојч'ште да ти се ўспеф на вр' главе с тўј њину вику.

Да има образ, тај девојч'ура би се метнала у реку зајно сьс тој своје копил'е.

Особа у узрасном добу девојаштва именује се неутралним лексемама *девојка*, *мома, ч'ўпа* и *ч'ора,* и лексичким јединицима субјективне оцене *девојч'е, девојч'етина, девојчина, девојч'ште, девојч'ура, девојч'урина.* Основно именовање у српском говору Призрена је *девојка,* словенска лексема са прасловенским поимениченим придевом **děva* у улози основинске речи и сложеним наставком *-ојка* (Skok I: 415). Апсолутни синоним са лексемом *девојка* је именица *мома,* која „etimologijski pripada seriji djetinskih reduplikacija tipa *тата* = rus. *тота*, arb. *тётё*“ (Skok II: 453). Језичка интерференција остварена је у случају лексеме *ч'ўпа,* која је у значењу „девојка“ преузета из албанског језика (алб. *çupë*). Сема 'неудата женска особа' са осталим именицама повезује лексему *ч'ора,* заступљену на косовско-метохијском ареалу (Букумирић 2012: 680), коју Скок доводи у везу са циганском речи *čorro* и потврђује паралелу у румунском језику (рум. *cioroiu* или *fecioára* „девојка“, са губитком првог слога) (Skok I: 335).

У српском призренском говору потврђен је само један експресив са хипокористичким значењем – *девојч'е*. Називи који у семском саставу садрже сему негативне оцене далеко су бројнији. Негативна конотација и експресивност постижу се пејоративним тврбеним формантима: *-ина, -етина, -ште, -ура, -урина*, који се додају основи мотивне речи *девојка*, а тако

добијени пејоративи ступају у однос једнокоренске синонимије. Именовања *девојч'ешина, девојч'ина, девојч'ише, девојч'ура, девојч'урина* маркирају девојку пејоративним квалификативом. Негативна субјективна оцена мотивисана је непримереним понашањем и одступањем од моралног кодекса заједнице. Конкретни социјални и културни обрасци уписани су у садржај улоге одрасле девојке, утичу на формирање идентитета и обликовање женствености. Период девојаштва у призренском вредносном систему сагледаван је најчешће из перспективе обављања будућих брачних и породичних улога девојке (мајке и супруге). Девојка се у традиционалној патријархалној и православној култури Срба најчешће сагледавала и вредновала из перспективе сексуалног морала, где важе строге норме, а тек онда и на основу њене радиности, као и физичког здравља потребног за биолошку репродукцију. Патријархална култура пројектује смерност, честитост, скромност, стидљивост, осећајност, пасивност, несклоност конфликтима, радиност и спретност у особине које красе „добру девојку".

IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба'

IV. 3. Лексичке јединице са хиперсемом 'зрело доба' деле се у две микрогрупе чији чланови стоје у међусобном односу антонимије, са обележјем 'мушко' / 'женско' као дистинктивном цртом.

IV. 3. а. Мушка особа у зрелом добу именује се лексичким јединицама *му̀ж* и *мушка̀рац**, а збирни облици су *мушкади̏ја* и *мушкари̏ја*.

Да за̄пове̏дају на сва̀дбу му̀жи на вече̏ру, а же̏не на ру̀ч'ек. – У Све̄тога-Нико̀лу сва̀ку ве̏ч'ер се бе̏реф му̀жи на раки̏ју и на му̀бе̄т.

Мушкари̏ја па̄ ми се по̄прави̏ла у сна̀гу, а̀ма ми две̏ ка да једе̏мо и̏гл'е.

Значење „одрастао мушкарац, masculus" секундарно је значење именичке лексеме *муж,* којом се примарно номинује брачни партнер, супруг. Од прасловенског * *mǫžь* развило се *мушкарац* (*муж → мушкар → мушкарац*) са основним значењем „особа мушког пола". У Чемерикићевој збирци ова лексема није регистрована, али је потврђена у регистру речи из Призрена (Реметић 1996: 583).

IV. 3. б. Одрасла особа женског пола је *же̏на,* колектив *женскади̏ја*.

Док не̏ се о̀жени, Андре̏шка Караџ'и̏рез мло̀го тӣрч'а̀ше по̄ же̏не. – Же̏на је о̀на мо̀ри, не̏је дево̀јка.

А: Што̀ је то̀ј што се ч'ује у Пантел'и̏ју? Б: Женскади̏ја се сьбра̀ла па̄ по̄је и ни̏ша се.

Номинационо значење именице жена у призренском говору је „женска особа уопште, femina", дакле, лице по полу супротно мушкарцу. Семантички комплекс ове лексеме развија се на семама нижег ранга. Одређена узрасна и развојна фаза поклапа се са променом социјалног статуса, па је *жена* и 'уда-

та женска особа’, где је сема ’удата’ диференцијални знак на којем се развија секундарни семантички садржај. Збирни облик гради се наставком *-адија,* као и код именица мушког рода.

IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’старост’

IV. 4. Подгрупа именица са хиперсемом ’старост’ и лексикализованим хиперонимом *ст̄а̏рос,* дели се на две микрогрупе лексема узрасне семантике супротстављених семом пола.

Му̏ч’ан ст̄а̏рос до̏живе ч’у̏ч’ка о̀на.

IV. 4. а. Стар човек номинује се лексемама *ст̄а̏рац**, *де̏да, аџ’а* и *ми̏џ’ / ми̏џ’а*. Множински придевски облик *ст̄а̏ри* у именичкој служби има исто значење.

Ост̄аре̏ја, ослабе̏ја, огрбе̏ја, де̏да се уч’ини̏ја.

У̏веч’ер ст̄а̏ри ни казу̏јеф п̄рика̏жње.

А̏џ’о, изме̏ри му о̀ку гро̀јзе. – Тра̏жи т̄е је̏н а̏џ’а.

Ми̏џ’о, п̄о̀шт̄о лубени̏це?

Лексеме *ст̄арац* нема код Чемерикића, али Реметић потврђује да је она део лексичког система призренског говора (Реметић 1996: 601). Једна од семантичких реализација именичке лексичке јединице *деда*, која има разгранату полисемантичку структуру са основним значењем „очев или мајчин отац према унучади“, јесте „старац уопште“. Хипокористицима *аџ’а* и *миџ’а* примарно се номинује крвни сродник с очеве стране, стриц, а секундарно се односе на старију мушку особу. Облик *аџ’а* преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *аса, асо* „стриц, старији брат“) (Петровић 2012: 56), мада Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористику од *амиџ’а* (Škaljić 1966: 71). Од турског *атса* потиче албански хипокористик *midžhë*, који је усвојен у призренском говору, али је његова употреба ситуационо детерминисана – користи се у обраћању Срба Призренаца старијим муслиманима.

IV. 4. б. Стара жена именована је лексичким јединицама *ба̏ба*, *да̏да* и *а̏ла*.

Ба̏ба т̄икве п̄осеја̏ла / на зло̀ ме̏ст̄о, на буњи̏шт̄е (нар. песма). – *От̄ п̄реко̀ра ба̏ба не умре̏ла т̄е̏ке дѐн кьд гу до̀ша* (нар. посл.). – *Да̏ј ми, ба̏бо, је̏ну т̄и̏кву.*

А даде целива ли руку?

Ало, п̄о̀шт̄о су т̄и т̄е̏ј дрва̀? – Сѐк п̄ро̀несе је̏на а̏ла п̄у̏н ко̀фин ора̏се. – Фане̏лу п̄ро̀дадо је̏днејзи а̏л’е. – А кол’и̏ко да̏ваш т̄и̏, а̏ло?

Значење „старица“ једно је од секундарних реализација семантичког комплекса именице *баба*. У говору Призрена то је доминантна номинација старије женске особе. Лексема *дада* припада терминологији родбинских односа, али се једним својим семантичким садржајем односи на сваку старију

жену у породици, па смо је из тог разлога уврстили у јединице са узрасном семантиком. Турцизам *ала* (тур. хала „тетка по оцу“) код Срба у Призрену се потпуно десемантизује, тако да губи семантичку позицију у терминологији сродства, а добија искључиво комуникативну функцију, служи у обраћању женама друге вере.

IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’особа истих година’

IV. 5. Подгрупу јединица организованих посредством хиперсеме ’особа истих година’ чини антонимски пар *вр̏сник* и *врсни̏ца*, које имају идентичан семски састав и диференцијалну сему пола.

Ко̀л’а аџ’а-То̀мин је Ми̏шин вр̏сник. – По̀ го̀л’ем је од својѐга врсни̏ка. – Врсни̏ци су о̀ни.

Врсни̏ца гу је. – Сво̀јејзи врсни̏це о̀ч’е да да̀де игра̀ч’ке, а дру̀гому нѐ. – Тѐј двѐ врсни̏це ја̀ко се милу̀јеф.

Овим лексичким јединицама именују се особе истих година, без обзира на старосну доб.

ЛСГ именица којима се номинује човек по полним и узрасним карактеристикама има развијену хијерархијску структуру. По структурно-семантичком типу то је синкретична лексичка група, чије јединице улазе у различите типове односа: хиперо-хипонимске, антонимске, синонимске. Основне јединице експлицирају узрасну скалу носилаца испитиваног идиома, па је и номинација лица по полу и израсту заснована на параметрима одређеним од стране говорне заједнице. Лексичка диференцијација по полу почиње тек у периоду позног детињства, што је у вези са биолошким и психолошким факторима, односно физиолошким развојем и формирањем полног идентитета. У време када је Чемерикић прикупљао лекичку грађу у Призрену адолесенција као развојна фаза није вербализована, али је, ипак, период ране младости идентификован као прелазна фаза из детињства у младост. Осим развојних, социјални чиниоци учествују у одређивању појединих животних периода, па се разликују доба пре и доба после удаје и женидбе, које смо класификовали као младост и зрело доба.

Јединице којима се номинује човек по полу и узрасту углавном су неутралног карактера. Конотативност је остварена у категорији именовања деце, где је референт (дете) означен метафором (*лудиња, јаврија, бисерко, злашо, алтьнч’е, бир, бан, баница*). Експресивно су обојене лексичке јединице које припадају подгрупама са хиперсемама ’детињство’ и ’младост’, што се може оправдати значајем ових етапа у целокупном психо-физичком развоју човека и формирању личности. Именовање деце кроз све четири фазе детињства показује висок степен позитивне оцене (*бебенце, бейч’е*, *рулч’е*, *двогодишњач’е / двегодишњач’е, двогоч’е*, *дешѐнце, деч’ица, мушкарч’е,*

шшарч'е девојкица, девојч'ица, девојч'е, девојч'енце). Субјективност се остварује утврђеним творбеним моделима, тј. додавањем деминутивно-хипокористичких продуктивних наставака *-ч'е*, *-ица* и *-енце* на творбену основу која је носилац узрасне семантике. Мање фреквентни, али присутни, јесу пејоративи *дешишше* и *деч'урл'ија*, који се могу оправдати негативним ставом говорника према несташној и немирној деци.

Номинација на следећем узрасном степену показује веома изражену социјално-културолошку компоненту. Схватање младости као комплесног развојног периода и вредносни оријентири говорне заједнице језички су испољени у номинационим јединицама. Патријархална морална начела и став друштва према извесним облицима понашања уочава се у номиновању младића и девојака. Млад, неожењен мушкарац се именује или неутрално или хипокористиком *момч'е*. Однос према младој женској особи која није удата далеко је строжи, од ње се очекује смерно владање, поштовање традиционалних правила, атрибути који ће је квалификовати као смерну, поштену, вредну. На тај начин можемо реконструисати пожељни профил младе Призренке у првој половини XX века. Свако нарушавање идеалне слике оцењује се негативно, па отуда бројни пејоративни облици за девојку која се не уклапа у понашајни образац прописан од стране колектива и примерен њеном узрасту (*девојч'ешина, девојчина, девојч'ишше, девојч'ура, девојч'урина, шрескоч'кобила*). Особе у периодима зрелости и старости номиноване су неутралним лексичким јединицама, што је, опет, лингвистички одраз односа друштвене заједнице према озбиљним, породичним људима и старим лицима. Патријархални друштвени миље инсистира на постулатима православне духовне традиције опхођења према старијима и не подржава непоштовање и нехуман однос према старим лицима[102]

V. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења

V. Лексичко-семантичка група глагола говорења обједињује глаголске лексичке јединице с општом категоријално-лексичком семом 'говор' и класом 'процес'. Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Говор као средство комуникације и изражавања мисли и осећања подразумева комплексан процес и неодвојивост телесних, психич-

[102] Упоређујући податке из асоцијативних речника српског, бугарског и руског језика на стимулус *сшар*, Р. Драгићевић уочава амбивалентан однос према старости у све три културе: „у исвесној мери та особина се поштује и верује се да старост доноси мудрост, искуство, разборитост, доброту, али и избораност, болести, немоћ, истрошеност“ (Драгићевић 2010: 127). У односу на Русе и Бугаре, Срби показују најмање трпељивости, разумевања и хуманости према старима.

ких и социјалних чинилаца који учествују у тој активности. У том смислу, лексичко-семантичка група која обухвата verba dicendi представља гранични лексички скуп између три поља са архисемом ’човек’ као кохезионим центром, те је можемо означити као периферну групу лексичко-семантичког поља *телесне карактеристике човека*.

У руској литератури везаној за лексичку семантику ова ЛСГ је подробно описана. Глаголи говорења проучавају се са различитих аспеката, испитују се њихова лексичко-семантичка, семантичко-синтаксичка и функционална својства. Посебна пажња посвећена је истраживању ове групе глагола у народним говорима. Ј. А. Бесонова поставила је методичку основу компоненцијалне анализе дијалекатских глагола говорења и сврстала их у јединствено микропоље, које функционише као фрагмент „поля речи“ (Бессонова 2008). Критеријум по којем се одређује да ли глагол припада датом пољу јесте постојање субјекта (обавезна позиција) и објекта (необавезна позиција) који успостављају контакт помоћу језичких јединица (Бессонова 2011). Иста ауторка проучавала је семантику глагола говорења у орловским говорима са структурног, комуникативног и културолошког аспекта и према циљу говорног чина, односно централним семама (’произносить’, ’выражать мысль’, ’сообщать’, ’взаимодействовать’, ’побуждать’, ’оцењивать’) поделила их у шест лексичко-семантичких група (Бессонова 2001). Лексичко-семантичком анализом глагола говорења у Нижеградској области бавила се Љ. С. Коршунова, разврставши их у две подгрупе по физиолошко-акустичким и садржајно-смисленим особеностима говорног акта: „характеризующие глаголы говореня“ и „глаголи речевого действия“ (Коршунова 2002). Семантичко-стилистичке карактеристике ЛСГ глагола говорења описала је И. А. Крилова (Крылова 1996), а парадигматска својстава метафоричких глагола у различитим аспектима говорне ситуације разматра Н. О. Кирилова (Кириллова 2006).

Глаголи говорења у савременом српском језику предмет су истраживачке пажње Стане Ристић, која их представља, на примерима облика глагола *рећи* и *казати,* као метајезичке модификаторе и локутивне карактеризаторе говорног поступка (Ристић 2006, 2007). Испитујући лексичку семантику експресивних глагола, С. Ристић издваја типове глаголских јединица конотативног значења, међу којима 10. парадигми припадају експресиви са семантичким примитивом „рећи / говорити, престати говорити“.

Семантичком кохерентношћу глагола говорења и њихових допуна у српском језику бавила се Гордана Штрбац (Штрбац 2009), а у хрватском Иво Прањковић (Pranjković 2007).

Синонимске односе у лексичко-семантичкој групи говорења глаголских лексема с доминантом *зборим* ’говорим’ у јабланичком говору инпут-анализом и анализом упутница истраживала је Р. Жугић (Жугић 2011), и то је једини

рад у нашој дијалекатској лексикологији посвећен овом лексичком скупу. Глаголе говорења Р. Жугић је разврстала у девет синонимских редова са доминантама *грдим / изгрдим, галамим / изгаламим се, лупетам, сваћам се, питам (питујем), подстичем / подстакнем, гунђам, кревељим се* и *муцам*.

Д. Чемерикић је у своју лексичку збирку унео велики број глагола којима се у призренском говору означава говорни процес, што нам даје могућност да у оквиру ЛСП *телесне карактеристике човека* издвојимо лексичко-семантичку групу глагола обједињених хиперсемом ’говори’ и лексикализованим хиперонимом *збори*, који је лексички идентификатор групе.

Хиперсема ’говори’ условљава припадност свих глаголских јединица којима се означава говорни процес истој ЛСГ, и зато је она општа сема у хијерархијској струтури лексема. Из хиперсеме произилазе централне семе, које образују семантичко језгро глагола и одражавају особености говорног процеса. На основу централних сема издвајамо пет подгрупа глагола говорења у српском призренском говору:

1. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’говори’,
2. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’разговара’,
3. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’подстиче’,
4. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’досађује говором’,
5. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’изражава однос’.

Даља подела врши се на основу сема нижег ранга, које конкретизују говорну ситуацију или допуњавају основне семе описујући сам говорни чин. Према диференцијалним семама формирају се микрогрупе, чији чланови ступају у парадигматске односе и према степену семантичке сличности граде синонимске редове. Према граматичком параметру ’глаголски вид’ глаголи су систематизовани у микроредове.

V. 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’говори’

V. 1. Глаголске лексичке јединице са хипрсемом ’говори’ означавају општи процес говорења. Даља конкретизација процеса говорења иде у два правца: начин говорења и садржај говорења.

V. 1. 1. Глаголске јединице са хиперсемом ’говори’ у општем значењу „изговара речи, обраћа се коме, изражава мисли и осећања“ распоређене су у два микрореда према трајању радње.

V. 1. 1. а. Глаголи несвршеног вида граде синонимски ред *збо̏ри, казу̏је, ви̏ка, прич’а*, гугу̏ч’е, гу̏ка / гу̏ч’и*, са доминантом *збори*.

Пу̏шти га нека збо̏ри, зна̏ш да је бр̏л’а.– Збо̏рим, збо̏рим, а̏ма не̏ма ко̏му да збо̏рим. – О̏вој де̏те и̏ч’ не разби̏рам што ми збо̏ри. – Ту̏рч’ин, а збо̏ри наши̏нски. – Кри̏во да се̏днеш, пра̏во да збо̏риш (нар. посл.)

Ме̏не л’и ми казу̏јеш ћеј̄ пала̏вре. – Маска̏ра л’и је, истѝна л’и је, не̏ знам, казу̏јем што̄ сьм ч’у̏ја у ч’аршѝју.

Ч’е̏сто̄ би вика̏ја, бо̀г да га про̀сти, Јо̀ван Пра̀са: газе̏те̄ тӣ су ка ма̀гаре, што̄ нато̀вариш, то̄ј но̀си. – Др̀жи на па̀мет̄ што̄ тӣ ви̏кам: ч’е до̀ц’е ц’а̀вол по̄ сво̀је, зе бо̀ј не̏је ма̀ч’ка.

И тӯј се̏див, збо̀рив, прӣч’ав, а ја̀ пл’е̏тем (Реметић 1996: 539).

Гугуч’а̀ше, гугуч’а̀ше, па за̀спа, зла̀то̄ матери̏но. Ка̀ко гу̏ч’и о̀на, мо̀ри, ч’е ре̏кнеш гу̏ка ни̏ка голуби̏ца.

Јо̀ш је ра̀но за ње̏га да по̄ч’не да гу̏ч’и. – Све̏јено што̄ гу̏ка, ка да о̀ч’е ни̏што̄ да тӣ ре̏кне. – До̀цкан гу по̄ч’е̏ло да гу̏ч’и то̄ј дево̀ј̄ч’е. – Све̏ до ма̀лоч’ьс што̄ гуч’е̏ше.

У српском призренском говору доминира глагол *збори*, који је своје етимолошко значење развио на закону синегдохе, од секундарног значења именице *збор* „реч, говор, разговор“, која је примарно означавала скуп људи (Skok I: 202)[103]. Глагол *казује* словенска је реч са општим значењем „dicere“ (Skok I: 69). Глаголска лексема *вика* карактеристична је за јужнословенски ареал прасловенског језика (прасл. * *vy*- од ие. ономатопеје **ū*-) и примарно етимолошко значење јој је „clamare“ (Скок И: 592). У српском призренском говору ова глаголска јединица има разгранату семантичку структуру, а као терцијална семантичка реализација јавља се типично дијалекатско значење „говори, казује“. Глагол *прӣч’а* у призренском идиому функционално је неискоришћен. Метафорички су глаголи *гугуч’е* и *гука / гуч’и* ономатопејског порекла и углавном се односе на говор деце у фази проговарања. Глагол *гугуч’е* има још једну димензију значења – „нежно, мило говори“.

V. 1. 1. б. Глаголи свршеног вида, такође, ступају у синонимске односе: *ка̀же, ре̏кне, дока̀же, гу̏кне*, са доминантом реда *каже*.

Миждеџ’и̏ка ни ка̀за ч’и се запроси̏ла Да̀нка Иџи̏на. – А: Ма̀ро, да̀вај ми̏жде, до̀ша тӣ бра̀т̄. Б: Зна̀м ч’и до̀ша, ка̀за ми Ми̏тка и у̀зе ми̏жде. – Се̏ди да тӣ ка̀жем две-трӣ лакрди̏је. — Не збо̀ри, ка̀жи му сьс ишаре̏т̄.

На̀џеш ли де̏ у ч’аршѝју, ре̏кни да га ч’е̏камо о̀вде. – Ја̀ се̏дим пре̄д капи̏ц’ик, а та̀ј дивл’ожи̏на Сто̀јан Ку̏ч’кар про̀оди за до̀ма и ни добро̀ве̏ч’ер да ми ре̏кне. – Разбра̀ја сьм, до̀бро сьм разбра̀ја шта̄ ми ре̏ч’е.

Ако га ви̏диш та̀мо, дока̀жи му ч’и му је ма̀тӣ мло̀го бо̀лна. – То̀ј ва̀л’а да му се дока̀же, те̄ да зна̀ ка̀ква му је рабо̀та̄ ва̀мо. – А̀јде, дока̀жи ако мо̀жеш да дока̀жеш ни̏што̄ оне̏јзи дебе̏л’е се̏лске гла̀ве. – Ње̏му ни̏што̄ не мо̀же да му се дока̀же. – О̀н, сиро̀ма, ни не до̀каза што̄ има̀ше да му ка̀же, а Сте̏фан те̄ке ри̏пи на но̀ге па по̄ч’е да ви̏ка на ње̏га. – Што̄ по̄ч’е̏ло да се казу̏је ва̀л’а и да се дока̀же до кра̀ј.

[103] Од свесловенског глагола *berǫ, bьrati*, односно превојног степена *bor*, настала је префиксална именичка сложеница *збор* (Skok I: 201).

На ма̏, на ма̏, ћеке гу̏кне по ко̏ј пу̏т. – Гу̏кни га, гу̏кни га де̏. – Та̀ко је о̀но прокл'е̏то, не̏ч'е да гу̏кне.

Глаголска лексема *каже* настала је према имперфективном облику *казује* и може се користити као двовидска, али се најчешће употребљава као перфективна паралела глаголу *збори*. У апсолутном синонимском односу са глаголом *каже* стоји лексема *рекне*. Префиксални облик *докаже* односи се према осталим члановима реда као релативни синоним. У ову микрогрупу иде комплетним семантичким садржајем: „1. јави, саопшти; 2. објасни; 3. заврши казивање". У перфективном виду глагол *гукне* остварује двоструку метафоризацију „проговори (о деци)" и „почне да говори".

V. 1. 2. Микрогрупа са хиперсемом 'говори' и диференцијалном семом 'гласно' састоји се од два микрореда глаголских лексема којима се означава начин говорења.

V. 1. 2. а. Глаголи несвршеног вида су *ви̏ка, развику̏је се, бу̏ни, пра̀ска, гр̏ми*, са доминантом синонимског реда *вика*.

Што̀ ви̏каш тол'и̏ко, што̀ не збо̀риш тио̀ ка ч'о̀век? – Не ви̏кај тол'и̏ко, ч'е ми разбу̏диш дево̀ј'е. – Вика̀ и вика̀, а̀ма о̀на не мога̀ше да ме разбе̏ре. – Теза-Ма̀ра је глу̏а, ва̀л'а до̀бро да гу се ви̏ка па да ч'у̏је.

Ти̏ са̀лте чу̏ти, о̀н је та̀кав, развику̏је се за све̏што. – А што̀ се па̀ развику̏јеш?

До̀ста де̏, уч'у̏тите јену̏т, не бу̏ните ви̏ше. – Натемни̏ци, бу̏ниф, ку̏ч'у да ди̏гнеф на гла̀ву. – Буне̏у, буне̏у, па се смири̏ше.

Пу̏шти га нека пра̀ска, ч'е се испра̀ска, па че му про̀ц'е л'у̏тина.

Збо̀ри, а та̀ј гласети̏на гр̏ми л'и му гр̏ми. – Ко̀га ми̏сл'иш да пла̀шиш те гр̏миш тол'и̏ко, ме̏не л'и?

У оквиру ове микрогрупе глагол *вика* реализује своје основно значење „гласно говори". Префиксални рефлексивни итератив *развикује се* поред семе – конкретизатора 'гласно' садржи још једну допунску компоненту 'често'. Глагол *буни* у српском призренском говору чува своје етимолошко значење „виче, галами". Ономатопејског је порекла итеративни глагол *пра̀ска* у основном значењу „пуца", па се глаголска ознака метафорички преноси на глас асоцијативним повезивањем јачине звука при пуцању чега и висине гласа услед викања. Истим процесом настало је секундарно значење глагола *грми,* које се преноси на психолошко поље „бучно говори у бесу". Метафоризацијом се актуелизира сема интензитета.

V. 1. 2. б. Микроред глагола свршеног вида чине лексеме *разви̏ка се, нави̏ка се, испра̀ска се, разгр̏ми се.*

Не сме̏м да му по̏ме̏нем то̀ј, стра̀ ми је да не̏ се разви̏ка ка што и̏ма а̀дет. – Развика̀ја се от сба̀јл'е па са̀мо гр̏ми. – За̀што се ра̀звика си̏нач' браца-Ц'е̏ка на браца-Душа̀на?

Што̀ сте се тол'и̏ко навика̀л'е на то̀ј ја̀дно дево̀ј'е?

Пу̏шти га нека пра̏ска, ч'е се испра̏ска, па че му про̏ц'е л'ути̏на.

Што̀ ти је, мо̏ре ч'ове̏ку, те си се та̀ко разгрме̏ја?

Префиксални перфективни глагол *развика се* означава почетак радње „почне да виче“, чије трајање није ограничено и не захтева обавезно допуну 'на некога'. Са истим глаголом у основи је сложена глаголска лексема *навика се,* чији семантички садржај у овом идиому укључује сему 'изгрди'. Семска структура имперфективног глагола *праска* пренесена је у облик свршеног вида *испраска се,* при чему творбени формант, у овом случају префикс, утиче на степен реализовања радње, односно уноси градуелност међу релативним синонимима. Префикс *раз-* у метафоричко значење *разгрми се* уноси семантичко обележје апстрактне дисперзивности.

V. 1. 3. Посебну микрогрупу чине глаголи који се диференцирају од осталих глагола са хиперсемом 'говори' према садржају говорења. У свом семском саставу ове глаголске лексеме несвршеног вида садрже допунску сему 'којешта', ступајући у синонимске односе: *брбо̀ти / брбо̀ч'е, ломо̀ти / ломо̀ч'е, тро̀па*.

Брбо̀ти ка не̏слан. – Искоч'и̏л'е на со̀как па брбо̀тиф л'и брбо̀тиф. – Бе̏у брботи̏л'е све̏ док не бе̏ше викна̀ја а̀кшам. – Брбота̀ло ка брбота̀ло, не̏ма дру̏гу рабо̀ту, те̏ке са̀л да брбо̀ч'е ка пра̀зна водени̏ца.

Ломо̀ти ка трекета̀ло. – Са̀л ломо̀ти, ка пра̀зна водени̏ца. – Ломо̀ч'е ка пра̀зна водени̏ца.

А̀ј, не тро̀пај, бо̀га ти.

Глаголска лексема *брботи* / *брбоч'е* води порекло од балтословенске ономатопејске основе *брб-*, од које се ономатопејским суфиксом *-от* изводи звук извирања (Skok I: 204). Глаголске основе *брботи* и *брбоч'е* Чемерикић у свом речнику региструје као две одреднице, дефинишући их описно на следећи начин:„говори којешта, брбља“, односно „много прича“. Овако одређена лексема *брботи* садржи допунску компоненту 'којешта', а *брбоч'е* у функцији диференцијалне семе има квантификатор 'много'. У овом случају не можемо се сложити са Чемерикићем, јер се ради о једној лексичкој јединици која у призренском говору има две презентске основе, а илустративни материјал омогућава дефинисање семантичког садржаја лексеме на следећи начин – „много говори о чему безначајном“. Исти лексикографски поступак аутор речника примењује и у случају глагола *ломоти* и *ломоч'е*, с тим што дефинише само лексему *ломоти* „говори којешта“ и на њу упућује јединицу *ломоч'е*. Лексема *ломоти / ломоч'е* стилски је маркирана, јер је остварен метафорички пренос значења девербативне именице у основи (*ломот* „ломљава, лупа, тресак“). Скок наводи да је од поствербала *лом* „ломљење“ на Космету настао аугментативни глагол са наставком *-отати* који има метафоричко значење „говорити којешта“ (Skok II: 316). Семантички и стилски глаголу *ломоти / ломоч'е* одговара глагол *тропа*, који

је фигуративно маркиран и дефинисан синтагмом „говори којешта“. Глагол је настао од прасловенског корена *ѿреӣ-* са превојем *ѿроӣ-* и примарно значи „лупати“ (Skok III: 496), а у призренско-тимочком дијалекту процесом метафоризације развио је жаргонско значење.[104]

V. 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’разговара’

V. 2. Уколико у говорној ситуацији учествује двоје или више учесника и циљ им је размена информација, централна сема глагола говорења јесте ’разговара’. Из основне семе произилазе семе следећег хијерархијског нивоа у зависности од конкретног циља који се актуелизира: постићи сагласност или се вербално супротставити саговорнику.

V. 2. 1. Глаголи неутралног значења „разговара, обраћа се речима један другоме“ разврстани су у два микрореда према трајању радње.

V. 2. 1. а. Централну сему ’разговара’ садрже синоними *ла̏фи*, муабе-ѿи̏ше*, *лакрди̏ше / лакрдису̏је* и *егл’енди̏ше / егл’ендису̏је (се)*.

Пу̏ѿи ме̏не ја̏ да лакрди̏шем сьс њу̏. – А: Лакрдиса̏ја л’и си сьс Јова̏на? Б: Не̏сьм, ѿи̏ лакрди̏ши. – Ми̏ лакрдису̏јемо, а о̏н са̏мо ч’у̏ѿи и гл’е̏да у зе̏мњу.

А: Помо̏зи ви бо̏г, шѿо̏ чи̏нишѿе? Б: Е̏ѿе, муабеѿи̏шемо ѿа̏ко.

Кьд ме бегенди̏ше, нек се се̏ло егл’енди̏ше. – Егл’ендису̏ем (Реметић 1996: 379).

Апсолутну синонимску вредност остварују деноминали од турских именица *лафи* и *лакрдише*. Глагол *лафи* настао је од именичке речи *lâf* (тур. *lâf* „разговор“). Егзистенцију ове лексеме у призренском говору потврђује од ње изведен свршени облик *ѿолафи*, иако не постоји као посебна јединица у Чемерикићевом речнику. Глаголска лексема *лакрдише / лакрдисује* изведена је од именице *лакрдија* (тур. дијал. *lakırdi*, поред *lakırdı*) и у испитиваном идиому има неутралну значењску вредност. Хедонистички тон, очекиван у семантичком садржају глагола *лакрдише,* у српском призренском говору задржава глаголска лексема *егл’ендише (се)* „забавља се разговарајући“ (тур. дијал. *eglendi,* 3. л. перф. синг. од *eglenmek* „забављати“). За обележавање процеса пријатаног разговора користи се *муабеѿише* „пријатељски разговара, ћаска“, изведен од турске именице *muhabbet* „разговор“.

V. 2. 1. б. Микроред глагола свршеног вида чини синонимски пар *ѿо-збори* и *ѿолафи* са интегралном семом ’поразговара’ и фразеолошке јединице *у̏зне се у збо̏р* и *оѿво̏ри лакрди̏ју,* са интегрално-диференцијалном семом ’започне разговор’.

[104] Митровић 1992: 386; Јовановић 2004: 645; Жугић 2005: 395; Динић 2008: 823; Стојановић 2010: 935.

Па до̏ц'и, браца-Сте̏фан, да попи̏јемо по је̏ну ка̏ву и да позбо̏римо. – Ви̏до га от дал'е̏ко у Шадрван, по̏зборе ма̏ло сьс Андре̏ју Ч'ифтел'и̏ју, па о̏тиде на Баждара̏ну.

За ту̏ј рабо̏ту ва̏л'а пр̏во да пола̏фим сьс мојега орта̏ка. – Бе̏ше о̏вде, по̏лафи ма̏ло сьс Душа̏на, па о̏тиде. – Пола̏фи ти̏ ма̏ло сьс Јова̏на Мач'ки̏нога.

Узо̏смо се у збо̏р за то̏га ч'и̏ч'у То̏му Дола̏ша што је та̏ко му̏ч'ан.

Отвори̏смо лакрди̏ју и за Л'екша̏на теза-Мари̏нога.

Глаголске сложенице *позбори* и *полафи* грађене су делимитативним префиксом *по-,* који у значење основних глагола уноси временско ограничење, тј. глаголи са овим префиксом означавају радњу која је трајала неко време. У српском призренском говору овај префикс има деминутивно значење, које преноси на глаголски основински део, те они означавају радњу која се извршила у малој мери. Ову тврдњу поткрепљује семски састав глаголских лексичких јединица *позбори* и *полафи*, који на првом хијерархијском нивоу имају сему 'кратко' (хиперсема 'говори' – централна сема 'разговара' – диференцијална сема 'кратко'), као и конкретизатор *мало* уз глаголе говорења у примерима из призренског говора. Ова два глагола можемо третирати као апсолутне синониме, један настао од домаће основе (*збор*), а други од турске (тур. *lâf*), обе са истим значењем „разговор".

Фразеолошке синтагматске јединице, са лексемски валентним глаголима као централним члановима лексичких спојева и именичким речима као допунским колокатима, *узне се у збор* и *отвори лакрдију* имају исти семантички садржај „започне разговор".

V. 2. 2. Микрогрупа глагола са хиперсемом '(у)чини договор с ким' подељена је на два микрореда синонимских лексема.

V. 2. 2. а. Глаголске лексичке јединице несвршеног вида са хиперсемом 'разговара' и централном семом 'чини договор с ким' су *догова̏ра се* и *кандису̏је*, које стоје у односу релативних синонима.

За сва̏ку рабо̏ту о̏ни би се пр̏во догова̏рал'е да у̏знеф л'и ел'и да не у̏знеф ту̏ј рабо̏ту. – Док бе̏у та̏мо о̏ни се јо̏ш догова̏ру на кол'и̏ко вади̏ч'и да се пла̏ти и кол'и̏ко да би̏дне и̏нтириз. – Догова̏раф се како да уч'и̏ниф па̏ре те да се догради̏ та̏ј ч'ко̏ла што се поч'е̏ла.

Да̏вам му три̏ фра̏нге за ло̏јзе, а̏ма о̏н не кандису̏је.

Чемерикић наводи три семантичке реализације глагола *договара се*: „1. споразумева се, слаже се с ким; 2. саветује се, већа; 3. одлучује, решава", које би се могле свести на једну „саветује се у циљу заједничке одлуке, преговара". Према облику за свршени вид, настао је глагол несвршеног вида *кандисује* са значењем „слаже се, пристаје".

V. 2. 2. б. Микроред глагола свршеног вида састоји се од лексичких јединица *догово̏ри се, здогово̏ри се, допи̏та, наго̏ди се, канди̏ше*.

Договори́ше се два̀ о̏шшина̀ра да о̏ши̏днеф у Приишшѝну и ви̏кнеф влади̏ку да се вра̀шши у Прѝзрен. – Ч'е се догово̀рим сьс бра̀ша ми па ч'е ши одгово̀рим. – Та̀ј пу̏ш договори̏смо се ова̀ко: сва̀ки о̀дма да да̀де по је̏ну бе̏лу мец'еди̏ју, а по̀сл'е по ч'еши̏ри гро̀ша на ме̏сец. – Договори̏смо се да ми да̀де биво̀лске ко̀же.

Здоговори̏ше се да Јо̀ван и̏де у Сел'а̀ник.

Док не̏ се допи̏шам сьс му̀жа ми, ни̏шшо не мо̀гу да ре̏кнем. – За шу̏ј црквѐнску рабо̀шу о̏шшина̀ри се бе̏у допита̀л'е сьс влади̏ку. – Допи̏шајше се па ми одгово̀рише би̏ва л'и ел'и не би̏ва.

Је̏два се нагоди̏ше. – Бра̀ч'а се, нагоди̏ше се ка шшо прил'ику̀је брач'а̀ма.

Кьд му ре̏ко да и̏демо за̀јно, о̀н ка̀ндиса.

Јединице *договори се*, *здоговори се*, *нагоди се*, *кандише* у свом семантичком садржају имају сему „сложи се с ким“. Глагол *нагоди се* садржи допунску сему ’око поделе чега’, која га семантички диференцира од осталих чланова синонимског реда. Семантичку компоненту ’посаветује се’ садржи глагол *допита,* који је у Чемерикићевој збирци дефинисан глаголом „договори се“. Од облика перфекта *kandı* (тур. дијал. *kandi*) турског глагола *kanmak* настао је облик свршеног вида *кандише* са значењем „сложи се, пристане“.

V. 2. 3. Чланови микрогрупе са хиперсемом ’разговара’ и централном семом ’долази у вербални сукоб с ким’ подељени су према трајању радње у два микрореда.

V. 2. 3. а. Микроред глагола несвршеног вида са интегралном семом ’долази у вербални сукоб с ким’ чине синонимске јединице *сва̏ц'а се, ина̀ши се, гло̀ц'е се*.

Те̏ј два̀ бра̀ша ни̏како не миру̀јев, сва̏ц'аф се, а по којпу̏ш са̀л шшо се не побѝјев, бо̀г да ч'у̀ва.

Глоц'а̀л'е се о̀ни и о̀шац док ги би̏ја жи̏ф. – Глоц'а̀у се, глоц'а̀у док не дошера̀ше до двал'а̀ње.

Те̏ј две̏ јешр̏ве и̏ч'не миру̀јеф, све̏јено се ина̀шиф помец'у се̏бе.

Лексема *сваџ'а се* реализује своје основно значење „вербално се сукобљава са неким“.[105] Овај семантички садржај одговара секундарној реализацији глагола *инати се* (тур. *inat*), који примарно значи „пркоси“. Примарно значење рефлексивног глагола *глоџ'е се* „угриза се, коље се“ односи се на зоолошку сферу, одакле се метафорички преноси на психолошко поље, означавајући однос и комуникацију међу људима, па је секундарни семантички садржај дефинисан глаголом „свађа се“.

[105] У глаголу *сваџ'а се* препознаје се прасловенски корен **ǫed-* „говорити“, који се налази и у санскриту *vāda-* „свађа“. Од тог корена развио се најпре глагол *вадити се* „inimicare“, који је као судски термин ушао у румунски, а апстрактум *vad* у мађарски језик. Код нас се јавља са префиксима: *свадити* се према имперф. *свађати се* и *завадити* (Skok III: 558).

V. 2. 3. б. Са доминантном семом ’дође у вербални сукоб с ким’ забележен је свршени глагол *ӣосва̏ди се*.

Дира̏у је̏н дру̏гога док се не ӣосвади̏ше и не ӣоби̏ше.

V. 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’подстиче’

V. 3. Подгрупа глаголских лексема са хиперсемом ’подстиче’ окупља глаголе којима се саговорник подстиче на акцију, радњу. Према циљу говорног чина који подразумева једног или више учесника, чланови ове подгрупе подељени су у три микрогрупе.

V. 3. 1. Глаголи са хиперсемом ’подстиче’ и диференцијалном семом ’зове’ не формирају синонимске редове. У српском призренском говору забележен је по један такав глагол.

V. 3. 1. а. Глагол несвршеног је *ви̏ка*.

Ви̏ка ӣте ма̏ӣти, не̏ л’и ч’у̏јеш? – Вика̏не смо на бо̏ју у Анӣу̏ша Грби̏нога. – Вика̏ја га и на веч’е̏ру. – Го̏ка до̏шла сьс му̏жа, ч’е ва̏л’а да се ви̏каф на ру̏ч’ек ел’и на веч’е̏ру.

Поред општег семантичког садржаја „зове“, глагол *вика* има и уже, специфично значење „позива на какву свечаност“.

V. 3. 1. б. Свршеног вида са значењем „позове“ је глагол *ви̏кне*.

Како се ра̏збол’е, једньк викна̏смо еч’и̏ма. – Ви̏кни ма̏ӣер јенч’ьс. – Ва̏л’а да се ви̏кне Сӣо̏јан, да се доӣи̏ӣамо и сьс ње̏га.

V. 3. 2. Глаголске јединице са диференцијалном семом ’убеђује’ распоређене су у два микрореда.

V. 3. 2. а. Микроред глагола несвршеног вида чине релативни синоними *наӣеру̏је, алдьрису̏је, кандьрису̏је, ка̏ни*, са доминантом реда *наӣерује*.

Све̏ сьс ч’у̏ӣек шӣо га наӣеру̏је да слу̏ша. – Све̏ ч’е̏ка да се наӣеру̏је на рабо̏ӣу.

Алдьри̏суј га кол’и̏ко о̏ч’еш, о̏н ӣо̏ј ӣа ӣо̏ј. – Н’е̏га ӣа, ко̏ј га алдьрисува̏ја у ч’аршӣ̏ју? – Да се алдьрису̏је ӣа̏ј дебе̏ла гла̏ва?

Кандьри̏суј га кол’и̏ко о̏ч’еш, не̏ч’е га кандьри̏шеш.

Ка̏ни га ка го̏сӣа. – О̏но је ӣа̏ко срамежл’и̏во, да̏јма о̏ч’е да се ка̏ни.

Лексема *наӣерује* дефинисана је семемом „убеђује кога да учини што“, са елементима хијерархијски организоване семске структуре: хиперсемом ’говори’, централном семом ’подстиче’, диференцијалном ’убеђује’ и допунским семама ’кога’ ’да учини што’. Глаголска лексема *алдьрисује* (тур. *aldırmak* „обраћати пажњу, придавати значај“) није забележена ни у једном српском говору, осим у призренском, где значи „убеђује, уразумљује“.[106]

[106] Слично значење има и у бугарским дијалектима („наговарати, обрлаћивати“), мада на нивоу турског језика није до краја јасан његов семантички помак „наредити неком да узме“ → „обраћати пажњу“ (С. Петровић 2012: 42).

Балкански турцизам *кандьрисује* (тур. *kandırmak*) чува етимолошко значење „наговара“ (Škaljić 1966: 391; Петровић 2012: 172). Основно значење полисемантичког домаћег глагола *кани* у Призрену је „нуди, подстиче (некога да пије, једе и сл.)“.[107] Семе нижег ранга ’некога’, ’да пије, једе’ конкретизују значење доминантне семантичке компоненте ’подстиче’.

V. 3. 2. б. Свршеног глаголског вида су глаголске јединице *нашера*, *алдьрише* и *кандьрише*.

Ја не могу да га нашерам, нашерај га ши. – Бре шамо, бре овамо, док не га нашера да ми шлаши барч’.

Дрво може л’и да алдьришеш, е, шако и шуј шврду главу. – Алдьриса л’и га? – Да се може да алдьрише, па ц’ене-ц’ене, ама мука је што не може. – Он ка да неје алдьрисан.

Дебела глава је он, не мож да га кандьришеш.

Чланови овог микрореда граде релативне синонимске односе, јер имају сличан семантички садржај. Лексема *нашера* значи „подстакне на деловање“, *алдьрише* „убеди, уразуми“, а *кандьрише* „приволи, задобије пристанак“.

V. 3. 3. Са централном семом ’подстиче’ и диференцијалном ’наређује’ забележен је глагол несвршеног вида *заповеда / заповедује*.

Само домач’ин заповеда у кучу.

Докл’е ги заповедујем и докл’е ми они нац’еф и донесеф шој што шражим, ја рипеф и јенч’ьс узнем што ми вал’а.

V. 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’досађује говором’

V. 4. Подгрупу глагола са хиперсемом ’говори’ и централном семом ’досађује говором’ чине лексичке јединице распоређене у два микрореда према глаголском виду.

V. 4. а. Значењска компонента ’досађује говором’ у микроред интегрише глаголске лексеме несвршеног вида *досац’а**, *ц’ьмка, заврзује, пурч’ка, осандисује, шакьлдисује, дави, гњави* и фразеолошку јединицу *пуни ги стел’е*.

Млого ми досац’а. – Немој да ми досац’аш (Реметић 1996: 500, 501).

Доста де, докл’е ч’е ми ц’ьмкаш шуј?

Микни ми се од главу, не ми заврзуј шуј шеке гл’ еј своју работу

Доста де, што урч’каш шуј свејено?

Опросши што ши осандисујем јопеш, ама невол’а је. – Осандисује ми шај жена.

Доста бре, микни ми се од главе и немој више да ме давиш с шеј швоје палавре.

[107] Овако је и у осталим призренско-тимочким говорима (Живковић 1987: 64; Јовановић 2004: 439; Динић 2008: 323; Стојановић 2010: 354).

Ми́кни ми се од гла́ве, не́мој ви́ше да ме гња́виш, ће ћо́ј, ће ово́ј. – Гњаве́ше ме док не̏ га си́кћериса.

О́н ги ћу́ни сће́л'е кол'и́ко о́ч'еш. – Е́не га у берберни́цу, ћу́ни ги сће́л'е ћа́мо.

Једна од семантичких реализација доминанте реда *досаџ'а* у српском призренском говору је „појади непрестаним говорењем". Чемерикић не региструје ову лексему, али овакво њено значење можемо реконструисати на основу примера из монографије С. Реметића о призренском говору. Идентични семантички садржај имају лексеме *џ'ъмка, осандисује* и *ћакълдисује,* као и фразема *ћуни ги сћел'е*, дефинисане семемом „досађује причањем". У Чемерикићевом речнику забележена је само метафоричка семантичка реализација лексеме *џ'ъмка,* која се на косовско-метохијском ареалу односи на лавеж паса (Букумирић 2012: 146). Из турског језика преузети су глаголи *осандисује* (тур. *osandı*, дијал. *osandi,* 3. л. јд. перф. од *osanmak*) и *ћакълдисује* (тур. *takıldı*, 3. л. јд. перф. од *takılmak*) са изворном семантиком „досађује", која је у српском призренском говору допуњена семом 'причање'. Глаголске лексеме *дави* и *гњави* у призренском идиому имају богату полисемичку структуру и разуђен фигуративни семантички садржај „досађује, мучи, кињи", који, контекстуално, реализује значење „досађује говором". Глаголска синтагма *ћуни ги сћел'е*[108] трансформисала је значење и у говору се усталила као фразеолошки израз метафоричког семантичког садржаја „непрестано прича, досађује причањем".

Семантичку компоненту више садрже глаголи *заврзује* и *ћрч'ка,* који укључују значење „зановета", односно „досађује приговарањем".

V. 4. б. У лексичкој грађи налазимо облике свршеног вида *осанди́ше* и *ћакълди́ше*, према којима су настали имперфективни глаголи *осандисује* и *ћакълдисује*.

Ми́кни ми се од гла́ве, не́мој да ме осанди́шеш
Шћо́ ми ћакълди́шеш, и́ди рабо́ћај.

V. 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'

V. 5. Подгрупа глагола са хиперсемом 'изражава однос' састоји се од глаголских лексема које карактеришу говор с аспекта емоционалног односа и субјективне оцене. Глаголи који припадају овој подгрупи означавају вербални контакт између два или више учесника говорне ситуације, са циљем да се изрази негативан однос према саговорнику. Према циљу говорног процеса глаголи са централном семом 'изражава однос' хијерархијски су устројени и према диференцијалним семама подељени су у четири микрогрупе.

[108] *Сћел'а* је „мекани део самара напуњен сламом који се налази испод дрвене конструкције" (Букумирић 2012: 581).

V. 5. 1. Глаголске лексичке јединице са хиперсемом ’говори’, централном семом ’изражава однос’ и диференцијалном семом ’прекорева’ разврстане су по трајању радње у два микрореда.

V. 5. 1. а. Имперфективни глаголи са интегралном семом ’прекорева’ у српском призренском говору су *гр̏ди*, *ви̏ка, ѿцу̏је/ цѿу̏је**.

Шѿо̀ га гр̏диш кьд не̏је кри̏в? – Ако ѿе гр̏дим, за ѿво̀је до̀бро ѿе гр̏дим, мо̀ре би̏ро. – Грди̏ла ме ма̀ѿи шѿо сьм ѕвира̀ла ѿроз ѕви̏рку. – Грде̏ше га о̀ѿац мло̀го. – По̀ган је̏зик и̏ма, ѿцу̏је и гр̏ди све̏ шѿо сѿи̏гне. – При ѿа̀мешѿ л’и си, мо̀ри, гр̏ди л’и се ѿа̀ко ма̀ѿи која ѿе роди̏ла и ѿораснала̀?

Ви̏кај на ње̏га кол’и̏ко о̀ч’еш, о̀н ве̏ш не̏ се ч’и̏ни, ѿе̏ра сво̀је.

Ка̀ко се ѿцу̏је ѿу̏ц’а ма̀ѿи. – Цѿу̏е ѿи л’е̏ба. – Ту̏рци ѿоч’на̀л’е да цѿу̏ев (Реметић 1996: 441)

Полисемичан глагол *грди* има две семантичке варијанте у оквиру секундарне семантичке реализације. У једној значењској варијанти доминира сема ’прекорева’, а у другој ’ружи, псује’, којом се приближава лексичком значењу глагола *ѿцује* „говори у љутњи, бесу ружне непристојне речи“. У разгранатој семантичкој структури глаголске лексеме *вика*, једно од секундарних значења дефинисано је синонимом „грди“.

V. 5. 1. б. Глаголи свршеног вида *ви̏кне*, *наа̀ѿа, оѿцу̏је, исѿцу̏је* чине ред релативних синонима.

Ви̏кни му ѿи ѿо ѿво̀јски, о[д] ѿе̏бе ѿо̀ и̏ма сѿра̀ зе од ме̏не. – Ова̀ко се ви̏ди му̏дро и ѿослу̏шно, а̀ма ѿо којиѿу̏ѿ би̏ва да се ви̏кне и на ње̏га.

А ви̏ два̀ ме наа̀ѿа̀сѿе ни кри̏вога, ни ду̏жнога. – На̀ѿа га, коѿли̏че̏ га у̏чи̏ни. – Шѿо̀ ѿи вал̀а̀ше да гу наа̀ѿаш ѿа̀ко ѿред све̏ѿ.

О̀н ме̏не да оѿцу̏је ма̀ѿер. – О̀н ме оѿцува̀ја.

Да ги исѿцу̏јем

Перфективни глагол *викне* дефинисан је синонимским глаголима „изгрди, прекори“. Префиксални облик *наа̀ѿа* има метафоричко значење „нападне кога речима, извређа кога“ и може представљати семантичку паралелу дуративном глаголу *грди*.[109] Виши степен интензитета грдње испољава се сложеним глаголом *исѿсује* „обасути погрдама, изгрдити“. Обликом *оѿсује* упућивање прекора и погрдних речи догађа се у тренутку, али кратко трајање радње не умањује тоналитет и експресију значења глагола у основи.

V. 5. 2. Микрогрупу глагола са хиперсемом ’говори’, централном семом ’изражава однос’ и диференцијалном ’(о)клевета’ чине глаголи *оѿа̀да* и *оѿа̀дне*.

V. 5. 2. а. Глагол несвршеног вида *оѿа̀да* у Чемерикићевој збирци описно је дефинисан „оговора, износи неистине о другима, набеђује“.

[109] Перфективни глаголи *развика се* и *навика се* садрже компоненту емоционалног односа према саговорнику, али смо их, ипак, сврстали у лексичко-семантичку микрогрупу са интегралном семом ’говори гласно’, која је доминантна у њиховој семској структури.

Опа̀да ко̀га сти̏гне.

V. 5. 2. б. Према имперфективном облику настао је глагол свршеног вида *опа̀дне*.

Опадна̀ла ме све̏кру ми.

Префиксоидне сложенице *опада* и *опадне* у дијалекту имају специјализовано значење „(о)клевета“.[110]

V. 5. 3. Централна сема ’изражава однос’ и сема првог хијерархијског нивоа ’исмева’ садржане су у семској структури глагола *ч’по̀та (се)* и *потч’потӯје (се)* и израза *у̏зне у ма̀јтап.*

Ч’по̀та га де сти̏гне. – Избу̏ја гу што му се ч’пота̀ла. – О̏н ме̏не да ч’по̀та по ч’арши̏је.

Што̀ ми се потч’потӯјеш?

Оно̀га црни̏ка Ч’ор-Зе̏фу, а га ви̏деф, у̏знеф га у ма̀јтап.

Германског је порекла глагол *чпота (се)* (нем. *spotten*) (Skok III: 410), који се у значењу „исмева кога, подсмева се коме“ користи и у македонском (мак. *(се) шпотаат*) и у албанском језику (алб. *me (u) çpotue, me (u) shpotue*). Албански утицај потврђује постојање ове лексеме на читавом косовско-метохијском ареалу (Елезовић II: 455). Префиксацијом, *потч’потӯје (се),* не мења се значење.[111] Значењу наведених лексема семантички одговара лексички спој *узне у мајтап*, где је један од чланова конструкције балакански турцизам *мајтап* (тур. *maytap* „шала, исмевање“), који у комбинацији са компатибилним домаћим глаголом актуелизира процес „подсмева се коме“.

V. 5. 4. Диференцијална семантичка компонента ’шали се’ одликује чланове ове микрогрупе.

V. 5. 4. а. Микроред имперфективних јединица чине глаголска лексема *маска̀ри се* и фразеолошка глаголска синтагма *ч’и̏ни ма̀јтап*.

Маска̀рим се, жи̏ ми здра̀вл’е. – Де̏ што̀ ти је, што̀ се л’у̏тиш, маскари̏ла се же̏на.

Ка̀жи ми исти̏на л’и је ил’и ч’и̏ниш ма̀јтап.

Деноминал *маскари се* изведен је од именице *маскара* „шала, исмевање“, која је на Балкан дошла преко турског језика (тур. *maskara*) и развила широко деривационо гнездо. У призренском говору доминира значење „говори

[110] Глагол *опада* развија широко лексиколошко гнездо на призренско-тимочком и косовско-ресавском говорном подручју (Митровић 1992: 263; Манић 1997: 57; Јовановић 2004: 508; Динић 2008: 527; Стојановић 2010: 591; Елезовић II: 30).

[111] Основно значење префикса *под-* је сублокативност, а концептуалистичким тумачењем глагол *подругивати се* припада групи глагола чије се значење темељи на оријентационој подметафори ’покваренoст (подлост) је доле’ (Belaj 2008: 276). У ову групу глагола можемо уврстити дијалекатску лексему *потч’патӯје (се),* која се семантички идентификује синонимским глаголом *подсмева се.*

досетке“ без примесе друге семантичке компоненте „исмева“.[112] Колокација *чини мајшај* семантички је еквивалентна глаголској јединици *маскари се*.

V. 5. 4. б. Семеми „нашали се“ одговара перфективни глагол *намаскáри се. Сьс њѐга не мȍж ни да се намаскáриш.*

Префикс *на-* уноси значење циља и резултата говорног процеса означеног основним глаголом.

Лексичко-семантичка анализа глагола којима се означава говорни процес показује да дијалекатски глаголи говорења имају сложену семску структуру, тако да скуп сема у лексичко-семантичким варијантама речи карактерише различите аспекте човековог деловања, мишљења, карактера, као и однос према члановима колектива. Ову ЛСГ обележавамо као периферну и граничну у ЛСП *телесне карактеристике човека*, јер поред физиолошких својстава говорног процеса, учључује и компоненте значења које се односе на психолошки и социјални домен испољавања личности. Отуда висока фреквентност, денотативно и конотативно нијансирање семантичких вредности и велика разноврсност verba dicendi у српском призренском говору.

Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у вербалном контакту или говорној ситуацији. Циљ говорног процеса условљава повезивање семантички блиских глаголских јединица, које могу бити неутралног карактера – јединице којима се означава општи процес говорења и размењивање информација међу саговорницима (*збори, казује, каже, рекне, лакрдише, договара се, здоговори се, кандише*), експресивно маркиране – јединице које поседују стилску вредност, деминутивност (*брбоч'е, позбори, полафи*), емоционално обојене – јединице којима се изражава однос према саговорнику (*вика, развикује се, навика се, грди, сваџ'а се*), негативно конотиране – јединице којима се изражава однос према саговорнику или члану колектива (*опада, ч'пота, пошч'пашује се*) и метафорички индуковане – јединице које припадају различитим семантичким категоријама говорног процеса (*гугуче, гука, праска, грми, ломоши, тропа, глоџ'е се, џ'мка, заврзује, прчка, наапа*). Конотативна компонента глагола говорења може бити експлицитна и имплицитна, у зависности од творбених средстава којима се формално истиче емоционалност, експресивност и субјективна оцена, као и од унутрашњег облика речи, сликовитости, метафоричке семантике. Заснована је на субјективном ставу говорника према стварности или адресату, а тип експресивности (субјективна или негативана оцена, повишена или висока тоналност) указује на однос говорника и адресата, који је обично неформалан, фамилијаран, али и на узрасну и социјалну хијерархију међу њима. У семантици глаголских експресива којима се означава процес говорења реализује се оцена по параметру пожељности /

[112] Овакво значење наводи и Елезовић (Елезовић I: 390).

непожељности, којом се најчешће изражава негативан однос заснован на непожељности и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности (Ристић 1997: 173). Експресивности дијалекатског система глагола говорења доприноси њихова спољашња форма, њихова звучност, која је, најчешће, производ ономатопејских образовања. Таквим глаголима се углавном омаловажава начин на који неко говори (*праска, грми, распраска се, разгрми се*), али се исказује и негативан однос према садржају изреченог (*брботи, ломоти, тропа*), као и према говорнику (*ц'ьмка*). Бројност синонимских редова предочава говорне ситуације које колектив не подржава, а међу најупечатљивијима су вика, вербално досађивање и убеђивање. Народ изнад свега не подноси вербалну агресију и вербални притисак.

Забележене су и фразеолошке јединице којима се означава процес говорења (*узне се у збор, отвори лакрдију, пуни стел'е, узне у мајтап, ч'ини мајтап*). То су најчешће дводелне синтагматске конструкције, при чему је један од чланова лексички валентан, повезује се са компатибилном речју. У овом случају колокати су лексички и семантички спојиве глаголске и именичке јединице. Именичке јединице припадају лексичкој сфери говорења и понашају се као семантички детерминатори, тако да преко њих откривамо значење лексичког споја.

Лексеме анализиране лексичко-семантичке групе организоване су хијерархијски, у подгрупе, микрогрупе и микроредове, унутар којих граде парадигматске лексичке односе. На тај начин се ЛСГ глагола којима се означава процес говорења уклапа у структуру лексичког система српског призренског говора. Њима се употпуњује општа схема наивне слике човека, која поред универзалних когнитивно-прагматичких својстава садржи национално и дијалекатски специфичне елементе.

ЛСП *ПСИХИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА*

Основе савременог лингвоантрополошког проучавања психичког састава човека поставио је В. фон Хумболт оригиналном лингвофилозофском концепцијом, која се темељи на начелу да се слика човека и његовог унутрашњег света може реконструисати помоћу језичких јединица, јер је човек утиснуо у језик свој физички облик, психичко устројство, емоције и интелект, свој однос према свету који га окружује (Барашкина 2007: 136). На овом ставу утемељена је руска когнитивистичка школа, која у центар језичке слике света поставља концепт човека и његовог унутрашњег света.

Одраз психичких карактеристика човека у лексици руског језика, између осталих, истраживао је С. О. Малевинскиј. Полазећи од психолошких теоретских и емпиријских традиција и теорија личности, аутор предлаже структуру психичких особина на основу лексикографски дефинисане семантике лексема које припадају менталној сфери: контролисане психичке

активности и спонтано понашање, карактер, емоционалност, мисаоне способности, практичне способности и склоности (Малевинский 2006: 8–14). О различитим приступима лингвистичког описивања феномена „унутрашњег човека“ пише Е. А. Барашкина у опсежној студији *Внутренний мир человека в русской языковой картине мира: соврменные подходы,* истичући метафоризацију као један од продуктивних начина моделирања унутрашње слике човека (Барашкина 2007). Концепт психичке карактеризације као фрагмент језичке слике света, иако није целовит и хомоген, изучава се као систем историјски, психолошки и културно мотивисаних представа о човеку изражених језичким средствима (Барашкина 2007: 137). Концептуалном семантиком и начинима номинације „унутрашњег човека“ бави се А. И. Гељајева у раду *Человек как объект номинации в языковой картине мира*, у којем излаже концепцију системности номинације човека и његових когнитивних предиспозиција на основу интеграције идеографског описа концепта „човек“, анализе когнитивне семантике и културно-националног спецификума његовог номинационог потенцијала (Геляева 2002).

Бројни радови посвећени су лингвистичким истраживањима појединачних компонената језичке слике унутрашњег света човека. Карактер, као специфичан склоп емоционално-мотивационих, социјалних, моралних и конативних црта личности, у средишту је лексичко-семантичких анализа руских и домаћих аутора. Прегледана литература која се тиче овог сегмента човековог менталног склопа почива на лексичкој грађи из стандардних језика и дијалеката и заснована је на елементима теорије компоненцијалне анализе. Компаративно истраживање позитивних и негативних црта карактера у руском и азербејџанском језику спровела је Ш. Гасанова (Гасанова 2011), а у руском и алтајском, на примерима придевских речи, А. А. Добринина (Добринина 2006). Н. В. Терехова представља један од могућих начина лексичко-семантичке анализе придева који означавају карактер човека у савременом руском језику, растављајући их на значењске компоненте (Терехова 2002). Придеве који означавају карактерне црте човека као семантичко хиперпоље проучавала је Е. М. Павлова (Павлова 1986). М. М. Романова разматра лексичка средства позитивне и негативне оцене карактера човека, тачније придева који се односе на моралне карактеристике, у маријском језику (Романова 2012). Морално-вољне особине карактера као лексичко-семантичко микропоље у руском и азербејџанском језику описала је Л. Ахмедова (Ахмедова 2013). Дијалекатске придевске лексеме којима се означавају црте карактера човека и његов емоционално-психички састав предмет су истраживања А. Д. Ли у раду *Синонимо-антонимические группы имен прилагательных, обозначающих черты характера человека и его эмоционально-психические состояния (в русском говоре с. Межог Усть Вымского района Коми АССР)*

(Ли 1984). На матријалу говора Ивановске области, Ј. С. Шуљакина анализира семантичко поље ’негативне црте карактера’ (Шулякина 2012).

Монографија Р. Драгићевић о придевима са значењем људских особина у савременом српском језику већим делом се заснива на семантичкој и творбеној анализи придева који означавају духовне особине (Драгићевић 2001). Придевима који означавају карактерне црте личности бави се Р. Жугић у раду *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана* (Жугић 1996). У раду Г. Штасни *Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама* деривационо-семантички су анализирани супстантиви из савременог српског језика чији је денотат човек као носилац одређене позитивне карактерне особине (Штасни 2011). Једно поглавље у књизи Г. Штасни *Речи о човеку* носи назив *Човек и карактер*, у којем ауторка анализира корпус лексема из РМС које садрже компоненте значења везане за човекову природу, нарав, при чему, са творбено-семантичког аспекта, обрађује концепт доброг и концепт лошег човека преко номинације мотивисане позитивним, односно негативним карактерним особинама (Штасни 2013). Именичким експресивима типа ’особа + психичка или морална особина’ С. Ристић посвећује два поглавља у монографији о експресивној лексици у српском језику (*Именице типа ’особа + психичка или морална особина’* и *Типови аксиолошког лексичког значења (на примерима именица ’особа + психичка или морална особина’*)) (Ристић 2004: 53–86).

Интелектуалне способности лингвистички се проучавају као посебно лексичко-семантичко поље или као сегмент већег парадигматског лексичког скупа. Феномен човековог интелекта и његов одраз у лексици и фразеологији савременог руског језика и народних говора привлачио је пажњу лингвиста, што потврђује богата традиција проучавања језичких јединица које припадају интелектуалној сфери. Семантички, прагматички, мотивациони, аксиолошки и други аспекти анализе поља ’интелект човека’ присутни су и у радовима новије генерације истраживача: Т. В. Леонтјеве (Леонтьева 2003), Е. А. Шерина (Шерина 2010), Р. Т. Сирајеве (Сираева 2013), О. М. Мазаела (Мазаел 2014). Емоционалност као сегмент психичке сфере истражена је у радовима А. А. Кијашеве (Кияшева 1985), М. Х. Галијевог (Галиев 2005), Е. А. Монастирскаје (Монастырская 2008). Именице овог семантичког типа у србистици са деривационог и семантичког становишта проучава Г. Штасни (Штасни 2013).

Преглед наведене литературе од велике нам је помоћи приликом конципирања материјала и одређивања методолошких смерница његове обраде. Систематизација грађе из српског призренског говора која припада сфери психичке карактеризације човека базира се на хуманистичким теоријама личности (А. Маслов, К. Роџерс, Г. Олпорт), моделима динамичке структуре личности (А. Г. Коваљов, К. К. Платонов) и петофакторном моде-

лу личности (Л. Голберг, Р. Кател, П. Коста, Р. Мекре), чији аутори личност посматрају кроз организацију црта или особина, којима се могу објаснити основне карактеристике личности (особеност, целовитост и доследност). Личност је динамичка структура коју чини систем међусобно повезаних црта, односно основних психичких својстава личности (Rot 1994: 13, Hrnjica 2003: 130). Психичке особине су релативно трајне одлике појединца које долазе до изражаја у реакцијама и поступцима људи (Rot 1994: 35). Један од најзаступљенијих метода у идентификацији црта личности[113] данас је лексички приступ, који се развио у окриљу Б5 (Big Five) теорије, а заснива се на претпоставци да су најважније особине личности забележене као речи у језику, те да се испитивањем структуре тих речи може добити научно прихватљив модел личности (Rot 1994: 38; Marinić, Pučić: 2011: 114; Малевинский 2006: 5). На основу пописа свих речи из великог енглеског речника Г. Олпорт и Х. Одберт су 1936. године издвојили триста придева који означавају релативно трајне универзалне особине, тј. релативно конзистентне начине понашања који се могу срести код свих људи (Rot 1994: 38). Факторском анализом Р. Кател је утврдио дванаест фактора, односно фундаменталних особина на које је могуће свести понашање човека (Rot 1994: 40-43). У савременој психологији доминира подела особина личности на особине којима се означавају особености темперамента, на особине личности којима се означавају особености карактера и на особине којима се означавају способности (Rot 1994: 38).

Речничка грађа којом располажемо обилује лексемама којима се описује или номинује особа на основу њеног понашања, тј. начина реаговања у одређеним ситуацијама, при чему долазе до изражаја психичке карактеристике појединца, које се процењују у односу на друге. С тим у вези, Р. Драгићевић као приступ анализи придева духовних особина прихвата идеју А. Вјежбицке о њиховом везивању за ситуацију (Драгићевић 2001: 173). Психичке особине појединца процењују се и језички експлицирају на основу његовог понашања. Позитивна или негативна процена понашања условљена је понашајним обрасцем, животним добом, степеном образовања, начином васпитања, моралним начелима, друштвеним нормама заједнице. Р. Драгићевић уводи вредносно плус / минус, којим се означава носилац особине у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа (Драгићевић 2001: 174). Већина особина постоји у одређеном степену и обично су биполарне, због чега се најчешће приказују паровима

[113] Већина психолога сматра да су црте личности основ и структуре и динамике личности, а Олпорт их дефинише као неуропсихичке структуре, тј. стабилизоване трагове у нервном систему настале понављањем сличних реакција у сличним ситуацијама (Hrnjica 2003: 133). Термине *црте личности*, *особине личности* и *психичке особине / карактеристике* користићемо у наставку рада као синониме.

назива, од којих један означава крајњи степен развијености у афирмативном правцу, а други назив у пару крајњи степен развијености у негативном правцу (Rot 1994: 37). С обзиром на то да се концепту позитивног супротставља концепт негативног, лексеме којима се описују или номинују носиоци особина успостављају антонимски парадигматски однос.

Приликом структурирања ЛСП *психичке карактеристике човека* ослањамо се на општу поделу психичких својстава којом се особине личности групишу у три подструктуре: темперамент, карактер и способности. Узевши за основу важећу психолошку поделу црта личности, лексичку грађу разврстали смо у три лексичко-семантичка субпоља (ЛССП):

1. ЛССП *темперамент*,
2. ЛССП *карактер*,
3. ЛССП *способности*.

I. ЛССП *темперамент*

I. У психолошкој литератури постоје бројна одређења појма темперамента, али ниједан од аутора не прецизира својства личности која темперамент обухвата (Hrnjica 2003: 278). У том смислу, задатак издвајања јединица које се односе на овај скуп психичких особина из лексичког корпуса карактерологије човека не чини се једноставним. У РМС *темперамент* је дефинисан као „степен (брзина и јачина) умног и осећајног, емоционалног реаговања, скуп својстава, склоности, карактерних црта човека, нарав, ћуд“ (РМС VI: 180). У лексикографском одређењу темперамента изједначавају се особине темперамента и црте карактера, што отежава класификацију психичких карактеристика човека. При формирању лексичко-семантичких група смерницу нам даје схватање по којем се особине темперамента манифестују у емоционалним реакцијама, активностима и понашању појединца (Rot 1994: 48). Семантички најближи оваквом психолошком тумачењу темперамента су термини *нарав* „духовне саме од себе настале особине, својства, склоности, начин понашања и реаговања, карактер, природа“ (РМС III: 606) и *ћуд* „скуп свих психичких својстава која се испољавају у понашању човека и у његовим поступцима, нарав, природа, карактер“ (РМС VI: 367), које и Чемерикић користи за дефинисање психичких особина које се манифестују у начину понашања (нагле промене расположења, импулсивност, екстровертност, интровертност, начин говора, брзина и спретност) и емоционалности (осећајност, безосећајност).

Увид у психолошку и лингвистичку литературу претходи структурирању лексичко-семантичког субпоља *темперамент,* а лексичке јединице из домена психичких карактеристика човека у овај сегмент сврставамо на основу њихове семантичке интерпретације у Чемерикићевом речнику.

Хиперсеми ’темперамент’ у српском призренском говору одговарају лексикализовани хипероними *на̏раф, ћабу́јаћ*, *ч’еф* и *у̏ј*.

На̏раф му је о̏ган. – Те̏шко њо̏јзи сьс ње̏гов на̏раф.

Табу́јаћ не̏ се ме̏ња. – Не ва̏л’а да бу́днеш ћа̏ко ва̏ћрен, зе сьс ћа̏ј ћабу́јаћ ч’е ја̏днеш на бел’а̏ју.

Ч’е̏ф му је ће̏жак.

Гла̏ву ч’е ја̏роме̏ни, а̏ма у̏ј не̏ч’е ја̏роме̏ни. – Та̏кьв му је у̏ј.

Домаћу реч *нараф* (прасл. **norvь*) Чемерикић описује семемом „духовне особине, начин понашања, карактер“, што је шире од значења темперамента у смислу у којем га ми третирамо приликом одређивања граница лексичко-семантичког субпоља.[114] Турцизме *ћабијаћ* (тур. *tabiat*), *ч’еф* (тур. дијал. *kēf*, поред *keyif, keyf*) и *ујс* (тур. *huy*) Чемерикић семантички изједначава са значењем лексема *ћуд* и *нарав* и овим синонимским паром их дефинише.

Темпераментна особа описује се придевском лексемом *ва̏ћрен* „темпераментан, страствен, плаховит“, а номинује фраземом *жи́ви о̏ган*.

Та̏ко је о̏н ва̏ћрен о[д] деће̏ћа. – Ва̏ћрен је у рабо̏ћу. – Нека фа̏л’и бо̏га шћо гу је јеће̏рва ваћре̏на, ћа урабо̏ћа и сво̏ју и њо̏јну рабо̏ћу.[115]

Лексичке јединице мотивисане психичким својствима човека која смо уврстили у особине темперамента разврстали смо у тринаест лексичко-семантичких група:[116]

1. ЛСГ именица са хиперсемом ’ћудљива особа’,
2. ЛСГ именица са хиперсемом ’плаховита особа’,
3. ЛСГ именица са хиперсемом ’несташна, немирна особа’,
4. ЛСГ именица са хиперсемом ’враголаста особа’,
5. ЛСГ именица са хиперсемом ’брбљива особа’,
6. ЛСГ придева са хиперсемом ’чудан’,
7. ЛСГ именица са хиперсемом ’брза, непромишљена особа’,
8. ЛСГ придева са хиперсемом ’окретан, сналажљив’,
9. ЛСГ именица са хиперсемом ’окретна, сналажљива особа’,
10. ЛСГ именица са хиперсемом ’трома особа’,
11. ЛСГ придева са хиперсемом ’умиљат’,
12. ЛСГ придева са хиперсемама ’осећајан / безосећајан’,
13. ЛСГ именица са хиперсемом ’осећање’.

---

[114] Под *ћемпераменћом* подразумевамо психичке особине човека које се испољавају у начину понашања и емоционалним реакцијама.

[115] *Ваћра* у Призрену није аутохтона лексема (у употреби је *оган*), тако да је највероватније дошла са стране (према мишљењу Р. Младеновића), мада Чемерикић бележи деминутивни облик *ваћрица*, а Реметић пејоративни *ваћриште* (Реметић 1996: 105).

[116] Морамо напоменути да је наша подела условна, те да се семантичке границе формираних лексичких група и подгрупа не могу дефинитивно прецизирати, јер вишекомпонентна структура лексичког значења омогућава да реч различитим нијансама једног значења фигурира у неколико лексичко-семантичких група.

Центар лексичко-семантичког субпоља чине лексеме које примарно и неутрално денотирају човека као носиоца психичке особине или га описују на основу дате карактеристике. Централним елементима сматрају се и лексичке ознаке са конотативном макрокомпонентом, која може бити емотивна, експресивна и стилистичка. Околојезгреној зони припадају јединице које садрже потенцијалне семантичке компоненте, док периферији гравитирају лексеме чији семантички садржај скрива елементе психологизације личности.

I. 1. ЛСГ именица са хиперсемом ’ћудљива особа’

I. 1. ЛСГ именица којима се номинује особа која често и нагло мења расположење припадају синонимне лексичке јединице повезане хиперсемом ’ћудљива особа’: *нарафл’ија, ујл’ија, ч’ефл’ија, ћевеч’ел’ија, весвесел’ија, далгал’ија, ћићиз, џ’енабећ,* међу којима се као доминантне намећу *нарафл’ија* и *ујл’ија.*

Не могу, сесћро, да угодим, ћому мојему нарафл’ије.

Ујл’ија родила ујл’ију. – Јопећ се побија ћај мајкин ујл’ија. – Вој деће ч’е искочи ујл’ија на оца.

Тешко њојзи, мори сесћро, сьс ћога њојнога ћевеч’ел’ију. – И бог да гу прошћи, Цаја поподија беше ћевеч’ел’ија.

Еће га ћај весвесел’ија Ариф Синани. – Тејзи весвесел’ије Нице Кркопозл’ије све гу је рамно до у Косово. – А наша попадија, мало л’и била весвесел’ија?

Уч’инија се далгал’ија ка ч’емије да му пропаднал’е. – Оному далгал’ије што се уби беше му се увртело у главу ч’и ч’е му помре куч’а од глада што беу поч’ел’е да му страдаф рабоће. – И ако ћи је стрина, она, бог да гу прошћи, млого беше далгал’ија.

Већина nomina attributiva ове групе су суфиксални деривати настали морфолошки адаптираним турским наставком *-л’ија*, који у српском језику учествује у грађењу именица „…које значе особу са израженом духовном или психичком особином, односно каквим унутрашњим својством…“ (Радић 2001: 35). Са домаћом именицом у основи једино је дериват *нарафл’ија* у значењу „онај који је ћудљиве нарави“ (Чемерикић). Исту или блиску семантичку реализацију у српском призренском говору имају турцизми *ујл’ија* (тур. *huylu*), *ч’ефл’ија* (тур. *keyifli*), *ћевеч’ел’ија* (тур. *tevekkeli*), *весвесел’ија* (тур. *vesveseli*) и *далгал’ија* (тур. дијал. *dalgali*). Ове речи преузете су из турског језика као готове форме, али су у новом језичком и друштвеном контексту неке од њих преобликовале изворни семантички садржај. Придевско значење које имају у језику даваоцу углавном су задржале и у језику примаоцу, где се користе и у именичкој служби и егзистирају као дворeферентне номинационе јединице. Идентични семантички садржај имају лекичке

јединице *нарафл'ија* и *ујл'ија,* што произилази из апсолутне семантичке синонимности творбених основа, *нараф* и *ујl* (тур. *huy* „нарав, ћуд"), што је још једна подврда тенденције паралелне употребе српске и турске речи у српском призренском говору. Лексема *ч'ефл'ија* има шири семантички опсег, али се у једном делу семске структуре поклапа са значењем лексеме *нарафл'ија*. Првобитни придев употребљава се као именица којом се означава „ћудљива особа". Придевско значење ове лексеме има полисемску структуру „весео, добро расположен, при пићу, ћудљив, самовољан", али се номинационо значење темељи на компоненти 'ћудљив', која сублимира остали семски садржај и имлицира потенцијално значење „особа која мења расположење у припитом стању".[117] Значење лексеме *ш̄евеч'ел'ија* Чемерикић дефинише синонимом „ћудљивац", мада придевска реализација упућује на ментални поремећај „луцкаст", што потврђује Елезовићева интерпретација „који није здрав од памети, махнит" (Елезовић II: 305). Оваква семантичка реализација именице *ш̄евеч'ел'ија* на Косову и Метохији базира се на компонентама изворног примарног значења „luckast čovjek, subudalast čovjek" (Škaljić 1966: 615).[118] Из терминологије обичног живота преузет је турцизам арапског порекла *весвесел'ија* (тур. *vesveseli*) (Skok III: 582), којим се у Призрену примарно номинује особа која има душевне немире, страхове, што одговара семеми „подозрива особа" (Škaljić 1966: 641; Skok III: 582), а секундарно означава ћудљива особа, прецизније меланхолик (Škaljić 1966: 641; Skok III: 582). Са овом речју семантички кореспондира лексема *далгал'ија* (тур. дијал. *dalgali*) „1. особа која има повремене душевне немире; 2. ћудљива особа" (Чемерикић). Оба номинациона значења имају упориште у секундарном метафоричном значењу балканског турцизма *далга* (тур. *dalga*) „1. вал, талас; 2. душевни немир, душевна борба, наступ" (Чемерикић). Метафоричко придевско значење на Косову и Метохији потврђују Елезовић и Скок (Елезовић II: 504; Skok I: 377).[119] Турцизам *ш̄ит̄из* (тур. *titiz*) реализује значење „ћудљив човек", са једнородном референцијом. Ова лексема у призренском говору чува изворно турско значење „нервозан, ћудљив", које се на косовско-метохијском ареалу модификовало у „тврдица, цицијa" (Škaljić 1966: 618; Скок III: 475; Елезовић II: 323). Семантичко преобликовање на балканском терену остварено је код лексеме *ц'енабет̄* (тур. *cenabet*), где је првобитна сема телесне нечистоће замењена семом духовне нечистоте (Škaljić 1966:

[117] „Одатле негативни индеклинабилни придев с турском постпозицијом *-siz* „без" (Skok I: 351): *ч'ефсьз* „нерасположен, лоше воље".

[118] У македонском дијалекту *ш̄евекелија* се јавља у значењу „човек доброг срца, који радо помаже другоме" (Петровић 2012: 272), које је, вероватно, формирано развијањем семе „наивчина" из основне реализације у турском језику (Škaljić 1966: 615).

[119] Од исте основе је тур. *dalmak* који се као балкански турцизам налази у *далдише* „занесе се у послу, удуби се у мисли; ода се (чему), посвети се" (Чемерикић).

237; Skok I: 472), и у призренском говору еволуирала у значење „ћудљив, поган човек“ (Чемерикић).[120] Поред семе која имплицира честе промене расположења ’ћудљив’, лексема *џ’енабет̄* садржи и допунску сему ’поган’, која потенцира импулсивност, склоност свађи. Другом значењском компонентом реч тежи периферији ове лексичко-семантичке групе, граничећи се са лексичким скупом чији су елементи обједињени хиперсемом ’плаховита особа’.

I. 2. ЛСГ именица са хиперсемом ’плаховита особа’

I. 2. Концепт плаховитог човека лексикализован је номинационим јединицама подељеним у два микрореда према семи пола.

I. 2. а. Плаховит, прек мушкарац именује се лексемама *на̀мч’ор, на̄пе̏ндек, на̀л’е̄т̄, нал’е̏т̄ник, ну̏рсуз, се̏рсем, бел’аџ’и̏ја, дел’иканл’и̏ја, зорл’и̏ја, кабадаи̏ја, на̄па̀сник, о̀гењ, свѐр, шѐбек*, које граде синонимски ред без јасно опредељене дијалекатске доминанте.

На̀мч’ор се роди̏ја.

То̀га на̄пенде̏ка л’и си на̀ша да т̄и бу̀де дру̀ст̄о.

С т̄о̀га нал’е̏т̄а не̏ се ва̀ч’ај.

О̀ст̄ај га, бо̀га т̄и, т̄о̀му бел’аџ’и̏је, ма̀ло му ва̀л’а п̄а да т̄и изва̀ди бел’а̀ју.

С т̄о̀га дел’иканл’и̏ју Пет̄ру̀ша не̏ се п̄оч’ну̀вај, сьс ње̏га на кра̀ј не мо̀ж да иско̀ч’иш. – Дел’иканл’и̏ја и̏скоч’и т̄а̀ј Џ’е̏ка Младе̏нов.

Кабадаи̏ја бе̏ше би̏ја т̄а̀ј Јо̀ван Фа̀нда.

Не̏сьм зна̀ла шт̄о на̄па̀сник је аџ’а-Џ’о̀џ’ин Ва̀сил’. – Од ње̏га п̄о на̄пасни̏ка ч’ове̏ка у ве̏к не̏сьм виде̏ја.

Ськ за ськ, о̀ст̄ај га, не̏ му п̄рио̀ди, мло̀го се разл’ут̄и̏ја, о̀гењ је.

О̀н не̏је ч’о̀век, свѐр је.

А̀, т̄и̏, шебе̏ку је̏дьн.

Чланови микрореда са хиперсемом ’плаховита особа’ и интегрално-диференцијалном семом ’особа мушког пола’ стоје у синонимском парадигматском односу и квалификују особу колеричког типа темперамента. Апсолутни синонимски пар чине лексеме *намч’ор* и *на̄пендек*, јер је у Чемерикићевом речнику јединица *на̄пендек* дефинисана синонимом *намч’ор*, а значење ове речи у призренском говору интерпретирано је семемом „прек, набусит човек“ (Чемерикић). Турцизму *намч’ор* (тур. дијал. *patçor*, поред

[120] У македонском језику *џенабет̄* је „несреќен, колнат, проклет човек“ (ДРМЈ). У родопским дијалектима јавља се у лику *женабет̄ин* и значи „непослушен човек който прави бели“ (РРД). Лексема *џенабет̄* веома је активна у дијалекатском лексичком систему, са значењима „намћор“ (Митровић1992: 434), „љут, напрасит, зао човек“ (Јовановић 2004: 679), „свађалица, напрасит човек“ (Златановић1998: 468), „свадљивац, незгодна особа“ (Стојановић 2010: 1035).

nankör) семантички парира реч нејасне етимологије, распрострањена и у осталим говорима призренско-тимочке зоне.[121] Из турског језика преузета лексема *нал'еш* (тур. *nalet*) и од ње домаћом творбом настала дублетна форма *нал'ешник* остварују апсолутну синонимију у српском призренском говору са турском именицом *нурсуз* (тур. *nursuz*) „човек непријатне, незгодне нарави" (Чемерикић). Творбеним формантом *-ник*, према *прокл'ешник*, настао је облик *нал'ешник,* којим се интензивира сема негативне експресије.[122] Семски комплекс лексеме *дел'иканл'ија* идентификује млађу мушку особу плаховите нарави, односно узбуркане, вреле крви (тур. дијал. *delikanli*, сложеница од *deli* „луд, силовит" и *kan* „крв" + суф. *-li*). Дистинктивна црта 'младић' ову номинациону јединицу диференцира од значења другог турцизма у српском говору Призрена, лексеме *зорл'ија* (тур. дијал. *zorli / zorlu*) „бесан, силовит човек", али се имплицитном конотативном семом, садржаном у етимолошком значењу, приближава словенској метафори *огањ* „бесан, разјарен човек". Овом значењу је блиско, такође метафорично, значење лексеме *свер* „необуздан, нагао човек", настало развијањем и семантичким варирањем компоненте 'диваљ' из примарне семантичке реализације. Већим делом семске структуре поклапају се значења лексема *кабадаија* и *напасник*. Овим синонимским паром номинује се особа која се насилно и грубо понаша према коме. Турска реч (тур. *kabadayı*) сложена је од две компоненте (тур. *kaba* + *dayı*), које секундарним, метафорички модификованим семантичким реализацијама („прост, неотесан, груб" + „јунак, херој", Škaljić 1966: 376, 204) учествују у обликовању значењске структуре композита. Глаголом је мотивисан домаћи дериват *напасник*, образован суфиксом *-(н)ик*, који пејоративно својство поприма везивањем за основу. Особа чија се плаховитост испољава кроз вербални сукоб са ким, увек спремна на свађу, означена је лексемом турског порекла *серсем* (тур. *sersem*). Секундарним значењем „свађалица, кавгаџија" парира јој именица *бел'аџија*. Полисемантичка структура лексеме *бел'аја* (тур. *belâ*) условила је разгранато деривационо гнездо, а продуктивност семе 'расправа, свађа' огледа се у извођењу назива за особе склоне свађи. Именовање мушке особе остварено је турским наставком *-џ'ија*, који је, иначе, нископродуктиван у семантичкој категорији именовања мушке особе са доминантном психичком особином у стандарду

[121] *Напендек* и *намћор* семантички су изједначени и у *Лужничком речнику* (Манић 1997: 53). У осталим речницима ове дијалекатске области *напендек* је забележен у придевском: „мрзовољан" (Митровић 1992: 235) и прилошком значењу: „онако како не ваља, наопако" (Жугић 2005: 219), „наопако" (Стојановић 2010: 509). Углавном се јавља од ове речи изведени глагол *напендуши се* у значењу „наљути се" (Живковић 1987: 94; Митровић 1992: 235; Жугић 2005: 219; Динић 2008: 457; Стојановић 2010: 509).

[122] Теоријско упориште за овакву тврдњу налазимо код Скока, који наводи да *налеш* потиче од арапског *lanet,* односно арап. *lanet alahh* „od boga proklet, koji je lišen božje milosti" (Skok II: 500).

(Радић 2001: 19), па и у дијалекту, где је експресивно обојен (Жугић 2010: 230). У српском говору Призрена показује високу фреквентност у процесу деривације именица са значењем носиоца особине.

I. 2. б. Семантичко језгро другог лексичког скупа сачињавају семе ’плаховита особа’ и ’особа женског пола’. Синонимски ред формирају номинационе јединице *нурсу̏ска, се̏рсем, бел’ацӣ’и̏ка, гадни̏ца, гаду̏л’а, напасни̏ца, горопадни̏ца**.

Сьс ћу̏ј нурсу̏ску не̏ се збо̀ри.

Не̏ л’и гу зна̀ш што бел’ацӣ’и̏ка је стри̏на ми попади̏ја?

Гадни̏ца же̏на бе̏ше би̏ла, е̏ ву̏ци гу на ћу̏ћ. – Оне̏јзи језѝћке, оне̏јзи гадни̏це Па̀не, но̀га но̀ге не ми̏сл’и до̀бро.

Оне̏јзи опадни̏це, оне̏јзи гаду̏л’е да бо̀гда у̏ста да гу се обр̀неф на ћи̏ло што ми и̏звади л’ући̏ну сьс бра̀ч’у.

Јодва̀ сьм се одбрани̏ла од ће̏јзи напасни̏це Ч’ука̀лке.

Мо̀ри, горопадни̏цо горопа̀дна, не ди̏рај де̏ће (Реметић 1996: 145).

Према именицама мушког рода, од турског облика *нурсуз* суфиксом -*ка* обликована је номинација за жену незгодне нарави *нарсуска*. Четири лексеме из ове подгрупе имају скоро идентичан семски састав, којим доминира компонента ’свађалица’. То су *бел’ацика, гадница, гадул’а* и *серсем*. Све означавају пргаву, свадљиву женску особу. Лексема *серсем* нема обличких ознака за детерминацију рода, док су остали чланови овог синонимског низа настали суфиксалном творбом. *Бел’ацӣ’ика* је женски опозит именици мушког рода *бел’ацӣ’ија.* Од придевске основе изведени су истокоренски пејоративи *гадница* и *гадул’а* са значењем „безобразна, свадљива жена“ (Чемерикић). Виши степен експресивности и пејоративности осећа се код деривата са творбеним формантом -*ул’а,* који се углавном везује за пејоративне основе и стога се може сматрати пејоративним суфиксом, док продуктивни суфикс -*ка* пејоративно обележје поприма у контакту са пејоративном творбеном основом (Жугић 2009: 99). Женска особа склона грубом, насилном понашању квалификује се именичким експресивима *напасница* и *горопадница*. Обе именице су глаголског порекла и представљају трећестепене деривате с придевском творбеном основом. Семантички садржај мотивних придева (*напасан, горопадан*) наставком -*ица* приписује се особи женског пола као референту. Наведена именовања за женска лица у семској структури садрже потенцијалну сему негативне субјективне оцене.

I. 3. ЛСГ именица са хиперсемом ’несташна, немирна особа’

I. 3. Корпус именица мушког и женског рода са хиперсемом ’несташна, немирна особа’ распоредили смо у две подгрупе, чији елементи граде анто-

нимске парадигматске односе засноване на дистинктивном обележју ’мушко’ / ’женско’.

I. 3. а. Подгрупа именичких лексема са интегралном семом ’несташна, немирна особа’ и диференцијалном’особа мушког пола’ обухвата семантичке еквиваленте *бе̏сник, ашáјник, бел’áјник, бел’áџ’ија, пашáвац, пашáвко, небúшник, небúшко, ју̏жник, шушáрак, шушаракл’úја, лáпер, невршику̏ч’а, несвршику̏ч’а, áнтикрис, нашéмник, врáг, врáгош, џ’áвол, опáнч’ар, нешрéч’а*.

Смúри се јеншу̏ш, мóре бесни́ку. – Да избúјеш шóга бесни́ка Ц’éку зе не мóже вúше да се шрúши.

Мóре, ашајни́ку, ч’е ме запáмшиш, сáмо док ше уфáшим. – Онáј дајка-Васúл’ов ашáјник Бóда исшру̏ја бу̏нар.

Мóре, шú бел’ајни́ку, јóпеш л’и си уч’ини́ја никóју бел’áју шшо ше избúла мáши? – Шшо бел’ајни́ка ну̏ка úма, ч’у̏вај бóже.

Бел’áџ’ија бел’áјни. – Тóму бел’áџ’ије Бóшке шеза-Анџ’ушúному нúшшо не дáвај у ру̏ке, ја ч’е исшру̏је, ја ч’е искрши. – Кол’úцно је, па и óно бел’áјџ’ија.

Не биднáја нáне, мóре небишни́ку, кьд си шáкав.

А̏, мóре небúшко, сáл ако нé ми дóџ’еш у ру̏ке!

Мóре, јужни́ку, смúри се, зе ч’е ше избúјем!

Лáпер, нúгде мéсто да сьвúје.

Ськ сьм узéла лúч’нога му̏жа, недомач’úна, невршику̏ч’у.

Вúкаше родúла сúна, нé, мóри, антикрúса родúла óна.

Тáј аџ’а-Ц’óџ’ин нашéмник Вáсил’ ми искрши џ’áм. – Úма двá сúна, двá нашемни́ка. – А шú, нашемни́ку, сáмо да ше дофáшим!

Шшо врáг дéше је шóј Бошкúно ну̏ч’е. – А̏, мóре врáгу, сáл ако ше уфáшим! – Дéца, врагóви, мéч’аф камéње на ч’арамúде. – Теза-Мáрина снáа је гóл’ем врáг. – Врáг жéна бéше, бóг да гу прóсши.

Тáј врáгош Ц’оџ’ини́ч’ин ми úскрши шесшúч’е. – Да ми је да уфáшим шóга врагóша шшо ми обрáја шеч’ерáч’у.

А шшо џ’áвол је шóј Ц’оџ’инич’úно дéше! – Мóре, џ’авóлу, сéди му̏дро зе ч’е ше избúјем. – Дéца, џ’авóл’и, мéч’еф се сьс камéње на онóга ч’у̏ч’у Ч’ор-Зéфу.

Мóре шú, опанч’áру, сéди му̏дро зе ч’е ше избúјем.

Шшо нешрéч’у сúна úма, бóг да ч’у̏ва. – Сúн му је гол’éма нешрéч’а.

Потпуни семантички и експресивни еквиваленти у овом лексичком скупу су лексичке јединице *бесник, пашавац, пашавко, ју̏жник, антикрис, нашемник, враг, џ’авол, опанч’ар*. Њиховим семским саставом доминирају семе ’немиран’ и ’несташан’, а од осталих чланова групе диференцира их дистинктивна црта ’дете’. У Чемерикићевим семантичким интерпретацијама ова компонента значења је експлицирана. Синонимски ред издвојених атрибу-

тивних именица означава немирно, несташно, живахно, непослушно мушко дете.[123] Неутрални наставак -(*н)ик* експресивну вредност поприма од творбених основа (придевске и именичких) у примерима *бесник, јужник* и *нашемник.* Степен пејоративности је ублажен чињеницом да се њима денотира дете, јер су у том узрасту овакви облици понашања очекивани. Овим лексемама референт се пре прекорева због лошег владања, него негативно оцењује. Облик *бесник* је транспарентан и на деривационом и на семантичком плану. Дериват *јужник* непознат је осталим говорима Косова и Метохије и југоистоку Србије. Деминутивно значење „немирко, несташко“, које ова реч има у Призрену, развило се метафоризацијом и представља трансформационо-семантичку паралелу лексеми *конош'ар*.[124] У основи лексеме *нашемник* је балканска реч црквеног порекла *анашема*, овде са аферезом. У контакту са формантом -*ник* преобликује значење, па је у речничкој грађи фигуративно маркирана. Из црквене терминологије преузете су лексеме *аншикрис* и *ц'авол*, чије је примарно значење метафорички трансформисано. Са лексемом *ц'авол* семантички се укрстила словенска реч *враг.* Натприродна бића у функцији су индуктора семантичке деривације које денотирају човека по психичким својствима, односно према нарави. Суфиксима -*ац* и -*ко* од придева *ш̄алав* изведене су именице *ш̄алавац* и *ш̄алавко* за означавање носиоца особине изражене мотивном речју, која на косовско-метохијском ареалу значи „несташан, немиран, пргав“ (Чемерикић), „пргав, несмотрен, брзоплет“ (Елезовић II: 53; Skok II: 592).[125] Иако је значење лексеме *ш̄алавко* упутницом усмерено на једнозначну лексикографску одредницу *ш̄алавац* „несташко, немирко“ (Чемерикић), облик са наставком -*ко* има већу експресивну вредност, израженију нијансу деминуције и блажи афективни призвук. Иако се везује за придев са негативно конотираним семантичким садржајем, суфикс -*ко* својом, првентсвено деминутивном, природом ублажава укупан тон изведенице, који је пре благонаклон него пејоративан. Метафоричко значење има именичка јединица *ош̄анч'ьр*, које се развило продуктивношћу неке од потенцијалних сема примарне семантичке реализације „занатлија који прави

[123] Дете као референт наведених психичких особина у Призрену се номинује и деминутивним именицама типа *бесни́ч'е, аш̄ајни́ч'е, нашемни́ч'е, бел'ајни́ч'е, небиш̄ни́ч'е,* које овом приликом не узимамо у разматрање.

[124] Јединицу *конош̄'а*р сврстали смо у четврту ЛСГ на основу лексикографског описа значења, односно доминантне значењске компоненте, али морамо напоменути да је граница међу члановима треће и четврте групе веома танка. Концепт несташне особе у неким сегментима се поклапа са концептом враголасте особе. Критеријум за поделу је граница друштвено прихватљивог модела понашања, односно степен субјективне оцене.

[125] Иако *ш̄алав* личи на наш придев, семантички и фонетски се слаже са новогрчким *παλαβός* „луд, сулуд“ (Skok II: 592). Са значењем какво има у призренском говору налази се још у македонском (*ш̄алави* „1. немирен, буен, бесен; 2. луд, безумен“, РМЈ) и бугарском језику (*ш̄а́лав* „игрив, буен, немирен“, РБЕ).

опанке“ (могуће ’брз’, ’окретан, ’вешт’, ’хитар’), јер веза између основног и метафоричког значења свакако има локални карактер, с обзиром на то да је значење „несташко, немирко“ непознато осталим народним говорима.

Семантички су комплексније именице *аѿајник, бел’ајник, бел’аџ’ија* и *врагош*, дефинисане семемом „дете које чини штету“ (Чемерикић), при чему су семе ’немиран’, ’несташан’ имплициране у самом садржају. Продуктивним творбеним формантом *-ник* од турских именичких основа настали су *аѿајник* (*аѿаја* „штета, несрећа“ > тур. *hata*) и *бел’ајник* (*бел’аја* „несрећа, беда, зло“ > тур. *belâ*). Домаћа је творба облик *бел’аџ’ија*, од исте основе као и *бел’ајник*, са којим је у синонимској корелацији. У односу детерминације са осталим члановима је изведеница *врагош,* мотивисана секундарном семантиком лексеме *враг* у овом говору. Формално обележје, суфикс *-ош*, и семантичка компонента негативне оцене умањују степен синонимности међу релативним синонимским паром *враг* и *врагош.*

У ову семантичку категорију сврстали смо и именице *небиѿник, небиѿко, ѿуѿарак, ѿуѿаракл’ија, л’аѿер, невр ѿикуч’а, несвр ѿикуч’а, несѿреч’а*, које Чемерикић дефинише синонимима „мангуп, скитница“. Семски комплекс лексеме *мангуѿ* садржи сему ’скитница’ (према РМС), која се може раставити на компоненте ’особа’, ’лутати’, ’стално’. Испоставило се да је ова сема веома продуктивна у дијалекту, па је доминантна у семском саставу nomina attributiva за именовање особа које „немају мира“. Префиксално-суфиксалним начином творбе настали су облици глаголског порекла *небиѿник* и *небиѿко*, највероватније мотивисани клетвом *не биднаја…* и импликационом семом која је условила значење деривата (клетви претходи неки непримерени облик понашања особе којој је упућена, у овом случају скитање без дозволе старијих или какав несташлук). Пејоративним сложеницама *невр ѿикуч’а* и *несвр ѿикуч’а* номинује се особа која не мари за дом, која воли да скита. Мотиватор значења је глагол *вр ѿи* (прасл. **vьrteti, vьrtjǫ*), у дијалекатском значењу „задржава на једном месту“, односно његов перфективни облик *свр ѿи*, са рекцијском допуном *куч’а* у функцији конкретизатора (*не може да свр ѿи у куч’у*). Одричним обликом особа се детерминише као носилац негативне особине. Онај који нема мира номинује се истокоренским турцизмима *ѿуѿарак* и *ѿуѿаракл’ија* (тур. и дијал. *tutarak* „епилепсија“, герундиј од *tutmak* „држати, ухватити, добити болест“ (Петровић 2012: 284)). Значење регистровано у Елезовићевом речнику „који се никако не смири, који једнако иде као бесомучан“ (Елезовић II: 352) оправдава место ових лексема у реду са синонимима интегрисаним семом ’скитница’. Особа која стално скита означава се и пејоративном лексемом *л’аѿер*. У оваквом облику и значењу реч егзистира на подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 526;

Букумирић 2012: 298), али нам њено етимолошко значење није познато.[126] Пејоративно је конотирана и метафора *нестреч'а*, која се секундарним семантичким садржајем односи на мангупа, скитницу. Метафоричко значење мотивисано је облицима понашања који потенцијално изазивају невољу, недаћу.

I. 3. б. Именице са хиперсемом 'несташна, немирна особа' и диференцијалним знаком 'женски пол' формирају синонимски ред: *беснул'а, манитул'а, палавица, палапурка, брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитница, sил'ивистра / цил'ивистра, шал'афа, антикрис, ц'авол'ица.*

Што си па ти, мори беснул'о, тако узбеснела? – Удри гу две-три завратнице тејзи беснул'е, па ч'е се смири.

Што си узбеснела, мори манитул'о? – Тејзи манитул'е л'и збориш?

Отварај оч'и и гледај како работаш, палавицо. – Не л'и гу знаш што палавица је она.

Узе тујј палапурку те се укьнач'и. – Тој млац'ејо девојч'е гу је јена палапурка што гу нема. – Враг ти тујј палапурку изеја.

А што работу ч'екаш од тејзи брл'ивице? – Ч'ути барем ти, брл'ивицо брл'ива.

Тејзи бел'ајнице Санде л'и нац'е да дадеш? – Бел'ајница на матер. – А, ти, мори бел'ајницо, ч'е ме упамтиш!

Куч'у ни растури тај натемница попадија. – Смири се, мори натемницо, зе ч'е те избијем, бога ми.

Тај небитница мајкина Тач'е.

Прави се sил'ивистра.

Тој л'и је жена тај његова шал'афа.

Девојка гу је жив антикрис.

Што ц'авол'ица је она!

Пејоративним суфиксом *-ул'а,* од придевских основа, изведени су експресиви *беснул'а* и *манитул'а.* Семантички еквиваленти су им именице на *-ица*: *брл'ивица, палавица, натемница*, *бел'ајница* и *небитница*. Анализирани примери показују да је у категотији женских лица најпродуктивнији суфикс *-ица,* чија је примарна функција моциона, а пејоративни карактер поприма у додиру са пејоративном творбеном основом. Метафоризацијом су обликована значења лексема *антикрис* и *ц'авол'ица*. Према *натемник* и *небитник* настали су облици за женски род *натемница* и *небитница*. Јединица *ц'авол'ица* метафоричком семантиком нагиње периферији ове лексичко-семантичке групе и приближава се лексичком скупу којим се номинује вра-

[126] У осталим говорима призренско-тимочке зоне јавља се у морфолошким ликовима *љапа, љапша, љапча,* са изразито пејоративном семантиком „неугледан човек" (Митровић 1992: 203; Жугић 2005: 185). У македонском језику облик *лапе* погрдан је назив за момка (ДРМЈ).

голаста особа. Интегрално-диференцијална сема ’кађиперка’ присутна је у лексемама *sил’ивисшра / џил’ивисшра* и *шал’афа*. Немирни дух, склоност несташлуцима и скитању негативно су оцењени и лексикализовани пејоративима за женска лица, јер у већој мери изражене ове особине темперамента не приличе женској особи.

I. 4. ЛСГ именица са хиперсемом ’враголаста особа’

I. 4. Значењске компоненте ’враголаст’ и ’духовит’ у семантичкој структури једног броја nomina attributiva условиле су формирање посебне лексичко-семантичке групе именица, која се, према семи пола, грана у две антонимске подгрупе.

I. 4. а. Враголаста и духовита мушка особа номинује се релативним синонимима *обесе̏ник, жел’е̏зник, коно̏пч’ар, ч’а̏пкун / ч’а̏пкьн, шалџ’и̏ја, зе̏взек, мајшапч’и̏ја, маскарџ’и̏ја, сојшарџ̏ија меракл’и̏ја, џ’умбусч’и̏ја / џ’умбусџ’и̏ја,* са дијалекатским доминантама *обесеник* и *шалџ’ија*.

Шшо обесе̏ник је шај шво̏ј Дра̏ги. – Мо̏ре обесени̏ку, се̏ди му̏дро зе ч’е ше избу̏јем. – Од шо̏га Шурди̏нога обесени̏ка л’и си шо̏ј науч’и̏ја?

Шшо жел’езни̏ка си̏на и̏ма, бо̏г да ч’у̏ва! – Мо̏ре, жел’езни̏ку, сми̏ри се зе ч’е ше избу̏јем.

Шшо гу је си̏н коно̏пч’ар ч’и ч’у̏вај бо̏же. – Мо̏ре, ши̏ коно̏пч’а̏ру, се̏ди му̏дро зе ч’е ше избу̏јем.

Сьс шо̏га ч’а̏пку̏на л’и си на̏ша да се дру̏жиш? – Ча̏пкьн де̏ше ми је.

Го̏л’ем шалџ’и̏ја је о̏н.

Зе̏взек бе̏ше ша̏ј на̏ш да̏ја.

Од Л’у̏бе дрва̏ра по̏ мајшапч’и̏ју ч’ове̏ка не̏сьм виде̏ја.

Е̏, попуца̏смо смеја̏ч’и се сьс оно̏га маскарџ’и̏ју Л’у̏бу Дрваро̏вога.

Од ње̏га по̏ меракл’и̏ју ч’ове̏ка не̏ч’е на̏џ’еш.

Лексичким јединицама *обесеник* и *шалџ’ија* дефинисана су значења осталих чланова ове групе. Семантичка компонента ’враголаст’ доминира у значењској структури јединица *обесеник, коно̏пч’ар, жел’езник* и *ч’а̏пкун / ч’а̏пкьн. Обесеник* је девербативна именица са наставком *-ик* (дијалекатски еквивалент стандардном *-јак*) и може се сматрати творбено-семантичким дериватом, који је као nomina attributiva остварен у метафоричкој реализацији, која постаје основна у призренском говору.[127] Основно значење лексеме *коно̏пч’ар* потпуно је потиснуто конотативним садржајем, и у Призрену се ова лексема употребљава само у значењу „обешењак, спадало“.[128] Метафором је индуковано значење лексеме *жел’езник,* развијено од покрајинског

[127] Фигуративно значење речи *обешеник* Елезовић даје описно: „који је по својим поступцима заслужио вешала“ (Елезовић II: 3).

[128] Елезовић, такође, бележи значење „обешењак, спадало“ као основно. Занатлија који израђује конопце на Косову и Метохији назива се *ужар* (Елезовић I: 309).

еуфемизма за ђавола (РСАНУ V: 333). Из турског језика позајмљена је лексичка јединица са богатим семским саставом *ч'ашкун / ч'ашкьн* (тур. *çapkın*) и у призренском идиому добија карактер атрибутивне именице којом се денотира обешењак, мангуп, лола, дангуба. Делом семске структуре, који сматрамо доминантним, прикључује се семантичком језгру ЛСГ са хиперсемом 'враголаста особа'. Појмовне вредности лексема са обележјем особине темперамента *шалџ'ија, зевзек, мајташч'ија, маскарџ'ија* и *сојташарија* семантички су интерпретиране синонимом „шаљивџија" (Чемерикић). Код ових именица преовлађује сема 'духовит', тако да оне граде однос релативне синонимије са осталим елементима скупа који су семантички веома блиски (*обесеник, конош'ар, жел'езник* и *ч'ашкун / ч'ашкьн*). У синонимском низу са доминантом *шалџ'ија* преовладавају турцизми. Именички деривати *шалџ'ија, мајташч'ија, маскарџ'ија* мотивисани су именицама *шала*, *мајташ* (тур. *maytap* „шала") и *маскара* (тур. *maskara* „шала"), чији се семантички садржај турским суфиксом *-џ'ија* приписује особи као позитивна психичка карактеристика. *Зевзек* (тур. *zevzek*) и *сојташарија* (тур. *soytarı*) турски су називи за онога који воли да се шали, који је весео и духовит. У ову подгрупу иде и синонимски пар *меракл'ија* (тур. *meraklı*) и *џ'умбусч'ија / џ'умбусџ'ија* (тур. *cümbüş*), у чијем семском саставу доминира сема 'весељак', што се уклапа у концепт враголастог и духовитог човека.

На основу лексичког корпуса којим се именује враголаста мушка особа можемо закључити да припадници говорне заједнице толеришу обешењаштво, да окружење прихвата екстровертне психолошке типове јер су они иницијатори друштвених збивања и махалских прича, па отуда благонаклон став заједнице према особама спремним на шалу, што се на наивној језичкој слици човека рефлектује кроз номинацију позитивне субјективне оцене.

I. 4. б. Лексеме које у свом семантичком садржају имају хиперсему 'темперамент', интегралну сему 'враголаста особа' и дистинктивну црту 'женско' су *обесени̇ца, жел'езни̇ца, маскарџ'и̇ка.*

Искида̇смо од сме̇ сьс ту̇ј теза-Анџ'уши̇ну обесени̇цу.

Од Бошкини̇це Дрнато̇ве по̇ маскарџ'и̇ку же̇ну о̇ч'и не̇ ми виде̇л'е.

Ѝди ви̇кај ту̇ј жел'езни̇цу!

Поред заједничке архисеме, ове јединице садрже исте семе нижег ранга ('враголаста', 'духовита', 'женска особа') и имају исту експресивну и употребну вредност. Као еквиваленти именицама мушког рода на *-ик* моционим суфиксом *-ица* формирани су облици женског рода *обесеница* и *жел'езница,* а према *-џ'ија* формантом *-џ'ика* настао је првостепени дериват *маскарџ'ика,* којим се денотирају женске особе као носиоци карактеристичних психичких особина. Особе сангвиничког типа темперамента, са цртама као што су духовитост, веселост, шаљивост, оцењене су позитивно, што на творбеном нивоу

номинационих јединица није транспарентно, али се на семантичком плану експресивна компонента потенцијално назире и спада у тип контекстуалних сема. Знатно бројнији инвентар лексема за номинацију враголасте мушке особе показује да социјум обешењаштво као пожељну особину приписује мушком делу популације, а да је шеретско понашање жена и девојака допуштено и прихватљиво искључиво у затвореним и интимним круговима, и то унутар породице или у женском друштву.

I. 5. ЛСГ именица са хиперсемом ’брбљива особа’

I. 5. Темперамент се испољава и преко начина говорења. Према колективној представи брбљивост је особина својствена женским особама, што се у оквиру ове лексичко-семантичке категорије испољава несразмерним односом лексикализованих јединица мушког и женског рода. У Чемерикићевом речнику од укупно једанаест лексема са хиперсемом ’брбљива особа’, шест је женског, четири су мушког рода и једна је двородна именица. Притом, блага семантичка диференцијација постоји. У семском комплексу већег броја семема којима се дефинише брбљива женска особа, експлициран је квантификатор ’много’ уз глагол ’прича’, док је код nomina attributiva мушког рода акценат на садржају говорења. С обзиром на сему пола, јединице ове ЛСГ формирају две подгрупе.

I. 5. а. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’брбљива особа’ и диференцијалном семом ’мушки пол’ обухвата јединице *бр̏л’а, зборл’и̏вац** (СДА), *жуга̏вац, опа̏дник, горореч’ник*.

Пу̏шти га нека збо̏ри, зна̏ш да је бр̏л’а.

Та̏ј жуга̏вац Шу̏рдин.

Што̀ ме не опа̏даш ти, опадни̏ку ни је̏дьн?

Де̏, мо̀ре горореч’ни̏ку, затво̀ри јемту̏т те̏ј тво̀је пога̏не у̏ста. – То̀га горореч’ни̏ка у̏дри пре̏ко у̏ста да му до̀ц’е па̏мет.

Деривативним супстантивима *брл’а* и *зборл’ивац* идентификује се мушка особа која много и свашта прича. Девербативна именица *брл’а* ономатопејског је порекла. Другостепени дериват *зборл’ивац* има сложену творбену структуру. Семантички садржај ове атрибутивне именице заснива се на појмовној вредности мотивног придева. Сема нижег ранга ’оговара’ нијансира значење експресива *жугавац* и *опадник*. Од пејоративне придевске основе и неутралног творбеног форманта *-ац* изведена је номинација за брбљивца који непрестано клевета, оговара *жугавац*.[129] Са њим је у синонимској корелацији девербативни пејоратив *опадник,* мотивисан гла-

[129] Исто значење Букумирић региструје у говору северне Метохије за лексему *жуга* (Букумирић 2012: 157). Од ономатопеје (узвик за терање и вабљење гусака) развио се на косовско-метохијском ареалу глагол *жугат* са значењем „приговарати, наговарати, убеђевита“ (Елезовић I: 182; Skok III: 686), „дуго и безразложно причати, гњавити“ (Букумирић 2012: 157).

голом *опада*, који у дериват преноси целокупни семантички садржај „оговара, клевета“, при чему је атрибутивно значење именице уобличено удруживањем информација садржаним у творбеној основи и суфиксу „онај који оговара, клевета“ (Чемерикић). Њима се придружује атрибутивна именица *гороречʼник*, чија семантика упућује не само на особину темперамента (брбљивост), већ и на изражену негативну карактерну црту референта и друштвено неприхватљив облик понашања, а то су потреба и спремност да се саговорник увреди, повреди, понизи.

I. 5. б. Женска особа која пуно прича, брбљивица, торокуша номинује се именичким лексемама које стоје у парадигматском односу детерминације, градећи синонимски ред без јасно опредељене доминанте: *алапа̏чʼа, бр̏лʼа, лајави̏ца, тарала̏јка, жугави̏ца, опадни̏ца, гороречʼни̏ца.*

Ме̏не ми је па стра̏м што збо̏ри та̏ј алапа̏чʼа. – Оне̏зи ма̏лске алапа̏чʼе Султа̏не чʼе гу затво̏рим у̏ста јенту̏т.

Не мо̏ж да гу затво̏риш у̏ста те̏зи бр̏лʼе.

Ко̏ј, та̏ј Стефанки̏на лајави̏ца лʼи ти ре̏кла? – Те̏зи лајави̏це ни̏што не веру̏јем.

Бо̏г нека гу су̏ди те̏зи опадни̏це што ме о̏паде куд свекр̏ве.

Не зна̏ш гу што гороречʼни̏ца је о̏на. – Мо̏ри, гороречʼни̏цо, што̏ сьм ти учʼини̏ла те си та̏ква сьс ме̏не?

Експресивним јединицама из ове подгрупе референту се приписују особине садржане у творбеним основама деривата и изражава висок степен пејоративности. Негативна оцена појачана је пејоративним суфиксима у примерима *алапачʼа* и *таралајка*. Етимолигију *алапачʼа* Скок изводи од турског *(х)алах*, преко *алакат* на Косову „лармати, грајати“ (Skok I: 24). Непотпуно је етимолошко тумачење дијалектизма *таралајка,* за који претпостављамо да је у вези са *дарабуком,* односно *тарлабуком*, турским музичким инструментом од печене земље са два отвора (Skok I: 371). У оба случаја реч је о ономатопејском пореклу и метафоричком преносу значења. Конотативно значење добијено је развијањем компоненте ʼбукаʼ и асоцијативним повезивањем са галамом коју производи особа која непрестано прича. Таква особа је погрдно маркирана пејоративним наставцима *-ачʼа* и *-ајка*. Метафоричку творбену основу има и пејоративна лексема *лајавица*, другостепени дериват са придевом пренесеног значења у основи, мотивисаног секундарном семантиком глагола *лаје*. На семантичкој периферији лексеме *лајавица* појављује се сема ʼклеветаʼ, која је у самом језгру семске организације лексема *жугавица* и *опадница.* Спремност да у директној комуникацији изговори тешке, увредљиве речи карактерише женску особу означену лексемом *гороречʼница*, коју због такве карактерне особине колектив оцењује као непожељног учесника говорног чина. Творбени формант *-ица* у ова четири примера моциона је ознака рода, али у контакту са пејоративним осно-

вама поприма пејоративни карактер и гради именице изразито негативне субјективне оцене.

I. 6. ЛСГ придева са хиперсемом ’чудан’

I. 6. Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом ’чудан’ обухвата три лексичке јединице којима се обележава особа коју друштво перципира као неприлагођену, која се понаша другачије од осталих, која се по нечему разликује од других. Придевске лексеме којима се описује особа која изазива чуђење осталог дела колектива су семантички еквиваленти *аџ’аӣ, ӣч’меӣ* и *ӣуаф*.

Ӣ, мо́ре ч’ове́ку, шӣо си ӣа и ӣӣ аџ’а́иӣ. – Бе́ше аџ’а́иӣ, а́ма ськ се ӣо́ аџ’а́иӣ уч’ини́ја. – И на́ша ӣоӣади́ја би́ла аџ’а́иӣ же́на.

Ӣч’меӣ ч’о́век бе́ше, бо́г да га ӣро́сӣи.

Ӣ, мо́ре ч’ове́ку, шӣо ӣуаф си ӣа и ӣӣ, ка да не́ знаш шӣо је мла́дос. – Ӣуаф же́на бе́ше и ӣа́ј Ца́ја ӣоӣади́ја, бо́г да гу ӣро́сӣи.

Значење турских придева *аџ’аӣ* (тур. *асауір*), *ич’меӣ* (тур. *hikmet*) и *ӣуаф* (тур. *tuhaf*) у српском призренском говору Чемерикић интерпретира семемом „чудан, чудноват“. Турцизми имају идентичну семантичку и употребну вредност и служе за квалификацију особа које се начином понашања не уклапају у прототипичан сценарио, који живе „мимо света“. Колективна свест детектује необичан животни стил који јој је недокучив, тајанствен, недовољно јасан, а људе који се неочекивано понашају етикетира као особењаке и чудаке.

I. 7. ЛСГ именица са хиперсемом ’брза, непромишљена особа’

I. 7. Карактеристичне црте темперамента су брзина и снага реаговања (Hrnjica 2003: 280). Особа која брзо, пренагљено реагује и без размишљања доноси одлуке у призренском идиому квалификује се номинационим јединицама које се у зависности од семе пола гранају у две подгрупе.

I. 7. а. Именице са хиперсемом ’брза, непромишљена особа’ и диференцијалном семом ’особа мушког пола’ су семантички еквиваленти *безгла́вник, немисл’е́ник, немисл’е́нко* и *кра́сник*.

То́га безглавни́ка л’и си ӣраӣи́ла да ӣе ӣослу́ша? – Шӣо́ ч’и́ниш ӣо́ј, ӣи́ безглавни́ку безгла́ви?

Де́, мо́ре немисл’ени́ку немисл’е́ни.

Семантичка дефиниција ових лексема сведена је на доминантну сему ’непромишљен’, која имплицира компоненте ’несмотрен’, ’пренагљен’, ’брзоплет’. Са творбеног аспекта, у три случаја ради се о префиксално-суфиксалним сложеницама и једном деривату. Метафоризацијом је трансформисано значење композита *безглавник*, са одричним префиксалним чланом који суге-

рише одсуство појмовне вредности изражене другим делом, која из физичке прелази у психичку сферу човековог бића, изражене именицом *глава*, односно њеним пренесеним значењем. Суфиксацијом се сигнификује мушка особа као референт психичке особине лексикализоване слагањем. Истим поступком, али без конотативне компоненте, настале су једнокоренске сложенице *немисленик* и *немисленко* од глаголске основе, префикса са одричном семантиком и синонимским наставцима за означавање носиоца особине мушког рода. Деривацијом је добијена именица *красник,* од придевске основе и суфикса *-ик*, са иронично преобликованим значењем мотивне речи. Колерици и сангвиници, као типови темперамента којима су својствени овакви облици понашања негативно су вредновани од стране колектива. То се језички манифестује експресивном, односно пејоративном нијансом у значењу.

I. 7. б. Опозитни лексички скуп са истом хиперсемом окупља именице женског рода *безглавни́ца* и *немисл'ени́ца*.

Рабо̀ша, а̀ма све̏ на̀опако, ка нико̀ја безглавни́ца. – А ши, безглавни́цо безгла̀ва, ч'е̏кај са̀мо док ше уфа̀шим.

Немисл'ени́ца је о̀на, ч'е исшру̀је рабо̀шу.

Семска организација синонимског пара садржи исте значењске компоненте као паралелни облици мушког рода, осим дистинктивне ознаке пола.

I. 8. ЛСГ придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив'

I. 8. Сангвиничке црте темперамента препознајемо међу придевским лексемама којима се описује окретна, брза, хитра, отворена, сналажљива, вешта, разборита особа. Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив' интегрише језичке јединице *окре̏шан, ошре̏сан, љ̀к, а̀ч'ук, ч'е̏скин, мѝсл'ен*, са доминантом *окре̏шан*, којом су дефинисани остали чланови синонимског реда.

Од Јова̀на Ма̀це по окре̏шнога не̏ч'е на̀ј'еше. – Окре̏шно ѝскоч'и шо̀ј дево̀јч'е.[130]

Ошре̏сна ѝскоч'и ша̀ј Ро̀са Грбѝна. – Бра̀ш му је по ошре̏сан.

Љ̀к ч'о̀век, за све̏ је е̏рбаш.

Дево̀јч'е гу, мло̀го гу је а̀ч'ук. – Што а̀ч'ук мо̀мч'е ѝскоч'и она̀ј Тофѝл'ов шу̀шкун.

Ч'е̏скин ши је о̀вој де̏ше.

Мисл'е̏ну жену узе̏ја.

Придеви *окреш̄ан* и *ошресан* удаљавају се од етимолошког значења глагола од којих су настали и у овом говору атрибутивно се приписују енергичној, жустрој, предузимљивој, сналажљивој особи. У семантичкој

[130] Према усменој сугестији проф. Младеновића, могуће да је придев *окреш̄ан* нанос из књижевног језика.

корелацији са њима је метафоричка јединица *льк,* која се односи на онога који са лакоћом обавља послове, који је брз и вешт. Синонимски ред обогаћен је придевима преузетим из турског језика *ач'ьк* (тур. *açık*) и *ч'ескин* (тур. *keskin*). Придевска лексема *ач'ьк* овој лексичко-семантичкој групи припада само делом своје семантичке структуре и то оним који реализује значење из сфере психичких особина. Основна семантичка реализација односи се на домен боја, а у једној од секундарних реализација придев *ач'ьк* означава отворену, окретну, разбориту особу. Индеклинабилни придев *ч'ескин* фигурира секундарним етимолошким значењем, које у призренском говору постаје примарно „вредан, хитар, брз" (Чемерикић).[131] Облик партиципа *мисл'ен* користи се за квалификовање разборите, промишљене особе, тако да фигурира на периферији ове лексичко-семантичке групе.

I. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа'

I. 9. Лексичко-семантичкој групи именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа' припадају елементи који граде парадигматски однос синонимије *sunsuфа, јагу̏л'а, п̄ел'и̏ван*.

Шт̄о јѐна sunsuфа гу је т̄о̀ј ст̄арѐјо дево̀јч'е
Нѐч'е му би̏дне ни̏шт̄о, јагу̏л'а је о̀н, ч'е измр̀да.
Ѐ, не мо̀же т̄а̀ко, за т̄у̏ј рабо̀т̄у ја̀ сьм п̄о̀ п̄ел'и̏ван от̄ т̄ѐбе.

Дистинкција по полу присутна је само у првом примеру, док су преостале две лексеме двореферентне. Лексеми *sunsuфа,* чије етимолошко значење са синхронијског становишта не можемо прецизно утврдити, одговара семема „бистра, довитљива, окретна женска особа".[132] С људском референцијом јављају се атрибутивне именице *јагул'а* и *п̄ел'иван*, које секундарном семантиком квалификују сналажљиву, окретну особу. Семантичка трансформација заснована је на продуктивној значењској компоненти садржаној у примарној семантичкој реализацији. У примеру *јагул'а* метафорички пренос индукован је семом покретљивости речне рибе, начином њеног кретања, односно семом вештине циркуског артисте у другом случају. Чланови овог лексичког скупа експресивно су нијансирани и позитивно конотирани.

I. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'трома особа'

I. 10. Флегматичном типу темперамента припадају особе које споро и слабо реагују, а које су означене дијалектизмима *т̄ут̄уни̏ца* и *вла̀ч'а*.

[131] Овако је на ширем подручју косовско-метохијског ареала (Елезовић II: 362; Букумирић 2012: 625).

[132] Могућа је претпоставка да се ради о називу преузетом из турске ботаничке терминологије (тур. *zenğebil*) за зачинску биљку ђумбир. У том случају реч је о семантичкој деривацији, односно замени фитоморфне архисеме антропоморфном.

Однéси овéјзи ѿуѿуни́це, мр̏зи гу да се ди́гне.

Мр̏зи га, вла́ч'у, и шѿо се роди́ја. – Развуч'éна вла́ч'а је о̀на, е вра̀к гу годи́не изéја.

Денотативни семантички садржај „трома, безвољна особа“ и конотативне значењске компоненте упућују на закључак да су носиоци карактеристика флегматичног темперамента негативно оцењени и да нису нарочито занимљиви призренској језичкој личности. Значење лексеме *ѿуѿуница,* настале од именице *ѿуѿун*, мотивисано је смиреношћу онога који пуши и ужива у дувану. Глаголску основу има лексема *влач'а,* а њена секундарна метафоричка семантика, којом упливава у сферу психичке карактеризације човека, почива на семи начина вршења радње, односно на асоцијативној вези између влачења вуне и успорених покрета троме особе.

I. 11. ЛСГ придева са хиперсемом 'умиљат'

I. 11. У лексичко-семантичку групу придева са хиперсемом 'умиљат' интегрисане су лексеме *ми́ја, мило̀сѿив, благо̀сѿив* и *кро̀ѿак*.

Мло̀го је ми́ја Са̀ндин младожéња. – И сéнка гу је ми́ла ѿéјзи дево̀јке.

Зéѿ гу је вр̏ло мило̀сѿив. – Сѿарéја је по̀ милосѿи́ва зе млаџ'éја.

О̀ѿаџ му, бо̀г да га про̀сѿи, би́ја мло̀го благо̀сѿив. – Та̀ј млаџ'éја алка-Цави́на сна̀а по̀ благосѿи́ва зе ѿа̀ј сѿарéја.

Мло̀го је кро̀ѿка ѿа̀ј девојч'и́ца. – Кро̀ѿак ч'о̀век бéше.

Категоријалну вредност лексема одређује дијагностичка (заједничка) компонента 'умиљат', која је надређена семама нижег ранга 'мио', 'љубак', 'пријатан', 'благ'. Прост је придев *мија, милосѿив* и *благосѿив* су другостепени деривати са именичком творбеном основом и суфиксом *-ив*.[133] Једнозначењска је реч *кроѿак* „благ, миран, племенит“. Особине изражене овим придевским лексемама позитивно су вредноване, тако да синоними и кохипоними *мија, милосѿив, благосѿив* и *кроѿак* садрже сему позитивне субјективне оцене.

I. 12. ЛСГ придева са хиперсемама 'осећајан / безосећајан'

I. 12. Придевске лексеме које припадају семантичкој категорији емоционалности успостављају антонимску релацију на основу квалитативности семантичког садржаја. Заједничко обележје им је то што кореспондирају са концептуалним вредностима које припадају домену емоција, али заједничко

[133] „Придеви на *-ив* у свом семантичком садржају немају компоненту фреквентног, лаког, брзог испољавања особине коју означавају, већ они просто значе опскрбљеност особином“ (Драгићевић 2001: 104).

опште својство развијају у два опозитна пола, позитиван и негативан. Особа способна да осећа и да изражава осећања, која је осетљива за друге, позитино је вреднована од стране колектива. У структури значења јединица којима се означава човекова осећајност заступљене су компоненте које развијају опозитну вредност, осликавајући дуалистички принцип човековог емоционалног устројства. Типичан парадигматски однос међу елементима датог скупа је антонимија, а у оквиру поларизованих страна лексеме међусобно ступају у синонимски однос.

I. 12. 1. Концепт осећајног човека лексикализује се придевским јединицама*, бри̏жан, ајѐтл'ив, гајл'ел'и̏ја*, *дертл'и̏ја, жало̀стив, срч'обо̀л'ан, пла̀ч'кив*, са стожером *брижан / брижњн.*

Овѐј дњо̀ве аџ'а-Џ'о̀џ'а ми се ч'и̏ни мло̀го бри̏жан. – Ч'еса̀тльк, па је бри̏жан ка̀ко да изра̀ни толи̏ко дѐцу. – Бри̏жна је, веселни̏ца, за си̏на што нѐ гу писа̀ја јо̀ш. – Дево̀јч'е гу је бри̏жно за му̏жа што оти̏ша у во̀јску. – Бри̏жан о̀тњц.

Та̀ј мла̀џ'ај по̀ гу је ајѐтл'ив зе та̀ј ста̀рај. – Мло̀го је она ајетл'и̏ва за својшти̏ну. – Та̀ко се ајетл'и̏во роди̏ло, мо̀ри ма̀јко. – Бегендису̏је ми се што су гу и дѐца ајетл'и̏ве.

Што̀ ти је, мо̀ре ч'овѐку, те си та̀ко гајл'ел'и̏ја од саба̀јл'е? – Гајл'ел'и̏ја је сироти̏ца за дево̀јч'е што гу се уда̀ло та̀ко, што гу се оцрни̏ло.

Мло̀го је дертл'и̏ја, о[д] дѐрт се до̀ри земл'оса̀ја у л'и̏це.

Ми̏та је по срч'обо̀л'ан зе Ми̏лан. – Та̀ј ста̀рај па нѐ, а тѐј двѐ млаџ'ѐји мло̀го су срч'обо̀л'не за мѐне. – Срч'обо̀л'на је ка сва̀ка сѐстра за бра̀та. – Дѐца гу су мло̀го срч'обо̀л'не за мѐне. – Ста̀рај му си̏н и̏ч' нѐје срч'обо̀л'ан за својшти̏ну.

Појмовна вредност изказана синонимским редом је брижност, забринутост за друге. Оваква врста осећања испољава се у односу према другим људима, најчешће ближњима. С обзиром на репертоар лексема, осећајност која се манифестује кроз бригу о другоме високо је вреднована и као емоционално својство човека позитивно оцењена. Компонента субјективне оцене чини саставни део семног потенцијала придева којима се описује осећајна, осетљива особа. Носећа компонента значења ’брижан, забринут’ одредила је категоријалну вредност чланова лексичко-семантичке групе. Хиперсема ’осећајан’ и интегрално-диференцијална сема ’брижан, забринут’ чине идентификатор лексема *брижан / брижњн, ајетл'ив, гајл'ел'ија*, *жалостив, дертл'ија.* Семантички садржај мотивне именице *брига* „осећање неспокојства, узнемирености због некога или нечега“ преточен је у деривирани придев *брижан* којим се описује човек као носилац наведене особине. Девербативум *ајетл'ив* у семској структури садржи главно семантичко

обележје глагола *аје* „мари, брине“, од којег је настао (Skok I: 648).[134] Суфикс *-л’ив* има значењску специфичност, истиче компоненту фреквентног испољавања радње садржане у творбеној основи. Са домаћим придевима *брижан* и *ајетл’ив* семантички кореспондира турцизам *гајл’ел’ија* (тур. *gayleli*), преузет као готов дериват (од тур. дијал. *gayle* „брига“). Компонента ’брижан’ саставни је семантички елемент примарне реализације турског непромењљивог придева *дертл’ија* (тур. *dertli*) са семантичким садржајем квалитативног типа „брижан, тужан, жалостан“. Диференцијална сема ’саосећајан, мека срца’ доминантна је у значењској структури придева *жалостив* и *срч’обол’ан*. Придев *жалостив* Чемерикић интерпретира семемом „самилосан, саосећајан“. Блиског значења је сложено-суфиксални придев *срч’обол’ан* „болећив, осетљив према својим ближњима“. Допунска семантичка компонента која спецификује значење ове придевске лексеме је ’према ближњима’. Са творбеног аспекта, реч је настала слагањем именице *срце* и глагола *бол’и*, односно од њега изведеног придева на *-ан*, где *срце* има духовну концептуалну вредност. Овој категорији придева придружили смо лексему *плачк’ив,* мотивисану дијалекатским ликом именице *плач – плач’ка* и творену суфиксом *-ив,* којом се описује особа која често плаче. Битан семантички елемент у значењу придева је квантификативна компонента значења која особу квалификује према фреквентности испољавања радње. На појмовном плану, плачљивост можемо повезати са појачаном осетљивошћу, претераном осећајношћу, што се на семантичком нивоу манифестује импликацијом семе ’осећајан’ у семантичком садржају придева *плач’див.* Експресивна компонента значења није наглашена, осим у лексеми *срч’обол’ан*, јер се позитиван принцип, осећајност, емпатија и брига за другога, иако високо на скали друштвених вредности, перципира као нормално, прототипско понашање, што се у језику рефлектује лексичким средствима којима нису потребне додатне премисе значења.

I. 12. 2. Опозити придевима са хиперсемом ’осећајан’ су придеви негативне вредности: *бездушан, инса́фсьз* и *има́нсьз*.

Ка́ко мо́ж да би́днеш та́ко бездушан? – Свекрва гу је сиротице мло́го бездушна.

Од ње́га по инфа́нсьз ч’ове́ка не́ма га у на́шу ч’аршиу.

Од ње́га л’и, од то́га имансьза л’и ч’е́каш да ти помо́гне?

Хиперсема ’безосећајан’ повезује домаћи сложени придев *бездушан* и турске придеве *инфансьз* и *имансьз,* и као интегрална сема омогућава им да граде синонимске односе у оквиру подгрупе. Позитивна димензија семантичког садржаја лексеме *душа* негирана је префиксом *без-*, који носи

[134] Творбени формант је инфинитивна основа *ајет-*, што указује да ова реч није обликована у призренском говору где инфинитива нема, већ је као таква ушла у идиом из косовско-метохијских говора.

информацију о одсуству онога што значи основна реч у сложеници *бездушан.* У овом примеру префиксом се одричу аспекти темперамента личности као што су емоционалност, осећајност, осетљивост, а особа се карактерише као безосећајна, немилостива, немилосрдна. На исти начин човека квалификују и придеви турског порекла *инсафсьз* (тур. *insafsız*) и *имансьз* (тур. *imansız*), код којих је одсуство особине исказано постпозицијом *-сьз* (тур. *-sız*), која семантички одговара нашем префиксу *без-*. Лексема *инсафсьз* дословна је творбена семантичка турска варијанта домаћег облика *бездушни*к (од тур. *insaf* „срце, душа, осећање“ и *-sız* „без“ „без милости, осећања“). У примеру *имансьз* основа је из области ислама „вера“ (Skok I: 715), али је облик са постпозицијом на Косову проширио значење и ушао у домен психологије личности. Семски састав лексема одражава негативан став друштва према безосећајним особама што се језички испољава експресивношћу и негативном субјективном оценом.

У појмовној вредности и семантичким интерпретацијама психолошке сфере човека, категоријална компонента која интегрише лексеме у посебно субпоље јесте ’темперамент’. Надређени елемент семантичке структуре повезује јединице у дато лексичко-семантичко субпоље, а диференцијална сема високог ранга представља идентификатор који лоцира одређену лексему у уже спецификовану лексичко-семантичку групу. Лексичко-семантичка системска организација карактеристична је и за овај слој лексичког састава српског призренског говора. Лексичке јединице, придеви и именице, које смо ексцерпирали из Чемерикићевог корпуса, представљају важно средство карактеризације личности на основу урођених психичких особина које особа испољава у спонтаном понашању и које се процењују као природа, ћуд, нарав или, терминолошки, темперамент. С обзиром на то да ли се конкретна особина испољава у једној или више ситуација и у зависности од параматара оцењивања поступака, односно од контксте у којем се јавља, може се говорити о релативности особина, тј. перспективизацији. Најшири ниво перспективизације, наводи Р. Драгићевић, јесте општи ниво придавања особина, а ако се перспектива сужава значење лексема се специјализује (Драгићевић 2001: 241). У речничкој обради лексема нема семантичке дистинкције према типу перспективизације, па смо их у складу са тим анализирали.

Семантичко језгро субпоља чине лексеме које примарно денотирају човека као носиоца особине темперамента (*нарафл’ија, ујл’ија, ч’ефл’ија, ћевеч’ел’ија, намч’ор*, *напендек, нал’ећ, нал’ећник, нурсуз, нурсуска, бесник, палавац, палавко, аћајник, беснул’а, палавица, обесеник, брл’а, зборл’ивац, ац’аиć*, *ич’меć*, *ћуаф, кроћак, ч’ескин, брижан, ајећл’ив, гајл’ел’ија*, *жалосћив, бездушан, инсафсьз, имансьз*). Ближој периферији гравитирају јединице које са централним јединицама имају заједничку архисему (’чо-

век'), хиперсему ('психичке карактерестике'), сему вишег ранга ('темперамент') и интегралну сему (хиперсема ЛСГ), али се диференцијалним семама нижег ранга удаљавају од центра ЛСГ или се потенцијалним семама приближавају семантици једрених лексема (*весвесел'ија, далгал'ија, белаџ'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаија, напасник, бел'аџика, гадница, гадул'а, серсем, атајник, бел'ајник, бел'аџ'ија, небитник, небитко, туштарак, туштаракл'ија, л'апер, невртикуч'а, брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитн'ица, sил'ивистра, шал'афа, ч'айкун, шалџ'ија, мајтайч'ија, маскарџ'ија џ'умбусч'ија, жугавац*, *опадник, красник, мисл'ен, плач'кив, дертл'ија)*. Периферији припадају метафорички индуковане лексичке јединице (*огењ*, *свер, шебек*, *антикрис, враг*, *џ'авол, опанч'ур*, *нестреч'а*, *жел'езник, јагул'а, пел'иван, штуница*, *влач'а, лук, ач'ук*).

Међу њима, највећи је број изведеница, а најпродуктивнији суфикси за деривацију у овој семантичкој категорији су *-(н)ик* (*нал'етник, напасник, бесник, атајник, бел'ајник небитник, јужник, обесеник, жел'езник, опадник, безглавник, немисл'еник, красник)* и *-л'ија* (*нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, тевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија туштаракл'ија*, *меракл'ија, гајл'ел'ија*, *дертл'ија*) за грађење именица мушког рода; *-ица (гадница,, палавица, брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитница, џ'авол'ица, обесеница, жел'езница лајавица, жугавица, опадница, штуница*) за деривирање именица женског рода; *-ан* (*окретан, отресан брижан, срч'обол'ан, бездушан*) и *-(л')ив (милостив, благостив, жалостив, плач'кив ајетл'ив)* за извођење придевских речи. Високу продуктивност у овој категорији именовања показује турски наставак *-џ'ија* (*бел'аџ'ија, шалџ'ија, мајтайч'ија, маскарџ'ија, џ'умбусч'ија / џ'умбусџ'ија*). Мање је фреквентан облик за означавање референата женског пола *-џ'ика (бел'аџика, маскарџ'ика*). Нископродуктивни су неутрални суфикс *-ац* (*палавац, зборл'ивац жугавац*) и суфикси субјективне оцене *-ко* (*палавко, небитник, небитко немисл'енко*), *-ул'а (гадул'а, беснул'а, манитул'а*), *-ач'а* (*алапач'а*), *-ајка* (*таралајка*). Просте речи су углавном турцизми (*титиз џ'енабет, намчор, нал'ет, нурсуз, серсем, ч'айкун / ч'айкьн, шалџ'ија, зевзек, аџ'аит, ич'мет, туаф, ач'ук, ч'ескин*).

Снижени степен експресивности карактерише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом 'ћудљива особа', што се може објаснити тиме што је појмовна вредност лексичких елемената групе најближа општем схватању темперамента, односно нарави, ћуди. Експресиви пејоративне конотације доминирају у лексичко-семантичким групама именица са хиперсемама 'плаховита особа' (*намч'ор, напендек, нал'етник, бел'аџ'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаија, напасник*), 'брбљива особа' (*брл'а, жугавац*, *опадник*; *алапач'а, брл'а, лајавица, таралајка, жугавица, опадница*), 'брза, непромишљена особа' (*безглавник, немисл'еник, немисл'енко*, *крас-*

ник, безглавница, *немисл'еница*). Најразуђенија је конотативна вредност именица мушког рода са хиперсемом 'несташна, немирна особа', и креће се од изразито негативне пејоративног типа (*шушарак, шушаракл'ија, л'ајер, невршикуч'а, несшреч'а*), преко благо пејоративне нијансе (*бесник, ашајник, бел'ајник, бел'аџ'ија, ајалавац, небишник, врагош)* до деминутивно-хипокористичке експресије (*ајалавко, небишко; јужник, враг)*. Облици понашања који се сматрају примереним мушкарцима (несташлуци, скитање, шеретлук), женским особама не приличе, што је на лексичком плану негативно оцењено (*беснул'а, манишул'а, ајалавица, ајалајурка, брл'ивица, бел'ајница, нашемница, небишница, sил'ивисшра / цил'ивисшра, шал'афа, аншикрис, џ'авол'ица)*. Позитивном субјективном оценом означене су лексеме које припадају лексичко-семантичким групама именица са хиперсемама 'враголаста особа' (*обесеник, жел'езник, конојч'ар, ч'ајкун, шалџ'ија, зевзек, мајшајч'ија, маскарџ'ија, сојшарија, меракл'ија*) и 'окретна, сналажљива особа' (*sиnsифа, јагул'а, ајел'иван*) и придева са хиперсемама 'окретан, сналажљив' (*окрешан, ошресан, лук, ач'ук, ч'ескин*), 'умиљат' (*мија, милосшив, благосшив*) и 'осећајан' (*жалосшив, срч'обол'ан, ајлач'кив*). Експресивност и субјективна оцена којима су обележене поједине лексеме у већини случајева произилазе из експресивности творбене основе.

Концепт екстровертне личности представљен је лексемама неутралног значења, емотивно-експресивним јединицама и метафорички. Сегмент ванјезичке стварности који се тиче оних психичких својстава човека које долазе до изражаја у начину понашања, у одређеним ситуацијама, у односу према другима, представљен је језичким елементима који носе локалну специфику. Фокусирање пажње представника дијалекта на једну карактеристичну пожељну или непожељну црту прераста у главно обележје личности по којем је одређена особа перципирана у друштвеној заједници и одговарајућим језичким знаком обележена. Позитивно су процењени носиоци црта сангвиничког темперамента (ведри, враголасти, духовити, живахни, несташни, радознали, виспрени, проницљиви, окретни, дружељубиви, непосредни, осећајни, топли, простодушни). Сангвиничке црте темперамента препознајемо међу лексемама којима се именује окретна, брза, хитра, отворена, сналажљива, вешта, разборита особа. Ове особине углавном се приписују женама, јер се од жене у патријархалном друштву очекује да буде спретна и вешта у кућним пословима, брза и сналажљива у обављању свакодневних активности, довитљива у комуникацији, емоционално стабилна и флексибилна зарад одржања функционалних породичних односа. Сталоженост, промишљеност, вештина, сналажљивост цењене су мушке особине у традиционалном пословном свету. У Призрену, који је важио за привредно средиште на Балкану, држало се до материјалних и духовних вредности које су појединцу обезбеђивале висок социјални статус, а истакнута позиција у

друштву припадала је онима који су поседовали истанчане способности и афирмативне црте личности, што је допринело формирању прототипа урбаног пословног човека. Овакви типови пожељни су чланови друштва, па их заједница добронамерно прихвата, што се на језичком плану рефлектује великим бројем назива позитивне конотације.

Квантитативно се издваја и подргупа именовања колерика, који су експресивно означени семантичком компонентом негативне субјективне оцене. Број лексема, њихов формални и значењски састав, упућују на закључак да су Призренци испољавали висок степен негативне афективности према носиоцима својстава колеричког типа темперамента. Интензивно испољавање емоција, нагло и бурно реаговање, необузданост, бес, вербална и физичка агресивност, саможивост, нестабилност, плаховитост, непромишљеност, брбљивост непожељне су особине чије носиоце социјум не прихвата и вербално их маркира погрдним именима која садрже висок степен интензитета експресивности. Дијалекатској језичкој личности најмање су инересантни флегматични и меланхолични типови, који су по природи интровертни, окренути себи, тихи и повучени, па својим понашањем и реакцијама не нарушавају односе у заједници. Овакав став говорника на језичкој слици света манифестује се оскудном вербалном репрезентацијом.

Из угла вербалне репрезентације концепта темперамента на призренској језичкој слици света покушали смо да успоставимо везу са владајућим вредносним системом призренске језичке личности, понашајним обрасцима и пожељним моделима емоционалног реаговања у призренском друштву на почетку XX века, да расветлимо унутрашњу слику призренског човека и реконструишемо прототипични темперамент Призренаца (екстроверт – сангвиник). Лексичко-семантичка анализа језичких јединица из сфере психичке каратеризације човека пружа увид у лингвокултуролошке специфичности призренске језичке личности и омогућује реконструкцију пожељних особина темперамента (окретаност, спретност, сналажљивост, виспреност, духовитост, враголастост, стабиланост, емотивна уравнотеженост, промишљеност, разборитост, умереност у говору, умиљатост, смиреност, осећајност), али и препознавање психичких црта које, посматране у контексту основног одређења централне лексеме групе *нараф,* представљају прототипичне вредности темпераментног Призренца (ћудљив, променљивог расположења, плаховит, склон конфликтима, несташан, немиран), које припадају самом језгру концепта темперамента.

На основу субјективне оцене психичких особина добија се слика пожељних особина Призренца (окретан, спретан, духовит, враголаст, несташан) и Призренке (умиљата, осећајна, враголаста). Одступање од норме и социјално неприхватљиве особине услов су за формирање негативног суда и негативне субјективне оцене. Негативно су процењене

особе променљивог расположења, плаховите и свадљиве, брбљиве, непромишљене и безосећајне. Осећајност, окретност, отвореност, виспреност и духовитост високо су вредноване унутрашње особине човека међу Призренцима у прошлом веку.

I. 13. ЛСГ именица са хиперсемом ’осећање’

Емоционални развој један је од важних процеса у развоју личности који се одвија под утицајем сазревања и социјалног учења. Емоционалне реакције прате све човекове доживљаје, па су у психолошкој теорији дефинисане као „психички процеси којим вреднујемо сазнато, изражавамо субјективни однос према догађајима, особама и властитим поступцима“ (Brković 2000: 198; Радомировић 2003: 163). На психолошким основама базира се примарно семантичко одређење лексеме *осећање* стандардизовано у РМС семемом „1. а. начин душевног, психичког доживљавања у коме се испољава, очитује различит однос човека према бићима, предметима и појавама“ (РМС IV: 205), преко које се објашњава значење лексикографске јединице *емоција* „узбуђење, узбуђеност, осећање“ (РМС I: 851). Ако кренемо даље, видећемо да ’осећање’ улази и у опис значења глагола *узбудити* „1. а. изазвати, побудити јача осећања (у некоме), узнемирити, узрујати (некога); б. пробудити, изазвати уопште неко осећање, машту и сл“. Експлицитнију и директнију везу са осећањима остварује рефлексивни облик *узбудити се* „1. а. бити обузет јачим осећањем, узнемирити се, узрујати се; б. настати, појавити се, пробудити се, побудити се (о осећањима)“ (РМС VI: 444). Ако неутралишемо појачани интензитет емотивног реаговања исказан првим делом дефиниције значења лексеме *емоција*, у савременом српском језику *осећање* и *емоција* појављују се као функционални (терминолошки) синоними, па ћемо их у фрагменту који се односи на емоционалну сферу третирати као семантичке дублете.

Емотивност као сегмент психолошког устројства личности у великој мери одређује темперамент човека, јер се особине темперамента испољавају у емотивним реакцијама појединца на одређени стимулус. Стварносни стимулус представљају конкретне ситуације које провоцирају појаву емоција. У модерној когнитивистичкој теорији постоји протипични сценарио помоћу којег се емоције повезују са типичном ситуацијом или типом ситуација где се осећање јавља (Драгићевић 2007: 96). Као један од метода за испитивање апстрактних ентитета Р. Драгићевић предлаже модел А. Вјежбицке, која заступа став да је разумевање прототипичне емоције немогуће независно од ситуације. Истражујући прототипични сценарио туге, Вјежбицка полази од чињенице да се људске емоције разликују од језика до језика, од културе до културе, али имају и много тога заједничког, а те универзалне елементе Вјежбицка назива примитивима. Примитиви су базични концепти (кон-

цепт доброте, туге, жеље, тела, знања, осећања) које деле сви језици и који чине природни семантички метајезик (Драгићевић 2007: 102). Универзални аспект емоција очитује се на наивној слици света, на којој се истовремено одсликава и посебна етнопсихологија социјума.

За концептуализацију емоција веома је важна веза између емоција и телесних манифестација до којих доведе. Емоције можемо конкретизовати и разумети преко појмовних метафора као механизма мишљења. Метафоре за емоције обично су метонимијски условљене, а та каузалност заснива се на органским и бихејвиоралним испољавањима емоција. Свака емоција има три компоненте: физиолошке промене, промене у спољашњем понашању, субјективни доживљај емоција.[135] Субјективни доживљај емоција односи се на доживљаје пријатности и непријатности, зато постоји подела на пријатне и непријатне, односно позитивне и негативне емоције. Према параметру чулног надражаја, тј. према хедонистичком тону или осећају напетости, лексика емоција се конфронтира и окупља око супротних полова лексичко-семантичког субпоља. Биполарна структурна организација лексичко-семантичке групе именица са надређеном компонентом ’осећање’ темељи се на базичној класификацији емоција у психологији на позитивне и негативне. На основу критеријума усмерености осећања, лексика која прати емоционална стања човека распоређена је у уже тематске блокове – емоције које се односе на чулно дражење, емоције према себи, емоције према другима. Даља сепарација емоционалних доживљаја прати интензитет осећања од сасвим слабог расположења, преко снажних афеката и необузданих страсти до трајних комплексних сентименталних диспозиција. Лексички корпус којим располажемо пружа нам вербални интрументариј који покрива читаву скалу емоционалних доживљајних квалитета, који одговарају психолошкој систематизацији емоционалних реакција: афективном тону (пријатности / непријатности), расположењу, афекту и сентименту, међу којима препознајемо како примарна, једноставна осећања, тако и сложена емотивна стања.

Интерполација лексичког сегмента којим се денотирају емоционална стања у лексичко-семантички круг *ѿемѿераменѿ* оправдање налази у тези да емоције, као диспозиције за устаљене начине реаговања, чине сложену структуру личности која се назива темперамент (Brković 2000: 198). Као саставни део сложених диспозиција личности, емоције детерминишу облике понашања и реаговања на спољашње импулсе, које смо сврстали у особине темперамента и које карактеришу психоемоционалну сферу индивидуе.

Носилац општег кодификованог значења („осећање“) са класемом ’+људско’ у српском призренском говору је турцизам *ѝнсаф* (тур. *insaf*).

[135] Физиолошки ефект који се најчешће метонимизује у концептуалној анализи је лупање срца изазвано снажном емотивном реакцијом субјекта и оно представља део мотивације за метафору „срце је место где су смештене емоције“ (Драгићевић 2007: 97).

Та̏ј ч’о̏век ни за сто̏ку не̏ма и̏нсаф.

Према категоријалној ознаци ’позитивно / негативно’ лексика емоција поларизује се у две антонимски усмерене лексичко-семантичке подгрупе:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’позитивно осећање’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’негативно осећање’.

13. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’позитивно осећање’

13. 1. На позитивној оси симетрије групишу се називи за емоције које се јављају као реакције на спољне импулсе, тј. догађаје које процењујемо као добре по нас. Задовољство је примарна емоционална реакција, из које се диференцирају остала пријатна осећања (Brković 2000: 205). Према врсти емотивног доживљаја који означавају, лексичке јединице са хиперсемом ’позитивна осећања’ формирају микрогрупе, у оквиру којих егзистирају семантички блиске лексеме, распоређене према степену интензитета доживљених, односно испољених емоција.

13. 1. 1. Интегрална семантичка компонента ’задовољство’ обједињује лексичке елементе *кьнач’, ра̏дос*, *ч’е̏ф*, *стре̏ч’а, и̏гбал, ба̏т* и *нафа̏ка*, које се у оквиру микроскупа коме припадају понашају као градативни синоними.[136]

Кьнач’ти је да се̏днеш пре[д] та̏ј а̏н, да се нару̏ч’аш, па да се напи̏јеш ту̏ј ла̏дну во̏ду. – На̏та ми у̏ч’ини кьнач’што ми по̏клони те̏ј дими̏је.

И от ра̏дос се пла̏ч’е, ч’е̏рко мо̏ја, а не̏ са̏мо од жа̏лос.

Ми̏та ми у̏ч’ини го̏л’ем ч’е̏ф, до̏несе ми пи̏смо од си̏на.

Стре̏ч’а за па̏ре не̏ се купу̏је.

Нама̏до и̏гбал да га ви̏дим док бе̏ у Беја̏град.

Нема̏до ба̏т да га стре̏фим у ч’арши̏ју.

---

[136] Балкански турцизам *раа̏тльк* (тур. *rahatlık*), који Шкаљић дефинише домаћим еквивалентима „задовољство, спокојство, безбрижност, удобност“ (Škaljić 1966: 529), постоји у призренском говору, али у значењу „мир, безбедност“. Иницијално значење механизмом платисемије шири перспективизацију из психолошке сфере на шири друштвени контекст, с обзиром на то да је субјективно осећање резултат објективних историјских околности, те је осећање спокоја једино могуће у стању без рата. Овакво семантичко одређење Чемерикић илуструје примером *Отка̏ко за̏ступи Срби̏ја, у̏ч’ини се раа̏тльк* (Чемерикић).

Обличке варијанте албанског порекла *а̏фат* (алб. *afat*) и *афа̏тка* модулирају значење„мир“, од полазног „предах, одмор“ до „стање душевног мира, спокојство“, које се може реализовати само у одређеној семантичкој позицији (*Све̏јено му ӣ’а̏мка, а̏фат не̏ма од ње̏га; Ку̏ку, што гу је пога̏но то̏ј дети̏ште, афа̏тку не̏ гу да̏ва*) (Чемерикић).

Сматрамо да наведени лексички елементи не припадају синонимском реду са водећом компонентом ’задовољство’, те да излазе из оквира дате лексичко-семантичке подгрупе, мада јој се неким дубљим слојевима семантичке структуре приближавају и са њом кореспондирају на периферном нивоу у семантички детерминисаном контексту.

Ѝмадо нафа̀ку да га заѿѐкнем до̀ма.

Основно пријатно осећање – задовољство на скали јачине емотивног реаговања одговара расположењу и у српском призренском говору идентификује се лексичко-семантичком позајмљеницом из албанског језика *кьнач'* (алб. *këpaqësi). Семанѿичку валенѿносѿ ова именица осѿварује са глаголима бидна, чини (се), учини (се), наѿрави (се), а у одређеним семанѿичким ѿозицијама условљеним конѿексѿом може добиѿи суѿроѿну значењску вредносѿ.*[137] *Варијанѿа јачег инѿензиѿеѿа изражена је аѿсѿракѿном именицом радос, чија је семанѿика уобличена семемом „осећање задовољсѿва због каквог усѿеха и уоѿшѿе због нечег ѿријаѿног, добро расѿоложење, веселосѿ". Примарно значење ѿурцизма ч'еф, чији се облик у језику рециѿијенѿу ослања на ѿурску дијалекаѿску варијанѿу kēf* (тур. *keyif, keyf*), потпуно одговара основној семантичкој вредности домаћег еквивалента *радос*. У осталим деловима полисемантичке структуре значења им се разилазе. Осећање потпуног задовољства, среће, које достиже највиши и најинтензивнији емотивни степен на фону пријатности, вербализује се синонимима *сѿреч'а, игбал, баѿ* и *нафака*. Дијахронијска изведеница *сѿреч'а* централна је јединица у систему лексике емоција, јер директно номинује позитивно емоционално стање и представља кључно средство објективизације концепта среће. Периферијску окосницу чини низ турских речи из терминологије обичног живота, које лексички кореспондирају са словенизмом *сѿреч'а*, али имају ужи семантички распон и функционално су ограничени. Номинационим јединицама *игбал* (тур. дијал. *igbal,* поред *ikbal*), *баѿ* (тур. *baht*) и *нафака* (тур. *nafaka*) идентификују се спољашњи фактори који код субјекта изазивају позитивну оцену објективне стварности и подстичу духовно задовољство које се поима као срећа. У семантичкој структури ове лексеме садрже иницијалну сему 'срећна околност', која њиховом значењу даје лингвокултурну димензију и ноту традиционалне духовне културе, изједначавајући концептуалне вредности среће и судбине.[138]

13. 1. 2. У категорији позитивних емоција које се односе на друге људе централну позицију заузима љубав, која се у психологији тумачи као „sentiment koji sadrži osećanje naklonosti, nežnosti i privrženosti prema osobi koja nas privlači, sa kojom se naše Ja u velikoj meri identifikuje" (Brković 2000: 210). Кодификовано значење лексеме *љубав* подудара се са психолошким одређењем у оним сегментима полисемантичке структуре који описују љубав као сложену емоцију, што је у РМС интерпретирано семемама: „1.

[137] *Ѝма о̀на сѿа̀ра лакрдѝја – ко̀ј ѿробѝра, наберѐ – ѿа̀ко ј и о̀н, неча̀ше о̀вуј, неч'а̀ше о̀нуј и ськ се кьнач'у̀ч'ини шѿо у̀зе ѿу̀ј говедару̀шу (Чемерикић).*

[138] Једно од секундарних значења лексеме *срећа* у Матичином *Речнику*, односи се на фаталистички аспект схватања среће, маркиран као народни: „3. нар. *судба*, *судбина, ѿок догађаја који не зависе од воље човекове; сѿицај околносѿи*" (РМС V: 971).

а. осећајна везаност за одређену особу супротног пола, привлачност која се оснива на привлачности супротних полова; 2. б. приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за кога или што“ (РМС III: 255). Примарна стандардна дефиниција односи се на прототипичан вид љубави, а то је мушко-женска љубав. Концепт љубави у језичком сазнању Срба Призренаца укључује асоцијативне елементе који уобличавају прототипични когнитивни сценарио за љубав: наклоност, жеља, страст, миловање, чежња. Позитивна реакција на стимулус љубав је срећа, док на негативном емотивном плану фигуришу патња и бол. Прелазни ступањ је чежња. Другачији тип љубави је родитељска, мајчинска љубав, која сублимира и позитивна (нежност, приврженост) и негативна осећања (брига, неспокојство, страх). Љубав према ближњима, такође, заузима високу позицију на скали емотивне привржености, која се на наивној слици човека и света манифестује и као индивидуални прототипични и као колективни стереотипски концепт.

У семантичком саставу лексичких јединица којима се у српском призренском говору вербализује појам љубави издвајају се три нивоа значењске структуре: сема основне категоријалне вредности (’позитивно осећање’), интегрално-диференцијална сема (’љубав’) и диференцијалне семе нижег ранга (’љубавна страст’, ’љубавна чежња’). Све лексеме садрже позитивну аксиолошку оцену, што их квалификује у лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом ’позитивна осећања’. Дистинктивно обележје ’емоција према другима’ категоризује посебан синонимски ред, интегрисан заједничком компонентом ’осећајна везаност за кога’, односно доминантом ’љубав’. Хиперсема има одговарајућу лексикализацију у испитиваном идиому, која се понаша као стожер синонимског реда: *л’ȕбав*, ми̏лос, милува̀ње, а̀тьр, ѐшк, мѐрак, сѐвда*.

Ц’а̀чки л’ȕбав (Реметић 1996: 445).

Нѐка ги бо̀г да̀де ми̏лос.[139] *– Ѝма л’и на свѐт то̀ј што нѐч’е уч’и̏ни сѐстра за бра̀тњев ми̏лос?*

Ка њи̏но милува̀ње што би̏ло.

*Уч’и̏ни му, за мо̀ј а̀тьр. – Још тьд ми о̀н и̏скоч’и од а̀тьр. – За а̀тьр бо̀жи, нѐмој та̀ко. – А̀тьр за а̀тьр – сирѐње за та̀ре (*нар. посл.).

Та̀ј ч’о̀век нѐ зна што је ѐшк.

Бо̀лна лѐжи од мера̀ка за Ванч’ѐта Ми̏цинога. – Мѐрак ми је да гу ви̏дим. – О̀стаде ми мѐрак за то̀ј дево̀ј ч’е, пой-Јова̀ново.

Бо̀лна л’ѐжи Ту̀та Јоргушо̀ва, бо̀лна л’ѐжи од севда̀а.

Нуклеус микрогрупе је лексема *л’убав*, као носилац општег номинационог значења и кохезиони центар овог ужег лексичког скупа. Са њом се семантички прожима централна лексичка јединица *милос*. *Л’убав* и *милос*

[139] Ово је опште место у здравицама младенцима (нап. Чемерикић).

у призренском говору кореспондирају на нивоу примарних семантичких реализација. Основни семантички садржај лексеме *милос* исказан је синонимом *љубав*. У дијалекатској синхронијској равни оне функционишу као истозначнице, а такав значењски однос је историјски условљен. Прасловенски придеви **ljub* и **mil*, коренске морфеме емотива *л'убав* и *милос,* дијахронијски су синоними са значењем „carus" (Skok II: 338, 426). Етимолошка семантичка веза делимично се истрвила у изведеним именичким облицима. Апстрактум *л'убав* потиснуо је мотивни придев и преузео доминантну улогу у емоционалној сфери. Придев *мил* (*мио*) изузетно је продуктиван и улази у афективни језик богатом лексиколошком породицом. Суфикс за грађење апстрактних именица *-ос(ш)* разуђује значење основе и усмерава га у правцу испољавања различитих видова емотивне наклоности према другоме, па је тако лексема *милос(ш)* развила читаву мрежу емоционалних значења и у стандарду и у дијалекту (нежност, пажња, љубав, радост, срећа, самилост, сажаљење, милошта (РСАНУ 7: 552–553). У Призрену *милос* примарно идентификује љубав, а секундарно љубазност. Од истог корена, али од глаголске основе настала је именица *милување,* која у секундарној реализацији стиче право именичко значење „љубав". Апстрактни семантички садржај деривата наслања се на секундарну денотацију глагола *милује* „осећа љубав, наклоност према особи супротног пола, воли; уопште воли, некога, осећа наклоност према некоме", које је у *Речнику* САНУ маркирано као застарело и покрајинско (РСАНУ 7: 541), одрживо и у српском призренском говору. Централним лексичким елементима основном семантиком „љубав, наклоност" придружује се турцизам *аш̄ољр* (тур. *hatır*). Етимолошко значење ове турске речи „памет, мисао" (Škaljić 1966: 319–320) претрпело је значајне трансформације у језику реципијенту, које, ипак, остају у кругу психолошке сфере. Из инелектуалног, когнитивног домена лексема *аш̄ољр* је проширила семантички домет на поље емоционалности и мотивације и та се дифузност манифестује на читавом призренско-тимочком терену. У народним говорима на југоистоку Србије доминантно значење углавном је базирано на сигнификату 'љубав' као емотивном мушко-женском односу, који укључује осећања наклоности, пристрасности, поштовања, проузрокује добро расположење и подстиче жељу и вољу које мотивишу на акцију (готовост, спремност). Језичка ознака *аш̄ољр* семантички конципира љубав као покретачку силу, што потврђују њене значењске реализације у дијалекатским речницима (Елезовић I: 22; Живковић 1987: 4: Митровић 1992: 21; Златановић 1998: 24; Жугић 2005: 9; Динић 2008: 10; Букумирић 2012: 19). Главним делом семске структуре лексеме преузете из турског језика *ешк* (тур. *aşk*)*, мерак* (тур. *merak*) и *севда* (тур. *sevda*) идентификују осећање експлицирано хиперсемом 'љубав'. Диференцијални потенцијал имају компоненте конкретизатори, које на денотативном плану спецификују љубавно осећање, а на

конотативном нивоу значења га интензивирају. Код лексеме *ешк* сужавање семантичке перспективизације иде у правцу позитивног, хедонистичког доживљаја љубави (љубавна жеља, страст). Овим лексичким јединицама означава се јака љубав у којој преовлађује осећајна телесна привлачност. У самој интерпретацији страсти, којом је објашњен турцизам *ешк*, детерминатор 'јака' одређује интензитет примарног осећања.[140] Лексема *мерак* има сложенију полисемантичку структуру, која покрива читав комплекс љубавног сентимента „1. љубав; 2. жеља. 3. чежња, туга" (Чемерикић).[141] Широки семантички распон, степенасто организован, прати градацију идеографске вредности лексеме: љубав рађа жељу, страст тражи задовољење кроз полно здруживање са вољеном особом, чежња се јавља као последица неутољене пожуде. Турцизмом *мерак* је на наивној слици света представљен један заокружени концепт љубави. Номинална вредност јединице *севда* у српском призренском говору одговара терцијарној реализацији лексеме *мерак*. У интуитивној спознаји љубав се најчешће поима као страсна жеља за неким. Реализација љубавне пожуде обично је онемогућена из различитих друштвених разлога, због моралних принципа или животних околности. Као последица неостварене жудње јавља се осећање љубавне чежње, као типична емоција заљубљене особе. У том контексту, чежњу можемо концептуализовати као медијалну, граничну емоцију између среће и туге. Метафизички појам, аксиолошки оцењен као прототипичан на релацији опозитних апстрактних вредности у домену емоција, вербализован је лексичким знаком преузетим из турског језика *севда*, који семантички покрива ово неиздиференцирано, суптилно, флуидно емотивно стање.[142] Чежња може лако исклиз-

[140] Прелаз *а* > *е* није објашњен (Скок I: 70). Од *aşk* „љубав" развијен је у турском језику облик *âşık*, који је у Призрену посведочен у облицима *ашик* и *ашикч'ија* са значењским варијантама „драган, љубавник; онај који је заљубљен" *(И уч'ипел' Ва̀са гу би̏ја а̀шик. – Изгоре̏на је да ви̏ди својѐга а̀шика. – Узѐла ашикч'и̏ју му̀жа. – Док би̏ја мла̀д, го̀л'ем ашикч'и̏ја бѐше.*) (Чемерикић). Чемерикић напомиње да код муслимана у Призрену ова реч значи „перверзни љубавник који има диљбера", тако да имплицитни елементи 'хомосексуалац' и 'педофил' праве значајну дивергенцију између полазног значења, под којим се у српском призренском говору подразумева мушко-женски однос, и онога који му дају призренски муслимани. Према изведеној домаћој творби *ашикч'ија* образован је морфолошки облик женског рода *ашикч'ика* са значењском реализацијом „заводница, кокета", са конотативним елементом појачане експресије (*Ч'у̀ла л'и си, мо̀ри, ч'и се запросѝла ча̄ј ашикч'и̏ка Ту̀ча?*) (Чемерикић). Именица *ашик* у колокацијској је вези са глаголом *учини се*. У глаголској синтагми *учини се ашик* „заљуби се", именица је у функцији семантичког детерминатора (*У̀ч'ини се а̀шик, за̀ч'оре се у њу̀, ча̄ча̄ој*). Може се јавити као предикатска допуна уз перфекат *била* / *била* (*Андре̏шка би̏ја вр̀ло а̀шик на Л'ѐнку, а̀ма нѐ му гу дадо̀ше*).

[141] Испитивање концептуализације љубави међу говорницима српског језика показује да се љубав доводи у везу и са другим емоцијама – срећом, чежњом, нежношћу, надом, болом, патњом (Драгићевић 2010: 158).

[142] Порекло турске речи различито се тумачи: као позајмљеница од арапског *sawdā* „црна жуч, меланхолија", са значењским померањем ка „љубавна чежња, патња" или као

нути из сфере пријатне љубавне пожуде и тада прелази у домен негативних осећања.

13. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’негативно осећање’

13. 2. Негативни субјективни актуелни доживљаји изражени су лексичким елементима са инваријантним семантичким знаком ’негативно осећање’. У структури значења конституентских чланова подгрупе актуелизирају се семантичке компоненте интензитета, трајања и усмерености осећања. Издиференцираност негативних емоција представљена је одговарајућим језичким знацима, којима је на наивној слици света реконструисан емотивни свет човека. Концепт негативних емоција сложенији је и динамичнији у односу на позитивну емотивну сферу, што је детерминисано ванјезичким факторима, а у језику испољено богатим синонимским редовима.[143] Негативна осећања асоцијативно су повезана са антиподом, што на нивоу лексичко-семантичке групе отвара могућност за развој антонимије.

Номинациона средства са интегрално-диференцијалном ознаком ’негативна осећања’ организована су у три микрогрупе, према параметрима сложености и усмерености осећања.

13. 2. 1. Ужи лексички скуп формирају јединице којима се лексикализују елементарне инстинктивне емоције, као што су неспокојство, гнев, брига, страх, туга. Свако од ових емоционалних стања у српском призренском говору изражено је низом лексема међу којима постоји одређени степен семантичке блискости.

13. 2. 1. 1. Семантички елементи ’узнемиреност, душевни немир, неспокојство’ обједињују лексеме *весвéса, дáлга, ськл’еш* и *сáфра.*

Аџ’а-Ц’óџ’у бéше уфашúла весвéса ч’и ч’е пóмреф глáдни, па се дúга, ошúша у Свешóга Мáрка и шáмо узéја сáм сéбе на врáш. – На мá, на мá шéке гу дóџ’е весвéса па пóч’не да плáч’е.

Кьд вúдиш да га фáч’а дáлга, óсшај га, нé га задéвај. – Ч’есáшльк бéше сéбеш шшо га фач’áу шéј дáлге, ше ýзе сáм сéбе на врáш. – Гáјрешь, брé! И швоéјзи дáлге ч’е се нáџ’е ч’áре.

Сáфра ми дóџ’е кьд пóч’не óн да збóри.

За доминанту синонимског реда наметнуо се турцизам *весвеса* (тур. *vesvese*) примарном реализацијом основне категоријалне вредности „душевни немир, неспокојство, страх“. У пару са њим иде, такође турска реч, *далга* (тур. *dalga*), која синонимски однос са лексемом *весвеса* успоставља секундарним метафоричним семантичким садржајем. Основно значење „та-

домаћа турска реч од основе глагола *sevmek* „волети“ (Петровић 2012: 255).

[143] И у овом сегменту лексичког система важи правило да оно што је негативно, што одступа од очекиваног, пожељног, уобичајеног јаче стимулише „језичку креативност“ него оно што је позитивно, неутрално и очекивано (Драгићевић 2007: 279).

лас“ из сфере конкретног (узбуркано, немирно море) асоцијативно се преноси на поље апстрактног, на ментални ентитет „повремени душевни немир, душевна борба“. Овде је реч о неправој или контекстуалној синонимији, која се остварује само под одређеним условима. Висок степен семантичке блискости са доминантом реда испољава и турцизам *ськл'ет* (тур. *sıklet*), који у Призрену реализује значење „нервоза, мука; досада“ (Чемерикић). Семантички елемент 'нервоза' имплицира нервну напетост, раздражљивост, неспокојство, што се потенцијално саодноси са примарним значењем лексеме *весвеса* и секундарним семантичким садржајем именице *далга*. Периферним делом семске структуре приближава се основној реализацији лексеме *сафра* „досада“, којом се осећање неспокојства спецификује у правцу узрока „осећање нестрпљивости, неспокојства, незадовољства због одсуства занимљивих или узбудљивих доживљаја“. Са доминантном лексемом успоствља релативни однос синонимије.

13. 2. 1. 2. Незадовољство узроковано физичком или социјалном препреком која спречава активност или постизање неког циља испољава се кроз осећање гнева. Од важности циља, трајања осујећења (фрустрације) и нивоа тензије, емоција гнева се јавља у распону од благе љутње до стања беса (Brković 2000: 207). У српском призренском говору ово осећање именује се синонимским паром *л'ути́на* и *пуклоти́ца*.

У л'ути́ну све́што мо́же да се уч'и́ни.

Док не́ му про́ц'е пуклоти́ца, и́ч'не́ га заде́вај.

Синонимска веза између лексема *л'утина* и *пуклотица* почива на заједничкој хиперсеми 'негативна осећања' и диференцијалној семи вишег ранга 'незадовољство због каквог неуспеха', односно 'срџба'. Денотативни семантички садржај им је, готово, идентичан. Чемерикић значење речи *л'утина* описује синонимима „гнев, срдитост, бес“, а *пуклотица* „љутња, срдитост“. Обе лексеме означавају висок степен емоционалне напетости. Појмовна вредност обележеног осећања изражена је семантичком компонентом интензитета, која је експлицитно садржана у интерпретацији *гнева* „велика љутина, срџба“ (РМС I: 508), који се у свести представника дијалекта манифестује као типичан пример беса, а у призренском говору идеографски и семантички одговара именици *л'утина*. *Л'утина* је првостепени дериват, деадјектив настао од секундарног значења придева *л'ут* „незадовољан, нерасположен због каквог догађаја или чијег држања, поступка, срдит, гневан“. Апстрактна именица гради се суфиксом -*ина*, и у испитиваном говору семантички се понаша као еквивалент стандардно фреквентнијем облику *љутња*. Типичан лексичко-семантички дијалектизам је именичка лексема *пуклотица,* изведена од основе партиципа перфекта актива *пукл*- и сложеног

наставка -*ошица*[144], при чему се апстрактност лексичког значења постиже појмовном метафором којом се концептуализује гнев – *пући од беса*, па у том смислу *пуклошица* семантички идентификује емотивно „пуцање“ и одговара менталним ентитетима срџба, бес, јарост.[145]

13. 2. 1. 3. Ужи аспект незадовољства је брига, испољена кроз осећање узнемирености због некога или нечега или бојазни да се не деси нешто неповољно. Брига блиско кореспондира са немиром, тугом и страхом, тако да је тешко диференцирати осећања која се међусобно прожимају и разврстати лексичке елементе који лингвистички прате апстрактне изванјезичке појаве. Критеријум поделе је диференцијална семантичка компонента вишег реда ’брига’ у функцији носиоца идеографске вредности основног емоционалног стања. Лексеме окупљене око доминанте *бри̏га* су *га̏јл’е, гара̏мет* и *каса̏вет*.

Брина̏та је и та̏ј бри̏га, не̏ да не̏је брина̏та. – Ту̏ц’а бри̏га не̏ се бри̏не, мо̀ри ч’ерко.

Јана̏ло га гол’е̏мо га̏јл’е. – А ти̏, што̀ бе̏реш га̏јл’е за дру̏гога? – За му̏ку и за га̏јл’е се роди̏ла ч’у̏ч’ка о̀на. – Има̏ја га̏јл’е, нема̏ја, ње̏му је све̏јено.– Стр̏ти се, ч’е̏кај, и то̀му тво̀јему гајл’е̏ту ч’а̏ре ч’е се на̏ц’е. – То̀ј је њѐјно га̏јл’е, домач’и̏ца је. – Од га̏јл’е су̏ноч’ што не за̏спа.

Не̏ ми да̏вај и та̏ј гара̏мет, бо̀га ти. – О̀грациса на гара̏мет. – У тво̀јему гараме̏ту и̏ма и̏л’ач’.

О[т] ту̏ стра̏ну каса̏вет да не̏мам.

Именица *брига* етимолошки је поствербал од **brigiti* < **berg-ti* „stražiti nad čim, voditi brigu o nečem“ (Skok I: 211), који је у дијахронијској равни апстраховао семантику полазног глагола и у савременом српском језику се наметнуо као једна од водећих именичких лексема у семантичком опсегу негативних осећања. С обзиром на лингвистичку чињеницу да ове лексеме нема у другим словенским језицима, осим у српском и хрватском, ту лексичку празнину на Балкану попуњава турцизам *гајл’е* (тур. *gayle*) (Петровић 2012: 96). Турзицам у Призрену остварује апсолутну семантичку еквивалентност и има идентичну функционалну вредност као домаћа реч, па се *брига* и *гајл’е*

[144] Од исте основе изведен је облик са творбеним формантом -*ошина пуклоши̏на* ‚пукотина“ (Чемерикић).

[145] Р. Драгићевић асоцијативном методом долази до следећих закључака у вези са типичним сценаријем љутње у српском језику: „1. Љутња је у свом најтипичнијем облику реакција на блокирани циљ или на нанесено понижење; 2. Љутња је реакција на догађај, а стереотипни носиоци љутње у типичном сценарију јесу они који немају разлога да је контролишу због своје важне улоге у друштвеној групи, па је због тога слободно и често испољавају. 3. Љутња има своје две манифестације – тренутну и трајн(иј)у. Тренутна манифестација је типична емоција, док је трајн(иј)а део колеричног темперамента и представља особину.“ Два типична сценарија љутње са компонентама имица љутње, према резултатима асоцијативне методе, јесу: један учесник, осећање фрустрације због неоствареног циља, губитак контроле, агресивно понашање, односно два учесника, изазивач чини неправду, увреду, понижење, други учесник је изазван и реагује (Драгићевић 2010: 175).

у овом идиому понашају истозначно.[146] Оно што бригу класификује међу негативне емоције јесте евалуација – процена ситуације и значење које субјекат приписује догађају због којег се узнемиреност јавља. Врста осећања изазваног рационалним или ирационалним страхом да се нешто десило или ће се десити органски се манифестује од благе узнемирености до паралишућег страха, а у језик се транспонује низом блискозначница, чији семантички опсег укључује неколико емотивних ознака. Такве су лексичке јединице *гарамет* (тур. *garamet*) и *касавет* (тур. *kasavet*), које делом семантичке структуре задиру у лексички скуп којим се номинује туга. На периферији се додирују са конституентима те микрогрупе *јад* и *дерт*, чије се примарне семантичке компоненте односе на тугу, а ’брига’ се јавља као допунски значењски слој, као субординативни елемент који носи информацију о стимулусу примарног осећања. Турцизме *гарамет* и *касавет* у синонимски ред са доминантом *брига* квалификује категоријална вредност језгреног елемента „брига, туга, невоља“ (Чемерикић), који дато обележје садржи у доминантној позицији.

13. 2. 1. 4. Концепт туге на наивној слици света представљен је низом именичких лексема које директно означавају душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, али и оним које се делом свог семантичког садржаја односе на душевну патњу или је потенцијално исказују. Домену туге у српском призренском говору припадају лексичке јединице: *жа̏л, жа̏лба, жа̏лос, јасл’и̏љк, бо̏л’, по̄тресни̏ца, карасе̏вда, ја̏д, де̏рт, а̏срет, му̏ка, за̏мет, несте̏ч’а, таксу̏рат, га̏јрет.*

За̏р не̏ ти је жа̏л да га би̏јеш та̏ко душма̏нски? – И дьн-дьньс ми је жа̏л што не у̏зо то̏ј ло̏јзе. – Кьд по̄ч’о̏ше да га пу̏шч’аф у гро̏б, приписка̏ше де̏ца му, срце да ти пре̏пу̏кне од жа̏л. – Изгоро̏ше гу, јадни̏цу, те̏ј жало̏ве те пре̏пуч’е са̏ма.

Не̏ л’и ти је жа̏лба, дево̏јко, за девоја̏ч’ко игра̏ње?

Ста̏рос – жа̏лос.

Истру̏ла јасл’и̏љк.

Од ка и̏скоч’и ми̏фл’из, те̏ке по̏ч’е: у̏ф, у̏ф, и у̏мре о[д] та̏ј бо̏л’.

До̏бро је и жи̏ва ч’у̏ч’ка о̀на кол’и̏ко по̄тресни̏це пре̄тури̏ла пре̄ко гла̏ве. – И̏скоч’и сиро̏ма от па̏мет, што га стиза̏ше све̏ по̄тресни̏ца по по̄тресни̏це.

Болу̏је ми дево̏јче од карасе̏вда.

Да ти ка̏жем мо̏је дерто̏ве, моје јадо̏ве.

На го̏л’ем де̏рт су, сироти̏ња, о[д] те̏ј арнау̏цке пьсјади̏је. – Не по̏је од се̏фа, те̏ке од де̏рт, ч’у̏ч’а о̀на. – Те̏ј му̏ке, те̏ј дерто̏ве гу уч’ини̏ше та̏кву.

[146] Синхронијски пресек призренско-тимочког дијалекта показује неједнаку тенденцију у коришћењу овог синонимског пара. Јужноморавски говори практикују паралелну употребу (Митровић 1992: 66; Златановић 1998: 70; Жугић 2005: 50), док се на северу и истоку говорне зоне користи само домаћа лексема.

У а̏срет ги се доби̏ло то̏ј једи̏нч'е њи̏ма. – А̏да, тол'и̏ко вре̏ме се о̏но сьз а̏срет ч'ека̏ло. – Сьс а̏срет се доби̏ло то̏ј дево̏јч'е.

За му̏ку се, сиро̏ма, о̏н и роди̏ја. – Му̏ка ми је што не̏ га ви̏до по по̏тку.

На̏шла гу нестре̏ч'а, у̏мре гу ч'е̏рка дево̏јка.

Та̏ко му би̏ло за̏р писа̏но да га уфа̏ти и та̏ј такси̏рат.

Ти̏ да си здра̏во, ч'и̏ни га̏јрет, та̏ко за̏р би̏ло писа̏но од бо̏га. – А то̏ј болни̏ч'е ка̏ко ти је, ч'и̏ни л'и га̏јрет?

Прототипичне лексеме којима се исказује туга су *жал, жалба, жалос, бол, потресница, јад, дерт, нестреч'а*. Оне представљају семантичку окосницу групе и непосредно се супротстављају немаркираним елементима на позитивном полу. Скуп лексема са заједничким елементом 'туга' одликује хетерогеност и растреситост, јер у говору постоје ускоспецификована именовања којима се означавају различити аспекти овог осећања. Лексема *жал* и њени творбени ликови *жалба* и *жалос* представљају антонимске варијанте именице *радос*, која је у овој антонимској релацији плус-антоним који поседује и номинално и контрасно значење, због чега је доминантан, семантички супериоран над маркираним члановима. Њихов однос може се посматрати преко формуле апстрактних супротстављености, на основу које се могу класификовати по критеријуму ниже општости који прати опозицију позитивно – негативно (пријатно – непријатно). Немаркирани, минус-антоними показују одређени, често висок степен непријатности, који је испољен у самом семантичком садржају којим се описује негативни емоционални доживљај. Једнокоренским синонимима примарно се денотира душевна бол, што са дијахронијског становишта потврђују налази П. Скока (Skok III: 671). Деривационо гнездо именице *жал* у овом лексичко-семантичком сегменту чине лексичке јединице *жалба* и *жалос*, које се понашају искључиво као творбене варијанте. Фреквентност просте речи у призренском говору потврђена је аутентичним илустрацијама. Р. Драгићевић асоцијативном методом у испитивању концептуализације туге открива да лексема *жалост* својом полисемијом и деривацијом указује на превагу једне ситуације која изазива тугу, а то је губитак драге особе (Драгићевић 2007: 100–101; Драгићевић 2010: 181)). У Призрену се значење именица *жал, жалба* и *жалос* не везује доминантно за овакав прототипичан сценарио туге. Њихова семантичка и употребна вредност није контекстуално условљена и односи се на душевну патњу без обзира на узрок који је изазива. За жалост изазвану смрћу блиске особе у српском призренском говору се користи турцизам *јасл'ильк*. Именица је домаћа творба од турског придева *yasli,* чију семантику „ожалошћен, који је завијен у црно“ (Skok I: 758) у целости преузима, реализујући специјализовано значење које се остварује без икаквог додатног

семантичког детерминатора.[147] Секундарно у домену туге фигурира лексема *бол'*, која примарно означава осећај телесне, физичке патње, а њена друга семантичка реализација односи се на душевну патњу, што одговара појмовној метафори *ћуга је болесћ* и може се асоцијативно везати за објективну телесну манифестацију (Драгићевић 2007: 100). Душевна бол јаког интензитета номинује се сложеницом *ћошресница*, у чијој је основи првостепени дериват *ћошрес* са својом фигуративном семантиком „тешко, јако узбуђење које неко доживи, претрпи" (РМС IV: 805).[148] Семантичка компонента интензитета у семеми 'велика љубавна патња' ставља лексему *карасевда* (тур. *karasevda*) у ред јединица којима се означавају снажни емотивни доживљаји и испољава висок степен негативне емоције. Узрок велике туге је неостварена љубав, необуздана љубавна чежња означена другим елементом сложенице *севда*. Први члан композита *кара,* чије је етимолошко значење „црн", упућује на мрачно расположење, што одговара концептуалној метафори *ћуга је ћамно* (Драгићевић 2007: 98). Нереализована или неузвраћена љубав проузрокују дубоку тугу, која доводи до помрачења животне радости и депресије. Овакав вид туге везује се за сценарио неостварене љубави. Осећање жалости и бриге преплиће се у семантичкој структури именица *јад* и *дерћ.* У позадини доминантне емоције – туге постоји осећање бриге којим је испровоцирана, тако да би један од концепата којим се асоцијативно описује туга могао да гласи *ћуга је брига*. На семантичком нивоу то се огледа у дефиницијама значења ове две блискозначнице: *јад* „осећање жалости и бриге, душевне патње", *дерћ* (тур. *dert*) „невоља, туга, брига, душевни бол" (Чемерикић). Специфично значење у говору Призрена реализује лексема *асрећ* (тур. дијал. *asret*, поред *hasret*) „тужна жеља за породом" (Чемерикић). У овако формулисаном семантичком садржају примећујемо преплитање више значењских слојева из сфере емоција ('жеља', 'чежња', 'брига', 'туга') допуњених семом узрока ('пород'), која конкретизује и спецификује опште емотивно значење. Тугу као семантички слој у свом значењу имају лексеме *мука* и *замећ*, чије централне значењске компоненте сугеришу ситуације које покрећу тугу, а углавном су везане за телесни аспект тегобе, за физички напор и замор. Као потенцијална компонента 'туга' се јавља у семском саставу контактног синонимског пара *несћреч'а* и *ћаксирећ* (тур. *taksirat*), који семантички кореспондирају на нивоу основних реализација, експлицирајући спољашње факторе који про-

[147] У призренском идиому постоји и придев *јасл'ија* „који је у жалости за умрлом својтом" (*Мара је јасл'ија за браћа гу Милана*) (Чемерикић).

[148] Р. Драгићевић на основу истраживања концептуализације емоција закључује да се прототипична туга манифестује као најинтензивнија туга, а разлог томе треба тражити „у вези с тим што туга може бити нечија трајна емоција, у том смислу што се покреће сваки пут као реакција на помисао на тужан догађај или даје општи тон нечијег расположења, темперамент" (Драгићевић 2007: 106).

изводе осећање туге „зла срећа, зао удес, незгода, невоља“ (Чемерикић). Домаћа лексема има сложенију полисемантичку структуру, тако да секундарним семантичким садржајем улази у централну зону номинације негативних емоција са надређеном семом ’туга’. *Нестреч’а* се налази у односу праве антонимичности према позитивном члану антонимског пара *стреч’а*. Префиксом *не-* одриче се значење позитивног члана, а афирмише супротно значење и добија нова антонимска лексичка вредност. Начином на који се подносе недаћа, туга и бол мотивисано је терцијарно значење турцизма *гајрет* (тур. *gayret*) „стрпљиво подношење душевне патње“ (Чемерикић). Овакво значење лексема *гајрет* обично реализује када се нађе у улози семантичког детерминатора уз глагол *чини*. Позитивна семантичка мотивациона основа „помоћ, труд, храброст“ (Skok I: 544) изнедрила је позитиван секундарни семантички садржај, који представља пожељан образац одношења према тузи и несрећи (храбро, стрпљиво, постојано).

13. 2. 1. 5. Негативно осећање изазвано каквом стварном или антиципираном опасношћу процењује се као страх, а у српском призренском говору номинује се лексемама *стра̀, ко̀рке, трѐске* и *зо̀р*.

Мо̀ре, Мѝта ѝма стра̀ од о̀ца, зе да нѐма, побеснѐја бѝ. – Тѐј страо̀ве што изѐдосмо нѐ се казу̀јеф. – Од стра̀а не смеја̀смо да иско̀ч’имо ни на капѝц’ик.

Ја̀ ѝч’ не фа̀ч’ам ко̀рке кьд но̀ч’ом ѝдем про̄з Ара̀сту. – Што ко̀рке нафач’а̀смо по̄ пӯт док стѝгосмо у Зоч’ѝште.

За̀р ма̀ло трѐске бѝло кьд бѐше до̀шла Л’у̀ма?

Го̀лем зо̀р видо̀смо.

Стање узнемирености, забринутости и бојазни од ситуације која прети интегритету личности означава се лексичком јединицом *стра*, као доминантом реда којом се објашњава значење осталих чланова. Идентичну значењску вредност остварује турска лексема *korku* употребљена у конкретној семантичкој позицији и само у плуралском облику *корке*. Лексема *корке* врши функцију семантичког детерминатора у колокацијској вези са глаголом *фа’ча* или његовом перфективном варијантом *нафач’а*. Овакву употребну вредност има једино у српском призренском говору, без паралела у осталим српским говорима и балканским језицима (Петровић 2012: 187). Множинска форма *треске* дијалекатски је пример метафтонимије, једног од когнитивних модела концептуализације емоција. Метафора за страх метонимијски је мотивисана на основу логичке везе између саме емоције и њених физиолошких и бихејвиоралних манифестација.[149] Дрхтање тела услед страха и подрхтавање тла услед треска (грома) доводе се у асоцијативну везу, па отуда у говору

[149] Метонимијски условљену метафору Р. Драгићевић илуструје моделом З. Кевечеша, који пример *тресао се од страха* објашњава метафором *страх је хладноћа*, која је мотивисана метонимијом *дрхтање као физиолошки ефекат страха за страх* (Драгићевић 2007: 166)

Призрена *т̄реске* као лексичка метафора за страх.[150] Страх се појављује као један од значењских слојева полисемичне турске лексеме *зор* (тур. *zor*). Историјски оквир условио је семантичку перспективизацију позајмљенице у језику примаоцу. У том смислу, лексема *зор* реализује значење „страх“ само у одређеном контексту. Овај семантички слој актуелизира се и у комбинацији са глаголом *даде* (*даде зор* „заплаши“). Сила и насиље производе невољу, муку, што последично доводи до страха. Идеографске вредности лексичке јединице *зор* детерминисане су реалним животним околностима, сталним страхом пред освајачком силом. Актуелне друштвене прилике одредиле су доминантне елементе когнитивног сценарија страха за Призренце, а то су непријатељска сила, насиље, етнички сукоби, смрт. У разумевању значењске вредности језичких јединица којима се у српском призренском говору интерпретира осећање страха помаже схема силе, тј. структура на којој се базира појмовна метафора *с̄трах је физичка сила*.

13. 2. 2. Ванјезички елементи који условљавају категоризацију и систематизацију дијалекатске лексике емоција укључују психолошку мапу емоционалних односа према другим људима. То су комплексне диспозиције – сентименти, трајни афективни и конативни односи према познаницима: завист, љубомора, мржња (Brković 2000: 210). Сложеност емоционалних структура рефлектује се на семантичку органицазију лексичких јединица којима се дате емоције номинују.

13. 2. 2. 1. Завист и љубомора су осећања која се међусобно преплићу уколико је осећање нерасположења изазвано срећом или успехом другога или је, пак, проузроковано пажњом и наклоношћу која се указује некоме или нечему другом. У том значењу користе се семантички дублети *л’убомо̀ра** и *кьскан*.

Ма̀не узе̏ја на ме̏не кьскан.

Примарна асоцијација у концептуализацији љубоморе везује се за сумњу у неверност брачног друга или емотивног партнера уопште. Душевна бол која се јавља као последица на овај начин нарушених љубавних односа испољава се кроз осећање љубоморе и манифестује се као нетрпељивост према супарнику. Чемерикић није регистровао домаћу сложеницу којом се именује ово осећање, али на основу придева *л’убоморан* (Реметић 1996: 580) претпостављамо да је позната призренском говору. Турски придев *кьскан* у Призрену је супстантивизиран, али се и у именичкој функцији семантички наслања на аутохтони адјектив.[151]

---

[150] Потврду за асоцијацију треска – дрхтање налазимо у номинацијама за грозницу *т̄рескавица* (Призрен) и *т̄реска* у македонском језику (ДРМЈ). Ова дијахронијска веза најдиректније је испољена у литванском језику – *trašká* „дрхтај“ (Skok III: 503).

[151] Турско *kıskan* настало је од општетурског *kıs / kız-* „шкрт; редак, скупоцен, вредан“. У значењу „завидан, љубоморан“ допушта се укрштање са хомонимским гнездом *kıskan- /*

13. 2. 2. 2. Сентимент у чијој су структури осећања ненаклоности, аверзије и одвратности у психологији се детектује као мржња. Одлике овог комплексног осећања су релативна трајност, јер се може мрзети само психолошки блиска особа, и тежња за приступањем објекту мржње са деструктивним намерама (Brković 2000: 210). Психолошки засноване појмовне вредности осећања мржње уткане су у семантичку интерпретацију лексеме *мржња* „осећање јаке одбојности, неподношљивости према коме или чему, јако осећање непријатељства“ (РМС III: 439), коју С. Реметић бележи у морфолошком и фонетском лику *м*ᵉ*рзос* (Реметић 1996: 442). У пореклу апстрактума *мрзос* замрзнута је метафора *мржња је хладно (лед)*. Прасловенски корен **mьrz-* развио је две лексиколошке породице. Изведенице од превојног степена **morz-* > *mraz-* сачувале су првобитно конкретно значење („студен“), које је код облика добијених од *mrz-* асоцијативним путем доспело у духовну сферу (Skok II: 472). Етимолошки налаз поткрепљује дијахронијску концептуализацију овог психолошког и емотивног стања као духовне хладноће, што се реперкусира и на синхронијској равни. Занимљиво је да речници косовско-метохијских говора не региструју реч за мржњу, а ни Чемерикић лексему *мрзос* лексикографски не обрађује, што може антиципирати претпоставку да се на овом подручју мржња не концептуализују као посебно осећање, већ се пројектује у неке друге типове негативних емоционалних доживљаја, као што су бес, завист, љубомора, патња, страх.

13. 2. 3. Посебну подгрупу чине емоције које се односе на самооцену, тј. осећања срама, кривице, кајања. Интересантно је да су регистровани само називи за негативне емоције које произилазе из субјективних стандарда вредновања. То су емоционалне реакције базиране на моралним принципима о исправном и погрешном.

13. 2. 3. 1. Осећање велике неугодности, збуњености, кајања због неког непријатног, ружног поступка или због сопственог недостатка именује се паром контактних синонима *ст̄ра̀м* и *ја̀зык*.

Ст̄ра̀м да гу је т̄у̀ј росп̄и̏ју Ма̀ру. – Ѝч’ ст̄ра̀м нѐма т̄о̀ј дево̀ј’ч’е.

За̀р си се јо̀п̄ет̄ нап̄и̏ја, ја̀зык т̄е би̏ло? – Ја̀зык је од л’у̀ди т̄о̀ј шт̄о ч’и̏ниш.

У српском призренском говору значење словенске и турске речи се изједначило и оне овде функционишу као семантички еквиваленти, чија употреба није условљена контекстом. Обе лексеме потичу из сфере духовног, с тим што је прасловенско **sormь*[152] морална категорија, а турско *yazık* се етимолошки везује за домен религије, примарно означавајући „грех“ (Skok

kızgan- које је у вези са *kız* „жар, врелина“ (Петровић 2012: 193).

[152] Законом метатезе ликвида прасл. **sormь* дало је *срам*, али је у говору Срба Призренаца дошло до уметања сугласника *-т̄-* у групу *ср*. Једно од објашњења за ову фонетску појаву даје М. Павловић, који је тумачи непосредним и јаким утицајем македонских говора.

I: 764), са семантичким помаком у дијахронијској перспективи ка области свакодневног живота „штета“. Ексклaмативно значење, какво има на Косову, „ствар од које се стиди, оно што не доликује, срамота“ (Елезовић I: 249) у Призрену поприма номинативну вредност, тако да лексема *јазък* семантички парира домаћој именици *сӣрам*, означавајући осећање непријатности због лошег чина.[153]

13. 2. 3. 2. Осећање кривице јавља се код особе која доживљава да се огрешила о моралне норме понашања, а као последица немирне савести прати је кајање, чији интензитет увећава свест о немоћи да се рђави поступци исправе. Неисправан поступак, погрешка учињена намерно или случајно и осећање одговорности за такав поступак именује се турцизмом *кабӑјеӣ*. Жаљење због лошег поступка денотира се лексичком јединицом *ӣишма̀нльк*.

Кьд си уч'инѝја ӣа̀ј резѝльк, а ӣѝ ӣрӣ̀ӣи кабӑјеӣ.

Изѐја га ӣишма̀нльк.

Лексеме *кабӑјеӣ* и *ӣишманльк*, којима се означавају негативне емоције везане за самопроцену личних поступака, стоје у специфичном семантичком односу који можемо означити као везу узрока и последице. Та каузалност очитава се у њиховим семантичким структурама. У семантичком садржају лексеме *кабӑјеӣ* експлициране су компоненте које носе информацију о стимулусу 'неисправан поступак' и консенквенци 'осећање одговорности за оно што је учињено'. Лош, неморалан чин производи осећање кривице. Потенцијална семантичка црта 'грижа савести' заједничко је значењско обележје обе лексичке јединице. У семској семантичкој организацији лексеме *ӣишманльк* однос узрока и последице реализује се преко допунских семантичких црта. Кајање подразумева неки грех, неки неприличан облик понашања који је изазвао емотивно испаштање, и то је импликациона сема именице *ӣишманльк*. Претпоставља се да се покајањем мења понашање, а то је фокална сема ове речи. Ове категорије семантичких ознака Е. Најда даје у виду опозиције импликациона сема : фокална сема (Драгићевић 2007: 68), која прати узрочно-последичну релацију (оно што претходи – оно што следи) у лексичким садржајима који се пореде или у самом семантичком садржају лексеме.

Концепт емоција представља динамичан систем, чији је развитак условљен екстралингвистичким и језичким факторима. Ментални ентитети се у језичкој свести испољавају интуитивно. Њихова метафизичка вредност и висок степен апстрактности могуће је спознати преко симбола из конкретне

Уметање сугласника није непознато ни другим српским говорима, нарочито оним уз албанско пограничје (Реметић 1996: 438-439).

[153] Турцизам *резильк* у говору Призрена фигурира у значењу „срамота“, али значењским садржајем не одговара категоријалном обележју 'осећање', већ се односи на нечастан, срамотан чин, који може да буде спољашњи импулс за осећање срама.

сфере. Дати концепт анализирали смо преко језичких знакова, који у својим семантичким садржајима носе културни код етноса и у којима су утиснути обрасци знања и веровања. Они утичу на формирање екстрајезичких система, какав је, на пример, типичан сценарио за доживљавање и испољавање неке емоције, који се може користити у њеном лингвистичком опису. Сценарио се базира на структурама као што су домен, схема и сл., а оне се заснивају на људском искуству, које се рефлектује на мишљење и језик (Драгићевић 2007: 92). Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег смо покушали да разумемо и организујемо лексички систем емоција у српском призренском говору. Полазећи од конкретних домена, може се дешифровати апстрактност значења циљног домена. Тако се, у испитиваном идиому, срећа конципира као судбина; љубав као жеља, миловање и чежња; туга као брига, болест, депресија; страх као физичка сила; мржња као хладноћа. Структурне метафоре употпуњавају тумачење значења језичких јединица којима су вербализовани духовни појмови. Традиционални оквири, друштвени контекст, социјални односи и морална оријентација регулишу емоционално реаговање појединца и спадају у ванјезичке чиниоце који су утицали на формирање концепта емоција на конкретном говорном подручју. Комуникативни дискурс, територијална диференцијација, позајмљивање, асиметрија језичких ознака лингвистички су детерминатори његовог језичког уобличавања.

Лексичко-семантичка група са хиперсемом ’осећања’ састоји се од лексема које реализују значења позитивних и негативних емоција. Општа семантичка ознака ’позитивна осећања’ у центар лексичког скупа интегрише лексеме *радос*, *ч’еф*, *сӣреч’а, л’убав, милос*. Њима се супротстављају централни елементи лексичког скупа са надређеном компонентом ’негативна осећања’: *жал, жалба, жалос, јасл’ильк, бол’, пӣресница, карасевда, јад, дерӣ, брига*, *гајл’е, сӣра, весвеса, далга, л’убомора, кьскан*, *мрзос.* У односу праве антонимије налазе се парови *радос – жалос, сӣреч’а – несӣреч’а, л’убав – мрзос*. Синонимичност, као последица творбених процеса и лексичког позајмљивања, условила је појаву антонимских варијаната (*радос – жал, жалба, жалос*; *л’убав, милос, аӣьр, ешк – мрзос*). И у овом лексичком сегменту преовладавају елементи који припадају категорији негативног, што се може тумачити као психолошка, а не искључиво језичка, универзалија. Човеку је неопходно да оно што га мучи искаже, да се причом о проблему растерети и зато тражи језичка средства којима ће вербализовати оно што га духовно притиска и боли (15 назива за тугу). Таква потреба није наглашена у случају позитивних емоција. Обрнуту асиметрију уочавамо у броју језичких ознака којима се изражавају љубав (7) и мржња (1). Концепт љубави је далеко разрађенији и на наивној слици света представљен низом јединица које покривају широки семантички дијапазон и прате доживљајне фазе љубавног

осећања. Језичка слика је и у овом случају одраз екстралингвистичких (љубав је мултидимензионални психички конструкт који укључује читав комплекс осећања) и језичких фактора (позајмљивање лексема из турског језика којима се прецизније може изразити изнијансираност сложеног унутрашњег стања и која су се потпуно асимилирала у лексички систем призренског говора). Емоционална сфера употпуњава лексичко-семантички приказ психичких карактеристика човека и уграђује се као веома важан фрагмент у дијалекатски обојену слику света.

II. ЛССП *карактер*

II. Међу психолозима постоји сагласност да се темперамент у значајном степену формира под утицајем наследних фактора, док се карактер обликује искључиво под утицајем средине. Карактер обухвата морална и конативна својства личности која се испољавају у односу према самом себи, према другим људима, радним задацима и нормама понашања уже и шире заједнице (Hrnjica 2003: 324, 328). У речницима савременог српског језика семантичка структура лексеме *карактер* је комплексна.[154] Примарно, *карактер* је скуп битних и сталних психичких особина које се испољавају у поступцима, при чему су истакнуте морална и вољна компонента. Семантичка интерпретација основног значења јединице *карактер* у РМС искључује интелектуалне особине и ограничава га на поступке појединца, док у РСАНУ обухвата и колективну димензију.[155] Лексикографски опис примарног значења лексеме *карактер* у РМС ближи је савременим психолошким схватањима овог појма.[156]

У корпусу речи из Призрена идентификовали смо јединице које одговарају психолошком концепту појма *карактер* и које денотирају човека као носиоца одређене карактерне особине. Сви лексички елементи субпоља са хиперсемом ’карактер’ садрже категоријалну сему ’сталне психичке осо-

[154] У РСАНУ семантички опсег лексеме *карактер* обухвата шест, а у РМС пет семантичких реализација.

[155] Основно значење *карактера* у РСАНУ исказано је семемом „1. а. скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима и поступцима, у односу према средини, морално-психички лик; природа, ћуд. б. морална чврстина, јака воља, постојаност, истрајност, доследност; честитост, поштење.“ (РСАНУ 9: 272), а у РМС дефинисано је на следећи начин: „1. скуп основних, битних, сталних психичких особина које се очитују, огледају у нечијим поступцима; ћуд. б. чврста, јака воља, доследно и постојано уверење, упорност, непоколебљивост у остваривању чега. в. лична етика, морал, честитост.“ (РМС II: 663).

[156] Карактер подразумева интегрисани систем особина које омогућавају појединцу да упркос препрекама на релативно доследан начин поступа, и то у односу на моралне принципе и морална схватања неког друштва. Манифестовање карактерних особина (доследност, упорност, храброст, кукавичлук, поштење, савесност, несавесност итд.) укључује и вољни и етички моменат (Rot 1994: 54).

бине човека'. Општост инваријантних сема условљава даљу спецификацију и организацију лексема у лексичко-семантичке групе:

1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине',
3. ЛСГ придева са хиперсемом 'моралне особине',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима',
6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи',
7. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду',
8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу',
9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни',
10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени',
11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања',
12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'.

Прва четири лексичка скупа односе се на опште карактерне црте човека, вољне и моралне. Лексеме сврстане у остале лексичко-семантичке групе су специјализоване, имају уже значење. Моралност поступака оцењује се у конкретним односима, човек се процењује у односу према себи, другим људима, односу према раду, материјалним добрима, храни, личној хигијени. Особине које притом испољава оцртавају његов морални лик и карактеришу га позитивно или негативно.

Лексичко-семантичке групе устројене су на основу парадигматских лексичких односа. Однос инклузије, односно хипонимија, остварује се међу лексемама којима се означава надређени појам и лексемама којима се обележавају субординирани појмови. Антонимска релација успоставља се између лексема које у својој појмовној вредности садрже својства која човека могу окарактерисати као позитивну, односно негативну личност. Лексеме које се налазе у функцији опозита ступају у међусобне синонимске односе.

II. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине'

II. 1. Доминантна психичка својства која карактеришу особу према снази, истрајности и спремности да се одлучи на какав поступак јесу упорност и храброст. Особе које поседују ове карактерне црте означене су придевским лексемама подељеним у две подгрупе према варијантним семама 'вољан' и 'храбар / плашљив'.

II. 1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'вољан'

II. 1. 1. Лексичко-семантичку подгрупу квалификатива са варијантом 'вољан' чине синоними *ка̀ил', разѝја, ка̀бил'* и *далдѝсан*.

Ка̀ил' сьм да ѿи ѿомо̀гнем, а̀ма не мо̀гу.

Разија сьм да му помогнем Јовану кол'ико могу. – Максут, и ако је Турч'ин, неје разија да уч'ини никоје зло рисјанима ка што има Турци.

Тај рсьз кабил' је и тој да уч'ини. – Да гу је кабил', у ч'ашу воде би гу попила туј сна̀у.

У пијење далдисан ч'овек, ка тај Ил'ка Угар, неје за ништо. – А зар се наоди Циганка што неје далдисана у крај'у?

Турцизми *каил'* (тур. *kail*) и *разија* (тур. дијал. *razi*, поред *razı*) семантички су изједначени са домаћим еквивалентима *вољан, спреман, готов, рад*, којим су лексикографски дефинисани у Чемерикићевом речнику. Блиског значења је, такође, турска реч *кабил'* „способан да што учини" (Чемерикић), што имплицира значењске компненте садржане у семантичком одређењу придева *каил'* и *разија,* које се у овом случају могу третирати као семе потенцијалног, али негативног карактера, јер је *кабил'* способан, односно спреман да учини неко зло. Партиципом глагола *далдише* (тур. дијал. *daldi,* 3. л. јд. перф. од *далмак*), *далдисан*, квалификује се особа одана, посвећена нечему, занета чиме. Елементи значења 'одан', 'посвећен' сврставају ову лексему у ред јединица са хиперсемом 'вољне особине'. Основно значење глагола *далдише* кореспондира са секундарном семантичком реализацијом глагола *посвети* „обрати сву пажњу и настојање на што", и на тој релацији партиципски облици ове две глаголске лексеме успостављају синонимску везу.

II. 1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемама 'храбар / плашљив'

II. 1. 2. Значењске компоненте 'храбар / плашљив' уграђене су у семантички садржај опозитних придева *дел'ија* и *афиф*.

Дел'ија ч'овек беше бија и тај Ц'урј'е Sивгар. – Дел'ија је он, ербап је и на голо ношч'е да удари.

Афиф ч'овек неје за работе де игра глава.

Основном значењу турског придева *дел'ија* (тур. *deli*) „храбар, смео, неустрашив", секундарним, фигуративним значењем супротставља се турцизам *афиф* (тур. *hafif*) „1. слаб, лако ломљив; 2. нежног здравља; 3. слабог материјалног стања; 4. фиг. несигуран, плашљив" (Чемерикић). Индуктор метафоричке трансформације значења је семантичка компонента 'слаб', која се из материјалне сфере преноси у домен човекове духовности и квалификује особу слабог карактера, обележавајући је као кукавицу, плашљивца.

II. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине'

II. 2. У лексичком скупу именица са надређеном семом 'вољне особине' доминирају именичке речи којима се номинује особа јаке воље. Њима су оз-

начени носиоци пожељних особина, као што су упорност, предузимљивост, храброст, али и негативно маркирана карактерна црта тврдоглавост.[157] На основу варијантних сема, лексеме су подељене у подгрупу именица са хиперсемом ’упорна особа’ и подгрупу именица са хиперсемом ’храбра особа’.

II. 2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’упорна особа’

II. 2. 1. Именице обједињене семантичком компонентом ’упорна особа’ гранају се у микроредове према семама нижег ранга које уже спецификују значења.

II. 2. 1. 1. а. Номинационе јединице мушког рода мотивисане вољом као позитивним фактором човековог психичког устројства су *дикатч’ија* / *дикач’ија* и *гајретч’ија* / *гајреч’ија*.

Зау̏зне л’и се та̏ј дикатч’ија за штого̏др, ч’е га сврши ка што ва̏л’а па не̏ знам што да би̏дне.

По невол’е се ви̏ди кол’и̏ко је гајретч’ија је̏н ч’о̏век. – Гајретч’ија, тол’и̏ко му̏ке претури преко гла̏ве и не̏ се да̏. – Нека фа̏л’и бо̏га што и̏ма то̏га гајреч’и̏ју бра̏та.

Са турским речима у основи, облици *дикта̄ч’ија* (тур. *dikkat*) и *гајрета̄ч’ија* (тур. *gayret*) настали су домаћом творбом уз помоћ суфикса *-ч’ија* (Петровић 2012: 96, 115). Семантичким садржајем удаљавају се од језгра лексичко-семантичке групе, али оно што их сврстава у подгрупу номинација које се односе на упорну особу јесте потенцијална семантичка вредност. *Дика(та̄)ч’ија* је у Призрену именовање за предузимљиву мушку особу, а предузимљивост имплицира појмовне вредности као што су упорност, спремност, истрајност, смелост. Ово значење проистиче из секундарне семантичке реализације мотивне речи.[158] Лексема *гајре(та̄)ч’ија* овој подгрупи припада значењским елементом који се односи на истрајност и издржљивост подношења душевне патње. Допунски елементи семске структуре сужавају перспективизацију и конкретизују значење ове лексичке јединице. На периферији семске организације *гајре(та̄)ч’ија* се приближава *дика(та̄)ч’ији* компонентом ’предузимљив’, и у тој равни налазимо везу између значења ове две лексеме, које можемо назвати блискозначницама.

[157] Међу вољне особине уврстили смо и тврдоглавост, као вид испољавања упорности. Семантичку оправданост за овакву категоризацију лексема којима се именује тврдоглава особа налазимо у семској структури придева *та̄рдоглав*, где се као веома важан значењски елемент појављује ’упоран’. Из тог разлога, лексичке јединице које се односе на тврдоглаву особу сврстаћемо у лексичко-семантичку подгрупу именица са интегралном семом ’упоран’, али у посебан микроред лексема са негативном конотацијом.

[158] Елезовић бележи значење „пажљив“ за изведеницу *дикатлија*, које се развило из примарне семантике именице *дикат* (Елезовић II: 506).

II. 2. 1. 1. б. Према облицима мушког рода формиране су номинације за женски род *дикашч'ика* и *гајрешч'ика / гајреч'ика.*

Да не бе̏ше ша̏ј дикашч'ика, ма̏ши ги, за̏р би ги се ушч'ува̏ја шај ч'и̏фльк у Кори̏шу.

У бо̏л'ес и̏ч'не̏је гајрешч'и̏ка о̏на. – Те̏јзи гајреч'и̏ке машѐре ги ва̏л'а да благода̏риф што се у̏шч'ува њи̏ан ч'и̏фльк у Кори̏шу.

Семски састав именица женског рода поклапа се са семантичким садржајем именица мушког рода, осим семе која се односи на пол особе, што је формално обележено моционим суфиксом -*ч'ика*.

II. 2. 1. 2. У оквиру подгрупе са интегралном семом 'упорна особа' појављује се ред лексема којима се именује тврдоглава особа.

II. 2. 1. 2. а. Микроред лексема са дистинктивним обележјем 'мушко' чине синонимичне именичке јединице: *главо̏ња, главу̏рда, главу̏рдан, дебѐла гла̏ва, ко̏њ, шуногла̏вац, шуногла̏вко.*

То̏му главо̏ње Ги̏ге л'и и̏скаш да дока̏жеш не̏што? – Збо̏ри кол'и̏ко о̏ч'еш оно̏му главо̏ње Васи̏л'у, у шу̏ј њего̏ву главешѝну ни̏што не и̏де.

Разбѐри се, мо̏ри, неразбра̏на главу̏рдо. – При ша̏мет л'и си, мо̏ре ши, дебѐла главу̏рдо?

Главу̏рдан, у̏ч'иш га, збо̏риш му за њего̏во до̏бро, а о̏н свѐ шерсѐне ч'и̏ни.

Дѐ мо̏ш да алдьри̏шеш шу̏ј дебѐлу гла̏ву? – Разбѐри се јеншу̏ш, ѐј, ши̏, мо̏ре, гла̏во дебѐла неразбра̏на!

Нѐ се разби̏ра ша̏ј ко̏њ ма̏јкин.

Сас шо̏га шуногла̏вца нѐма здо̏говор.

Синонимски парадигматски однос наведених лексема остварује се на релацији њихових секундарних семантичких реализација, оних које метафорички денотирају човека. Таква значења интерпретирана су семемом „тврдоглава особа". Концепт тврдоглаве особе укључује негативне особине као што су својеглавост, ограниченост, непопустљивост, упорност. Упорно остајање при сопственим ставовима, упорност у недоличним поступцима, као вољне димензије, карактеришу тврдоглавог човека. Језички се ове појмовне вредности лексикализују одговарајућим јединицама, које у нашем случају имају фигуративни карактер. Семантичка компонента 'упоран' у структури квалификативног придева *шврдоглав*, којим се описује метафоричко значење семантичких дублета *главоња, главурда, главурдан, дебела глава, коњ, шуноглавац, шуноглавко*, категоризовала је чланове ове микрогрупе. Негативну експресивну семантику носе пејоративни суфикси -*оња* и -*урда* у примерима *главоња* и *главурда,* чије је значење мотивисано обимом и величином главе. Од аугментативно-пејоративног облика настао је другостепени дериват *главурдан.* Синтагматски спој *дебела глава* модификује значење на асоцијативној вези између физичке карактеристике и карактерне црте. У овој конструкцији семантички су изједначене детерминанте *дебела* и

тврда, које допуњују вредност главног члана. Глава као део тела повезан је са психичком и интелектуалном сфером и због тога се доводи у везу са особинама које карактеришу човека у том смислу. Лексема *глава* веома је продуктивна у деривационо-семантичким процесима, што показују именовања у овој семантичкој категорији, настала њеним морфолошким и семантичким варирањем. Сегментацијом сложенице *пуноглавац* добијамо деривационе елементе *пун-о-глав-ац* који садрже семантички код за разумевање семантичке деривације. Метафорички пренос назива са животиње на човека настао је по аналогији са номинацијама мотивисаним главом (*главурдан, дебела глава*), па је сема величине главе водоземца у једној од његових развојних фаза била мотивна за трансформацију примарног значења и његовог преноса на човека као референта. Сементички дериват са атрибутивним значењем је и лексема *коњ*, која у секундарном значењу остварује другачију денотацију и конотацију. Метафоричко значење лексеме *коњ* индуковано је механизмом колективне експресије, јер је сисар из реда копитара који служи за јахање и вучу перципиран у колективној свести као ограничена, глупа животиња. Замена зооморфне архисеме антропоморфном у овом случају има негативну експресивну вредност.

II. 2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’храбра особа’

II. 2. 2. Другу подгрупу именица чине номинационе јединице код којих је вољни моменат повезан са осећањем страха. Одсуство страха или спремност на деловање упркос страху друштвена заједница процењује као храброст, и у односу на апстрактни прототип оцењује особу као храбру или као кукавицу.[159] Елементи лексичког скупа са номиналном вредношћу „храбра особа“ формирају микроред синонима *ју́нак, му́ж, ву́к, пушке́тар,* са стожером *ју́нак.*

Си́н гу је ју́нак. – До́бро до́шла, Са́ндо, што́ ч’и́ниш, ка́ко си, здра́во л’и си, ју́нак л’и си?

Од Јова́на Фа́нде по́ му́ж не́ма га у Подри́му међ’у рисја́не.

Де́, мо́ре, ко́ј мо́же да уфа́ти то́га ву́ка? – Та́ј ста́ри ву́к, па́да л’и у ру́ке, и́ч’? – До́ша и та́ј ву́к Рама́дан За́скок. – Де́ си, бре́, ста́ри ву́ку?

[159] Одређујући параметре којим се пореди испољавање особине (храброст) са степеном испољавања особине прототипа, Р. Драгићевић уводи категорију вредносно плус и вредносно минус, при чему истиче да је наша афирмативна или негативна процена заснована на индивидуалним или колективним нормама. Да ли ће неко кога описујемо бити означен са плус или минус, зависи од тога колики је степен тог позитивног или негативног одређења изражен у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа. Ако је неко у одређеној ситуацији показао храброст у односу на замишљено понашање прототипичне личности у тој ситуацији, за њега кажемо да је храбар, односно позитиван у ситуацији када особина храбрости може доћи до изражаја (Драгићевић 2001: 174).

Интегрална сема за све четири лексеме је ’храбар’, јер су све дефинисане семемама ’храбар човек“ (Чемерикић). Заједничка им је и сема пола, јер се све односе на мушку особу, изузев именице *јунак* која се употребљава и за мушкарце и за жене. Значење се шири и на припаднице женског рода, када се покажу као јаке и храбре у одређеним животним околностима. Храброст се овде процењује као трајна и стална особина, коју је особа испољила у више различитих ситуација, па је од стране друштвене заједнице маркирана као одважна и смела. Платисемијом су добијена секундарна значења лексеме *муж* у српском призренском говору „1. супруг, брачни партнер; 2. одрастао, зрео мушкарац; 3. храбар, одважан мушкарац“ (Чемерикић). Перспективизација се сужава у именовањима *пушкешар* и *вук*, која се приписују храбрим борцима, војницима, при чему се храброст као вредносно позитивна особина испољава у конкретној ситуацији. На основу контекста у којем је метафора *вук* употребљена за именовање храброг мушкарца могу се назрети околности у којима се особина испољава. Позитивна особина наглашена је детерминативом *сшари* уз именицу *вук*. Транспарентност деривационог варирања у примеру *пушкешар* указује на онога који носи пушку, а семантичком деривацијом добијено је значење које припада домену карактеризације личности. Пренос је остварен асоцијативном везом, почива на колективном уверењу да је храброст доминантна особина онога ко носи пушку, тј. војника, борца.

II. 3. ЛСГ придева са хиперсемом ’моралне особине’

II. 3. Концепти доброг и лошег човека дају општу слику о маралној страни личности. Дуалистички принцип психичког устројства човека у овој категорији долази до пуног изражаја, а на језичкој слици човека манифестује се лексичким опонентима. Лексичке јединице распоређене су у две подгрупе, значењски супротстављене. Јединице ове семантичке скупине ступају у антонимску релацију, потпуно природно, с обзиром на то да је човек у својој суштини биће у којем коегзистира и добро и лоше (Штасни 2013: 91). Лексеме у оквиру поларизованих страна налазе се у парадигматском односу синонимије.

II. 3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’добар’

II. 3. 1. Концепт доброг човека у српском призренском говору објашњава се помоћу придевских речи *до̀бар, л’у̏ћак / л’у̏ћк, мило̀сан, вал’а̀шан, а̀рьн, а̀сьл*, које формирају синонимски ред са доминантом *добар*.[160]

[160] Према интерпретацији Г. Штасни, која се у својим запажањима ослања на Лалићев речник синонима, концепт онога што је добро најуже кореспондира са концептом онога што је морално, поштено, праведно, несебично, тако да све номинационе вредности које у својим семантичким одређењима садрже наведене појмовне вредности сматра синонимичним.

Нѐ знам на ко̀га се и̏сшури ша̄ј наоѣ̏ч’ник, и о̀шац и ма̀ши би̏л’е му до̀бри ч’и ѣо̀добри не би̏ва. – До̀бар ч’о̀век бѐше би̏ја, бо̀г да га ѣро̀сши. – Та̀ј сна̀а гу је до̀бра ка до̀бар дѣ̀н, бла̀го си га њо̀јзи шшо гу и̏ма. – На̀јмлаџ’ѐји си̏н гу је на̀јдобьр. – До̀бро мо̀мч’е у̀зе ша̄ј Кл’исирки̏на Сшоја̀нка. – На̀јдобра ми је на̀јмлаџ’ѐја сна̀а.

Мло̀го је л’у̀цак Са̀ндин му̀ж. – Бра̀ш му је ѣо̀ л’у̀цьк. – Бла̀го Ми̏ше сьс шу̀ј л’у̀цку жѐну. – Л’у̀цко гу шо̀ј сшарѐјо дево̀ј’е. – Дѐца и̏ч’нѐ гу бѐу л’у̀цке.

Мо̀мч’е гу је мло̀го вал’а̀шно. – Ка̀ се роди̏ше ша̀ко вал’а̀шне шѐј дѐца свѐ до јѐно? – Вал’а̀шну дево̀јку за̄росѝја.

А̀сьл мо̀мч’е и̏скоч’и Васи̏л’ов Ја̀нич’.

Мло̀го гу је а̀рьн ша̀ј зѐш.– А̀рно дево̀ј’е за̄росѝја.

Придев *добар* има разгранату полисемантичку структуру. Значења која су у РСАНУ дата под 1. а. „који је благе, човекољубиве нарави, који не чини зло, човечан, племенит, предусретљив;“ и под 1. б. „који се држи позитивних друштвених норми, који се понаша узорно, како треба.“ (РСАНУ 4: 374), Чемерикић раздваја у две семантичке реализације: „2. који има доброте, добродушан, доброћудан, човечан; 3. који је узорних особина, ваљан“ (Чемерикић). У лексикографском опису примарног значења Чемерикић се служи квалификатором и антонимским придевима „1. супр. од лош и рђав“ (Чемерикић). Чемерикићеву интерпретацију основне семантике придева *добар* можемо упоредити са примарним семантичким одређењем у РМС, где је придев *добар* под 1. а. дефинисан семемом „који је позитивних особина, ваљан, врстан, одабран, супр. од зао, рђав, лош“ (РМС 1: 698), али Чемерикић не даје ниједну илустрацију којом бисмо идентификовали човека као референта.[161] Дифузност и општост значења усложњава семантичку анализу ове придевске лексеме. Интересују нас значења која придев *добар* сврставају у категорију психичке, тачније моралне, карактеризације човека, стога у разматрање узимамо 2. и 3. значење лексеме *добар* у Чемерикићевом речнику. Семантички елементи у дефиницији под бројем 2

Специфичност ове семантичке скупине, наводи Штасни, јесте у способности свих лексема да међусобно ступају у однос синонимије, с тим што ће у идеографским вредностима појединачних номинација доминирати особина којом се човек карактерише као моралан, праведан или несебичан, чиме се не искључује, него се подразумева, да је он истовремено и добар. У целокупној групи придев *добар* има и улогу појмовно надређене лексеме (хиперонима), а придеви са појмовном вредношћу поштен, праведан, несебичан и сл. имају статус појмовно подређених јединица (хипонима) међу којима је успостављен однос кохипонимије (Штасни 2013: 89).

Ми смо се, при структурирању лексичко-семантичких група руководили принципом општости, тако да смо лексеме са идентификационим семама типа ’поштен’, ’праведан’, ’несебичан’ сврстали у уже семантичке скупине, на основу диференцијалних сема које спецификују значења у оквиру дате семантичке категорије.

[161] Његови примери су преузети из тефтера и припадају сфери предметности.

упућују на човекову природу, нарав, ћуд, и овај придев приближавају ЛСС темперамент, међутим, компонента ’човечан’ сугерише карактерну црту, тако да је у овом случају тешко разлучити појмовну вредност доброг у домену људске природе и доброг у домену етике, јер су узајамно повезани у психичкој структури личности. Значење под бројем 3 прецизније је дефинисано и квалификатив *добар* сврстава у моралну категорију, односно човека као носиоца особине квалификује као високо моралну особу у односу на важеће друштвене норме.

Значењу под 2 придева *добар* у Чемерикићевој лексичкој збирци блиска су значења придева *л’уџак* „који се одликује добротом, племенитошћу, топлином“ (Чемерикић) и *милосан* „добродушан, доброћудан“. С обзиром на то да се у семантичкој интерпретацији ових придева јављају компоненте, ’добар’, ’доброта’, ’племенитост’ као највише етичке категорије, сврставамо их у ЛСГ придева са хиперсемом ’опште моралне особине’. Придев *милосан* дефинисан је синонимним придевима *добродушан* и *доброћудан.* Компоненцијална анализа показује да се у значењу *милосан* преплићу концепт душе (емоционалност) и концепт нарави (природа човека), који, интензивирани детерминативом ’добар’, представљају сублимацију позитивних психичких особина, које, између осталог, квалификују човека и као морално чисту особу. Са значењем под 3 придева *добар* семантички кореспондира придевска лексема *вал’аштан,* у чијем семантичком садржају доминира морална димензија карактера – „добар, вредан, честит“ (Чемерикић). Исти семантички садржај приписује се балканском грцизму *арьн,* са творбеном основом *ар* (*хар* „1. милост, захвалност. 2. брига, настојање“) и домаћим придевским суфиксом.[162] Придевом *добар* објашњено је значење турцизама *асьл* (тур. *asil, asıl*)[163]. Семантички садржај лексеме *добар* чији је денотат човек одговара појмовној вредности осталих лексема у реду. Придев *добар* улази у опис осталих чланова лексичког скупа, што га чини кохезионим центром и доминантом синонимског реда.

[162] У основном значењу придев *арьн* има људску референцију, а у секундарном се односи на посао, рад (*А̀рна му је њего̀ва рабо̀та. – По̀ арна рабо̀та ч’е бѝдне ако уч’ѝнимо ка што̄ вѝкаш* (Чемерикић)). Квалификативно значење које има у српским народним говорима, овај придев чува у бугарском (*харен* „добър, хубав, хрисим“ РБЕ) и у македонском језику (*арен* „добар“ РБЕ). Секундарном денотацијом која се развила у атрибутивну ознаку „радљив, вредан“ придев је ушао у румунски и албански језик (Skok I: 665). У просецима језичке интерференције очувало се позитивно конотативно значење изворне грчке речи, која се од XIV века јавља у српским споменицима. Погрешно је тумачење Шкаљића који придев *(х)аран* изводи од турског *ar* „стид“ (ЕРСЈ 1: 185).

[163] С. Петровић сматра да је *асьл* „добар, честит, уредан“ у српском призренском говору вероватније од тур. *asil, asıl* него од *hasıl* „добит, корист, резултат“, дијал. „вредан, способан вешт“ (Петровић 2012: 53). Исту етимологију даје и Скок (Skok I: 66).

II. 3. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом ’лош’

II. 3. 2. Концепт лошег човека лексикализује се синонимским придевским лексичким јединицама у кохипонимском парадигматском односу *ло̀ш, р̣а̀в, зъ̀л, невал’а̀т̄ан, наоп̄а̀ч’ан, ајѐрсъз, ка̀т̄ил’, дамкал’и̏ја, дамко̀сан*, са стожером *лош*.

Нѐ се т̄рп̄ѐше кол’и̏ко бѐше ло̀ша т̄а̀ј на̀ша ст̄ри̏на.

Мло̀го р̣а̀ф ч’о̀век. – От̄ р̣а̀вога дужни̏ка (Реметић 1996: 376).

Мло̀го зъ̀л ч’о̀век. – И бра̀т̄ му је мло̀го зъ̀л (Реметић 1996: 40).

Дра̀га Уш̄т̄ет̄о̀ва би̏ла невал’а̀т̄на, п̄оруга̀ла се т̄е роди̏ла коп̄и̏л’е.

Аџа-Ги̏га би̏ја п̄о̀ наоп̄а̀ч’ан зе аџ’а-Ду̏шан. – Та̀ква је о̀на наоп̄а̀ч’на от̄ка̀ко до̀шла у на̀шу ку̏ч’у. – Од ње̏га п̄о̀ наоп̄а̀ч’но дѐт̄е нѐма га у на̀ш со̀как. – Съ̀г ако се изнаоп̄ач’и̏ја, зе до съ̀г не би̏ја т̄а̀ко наоп̄ъ̀ч’ун

Ајерсъ̀з дѐт̄е. – Та̀ко је о̀на ајерсъ̀з от̄ ка[д] до̀шла у на̀шу ку̏ч’у. – Од ње̏га п̄о̀ ајерсъ̀з дево̀јч’е нѐма га у на̀шу маа̀лу.

Од ње̏га п̄о̀ ка̀т̄ил’ ч’овѐка на̀ша наи̏ја т̄ъ̀д нема̀ла. – Ка̀т̄ил’ жѐна бѐше би̏ла, ву̏ци гу на п̄у̏т̄. – От̄ Кабаша̀не п̄о̀ ка̀т̄ил’ л’у̏ди нѐма на дал’ѐко.

За т̄о̀ј ш̄т̄о уч’ини̏ја да се оп̄ѐре не мо̀же, т̄а̀ко дамкал’и̏ја и̏ма и да у̏мре.

Съз њи̏ нѐмам работӯ, за њи̏ну т̄а̀јфу ја̀ сьм дамко̀сан. – Дамкоса̀на ост̄а̀де ш̄т̄о се п̄о̀руга и ро̀ди коп̄и̏л’е.

Према неутралним члановима опозиције, а то су придеви са позитивним значењем, стоје негативно маркирани придеви који карактеришу човека као неморалну особу. Прави антоним придеву *добар* је придев *лош*, други могући антоним, али неправи је придев *зъ̀л*.[164] Значење већине придева у синонимском реду своди се на придев *зао*, што га чини централним у сфери негативне карактеризације човека. У синонимској релацији са придевима *лош* и *зъ̀л* је лексема *р̣а̀в*, чије је значење сведено на синонимски придевски пар *неваљао* и *лош*. У призренском говору придев *неваљао* јавља се у дијалекатском лику *невал’а̀т̄ан* и функционише као директни опозит немаркираном придеву *вал’а̀т̄ан*, чији је семантички идентификатор сема ’частан’. Ова семантичка компонента садржана је и у семској структури придева *неморалан*, којим је дефинисана јединица *невал’а̀т̄ан*, али у негираном облику. *Рђав* се налази у семантичкој дефиницији турског индеклинабилног придева *ајерсъз* (тур. *hayırsız*), који се у испитиваном идиому удаљио од етимолошког значења и развио специфичну дијалекатску

[164] „*Зао*, у ствари, нема антонима, нема супротстављену позитивну вредност, која је семантички у потпуности компатибилна с њим“, за разлику од именице *зло*, која је прави антоним именице *добро*, зато што према придеву *лош* не стоји одговарајућа именица (Драгићевић 2001: 204).

семантику.[165] У семантичкој структури придева *наопачан* и *катил'* налазе се придеви *зао, опак* и *суров*. Семантички садржај мотивног придева *опак*, који Чемерикић није регистровао, суфиксацијом није трансформисан, али је експресивна компонента итензивирана префиксацијом (*на + опак + ан = наопач'ан*), „protivan smjeru (u moralnom značenju)“ (Skok II: 558).[166] Турски придев *катил'* (тур. *katil* „који убија“) у српском призренском говору пресемантизовао је изворно значење, али и даље обележава особу као носиоца изразито негативне моралне особине „суров, немилосрдан, зао“ (Чемерикић). Највиши степен нечовечности изражен је управо овим придевом. Најопштије негативно конотирано значење имају једнокоренски синоними *дамкал'ија* и *дамкосан*. Придевски облик *дамкал'ија* преузет је из турског језика као метафора за човека пуног мрља у моралном погледу (тур. дијал. *damgali*, поред *damgalı,* изведен од именице *damga* „ознака, марка, жиг; пега, белега, ожиљак; мрља, тачка“ (Петровић 2012: 104)). Метафоричког је значења домаћа деноминална творба *дамкоше*, односно трпни придев овога глагола *дамкосан* „морално упрљан“ (Чемерикић). Значење деривираних облика добијено је метафоричким преносом водеће компоненте ('мрља') у семантичком садржају мотивне речи (*дамка*) из физичке у духовну сферу, односно из домена телесног у домен карактерологије човека. Низом релативних синонима на језичкој слици света призренских Срба градативно је представљен концепт злог човека – *дамкал'ија, дамкосан, невал'аштан, лош, рџ'ав, ајерсьз, зьл, наопач'ан, катил'*.

II. 4. ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине'

II. 4. Дуалистички опозитни принцип човековог карактерног устројства одражава се и на корпус nomina attributiva којима се именује особа према моралним особинама. На семантичком плану то се огледа у позитивном и негативном значењу лексема, а деривациони процеси доприносе већем степену експресивности. Поред општих моралних категорија, добра и зла, ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине' проширили смо специјализованим номинационим јединицама које се односе на домен поштења и неморала.

II. 4. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'добра особа'

II. 4. 1. Номинационе јединице чији је референт човек позитивних моралних особина су *бисе̏рко, бабл'о̏к, бе̏сник*.

[165] На ширем косовско-метохијском ареалу *ајерсьз* значи „штетан, некористан“ (Елезвић II: 492).

[166] Формант *-ан* семантички је неутралан, његова семантика се у потпуности подудара са придевом у основи (Драгићевић 2001: 72).

Мисл'е̏смо ч'и ч'е би̏дне бисе̏рко, а о̀но и̏спаде по̄се̏рко. – Бисе̏рко ма̀јкин.

Бе̏сник је о̄т ка̀ко га по̄зна̀вам. – У Суоре̏чки ба̀јрак од Рец-Ки̏це по̄ бе̏сни̏ка не по̄тра̀жи.

А̀, бабл'о̀к, бре̏! – Ка̀ко си, бабл'о̀к?

Генеричко значење има лексема *бисерко* „особа коју красе лепе особине“ (Чемерикић). У семантичком садржају ове именице сублимирана су позитивна морална својства човека и пожељне карактерне црте. То су особине прототипа и представљају културолошки идеал. Прототипски лик је врла особа која поштује морални кодекс заједнице, понаша се узорно и нема порока. Идеалне појмовне вредности преточене су у идеографску вредност лексеме *бисерко* у локалном идиому. Значење је добијено метафоризацијом мотивне речи, мотивисаној реткошћу и драгоценошћу тврдог, округлог, седефастог зрна које се ствара у љуштури неких шкољки. Суфикс *-ко* уноси у значење семантичку компоненту деминуције и хипокористичности. Особа чврстог карактера, поуздана, сигурна, одана номинује се деривираном лекемом *бесник*, у чијој је основи албанска реч *besë* „вера, поверење“. Семантички садржај творбене основе слива се у дериват, а домаћим суфиксом *-ник* обележава се референција, упућује на мушку особу која се држи задате речи, у коју се може имати поверење. Експресивом *бабл'ок* номинује се доброћудан човек, добричина.[167]

II. 4. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лоша особа’

II. 4. 2. Лексеме којима се номинује особа као носилац негативних моралних карактеристика далеко су бројније[168] и формирају два микрореда са дистинкцијом према полу.

II. 4. 2. а. Конституенти микрореда интегрисани семама ’негативне моралне особине’ и ’особа мушког пола’ граде кохипонимске и синонимске парадигматске односе: *га̀дник, по̄га̀нац, по̄рокл'е̏тник, наопӯч'ник, главоје̏дник, главоје̏шник, на̀мсьз, јара̀маз, бо̀зда, фира̀ун, ци̏га̀нин, ка̀пил', а̀нц'ел, анти̏ка, ше̏бек, црве̏на а̀спра*.

[167] Лексема није потврђена у Елезовићевом и Букумирићевом речнику, али по усменом сведочењу Р. Младеновића може се чути у северним и јужним метохијским говорима.

[168] Ова појава је ванјезички, тачније културолошки условљена. Стање у лексичком систему „..одсликава нашу културу и склоност да истакнемо и обележимо оно што на другима видимо као својство или обележје које није лепо, добро, морално него да човека именујемо према вредностима које се налазе на супротном, позитивном полу…“ (Штасни 2013: 169). Други разлог лежи у чињеници да су позитивне особине – особине прототипа. „Осим тога, однос позитивно / негативно вредновање и бројност јединица произилази из тога што се добро, лепо и сл. не образлаже, а негативан суд се доказује. С друге стране, концепт лошег, злог, семантички је много разуђенији, па се лош карактер човеков може испољавати у виду агресивности, егоизма, малициозности. Ова својства се манифестују и у језику“ (Штасни 2013: 169).

Га̏дник, фӣтмеџ'и̏ја, и све̏ дру̏го је, са̏л не̏је ч'о̏век. – Ти̏, бре̏, гадни̏ку, у тӣу̏џ'е рабо̏те да не̏ се ме̏шаш.

Пу̏шти не, по̄га̏нцу по̄га̏ни! (Реметић 1996: 134).

Оста̏ји гу, про̄кл'е̏тни̏ку, што̏ ти уч'ини̏ла о̏на? – Не̏ се ме̏шај, про̄кл'е̏тни̏ку је̏н!

Мо̏ре, наопьч'ни̏ку, сми̏ри се јенпу̏т, зе зна̏ш што те ч'е̏ка.

Др̏жиш л'и на па̏мет кьд о̏нај главоје̏дник Ру̏ста Ка̏баш, на мрти̏ца на Баждара̏ну, у̏би на ме̏сто Шач'ир-а̏гу и јо̏ш ч'е̏творицу, а двоицу ра̏ни? – Пофач'а̏ше све главоједни̏це по Подри̏ме.

Изедо̏ше му гла̏ву и то̏му главојешни̏ку аџ'и-Ру̏сте, обеси̏ше га. – Пой-Ц'урини̏ца жал'е̏ше на зоч'и̏шке главојешни̏це да гу уби̏л'е му̏жа. – На тво̏ју гла̏ву, мо̏ре главојешни̏ку.

Бе̏гај от то̏га намсьза.

Уваши̏ја се сьс то̏га Васил'ово̏га јарама̏за Бо̏ду, па пи̏је л'и пи̏је.

О̏стај га, бо̏га ти, не̏ л'и га зна̏ш што бо̏зда је. – А̏ферим да ти је кьд и то̏га бо̏зду ви̏ше веру̏јеш зе мо̏јега бра̏та. – Не̏сьм и не да̏ја бо̏г да сьм ре̏ка штого̏дер то̏му бо̏зде, не̏сьм га би̏л'е ни виде̏ја од саба̏јл'е.

Сьс то̏га фираву̏на да не̏сьм те виде̏ја.

И то̏ме цигани̏ну Томч'е̏ту л'и веру̏јеш?

У̏би га та̏ј ка̏тил' Ч'ел-Ибра̏им. – За те̏ј арнау̏це ка̏тил'е кол'и̏ко ч'и̏ни је̏н рисја̏нски жи̏вот? – Обеси̏ше оно̏га ка̏тил'а Ри̏сту Каба̏ша.

Што анџ'е̏ла си̏на и̏ма, ч'и ку̏ку ньо̏зи.

Што анти̏ку си̏на и̏ма, ч'у̏вај, бо̏же! – То̏му Васи̏ному анти̏ке л'и веру̏јеш?

А̏, ти̏, шебе̏ку је̏дьн!

Што црве̏на а̏спра је о̏н.

Диференцијална сема високог ранга 'зао' присутна је у семантичком садржају свих чланова микроредa, у неким случајевима као доминантна, а у неким као потенцијална семантичка компонента. Елемент семске структуре 'зао' који експлицира значење „зао, лош човек" иманентан је лексемама *поганац*, *прокл'етник*, *наопьч'ник*. Опште категоријално значење има атрибутивна именица *гадник* „неморалан, покварен човек" (Чемерикић), у чијој је идеографској вредности садржан концепт зла. Продуктивни наставак у овој категорији именовања је *-(н)ик*, који се, углавном, додаје придевским основама (*прокл'ет, наопак, гадан*), које садрже и квалитативне и емотивно-експресивне компоненте значења. Овај семантичко-творбени принцип важи и за другостепени дериват *поганац*, изведен неутралним суфиксом *-ац,* који добија експресивно значење у контакту са метафоричком и негативно конотираном творбеном основом, тј. придевом *поган*. Морално покварен човек означава се и номинационим јединицама *намсьз, јарамаз, бозда, фираун, шебек* и *црвена аспра*. Локалног је карактера семантички дијалектизам *намсьз*

(тур. арх. *namsus*, дијал. *namsız*) „човек без образа, части, покварењак“ (Чемерикић).[169] У призренском говору *јарамаз* (тур. *yaramaz*) „покварењак“ (Чемерикић) семантички је еквивалент лексеми *намсьз.*[170] Именички облик *бозда* вероватно је домаћа креација од глагола *боздише (се)* (тур. *bozdu* 3. л. јд. од гл. *bozmak* „покварити“) (Петровић 2012: 85) и означава лошег, поквареног човека. Безобразан, окрутан човек номинује се лексемом *фираун* (тур. *firavun*), чије је номинационо значење у турском језику „фараон“, а пренесено „окрутна особа“. У српском призренском говору функционише секундарном семантиком.[171] Лексеме турског порекла *намсьз, јарамаз* и *бозда* формирају синонимски низ, јер се семантички, експресивно и функционално потпуно поклапају. Њима се секандарном семантиком придружује именица *шебек* (тур. *şebek*) „1. мајмун, 2. безобразан, дрзак човек“ (Чемерикић), зооним који у примарном семантичком садржају има компоненте значења које информацију о особини животиње асоцијативним путем преносе на лошег човека. У датом примеру ради се о потенцијалним значењским компонентама као што су ’примитивност’, ’неразумност’, које имплицирају степен еволутивног развитка мајмуна, па се особа која има низак ниво моралне свести, која се духовно није развила у довољној мери пореди са животињском врстом из реда Primates. Фразеолошка јединица *црвена асӣра* номинује, такође, покварену и неваљалу мушку особу. Метафоризација се заснива на компоненти значења која носи информацију о новчаној вредности аспре, која је иначе од сребра (грч. ασπρον „бео“), а то је детерминатив ’црвена’. Асоцијативну везу можемо потражити и у чињеници да је аспра као платежно средство у Призрену стављена ван оптицаја, као што је морално деградирана особа маргинализована и одбачена од стране колектива. Иронично су маркиране метафоре *анӣ’ел* „ирон. добра, праведна особа“ (Чемерикић) и *анӣика* „ирон. добричина, поштењачина“ (Чемерикић). У примеру *анӣ’ел* метафоричка асоцијација се заснива на трансформационом типу апстрактно – конкретно. „Основне компоненте значења на основу којих се развило фигуративно значење последица су колективне експресије засноване на догматском учењу о анђелима“ (Штасни 2013: 60). Иронична употреба ове лексеме у српском призренском говору може се објаснити принципом бинарних опозиција, који функционише и у теолошкој концепцији анђела и њиховој подели на добре и зле. Лексемом *анӣика* примарно се означава редак старински пред-

[169] С. Петровић истиче да је овако само у Призрену (Петровић 2012: 222). Њену тврдњу поткрепљује одсуство ове лексеме у речницима осталих призренско-тимочких, као и косовско-метохијских говора, а нема је ни код Шкаљића и Скока.

[170] Елезовић и Шкаљић лексему *јарамаз* дефинишу семемом „неваљалац“, док Скок на Космету бележи значење „зликовац, злочинац“ (Skok I: 757). Са таквим значењем корелирају призренске речи *главоједник, главојешник* и *каӣил’*.

[171] Усвојено је и турско дијалекатско значење „Циганин“ (Петровић 2012: 298).

мет. Материјална вредност таквог предмета доводи се у асоцијативну везу са духовном вредноћу човека. Стилистичка маркираност указује да у српском призренском говору секундарна реализација лексеме *анѿика* има супротно значење од онога које је остварено метафоричким преносом. На периферији лексичко-семантичке подгрупе секундарном семантиком „рђав, непоштен човек“ функционише лексема *циганин,* која једним делом секундарног семантичког садржаја гравитира ка лексичко-семантичкој групи ’однос према другим људима’. Зао, окрутан човек, зликовац, идентификује се лексичким јединицама *главоједник, главојешник* и *каѿил’*. Код композита *главоједник* и *главојешник* примењен је идентичан семантичко-деривациони модел, с тим што се други елемент варира. Семантичком деривацијом добијено је метафоричко значење: онај који једе главе → убица, злочинац, зликовац. У апсолутном синонимском односу са овим лексемама је турцизам *каѿил’* (тур. *katil*). Градуални елемент, присутан у семантичком садржају номинација злог човека, у функцији је итензификатора, доприноси вишем степену експресивности и интензивира негативни карактер јединица.

II. 4. 2. б. Nomina attributiva којима се денотира женска особа као носилац негативних моралних особина су *ѿоганица, ѿрокл’еѿница, наоѿьч’ница, језиѿика, главоједница, главојешница, каѿил’ка, каѿил’еша, куч’кеѿина, цига́нка*.

Та́ј ѿоганица ме за́вади сьс јеѿрву.

Не́ ми збо́ри, ѿрокл’еѿницо, оѿ мо́ју де́цу.

Наоѿьч’ница неч’а́ше да миру́је сьс јеѿрве, ѿе о́двоји му́жа и ра́сѿури ни ку́ч’у. – До́кл’е ч’еш ѿа́ко ѿи, мо́ре наоѿьч’ни́це?

Зна́ш гу сѿри́ну ѿи Па́ну, зна́ш шѿо је језиѿика би́ла о́на.

Та́ј главоједни́ца кобе́ше, кобе́ше, док не и́скоба и гла́ву сво́јему зе́ѿу. – Те́бе, мо́ри главоједни́цо, не́је ни́шѿо за́р шѿо му и́зеде жи́воѿ бра́ѿу ми, ѿво́јему му́жу.

Главојешни́ца главоје́шна са́л ку́не, са́л ко́би, бо́г да ч’у́ва.

Кьѿ ѿо́ч’не да би́је де́цу, ѿа́ј каѿи́л’ка за ду́шу не́ зна. – Гл’е́дај де у́дриш и како у́дриш, мо́ри каѿи́л’ко, да не бу́деш ѿо́сл’е ѿи́шман ако нагрдиш ѿо́ј девој́ч’е.

Де́, мо́ри каѿил’е́шо, шѿо́ је ѿо́ј шѿо ч’и́ниш с ѿу́ј сѿа́ру и бо́лну свекрву ѿи? – Та́ко бе́ше каѿил’е́ша јо́ш докл’е бе́ше је́н л’е́к девој́ч’е.

Та́ј Сѿири́на куч’кеѿи́на ми извади́ла лакрди́ју. – Те́јзи куч’кеѿи́не л’и веру́јеш?

Поздра́ви гу се ѿе́јзи цига́нке. – Цига́нке ме́не да не́ ме узи́маф у у́сѿа.

Наведене лексичке јединице формирају микроред синонима, међу којима се ниједна лексема не може издвојити као доминантна. Идентификационо језгро чини сема ’зла жена’, која се налази у семантичкој структури свих чланова реда. Семе нижег ранга, односно допунске семе ’рђава’, ’погана’, ’опака’,

’немилосрдна’ интензивирају степен злобе као особине која маркира референта. Облици *п̄оганица, п̄рокл’ет̄ница* и *наоп̄ьч’ница* семантички парирају мушким обличким еквивалентима. Турцизам *језит̄* (тур. *yezit*), који је основински део домаће изведенице *језит̄ка*, чува семантику какву има у језику даваоцу „окрутан, суров човек“, са референцијом на женску особу.[172] Код именица *главоједница, главојешница* и *кат̄ил’ка* уочавамо семантичко померање. Жена није окарактерисана као зликовац и убица, већ, у најгорем случају, као немилосрдна, бездушна. Лексема *кат̄ил’ка* има блажу експресивну семантичку варијанту *кат̄ил’еша.* Пејоративно значење зоометафоре *куч’кет̄ина* појачано је удвајањем наставака. Атрибутивно значење засновано је на метафоричком преносу који се, у овом примеру, остварује продуктивношћу семе колективне експресије. Исти механизам примењен је и у случају семантичког варирања пејоративно маркиране лексеме *циганка.* Сви лексички елементи у овој подгрупи садрже негативну субјективну оцену.

II. 4. 3. ЛСПГ именица са хиперсемама ’поштена / непоштена особа’

II. 4. 3. Висико цењена морална особина међу старим Призренцима је поштење. Карактерна својства онога који је поштен и честит котирају се у врху неписаног етичког кодекса, а особу која поседује такве особине друштво поштује и високо цени. Особе које крше моралне принципе заједнице процењују се и оцењују негативно, што се очитује у лексичком систему. Лексеме са инегралном семом ’поштена / непоштена особа’ окупљене су у две комплементарне микрогрупе према дистинктивном обележју ’+ / -’.

II. 4. 3. 1. Особа која поседује морални квалитет и која се може окарактерисати као поштена и честита у односу на прототип, номинује се јединицама *п̄равѐдник, п̄раведни̏ца, богал’и̏ја, ѐснаф ч’о̀век*.

Правѐдник је о̀н, нѐч’е т̄ре п̄рева̀ри.

На̀ша т̄о̀га богал’и̏ју да му бат̄ьрди̏ше п̄а̀ре. – Да си гу рѐкла, уч’ини̏ла би т̄и, зна̀м гу, мло̀го је богал’и̏ја о̀на.

Ѐснаф ч’о̀век је т̄а̀ј алка-Ца̀вин Ми̏лан.

Особа која се придржава начела правде и честитости, која поступа у складу са моралним захтевима религијске и друштвене заједнице којој припада у српском призренском говору именује се лексемом *п̄раведник*. Трећестепеним дериватом *п̄раведник* апстрактна вредност садржана у мотивној речи приписује се човеку као референту.[173] Поименичењем са *-ица*

[172] Турска реч *yezit* арапског је порекла, од личног имена *Yezid*, по омајатском халифи Језиду I познатог по окрутности према Мухамедовом унуку Хусеину (Петровић 2012: 160).

[173] Поименичени облик придева *п̄рав*, помоћу суфикса *-ьда*, *п̄равда* „justitia“ гради засебну лексиколошку породицу. Значење је очувано у придеву на *-ьн* (*п̄раведан*) и пренесено је у деадјектив на *-ик* (*п̄раведник*) (Skok III: 26).

означава се фемининум *праведница*. Именица *бог* мотивна је реч изведенице *богал'ија*, којом се означава поштена, побожна, добра особа. Овакво значење у Призрену иницирано је идејом о богу као оличењу добра, врлине и праведности, па је духовно чиста особа носилац божјих особина. Узвишене моралне особине садржане у значењу основне речи приписују се мушкој или женској особи помоћу турског суфикса *-л'ија.* Синтагматска конструкција *еснаф човек* са значењем „поштен човек" има лексикографски статус номинационе јединице.[174] Овакво значење на косовско-метохијском ареалу тумачи се утицајем секундарне семантике лексеме *еснаф* у албанском језику (алб. *esnaf* „1. еснаф; 2. солидан, поштен човек") (Петровић 2012: 136).[175]

II. 4. 3. 2. Негативном номинационом пољу припадају лексеме *бо̀згун, ба̀так / ба̀тьк, пѐрдесьз, батакч'ија / батькч'ија, рушвеч'и̏ја, рушветл'и̏ја.*

Ста̀нко је пѐрдесьз, сьс њѐга нѐч'у да и̏мам ни̏какву рабо̀ту.

И̏звади га на сел'а̀мет та̀ј ба̀так, о̀рак му. – Ти̏, брѐ, бата̀ку, да си ч'ута̀ја. – Дѐте му и̏скоч'и бирин̑ц'и̏ ба̀тьк.

А̀да, батакч'и̏је да̀ваф л'и се тол'и̏ко па̀ре и̏ч'? – Батакч'и̏ја је на о̀ца. – Њѐјзи, тѐјзи батакч'и̏је л'и? – Кьд си зна̀ја ч'и је батькч'и̏ја, што невол'у си има̀ја да му да̀деш?

За то̀га бозгу̀на и̏ч' да нѐ ми збо̀риш.

Нѐ, Му̀стаф-ефенди̏ја Та̀тор нѐје рушветл'и̏ја.

Семантичка компонента која ове лексеме повезује у микрогрупу је сема 'непоштен'. Двородна је именица *бозгун* (тур. *bozgun*) са значењем „непоштена, покварена особа". Основно придевско значење ове турске речи је „покварен, неисправан", које се из сфере предметности преноси у домен карактеризације човека. Употребљена у именичкој функцији лексема *бозгун* задржава само људску референцијалност. Непоштен, бестидан човек именује се и турцизмом *пердесьз* (тур. *perdesız*), чија је семантика заснована на пренесеном значењу мотивне речи *перде* „образ, поштење, част".[176] Једнокоренске су синонимске лексеме турског порекла *батак* (тур. *batak*) и *батакч'ија* (тур. *batakçı*), дефинисане семемом „непоштењак, варалица, лопов". У семској структури доминира општа интегрална компонента 'непоштен'. Благу диференцијацију у значење уносе семе нижег ранга 'варалица' и 'лопов', које сужавају семантички садржај и конкретизују идеографску вредност непоштеног човека – „онај који је непоштен у сфери новца". Ови елементи семантичке структуре упућују лексеме *батак* и *батакч'ија*

[174] Исто у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* (Елезовић I: 176).

[175] С. Петровић наводи мишљење Н. Борецког, по којем је значење „поштен човек" у албанском настало укрштањем са турским *insaf* „праведност, правичност" (Петровић 2012: 136).

[176] Метафоричко значење лексема *перде* остварује у изразима типа *пукло гу перде, изгубија перде* за карактеризацију особе без стида и срама.

на периферију групе и приближавају их лексичко-семантичкој групи „однос према новцу“.[177] Периферни су и творбени дублети *рушвет̄ч’ија* и *рушвет̄л’ија,* који, такође, негативно карактеришу човека у односу према материјалном „особа која прима мито, особа подложна подмићивању“, што га имплицитно детерминише као непоштену особу. *Рушвет̄ч’ија* је преузет из турског језика као готов дериват (тур. *rüşvetçi*), изведен од именице *rüşvet* „мито, подмићивање“, из терминологије обичног и административног живота (Skok III: 176). Паралелни облик *рушвет̄л’ија* је, по мишљењу С. Петровић, највероватније домаћа творба (Петровић 2012: 247).

II. 4. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’бесрамна особа’

II. 4. 4. У оквиру ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’ издваја се подгрупа именичких речи са диференцијалном семом нижег ранга ’бесрамна особа’, која одговара концепту неморалног човека, и то оној димензији која се односи на разврат, распуштен начин живота, односно на домен сексуалности. Јединице са интегралном семом ’бесрамна особа’ граде два синонимска микрореда према референту као носиоцу особине.

II. 4. 4. а. Лексеме чије значење „неморална, бесрамна особа“ обележава мушкарца у српском призренском говору су *бесра̏мник / бест̄ра̏мник, безобра̏зник, п̄рокӯда, п̄оруганӣја, кӯрвар, коп̄ил’а̏ндра*, ѣрсьз, едѐп̄сьз, ре̏зил’, куламба̏ра, п̄езѐвенк, п̄ӯш̄т̄, п̄ӯш̄т̄ п̄езѐвенк, ч’ифт̄ел’ӣја*, *п̄ач’а̏вра*, са доминантом синонимског реда *бесра̏мник.*

Бесра̏мник бесра̏мни. – Тӣ, бесрамнӣку, да си ч’ут̄а̏ја. – Са̏ма си оч’а̏ла т̄о̀га бесрамнӣка. – Та̏ј бест̄ра̏мник Ст̄о̀јан Кӯч’кар. – Мо̀ре, т̄ӣ бест̄рамнӣку, за̏р ӣмаш о̀браз да збо̀риш?

Л’ѐп̄о га п̄о̀клоп̄и т̄о̀га Тал’ӣнога безобразнӣка, за̏т̄вори му ӯст̄а. – Тӣ, безобразнӣку безобра̏зан, дево̀јч’е да нѐ си ми задева̏ја.

А т̄о̀га п̄оруганӣју Андрѐшу нѐ л’и си зна̏ја ка̏кав је?

Угледа̏ја си се на т̄о̀га курва̏ра.

Шт̄о̀ се ч’ӯдиш за Осма̏на, ѣрсьз му бӣја и о̀т̄ац, п̄а и о̀н је ѣрсьз.[178]

Ӣмам јено̀га едеп̄сьза којшӣју ч’и ч’ӯвај бо̀же.

Тӣ, резӣл’у нијѐдьн, до̀кл’е ч’е ло̀каш п̄о мејѐне и ӣдеш п̄о курвет̄ӣне сва̏ки дѣн?

---

[177] Слично значење регистровано је код Елезовића „који инћари или не враћа зајам, пропалица“ (Елезовић II: 498) и код Шкаљића „rasipnik, raspikuća, koji uludo troši imovinu i uropašćuje je“ (Škaljić 1966: 125).

[178] У Чемерикићевом запису стоји *рсьз,* али смо прихватили сугестију проф. Младеновића да реч забележимо онако како се у Призрену изговара. Варијанта *ѣрсьз* једино је могућа фонетска адаптација турског лика са полугласником у иницијалном положају (тур. *ırzsız*).

Што̀ о̀ч'еш од мѐне тѝ, пезевѐнку ни јѐдьн? – Од њѐга по̀гол'ем пезѐвенк нѐма у на̀шу ч'аршу̀ју.

За̀р та̀ј пу̀шт у̀ма о̀браз да збо̀ри сьс л'у̀де?

Ч'у̀ л'и ка̀ко Јѐфта у̀скара Васѝл'а, пач'а̀вру га на̀праи што у̀де у тѐјзи безобразнѝце Дудума̀нке.

Синонимска релација међу лексичким јединицама овога микрореда успоставља се на основу заједничке хиперсеме 'моралне особине човека' и интегрално-диференцијалних сема 'неморална', 'бесрамна', 'мушка особа'. Семантичка компонента 'бесраман' интегрални је елемент који спецификује значење лексема дате лексичке скупине. Сви чланови скупа имају пејоративну експресивну вредност и садрже сему негативне субјективне оцене. Лексеме *бесрамник* и *безобразник* добијене су додавањем наставка *-ик* на сложену придевску основу. Префиксом *без-* формирани су деноминални придеви *бесраман* и *безобразан*, којима се квалификује особа без стида и образа (части), чији се семантички садржај слива у новонасталу номинациону јединицу. Експресивније значење има изведеница *курвар* „женскарош, блудник" (Чемерикић). Пејоративност, која се преноси на творбени формант, садржана је у семантичкој структури мотивне речи. Виши степен експресивности садржи дериват *копил'андра*, преузет из регистра за СДА као назив за женскара, фреквентан и у говорима јужне Метохије (Младеновић). Пејоративни облик развио се из секундарне семантике именице *копил'* „1. ванбрачно дете; 2. обешењак" (Чемерикић). Нископродуктивним пејоративним суфиксом *-андра* погрдно се номинује онај ко јури за женама и истиче се негативан став колектива према таквим мушкарцима. Поствербал глагола *куди* „клевета, говори ружно о коме" јесте сложена именица *прокуда* са значењем „неморалан човек, распусник" (Чемерикић).[179] Исти семантичко-творбени принцип примењен је и у примеру *поруганија.* Обе номинације експлицирају колективну осуду којој подлежу особе развратног понашања. Приближни синоними су турске речи у српском призренском говору *ьрсьз, едепсьз, резил', куламбара, пезевенк, пушт, пушт пезевенк, ч'ифтел'ија*, *пач'авра.* Турцизми *едепсьз* и *ьрсьз* семантички су еквиваленти синонимском пару *бесрамник* и *безобразник*, чије је значење објашњено управо овим домаћим лексемама. Етимолошки примарно значење турске именице *едепсьз* је „неваспитан, неодгојен, неуљудан човек" (Škaljić 1966: 262), док на Косову (Елезовић II: 510), па и у Призрену, означава бестидног, безобразног човека. Значење „безобразник, бестидник" које лексема *ьрсьз* има у призренском говору може бити семантички помак од изворног „лопов", али и независна, хомонимна позајмљеница од тур. *ırzsız* „нечастан, непоштен" (Петровић 2012: 246).

[179] Уз глаголе говорења *рећи, казати*, префикс *про-* значи „унапред нешто казати", а као именички префикс долази најчешће у поствербалима (Skok III: 48).

Идеографској вредности домаће речи *курвар* одговара семантички садржај турцизма *куламбара* (тур. *gulâmpare*) „женскарош“ (Чемерикић). Из области терминологије за разврат живот преузете су номинационе јединице *пезевенк, пушт, пушт пезевенк,* које означавају мушку особу која се бави подвођењем. Пејоративно значење интензивирано је редупликацијом значења у синтагматској форми *пушт пезевенк* (тур. *puşt pezevenk*), чиме се појачава негативни колективни суд о неморалној друштвеној појави. Метафоризацијом је преобликовано значење речи турског порекла *пач'авра* (тур. *paçavra* „крпа која служи за брисање“), којом се именује особа прљава у моралном смислу. Номинационо значење турцизма *ч'ифтел'ија* (тур. *çifteli*) у Призрену је „настрана особа“, али Чемерикић не наводи потврде из говора које би семантички прецизирале категоријалну вредност лексеме, тако да не можемо са сигурношћу тврдити да се ради о сексуалној настраности која укључује моралну осуду.

II. 4. 4. б. Именице чији је денотат неморална женска особа су *бесрамни́ца / бестрамни́ца, безобразни́ца, ку́рва, курвети́на, курвешти́на*, поруганија, дава́ч'ка, оросија / росија, ц'уве́нда, ц'увендија, ч'енгија, пач'а́вра,* са стожером синонимског реда *бесрамница.*

Запросија је́ну бесрамни́цу белосве́цку. – Бесрамни́цо бесра́мна ти́. – Те́јзи бестрамни́це Дудума́нке. – Ти́, бестрамни́цо, да запво́риш у́ста и да не ва́диш лакрдија́ дру́гому.

Безобразни́цо безобра́зна, и ти́ си се на́шла да ми ва́диш лакрдија́. – Но́ч'ом и́деф у те́јзи безобразни́це Дудума́нке.

У на́ш гра́д, наоди се је́на ку́рва, Са́нда, ко́ја ни по́црни о́браз, те ни се сме́јев иове́рци.

Сва́ки но́ч' и́де у те́ј курвети́не позади са́рај.

Би́ја у те́ј курвешти́не (Реметић 1996: 141).

О́нај поруганија́ што ро́ди копи́л'е те се по́руга.

Та́ј бестрамни́ца, та́ј дава́ч'ка Дудума́нка! – Оне́јзи дава́ч'ке Ч'ука́лке по сву́ но́ч'гу доо́ди мушкадија́.

Та́ј оросија́ Са́нда. – Ч'у́ти ти́, оросија́. – Те́јзи оросија́ Дудума́нке. – Сва́ки но́ч' је у те́јзи оросија́ Ч'ука́лке. – Побија́ се сьз Ц'а́на Ч'ел-Мики́нога у те́јзи росија́ Ва́нке. – Од њу́ по́ росија́ не́ се роди́ла.

А́, мо́ри, ц'уве́ндо!

Та́ј ц'увендија́ ни по́црни о́браз.

Бе́ше до́бро девојч'е, сьг пач'а́вра ста́де.

Широк репертоар лексичких јединица са дијагностичком, заједничком компонентом 'неморална, бесрамна жена' репрезентује изразито негативан став призренске језичке личности према женама склоним блуду и потврђује основне принципе настајања синонима у народним гаворима: стварање експресивне лексике, формирање секундарних значења лексема и творбени

процеси (Жугић 2011: 71). Наглашена негативна конотативна компонента значења главно је семантичко обележје лексема овог скупа. Са именицама мушког рода *бесрамник* и *безобразник* кореспондирају облици женског рода на *-ица бесрамница* и *безобразница.*[180] Ове речи можемо третирати као еуфемизме семантичког примитива *курва*. Етимолошки пејоратив (прасл. **kurъva*) добио је у дијалекту експресивније варијанте процесом деривације – *курвешина* и *курвешшина*. Пејоративни творбени форманти *-ешина* и *-ешшина* директно стилски маркирају јединицу. Приликом деривационог процеса дошло је до трансформације полазног семантичког садржаја глагола *дава*, па се у акту семантичког варирања као последица развило експресивно значење у девербативној именици *давач'ка*. Трансформационим моделом истиче се да је особина садржана у мотивној речи доминантно својство по којем је особа именована. У овом случају укрштају се агентивност и атрибутивност. Она која често и радо обавља радњу садржану у творбеној основи примарно је означена као дарежљива жена. Основна семантика именичке речи послужила је као семантичка база за модулацију значења и његову пејоративну секундарну реализацију. Лексичко-семантчкој групи именичких јединица са категоријалном вредношћу 'неморална женска особа' припада једнозначна именица преузета из турског језика *оросшија* (тур. *orospu, orospı*, дијал. *orospi*), са фонетским ликом добијеним аферезом *росшија*. За номинацију жена лаког морала користи се турски назив *џ'увенда* (тур. дијал. *güvende*), који у призренском говору има и творбену варијанту *џ'увендија.* У лексичком систему призренског идиома именица *џ'увенда* егзистира секундарном семантиком „блудница", са сниженим степеном експресивности, која је потпуно потиснула изворно номинационо значење „lijepo obučena i nakićena igračica, plesačica" (Škaljić 1966: 259). Номинална вредност „кафанска играчица" истрвљена је и у позајмљеници *ч'енгија* (тур. *çengi*), која се у српском призренском говору користи за именовање морално посрнуле женске особе.[181]

II. 5. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима'

II. 5. Засебну лексичко-семантичку групу формирају именичке лексичке јединице којима се човек номинује на основу карактерних и моралних црта које испољава у односима са другим људима. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима' образује девет подгрупа са интегрално-

[180] „Развој значења именица на *-ица* показује да са синхронијског становишта њихова творба није у вези са одговарајућим именицама мушког рода, већ са придевом који им је у основи" (Драгићевић 2001: 88).

[181] Семантички помак „играчица" → „неваљала жена", који је забележен и у осталим балканским језицима, С. Петровић објашњава турским дијалекатским ликом *çengi* „брбљивица, алапача" (Петровић 2012: 307).

диференцијалним семама ’предусретљива / непредусретљива особа’, ’наметљива особа’, ’недружељубива особа’, ’непоуздана особа’, ’лицемерна особа’, ’лукава особа’, ’лажов’, ’сплеткатош’, и ’преварант’. У оквиру подгрупа лексеме ступају у хиперо-хипонимске и синонимске парадигматске односе. Чланови појединих подгрупа асиметрично су устројени, при чему успостављају антонимске релације.

II. 5. 1. ЛСПГ именица са хиперсемама ’предусретљива / непредусретљива особа’

II. 5. 1. Именичке лексичке јединице са хиперсемом ’предусретљива / непредусретљива особа’, обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских (психичке карактеристике човека – карактер – однос према другим људима – предусретљива / непредусретљива особа), антонимских (предусретљива особа / непредусретљива особа) и синонимских веза.

II. 5. 1. 1. Особа која радо излази у сусрет другима у српском призренском говору означена је номинационим јединицама *добро̀твор, себа̄л’и̏ја*, *а̄тьрӣ’и̏ја* и *мукаје̄ч’и̏ја.*

И̏ди ку[д] тво̀јега добротво̀ра аӣ’и-То̀ме, о̀н ни сѣ̀ге не̏ч’е те оста̀ви у ка̀л.

Ка̀жи то̀ме себа̄л’и̏је Мила̀ну, че ти да̀де.

Рѐкни бра̀ту му, о̀н је по̀ а̄тьрӣ’и̏ја. – Кри̏во да се̏димо, пра̀во да збо̀римо: а̄тьрӣ’и̏ја бе̏ше, бо̀г да га про̀сти.

За Јова̀на не бри̏ни, о̀н је вр̏ло мукаје̄ч’и̏ја, ч’е уч’и̏ни што̄ си га мол’и̏ла.

Семантички елементи који повезују ове четири јединице у лексички скуп јесу интегрално-диференцијална сема ’предусретљива особа’ и дистинктивно обележје ’особа мушког пола’.[182] Семантичке вредности чине их потпуним синонимима. *Добро̄твор* је у основном значењу „онај који чини добра дела, који помаже другима“, *себа̄л’ија* „онај који чини добро дело“, *а̄тьрӣ’ија* „љубазан, предусретљив човек“, а *мукаје̄ч’ија* „особа која хоће да се заузме за другога“ (Чемерикић). Семантичке компоненте ’који чини добро дело’ и ’предусретљив’ међусобно се преплићу и имплицирају значење ’онај који радо помаже другима’, што одговара појмовној и идеографској вредности чланова ове лексичко-семантичке подгрупе. Деривационим процесом слагања настала је домаћа реч транспарентне творбене структуре *добро̄твор*. Семантика сложенице произилази из повезивања садржаја оба

[182] Претпостављамо да у говору фигурирају и паралелни облици женског рода, али у писаним изворима нема потврда, тако да би било какве реконструкције лексичког система са наше стране биле произвољне и неоправдане. У овој категорији именовања, једини мовирани облик који код Чемерикића налазимо је *а̄тьрӣ’и̏ка* „љубазна, предусретљива жена“ (*Мло̀го је а̄тьрӣ’и̏ка о̀на, са̀л гу сѣо̄мѐни, једнѣ̀к ч’е ти да̀де и̏рнек*).

члана композита и нултог суфикса за денотирање мушке особе као носиоца особине изражене синтагматским спојем именице (*добро*) и глагола (*тво-ри*). Идентични семантички садржај носи турска изведеница *себаӣл'ија* (тур. *sevaplı*), настала од именице *себаӣ* „добро дело, милостиња, помоћ сиромаху“ која потиче из терминологије ислама (*sevab / sevap* „dobro djelo koje zaslužuje božju nagradu“, Škaljić 1966: 561). Облик *аӣьрџ'ија* домаћа је творба са наставком *-џ'ија* на мотивну именицу турског порекла *аӣьр* (тур. *hatır*) „1. љубав, наклоност; 2. воља, расположење; 3. пристрасност“ (Петровић 2012: 55). Семантичке компоненте првог и другог значења мотивне речи учествују у формирању примарног семантичког садржаја деривираног облика.[183] Придевско значење турске речи *mukayyet* „заинтересован, пажљив, обазрив“ (Škaljić 1966: 472) у српском призренском говору мутирало је у именичко „брига, старање“ (Чемерикић), а додавањем суфикса *-ч'ија* на именичку основу *мукајеӣ* добијено је творбено значење „особа која хоће да се побрине за некога, нешто, предузимљив човек“ (Чемерикић).

II. 5. 1. 2. Особа која нерадо помаже другима обележена је лексемом *а́ӣьрсьз*.

И́ч' не мо́л'и ӣо́га аӣьрсьи́за, не́ч'е ӣи уч'и́ни. – Помо́гни гу, аӣьрсьи́зу, се́сӣра ӣи је, кукави́ца.

Творбеним формантом *-сьз* гради се опозициони семантички еквивалент именици *аӣьрџ'ија – аӣьрсьз* „онај који нерадо чини услуге, непредусретљива особа“ (Чемерикић). Домаћом творбом, уз помоћ турских наставака, добијени су једнокоренски пуни антоними, који чине потпуни антонимски пар. Поред семантичке, елементи антонимског пара имају супротстављену и експресивну вредност.

II. 5. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’ наметљива особа’

II. 5. 2. Подгрупу атрибутивних именица са интегралном семом ’наметљива особа’ формирају синонимичне лексичке јединице *ӣриби́шко, са́фра, грозни́ца, јенди́ја дил'инџ'и́ја* и *гагри́ца*.

Досаџ'у́је л'и ӣи ӣа́ј ӣриби́шко?

Ми́кни ми се од гла́ве, бре́ са́фро. – Е́ӣе га и́де ӣа́ј са́фра. – Не́сьм зна́ла ч'и је ӣа́ква са́фра ӣа́ј Дишл'енкови́ца.

Бе́ӣе, е́ӣе га и́де ӣа́ј грозни́ца И́л'ка. – Не́ знам шӣо да ч'и́ним с ӣо́га грозни́цу Л'у́бу, ра́аӣ ме не осӣа́л'а, а́фаӣ ми не да́ва а́ ме ви́ди. – Зна́мо шӣо грозни́ца је, шӣо са́фра је о́на, ӣа гу ни не алдьрису́јемо.

[183] Значење под 3 семантичка је база из које се развила секундарна семантичка реализација лексеме *аӣьрџ'ија* „пристрасна особа“. Именичка јединица *аӣьрџ'ија* и овим значењем припада семантичком опсегу именица са хиперсемом ’однос према људима’, које, овом приликом, остаје изван наше категоризације.

У̏спе л’и ти се на гла̏ву та̏ј дил’инџ’и̏ја, не̏ч’е те ӣу̏шти све̏ док му не уч’и̏ниш. – Ми̏кни ми се од о̀ч’и, бре̏ дил’иџ’и̏јо, о̀стај ме ра̀ат јени̏ут.

Зна̀м га што гагри̏ца је, док смо се гранич’и̏л’е с ло̀за, гр̏дне му̏ке сьм виде̏ја сьс ње̏га.

Чланови синонимског реда са категоријалном семом ’однос према другим људима’ и интегрално-диференцијалном семом нижег ранга ’наметљива особа’ означавају особу која нежељена ступа у друштво или у одређене односе са другима, или својим присуством нарушава туђи комодитет. Доминантне семантичке компоненте које ове лексичке јединице сврставају у категорију nomina attributiva, ’наметљив’ и ’досадан’, међусобно су компатибилне и имплицирају једна другу. Лексеме *ӣрибишко, сафра, грозница* имају готово идентични семски састав у оном делу семантичке структуре која се односи на човека као денотата. Поствербал *ӣрибишко* непознат је осталим говорима призренско-тимочког дијалекта. На Косову га бележи Елезовић, али у значењу „прљавко“ (Елезовић I: 133). Семантика коју ова именица има у српском призренском говору мотивисана је значењем сложеног глагола *ӣрибије* „приљуби се чврсто уз кога или што“. Нископродуктиван сложени суфикс *-ишко* умањује степен негативне оцене. Значење именице *сафра* у Призрену, и само на овом терену, јесте „1. досада, одвратност; 2. досадна, наметљива особа“ (Чемерикић). У призренском идиому дошло је до потпуне десемантизације ове турске лексеме (тур. *сафра* „баласт“), која се у осталим српским говорима јавља у значењима „несвестица“ и „жуч“ (Петровић 2012: 254; Елезовић II: 542; Škaljić 1966: 541; Skok III: 186). Још један семантички дијалектизам је именица *грозница* употребљена у метафоричком значењу са човеком у улози референта, „фиг. досадна, наметљива особа“. Овакво значење развило се радијалном полисемијом, а мотивисано је секундарним значењем лексеме *гроза* „одвратност, гадост“. Семантичку блискост лексеме *сафра* и *грозница* остварују својом секундарном семантиком, и обе су у синонимској релацији са основним значењем деривата *ӣрибишко*. Фигуративно је маркирана и секундарна семантичка реализација лексеме *јендија*, која је примарно назив за болест „1. канцер; 2. фиг. досадна, несносна особа“ (Чемерикић). Метафоричка трансформација основног значења заснована је на компонентама које ову болест квалификују као тешку и упорну, па се квалификативна својства опаке болести асоцијативно повезују са особинама досадног човека. Атрибутивно семантичко обележје имају и именице *дил’инџ’и̏ја* и *гагрица*, које семантичким потенцијалом припадају подгрупи са заједничком семом ’наметљива особа’. Семе нижег ранга ’извољева’ и ’гунђа’ диференцирају значење у правцу „особа која нарушава туђи комодитет“. Турцизам *дил’инџ’и̏ја* (тур. *dilenci*) модификовао је полазно значење „просјак“ у „онај који стално нешто тражи, извољева“ (Чемерикић). Зооморфна архисема замењена је антропоморфном у секундарним семантичким реализацијама лек-

семе *гагрица*. Метафоричким асоцијативним путем особине инсекта који напада жито и махунарке преносе се на човека који гунђањем досађује околини. Семантички садржај лексичких елемената овога скупа имплицира негативну субјективну оцену и висок степен експресивности.

II. 5. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’недружељубива особа’

II. 5. 3. У подгрупу nomina attributiva са носећом компонентом значења ’недружељубива особа’ интегрисане су лексичке јединице *дȉвл’ак*, *дивл’акȉња, дивл’акȕша*, *дивл’ач’ȉна, дивл’ожȉна, шȕмл’ак*, *диванȉја.*

Та̄ј дȉвл’ак Ст̄ȍјан Кȕч’кар п̄ро̄ди сва̀ки ве̏ч’ер п̄рекај ме̏не и ни добро̄ве̏ч’ер да ми ре̏кне, а шȕра сьм му бајȁги. – Ȍст̄ај се, бȍга т̄и, не̏ се за̄поч’нȕвај с т̄ȍга дивл’ȁка.

Шт̄о ȉма је̏ну девȍјку дивл’акȉњу, ч’ȕвај бȍже! – И т̄ȁј се̏лска дивл’акȉња Вел’ȉка да ме ȕч’и ре̏д!

Шт̄ȍ не п̄рȉц’еш, мȍри дивл’акȕшо, да цел’ȉваш рȕку т̄еза-Мȁре? – Е̏, л’е̏п̄о гу ре̏ч’е т̄е̏јзи дивл’акȕше, за̄т̄вори гу ȕст̄а једнȉк.

Та̄ј дивл’ач’ȉна Ч’ор-Зе̏фа и л’е̏п̄о и зȉму п̄ро̄ди т̄ȁмо го̏ре у лат̄ȉнско гро̏бл’е, са̀м ка ȕт̄.

Шт̄ȍ не п̄рио̄диш, мȍри дивл’ожȉно, да̀јке, шт̄ȍ бе̏гаш од ње̏га, да̀јка ни је на̀ш?

Ȍн мисл’е̏ја да смо ми шумл’ȁци, да смо дивл’ȁци, да не̏ знамо нȉшт̄о.

Ȕ, шт̄о гу бе̏ше диванȉја т̄ȍј девȍјче.

Између лексема *дивл’ак* и *дивл’акиња, дивл’акуша* постоји комплементарни однос који почива на дистинкцији по полу, док су именице *дивл’ач’ина, дивл’ожина* и *диванија* двородне. С обзиром на појмовну вредност придева *дивал’* продуктивна је деривација именица субјективне оцене са човеком у функцији референта. Развијањем доминантног елемента семантичке структуре квалификатива *дивал’* ’који није припотомљен’, најпре је дошло до семантичке деривације у оквиру морфолошке врсте, а затим су творбеним процесима добијене лексеме које у семантичком садржају носе метафорички модификовану главну компоненту значења мотивног придева. Овакав вид лексикализације концепта „дивљег човека“ представља облик формалног и семантичког моделирања. Творбени дублети мотивисани истом лексемом *дивл’ак*, *дивл’акиња дивл’акуша*, *дивл’ач’ина, дивл’ожина* имају једнак семантички садржај у творбеној основи, док се творбеним формантима остварују референцијална и експресивна значења. Носилац особине садржане у придеву означава се наставком -(*ј*)*ак,* који се додаје придевској творбеној основи и овим механизмом се гради именица којом се номинује „онај који се туђи, избегава друштво, самотњак“ (Чемерикић). Помоћу суфикса -*иња* и -*уша*, који се настављају на готов облик мушког

рода, деривирају се именице за означавање женске недружељубиве особе. Недружељубивост и повученост су особине испољене у првом плану значењске структуре женских номинација, али се тек у дубљим слојевима разоткривају мотиви таквих реакција, садржани у импликационим семантичким елементима. Ове карактерне црте могу бити последица интровертности призренских жена, али су као објекат негативне вредносне процене чешће резултат неваспитања и непознавања „реда“, јер је урбана призренска култура неговала култ међуљудске интеракције и веома се водило рачуна о поштовању обичајног кода. Мовирани облици имају наглашену субјективну вредност, с тим што је негативна конотативна компонента израженија код лексеме *дивл'акуша*, јер експресивност овог деривата проистиче из потенцијала који поседују оба творбена форманта. Пејоративно је маркиран аугментатив *дивл'ач'ина*, где је суфиксом интензивирано негативно значење мотивне именице. Метафоризацијом је преобликовано примарно значење дијалекатског облика *дивл'ожина* „дивља животиња, звер“ у „отуђена, неприступачна, недружељубива особа, самотњак“ (Чемерикић). Мотивно значење из домена зоологије индуковало је секундарно са човеком као денотатом. Функцију индуктора семантичке деривације имају импликационе семе садржане у првом творбеном елементу. У секундарном значењу лексема *дивл'ожина* остварује антропоморфну денотацију и негативну конотацију. Станиште дивљих животиња мотиватор је погрдног назива за нецивилизовану особу *шумл'ак*. Пејоративним суфиксом референту се приписују атрибути који карактеришу животну заједницу шуме, аналогијом према *дивл'ак*. Турцизамом из области психичких својстава човека *диваница* (тур. *divane* „луд, суманут“) у призренском говору означава се луцкаста, неприступачна, дивља особа. Диференцијалну нијансу у односу на значење осталих лексема из ове подгрупе уноси сема 'луцкаст', као иницијална компонента семантичке структуре лексеме *диваница*. Социјална неприлагођеност и асоцијално понашање особе могу бити последица психичког поремећаја, што је вербализовано номинационом позајмљеницом која у семантичком садржају интегрише типове компонената који кореспондирају са датом изванјезичком појавом.[184]

II. 5. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'непоуздана особа'

II. 5. 4. Лексичко-семантичка подгрупа именица са доминантном семантичком компонентом 'непоуздана особа' састоји се од лексичких јединица *ајнаџ'ија, ајнаџ'ика, дїменџ'ија, дїменџ'ика, игра, ве̄рӯшка*.

Не̏ л'и га зна̏ш шӣто ајнаџ'ија је о̀н? – Та̀ко му ва̏л'а кьд да̀ја рабо̀ш̄у ајнаџ'ије. – Сьс ш̄о̀га ајнаџ'ију не̏ се фа̀ч'ај у рабо̀ш̄у.

[184] Овде је примењен семантички закон синегдохе, при чему је конкретум (психичка болест) пренесен на психичко поље.

Ајнаџ'ика је на ма̏ћер гу.

За̏р мо̏ш да веру̏јеш оно̏му дӧменџ'и̏је Сћа̏нку? – Са̏л ћа̏ј дӧменџ'и̏ја вал'а̏ше да ни се уме̏ша у ћу̏ј рабо̏ћу.

Дӧменџ'и̏ка је, ма̏јко, шћо гу не̏ма, ако ћи дьнь̏с ре̏кне да је ни̏шћо бе̏ло, ју̏ћре ч'е ћи ре̏кне да је ћо̏ј цр̏но. – А̏, мо̏ри, дӧменџ'и̏ке, до̏кл'е ч'е се обр̏ч'аш ка нико̏ја врће̏шка?

О̏н је да̏јма и̏гра и сьс ње̏га не̏ч'у да и̏мам рабо̏ћу.

Ве̏ћру̏шка је о̏ћка̏ко је, не̏ му се веру̏је. – Шћо̏ ч'е ми ве̏ћру̏шка на дуга̏њу?

Именице турског порекла имају облике за мушки и женски род, тако да у односу релативне синонимије стоје синонимски парови *ајнаџ'ија* и *дӧменџ'ија*, односно *ајнаџ'ика* и *дӧменџ'ика.* Метафоричке номинације *игра* и *ве̏ћрушка* су дворeферентне. Контекстуална или неправа синонимија успоставља се између примарног значења лексеме *ајнаџ'ија* (тур. *aynacı*) „непоуздан, несигуран човек, врдалама“ (Чемерикић) и секундарног значења лексеме *дӧменџ'ија* (тур. *dümenci*) „1. кормилар; 2. фиг. нестална, превртљива особа“.[185] Компоненте секундарне семске структуре 'нестална' и 'превртљива' имплицирају значење „непоуздана особа“. Метафорички пренос остварен је развијањем семе која се тиче начина на који кормилар управља кормилом дајући правац лађи. Трансформациони модел апстрактно – конкретно примењен је у семантичком варирању лексеме *игра*, која из домена апстрактног („сплетка, интрига“) прелази у сферу номинације човека („превртљивац, непоуздна особа“), при чему задржава фигуративност а мења референцију. Мотивно значење којим је индуковано секундарно, са човеком као денотатом, у примеру *ве̏ћрушка*, терминолошко је из домена зоологије. Назив за врсту сокола мањег раста, који може да лебди у месту пренесен је асоцијативним путем на несталну, непоуздану особу. Индуктор метафоризације је сема која носи информацију о начину кретања ове птице из рода Falcus apivorus. Експресивност се јавља у акту семантичког варирања као последица метафоричке трансформације.

II. 5. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лицемерна особа'

II. 5. 5. У оквиру ЛСГ са хиперсемом 'однос према другим људима' развија се подгрупа именичких лексичких јединица која обједињује елементе значења на основу диференцијалне семе 'лицемерна особа': *ма̏зник, мазни̏ца, ич'ијузл'и̏ја, ма̏слар, масла̏рка, и̏ч'и јузл'и̏ја, куламба̏ра*.

[185] Метафоричко значење које лексема *дӧменџ'ија* има у Призрену није регистровано у речницима Елезовића и Букумирића, а немају га ни Скок ни Шкаљић. У осталим говорима призренско-тимочког дијалекта овај турцизам се не користи.

Ти̏, мо̏ре мазни̏ку, дру̏гоме уда̏рај ла̏дне кр̏ше, ме̏не не̏мој.
Зна̏м гу до̏бро, јо̏ш деше̏том је о̏на би̏ла мазни̏ца.
Што̏ пра̏во – пра̏во, да би̏ја ма̏слар – би̏ја је.
Ч'и̏ни ми се ч'и о̏вој девојч'е ч'е би̏дне масла̏рка.
На ко̏га се истури̏ло во̏ј дево̏јч'е куламба̏ра?

Дволичност као негативна карактерна црта рефлектује се кроз језик номинационим јединицама којима се обележавају носиоци ове особине.[186] Антонимски пар *мазник* и *мазница* има исту хиперсему ('однос према другим људима'), заједничку сему нижег ранга ('лицемерна особа') и различиту сему пола. Значење ових именичких лексема мотивисано је семантичким садржајем придева *мазан* „који се умиљава другоме да би извукао неку корист, лицемеран", који чини творбену основу деривираних облика. У етимолошкој вези са њима су *маслар* и *масларка,* дефинисани семемом „улизица". Семантика деривата овде не зависи од значења творбене основе, већ је формирана у процесу деривације аналогијом према облицима насталих од придева.[187] Однос праве синонимије са лексемама *мазник – мазница* и *маслар – масларка* успоставља турцизам *ич'и јузл'ија* (тур. дијал. *içiyüzli*, поред *iki yüzlü*) значењем „дволична особа".[188] Турска именица *куламбара* (тур. *gulâmpare*), употребљена само у женском роду, има семантичку вредност номинације према карактерним и моралним особинама „женска особа која додворавањем жели да извуче неку корист" (Чемерикић).[189]

II. 5. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лукава особа'

II. 5. 6. Варијантно значење испољавају номинационе лексеме које у свом семском саставу садрже компоненту 'лукава особа': *по̏шул'е̏нко, по̏шулени̏ца, а̏лч'ак, ко̏пил'.*

Ва̏рди се од Замфи̏ра зе о̏н је го̏л'ем по̏шул'е̏нко.
Не̏ знаш ши̏то по̏шул'ени̏ца је ша̏ј Ми̏лка.

---

[186] Придев *двол'и̏ч'ан* оптимална је лексикализација појмовних вредности које човека квалификују као улизицу и лицемера и припада придевском систему српског призренског говора (*И ша̏ј двол'и̏ч'ни Кр̏ста да ми со̏л'и па̏мет*)

[187] Трећестепени деривати *мазник, мазница, маслар, масларка* потичу од корена *маз-*, тј. од глагола *мазати.* Наставком *-ть* у једном правцу се развио поствербал *мас̑т,* који је наставио да гради своју лексиколошку породицу и отуда *мазан* → *мазник* са упечатљивим семантичким помаком у односу на полазно значење. Суфиксом *-сло* (*масло*) оформљено је друго деривационо гнездо, којем припадају атрибутивне именице *маслар* и *масларка,* чије се значење удаљава од семантичке структуре мотивне именице и преноси се на човека са доминантном особином неискреног односа према људима (Skok II: 382, 383).

[188] У лексичком систему српског призренског говора ова реч фигурира и у придевском значењу.

[189] Када се односи на мушки род, тиче се сфере сексуалног опредељења.

То̀му алч'а̀ку ни за је̏н ма̀нгър не веру̀јем. – Те̏ј алч'а̀ци и ко̀жу ч'е му оде̏реф не̏му.

На ко̀га се исту̀рил тај копил', ње̏га га бо̀г са̀л за ше̏р и сьзда̀ја.

У моционом односу су именице *потул'енко* и *потул'еница*, префиксално-суфиксалне творенице са придевом *потул'ен* у творбеној основи, који у деривате преноси цео семантички садржај „лукав, подмукао".[190] У Чемерикићевом тумачењу компоненте 'лукав' и 'подмукао' семантички су изједначене, а повезује их сема потенцијалног карактера 'који има скривене намере'. Неутралну номинативну вредност у српском призренском говору остварује турцизам *алч'ак*. Негативна конотативна компонента неодвојива је од денотативне у структури лексичког значења „препредењак, варалица" (Чемерикић), у којем је садржана импликациона компонента 'лукава особа'.[191] Други елемент значењске структуре именицу *алч'ак* детерминише као периферну јединицу дате лексичке скупине и приближава је подгрупи са надређеном семом 'сплеткарош', али је не удаљава од језгра лексичко-семантичке групе којој припада. Морфолошки облик *копил'* семантички се диференцира од суфиксалне форме *копил'е* на дијалекатском простору Косова и Метохије (Елезовић И: 311, 312; Букумирић 2012: 261). Семантички помак од етимолошког значења „ванбрачно дете", што је примарно значење лексеме *копил'е*, до „лукав, препреден човек" речи *копил'*, можемо пратити у контексту језичке интерференције.[192] Значење „лукав, препреден човек" ову атрибутивну именицу квалификује у семантичку категорију односа према другим људима и конотира ка негативном полу ЛСП *психичке карактеристике човека*. Негативна конотација произилази из концептуализације деградираних моралних вредности, које су већ у примарној семантичкој реализацији испољене.

---

[190] Од метафоричког значења именице *тул* „шупље дрво кроз које се може ухватити лисица или јазавац" (прасл. **tulь* „тоболац") потичу глаголи *тулити, потулити*. Трпни придев *потуљен* јавља се само са префиксом (Skok III: 520). У стандардном језику придев *потуљен* има развијену семантичку структуру „1. трп. прид. од *потулити (се)*; 2. згурен, погурен; 3. који је изгубио сјај, угашен; 4. мутан, тмуран; 5. неприметљив, сакривен; прикривен, притајен, подмукао" (РМС IV: 810). На косовско-метохијском ареалу актуелизиране су семе 'прикривен', 'притајен' и 'подмукао' (Елезовић II: 115; Букумирић 2012: 467). Исто значење налазимо и у *Речнику лесковачког говора* (Митровић 1992: 301). У тимочком говору функцију квалификативног придева не врши трпни глаголски придев, већ је придевски облик изведен од глаголке основе и наставака *-ав* и *-ив* – *потуљав* и *потуљив* „који је подмукао, подао" (Динић 2008: 634).

[191] Поред *алч'ак*, који се користи и као придев, придевске лексеме којима се квалификује лукава особа у призренском идиому су: *потул'ен, окобас* и *шер*.

[192] У говорима косовско-метохијског ареала препознатљив је утицај северноалбанског геге дијалекта, где *kopíl* значи „spurius" (Skok II: 147). Према изворима П. Скока ова реч потиче из албанског језика, одакле је у доба румунско-арбанашког номадизирања пренесена у остале балканске језике (Skok II: 147).

II. 5. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лажов’

II. 5. 7. Интегрална сема ’лаж’ окупља атрибутивне именице *љжл’а̏вац / љжл’и̏вац, лажл’а̏фко, љжл’ави̏ца, јаланџ’и̏ја / јаљнџија, јаланџ’и̏ка / јаљнџ’и̏ка, мизе̏вир, т̄рчиљ̀жа.*

Љжл’а̏вац љжл’а̏ви.

Не веру̏јем ни̏шт̄о т̄о̀му лажл’а̏фку.

Те̏јзи лажл’ави̏це л’и веру̏јеш?

Ако т̄и ре̏ка т̄а̏ј јаланџ’и̏ја, ве̏рујч’и не̏је ист̄и̏на.

За̏р т̄е̏јзи јаљнџ’и̏ке да веру̏јем, бо̀г да ч’у̏ва!

Зар веру̏јеш ви̏ше т̄о̀му ми̏зеви̏ру зе ме̏не?

Е̏т̄е га и̏де и т̄а̏ј т̄рчиљ̀жа То̀за. – Оне̏ј т̄рчиљ̀же Тодо̀рке ни̏шт̄о ни на т̄репави̏це да се обе̏си.

Наведене лексичке јединице номинују особу која је склона лагању, што прераста у њено доминантно карактерно својство. Такве личности обележене су номинационим средствима негативне конотације. Другостепени творбени дублети *љжл’авац / љжл’ивац, лажл’афко, љжл’авица* у семантички садржај уграђују значење придева *љжл’ав / љжл’ив* „који говори неистину“ (Чемерикић), који, пак, у својој семској структури садржи све компоненте именице *љжа* од које је изведен. У моционом односу су именице *љжл’ивац* и *љжл’авица*, док облик *лажл’афко* нема еквивалента у женском роду. Суфиксом -*ко*, који иначе има деминутивну вредност, ублажава се степен испољености особине, тј. умањује се пејоративна експресивност лексеме. Етимолошко значење турске речи *јаланџ’ија* (тур. дијал. *yalanci*) очувало се у призренском говору. Лексема се користи као номинација за онога који лаже, а формиран је и морфолошки облик *јаланџ’ика* за денотацију женских особа које радо прибегавају лажима. Доминантна компонента ’лажљивац’ у семантичкој структури турцизма *мизевир* (тур. *müzev(v)ir*) квалификује ову лексему у подгрупу са категоријалном семом ’лаж’, мада је семантички блиска и члановима подгрупе са хиперсемом ’сплетка’. На овај закључак наводи нас компонента ’непоштен’, али и семантика деривата *мизевирлк*, који изворно означава сплеткарење. Код Чемерикића је забележено значење „покварењаштво, непоштење“ (Чемерикић), што потенцијално упућује на лукаво поступање са циљем да се нешто постигне. Простим слагањем настао је домаћи композит *т̄рчиљ̀жа*, са метафорички преобликованим значењем саставних елемената, глаголског облика *т̄рчи* и именице *љжа*. Особа је у потпуности идентификована са карактеристичном карактерном особином, представљеном другим чланом у сложеници. Императивним обликом глагола *т̄рчи* вербализована је перцепција кретања особе која преноси лажи и гласине и интензивирана негативна експресивна вредност.

II. 5. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’сплеткарош’

II. 5. 8. Особа која потајно и лукаво поступа с намерама да оствари неку корист на дијалекатској слици човека представљена је лексемама *мешоре̏ч’ник, мешореч’ни̏ца, фӣтмеџ’и̏ја, фӣтмеџ’и̏ка, дубараџ’и̏ја, феса̄тч’и̏ја.*

Дру̏гар му је и та̄ј мешоре̏ч’ник Бла̀гој.

Оне̏јзи мешореч’ни̏це ни̏шта не веру̏јем.

На вра̀т да ме но̀си та̄ј фӣтмеџ’и̏ја Ду̏шан шта̄ ме до̀тера у о̀вај а̀л.

Је̏ному дубараџ’и̏је мо̀же л’и да се веру̏је, а̀џ’иба?

Го̀л’ем феса̄тч’и̏ја се на̀правн.

Сплеткарош се не уклапа у апстрактни портрет прототипа који колектив гради. Таква особа је далеко од замишљених идеалних вредности, маркира се као карактерно и морално лоша и маргинализује као непожељни члан друштвене заједнице. Отуда се у систему именовања човека на основу односа према другима у којима се испољавају његове карактерне особине нашао већи број лексема за номинацију интриганта. Семантички садржај номинационих јединица актуелизира сему негативне субјективне оцене. Домаћи називи локалног карактера *мешореч’ник* и *мешореч’ница* чине семантички пар који се разликује по обележју пола, што је лексикализовано суфиксацијом. Остатком семантичке структуре експлицирају значење елемената од којих су састављени, глагола *меша,* именице *реч* и придевског наставка -*ан* „који прави сплетке“ (Чемерикић). Овако сложен придев у именице деривиране суфиксима -*ик* и -*ица* уноси комплетно значење развијено механизмом метафоричког преноса. Nomina attributiva *фӣтмеџ’ија* (тур. *fitneci*) базира се на значењу турске именице *фӣтме* (тур. *fitne* „сплетка, интрига“) из области друштвеног морала. У Призрену је сачувала денотативни неутрални карактер, али су деривати, један преузет из турског језика, други према њему обликован, пејоративно обојени. Атрибутивна именица *дубараџ’ија* значење заснива на секундарној ализацији именичке речи *дубара* (тур. *dubara*) „1. две двојке у барбуту и табли; 2. фиг. сплетка, превара“ (Чемерикић). Домаћом творбом деривиран је облик којим се денотира особа склона сплеткарењу. Номинација *феса̄тч’ија* (тур. *fesatçi*) компонентом ’сплеткарош’ припада овој подгрупи као периферни члан. С обзиром на то да именује особу склону свађама и сплеткама, остаје у домену међуљудских односа и целокупном семантичком структуром гравитира ка ближем центру групе.

II. 5. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’преварант’

II. 5. 9. Репертоару негативног именовања човека придружује се скуп лексема којима се денотира особа која обмањује друге *ил’еџ’и̏ја, ил’еџ’и̏ка, џ’узбојаџ’и̏ја, ӣанго̀лоз / ӣонго̀лос*.

Ил'ец'ија, до́ша да се фи́ка сьс ӣуње́но ја́јце. – Гл'е́дај како ме́ри Ри́сӣа, зе о́н је ил'ец'ија. – Сьс ил'ец'ије не́ се и́грам.

С ӣу́ј ил'ец'и́ку не́ч'у да и́грам. — Сӣоја́нку не́ гу ви́кај ч'имч'и је ил'ец'и́ка.

Узе́ла му́жа ц'узбојац'и́ју.

Грба́ч'и се, ч'у́ч'ка, ӣе́ӣа се ӣо ӣу́ц'е рабо́ӣе, а све́ за ко́га, за ӣо́га њо́јнога ӣанголо́за.

Заједничка компонента која обједињује елементе значења чланова овог лексичког скупа је сема 'превара'. То је и доминантни елемент значења у семантичкој структури турске именице *ил'е* (тур. *hille*), која мотивише значења изведеница *ил'ец'ија* и *ил'ец'ика,* са референцијом особине на мушку, односно женску особу. Метафоричким преносом је реализовано значење турцизма *ц'узбојац'ија* (тур. дијал. *göz boyacı*), које ову лексему сврстава у ред nomina attributiva а не у nomina agentis. Секундарна семантичка реализација „варалица, преварант" добијена је продуктивношћу семе 'обмана', која је садржана у примарном значењу „мађионичар". Значењске компоненте које сугеришу варање, обмањивање других шире се на различите сфере деловања човека, па га примарно карактеришу у оквиру социјалних категорија, а секундарно у домену психологизације личности. Деривационим, па потом семантичким варирањем настао је именички облик *ӣанголоз*, који у Призрену значи „варалица, покварењак".[193] Елементи датог лексичког скупа имплицирају пејоративно експресивно значење и садрже негативну оцену као потенцијалну компоненту семантичке структуре.

II. 6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи'

II. 6. Диференцијална сема високог ранга 'однос према себи' спецификује значење лексема које припадају ЛССП *каракӣер* и сврстава их у посебну лексичко-семантичку групу. Овој категорији именовања припадају лексеме са интегрално-диференцијалним компонентама 'охола особа' и 'хвалисава особа'.

II. 6. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'охола особа'

II. 6. 1. Именичке јединице које се односе на охолу, горду, поносну особу су *јордамц'и́ја / јордамц'и́ка* и *фо́дул / фоду́лка*.[194] Дистинкција по полу

[193] Елезовић даје ширу семантичку дефиницију ове речи „беспосличар, мангуп, варалица, обешењак" и с обзиром на семантику изражава сумњу у њено порекло од грчког термина из религиозне сфере *παγχαλός* (Елезовић II: 55). Ни Скок не даје прецизно етимолошко објашњење (Skok III: 596).

[194] Тематској групи 'однос према себи' припадале би и глаголске јединице које налазимо у Чемерикићевом речнику: *ӣогол'е́ми се, др̀жи се нагол'е́мо, јорда́ми се, фоду́л'и се*.

лексикализује се морфолошким формама. На основу дистинктивног знака ’мушко’ / ’женско’ лексеме раздвајамо у два синонимска пара.

II. 6. а. Атрибутивне именице *јордамџ’ија* и *фо̏дул* означавају човека на основу његовог мишљења о себи самом и, у вези с тим, његовог односа према окружењу.

Бра̏ћ му бе̏ше ћо̏ јордамџ’ија.

Позна̏вам ја̏ до̏бро ћо̏га фоду̏ла Ми̏ку.

Турцизми *јордамџ’ија* (тур. *yordamcı*) и *фодул* (тур. *fodul*) су блискозначнице. Имају заједничку хиперсему и сему нижег ранга ’охол’, које чине идентификатор, односно језгро њихове семске структуре. У семантичком садржају именице *јордамџ’ија* конкретизатор значења је сема ’поносит’, док су код другог члана синонимског пара периферни елементи номиналног значења семе нижег ранга ’сујетан’ и ’разметљив’. Лексемом *јордамџ’ија* номинује се охола мушка особа која има претерано високо мишљење о себи и с омаловажавањем се односи према другима. Лексема *фодул* именује таштог човека који се размеће, хвалише, шепури.

II. 6. б. За именовање охоле женске особе користе се nomina attributiva *јордамџ’и̏ка* и *фоду̏лка.*

Цу̏ћа аџ’и-Поћо̏ва гол’е̏ма је јордамџ’и̏ка.

Ј̏скоч’и фоду̏лка на ма̏ћер.

Именице женског рода настале су домаћом творбом уз помоћ моционих суфикса *-џ’ика* и *-ка* и, осим референције, садрже све елементе значењске структуре као и њихови еквиваленти мушког рода. Сема негативне оцене присутна је у семантичком садржају именица ове лексичко-семантичке групе.

II. 6. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’хвалисава особа’

II. 6. 2. Особа која хвали саму себе, која се размеће својим поступцима и успесима означена је експресивима *фалџ’и̏ја, фал’ивеч’е̏ра* и *фал’игу̏за.*

Нажалост, Чемерикић није оставио потврде које би илустровале контекст употребе ових лексема. Јасно је да су мотивисане глаголом *фал’и се* „хвали се преко мере“, изражавајући однос човека према самоме себи. Лексеме којима се номинују хвалисавци односе се и на мушке и на женске особе.

II. 7. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према раду’

II. 7. Номинација човека заснована на његовом односу према раду сублимира психолошки, тј. етички, вољни аспекат човекове личности, радну способност и социјално ангажовање. Човеков положај у друштву у великој мери зависи од његове радне активности и става према послу. Друштвеној заједници потребни су појединци који се савесно односе према радним задацима и поштују радну етику колектива. Критеријуми социјалне норме спро-

воде се на два плана – жеља за рад и посвећеност послу. Појмовне вредности у категорији човековог односа према раду утиснуте су у језички систем кроз ознаке за именовање вредних / лењих и марљивих људи. Лексичке јединице постају кодови традиционалног поимања радне делатности на основу којих се може реконструисати слика прихваћеног, друштвено пожељног, радно активног појединца. У свим секторима радне делатности, као и у кућним пословима, очекује се мотивисаност за рад и потпуна посвећеност ономе што се ради. Социјална морално-етичка норма прописује савестан однос према послу и све што је супротно еталону осуђено је од сране друштва. Семантички садржај језичких јединица у овој категорији именовања прати став заједнице према особама које вољно обављају радне обавезе или које не воле и неће да раде, што се испољава позитивном или негативном оценом. То се огледа и у структури ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према раду’, која је асиметрично устројена. Обим именичких лексема које актуелизирају сему негативне оцене далеко је шири од неутралних номинација којима се изражава позитиван однос према раду. Већина именица ове групе ситуирана је у негативној сфери именовања човека према карактерним особинама и гравитира ка негативном полу ЛСП *ӣсихичке карактеристике човека*.[195] Дата ЛСГ именица подељена је у две антонимске подгрупе, супротстављене диференцијалним семама високог ранга ’вредна особа’ – ’лења особа’.

II. 7. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’вредна особа’

II. 7. 1. Неутралног су карактера јединице којима се номинује онај који ради с вољом, који показује жељу за рад. Именичке лексеме обухваћене интегрално-диференцијалном семантичком компонентом ’вредна особа’ деле се у два микрореда према семантичкој ознаци за пол, чији елементи ступају у синонимске парадигматске односе.

II. 7. 1. а. Синонимски ред граде лексеме са заједничком семом ’вредан човек’: *рабо̀тник, дикатч’и̏ја / дикач’и̏ја, самоте̏ник, самотеӣл’е̏ник*.

Рабо̀тник је та̀ј ч’о̀век, да га ӣо̀ рабо̀тник не̏ма у на̀шу маа̀лу.

Ако о̀ч’еш да ти се ку̀ч’а измереме̏ти л’у̏цки, ӣого̀ди оно̀га дикта̄ч’и̏ју мајстор-Сто̀јка.

И̏де ӣо се̏ла, рабо̀та та̀мо, те̏ӣа се, самоте̏ӣник, да заслу̀жи кома̀ч’е л’е̏ба. Самотеӣл’е̏ник, се̏стро, ӣо це̏ја дȕн рабо̀та ӣо ту̀ц’е ку̀ч’е.

Доминанта синонимског реда је домаћи другостепени дериват *работник,* изведен од придева *работан,* чији је семантички садржај „вредан, радан“ у потпуности уграђен у значењску структуру изведенице на *-ик*. У семантичкој структури лексеме *работник* налазе се само идентификационе

[195] Запажања руских истраживача дијалекатске лексике показују исту тенденцију у оквиру ЛСП ’однос према раду’ (Лукьянова 1985: 1; Еремина 2003: 13 ; Литвинова 2011: 74).

семе ’вредан, радан’ и ’мушка особа’, које је квалификују у језгро лексичко-семантичке групе. Денотативне једрене семантичке компоненте ’вредан, марљив’ допуњене су семом нижег ранга ’педантан у послу’, која се односи на план уредности и тачности обављања каквог посла, што лексему *дикатч’ија* (тур. *dikkat* „пажња“) сврстава у шири центар лексичког скупа коме припада. С деривационог аспекта, облик *дикатч’ија* домаћа је творба суфиксом *-ч’ија* (Петровић 2012: 115).[196] Морфолошком сегментизацијом сложеница *самотејник* и *самотејл’еник* долазимо до семантичке мотивисаности њиховог актуелног значења. Други елемент композита *теј-* творбена је основа од глагола *теја се*, који у призренском идиому има полисемантичку структуру, а као једно од секундарних реализује и значење „сатире се од посла“. Цео семантички садржај слива се у нову реч и суфиксом *-ник,* односно његовом сложеном варијантом *-јеник,* приписује се референту, мушкој особи, док први део *само-* означава да се радња исказана другим делом сложене речи односи на самога себе. Прве две лексеме имају неутралну експресивну вредност, док су композити емоционално обојени. Емоционално-експресивна вредност лексема *самотејник* и *самотејл’еник* условљена је социјалним положајем особе која је принуђена много да ради да би остварила основна егзистенцијална средства. Осећање говорника које преовладава у том контексту је сажаљење. Међутим, може се развити и негативан однос према особама које с резигнацијом подносе тежак рад или према онима који прекомерно раде како би приграбили што више материјалних добара. Конотативна компонента субјективне оцене може се наслутити из контекстуалне ситуације.

II. 7. 1. б. Лексичке јединице које садрже категоријалну денотативну сему ’вредан’, обавезну семантичко-граматичку компоненту лица ’особа’ и факултативну компоненту пола ’женски’ формирају синонимски ред *работни́ца, дикатч’и́ка / дикач’и́ка, самотејни́ца, самотејл’ени́ца, утепани́ца*, са дијалекатском доминантом *работница*.

[196] Етимолошко значење проширено је у језику примаоцу придевским формама на *-л’ија* и *-ч’ија – дикатл’ија (Та́ј ка́лфа му је мло́го дикатл’и́ја. – Истури́ла се на ма́тер, и о́на бе́ше би́ла та́ко дикатл’и́ја за све́што*) и *дикатч’и́ја (Ри́ста Ки́кмир и у ста́рос о́стаде та́ко дикатч’и́ја ка што бе́ше у мла́дос. – Та́ј стаpе́ја јетр́ва по́ не́је дикатч’и́ја зе та́ј млаџ’е́ја*) на сферу радне делатности „марљив, вредан; пажљив; спреман да се заузме за нешто“. Појмовна вредност вредне, марљиве особе у српском призренском говору репрезентована је још придевским лексемама: *рабо́тљн (Та́ј млаџ’е́ја Султани́на ч’е́рка по́ рабо́тна је од ч’е́рке), вре́дљн (О́н је на́јвредљн од све́ бра́ч’у. – На́јмицка је, а́ма је на́јвредна), е́рбаш (Е́рбаш де́те гу и́скочи. – По́ е́рбаш је од бра́та*), глаголским лексемама *те́ја се* (*Док мога́ше, те́ја́ше се сьс та́ј вра́шки ло́в по́ плани́не*), *дири́нџ’и* (*У први́ну, та́ј веселни́ца са́ма дири́нџ’е́ше у ту́ј ку́ч’у, у та́ј калба́льк*), *далди́ше се* (*Кьд се далди́ше у рабо́ту, о́на ни́што не ч’у́је што гу збо́риш*) и фразеолошким јединицама *ч’и́ни ди́кат (Ч’и́ни ди́кат да не́ ти прего́ри та́ј пога́ч’а), (не) ди́гне гла́ву (У жње́тву и у врши́дбу сел’а́ни гла́ве не мо́жеф да ди́гнеф од рабо́те. – Го́л’ем и́змет у та́ј калба́льк у ку́ч’у не́ ти да́ва гла́ву да се ди́гнеш), уби́јен од рабо́те (Уби́јена је, чу́чка, од рабо́те).*

За рабо̏ту не бри̏нем, Стојáнка је мло̏го рабо̏тни̏ца.

Тáј снáа гу је мло̏го дикáтч'и̏ка, и у ткáње, и у шијѐње, и у везѐње, и у пл'етѐње, и да др̏жи ку̏ч'у и дѐцу, за свáку рабо̏ту је, да је жи̏ва.

Мло̏го се рáно ди̏за тáј само̏тепни̏ца.

Рáди по ту̏ц'е ку̏ч'е да рáни дѐцу, само̏тепл'ени̏ца.

Мло̏го је рабо̏тна, у̏тепани̏ца, зáлак л'ѐб у у̏ста не ту̏ра.

Микроред именица женског рода кореспондира са микроредом именица мушког рода у свим сегментима семантичке структуре, осим у категорији пола. Лексеме код којих је референт семантичког садржаја женска особа значењски одговарају лексемама са мушком референцијом, што је морфолошки обликовано моционим наставцима *-ик / -ица, -ц'ија / -ц'ика*. Семантички ред именица женског рода богатији је за префиксалну сложеницу *у̏тепаница,* која у лексичком систему српског призренског говора функционише као морфолошки, семантички и експресивни еквивалент именица *само̏тепница* и *само̏тепл'еница.* Степен интензитета изражен је квантификатором 'много' у семантичкој интерпретацији ових лексема „женска особа која много ради" (Чемерикић).

II. 7. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лења особа'

II. 7. 2. На супротном, негативном полу ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду' групишу се лексичке јединице које у свом денотативном садржају имају сему 'лења особа'.[197] Семантичка компонента високог ранга 'лењ' представља језгро семске структуре већине лексема дате подгрупе. Денотативни семантички слој праћен је одговарајућим конотативним елементима. Емоционалност и негативна оцена јављају се као константне једрене конотативне семе у семској структури лексема ове уже лексичке скупине. Јединице лексичко-семантичке подгрупе имају функцију карактеризације личности. Њихов садржај приписује се особама мушког и женског пола, што је граматички диференцирано, осим у категорији општег рода, при чему се референт одређује на основу контекста, тј. говорне ситуације.

II. 7. 2. а. Лења особа мушког пола означава се номинационим јединицама које међусобно ступају у синонимске парадигматске односе, градећи синонимски ред: *нерабо̏шти̏ја, мрзѐша, го̏тован, дњгу̏ба, залу̏дник, дѐмбел', дембел'ана, бадијавц'и̏ја, гáмсњ, калпáзан, локмац'и̏ја, си̏ртук, áјл'аз, áјл'ак, áјта, би̏вол, би̏здол, кр̏л'а,* међу којима се лексема *нерабо̏шти̏ја*

[197] Детаљну компоненцијалну семантичку анализу језичких јединица којима је лексикализован концепт лењог човека у савременим говорима Новосибирске области представила је Н. А. Лукјанова у раду *Лексико-семантическая группа „человек ленивый" в диалектной системе (опыт семантического анализа)* (Лукьянова 1985).

издваја као доминанта, јер се њоме, односно њеном стандардном варијантом *нерадник* дефинише значење осталих лексема у реду.

А̏јде, мо̏ре нерабошт̏ијо, д̏изај се.

Не̏ знаш кој је по̏ мрзе̏ша, о̏н ел’и бра̏т му.

Гото̏ван се̏стро, да мр̏дне не̏ч’е, са̏л ч’е̏ка на гото̏во. – О[д] то̏га готова̏на л’и ч’е̏каш да урабо̏та н̏ишто? – Ако о̏ч’еш да се гре̏јеш, мо̏ре готова̏ну, и̏ди па наце̏пај ма̏ло др̏ва.

Та̏ј дьнгу̏ба Сте̏фан Скоту̏л’а.

Та̏ј залу̏дник М̏ире, н̏ишто не рабо̏та.

Јо̏ш не̏ л’и се д̏иже та̏ј де̏мбел’? – А̏јде, мо̏ре дембе̏л’у, рабо̏тај, е̏ цр̏вцу да рабо̏таш под се̏бе. – За ка̏лфу погод̏ија оно̏га денбе̏л’а Са̏ву.

Од ње̏га л’и тра̏жиш рабо̏ту, о[д] то̏га дембел’а̏на л’и? – Денбел’а̏на би̏ја, денбел’а̏на и оста̏де.

Ка сва̏ки бадијавц’и̏ја: се̏ди, н̏ишто не рабо̏та, са̏л ски̏та сока̏це. – То̏га бадијавц’и̏ју л’и да у̏знем за орта̏ка. – Од ње̏га л’и, од то̏га бадијавц’и̏је л’и и̏скаш ала̏влык?

Мло̏го ч’е се уфа̏јди од оно̏га гамсьза што га узе̏ја на дуга̏њу. – А̏јде, мо̏ре гамсьзу, д̏изај се, ва̏л’а да се рабо̏та.

То̏га л’и си калтаза̏на погод̏ија за ка̏лфу.

Локмац’и̏ја је ч’и по̏ локмац’и̏ја не би̏ва.

То̏га ли ајл’а̏за да у̏знем на дуга̏ну?

Тај си̏ртук Андре̏шка л’и ти је дру̏сто? – Де̏ мо̏ш да побе̏гнеш от то̏га си̏ртуку̏ка?

Та̏ј си̏ртуч’и̏на н̏ишто не рабо̏та, са̏л ски̏та сока̏це, не̏ ми тре̏ба та̏кав.

Ти̏, ајл’а̏зу, се̏ди до̏ма. – Ајл’а̏зи тра̏жиф је̏н дру̏гога.

Тај ајл’ак, ста̏рај му си̏н, тра̏жи па̏ре у за̏јем. – Ти̏, бре̏, ајл’аку, до̏кл’е ч’еш та̏ко?

Ајта, ски̏та по вьздьн. – Ајту прати̏ла да гу послу̏ша. – Оно̏ме а̏јте Куч’ка̏ру.

Исте̏га се та̏ј би̏вол па са̏лте л’е̏жи. – Д̏изај се, биво̏лу, до̏кл’е ч’е смр̏диш ту̏ј у д̏ишек?

Јо̏ш л’и л’е̏жи та̏ј би̏здол? – Мр̏зи га, биздо̏ла, да се поме̏ри од ме̏сто.

Се̏ди кр̏л’а, и̏ч’ не̏ч’е да се поме̏ри од ме̏сто.

Језичке ознаке за именовање нерадног човека, човека који не воли и неће да ради садрже негативно карактерно обележје ’лењ’ и све изражавају негативан однос говорника, тј. социјалног колектива, према именованом лицу. Негативна оцена је исказана високим степеном експресивности, а експресивност се постиже формалним обележјима (пејоративним суфиксима), творбеном мотивисаношћу при транспозицији, семантичком мотивисаношћу

при метафоричком преносу именовања или је условљена експресивним контекстом. Семема „беспосличар, нерадник, ленштина“ (Чемерикић), у којој је актуелизирана сема ’лења мушка особа’ као централна, повезује јединице *мрзеша, нерабошшија, гошован, дњгуба, залудник, дембел’, дембел’ана, бадијавџ’ија, ајл’ак, бивол, биздол, крл’а* у синонимски низ. Широк дијапазон атрибутивних именица којима се номинује лења, нерадна мушка особа, показује високу продуктивност деривационих процеса и механизама полисемије у дијалекту. Домаћи деривати *мрзеша* и *нерабошшија* мотивисани су значењем мотивних глагола, чији се семантички садржај слива у изведеницу (*мрзеша* ← безл. *мрзи* „нема воље за рад“; *нерабошшија* ← *не* + *рабошша*), а експресивност творбене основе појачавају пејоративни суфикси *-еша* и *-шшија.* Придевом *гошов* мотивисан је супстантив *гошован* „нерадник, онај који чека све готово“ (Чемерикић). Из семантичког садржаја основе произилази атрибутивни карактер деривиране именице којом се карактерише лења особа која од других очекује да раде за њега и да од других добије све готово. Конотативна ознака интензитета произилази из веома негативног емоционалног односа говорника према ономе ко ништа не ради, што је посебно изражено у директном обраћању таквој особи (*А̏јде, мо̏ре нерабошшијо, ди̏зај се; Ако о̏ч’еш да се грѐјеш, мо̏ре гошова̏ну, и̏ди ӣа нацѐӣај ма̏ло др̏ва*). Поствербал *дњгуба* настао је од глаголске сложенице *дњгуби,* а ова од синтагме *дњ губи*, али се транспарентна апстрактна примарна семантика „узалудно губљење времена“ конкретизује у секундарној реализацији преношењем на човека као референта, а именица добија карактер nomina attributiva. Од придевске основе изведена је именица *залудник*, са истим семантичким садржајем као *дњгуба*, „онај који узалуд проводи време, беспосличари, нерадник“. У апсолутној синонимској релацији са лексемом *залудник* стоји *бадијавџ’ија*, деривиран од турског прилога *бадијава* (тур. дијал. *badiyava*, поред *bedava*), који је семантички еквивалент нашем *залуд*. Сема ’узалудно’ језгрени је елемент семске структуре мотивних речи, на којем се заснива значење деадвербијала, где употпуњује информацију о начину на који особа проводи време, тј. беспосличари. Овима се придружује још једна именица преузета из турског језика – *дембел’* (тур. дијал. *dembel, denbel*, поред *tembel, tenbel*), веома фреквентна у народним говорима јужне Србије и Косова и Метохије[198], а среће се и у околним балканским језицима.[199] Њену доминацију у овој семантичкој категорији потврђује податак из Регистра за СДА, где се појављује као једина номинација за ленштину.

[198] Елезовић I: 130; Митровић 192: 84; Златановић 1998: 93; Јовановић 2004: 379; Жугић 2005: 69; Стојановић 2010: 166; Букумирић 2012: 125.

[199] У македонском *дембел* (ДРМЈ), бугарском *дембел* (РБЕ), у албанском *dembel* (Петровић 2012: 110).

У призренском идиому јавља се и у облику *дембел'ана*, где нископродуктивни суфикс у грађењу именица мушког рода *-ана* има функцију пејоративне ознаке, односно интензификатора конотативног експресивног семантичког садржаја основне речи. Турски дијалекатски облик *aylak* уградио се квалификативним значењем „незапослен, беспослен" у лексички систем српског призренског говора, где егзистира у лику *ајл'ак* као индеклинабилни придев и као атрибутивна именица са номинационом реализацијом „беспослена особа, ленштина".[200] Лексеме *бивол*, *биздол* и *крл'а* секундарним значењем припадају систему атрибутивних именица. Метафорички пренос мотивисан је активирањем семе колективне експресије, тако да аналошко повезивање почива на периферном семантичком елементу, односно на уверењу колектива да је биво лења, трома животиња. Персонификована својства (особине пренете са човека на животињу) поново се преносе на људе, сврставајући их у одређене типове. Лексичко-семантичка варијанта *крл'а* у секундарној реализацији актуелизира сему статичности из примарног значења „пањ, трупац", док све остале семе десемантизује, при чему је архисема полазног садржаја замењена архисемом циљног семантичког садржаја 'човек'. Неактивност лење особе асоцира на непомичност одсеченог дела дрвета, па је продуктивношћу потенцијалне семе формирана још једна лексичка метафора за десигнацију особе „која ништа не ради, која само седи" (Чемерикић).

Семантичка компонента 'лења мушка особа' централна је у семској структури турцизама *гамсьз, калпазан* и *локмаџ'ија*, али је допуњена семама нижег ранга које сужавају и конкетизују значење ових лексема. Лексичком јединицом *гамсьз* (тур. *gamsız*) именује се немаран, лењ, флегматичан човек. Човеков однос према раду у овом случају условљен је његовом природом. Интелектуална способност одређује однос према раду особе обележене лексичком јединицом *калпазан* (тур. *kalpazan*), чије значење Чемерикић интерпретира семемом „човек неспособан за рад, пропалица, нерадник". Иако потиче из турске правне терминологије (Skok II: 22), овај експресив и у другим српским говорима остварује дифузност значења.[201] Централне семе 'особа мушког пола' и 'лењ', допуњене су компонентом денотативног садржаја 'живи на туђ рачун' у хијерархијској семној структури лексеме *локмаџ'ија*

[200] У призренском говору постоји израз *ајл'ак седи* „ништа не ради", вероватно према турском *aylak durmak* (Петровић 2012: 37).

[201] Код Елезовића је забележено „човек лажљив, пропао" (Елезовић I: 274); Ј. Динић бележи три семантичке реализације лексеме *калпазáн* „1. ленштина, нерадник; 2. одрастао дечак; 3. лажан новац" (Динић 2008: 320). Само облик *калп* налази Букумирић у говорима северне Метохије са придевским значењем „који је изгубио породично васпитање, који је препуштен улици". У неким говорима призренско-тимочког дијалекта срећемо глагол *калпи* са значењима: „грдим, корим" (Живковић 1987: 64), „износи нечије мане али не са злом намером" (Златановић 1998: 164), „наноси бол, полако уништава" (Јовановић 2004: 439), „обасипа грдњама, грди, ружи" (Жугић 2005: 151), „брука" (Стојановић 2010: 352).

(тур. *loktacı*) „готован, изелица“ (Чемерикић).[202] Конотативни садржај сачињавају актуелизиране конотативне компоненте: емоционалност – презрив однос говорника према носиоцу својства, негативна социјална оцена и интензитет – висок степен испољености негативне особине.

Сема нижег ранга ’скитница’ релативизира значење лексема *ајӣа, ајл’аз*, *сӣрӣук, сӣрӣӣч’ина* и сврстава их на периферију лексичко-семантичке групе. Факултативна сема интензитета присутна је на нивоу конотативног значења лексема. Све јединице овог микросистема пејоративно су маркиране и садрже изразито негативан став колектива према онима који скитају а не раде ништа. Турцизам *ајӣа* (тур. *hayta* „беспосличар, скитница“) преноси комплетан семантички садржај, и денотативни и конотативни, у језик примаоца.[203] Семантички еквивалент у призренском говору му је, такође турска реч, *ајл’аз* (тур. *haylaz*), чије је значење на нашем терену настало могућим укрштањем са *ајл’ак* (Петровић 2012: 37).[204] Дисперзивно значење остварује лексема *сӣрӣук* „скитница, уличар, нерадник, беспосличар“ (Чемерикић), преузета из турске терминологије обичног живота (тур. *sürtük* „žena koja cio dan besposliči, sokačara“) (Skok III: 364). Експресивно значење интензивирано је пејоративним обликом *сӣрӣӣч’ина* посредством творбене морфеме *-ина*, који поприма пејоративну конотацију творбене основе. Афективно значење остварено је компонентом емоционалности и високе негативне субјективне оцене.

II. 7. 2. б. Једрене денотативне семантичке компоненте ’лења’ и ’особа женског пола’, као и конотативне ’негативна субјективна оцена’ и ’експресивност’ повезују лексичке јединице *нерабошӣија, гошова̀нка, залудни̏ца, дњгу̏ба, дембе̏л’ка / денбе̏л’ка, дембел’а̏јка / денбел’а̏јка, дембел’у̏ша / денбел’у̏ша, дембел’а̀на / денбел’а̀на, бадијавџ’и̏ка, гамсь̏ска, сӣрӣука̀ч’а / сӣтӣка̀ч’а, шал’а̀фа, биздол’и̏ца, ӣрескоч’коби̏ла, деч’а̀нска неӣре̏л’а* у синонимски ред са дијалекатском доминантом *нерабошӣија.*

[202] У језику примаоцу турска реч *loktacı* потпуно је пресемантизовала изворно значење „уштипак“ (Петровић 2012: 196). Значење које овај турцизам има у српским говорима проистиче из семантике мотивне речи *локма* „залогај“. Отуда је *локмаџија* „изелица, муфташ“ (Елезовић II: 525), „онај који из јела узима најбоље комаде меса; који радо иде у госте и једе на туђ рачун; изелица“ (Живковић 1987: 77), „онај који једе и пије на туђ рачун“ (Букумирић 2012: 294). У говорима призренско-тимочког дијалекта срећу се морфолошки ликови *локмаш* „готован“ (Митровић 1992: 201), „готован, лакташ; онај који воли да једе и пије на туђ рачун, да нешто на лак начин добије“ (Јовановић 2004: 460) и *локман* „нерадник који радо једе и пије на туђ рачун“ (Динић 2008: 387). *Локман* је, пак, у околини Ниша „путујући посластичар“ (Јовановић 2004: 460), чиме се семантички приближава турском значењу које даје Елезовић *loktağı* „који продаје неку врсту уштипака“ (Елезовић II: 525).

[203] Пејорактивни карактер и висок степен експресивности ове лексеме потврђује и Скок, који је сврстава у ред балканских турцизама за псовање (Skok I: 18).

[204] Исто и у македонском (*ајљаз* арх. „скитник, безделник“, ДРМЈ) и у бугарском језику (*хайлаз* „мързеливец, лентяй“, РБЕ).

О[д] ће̏јзи нерабошћи̏је л’и и̏скаш да ћи ви̏диш рабо̏ћу?

О̏црни се ч’у̏ч’а с ћу̏ј же̏ну му гоћова̏нку. – Оне̏јзи гоћова̏нке гу је ће̏шко и гузи̏цу да по̏ме̏ри.

Шћо̏ се̏диш ћа̏ко, мо̏ри залудни̏цо, шћо̏ не у̏знеш рабо̏ћу?

Оне̏ј дњгу̏бе л’и си оста̏ила да ћи ма̏а ву̏ну?

О[д] ће̏јзи дембе̏л’ке л’и у̏ч’иш па̏мећ? – Поићај, мо̏ри денбе̏л’ко, пла̏дне је ве̏ч’е, ва̏л’а да пра̏ћимо ру̏ч’ак на дуга̏њу.

Дембел’а̏јка, ма̏јко, мр̏зи гу и да се по̏ме̏ри од ме̏сто. – У̏зни рабо̏ћу, мо̏ри дембел’а̏јко, и не се̏ди ћа̏ко ка ћа̏ј деч’а̏нска непре̏л’а. – Та̏ј денбел’а̏јка Ца̏ћка ми̏сл’и перишане ч’е гу па̏днеф ако се прифа̏ћи за ка̏кву рабо̏ћу.

Оне̏јзи дембел’у̏ше Сћа̏не му̏ка гу је и да се по̏ме̏ри од ме̏сто. – Ви̏кај и ћу̏ј денбел’у̏шу ба̏рем да про̏сну̏је кошу̏л’е.

И о̏на би̏ла ца̏рска дембел’а̏на ка и ма̏ћи гу. – Ку̏ку од грео̏ће, ћу̏ј дембел’а̏ну да у̏зне да се укьна̏ч’и. – О[д] ће̏јзи денбел’а̏не л’и и̏скаш да ћи ви̏ди рабо̏ћу?

Бадијавџ’и̏ка је ка ма̏ћи шћо гу би̏ла. – За̏р њу̏ да у̏зне, ћу̏ј бадијавџ’и̏ку? – Л’е̏по гу ре̏ч’е, за̏ћвори гу у̏ста ће̏јзи бадијавџ’и̏ке Ка̏ће.

Те̏јзи гамсьске ч’е гу па̏днеф перишане ако у̏зне да расћре̏би со̏бу. – Ожени̏ја се, ви̏каш, оцрни̏ја се кука̏вац шћо узе̏ја ћу̏ј гамсьску. – Гамсьска, ка и се̏сћра гу.

Мо̏ри, си̏рћука̏ч’о, шћо̏ не̏ се сьви̏јеш до̏ма да рабо̏ћаш, ће̏ке ћа̏ко ски̏ћаш сока̏це?

То̏ј ли је же̏на ћа̏ј њего̏ва шал’а̏фа.

А̏да, биздол’и̏це да̏ва л’и се ћа̏ква рабо̏ћа, и̏ч’? – Му̏ка гу је, биздол’и̏це, и да се оми̏је, ће̏ке се оми̏ва ка ма̏ч’ка пре̏ма ју̏г.

Шћо̏ се̏диш бадија̏ва, мо̏ри пре̏скоч’кобило, шћо̏ не и̏деш у ку̏ч’у да по̏мо̏гнеш маће̏ре?

Та̏ј мрзлави̏ца, ћа̏ј деч’а̏нска непре̏л’а, Сћефанови̏ца алка-Ванки̏на. – Оне̏јзи деч’а̏нске непре̏л’е му̏ка гу је и да се по̏ме̏ри од ме̏сто.

Већина лексема овог микрореда корелира са именицама којима се номинују мушка лица из подгрупе ’лења особа’: *гоћован – гоћованка*, *залудник – залудница, дембел’ – дембел’ка*, *бадијавџ’ија – бадијавџ’ика, гамсьз – гамсьска, си̏рћук – си̏рћукач’а, биздол’ – биздол’ица.* Наведени пејоративи стоје у моционом односу, не нарушавајући механизам творбе и принцип морфолошке еквиваленције: *-ø / -ка, -ица; -ник / -ница; -џ’ија / -џ’ика*. Именице *нерабошћија, дњгуба* и *денбел’ана* су двородне. У оквиру микрогрупе пејоратива за женска лица у категорији односа према раду најпродуктивнија је творбена основа *дембел’-*, односно облик мушког рода од којег се граде номинације женског рода. Степен експресивности и негативна оцена појачани су пејоративно конотираним суфиксима *-ајка* и *-уша*: *дембел’ајка / денбел’ајка, дембел’уша / денбел’уша.* Везивањем више наста-

вака за једну основу формирају се једнокоренски синоними, какви су апелативи *дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, дембел'ана.* Факултативну сему интензитета и афективно значење имају облици *сӣрӣукач'а* и *сӣрӣӣч'ина,* којима се испољава негативан емоционални однос према носиоцу својства, односно лењој и нерадној женској особи. Исти семантички и експресивни садржај има императивна сложеница *ӣрескоч'кобила.* Међу колокатима, члановима ове дводелне конструкције постоји однос компатибилности, односно лексичке солидарности (Драгићевић 2007: 220). Колокати композита *ӣрескоч'кобила* су лексемски валентни, међусобно се привлаче, јер се у семантичком садржају оба члана појављује компонента 'скаче', у првом као доминантни, у другом као асоцијативни елемент значења. Преносну лексичко-семантичку варијанту у стандарду и дијалекту остварује лексема *кобила* и у секундарној реализацији маркирана је као погрдна.[205] Само у синтагматском лексичком споју ове две речи остварују значење „нерадна, лења женска особа".[206] У хијерархијској семантичкој структури лексеме *шал'афа* централно место заузима сема 'нерадница', а сема нижег ранга 'коју не занима кућа и посао, само дотеривање' сужава перспективизацију и нијансира њено значење. Микросистему лексичких јединица којима се номинује лења женска особа припада локални израз *деч'анска неӣрел'а,* настао по једној од фигура којима је оивичена, украшена спољна страна главног олтарског прозора цркве у манастиру Дечани. „Та фигура је женска и као да представља жену нерадницу (у Призрену *неӣрѐл'а*) која седи на земљи савијених колена, на која је наслонила лактове, док је песницама поднимила своју главу" (Чемерикић). Матафоричко значење остварено је асоцијацијом по сличности на релацији конкретно – конкретно (фигура – особа).

II. 8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу'

II. 8. У систему лексичко-семантичког субпоља 'карактер' прилично је јасно диференцирана парадигма лексичких јединица којима је исказан комплексни човеков однос према новцу и материјалним добрима уопште. Језичке ознаке које чине комуникациону основу у овој сфери људске делатности садрже семантику односа према личној својини и семантику односа према туђој имовини. Структура дате лексичко-семантичке групе организована је на принципу хијерархијских односа међу конституентима, интегрисаних у четири подгрупе према носећим компонентама семантичког садржаја 'дарежљив', 'расипан', 'шкрт' и 'похлепан', које су централни, дијагностички денотативни елементи значења. Конотативне семе

[205] РМС II: 760; РСАНУ 9: 686; Динић 2008: 339; Букумирић 2012: 250.

[206] Сложеницу *ӣрескочѝкобѝла* налазимо у бугарском језику, али у семантичкој сфери забавних игара а не у домену карактеризације личности: „забавна игра, при която играчите се прескачат един друг" (РБЕ).

испољавају се у семном саставу већине чланова лексичко-семантичке групе кроз негативну субјективну оцену и високи степен експресивности. Социјум не прихвата и јавно обележава особе које патолошки троше или претерано чувају новац. Све што искаче из оквира пристојног, нормалног именовано је пејоративним лексемама.

II. 8. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’дарежљива особа’

II. 8. 1. Доминантна идеја концепта дарежљивог човека је пружање материјалне помоћи другима. Његов однос према имовини је непристрасан, па је стога лексика којом је појам великодушне особе вербализован неутрална. С обзиром на то да не представљају дијагностичка својства личности, лексичке јединице са једреном компонентом ’дарежљив’, иако нагињу ка позитивном полу поља, не прелазе границу неутралне оцене. У односу на експресиве негативне конотације, јединице ове подгрупе далеко су мање активне на плану језичке реализације.

II. 8. 1. а. Именице мушког рода интегрисане семом ’дарежљив’ формирају микроред *да̀вач’, ова̀рда*, *ова̀рдар*, чији елементи граде парадигматски однос синонимије.

Сиро̀ма је истѝна, а̀ма је да̀вач’ што̄ га нѐма. – От̄ Си̏ме игума̀на по̀ дава̀ч’а ч’овѐка о̀ч’и нѐ ми видѐл’е.

У̀чини му до̀бро т̄а̀ј ова̀рда Ми̏лан алка-Ца̀нин, без њего̀вога гајрѐт̄а, о̀н би про̄а̀ја сьсвѐм.

Та̀ј ова̀рдар у̀век ни да̀де арчл’и̏ја локу̀ме ел’и бакл’а̀ве.

Семантика лексеме *давач’* интерпретирана је семемом „дарежљив, предусретљив човек“. Обједињујућа сема високог ранга улази у дефиницију ове атрибутивне именице, што је ставља у центар лексичко-семантичке групе. Значење деривата мотивисано је примарном семантиком глагола у творбеној основи – *дава* „1. а.. предаје, уручује; б. дарује, поклања“ (Чемерикић). Контекстуално значење ове речи, уколико је стилистички употребљена, може бити трансформисано, и у том случају налази се у односу негативне симетрије са основним семантичким садржајем. У корелацији са домаћом изведеницом је турцизам *оварда* (тур. *hovarda*), који у призренском говору има и морфолошку варијанту *овардар*. Чемерикић не нуди семантичко објашњење ових лексичких јединица, али се илустрације из Призрена уклапају у Елезовићеву лексикографску дефиницију „галантан човек, широке руке“ (Елезовић II: 532–533), где је семантичка ознака ’дарежљив’ изражена имплицитно, другостепено, што лексеме *оварда* и *овардар* одводи на ближу периферију лексичког скупа.[207] Ове лексеме се могу означити

[207] У семној структури секундарне семантичке реализације придев *галант̄ан* садржи сему ’дарежљив’ 2. „који лако троши новац, дарежљив, издашан“ (РСАНУ 3: 169).

као периферне још по једном критеријуму, а то је потенцијална компонента ’расипан’ у изворној семантици „раскалашна, разуздана особа, распикућа“ (Елезовић II: 533; Петровић 2012: 226). Значење које *hovarda* има у турском језику и дијалектима еволуира ка оси позитивне номинације у српским говорима на Косову и Метохији и у македонском језику[208].

II. 8. 1. б. Слаба фреквентност неутралног именовања осликава се на лексичком плану, што потврђује синонимски пар *дава̏ч’ка* и *ова̏рда* за језичко означавање дарежљивих особа женског пола.

Бла̏го си га Ца̏не и На̏ће с ћу̏ј њи̏ну у̏јну дава̏ч’ку. – Дава̏ч’ка је о̏на, ћои̏скаш л’и гу шћого̏дьр, ако и̏ма, о̏дма ч’е ћи да̏де.

Еквивалент именици мушког рода *давач’* јесте облик за женски род *давач’ка*, чији се семни састав ни по чему не разликује, осим у семи пола. Носилац дистинктивног обележја је морфолошка ознака, тј. суфикс *-ка*. Новонастала именица припада групи nomina attributiva – другостепених деривата. Лексема *оварда* је у Чемерикићевом речнику обележена као двородна.

II. 8. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’расипна особа’

II. 8. 2. У свести носилаца дијалекта танка је линија између позитивне и негативне евалуације људских особина, тако да великодушност и дарежљивост веома лако могу бити перципирани као прекомерно трошење новца, тј. расипништво. С обзиром на то да се тежи маркирању човека на основу једне његове доминантне црте и то негативне, очекивали смо већи број номинационих јединица у овој семантичкој категорији. Код Чемерикића затичемо само антонимски пар *зија̏нч’ар* и *зијанч’а̏рка.*

Бо̏же, шћо̏ ми да̏де ћаквво̏га зијанч’а̏ра си̏на?

Од ће̏ј зијанч’а̏рке ни̏шћо не мо̏жеш да ушч’у̏ваш.

Облик *зијанч’ар* преузет је из турске терминологије обичног живота (тур. *ziyankâr* „онај који наноси штету“). Суфиксацијом је у језику примаоцу образована форма за означавање носиоца особине женског рода. У српском призренском говору ова лексема има две архисеме, антропоморфну и зооморфну. Када се језички знак приписује човеку, лексеме *зијанч’ар* и *зијанч’арка* остварују дифузност значења. Семантичка реализација „штеточина“ (Чемерикић) имплицира значење „онај који је на губитку“. У одређеном контексту актуелизира се потенцијална компонента „расипан’, која сугерише једно од подзначења са човеком у улози референта „трошаџија, распикућа“.

[208] *Оварда* придавка „што е широкодушен, дарежлив, услужлив, љубезен“ (ДРМЈ).

II. 8. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’шкрта особа’

II. 8. 3. Дијалекатске лексеме *пеција, sьнsa / sьнса, џ’ебрак, јаудија, кьштија, гагрица, стипса, давач’* представљају синонимски ред експресива са интегрално-диференцијалном семом ’шкрт’.

И тај пеција л’и се изарч’ила да ти намести каву?

Остај га њега, не ли знаш што sьнsa је.

Зар од аџ’и-Васил’а Ч’ифуч’ета, од тога јаудије, ч’екаш добро?

Како да не, имати ни су они, теке кьтије: што купујеф све кришом, неч’еф никој да ги зна што имаф.

Претекне л’и му од ак кој грош, он га тури на страну и не га арч’и без невол’е, гол’ем џ’ебрак је.

Гагрица је, јено цигаре бил’е не мож да добијеш од њега.

Њојзи, тејзи гол’еме стипсе је стра да не преарч’и ако ди даде јену каву.

Тај давач’ аџ’и-Васил’ се претрже, на дискос тури цеја јен динар.

Чланови лексичко-семантичке подгрупе су или двородни или означавају носиоце особине мушког пола. Оваква језичка ситуација може бити резултат патријархалног културолошког модела расподеле новца, који је у рукама мушкараца. Номинације овога типа са женском референцијом употребљавају се у вези са намирницама, а из контекста сазнајемо да се ова особина приписује женама које „шкртаре“ на кафи. У језгру семне структуре свих јединица налази се компонента високог ранга ’шкрт’, с обзиром на то да је свака од њих дефинисана апсолутним синонимима „тврдица, цицијa, шкртац“. Носећа компонента значења одређује њихов положај у групи, тј. квалификује их као централне елементе датог лексичко-семантичког скупа. Њиховом атрибутивном карактеру доприносе конотативне семантичке компоненте – негативна субјективна оцена и висок степен експресивности. Конотативни садржај конституената ове подгрупе рангира шкртост у сам врх непожељних карактерних особина.

Нејасног су нам порекла једнозначна именовања *пецијa*[209] и *sьнsa*. Цицијa се у Призрену језички обележава и именичком јединицом *џ’ебрак,* којом се примарно означава просјак. До семантичког варирања дошло је аналогијом, поистовећивањем онога који се понаша као просјак услед тврдичлука са особом која живи од милостиње. Лексема *јаудија* којом се номинује тврдица, шкртац, произилази из турског назива за Јевреја (тур. *Yahudi*), а њена секундарна семантика почива на стереотипу о шкртости Јевреја. Секундарна номинација настаје развијањем потенцијалне семе колективне експресије. Још један етноним преузет из турског језика (тур. *Kıpti*) врши функцију атрибутивне именице у српском призренском говору. Према

[209] Наставак- *ија* вреоватно аналогно према *цицијa*.

наводима С. Петровић секундарно значење „цицијa“ лексеме *кьӣтија* „мотивисано је, могуће, тиме што се у Египту Копти сматрају великим тврдицама“ (Петровић 2012: 192). Фигуративно употребљена именичка лексема *гагрица* добија статус nomina attributiva општег рода, квалификујући особу као цицију. Метафорички пренос значења из зоолошке терминологије „инсект који напада жито и махунарке“ (Чемерикић) у сферу карактерологије заснива се на поређењу начина живота овог паразита и шкртог човека.[210] Секундарно значење лексеме *сӣтӣса* („цицијa“) индуковано је потенцијалном компонентом садржаном у примарној семантичкој реализацији која носи информацију о физичком својству овог хемијског једињења, а која је садржана у њеном етимолошком значењу (грч. *στύφω*„стезање, сакупљање“). Асоцијативном везом која се успоставља на релацији конкретно (кисели камен) – конкретно (особа која се устеже да потроши новац) настаје метафора за шкртог човека, високо фреквентна и у стандардном језику и у дијалекту. Иронично употребљена, лексема *давач'* реализује значење потпуно супротно основној семантичкој вредности.

II. 8. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'похлепна особа'

II. 8. 4. Семантичком садржају лексема *лȍӣов*, ьрсьз, ч'ел'еӣирӈ'ӣја, ч'ел'еӣирӈ'ӣка, јанч'есеӈ'ӣја, а̏јдук, ајдукѐша*, *цӯб / цӯба* и *рӯка* иманентна је компонента 'похлепан', која их лоцира у ЛСГ 'однос према новцу'. Овим лексичким скупом дата група се пресеца са негативним полом ЛСГ 'моралне особине'.

II. 8. 4. а. Синонимски ред са дијалекатским доминантама *лȍӣов** и *ьрсьз* формирају именовања *ч'ел'еӣирӈ'ӣја, јанч'есеӈ'ӣја, а̏јдук, цӯб, рӯка, ба̏ӣак, баӣакч'ӣја* са семантичком вредношћу „мушка особа која је склона крађи, која на непоштен начин долази до новца“.

Па̏зи се од ӣо̏га ьрсьза.

Да ви̏диш, мо̏ри, шӣо бла̏го набра̏ја ӣа̏ј ч'ел'еӣирӈ'ӣја. – Свѐ шӣо сӣѐка, сьс а̏рам сӣѐка, ч'ел'еӣирӈ'ӣја.

Кьд бе у Сел'а̏ник, јѐн јанч'есеӈ'ӣја ми ӯкраде алӣьне у Покријѐну ч'аршӣју.

Кӯрва и а̏јдук сьс ӣла̏ч'се бра̏ниф. – Јѐн а̏јдук ми ӯкраде а̏рч'у ч'аршӣју.

Аӈ'а-Да̏нин си̏н искоч'ӣја цӯб. – Оӣл'ач'ка̏ше ги цубо̏ви у Црнол'ѐво. – Бра̏ӣ му је бири̏нӈ'и цӯба у ӈ'аковьч'ку наӣју.

Ч'ӯвај, бо̏же, од рӯке.

Дѐӣе му и̏скоч'и биринӈ'и̏ ба̏ӣьк.

[210] На овакву везу упућује пример из РСАНУ којим је поткрепљено секундарно значење лексеме *гагрица – Гагрица [значи] ӣврдица (који се закопао у своје благо као гагрица у жито)* (РСАНУ 3: 143).

А̏да, ба̄такч’и̏је да̏ваф л’и се т̄ол’и̏ко п̄а̏ре, и̏ч’?

Лексеме *ло̄пов* нема у збирци Д. Чемерикића, али је њено постојање у српском призренском говору посведочено изведеницом *ло̄повлук / ло̄повльк* (Реметић 1996: 43, 45, 95). За именовање онога који краде, који је склон крађи, у овом идиому фреквентнији је турцизам *ьрсьз* (тур. *hirsız*).[211] Турски термин из области трговине *ч’еле̄пир* (тур. дијал. *çelepür*, поред *kelepir*) „непоштена лака добит“ (Чемерикић), суфиксацијом се трансформисао у језички знак за номинацију човека по негативној особини – *ч’ел’е̄пирџ’ија.* Турцизам *јанч’есеџ’ија* (тур. *yankesici, yankeseci*) „џепарош, лопов“ уклапа се етимолошким значењем у структуру дате лексичко-семантичке подгрупе. Лексема *ајдук* у једном од својих значења испољава градативну појмовну вредност крадљивац – лопов – пљачкаш. У српском призренском говору то је њена примарна семантичка реализација.[212] Из албанског језика преузета је лексема *џуб* / *џуба* (алб. *cub* „разбојник“), са ужом спецификацијом значења. Семантичка специфичност „хајдук, разбојник“ условљена је историјским околностима, тј. постојањем хајдучије у пограничним крајевима. Језичка интерференција остварена на лексичком нивоу детерминисана је традиционалном културом два географски блиска народа. Основно значење лексеме *џуб* „одметник од турске власти који штити народ“ проширило се на преступника који отима од народа, пљачкаша. Метафором је индуковано значење именичке јединице *рука,* мотивисано функцијом оног дела горњег екстремитета којим се на силу узима, отима. Актуелизира се сема функционалности из примарне семантичке реализације којом је означена *рука* као део дела, док се остале семе десемантизују. Конотативни аспект секундарног значења интерпретира се у категорији карактеризације човека. Турцизми *ба̄так* (тур. *batak*) и *ба̄такч’ија* орбитирају на крајњој периферији овог лексичког скупа, јер већином садржинских елемената припадају микрогрупи са негативном моралном квалификацијом ’непоштен’.

II. 8. 4. б. Особе женског пола које испољавају похлепу према туђим материјалним добрима именују се паром блискозначница *ч’ел’е̄пирџ’и̏ка* и *ајдуке̏ша*.

Те̏јзи ч’ел’е̄пирџ’и̏ке л’и си да̏ла да т̄и п̄е̏ре.

Ка и све̏ Цига̏нке и о̏на је ајдуке̏ша.

---

[211] Значење „лопов“ које лексема *ьрьсз* има у турском језику, није прихваћено ни у једном од балканских језика осим у српском. Етимолошки, може се довести у везу са именицом *рсьз* од тур. *ırzsız* „нечастан, непоштен“ (Петровић 2012: 247).

[212] У речницима призренско-тимочке говорне зоне и говора на Косову и Метохији семантичка реализација „лопов“ јавља се као примарна (Митровић 1992: 13; Јовановић 2004; 336; Жугић 2005: 4; Букумирић 2012: 18) или као секундарна, тамо где је основно значење „борац против турске власти“ (Елезовић I: 6, Златановић 1998: 15; Јакшић 2008: 2; Стојановић 2012: 25).

Конотативне значењске компоненте, експресивност и негативна субјективна оцена, активиране су творбеним процесима. Пејоративност деривираног облика *ч'ел'епирц'ика* резултат је комбиновања творбрене основе и одговарајућег наставка, којим се семантички садржај мотивне речи приписује референту као негативна особина. У другом примеру, творбени формант има двоструку функцију, јавља се као граматичко обележје рода и као семантички знак којим се интензивира експресивни ниво значења основне речи.

II. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни'

II. 9. Један од слојева карактеризације човека тиче се човековог односа према храни, који је семантички повезан са психолошком категоријом похлепе.[213] Веза између појмовних вредности које се односе на храну и оних које укључују похлепност, у дијалекту је стабилна и транспарента. 'Похлепан на јело' главна је семантичка компонента семема којима се дефинишу именовања овог типа, а своде се на синониме прождрљив, незасит, халав, грамзив.[214] С друге стране, међу носиоцима дијалекта развијен је концепт човека који једе мало и са смањеним апетитом, који је представљен богатим репертоаром дијалекатски обојених номинационих јединица. Особе које подлежу експресивној номинацији одступају од прототипа, тј. онога који има умерен однос према јелу.

Именичке лексеме са хиперсемом 'однос према храни' распоређене су у две подгрупе, које обједињују елементе на основу интегрално-диференцијалних компонената високог ранга 'прождрљива особа', односно 'гадљива особа' и чији елементи ступају у антонимске парадигматске односе.

II. 9. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'прождрљива особа'

II. 9. 1. Пратећи лексичку парадигму именица са хиперсемом 'однос према храни', долазимо до мањег лексичког скупа који интегрише члано-

[213] У оквиру ЛСП 'однос човека према сопствености', А. Едаљина разматра узајамни однос лексичко-семантичких области 'храна' и 'похлепа', примењујући мотивациону анализу на дијалекатској лексици (Едалина 2012: 21–29).

[214] „Значење придева *похлепан* у синтагми *похлепан за јелом* није исто као семантичка реализација придева *похлепан* у његовом примарном значењу. Оно се у синтагми своди само на + и на придодату експресију. На преко потребну ситуацију за разумевање придева ЉО упућује зависни део синтагме… Иако типичну ситуацију за употребу придева *похлепан* нисмо испитали, претпостављамо да је то похлепа за новцем. Ако имамо у виду ту ситуацију, не морамо да сместимо придев у одређену семантичку позицију, а ако имамо у виду било коју другу ситуацију, морамо је назначити одређеном семантичком позицијом у коју смештамо придев ЉО. А ово је и разумљиво и очекивано, с обзиром на то да се секундарна значења придева, као и свих других лексема, могу реализовати само у детерминисаној семантичкој позицији“ (Драгићевић 2001: 176–177).

ве на основу заједничке семе ’прождрљива особа’. Конституенти подгрупе даље се гранају у два микрореда, са референцијалном дистинкцијом по полу.

II. 9. 1. а. Именице са заједничком носећом компонентом ’прождрљив’ и диференцијалном ’мушки пол’ формирају микроред синонима: *гла̏дник, гладнич’и̏на, изе̏ша, а̏ждер, а̏ла, ала̏вац, ала̏вко / ала̏фко, алоси̏ја, ве̏шт̄ер, ла̏мња, лаш̄тимӯа*.

На̏сит̄и л’и се т̄а̏ј гла̏дник? – Гладни̏ка мо̏жеш л’и да наси̏т̄иш? – На̏, гладни̏ку, најѐди се.

Гладнич’и̏на је, ни̏кьд да се заси̏т̄и. – То̏му гладнич’и̏не Васи̏л’у п̄ринѐси грӯмбул п̄ӯну ч’ини̏ју, са̏м ч’е гу изѐде.

На̏, најѐди се, изѐшо нијѐдьн.

До̏ст̄а мо̏ре, аждѐру, ч’е т̄и се ӯзне на зло̏ т̄оли̏ко једѐње.

На̏, наси̏т̄и се, а̏ло незаси̏т̄а.

Ни̏шт̄о не мо̏ж да ушч’ӯваш од т̄о̏га ала̏вца Цѐке. – На̏, ала̏вцу, најѐди се јенп̄ӯт̄.

То̏му ала̏вку ни̏шт̄о нѐ му је до̏ст̄а. – Та̏ј ала̏фко ала̏ви Пѐт̄руш.

Алоси̏ју ка шт̄о је о̏н мо̏жеш л’и да наси̏т̄иш?

На̏, најѐди се, вешт̄ѐру. – Ко̏ј мо̏же да нара̏ни т̄о̏га вешт̄ѐра.

Да̏де и т̄о̏му ла̏мње л’ѐба и сирѐн’е.

Од т̄о̏га лаш̄тимӯе ни̏шт̄о не мо̏ш да ськри̏јеш.

На денотативном плану сви чланови синонимског реда означавају мушку особу која много и халапљиво једе. Конотативни ниво значења одражава негативан став говорника према таквим особама, испољен високим степеном експресивности. Денотативне једрене семе ’незасит’ и ’прождрљив’ сврставају ове атрибутивне именице у центар лексичко-семантичке групе, а конотативне их поларизују ка негативној сфери поља. Пејоративне номинационе јединице *гладник* и *гладничина* потичу од истог корена, именице *глад*. Од придевске основе деривирана је именица *гладник*. Творбени формант *-ик* је неутралан и најчешће кореспондира са придевима на *-ан*. Везивањем за творбене основе експресивне семантике попримио је пејоративни карактер. Аналогијом према пејоративним облицима насталим овим суфиксом дериват *гладник* остварује негативну конотацију, иако је мотивисан семантички неутралним придевом. Факултативна конотативна сема интензитета актуелизира се у семантичком садржају трећестепеног деривата *гладнич’ина*. Формантом *-ина* појачан је степен експресивности мотивне речи. Девербативни дериват је експресив *изеша*, где је суфикс *-еша* носилац експресивне вредности лексеме. Семантичким варирањем развиле су се секундарне семантичке реализације термина из области народног веровања *аждер* и *ала*, које служе за номиновање незаситих, прождрљивих особа. Процес метафоризације активиран је продуктивношћу доминантне семе ’прождрљив’ из примарног семантичког садржаја лексеме *аждер* (тур. заст. *ajder, ejder* „змај“). Особина

митолошког бића приписује се човеку, чиме се предимензионира човеков однос према храни и потенцира негативно својство онога који прекомерно и похлепно једе. Истим механизмом настало је метафоричко значење лексеме *ала*. Облике понашања који излазе из оквира умерености и пристојности колектив строго процењује и негативно оцењује. Особе оквалификоване по неком непожељном својству одступају од реалне слике прототипа. Стога, нису необичне асоцијације и поређења са фантастичним бићима, чиме се таква лица на неки начин мистификују а њихове особине, које социјум не прихвата, хиперболизују у негативном смеру. Метафора *ала* учествује у грађењу нових номинационих јединица, посредно или непосредно. Мотивна је реч првостепеног деривата *алосија*, где сложени суфикс има важну улогу у интензивирању експресивности семантичког садржаја творбене основе. Трећестепени дериват *алавко* изведен је од придева *алав* „који једе много и брзо“ (Чемерикић)[215] наставком *-ко*, који у дијалекту поприма пејоративну компоненту значења, с обзиром на учесталост његовог везивања за пејоративне творбене основе. Творбени формант *-ко* има вредност суфикса субјективне оцене слабијег интензитета, што води закључку да творбени синоними *алосија* и *алавко* на конотативном плану изражавају различити степен пејоративности.[216] Незасита особа доводи се у асоцијативну везу са још једним прождрљивим бићем из митолошке сфере, које се у Призрену назива *вешт̄ер*. Контекстуално значење лексеме *вешт̄ер* открива потенцијалну компоненту ’прождрљив’ у примарној семантичкој реализацији, која се актуелизира у одређеним говорним ситуацијама, тј. у претњама и клетвама.[217] Колективне представе о особинама ове демонске појаве чине појмовну базу за стварање секундарних значења именичке јединице *вешт̄ер*. Аналогијом је иницирано секундарно атрибутивно значење са човеком као денотатом, формирано метафоричком асоцијацијом заснованом на трансформацији типа апстрактно – конкретно и на семи колективне експресије. Идентичан модел метафоризације примењен је у процесу семантичког варирања лексичке јединице *ламња*, која примарно означава аждају која једе људе (Skok

[215] У семантичком и асоцијативном саодносу са придевом *алав* је дублетна форма на *-овит̄ – аловит̄*, којом се означава јачи степен особине.

[216] Семантичка продуктивност лексеме *ала* огледа се и у њеној фразеолошкој употреби, где експлицира људску похлепу, која се испољава и у односу према храни, и у односу према материјалним добрима – *ала му се от̄творила* „има добар апетит“ (*От̄творила му се а̀ла, т̄а јѐде л’и јѐде*); *ала му зинала* „полакомио се“ (*Ала му зина̀ла и на т̄о̀ј дуга̀н’че шт̄о ми о̀ш ост̄ана̀ло*) (Чемерикић).

[217] Чемерикић не дефинише примарно значење лексеме *вешт̄ер*, али се оно може реконструисати на основу датих примера: *Ѝзеде ми деч’ѝнски а̀к, ѐ вѐшт̄ер му гла̀ву изѐја. – Ч’у̀т̄и, ч’у̀т̄и, ѐт̄е га ѝде, ѝде вѐшт̄ер да т̄е изѐде* (Чемерикић).

II: 256).[218] Први члан сложенице *лаӣтимуа* етимолошки објашњава везу између халапљивости и похлепе. Глагол *лаӣне* ономатопејског је порекла. Ономатопеја *лаӣ (хлаӣ)*, којом се опонаша глас при хитром гутању, у основи је овог глагола који значи „похлепно и шумно једе“ (РМС III: 166) и именице *ӣохлеӣа* „склоност да се задовољи незаситљива тежња за нечим, грамзивост“ (РМС IV: 821). Други елемент композита има метафоричко значење, настало по аналогији са начином на који се овај инсект храни – сише крв. Компонента која носи информацију о виду исхране мува асоцијативно се тумачи као концептуализација човека који живи на туђ рачун.[219]

II. 9. 1. б. Особа женског пола која много и халапљиво једе номинује се синонимичним лексичким јединицама *гладни́ца, гладнич’и́на*, *аждáја, áла, алави́ца, алоси́ја, лáмња, лаӣтимýа, лаӣнагузи́ца / лаӣнегузи́ца*.

Тáко би́ла гладни́ца и док би́ла ми́цка. – Нáгрула л’и се, мóри гладни́цо? – Дáј л’éба и ӣéјзи гладни́це.

Шӣó бéда ӣи је, гладнич’и́но, á оӣвóриш óч’и једнѝк би јéла.

Нá, аждáјо, најéди се. – Кóј мóже да наси́ӣи ӣýј аждáју.

Нé гу ди́рај áлу, нéка се наси́ӣи.

Дóсӣа дé, дóкл’е ч’е јéдеш ӣи́, алави́цо алáва?– Тéјзи алави́це мáло гу је јéна ӣоӣл’и́ја за ӣрекуськ.

Дé гу сӣанýје ӣéјзи алоси́је шӣо ӣол’и́ко јéде?

Кýку, мóри, шӣо лáмња гу бéше ӣóј девóјч’е.

Тéјзи лаӣтимýе шӣó је јéно симѝч’е за ӣрекýсак.

Лаӣнагузи́ца је оӣкáко гу знáм.

У овом скупу лексичких елемената, који у оквиру лексичке парадигме формирају синонимски ред, не може се издвојити доминанта, с обзиром на то да су сви конституенти микрореда експресивно обојени и имају готово подједнаку употребну вредност. Именице *гладнич’ина*, *ала, алосија, ламња* и *лаӣтимуа* приписују се и мушким и женским особама, тј. имају двоструку референтност. *Гладница* и *алавица* су једнореферентне лексичке јединице, семантички еквиваленти именицама мушког рода на *-ик* и *-ко*, којима се означава лице женског рода именовано особином придева у творбеној ос-

[218] Значење које наводи Скок забележено је у околини Врања, а региструје га и М. Златановић у *Речнику говора јужне Србије* (Златановић 1998: 205). У истом речнику забележено је и секундарно значење лексеме *ламња* „прождрљива особа“. У Речнику лесковачког говора дефинисано је само метафоричко значење „прождрљивац“, са упутницом на синониме *изесник, изешник* (Митровић 1992; 196). Фреквентност ове лексеме грчког порекла (грч. *λάμια*) на призренско-јужноморавском говорном подручју може се објаснити утицајем македонског језика, где фигурира у лику *ламја* и значи „1. митолошко чудовиште со крилја, честопати со повеќе глави и опашки што фрла оган од устата. 2. тој што е алчен и ненаситен.“ (ДРМЈ).

[219] Семантичку вредност нерадног човека лексема *лаӣнимува* има у македонском језику (ДРМЈ).

нови. Лексема *аждаја* (тур. дијал. *ajdaha*) секундарном семантичком реализацијом фигурира у пољу карактеризације човека, уз потпуну промену архисема почетног и циљног домена и пејоративно је одређена. Интересантно је да се у призренском говору заступљени и *аждер* и *аждаја*, као посебни облици за мушки и женски род.[220] Глагол *лаӣне* улази у морфолошку и семантичку структуру сложене речи *лаӣнагузица* као први део сложенице. У семној структури примарног значења ове глаголске лексеме садржане су информације о начину на који се узима храна ’похлепно’ и ’шумно’. Други лексички елемент који улази у састав сложене јединице трансформише примарно значење механизмима полисемије – синегдохом и метафоризацијом. Истакнутим делом тела номинује се особа, а потенцијална сема која се тиче функције стражњег дела тела (седења) послужила је као база за развој метафоричког значења.

II. 9. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’гадљива особа’

II. 9. 2. У антонимској релацији са претходном лексичко-семантичком подгрупом стоји лексички скуп чији су елементи обједињени семом ’гадљива особа’.

II. 9. 2. а. Мушка особа која је гадљива на храну или поједину врсту хране именује се атрибутивним лексичким јединицама *га̏дник*, *гадл’а̏вац, гадл’а̏вко / гадл’а̏фко, гадли̏вац, гадл’и̏вко / гадл’и̏фко, грозл’а̏вац, грозл’а̏вко / грозл’а̏фко, грозл’и̏вац, грозл’и̏вко / грозл’и̏фко,* које граде синонимски ред са интегрално-диференцијалном семом ’гадљив’.[221]

То̏му гадни̏ку не ӣома̏га ни мо̏лба, ни ко̏рба, ни ӣа ч’у̏ӣек. – Гадл’а̏вац гадл’ави, и̏зеде ӣа̏ч’у, а̏ма сь[с] зо̏р. – Шӣо̏ да ч’и̏ним с оно̏га гадл’а̏фца мо̏јега, ни̏шӣо не је̏де. – А̏, мо̏ре гадл’а̏вцу, је̏ди док је вру̏ч’о.

На му̏ку је јадни̏ца с оно̏га гадл’а̏вка сво̏јега. – Ти̏, мо̏ре гадл’а̏фко, ја̏ ч’е изе̏деш ӣо̏ј шӣо сьм ӣи сӣраи̏ла, ја̏ ч’е га ме̏ӣнем мач’ич’а̏ма, а ӣи̏ ӣо̏сл’е се̏ди гла̏дан.

По̏ӣи л’и и̏нӣ-ја̏ги ӣа̏ј гадл’и̏вац? – Ч’е га ӣоӣи̏јеш, мо̏ре гадл’и̏фцу, зе ч’а̏ре ӣи не̏ма!

При ӣа̏меӣ л’и си, мо̏ри девојко, ӣе и̏деш ӣо̏му гадл’и̏фку све̏ ӣо ч’е̏ф?

---

[220] Лексема *аждаја* потврђена је још и у македонском говору. За разлику од облика *аждер*, ограничена је на северозападни део Балкана (Петровић 2012: 33).

[221] Концепт гадљивог човека у призренском говору поткрепљен је широком лепезом језичких ознака, међу којима су и придеви *гаде̏жл’ив, га̏дл’ав / га̏дл’аф, га̏дл’ив / га̏дл’иф, гро̏зл’ав / гро̏зл’аф, гро̏зл’ив / гро̏зл’иф*, мотивисани глаголима *гади се* и *грози се*. У блиској појмовној вези са овим концептом је човек који мало једе, који нема апетита, чија је особина лексикализована квалификативом *злоје̏шьн.* С обзиром на то да су у анализираној грађи далеко фреквентније именичке јединице које експлицитно номинују гадљивог, а не нејешног човека, одлучили смо се да семантичкој вредности ’прождрљив’ супротставимо вредност ’гадљив’, у оној појмовној сфери која се односи на храну.

Грозл'а̏вац је шт̄о га не̏ма. – Де̏, бре̏, грозл'а̏фцу грозл'а̏ви.

Оно̏му грозл'а̏фку му се гро̏зи све̏ шт̄о му да̏деш да је̏де.

Сѣклет̄ ме фа̏ч'а док нара̏ним оно̏га мо̏јега грозл'и̏вца. – Ти̏, мо̏ре грозл'и̏фцу, ел'и ч'е је̏деш ел'и ч'е ме̏т̄нем куч'е̏т̄у.

А̏јде, мо̏ре грозл'и̏вко, п̄оср̏кај т̄о̏ј л'е̏к ч'орби̏цу, п̄а ч'е т̄и да̏дем бла̏го.

Елементи овог микрореда потичу од два корена *гад-* и *гроз-*, и сви су изведени од придевских основа. Од придева *гадан* деривиран је облик *гадник*, који у терцијалној семантичкој реализацији остварује значење „гадљив човек“. Примарно значење мотивисаних речи *гадл'авац, гадл'авко* и *гадл'ивац, гадл'ивко* базирано је на основном значењу мотивних придева *гадл'ав* и *гадл'ив* „који се лако гади, коме се лако згади“, чији семантички садржај у потпуности преузимају, а дублетним наставцима *-ац* и *-ко* одређује се онај који активно учествује у реализовању значења творбене основе. Исти творбени принцип примењен је и у деривирању једнокоренских синонима *грозл'авац, грозл'авко, грозл'ивац, грозл'ивко*. Са придевским творбеним основама на *-љав* и *-љив*, којима се изражавају негативне особине појединца[222], кореспондирају творбени форманти за грађење именица мушког рода *-ац* и *-ко*, градећи творбене дублете експресивног семантичког садржаја. Конотативне компоненте значења уграђене су у семску структуру творбене основе, тако да експресивним садржајем улазе у састав именичких твореница. Примарно деминутивни карактер суфикса *-ко* ублажава степен експресивности мотивне речи,

II. 9. 2. а. Са дистинктивним знаком 'женско' овој подгрупи припадају лексеме *гадни̏ца, гадл'ави̏ца, гадл'иви̏ца, грозл'ави̏ца, грозл'иви̏ца*.

Та̏ј гадни̏ца алка-Цави̏на Ро̏са ако и изе̏де шт̄ого̏дьр, изе̏де га на си̏лу. – Док не дојȅдеш, мо̏ри гадни̏цо, т̄о̏ј шт̄о сьм т̄и сип̄а̏ла, бла̏го не мо̏ж да доби̏јеш.

Гадл'ави̏ца, ма̏јко, п̄а ни̏шт̄о не̏ч'е да оку̏си.

Гадл'иви̏ца, док п̄оср̏ка је̏н л'е̏к ч'о̏рбу, му̏ка да т̄е уфа̏т̄и.

А̏јт̄, мо̏ри, грозл'ави̏цо грозл'а̏ва.

Гол'е̏ма грозл'иви̏ца је, огро̏зи л'и се јемт̄у̏т̄ бакла̏ву да је̏де, да гу дојȅде не мо̏же.

Формантом *-ица* граде се пејоративи у семантичкој категорији 'гадљива женска особа', што га сврстава у ред фреквентних суфикса у творби именичких експресива у српском призренском говору. Форме на *-ица* у овој номинационој подгрупи корелирају са облицима мушког рода на *-ац* и *-ко*.

[222] Придеви на *-љив* и њихова дијалекатска варијанта на *-љав* најчешће су девербативног порекла и значе да неко лако или често чини оно што значи глагол у придевској основи. Углавном имају значење негативне особине (Драгићевић 2001: 94, 101).

II. 10. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према личној хигијени’

II. 10. У овој категорији именовања однос према личној хигијени посматрамо као одраз одређених психичких својстава личности. Атрибутивне именице с идентификатором ’уредан / неуредан’ укључују како оцену човековог спољашњег изгледа, тако и моралну оцену. Естетска димензија личности није само одређена телесним карактеристикама, већ у великој мери зависи и од хигијенских навика и од односа појединца према сопственој спољашњости. Однос према хигијени културно је кодиран, тако да свака врста претеривања подлеже строгој критици колектива. Социјум има јасне естетске критеријуме и стандарде пристојности и уредности, којих би свака индивидуа која држи до свог угледа требало да се придржава када излази у јавност. На тој културно-социјалној равни базирају се номинације овога типа.

У парадигматској организацији ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према личној хигијени’ издвајају се две подгрупе са категоријалним ознакама ’уредан’ и ’неуредан’, чији су елементи, иако међусобно комплементарни, позиционирани на оси негативне номинације.

II. 10. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’уредна особа’

II. 10. 1. Чланови подгрупе са варијантом ’уредан’ углавном припадају реду именовања женских лица, с обзиром на чињеницу да су женске особе склоније неговању спољашњег изгледа.

II. 10. 1. а. Концепт уредног човека у призренском говору изражен је лексемама *ч’ел’ебӣја* и *ц’ул’назмона.*

Е̏ше га ша̄ј ч’ел’ебӣја, Рӣста Кӣкмир.

А̏ што ц’ул’назмо̀на је о̀н!

Балкански турцизам *ч’ел’ебија* (тур. *çelebi*) користи се и у придевској и у именичкој функцији са атрибутивним значењем. Као придев квалификује уредног, елегантног човека господског држања. Када се употребљава као именица означава господина, лепо васпитаног човека. Придевско значење директно класификује лексему *ч’ел’ебија* међу једрене елементе тематске групе са хиперсемом ’однос према личној хигијени’.[223] Компоненте придевског значења сублимиране су у семеми ’господин’, којом је именица семантички одређена, тако да је значење ’онај који пази на своју спољашњост’ посредно, другостепено, односно имплицитно дато. У конотативној сфери значења, лексема садржи сему позитивне субјективне оцене. Компонента интензитета присутна је у семантичкој реализацији именице *ц’ул’назмона*

[223] Секундарним значењем „чист, уредан“ једру тематске групе свакако би припадао домаћи придев *ма̀зан* (*Ма̀зно гу је ша̄ј девӧ̀ј’е, це̏ла ма̀ша̄*) (Чемерикић).

„особа која се дотерује, кити, кинђури“, и која се подједнако односи и на мушкарце и на жене. Мушкарац који својим понашањем нарушава границе господске уредности и пристојности или претерује у личној хигијени извргнут је пре подсмеху него осуди. На конотативном плану, ова лексема свакако има експресивну употребну вредност.

II. 10. 1. б. Номинационе јединице женског рода показују виши степен поседовања естетске особине по којој су језички означене, што се испољава у семској организацији лексема. Такве су именице *кокóна, ц̑ул’назмóна*, *ц̑ил’имóнда* и *ч’икл’имóна*.

Извóде лакрдȉју за ш̄ȕј кокóну сш̄рина-Магȉну.

Мóри, ц̑ул’назмóно, не кȉш̄и се вȉше!

Кóју, ш̄ȕј ц̑ил’имóнду л’и заш̄росȉја? – Тáј алка-Сандȉна ц̑ил’имóнда ли ш̄и рéкла?

И ш̄áј ч’икл’имóна Сáнда Марȉје Висóке.

По семантичкој и употребној вредности наведене лексичке јединице на скали синонимности би се могле означити као синоними високог степена блискости. Синонимска релација међу њима је таква да се у истом контексту једна може заменити другом, а да се таквом супституцијом не нарушава синтаксичко значење (Драгићевић 2007: 245–246). Семантичка структура чланова синонимског реда упућују на значење „госпођа, дотерана жена“. Турцизам *кокона* (тур. *kokona*)[224] присутан је у свим балканским језицима, где мање-више чува изворну семантику. Остале три лексеме у свом саставу садрже елемент *мона*, који сугерише значење „госпођа“. Лексички елементи са којима се комбинује садрже конотативне компоненте, које лексемама дају експресиван тон.

II. 10. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’неуредна особа’

II. 10. 2. Подгрупа лексема са варијантом ’неуредан’ далеко је бројнија, а номинационе јединице које јој припадају изражавају висок степен пејоративности и негативне оцене.[225]

[224] Порекло ове речи није довољно јасно, тако да се у српском језику може тумачити и као грецизам (Петровић 2012: 184). Значење које има на Косову идентично је значењу у македонском језику„дотерана, нагиздена жена, госпоѓа“ (ДРМЈ).

[225] Поред именичких речи обрађених у оквиру лексичко-семантичке групе, једрене лексеме неког шире замишљеног круга били би и придеви *ор, оран* (тур. *hor*) „неуредан, аљкав, запуштене спољашњости“ (*Да вр̑жем гла́ву ш̄р̑во, не мóгу óр да искóч’им на сóкак. – Расш̄áсан, ч’акшȉре му се скл’ич’кáл’е и ш̄áко óр ȉде ш̄о ч’аршȉје*) и *глош̄ан* „прљав, нечист“ (*И глóш̄ога Ал’им-Ц̑’áју обукóше у нóво за Бáјрам. – Глóш̄на, мáјко, бȕш ка óнај Нȉца шш̄о гу вȉкаф Кркош̄озл’ȉја. – Глóш̄ан је ка да је Гáбел’*) (Чемерикић). Ближој периферији припала би придевска лексема *е̑л’ач’* (тур. *helâk*) „прљав, каљав“, који квалификује спољашњу особину

II. 10. 2. а. Неуредна мушка особа означена је атрибутивним именицама *дрл'а̏вац, дрл'а̏вко / дрл'а̏фко, па̄рама̏нко, алоса̏ник, вьшл'а̏вац*, *гло̏т̄, гло̏т̄еш, гло̏т̄ник, биво̏лар, ме̏ч'кар, а̏јдук*, *де̏рвиш, ва̏мпир, ве̏шт̄ер*, *га̏бел'*.

За ко̏га, за оно̏га дрл'а̏вца л'и се запроси̏ла, цр̏на о̏на?

И оно̏му Пемино̏му дрл'а̏фку а̏кибет̄ нац'о̏ше младаневе̏ст̄у.

Искал'а̏ја се, па̄рама̏нко, бе̏рбат̄ се уч'ини̏ја.

Та̏ј кра̏сник н'о̏јен, т̄а̏ј алоса̏ник Бо̏да. – Де̏ си се алоса̏ја т̄а̏ко, мо̏ре алосани̏ку?

За т̄о̏га вьшл'а̏вца л'и дадо̏ше т̄а̏кву дево̏јку, ку̏ку њо̏јзи?

Да и̏ма и овол'и̏цно о̏браз, о̏на не̏ би носи̏ла по се̏бе т̄о̏га сво̏јега гло̏т̄а Драге̏т̄а. – А̏јде ч'у̏т̄и, бре̏ гло̏т̄у, и т̄и̏ ч'е ми со̏л'иш па̏мет̄.

Запроси̏ја гу т̄а̏ј гло̏т̄еш Младе̏нов. – И̏ди, мо̏ре глот̄е̏шу, па се о̏ми и ул'у̏ди се.

Глот̄ни̏ка не мо̏ж да ул'у̏диш, па не̏ знам шт̄о да ч'и̏ниш. – Гло̏т̄ник би̏ја, гло̏т̄ник и ост̄а̏ја.

Мо̏ре, биволо̏ру, и̏ди о̏ми се јенпу̏т̄, е вра̏к т̄и годи̏не изе̏ја.

Запушт̄и̏ја се, уч'ини̏ја се ме̏ч'кар.

Шт̄о је запушт̄и̏ја се, а̏јдук се уч'ини̏ја.

Запушт̄и̏ја се, де̏рвиш се учини̏ја. – Шт̄о̏ си т̄а̏кав, мо̏ре дерви̏шу?

Запушт̄и̏ја се, ва̏мпир се уч'ини̏ја.

Е̏т̄е га, и̏де т̄а̏ј ве̏шт̄ер Јо̏ван.

У језгру семске структуре свих елемената синонимског реда налази се компонента 'неуредан', допуњена синонимима 'запуштен' или 'прљав', које одређују референта према конкретној перманентној особини. Денотативном садржинском слоју припада диференцијално обележје 'мушка особа'. Конотативни смисао експресивних јединица остварује се у интеграцији типова компонената као што су негативна субјективна оцена, емоционалност, афективност и интензитет. Најнижи степен пејоративности имају лексеме настале морфолошким трансформацијама, а највиши семантички вариране јединице. Од придевске основе *дрл'ав* деривиране су nomina attributiva *дрл'авац* и *дрл'авко*. Формант -*ац* један је од најпродуктивнијих форманата за извођење именица од придева, и његова је функција означавање носиоца типичне особине – *дрл'авац, вьшл'авац*. Додавањем наставка шири се перспективизација значења мотивних придева *дрл'ав* и *вьшл'ав*, јер другостепени супстантиви не денотирају само онога који има дрље, односно ваши, већ добијају општију номинативну вредност означавајући неуредну особу, што можемо објаснити платисемичним проширењем полазне семантике. Фреквенција везивања за пејоративне основе чини га експресивним суфиксом. Творбеним формантом

која се испољава у одређеној ситуацији, а не трајну карактерну црту која долази до изражаја у односу према личној хигијени.

-ко настао је творбени дублет *дрл'авко*. Улога овог суфикса је нијансирање значења исказаног творбеном основом, при чему се ублажава степен експресивности семантичког садржаја мотивног придева. Учествује и у грађењу деноминала *п̄араманко*, чија пејоративност проистиче из потенцијала именичке основинске речи *п̄араман* „рита, дрњак“ (Елезовић II: 58; Skok II: 606). Лексема *алосаник* мотивисана је секундарним значењем глагола *алоше* „1. прождере, халапљиво поједе. 2. испрља, умаже, похаба“ (Чемерикић). Без обзира на основу од које су деривиране, именице на *-ик* имају атрибутивни карактер значења (Жугић 2010: 222). У нашем случају формантом *-ик* обележава се носилац негативног својства. Асоцијативним путем преобликован је семантички садржај лексеме *глот̄*, која у призренском говору примарно означава коров, уродицу у житу.[226] Метафорички пренос базиран је на импликационој семи 'запуштеност', из које се последично развијају фокална значења. Запуштеност обрадивог земљишта узрокује појаву корова и уродица од трава, као што небрига о спољашњем изгледу води неуредности. На тој вези успостављена је метафоричка трансформација. Метафора *глот̄* је наставила морфолошки да се даље трансформише, што говори о продуктивности преобликованог семантичког садржаја. Творбеним моделом именица + суфикс (*-ник, -еш*) добијене су изведенице *глот̄ник* и *глот̄еш*, чија експресивност проистиче из мотивне метафоре, а формантима је истакнуто негативно значење мотивне речи. Метафоричко значење лексема *биволар* и *меч'кар* развило се варирањем потенцијалних сема примарне семантичке реализације које носе информацију о изгледу чувара бивола, односно особе „која води мечку по вашарима“ (Чемерикић). Номинационо етничко значење лексеме *Габел'* трансформисало се у секундарно атрибутивно за означавање прљавог, неуредног човека према семи спољашњег изгледа Цигана чергара. Метафоричност се заснива на поређењу са особама које су од стране колектива маркиране као запуштене, неуредне, одрпане и прљаве, с обзиром на посао који обављају. У формирању конотативне сфере значења удела има и компонента колективне експресије. Механизмом метафоричке индукције настали су семантички деривати са атрибутивним значењем *ајдук* и *дервиш*. Колективна представа о изгледу одметника или припадника дервишког реда уграђена је у секундарну семантичку реализацију асоцијативним путем, истичући негативну димензију концептуализације хајдука, односно

[226] У РСАНУ и РМС основно значење лексеме *глот̄а* је „чељад, породица“. Значење „коров, уродица у житу“ у РСАНУ јавља се као пета семантичка реализација (РСАНУ 3: 362), а у РМС као трећа (РМС I: 503). Међутим, дијалекатски речници као основно бележе управо значење „коров, уродица“ (Елезовић I: 99; Јовановић 2004: 368; Динић 2008: 100) или из њега произишло „прљавштина нечистоћа“ (Златановић 1998: 75; Жугић 2005: 55). Пренесено значење у дијалекту преузима улогу доминантног значења, па отуда висока фреквентност придева *глот̄ан*„прљав, нечист“ у свим говорима призренско-тимочке зоне.

дервиша и приписујући је човеку који не води рачуна о свом спољашњем изгледу. Функцију индуктора метафоризације у примерима *вампир* и *вештер,* такође, има сема изгледа. Апстрактна концептуална вредност из појмовног домена народног веровања преточена је у област карактерологије човека. Асоцијативно значење остварено је повезивањем концепције физичких особина натприродних бића и човека запуштене спољашњости. Семантичко измештање условило је и другачију конотацију и актуализацију семе интензитета, што значи да у атрибутивној улози лексеме *вампир* и *вештер* имају веома висок степен експресивности, тачније пејоративности.

II. 10. 2. б. Синонимски ред именица са заједничком компонентом ’неуредна женска особа’ чине лексичке јединице *дрл’авица, алосаница, вшл’авица, пепел’уша, глотница, глотешка, бивол’ица* и *габел’ка*, без истакнуте доминанте.

Йди, сестро, кој ч’е па туј дрл’авицу да узне у куч’у? – Ти, мори дрл’авицо, погл’едај прво себе каква си, па посл’е се ч’потај другому.

Ч’екај само ти, алосаницо алосана.

Узеја јену вшл’авицу, оцрница се, ни он уредьн, ни куч’а уредна, ни деца уредне, а она сама, боже, ч’увај.

Тако је кьд даднеш пепел’уше ч’исте ч’арапе.

Куку, што глотница гу беше снаа. – Немаш л’и срам, мори глотницо, да искоч’иш таква пред гости?

Глотешка, сестро, да гу не погледаш. – О[д] тебе л’и да узнем йрнек, мори глотешко глотна?

Туј ли Санину бивол’ицу запросија.

Персоналне nomina attributiva на *-ица* засноване су на мотивним речима које у својој појмовној вредности имају квалитативне компоненте значења (*дрлав, алосан, вшлав, глотан*) или компоненте у којима се манифестује сличност са негативним људским особинама (*бивол*). Именице женског рода значењски кореспондирају са облицима за мушки род. Једино лексема *пепел’уша* нема паралелу у синонимском реду интегрисаном компонентом ’неуредна мушка особа’. Основно значење мотивне именице *пепел’* имплицира гар, прљавштину, а комбинација потенцијалног фона примарне семантичке структуре и пејоративног суфикса *-уша* даје негативну номинацију у категорији ’однос према себи’.

II. 11. ЛСГ именица са хиперсемом ’начин понашања’

II. 11. Антонимски пар *тербијетл’ија* и *тербијетисьз* чини центар лексичко-семантичке групе именица са надређеном семом ’начин понашања’ и инегралном семом ’васпитана / неваспитана особа’. Лексема са позитивном,

односно негативном прагматиком односе се на димензију карактера која се формира под утицајем кућног васпитања.

II. 11. а. Лексичком јединицом *тербијетл'ија* у испитиваном говору номинује се учтив, лепо васпитан човек.

Узела добро момч'е, тербијетл'ију.

Из турске терминологије обичног живота у лексички систем српског призренског говора са семантичким обележјем 'васпитан' инкорпориране су јединице за квалификовање таквих особа.[227] Облик *тербијетл'ија* (тур. *terbiye(t)li*) користи се и у придевској и у именичкој служби.

II. 11. б. Сему негативне субјективне оцене садрже лексеме *тербијетсьз, сел'ак* и *шот*.

Онога тербијетсьза Васил'а избија отац.

Од њега пот шот ч'овека оч'и не ми видел'е. – Прић'и, поздрави се, не бидни шот. – Гл'ај де газиш, е шоту едан.

Турски суфикс -*сьз* (тур. -sız) значи одсуство особине исказане речју у основи, тако да је *тербијетсьз* апсолутни антоним лексеми *тербијетл'ија.* Пејоративно је маркирана лексема *сел'ак,* чије погрдно значење произилази из оних компонената у примарној семантичкој реализацији које упућују на занимање (обрађивање земље) становника села, што имплицира њихову грубост, неотесаност и простоту. Именичка јединица *шот* на Косову примарно номинује неотесаног, простог, неваспитаног човека (Чемерикић, Елезовић II: 484). У Призрену и околини овако су називани становници Сиринића, који себе не називају Шоповима (Младеновић). Етничко значење потиснуто је на ниже нивое семантичке организације, а атрибутивно се наметнуло као доминантно. Чемерикић низом епитета дочарава слику какву су Призренци неговали о становницима Сиринића, који себе називају Шоповима. Механизам лексичке метафоре *шот* заснован је на потенцијалној компоненти колективне експресије, тј. на уверењу Призренаца да су Сиринићани глупи, ограничени, прости људи, без манира. У позадини таквог односа је социјална компонента, односно презрив став градског становништва према житељима околних места, сељацима. Стереотип о Шопима распрострањен је на ширем косовско-метохијском ареалу, јер и Елезовић потврђује исту семантичку вредност ове именичке ознаке (Елезовић 1935, стр. 484).[228]

[227] Придевску функцију има облик *тербијет* (тур. *terbiyet*), са којим је у синонимском односу придев *ч'ибар* (тур. *kibar)* „учтив, лепо васпитан".

[228] *Шот* се среће у Македонији и Бугарској. У Бугарској именује становника западног дела те земље, а у македонском језику *шот* је у основној реализацији исто што и „селанец", а потом „жител на североисточните делови на Македонија" и „жител на рамничарски дел, наспрема гораните" (ДРМЈ). Подругљиво значење које прераста у доминантно у македонским народним говорима мотивисано је презривим односом према становницима западне Бугарске, тзв. Шопима.

II. 12. ЛСГ глагола са хиперсемом ’осрамоти се’

II. 12. Субпоље *карактер* затварамо лексичко-семантичком групом глагола са хиперсемом ’осрамоти се’, глагола који у семантичкој структури сублимирају став колектива према моралним преступима и недоличним облицима понашања појединих чланова. Елементи синонимског реда повезани су значењем које је у РМС дефинисано семемом „учинити нешто што изазива стид (код учиниоца), изложити се срамоти, обрукати се“ (РМС IV: 224). Срамни чин, неморалан поступак актерима се приписује и глаголима и глаголским синтагмама, тако да су интегралном значењском компонентом ’осрамоти се’ обухваћене лексичке и дводелне јединице и сврстане у исти лексички скуп.

Стање онога који се обешчастио и довео себе у положај који изазива презир и осуду заједнице, вербализовано је глаголима *остра̏моти се, обру̏ка се, пору̏га се* и изразима *о̏р се уч’и̏ни*, *ре̏зил се учи̏ни, изгу̏би о̏браз, изгу̏бија пе̏рде* и *пукло* (*гу, му) пе̏рде*, са дијалекатском доминантом *остра̏моти се.*

Ч’е се остра̏моти и о̏на (Реметић 1996: 439).

Да си ме послуша̏ја не̏ би се та̏ко обрука̏ја. – О̏брука се, о̏тури се од му̏жа.

Зна̏ш л’и ко̏га сьм сре̏ла? Ту̏ј Ч’ел-Пери̏ну што се по̏руга јенпу̏т.

И̏л’ка У̏гар се напи̏ја, о̏р се уч’ини̏ја несте̏ч’ник.

Не̏мој да се ре̏зил’ уч’и̏ниш, не̏мој да бру̏каш ч’ове̏ка на пра̏ бо̏га.

И̏згуби о̏браз та̏ј бестрамни̏ца, ро̏ди копи̏л’е.

Пу̏кло гу пе̏рде и те̏јзи кабајетч’и̏ке Ва̏нке, зе да не̏је бестра̏мна за̏р би̏ уч’ини̏ла та̏ј рези̏льк.

С обзиром на то да се ради о перфективним глаголима, префиксима *о-* и *по-*означено је довођење у стање извршењем радње глагола (*остра̏моти се* према *срамоти се*, *обрука се* према *брука се, пору̏га се* према *руга се*). Значење основних глагола *брука се* и *руга се* лексички се идентификује истозначницом „срамоти се“. Глагол *стра̏моти се* мотивисан је именицом *стра̏мота*, чије значење у Призрену одговара опису у РМС „1. стање, положај који изазива презир, понижење; 3. нечастан, срамотан чин“ (РМС V: 957). Трећом семантичком реализацијом може се дефинисати значење девербативних именица *брука* и *пору̏га*.

У синонимској релацији са глаголима *остра̏моти се, обрука се* и *пору̏га се* су лексички спојеви *о̏р се уч’и̏ни*, *резил’ се уч’ини*, *изгуби образ, изгу̏бија пе̏рде* и *пукло (гу, му) пе̏рде*, са глаголом у улози управне речи и именицом као зависним чланом синтагме. Израз *резил’ се уч’ини* полукалк је према турском *rezil olmak* (Петровић 2012: 245). Глагол *уч’ини* у српском призренском говору лексемски је валентан. Његова способност да привлачи друге речи огледа се у лексичком комбиновању и са именицама турског порекла (*ор, резил’*). Семантичку спојивост са именицама из сфере етике остварује глагол *изгуби,*

који се у овом контексту понаша као семантички детерминатор, захваљујући којем можемо декодирати метафоричко значење именица *образ* и *п̄ерде* „част, поштење“. Турцизам *п̄ерде* (тур. *perde* „завеса; преграда“) реализује метафоричко значење и у споју са глаголом *п̄укне*, уз објекатску донуну (*гу, му*). У линеарном низу лексема *п̄ерде* се налази у слабој позицији, јер је њено значење условљено контекстом. Најважније семе из примарног семског састава се гасе, а активне постају потенцијалне компоненте, периферни семантички елементи који носе културолошку димензију основног значења. Са метафоричким значењем именице *п̄ерде* усаглашава се глагол *п̄укне,* који конкретно примарно значење трансформише у апстрактно, стварајући „сложени смисао“ конструкције (Драгићевић 2007: 222).

Без обзира на то да ли се ради о квалификацији или номинацији, језичке јединице лексичко-семантичког субпоља *карактер* показују дуалистичко устројство човека, али и меру опскрбљености особином. Дуалистички опозитни принцип на коме је саздан људски карактер видљиво се одражава на лексикон српског призренског говора и у семантичком и у деривационом смислу. Концептуализација доброг и лошег човека вербализује се лексичким јединицама које имају одговарајућу идеографску вредност и граде психолошки профил идеалног Призренца, односно идеалне Призренке, по моралним стандардима прве половине XX века. Стожер поља је придев *добар*, који у средиште окупља оне придевске и именичке лексеме у чијем се семском комплексу јавља као доминантни елемент. Прототипична ситуација за испољавање доброте тешко се процењује (Драгићевић 2001: 198), међутим језичке јединице које карактеришу човека као доброг у општем смислу, као и оне код којих је *добар* детерминисан семантичком позицијом, обележавамо вредносним + (*добар, л’уцак, милосан, вал’ат̄ан, арьн, асьл, бисерко, бабл’ок, бесник, п̄раведник, п̄раведница, богал’ија, еснаф ч’овек, добро т̄вор, себат̄л’ија*, *ат̄ьрџ’ија*). Директни опозит придеву *добар* је придевска лексема *лош*, са којом у лексичко-семантичкој парадигми остварује потпуни антонимски однос. Са придевом *лош* најуже кореспондира асоцијативно продуктиван придев *зьл*. Концепт злог човека далеко је разуђенији и семантички диференцираније, што се у језику манифестује неупоредиво већим бројем јединица за квалификовање и именовање особа са лошим карактерним особинама (*лош, рџ’ав, зьл, невал’ат̄ан, наоп̄ач’ан, ајерсьз, дамкал’ија, дамкосан, гадник, п̄оганац, п̄рокл’ет̄ник, наоп̄ьч’ник, главоједник, главојешник, намсьз, јарамаз, бозда, фираун, циганин, кат̄ил’, анџ’ел* (ирон.), *ант̄ика* (ирон.), *шебек, црвена ас̄ира, п̄оганица, п̄рокл’ет̄ница, наоп̄ьч’ница, главоједница главојешница, кат̄ил’ка, кат̄ил’еша, куч’кет̄ина, циганка*, *бозгун, бат̄ак*, *бат̄акч’ија, п̄ердесьз, ат̄ьрсьз*, *бесрамник, безобразник, п̄рокуда, п̄оруганија, курвар, коп̄ил’андра, ьрсьз, едеп̄сьз, резил’, куламбара, п̄езевенк, п̄уш̄т,*

пушт пезевенк, ч'ифтел'ија, *пач'авра, бесрамница, безобразница, курва, курветина, курвештина, давач'ка, оросија, ц'увенда, ц'увендија, ч'енгија, мазник, мазница, ич'ијузл'ија, маслар, масларка, куламбара, потул'енко, потуленица, алч'ак, копил', льжл'авац, лажл'афко, льжл'авица, јаланџ'ија, јаланџ'ика, мизевир, трчильжа, мешореч'ник, мешореч'ница, фитмеџ'ија, фитмеџ'ика, дубарац'ија, фесатч'ија, ил'еџ'ија, ил'еџ'ика, ц'узбојац'ија, панголоз / понголос*, *јордамџ'ија, јордамџ'ика*, *фодул, фодулка, фалџ'ија, фал'ивеч'ера*, *фал'игўза*). Поларитет се остварује и у оквиру група сужене перспективизације, тј. у случајевима где се карактерно својство испољава у типичном контексту (у односу према раду, новцу, личној хигијени, према начину понашања). У структури пожељне особине је вредносно плус (+) у ситуацији (особа се понаша као дорасла ситуацији и реагује у складу са друштвеним и моралним нормама) (*работник, дикатч'ија, работница, дикатч'ика, давач', оварда*, *овардар, ч'ел'ебија, тербијетл'ија*)**.** Носиоци прототипичних особина позитивно су конотирани, што их чини неутралним члановима опозиције. На негативној оси смештене су номинације атрибутивног типа које се процењују негативно у односу на прототип (*нерабоштија, мрзеша, дьнгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадијавџ'ија, гамсьз, калпазан, локмац'ија, сиртук, ајл'аз, ајл'ак, ајта, бивол, биздол, крл'а, залудница, дьнгуба, дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, бадијавџ'ика, гамсьска, сиртукач'а, шал'афа, биздол'ица, прескоч'кобила, деч'анска непрел'а, зијанч'ар, зијанч'арка, пеција, ѕьнѕа, ц'ебрак, јаудија, гагрица, стипса, давач'*(ирон.), *лопов, ьрсьз, цуб / цуба, рука, ч'ел'епирџ'ија, јанч'есеџ'ија, ајдук, гладник, гладнич'ина, изеша, аждер, ала, алавац, алавко, алосија, вештер, ламња, лаптимуа*, *гладница, аждаја, алавица, лапнагузица, гадник*, *гадл'авац, гадл'авко, гадливац, гадл'ивко, грозл'авац, грозл'авко, грозл'ивац, грозл'ивк, гадница, гадл'авица, гадл'ивица, грозл'авица, грозл'ивица, кокона, ц'ул'назмона*, *ц'ил'имонда, ч'икл'имона*. *дрл'авац, дрл'авко, параманко, алосаник, глот, глотеш, глотник, биволар, меч'кар, ајдук*, *дервиш, вампир, вештер, дрл'авица, алосаница, пепел'уша, глотница, глотешка, бивол'ица*, *тербијетсьз, сел'ак*, *шоп*). Семантичке категорије у којима се испољава бинарни принцип концепта добар / лош, односно пожељна / непожељна особина парадигматски су устројене антонимским релацијама. Антонимија као однос међу лексемама супротстављених концептуалних вредности језички реализује идеографску вредност јединица којима се денотира човек као носилац позитивне / негативне особине. Репертоар негативне номинације у призренском говору неупоредиво је обимнији у односу на систем јединица позитивне оцене. Оваква (не)пропорционалност одговара стању у другим српским народним говорима (Жугић, 2009, 2010) и књижевном језику (Драгићевић 2001; Штасни 2013). Списак лексема у сегменту карактеризације човека према

карактерним својствима гради мозаик пожељних и непожељних људских особина у призренском социјуму почетком XX века. Најбројнији синонимски редови везују се за злобу (35 јединица), затим лењост (30), бесрамност (27), неуредност (23), прождрљивост (15), гадљивост (14) и похлепу (13). Нижу фреквентност реализују јединице које се односе на особине као што су тврдичлук (8), недружељубивост (7), тврдоглавост (7), лицемерје (7), лаж (7), сплеткарење (6), непоузданост (6), наметљивост (6), непоштење (6). Призренци нису ценили охолост и хвалисавост, и презирали су лукавство и варање. Најмаркираније позитивне особине су доброта (9), радиност (9), педантност (5), предусретљивост (5), поштење (4), дарежљивост (4). Број јединица којима се маркирају карактерне црте личности валидан су показатељ особина које улазе у опис портрета прототипичне призренске личности. Карактерног Призренца одликују доброта, част, поштење, храброст, искреност, хуманост, педантност, умерен однос према храни, умерено трошење новца, предусретљивост. Од Призренке се очекивало да буде часна, добра, уредна, васпитана и да није похлепна ни у једном смислу.

У поређењу са семантичко-деривационим системом nomina attributiva базираним на карактерним својствима човека у стандарду (Штасни 2013: 168), примећујемо извесне законитости у творби именица ове врсте. Паралелу налазимо у фреквентности наставака *-(н)ик / -(н)ица*, који се најчешће комбинују са придевским основама, и у продуктивности творбених форманата *-ац, -ко, -џ'ија /-џ'ика*. Призренска лексика носи специфична обележја, која се испољавају у аутентичној употреби експресивних наставака *-ија* (*ӣоруганија, оросӣија, нерабошӣија, алосија, џ'увендија*), *-л'ија* (*богал'ија, себаӣл'ија*, *ч'ифӣел'ија*), *-ка* (*каӣил'ка, зијанч'арка*, *глошешка, дембел'ка*), *-еша* (*каӣил'еша, мрзеша*, *изеша*), *-уша* (*дембел'уша, ӣеӣел'уша*), *-андра* (*коӣил'андра).* Ниску продуктивност бележе пејоративни суфикси *-ајка* (*дембел'ајка*), *-ач'а* (*сӣрӣукач'а*), *-еӣина* (*курвеӣина*, *куч'кеӣина), -ешӣина* (*курвешӣина*). Творбени модели којима се гради лексика за исказивање негативног става укључују комбиновање домаћих и турских придевских и именичких основа са домаћим и турским суфиксима, при чему се експресивна вредност деривата заснива на пејоративности мотивне речи или настаје као последица семантичког спајања одређених форманата. Синонимски редови богате се деривационим процесима и механизмима полисемије. Семантичко варирање основног значења речи у српском призренском говору веома је заступљен модел стварања експресивне лексике (*главојешник, циганин, анџ'ел* (ирон.), *анӣика* (ирон.), *шебек, црвена асӣра, ӣач'авра, ӣрчиљжа, бивол, биздол, крл'а, биздол'ица, ӣрескоч'кобила, деч'анска неӣрел'а, аж-*

дер, аждаја, ала, ламња, глоӣ, биволар, меч'кар, ајдук, *дервиш, вамӣир, вешӣер, габел', сел'ак, шоӣ*).[229]

III. ЛССП *сӣособносӣи*

III. Психички живот човека, његово радно ангажовање, сналажење у друштву и свакодневном животу одређују способности. Способности представљају скуп свих психолошких услова неопходних за извођење неке активности. Темеље се на наслеђеним склоностима појединца, а развијају се под утицајем околине. Способности као психолошки подсистем личности прилагодили смо когнитивистичком лексиколошком приступу човеку, па се тако као трећи фрагмент ЛСП *ӣсихичке каракӣеристике човека* намеће субпоље *сӣособносӣи*. Општу поделу способности на сензорне, интелектуалне и моторне (Hrnjica 2003: 222) донекле прати лексичко-семантичка организација нашег субпоља, које интегрише језичке ознаке у вези са интелектуалним и психомоторним способностима.

Способности су веома важне особине личности с обзиром на то да утичу на различите аспекте деловања појединца у групи и на процесе спознања себе и појава у свету који га окружује. Људска заједница препознаје њихов значај, што се испољава у сталном процењивању индивидуалних разлика у способностима, а одражава се на језичкој слици човека кроз широк дијапазон лексичких ознака са „амбивалентним прототипичним категоријалним вредностима“ (Штасни 2013: 93). Комплексом лексичких јединица са инваријантном компонентом 'способности' маркира се особа по неком аспекту менталног функционисања који се испољава у одређеним активностима. У урбаној средини, какав је Призрен у првој половини XX, афирмативна својства личности доводе се у везу са умним способностима и вештином извођења одређених радњи. Интелектуалне способности високо су вредноване, али је концентрација лексема овог продуктивног семантичког поља фреквентнија на негативном полу менталне скале. Вербализација појмовних вредности паметног и глупог човека квантитативно иде у корист

[229] С. Ристић показује да се сложена структура експресивних именица типа 'особа + морална или психичка особина' може представити истом формулом као и семски састав експресива са значењем спољашње особине или особине неког дела тела. При томе, ауторка истиче да је денотативно-аксиолошко (неекспресвно) значење именица којима се означавају носиоци моралних и психичких особина знатно простије од емотивно-експресивног значења исте семантичке групе и структуру лексичког значења именица модела 'особа + морална или психичка особина' разлаже на компоненте неекспресивног значења ДКВР (денотативна компонента високог ранга, архисема 'човек') + ДКНР (денотативна компонента нижег ранга, идентификациона сема 'типична морална или психичка особина) + КОО (компонента објективне осене, потенцијална сема 'што је, као што се зна добро / лоше') и компоненте субјективно-аксиолошког (експресивног) значења ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК (Ристић 2004: 86).

негативне номинације, што јасно предочава став ондашњих Призренаца о когнитивим способностима и њихово схватање интелигенције као једне од највиших духовних врлина појединца.

Богатство и дисперзија језичких ознака у сфери менталних својстава човека омогућава различите типове парадигматских веза међу њима. Хијерархијска структура и семантичка разгранатост лексема условила је хиперо-хипонимски однос, поларизованост детерминисала антонимске релације, специфична дијалекатска експресија допринела је изузетно развијеним синонимским редовима, а међујезичка интерференција низовима контактних синонима. Лексичку парадигму, на основама теорије семантичког поља, представљамо као систем јединица организованих у мање лексичке скупине:

1. ЛСГ придева са хиперсемом ’интелектуалне способности’,
   1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’умно развијен’,
   1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом ’умно ограничен’,
   1. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом ’умно поремећен’,
2. ЛСГ именица са хиперсемом ’интелектуалне способности’,
   2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’умно развијена особа’,
   2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’умно ограничена особа’,
   2. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’умно поремећена особа’,
3. ЛСГ придева са хиперсемом ’психомоторне способности’,
   3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемама ’вешт / невешт’.

III. 1. ЛСГ придева са хиперсемом ’интелектуалне способности’

III. 1. Систем лексема са инваријантом ’интелектуалне способности’ обједињује језичке јединице са широким спектром значења, које се своди на релативно мали број семема, при чему се свака може дефинисати као комбинација категоријалне семе, која је доминантна и самим тим заузима независну позицију у семском комплексу, и сета диференцијалних семантичких ознака којима се конкретизује компонента ителектуалног својства (степен развоја интелигенције неретко је у вези са физичким изгледом, карактерним цртама, а посебно се испољава у односу према раду). Надређеној компоненти ’интелектуалне способности’ у српском призренском говору одговарају хипероними *ӣа̀мет̄* и *фи̏ч’ир*. Синоним домаћој речи *ӣамет̄,* која се односи на способност човека да мисли, схвата, просуђује, дакле на мисаоне и спознајне способности, јесте балкански турцизам из области мишљења *фич’ир* (тур. *efkâr*), који проширује првобитну, искључиво когнитивнусемантику на означавање општих интелектуалних способности.

Феномен људске интелигенције и његов одраз у лексичком систему призренског говора раслојен је на две поларизоване стране. Језгро структуре лексичко-семантичке групе придева са генеричким значењем које се тиче развоја интелекта подељено је на две амбивалентне зоне, што је праћено опозицијом према субјективној оцени. На позитивном полу концентрисани су неутрални придеви са интегралном семом ’паметан’, док се око негативне осе симетрије групишу адјективни експресиви обједињени компонентама ’глуп’ и ’луд’. Природу људске интелигенције језички прате слојеви лексема у изразитом антонимском односу. Менталну категорију ’луд’ не можемо поистоветити са концептуалном вредношћу ’глуп’, с обзиром на то да се у првом случају ради о душевној болести, умном поремећају, а у другом о умној ограничености.[230] Дијалекатска лексика диференцира ова два значења, тако да на бинарној менталној скали разликујемо три парадигматска скупа, чији су чланови у међусобно супротстављеним позицијама, а на опозитним половима, на нивоу микроредова, ступају у синонимске парадигматске односе.

III. 1. 1. Квалификативи којима се денотира особа са израженом способношћу расуђивања, разборита, мудра, здравог ума јесу *па̄ме̏та̄н, му̏дар*, па̄ишкин, ми̏сл’ен, се̏та̄л’ив*, *ве̏дар*, *би̏ста̄р*, са стажером *па̄ме̏та̄н*.

О̏вај Л’у̏ба и̏скоч’и по̀ па̄ме̏та̄н од о̀ца.
Па̄и̏шкин је во̀ј де̏те, ви̏де л’и ка̀ко одгова̀ра?
Мло̀го је се̏та̄л’ив та̄̀ј ко̀па̄л’, да га па̄рева̀риш не мо̀ж.
Ми̏слен чо̀век бе̏ше та̄̀ј ацӣ’и-Ми̏та.
Ова̀ко се ч’и̏ни ве̏дар у па̄̀ме̄т. – Ве̏дре гу су де̏ца ка ве̏дар дӣн.
На̀па̄ред би̏ла би̏ста̄ра, а̀ма сьг се ни̏ша̄то бабундиса̀ла, за̀р ша̄то оста̄рѐла

Придеви се обично семантички дефинишу другим придевима из исте тематске групе, што отежава њихову семантичку анализу.[231] Кохезиони центар овог лексичког скупа је придев *па̄ме̄та̄н,* јер улази у дефиниције осталих чланова реда: *па̄ишкин* „паметан, промућуран, искусан“, *се̄та̄л’ив* „паметан, домишљат, лукав“, *ведар* „разборит, бистар, паметан“ (Чемерикић). Синонимичним придевским лексемама „разборит“ и „мудар“ објашњено је значење доминанте *па̄ме̄та̄н,* који постаје најпродуктивнији члан категорије, а самим тим и њен типичан примерак. Овде се сусрећемо са тзв. грешком у дефинисању званом circulus in definiendo (Драгићевић 2007: 79), када се

[230] Опсег значења лексема којима се изражава појмовна вредност семантичког типа ’луд’ се проширио, тако да се једним делом семске структуре поклапа са идеографском вредношћу лексичких јединица које денотирају глупост као менталну особину: *луд* „1. умно поремећен, душевно болестан; 2. глуп, непромишљен, неразуман“ (РМС III: 240).

[231] Бавећи се семантиком придева који се односе на људске особине, Р. Драгићевић долази до закључка да се компоненцијална анализа не може користити у анализи значења придева (Драгићевић 2007: 78), већ да су у овој семантичкој групи примењиве анализа прототипа и инпут анализа (Драгићевић 2001: 195, 206).

један појам разјашњава другим (*паметан* „разборит, мудар“), а други оним првим (*мудар* „паметан, разборит“). Овакви случајеви показују апсолутно појмовно и семантичко поклапање две лексеме или више лексичких јединица. Идентичне вредности чине придеве *паметан* и *мудар* једреним елементима групе. Секундарном семантиком центру се прикључују придевске јединице *ведар* и *бистар*. Метафоричка реализација значења базирана је на активности семе ’чист’ из примарног семантичког садржаја (*ведар* „који је без облака и магле, чист“, *бистар* „који није замућен (о води)“). Семантичка модулација компоненте ’чист’ иде у правцу асоцијативног повезивања са човеком, алудирајући на бистар, јасан, непомућен, незамагљен ум. Придев *ведар* најпре се појављује као детерминатор значења главног члана у синтагматским конструкцијама типа *ведра глава, ведар памет*, а потом се механизмом синегдохе развија у самосталну метафору за карактеризацију човека према интелектуалним својствима. Од глаголске основе изведен је придев *сетл’ив*, који семантички одговара стандардној форми *досетљив* „који се лако досети, нађе скривена решења, домишљат, довитљив“ (РМС I: 746). Значење које *сетл’ив* има у Призрену мотивисано је секундарним семантичким садржајем мотивног глагола. Доминантна семантичка обележја ’паметан’ и ’домишљат’ блокирају негативну конотацију значењског елемента ’лукав’. У једреном делу семске структуре индеклинабилног адјектива *пишкин* (тур. *pişkin*) налазе се централне карактеристике значења лексичко-семантичке групе ’паметан’, ’промућуран’. Периферна компонента ’искусан’ актуелизира се у одређеном контексту и конкретизује категоријалну вредност лексеме.[232]

Неутрална идеографска вредност лексема праћена је њиховом мотивно-творбеном структуром. Прости су придеви *мудар* (прасл. **mǫdrь*) и *ведар* (прасл. **vedrь*). Лексему *мудар* Чемерикић није унео у збирку, али нам nomina attributiva *мудрац*, изведена из овог придева и потврђена у монографији С. Реметића, дозвољава да лексему *мудар* уградимо у систем придева српског призренског говора. Платисемичност придева *мудар* огледа се у разуђености његовог значења на косовско-метохијском ареалу.[233] Са творбено-семантичког становишта *паметан* је првостепени дериват, деноминал, са творбеним формантом *-ан*, којим се особи као духовно својство приписује семантички

[232] Турцизам *пишкин* јавља се само на Косову и Метохији, без паралела у балканским језицима, и то у фигуративном значењу „искусан“ (у турском језику примарно је „куван, печен“) (Петровић 2012: 240).

[233] Елезовић истиче да се значење ове речи на Косову деинтелектуализовало, да *мудар* више значи „миран“ него „уман“ (Елезовић I: 421). Професор Р. Младеновић потврђује овакво значење и у Призрену, где је компонента ’промишљен’ неодвојива од појмовних вредности ’кротак’, ’миран’, ’несвадљив’, које особу превасходно квалификују према начину реаговања на спољашње импулсе, а придев *мудар* у сегмент о темпераменту. У северној Метохији овај придев корелира са „разуман, уман, паметан“ (Букумирић 2012: 333).

садржај исказан именицом у основи – *памет* „способност човека да мисли, схвата, расуђује, интелигенција, ум, разум“. Девербативни придев *сетл'ив* означава особину појединца за себе (деривиран је од непрелазног свршеног глагола *сети (се)* и творбеног форманта *-л'ив*) и има активни смисао, значи да неко лако чини оно што значи глагол у основи (Драгићевић 2001: 101), тј. с лакоћом схвата, брзо долази на какву мисао. Придевом *мисл'ен* квалификује се промишљена, разборита особа, развијених когнитивних способности, садржаних у глаголу од којег је придев потекао. На основу афирмативног колективног вредносног мерила, ови придеви представљају протипичне особине не само у домену људских способности, већ у оквиру општег психолошког профила личности.

III. 1. 2. Синонимски ред придева са хиперсемом 'умно ограничен' формирају експресиви *глу̏п*, глу̏пас*, ту̏њав*, *не̏слан, недокл'е̏пан, недока̏зан, зе̏л'ен, шу̏т, забра̏јен / забра̏л'ен, ша̏шкьн, абда̏л, буда̏ла, ше̏р-буда̏ла, а̏лч'ак у па̏мет.*

И којшѝја му бе̏ше глу̏пас (Реметић 1996: 442).

Ту̏њаво гу дево̏јч'е, не̏је ка ма̏ти.

У̏, што си не̏слан! Де̏ ти је па̏мет?

Недокл'е̏пан гу је та̏ј млаџ'е̏ји си̏н.

Што̏ ти је, мо̏ре ч'ове̏ку, што̏ си та̏ко недока̏зан?

Зе̏л'ен л'и си, мо̏ре, што̏ збо̏риш та̏ко?

Шу̏то гу дево̏јч'е и̏скоч'и те̏јзи теза-Ма̏ре.

Забра̏јена сьм, мо̏ри, и̏ч' не др̏жим на па̏мет. – На̏на оста̏ре̏ла па се уч'ини̏ла е̏пте̏м забрал'е̏на.

Ша̏шкьн чо̏век бе̏ше би̏ја та̏ј Ми̏та коно̏пч'ар.

Од н'ега по̏ а̏бдал ч'ове̏ка виде̏ја л'и си?

Оста̏ви га н'е̏га, о̏н је а̏лч'ак у па̏мет.

Доминанта микрореда *глу̏п* садржана је у опису кохипонима *глу̏пас*, *ту̏њав*, *шашкьн, неслан, недокл'е̏пан, недоказан, абдал*, *зел'ен* и *шут*. Са позиције централног члана лексичко-семантичке групе придев *глу̏п* делује као елемент неутралне квалификације са објективном негативном оценом.[234] Око

[234] Лексема *глу̏п* не постоји као лексикографска одредница у збирци Д. Чемерикића, што је не искључује из лексичког система српског призренског говора. То што се не појављује у основном облику може значити превид састављача лексикона или свесну намеру да се не уноси лексика општег типа која је и граматички и семантички једнака књижевној. У Регистру речи из Призрена налазимо деривирани придев *глу̏пас* (Реметић 1996: 562), а Чемерикић даје деадјективну именицу *глу̏пос*. Из наведеног разлога, ослањамо се на семантичку интерпретацију лексеме *глу̏п* у *Речнику северне Метохије* „који је ниске интелектуалне способности, који се тешко сналази у непознатој ситуацији (Букумирић 2012: 99), с обзиром на географску блискост два говора. Ово одређење корелира са лексикографском дефиницијом у РСАНУ „1. супр. од паметан. а. умно ограничен, неспособан да добро схвата и расуђује“ (РСАНУ 3: 370).

њега су концентрисани *глупас*, *неслан* и *недокл'епан,* у чијим семантичким објашњењима стоји квантификатор којим се одређује степен умне ограничености: *глупас* „помало глуп“, *неслан* „приглуп, прилично глуп“, *недокл'епан* „приглуп, подоста глуп“. Сема интензитета одређује место ових лексема на градационој скали менталног развоја. Формант *-ас*[235] умањује степен изражености особине исказане придевом у основи. Од глаголских основа, префиксалном творбом настали су партиципски облици *неслан* и *недокл'епан*, уз негацију и семантичку модулацију полазног значења. Значење мотивног глагола заснива се на традиционалном националном фразему *солити (коме) памет* „саветовати кога“. Асоцијације се успостављају на вези између зачињавања јела сољу и „зачињавања мозга саветима“ да би се добио пожељан и друштвено прихватљив финални производ (укусно јело – паметан човек), па се негирана придевска форма семантички наслања на трансформациони модел конкретно – апстрактно (бљутавог укуса, безукусан – празног ума, глуп).[236] Семантичко преобликовање придевске лексеме *недокл'епан* полази од конкретног значења глагола *кл'епа* „ударцима чекића исправља оштрицу, оштри“, који префиксацијом прелази у перфективни вид *докл'епа,* означавајући завршетак радње „доврши клепање, оштрење“, да би пуну метафоризацију остварило у одричној форми трпног глаголског придева *недокл'епан*, јер само у том облику мотивни глагол развија секундарну апстрактну семантику. Сема 'оштри' мотиватор је семантичког варирања, док су остали значењски елементи који се односе на конкретне садржаје десемантизовани. Оштрина мисли један је од показатеља умне развијености у наивном поимању интелигенције.

Ближој периферији припадају придевске јединице у чијим је семантичким реализацијама квалификатив *глуп* допуњен низом значењских елемената нижег ранга, које конкретизују његову општу квалитативну вредност: *шуњав* „глуп, туп, млитав, луд“, *абдал, будала* „глуп, будаласт, луцкаст“, *шер-будала* „потпуна будала“, *зел'ен* „незрео, будаласт, глуп“ и *шут* „будаласт, глупав“. Турцизам *абдал* (тур. *aptal*) задржао је примарно значење и у придевској и у именичкој функцији. Цео семантички садржај који има у турском језику усвојен је на ширем балканском подручју (Петровић 2012: 29). У српском језику фреквентнија је његова варијанта *будала*, чије је значење у призренском идиому појачано интензификатором *шер*. *Зел'ен* и *шут* су метафоричке трансформације индуковане асоцијацијом на релацији младост – глупост, неразумност, неразборитост. Метафора *зел'ен* потиче из фитосфере, а *шут* из зоосфере, тако да у потпуности мењају семантичку позицију у односу на

[235] Финална консонантска група *-ст* у призренском говору упрошћена је губљењем финалног плозива (Реметић 1996: 124).

[236] Језички израз има утемељење у симболичкој ритуалној радњи. У Призрену је постојао обичај да се посоли вода у којој се новорођенче први пут купа како би дете било паметно и мудро (Чемерикић).

референта (*зел'ен* који није сазрео (о плоду) – незрео (о човеку) – будаласт, глуп (о човеку); *шут* који је без рогова – који је млад – незрео – будаласт, глуп). Полазећи од потпуне синонимичности именица *памет* и *разум*, долазимо до семантичке једнакости између појмовних вредности *глуп* и *неразуман*, којом је исказана. Метафоре су засноване на колективном уверењу да се глупост везује за млађе људе (децу, омладину), за разлику од мудрости која је одлика старијих људи (Драгићевић 2010: 128).

Ка даљој периферији гравитирају лексеме *недоказан* и *забрајен / забрал'ен*, које неким сегментом семантичке структуре посредно упућују на значење „глуп". Значењска вредност придева *недоказан* изражена је квалификативом *неразуман*, којим се не означава слабоумност као трајно интелектуално својство, већ се упућује на тренутну непромишљеност, на одсуство рационалног промишљања у одређеним ситуацијама. Придев *забрајен / забрал'ен* може да корелира са придевом *глуп* само на нивоу значења којим се заборавност третира као карактеристика слабијег менталног развоја. Међутим, ова особина најчешће се приписује старијим особама чија способност памћења опада услед старења.[237] Могућност усвајања, чувања и коришћења информација веома је важан когнитивни фактор интелигенције, тако да нарушавање менталног склопа и успоравање можданих функција свакако утиче на интелектуалне способности појединца.

III. 1. 3. На негативном полу квалификације особа са ограниченим расуђивањем интегрисане су јединице са хиперсемом 'умно поремећен': *луд**, *манит, изгубен, иструјен, лујцкас*, ч'ујрик, нецеја, ч'укнат, ч'ушнат, брл'ив*.

И манит од пијанога бега. – И дедa му бија манит, па ете сьг се он сирома помамија. – Задеваф манитога Ч'ор-Зефу. – Манити Благоје да ме учи памет.

Изгубен је сьсвем, ништо не зна. – Она ка да је изгубена мало.

Ц'оц'а Ч'емерикин бија иструјен зе не би узеја сам себе на врат.

Ете га иде и тај ч'ујрик Арса.

Ванкино дете ка да је нецело по мало.

Он ка да је мало ч'укнат.

Тој будалч'е његово, тај ч'ушнат Тотка.

Што ти је дьньс, брл'ива л'и си, мори? – Остај га, брл'иф је. – Они ка да су брл'иви.

Микроред корелатива обједињених диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга 'умно поремећен' граничи се са лексичким скупом који се односи на умно ограничену особу. Интелектуалне способности овде

[237] Концепт заборавности као особине старијих људи фигуративно се вербализује глаголским речима *изветри (Теза-Мара остарела, изветрела, уч'инила се ка чурка, јадница)* и *бабунди́ше се* (*Напред била бистра, ама сьг се ништо бабундисала, зар што остарела*) (Чемерикић).

су директно повезане са душевним поремећајима и условљене су психичким болестима. Примарни придев *луд* у стандарду има широк дијапазон значења „1. а. душевно болестан; б. глуп, непромишљен, неразуман; 2. који је изван себе од узбуђења, који не влада собом, избезумљен; 3. малолетан, недорастао, незрео, неискусан, лаковеран, наиван“ (РМС III: 240). На Косову се својство означено овим придевом доводи у везу са младошћу (Skok II: 325), па је, како тврди Елезовић, *луд* исто што и *млад*, без икакве алузије на слабост ума (Елезовић I: 371). У *Речнику северне Метохије*, међутим, номинациона вредност лексеме *луд* поклапа се са примарном реализацијом у књижевном језику – „умно поремећен, умоболан“ (Букумирић 2012: 296). Чемерикић није унео придев у лексикон речи из Призрена, али јесте деадјективну именицу *лудос* у контексту *младос – лудос*, што претпоставља постојање квалификатива *луд* у живом говору и његову семантичку везу са одређеним животним добом, које се схвата као незрело, непромишљено, неразумно. Око самог центра синонимског реда груписане су јединице *манит, иструјен* и *изгубен* са квалитативним значењем „умно болестан, безуман“. Придев *манит* етимолошки је повезан са глаголом *махнути*, а укрштање основа *мах-* и *ман-* П. Скок семантички оправдава изванјезичким фактором „bijesan čovjek lamata rukama“ (Skok II: 355). *Иструјен* и *изгубен* губе значењску спону са глаголима чији су партицепски облици, а придевско значење осамосталили су захваљујући детерминатору у колокацијским спојевима *иструје се од памет* и *изгуби се од памет*. Примарно глагол *иструје* у Призрену значи „поквари“, а *изгуби* има општу семантику „остане без чега“ (Чемерикић). Ако се има у виду сужавање перспективизације (памет), семантичка модулација је транспарентна. Перфективизацијом уз помоћ префикса *из-* указује се да је радња стигла до потпуног завршетка, што значи да особа окарактерисана партиципима не поседује лудило као трајну особину, већ је оно условљено неким спољним факторима и изазвано животним ситуацијама (болест, старост, несрећа).[238] Као перманентно психичко својство личности јавља се сулудост, које се перципира као одсуство нормалног душевног стања. Заосталост и ограниченост интерпретирају се као особина онога који је луцкаст, будаласт, умањујући интензитет експресивног семантичког садржаја. Стога лексеме *луцкас, ч'ирик, нецеја, ч'укнат* и *ч'ушнат* образују ближу периферију лексичко-семантичке групе. Од једрених чланова диференцира их заступљеност особине у мањој мери. Деминутивна нијанса значења је формално и семантички обележена суфиксом *-ас(т)* у случају деадјектива *луцкас*[239], који се уклапа у оквир придева на *-аст* којима се исказује духовна

[238] Овакво тумачење оправдавају примери из говора: *Стојан се узеја от памет, да је дал'еко. – Истрија се от памет, сирома, те га отнесоше у Девич', бог и Свети Јанич'ије бич'и ч'е му помогне* (Чемерикић).

[239] Придев *луцкас* преузели смо из монографије С. Реметића (Реметић 1996: 442).

особина уочљива на први поглед (Драгићевић 2001: 113). Код осталих чланова низа компонента смањеног интензитета садржана је у структури елемената семантичке интерпретације. Турски непроменљиви придев *ч'ӱрӱк* (тур. *çürük*) пандан је домаћем *иструјен*, јер примарно означава оно што је покварено, труло, неисправно, а у фигуративном, експресивном значењу има људску референцију. *Ч'ӱрӱк* је у Призрену семантички изједначен са *луцкаст* и *сулуд*, код којих је семантичка доминанта *луд* детерминисана квантитативном компонентом 'помало, напола'. Синонимичним придевима *луцкаст* и *сулуд* дефинисане су придевске лексичке јединице *нецеја, ч'укнат, ч'ушнат*, чиме је сема интензитета дата имплицитно, посредно. Значење префиксалне придевске сложенице *нецеја* одговара негираној варијанти разговорног значења придева *читав* „паметан, нормалан" у стандардном језику (РМС VI: 886). Придев *чукнат* дијалекатски је семантички еквивалент књижевном *ударен*, јер у секундарној реализацији обе лексеме обележавају помало луду, ћакнуту особу. Са њима се семантички преплиће партицип глагола *ч'ушне* „1. гурне. 2. удари" (Чемерикић) – *ч'ушнат*, употребљен у атрибутској функцији. Семантичким варирањем основног садржаја развила су се метафоричка значења са човеком као референтом. Фигуративност се остварује сужавањем перспективизације примарног значења глагола *чукне* и *чушне*, аналогијом према изразу *ударен у главу*, након чега облици трпног придева уопштавају семантику „сулуд, луцкаст, будаласт, ћакнут", описујући човека по доминантној духовној особини. На крајњој периферији, гравитирајући ка подгрупи 'умно ограничена особа', налази се квалитативно одређење за непромишљену, неразбориту, сметену особу, која се у одређеним околностима понаша неразумно, безумно. Придев *брл'ив* семантичким садржајем приближава се лексичко-семантичкој подгрупи лексема којима се карактерише глупа особа, али контекстуална компонента одредила је њен периферни статус у оквиру анализиране подгрупе. У секундарној реализацији ова придевска лексема остварује људску референцију, примарно се односи на овцу која је болесна од брља. Изменом архисеме са животиње на човека мења се семантички садржај, при чему се сема која носи информацију о болести у мозгу овце 'брљ' метафоричким процесом трансформише у семе које се односе на психичку нестабилност човека 'непромишљен', 'неразборит', 'сметен'.

III. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'

III. 2. Именичке јединице које припадају овом семантичком типу представљају продуктивну лексичко-семантичку групу, нарочито у домену негативне номинације, а најзаступљенији модел богаћења синонимских редова је метафоричка трансформација. У категорији именовања човека са умањеним

интелектуалним способностима функцију индуктора семантичке деривације у већој мери имају зооними, слабије фитоними. Метафоричке асоцијације засноване су на колективним представама о својствима појединих животињских врста, по којима су најчешће названи људи са ниским коефицијентом интелигенције.[240] Ове семе су маргиналне у примарној семској структури, али су као потенцијалне компоненте веома продуктивне и активне у настанку секундарних значења. У метафоричким семантичким реализацијама семе колективне експресије постају доминантни и централни елементи семантичког садржаја. Оне доприносе спознању и бољем разумевању наивне слике света једне језичке заједнице (Драгићевић 2007: 73).

Именице које припадају датој лексичко-семантичкој групи успостављају хиперо-хипонимске парадигматске односе (АП *човек* – ЛСП *ӣсихичке карактеристике човека* – ЛСС *способности* – ЛСГ именица са хиперсемом ’интелектуалне способности’). Кохезиона сила групе је апстрактна појмовна вредност ’интелектуалне способности’, која нема одговарајућу лексикализацију. У њеној значењској општости и апстрактности налази се способност надређивања. Чланови анализиране групе аутономни су у односу на речи у другим лексичко-семантичким групама, тако да са њима остварују релацију слободне зависности, јер је њихова зависност условљена нејезичким појавама. Међу лексемама на нивоу групе постоји однос кохипонимије. Семантичко раслојавање лексема даље се врши према интегрално-диференцијалним семантичким елементима, а чланови тако формираних подгрупа ступају у релације антонимске природе. Дистинктивни знак ’мушко’ / ’женско’ условљава антонимску парадигму у оквиру мањих скупова. У зависности од референцијалности, мушке или женске, стварају се редови блискозначница, као најмањи парадигматски скупови, чије доминанте подразумевају постојање, обично експресивних, синонима.

III. 2. 1. Хиперсема ’развијене умне способности’ надређена је јединицама *есаӣч’ӣја, мејӣтеӣл’ӣја, на̀нка* и *sиnsӣфа*. Наведене кохипониме можемо разврстати у два мања лексичка скупа, антонимски усмерена према факултативној семи пола.

III. 2. 1. а. Лексички пар *есаӣч’ӣја* и *мејӣтеӣл’ӣја* гради релативну синонимску релацију на имплицитној компоненти ’паметан’, скривеној у семантичким реализацијама обе лексеме.

Јо̀ван је го̀л’ем есаӣч’ӣја, ка Ч’ифӯӣтин.

Но̀ви забӣӣти свѐ су мејӣтеӣл’ӣје.

Компоненте значења ’паметан’, ’уман’ инкорпориране су у денотативни макроплан значења турцизама *есаӣч’ија* (тур. *hesapçi*) „рачунџија, онај

[240] „У ствари, процес је још компликованији. Прво смо неке особине са човека пренели на животиње (персонификовали смо их), а онда са животиња поново на људе“ (Драгићевић 2007: 72).

који добро рачуна“[241] и *мејшеил'ија* (тур. дијал. *meytep,* поред *mektepli*) „човек који је свршио школе, учен, образован човек“. Значењска вредност и једне и друге речи одређена је семом вишег ранга ’човек развијених умних способности’. Компоненте које спецификују значење ’добро рачуна’ и ’учен, образован’ импликују сему ’паметан’, због чега их сматрамо релевантним елементима семантичке реализације, на основу којих су лексеме категоризоване и ситуиране на периферији лексичко-семантичке групе.

III. 2. 1. б. У групи именовања женских особа са развијеним умним способностима нашле су се две лексеме, категоријално блиског значења: *sunsuфа* и *нанка.*

Што јена sunsuфа гу је тој старејо девојч'е.

Куку мори, што нанка гу је тој девојч'е.

Номинационо значење лексеме *sunsuфа* показује извесну дисперзивност, јер јој семски комплекс омогућава осцилацију у више семантичких група. Денотативним елементом ’окретна’ припада центру ЛССП *темпераменти*, а конотативним ’субјективна оцена’ позитивном полу поља. Семантичке компоненте ’бистра’ и ’довитљива’ одређују њено припајање ЛССП *способности*. Сема ’бистра’ посредно садржи елементе ’паметна’, ’оштроумна’, што лексему *sunsuфа* квалификује међу позитивно вредноване једрене чланове скупа, обједињене заједничком семом ’интелектуалне способности’. Компонентом ’довитљива’ не умањује се интелектуална појмовна вредност изражена експресивом ’бистра’, већ се истиче резоновање и интелигентно деловање у одређеним животним околностима. Делом семантичке структуре која се односи на интелигенцију остаје у границама језгра датог субпоља, док је чинилац ’довитљива’, у сегменту значења који упућује на какву вештину, приближава периферији групе са хиперсемом ’психомоторне способности’. Друга лексема у овом пару настала је семантичко-морфолошком деривацијом, семантичким варирањем између творбено везаних лексема, при чему је друга дериват прве – *нана* и *нанка.* Лексема *нанка* типичан је пример из наше грађе који се уклапа у теоријску поставку о принципима семантичко-деривационог варирања Д. Гортан Премк. Са ономасиолошког становишта имамо секундарну номинацију новом лексичком јединицом добијеном у комбинаторном процесу спајања постојећих несамосталних лексичких елемената, творбене основе полазне лексеме (*нана*) и творбеног форманта (деминутивног наставка -*ка*). Са семасиолошког становишта имамо процес аналошког повезивања двају семантичких садржаја, уз обавезно укључивање новог семантичког елемента, нове грамеме изражене у твор-

[241] Из контекста сазнајемо да су Срби Призренци Јевреје сматрали добрим рачунцијама, што потиче из сфере реалног искуства, јер су се Јевреји у Призрену углавном бавили трговином. Ванјезичко сазнање донекле је когнитивно прерађено и пренето у психолошку сферу, али у језику није испољено директном номинацијом.

беном форманту (Гортан Премк 1993: 26). Анализом семантичког садржаја лексеме *нана* „старија жена“ уочена је потенцијална компонента која имплицира мудрост, која постаје доминантна у секундарној реализацији, односно у деривату. Процесом синтезе лексикализује се појам зреле, мудре девојчице новом формом (*нанка*). Само у оваквој комбинацији (*нана* + *ка*) могућа је метафоричка реализација значења „пре времена сазрело женско дете“ (Чемерикић). Компонента ’стара’ имплицира мудрост стечену годинама, и на тој појмовној основи развија се варирање семантичког садржаја, који је конкретизован дистинктивним цртама ’женско’ и ’младо’, садржаним у творбеном форманту.

III. 2. 2. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’умно ограничена особа’ представља комплекс лексема међу којима су најзаступљенији семантички деривати. Атрибутивне именичке речи којима се означава особа слабијих интелектуалних капацитета ситуиране су око негативне осе номинације и са члановима на супротном крају менталне скале ступају у парадигматски однос антонимије. У границама лексичког скупа коме припадају лексичке јединице граде два синонимска реда.

III. 2. 2. а. Именице са категоријалним значењем ’умно ограничена мушка особа’ формирају ред експресивних синонима: *будáла, áбдал, шáшкьн, зýнта, áмза, замлáта, будал’úца, туњáвац, туњáвко, тутубáјка, муч’ýрла, áјван, вóл, говéдо, магáре, ч’ýран, мáјмун, бýква, ардьква, краставúца, бýза, гузúца, тóкмак, боздóван, шóт*.

Тáко му и вáл’а кьд је будáла. – Тóму будáл’е л’и рéч’е? – Úди, е будáло јéна, тражи тó будáлу од сéбе.

Маскáриф се сьс тóга Младенóвога абдáла. – Éј, тú, абдáлу, гл’éј у рабóту, а нé на сóкак.

И тóму шашкьну ч’е крóиф каравáне.

За тóга зýнту нéмам девóјч’е за давáње. – Јéн зýнта је тáј ч’óвек.

Úди, áмзо јéдан. – Éте га тáј áмза, Áриф Сúнан. – Сьс тóга áмзу л’и ч’е úде?

Кóј, тáј замлáта л’и Цвéтко Дупúна?

Будал’úца је óн што гу слýша. – Мóре, óстај тóга будал’úцу.

Остáви га, нé га дúрај туњáфца.

Туњáвко је, такав се родúја.

Венч’áла се за јéнога тутубáјку.

За кáквога муч’ýрлу се испросúла!

Штó ýч’ини тóј, ајвáну јéдан? – Зáр за тóга ајвáна ч’е гу удáдев?

Штó ýчини тóј, é, вóлу јéдан?

Нéсьм знáја што говéдо је тáј Пéтко.

Тóј магáре његóво Тóтка.

Де гл’éдаш, мóре, éј тú, ч’урану?

Ко̀ј ѿи рѐка? Та̀ј Васѝл’ев ма̀јмун л’и?
Си̏н му је бу̀ква шѿо га нѐма.
Ко̀му, ѿо̀му ардѐкве л’и казу̀јеш?
И ѿа̀ј красѿавѝца Ко̀ла да ми со̀ли ѿа̀меѿ.
Ѝграф ма̀јѿаѿ сьс оно̀га бу̀зу Цвѐѿка Дуѿѝну.
Нѐсьм зна̀ја шѿо је ѿол’ѝква гузѝца.
По̀ гол’ѐмога ѿокма̀ка од њѐга нѐсьм видѐла.
За ѿо̀га Младено̀вога буздова̀на л’и ми казу̀јеш.
Шо̀па л’и за зѐѿа да ѝмам?

Као доминанта синонимског реда намеће се турцизам *будала* (тур. *budala*), јер су преко њега објашњена значења осталих лексема. У РСАНУ примарно значење лексеме *будала* је „онај који не уме правилно да расуђује, који је неразборит, глуп, својеглав, задрт“ (РСАНУ 2: 246), тако да су овом семемом обједињене све компоненте садржане у надређеној семи ’умно ограничена особа’. Семантичка дефиниција речи *будала* у нашем речнику књижевног и народног језика одговара њеној семантичкој реализацији у Призрену, где етимолошки семантички садржај „умно ограничен, непаметан, глуп“ (Škaljić 1966: 151) није претрпео никакву семантичку модулацију.[242] Да је *будала* најфреквентнија лексема за номиновање особе с ниским степеном интелигенције у српском призренском говору, потврђује и њен творбени потенцијал: *будалица, будалч’е, будалсѿо, будалальк*. Деривати *будал’ица* и *будал’ч’е* имају исту архисему (’особа’) као и *будала*, деле исте семе вишег ранга (’који не уме правилно да расуђује, који је неразборит, глуп’) и једрене конотативне семе (експресивност, негативна оцена). Префикси *-ица* и *-ч’е* уносе деминуцију у значење изведеница, што на концептуално-експресивном нивоу представља смањени интензитет пејоративности мотивне речи. Са доминантом реда остали експресиви стоје у међусобно зависном односу детерминације. Лексема *абдал* је етимолошки повезана са именицом *будала*, имају исто крајње порекло и идентично значење, сачувано у говору Призрена. Апсолутним синонимским паром чини их експресивна вредност коју добијају у говору примаоцу. Репертоар погрдних назива за мушку особу са умањеним умним способностима проширен је позајмљеницама *шашкьн* (тур. *şaşkın*) и *зунѿа,* које централним елементима значења денотирају глупог мушкарца (тур. *zonta*). У семеми којом појашњава значење лексеме *шашкьн* Чемерикић квалитативну компоненту ’глуп’ допуњује семом ’збуњен’, што је њено основно значење у турском језику. *Зунѿа* је турска реч забележена само у Призрену, чије значење „будала, замлата“ потиче од турског жаргонског „неуљудан, неваспитан“ (Петровић 2012: 143). Овима се придружује

[242] Шкаљићева интерпретација значења турцизма *будала* „лудак, махнитов“ (Škaljić 1966: 151) поклапа се са његовим тумачењем у РМС („луд човек, лудак, луда“, РМС I: 295).

пејоративно маркирана именица *амза* „погрд. приглупа, будаласта особа“ (Чемерикић). Стилистичко обележје упућује на њено афективно лексичко значење и на веома висок степен експресивности. Нејасног је порекла, може се довести у везу са *амсалак* „замлата“ на Косову (Елезовић I: 472) од тур. дијал. *amsalak* „клипан, будала“ (ЕРСЈ 1: 155). Домаћи еквивалент турској речи *будала* је девербатив *замлаѿа*, са израженом пејоративном употребом. У деривате *ѿуњавац* и *ѿуњавко* слива се семантички садржај мотивног придева, а суфиксима -*ац* и -*ко* се означава носилац особине исказане придевом. Експресивност творбених дублета условљена је пејоративном творбеном основом. У семемама везаним за лексеме *замлаѿа, ѿуњавац* и *ѿуњавко* провејава и значењска димензија ’луд’. У семантичком опису именице *замлаѿа* она је наговештена у обележју ’занесењак’, док је у друга два случаја експлицитно исказана у дефиницији значења придева *ѿуњав*, и допуњена још једном ознаком психофизичког стања ’млитав’. Појава ознака ’глуп’ и ’луд’ у истом семантичком одређењу указује на њихову међусобну појмовну блискост, што као последицу има ширење значења лексема којима се у првом реду именује особа са интелигенцијом испод просека. Отуда су платисемичке реализације дате као једно значење. Платисемија је присутна и код једнозначнице *ѿуѿубајка* „несналажљива, сметена, неспретна особа“, која скривеним значењем фигурира на периферији групе, јер се на основу дате семеме особа са сниженим интелектуалним капацитетом посредно идентификује. Велика будала именована је пејоративом *муч’урла*. Овај експресив је мотивисан именицом *муч’ак* „покварено јаје“, али се губи веза са полазним садржајем семантичким укрштањем са *будала*, што се на формалном плану огледа у аналошком преношењу наставка -*ла*. Експресивност деривата остварена је инкорпорирањем инфикса -*ур*- од пејоративног суфикса -*ура* (типа *девојч’ура*) (Skok II: 474).

Известан број лексема у овој лексичко-семантичкој подгрупи настао је семантичким варирањем основног садржаја. Такве су атрибутивне номинације *ајван, вол, говедо, магаре, ч’уран, мајмун, буква, ардьква, краѿавица, буза, гузица, ѿокмак, боздован, шоѿ.* У категорији именовања човека према својствима његовог интелектуалног развоја најпродуктивнији су зооними, потом фитоними, делови тела и тешки предмети. Умањене умне способности приписују се појединим животињским врстама, а затим се номинација преноси са животиње која је по уверењу језичке заједнице глупа на човека ограничене интелигенције. У наведеним примерима семантичка мотивација произилази из народног поимања појединих живих врста и на тој лингвокултурној и етносемантичкој основи формира се веза између животињског и биљног света и људи. Експресивност секундарних семантичких реализација добијених метафоричким преносом потиче из експресивности семе из полазног семантичког садржаја (сема колективне експресије),

али и од тога што је полазни појам у лексичкој хијерархији нижег ранга, док је човек виши лексички ранг, и зато су све лексеме које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне (Гортан Премк 2004: 108). Зоометафоре индуковане су управо семом колективне експресије, која се у семантичкој структури примарне реализације идентификује као потенцијална. Периферни сегмент семског комплекса се активира и, уз мутацију архисеме, асоцијативно се приписује човеку као денотату, обележавајући га по доминантном својству. На тај начин факултативна компонента из полазне семеме долази у централну позицију секундарне номинације. Најпродуктивнији у семантичкој деривацији овога типа су називи за домаће животиње *вол, говедо, магаре, ч'уран* и општи назив за животињу *ајван* (тур. *hayvan*). Међу њима се нашла и лексема којом се примарно номинује човеку најсличнији представник животињског света – *мајмун*. Интересантно је да у изворним значењима турских лексема *ајван* и *мајмун* нису рефлектоване семе колективне експресије са негативном конотацијом. То се може објаснити чињеницом да је „колективна експресија често заснована на објективно непостојећим својствима" (Драгићевић 2007: 73), и зато није необично што се разликује од народа до народа. Из ботаничке сфере преузети су називи *буква, ардьква, краш̄авица*, који се најпре доводе у везу са изгледом или својствима човековог дела тела који најдиректније кореспондира са интелектом. Обликом роткве (*ардьква*) и краставца (*краш̄авица*) мотивисана је асоцијативна веза са главом, која се механизмом синегдохе проширује са дела на целину, погрдно маркирајући човека. Фитометафоре *ардьква* и *краш̄авица* имају локални карактер и одражавају наивну језичку слику какву су о човеку имали Призренци у првој половини XX века, док је *буква* широко распростањена на српском језичком простору у функцији номинације глупог и ограниченог човека и оваквом секундарном реализацијом ушла је у стандарни језик. Мотиватор метафоричке трансформације у овом случају је једна од сема нижег ранга, која носи информацију о дебљини дебла букве. Својство стабла ове биљке асоцијативно се приписује глави човека, при чему се почетни садржај преобликује у процесу метафоризације на релацији конкретно – апстрактно (дебео – тврд – глуп), а потом се синегдохом метафора приписује човеку као денотату. Индуктори семантичке деривације могу бити и делови човековог тела. У говору Призрена срећемо два таква примера: *буза* и *гузица,* код којих је процес варирања заснован на семантичком елементу функције из примарног семантичког садржаја. Метафорична значења турцизама *т̄окмак* (тур. *tokmak*) „умно неразвијена, глупа особа" и *боздован* (тур. *bozdogan*) „ограничен човек, глупак, простак" ослањају се на имплицитне семантичке компоненте 'тврд' и 'тежак', на које упућују квалитативне семе у основним номинацијама 'гвоздени' („гвоздена кугла са дршком"), односно 'дрвени' („дрвени грнчарски набојац"). Семе нижег ран-

га које учествују у процесу метафоризације, а потом и синегдохе, повезују се по сличности са својствима која се приписују глупом човеку (тврда глава – ограничен, глуп човек), при чему се значење преноси са дела на целину. Механизам лексичке метафоре *шоп* заснован је на компоненти колективне експресије, тј. на уверењу Призренаца да су Сиринићани, које су називали *шопови*, глупи и неотесани људи. Лексички корпус којим се обележава човек са умањеним интелектуалним способностима понекад се употребљава и за погрдно маркирање особа просечне интелигенције, па чак и оних који важе за паметне и разумне, у ситуацијама када непромишљено поступају. Таква експресија тешко је уочљива уколико нисмо упознати са ширим контекстом, а лексикографски материјал не упућује на такве моменте. Илустрације из говора донекле разоткривају прототипичан сценарио у којем се људска глупост најчешће процењује, а то је одабир брачног партнера.

III. 2. 2. б. Именице женског рода у сегменту номинације особа са ограниченим интелектуалним капацитетом су *будала, будал'ица, туњавица, тутубајка, амза, зунта, муч'урла, говедо, магарица, гуска, ч'урка, буква, ардељква, буза, гузица.*

Преварила тај будалу Стојанку.
Е, мори будал'ицо, ч'е прокопшеш сьс тај памет.
Туњавице рекла да гу уч'ини.
Он ми гу свр̑ши работу, зар би ја тутубајка знала да гу свр̑шим.
Амза гу је тај девојч'етина старија.
Зунта гу је тој девојч'е.
Тај муч'урла л'и да ми изводи лакрдије сьс мужа?
Гол'емо говедо она била за ч'колу.
Ти, мори, магарицо.
Зар и ти, мори гуско, имаш образ да збориш?
Тако л'и се потпл'етујеф ч'арапе, мори ч'урко?
За ч'колу не гу гори срце, тај букву.
Иди, е, ардељква јена, и ти ч'е ми сол'иш памет мене.
Иди, краставицо нијена.
Не л'и знаш што буза је тај старија гу ч'ерка?
Куку, црна теза-Мара, девојче гу искоч'и гузица.

Стожер синонимског реда са дистинктивним обележјем 'женско' је лексема *будала*, коју у призренском говору одликује значењска општост „глупа особа". Семе нижег ранга одређују зависан однос лексема према доминанти реда. Већина именица ове подгрупе је двородна, појављују се и са мушком и са женском референцијалношћу. Облички су диференциране nomina attributiva *туњавица, магарица, гуска* и *ч'урка,* што је код зоонима условљено природном поделом на мужјаке и женке. Женска глупост обично се везује за слаб школски успех и за несналажење у ручном раду.

III. 2. 3. Хиперсема ’умно поремећена особа’ надређена је лексичким јединицама *манѝшаш, диванѝја, дел’ипа́ла, шушумѝга, брл’и́вко / брл’и́фко, брл’ивѝца* и *бу́дибо́г*.

Е́ше га и́де ша́ј манѝшаш А́риф Си́нан.

Та́ј диванѝја Ма́ксуш пушшѝја је́н кра́ј шамѝје у по́шок, па и́де и све́јено збо́ри за се́бе.

Е́ше га и́де и ша́ј дел’ипа́ла А́рса. – А што́ не па́да ну́м (на ум) оне́зи дел’ипа́л’е попадѝје. – И шешкич’и́на ми Л’у́пка би́ла ша́ко дел’ипа́ла.

Те́раф ма́јшаш с шо́га шушумѝгу А́риф Сина́на.

Гле́ј ова́мо, мо́ре брл’и́вко. – Е́ше га ша́ј Младе́нов брл’и́вко. – А́, мо́ре ши́, брл’и́фко брл’и́ви.

А што́ рабо́шу ч’е́каш од ше́зи брл’ивѝце? – Ч’у́ши ба́рем ши́, брл’ивѝцо брл’и́ва.

Си́н ка да му је ма́ло бу́дибо́г. – Бу́дибо́г је и о́на, на ма́шер је.

Централна јединица лексичког скупа је атрибутивна именица *манишаш*, изведена од придева *маниш* и непродуктивног суфикса у категорији пејоратива *-аш*.[243] Творбени формант *-аш* експресивност изведенице одређује индиректно, преко творбене основе, чији се садржај слива у деривирану реч. Семантички јој је најближа лексема турског порекла из психолошке сфере *диваница* (тур. *divane* „луд, суманут“) када се употребљава са доминантном вредношћу ’луд’. Семема „луд, луцкаст; дивљи, неприступачан“ прати широкозначност ове речи у призренском говору, која периферним делом семске структуре припада слоју карактеризације човека на осонову његовог односа према другим људима. У семемама преосталих чланова подгрупе најчешће се јављају квалитативни елементи ’сулуд’, ’суманут’ и ’луцкаст’, којима се идентификује особа са блажим психичким поремећајима. Из турског дијалекта преузета је именичка лексема *дел’ипала* (тур. дијал. *delibalak*), где се употребљава у придевском значењу „бесан, луд“ уз именице којима се означава младунче или дете, тј. млада особа. Дистинктивна црта ’младо’ у призренском говору је десемантизована, а задржано је значење првог дела турске сложенице, које се приписује особама без обзира на старосну доб. Суманута, луцкаста особа именована је лексемом *шушумига*, широко распрострањеном на српском говорном ареалу. Можемо је довести у везу са *шушмашик* и *шушмашикаст* „луцкаст“, од грчког *σχίζω*, које се налази у немачком апстрактуму *шизма* „раскол“ (Skok III: 261). Ако је етимолошка спона добро постављена, значење које има *шушумига* у српским говорима мотивисано је расцепом (од цркве, вере) и метафорички пренесено на психичку подвојеност, одвајање од свести. У једреној орбити егзистира императивна сложеница *будибог*, употребљена у именичкој служби за номиновање луц-

[243] Овако и у јабланичком крају (Жугић 2010: 232).

касте, сулуде особе. Значење „ђаво, нечиста сила; зао дух“ (РСАНУ 2: 249), које је иницирало и мотивисало садржај са људском референцијом, не налазимо код Чемерикића. У пресеку подгрупа ’умно ограничена особа’ и ’умно поремећена особа’ смештни су другостепени деривати *брл’ивко* и *брл’ивица*. Пејоративни придевски смантички садржај исказан придевом *брл’ив* инкорпориран је у изведене именице мушког и женског рода.

III. 3. ЛСГ придева са хиперсемом ’психомоторне способности’

III. 3. Психомоторне способности се могу одредити као способности извођења одређених радњи са одређеном тачношћу, брзином, снагом, флексибилношћу и координацијом покрета, а од активности зависи који ће аспект психомоторних способности бити испољен (Hrnjica 2003: 223). Онога који поседује ову врсту способности сагледавамо као спретног, умешног и вештог у обављању каквог посла или какве активности. У Призрену се развијена психомоторика веома уважавала, а тај екстралингвистички фактор пропраћен је адекватним језичким ознакама, пре свега придевским речима.

III. 3. 1. На позитивном полу групе концентрисани су квалификативи који карактеришу особу по пожељном својству, означеном хиперсемом ’вешт’, са лексикализованим хиперонимом *веш*: *ве̏ш, мари̏фет, марифетл’и̏ја, е̏рбат, спосо̏бан / спа̏собан*, окре̏тан, ље̏к, ч’е̏скин, даро̏вит.*

За та̏кву рабо̏ту ва̏л’а ве̏ш ч’о̏век. – Од Ри̏сте Деспота по̏ ве̏ш кујунџ’и̏ја не би̏ва. – Погоди̏ја ве̏штога ка̏лфу. – Ве̏шта је у све̏ рабо̏те. – У везе̏ње по̏ је ве̏шта се̏стра гу. – Ма̏ра ве̏што ту̏ра ч’а̏ше, ви̏кните њу̏.

Мари̏фет и̏скоч’и то̏ј Рами̏но копи̏л’е.

Од ње̏га по марифетл’и̏ју ч’ове̏ка у ве̏к не̏сьм виде̏ја, од ње̏га по̏ ма̏јстор не би̏ва.

По̏ е̏рбат је од бра̏та.

Де̏ца ги спосо̏бне (Реметић 1996: 386).

Од Јова̏на Ма̏це по окре̏тнога не̏ч’е на̏ц’ете. – Окре̏тно и̏скоч’и то̏ј девој̏ч’е.

Ље̏к ч’о̏век, за све̏ је е̏рбат.

Ч’е̏скин ти је о̏вој де̏те.

Та̏ј ста̏рај му си̏н по̏ не̏је даро̏вит зе та̏ј мла̏ц’ај. – Даровите, ма̏јко, коју го̏д рабо̏ту да у̏зне у ру̏ке, урабо̏ти гу мајсто̏рски. – Све̏ де̏ца гу су мло̏го даровите.

Централни елемент групе је прост придев *веш* (прасл **vĕd-to* > стсл. *вѣсть*) и доминантан у семемама осталих чланова синонимског реда. Језичким контактом условљена је апсолутна синонимија између словенског *веш* и турског *марифет* (тур. *marifet*), чија паралелна употреба потврђује

бинарни карактер лексичког система српског призренског говора, где турцизми чине импозантан лексички слој. Мање је фреквентан турски придев *ербаӣ* (тур. *erbap*), који је на Косову и југу Србије једнозначан и односи се на способну и вешту особу.[244] Придев *сӣособан,* којим се описује вешта особа, у новије време је ушао у придевски систем српског призренског говора. С. Реметић бележи га и у прозодијско-фонетском лику *сӣасобан* (С. Реметић 1996: 352, 386). С морфолошког становишта, потиче од корена *соб-*, превојног лика рефлексивне заменице *себе*, деривиран уз помоћ два префикса *с-* и *ӣо-* и префикса *-ан* и само у том облику развија значење „вешт“ (Skok III: 211). Придевске јединице *окреӣан*, *льк* и *ч'ескин* блиско кореспондирају са ЛСГ 'окретан, сналажљив' у оквиру ЛССП *ӣемӣераменӣ*, јер јој делом семске структуре припадају. Семски елемент који носи информацију о прецизности, брзини и координацији покрета ситуира их у домен психомоторних способности. Веште, окретне особе обично су живахне, хитре, сналажљиве, а то су особине које припадају сфери умног и емотивног реаговања. Придев *окреӣан* мотивисан је поствербалом *креӣ,* формиран по морфолошком моделу комбиноване, префиксално-суфиксалне творбе, означавајући особу која је вешта, умешна, спретна и брза приликом обављања какве активности. Семантички му се приближава придев *льк* у секундарној реализацији, којом се метафорички описује онај који са лакоћом, без напора, вешто и брзо завршава одређене послове у одређеној сфери делатности. Групи придева са хиперсемом 'психомоторне способности' турцизам *ч'ескин* припада семантичком компонентом која се односи на брзину извршавања одређених радњи. Тај елемент значења садржан је у придевима *хиӣар* и *брз*, који улазе у семантички опис лексеме и одређују њен статус у групи. Део семеме 'вредан' упућује на човеков однос према раду, а не на квалитет обављања посла, који у великој мери зависи од степена развијености крупне или ситне моторике. Дифузност значења непроменљивог придева *ч'ескин* потиче од платисемије коју ова лексема остварује у турском језику „оштар, шиљат; жесток, јак; брз, вредан“ (Škaljić 1966: 191; Елезовић II: 362). У Призрену је експониран периферни изворни садржај, који семантички одговара појму окретног, спретног човека. Скривеном семантиком која се може везати за фину моторику подгрупи се прикључује деноминал *даровиӣ* „који има нарочитих способности за нешто“. Сложеним суфиксом *-овиӣ* особи се у јачем степену приписује таленат, поседовање природних способности и изражава емотивна вредност, односно субјективна оцена према ономе којег таква особина одликује.

[244] Шкаљић наводи две семантичке реализације: „1.vještak; 2. sposoban, okretan“, какве лексема *ербаӣ* има и у турском језику. У јужним српским говорима преовладава друго значење, са носећом квалитативном компонентом 'вешт' (Елезовић I: 175; Митровић 1992: 104; Златановић1998: 114).

III. 3. 2. На супротном полу, као опенент позитивно оријентисаним лексемама, стоји антонимски пар *не̏способан / не̏спасобан** и *ту̏ткун*, са квалитативном вредношћу „неспретан, невешт“.

И бра̏т му не̏спасобан (Реметић 1996: 386).

Ту̏ткун и̏скоч'и то̏ј Шурди̏но де̏те Ста̏нко.

Одрицањем садржаја исказаног придевом *способан* негира се постојање особине. Пример негативне квалификације у домену психомоторних способности човека је лексема *ту̏ткун* (тур. *tutkun*). Значење турцизма ближе је изворном основном глаголском значењу (тур. *tutmak* „држати, ухватити“), одакле „везан“ у Призрену, а од њега асоцијативним преношењем „невешт, неспретан“. Турски наставак *-кьп* одговара нашем *-л'ив* (Skok III: 529), који значи фреквентно испољавање особине (Драгићевић 2001: 105).

Оваква расподела лексема предочава чињеницу да у стварању дијалекатског лексичког система велику улогу има ванјезички моменат, јер језике ознаке неодвојиво прате екстралингвистичке феномене блиско повезане са човеком. Тенденција да се истакне оно што је специфично и пожељно својство појединца у домену моторичких способности ослања се на менталитет социјума и полази из дивљења према даровитим, али и потребе да се спретни и вешти мајстори прочују својим умећем, што лексици овога семантичког типа даје етно-културолошку вредност.

Као концепт високог степена апстракције, менталне активности укључују мањи обим семантичких компонената у односу на остале сфере психичког ангажовања. У оквиру ЛССП *способности* идентификујемо два параметра за разврставање лексема, и то у областима интелектуалних и психомоторних способности. ЛСГ *интелектуалне способности* има сложену структуру, велики број хетерогених знакова у корелацији са адекватним позицијама на нормативној скали, па су у складу са тим јединице распоређене у три лексичко-семантичке подгрупе 'умно развијен', 'умно ограничен', 'умно поремећен', односно 'паметан', 'глуп' и 'луд'. Иако се у језгру поља налазе интелектуална својства, базични централни део чине и номинације човека према тим својствима, што је условљно категоријалним значењем јединица које улазе у језгро. Интелектуалне способности личности одражене су пре свега у опозицији *паметан – глуп*. Као ментална активност вишег реда, ум је далеко супериорнији у односу на друге две категорије, с обзиром на то да омогућава обраду, складиштење, чување и пренос информација и усмерен је на обезбеђивање одрживости појединца и заједнице. Високом степену умне развијености, поседовању широког спектра информација и њиховом хармоничном протоку супротставља се умна ограниченост, способности да се објективно процени окружење контрастира се њено одсуство, адекватној менталној активности супротиви се неадекватно или хаотично

ментално деловање. Принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта, а убедљив аргумент у корист ове тврдње је број лексичких јединица у синонимским редовима придева са варијантним значењима ’умно ограничен’ (12) и ’умно поремећен’ (10) и именицама са хиперсемом ’умно ограничена особа’ (28). Сет јединица којима је репрезентована негативна сфера интелектуалних способности човека несразмерно је обимнији у односу на лексичке скупове чији су констутуенти позитивно конотирани. Вредност оцене релативизирана је према норми, према прототипу, и зато компонента апсолутне оцене изражава специфичност колектива, који творебеним и семантичким процесима варирања производи блискозначице да означи, опише, именује оно што је непожељно, „ненормално“, што се не уклапа у оквире прототипа и тиме га пејоративно маркира. Глупост и лудило, иако проузроковани урођеним аномалијама или незрелошћу менталног апарата, у фокусу су људске нетолеранције, због тога социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности. У области психомоторних способности ситуација се драстично мења, однос позитивне лексике према негативној у овој поткатегорији претеже ка полу пожељних психичких карактеристика (10:2). Колективна спознаја интелекта као ентитета којег одликују ведрина, чистина, бистрина, оштрина, бриткост, зачињеност, дубоко је укорењена у свести призренских Срба и свој одраз налази у метафоричним вербалним ознакама (*ведар, бисшар, недоклепан, неслан*), док се ограничени ментални капацитет појмовно и језички повезује са младошћу и незрелошћу и развијањем сема колективне експресије конкретна обележја се из зоосфере и фитосфере преносе у домен карактеризације човека (*шуш, зелен*). У представи призренских Срба о моторним способностима вештина и спретност поимају се као лакоћа и брзина покрета од које зависи успешност и умешност у обављању послова и на дијалекатској језичкој слици света интерпретирају се метафоричким садржајима и манифестују адекватним квалификативима (*окрешан*, *лук, ч’ескин*).

Доминантан тип семантичке трансформације у овој категорији психичке карактериације и номинације човека јесте метафоризација, најчешће заснована на потенцијалној компоненти колективне експресије. Менталне карактеристике преносе се асоцијативним путем, у највећем броју случајева, са животиње на човека (*ајван, вол, говедо, магаре, магарица, гуска, ч’уран, мајмун*), у мањем проценту са биљке на човека (*буква, ардьква, крашавица*). Могућа су повезивања са деловима тела (*буза, гузица*) или предметима (*шокмак, боздован*). Експресивност се испољава и кроз семантичко преобликовање партиципа *неслан, недоклепан, недоказан, игубен, исшрујен, ч’укнаш, ч’ушнаш,* који губе везу са полазним значењима глагола чији су морфолошки облици и као семантички деривати улазе у домен карактеризације човека, а квалитативном номиналном вредношћу ’глуп’, односно ’луд’ понеки

од њих циркулишу у централној зони поља, директно маркирајући особу по негативном својству. Поред домаћих придева и именица, простих (*глуп, луд, веш*) или добијених морфолошком (*глупас*, *туњав сетл'ив*, *брл'ив, манит, паметан*, *способан, неспособан, даровит, окретан; мудрац, туњавац, туњавко, замлата, тутубајка*) или семантичком деривацијом (*зел'ен, шут ведар, льк*), значајан лексички слој припада турцимима који гласовним склопом уносе експресивност у српски призренски говор (*пишкин, абдал, шашкьн, зунта, амза, марифет, ербап, ч'ески, тушкун*). На периферији поља орбитирају лексичке јединице које диференцијалним елементима конкретизују категоријално значење (*есапч'ија, мејтепл'ија*) или имплицитном, скривеном компонентом посредно учествују у номинацији (*нанка*, *ѕинѕифа*).

Став говорника према менталним активностима човека, које долазе до изражаја у комуникацији, животним ситуацијама, обављању одређених радњи и послова, рефлектује се у одабиру лексичких јединица којима ће те особине означити или по њима назвати човек. Конституентне јединице ЛССП *способности* комбинују елементе из интелектуалне сфере људске психе (паметан, разборит, уман, способан, вешт, окретан, сналажљив, хитар, брз; глуп, неразборит, сметен, будаласт, луцкаст, луд, сулуд, безуман), при чему се јасно издвајају опозити *паметан – глуп* и *паметан – луд*, док на негативној оси можемо пратити постепени прелаз из једног менталног стања у друго психичко стање (*глуп – луд; луд – глуп*), с обзиром на то да међу њима постоји извесна каузалност, која може бити искључена уколико се ради о психичкој нестабилности и дубљим душевним поремећајима.

ЛСП *СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА*

Модерна антрополошка теорија схвата човека као јединство биолошког, психолошког и социјалног начела. Развијањем биолошких предиспозиција под утицајем средине човек постаје личност. Човек је део друштвеног организма, члан одређене друштвене групе. У оквиру група којима припада (породица, школа, нација, вера, радни колектив) човек остварује карактеристичне везе и односе, који га дефинишу као социјално биће и кроз које испољава биолошку и психолошку димензију личности. Форме организације живота одређују његову социјалну улогу, која је базирана на друштвеним начелима и традиционалном социјално-културном устројству заједнице којој припада.

Антропоцентричке категорије умногоме детерминишу лингвокултуролошки концепт човека и употпуњују модел лексичко-семантичког структурирања човека на језичкој слици света. Човека као социјално биће одређују социјални параметри као што су социјални статус, социјална улога, професија, као и узајамни однос са члановима ширих и ужих група којима припада (етнос, вера, породица). Одређени лигвокултурни социјум носи своју националну специфику, што се посебно пројектује у домену који је директно

условљен социјалним факторима. Концептосфера социјума рефлектује се на лексички систем и преко именовања човека према социјалним карактеристикама. Лингвокогнитивни модел човека укључује ментални лексикон у који је, између осталог, очитан социјални и културни код етноса и запечаћена друштвена стварност сагледана кроз призму човека. Социјални параметри категоризације, као когнитивног облика мишљења, учествују у формирању вертикалне хијерархије антропографског лексичког система и улазе у централну зону номинације човека.

У структури семантичког поља *човек* Ерофејева и Пепељајева као језгрену лексичко-семантичку групу извајају лексички скуп *социальные характеристики человека,* са подгрупама: профессия и другие занятия, семья, национальность, статус, межличностные отношения, социальная роль, религия, убеждения, асоциальные элементы, группы и групповые отношения (Ерофеева, Пепеляева 2011: 13–15). Социјални аспект личности налази се у центру тематско-идеографске класификације фрагмента *човек* на руској дијалекатској слици света, који са биолошким и психолошким обележјима чини целину овог лексичког сегмента и повезан је са социјалним улогама, социјалним статусом и вредносним стандардима (Литвинова, Загоровская 2013: 60). Лингвоидеолошки концепт *човек као социјални објект* у систему енглеског језика В. А. Камењева тумачи преко антропоцентричких лексичко-семантичких категорија, које своди на једанаест и, према броју лексичких јединица њима обухваћених, представља их у опадајућем низу: 1. социјалне улоге, 2. пол, 3. црте карактера, 4. породични / родбински односи, 5. узраст, 6. религија, нарушавање правних и моралних норми, 8. професије, 9. умне способности, 10. материјални положај, 11. политичка убеђења (Каменева 2006: 126). Оваква категоризација с једне стране попуњава круг социјално значајних категорија перцепције и интерпретације личности, а са друге стране актуелизира потенцијалне категорије идеолошког утицаја на социјалну стратификацију, статус појединца и друштвену структуру.

Друштвено уређење, позиције на друштвеној лествици, професионална оријентација, административни државни систем, војна и црквена хијерархија, социјалне групе и међуљудски односи унутар њих, изванјезички су фактори који имају вербалног одраза и у језику функционишу као семантичке категорије на основу којих се може систематизовати дијалекатска лексика. Српски призренски говор располаже широким дијапазоном језичких средстава којима се човек идентификује на основу социјалних обележја, а параметри који се појављују као детерминатори социјалне карактеризације и номинације човека су историјски, традиционално и културно условљени. Специфика мултиетничког колектива у историјском пресеку (Призрен, крај XIX и прва половина XX века) пресликава се на језичкој равни. Екстралингвистички чиниоци најинтензивније се одражавају на нивоу лексичке структу-

ре идиома. Лексеме евидентиране у Чемерикићевом речнику за номинацију човека према социјалним ознакама нуде језичку скицу за реконструкцију читавог друштвеног устројства и друштвених односа у Призрену с временском дистанцом од једног века, тако да друштвени систем једне мултиетничне заједнице (Призрен) у конкретном временском оквиру (крај XIX и прва половина XX века) има адекватне реперкусије у лексичком систему национално и територијално маркираног говорног типа (српски призренски говор).

Јединице лексичко-семантичког сегмента означеног као ЛСП *социјалне карактеристике човека* употпуњују дијалекатску слику становника Призрена. Социјалне категорије на основу којих се номинује и аксиолошки процењује појединац са социјалног аспекта раслојавају се у пет лексичко-семантичких група:

1. ЛСГ именица са хиперсемом ’национална и верска припадност’,
2. ЛСГ именица са хиперсемом ’професија’,
3. ЛСГ именица са хиперсемом ’социјални статус’,
4. ЛСГ именица са хиперсемом ’социјална улога’,
5. ЛСГ именица са хиперсемом ’родбински односи’.

Гендерно и старосно обележје третирамо као примарно биолошка својства, па је номинација према овим дистинктивним критеријумима обрађена у оквиру ЛСП *телесне карактеристике човека*. Национална и верска припадност, као чисто социјалне ознаке, доминантно детерминишу човека. У централне елементе номинације спада семантички знак који подржава категорију професије као важно социјално обележје личности. Са њом је у блиској вези, и у великој мери од ње зависи, социјални статус (друштвени, материјални, брачни статус, степен образовања, титуле, дужности), који опредељује место човека у хијерархији друштвеног система. Социјални статус унеколико одређује друштвене улоге које појединац остварује у социјалним групама којима припада. Друштвена улога представља модел понашања који се очекује од појединца на одређеном положају или у одређеној ситуацији. Конкретне социјалне улоге човек остварује у интерперсоналним односима, неке се стичу узрастом, а неке се обављају у специјалним ситуацијама. Негативни облици понашања уносе асоцијалне елементе у односе које индивидуа развија са осталим члановима групе или дискредитују позицију на којој се особа налази, тако да појединци у одређеним околностима реализују и асоцијалне улоге, али је у нашем корпусу квантитативно далеко мање номинација овога типа. У вишеструким улогама човек се појављује унутар уже и шире породице. Родбинске везе усложњавају релације међу члановима фамилије, па именовања по том основу ординирају у границама поља али периферно. Интерпретација личности у контексту родбинских односа обогаћује концепт човека у српском призренском говору и самим тим доприноси верној и раскошнијој представи Призренца на дијалекатској слици света.

I. ЛСГ именица са хиперсемом ’национална и верска припадност’

Човек себе потврђује као члана одређеног етноса, а друге људе идентификује по једном од основних знакова језичке спознаје – обележју етничности. Категорија етничности у руској когнитивној лингвистици схваћена је као језичка универзалија посредством које човек одређује своју националну припадност и помоћу које препознаје етничку припадност других људи (Сироткина 2012: Автореф.). Стандардни класификатори који помажу етничкој идентификацији јесу језик, менталитет, морално и духовно наслеђе, познавање етногенезе и етнокултурног развоја представника народа, карактеристике његове материјалне и духовне културе (Григорьева 2013: 151). Националност, као универзална категорија, подразумева опис концепта *етнос*, а основно средство вербализације категорије етничности и репрезентације концепта јесу називи народа – етноними. На одређеној територији историјски се формира систем етонима, који одражава представу о етничности тог или другог територијално-језичког колектива. Категорији националне припадности придружујемо и категорију верске припадности, која је, такође, испуњена карактеристичним спољашњим, језичким ознакама, којима се именују припадници одређених религија, односно верских заједница. Здруживање концепата етноса и религије у домену социјалне карактеризације човека преко номинације по датим параметрима условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена. „Призрен је неколико векова у континуитету мултинационална и мултилингвална средина“ (Реметић 1996: 17). До доласка Турака већину становништва сачињавали су Срби, а у њему су живели и Дубровчани, Которани, Млечани и Саси. Католика је било мало, доминирала је православна вероисповест. Турци су се у Призрен почели насељавати средином XV века и до почетка XX века чине значајан етнички слој. Трећу демографску компоненту представљају Албанци, који Призрен и околину интензивно насељавају у XVII веку, што доводи и до активније исламизације хришћанског становништва. Крајем XVIII века из Јањине се досељавају Цинцари (Арумуни) и они чине најмлађу етничку групацију призренске средине (Реметић 1996: 19). Национална и верска хетерогеност на призренском ареалу представљена је на локалној слици света адекватним номинацијама становника Призрена по националном и религијском обележју.

Фрагмент етничности саставни је део језичке слике света носилаца дијалекта и заснива се на дихотомији свој / туђ (свой – чужой) (Сироткина 2012: Автореф.). Основни начини његове репрезентације су концептуализација, стереотипизација и вербалне асоцијације. Категорија етничности складиштена је у стереотипним представама које призренски Срби имају о себи и о народима са којима су у блиском контакту. Индикатори етнокултурних сте-

реотипа могу бити језик, типичне црте карактера, манири понашања, стил одевања, вероисповест, тако да емоционални ставови говорника еволуирају у различитим правцима у зависности од наведених фактора и манифестују се путем вербалних асоцијација на етноними као речи стимулусе. Етнички ставови или социјални стереотипи (енгл. social stereotspes) најчешће су негативни, што се у дијалекатској лексици најефектније репрезентује експресивима. Социолингвисти ову појаву осветљавају са антрополошког, социолошког и психолошког становништва и објашњавају је интердисциплинарним приступом преко антропологије културног неразумевања, социологије идеолошког оправдања разлика и психологије одржања поштовања кроз диференцијацију према некој другој групи (Микетић, Ратковић Стевовић 2013: 109). Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултуролошких стереотипа представила је Р. Драгићевић у истоименом раду (Драгићевић 2010), са етницима као стимулусима вербалних асоцијација код говорника истог језика, али на нивоу различитих ареала. Њен рад инспирисао је сагледавање етнонима у мрежи вербалних асоцијација (Даути 2012) и истраживање реакција испитаника из Косовске Митровице на етноними као речи стимулусе (Микетић, Ратковић Стевовић 2013). Концепт *е̄тнос*, који је нераскидиво повезан са концептуалном облашћу *вера*, пратимо преко категоризације етничке семантике, на начин који то чини руска ауторка Т. Сироткина, која етноними разматра у оквирима когнитивно-дискурзивне парадигме, у чијој се основи налазе когнитивна семантика и теорија дискурса. Она истражује начине вербализације категорије етничности и њено представљање на локалној слици света (Сироткина 2008), проучава регионални етнонимикон са аспекта теорије семантичког поља (Сироткина 2009) и на дијалекатском језичком материјалу из Пермског краја прати језичку репрезентацију категорије етничности у руској лингвокултури (Сироткина 2012). Још два рада из модерне руске дијалекатске лексикологије послужили су нам као методолошка смерница у анализи лексике овога типа, а тичу се етнонима *Русские* и *Латыши* у лексичком систему псковских говора (Григорьева 2013, 2014).

Етничка семантика у руским текстовима когнитивистичке оријентације представљена је у виду „семантической сети“, преко које се могу репрезентовати значења различитих нивоа апстракције. Социјалну категорију националне и верске припадности и њен семантички потенцијал размотрићемо на плану лексичко-семантичке групе, где се у функцији инваријанте јавља системно-категоријална компонента ’представник одређеног народа и вере’. Лексеме окупљене око овако формулисане хиперсеме имају номинативну вредност, а у зависности од доминантног семантичког знака ’народ’, односно ’вера’ формирају две лексичко-семантичке подгрупе, које су устројене

на прототипичној категоријалној опозицији Србин / странац, православац / иноверац[245]:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’припадник одређеног народа’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’припадник одређене вере’.

I. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’припадник одређеног народа’

I. 1. Етнички састав града Призрена као ванјезички фактор рефлектује се на свим нивоима језичке структуре, али се најдиректније и најексплицитније манифестује у лексикону градског призренског говора кроз номинацију припадника одређеног етникума, градећи својеврсну лексичку структуру – тзв. етнонимикон. Именовање према семантичкој ознаци ’народност’, којој у испитиваном идиому одговара лексикализовани хипероним *наро̏днос* (*Вра́г ӣ̄ти наро̏днос цр̏ни изе̏ја*), чини централну окосницу социјалне категоризације и карактеризације човека. У широком спектру социјалних ознака национална припадност је једна од примарних детерминација човека, која га на конкретној територији детерминише као држављанина те земље или као странца. На тој основи гради се дивергенција Србин / странац, која се на језичком плану огледа у системским односима међу лексемама, пре свега антонимским на релацији ’припадник српске националности’ / ’припадник друге нације’. Овако организоване, лексеме функционишу у оквиру микрогрупа, које се даље раслојавају на основу гендерног семантичког знака[246]. Микроредове граде углавном експресивни синоними.

I. 1. 1. ЛСМГ ’припадник српске националности’

I. 1. 1. Номинативну вредност са варијантом ’српска народност’ имају лексичке јединице распоређене у две скупине лексема, посматране из позиције самоименовања Срба и именовања којима су Срби маркирани од стране Турака. И домаће и турске номинације распоређене су у синонимске редове са опозицијом према семи пола.

I. 1. 1. 1. а. Припадник српске националности је *Ср̏бин, Рисја̏нин, Крис̄тија̏н*. Го̏л’ем Ср̏бин би̏ја ӣ̄тај Ми̏лан ӣо̄ӣ-Јова̏нов.*

Ми̏ смо Рисја̏ни, не̏смо Арнау̏ӣ̄ти.

Крис̄тија̏н (Србин) (Реметић 1996: 351).

[245] На нижим нивоима полисемантичке организације етноантропоними остварују атрибутивну функционалну вредност, која је анализирана у пољу психолошке карактеризације човека.

[246] Именовање са диференцијалним обележјем ’узраст’ и збирне форме нисмо уврстили у корпус за лексичко-семантички опис како бисмо избегли дадатно усложњавање хијерархије лексичко-семантичког система.

Доминанта реда је лексема неутралне номинације *Србин.* У однос релативне синонимије са њом секундарном семантиком ступају лексеме *Рисјанин* и *Христијан. Рисјанин* примарно означава припадника хришћанске вере, па се према религијској компоненти именовање преноси на припадника народа православне хришћанске оријентације – Србина. Исти семантички принцип важи и за фонетско-морфолошку варијанту *Христијан.*

I. 1. 1. б. За именовање женске особе српске националности користи се синонимски пар *Србинка* и *Рисјанка*.

Неје л'и тај Србинка отишла за туџ'ина?

Арнаути уграбил'е јену Рисјанку у Л'убиђду.

Номинације женског рода добијене су процесом морфолошке трансформације облика за мушки род, додавањем наставка *-ка* као гендерног обележја. Етноним *Србинка* је другостепени дериват, са изведеном формом *Србин* у основи. Творбени формант као ознака пола у случају именице *Рисјанка* додаје се окрњеној творбеној основи. На семантичком нивоу ове лексеме кореспондирају са именицама мушког рода из своје подгрупе, са којима успостављају однос антонимије према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

I. 1. 1. 2. а. Називи турског порекла за Србина су *Џ'аур*, *Каурин, Рум мил'ети* и *христијан мил'ети*.

За њи ми несмо л'уди, ми смо Џ'аури.

Турцизми *Џ'аур* и *Каурин,* који у основном значењу референцирају на неверника, тј. немуслимана, у хришћанској средини развијају етничко значење пејоративне конотације. С. Петровић ове лексеме тумачи као варијанте позајмљене из различите турске базе (тур. дијал. *caur,* нар. *gâvur*) (Петровић 2012: 125). Уз одредницу *Џ'аур*, Чемерикић напомиње да реч користе муслимани као погрдни назив за Србе. У службеним списима и исправама Турци су Србе називали *Рум мил'ети* (тур. *Rum* „Грк" и *milet* „народ") и *христијан мил'ети,* јер до 1908. године Турско царство није званично признавало српску националност. Србе су идентификовали према вероисповести и етнички изједначавали са Грцима, јер су припадали под цариградску грчку патријаршију. Верска компонента као доминанта у семантичкој репрезентацији формалних турских назива за Србе истовремено је у служби етничког семантичког идентификатора.

I. 1. 1. 2. б. Женски корелати мушким експресивима су *Џ'аурка* и *Каурка*.

Иако нису евидентирани у Чемерикићевом лексикону, ови етноними свакако чине саставни део призренског етнонимикона (Р. Младеновић). Деривациони процес којим су добијене ове лексеме заснива се на општем семантичко-творбеном моделу који важи за етниме женског рода.

I. 1. 2. ЛСМГ ’припадник друге нације’

I. 1. 2. Лексички систем етнонима српског призренског говора структуриран је на дихотомном принципу Срби / несрби, који одражава функционисање етничких именовања у дијалекатском дискурсу. Лексичко-семантичка подгрупа са интегрално-диференцијалном семом ’туђин’ обухвата имена етника који су, поред српског живља, чинили демографску слику ондашњег Призрена. Етноними овог типа имају, осим номинативне, висок степен експресивне вредности, с обзиром на то да изражавају однос аутохтоног становништва према туђем народу који је насељавао њихов град. Општи називи за припадника досељеног етникума су *ћу̀ц’ин*, *јабанџ’и̏ја* (тур. дијал. *yabancі*, поред *yabancı* „странац“)[247] и *ћашаћорћл’и̏ја,* у којима је садржана опозитна компонента ’туђ, стран’. Именица *ћашаћорћл’ија* спецификује значење „туђинац“, с обзиром на то да се њоме означава особа која није поданик или грађанин земље у којој живи. Семантички садржај деривата иницран је мотивном речи *ћашаћорћ* (тур. дијал. *paşaport*), а домаћом творбом добијен је назив за страног поданика који је у Призрен дошао помоћу пасоша. Лексема *ћашаћорћл’ија* диференцира значење у односу на лексичке јединице *ћу̀ц’ин* и *јабанџ’ија*, којима се обележава припадник националних мањина које су вековима егзистирале на територији града Призрена и његове околине.

Ко̀ј је ва̀ј ћу̀ц’ин?

До̀ша јѐн но̀в уч’и̏ћел јабанџ’и̏ја. – Од јабанџ’и̏је ћо̀ нѐ ми је сћра̀м зе од на̀ше л’у̀ди.

Ужа семантичка спецификација иде у правцу конкретизовања етничке припадности, па се на тој значењској основи издваја неколико микрогрупа.

I. 1. 2. 1. Припадник народа турско-татарског порекла, који је чинио основно становништво турске државе, номинује се етницима *Ту̀рч’ин*, *Ту̀рч’е* и *Турч’ежи̏ја*.[248]

Оруч’и̏на, боруч’и̏на, на Турч’и̏на бол’ешћи̏на, на мѐне здра̀вл’е. – Уда̀ла се за Турч’и̏на, за Турч’и̏на, за еч’и̏ма. – Тој ћрѝ Турчи̏на (Реметић 1996: 495).

Да̀до Турч’ѐћу за десѐћак.

Бо̀же, ослобо̀ди не о̀вој вра̀шке Турч’ежи̏је, зе до̀ц’е ду̀ша у но̀с, не мо̀жеф ви̏ше да се ћрѝиф.

Од турског етнонима *Türk* настао је домаћи облик *Турч’ин*, творен етничким наставком *-ин*, који П. Скок назива индивидуалним суфиксом

[247] „Odnos Turaka prema strancima, onima koji ne pripadaju zajednici/grupi, prilično je ambivalentan. Sam naziv *yabancı* stranca označava kao nekoga izvana („divljaka“) pokazujući tako percipiranje izvanjskog kao ’divljeg’, opasnog i nepoznatog“ (Bakšić 2012: 24).

[248] Облици за женски род код Чемерикића нису регистровани.

(Skok III: 525). Творбеним формантом -*е* гради се експресивна варијанта *Турч'е*. Висок степен пејоративности исказује се обликом *Турч'ежија*, који Скок објашњава комбинацијом основе добијене од турског *türkçe* „турски језик“ и нејасног наставка -*жија* (Skok III: 526).[249] Међутим, савремена истраживања показују другачије морфолошко структурирање овог облика. Проф. Р. Младеновић одбацује -*жија* као засебни суфикс, сматрајући да се ради о фонетској варијанти турског -*џ'ија*, која је у конкретној форми (*Турч'е* + *џ'ија*) последица даљинске дисимилације.[250] Основни спољашњи елемент етничке идентификације у овом случају је национални језик, што се лингвистички одразило на морфолошку структуру деривата, а самим тим и на његов семантички садржај. Комбинација наизглед неутралне творбене основе и примарно неутралног творбеног форманта даје конотативно нијансирани лексички резултат, у којем се експресивна компонента испољава и преко фонетске модулације.

I. 1. 2. 2. Диференцијална семантичка компонента ове микрогрупе је 'албанска националност', а семантичко раслојавање унутар групе заснива се на родној припадности.

I. 1. 2. 2. а. За особу мушког пола албанског порекла користе се именичке лексичке јединице *Арнау̏тин, Ши̏тар*, Белока̏пац, Лати̏нин*, *Фа̏нда*, *До̏д / До̏да, Де̏д / Де̏да*.

Ту̏јке по нас бе̏ше је̏н Арнау̏тин (Реметић 1996: 483). – *Арнау̏ти се диза̏л'е на би̏лиће* (Реметић 1996: 366). – *Оздо̀л'е доџ'о̀ше Арнау̏ти* (Реметић 1996: 385).

Утепа̏л'е га Шипта̏ри (Реметић 1996: 507). – *А пе̏т Шипта̏ра не до̀шл'е* (Реметић 1996: 508).

Све̏ са̀м Белока̏пац по ч'аршиј̏у. – Поп-Ц'у̏ру уби̏ше Белока̏пци.

Уби̏ја га је̏н Лати̏нин. – А: Де̏ си купи̏ја бари̏ну? Б: Од је̏нога Латини̏на на Папа-ч'аршиј̏у.

Дода остаде дужан за опанце (из тефтера).

Де̏д Деду̏л'и. – Де̏да кујунџ'и̏ја.

Доминанта синонимског реда је неутрална номинација *Арнаутин* за припадника индоевропског народа који живи на југозападном делу Балкана. Овај назив настао је од турске варијанте *Arnaut* грчког етника *Ἀρβανίτης* (за становника Арбанума, како се градско насеље Круја по којем су Арбанаси добили име звало у средњем веку), која се проширила у источне крајеве српског језичког простора, где је према *Србин* формиран облик на -*ин* (Skok I: 55). Са

[249] Експресиви негативне конотације *Турчежија* и *Турчежин*а карактеристични су за косовско-метохијски ареал (Skok III: 526; Елезовић II: 351).

[250] Ову појаву проф. Младеновић објашњава чисто фонетским разлозима, а њену природу образлаже даљинском дисимилацијом експлозивне компоненте из африкате *џ'* под утицајем експлозивног *т* и експлозивне компоненте у *ч'*.

функционалног аспекта мање је фреквентни други неутрални назив – *Шиптар*. Његову ретку употребу у српском говору Призрена документује изостанак из Чемерикићевог речника, као и спорадична појава у монографији С. Реметића (само два примера). Етник *Шиптар* преузет је из албанског језика (алб. *Shqipëtar*), јер сами Албанци користе ово име за обележавање своје етничности. Етноним *Белокапац* мотивисан је ванјезичким обележјем, белом капом као елементом традиционалне културе одевања албанских мушкараца. Део ношње Албанаца, кече, односно бела капа, карактеристичан је знак препознавања етникума према којем се идентификују његови мушки чланови, па се појмовно повезивање манифестује на лингвистичком плану стварањем етничког имена на основу специфичног националног спољашњег обележја. Логичком везом између појма чији се назив преноси и онога на кога се преноси и процесом комбиноване творбе настало је именовање за припадника албанске народности. Називи *Фанда*, *Латинин, Дод* и *Дед* поред етничке укључију и религијску компоненту, означавајући Албанца католичке вере. Лексему *Фанда* Чемерикић није уврстио међу етниониме[251], али је према сведочењу Р. Младеновића она у Призрену веома фреквентна за обележавање Албанца католичке вероисповести. Сам назив преузет је из албанског језика, где означава име једног од албанских католичких племена.

I. 1. 2. 2. б. За именовање Албанке у употреби су лексеме *Арнаутка* и *Латинка*.

Арнаутка и Рисјанка (Реметић 1996: 403). – *Ништо неје дала тејзи Арнаутке* (Реметић 1996: 460). – *Арнаутке несу бил'е* (Реметић 1996: 380).

Такво платно ткајеф само Латинке.

Од творбених основа *Арнаут-* и *Латин-*, које су у српски призренски говор дошле преко турског језика као готове форме за етнике мушког рода, формантом *-ка* граде се номинације за припаднице албанског народа.

I. 1. 2. 3. Посебну микрогрупу представљају називи за припаднике народа пореклом из Индије, који су у Европу дошли преко Балкана, где су најбројније заступљени. Припадници ромске националности чинили су саставни део становништва града Призрена. Етници са диференцијалном семантичком компонентом 'ромска националност' деле се у два микрореда према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

I. 1. 2. 3. а. Мушка особа ромске популације номинује се лексемама *Циганин*, *Габел', Габел'ч'ина, Габел'штија* и *Манга*.

Узни јенога Циганина да ти пренесе. – Ако смо Циганни, Габел'и несмо.

[251] *Фанда* се појављује у Чемерикићевој збирци као реч унета из писаних извора, као име жупе у северној Албанији, која представља посебан „бајрак" у саставу Миридите, и као територијални назив за становника истоимене области. Помиње се и као албанско презиме. У народном говору *Фанда* се појављује као надимак уз српска имена (*Никол'е Фанде баштеџ'ије продадо грозје*) (Чемерикић).

Цр̏н ка Га̏бел'. – Сва̏кому Габе̏л'у ду̏ша и све̏т му је да укра̏де.

Та̏ј Габел'ч'и̏на, це̏ја мо̏мак се уч'ини̏ја, па и о̀н про̀си.

Оно̀му Габел'шти̏је ма̀ло му бе̏ше јѐн ма̀нгър што му да̀до, те̏ке тражѐше шеспа̀рч'е. – Та̀ј Габел'шти̏ја, си̏н му, да не узе̏ја о̀браз под но̀ге зар би ч'ини̏ја та̀кве маскаральце.

Ч'у̏ти бре̏, Ма̀нго, ч'у̏ти, ве̏ро кисе̏ла!

Синхронијски лик *Циганин* настао је од стасл. *ацинганинь,* дисимилаторским испадањем првог *н* – *ациганинь,* а потом аферезом, са наставком *-ин* аналогијом према *Србин* (Skok I: 261). Пејоративно су конотирани називи *Габел'* и *Манга*, чији семантички садржај носи семантичке елементе негативне субјективне оцене и високог степена експресивности. Албанизмом *Габел'* (алб. *gabel*) именује се Циганин чергар маргинализован од стране циганске заједнице, тако да ословљавање овим етничким именом призренски Цигани доживљавају као увреду. Експресивна вредност лексеме појачава се пејоративним суфиксима *-ч'ина* и *-шти̏ја* у морфолошким формама *Габел'ч'ина* и *Габел'шти̏ја,* којима се експлицира пејоративност мотивне речи. Из албанског језика преузет је експресив *Манга* (алб. *manga, fjalë fyese për rom*), изразито погрдни назив за Циганина. Семантички утицај суседног језика евидентан је на конотативном нивоу семантичког садржаја који је у потпуности преузет.[252]

I. 1. 2. 3. б. Референт женског пола именује се лексичким јединицама *Цига̀нка, Га̀фка, Циганч'ети̏на, Габе̏лка*, *Габел'ч'и̏на, Габел'шти̏ја*.

Ту̏ј ста̀ру кошу̏л'у да̀до јене̏јзи Цига̀нке за јѐно ко̀ш'е. – Што̀ се не ул'у̏диш, мо̀ри деву̀јко, те̏ке се̏диш та̀ко ка нико̀ја Цига̀нка?

Изгоре̏ло гу слу̏нце, по̏црне̏ла, Га̀фка се уч'ини̏ла.

Напу̏ди ту̏ј Габе̏л'ку на со̀как. – Једне̏јзи Габе̏л'ке да̀до ста̀ру кошу̏л'у, те у̏зо вој ко̀ш'е.

Ка сва̀ка Циганч'ети̏на, оа̀л да гу је да ди̏гне ни̏што. – Напу̏ди ту̏ј Циганч'ети̏ну на со̀как.

Да̀дните те̏јзи Габел'ч'и̏не кома̀ч'е л'е̏ба па нека и̏де. – Де̏ бре̏, Габел'ч'и̏но габе̏л'ска, ми̏кни ми се од гла̀ве и о̀стај ме јему̏т ра̀ат.

Габел'шти̏ја, напу̏диш гу од вра̀та, о̀на е̏те ти гу на капи̏ц'ик.

Моционим наставком *-ка* од основе *Циган-* гради се облик за женски род *Циганка*, док се етноним *Габел'ка* изводи од готове именичке форме мушког рода. Примарно значење лексеме *гафка* је „тамнопута женска особа“, па се атрибутивна компонента која маркира особу по боји тена трансформише у семантичко обележје етничности, реализујући секундарни садржај који

[252] Лексема *манга* постоји и у македонском језику са значењима „1. груб, дрзок, безобзирен, бесрамен човек. 2. погрден назив за Циганен, односно Ром“ (ДРМЈ). Секундарни садржај семантички одговара пејоративној значењској реализацији речи *manga* у албанском језику.

се приписује као национална ознака припадници ромске националности. Веза између примарног и секундарног значења мотивисана је бојом коже Ромкиња. Етноними *Циганка* и *Гафка* у односу на остале конституенте реда имају најнижи степен експресивности, који се у зависности од семантичког контекста неутрализује. Стога лексема *Циганка* представља дијалекатску доминанту синонимског реда. У односу релативне синонимије према њој стоје експресиви *Циганч'ешина, Габел'ка*, *Габел'ч'ина, Габел'штија*, који су пејоративно конотирани и ван контекста. Негативну конотацију *Габел'ка* имплицира у самом семантичком садржају, док је у примерима *Циганч'ешина, Габел'ч'ина* и *Габел'штија* пејоративност стилски маркирана пејоративним суфиксима *-ч'ешина, -ч'ина* и *-штија*. Овим блискозначницама подударају се критеријска обележја денотата (женска особа ромске националности) и имају идентични конотативни сегмент семантичке структуре.

I. 1. 2. 4. Најмлађи етнички слој у Призрену чинили су Цинцари, романски народ који је живео на Балкану.

I. 1. 2. 4. а. За именовање припадника етничке скупине Аромуна у српском призренском говору користио се назив *Гога** и погрдан израз *кисе̏ла мр̏ва.*

Њо̏јне бра̏ч'а би̏л'е Го̏ге (Реметић 1996: 495). – *И ве̏ма Гога̏ма дава̏л'е* (Реметић 1996: 496)

А̏јде, мо̏ре ш̄и̏, кисе̏ла мр̏во. – Ш̄то̏ ч'е ш̄а̏ј кисе̏ла мр̏ва меџ'у ва̏с?

Етнички назив *Цинцар* Чемерикић није регистровао, а о његовој спорадичној употреби на Косову и Метохији сведочи Елезовић у истоименој одредници – „ретко значи народност куцовлашку“ (Елезовић II: 422). Код Елезовића налазимо друго име за Цинцара – *Гога*, који се по његовим подацима као етничко име помиње у XVIII веку (Елезовић II: 101), а у Призрену га са неутралном номинативном вредношћу бележи С. Реметић. Скок не даје поуздану етимологију ове речи, али не искључује њено балканско порекло и као могућност наводи албанску ономатопеју (према алб. *Gège*) (Skok I: 585). Уобичајеност и фреквентност употребе синтагматског споја *кисела мрва* у функцији етничког именовања омогућавају му статус лексичке јединице у лексичком систему говора призренских Срба и према немаркираном члану *Гога* стоји у односу квазисинонимије. Колокати су семантички усаглашени и трансформацијом полазних значења у синтагматском лексичком односу реализују метафоричко значење. Лексема *мрва* изван колокације означава парче меса, а придев обезбеђује лексичку спојивост, потенцирајући особину управне речи (кисела мрва → неупотребљиво парче меса → безвредан човек → погрдни назив за Цинцара).

I. 1. 2. 4. а. Назив за Цинцарку је *Гоге̏шка**.

О[д] ш̄е̏јзи Гоге̏шке узе̏ла (Реметић 1996: 494).

Могуће је да се домаћи облик на *-ка* ослања на албански фемининум *gogeshë* (Skok I: 585).

I. 1. 2. 5. Јевреја у Призрену није било, али су као трговци вероватно посећивали град. Срби Призренци називали су их углавном турским именима пејоративне конотације.

I. 1. 2. 5. а. Припадник јеврејске националности означава се неутралном номинацијом *Јеврејин** (Реметић 1996: 574) и експресивним синонимима *Јаудија, Ч'ифут* и *Ч'ифутин** (Реметић 1996: 608).

У Призрен нема Јаудије.

Код Ч'ифута узе на зајам.

У Чемерикићевој збирци евидентирани су само афективни називи за Јевреја. *Јаудија* (тур. *Yahudi*) и *Ч'ифут* (тур. *Çıfit, Çıfut*) воде порекло од арапског *Jahud.* Етник је настао по имену Јаковљевог сина Јуде, које је у наречјима дало варијанту *Ĝehud*, од које се развио турски лик *Çıfit, Çıfut* (Skok I: 322). *Ч'ифут* и *Ч'ифутин* су творбени дублети, други са сингуларним проширењем *-ин* према етнонимима типа *Србин, Турчин*.

I. 1. 2. 5. б. Јеврејке се номинују синонимским паром *Јаудика* и *Ч'ифутка.*

Виде л'и онуј Јаудику?

А све бул'е и Ч'ифутке и ове ануме бога мол'е српско да неје.

Именовања са дистинктивним знаком 'женска особа' добијена су творбеним формантом *-ка* и семантички корелирају са облицима за мушки род.

I. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'

I. 2. Демографска слика града Призрена у првој половини XX века у етничком и верском погледу била је шаролика. Национални и верски састав становништва одређен је бројним историјским, територијалним и социјалним факторима, али сучељавање различитих народа и култура одразило се на начин живота, међуљудске односе, традицију, културу и језик Срба Призренаца. Религија је у нераскидивој вези са идеологијом, политичком и друштвеном структуром, правним и моралним нормама, културом конкретног социјума, тако да у мултиетничкој и мултирелигиозној заједници верска припадност постаје једно од доминантних социјалних обележја човека, неодвојива од његовог националног идентитета. Верска идентификација остварује се по моделу „субјекат (индивидуа) – припадност – група", особа се интегрише у социјалну групу и поистовећује се са референтним колективом према верском опредељењу. Изванјезичка стварност се на лексичком нивоу манифестује јединицама које прате појмовну сферу именовања човека по религиозном знаку, а она почива на дихотомној релацији 'свој / туђ'. Ин-

тегрални појам, надређена семантичка компонента која обједињује чланове подгрупе јесте хиперсема ’верска припадност’, којој у дијалекту одговара лексикализација у функцији хиперонима *ве̏ра*.

Бегендиса̏ја сьм ва̏шу ве̏ру. – Што̏ си ве̏ру размени̏ла?

Лексичко-семантичка организација лексема са хиперсемом ’верска припадност’ базирана је на бинарној опозицији ’православац’ / ’иноверац’, што је условило системски однос међу лексемама, распоређеним у две микрогрупе.

I. 2. 1. ЛСМГ ’православац’

I. 2. 1. Из перспективе призренских Срба опозитни елемент ’свој’ односи се на хиришћане православце. Припадник православне конфесије је *рисја̏нин*, женска особа *рисја̏нка*.[253] Лик *христија̏н* потпуно је десемантизовао полазни семантички садржај, с обзиром на то да се у изворима појављује као етноним, али не и као ознака верског идентитета.

Сва̏ки рисја̏нин и̏ма свето̏га.

А̏јде, мо̏ре, рисја̏нко, ди̏зај се, неде̏л’а је, пра̏зник је, ва̏л’а да се и̏де у цр̏кву.

I. 2. 2. ЛСМГ ’иноверац’

I. 2. 2. У опозитну зону улазе номинације са семантичким идентификатором ’иноверац’, тј. ’особа друге вере’.

I. 2. 2. 1. У поимању Срба Призренаца католичка конфесија доживљава се као туђа вера, што је у језичком сазнању резултирало опозитним паром *рисја̏нин / като̏л’ик*.

I. 2. 2. 1. а. За верника Римокатоличке цркве постоје два назива – *като̏л’ик / ка̏талик** и *лати̏нин*.

И̏мам до ме̏не католи̏ка (Реметић 1996: 482). – *Католи̏ци има̏ло* (Реметић 1996: 454).

Уда̏ла се за је̏нога офици̏ра латини̏на.

Припадници римокатоличке верске заједнице у Призрену означавали су се синонимским лексичким јединицама *католи̏к* и *латинин,* при чему прва има општије значење. Паралелно са општеприхваћеним црквенолатинским називом у употреби је и турско именовање *латинин.* П. Скок тврди да је *латин* балкански турцизам којим су Турци примарно обележавали особу римског закона, оносно католика и да је проширење *латинин* каракте-

[253] Особа која је прешла у православну веру квалификује се придевом *по̏крстен* (*Јовану Маце за по̏крстену жену 25 гроша* (из тефтера)), што остаје изван оквира предложене лексичко-семантичке групе, али категоријално јединица припада пољу социјалне карактеризације човека.

ристично за источне говоре (Skok II: 257). Према наводима Д. Чемерикића називом *лаштинин* првобитно се означавао Албанац католик, а касније (након Уједињења 1918. године) значење се проширило и на католике Хрвате и Словенце који су као официри службовали у Призрену.

I. 2. 2. 1. б. Женска особа католичке вероисповести номинује се лексичким јединицама *каштал'ика** и *лаштинка*.

Донеја дома никоју лаштинку.

Облик *каштал'ика* изведен је од фонетске варијанте *каштал'ик*, коју бележи С. Реметић с напоменом да је лик са супституисаним вокалом ређа појава (Реметић 1996: 386). Форма женског рода *лаштинка* семантички одговара специфичној реализацији мушке номинације, тако да религиозну компоненту значења прати етничка семантичка ознака.

I. 2. 2. 2. а. Припадник муслиманске вере је *мусл'ман**. Основном називу придружују се именовања особа које су прешле у ислам *поштур*, *поштурко* и *дїнме* и са доминантом стоје у синонимској релацији.

Мусл'ман доша. – Некој мусл'ман (Реметић 1996: 351).

Знаја ли си некад поштура Сул'-капетана?

Што че биднем – поштурко.

Тај сел'аньчки тасил'дар је дїнме.

Релативни синоним *мусл'иман* и *поштур, поштурко, дїнме* имају заједничку хиперсему и сему вишег ранга 'ислам'. Њихови семантички садржаји разликују се по једној семи, тј. лексеме *поштур, поштурко, дїнме* имају сему више којом се прецизира да су се особе друге вере приклониле мухамеданству. Творбени дублети *поштур* и *поштурко* имплицирају компоненту којом се потенцијално указује да је реч о хришћанину који је прешао у ислам. Добијени су префиксацијом, од краће основе *тур-*, која чини лексичко језгро деривата са нултим наставком у првом случају и суфиксом *-ко* у другом. У конотативном садржају присутна је експресивна компонента којом је изражен негативан однос према лицу које је променило веру. Она је доминантнија у морфолошкој варијанти *поштурко*, где се творбеним формантом наглашава потенцијална пејоративност творбене основе. Турска дијалекатска лексема *dünme* са значењем „преобраћеник из једне вере у другу" у Призрену има дистинктивну компоненту, којом именица *дїнме* диференцира значење у односу на остале чланове лексичке скупине. У призренском идиому служи за означавање исламизираног Јеврејина.

I. 2. 2. 2. б. Лексичке ознаке са разликовним гендерним значењским елементом су семантички и творбени синоними *поштуркиња* и *поштурешка*.

Јена поштуркиња побегла о[ш] дома и дошла у метропол'ију. – А: Што је вој дьньс с каракол'и? Б: Тражиф туј поштуркињу што побегла от куч'е у рисјанску маалу.

Тај поштурешка дошла.

У синонимском пару *по̄тӯркиња* и *по̄тӯрешка*, први члан наизглед има неутралну номинативну вредност. Међутим, имплицитно је присутна сема субјективне оцене, која се заснива на колективном ставу према онима који се одричу своје вере. Виши степен експресије доноси истокоренски синоним *по̄тӯрешка*, деривиран нископродуктивним пејоративним суфиксом -*ешка* у домену етничке и верске номинације.

I. 2. 3. Особа која по убеђењима није религиозна, која не признаје постојање бога именује се релативним синонимима *а̀нтӣкрис*, *ка̏урин* и *ч'а̀фир*.

А̀нтӣкрис му досадѝја да би л'и му досадѝја (клетва).

Мѐне ли наша да у̏чи тӣа̀ј ч'а̀фир.

Из грчког језика је усвојен црквени термин *антӣкрис* (грч. *antichristos*), који у хришћанској терминологији значи противник Христа и хришћанства, и то је значење опстало као примарно и у народном говору. Турцизми *каурин* и *ч'афир* су етимолошком сродству (ар. *kāfir)* и у примарном језику се семантички укрштају. Општије значење има лексема *ч'афир* „неверник", док *каурин* примарно референцира на немуслимана. У језику реципијенту обе лексичке јединице су пејоративно маркиране.

Дијалекатски материјал показује да се у говору призренских Срба лексеме којима се идентификује особа по националном и верском обележју налазе у одређеним системским односима, заснованим на принципима семантичко-деривационих веза, као и на односима припадности и супротности, што утиче на структуру лексичко-семантичке групе. Антоними се у етничкој лексици ретко срећу, они су представљени јединичним антонимима дихотомне поделе појмова 'Србин / туђин', који су условљени логичним супротстављањем, које је и у језику испољено. Лексеме *Србин / тӯѓ'ин* образују етнонимски пар семантичким знаком којим се идентификује особа српске националности супротстављена лицу друге националности (*Турч'ин, Арнаӯтин, Ла̄тинин, Циганин, Гога*). Представљени лексички фрагмент обогаћен је номинационим експресивима (*Турч'е, Турч'ежија, Белока̄пац, Габел', Габел'тӣија, Габел'ч'и̏на, Габел'ка*, *Манга, Ч'ифӯтка*), који активно ступају у парадигматске синонимске односе са доминантама скупова којима припадају. Пејоративно су конотирани називи за Србина *Ц'аур* и *Каурин* од стране Турака, где важи обрнут принцип номинације по систему 'свој / туђ'. Начело дихотомије спроведено је и у категорији именовања по верској припадности, где у опозицији према *рисјанин* стоје *ка̄тол'ик, ла̄тинин, мусл'иман, по̄тур*, градећи антонимску парадигму. Језичке репрезентације које улазе у састав дате социјалне категорије распоређене су на бинарној равни 'православац' / 'иноверац', а у оквиру најужих лексичких скупина, микроредова, успостављају синонимске релације.

Са творбено-семантичког становишта у језичкој реализацији мушких етника најпродуктивнији је наставак *-ин*, који учествује у творењу неутралних (*Србин, Рисјанин, Турч'ин, Арнаутин, Латинин, Циганин, Јеврејин*), ређе експресивних номинација (*Каурин*, *Ч'ифутин*). Његов корелат у женској групи именовања је суфикс *-ка* (*Србинка, Рисјанка, Арнаутка, Латинка, Циганка, Јаудика, Ч'ифутка, Каурка)*. Фреквентан је и као лексичко-семантичка ознака верског идентитета (*рисјанка*, *катал'ика*, *латинка*). Експресивном слоју припадају јединице које у семантичком садржају иманентно садрже пејоративну компоненту (*Ц'аур, Габел', Габел'штија, Манга*, *Ч'ифут, потур*, *дїнме, антикрис*, *ч'афир*) или је она испољена у комбинацији неутралне или пејоративне творбене основе и пејоративног творбеног форманта (*Циганч'етина, Габел'штија Габел'ч'ина, Габел'штија, потурешка*), односно пејоративне основе и примарно неутралног наставка (*Турч'е, Турч'ежија*, *Каурин*, *Ч'ифутин, Ч'ифутка, Габел'ка*, *потурко, потуркиња*).

У центру лексичко-семантичке групе концентрисане су све номинације којима се идентификује особа по националној и верској припадности. У анализираном идиому неретко се националност изједначава са припадајућом религијом, па религиозна именовања преузимају улогу етнонима, при чему се религиозна компонента потпуно или делимично десемантизује, а етничка заузима доминантну позицију у семској структури (*Рисјанин* „Србин“, *Латинин* „Албанац католичке вероисповести“). Периферни лексички елементи носе информацију о идеолошкој припадности (*антикрис*, *каурин, ч'афир*) и односу према вери (*потур, потурко, потуркиња, потурешка, дїнме*).

Социјална категорија етничког и верског идентитета човека представљена је номинационим лексичким јединицама којима се идентификује појединац у мултиетничкој и мултирелигиозној друштвеној и културној средини какав је био Призрен у првој половини прошлог века. Преко етничких и верских назива човека на дијалекатској слици света рефлектована је појмовна, идеографска и језичка стварност Призрена тога доба.

Стереотипне представе које су Срби Призренци имали о народима из свог блиског окружења и са којима су били у сталном контакту изражене су експресивним номинационим инвентаром (*Турч'е, Турч'ежија*, *Циганч'етина, Габел', Габел'ка*, *Габел'ајка*, *Габел'штија, Габел'ч'ина, Манга*, *Ч'ифут, Ч'ифутка, Гогајка, потурко, потурешка, антикрис, ч'афир*) и одражене у семантичкој структури етнонима. На нижим нивоима полисемантичке организације етноантропоними остварују атрибутивну функционалну вредност и учествују у креирању психолошког профила човека, јер имају способност да се под утицајем спољашњих, ванјезичких утицаја пуне значењем и одређеном конотацијом (Драгићевић 2010: 102–103). Срби Призренци у значење именица којима се означава човек према националној припадности свесно инкорпорирају афективни семантички слој, стереоти-

пе о особинама етника са којима су у суседским и непосредним културалним везама. Културално стереотипни појмови утичу на значења лексема у виду формирања секундарног значења са атрибутивном семантиком. Предрасуде које призренска језичка личност има о припадницима других народности експлицитно се испољавају у коришћењу њихових имена за експресивно маркирање човека по карактеристичној карактерној црти. Народна перцепција Ромима приписује особине као што су неуредност, непоузданост, несталност, превртљивост, лажљивост, свадљивост, непоштење, безобразлук, склоност скитању и крађи. Негативне асоцијације у вези са Ромима уграђују се, као екстралингвистички фактор, у значењску структуру етнонима као потенцијални семантички елементи, и на тим културолошким елементима развија се полисемантичка организација назива за ромску популацију (*циганин* „2. непоуздан, превртљив, никакав човек.“ – *И ѿоме Циганину Томче ли му верујеш?*; *габел'* „2. неуредан, запуштен“– *Заѿусѿи́ја се, га́бел' се уч'ини́ја; габел'шѿија* „2. непоштен, неморалан човек“; *габел'ч'ина* „2. досадан човек“; *габел'ка, габел'ајка* „2. запуштена, неуредна жена“ – *Ти, мори габел'ко, ч'е се ул'удиш јенѿуѿ? – Она́ј Габе́л'ка Ма́га Дрна́ѿка и ѿо сока́це и́де ѿа́ко о́р ка шѿо је до́ма; габел'ч'е* „2. немирно, свадљиво дете“ – *Мо́ре габел'ч'и́ч'и, шѿо́ бе́да ви је ѿе оѿи́масѿе игра́ч'ке је́н дру́гому? манга* „2. мангуп, скитница“). Семантика се асоцијативно шири и даље, па се погрдна имена за Роме попуњавају новим значењима и преносе на животиње, прецизније мачке, односно мачоре, који се персонифицирају у крадљивце (*Она́ј га́бел', аџ'а-Џ'о́џ'ин ма́ч'ор, згра́би ни је́но ѿи́л'е и ѿо́беже ѿреко ч'арами́де; Ни́шѿо се мло́го вр́ѿи око голубарни́ка ѿа́ј габел'чи́на кл'иса́ров ма́ч'ор; Је́на габе́л'ка којши́ска ма́ч'ка на о́ч'и ми укра́де мр́ву ме́со; Онол'и́цно ма́ч'е, ѿа и о́но габе́л'ч'е, и о́но ѿоч'е́ло да кра́де; Од ѿе́ј вра́шке мач'и́ч'и, од ѿе́ј габел'ч'и́ч'и, ни́шѿо не мо́ж да ушч'у́ваш; Пи́с, мо́ри, ѿрокл'е́ѿа габел'шѿи́јо, е́ чу́ма ѿе ч'умоса́ла)*. Универзалне предрасуде о Јеврејима као цицијама уграђене су и у колективно, стереотипно поимање Призренаца о припадницима овог народа, којима се приписују тврдичлук и бескрупулозност (*јаудија* (тур. *Yahudi*) „2. цицијa, човек без скрупула“. – *За́р од аџ'и-Васи́л'а Ч'ифуч'е́ѿа, од ѿо́га јауди́је ч'е́каш до́бро?*).[254] Чланови српске заједнице перципирани од стране колектива као шкртице, као особе које не бирајући начине и средства штите своје материјалне интересе, обележени су експресивом етничког садржаја који се носиоцу приписује уз лично име и прераста у надимак (*Ч'ифуч'е*).

[254] Још један етноним преузет из турског језика (тур. *Kıpti*) врши функцију атрибутивне именице у српском призренском говору (*Ка́ко да не́, има́ѿни су о́ни, ѿе́ке кьѿи́је: шѿо́ куѿу́јеф све́ кри́шом, не́ч'еф ни́кој да ги зна́ шѿо и́маф).* Према наводима С. Петровић секундарно значење „цицијa“ лексеме *кьѿи́ја* „мотивисано је, могуће, тиме што се у Египту Копти сматрају великим тврдицама“ (Петровић, 2012, стр. 192).

Призренски Срби углавном имају непријатне асоцијације у вези са етницима из свог непосредног окружења, које су прерасле у негативне колективне представе о припадницима националних мањина у Призрену. Колективна експресија директно се испољава у маркирању карактерних црта самих Срба Призренаца. Та чињеница Чемерикићу није промакла, јер у његовом лексикону не налазимо етниме који секундарно реализују афирмативан садржај. У Елезовићевом *Речнику* могу се срести примери позитивно конотираних атрибутивних именица, типа *османлија* „човек фини, лукав, вешт и који постиже циљ финоћом а не бруталном силом“ (Елезовић II: 38) или *гога* „вредан радник, задовољан с малим“ (Елезовић I: 101).

Именовања по верској припадности семантички су деликатнија и релације међу њима су комплексније. Религиозност традиционалног човека и поштовање своје и туђе вере развија верску толеранцију у мултиконфесионалној средини, али и инхибирају језичку креативност дијалекатске језичке личности. Иако се у именима припадника појединих религија назире презрив афективни тон, даља семантичка продукција у правцу ширења негативног семантичког потенцијала и усложњавање семантичке организације је блокирано. Трансформише се једино значење „неверник“ у најопштијем религиозном смислу и име *антикрис* приписује се немирној, несташној, непослушној особи.

Етнонимикон српског призренског говора који хронолошки припада првој половини XX века представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду и као фрагмент дијалекатске језичке слике света употпуњује социјални профил призренског човека и реконструише слику мултиетничког и мултирелигиозног призренског друштва.

II. ЛСГ именица са хиперсемом ’професија’

II. Модулирање човека језичким средствима условљено је ванјезичким елементима понајвише у сферама које га детерминишу као социјално биће. Историјске околности, друштвено-политичке промене, социјално-економски оквири, културно-технолошки развој фактори су који утичу на динамику привредног развоја и професионалног живота једне урбане средине. Дијахронијски лексички пресек у моменту привредно-економског јачања Призрена након ослобођења од Турака осликава живописан колорит једне провинцијске средине на крајњем југу Србије и њен убрзани друштвено-економски развој. Привредна еволуција у првој половини XX одразила се умногоме на друштвене односе и друштвену структуру града. У дијалекатском лексичком систему тога доба фиксиран је појмовни код помоћу којег се може реконструисати слика Призрена и његових становника у сфери јавних и при-

ватних делатности и професионалне ангажованости. Професија је важан параметар по којем се човек вреднује у друштву, с обзиром на то да радном делатношћу испуњава једну од најзначајнијих социјалних улога. У систему именовања по социјалним чиниоцима, номинација по професији заузима једно од централних места. Професионалној димензији човекове личности Т. А. Воронцова и Е. И. Голованова посветиле су монографију *Категория профессионального деятеля: формирование, развитие, статус в языке* (Воронцова, Голованова 2008), у којој су именовања лица по професији први пут представљена као самостална категорија. Овој опсежној студији о човеку као субјекту професионалне делатности претходила је докторска дисертација Е. И. Голованове *Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка: Лингвокогнитивный анализ* (2004), у којој ауторка излаже основне постулате на којима се категорија радника заснива.[255]

[255] „1. Наименования лиц по профессии, выступающие в языке в виде суперпарадигматической группировки лексических единиц, репрезентируют одну из важнейших категорий концептуальной картины мира. Данные единицы выявляют значимый фрагмент действительности как с точки зрения профессионального познания и коммуникации, так и с точки зрения этнической культуры и актуализированного в языке общекоммуникативного знания. 2. Языковое моделирование субъекта профессиональной деятельности демонстрирует действие механизмов категоризации, в результате чего неограниченное количество способов функционирования человека в совокупном производственном организме общества сводится к ограниченному числу языковых моделей. Нежесткий характер последних позволяет усложнять связи и отношения между концептуализированными в них смыслами в непрерывном процессе эволюции человеческого общества. 3. Магистральные способы концептуализации субъекта профессиональной деятельности формируются на базе первичных (примарных) концептов, универсальных для всех языков: объект, процесс, инструмент, продукт деятельности. В качестве дополнительного концепта, включенного в этот список, выступает важнейший онтологический концепт ’место’, ’пространство’. 6. Формирование категории профессионального деятеля как ментальной и языковой сущности начинается в древнейшие исторические эпохи и происходит одновременно со становлением профессиональных сфер деятельности. факт окончательного обособления того или иного вида профессиональной деятельности получает закрепление в соответствующих обозначениях лица по профессиональному признаку, образованных на основе продуктивных моделей. 7. Категория профессионального деятеля в языке представлена сложно организованной совокупностью взаимосвязанных и взаимозависимых номинативных единиц. Изменения, происходящие внутри этой системы, обусловлены развитием социальной и экономической жизни общества, структурными изменениями, происходящими в сфере материального и духовного производства, когнитивно-коммуникативными потребностями носителей языка. 8. Развитие категории профессионального деятеля может быть представлено как смена когниотипа, под которым понимается доминантная когнитивная модель номинации, представляющая ход мыслительной деятельности человека по созданию нового имени и отражающая особенности определенного этапа развития человеческого общества. Эпохе ремесленной организации труда соответствует экстериативный, мануфактурному периоду —процессуальный, индустриальной эпохе – инструментативный когниотип. Для наименований лиц по профессии, комплексное выражение совокупности дифференциальных признаков субъекта профессиональной деятельности, при этом доминирующим способом концептуализации деятеля является объектный (по основному объекту

Посматран са лингвокултуролошког аспекта концепт *професија* се у дијалекту реализује најчешће преко номинације човека по професионалном опредељењу, односно по врсти занимања којом се бави. Номинација човека у наведеној социјалној категорији остварује се именицама типа nomina agentis. Неки аутори ову категорију именовања лица третирају као самосталну и за именице овога типа користе термин nomina professionis (Лескин, Клајн, Ајџановић). Иако је разлика између nomina agentis и nomina professionis високо контекстуално условљена, јер не постоји формална дистинкција, ове друге ипак, сматра М. Ајџановић, заслужују аутономан статус захваљујући пре свега семантичкој особености, али и оној која се тиче мотиватора (Ајџановић 2008). Међутим, номинални деривати који припадају класи имена радника нужно не искључују агентивну компоненту значења, с обзиром на то да бављење извесним занимањем подразумева вршење извесне радње. Занемаривање актуелног агенса у неким случајевима, најчешће код девербатива, условљено је контекстом. Базирајући своју теорију на творбено-семантичким основама Земскаје (*Словообразование как деятельность*) и Докулила (*Tvoření slov v češtině*), Г. Нешчименко говори о унутаркатегоријалном расколу у оквиру семантичке категорије nomina agentis, из које се издваја тзв. професионални номинациони блок – nomina actoris. За разлику од именица са агентивним значењем које су мотивисане глаголом, ономасиолошки тип nomina actoris има изражену супстантивну мотивацију, при чему се веза

и шире – сфере профессиональной деятельности). Общий принцип саморазвития, движения в системе наименований лиц — ротационный: происходит регулярная смена доминантных моделей номинации, соответствующих направлению концептуальной интерпретации роли человека в преобразовании мира. 9. В языке профессиональной коммуникации как социально-обусловленном и социально-ориентированном языковом пространстве, отражающем особенности восприятия объектов, их связей и отношений с позиций человека, включенного в активную целенаправленную деятельность по преобразованию мира, возникновение наименований лиц по профессии носит регламентированный характер. Поскольку в сферах письменной речи данная регламентация достигает предельных значений, наименования субъектов профессиональной деятельности, функционирующие в деловых и научных текстах, целесообразно рассматривать как терминологические единицы независимо от временного фактора. В любую эпоху они выполняют присущие терминам когнитивно-ориентирующие функции. 10. Номинации лиц по профессии, представляющие базовый уровень категоризации и являющиеся достоянием всех носителей языка, составляют ядро этнокультурного пространства, входят в совокупность инвариантных знаний и представлений общества, становясь его доминантными структурами, вследствие чего на их основе осуществляется кодирование культуроносного смысла. 11. В ментальном и языковом пространстве социјума категория профессионального деятеля выступает в качестве инструмента познания мира и человека в этом мире. Представленная наименованиями, являющимися частью общеупотребительного языка и принадлежностью языков профессиональной коммуникации, она оказывается в положении «пограничной» зоны между обыденным и специальным знанием“ (Голованова 2004: 3).

са глаголом потпуно или делимично нивелише (Г. Нещименко 2012: 223).[256] Лексичко-семантичка група именовања по професији у савременој руској когнитивистици истражује се са лингвокултуролошког становишта, јер су номинације у категорији занимања условљене спецификом националне традиције, културе и менталитета (З. С. Ахматьянова 2000; С. А. Чеканова 2008; Я. Лю 2011, 2012, 2012а). У радовима је често заступљена компаративна структурно-семантичка анализа „професионализама“, која се углавном заснива на базичним категоријалним концептима помоћу којих је могуће описати било коју врсту делатности, а то су објект, процес, средство, продукт и место рада (Е. В. Кашпур 2005; Т. Х. Мухиддинова 2011, 2011а; Е. И. Голованова 2012). Овакав тип анализе почива на општости ономасиолошких категорија (процес рада, предмет рада, средство рада и продукт рада), које је још шездесетих година прошлог века А. И. Моисејев означио као четири елементарна типа квантификатора који представљају основне мотиваторе номинације лица по професији (Моисеев 1968: 143).

Један од принципа класификације који спроводе руски аутори јесте тематска подела по сферама делатности. Области у којима функционишу nomina actoris подлежу терминологизацији, јер се на нивоу одређене сфере делатности развија професионална комуникација међу учесницима у раду. На степен терминологизације утичу и социјални и унутарјезички узроци, као што су: ниво друштвеног, привредног и технолошког развоја, потреба за специјализацијом и прецизном квалификацијом појмова, развој диференцијалних ознака којима се испољава карактер и садржај рада, типови односа унутар ономасиолошких структура продуктивних у датом периоду, степен развитка парадигматских и синтагматских веза у лексичком систему (Мухиддинова 2011: Автореф.).

У српској лексиколошкој пракси уобичајени су тематски радови у којима је обрађена терминологија занимања и заната као облика традиционалне културе, али нашој науци недостају систематска лексичко-семантичка истраживања номинационих јединица којима се денотира особа као ималац занимања, које у језику фукционишу у склопу ширих терминологија или као саставни део општег лексичког фонда. Модернији приступ именицама nomina agentis у српској језичкој теорији предлаже М. Ајџановић,

[256] Г. Нешчименко илуструје могућност двоструке мотивације, што објашњава феноменом прескакања деривационе фазе, који је присутан у свим словенским језицима: „… *učit* > *učitel* > *učitelka*, где *učitel* манифестирует фазу „существительное м. р. со значением лица; *učitelka* – фазу „существительное ж. р. со значением лица“. Если структура деривата *učitel* раскрывается через соотнесение лишь с глаголом *učit*, то сущ. *učitelka* имеет двойственную мотивировку, оно соотносится как с *učitel* (суф. -Ø), так и с *učit* (сложный суффикс *-telka*). Мотивировка с использованием сложного суффикса *-telka* становится возможной при перескоке субстантивной фазы и установлении прямого соответствия с глагольной фазой (Нещименко 2012: 222).

уводећи нове деривационе и семантичке класификационе критеријуме за дефинисање и дескрипцију именица са категоријалним обележјем ’ималац занимања’ (Ајџановић 2005).

Наш корпус у оквиру социјалне карактеризације човека чини хетерогена и продуктивна група именица које особу обележавају као носиоца, односно имаоца занимања и професионално га квалификују. Лексичко-семантичка група именовања радника квантитативно је веома опсежна, има сложену тематску и хијерархијску структуру и карактерише се разграђеним системским односима који сведоче о присуству како регуларних парадигматских односа (на којима се заснива организација групе), тако и о нетипичним односима међу члановима групе (родна асиметричност). Хиперсеми ’професија’ као кохезионом елементу групе одговарају лексеме *рабо̀та* „1, посао, рад на извршењу чега; 2. рад као стално занимање“ и *слу̀жба* „вршење одређене дужности у јавном или приватном сектору; рад за новчану надокнаду“ (Чемерикић). Језгро групе представљају номинације са семантичким идентификатором ’припадник одређене професије’. Надређена интегрална значењска компонента има више лексичких реализација приближне семантичке вредности. Номинални дериват *рабо̀тник* развио је атрибутивно значење „вредан, радан човек“, које потиче из адјективне творбене основе, при чему се агентивност полазне речи потпуно десемантизовала. Опште значење „радник“ остварују турцизам *ишч’ија* (тур. *işçi* ‚рад, посао“) (*...књд ч’у̀ја да ч’ѝниф два̀ ч’ерѐка, о̀н извадѝја и да̀ја Ц’о̀ц’е двѐ бѐл’е (мец’едѝје), а ишч’ија̀ма то јѐн ч’ѐрек*) и албанска позајмљеница *ту̀нтор* (алб. *punëtor*), али је њена употреба ограничена на писане изворе, па се „она код Срба у Призрену не чује у живом говору“ (Чемерикић). Радник који ради за плату, који прима плату месечно назива се *ајлькч’ѝја* (тур. *aylıkçı*) (*Ца̀рски ајлькч’ѝја је о̀н. – Љсно је ајлькч’ѝје, работа̀ја не работа̀ја, а̀јльк му н’ѐму ѝде*), а онај који ради за надницу, који новчану надокнаду прима рачунајући по дану је *наднѝч’ар* (*Изгубѝја рѐд, затворѝја дуга̀њу те рабо̀та, ч’у̀ч’а, ка наднѝч’ар. – Два̀ наднич’а̀ра ми ко̀паф ло̀јзе.*). Чемерикић не бележи могућу изведеницу *службеник* од именице *слу̀жба* „рад за плату“, која би кореспондирала са семантички најближом лексикализацијом *ме’мур* (тур. *memur*) „службеник, чиновник“. Именовања у семантичкој категорији ’припадник одређене професије’ превазилазе значењски опсег „службеник“ и покривају све области актуелних занимања у Призрену тога доба, што води њиховој тематској класификацији на основу диференцијалне компоненте вишег ранга ’сфера делатности’. Према области материјалне или духовне културе у којој човек обавља одређени посао као професију, лексичко-семантичка група са архи-

семом ’човек’ и категоријалним знаком ’професија’ грана се на седамнаест лексичко-семантичких подгрупа[257]:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’војска’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’религија’,
3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’финансије’,
4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’право’,
5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обезбеђење и заштита’,
6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’здравство’,
7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’просвета’,
8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’тумачење језика’,
9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’уметност’,
10. ЛСПГ именица са хиперсемом ’грађевинарство’,
11. ЛСПГ именица са хиперсемом ’занатство’,
12. ЛСПГ именица са хиперсемом ’услужне делатности’,
13. ЛСПГ именица са хиперсемом ’трговина’,
14. ЛСПГ именица са хиперсемом ’превоз’,
15. ЛСПГ именица са хиперсемом ’пољопривреда’,
16. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лов и риболов’,
17. ЛСПГ именица са хиперсемом ’печалбарство’.

Даља спецификација занимања врши се у оквиру подгрупа, формирањем ужих лексичких скупова – микрогрупа. Називи радника дати су у мушком роду, што је језички одраз ондашњих друштвених прилика и што је условило важну језичку појаву – гендерну асиметричност. Инвентар именовања човека по врсти занимања којом се бави у испитиваном идиому показује маргинални статус nomina feminina. Именице овога типа у наведеној категорији односе се на ретка, специјализована занимања којима су се бавиле искључиво жене. Мали је број делатности у којима су се жене професионално остваривале паралелно са мушкарцима. Деривациони еквиваленти мушким именовањима који се у говору појављују семантички не кореспондирају са именицама мушког рода, већ најчешће имају посесивни карактер ’жена припадника одређене професије’.

II. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’војска’

II. 1. Војна номенклатура представља посебан микросистем лексичко-семантичког система. Војна терминологија формира се под утицајем екстралингвистичких, пре свега историјских, политичких и војних чинилаца, почива на хијерархијски устројеној ванјезичкој стварности, што је чини за-

[257] Лексичко-семантичка организација лексема у категорији ’професија’ заснива се на стандардној класификацији занимања Републичког завода за статистику (Београд, 2011), која је прилагођена нашем лексичком корпусу, на основу којег се може рекунструисати слика актуелних духовних и практичних делатности у Призрену пре једног века.

твореним, готово херметичним лексичким комплексом. Без обзира на специфичност језичке функције, војна занимања учествују у конституисању специјалне, тзв. професионалне дијалекатске лексике, и као таква улазе у општи лексичко-семантички систем говора и потчињавају се његовим законитостима. Лингвистички опис војних занимања подразумева комплексну лексичко-семантичку анализу војне номенклатурне терминологије као хијерархијске структуре. Њена важна језичка одлика је системност, а особеност именовања војних чинова, односно војних лица испољава се у нетипичним хиперо-хипонимским релацијама. Та специфичност огледа се у одсуству лексикализованог хиперонима, што нарушава вертикалну хијерархизацију и условљава хоризонталну, обично степенасте организације. Р. Драгићевић, на основу прегледа домаће и стране литературе, прави разлику између редова кохипонима и лексичких скупина као што су чинови у војсци, који имају своје хијерархијско устројство. Војни чинови су пример линеарног лексичког поља и представљају хијерархије без гранања (Драгићевић 2007: 304, 305). Чланови скупа распоређени су у серије, односно низове, на сваком крају налази се по један крајњи члан (нпр. војник – маршал). Међу члановима серије границе су строго одређене и они граде нове скупове – рангове (Драгићевић 2007: 2006). Поједини руски аутори, међутим, истичу изражени хиперо-хипонимски однос међу члановима два тесно повезана микросистема – војних звања и војних дужности и вишестепеност хипонимије (Чигашева 2003: Автореф.; Пичугин, Гольцова 2012: 6–7). У опсежној компаративној анализи семантичког поља војних назива у руском и немачком језику, М. Чигашева не искључују постојање суперординиране лексеме, али наводи да је могуће одсуство хиперонима у неким групама, као и да у неким случајевима хипоним испуњава двојну функцију, хиперонима и хипонима (Чигашева 2003: Автореф.).

Војни термини истовремено се саодносе са појмовима војних звања и са конкретним денотатом, човеком који је у војној служби. У овој тематској групи примењена је метонимијска формула ЗВАЊЕ, ЧИН – ЧОВЕК КОЈИ ИМА ТО ЗВАЊЕ. На основу логичке везе и клизања референције са апстрактног појма на човека, на језичкој равни остварено је метонимијско значење и добијена именичка метонимија. Овакав пренос значења основни је механизам регуларне полисемије (Драгићевић 2007: 173). Наше интересовање везано је за субјекте војне службе као носиоце занимања. У српском призренском говору категоријалној ознаци ’војнички позив’ одговара лексикализовани хипероним турског порекла *ашч’ерија* (тур. *askeriye*).

Му̀ч’ан жи̏во̄т је и ш̄а̀ј ашч’ери̏ја.

У испитиваном говору лексикализовани хипероним *војник* има двоструку функцију. То је надређени елемент свим члановима лексичког скупа када реализује општу идеографску вредност „особа која врши војничку службу“.

Јавља се и у улози лексикализације носиоца нижег војног звања, па је у том случају суперординирана лексема називима за припаднике појединих војних родова.

Формирање система именовања особа чија је стална професија служба у војсци резултат је непосредног утицаја турске војне структуре, у којој постоји висок степен диференцијације војних звања у зависности од сфере функционисања и војне категорије. Спољашњи фактори, актуелни у историјској и војно-политичкој стварности Призрена с краја XIX и почетка XX века, одразили су се на структуру дате лексичко-семантичке подгрупе.

На језичком плану вертикала хијерархије одражава опозицију подређени – командант и иде у смеру одоздо – навише (од нижих ка вишим војним звањима). По принципу семантичке општости конституенти су распоређени у две микрогрупе, а на бази подела из ванјезичке стварности структурисане су уже лексичке скупине – рангове, који прате хијерархијску структуру војних звања.

II. 1. 1. ЛСМГ ’војник нижег звања’

II. 1. 1. Микрогрупа са хиперсемом ’војник нижег звања’ синтетише лексичке јединице са општим лексичким значењем носиоца нижег војног звања, који се у вертикалној равни војне хијерархије понаша као опозит носиоцима виших звања, а у хоризонталној стоји као први члан узлазно устројене серије: *во̏јник, а̏шч’ер, ни̏зам, не̏фер, бе̏дел’, ре̏диф.*

Тражѐше ӣте јѐн во̏јник. – Војни̏ци се ӣу̏шч’аф ӣа се размил’е̏л’е ӣо ч’аршѝје да кӣу̏јеф бакшѝше за до̀ма. – Гл’е̏да војни̏це како у̏ч’иф ӣа̀л’иф. – Да̀де наре̏дбу војница̀ма ӣе га врза̀ше. – Љд до̀ӣ’е ӣр̀ва Срби̏ја, шӣо не дава̀смо војница̀ма: а̀ ви̏но, а̀ раки̏ју, а̀ ӣи̏ӣе, а̀ ӣога̀ч’е, а̀ ӣеч’е̏не коко̀шке, све̏ шӣо ни бе̏ше да̀ја бо̀г.

Она̀ј алка-Ва̀нкин несӣре̏ӣњик Ду̏шан оӣи̏ша у Србију и а̀шч’ер се ӣиса̀ја, е вра̀г му годи̏не изе̏ја. – Праӣи̏ја ашч’е̏ра да у̏зне ӣуӣи̏не.

Ма̀ксуӣ аӣ’а-Ра̀мин не би̏ја ни̏зам, ӣе̏ке ӣраӣи̏ја беде̏на. – Све̏ ӣо два-ӣри̏ низа̀ма и̏деф у деври̏ју.

Праӣи̏ја нефе̏ра да га ви̏ка у уч’у̏маӣ.

Си̏л’е̏ман, а̀гин си̏н, ӣогоди̏ја беде̏л’а за у во̀јску.

Парадигматски карактер лексичких јединица које конституишу синонимски ред испољава се у њиховој компатибилности и високом степену семантичке блискости. Стара словенска изведеница *војник* и турцизам *ашч’ер* (тур. *asker*), као истозначнице и доминанте реда, задржавају опште значење и неутралну семантичку вредност, те су потпуно заменљиве у контексту. Централној зони придружује се и реч из турске војне терминологије *низам* „војник кадровац“ (Чемерикић), односно „регуларни војник Турске

царевине“ (Škaljić 1966: 493). Турски војни термини развили су полисемична значења на основу логичке везе целина – део (*ашч’ер*, *низам* „1. војска 2. војник“) као посебног типа синегдохе. Са језгреним елементима општим примарним значењем „војник, редов“ повезана је лексема *нефер* (тур. *nefer*). Периферне елементе значења садржи именичка јединица *бедел’*, која лексичком скупу припада по категорији именовања, али се од осталих чланова разликује специфичним секундарним семантичким садржајем „човек који служи војску уместо другога уз новчану надокнаду“ (Чемерикић). Секундарна спецификација значења сужава примарну семантику „заменик“ и ситуира је у конкретан, војнички дискурс. Код ове лексеме занемарујемо очигледну семантичку дивергенцију у односу на остале конституенте синонимског реда, с обзиром на историјски контекст у коме се јавља и на ванјезичке елементе који учествују у обликовању њеног значења.[258] У дати лексички скуп квалификује је интегрална компонента ’војна служба’ и семе нижег ранга ’уз новчану надокнаду’, које *бедел’а* класификују у категорију професионално ангажованих особа, односно имаоца занимања. Војни обвезник из резерве, резервист, номинује се лексемом *редиф* (тур. *redif*).[259]

Централне лексеме које остварују појмовну и семантичку вредност ’војник нижег ранга’, *војник, ашч’ер, низам, нефер*, у лексичко-семантичкој организацији микрогрупе налазе се у надређеној позицији у односу на лексичке јединице којима се денотира војник као припадник одређеног рода војске. Субординативне лексеме нису у односу кохипонимије, већ представљају хоризонталну структуру без даљег гранања.

II. 1. 1. 1. Војник који служи у коњици именује се лексичким јединицама *војна̀ник**, *суари̏ја* и *а̄шл’и̏ја*.

Војнани̏ци до̀шл’е (Реметић 1996: 416)

Суари̏ја је.

---

[258] „За време турске владавине Срби у Призрену су сматрали војнички позив недостојним, где се скупљају пропалице и бескућници, што је за ондашњу турску војску донекле и тачно, јер муслимани нису подлегали личној обавези у сталном кадру, већ су могли послати плаћеног заменика, *бедељ̀а*“ (Чемерикић).

[259] Посебну категорију чине лица која добровољно ступају у војску, а која остају изван наше класификације на основу професионалне оријентације. С обзиром на то да смо у домену војне терминологије, овде ћемо се кратко осврнути на номинације којима се у призренском идиому обележавају војни добровољци: *добро̀вол’ац* (*У бугàрски кра̄ш од Прѝзрен о̄шидо̀ше добро̀вол’ци ви̏ше о[д] двѐста ду̀ше*), *ц’унунл’и̏ја* (*Ма̀ксӯш Ра̀мин се ѿиса̀ја ц’унунл’и̏ја*), *башибо̀зук, коми̏ша (Ч’у̀ла л’и му ма̀ши да Ду̀шан искоч’и̏ја у коми̏ше?)* и *комишаџ’и̏ја. Доброволац* и *ц’унунл’ија* су потпуни семантички еквиваленти са општим категоријалним значењем. Лексеме *башибозук*, *комиша* и *комишаџ’ија* означавају припадника добровољних нерегуларних војних јединица. Турцизам се односи на члана нередовне војне формације састављене од Турака и Албанаца, а творбени дублети на одметника који је припадао организацији с националистичким циљем у борби за ослобађање од турског ропства на Балкану.

Ашл'ије у̏ч'иф ш̄а̀л'им до̀л'е у Сере̏кльк. – Гр̏дан ашл'и̏ја до̀ша си̏ноч' у кьшлу.

Српски призренски облик *којнаник*[260] евидентира С. Реметић, док Чемерикић региструје само турска именовања. Семантички садржај полазне именице *којн* мотивисао је семантику изведенице, која значење носиоца занимања остварује помоћу наставка *-аник*. Из области војништва преузет је турски назив за коњаника *суарија* (тур. *süvari*), који примарно означава коњицу. У процесу полисемије, механизмом синегдохе (целина – део) развило се значење за припадника овог реда војске. Лексема *ашл'ија* (тур. *atli*) изворни је дериват, настао од мотивне именице *at* „коњ“ и суфикса *-li,* који у говору реципијенту има адаптирану форму *-л'ија*, и примарно се односи на војника коњаника.

II. 1. 1. 2. Војник који служи у пешадији номинује се лексемом турског порекла *ӣија̀де* (тур. *piyade*).

Ашл'и̏ја је, не̏је ӣија̀де.

II. 1. 1. 3. Припадник посебног рода војске која се састојала од мештана, пешака и коњаника, чија је дужност била да чувају пограничне кланце и прилазе назива се *марш̄о̀лоз* (тур. *martoloz*). Балкански турцизам објашњавамо семемом којом је дефинисан у *Rječniku turcizama* А. Шкаљића, с обзиром на то да Чемерикић не даје њено значење нити илустрацију из говора.

II. 1. 1. 4. Војни трубач именује се турцизмом *боро̀зан.*

Би̏ја боро̀зан у во̀јску. – На̀ӣред и̏деф бороза̀ни и сви̏раф.

Термин је турска сложеница из области војништва од *boru* „војничка труба“ и *-zan* „онај који свира“ (Петровић 2012: 87). Други елемент уноси у сложену реч значење агентивности, док компонента ’војничка’ у првом члану композита сугерише семантичку премису nomina professionalis. Иако структурно и значењски ова реч изворно реферира на човека, код Чемерикића је примарно синоним са обликом *борија* „војничка труба“. Такво значење *борозан* има на читавом косметском ареалу (Елезовић I: 56). Овде је турско значење десемантизовало агентивну компоненту члана *-зан* са потпуном заменом архисеме (човек – предмет) и хиперсеме ((војни) музичар – инструмент). Могуће је, да је потом, у српском призренском говору име пренесено по метонимијској формули МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ – МУЗИЧАР.

[260] Домаћа реч забележена у овом фонетском лику потврда је постојања секвенце *јн* уместо *њ,* коју Чемерикић доследно избегава, приближавајући гласовне дијалекатске одлике стандардним варијантама.

II. 1. 2. ЛСМГ ’војник вишег звања’

II. 1. 2. Хиперсемом ’војник вишег звања’ повезане су лексичке јединице подређене лексикализованим хиперонимима *офи̏цир*, кома̏ндар / коме̏ндар*, комендȁнт** и *за̏бит*.

Офи̏ци̏ри има̏л’е и дирпи̏не (Реметић 1996: 367).

Кома̏ндар на во̏јску је И̏л’ми-паша. – Ста̏рога команда̏ра испра̏ти̏ше си̏ргин.

Укра̏л’е му и на̏шему комендȁнту па̏ре (Реметић 1996: 387).

Та̏ј за̏бит је Анадол’и̏ја.

Семантички еквиваленти у улози надређених лексема остварују општу семантичку вредност „старешина у војсци“. Спољашње околности детерминисале су употребу наведених лексема. Творбени дублети *командар* и *командант* односе се на старешину који командује неком мањом јединицом. Варијанта *командар* је хибридни дериват, са нетурском именичком основом и турским суфиксом *-дар*, према тврдњи П. Радића. Овакво образовање „могло је бити подржано суфиксом *-ар* из категорије вршилаца радње“ (Радић 2001: 105). Савремено виђење одступа од традиционалног Скоковог објашњења да је реч добијена наставком *-ар* (Skok II: 132). Облик *команданте,* домаћи рефлекс италијанске форме *komandante,* накнадно је ушао у призренски говор, као последица промена на друштвено-језичком плану и слабљења турског утицаја. Доминанта ’старешина’ повезује ове деривационо-семантичке еквиваленте са новијом лексемом *офи̏цир,* која значењски парира турцизму *забит* (тур. *zabit*) „официр у турској војсци“. Историјска стварност најдиректније се рефлектује кроз војну номенклатуру. У лексичком корпусу Д. Чемерикића инкорпориран је микросистем турских војничких именовања.[261] Терминологија из ове области уграђена је у општи призренски лексички систем, а условљена је ширим друштвено-политичким контекстом и заснива се на организацији појмова у друштвеној стварности. Структура виших војних звања прати узлазну хијерархију у турској војсци. Елементи микрогрупе конституишу серију, односно хијерархијски низ без гранања. Лексичке јединице којима се денотирају војници са чиновима концентрисане су у степенасто организоване рангове.[262]

[261] Чемерикић инсистира на војном стању пре балканских ратова и на лексици која такву војску илуструје. После балканских ратова војна терминологија је радикално измењена, тако да средином друге деценије XX века у Призрену нема турске војске. Аутор лексикона тежио је локално маркираним јединицама, на шта упућује одсуство војне терминологије која је била актуелна у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (нап. Р. Младеновић). Једини назив за припадника српске краљевске војске налазимо у монографији С. Реметића, а то је номинативна јединица којом се означава носилац највишег чина – *генерал*.

[262] Поред редовне војске, по потреби су биле ангажоване нередовне војсне снаге. Заповедник одреда помоћне војске носио је назив *церибаши̏ја* (тур. *çeribaşi*). Специјално звање

II. 1. 2. 1. Најнижи чин у турској војсци имао је *не̏фер*, официр додељен на службу вишем старешини.

Пра̄ти̏ја нефе̏ра да га ви̏ка у уч'у̏ма̄т.

Примарно, турцизам *нефер* (тур. *nefer*) означава простог војника. Допунске компоненте у секундарном семантичком садржају квалификују га у виши војнички ранг „војник додељен команданту или штабу ради преношења наређења". Чемерикић секундарно значење ове речи дефинише одговарајућим еквивалентом из западне војничке терминологије „ордонанс".

II. 1. 2. 2. Чин каплара, односно десетара, носио је *онбаши̏ја*.

Пра̄ти̏ја онбаши̏ју да га ви̏ка.

Реч је у форми сложенице преузета из турске војне терминологије (тур. *onbaşı*). То је изафет од *on* „десет" и *başı* „главни, челни", са транспарентном семантиком. Турска морфема *başı* (од *baş* „глава") у српском призренском говору адаптирала се у форми *-башија* и продуктивна је у „категорији изведеница са значењем (главног, истакнутог) вршиоца радње" (Радић 2001: 99), пре свега у војничким именовањима.

II. 1. 2. 3. Чин наредника имао је *ч'а̏уш*.

II. 1. 2. 4. Старешина наредника је *ба̏шч'ауш.*

И̏мер ч'а̏уш биднаја ба̏шч'ауш.

Ч'ауш (тур. *çauş,* поред *çavuş*) и *башч'ауш* (*baş çavuş*) били су нижи заповедници у турској војсци. *Ч'ауш* одговара чину водника, а *башч'ауш* „главни чауш", надређен је по рангу осталим чаушима.

II. 1. 2. 5. Лексичка ознака за официрски чин потпоручника је *мил'а̏зим са̏ни.*

II. 1. 2. 6. Један ранг више на лествици војничких звања припада поручнику, именованом лексичком јединицом *мил'а̏зим е̏вел'*.

У Чемерикићевом речнику лексема *мил'азим* (тур. *mülâzim*) обрађена је као посебна лексикографска јединица са значењем „чин капетана у турској војсци". Овакво одређење није прецизно, јер на другом месту аутор дефинише турцизам семемом „чин потпоручника и поручника у турској војсци." Значење је, међутим, издиференцирано допунским елементима у турском језику (тур. *mülâzimi evvel* „потпоручник", *mülâzimi sani* „поручник"), па су синтагатски спојеви као јединице за номинацију наведених нижих официрских звања ушле у војну терминологију призренског идиома.

има *бајрака̄р* (тур. *bayrak dar*), командант војничке јединице у борбама у којима учествује његов *бајрак* („посебна јединица башибозука образована од Арнаута са територије једног бајрака, кнежине од 20-30 села која је имала заједничку заставу" (*Суоре̏ч'ки бајра̏ка̄р*)). Са српске стране деловали су устаници против турске власти, а вођа такве добровољачке чете био је *војво̏да* (*Сра̏са Мора̏вч'е је коми̏цки војво̏да*).

II. 1. 2. 7. Официрско звање које се подудара са чином капетана одговара називима *бӣл'ӣкба̏ша / бӣл'ӣгба̏ша *, бӣл'ӣкбашӣ̏ја / бӣл'ӣгбашӣ̏ја, јузбашӣ̏ја.*

Бӣл'ӣкба̏ша је у суарӣ̏је. – Тӣ̏д кӣ̏д ул'его̏ше Л'ума̏ни у Прӣ̏зрен, бӣл'ӣкба̏ша ги бе̏ше Бӣ̏сл'им Е̏л'ез. – Бӣ̏ја и бӣл'ӣгба̏ша (Реметић 1996: 366).

Мусӣ̏фа Та̏ӣар, бӣл'ӣкбашӣ̏ја.

Мусӣ̏фа Та̏ӣар је јузбашӣ̏ја.

Бӣл'ӣкбаша (тур. дијал. *bülükbaşi,* поред *bölükbaşi*) је „старешина *бӣл'ӣка*“ (Чемерикић), тј. командир чете од стотину војника. У говору Призренаца реч функционише са две фонетске варијанте турског дијалекатског лика и са паралелном употребом обе адаптивне форме.[263] У XIX веку назив *бӣл'ӣкбаша* замењен је семантичким еквивалентом *јузбашија* (тур. *yüzbaşi*), неодређеним турским изафетом од броја *сӣо* (тур. *yüz*) и именице *глава* (тур. *baş*) (Петровић 2012: 84).

II. 1. 2. 8. Војни заповедник над хиљаду људи је *бимбашӣ̏ја*.

У њего̏ву ку̏ч'у се̏ди бимбашӣ̏ја. – Прашӣ̏ја бимбашӣ̏је црве̏не ја̏јца.

Лексема *бимбашија* (тур. *binbaşi*) преузета је као готова сложеница, којом се у турском језику означава командант војног табора који је бројао хиљаду војника (тур. *bin* „хиљаду“ и *baş* „глава“). Ово звање одговара чину мајора у савременој војној терминологији, па је и сам Чемерикић реч дефинисао преко доминанте ’мајор’ „чин мајора у турској војсци“ (Чемерикић).

II. 1. 2. 9. Лексемом *мӣ̏шир* (тур. *müşir*) номинује се највиши официрски чин у турској војсци, односно носилац чина маршала.

II. 1. 2. 10. Највиши војнички чин у српској краљевској војсци имао је генерал, у Призрену именован јединицом *ӡ'енера̏л**.

Ошӣ̏ша ӡ'енера̏лу (Реметић 1996: 451). – *Ӡенера̏л не да̏ја* (Реметић 1996: 421).

ЛСПГ са хиперсемом ’војска’, као интегрално-диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга, синтетизује лексичке јединице којима се идентификују субјекти војне службе, односно носиоци војних звања – војници и старешине. У оквиру микрогрупа, међусобно структурираних на опозитном принципу, лексеме су ситуиране у рангове, аналогно актуелном устројству војничког система. Ванјезички елементи се одражавају на парадигматски карактер лексичко-семантичке подгрупе, чији су чланови степенасто устројени у хоризонталном низу (*војник / ашч'ер / низам – нефер – онбашија, ч'ауш – башч'ауш – мил'азим евел' – мил'азим сани – бӣл'ӣкбаша / јузбашија – бимбашија – мӣ̏шир*). Лексеме остварују нетипичне хиперо-хипонимске односе, без вертикалног гранања, формирајући

[263] Специјалну војну службу вршио је *бӣл'ик-е̏мин*, „лице које је водило послове новчаног и материјалног снабдевања *бӣл'ӣка“* (*Бӣл'ик-е̏мин бија у во̏јску)* (Чемерикић).

тзв. серије (’војник нижег звања’, ’војник вишег звања’), и у оквиру таквих лексичких скупова – рангове. Чланови серија имају адекватне хиперонимске лексикализације (*војник / ашч’ер / низам*; *официр, командар, комендант, забит*), док су субординиране лексеме инкомпатибилне и не стоје у кохипонимским релацијама, већ су распоређене у рангове. Међу члановима рангова могућа је појава синонимије (*војнаник*, *суарија, ашл’ија*; *бӣл’ӣкбаша, бӣл’ӣкбашӣја, јузбашија*). Синонимија се заснива на паралелизму српског и турског термина (*војник* / *ашч’ер, низам*), употреби нетурске и турске речи (*официр, командар, комендант / забит*), творбеној варијантности (*командар / комендант; бӣл’ӣкбаша / бӣл’ӣкбашӣја*), дублетизму старијег и новијег назива (*командар / комендант, забит / официр, бӣл’ӣкбаша, бӣл’ӣкбашӣја / јузбашија*). Све лексичке јединице са идентификационом семантичком ознаком ’војник’, односно ’особа у војној служби’ интегрисане су у језгрену зону лексичко-семантичке групе којој припадају.

II. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’религија’

II. 2. Један од начина експликације семантичке структуре концепта *религија,* који укључује концептосферу *вера*, јесте семасиолошка анализа основних средстава његове вербализације – лексичких јединица (Сергеева 2007: 151). Лексеме којима се означавају појмови у домену религије конституишу микросистем религиозне лексике, тзв. религионима.[264] Руска когнитивистичка школа као адекватан модел разоткривања значења религионима предлаже анализу фрејмова, који представљају „конфигурације културно утемељеног, конвенционалног знања“ (Драгићевић 2007: 93). За разумевање конзервативног религиозног лексикона, полазећи од православног фона, руски аутори разрађују универзалне сценарије и схему фрејмова[265], која обједињује функционално повезане терминосистеме (лексичко-тематске групе) (Алексеева 2009: 200). Помоћу фрејмових сема могуће је описати специјалну лексику каква је религиозна терминологија. Савремени лингвисти користе различите приступе при семантичкој класификацији религиозне лексике.[266] Нас занима

[264] Руски когнитивисти користе термин *религионим* као термин за означавање реалија и апстрактних појмова из религиозно-црквене сфере (Кавцова 2013: 57).

[265] В когнитивной лингвистике фреймом называют определенный комплекс знаний о стереотипных ситуациях и действиях, вербализованный с помощью языковых средств, при этом значения терминов рассматриваются как особые структуры, опирающиеся на реальные ситуации (Алексеева 2009: 199).

[266] Р. И. Горјушина религиозну лексику разврстава у девет тематских група (1) именования верховного божества, всевышнего творца; 2) понятия, обозначающие религиозные начала; 3) понятия, противоречащие религиозным началам, канонам, истинам; 4) наименования предметов культа, богослужений, религиозных обрядов; 5) именования священнослужителей христианской церковной иерархии; 6) именования подвижников и противников христианства;

слој номинација са значењем лица, односно лексика која припада кластеру „духовно лице“. С обзиром на то да наш лексички корпус располаже религионимима двеју вера различите унутрашње организације дужности и звања, надређени појам ’духовно лице’, са дијалекатском лексикализацијом *дуо̀вник,* обједињује елементе обе конфесије.

Та̀ј дуо̀вник што̄ у̀зе да га гл’ѐда А̀нче досьг би̏ја дома̀ч’ин у Све̏то̄у Троу̏цу. – Дуовни̏ку Ланич’и̏је (Реметић 1996: 393).

Вертикална хиперо-хипонимска парадигма (архисема ’човек’ – хиперсема ’социјалне карактеристике’ – интегрална сема вишег ранга ’професија’ – диференцијална сема ’религија’) одређује позицију лексема са категоријалном семом ’духовно лице’ у домену ЛСП *социјалне карактеристике човека* и њихов статус у асоцијативном пољу *човек*. Централно место међу елементима у ЛСГ ’професија’ и у ЛСПГ ’религија’ лексемама обезбеђују диференцијалне компоненте нижег ранга ’православље’ и ’ислам’. Ванјезички фактори одредили су распоред јединица у две микрогрупе, на основу којих се може реконструисати језичка слика конфесионалног устројства у верским институцијама ондашњег Призрена, у којем су биле активне две верске заједнице, хришћанска православна и муслиманска. Оба религиозна дискурса подржавају сложени систем међуодноса верских чинова, дужности и звања, са хијерархијски устројеном структуром. Недоследност хиперо-хипонимског принципа уочава се у границама микрогрупа, а та нерегуларност очитава се у хоризонталној хијерархизацији лексичких јединица којима се денотирају звања духовних лица.

II. 2. 1. ЛСМГ ’православни духовник’

II. 2. 1. Лексички елементи са интегрално-диференцијалном компонентом ’православље’ структуришу хоризонталну организацију микрогрупе. Конституенти су распоређени у серије и рангове, пратећи важећу хијерархију у православној цркви. Степенаста структура од виших ка нижим црквеним чиновима рефлектује се на лексичку системност. По моделу именичке метонимије ЗВАЊЕ, ЧИН – ЧОВЕК КОЈИ ИМА ТО ЗВАЊЕ регулисани су називи намештеника у верској служби. Терминосистем именовања свеште-

7) наименования предметов церковной утвари и церковного назначения; 8) наименования церковных праздников; 9) наименования книг церковного содержания (Горюшина 2002: Автореф.). Н. О. Косицина нуди следећу поделу: 1) основные религиозные понятия; 2) религиозные убеждения и учения; 3. силы света и тьмы; 4) персонажи священной истории; 5) обряд и обрядовая деятельность; культовые, обрядовые сооружения; 7) религиозная топонимика (Косицына 2011: Автореф.). М. О. Алексејева и Љ. Кравцова термине деле на пет група: 1. названия церковных должностей и званий, 2. названия церковных таинств и обрядов, 3. названия предметов церковной утвари и веществ, используемых в церковных обрядах, 4. названия церковных сооружений и архитектурных частей храма и 5. названия церковных одежд и облачений (Алексеева 200: Автореф.; Кравцова 2013: 56–57).

них и црквених лица прати поделу јерархије на три степена свештенства – епископски, свештенички и ђаконски и два реда – монашки и мирски. Са парадигматског аспекта јерархијске чинове посматрамо као серије, у оквиру којих су елементи рангирани по опадајућој хоризонтали. Субординација нивоа православне јерархије у српском призренском говору одликује се одсуством номинација у појединим ранговима.

II. 2. 1. 1. У епископском чину постоје четири степена – патријарх, архиепископ, митрополит и епископ.

II. 2. 1. 1. 1. Врховни поглавар у православној цркви је *па̄трија̏рак**.

Црквени грцизам налазимо у монографији о говору Призрена (Реметић 1996: 386, 405), где је забележен и у лику *па̄трија̏рах*, што сведочи о спољашњим утицајима на фонетски систем призренског говора у другој половини XX века.

II. 2. 1. 1. 2. Црквени чин између патријарха и епископа има *мӣтро̄по̏л'ӣт*. Дужност митрополита обављао је и митрополијски намесник *ико̏ном*.

Да за̄сту̏па̄ју мӣтро̄по̏л'и̏та при ида̏ре ме̏ц'л'иса.

Итацистички облик *мӣтро̄по̏л'ӣт* од грчког *μητρόπολίτης* (Skok II: 417) користи се у православљу да означи чин виши од епископа. Балкански црквени грцизам *иконом* Чемерикић је преузео из писаних извора, где се јавља са два значења. Примарно се односи на високи чин у православној хришћанској хијерархији.

II. 2. 1. 1. 3. Црквени поглавар веће црквене области – епархије, највиши чин у православној цркви – епископ, у Призрену се номинује лексичким јединицама *влади̏ка* и *госпо̏дин*.

Влади̏ка о̄ти̏ша у Феризо̏вич' да осве̏ште̄ца цр̏кву. – Благосло̏ви, свети-влади̏ко, да тӣ и̏мам све̏ту мол'и̏тву. – А̏-да, то̄л'и̏ки ту̏т је бласи̏њат, па га бласиња̏ја и влади̏ка. – Влади̏ка ни̏како неч'а̏ше да га за̄по̏тӣ ње̏га. – Нао̏ру де̏л'и влади̏ка. – Дњи̏с служе̏ше слу̏жбу влади̏ка. – На̏ши Призре̏нци по̏шли на да̏ву код влади̏ку.

Госпо̏дин му да̏ја сво̏ј благо̏слов. – Општӣна̏ри мол'и̏л'е госпо̏ди̏на и о̏н одобри̏ја. – Госпо̏дин неч'а̏ја да га за̄по̏тӣ.

Уместо грцизма *е̄пископ* користи се реч прасловенског порекла *владика* (прасл. **vladyka*) са црквеном семантиком, која се развила из етимолошке базе „dominus, potestas“ (Skok III: 605). Апстрактум *госпо̏дин* народни је назив за владику, који је на Косову и Метохији до ослобођења од Турака задржао искључиво сакрални карактер (Елезовић I: 106). Речници савременог језика не бележе овакво значење лексеме *госпо̏дин* (као религиозни термин реализује искључиво значење „господ“ (РСАНУ 3: 510), „бог“ (РМС 2: 540)), као ни дијалекатски речници југоисточне Србије, што упућује да је оно про-

сторно ограничено на косовско-метохијски ареал и временски лимитирано у дијахронијској лексичко-семантичкој равни.

II. 2. 1. 2. Номенклатура носилаца свештеничких чинова у Чемерикићевом корпусу прилично је оскудна у односу на званичну јерархију у православној цркви, која познаје пет монашких презвитерских чинова и четири мирска свештеничка чина.

II. 2. 1. 2. 1. Именовања носилаца презвитерских монашких чинова распоређена су у ранговима *игу̏ман*, *дома̀ч'ин* и *калуџ'ер, калуџ'ери̏ца*.

У Све̏то̄г Ма̀рка игу̏ман је Но̀фӣт.

На̀род неч'а̀ше то̀га домач'и̏на за у Свето̀га Ма̀рка, а̀ма влади̏ка га ту̀ри. – Та̀ј ду̀овник што ѹ̀зе да га гл'е̏да А̀нч'е, досьг би̏ја дома̀ч'ин у Свето̄а-Троѝцу.

Та̀ј калу̀ѹ'ер што ч'ита̀ше ванѹ'ел'и̏је Приште̏вьц је.

Старешина православног манастира номинује се лексемама *игуман* и *домач'ин*. Балкански грцизам *игуман* (грч. *hēgumenos*) и домаћа семантичка варијанта *домач'ин* у испитиваном говору функционишу као синоними, што поткрепљује тенденцију да се страној речи парира домаћим еквивалентом. Аналогно према примарном одређењу „глава куће, старешина куће“ развила се једна од семантичких реализација полисемичног деривата *домач'ин* „стрешина манастира“. Секундарно значење остварује се у семантичкој позицији са детерминатором (*домач'ин у Свето̄а-Троицу, домач'ин у Свето̄га Марка*). Помоћу предлошко-падежне конструкције у функцији детерминатора идентификује се употребљено, религиозно значење ове лексеме. Свештеник који живи у манастиру именује се грцизмом *калуџ'ер* (грч. *καλόγερος*), без обзира на монашки статус. Жена која припада црквеном реду и живи у женском манастиру као монахиња обележава се моционом именицом *калуџ'ерица*. Ово је један од два назива за женску особу у домену религије (други је *кл'исарка*), у категорији носиоца црквеног звања као позива. Семантички знак 'место обитавања (манастир)' повезује лексеме овог синонимског реда, док је истовремено основна дистинктивна црта у односу на припаднике мирског свештенства.

II. 2. 1. 2. 2. Мирском свештенству припадају црквена лица која су чином рукоположења оспособљена за вршење црквених обреда и богослужења. У црквеној хијерархији чин између епископа и ђакона имају свештеници, односно јерарси. Свештеник се у Призрену номинује лексичким јединицама *по̄п, па̀па̄з, ико̀ном, де̏спо̄т веч'и̏л'и, испове̏дник*.

Уби̏ше по̄п-Ц'у̀ру у Зоч'и̏ште. – По̄п-Ма̀не је мрсипе̏тко. – А: Што̀ ч'и̏ни по̄п-Си̏ма у цр̀кву? Б: Прич'ешчу̀је богосло̀вце. – Кьд стӣго̀смо, по̄по̀ви бе̏у искоч'ил'е и бласиньа̀у на̀род. – А̀јде, дево̀јко, обу̀ч'и се, по̄п са̀м што не до̀ша да ни све̏ти води̏цу. –По̄п-Ма̀не кроѝја но̀ву манти̏ју. – По̄п-Ма̀не и̏ма

па̄рокӣју у Србӣцу. – Па̄о́ви и́деф па̄ нурӣје да све́та̄иф водӣцу. – На́ш нурӣски па̄о́а̄ је сьге па̄а̄-Си́ма Јони́ч'ов. – Ч'е́кај док па̄о́а̄ скӣне па̄та́ил'.

У та̄о́ј вре́ме ја́ сьм бӣја а́за, а па̄а̄-То́дор де́спота̄ веч'и́л'и. – Па̄а̄-Трӣфу Печ'и́нога јо́па̄та̄ та̄урӣл'е за де́спота̄ веч'и́л'а.

Ч'е́ка испове́дник да га испове́да у цр̏кву.

Првостепена заједничка компонента 'свештеник' обједињује јединице *па̄а̄, па̄а̄з, иконом, исповедник*, које стоје у међусобном односу релативне синонимије. Доминанта реда и једрени елемент подгрупе је стара словенска адаптација позајмљенице из грчког језика *па̄а̄* (грч. *παπάς*) (Skok III: 8). Варијанта *па̄а̄з* дошла је преко Турака (тур. *papaz, papas*) и постоји само у писаним изворима (*Ми из свита̄е нађосмо се у најгушћој гомили па̄а̄за,* Мих. Рашић, С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку (према Чемерикић))[267], док је *па̄а̄* општеприхваћени народни назив за световног, мирског свештеника. Из секундарних извора Чемерикић преузима и грцизам *иконом* и уграђује га у лексички систем као двозначни црквени термин „1. митрополијски намесник. 2. старешина цркве" (Чемерикић). Секундарно значење лексеме *иконом* идентификујемо преко значења лексеме *па̄рох* „старешина цркве, свештеник на челу парохије" (РМС 4: 341), тако да ова лексема другостепеном семантиком улази у синонимски ред са интегралном компонентом 'свештеник', а допунским елементима 'на челу парохије' имплицира виши свештенички чин.[268] Њеном примарном значењу блиска је семантичка реализација двочлане јединице *деспота̄ веч'ил'и* (тур. дијал. *veçil*, поред *vekil*) „свештеник, епископски пуномоћник, намесник при Идаре меџлису (управном савету вилајета или мутесарифлука)" (Чемерикић). Једрена компонента значења 'свештеник' ситуира синтагму у дати синонимски ред, иако она стоји у односу квазисинонимије са осталим елементима лексичког скупа. Семе нижег ранга допуњују и конкретизују централну значењску компоненту и у семантички садржај уносе информацију о статусу и улози коју изабрани свештеник добија, заступајући владику у административном савету округа. Семемом „свештеник који исповеда" дефинисана је семантика деривата *исповедник*, мотивисана радњом исказаном мотивним глаголом. Допунска компонента спецификује конкретну улогу свештеног лица, слушање исповеди.[269]

---

[267] *Па̄а̄з* користе Турци да означе хришћанског свештеника. Махала у којој је живело православно свештенстно у Призрену назива се Папаз чаршија, према турском именовању (нап. Р. Младеновић).

[268] С. Реметић бележи лексему *па̄рокија* (Реметић 1996: 405 461), на основу које би се могла извести реконструкција лексеме *па̄рок*, али наши извори не потврђују њено постојање у говору. Чемерикић евидентира само старосрпску реч *нурӣја,* и од ње насталу *нурӣјаш* „парохијанин".

[269] „Исповедници у Призрену зову се свештена лица обојега реда, који су исповедали православне вернике два-три дана пре него што би приступили тајни светог причешћења. Само се девојке и невесте нису исповедале. За исповеднике митрополити су у свакој вароши

II. 2. 1. 3. Најнижи чин јерархијске лествице има *ђ'акон*.

Старом грчком позајмљеницом (грч. *διάκονος*) означава се „онај који још није рукоположен за свештеника и помаже свештеницима при служби“ (РМС 1: 817). Чемерикић ову реч потврђује наводима из еснафског тефтера. Нису регистровани остали називи за означавање ђаконских чинова.

II. 2. 1. 4. Посебну поткатегорију чине црквенослужитељи, особе које раде у цркви.

II. 2. 1. 4. 1. Црквени појац је *псáлт*.

Овај термин Чемерикић уноси из црквених књига (грч. *ψάλτος*), тако да је његова позиција у дијалекатском терминосистему нема адекватну потпору у народној речи. Алтернативни народни назив за онога који при богослужењу поје у цркви није забележен.

II. 2. 1. 4. 2. Лице које се стара о црквеним финансијама, црквени намесник, назива се *епúтроп / јепúтроп / пúтроп*.

Балкански црквени грцизам (грч. *ἐπίτροπος*) у Призрену има три фонетске адаптације: општи балкански лик (*епитроп*), лик са протетичким *ј* (*јепитроп*) и лик са аферезом (*питроп*). Чемерикић наводи примере из мутавџијског тефтера (*Дадосмо у цркву Светога Ђорђа за свеће што палимо, прими епитроп црковни гроша 126*; *Дадосмо еснафске паре јепитропу Крсте Вићикому*), који нису релевантни за народни говор.

II. 2. 1. 4. 3. Чувар цркве и црквени послужитељ који у православној цркви ради за плату означава се лексичким јединицом *кл'úсар*, односно *кл'исáрка* ако је особа женског пола.

Стéфан је кл'úсар у Светога Никóлу. – Кл'úсар нé беше дóма, те рéко кл'исáрке за парáстос.

Бúла кл'исáрка у Светога Никóлу.

Лексема *кл'исар* води порекло из грчког лексикона (грч. *ἀποκρισιάριος*), где првобитно није имала црквено значење. Облик са аферезом у српском језику односи се искључиво на црквењачко занимање. Да су посао црквењака у Призрену обављале и жене, потврђује облик за женски род *кл'исарка*. Моциона именица има и значење професије („жена клисар“) и посесивно значење („клисарева жена“).

II. 2. 1. 4. 4. Полисемична лексема *војвóда* у Призрену развија специфичну терцијарну семантику „заштитник и чувар манастира Високи Дечани и Пећке патријаршије“ (Чемерикић), којом гравитира ка сфери духовности.

Деч'áнски игýман дóша сьс војвóду.

Реализација духовног садржаја лексеме која примарно означава нерегуларно војничко звање ослања се на значењску нит 'заштитник', која се

одређивали најстарије свештенике. У недостатку свештеника позивани су стари калуђери из оближњих манастира, па чак и калуђери из Високих Дечана“ (Чемерикић).

имплицитно провлачи кроз семантичку структуру именице *војвода* и у њу се уплиће („1. вођа устаничке чете; 2. старешина вилајета“ (Чемерикић), да би се пробила као доминантна компонента у локалном сакралном значењу.[270]

II. 2. 2. ЛСМГ ’муслимански духовник’

II. 2. 2. Микрогрупа лексичких јединица са диференцијалном семом ’ислам’ обједињује називе муслиманских верских службеника. С обзиром на то да је Призрен мултиконфесионална заједница, наш корпус садржи номинативне јединице за вршиоце одређених верских послова и носиоце појединих исламских звања. Међутим, лексички фонд којим располажемо у овом домену недоследно приказује духовну хијерархију у исламу (муфтија, главни имам, имам, помоћни имам, хатиб, ваиз, вероучитељ, муалим, мудерис, мујезин). Лексичко-семантичка организација спроведена је по ранговима муслиманских духовних звања.

II. 2. 2. 1. Најстарији по рангу муслимански свештеник у једној области је *мифтија*.

Ста̏рога мифтију микна̏ше од ме̏сто и сељ је мифтија аџи-Ру̏стем Шпо̏рти. – Аџ’и-Ру̏стем Шпо̏рта, мифтија, е̏не га у Ско̏пје, но̏си пра̏нге на но̏ге.

Облик *мифтија* је у српском призренском говору адаптиран према турском дијалекатском лику *müfti* (поред тур. *müftü*).

II. 2. 2. 2. Високо звање у исламу има муслимански првосвештеник – *кадија*.

Аџ’и-Ру̏стем Шпо̏рта је кадија.

Кадија (тур. *kadı*) је био шеријатски судија и спроводио верски закон ислама, на основу којег су уређени односи у исламској заједници.

II. 2. 2. 3. Серији духовних лица припада *мїде̏риз / мїде̏рис / муде̏рис*, наставник високе верске школе, медресе.

Хаџ’и-Умер ефендија, мудерис из Призрена (из тефтера).

II. 2. 2. 4. Муслимански свештеник именује се лексичком јединицом *оџ’а*. Хипокористик *оџ’и̏ч’е* односи се на младог духовника, почетника у верској служби.

[270] Код Елезовића ово је једино значење лексеме *војвода,* које је у новије доба потпуно истиснуло појам војводе за време турске владавине, када је речју *војвода* именован „хришћанин који је уживао поверење турске власти, а коме је била поверена управа једног града поред градског диздара или једне покрајине, … касније сресКи начелник“. Аутор допуњује одредницу информацијама о етничкој припадности чувара српских манастира на Косову и Метохији (Дечана, Пећке патријаршије и Девића). Звање *војводе* имали су Арнаути из суседних села, који су потицали из јачих арнаутског фисова (Елезовић I: 84–85).

Викна̏ја л’и о̏џ’а а̏кшам? – Са̏л шт̄о ви̏кна о̏џ’а а̏кшам. – А: Вика̏ја л’и о̏џ’а ич’инди̏ју? Б: Јо̏ш не̏је. – О̏џ’а јо̏ш не вика̏ја јаџи̏ју. – Оџ’ала̏ри се бе̏реф у Ба̏јрак-џ’ами̏ју. – Од о̏вој оџ’ала̏ре ч’о̏век не мо̏же да п̄ро̏џ’е кроз ч’аршѝју.

Оџ’ич’е Ал’и-мула Сал’и ос̄таде дужан за јуже (из тефтера).

Из области муслиманске религије преузет је назив за проповедника ислама (тур. *hoca*). Чемерикић бележи и хибридну плуралску форму *оџ’алари*, где се на турски множински облик *hocalar* додаје домаћи наставак *-и* (Skok I: 678). Примери показују да је *оџ’а*, као духовно лице које проповеда муслиманску веру, имао и улогу мујезина, с минарета је позивао вернике на молитву.

II. 2. 2. 5. Духовно лице код муслимана у рангу са православним ђаконом је *а̏фљз*.

О̏сман а̏фљз. – У Ибра̏им афљза. – Ме̏меш̄ а̏фљз.

Најнижи чин у муслиманској верској заједници имао је *афљз* (тур. *hafız*), „onaj koji zna čitav Kuran napamet“ (Škaljić 1966: 297), али који није могао самостално да обавља верске обраде, нити да позива вернике на молитву.

II. 2. 2. 6. Муслимански редовник, припадник неког од исламских верских редова номинује се лексемама *де̏рвиш, дервишѝна, со̏фи*, и само у множини *бабала̏ри*.

И Му̏са де̏рвиш. – А̏јде да иско̏ч’имо до Кори-ч’е̏шме да гл’е̏дамо дервѝше како се бо̏деф. – Дервѝши бе̏у ул’е̏гл’е у Све̏т̄о̏га сп̄а̏са да га уч’и̏ниф дервѝшку т̄е̏ч’у. –Дервѝши п̄о̏ст̄иф, ашу̏ре ги су.

Та̏ј дервишѝна је п̄и̏јан сва̏ки дљ̏н.

Бабала̏ри се бе̏реф у Терзима̏лску т̄е̏ч’у. – Бабалари̏ма ги је сљ̏ге п̄о̏с, ашу̏ре ги су.

У својству доминанте фигурира лексема *дервиш* (тур. *derviş*), као неутрална номинација. Експресивну семантичку вредност, негативно конотирану, садржи њен пејоративни дериват *дервишина*. Учени назив за дервиша је *софи* (тур. *sofi*), којим се у списима означава „муслиман који води повучен и побожан живот, мистик“ (Чемерикић). *Дервиш* или *софи* је аскета, следбеник суфизма, мистичног учења у исламу, који побожност манифестује кроз специјалне обреде.[271] Облик за множину *бабалари,* настао према турском плуралу *babalar* (Петровић 2012: 59), семантички се ослања на једну од секундарних интерпретација лексеме *баба* у изворном језику „добар, поштен, побожан старац“ (Škaljić 1966: 109). Епитети се према сличности колектив-

[271] У Призрену и околини било је око петнаестак дервишких редова: бекташије, кадирије, ноктаџије, уфаије, саидије, синаније, хељветије. Сваки ред има свог старешину – шеха. Молитве су им заједничке, али разнолике: неки се моле стојећи на једном месту, држећи се у кругу за руке и нагињући се напред и назад; неки се хватају у коло и крећу се у круг док не падну у екстазу; неки се боду иглама и ножевима. Бекташије су тајанствени ред, њихове тајне нико не зна осим чланова реда (Чемерикић).

но приписују номинатима из дервишких редова, при чему се десигнација помера из сфере моралне карактеризације у поље религиозне оријентације.

II. 2. 2. 6. 1. Старешина текије и првак дервишког реда назива се *ше* или *ба̏ба*.

У то̏ј вре̏ме дервѝшка гла̏ва бе̏ше би̏ја ше-Абе̏дин.

Ба̏ба ги је о̀н дервишѝма.

Лексикализација религијског семантичког садржаја са референцијом на човека преузета је из турске терминологије ислама (тур. дијал. *şe(h),* поред *şeyh*). Секундарна номинација лексеме *баба* (тур. *baba*) добијена је актуелизацијом компоненте ’старешина’, потенцијално присутне у основном садржају „отац, деда“. Периферне семе ’старији човек’ и ’глава породице’ активирале су се и постале доминантне ознаке на којима је развијено ново значење „старешина дервиша“.

II. 2. 2. 6. 2. Припадник једног од дервишких редова у Призрену номинује се лексемом *нокта̄џ’и̏ја.*

Нокта̄џ’и̏је се бо̀деф.

Назив потиче од турске речи *nokta* „тачка, убод“, која је у основи турског дијалекатског облика *noktaci*, који је ушао у призренски говор и прилагодио се његовим фонетским и морфолошким законитостима. Изворну семантику пренео је у говор реципијент, означавајући члана најстаријег дервишког реда, чије присталице изводе карактеристичан обред бодења иглама или ножевима.

II. 2. 2. 6. 3. Припадник дервишког реда бекташија носи назив *бекта̄шѝја.*

Дервѝши бекта̄шѝје су дру̏го, а нокта̄џ’и̏је та̄ дру̏го. – Ше̏ Абе̏дин је бекта̄шѝја.

Бекташије су исламско верско братство које следи учење мистика Хаџи-Бекташа Велија, оснивача овог реда у XIII веку. У основинском делу изведене лексичке ознаке за поборника исламског мистицизма, суфизма, налази се лично име *Bektaş,* а рефлекс турског придева *Bektaşî* је српско-албанска изоглоса (Петровић 2012: 74).

Микросистем назива за духовно лице инкорпориран је у терминосистем религионима призренског говора, али и у општи лексички систем именовања човека. Номинативна вредност лексичких јединица којима се именује човек у категорији професионалног ангажовања (хиперсема ’професија’), односно у поткатегорији верских службеника (хиперсема ’религија’) неутралног је карактера. Лексичко-семантичку подгрупу одликује системност и стабилност, али и релативна канонизованост лексичких елеменета и непринципијелност у лингвистичком спровођењу религиозних појмова. Иако Чемерикићев лексички корпус није потпун у овом домену, могуће је приближно реконструисати институцију цркве и делатности њених службеника на више нивоа црквене

структуре. Конзистентност микрогрупе са интегрално-диференцијалном семом ’православље’ почива на језички утемељеним појмовима из сфере црквеног устројства, тако да њени чланови функционишу у склопу религиозне терминологије, али и као сегмент општег лексичког фонда. Рангирање духовних звања и њихових носилаца у оквиру исламске конфесионалне делатности заснива се на расположивој грађи, што утиче на коректност лексичко-семантичке организације микрогрупе чији су елементи обједињени семантичком ознаком ’ислам’. Историјска ситуација у првој половини XX века условила је динамичке језичке процесе, везане за ишчезавање реалија и појмова муслиманског духовног живота, чиме се може оправдати непотпуност исламског микротерминосистема ’духовно лице’ у лексичкој збирци Д. Чемерикића.

Поједини термини и из Чемерикићеве перспективе делују архаично и имају уско ограничену, службену употребу. Специјална лексика за означавање свештених лица у области православља грчког је порекла, јер је јерархија преузета из организације грчке православне цркве (*патријарак, митрополит, иконом, игуман, калуџ’ер, иконом, џ’акон, псалт, епитрон, кл’исар)*. Поједини термини унети су из црквених списа (*иконом*, *пайаз*, *псалт, епитрон*). Неки се јављају са дијалекатским карактеристикама у мутавџијским тефтерима (*јепитрон / питрон; џ’акон*). Црквене грцизме одликује висок степен терминологизације. Примећена је тенденција да се напоредо са позајмљеним термином у народни говор уводи реч из општег лексичког слоја (*игуман / домач’ин; пайаз / пой*), или се туђица потпуно истискује (*епиской, јерај*) и њена празнина у микросистему попуњава домаћом лексемом (*владика, домач’ин, исповедник*). У односу на официјалне називе, народна именовања свештених лица религиозни семантички опсег допуњују емоционалном нијансом, те их не можемо сврстати у апсолутно неутралне номинације (*господин, домач’ин, пой*). С обзиром на функционални карактер, разговорни еквиваленти имају општу употребну вредност. Овакав дијалекатски лексички принцип подстиче стилистичку диференцијацију и ствара услове за развој системских односа међу лексемама, пре свега иницира појаву синонимије. Номинације у исламу не показују такву тежњу. Лексеме су преузете из турског језика углавном у дијалекатској форми, морфолошки су прилагођене српском призренском говору, без корекције на плану семантичког садржаја.

II. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’финансије’

II. 3. Економски аспект друштвеног живота у Призрену почетком прошлога века одредио је структурно-семантичку организацију слоја лексике којом се означавају субјекти у сфери финансија. Термини у об-

ласти финансија у директној су вези са социјалном и економском структуром друштва, тако да номинационе јединице економско-финансијског терминосистема представљају базу за историјску реконструкцију функционисања привредног и друштвеног система. Систематизација лексема са референцијалним садржајем и информативним смислом реанимира економску слику света Призрена и експлицира оријентире финансијске делатности у овом граду за време турске власти и непосредно по ослобођењу од Турака. Историјска ситуација и друштвено-економска реалност као ванјезички фактори утицали су на формирање вокабулара који у говору функционише као лексички микросистем састављен од терминолошких номинација, које карактерише утврђено значење и употреба у конкретним комуникативним ситуацијама или службеним записима. Поједине јединице из терминолошког, високо специјализованог подсистема прелазе у разговорни дискурс, добијајући узуални карактер и стварајући кореферентски однос с лексемама сличног семантичког садржаја, и као такве постају активни део лексичког корпуса.[272]

Савремена интерпретација активне економске лексике заснива се на херменеутичкој техници „читања“ речника као хипертекста и анализирању економског терминосистема као метајезика којим је описан тзв. „мир-систем“, детерминисан економским процесима у модерном друштву и особеностима етничког односа према финансијама (Пушкарева 2006: Автореф.; Кавцова 2013: 131). Наш номинативни инвентар приказује потпуно другачији финансијски модел од данашњег, па је његов језички израз рефлекс културно-историјских прилика које су га обликовале. Призренска економска слика света стварана је у условима живота под туђом влашћу и у околностима неравномерне расподеле финансијске моћи. Друштвено-политичко и економско уређење условило је избор језичких средстава којима се именује носилац занимања у домену финансија, као и позицију лексичких елемената у границама семантичког поља.

Именичке јединице из категорије финансија припадају денотативној класи ’занимање’, што их квалификује у поље социјалне карактеризације човека. Врста занимања одредила је сферу делатности, а субјекти државне службе распоређени су у три микрогрупе, према семантичким ознакама које уже спецификују њихово звање или занимање ’шеф финансија’, ’благајник’, ’порезник’.

[272] Говорећи о именовању лица по врсти делатности с функционално-стилског аспекта, Конопељкина закључује „… значительная часть экономических и правовых терминов в русском языке принадлежит к категории ’двуплановых лексических единиц’, выступающих как в функции термина, так и в функции нетермина“ (Конопелькина 2010: 4).

II. 3. 1. ЛСМГ ’шеф финансија’

II. 3. 1. Семантичка компонента ’шеф финансија’ повезује у микрогрупу лексичке јединице *тефтѐрдар / дефтѐрдар / дертѐрдар, муасебеџ’ија* и *ма̏л мӱдӱ̏р / ма̏л мӱдӱ̏ри*, степенасто рангиране и међусобно инкомпатибилне.

Чланови микрогрупе рангирани су према допунским компонентама (’вилајет’, ’санџак’, ’срез’), које одређују статус носиоца звања, а самим тим и позицију лексеме у лексичком скупу. Дијагностичка сема ових службених дужности и њихових актера садржи информацију о њиховој историјској и хронолошкој ситуираности ’за време турске владивине’. Шеф финансија у највећој турској административној јединици, вилајету, носи назив *тефтердар*, са фонетским варијантама *дефтердар* и *дертердар*, које су гласовно ближе турском лику *defterdar*. За степен нижи по рангу је *муасебеџ’ија* (тур. *muhasebeci*) „шеф финансија у санџаку, округу“ (Чемерикић). Из турске управне терминологије потиче двочлани назив за шефа финансија у кази (срезу) *мал мӱдӱр / мал мӱдӱри* (тур. *mal müdürü*, дијал. *müdüri*), где *мӱдӱр* има опште значење „начелник појединих одељења у упавама вилајета, санџака и каза“[273], док се првим конституентом *мал* „материјално добро“ специјализује дужност и тематски конкретизује семантика другог члана.

II. 3. 2. ЛСМГ ’благајник’

II. 3. 2. Семантичко језгро у семској структури лексема *блага̏јник*, азна̏тар, ка̏сар, касӣер са̏ндьк емӣни,* чине архисема ’човек’, хиперсема ’професија’, интегрална сема ’финансије’ и диференцијална сема ’благајник’, помоћу којих се идентификује значење лексичких јединица овог микрореда.

Блага̏јник. Благајни̏ка (Реметић 1996: 438)

Сӣӣ̏ру мифта̏ра вика̏ја азна̏тар за вергӣ̏ју.

За вӱ̏ј годи̏ну устабашӣ̏ја бӣ̏ја То̀ма Ч’емери̏кић, ка̀сар.

Сравњали рачун касиер и старешина еснафа (из тефтера).

Надређена семантичка компонента ’благајник’ јавља се у лексикализованом облику *благајник*, и истовремено је у функцији хиперонима и хипонима микрогрупе и издваја се као доминанта датог лексичког скупа. У Чемерикићевој грађи не појављују се ни *благајна* ни од ње изведена nomina agentis *благајник*, па претпостављамо да су у говор ушле касније у XX веку, као новији јуристички неологизми од поименичeног придева *благо* у значењу „новац, накит, драгоценост уопште“ (Skok I: 167). Домаћи дериват *благајник* потиснуо је из употребе своје функционалне синониме *касар* и *ка-*

[273] Лексичко-семантичка група *професија* у неким доменима се пресеца са наредном лексичко-семантичком групом *социјални статус*, и то у равни која се тиче дужности и звања. Лексеме којима се означава професионални положај релевантни су елементи подгрупе ’дужности’ у оквиру ЛСГ *социјални статус*, где су фиксирани субјекти државне управе.

сеир, изведене од полисемичне несловенске речи *каса* „1. направа у облику ормара или сандучића за чување новца, драгоцности, вредносних папира; 2. одељење у каквој установи где се изводе рачунске и новчане операције…“ (РМС 2: 672). Целокупан примарни семантички садржај мотивне речи преточен је у дериват *касар* „онај који руководи касом, благајник“ (Чемерикић) и његову службену обличку варијанту *касеир*. Микроред обогаћен је контактном истозначницом *азнатар* (тур. *haznedar, hazinedar*). Семантички близак са овим лексемама је њихов квазисиноним *сандык емини* „благајник у срезу“, неодређени изафет од турског *sandık* „сандук, ковчег“ и *emin* „управитељ“. Први члан назива асоцијативно сугерише на основно значење које имају *благајна* и *каса*, а други конституент имплицитно упућује на секундарну реализацију ових лексема, јер се номинација односи на управника среског финансијског одељења.

II. 3. 3. ЛСМГ ’порезник’

II. 3. 3. Диференцијална компонента ’порезник’ интегрише у микроред лексеме *тасил’дар, спаија, субаша, мифтар*, које стоје у међусобном односу релативне синонимије.

Дадо тасил’дару у Призрен... (из тефтера).

Стреч’анима је вуј годину спаија Муса ефендија. – Ибраим Синан је спаија у Суо-Реку. – У Подриму спаија за десетак је Муса Ше-Заде.

Субаша доша да узима десетак.

Мифтаре поч’ел’е да береф вергију.

Државни службеник који скупља порез означен је турцизмом *тасил’дар* (тур. *tahsildar*). Денотативна макрокомпонента семантичког садржаја „који прикупља порез, порезник“ (Чемерикић) квалификује га у категорију професионално маркираних јединица и обезбеђује му позицију доминанте синонимског реда. Из турске административне терминологије преузете су и номинативне јединице *спаија* (тур. *sipahi*) и *субаша* (тур. *subaşı, дијал. subaşi*), које у српском призренском говору надограђују полазну семску структуру елементима призренске ванјезичке стварности за време османлијске власти, уграђујући у значење премису датог историјског тренутка и актуелне друштвене ситуације. Семантичке компоненте ’закупац’ и ’десетак’ у семеми „закупац државног пореза, десетка“ (Чемерикић), којом је описно дефинисано секундарно значење лексеме *спаија*, уносе у семантички садржај слој који разоткрива сложеност друштвеног уређења. Државни порез, наплаћиван од сопственика зиратне земље у натури, као десети део годишњих приноса, нису убирале државне власти, већ су га давале у закуп приватним лицима, званим *спаије*. Спахија је сакупљао десетак лично или преко субаше. Лексемом *субаша* именује се „пуномоћник закупца државног пореза“. У Призрену је ово

једнозначна реч, ускоспецификоване семантике која се ослања на конкретно задужење субаше. Специјални облик извршне власти спроводио је *мифтар* (тур. дијал. *müftar*, поред *muhtar*) „општински одборник који је као представник једне махале сакупљао порез за ту махалу“ (Чемерикић). Секундарно значење које лексему сврстава у микроред номинација са хиперсемом ’порезник’ развило се из семантичког потенцијала примарне реализације „сеоски старешина“. Десигнат ’старешина’ имплицира друштвени положај, а извесни статус намеће дужности, што подразумева извршавање одређених државних обавеза и спровођење законом регулисаних друштвених односа, као што је убирање пореза.

II. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’право’

II. 4. Професионализми у сфери права чине микросистем правног терминосистема српског призренског говора, који представља језички конструкт концептуалног поља права. Језичка правна слика света функционише као фрагмент објективне стварности, обухваћен системом правних норми и репрезентован вербалним средствима правне комуникације. Правни појмови (суперстрати) лингвистички се манифестују језичким супстратима – терминолошким јединицама. Љ. Попова правни термин посматра као лингвокогнитивни и социокултурни феномен, истичући да је организација менталне сфере права у интеракцији са националном језичком сликом (Попова 2007: Автореф.). В. Иконикова се залаже за лингвокултуролошки и семиотички приступ проучавању правне терминологије, при чему први подразумева анализу историјских, друштвених менталних и културних реалија одређене лингвоправне заједнице која насељава одређену територију у одређеном историјском периоду, а други аспект захтева разматрање правних термина као језичкоправних знакова (Иконникова 2011: 145)

Призренски правни терминосистем карактерише историјско-територијална семантичка варијантност, тако да дијахронијска језичка слика приказује Призрен као чврсту урбану структуру која се развијала под османском влашћу и под снажним утицајем оријенталне културе. Правосудна организација у Призрену ослања се на отомански правни систем и на његове принципе нормативно-правног регулисања социјалних односа. Историјски контекст условио је национално-културну специфику концептуалног правног поља, која се испољава и на плану професионалних звања за службена лица која обављају делатност у установи суда. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’право’ у домену социјалне карактеризације човека одликује се бројно ограниченим номинационим инвентаром, који се темељи на турским називима за правне субјекте. Поједине јединице зад-

ржале су висок степен терминологизације који су имале у језику даваоцу, а известан број се укључио у активни лексички фонд српског призренског говора, донекле чувајући информациони капацитет правних термина. Према диференцијалним семантичким ознакама ’председник суда’, ’судија’ и ’правни заступник’, које имплицитно садрже и обележје професионалног статуса, лексеме се хоризонтално гранају у три микрогрупе.

II. 4. 1. ЛСМГ ’председник суда’

II. 4. 1. Централна семантичка компонента ’председник суда’ повезује лексеме *џе̏за ре̏из / џе̏за реи̏зи* и *кади̏ја*.

Доби̏ја и̏л’ам од кади̏је. – Аџи-Ру̏ш̄тем Ш̄то̏рш̄а је кади̏ја.

Лексички елементи микрогрупе нису заменљиви у контексту, међусобно се искључују. Синонимску релацију међу њима блокира сема која носи информацију о врсти правосудне институције којом ова службена лица председавају. *Џ’еза реиз* (тур. *ceza reisi*) је председник кривичног суда за време турске владавине, а *кадија* (тур. *kadı*) председник грађанског суда. Обе лексеме потичу из турске судске терминологије, али се у говору реципијенту функционално раслојавају и добијају различити нормативни статус. Платисемичност је турцизму *кадија* („муслимански првосвештеник, шеријатски судија, председник грађанског суда“) обезбедила фреквентнију употребну вредност, док двочлани назив није изашао из терминолошких оквира.[274]

II. 4. 2. ЛСМГ ’судија’

II. 4. 2. Лексикализација интегрално-диференцијалне компоненте *суди̏ја** (СДА) у кохипонимској је релацији са лексемама *ми̏ш̄те̏н̄тик, а̏за* и *аза̏ја*.

У Чемерикићевом лексикону примећује се одсуство општег назива за службено лице које доноси пресуду у парничном спору. Домаћа лексема *судија* не припада османлијском судском систему, какав је Чемерикићу био познат у периоду прикупљања грађе за Речник САНУ. Реч је у призренски говор ушла у време успостављања модерних правосудних институција, и у синхронијској равни фигурира као саставни део општег призренског лексичког корпуса. Значењску компоненту ’судија’ у свом семском саставу садржи позајмљеница из турског језика *ми̏ш̄тен̄тик* (тур. *müstantik*), дефинисана семемом „истражни судија при среском првостепеном суду у Турској царевини“ (Чемерикић). Овакав садржај има прецизно дефинисан семантички опсег,

[274] Улогу судских органа у албанским барјацима имала су мировна већа, а старешина племена био је надлежан да води грађанске и кривичне поступке. Спорове међу становницима своје жупе барјактар је решавао у духу обичајног права званог *Канони Лок Дукаџ’иниш̄* (*Закон Леке Дукађина*) (Чемерикић).

што лексему функционално диференцира и ограничава јој употребу, сводећи је на официјелну сферу, и аутоматски је сврстава у правни дијалекатски терминосистем. Том микросистему двоструком денотацијом припадају обличке варијанте *аза* и *азаја* (тур. *aza*), чији је семантички садржај исказан семемама „пресудитељ при Идаре меџлису“ и „махалски кмет – члан суда политичке општине у вароши“ (Чемерикић). Дистинктивни елемент је ’друштвени положај’, који експлицитно диференцира ова два значења на основу нивоа власти које денотат заузима у државном систему.

II. 4. 3. ЛСМГ ’правни заступник’

II. 4. 3. Кохезиони семантички елемент ’правни заступник’ надређени је појам лексичким јединицама *адвока̀ш** и *вѐч’ил’* .

До̀ша гу адвока̀ш (Реметић 1996: 350).

Алка-Ва̀нка шурѝла Ицу за веч’ѝл’а.

Пратећи дијахронијску динамику правног терминолошког микросистема у српском призренском говору, намеће се запажање да су турски термини доминантни у означавању лица која се професионално баве правом. Ова језичка чињеница детерминисана је ванјезичком стварношћу – друштвено-историјским моментом и административно-правним уређењем. Ослобођање од Турака и модернизација града донели су промене и у раду судских органа, што је резултирало лингвистичким процесом потискивања турцизама новим терминима. На тај начин можемо тумачити однос лексема *адвокаш* и *веч’ил’* и на лексичко-семантичком и на функционално-стилском плану. Лексема *веч’ил’* (тур. дијал. *veçil*, поред *vekil*), која изворно означава заступника, пуномоћника, потиче из турске административне терминологије. Опште значење које покрива више сфера деловања одржало се и у призренском говору. Лексему *веч’ил’* можемо квалификовати у област права и судске праксе другостепеном семантиком, преко значења лексеме *заступник* „бранилац у суду, онај који заступа нечије интересе“ (РМС 2: 226). Индиректним путем долазимо до семантичког слоја захваљујући којем се овај турцизам лоцира на периферији разматране лексичко-семантичке подгрупе. Скривеним значењем *веч’ил’* семантички парира синхроној верзији *адвокаш*, тако да се могу посматрати као временски ограничени функционални синоними.[275] Лексема *адвокаш*, иако је релативно нова језичка ознака у српском призрен-

[275] Елезовић на Косову и Метохији региструје лик *авукаш*, што је турски облик латинског *advokatus* (Елезовић II: 491). Елезовићева лексикографска активност се временски поклапа са Чемерикићевом грађом и територијално је покрива, међутим наш речнички извор не помиње турцизам *авукаш*. У савременом облику, са дијалекатском прозодијском варијантом, евидентира је С. Реметић.

ском говору, референцијалним значењем „правни заступник, бранилац оптуженог“ придружила се језгреној зони професионалних номинација.[276]

II. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обезбеђење и заштита’

II. 5. Национално-културна специфика града Призрена манифестује се и у представама о заштити и сигурности човека и друштва. Концепт обезбеђења и заштите обухвата различите сфере стварности, али је најснажније испољен у облистима друштвеног живота. Заштита појединца и колектива основна је обавеза друштва. У Призрену је у првој половини XX века постојао уређен безбедносни систем, што потврђује аксиолошки статус назива за припаднике полиције и осталих служби које се баве јавним редом и миром. Интерни карактер функционисања перизренске полиције и њена комплексна организација са вертикалном и хоризонталном диференцијацијом одредили су карактеристике лексичко-семантичке подгрупе. Референти који се саодносе са сфером обезбеђења и заштите у категорији занимања припадају полицији или су ангажовани од стране неке друге институције или приватних лица у својству чувара важних личности, објеката или јавног реда. Систем обезбеђења и заштите и структурна организација органа безбедности налази одраза у лексичко-семантичкој системности јединица којима се денотирају особе у овој области људске делатности.

Интегрална компонента ’полицијски службеник’ групише номинације за припаднике органа јавне управе који се брину око очувања реда, постојећег уређења и поретка. Језички еквивалент надређеном појму, лексикализовани хипероним којем су субординирани остали конституенти лексичког скупа у градском говору Призрена је *пол’иц*, са творбеним варијантама *пол’ицар* и *пол’ицајац**.

Дѐстан пòл’иц нѐје тàко лòш ка Мустàфа Тàтар.

Мàти, дòша јѐн пол’ѝцар да тра̀жи Милàна.

Дòц’нев пол’ицàјци у фабрѝку дòл’е. – Тàј ѝсти пол’ицàјац (Реметић 1996: 549).

Дијалекатски облици *пол’иц* и *пол’ицар* романског интернационализма *пол’ицајац* (тал. *polizia* > кслат. *policia*), новијег инфлинтранта у призренском говору, водећи су елементи лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом ’обезбеђење и заштита’ и једрени чланови ЛСГ са хиперсемом ’занимање’ и архисемом ’човек’. Слојевитост микрогрупе почива на принципу вертикалне

[276] Призренском правном терминосистему припада номинативна јединица *дауц’ија* (тур. *davacı*) са значењем „тужилац“, али је изузета из систематизације у категорији именовања човека према занимању, јер у говору функционише као радна именица а не као nomina professionis (*Ȯн је мòј дауц’ија, па нека збòри шта ѝма. – Ѐрбаш àјдук и дуац’ију обѐси* (наср. посл.)).

хијерархије полицијске структуре, а потом се лексичке јединице раслојавају хоризонтално према секторима полицијског деловања.

II. 5. 1. ЛСМГ ’виши полицијски службеник’

II. 5. 1. Службеник полицијске струке одређене надлежности назива се *ко̀мсер*.

У то̄ј вре̏ме ко̀мсер бе̏ше би̏ја Мусто̄фа Та̀то̄ар.

Стари латинитет из области права (лат. *commesarius*) у лексичком систему српског призренског говора фигурира у лику *комсер*, означавајући виши полицијски чин – командира полиције. Сема која носи информацију о дужности именованог лица имплицитно садржи категорију статуса, сугеришући његов положај на друштвеној лествици.

II. 5. 2. ЛСМГ ’нижи полицијски службеник’

II. 5. 2. Нижем рангу у хијерархији полицијске структуре прападају полицијски чиновници који делују у сегментима обезбеђења личности и објеката и царинске контроле. Стратификација поља активности полицијских органа одражава се на конфигурацију микрогрупе и класификацију именовања нижих полицијских службеника. Микрогрупа функционише као серија номинативних јединица које референцирају на ниже полицијске службенике.

II. 5. 2. 1. Професионално ангажована лица у служби јавне безбедности су пратиоци важних личности, за које се у говору Призрена користе релативни синоними *јасакџ’и̏ја*, *га̏ваз / га̏вас, де̏вер*, *за̄то̄и̏ја*, *жа̀ндар* / џ’а̀ндар**.

Лу̏ка га̏ваз. – Влади̏ка о̄рато̄и̏ја Пе̏то̄ка гава̀за да то̄ве ви̏ка. – Ба̀л’то̄а Тарабо̀лос би̏ја лато̄и̏нскому конзу̏л’е га̏ваз.

Да̀доше ми је̏нога деве̏ра, је̏нога за̄то̄и̏ју и исрато̄и̏ше га си̏ргӣн. – О̀то̄кьд о̄а̀де на кр̏ф, ни̏где да мр̏дне без два-то̄ри̏ деве̏ра. – Што̄ ч’е ми деве̏ри? Са̀м са̀мцито̄ ч’е и̏дем.

До̀џ’е жа̀ндар (Реметић 1996: 431). – *О̀то̄ац му ка̀же то̄о̀му жанда̀ру то̄у̏рскому* (Реметић 1996: 451).

Џ’а̀ндар (Реметић 1996: 410, 431; СДА).

У̀гар кьд би̏ја у Беја̀град, би̏ја за̄то̄и̏ја.

Тирцизми *јасакџ’ија* (тур. *yasakçı*), *девер* (тур. *devr*) и *гаваз* (тур. *kavas*) парадигматски су повезане семантичком компонентом ’пратилац’. Семантичком језгру припада и потенцијална сема ’ради заштите’, с обзиром на то да се денотативни аспект значења интерпретира управо у категорији обезбеђења и заштите. Номинативну јединицу *јасакџ’ија* Чемерикић пре-

узима из путописних списа, где реч експлицира значење „пратилац“.[277] Да је активна и у народном говору, потврђује Елезовић адекватним примерима и описом њеног значења, семантички је изједначавајући са лексемом *гаваз* (Елезовић I: 255). Именичка јединица *гаваз* је лексичка репрезентација органа безбедности са специјалним задатком. Овај турцизам у Призрену реализује значење „телохранитељ, пратилац страних дипломата и конзула и чувар њихове имовине“. Објекти заштите, у овом случају високи представници страних земаља, на плану семске структуре представљају денотативне допунске компоненте, које не утичу на формирање дистинктивне црте у односу на остале семантичке садржаје, већ пружају конкретнију информацију о активностима полицијских службеника, задужених да, обично наоружани, прате или чувају неку особу изузетног друштвеног ранга. Лексема *девер* у овом облику и значењу позната је само призренском говору. У семантичкој је вези са полукалком *девр чинити* (тур. *devretmek*) „патролирати у циљу осигурања јавне безбедности“, са делимичном пресемантизацијом аутохтоног значења. Призренска семантика ослања се на изворни семантички садржај турске речи *деврија* (тур. *devriye* „патрола“) (Петровић 2012: 107–108). Микроред nomina professionis допуњен је синонимским паром *заптија* и *џ'андар / жандар*. Значење турцизма (тур. *zaptiye*) у лексикону је објашњено управо галицизмом *жандарм* (фр. *gendarme*), који га је потиснуо из призренског говора након ослобођења од турске власти. Турски жандарм, *заптија*, чија је дужност била да штити особе на високом положају и да брине о безбедности путника, замењен је припадницима војнички организоване службе државне полиције – жандармима. Нови кадрови јавне безбедности у краљевској Србији преузели су службену одговорност турских заптија и понели назив позајмљен из француског језика. На Косову је доминирала фонетска варијанта *џ'андар,* у новије време паралелизам примарном лику *жандар*.

II. 5. 2. 2. Парадигматска уређеност јединица у наредној микрогрупи регулисана је интегрално-диференцијалном семом 'чувар / стражар', која обједињује лексеме *нибетч'ија, апсанџ'ија, пазван, пазванџ'ија, асас, асасин, протоџ'ер, пол'ак, бекч'ија, пудар.*

Нибетч'ија не га пуштија унутра. – Прет пашину куч'у има двоица нибетч'ије.

Викна га апсанџ'ија, те се видесмо. – Л'еба и промену дадо апсанџ'ије.

Рано је, асас још не ч'укаја једанајес. – Платија л'и си асасу ак?

[277] „Фамилије које би у наше средњовековне манастире ишле у крајевима под турском влашћу, узеле би по неколико Турака као пратиоце (јасакџије), који су их од турских зулумћара заштићивале“; „На сву прилику овуда су јасакџије морале спроводити и паше и субаше и стране путнике“ (Чемерикић, преузето из Ср. Поповић *Путов.*).

Асáсин јóш не ч'укáја пȍлноч'. – Асасúна пла̏ч'а ч'аршúја. – Асáси су сáл Тýрци.

Јáшар бúја протȍц'ер.

Мéне ме грáбна прúзренски пȍл'ак.

Ац'и-Рúста Кáбаш бúја бакч'úја. – Бекч'úје пла̏ч'аф áк рефéнски.

Стрá ч'ýва лȍјзе, пýдар бéре грȍјзе.

Синонимску релацију међу елементима скупа обезбеђује компонента 'чувар / стражар', која има доминантну позицију у семској структури свих конституената микрореда. Општу поткатегоријалну вредност садржи стожер *нибетч'ија* (тур. *nübetçi*), којим се номинује орган задужен за безбедност јавних објеката. Диференцијацију у оквиру синонимског реда уносе допунске семе у улози конкретизатора значења. Оне пружају податке о типу установе или места који се обезбеђују: *апсанц'ија* „чувар затвора"; *пазван, пазванц'ија, асас, асасин* „ноћни чувар чаршије"; *протоц'ер* „сеоски полицијски стражар"; *пол'ак*, *бекч'ија* „чувар поља"; *пудар* „чувар винограда" (Чемерикић). Изванјезичка реалност у семантички садржај лексема *пазван, пазванц'ија* и *асас, асасин* уноси потенцијалну дивергентност. Именица *пазван* (тур. *pazvant*) и њен творбено-семантички дублет референирају на наоружане државне органе безбедности, који су ноћу патролирали призренским улицама и сокацима и чували дућане. За разлику од њих, асаси (тур. *ases*) нису били полицијски чиновници, већ су их месечно ангажовали трговци и занатлије да им чувају радње током ноћи. Поред чувања чаршије дужност асаса је била да, ударајући мотком о камен онолико пута колико је сати, објављује време. Такође, били су у обавези да отварају пролазницима улазна врата чаршија. За свој рад добијали су месечну надокнаду, а исплаћивали су их сопственици радњи из чаршије коју су чували.[278] Семантички помак у призренском говору остварује лексема *протоц'ер*. Овај грецизам познат је страросрпском језику у значењу „начелник, кнез, кмет" (Skok III: 53), али Чемерикић искључује овакву реализацију, дајући семантички опис који упућује на општинског полицајца задуженог за безбедност села.[279] Општа турска семантика речи *bekçi* „чувар, стражар" на призренско-јужноморавском ареалу сужава перспективизацију увођењем додатног значењског елемента 'поље', па се *бекч'ија* на овом дијалекатском простору идентификује као пољски чувар, изједначавајући се са домаћим именовањем

[278] У лексикографској одредници *асас*, значење лексеме „ноћни чувар чаршије" Елезовић додатно објашњава информацијом да су асаси најстарија врста турске полиције (Елезовић I: 20). Водећи се овим одређењем, Скок семантички изједначава асаса на Космету са пасванцијом у Босни (Skok I: 659). Чемерикић јасно диференцира професионалне позиције пазвана и асаса, без обзира на истоветност послова који су обављали: пазван је орган полицијског система, а асас је радно ангажован од стране приватних лица.

[279] Слично значење лексеме *протођер* нуди *Речник говора југа Србије* „сеоски викач и позивар" (Златановић 2011: 395).

пол'ак.[280] Сема нижег ранга 'виноград' уско спецификује занимање чувара означеног лексемом *пудар,* професионално га измештајући из градске средине, што номинацију придружује лексемама *бекч'ија* и *пол'ак* на периферији лексичко-семантичке подгрупе.

II. 5. 2. 3. Државни службеник који одређује и наплаћује царину номинује се лексичком јединицом *колџ'ија*

Колџ'ије врвиф на свѐ стране, не мо̀ж да пренѐсеш нѝшто без џ'у̀мрук.

За турску реч *колџ'ија* (тур. *kolcu*, дијал. *kolci*) у Чемерикићевом лексикону постоји више интерпретација „ниже царинско особље", „финансијски стражар", „чувар чаршије, исто што и асас", „цариник". Наводи из историјских списа, финансијских тефтера и живог говора указују на моносемантичку реализацију „царински чиновник", у коју су транспоновани екстралингвистички елементи експлицирани у документарној грађи. У основи турског војничког термина стоји именица *kol*, која улази и у састав сложенице *каракол* (тур. *karakol*) „жандармеријска станица, гранична караула; патрола у служби јавне безбедности" (Чемерикић).

II. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'здравство'

II. 6. Медицинска лексика чини посебан лексички слој у *Збирци речи из Призрена*, обухватајући углавном неспецијалне медицинске називе везане за домен народне медицине. У категорији именовања човека према професионалној делатности, семантичким знаком 'здравствени радник' интегрисани су чланови микрогрупе 'лекар' и 'апотекар'. Занимање бабице није легитимно интегрисано у систем здравствених радника, зато орбитира на периферији ЛСПГ.

II. 6. 1. ЛСМГ 'лекар'

II. 6. 1. Идентификоване су две лексичке јединице са значењем „лекар" – *до̀ктор / до̀ктур** и *е̏ч'им*.

До̀бар до̀ктор бѐше би̏ја та̀ј Ба̀ки ефенди̏ја. – Док о̀трч'а̀ше по докто̀ра и док о̀н до̀џ'е, Ал'ексѝја да̀де ду̀шу. – Видѐја гу саз докту̀ра (Реметић 1996: 390).

Пр̀ви е̏ч'им вѐл'и: Лѐнч'е ч'е у̀мре. – Уда̀ла се за Турч'и̏на, за Турч'и̏на, за еч'и̏ма (нар. песма)

Функционални паралелизам *доктор / еч'им* потврђен је и у дијахронији (Чемерикић) и у синхронији (Реметић, СДА). Општеприхваћени латинизам

[280] Исто бележи М. Златановић на југу Србије, додајући податак да су дужност бакчије обављали готово увек муслимани, те да је бакџија уједно био и најнижи представник турске власти (Златановић 1998: 34). На косовско-метохијском говорном подручју лексема *бекчија* је задржала значење које има и у турском језику (Елезовић II: 499).

докшор (лат. *doctor*), који се јавља и у фонетском дијалекатском лику *докшур*, и турцизам *еч'им* (тур. *hekim*) у лексичкој парадигми српског призренског говора остварују релацију апсолутних синонима.

II. 6. 2. ЛСМГ 'апотекар'

II. 6. 2. Стручно лице које издаје и продаје лекове номинује се турцизмом *еџ'заџ'ија*.

Апо̀ве ку̀пи на Никола̀ч'а еџ'заџ'ију.

Преузето из турске лекарске и фармацеутске терминологије именовање *еџ'заџ'ија* (тур. *eczacı*) дуго није имало пандана у лексичком систему српског призренског говора. Појављивање лексеме *апошекарка* (Реметић 1996: 386) у монографији С. Реметића посредно указује да у овом лексичко-семантичком пољу орбитрира и грцизам *апошекар*.

II. 6. 3. Акушерску помоћ при порођају указивала је старија и искусна жена, означена лексемом *ну̀на*.[281]

А̀да, ну̀на сьм му бѝла о̀ному млаџ'ејо̀му девојч'ѐшу Савѝному. – Ако ми ну̀на исѐкла пу̀пак, јѐзик ми оставѝла.

Без обзира на одсуство стручног образовања, жена која је у својству бабице учествовала при рођењу детета, искуством и вештином олакшавала порођај и пружала прву помоћ новорођенчету, заслужује статус здравственог радника. Номинација *нуна* придружује се групи као периферни елемент. *Нуна* је варијанта дечије редупликације *нана* која се односи на старију жену, бабу, на Косову и на мајку (Skok II: 499). Неоспорна је лексичко-семантичка веза између новије именичке ознаке *бабица* и архаичнијег *нуна*, јер имају заједничку етнокултуролошку позадину, утемељену у народним веровањима, митским предањима и традиционалном фолклору.

II. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета'

II. 7. Централну позицију концептосфере *просвета* заузима концепт просветног радника, који се налази на тачки пресека концепата *човек, професија, наука*, *образовање, друштвени положај*. Ово је један је од кључних концепата педагошког типа институционалног дискурса, чију репрезентацију карактерише номинативна разуђеност (Смыслова, 2007: Автореф.). Лексичко-семантички план језика, на којем се у највећој мери концепт лингвистички реализује, подложан је активном утицају екстралингвистичких фактора. Садржај концепта јавља се и као продукт и као инструмент идеологије која креира систем вредности у сазнању носилаца дијалекта. Вредности концепта просветног радника корелирају са вредностима педа-

[281] У Призрену није било стручних бабица до почетка XX века. Прва акушерка у Призрену била је Мара Чифтегић, родом Призренка (Чемерикић).

гошког дискурса, с обзиром на то да учитељ стоји у центру важног социокултурног процеса – образовања. Просветни радник је професионално усмерен на организацију образовног процеса и има важну друштвену мисију, што се одражава на његов кредибилитет у социјуму. Стога, идеализована слика учитеља постаје еталон просветног радника и у малој покрајинској мултиетничкој и мултиконфесионалној средини, где су функционисале српске, турске и арбанашке школе.[282]

Развој образовног система у Призрену рефлектује се на дијалекатској слици света као хронолошка језичка манифестација дате појмовне сфере, а изванјезичка стварност одређује лексичко-семантичку парадигму и диктира класификацију лексема у лексичко-семантичкој подгрупи. Номинати субјеката у сфери просвете остварују конкретну референцију са врстом просветног рада и са одговарајућим звањем, па раслојавање лексичких елемената иде у правцу професионалне разноврсности педагошког дискурса. Основну појмовну вредност образовану семама ’човек’, ’радник’, ’у просвети’, допуњују семантичке компоненте ’степен образовања’, ’врста школске установе’, ’звање’, ’улога у ширењу образовања’. Допунски семантички знаци налазе се у околојезгреној појмовној зони и имају улогу класификатора у категорији именовања радника у образовним установама.

II. 7. 1. ЛСМГ ’просветни радник’

II. 7. 1. Општу појмовну вредност ’просветни радник’ у српском говору Призрена остварују кохипоними *уч’и̏ш̄ел’, уч’иш̄е̏л’ка, уч’иш̄ел’и̏ца*, госп̄о̏дин, госп̄о̏ц̑а, да̏скал, даскал’и̏ца*, *ст̄арошко̏лац*, *п̄ро̏фесор / п̄рофе̏сор*, мӣде̏риз / мӣде̏рис.*

Уч’и̏ш̄ел’ Пе̏ш̄ар. – Уч’и̏ш̄ел’ По̏ш̄а. – Уч’и̏ш̄ел Па̏вл’е у̏зе у за̏јем е̏дну л’у̏ру.

На̏шејзи Ца̏је п̄оп̄ади̏је уч’иш̄е̏л’ка гу би̏ла Ма̏ра Ајш̄и̏на. – Уч’иш̄е̏л’ку Ма̏гу зап̄росӣ̏ја уч’иш̄ел-Ма̏не.

[282] Прве школе у Призрену биле су приватне. Учитељи су држали часове код својих кућа, а ђак је могао бити свако ко месечно плати два гроша. Реформа школства у Отоманском царству омогућила је у другој половини XIX века аутономију у раду православних просветних институција. Пресудну улогу у просветном преображају у Призрену имале су православне црквено-школске општине, које у свом раду нису зависиле од турских власти. Оне су обједињавале становништво једне општине и биле су утемељивачи првих народних школа. Крајем столећа Срби Призренци имали су Богословију и по једну мушку и женску основну школу. Грађани су се организовали и давали прилоге за изградњу школске зграде, која је довршена 1907. године. Почетком XX века отварају се мушке и женске занатске и трговачке школе, а гимназија је основана 1913. године. Муслиманских школа је било далеко више, са просветним кадром школованим у Скадру и Цариграду. После ослобођења муслиманска деца похађала су наставу заједно са српском децом (Менковић 2013: 30–34).

Грдија га госпо̀дин што не зна̀ја уро̀ку. – Цел'ива̀ја л'и си ру̀ку тво̀јему господѝну? – Андрѝнога но̀вога господѝна ка да имѐше Јѐфта. – Ко̀ј ти је сьге госпо̀дин, уч'ѝтел' Јо̀рдан л'и? – Ч'ко̀ла се бѐше пуштѝла и господино̀фци бѐу искоч'ѝл'е. – Док не бѐше по̀ша у богословѝју, сѝн ми има̀ше са̀л јѐнога господѝна, а сьге та̀мо ѝма не зна̀м кол'ѝко господѝнце.

Прѐкоре л'и те госпо̀ц'а што си задоцнѝла за ч'ко̀лу?

Тѐма деца̀ма о̀тas ги бѝја да̀скал (Реметић 1996: 496). – *Отозго̀рке бѝја да̀скал* (Реметић 1996: 527).

Кьд вал'а̀ше да ме пра̀тиф на нау̀ке, мо̀ја нана не да̀де и свѐјено збоpѐше: „Мо̀ја уну̀ка да бѝдне даскал'ѝца, стѝнse те да̀мне!“

Пратѝја уч'ѝтел'у ч'ау̀ша.

Најфреквентнија лексема, која је способна да неутрализује диференцијалне компоненте других чланова микрогрупе је *учитељ*'. Релевантне семантичке ознаке које је чине централном номинацијом су 'особа', 'која обучава / преноси знање', 'другима'. Језгрене компоненте представљају семантички идентификатор за појам просветног радника у основношколском образовању. У Призрену, међутим, оне се актуелизирају и у семантичком садржају који се појмовно везује за наставника Призренске богословије. Почетак рада Богословије изменио је стање не само у образовном систему града Призрена, већ и у лексичком систему призренског говора, чији је наставнички кадар заменио тзв. старовремске учитеље, а домаћа реч *уч'ител'* је из лексикона потпуно истиснула дотада актуелну лексему *старошколац* и постепено потискивала учени грцизам *даскал* (грч. *didascalos*). Лексичка јединица *старошколац* у Чемерикићевом речнику је дефинисана семемом „учитељ који није имао савремено школско образовање“, што експлицира диференцијални знак 'степен образовања'.[283] Отварањем богословско-учитељске школе, старошколци су се повлачили из наставе, а на њихово место долазили учитељи са адекватном стручном спремом.[284] Лексема *даскал* је имала пасивни функционални статус још у Чемерикићево време, тако да ју је аутор илустровао фрагментима из културно-историјских списа и тефтера, али не и примерима из живог говора, уз напомену да се стари назив може чути у говору муслимана који тако ословљавају српске учитеље и професоре.[285] С. Реметић, међутим, доста касније у Призрену чује и бележи

[283] Старовремске школе имале су велики број ђака, што је изискивало потребу за помоћником учитеља, који је назван *ч'ауш.* Улогу чауша имали су старији ђаци, чији је задатак био да ђаке у нижим разредима уче читању и писању, а били су задужени за одржавање дисциплине у школи и на путу од школе до куће (Чемерикић).

[284] Последњи учитељ старошколац у Призрену је био Јанче Тодоровић Ђурић, који је престао учитељевати 1874. године, када је примио свештенички чин (Чемерикић).

[285] Према подацима из књиге П. Костића *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену*, које Чемерикић преузима да би илустовао одредницу, назив *даскал* место

именицу *даскал*, која има архаични призвук, с обзиром на то да је у активном говору призренских Срба далеко фреквентнији њен семантички еквивалент *уч'ит̄ел'*. Однос према просветном раднику прожет је уважавањем и поштовањем његове професије и његове личности и такав субјективан став се реперкусира на језичком плану употребом полисемичне лексеме *гос̄подин*. Микрогрупа номинација према занимању у домену образовања допуњена је именовањима за женска лица *уч'ит̄ел'ка, уч'ит̄ел'ица, гос̄поџ'а* и *даскал'ица*. Овакав састав микрогрупе детерминисан је просветно-културним животом у Призрену на преласку из XIX у XX век, када су жене узимале све активнију улогу у образовању и друштвеном животу.[286] Радне именице изведене моционим суфиксима спадају у једнореферентне деривате, јер се односе на референт исказан у творбеној основи (*уч'ит̄ел', даскал*) а суфиксом се прецизира информација о њему (Драгићевић 2007: 191). Суфиксима *-ка* и *-ица* истиче се да се дериват односи на жену учитеља. Употребна вредност лексема *даскал'ица* и *уч'ит̄ел'ка* временски је маркирана и у Чемерикићевом речнику и у регистарским исписима за СДА. Застарела форма *уч'ит̄ел'ка* у испитиваном идиому уступа место новијем творбеном лику *уч'ит̄ел'ица*.

Хиперсеми 'просветни радник' подређени су хипоними *п̄рофесор* и *мӱдериз*. Латинизам и турцизам повезује номинално значење „наставник средњих и високих школа". Лексема *п̄рофесор*, коју С. Реметић региструје у два акценатска лика, није део Чемерикићевог лексичког репертоара са категоријалном вредношћу 'просветни радник'. Позајмљеница латинског порекла (лат. *professor*) у говор је ушла са развојем средњег општег и стручног образовања и доласком високообразованог наставног кадра у Призрен. Турска реч *мӱдериз* (тур. *müderris*) у центру семске структуре садржи информационо-појмовну компоненту 'наставник', допуњену семом нижег ранга која садржи податак о типу школске установе. Допунски семантички знак 'медреса' указује на предметну специјализацију наставника, откривајући образовни профил адресанта „наставник муслиманске богословије" (Чемерикић).

уч'ит̄ел' употребљавао се све до доласка (у Призрен) учитеља Николе Мусулина 1856 године, па и доцније.

[286] Прву женску школу у Призрену отворила је 1836. године Анастасија Димитријевић, позната као „даскал-девојка". Као учитељице и наставнице стручних женских школа и гимназије радиле су и малобројне Призренке, школоване на Високој школи у Београду или институтима какав је био Девојачки институт на Цетињу. Отварање занатских и трговачких женских школа помагале су жене из Србије, како би женском становништву пружиле подршку у процесу осамостаљивања, пре свега финансијског (Менковић 2013: 32).

II. 7. 2. ЛСМГ ’члан школске управе’

II. 7. 2. Диференцијално семантичко обележје ’звање’ постаје доминантни знак значењске структуре лексема *опшшѝнар, ч’орбаџѝја, мӱшевел’ѝја, мӱфе̏шиш*, означавајући особе које професионалним положајем у систему образовања утичу на развој просвете и на рад просветних установа. Не остварују сви елементи ове микрогрупе кохипонимску релацију, иако су интегрисани у исти лексички скуп, због тога што реферирају на различите позиције школске управе.

II. 7. 3. 1. У својству функционалних синонима корелирају јединице *опшшѝнар* и *ч’орбаџ’ѝја.*

Дѝк се Тӯшо, дѝк се ч’е̏рко / Сѝк че ӣро̀ц’еф опшшина̀ри / Сѝк ч’е ӣро̀ц’е Ва̀нч’е Мѝцин (нар. песма).

Члан црквено-школске општине, органа који је самостално спроводио ширење образовања међу српским становништвом подизањем свести о потреби школовања деце и отварањем народних школа, до шездесетих година XIX века носио је назив *чорбаџ’ија* (тур. *çorbacı*), а касније *опшшинар*. Обе лексеме се у Призрену јављају само у том значењу и представљају пример територијално и временски ограничених лексичко-семантичких еквивалената.

II. 7. 3. 2. Важну улогу у ширењу образовања и специјална задужења у вези са отварањем школа и њиховим радом на просторима турске државе имао је *мӱшевел’ѝја.*

Лексему *мӱшевел’ѝја* (тур. *mütevelli*) Чемерикић преузима из писаних извора и даје описну дефиницију њеног значења „турски поданик на чије име је гласила дозвола за отварање народносних школа у Турској; лице одговорно за отварање школа и њихов рад“.

II. 7. 3. 3. Значењска компонента ’дужност’ уткана је у семантички садржај именичке лексичке јединице *мӱфе̏шиш* (тур. *müfettiş*), којом се денотира сресКи просветни надзорник, школски инспектор.

II. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом
’тумачење језика’

II. 8. Лексичко-семантичкој групи именица nomina professionis прикључују се именице из категорије тумачења језика *шерџ’ѝман* и *драго̀ман.*

Обе лексеме потичу из исте базе, чувајући етимолошко значење „тумач“. Од арапског *tärǧumān* развила се турска варијанта *шерџ’ѝман* (тур. *tercüman*), а од ње европски турцизам *драгоман* (Skok III: 522; Škaljić 1966: 612). У српском говору Призрена номинативне јединице су функционално ограничене на службени дискурс, што потврђује одсуство примера из разговорног језика. Језгреним компонентама ’човек’, ’радник’ придружује се

идентификациона сема ’тумач’, а централној зони семског састава припада конкретизатор ’за турски језик’. У семеми „службени тумач за турски језик“ допунски семантички елемент ’службени’ класификује ове апсолутне синониме у категорију номинација према професији.

II. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом ’уметност’

II. 9. Важан сегмент друштвеног и културног живота у Призрену везује се за сферу људске делатности која има за циљ стимулисање чула, ума и духа. Особе чија је радна активност усмерена на преношење емоција или идеја кроз различите видове креативног и естетског изражавања у професионалном смислу припадају домену уметности. Стваралац у области уметности, уметник, фигурира као генерички појам без дијалекатског лексичког корелата. Професионално бављење неким од уметничких позива било је реткост, али су свакако постојали они који су за живот зарађивали неком врстом уметничке активности и представљали је као своје занимање. У призренској градској средини на прелазу између два века, старог и новог доба, турског и српског државног и друштвеног уређења, тек се зачињала друштвена свест о потреби културе и институција у којима би се културни живот града одвијао. У нераскидивој вези са културом је и уметност, чији квалитет зависи од нивоа културног развоја заједнице. Фрагмент призренског вокабулара који покрива категорију именовања човека према занимању у области уметности и забаве језички дочарава заступљеност појединих врста уметничког стваралаштва.

II. 9. 1. ЛСМГ ’свирач’

II. 9. 1. Доминантан вид испољавања уметничког дара међу Призренцима је музика. Тешко је ван контекста одредити којој категорији бављење музиком припада, занимању или хобију, али с обзиром на то да лексемске јединице овога типа трајно маркирају човека према врсти уметности или према инструменту на којем музицира третираћемо их као nomina professionis. Компонента ’уметник’ је потенцијално присутна у денотативном семантичком слоју назива који улазе у састав подгрупе и из те зоне делује као имплицитна сема која се актуелизује у индивидуалним случајевима, преображавајући се у иманентни елемент значењске структуре. Централна компонента ’свирач’ доминантни је семантички знак који регулише парадигматске односе у лексичко-семантичкој микрогрупи, где лексеме којима се именује особа којој је занимање свирање у неки инструмент *свѝрач’*, музикáнт̄*, ч’алгиџ’ија* и *бандаџ’ија* заузимају позицију хиперонима.

Свирáч’и свѝрив (Реметић 1996: 500).

Дȍшл’е ч’алгиџ’ије да свѝриф.

Џ'о̏џ'а Ч'у̏нков, бандаџ'и̏ја. – Џ'о̏џ'а бандаџ'и̏ја сви̏ри у грна̏ћу. Музика̏нт (Реметић 1996: 351).

Неутралну семантичку номиналну вредност остварују синоними *свирач', музикант*, *ч'алгиџ'ија* и *бандаџ'ија,* у чијем је корену назив за временску уметност изражену помоћу тонова, музику. Доминанта синонимског реда је домаћи назив *свирач'*, лексички корелатив инваријантној појмовној вредности, којом су повезани чланови лексичког скупа. Глаголска основа *свир-* у девербатив уноси значење радње коју особа обавља и која прераста у његово занимање. Лексема *музикант* усвојена је у говору реципијенту у поимениченом облику латинског партиципа презента (Skok II: 494), са употребном доминацијом над турцизмима *ч'алгиџ'ија* и *бандаџ'ија*, који су се у Чемерикићево време паралелно користили да означе особу која се професионално бави свирањем. Лексема *ч'алгиџ'ија* мотивисана је турском речи *ч'алгије*, која у Призрену има опште значење „музика, свирка" (Чемерикић), а потиче од дијалекатског облика *çalgi* „музички инструмент" (Петровић 2012: 302).[287] Деривирани облик *бандаџ'ија* непосредно је преузет из турског дијалекта (тур. дијал. *bandaci*, поред *bandacı*) са значењем „музичар, члан банде" (Чемерикић). У основи турцизма је италијанска реч *banda*, која сугерише значење „музички састав, оркестар", а у турском језику реализује још и глобалну семантику „музика".

Номинати за музичаре – свираче диференцирају се према врсти музичког инструмента, што усложњава слојевитост микрогрупе са хиперсемом 'музика' у оквиру лексичко-семантичке подгрупе 'уметност' и детерминише хоризонтални распоред јединица у категорији свирача. Nomina professionis, међутим, у овом домену не предочавају у потпуности аутентичну музичку разноврсност. У говору је уобичајен вербални конструкт којим се дочарава активност Призренаца у сфери музике *чука у (армонику, ћарамбуку, даире, шаркију, ч'унгур, ч'алгије…)*[288], који дескриптивно указује на нечије бављење музиком, али категоријално не припада датом лексичко-семантичком скупу. Централна семантичка компонента 'свирач' у лексикографским описима представљена је и дијагностичким семским комплексом 'онај који свира', и

[287] Лексема *ч'алгије* у Чемерикићевој интерпретацији нема диференцијалну семантичку вредност конкретног музичког инструмента. Значење које Чемерикићев материјал показује подудара се са општом семантиком ове речи у турском језику (Škaljić 1966: 153) и балканским језицима (мак. *чалгии* „1. направа за свирење, музички инструмент; 2. група од свирачи", ДРМЈ; буг. *чалгии* разг. „музика, свирня; музикален инструмент", РБЕ; алб. *çallgi* „instrument muzikor", ДРМЈ), па отуда радна именица (тур. *çalgıcı*, мак. *чалгаџија*, буг. *чалгаждия*) генерализује значење „свирач, музичар". Тако је и у осталим говорима на Косову и Метохији и југу Србије (Елезовић II: 429–430; Златановић 1998: 447; Златановић 2011: 520).

[288] *Жи̏фко Ч'и̏ч'а л'е̏по ч'ука̏ше у армони̏ку. – Ч'ука̏ја у ћарамбу̏ку. – Да се ч'у̏ка у даи̏ре како ва̏л'а, ћре̏ба да се би̏дне ма̏јсћор* (Чемерикић).

употпуњена диференцијалним знаком ’музички инструмент’, помоћу којег се детектује ужа специјалност музиканта.

II. 9. 1. 1. Свирач, уметник на виолини денотира се лексемом *ч’еманеџ’ија* / *ч’еманџ’ија**.

Призренски облик радне именице *ч’еманеџ’ија* мотивисан је дијалекатским турским ликом именице *ч’емане* (тур. дијал. *çemane* „виолина“). С. Реметић бележи адаптирану форму *ч’еманџ’ија* према стандардној турској изведеници *kemanci*.[289]

II. 9. 1. 2. Онај који свира зурлу номинује се лексичким знаком *сурлаџ’ија.*

Назив за турски традиционални дувачки инструмент са веома јаким пискавим звуком (тур. *surna, zurna*) у Призрену се јавља у фонетској варијанти *сурла*. *Сурла* је мотивна реч за свирача који у зурлу свира.[290] Семантички управни део деривата *сурлаџ’ија* налази се у суфиксу *-џ’ија*, јер је у њему смештена информација о носиоцу занимања. У творбеној основи обухваћено је обавештење којим се само прецизира чиме се бави вршилац радње. Значење деривиране именице остварује се кроз семантичко прожимање творбене основе и творбеног форманта, који семантички класификује лексему у категорију професионалног именовања човека.

II. 9. 1. 3. Музичар који свира у кларинет обележава се турцизмом *грнашаџ’ија*.

Менѐкџ’е грнашаџ’ија.

У основи деривата је именица *грнаша* (тур. дијал. *gırnata*), чији се цео семантички садржај „врста дувачког инструмента у облику цеви која се на доњем крају шири, кларинет“ слива у nomina professsionis, при чему је творбени формант *-џ’ија* носилац референтне вредности лексичког значења „кларинетиста“.

II. 9. 1. 4. Особа која свира ударајући у даире номинује се јединицама *даирецџ’ија* и *даирецџ’ика*.

Ра̀муш даирецџ’ија. – То̀му даирецџ’ије за јенч’ѣс му се нашунѝше даи̏ре сьз ба̀кшиш.

О̀н је ко̀вач’, а жѐна му даирецџ’ика. – Да̀до онѐјзи даирецџ’и̏ке што̄ и̏де да ч’у̏ка даи̏ре по̄ тӯрске ку̏ч’е.

Свирање у даире у Призрену је било и мушко и женско занимање, па отуда номинације за оба рода. Према називу за инструмент у облику кру-

[289] Код Скока наилазимо на семантичку једнакост између лексема *ћемане* и *гусле* (Skok I: 352). Значење „виолина“ једна је од секундарних стандардних реализација именице *гусле* (РМС I: 601). Изведеница *гуслар* искључиво се односи на особу која гуди уз гусле и својом семантиком блокира било какву везу са nomina professionis, остајући у категорији nomina agentis.

[290] На Косову и Метохији у зурлу су обично свирали Цигани (Елезовић I: 213).

га, са металним плочицама по ободу које звече при удару руком, у турском језику је формирана радна именица *daireci*, која је у српском призренском говору усвојена и прилагођена номинанту мушког рода. Моционим суфиксом *-ӣ'ика* обликована је номинациона јединица за жену чије је занимање свирање у даире, као и за жену даиреџије.

II. 9. 1. 5. Музичар који удара у гоч, бубњар, именован је лексемом *гоч'ебӣ̀ја / гоч'обӣ̀ја.*

И дру̀ги Раму̀шоф си̏н је гоч'ебӣ̀ја. – Гоч'ебӣ̀је не̏је ље̏сно да др̀жи на се̏бе т̄ол'и̏кав го̀ч' и да ч'у̀ка. – Мајст̄о̀рски ги ч'ука̀ше го̀ч' т̄а̀ј гоч'обӣ̀ја.

Сложеница је мотивисана начином свирања (*бије* „удара“) гоча (алб. *goç* „већи бубањ, тупан“).

II. 9. 1. 6. Свирач на хармоници означава се првостепеним дериватом *армони̏каш* / армуни̏каш**.

У̀даде се за армуника̀ша (Реметић 1996: 390).

Романизам *армоника* (итал. < лат. *harmonica*) новијег је датума, јер код Чемерикића за музички инструмент са диркама и мехом у средини налазимо назив *музи̏ка*[291], али не и од њега изведени облик за свирача. Лексичка ознака *армоникаш* / *армуникаш* има дводелну семантику, јер се у деривату обједињава значењски садржај мотивне речи (*армоника / армуника*) и семантика творбеног форманта (*-аш*). У творбеној основи смештена је информација о врсти инструмента, а у форманту се налази информација о вршиоцу радње, односно носиоцу занимања.

II. 9. 2. ЛСМГ ’играчица’

II. 9. 2. Посебна форма уметничког изражавања присутна у културном животу призренске заједнице јесте игра. Национално-културна специфика испољена је у семантичком садржају језичких јединица којима се номинује субјект плесне уметности – *ч'и̏ч'ек* и *ч'енги̏ја*.

Појмовна категорија ’играчица’ у свести носилаца дијалекта има двојаку вредност, што се одражава на комплексност семантичке структуре лексема. Денотативна макрокомпонента значења турских речи *ч'ич'ек* (тур. дијал. *çiçek, köçek, küçek*) и *ч'енгија* (тур. *çengi*) садржи семе ’женска особа’, ’која се бави’, ’играњем / плесом’, ’професионално’, повезујући језичку јединицу са изванјезичком реалијом. Овај значењски слој разоткрива се у семеми „јавна играчица, плесачица“, којом су лексеме дефинисане у Чемерикићевом речнику, што им на плану лексичке парадигме обезбеђује статус истозначница. Семантичку подударност лексеме остварују и на конотативном нивоу значења, где су потенцијално присутне експресивне компоненте. Негативни

[291] Као примарно, Чемерикић наводи значење „хармоника“ (*Жи̏фко Ч'и̏ч'ин кӯпӣ̀ја музи̏ку*), а секундарно је „дечија усна хармоника“ (*Мире̄то̀ва музи̏ка се ист̄ру̀ла*).

суд који колектив испољава према јавним играчицама уткан је у конотативни садржај и пејоративно нијансира семантику лексема. Идентификатор номинационог значења („јавна играчица“) стимулише имплицитну компоненту негативне оцене и емотивно-експресивни потенцијал јединица *ч’ич’ек* и *ч’енгија*. Актуелизирањем периферног комплекса семске структуре ове лексеме развијају нова, експресивна значења, морално квалификујући женску особу. Секундарну семантику „нестална особа, особа лаког морала (пре свега жена)“ именица *ч’ич’ек* обликовала је у турском језику, док је код лексеме *ч’енгија* семантички помак „играчица“ → „неваљала жена“ евидентиран у балканским позајмљеницама (Петровић 2012: 313).

II. 9. 3. ЛСМГ ’артист, вештак’

II. 9. 3. У категорију именовања са потенцијалним семантичким елементом ’уметник’ убрајамо лексичке ознаке повезане надређеном семом ’артист, вештак’. Компонента ’артист’ дозвољава условно ситуирање номинација за извођаче циркуских тачака – циркусанте, акробате, дресере животиња, у подгрупу именица са хиперсемом ’уметност’, мада су категоријално ближи сфери забаве, у коју добрим делом можемо сврстати и конституенте микрогрупа са семантичким идентификаторима ’свирач’ и ’играчица’. Називи за циркуске артисте хоризонтално су диференцирани према вештинама које изводе.

II. 9. 3. 1. Вештак у циркусу, човек који изводи акробације пред публиком означен је лексемом *ӣел’и̇ван*.

Ју̇ч’ер сьм гл’еда̇ја ӣел’ива̇не.

Из турске акробатске терминологије (тур. дијал. *pelivan,* поред *pehlivan*) (Skok II: 631; Петровић 2012: 236–237) усвојен је језички знак којим се у говору Срба Призренаца вербализује семантички садржај „гимнастичар који изводи разне вежбе и акробације, иде по конопцу, рвач“ (Чемерикић). У Чемерикићевом семантичком опису испољена је платисемичност која покрива шири спектар вештина и представа пеликана.[292]

II. 9. 3. 2. Вештак који, служећи се увежбаним хитрим покретима, изводи вештине да њима остави утисак натприродне моћи у Призрену се назива *ӌ’узбојаӌ’и̇ја.*

У Ма̇зи-а̇н до̇шл’и ӣел’ива̇ни и је̇н ӌ’узбојаӌ’и̇ја.

Реч за мађионичара, опсенара *ӌ’узбојаӌ’ија* позајмљена је из турског језика као nomina agentis (тур. дијал. *göz boyacı*, поред *gözbağıcı*) од двочланог глагола *göz boyamak* „обманути, завести“ (Петровић 2012: 129). У призренском идиому радна именица добија статус професионалне номинације.

II. 9. 3. 3. Забављач – комичар номинује се романизмом *ӣала̇ӌ’а*.

[292] Шкаљић одредницу *pehlivan, pelivan* дефинише семемом „artist na žici, akrobata na žici ili na užetu“ (Škaljić 1966: 513).

Културни живот у Призрену почетком XX века употпуњавале су аматерске позоришне импровизације локалних и путујућих глумачких ансамбала. Забаву су Призренцима пружале изведбе гостујућих циркуских трупа, које су у обавезном програму имале тачку са кловновима. Представе овога типа долазиле су са запада, па је на Балкану за лакрдијаша који забавља публику стварајући смешне сцене преузето италијанско име *pagliacci,* коришћено у различитим фонетско-морфолошким верзијама. У призренском говору добило је лик *ӣалаӌ'а*.

II. 9. 3. 4. Особа чије је занимање да води и дресира мечку и приказује њене вештине пред публиком именована је деривираном јединицом *ме̏ч'кар*.

Заӣушӣӣ̏ја се ка ме̏ч'кар.

У семантичкој структури деривата *меч'кар* очитава се двореферентност. Идентификационо језгро садржано је у творбеном форманту *-ар*, који реферира на човека и садржај творбене основе преводи у категорију именовања човека према професији, неутралишући притом све семе које указују на актуелна својства првог референта. Ка периферији су потиснути емотивно-експресивни значењски елементи, који одражавају став говорника према објекту именовања. Ванјезичке чињенице које се тичу етничке припадности мечкара (Циганин) и његове карактеристичне спољашњости (прљав, запуштен, неуредан) мотивишу негативни конотативни аспект лексичког значења. Сема изгледа потенцијално је присутна и делује као стимуланс негативне субјективне оцене. Њеним активирањем афирмише се секундарно експресивно значење „запуштен, неуредан човек“, којим лексема *меч'кар* иде у ред номинација којима се означава човек у односу према личној хигијени.

Конституенти микрогрупе са кохезионим семантичким знаком 'артист, вештак' гравитирају ка периферији лексичко-семантичке групе са суперординираном семом 'уметник', тежећи ка сфери забаве. Истој области људске делатности приближавају се чланови микрогрупа 'музичар / свирач' и 'играчица', код којих је категоријална детерминанта ('уметник') делимично испољена.

II. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство'

II. 10. Терминосфера грађевинарства образује конкретан појмовни систем са строгом структурном и компонентном организацијом, који је на дијалекатској слици света репрезентован одговарајућим језичким јединицама, које истовремено имају општи лексички карактер. У садржајима лексичких ознака за грађевинске појмове акумулирани су екстралингвистички фактори, који су учествовали у урбанистичком обликовању града Призрена, како у османској архитектонској традицији, тако и у периоду модерног развоја. Културно-историјске специфичности у области градитељства

одразиле су се на процес формирања лексичког микросистема и његовог хронолошког модулирања. Чемерикићев материјал рефлектује изванјезичку стварност и у области извођења грађевинских радова и приказује стање у призренском градитељству у граничном временском пресеку између турског и посторијенталног доба. Занимање градитеља било је веома популарно у Призрену и његовој околини вековима уназад. Призренци су са зидарима из Средске и Сиринића одлазили на рад ван Косова и Метохије и у новим условима развили тајни бошкачки језик.[293]

Семантички тип именовања човека у сфери грађевинарства улази у састав сложеног номинативног апарата концепта *професија*. Професионална именовања чине важан део грађевинског терминосистема и представљају кључне термине у овој области људске делатности. Већи број терминолошких јединица функционише у склопу општег лексичког фонда. Лексеме којима се денотира човек који се бави подизањем грађевина налазе се у субординираном положају према хиперсеми ’грађевинар’, која у испитиваном идиому нема лексикализовану варијанту. Компоненте нижег ранга ’грађевински радник’, ’грађевински надзорник’ и ’грађевински инжењер’ у функцији су диференцијалног семантичког знака, на основу којег су чланови лексичко-семантичке подгрупе распоређени у одговарајуће микрогрупе, односно микроредове.

II. 10. 1. ЛСМГ ’грађевински радник

II. 10. 1. Лексичке јединице интегрисане семантичком компонентом ’грађевински радник’ рачвају се у три хоризонтална микроредa према семи која носи информацију о врсти грађевинских послова.

II. 10. 1. 1. Диференцијална ознака ’зидар’ идентификационо је обележје лексема *мајстор*, *дунџ’ер* и *дунџ’ерин*.

Узни јенога мајстора да уфати тој капл’авице на ч’арамиде. – Узо мајстора да ми уфати тој две-три капл’авице на ч’арамиде.

Коста, дунџ’ерин.

Дијалекатска доминанта *мајстор* семантичким садржајем „грађевински радник, зидар’ припада језгру ЛСПГ именица са хиперсемом ’грађевинарство’ и централној зони именовања човека мотивисаних професијом. Номинација *мајстор* секундарно маркира човека чије је занимање зидар. Примарно је то еснафски термин („самостални занатлија“ (Чемерикић)), пренет у домен грађевинарства захваљујући допунској црти ’самостални’ и имплицитним семским елементима ’добар, вешт’. Потенцијалне семе примарне структуре сливају се у језгро секундарног, ускоспецифичног и ареално ограниче-

[293] Бошкачком – тајном језику зидара из Средске и Сиринића посвећен је магистарски рад Марије Вучковић, одбрањен на Филолошком факултету у Београду 2004. године.

ног значења. У релативном синонимском односу са лексемом *мајсшор* стоје *дунџ'ер* (тур. *dülger*) и његов морфолошки варијетет *дунџ'ерин*. У дијалекту реципијенту турцизам не губи везу са етимолошком базом и аутохтоним значењем „дрводеља, тесар", али га надограђује новим дијагностичким елементима, помоћу којих се столар идентификује и као зидар. Фактор објективне стварности има значајног удела у обликовању семантичког садржаја ових речи. Обједињавање занимања столара и зидара условљено је материјалом и начином градње у прошлости. Онај који је обрађивао дрво био је подједнако вешт да од њега сагради стамбени објекат, па су реални чиниоци учествовали у експлицирању обе врсте делатности у семантици речи *дунџ'ер* и *дунџ'ерин*.

II. 10. 1. 2. Грађевински радник који прави блато за циглу и креп номинује се синонимским паром *калџ'ија* и *ч'амурџија*.

Калџ'ија је, не̏је ма̏јсшор.

Контактни синоними *калџ'ија* и *ч'амурџија* са лексемама *мајсшор* и *дунџ'ер* остварују кохипонимске, али не и синонимске парадигматске односе. Иако су чланови микрогрупе подређени хиперсеми 'грађевински радник', синонимску релацију међу њима блокирају семе нижег ранга, које грађевинског радника уско спецификују. Мотивне речи *кал* (прасл. **kalь*) и *ч'амур* (тур. *çamur* „блато") садрже информацију о грађевинском материјалу (блату) којим се облепљују грађевине. Суфиксацијом се референција усмерава на човека који мешањем земље, воде и ситне сламе справља блато. Деривационим процесом суфиксације, помоћу високопродуктивног наставка *-џ'ија,* добијени су називи за особу која се бави специјалном врстом грађевинских послова.

II. 10. 1. 3. Семантичком одређењу „мајстор који гради и поправља калдрму" лексички еквивалент је *калдрмџ'ија.*

Пе̏шко калдрмџ'ија.

Језичка ознака за нискоквалификованог радника који се бави изградњом путева позајмљена је у форми деривата из турског језика (тур. *kaldırımcı*), где је значење радне именице мотивисано врстом цесте поплочане каменом.

II. 10. 2. ЛСМГ 'надзорник грађевинских радова'

II. 10. 2. Надзорник радова на грађевини именује се лексичким јединицама *про̏шомајсшор, пр̏вомајсшор* и *бо̏н-мајсшор.*

Рабошија у бон-мајсшо̏ра у Ферисо̏вич'. – Кьд се граду̏ла но̏ва ч'ко̏ла бо̏н-мајсшор бу̏ја Сшо̏јан Кривошу̏ја.

Лексичке јединице *прошомајсшор, пр̏вомајсшор* и *бон-мајсшор* повезане су семантичким знаком 'надзорник градње'. Улогу главног градитеља и настојника грађевинских радова у сложеницама *прошомајсшор*

и *ӣрвомајсӣор* истичу чланови *ӣроӣо-*, односно *ӣрво-*, који садрже информацију о положају грађевинског радника. Ове лексеме функционално су ограничене на протоколарну употребу и могу се наћи у тефтерским записима. Разговорном језику припада синонимска реч *бон-мајсӣор.* Први део полусложенице *бон* указује на могуће значење „државна исправа о краткорочном задужењу“, којим се семантика управне лексеме конкретизује у правцу дужности у области грађевинарства. Повезивањем колокативних лексичких елемената *бон-мајсӣор* и стапањем њихових значења формирана је семантичка интерпретација „особа задужена за надгледање, инспекцију грађевинских радова“. Код Чемерикића је основна реализација „надзорник железничке пруге“, што не можемо прихватити као посебно значење, јер је мотивисано актуелном изградњом железничке пруге Косовска Митровица – Скопље, која је отворена 1873. године. Овакво одређење уклапа се у ширу семантичку дефиницију „надзорник грађевинских радова“, са референцијом на грађевинског стручњака којег држава привремено ангажује да надгледа ток изградње неког јавног пројекта.

II. 10. 3. ЛСМГ ’грађевински инжењер’

II. 10. 3. Грађевински стручњак са високом стручном спремом, пројектант, номинује се синонимима *мѐндиз / мѐндис* и *инжинѐр* / инџ’инѐр**.

Мендѝзи мѐриф нòв ӣу́ӣ од Суорѐке за Ч’а́ф Ду́л’е. – Ца́не Ма́ндин се уч’ини́ја мѐндиз.

Инжинѐр гу би́ја си́н. – Јѐному инжинѐру (Реметић 1996: 427). – *Подмеӣна́ше на́ши инџ’инѐру. – За ӣѐј два́ инџ’инѐра* (Реметић 1996: 427).

Турцизам *мендиз* (тур. *mühendis*), забележен у Чемерикићевом материјалу, потиснут је у XX веку општеприхваћеним галицизмом *инжинер / инџ’инер* (фр. *ingénieur*). Идеографска вредност ’грађевински инжењер’ утврђује се индиректно, јер у семантичком садржају није наглашен профил деловања високообразованог техничког стручњака. Значењска једнакост између детерминанте „инжењер“ и појмовног одређења „грађевински инжењер“ семантички је валидна ако се узме у обзир екстралингвистичка реалност и сагледају изванјезички оквири који регулишу семантички опсег и садржај лексема. У лексичком систему призренског говора лексеме *мендиз* и *инжинер* имају статус временски ограничених функционалних синонима, при чему турцизам има ретроспективни карактер.

II. 11. ЛСПГ именица са хиперсемом ’занатство’

II. 11. Привредни и културни идентитет града Призрена почива на дугој и веома јакој занатској традицији. Први писани подаци о постојању зана-

та на југу Србије датирају из немањићког периода (Првуловић 2008). Доласком Турака по градовима се развијају нови занати оријенталног порекла, којима су се бавили искључиво муслимани. Средином XVI века у Призрену је забележено педесетак заната, што га је чинило најјачим занатским центром на Балкану. Статус важног балканског економског средиштва Призрен је одржавао све до XIX века снажним импулсом занатске производње у муслиманској и православној заједници. Половину градског становништва чиниле су занатлије. Временом се издвојио богатији слој, међу којима је, поред Турака и Албанаца, било Срба, Цинцара и Јевреја, који је прерастао у предузетнички сталеж, са значајним утицајем на материјални, политички, културни и духовни развој града. Развоју занатства допринело је одсуство индустријске производње, али и устаљене навике и обичаји везани за начин живота и рада. Муслимани су држали монопол над неким занатима од ширег значаја (пушкарски, обућарски, кожарски, кондурашки, табачки). Арбанаси католици бавили су се пекарством, терзијским и кујунџијским занатом, док су остале делатности, углавном везане за обраду вуне и дрвета, биле резервисане за православно становништво. Важан удео у призренском занатству имали су Јевреји и Цинцари (казанџијски и поткивачки занат), а појединим производним профилима бавили су се углавном Цигани (ковачки, ножарски). У XIX веку забележене су 124 врсте занатлија са око 1400 занатских радионица. Занатске радње биле су смештене у градским чаршијама, а чаршијске махале називане су по доминантним занатима (*Тѐрзи-ма̀ла*, *Бич'акч'и̏лк, Ч'умл'екџ'и̏лк, Казанџ'и̏лк, Калајџ'и̏лк, Мушавџ'и̏лк, Кујунџ'илк*). Почетком века Призрен је надалеко био познат по кожарству и филигранству. Призренаски златни и сребрни накит, као и производи од коже, продавали су се од Пеште до Цариграда. Током XIX столећа, промене у структури становништва (досељавање становника са села, долазак муџахира из ослобођених крајева, одлазак занатлија Призренаца у Србију) и промене на тржишту (јефтина европска индустријска роба коју су јеврејски трговци доносили из Солуна) доводе до опадања занатства на Косову и Метохији. Опстале су оне занатске струке за којима је постојала потреба, тако да су почетком XX века у Призрену заступљене поједине врсте производног, уметничког и услужног занатства (бојаџијски, самарџијски, табачки, јеменџијски, мутавџијски, терзијски, сапунџијски, свећарски, грнчарски, кујунџијски занат), а већина занатских радњи је у власништву Срба (Менковић 2013: 24–26).

Друштвено-историјски услови и привредно-економски процеси утемељили су кодове традиционалне материјалне културе Призренаца и креирали појмовно и лексички богату терминосферу занатства. Продуктивност занатске струке на језичкој слици носилаца дијалекта очитује се преко терминолошких јединица и њихове дистрибуције у оквиру хиперо-хипонимске организације терминосистема. Инвентар термина за именовање особа којима

је занатство стално занимање одражава локалну лингвокултурну специфику и пружа поуздане податке о историји, традицији и развоју привредног живота овога града, који могу послужити као база за реконструкцију градског живота у Призрену на прелазу између два века.

Занатска терминологија представља окосницу терминолошког система призренског говора, а одликује се једнозначношћу и денотативним карактером. Са синхроног становишта, већина термина за означавање занатских радника припада слоју пасивне лексике, остварујући кумулативну функцију, јер чува информације о животу заједнице у прошлости и похрањује локални традиционални културни код. У дијахронијској перспективи микротерминосистем имена занатлија није био херметична структура, већ су ускопрофесионални и високоспецификовани термини активно учестовали у комуникативном процесу и били укључени у разговорни лексички корпус.[294]

Општу категоријалну вредност остварују лексеме *занаѿл'ија* и *руфеѿл'ија,* које се налазе у позицији хиперонима у односу на остале елементе лексичко-семантичке подгрупе. Подређени чланови лексичког скупа, хипоними, означавају појам који репрезентује врсту онога што значи хипероним и са њим су у семантичком односу таксонимије (Драгићевић 2007: 292).

Јо̀ван алка-Ва̀нкин занаѿл'ија, ѿроменија до сьг ѿрѝ занаѿа

Лексичке ознаке *занаѿл'ија* и *руфеѿл'ија* потичу из турске еснафске терминологије, мотивисане релативним синонимима *занаѿ* и *руфеѿ.* Именица *занаѿ* са семантичком реализацијом „стално занимање

[294] Најпотпунији лексички приказ занатских врста дао је Б. Првуловић у монографији *Лексика сѿарих занаѿа у исѿочној Србији* (Првуловић 2009). Остали домаћи радови описују дијалекатску терминологију појединих заната (Вуковић, Бошњаковић, Недељков (1984): *Војвођанска коларска ѿерминологија;* Козомора (2002): *Млинарска ѿерминологија Басѿаса*; Букумирић (2006): *Заѿрежна ѿерминологија у говорима северне Меѿохије*) или ускоспецификовану занатску лексику територијално ограничену на ужи ареал (Комадинић, Пецо, Ћупић (1992): *Ткачка лексика Драгачева*; Букумирић (2002): *Из воденичарске ѿерминологије горње Меѿохије;* Вукићевић (2000)*: Коларска и качарска лексика у Гружи;* Вукићевић (2009): *Заѿрежна лексика у Гружи;* Јовић (2004): *Цреѿуљарска лексика;* Марковић (2006): *Ткачка лексика југоисѿочне Србије*; Милосављевић (2011): *Ковачка лексика у Заѿлању*).

Руска дијалекатска лексикологија обилује докторским дисертацијама и радовима мањег обима са темом традиционалног занатства (Откупшчиков (1989): *Балто-славянская ремесленная лексика (названия металлов, металлургия, кузнечное дело)*; Маринин (2001): *Лексика промыслов и ремёсел в говорах Вадского района Нижегородской области;* Бањжинимајева (2006): *Традиционная ремесленная терминология в монгольских языках северо-восточного ареала Центральной Азии*; Сишчиков (2006): *Лексика крестьянского деревянного строительства*; Крапивина (2012): Диалектная терминологическая лексика (на материале рыболовецкой лексики донского казачества)*;* Сироткина (2013): *Лексика промыслов и ремесел в „Словаре русских говоров южного Прикамья“*). Капитално дело које даје теоријску основу наведеним радовима и из којег млађи аутори црпу методолошке смернице јесте Трубачова *Занаѿска ѿерминологија словенских језика* (Трубачёв 1966), оглед групне реконструкције и синтетички опис занатске терминологије словенских народа.

мајстора“ рефлектује турски дијалекатски облик *zanat*, док је радна именица највероватније домаћа, а не изворна творба, јер се у турском језику у значењу „занатлија“ користи *sanatçı* (Петровић 2012: 139). Лексема *занатл'ија* у говору је функционално маркиранија од блискозначнице *руфетл'ија,* изведене од мотивне полисемантичке речи *руфет* „1. занат; 2. цех, еснаф“ (Чемерикић), аналогијом према творбеном моделу по којем је настао *занатл'ија* (Петровић 2012: 247).[295]

Степен стручне квалификације одређује позицију радника у занатској организацији – *шегрт, шегрч'е, калфа / калва, мајстор*.

Мојe ми је шегрче он, помага ми у работу.

Милан Мандуш бија обуч'ар калфа.

Пратија ме мајстор за руч'ек. – Мајсторице, пратија ме мајстор за нове кондуре. – Њега не га дираше тол'ико што га мајстор изгрдија, кол'ико га дираше што мајстор уч'инија тој пред свет, пред мештерије.

Лексема *шегрт* (тур. *şagirt, şagird*) одговара семеми „ученик заната“. Обично је то дечак или младић који код мајстора изучава занат.[296] Ови ванјезички фактори директно стилски маркирају деминутивну језичку форму *шегрч'е* и детерминишу субјективно-модалну природу конотације (социјални и емоционално-аксиолошки однос говорника према субјекту именовања конотативној структури лексеме даје прагматички статус).

Занатлијски помоћник који је после шегртског стажа и испита стекао вишу квалификацију назива се *калфа* / *калва* (тур. *kalfa*).[297]

Он се ожени́ја још док би́ја дограмаџи́ски ка́лфа.

Грцизмом *мајстор* именује се самостални занатлија, власник занатске радње.

Мајстори одређених грана имали су удружења, еснафе, ради остваривања својих права и очувања угледа и професије.[298] Члан организације

[295] Није искључена могућност да су усвојени облици из турског призренског говора *zanatli* и *rufetli* (нап. Младеновић).

[296] Шегрт није примао плату, нити је имао храну, осим код мутавџија који су му давали ручак и вечеру. Шегровање је трајало три године, после чега је ученик полагао испит пред еснафским одбором и добијао статус калфе (Чемерикић).

[297] Калфа је био дужан да плаћа еснафску таксу, а примао је фиксну годишњу плату, о чему сведоче подаци из мутавџијско-опнчарских тефтера (*По погодби са мајстором имао је годишње шест стотина гроша, једне кондуре, један пар пенџета и доручак и ручак; Тому калфу за годину сос кондуре, без вечере, за гроша 600; На Светога Андреју погоди калфу Панту за годину сос кондуре за 450 гроша* (1895)). Могао је да полаже мајсторски испит тек после пунолетства и након најмање две године службе. По положеном мајсторском испиту био би преведен у еснафског мајсора, уписиван у мајсторски протокол и добијао би сертификат (мајсторско писмо) са потписом старешине еснафа и овером полицијске власти. На тај начин калфа стиче право на отварање самосталне занатске радње.

[298] Већ крајем XVIII века градске занатлије у Призрену биле су организоване у дружине са старешинама на челу (Менковић 2013: 24).

занатлија исте струке номинује се деривираном именицом *еснафл'ија,* старешина еснафа творбеним дублетима *уста̄ба̄ша* и *уста̄башија,* а надзорник свих еснафа *е̏снаф-ч'а̏ја*.

За 1880. годи̏ну уста̄башија би̏ То̏ма Ч'емери̏кич'.

Вертикално рангиране лексеме повезане су семантичком компонентом 'еснаф' и рефлектују реалну хијерархију међу члановима еснафских удружења. Према семантички блиским изведеницама *занаӣл'ија* и *руфеӣл'ија* добијена је форма *еснафл'ија.* Целокупном значењу творбене основе, са есенцијалном семом 'занатлија', придодаје се референцијална семантичка црта творбеног форманта *-л'ија*. Облички варијетети *уста̄баша* и *уста̄башија* од турске сложенице *ustabaşı* у говору се понашају као истокоренски синоними, чувајући аутентичну семантику оба члана (тур. *usta* „мајстор" и *baş* ,глава, старешина"). Вишу статусну позицију у еснафском чланству заузима *еснаф-ч'аја.*[299] У овом именовању задржана је двореферентност аутохтоне јединице (тур. *esnaf* и дијал. *çaya* „надзорник, надзојник").

Еснафску управу, која се називала *о̄пшӣи̏на*[300], сачињавали су угледни мајстори – *ӣ̏рви ма̏јсӣори* и чланови црквено-школске управе – *о̄пшӣина̏ри*. Најнижи положај у еснафској управи имао је помоћник – *ч'ауш* (*Годишњи ак чаушу 250 гроша* (из протокола Мутавџијскоф еснафа)). Семантичку структуру именовања чланова еснафа и еснафске управе употпуњује имплицитна али релевантна сема 'социјални статус', која у други план потискује њихово примарно занимање, с обзиром на социјалну дужност коју су умали и активну друштвену функцију коју су обављали.

У складу са денотативном суштином, професионалне номинације развијају тематску парадигму, формирајући лексичке скупове ужег обима и реализујући хијерархијски принцип устројства лексике, који одражава однос реалија у објективном свету. Сегмент концептуалне области занатства вербализован називима занатлија представља мрежу различитих струковних профила. Систематизација разуђеног тематско-лексичког склопа може се извршити на више начина, у зависности од класификационих критеријума. Сви чланови лексичко-семантичке подгрупе, подређене лексичко семантичкој групи са хиперсемом 'професија', обједињени су интегралном семом вишег ранга 'занатство'. Даље раслојавање конституената са човеком као референтом, тј. носиоцем занимања, наслања се на општу поделу занатства на производно и услужно[301], мада су производни

[299] Еснаф-ћаја је обично био најстарији, најискуснији и најугледнији занатлија који је пресуђивао у свим међусобним споровима унутар еснафа.

[300] Еснафска управа имала је веома важну улогу у одржавању рада црквено-школских општина, тако да је, осим решавања кључних питања живота и рада, учествовала у културном и просветном развоју града Призрена (Менковић 2013: 25).

[301] Нека занатска занимања услужног типа уврстили смо у лексичко-семантички скуп 'услужне делатности'.

и услужни сектор међусобно повезани и често сједињени у појединим гранама занатске привредне делатности. Оквирно се руководећи генералном категоризацијом заната, класификацију назива радника занатске струке заснивамо на критеријумима који у обзир узимају врсту материјала, процес његове обраде и тип производа.[302] Структурирање лексичко-семантичке подгрупе именица са хиперсемом „занатство“ и архисемом „човек“ одвија се према семантичким обележјима која тематски групишу занатске раднике у једанаест микрогрупа: ’обрађивач / прерађивач метала’, ’обрађивач / прерађивач дрвета’, ’прерађивач прехрамбених производа’, ’обрађивач / прерађивач вуне’, ’прерађивач кострети’, ’прерађивач коже’, ’прерађивач конопље’, ’произвођач одеће’, ’произвођач обуће’, ’уметнички занатлија’, ’услужни занатлија’. Номинативне јединице унутар микрогрупа распоређене су у хоризонталној равни према врсти традиционалног заната којом се номинант бави и међусобно су независне. Хипоними субординирани хипероними *занаш̄л’ија* имају богатији семантички садржај од надређене лексеме и међусобно остварују равноправни однос.[303] Синонимске релације ретко се успостављају. Синонимија се јавља у условима варирања творбених модела или као последица језичке интерференције.

II. 11. 1. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач метала’

II. 11. 1. Називи занатлија обухваћени надређеним семантичким знаком ’обрађивач / прерађивач метала’ диференцирају се према врсти метала који занатлија обрађује, односно прерађује.

II. 11. 1. 1. Занатлија који израђује предмете од лима номинује се релативним синонимским паром *ласт̄раџ’ија* и *т̄енеч’еџ’ија.*

Пе̇т̄руш ласт̄раџ’ија. – Це̇ка ласт̄раџ’ија.

За̇ра Пшиш̄а̇ш̄а т̄енеч’еџ’ија.

Лексичко значење „лимар“ повезује две лексеме различитог порекла. Именица *ласт̄раџ’ија* мотивисана је романизмом *ласт̄ра* (тал. *lastra*)[304], којим се у српском призренском говору означава црни плех, док *т̄енеч’еџ’ија* потиче од турског назива (тур. *teneke*) за бели лим. Доминантно својство метала од којег је добијена танка плоча у семантичком садржају мотивних речи испољено је кроз сему боје, која постаје главни диференцијални елемент

[302] Поделу базирамо на валидној класификацији занатских занимања Републичког завода за статистику Републике Србије.

[303] Хоризонталан тип односа међу кохипонимима Џ. Саид назива таксонимијом (према Драгићевић 2007: 292). Таксонимија се укршта са хипонимијом, која је вертикалан однос, на релацији хипероним – хипоним. Р. Драгићевић не прихвата овакав приступ, већ таксонимију третира као хипонимијски однос, који се може препознати по формули *А је врст̄а Б* (Драгићевић 2007: 293).

[304] Могуће је да је романизам у српски призренски говор дошао преко Цинцара (нап. Р. Младеновић).

и узрокује дивергенцију радника који се баве истим занатом. Турцизам је усвојен у форми nomina professionis (тур. *tenekeci*), док је *ласт̄рац̕ија* хибрид настао од романске основе и адаптираног турског суфикса.

II. 11. 1. 2. Занатлија који израђује и поправља казане и друге судове од бакра именован је лексемом *казанџ̕ија*.

Ма̏да Забу̏нов казанџ̕ија.

Диференцијалне компоненте које носе информацију о врсти метала и врсти производа детерминишу занимање, а самим тим и номинацију занатског радника чија је примарна делатност израда казана. Дериватема *казанџ̕ија,* позајмљена из турског језика (тур. *kazancı*), мотивисана је називом за велики бакарни котао.

II. 11. 1. 3. Калајисањем посуђа бави се *калајџ̕ија.*

Ст̄е̏фан Бабаро̏нка калајџ̕ија. – Ка̏л̕ч̕е калајџ̕ија.

Језичке ознака за занатлију који калајем облаже бакарно посуђе мотивисана је материјалом који користи у обради, јер је турска форма *kalaycı* супстантив од *kalay* „сребрнастосјајни, мек метал који се лако кује“.

II. 11. 1. 4. За именовање занатлије који кује и обрађује гвожђе чекићем фигурирају синонимске лексеме *ко̏вач̕* и *демирџ̕ија.*

Ибра̏им ко̏вач̕. – Секи̏ру но̏си у Ибраи̏ма кова̏ч̕а.

Секи̏ру однѐси Раму̏шу демирџ̕и̏је да гу искл̕е̏ӣа и да гу нао̏ст̄ри.

Дистинкцију у односу на остале конституенте микрогрупе синонимски пар успоставља семантичком цртом ’гвожђе’. Радна именица *ковач* води порекло из прасловенског језика и настала је од инфинитивне основе глагола *ковати* и нископродуктивног агентивног наставка *-ач̕*, док је *демирџ̕ија* адаптирана форма турског деривата *demirci*. Домаћа деривација покренута је процесом рада, садржаном у творбеној основи, који се творбеним формантом приписује референту, вршиоцу радње и денотира га као носиоца сталног занимања. Турцизам рефлектује другачији тип мотивације, где је квалитативно значење складиштено у мотивној именици која реферира на сировину која се чекићем обрађује. Паралелна употреба обезбедила је обема лексемама подједнаку функционалну вредност у српском призренском говору.

II. 11. 1. 5. Занатлија који израђује и продаје ножеве, бритве, чакије, маказе и сличне предмете од гвожђа и челика обележен је лексичком јединицом *бич̕акч̕ија.*

Бла̏гој Јоргу̏шов бич̕акч̕и̏ја. – Да̏ја бѐше Манѐ̄ту бич̕акч̕и̏је.

Призренски назив за ножара преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *biçakçi*), где је изведен од именице *biçak* „нож“. Чемерикић не бележи турску реч за нож, али евидентира лексиколошко гнездо професионализама потеклих од ње, транспонованих у творбеном облику какав имају у дијалекту из ког су позајмљени и прилагођени домаћим фонетским и морфолошким

законитостима. Мотиватор nomina professionis је основни продукт занатске производње израђен од метала (нож).

II. 11. 1. 6. Занатлија специјализован за поткивање коња номинује се лексемама *на̏лбан / на̏лбаѿ, налба̏ѿин* и *по̏ѿки̏вач*'*.

На̏лбан у̏зе ју̏жа. – И̏скај од Име̏ра налба̏ѿа.

Налба̏ѿин ми укова̏ја мага̏ре ѿа кри̏ви.

Поѿкива̏ч'и ко̏јни шѿо ко̏вев (Реметић 1996: 516).

Релевантна семантичка ознака којом се уже денотира занатски радник односи се на процес рада примаран код ове занатске струке. Отуда домаћа твореница има глаголску мотивацију. Глаголска творбена основа садржи одговарајуће информације о послу који овај занатлија обавља и логички регулише место деривата у микросистему. За њу се везује суфикс *-ач'*, којим се граде nomina agentis (Клајн 2005: 179). У овом случају значење вршиоца радње прерасло је у значење носиоца занимања. Творбени дублети резултат су језичке интерференције. Фонетски ликови *налбан* и *налбаѿ* изговорне су варијанте турске речи *nalbant,* док је форма *налбаѿин* хибридна твореница од турске основе и домаћег наставка. У корену назива за поткивача је арапско *nal* „потковица“, од којег је изведена турска именица *nalça* (Петровић 2012: 221), у Призрену *налч'а* „потковица за стоку“ (Чемерикић). Номинације *поѿкивач'*, *налбан / налбаѿ* и *налбаѿин* у микрогрупу са интегралном семом 'обрађивач / прерађивач метала' квалификује основно средство за рад, што носица занимања повезује са ковачком струком, али га истовремено диференцира и шаље на периферију лексичког скупа.

II. 11. 2. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач дрвета'

II. 11. 2. Семантичка компонента 'дрво' индикативно је обележје лексичких јединица повезаних појмом 'обрађивач / прерађивач дрвета', без одговарајуће дијалекатске лексикализације. *Сѿолар* би био најадекватнији еквивалент хиперсеми, али ексцерпирана грађа намеће другачији таксонимијски модел. На нивоу микрогрупе не важи формула *А је врсѿа Б*, јер није одржива релација доминације (*дограмаџ'и̏ја* није надређена лексема осталим занатлијама који се баве столарством већ је са њима у кохипономском односу). У лексичкој микроструктури огледа се изванјезичка стварност. У Призрену су специјализовани столарски послови (израда појединачних дрвених предмета) прерастали у самосталне занате, што има одраза на номенклатуру занатлија.

II. 11. 2. 1. Семантичку вредност најближу базичном нивоу категоризације (столар) остварује лексема *дограмаџ'и̏ја.*

То̏ѿка Гу̏дин би̏ја дограмаџ'и̏ја. – Ру̏ке му се исуши̏л'е оно̏му дограмаџ'и̏је шѿо ѿи на̏грде ѿа̏ко ѿа̏ј са̏ндьк.

Значење турцизам *дограмаџ'ија* лексикографски је објашњено синонимом из стандардног језика „столар“ (Чемерикић). Творбена основа омогућава му флексибилност и упућује на шири семантички опсег (тур. *doğrama* „тесарски рад, предмети столарске израде“). Именица је прихваћена у деривираном облику (тур. *doğramacı*) који се прилагодио призренском изговору. Чемерикић не региструје домаће паралеле.

II. 11. 2. 2. Прерађивач дрвета специјално оријентисан на прављење сандука назива се *сандькч'и̏ја*.

У српском призренском говору *сандькч'ија* има полисемантичку структуру. С обзиром на вишезначност мотивне речи, дериват је развио секундарно, богато етнокултуролошко значење које га квалификује међу nomina personalia и удаљава од основне реализације агентивне природе „столар“. Дефинисањем примарне семантике преко корелатива из књижевног језика Чемерикић релативизира појам занатлије који се бави сандукџилуком. Лексички елементи који улазе у састав деривата експлицирају круто значење. Носилац квалитативног садржаја је именичка творбена основа (*сандьк-*), која реферира на основни производ и уско спецификује делатност столара, тако да је *сандькч'ија* „занатлија који прави сандуке“. Семантичко изједначавање лексема *дограмаџ'ија* и *сандькч'ија* у Чемерикићевој интерпретацији њиховог садржаја рефлекс је екстралингвистичког момента који се базира на реалној чињеници да су првобитно дограмаџије правиле сандуке, што су спорадично наставили да чине и пошто се сандукџилук осамосталио као посебна занатска делатност. Неиздиференцираност послова у оквиру еснафа резултирала је укрштањем семантике лексема *дограмаџ'ија* и *сандькч'ија*.

II. 11. 2. 3. Занатлија чија је специјалност израда дрвених судова у којима се туче млеко ради добијања масла назива се *бу̏ч'кар*.

Би̏ја бу̏ч'кар. – Отнесо̀сте л'и буч'ка̀ру ту̏ј бу̏ч'ку?

Лексичко значење целокупног деривата *буч'кар* је „занатлија који прави бучке“ (Чемерикић). Творбено значење свих деривата који означавају вршиоца радње или носиоца занимања може се разложити на дериватеме[305]. Деривати из ове категорије именовања повезани су дериватемама 'онај који / занатлија' и 'прави / израђује', које упућују на човека којем се приписује одређена радња. Посебне дериватеме које су у вези са средством или резултатом радње праве дистинкцију између значења. Творбени формант *-ар* садржи значење агентивности, које се конкретизује у творбеном контексту. Значење „занатлија који прави“ проистиче из његовог односа с основом с којом се спаја. Мотивна реч, именица *буч'ка* носи информацију о томе шта занатлија израђује, тј. којом се врстом заната бави.

[305] Као што се лексичко значење са становишта коппоненцијалне анализе може разлагати на семе као најмање јединице, тако се и творбено значење може поделити на дериватеме (Драгићевић 2007: 191).

II. 11. 2. 4. Занатлија који израђује и поправља каце и друге дрвене судове номинује се лексемом *ка̀ч'ар*.

Ва̀л'а да по̄го̀диш је̏нога кач'а̀ра да наобру̏ч'и кр̀бл'е и гол'е̏му ка̀цу. – Узни је̏нога кач'а̀ра да измереме̏ш̄и ка̀це, ардо̀ве и бури̏ла.

Исти творбени образац примењен је на деноминални дериват *кач'ар*. Производњом великих дрвених ваљкастих судова бавили су се још Стари Словени, који су преузели млетачки назив *каца* (кслат. *cattia*). Примарни производ од дрвета, каца, послужио је као мотиватор лексичког значења деривиране nomina professionis, у Чемерикићевом лексикону дефинисане творбеним значењем, као и већина именице из ове лексичко-семантичке групе.

II. 11. 2. 5. Знатлија који прави и поправља запрежна кола именује се лексичком јединицом *ко̀лар*.

То̀ма ко̀лар.

Сложеност значењске структуре деривата огледа се у у њиховој дводелној структури. Изведеница *колар* обједињује значењски садржај мотивне речи *кола* и семантику творбеног форманта *-ар*. Први творбени елемент реферира на финални производ сачињен од дрвета (запрежно возило), док је у суфиксу смештен податак о носиоцу занимања.

II. 11. 2. 6. Израда дрвених направа сличних седлу била је специјалност занатлије званог *самарџ'и̏ја**.

Самарџ'и̏је кӯпува̀л'е (Реметић 1996: 376).

Прозирна творба облика указује на типичну морфолошко-семантичку структуру именовања занатлија – именичка творбена основа која реферира на материјални производ (самар) комбинује се са продуктивним агентивним суфиксом *-џ'ија*, којим се референција преноси на човека који прави и продаје врсту робе садржану у мотивној речи.

II. 11. 2. 7. Посебним типом обраде дрвета бави се занатлија који израђује дрвене алатке са оштрим гвозденим зупцима за чешљање вуне – *гребе̏нар*, *гребенџ'и̏ја*.

Цуџуро̀ви би̏л'е гребена̀ри, а̀ма се борави̏л'е и сьс дограмаџ'и̏льк кол'и̏ко ги вал'а̀ло за гребе̏не. – Сте̏фан Цу̏цур би̏ја гребе̏нар. – Однѐси гребе̏не гребена̀ру да по̄роме̏ни ш̄е̏ј кршѐне зу̏п̄це.

И То̀ма Цу̏цур би̏ја гребенџ'и̏ја. – Гребе̏не да̀до гребенџ'и̏је да ги измереме̏ш̄и.

Морфолошке форме *гребенар* и *гребенџ'ија* у говору функционишу као равноправни творбени дублети и потпуни семантички еквиваленти. Продукт рада, гребен, мотивисао је називе занатлија. Са именичком основом, у којој је смештена информација о специфичности занатског производа, комбинују се најпродуктивнији суфикси у категорији nomina professionis *-ар* и *-џ'ија*, уносећи у дериват значење онога који нешто производи. У српском говору Призренаца *гребенар* и *гребенџ'ија* су једнозначне лексеме. Не остварују

никакву семантичку корелацију са именицама из домена обраде вуне, већ искључиво означавају особу чија је делатност прављење и продаја гребена.

II. 11. 2. 8. Појмовна вредност ’прерађивач дрвета’ непосредно је надређена лексеми којом се означава произвођач дрвеног угља *ч’умурџ’ија**.

Ч’умур ӣра́ји ч’умурџ’и́ја (Реметић 1996: 410).

Номинација занатлије мотивисана је турским називом за дрвени угаљ *ч’умур* (тур. дијал. *çümür*, поред *kömür*), чије се крајње порекло доводи у везу са глаголским основама које садрже податке о процесу сагоревања дрвета и производњи угља[306]. Људска референција постигнута је наставком *-џ’ија*, који у дериват уноси агентивно значење.

II. 11. 3. ЛСМГ ’прерађивач прехрамбених производа’

II. 11. 3. Интегрална компонента ’прерађивач прехрамбених производа’ обухвата раднике у производној и услужној занатској делатности, међу којима су месар, млекар, пекар, посластичар, прерађивач дувана. Поред прераде прехрамбених сировина, занатлије ових врста баве се и продајом својих производа, тако да се микрогрупа у неким сегментима граничи са лексичко-семантичком подгрупом назива за трговце. Према семантичкој компоненти која садржи обавештење о материји која се прерађује, номинације су распоређене у уже скупове по принципу вертикалне хијерархије, градећи кохипонимске парадигматске односе.

II. 11. 3. 1. Онај коме је занимање клање стоке и продавање меса означен је именичким лексичким јединицима *ка́саӣ**, *каса́ӣин* и *цре́вар.*

Каса́ӣин би́ја (Реметић 1996: 470).

Ву́л’’е цре́вар.

Именовање за месара од турског *kasap* Чемерикић илуструје наводом из тефтера. Разговорну функционалну вредност аутохтоног облика *касаӣ* и хибрида *касаӣин* потврђује дијалекатски материјал С. Реметића. Семантичка интерференција са турским језиком је у овој лексеми у потпуности остварена. Суфиксални облик на *-ин* даје јој српско морфолошко обличје. Лексички пар *касаӣин* и *цревар* не остварују синонимску релацију, јер им се семантички садржају не подударају. С парадигматског аспекта, пре би се могло рећи да су у таксонимијском односу, при чему је *касаӣин* хијерархијски надређен лексеми *цревар*, што одражава појмовну структуру реалија. Специфичну врсту месарског посла обавља занатлија који се бави прерађивањем и продајом црева. Деноминални дериват *цревар* подлеже општем принципу грађења именица овога типа, са агентивним наставком *-ар* и именичком

[306] По једном тумачењу етимолошка база именице је глаголска основа *кӧм-* „закопавати“ с обзиром на технологију добијања дрвеног угља и веровања везана за њега, мада се вероватнијим сматра објашњење да је настала од основе *кӧу-* „горети“ (Петровић 2012: 292).

творбеном основом чији семантички садржај детерминише место nomina professionis у микротерминосистему занатства.

II. 11. 3. 2. Онај који се бави прерадом и продајом млека означен је паром синонимичних лексема *мл'екарџ'ија* и *ба̏ч'*.

Сӣефа̏нкин му̏ж би̏ја мл'екарџ'и̏ја. – Мл'е̏ко кисе̏ло у̏зни на Сӣаномӣра мл'екарџ'и̏ју.

Ба̏ч' ӣра̏и мл'е̏ко.

У српском призренском говору *мл'екарџ'ија* и *бач'* функционишу као семантички еквивалентни и тако су лексикографски интерпретирани. Значење лексеме *мл'екарџ'ија* описно је дефинисано, док је семантичка вредност јединице *бач'* објашњена блискозначницом *млекар*. Ови подаци упућују на компатибилност две лексеме, међутим, оне не могу у сваком контексту замењивати једна другу, те је њихова употреба ситуационо условљена. Релативност њиховог односа последица је деловања и језичких и изванјезичких фактора. Именица *мл'екарџ'ија* је једнозначна са ригидном, троделном семантиком. Комплексна семантичка структура додатно је усложњена дупликацијом суфикса. Контактом основе која информише о сировини која се прерађује (млеко) и наставка *-ар* добијено је творбено значење деривата, са референцијом на човека који се бави прерадом млека. Творбеним формантом *-џ'ија* појачава се ефекат агентивности и особи се приписује млекарство као трајно занимање, основни занат. Примарна делатност особе номиноване лексемом *бач'* је сточарство (рум. *baciu* „чобанин“)[307], које је у неодвојивој вези са производњом млека. Отуда семантички помак у српском призренском говору, при чему се тежиште пребацује са једне врсте делатности (сточарство) на другу (млекарство) и семантички примат даје секундарној активности, која особу професионално обележава као произвођача млека и млечних производа.

II. 11. 3. 3. Особа чије је основно занимање прерада жита и производња брашна означава се лексемом *водени̏ч'ар*.

И вал'ави̏ч'ар је и водени̏ч'ар.

Именичка творбена основа (*водениц-*) у контакту са агентивним наставком *-ар* гради трећестепени дериват, при чему у семантички садржај изведене радне именице уноси све денотативне значењске компоненте које се односе на место у којем се одвија процес млевења пшенице. Номинација за човека који обавља млинарски посао подстакнуто је локацијом вршења радње.

II. 11. 3. 4. Пекарски занат примарна је струка особа означених лексемама *екмеџ'и̏ја / екмеч'ија, фурнаџ'и̏ја / фурунџ'и̏ја* и *симиџ'и̏ја*.

[307] *Бач* је балканска реч која је преко румунских номадских пастира прешла преко Карпата (Skok I: 85) и у српском језику означава старешину пастира на бачији (РМС I: 152).

Ми̏ печ'е̏мо л'е̏ба на Кри̏сту екмеџ'и̏ју. – Га̏сьр екмеч'и̏ја продава̏ и франџ'у̏л'е.

Називи за занатлије који месе, пеку и продају хлеб имају заједничко семантичко обележје 'пекар', једрени елемент њиховог семантичког садржаја који обезбеђује логички ниво категоризације ових језичких ознака. У синонимском реду турцизама доминира номинативна јединица *екмеџ'ија* (тур. *ekmekçi*), са најизраженијом фреквенцијом у колоквијалном говору. У основинском делу радне именице смештена је лексичка ознака за основни пекарски производ (тур. *ekmek* „хлеб"). У форми деривата ушла је у призренски говор из западних турских дијалеката (Петровић 2012: 132). Ограничену функционалну вредност има именовање *фурнаџ'ија* (тур. *fırıncı*), семантички обликовано према називу за пекарску пећ *фурна* (тур. дијал. *furun*). Посебном врстом белог хлеба мотивисано је именовање *симиџ'ија.* Описом творбеног значења „пекар који пече симите" Чемерикић сужава семантику и нијансира је у односу на претходна два члана микрореда. Благу дистинкцију уноси сема која се односи на врсту производа – симите, диференцирајући симицију као самосталног занатлију.

II. 11. 3. 5. Печењем и продајом кокица бавио се *кишерџ'и̏ја.*

Му̏рша кишерџ'и̏ја.

Номинација *кишерџ'ија* мотивисана је називом производа – *кишер* (тур. дијал. *kıtır*) „пржењем распукло зрно кукуруза". Продуктивни наставак *-џ'ија* у комбинацији са именичком основом реализује лексичко значење особе која се бави одређеним занимањем, односно занатом.

II. 11. 3. 6. Посластичарски занат обухвата неколико производних грана, које су се у Призрену развијале као самосталне делатности. Појам на првом вишем нивоу 'посластичар' у испитиваном идиому лексикализован је одговарајућим хиперонимом *шашл'иџ'и̏ја** (Р. Младеновић), коме су подређени котаксоними *шеч'ерџ'и̏ја, алваџ'и̏ја, долдурмаџ'и̏ја, бозаџ'и̏ја.*

Џ'о̏џ'а Помо̏ч'ко шеч'ерџ'и̏ја.

Кара̏ман алваџ'и̏ја. – Проз на̏ш со̏как сла̏бо проо̏диф алваџ'и̏је. – Би̏ја Пел'ива̏нов алваџ'и̏ја у Бе̏јаград.

Дуга̏ња му је до Мура̏ша долдурмаџ'и̏је.

Ме̏мешт бозаџ'и̏ја. – Плати̏ја л'и си бозаџ'и̏је бо̏зу? – Бозаџ'и̏је не проо̏див про̏з на̏ш со̏как. – Бозаџ'и̏јо, сшуде̏на л'и ши је бо̏за?

Професионалне номинације човека у поткатегорији 'прерађивач прехрамбених производа' и са надређеним микроелементом 'посластичар' конституишу микроред чији су чланови у равноправном односу. Њима је надређена лексема *шашл'иџ'ија,* која није посведочена у коришћеним изворима, али то не оспорава потврду да је активни део лексичког фонда Срба Призренаца (Р. Младеновић). Транспарентност морфолошког склопа открива прозирну семантичку структуру. Појмовну поткатегоријалну општост

’посластичар’ професионалном именовању даје мотивни придев *ташт’и* (тур. *tatlı*) „сладак“. Имена занатлија подстакнута су углавном врстом посластице коју посластичарски радник прави и продаје. Од овог мотивационог принципа одступа једино радна именица *шеч’ерџ’ија* (тур. *şekerci*), у чијем је квалитативном делу значења складиштена информација о основном састојку од којег се израђују слаткиши (*шеч’ер*). Оваква семантичка основа даје изведеници *шеч’ерџ’ија* комотнији значењски оквир, ширећи њену семантику у складу са екстралингвистичким реалајима (посластице од шећера које је шећерџија у Призрену правио) и појмовном сфером којом су ти производи обухваћени, што је у лексикографској интерпретацији сведено на диференцијалну сему ’шећерлема’. Конкретнији семантички садржај имају лексеме *алваџ’ија* (тур. *helvaci*), *долдурмаџ’ија* (тур. *dondurmaci*) и *бозаџ’ија* (тур. *bozaci*), детерминисани посебним посластичарским производима за које се занатлија специјализовао и по којима је добио име (*алва* „слаткиш од пшеничног брашна, ораха и меда“; *долдурма* „сладолед“, *боза* „врста пића од кукурузног брашна и шећера“).

II. 11. 3. 7. Језичке ознаке за прерађивача и продавца дувана су *дуанџ’ија* и *бурнуч’ија*.

Ако ш̄ра̏жиш ја̏ваш ду̏ан у̏зни на оно̏га дуанџ’и̏ју у Па̄а-ч’аршѝју.

У Мамуш̄-па̄ши̏но вре̏ме Си̏ма Игума̏нов би̏ја бурнуч’и̏ја.

У семској структури обе лексеме налази се диференцијална компонента ’дуван’, која их удаљава од језгра микрогрупе ’прерађивач прехрамбених производа’, а семантички елемент који садржи обавештење о процесу њиховог рада, о послу који обављају, одводи их на периферију читавог лексичког скупа са хиперсемом ’занат’. Занимање којим се баве *дуанџ’ија* и *бурнуч’ија* није занат у класичном смислу, њихова делатност ближа је трговини, али свакако припада услужној сфери. Лексема *дуанџија* једним делом семантичке структуре прилази занатлијама, другим делом задире у област трговине, а базични јој је домен пољопривредна делатност. Значењском реализацијом „онај који сече и продаје дуван“ условно се може сврстати у ред номинација прерађивача прехрамбених сировина и продаваца производа од њих добијених. Дуван се, свакако, не користи за исхрану, али се исушено и танко изрезано лишће биљке, у којем има никотина, употребљава за пушење, жвакање или шмркање. Диференцијално семантичко обележје ’дуван’ експлицирано је у самој лексичкој ознаци за носиоца овог занимања.[308] Радна именица *бурнуч’ија* дефинисана је семемом у којој се даје њено творбено значење „онај који прави бурнут“. У овој дефиницији запажа се веза са мотивном речју *бурнуш̄* (тур.

[308] Након ослобођења од Турака на тржишту се појавио индустријски прерађен дуван, што је умањило потребу за ручно сеченим дуваном и резултирало преквалификацијом дуванџија, који су делатност усмеравали ка продаји фабричког дувана, цигарет-папира и шибица (Чемерикић).

дијал. *burnut*, поред *buruntu*), чијим се описом детектује скривена компонента ’дуван’, као и семе квалитативног типа ’у праху’ и ’за шмркање’. Дистинкцију на нивоу микрореда уводе атрибутивни елементи значења ’танко изрезано лишће (дувана)’ и ’(дуван) у праху’. Значењски садржаји творбених основа семантички прецизно усмеравају значења деривата, оформљених по типичном моделу дијалекатске творбене праксе.

II. 11. 4. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач вуне’

II. 11. 4. Микрогрупа именовања са хиперсемом ’обрађивач / прерађивач вуне’ убраја имена занатлија који учествују у процесу обраде основне текстилне сировине у Призрену. Прерада вуне укључује различите активности које спецификују врсту занатских послова и мотивишу називе занатлија који се њима баве. Природни материјал – вуна интегрише лексичке јединице *а̏лач’, вла̏ч’ар, влач’а̏ра, вал’ави̏ч’ар, бојаџ’и̏ја.*

Вика̏л’е смо ала̏ч’а да ни издр̏нда ӣа̏мук за јорга̏не.

Вла̏ч’ар неч’а̏ше да ми ӣри̏ми ву̏ну. – Нема̏до си̏ӣно, ӣе осӣа̏до ду̏жна влач’а̏ру.

За ву̏ну сьм ӣогоди̏ла влач’а̏ру. – Да̏ла сьм влач’а̏ре да ми вла̏ч’и ву̏ну.

И вал’ави̏ч’ар је и водени̏ч’ар. – Да̏ја сьм вал’авич’а̏ру у ру̏ке.

Димиӣри̏ја аџ’и-Пе̏рин бојаџ’и̏ја. – То̏не бојаџ’и̏је да̏до да ми бојади̏ше.

Чланови микрогрупе обједињени су заједничком компонентом ’вуна’, која их истовремено диференцира од осталих елемената лексичко-семантичке подгрупе. Међусобно су инкомпатибилни, јер именују особе које обављају специфичне радње у процесу обраде вуне. Од глагола којим се означава радња (*влач’и*) настала је nomina professionis *влач’ар* „занатлија који гребена, чешља вуну“. Творбени формант *-ар* комбинује се са глаголском основом, остварујући своје основно творбено и лексичко значење вршиоца радње, односно носиоца занимања. Облик за мушки род послужио је као морфолошка база за извођење његове моционе варијанте *влач’арица*. Ово је једна од ретких женских номинација у категорији професионалних именовања, нарочито у занатској сфери. Исту функцију суфиксална морфема *-ар* и дериватема ’онај који…’ реализују и у контакту са именичком основом добијеном од именице *вал’авица* „постројење за ваљање сукна и других тканина, често у саставу са воденицом“, којом је мотивисано значење другостепеног деривата *вал’авич’ар* „занатлија који ваља (збија, набија) сукно у ваљавици“ (Чемерикић). Позајмљенице у овом лексичком скупу су турцизми *алач’* (тур. *hallaç*) „занатлија који се бави растресањем (дрндањем) згрудване вуне“ (Чемерикић) и *бојаџ’ија* (тур. *boyacı*) „занатлија који се бави бојењем вунене пређе“.

II. 11. 5. ЛСМГ ’прерађивач кострети’

II. 11. 5. Семантичко обележје ’прерађивач кострети’ ситуира лексему *мутавџ’ија / мутафџ’ија* у само језгро лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом ’занат’.

Џ’урџ’е Круша бија мутавџ’ија.

Из турске занатске терминологије (тур. *mutafçı*) преузет је назив за занатлију који израђује и продаје разне предмете од козје длаке (бисаге, вреће, черге, покровце, простирке).[309]

II. 11. 6. ЛСМГ ’прерађивач коже’

II. 11. 6. Интегрално-диференцијалној семи ’прерађивач коже’ одговара дијалекатска лексикализација *табак*[310], али јој је подређена лексема *сарач’*, која има ужу денотацију пошто јој је логички обим ограничен на конкретне производе које кожарски обратник израђује.

Табак узе полоке.

Основна делатност прерађивача коже је штављење, чињење коже, па се занатлија који се тиме бави номинује балканским турцизмом *табак* (тур. *tabak* „кожар“). Семантички опсег лексеме *сарач’* (тур. *saraç*) регулишу компоненте значења које се односе на кожну коњску опрему (седло, узде, бисаге) и друге производе од коже које сарач прави и продаје. Турцизам чува семантичку везу са арапском етимолошком базом „седло“, тако да је примарни продукт одредио лексичко значење речи.

II. 11. 7. ЛСМГ ’прерађивач конопље’

II. 11. 7. Занатлија који прерађује конопљу и од њених влакана праву ужад именован је лексемом *јужар*.

Стојан Куч’кај је и опњнч’ар и јужар.

У основи првостепеног деривата је именица *јуже*, настала од истог прасловенског корена као и глагол *везати / вежем* (прасл. **ęz-*), с тим што је протетичко *ј* у *јуже* дијалекатска фонетска појава, док је протеза *в-* прасловенска (Skok III: 583). За основу, која потпуно задржава значењски садржај, везује се творбени формант *-ар,* којим се деривату приписује агентивност.

---

[309] У Призрену су мутавџије, такође, производили и продавали опанке (Чемерикић). О актуелности и популарности овог заната у Призрену сведоче бројни мутавџијски тефтери, из којих Чемерикић често ексцерпира потребне податке којима документује неку језичку појаву.

[310] Домаћа паралела *кожар* у коришћеним изворима реализује значење „кожарски трговац, продавац коже“ (Чемерикић), које се не може изједначити са семантиком турцизма *табак*, чиме су блокирани услови за развој синонимије у овој микрогрупи.

II. 11. 8. ЛСМГ ’произвођач одеће’

II. 11. 8. Суперординираном појму ’произвођач одеће’ подређене су номинативне јединице ужег семантичког опсега које углавном реферирају на кројаче одевних предмета, али и на занатлије који се баве неком другом врстом прераде текстила.

II. 11. 8. 1. Идентификациони семантички знак ’кројач’ у микроред обједињује лексеме *абаџ’ија, терзија, френк-терзија* и *шнајдер**.

Ко̀му си рѐка, Андрѐје абаџ’и̏је л’и?

Остаде дужан Јашар терзија (из тефтера).

Јѐному шнајдѐру жѐна ту̀ј роди̏ла (Реметић 1996: 451) – *Мо̀је бра̀ч’а ми би̏л’е шнајдѐри* (Реметић 1996: 546).

Поткатегоријалну појмовну вредност ’кројач’ остварује германски варваризам *шнајдер* „занатлија који кроји и шије одела“ (РМС VI: 988), који преузима доминанту улогу због општости иако је хронолошки најмлађа реч у датом лексичком скупу. Диференцијација међу занатлијама који се баве кројачким занимањем у Призрену детерминисана је врстом одела, односно материјалом од којег је одећа сачињена. Семе нижег ранга блокирају синонимску везу међу конституентима. Сема којом је експлициран сировински састав уноси дистинкцију међу лексемама *абаџ’ија* (тур. дијал. *abacı,* поред *abacı*) „кројач одеће од грубог сукна“ и *терзија* (тур. *terzi*) „кројач који шије и везе мушку и женску народну ношњу од чоје“ (Чемерикић).[311] Семантичка компонента која садржи модни податак о типу кроја нијансира значење полусложенице *френк-терзија* (тур. *Frenk terzi*) „кројач одеће европског кроја“.[312]

II. 11. 8. 2. Диференцијална семантичка ознака ’произвођач кожуха’ дијагностичко је обележје лексема *кожу̀ар* и *ч’урч’и̏ја.*

Кожу̀ар би̏ја.

Нико̀ла ч’урч’и̏ја.

Појмовну вредност ’крзнар’ својим семантичким садржајем манифестују лексичке јединице *кожуар* и *ч’урч’ија,* које у лексичкој парадигми српског призренског говора успостављају апсолутну синонимску релацију. Њихов однос последица је интензивне језичке интерференције, нарочито испољене на лексичко-семантичком нивоу. Творбени модел именичка основа + агентивни суфикс примењен је у деривацији обе лексеме. Мотивне речи су *кожу*, односно *ч’урк* (тур. *kürk*) са идентичним значењем „капут од

[311] Абаџије су ручно кројили одећу од грубе вунене тканине под називом *аба* (тур. *aba*). Они су по селима ручно израђивали гуњеве, чакшире, јелеке, фермене од грубог домаћег сукна и украшавали их гајтанима од златастих и сребрнастих нити. Друга врста кројача су терзије, који за градско становништво шили различите делове народне ношње од чоје, сомота, атласа, а одећу су украшавали свиленим гајтанима, кићанкама, срмом (Чемерикић).

[312] Кројење по француским модним стандардима у Призрену развило се као самостално занатско занимање.

чоје постављен крзном“. Са домаћом основом комбинује се домаћи наставак -*ар*, што није устаљено правило, али се из предложеног модела могу наслутити извесне дијалекатске законитости творбено-семантичке деривације у категорији именовања занатских радника. Првостепени дериват *ч’урч’ија* пример је комбинације турске основе и турског суфикса. Одевни предмет од крзна спецификовао је производно-услужну делатност занатлије.

II. 11. 8. 3. На ближој периферији микрогрупе фигурира назив занатлије који пегла фесофе помоћу специјалних калупа – *кальӣч’ӥја*.

Тȍма кальӣч’ӥја.

Везу са осталим члановима интегрисаним надређеним појмом ’произвођач одеће’ турцизму *кальӣч’ија* (тур. *kalıpçı*) обезбеђује семантичка компонента ’фес’, која има идеографску вредност одевног предмета, али га семе процеса радње (’пегла’) и средства за рад (’помоћу калупа’) удаљавају од ценра, јер се не ради о особи која производи (кроји) одећу, већ о занатлији специјализованом за финално дотеривање (пеглање) мушких капа.

II. 11. 8. 4. Даљој периферној зони припада номинација *јорганӈ’ӥја.*

Јорганӈ’ӥја ни рабȍӣта јоргáне дȍма.

Лексичка јединица *јорганӈ’ија* (тур. *yorganci*) описана је семемом „занатлија који израђује јоргане“ (Чемерикић), али се тек преко значења лексеме *јорган* „покривач напуњен памуком и проштепан“ открива номинативна вредност деривата. Семантички елементи који ову лексичку јединицу прикључују именовањима у поткатегорији ’произвођач одеће’ јесу семе које имплицирају посао који занатлија обавља (шије) и материјал који користи (памук). Обрада текстила примарно је опредељење ове врсте занатлија, и по том параметру *јорганӈија* је семантички близак кројачима, али крајњи производ одређује позицију ове номинације у таксонимијски постављеној лексичко-семантичкој структури.

II. 11. 9. ЛСМГ ’произвођач обуће’

II. 11. 9. Хиперсеми ’произвођач обуће’ одговара лексема *кондурӈ’ӥја* „обућар“, која у дијалекатској парадигми има улогу хиперонима у односу на имена занатлија специјализованих за производњу, тј. прављење појединих врста обуће. *Кондурӈ’ија* ступа у семантички однос таксонимије са субординираним лексемама – котаксонимима.

Рȉсӣта Кȉкмир кондурӈ’ӥја.

Према турском називу за плитку ципелу *кондура* (тур. дијал. *kondura*, поред *kundura*) обликована је суфиксом -*ӈ’ија* nomina agentis шире семантичке перспективизације, која у категорији професионалних именовања остварује поткатегоријалну семантичку вредност и улази у сам центар дијалекатског занатског терминосистема.

II. 11. 9. 1. У таксонимској релацији према хипероним налази се лексема *опа̏нч'ар* која реализује семантичку вредност „занатлија који израђује и продаје опанке“.

Сто̏јан Ку̏ч'кар опа̏нч'ар. – До Џ'о̏џ'е Ч'емерики̏нога опанч'а̏ра.

Значењска компонента 'опанак' допуњује творбено значење „онај који израђује“ конкретним семантичким садржајем „сељачка лака обућа од коже која се притеже око ногу каишевима“.

II. 11. 9. 2. Занатлија који се бави израдом јеменија номинује се лексичком јединицом *јеменџ'и̏ја.*

Сто̏шич', јеменџ'и̏ја. – Са̏ва Манди̏ја би̏ја јеменџ'и̏ја.

Диференцијална ознака 'јеменије' уводи номинацију *јеменџ'ија* (тур. *yemenci*) међу котаксониме којима се језички обележава врста обућара. У самом називу занатлије експлицирана је мека и лака мушка обућа од жуте или црвене коже, коју су носиле старије особе и муслиманске хоџе, такозване *јеменије* (тур. *yemeni* „врста плитке обуће у боји која је увожена са Истока као јеменска израда“).

II. 11. 9. 3. Мајстор који израђује и продаје папуче именује се лексичким знаком *па̄пӯџ'и̏ја*.

Ди̏ма Кампаре̏ла, па̄пӯџ'и̏ја.

Семантички елемент 'папуче' квалификује занатлију у микрогрупу 'произвођач обуће' и идентификује га према врсти производа. Читав значењски садржај мотивне именице *па̄пӯча* (тур. дијал. *rariç*), која референрира на лаку обућу од коже или тканине која се носи само у кући, слива се у nomina professionis, при чему суфикс *-џ'ија* реализује своје примарно творбено значење.

II. 11. 9. 4. Израдом и продајом нанула бави се *нальнџ'и̏ја.*

Нальнџ'и̏ја ми на̏па̄рави но̏ве нальне.

Лексички мотиватор за извођење радне именице је лексема *нальне* (тур. *nalın*) „врста дрвених папуча са две штикле, једном под петом и другом под предњим делом стопала, и малим каишем одозго“ (Чемерикић). Врста обуће спецификује обућарског занатлију, који је језички маркиран према главном продукту свога рада. Балкански турцизам (тур. *nalıncı*) у српском призренском говору егзистира у оригиналном фонетском лику и са морфолошком адаптацијом наставка *-cı*.[313]

[313] Исту фонетску вредност лексема има и на југу Србије (Златановић 1998: 248). Елезовић бележи фонетску варијацију *налуне* (Елезовић I: 440), која је присутна и у лесковачком говору (Митровић 1992: 232). Као стандардна прихваћена је варијанта са метатезом *нануле* (РМС III: 581).

II. 11. 10. ЛСМГ ’уметнички занатлија’

II. 11. 10. Посебан вид занатске делатности представља уметничко занатство. У Призрену су биле развијене поједине врсте уметничких заната чији су производи претежно имали практичну вредност и пласирани су на градско тржиште. Било је и уметничких послова усмерених на израду уникатних естетских и декоративних предмета, који су се махом продавали ван града и широм Отоманског царства. Призрен је надалеко био познат по филигранству, једној од најпрефињенијих техника израде накита од сребрних и златних жица, испреплетаних попут паукове мреже. Израдом, обликовањем и обрадом уметничких предмета бавиле су се уметичке занатлије. Појму ’уметнички занатлија’, који фигурира у служби хиперонима без дијалекатске лексикализације, подређени су појединачни називи уметнички оријентисаних занатских радника, који стоје у котаксонимској релацији.

II. 11. 10. 1. Занатлија који израђује накит и друге предмете од злата и сребра, префињеном филигранском техником, номинује се турцизмом *кујунџ’ија / кујумџ’ија.*

Ри̇ста Десӣо̇тов је кујунџ’ија.

Семантичку вредност „златар“ у српском призренском говору реализује лексема *кујунџ’ија*, образована у турском језику (тур. дијал. *kuyumcı*, поред *kuyumcu*) и усвојена у форми радне именице, мотивисане називом за племените метале које занатлија ове врсте обрађује посебном уметничком вештином.

II. 11. 10. 2. Занатлија који прави дугмад и свилене украсе означава се лексичком јединицом *ка̇заз / ка̇зас.*

За именовање човека који обрађује свилу[314] и од ње израђује декоративне предмете користи се позајмљеница из турског језика у аутохтоном облику и значењу (тур. *kazaz*).

II. 11. 10. 3. Хиперсема ’уметнички занатлија’ надређени је појам кохезионом елементу ’грнчар’, који повезује лексеме *гр̇нч’ар, ч’умл’екч’ија / ч’умл’екџ’ија* и *ч’анакч’ија*.

Андре̇ја гр̇нч’ар. – Дуга̇њу ӣро̇даде Ми̇је грнч’а̇ру.

Стожер синонимског реда је домаћа номинација за занатлију који прави и продаје земљано посуђе – *грнч’ар*. Она заузима централну позицију у семском саставу именица са којима стоји у синонимској релацији. Апсолутну семантичку подударност остварује са турцизмом *ч’умл’екч’ија* (тур. дијал. *çömlekçi*). Обе именице додатно су објашњене и синонимом „лончар“, која није позната призренској грнчарској терминологији. И у српском и у турском

[314] Од посебног значаја је била израда призренске свиле проткане златним нитима од које се шила свечана народна ношња. У Чемерикићевом корпусу нема номинација за особе које обрађују свилу нити за представнице домаће радиности, која је као вид уметничког занатског рада у Призрену била изузетно развијена. Елезовић на косовско-метхијском ареалу бележи nomina agentis *везиља* (Елезовић I: 75).

језику денотат је земљани лонац, посуда коју занатлија израђује на грнчарском колу, а мотивне речи су семантички еквивалентне лексичке ознаке *грнац* и *çömlek*. Семантика лексеме *ч'анакч'ија* (*çanakçı*) објашњена је преко доминанте *грнч'ар*, али се у њеном референцијалном значењу разоткривају импликационе компоненте којима се њено значење благо дистанцира од апсолутних синонима *грнч'ар* и *ч'умл'екч'ија.* Диференцијална сема смештена је у семантичком садржају именичке творбене основе *чанак-* 'здела, чинија', док је квалитативна компонента 'земљана' идентификациони елемент који лексичку јединицу сврстава у ред уметничких занатлија – грнчара. Носиоци значењског елемента агентивности су творбени форманти *-јар* (*грнч'ар*) и *-ч'ија / -џ'ија* (*ч'умл'екч'ија / ч'умл'екџ'ија, ч'умл'екч'ија*), којима се референција усмерава на човека, обратника. Техника израде земљаних посуда уметничка је вештина, што називе за грнчаре квалификује у језгро микрогрупе.

II. 11. 11. ЛСМГ 'услужни занатлија'

II. 11. 11. Услужном занатству припадају занимања која се граниче са услужним делатностима, али која као засебне занатске гране имају своје место на призренском тржишту и међу муштеријама.

II. 11. 11 1. Занатлија који поправља и продаје часовнике означава се номинативном јединицом *саашч'ија.*

Аџ'и-Сел'им саашч'ија.

Часовничарским занатом могла је да се бави особа изузетно вешта, прецизна и са изразитом мануелном моториком, тако да ова врста занатства изискује специјалне способности које часовничара доводе на границу услужних и уметничких делатности. Ова обележја имплицирана су у самом семантичком садржају радне именице *саашч'ија* (тур. *saatçi*).

II. 11. 11. 2. Ближој периферној зони номинација занатлија припада лексема *ч'адырџ'ија / ч'адрџ'ија.*

Младен Бузл'ија ч'адырџ'ија. – Ми направи ч'адир шај ч'адрџ'ија Младен Ушина.

Дистинктивни семантички знак је сема која упућује на објекте основне делатности чадрџија 'кишобран' и 'сунцобран'. Просец рада означен је семом 'поправља'. Ове компоненте дијагностикују значење лексеме *ч'адырџ'ија* (тур. *çadırcı*) „занатлија који поправља кишобране и сунцобране" (Чемерикић), што обртника проближава механичарској струци.

II. 11. 10. 6. Периферна је номинација за свећара – *мумџ'ија*.

Израда свећа и сапуна основна је делатност занатлије именованог турцизмом *мумџ'ија* (тур. дијал. *mumcı*, поред *mumcu*). Назив је мотивисан производом од воска (тур. *mum* „свећа") и као турска дијалекатска форма апсор-

бован је у српски призренски говор. Крајњом периферијом семске структуре повезује се са котаксонимом *сапунџ'ија*.

II. 11. 10. 7. Микрогрупи именица са хиперсемом 'услужни занатлија' условно припада nomina professionis *сапунџ'ија.*

Лексичка ознака за занатлију који прави сапун створен је контаминацијом балканског романизма *сапун* у турског аломорфа *-џ'ија*. Стапањем основе и наставка, дериват екстрахује носеће компоненте значења и развија самосталну семантичку структуру, задржавајући двореферентност.

Номенклатура занатских радника прати динамику привредног живота у Призрену на прелазу из XIX века у XX век, када је занатство било основна грана привреде, а већинско становништво се бавило неком од занатских делатности. Репертоар номинација призренских занатлија објективно осликава степен економског развоја града и прецизно документује представу о урбаним срединама на Косову и Метохији у датом временском пресеку. Професионална именовања могу послужити као средство вербализације концептуалне области *занатство*, преко којих се може представити реално друштвено и језичко стање на конкретном терену. Изузетна занатска активност у Призрену квантитативно је одредила лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'занатство' као најбројнију у социјалној категорији 'професија' (80 јединица). Конституенти подгрупе распоређени су у централној зони семантичког поља *социјалне карактеристике човека*, међусобно хиперо-хипонимијски организовани, градећи веома богат микросистем именовања човека. Њихов однос је регулисан посебним типом хипонимије, таксонимијом (хипероним *занатл'ија* – хипероними / котаксоними *демирџ'ија, дограмаџ'ија, казанџ'ија, јеменџ'ија, кујумџ'ија*…), не нарушавајући вертикалани принцип лексичког устројства (архисема 'човек' – хиперсема 'социјалне карактеристике човека' – категоријална сема 'професија', интегрална сема 'занатство', диференцијална сема 'врста занатства'). Семантичке компоненте нижег ранга имају улогу диференцијалног семантичког знака, који одређује позицију лексеме у микросистему именовања занатских радника. Принцип класификације лексема у уже скупове, микрогрупе, условљен је квалитативним семантичким елементима садржаним у творбеној основи (семе које носе информације о врсти материјала који занатлија обрађује / прерађује или о финалном занатском производу).

Транспарентност семантичке структуре у великој мери је условљена прозирном морфологијом nomina professionis. Радне именице интегрисане хиперонимом *занатл'ија* су деривати изведени препознатљивим творбеним моделима. Најзаступљенији деривациони принцип је турска именичка основа + турски суфикс *-џ'ија* (*абаџ'ија, бојаџ'ија, јорганџ'ија, демирџ'ија, дограмаџ'ија, јеменџ'ија, казанџ'ија, калајџ'ија кондурџ'ија, кујумџ'ија, ластраџ'ија, мумџ'ија, мутавџ'ија, нальнџ'ија, тенеч'еџ'ија,*

ч'адьрџ'ија, фурнаџ'ија, шеч'ерџ'ија, алваџ'ија, бурнутџ'ија, јорганџ'ија). У овој поткатегорији именовања изузетно високу продуктивност остварује творбени формант -*џ'ија,* који преузима превагу чак и када природа морфолошког споја захтева аломорф -*ч'ија*, па и у случајевима где му по пореклу није место (*ајтуџ'ија, екмеџ'ија, симиџ'ија*). Наставак -*ч'ија* одржао је аутохтону позицију у примерима *бич'акч'ија, саатч'ија, сандькч'ија, ч'умл'екч'ија, ч'анакч'ија, кальтч'ија*. Доминација турских суфикса последица је снажне језичке интерференције на овом говорном подручју, која је нарочито испољена у сфери традиционалних заната и терминолошком систему који је прати. Други модел примењен у творби номинативних јединица у поткатегорији занатлија је домаћа именичка основа + суфикс -*ар* (*вал'авич'ар, јужар, колар, опанчар, цревар, буч'кар, кожуар, гребенар, грнч'ар*). Усамљен је пример везивања овог творбеног форманта за глаголску основу (*вла́ч'ар*), на коју се обично додаје агентивни суфикс -*ач'* (*ковач', поткивач'*). Хибридне форме добијене су комбинацијама домаће основе и турског наставка (*гребенџ'ија, млекарџ'ија, дуанџ'ија*) или турске основе и домаћег суфикса (*налбатин, касатин*). На значењском нивоу деривати овога типа показују двореферентност. Семантички садржај творбених основа реферира на врсту материјала, тип производа, процес рада или место где се рад одвија, док је творбеним формантом референција усмерена на човека који материју обрађује, прерађује или од ње нешто прави и производи. Немотивисана именовања појављују се у малом броју и резултат су лексичког позајмљивања (*алач', казаз, налбат сарач', табак*).

Микросистем номинација обртника карактерише се денотативношћу и једнозначношћу, са ретком појавом полисемије и синонимије унутар микрогрупа. Синоними се јављају као последица контакта (*ковач'* / *демирџ'ија, грнч'ар* / *ч'умл'екч'ија, кожуар* / *ч'урч'ија*) или деривационог дублетизма (*гребенар* / *гребенџ'ија, налбат/ налба́тин*).

II. 12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услужне делатности'

II. 12. Сегмент људске делатности превасходно усмерен на пружање личних услуга грађанима а не на материјалну производњу подједнако доприноси економском просперитету заједнице. Привредни напредак умногоме зависи не само од производних активности, већ и од ангажовања у услужном сектору који обухвата различите типове занимања. У Призрену су почетком XX века, поред услужних грана занатства, биле заступљене струке које су покривале потражњу становништва у областима гостионичарства, кулинарства, поправки, чишћења, послуживања, личне неге и сл.

Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’услужне делатности’ обухвата номинације лица радно ангажованих у некој од непроизводних привредних грана. Номинати из ове поткатегорије углавном су професионално оријентисани на пружање стручне помоћи лицима којима је њихова услуга неопходна или на извршавање услуга ономе ко их за тај посао плаћа. Именовања економских субјеката из ове сфере евидентирана у Чемерикићевом лексикону сачињавају лексички микросистем који подлеже стандардној класификацији занимања. У вертикалној хијерархији хиперсема ’услужне делатности’ припада нижем рангу и има интегрално-диференцијални карактер. На првом вишем нивоу хиперо-хипонимске организације је ’професија’, изнад које се налази хиперсема високог ранга ’социјалне карактеристике човека’. Архисема ’човек’ највиша је појмовна вредност којој су непосредно потчињене наведене социјалне категорије и која детерминише референцијално значење лексичких јединица са социјалним семантичким цртама. Категоријално семантичко обележје ’професија’ маркира човека као носиоца занимања, док појмовно ужи семантички знак ’услужна делатност’ своди лексичко-семантички обим професионалних номинација на специјалну област и сврстава их у лексички скуп на основу појмовне везе између човека и врсте услужне делатности којом се бави. Према врсти услуга које пружа носилац / ималац занимања се уско спецификује, а номинативне јединице се диференцирају у микрогрупе. Хиперсема ’услужне делатности’ иманентна је свим члановима подгрупе. На нивоу микрогрупа кохерентност се постиже заједничком доминантном значењском компонентом, која радне именице повезује у семантички најужи лексички скуп. Диференцијални елементи постају водеће компоненте семске структуре лексичких јединица и носиоци микрогрупа: ’гостионичар’, ’кувар’, ’слуга’, ’носач’, ’чистач обуће’, ’делатник у области неге и одржавања тела’, ’делатник у области снабдевања водом’, ’делатник у области комуникације’, ’јавни објављивач’.

II. 12. 1. ЛСМГ ’гостионичар’

II. 12. 1. С обзиром на географски положај и економску развијеност, у Призрену је, као једном од важних балканских центара трговине, одржаван висок стандард услуга смештаја и исхране. У граду су ницале гостионице, које су биле у функцији како домаћег становништва, тако и оних који су са свих страна послом у град долазили или кроз њега пролазили. Крчме су биле главно стециште окупљања пословног света, средиште градског живота и јавне мисли. Коначишта су задовољавала потребе гостију – страних дипломата, трговаца, туриста, за квалитетним смештајем. Услугу преноћишта пружали су ханови, зграде са пространим двориштима где се истоварала

трговачка роба и са приземним просторијама које су се састојале од камених магаза, осигуране од пожара гвозденим вратима (Чемерикић). Постојало је неколико типова гостионица, по којима су њихови власници били језички маркирани.

Номинационе ознаке повезане поткатегоријалном појмовном вредношћу ’гостионичар’ су *анџ’ија, мејанџ’ија, кавеџ’ија*, *ракиџ’ија*, ч’евап̄ч’ија**.

Јо̀ван Пра̀са анџ’ија. – Ла̀зе Да̀јке анџ’ије бас̄писа̀л’е ку̀ч’у.

И бра̀п̄ му бѝја мејанџ’ија.

Ра̀миз кавеџ’ија.

Језгрена семантичка компонента која има улогу идентификатора јесте ’гостионичар’. Она је инхерентни елемент семске структуре свих чланова микрореда и кохезиони центар лексичког блока. Доминантно је семантичко обележје лексеме *анџ’ија* (тур. *hanci*), што је чини стожером микроскупа. Семантички јој је најближа лексичка ознака *мејанџ’ија* (тур. *meyhanesi*), дефинисана истом семемом „гостионичар“. Изнијанираност значења ове две јединице, која елиминише могућност апсолутне синонимије, има корена у пореклу мотивних речи. *Ан* је од тур. *han* < нперс. *hāne* „кућа“ (Петровић 2012: 46), а *мејана* је аутентична турска сложеница од перс. *mey* „пиће, вино“ и *hāne* „кућа“ (Škaljić 1966: 454). Nomina loci су пренеле своју семантику „гостионица, крчма“ из турског језика у српски призренски говор, са благом дистинкцијом коју у значење деривата уносе инференцијалне црте, а оне зависе од ванјезичког контекста, у овом случају засноване су на ширем дијапазону услуга које ханови пружају. Ти допунски подаци (гостионица *у којој може да се п̄ренећи* или *у којој се служи вино*) нису саставни део лексикографског описа, они чине идентификацију контексне употребљивости (Драгићевић 2007: 69). Са *анџ’ија* и *мејанџ’ија* семантички су инкомпатибилне јединице које у структури творбене основе имају по једну сему више, којом је конкретизован садржај радних именица: *кавеџ’ија* „онај који прави и продаје кафу“, *ракиџ’ија** „онај који прави и продаје ракију“ и *ч’евап̄ч’ија* „онај који прави и продаје ћевапе“. Прелазном семантиком, од уже „власник кафане“, где конкретизатор ’кафана’ упућује на радњу у којој се кувала и продавала кафа, ка инваријантној „гостионичар“, центру микрореда прилази номинација *кавеџ’ија*.[315] Кафана је временом изгубила почетну намену и све више попримала својства гостионице, што је допринело делимичној десемантизацији професионалног именовања и уопштавању његовог првобитног значења. Према садржају услуге коју нуде потрошачима значењски се разилазе лексеме *ракиџ’ија* и *ч’евап̄ч’ија.* Разликовни елементи су семе

[315] Кувањем и послуживањем кафе у Призрену професионално су се бавили искључиво Турци (Чемерикић).

’ракија’, односно ’ћевап’, преко којих се дијагностикује врста гостионичара и веома прецизно спецификује тип услужне делатности којом се он бави.

II. 12. 2. ЛСМГ ’кувар’

II. 12. 2. Надређеном појму ’кувар’ у српском призренском говору одговарају лексикализације *ашч’ија, ашч’ика, ку̏вар** и *кувари̏ца**.

Си̏ма Гро̏здан, ашч’ија. – Поруч’ија Јова̏ну ашч’ије да га ч’е̏ка.

По ш̄у̏рске ку̏ч’е ашч’ике су Цига̏нке.

Сьс ш̄о̏га кува̏ра. – Н’е̏га ч’е га ви̏кау кува̏ра (Реметић 1996: 451, 501).

Кувари̏ца (Реметић 1996: 347).

Особе које се професионално баве припремом хране, чије је основно занимање кулинарство номиноване су гендерно симетричним синонимским паровима *кувар* и *куварица, ашч’ија* и *ашч’ика*. Функционални паралелизам српских и турских номинација модернија је лингвистичка појава у односу на стање рефлектовано у Чемерикићевом лексикону, када су турцизми били употребно супериорнији, због чега им Чемерикић у свом речнику даје предност над домаћим еквивалентима. Уз синоним *кувар,* којим је протумачено значење речи *ашч’ија* (тур. *aşçı,* поред *ahçı*), стоји додатно појашњење „сопственик јавне кухиње где се готове и продају јела“ (Чемерикић), којим се истиче професионална маркација денотата. Женски корелати *куварица* и *ашч’ика* одржавају родни баланс у микрогрупи, који је потпуно нарушен у социјалној категорији ’професија’. Поларизација по полу је у овом скупу одржива с обзиром на природу посла који номинанти обављају. Управни део деривата смештен је у творбеним формантима *-ар* и *-ица*, који остварују вредност архисеме ’човек’, односно хиперсеме ’носилац занимања’, док су семантичке компоненте релевантне за прецизирање занимања садржане су глаголској основи *кув-*. Полна дистинкција успостављена је паралелном моцијом међу позајмљеницама *ашч’ија* и *ашч’ика.* Творбеним формантом *-ч’ика* прецизира се женска референција, а у овој поткатегорији моциони суфикси обележавају женску особу искључиво као представника занимања.[316]

[316] Код Срба у Призрену лексема *ашч’ика*, има још једно, специјално значење: именује домаћицу која обавља редовне кућне послове, али као искусна и вична спремању јела у већим количинама, она је ангажована за тај посао приликом породичних свечаности када се очекује велики број званица. Иако за тај посао добија новчану надокнаду, указује јој се сва пажња и третира се као члан породице: о свадбама она уводи невесту у кухињу где ова обавља низ обичаја и бива даривана бошчалуком; о крштењу поред новца добија и пар чарапа или кошуљу (Чемерикић).

II. 12. 3. ЛСМГ ’слуга’

II. 12. 3. Језгрена компонента ’слуга’ интегрише у микроред лексичке јединице *слу̏га, слушки̏ња, измéчар, измеч’а̏рка, жéна, мо̏мак, ро̏ћар, арџ’и̏ја.*

Аџ’а-Да̏на ћраћи̏ја слу̏гу сьс ко̏ња да и̏деш у Зоч’и̏шће. – О̏ч’е да ми заћовéда ка да сьм слу̏га њéгоф.

Домач’и̏ца л’и сьм ја̏ у ву̏ј ку̏ч’у ели сьм сва̏ч’ија слушки̏ња? – Да ће слу̏жив двана̏ес слушки̏ње.

Да̏до измеч’а̏ру.

Узо̏смо жéну да ни оћéре на рéку ћокро̏фце и ч’éрге. – У на̏шега Ми̏ће жéна расћребу̏је ку̏ч’у, жéна го̏ћиви, жéна ћéре.

Мо̏ре, да ћро̏сим за л’éба, а ћу̏џ’а измеч’а̏рка не би̏вам. – Док о̏н скићаше сока̏це ма̏ћи му бéше ћу̏џ’а измеч’а̏рка.

Праћи̏ја мо̏мка да ме ви̏ка.

Би̏ја му ро̏ћар, да у̏зне биса̏ге, ч’у̏л и види̏ло. – Погоди̏ја се за рокћа̏ра. – Праћи̏ја рокћа̏ра.

Си̏ма арџ’и̏ја. – Погоди̏ја ново̏га арџ’и̏ју. – Рéкни арџ’и̏је да нађо̏ји ко̏ње.

Конституенти овог микроскупа ступају у различите међусобне парадигматске односе – хиперо-хипонимске, кохипонимске, синонимске, антонимске (мушко / женско), а неки се одликују и полисемичном структуром. Семантичку вредност хиперсеме ’слуга’ реализује синонимски пар *слуга* и *измеч’ар*. Овакав тип синонимске везе карактеристична је последица непосредног међујезичког контакта. Са прасловенском речју *слуга*, која је прешла дуг историјски пут од колективне до радне именице (Skok III: 287), семантички кореспондира турска сложеница *измеч’ар* (тур. *hizmetkâr* < тур. *hizmet* „служба“ + перс. суф. -*kâr* „онај који …“). И у овој лексичкој микрогрупи појављују се номинације за женска лица, што је језички рефлекс социолошког момента када је важила патријархално укорењена подела на мушко-женске послове и када је служење за новац у богатим кућама било уобичајени начин зараде и опстанка сиромашних девојака и очувања егзистенције њихових породица. Кућни послови (чишћење, прање рубља, припремање јела и сл.) били су резервисани за женску послугу, док су мушкарци били задужени за теже радове, углавном изван куће. Распоред послова утиче на дистрибуцију лексема у датом микросистему, у који су уврштене и женске номинације. Доминантну позицију у микрогрупи преузимају корелативни суфиксни пар *слуга* и *служавка*, и њихови синоними *измеч’ар* и *измеч’арка*. У вишејезичној средини интерференција је неминовна језичка појава, која у значајној мери утиче на креирање дијалекатске слике света Призренаца и на слојевитост призренског лексикона. У овом скупу експанзија синонима

рефлекс је, не само турског, већ и албанског лексичког утицаја. Високофреквентна лексема *рокшар* албански је семантички еквивалент (алб. *rrogtar*) српском *слуга* и турском *измеч'ар*. Чемерикићев пратећи материјал показује активно учешће албанизма у стилски неутралним говорним ситуацијама и живој комуникацији, иако поседује круто професионално значење „слуга, најамник". Полисемична јединица *момак* у једном од својих бројних лексичких значења денотира особу која служи за плату. Радијалном полисемијом се из примарног значења „млад човек, младић" у српском призренском говору развило терцијарно значење „слуга", и то нерегуларним метафоричким механизмом – квалитативна компонента из основног семантичког садржаја 'млад' индуковала је значење „слуга", што је оправдано ванјезичком чињеницом да је слуга обично младић. Други екстралингвистички фактор који учествује у развоју полисемије има социјалну подлогу, условљен је ситуационим контекстом, тј. произилази из директног обраћања особи која служи, па се на тај начин *момак* усталило у говору за означавање особе која је у социјално подређеном положају. Без обзира на прагматички елемент (лексема се „употребљава у ситуацији неравноправног статуса и приписује се оном који је по социјалном статусу нижи од свог саговорника…" (Ристић 2004: 21), јединица има неутралну номинативну вредност. Номинација *арџ'ија* (тур. *ahırcı*) семантичким саставом одговара концепту *слуга*, орбитирајући у околојезгреној зони. Допунским денотативним компонентама усложњена је семска структура са централном семом 'слуга', репрезентована семемом „слуга који обавља послове у ару, коњушар".

II. 12. 4. ЛСМГ 'носач'

II. 12. 4. Семантичку вредност 'носач' реализују истокоренски синоними *а̀мал* и *ама̀л'ин*.

А̀мал ч'е ши донѐсе. – Погоди̇ја јѐнога ама̀ла да му но̀си во̀ду. – Ама̀л'и не рабо̀шаф дьньс, Ба̀јрам ги је. – И ама̀л'и и̇̀маф ду̀шу.

Ди̇̀же га ама̀л'ин ка пѐрку. – Без амал'и̇̀на не би̇̀ва рабо̀ша.

Морфолошким варијететима *амал* и *амал'ин* номинује се радник коме је занимање преношење терета. *Амал* је лексичко-семантичка позајмљеница из турског језика (тур. *hamal* „носач"), а форма *амал'ин* њена продужена, хибридна варијанта, која демонстрира потребу да се туђе речи „посрбљују" укрштањем са домаћим наставцима.

II. 12. 5. ЛСМГ ' улични чистач обуће'

II. 12. 5. Значењски садржај „улични чистач обуће'' квалификује лексему *лусшраџ'и̇̀ја* у круг именовања радника у услужној делатности.

Би̇̀ја лусшраџ'и̇̀ја у Феризо̀вич'.

Комбинација романске основе (итал. *lustro* „средство за чишћење обуће“) и турског наставка *-cı / -ci* дала је у турском језику дериват *lustacı / lostracı*, у дијалекту *lustraci* (Петровић 2012: 197), који се раширио на Балкану у основном својству радне именице.

II. 12. 6. ЛСМГ ’делатник у области неге и одржавања тела’

II. 12. 6. У услужном сектору посебан тип услуга везан је за одржавање неге тела, а у Призрену су се пословима у овој области бавили *бе̏рбер, бербе̏рин, амамџ’и̏ја* и *ће̏л’ак*.

Бри̏ч’и се у Мура̏ћа бербе̏ра.

Мло̀го ме на̀муч’и бербе̏рин док ми и̏звади зу̏б. – Ру̏ке му се осуши̏ле ћо̀му берберѝну шћо ће на̀грди ћа̀ко.

Ра̀сим амамџ’и̏ја. – Ма̀рку Пу̏шћу, амамџ’и̏је.

Тенденција да се суфиксом маркира nomina professionis присутна је у пару номинација *бербер* (тур. *berber*) и *берберин*, којима се означава радник чија је примарна делатност бријање и шишање.[317] Посао бербера сматра се занатском струком, стога ове номинативне јединице могу подједнако припадати лексичко-семантичкој подгрупи ’занатство’, али смо их због специфичне природе делатности уврстили у круг пружања услуга. Појмовно блиска али без дубље семантичке везе са кохипонимским лексемама је номинација *амамџ’ија* (тур. *hamamçi*), са двоструким значењем „1. управник јавног купатила; 2. послужитељ у јавном купатилу“ (Чемерикић). Обе реализације обезбеђују јој место у поткатегорији ’делатник у области неге и одржавања тела’. Поткатегоријалну вредност ’сфера делатности’ имплицира зависни део деривата *амам* (тур. *hamam* „јавно купатило“), а типско, категоријално значење ’носилац занимања’ експлицирано је у творбеном форманту. Компонента локативне семантике, сема места ’хамам’ професионално повезује лексему *амамџ’ија* са именовањем *ћел’ак* „масер у хамаму“ (Чемерикић).

II. 12. 7. ЛСМГ ’делатник у области снабдевања водом’

II. 12. 7. Посебну микрогрупу у области услуга чине номинације обједињене појмом ’делатник у области снабдевања водом’ – *бунарџ’и̏ја* и *ч’ешмеџ’и̏ја*.

Бунарџ’и̏је сьм ре̏ка да ви̏ди шћо је ћо̀му буна̀ру. – Нико̀ла бунарџ’и̏ја. – Јо̀ван Ч’ики̏ћар, бунарџ’и̏ја.

Ви̏книће ч’ешмеџ’и̏ју.

Појмовна вредност мајстора чија је специјалност постављање водоводних инсталација и водоводне мреже у ондашњем Призрену одговарала

[317] За време турске владавине, бербери у Призрену су, поред основног посла, још и видали ране, вадили и лечили зубе. Бербери су били искључиво муслимани. Прва српска берберница отворена је 1900. године (Чемерикић).

би данашњем појму водоинсталатера. У савремени појмовни оквир потпуно се уклапа, са синхронијског становишта архаична, номинација *ч'ешмеџ'ија* „мајстор који ради чесме и водовод за њих“ (Чемерикић), с обзиром на то да у Чемерикићевом речнику *ч'ешма* (тур. *çeşme*) реализује значење („славина“) идентично стандардној семантичкој вредности јединице *чесма*, израженој семемом „метална цев кроз коју истиче вода, славина“ (РМС VI: 863). Актуелно је било занимање мајстора који израђује и поправља бунаре, именованог турцизмом *бунарџ'ија* (тур. дијал. *bunarci*). Мотиватор значења nomina professionis је именица *бунар* (тур. дијал. *bunar*, поред *pınar, punar*), чији се садржај „уска, дубока јама из које се вади вода“ (Чемерикић) слива у дериват и у својству зависног члана категорише га у одговарајућу тематску (услужну) област (област снабдевања водом), док се управним делом, тј. творбеним формантом *-џ'ија,* референција преноси на човека и остварује денотација имаоца занимања.

II. 12. 8. ЛСМГ ’делатник у области комуникација’

II. 12. 8. Службеник који прима и шаље телеграме, који рукује телеграфским апаратом носи назив *т̄ел'играфч'ија*.

Тел'играфч'ија му бија си̇н.

„Овај европски галицизам грчког порекла у Призрену је вероватно позајмљен непосредно из турског (тур. *telgrafçi*)“ (Петровић 2012: 273).

II. 12. 9. ЛСМГ ’јавни објављивач’

II. 12. 9. Семантичка компонента ’јавни објављивач’ повезује услужне радне активности особе именоване турцизмом *т̄е̇л'ал*.

Чемерикић раздваја сродна значења лексеме *т̄ел'ал* (тур. *telâl*) и дефинише их посебним семемама, усложњавајући полисемантичку структуру речи: „2. варошки јавни викач који објављује службене вести; 3. викач који по улицама објављује смртне случајеве муслимана; 4. гласник“ (Чемерикић). Примарном реализацијом, према Чемерикићевој лексикографској евиденцији, *т̄ел'ал* припада лексичко-семантичкој групи ’трговина’.

II. 13. ЛСПГ именица са хиперсемом ’трговина’

II. 13. Повољан географски положај обезбедио је граду на Бистрици статус транзитне трговачке зоне, преко које се одвијала трговина између приморске Албаније и централних делова Турске. У другој половини XIX века Призрен развија трговачке везе са Београдом, Скадром и Солуном, и проширује тржиште на Аустрију и Влашку. У Беч и Пешту извожени су сирова кожа, штављена кожа, вуна, козина, крзно, восак, дуван, а у Цариград се пласирало призренско свилено платно. Привредном развоју Призре-

на посебно је допринео интензиван трговачки контакт са Скадром, а након изградње железничке пруге на релацији Митровица – Солун 1883/84. године значајан економски партнер постаје Солун. Промет робе био је појачан за време панађура, који су у граду традиционално организовани четири пута годишње (на Спасовдан (5. јуна), о Малој Госпојини (8. септембар), за Аранђеловдан (21. новембар) и за Никољдан (19. децембар)). Призренски трговци су своју робу презентовали и на панађурима у Приштини и Серезу. Доминацију на тржишту ван граница Косова и Метохије преузели су српски трговци, што је допринело економској експанзији српске чаршије, али је изазвало незадовољство муслиманског трговачког света, који је у циљу економске борбе прекинуо односе са конкурентима. Бојкотовање српских радњи од стране муслимана и Албанаца католика трајало је са прекидима од 1897. до 1912. године, а протест је кулминирао 1904. године потпуним прекидом сарадње. Неповољним околностима за српски трговачки слој призренског грађанства придружио се и нови начин пословања са признаницама и зајмовима „под интерес“. Пословању и финансијском опоравку српске чаршије помогли су фондови за потпору, првобитно основани при црквама (Фонд цркве Св. Ђорђа у Призрену), претече првих банака и новчаних завода, који су оформљени после ослобођења 1912. године. Оснивање акционарских друштава допринело је интензивирању директне трговине са Солуном, где су српски трговци из Призрена отварали комисионе и шпедитерске радње, истичући се као добри трговачки посредници (Менковић 2013: 23–26).

Стање у призренској економији на размеђи два века оставило је трага на језичкој слици света носилаца дијалекта кроз регистар купопродајних термина, смисаоно обликованих у складу са представама о трговању као стратешки важном чиниоцу економског опстанка заједнице. Привредни идентитет града може се утврдити разоткривањем лексичког слоја који прати сегмент објективне стварности Призрена у одређеном историјском тренутку везан за процес размене робе и услуга, репрезентован језичким јединицама *т̄рговѝна* и *миш̄тѐрльк*. Центру појмовног круга означеног лексемом *т̄рговина* припадају вербализације са концептуалном вредношћу ’онај који се бави трговином’, којима је у српском призренском говору суперординирана лексикализација *т̄ргóвац*.

Срдит̄ т̄ргóвац, т̄рáзне бисáге. – Бóг да т̄е ч’ýва од нóвога т̄ргóвца и нóвога Турч’ѝна.

Семантички опсег номинационе јединице *т̄рговац* покрива различите аспекте трговинског пословања и широку појмовну мрежу актера који учествују у трговини као радници, продавци сопствених производа, власници трговачких радњи, препродавци, трговачки посредници. Хипероним *т̄рговац* реализује денотативно-аксиолошки тип лексичког значења и улази у само језгро професионалних номинација. Апстрактум од прасловенског

**tьrgь*, образован сложеним суфиксом *-овац,* опште творбено значење заснива на примарном етимолошком значењу творбене основе „roba koja se trguje“ (Skok III: 499).[318]

Професионална десигнација трговаца детерминисана је врстом трговачког посла који обављају, као и врстом робе коју продају или препродају. Диференцијација у границама подгрупе спроведена је према компонентама нижег ранга, које дају ближу информацију о типу трговинских услуга и са архисемом и хиперсемом чине семантички идентификатор. Лексеме којима се идентификују номинати у области трговине појмовно су категорисане у микрогрупе ’трговац одређеном робом / продавац’, ’препродавац’ и ’трговачки посредник’.

II. 13. 1. ЛСМГ ’трговац одређеном робом / продавац’

II. 13. 1. Лексема *тр̄говац* непосредни је надређени члан лексичко-семантичке парадигме, чији су елементи интегрисани семом ’трговац одређеном робом / продавац’, где је у улози идентификатора семантичког значења врста робе којом трговац тргује. У хоризонталној равни денотати су таксонимијски распоређени.

II. 13. 1. 1. Трговац мешовитом робом именује се једнокоренским синонимима *ба̏кал, бака̏л’ин* и *бакалџ’и̏ја.*

Јо̏ван Џ’ако̏вац ба̏кал – У Ри̏ст̄е бака̏ла.

У А̏рсе Ал’у̏ша бакал’и̏на и̏ма ма̏сло дрве̏но.

Ст̄е̏фан алка-Ва̏нкин сьге бакалџ’и̏ја у Врбешт̄и̏цу, у Сирини̏ч’е.

Денотативну категоријалну семантичку вредност турцизма *бакал* (тур. *bakkal*) сужава допунска сема ’шпецерај’. Као термин оријенталне трговине *бакал* је у различитим творбеним варијантама присутан у свим балканским језицима (Skok I: 95), не напуштајући аутохтону семантику „трговац на мало колонијалном робом, намирницама“ (Škaljić 1966: 115). Изворно значење није нарушено додавањем домаћег наставка *-ин*, само је истакнута индивидуалност самосталног трговца, док се обликом са *-џија* трговцу – ситничару донекле приписује припадност занатској сфери.

II. 13. 1. 2. Диференцијална компонента ’поврће’ у семеми „трговац поврћем“ обједињује именовања *башч’еџ’и̏ја, башч’еванџ’и̏ја / башч’ованџ’и’ја* и *зарзавт̄ич’и̏ја*, а посредно је присутна у значењу лексеме *бост̄анџ’и̏ја.*

Превари ме башч’еџ’и̏ја, да̏де ми ба̏јат̄ сала̏т̄у.

Де̏ст̄ан башч’еванџ’и̏ја и̏ма и но̏ве крас̄тави̏це. – А шт̄о̀ не̏ бија о̀н? До̀ри и башч’ованџ’и̏ја, п̄а и т̄у̏ј п̄рокоп̄са̏ја.

Ч’е̏ма заврзат̄ич’и̏ја.

[318] У секундарном значењу „mjesto gdje se trguje“ *тр̄г* је на Косову потиснут турцизмом *чаршија* (Skok III: 499).

Ра̀сим бо̄ста̄нџ'и̏ја. – Бо̄ста̄нџ'и̏је ӣпрода̀ва кра̄ста̄ви̏це.

Сви конституенти микрореда потичу из турске терминологије вртларства и припадају истој ономасиолошкој бази, творбеном типу nomina professionis. Морфолошки и семантички еквиваленти *башч'еџ'ија* и *башчеванџ'ија* полисемичне су лексеме које ланчаном полисемијом развијају сложену семантичку структуру „1. онај који узгаја поврће, баштован; 2. продавац поврћа, пиљар“ (Чемерикић). Из примарног садржаја логичним следом реализовало се секундарно значење, пратећи појмовне манифестације изванјезичке стварности и оријентире професионалног деловања номината. Јединица *башч'еџ'ија* адаптација је турске радне именице (тур. *bahçeci*), прозирног мотивационог смера, настала простим додавањем суфикса на творбену основу. У формирању семантике деривата именица *башч'а* учествује секундарним семантичким садржајем који има у српском призренском говору „њива где се гаји поврће“ (Чемерикић). Компликованији је пут од основне речи ка деривату *башчеванџ'ија / башчеванџ'ија* (тур. *bahçivan + ci*), с обзиром на то да је творбена основа мотивисана реч, формирана у изворном језику помоћу персијског наставка -*van* (Skok I: 118–119). Творбени формант -*ci* је или преузет директно из турског језика у оквиру непотврђене дијалекатске форме *bahçivanci* или је накнадно додат као домаће образовање (Петровић 2012: 72). Транспарентну морфолошку и значењску структуру имају изведенице *зарзава̄ч'ија* (тур. дијал. *zavrzavatçi*) и *бо̄ста̄нџ'ија* (тур. *bostanci*), при чему тематска припадност творбене основе одређује њихову поткатегоријалну вредност, а творбени формант их категоријално детерминише. Цео семантички садржај мотивне именице (*заврзава̄ч* „поврће, зелен“) улази у значење професионалне номинације *зарзава̄ч'ија* и семантички га нијансира у односу на именовања *башч'еџ'ија* и *башчеванџ'ија*. Благу диференцијацију уноси допунска сема ’зелен’ која упућује на поједине сорте поврћа (шаргарепу, першун, паштрнак и сл.). Лексема *бо̄ста̄нџ'ија* корелира са осталим члановима реда секундарним значењем и другостепеном семантиком, јер се мотивна именица *бо̄ста̄н* односи на посебне врсте повртарских производа (лубенице и диње).

II. 13. 1. 3. Продавац брашна означен је именичком лексичком јединицом *бра̀шњар.*

Бѐ ӣо̀ша да ӯзнем ма̀ло бра̀шњо у Сади̏ка брашња̀ра.

Разликовни семантички елемент ’брашно’ условљава усамљену позицију лексеме *брашњар* у поткатегорији ’трговац / продавац’, што не утиче на централни статус који заузима у лексичко-семантичкој парадигми. Номинација је добијена типичним наставком за грађење радних именица

-*ар* у комбинацији са целом основом *брашњо*- (прасл. **ьoršьno*)[319], у којој су смештене компоненте доменски важне за професионалну квалификацију човека.

II. 13. 1. 4. Значењска компонента ’кожа’ регулише кохипонимијски однос именовања *ко̀жар* према осталим члановима подгрупе.

То̀ма Дрнаш ко̀жар.

У градском говору Призрена лексема *кожар* остварује моносемичну структуру, денотирајући искључиво трговца кожом (не и човека који обрађује кожу, за чију се денотацију користи турцизам *ш̄абак*). Семантика деривата *кожар* обједињује значењски садржај мотивне речи (*кожа*) и значење творбеног форманта -*ар*, са двоструком референцијом, при чему први референт (творбена основа *кож*-) садржи податке о врсти материјала природног порекла, а други сугерише на носиоца занимања – трговца.

II. 13. 1. 5. Појмовну блискост испољавају кохипоними *дрвар* и *ч’ерес̄ѣц’ија,* која је на семантичком нивоу репрезентована заједничком компонентом нижег ранга ’дрво“’.

Та̀ј дрвар од Бла̀це до̀ш̄ера ми ш̄рѝ ко̀ла шумо̀ве дрва. – Јѐному дрва̀ру од Манас̄ирѝце сьм п̄оруч’ија да ми донѐсе два-ш̄рѝ ш̄ова̀ра ч’иральце.

Семски састав класификује лексеме *дрвар* и *ч’ерес̄ѣц’ија* у исту микрогрупу, али блокира синонимски однос међу њима. Обе професионалне номинације идентификоване су у сфери трговине дрвеним сировинама – *дрвар* „особа која продаје дрва“, *ч’ерес̄ѣц’ија* „особа која тргује дрвеним грађевинским материјалом“ (Чемерикић). Значењска дистинкција потиче из садржаја мотивних речи (*дрво* „сасечена дрва“, тур. *kereste* „дрвена грађа“). Структура турске изведенице *keresteci* репрезентује класичан дводелни творбено-семантички модел: творбена основа – цела мотивна реч која носи информацију о врсти материјала + творбени формант -*ci* у којем је складиштена компонента ’носилац занимања’. Турска реч је попримила фонетске карактеристике дијалекта примаоца и облички му се прилагодила (*ч’ерес̄ѣц’ија*), без икаквих семантичких модификација.

II. 13. 1. 6. Трговац старим стварима, старинар, означен је лексичком јединицом *ш̄ел’ал*.

II. 13. 2. ЛСМГ ’препродавац’

II. 13. 2. Поткатегоријалној појмовној вредности ’препродавац’ припадају лексеме *ч’арѣ’ија* и *маш̄ра̀п̄аз / маш̄ра̀п̄ас.*

[319] Према записима С. Реметића лексема *брашно* у Призрену функционише у три фонетска лика *брашно, брашн’о* и *брашњо,* при чему је медијална сонантска група -*шн*- асимилационим путем дала -*шњ*- (Реметић 1996: 173). Чемерикић бележи само варијанту *брашњо,* која је у Призрену аутохтона, док су друге две последица отврдњавања гласа *њ* или утицаја књижевног језика у новије време (Реметић 1996: 143–150).

Ч'арџ'ија, прода̀даде ону̀ј ко̀жу што̄ гу ку̀пи о̀то̄ч и ч'а̀ри два̀ гро̀ша.

Матра̄а̀зи су и о̀н и о̀на, а̀ма о̀на, ч'ѝни ми се, по̀ матра̀а̄з. – Матра̀а̄з ч'о̀век.

Назив за препродавца робе *ч'арџ'ија* мотивисан именицом турског порекла *ч'ар* (тур. дијал. *çar*, поред *kâr* „зарада, добит, корист"), настао је, највероватније, у домаћим условима (Петровић 2012: 285). Грађење радне именице у српским дијалектима од позајмљене основе и преузетог туђег наставка условило је флексибилнију семантику деривата у народним говорима.[320] Чемерикић региструје реч, али је не дефинише, па је за прецизирање њене семантичке вредности у Призрену релевантан синтаксички контекст у којем је употребљена. Богатији семантички садржај од лексеме *ч'арџ'ија*, која лексички одговара логичком обиму надређеног појма 'препродавац', има *матра̄а̄з* (тур. *matrabaz / matrapaz / madrabaz*) „препродавац, накупац стоке, џамбас, црноберзијанац" (Чемерикић). Трговачко деловање номината конкретно је усмерено допунским компонентама нижег ранга ('накупац стоке', 'џамбас', 'црноберзијанац') на препродају стоке, нарочито коња, и на нелегално стицање зараде. Негативни денотативни карактер семантичке структуре укључује компоненту објективне оцене ('такво занимање је лоше'), која је иманентна информативном семантичком садржају и потенцијални стимуланс за развијање експресивног аспекта значења.[321]

II. 13. 3. ЛСМГ 'трговачки посредник'

II. 13. 3. Лексичко значење „трговачки посредник" реализује синонимски пар *сѝмсар* и *комисио̀нар.*

До̀ша комисио̀нар о̄т Со̀лун да бѐре т̄а̀сил'.

Елементи микрогрупе повезани семантичком компонентом 'посредник' уже денотирају радника у области трговине, чија је делатност усмерена на посредовање при куповини или продаја. Комисиони начин трговине При-

[320] Јужноморавска говорна зона познаје изведеницу *ћарџија* у општем значењу „трговац, онај ко зарађује тргујући" (Митровић 1992: 390; Златановић 2011: 483). Лесковачки говор познаје још једно значење ове речи –„штедиша"(Митровић 1992: 390), док се у Врању користи и у обличкој варијанти *ћарлија* (Златановић 2011: 483). На косовско-метохијском ареалу *ћарџија* има специфичнију денотацију „прекупац, препродавац, онај који купи какву робу у намери да је препрода и на њој што заради" (Елезовић II: 365). Могуће је да на дијалекатском терену долази до семантичког укрштања, с обзиром на то да је семантичко тежиште на заради од трговине, без обзира да ли се ради о регуларној продаји производа или купопродаји робе.

[321] Имплицитне конотативне компоненте, које произилазе из незаконитих трговачких послова и негативно маркирају особу која се таквим активностима професионално бави активирају се у специјалним комуникативним условима и емотивно модулирају примарно значење, измештајући га у домен моралне карактеризације човека, те на тај начин номинација *матра̄а̄з* добија ново, секундарно, експресивно значење „варалица, препредењак" (Елезовић I: 393).

зрен је успоставио са Солуном, а нови облик трговачке сарадње створио је потребу да се означе лица која су учествовала у посредничком пословању. За њихово именовање преузети су трговачки термини из других језика – *симсар* (тур. *simsar*) и *комисионар* (итал. *commisione*). У градском призренском говору турцизам и романизам функционисали су као потпуни семантички еквиваленти, са благом употребном доминацијом лексеме *комисионар.*

II. 14. ЛСПГ именица са хиперсемом ’превоз’

II. 14. Смисаони и садржајни обим лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом ’превоз’ базира се на традиционалним облицима транспорта путника и робе у Призрену. Крајем XIX и почетком XX века у овом метохијском граду били су развијени друмски и железнички саобраћај, који као оптимални модели услужне привредне гране која се бави превозом путника и робе улазе у саму базу концепта *шрансйорш.* На појмовном плану, врсте саобраћаја и транспортних средстава образују сложени фрејм, који обједињује материјалне реалије из сфере превоза, али и елементе интегрисане компонентом ’превозник’. Потфрејм ’превозник’ манифестује се именичким лексичким јединицама у оквиру лексичко-семантичке подгрупе са архисемом ’човек’ и хиперсемом ’превоз’, која се, пратећи изванјезичку диференцијацију у области саобраћаја, грана у вертикално организоване микрорупе са надређеним семантичким елементима ’превозник у друмском саобраћају’, ’превозник у воденом саобраћају’, ’превозник у железничком саобраћају’.

II. 14. 1. ЛСМГ ’превозник у друмском саобраћају’

II. 14. 1. Хронолошки оквир Чемерикићевог лексичког корпуса припада историјском раздобљу када се у Призрену још нису појавила моторна возила и када се друмски транспорт одвијао једино помоћу запрежних превозних средстава. Разне врсте коњске запреге омогућавале су ефикасни превоз људи и робе на краћим релацијама. Дистинктивне компоненте ’превоз људи’ и ’превоз робе’ формирају два микроредa у оквиру микрогрупе ’превозник у друмском саобраћају’.

II. 14. 1. 1. Диференцијална сема нижег ранга ’превоз људи’ као разликовно семантичко обележје у поткатегорији друмског превоза имплицитно је садржано у значењској структури номинационих јединица *сшремџ’ија* и *йајшонџ’ија*.

Сшремџ’ија бија, сшрем шерија.

Јован алка-Ванкин йајшонџ’ија.

Поткатегоријална семантичка вредност лексема оцењује се на основу значења творбених основа *сшрем-* „двоспратна коњска кола на федере

с арњевима, без седишта, за превоз путника, кочије“ и *пајтон-* (тур. дијал. *payton*, поред *fayton*) „двоосовне кочије, фијакер“. Идентификација значења мотивних именица преко интернационализма *кочије* упућује на истозначност деривата *стремџ'ија* и *пајтонџ'ија,* међутим, описне Чемерикићеве интерпретације откривају да је стрем простија варијанта запрежног превозног средства у којем су путници седели на поду скрштених ногу.[322] Од њих изведене професионалне номинације Чемерикић дефинише творбеним значењем – *стремџ'ија* „онај који вози стрем, кочијаш“, *пајтонџ'ија* „онај који вози фијакер, фијакерист“. Творбени формант *-џија* их квалификује у социјалну категорију ’носилац занимања’.

II. 14. 1. 2. Семантичка ознака ’превоз робе’ експлицирана је у семантичком садржају именица *арабаџ'ија* и *ч'ираџ'ија.*

Погодија сам арабаџ'ију да ми пренесе ч'ерамиде. – Даде арабаџ'ије да му однесе писму. – Кола не су његове, он је само арабаџ'ија.

Ч'ираџ'ија остера пуна кола. – Гига ч'ираџ'ија.

Једнозначна лексема *арабаџ'ија* (тур. *arabaci*) „особа која се бави превозом робе; кирџија са својим колима“ семантачки кореспондира са примарним значењем полисемичне лексеме *ч'ираџ'ија* „особа која се бави превозом људи или робе на својим коњима или колима“ (Чемерикић). Значењске структуре ових nomina professionis једним делом се потпуно поклапају. На периферији семске организације појављују се изванјезички условљени елементи у виду допунских компонената значења. Код именовања *арабаџ'ија* они се испољавају у наглашавању чињенице да арабаџија, као и кирџија, у свом власништву може да поседује кола којима превози робу, што аутоматски разоткрива и други садржински слој – обично изнајмљује туђа кола за овакву врсту услуге. Називом за запрежна кола на два точка мотивисана је у турском језику лексичка ознака за онога ко на араби преноси робу. Садржај именице *ч'ираџ'ија* у денотацији имаоца занимања у области теретног транспорта укључује компоненту више (’превоз људи’), којом је у значење транспонована још једна врста услуга у домену рада кирџија.

II. 14. 2. ЛСМГ ’превозник у воденом саобраћају’

II. 14. 2. Микрогрупи ’превозник у воденом саобраћају’ припадају професионалне номнације *џкел'еџ'ија* и *џ'емџ'ија.*

Ниједна од две лексеме се не уклапа у привредну слику Призренаца и њен транспортни терминосистем, па отуда нема потврда из говора које би илустровале ситуационо-комуникативни контекст употребе ових лексема. Неравномерна дистрибуција ова два кохипонима у српском призренском го-

[322] Чемерикић у одредници *стрем* додаје и податак да је касније, појавом аутомобила, стрем изгубио првобитну намену, те се махом користио за пренос робе.

вору последица је реалних географских и економских услова у којима се град развијао. У Призрену није могло бити лађара, тако да лексема *џ'емиџ'ија* (тур. дијал. *cemi* „брод, лађа“, поред *gemi*, *gemici*), оријентисана углавном на морски вид воденог саобраћаја, припада више књижевном стилу, што и сам Чемерикић поткрепљује изводима из путописне прозе и примером из народне песме (*Па говори Сшефан, лудо деше: / „Ч'емиџ'ијо, брашe нероџ'ени“*). *Цкел'еџ'ија* је, такође, преузет из других лексичких система са дијалекатском африкатизацијом, с обзиром на то да у Призрену скела није било, а самим тим ни особа које њима рукују.

II. 14. 3. ЛСМГ ’превозник у железничком саобраћају’

II. 14. 3. Из Чемерикићеве хронолошке перспективе најмлађа врста саобраћаја на територији Призрена и околине јесте железница, па отуда и оскудност номинација у микросистему железничког превоза. Пруга Митровица – Солун, отворена 1874. године, значајно је допринела развоју путничког и теретног транспорта на Косову и Метохији. Воз је постао најефикасније превозно средство у међуградском и интернационалном саобраћају, повезујући места унутар државне границе и косовско-метохијске градове са Скопљем и Солуном. Железничка пруга стигла је у Призрен тек шездесетих година XX века, тако да је корпус који прати овај вид саобраћаја у Чемерикићевом лексикону веома оскудан.[323] Професионалну номинативну јединицу *машѝнис** налазимо у новијим изворима.

Машѝнис не до̀ша (Реметић 1996: 442).

Језичка ознака за особу која управља локомотивом припада релативно модернијем лексичком слоју, на шта указује латинизам у основи (лат. *machina*) и ретки дијалекатски тип творбе на *-ис(ш)*.

II. 15. ЛСПГ именица са хиперсемом ’пољопривреда’

II. 15. Примарна грана привреде није доминантна у условима чаршијског живота, али је заступљена на периферији града и његовом непосредном окружењу, где су се налазила имања призренских ага и спахија, чију су земљу обрађивали надничари. У околини Призрена и читавом срезу пољопривреда је основни сектор привредне производње. Природно-географски услови метохијске котлине погодују развоју земљорадње, па је ово подручје изузетно повољно за узгајање житарица (пшеница, овас, јечам,

[323] Ова чињеница не значи да Призренци нису користили предности железничког саобраћаја, напротив, новоотворена пруга Митровица – Солун умногоме им је олакшавала комуникацију са осталим градовима на Косову и ван граница Косова и Метохије. Ову тврдњу поткрепљује илустративни материјал из Чемерикићевог речника којим је пропраћена одредница *макѝна* „воз“ (*Мѝ а̀ на сшаџѝон, а макѝна о̀шиде; Тамѣ̀н мѝ на сшаџѝон, а макѝна о̀шиде*).

раж, кукуруз), поврћа (кромпир, пасуљ, лук, купус, краставац, бостан), винове лозе и неких сорта воћа. Падине Шаре и Проклетија оптимални су терен за екстензивно сточарство, посебно за узгој оваца, говеда, бивола и коња. По ослобођењу јужних крајева Србије у Првом балканском рату на Косову и Метохији су спроведене аграрна реформа и колонизација са циљем решавања економско-социјалног питања сиромашног, беземљашког сељаштва и укидање великих поседа, кметских и феудалних односа (Павловић 2010: 99, 101–102). Социјалне и економске промене које су подстицале пољопривредну производњу и рурални развој у периоду од 1918. до 1941. године учиниле су да сеоско становништво егзистенцију заснива на обради властите земље и узгоју стоке, али и поред залагања државе да колонизаторском политиком и аграрним задругама привредно ојача југ Србије, сиромаштво је неретко приморавало досељенике да раде за надницу на туђим имањима или да, поред пољопривредних, обављају додатне послове (Павловић 2010: 107). Историјска слика сељака у феудалном систему и након његовог пропадања, као и његовог прилагођавања новим друштвеним и политичким околностима, кореспондира са језичком стварношћу градског призренског говора из периода друштвених превирања на размеђи два века. Комуникација између околних села и града Призрена успостављала се првенствено на купопродајној релацији, на размени пољопривредних производа за новац или услуге. На тој кооперативној равни конструисан је систем аграрних и сточарских народних термина који корелирају са појмовном сфером пољопривредне делатности у призренском крају. Народна терминологија традиционалне пољопривредне производње инкорпорирана је у општи лексикон носилаца призренског говора као лексичко-семантички уређени микросистем систематизован у мање лексичке блокове (лексика ратарства, лексика повртарства, лексика воћарства, лексика виноградарства, лексика сточарства, лексика пчеларства).[324] Лексичко-семантичку подгрупу

[324] Традиционална терминолошка лексика привређивања прилично је заступљена у дијалекатским лексиколошким истраживањима на српском језичком простору – ратарство и повртарство (Букумирић (1983): *Из ратарске лексике Гораждевца (код Пећи)*; Бошњаковић (1988): *Из ратарске терминологије Срема*; Бошњаковић (1991): *Из ратарске терминологије Срема (nomina instrumenti)*; Драгин (1991): *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*; Марковић (1996): *Из повртарске лексике Запланља*; Марковић (1997): *Јужноморавска повртарска лексика*; Вукићевић (2007): *Ратарска лексика у Доњој Гружи;* Милошевић Петровић (2009): *Ратарска и повртарска лексика села Дебелице*); виноградарство (Кашић (1971): *Виноградарска лексика у Срему*; Урукало (1982): *Виноградарска лексика Братишковаца*, Богдановић, Вељковић (2001): *Жупски виноградарски речник*); сточарство (Божовић (1984: *Сточарска лексика Ибарског Колашина*; Бошњаковић (1985): *Пастирска терминологија Срема*; Букумирић (1992): *Пастирска лексика села Гораждевца;* Ракић Милојковић (1993): *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*; Јашовић (1997): *Пастирска терминологија Пећког Подгора;* Јоцић (2005): *Сточарска лексика села Лозана*; Вуковић (2007): *Лексика коњарства у Горњем Застору*; Црњак (2007): *Терминологија овчарства у околини Лакташа*;

именица са интегралном семом ’пољопривреда’, хиперсемом ’професија’ и архисемом ’човек’ конституишу микрогрупе са кохезионим елементима ’земљорадник’ и ’сточар’, које се даље раслојавају на микроредове, пратећи природу појмовне сфере и базичну тематску поделу унутар ње.

II. 15. 1. ЛСМГ ’земљорадник’

II. 15. 1. Номинационе јединице повезане интегрално-диференцијалном семантичком компонентом ’земљорадник’ формирају синонимски ред *земл’еде̏лац, ч’ифч’и̏ја / чивч’и̏ја, чифл’и̏кар, а̏ргат̄* и *арга̏т̄ин,* са стожером *земл’еделац,* који је истовремено хипероним подређеним члановима микрогрупе уже денотације.

Занат̄л’и̏је и земл’еде̏лци биднȁл’е.

Јеф̄т̄у̏шов ч’ивч’и̏ја Анџ’е̏лко.

А̏ргат̄ ми ко̏п̄а ло̏јзе. – Ва̏л’аф ми два̏ арга̏т̄а. – Да̏де л’и аргат̄и̏ма рак̏ију? –Погоди̏ја арга̏т̄е да му оп̄ра̏шиф коло̏мboч’.

И арга̏т̄ин да би̏днем, п̄о̏ а̏рно, зе н’е̏га да га мо̏л’им. – Ч’е ми ва̏л’аф два-т̄ри̏ аргат̄и̏на за у њи̏ву.

Особа чије је главно занимање обрада земље, узгајање култивисаних биљака и призводња сточне хране, номинује се сложеном лексемом инваријантног значења *земл’еделац.* Први елемент сложенице реферира на земљу као подлогу пољопривредне делатности, а други семантички упућује на човека као вршиоца радње / носиоца занимања (’онај који обрађује земљу’). Применом композиционо-деривационог творбеног модела именичка творбена основа (*земљ*-) + глаголска основа (*дел*-) + суфикс (-*ац*) добијена је радна именица ширег семантичког обима, која значењски покрива делатнике у посебним областима земљорадње. У односу на кохипониме *ч’ифч’ија, чифл’икар, аргат̄* и *арга̏т̄ин*, *земл’еделац* заузима централну позицију логичким обимом свога значења. Захваљујући фундаменталној појмовно-логичкој вредности ’особа која обрађује земљу’, садржаној у семантичкој структури творбених парова *ч’ифч’ија* и *чифл’икар, аргат̄* и *арга̏т̄ин,* развија се синонимска веза међу свим члановима реда. Именовања *ч’ифч’ија* и *чифл’икар, аргат̄* и *арга̏т̄ин*, за разлику од агентивне и професионалне семантике какву експлицира *земл’еделац*, носе превасходно социјално семантичко обележје у свом значењском садржају (*ч’ифч’ија, чифл’икар* „зависни, потчињени сељак, кмет који обрађује агинску земљу“; *аргат̄, арга̏т̄ин* „радник који ради за надницу на туђем имању“), што их позиционира на крајњу периферију ЛСГ *п̄рофесија* где се она пресеца ЛСГ *социјални ст̄а̏т̄ус*. Од две различите творбене основе добијене су лексичке ознаке за кмета који

Недељков (2009): *Архаична п̄челарска лексика у Војводини;* Недељков (2010): *Из војвођанске п̄челарске т̄ерминологије;* Црњак (2011): *Паст̄ирска лексика лакт̄ашког краја*).

ради на читлуку, које функционално припадају турском аграрном систему и у речник су транспоноване ретроактивно. *Ч'ифч'ија* је домаћа адаптација турске номинације *çiftçi*, док је форма *чифл'икар* настала додавањем агентивног наставка на мотивну именицу *чифл'ик* „феудални посед". Једнокоренска именовања *аргат̄* и *аргат̄ин* балкански су грецизми, који чувају етимолошку везу са грчким *ἐργάτης* „надничар" (Skok I: 59). Висока употребна вредност оба морфолошка лика, документована богатим материјалом из живог говора, условљена је ванјезичком објективном стварношћу и сведочи о актуелним друштвеним приликама и тешком социјалном и материјалном положају метохијског сељака.

Организација субординираних конституената микрогрупе спроведена је по принципу вертикалне хијерархије, а диференцијација је извршена према семантичкој ознаци која садржи информацију о грани земљорадње, односно врсти биљне културе коју земљорадник гаји. Чемерикићев материјал лексички покрива ратарство и виноградарство, укључујући и именовања типа nomina agentis. С обзиром на природу делатности која подразумева ратарске активности које се не могу окарактерисати као трајно занимање човека, обављање сезонских послова денотате сврстава у категорију вршиоца радње.

II. 15. 1. 1. Инвентар лексема ексцерпиран из коришћене речничке грађе и *Регист̄ра речи из Призрена* С. Реметића којима се именује особа која се бави радовима у пољу дистрибуиран је према појмовној подели ратарства на повртарство, гајење бостана и индустријских биљака и житарица. Номинационе јединице су издиференциране према дистинктивној семи 'врста биљне културе' или на основу семантичке компоненте којом је исказана врста ратарског посла.

II. 15. 1. 1. 1. Особа која се бави гајењем поврћа у српском призренском говору номинује се једнокоренским синонимским паром *башч'еванџ'ија / башч'ованџ'ија* и *башч'еџ'ија*.

Би̏ја п̄рво башч'еванџ'ија п̄а п̄о̀сл'е п̄родава̀ја ду̏ан на Баждара̀ну. – Ду̏шан башч'ованџ'ија.

Најшу̏ље су, и о̀н је башч'еџ'ија, ба̀шч'е ги су јѐно до дру̏го.

Семантичка доминанта 'поврће' има функцију разликовног елемента у полисемантичкој структури лексема *башч'еванџ'ија* и *башч'еџ'ија,* која их дистанцира од осталих јединица и у поткатегорији пољопривредне производње и у области трговине.

II. 15. 1. 1. 2. Диференцијална сема 'бостан' спецификује занимање земљорадника означеног именичком лексемом *бост̄анџ'ија.*

Ра̀сим бост̄анџ'ија.

Примарном семантиком *бост̄анџ'ија* улази у састав лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'пољопривреда', из које се према појмовној

каузалности ланчано развија секундарно значење „продавац бостана“, које лексему квалификује у лексички скуп са хиперсемом ’трговац’.

II. 15. 1. 1. 3. Семантичка компонента ’дуван’ језичко је средство којим лексема *дуанџ’ија* обезбеђује варијантност поткатегоријалног значења.

Не држим на памет ни јенога рисјанина да бија у турско време дуанџ’ија, демек да садија дуан.

Узгајање биљке је иницијална делатност у процесу производње, прераде и продаје дувана. Све етапе у обради ове биљне културе захтевају радно ангажовање човека у различитим привредним сферама – пољопривреди, занатству, трговини. Отуда платисемичност у семантичкој интерпретацији номинације *дуанџ’ија* и полисемичност њене семантичке структуре „1. особа која се бави узгојем дувана; 2. мајстор који крижа дуван у својој радњи и продаје га; продавац фабричког дувана и цигарета“ (Чемерикић).

II. 15. 1. 1. 4. Именовање у домену узгоја житарица везано је за процес убирања плодова са жетвених поља. Именица којом се означава кошење и скупљање жита (*жетва / жњетва*) мотивисала је у српском говору Призрена лексичке јединице којима се номинују учесници у овој врсти земљорадничких послова – *жетвар*, жетварка*, жетварица*.*

Донел’е л’еба жетварима (Реметић 1996: 515).

Жетварицо мајкина (Реметић 1996: 515).

II. 15. 1. 2. Номинације тематски везане за област виноградарства односе се на финалну фазу у одгајању винове лозе. Радници ангажовани за бербу грожђа именују се девербативима *берач’* и *берач’ица.*

Погодија берач’и да му обереф лојзе. – Ч’ескин берач’ набрија пун кофин гројзе за јен ч’ьс.

Ајте, мори, берач’ице, што не запојете ништо, бива ли винобере тако у глуо?

У свести носилаца дијалекта лексичке јединице *берач’* и *берач’ица* имају јасну референцију, њима се језички означава онај / она који / која бере грожђе. Допунска сема ’грожђе’ конкретизује широк семантички опсег глагола којим се обележава процес (’бере’), што nomina agentis ситуира у одређени појмовни контекст (виноградарство). Деривати сужавају значењску перспективизацију мотивног глагола, сводећи своју терминолошку и лексичку вредност на једну пољопривредну област. Активно учешће жена у сезонским земљорадничким пословима на језичкој слици света представљено је моционим паром радних именица. Првостепени дериват за именовање мушког номината послужио је као основа за извођење женског лексичког еквивалента.

II. 15. 2. ЛСМГ ’сточар’

II. 15. 2. Грана пољопривреде која се бави узгојем домаћих животиња у циљу добијања производа и сировина за људску употребу (храна, кожа, вуна) представљена је на дијалекатској слици човека номинацијама интегрисаним надређеним појмом ’сточар’ без одговарајуће лексикализације у српском призренском говору. Семантичка компонента агентивног карактера ’чувар / онај који чува’ заједничка је свим члановима микрогрупе, док семе које садрже информацију о врсти стоке идентификују сточара као носиоца конкретног занимања. Терминосистем сточарства уграђен је у општи призренски лексички фонд захваљујући комуникативној вредности коју номинационе јединице остварују у говору. У Чемерикићевом лексикону оне су дефинисане творбеним значењем и имају прозирну творбено-семантичку структуру, која обезбеђује једноставно детектовање дериватема.

II. 15. 2. 1. Микросистем именовања особа које чувају говеда конституишу лексеме шире семантике *говѐдар, говедáрка* и *говедарýша* и варијантни називи *волóвар* и *бивóлар*.

И óтац му бѝја грáцки говѐдар. – Погодѝл’е нóвога говедáра.

Док бѝла у сѐло, бѝла говедáрка, а кьд се удáде у грáд ýч’ини се госпóџ’а.

Док бѝла дóма, бѝла говедарýша. – У кума-Тóме турѝл’е за говедарýшу тýј старѐју кума-Симѝну ч’ѐрку што бѝла у нáс.

Погодѝја се за воловрáра.

Говѐдар, бивóлар, свѐ му искáч’а на јѐно.

Семантичка компонента ’говедо’ позиционира номинационе јединице *говедар, говедарка* и *говедаруша* на виши хијерархијски ниво с обзиром на семантичку општост и садржајни обим (*говедо* „опште име за бика, вола, краву и теле“). Именица *говедар* се у хиперо-хипонимској парадигми понаша као надређени члан лексичког скупа и преузима улогу хиперонима у односу на јединице *воловар* и *биволар*, чија основа реферира на мужјака (*вол* „мушко говече“), односно врсту говечета (*бивол* „Bubalus“).

Секвенце из свакодневне комуникације којима Чемерикић илуструје разговорну стилску употребу ових лексема у градском призренском говору потврђују њихову дуалну категоријалну природу – припадност nomina agentis и nomina professionis. Ситуациони оквир ствара појмовну подлогу за афирмацију потенцијалног професионалног карактера радних именица који се реализује у одговарајућем контексту. Референтност се са вршиоца радње преноси на носиоца занимања, а то су мушке или женске особе чија је основна делатност чување говеда. Гендерни паралелизам има основа у објективној стварности, јер су и жене за новчану надокнаду чувале говеда имућнијих сеоских домаћина. Мовирани фемининум *говедарка* и њен творбени еквивалент *говедаруша* добијени су од облика за мушки род и на морфолош-

ко-семантичком плану функционишу као другостепени деривати неутралне денотације. Номинације *воловар* и *биволар* немају моционог еквивалента, што се, такође, може објаснити изванјезичким факторима. Лексема *биволар* има транспарентан мотивациони смер, где се препознају именица *бивол*[325] као творбена основа и творбени формант -*ар*, као носилац категоријалног значења. Истим наставком формиран је и облик *воловар* од плуралске основе именице *вол*.

II. 15. 2. 2. Диференцијални семантички елемент ’овца’ у синонимски ред повезује номинације *о̀вч’ар / о̀фч’ар*, *ч’о̀бан* и *ч’оба́нин*.

Проӣадна́ла Шар-ӣлани́на, ӣриӣисна́ла ӣри́ офч’а́ра, ӣри́ офч’а́ра, ӣри́ ч’оба́на (нар. песма).

Од Тоӣојане Сул’еман ч’аја узе за ч’обане оӣанце (из тефтера).

Погоди́смо ч’обани́на за маа́лске ко̀зе.

Фрагмент преузет из народне песме показује да лексеме *овч’ар* и *ч’обан* имају подједнаку функционалну и семантичку вредност, међутим, пример из живог призренског говора демонстрира шире значење турцизма, који у семској структури поседује сему више (’коза’), што оспорава могућност апсолутне замене у контексту. *Ч’обан* (тур. *çoban*) и *ч’обанин* се могу употребити уместо лексеме *овч’ар*, али лексичка јединица *овч’ар* не може у свим језичким ситуацијама да покрије семантику једнокоренских синонима, иако је Чемерикић објашњава управо једним од њих („чобанин“). С друге стране, јединицу *ч’обан* и њену деривациону варијанту дефинише синонимом из стандарда „пастир“. Семантички смер ’пастир → чобанин →овчар’ сужава перспективизацију лексема, које се на другостепеном значењском нивоу своде на заједничку компоненту ’пастир’ („пастир који чува овце“ → „пастир који чува стадо домаћих животиња“).

II. 15. 3. Посебна врста пољопривредне делатности је пчеларство, а особа која се бави гајењем пчела у српском призренском говору обележава се лексемом *ӣч’елар** / *ч’елар**.

Оба лика преузета су из монографије С. Реметића, док Чемерикић не региструје радну именицу за означавање узгајивача пчела.[326]

[325] Скок одбацује могућност да су Словени у прасловенско доба познавали ову животињу и позајмили назив за њу, јер је она тек око 600. године н. е. стигла у Италију. Словени су називе **bivolь* и **buvolь* преузели из балканског латинитета *bubalus* на доњем Дунаву готово читав век касније (Skok I: 164).

[326] Призрен је имао дугу пчеларску традицију која датира још из доба Немањића. У *Хиландарској ӣовељи Симеона Немање* помињу се села у околини Призрена где су се налазили пчелињаци које је Стефан Немања даровао Хиландару. За сваки пчелињак су именована по два човека да се старају о њима. За време владавине цара Душана, највећи манастирски пчелињак био је на Слатини, а основао га је сам цар за време изградње манастира Светих арханђела Михаила и Гаврила у Призрену и одредио десет пчелара који ће радити на њему. Трговина медом и пчелињим производима интензивно се одвијала на призренском тржишту.

II. 16. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лов и риболов’

II. 16. Непосредно окружење Призрена богато је ресурсима за развој лова и риболова. Шар-планина са разним врстама дивљачи погодно је ловно подручје за професионалне и рекреативне ловце. Густа мрежа река и потока у сливу Бистрице, Бели Дрим и Скадарско језеро главне су риболовачке дестинације одакле је добављана риба за призренско тржиште.[327] Без обзира на погодне природне услове, лов и риболов нису приоритетна занимања градског човека, што је оставило трага у лексикону урбаног идиома. Ловачка и рибарска терминолошка лексика своју позицију фиксира на периферији привредног терминосистема српског призренског говора. Овој зони гравитирају и номинације са хиперсемом ’професија’, које су саставни део микросистема везаног за сферу лова и риболова.

II. 16. 1. ЛСМГ ’ловац’

II. 16. 1. Особа која се бави ловом означена је лексичком јединицом *ловџ’ија*.

А, уч’ишел’-Ма̀не је изго̀рен ловџ’ија.

Категоријални статус лексеме је дискутабилан, с обзиром на изражен агентивни карактер значења. Из лексикографског објашњења синонимом „ловац“ не може се поуздано закључити да ли се ради о тржишно оријентисаном шумарском занимању, односно носиоцу таквог занимања, или је реч о пасионираном љубитељу који се ловом бави из хобија, на шта упућује илустрација из непосредног говора. Неиздиференцирана семантика позиционира лексему *ловџ’ија* на даљу периферију лексичко-семантичке групе професионалних именовања.

II. 16. 2. ЛСМГ ’риболовац’

II. 16. 2. Категоријалну вредност nomina professionis остварују именичке ознаке

ӣешкаџ’ија, *рѝбар* и *рибуло̀вац**.

Семема „особа која се бави риболовом и од тога живи“ недвосмислено сврстава номинације *ӣешкаџ’ија, рибар* и *рибуловац* у социјалну карактеризацију човека по занимању. Међутим, професионалних рибара у

У потоњем периоду, нарочито у доба Турака, пчеларство је замрло на овим просторима (Антонић 1998: 3).

[327] Најзаступљенија врста рибе у околини Призрена је пастрмка (*мерџ’а̀нка*), посебно пастрмски род *младѝца*, као и рибе из фамилије шарана *мл’у̀ш* и *мрѐнка.* За потребе Призренаца риба из Скадарског језера се допремала свежа или усољена и осушена. На градској пијаци и у радњама могла се пазарити језерска ситна риба *бел’ѝца, ц’ѝл’а, сара̀га* и врсте крупније рибе *до̀муз-ба̀ла, ку̀л’ба, ч’ѐфа*.

Призрену није било, они су долазили са стране и доносили рибу за продају. Чемерикић није сигуран у функционални статус лексеме *пешкаџ'ија* и њену колоквијалну употребу, с обзиром на то да ју је преузео из тефтера. У својим белешкама изражава сумњу да Срби у Призрену и околини за рибара користе реч *пешкаџ'ија* и да је могуће да је она ушла у тефтер под утицајем албанског језика у Скадру. То је хибридна форма од албанске основе (алб. *peshk* „риба“) и адаптираног турског наставка, са јасном творбено-семантичком структуром. Аутор у речник не уноси домаће еквиваленте. Изведеница *рибар* (забележена у исписима за СДА) и сложеница *рибуловаџ* (евидентирана у *Регистру речи из Призрена* С. Реметића) новије су речи призренског вокабулара.

II. 17. ЛСПГ именица са хиперсемом ’печалбарство’

II. 17. Појмовна сфера печалбарства једним делом дотиче социјалну категорију занимања, што је изражено у семеми којом је описан семантички садржај лексеме *печалбарство* у стандардном речнику српског језика „стање и занимање печалбара“ (РМС IV: 409). Савремени семантички опсег именице *печалбарство* подржава традиционални начин зараде на југу Србије и лингвистички оправдава систематизацију лексичко-семантичке групе са хиперсемом ’професија’ која укључује номинацију радника – печалбара који одлазе на привремени најамни рад изван сталног места боравка. Печалбарење је дубоко укорењено у културној традицији Срба Призренаца као социјални модел решавања економских проблема сиромашних друштвених слојева.[328] Одлазак мушкараца у печалбу значио је њихово дуго одсуство од куће и бављење тешким физичким пословима, али и финансијску сигурност и опстанак читаве породице. Обезбеђивање средстава за живот надничењем по свету у схватању носилаца дијалекта једнако је било којем професионалном ангажману, што печалбарство уводи у разгранату мрежу традиционалних занимања, а лексику која га прати уграђује у терминосистем људских делатности. Nomina professionis у овој области човекове радне активности у српском призренском говору своде се на две номинације.

II. 17. 1. Особа која иде на рад у други крај, у печалбу, означена је турцизмом *гирбеч'ија / гирбеч'ија / гурбеч'ија / гирбеч'ија / гирбеч'ија / гурбеч'ија.*

[328] Иако је околина Призрена давало доста печалбара, они су почели одлазити у Америку почетком XX века. Први су отишли Срби из Средске, а око 1902. одлазе и Срби варошани. Овим поводом испевана је песма *Вѐзак вѐзла Призрѐнка девѝјка, / вѐзак вѐзла, Амберику кл'ѐла: / Бо̀г ти убѝја пу̀сту Амберѝку / што поку̀пи призрѐнске беч'а̀ре / те оста̀ше мо̀ме запросѐне / и невѐсте јо̀ш непол'убѐне* (Чемерикић).
Као интересантан, Чемерикић наводи податак да познати печалбари Горани нису одлазили на печалбу у Америку.

Бӣ̀ја гирбе̄ч'ӣ̀ја. – Ку̀ч'у ӣро̀даде оно̀му гирбе̄ч'ӣ̀је Срѐч'анѝну. – Ба̄рисо̀ја ӣа̀ре јѐному сиромо̀у гӣрбе̄ч'ӣ̀је. – Бӣ̀ја гирбѐч'ӣ̀ја, ӣа се вра̄ӣ̀ја ӣе сӣворѝја о̀вде дуга̀њу. – Сѝн гу гӣрбѐч'ӣ̀ја у Вла̀шко, а̀ма ѝма годѝна ка нѐ се ја̀ви. – Та̀ј гурбе̄ч'ӣ̀ја бѐше на ӣоо̀ӣку, ӣе не мога̀смо да ӣревѝдимо ра̀ч'ун. – Та̀ј гурбѐч'ӣ̀ја се сӣра̀л'а за на гу̀рбе̄ӣ, ӣа кӣу̀је шӣа му ва̀л'а.

Велики број фонетских ликова последица је различитих гласовних адаптација турског облика *gurbetçi*. На семантичком плану дошло је до извесних померања од етимолошког „онај који живи у туђини“ (Škaljić 1966: 293), преко скитница у јужној Србији (Златановић 2011: 98) и „Циганин чергар“ на Косову и Метохији (Елезовић I: 116) до „печалбар“ у Призрену. Везу са изворним значењем одржава сема кретања (одласка у туђину), која је и мотивисала семантичку модулацију у говору реципијенту – „онај који одлази из места боравка ради посла“.

II. 17. 2. Специјални радни задатак имао је *саци̑ӣ̀ја / сајаӣ̑'ӣ̀ја*, човек који је одржавао везу између печалбара и њихових породица, преносећи пошту и аманете (новац и ствари).

Турско *sai* „гласник, књигоноша“ у Призрену није развило очекивани облик на *-ија*, већ се искомбиновало са *-ӣ̑ија,* према устаљеном моделу формирања радних именица, при чему је носилац занимања смештен у конкретан појмовни оквир са веома прецизним смером деловања.

Вокабулар српског призренског говора у сфери номиновања човека према професији одражава динамику политичког и економског живота заједнице крајем XIX и у првој половини XX века. Номенклатура носилаца занимања рефлектује друштвене промене настале трансформацијом уређења, хијерархију у државним институцијама, стање у привредном сектору, социјални статус радно активних грађана у урбаној и руралној средини и културни живот заједнице. Језичким материјалом обухваћене су све сфере људске делатности актуелне у Призрену и његовој ближој околини у означеном историјском периоду. Интеракција са реалним друштвено-економским стањем класификацију занимања чини валидном, а систем професионалних именовања предочава слику актуелних занимања Призренаца почетком XX века. Бројност примера у поткатегоријама радних делатности открива да су занатство и трговина доминантне привредне сфере професионалног ангажовања призренске мушке популације (95 јединица). Њих прате занимања у домену услужних делатности (гостоничар, кувар, носач и сл. – 23 јединице). Изван привреде најзаступљенији позиви су војни и духовни, о чему сведочи висока фреквенција номинација за војна (27) и духовна лица (34). Популарно занимање у Призрену оног доба везује се за службу у полицији и различите видове обезбеђења (20). Просветни радник (14) и финансијски службеник (12) била су цењена и пожељна занимања међу старим Призренцима. Највећи број

женских професионалних номинација (4) потиче из поткатегорије ’просвета’. Позив учитељице једно је од првих професионалних ангажовања жена у Призрену које је захтевало одређени степен образовања. Није занемарљив број именовања особа које су се бавиле забављањем народа (музиканата, играчица, артиста) (17), што упућује на закључак да су музика и циркуске представе доминантни видови културе и уметности у ондашњем Призрену. Бројност номинација пољопривредних радника (20) указује да су земљорадња и сточарство основна делатност становништва из околине Призрена.

Систематизација имена радника спроведена је на основу водећег семантичког знака ’сфера делатности’ и има линеарни карактер. Вишедимензионална професионална раван усмерила је организацију обимне и разгранате лексичко-семантичке групе у седамнаест лексичких подскупова. Идентификациони елемент категоријалне вредности утиснут у семантичко језгро централних чланова групе је компонента ’радник / носилац занимања’. Једрена семантичка црта регулише положај лексема у саставу групе, формирајући центар у којем су груписане nomina professionis. Професионалне номинације издвају се као лексички подскуп шире класе nomina agentis и корелирају са појмовном сфером ’професија’. Око њих је концентрисан мањи број лексичких јединица које се идентификују преко семантичког елемента ’вршилац радње’ и преко периферне семе која садржи обавештење о неком, фазном, аспекту делатности, са наглашеном агентивном компонентом значења (*свирач’, говедар, биволар, жетвар, берач’, ловц’ија)*. Денотативна семантика именица којима се означавају носиоци занимања доследно је структурирана према пропозиционом моделу субјекат – делатност – средство / производ рада. Појавни аспекти семантичке матрице добијају своју конкретизацију у семској структури одређених јединица (’архисема човек’ – хиперсема ’професија’ – интегрална сема ’врста делатности’ – диференцијална сема ’чин’, ’средство / сировина / процес / продукт рада’). Вертикални принцип хијерархизације и хиперо-хипонимска организација лексема важи на нивоу групе и донекле захвата спољашњу структуру појединих подгрупа. Унутар подгрупа конституенти су углавном распоређени у хоризонталне низове. У оквиру хијерархије без гранања чланови мањих лексичких скупова ступају у специфичне парадигматске односе (таксонимија) или остварују кохипонимске везе у серијама или ранговима.

Номинативни апарат концепта *професија* подлеже терминологизацији, формирајући културно и национално спецификоване терминосистеме (војни, религиозни, економско-финансијски, правни, грађевински, занатски, трговачки, пољопривредни), који се разбијају на ускоспецијализоване микротерминолошке системе (хришћански и исламски; столарски, ковачки, коларски, пекарски, кројачки, обућарски; ратарски и сточарски, итд.). Јединице које се односе на носиоце занимања активне су како у професионалној комуникацији, тако и у свакодневном говору, при чему постепено неутралишу

статус термина. Црпећи свој лексички капацитет изван официјалне употребе, у колоквијалном дискурсу, ослобађају се стриктног, ситуационо ограниченог комуникативног оквира и продиру у сферу неформалног општења. Разговорна функционална вредност обезбеђује им статус лексема у дијалекатском лексичком систему. Већина професионално оријентисаних лексичких јединица имала је активну улогу у општој конверзацији међу припадницима колектива у тренутку када је грађа прикупљана на терену. Међутим, евидентан је и обрнут процес у Чемерикићевој лексикографској методологији. Читави подсистеми који су већ били ишчезли накнадно су инкорпорирани у речник, какав је случај са војним именовањима (*низам – нефер – онбашија, ч'ауш – башч'ауш – мил'азим евел' – мил'азим сани – бӣл'ӣкбаша* / *јузбашија – бимбашија – мӣшир*), називима за више финансијске службенике и порезнике (*тӣфтӣрдар, муасебеџ'ија*, *ма̀л мӣдӣр / ма̀л мӣдӣри; тӣасил'дар, сӣаија, субаша, мифтӣар*) или лексичким ознакама за правна лица (*џе̏за ре̏из / џе̏за ре̏изи, мӣстӣнтӣик*). Овакав поступак има оправдања у ванјезичкој стварности, која није нудила иновативно решење за устројство војних и државних органа, нити нови економски и правни поредак, тако да процес организације државних структура и упошљавање њених кадрова нису до краја спроведени у моменту сакупљања лексичког материјала, па се аутор ослања на постојећу номенклатуру из турског периода и ретроспективно је интегрише у речнички корпус. У неким случајевима и код Чемерикића се може приметити тенденција потискивања архаизама и функционално преовладавање новијих речи и облика, нарочито испољена пола века касније у монографији о призренском говору С. Реметића (*мӣстӣнтӣик / судија*; веч'ил' / адвокатӣ*; заптија* / *жа̀ндар**, *џ'а̀ндар**; *азнатӣар*, *касар, касиер / благајник*; еч'им / доктӣур**; *даскал, даскал'ица* / *уч'итӣел', уч'итӣел'ка, уч'итӣел'ица*; сӣарошколац* / *ӣрофесор*; мендиз / инжинер** / *инџ'инер; дунџ'ер / мајсӣор*; *руфетӣл'ија* / *занатӣл'ија; налбан, налбатӣ, налбатӣин* / *ӣотӣкивач*; тӣерзија / шнајдер*; ашч'ија, ашч'ика / кувар*, кувари̏ца*; мӣде̏риз, чорбаџ'ија / оӣшӣтинар; ч'алгиџ'ија*, *бандаџ'ија / свирач'*, музиканӣ*; ӣешкаџ'ија* / *рибуловац**). Функционална синонимија изразита је у домену номинације државних службеника и показује настојање да се заостали језички трагови турске власти у Призрену дискретно уклоне са дијалекатске слике света интензивнијом употребом модерног еквивалента. Именичке ознаке за радника у државној служби или некој од привредних грана унете у призренски лексикон у другој половини XX прогресивно заузимају централну позицију у систему професионалног именовања, потискујући лексички слој застарелих турцизама, који се временом пасивизира. Конфронтирање стања с почетка и краја XX века показује доминацију лексема блиских стандарду, које у Чемерикићево време нису биле својствене призренском говору или, ако их је било, нису лексикографски експониране. У неким сферама лексички

паралелизам је одржив (*ковач' / демирџ'ија; грнч'ар / ч'умл'екч'ија; кожуар / ч'ури'ија, овч'ар / ч'обан, ч'обанин).*

Појмовни механизам настанка професионалних номинација разоткрива се помоћу когнитивно-ономасиолошког метода, с обзиром на то да преовладавају деривати суфиксалног типа. Творбено-семантичка анализа из ракурса ономасиологије подразумева тернарни модел, који укључује ономасиолошку базу, ономасиолошки знак и ономасиолошку везу између њих.[329] Ономасиолошка база представља идентификационо језгро лексеме. База је изражена суфиксима који имају улогу категоризатора или класификатора, тј. одређују припадност именовања одређеној категорији. Деривационо-семантички елементати који фиксирају лексеме у категорију номинација човека према професији или nomina professionis су: *-џ'ија* (*нибетч'ија, ашсанџ'ија, пазванџ'ија, колџ'ија ч'алгиџ'ија*, *бандаџ'ија*, *ч'еманеџ'ија грнатаџ'ија, калџ'ија, ч'амурџија, калдрмџ'ија, ластраџ'ија*, *тенеч'еџ'ија, казанџ'ија, калајџ'ија, демирџ'ија, дограмаџ'ија, сандькч'ија, самарџ'ија, гребенџ'ија*, *ч'умурџ'ија, екмеџ'ија, фурнаџ'ија, симиџ'ија, китерџ'ија, татл'иџ'ија, шеч'ерџ'ија, алваџ'ија, долдурмаџ'ија, бозаџ'ија, дуанџ'ија, мутавџ'ија, абаџ'ија, ч'урч'ија, јорганџ'ија, кондурџ'ија, јеменџ'ија, пајуџ'ија, кујунџ'ија, ч'умл'екч'ија, мумџ'ија, анџ'ија, кавеџ'ија*, *ракиџ'ија*, *ч'еватч'ија, бунарџ'ија*, *ч'ешмеџ'ија, бакалџ'ија, башч'еџ'ија, ч'ерестеџ'ија, стремџ'ија*, *пајтонџ'ија, арабаџ'ија*, *ч'ираџ'ија, џкел'еџ'ија*, *џ'емиџ'ија, ч'ифч'ија, ловџ'ија, пешкаџ'ија, гирбетч'ија), -ија* (*спаија, терзија, устабашија*, *суарија, онбашија, бül'ükбашија, јузбашија, бимбашија, мифтија, кадија*), *-л'ија* (*атл'ија, занатл'ија), -ар* (*кл'исар, меч'кар, буч'кар, кач'ар, колар, гребенар, цревар, воденич'ар, влач'ар, вал'авич'ар, јужар, кожуар, опанчар, грнч'ар, кувар, измечар, брашњар, кожар, дрвар, комисионар, чифл'икар, жетвар, говедар, воловар*, *биволар, овч'ар*), *-ин (асасин, дунџ'ерин, налбатин, касатин, амал'ин, берберин, бакал'ин, аргатин, ч'обанин), -ик (војник, којнаник, дуовник, исповедник, благајник), -ач (свирач', ковач', поткивач, бе̇рач'), -џ'ика (даиреџ'ика), -ара (влач'ара), -ица (калуџ'ерица, даскал'ица, учител'ица, куварица, жетварица, берач'ица), -ка (кл'исарка, учител'ка, измеч'арка, жетварка, говедарка).* Деривате изведене коришћењем исте базе и по истом моделу разликујемо на основу ономасиолошког знака, променљиве величине која карактерише и дефинише базу. Ономасиолошком везом логичко-семантички се повезују два концепта и обједињују у једну функцију. Преко творбеног

[329] Е. С. Кубрјакова заступа концепцију о трочланости ономасиолошких структура („1) ономасиологический базис, то есть основное, опорное слово в этой модели, 2) ономасиологический признак, который характеризует определенный термин 3) ономасиологическая связка, которая приписывает данный признак базису"), коју преузима М. В. Кислухина и примењује је у проучавању форме и садржаја пољопривредних термина (Кислухина 2014: 58).

значења (онај који прави / производи / продаје…нешто) разоткрива се однос између процеса / предмета рада / продукта и радника, при чему се подразумева допунска сема ’професионално’. Типичне ономасиолошке структуре су модели са агентивним суфиксима, тј. суфиксима који имају категоријално значење носиоца / имаоца занимања. У српском призренском говору доминира наставак -*џија*, који се обично јавља као адаптација турских облика на -*сі* исте категоријалне вредности, а затим се по аутоматизму додаје домаћим основама за творење имена радника. Најчешћи мотиватори и у српском и у турском језику су средство рада, продукт рада, ређе сам процес или објекат у којем се рад одвија. Језичке конструкције имају отворен, препознатљив структурно-семантички образац (турска / домаћа именичка основа (средство/ продукт) + *џ’ија*; домаћа именичка основа (средство/ продукт) + -*ар*; турска радна именица + -*ин*; домаћа придевска основа + *ик* (називи војних и духовних лица); домаћа глаголска основа (процес) + *ач*’). Несразмеран је однос мушких и женских номинација и обично су називи за радно активну жену, с морфолошког аспекта, резултат моционе суфиксације.

Лексичко-семантичка група именица са хиперсемом ’професија’ припада самом центру поља *социјалне карактеристике човека*. Изван централне зоне остају лексеме које имају наглашену агентивност и нејасног су категоријалног статуса, каква су поједина именовања у области уметности и пољопривреде (*жетвар, берач’*). У границама поља ЛСГ ’професија’ се у неким сферама додирује и пресеца са ЛСГ ’социјални статус’, посебно у оним доменима који се тичу државних и политичких функција, које се директно одражавају на друштвени положај службеника.

III. ЛСГ именица са хиперсемом ’социјални статус’

III. Друштвене промене у великој мери креирају језичку слику света, а социјално раслојавање у конкретном друштву непосредно конституише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом ’социјални статус’. Социјални статус је један од главних фактора друштвене стратификације, у социологији дефинисан као положај који појединац заузима у социјалној структури групе или друштва захваљујући свом пореклу, економској моћи, личним способностима или образовањем и који је вредновано више или ниже на друштвеној лествици. То је сложена категорија која обухвата читав сет позиција човека у друштвеном систему, које су регулисане правима и обавезама појединца (професија, економски положај, политичка функција и опредељеност, демографска својства) (Кравченко 2001: 131). Различити аспекти социјалног ангажовања и стања човека обједињени су у јединствени комплекс позиција које одређују ранг појединца у вертикалној хијерархији

друштва. Професионална делатност је у директној корелацији са економским положајем и примарни је чинилац који детерминише статусну позицију човека у друштву. Релевантне категорије које социјално карактеришу човека концептуално су повезане, формирајући социјални профил личности. На схеми социолингвистичких категорија социјални статус има централно место и у непосредном је контакту са појмом друштвених вредности, социјалних улога, са сфером општења, актом говорења, комуникативним ситуацијама, дијалектима, социјалектима (Карасик 1992). У когнитивистици се истражују когнитивни механизми формирања менталног конструкта *социјални статус човека* као важног дела базног концепта *човек* и средства његове вербализације (Аджаж 2009; Воеводина 2010; Доброходова 2012; Галеев 2014). Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са прагматичко-лингвистичког аспекта (Карасик 1992; Быганова 2010), јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације. Статусно равноправни учесници говорног чина нису ограничени избором средстава и стратегија у међусобном општењу. Близак однос не спутава комуниканте устаљеним формама, друштвеним нормама, етикецијом или дискрецијом и ствара услове за непосредан и неформалан разговор. Конверзација између припадника различитих друштвених слојева захтева примену тактике, односно избор адекватних језичких средстава и стилско прилагођавање маниру саговорника. Е. А. Биганова разликује пет основних стратегија, које најизразитије демонстрирају социјални статус говорника: стратегија учтивости, стратегија самопрезентације, конфронтације, кооперативности и имплицитности. Социјално маркиране комуникативне ситуације могу бити социјално лабилније (говорни акт је унапред одређен позицијом адресата) и социјално фиксиране (статусни вектор зависи од ситуације општења) (Быганова 2010: Автореф.).

Функционално-семантички приступ језичке категоризације социјалног статуса, заступљен у раду О. В. Доброходове, заснива се на интеракцији системског значења тематски организованих јединица са семантиком ’социјални статус човека’ и њиховог функционалног смисла. Когнитивистичким методама ауторка издваја централне карактеристике концепта *социјални статус*: хијерархичност, скаларност, релативност, детерминативност права и обавеза, временска референца, стеченост и наследност, помоћу којих се активизира научно сазнање о социјалној раслојености друштва. Процес категоризације социјалног статуса човека објашњен је преко когнитивног принципа алтернативног фрејминга и уз помоћ механизма еквиполентног скалирања, помоћу којих се може пратити двовекторна усмереност категорије, по линији научне и у смеру језичке категоризације (Доброходова 2012: Аутореф.). Језичко моделирање система социјалне стратификације полази од рационалног научног знања, што води неутралној номинацији, али

се ослања и на свест носилаца дијалекта о класној подељености и економској издиференцираности, што се испољава кроз субјективно-емоционалну евалуацију појмова, а лингвистички манифестује експресивним семантичким компонентама. Важну улогу у идеографској конструкцији има фрејм АТРИБУТИ СОЦИЈАЛНОГ СТАТУСА, који укључује обавезне елементе (професионална квалификација, извор прихода, друштвена функција, наследна титула, стечени иметак, стил живота, место становања), допуњене низом факултативних компонената. Фрејм садржи научно валидно знање о свету, али и укорењене ставове говорника о статусним обележјима и о припадницима одређених слојева друштва. У идеализован сценарио уклапају се представе о имућном човеку средњег друштвеног сталежа. Особе које припадају вишој или нижој друштвеној класи подлежу субјективном ставу адресанта, што се језички испољава кроз конотативни аспект значења статусних номинација.

Суперординираном појму *социјални сшашус* у српском призренском говору садржајно је најближа лексема *рӣдбе / рӯшбе* (тур. *rütbe*) „положај, ранг“, док лексичка јединица *госӣосшо* у једној од реализација сугерише значење „високи друштвени положај“.

Сьс шӣој но́во рӣшбе на́ш мишеса́риф би́дна ӣо́ го́л’ем ч’о́век.

Искоч’и́ла гу за́р сре́ч’а да се уда́де у је́но ша́кво госӣо́сшо.

Номинационе јединице подређене категоријалном појму издиференциране су у седам мањих лексичких целина према идентификационим семантичким ознакама, ’титуле’, ’дужности’, ’материјални положај’, ’образовни статус’, ’духовни статус’, ’породични статус’, ’пребивалиште’:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’титуле’;
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’дужности’;
3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’материјални положај’;
4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’образовни статус;
5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’духовни статус’;
6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’брачни статус’;
7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’место рођења / пребивања’.

III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’титуле’

III. 1. Дијахронијски и лингвокултуролошки приступ Чемерикићевом речнику отвара персективу за реконструкцију друштвеног система на прелазу из XIX века у XX век и свеобухватно сагледавање односа у друштву који су се темељили на принципима турског државног и друштвеног уређења. Не тако давна прошлост, посматрано из ракурса лексикографа, оставља трагове на језичкој слици света и у домену именовања по припадности

одређеном сталежу. Изванјезички фактори обликују лексички сталежни подсистем српског призренског говора, у којем се преплићу елементи административне поделе и остаци феудализма за време турске власти и модерне историје Призрена након Турака. Друштвено-историјска стварност погодна је појмовна подлога на којој је конструисан лексички микросистем имена припадника виших слојева друштва, обједињених хиперсемом ’титуле’. Почасно звање које особа добија по наследном праву, социјалном статусу или га стиче образовањем или службеном дужношћу нема одговарајућу лексичку реализацију, али у свести говорника циркулише као појмовни оријентир који окупља и обједињује номинације владара, високих достојанственика у Отоманском царству и уважених представника виших слојева друштва. Називи за муслиманске племиће, уграђени у лексички систем српског призренског говора, под утицајем историјских промена и новонасталих социјалних околности губе функционалну фреквентност или трансформишу првобитни семантички садржај, а неки су се одржали као титула искључиво уз лично име или при непосредном ословљавању, што је на лингвистичком плану резултирало усложњавањем семантичке структуре лексема, односно полисемијом. Високи војни чинови и титуле религијских великодостојника уграђене су у подсистем именовања човека по професији.

Лексичко-семантичка подгрупа именица за титулисање лица вертикално се грана у три микрогрупе, чији су елементи интегрисани семантичким обележјима: ’владар’, ’племић / великопоседник’ и ’припадник грађанске класе’.

III. 1. 1. ЛСМГ ’владар’

III. 1. 1. Централном семантичком ознаком ’владар’ идентификују се лексичке јединице *госпо̏дар* и *ца́р*.

Је́на гла́мња ни пре̄д ца́ра не го̏ри. – Ца́р Ду̏шан граду̏ја Свето̏га Ранџ’е̏ла. Курдиса́ја се ка ца́р.

Госпо̏дар л’и си ми па да ми запове̏даш? – Ма́рк Џ’о̏ни је госпо̏дар на це̏лу Мириду̏шу.

Лексема *госпо̏дар* поседује разгранату семантичку структуру и има шири значењски опсег од именице *цар*, са којом се једним делом примарног садржаја потпуно изједначава. Семема „онај који заповеда, влада, управља; владар (цар, краљ, кнез)“ у семантичкој је корелацији са лексикографском дефиницијом лексеме *цар* „највиша титула владара или монарха у неким државама“. *Госпо̏дар* може да замени јединицу *цар* у контексту, али се исто тако може употребити као синоним за носиоце других владарских титула или за означавање старешина појединих области, док је лексема *цар* појмовно ограничена, семантички сведена на конкретан денотат.

III. 1. 2. ЛСМГ ’племић / великопоседник’

III. 1. 2. Интегрално-диференцијална компонента ’племић / великопоседник’ повезује кохипониме *госпо̏дар, па̀ша, бе̏глар, а̀га, ч’и̏фљк сајби̏ја, сајби̏ја, спаи̏ја*, *шима̀рџи, е̏схаб-и-ши̏мар, зе̏им, зе̏им-сахи̏би,* са истакнутим стожером *госпо̏дар* који својим значењем обједињује семантику свих чланова микрореда.

Се̏ме ни да̀ва госпо̏дар. – Госпо̏дар ни доо̏ди за гу̏мно, па за муште̏дбу.
Господа̀ру но̀симо а̀к.
Купи̏л’е од бегла̀ра зе̏мл’у.
Дадо̀сте л’и а̀ге а̀к?
Спаија узе три метра амберику (из тефтера).

У семској организацији лексичких јединица преплићу се компоненте ’турски племић’ и ’великопоседник’, као неодвојиви квалификативи аристократије у Турском царству. Поседовање ниже племићке титуле и феудалног поседа статусни су симболи властеле, повлашћеног друштвеног слоја за време османлијске власти. Називи привилегованих представника феудализма преузети су из терминологије турског друштвеног уређења и имају различити статус на феудалној скали. Највиши степен племства оличава бег, за чије се именовање у српском призренском говору користи архаични дијалекатски турски плурал *беглер* (тур. дијал. *begler*). Титулу високог војног и цивилног достојанственика у Османлијском царству носио је *паша* (тур. *paşa*), који је пре реформисања турске државне управе владао пашалуком (ејалатом) и био је непосредни султанов намесник. Нижем племству припада властела, поседници иметка (тимара) добијеног као поклон од султана за војне заслуге. Номинационе јединице *спаија* (тур. *sipahi*), *шимарџи, есхаб-и-шимар, зеим, зеим-сахиби* се у лексичкој парадигми понашају као истозначнице. Са функционално-прагматичког аспекта овај низ турцизама је потпуно маргинализован као пасивни слој лексике. Застарелост и комуникативна неупотребљивост лексема очигледне су у самом извору, јер их Чемерикић уноси у речник из писаних докумената. Стандардни турски облици (тур. *sahibi, sahip*), без дијалекатских интервенција, могли су бити сачувани само у административној употреби. Најнижи племићки статус имају *ага* (тур. *ağa*, дијал. *aga*) и *ч’ифљк сајбија* (тур. дијал. *çiflık saybi*). Синонимичност језичких јединица подстакнута је допунском семом ’чифлук’, која садржи обавештење о поседу којим номинат господари („власник феудалног поседа, господар чифлука“ (Чемерикић)). *Госпо̏дар* и *сајбија* у основним реализацијама имају шире номинативно значење „власник, сопственик имања, газда“ (Чемерикић), које им обезбеђује функционалну доминацију.[330]

[330] Женске статусне номинације *бегла̀рка* (*Др̀жи се ка бегла̀рка, а све̏ све̏ш зна̀ њо̀јно коши̏ло*) и *па̀шини̏ца* (*О̀н не и̏де у ло̀в да ло̀ви, већ да гл’е̏да па̀шини̏цу*) имају посесивни

III. 1. 3. ЛСМГ ’припадник грађанске класе’

III. 1. 3. Архисема ’човек’, хиперсема ’социјални статус’ и интегрална компонента ’титуле’ идентификационо су језгро номинација са диференцијалним значењем „припадник грађанске класе“ *госпо̏дин, ефенди̏ја* и *а̀га*.

Госпо̄дин-Пе̏тре, мо̀лим те̄, уч’и̏ни се мука̀јеш за оно̀га човѐка. – И госпо̄дин- Са̀ве аџ’и-Попо̀вому ва̀л’а да се рѐкне.

Са̀дик ефенди̏ја агала̀рски.

Си̏л’еман-а̀га Шко̀дра. – Абдула-а̀га Карајагл’и̏ја.

Титуле у ословљавању мушких лица, којима адресант исказује почаст адресату у непосредном обраћању или изражава поштовање према угледном грађанину ситуационо су условљене, а њихова комуникативна фреквентност зависи од позиције саговорника. Семантички еквиваленти *госпо̄дин* и *ефендија* (тур. *efendi*) у факултативном сегменту семске структуре чувају интеркултурни спецификум. Срби Призренци користе лексему *госпо̄дин* када са уважавањем говоре о својим сународницима или када се лично обраћају особи која заузима виши положај у друштву.[331] Прагматички ниво титулисања долази до изражаја у самом говорном чину, што се огледа у стратегији избора адекватне лексичке јединице, при чему важну улогу играју фонски елементи значења, односно културно-историјске асоцијације које лексема са собом носи. Акт говорења који укључује употребу титуле за исказивање пијетета према ученом муслиману захтева коришћење лексеме *ефендија*. Турцизам *ага* се као титула са значењем „господин, газда“ додаје иза муслиманских имена. Примарни садржај, који јединицу *ага* квалификује у микрогрупу ’племић / великопоседник’, редукује се на почасни назив за феудалног великаша.[332] Овладавање тактикама учтивости и кооперативности неопходан је услов успешне комуникације у мултиетичној и мултикултуралној заједници, што се на прагматичколингвистичком плану реализује одабиром одговарајуће титуле уз лично име или прикладним апелативом.

III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’дужности’

III. 2. Социјални статус појединца пропорционалан је његовом професионалном ангажману, па представници власти и високи државни

карактер „бегова жена“, „пашина жена“.

[331] Удата жена из грађанске класе ословљава се лексичком јединицом *госпо̄џ’а* уз име или самостално (*А̀да, по̄руч’и̏ла сам и госпо̀џ’е Ми̏ме, Цвѐтку аџ’и-Јаки̏ному жѐне*).

[332] Чемерикић експлицитно не диференцира употребу титула *ага* и *ефендија*, као што то чини Елезовић у објашњењу лексикографске одреднице *ага* „чифлик сајбија; сада титула за неписмена Турчина, за разлику од ефенди, који се назив даје писменом Турчину“ (Елезовић I: 3). Моциони облик је *агини̏ца* (*Де̏рвиш-агини̏ца. – Ри̏фа̄т-агини̏цу пӯшти̏ја му̀ж. – Однѐла и да̀ла Шаӣт-агини̏це у ру̀ке*).

функционери заузимају највиши положај у друштву. Микросистем антропонима са хиперсемом ’дужности’ успоставља саоднос са хијерархијом државног устројства из периода турског административног уређења. Органи власти и носиоци извршних и законодавних функција бирани су према турском систему управљања територијалним јединицама и том хронолошком и друштвено-историјском оквиру припадају статусне номинације у Чемерикићевом речнику. Турски административни терминосистем фунционисао је до Првог балканског рата, а са укидањем турске управне организације на Косову и Метохији овај терминолошки слој нестаје. Након балканских ратова успостављен је нови систем државног уређења, праћен домаћим именовањима представника власти.

Лексичко-семантичка организација подгрупе ослања се на територијално-управну поделу Отоманског царства, пратећи хијерархију државне структуре.[333] Чемерикић је у речник унео лексику која је већ увелико била пасивизирана и читаву терминологију турске државне организације реконструисао према историјским изворима. Изванјезичи фактор функционално раслојава лексички микросистем административних управника на турски – архаични и српски – активни вокабулар, чији су елементи распоређени у две микрогрупе ’управник / старешина административне јединице’ и ’високи државни службеник’. Надређени појмови обједињују номинације државних управника које припадају двема различитим друштвеним структурама, старијој турској и новијој српској. Екстралингвистича детерминанта не допушта регуларан системски однос међу њима, јер не постоји никаква семантичка конкурентност. Иако се између лесичких јединица може уочити извесна напоредност, заснована на еквивалентним моделима власти, синонимија је блокирана формалним динстинкцијама.

[333] Средином XIX века, 1864. године, извршена је велика управна реформа Отоманског царства, која се одразила и на административну организацију провинција које су улазиле у састав Турске царевине. Законом о унутрашњем уређењу вилајета, највећих административних јединица – покрајина, и законом о општој управи одвојена је војна и грађанска управа и успостављене су посебне вилајетске скупштине (меџлиси) као саветодавна тела. Вилајет је био подељен на мање јединице – санџаке (округ), казе (срез) и

нахије (општина). Као резултат административно-управне реформе, формиран је 1871. године Призренски вилајет, али је након четири године расформиран (*У то̏ј време на̏ш вал’и̏љк фач’а̏ја од Ве̏л’ес па ч’и̏к та̏мо до Тасл’и̏ц’е. – Прѝзрен по̏сл’е поте̏де под Манасти̏рски вал’и̏љк* (Чемерикић)). Призренски санџак је првобитно био центар новооформљеног Косовског вилајета (*Док би̏ја Прѝзрен вал’и̏љк, би̏л’е смо по̏ ра̏ат зе по̏сл’е. – По̏сл’е се пре̏мести вал’и̏љк од Приште̏не у Ско̏пл’е* (Чемерикић)). Систематизација лесичко-семантичке подгрупе ’дужности’ базирана је на подацима о територијалној управи на Косову преузетим из поглавља *Оснивање српског конзулата у Приштини 1890* књиге *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900* Бранка Перуничића (Перуничић 1985).

III. 2. 1. ЛСМГ
’управник / старешина административне јединице’

III. 2. 1. Линеарно структуриран микроскуп са интегрално-диференцијалним семантичким обележјем ’управник / старешина административне јединице’ представља серију чији су елементи хоризонтално рангирани у опадајућем низу. Чланови серије остварују једносмерну импликацију са суперординираном лексемем *гла̀ва,* употребљеном у значењу „старешина“, која преузима функцију хиперонима и успоставља релацију инклузије са осталим конституентима лексичког скупа.

За гла̀ву арнаутљ̀ку Ко̀нгра изъ̀бра Шаит̄-а̀гу Фејзу̀ла Ст̄аитѝнога.

У т̄о̀ј врѐме док би̏ја гла̀ва на вал’и̏лк.

III. 2. 1. 1. Гувернер покрајине означава се именима *вал’и̏ја* и *војво̀да*.

Иако у лексикографској десрипцији Чемерикић изједначава секундарно значење словенске сложенице *војвода* (прасл. **vojo-* „војник; војска“, **-vod* „водити“) са основном реализацијом турцизма *вал’и̏ја* (тур. *vali*), називи за војно-административног обласног управника у лексичкој парадигми не остварују синонимску везу, јер је *вал’и̏ја* старешина вилајета у турском територијалном уређењу, а *војвода* највиши орган српске власти на нивоу провинције. Семантичко удаљавање од првобитног војног звања (*војвода*) ка цивилној власти у обласној управи узроковано је екстралингвистичким моментима и језички је регулисано механизмом полисемије.

III. 2. 1. 2. Члан серије управника територијалних јединица по рангу нижи од валије је *мит̄еса̀риф*.

До̀ша ни но̀в мит̄еса̀риф.

Назив за управника санџака, односно окружног начелника саставни је део турске терминологије државне управе (тур. *mutasarrıf*).

III. 2. 1. 3. Сресни начелник у турској обласној управи означава се именичком лексемом *кајмѐкам.*

До̀ша но̀в кајмѐкам.

Управник казе, територијалне јединице која одговара срезу, турски је административни термин (тур. *kaymakam*).

III. 2. 1. 4. Представник власти на локалном нивоу, старешина нахије (општине) денотиран је турском лексемом *ми̏дӥр* (тур. *müdür, müdir*).

III. 2. 1. 5. Истом лексичком јединицом номинује се старешина градске махале, касније варошки кмет.

III. 2. 1. 6. Крајњи члан степенасте организације структуриране независно од језика, засноване на бази чињеница и подела из ванјезичке стварности, јесте сеоски старешина. Семантичка идентификација старешине најмање административне области и локалне самоуправе остварена је помоћу допунске семе ’сеоски’, а лексичка помоћу именица *ми̏фт̄ар, коџ’аба̀ша, коџабаши̏ја, кмѐт̄.*

Сӣ̏ра ми̏фӣар.

Кр̏сӣа ба̏ша, коџ'аба̏ша.

Анџелко Секу̏ла је коџ'абаши̏ја у на̏шу маа̏лу

Не на̏шла кме̏ӣа шӣе̏ӣа (нар. изрека). – *Кме̏ӣ ми се̏ди у сӣо̏л'е, а кмеӣи̏ца у дво̏ре* (нар. песма).

Елементи микрореда имају идентични семантички садржај „сеоски старешина“, и сви су, изузев лексеме *кмеӣ*, везани за турску државу. Припадност истом друштвеном систему турцизмима дозвољава ступање у парадигматски однос синонимије и формирање синонимског низа без јасно опредељене доминанте. Номинативна јединица *кмеӣ* у значењу „сеоски старешина“ улази у језичку употребу тек по ослобођењу од Турака. У Чемерикићевом материјалу наилазимо на опречне податке. По наводима лексикографа разговорну дијалекатску предност остварују *мифӣар* (тур. дијал. *müftar, muhtar*), *коџ'абаша* (тур. *kocabaşı*) и *коџ'абашија*, док је стилска употребљивост старе словенске позајмљенице *кмеӣ* (прасл. **кьметь* < лат. *cometia*) сведена на изворне књижевноуметничке форме. У фактографском материјалу (*Сӣоменица 25-годишњице ослобођења Србије*, 1937), који Чемерикић прилаже уз одредницу *коџ'абаша,* експлицитно се истиче колоквијална фреквентност синонима *мифӣар* и *коџ'абашија* и указује на стилски ограничену и спорадичну употребу лексеме *кмеӣ*.

III. 2. 1. 7. Микрогрупи 'управник / старешина административне јединице' придружујемо лексему *бајра̏кӣар* „старешина бајрака“.

Са̏л'и Ма̏ни красни̏чки бајра̏кӣар. – Осӣрзу̏ӣски бајра̏кӣар Л'у̏ша.

Примарно значење номинативне јединице *бајракӣар* (тур. bayraktar) у Призрену се удаљава од етимолошке турске базе (тур. *bayrak* „застава“ и *-dār* „онај који држи, носи“) под утицајем доминантне семантике коју има у албанском језику, а идеографски се везује за вођу племена, односно старешину жупе зване *бајрак*, која је под једном заставом обједињавала 20 до 30 арнаутских села.

III. 2. 2. ЛСМГ 'високи државни службеник'

III. 2. 2. У састав подгрупе са хиперсемом 'дужности' класификоване су номинације са заједничком диференцијалном ознаком 'високи државни службеник'. Међу члановима ове микрогрупе постоји однос кохипонимије, јер су сви подређени истом појму и међусобно су равноправни. Сваки од елемената имплицира хиперсему 'високи државни службеник', али се садржајно уклапа у неки ужи логички обим ('члан административног савета', 'начелник појединих одељења у државним управама', 'службена особа', 'шпијун'), при чему се успоставља транзитивна релација између кохипонима.

III. 2. 2. 1. Један од световних, немуслиманских чланова Идаре меџлиса (административног савета или управног већа), највишег органа власти у округу, срезу или нахији за време турске владавине номинован је лексемама *а̏за* и *аза̏ја*.

Йди То̀ме аџ'и-Кол'и̏ному, о̀н је аза̏ја у Са̀рај.

Општост изворне семантике (тур. *aza* „члан“) концентрисана је у самом језгру организације семантичког садржаја лексема *аза* и *азаја.* Централни структурни део допуњен је атрибутивним компонентама које статусно усмеравају значење ових речи у српском говору Призрена и квалификују их у лексичко-семантичку подгрупу 'дужности', док их периферни сегмент семског комплекса сврстава у категорију професионалног именовања и правни дијалекатски терминосистем.

III. 2. 2. 2. Начелник појединих одељења у управама вилајета, санџака и каза, номинован је турцизмом *мӣдӣр*.

Делом семантичке структуре који је субординиран хиперсеми 'управник административне јединице' именичка лексичка јединица *мӣдӣр* (тур. *müdür, müdir*) већ фигурира у лексичко-семантичкој подгрупи 'дужности'. Изванјезички фактор је и у овом случају утицао на семантичку вишеслојност и развој платисемичности, при чему се денотација помера са нижег на више звање ('начелник одељења државне управе' – 'старешина нахије').

III. 2. 2. 3. Високу извршну функцију обављале су службене особе на истакнутом државном положају. Заједничка компонента 'службена особа' обједињује лексеме *конџу̀ла / конзу̀ла, догла̀вник, ч'а̀тип* и *секре̄та̀р** и регулише кохипонимску релацију међу њима, док су семе нижег ранга релевантне за дијагностиковање службене дужности.

А: Бо̀га тӣ, Пе̄тро̀ни̏је, зна̀ л'и о̀вај конџу̀ла да ч'и̏та? Б: Да зна̀ да ч'и̏та о̀н би би̏ја по̄ӣ, а не конџу̀ла.

Па̀шин догла̀вник је. – Како за̀ста̄ӣ у општи̏ну, њѐга у̀зе за сво̀јега доглавни̏ка.

Турч'и̏ну ч'а̄ти̏ӣу да̀до.

Нека тӣ секре̄та̀р пи̏ше мо̀лбу. – Секре̄та̀р би̏ја (Реметић 1996: 351).

Значење „службена особа“ употпуњено је комплексом допунских компонената које обликују комплетан семантички садржај и дају потпуну информацију о дужности коју службено лице обавља: *конџула* „службена особа која представља и штити интересе своје државе на једном подручју стране државе'; *доглавник* „службена особа која помаже главном руководиоцу коме је непосредно одговорна или га замењује“; *ч'а̄тӣ, секре̄та̄р* „службена особа која води административне послове неке установе“. Семеме којима је у *Речнику* Матице српске описано лексичко значење садрже есенцијалне семе за разумевање појмова конзула, помоћника и секретара у модерном друштву. За поимање значења лексема *конџула* (лат. *consul*), до-

главник и *ч'аӣиӣ* (тур. дијал. *çatip, kâtip*) у Чемерикићевом речнику битна је културно-историјска позадина, фон, али информације које са собом носе фонске семе речници не бележе. Редундантне семантичке компоненте, као што су 'латински / аустроугарки / руски (конзул)' или 'сресски (секретар)' не доприносе семантичкој анализи, иако су саставни део асоцијација говорника. Хронолошки нова лексема *секреӣар* је у народни говор ушла из савременог језика административним путем и потиснула семантичког конкурента *ч'аӣиӣ*. Логички обим значења ограничен је службеним, чиновничким обавезама ћатиба, касније управно-пословним задужењима секретара. Стилска лимитираност конвергентна је црта ових лексема, али временска раслојеност овај лексички пар чини функционално дивергентним, тиме што турцизам маркира архаичним.

III. 2. 2. 4. Призрен је као мултинационална средина у периоду историјских превирања био погодно тле за афирмацију обавештајне делатности, тако да је шпијунажа на овом простору била уобичајена пракса, а присутност страних агената очекивана појава. Дужност доушника подразумева тајно и нелегално прикупљање поверљивих информација и достављање војних, економских и других података некој другој држави или институцији, а особу оквалификовану као шпијун Призренци вербално идентификују лексичким ознакама *ч'ӣиӣон*, *ӣе́бдил', афӣ́ја / афӣ́је*.

Ч'ӣио́ни ца́рски свӯ́д ӣо зе́мл'е и́деф.

Ца́р ӣебдил'е свӯ́д и́ма.

Од ње́га ва́л'а до́бро да се ч'у́ваш, о́н је влади́кин афӣ́ја. – Ножи́це! Е́ӣе га и́де ӣо́ј ӣу́рско афӣ́је.

Семантички еквиваленти дијалекатским лексичким јединицама су синоними „ухода, потказивач, агент", сажети у значењску доминанту „шпијун", којом је објашњено значење турцизама *ӣебдил'* (тур. *tebdil*) и *афија / афије* (тур. *hafiye*). Интернационализам италијанског порекла (итал. *spione*) у призренском говору се јавља у ареалној фонетској варијанти *ч'ӣион*[334], где превасходно има службену употребу. Административном стилу припада и турска реч *ӣебдил'*, која се користи за означавање царевих изасланика који су на читавом терену Отоманског царства тајно надгледали да ли се и у којој мери спроводе царски закони. У говору примаоцу лексема је претрпела значајну семантичку трансформацију. Од изворног значења „промена, прерушавање" (Петровић 2012: 271–272), асоцијативним моделирањем дошло се до социјалног квалитативног обележја човека („прерушен, преобучен човек" → „агент, шпијун"). Стриктно везивање појма за плаћене шпијуне Турске царевине изражено је у писаном дискурсу јединицама *ч'ӣион* и *ӣебдил'*,

[334] У *Речнику косовско-меӣохијског дијалекӣа* стоје ликови *шӣијон и чӣијон* (Елезовић II: 543).

док је за сам говорни акт карактеристична употреба имена *афија / афије*, са лабавијом семантичком структуром и слободнијом денотацијом.

III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’материјални положај’

III. 3. Антропоцентрички усмерене лексичке јединице са хиперсемом ’материјални положај’ непосредно су подређене инваријанти ’социјални статус’ и у блиској су идеографској вези са члановима подгрупа ’титуле’, ’дужности’ и ’степен образовања’. Језичка схема и овог сегмента социјалне карактеризације човека директно је условљена екстралингвистичким факторима. Перцепција друштвеног и економског стања и њена експликација на дијалекатској слици света укључује когнитивни феномен менталног конструисања стварности. На логичком плану људско сазнање оперише концептосфером ’материјални положај’,[335] који у језичкој категоризацији социјалног статуса човека функционише као суперординативни појмовни ниво, даље се разбија на два базна концепта *богатство* и *сиромаштво*, а они се на субординативној равни конкретизују опозитним вербализацијама за богату и сиромашну особу. Два поларна показатеља материјалног положаја човека у српском говору Призрена лексички су изражена јединицама *богáсто, богашти́на – сиромáшльк, сироти́ња, немашти́на*, голоти́ња*.

Ка Гуди́но богáсто што би́ло никоју́т. – Од њи́нога богáста што ги óстаде, тáј јéна ку́ч’а, вирани́ја. – Тол’и́ко богáсто му про́паде.

У кáкву богашти́ну се роди́ла, а што́ дóч’ека ч’у́ч’ка, да стáне пред цр́кву. – О[д] тол’и́кве богашти́не останáло му сáл тóј лојзéнце. – И́гбал зáр имáла да се удáде у тај богашти́ну.

Живéла сам у сиромáшльк.

Умрéја у сироти́њу. – Сироти́ња – груботи́ња.

А мéне ме дáва у немашти́ну (Реметић 1996: 119).

Ул’éгнеш л’и ги у ку́ч’у, дé се обр́неш ви́диш голоти́њу. – Од голоти́ње глáву не мóж да ди́гне сирóма.

Биполарна структура лексичко-семантичке подгрупе лингвистички одражава две универзалне појмовно-вредносне категорије – богат и сиромашан. Номинациони дијалекатски систем не укључује само денотативно-сигнификативни номинативни блок ’богата особа’ / ’сиромашна особа’, већ и јединице конотативног садржаја. Преко експресивних значењских компонената (субјективне оцене, емоционалности) открива се аксиолошко лексичко значење лексема којима се човек означава према материјалном статусу. Денотативни сегмент семантичке структуре открива објективну, предметно-

[335] У испитиваном идиому категоријално значење ’материјално стање’ прераста у лексичко позајмљивањем турске именице *ал* (тур. *hal*) (*И за њéгов áл пá је млóго мáстраф што уч’ини́ја за свáдбу. – За њéгов áл и́ч’ гáјл’е не бéри*).

логичку вредност и повезује лексичку јединицу са изванјезичком реалијом (особа, својство), док конотативни елементи проширују смисао објективне оцене и испуњавају садржај лексеме емоцијом и личним ставом. Експресивне јединице доминирају у микрогрупи са варијантном ознаком ’сиромашан’, рефлектујући национално-културни и социјални фон призренске заједнице. Семантичка диференцијација се у оквиру лексичког скупа нижег ранга успоставља према дистинктивном знаку ’мушко’ / ’женско’, тако да се у лексичко-семантичкој парадигми антонимски односи дуплирају (’богата особа’ / ’сиромашна особа’; ’богат човек’ / ’сиромашан човек’; ’богата жена’ / ’сиромашна жена’), а јединице концентрисане на истом опозитном полу међусобно ступају у синонимске везе.

III. 3. 1. ЛСМГ ’богата особа’

III. 3. 1. Концепт богатства је сложени ментални конструкт, тесно повезан са друштвеним устројством, економским стандардима и културним вредностима заједнице. Сложност и амбивалентност феномена богатства последица су широког спектра транспарентних и скривених значењских слојева, који су у директној или индиректној вези са сфером човекове егзистенције, с обзиром на то да позиција у друштвеном систему одређује материјални положај појединца, а од имовног стања зависи квалитет живота чланова колектива. У менталитету Призренаца смисао појма ’богатство’ своди се на његову материјалну објективизацију – на новац, материјална добра, друштвену моћ и углед. Овакав појмовни сегмент концепта најрационалније се појављује у лексикографским дефиницијама и знаковној структури језичких јединица којима је реализован. Посредством лингвистичког значења „(онај) који има доста материјалних добара, имућан“ концепт *богатство* се укључује у лексичко-семантички систем социјалне карактеризације човека и постаје комуникативно релевантан. Конкретни еталони богатства – новац, имање и материјална добра – појављују се у унутрашњој форми лексичких репрезентација као универзалне црте које потврђују општост културне традиције. Лингвокултурна специфика огледа се у избору језичких средстава и интерполирању когнитивних елемената у номинативно лексичко значење.

На дијалекатској слици света призренских Срба богата особа представљена је углавном придевским речима (*бо̀гат, има̀тан; зѐнгин, кӣвет̄л’ӣја, т̄ашакл’ӣја*), које се синтагматски комбинују са лексички солидарном именичком лексемом *ч’овек* (*Шт̄о̀ је т̄о̀ј за бога̀тога ч’ове̏ка?; От̄ Ку̀кл’и-бега т̄о̀ зѐнгин ч’ове̏ка не би̏ло у При̏зрен у т̄о̀ј вре̏ме; Има̀тан ч’овек бе̏ше; От̄ Ку̀кл’и-бега т̄о̀ зѐнгин ч’ове̏ка не би̏ло у При̏зрен у т̄о̀ј вре̏ме*). Однос афинитета између придева са значењем „имућан, богат“ и име-

нице *ч'овек* регулисан је у семантичком смислу класемом +људско.[336] Придеви којима се квалификује имућна особа у српском призренском говору нису солидарни са именицом *жена*. Одсуство женских номинација језичка је последица економске расподеле унутар традиционалне породице, јер су материјална добра у власништву мушкарца, главе породице.

Субјективни однос говорника према богатој особи испољава се одсуством номинација. У лексичком материјалу Д. Чемерикића и *Регистру речи из Призрена* С. Реметића једина ознака која садржи компоненту 'богат' а има номинациону вредност је збирна именица *богашти́на*.

Поч'е̏ја да се ме̏ша сьс богашти́ну. – Богашти́на не се̏ди у Поткал'а̏ју, ти̏ке до̏л'е, ӣри ре̏ке.

Колективно именовање у српском призренском говору функционише као неутрална номинација са значењем „богаташи".

III. 3. 2. ЛСМГ 'сиромашна особа'

III. 3. 2. Лингвокултурна специфичност концепта *сиромаштво* фиксирана је у језичком сазнању Срба Призренаца и вербализована на дијалекатској слици света лексичким јединицама са семантичким карактеристикама „(онај) који је оскудан у средствима за живот". Садржај концепта синтетише социјални, материјални и културни поредак колектива у једном повесном периоду, проткан је индивидуалном перцепцијом стварности и поседује изражен евалуативни потенцијал. У концептуалном језгру акумулирани су појмови у вези са ниским економским стандардом условљеним објективниосубјективним разлозима. Околојезгреној зони припадају номинационе и атрибутивне лексичке јединице неутралног и експресивног типа, са читавом скалом емоционалних односа према референту. Уколико је сиромаштво последица друштвених околности, избор имена је сведен на неутралније ознаке негативног садржаја, које су последица сажаљења или искрене емпатије номинанта са номинатом. Погрдним називима субјект именовања стилски ефектира емоционални однос и субјективни став према особи која својим понашањем себе доводи у неугодан финансијски положај. Негативна својства референта који није у стању да поправи лошу материјалну ситуацију у којој се налази подвргавају се презиру, омаловажавању, гневу, а садржане су у експресивним компонентама прагматичког типа. Одређеним прагматичким садржајем, илукацијском снагом, говорник делује у комуникативној ситуацији, исказујући свој вредносни (негативни) суд и емоционални однос према саговорнику или објекту говорења. Стилска функција експресива у

[336] Говорећи о аспектима проучавања колокацијких веза и наводећи терминолошка решења у вези са тим, Р. Драгићевић, између осталог, спомиње три типа лексичке солидарности по Козерију: афинитет, селексију и импликацију (Драгићевић 2007: 215–216).

овој категорији именовања може се одредити према типу стилске ситуације у комуникацији, а то је најчешће грубо-фамилијарни говор, који се остварује „…када блиско познанство даје основ за ’фамилијарне’ односе, а однос по статусу даје основ за омаловажавање личности, његовог достојанства“ (Ристић 2004: 34). Сиромаштво као социјална карактеристика човека у економски развијеној урбаној средини, какав је био Призрен на прелазу између два века, подвргнуто је строгој аксиолошкој чаршијској процени и индивидуалној емоционалној оцени, што је на језичком плану резултирало квантитативном асиметријом између опозитних микрогрупа ’богата особа’ / ’сиромашна особа’.

Номинације са хиперсемом ’сиромашна особа’ гранају се у два микроред према дистинктивној ознаци ’мушко’ / ’женско’, образујући синонимске редове са доминантама *сиро̀ма / сироти̇̀ца*.

III. 3. 2. а. Микроред именичких лексема са интегрално-диференцијалном семом ’сиромашан човек’ формирају јединице *сиро̀ма, сирома̀шко, нево̀л’ник, го̀л’а, голо̀гуз / го̀лгуз, го̀лкур, гологла̀вац, беску̀тњик, ко̀коз, кокози̇̀на, ко̀пук, ми̇̀фл’из / ми̇̏фл’из, фа̀кир, фа̀кир фука̀ра*.

Бро̀иш л’и га и ње̏га за сирома̀а? – Мло̀го је а̀фиф, сиро̀ма, ни̇̀што серми̇̀ју не̏ма у дуга̀њу.

Го̀л’а је, ни пе̏с не̏ма за што̀ да га уфа̀ти.

Е̏, л’е̏по си уч’ини̇̀ја што си верова̀ја оно̀га батакч’и̇̀ју, оно̀га гологу̀за Нико̀лу. – Та̀ј ми̇̏фл’из, та̀ј голо̀гуз л’и ре̏ка то̀ј? – Све̏ што има̀ше да̀де на ко̀мор та̀ј го̀лгуз. – Је̏ному голгу̀зу да̀ваф л’и се у за̀јам то̀л’и̇̀кве па̀ре, а̀ц’и̇̀ба?

У̀даде се за то̀га голку̀ра, те се у̀фајди.

Про̀даде и ту̀ј ку̀ч’у што јо̀ш има̀ше, те оста̀де гологла̀вац.

Јо̀пет обу̀кл’е то̀га бескутњи̇̀ка Ч’ор-Зе̏фу. – Ка ни̇̀кој беску̀тњик, са̀л ски̇̀та сока̀це

От то̀га коко̀за л’и на̀ц’е да и̇̀скаш па̀ре у за̀јем. – Да̀дни коко̀зу па̀ре и пи̇̀ши ги на л’е̏д.

На комор погуби све што имаше, кокози̇̀на се у̀ч’ини.

Сви̇̀ Призре̏нци ми̇̀фл’из искоч’и̇̀л’е. – Од ка и̇̀скоч’и ми̇̏фл’из, те̏ке по̀ч’е: у̀ф, у̀ф, и у̀мре о[д] та̀ј бо̀л’.

У̀мре и та̀ј нево̀л’ник Ч’ор-Зе̏фа, у̀рати се, бо̀же ме про̀сти.

Стожер око којег су груписани остали конституенти синонимског реда је лексема денотативног карактера и објективне оцене *сирома*. Денотативни садржај „сиромашан човек“, који чини језгро семске структуре свих чланова реда, допуњен је различитим типовима конотативних елемента. Нижим тоналитетом експресије одликују се именице *сиромашко, невол’ник* и *факир*. Бедан материјални положај у случају ових денотата последица је спољашњих фактора, неповољних друштвено-економских или породич-

них околности, болести или физичких недостатака, што код говорника изазива осећање сажаљења и саосећања. Денотативно-конотативни садржај ових лексема интерпретиран је семемом „сиромашак“, која емитује снижен степен експресије у односу на објективни садржај (’сиромашан човек’). Хипокористичност суфикса *-ко*, формално и садржајно маскира негативан садржај и делимично неутралише опозицизију позитивно / негативно, уносећи у значење деривата *сиромашко* извесну дозу позитивне емоције, испољене кроз емпатију са социјалним стањем именоване особе. Номинациона јединица *невол’ник* има сложенију садржајну структуру. Мотивисана је придевом *невол’ан*, којим се у српском призренском говору карактеришу лице са телесним дефектом и бедна, сиромашна особа. У семантички садржај деривиране именице сливају се оба значења, с тим што секундарна придевска реализација избија у први план и експонирана је у денотативном садржају. Примарно значење мотивног придева потиснуто је у дубље слојеве семске организације изведене именице, одакле делује као импликациони семантички елемент (’телесни недостатак’) који провоцира емоцију говорника (сажаљење) и актуелизира експресивни потенцијал именичке ознаке (особа је сиромашна, убога, бедна зато што је обогаљена и на тај начин спречена да стиче, зарађује, а такво стање изазива сажаљење и саосећање). Емотивна компонента сниженог интензитета својствено је обележје лексеме *факир* (тур. *fakir*), који семантички одговара домаћој изведеници *сиромашко*. У српском призренском говору турцизам развија етимолошки семантички капацитет („сиромах“) у два правца. Употребљен у сингуларном облику *факир* испољава тенденцију ка нижем експресивном тону и на прагматичком нивоу се реализује у присној, фамилијарној говорној ситуацији. У дијалекатској комбинацији са изворним обликом плурала *факир фукара* (тур. синг. *fakir*, пл. *fukara*) основно турско значење развија се у супротном емоционалном смеру. Удвајањем исте лексеме, односно њених граматичких облика и редупликацијом семантичког садржаја („сиромах“ / „сиротиња“) истиче се негативно социјално стање, што је лексикографски интерпретирано семемом „пуки сиромах“, и интензивирају се емотивно-експресивне семе примерене објекту именовања и његовом материјалном положају. Остали конституенти синонимског реда остварују изражену експресивност, која је евидентна и у садржинској и у формалној (гласовној и творбеној) структури лексичких јединица. Негативна експресија високог степена утемељена у значењу „пуки сиромах“ одликује лексеме *гол’а, гологуз / голгуз, голкур, гологлавац, кокоз, кокозина, коӣук, мифл’из / мӣфл’ӣз*. Семантичка компонента ’пуки’ потврђује и појачава у највећој мери појмовну вредност другог елемента семске структуре, тј. семе ’сиромах’. Висок степен негативне експресије постигнут је творбеним варирањем придева *гоја,* који основно значење „неодевен, потпуно наг“ асоцијативно шири на сферу социјалне карактеризације човека и

у том домену остварује високу деривациону продуктивност. Хипокористиком *гол'а* говорник изражава подсмешљив, подругљив и омаловажавајући однос према врло сиромашном човеку. Композитима *гологуз* и *голкур,* чији је други члан табуисани део тела, истичу се негативни став (неодобравање, непоштовање, ниподаштавање) и негативне емоције (гнушање, презир), при чему субјект именовања даје себи за право да буде груб, увредљив, вулгаран. Емоционални однос заснива се на објективној оцени (то што је неко толико сиромашан да не може да задовољи основне потребе веома је лоше), што садржај повезује са субјективним оцењивањем (за говорника је неприхватљиво) и издваја га као емотивну модалност, која значењу даје снажан ефекат експресивности. Аксиолошкој оцени подређени су и фактори који доводе до крајње беде, што јој даје карактеристику објективности, а когнитивно вредновање Срба Призренаца функционише на принципу њихових стереотипа и стандарда који важе у домену људске нарави и односа човека према новцу и материјалним добрима. Пејоративна имена денотирају на особе које су негативним облицима понашања (коцка, проневера, задуживање) и лошим карактерним особинама (лењост, расипништво, склоност новчаним махинацијама и превари) довели себе и своју породицу до финансијске пропасти. Према референтима говорник заузима оштар, осуђујући став, који исказује низом негативних емоција (презир, гнушање, омаловажавање). Сви узуални аксиолошко-експресивни елементи концентрисани су на конотативном макроплану семне структуре сложенице *гологлавац.* Номинативно значење „онај који је гологлав" метафорички је пренесено на особу која је остала без куће и имања (без капе на глави → без крова над главом). Номинатор нема разумевања за поступке који доводе до растурања породичног имања па се према номинату односи у складу са својим вредносним ставом и, дајући му погрдно име, показује спремност да свој суд јавно изнесе. Денотативни сегмент сложене именице *бескушњик* поклапа се са објективним садржајем лексеме *гологлавац* „онај који је без куће, врло сиромашан", међутим, на конотативном нивоу значења ове две номинације се разилазе у емоционалном тону и степену негативне експресије. Језички колектив је уздржанији када је у питању стицај несрећних околности које доводе до потпуног сиромаштва, испољава сажаљење према убогој особи и спреман је да јој помогне. Негативни експресиви *гологлавац* и *мифл'из* (тур. *müflis*) у денотативном садржају поседују импликациону сему која упућује на првобитно повољно материјално стање (из семантичког садржаја се подразумева да је особа поседовала извесна материјална добра), а из ширег контекста се могу наслутити разлози који су довели до актуелне финансијске ситуације. Узроци материјалне пропасти у случају именовања *гологлавац* су најчешће личне природе, док значење турцизма *мифл'из* „онај који је банкротирао" сугерише на друштвени фактор, што потенцијално утиче на формирање конотативне

значењске структуре. Турске лексеме *кокоз* (тур. *kokoz*) и *коӣук* (тур. *kopuk*), допуњују низ лексичких ознака за пуког сиромаха. Експресивност лексеме *кокоз* пренаглашена је пејоративним обликом *кокозина*, који поседује идентичне емотивне, аксиолошке, прагматичке и функционално-стилске компоненте као номинације високог степена експресије. Сет погрдних номинација и њихов конотативни комплекс показују особеност менталитета Призренаца и обликују језичку личност призренског човека с краја XIX и почетка XX века. Субјективно-аксиолошки план значења одражава језичку реалност једне лингвистичке заједнице и њене когнитивне (спознајне) карактеристике. Бројност номинација, њихова творбена разноликост, семантички деривати и контактни синоними чине овај микроред изузетно интересантним у лексичко-семантичком систему говора призренских Срба.

III. 3. 2. б. Идентификациона сема ’женско’ дистинктивна је црта у парадигми именовања сиромашних особа, присутна у семантичком језгру лексичких јединица *сироӣи́ца, невол’ни́ца* и *бескуӣњи́ца*.[337]

Оне̏јзи сироӣи́це де̏ца гладу̏јеф.

Е̏м ӣи је сво̀ја, е̏м је невол’ни́ца, се̏баӣ је да гу ӣомо̀гнеш кол’и́ко мо̀жеш.

У̏мре, сми́ри се јенӣу̏ӣ и ӣа̀ј бескуӣњи́ца Ни́ца Кр̏коӣозл’и́ја.

Женске номинације корелирају са моционим парњацима и на денотативном и на конотативном макроплану семантичке структуре, реализујући одговарајуће типове аксиолошког лексичког значења и различите видове експресивне модалности. Несразмеран однос мушких и женских номинација у овом лексичком скупу одраз је менталитета призренске језичке личности, који се манифестује у традиционалном колективном ставу да је мушкарац одговоран за финансијско стање породице и да је дужан да јој обезбеди материјалну сигурност, што је на дијалекатској слици света вербализовано великим бројем пејоратива високог степена експресивности у реду са дистинктивним знаком ’мушко’ и сведеним номинационим корпусом за женска лица са израженом емоционалном компонентом.

III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’образовни статус’

III. 4. Реципроцитет са категоријом *социјални сӣаӣус* остварује сфера образовања, која у лингвокултурној парадигми кореспондира са концептима *ӣросвеӣа, религија, ӣрофесија, маӣеријални ӣоложај, инӣелекӣуални сӣособносӣи човека*. Концептосфера *образовање* задире у социјалну карактеризацију човека оним делом структуре који посредно одређује

[337] Женски облички еквивалент деривату *гологлавац* је *гологлавка*, али му семантички не парира у метафоричким реализацијама. *Гологлавка* је у пренесеном значењу „удовица“, што може да имплицира неповољно материјално стање али и не мора, зато ову номинацију сврставамо у подгрупу ’брачни статус’.

положај појединца у друштву, а који се на језичкој слици света манифестује преко централне опозиције ’образован’ / ’необразован човек’. У средишту конструкта синтетисане су менталне представе носилаца дијалекта о ученим, односно неуким људима и односу колектива према њима. Локални карактер и друштвено-историјски тренутак релативизирају појам степена образовања, који умногоме зависи од епохе, традиције, нивоа културне свести социјума, тако да се прототип образованог човека детерминише у контексту конкретних друштвених и историјских околности, што концепту даје одлику модалности. Социјални дискурс намеће стандарде за свеукупно сагледавање концепта образованог човека и за вредносну процену образованости конкрентне лингвокултурне заједнице. У недовољно просвећеној средини, какав је био Призрен на прелазу из XIX у XX век, ипак се, у схватању призренских Срба, осећала јасна дистинкција између појмова писмености и образовања, који су добили свој адекватан језички израз – *науѓка* „образовање“ и *пи́сма* „1. писмо; 2. писменост“ (Чемерикић).

Сино́ве пра̄ти́ја на науѓке, а са́м оста̄на́ја до́ма сьс девојч’и́ч’и. – Обьдва си́на пра̄ти́ја на науѓке, та̄ оста́ја до́ма са́мо сьс женскади́ју.

Док изу́ч’и пи́сму, о́н ч’е ми пису́је, о́н ч’е ми и ч’и́та пи́сме. – Ја́ да ч’и́та̄м не́ знам, пи́сму не́сьм уч’и́ла та̄ да зна́м.

Синтаксичко окружење показује некомпатибилност идеографских вредности лексема *наука* и *пи́сма*, јер образованост нужно укључује писменост, а овладавање знањем читања и писања није исто што и образовање. Комуникативне ситуације разоткривају свесност говорника о важности описмењавања деце и тежњи ка даљем стручном усавршавању и едукацији, мада из контекста провејавају провинцијални дискриманаторни ставови – инсистирање на школовању мушких потомака. Типичан балканистички патријархални миље нашао је одраза и у лексичком систему Срба Призренаца, како у домену номинација по професији, које периферно орбитирају у овој лексичко-семантичкој подгрупи, тако и у самом нуклеусу лексичког скупа са хиперсемом ’степен образовања’.

III. 4. 1. ЛСМГ ’образована особа’

III. 4. 1. Денотација је усмерена искључиво на особе мушког пола, које чине класу ’образована особа’, тако да је референт (’образована мушка особа’) означен лексичким јединицама *мејте̄л’и́ја*, *со́фи, му́ла*.

Но́ви заби́ти све́ су мејте̄л’и́је.

Со́фи Си́нан-па́ша.

Мула-Абдул. – Мула Ајдар оста̄ дужан (из тефтера).

Синонимски однос турцизми заснивају на централној компоненти ’образован човек’. Денотативни макроплан лексеме *мејте̄л’и́ја* описан је семе-

мом „човек који је свршио школе“ (Чемерикић). Семски састав номинационе јединице *софи* (тур. *sofi*), уз језгрене елементе семне структуре, укључује квантификатор ’веома’. Итензификатор основног семантичког садржаја упућује на виши степен образовања („веома учен човек“). Религиозна примеса која доминира у номинативном значењу („муслиман одан аскетизму и науци, мислимански мистик“ (Чемерикић)) потпуно се губи у секундарној реализацији, а особине духовњака, ерудиција и посвећеност стицању знања, преносе се на учена световна лица. Именичка реч *софи* специфична је у функционалном смислу, јер јој је употреба ограничена на књижевни стил, одакле Чемерикић ексцерпира наводе (*,Он је био веома учен човек, ше су га зашо назвали софи*), без потврда из непосредног говора. Разговорну фреквентност остварује номинација *мејшейл’ија*, која фигурира и у придевској служби[338], и има шири семантички смисао који се базира на појмовном потенцијалу мотивне речи (тур. дијал. *meytep*, поред *mitep* „школа“). Појављивање лексичке ознаке *мула* (тур. *molla*) у административним списима из турског доба упућују да је ова реч била актуелна и у разговорном дискурсу са значењем титуле која се додавала уз имена учених муслимана.

III. 4. 2. ЛСМГ ’необразована особа’

III. 4. 2. Структура лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом ’образовни статус’ одликује се одсуством опозитне микрогрупе ’необразован човек’, што на нивоу лексичко-семантичке парадигме доводи до изостанка антонимских релација. Неравномеран однос номинација у централној зони лексичког скупа лингвистичка је последица прототипског перципирања човека. У средини са већинском неписменом или полуписменом популацијом, образован човек одступа од прототипа и зато је друштвено и језички маркиранији. Парадоксално квантитету језгрених номинативних јединица, концепт необразованог човека је разуђенији на периферији, с обзиром на то да корелира са интелектуалним капацитетом и избором професије.[339] Језичке репрезентације које вербализују обележја која се тичу менталног развоја човека (’глуп’, ’неспособан’) и посла којим се човек бави (’физички радник’, ’пољопривредник’,

[338] Концепт образованог човека у српском призренском говору репрезентован је углавном придевима: *мејшайл’ија* (*Ви̏ди се да је мејшайл’ија ч’о̏век*), *у̏ч’ен*, *уч’еван* (*Уч’е̏вни л’у̏ди*), *школу̏ван* (*Ч’е̏рка ми је школува̀на;Школува̀не де̏ца*). Чемерикићевом корпусу не припада лексичка јединица *школуван,* она спада у новији слој призренског лексичког система (Реметић 1996: 424).

[339] У односу на концепт образованог човека, когнитивне ознаке концепта *необразованный человек* допуштају тросложну симетрију у руској лингвокултури: „необразованный человек – человек, не имеющий дипломов, но, его нельзя назвать глупым; необразованный человек – человек, не проявляющий наличия каких-либо умственных способностей; необразованный человек – человек, не являющийся компетентным в той или иной области“ (Алымова 2007: 7).

’слуга’ и сл.), потенцијално садрже компоненту ’степен образовања’, што их квалификује у ред периферних чланова овог лексичког скупа.

III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’духовни статус’

III. 5. Један од видова статусног позиционирања појединца у друштву почива на духовном начелу. Духовни статус човека базира се на етичком потенцијалу личности, подразумева висок морални кодекс, капацитет за унутрашњи развој и способност да се контролишу непримерене жеље и нагони. На језичкој слици света призренских Срба доминира религиозни аспект концепта духовности, заснован на фундаменталним хришћанским вредностима. Лексички фонд којим је вербализован сегмент концепта који се односи на степен духовног просвећења припада епохи када је вера умногоме одређивала начин живота и понашања појединца и групе, када су у мишљењу и сазнању носилаца дијалекта преовладавали религиозни погледи на свет. Когнитивна перцепција побожности учитана је у унутрашњем слоју (план садржаја) и спољашњој форми (план израза) концептуалног система *духовност*. Особености поимања посвећеног духовног живота остављају трага на дијалекатској слици света преко номинација особа које су одане принципима вере и које поштовањем верских прописа и обреда задобијају посебан статус у друштву као духовно супериорније у односу на остале чланове колектива. Велики углед у друштвеној заједници уживали су православни Призренци који су одлазили на ходочашће у Јерусалим на поклоњење Христовом гробу, односно муслимани који су ишли на хаџилук у Меку и Медину. Престижна позиција углавном је језички маркирана титулом испред личног имена.

III. 5. а. Номинациони инвентар који документује мултиконфесионалну прошлост, верску традицију и културни живот православних хришћана и муслимана у Призрену, а указује на духовни статус човека у друштву, интегрисан је семантичким елементом ’ходочасник’. Значењска ознака ’ходочасник’ идентификационо је обележје лексичких јединица *аџ’ија, а̀џ’и, поклóник, бéдел’* и *светогóрац*.

Поздравија ти се аџ’ија. – Однéси аџ’ије и дáј му у рýке. – Аџ’ијо, викаф те у оштину. – Нéч’е тáко, аџ’ијо. – Аџ’ије пооди̇ф у понедеја̀ник.[340]

Аџ’и-Лáза Ч’емерика. – Аџ’и-Васил’у Ч’ифуч’éту. – У аџ’и-Сел’има саатч’ија.

Бија је бéдел’ на аџ’ильк.

Светогóрци јýтре ѝдев.

Доминантна лексема у реду номинација са заједничком семом ’ходочасник’ је *аџ’ија* (тур. *hacı*), која се користи без дивергенције у односу на

[340] Чемерикић бележи турски облик плурала *аџ’илáри* у српском призренском говору (*Аџ’илáри ч’е пооди̇в у понедеја̀ник. – Дњѝс вáл’а да искóч’имо на аџ’илáри у прѝч’ек)*.

верску припадност. *Аџија* је лексичка ознака и за хришћанина који се поклонио Христовом гробу и за муслимана који је посетио свету зграду Кабу у Меки. Турцизам из области ислама прихваћен је у хришћанском дискурсу као знак духовног племства. Одлазак првославних верника на ходочашће праћен је ритуалним испраћањем, а повратком хаџија стиче посебан углед и позицију.[341] Поштовање због религиозног подухвата и обиласка Свете земље исказивано је индеклинабилним обликом *аџ'и* уз име хаџије. Титулом се истиче духовни статус појединца у верској заједници којој припада. Хришћански верник је у цркви означаван и лексемом *п̄оклоник*, чије је значење мотивисано обављеним духовним чином, тј. верском радњом поклоњења. Постојала је и могућност одмене у ходочашћу, а особа која је за награду ишла на хаџилук уместо оних који због старости или болести нису били у стању да обаве своју дужност именована је лексемом *бедел'* (тур. *bedel*).[342] Основно значење „заменик, пуномоћник" турцизам развија механизмом радијалне полисемије, при чему важну улогу имају допунске семе ('представника власти на скуповима', 'на кулуку', 'у војсци', 'на хаџилуку') које конкретизују општост примарне семантике. Православна конфесионална оријентација експлицирана је у називу *свет̄огорац*, којим се денотира човек који је посетио Свету Гору и тиме стекао узвишени духовни статус, који

[341] „Срби из Призрена (и жене и деца) одлазили су на хаџилук у групама. Први који одлучи објављује то у цркви преко парохијског свештеника. Обичај је био да рођаци и пријатељи пред полазак дају поклоницима дарове: ствари и чинију колача. Полазак је обично падао на Чисти понедељак, први дан Великог поста. Тога дана рођаци и пријатељи долазе поклоницима да им пожеле срећан пут и да са њима заједно оду у цркву. По завршеном обреду, свештенство и грађанство, уз литију, испраћа ходочаснике. Пре но што је уведена железница, поклоници су се код Сиринићке жупе састајали са осталим поклоницима са Косова и Метохије, и настављали до Солуна. У Јерусалиму су проводили ускршње празнике, купали се у реци Јордан, а богатији обилазили и околна места. Пред полазак су куповали поклоне и уздарја за рођаке и пријатеље од којих су добили дарове пре пута. Поклони за мушкарце били су крстови, иконе, бројанице, платнени поклони за сахрану; а за жене шамије, свилене или памучне тканине. За себе су хаџије куповале платнене покрове за сахрану, беле капе (којима су гасили свеће на први дан Ускрса), иконе. Хаџије чувају за сахрану и кошуљу и гаће у којима су се окупали у Јордану. Понеки хаџија донесе са Христовог гроба који каменчић. Ти каменчићи се користе за лечење од урока. Верује се да ко се поклони Христовом гробу, исповеди и причести у Јерусалиму и окупа у Јордану, томе се праштају дотадашњи греси, под условом да убудуће не згреши. Зато хаџије, да не би нехотице згрешили, не узимају у руке ни теразије, ни кантар, ни аршин. Верује се још да поклоник који умре на путу треба да се сматра полусвецем. Дочек хаџија вршен је са истим церемонијама као и њихов испраћај на хаџилук" (Чемерикић).

[342] „Бедељ је човек, обично и сам хаџија, који је за награду ишао на хаџилук, обично уместо старих и болесних, који нису у стању да обаве свету дужност. Своме властодавцу су доносили знаке хаџијског достојанства: шал и ахмедију (тканину прописану за хаџије коју носе као чалму око капе). Властодавац који је на овај начин постао хаџија сматран је правим хаџијом и тако и ословљаван" (Чемерикић).

се изједначава са рангом хаџије након треће посете манастирској заједници на Атосу.[343]

III. 5. б. Дистинктивна семантичка црта ’женско’ обележава номинацију *аџ’ика*, са двоструком реализацијом „1. жена која је била на хаџилуку; 2. хаџијина жена“ (Чемерикић). И као ходочасница и као жена поклоника хаџика је уживала велики углед у друштву; у првом случају због личног духовног подвига, у другом због породичног уваженог положаја. Поштовање је исказивано употребом титуле *аџ’и* испред имена.

Би̏ла и аџ’и̏ка, Па̀на ӣо̄ӣ-Гиги̏на. – Шӣо̀ ч’и̏ниш, мо̀ри, аџ’и̏ке? – Ѝдем до аџ’и̏ке да гу ви̏дим, бо̀лна је. – Аџ’и̏ке, алка-Ванки̏не свекр̀ве, му̀ж гу би̏ја аџ’и̏ја.

За аџ’и-Ва̀нку Мач’ки̏ну.

Лексичко семантичкој подгрупи са хиперсемом ’духовни статус’ лексема *аџ’ика* припада и примарним и секундарним садржајем, иако им се разликују непосредно надређене семантичке ознаке – ’ходочасница’ и ’жена ходочасника’. Без обзира на диференцијацију на суперординативном нивоу, и једно и друго значење садрже компоненту духовне просвећености и елементе статусне стратификације.

III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’брачни статус’

III. 6. Концепт брака је вишеслојно ментално образовање које подразумева универзалне елементе (предбрачно понашање, склапање брачне везе, систем породичних односа, развод) и етнокултуролошке компоненте у којима су садржане локалне специфичности одређеног етникума. Појмовна концепција брака је у блиској системској структурно-садржајној вези са концептима *љубав, свадба, млада, младожења, ӣородица, развод* (Михалева 2009: Автореф.). У сазнању Срба Призренаца брак је концептуализиран као легитимна заједница мужа и жене која почива на поштовању традиционалних морално-етичких норми. Законски регулисан однос између мушкарца и жене индикатор је породичног живота и фундаментални вредносни оријентир. Одступање од традиционалног модела социјално прихватљивог понашања (неступање у брак, дисфункционални партнерски односи, живот у ванбрачној заједници, нелегитимне везе, напуштање породице, развод) и нарушавање прототипичне призренске породице (родитељи, деца и чланови

[343] „На богослужењу се објављује намера верника који жели да посети Свету Гору, како би се пријавило више њих ради заједничког путовања. Рођаци и пријатељи светогорцима спремају дарове и колаче, а они им са пута доносе бројанице, иконе од хартије на којима је представљен Хиландар. Дрвене иконе светаца светогорци су доносили само за свој дом. Пре поласка на пут, на који их испраћа родбина, свраћају у цркву на молитву. У Призрену се држало да ко три пута оде на Свету Гору као да је био у Јерусалиму“ (нап. Чемерикић).

уже породице који са њима живе) манифестују се у структури и садржини језичких ознака које конституишу лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом ’брачни статус’.[344]

Номинационе јединице манифестују ону димензију концепта која одступа од стереотипних представа призренских Срба о браку и породици. Номинати су особе које се брачним статусом не уклапају у прототип патријархалне брачне везе, које су својевољно напустиле брачну заједницу, које одржавају интимне везе са особама са којима нису у браку или је брачни однос прекинут смрћу једног од супружника. Према обичајно утврђеном систему породичних односа и вредности развод је друштвено табуисан, социјално неприхватљив и маркиран као неморалан чин. Раскидање брака изазива колективну осуду, без обзира на објективне узроке и разлоге, при чему десигнацију карактерише јако изражен субјективни став говорника према адресату. Чак и у појединачним случајевима, када се поступак може оправдати а особа разумети, урушавање породице и традиционалних вредности са аспекта социјума је недопустиво. Такође, друштвено је маргинализована особа, углавном женска, која угрожава интегритет породице, ступајући у љубавну везу са ожењеним мушкарцем, што се на лингвистичком плану манифестује низом погрдних назива који је морално карактеришу и етикетирају је по емотивном статусу. Однос средине је другачији према лицу, нарочито жени, које је несрећним околностима остало без брачног партнера. Брачни статус измењен трагедијом у породици изазива сажаљење и саосећање колектива, што се испољава емотивним компонентама у конотативном садржају.

Екстралингвистички моменат има значајног удела у формирању призренског вокабулара у статусној поткатегорији ’брак’, где доминирају именовања атипичних представника – разведених, удових, морално деградираних. Семантичка обележја лексичких средстава структурно детерминишу подгрупу и парадигматске односе унутар ње. Хиперсема ’брачни статус’ је суперординативни елемент који повезује именичке лексеме распоређене у

[344] Језгро концепта *брак* чине лексикализације брачних партнера (у односу једног према другоме) – супруга: *му̏ж (Му̏ж ми не̏ беше се сӣрефи̏ја до̀ма), дома̀ч’ин (Дома̀ч’ин не̏ ми је до̀ма, ӣте не мо̀гу ни̏шӣо да ӣи одгово̀рим без ње̏га. – Та̀ј же̏на не̏је са̀ма, и̏ма о̀на сво̀јега домач’и̏на. – Да се доӣи̏ӣам ӣр̀во с домач’и̏на ми)*, односно супруге: *же̏на (Же̏на ку̏чу др̀жи. – Наӣушӣи̏ја же̏ну, ӣте доне̏ја милосни̏цу у ку̏чу), домач’и̏ца (Сиро̀ма ӣа̀ј Сӣа̀нко, ка му у̀мре домач’и̏ца и̏де ка да је изгу̀бен. – За домач’и̏цу узе̏ја је̏ну јабану̏ику), ве̏зме* (тур. *vezne*, само у Призрену „фиг. законита жена“ (Петровић 2012: 92–93)). Прототипу одговарају квалификације *же̏њеӣ* (*Же̏њеӣ ми би̏ја и бра̀ӣ*) / *оже̏њеӣ* (*Сӣа̀рег си̏н гу је оже̏њеӣ*) и *удаде̏на* (*Јо̀ш не̏је удаде̏на*), које особу маркирају по брачном статусу. Придевске лексичке репрезентације *неже̏њеӣ* (*Нежењеӣо ми је во̀ј мо̀мч’е. – Си̏н гу дебел’е̏ја јо̀ш док би̏ја неже̏њеӣ* (Реметић 1996: 508–509)) и *неудаде̏на* (*И је̏на неудаде̏на Оч’а̀нка* (Реметић 1996: 509)) у појединим контекстним ситуацијама у разговорном дискурсу могу да реализују компоненту негативне оцене.

четири микрогрупе, на основу интегрално-диференцијалних сема ’разведена особа’, ’удова особа’, ’особа у ванбрачном односу’, ’друга жена’. Чланови микрогрупа ’разведена особа’ и ’удова особа’ орбитирају на ближој периферији лексичког скупа ’брачни статус’, док елементи микрогрупа ’особа у ванбрачном односу’ и ’друга жена’ гравитирају ка даљој периферији. Унутар микрогрупа ближих центру лексеме су распоређене у микроредове, антонимски устројене према семантичким ознакама ’+ мушко’ / ’+ женско’, док се периферне јединице идентификују једино преко дистинктивног обележја ’женско’.

III. 6. 1. ЛСМГ ’разведена особа’

III. 6. 1. Садржинска компонента ’разведена особа’ надређена је лексичким јединицама које конституишу микроредове ’разведен човек’, ’разведена жена’.

III. 6. 1. а. Човек који се развео са женом, распуштеник, номинује се именичком лексемом *отуре̏ник*.

Уда̀ла се, мо̀ри, узе̏ла јено̀га јабанџ’ију отурени̏ка.

Потенцијална експресивност лексеме *отуреник*, која се актуелизира у одређеној говорној ситуацији, базира се на денотативној компоненти ’разведен’ и на компоненти објективне оцене ’то је лоше’, које језичку јединицу повезују са изванјезичком реалијом (човеком), тј. са неким њеним својством (брачни статус). Денотативни садржај допуњен је конотативним семантичким елементима – компонентом субјективне оцене (’такав брачни статус ја не одобравам / не оправдавам / осуђујем / за мене је неприхватљив’) и фукционалностилистичком компонентом, која одражава социјалну и ситуациону употребу лексеме. Именица *отуреник* добијена је регуларним поступком суфиксалне деривације. У партиципском основинском делу *отурен-* имплицирана је негативна садржина „одбачен“, која сублимира архетипску представу о моралној кривици онога ко растура брачну везу и породично гнездо.

III. 6. 1. б. Дистинктивно семантичко обележје ’жена’ уз диференцијални знак ’разведена’ окупља у синонимски ред лексеме *отурени̏ца, поврату̀ша, поврач’ени̏ца, бргоповрач’ени̏ца*, са доминантом *отуреница*.

Код на̀с не̏је а̀деш мо̀мак да у̀зне отурени̏цу. – А̀, мо̀ри отурени̏цо нико̀ја, што̀ не̏си пази̏ла му̀жа (Реметић 1996: 463)

А̀, мо̀ри поврату̀шо, што̀ чеш сьге?

Повраченица је о̀на, врну̀ла се при бра̀та.

А̀јде, би̏дни бргозборни̏ца, па да би̏днеш бргоповрач’ени̏ца.

Семантичка релација према мушком еквиваленту *отуреник* изражена је суфиксом *-ица*. Женска номинација поседује све значењске елементе свог моционог парњака, с тим што контекст има улогу регулатора стилске

обојености лексеме. Експресивна нијанса израженија је у садржају именице женског рода. Појачану експресивност емитује лексичка јединица *ӣоврач'еница,* а снажнији емоционални тоналитет остварује се сложеницом *бргоӣоврач'еница.* Конотативни макроплан семантичке структуре ових именовања, поред семе негативне субјективне оцене, садржи експресивне компоненте стилског и прагматичког типа које одражавају намеру субјекта именовања да јавно изнесе свој суд на такав начин да то учесницима говорног чина и именованој особи буде јасно (Ристић 2004: 61). Избором имена градира се интензитет експресије, који највиши степен достиже употребом лексеме *ӣовраӣуша*. У денотативном садржинском слоју именица творених од трпног придева глагола *ӣовраӣи* (*ӣоврач'еница, бргоӣоврач'еница*) и његове основе (*ӣовраӣуша*) смештене су семе које носе информацију о брачном статусу референта („жена која се вратила у дом својих родитеља“, односно „жена која се убрзо након венчања вратила у дом својих родитеља“). Синонимски однос пара *ӣоврач'еница* и *бргоӣоврач'еница* варира на садржајном нивоу, јер формација сложенија и на плану израза и на плану садржаја поседује елемент више ('брзо'), који утиче на интензитет експресије. Једнокоренске лексеме *ӣоврач'еница* и *ӣовраӣуша* семантички се разликују по емоционалном тону и степену експресивности, што је формално експлицирано како облички разноликим основама, тако и финалним сегментима, при чему се формантом -*уша* афектира и постиже снажнији емотивно-експресивни ефекат. Потреба да се разведена жена језички маркира већим бројем номинација показује да је у традиционалном друштву жена са оваквим статусом била у горем положају него мушкарац и да се развод неповољније одражавао на живот женске особе и у социјалном и у моралном погледу.

III. 6. 2. ЛСМГ 'удова особа'

III. 6. 2. Семантичка ознака 'удова особа' интегрише лексичке јединице са диференцијалним обележјем 'увод човек', 'удова жена'.

III. 6. 2. а. Човек коме је умрла жена денотира се именичком лексемом *удо̀вац.*

Цр̀н о̀н, оӣа̀де удо̀вац с ӣол'и̇ко дѐцу.

Назив је добијен поименичењем придева *удов* моционим суфиксом неутралног карактера -*ац,* чиме деривирана именица задржава денотативни идентитет творбене основе. Међутим, садржај основинског дела поседује семантички капацитет да у одређеним комуникационим ситуацијама актуелизира емотивну компоненту, тако да и у овом случају контекст регулише функционалностилистички аспект значења и лексичко-семантичку изнијансираност речи.

III. 6. 2. б. Жена којој је умро муж именује се лексемама *удовица* и *гологлавка*.

Што доч'ека и тај огењ да гу изгори, да остане удовица. – Ч'уч'ка она, удовица, по вьздьн се тепа работач'и другому, сал да уч'ини зальк л'еба тема гологлафч'ич'ама својема. – Што могла да ч'ини ч'уч'ка кьд остала удовица, а не се зародила.

Грдна она, умре гу муж, те тако млада остаде гологлавка. – Тејзи црнејзи кл'исаркине гологлафке, да је дал'еко, ни деца не гу се држиф.

Од прасловенског **vьdova* изведен је облик *удовица* (Skok III: 536), који деривационо парира форми *удовьц* и семантички јој корелира. И у случају женске референције, конотативност је потенцијално присутна у дубинским слојевима значењске структуре и њена актуелизација је контексно условљена. Емотивне семе које језички рефлектују емоције субјекта именовања (сажаљење, самилост, саосећање), потиснуте и скривене у значењу лексеме *удовица,* експлициране су у садржини метафоричне номинације *гологлавка*. Из информационе базе основног значења „жена неповезане главе“, преко асоцијација ’марама – штити главу од ветра, хладоће и од сваке врсте неповољних спољних утицаја’ → ’човек (муж) штити жену и породицу, чувар, заштитник’, развила се секундарна семантика дефинисана синонимом „удовица“. Еволутивни пут семантичког деривата одраз је објективних околности у патријархалном призренском друштву, али и традиционалног балканског схватања да губитком брачног друга жена остаје без финансијске, физичке и моралне заштите. Изванјезички моменат разлог је одсуства еквивалентне мушке лексеме. Експресивност је изражена и кроз спољашњу и кроз унутрашњу структуру метафоре. Избором метафоричног имена постигнут је повишени тоналитет експресије.

III. 6. 3. ЛСМГ ’особа у ванбрачном односу’

III. 6. 3. Периферни члан подгрупе је лексичка јединица са семантичким обележјем ’особа у ванбрачном односу’, где поткатегоријална сема ’брачни статус’ није централни елемент семантичке структуре, већ посредно утиче на значење лексеме *милосница*.

Ил'ка Ч'ич'ар држи милосницу. – Отурија се од жене и узеја милосницу.

То што мушки еквивалент именице *милосница* нема статус лексикографске одреднице у Чемерикићевом речнику, не искључује постојање лексеме у призренском лексичком систему. Употребна фреквентност женске номинације и ригорозан колективни суд према неморалности жена допринели су оваквој перцепцији. Одсуством маскулинума у лексичком корпусу истиче се став социјума према женској особи која одржава интимне односе

са човеком са којим није у брачној вези. Колективни суд је изречен на денотативном плану структуре лексичког значења кроз објективну негативну оцену ’то је лоше’, засновану на моралним критеријумима заједнице. Етички принцип, имплементиран у семантички садржај, индиректно детерминише социјални статус жене. Импликација моралне компоненте праћена је на плану израза регуларном деривацијом (*милос → милосан → милосн- + -иџа*). И формални и садржински склоп, наизглед неутрални, емитују оно што се прећутно подразумева – кршење моралног кодекса, што изазива неодобравање, осуду (компонента субјективне, конотативне оцене) и подстиче презир, гнушање (емотивна компонента).

III. 6. 4. ЛСМГ ’друга жена’

III. 6. 4. Посебан породични статус има жена која се уда за удовца или распуштеника. С обзиром на то да се положај друге жене одређује у односу на претходну жену, то не утиче на њен лични брачни статус. Стога, номинација *намеск̀ања* иде на периферију лексичког скупа.

Ȯна је Луӣк̀ина намеск̀ања.

Изостанак мушког опонента феминину *намескиња* језички је рефлекс друштвене стварности и културне традиције Призренаца. Очекивано је да мушкарац, пошто остане без брачног партнера, ступи у нову законом регулисану заједницу. Друга жена официјално ступа на место своје претходнице и званично добија статус супруге. Правне дивергенције у брачном статусу прве и друге венчане жене нема, али у логичком расуђивању и когнитивном поимању патријархалне средине диференцијација постоји и свој језички израз налази у специфичном именовању (*на + месӣо → мес(ӣ)- + -киња*).

III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом ’место рођења / пребивања’

III. 7. Место рођења, односно сталног пребивалишта једна је од кључних димензија социјалне карактеризације човека. У језичком сазнању носилаца дијалекта важан елемент маркирања је социјална средина из које особа потиче (село / град) и њен пребивалишни или боравишни статус (мештанин / досељеник). Ова статусна поткатегорија значајну улогу остварује на плану међуљудских односа, где се испољава кроз релацију наш – туђ, тј. земљак – странац. Конфигурација лексичко-семантичке подгрупе именица са хиперсемом ’место рођења / пребивања’ почива на бинарној опозији социјалне детерминације и лингвистички презентује дихотомију изванјезичке реалности. Централну зону попуњавају лексеме окупљене око два опозитна пара са семантичким обележјима ’становник села’ – ’становник града’ и ’староседелац’ – ’досељник’. На ближој периферији су концентрисане јединице

чији семантички садржај упућује на особе које потичу из истог краја, које се у нематичној заједници друштвено маркиране ознаком ’земљак’. Крајња периферна зона задире у групу етнонима, где се пресеца са лексичко-семантичком подгрупом ’туђин’ (*ӣу̀ӈ’ин*, *јабанӈ’и̏ја*, *ӣашаӣорӣл’и̏ја)*, чији чланови садрже значењски елемент ’пребивалишни / боравишни статус’.

III. 7. 1. ЛСМГ ’становник села / становник града’

III. 7. 1. Језгрену микрогрупу формирају лексеме којима су изражене узајамно супротстављене појмовне вредности ’становник села’ – ’становник града’. С обзиром на то да се антонимија *село – град* заснива на искуству целокупног језичког колектива, дијалекатске номинације становника села и града понашају се као прави антоними.

III. 7. 1. 1. Идеографском опису ’особа која је рођена и живи на селу’ подређена је семантичка структура лексема *сел’а̀нин, се̏л’ак* и *сел’а̀нка*, које се слажу у свим семама осим у семи пола, која их гендерно идентификује.

III. 7. 1. 1. а. Семемом „човек са села“ дефинисане су лексичке ознаке *сел’а̀нин* и *се̏л’ак.*

У̀зе ги јѐн се̏л’ак. – До̀шл’е ӣе̏ј сел’а̀ӈи (Реметић 1996: 507).

Ре̏ко јѐному сел’ани̏ну. – Сел’а̀ни се збу̏раф.

Творбени дублети *сел’анин* и *сел’ак* реализују опште значење „становник села“, које у свом садржају има низ сема нижег ранга које референта имплицитно социјално карактеришу (рођен на селу, бави се земљорадњом, слабог материјалног положаја, културно непросвећен). Неке од потенцијалних компонената се актуелизирају у одређеним контекстима, али је тежиште социјалног фокуса на информационом садржинском елементу ’место рођења / пребивања’. Обличка варијанта *сел’анин* функционално је распрострањенија на призренском ареалу, док је *сел’ак* новији инфилтрант из књижевног језика.

III. 7. 1. 1. б. Диференцијална сема високог ранга ’женска особа’ улази у семантичко језгро именице *сел’анка*.

Узе̏ја јѐну сел’а̀нку за измеч’а̀рку.

Женска номинација деривирана је према облику *сел’анин*, чији је моционо парњак, што потврђује аутохтоност морфолошке форме *сел’анин* на овом говорном подручју.

III. 7. 1. 2. Другу семантичку линију дихотомије село – град образују лексеме *граӈ’а̀нин, вароша̀нин, граӈ’а̀нка, вароша̀лка* које се разликују по једној семи (’град’) у односу на чланове микроскупа са диференцијалним обележјем ’село’, а међусобно се супротстављају само по дистинктивном знаку ’мушко’ / ’женско’.

III. 7. 1. 2. а. Значење „становник града“ реализују лексичке јединице *граџ'а̏нин, варошà̏нин** и *маà̏лац / мà̏лац*.[345]

Тà̏ко је књд сѝџ'им на сѝлу о̀ч'е да бѝдне граџ'а̏нин. – Да ѿу̀кнеф шѿо не могà̏у да гу дà̏деф за граџ'анѝна. – Јено̀му граџ'анѝну ѿрија̀јеф оѿѝнце ка магаре̏ѿу се̏дло.

Варошà̏нин – варошà̏лци (Реметић 1996: 421).

Пà̏вл'е је нà̏ш маà̏лац.

Од истозначних мотивних именица различитог порекла *град* (прасл. **gordь*) и *варош* (мађ. *váras*) изведени су продуктивним суфиксом за грађење етника *-(j)анин* општи називи за становника већег насељеног места.[346] Другостепеном семантиком овој микрогрупи припада лексема *маалац*, којом се идентификује становник махале, односно дела града. Механизмом синегдохе (део – целина) успоставља се логичка веза „становник махале (дела града)“ → „становник града“.

III. 7. 1. 2. б. Гендерни опозити су *граџ'а̏нка, варошà̏лка** и *маà̏лка / мà̏лка*.

Же̏на му је сел'а̏нка, не̏је граџ'а̏нка. – Тà̏ко му и вà̏л'а књд оч'а̀ја же̏ну граџ'а̏нку.

Варошà̏лка му же̏на (Реметић 1996: 421).

Продà̏до једне̏јзи мà̏лке. – Маà̏лке су о̀не, све̏ ѿри̏ су Бајдарà̏нке.

Функционална конкурентност лексема *граџ'анка* и *варошалка* резултат је новијих језичких утицаја. Иако је хунгаризам (*варош*) као синоним за *град* забележен, у Чемерикићевом речнику нема од њега изведених имена становника. Именица женског рода *граџ'анка* добијена је регуларном моциноном деривацијом према *граџ'анин*. Одступање од уобичајеног творбеног модела евидентно је у односу *варошанин : варошалка.* Ово неслагање С. Реметић објашњава фонетским разлозима (*л* на крају слога у облику именице женског рода и у плуралским формама (Реметић 1996: 421)). Могућа је аналогија према старијем *маалка*.

[345] У српском призренском говору остварен је метонимијски трансфер са основног значења лексеме *град* на становнике града, тако што је пратећи елемент архисеме 'место за људе' у секундарном значењу постао основни 'људи из места' (*Це̏ја грà̏д бе̏ше искоч'и̏ја на Бајдарà̏ну да доч'е̏ка срѿѝску во̀јску. – Сà̏л шѿо се ч'у̀ ч'и и̏де Л'у̀ма, грà̏д се ју̀збуни, ч'аршѝја се зà̏ѿвори, свàк ѿо̀беже до̀ма. – Грà̏д неч'а̀ја ѿо̀га владѝку*). Мутацијом архисеме полазног семантичког садржаја дошло је до клизања референције са града као насељеног места на град схваћен као скуп људи који у њему живе (Драгићевић 2007: 168).

[346] Становник Призрена обележава се етником *Призренац / Приздренац* (*Свàкој Призре̏нац и̏ма сво̀ју му̀ку. – Приздре̏нац ли је, мо̀ри, ѿà̏ј шѿо и̏де у Амбери̏ку?*). У Чемерикићевој збирци етник има статус одреднице, али су насумично евидентирани називи становника појединих места на Косову и Метохији (*Ц'аковч'анин, Миѿровч'анин, Приштѐвац, Печà̏нац, Гњилà̏нац, Раовч'а̏нин, Сиринич'а̏нин, Среч'а̏нин / Сѿреч'а̏нин, Л'убиждà̏нин, Зоч'иштà̏нин, Деловч'а̏нац / Делофч'а̏нац, Соѿѝнац, Дворà̏нац / Дворà̏нин*).

III. 7. 2. ЛСМГ ’староседелац / досељеник’

III. 7. 2. Двочлану структуру има микрогрупа конструисана на опозитним појмовима ’староседелац’ – ’досељеник’, унутар које се елементи парадигматски повезују, ступајући у двоструке антонимске односе.

III. 7. 2. 1. Стални становник неког места означава се лексемом *мемл’еч’ет̄л’ија*.

Турцизам *мемл’еч’ет̄л’ија* (тур. *memleketli*) стилски је ограничен на писану употребу и нема ширу разговорну употребну вредност. У Призрену се користи придевска лексема *овдешањ* да означи сталног становника неког места који од старине пребива у њему, обично као квалификатив уз именице *човек, жена, л’уди* (*Та̀кви су овде̏шњи л’у̏ди. – Сна̀а гу је јабанџ’и̏ка, не̏је овде̏шња. – Овде̏шњи на̀род. – Те̏ј не̏су овде̏шњи).*

III. 7. 2. 2. Особе које су избегле из сталног пребивалишта, које су се доселиле из ослобођених делова Србије у Призрен денотиране су јединицама *муа̀џ’ер* / *муа̀џ’ир* и *муаџ’е̏рка*.

Мамут̄-а̀га је муа̀џ’ер, не̏је Призре̏нац. – Овде̏шњи су о̀ни, не̏су муаџ’е̏ри. – Це̏ла њи̏на ку̏ч’а су муаџ’е̏ри.

Је̏на муаџ’е̏рка п̄родава̀ше кр̏ме у Ч’у̏л’ан.

Називи су преузети из турске социјалне терминологије (тур. *muhacir*), где имају опште значење „избеглица, емигрант; досељеник“ (Škaljić 1966: 469), да означе муслимане који су се досељавали на Косово и Метохију из ослобођених хришћанских земаља. Низ допунских сема сужава перспективизацију полазне семантике у језику примаоцу, где постоји семантичка дистинкција ’мушко’ / ’женско’ и та је диференцијација формално изражена.

III. 7. 3. ЛСМГ ’особа из истог краја’

III. 7. 3. Периферији подгрупе гравитирају лексеме са семантичким обележјем ’особа из истог краја’, које се према идентификационој гендерној семи ситуирају у два антонимска пара.

III. 7. 3. а. Мушкарац пореклом из исте земље или истог краја, сународник, номинује се синонимским паром *емшери̏ја*, *вил’ајет̄л’и̏ја*, *зе̏мл’ак**.

О̀н је мо̀ј вил’ајет̄л’и̏ја.

Зе̏мл’ак (Реметић 1996: 427).

Чемерикић штуро информише о лексиколошкој породици која води порекло од турског *hemṣeri* „земљак“ (Škaljić 1966: 327) и не даје потврде уз домаће именичке адаптације (*емшерија, емшерика, емшерич’е*). Елезовић износи конкретније податке о лексеми *емшерија*, истичући да су је најчешће употребљавали турски војници и да је због тога на Косову и Метохији проширила значење на „војник“ (Елезовић I: 174). У Призрену се ширење семан-

тичке перспективизације заснива на семи територијалне повезаности, која се преноси на сферу духовне блискости, па се земљак значењски изједначава са пријатељем. Турцизам *вил'ајетл'ија* (тур. *vilâyet*) резултат је деривирања у дијалекту реципијенту, при чему се десигнат творбене основе разликује од десигната деривиране именице. Референција се са гео-административног подручја преноси на човека. Мушкој особи се као социјална карактеристика приписује секундарни садржај турске мотивне речи „завичај, родни крај" (Петровић 2012: 94), маркирајући њен друштвени положај у међуљудским односима. Лексеми *вил'ајетл'ија* семантички парира домаћа изведеница *земл'ак*. Посматрано са синхронијског аспекта, новија лексема преузела је потпуну функционалну доминацију.

III. 7. 3. б. Женска особа земљак именована је контактним синонимима *емшери̇ка*, *вил'ајетл'и̇ка* и *земл'аки̇ња**.

Ру̇жа је Јел'ени̇на вил'ајетл'и̇ка, обѝдве су Белограџ'а̇нке. – Неч'а̇ја јабанџ'и̇ку, ше до̀ша да запро̀си вил'ајетл'и̇ку. – Двѐ сна̀је, двѐ вил'ајетл'и̇ке.

Чемерикићев материјал показује стабилну позицију женске номинације *вил'ајетл'ика* у призренском лексичком систему, док је *земл'акиња* релативно касно преузела примат у комуникацији.

Инваријанта 'социјални статус' синтетише садржајне елементе истоименог концепта, формирајући социјални портрет Срба Призренаца у фиксном хронолошком оквиру (крај XIX – прва половина XX века). Појмовни апарат изражен преко поткатегоријалних сема ('титуле', 'дужности', 'материјални положај', 'образовни статус', 'духовни статус', 'брачни статус', 'место рођења / пребивања') носи инфомације о различитим аспектима човековог друштвеног положаја и рефлектује наивно поимање носилаца дијалекта о статусном рангирању појединца у друштву. Социјално раслојавање на богате и сиромашне, великопоседнике и најамне раднике, административне старешине и поданике, припаднике грађанске класе и сељаке, образоване и неписмене, екстралингвистички су елементи који учествују у конструисању језичке слике човека преко концептуализације и вербализације дихотомне друштвене стварности. Бинарна организација лексичко-семантичке парадигме одраз је реалних друштвених феномена, како интернационалних, тако и традиционалних, на којима је устројена призренска друштвена заједница. Етнокултуролошки аспект изражен је преко номинација мотивисаних социјалним карактеристикама човека. Анализа садржајних компонената концепта показује да у колективној свести призренских Срба породични углед и материјални положај имају пресудну улогу у позиционирању човека у друштву. Престижним се сматра поштовање религиозних дужности, а колективном суду је подвргнуто угрожавање и урушавање правно засноване брачне заједнице. Степен образовања и професионалне дужности омогућавају високо котирање на

друштвеној лествици, па локални функционери уживају велико поштовање суграђана. Углед и част, као моралне категорије, поред финансијске моћи, најважнији су критеријуми који обезбеђују позицију у самом врху друштвене хијерархије.

Међусобна условљеност социјалних атрибута реперкусира се на унутрашњу структуру лексико-семантичке групе, а видљива је у преплитању централних и периферних елемената појединих подгрупа. Поједине језичке јединице припадају различитим ономасиолошким базама (’професија’, ’националност’, ’социјална улога’, ’породица’), што упућује на извесни каузалитет између конституената лексичко-семантичког поља. Статусна обележја директно маркирају особу као социјално биће и члана колектива, тако да лексичко-семантичка група именица са хиперсемом ’социјални статус’ чини нуклеус поља *социјалне карактеристике човека*. Парадигма унутар групе регулисана је поткатегоријалним ознакама и природом сфере у којој се социјално обележје испољава. Основни принцип лексичко-семантичке организације заснован је на хијерархијском устројству (вертикална хијерархија – ЛСПГ ’титуле’, хоризонтална хијерархија – ЛСПГ ’дужности’) и опозитном поимању друштвене стварности (материјални, брачни, духовни, образовни статус, пребивалиште), с тим да се у ретким случајевима може говорити о правој антонимији (*грађ’анин – сел’ак)*, због одсуства одговарајућег именичког еквивалента у расположивој грађи (*богат – сирома, жењеш – отуреник, овдешњ – муаџ’ер, аџ’ија – / мејтеп’ија – /*). Ову језичку појаву тумачимо семантичком разуђеношћу појединих именовања која у свом дијалекатском значењском комплексу имплицитно садрже низ компонената које особу иманентно социјално карактеришу. Чланови синонимског реда ’племић / великопоседник’ *господар, паша, беглар, ага, ч’ифљк сајбија, спаија*, *тимарџи, есхаб-и-тимар* у свом семантичком садржају подразумевају компоненту ’богат човек’; синонимски пар *господин* и *ефендија,* као и већина конституената интегрисаних хиперсемом ’управник административне области’ имплицирају сему ’образован човек’; лексеме које вербализују појмовну вредност ’сиромашан човек’ искључују значењску ознаку ’ходочасник’; номинације за особу са села елиминишу бројна статусна семантичка обележја. Симетрију микрогрупа нарушава и изостанак гендерног опозита *(мејтеп’ија*, *софи, мула* / –; – / *милосница*; – / *намескиња*), што је условљено традиционалним поимањем мушких и женских социјалних улога.

Лексички слој који осликава турско друштвено уређење и отомански модел регулисања социјалних односа позајмљен је из турске социјалне или административне терминологије и хронолошки се везује за период пре и непосредно након ослобођења од Турака. Том лексичком сегменту припадају називи припадника племства и турских великаша (*паша, беглар, ага, ч’ифљк сајбија, сајбија, спаија*, *тимарџи, есхаб-и-тимар, зеим, зеим-сахиби*), титу-

ла (*ефендија*, *ага*), старешина територијалних јединица (*вал'ија мишесариф*, *кајмекам*. *мїдїр мифшар, коџ'абаша, коџ'абашија, аза*). Променама у друштвеном систему коригује се и лексички систем. Лексика актуелна за период турске власти се пасивизира, уводе се звања и дужности који захтевају нов лексички израз (*војвода, кмеш, конџула, секреша*р).

Сегмент лексичког фонда којим се денотира особа по неком социјалном својству (економоском, образовном, духовном, брачном статусу) има општији карактер и поседује конотативни семантички потенцијал. Експресији подлежу именовања у вези са финансијском оскудацијом, и у том домену је очигледна висока продукција вербалних средстава, постигнута деривацијом, композицијом и позајмљивањем, при чему је синонимски ред градативно уређен према интензитету експресивног тона (*сирома, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологуз, голкур, гологлавац, бескушњик, кокоз, кокозина, копук, мифл'из, факир, факир фукара*). У поткатегорији брачног статуса творбеним процесима је оформљен ред синонима којима се изражава субјективни став говорника према разведеној жени (*оштуреница, повраша, поврач'еница, бргоповрач'еница)*. Номинације према месту рођења или пребивалишту (*сел'ак, сел'анин*, *сел'анка*; *граџ'анин, варошанин, граџ'анка, варошалка; мемл'еч'ешл'ија, муџ'ер; вил'ајешл'ија, земл'ак, вил'ајешл'ика, земл'акиња)* поред идентификационих сема, у свом семантичком садржају чувају читав етнокултуролошки комплекс, карактеристичан за носиоце дијалекта, запечаћен у њиховом језичком сазнању.

IV. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога'

IV. Један од кључних појмова друштвене стратификације – друштвена улога – стриктно је повезан са социјалним статусом. Сваки друштвени положај пропраћен је низом норми које одређују понашање појединца, а тај скуп неписаних правила који произилази из вредносног система друштвене структуре назива се друштвена улога. „Социјална улога означава очекивано, прописано или захтевано понашање особе на одређеном положају. Она обухвата свеукупност карактеристичног понашања, особина, емоција, ставова, вредности, итд., које друштво очекује или захтева од особе која заузима одређени друштвени положај. Основна функција социјалне улоге јесте да регулише и контролише понашање људи на одређеном положају, тако да друштво као целина складно функционише“ (Требјашанин, Лаловић 2011: 124).

Социјална улога је скуп активности које се преплићу са активностима других људи. Извођење улога увек укључује друштвене односе, јер свака улога претпоставља још једну реципрочну улогу која јој је придружена (муж – жена, родитељ – дете, наставник – ученик, лекар – болесник, про-

давац – купац, вођа – следбеник, господар – слуга, итд.). Скупом комплементарних улога људи су повезани у различите друштвене групе, које се састоје од међусобно испреплетаних улога. Стабилни интерактивни односи чине социјалну структуру. Један друштвени положај најчешће је повезан са више улога које формирају сет улога. У савременом друштву долази до усложњавања улога, нарочито улога жене (супруга, мајка, домаћица, пословна жена, друштвено и политички ангажована). Родна равноправност изједначила је донекле породичне и друштвене улоге мушкарца и жене, што неизбежно доводи до конфликта улога, јер се јавља неслагање између идеалне улоге и реалног извођења улоге (актуелног понашања). Традиционално друштво, какво је било призренско пре једног века, познаје јасно издиференциране улоге, засноване на патријархалном моделу понашања и обичајним нормама. Разлике имају своју генетичку основу, засноване су на наслеђу и резултат су културне елаборације (Рот 2010: 59). Жена је остваривала научене улоге у кругу уже и шире породице, а приоритетне улоге мушкарца биле су везане за аспекте живота ван куће, за пословно деловање и друштвене видове ативности. Социјалне улоге у патријархалном друштву заснивају се на обичајним прописима који од појединца захтевају да буде идеалан члан породице и фамилије (муж, отац, очух, син, деда унук; жена, мајка, мађеха, баба, кћи), члан уже друштвене групе (ученик, пријатељ, ортак, комшија), члан ширег друштва (радник, купац, продавац, путник), али и да преузима формално прописане улоге у судским процесима, на пример, или специфичне традиционалне улоге у одређеним ситуацијама (свадба, рођење). Социјализацијом у духу патријархалног традиционализма, где владају различити обрасци гајења мушке и женске деце и другачија очекивања, појединац учи како да игра своје улоге у примарним (породица, група пријатеља, комшилук, група вршњака), секундарним (професионално окружење, политичке странке) и референтним групама (имају нормативну и контролну функцију). У свести призренског човека констриусан је прототип узорног грађанина, који вишеструке социјалне улоге реализује онако како колектив од њега очекује и у складу са конкретном улогом манифестује друштвено прихватљиво понашање. Поштовањем формалних и неписаних начела појединац стиче углед у заједници којој припада и етикетиран је епитетима узорног, честитог, моралног, поштеног човека. Стога је категорија социјалних улога у нераскидивој вези са карактерним особинама личности[347], што се на лингвистичком плану препознаје у преклапању социјалних и психолоших компонената лексичке карактеризације човека и доприноси социопсихолошком портретисању призренског човека с почетка XX века.

[347] Друштвене улоге предмет су проучавања социјалне психологије као посебне емпиријске психолошке дисциплине, формиране двадесетих година XX века, која се бави понашањем појединца у друштвеном контексту или у друштвеној ситуацији (Рот 2010: 1).

Хоризонтална димензија друштвене структуре која се испољава кроз друштвене улоге има одраза на лексичко-семантичку организацију групе. Конструкција лексичко-семантичке групе базирана је на расподели улога у призренском друштву, које могу бити перманентне и привремене. Трајне улоге имају универзални карактер, захтевају морални тип понашања, доследност и истрајност. Ситуационо условљене улоге, као што је учешће у актуелним друштвеним активностима и традиционалним обичајима животног циклуса, временски су ограничене, ослањају се на интерперсоналну интеракцију, допуштају већу пермисивност, подразумевају практични тип деловања и имају изражену етнокултуролошку црту. Конститутивни елементи лексичког скупа са хиперсемом ’социјална улога’ јесу и имена друштвених агрегата (купци, путници), као и чланова маргинализованих група – деликвената. Сложеност односа унутар сродничких, функционалних, статусних, просторних и културно-историјских друштвених група условила је комплекс конзервативних социјалних улога које су Призренци испуњавали без већих осцилација. Традиционална подела улога на језичкој слици света призренских Срба идентификује се вербалним ознакама за носиоце сталних и актуелних улога у мањим или већим, примарним или секундарним, формалним или неформалним групама. У овом лексичком фрагменту запечаћена су схватања носилаца дијалекта о улози жене и мушкарца у друштву и породици, о (не)равноправности полова, о међуљудским односима, што овај сегмент чини значајним средством расветљавања менталитета и културне традиције Срба који су живели у Призрену крајем XIX и почетком XX века. Спољашњу структуру лексичко-семантичке групе одликује одсуство елемената са референцијалним значењем ’носилац професионалне улоге’ (улога лекара, улога професора / учитеља, улога адвоката, улога продавца и сл.), с обзиром на то да је лексички опис човека у домену професије посебно обрађен. Хиперсема ’социјална улога’ интегрише лексичке јединице са класификационим обележјима ’улога у примарној групи’, , ’улога друштвеног агрегата’, ’обичајна / обредна улога’, ’правно прописана улога’, ’антисоцијална личност’. У лексичко-семантичкој парадигми ове целине имају статус подгрупе:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога у примарној групи’;
   1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога члана породице’;
   1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога ученика’;
   1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога пријатеља’;
   1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога комшије’.
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога друштвеног агрегата’
   2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога купца’;
   2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога путника’;
   2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога болесника’.

3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обичајна / обредна улога’
   3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога госта’;
   3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога домаћина’;
   3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у свадбеном обреду’;
   3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у славском обреду’;
   3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у паганским ритуалима’;
   3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога врача’.
4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’правно прописана улога’
   4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у парничном поступку’;
   4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у облигационом односу’.
5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’антисоцијална личност’.

Екстензивни карактер лексичког скупа води даљем вертикалном и хоризонталном раслојавању на микрогрупе, синонимске редове, скупове са једним елементом или моционим паром.

IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога у примарној групи’

IV. 1. Примарне друштвене групе су заједнице у којима човек живи или ради, које карактерише висок степен блискости и интимности међу члановима и отворена, неформална комуникација. То су мале групе (породица, група пријатеља, комшија, ученика) у којима постоји непосредна интеракција, чврсте међусобне везе, спонтаност понашања, осећање заједништва и веома су важне у процесу социјализације, јер се у оквиру њих дете припрема за играње улога у различитим социјалним ситуацијама, усваја социјалне норме и вредносно се оријентише. Асимилацијом културних стереотипа, личност овладава правилима очекиваног понашања које захтева одређени друштвени положај или конкретна друштвена ситуација и које реализује у систему међуљудских односа. Нормативно одобреним начином понашања појединац остварује своју социјалну функцију у примарним групама. Социјалне улоге у примарној групи подлежу варирању, посебно су варијабилне узрасно и статусно детерминисане улоге.

Социјалне категорије ’социјална улога’ и ’примарна друштвена група’ трансформишу се у социолингвистичке и психолингвистичке појмове, који употпуњавају концепт човека на језичкој слици света и оправдавају антропоцентрички приступ лексичком систему српског призренског говора. Наивне представе носилаца дијалекта о човеку као социјалном бићу вербализоване су сетом номинација његових улога у призренском друштву, које осликавају динамику друштвених односа и стабилност друштвене структуре. Кохезију примарних група на језичком нивоу нарушава мобилни карактер номинационог апарата, клизање јединица у оквиру хиперо-хипонимске парадигме, укрштање

и преклапање лексичко-семантичких подсистема, што утиче и на коначну конфигурацију ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога у примарној групи’:

1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога члана породице’;
1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога ученика’;
1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога пријатеља’;
1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога комшије’.

IV. 1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога члана породице’

IV. 1. 1. Породица заузима основно место у социјалној и економској структури друштва и представља најзначајнији културни модус формирања човекове личности. Породица као уникатни социокултурни феномен извор је најважнијих вредности, представа, асоцијација, ставова, културних стереотипа, који су у српском призренском говору индуковани у лексеми *куч’а*, чије метонимијско значење указује да концепт породице у свести призренског човека укључује појам дома и свих људи који у њему живе, што одступа од савременог модела нуклеарне породице (заједница родитеља и њихове деце). Патријархални облик проширене, вишегенерацијске породице лингвистички је експлициран лексемама *ро̀д, фамил’и̏ја*, фи̏с, фа̀ра, ку̀ч’а.*

О̀вај бо̀ја од ро̀да ше два̀л’а.

Ош на̀ше фамил’и̏је (Реметић 1996: 459).

И Си̏ма Пу̀ч’а је ош њи̏не фа̀ре. – Њи̏нејзи фа̀ре ду̀ша и свѐш ги је да гло̀ј’у шу̀ј’у ко̀ску.

Жи̏ви са̀мо да ни сшрамо̀ши ку̀ч’у. – Рец’-Кици̏на ку̀ч’а је ја̀ка.

Микрогрупа ’улога члана породице’ је окрњена јер окупља само називе чланова уже породице као примарне друштвене заједнице. Улоге које описују однос чланова породице на макросистемном плану лингвокогнитивистички и лингвокултуролошки су сагледане као посебна лексичко-семантичка група са хиперсемом ’родбински односи’.[348] Спољашња концепција микрогрупе која интегрише лексеме са надређеном семом ’улога члана породице’ прати традиционалну поделу мушких и женских улога и улогу детета унутар призренске патријархалне породице. Унутрашњу структуру карактеришу ком-

[348] J. B. Жељезнова у раду *Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта „семья“* представља прототипични модел концепта породице као динамичну комбинацију три сегмента, који чине основне компоненте социјалног феномена породице и преко којих се реализују основне функције социјалне институције породице – родбински односи, брачни односи и родитељски односи. На другој етапи истраживања, ауторка концепт интерпретира преко когнитивних стереотипа породице, својствених руским и француским концептосферама и структурира га „в виде фрейма с терминально-слотовым устройством“. Фрејм „породица“ састоји се из три терминала: родбински односи, брачни односи и родитељски односи (Железнова 2009: Автореф.).

плексни парадигматски односи међу лексемама – синонимија, антонимија и конверзија, засновани на брачним и родитељским релацијама чланова породице. Партнерски брачни односи језички су представљени супротстављеним лексичким паровима, потпуним антонимима. Антонимски однос мајка – отац је сложенији, с обзиром на то да се лексеме којима се ова појмовна веза изражава супротстављају али се семантички не саодносе. Специфичну семантичку везу остварују јединице за вербализацију родитељских односа, конверзиви, јер се налазе у реципрочном, симетричном односу, међусобно се саодносе а не супротстављају се (Драгићевић 2007: 286).

У дијалекатској концептосфери појмовно-језичка интерпретација традиционалних породичних улога централизује се око хиперсеме ’члан породице’ и хиперонима *ро̀б*.

И̏ма два̀јес и пе-шѐс ро̀ба. – Ро̀бл’е му у по̀л’е. – По̀беже преко пло̀т сьs свѐ ро̀бл’е.

Избор лексичке јединице *роб* за означавање члана породице има етимолошку и етнокултуролошку основу. Семантика коју лексема *роб* реализује на косовско-метохијском говорном ареалу рефлекс је једног од значења прасловенске речи **orbę* (> рус. *ребёнак* „дете“, *ребята* „деца“) (Skok III: 150–151). У призренском говору и на ширем подручју Косова и Метохије (Букумирић 2012: 532) референција мутира у смеру „дете → потомак → млађи члан породице → старији члан породице → члан породице“. Постоји неслагање у редоследу значења лексеме *роб* код Чемерикића и Елезовића. Елезовић као примарно наводи „домаће чељаде, члан породице, задруге“ (Елезовић II: 180), док је у Чемерикићевом регистру на првом месту „заробљен човек“. Обрнута полисемантичка структурна поставка у Призрену може бити утицај књижевне семантике лексеме *роб,* а може бити и резултат њене семантичке евалуације. У том случају, варијабилне когнитивне ознаке обезбеђују променљивост концептуализације традиционалних породичних улога (члан породице → радник → има ограничену слободу → роб конвенционалних друштвених очекивања), а примарни садржај се потискује у други план.

Етнокултуролошку димензију породице у мултиетничкој средини репрезентује лексема *арем* (тур. *harem*), која семантичким садржајем „женска чељад једног муслимана“ (Чемерикић) манифестује културолошке разлике, специфичност муслиманских породичних односа, положај и улогу жене у муслиманској породици.

Шаиц-а̀га у̏шѐка у Л’у̀му сь[с] свѐ а̀рем.

У српском етникуму постоји збирна гендерна диференцијација „мушкарци / жене у продици“, обележена синтагмама *му̀шка / жѐнска стра̀на.*

У свато̀ве пр̀во и̏де жѐнска стра̀на, па му̀шка стра̀на, а на мр̏тве̏ца пр̀во му̀шка па жѐнска. – Та̀ј се ку̏ч’а за̀твори, о̀стаде без му̀шке стра̀не. – Жѐнска стра̀на је прокл’ѐта.

У свести старих Призренаца мушки и женски свет строго је подељен на две стране, што се преноси на линију сродства, а одатле на полну структуру породице. Полна дистинкција је језички изражена опозитним квалификативима *мушка* и *женска* уз именицу *страна,* који персонификују њено значење и додељују јој људску референцију. Дискриминација на основу биолошке припадности одређеном полу произилази из друштвено конструисаних улога мушкарца и жене у јавном и приватном животу и родне неравноправности.

IV. 1. 1. 1. У балканској патријархалној култури одрастао мушкарац има доминантну улогу у свим сферама живата (глава породице, финансијски обезбеђује породицу, економски управља породицом, подређене су му жене и млађи мушкарци) и носилац је стереотипних особина (јак, снажан, паметан, промишљен, објективан, поштен, несентименталан). Клиширане представе о улози мушкарца долазе до изражаја у породичним односима и дубоко су укорењене у семантичком садржају лексичких јединица интегрисаних у микроскуп ’улога мушког члана породице’. Вербализација мушких улога открива начин функционисања традиционалне призренске породице, преко елемената ’супруг’, ’отац’, ’очух’, ’старатељ’, ’деда’, ’син’, ’пасторак’, ’унук’.

IV. 1. 1. 1. 1. Ожењен човек у односу према жени обележава се номинацијама *му́ж, дома́ч’ин, госпо́дар.*

Му́ж ми не̏ беше се стрефи̏ја до̀ма. – Не̏ка и̏де де о̀ч’е, ја̀ деца̀ма ч’е ту́рим, ч’е ги ску́вам дру́го, а му́ж кьд ч’е до̀ц’е, тенц’е̏ру ч’е на̀ч’нем, о̀н је дома̀ч’ин (Реметић 1996: 545).

Дома̀ч’ин не̏ ми је до̀ма, те не мо̀гу ни̏што да ти одгово̀рим без ње̏га. – Та̀ј же̏на не̏је са̀ма, и̏ма о̀на сво̀јега домач’и̏на. – Да се доби̏там пр̀во с домач’и̏на ми.

Ко̀ј је госпо̀дар у ву́ј ку́ч’у, ти̏ ел’и ја̀? – Та̀ј же̏на не̏је са̀ма, и̏ма о̀на сво̀јега господа̀ра. – Док не при̏ти̏та сво̀јега господа̀ра са̀ма не мо̀же ни̏што да уч’и̏ни та̀ј веселни̏ца. – Госпо̀дар је ди̏рек у ку́ч’у.

Семантичка компонента ’супруг’ повезује лексичке ознаке за обележавање улоге супружника – *муж, домач’ин* и *господар*. Лексема *муж* примарно социјално маркира човека у односу на брачног партнера, жену. У домену интеракције мушкарца и жене делује потпуно неутрално, њена садржина је ослобођена ригидних схватања о мушко-женским односима у браку. Прочишћеност од премиса културних стереотипа умањује етнокултуролошку вредност номинације, а снижени традиционални културни капацитет утиче на смањену употребну фреквентност. Међутим, шира полисемичка структура одаје дубљи смисао који лексема остварује у призренском говору. Терцијарно значење „храбар, одважан човек, јунак“ (Чемерикић) открива својства личности произишла из основног значења „супруг“ и помаже у реконструкцији патријархалног обрасца храброг и одважног мужа, заштитника породице. Колективно несвесно дубоко је инфилтрирано у садржин-

ски слој именовања *домач'ин* и *господар.* Архетип балканског мушкарца као главе породице испољава се и на формалном и на садржајном плану номинативне јединице *домач'ин*. Прототипичан патријархални модел доминантног мужа и инфериорне, послушне жене до пуног изражаја долази у секундарној интерпретацији лексеме *господар,* којом се ритуална потчињеност жене вербално демонстрира.[349]

IV. 1. 1. 1. 2. Човек који живи у жениној кући, који се прижeнио, маркиран је лексемом *призе̏тко*.

Неуклапање у стереотип провоцира колективну свест и обавезно је пропраћено вербалним етикетирањем појединца, тако да номинациона јединица *призетко* језички манифестује однос социјума према обрнутим стандардима, тј. према улози човека који женидбом улази у кућу таста. Чемерикић ову реч не илуструје примерима, вероватно због њене спорадичне употребе јер означава одступање од уобичајеног, што је у призренској средини где се поштује принцип вирилокалног настањивања, ипак, ретка појава. Конотативност је евидентна у формалној структури деривата, у којој се препознаје глаголска творбена основа са деминутивним префиксом *при-* (*призет-* > *призети*) и хипокористички суфикс *-ко.* Већ је у мотивном глаголу деминуцијом постигнута експресивност и емотивна компонента актуелизирана. Суфиксалном деривацијом (додавањем суфикса хипокористичког типа) говорник исказује подсмех и омаловажавање и избором експресивног имена јавно показује свој став.

IV. 1. 1. 1. 3. Социјална улога мушкарца према својој деци семантички се идентификује преко компоненте 'мушки родитељ', а лексикализује се именичким јединицама *ба̀ба*, *о̀тац, та̀тко, та̀та, ба̀та* и *ба̀тка,* повезаним у синонимски ред са дијахронијском дијалекатском доминантом *баба* и синхронијском *о̀тац*.

Жи̏ ми ба̀ба. – Однѐја ба̀бе ру̀ч'ак на дуга̀њу. – Ба̀ба му ку̏пи̏ја музи̏ку. – На два̀ дѝна пред смр̀т ба̀ба ми збореше: „Љд у̀мрем, прич'епр̀л'ајте ме на два̀-на̀ три.“

[349] Крути обрасци брачних улога нужно доводе до табиузације интимности и емотивне инхибиције, што се на прагматичком нивоу огледа у комуникативним ограничењима. Жена се своме мужу обраћа неутралним апелативом *ч'овеку* (*Што ти је, море, ч'овеку*, *те си та̀ко гајл'ел'и̏ја од саба̀јл'е?*), а када га спомиње у јавности, користи заменицу *он* (*Ни̏што не мо̀гу да ти ка̀жем док не до̀ђе о̀н и док се не доти̏там сљс њѐга* (Чемерикић)). У транскрипцијама С. Реметића налазимо потврду за потпуно дееротизовање супружника и настојање да се вербалним средствима блокира могућност било какавог телесног контакта међу њима. Ословљавањем брачног партнера са *браћо* жена се апсолутно дистанцира од своје примарне брачне улоге, поништава сексуалност, апстрахујући чак и њену репродуктивну функцију („*Сна̀о, сна̀о, сна̀о, сна̀о“, на име немало напрет. Ја нега: „бра̀ћо, бра̀ћо*“ (Реметић 1996: 544).

Ȍвај бо̀ја од о̀ца ѿе два̀л’а. – Маѿе̏рин о̀ѿац (Реметић 1996: 353). – *Ȍѿац му ви̏ка не̏му* (Реметић 1996: 415). – *И о̀ѿац му бе̏ше ве̏ш* (Реметић 1996: 443). – *Ȍѿац ми би̏ја самари̏ја* (Реметић 1996: 541).

Сѣ̀к че до̀ц’е ѿа̀ѿко.

Ч’у̀ѿи, си̏не, ч’у̀ѿи, ч’е ѿи до̀ц’е ѿа̀ѿа. – Да ми наѿра̀јиш, ѿа̀ѿо, л’е̏ѿу сва̀дбу (Реметић 1996: 463).

Се̏л’бен ми доне̏ја ба̀ѿа. – Ко̀му да̀де у ру̀ке, ба̀ѿе л’и ел’и ко̀му дру̀гом?

Одне̏си ба̀ѿке на дуга̀њу.

Последица снажне непосредне интерференције са турским језиком јесте доминација турцизма *баба* (тур. *baba*), који је још пола века након ослобођења од Турака и слабљења турског језичког утицаја одржао високу фреквентност у српском призренском говору. Средином XX века турску реч постепено потискује домаћа лексема *оѿац* (прасл. **otьc*), која преузима функцију доминанте синонимског реда. Иако је по пореклу деминутивна изведеница, лексема *оѿац* се понаша као неутрални стожер, око којег се окупљају експресивни синоними *ѿаѿа, ѿаѿко, баѿа, баѿка*. У разговорном стилу ове јединице имају израженију експресивну вредност (*оѿац – ѿаѿа, ѿаѿко*…). Фамилијарни тон се интензивира употребом лексема *баѿа* и *баѿка*. Присуство емотивних компонената у семантичкој структури номинација за оца указује на начин на који дете доживљава фигуру патријархалног оца и на емотивну блискост коју са њим остварује. Секвенце из говора реално предочавају профил и илуструју традиционалну улогу оца (углавном је ван куће, запослен је, промишљен, интелигентан, материјално обезбеђује породицу, неучествовање у васпитању и одгајању деце компензује финансијском сигурношћу и спремношћу да их материјално подржи у даљем одрастању) и донекле разоткривају модел односа ротитељ – дете (отац је озбиљан, емотивно уздржан, нежан до мере која не нарушава његов ауторитет, брижан, одсуствовање надомешћује поклонима, строг, ауторитативан, задужен за кажњавање).[350] У традиционалној породици отац је симбол патријархалне културе, заступник морала, чувар постојећег система вредности и узор мушким потомцима (Требјашанин 2009: 186). Његово ритуално понашање прописано је друштвеном улогом.

IV. 1. 1. 1. 4. Мушкарац који у породичним односима преузима социјалну улогу оца означен је лексемом *оч’у*.

[350] „Однос родитељ – дете у патријархалној породици мора се сагледати у контексту односа старији – млађи, који је темељан однос и у породици и у свеколикој патријархалној култури. Однос родитеља према деци јесте однос надређеног према подређеном, а то је изразито и изричито неоправдан и асиметричан однос“ (Требјашанин 2009: 184).

О̏ч'у гу је, истѝна, а̏ма гу гл'е̏да ка да гу је о̏тац. – Свадѝја се сьс оч'у̏а. – О̏ч'е да се два̏л'а од о̏ч'уа. – Смилува̏ја се за̏р бо̏г то̏му веселнич'е̏ту Милкѝному да ѝма та̏ко до̏брога оч'у̏а.

Појмовна блискост улога биолошког оца и очуха језички се манифестује истокоренским лексемама *отац* и *оч'у* (прасл. **otьjuh*). Муж мајке у односу на њену децу из претходног брака има улогу да надомести одсуство оца и обезбеди економску сигурност породице. Његова улога је унапред одређена и изложена колективном суду. Уклапање у стереотип доброг очуха („добар очу“) подразумева коректан однос на релацији очух – пасторак / пасторка у оба смера. Од очуха се очекује да се финансијски стара о деци своје жене и да брине о њиховим потребама, а од деце да поштују мужа своје мајке. Одсуство експресивних вербалних ознака упућује на формализовање односа и искључивање емотивне компоненте.

IV. 1. 1. 1. 5. Мушка особа која се стара, брине о некоме, која има улогу старатеља, тутора номинована је лексемом *васѝја*.

На̏ма ни бѝја васѝја дајка-Јо̏ван. – Бо̏гу и васѝје да благода̏рите што спасѝсте ч'ѝфльк у Корѝшу.

Етимолошка припадност турске именице *vāsi* правној сфери, којом је, у адаптираном лику *васија* у српском призренском говору именован старалац, указује на законску заснованост ове социјалне улоге. Лексичка јединица *васија*, дефинисана семантичким еквивалентима „старатељ, тутор“, у говору Срба Призренаца покрива широкозначност синонима. Означава особу која негује или васпитава некога, којој је власт поверила бригу и старање о малолетним, болесним лицима или онога који је задужен да се брине о нечему и да га одржава (имање). У свакој од социјалних реализација, улога старатеља је да помаже и штити оне који не могу да брину сами о себи или да одржава материјална добра. Од њега се очекује да буде одговоран, предан, поуздан. У околностима када деца остану без родитеља бригу о њима преузима близак сродник, и то је један од традиционалних модела функционисања родбинских односа и збрињавања у кругу фамилије.

IV. 1. 1. 1. 6. Категорији социјалних улога припадају номинације са семантичким обележјем 'деда' – *де̏да, ба̏ба, дедетѝна, ста̏ри*.

Пе̏труш је по̏ на де̏ду зе на о̏ца. – О̏ди де̏де сво̏јему, ло̏чко дедѝна.

Умре̏ја ни ба̏ба. – О̏ди ба̏бе сво̏јему, л'о̏чко бабѝна.

Е̏те га, ѝде ти тво̏ј дедетѝна. – О̏ди тво̏јему дедетѝне у крѝлце, л'о̏чко дедѝна.

Мо̏ј ста̏ри ни да се опепе̏л'и за ту̏ј на̏шу рабо̏ту. – Не̏ма о̏браз да иско̏ч'и ста̏рому на о̏ч'и.

Однос деда – унук / унука у концептосфери призренских Срба представљен је синонимима *деда, баба, дедетина, стари*. Лексема *деда* у призренско-тимочком дијалекту и у косовско-метохијској говорној зони

неутрализује етимолошку хипокористичност суфикса *-а*, и на овом терену реализује денотативни семантички садржај „очев или мајчин отац према унучади“. Експресивност је постигнута сложеним творбеним формантом *-ешина*, којим се основинској садржини приписује аугментативност, што на конотативном нивоу значења деривата резултира активирањем експресивних компонената стилског типа, које одражавају социјалну и ситуацину употребу јединице *дедешина*. Функционално-стилски елементи рефлектују изванјезички образац традиционалне улоге деде у вишегенерацијској породици (попустљив, брижан, нежан, али и ауторитативан, поштован, захтеван). Денотативност чува турски лексички паралелизам *баба*, ознака која се приписује директним сродницима у узлазној лози (оцу, деди). Сема објективне оцене ’стар’, која произилази из прототипичног поимања деде у традиционалној култури, актуелизира низ квалитативних компонената које лингвистички означавају његова атрибутивна својства (велико животно искуство, узвишени положај у породици, углед и позитивна репутација у друштву, уваженост, мудрост, правичност), која се директно манифестују у значењској структури поимениченог придева *стари.* Номинација *стари* сублимира карактеристичне моралне и социјалне црте којима се патријархални лик деде уклапа у стереотип, док именовања *деда* и *дедешина* у први план истичу интерперсонални однос који се заснива на породичној блискости и топлини која проистиче из природе саме везе деда – унучад.

IV. 1. 1. 1. 7. Концепт мушког потомка интерпретиран је лексемама *де̏те, си̏н*, *назл’и̏ја, једи̏нац* и *би̏р*, еквивалентним семеми „особа мушког рода према својим родитељима“.

Што̀ ги се добѝло у Кикмѝра, де̏те ел’и дево̀јч’е? – Пѝшкин мо̀мч’е ѝскоч’и то̀ј Панушо̀во де̏те. – Жѐни де̏те, запросѝја му ве̏ч’е и дево̀јку. – Обѣ̀два де̏те̏та пра̀ти на ау̀ке, а о̀н о̀стаде са̀л сѣз женскадѝју. – А̀јдар-Сул’ѝно де̏те у̀зе па̀мук. – Да̀до за пѝсму што пратѝло де̏те. – А што̀ да гу га̀л’иш, са̀л о̀на л’и пратѝла де̏те на гранѝцу, а дру̀ге ма̏те̏ре ка о̀на кобѝл’е л’и су па не осе̏ч’аф нѝшто? – По̀сл’е во̀ј де̏те: пе̏т девојч’ѝч’и и јѐно де̏те сам има̀ла (Реметић 1996: 547).

Овесел’ѝја гу бо̀г и туј веселнѝцу Стоја̀нку кл’иса̀рку, сѝн гу пратѝја пѝсму и па̀ре од Америѝке. – Што је Мѝлка ра̀да, све̏ по̀је од ра̀дос, до̀ша гу сѝн од Амберѝке. – Зна̀ја сѣм ч’и ч’е бѝдне та̀ко, зе на сва̀дбу сѝн ми о̀стаде недове̏нч’ан.

Што до̀ч’ека та̀ј црнѝца цр̀на, да гу ѝзгори та̀ј о̀гењ, да изгу̀би сѝна једѝнца. – Та̀ј цр̀на ма̀ти до̀ч’ека да гу изго̀ри и та̀ј о̀гењ, да гу погѝне сѝн једѝнац.

Назл’ѝја бѝја.

О̀, бѝр ма̀јкин. – Порасна̀ја ми бѝр ба̀бин. – На̀спа л’и се, бѝро. – Што пла̀ч’еш, бѝро, ка̀жи ма̏те̏ре. – О̀ди на̀не сво̀је, бѝро.

Снажан култ мушког детета у патријархалној култури Призренаца дубоко је утиснут у архетипским представама о сину као наследнику породичног презимена, имања и кућне славе, чувара огњишта и традиције, стожера куће и породице. Патријархална идеологија кодирана је у балканском културолошком концепту који фаворизује мушког потомка[351], што се на лингвистичком нивоу експликује одабиром вербалних средстава за означавање детета мушког пола. Утемељен културни образац који почива на изричитој полној дискриминацији манифестује се лексичком јединицом за денотирање мушког потомка – *де̄те*. Семантичка вредност „људско биће у односу на своје родитеље“ у Призрену је сведена на значење „мушки потомак“[352], без обзира на старосну детерминанту, што лексему *де̄те* ставља у позицију доминанте синонимског реда. Номинацијом која у својој идеографској структури садржи компоненту ’чедо’ и њеним приписивањем сину истиче се првенство мушког детета у породици и све предности које његова позиција подразумева у процесу социјалне интеграције и током животног циклуса. Традиционално народно схватање о посебности, пожељности и вредновању мушког детета у Призрену се дуго одржало, а нарушавање архетипа огледа се у успостављању лексичке ознаке *син* у функцији опозита лексеми *ч’ерка*, која своју пуну фреквентност достиже у новије време и преузима примат у синонимској парадигми. Посебан статус завређује син јединац, а такво схватање је на дијалекатској слици света представљено језичким ознакама – *јединац, назл’ија* и *бир.* Лексема *јединац* се обично јавља у синтагматском споју са лексемом *син,* иако је у њеном лексичком садржају већ инкорпорирано значење другог члана конструкције. Инкапсулација у жижу ставља колокат *јединац*, којим се наглашава узвишена позиција јединог сина.[353] Специфичан положај јединог мушког детета у породици где су сва остала деца женска истакнут је избором посебног имена *назл’ија*. Овакво значење турцизма (тур. *nazlı*) није потврђено у другим говорима, а у Призрену је мотивисано изворном придевском семантиком „кокетан, хировит, размаже; драг, нежан, умиљат“ (Петровић 2012: 221). Везивање особина сад-

[351] „Већ самим рођењем мушко дете има привилегован положај у односу на женско. Мушко дете као пожељније, драгоценије, боље се, и то не само магијски већ и стварно, пази и негује, па је отуд у Србији и смртност мушке деце мања него женске. У патријархалној заједници, у којој се одрасли мушкарци називају „пушкама“ и у којој је изразито развијен култ предака, нема важнијег догађаја за породицу, па и читаво село или племе, од рођења мушког потомка – наследника (Требјашанин 2009: 181).

[352] Употреба именице *де̄те* на подручју југозападних говора Косова и Метохије у значењу биолошког потомка без обзира на пол и мушког детета могућ је калк према влашкој језичкој структури (прим. Р. Младеновић)

[353] Контекстуална употребљивост синтагме указује да се губитак сина јединца у колективној свести нашег народа доживљава као највећа трагедија која може да задеси породицу.

ржаних у придеву за социјалну улогу сина утемељени су у традиционалном односу старијих, нарочито жена, према јединчету и у представи о његовом прототипичном понашању. Клизањем референције квалитативно значење се приписује конкретном денотату, при чему долази до формалне и садржинске модификације. Испољавање наклоности и посебне пажње директно се исказује у обраћању сину. Ословљавањем турцизмом *бир / биро* (тур. *bir*) апострофира се позиција сина јединца, исказује начин опхођења старијих чланова породице према њему и испољава дубока емотивна повезаност између родитеља, посебно мајке и сина. Изванјезички фактори утицали су на трансформацију полазног значења „један“ и обликовали дијалекатску семантику „чедо, син, јединац“ (Чемерикић).

IV. 1. 1. 1. 8. Син из пређашњег брака брачном другу из новог брака, своме очуху или мађехи, номинује се лексемом *ӣастӣо́рак*.

Хомоген систем номинационих јединица за потомке укључује и дете које није у крвном сродству са једним од родитеља. Недостатак језичког, фолклорног и етнолошког материјала у вези са овом лексемом у Чемерикићевим записима онемогућава реконструисање традиционалног става према пасторку.

IV. 1. 1. 1. 9. Синовљев или ћеркин син именован је лексичком јединицом *у̀нук*.

Ламба́ру да но̀си мла̑ц’ еј у̀нук (Реметић 1996: 435). – *До̀ша ги у̀нук. – Ну̀ци ме ви̑каф* (Реметић 1996: 366).

У Чемерикићевом речнику нема индикација о традицијском поимању улоге унука. Концепт индивидуализације унука није својствен древном културном моделу са мноштвом деце на периферији породице, већ је продукт модернијих антрополошких идеологија и нуклеране породице, где је дете породични стожер и средиште породичног живота.

IV. 1. 1. 2. С обзиром на то да је друштвена моћ била расподељена међу мушким члановима породице, жена је у примарној социјалној групи имала периферни положај. Њени основни задатаци су одгајање и васпитавање деце, обављање кућних послова и брига о мужу, а њено понашање прописано је патријархалним кодексом (смерна, честита, верна, послушна, понизна, вредна). Културни образац дефинише инфериорно место жене у кругу породице и ставља је на маргину друштвеног живота. Биолошке и социолошке улоге жене у традиционалној призренској породици су веома сложене и изнијансиране и нису подједнако рангиране. Повољнији положај жени обезбеђују улоге мајке, домаћице и свекрве, док незавидну позицију у породици имају невеста, нероткиња и ћерка. Стереотипна представа жене као супруге, домаћице и мајке запечаћена је у културном коду Срба Призренаца и на дијалекатској слици света репрезентована лексичким јединицама дистрибуираним у редове са кохезионим семантичким обележјима ’супруга’, ’невеста’, ’нероткиња’, ’породиља’, ’мајка’, ’мађеха’, ’баба’, ’ћерка’, ’пасторка’.

IV. 1. 1. 2. 1. Семантичка комонента ’супруга’ у синонимски низ интегрише лексеме *жѐна, домач’и̏ца* и *вѐзме*.[354]

Жѐна ку̏ч’у др̏жи, а му̏ж је мисѐфир. – Наѿушѿи̏ја жѐну, ѿе донѐја милосни̏цу у ку̏чу. – Жѐна ѿра̀ви ку̏ч’у, жѐна гу и ѿру̏је.

Сиро̀ма ѿа̀ј Сѿа̀нко, ка му у̏мре домач’и̏ца и̏де ка да је изгу̏бен. – За домач’и̏цу узѐја јѐну јабанц’и̏ку.

Чланови синонимског пара *жена* и *домач’ица* семантички су и стилски конкуренти. Основно значење лексеме *домач’ица* у Призрену је „супруга“, чиме је директно маркирана примарна улога супружнице – да управља домом и води кућанство. Лексема *жена* секундарним садржајем корелира са номинативном вредношћу лексеме *домач’ица*, којој је функционално подређена. Контекст у којем је лексичка ознака *жена* ситуирана открива поимање старих Призренаца о улози удате жене и сипруге, чији је главни задатак у породици да обавља кућне послове и да „држи кућу“.[355] Жена се друштвено позиционира у зависности од тога колико је предана кући и породици и на који начин своје обавезе извршава.[356] Законита супруга се фигуративно номинује турцизмом *везме* (тур. *vezne*), чије је основно значење „фишеклија“. Необичну метафору, која се само у Призрену јавља (Петровић 2012: 92–93), можемо довести у везу са семантичком трансформацијом на релацији пушка → мушкарац, која је продукт традиционалне представе о мушкарцу – јунаку, глави породице. Улога жене – супруге, према архаичном схватању мушкоженских односа, поистовећује се са фишеком у којем се чува барут на основу узајамне повезаности пушке и муниције, пренесено мужа и жене. Жена је, попут практичне и лагане фишеклије опасане око струка, увек при руци и од користи свом супружнику. Подређена и јасно прописана улога супруге избија у први план и у фигуративном значењу.[357]

IV. 1. 1. 2. 2. Посебну улогу у патријархалној породици има недавно удата жена, обележена синонимима *сна̀а, невѐсѿа*, *младаневѐсѿа*, *ну̏са, ну̏ска, ц’ел’и̏на*.

[354] Чемерикић у лексикографски опус укључује лексему *ѿодру̏га* „жена, супруга“, која припада искључиво слоју рускословенске црквене лексике.

[355] У корену лексеме *жена* налази се индоевропско **ĝen-* „рађати“, тако да је функција рађања определила њен назив. Етимологија речи наводи на реконструисање положаја жене у примитивној индоевропској породици, где је жена – дружбеница мужа схваћена као „рађалица“ (Skok III: 677). Констелација патријархалних породичних односа на Балкану вуче трагове индоевропске прошлости, где је одрживо архаично поимање мужа као господара (ие. **men-* „мислити > господарити“) и жене чија је основна улога у браку да рађа потомке.

[356] Одступање од културног стереотипа покорне и поуздане супруге води разарању породице и пропасти куће.

[357] Емотивна дистанца вербално се манифестује у међусобном ословљавању. Женино име је табу, као и било који вид јавног испољавања блискости и наклоности према њој (*Да ѿе ви̏кне ѿѐбе, Цвѐѿо, на и̏ме му̏ж, ка-сьге шѿо ви̏кав?! Сна̀о, ме вика̀ја му̏ж… Умрѐја, жи̏в-ми вај-о̀ч’и, нѐје рекна̀ја о̀н: Цвѐѿо!* (Реметић 1996: 453, 454)).

Ро̀су не̏мој ѿи да гу пи̏ѿаш за Мане̏ѿа зе ч’е се заст̏ра̀ми ѿа не̏ч’е ѿи ка̀же, некa гу пи̏ѿа сна̀а Ц’екини̏ца. – Сна̀а ми и̏де на го̀сѿе у ро̀д, ѿа гу до̀шла се̏сѿра да ѿоне̏се са̀ндьк сьс ру̀бу. – Зьве ѿо̀ милу̀јеф сна̀у Миѿи̏ну зе сна̀у Милано̀ву.

Младаневе̏сѿа не̏ се ѿу̀ра у ньч’ве за годи̏ну. – На̀ша младаневе̏сѿа о̀ѿиде у ро̀д. – Шѿо ч’и̏ниш, младаневе̏сѿо?

Прекла̀ња се ка неве̏сѿа.

У̀зни рабо̀ѿу ѿа рабо̀ѿај, шѿо̀ си се уговѐла ка да си ни ну̀са. – А̀да, ну̀са ни је о̀на. – Добро до̀шла, ну̀се. Шѿо̀ ч’и̏ниш, ка̀ко си? – Шѿо̀ ви чи̏ни ну̀са?

Де̏ си, мо̀ре ну̀ске, о̀ѿкь[ѿ] ѿе не̏сьм видѐја. – Да л’и цел’и̏ваш ру̀ку, ну̀ске, ама ѿо сѿари̏нски, а не̏ ка сьга̀шње сна̀је?

А̀ман, мо̀ја ц’ел’и̏но / Шѿо̀ ѿи л’и̏це сѿамне̏ло / А̀ман, мо̀ја ц’ел’и̏но / Шѿо̀ ѿи ко̀се мрсе̏не (нар. песма). *–Узѐја сьм ц’ел’и̏ну / Сва̀ко ју̀ѿро ѿлач’ки̏ву / А шѿо̀ ѿи је, ц’ел’ино / Те си ѿа̀ко ѿлач’ки̏ва / Ко̀га жа̀л’иш од ро̀да?* (нар. песма). *– У̀зни ни̏шѿо ѿа рабо̀ѿај, шѿо̀ си се уздруѿч’и̏ла ка ц’ел’и̏на.*

Удајом девојка стиче формално већи углед, али је њен положај за првих годину дана у новој породици несигуран и нереспектабилан. Она је подређена мужу, мушким члановима породице и старијим женама, а своју инфериорност ритуално и јавно демонстрира вербалним и невербалним обрасцима понашања (стидљивост, покорност, повученост, смерност) (Требјашанин 2009: 178). Због специфичног положаја колектив јој је наметнуо посебне називе како денотативног, тако и конотативног садржаја, у којима долазе до изражаја културни код, социјални менталитет и когнитивне карактеристике језичке личности призренског говора. Неутралну значењску вредност „удата млађа жена“ реализују лексеме *снаа, невесѿа* и *младаневесѿа*. Позиција снахе процењује се у односу на остале чланове породице, па је значење именице с*наа* (прасл **snьha*) интерпретирано семемом у којој су регистрована подзначења „а. синовљева жена; б. братовљева жена; в. удата млађа жена“. Блиска повезаност, сличнозначност, и упућивање на истог референта, обезбедили су сваком од подзначења примарну вредност, с тим што се дијахронијска предност може дати значењу под а. Проширењем смисаоног садржаја изван примарне релације (свекрва – снаха) успоставља се посебан тип везе међу значењима – симилисемија.[358] Овај модел може се применити и на значењску структуру номинације *младаневесѿа* (прасл.

[358] Термин *симилисемија* уводи Д. Гортан Премк да њиме означи појаву широкозначности лексема, сродну платисемији, која почива на сличности двају значења, а везује се за примарно значење именица (Драгићевић 2007: 137, 186).

**nevěsta*) „а. невеста на дан свог венчања; б. недавно удата жена“.[359] У значењу под б. назив има функционалну примену у традиционалној формули обраћања старијих жена млађој удатој, чиме се наглашава њен подређени положај у хијерархији по старешинству и периферни статус у патријархалној организацији брачног и породичног живота. Специфична улога номината повезана са адопцијом младе невесте у нови дом значењу лексеме *невеста* даје различите дијахронијске димензије, што компликује етимолошко тумачење ове речи („najnovija (snaha))“, „nepoznata“, „neoplođena“, „neprodana žena“, „nevidljiva“ (Skok II: 515). У словенској етимологији као највероватније и најпоузданије прихваћено је схватање по којем је реч сложеница од негативног префикса *ne-* и од партиципа глагола **ved-ti* „знати“ – „непозната“, где се препознаје веза са народном обичајном праксом да се невести, првих дана по доласку у младожењин дом, обраћа као непознатом човеку (Skok, Gluhak, Фасмер). Неизговарање њеног имена значило је заштиту од злих духова (Gluhak 1993: 437–438), тако да у добоко укорењеним митским представама о демонској аури која је прати (Богдановић 2011: 179) треба тражити разлог синонимске парадигме у увом микроскупу. Номинацијама словенског порекла придружују се позајмљенице *нуса* (алб. *nuse*) и *џ'ел'ина* (тур. *celin,* поред *gelin*), које попуњавају денотативни семантички садржај експресивним семама. Албанска номинација за невесту у Призрену је ситуационо ограничена и експресивно обојена. Припада разговорном дискурсу и користи се у говорној ситуацији чији су учесници жене. У шаљивом али пристојном говорном поступку субјекта говора, који невесту у породици означава лексемом *нуса,* активирају се функционално-стилске и емотивне компоненте, тако да овај контактни синоним има изражену експресивну вредност и служи као стилска резерва. Формалним обележјем, суфиксом *-ка,* интензивира се хипокористична нота мотивне именице и исказује наклоност и симпатија номинатора према објекту именовања у фамилијарној говорној ситуацији. Експресивна вредност турцизма *џ'ел'ина* контекстуално је условљена. У сфери фолклорног стваралаштва, где је лексема функционално веома фреквентна, запечаћен је колективни доживљај емотивног стања невесте и формиран стереотип тужне младе. Култ жалости због растанка са породицом дубоко је утиснут у денотативном садржају. Конотативни потенцијал активира се у разговорном дискурсу, где се лексема употребљава као прекор и где добија погрдну нијансу. Негативни аспект значења „невеста“ манифестује се у вези

[359] У сврљишком говору запажа се комуникативна прецизност у употреби народних термина *младаневеста* и *невеста*. *Младаневеста* је невеста у актуелној улози у систему свадбеног обичаја, а *невеста* у неодређеном трајању (Богдановић 2011: 177). На косовско-метохијском ареалу дистинкција између ова два појма се успоставља у оквиру семантичке структуре лексема *младаневеста,* која секундарном реализацијом ступа у синонимски однос са истозначницама *невеста* и *снаа* (Елезовић I: 413).

са њеним обавезама у новом дому. Секвенце из говара предочавају да она није оптерећена кућним пословима, али да има обавезу да двори, слуша и поштује старије укућане. Покорност и респект показивала је низом ритуалних радњи: устајањем пре осталих, поливањем укућана приликом умивања, прањем ногу свекру, свекрви и осталим члановима породице[360], одласком на спавање након што сви укућани легну. Њене улоге у првих годину дана прожете су обредно-магијским ритуалима и усмерене ка једном циљу – здравом потомству.[361]

IV. 1. 1. 2. 3. Способност рађања била је од изузетне важности и у породици и у широј друштвеној заједници, тако да је неплодност сматрана најстрашнијом околношћу која је могла да задеси жену у патријархалном браку. Традиционално негативни однос друштва према јаловој жени у српском призренском говору сведен је на номинацију *нероӣкӣња*.[362] Одсуством пејоративно маркираних јединица у *Збирци речи из Призрена*, којима се, иначе, нероткиња жигоше у српским дијалектима, и избегавањем детаљнијих информација о појму и његовим народним интерпретацијама, Чемерикић донекле профилише менталитет Призренаца и обликује језичку личност носилаца говора. Искључивањем експресивних вербализација ствара се табу, али се истовремено стиче утисак о солидарности колектива са женом која није имала среће да се оствари у улози мајке и тежњи да јој се стање додатно не отежава. Жена која није у ситуацији да материнством обезбеди повољан статус у емоционалном бићу призренских Срба изазива пре сажаљење него презир и омаловажавање, и таквим емотивним односом одише њихово језичко сазнање.

IV. 1. 1. 2. 4. Рођењем детета, нарочито мушког, жена стиче углед и поштовање и боље се позиционира у породичној хијерархији. Жена која

[360] У прву среду по венчању невеста је обавезно прала ноге свекру и свекрви, младожењином стрицу и стрини, младожењиној браћи и њиховим женама, удатим заовама. Ноге се перу водом и сапуном, а бришу пешкиром званим *дӣшема* или *дишема*, нарочито израђеним за ову прилику. Сви дарују невесту, спуштајући дар у лавор. Свекар и свекрва је дарују дукатима, девер прстеном, а остали металним новцем. За добијене новце невеста купује ниску дуката за фесић на глави или за огрлицу (Чемерикић).

[361] У вези са основном улогом невесте – рађањем деце, у Призрену је постојао обичај да се невеста „тура у нач'ве". Контакт невесте са нађвама у новом дому у словенској народној традицији Н. Чаусидис објашњава на два начина: као интенцију да се помоћу чина седења у нађве на младу пренесе продуктивна, тј. „фертилна" функција нађви или као поступак контакта с духом породице у коју девојка долази, тј. пренос тог духа на њу посредством нађви као симбола „фактора рађања" те породице (Чаусидис 2010: 134).

[362] Лексема *јаловӣца* овде искључиво има анималну референцију и припада асоцијативном пољу са архисемом 'животиња'. Чемерикић чак прецизира денотата – „неплодно живинче". Особа која не може да има порода, која не може да створи потомство квалификује се придевима *ја̏лов / ја̏лов*а и *бешч'е̏дан, бешч'е̏дна* (*Бешч'е̏дне му̏ж и же̏на ч'и̏не све̏ да добӣју де̏цу* (Чемерикић)). С. Реметић бележи *суок*рл'а* (Реметић 1996: 404).

се скоро породила у Призрену се именује турцизмом грчког порекла *лоу̀са* (тур. *lohusa, loğusa* < грч. *lechō*). Компонента ’породиља’ имплицитно је садржана у семеми „жена која први пут рађа“ лексикализованој сложеницом *ӣрвороӣки́ња*.

Јо̀ш не иска̀ча о̀на на со̀как, лоу̀са је.

Та̀ч’е је ӣрвороӣки́ња.

У периоду непосредно пре и после порођаја постојао је систем табуприписа којих се жена морала придржавати како би заштитила себе и свој пород од разноврсних злих утицаја.[363] Низом забрана и позитивних и негативних магијских правила, која су се заснивала на представи о кружној релацији између породиље и сила хтонског света, регулисано је понашање жене у актуелним околностима, што посредно детерминише њену улогу у примарној групи. Породиља се првих четрдесет дана по порођају сматрала „нечистом“, у дослуху са демонима, и тиме опасном по своју околину и зато је било потребно да се ритуално „очисти“ (Требјашанин 2009: 57). Магијско чишћење врши се низом обреда. У градској призренској средини очувао се обичај бабина, који се састоји у обредном обиласку детета и породиље од стране рођака и комшија првих дана по дететовом рођењу.[364]

[363] Појмовни апарат у вези са трудноћом је сведен на минимум, тако да код Чемерикића нема назива за гравидну жену.

[364] „Посете породиљи чине се само дању и то до подне. Не ваља ићи у посету поподне, јер се верује да такве посете могу проузроковати несрећу новорођенчету или мајци. У посете иду искључиво жене и то у првих седам дана од порођаја. Жене у жалости не иду у посету пре но што истекне четрдесет дана од узрока жалости. При овим посетама, поред редовног послужења (ратлук, ракија, кафа), обавезно се служи и врста слаткиша званих *ӣигањице*. У ранија времена тигањице су служене само кад је новорођенче било мушко, а касније је уведен обичај да се служе и кад се роди девојчица.

Обавезно је да се новорођенче дарује златном или сребрном паром, а женска родбина га дарива и стварима. Родбина доноси породиљи и колаче. Породиљина мајка дарује стварима и породиљу и њеног мужа, и носи сахан тигањица породиљи и њеним укућанима. Гошће које нису у родбинској вези са породиљом, поред даривања новорођенчета новцем доносе породиљи симите. Обичај је да се све ствари дароване новорођенчету поређају на конопац у породиљиној соби и тако стоје изложене седам дана након порођаја.

Треће вече по порођају приређује се гозба у народу позната под називом *ӣреч’и ноч’*. За ову гозбу шаљу се нарочити позиви сродницима и пријатељима. Вечера се приређује касно увече, да би трајала после поноћи. Пред саму поноћ, баба по оцу, а ако ње нема, *нуна*, доноси новорођенче у повоју. Новорођенчету је први пут обучена кошуља, која, по обичају, мора бити израђена од рукава кошуље његове бабе по оцу. Кошуља од чијег се рукава израђује кошуља за новорођенче мора бити стара – да новорођенче доживи дубоку старост, тј. „за век“. Жена која је донела новорођенче предаје га деди по оцу, а ако њега нема, онда најстаријем мушкарцу који је за софром. Он га дарива златном или сребрном паром коју ставља у повој, па га даје особи десно од себе, која га такође дарује, и тако редом док не обиђе целу софру, док не дође у руке првог мушкарца који га је узео и који га враћа жени. Жена га односи мајци, која је у својој соби и не присуствује гозби. Новац којим је овом приликом даривано дете не скида се с њега, већ остаје онако како су га дародавци оставили. Кад новорођенче легне у колевку, под

Основна функција бабина је непрестано бдење над породиљом и дететом, с обзиром на веровање да зле силе облећу око њих. У ретким случајевима када остаје сама, поред њеног кревета мора стајати метла (Чемерикић). С обзиром на то да је рођење дететета не само биолошки догађај, већ и социолошки и религиозни феномен, веровало се да је то критичан период у коме је читав колектив изложен натприродним опасностима, па се цела заједница укључивала у спровођење магијских, одбрамбених мера од утицаја демона и у заштити од магичне „инфекције“. „Обичаји и обреди који прате рођење детета пружају ону неопходну стабилност родитељима детета, али истовремено помажу широј друштвеној заједници да у овој изузетној, критичној и помало мистичној ситуацији очува своју кохезивност и интегритет. Ритуалима којима се дочекује принова обезбеђује се повратак психолошко-друштвене равнотеже која је постојала пре овог радосног догађаја“ (Требјашанин 2009: 46).

IV. 1. 1. 2. 5. Најзначајнија улога жене у традиционалној култури је улога мајке. Типизирану полну улогу жена реализује кроз однос са својом децом, што је семантички изражено дефиницијом „жена у односу на дете које је родила“, која у Призрену одговара номинацијама *ма̏ти, ма̏јка, мо̀на, на̀на, да̀да, мајки̏ца, матерети̏на.*[365]

Нѐ ме ту̏шч’а ма̀ти. – Ц’ѝбе ми остана̀ло од матѐре. – О̀ди матѐре сво̀је, л’о̀чко мо̀ја. – И̏дем у матѐре. – Ма̀ти гу да̀де сво̀је димѝје од л’ау̀ра те о̀на са̀ши сѐбе ту̏ј ал’и̏ну. – Ма̀ти бѐше ка̀ил’ да гу да̀де, ама о̀тац нѐ гу дава̀ше за њѐга.

Што̀ ти је, ма̀јко, што̀ те бо̀л’и? – Нѐ, ма̀јко, не сти̏јем, тѐке тако̀ ч’у̏тим. – О̀ди при ма̀јке, лу̏тко мајки̏на. – Ма̀јка Ма̀ру на далѐко да̀ла / На дал’ѐко ч’ети̏ри кона̀ка (нар. песма). *– Трѐч’и о̀фч’ар гу се мо̀л’и / Пу̏шч’ај мѐне, Ша̀р-плани̏но / И̏мам ма̀јку што̀ ме жа̀л’и / Ма̀јка жа̀л’и да̀р до вѐка* (нар. песма). *– При ма̀јка мѐсто јо̀ш ни јѐдьн си̏н нѐје изгуби̏ја* (нар. посл.)

А: Дѐ си би̏ла, Цвѐто? Б: Би̏ла сьм у мо̀не. – Мо̀но, да̀ј ми ми̏цко л’ѐба. – Ви̏ка те мо̀на.

На̀на ми сьши̏ла димѝје. – Ни̏на, ни̏на, мо̀ј лу̏ди Дејѐане / Да би на̀не го̀л’ем по̀расна̀ја / И до ко̀њи и до о̀стре са̀бл’е / Да би на̀не ца̀рсто при̏тисна̀ја

главу му се стави женски фес са дукатима. *Треч’и ноч’* се приређује јер се верује да те ноћи у поноћ суђаје одређују новорођенчетову судбину, и да је потребно да у то доба буде будна цела кућа, и новорођенче, у време када му се одређује судбина. Остављање дарованог новца на новорођенчету и стављање женског феса под његову главу имају за циљ да га суђенице не виде ’суо’, већ са златом и сребром“ (Чемерикић).

[365] Идеализован фрејм мајке, према Лејкофу, има пет домена: генетички домен (мајка је жена која предаје генетички материјал детету), домен рођења (мајка је жена која рађа дете), домен одгајања (мајка је жена која одгаја дете), генеалошки домен (мајка је најближи женски рођак), брачни домен (мајка је очева жена). Фрејм мајке показује дубока веровања говорника о улози мајке и породице у друштву (Драгићевић 2007: 93).

(нар. песма). – *Мо̏ре слу̏нце за̏ц'е / Ца̏ньм, слу̏нце за̏ц'е / Међу две̏ ӣлани̏не, на̏не мо̏ри / Мец'у две̏ ӣлани̏не* (нар. песма). – *На̏на на ӣа̏ӣу, ӣа̏ӣа на на̏ну, де̏ца гологла̏ве* (нар. посл.).

Ӣди, ви̏кни да̏ду. – Да̏де, да̏ј ми ма̏ло л'е̏ба.

О̏ди, мајки̏ца ч'е ӣи вр̏же зави̏јач'.

Вра̏г да гу изе̏де ӣу̏ј ӣво̏ју маӣереӣи̏ну шӣо ӣе ӣу̏шч'а ӣа̏квога на со̏как.

Стожери синонимског реда око којих су груписани дијалектизми са идеографском вредношћу 'мајка' јесу *мајка* и *маӣи*. Етимолошку неутралност задржала је лексема *маӣи* (прасл. **mati*), са којом се семантички изједначила првобитно деминутивна изведеница *мајка* (**matьka* > *majka*) (Skok II: 389). У дијахронијском континууму полазна експресивност деривата је неутралисана, тако да именица *мајка* циркулише као стилски неопредељена доминанта. Њен хипокористични историјски потенцијал, екстралингвистички поткрепљен улогом коју мајка има у словенској култури, огледа се у компатибилности са деминутивним суфиксом *-ица* – *мајкица*. Мајка има важну улогу у развоју деце и њиховој социјализацији на млађем узрасту и, за разлику од оца, она заступа начело разумевања, саосећајности, безусловне љубави и праштања, а у свом односу према деци је блага, нежна, топла и срдачна (Требјашанин 2009: 187). У патријархалној породици деца су емотивно веома везана за мајку и та приврженост женском родитељу у призренском вокабулару се испољава дечијим редупликацијама – *нана, дада*. На функционалну дистрибуцију ових именовања утиче стилска употребљивост, односно експресивна компонента. Високу фреквентност у градском говору и народним књижевним формама остварује лексичка јединица *нана*. Лексема *дада* не припада урбаном идиому. Са значењем „мајка“ користи се у околини Призрена, а у граду карактерише разговорни стил досељеника са села.[366] Основна улога мајке је непрестана брига о деци. Чак и минимално одступање од стереотипа социјум негативно маркира пејоративном изведеницом *маӣереӣина.* Неутрално номинационо значење „мајка“ има турцизам *мона* (тур. *топа*), код којег је дошло до потпуне десемантизације и замене изворног садржаја „баба“, на шта је највероватније утицала употребна искоришћеност у обраћању (Бјелетић 1995: 2008).

Примарна реализација именовања *мајка* и *мајкица* у српском призренском говору „очева или материна мати“ (Чемерикић) темељи се на изванјезичкој стварности и реалној подели женских улога у кругу породице. Више него мајка деци је посвећена баба, а њена специфична улога у одгајању деце и интензивна емотивна веза са унуцима на језичком плану резултирају

[366] Чемерикић указује на функционалну и ареалну лимитираност примарне семантике лексеме дада („Само у околним селима, а у вароши само код скоријих досељеника са села“).

лексичким паралелизмом, семантичким укрштањем и диференцијалном функционално-стилском компонентом. Разговорном дискурсу примерене су хипокористичне форме, којима се у језичким ситуацијама илуструје интиман однос унука са бабом. Објективна језичка стварност показује уздржанији однос према мајци употребом лексичке ознаке *маӣи*, док је мајка у истом значењу ограничена углавном на фолклор.

IV. 1. 1. 2. 6. Преузимање улоге мајке лингвистички је изражено семемом „очева жена у односу према његовој деци из претходног брака“, којој је еквивалентна лексичка ознака *мач'е̏а*.

Да је мач'е̏а до̏бра у ба̏шч'у би се сеја̏ла (нар. посл.). – *Ко̏ј не слу̏ша ма̏ӣер, ч'е слу̏ша мач'е̏ју* (нар. посл.). – *Не мо̏ж да би̏днеш је̏дному ма̏ӣи, а дру̏гому мач'е̏ја. – Да̏ла сьм мач'е̏је. – Виде̏ла сьм Томи̏ну мач'е̏ју.*

Социјална улога мађехе у призренској култури подлеже предрасудама, које су, највероватније, произишле из негативног колективног става у вези са поновном удајом / женидбом и доласком друге жене на место бивше супруге и мајке. Мит о окрутној мађехи формиран је на основу нејасних очекивања везаних за функције које замењује у односу на дете / децу и друштвене процене до ког степена она преузима улогу у родитељству. Стереотип о злој мађехи запечаћен је у менталним представама и језичком сазнању Призренаца и експлицитно исказан у кратким фолклорним формама као синтеза укалупљеног традиционалног мишљења. Негативна конотација прати и језичку јединицу којом је појам мађехе лингвистички обележен од њеног постанка у прасловенском језику (пејоративна изведеница на *-jeha* од корена **mat-* (Skok II: 346)). Према наводима А. Глухака прасл. **matjeha* потиче од индоевропског компаратива **mat(r)-jes*, odnosno *māt-je-sā*, „што је у овом случају значило 'сличан матери'“ (Gluhak 1993: 393). Експресивни контраст између лексема *маӣи / мајка* и *мач'еа* назире се још у њиховој етимологији, а појачан је културно-историјским и асоцијативним наносима у значењу лексичке јединице *мач'еа*. Лексички фон којим је употпуњено њено значење базира се на колективној експресији, на шаблонизованим типским представама и архаичним уврењима говорника. Наведеним садржинским елементима лексема *мач'еа* супротставља се лексемама *маӣи* и *мајка*, мада њихов парадигматски однос у лексиколошкој теорији није до краја разрешен (Драгићевић 2007: 265).

IV. 1. 1. 2. 7. Значајну улогу у подизању и одгајању деце има „мајка оца или матере“, означена именима *ба̏ба, ма̏јка, мајч'и̏ца, да̏да, на̏на, сӣа̏ра, ба̏ӣч'е, на̏нка, на̏нч'е*.

Шӣо̏ ӣи ч'и̏ни ба̏ба, мо̏ри Са̏ндо? – Одне̏си и да̏ј ба̏бе у ру̏ке.

И̏ди ма̏јке да ӣи да̏де л'е̏ӣца. – О̏ди ӣри ма̏јке сво̏је.

Да̏да ми је мо̏ја. – И̏ди ӣри да̏де.

Сшара не беше дома. – Сшара ни да ч'ује за двал'ање. – Никој не смејаше да мрдне ош сшаре.

Де си била, у ване л'и си била, мори?

Поздравило ши се шеза Марино бачч'е. – Искач'ај од Косшиного бачч'еша.

Теза-Марина ванка ши дошла на ажц'ел'дију. – Ванке Тешинч'ешове сам гу рекла. – Оди при ванке своје, биро. – Пишала сам ванку Косшину.

Косшино ванч'е не ч'ује. – Поздрави му се нанч'ешу. – У нанч'еша л'и си бија, море Весо?

Важну функцију у васпитавању деце има очева мати, јер она са њима проводи највише времена и док је мајка заузета кућним пословима деца су на њу упућена. „Слично као и мајка, а често још и више, баба је према унуцима блага, нежна и попустљива“ (Требјашанин 2009: 188), а такав емотиван однос на дијалекатској слици света манифестује се редуплицираним речима из дечијег говора (*баба, дада, нана*) и серијом хипокористика (*бачче, нанка, нанич'е*). Примарним идентификационим обележјем ’стара’ („1. стара жена, старица. 2. мајка оца илио матере; 3. ташта“ (Чемерикић)) лексема *баба* улази у домен родбинских односа, првенствено да денотира везу између очеве или материне мајке и њихове деце. Поименичавањем придева *сшара,* сема која носи податак о животном добу жене модификује се у семантичко генерацијско обележје, које детереминише позицију бабе у породичној хијерархији и посредно указује на ауторитет који је годинама и положајем стекла. Блискост и топлина између бабе и унука на когнитивном нивоу се испољава кроз идентификацију социјалне улоге мајке и бабе, што на језичком плану реперкусира употребом истих лексема за означавање различитих породичних релација (*дада*, *нана*) или хипокористичким облицима именице *нана* „мајка“ (*нанка, нанч'е*). Формални елементи експресивности експлицирају и интензивирају емотивну компоненту, која је, иначе, присутна у садржају лексеме *нана*.

IV. 1. 1. 2. 8. Женско дете (у односу на своје родитеље) номинује се језичким јединицама *ч'ерка, девојка, ч'ера, ч'ерч'ица, девојкица / девојч'ица*, *девојч'е, девојч'енце*.

Без швојега говења свема у куч'у не ч'екај њиан милос, шој да ши је дајма на шамеш, ч'ерко. – Ч'ерко моја, кажи черке швоје… (нар. загонетка). – *Сњг му се верила ч'ерка* (Реметић 1996: 348). – *Вика ме сшарија ч'ерка* (Реметић 1996: 370). – *Ч'ерка му је ка звезда* (Реметић 1996: 406).

Тодору кондурџ'ије девојка је зашросена. – А, мори девојко, нарани јенч'ис шој деше, па га шури да спије. – Ица Симеункин даја девојку за Пануша Мандију.

Викаше гу њојна сшара мајка / Дик се, дик се, ч'еро, ц'ул'-Ц'ул'ијо / Тебе идеф девеш барјакшара / Тебе вал'а девеш башч'алька (нар. песма).

*Ѝма ма̏јка ч’ерч’и̏цу / Па гу пра̏ши на во̏де (*нар. песма).

Ти̏ си девојки̏ца маш̄ери̏на, зла̏шо маш̄ери̏но, маш̄ери̏но све̏. – Ми̏сли ка шш̄о о̀на и̏ма девојки̏цу ни̏кој не̏ма. – Ку̀ку, шш̄о прокл’е̏ша бе̏ше ш̄а̏ј млаџ’е̏ја девојч’и̏ца гу. – Теза-Анџ’у̀шин Ва̏сил’ се нада̏ше си̏ну, а до̀би девојч’и̏цу.

Ко̀му, ш̄о̀му панголо̀зу л’и да да̀дем дево̀јч’е? – Ош̄у̀ра дево̀јч’е од му̀жа. – Же̏не доне̏ја сш̄амбо̀лски ма̀фес, а девојч’е̏ш̄у је̏н сѐл’бен. – Ош̄и̏шла на баби̏не, алка-Цави̏но дево̀јч’е роди̏ло му̀шко. – Му̀шко де̏ш̄е гу у̀мре, ш̄е о̀сш̄аде ч’у̀ч’ка са̀л сьс ш̄е̏ј две̏ девојч’е̏ш̄и. – Андре̏шка гу је од пр̄вога му̀жа, а о[д] дру̀гога му̀жа и̏ма са̀л ш̄е̏ј две̏ девојч’и̏ч’и. – Девојч’ич’а̀ма кроѝла п̄о је̏но минш̄а̀нч’е.

Девојч’е̏нце гу је, да је жи̏во, ка зла̏ш̄на јабу̀ка.

У патријархалној заједници женско дете је мање вредновано од мушког и свој низак статус осећа кроз социјалну афирмацију током одрастања. Улога девојчице је унапред задата и она је учи угледајући се на мајку. Од малена се припрема за напуштање родитељске куће и улогу супруге. Кћи је усмерена на активности мајке и са њом гради посебан емотивни однос. Узајамна привр-женост и саосећање помажу кћери да се идентификује с мајком и обезбеђују јој повољан психички развој у патријархалној средини, која својим дискри-минаторским правилима и ниским вредновањем жене поткопава самосвест и самопоштовање женске деце (Требјашанин 2009: 188). Чврста емоционал-на веза између мајке и ћерке, кодирана у колективном памћењу и језичком сазнању Срба Призренаца, проналази свој лирски израз у народној песми и афективном говоном чину. Окосницу синонимског реда чине номинације неутралног садржаја *ч’ерка* и *девојка*. Функционална раслојеност важи за експресивне јединице. Деминутивно-хипокористични облик *ч’ера* ограничен је на фолклор (Реметић 1996: 472), док је низ експресива формираних од основе *девојк-* (*девојкица / девојч’ица*, *девојч’е, девојч’енце*) одлика раз-говорног стила. Висока продукција дијалекатских творбених ликова лингви-стичка је последица емотивне размене у оквиру истополног савеза, који се у патријархалној породици темељи на интимности, блискости и поверењу између старијих жена (мајке, бабе) и женског детета. Суфикси деминутив-не (*-ица*) и хипокористичке природе (*-е, -енце*) нијансирају конотативни део значења деривата. Зависно од контекста емотивна компонента може мењати смисао на скали позитивне емоционалности (*девојч’ица, девојч’е*) и интен-зитет експресије (*девојкица – девојч’е – девојч’енце*), што се на комуника-тивном плану испољава као промена говорних поступака (Ристић 2004: 66). Особеност релације мајка – ћерка на лексиколошком нивоу рефлектује се нетипичним садржинским односом међу лексемама *маш̄и, мајка – ч’ерка, девојка*. Парадигматска повезаност синонимских парова у литератури је ин-терпретирана као релациона опозиција, односно као конверзија, јер се члано-

ви (конверзиви) не супротстављају већ се међусобно саодносе (Драгићевић 2007: 286).

IV. 1. 1. 2. 9. Кћи из претходног брака брачном парнеру из новог брака означена је лексемом *пасторкиња*.

За претпоставку да однос мађеха – пасторка подлеже стереотипном мишљењу и да се уклапа у универзални шаблон о злој, окрутној мађехи и доброј, чедној пасторки, немамо потврда у грађи.

IV. 1. 1. 3. Дистрибуција моћи у патријархалној породици децу рангира на маргину заједнице. Деца у задрузи имају статус нејачи, са изгледом да свој положај поправе током одрастања и да у перспективи стекну углед у заједници. Периферна позиција је привремена и прелазна, али захтева потпуну подређеност и послушност. Скупом правила којима је регулисано понашање деце успостављена је чврста дихотомија одрасли – деца и јасно су прописане њихове улоге. На сваком узрасном ступњу дете добија одређене задатке којима се укључује у породични живот и задружни рад. Угледањем на родитеље дете овладава вештинама своје културе и припрема се за улазак у заједницу као пуноправан члан, у складу са својом полном улогом. Процес социјализације је постепен, спор и другачији за мушку и женску децу (синове и кћери). Позиција детета и његова улога у породици могу бити поремећени услед нарушавања породичне структуре. Најчешћи фактори који доводе до промене породичног статуса детета су смрт једног или оба родитеља и усвајање. Однос средине према детету без родитеља представљен је сетом номинација са кохезионим обележјима ’сироче’ и ’усвојено дете’.

IV. 1. 1. 3. 1. Потпуна социјална немоћ прати дете без оба родитеља, а у подједнако лошој ситуацији је и дете без оца или мајке. Тежак психички, материјални и друштвени положај сиротог детета изазива сажаљење и дубоко саосећање колектива, а такав емотивни став преточен је у семантички садржај јединица којима га говорници именују – *сироч’е, јетим, јетимч’е, јадничe, кукавч’е, црничe, нестрекњичe*.

Она јадница работа по туђе ку’ч’е да израни тој њојне сироч’ич’и.

Андра рано останаја јетим. – Тому јетиму за атљр. – Запискаше му деца, тој јетими, од пискот срце да ти пукне. – Седи сирома у ч’оше ка јетим.

Жал ми је за тој нестреч’њо јетимч’е. – Мара теза-Цавина останала сљс три јетимч’ета. – Тема јетимч’ич’ама за атљр све ч’е уч’иним.

Останало јадничe и без оца и без матере. – Све што ч’иним, ч’иним за атар тому јаднич’ету, мојему братанч’ету.

А: Тој Сандино кукавч’е кој гл’еда сљг? Б: Узела га при себе баба.

Што ч’е ч’ини тој црничe црно што остаде јетим без оца и без матере.

Да има кој да помогне тема Стојанкинима несрекњич’ич’ама.

Денотативно значење „дете без родитеља или без једног од њих“ подразумева негативну објективну оцену ’то је лоше / тешко’, која аутоматски активира конотативни аспект свих чланова синонимског реда. Неутралном језгру су најближе доминанте *сироч’е* и *јетим*, које садрже обавештење о породичном статусу детета, али и експресивни потенцијал, који се у одређеним комуникативним околностима актуелизује, при чему емотивне и прагматичке компоненте надјачавају идентификационе семе и потискују их у други план. Поред лексичког фона који именичке ознаке *сироч’е* и *јетим* са собом носе (типизирана колективна представа о јадном, незаштићеном, скрајнутом сирочету), субјекат именовања усложњава њихову садржину, оплемењујући је комплексом емоција које у њему побуђује хијерархијски и друштвени положај детета без родитеља. Равнотежа контактног паралелизма *сироч’е – јетим* (тур. *yetim*) премешта тежиште на релацију *сироч’е – јетимч’е.* Према домаћем називу обликован је деминутив од турске речи, при чему суфиксација доприноси снажнијој експресивности. Висок степен интензитета на плану израза постиже се деривационим моделом експресивна именичка основа + експресивни наставак, што садржини деривата *јадни̏ч’е, кукавч’е, црнич’е, нестрекњич’е* даје примарно експресивну функцију, а комуникативном садржају осећајан, дирљив, потресан тон.

IV. 1. 1. 3. 2. Стереотипна улога детета зависи и од чињенице да ли је дете у крвном или адоптивном сродству са члановима породице. Дете које су туђи људи усвојили и прихватили као своје у Призрену се маркира лексемом *посво̀јч’е*.

Дево̀јч’е посво̀јч’е Да̀нка.

Лексикографски материјал антиципира постојање тренда усвајања девојчица (*Бѐ у цр̀кву и ви̏до Недѐл’ка Л’а̀л’у како по̀свои то̀ј дево̀јч’е*), што произилази из архаичне свести о потреби породичног збрињавања женске деце и њиховог колективног функционисања. Отуда у грађи родна асиметрија – : *посвојкиња* (*Ал’ушо̀ва посвојки̏ња*). Полни идентитет номината денотираног формално неиздиференцираном ознаком *посвојч’е* открива се у контексту (*Дево̀јч’е посво̀јч’е Да̀нка*).

IV. 1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога ученика’

IV. 1. 2. Примарну функцију у социјализацији и формирању личности има вршњачка група. У интеракцији и заједничким активностима са вршњацима дете прихвата правила и вредности групе, развија социјабилност, и у складу са представама о својој афирмацији у групи гради идентитет (Требјашанин 2009: 194–195). У традиционалној култури призренских Срба вршњачки односи се успостављају кроз рад, игру и образовање, а на

дијалекатској слици света регистровани су преко лексикализација апстрактне појмовне вредности ’улога ученика’. Ученик у традиционалној школи има улогу посматрача и пасивног слушаоца и постављен је у позицију објекта који прима информације, усваја их без критичког мишљења, просто их репродукује и чека да буде оцењен. Подређен је ауторитету наставника и за најмањи покушај ометања наставе строго је кажњен. Савесно одговарање нормираним захтевима и школским обавезама осигурава признање вредности индивидуе не само међу вршњацима, већ и у ширем друштвеном окружењу. У градској призренској средини мерила социјалног вредновања су успех у школи, ниво образовања, разред, врста школе коју ученик похађа.

IV. 1. 2. а. Сви наведени критеријуми учествују у конститутиусању микрореда са кохезионим елементом ’ученик’: *ц’а̀к, дво̀јкаш, по̄фто̄ра̀вац, букваа̀рац, ч’асосло̀вац, по̄салто̄ра̀ц, осно̀вац, богосло̀вац.*

Ц’ач’и̏ч’и сьс барјач’и̏ч’и.

Ку̀ку, цр̀на ја̀, син ми и̏скоч’и дво̀јкаш у ч’ко̀лу.

Ја̀ сьм по̄ро̀ша, а Жи̏вко Ч’и̏ч’ин по̄фто̄ра̀вац.

Си̏н му би̏дна богосло̀вац ве̏ч’е, не̏је ви̏ше осно̀вац. – Др̀жиш л’и на по̄а̀мето̄ кьд уби̏ше то̄га Ч’ел’-Пери̏нога богосло̀вца. – И богосло̀вци би̏л’е на мрто̄ви̏ца.

Централна лексичка ознака и доминанта синонимског реда је лексема *ц’ак*, која као дијагностичко обележје улази у језгро семантичке структуре номинација са којима стоји у односу релативне синонимије. Компоненте нижег ранга ’успех’, ’разред’, ’врста школе’ ученика генерацијски и интелектуално детерминишу и статусно га позиционирају у вршњачкој групи и широј заједници. Најниже се котира ученик који понавља разред – *двојкаш* и *по̄фто̄ра̀вац*,[367] а уважавања је достојан *богословац* „ђак Призренске богословије“. На нижем образовном ступњу је *основац* „ученик основне школе“, који је у „старовремским“ школама диференциран по разредима на основу уџбеника које изучава – *букварац, часословац, по̄салто̄рац*. Старомодни тип школе, о којем Чемерикић ексцерпира податке из историјских извора, подразумевао је образовање по етапама, где су ученици, без обзира на узраст, на првом степену описмењавања савладавали буквар, на средњем учили часловац и на завршном основнообразовном нивоу проучавали псалтир. Разреди нису постојали, већ су ученици дељени према књигама које изучавају, што се на плану лексичке садржине испољава преко диференцијалних сема ’буквар’, ’часловац’, ’псалтир’.

IV. 1. 2. б. Школовање девојчица није било заступљено у мери која би дала богатије лексичке резултате, тако да се женске номинације у овој

[367] У школском систему који је важио у Чемерикићево време двојка је била непрелазна оцена.

категорији социјалних улога своде на истокоренски синонимски пар *двојкашица* и *двојкашка*.

За̏р и ти̏, мо̏ри двојкашицо, и̏маш о̏браз да збо̏риш?

До̏бра је јадни̏ца, и рабо̏тна је и л'у̏цка, а̏ма за ч'ко̏лу не̏ гу го̏ри срце, двојка̏шка је. – Оне̏јзи двојка̏шке, Санди̏не друга̏ч'ке Л'е̏тке, не мога̏ше да то̏могне ни уч'ите̏л'ка Ма̏га.

Одраз друштвене сварности на призренски лексички систем огледа се у асиметрији именовања са идентификационим семантичким обележјима 'ученик' и 'ученица'. Комуникативне секвенце којима Чемерикић илуструје употребу лексема имплицирају став да женском детету образовање није неопходно и потенцира се неспособност савлађивања школског програма, чиме се директно или индиректно у самом говорном чину преноси стереотип да је женско дете предодређено за улогу домаћице пре него за школовање. Клишеирано мишљење додатно је истакнуто одабиром назива и творбеним дублетизмом. Негативна денотативна оцена мотивне речи (*двојка* „непрелазна оцена, недовољна") допуњена је конотативним елементима у изведеници *двојкаш,* којој је једнака основа четворостепених деривата *двојкашица* и *двојкашка*. Форманти *-ица* и *-ка,* поред моционе, попримају функцију коректора негативног експресивног садржаја творбене основе. Снижени степен експресивности манифестује се преко прагматичке компоненте значења као изражавање благог прекора и разумевања за објекат говорења.

IV. 1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља'

IV. 1. 3. Један од примарних међуљудских односа путем којег се особа интегрише у друштво и развија свој социјални и емоционални потенцијал јесте пријатељство. Узајамном односу љубави, поверења и поштовања у Призрену се придавала велика важност, што потврђује низ назива за ову врсту социјалне интеракције – *друга̏рсто*, *држави̏на, кал'ите̏ра, миште̏рльк*.

То̏ј њи̏но друга̏рсто, то̏ј њи̏но држа̏ње, у ве̏к не̏сьм виде̏ја.

Ка њи̏на држави̏на што би̏ла, за казува̏ње не̏је. – Својшти̏на не̏смо, а̏ма од ста̏ри ни оста̏ла та̏ј држави̏на с њи̏, те се држи̏мо ка да смо ро̏д.

А̏ма што га не̏ма Си̏ма У̏гар да ни до̏ц'е, да не̏си истру̏ја миште̏рльк сьс ње̏га?

Не̏ч'у сьс ње̏га да и̏мам ни̏какву кал'ите̏ру. – Истру̏ја сьм кал'ите̏ру.

Емоционални и морални образац традиционалног пријатељског односа укључују симпатију и емпатију, бригу за добробит других, поштење и искреност, оданост, узајамно разумевање и саосећање, поверење и позитивни реципроцитет. Веза блиских познаника базирана на овим квалитетима прераста у пријатељство, а улога пријатеља заузима централно место у појмовној струк-

тури концепта друштвених односа. Језгрени сегмент менталног образовања *пријатељство* у призренској култури вербализује се јединицама са архисемом ’човек’, хиперсемом ’социјална улога’ и интегралном појмовном вредношћу ’улога пријатеља’, која се на структурно-семантичком нивоу диференцира у два хоризонтална смера ’пријатељ’ и ’пријатељица’.

IV. 1. 3. а. Микроред са надређеним елементом ’пријатељ’ формирају језичке јединице *дру̏гар, прија̀тел’, дру̏гар / прија̀тел’ до гла̀ве, ми̏к, о̀ртак*.

А брѐ, друга̀ру, ч’е и̏демо л’и да се ба̀њамо. – *Дервиш Смаил и другар му узеше 2 торбе* (из тефтера). – *Фериз узе за другара јене опьнце* (из тефтера).

Дадо Станоју за пријател’а (из тефтера). – *Тѐј па̀ре прати̏ја о̀ч’еф ми прија̀тел’* (Реметић 1996: 483).

Аџ’и-Ӧмер-паша би̏ја о̀ч’ев ми прија̀тел’ до гла̀ве. – Андрѐшка Карач’и̏рез и бра̀т ми Ми̏та друга̀ри су до гла̀ве.

Ка̀ко си, ми̏ко?

Не мо̀гу без мо̀јега орта̀ка. – Са̀м сьм, о̀ртак ми о̀тиша на пу̏т.

Лингвокултуролошке особености градског призренског идиома леже у језичкој компетенцији говорника да варирају валидност другарских односа *мик – другар – пријате’л, – другар / пријател’ до главе – ортак*. На скали вредновања односа међу пријатељима најниже се котира *мик*. Албанизам *мик* (алб. *mik*) семантички је најближи појму познаника, *другар* одговара идеографској вредности ’блиски познаник’, а најинтензивнији и најдубљи однос љубави, поверења и поштовања остварује се са особом означеном лексемом *пријател’*. Иако су интерпретиране заједничким именитељем „друг“, у овој тријади се осећа блага градација, што их чини градуалним синонимима. У трочланом синонимском низу доминанта је неутрални конституент *другар*, преко којег су дефинисани остали чланови. Домаће лексеме имају подједнаку фреквентност и у говору и у писаним споменицима. Твобени форманти *-ар* и *-тел’* именицама *другар* и *пријател’*[368] дају значење агентивности, усмеравајући семантику деривата на активну улогу коју друг има у узајамном односу (пружа помоћ и подршку, саветује, са њим се деле недаће и радости, са њим се разоноди у доколици, на њега се може ослонити у свим важним моментима у животу, он је природно мерило и морални судија са чијим мишљењем човек усаглашава своје поступке). У менталитету Призренаца преовладава идеализован модел другарства, који потиче из архаичне перцепције, антиципиране у самом корену речи *друг* – сваки други (сваки човек) човеку је потенцијални друг / пријатељ. Идиличне представе на којима је изграђен прототип пријатеља достижу колминацију у изразу *другар / пријател’ до главе* „одан, веран пријатељ“ (Чемерикић). Допунски

[368] Радна именица *пријател’* образована је још у прасловенском језику од корена **pri-* „prodesse“ (Skok III: 40).

атрибутивни елемент *до главе* прави дистинкцију између народног поимања концепта *друг / ӣријаӣељ* као инваријанте колективне свести и индивидуалних асоцијација у вези са овом веома битном социјалном категоријом. Синонимски низ *мик – другар – ӣријаӣел'* попуњава околојезгрену зону подгрупе. Семантичке варијације међу централним елементима микрореда нема, осим у степену духовне блискости и интензитету емотивне привржености, што долази до изражаја у самом говорном чину. Однос са ортаком заснива се на пословној сарадњи и заједничким финансијским интересима и захтева обострано поверење и оданост *орӣак* „пословни пријатељ" („јавни друг у каквом послу" (Чемерикић)). У ортачком односу доминира етички принцип, а не емотивна повезаност, што турцизам (тур. *ortak*) декларише на периферију лексичко-семантичке подгрупе 'улога у примарној групи'.

IV. 1. 3. б. Дистинктивна црта 'женско' дијагностичко је и диференцијално семантичко обележје лексема *другáч'ка* и *другарѝца*.

Својéјзи другáч'ке извадѝла лакрдѝју. – Посвадѝла се, нé збóри с ӣу̏ј другáч'ку. – Викáна је у другáч'ке на бóју. – Другáч'ке се сьбрáл'е да се нѝшаф на нишáл'ку.

Другарѝца гу је. – Дáдни и другарѝце мáлко.

Апсолутну синонимију остварује истокоренски пар *другач'ка* и *другарица*, с тим што је облик *другач'ка* аутохтон, а *другарица* припада новијем лексичком слоју. Поред потпуне семантичке подударности лексеме са собом носе идентичне културне асоцијације. Прототипични модел истополног пријатељства садржан је у самом средишту концепта *ӣријаӣељсӣво*, а непосредно се манифестује у говорном дискурсу. У семантичкој структури лексичких јединица регистровани су елементи 'блиска', 'искрена', 'одана', 'пријатељица', 'према којој се гаји', 'другарство', који одражавају наивну представу о идеалној другарици. Овом семском саставу придружују се фонске семе 'другарство је могуће само на релацији женско – женско, односно мушко – мушко' и 'женски другарски односи карактеристични су за млађи узраст, док мушкарци остварују трајне пријатељске односе, који су најинтензивнији у зрелом добу и старости', које импликују културолошке специфичности и релативизирају опште значење. Женска пријатељства реализују се углавном у вршњачкој групи, почињу у детињству и прекидају се удајом, када жена престаје да води социјални живот ван куће. Због друштвених баријера које онемогућавају остваривање дубљег контакта и перманентност везе, пријатељство међу женским особама делује површно, сведено на заједнички рад, забаву, шалу. Изванјезичка стварност детерминише састав микрогрупе 'улога пријатеља' (одсуство лексеме *ӣријаӣел'ица* у

значењу „другарица“)[369] и њен семантички капацитет, који се на плану израза испољава дијалекатском формом (*другач’ка*).

IV. 1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога комшије’

IV. 1. 4. Након родбине и пријатеља, човек најблискије односе успоставља са комшилуком. Просторна близина неминовно упућује људе једне на друге и ствара услове за развијање социјалних интеракција између суседа (чињење услуга, притицање у помоћ, олакшавање неког посла, доброчинство, међуљудска солидарност, итд.). Традиција добрих комшијских односа у мултиетичној урбаној призренској средини темељи се на толеранцији и поштовању права суседа. Вишевековни суживот са Турцима утицао је на обликовање социјалне свести призренских Срба и прихватање муслиманског културног модела понашања према комшијама. Улога комшије има истакнуто место у исламу, где су комшијска права законом регулисана (комшија се ни на који начин не сме узнемиравати, треба га сваком приликом почастити, комшији се даје приоритет у куповини куће или земље, треба одржавати хуман и леп однос са суседима без обзира на њихову веру, према комшијиној жени треба се опходити са посебним респектом (Kurdić 2006: 217–226)). Шеријатски постулати у домену суседских односа прихваћени су међу хришћанима и уграђени у ментални конструкт Срба Призренаца као прототип доброг комшије – доброчинитеља. Апстрактна појмовна вредност ’улога комшије’ на дијалекатској слици човека изражена је номинацијама турског порекла, које унутар микрогрупе граде парадигму на супротстављености гендерног знака – ’сусед’ / ’сусетка’.

IV. 1. 4. а. Онај који живи у суседству денотиран је лексичком јединицом *којшија / коњшија.*

Ри́ста Ки́кмир ни је којшија. – Ч’у́ти, не ди́зај ц’урултију, ч’е ч’у́јеф којшије. – У коњшије два́ дрва го́риф, у на́с је́но, па не́ч’е (нар. посл.).

Турцизам (тур. дијал. *koyşi,* поред *konşu, komşu*) је изборио апсолутну номинациону доминацију на призренско-тимочком ареалу.

IV. 1. 4. б. Идентификациона сема ’женска особа’ дистинктивни је знак лексеме *којшика / коњшика.*

Ру́шити-агина којшика о́ста ду́жна. – Којшика ни је је́на Лати́нка. – У коњшике гу се доби́ло му́шко па и́дем на баби́не.

Према ликовима *којшија / коњшија* у српском призренском говору обликовани су моциони еквиваленти *којшика / коњшика.*

[369] У Призрену се *пријетел’ица* користи искључиво као сродннички термин.

IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’улога друштвеног агрегата’

IV. 2. Категорија друштвених агрегата у социолошкој теорији дефинише се као скуп међусобно неповезаних појединаца који се налазе у исто време на истом месту, који имају неки заједнички привремени интерес или су задешени неком кризном ситуацијом. За разлику од социјалне групе, агрегат се одликује одсуством организације и структуре, анонимношћу, ограниченим социјалним односима, територијалним карактером, пролазношћу. Чланови овакве скупине идеографски се детектују по социјалним улогама купца, путника, туристе, болесника, публике. Концепција лексичко-семантичке подгрупе базирана је на елементима који својим смислом одговарају појму друштвеног агрегата. Конституенти подгрупе су структурно обједињени заједничком хиперсемом и у комбинацији са одговарајућом социјалном детерминантом граде системске односе (кохипонимске, синонимске). Језичке јединице распоређене су у три микрогрупе на основу релевантних семантичких ознака ’купац’, ’путник’, ’болесник’.

IV. 2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога купца’

IV. 2. 1. У ситуацији када особа уђе у продавницу и жели нешто да купи приписује јој се улога купца и од ње се очекује друштвено одговорно понашање, компатибилно неписаном друштвеном кодексу који регулише социјалне релације продавац – купац, купац – купац. Улога купца ускладиштена је у менталном лексикону призренских Срба са асоцијативном мрежом квалитативних знакова који потенцијално улазе у семантичку структуру номинационог апарата (’поштен’, ’лојалан’, ’љубазан’, ’толерантан’, ’анониман’) и из фонске позадине креирају опште лексичко значење.

IV. 2. 1. а. Човек који купује нешто денотиран је лексичким јединицама *мишшерија / мїшшерија* и *кўпьц**.

Ако ши је за продаву, мишшерију ч’е наџ’еш лако. – Ч’увам за моје мишшерије. – Њега не га дираше шол’ико што га мајсшор изгрдија, кол’ико га дираше што мајсшор уч’инија шој пред свеш, пред мїшшерије.

Кўпьц (Реметић 1996: 361).

Конкурентност контактних синонима оспорена је доминацијом турског трговачког термина *мишшерија / мїшшерија* (тур. *müşteri*), који има фиксирану позицију у призренском лексичком систему. Семантичка структура лексеме једним делом корелира са домаћом изведеницом *купьц*, којом је дефинисано њено опште значење „купац уопште“. Допунска компонента ’уопште’ упућује на анонимност потенцијалног купца. Чемерикић као посебну издваја реализацију „стални купац“ којом номинација реферира на особу

познату трговцу, која редовно пазари у истој радњи или код истог продавца и према којој се он опходи на посебан начин.[370] Купац је у свести говорника представљен као финални конзумент, крајњи потрошач производа који купује.

IV. 2. 1. б. Жена купац номинује се именицом *мишт̄ери́ка.*

О̏на је Соколо́ва мишт̄ери́ка.

Моционим суфиксом -*ка* личне и социјалне потребе и својства купца придају се женској особи.

IV. 2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога путника’

IV. 2. 2. Социјални феномен путовања поседује универзалне одлике и национално-културне карактеристике, експлициране у једној од базичних менталних конструкција носилаца дијалекта. У појмовној сфери лингвокултуролошког концепта *п̄ут̄овање* фокусирана је сложена когнитивна структура – ванјезички семантички сценарио путовања. Сценарио конфигуришу културно утемељени фрејмови: испраћај путника, субјект путовања, путовођа / предводник, вест о повратку путника, посећивање особе која се вратила са путовања. Конвенционална знања утиснута у појмовну структуру концептуализације путника и путовања олакшавају сагледавање значењске вредности језичких јединица микрогрупе ’улога путника’. Језгрени конституент је субјект путовања, а око њега су концентрисани допунски елементи, који одражавају лингвокултуролошку специфику језичке слике света Срба Призренаца.

IV. 2. 2. 1. Социјална улога путника лингвистички је репрезентована семемом „човек који путује“ и лексичком јединицом *јолџ’и́ја*.

А: Кѣ̏д је Ми̏т̄а јолџ’и́ја? Б: У п̄онедеја̏ник, здра̏вл’е.

Денотативни карактер лексема носи из изворног језика (тур. дијал. *yolci,* поред *yolcu*) и у дијалекту реципијенту је усвојена као номинација са општим обавештајним садржајем. Лексички фон, међутим, културолошки нијансира семантички садржај турцизма, уносећи у значење елементе који се традиционално везују за путника (типична атрибутивна својства – скроман, стрпљив, озбиљан, старији, господин; разлоге и циљеве путовања – религиозни (хаџилук, Света Гора), ради посла или трговине, ради школовања). Фонске семе се кристалишу у контексту и дају лексеми аутентично значење у којем је утиснут прототипични образац путника.[371]

[370] Корпус номинација са заједничким семантичким обележјем ’продавац’ обрађен је у оквиру лексичко-семантичке групе ’трговина’, као и именовања са хиперсемом ’посредник’, која се семантичким садржајем уклапају и у категорију социјалних улога.

[371] Обичај испраћања путника у Призрену се одржао веома дуго. Рођаци и пријатељи су пратили путника изван града, до превоза, идући за њим и испијајући ракију. При поздрављању

IV. 2. 2. 2. Специфичну улогу на путовању има *калáуз* „1. путовођа, водич. 2. предводник, који је на челу колоне кад се иде по невремену, који прти пут“.

Турцизам *калауз* (тур. дијал. *kalavus / kılavuz*) реализује двоструку денотацију, што произлази из везе језика и стварности. Ванјезичка дистинкција улога коју на путовању добијају водич и предводник прави појмовну диференцијацију која се лингвистички манифестује раздвајањем значења и полисемијом.

IV. 2. 2. 3. Повратак путника традиционално је уприличен свечаним дочеком. Атмосферу ишчекивања и нестрпљења прекидали су дечаци који су породицама доносили радосну вест о доласку њиховог ближњег. Улогу муштулугџије у Призрену има *миждеџ'ија / мїждеџ'ија.*

А: Кýј ви бúја миждеџ'ија? Б: Миждеџ'ија ни бúја Андрéшка Слáвков. – Мїждеџ'ија ни кáза ч'и Мúпа дóша.

Са отварањем аутобуских линија и развојем ове врсте саобраћања, у Призрену се створио обичај преношења вести о доласку путника његовој породици и родбини. Дечаци су на аутобуској станици чекали путнике и трчали њиховим кућама да јаве срећну вест, за шта су добијали награду. Изаделека су узвикивали *мижде*, како их неко други не би предухитрио (Чемерикић). Везивање социјалне улоге гласника сужава денотацију турцизма *миждеџ'ија*, а узрасна компонента усмерава референцију (дечак).[372]

IV. 2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога болесника’

IV. 2. 3. Педесетих година XX века Т. Парсонс у социјалну медицину уводи термин *улога болесника (sick role)*, с обзиром на то да болест, као лимитирајући фактор социјалног деловања, значи пре свега облик девијације или удаљавања од друштвено постављених циљева и директно угрожава рад, социјални ред и репродукцију (Parsons 1969: 670). Болесна особа легитимно се ослобађа свих или већине уобичајених улога и видова друштвене одговорности које као члан заједнице има према осталим члановима и према друштву у целини. Социо-културни и економско-политички контекст у великој мери одређују како ће неко интерпретирати симптоме болести, како

путник их је частио новцем. Даривање у новцу за ’срећан пут’ назива се *сел'амедија* (Чемерикић).

[372] Церемонијални карактер догађају даје *ожџ'ел'дúја* (тур. *hoş geldi од hoş gelmek* „добро дођи“), обичај да рођаци и добри пријатељи иду да пожеле добродошлицу и честитају онима чији се члан породице после дужег одсуствовања вратио у Призрен (*Йдем на ожџ'ел'дúју у ујна-Цáве, дóша гу Мúпа. – Вáл'а да йдем на ожџ'ел'дúју у кума-Андрúје, дóшла кума-Мáра*). Улазећи у кућу посетиоци поздрављају домаћина са „светло ти (ви) око“, а он одговара: „да си жив“. Домаћини том приликом послужују госте кафом и ратлуком, у изузетним случајевима и тигањицама, којима се чини посебна част госту (Чемерикић).

ће такву особу друштво прихватити, које ће се стратегије лечења и терапеутски модели примењивати, какав ће социјални живот и који социјални статус болесник имати. Диференцијација између физиолошког поремећаја (патолошких физичких / органских оштећења које лекар дијагностикује), субјективног доживљаја бола и болести и социјалног стања у енглеском језику је изражена постојањем посебних лексичких ознака за сваки од наведених параметара болести (*disease, illness, sickness*) (Staničić 2007: 314–316). Свест о тежини болести и њеном утицају на човекову физичку и друштвену активност и на душевно стање кодирана је у лексичком систему Призренаца и на дијалекатској слици света репрезентована скалом градуалних синонима *ље̏к бо̀л’ес / ље̏ка ра̀на, лошо̄ти̏ња*, *бо̀л’ка, бо̀л’ес, бол’еш̄ти̏на, жи̏ва ра̀на.* Осећај телесне патње (*му̏ка, бо̀л’, бол’ави̏на*) у наивном веровању призренских Срба најпоузданији је показатељ промена у организму и у складу са субјективним доживљајем особа одговара на симптоме болести, тражећи адекватан лек у народној медицини. Предузимањем мера за оздрављење и преузимањем одговорности за своје стање човек улази у улогу болесника, али ретко пацијента. У традиционалној призренској средини, где није развијена свест о институционализованом здравству, лекарска помоћ је била крајња нужда. Народ је проналазио различите алтернативне методе лечења, од лековитог биља до врачања. Коришћено је биље са широким спектром терапеутског дејства (*ајду̏ч’ка ш̄ра̀ва, жу̏ш̄а ш̄ра̀ва, баби̏на души̏ца, нани̏ца*, *самоба̀јка, срч’а̀нац*, *бозови̏нка, дафи̏на, ш̄ра̀ва од кр̏ва, ш̄ра̀ва од по̄се̏ка*), оријентални зачини (*ана̀сон, а̀шаш, да̀рч’ин*), разна уља (*ба̀дем-ја̀ги*, *ба̀лькја̀ги, и̏нш̄-ја̀ги*, *да̀рчин-ја̀ги, на̀не-ја̀ги, би̏ш̄-о̄ш̄и, кру̏п̄а-о̀ш̄, гл’и̏ст̄ре-о̀ш̄*, *сьбьр-о̀ш̄*), прашкови (*ш̄ел’и̏зӱр*) и балзами са Истока куповани у бакалницама (*бе̏ја ба̀лсьм* и *цр̏н ба̀лсьм*, *амбе̏ру ј*), од којих су се справљали мелеми за искашљавање (*дева̀ја-ми̏ск*), против стомачних тегоба, хемороида, кожних болести (*ч’е̏п̄ек ме̏јл’ем*), код прелома костију (*јаки̏ја*), рана, уједа инсеката, опекотина (*п̄о̀сан ме̏јлем*), болова у ушима, итд. Исцелитељска моћ приписивала се води донесеној са хаџилука или освештаној на празник Богојављање (*аџ’иа̀зма*), а посебно магијској снази бајалица и ритуалних радњи приликом врачања. У културном коду Срба Призренаца записан је начин опхођења колектива према свом болесном члану. Од припадника примарних група (рођака, пријатеља, комшија) очекује се да покажу интересовање и забринутост за болесника, пожељно је да се распитују о његовом здравственом стању, да га редовно посећују, питајући за помоћ и изражавајући жељу за брзим оздрављењем. Шира друштвена заједница показује разумевање и поштовање за болесног човека, што лингвистички демонстрира сведеност микрогрупе на две номинативне јединице објективне оцене.

IV. 2. 3. а. Болесна мушка особа номинује се лексемом *бо̀лник.*

Ку̀ч'ка јѐдна, и не за̀пита би̏л'е ка̀ко је бо̀лник. – Ч'у̀тите, не ди̏зајте ц'урултѝју, у коњшѝје и̏мав болни̏ка. – Ц'еч'мишо̀ла, болни̏ку, што̀ ти је, што̀ се а̀л'иш?

Деривациони поступак открива лингвокултуролошку специфичност односа према болести призренских Срба. Изведена именица *болник* је мотивисана придевом *болан*, а придевска реч лексемом *бол*, која упућује на субјективни осећај физичке тегобе. Болесник се у Призрену првенствено конципира као особа која осећа физичку бол, снажну телесну патњу која је онеспособљава и спречава у обављању свакодневних активности.

IV. 2. 3. б. Болесна жена денотира се лексичком јединицом *болни̏ца*.

А болни̏ца, бо̀г нѐка гу да̀де здра̀вл'е, ч'и̏ни л'и га̀јреш? – Оти̏шла да ви̏ди ту̀ј алка-Цави̏ну болни̏цу. – И ма̀сло гу до̀ри свети̏л'е тѐјзи њи̏не болни̏це.

Творбено-семантички еквивалент именици мушког рода је женска номинација *болница*, другостепени дериват настао моционом суфиксацијом (*бол → болна → болница* „она која је болна“). Моносемантичност ове лексеме лингвистички је резултат призренске социокултуре која преферира концепт кућне здравствене неге.

IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обичајна / обредна улога’

IV. 3. Понашање човека у различитим животним околностима и друштвеним ситуацијама регулисано је нормама традиционалне културе и народним обичајима. То су искуством и навикама стваране неписане одредбе и закони који су одговарали потребама живота једне друштвене заједнице и који постају неопходни у животу људи, утичући на целокупно функционисање колектива и чинећи га особеним (Alaupović-Gjeldum 1999: 149). Културни идентитет Срба Призренаца формиран је на аутентичном духовном наслеђу и под утицајем образаца оријенталне културе. Трагови интерференције са турским вредносним системом рефлектују се кроз етнокултурну семантику лексема у домену социјалне организације живота и социјалних навика које прерастају у обичајну праксу (узајамно посећивање рођака, пријатеља, комшија). Национална специфика дубоко је укорењена и добро очувана у сфери обредних улога у религиозним обичајима и обичајима животног циклуса. Прагматички и семиотички аспект обичаја могуће је дешифровати и интерпретирати преко семантичког смисла лексичких јединица којима су означени учесници у обредним и ритуалним радњама везаним за свадбене и славске обичаје и народна веровања. Језички знаци носе кодиране информације у којима су фиксирани еталони призренске духовне културе. Вербална репрезентација нематеријалног сегмента људског деловања сво-

ди се на лексичке ознаке са архисемом ’човек’, при чему референт прераста у симболички знак у којем је утиснут културни код микросоцијума. Хиперсема ’обичајна улога’ појмовно повезује денотат са значењем које му се приписује, а које се тумачи у контексту традиционалних социјалних улога. Идеографска веза између човека и његове актуелне и привремене друштвене улоге духовног карактера на дијалекатској слици света реализује се лексичко-семантичком подгрупом именица сврстаних у уже скупине ’улога госта’, ’улога домаћина’, ’улога у свадбеном обреду’, ’улога у славском обреду’, ’улога у паганским ритуалима’, ’улога врача’.

IV. 3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога госта’

IV. 3. 1. Специфичан географски положај призренског ареала, привредна динамика и међукултурна комуникација утицали су на моделирање социјалног понашања чаршијског становништва и обликовање његовог менталитета. Друштвени живот углавном се одвијао у трговачким градским четвртима, али се неговала и традиција посећивања, која је прерасла у културну константу социјума. Кућне посете постале су стереотипна форма одржавања социјалних веза са комшилуком, родбином и пријатељима. Обичај одласка у госте постаје устаљени образац очувања контаката и уопштени модел оплемењивања патријархално утврђених међуљудских односа. Конзервативна схватања актуелизују се у обичајима везаним за припрему и одлазак у госте и у прототипичном поимању госта, а културно-социјални феномен гостовања у култури призренских Срба може се реконструисати преко концепта *гостопримство* и његових вербалних манифестација.[373] Когнитивна суштина менталног конструкта изражена је преко номинационих јединица са хиперсемом ’улога госта’, у чијем се антропоцентричном и етноцентричном значењу открива природа човека из Призрена, али и систем вредности и модели понашања читаве заједнице. Фрејм ’гост’ важан је фрагмент концепта гостопримства и саставни елемент сценарија ’гостовање’, на дијалекатској слици света интерпретираног лексемом *мисафи̏рльк* (тур. *misafirlık, müsafilık*) (*Од ка до̀ша, од мисафирльк̀а на мисафи̏рльк и̏де, јѐн дѐн не веч’ера̀ја до̀ма*). У традицији Призренаца гостом се третира сваки човек који домаћину дође у кућу, али посебан статус има лице позвано на обед или неку другу част. Фрејм госта има слојевиту стуктуру, где се препознају и схеме непожељног госта, изненадног госта, особе која гостује извесно време код некога, особе која има навику да често иде у госте. Улога госта

[373] Опширно компаративно истраживање аспеката језичке концептуализације гостопримства, као једне од значајнијих сфера човекове животне активности и њених национално-културних специфичности у руском и енглеском језику спровела је Г. Р. Гарипова (Гарипова 2010).

подразумева унапред задате шаблоне владања и комуникације. Поштовање обичајне етикеције ствара еталон пожељног госта, чије су прототипичне особине скромност, пристојност, љубазност, умереност, ненаметљивост. Језгро језичке репрезентације концепта чине лексеме са семантичком вредношћу „особа која је у посети код неког у кући“. Етнокултуролошки фон значења избија у говорном чину и зависи од језичког окружења у који је лексичка јединица стављена.

IV. 3. 1. а. Гендерна дијагностичка компонента ’мушко’ у синонимски ред повезује јединице *го̀с, миса̀фир / мӱса̀фир, ѿа̀нгьл-миса̀фир*.

Ка̀ни га ка да гу је го̀с. – А̀ѿансьз го̀сѿи. – Ѝмаф го̀сѿе на веч’ѐру. – Госѿѝма ц’ѐбаѿ не мога̀смо да да̀демо. – Цѐлу недѐл’у бѝла на го̀сѿе у маѿѐре.

Андрѐшка ни је миса̀фир на веч’ѐру. – Мисафѝре ч’ѐкамо за ју̀ѿре.

Лексички паралелизам словенског *гос* (прасл. **gosti*) и турског *мисафир* (тур. *misafir,* дијал. *müsafir*) лингвистичка је последица контакта два народа и преплитања њихових култура, тако да обе именичке лексеме подједнако учествују у грађењу културне и језичке слике света носилаца призренског говора, што је допринело стварању уникатне концептуалне и лексичко-семантичке парадигме.[374] Прожетост словенских и оријенталних вредности на плану социјалних интеракција језички се манифестује комбинацијама домаће номинације са турским допунама, а таквим синтагмама се најприближније интерпретира фрејм госта (*аѿансьз госѿ* „изненадни гост“). Полусложеница *ѿангьл-мисафир* изражава мало другачију схему – „непожељан гост“. Овај појмовни домен лексикализован је једино у Призрену, а почива на непоузданом значењу првог члана колокације (тур. *dangıl* „неотесан, груб“) (Петровић 2012: 268).

IV. 3. 1. б. Жена гост означава се посебном именичком јединицом – *госѿѝнка*.

Госѿѝнка је ѿа ва̀л’а и ч’ѐс да гу се ч’ѝни ка госѿѝнке. – А̀, мо̀ри, ѿрифа̀ѿи се јемѿу̀ѿ за рабо̀ѿу и не сѐди ѿа̀ко ка да си госѿѝнка.

Иако мушка именовања неутралног значења семантички могу да покрију и женски идентитет, због граматичке равнотеже је у српском призренском говору успостављена моција и изведен облик *госѿинка*, денотативне вредности и објективне оцене. У периферним слојевима семантичке структуре деривата утиснута су конвенционална знања о улози гошће у призренском друштву, која се као фонске семе актуелизују у одређеном контексту.

[374] Појмовну и језичку слику употпуњава придев *госѿински*, који лексичку спојивост најчешће остварује са именицама *ру̀ч’ек, веч’ѐра, со̀ба, рѐд*, а те колокације употпуњују менталну представу о пријему гостију, која је најдиректније повезана са концептом хране, пића, смештаја.

IV. 3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога домаћина’

IV. 3. 2. На другом полу своје структуре концепт *гостопримство* развија комплексан сценарио пријема гостију, где најзначајнију улогу игра домаћин. Релација домаћин – гост у средишту је менталне конструкције, око којег се семантички сценарио одвија по утврђеним етапама, које имају симболичко-обредни карактер – очекивање госта, дочек госта, гошћење (храна и пиће), испраћивање госта.[375] Одлика менталитета призренских Срба је срдачно примање и предусретљиво дочекивање гостију, што до изражаја долази у прототипичним својствима домаћина. Улога домаћина базира се на постулатима који сублимирају националне и оријенталне вредности, на којима је изграђен стереотип топлог, љубазног, отвореног, искреног, великодушног домаћина.[376] Важност ове социјалне улоге рефлектује се преко когнитивног обрасца доброг домаћина, што дијалекатској слици света даје културну посебност и етничку особеност. Традиционални обрасци понашања онога који прима госте нашли су одраза у културној семантици и семиотичком систему, а моралне вредности и духовна ширина етноса, који зраче из садржинске позадине, прерасли су у етикецију гостопримства. Овај социјално-културолошки модел одражава се на лексичко-семантичку парадигму кроз однос комплементарности чланова лексичко-семантичке групе, конверзива *гос / мусафир – домач’ин, гостинка – домач’ица*. Микрогрупа именица са хиперсемом ’улога домаћина’ састоји се од елемената који се међусобно супротстављају семом пола.

IV. 3. 2. а. Мушка особа која некога прима у госте означава се лексемама *домáч’ин* и *домьшњи*.

Нýрсуз је овáко, áма ка домáч’ин је млóго гостопрúман. – Кьд доч’ýше њóјни домач’úни, óдма нáтраг гу вратúше Орúтку.

На тýј веч’éру бúле сáл домьшњи.

Дочек и пријем гостију дужност је главе породице, па отуда Д. Чемерикић не диференцира ситуационе улоге домаћина и семантички их не раздваја, већ социјалну улогу домаћина приписује „старешини куће“. Посеб-

[375] Социјални углед породице расте честим и радим доласком гостију, чиме се указују поштовање и част домаћину. Значај социјализације и међусобног посећивања манифестује се изразима *добúва гóсте* (*Тáј Стóјан Кýч’кар слáбо би се мешáја сь[с] свéт, па би рéтко кьд и добивáја гóсте*), *добúје гóсте* (*На мýку је и тáј Дáнка Мандúна, кýч’а гу се ýч’ини óтел’: мáломáло па тéке добúје гóсте)*. Најважнија етапа традиционалног сценарија гостопримства је ритуално дочекивање гостију, при чему се инсистира на моралној чистоти домаћина (*Добúјеф л’и се гóсти, úма да се доч’éкаф ка што је рéд, те да се искóч’и сьс бéл óбраз*).

[376] У језичком сазнању Призренаца прототип домаћина најбоље је интерпретиран квалификативима *гостол’ýбан* (*Брáт му тó нéје гостол’ýбан. – Óна је млóго гостол’ýбна, ул’éгнеш л’и гу у кýч’у да мóже на глáву би те турúла*) и *гостопрúман (Тáј кýч’а бúла дáјма гостопрúмна)*.

но значење лексеме *домач'ин* увели смо на основу илустративног материјала који потврђује значењску дивергенцију и лексикографског поступка у обради полисемичне лексеме *домаћин* у Речнику САНУ (РСАНУ 4: 513). У српски призренски говор дериват је ушао као већ формиран облик (*домаћ- + ин*) и фонетски се прилагодио овом идиому. На ову тврдњу наводи одсуство основинског придева (*домаћи*), односно постојање (позно)прасловенске придевске варијанте *домьшањ* и од њега поименичење *домьшњи* са збирним значењем „укућани", којим се успоставља однос симетричности и реципрочности са лексемом *гости*.

IV. 3. 2. б. Жена у улози домаћице, она која дочекује и послужује госте, номинује се лексемом *домач'и̇ца*.

Што и̇маш да ка̀жеш, ка̀жи домач'и̇це а не мѐне, ја̀ сьм гости̇нка. – Да те дочѐка та̀ј домачи̇ца, гостопри̇мно че те дочѐка, но да ти уч'и̇ни ако гу мо̀л'иш ни̇што, и̇ч' нѐ се на̀дај.

Улогом домаћице прописане су радње којима „жена кућног старешине" (Чемерикић) демонстрира љубазност, несебичност и поштовање према госту. Њене дужности у вези са гостима углавном се своде на послуживање.

IV. 3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду'

IV. 3. 3. Рођење, свадба и смрт су преломни моменти у животу човека и доводе до ремећења друштвене равнотеже и нарушавања устаљеног реда. Чланови заједнице су међусобно повезани, тако да промена позиције једног од њих захвата читаву заједницу, која новонастало хаотично стање креативно преводи у ритуал. Ритуал је стваралачки чин, дешавање, представа у којој чланови којих се промена тиче играју у стандардизованим и стилизованим улогама, релацијама и поступцима, али и са извесном дозом импровизације (Златановић 2003: 17). Тренутак кризе, социјалног прегруписавања (одвајање од почетних позиција) превлађује се ритуалима везаним за континуиране фазе у обреду прелаза, од сепарације, преко домена лиминалности до агрегације и потпуне интегрције члана у нову групу. У систему животних обичаја и породичних обреда централно место заузима свадбени ритуал, због разноврсности елемената и сложене структуре која укључује обредну симболику. „Свадба је најважнији, најразрађенији и садржински најбогатији ритуал животног циклуса. Она у згуснутом виду изражава друштвену стварност – економске и сродничке односе, положај жене, однос према оностраном и може се означити као парадигматичан догађај културе Срба" (Златановић 2003: 7). У свадбеном ритуалу призренских Срба уграђен је идентитет заједнице, а у његовом спровођењу актуелизирају се суштинске карактеристике колектива и његове традиције. Призренски свад-

бени обичаји чувају рудимент словенске архаичности, али и карактеристичне црте присутне само у локалној традицији, које су видљиве на етнографском и лингвистичком плану. Акциони план српског свадбеног обреда (Златановић 2003; Петровић Савић 2009; Златановић 2012) уклапа се у општу словенску традицију, тј. има троделну структуру (Семёновна 2001; Узенева 2003, 2010; Таратынова 2007; Чугаев 2008; Сергеевна 2011; Иванченко 2012; Тищенко 2013). Схема призренског свадбеног сценарија прати етапе предсвадбене, свадбене и постсвадбене обредне праксе. На лингвистичком плану сценарио је разложен на једноставније когнитивне структуре – фрејмове традиционалних радњи (проводаџисање, договор, виђење, венчање, даровање, посете), фрејмове свадбених чинова, фрејмове актера и фрејмове материјалних реалија. Свадбена обредна лексика одражава процесуалну, агентивну и предметну страну ритуала, у чијем су језгру фиксирани називи обредних лица.[377] Микросистем nomina personalia са хиперсемом ’учесник у свадбеном обреду’ садржи називе ритуалних субјеката у обредном акту. Лексичко-семантичку микрогрупу формирају мањи скупови чији су чланови интегрисани значењским елементима ’предсвадбени период’, ’свадба’ и ’период после свадбе’, који хронолошки координишу улоге и функције учесника свадбеног обреда, које су расподељене у складу са традицијом, узрасним особеностима и сродничким везама. Изванјезичка сегментација свадбене обредности условила је језичку класификацију, констелацију лексема са обредном семантиком и парадигму унутар микрогрупе.

IV. 3. 3. 1. Предсвадбена фаза обреда сложена је од поступних и традицијом утврђених чинова, који моделирају логичко-појмовни комплекс свадбеног циклуса и структурирају схему обредних агентива. Обавезни елементи предсвадбене призренске традиције су посредовање, испит и позивање гостију. Сваки сегмент се састоји од ритуалних радњи за чију су реализацију потребна конкретна лица. Улоге учесника у предсвадбеном обреду лексички израз налазе у систему nomina personalia, у чијем је семантичком садржају конзервиран локални стереотип колективног понашања приликом иницирања друштвене кризе и почетног премошћавања хаоса изазваног статусним преструктурирањем. Ритуалним регламентом прописане су улоге проводаџије, прстенџије и момка.

IV. 3. 3. 1. 1. Иницијални чин којим се покреће процес свадбеног обреда је проводаџисање, односно посредовање при склапању брака. Улогу посредника могла је имати и мушка и женска особа из момкове фамилије са израженим преговарачким вештинама, чија је функција да у дому девојке и пред њеним родитељима хвали момка и његову породицу. Уколико проводаџија

[377] Свадба је симболизација социјално-родбинских односа и тако схваћена представља род у процесу његовог преустројавања, из чега произилази да учесници свадбе и њихове дужности или улоге имају изузетно важно значење за обредни чин (Иванова 1998: 7).

успешно представи страну коју заступа и родитељи девојке дају свој пристанак, његово ангажовање се продужава све до саме свадбе. У предсвадбеном периоду он је главна спона између двеју односних породица.

IV. 3. 3. 1. 1. а. Мушка особа у улози посредника именује се лексемама *мисиџ'ија* и *аберџ'ија*.

Нашејзи Са̀нде мисиџ'ија би̏ја Јо̀ван алка-Ва̀нкин.

У Тодо̀ра кандурџ'ије до̀ша ги аберџ'ија. – Кр̀ста Манди̏ја ӣраӣија аберџ'ију за Да̀нку И̏це Си̏ме Унки̏нога. – Ч'иӣри̏ни враӣил'е аберџ'ију.

У српском говору Призрена турцизми *мисиџ'ија* (тур. дијал. *misitçi*) и *аберџ'ија* (тур. *haberci*) на парадигматском плану остварују релативан синонимски однос подударањем основног значења једне и секундарне семантике друге речи. Овим блискозначницама еквивалентна су критеријска обележја денотата („проводаџија"). По опсегу полисемантичке структуре (*аберџ'ија* има богатију структуру) и по употребним карактеристикама ове две лексеме се разликују. *Мисиџ'ија* реализује искључиво значење „проводаџија", док полисемична лексема *аберџ'ија* обредну значењску вредност „особа којој се ставља у дужност да, погодним начином и без обавеза, испита расположење родитеља који имају девојку за удају, да ли би били вољни да се спријатеље са неком породоцом која има момка за женидбу" (Чемерикић) добија у културном контексту обреда и конкретном језичком изразу. Интерпретација значења у традиционалном предсвадбеном кључу открива благу семантичку и функционалну диференцијацију у лексичком паралелизму *мисиџ'ија* – *аберџ'ија*. Семски састав лексеме *мисиџ'ија* кондензује све важне елементе традиционалног поимања улоге проводаџије, од којег се очекује да добије званичан пристанак родитеља девојке и да испрошену девојку „обележи", дајући јој *мицак белег*[378], први ритуално-симболички дар којим започиње процес сепарације. За разлику од мисиџије, који предсвадбену обредну улогу успешно спроводи до краја, аберџија не мора стриктно да испоштује прописану формулу јер није обавезан да испуни задатак. У конотативном семантичком сегменту значења лексеме *аберџ'ија* учитан је ред скривених знакова условљених обредном локалном семантиком. *Аберџ'ија* углавном

[378] „*Мицак белег* садржи једну стару златну пару мање вредности, једну стару сребрну пару (*бела ӣара*) – да вереница доживи дубоку старост и обели као та пара, три зрна пшенице – за *берич'еӣ и нафаку* и да вереница буде увек сита, једну коцку шећера – да вереница буде увек „блага ка шеч'ер" и једну свилену марамицу. Све ово, увијено у мараму, носи проводаџија у пратњи једног мушког детета из вереникове породице. У вереничиној кући дарове прима мушкарац и то у бакарној тепсији – да вереници буду трајни као бакар" (Чемерикић). Чином даривања девојка је званично *заӣросѐна,* чиме добија статус веренице (лексичка ознака *верени̏ца** (СДА) не припада лексичком систему Чемерикићевог времена). Искакање из обредне структуре нарушавало је традицијом успостављен протокол призренске свадбе. Дешавало се да девојка не испоштује одлуку родитеља о избору њеног брачног партнера и да тајно оде са оним којег је сама одабрала. У Призрену се таква девојка назива *уграбени̏ца*.

сигнификује безуспешног посредника и у говору кореспондира са изразом *нема време*, који се користи као еуфемизам за одбијање проводаџијине препоруке.[379]

IV. 3. 3. 1. 1. б. Жена у улози проводаџије означава се јединицама *мисиџ'ика* и *аберџ'ика*.

Данѝцу Мач'кѝну мисиџ'ика ѿражѝла за Кикмѝра. – Мисиџ'ика ва̀л'а да ѿонѐсе: ду̀каѿ, бѐлу ѿа̀ру, ѿрѝ зр̀на ч'енѝцу, ѿа̀рч'е шѐч'ер и шамѝч'е. – Мисиџ'ика бѝла у Паја̀нѿе и однѐла бѐл'ег.

Грбѝни гу рѐкл'е аберџ'ике са̀нч'и нѐмаф врѐме.

Посредничку улогу неретко је преузимала женска особа из момкове фамилије, која се истицала речитошћу и способношћу убеђивања. Тактичност је, такође, важна особина онога који преговара, јер је проводаџисање неизвестан чин, а преговарање осетљив интрумент којим почиње нарушавање равнотеже у друштву.

IV. 3. 3. 1. 2. Пошто родитељи девојке дају пристанак и проводаџија испроси девојку, према традиционално утврђеном сценарију, спроводи се веренички испит. Овај сегмент предсвадбеног ритуала обухвата неколико разрађених обредних чинова – испит младог пара пред свештеником, „пријатељење“ двеју страна, даривање, послуживање, весеље. Веренички испит или *ѿрсѿен* обавља се у кући девојке, где долазе вереник, његови родитељи, најближа родбина и свештеник. Субјекти овог обредног церемонијала означени су збирним именом *ѿрсѿенџ'ије*.

На ѿр̀сѿен ѝдеф ѿрсѿенџ'ије.

Именовање обредних агентива мотивисано је поступком у предсвадбеном ритуалу који се на лингвистичком плану преводи у фрејм 'прстен', који има симболичко-магијски карактер.[380] Процедурална схема укључује испит младог пара према црквеном канону којим свештеник утврђује да ли момак и девојка добровољно ступају у брак, што се ритуално потврђује даровима и свечано прославља.[381]

[379] Чемерикић напомиње да израз *нѐма врѐме* код Срба у Призрену значи „нема материјалне, новчане могућности“ и употребљава се да се избегне позитиван одговор при разговорима о прошевини. „Родитељи девојке, ако им се не допада момак, да не би негативно одговорили на понуду и тиме увредили момкове родитеље, употребљавају тај израз, што значи да, наводно, нису у могућности да поднесу трошкове око девојачке спреме и свадбе“ (Чемерикић). У истом значењу овај калк са турског широко је распрострањен у македонском говорном језику (Петровић 2012: 30).

[380] У тренутку када прстенџије улазе у двориште, девојка их, скривена, гледа кроз златан прстен, струк босиљка и сито. Сваки од ових елемената има магијску функцију (златни прстен – богатство, босиљак – здравље, сито – плодност).

[381] Дар који испрошена девојка добија од свекра на испиту назива се *го̀л'ем бѐл'ег*. Садржај дара, умотаног у свилену мараму и донесеног на послужавнику, чине парче шећера, неколико зрна жита, сапун, мирис, чевре, материјал за димије и један златни новац. Девојка на *ѿавлу*, уместо дарова које је добила, ставља свој дар за вереника. Саставни елементи дара

IV. 3. 3. 1. 3. У структури традиционалне призренске свадбе позивање гостију је последњи сегмент предсвадбеног обичаја. Сватови се позивају на ритуално утврђен начин, у суботу пре свитања, окићеном здравицом напуњеном вином[382] и писаном позивницом (*ӣусу́ла*). У улози позивара могли су бити и мушкарци и жене.

IV. 3. 3. 1. 3. а. Мушка особа која позива сватове именује се полисемичном лексичком јединицом *мо́мак*.

Кикми́ров мо́мак не ви́кна у недел'у на сва́дбу. – Мо́мак не ви́кна у суббо́ӣу на веч'е́ру, у неде́л'у у сваӣо́ве у Кр́сӣе Манди́је.

Почасну улогу да позива сватове са младожењине стране добијао је угледни, ожењени мушкарац, а са младине неожењени младић. Момак је обавезно био огрнут ћурком, без обзира на временске прилике, у десној руци је носио окићену здравицу и ишао од куће до куће позивајући госте, притом поштујући устаљену комуникативну формулу.[383] Примарна семантика „млад човек, младић“ мотивисала је избор имена обредног агентива, који, осим улоге позивара, има још једну, веома важну функцију током свадбеног обреда.

IV. 3. 3. 1. 3. б. Женска особа у улози часника који позива сватове номинује се лексемом *момкови́ца*.

Доодо́ила момкови́ца да не ви́ка на сва́дбу у Ко́сӣе Теӣинч'е́ӣа.

Етнолошко-лингвистичка интерпретација свадбене терминологије са архисемом 'човек' укључује корпус назива за лица која активно учествују у предсвадбеној церемонијалној процедури, међу којима је номинација са дистинктивном цртом 'женско' *момковица*, мотивисана обредном локалном семантиком. Момковица је удата жена са момкове стране, која значајну ритуалну функцију добија током свадбе, а нарочито у току прве брачне ноћи.

IV. 3. 3. 2. Централни догађај у склопу свадбене обредности је сама свадба. Структура традиционалне свадбе прати структурне фазе обреда прелаза, у чијем је средишту чин венчања, а главни актери су млада и

и уздарја имају обредну симболику, а само даривање „моћ обавезивања“ (Златановић 2003: 60–61). Девојка је све време, док се поздравља са прстенцијама, послужује их и дарује, прекривена марамом званом *заӣрама́ч'а*, како би прикрила свој стид пред родбином и гостима (Чемерикић).

[382] Кићење здравице обавља се у суботу пре зоре и то чине девојке и млађе жене, специјално позване за ту прилику. Свечани карактер овом чину даје певање свадбених песама. Дрвена чутура, буклија, кити се цвећем (*и́нӣ'ир*), златним листићима (*ва́рак*) и златним нитима (*ӣе́л'*) и пешкиром (*Кьд ки́ӣимо здрави́цу, ӣу́рамо и ва́рак*).

[383] Обичај је да момак не улази у кућу званице, већ јој на вратима даје здравицу и свечано позива у име домаћина: „поздравиле ви се од (име домаћина) у недељу на свадбу“, или „да заповедате у суботу вечер на вечеру, а у недељу у сватове“. Званица уноси здравицу у кућу, где сви укућани отпију по гутљај вина, а потом долију своје вино и враћају је момку, даривајући га (пешкир, марама, чарапе, новац), речима „да сте живи, нека је срећно“ (Чемерикић).

младожења. Систем обавезних и периферних учесника свадбеног ритуала моделира номинациони спектар у лексичко-семантичкој категорији ’улога у свадбеном обреду’. Лексички скуп конструисан је према обрасцу ванјезичке поделе обредних улога и њиховом значају у дијахронијској структури свадбеног ритуала. Схема учесника свадбе организована је на принципу бинарне опозиције – мушко / женско и дихотомне везе – учесници с младине / учесници са младожењине стране, за које важи општи назив *сва̄то̀ви*.

Доџ’о̀ше сва̄то̀ви.

Прасловенски термин из агнатске породице (прасл. **svatь*) (Skok III: 369) преобликован је у колективну именицу *сва̄тови* са унифицираним значењем „учесници у свадбеној поворци“.

IV. 3. 3. 2. 1. Главни субјект свадбеног ритуала је невеста. Њен ритуални значај истакнут је централном улогом у обреду и посебним третманом у целокупном обредном контексту. Постављање младе у центар ритуалног акта и магијско наглашавање њене моћи компензују њену статусну реградацију у брачној заједници. Ритуална доминација младе обрнуто је сразмерна њеном реалном положају у патријархалној породици. С друге стране, чином венчања невеста доживљава радикалну промену животног и друштвеног статуса, и тај процес сепарације обележава двоструки прелаз – хоризонтални (трајно одвајање од примарне групе и прелазак у нову, непознату заједницу) и вертикални (прелаз из статуса девојке у статус жене, који обезбеђује тек рођењем мушког детета). Пролазећи кроз етапе обреда прелаза, млада се најдуже задржава у лиминалној фази, у којој њена улога добија повишен тон и у потпуној је инверзији са положајем који има у патријархалној друштвеној структури. Узвишен ритуални статус гаси се преузимањем улоге супруге и успостављањем реалних односа у новој брачној заједници (Јовановић 1993: 140). Средишња ритуална фигура око које су усмерене активности осталих учесника свадбеног обреда у српском говору Призрена обележена је номинационим јединицама *младаневѐста̄*, *ма̀неста̄* и *мла̀да**.

Књд и̏деш на сва̀дбу, на веч’е̏ру, та̄ј младанавѐста̄ ва̀л’а и да се дару̏је. –Младаневѐста̄у изнесо̀ше бра̀ч’а гу. – Го̀ви ка младаневѐста̄. – У̏зе за̀јем за младаневѐста̄у. – Шта̄о̀ си се уздурч’и̏ла та̄у̏ј ка младаневѐста̄?

И мѐне се досади̏ло, та̄плета̄у̏ч’и ма̀неста̄е ел’та̄е̏зен.[384]

[384] Чин плетења елпезана (тур. *elpeze*), традиционалне невестинске фризуре, свечани је догађај који се уз музику и певање пригодних песама обавља у суботу преподне у младиној кући, уз присуство њених рођака и другарица. Елпезан је посебан начин чешљања и сплитања косе у танке плетенице које падају низ леђа, осим косе изнад зулуфа која пада преко образа. Са тако сплетеном косом невеста у недељу иде на венчање. У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се обичају сечења зулуфа. То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Овај обредни поступак је знак да је невеста постала жена (Чемерикић).

Мла̏де се ста̏ји барани̏ца о̏вде. – Мла̏да дофа̏ч'а оној-де̏те и по̏дигне ова̏ко (Реметић 1996: 540).

Примарна реализација сложенице *младаневеста* односи се на актуелну улогу женске особе на дан свог венчања и тим именом се она ословљава и наредних годину дана по венчању. Семантичка својства лексеме детерминисана су спољашњим саставом композита (придев (*млада*) + именица (*невеста*)). Атрибутивни садржински елемент квалификују невесту као младу особу, што потенцијално сугерише телесну лепоту и имплицира духовну и моралну чистоту.[385] У слојевитости садржаја другог члана уплетен је митски (пра)словенски код у којем се чита дубље социолошко, антрополошко и етнолошко значење сложене именице у дијалекту (нова, некушана, непозната, неспозната, туђа). Контрахована варијанта *манеста* носи емфатичност у изразу, која се испољава у стилско-функционалном аспекту значења речи, дајући јој повишен, свечани, извештачен тон. Новијем слоју призренске лексике припада поименичење *млада*, које као самосталну именичку јединицу не срећемо у Чемерикићевом лексикографском материјалу.

IV. 3. 3. 2. 2. У односу на третман младе, младожењи, иако је по природи ствари истакнут ритуални субјект, свадбени ритуал додељује маргиналну улогу и ставља га у инфериорни положај. Он је на периферији обредне радње у свим њеним фазама и истиснут је из ритуалног процеса као неважна личност (Петровић Савић 2009: 60). Ритуална деградација младожење у инверзији је са његовом стварном породичном моћи пре и после свадбе и реалним друштвеним статусом, који се женидбом додатно оснажује и учвршћује. Мушкарац у време своје женидбе означен је лексемом *младожѐња*.

Младожѐња пра̏ч'а венч'ани̏цу невѐсте. – Кьд про̏ч'о̏ше дѐвет години̏це / Тьд се спра̏и младожѐња мла̏ди / Да о̏ти̏де до Ори̏да гра̏да / Да запро̏си Ори̏тку дево̏јку (нар. песма). – *Што̏м и̏спрати свȍга младожѐњу / По̏врати се на сво̏је ч'арда̏ке / И о̏буч'е ру̏о неносѐно* (нар. песма).

Комбинованом творбом (*млад + о + жен + ја*) добијен је назив за мушкарца (*младожења*) који ступа у брак, којим се језички обележава његова актуелна обредна улога у систему социјалних односа успостављених обичајем. У формалној структури номинационе јединице доминира ритуални опозит

[385] Смерност и честитост млада демонстрира тако што за време свадбених обреда *гови*, непомично стоји пред сватовима са рукама на појасу, гледајући испред себе и држећи у левој руци неколико пута пресавијену марамицу (*тестѐмел'*), која има заштитну функцију (*А: Л'ѐто л'и говѐше младаневѐста? Б: Свѐ нис ту̏ца што гл'еда̏ше*). Обичај говења почиње у суботу поподне, након што млада обуче невестинске хаљине и потпуно се стилизује за дан свадбе и наставља се током читавог ритуалног процеса (*У говѐње младанавѐста ва̏л'а да гл'ѐда пред себе. – Са̏л што бѐше поч'ѐла говѐње, при̏па̏де гу омал'и̏ца*). Доласком невесте у кућу младожење *говење* поприма друго значење и односи се на њено понашање у новом породичном окружењу, које традиционално подразумева дворење укућана и угађање њиховим потребама.

– *млада*, која је ступањем у брак преведена у статус жене, што се на плану садржаја очитава у обрнутом поступку са аспекта мушкарца – он се жени младом, добија младу, односно жену. Једини активни моменат, чин увођења у брачну заједницу, определио је избор имена.

IV. 3. 3. 2. 3. Женско лице које поред младе има истакнуту улогу током свадбеног церемонијала је младожењина мајка. Син је медијум помоћу којег мајка изграђује друштвени статус, а његовом женидбом она добија највећи могући степен ауторитета који као жена може да има у патријархалној заједници (Златановић 2003: 68). На самој свадби мајка доживљава промоцију у статус свекрве, што је пропраћено низом ритуалних поступака (свекрвино коло, бацање сита, даривање), забрана (забрана седења) и спољашњих атрибута (специјална одећа), у којима су скривене сиболичке поруке везане за осетљиви тренутак прелаза између дефинисаних позиција у социјалној структури. Понашање свекрве регулисано је обредном праксом која јој намеће активну улогу и свеприсутност у току свадбене процедуре, чиме се интензивира њено статусно напредовање и повезивање са невестом. Концентрација ритуалних радњи чији су актери свекрва и снаха има за циљ да комбиновањем имитативне и контагиозне магије свекрва пренесе на невесту своју потврђену биолошку моћ и да је уведе у домаћи култ, јер и једна и друга имају исти значењски именитељ – плодност / рађање (Златановић 2003: 80). Као жена која је родила сина и његовом женидбом постала свекрва, свекрва представља узор за идентификацију невести и у том контексту игра значајну обредну улогу. Представа о свекрви истиче значај њене улоге у будућем животу невесте и потире њихов реални амбивалентни однос ритуалном инверзијом. Уопштеним образацем промовисања младожењине мајке у статус свекрве, који је на свадби јавно потврђен и признат од стране колектива, актуелна улога свекрве постаје трајна и коначна. Ванјезичка стварност се на лингвистичком нивоу испољава у предметно-појмовној макрокомпоненти лексичког значења јединица *свекр̀ва* и *свекрви̏ч'е*.

Се̏дне свекр̀ве у кри̏ло.

Саши̏ла кошу̏л'у свекрвич'е̏ш̄у.

Назив из индоевропске агнатске породице (прасл. **svekry*) првобитно је означавао оба рода и сигнификовао ауторитет мужевљевих родитеља. Даља породична генеза довела је до раздвајања улоге свекра и свекрве и тај ономасиолошки моменат мотивисао је појмовну диференцијацију и лексички паралелизам. Кумулативни принцип еволуције и локални културни контекст обреда условљавају слојевиту садржинску структуру лексеме *свекрва* и откривају се у дубљим слојевима значења. Деминутивна форма *свекрвич'е* у складу је са инверзивним карактером обреда и ритуалним унижавањем лица које је статусно надмоћније.

IV. 3. 3. 2. 4. У сенци улоге коју у ритуалу има свекрва налази се младожењин отац. Потиснут из круга главних ритуалних субјеката, он је опозит свекрви, која са младом и младожењом чини елементе једног обрасца, прелазећи фазе обреда са свим пратећим атрибутима. Свекар је делимично захваћен ритуалном инверзијом и, као споредни актер, пролази кроз зону лиминалности. Током целе свадбе он остаје у свом статусу домаћина, а узвишен друштвени положај демонстрира материјалном супериорношћу, која се предметно реализује преко дарова које шаље невести.[386] Бинарни концепт систематизације учесника свадбе заснива се на принципу корелације мушко – женско. Номинациона јединица која на језичком плану одговара семеми „младожењин отац“, а у појмовној структури обредне праксе покрива улогу свекра, у говору Срба Призренаца јавља се у две алофоне варијанте *свѐкар / свѐкьр*.

Донѐја гу свѐкар прстенл'ија појас. – Свѐкар гу пратија антерију шамкутнију. – Овај боја од свѐкра пратѐна.[387] *– Свѐкар гу дарувája гол'ем дукат.*

[386] Обичај да свекар дарује невести спрему потврђен је у говору кроз лексичку реализацију *мера*, која у семантичкој структури садржи све елементе традиционалног даривања невесте, при чему је главни обредни агентив свекар („Шта ће свекар дати зависи од договора за девојчиним родитељима и његовог материјалног стања. Пошто терзије не смеју узимати девојци меру, свекар шаље хаљине својих рођака да будућа невеста проба. Уколико јој неке од њих одговарају по величини, по тој мери се шију за њу хаљине, а уколико нема одговарајућих, девојка и њени родитељи припреме све што треба и пошаљу свекровој кући. Мера се носила у недељу, а ако меру носи девојчина страна, мора се вратити до среде поподне. Свекар уз меру шаље урме, смокве, бомбоне, ратлук, воће. Када мера дође у свекрову кућу, стави се прво на наћве, да невеста буде беријетна“ (Чемерикић).

[387] Према обичају, свекар је дужан да набави и пошаље боју недељу дана пре венчања, уз дарове за укућане (дукат, воће или ратлук). Боју девојци доноси старија младожењина рођака (*Наште Костине ја сьм гу носила боју. – Ајде, спрал'ај се, времѐ је да се носи боја. – А: Пратисте л'и боју? Б: Пратисмо. А: Срѐтњо нѐка ви је. – Гол'ем ч'ес гу уч'инил'е кьд однѐла боју, пржиле гу и тигањиће)*. Обичај бојења косе уграђен у предсвадбени циклус обредних радњи, веома је разрађен, са јасно утврђеним ритуалним елементима („По неписаном закону девојка пред удају фарба косу у црно. Бојење косе врши се у среду пред венчање. Уочи дана боје невестина породица шаље позиве 'на боју' девојкама. Званице долазе у среду преподне и приступа се прављењу боје уз песму и игру. Боја се прави тако што се помешају *шишке, кьна, растьк, крмез*, дода се мало зејтина и ракије, и кува се уз стално мешање већим гвозденим клином. Фарбање се врши насред собе, на јастуку, где удавача треба да седне. По обичају, она не пристаје добровољно, званице је вуку, она се нећка док је не савладају и натерају да седне на јастук. Преко лица јој пребаце вео, звани *засрамача*, да јој се покрије стид, окупе се око ње и почну са весељем. Бојење врши удата жена која не сме бити у жалости и која има доста деце, како би и невеста била богата породом. За све то време званице певају песме нарочите за ову прилику (*Ој девојко, боју ти турамо; Ој девојко, неверницо; Не ли ти је жалба, девојко*), а удавача плаче. Када заврши фарбање, жена која је то чинила, омашћеном руком пипне сваку девојку по лицу или челу да би се и оне ускоро удале. Званице остају на ручку и славље се наставља до мрака. Овом приликом оне дарују удавачу (тканином, марамицом, чипком, чарапама, сапуном, кремом и сл.). Офарбана коса пере се у суботу преподне и тада се онај

Облик мушког рода (прасл. *svekrъ) настао је још у индоевропском периоду развоја језика према феминину *svekry (Skok III: 370), првобитно за означавање биолошке везе међу сродницима (ие. *su̯e- > prasl. *svojь“ и *kry „крв“, Gluhak 1993: 597). У етимологији номинација за мужевљеве родитеље открива се примитиван концепт апсолутне сепарације младе од примарне породице, њено једносмерно кретање из родитељског дома, потпуно интегрисање у нову заједницу и повезивање са члановима нове породице које доживљава као крвне сроднике.

IV. 3. 3. 2. 5. Почасно место у свадбеном ритуалу припада куму. Функција сведока на венчању обезбеђује му централну улогу, а веза са црквом (венчање) даје му ауторитет и озбиљност. Кум својим присуством увеличава свадбену церемонију, према њему се сви опходе са поштовањем и посебном пажњом, његово понашање треба да одаје утисак умерености и достојанства. Узвишена сакрална улога којом му се приписује световни карактер дистанцира кума од communitas-а[388], којим на свадби руководи стари сват.[389] Улога кума је трајна, веза са њим прераста у сродство које се одржава генерацијама и наслеђује се патрилинеарно.[390] Идеографска вредност ритуалног субјекта којем је приписана улога кума интерпретирана је семемом „сведок на венчању“, семантичким еквивалентом лексичке ознаке *ку̀м*, индеклинабилно *кума*.

Ку̀м ни је То̀дор Рога̀ч’а. – А̀да, о̀н му је венч’а̀ни ку̀м. – Ку̀м че донѐсе кумо̀вски вѐнци.[391] *– Ку̀м пра̀ши о̀вна.*[392]

клин којим је мешана боја док се кувала укује у неку греду у кући, да би невеста увек била уз свог мужа, да се са њим не свађа, да буду привржени једно другом, као клин за греду“ (Чемерикић).

[388] В. Тарнер дефинише антрополошко значење термина *communitas* као осећај једнакости, солидарности и заједништва, који се најјасније очитава током обреда прелаза, карактеришући реалност хомогеношћу, неиздиференцираношћу, бестатусношћу и стваралачким набојем (Златановић 2003: 18, према Turner 1969: 94–130). Насупрот communitas-у као антиструктури је строго структурирано секуларно друштво.

[389] Улога старога свата у етнолингвстичком корпусу Д. Чемерикића није регистрована.

[390] Духовна сродничка веза међу кумовским породицама денотирана је лексемом *ку̀мсшо* (*Мѝша неч’а̀ше да осша̀и сша̀ро ку̀мсшо, ше до̀ц’е и вѐнч’а кума-За̀рку. – На̀ше ку̀мсшо је сша̀ро, осшана̀ло ни јо̀ш од дѐде*). Кумство се традиционално одржава по мушкој линији и једино се може растурити у случају смртности деце у породици (*У̀мре ку̀мч’е, ра̀сшури се ку̀мсшо*).

[391] У време када у православној цркви није било венаца, важног реквизита у обреду венчања, кум је био у обевези да их изнајми код лимара. Венце је доносио на послужавнику, на коме је било слаткиша, леблебија и ситног новца, са њим је ишао по младу, па у цркву. За време церемоније венчања, када се младенци окрећу око стола, леблебије, шећерлеме и новчићи се бацају по њима, за срећу и беријет. Након венчања венци су ношени у младожењину кућу (Чемерикић).

[392] Из Чемерикићеве перспективе архаичан је обичај да кум младожењи шаље овна са калаисаним роговима, на којима су били закачени фишеци пуни шећерлема. Овај обичај

Кума-Андрѐја Ч'ифт̄ел'ѝја.

Облик *кум* настао је краћењем као хипокористик од лат. *compater* „суотац“, *commater* „сумајка“.[393] Етимолошка база имплицира снажну духовну везу између два лица или две породице која се ритуалним религијским чиновима (тајном венчања и тајном крштења) интензивира, сакрализује и прераста у нераскидив сродннички однос. У вези са личним именом јединица *кум* се формално трансформише (уопштавањем облика акузатива једнине) у проклитику *кума*.

IV. 3. 3. 2. 6. Улога кумове жене је да буде његова пратња и да му помаже у извођењу обредних чинова. У односу на остала женска лица у улогама часника, кума има истакнуто место у свадбеном протоколу и исказује јој се посебно поштовање, али је све време у сенци кума.

А ви̇, ку̇мо, шт̄о̀ ч'и̇ниш̄е, ка̀ко сш̄е, сви̇ здра̀ви л'и сш̄е? – До̀шла кума-Ма̀ра да ш̄е ви̇ди?

Према маскулинуму формиран је моциони облик *кума*, који губи парадигму и тоналност у споју са личним именом, што је карактеристично за вербалне ознаке родбинских односа.

IV. 3. 3. 2. 7. Међу часницима истакнуту улогу има девер, младожењин брат чији је задатак да се стара о млади од тренутка преузимања од њеног брата па све до свођења младенаца (Петровић Савић 2009: 63). Девер невести доноси на дар чизме од црвеног сафијана, напуњене ситним новцем, које јој лично обува и у којима млада иде на венчање.[394] Невеста деверу преко десног рамена везује посебан пешкир (*деверски ѝешч'ир*), специјално урађен и украшен за ту прилику (дугачак, проткан свиленим нитима, обрубљен чипком), као обележје његовог ритуалног статуса и тим поступком симболички пристаје на улогу која му је поверена. Током читавог свадбеног обреда девер је уз младу и његова је дужност да је „чува“ (Златановић 2003: 72). Обредни субјект лексикографски интерпретиран семемом „мужевљев брат или рођак који на венчању изводи невесту“ у испитиваном говору вербализован је именицом *де̇вер*.

обилује магијским симболима (ован – роговима штити младенце од негативних утицаја, јер шиљатост рогова растерује зле силе; калаисање рогова – заштита њихове апотропејске снаге; кићење рогова бомбонама – „сладак“ брачни живот). Упрошћавањем обичајне праксе (касније су слати заклани овнови, нап. Чемерикић) свечани чин редукује ритуални смисао.

[393] Од латинизма *compater* потиче романизам *ку̇мбар*, који је у српски призренски говор инфилтриран са стране и користи се у ословљавању мушког лица, обично непознатог (*Ка̀ко си, ку̇мбар, здра̀во л'и си?*). Овакво значење у народним говорима приписује се лексеми *кум* (нарочито у обраћању Циганину) (РСАНУ 11: 19). Избором туђице у датој колоквијалној ситуацији призренски Срби штите узвишеност и световни карактер имена *кум*.

[394] У контесту свадбеног ритуала црвена боја конотира живот и плодност. Метални новац убачен у невестине чизме симболизује срећу и беријет.

Дѐвер гу је му̀жњев ш̄трич'ѐвич' – Дѐвер гу донѐја јѐну л'ѐп̄у ӣуӣу̀л'ку. – Ва̀ј ду̀ка̄т ми дарува̀ја дѐвер кьд ми и̏сеч'е зӣл'ӣфе.

Семантичком амплитудом лексеме *девер* (прасл. *dêverь*) обухваћене су профана и сакрална улога мужевљевог брата. Примарно, то је јединица за означавање родбинске релације у великој породици[395]. Обевезан елемент у систему свадбених агентива је младожењин брат, тако да номинациони инвентар циклуса свадбе захтева именовање које је, иначе, додељено брату младожење, односно мужа. Језички знак употребљен у традицијском кључу допуњен је новом, актуелном, обредном семантичком вредношћу.

IV. 3. 3. 2. 8. Услов да девер мора бити неожењен, који важи у српском свадбеном фолклору (Златановић 2003; 72; Петровић Савић 2009: 62), у Призрену није актуелан, што потврђује номинација за жену ручнога девера – *деверови̏ца*.

Др̀жи се на гол'ѐмо ш̄то је деверови̏ца дьнь̀с. – Деверови̏це, мо̀ри, ӣла̀ч'е ӣти дѐте (Реметић 1996: 463).

Посебна позиција деверове жене у фамилијарним женским односима регулисана је њеним обредним статусом на свадби.[396] Узвишену улогу међу женама у свом породичном рангу заврђује преко улоге мужа. Посреднички карактер њене функције уграђен је у формалну структуру назива, у чијој је основи посесивни облик *деверов.* Гендерно обележје и функционални знак припадности групи ритуалних субјеката даје јој моциона морфема *-ица*.

IV. 3. 3. 2. 9. Истакнута улога у процесу свадбеног обреда припада пратиоцу младожење, који је према идеалном моделу млад ожењен човек и младожењин најбољи друг. У предсвадбеном периоду овај ритуални субјект вршио је дужност позивара, а током свадбене процедуре његов задатак је да буде уз младожењу и да му помаже у извршавању обредних радњи. Због тога је важно да поседује ритуално искуство, а пријатељска присност са младожењом дозвољава да га упути у тајне прве брачне ноћи. Лице са двоструком функцијом именовано је лексичком јединицом *мо̀мак*.

Мо̀мак и̏де сьс младожѐњу.

Широки семантички дијапазон лексеме *момак* задире у значењске слојеве који припадају традиционалном обичајном дискурсу. Полисемичност номинационе јединице *момак,* сагледана из синхронијске перспективе, поприма архаичне црте у периферним сегментима структуре. Лексички знак

[395] *Девер* је мужевљев рођени брат, брат од стрица, ујака, тетке, брат из даље фамилије, којег невеста ословљава са *браца* уз додатак личног имена. Између девера и ручног девера дистинкција се језички испољава и у директној комуникацији, у обраћању само апелативом *браца,* без употребе имена.

[396] Жена ручног девера вербално је маркирана, што је издваја у односу на остале жене мужеве браће, *јетр̀ве.* У директном комуникативном чину статусна диференцијација се неутралише. Невеста их све ословљавава истим именима (*мо̀на*, *јѐнӣ'е*).

момак обогаћен је елементима традиционалне духовне културе, који његов секундарни садржај испуњавају аутентичним етнографским значењем.

IV. 3. 3. 2. 10. Дихотомни принцип номинације у овом лексичком фрагменту заснива се на изванјезичкој подели обредних улога. Бинарна опозиција која важи у систему ритуалних агентива пренесена је на језичку слику света и резултира лексичким паралелизмом. Женски пандан улози момка је *момковица*, чију функцију у српској призренској свадби Чемерикић опширно интерпретира семемом „жена часника (момка) у српским сватовима у Призрену, која је уз невесту све време од венчања до свођења младенаца и која је упућује у све дужности везане за ритуал, посебно за прву брачну ноћ, када остаје пред вратима младеначке ложнице, шетајући као почасна стража“.

Та̏ч'е ми би̏ла момкови̏ца.

Фолклорна семантика лексеме *момковица* не дозвољава колебања у погледу значењске структуре деривата. Обредни семантички садржај основинске речи одредио је значење моционог парњака, са двоструком заменом улога – женско лице које прати невесту.

IV. 3. 3. 2. 11. Споредну улогу у регулисању обичајне праксе имају „мушкарци који по завршеном венчању хитају младожењиној кући да то јаве, како би се учиниле последње припреме за дочек невесте и сватова“, денотирани именицом у плуралу *миждеџ'и̏је*.

Миждеџ'и̏је ни дојави̏ше ч'и сва̄то̏ви по̄шл'и из цр̏кве.

Назив за гласнике који доносе радосну вест у основи има турску именицу *мижде* (тур. *müjde*) „радосна вест, повољан, пријатан глас“ (Чемерикић). Полисемантичност деривата *миждеџ'ија* (тур. *müjdeci*) ситуационо је условљена. Значење лексеме варира у зависности од реалних околности које постају вест и иницирају акцију саопштавања повољног вербалног садржаја. Семантичко колебање контекстуално је блокирано, а сакрални карактер садржине множинског облика *миждеџ'ије* истакнут је и на формалном плану.

IV. 3. 3. 2. 12. Свадбени ритуал је целим својим током усмерен на обезбеђивање плодности и многи поступци су мотивисани мушким потомством. У циљу рађања синова важну улогу игра мушко дете које се даје невести када улази у младожењину кућу, означено именичком јединицом *нако̏њч'е*.

Ме̏не ми би̏ја нако̏њч'е Ми̏та ујна-Ца̏вин. – О̏на до̏ц'е у ку̏ч'у пред вра̏та о̄т со̏бе, му̏шко де̏те у̏зне у кри̏ло, ма̏ло де̏те, нако̏њч'е.

Незаобилазан елемент призренски свадбе – накоњче – познат је широј српској свадбеној традицији, о чему сведоче бројни етнографски радови (Рајковић 1982: 141; Благојевић 1984: 265; Попадић 1987: 250; Босић 1991: 196; Ђорђевић 2002: 283; Златановић 2003: 78). Обичај да млада три пута подигне мушко дете, које потом дарује, стабилна је компонента свадбене праксе у Призрену, мада је евидентно померање значењске структуре у односу на

спољашњу форму речи. У парасинтаксичкој сложеници *накоњч'е* замрзнуте су обичајне контуре из времена када је млада на коњу прихватала дете.[397]

IV. 3. 3. 2. 13. Улазак у младожењину кућу представља последњу границу зоне лиминалности коју млада прелази и пропраћен је низом ритуалних поступака који кодирају митски или обичајни карактер. Са младом у дом младожење стижу и њене ствари, упаковане у сандук прекривен чаршавом са црвеним и белим шарама[398], који свечано, уз музику, преносе *сандькч'ије.* Учесник овог традиционалног обичаја призренске свадбе бира се са посебном пажњом. По прописаној формули, забрањено је да пије, с обзиром на задатак који треба да обави, а од њега се очекује се да буде вешт и спретан да украде какву ситницу (чашу, шољу, кашику, виљушку и сл.) из младожењине куће. *Сандькч'ије*, обично их је између шесторице и дванаесторице, што зависи од угледа породица које праве свадбу, све време боравка код младожење седе на сандуку, млада им ставља дарове на колена, и кад трећи пут устану, враћају се у невестин дом праћени музиком. Лексички еквивалент улози дефинисаној семемом „особа која у сватовској поворци иде иза носача сандука са невестином удавачком спремом“ (Чемерикић) јесте именичка јединица *сандькч'ија*.

Е̏ј ти́, настојни́ку, не̏ л'и ви́де ч'и тӣ је̏н сандькч'и̏ја у̏краде вел'у̏шку?

Номинација субјекта свадбене обредности потиче од секундарне семантике мотивне речи *сандьк* „ковчег са младином спремом“. У призренски говор лексема *сандькч'ија* ушла је као готов дериват (тур. *sandıkçi*), али је проширила семантичку структуру развијајући значење у вези са обредном симболиком сандука.

IV. 3. 3. 2. 14. Обавезни учесник српске свадбе у Призрену јесте послужитељ, чија улога подразумева припремање амбијента и активно услуживање гостију храном и пићем. Клишеирани профил послужитеља укључује обавезне атрибуте које он треба да поседује: млад, окретан, услужан, вешт, љубазан, ведар, пажљив. Ово лице мора бити достојно домаћина свадбе, јер сноси главну одговорност уколико сватови не буду задовољни услугом и уколико сандукчије украду нешто из младожењине куће. Његова улога има практичну (послуживање сватова) и обредну функцију (мотрење на сандукчије). Читав комплекс фонских сема утиснут је у семему „учесник на свадби чија је дужност да послужује сватове“ (Чемерикић), која значењски кореспондира са лексемом *насто̏јник*.

И То̏тка би̏ја насто̏јник у Јова̏на Тетинч'е̏та. – Ова̏кве насто̏јни̏це до сьг о̏ч'и не̏ ми виде̏л'е.

[397] М. Бјелетић сматра да је *наконче* секундарно образовање од *наколенче* („дете које се млади ставља на колено“), настало као резултат синкопе која је довела до контракције (Бјелетић 1999: 59).

[398] Веза бело – црвено означава позицију промене (Златановић 2003: 79).

У лексикону Срба Призренаца *настојник* базира значење на културној традицији и транспонује је у семантички садржај обредног карактера. Именовање обредног агентива мотивисано је обредном радњом (настојати да све протекне у најбољем реду) и функцијом (настојан, посвећен званицама).

IV. 3. 3. 2. 15. Лице надређено помоћном особљу (настојницима, куварима), које за време свадбе води рачуна о остави (ћилеру) и стара се да сватови буду што боље почашћени и угошћени, именовано је турцизмом *ч'ил'ерџ'ија*.

Ка̀жи ч'ил'ерџ'ије да отво̀ри ч'ил'ер.

Просторија у кући предодређена за оставу (*ч'ил'ер*) функционално се прилагођава потребама свадбене обредности и служи за одлагање намирница од којих се справља обредна храна и које се послужују на свадбеној трпези. Функција оставе подређена је актуелном обреду, што се лингвистички манифестује трансформисањем садржаја просторне семантике. Семантичке компоненте у којима су кодирани елементи традиционалне призренске културе укључују се у грађење локалног значења деривата *ч'ил'ерџ'ија* (тур. *kilerci*) „особа која на свадби руководи ћилером“ (Чемерикић).

IV. 3. 3. 2. 16. Храна и пиће неизоставне су материјалне компоненте свадбене обредности, чија се симболика разоткрива искључиво у ритуалном контексту. Сакрална функција обредне хране кодирана је у семантици традиционалне свадбе, а њена хедонистичка димензија везује се за фазу свадбеног весеља. Након обредне церемоније венчања и извођења свих ритуалних поступака по утврђеном сценарију, наступа моменат луденса, када је дозвољено нарушавање нормативног поретка и моралних вредности свакодневног живота и допуштена потпуна опуштеност, услед чега долази до неутралисања друштвене напетости. Забране које важе у патријархалном друштву посредством лиминалности каналишу се у оквиру контролисане друштвене норме. У том дискурсу посматрају се и материјални атрибути обреда – храна и пиће. Свечана прослава венчања просторно је ситуирана у младожењиној кући и по традиционалном обрасцу функционално је прилагођена communitas-у, што подразумева препуштање чулним импулсима и у домену гастрономије. За овај део у структури свадбе ангажоване су жене посебно веште у припреми јела и искусне у припремању хране за велики број званица. Иако од домаћина добијају новчану надокнаду за посао који у кухињи обављају, оне примају дарове и од невесте (*бошчальк*) као чланови породице, јер њихова дужност у склопу обреда има шири опсег од профаног. Оне су задужене за реализацију низа обичаја ритуално лоцираних у кухињи,[399] месту изражене

[399] „Код Срба у Призрену обичај је да невеста, кад по венчању дође у младожењин дом, поред подстицања ватре и мешања јела на огњишту, такне руком и вериге да би и она била у кући стална као што су сталне вериге, јер се приликом продаје или напуштања куће вериге из ње се не смеју износити“ (Чемерикић).

симболике, где се млада уводи у домаћи култ, због чега се уздижу у статусу и завређују посебан третман и поштовање. Жена која добија улогу куварице на свадби, и самим тим постаје један од ритуалних субјеката, номинује се лексичком јединицом *ашч'ика*.

Да ви̇кнемо ашч'и̇ку да се доӣи̇ӣамо сьс њу̇. – До̇ӆ'и, ашч'и̇ке мо̇ри, да ӣомо̇гнеш (Реметић 1996: 463).

У номинационом систему учесника свадбеног циклуса *ашч'ика* затвара централну етапу свадбене процедуре, као помоћно лице са двоструком функцијом (световном и обредном) и комплексним семантичким карактером.

IV. 3. 3. 3. Троделну структуру традиционалне свадбе заокружује сегмент којим су обухваћена дешавања непосредно после централног догађаја – свадбе. Постсвадбена обичајност временски је ситуирана у понедељак и среду по венчању, а везује се за моменте агрегације у нови статус, којом су захваћени не само младенци већ и њихови најближи сродници. Границу преласка симболизује прва брачна ноћ, након које невеста утврђује своју позицију недирнутом сексуалношћу. Дан после свадбе свечаним ручком обележава се девичанство невесте уз присуство породице и најближих сродника по разрађеној схеми, која се надовезује на процесуални и агентивни сиже обредног акта. Обавезни елементи традиционалне призренске свадбе у постсвадбеном циклусу су обичај „вешања“ свекра и свекрве, спаљивање свекрвиних димија[400] и сечење зулуфа[401], којима се прославља чедност младе и ритуално легализује њен улазак у породицу. У прву среду изводи се обичај прања ногу[402], који има за циљ да уведе младу у односе и послове

[400] „У младожењиној кући сутрадан по венчању (тј. у понедељак), приређује се интиман ручак, коме поред породице и најближих сродника присуствују још и ћилерџија и настојници. Иако интиман, ручак је редовно весео, а нарочито кад се изводе два обичаја: 'вешање' свекра и свекрве и спаљивање свекрвиних димија. За 'вешање' ћирелџија донесе конопац у собу и веже га за какав клин, на његову заповест неколико мушкараца дограби свекра и вуку га ка конопцу, једни се труде да свекар буде обешен, други то не дозвољавају, а кад је свекар ипак довучен до конопца, појављује се невеста која га откупљује и спашава. Она љуби руку свима присутнима и свекар је помилован. Исто се понавља и са свекрвом. Затим се приступа спаљивању свекрвиних димија, при чему ћилерџија, уз вику, шалу и смех, спаљује свекрвине димије, обично неке старије. Овај ручак има за циљ да се покаже свету да је *младаневесӣа искоч'ила здрава*, да се разгали невеста после свих узбуђења и да се заштити од враџбина и урока. Уколико невеста није „здрава“, овај ручак се не приређује, већ се она враћа родитељима, што је подједнака срамота за обе породице“ (Чемерикић).

[401] „У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се сечењу зулуфа. То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Тиме се даје знак да је невеста постала жена“ (Чемерикић).

[402] „У прву среду по венчању невеста је обавезно прала ноге свекру и свекрви, младожењином стрицу и стрини, младожењиној браћи и њиховим женама, удатим заовама. Ноге се перу водом и сапуном, а бришу пешкиром званим *дӣшема* или *дишема*, нарочито израђеним за ову прилику. Сви дарују невесту, спуштајући дар у лавор. Свекар и свекрва

који је очекују у кући и да симболично истакне њен подређени положај у патријархалној породичној заједници. Актери обредних радњи у периоду после свадбе су главни ритуални субјекти и истакнути учесници свадбеног церемонијала – млада, свекрва, свекар, девер и најближи сродници.

Учвршћивањем у агрегацији и слабљењем лиминалних елемената редукују се обредни акти везани за период после свадбе. Обавезна компонента у структури постсвадбене обредне праксе, која је неизоставни део традицијског сценарија јесу прве узајамне посете орођених породица. Обичај посећивања између младине и младожењине породице (*ӣрвич'*) регулисан је према клишеираном обрасцу који прописује време посете, број и састав учесника, дарове и пратеће ритуалне атрибуте.[403] Међусобним посетама потврђује се повезивање две породице браком и промовише се њихов новонастали сродднички однос, што води успостављању поновног реда у реструктурираној заједници и хармонизацији друштвеног система након кризе и хаоса. Важност овог чина огледа се у вербализацији улоге лица које иде у првич' – *ӣрви̇ч'ар.*

Ӣду ӣрвич'а̇ри. – Првич'а̇ри бе̇у калаба̇льк, два-ӣрина̇јес ду̇ше му̇шки.

Разложена на значењске елементе, семема „особа која иде у првич" има трокомпонентну структуру. Квалификатор антропоцентричности је сема 'особа', без дистинкције по полним и узрасним карактеристикама. Агентивност у лексичко значење деривата уноси сема 'која иде', која је на формалном плану изражена агентивним суфиксом -*ар*. Релациона микрокомпонента 'која' спона је агентива и радње коју обавља. Садржај употпуњује есенцијална сема 'првич', којом је заокружена семантичка вредност деривата и у којој је запечаћен код призренске свадбене обредности, који се очитава искључиво у традиционалном дискурсу. У централној зони мотивне речи конзервиран је обредни садржај који је у хронолошкој координати везан за период после свадбе. У периферним садржинским слојевима смештене су редундантне семе, које не доприносе семантичкој анализи, али умногоме расветљавају етнолошку позадину лексеме. Лексичка грађа обредне семантике у *Збирци*

је дарују дукатима, девер прстеном, а остали металним новцем. За добијене новце невеста купује ниску дуката за фесић на глави или за огрлицу" (Чемерикић).

[403] „У Призрену је овакав обичај: прво иде младина породица и то недељу-две после свадбе, према договору. Посета се обавља увече, пошто гости остају на вечери, која мора бити богата. У првич иду мушкарци, жене и одрасла мушка деца. Женска и мања мушка деца се не воде у првич. Број првичара није устаљен, мада се код имућнијих иде у већем броју, који мора бити непаран. Редослед првичара у колони (на челу су младини родитељи, иза њих дечаци, потом остали чланови фамилије) у функцији је евоцирања мушког потомства. Након недељу-две младожењина породица узвраћа посету, такође, у време вечере. Том приликом млада носи бомбоне које су биле припремљене за њену прву брачну ноћ и дели их деци и девојкама да се што пре удају. После вечере млада остаје у гостима код својих, најдуже седам дана. По њу касније иду момковица или свекрва" (Чемерикић).

речи из Призрена илустрована је богатим етнографским материјалом, а етнолошка документованост пружа увид у комплексност обредно-обичајне праксе на призренском ареалу и омогућује продирање у дубље слојеве значењске структуре лексике овога типа.

IV. 3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у славском обреду’

IV. 3. 4. Део нематеријалног културног наслеђа призренских Срба односи се на прослављање породичног свеца заштитника и на комплекс ритуално-религиозне праксе у вези са овим обичајем. Православне хришћанске породице у Призрену практиковале су прославу крсне славе, *светога*[404], која се састоји из ритуалног приношења бескрвне жртве (хлеб, вино и жито – симболи Христовог тела и крви, плодности и благостања) и гозбе, која се приређује за рођаке, пријатеље и комшије. Славски ритуал обавља се према утврђеном обрасцу (позивање гостију, мешење обредног хлеба, освећивање колача у цркви, долазак свештеника, певање тропара свецу и читање молитве, паљење славске свеће, резање колача, долазак гостију, постављање софре), уз помоћ ритуалних реквизита (славска свећа[405], обредни хлеб (*проску́ра, литурџ’и́ја, пресве́та, ко́лач’*)[406], пшеница, уље (*дрве́но ма́сло*), вино, кандило, икона[407]) .

На́ше свето́га Свети Џорџ’и́ја Ал’импи́ја, а њи́не су па зи́мски Свети Ранџ’е́ја. – Ра́збол’е се и, пред са́ме свето́га, па́де у посте́л’у. – Њи́не свето́га ги су зи́мњи Свети Ранџ’е́ја. – Заповеда́јте на свето́га, же́не на ру́ч’ек, а му́жи на веч’е́ру.

Концепт *славе* непосредно се реализује у асоцијативном пољу *човек* својим агентивним делом. Персонализацијом улога, на језичкој слици све-

[404] „До шесетих година прошлога века (прим. XIX) био је познат само назив *светога*, отада се (утицајем школованих учитеља) почео употребљавати и назив *слава“* (Костић 1932: 28). Слава се у Призрену прослављала три дана. Први дан по слави зове се *слу́га*, а други *патари́ца* (*Дњѝс му је слу́га, ју́тре му је патари́ца. – Ју́ч’ер му би́ја слу́га, а дњѝс му је патари́ца*) (Чемерикић).

[405] Раније су свеће биле домаће израде, а касније су почели да их продају воскари. Цењеније су воштане свеће које су домаћице саме израђивале, јер су „чисте“ и тиме ближе заштитнику (Костић 1931: 29).

[406] *Колач’* се меси освештеном водицом неколико дана пре славе. Меси га старија жена. Уз колач се меси и *преч’иста* – поскура, која се ставља на колач када се сече. Месе се још и погача за под колач и пет поскура за цркву (*летурџ’ија*) (Чемерикић).

[407] „Врло су ретке породице у Призрену које у кући немају икону свеца кога славе, Место где стоји икона зове се *иконлук*. Ту су, поред иконе, још и кандило, *поменик* (књижица у којој су уписана имена живих и мртвих), мало тамњана и *кадијанче* за кађење. Кандило гори док се само не „утеши“… Призренци који су ишли у Јерусалим, тамо су набављали велику икону израђену на мушеми, на којој су изображена страдања Исуса Христа, његово васкрсење и друго. Соба у којој су такве иконе зове се *јерусалимска* (Костић 1931: 29).

та репрезентовани су учесници у славском обичају (домаћин, свештеник, домаћица, гости). У домену nomina personalia вербализован је и фрејм учесника манастирких слава као сегмент сценарија српске славе.[408]

IV. 3. 4. 1. Посебну улогу у славском ритуалу има домаћин, најстарији члан породице, који организује славу, сече колач, угађа гостима. Лексички еквивалент семеми „онај који тога дана слави своју крсну славу, свечар“ у српском призренском говору је именица *свето̀гар*.

А̀, о̀н је ју̀тре свето̀гар. – Свето̀гари су за Свето̀га Ц’орџ’и̏ју Ал’имти̏ју.

Историјски етнографски извори наводе да је *слава* новијег датума на призренском ареалу (Костић 1932: 28), а да је са значењем које ова реч има у савременом језику у говору Призрена функционисао коси облик придева *свети* (прасл. **svętь*) – *свето̀га* са именичком номиналном вредношћу. Значењска и употребна вредност лексеме *свето̀га* „крсна слава“ има религијске, хришћанске корене, јер је читав ритуал посвећен свецу – заштитнику, његово слављење је усмерено на добробит и благостање породице, а циклично понављање на њену интеграцију у ширу друштвену заједницу. Општим називом за крсну славу мотивисана је номинациона јединица онога који је прославља – *свето̀гар*, који је, истовремено, носилац култа домаћег свеца у традиционалној култури Срба Призренаца.

IV. 3. 4. 2. Славски церемонијал узвишену димензију светости достиже у сакралном оквиру, тако да је прослава манастирских и црквених слава имала не само религиозно-обичајни, већ и велики друштвени и етнички значај. Прослављање светаца – ктитора српских манастира у околини Призрена у самом називу – *сьбор* имплицира колективни дух и заједништво, што је доприносило одржању духовне традиције и јачању идентитета и интегритета српског народа у мултиетничкој средини. Религиозно-етнички фон и обредно-ритуална форма одредили су расподелу улога у структури манастирске славе, а самим тим и инвентар номинационих јединица, у датом микроскупу сведен на један члан. Репрезент фрејма на дијалекатској слици света је номинација *насто̀јник*, која одговара семеми „послужитељ на манастирској слави“, редигованој и редукованој верзији Чемерикићеве лексикографске дефиниције.

Са̀ва Кикми̏ров би̏ја насто̀јник у Свѐту Богороди̏цу на Госпо̏ц’и̏ндьн. – Насто̀јни̏ци и̏деф по сьбо̀ре да слу̀жиф на̀род.

Наративна интерпретација аутора *Збирке речи из Призрена* „Срби из Призрена који су о славама појединих околних манастира добровољно помагали у припреми славе и дочеку гостију“ садржи етнографске елементе који су инференцијални са становишта речничког описа лексичког значења, али су веома битни у разумевању традиционалних улога и дужности у ширем социјалном контексту.

[408] Фрејм еснафских слава тематски припада фрагменту о занатству.

IV. 3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у паганским ритуалима’

IV. 3. 5. Колективни религијски идентитет призренских Срба контаминиран је нехришћанским верским садржајима, тј. елементима паганског наслеђа. Уплив архетипских чинилаца паганства у хришћански ентитет довео је до појаве комплексног феномена – народне религије. Обриси примарног словенског веровања, сачувани у примитивним представама носилаца дијалекта, оставили су трагове на језичкој слици света у виду архаичне обредне лексике. У границама асоцијативног поља *човек* овај сегмент традиционалне духовне културе презентован је микрогрупом именица са хиперсемом ’улога у паганским ритуалима’. Овој категорији социјалне маркације човека припадају учеснице лазаричког и додолског ритуала.

IV. 3. 5. 1. Обичај лазарица се у свом пуном облику у призренској традицији одржао веома дуго.[409] На Лазареву суботу, осам дана пре Ускрса, улицама Призрена и околних села кретала се женска ритуална поворка, на челу са главним обредним актерима – Лазарем и Лазарицом. Остале учеснице – лазарице биле су у улози певачица обичајних песама, којима су изражавале жељу за напретком и благостањем домаћинства и укућана.[410] Девојчици у лику Лазара били су придодати мушки атрибути (шешир окићен перуником и штап са топузом – *баш̄тан*), док је Лазарица била одевена у традиционални костим (бела дугачка кошуља, жута набрана сукња с бошчом), окићена ниском лажних дуката – перишаном, а лице јој је било покривено танким платном – дишемом. У свечаној ношњи, лазарице су се кретале по две у колони и ишле од куће до куће, певајући пригодне песме, а заузврат добијале дарове. Особе које учествују у лазаричкој колони и песмом преносе добре жеље номинују се лексемом у множинском облику *лазари̏це*.

Би̏л’е смо лазари̏це. – Љд ч’е до̀ц’ев лазари̏це, ја̀ја ӣу̀на ко̀рӣа, не мо̀жев да ӣоне̏сев.

Преплитање прехришћанске и хришћанске духовне традиције очитује се у самом називу учесница обредне поворке, који је настао када је пагански симболички обред буђења природе и пролећа семиотички повезан са библијским мотивом о Лазаревом ускрснућу (Костић 1982: 38). Архаични обичај ширења производне магије којим се подстичу плодност, берићет и благостање христијанизован је елементима празника са којим се календарски поклапа.

---

[409] Према подацима С. Златановић, лазарице су у Призрену извођене без прекида континуитета до 1999. године (Златановић 2004: 12).

[410] Њихове песме биле су прилагођене конкретним особама и приликама (Златановић 2004: 11). Лазарице „...обично певају пет различитих песама и то: домаћину и домаћици, девојци удавачи, момцима, девојчицама и целој кући“ (Чемерикић).

IV. 3. 5. 2. Наслеђе Старих Словена испољава се у још једном архаичном обичају, евидентираном у културној традицији призренских Срба. Реч је о додолама, које воде порекло од аграрно-магијских обреда везаних за култ бога Перуна. Улога главне додоле додељивана је девојчици која је била сироче или је рођена после очеве смрти. Додола је доминирала поворком и функцијом и изгледом. Њена обредна својства појачава цвеће и биље којим је окићена а за која се верује да имају магијску моћ. Посебан значај придаје се гранчици храста, која, због непосредне везе са громовником Перуном, постаје главно магијско средство у рукама додоле. У вршењу обреда хорски је прате остале учеснице, аутентично одевене у беле кошуље и са цветним венцима на глави (симболи њихове чедности). Ритуална поворка зауставља се испред сваке куће, где додола отпева обредну песму, након чега бива поливена водом и награђена. Циљ поступака који се темеље на имитативној магији јесте изазивање кише (СМР 1970: 118–119). После извршења обреда у Призрену је обичај да додоле иду у цркву, што води укрштању магијских и религијских елемената. Учесница у паганској ритуалној игри призивања кише на лингвистичком плану представљена је лексичким јединицама *додо̀ла* и *додол'и̇ца.*

Да п̄ора̀сне на̀ма жи̇т̄о, ој до̀до, до̀дол'е!

На врач'а̇ње ме у̇фат̄и ки̇ша, т̄е до̀ма ст̄и̇го мо̀кра ка додол'и̇ца.

Према Скоковом етимолошком извођењу, фолклорни термин *додола* потиче од припева *oj dodo + le,* који се понавља у рефрену додолских песама (Skok I: 421). Као обред пролећног циклуса усмерен на подстицање вегетације и поспешивање агрикултуре, додоле су део руралне традиције. Концепцијска поставка обичаја конструише оквир лексичке употребљивости. У градском призренском говору лексема *додола* стилски је ограничена на народну лирику и жанровски је детерминисана. Урбаном дискурсу придружује се у облику *додол'ица*, где функционише са ослабљеном обредном семантиком, задржавајући дијагностичке значењске компоненте, које детерминишу њену употребну вредност поредбеног члана у језичким (синтагматским) конструкцијама. У промењеном контексту, који појавним елементима даје други смисао, фонски чиниоци, ипак, остају непревладани.

IV. 3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'

IV. 3. 6. Магијско мишљење дијахронијска је константа народне културе и неопходна категорија архаичног поимања света. Наивно веровање почива на представи о натприродној моћи човека којом може утицати на појаве у природи и испољава се у активностима магијског опчињавања бића и предмета (СМР 1970: 88). Врачање, као обличје примитивне традиције,

опстало је у култури призренских Срба у оба своја вида – предвиђање будућности (гатање) и утицање на промену тока будућих догађаја (бајање). Семантичка издиференцираност у оквиру микрогрупе ’улога врача’ базира се на функцијама и средствима магијске праксе, већим делом наслеђене из паганске прошлости и са незанемарљивим упливом елемената оријенталне магије. Размена духовних садржаја на мултикултурном простору кодирана је у лексичким ознакама са архисемом ’човек’ и хеперсемом ’врач’.

IV. 3. 6. 1. Примарна функција врачања у древнословенском искуству било је лечење помоћу магије којом су се отклањали зли духови и демони као изазивачи болести. Културна интерференција са турском традицијом утицала је на обликовање народног мистицизма и на његову језичку репрезентацију. Улогу исцелитеља у Призрену имала је особа, најчешће свештено лице (хоџа или православни свештеник)[411], која пише амајлије, денотирана лексемом *амајл’ијаш*.

Амајл’ијаш пише л’ековите амал’ије.

Начин лечења записима који имају тајанствену заштитну и исцелитељску моћ утицај је блискоисточне традиције, где се амајлија одомаћила као метода традиционалне медицине. Услов деловања је да се носи уз себе, како би снагом записаних речи штитила од разних болести, несреће, злих бића и урока. Вербални знак за апотропејон преузет је од Турака (тур. *hamal, hamayli*), који су Призренци облички и садржајно проширили суфиксалном морфемом -*аш*, како би језички маркирали мушку особу која се бави мистичним радњама.[412]

IV. 3. 6. 2. Фаталистичка позадина магијских обреда до изражаја долази у човековом покушају да ритуалним супститутом или прекидом логичког следа догађаја будућности да жељени исход (Јовановић 2000: 75). Контролисање реалности, успостављање извесности над сопственим животом или негативно усмеравање тока туђе судбине постиже се „снажним“ заварченим средством – чинима (СМР 1970: 87). Из антрополошке перспективе развојни пут магијског деловања зауставља се у дехуманизованој тачки опчињавања и пакости – мађијама, чак и у високоразвијеним културама. У мултикултурној призренској средини улога врачаре приписивана је углавном

[411] Чемерикићеви наводи из историје црквеног живота у Призрену потврђују уплитање магије у религију: „Поп Јован био је познат као амајлијаш, чије су амајлије биле веома лековите“ (Чемерикић, према Костић 1928: 52).

[412] Виталност магијских поступака у циљу оздрављења огледа се у низу практичних магијских ритуала: купање болесника у води у којој се ставља *пустел’ински дукат* (дукат остао пуст након смрти онога коме је припадао) и „жуто цвеће“, облачење у *пустел’инску* одећу, ношење длаке од живе мечке, „сечење“ болести („Обољење слезине лече старије жене ’сечењем’: видарица на месту слезине оштрицом секире направи крст, не засецајући кожу, а потом секиром удари у праг собе“ (Чемерикић)). Заштита од урока и бајање *од оч’и* посебан су вид магијских активности међу Призренцима. Тиме су се бавиле искључиво искусне, сугестивне жене вичне скидању чини.

муслиманкама, мада су култ беле и црне магије неговале и Српкиње, чијем језичком слоју припада назив за жену која се бави враџбинама – *маџ'ушни́ца.*

Јетрви́це – маџ'ушни́це. – Крто́ве но́ге узи́мав тје́ј же́не маџ'ушни́це што ту́рав маџ'и́је. – Да́ј гу Ӧсни́је маџ'ушни́це не́што за бел'е́гу, зе без бел'е́ге не би́ва. – Маџ'ушнице, на Џ'урџ'е́вдьн ӣраи́л'е мартѝфал да ги мо́мци милу́јеф.[413]

Лингвистички знак *маџ'ушница* референра на женску особу којој се приписује мистичка способност да прориче будућност и да „бацањем" чини мења судбину.[414] Ова лица играла су важну улогу у духовном искуству Призренаца и истрајавању сујеверја, које је егзистирало напоредо са религијом. Комплексност феномена који се очитује у широком спектру магијског дејства и његових позитивних и негативних ефеката (одгонетање будућности, прорицање судбине, љубавна магија, прављење штетних чини, скидање мађија) усложњава садржински слој лексеме, у који су транспоновани разноврсни елементи паганског тумачења реалности и заплетене нити свеукупног народног празноверја. Трансцендентна матрица древне словенске прошлости уграђена је у сам корен nomina personalia. Њен дијалекатски облик *маџ'ушница* локална је фонетска адаптација старосрпског фемининума *магесница* (Skok II: 350).

IV. 3. 6. 3. У призренском фолклору практикован је још један модел предсказивања будућности, заснован на интуитивном и сугестивном призивању зле коби, на који се одговара контраметодом табуизирања слутње и блокирања несреће. Веза са хтонским светом и предсказивачка моћ у призренској фолклорној традицији примарно се приписује птицама (*коко́шка, у́ш, кукуба́јка, сврáка*), гмизавцима (*зми́ја*), домаћим (*ӣьс*) и дивљим (*л'иси́ца*) животињама. Медијум за остваривање контакта са оностраном реалношћу може бити и човек обдарен прекогнитивним способностима. Визије људског актера предвиђања су углавном злослутне, па се у народу прибегавало поступцима превенције и санације како би се избегла будућа

[413] *Мартѝфал* (тур. дијал. *martifal*) је врачање уочи Ђурђевдана, када девојке, ређе младићи, врачарама дају белег са себе (прстен, дугме, ободац, конац), на основу којег им она предвиђа будућност. Магијски поступак захтева да пророчица белеге свати у земљани ћуп с водом који покрије огледалом, а потом ћуп сакрије испод руже. Ујутру отвара ћуп и „чита" белеге на турском језику (Чемерикић).

[414] Извођење магијских ритуала обавијено је велом тајанствености и неизвесности, а ови атрибути магијских радњи приписују се особама које их обављају. Врачаре најчешће потичу из далеких и непознатих крајева, њихово етничко порекло је, по прототипу, источњачко (Туркиње, Циганке), што их додатно чини егзотичним и мистичним. У разговорном идиому *маџ'ушница* је свака жена која покушава да напакости другоме уз помоћ магијских средстава, а у чијем се понашању очитују завист, љубомора, мржња, ривалство. Са сниженом нотом експресије, овим именом се номинују девојке и жене које уз помоћ чини покушавају да задобију наклоност младића, односно послушност мужева.

трагедија. Субјект предвиђања најчешће је етикетиран атрибутима особењака (сулудост, настраност, езотеричност, аберантност), чиме се додатно маркира његова атипична социјална улога и детерминише однос заједнице према злокобнику као маргиналној фигури. Друштвена перцепција особа које призивају недаћу пренесена је на језички план путем номинација и семантичког садржаја номинационих јединица, који их квалификује у периферну зону микрогрупе ’улога врача’. Чланови микроскупа ’особа која слути зло’ ситуирани су у два синонимска реда на основу дистинктивног семантичког знака ’мушко’ / ’женско’.

IV. 3. 6. 3. а. Мушкарац који наговештава несрећу означен је лексемама *ко̏бник, злоко̏бник, главоје̏дник, главоје̏шник.*

Ч’у̏јеш л’и то̄г Пе̄труша, кобни̏ка.

Не ко̏би, злокобни̏ку, да је дал’еко.

Главоје̏дник, ма̏јко, сва̏ки дѣ̏н злоко̏би на којши̏ску ку̏ч’у.

На то̄во̏ју гла̏ву, мо̏ре главојешни̏ку! – И оно̏му главоје̏шному главојешни̏ку У̏ке до̏ц’е дѣ̏н, у̏мре од на но̏ге.

Синонимски однос међу елементима микроскупа релативизирају екстралингвистички моменти, који се ослањају на технике провоцирања будућности, на намере, функцију и крајњи исход пророчанских активности. Акт предвиђања будуће пропасти, болести, смрти и несреће уопште може бити резултат когнитивног или акционог деловања човека. У првом случају, особа се методама менталног визуализирања временски и просторно измешта из стварности и, по народном веровању, вербалним порукама призива невољу – *коби* (*кобник, злокобник*). У другом случају, човек властитим поступцима изазива судбину, тако што нечистим радњама и забрањеним средствима пакости другоме и наноси му зло (*главоједник, главојешник*). Лексеме интегрисане хиперсемом ’злослутник’ су дворeферентне, односе се и на животиње и на људе у улози предсказивача. Денотати људске референције су издиференцирани према атрибуцији, на особе обдарене интуицијом које поседују способност предвиђања и на лица склона песимизму чијем су карактеру иманентна негативна својства (завист, мржња, злоба, пакост). Првобитно митолошко гатање по лету птица (прасл. **kobь*) проширило је у дијахронијској перспективи сигнификацију, па је рђава слутња идеографски почела да се приписује и човеку. Отуда номинација *кобник* са двоструком референцијом, као и сложена варијанта *злокобник*, чији први члан (*зло*) има функцију итензификатора, јер је ’зло’ импликациони чинилац другог композитног конституента (*кобник*). Глагол *коби* појављује се у класи ’радња’ и у вези са другим паром истокоренских синонима, што упућује на заједнички семантички именитељ ове четири лексеме. Интерпретативни оквир фаталистичког значења именовања *главоједник* и *главојешник* је шири али чвршћи „онај који проузрокује или предсказује нечију смрт“ (Чемерикић), у који је

јасно импленентирано примитивно магијско мишљење (субјект предкогнитивним визијама и ирационално-рационалним поступцима делује на објекат до коначног трагичног исходишта). Фокални карактер допунске компоненте ’смрт’ произлази из самог спољашњег, композиционог склопа сложеница и чврсте колокације елемената и семантичке еволуције (*глав + о + један / јешан* → онај који једе главу → онај који жели нечију смрт → онај који убија (оружјем / магијом).

IV. 3. 6. 3. б. Лексички фрагмент социјалних улога на периферији попуњавају женска имена из микроскупа ’она која слути зло’ – *кобни́ца, злокобни́ца, главоједни́ца, главојешни́ца.*

Ко̀би, ко̀би, док не иско̀би нико̀ју несре̏ч’у, ш̄а̀ј кобни́ца, да је дал’е̏ко.

Те̏јзи злокобни́це, ка̀мен гу у у̀сш̄а.

Та̀ј главоједни́ца кобе̏ше, кобе̏ше, док не и̏скоба гла̀ву сво̀јему зе̏ш̄у. – Те̏бе, мо̀ри главоједни́цо, не̏је ни̏ш̄то за̀р ш̄то му изе̏де жи̏вош̄ бра̀ш̄у ми, ш̄во̀јему мужу.

Главојешни́ца главоје̏шна, са̀л ку̀не, са̀л ко̀би, бо̀г да чу̀ва! – Главоје̏шница, ма̀јко, ш̄о сву̀ноч’ са̀л ко̀би.

Женске номинације и лексички и семантички корелирају са ознакама за мушки род, али је разједначавање могуће на прагматичком нивоу значења и евидентно је у разговорном дискурсу. Употребна фреквентност лексема са дистинктивним знаком ’жена’ детерминисана је културним стереотипом и дуалистичким поимањем жене у српској традицији. Фонски аспекат значења наглашава мизогине елементе присутне у хегемоном моделу родних улога и представама о жени као бићу са демонским својствима, која се очитују кроз њену везу са оностраним светом. Наивна логика приписује жени лако потпадање под утицај нечастивих сила, у дослуху са којима се преображава у зло биће обавијено црним слутњама које наноси штету свом окружењу. На том антрополошком и културолошком обрасцу изграђен је асоцијативни фон имплициран у семантичком садржају лексема *кобница, злокобница, главоједница, главојешница.*

IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’правно прописана улога’

IV. 4. Социјални односи у традиционалном призренском друштву били су уређени моралним, обичајним и правним нормама. Понашање чланова заједнице регулисано је неписаним патријархалним правилима, али и законским прописима базираним на шеријатском праву. Нормативни и материјални правни поредак који је важио за Србе у Призрену крајем XIX и почетком XX века изграђен је на принципима османске правне регулативе, којом се успостављају грађанскоправни односи у свим

димензијама живота (породични, наследни, имовинскоправни, економски, пословноправни). Реконструкција призренског правосуђа између два века могућа је на основу правних термина из Чемерикићевог лексикона, који из синхронијске перспективе чине богат фундус архаичне дијалекатске лексике. У асоцијативном пољу *човек* архаизми су реанимирани преко концепата професије и социјалних улога, чија репрезентација употпуњује социјалну карактеризацију призренског човека. Непрофесионално учешће у правном поретку појединац остварује преко улога у парничном и облигационом поступку, вербализованих и интегрисаних у подгрупу именица са хиперсемом ’правно прописана улога’.

IV. 4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у парничном поступку’

IV. 4. 1. Поред професионално оријентисаних правних лица која активно учествују у правосудном систему Призрена, као субјекти судских спорова појављују се грађани у улози странака или сведока. Призренци су штитили своја права и решавали грађанскоправне односе на суду, покретањем парничних поступака. Подношењем захтева надлежном суду физичко лице улази у законом регулисану улогу странке у парници, а субјект према којем је тужба усмерена добија улогу туженог. Током расправе у судском процесу значајну улогу игра сведок, чија је главна дужност да иснесе чињенице о спорном догађају. Судска пракса у домену парничења евидентна је у правном терминосистему призренског говора, чији је агентивни корпус делом дистрибуиран у лексичко-семантичку групу са хиперсемом ’социјална улога’ и концентрисан у микрогрупу именица са хиперсемом ’улога у парничном поступку’. Везивањем актуелне улоге за људског референта, социолошки појам се материјализује и подводи под архисему ’човек’, са јасним критеријумским обележјима којима се денотирају ’тужилац’ и ’сведок’.[415] Вертикална хијерархизација зауставља се на парадигматском нивоу микрогрупе, где се према предметно-појмовној макрокомпоненти лексичког значења лексеме хоризонтално организују.

IV. 4. 1. 1. Лексичка грађа Д. Чемерикића сликовито илуструје потребу старих Призренаца за тражењем и задовољавањем правде.[416] Расправе међу

[415] Назив за другу странку у парничном поступку – туженог Чемерикићев речник не бележи.

[416] Захтев за остваривање или заштиту личних права који се подноси правосудним органима означен је турцизмом *арзо́вал* (*Л’е̏по у̏ч’ини што̄ ме̄тна арзо́вал. – Два̀ арзо́вала што̄ сьм тӯри̏ја до ськ. – У то̀ј вре̏ме по̄мого̀ше л’и то̄ арзова̀л’е што̄ ги бе̏ше ме̄тна̀ја?*). Подизање тужбе против окривљеног и покретање парнице вербално је изражено синонимима *да̀ва*, *давѝја* (*За тӯј рабо̀тӯ ч’а̀ре то̄ је са̀л давѝја. – Вьздьн је по̄ су̀ду, по̄ давѝје. – Обьдва Младе̏на бе̏у би̏л’е гол’е̏ме дауѝ’ије, да̀јма по̄ давѝје, да̀јма по̄ су̀ду*) и *давија̀ње* (*А ко̀му не*

појединцима правно су решаване у оквирима грађанских случајева, где се у процесним улогама појављују тужилац и тужени, као личности парничних странака. Субјекат који тужбом покреће парнични поступак именује се лексичким јединицама *дауџ'ија, дауџ'ика* и *карадауџ'ија*.[417]

Он је мој дауџ'ија, па нека збори што има. – Сал сьс њега не се започ'нувај, знаш га, даунџ'ија је, јодва ч'ека да нац'е с кога ч'е се давија.

Ја дуац'ија несьм, дуац'ика ти је моја сестра, па види работу сьс њу.

Знам га ја добро, дауџ'ија је он и карадауџ'ија, те сьс њега не се поч'нувај. –Оному карадауџ'ије, оному погацу, душа и свет је да се тера по суду.

Лексичке ознаке за особу која пред правосудним органима тужи, окривљује, оптужује некога због нечега потичу од турског назива за тужбу, парницу *дава* (тур. *dava*). Према Скоковом тумачењу, које усваја и С. Петровић, призренски лик агентива *дауџ'ија* настао је домаћом творбом од акузатива мотивне именице у склопу *чини даву* (Петровић 2012: 106; Skok I: 384). Суфиксима *-џ'ија* и *-џ'ика* семантички садржај се приписује човеку, који као референт преузима денотацију синтагме („онај / она који / која чини даву“ → „онај / она који / која тужи некога, који / која се парничи“), при чему се допунски чинилац стапа са компонентом процеса не трансформишући ноцију субјекта. Појачано значење именовања *дауџ'ија* у Призрену се постиже додавањем елемента у препозицији у односу на главну реч (*карадауџ'ија*). На семантичком плану квалификативни конституент *кара* преведен је као итензификатор (’често’) и главни је носилац конотативног аспекта лексичког значења сложенице. Народна представа о улози тужиоца, која је иначе негативна,[418] вербално је интензивирана и истакнута допуном, која у овом случају нема атрибутивну већ функцију квантификатора, којим се емотивно моделира тоналитет експресије.

IV. 4. 1. 2. Ради правилног и потпуног утврђивања чињеничног стања правна процедура предлаже процесну делатност доказивања, која налаже учешће сведока. Дужност сведока је да се одазове позиву суда и да да обавештења о странкама или чињеницама које се утврђују у парничном поступку и да својим сведочењем обезбеди правилну подлогу за судску одлу-

искоч'ило на вр̥ главе тој њиго̀во свеј̀ено давијање за јен л'ек рабо̀ту?) (Чемерикић). За процес суђења, који обухвата разматрање нечије кривице и доношење пресуде, користи се турски назив *мешч'ема.*

[417] Полна класификација је избегнута, с обзиром на дворoдност облика *дауџ'ија* и *карадауџ'ија..*

[418] Атрибуција која прати номинате сугерише њихова негативна карактерна својства и доприноси контекстуалној афектизацији.

ку.[419] У улози сведока појављују се лица језички обележена турским називима *и̏спа̄т* и *ша̏ит*.

Ста̄нимѝра мумѝ'ѝју узѝмам за испа̏та.

Којшѝја ми је ша̏ит да сьм уч'инѝја што сьм мо̀га.

Синонимски пар *испа̄т* (тур. *ispat*) и *шаит* (тур. *şahit*) долази из турске судске терминологије и уграђују се у призренски лексички систем, и то у онај његов фрагмент који прати динамику урбаног друштвеног живота Срба и расподелу социјалних улога у широј заједници. Ускоспецијализован денотативни садржај очишћен је од премиса локалног традиционалног контекста и колективне експресије и своди се на денотативну ознаку која одговара појму очевица догађаја.

IV. 4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'

IV. 4. 2. Облигационим правом регулисана је имовинскоправна веза између физичких лица, при чему се једна страна уговором обавезује да ће према другој страни остварити одређено понашање (Константиновић 1961: 1). Субјекти у облигацији имају корелативни правни положај, тако да је поверилачка страна активна у потраживању, а дужничка пасивна у испуњавању захтева давања, чињења, уздржавања, трпљења (Антић 2007: 11). Улоге повериоца и дужника заснивају се на начелу савесности и поштења, а ради личног обезбеђења у облигациони однос уводи се допунска стипулација – јемство, којим се јемац обавезује према повериоцу да ће испунити обавезу ако дужник то сам не учини. Мрежа правних субјеката у облигацији мапирана је на дијалекатској слици света помоћу идентификационих семантичких обележја 'поверилац', 'дужник' и 'јемац', повезаних заједничком суперординативном компонентом 'улога у облигационом односу'.

IV. 4. 2. 1. Лице које из имовинскоправног, облигационог односа нешто потражује и има права на одређену чинидбу (тражбину) налази се у улози повериоца (кредитора) и у српском призренском говору означено је лексемом *ду̏жник*.

Дужнѝци му вра̏та кр̏шиф, а о̀н про̄з пенцѐру сада̀ку да̀ва. – Да ги ста̄ѝгне свѐ та̄ѐј дужнѝце.

Секундарна семантичка реализација лексикографске јединице *дужник* у РСАНУ има покрајинску маркацију (РСАНУ 5: 10–11), и у српском призренском говору појављује се са значењем „онај који даје нешто на дуг, зајмодавац, кредитор, човек којему је неко дужан".

[419] Доказне радње укључују саслушање – *иста̄ѝндак (Не мо̀же да су̀ди без иста̄ѝндак. – На иста̄ѝндак га узѐја са̀м Му̀ста̄ф ефендѝја Та̀та̄р)*, приликом чега сведок даје изјаву – *и̏крар* (*Вика̀ше ме у Са̀рај да да̀дем и̏крар. – Да̀ја сьм и̏крар у су̀д*) и сведочи – *испа̏ти (Ја̀ ч'е ти испа̏тим)*.

IV. 4. 2. 2. Друго лице у облигацији, које је обавезно да испуни тражбину повериоца, појављује се у улози дужника, а номинује се, такође, лексичком јединицом *ду̏жник*.

Од рḍа́вога дужни́ка.. – Да га ѿра́жи но̀јнога дужни́ка. – Дужни̏ци есна́фа муѿафḍ'и̏ског.

Реципроцитет правних улога условио је лексичку неиздиференцираност између појмова повериоца и дужника у дијалекту, тако да су истим језичким знаком денотиране супротстављене стране у облигационом односу. Мотиватор обе номинације са архисемом 'човек' јесте централни елемент облигације – дуг, који је у фокусу и потраживања и дуговања. Примарност у значењу приписује се страни чија је обавеза исплата дуга.

IV. 4. 2. 3. Улога трећег лица које учествује у облигационом односу правно је утврђена уговором о јемству. Субјект који преузима на себе обавезе дужника у случају да их дужник не испуни именован је позајмљеницама *до̀рзан* и *ч'е̏фил'*.

Не̏ га веру̏јем ње̏га, бо̀га да ми да́де за дорза́на.

Ч'е̏фил Кр̀сѿа налба́ѿин. – Ца́це ч'е̏фил' би̏ја Пе̏ѿар Жо̀ра.

Значењски идентификатор „јемац" повезује лексеме *дорзан* и *ч'ефил'* у апсолутни синонимски пар. Албанска (алб. *dorëzënës*) и турска реч (тур. *kefil)* повезане су идентичним поткритеријумским семантичким обележјима, садржаним у семеми „онај који јамчи за другога". Садржински парадигматски однос између две лексеме резултат је лексичке интерференције призренског идиома са језицима у непосредном контакту.

IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'

IV. 5. Традиционално друштво задаје чврсте моралне и правне оквире у којима се изводе социјалне улоге, а свако прелажење друштвено дозвољених граница подлеже одговарајућим санкцијама. Одступање од прикладног и очекиваног извођења улога, које може бити узроковано различитим чиниоцима (интелектуалне способности, психички проблеми, одбијање појединца да се прилагоди), доводи до девијантних, деструктивних и антисоцијалних облика понашања. Друштвено неприхватљиво понашање испољава се у непоштовању и кршењу социјалних норми и перзистентном избегавању одговорности, што се манифестује кроз немогућност успостављања радних навика, финансијске и егзистенцијалне сигурности и емоционалне стабилности. Антисоцијалне особе не испуњавају обавезе и дужности у породици и ширем окружењу, одају се пороцима, нарушавају морални и обичајни кодекс, не поштују закон и права других, склони су конфликтима и насиљу, испољавају тенденцију ка деликвенцији и криминалним

радњама. Недостатак флексибилности и несналажење у интерперсоналним односима, неприлагођеност условима свакодневног живота, неспособност прилагођавања правилима и потребама заједнице оспоравају адекватно реализовање додељених улога и воде нарушавању складног функционисања групе. У урбаном амбијенту Призрена између два века важила су конзервативна, строга и ригидна морална начела, са минималном флексибилношћу у дометима херметичног понашајног оквира и важећих стереотипа. Личности са израженим дисоцијалним поремећајем су препознаване као отпадници од друштва, маргинализоване су, стигматизоване и језички етикетиране. Социјално неадаптирани типови који моделима понашања одступају од очекивања колектива су алкохоличари, коцкари, лопови, убице, затвореници. Когнитивном спознајом средина их дијагностикује, профилира и на основу опажања и расуђивања вербално маркира. Кохерентност конзервативних представа о традиционалним улогама разбијена је концептом друштвено неуклопљене личности. Инклузивни елемент ’антисоцијални’ разуђује конзистенцију лексичко-семантичке групе ’социјална улога’, депласирајући номинације са хиперсемом ’антисоцијална личност’ на периферију унутаргрупне парадигме. Скрајнута лексичко-семантичка подгрупа структурирана је према лингвистичким законитостима којима подлежу садржински односи међу члановима лексичког скупа. Организациони принцип примењен у констелацији елемената подгрупе базира се на хоризонталном степенастом поретку појмова – ’алкохоличар’, ’коцкар’, ’разбојник’, ’убица’, ’затвореник / затвореница’.

IV. 5. 1. ЛСМГ ’алкохоличар’

IV. 5. 1. Претерана склоност к употреби алкохолних пића импликује незаинтересованост и неспособност за преузимање сопствене одговорности у свим релацијама друштвеног живота. Дуготрајном и прекомерном конзумацијом алкохола особа искаче из стандардног обрасца понашања и излази из мреже родно, генерацијски и статусно детерминисаних социјалних улога. Према симптомима мултидимензионалног (биолошко-психосоцијалног) поремећаја околина препознаје особу која се одала алкохолизму, процењује њену социјалну дисфункционалност и износи свој суд погрдним називима – *пијаница, труп, ч’ор ч’ук.*

Има мужа пијаницу, ч’уч’ка. – Пијаница, од ракије по сокаце спије. – Пијаница се у пијанство изгуби, па не зна што ч’ини.

Стефан се напија, труп се уч’инија.

Напија се, ч’ор ч’ук биднаја. – Напија се, ч’ор ч’ук се уч’инија.

Интегрално-диференцијална компонента ’алкохоличар’ кохезивни је елемент у синонимском реду *пијаница, труп* и *ч’ор ч’ук.* У самом опису

лексичког значења доминанте *пијаница*, преко које су дефинисана друга два конституента, „особа која често и много пије алкохолна пића, која се често опија“ истакнути су квантификатори ’често’, ’много’, којима се наглашава одступање од социјално дозвољеног и примереног и интензивира хронични и рецедивни карактер ове врсте антисоцијалног понашања. Контекстуално окружење актуелизира фокалне значењске чиниоце, који упућују на последице неконтролисаног узимања алкохола и потпуну психичку и социјалну деградацију човека. Интензификација до крајњег степена пијанства постигнута је семантичким дериватима *труп* и *ч’ор ч’ук* (тур. *körkütük*) „пијан до губитка свести, мртав пијан“ (Чемерикић). Контактни синонимски пар рефлектује идентичне представе носилаца српског и турског језика о вези пијаног човека и дебла (*труп / kütük).* Асоцијација између дебла и пијаног човека иде преко прелазног ступња у семантичкој трансформацији, а то је једно од секундарних значења лексеме труп „беживотно тело“. У турском језику семантичко варирање ознаке *ч’ук* постиже се колокацијском везом са придевом *ч’ор*, чије се дословно значење „ћорава клада“ модулира активирањем механизма метафоричког преноса – померањем референције са предмета на човека и денотирањем његовог стања методом наивног асоцијативног мишљења.

IV. 5. 2. ЛСМГ ’коцкар’

IV. 5. 2. Један од разлога занемаривања социјално одговорних улога и запостављања свакодневних животних активности јесте обузетост хазардним играма. Зависност од коцкања озбиљан је узрок професионалне и финансијске пропасти и разарања породице, а сваки облик патолошког понашања у традиционалном друштву оцењује се као изразито негативна појава која омета нормално функционисање заједнице. Човек склон хазардерству, који не може да контролише импулс за узбуђењем које доноси неизвесност коцкања, показује типичне симптоме антисоцијалног поремећаја са драстичним последицама по лични и социјални живот. Особа која не успева да обузда страст према карташким и коцарским играма номинована је лексемом *коморџ’ија.*

Отка̀ко па̀де у ру̀ке то̀му коморџ’ѝје Рецѣ’ѐпу, о̀стаде го̀ја ка прѐ. – Мѝлан коморџ’ѝја игра̀ч’и ко̀мор изгубѝја ку̀ч’у. – Та̀ј коморџ’ѝја сьс ба̀рбут растѐч’е што му о̀тац бѐше стѐка сьс рабо̀ту.

Наизглед неутрална номинација *коморџ’ија*, којом се језички обележава особа која се карта или коцка у новац, у дубинским слојевима семантичке структуре садржи конотативне елемете, који се актуелизирају у конкретној језичкој ситуацији. Именица са психолошко-социјалном атрибуцијом

добијена је од дијалекатског лика турске речи за картање или коцкање *komor* (Петровић 2012: 185).

IV. 5. 3. ЛСМГ ’разбојник’

IV. 5. 3. Биопсихички ентитет који се може окарактерисати као криминална личност јесте лице склоно преступима који се правно санкционишу. Појам криминала призренском човеку крајем XIX и почетком XX века није био познат, али се у смутним временима историјског превирања често сусретао са последицама злочиначких радњи. Оштре казне за начињена кривична дела протов имовине прописане су у ондашњем законику (Здравковић 2008: 94), али су чешћи били случајеви пљачкања, отимачине и разбојништва са војно-политичком позадином. Одметник од закона, извршилац тешких кривичних дела означава се лексичким јединицама *а̀јдук, ајдуч’и̏на, ка̀ч’ак* и *злико̀вац**.[420]

Ербаӣ а̀јдук и дауџ’и̏ју обе̏си (нар. посл.).

Оӣл’ач’ка̀ја ги ӣа̀ј ајдуч’и̏на Рама̀дан За̀скок.

У Црнал’е̏во искоч’и̏л’е кач’а̀ци.

И о̀ни са зл’ико̀фци. – Буга̀ри су зл’ико̀вци (Реметић 1996: 369).

Чланови синонимског реда интегрисани су семантичком ознаком ’разбојник’, која улази у средиште садржинске структуре турцизама *ајдук* (тур. дијал. *aydut*, поред *haydut*) и *кач’ак* (тур. *kaçak*). Негативан садржај експониран је суфиксацијом, *ајдуч’ина*, где се аугментативношћу проширује пејоративна димензија основе, чиме се појачава тоналитет експресивности. Новији домаћи инфилтрант, *зл’иковац,* семантички парира уопштеним реализацијама („разбојник, пљачкаш, злочинац“) вишезначних турских речи. Мотивисаност хипокористиком *злико* (Skok III: 643) упућује на чињеницу да је дериват у призренски говор унет са стране. Без обзира на стилску вредност основинске речи у значењу изведенице доминира негативни денотативни садржај коренске морфеме, који експресивно тонира референта.

IV. 5. 4. ЛСМГ ’убица’

IV. 5. 4. Кривично дело са смртним исходом подлеже строгим казненим мерама, док се лишавање живота друге особе у ратним околностима правно не квалификује увек као злочин. Бурна историјска дешавања између два века (Призренска лига и албанска побуна, балкански ратови и ослобађање од Турака, бугарска окупација Призрена у Првом светском рату) за последицу су имала страдање и српског и несрпског становништва Косова и Метохије.

[420] Антисоцијалне диспозиције имају личности подложне ситним крађама. Лексичи скуп са доминантом *лоӣов* ситуиран је поље психичке карактеризације човека, у лексичко-семантичку групу ’однос према новцу’.

Као средиште милитантних акција и поприште политичких и етничких сукоба, Призрен и његова околина трпели су агресију окупатора, побуњеника и ослободилаца. У памћењу говорника урезана су колективна злодела, али и појединци са израженим антисоцијалним поремећајем и типичним карактеристикама социопатије. Извршилац злочиначких радњи, починилац убиства, језички је обележен лексемама *ка̏тӣл’*, *главоје̏дник, главоје̏шник.*

У̏би га тӣа̏ј ка̏тӣл’ Ч’ел-Ибра̏им. – За тӣе̏ј арнау̏це катӣл’е кол’и̏ко ч’и̏ни је̏н рисја̏нски жи̏вот? – Обеси̏ше оно̏га катӣл’а Ри̏сту Каба̏ша.

Др̏жиш л’и на тӣа̏мет кьд о̀нај главоје̏дник Ру̏ста Ка̀баш, на мрӣва̏ца на Баждара̏ну, у̏би на ме̏сто Шач’ир-а̀гу и јо̀ш ч’етвори̏цу, а двои̏цу ра̏ни? – Пофач’а̀ше све главоједни̏це тӣо Подри̏ме.

Изедо̀ше му гла̀ву и тӣо̀му главојешни̏ку аџ’и-Ру̏сте, обеси̏ше га. – Пой-Џ’урини̏ца жале̏ше на зоч’и̏шке главојешни̏це да гу уби̏л’е му̏жа.

Идентификациони елемент ’убица’ чини семантичко језгро наведених номинација и окосницу њихове парадигматске везе. Доминантна позиција у синонимском реду припада турцизму *катӣл’* (тур. *katil*), у чијем су лексикографском опису садржана упечатљива својства антисоцијалне личности „зликовац, злочинац, крвник, убица“ (Чемерикић), у којима су имплициране атрибутивне компоненте придевског значења ове речи „крволочан, суров, немилосрдан, свиреп, зао“ (Чемерикић). Због импликационог сегмента семантичке структуре, у којем су смештене семе душевне карактеризације човека, лексема *катӣл’* делом припада психолошкој сфери, и то домену негативне моралне квалитативне вредности. Полисемантичност метафора *главоједник* и *главојешник* дозвољава им дифузност у лексичко-семантичкој дистрибуцији, а комплексност садржаја примарне реализације „онај који је склон убијању, убица; онај који проузрокује или предсказује нечију смрт“ (Чемерикић) доводи до цепања семеме и двоструког семантичког лоцирања лексема (антисоцијално понашање / магијско понашање). Уколико Чемерикићеву дефиницију раставимо на два посебна значења, која и даље остају у кругу негативне социјалне маркације, примат бисмо дали реализацији са хиперсемом ’убица’, што је примарна асоцијација синтагматског композитног склопа.

IV. 5. 5. ЛСМГ ’затвореник’

IV. 5. 5. Према лицима која антисоцијалним облицима понашања угрожавају права других и не поштују важећа законска начела примењује се казнена мера лишавања слободе. Казни затвора подлежу починиоци тешких крађа и разбојништава, извршиоци насилних аката и крвних деликата, али су неретко у ратним приликама примењиване противправне мере колективног кажњавања и застрашивања затварањем и терорисањем цивилних лица.

Особа којој је одузета слобода на одређено време, која издржава затворску казну у говору призренских Срба обележена је синонимским лексемама *а̄пс, а̄пса̏ник, а̄псан̑ ’и̏ја, а̄псан̑ ’и̏ка*.

У ӣу̏ӣ ги ӣобе̏га је̏н а̏ӣс, уфаӣи̏ја шу̏му. – Те̏раф а̄псо̏ве на рабо̏ӣу.

А̄се̏ник би̏ја је̏дан шӣо је ӣа̏кав.

Тол’и̏ко вре̏ме се̏де а̄псан̑ ’и̏ја на ӣра̏вду бо̏га. – А̄псан̑ ’и̏је и̏деф на ангари̏ју. – Дњѝс ӣушӣи̏ше мло̏го а̄псан̑ ’и̏је.

Меӣ’у а̄псан̑ ’и̏ке му̏жи не ула̏зив, са̏л ӣе̏ј, њи̏не а̄псан̑ ’и̏ке. – У буга̏рско вре̏ме и о̏на, ч’у̏ч’ка, би̏ла а̄псан̑и̏ка.

Заједнички именитељ ’затвореник’ идентификационо је језгро дијалектизама *а̄псаник, а̄псан̑ ’ија, а̄псан̑ ’ика*, потекло из семантичког потенцијала мотивне речи *а̄пс*. Критеријумско обележје nomina loci *а̄пс* (тур. *haps* „место где осуђеници издржавају казну“) апстраховано је у казнену меру која се приписује људском агенсу и социјално га маркира. Ефекат експлицитне појмовне каузалности јесте померање референције са објекта на човека, што се испољава у полисемантичкој структури турцизма („1. зграда где се затварају преступници; 2. затвореник“ (Чемерикић)). Формативни елемент са месним значењем улази у семски састав творбених варијаната *а̄псаник, а̄псан̑ ’ија, а̄псан̑ ’ика* преко основе *а̄псан-*, од турске именице *а̄псана* (тур. *hapsāne*). Лик *а̄псан̑ ’ија* има обличку и семантичку паралелу у албанском језику (Петровић 2012: 48), али само у примарној реализацији „чувар затвора“. Двострука денотација конверзивног карактера (чувар затвора – затвореник) у призренском говору резултат је когнитивног опажања носилаца дијалекта преточеног у негативну представу о затвору и људима који су на било који начин повезани са тим злогласним, мрачним, прљавим местом, без обзира на реално опонирање социјалних улога. Могућа значењска конфузија разбијена је увођењем дублетне форме *а̄псаник*. Објективна стварност креирала је састав микрогрупе, чији је конституент и женска номинација *а̄псан̑ ’ика*, моцијски корелат лексеми *а̄псан̑ ’ија*.

Конфигурација лексичко-семантиче групе са хиперсемом ’социјална улога’ базирана је на механизмима регулације друштвено прихватљивог понашања и родним стереотипима. Садржај улога реализује се по утврђеном обрасцу који обезбеђује предвидљивост и ефикасност функционисања друштва, а задати модели прилагођени су приоритетима, стандардима и интересима заједнице. Вредности и норме датог културног простора креирају улоге појединца у систему друштвених веза, а, поштујући их, идивидуа коректно испуњава функције које су јој додељене статусом или околностима. Традиционалну мушко-женску поделу улога у породичној, интерперсоналној, професионалној, морално-правној, културној сфери и свакодневном животу призренских Срба карактерише широк дијапазон међуљудских односа и ви-

сок степен формализације установљен крутим обичајним оквирима, што се на језичкој слици света рефлектује преко разуђеног номинационог система и чврсте организације мањих структурних целина. Дистрибуција лексичког инвентара у линеарној парадигми манифестује семантичку комплексност и дифузни карактер анализираног именичког фонда, који покрива различите домене људских активности. Дисперзија лексичког материјала условљена је спољашњим фактором, мноштвом дужности и функција које друштвени систем намеће појединцу у пакету са прописаном формом спровођења конкретних улога. Обавезујући патријархални узус конструише сложену мрежу релација како у прозаичном свакодневљу појединца тако и у духовном одговору наивне људске свести на уобичајене токове живота. Мултиаспектна карактеризација човека из позиције социјалних улога задире у различите слојеве народне културе Срба Призренаца у конкретној временској координати, чији су кодови фиксирани у језику. Ментални свет призренског човека објективизиран је вербалним средствима, а помоћу лингвокултуролошког апарата могуће је истражити узајмност језичких и ванјезичких чинилаца у обликовању лексичког садржаја и перципирати материјалну и менталну етничку особеност носилаца дијалекта. Тријада језик – култура – човекова личност категорички је спроведена кроз концепт традиционалних социјалних улога и битно утиче на унутрашњи принцип структурирања номинационог система. Когнитивним активностима процеси опажања, категорисања, класификовања и осмишљавања стварности пројектују се на језичку слику света као систематизован пресек значајних појединости културних концепата ’породица’, ’школа’, ’пријатељство’, ’комшилук’, ’болест’, ’путовање’, ’куповина’, ’свадба’, ’слава’, ’народна веровања’, ’правни поступак’, ’антисоцијално понашање’. Антропоцентрички приступ грађи у фокус лексичко-семантичког истраживања ставља човека као многоструког носиоца душтвених улога и тематски се своди на типолошки опис социјалног бића призренских Срба.

Преузимање одговорности подстиче активно учешће у свим областима људског деловања и омогућава стереотипно извођење улога. Млада особа уводи се у процес социјализације деловањем примарних агенса – породице и школе, како би овладала типом понашања и међуљудских односа који су карактеристични за дату културу и како би усвојила морално-обичајна начела заједнице и лако се прилагодила традиционалним условима живота. Адаптација ширем колективу постиже се најпре развијањем квалитетних односа у ужим групама (у породици и међу вршњацима), а потом одржавањем блиских веза са комшијама и пријатељима. На релацијама оствареним у примарним групама формира се прототипични модел друштвених односа, а индивидуа се припрема за интеграцију у ширу заједницу и учи се адекватном извођењу социјалних улога које јој се додељују одрастањем. У самом корену социјализације стоји родна неједнакост и издиференцираност полних уло-

га. У патријархалном систему различито су дефинисини културни обрасци који се односе на дечаке и девојчице, односно мушкарце и жене. Културолошки очекиване мушке улоге су: син (*дете, син*, *назл'ија, јединац, бир*), ученик (*ц'ак, двојкаш, пофторавац, букварац, ч'асословац, псалтирац, основац, богословац)*, супруг (*муж, домач'ин, господар*), отац (*баба*, *отац, тато, тата, бата*, *батка*), старатељ (*васија*), радник (занатлија, трговац, службено лице и сл.), војник, домаћин, пријатељ; а женске: ћерка (*ч'ерка, девојка, ч'ера, ч'ерч'ица, девојкица*, *девојч'е, девојч'енце*), невеста *(снаа, невеста*, *младаневеста*, *нуса, нуска, ц'ел'ина*), супруга (*жена, домач'ица, везме),* мајка *(мати, мајка, мона, нана, дада, мајкица, матереТина),* свекрва (*свекрва, свекрвич'е*), баба (*баба, мајка, мајч'ица, дада, нана, стара, баТч'е, нанка, нанч'е)*. „Родне улоге проистичу из поделе рада између мушкараца и жена, а затим обухватају нормативне процесе којима се, другим људима, преносе очекивања на основу пола“ (Жунић 2012: 284). Традиционална породица је најмоћнији трансфер културе, жижна тачка генерацијског преношења порука о одговарајућим улогама мушкарца и жене и средиште критичког вредновања друштвено (не)прихватљивог понашања. Номинације детерминисане улогом у породици чине нуклеус групе и конститутивни су елементи језгра лексичко-семантичког поља.

Ставови и уверења о подели улога конструкција су патријархалног поретка, историјски високо контекстуализована. У друштвеној пракси и идеолошкој свести Призренаца дубоко су уграђени дискриминаторни ставови, на основу којих се афирмишу пожељни стилови понашања и обликује препознатљив модел скромне, подређене, тихе, брижне, нежне, пожртвоване женске особе и јаког, ауторитативног, предузимљивог, заштитничког, агресивног мушкарца. Културни стереотипи испољавају се у семантичком садржају номинационих јединица као фонски чиниоци значењске структуре. Расподела лексичког материјала и математички однос гендерно супротстављених елемената показује доминацију именица мушког рода у аспектима јавног ангажовања и одржавању социјалних контаката (*другар, пријател', другар / пријател'до главе, мик*, *ортак*, *којшија*, *купьц миштерија, јолц'ија, калауз, гос, мисафир, тангьл-мисафир, светогар, настојник, дауц'ија, карадауц'ија*, *дужник, дорзан*, *ч'ефил'*, према *другач'ка, другарица, којшика*, *миштерика, дауц'ика*). Састав лексичко-семантичке групе указује на динамичан чаршијски начин живота Призренаца и сужени распон друштвених активности Призренки, док дубља творбено-значењска анализа чланова скупа реконструише законитости, убеђења и вредности патријархалног призренског човека који показују амплитуду социјалног деловања мушкараца и жена. Дужности жене просторно су ограничене на кућу, а друштвени односи сведени на породични круг. У тим дометима жена је инфериорно и вредно испуњавала наметнуте задатке и

функције, играјући унапред одређене улоге. Потпуну статусну инверзију жена доживљава једино у обредним ритуалима, где добија истакнуто место (*младаневеста, свекрва, момковица, кума, деверовица, мисицика, аберцика, ашчика, додолица, лазарица)*. Узвишени ритуални статус жене могућ је само у зони лиминалности и communitas-а, након чега се враћа у реални поредак и заузима позицију која јој родно припада у друштвеној структури. Комплементарност улога аутоматски намеће реципроцитет на плану лексичко-семантичке парадигме, што је оствариво у доменима друштвеног деловања где се очекује мушко-женска релациона узајамност. Такви чланови међусобно се потпуно супротстављају, градећи парове правих антонима (*муж, домач'ин, господар / жена, домач'ица везме; младожења / младаневеста*, *манеста млада; свекьр / свекрва*; *момак / момковица; кум / кумица, девер / деверовица*). Строга супротстављеност антонимских парова често је ублажена или потпуно неутралисана симетријом односа, па је најзаступљенији тип лексичке везе у овој групи релациона опозиција или конверзија (*баба*, *отац*, *татко / мати, мајка, мона, нана, дада, мајкица; деда, дедетина, стари / баба, мајка, мајч'ица, дада, нана, стара, бай'ч'е, нанка, нанч'е*; *баба*, *отац / ч'ерка / девојка; мати, мајка / дете, син*; *деда / унука; баба / унук; оч'у / пасторкиња*; *учител' / ц'ак*; *бакал, бакал'ин бакалц'ија / купьц, миштерија, миштерика; доктор, еч'им / болник, болница; домач'ин, домач'ица / гос, мисафир, гостинка*; *дужник / дорзан*, *ч'ефил'*).

Концепт социјалних улога је хетероген и неупоредиво је шири од представљеног датом групом и сублимира елементе који семантички припадају категоријама социјалног статуса и професије, који у парадигми поља функционишу као посебне целине. Критеријумска обележја социјалне маркације човека одредила су распоред утврђених чланова и њихову организацију у вертикално-хоризонталној констелацији лексичко-семантичког поља 'социјалне карактеристике човека'. Концентрични принцип груписања лексема задовољен је појмовном привлачношћу хиперсема 'професија', 'социјални статус' и 'социјална улога', које се и на идеографској и на семантичкој равни међусобно пресецају у самом центру поља. Периферна кружна орбита додирује се са суседним зонама поља 'психичке карактеристике човека' у граничним тачкама психосоцијалне дескрипције (ЛСГ 'антисоцијална личност' и делимично ЛСГ 'правно прописана улога', ЛСГ 'улога врача'). Сложеност система социјалних улога и лексиколошки опис јединица које припадају овоме циклусу захтева интердисциплинарни методолошки приступ, који укључује етнолингвистичке, социолингвистичке, психолингвистичке, лингвокултуролошке и когнитивистичке аспекте разматрања семантичког садржаја номинационог корпуса.

V. ЛСГ именица са хиперсемом ’родбински односи’

V. Посебан сегмент међуљудских односа који употпуњује социјални профил призренског човека и реконструише слику патријархалног призренског друштва јесте интерперсонална повезаност преко заједничког претка или ступањем у брак. Родбинске везе међу људима у хуманистичким наукама посматрају се као саставни део мреже социјалних односа, имају шири социјални значај, зависе од друштвене атмосфере и временског оквира у којем постоје (Ђорђевић 2001: 7). До почетка XX века сродство је у антропологији разматрано са становишта еволуционистичке теорије, која се темељи на идеји о сродничким односима као извору људске друштвености и културе (Ивановић 2010: 20). Овакав приступ одбачен је у научној парадигми XX века, али се аксиом да је сродство основни принцип друштвеног уређења и да представља основ социјалне организације дуго одржао, мењајући облике и добијајући различите интерпретације у новијој дисциплинарној историји, што је у великој мери зависило од теоријске оријентације антрополога и њиховог схватања појма сродства (Ивановић 2010: 20–21). Традиционално прихваћену класификацију Л. Х. Моргана, представника унилинеарног еволуционизма, засновану на аналитичким истраживањима племена северноамеричких Индијанаца, која разликује шест образаца сродства и прави дистинкцију између дескриптивних (вертикалних) и класификаторних (линеарних) сродничких терминолошких система[421], оспорава амерички лингвиста А. Л. Кребер, уводећи нове категорије преко којих је могуће описати терминологију сродства у свим језицима.[422] Уплив лингвистичких метода у антрополошку теорију

[421] Л. Х. Морган, који је извео први преглед родбинске терминологије, систем крвног сродства тумачи преко брачних односа, при чему је ego (појединац) у центру круга или групе сродника, од ког се рачуна степен сродства. У вертикалној узлазној линији су његов отац, деда, а у силазној деца и њихови потомци. Са бочних страна налазе се брат, сестра и њихови потомци. Морган разликује шест прототипичних сродничких система, названих по друштвима у којима се срећу: хавајски, ескимски, ирокешки, кроу, омаха и судански. Индоевропски породични систем Морган квалификује као дескриптивни, јер се бочни сродници описују понављањем или комбинацијом истих термина или дескриптивним фразама, а за разликовање степена крвног сродства користи се посесивни генитив (Парсонс, Шилс и др. 1969).

[422] А. Л. Кребер полази са становишта да су називи родбинских односа одраз психологије, а не социологије, те да првенствено одражавају мишљење и схватање једног народа о сродству, и да су термини сродства превасходно лингвистичка и логичка појава. Он одбацује Морганову тврдњу о дескриптивним системима, аргументујући свој став тезом да је сваки језик класификаторан, па самим тим и језик сродства (Горуновић 2009: 23–24). Како би се избегле произвољности и субјективна гледишта, Кребер предлаже осам нових, начелних принципа, који би изучавању сродничких система дали егзактнију основу: 1. разлика између истих или различитих генерација; 2. разлика између линеарних и бочних сродника; 3. разлика у годинама старости једне генерације; 4. пол сродника; 4. пол особе преко које постоји

посебно је изражајан у поимању структуре родбинских односа К. Леви-Строса, који прихвата фонетски структурализам Н. Трубецког и принципе семиотичке лингвистике Ф. де Сосира, сагледавајући сродннички систем кроз односе као базичне структурне елементе и откривајући њихово релационо значење (Горуновић 2009: 25).[423] Од седамдесетих година прошлог века долази до промена у статусу, обиму, теоријским и епистемолошким претпоставкама на којима су конструисане студије сродства у савременој антропологији (Ивановић 2008: 108), које се углавном заснивају на критици формалистичких и структуралистичких приступа родбинским односима, али без постулирања опште теорије сродства.

Словенске лингвистичке концепције сродничке терминологије полазе од класичних антрополошких поставки родбинских односа, које разликују крвно сродство и сродство настало склапањем брака, и у оквиру крвног сродства линеарну и колатералну линију. Терминосистем сродства у руском језику сагледава се у интердисциплинарном кључу, почев од фундаменталног испитивања историје словенских термина сродства О. Н. Трубачова (Трубачев 1959). Лексичке реалије посматрају се не само као језичке чињенице, већ као записи древне словенске прошлости, која задире до индоевропског матријархата. Пратећи развој родбинских веза и анализирајући називе за сроднике у контексту етнолингвистике и фолклористике, Трубачов закључује да је словенски терминолошки систем сродства дескриптиван, да је далеко од класификаторног система Индоевропљана и етимолошки расветљава бројне термине. Систематско инвентарисање термина родбинских односа у руском стандардном језику започело је непосредно након Трубачове монографије (Моисеев 1963), а модерна синхронијска елаборација феномена сродства и родбинске терминологије антропоцентрички је оријентисана. У етнолингвистичкој перспективи категорију сродства посматра С. М. Толстаја, која предлаже два главна плана у приступу овој проблематици. Први се тиче тројаке форме израза и њихових скривених смислова – језичке, фолклорне и ритуалне, на основу које се може реконструисати семантика, симболика и аксеологија сродства. Други план подразумева прилаз сродничким односима са аспекта њихове искоришћености

сродство; 5. разлика крвних сродника од сродника преко брачне везе; 8. услов да особа преко које иде сродство још увек постоји (према Бјелетић 1994: 199–2000).

[423] К. Леви-Строс сродство тумачи као систем значења, систем односа, а не превасходно као облик друштвене организације, при чему примарни однос није природна веза по крви, већ друштвено конструисана веза између мушкарца и жене. Оваквим ставом изнетим у делу *Елементарне структуре сродства* (1958) супротставио се важећој британској структурно-функционалистичкој теорији родова (lineage theory), која заступа начело сродства у организацији примарних друштава сродства и првенство даје линеарном односу између сродника (деда – отац – унук), док су латерарни односи (муж – жена, брат – сестра) мање релевантни (Горуновић 2009: 25).

у језику и култури. И кад се полази од форме, од видова родбинских веза, ритуала повезаних са категоријом сродства и кад се језик сродства посматра као код, могуће је добити информацију о садржају самог концепта сродства, његових релевантних параметара и карактеристика, његовог поимања у сазнању носилаца традиционалне културе (Толстая 2009). Лингвокултурна димензија концепа сродства испољена је у низу радова новије генерације руских лингвиста, који се баве типолошким и компаративним истраживањима концепта сродства и његове језичке репрезентације у различитим културама (Близнюк 2009; Железнова 2009; Лихачова 2011; Шайхуллин 2012; Попова, Головин 2012; Головин 2014). Когнитивни правац повезан је са проучавањем и описивањем ментално-језичког концепта сродства и његове слојевите структуре (Бурыкин 2000; Оздоева 2007; Кошелева 2009; Качинская 2011; Николенко 2012; Обвинцева 2013). Дијалектолошко истраживање родбинских односа на македонском говорном подручју и њихову интерпретацију у словенском и балканистичком кључу спровела је Е. Стоевска Денчова (Стоевска Денчова 2009). Бугарска научна теорија богата је радовима посвећеним терминологији крвног и социјалног сродства. На лингвистичком представљању бугарског сродничког система радиле су И. Георгиева, Д. Москова и Л. Радева седамдесетих година прошлог века и у низу заједничких радова уобличиле модел презентовања стандардне и дијалекатске (родопске) терминологије крвног сродства (Георгиева, Москова, Радева 1971, 1972, 1973, 1976). Ова и наредна деценија изузетно су продуктиван период у изучавању родбинских односа у Бугарској, када су објављени бројни радови о етнографској семантици сродничких термина (Москова, Радева 1972), о терминима насталим склапањем брака (Русинова 1976), о историји бугарске родбинске терминологије (А. Даскалова, Б. Велчева 1982), о пореклу народних рођачких назива (Гълъбов 1986) и њиховој употреби (Георгиева 1886), о утицају несловенских језика на словенску терминологију сродства (Б. Марков 1988), као и неколики број текстова о значењу и ареалној распрострањености појединих термина (Иванова 1970; Младенов 1971; Кандева, Радева 1977; Киш 1977).

Терминолошки систем сродства на српском језичком простору представљен је у публикацијама М. Бјелетић *Родбинска терминологија код Срба у Румунији* (1990)*, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику* (1994)*, Турцизми у српскохрватској терминологији сродства* (1995) и у радовима И. Ранђеловић *Лексика родбинских односа села Нишевца* (1995) и М. Петровић Савић *Терминологија родбинских односа насталих склапањем брака (област Рађевина)* (2011). С обзиром на то да су побројани текстови наменски писани за потребе зборника у којима су објављени и да су због тога и обимом ограничени, не доносе целовит приказ родбинских одно-

са и не нуде општи модел структурирања знаковних јединица језика овога типа. Међутим, сваки од наведених аутора дао је свој допринос лексичко-семантичкој организацији овог комплексног терминосистема, који ни са становишта традиционалне српске етнологије није до краја теоријски разрађен и представљен као интегрална мрежа у дијахронијској и синхронијској перспективи.[424] Српскохрватску терминологију крвног сродства М. Бјелетић условно посматра као јединствен систем, у чијем се опису могу применити првих шест Креберових универзалних принципа. Називе разврстава у две групе: а) номинациони термини (полази од десигната и испитује каквим се јединицама именује) и б) термини за обраћање (који посебно одражавају трећи Креберов принцип – разлику у узрасту у оквиру истог поколења) (Бјелетић 1994: 199–200). Класификацију спроводену на српскохрватској дијалекатској грађи касније допуњује семантичком анализом турцизама (Бјелетић 1995). Исту поделу примењује М. Петровић Савић али на корпусу терминологије родбинских односа насталих склапањем брака. На материјалу територијално лоцираном на област Рађевине ауторка прати линију породичних односа из угла младе, младожење и њихових родитеља и семантички их диференцира (М. Петровић Савић 2011).

Традиционална призренска проширена породица и типови веза међу сродницима у различитом степену сродства формирају разгранату мрежу родбинских односа мапирану на језичкој слици Призренаца у виду сложеног, компактног, стабилног и уређеног система знаковних јединица, које са синхроног аспекта формирају архаичну дијалекатску сродничку терминологију, а у дијахроној перспективи реализују патријархалну идеју сродства великим бројем лексема које припадају општем вокабулару. Обимом семантичког пространства ’родбински односи’ захваћен је актуелни систем генетички, гендерно, узрасно и правно дефинисаних односа међу људима који су подржани од стране друштва и представљају својеврсни вид интерперсоналних интеракција у конкретној средини. Чврсте сродничке везе и јасна систематичност родбинских односа, фиксирани у социјалној пракси призренских Срба, одраз су вишевековног духовног наслеђа на косовско-метохијском ареалу и представљају специфичан модел комбиновања индоевропске, словенске и несловенске културне традиције. У сродничком коду Призренаца разликују се крвно и некрвно (афинално) сродство, према томе да ли се сродничка веза заснива на биолошким или социјалним параметрима. Крвно сродство настаје рођењем и представља природну везу између два или више лица у директној (linea recta) или побочној линији (linea colateralis). Низ сродника по крви који проистичу један од другог припадају правој, директној линији сродства, која

[424] Истраживању сродства у српској етнологији приступало се углавном у оквиру проучавања породице и брака у фокусу сеоске и традиционалне средине (Ђорђевић 2001: 7).

може бити усходна (од потомка ка прецима) и нисходна (од претка ка потомцима). Особе које потичу од заједничког претка налазе се у колатералном, побочном сродству, које се разликује по ступњу колатералности (по колену) и рачуна се билинеарно (и по очевој и по мајчиној линији). Односи који настају склапањем брака између једног брачног партнера и крвних сродника другог брачног партнера означавају се као некрвно сродство или сродство по тазбини (affinitas). Српски сроднички систем познаје још једну врсту некрвног сродничког односа које настаје правним путем, а то је грађанско сродство (адоптивно или сродство по усвојењу). Православна црква признаје кумство као врсту духовног сродство, насталу чином крштења између онога који се крсти и његовог духовног оца (кума). Сродство се у овом случају успоставља ритуалном функцијом и има обредни карактер, као и сви типови веза настали променом статуса. Природа и структура родбинских односа детерминисала је формирање специфичаног система ознака за сроднике у призренском идиому, где се као једрени експоненти јављају лексеме са општом семантиком „онај / она који / која је с неким у родбинској вези“ – *ро̀ц’ак / роц’а̀ка*, *сво̀ј*[425].

За̀р не мо̀же да на̀ц’е ни̏кога роц’а̀ка да му по̄мо̀гне? – Роц’а̀ци су, не̏су бра̀ч’а.

Бе̏ше ми до̀шла ни̏ка Боркѝна роц’а̀ка.

Ѐм тӣ је сво̀ја, ѐм је невол’ни̏ца, се̏бай̄ је да гу по̄мо̀гнеш кол’и̏ко мо̀ш. – Сьс своје̏га је̏ди и пи̏, а̀ма не̏мај ни̏какьв а̀льш-ве̏реш.

Збирно значење „родбина“ реализују синоними *ро̀д, ро̀д роде̏ни, својшти̏на, кабѝл’е*, *фа̀ра,* којима се на периферији придружују лексеме *ло̀за, коти̏ло* и *по̄ја̀с*, где се својим значењем „сој, племе, порекло“ укрштају са апстрахованом релационом компонентом ’родбинска веза, сродство’, присутном у садржају јединица синонимског реда.[426]

О̀вај бо̀ја од ро̀да тӣе два̀л’а.
Ро̀д роде̏ни смо, стӣрич’еви̏ч’и смо.
Својшти̏на су о̀ни.

[425] Поименичењем придев *свој* постаје једрени члан лексичко-семантичке групе са хиперсемом ’родбински односи’ и архисемом ’човек’. Изван ове семантичке поделе остају придеви *сво̀јан, сво̀јӣл’ив, бл’и̏зьн* (*Бл’и̏зна му је о̀на, не̏су дол’е̏ко. – Сьс по̄й-Мане̏та су по̀бл’изни зе сьс Кр̀сту берберѝна. – Бл’и̏зно гу је то̀ј девѐч’е, а̀да сестрич’ньѝно гу је. – Не̏сьм зна̀ла ч’и тӣ је по̄й-Ма̀не та̀ко бл’и̏зьн*) и прилог *бл’и̏зо* (*Бл’и̏зо су о̀ни, не̏су дол’е̏ко, стӣрич’еви̏ч’и су. – Сьс по̄й-Мане̏та су по̀ бл’изо зе сьс Кр̀сту. – Не̏сьм зна̀ла ч’и су та̀ко бл’и̏зо ньѝ две̏*), који изражавају близак степен крвног сродства.

[426] Метафором којом се у Призрену маркира особа без блиских сродника *суокр̀л’а (О̀стӣаде са̀м ка суокр̀’ла)* изнесен је став колектива о важности родбинских веза за здраво функционисање појединца, породице и шире заједнице.

И ми̏ и Дрнатѿо́фци је̏но смо каби̏л’е, сви̏ смо Ч’емерико́фци. – Каби̏л’е л’и му њего́во. – Је̏но каби̏л’е су о̀ни. – Каби̏л’е му се у гаси̏ло, дабо̀гда.

Ре̏ч’е ѿа ме ѿре̏вари, е̏ фа̀ру л’и му њего́ву льжл’а̀ву. – Цига̀нска фа̀ра. – И Си̏ма Пу̏ч’а је од њи̏не фа̀ре. – Њи̏нејзи фа̀ре ду̏ша и све̏ѿ ги је да гло̀ц’еф ѿу̏ц’у ко̀ску.

Та̀ква ги је ло̀за.

Манитѿа̀шко котѿи̏ло.

Ма̀не и Ми̏ѿа су стѿрич’еви̏ч’и, а̀ма ѿре̏ч’и ѿо̀јас.

Потомци једне лозе означени су заједничким именом *симси̏л’е.*

Симси̏л’е л’и му њего́во. – Ч’емерико́фско симси̏л’е.

Блиска веза међу сродницима наглашава се односом *стѿричевич’и*, којем се конфронтира лексикализација за особе у даљем сродству *ац’о̀вци.*

Бл’и̏зо су о̀ни, не̏су дол’е̏ко, стѿрич’еви̏ч’и су.

Не̏су ни стѿрич’еви̏ч’и, ац’о̀вци су о̀ни.

Денотативна макрокомпонента ’родбински односи’ разбија се на четири семантичке компоненте, које се појављују у функцији доминантних и надређених сема лексичко-семантичких подгрупа:

1. ЛСПГ ’крвно сродство’,
2. ЛСПГ ’тазбинско сродство’,
3. ЛСПГ ’адоптивно сродство’,
4. ЛСПГ ’духовно сродство’.

Конституенти групе реализују садржај концепта *родбински односи,* у чијем је језгру концепт породице, представљен преко категорије социјалних улога. У доменима праве линије сродства и сродства насталог усвојењем ЛСГ ’родбински односи’ поклапа се са ЛСПГ ’улога у примарној породици’, а у сегменту тазбинског сродства укршта са појединим елементима ЛСМГ ’учесник у свадбеном обреду’. Вишеструке породичне улоге и фамилијарне позиције које особа стиче рођењем или склапањем брака институционализоване су као родбинске и породично-брачне везе и представљају динамичну мрежу социјалних односа на којој се темељи функционисање традиционално уређеног друштва. Паралелно са друштвеним развојем сродничка номенклатура се усложњавала, тако да је призренски терминосистем родбинских веза историјски, генетички и културни одраз патријархалног поретка. Законитости и еволуција традиционалног уређења могу се посматрати кроз призму структурне организације сродничког система, који је неодвојив од реалних друштвених односа. Терминологија сродства устројена је на принципу релационе опозиције и обухвата класификационе термине којима су номиновани сродници различитих линија и ступњева сродства. Јединице граде специфичан семантички однос који се заснива на реципроцитету и симетрији ванјезичких релација, при чему класификација прототипичних конверзива задовољава начело парне номинације.

V. 1. ЛСПГ ’крвно сродство’

V. 1. Лица која су потомци заједничког претка биолошки су повезана и налазе се у крвном сродству. Консангвинитет или когнатско сродство као антрополошка аналитичка категорија подразумева сроднике с којима его (референт на линији сродства у односу на којег се одређује родбински однос) дели исту крв, а „преношење и деоба крви“ рачуна се и по очевој и по мајчиној линији.[427] Према томе да ли су преци и потомци крвно повезани правом или побочном линијом, разликују се директно и колатерално сродство. Генеза повезаности међу сродницима изражава се преко степена крвносродничке везе, односно коленима.[428] Екстралингвистички параматри регулишу семантичко модулирање лексема унутар подгрупе и синтетишу јединице у одговарајуће целине. Универзална формула гранања родбинских односа детерминише лексичко-семантичку структуру подгрупе ’крвно сродство’, која се вертикално рачва у две микрогрупе ’сродник у директној линији’ и ’сродник у побочној линији’.

V. 1. 1. ЛСМГ ’сродник у директној линији’

V. 1. 1. Микрогрупа ’сродник у директној линији’ интегрише лексичке ознаке за лица која воде порекло једно од другог у правој лози и може се двојако посматрати – од родоначелника ка потомцима (силазна линија) и од најмлађег потомка ка прецима (узлазна линија). Степен сродства заснива се на цивилном рачунању које потиче из римског права и одређује се по броју рођења (quod generationem, tot gradus). Праволинијски сродници разматрани су у категорији социјалних улога, с обзиром на њихов истакнути положај у примарној групи, односно у проширеној традиционалној породици. У овом сегменту социјалне карактеризације човека значење термина подвргавамо једној од метајезичких варијаната компоненцијалне анализе, методи популарној у проучавању садржинског плана родбинске терминологије у руској науци (Рыкин 2009; Близнюк 2009 Федорова 2012). Структурно рачлањивање значења родбинских односа табеларно је приказано по параметрима који дефинишу крвно сродсво у правој линији, тј. денотативним компонентама које учуствују у формирању семског састава и конструисању семантике лексема са хиперсемом ’сродник у директној линији’. Конотативни аспект значења презентован је експресивно-емоционалном компонентом која има векторну, позитивну и негативну усмереност.

[427] У савременој антропологији одбачен је традиционални концепт родбинских односа и теорија по којој се сродство успоставља једино путем крвне везе (Ивановић 2010: 20).

[428] О деловима тела као ознакама сродства пише М. Бјелетић у раду *Кости кости* (Бјелетић 1999).

Табела 1. Компоненцијална анализа термина сродства у директној линији

сродник у директној линији	пол		степен сродства			линија сродства		експресивно--емоционална компонента	
	м	ж	I	II	III	по оцу	по мајци	позитивна оцена	негативна оцена
пра̄у̏нук									
у̏нук									
си̏н									
де̏те									
једи̏нац								+	
назл'и̏ја								+	
би̏р								+	
о̏тац									
ба̏ба									
та̏та								+	
та̏тко								+	
ба̏та								+	
ба̏тка								+	
де̏да									
ба̏ба									
ста̏ри									
бабети̏на									+
пра̄де̏да	+				+	+	+		
пра̄ну̏ка		+			+				
ну̏ка		+		+					
ч'е̏рка									
дево̏јка									
ч'е̏ра								+	
ч'ерч'и̏ца		+	+					+	
девојки̏ца								+	
дево̏јч'е								+	
девојч'е̏нце								+	

сродник у директној линији	пол		степен сродства			линија сродства		експресивно--емоционална компонента	
	м	ж	I	II	III	по оцу	по мајци	позитивна оцена	негативна оцена
ма̏ти									
ма̏јка									
мо̏на									
на̏на		+	+					+	
да̏да								+	
мајки̏ца								+	
матерети̏на									+
ба̏ба									
сти̏ара									
ма̏јка								+	
мајч'и̏ца								+	
да̏да		+		+		+	+	+	
на̏на								+	
на̏нка								+	
на̏нч'е								+	
ба̏ич'е								+	
ӣраба̏ба		+			+	+	+		

Суперкласа разликовног обележја из које се изводе остале, ниже класе семантичких црта код јединица за означавање крвног сродства јесу релациона обележја (→ родитељ / ← родитељ: деда – отац – унук; баба – мајка – ћерка). Релевантне денотативне компоненте за одређивање крвног сродства у правој лози су 'пол' и 'степен сродства', које имају дистинктивну функцију. Семантички параматар 'линија сродства' нема диференцијални карактер (преци и оца и мајке номинују се истим терминима), па самим тим не утиче на разграничавање односа и класификацију јединица у микрогрупи. Организација породичних улога у патријархалној заједници одражава се и на уређивање системских веза у терминосистему крвног сродства. Термини подлежу различитим лексичко-семантичким процесима с обзиром на функционалност остварену у испитиваном говору. На призренском ареалу испољава се тенденција ка полисемичности номинационих јединица, што

утиче на регулацију парадигматских односа у групи. До семантичких помака у кругу родбинских односа долази услед проширења значења, што је последица појмовне и логичке коинциденције улога и развијених емоционалних односа међу члановима породице (*мајка, мајчица, дада, нана, нанка* – мати, баба; *баба* – отац, деда; *баша, башка* – брат, отац). Вишезначност се у овој сфери остварује механизмом платисемије, којим су подједнако захваћени термини словенског порекла и позајмљенице. Семантичко ширење чешће је код термина који се користе у служби апелативности, тј. у контактној ситуацији која захтева директно обраћање, које углавном укључује емоционални однос млађег говорника према старијем саговорнику.

V. 1. 2. ЛСМГ ’сродник у побочној линији’

V. 1. 2. Микрогрупу ’сродник у побочној линији’ образују називи крвних сродника који воде порекло од заједничког претка. Сродници у колатералној линији разграничавају се на основу семантичких параметара ’пол’ (’мушки’ / ’женски’), ’узраст’ ’(старији’ / ’млађи’ у односу на референта), ’степен сродства’ (’друго’, ’треће’ и ’четврто колено’), ’линија сродства’ (’по оцу’, ’по мајци’) и ’лице преко којег се сродство остварује’ (’брат’, ’сестра’, ’стриц’, ’ујак’, ’тетка’). Критеријумска обележја су семе пола, степена сродства и линије сродства. Узрасна компонента битан је фактор у регулисању рођачких односа у истој генерацији, док је лице преко којег се остварује крвна веза важно за раздвајање сродника у четвртом колену. Конотативни семантички елементи присутни су код стилски маркираних изведеница насталих од неутралне основе.

V. 1. 2. 1. Синонимски ред са доминантом *браш* кореспондира са семемом „мушкарац другим лицима рођеним од истих родитеља“. Допунске компоненте ’од стрица / тетке / од ујака’ ирелевантне су за призренски сродници терминосистем, јер постоје посебни термини за сроднике у четвртом степену. Назив за полубрата (консагвина или утерина) није истакнут у лексикону призренског идиома. Дистинктивно обележје ’старији узраст’ функционално диференцира полисемичну номинациону јединицу *када*, чији се изворни дијалекатски формално-садржински модел реплицирао у сфери родбинске терминологије Призрена (тур. дијал. *kada* „тетка, старија сестра, старији брат“). Експресивно-емоционални семантички план лексема *баша* и *башка* има изражену сему интензитета. У конотативни аспект значења хипокористика *баша* и *башка* није уграђен само став субјекта говорења према брату, већ је импликовано колективно сазнање о истанчаној врсти емотивног

Табела 2. Компоненцијална анализа термина сродства у побочној линији

сродник у побочној линији	пол		узраст		степен сродства			линија сродства		лице преко којег се остварује сродство				експресивно-емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	II	III	IV	по оцу	по мајци	брат	сестра	ујак	тетка	поз. оцена	нег-оцена
бра̏ћ	+				+			+	+						
ба̏ша														+	
ба̏шка														+	
ка̏да			+												
се̏стра		+			+			+	+						
да̏да			+											+	
ка̏да			+												
аџ'а															
стри̏ц	+					+		+							
ч'ич'а															
да̏ја	+					+			+						
да̏јка														+	
да̏јч'е				+										+	
у̏јац															
у̏јко														+	

сродник у побочној линији	пол		узраст		степен сродства			линија сродства		лице преко којег се остварује сродство				експресивно-емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	II	III	IV	по оцу	по мајци	брат	сестра	ујак	тетка	поз. оцена	нег-оцена
ше̏шка		+				+		+	+						
а̏лка								+							
ше̏за									+						
ка̏да								+	+						
бра̏нац	+					+				+					
бра̏ница		+				+				+					
сестри̏ч'ич'	+					+					+				
сестри̏ч'ња		+				+					+				
дајки̏ч'ич'	+						+					+			
ујч'е̏вич'															
дајки̏ч'ња		+					+		+			+			
ујчеви̏ч'ња															
ше̏шки̏ч'ич'	+						+	+					+		
алки̏ч'ич'								+							
ше̏шки̏ч'ња		+					+	+					+		
алки̏ч'ња								+							

односа брата и сестре и посебном месту које рођени брат заузима у систему колатералних сродника.[429]

Бла́го си га ѿе́бе сьс ѿво́јега бра́ѿа, сьс ѿво́је кри́ло. – И бра́ч'у му по-зна́вам . – Бла́го ѿе́бе, мо́ри Ма́ро, сьс ѿво́је бра́ч'у, сьс ѿво́је кри́ла.

Ме́не ми ба́ѿа пра́ѿи́ја сви́лу, а маѿе́ре па́ре и је́н ма́фез. – Ба́ѿа ми је са́мо мо́ј. – Сьпл'е́ла сьм ч'ара́пе мо́јему ба́ѿе.

Писа́ја ни ба́ѿка Са́ва.

V. 1. 2. 2. Прасловенском термину крвног сродства *сесѿра* (прасл. **sestra*) који реализује значење „женска особа другим лицима рођеним од истих родитеља или само од једног“ придружују се номинационе ознаке *дада* и *када*, са додатним семантичким знаком 'старија (сестра)'. Сема узраста дистинктивна је црта у оквиру истог поколења у истој линији сродства. Интерпретација семантичког садржаја лексеме *сесѿра*, преко које су дефинисани њени синоними, укључује и елементе полуродног сродства (сестра по мајци или по оцу). Из семантичког садржаја чланова овога реда искључена је компонента субјективне оцене.

Се́сѿра бра́ѿу говоре́ше, се́сѿра бра́ѿа уклињаше (нар. песма) – *Пу́шѿи ме́не, Ша́р-пла́ни́но, и́мам се́сѿру шѿо ме жа́л'и* (нар. песма) – *Добра се́сѿра ло́шу уда́ва, ло́ша се́сѿра до́бру задржа́ва* (нар. изрека). – *Се́сѿра гу је, сиро-ѿи́це, скро́з бездушна. – По́ла годи́не се́сѿре би́ло* (Реметић 1996: 461).

А: Де́ си би́ла, мо́ри Ви́до? Б: Би́ла сьм у да́де на го́сѿе. – Одне́си ве́ј ч'ара́пе дада-Да́ре.

V. 1. 2. 3. Бочна линија у трећем колену презентује релацију очев / мајчин брат / сестра – его. Референт из чије се позиције одређује сродничка веза је братово, односно сестрино дете, у односу на које се разграничава блиски крвни сродник са очеве или мајчине стране.

V. 1. 2. 3. 1. Очев брат означава се функционалним синонимима *а́ц'а*, *сѿриц** и *ч'ич'а**.

А́да, а́ц'а му је. – А́ц'а ми купи́ја музи́ку. – Ко́му да́де, а́ц'е л'и? – Шѿо́ ч'и́ниш, а́ц'о, ка́ко си? – Ац'о́вци му су. – Одвои́ја се од ац'о́вци, узе́ја а́к, па искоч'и́ја на са́м се́бе. – Пѿи́ну ац'о́вце и́ма.

Сѿри́ц ми је по́мајсѿор (Реметић 1996: 479).

У Чемерикићевом лексикону евидентирана је једино лексичка ознака *ац'а*, што указује на фреквентност турске номинације у говорном чину, која је потиснула из колоквијалне употребе словенски термин *сѿриц*. Порекло обе турске речи је недовољно јасно. У турским етимолошким изворима потврђен је дијалекатски облик *асо* од *аça* „рођак“, који је усвојен и

[429] У Призрену се сматра да је брат сестри крило, односно њена заштита и њен понос. У вези са тим важи табу да жена која има брата (браћу) не сме јести живинско крило, како не би изазвала злу коб и остала без брата (*да не гу се искрши крило*), свог ослонца и заштитника (Чемерикић).

адаптиран у покрајинском српском говору, док Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористику формираном од именице *амица* „стриц“ (Škaljić 1966: 71; Петровић 2012: 56). Распоред значења у полисемантичкој структури лексичке јединица *аџ'а* креће од суженог семантичког фокуса „стриц, чика“, преко ширења опсега на мушке крвне сроднике у разгранатој патријархалној породици или братству, до неутралисања рођачке везе и потпуне родбинске десемантизације „старији мушкарац“. Код лексеме *ч'ич'а* значењска перспективизација иде у супротном правцу, од опште „старији човек“ ка конкретној, терминолошкој реализацији „стриц“. Код ове ознаке интересантно је разилажење са аутохтоном семантиком (тур. *çiçe* „тетка, старија сестра“) и искорак из сродничке базе. Према наводима М. Бјелетић, у српскохрватском језику јавља се усамљено турско дијалекатско значење „стриц“, које може бити индикативно за коначно утврђивање етимологије ове речи (Бјелетић 1995: 207), које се потом пренело на сваког старијег човека и денотацију усмерило изван сфере родбинских односа. Номинациона ознака *ч'ич'а* није својствена аутентичном говору старих Призренаца, већ је накнадно инфилтрирана у призренски рођачки терминолошки систем, где термин *аџ'а* оствује апсолутну прагматичку доминацију.

V. 1. 2. 3. 2. Мушки сродник по мајчиној линији у трећем колену је ујак, номинован једнозначним синонимима еквивалентим семеми „мајчин брат“ – *да̏ја, да̏јка, да̏јч'е, ӯјац, ӯјко,*

Да̏ја ми је мо̏ј. – А це̏л'ива л'и ру̏ку да̏је? – Да̏јо, до̀ма ли је ујна-Ца̏ва.

Дајка-Сте̏фан те тражӣја. – Ка̏за л'и дајка-Си̏ме то̀ј што ти ре̏ко? – У да̏јке л'и си би̏ла, мо̀ри? – Поздра̀ви му се тво̀јему да̏јке. – Од дајко̀вци ни о̀стаде са̀л дајка-Сте̏фан. – О[д] тој дајко̀фце са̀л до̀бро виде̏л'е и њӣ две̏, а и ма̀ти ги. – Та̀кве дајко̀фци не̏ се наодиф.

На̀ш аџа-Ду̏шан би̏ја да̏јч'е Душа̀ну алка-Ванки̏ному. – А тво̀јему дајч'е̏ту не̏ л'и ва̀л'а да да̀деш ми̏цко си̏мит, мо̀ре прокӯдо? – Е̏не га, и̏де ти да̏јч'е. – Да̏јч'е ми је мо̀је.

Неутралну номинациону вредност има адаптација турског назива *dayı*, односно његове дијалекатске варијанте усвојене у Призрену *dayo,* тако да се термин *даја* чистом денотативном семантиком намеће као стожер реда, али је функционално доминантнија хипокористична форма *дајка*. Разговорну фреквентност јединице *дајка* потврђује и множински облик *дајковци / дајкофци*, који се уопштио као плуралска форма неутралишући конотативну садржинску димензију сингулара. Употребљен у множини термин означава још једну врсту родбинске везе, денотира однос између синова брата и сестре. Експресивно-емоционална компонента експлицирана је у семантичко-творбеној структури деминутива и хипокористика *дајч'е*, чија је значењска изнијансираност условљена семом узраста. Експресивни суфикс -*ч'е* стилски маркира дериват и ограничава његову употребу на језичку ситуацију

када је говорник истих година као и објекат говорења, односно саговорник. Лексема *дајч'е* користи се са деминутивним значењем у околностима када је ујак вршњак са сестрином децом. Компонентом 'одрасло' деминуција се потире и у том случају преовладава конотативни семски комплекс који импликује блиску приврженост и снажну емотивну повезаност са мајчиним братом, што на функционално-стилском плану резултира фамилијарношћу у именовању и обраћању. Паралелно са речима турског порекла у призренском терминосистему родбинских односа егзистирају словенски термини *ујац* и *ујко*, у разговорном језику заступљени у далеко мањој мери. Моција изражена суфиксом *-ьц* (према *стриц*) карактерише косовско-метохијски ареал у дијахронијској перспективи (Елезовић II: 384), док актуелно стање на терену показује да се уједначио лик на *-ак – ујак* (СДА, Букумирић 2012: 628), који остаје у сенци функционално супериорнијег семантичког и деривационог дублета *ујко*.

V. 1. 2. 3. 3. Дистинкцијом по семи пола у трећем степену сродства конституише се синонимски ред са суперординарним појмом 'очева или мајчина сестра' – *тетка*, *када, алка* и *теза*.

Дошла ни алка. – У алке л'и си била, мори Росо? – Однеси, ама дај у руке само алке и никому другому.

Теза-Мага ми узе антерич'е. – Теза ми купила амберику. – Сьс тезу искоч'ила на сокак.

Лексички паралелизам у овој номинационој сфери последица је позајмљивања речи истог или сличног садржаја из турске терминологије сродства и њиховог семантичког прилагођавања домаћем систему. Најчешће су преузете фонетске, морфолошке и семантичке дијалекатске варијанте, које у говору примаоцу нису претрпеле битније трансформације, као што је случај са турским дијалектизмом *kada* „тетка, старија сестра, старији брат", који је у истом облику и са непромењеном полисемантичком структуром опстао у призренском говору. Примарним значењем турцизам одговара прасловенском рођачком термину *тетка* и функционално му конкурише као равноправни семантички еквивалент, који, ипак, остаје у прагматичком статусу језичке резерве. Процеси интерференције са језицима у контакту и механизми лексичко-семантичког позајмљивања доводе до акумулације терминолошких јединица и усложњавања парадигматских односа међу њима, што се рефлектује на системност укупног речничког фонда. Језичка резултанта оријенталног културног утицаја огледа се у нарушавању типичне хипонимије у саставу скупа са доминантом *тетка*, која значењем „очева или мајчина сестра" из кохипонимског положаја прелази у позицију хиперонима у односу на ознаке *алка* и *теза*, које се могу третирати као њени подређени чланови. Диференцијација се успоставља на нивоу семантичког параметра 'линија сродства' – *алка* (тур. *hala*) „очева сестра", *теза* (тур. дијал. *teze*)

„мајчина сестра“. Разграничавање између тетке по оцу и тетке по мајци, које није својствено словенској терминологији, усвојено је из турског језика увођењем посебних назива за оба денотата, чиме је испоштован принцип симетричности који иначе важи у сегменту бочног сродства.[430] Облик *алка* у призренском говору формиран је по аналогији са *тетка*[431], док се термин *теза* уклопио у домаћи модел женске номенклатуре. Турски термини преузели су потпуну доминацију у разговорном дискурсу урбаног идиома.

V. 1. 2. 4. Код треће лозе бочног сродства чува се разликовање у именовању братовог и сестриног детета, чему се придодаје дистинктивно обележје ’пол’ као релевантни елемент номинације, изражен нормалном моцијом. У рашчлањивању ове скупине термина актуелан је параметар ’лице преко којег се остварује сродство’. Укрштањем компонената ’брат’, ’сестра’, ’син’, ’кћи’ добија се микросистем назива који вербализују појмовну вредност ’братово / сестрино дете у односу на другу браћу и сестре’.

V. 1. 2. 4. 1. Братов син, синовац, у Призрену је *братанац*.

Братанац ми је. – Запросила се за братанца ми. – Ти, братанцу мој, да се узнеш у памет.

Спецификација у крвном сродству остварује се изведеницом добијеном помоћу деминутивног суфикса *-ац*, преко хипокорика на *-ан* (*братан*) (Skok I: 200), сачуваног само у служби творбене основе.

V. 1. 2. 4. 2. Братова кћи денотирана је јединицом *братаница*.

Братаница му је. – Ако сам дала, дала сам мојејзи братаниће, туц’ому не.

Моцијски пар *братанац – братаница* одражава регуларност творбеног принципа који почива на корелацији форманата *-ац / - ица*.

V. 1. 2. 4. 3. Сестрин син обележен је термином *сестрич’ич’*.

Удала се за мојега сестрич’ич’а. – Моји сестричичи бојл’ије.

Према објашњењу П. Скока назив за сестрино мушко дете долази од хипокористика *сестрица*, чијој се основи додаје деминутивни творбени формант *-ић* (Skok III: 226), у призренском говору *-ич’*. Експресивност садржана и у основи и у наставку потиснута је у дубље слојеве семантичког садржаја, замагљена номинационом функцијом термина и његовом позицијом у систему сродничке терминологије. Емоционална микрокомпонента иманентна је импликационој структури и са перферије делује као скривени семантички елемент који се актуелизира у одговарајућем контексту, у комуникативној ситуацији чија је позадина емотивно обојена.

---

[430] М. Бјелетић наводи руски извор по којем су Стари Словени имали појединачне називе за ову врсту сродничке везе, чиме се може објаснити диференцијација у неким бугарским говорима (Бјелетић 1994: 202).

[431] Термин *тетка* настао је проширењем дечијег редупликованог корена типа *тьт-* са превојем *е* (*тета*), који је у прасловенском периоду развоја језика активно учествовао у деноминацији сродства (*тата*) (Skok III: 446–447).

V. 1. 2. 4. 4. Кћи једне сестре у односу на другу браћу и сестре именује се језичким знаком *сестри̏ч'ња*.

У̏зе сестри̏ч'њу и до̀веде гу до̀ма. – Ружи̏ца и Ста̀на гу су сестри̏ч'ње.

Фемининум је придевска изведеница на *-ьн* од деминутива *сестрица* (Skok III: 226), која је фонетским процесима у Призрену добила коначан лик *сестрич'ња*.

V. 1. 2. 5. Четвртим степеном сродства повезана су деца браће и сестара. Релациони однос остварују преко рођака посредника (тетке, стрица, ујака) и у зависности од овог параметра рачуна се сродничка линија (по мајци, по оцу). Призренски терминосистем чува разграничења у именовању бочних сродника у четвртом колену и презентује класификационе термине који имају дескриптивну идеографску вредност 'брат / сестра од стрица', 'брат / сестра од ујака', 'брат / сестра од тетке'. У овом домену родбинских веза у српским говорима преовлађује описни модел, док у Призрену и за четврту лозу важе номинациони и организациони принципи којима подлежу остали чланови лексичко-семантичке групе.

V. 1. 2. 5. 1. У функцији референта (ега) према којем се процењује рођачка релација појављује се син једног брата и сигнификује се његова крвна веза са децом другог брата. Битне семантичке ознаке које улазе у састав идеографске структуре и појмовно диференцирају брата од стрица – 'мушка особа', 'исто поколење', 'четврти степен сродства', 'линија сродства по оцу', сведене су на семантички опис „брат од стрица" и вербализоване термином *стрич'е̏вич'*.

Не̏су ни стрич'еви̏ч'и, аџ'о̀вци су о̀ни. – Стрич'е̏вич'ни је на̀ш.

Значењска транспарентност компатибилна је са прозирном деривационом структуром назива *стрич'евич'* (*стриџ- + -ев + -ич'*). Коренска морфема указује на лице преко којег се сродство реализује (*стриџ-*), творбена основа сугерише припадност (*стрич'ев-*), а творбени формант *-ич'*, који се уопштио у именима млађе генерације, садржи деминуцију која непосредно открива узраст објекта номинације.

V. 1. 2. 5. 2. Дистинктивна црта 'женско' разликовно је обележје термина *стрич'еви̏ч'ња* „сестра од стрица, стричева кћи".

V. 1. 2. 5. 3. Диференцијална сема 'од ујака' разједначава номинације рођака у истом колену и истој генерацији по параметру 'линија сродства'. За мушке сроднике са мајчине стране постоји заједнички назив *дајко'вци / дајко'фџи*, којим се означава укрштени родбински однос између синова брата и синова сестре, који Чемерикић у лексикону дефинише семемом „браћа од ујака и тетке, родбинска веза између ујчевичића и теткичића" (Чемерикић).

Дајко̀фџи су исти̏на, а̀ма се милу̏јеф ка да су роџ'е̏не бра̀ч'а.

Ујаков син егу је *дајки̏ч'ич'* и *ујч'е̏вич'*.

Запроси̏ла се за мо̀јега дајкич'и̏ч'а Васи̏л'а. – Бли̏зо су о̀ни, дајкич'и̏ч'и су.

Рабо̏ш̄ам сьс мо̏јега ујч'еви̏ч'а.

Синонимски пар последица је напоредог егзистирања два експресива различитог порекла, словенског *ујч'е* и османског *дајка,* који у призренском говору не деле исту судбину. На функционалном нивоу искоришћеност турцизма је неупоредиво већа у поређењу са употребом словенских термина, а висока фреквентност довела је до конотативне истрошености и релативне семантичке неутралности имена *дајка.* С друге стране, деминутивно-хипокорични облик *ујч'е* није посведочен у расположивој грађи, што намеће закључак да је експресив послужио само као мотивна реч за именовање ујаковог детета, што се уклапа у творбени модел примењен у овој номинационој категорији (деминутивна основа + *ич'*).

V. 1. 2. 5. 4. Диференцијацијом по полу издвајају се термини за сестру од ујака *дајки̏ч'ња* и *ујч'еви̏ч'ња / ујч'еви̏ш̄ња.*

О̏на му доо̏ди дајки̏ч'ња. – Но̏ву ч'ел'е̏нку ӣоклони̏ла своје̏зи дајки̏ч'ње за сва̏дбу.

Ујчеви̏ш̄ња ми до̏шла.

У деривацији синонимског пара *дајкич'ња* и *ујч'евич'ња* испоштована су основна начела важећег творбеног механизма за овај микроскуп – изражавање моције суфиксом -*ња* према маскулинуму на -*ич*.

V. 1. 2. 5. 5. Даље разврставање родбинских термина у четвртом колену креће се по двострукој линији и у правцу полног разједначавања. С обзиром на то да Призренци праве појмовну дистинкцију између очеве и мајчине сестре и да разликују термине којима их језички обележавају, диференцијација у именовању њихове деце логичан је след оваквог класификационог модела. На првом дивергентном нивоу разрешава се полни идентитет сродника ('брат' / 'сестра'), на следећем се региструје семантичко раслојавање по параметру 'лице преко којег се сродство остварује' ('тетка'), а на трећем се потврђује линија сродства (очева сестра, мајчина сестра). Заједнички именитељ са значењем билатералног сродника је 'тетка', тако да су *ш̄еш̄ки̏ч'ич'* и *ш̄еш̄ки̏ч'ња* брат и сестра од тетке, и очеве и мајчине сестре. Разграничење у овом степену сродства је патрилинеарно, јер се посебним језичким знаком денотирају деца сестре у односу на децу њеног брата.

V. 1. 2. 5. 5. 1. Брат од тетке са очеве стране денотиран је терминолошком јединицом *алки̏ч'ич'.*

Јо̏ван Аџ'и Јова̏нов му је Ми̏ш̄е алки̏ч'ич'. – Се̏ш̄ра му је заӣросе̏на за мо̏јега алкич'и̏ч'а. – О̏ни му су алкич'и̏ч'и.

V. 1. 2. 5. 5. 2. Семеми „сестра од тетке, очеве сестре" одговара вербална реализација *алки̏ч'ња.*

Алки̏ч'ња гу је. – Враш̄и̏ла сьм ӣрнек мо̏јејзи алки̏ч'ње.

Јединице *ш̄еш̄кич'ич'* и *алкич'ич'*, односно *ш̄еш̄кич'ња* и *алкич'ња* налазе се у дуплој парадигматској вези – кохипонимској и хиперо-хипонимској.

Наиме, члан са општијом семантиком (*ш̄еш̄кич'ич', ш̄еш̄кич'ња*) истовремено се понаша и као блискозначница и као надређени лексички елемент (хипероним), јер у свом семантичком опсегу већ има садржано значење другог члана и може га заменити у контексту, док је употреба термина *алкич'ич'* и *алкич'ња* специфицована садржајем и имплицитно рефлектује сродничку доминантност очеве лозе у патријархално устројеном друштву.[432]

V. 2. ЛСПГ 'тазбинско сродство'

V. 2. Женидбом, односно удајом привремено се нарушава постојећа друштвена структура и успоставља нови поредак у патријархалној заједници. Институција брака детерминише преструктурирање фамилијарних релација и стварање сродничких веза које се могу реконструисати преко терминологије тазбинског сродства.[433] Склапањем брака настају родбински односи између једног супружника и сродника другог брачног партнера и међу члановима њихових породица. Традиционална форма породично-брачних односа строго инсистира на поштовању хијерархије и уважавању родбинске повезаности. Начин живота и социјалног устројства породичних заједница у Призрену почетком XX века очитују се у терминосистему назива за афиналне рођаке. Инвентар термина којима је језички покривена мрежа сродника рефлектује уређеност социјалних односа у традиционалном друштву и важећу понашајну и комуникативну норму у оквиру проширене породице. Номинационим терминима диференцирају се родбинске везе стечене браком, док је семантички садржај термина за обраћање далеко комплекснији, јер одражава специфичне социо-културне моменте језичке заједнице. У њиховој садржинско-формалној структури утиснут је модел опхођења и ословљавања међу Призренцима, у који је транспонована морална и социјална дистанца у односу на старију генерацију и степен блискости са млађим рођацима. Ванјезичка стварност реперкусира на конотативном макроплану експресивно-емоционалним и стилско-функционалним елементима значења. Укрштање семантичких параметара даје изнијансирану диференцијацију, што усложњава и обогаћује призренску номенклатуру афиналних сродника, засновану на начелу вирилокалности, које карактерише патријархалну културу и дати историјско-социјални контекст. Хиперсемом 'тазбинско сродство' интегрисани су термини за именовање

[432] Проблем синонимности кохипонима теоријски није до краја разрешен, али је извесно да се кохипоними и релативни синоними понекад могу поистоветити (Драгићевић 2007: 297).

[433] М. Петровић Савић опредељује се за термин својачко сродство (Петровић Савић 2011: 181). За означавање везе између родбине једног и другог супружника користимо устаљени термин у нашем породичном праву – тазбинско сродство. У раду овај термин може бити замењен синонимима афинално сродство, тазбина, својта, који се срећу у антрополошкој, етнолошкој, социолошкој и лингвистичкој литератури.

Табела 3. Компоненцијална анализа термина тазбинског сродства

тазбинско сродство	пол		узраст		лице преко којег се остварује сродство						експресивно-емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	муж	жена	син	ћерка	отац	мајка	поз. оцена	нег. оцена
свѐкар	+		+		+							
свекр̀ва		+	+		+							
свекрвѝч'е			+								+	
дѐвер	+		+		+							
девѐрч'е				+							+	
бра̀ца			+									
јеш̄ᵇрва		+	+		+							
јѐнџ'а			+									
сна̀а				+								
девѐрч'ич'	+			+	+							
деверѝч'ња		+		+	+							
зѣ̀ва		+	+		+							
зѣвѝца				+								+
зѣвѝч'ич'	+			+	+							
зѣвѝч'ња		+		+	+							
сш̄рѝна		+			+							
ца̀ја												
ѹ̀јна		+			+							

тазбинско сродство	пол		узраст		лице преко којег се остварује сродство						експресивно-емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	муж	жена	син	ћерка	отац	мајка	поз. оцена	нег. оцена
ба̀ба	+		+			+						
ба̀бц’уш												
дѐда												
ба̀ба		+	+			+						
бабц’у̀ша												
шу̀ра	+					+						
шурња̀ја		+				+						
сврш̀ња		+				+						
бац’а̀нак	+					+						
шѐшин	+					+						
шешѝнч’е												
сна̀а		+		+			+					
зѐш	+			+				+				
пр̀ија	+		+				+	+			+	
пр̀ика												
пријашел’ѝца		+	+				+	+				
ма̀ч’ѐа		+	+						+			
о̀ч’у	+		+							+		
пасшо̀рак	+			+	+	+						
пасшоркѝња		+		+	+	+						

мушкарца и жене у новонасталим фамилијарним односима, мужевљевих рођака у односу на његову жену, жениних сродника у односу на њеног мужа и међусобног односа њихових родитеља. Симетричност родбинских односа насталих склапањем брака могуће је представити преко диференцијалних семантичких компонената које групишу сроднике стечене удајом, женидбом, као и поновном удајом или женидбом. Природа социјалних веза и сродничког повезивања насталих на овај начин подразумева узајамни саоднос међу јединицама терминосистема, који карактерише терминолошки реципроцитет. Релациона опозиција логична је семантичка релација између чланова микрогрупа, издиференцираних по параметру ’лице преко којег се остварује сродство’. Симетрију конверзива обезбеђује полна дистинкција и, делимично, категорија узраста.

V. 2. 1. ЛСМГ ’родбински односи настали удајом’

V. 2. 1. Удајом жена ступа у родбинске односе са мужевљевим крвним сродницима и те су везе систематски представљене јединицама које стоје у конверзивном семантичком односу. Семантички елемент ’муж’ у овој језичкој ситуацији је конектор преко којег се реализује веза између ега (жене) и алтера (афиналног сродника). Трокомпонентни модел жена → (муж) ← мужевљев рођак представља идентификациону базу номинација са појмовном вредношћу ’родбински односи настали удајом’

V. 2. 1. 1. Мужевљева мајка именује се терминима *свекрва* и *свекрвич’е*.

Да гу кӯѝим и свекр^{ѣ}ве? – Ко̀ј тӣи, мо̀ре, јо̀ш тӣе во̀л’и и свекр^{ѣ}ву? (Реметић 1996: 376). – *Бра̄та̀нац гу је мо̀је свекр^{ѣ}ве* (Реметић 1996: 461).

Теза-Марѝно свекрвѝче. – Да̀до тӣеза-Марѝному свекрвич’ѐтӣу.

Семантички однос именовања *свекрва* и *свекрвич’е* презентује један од важећих принципа парадигматске организације родбинског терминосистема – функционалну синонимију. Напоредо са неутралном номинацијом у говору је заступљена и њена експресивна варијанта.

V. 2. 1. 2. Отац мужа денотира се терминолошком јединицом *свѐкар*.

Свѐкар тӣи је ка по̄п-То̀дор.

Гендерни пар *свекар / свекрва* потврђује начело симетричности, доследно спроведено у сродничкој номенклатури, а конверзија, примарни парадигматски однос у лексичко-семантичкој групи, учвршћује се као језичка правилност реципроцитетом *свекар, свекрва : снаа*.

V. 2. 1. 3. Брат супруга обележава се терминима *дѐвер, девѐрч’е, бра̀ца*.

Дѐвер гу је, му̀жњев ст̄рич’ѐвич’ гу је. – Отӣишла на сва̀дбу у девѐра, мужњѐвога тӣеткич’ѝч’а.

Ја̀ кьд сьм се уда̀ла, за̄ше̏кла сьм је̏но деве̏рч'е. – Младаневе̏са̄та и та̄о̀му деверч'е̏та̄у ва̀л'а да цел'и̏ва ру̀ку. – И Пе̏та̄руш и Ду̀шан ми су деверч'и̏ч'и, удаде̏на сьм би̏ла кьд се о̀ни роди̏л'е.

Бра̀ца ре̏ка та̄а̀ко. – Ко̀му си каза̀ла, бра̀це л'и? – И браца-Ми̏та̄е сьм цел'ива̀ла ру̀ку. – Ота̄и̏ша сьс браца-Ц'е̏ку. – Браца-Ц'оц'и̏ному Васи̏л'у.

Појмовни оквир номинационе јединице *девер* шири је од значењске интерпретације „мужев брат“, јер се неутрална номинација не односи само на супругов рођеног брата, већ на све његове мушке рођаке из истог поколења. У семантичком садржају укрштају се степени и линије сродства (супругов брат од ујака / од стрица / од тетке и браћа из даље фамилије). Стилско раслојавање номинационог инвентара остварује се у параметру узраста, који носи информације о генерацијским карактеристикама денотата. Синонимски ред се релативизује увођењем деминутивне ознаке *деверч'е*, која се као име приписује много млађем мужевљевом брату. Узрасна компонента дистинктивни је знак и у терминологији обраћања. Мужевљеву браћу рођену после своје удаје снаха ословљава само по имену, а оне старије апелативом *браца* уз лично име. Посебан статус и специјално значење има мужевљев рођени брат или рођак из фамилије који јој је био пратилац на венчању. Ручном деверу снаха се обраћа искључиво термином *браца* и том јединицом га номинује.

V. 2. 1. 4. Жена мужевог брата означена је називима *је̏та̄ᵇрва*, *је̏нц'а* и *сна̀а*.

Разбол'е̏ла ми се је̏та̄р̀ва. – Да̀до га моје̏јзи је̏та̄р̀ве. – Од је̏та̄р̀ве си̏та̄не па̄еришà̀не (нар. песма).

А: Је̏нц'е, да заме̏сим л'и л'ебо̀ве? Б: Ако, сна̀о, заме̏си ги.

Термин који одређује везу сродства између жена браће је *је̏та̄рва,* наслеђен из прасловенске епохе (прасл. **jętry*).[434] За обраћање су строго резервисани термини *јенц'а* и *снаа*, функционално издиференцирани према семантичкој црти 'старији' / 'млађи'. Млађе јетрве обраћају се старијима термином *јенц'а* (тур. *yenge*), а старије млађима термином *снаа.*

V. 2. 1. 5. Деверов син у призренском говору је *деве̏рч'ич'*.

Ва̀сил'гу је деве̏рч'ич'. – За̄проси̏ла се за Цави̏нога деверч'и̏ч'а. – Те̏ј де̏ца гу су деверч'и̏ч'и. – Деверч'ич'а̀ма ши̏је кошул'ч'и̏ч'е. – О[д] деверч'и̏ч'е гу са̀л је̏но ша̄то оста̄а̀де.

Син мужевог брата језички је представљен изведеницом која је неутрализовала експресивни садржај и основе (*деверч' < деверч'е*) и наставка *-ич'*. Деминуција суфикса једино има функцију да укаже на млађи нараштај, тј. потоњу генерацију у односу на референта (ега).

[434] Према Скоковом тумачењу облик *jętry* је прасловенска иновација, јер је у индоевропском ова реч имала суфикс *-ter (pater, mater, frater)*. Пришла је *ū* промени према *svekry* (Skok I: 779).

V. 2. 1. 6. Деверова кћи обележена је термином *деверич'ња*.

С ту̏ј старе̏ју деверич'њу се посвади̏ла. – Деверич'ње прати̏ла је̏не свил'е̏не ч'ара̏те. – До̏шла гу деверич'ња на го̏сте.

Симетрија афиналних сродника у овом случају осигурана је нормалном моцијом *деверч'ич'/ деверич'ња*, према називима у колетаралном сродству (*стрч'евич' / стрич'евич'ња, дајкич'ич' / дајки̏ч'ња* и *алкич'ич' / алкич'ња, тешкич'ич' / тешкич'ња*).

V. 2. 1. 7. Мужева сестра означава се номинационим јединицама *зь̏ва* и *зьви̏ца*.

За зь̏ву упиту̏јеш? – А зь̏ва гу ни̏што не знаја̏ше. – Мо̏ј̑ејзи зь̏ве гу се на̏шло му̏шко (Реметић 1996: 486).

А зьви̏це – раскутњи̏це (нар. песма). – Од деве̏ра и̏нце шакакльце, од зьви̏це ср̏ма белензи̏це (нар. песма).

Фонетско-морфолошка манифестација прасловенског породичног термина **zьlу* у српском призренском говору је *зьва*. Деминутивно-хипокористични облик *зьвица* је функционално-стилски ограничен на фолклор.

V. 2. 1. 8. Заовин син је *зьвич'и̏ч'*.

Да̏нка се запроси̏ла за мо̏јега зьвич'и̏ч'а.

V. 2. 1. 9. Заовина кћи је *зьви̏ч'ња.*

Је̏фа Ч'ел-Пери̏на ме̏не ми се па̏да зьви̏ч'ња.

Принцип парне номинације *зьвич'ич' / зьвич'ња* доследно је спроведен у линији тазбинског сродства по деривационом обрасцу којим се изводе називи деце сродника.

V. 2. 1. 10. Удата жена је у односу на чланове мужевљеве породице *снаа*.

Ре̏ч'е л'и сна̏је Ц'оџ'ини̏це за то̏ј што збоpе̏смо? – Ја не̏ те спра̏л'ам, џ'а̏ньм, за у прода̏ву / Но ја̏ те спра̏л'ам, џ'а̏ньм за у свато̏ве, / Да ми доне̏сеш сна̏у за бра̏та (нар. песма). – *Млаџ'е̏ја сна̏а гу мло̏го до̏бра. – Та̏ј сна̏а не̏ ти је л'у̏цка* (Реметић 1996: 396). – *Сна̏а за се̏бе, ја̏ за се̏бе* (Реметић 1996: 486).

Удајом и доласком у нову породицу жена ступа у родбинске везе са рођацима свог брачног партнера и из положаја референта према којем се остварују сродничке релације и из позиције ега, односно десигната. Новонастали статус који жена добија увођењем у мужевљев дом и који задржава у односу на свекра, свекрву, девере и заове означен је именицом *снаа* (прасл. **snьha*), што је на језичком плану манифестовано појавом симилисемије у значењској интерпретацији („1. а) синовљева жена; б) братовљева жена“ (Чемерикић)).

V. 2. 1. 11. Разгранати систем сродства у Призрену покрива фамилијарне везе које жена стиче браком а које означавају њен однос према деци мужевљеве браће и сестара. Степен сродства овде није релевантан семантички параметар, јер је жена очевог брата (рођеног, од тетке / стрица / ујака) денотирана јединицама *стри̏на* и *ца̏ја*.

Це̏л'ива ли сӣри̏не ру̏ку?

Ца̏ја ӣопӣади̏ја умре̏ла ӣред Бо̏жич'. – Ви̏кни ми јенч'ѣс ца̏ју Ц'оӣ'ини̏цу. – У ца̏је л'и си би̏ла, мо̏ри Л'у̏ӣко?

Мрежу родбинских односа употпуњује веза између стричеве жене и његове братучади. Корелација на овој линији сродства изграђена је на релационој опозицији термина *сӣрина, цаја – деверич'ич', деверич'ња*. Моциони парњак *сӣрицу* је функционално неискоришћен прасловенски термин *сӣрина,* који је у говорном акту Срба Призренаца у сенци фреквентнијег назива *цаја*.

V. 2. 1. 12. Деци мужевљеве сестре ујакова жена је *у̏јна / у̏јња*.

Поздра̏ви се до̏ма, у̏јно? – До̏бро л'и си, у̏јно? (Реметић 1996: 463). – *Ӣмам је̏ну у̏јњу* (Реметић 1996: 418).

Симетрија у групи регулисана је парним номинацијама типа *сӣриц / сӣрина, ујац / ујна,* где се према називу за колатералног сродника формира његов моциони еквивалент за денотацију некрвне родбинске везе. Жена се преко мужа повезује са његовим крвним сродницима и на тај начин се успоставља родна равнотежа у преструктурираној заједници.

V. 2. 1. 13. Генерацијска разлика међу рођакама у широј породици наглашена је посебним термином *дада*, у чијем су значењском језгру компоненте узраста и пола, без обзира на врсту и степен сродства.

А да̏де це̏л'ива ли ру̏ку?

Старија женска особа у широј породици обележава се вишезначном јединицом *дада*, чија разграната семантичка структура сублимира низ блиских значења која се односе на старију сродницу („1. мајка; 2. старија сестра; 3. баба; 4. старија жена у породици“ (Чемерикић)). Компонента 'старија' разликовни је елемент који квалификује номинацију *дада* и у категорију крвних (и линеарних и бочних) сродника и у сферу тазбинског сродства.

V. 2. 2. ЛСМГ 'родбински односи настали женидбом'

V. 2. 2. Семантички знак 'родбински односи настали женидбом' у посебну микрогрупу класификује именовања која се односе на статус који мушкарац стиче ступањем у брак и на статус који породица његове жене добија према њему. Склапањем брака мушкарац ступа у интерактивну везу са крвним сродницима своје жене, за које у Призрену постоји адекватна вербализација са збирним значењем „женин род, женина девојачка породица (за њеног мужа), тазбина“ – *дедови̏на*.

Же̏на му је Приӣӣе̏фка, ӣа оӣи̏ша у дедови̏ну у Приӣӣи̏ну.

Лексикализацијом појма наглашена је специјална врста односа и извесна дистанцираност између зета и тастове породице, с обзиром на патрилокалност традиционалне призренске културе, која подразумева насељавање

брачног пара у мужевљевом дому након венчања. Жена се појављује у улози конектора тазбинског сродства, а муж је референт према којем се успостављају новонастале афиналне рођачке везе. Диференцијацију у хоризонталној равни скупа детерминишу семантички параметри крвног сродства између жене и њених директних и колатералних рођака.

V. 2. 2. 1. Женин отац номинован је терминима *дѐда, ба̀ба* и *бабӣ'у̀ш.*

Тѝ да̀де дево̀ј'е и бѝдна дѐда, нѐка је ајерл'и̏ја!

Ба̀ба му да̀ја серми̏ју кьд искоч'и̏ја на са̀м сѐбе. – Кно̀ч'и сьм на вечѐру у ба̀бе.

Што̀ ти ч'и̏ни бабӣ'у̀ш? – Дѐ си би̏ја, у бабӣ'у̀ша л'и?

Подједнака комуникативна фреквентност свих чланова реда онемогућава издвајање доминанте, јер наслеђени прасловенски термин *таст*, којим се дефинишу призренске терминолошке ознаке за жениног оца, у потпуности је истиснут из призренског родбинског терминосистема. Синонимски ред са значењем „таст" демонстрира једну од најизраженијих лексичких појава у српском призренском говору – напоредну употребу домаће и турске речи. Уместо моносемантичког словенског имена *таст* са специјализованим значењем, овде је актуелан вишезначни сродннички термин *деда*. Секундарно значење развијено је под утицајем семантичког моделирања реплике турског термина *баба* (тур. *baba*), који је у периферним српским говорима проширио изворну семантику линеарног крвног сродства („отац" и „деда") на означавање афиналног сродника, конкретно таста. Ширење семантичког опсега резултат је искоришћености термина у самом говорном чину и директном обраћању, при чему је, према тумачењу М. Бјелетић, уобичајено да се назив за оца приписује поменутим сродницима (Бјелетић 1995: 206). Означавањем таста термином *деда* прагматички се инсистира на сродничком одстојању и постиже дистинкција у поимању и презентовању мужевљевих и жениних родитеља.

V. 2. 2. 2. Женина мајка је *ба̀ба* и *бабӣ'у̀ша*.

Добӣ̏ја сѝна па га ба̀ба дарува̀ла кошу̀л'у и ч'ара̀те. – И̏де на го̀сте у ба̀бе. – Но̀в зѐт па се стра̀ми од ба̀бе.

И̏там на веч'ѐру у бабӣ'у̀ше. – Бабӣ'у̀ша ми се разбол'ѐла.

Неутралној номинацији *баба* придружује се термин необичног формалног склопа *бабӣ'у̀ша.* Синонимски пар корелира са мушким именовањима *деда* и *бабӣ'уш,* при чему еквиваленти *баба – деда* представљају неку врсту суплетивне моције (Бјелетић 1994: 201), док је нормалним поступком деривирања остварена моција *бабӣ'уш – бабӣ'уша*. Изведени облици садрже дозу експресивности у творбеном форманту, што дериватима обезбеђује функционални статус стилске резерве.

V. 2. 2. 3. Семеми „женин брат" одговара терминолошка јединица *шу̀ра.*

Шу̀ра ми је. – Ви̏кан сьм на веч'ѐру у шу̀ре мо̀јега.

Облик *шура* у Призрену је неутрализовао етимолошко хипокористичко значење и семантички се изједначио са прасловенским рођачким термином **šurьjak* (Skok III: 424). Илустративни материјал из Чемерикићеве грађе показује, ипак, извесни степен братске блискости између зета и шурака, имплициран у избору именовања и његовој морфолошкој структури.

V. 2. 2. 4. Шуракова жена означена је термином *шурњаја / шурњава**.

Шурњаја ми се разбол'ела.

Богати корпус назива у линији тазбинског сродства допуњава десигнација односа између зета и шуракове жене, терминолошки изражена именичким обликом *шурњаја*[435]. Морфологија фемининума *шурњаја* није до краја разјашњена, претпоставља се да је у основи проширени придев на *-ьп* са суфиксалним додатком *-аја* аналогијом према *снаја* (Skok III: 424).

V. 2. 2. 5. Женина сестра именује се синонимским паром *свач'а* и *свршња*.

Јен шал узе свач'а (из тефтера).

Термин *свастика*, преко којег су дефинисани дијалектизми *свач'а* и *свршња* није регистрован у Чемерикићевом корпусу. У говору Срба Призренаца преовладава изведеница *свач'а* са именицом **svatь* у основи, која је у старословенском језику имала значење „affinis, рођак“ (Skok III: 369) и која сугерише афиналну врсту сродства између женине сестре и њеног мужа. У испитиваном идиому има шире значење од наведеног, користи се за обележавање још неких родбинских односа насталих склапањем брака. Типичан регионализам је именовање *свршња*, карактеристичано за подгорски говор, у чијем се корену појављује рефлексивно **sv-* (**svojь*), присутно и код *свастике* и код *сваће*.

V. 2. 2. 6. Муж женине сестре номинује се турцизмом *баџ'анак*.

Он му је баџ'анак. – За ортака узеја баџ'анака. – Оглобија баџ'анаци.

Аутохтона турска именица (тур. *bacanak*) којом се обележава релација између мужева сестара преузета је без икаквих интервенција на спољашњем и унутрашњем структурном плану.

V. 2. 2. 7. Ожењени мушкарац у односу на чланове женине породице (њене родитеље, браћу, сестре) означава се термином *зет*.

Од зета ти злач'ене обоце. – Лефта зет узет два феса (из тефтера).

Прасловенски термин некрвног сродства (прасл. **zętь*) опстао је као једина вербална манифестација за денотацију статуса који мушкарац добија женидбом. Примарно, означава везу између родитеља жене и мужа, при чему је конектор афиналног односа 'ћерка', што се на семантичком нивоу интерпретира семемом „ћеркин муж“. Исту позицију его ('муж') задржава и

[435] Фонетски лик *шурњава* евидентиран је у регистрима за СДА.

у односу на друге женине рођаке, што води сливању различитих тазбинских релација у један термин.

V. 2. 2. 8. Женидбом се мушка особа родбински одређује и према деци женине браће и сестара, па је у улози теткиног мужа денотирана терминима *тѐтин* и *тетѝнч'е*.

Видѐја ли си мо̀јега тетѝна?

Ѐте га Цавѝно тетѝнч'е.

Неутрална језичка ознака *тетин* заузима положај доминанте у односу на стилски маркирану творбено-семантичку варијанту *тетинч'е*, којом се изражава или генерацијска блискост или фамилијарна присност са објектом говорења у неформалној говорној ситуацији и непосредној комуникацији.

V. 2. 3. ЛСМГ 'родбински односи настали пријатељењем'

V. 2. 3. Тазбински родбински систем постављен је тако да су у његовом средишту субјекти брачног односа (муж и жена), према којима се одређују родбинске релације у преструктурираној породичној заједници. У жижи новонасталих односа су родбинске везе једног брачног патнера (его) са блиским крвним сродницима (алтер) другог супружника (конектор). Мрежа афиналних сродника концентрично се шири, при чему се номинациони вектор креће вертикално и дијагонално у оба смера, у зависности од линије сродства (муж ↔ женини рођаци (директни и бочни); жена ↔ мужевљеви рођаци (директни и бочни)). На мобилност референције утиче параметар 'лице преко којег се остварује сродство', тако да се измештањем конектора (муж / жена) у улогу сина и ћерке фокус родбинских односа помера на њихове родитеље. Женидбом сина, односно удајом ћерке успостављају се родбинске релације између две породице, чији чланови међусобно постају *пријател'и*.[436]

Пријател'и су о̀ни, Јова̀нова ч'ѐрка је за Стојано̀вога си̏на.

V. 2. 3. 1. Отац и рођак једног од брачних партнера према родитељима и рођацима другог брачног партнера именује се синонимима *пријател', прѝја* и *прѝка*.

Пријател' и пријател'ѝца ч'е ги до̀ц'ев на веч'ѐру.

Мѝтар је прѝја сьс Стамѐнка. – Здра̀в си, прѝјо, срѐч'ан ти пра̀зник.

Здра̀в си, прѝко, срѐч'но ти унѝч'е, бо̀г да му да̀де здра̀вл'е и напрѐдак.

[436] Процес орођавања фамилија посредством брака у Призрену се вербализује термином *опријатѐл'и се (Нѐч'у, вѝка, да се опријатѐл'им сьс ту̀ј ку̀ч'у. – А: Опријател'ѝсте л'и се? Б: Опријател'ѝсмо. А: Ѐ, нѐка је срѐч'но, да бо̀г да̀!* (Чемерикић)). Својачко повезивање има посебан друштвени и културни значај, важно је за правилно регулисање друштвених односа, одржавање социјалне равнотеже и стабилности традиционалног норматива.

Синонимски однос међу терминолошким јединицама *пријатељ'* и *прија*, *прика* релативизира пол алтера. *Пријатељ'* је снахин / зетов отац или рођак у односу према њеним / његовим родитељима и рођацима. Именовања *прија* и *прика* означавају пријатељску везу међу мушким члановима орођених породица. Диференцијацију између термина *прија* и *прика* уносе експресивне компоненте функционално-стилског и прагматичког типа. Емотивна компонента активира се у посебним комуникативним приликама, обично при обраћању, када субјекат говорења жели да искаже осећај блиске родбинске повезаности са оцем снахе / зета, нарочито у животним ситуацијама које су подједнако важне и заједничке обема породицама (рођење унучади, крштење и сл.).

V. 2. 3. 2. Мајка и рођаке једног од брачних партнера према родитељима и рођацима другог брачног партнера означавају се терминима *пријатељ'ица* и *свач'а*.

Шана ми је пријатељ'ица, ч'ерка гу се удала за мојега братанца.

Ете гу иде моја свач'а, што гу се сестрич'ич' ожени сьс моју сестрич'њу.

За разлику од пилисемантичке структуре мушке номинације *пријатељ'*, *пријатељ'ица* је у призренском идиому једнозначна јединица и целим својим семантичким садржајем припада сродничком терминолошком систему. Ужи семантички опсег има номинациони термин *свач'а*, који референцира на однос између жена које су склапањем брака своје деце или рођака постале својта.

V. 2. 4. ЛСМГ 'родбински односи настали поновном удајом / женидбом'

V. 2. 4. Хиперсеми 'тазбинско сродство' подређени су и семантички елементи који садрже информацију о односу између субјеката који закључују брак и потомака из њихових претходних бракова. Поновном женидбом / удајом једног од родитеља формира се некрвна сродничка веза у првом степену, у коме се налазе очух и пасторак / пасторка, односно мађеха и пасторак / пасторка. Укрштањем назива сродника по семантичком параметру 'лице преко којег се сродство остварује' (муж, жена, отац, мајка) и денотацијом ега (очева жена, мајчин муж, син мужа / жене, кћи мужа / жене) добија се микрогрупа са четири конституента, чији се распоред може двоструко пратити. Вертикални принцип организације намеће поделу по нисходној линији (мачеха / очух – деца брачног партнера), а унакрсним дијагоналним пресеком могуће је утврдити потенцијалне релационе односе елемената скупа, који конституентима обезбеђују посебан тип семантичке парадигме – конверзију (*оч'у – пасторак, оч'у – пасторка, мач'еа – пасторак, мач'еа – пасторка*).[437]

[437] Елементи ове микрогрупе припадају сегменту лексичко-семантичке групе 'социјална улога' са хиперсемом 'улога у примарној породици', у оквиру којег је њихов семантички садржај сагледан са лингвокултуролошког, етнолингвистичког и етимолошког становишта.

V. 3. ЛСПГ ’адоптивно сродство’

V. 3. Начелима обичајног права у старом Призрену била је регулисана форма сродства заснована усвојењем. Крвна повезаност у бочној линији није препрека адопцији, мада се грађанско сродство чешће остварује између лица која нису у биолошкој вези. У домену појма ’грађански сродник’, који у дијалекту нема адекватан језички израз, субординирају семантички елементи ’старатељ’ и ’усвојено дете’, вербализовани конверзивима *васи̏ја* и *по̄сво̏ј ч’е*.[438]

V. 4. ЛСПГ ’духовно сродство’

V. 4. У традиционалној култури Призренаца један од важних интегративних механизама заједнице који је имао значајну социјалну функцију било је сродство по крштењу. Друштвени однос обичајно везан за животне ситуације смештене у религиозни контекст (крштење, венчање) прераста у нераскидиву духовну везу између појединаца – главних актера ритуала и њихових породица. Обред крштења, света тајна којом особа постаје хришћанин, кумству даје сакрални карактер и ореол узвишеног и светог. Улогом коју има у духовном рођењу као посредник између овоземаљског и божанског, кум преузима обавезу да своје духовно чедо уведе у свете тајне цркве и одговорност да га васпитава у хришћанском духу. Због функције која је непосредно везана за православну цркву, крштени кум је уживао велико уважавање и поштовање, а однос између кума, детета које је крстио и њихових сродника у патријархалном свету има статус свете институције, формално снажније од крвног сродства. Духовно сродство представља својеврстан (фиктивни) облик родбинског односа који се развија међу члановима кумовских породица, орођених у вери и богу. Језгро подгрупе чини веза између духовног оца и његовог духовног чеда, која се радијално преноси на однос између њихових крвних сродника који чином крштења постају кумови, а сродничка веза међу кумовима у српском призренском идиому вербално је интерпретирана јединицом *ку̏мсто*.

На̏ше ку̏мсто је ста̏ро, оста̏нало ни јо̏ш од де̏де. – У̏мре ку̏мч’е, ра̏стури се ку̏мсто.

V. 4. 1. Појмовној вредности ’духовни отац’ језички еквивалент је термин *ку̏м*.

Кум-То̏дор ме крсти̏ја. – Кум-Ми̏лан ми кр̏сти де̏цу. – Ку̏ме, спра̏л’ај се да кр̏сти̏ш, у кума-За̏рке ч’е ги се доби̏је.

Лице које држи дете на крштењу као сведок и заступник родитеља у говору се идентификује именицом *кум*. У спрези са личним именом, иако губи

[438] Наведене номинационе јединице обрађене су у вези са улогама у примарним социјалним групама.

интонацију, ознака *кум* наглашава сродннички однос са објектом говорења. Двострука ритуална улога номината реперкусира дифузијом основне семантике на два подзначења „а. крштени кум; б. венчани кум“, која се очитују у контексту. Семантичка диференцијација је укинута ванјезичким околностима (у фолклорној пракси иста особа се појављује у обе улоге), па је неретко референција усмерена ка једном денотату преко којег се остварује или континуирано наставља сродннички однос.[439]

V. 4. 2. У конверзији са јединицом *ку̀м* је сродннички термин *ку̀мч'е*.

То̀ј ми је мо̀је ку̀мч'е, ја̀ сьм га крсти̏ла. – У Чифте̄л'и̏је и̏мам два̀ кумч'е̏та. – Мити̏не кумч'и̏ч'и доџо̀ше да га ви̏каф на ру̀ч'ек.

Црквеним обредом крштења нови члан заједнице – дете уводи се у хришћанство. У односу на кума који га је крстио дете је *кумч'е*. Веза заснована на религиозној основи односу између кума и кумчета даје виши смисао и у призренској култури третира се као светиња која је изнад сваке врсте сродства. Деминуција у изразу *кумч'е* подстакнута је семом узраста објекта номинације, али се иза овакве садржајно-формалне структуре скрива низ компонената које у семантички садржај инволвирају податке о штићеничко-заштитничком односу крштеног детета и његовог духовног оца и о њиховој снажној, сублимној повезаности у духовном сродству.

Дијахроно стање терминолошког система сродства у српском призренском говору осветљава представу о сродничким односима кодирану у синтетичком језичком сазнању старих Призренаца. У центар круга наивних представа о социјалним интеракцијама уграђен је појам сродства, фундаментална категорија социјалног функционисања у свести носилаца говора. Вербална репрезентација и лингвистичка интерпретација феномена сродства захтевају познавање изванјезичких факата (процесе друштвено-историјског развоја заједнице, моделе структурирања и функционисања унутар групних формација, динамику социјалних односа, правне и моралне нормативе, ритуалне формуле и начин поимања света говорника), који резонирају у номенклатурном апарату родбинских односа. Структура друштва, карактер родбинских веза, биолошка и социјална природа сродства универзални су елементи сродничког система. Оно што дијалекатску слику света чини посебном и индивидуалном јесте етнокултурни садржај у којем су интерполиране компоненте традиционалне призренске културе. У средишту језичког описа концепта сродства и испитивању његове слојевите организације налазе се човек и међуљудски односи. Присуство људског фактора у проучавању језичких чињеница утиче на избор методолошког приступа грађи и зауставља

[439] Црква кума и куму третира као једно биће, али у народној традицији није искључено и да жена приступа обреду крштења у својству кума.

се на антропоцентризму, интердисциплинарном модусу који обезбеђује разумевање значења са културолошког, етнолошког, етнопсихолошког, социолингвистичког и когнитивистичког аспекта.

Човек је мултивекторни субјект сродства, будући да је укључен у широку мрежу родбинских односа, која се трансформише сваким новим рађањем, склапањем брака, смрћу, при чему се мења статус индивидуе и моделирају односи у рођачком систему. Сет системских веза присутан у културној сфери сродства старих Призренаца пресликава се на парадигматске односе међу терминолошким јединицама, чијом је анализом могуће реконструисати ванјезичку реалност и начин поимања света и живота градског призренског колектива. Релациони принцип устројства сродничког система диктира парадигму унутар лексичко-семантичке групе, чији су чланови у међусобном односу конверзије. Сви значењски елементи подређени су једном хетерогеном типу семантичких компонената, суперкласи релационих обележја, из које се изводи нижа класа ’родбински односи’.[440] Разликовне релационе црте исказују односе (родитељски, супружнички, родбински, тазбински, пријатељски, кумовски) између појмова означеним лексемама: *маши, мајка – ч’ерка; маши, мајка – син, ошац; баба – ч’ерка; ошац, баба – син; деда – унук; деда – унука; баба – унук; баба – унука; браш – сесшра; аџ’а, сшриц – брашанац; аџ’а, сшриц – брашаница; дација, дајка, ујац – сесшрич’ич’, дација, дајка, ујац – сесшрич’ња; шешка – брашанац, сесшрич’; шешка – брашаница, сесшрич’ња; алка – брашанац; алка – брашаница; шеза – сесшрич’; шеза - сесшрич’ња; шешкичич, алкич’ич’ – дајкич’ич’, ујч’евич’; шешкич’ња, алкич’ња – дајкич’ња, ујч’евич’ња; свекьр – свекрва; свекьр – снаа; свекрва – снаа; девер – снаа; зьва – снаа; јенџ’а – снаа; сшрина, цација – деверч’ич’; сшрина, цација – деверич’ња; ујна – зьвич’ич’; ујна – зьвич’ња; баба, бабџуш, деда – баба, бабџуша; баба, бабџуш, деда – зеш; баба, бабџуша – зеш; шура – зеш; шурњаја – зеш; свршња – зеш; пријашел’ – пријашел’ица; мач’еа – пашорак; мач’еа – пашоркиња; оч’у – пашорак; оч’у – пашоркиња; васија – посвојч’е; кум – кумч’е.* На нивоу асоцијативног мишљења као водећа логичка појава међу конституентима намеће се антонимија. Међутим, иако исказују некакав тип супротности, наведени парови не манифестују строгу супротстављеност, већ су у узајамној реципрочности и углавном се дефинишу преко трећег елемента са којим се саодносе (конектора).

Други важан моменат који утиче на парадигматску организацију елемената лексичко-семантичке групе јесте њихова синонимска умреженост и укрштање значења. Једна јединица својим основним или секундарним значењима ступа у синонимски ред са примарним или секундарним значењима

[440] Овде се ослањамо се на типологију Л. Липке, који при класификацији семантичких елемената разликује седам врста обележја: 1. денотативна, 2. конотативна, 3. релациона, 4. преносна, 5. деиктичка, 6. инференцијална, 4. дистинктивна (према Драгићевић 2007: 68).

других лексема (*баба*, *отац*, *тата*, *татко*, *бата*, *батка* „отац“; *баба, деда, стари* „деда“; *баба, бабуш, деда* „таст“; *бата, брат* „брат“; *бата* „отац“; *мајка, мати, мона, нана, дада, мајкица* „мајка“; *мајка, мајчица, нана, нанка, дада, баба, стара* „баба“; *баба, бабуша* „ташта“; *када, брат, бата, батка* „старији брат“; *када, сестра, дада* „старија сестра“). Ова појава последица је снажног осећања блискости и чврсте повезаности унутар патријархалне породице, који условљавају начин комуникације међу члановима и моделе њиховог међусобног ословљавања. Фамилијарност неутралише психолошку и емотивну дистанцу и ствара услове за испољавање става и емоционалног стања говорника у односу на своје ближње, који се често означавају истим терминима. Неформалност говорне ситуације дозвољава повишен степен емотивног набоја који је очекиван међу сродницима и до изражаја долази у непосредној комуникацији преко избора термина за обраћање (*тата, дада, бир / биро, ч'ера, нана, мона, мајч'ица, нанч'е, бата, дада, дајч'е, ујко, браца, јенџ'а, снаа, цаја, дада, шура, прија, прика*). Породична интимност са крвним сродницима у првом и другом колену исказана је вокативним експресивима у директном обраћању, који се устаљују у терминосистему као стилистичке варијанте неутралних номинација. Ступањем у брачну везу проширује се круг рођака, а у новонасталим родбинским односима важе двострука правила комуникационог понашања у зависности од параметра узраста. Према старијима нови члан исказује дубоко поштовање и наклоност употребом имена која истовремено значе и сродничку блискост (*баба* „свекар“, *баба, бабуш, деда* „таст“, *баба, бабуша* „ташта“). Експресивност је експлицирана у деминутивним и хипокористичним терминима упућених млађој својти. Усмереност једних на друге у патријархалним породичним заједницама одражена је у формулама обраћања и богатој номенклатури тазбинског сродства, која репрезентује узајамне односе између снахе / зета и чланова њихових примарних породица и језичким путем преноси понашајни и комуникациони код призренске традиционалне породице. Представе Срба Призренаца о функционисању сродничких (биолошких и социјалних) веза синтетишу целокупну слику међуљудских односа, а језичке манифестације тих односа умногоме доприносе реконструкцији друштвеног уређења старог Призрена и социјалној карактеризацији призренског човека.

ЗАКЉУЧАК

У контексту антропоцентричке парадигме и у оквиру ње оформљених когнитивистичких теорија приступљено је лексичко-семантичком опису сегмента српског призренског говора који се односи на човека. Лексичко-семантичка анализа дијалекатске лексике са антропоцентричког становишта показала је да је *човек* у средишту менталног лексикона и лексичког система једне говорне заједнице и да се понаша и као субјект и као објект језичке слике света. Лексичко-семантички опис концепта *човек* на материјалу српског призренског говора потврдио је тезу о дијалекатском речнику као одразу наивне слике света. Ментални лексикон, који представља везу когнитивних структура и лексичких значења рефлектује свеукупно знање, искуство, начин мишљења, менталитет, историју, психологију, митологију, духовну и практичну делатност језичке личности и има гносеолошки и аксиолошки карактер. Унутрашња структура речника једног народног говора сведочи о антропоцентричном принципу менталне и језичке организације објективне стварности. У формирању дијалекатске слике света човек се појављује у двострукој улози. Он је и објекат језичког одраза (фрагмент слике света) и активни субјекат у когнитивном моделирању стварности. Одражавајући свет који га окружује у концептуалном систему и језику, човек истовремено на језичкој слици света пројектује и самога себе.

План израза и план садржаја асоцијативног поља *човек* условили су избор структуралистичких и когнитивних научноистраживачких поступака изниклих из теоретских поставки руске семантичарске школе. Структурна организација анализираног лексичког фонда заснована је на методи семантичког поља, које се у савременим лексичко-семантичким истраживањима користи као методолошко средство продирања у концептуалну слику света и идентификовања њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69) и представља једну од форми систематизације језичог материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96). Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што обезбеђује могућност истраживања лексике као целовитог система. Лексички

елементи у оквирима микросистема ступају међусобно у семантичке односе хипонимије, синонимије, антонимије, конверзивне корелације, таксонимије, меронимије, а карактер тих односа варира у зависности од типа лексике и природе групе која се испитује. У сасатав поља улазе лексеме целом својом семантичком структуром, али и лексичо-семантичке варијанте вишезначних речи које изражавају одговарајући појам. Модел семантичког поља на тај начин потврђује представу о језику као систему подсистема који се међусобно пресецају, као систему у којем функционишу микросистеми елемената и њихових међусобних односа. У процесу структурирања поља откривају се дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми те везе и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике. Истраживањем парадигматских односа међу члановима поља установљено је њихово рангирање и позиција коју заузимају у одређеним ширим или ужим скуповима. Овим радом потврђена је теза да се везе које реално постоје међу појмовима пресликавају на језичком плану у виду сложених корелација међу лексемама, односно да је структурирање лексичког система у лексичко-семантичке групе према општости интегралног семантичког обележја лингвистичка алтернатива устројству менталног лексикона. Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што обезбеђује могућност истраживања лексике као целовитог система. Истраживање лексике српског призренског говора потврђује принцип хијерахијске структурне организације лексичког система која прати законитости категоризације и класификације који важе у објективној стварности.

Онтолошка категоризација стварности определила је модел концептуализације човека и његову вербалну интерпретацију на призренској језичкој слици света. Човек се језички сагледава кроз све три димензије испољавања личности – биолошку, психолошку и социјалну и подлеже категоризацији у доменима сва три поља карактеризације. Филозофско одређење човека као микросистема одраз налази у системности номинација и квалификација, а антрополошки потенцијал и варијантност именовања најкристалније се могу представити преко структуре семантичког поља. Семантичко поље усмерено је и на когницију, јер је свака семантичка структура по својој природи когнитивна, и на језик, јер је семантички садржај формално фиксиран и исказан јединицом лексикона. Лексика народног говора представља базу наивне категоризације стварности, а лексичко значење носилац је особености слике света носилаца дијалекта. Концепт човека је најиздиференцираније у односу на остале културне константе, јер се карак-

терише и означава по многим параметрима, што усложњава лексичко-семантичку парадигму. Биполарни принцип условљава дихотомну, симетричну номинацију (мушко – женско, позитивно – негативно), а полиатрибутивност за последицу има лексичку варијантност и формирање синонимских редова (контактни синоними, експресиви, метафоре). Концепт човека на језичкој слици света Срба Призренаца попуњавају лексеме аутохтоног словенског порекла и речи које припадају лексичком слоју турцизама, које у говору функционишу као лексички паралелизми. Тендеција да се поред домаће позајми турска реч или више њих за означавање једног појма има социјално-културолошку позадину. У урбаном амбијенту инсистирало се на познавању и употреби турског језика, што се сматрало питањем социјалног престижа градског становништва у односу на околну сеоску средину.

Метод реконструкције призренског човека с краја XIX и почетка XX века преко семантичког поља и његових подсистема (тематских група, лексичко-семантичких група, синонимских редова) презентује хијерархијско начело устројства дијалекатског лексичко-семантичког система и уплив екстралингвистичког фактора у класификациони модел лексике са архисемом ’човек’. Семантички садржај обрађеног лексичког материјала акумулира етничко-културне специфичности и историјско искуство призренских Срба, чува и преноси етнокултурну информацију и дешифрује традиционални код призренског колектива. Речи које карактеришу човека представљају есенцијалне елементе помоћу којих је могуће реконструисати модел поимања света конкретне заједнице. Дијалекатском лексикону иманентни су елементи народне традиције датог социјума, који најсликовитије манифестују лингвистичке, етничке, социјалне, етнопсихолошке и културалне специфичности колектива на основу којих је могуће реконструисати начин живота и мишљења одређеног колектива, односно конкретне језичке личности. Показало се да дијалекатски речник представља аутентичну енциклопедију материјалне и духовне културе народа, с обзиром на то да је у народној речи најдубље и најпотпуније изражена историја народне културе и одражен национални карактер и менталитет народа, а тим се језичким фактима веродостојно допуњује и употпуњује језичка слика света једне нације. *Збирка речи из Призрена* Д. Чемерикића показује да је културни идентитет Срба Призренаца формиран на аутентичном духовном наслеђу и под утицајем образаца оријенталне материјалне и духовне културе.

Рад афирмише становиште да је човек најкомлекснији фрагмент језичке слике света, сложене идеографске и лексичко-семантичке структуре, са широком мрежом системских веза међу вербалним конституентима. Анализом су обухваћене лексичке јединице обједињене инваријантним значењем „човек“, које у српском призренском говору одражавају појмовну сферу *човек*. Стожер асоцијативног поља *човек* је архисема ’човек’, која се у испитиваном

говору вербално реализује контактним синонимима *ч'овек* и *инсан,* ситуираним у самом језгру поља. Елементи асоцијативног поља *човек* интегрисани су доминантом поља – семантичком компонентом 'карактеристике човека'. На основу диференцијалних сема вишег ранга 'тело', 'психа', 'друштво' АП је подељено у три лексичко-семантичка поља која се у спољашњој структури рада понашају као потпоглавља:

1. ЛСП *телесне карактеристике човека*;
2. ЛСП *психичке карактеристике човека;*
3. ЛСП *социјалне карактеристике човека*.

Лексичко-семантичко поље *телесне карактеристике човека* обухвата лексичке јединице којима се означавају делови тела и телесне особине, којима се квалификује и номинује човек као носилац тих особина. Центар ЛСП чине лексеме распоређене у тематској групи *делови тела* и лексичко-семантичким групама *придеви којима се означавају телесне особине* и *именице којима се номинује човек по телесним особинама*. Периферне су групе које у свом саставу имају елементе који, поред биолошких, садрже и социјалне, односно психофизичке компоненте човековог развоја – ЛСГ *номинација лица по полу и узрасту* и ЛСГ *глаголи којима се означава процес говорења*.

Називи делова тела, односно соматизми, представљају архаични слој лексичког система. Словенски анатомски термини добро су очувани у српском призренском говору и саставни су део опште дијалекатске лексике (*глава, л'ице, тило, тил'аник, уо, нос, око, гл'едац, гл'едал'ка, усница, зуб, језик, врат*, *грло, гуша, шија, труп, прсје, сиса, ложич'ица, половина, грб, грбина*, *леџ'а*, *ʰрбат*, *ʰрбе, пл'еч'о, срце, мешина, дӯпе, гузица, џ'ӯтка, рука, рамо, мишка, подмишка, лакьт, шака, прс, нога, кук, бедрица, бутина, бутка, колено, кол'еница*, *коска, кич'ма, рттеница, ребро, опашч'ица*, *желудац тʰрба, тʰрбушин, грло, гркл'а*, *гркл'ан*, *грцман, плуч'а, срце, жила,слезина, слезенка, жила, кур, мошнице, јајце, брада, брадавица, фрга)*. Други слој чине турцизми, који се користе паралелно са домаћим лексемама *(ч'аре, богаз, џ'укс, арка, тулум, џ'утка, баџ'ак, миде, џ'игерица, дамар, далак, бубрек, ташаце, бенг)*. Чланови тематске групе *делови тела* су у међусобно аутономним односима, уређеним по принципу део – целина. Холониму *снага* подређени су мероними разврстани у централне лексичке скупове, тј. тематске подгрупе назива делова тела, костију и унутрашњих органа. Ближој периферији припадају чланови подгрупа 'појаве на кожи' и 'телесне течности'. Језгро подгрупа чине лексеме са денотативим значењем, а околојезгреној зони припадају лексеме субјективне оцене (деминутивно-хипокористичке *главица, главина, главич'ица, главурда, главушка, глафч'е, обрашч'е, база, грлце*, *грл'енце*, *гушица, ногица, бутица, бутич'е, кошч'е, кошч'ица, грлце, грцманч'е*, *куре, куренце, брадица, брадич'е* и

аугментативно-пејоративне *главе̄тина, главина, главурда, вра̄тина, дӯтина, руч'е̄тина, руч'урда, руч'урина, ножурда, куриште̄, брадетина*). Одређени број соматизама настао је метафоричким моделом преношења значења по сличности (*богаз, бенг, тӯлум*).

Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине и ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особина подударају се према телесним својствима, семантички представљеним хиперсемама 'изглед', 'раст', 'ухрањеност', 'телесни састав', 'телесни недостатак', 'изглед појединих делова тела', 'особине коже', 'начин говора'. Обе групе су хијерархијски организоване, раслојавају се на подгрупе у оквири којих циркулишу антонимски устројене микрогрупе ('пријатан изглед' – 'непријатан изглед', 'високи раст' – 'ниски раст', 'прекомерна ухрањеност' – 'недовољна ухрањеност', 'јак телесни састав' – 'слаб телесни састав'). Човек је позитивно или негативно обележен у вези са неком особином (*л'е̄, гл'едан, л'ичан – ружан, груб, грд, грдан, грдобан; висок, гол'ем, бојл'ија, ба̄тал-бојл'ија, фидан-бојл'ија*, *кьлькл'ија – мицак / мичак*, *кӣч'ик бојл'ија; дибеја, дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмекас, шишко*, *шишман – су, слаб, тӣньк; јак*, *кӣве̄тл'ија, бабаџ'ан – слаб, слабач'к, журав, ч'кул'ав, забун)*, што подразумева и неутралну, прототипичну међувредност. Осим у случају обележавања човека средње висине, где је та међувредност лексикализована (*орта̄бо*ј), у осталим случајевима није, али функционише као имплицитни члан поређења, јер је позитивна особина заправо прототипична особина (*л'е̄, белол'и́кас, црнома́њас, шире̄тл'и́ја*) и она је присутна код степенованих придева. Нестепенованим придевима описује се особа на основу карактеристичне појединости (према изгледу појединих делова тела, на основу осетљивости коже, телесних течности и начину говора), која постаје доминантно обележје које се приписује особи као носиоцу те особине (*глава̄т, кла̄поуш, ч'ул'ав, крњав*). Бројност лексема којима су телесни дефекти означени валидан је показатељ односа призренског колектива према аномалијама, а као најнепожељније телесне особине маркиране су хромост, грбавост и глувоћа. ЛСГ именица којима се номинује човек по спољашњим својствима углавном се састоји од именица које су деривационим процесима настале од придева за означавање физичких својстава човека. Експресиви не само да карактеришу особу већ је и оцењују по различитим параметрима (лепота, фигура, карактеристични детаљи, дефекти) с аспекта одређене социјалне норме. Ту норму образују позитивна именовања човека, а у призренском говору позитивно су оцењени лепа жена (*асланка, а̄ткиња, ка̄тана, кокона)* и снажан мушкарац (*бабаџ'ан*). Речи са негативном оценом су далеко бројније, њихова семантика је сложенија и односи међу њима богатији. Најбројнија су именовања која су мотивисана непријатаним изгледом особе (*грдник, грдоња, грдило*, *грдоба*, *ч'ел'еш, укубе̄т, шебек*), високим растом (*дугоња,*

грдосија, баѿал бојл'ија, див), прекомерном или недовољном ухрањеношћу (*дебел'ица, дебел'ајка, дебел'уша, дунда, свиња, ѿулум;* односно *мрша, мрѿвац, сарага, акреѿ*), високим растом и прекомерном ухрањеношћу (*бивол, биздол, меч'ка, гариѿа, шаѿшал, мазбаѿа, сурепајка*), слабим телесним саставом (*ч'кул'а, ч'кул'авко, авеѿ, розга*) и телесним недостацима (*гегавац, ч'оѿавац, банга*, *ѿоѿал; глуавац, глуавко, глуфч'а, глуфѿер, шурлан*).

У семантичкој структури именица којима се номинује човек по полним и узрасним карактеристикама преплићу се биолошки, психолошки и социјални елементи, што ову групу одводи на периферију поља где се додирује са пољима психичке и социјалне карактеризације човека. Лексичка диференцијација по полу почиње тек у периоду позног детињства, што је у вези са биолошким и психолошким факторима, односно физиолошким развојем и формирањем полног идентитета. Јединице којима се номинује човек по полу и узрасту углавном су неутралног карактера. Конотативност је остварена у категорији именовања мале деце, где је референт (дете) означен метафором (*лудиња, јаврија, бисерко, злаѿо*, *алѿьнч'е, бир, бан, баница*). Експресивно су обојене лексичке јединице које припадају подгрупама са хиперсемама 'детињство' и 'младост', што се може оправдати значајем ових етапа у целокупном психо-физичком развоју човека и формирању личности. Именовање деце кроз све четири фазе детињства показује висок степен позитивне оцене (*бебенце, беѿч'е*, *рулч'е*, *двогодишњач'е / двегодишњач'е, двогоч'е*, *деѿе̇нце, деч'ица, мушкарч'е, шиѿарч'е, девојкица, девојч'ица, девојч'е, девојч'енце*). Номинација на следећем узрасном степену показује веома изражену социјалну компоненту. Схватање младости као комплексног развојног периода и вредносни оријентири говорне заједнице језички су испољени у номинационим јединицама. Патријархална морална начела и став друштва према извесним облицима понашања уочава се у номиновању младића и девојака. Млад, неожењен мушкарац се именује или неутрално или хипокористиком *момч'е*. Однос према младој женској особи која није удата далеко је строжи, од ње се очекује смерно владање, поштовање традиционалних правила, атрибути који ће је квалификовати као смерну, поштену, вредну. На тај начин можемо реконструисати пожељни профил младе Призренке у првој половини XX века. Свако нарушавање идеалне слике оцењује се негативно, па отуда бројни пејоративни облици за девојку која се не уклапа у понашајни образац прописан од стране колектива и примерен њеном узрасту (*девојч'еѿина, девојчина, девојч'ишѿе, девојч'ура, девојч'урина, ѿрескоч'кобила*). Особе у периодима зрелости и старости номиноване су неутралним лексичким јединицама, што је, опет, лингвистички одраз односа друштвене заједнице према озбиљним, породичним људима и старим лицима.

Гранични лексички скуп између три поља са архисемом 'човек' као кохезионим центром је и ЛСГ глагола којима се означава процес говорења,

јер поред физиолошких својстава говорног процеса, учључује и компоненте значења које се односе на психолошки и социјални домен испољавања личности. Њима се употпуњује општа схема наивне слике човека, која поред универзалних когнитивно-прагматичких својстава садржи национално и дијалекатски специфичне елементе. Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у вербалном контакту или говорној ситуацији. Циљ говорног процеса условљава повезивање семантички блиских глаголских јединица, које могу бити неутралног карактера – јединице којима се означава општи процес говорења и размењивање информација међу саговорницима (*збори, казује, каже, рекне, лакрдише, договара се, здоговори се, кандише*), експресивно маркиране – јединице које поседују стилску вредност, деминутивност (*брбоч'е, позбори, полафи*), емоционално обојене – јединице којима се изражава однос према саговорнику (*вика, развикује се, навика се, грди, свађ'а се*), негативно конотиране – јединице којима се изражава однос према саговорнику или члану колектива (*опада, ч'пота, потч'пашује се*) и метафорички индуковане – јединице које припадају различитим семантичким категоријама говорног процеса којима се исказује негативан однос и према садржају и начину говорења и према говорнику (*праска, грми, ломоти, тропа, глоџ'е се, џ'мка, заврзује, прч'ка, наапа*). Једна од карактеристика система глагола говорења јесу ономатопејска образовања, али је занемарљиво мали број позитивно конотираних глагола (*гука, гугуч'е*).

Друго велико потпоглавље посвећено је унутрашњој слици призренског човека која се на језичком плану манифестује преко ЛСП *психичке карактеристике човека*. Према психолошкој подели црта личности које се групишу у три подструктуре: темперамент, карактер и способности, лексичка грађа је разврстана у три лексичко-семантичка субпоља (ЛССП): ЛССП *темперамент*, ЛССП *карактер* и ЛССП *способности.* Лексичке јединице мотивисане психичким својствима човека која смо уврстили у особине темперамента распоређене су у тринаест лексичко-семантичких група: 'ћудљива особа' *(нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, тевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, титиз, џ'енабет)*, 'плаховита особа' *(намч'ор, напендек, нал'ет, нал'етник, нурсуз, серсем, бел'аџ'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадација, напасник, огењ*, *sвер, шебек*), 'несташна, немирна особа' (*бесник, атајник, бел'ајник, бел'аџ'ија, палавац, палавко, небитник, небитко, јужник, тутарак, тутаракл'ија, л'апер, невртикуч'а, несвртикуч'а, антикрис, натемник, враг, врагош, џ'авол, опанч'ор, нестреч'а; беснул'а, манитул'а, палавица, палапурка, брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитница, sил'ивистра, шал'афа, антикрис, џ'авол'ица)*, 'враголаста особа' *(обесеник, жел'езник, конопч'ар, ч'апкун, шалџ'ија, зевзек, мајтапч'ија, маскарџ'ија, сојтарија меракл'ија, џ'умбусч'ија*), 'брбљива особа' *(брл'а, зборл'ивац, жугавац,*

опадник), ’чудан’ *(аџ’аиш, ич’меш, шуаф)*, ’брза, непромишљена особа’ *(безглавник, немисл’еник, немисл’енко*, *красник*), ’окретан, сналажљив’ *(окрешан, оштресан, льк, ач’ьк, ч’ескин, мисл’ен)*, ’окретна, сналажљива особа’ *(sиnsифа, јагул’а, пел’иван)*, ’трома особа’ *(шушуница*, *влач’а)*, ’умиљат’ *(мија, милосшив, благосшив, кошак)*, ’осећајан’ (*брижан, ајешл’ив, гајл’ел’ија*, *дершл’ија, жалосшив, срч’обол’ан, плач’кив*), ’безосећајан’ *(бездушан, инсафсьз, имансьз)*, ’осећање’ (*кьнач’, радос*, *ч’еф*, *сшреч’а, игбал, баш, нафака*; *л’убав, милос, милување, аШьр, ешк, мерак, севда; весвеса, далга, ськл’еш, сафра; брига*, *гајл’е, гарамеш*, *касавеш; жал, жалба, жалос, јасл’ильк, бол’, пошресница, карасевда, јад, дерш, асреш, мука, замеш, несшреч’а, шаксираш, гајреш*). Лексичке јединице, придеви и именице, које смо ексцерпирали из Чемерикићевог корпуса, представљају важно средство карактеризације личности на основу урођених психичких особина које особа испољава у спонтаном понашању и које се процењују као природа, ћуд, нарав или, терминолошки, темперамент. На основу лексичког репертоара стиче се утисак о Призренцима као отвореним, непосредним људима немирног духа, окренутим свету и животу, међу којима преовлађује екстровертни тип темперамента. Позитивно су процењени носиоци црта сангвиничког темперамента (ведри, враголасти, духовити, живахни, несташни, радознали, виспрени, проницљиви, окретни, дружељубиви, непосредни, осећајни, топли, простодушни). Овакви типови пожељни су чланови друштва, па их заједница добронамерно прихвата, што се на језичком плану рефлектује великим бројем назива позитивне конотације. Квантитативно се издваја и подргупа именовања колерика, који су експресивно означени семантичком компонентом негативне субјективне оцене. Број лексема, њихов формални и значењски састав, упућују на закључак да су Призренци испољавали висок степен негативне афективности према носиоцима својстава колеричког типа темперамента. Интензивно испољавање емоција, нагло и бурно реаговање, необузданост, бес, вербална и физичка агресивност, саможивост, нестабилност, плаховитост, непромишљеност, брбљивост непожељне су особине чије носиоце социјум не прихвата и вербално их маркира погрдним именима, која садрже висок степен интензитета експресивности. Дијалекатској језичкој личности најмање су инересантни флегматични и меланхолични типови, који су по природи интровертни, окренути себи, тихи и повучени, па својим понашањем и реакцијама не нарушавају односе у заједници. Став говорника према интровертима на језичкој слици света манифестује се оскудном вербалном репрезентацијом.

Емотивност као сегмент психолошког устројства личности у великој мери одређује темперамент човека, јер се особине темперамента испољавају у емотивним реакцијама појединца на одређени стимулус, због чега је у сегмент о људским особинама уведена лексичко-семантичка група ’осећање’,

којом је заокружен концепт темперамента на призренској језичкој слици света. Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег се може разумети и организовати лексички систем емоција. Тако се, у испитиваном идиому, срећа конципира као судбина; љубав као жеља, миловање и чежња; туга као брига, болест, депресија; страх као физичка сила; мржња као хладноћа.

У корпусу речи из Призрена идентификовали смо јединице које одговарају психолошком концепту појма *карактер*. Без обзира на то да ли се ради о квалификацији или номинацији, језичке јединице лексичко-семантичког субпоља *карактер* показују дуалистичку природу човека, али и меру опскрбљености особином. Концептуализација доброг и лошег човека вербализује се лексичким јединицама које граде психолошки профил идеалног Призренца, односно идеалне Призренке по моралним стандардима прве половине XX века. Стожер поља је придев *добар*, који у средиште окупља оне придевске и именичке лексеме у чијем се семском комплексу јавља као доминантни елемент (*добар, л'уцак, милосан, вал'атан, арьн, асьл, бисерко, бабл'ок, бесник, праведник, праведница, богал'ија, еснаф ч'овек, добротвор, себатл'ија*, *атьрџ'ија*). Концепт злог човека далеко је разуђенији и семантички диференцираније, што се у језику манифестује неупоредиво већим бројем јединица за квалификовање и именовање особа са лошим карактерним особинама (*лош, рџ'ав, зьл, невал'атан, наопач'ан, ајерсьз, дамкал'ија, дамкосан*, *гадник, поганац, прокл'етник, наопьч'ник, главоједник, главојешник, намсьз, јарамаз, бозда, фираун, циганин, катил', анџ'ел* (ирон.), *антика* (ирон.), *шебек, црвена аспра, поганица, прокл'етница, наопьч'ница, главоједница главојешница, катил'ка, катил'еша, куч'кетина, циганка*, *бозгун, батак*, *батакч'ија, пердесьз, атьрсьз*, *бесрамник, безобразник, прокуда, поруганија, курвар, копил'андра, ьрсьз, едепсьз, резил', кулам-бара, пезевенк, пушт, пушт пезевенк, ч'ифтел'ија*, *пач'авра, бесрамница, безобразница, курва, курветина, курвештина, давач'ка, оростија, џ'увенда, џ'увендија, ч'енгија, мазник, мазница, ич'ијузл'ија, маслар, масларка, кулам-бара, потул'енко, потуленица, алч'ак, копил', льжл'авац, лажл'афко, льжл'авица, јаланџ'ија, јаланџ'ика, мизевир, трчильжа, мешореч'ник, мешореч'ница, фитмеџ'ија, фитмеџ'ика, дубараџ'ија, фесатч'ија, ил'еџ'ија, ил'еџ'ика, џ'узбојаџ'ија, панголоз*, *јордамџ'ија, јордамџ'ика*, *фодул, фодулка, фалџ'ија, фал'ивеч'ера*, *фал'игу́за*). Поларитет се остварује и у оквиру група сужене перспективизације, тј. у случајевима где се карактерно својство испољава у типичном контексту (у односу према раду, новцу, личној хигијени, према начину понашања). Носиоци прототипичних особина позитивно су конотирани (*работник, дикатч'ија, работница, дикатч'ика, давач', оварда*, *овардар, ч'ел'ебија, тербијетл'ија*), што их чини неутралним члановима опозиције. На негативној оси смештене су номинације атрибутивног

типа које се процењују негативно у односу на прототип (*нерабошшија, мрзеша, дьнгуба, дембел', бадијавџ'ија, гамсьз, калшазан, локмаџ'ија, зијанч'ар, шецција*). Семантичко варирање основног значења речи у српском призренском говору веома је заступљен модел стварања експресивне лексике у овом домену карактеризације човека (*нерабошшија, мрзеша, дьнгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадијавџ'ија, гамсьз, калшазан, локмаџ'ија, сїршук, ајл'аз, ајл'ак, ајша, бивол, биздол, крл'а, залудница, дьнгуба, дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, бадијавџ'ика, гамсьска, сїршукач'а, шал'афа, биздол'ица, шрескоч'кобила, деч'анска нешрел'а, зијанч'ар, зијанч'арка, шецција, sьнsa, џ'ебрак, јаудија, гагрица, сшишса, давач'* (ирон.), *лошов, ьрсьз, џуб, рука, ч'ел'еширџ'ија, јанч'есеџ'ија, ајдук, гладник, гладнич'ина, изеша, аждер, ала, алавац, алавко, алосија, вешшер, ламња, лашшимуа, гладница, аждаја, алавица, лашнагузица, гадник, гадл'авац, гадл'авко, гадливац, гадл'ивко, грозл'авац, грозл'авко, грозл'ивац, грозл'ивк, гадница, гадл'авица, гадл'ивица, грозл'авица, грозл'ивица, кокона, џ'ул'назмона, џ'ил'имонда, ч'икл'имона, дрл'авац, дрл'авко, шараманко, алосаник, глош, глошеш, глошник, биволар, меч'кар, ајдук, дервиш, вамшир, вешшер, дрл'авица, алосаница, шешел'уша, глошница, глошешка, бивол'ица, шербијешсьз, сел'ак, шош*).

У оквиру ЛССП *способносши* идентификујемо два параметра за разврставање лексема, и то у областима интелектуалних и психомоторних способности. Принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта. Став говорника према менталним активностима човека, које долазе до изражаја у комуникацији, животним ситуацијама, обављању одређених радњи и послова, рефлектује се у одабиру лексичких јединица којима ће те особине означити или по њима назвати човека. Интелектуалне способности личности одражене су пре свега у опозицији *шамешан – глуш*. Сет јединица којима је репрезентована негативна сфера интелектуалних способности човека несразмерно је обимнији у односу на лексичке скупове чији су конституенти позитивно конотирани. Глупост и лудило, иако проузроковани урођеним аномалијама или незрелошћу менталног апарата, у фокусу су људске нетолеранције, због тога социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности. Доминантан тип семантичке трансформације у овој категорији јесте метафоризација, најчешће заснована на потенцијалној компоненти колективне експресије. Менталне карактеристике преносе се асоцијативним путем, у највећем броју случајева, са животиње на човека (*ајван, вол, говедо, магаре, магарица, гуска, ч'уран, мајмун*). Експресивност се испољава и кроз семантичко преобликовање партиципа *неслан, недокл'ешан, недоказан, игубен, исшрујен, ч'укнаш, ч'ушнаш,* који губе везу са полазним значењима глагола чији су морфолошки облици и као семантички деривати улазе у домен карактеризације човека. Значајан лексички слој припада турцимима, који гласовним склопом уносе експре-

сивност у српски призренски говор (*пишкин, абдал, шашкьн, зунпа, амза, ч'ескин, штикун*).

Трећу целину у оквиру асоцијативног поља *човек* представља ЛСП *социјалне карактеристике човека.* Српски призренски говор располаже широким дијапазоном језичких средстава којима се човек идентификује на основу социјалних обележја, а параметри који се појављују као детерминатори социјалне карактеризације и номинације човека су историјски, традиционално и културно условљени. Одређени лингвокултурни социјум носи своју националну специфику, што се посебно пројектује у домену који је директно условљен социјалним факторима. Социјалне категорије на основу којих се номинује и аксиолошки процењује појединац са социјалног аспекта раслојавају се у пет лексичко-семантичких група са хиперсемама 'национална и верска припадност', 'професија', 'социјални статус', 'социјална улога', 'родбински односи'.

Здруживање концепата етноса и религије у првој ЛСГ у домену социјалне карактеризације човека условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена. Дијалекатски материјал показује да се у говору призренских Срба лексеме којима се идентификује особа по националном и верском обележју налазе у одређеним системским односима, заснованим на принципима семантичко-деривационих веза, као и на односима припадности и супротности, што утиче на структуру лексичко-семантичке групе. Антоними се у етничкој лексици ретко срећу, они су представљени јединичним антонимима дихотомне поделе појмова 'свој / туђ', који су условљени логичним супротстављањем, које је и у језику испољено опозицијом *Србин / туџ'ин* (*Турч'ин, Арнаутин, Латинин, Циганин, Гога*). Начело дихотомије спроведено је и у категорији именовања по верској припадности ('православац / 'иноверац'), где у опозицији према *рисјанин* стоје *катол'ик, латинин, мусл'иман, потур*, градећи антонимску парадигму. Стереотипне представе које призренски Срби имају о народима са којима су у блиском контакту испољавају се експресивним номинационим инвентаром (*Турч'е, Турч'ежија, Белокапац, Габел', Габел'штија, Габел'ч'ина, Манга, Чифутка*; *потурко, потурешка)* и полисемантичком структуром појединих именовања, која развијају атрибутивна значења (*циганин* „2. непоуздан, превртљив, никакав човек"; *габел'* „2. неуредан, запуштен"; *габел'штија* „2. непоштен, неморалан човек"; *габел'ч'ина* „2. досадан човек"; *габел'ка, габел'ајка* „2. запуштена, неуредна жена"; *јаудија* „2. цицијa, човек без скрупула").

У систему именовања по социјалним чиниоцима, номинација по професији заузима једно од централних места. Именовања у семантичкој категорији 'припадник одређене професије' класификована су на основу диференцијалне компоненте вишег ранга 'сфера делатности', а према области материјалне или духовне културе у којој човек обавља одређени по-

сао као професију, лексичко-семантичка група са архисемом ’човек’ и категоријалним знаком ’професија’ грана се на седамнаест лексичко-семантичких подгрупа, којима је покривен широк дијапазон државних послова, привредних делатности и уметничких активности у Призрену. Инвентар именовања човека по врсти занимања којом се бави у испитиваном идиому показује маргинални статус nomina feminina, што је условило важну језичку појаву – родну асиметричност. Номинационе јединице правног, економско-финансијског и занатског терминосистема представљају базу за историјску реконструкцију функционисања друштвеног уређења и привредног развоја старог Призрена, јер поуздано одражавају локалну лингвокултурну специфику и живот града на размеђи два века. Призренски војни, правни, административни и финансијски терминосистем карактерише историјско-територијална семантичка варијантност, тако да дијахронијска језичка слика приказује Призрен као чврсту урбану структуру која се развијала под османском влашћу и под снажним утицајем оријенталне културе. Привредни и културни идентитет града Призрена почива на дугој и веома јакој занатској традицији. Инвентар термина за именовање особа којима је занатство стално занимање пружа поуздане податке о историји, традицији и развоју привредног живота овога града, који могу послужити као база за реконструкцију градског живота у Призрену на прелазу између два века. Изузетна занатска активност у Призрену квантитативно је одредила лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом ’занатство’ као најбројнију у социјалној категорији ’професија’. С обзиром на чињеницу да су занатлије продавале своје производе, произилази закључак да су занатство и трговина прототипична занимања старих Призренаца.

Друштвене промене у великој мери креирају језичку слику света, а социјално раслојавање у конкретном друштву непосредно конституише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом ’социјални статус’. Номинационе јединице подређене категоријалном појму који у испитиваном говору има адекватну лексикализацију (*рӣдбе / рӯтбе)* издиференциране су у седам мањих лексичких целина према идентификационим семантичким ознакама ’титуле’, ’дужности’, ’материјални положај’, ’образовни статус’, ’духовни статус’, ’породични статус’, ’пребивалиште’. Микросистем номинација са хиперсемом ’дужности’ успоставља саоднос са хијерархијом државног устројства из периода турског административног уређења. Изванјезичи фактор функционално раслојава лексички микросистем административних управника на турски – архаични и српски – активни вокабулар. У директној идеографској вези са позицијом коју појединац заузима у друштву јесте његов материјални положај. Два поларна показатеља материјалног положаја човека у српском говору Призрена лексички су изражена јединицама *богасӣо, богашӣина – сиромашльк, сироӣиња, немашина, голоӣиња*. Биполарна

структура лексичко-семантичке подгрупе лингвистички одражава две универзалне појмовно-вредносне категорије – богат (*богат, имашан; зенгин, кївет'ија, ташакл'ија, богаштина)* и сиромашан *(сирома, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологлавац, бескутњик, кокоз, кокозина, коцук, мифл'из, факир*). Велики број експресивних назива за сиромашну особу показује да призренска језичка личност има презрив став према сиромаштву, док се поседовање материјалних добара поима као одлика вредног, мудрог, успешног, угледног члана друштва.

Један од видова статусног позиционирања појединца у друштву почива на духовном начелу. Особености поимања посвећеног духовног живота остављају трага на дијалекатској слици света преко номинација особа које су одане принципима вере и које поштовањем верских прописа и обреда задобијају посебан статус у друштву као духовно супериорније у односу на остале чланове колектива, интегрисаних семантичким елементом 'ходочасник' (*аџ'ија, аџ'и, поклоник, бедел'*, *светогорац).*

Са социјалним статусом нераскидиво је повезан један од кључних појмова друштвене стратификације – друштвена улога. Наивне представе носилаца дијалекта о човеку као социјалном бићу вербализоване су сетом номинација његових улога у призренском друштву, које осликавају динамику друштвених односа и стабилност друштвене структуре. Традиционална подела улога на језичкој слици света призренских Срба идентификује се вербалним ознакама за носиоце сталних и актуелних улога у мањим или већим, примарним или секундарним, формалним или неформалним групама. Хиперсема 'социјална улога' интегрише лексичке јединице са класификационим обележјима 'улога у примарној групи' (*муж, домач'ин, господар*; *баба*, *отац, тако; оч'у*; *васија; деда, баба,; дете, син,; жена, домач'ица; мати, мајка, мона; баба, мајка*; *ч'ерка*), 'улога ученика' *(џ'ак, основац, богословац*'), 'улога пријатеља' *(другар, пријател', мик*, *ортак, другач'ка, другарица)*, 'улога комшије' *(којшија*, *којшика).* Етнокултуролошку димензију остварују јединице које припадају ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога', којима се обележава актуелна и привремена друштвена улога духовног карактера - 'улога госта' *(гос, мисафир)*, 'улога домаћина' *(домач'ин*, *домьшњи'),* 'улога у свадбеном обреду' *(мисиџ'ија, аберџ'ија*; *прстенџ'ије*; *момак; момковица; сватови; младаневеста*, *младожења; свекрва; свекар; кум' девер, миждеџ'ије, накоњч'е, сандькч'ија*, *настојник, ч'ил'ерџ'ија, ашч'ика*, *првич'ар),* 'улога у славском обреду' *(светогар*, *настојник*'), 'улога у паганским ритуалима' (*лазарице*; *додола*, *додол'ица),* 'улога врача' *(амајл'ијаш*; *маџ'ушница).* Кохерентност конзервативних представа о традиционалним улогама разбијена је концептом друштвено неуклопљене личности, који је на дијалекатској језичкој слици света манифестован лексичко-семантичким елементима 'алкохоличар' (*пијаница, труп,*

ч'ор ч'ӯ̄тук), 'коцкар' *(коморџ'ија)*, 'разбојник' *(ајдук, ајдуч'ина, кач'ак, зликовац)*, 'убица' *(ка̄тил'*, *главоједник, главојешник)*, 'затвореник' *(а̄ис, а̄исаник, а̄исанџ'ија)*.

Посебан сегмент међуљудских односа који употпуњује социјални профил призренског човека и реконструише слику патријархалног призренског друштва јесу родбински односи. Природа и структура родбинских односа детерминисала је формирање специфичаног система ознака за сроднике у призренском идиому, где се као једрени експоненти јављају лексеме са општом семантиком „онај / она који / која је с неким у родбинској вези" – *роџ'ак / роџа̀ка*, *со̀ј*. Јединице ове групе прате сложену мрежу интерперсоналних односа заснованих на крвном, афиналном, грађанском и духовном сродству. Терминологија сродства устројена је на принципу релационе опозиције и обухвата класификационе термине којима су номиновани сродници различитих линија и ступњева сродства. Јединице граде специфичан семантички однос који се заснива на реципроцитету и симетрији ванјезичких релација. Овом групом номинација заокружен је профил призренског човека на дијалекатској језичкој слици света.

На основу бројности лексема у синонимским редовима и конотативних семантичких црта може се реконструисати став говорника према одређеним појавама, према себи и према другима и успоставити стереотип, владајући естетски, морални, религиозни, понашајни норматив конкретне дијалекатске средине. Позитивне особине су прототипичне, очекиване црте (прототип лепе, добре, покорне, тихе, осећајне, умиљате жене, вредне, окретне домаћице, одане супруге и брижне мајке; односно снажног, телесно развијеног мушкарца са изузетним моралним врлинама – частан, поштен, храбар, сналажљив, виспрен, умерен, у социјалним интеракцијама одан пријатељ, уздржан у испољавању емоција, ауторитативан у породичном окружењу, друштвено ангажован, материјално имућан, поштован и угледан члан заједнице). Уочена је тежња говорника да вербално маркирају оне телесне, психичке и социјалне особине које одступају од норме, а носиоце таквих особина подвргавају подсмеху, прекору, осуди, што је на језичком нивоу испољено значењском компонентом субјективне оцене и високим степеном интензитета експресивности. Десет најбројнијих микрогрупа везују се за оне телесне, психичке и социјалне особине личности које призренска језичка личност оцењује као веома непожељне, а то су немиран дух, лењост, глупост, злоба, бесрамност, неуредност, плаховитост, сиромаштво, прождрљивост и ружноћа.

1. 'несташна, немирна особа' – *бѐсник, а̄та̀јник, бел'а̀јник, бел'аџ'ѝја, а̄пала̀вац, а̄пала̀вко, неби̇̄тник, неби̇̄тко, ју̀жник, та̄та̀рак, та̄таракл'и̇ја, ла̀а̄пер, неврта̄ику̀ч'а, несврта̄ику̀ч'а, а̀нта̄икрис, ната̄ѐмник, вра̀г, вра̀гош, џ'а̀вол, опа̀нч'ор, неста̄рѐч'а, беснӯ̀л'а, манита̄ӯ̀л'а, а̄палави̇̄ца, а̄палаа̄ӯ̀рка,*

брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитница, sил'ивистра, шал'афа, антикрис, ц'авол'ица.

2. 'лења особа' – *нерабошћија, мрзеша, готован, дњгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадијавц'ија, гамсьз, калпазан, локмац'ија, сиртук, ајл'аз, ајл'ак, ајта, бивол, биздол, крл'а, готованка, залудница, дњгуба, дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, дембел'ана, бадијавц'ика, гамсьска, сиртукач'а, шал'афа, биздол'ица, прескоч'кобила, деч'анска непрел'а*

3. 'глупа особа' – *будала, абдал, шашкьн, зунта, амза, замлата, будал'ица, тињавац, тињавко, тутубајка, муч'урла, ајван, вол, говедо, магаре, ч'уран, мајмун, буква, ардьква, краставица, буза, гузица, токмак, боздован, шоп, будал'ица, тињавица, магарица, гуска, ч'урка.*

4. 'лоша особа' – *гадник, поганац, прокл'етник, наопьч'ник, главоједник, главојешник, намсьз, јарамаз, бозда, фираун, циганин, катил', анц'ел, антика, шебек, црвена асира, поганица, прокл'етница, наопьч'ница, језитка, главоједнница, главојешница, катил'ка, катил'еша, куч'кетина, циганка.*

5. 'бесрамна особа' – *бесрамник, безобразник, прокуда, поруганија, курвар, копил'андра, ьрсьз, едепсьз, резил', куламбара, пезевенк, пушт, пушт пезевенк, ч'ифтел'ија, пач'авра, бесрамница, безобразница, курва, курветина, курвештина, поруганија, давач'ка, оросија / росија, ц'увенда, ц'увендија, ч'енгија.*

6. 'неуредна особа' – *дрл'авац, дрл'авко, параманко, алосаник, вьшл'авац, глот, глотеш, глотник, биволар, меч'кар, ајдук, дервиш, вампир, вештер, дрл'авица, алосаница, вьшл'авица, пепел'уша, глотница, глотешка, бивол'ица.*

7. 'плаховита особа' – *намч'ор, напендек, нал'ет, нал'етник, нурсуз, серсем, бел'ац'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаија, напасник, огењ, свер, шебек, нурсуска, бел'ац'ика, гаднница, гадул'а, напасница, горопадница.*

8. 'сиромашна особа' – *сирома, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологуз, голкур, гологлавац, бескутњик, кокоз, кокозина, копук, мифл'из, факир, факир фукара, сиротица, невол'ница, бескутњица.*

9. 'прождрљива особа' – *гладник, гладнич'ина, изеша, аждер, ала, алавац, алавко, алосија, вештер, ламња, лаптимуа, гладница, гладнич'ина, аждаја, алавица, лапнагузица.*

10. 'ружна особа' – *грдник, грдоња, грдило, грдоба, ч'ел'еш, укубет, шебек, наказа, грда, грдница, грдул'а, наказница.*

Списак лексема у наведеним категоријама именовања показује да су духовне, унутрашње особине најподложније критичком суду јавности и да највише има језичких ознака за оне особине које могу да утичу на нарушавање здравог функционисања заједнице.

Анализом је утврђен несразмеран однос експресивне лексике позитивне и негативне конотације у корист негативно конотираних јединица, што се

уклапа у општу номинациону слику човека на словенском терену. Експресиви су креирани различитим језичким механизмима, првенствено деривацијом, потом метафоризацијом и позајмљивањем. Овим лингвистичким моделима усложњавају се синонимски редови и богати укупан дијалекатски лексички фонд, при чему до изражаја долази језичка креативност дијалекатске личности и њен наивни поглед на свет.

Семантичка организација и вербална репрезентација концепта *човек* на призренској језичкој слици света (лексичко-семантичка структура асоцијативног поља *човек*)

Систематизација лексичких јединица за номинацију и квалификацију човека и означавање појединих физиолошких, психолошких и социјалних процеса ослања се на схему идеографске поделе, која представља логичку основу језичке слике света. Структурирање лексичког система на појмовној основи и груписање речи по значењу доприноси разоткривању системских односа међу лексемама и омогућава интерпретацију лексичког састава српског призренског говора у својству дијалекатске језичке слике света. С тим циљем, лексичко-семантички опис асоцијативног поља *човек* сводимо на схематски приказ структуре поља као једног од могућих модела тематско-идеографске класификације и лексичко-семантичке систематизације микросистема ’човек’ – најкоплекснијег фрагмента дијалекатске језичке слике света.

Схема 1. Асоцијативно поље *човек*

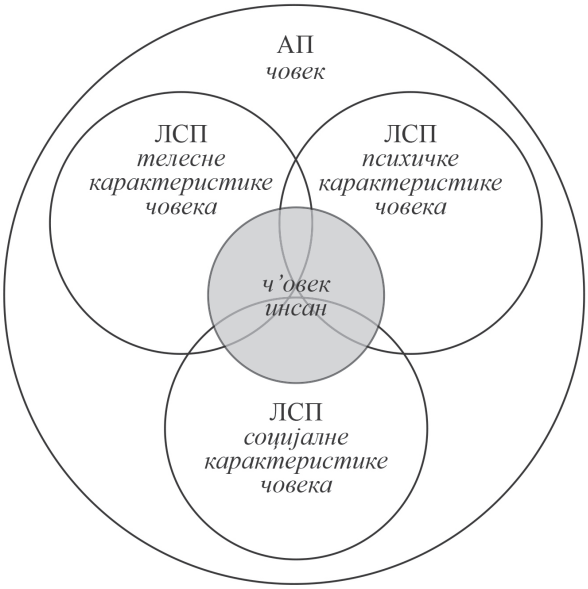

Схема 2. Семантичка структура АП *човек*

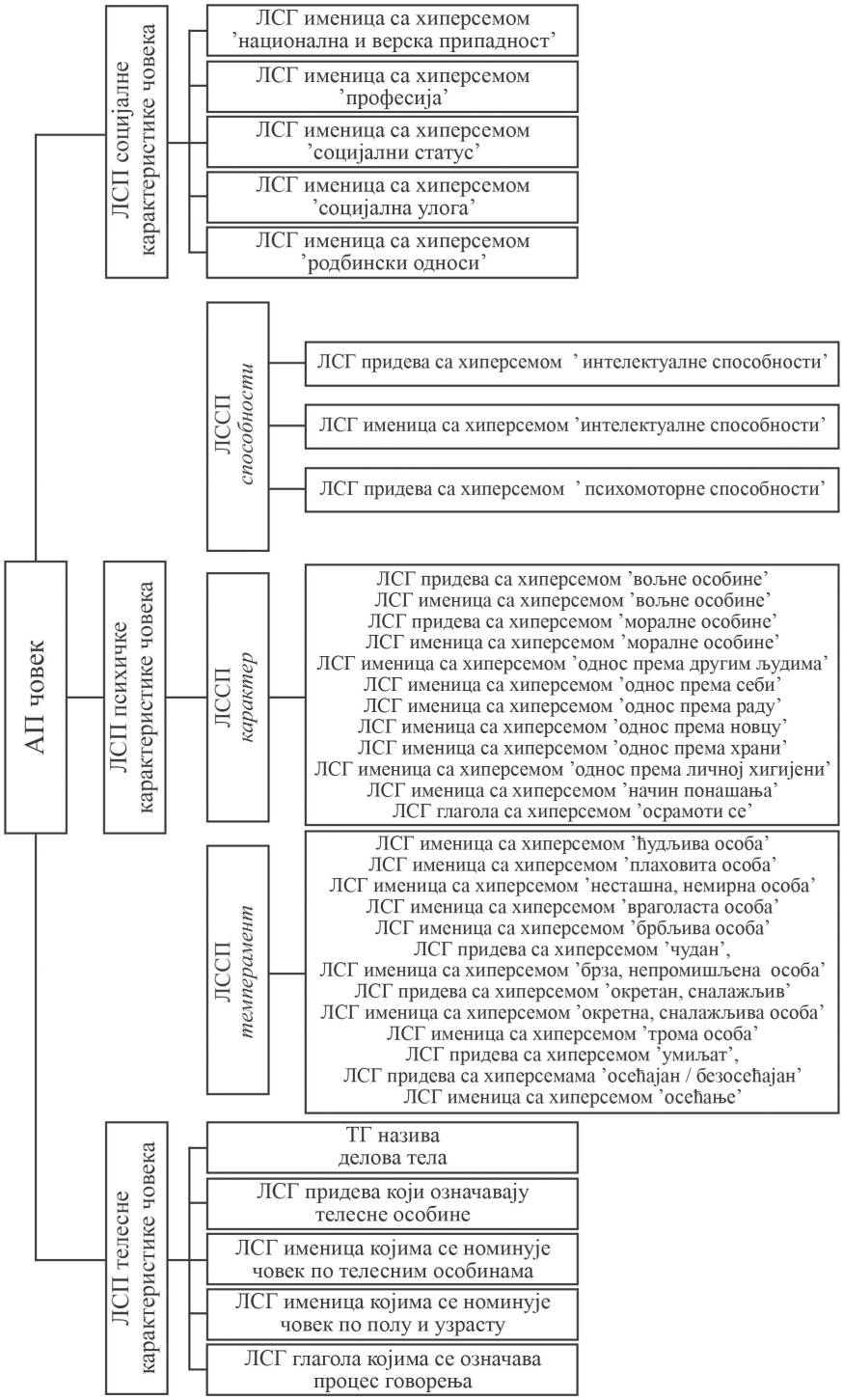

Схема 3. Семантичка структура
ЛСП *телесне карактеристике човека*

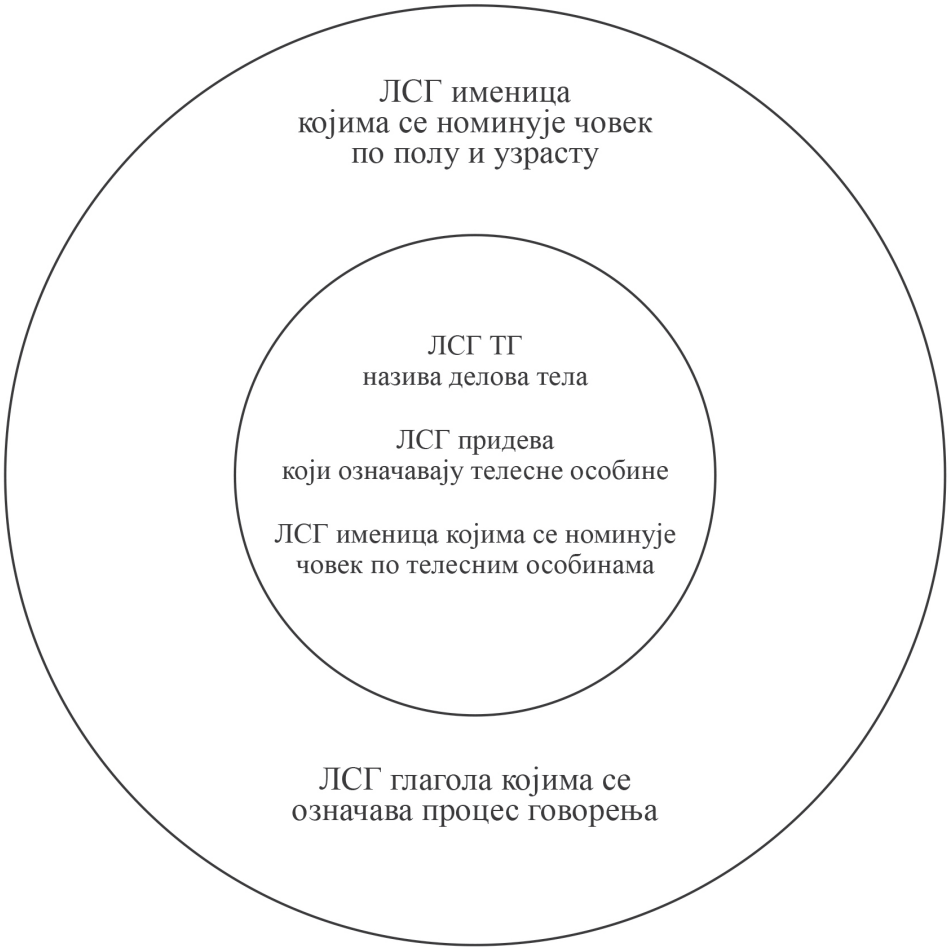

Схема 4. Семантичка структура тематске групе назива за делове тела

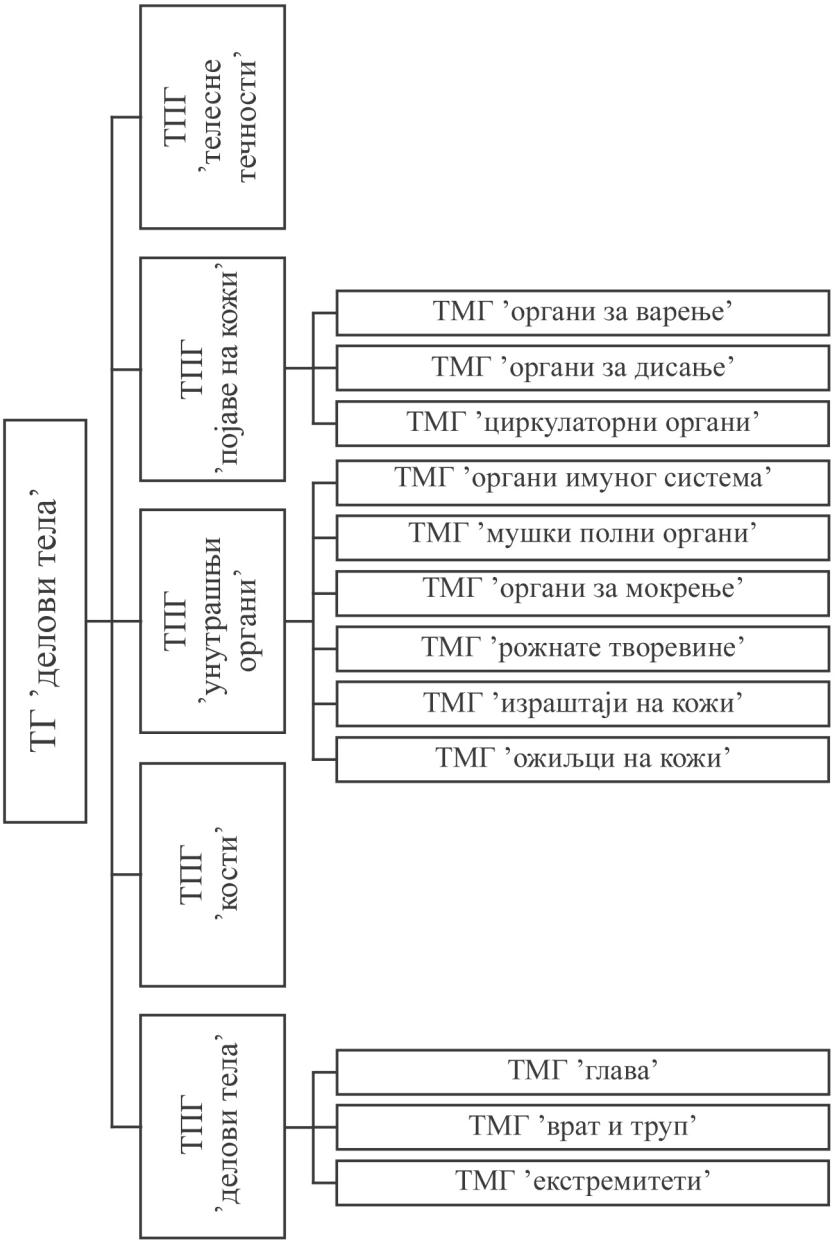

Схема 5. Вербална манифестација фрагмента ’делови тела’ на призренској језичкој слици света

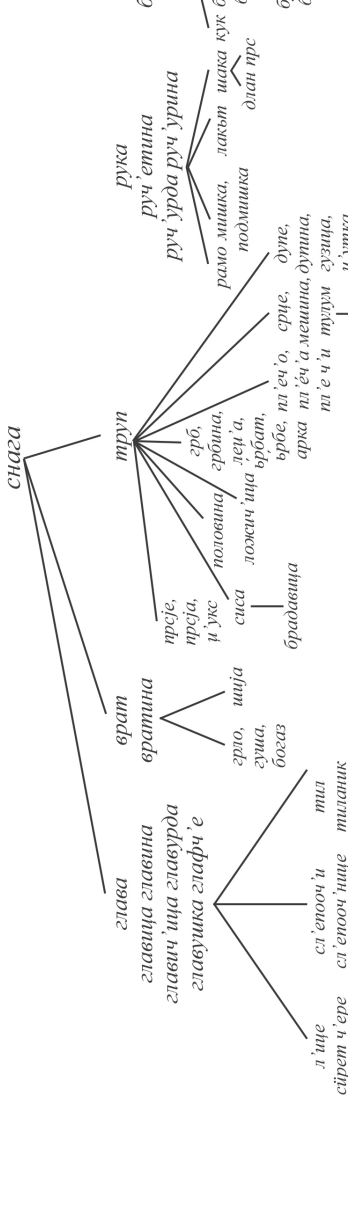

Схема 6. Семантичка структура придева који означавају телесне особине

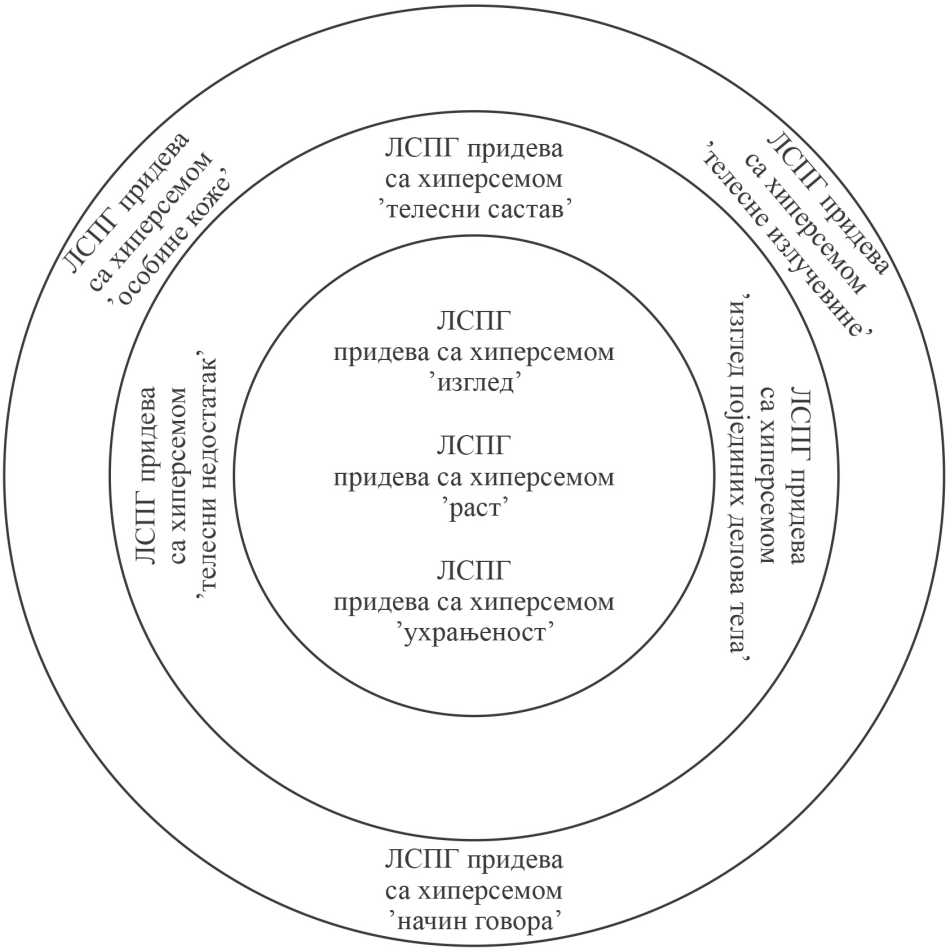

Схема 7. Семантичка структура група придева и именица са хиперсемом ’телесне особине’

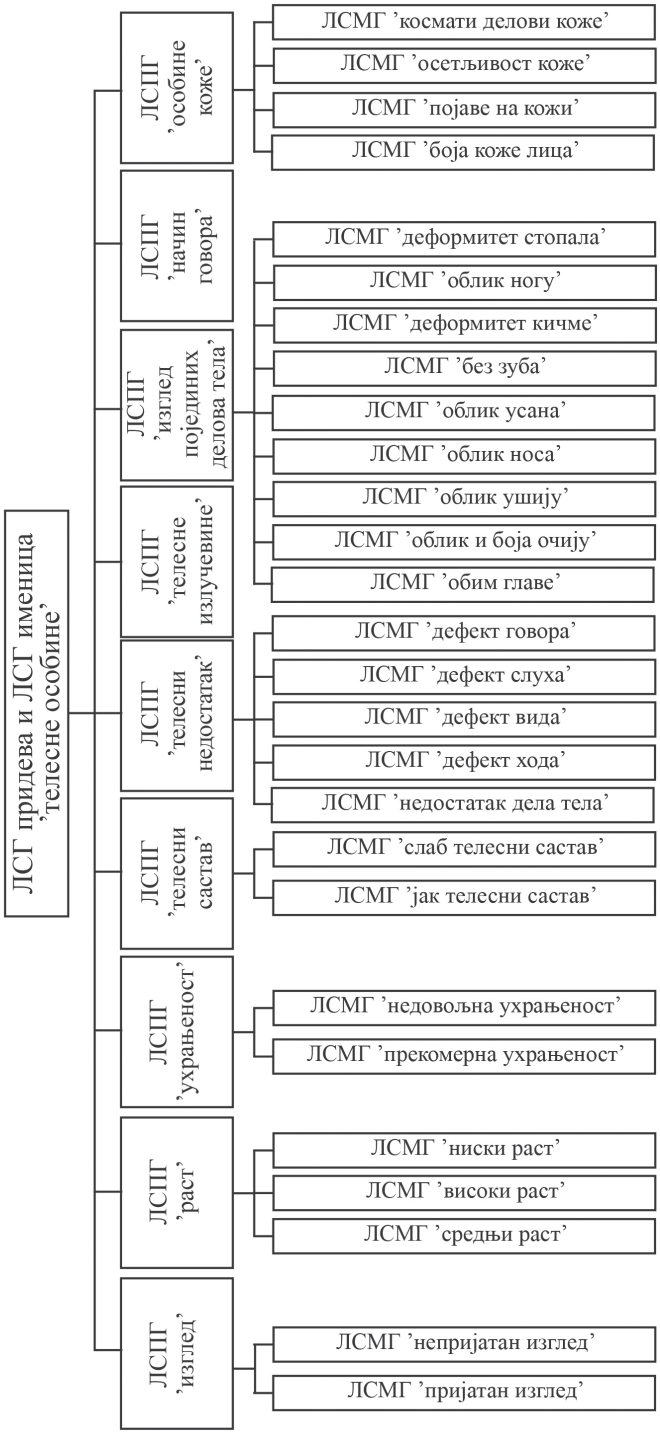

Схема 8. Квалификација и номинација човека по телесним особинама

ПРОТОТИП
ортабој
л'еп
белол'икас
црномењас есмер
шӥретл'ија
сӥретл'ија

+

гл'едан л'ичан
висок гол'ем бојл'ија батал-бојл'ија
фидан-бојл'ија кљкл'ија
јак кӥветл'ија
бабаџ'ан румен

аслан асланка аткиља катана кокона
фидан бојл'ија
мужина бабаџ'ан

+

–

ружан груб грд грдан грдобан батал-бојл'ија мицак кӥч'ик бојл'ија дибеја дебел'ушас дебел'ушкас дежмекас шишко шишман су слаб тњак јак кӥветл'ија бабаџ'ан слаб слабач'к журав ч'кул'ав забун глават окат кокотл'ав клапоуш клапушас ч'ул'ч'ул'ав крњав бузл'ија рилав кривоус шкрб шкрбав грбав грбас кривоногас бајмак бајмакл'ија акл'е дӥзтабан дӥзтабанл'ија патрног смугар дамкал'ија фргав рошав длакав ч'ел' ч'ел'ав мрсол'ав гнојав дрл'ав бргозборл'ив бргозборан брзорек

–

грдник грдоња грдило грдоба ч'ел'еш укубет шебек наказа грда грдница грдул'анаказница дугоња грдосија бојл'ија батал бојл'ија гранда алосија див пинцур здњпка токмак дебел'ко свиња тулум дебел'ица дебел'ајка дебел'ка дебел'уша дебел'ушка дунда дундица свиња тулум мрша мртвац сарага акреп бивол биздол меч'ка гарипа шапшал Ајдар Бал'а. гол'емц'ика бивол'ица биздол'ица меч'ка мазбата гарипа шапшал сурепајка сурепач'а бабаџ'анка ч'кул'а ч'кул'авко авет розга ч'кул'авица ил'етл'ија гегавац гегавко ч'опавац банга топал гегавица кривач'а кривка топал'ица sил'авац sил'авко sил'авица ч'оравица ч'орајка глуавац глуавко глуан глуфч'а глуфтер шурлан глуавица глуал'ка глуач'а глуфтерка глуфтерајка бел'ба бил'ибајка дњтка немтур бел'бавица бил'ибајка немтурач'а главоња главурдан главач'а крњавац крњавица бузл'ија рилавац рилавица ушина кривошија грбавац грбавко грбавица грбавка грбајка танур-ч'утл'ија бајмакл'ија акл'е патал'е дӥзтабанл'ија гал'ош гафка рошавко рошавица белош белка чел'аш ч'ел'афко ч'ел'авац ч'ел'авица брадашко палабӥјӥкл'ија дрл'а дрл'авко дрл'авац дрл'авица мрсол'ко мрсол'авко мрсолавац мрсол'ка мрсол'авка мрсол'авица бргозборник бргозборница бргозборка.

Схема 9. ЛСП *психичке карактеристике човека*

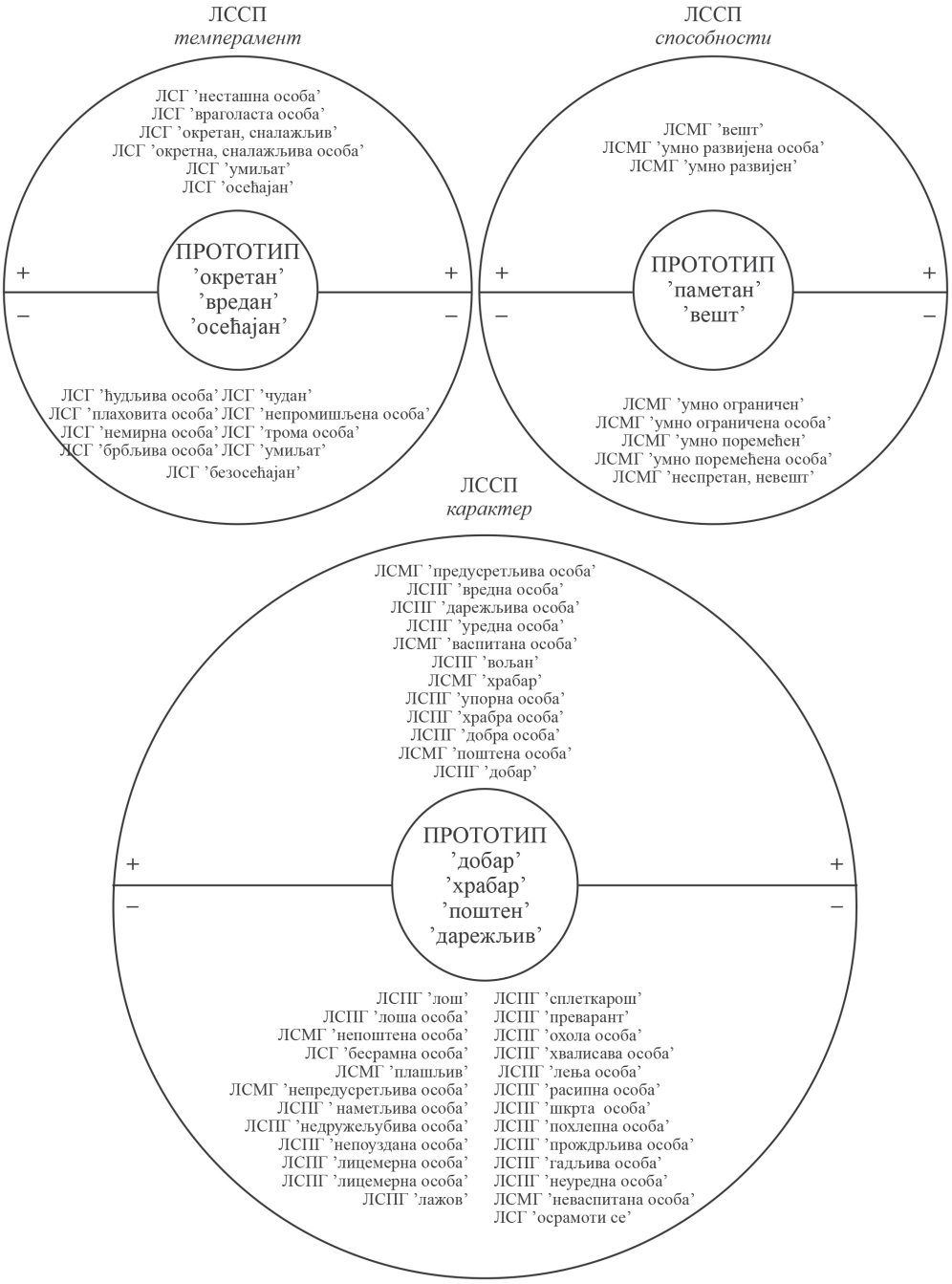

Схема 10. Вербална репрезентација ЛССП *темперамент* и ЛССП *карактер*

Схема 11. Лексичка манифестација концепта *способности*

Схема 12. ЛСП *социјалне карактеристике човека*

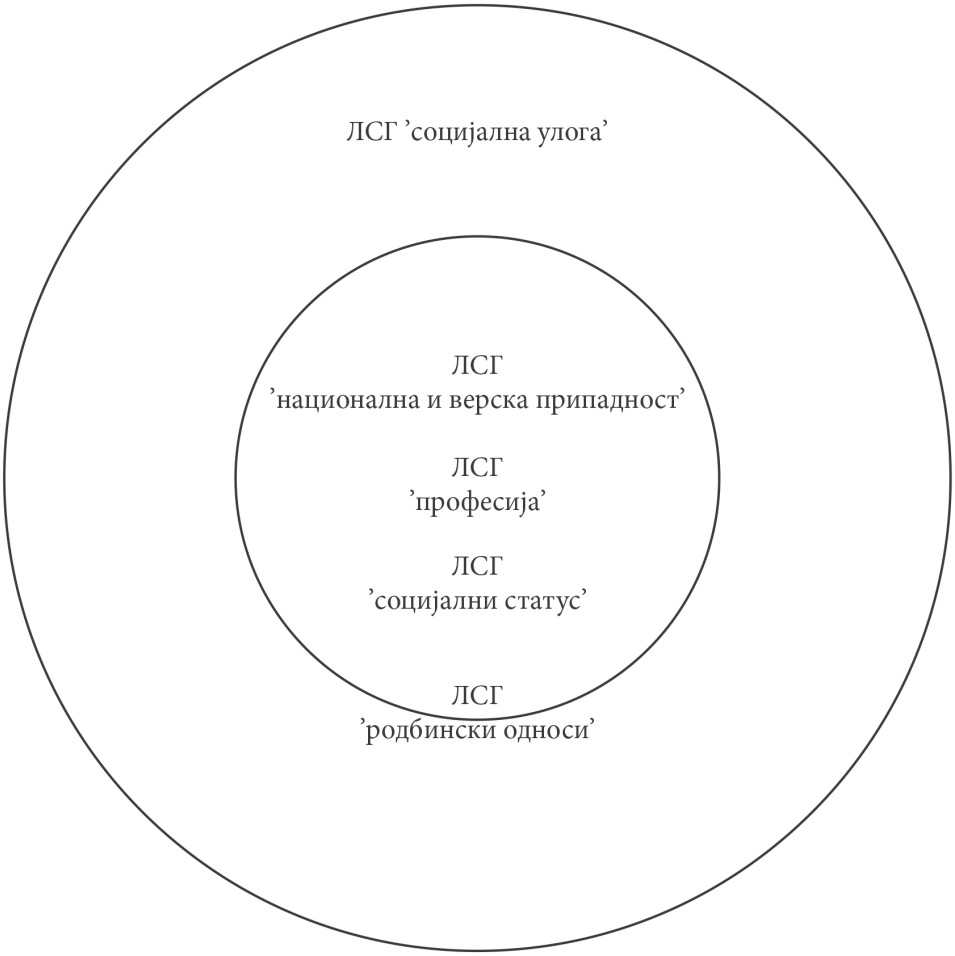

Схема 13. Лексичко-семантичка организација ЛСГ ’народна и верска припадност’

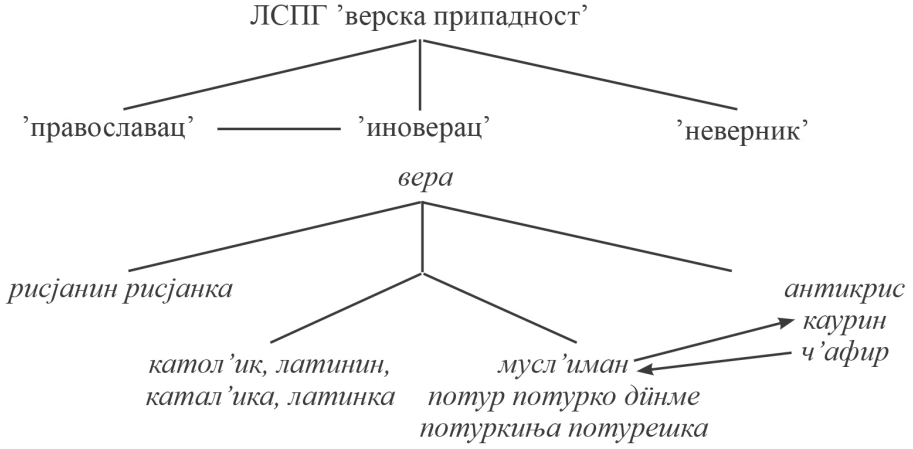

Схема 14. Семантичка структура ЛСГ ’професија’

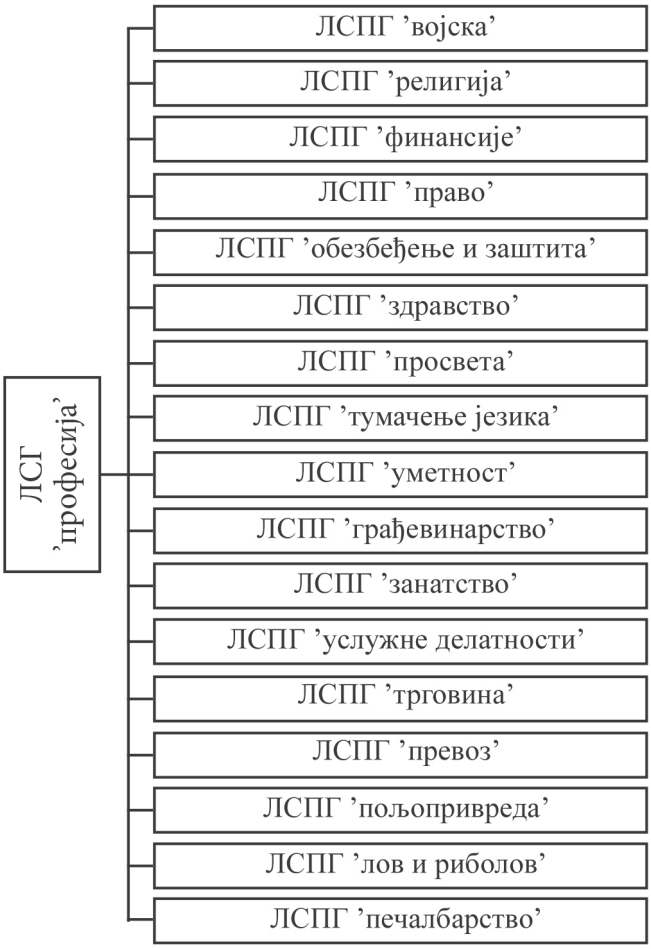

Схема 15. Лексичко-семантичка структура подгрупе именица са хиперсемом ’војска’

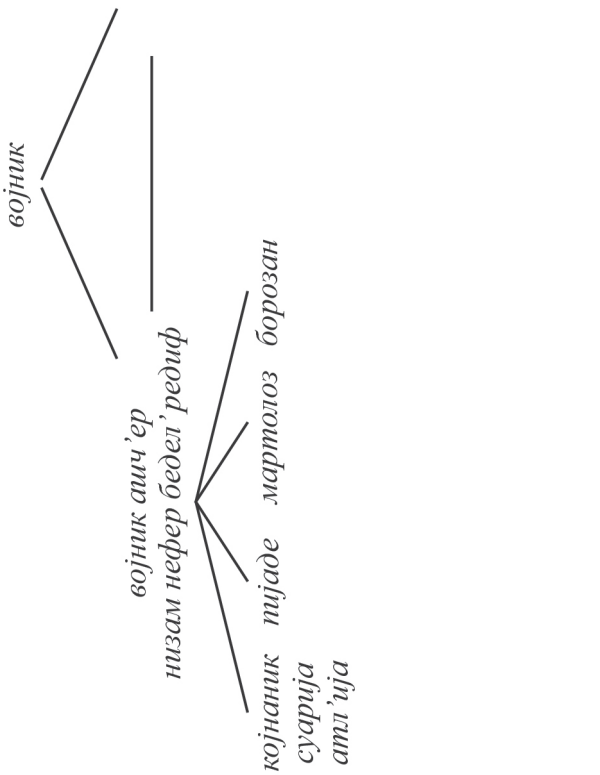

Схема 16. Лекичко-семантичка структура ЛСПГ ’занатство’

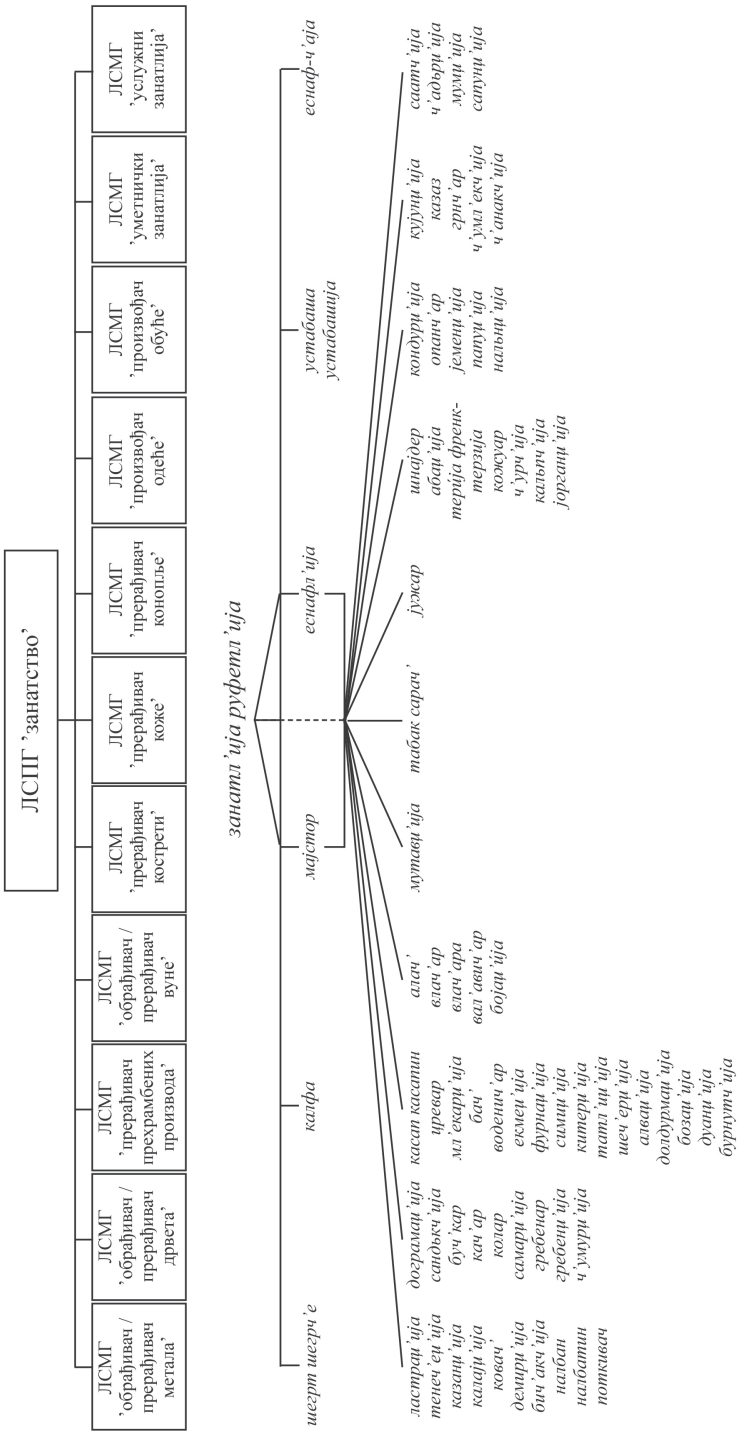

Схема 17. Семантичка структура групе именица са хиперсемом ’социјални статус’

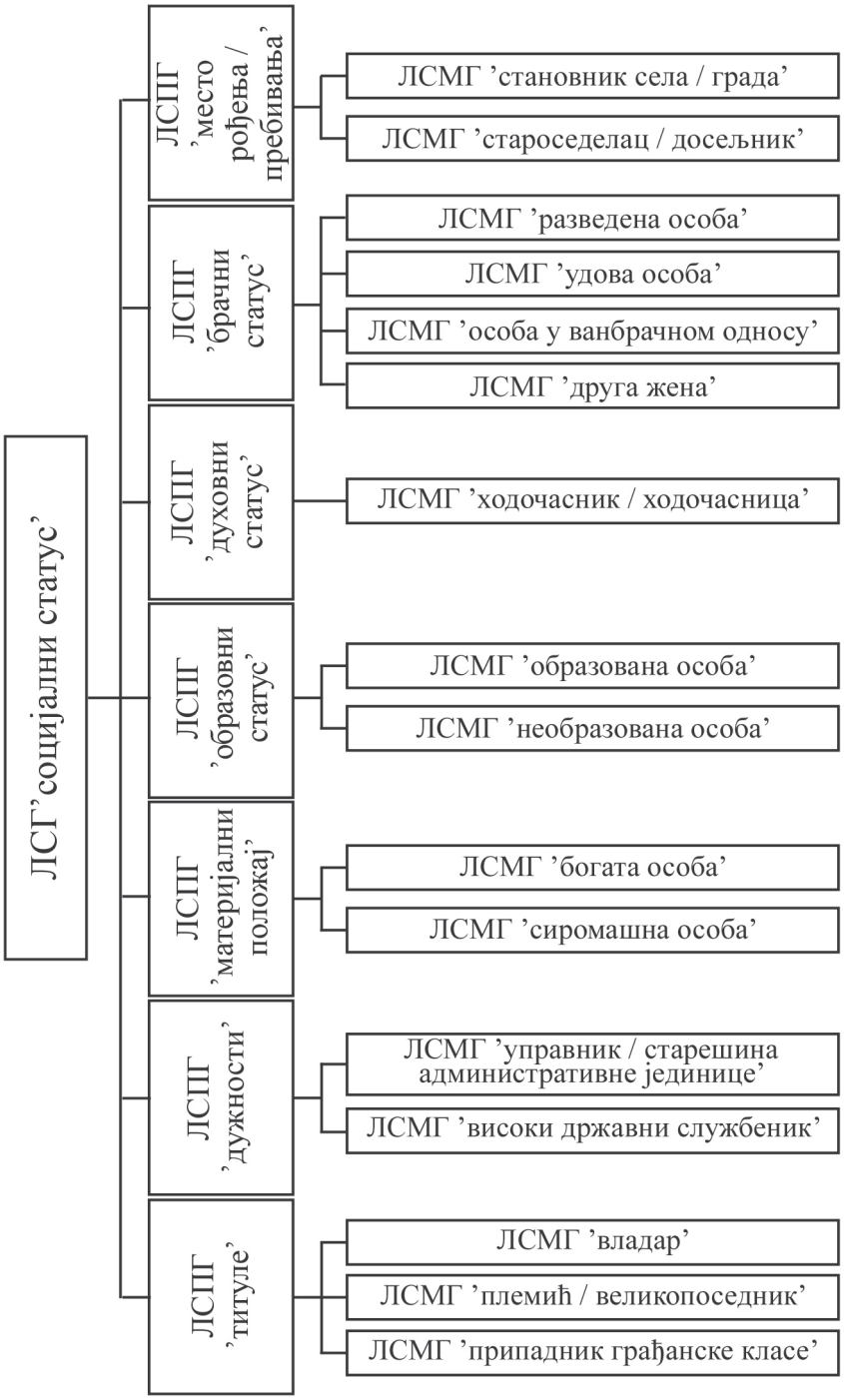

Схема 18. Вербална репрезентација ЛСГ ’социјални статус’

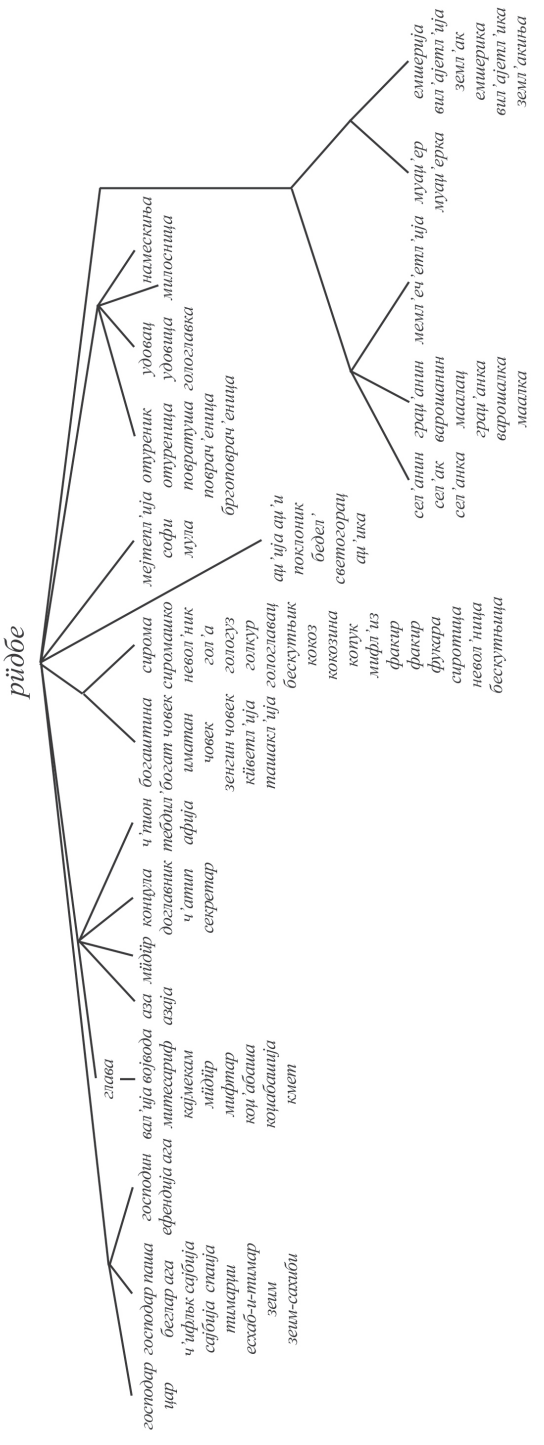

Схема 19. Семантичка структура групе именица са хиперсемом ’социјална улога’

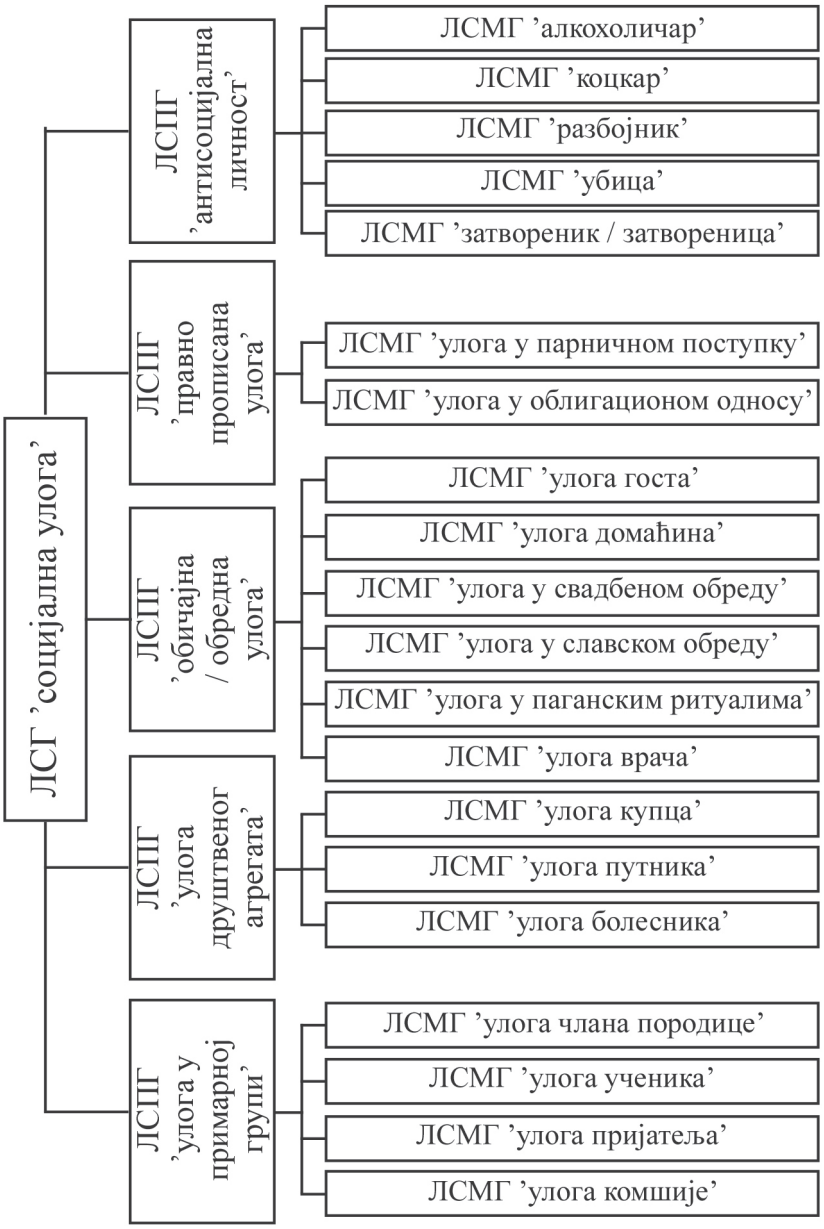

Схема 20. Семантичка структура групе именица са хиперсемом ’родбински односи’

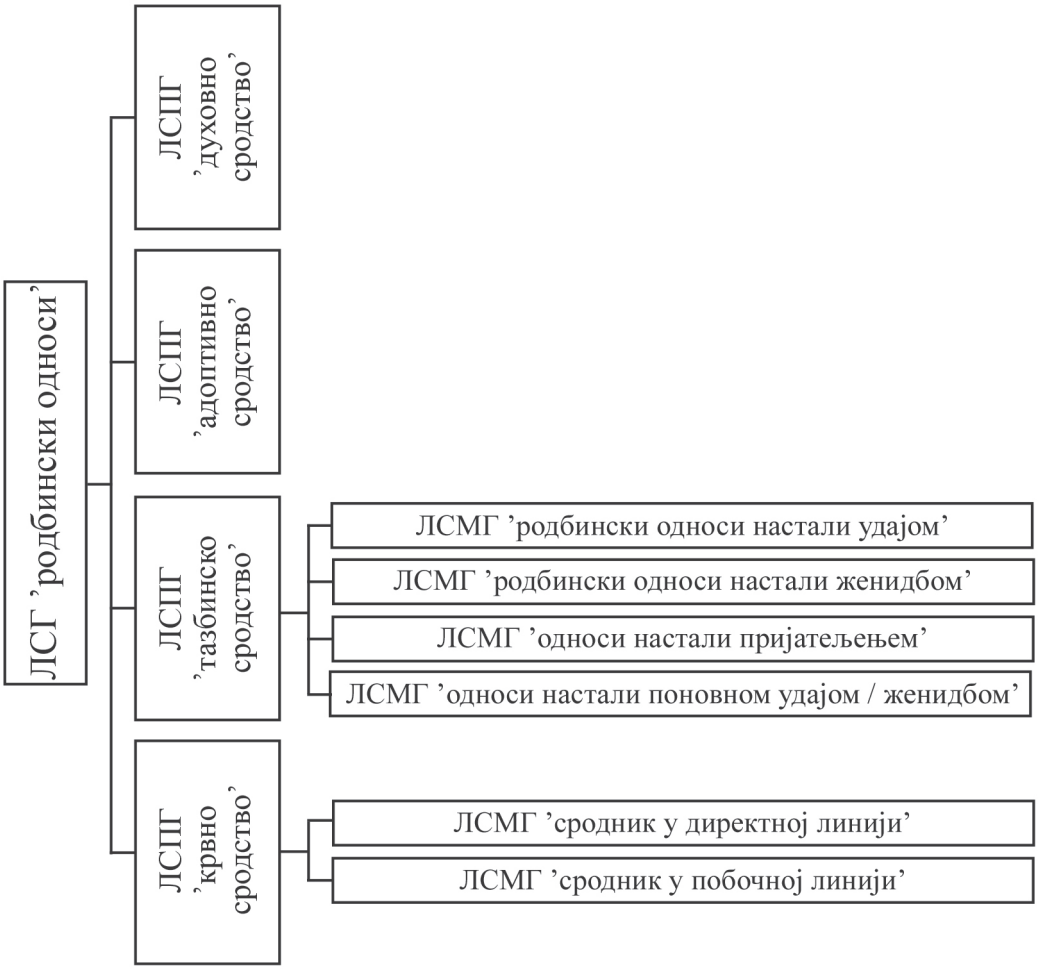

Схема 21. Лексичка интерпретација ЛСПГ ’родбински односи’

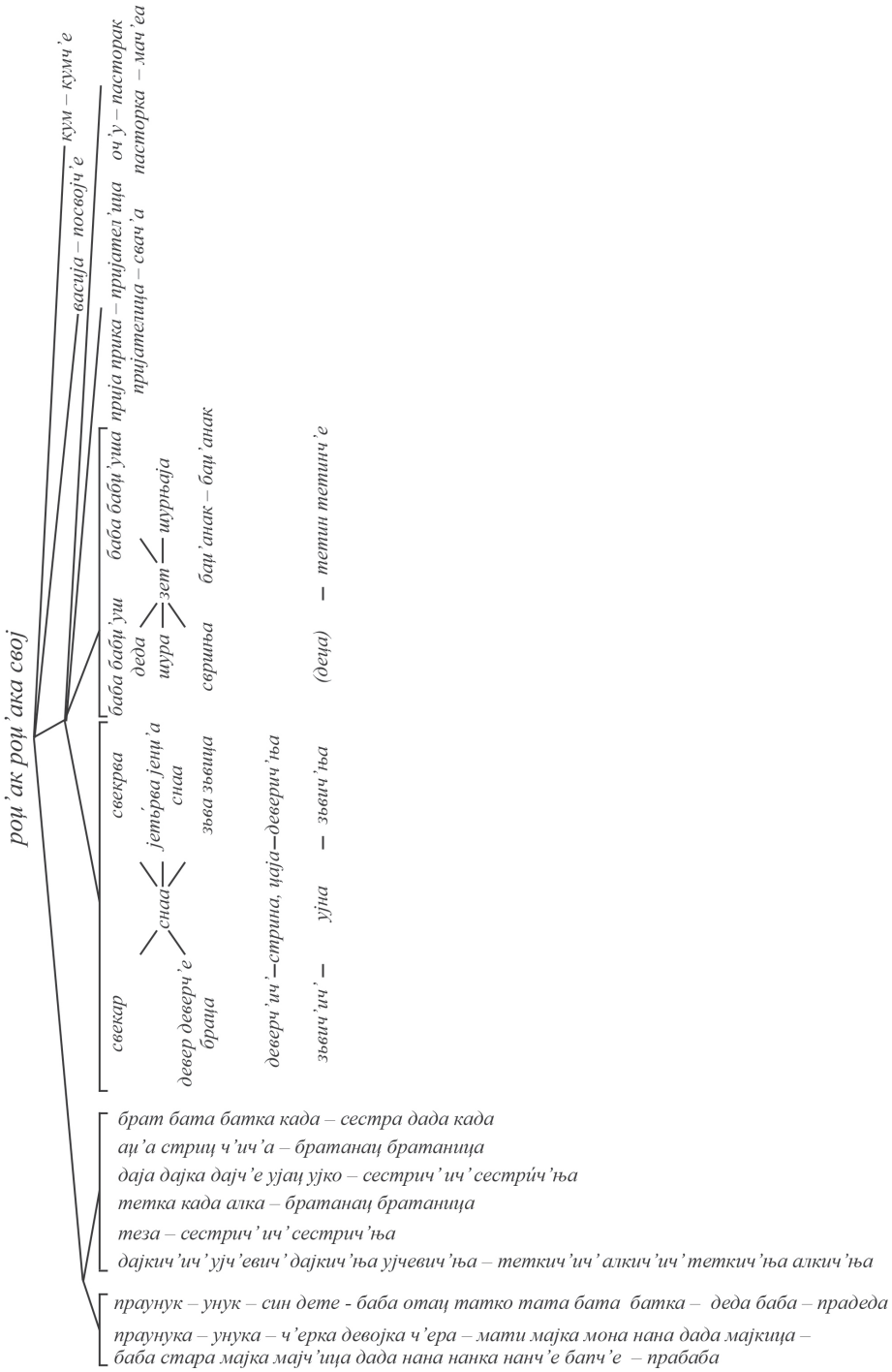

ЛИТЕРАТУРА

Абреимова 1998. Г. Н. Абреимова, *Семантическая структура наименований лиц женского пола в современном русском языке,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvipLaWQ

Авдеева 2007. О. А. Авдеева, Описание фрагмента лексико-семантического поля „возраст“ в английском языке, *Известия Российского Государственного Педагогического Университета А. И. Герцена*, 44, том 18, 13–17.

Аджак 2009. Саад Джихад Аджаж, *Общая характеристика фразеологизмов социальной сферы тематической группы (наименований лиц) в современном русском языке*, www.rusnauka.com/9_NND.../7_104917.doc.htm

Ајџановић 2005. М. Ајџановић, Нови приступ именицама типа nomina agentis, *Прилози проучавању језика*, 36, Нови Сад, 223–230.

Ајџановић 2008. М. Ајџановић Милан, Корелативне предикације именица nomina professionis. *Прилози проучавању језика*, 39, Нови Сад, 211–218.

Акопова 1985. С. Л. Акопова, *Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации),* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-chechenskogo-yazyka-v-sopostavlenii-s-angliiskoi#ixzz2vpiILr29

Алдиева 2009. М. Ш. Алдиева, Соматическая лексика чеченского языка в сопоставлении с английской, *Lingua-universum,* №2, 9–11.

Алексеева 2009. М. О. Алексеева, *Термины русского православия в семасиологическом и ономасиологическом аспектах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/terminy-russkogo-pravoslaviya-v-semasiologicheskom-i-onomasiologicheskom-aspektakh#ixzz3RG1JJjkM

Алымова 2007. Е. В. Алымова, Образование в зеркале лингвокультурологии, *Лингвокультурология*, Вып. 1, Екатеринбург, 5–16.

Антић 2007. О. Антић, *Облигационо право*, Београд.

Антонић 1998. М. Антонић, Развој пчеларства у средњовековној Србији, *Пчелар* 1.

Апресян 1995. Ю.Д. Апресян, *Избранные труды*, том, 1, *Лексическая семантика*. Т.2: Интегральное описание языка и системная лексикография, РАН, Москва.

Апресян 1995а. *Избранные труды,* том 2*, Интегральное описание языка и системная лексикография,* РАН, Москва.

Арутюнова 1999. Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Языки русской культуры, Москва.

Ахматьянова 2000. З. С. Ахматьянова, *Существительные Nomina agentis в современном русском языке,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/semantiko-strukturnyi-analiz-naimenovanii-lits-po-professii-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazyk#ixzz3OE77POQd

Ахмедова 2013. Л. Ахмедова, *Лексика, обозначающая нравственно-волевые качества характера человека*, Автореф. дис., http://www.nplg.gov.ge/gsdl/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1----0-10-0---0---0direct-10---

Базарова 2012. Е. В. Базарова, Понятие картины мира в историко-культурологических психологических исследованиях, *Искусствоведение*, 490–495.

Балашова 2005. Е. А. Балашова, *Фрагменты наивной картины мира русских и словенцев по данным обыденных толкований слов: Социолингвистический подход,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/fragmenty-naivnoi-kartiny-mira-russkikh-i-sloventsev-po-dannym-obydennykh-tolkovanii-slov-so#ixzz3wVKOJLAX

Бандић 1980. Д. Бандић, *Табу у традиционалној култури Срба,* Београд.

Бартмињски 2011. Ј. Бартмињски, *Језик – Слика – Свет,* прев. М. Бјелетић, SlovoSlavia, Београд.

Бахвалова 1996. Т. В. Бахвалова, Выражение в языке внешнего облика человека средствами категории агентивности, *Словоуказатель*, 221–237.

Башарина 2007. А. К. Башарина, Понятие „семантическое поле“, *Вестник Северо-Восточного федерального университета М. К. Аммосова*, Т. 4, № 1, 93–96.

Белић 1905. А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, I–II, СДЗб, бр. I, Београд.

Бальжиминаева 2006. Б. Д. Бальжиминаева, *Традиционная ремесленная терминология в монгольских языках северо-восточного ареала Центральной Азии*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/traditsionnaya-remeslennaya-terminologiya-v-mongolskikh-yazykakh-severo-vostochnogo-areala-t#ixzz37QueB3Vc

Барашкина 2007. Е. А. Барашкина, Внутренний человек в русской языковой картине мира, *Вестник СамГУ*, № 1 (51), 136–140.

Бахвалова 1995. *Лексические и фразеологические средства характеристики человека в русском языке (на материале орловских говоров*), Автореф. дис., Орел, http://primo.nlr.ru/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=07NLR_VU1&docId=07NLR_LMS001579374&fromSitemap=1&afterPDS=true

Бахвалова 1995. *Лексические и фразеологические средства характеристики человека в русском языке (на материале орловских говоров*), Автореф. дис., Орел, http://primo.nlr.ru/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=07NLR_VU1&docId=07NLR_LMS001579374&fromSitemap=1&afterPDS=true

Бердникова 2012. Д. В. Бердникова, Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира, *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах* (материалы Межфакультетской научно-методической конференции), Издательский дом НИУ ВШЭ, 271–278.

Бердникова 2002. Т, А. Бердникова, *Лексико-фразеологическое поле соматизмов: На материале архангельских говоров*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/somatizmy-v-raznosistemnykh-yazykakh-semantiko-slovoobrazovatelnyi-i-lingvokulturologicheski#ixzz2vpk9nMfF

Бјелетић 1999. М. Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских култ̄ура* 4, *Делови т̄ела*, 48-67.

Бессонова 2001. Ю. А. Бессонова, *Семантика диалектных глаголов речи в орловских говорах и отражение в ней мировосприятия их носителей*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/semantika-dialektnykh-glagolov-rechi-v-orlovskikh-govorakh-i-otrazhenie-v-nei-mirovospriyati#ixzz33knebfY7

Бессонова 2008. Ю. А. Бессонова, К вопросу о методике компонентного анализа диалектных глаголов речи, *Вестник Вгу, Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация,* № 2, 63–67.

Бессонова 2011. Ю. А. Бессонова, *Семантическое микрополе глаголов речи* в литературном языке и говорах, *Вопросы теории* и *практики*, № 1 (8), 33–37.

Бјелетић 1990. М. Бјелетић, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, МСЦ, 20/2, 391–401.

Бјелетић 1994. Марта Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, L, Београд, 199–207.

Бјелетић 1995. Марта Бјелетић, Турцизми у српскохрватској терминологији сродства, *Јужнословенски филолог,* LI, Београд, 203–221.

Бјелетић 1999. М. Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских культура, Делови тела,* 4, Београд, 48–67.

Близнюк 2009. О. В. Близнюк, *Сопоставительный семантический анализ терминов родства в различных лингвокультурах,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-semanticheskii-analiz-terminov-rodstva-v-razlichnykh-lingvokulturakh#ixzz3pCOzkf3J

Богдановић 1987. Говор Алексиначког Поморавља, *СДЗб,* XXXIII, Београд.

Богдановић 1991. Н. Богдановић, Анализа стилских поступака за исказивање телесне лепоте у народној песми, *Градина*, 2, Ниш, 1991, 21–29.

Богдановић 2009. *О лесковачком говору*, Лесковачки културни центар, Лесковац.

Богдановић 2011. Невеста – нова и/или непозната, *Етно-културолошки зборник*, XV, Сврљиг, 177–180.

Богдановић 2012. Н. Богдановић, Имена и презимена мотивисана називима за делове људског тела, *Антрополошки и теоантрополошки поглед на физичке активности од Константина Великог до данас,* Зборник радова, Ниш, 170–174.

Богдановић 2016. Н. Богдановић, *Антропографски речник југоисточне Србије*, СДЗб LXIII, Београд.

Богус 2006. З. А. Богус, *Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты :на материале русского, адыгейского и английского языков,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/somatizmy-v-raznosistemnykh-yazykakh-semantiko-slovoobrazovatelnyi-i-lingvokulturologicheski#ixzz2vpk9nMfF

Богуславский 1994. В. М. Богуславский *Словарь оценок внешности человека*, Космополис, Москва.

Босова 2015. Л. М. Босова, *Концептуальная картина мира как основа понимания смысла речевого произведения*, Автореф. дис., http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa1999_1/pages/30/pap_30.html

Брковић 2000. А. Брковић, *Развојна психологија*, Учитељски факултет, Ужице.

Букумирић 2006. М. Букумирић, Запрежна терминологија у говорима северне Метохије, *ЗбФЛП* 36, 341–366.

Букумирић 2012. М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Монографије 15, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Бурыкин 2000. А. А.Бурыкин, Система терминов родства якутов в синхронном, сравнительно-историческом и ареальном аспектах, *Алгебра родства,* вып. 5, 213–242.

Буряковская 2000., В. А. Буряковская, *Признак этничности в семантике языка,* Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам http://cheloveknauka.com/priznak-etnichnosti-v-semantike-yazyka#ixzz3LgI276YG

Быганова 2010, Е. А. Быганова, *Прагмалингвистический аспект категории социального статуса в немецкоязычном тексте,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheskii-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz3a67YxvLA

Вардзелашвили 2001. Ж. Вардзелашвили, Метафорические номинации в системе языка, *Научные труды*. Серия: Филология, Вып. III, 45–51.

Васильев 1971. Л. М. Васильев, Теория семантических полей, *Вопросы языкознания*, № 5, 105–113.

Василевич, Савицкий 1988. А. П. Василевич, В. В. Савицкий, Слова, описывающие телосложение, и их денотативная отнесенность, *Речь: восприятие и семантика,* Москва, 69–76.

Вежбицкая 1996. А. Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Русские словари, Москва.

Вежбицкая 1999. А. Вежбицкая, *Семантические универсалии и описание языков*, Москва.

Вежбицкая 2000. А. Вежбицкая, Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека, *Вопросы языкознания*, №6, 33–38.

Вежбицкая 2001. А. Вежбицкая, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Языки славянской культуры, Москва.

Вежбицкая 2001а. А. Вежбицкая, *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*, Москва.

Воронина 2012. Т. М. Воронина, Оппозиция „образованный / необразованный человек“ как объект описания в лингвокультурологическом словаре концептов, *Вестник Томского государственного университета,* № 355, 10–12.

Викторовна 2005. К. В. Викторовна, *Национально-культурная специфика образа человека: на материале русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-obraza-cheloveka-na-materiale-russkogo-i-angliiskogo-yazyk#ixzz3wlumxTM1

Воеводина 2010. Г. А. Воеводина, Номинации „лицо по социальному положению“ в современном русском языке (на примере производных имён

существительных), *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского,* № 4 (2), 468–470.

Волкоморова 2006. О. Б. Волкоморова**,** *Лексика возрастной стратификации в русском языке и речи*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-vozrastnoi-stratifikatsii-v-russkom-yazyke-irechi#ixzz31lTA9Wtt

Воробьева 2003. Е. А. Воробьева, Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах, *Краеведение*, 168–171.

Воронцова, Голованова 2008. Т. А. Воронцова, Е. И. Голованова, *Категория профессионального деятеля: формирование, развитие, статус в языке*, Вестник Челябинского государственного университета № 36.

Воротников 2006. Ю. Л. Воротников, „Языковая картина мира“: трактовка понятия, *Знание. Понимание. Умение,* № 2, 88–90.

Вуковић, Бошњаковић, Недељков 1984. Г. Вуковић, Ж. Бошњаковић, Љ. Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет Нови Сад.

Габбасова, Фаткуллина 2013. А. Р. Габбасова, Ф. Г. Фаткуллина, Языковая картина мира: основные признаки, типология и функции, *Современные проблемы науки и образования,* № 4, URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9954.

Галеев 2014. Т. И. Галеев, Функционально-статистическая характеристика *наименований лиц* по *высшему социальному статусу*, Филология и культура*,* Вып. № 4, 41–44.

Галиев 2005. М. Х. Галиев, *Функционально-семантическое поле чувств (на примере арабского языка),* Москва, Автореф. дис.

Гарипова 2010. Г. Р. Гарипова, *Концепт „гостеприимство“ в русском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/kontsept-gostepriimstvo-v-russkom-i-angliiskom-yazykakh#ixzz3iP9KUhsB

Гасанова 2011. Ш. Гасанова, *Лексика, обозначающая общие черты характера человека,* Автореф. дис., http://www.nplg.gov.ge/gsdl/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1----0-10-0---0---0direct

Геляева 2002. А. И. Геляева, *Человек как объект номинации в языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz2vkHWPSly

Георгиева, Москова, Радева 1971. И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Роднинските названия у нас, (Предварително съобщение), *Изв. на Етнографския институт с музей*, 13, 271–285.

Георгиева, Москова, Радева 1972. И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Терминологична система на кръвно родство у българите, *Пак там*, 14, 159–172.

Георгиева, Москова, Радева 1973. И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Опыт изучения системы кровного родства у болгар, *Советская этнография*, № 2, 60–67.

Герасименко 2014. Э. В. Герасименко, Проблемы языковой концептуализации в современном русском языке, *Общество и право* № 3 (49), Вопросы филологии, 318–322.

Голованова 2004. Е. И. Голованова, *Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка: Лингвокогнитивный анализ* : Дис. ... д-ра филол. наук Челябинск.

Голованова 2012. Е. И. Голованова Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии в русском и польском языка, *Научный диалог,* № 12, 8–20.

Головин 2014. А. С. Головин, *Лингвокультурный концепт „родство“ в английских, немецких и русских паремиях,* Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.

Гончарова 2012. Н. Н. Гончарова, Языковая картина мира как объект лингвистического описания, Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки, № 2, 396–405, Автореф. дис., Научная библиотека КиберЛенинка: http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obektlingvisticheskogo-opisaniya#ixzz3wUfBoJko

Гортан Премк 1993. Г. Гортан Премк, О регуларности семантичког варирања, *Јужнословенски филолог* XLIX, 23–27.

Гортан Премк 2004. Д. Гортан Премк, *Полисемија у организацији језичког система у српском језику*, Завод за уџбенике, Београд.

Гортан Премк, Васић, Недељков 2003. Д. Гортон Премк, В. Васић, Љ. Недељков, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1, *Човек – делови тела*, Нови Сад.

Гортан Премк, Васић, Недељков 2006. Д. Гортон Премк, В. Васић, Љ. Недељков, *Семантичко-деривациони речник,* Свеска 2, *Човек – Унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*, Нови Сад.

Горюшина 2002. Р. И. Горюшина, *Лексика христианства в русском языке (системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов)*, Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград.

Горюшина 2003. Р. И. Горюшина *Именования иерархов* христианской церкви, *Русская речь,* 1, 82–86.

Григорьева 2013. Н. Е. Григорьева, Этноним „русские“ в лексической системе псковских говоровах, *Вестник Псковского государственного университета*, № 3, 151–156.

Григорьева 2014. Н. Е. Григорьева, *Лексико-семантический потенциал этнонима латыши в системе псковской диалектной речи*, XLIII Международная филологическая научная конференция, www.conference-spbu.ru/conference/13/.../430/

Гурская 2009. С. Л. Гурская, Имена существительные общего рода, характеризующие человека, в ярославских говорах, *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова,* №3, том 15, 59–64.

Гурская 2010. Имена существительные общего рода, характеризующие человека по его внешнему виду, в ярославских говорах, *Ярославский педагогический вестник,* № 2, 132–137.

Гълбов 1986. И. Гълбов, За произхода на група названия от българската народна роднинска терминология, *Избрани трудове по езикознание,* 472–482.

Гынгазова 2009. Л. Г. Гынгазова, Интерпретационный потенциал соматизмов в описании картины мира языковой личности диалектоносителя. *Вестник Томского государственного универзитета*. Филология. 1. 13–20.

Даскалова, Велчева 1982. А. Даскалова, Б. Велчева, Из историята на българската роднинска терминология, *Старобългаристика*, № 4, 58–68;

Даути 2012. М. Р. Менсел, Етноними у мрежи вербалних асоцијација, *Славистика*, XVI, 617–632.

Дементьева 2013. И. А. Дементьева, Антропоцентрический подход к исследованию когнитивной и лингвокультурной деятельности человека, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 2-1 / том 1, Научная библиотека КиберЛенинка: http://cyberleninka.ru/article/n/antropotsentricheskiy-podhod-k-issledovaniyu-kognitivnoy-i-lingvokulturnoy-deyatelnosti-cheloveka#ixzz3wYaZH93Y

Демидова 2009. К. И. Демидова, *Диалектная языковая картина мира и аспекты ее изучения*, Екатаринбург.

Демидова 2011. К. И. Демидова, Диалектная лексика как источник изучения диалектной языковой картины мира в психолингвистическом аспекте, *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, Серия: Лингвистика, № 22 (239), 6–9, Научная библиотека КиберЛенинка: http://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya -leksika-kak-istochnik-izucheniya-dialektnoy-yazykovoy-kartiny-mira-v-psiholingvisticheskom-aspekte#ixzz3wVqg9O2p

Демидова 2012. К. И. Демидова, Словарь лексики говоров среднего урала как лингвокультурологический источник, *Политическая лингвистика*, Вып. 1(39), Екатеринбург, 181–184.

Демидович 2013. Т. В. Демидович, К вопросу о лексико-семантических группах военной лексики, Известия волгоградского государственного педагогического университета, № 9, 70–74.

Денисов 1980. П. Н. Денисов, *Лексика русского языка и принципы ее описания*, Русский язкык, Москва.

Динић 1988. Ј. Динић, *Речник тимочког говора*, СДЗб 34, Београд, 1988.

Динић 2008. Ј Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд.

Добринина 2012. А. А. Добринина, *Прилагательные современного алтайского языка, обозначающие черты характера человека (в сопоставительном аспекте),* Новосибирск.

Доброходова 2012. Ольга Викторовна Доброходова, *Категоризация социального статуса человека в языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/kategorizatsiya-sotsialnogo-statusa-cheloveka-vyazyke#ixzz3a6Fg0Z8G

Драгићевић 1996. Р. Драгићевић, О именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог*, LII, 25–39.

Драгићевић 1999. Р. Драгићевић, Перспективизација придева који означавају људске особине, *Српски језик*, IV/1–2, 397–409.

Драгићевић 2001. Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, *творбена и семантичка анализа*, Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Драгићевић 2003. Р. Драгићевић, Асоцијативна метода у концептуализацији емоција, Језик и говор, *Славистика*, књ. VI, 116–124.

Драгићевић 2007. Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Драгићевић 2010. Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд.

Драгићевић 2010а. Р. Драгићевић, *Лингвокултуролошка* упоредна истраживања етнокултурних стереотипа, *Анали Филолошког факултета,* 22, 201–214.

ДРМЈ. *Дигитален речник на македонскиот јазик*, http://www.makedonski.info/

Дроздова 1998. Н. Б. Дроздова, Мордовские и русские фразеологизмы, характеризующие человека, *Вопросы лингвистики*, Вып. 2, Москва, 163–169.

Ђорђевић 2001. Ј. Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, Етнографски институт Београд,.

Елезовић 1998. Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, I–II, Приштина.

Едалина 2010. А. А. Едалина, Особенности лексико-семантического поля „отношение человека к собственности“, *Изв. Урал. гос. ун-та,* Сер. 2, Гуманит. науки, № 1, Екатеринбург, 93–101, http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/18568/1/iurg-2010-72-10.pdf

Едалина 2012. А. А. Едалина, Взаимодействие семантических областей „еда“ и „жадность“ в русских народных говорах, *Научный диалог*, № 12, 21–29.

Еремина 2003. М. А. Еремина, *Лексико-семантическое поле отношение человека к труду в русских народных говорах: этнолингвистический аспект*, Автореф. дисс., Екатеринбург, http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/416/1/urgu0200s.pdf

ЕРСЈ. *Етимолошки речник српског језика*, I–III, уредио А. Лома, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2003–2009.

Ерофеева, Пепеляева 2011. Е. В. Ерофеева, Е. А. Пепеляева**,** Структура семантического поля „человек“ в сознании носителей русского языка, *Вестник Пермского университета*, Вып. 1(13), 7–19.

Есмурзаева 2008. Ж. Б. Есмурзаева, Понятия „языковая картина мира“ и „концептуальная картина мира“ в современных исследованиях*, Альманах современой науки и образования,* Грамота, Тамбов, № 2, 56–58.

Жабаева 2004. С. С. Жабаева, *Национально-культурная специфика реализации концепта „гостеприимство“: На материале казахского, русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-realizatsii-kontsepta-gostepriimstvo-na-materiale-kazakhsk#ixzz3iP8sJji7

Железнова 2007. Ю. В. Железнова, Семантический анализ ядерных лексем лексико-семантического поля „родственные отношения“ в русском языке, *Вестник Удмуртского университета,* №5 (2), 29–38.

Железнова 2009. Ю. В. Железнова, *Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта семья*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/lingvokognitivnoe-i-lingvokulturnoe-issledovanie-kontsepta-semya#ixzz3xyLYGGr3

Жеребило 2010. Т. В. Жеребило, *Словарь лингвистических терминов*, Назрань.

Живковић 1987. Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот.

Жондорова 2012. Г. Е. Жондорова, Семантическое пространство „образ человека“ (на материале русских старожильческих говоров Якутии), *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена,* № 151, 223–229.

Жугић 1997. Р. Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, 53, 135–145.

Жугић 2005. Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗб LII, Београд.

Жугић 2009. Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* 52, 81–106.

Жугић 2010. Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник Матице српске за славистику*, 78, 219–237.

Жугић 2011. Р. Жугић, Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом зборим ’говорим’ у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)*, Зборник радова Филозофског факултета* XLI , Београд, 51–72.

Жугић 2012. Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса -*че* у именичким изведеницама средњег рода у прзренско-тимочким говорима, *Зборник радова Филозофског факултета,* XLII(1), Косовска Митровица, 223–230.

Жугић 2014. Р. Жугић, Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору, *Зборник радова Филозофског факултета* XLIV (2), 295–314.

Жунић 2008. Д. Жунић, *Весела естетика,* Алтера, Београд.

Жунић 2012. Н. Жунић, Родни стереотипи о женама и мушкарцима у политици, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, LXIII, 281–296.

Загоровская 1990. О. В. Загоровская, *Семантика диалектного слова и проблемы диалектной лексикографии,* Москва.

Занковец 2007. А. А. Занковец**,** Влияние различных лингвистических факторов на фразеологическую активность соматизмов русского и белорусского языков, *Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта,* Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка, № 2, 70–75.

Здравковић 2008. Љ. Здравковић, *Разбојништво – кривичноправни и криминалистички аспект*, Докторска дисертација, Ниш,

Зиновьева 1991. Е. И. Зиновьева, Лексика характеристики лица человека в словесном портрете новгородских кабал XVI–XVII, *Историческая лексикология и лингвистическое источниковедение*, Красноярск, 34–45.

Златановић 1998. М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.

Златановић 2003. С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету, Врање и околина,* Београд,

Златановић 2004. С. Златановић, У потрази за изгубљеним контекстом: лазарице у Призрену, Избегличко Косово, *Лицеум 8*, Крагујевац, 11–18.

Златановић 2012. С. Златановић, Свадба, традиционални женски костим и идентитетски дискурси српске заједнице југоисточног Косова, *Гласник Етнографског института САНУ*, LX/2, Београд, 89–105.

Иванова 2013. А. А. Иванова, Семантический анализ названий должностей и социального статуса, заимствованных в русский язык из арабского, *Новости Дніпропетровского університету.* Серіиа: Мовознавство 21 Вып. 19 (2): 72–77.

Иванова 1998. Р. Иванова, Свадба као систем знакова, *Кодови словенских култура* 3, Београд, 7–13.

Ивановић 2008. З. Ивановић, О изучавању сродства у последњим деценијама XX века, *Етноантрополошки проблеми,* св. 2, 107–138.

Ивановић 2010. З. Ивановић, Да ли су постојала на сродству заснована друштва? О (де)конструкцији једног антрополошког концепта, *Етноантрополошки проблеми*, св. 3, 19–42.

Ивановић 1987. М. Ивановић, *Црквени споменици XIII–XX века*, *Задужбине Косова*, Призрен, Београд.

Иванцова 2002. Е. В. Иванцова, *Феномен диалектной язковой личности*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/fenomen-dialektnoi-yazykovoi-lichnosti#ixzz4XL4Agg9k

Ивић 1995. М. Ивић, О називима боја, *О зеленом коњу*, *Нови лингвистички огледи*, Словограф, Београд, 7–46.

Ивић 1991. П. Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије, Изабрани огледи*, књ. 3, Просвета, Ниш.

Иконникова 2011. В. А. Иконникова, Особенности развития историко-территориальной семантической вариантности англоязычных юридических терминов (лингво-культурологический и семиотический аспекты), *Вестник Челябинского государственного университета,* № 24, 145–147.

Ипакова 2012. М. Т. Ипакова, *Соматическая лексика марийского языка*, http://www.dslib.net/jazyki-mira/somaticheskaja-leksika-marijskogo-jazyka.html

Јовановић 1993. Б. Јовановић, *Магија српских обреда*, Светови, Нови Сад.

Јовановић 2000. Б. Јовановић, *Дух паганског наслеђа*, Светови, Нови Сад.

Јовановић 2012. Б. Јовановић, *Стари занати Пирота и околине*, Народна библиотека Пирот.

Јовановић 2004. В. Јовановић, *Речник села Каменице (код Ниша)*, СДЗб LI, Београд.

Јовановић 2010. В. Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије 9, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Кавцова 2013. Л. Кавцова, *Картина мира в зеркале существительных со значением лица в современном русском языке (по данным толкового словаря русского языка начала XXI века, актуальная лексика)*, Докторская диссертация, Вильнюс, vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.../DS.005.2.01.ETD

Калиткина 2010. Е. Н. Калиткина, *Антропонимический потенциал анималистической лексики*, *www.pglu.ru/lib/.../uch_2010_VIII_00006.pdf*

Каменева 2006. В. А. Каменева, Антропоцентрические лексико-семантические категории лингвоидеологического концепта „человек как социальный объект“ в системе английского языка, Вестник Томского государственного педагогического университета, № 4, 124–132.

Карасик 1992. В. И. Карасик, Социальный статус человека как социолингвистическая категория, *Язык социального статуса*. Ин-т языкознания РАН – Москва, Волгогр. гос. пед. ин-т., Волгород.

Карасик 1992. В. И. Карасик, Язык социального статуса, РА*Н, Москва.*

Караулов 1976. Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, Наука, Москва.

Караулов 1989. Ю. Н. Караулов, Е. В. Красильникова, Русская язы*ковая личность и задачи ее изучения, Язык и личность*, Москва, 3–11.

Касевич 2004. В. Б. Касевич, *Буддизм. Картина мира*. Язык, Петербургское востоковедение.

Качинская 2011. И. Б. Качинская, *Термины родства и языковая картина мира (по материалам архангельских говоров),* http://www.philol.msu.ru/~ruslang/pdfs/kachinskaya.i.b/kaczinska-dis.pdf

Кашпур 2005. Е. В. Кашпур, *Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии и социальному статусу во французском и русском языка,* Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам http://cheloveknauka.com/sopostavitelnoe-issledovanie-naimenovaniy-lits-po-professii-i-sotsialnomu-statusu-vo-frantsuzskom-i-russkomyazykah#ixzz3OE0oFcVY

Кириллова 2006. Н. А. Кириллова, Метафорическая номинация глаголов речи, *Вестник СамГУ*, №10/2, 140–147.

Кислухина 2014. М. В. Кислухина, Ономасиологическая структура терминов сельскохозяйственной и почвенной микробиологии (на материале английского, украинского и русского языков), *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*, Серия „Филология. Социальные коммуникации“, Том 27 (66), № 2, 57–63.

Кияшева 1985. А. А. Кияшева (1985), *Семантическое поле глаголов эмоций в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-glagolov-emotsii-v-sovremennom-russkom-yazyke#ixzz33qCMlgqA

Клајн 2003. И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.

Кликовац 2004. Д. Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, XX век, Београд.

Колшаский 1990. Г. В. *Колшаский Объективная картина мира в познании и языке,* Москва.

Конопелькина 2009. Е. А. Конопелькина, *Типы наименований лиц в экономико-правовой сфере русского языка*, www.stattionline.org.ua › Філологія › Мовознавство

Конопелькина 2010. Е. А. Конопелькина, *Наименования лиц по роду деятельности в функционально-стилевом аспекте (на материале лексики экономико-правовой сферы русского языка),* www.stattionline.org.ua › Філологія › Мовознавство

Конопелькина 2013. Е. А. Конопелькина, *Формирование тематических парадигм наименований лиц-деятелей в сфере экономики и права (на материале специальных словарей),* http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_1/22.pdf

Константиновић 1961. Р. Константиновић, *Облигационо право* (скрипта), Београд.

Корнилов 2003. О. А. Корнилов, *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва.

Коротун 2002. О. В. Коротун, Концептуализация представлений о внешности человека в русской языковой картине мира, http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Philologia/39990.doc.htm

Косицына 2004. И. Б. Косицына, Лексико-семантическое поле „положительные эмоции“ в английском языке, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам http://cheloveknauka.com/leksiko-semanticheskoe-pole-polozhitelnye-emotsii-v-angliyskom-yazyke#ixzz3IHZE4cFq

Косицына 2010. Н. О. Косицына, *Именования служителей культа*, *церкви* в идиолекте, Известия Тульского государственного университета, гуманитарные науки, № 2, 365–370.

Косицына 2011. Н. О. Косицына, Лексика религиозной культуры в идиолекте, Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Курск.

Коршунова 2002. Л. С. Коршунова, *Лексико-семантические группы глаголов говорения, мыслительной деятельности, чувства в говорах Нижегородской области,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций

и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskie-gruppy-glagolov-govoreniya-myslitelnoi-deyatelnosti-chuvstva-v-govora#ixzz33krFUIta

Коськина 2004. Е. В. Коськина, Внутренний человек в русской языковой картине мира, Автореф. дис., Омск, http://works.tarefer.ru/105/100060/index.html

Костић 1931. П. Костић**,** *Свето̄га* – крсно име – слава у Призрену, *Гласник Етнографског музеја*, књ. VI, 28–34.

Костић 1982. П. Костић (1982), Лазарице у селу Сурлици, прилог разматрању порекла и суштине женских обредних поворки*, Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 46, 9-40.

Кочеваткин 1999. А. М. Кочеваткин, *Соматическая лексика в диалектах эрзянского языка: Лингвогеографический анализ,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-v-dialektakh-erzyanskogo-yazyka-lingvogeograficheskii-analiz#ixzz2vpexPdSV

Кошелева 2009. Е. Ю. Кошелева, Терминология родства в русском языке *Альманах современной науки и образования,* № 2 (21), часть 2, 73–74.

Кравченко 2001. А. И. Кравченко, Социология, Академический проект, Москва.

Крапивина 2012. М. С. Крапивина, Диалектная терминологическая лексика (на материале рыболовецкой лексики донского казачества), Вестник Челябинского государственного университета, № 23(277), Серия: Филология. Искусствоведение. Вып. 69. Челябинск, 71–74.

Красноярцев 2009. Д. А. Красноярцев Проблема языковой картины мира в современной лингвистике на примере прилагательных цвета в английском и русском языках, Дипл. работа, Казань.

Кубасова 2008. А. О. Кубасова, Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры, Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 29(65), 162–167.

Куражова 2007. И. В. Куражова, *Имена животных как отражение ценностной картины мира в английской лингвокультуре,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ

Кущева 2006. О. Ю. Кущева, Антропоцентрическая парадигма в современной лингвистике, Вестник Адыгейского государственного университета, № 4, Набиблиотека КиберЛенинка: http://cyberleninka.ru/article/n/antropotsentricheskaya-paradigma-v-sovremennoy-lingvistike#ixzz3wUVeN1Sk

Леонидович 2008. Б. Б. Леонидович, *Языковая картина мира армейской субкультуры (на материале немецкой и русской военной лексики*), Армия и общество, № 4, http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-armeyskoy-subkultury-na-materiale-nemetskoy

Леонтьева 2003. Т. В. Леонтьева, *Интеллект человека в зеркале русского языка*, Автореф. дис., cckiev.com.ua/avt-leonteva-t-v-intellekt-**chelove**...

Ли 1984. А. Д. Ли, *Синонимо-антонимические группы имен прилагательных, обозначающих черты характера человека и его эмоционально-психические состояния (в русском говоре с. Межог Усть-Вымского района Коми АССР*), Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/sinonimo-antonimicheskie-gruppy-imen-prilagatelnykhoboznachayushchikh-chertykharaktera-che#ixzz33kzqI82N

Литвиненко 2006, Ю. Ю. Литвиненко, *Концепт возраст в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/kontsept-vozrast-v-semanticheskom-prostranstve-obraza-cheloveka-v-russkoi-yazykovoi-kartine-#ixzz31lUIcn6V

Литвинова 2011. Т. А. Литвинова, *Номинации человека как отражение языковой картины мира*, Автореф. дис., http://cheloveknauka.com/imena-suschestvitelnye-obschego-roda-harakterizuyuschie-cheloveka-v-yaroslavskih-govorah#ixzz2vkHlzfBA

Литвинова 2011а. Т. А. Литвинова, Лексемы, характеризующие человека по отношению к труду, в воронежских говорах, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 10, 73–76.

Литвинова, Загоровская 2013. Т. А. Литвинова, О. В. Загоровская, Тематико-идеографическая классификация лексики как способ описания фрагмента „человек“ диалектной картины мира (на материале воронежских говоров), *Вестник Воронежского института ГПС МЧС России*, № 2 (7), 55–64.

Лихачев 1993. Д. С. Лихачев, Концептосфера русского языка, Фундаментальная электронная библиотека „Русская литература и фольклор“, *Серия литературы и языка***,** том 52, № 1.

Лихачева 2011. А. Лихачева, Лексика родства в русской коммуникативной культуре, *Kalbų studijos*, 19 NR, 106–112.

Лукьянова 1985. Н. А. Лукьянова, Лексико-семантическая группа „человек ленивый“ в диалектной системе (опыт семантического анализа), *Русская лексика в историческом и синхронном освещении, Наука*, Новосибирск, 58–79.

Магомедова 2007. Д. М. Магомедова, *Соматическая лексика лакского языка в сопоставлении с английской*, Автореф. дис., Диссертация на соискание уч.степени кандидата филол.наук, Махачкала

Мазаел 2014. О. М. Мазаел. *Интеллектуальные качества человека в зеркале русской фразеологии,* Воронеж, www.science.vsu.ru/.../Диссертация_Мазаел_О. М. pdf.

Малевинский 2006. С. О. Малевинский, Отражение психических свойств человека в лексике русского языка, *Теория и метология, Человек, сообщество, управление,* №3, 4–16.

Манић 1997. Д. Манић, *Лужнички речник*, Бабушница.

Маринин 2001. А. В. Маринин, *Лексика промыслов и ремёсел в говорах Вадского района Нижегородской области,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-promyslov-i-remesel-v-govorakh-vadskogo-raiona-nizhegorodskoi-oblasti#ixzz2tHXd3ZFs

Марзук 2008. Ф. А. Марзук, *Способы вербализации понятия „возраст“ в русском языке*, Автореф. дисс. https://www.kantiana.ru/postgraduate/announce/Avtoreferat_Marzuka.doc

Марков 1988. Б. Марков, О влиянии иностранных языков на термины родства в славянских языках, *Реферати на македонските слависти*. Скопје, 53–61.

Марковић 1993. М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *СДЗб* 38, Београд.

Маслова 2001. В. А. Маслова, *Лингвокультурология*, Учебное пособие, Академия, Москва.

Маслова 2005. В. А. Маслова, *Когнитивная лингвистика*. Минск.

Махмутова 2002. А. Н. Махмутова, *Оценочные существительные со значением лица женского пола в русском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/otsenochnye-sushchestvitelnye-so-znacheniem-litsa-zhenskogo-pola-v-russkom-i-angliiskom-yazy#ixzz2zn9EJO3I

Менковић 2013. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века,* Етнографски музеј у Београду, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Mnemosyne“.

Менон 1985. Р. Н. Менон, *Лексико-семантическая группа прилагательных русского языка со значением характеристики внешности человека*, Автореф. дис.Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvSffFQ5

Микетић, Ратковић Стевовић 2013. С. Микетић, Ј. Ратковић Стевовић, Реакције испитаника из Косовске Митровице на етниме као речи –

стимулусе, *Зборник радова Филозофског факултета,* XLIII (1), 107–123.

Митровић 1984. Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац.

Михалева 2009. М. М. Витальевна, *Структура и содержание концепта брак/marriage в языковом сознании русских и американцев*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/struktura-i-soderzhanie-kontsepta-brakmarriage-v-yazykovom-soznanii-russkikh-i-amerikantsev#ixzz3dmlFdFx0

Младеновић 2001. Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора,* СДЗб 48.

Младеновић 2001а. Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини, *Српски језик*, год. 6, 1/2, 223–264.

Младеновић 2006. Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 267–290.

Младеновић 2007. Р. Младеновић, Семантика и граматичка стабилност именица pluralia tantum у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије, *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац, 97–118.

Младеновић 2010. Р. Младеновић,, *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*, Монографије 12, Институт за српски језик САНУ.

Младеновић 2013. Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Монографије 19, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Моисеев 1963. А. И. Моисеев Термины родства в современном русском языке, *Филологические науки*, № 3, 120–132.

Моисеев 1968. А. И. Моисеев, *Наименования лиц по профессии* как предмет лингвистического изучения, *Известия Академии наук СССР.* Серия литературы и языка, том XXVII, вып. 2, 140–146.

Моисеева 2006. С. А. Моисеева, *Глаголы восприятия в западно-романских языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ

Монастырская 2008. Е. А. Монастырская, *Лексико-семантические поля ментальности и негативных эмоций гнева, страха и горя в селькупском языке*, Дис. канд. филол. наук. Томск.

Моросо-Флорес 2012. А. К. Моросо-Флорес, К вопросу о семантической классификации религиозной лексики французского языка, *Молодой ученый*, №5, 299–303.

Москова, Радева 1972. Д. Москова, Л. Радева, Етнографско значение на българските роднински названия, *Първи конгрес на Бълг. историческо дружество,* 2, 243–247.

Мухиддинова 2011. Т. Х. Мухиддинова, *Семантико-структурный анализ наименований лиц по профессии в таджикском и английском языках,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/semantiko-strukturnyi-analiz-naimenovanii-lits-po-professii-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazyk#ixzz3OE77POQd

Мухиддинова 2011а. Т. Х. Мухиддинова, Термины и терминосистемные особенности наименования лиц по профессии (на материале таджикского и английского языков), *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики*, № 1, 122–127.

Мушникова 2011. Е. Н. Мушникова, *Зоометафора в языковой картине мира русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ

Небольсина 2005. П. А. Небольсина, Языковая картина мира: определение поняатия, *XV Эжегодная богословская конференция*, 302–305, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz3wVNN2lkc

Недељков 2012. Љ. Недељков, Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету, *Филологија и универзитет*, *Наука и савремени универзитет 1*, Филозофски факултет Ниш, 105–120.

Нещименко 2012. Г. П. Нещименко, *Феномен „перескока“ деривационной фазы в ряду проявлений словообразовательной динамики в славянских языках*, 215–233. www.ireteslaw.ispan.waw.pl/.../215_pdfsam_

Нивина 2003. Е. А. Нивина, *Лексика тематической группы „человек“ в говорах Тамбовской области,* Автореф. дисс., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz3wfo3rkjz

Никитина 2006. Л. Б. Никитина, *Образ-концепт „homo sapiens“ в русской языковой картине мира как объект антропоцентристской семантики,* Автореф. реф., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/obraz-kontsept-homo-sapiens-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira-kak-obekt-antropotsentristskoi-#ixzz3wlidtu3n

Никифорова 2014. О. В. Никифорова, Наименования друга со стороны жениха в свадебном обряде (на Нижегородском материале), *Культура и образование*, URL: http://vestnik-rzi.ru/2014/12/2633

Николаева 2010. И. Ю. Николаева, Наименования лиц женского пола по профессии, должности в гендерном аспекте, *Вестник Московского государственного областного университета* № 3, Серия „Русская филология“, 94–98.

Николенко 2012. О. Ю. Николенко, Лингвистическое изучение феномена родства, *Уральский филологический вестник,* № 3, 215–221.

Обвинцева 2013. Н. В. Обвинцева, Лексико-семантическая группа родственных отношений в русском и английском языках как отражение языковой картины мира *Вестник Челябинского государственного университета,* Вып. № 31 (322), 113–115.

Овезова 1986. М. Овезова, Фразеологизмы адъективной семантики со значением качества лица, *Русский язык в школе*, № 1. 68–70.

Овчинникова 2006. Л. Н. Овчинникова, Диалектная языковая картина мира в социально-культурном аспекте (на примере глагольных метафор русских народных говоров Среднего Урала), *Политическая лингвистика*, № 18, 170–180, Научная библиотека КиберЛенинка: http://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya-yazykovaya-kartina-mira-v-sotsialno-kulturnom-aspekte-na-primere-glagolnyh-metafor-russkih-narodnyh-govorov-srednego-urala#ixzz3wVpH22Up

Оздоева 2007. Э. Г. Оздоева, *Лексика родства в ингушском языке,* Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам http://cheloveknauka.com/leksika-rodstva-v-ingushskom-yazyke#ixzz3pC2oeLbh

Олпорт 2013. Г. Олпорт, *Настајање*, Magelan press, Београд.

Откупшчиков (1989). Ю. В. Откупщиков, Балто-славянская ремесленная лексика (названия металлов, металлургия, кузнечное дело), *Славяне: этногенез и этническая история (междисциплинарные исследования)*, 76–105.

Павлова 2008. А. В. Павлова, Методы выделения и исследования лексико-семантических полей, *Альманах современной науки и образования,* № 2, Грамота, Тамбов, 152–160.

Павловић 2010. А. Павловић, Прилог проучавању економије колониста на Косову и Метохији 1918–1941, *Архив*, Часопис Архива Југославије, 1–2, 99–108.

Павловић 1939. М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, *СДЗб* VIII, Београд.

Перуничић 1985. Б. Перуничић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, Народна књига, Београд.

Петровић Савић 2009. М. Петровић Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Прћић 1997. Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Сремски Карловци – Нови Сад.

Петровић 2004. С. Петровић, Путеви лексичког позајмљивања: Позајмљенице из албанског у српском призренском говору, *Balcanica* XXXIV, Београд 157–172.

Петровић 2010. С. Петровић, Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерикића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији, Међународни тематски зборник Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 1, *Језик и народна традиција*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 195–206.

Петровић 2012. С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Петровић Савић 2009. М. Петровић Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини,* Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Петровић Савић 2011. М. Петровић Савић, *Терминологија родбинских односа* насталих склапањем брака (област Рађевина)*, Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац, 181– 189.

Петровић, Тасовац 2013. С. Петровић, Т. Тасовац, *Призрен – живот у речима*, Институт за српски језик САНУ, Центар за дигиталне хуманистичке науке, Галерија науке и технике САНУ, Београд.

Петровић, Тасовац 2013а. С. Петровић, Т. Тасовац (уредници), *Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерикића*. http://prepis.org. Београд, Центар за дигиталне хуманистичке науке, Институт за српски језик САНУ, Етнографски институт САНУ, Београд.

Петровић, Тасовац 2014. С. Петровић, Т. Тасовац, Збирка речи Димитрија Чемерикића као извор за етнолингвистичка и етнолошка истраживања, *Гласник Етнографског института САНУ* LXII (2), 171–180.

Пипер 1997. П. Пипер, *Језик и простор*, XX век, Београд.

Пипер 2003. П. Пипер. О проучавањима вербалних асоцијација, *Говор и језик*, Београд, 55–65.

Пипер 2003а. П. Пипер, Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи, *Славистика*, књ. VII, 22–32.

Пипер 2004. П. Пипер, Називи језика у мрежи вербалних асоцијација, *Српски између великих и малих језика* (ур. П. Пипер), Београдска књига, Београд, 142–151.

Пирко 2006. В. В. Пирко, Семантическое поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантического поля „Внешний облик человека“ в просторечии Приамурья), Электронный научный журнал *Исследовано в России*, http://wwwinfo.jinr.ru/invest_in_Russia.html

Пичугин, Гольцова 2012. Ю. В. Пичугин, Т. А. Гольцова, *Военная номенклатурная терминология немецкого языка*, IV Международная студенческая электронная научная конференция, rae.ru/forum2012/pdf/0902.pdf

Подьякова 2013. Т. Д. Подьякова, Семантика статусных номинаций как объект интерпретации, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 14 (305), 55–57.

Попова 2007. Людмила Викторовна Попова, *Русская юридическая терминология XVIII века в структурно-семантическом и лингвокультурологическом аспектах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/russkaya-yuridicheskaya-terminologiya-xviii-veka-v-strukturno-semanticheskom-i-lingvokulturo#ixzz3wmPojKfR

Попова, Головин 2012. Л. Г. Попова, А. С. Головин, О степени изученности лингвокультурного концепта „родство“ в современном языкознании, *Вестник бурятского государственного университета*, № 11, 98–100.

Попова, Стернин 1999. З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях*, Воронеж.

Попова, Стернин 2002. З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Язык и национальное сознание.* Вопросы теории и методологии, Воронеж.

Попова, Стернин 2007. З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Семантико-когнитивный анализ языка*, Издательство „Истоки“, Воронеж.

Поповић 1991. Љ. Поповић, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Матице српске за славистику*, XVI, Нови Сад, 149–154.

Поповић 2004. Љ. Поповић, Језичка слика стварности Украјинаца и Срба са компаративног аспекта когнитивне алнализе, *Славистика*, књ. VIII, 290–304.

Првуловић 2008. Б. Првуловић, *Лексика старих занатa*, Занатска комора Ниш.

Прохоров 2009. Ю. Е. Прохоров, *В поисках концепта*, Наука, Москва.

Проценко 2012. И. Ю. Проценко, Особенности лексико-семантической группы „ребенок“ в испанском и украинском языках, *Cuadernos derusística española*, 8, 137–148.

Пушкарева 2006. И. А. Пушкарева, *Экономическая терминосистема как метаязык описания мир- системы (на материале английского и русского языков),* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-terminosistema-kak-metayazyk-opisaniya-mir-sistemy-na-materiale-angliiskogo-#ixzz3wmPJb2Al

Радић 2001. П. Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

РБЕ. *Тълковен речник на българския език*, talkoven.onlinerechnik.com/

Ристић (2013). Г. Ристић, *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрастивна истраживања)*, Докторска дисертација.

Реметић 1996. С. Реметић, *Српски призренски говор I*, СДЗб, XLII, 1996.

Ристић 1996. С. Ристић, Типови експресивне лексике у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог*, 52, 57–78.

Ристић 1997. С. Ристић, Лексичка семантика експресивних глагола у савременом српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 40, 167–176.

Ристић, Радић-Дугоњић 1999. С. Ристић, М. Радић Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање,* Филолошки факултет, Београд.

Ристић 2004. С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Ристић 2006. С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.

Ристић 2006а. С. Ристић, Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора, *Наш језик*, 37, 15–24.

Ристић 2007. С. Ристић, Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 50, 793–805.

Ристић 2012. Концепт ДОМА у религијском дискурсу, *Теолингвистичка истраживања српског и других словенских језика*, Београд.

Ристић, Лазић Коњик 2012а. С. Ристић, И. Лазић Коњик, *Дом у српском језику*, Пројекат Растко, Словенска етнолингвистика, http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/14705

Ристић 2013. С. Ристић, Стереотип ДОМОВИНЕ у заједничкој концептосфери појмова ДОМА и МАЈКЕ (елементи језичке слике света у тезаурусном речнику савременог српског језика), *Зборник Матице српске за славистику*, св. 83.

РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

Романова 2012. М. М. Романова, Лексические средства эмоциональной оценки характера человека в марийском языке, *ФӘН-НАУКА*, № 8, 47–55.

Ростова, Трезубова 1996. А. Н. Ростова, Т. В. Трезубова, Оценочные наименования человека в ценностной картине мира, *Современные проблемы гуманитарных дисциплин: Сб. статей молодых ученых Кузбасса,* Вып. II, Кемерово, 159–161.

Рот 2010. Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд.

РРД. *Речник на родопските думи*, www.napenalki.com/glossary.html

РСАНУ. *Речник срȑскохрватског књижевног и народног језика,* САНУ – ИСЈ, , књ. I–XIX.

Русинова 1976. М. Русинова, Термини за брачно родство в българския език, *Аспирантски сборник,* 3, Търново, 178–187.

Рябчикова 2002. З. С. Рябчикова, *Соматическая лексика хантыйского языка,* Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-khantyiskogo-yazyka-0#ixzz3wgB9AOhG

Салимьянова 2011, И. В. Салимьянова, *Образ пожилого человека в русской языковой картине мира*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/obraz-pozhilogo-cheloveka-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira#ixzz31lSYVjR6

Сапрыкина 2005. В. И. Сапрыкина, *Национальная специфика языкового отражения концепта в художественной картине мира: На материале вербализации концепта «музыка» в русской и немецкой поэзии XIX–XX в. в.* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/natsionalnaya-spetsifika-yazykovogo-otrazheniya-kontsepta-v-khudozhestvennoi-kartine-mira-na#ixzz3TPmsOjvI

Самойлова 2007. Г. С. Самойлова, Проблемы языковой картины мира в научных исследованиях студентов Нижегородского государственного педагогического университета, *Проблемы картины мира на современном этапе*, Сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции молодых ученых, Нижний Новгород, 281–286.

Сафаров 2011. Р. Т. Сафаров, Синонимия и вариативность в *военной лексике татарского языка*, *Весник Челябинского государственого университета*, 10, 127–129.

Сафаров 2012. Р. Т. Сафаров, *Военная лексика в татарском языке*, Автореф. дис. канд. филол. Наук, Казань.

Седойкина 2011. Ю. В. Седойкина, *Наименования лиц в* брянских говорах, *Вестник ВГУ*. Серия: Филология. Журналистика, №2, 114–117.

Семейн, Тарасова 2005. Л. Ю. Семейн, И. А. Тарасова, *Когнитивные аспекты лингвокультурологии*, Омск.

Сергеева 2007. Е. В. Сергеева, Лексическая экспликация концепта „религия“ в русском языке, *Политическая лингвистика*, Вып. (2) 22, Екатеринбург, 151–165.

Серебренников 1988. Б. А. Серебренников, *Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление*, Наука, Москва.

Серёгина 2007. М. А. Серёгина, *Понятие языковой картины мира в когнитивной лингвистике: аспекты и виды*, Автореф. дисс., Ростов.

СДР 1. *Семантичко-деривациони речник*, св. 1: Човек – делови тела, ред. Д. Гортон-Премк, В. Васић, Љ. Недељков, Филозофски факултет, Нови Сад, 2003.

СДР 2. *Семантичко-деривациони речник*, св. 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, ред. Д. Гортон-Премк, В. Васић, Љ. Недељков, Филозофски факултет, Нови Сад, 2006.

Сираева 2013. Р. Т. Сираева, Характеристика лексико-семантического поля ментальной способности человека (на примере ЛСП „Интеллект“), *СЛАВУТА*, Вип. №7. http://slavutajournal.com.ua/arxiv-nomeriv/slavuta-vipusk-7-2013/

Сироткина 2008. Т. А. Сироткина, *Категория этничности* и локальная картина мира, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 12, 116–120.

Сироткина 2009. Т. А. Сироткина, Региональный этнонимикон как полевая структура, *Вестник Пермского университета,* Вып. 4, 33–38.

Сироткина 2012. Т. А. Сироткина, *Языковая репрезентация категории этничности* в *русской лингвокультуре* (на*материале этнонимии Пермского края*), Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-reprezentatsiya-kategorii-etnichnosti-v-russkoi-lingvokulture-na-materiale-etnoni#ixzz3wlvnOB00

Сироткина 2013. Т. А. Сироткина, Лексика промыслов и ремесел в „словаре русских говоров южного прикамья“, *Вестник Челябинского государственного университета*. № 31, Филология. Искусствоведение. Вып. 84, 131–133.

Смирнова 2012. Т. А. Смирнова, Языковая картина мира как культурноспецифическое понятие в лингвистике, *Ученые записки Таврического национального университета В. И. Вернадского.* Серия Филология. Социальные коммуникации, Том 25 (64), № 1, Часть 1, 425–428.

СМР 1970. Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник,* Нолит, Београд.

Смыслова 2007. С. Л. Смыслова, *Концепт „учитель“ в русском педагогическом дискурсе рубежа XIX–XX веков,* Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/kontsept-uchitel-v-russkom-pedagogicheskom-diskurse-rubezha-xix-xx-vekov#ixzz3TDW1J5Hr

Соколова, Гурина 2010. Е. Е. Г. Соколова, Р. В. Гурина, О соотношении языковой и научной картин мира, *Знание. Понимание. Умение*, № 3, 83–88.

Соловар, Молданова 2011. В. Н Соловар, Е. С. Молданова, Номинации человека по внутренним параметрам (на материале казымского диалекта хантыйского языка), *Вестник угроведения*, № 3 (6), 33–37.

Солодуб 1985. Ю. П. Солодуб, *Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования (на материале фразеологизмов со значением качественной оценки лица)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/strukturno-tipologicheskii-podkhod-k-sopostavitelnomu-issledovaniyu-frazeologii#ixzz3wvtUd9XQ

Стевановић 1950. Ђаковачки говор, *СДЗб* XI, Београд.

Степанов 1997. Ю. С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт, исследования*, Языки русской культуры, Москва.

Стефановић 2004. М. Стефановић, Граматика у асоцијативним речницима руског и српског језика, *Слависшика*, књ. VIII, 128–139.

Стефановић, Пипер, Драгићевић 2005. М. Стефановић, П. Припер, Р. Драгићевић, *Асоцијашивни речник срйског језика*, Београдска књига, Београд.

Стоевска Денчова 2009. Е. Стоевска Денчова, За именувањето на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект, *Македонски јазик,* LX, 183–193.

Стојановић 2010. Р. Стојановић, Црнотравски речник, *СДЗб,* LVII, Београд.

Сулейменова 1989. Э. Д. Сулейменова, *Понятие смысла в современной лингвистике*, Алма-Ата.

Сычугова 1995. Л. П. Сычугова, Номинация лиц в словообразовательном и семантическом аспектах, *Семантика. Функционирование. Текст*: межвузовск. сб-к науч. трудов; отв. ред. д-р филол. наук проф. В.И. Чернов. Киров: Изд-во КГПИ, 50–58.

Таратынова 2007. Н. Ю. Таратынова, *Лексика свадебного обряда: по материалам псковских говоров,* Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-svadebnogo-obryada-po-materialam-pskovskikh-govorov#ixzz3iaO4dPE9

Телия 1996. В. Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты,* Языки русской культуры, Москва.

Терехова 2002. Н. В. Терехова, *Семантико-функциональный анализ имен прилагательных со значением „характер человека в современном русском языке“*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/semantiko-funktsionalnyi-analiz-imen-prilagatelnykh-so-znacheniem-kharakter-cheloveka-v-sovr#ixzz3wllP3GqS

Тищенко 2013. Т. Тищенко, Номинация участников свадебного обряда в восточноподольских говорах украинского языка, *IV Селищевские чтения*, Елец, 58–67.

Толстој 1995. Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш.

Толстая 2009. С. М. Толстая, Стереотип и картина мира, *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология. Материалы международной научной конференции*, Екатеринбург, 262–264.

Толстая 2009а. С. М. Толстая, Категория родства в этнолингвистической перспективе, *Категория родства в языке и культуре*, 7–22.

Требјашанин 2009. Ж. Требјашанин, *Представе о детету српској култури*, www.ask.rs, preuzeto 16. 7. 2015.

Требјашанин, Лаловић 2011. Ж. Требјашанин, З. Лаловић, *Појединац у групи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица.

Трофимова 1999. У. М. Трофимова, *Опыт когнитивного экспериментально-теоретического анализа тематической группы „Части человеческого тела“: (На материале рус. и кит. яз)*: Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvb5QG7C

Трубачев 1959. О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя,* Москва.

Трубачев 1966. О. Н. Трубачев, *Ремесленная терминология в славянских языках:* этимология и опыт групповой реконструкции, Наука, Москва.

Труфанова 2006. Н. О. Труфанова, *Проблема номинации лиц в финансово-экономической терминологии (на материале русского и английского языков),* Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/problema-nominatsii-lits-v-finansovo-ekonomicheskoi-terminologii-na-materiale-russkogo-i-ang#ixzz3wmOmKyCZ

Туганова 2006. С. В. Туганова, *Некоторые лексические особенности названий частей тела (на материале суеверных примет антропологической направленности)* http://www.kls.ksu.ru/boduen/bodart_3.php?id=9&num=64000000

Туйгунов 2012. Н. Х. Туйгунов, *Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-leksikioboznachayushchei-chasti-tela-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazy#ixzz2vpeKmQYq

Ђорић 1982. Б. Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет, Београд.

Ђорић 2008. Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.

Убийко 1998. В. И. Убийко *Концептосфера внутреннего мира человека в русском языке: Функционально-когнитивный словарь,* Башкир. ун-т..,Уфа.

Узенева 2003. Е. С. Узенева, *Персонаж „невеста“ в сценарии в болгарской свадьбы, Словянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценрии и культурные роли,* Москва.

Узенева 2010. Е. С. Узенева, *Терминология болгарского свадебного обряда в этнолингвистическом освещении*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/terminologiya-bolgarskogo-vadebnogo-obryada-v-etnolingvisticheskom-osveshchenii#ixzz3iaOa0IFa

Урманчеева 2003. И. С. Урманчеева, *Экспрессивы со значением лица в говорах Вологодской области,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/ekspressivy-so-znacheniem-litsa-v-govorakh-vologodskoi-oblasti#ixzz2znA4iu9c

Фаткуллина, Сулейманова 2011. Ф. Г. Фаткуллина, А. К. Сулейманова, Языковая картина мира как способ концептуализации действительности, *Вестник БашГУ – Т.* 16, № 3(1), 1002–1005.

Фасмер 1986. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Тома I–IV, Прогрес, Москва.

Цвијић 1987. Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропологије*, Сабрана дела, књ. 2, Београд.

Чайкина 1995. Ю. И. Чайкина Семантика экспрессивов со значением личностной характеристики в лексико-семантической системе говора, *Севернорусские говоры*, Вып. 6, 43–49.

Чаусидис 2010. Н. Чаусидис, Мати хлеба. Женски аспекти нађви, пећи и црепуље у словенском фолклору, у релацији с праисторијским традицијама, *Традиционална естетска култура. Хлеб,* Ниш, 131–167.

Чеканова 2008. С. А. Чеканова, *Семантическое поле „профессия“ в картине мира носителя языка :на материале русского и английского языко,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-professiya-v-kartine-mira-nositelya-yazyka-na-materiale-russkogo-iangli#ixzz3OE3cVMdT

Чемерикић 2003. М. Чемерикић, *Призрен и околина 1019–1941*, I, II, III, Прво слово, Београд.

Чепелова 2009. Т. П. Чепелова, История возникновения понятия „языковая картина мира“, его развитие, *Молодой ученый*, №5. 119–122.

Чесноков 1989. В. П. Чесноков, О двух картинах мира – статической и динамической, *Известия СКНЦ ВШ, Общественные науки*, №3, Ростов, 63–69.

Чигашева 2002. М. А. Чигашева, Семантическое поле как метод изучения лексики, Проблемы прикладной лингвистики: *Сборник материалов Всероссийского семинара*, 266–268.

Чигашева 2002а. М. А Чигашева, Онтология наименования воинских званий и должностей в русском и немецком языках, *Сборник научных трудов филиала,* Ульяновск, 55–61.

Чигашева 2003. М. А. Чигашева, *Семантическое поле воинских званий в русском и немецком языках,* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и автореферато disserCat http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-voinskikh-zvanii-v-russkom-i-nemetskom-yazykakh#ixzz3QCANsrA9

Чижова 2011. М. Е. Чижова, Языковая картина мира как одно из основных понятий в современной когнитивной лингвистике, Известия Саратовского университета, Серия Филология. Журналистика, № 4, том 11, Научная библиотека КиберЛенинка: http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-odno-iz-osnovnyh-ponyatiy-v-sovremennoy-kognitivnoy-lingvistike#ixzz3wUe1edLg

Чугаев 2008. Д. Б. Чугаев, *Лексика русских предсвадебных обрядов*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам http://cheloveknauka.com/leksika-russkih-predsvadebnyh-obryadov#ixzz3iaPwYBQb

Шафиков 1999. Сагит Гайлиевич Шафиков**,** *Теория семантического поля и компонентной семантики. его единиц,* Учебное пособие, Уфа.

Шеина 2010. И. М. Шеина, Лексико-семантическое поле как универсальный способ организации языкового опыта, *Вестник Московского государственного областного университета*, Серия: Русская филология, № 2, 69–72.

Шерина 2010. Е. А. Шерина, *Национально-культурная специфика образной лексики русского языка (на материале собственно образных слов, характеризующих человека)*, Автореф. дис., sun.tsu.ru/mminfo/2010/.../000395075.pdf

Шмелев 2002. А. Д. Шмелев, *Русская языковая модель мира: материалы к словарю*, Языки русской культуры, Москва.

Шмелева 2010. О. Ю. Шмелева, Прототипическая организация терминосистемы (на материале номинаций в финансово-экономической сфере), Известия Санкт-петербургского университета экономики и финансов, № 5, 80–84.

Шпильная 2010. Н. Н. Шпильная, *Языковая картина мира в структуре речемыслительной деятельности русской языковой личности: на мате-*

риале сочинений по картине В. А. Серова „Девочка с персиками“, Докт. дис., Кемерово.

Штасни 2004. Nomina agentis и nomina attributiva у Речнику српскохрватског књижевног језика, *Прилози проучавању језика*, 30–32, 2004, 285–295.

Штасни 2007. Г. Штасни, Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику, *Српски језик* 12/1–2, 469–483.

Штасни 2011. Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 54, 167–180.

Штасни 2013. Г. Штасни, *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*, Филозофски факултет, Нови Сад.

Шулякина 2012. Ю. С. Шулякина, Семантическое поле „Отрицательные черты характера человека“ (на материале говоров Ивановской области), *Ярославский педагогический ,* № 4 – Том I, 207–210.

Шайхуллин 2012. Т. А. Шайхуллин, *Русские и арабские паремии с компонентом-наименованием родственных отношений: концептуально-семантический и этнокультурный аспекты,* Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/russkie-i-arabskie-paremii-s-komponentom-naimenovaniem-rodstvennykh-otnoshenii-kontseptualno#ixzz3pCJTwxN6

Щепина 1984. Т. С. Семантические особенности прилагательных, характеризующих интеллект, *Русский язык в школе,* № 5, 73–77.

Юдина 2014. Т. М. Юдина, *Структурные типы и системные отношения терминов в ЛСГ „названия лиц по профессии“ в горнозаводской терминологии начала XVIII века,* http://www.km.ru/referats/336272-strukturnye-tipy-i-sistemnye-otnosheniya-terminov-v-lsg-%C2%ABnazv

Юрина 1995. Е. А. Юрина, Ассоциативно-образные характеристики человека: на материале морфологически мотивированных существительных, прилагательных и глаголов, *Культура Отечества: прошлое, настоящее, будущее,* Вып. 4, Томск, 1995, 91–96.

Яковлева 1996. Е. С. Яковлева, К описанию русской языковой картины мира, *Русский язык за рубежом*, № 1-2-3, 47–56.

Ян 2011. Л. Ян, Объём и содержание лексико-семантической группы наименований профессий как основа учебной организации лексики в курсе рки для китайских студентов, М*ир науки, культуры, образования,* № 2, 154–156.

Ян 2012. Л. Ян, *Лингвокультурологический подход к обучению лексике китайских студентов-филологов (на материале лексико-семантической группы наименований лиц по профессии),* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.

com/content/lingvokulturologicheskii-podkhod-k-obucheniyu-leksike-kitaiskikh-studentov-filologov-na-mate#ixzz3ODxG6cPl

***

Alaupović Gjeldum 1999. D. Alaupović Gjeldum, Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX stoljeća do Drugog svjetskog rata, *Ethnologica dalmatica* Vol. 8, Split, 149–168.

Belaj 2008. B. Belaj, Jezik, prostor i konceptualizacija shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Osijek.

Blagus Bartolec 2009. G. Blagus Bartolec, Leksičke funkcije kao pokazatelji značenjskih odnosa u kolokacijskim svezama hrvatskog jezika, *Rasprave*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 34, No 1, Zagreb.

Gluhak 1993. A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.

Gorunović 2009. G. Gorunović, Strukturalno-antropološka teorija srodstva Kloda Levi-Strosa, *Antropologija* 7, 17–30.

Hrnjica 2003. S. Hrnjica, *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*, Naučna knjiga, Beograd.

Ivić 2001. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, I, II, Beograd.

Jusuf 1987. S. Jusuf *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština.

Kurdić 2006. Š. Kurdić, *Kultura ponašanja prema komšijama, pri gostoprimstvu, putovanju i ekonomskom poslovanju*, El-Kelimeh, Novi Pazar.

Marinić, Pučić 2011. D. Marinić, T. Pučić, Odnos faktora ličnosti i nekih dinamičkih osobina kognitivnog sustava, *Život i škola*, br. 26, 114–133.

Parsons 1969. T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegele, *Teorije o društvu*. Prva knjiga, Vuk Karadžić, Beograd.

Pranjković 2007. I. Pranjković, Glagoli govorenja i njihove dopune, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71–72, 133–141.

RJAZU. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAЗУ, 1880–1976.

Rot 1994. N. Rot, *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike, Beograd.

Skok I–IV. P. Skok, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1971–1974.

Staničić 2007. Ž. Staničić, Re(de)konstrukcija Parsonsovog koncepta uloge bolesnika u postmodernom društvu, *Rev. soc. polit*., god. 14, br. 3–4, Zagreb, 313–326

Škaljić 1966. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Štrbac 2009. G. Štrbac, Semantička koherentnost glagola govorenja i njihovih dopuna u srpskom jeziku, *Riječ, časopis za slavensku filologiju*, 15/2, 137–150.

Tanja Milosavljević

A Lexicon of the Serbian Speech of Prizren

Summary

The dialectical linguistic image of the world, realized in the main dialect language system, that is, the dialect characteristics functions within the framework of the national linguistic image of the world and represents a model of the naïve, traditional and unique understanding of the objective reality of a community. The specific nature of the understanding of reality manifested in the main dialect language system is most adequately verbalized in the lexicon and semantic structure of the dialectical lexicon. A dialect dictionary represents an authentic encyclopedia of the material and spiritual culture of a nation, since it is in the national words that we find the deepest and most completely expressed history of a national culture and the reflection of the national character. These factors are used to credibly complement the linguistic image of the world of a particular nation.

The dialectical image of the world in this dissertation is represented by the lexicon of the Serbian speech of Prizren, taken from the *Zbirka reči iz Prizrena* (A Collection of Words from Prizren) compiled by Dimitrije Čemerkić, which makes up the basic lexical corpus for description of the lexical-semantic system of the Serbian speech of Prizren. The basic aim is the reconstruction of the linguistic image of the world of the Prizren community from the end of the 19th and first half of the 20th century.

The anthropocentric nature of the linguistic image of the world has led to a methodological approach to the study of the Prizren lexicon, especially of the segment which is associatively and semantically related to man. The understanding of the concept of *man* from a lexical-semantic standpoint is highly compels and is mostly based on the theories of cognitive linguistics: conceptualization, the theory of semantic fields, prototype theory, etc. The analysis of the lexical units which characterize humans from the aspect of the physical, psychological and social require the pluralist approach.

The structure of the dissertation is marked by the internal organization of linguistic elements and their paradigmatic relations. The main part of the dissertation

entitled *A Lexicon of the Serbian Speech of Prizren* represents a lexical-semantic analysis of the associative field of *man*. The paradigmatic part of the associative field of *man* is made up of linguistic elements unified in an invariant semantic sign 'man'. The category schema 'human characteristics' integrates the nominal, qualifying and agentive corpus of lexemes whose referent man. The associative field based on the differential higher rank schemas has been divided into three lexical-semantic fields: *the physical characteristics of man*, *the psychological characteristics of ma*n (the lexical-semantic sub-fields of *temperament*, *character*, *abilities*) and *the social characteristics of man*. Each field represents an individual structure within the dissertation. The integral-differential semantic components within the filed function as a hyper-schema which incorporates elements into more narrow hierarchically organized paradigmatic groups - (subfields, lexical-semantic groups, lexical-semantic micro groups and micro rows). The method of reconstruction of the Prizren man from the end of the 19th and beginning of the 20th century using semantic fields and their subsystems represents a hierarchical principle of the organization of the dialectical lexical-semantic system and the input of the extra linguistic factors in the classification model of the lexicon using the arch schema 'man'.

The concept of man is the most differentiated in relation to the other cultural constants, since it is characterized and marked by numerous parameters, which further complicates the lexical-semantic paradigm. The bipolar principle leads to a dichotomous, symmetric nomination (male – female, positive – negative), while the poly-attributes lead to lexical variability and the formation of synonymy rows (contact synonyms, expressives, metaphor). The Prizren linguistic image of man is built out of verbal means which both at the external and internal level actualize authentic linguistic and extra linguistic elements characteristic for the given area and the particular epoch. Words which characterize man represent the essential elements used to reconstruct the way of life and model of understanding the world in a particular society.

Key words: the Serbian speech of Prizren, lexical-semantic analysis, the associative field of man, the linguistic image of the world.

Биљана Савић

НАРОДНА МЕДИЦИНСКА ЛЕКСИКА ВЕЛИКОГ БЛАШКА (КОД БАЊАЛУКЕ)*

1. Уводне напомене

Циљ овог рада јесте израда рјечника народне медицинске лексике села Великог Блашка, код Бањалуке.[1] У дијалектолошким радовима о западнијим српским говорима источнохерцеговачког дијалекта говор овог села није био предмет истраживања на микроплану, нити је у досадашњим монографијама о говорима западне Босне био међу одабраним пунктовима. Много дијалекатске грађе о говорима у ближем сусједству Великог Блашка може се наћи у радовима Милорада Дешића (Дешић 1976), Стеве Далмације (Далмација 1997) и Драгомира Козомаре (Козомара 2013). У студијама поменутих аутора углавном је обрађен фонетски, акценатски и морфолошки језички ниво одабране територије, уз мање напомена и о неким другим језичким појединостима. У вези с овим ареалом може се поменути и дијалекатска грађа прикупљена у пројекту *Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према стандардној језичком изразу у Босни и Херцеговини* на подручју између ријека Дрине и Врбаса (БХДЗб 1985), којим је обухваћено неколико десетина пунктова из датог подручја.

Истраживање дијалекатске лексике овог краја започето је двама дипломским радовима (Савић, Б. 1997, Савић, Д. 1997), а настављено радовима: Савић, Б., Савић, Д. 1997–1998, Савић 2002, Савић 2003, Црњак 2007_1, Црњак 2007_2, Црњак 2009, Црњак 2010, Савић 2011_1, Савић 2011_2, Црњак 2011_1, Црњак 2011_2, Црњак 2011_3, Савић, Црњак 2013, Црњак 2013. Услиједиле су

---

* Овај рад представља дјелимично измијењену верзију семинарског рада одбрањеног на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду 2000. године.

[1] Село Велико Блашко налази се петнаестак километара сјевероисточно од Бањалуке. Са запада и истока окружено је ријекама Врбасом и Турјаницом, на југозападу граничи са Шушњарима, а на југу с Малим Блашком. По посљедњем попису становништва (1991) у Великом Блашку живјело је 968 становника у 274 домаћинстава.

и три монографије: Црњак 2006, Црњак 2011_4, Црњак, Савић 2016. Говор Великог Блашка обрађен је и у Упитнику за српскохрватски/ хрватскосрпски дијалектолошки атлас, у оквиру пројекта Српска дијалектологија и издавање часописа Српски дијалекатски зборник, Министарства науке и технологије Републике Србије (Савић, Б. и Савић, Д.).

У збирку коју овдје доносим ушле су сљедеће ријечи:

– називи болести (нпр. *на́зима*, *су̀ш*ᵘ*ца* и др.);
– именице које означавају особу која је болесна (нпр. *ш̄убѐрāн*, *шȳгеша* и др.);
– придјеви са општим значењем онога који пати од неке болести (нпр. *су̀шичав*, *шȳгав* и др.);
– глаголи који указују на болесно стање (нпр. *ѐ̀ђорав*ᵘ*ш̄[и]*, *ѐ̀шугаш̄[и] се* и др.);
– ријечи којима се именују симптоми болести или описује болесно стање (нпр. *ӣјѐна*, *ӣламѐн*ᵘ*ца* и др.);
– називи народних лијекова и других средстава која помажу болеснику у процесу лијечења (нпр. *бљȳш̄ш̄*, *шљѐ̀ка* и др.);
– ријечи којима се именују поступци и начини лијечења (нпр. *аӣара́ц*ᵘ*ја*, *ѝскаш̄[и]* и др.);
– називи анатомских дијелова тијела (нпр. *мјѐ̀ȳр*, *ц̏ѝгера* и др.);
– ријечи којима се именују узрочници (изазивачи) болести (нпр. *гȳјав*ᵘ*ца, цр̀венӣ вјѐш̄ар* и др.);
– називи разних израслина на кожи (нпр. *бѝљег*, *млѐ̀деж*/ *млѐ̀дēж* и др.);
– ријечи које именују особе које лијече или помажу при томе (нпр. *бѐ̀б*ᵘ*ца, дѐ̀ктор*/ *дѐ̀ктур* и др.);
– називи установа у којима болесници траже лијека (нпр. *аӣаш̄е́ка*, *бо́лн*ᵘ*ца* и др.);
– лексика која се тиче промјена у организму које, саме по себи, нису повезане с болешћу (нпр. *ӣерио́да*, *за̀н*ᵘ*јēш̄[и]* и др.).

Рјечник садржи око 850 ријечи, али број одредница могао је бити већи да начин живота, самим тим и лијечења, није модернизован. Заборав, а и други разлози,[2] утицали су на то да овдје донесена збирка ријечи није обимнија.

[2] Током интервјуисања уочила сам да информатори радо причају о својим, али не и о туђим болестима, а ако то и учине, онда се труде да успоставе дистанцу између себе и оног што је изговорено. Страх од болести, као и вјеровање да самим њеним именовањем могу да је

Структура сваке обрађене одреднице обухвата:

– одредничку ријеч,
– граматички податак,
– дефиницију,
– контекст,
– графички симбол којим се упућује на значајну везу са другим одредницама.

У структури необрађене одреднице изостављена је дефиниција, а графичким симболом упућено је на синонимичну обрађену и дефинисану одредницу.

Ако више одредница има исто значење, код најфреквентније од њих биљежено је значење и навођени су синоними.

Давањем већег броја примјера трудила сам се да, што је могуће више, проширим информације које пружа рјечник, показујући одлике семантичке спојивости, колокативности. На основу тих примјера може се закључивати и о другим, а не само о лексичким особинама говора Великог Блашка.

При изради рјечника биљежена је што старија лексика, а ако је унесена нека лексема која је у новије вријеме ушла у говор становника овог села, то је обиљежено ознаком *нов*.

У ексцерпираној грађи је низ примјера који се могу третирати као невезане комбинације ријечи (колокације) или као изрази. У категорију израза сврстане су оне врсте везаних комбинација ријечи за које је карактеристично да се њихово значење, тј. значење цјелине, не може извести из значења појединачних конституената. На примјер, глагол *но̀сат̄и[и]* има значење „носити тамо-амо, од једног до другог мјеста“, а израз *но̂са̄ ме* „врти ми се у глави“. С друге стране, за невезане комбинације ријечи карактеристично је одсуство фигуративног значења, тј. значење цјелине може се извести из значења појединачних конституената. На примјер, глагол *смȳчит̄и[и] се* има значење „осјетити мучнину“, а *смȳчло м се* „осјетио сам мучнину“.

Семантичка обрада биљака обухватила је код неких одредница, поред латинског назива, и одговарајући синомим.

Ријечи које не припадају медицинској лексици, а сусрећу се у примјерима, дате су у фуснотама рјечника, ради бољег разумијевања текста.

„призову“, тјера их да „неутралишу“ њену моћ одређеним изразима, који су неријетко праћени и одговарајућим гестовима. Изрази које често користе јесу: *То т̄а̏м у̀ т̄ебе* (*њē, њега* и сл.) *би̏ло*; *Да се п̄о̀макнēм (п̄о̀мјерт̄м) с мје̏ст̄а*; *Далѐко би̏ло*; *Глȳво би̏ло*; *Нѐ да̄ј, Бо̏же, нѝкоме*. Информаторе је, осим сујевјерја, током интервјуисања спутавала и жеља да „нѐ метнȳ фа̀лп̄нку на фа̀мп̄л"ју“. Ово су само неке напомене о социолингвистичким аспектима овог рада.

У рјечнику су чести различити гласовни и морфолошки ликови истих лексема. Ако такве лексеме по азбучном реду долазе једна за другом, доносе се у оквиру исте одреднице, с циљем да се избјегне непотребно ширење рјечника (нпр. *жмȕкат[и]*/ *жмȕркат[и]*; *забȍл"т[и]*/ *забȍљат[и]*/ *забȍљет[и]* и сл.).

Овај говор има једну изразиту фонетску особеност, а то су ванакценатске вокалске редукције. У одредницама су редовно обиљежавани редуковани гласови, а при навођењу примјера вођено је рачуна о томе да ли је редукција потпуна или дјелимична.

Словни знак између заграда означава факултативност гласа који обиљежава, нпр. *гȍспо(д)скā* може да се изговара и као *гȍсподскā* и као *гȍспоскā*. Словни знак међу угластим заградама означава крајње -и у инфинитиву (нпр. *жигȕцат[и]*). Тај глас готово се никад не среће у изговору, а забиљежен је да би указао на пун облик ријечи.

Придјеви који немају сва три рода дати су у облику рода који регуларно имају.

Да бих што боље указала на међусобне везе забиљежених лексема, при изради рјечника користила сам се графичким симболима преузетим из *Речника српских говора Војводине* (РСГВ), и то:

– ромб (◊) – којим се означавају лексичка значења оних ријечи које се сматрају стандардизованим:
  бо́лн"ца ж ◊;
– свијетла стрелица (⇒) стоји уз необрађену одредницу или неко њено значење синонимично са обрађеним на које упућује:
  искȍпн"т[и] ѝскопнѝм свр. ⇒ *ислабити*;
– тамна стрелица (→) стоји иза обрађене одреднице или њеног значења и повезује га са свим њеним синонимима:
  вр̏љав -а -о ’разрок, коме су очи управљене у различитим правцима’; → *еровчаст*, *зрикав*, *разрок*, *шашијаст*;
– двјема супротно усмјереним стрелицама (⇆) обиљежени су случајеви непотпуне синонимије:
  тѐпат[и] -ā̄м несвр. ’изговарати неправилно неке гласове (*р* као *л* и сл.)’; ⇆ *шушљетати*;
  шушљéтат[и] шȕшљеѣ̄м несвр. ’изговарати неправилно зубне сугласнике, шушкати’; ⇆ *тепати*.
– стрелица усмјерена улијево (←) указује на примјер који је већ наведен у оквиру неке друге одреднице:
  бу́ᵛа/ бȕᵛа ж ’инсект који се храни крвљу човјека или животиња’; ← ćтјеница, шуга.

ćтјѐн"ца ж ’паразит који сише крв’. – Кад се ра̏т завр̏шјō, онда су ѝшле еки́пе по сѐлима, па су на̏јприје сузби́јали ўш", бу̏"е и ćтјѐнце.

шу̏га ж ’заразна кожна болест коју изазива паразит шугарац’. – Шу̏гē је би́ло, ал шу̏га је до̀лазла на живо̀тњу. Неима́штина. Ўш"јӯ, бу́вā, ćтјѐнӣцā. И онда о̀шугāмо се.

– свијетла стрелица усмјерена улијево (⇐) упућује на синонимичну везу између неке обрађене или необрађене одреднице и израза који се јавља у оквиру неке друге обрађене одреднице:

јѐтра ж ◊. – Пребо̀л"јō је жу̀тцу па га бо̀лӣ јѐтра; ⇐ *џигера* (изр.).

џѝгерa ж ’џигерица’...

Изр. цр̂нā ~ ⇐ *јетра*...

Списак техничких скраћеница и симбола коришћених при обради појединих одредница наводим уобичајеним редослиједом:

А	– акузатив	м	– мушки род
аугм.	– аугментатив	мн.	– множина
безл.	– безлично употријебљен глагол	несвр.	– глагол несвршеног вида
		пеј.	– пејоратив
бот.	– ботанички	повр.	– повратни глагол
В	– вокатив	прид.	– придјев
Г	– генитив	прил.	– прилог
Д	– датив	р. прид.	– радни придјев
дем.	– деминутив	свр.	– глагол свршеног вида
ж	– женски род	трп. прид.	– трпни придјев
И	– инструментал	уч.	– учестали глагол
изр.	– израз	ф.	– фамилија
Л	– локатив	фиг.	– фигуративно значење.

2. Рјечник

А

àвтика ж ’апта; бот. Sambucus elebus из ф. Caprifoliaceae’. – Нѐкē су жѐне кȳвале àвтику. Гȍре àвтика ѝмā пȍ себ као нѐкē бо́пце, као смрѐковē бо́пце. – И тȏ је као љекȍвито: àвтика, кȍприва, сȏ, и ȳ тȍме се кȳселле за рѐум.

àдум м 1. ’ожењен човјек који не може имати дјеце’. – Већ сѐдам гȍдȳнā нêмā дјѐцē – сȳгȳрно је àдум. 2. ’полно немоћан, незаинтересован човјек’. – Нȳкāко се нѐ женȳ, мȏрā да је àдум.

апара́ц^{и}ја ж ’операција; хируршка интервенција којом се отклања страно тијело, обољели дио органа, исправља недостатак и сл. ради оздрављења, изљечења’. – Сла́л су га на апара́цју, ал нѐ ђеде; → *о̄перација*.

Изр. вр́ш^{и}т[и] ~ ’оперисати се’. – Бȳō бȍлестан, па је вр́шјō апера́ц^{и}је и ȍздравјō.

апате́ка ж (Л у апате́ц^{и}) ’апотека’. – Ȳзмēш у апате́ц за гр̏ло чàјōвā и пȳјēш ка те зàболȳ.

апѐрисат[и] -ишēм свр. и несвр. ’оперисати’. – Мо́рō је апѐрисат кȳлу, пȍсл^{и}јē се чу́вō нѐколкō мјесе́цȳ; → *о̄перисати*.

~ се ’оперисати се, подврђи се хируршкој операцији’. – Ѝшō се апѐрисат у Бањалу́ку, гȍре с глàвнȳ дȍктор^{и}; → *о̄перисати се*.

апѐтȳт -и́та м ’жеља, прохтјев за јелом’. – Ако с ȳмōран, нêш јѐст, а ако с ȍдмōран, јѐшћеш, ѝмаћеш апѐтȳт. – Мȳшкā бȍквица се ȳзимā за апѐтȳт, за проје́дāње.

Изр. отвȍр^{и}т[и] (се) ~ ⇐ *ӣпроје̄сти*. – Пи́ла је чȁј од кȍпривā и отвȍрјō јој се апѐтȳт.

àсма ж нов. ’астма’. – Ко ѝмā àсму, стêжē га у пр̏сма; → *задува*, *сȳпња*, *сȳезање*.

асмàтичāр м нов. ’онај ко има астму’. – Пȍстō је асмàтичāр пȍд стāрē дâне, и пȳмпицу но́сō.

Б

бȁб^{и}ца ж ’акушерка’. – Зȏвнē се бȁпца и пȍмогнē, и жѐна рȍдȳ.

бȁгав -а -о ’који храма’. – Бȁгав, шѐпав, ѐгав – то је ȍнāј чȍјек који нêā нȍгē па нѐ може ѝћ, него ѝдē ȍ шљакама, ѝдē вȁкō, ил шѐпā; → *егав*, *ром*, *шепав*.

бâдља ж (Г мн. бâдљī) ’трепавица која има црн коријен и може проузроковати свраб очних капака’. – Бâдља ѝмā дебѐлу и цр̏ну глâву, а трѐпуша б^{и}јéлу. Бâдља кȍљē, жȕљā. – То кâжȳ бâдље да се зȍвȳ. Свр̏бē ȍчи и бȍлē, и кад се пȍвадē, онда вѝшē нѐ мучē. – Бâдље су са рêпом од кȁшкē вȁдīте ил нȍжћом преко нȍкта.

бȁјат м ’задебљање ткива’. – На нȍз, на стȍпалу одȍздō кад се нâђē тврдо неко ткѝво, кâжē да је то бȁјат. Мȍре бѝт ко шѐнцē зр̏но, а мȍре бѝт чȁк и ко кȕруз и ко љѐшнīк.

бȁјат^{и}ћ м дем. од *бајаш*. – Ѝмāм бȁјат^{и}ћ нѐкī на нȍз.

бȁња ж (Г мн. бâњā) ’љечилиште са минералним изворима’. – Ако љѐкāр прȍпīшē врȕћу бȁњу, он мȍрā ѝћ у врȕћу. Ако прȍпīшē ȕ ледену, нѐ см^{и}јē у врȕћу. – Нѐ мере свȁк ȕ бању, мȍрāш пр̏вō пȍвадт нáлазе.

бȁњат[и] -āм несвр. ⇒ *киселити*. – Бȁњāм нȍге у лавóру нѐ би л се рȁскиселле ове кȕрјē ȍч^{и}.

~ **се** ’купати се, боравити дуже времена у (љековитој) води’. – Онда стȁвē ȕ некȳ вѐћȳ пȍсуду, као у кáду, ал онда ни́је би́ло кáдī, већ тȁк у нѐкȳ кȁцу, и нȁспȳ вȍдē млáкē и тȳ се кѝселē. Кâжē: „Бȁњāмо се“; → *киселити се*.

бȁцат[и] -āм несвр. ’трзати, нагло покретати’. – Ѝмā јáку вȁтру – све га бȁцā од крѐвета.

~ **се** ’трзати се, нагло се покретати’.

бѐн бѐна м ⇒ *биљег*. – Ко ѝмā пȕно бѐнōвā, кâжȳ да је срѐтан. Бѐн јē нȍвијē од бѝљег.

бѐш^{н}ка ж ’мокраћни мјехур’: мȍкраћнā ~. – Слȁба м је бѐшка, стáлно кȕвāм чȁјове, ал цȁбē. – Мȍкраћнā бѐшка је пȍ дну тр̏буа, ѝ тō знâ забȍлт, и то кȁко забȍлт; → *мјеур 1*; ⇐ *мокраћни*.

бѝљег м (Г мн. бѝљēгā) ’урођени мали израштај тамније боје на кожи, у облику мрље, пјеге или квржице’. – У дјѐтета овȁкō зȁ трī пр̏ста тȕде црвѐно на ли́цу. Ѝ тō је као нѐкī бѝљег. – Нѐко вѐлī бѝљег, нѐко бѐн; → *бен*, *значка 1*, *младеж 1*.

биȍн^{н}ца ж ’бијело на оку, биона’. – Ѝмā биȍнцу нȁ оку; утрȕнјō се, па му ȍстало то задебљáње.

бјѐснило с ’вирусна болест која проузрокује поремећеност ума (код човјека); лудило’. – Мȍш побјѐшњет, дȍбт бјѐснило, ако те ȕијē б^{и}јéсно пȁшче.

блѐнтав -а -о ⇒ *луд*. – Блѐнтав јē ко ѝ ћаћа му, јȁдна она жѐна ш њѝме.

блѐсав -а -о ⇒ *луцкасти*. – Ȍтпала од блѐсавē фàмӣлиjē, па је и òна блѐсава.

бљȕват[и] бљȕjēм несвр. ’повраћати’, гл. им. -ā̏ње. – Бљȕjē сâмȳ ѝjēд, још ја вѐлӣм да нѐ пиjē тȍлкō кàвē, али ц̏ȁбē говóрт; ⇆ *ригати*.

бљȗшт м ’бот. Tamus communis из ф. Dioscoreaceae’. – Бљȗшт се мѐћē у рàкиjу и мȁжȳ се жѐне рад рѐумē.

бóба ж 1. ’ситан, округласт плод, зрно’. – Ђѐд jē брȁō са смрѐквē бóбе и пѝō за бȕбреге. 2. ’оспица на кожи’ ← *казамак*; ⇆ *гнојаница*, *чибуљика*.

бóбица ж дем. од *боба*. – Кȕвō је и пѝō смрѐковē бóпце. – Искȍчле jōj неке цр̀венē бóпце пȍ тēлу па се сам чѐшē.

бȍгāљ м ’човјек без ноге или руке или с неким другим тешким тјелесним недостатком’. – Ȕкинō се с крȕшкē и òстō бȍгāљ, и сад вàљā тàкō девѐрат док га Бôг нѐ узмē сѐб; ⇆ *инвалид*.

бȍквица ж ’биљка рода Plantago из ф. Plantaginaceae’. – Бȍквица се кȍрӣстӣ за лиjéчēње.

Изр. жѐнскā ~; мȕшкā ~ ’врсте боквице’. – Жѐнскā бȍквица је ширòка, окру́гла и прѝвӣjā се на рȁне. – Мȕшкā бȍквица је ȕска, ни́је шѝрā од jѐднōг пр̏ста – тȕцā се, па се ȕзмē сôк за апѐтӣт, за проjéдāње.

бôл бôла м (Л бóлу, Н мн. бóлови) ’осjећај физичке, тјелесне патње’. – Па бóлов, нѐ може се тр́пт. – Ѝмā тêшкē бóлове, дájу му нѐкциjе, ал не вриjéдӣ. – Ȕдарли су м бóлов ȕ ноге и ȕ рȕке, нêмāм ми́ра ни дâњу ни нȍћу. – Бóлов су тéшки од рѐума; → *мука 2*.

бóла ж ’нездраво, поремећено стање организма’. – Бȍлуjē од тêшкē бóлē; → *болести*, *оболење*, *обољење*.

Изр. гȍспо(д)скā/ плȕћнā бóла (бȍлēст) ’туберкулоза’. – Гȍсподскā бóла је сȕшца, ко је бѝō бȍлестан, ни́је смѝō брѝге брѝнт вѐлкē. – Ȕмрō је од плȕћнē бȍлести, сȕшцē звâнē; ⇐ *сушица*; вȍденā/ дѐбелā ~ ’нагомилавање течности око зглобова и у трбушној дупљи као посљедица других болести’. – Ȕмрō је од дѐбелē бóлē, ȕдарла му вȍда ȕ ноге. – Ѝмала је вȍденȳ бȍлēст, вȍда jōj је дȍшла дȍ срца и ȕмр̄ла је; кȍшћенā ~ ⇐ *кошћени*; нѐмилā ~ ’рак’. – Ѝмā нѐмилȳ бóлу, нêмā jōj лиjéка; дочѐпат[и] се нѐмилē бóлē ’добити рак’. – Нѐ дō Бôг да се дочѐпāм нѐмилē бóлē – кȍ ће ме слȕжт; прѐлāзна ~ ’заразна болест’. – Сȕшца је прѐлāзна бȍлēст: мȍже и са при́чāњом и у пљȕвāчки чак кâжȳ да се избȁцуjē, да мȍже приjéћ.

болѐжљив -а -о ’болешљив’. – Плȁо је болѐжљив, jȍпē се разбȍлиjō; → *кењкав*.

болѐснӣк -и́ка м (В болѐснӣче, Н мн. болесни́ци) ◊: плȕћнӣ ~, срчàнӣ/ срчанӣ ~. – Jàдница, нàпатла се, циjêлӣ је жѝвот сам болесни́ке слȕжла. – Срчанӣ болесни́ц нѐ смиjȳ jѐст мáснē рáнē. – Он је тêшкӣ срчàнӣ болѐснӣк.

Изр. тêшкӣ ~ ’човјек који болује од тешке и дуготрајне болести’. – Бȉō је тêшкӣ болѐснӣк, трӣ гȍдне ни́је ȕстајō ис крѐвета.

бȍлēст -ести ж (Г мн. болѐстӣ, Д, И, Л болѐстима) ⇒ *бола*. – Нêām по́јма о чѐгā та бȍлēст дȏђē. – Ал кâжȳ да је спаша́вало против бȍлести. – Кȕкурᵘјēк, ȉсто, сви́њама су провла́чли кроз ȕᵛо, кâжȳ, ради бȍлести; ⇐ *бола* (изр.).

бȍлестан -сна -сно ◊. – Мȍја дјѐца ни́с би́ла бȍлесна, тȏ м јē вѐлкā срѐћа би́ла.

бȍлᵘт[и] бȍлӣ несвр. ’одавати тјелесни бол, имати бол’. – Мѐне су бȍ̥лле ȕш кад сам би́ла дᵘје́те; → *боља̄ти*, *боље̄ти*.

Изр. бȍлӣ ме ȉспод мȕчи ’стално ме боли, али помало, подмукло’.

бо́лнᵘца ж (Г мн. -ӣцā) ◊. – Лѐжāла сам у бо́лн̥ц деведѐс трѐћē. – Мȍгō се излᵘје́чт да је ȉшō у бо́лн̥цу.

болȍват[и] бȍлујēм (р. прид. бȍловō -āла -āло) несвр. ◊. – У мȍјōј фȁмӣлᵘј ни́је нȉко бȍловō од сȕшцē. – Нᵘје́сам ја то бȍловāла.

бȍљат[и] бȍлӣ несвр. ⇒ *болӣти*. – Мѐне бȍљ̥ало, па кȁкӣ, зȁспат нȉкадā, ни дȁњᵘ ни нȍћᵘ нѐ меш зȁспат.

бȍљет[и] бȍлӣ несвр. ⇒ *болӣти*. – Бȍљела ме гла́ва па сам вȁвјē̏к спа́вала с ру́пцом.

бȍртат[и] -āм (р. прид. бȍртō -āла -āло) несвр. ’бити мало болестан’. – Мȁло је бȍлестан, ал ȉпāк лѐжӣ. Мȍгō б да не лѐжӣ, ал ȉпāк лѐжӣ – бȍртā.

бра́да ж ’кончасте израсли на тучковима кукуруза, свила’: кȕрузнā ~. – Ȕзми бра́дē од кȕруза, скȕвāј и пӣ за бȕбреге; ⇐ *курузни*.

брȁдавᵘца ж ’мањи израштај на кожи’. – Кад ȉмāш брȁдавᵘце, онда ȉдēш пу́том и нâђēш, прȍшō нѐчјӣ кȍ̥њ, ȉспала зѐмља из пȍтковē. Ȕзмᵘ ону зѐмљу и оно што је до зѐмљē ȍкрēнȕто нȁмаж по рȕкама, ку су брȁдавᵘце, нȍгама, ни́је бȉтно, и спȕст о́нде ђе и би́ло. Нѐмōј се ȍбзират и спȁнȕ брȁдавᵘце.

бȑшљēн м ’пршљен’: вра́тнӣ ~. – Дȉгнēш те́шко нѐшто па се, кае, ȕшинē. Те́шко, ȕшинла с, па дрȕгӣ, трѐћӣ бȑшљēн, па се гȉбā. – Ȕкōчјō ме вра́тнӣ бȑшљēн, нѐ мерем мȁкēт гла́вōм.

бȕбрег м (Н мн. -езᵘ, Г бȕбрēгā) ◊. – Мȍре у бȕбрегу бȉт каме́нац па бȍлē бȕбрез.

бу́ᵛа/ бȕᵛа ж ’инсект који се храни крвљу човјека или животиња’; ⇐ *ćшјеница*, *шуга*.

бȕновача ж ’буњика, бот. Hyosciamus niger из ф. Solanaceae’. – Нѐкӣ су љȕд стȁвљал бȕновачу у рȁкᵘју. Чȍвек кад пȍпјē, нѐ знā нȉшта. Мȁло пȍпјē, ошȁмȕтӣ га и нѐ знā нȉшта. Скȍром слȉчно нарко́зи.

бу̑рлав -а -о ’који има велики стомак (о човјеку)’. – Чо̏јеку који ѝма̄ ве̏лик сто̀ма̄к каже бу̑рлав.

бу́рле м (В бу̑рле) ’бурлав човјек; човјек великог стомака’. – Е̏н, каже, о̀но̄га бу́рле̄. Ви̏ђа̄ј ко̀лкӣ му је сто̀ма̄к.

бу̑рлеша ж ’бурлава жена; жена која има велики стомак’. – Ко̀лкӣ јој је сто̀ма̄к – пра̑ва̄ је бу̑рлеша.

В

ва̏д^{и}т[и] -ӣм несвр. ’чупати, извлачити што из тијела: ~ зуб, ~ крв’; → *чӯпати 1*.

ва́р^{и}т[и] ва̑рӣм несвр. ’пробављати (о желуцу)’. – Жѐлдац ми нѐ ва̄рӣ ра́ну, не̏кад ми по̀могне̄ кад по̏пје̄м ма̀ло со́де̄; → *ӣримати*, *радити*.

ва̏тра ж ’повишена тјелесна температура’. – Ѝма̄ ја́ку ва̏тру, тра̑жӣ му се во̀да. – Ѝзме̄ га ва̏тра и не̏ зна̄, бо̀лује̄ и не̏ зна̄. Нит кога ви̏дӣ, нит кога зна̑, нит шта̀ зна̑ бе̏ćедт. – На̀маже̄ се ѝљом ил ра̀к^{и}јо̄м рад ва̏тре̄. – Сни́мал су ва̏тру та̀ко̄ што су компје́ре у сала̀тцу[3] ре̏зал, ил ку̀рузно̄ бра̏шно: мје̑сӣто т^{и}је̑сто па при̏вӣја̄но на та̀бане; → *ӣемӣаратӣура*.

ве́зат[и] ве̑же̄м свр. и несвр. ◊.

Изр. би̏т[и] ве̑за̄н за крѐвет ’лежати болестан (за непокретне болеснике)’. – Он је ве̑за̄н за крѐвет од ла́н^{и}, жѐна га слу̑жӣ.

ве́на ж нов ⇒ *жила 2*. – Кад да́јӯ инѐкцију, тӯ тра̑жӣ се ве́на. – Мло̀го сто̀јӣш – ве́не ѝска̄чӯ и о̀не бо̀ле̄. – Јо́вна̄ Ду̀ша̄нка ѝма̄ затечѐне ве́не.

ви̑д м ◊. – Ви̑д ме до̀бро слу̑жӣ, ви̏дӣм у̀дт ко̀нац у̏ иглу.

Изр. изгу̀б^{и}т[и] ~ ’остати без вида (дјелимично или потпуно)’. – А ѝмајӯ не̏кӣ, осл^{и}је́пе̄ и у̀ мла̄де̄ да̑не, ѝзгубе̄ ви̑д о̀ч^{и}ње̄ӣ; ⇐ *обневидити*, *ослијепити*, *ођоравити*; о̀чнӣ/ о̀ч^{и}ње̄ӣ ~ ’способност очију да виде’. – Изгу̀бла сам о̀чнӣ ви̑д плѐтӯћ, ѝ да̄н ѝ но̄ћ ѝгле у ру̀кама би́ле.

ви̏дт [<видјети] -ӣм свр. и несвр. 1. ’видјети, имати способност вида’. – Ба̀ба би́ла ста̀ра, ал ви̏дла је у̀дт ко̀нац у̏ иглу. 2. ’искусити, преживјети, препатити’. – Шта је та̑ј му̑ка̄ ви̏дјо̄!

вјѐтар -тра м (Н мн. вјѐтров^{и}) (мн.) ’гасови који се развијају у цријевима’. – Бо̀лӣ га тр̀бу и ѝма̄ вјѐтрове, па му да̑м да по̏пје̄ ма̀ло со́де̄.

Изр. цр̀венӣ ~ ’заразно обољење коже’. – Би́вало је ѝ то̄ да вјѐтар не̏кӣ цр̀венӣ у̀дарӣ чо̏вјека и за̀болӣ га не̏што и не̏кӣ су ча̀к до̀лазли не̏свје̄ст^{и} кад бу̀де̄ по но̀ћ. То не̏кӣ цр̀венӣ вјѐтар за̀узме̄. – Цр̀венӣ вјѐтар у̀дарӣ пре́тежно но̀ћу у нѐвремено̄ до̑ба[4], око по̀ла но̀ћи и ка̀сни^{ј}е̄.

[3] **Сала̀т^{и}ца** ж ’округао, пљоснат комадић кромпира, парадајза и др.’.

[4] **Нѐвремено̄ до̑ба** ’вријеме око поноћи, глуво доба’.

вјѐштица ж ’по народном вјеровању, жена која је у дослуху са ђаволом и чини зла, нарочито малој дјеци; има натприродне моћи, претвара се у лептира и сл.’. – Вјѐштица мо̀же да по̀сē д^{и}је́те ма̂лō; → *мора*.

во̀да ж (А во̀ду, В во̀до, Н мн. во̀де, Г во́дā) ◊.

Изр. мѐтат[и]/ чи̏тат[и] во̀де ’отклањати зле чини са некога, говорењем одређених тајних ријечи изнад воде’. – Би́ла је ба̏ш и тво̀ја пра̀мбаба – стра̏у сал^{и}је́вала и во̀де нѐкē мѐтала. Ӯзмē во̀дē па нѐшто чи̏тā та̀мо, ша̏порӣ. С ти̏јем се већи̏нōм л^{и}је́чли. Стра̏ве сал^{и}је́вале и во̀де мѐтале, чи̏тāле; ⇐ *метати*, *читати*.

во̀ден -а -о (одр. во̀денӣ -ā -ō) у изразу: во̀денā бо́ла/ бо̀лēст; ⇐ *бола* (изр).

во́ле м ’чворуга која се појави на глави усљед ударца’. – Кв̏ржца на гла́ви нара́сте, ско̀чӣ во́ле кад се ӯдарӣш.

вра́тнӣ -ā -ō ’који се односи на врат’: ~ жи̏ле ⇐ *жила*; ~ бр̏шљēн ⇐ *бршљен*.

вр^{и}је́ме врѐмена с ⇒ *периода*. – Вр^{и}је́ме гово́рл, а сад вѐлē перио́да, ка̀ко ко̀.

Изр. ѝмат[и] сво̀је ~ ’имати менструацију’. – Ѝмā, каје, сво̀је вр^{и}је́ме; ⇐ *имати* (изр.).

вр̏ља ж ’жена разроких очију’. – Ни̏кад нѐ знāм ђе глѐдā она вр̏ља; → *врљеша*.

вр̏љав -а -о ’разрок, коме су очи управљене у различитим правцима’. – Ѝмāш кад глѐдā о̀ко ӯ око при́родно, кае, вр̏љав; → *еровчасти*, *зрикав*, *разрок*, *шашијасти*; ⇐ *непаран* (изр.), *око* (изр.).

вр̏љеша ж ⇒ *врља*. – Кад глѐдā ӯ стра̄ну, то је вр̏љеша.

вр́љо м ’човјек разроких очију’. – Јѐдно о̀ко гле́дӣ та̀м, а дрӯго̄ ва̂м – та̀к вр́љо гле́дӣ.

вр̀т^{и}т[и] се -ӣ се несвр. безл. вр̀тӣ м^{и} се (у гла́в^{и}) ’осјећам вртоглавицу несвјестицу’. – Вр̀тӣ ми се, чи̏нӣ м се да ћу па̏ст ӯ несв^{и}је̄ст; → *занесвјешћивати (се)*, *заносити*, *мантати се*, *мутити се*, *несвијестити се*, *носати*; ⇐ *играти* (изр.), *смркнути се* (изр.).

вртòглав^{и}ца ж ◊. – Ѝмāм вртòглавцу, бјѐжӣ м зѐмља испрѐд мене.

Г

га́вез м ’бот. Symphytum officinale’. – Поса́д, дјѐте, га́вез, о́вд кра̏јом у ба́шт, од га́веза до̀бро зара́стајӯ ра̀не.

га̂з м ’петролеј’. – Мла̂дӣ о̀рас^{и} се ста̀вљајӯ у га̂з и ма̏жē се ко̀са да не о̀падā, да бо̀љē ра́сте.

гѝбат[и] -ā̄м несвр. ’разгибавати, чинити покретљивим’, гл. им. -ā̄ње. – Кад нѐког ỳкō̄чӣ, мо̀ре у бо̀лн̥цу па гѝбат. – Штȁ је тȃј гѝбā̄ња вѝдјō̄!

~ **се** ’разгибавати се, постајати покретљив’. – Мо̂рā̄ ѝћ ỳ бању да се гѝбā̄.

глаᵛо̀боља ж ◊. – То је пре́тежно по̀вēзā̄но: и глаᵛо̀боља, и ỳш кад бо̀лē, и зȳбᵢ, и то̂ свѐ прѝближно.

глȁᵛобō̄љан -љна -љно ’који пати од главобоље’. – Мѝлан је глȁᵛобō̄љан ко ѝ ћаћа му, ста̂лно га бо̀лӣ гла́ва.

глѐжањ -жња м ’избочина на зглобу изнад стопала’. – Ѐтечē глѐжањ, па нѐ мере ѝћ.

глȳв глу́ва -о (одр. глȳвӣ -ā̄ -ō̄; комп. глȳвљӣ) ◊. – Глȳв јē на дѐснō̄ ỳво, мо̂рā̄ш му при́ћ с лᵢ̂јēвē стра́нē.

Изр. ~ ко то̀п ’потпуно глув’. – Глȳв јē ко то̀п – нѝшт нѐ чујē.

глȳвеша ж ’глува жена’. – Она глȳвеша је мо̀гла подлѐтᵢт по̀т кола, ни́је нѝшт чȳла.

глȳᵛонᵢ̂јēм -а -о (одр. глȳᵛонᵢ̂јēмӣ -ā̄ -ō̄) ◊. – Нȁкā фи́на цȳрца, а глȳᵛонᵢ̂јēма – нит штȁ при̂чā̄, нит чȳјē.

глȳᵛоња м пеј. ’човјек који је глув’. – Ѐнō̄м глȳᵛоњ мо̂рā̄м свѐ понòвт по̀ пēт пу́тā̄, нѐ мерем га вѝшē сма́гат.

гнȏ̂ј гно̀ја м ’густа, љепљива течност која се ствара у запаљеном ткиву човјечјег организма’. – Кад се про̀вāлӣ, ѝсцȳрӣ гнȏ̂ј и ово се смȁкнē и нѐмā̄; → *гњој*.

гнȍ̀јав -а -о ’који је пун гноја’. – Ле́ђа су му свȁ гнȍ̀јава, нѐ меш од гȁда глѐт; → *гњојав*.

гнȍ̀јанᵢ̂ца/ гнојȁнᵢ̂ца ж ’огнојена бубуљица’. – Гнȍ̀јанᵢ̂ца је ȍгнојена чи́бᵢ̂ца, нѐ требā̄ је ди́рат. – Ѝзашла м гнојȁнᵢ̂ца на но̀су; → *гњојаница*, *пришӣ*; ⇆ *боба*, *чибуљика*.

гнȍ̀ј̂т[и] се несвр. према *загнојити се*. – Гнȍ̀јӣ му се ра̀на, мо̂рā̄ ѝћ до̀ктору да је ȍчистӣ.

гњȏ̂ј гњо̀ја м ⇒ *гној*. – Мѝцна бȳдē пȳна гњо̀ја, по̀слᵢ̂јē се про̀вāлӣ и ѝшчистӣ.

гњȍ̀јав -а -о ⇒ *гнојав*. – Мо́рал су му ћѐћ онај гњȍ̀јавӣ пр̀ст.

гњȍ̀јанᵢ̂ца/ гњојȁнᵢ̂ца ж ⇒ *гнојаница*. – Ѝмā̄ гњȍ̀јанце по ли́цу, па се сти́дӣ. – Свр̀бӣ ме гњојȁнᵢ̂ца, нѐ мерем ду̀рат.

гњȍ̀ј̂т[и] се несвр. према *загњојити се*; ← *заболити* (изр.).

го̀спо(д)скӣ -ā̄ -ō̄ у изразу: ~ бо́ла/ бо̀лēст ⇐ *бола* (изр.).

гр̀ба ж (Г мн. гр̂бā̄) ’израслина на леђима’. – Искри́вᵢ̂јō̄ се то̀лкō̄ да му је ско̀чла гр̀ба на ле́ђᵢ̂ма.

гр̏бав -а -о ’који има грбу’. – Јѐст онāј чо̀јек гр̏бав, са̀вјō се до свѐтē зѐмљē.

гр̏ло с (Г мн. гр̑лā) ◊. – Бо̀лӣ га гр̏ло, пӣјē ча̀јове за̀ грло.

гро̀зн^и^ца ж 1. ’повишена тјелесна температура са дрхтавицом’. – Ѝватла ме гро̀зн^и^ца, ва̀тра и сту̀дēн. 2. ’запаљење коже у виду плика које се најчешће јавља на уснама’. – Ѝзашла м јē гро̀зн^и^ца на̀ уснама. 3. ⇒ *малеарија*.

гр̏ч гр̏ча м (Н мн. гр̏чов^и^) ◊. – Гр̏чове ѝмāм у ру̀кама и но̀гама, на̀мажēм се па се сва̀ со̀ба чу̀јē.

гу̀б^и^т[и] се -ӣм се несвр. ’остајати без свијести, без присебности’, гл. им. -љење. – Гу̀бӣ се, нѐ знā ни шта при̑чā. – Бо̀јӣ се у̀ то̄м сво̑м гу̀бљēњу; ⇐ *знати* (изр.), *незнана* (изр.).

гу̀б^и^ца ж ’усна’. – Ѝзасуō се по гу̀пцама.

гу̀јав^и^ца ж ’глиста’. – Кат су љу̀д ѝмал гу̀јавце, бо̀лӣ и сто̀мāк па, каже, ѝмā гу̀јавце у стома́ку. О̀ндā се у̀змē бјѐлōга лу̀ка нѐколкō чѐшљōвā, сту̀цā се и са мл^и^е́ком, фѝлцāн-два̑ мл^и^е́ка и па̑р чѐшљōвā лу̀ка и то се на пра́зан сто̀мāк у̀јутру по̀једē. И ка̑жē, ѝзбāцē се гу̀јавце.

гура́бет м ⇒ *покарет*. – Ни́је о̀н кри̑в што је гура́бет, та̀к се ро̀дјō.

гу̀ша ж (Г мн. гу̑шā) ’прекомјерно повећана штитаста жлијезда, струма’. – Ѝмā ѝ тō, гу̀ша се л^и^е̑чӣ нѐкāко код љека́рā.

гу̀шав -а -о ’који има гушу’. – Гу̀шава је, о̀тлēн то̀лкӣ вра̑т.

гушо̀боља ж ’болест коју карактерише повећање штитне жлијезде’. – Ѝмā гушо̀бољу. То је о̀пāсно, мо̀ре у̀мр^и^е̑т.

Д

да̀лековӣдан -дна -дно ’далековид’. – Ѝ ōн но̀сӣ на̀очāре, сам што је о̑н да̀лековӣдан.

да̀мор м ’дамар, било’. – Ку̀цајӯ ми кро̀з рӯку да̀мор^и^.

да̀н^у^т[и] да̀нēм свр. ⇒ *оданути*.

Изр. ~ ду́шōм ’осјетити олакшање након чега тешког’. – Ма̀ло да̀нēм ду́шōм кад при̑мӣм нѐкц^и^ју.

дво̀р^и^т[и] -ӣм несвр. ’водити бригу о болеснику’; → *служити*; ← *разболити се* (изр.), *уштакнути се*.

дѐбел дебѐла дебѐло ’дебео’. – Не ра́сте, не ра̀звӣјā се д^и^е́те, па онда кре̑нē и онда о̀де т. Бу̀дē дебѐло, толѝкō.

Изр. ~ бо́ла/ бо̀лēст ⇐ *бола* (изр.).

дѝвјӣ -ā -ē у изразу: ~ ме̑со ⇐ *месо*.

ди́јат[и] ди̑шēм несвр. ’дисати’. – Нѐ да̄ м ди́јат, бо̀јӣм се да ћ се угу́шт.

дла̀ка ж ◊.

Изр. мр̑твē ~ ’мекане, свијетле и ријетке длаке на лицу мушкарца или жене (усљед хормоналног поремећаја)’. – По ли́цу јој ѝзрāсле бʲје̏лē мр̑твē дла̏ке, та̀кā је и Зо́ра би́ла; ⇐ *мр̄тав* (изр.).

дȍбар дȍбра дȍбро ’психички здрав’.

Изр. ни́је ~/ ни́је на̑јбољ̄ ’није психички здрав’. – Ни́је дȍбар, сва̏шта при̑чā. – Ни́је на̑јбољ̄, ви̏дī му се по ȍчма; ⇐ *луд*.

дȍбʲт[и] дȍбʲјēм свр. 1. ’бити захваћен нечим (неким поремећајем, болешћу)’: ~ темпарату́ру/ температу́ру. 2. ’добити мјесечни циклус’.

Изр. ~ на жи́вце ⇐ *живци* (изр.).

дȍктор/ дȍктур м ⇒ *љекар*. – Нѐ мōрā се за свѐ ѝћ дȍктору, мо̑рā се ѝсāн ма̀ло и притр̑пт. – Ȍндā ѝшō и дȍктурма и нѐкī̄јем ȍцама.

дȍлазʲт[и] -ӣм несвр. ◊.

Изр. ~ нѐсвʲјēстʲ ’падати у несвијест’ ← *вје̄тар* (изр.); ~ сѐбʲ несвр. према *доћи себи*. – Она је јѐла гљѝве неке лу̀даре и скро̑з ѝопште ни́је зна̏ла нѝшта. И онда ма̀ло по̀чēла до̀лазт сѐб и по̀чēла се кр̀стʲт, ал ни́је мо̀гла ду̀го прогово́рт. – Ни́је до̀лазла сѐб ви̏шē ȍт пō са̑та.

до̀ћ[и] до̑ћēм свр. ◊.

Изр. ~ нѐкоме нѐсвʲјēст ⇐ *онесвијестӣти се*; ~ сѐбʲ ⇐ *освијестӣти се*. – Онесвʲје́стјō се, ал је бр̑зо до̀шō сѐб.

дочѐпат[и] се -āм се свр. у изразу: ~ нѐмилē бо́лē ⇐ *бола* (изр.).

дру̀гī -ā -ō у изразу: би̏т[и] у ~ ста́њу ⇐ *носећа*. – Ма́ца је по̀новō у̀ другōм ста́њу, ал са̀д но̀сī дво́јке.

ду̀рат[и] -āм несвр. ’трпјети’. – Нѐ мере се ду̀рат ко̀лкō бо̀лī, мо́рах ѝћ до̀ктору.

Е

ѐгав -а -о ⇒ *багав*.

ѐгат[и] ѐгāм несвр. ⇒ *шета̄ти*. – Ако је кра̏ћā но̀га, он ѐгā та̀мо-ва̑мо кад ȍдā.

елѐргиʲа ж ’алергија’. – Дјѐца ѝмајӯ елѐргиʲу, елѐргиʲа нѐкā ѝзāђē.

елѐргичан -чна -чно ’алергичан’. – Елѐргичан је на ду̀вāн: кад нѐко за̀пāлī, он на̀мā свѐ ȍтвāрā.

ѐрат[и] ѐрāм несвр. ⇒ *шета̄ти*. – Мало ѐрā кад ȍдā, а лʲје́по дје́те.

ѐрōвчаст -а -о ⇒ *врљав*. – Ма̀ло ѐрōвчаст, као, на при́мер, тај Ра̏довāн На́дī̄н; ⇐ *око* (изр.).

Изр. ~ у ȍчʲма ’еровчаст’. – Он је ма̀ло ѐрōвчаст у ȍчма.

Ж

жва̀ља ж (Г мн. жва̑ља̄) ’обољење слузокоже на угловима усана’. – Не облѝзӯј се, до̀пћеш жва̀ље.

жга̀рав"ца ж ’горушица’. – Од компје́ра̄ до̀б^и^јē̄м жга̀рав^и^цу, на́рочто ако с пр̀женӣ; → *љӯтина*.

жгла̑вак -вка м ’зглоб, зглавак’. – Ѐтекли су м жгла̑вц^и^ на ру̀кама, ни́је до̀бро, дје̑те мо̀је; → *жглоб*.

жгло̀б жгло̀ба м ⇒ *жглавак*. – Ко ѝма̄ сла̀бе жгло̀бове, до̀ктор у вру́ћу ба̀њу нѝкоме ни́је пропи́со̄.

жѐлдац желда̀ца/ **желу̀дац** -у̀ца м (Г мн. желда́ца̄/ желу̀да̄ца̄) ◊. – Нѐко ко̀га је жѐлдац сла̀б, чи̑м се на̀ијē̄, оно бо̀лӣ. – Желу̀дац је на̀ пупку, ту̀ј трѐба̄ да ку̀ца̄. – Жѐлдац ми нѐ ва̄рӣ, сва̀ ра́на сто̀јӣ у̀ њему. – Нѐ ра̄дӣ м желу̀дац, а̀ј ме ма̀ло ѝстр̄ља̄ј.

Изр. спу̀стӣт/ спу̀штен ~, стру̑нӣт/ стру̑њен ~ ’болест као посљедица опште мршавости и неког јаког напрезања’. – Ѝма̄ спу̀штен жѐлдац па мо̑ра̄ ѝћ да јој га Â̑нка на̀мјестӣ. – Мо̑ра̄ш пра̀вт желу̀дац ако с га стру́нла, ако ѝма̄ш стру̑њен желу̀дац; ⇐ *сӣомак* (изр.).

жѐнска̄ тра́ва ж ’биљка која, по народном вјеровању, помаже да жена затрудни; вјероватно мацина трава, бот. Marrubium vulgare’. – Жѐнска̄ тра́ва је тра́ва от које жѐне мо̀гӯ за̀н^и^јē̄т кад пѝјӯ ча̀ј, ил у̀зē̄т ма̀ло нашѐшце тог ко̀р^и^јē̄на.

жи́вац -вца м (Г мн. жи̑ва̄ца̄) ’нерв’. – Ѐтшо̄ му нѐка̄ жи́вац па са̀м жмѝка̄ о̀чма. – Кад је би́ла ма̑ла̄, на̀пла се ра̀кјē̄ и изго̀рел жи́вц од ја́кē̄ ра̀кјē̄.

жи́вц" м мн. (Г мн. жи̑ва̄ца̄) ’психичко стање’. – Ѐшли су јој жи́вц, нѐ мере слу̀шат гала́мē̄.

Изр. до̀б^и^т[и] на жи́вце ’психички, нервно обољети’. – Мо̀ш до̀бт на жи́вце од прѐвелкē̄ сикира́ц^и^јē̄; по̀пуст^и^т[и]/ попу̀ст^и^т[и] на жи́вц^и^ма ⇐ *о̄живчанӣти*. – По̀пустјо̄ на жи́вц^и^ма, свѐ му смѐта̄.

жѝвчан -а -о ’раздражљив, нервозан, психички нестабилан’. – Ако је жѝвчан, трѐба̄ ѝћ прѐко Врба̄са, ђе с лу̑дӣ, да се л^и^јѐчӣ.

живча̀на̄ ж ’епилепсија’. – Ѝма̄ живча̀нӯ, па̀давцу зва̑нӯ; → *па̄давица*.

жи́гат[и] жи̑га̄ безл. несвр. према *жигнӣти*. – Мене бо̀лло, па ка̀кӣ за̀спат, нѝкада̄, ни да̑ња^у^ ни но̀ћ^у^ нѐ меш за̀спат. Чу̀па̄, жи̑га̄. Ѝсто̄ ко и зу̑б кад бо̀лӣ.

жи́гн^у^т[и] жи̑гнē̄ свр. безл.’сијевнути, пробости (о болу)’. – Кад ме жи̑гнē̄ испо̀д ребā̄рā̄, нѐ мерем нѝкуд.

жи́гов[и] м мн. ’оштри, краткотрајни болови’. – Спа̑ва̄, нѐма̄ више жи́го̄ва̄.

жигу̀цат[и] -у̀ца̄ несвр. и уч. безл. ’благо, али учестало жигати’. – Жигу̀ца̄ ме у̀ дну тр̀буа.

жи̏ла ж (Г мн. жи̑ла̄) 1. ’тетива’: вра́тнē ~, пе́тнē ~. – Кад ме за̀болē вра́тнē жи̏ле, на̀мажēм ӣ ра̀кјōм. – Бо̀лē ме пе́тнē жи̏ле. 2. ’вена, артерија’. – Глу̑во би́ло, у̀бла се, прѐсјекла себ жи̏ле; → *вена*.

жли̏ч[и]ца ж ’удубљење између грудне, прсне кости и трбуха’. – Прӣје ка̑жē: бо̀лӣ ме у̀ жличиц, а са̀д – бо̀лӣ ме желу̀дац. – Про̀ба̄да̄ ме по̀ жлич[и]цōм, не но̀с ми ка̀јмака.

жми̏кат[и]/ жми̏ркат[и] -а̄м несвр. ’титрати, треперити (за очни капак, мишиће око очију)’. – Што ста́лно жми̏ка̄ш? – Жми̏рка̄ о̀чма ко да ни́је но̀рма̄лан.

жња̀тара ж ’кост ноге од кољена до глежња; гњат’. – А о̀н по̀чēшē мјѐрт ко̀лкē су но̀ге од сто̀пē до ко̀љена. Ка̑жē: „Ви̏дӣш ко̀лка̄ је о̀ва̄ жња̀тара би́ла“; → *ци́јев*; ⇐ *кости̏* (изр.).

жо̣ва́њац -а́њца/ -ета м (Г мн. жо̀ва̄ња̄ца̄) ’жуманце’. – За појача́ње кр̀в[и] жѐне су да́вале дјѐц жо̣ва́њац ја́јета и ме̑д.

жу̑љ жу́ља м (Н мн. жу́љев[и]/ жу́љов[и]) ◊. – На̀бла сам жу̑љ ко̀пајӯћ ку̀рузе, по̀сл[и]јē се то̑ подмију́рло.

жу̀т[и]ца ж ◊. – Би́ло и жу̀тцē. Па и̏дӯ љека́ру, па ко ѝма̄ ду̀кат, ста̀вӣ у̀ воду и ку̑па̄ се у во̀д[и], у̀змē ону во̀ду па ку̑па̄ се два́-три пу́та, па вѐлӣ, прѐстала је жу̀тца. – Ко ѝма̄ жу̀тцу, обо̀л[и]јēва̄ и од јѐтрē.

жу̑ч жу̀чи ж ’жучни мјехур’. – До̀ктор ка̑жē да м је бо̀лесна жу̑ч и да се па̀зӣм ра́нōм.

З

забо̀л[и]т[и]/ забо̀љат[и]/ забо̀љет[и] за̀болӣ свр. ’почети болјети; појавити се (о болу)’. – Кае, ако је ту̑ забо̀ло̊, забо̀л̊л[и] су бу̀брез. – Па јѐст, и у̑ље је до̀бро: у̀пуст[и]т ка̑п од у̑ља у̀ у[в]о кад за̀болӣ. – Забо̀љале ме ру̑ке, нѐ знам штà ћ.

Изр. ~ на̀ц[и]јēло ’забољети без видљивог разлога (о прсту или екстремитетима)’. – Кад на̀ц[и]јēло за̀болӣ пр̀ст, из чи̏ста ми́ра, гњо̀јӣ се, при̏вӣја̄на је сла̀н̊на да изву́че; ⇐ *нацијело*.

за̀бун[у]т[и] -нēм свр. ⇒ *ӣодбунӣти*. – За̀бунћеш од то̀лкōг спа́ва̄ња. – Сва̀ је за̀бунла у ли́цу, до̀шла гла́ва ко у го̀[в]ечета.

за̀в[и]т[и] за̀в[и]јēм свр. ’увити завојем (рану)’. – До̀ктор ми је за̀в[и]јō ру̑ку.

завр̀т[и]т[и] се за̀вртӣ се безл. свр. према *врӣтӣти се*. – Ако м се за̀вртӣ, па̀шћу; за̀тō се и др̀жӣм за̀ зӣд.

заглу́в"т[и] за̀глȳвӣм свр. ’привремено изгубити слух (од буке, воде у ушима и сл.)’. – Заглу́вла сам од мото́ркē. И не заглу́вла, ко̀лкō сам дрва̄ да̀нас прѐметла преко ру̀кȳва̄.

загнòј"т[и] се за̀гнојӣ се/ **загњòј"т[и] се** за̀гњојӣ се свр. ’напунити се гнојем’. – Загнòијō му се пр̏ст. – Ако т се за̀гњојӣ ра̀на, нѐш мòћ ста̀т на̀ ногу; → *огнојити се*.

за́дува ж ⇒ *асма*; ← *шипиња*.

закрва́в"т[и] закр̀вāвӣм свр. ’напунити се крвљу, постати крвав’. – Закрва́вјō òчма од ја́кōга вјѐтра; → *покрвавити*.

закрече́ње с ’стање, особина онога што је закречено, накупљеност кречних соли (обично у ткивима)’. – Ѝмā закрече́ње ве́нā, мо̂рā òдбит òд себе ра́ну.

закрмѐљ"т[и] закр̀мељӣм свр. ’добити крмеље; постати крмељив (о очима)’. – Закрмѐљ"јō òчма, нѝшт нѐ видӣ.

зал"је́ч"т[и] за̀л"јēчӣм свр. ’дјелимично или привремено излијечити’. – Ако за̀л"јēчӣм ову бо́лу, чу́ваћу се, не́ћ ра́дт те́шко.

~ се ’привремено се излијечити, излијечити се’. – Зал"је́чјō се, ал је јòш бл"јѐд.

замàнтат[и] се -ā се безл. свр. према *мантати се*. – За̀мантāло м" се од спарѝнē, òтвāрāј тај про́зор!

за̀метн^у^т[и] се за̀метнē се свр. ’настати, развити се’. – Чѝр мòже да се за̀метнē, пòсл"јē га се тѐшко рје́шт.

за̀мират[и] -рēм несвр. ’падати у несвијест’. – За̀мирē òд глāди, нѐа штā јѐст.

замла́д"т[и] се за̀млāдӣ се свр. ’залијечити се (о рани)’. – Апѐрисāн је и фѝно му се замла́дла ра̀на; → *зарасти*, *зацијелити се*, *свести се*.

замлађи́ват[и] (се) замла̀ђујē (се) несвр. према *замладити се*. – Дòбро му замла̀ђујē ра̀на, вѐћ се поја́вла млāдā кòж"ца.

за̀мр"јēт[и] за̀мрēм свр. ⇒ *онесвијестити се*. – Отòич је за̀мрō, ал је бр̀зо дòшō сѐб.

за̀муст[и] -у́зем свр. ’прелити око млазом млијека из дојке (ради изљечења од јечмичка)’; ← *јечменик*.

занесв"је́ст"т[и] (се) занѐсв"јēстӣ (се) безл. свр. према *занесвјешћивати (се)*. – Прѐпанēм се кад ме занѐсв"јēстӣ. – Занесв"је́стило м се, са̀м што нѐ падо.

занесвјешћи́ват[и] (се) занесвјѐшћујē (се) несвр. безл. ⇒ *вртити се*. – Свѐ ме занесвјѐшћујē, нѐ мерем ѝћ. – Од јѝчē ми се занесвјѐшћујē, ста̂лно се ỳз нешто прѝслањāм.

зàн"јēт[и] -есēм свр. 1. ’затрудњети’. – Зàн"јēла д"јéте вàн мàтерцē, па га мóрал чѝст"т; → *затруднӣти*, *по̄нијети*. 2. безл. свр. према *заносӣти*. – Зàн"јēло ме, јѐдва сам òстō на нòгама.

занòс"т[и] зàносӣ несвр. безл. ⇒ *вртӣти се*. – Нѐ мерем стàјат на нòгама кòлкō ме зàносӣ.

зàноч"ца ж ’заноктица’. – Нѐмōј отрéсат (рукама) кад се ỳмӣвāш, да нѐ добјēш зàноч"це.

зáпис м ’на папиру исписане ријечи или формуле којима примитиван свијет приписује чудотворну моћ’. – Онда ѝшō и нѐкӣјем ȍцама. Па дáвал, мѐтал зáписе нѐкē, у трȍкӯт смȍтāто, и стàвӣ ỳ воду и онда сà онōга, оно, пӣјē ону вȍду... Само нàпӣсāто нà њӣјев јѐзик. Нѐ знā нѝко прочѝтат дол òн".

зарáстат[и] зàрāстā несвр. према *зарасти*. – Ѝмā шѐћер па му не зàрāстā рàна.

зàрāст[и] -áсте свр. ⇒ *замладити се*. – Вѐлӣ дȍктор да нѐ смјēм рáдт док не зарáсте рàна.

зарашћи̇ват[и] зарàшћујē несвр. према *зарасти*. – Не зарàшћујē м рýка нѝкāко.

засýкат[и] зàсӯчēм (обично безл.) свр. ’уврнути, искривити’. – Шлâг га трѐвјō, засýкало га; → *усукати*.

~ **се** 1. ’искривити се’. – Засýкō му се врâт; → *усукати се 1*. 2. ’јако смршати’. – Нѐ мере јѐст, скрȏз се засýкала; → *усукати се 2*.

зáтвор м нов. ’отежано пражњење цријева’. – Кад ѝмāш зáтвор, скȕвāј себ шљѝвā и пòпӣ тō: ← *ићи* (изр.).

затѐћ[и] зàтекнēм и зàтечēм свр. ’набрекнути, надути се (о дијелу тијела)’. – Затѐкли су му крâјнӣц; → *натећи*, *отећи*.

зáтиљак/ зáтиок -ӣљка/ **зáтјевак** -ēвка м ’потиљак’. – Бȍлӣ ме зáтиљак, мȏрā да м је спȁō тлâк. – Оклѝзно се испрѐт кућē и ỳдарјō се у зáтиок. – Измàсӣрāј ми зáтјевак неће л прóћ.

зàтјецат[и] -ечēм несвр. и уч. према *затећи*. – Зàтјечē ми рýка, прѐпадā ме штà б мòгло бѝт.

затровáње с ⇒ *тровање*. – Ако се чѐшē бѝљег, мȍже да се дȍбјē нѐкō затровáње.

затрýдн"т[и] зàтрӯднӣм свр. ⇒ *занијети 1*. – Жѐнскā глâо, штâ је тѐб – штà ш ак ȍпē зàтрӯднӣш; кȍ ће тòлкӯ дјѐцу рáнт? – Затрýдн̥ла је дȍк се ỳдāла и прѐд зӣму рòдла Јóву.

заỳзēт[и] зàузмēм свр. ’спопасти, захватити’; ← *вјетар* (изр.).

заујéдат[и] се заỳјēдāм се несвр. према *заујести се*. – Заỳјēдā се од дебљѝнā, ѝ тō је да Бȏг сàчӯвā.

заўјест[и] се заўједēм се свр. ’добити ојед’. – Кад се дјѐца мâлā заўједӯ, мâжӯ се прегòрелӣм зéјтином; → *одајести се*, *ојести се*.

заўш"т[и] се зàушӣм се ’добити вашке’. – Заўшјō се нáрод, облáдале га ўш^и^.

зàушњāк м ’доушна жлијезда’. – Тӯ òтечē иза ў^в^а, и зàушњāц. Па мâло се нàмажē ӯљом зàушњāк рад вâтрē.

зàушњāц" м мн. ’заушке, заразно запаљење доушне жлијезде’. – Зàушњāц^и^ – стâвљал ȍблоге од рàкијē. Стâвљал су чâк и од овáцā, од вȕнē нѐопрāнē. Ȍшӣшā се од óвцē и стâвӣ се ȍколо. Стâвӣ се као ȍблога око зàушњāкā кад зàболē.

зац"јéл"т[и] се зàц^и^јēлӣ се свр. ⇒ *замладити се*. – Зацјéлле се рâне, сам трѐā врѐмена.

зацјељúват[и] се зацјѐљујē се несвр. према *зацијелити се*. – Рâна м се зацјѐљујē.

зàчēт[и] зâчнēм свр. ’забрекнути, напунити се млијеком (о жени пред крај трудноће)’. – Гòтова је рòдт, вȉдē јѐст зâчēла.

згр̏б"т[и] (се) -ӣм се свр. ⇒ *згурити (се)*. – Згр̏бла лéђа и прȍсӣ, а мòгла б кòњу рêп ишчȕпат.

згȕл"т[и] згȕлӣм свр. ⇒ *одерати*. – Згȕљō је лâтак кад је пâō с вȉшњē.

згȕр"т[и] (се) -ӣм (се) (трп. прид. згȕрен -а -о) свр. ’повити (се), искривити (се)’. – Ȉсправ се! Кад тàкō згȕрӣш лéђа, ȉзглēдāш ко кàкā бâба. – Стâр јē, згȕрјō се – гȍдне, мȉлӣ брâте. – Згȕрјō се у лéђма од тѐрета – нȉје нȉ чудо, штâ је пòсла вȉдјō; → *згрбити (се)*, *повити (се)*, *погрбити (се)*, *погурити (се)*, *савити (се)*.

здѐрат[и] здѐрēм свр. ⇒ *одерати*. – Ȕкинō се са штòкрлē и здѐрō кòљено.

здрâв -а -о ’који нема обољења или тјелесних и душевних недостатака’. – Он је свѐ рáдјō ȍпēт пòслове свòје које је рáдјō ȉ прије, кад је бúла здрâв-здрâва рȕка.

зéјтен/ зéјтин м ⇒ *уље*: прегòр(е)лӣ ~ ⇐ *уље* (изр); ← *заујести се*.

злȍ злâ с ’болест, болесно стање’.

Изр. дâт[и] се нà ~ ’погоршати се (о рани, болести и сл.)’. – Ȕбō је тр̂н ȕ прст и дáло се нà зло и мóрал јōј òћеħ рȕку.

знâт[и] знâм несвр. ◊. – Пâō с дȓвета и кад је ȕстō, нȉје нȉшт знâō.

Изр. нѐ ~ зá се, нѐ ~ нȉшта, нѐ ~ ȍ себ^и^ ’бити у несвијести; бити у стању помућене свијести’. – Нѐ знā зá се. – Нȉшт нȉје знâла ȍ себ; ⇐ *губити се*.

знâчка ж 1. ⇒ *биљег*. – Рòдла се с нѐкōм знâчкōм на лȉцу, цȓвенā знâчка на òбразу. 2. ⇒ *ожиљак*. – Пȍћекō се и òстала му знâчка.

знôј знȍја м (Л знȍју) ◊. – Ево мѐне већ бȍлē ȍч^и^, на́роч^и^то кад врућѝна ја́ка, и знôј ми смêтā.

Изр. прȍб^и^јō ме мр̀тачкӣ ~ ’ознојио сам се усљед муке, болести и сл.’. – Прȍбјō ме мр̀тачкӣ знôј од мȕкē, ма̀ло је фа̀ло̊ло да се срȕшӣм.

зо́ва ж ’бот. Sambucus nigra из ф. caprifoliaceae’. – Ȕзмē зо́вē, цр̂нȳ кȍру ба̂цӣ, а ȕзмē б^и^јêлȳ кȍру, ону мрије́згу[5], и та̀кō пра̀вӣ мѐлем.

зрѝкав -а -о ⇒ *врљав*. – Кад је чȍјек зрѝкав, јѐдно ȍко му глѐдā та̀м, дрȕгō ва́м.

зȕб м (Г мн. зу́бā, Д зȕбма) ◊: прѐдњӣ ~. – Ја̂ сам чвр̀стӣје зу́бā. – Па би́ло је по сѐлу љу́дӣ тӣје који су ѝмал кл^и^је́шта, па с ва̀дл^и^ зȕбе. Са̀м ишчȕпā зȕб и мôрā се утȍплит ка̀снијē и не ѝћ на ла́дан вјѐтар. – Пра́ли су ста̂рӣ љȕди зȕбе, тȕцал ȕгљēн. Тȕцал ȕгљēн на пра̂х, штȍ сѝтнијē, и онда ȕмочӣ пр̀ст ȕ онāј пра̂х и по зȕбма. – Ако и ȕпустӣш, зȕб ће т се са̀сȳт. – Прѐкинō м јē зȕб ва̀дēћ га.

Изр. кȕтњӣ ~ ’кутњак’, ȍчнӣ ~ ’очњак’, скра̀јњӣ ~ ’умњак’.

зȕбāр -а́ра м ◊. – Је́лӣн је стрӣц бѝō сѐоскӣ зȕбāр.

зубȍбоља ж ◊. – Ѝмāм ја́ку зубȍбољу, ѝдēм зуба́ру.

зу́боња м ’онај коме су подрасли зуби’; ← *подрасти*.

зу́јат[и] -ӣ несвр. безл.: ~ у гла́в, ~ у мȍзгу ’имати утисак шума, брујања усљед органског поремећаја, умора и сл.’. – А нѝће ни́је би́ло стр̀шљēна, њôј јē зу́јало у мȍзгу.

И

ѝграт[и] -ā несвр. безл. у изразу: ѝграā ми пред ȍч^и^ма ⇒ *вр̄ит̄и се*; ← *разабрат̄и се*.

иза̀с^н^пат[и] се -āм се несвр. према *изасут̄и се*; ← *шарлах*.

иза̀сȳт[и] се ѝзаспēм се свр. ’изићи, појавити се по тијелу (о оспама)’. – Вѝдē ка̀ко м се ѝзасȳло ли́це, ѝзашле м чибȕљке нѐкē; → *ишарат̄и се*, *осут̄и се*, *п̄росут̄и се*, *п̄рошарат̄и се*.

ѝзāћ[и] ѝзāђē свр. ’појавити се на кожи (о осипу, бубуљицама и сл.). – Ѝзашла м чи́ба на̀ гупц; → *изићи*, *п̄опет̄и се*; ⇆ *скочит̄и*.

избаци́ват[и] -а̀цујēм несвр. према *избацит̄и*; ← *т̄уберан*.

Изр. ~ мучнѝну ’повраћати’. – Тȍлкō м јē би́ла мȕка да сам мо́рала избаци́ват мучнѝну.

изба́ц^н^т[и] ѝзбāцӣм свр. ’бацити ван, ослободити се чега непотребног, незгодног’.

Изр. ~ мучнѝну ’повратити’; ⇐ *избљуват̄и*.

[5] **Мр^н^је́зга** ж ’дио стабљике непосредно испод тврде коре дрвета’.

избљу̀ват[и] ѝзбљујēм (р. прид. ѝзбљувō -āла -āло) свр. ’избацити кроз уста примљену храну’. – Ѝзбљувāла сам свȕ ра́ну из желу̀ца, нѐшто м ни́је сјѐло; → *повратӣти*; ⇐ *избацӣти* (изр.).

~ **се** ⇒ *исповраћати се*. – Ô н се нȁпиō и ѝзбљувō се ко нѝкад.

ѝзврāћен -а -о ’клемпав (за уво)’. – Л^{и}је́па цȕрца, ал ѝмā ѝзврāћене ȕш, па јој се дјѐца ру́гајȕ.

извла́ч^{и}т[и] ѝзвлāчӣм несвр. према *извући*. – Оно зр̂ње пòрēдā и онда свѐжē лàненōм кр̏пōм и нàквасӣ рàкијōм, да то ѝзвлāчӣ онај бȏл и онај ȍтōк, да рàк^{и}ја ѝзвлāчӣ.

ѝзвȳ̄ħ[и] -у́чем свр. ’отклонити, одстранити: бол, гној, оток и сл.’; ← *изгорјел*, *фитӣљ*.

изгòр(е)т[и] ѝзгорӣм свр. ’изгорјети, повриједити ватром, паром било чим врелим’. – Изгòрла сам лòжēħ вȁтру, срѐħōм ни́сам пȕно; → *опе̄ћи се*; ⇆ *офурӣти се*, *сфурӣти се*.

ѝзгор^{и}јēл ж ’опеклина’. – За ѝзгорјēл дȍбар је кȕвāнӣ пѐкмез òд шљѝвā, сàпȕн, јѐдеħē ȕље или прегòрелō ȕље. – Мòју је мȁтēр ħȁħа закопа́вō у кȍњскӣ ħȕбар да изву́че ѝзгорјēл; → *опекотӣна*.

изгȕб^{и}т[и] ѝзгубӣм свр. 1. ’остати без чега, немати више могућности служити се чиме’: ~ вȋд ⇐ *вид* (изр.), ~ слȕх и сл. 2. ’изгубити мјесечни циклус’.

~ **се** ’остати без свијести, без присебности’. – Пȁō и изгȕбјō се, ни́је знȁō за́ се.

ѝзӣħ[и] ѝзӣħē свр. ⇒ *изаћи*.

ѝзједен -а -о ’покварен, труо’: ~ зȕб. – Ѝмā трȋ ѝзједена зȕба; → *кваран*, *пое̄ден*, *покварен*.

ѝзјест[и] се ѝзједē се свр. ’покварити се (о зубу)’. – Пòијō м се ȕмњāк, а ѝ другӣ зȕб су м се ѝзјел; → *пое̄сти се*.

изл^{и}је́ч^{и}т[и] ѝзл^{и}јēчӣм свр. ’ослободити кога болести, исцијелити’. – Изл^{и}је́чјō га ђѐд тра́вама, он је знȁō кȍјā штȁ л^{и}јêчӣ.

~ **се** ’оздравити’. – И кȃжē да се ȍ тӣјем ѝзл^{и}јēчӣ. – Нѐшто дȍбјȕ од љека́ра, нѐшто ȍ тē вȍдē и ѝзл^{и}јēчӣ се.

излу́д^{и}т[и] ѝзлȕдӣм свр. ⇒ *полудӣти*. – Штȁ ħе јȁднā мȁт, излу́дла је од сикира́цјē зà њӣм.

изнѐмоħ[и] изнѐмогнēм свр. ⇒ *ослабӣти*. – Изнѐмогла јȁдн̊ца, нѐħе још дȕго.

ѝзнутр^{и}ца ж ⇒ *утӣроба*.

ѝ^{ј}ēд/ и^{ј}ȇд ж ’јед; жућкасто-зеленкаст сок горког укуса који лучи јетра’. – Пòпла сам пȕно кàвē па сам нòћас пòвраћала сȃмȕ ѝ^{ј}ēд.

ѝмат[и] ѝмāм и има́дем несвр. ◊. – Ја̂, срѐћōм, ни́сам ѝмала тѝфус, ал мнѐгӣ су ѝмал.

Изр. ~ на плу́ћима ⇐ *ӣлућа* (изр.). – Каже, ѝмā на плу́ћма, обòл^{и}јō; ~ оно свòје прѝ себ/ ~ свòје вр^{и}је́ме 'имати менструацију'. – Ѝмāм оно свòје прѝ себ, ал ца̀бē, мôрāм кòпат компје́ре; ⇐ *вријеме* (изр.).

инва̀лӣд -и́да м 'човјек са тешким тјелесним недостатком'; ⇆ *богаљ*.

Изр. ~ ў ногу 'који је без ноге или чија нога не може да обавља своје функције'; ~ ў рӯку 'који је без руке или чија рука не може да обавља своје функције'. – Он је инва̀лӣд ў рӯку òт прошлōг ра̀та.

инѐкц^{и}ја ж 'инјекција'. – Ма ка̀кē њѐкц^{и}је, òткудā ће по сѐлу инѐкције; → *некција*, *њекција*.

ѝскат[и] ѝштēм несвр. према *ӣоискати*[2]. – Ѝштēм дјѐцу, од ўшјӯ нѐ могӯ жи́вт.

~ **се** несвр. према *ӣоискати се*. – Ѝштēм се гӯстӣм чѐшљом, а нȁ стō ста̀вӣм бје̂лӯ кр̀пу, да и вѝдӣм кад ѝспаднӯ.

искашља́ват[и] (се) -а̀шљāвāм се несвр. и уч. према *искашљати (се)*. – Сва̀кō бо̀жјē ју̀тро се иска̀шљāвā.

иска̀шљат[и] ѝскашљēм (р. прид. ѝскашљō -āла -āло) свр. 'кашљући избацити из дисајних органа (слуз, крв и сл.)'. – Нѐко ѝскашљē, нѐко не ѝскашљē ка̀шаљ, гу́сту пљу̀вачу.

~ **се** 'кашљући прочистити грло'. – Са̀чекāј док се ѝскашљēм, па ћмо ѝћ.

искòпн^{и}т[и] ѝскопнӣм свр. ⇒ *ислабити*. – Зна̂ш ка̀квā је òна би́ла – ко ȍд брда òдвāљена. Са̀д јē свȁ искòпнила, пòјела ју бо̀лēст.

искòч^{и}т[и] ѝскочӣ свр. ⇒ *скочити*. – Ѝскочē ве́не од ста̀јāња.

искрва́в^{и}т[и] искр̀вāвӣм свр. 'искрварити'. – Ако искр̀вāвӣш, мòш ўмр^{и}јēт.

ѝслаб^{и}т[и] -ӣм (трп. прид. ѝслабӣт -а -о/ ѝслабљен -а -о) свр. 'малаксати, онемоћати, омршавити (од болести, старости и сл.)'. – Бо̀лēст га је исцр̀пла, пу̀но је ѝслабӣт; → *изнемоћи*, *искоинити*, *оронути*; ⇆ *скопати се*.

испòвраћат[и] -āм свр. 'више пута повратити'. – Док испòвраћāм сву му̀ку, бѝће м ла̀кшē. – Дȗшу сам испòвраћала свòју.

~ **се** 'исповраћати'. – Кад се испòвраћāш, лѐз и прôбāј за̀спат; → *избљувати се*.

испри́штат[и] се ѝспр̀ештāм се свр. ⇒ *ӣопришта̄ти се*. – Испри́штō се и по гу̀пцама, нѐ мере нѝшт ста̀вт у у́ста.

ису́кат[и] ѝсӯчēм свр. 'сучући, истежући извући, истурити'. – Та̀кō, кад би чȍвјек, нѐ дāј Бȍже, пȁō нà некӣ ко̀лац, на вѝле, на нѐшто òштро, па да сам ма̀ло стȍмāк се ра̀спāрā, каже, тȗ пу̀цā нâјла̀кшē и ѝсӯчӯ цре́ва.

ѝћ[и] ѝдēм несвр. 'тећи'. – Ѝдē јој кр̀в нȁ нōс, заба́ц јōј гла̂ву.

Изр. ~ нȁбољē ’опорављати се’. – Јâко се мȳчла, ал сад ѝдē нȁбољē; ~ нȁпоље ’вршити нужду’. – Нѐ мош ѝћ нȁпоље, зáтвор ѝмал – сȳвē шљѝве кȳвāте и пѝто, и ȍдмā ѝдēш нȁпоље: ← *затвор*.

ишáрат[и] се ѝшāрāм се свр. ⇒ *изасути се*; ← *шарлах*.

ѝш"јāс м ’упала живца који иде од крста задњом страном ноге ка стопалу’. – Ȕватјō ме ѝш"јāс, нѐ мерем се сȁвт.

ишклȍбуч"т[и] се -ѝ се свр. ⇒ *подмијурити се*. – Да се нѐ б ишклȍбучло кад ѝзгорѝш, стȁвѝш пѐкмеза на ѝзгор"јēл.

ѝшчаш"т[и] -ѝм свр. ’помјерити, изглавити (кости зглоба) из зглобне чашице’, гл. им. -éње. – Љѐкāр кâжē да је ѝшчашјō нȍгу, мôрā мирȍват; → *ишчевиљити*, *покварити 2*, *смакети 1*, *сурвати*, *урвати*.

ишчевúљ"т[и] -ѐвѝљѝм свр. ⇒ *ишчашити*. – Нȍгу мȍреш ишчевúљт ак нѐ пазѝш.

ишчúбат[и] се ѝшчѝбāм се свр. ’добити чибуљице’. – Сȁв се ишчúбō па му је дȍктор пропúсō нѐкȳ мâст; → *очибати се*.

J

јâјнѝк м ’женски полни орган’. – Нúс мене бȍљал јâјнѝц, вѐлē да је ѝ тō гȁдно.

јȁлов -а -о ’неплодан, стерилан’. – Јȁлов јē па му жѐна ȕтекла.

јалȍв"ца ж пеј. ⇒ *неротикиња*. – Цр̑нѝ сѝне, што дȍведе ȕ кућу ту јалȍвцу?

јѐзик м (Г мн. јѐзѝкā) ◊. – Јѐзик мȍже да зȁболѝ, да ȍтекнē.

Изр. поткрáтјō му се ~ ⇐ *поткратити се*; пȍдапēт ~ ⇐ *подаштет*.

јѐсенац -ēнца м ⇒ *сирће*.

Изр. жѝвѝ ~ ’неразблажени оцат’. – Брȁдавце су л"јéчли код љекáрā, а кâжȳ да мȍже се и ȍсјећ па нȁмазат са жѝвѝм јѐсēнцом.

јѐст[и] јѐдēм несвр. ’нагризати, бољети’. – Нѐшто га јѐдē нȁнȳтра, ѝзнȳтра – бȍлēст нѐкā, ил сикирáц"ја, ил нѐпрāвда.

~ се ’секирати се’. – Цȁба се јѐдē, нѐ мере ѝм пȍмоћ; → *сикирати се*.

јѐтра ж нов. ◊. – Пребȍл"јō је жȕтцу па га бȍлѝ јѐтра; ⇐ *џигера* (изр.).

јѐчменѝк м ’јечмичак’. – Ко ѝмā јѐчменѝк нȁ оку, трѐбā да ȍдē жѐни која дȍјѝ д"јéте, да ȍко замȕзе.

К

кȁвēрна ж ’шупљина у плућима, изазвана туберкулозним процесом’. – Чак нѐкѝ, кад прѐвишē бȕдȳ ȍтворене кȁвēрне, онда и избȁцујȳ крви. – Кȁвēрне су, мѝслѝм, тâ плȕћа.

казàмак м ’болест која се испољава осипом по кожи’. – Казàмак. Ѝзāђӯ цр̀венē бо́бе кад д^{и}је́те ѝмā казàмак. А д^{и}је́те свàкō трѐбā да ѝмā то, кâжӯ. Тако вѐлē и тô се нѐ смјē ку́пат и квàст. Ѝмā вàтру, трâжӣ се вòда да пӣјē; → *крзамак*.

каме́нац -нца м ’камен, чврсто тијело у бубрежној карлици, у мокраћној или жучној бешици’. – Лубѐнца је дòбра за каме́нац.

камѝл^{и}ца ж ’бот. Matricaria chamomilla из ф. Compositae’. – Камѝ̥лца је дòбра за смире́ње и за ȍблоге.

кâп ж ’удар усљед којег обично наступа нагла смрт’. – Ѝударла га кâп и ӯмрō; ⇆ *удар*, *шлаг*.

ка́павац -āвца м ’очни капак’. – То изнад òчјӯ су ка́пāвци.

кàшаљ кàшља м ◊. – Ко òболӣ од сӯшцē, дȍбјē кàшаљ.

Изр. цр̂нӣ ~ ’велики кашаљ, хрипавац’. – Дȍбјō цр̂нӣ кàшаљ, мѐтал смо му мâст на пр̀са; ⇐ *рикавац*.

кàшљат[и] кàшљēм несвр. ◊. – Чȍвек мȍже кàшљат ако назе́бе.

кашљѝцат[и] -āм несвр. дем. према *кашљати*. – Пӯно м јē бȍљē, ал још пòмало кашљѝцāм.

ква́ран -рна -рно ⇒ *изједен*. – Ѝмā ква́рне зӯбе, пӯно је јѐō слàтко.

квр̀га ж (Г мн. квр̂гā) ’задебљање на тијелу, чворуга’. – Ѝударјō се и скòчла му квр̀га на нòз.

квр̀ж^{и}ца ж дем. од *кврга*; ← *набој*.

кѐњкав -а -о ⇒ *болежљив*. – Кѐњкава је откат се рòдла, стâлно јōј нѐшто фàлӣ.

кѐса ж (обично мн.) ’подочњак’. – Оте́гле му се кѐсе испод òч^{и}јӯ.

ки́јат[и] кӣшēм несвр. ’кихати’, гл. им. -āње. – Нàзēбō сам па кӣшēм. – Ѝуватло га ки́јāње, пȏ сѐла чӯјē кад ȏн кӣнē.

кӣла ж ’брух’. – Дȍбјō је кӣлу па мȏрā ѝħ на апара́цју.

кӣлав -а -о ’који има килу’. – Кӣлав је па нѐ смјē те́шко ра́дт.

кӣлавац -āвца м ’који има килу’. – Кӣлавац, ки́ло – то је ȍнāј ко ѝмā кӣлу; → *кило*.

ки́ло -ē м ⇒ *килавац*.

кӣсел^{и}т[и] -ӣм несвр. ’држати дуже у води (ногу или руку, ради опоравка и сл.)’. – Бȍ̥лла ме ру́ка па сам је кӣсе̥лла у сла́нōј вòд^{и}; → *бањати*.

~ **се** ⇒ *бањати се*.

кӣчма ж ◊. – Ѝмā кри́ву кӣчму па мȏрā ѝħ на гӣбāње.

клàти кȍљēм несвр. ’пећи, задавати бол’; ← *бадља*.

кљàкав -а -о ’који нема дио руке или ноге’. – Нêмā трӣ пр̀ста дѐснē ру́кē – кљàкав јē; → *сакати*.

кља́ко м ’који је кљакав, сакат’. – Кљâко јѐдан, нêāш пр̂стā, а ȍш ра́дт.

кљу̏ват[и] кљу̏јē несвр. ⇒ *кљуцати*. – Кљу̏јē м у ру́ц.

кљу̏цат[и] -ā несвр. ’манифестовати се као туп бол који подсјећа на равномјерно боцкање кљуном (при гнојном запаљењу ткива и сл.)’. – Загнòјла м се ра̏на – све кљу̏цā у̀ њōј. – Пòчēла м кљу̏цат ра̏на, шта ћ са̀д, ма̂јко ми̏лā; → *кљувати*, *куцати*.

кȍжа ж ◊. – Од тȇла ѝсāњскōга шта је на̂јпрѐчē? Кȍжа. Кȍжа, у̀пāмтите да је на̂јпрѐчā. – Кȍжа је, то је прекри̏вāч свѐгā.

Изр. отвòр^{и}т[и] ~ ’рашчешати, озлиједити кожу’. – Òтворӣш кȍжу – кȍжа је за̀штитнӣк твȏга чи̏тавōга тȇла, и ако га òтворӣш, било нòктима, било но́жом, било чи́ме, ту̀ј мȍре сва̀кā бо́ла, да се ò тōга у̀гинē.

кокȍшњӣ -ā -ē у изразу: ~ пр̏са/ пр̀са ⇐ *ирса* (изр.).

кȍљено с (Г мн. кȍљēнā) ◊. – Òтекло м кȍљено, нѐ мерем о́дат.

кȍпн^{и}т[и] -ӣм несвр. према *искоинити*. – Кȍпнӣ, вѐнē прѐд нашӣм òчма, а нѐ меремо јōј помȍћ.

кȍприва ж (Г мн. кȍпрӣвā) ’бот. Urtica из ф. Urticaceae’. – Кȍприва је дȍбра за апѐтӣт и за пра̀ти кȍсу, за кȍрјēн.

кȍс^{и}т[и] кȍсӣ несвр. фиг. ’уништавати, убијати’; ← *тифус*.

кȏст кȍсти ж (И с кȍст^{и}, Г мн. кȍстӣ/ кȍст^{и}јӯ). – Кад сма̀кнēш кȏст, љѐкāр на̀мјестӣ. – Пу̏кла м јē кȏст, па сам ѝшō ста̀вљат гӣпс.

Изр. ц^{и}је́внā ~ ⇐ *жњатара*. – На̂јвѐћē ове кȍст у̀ њега би́ле, ове цје́внē кȍст – жња̀таре.

костȍбоља ж ⇒ *реум*. – Му̏чӣ ме костȍбоља, нѐ спāвāм пò цјēлӯ нȏћ.

кошти́рат[и] се кȍштӣрāм се несвр. ’живјети безбрижно’. – Кȍштӣрā се, фӣно се òблāчӣ, фӣно вѐсеō, свӣрā на хармȍнику, òдмāрā се, у весе́љу је у̀вјēк. Ѝ тāј чȍвек мȍре жи́вт, да нѐ знāм ка̀кву бȍлēст ѝмā, на̂јвӣшē. Ба̀ш га брӣга; ⇐ *разонода* (изр.).

кȍшћенӣ -ā -ō ’који се односи на кост’: ~ бо́ла/ бȍлēст ’болест костију (реума, ишијас и сл.)’. – Кȍшћęнā бȍлēст – кӣчма, рѐум; ⇐ *бола*, *реум*.

кȍшћура ж аугм. и пеј. од *кости*. – Бȍлē ме ове ста̂рē кȍшћуре.

кра̂јнӣк м (обично мн.) ’жлијезда у ждријелу која од назеба отекне’; ← *зашећи*.

кра̂к м ’људска нога (често с пејоративним или подругљивим призвуком)’; ← *ојед*.

кра̀ста ж (Г мн. кра̂стā) 1. ’кора на рани која зараста’. – Òткинла сам кра̀сту и потѐкла је кр̏в. 2. ’задебљање на кожи које изгледа попут коре’; ← *окрастати се*.

кра̀тковӣдан -дна -дно ’кратковид’. – Ви̏дӣм на̀блӣзо, кра̀тковӣдан сам.

кр̑в кр̏ви ж ◊. – Избàцујӯ кр̏ви кад сȳшца зàфатӣ пр̏са. – Кâжӯ да мòкрӣ кр̏ви. – Онда òна ȳзмē ѝглу нà ватру, па нàнесē на врȳ̑ћӯ вàтру ону ѝглу, да се дòбро ȳгријē, па онда ȳзмē оном ѝглōм па све оно т^{и}jêло ѝзбоцкā, ѝзбоцкā куд је ȳједено, и ону кр̑в свȳ истѝскујē, истѝскујē и нѐшто òдбрājā.

Изр. трòвāње ~ ⇐ *ӣтровање*.

крва́р^{и}т[и] кр̏вāрӣм несвр. ’губити крв (о живом организму); испуштати крв (о рани, повријеђеном органу и сл.)’. – Пòрезō се пò прсту, кр̏вāрӣ.

крзàмак м ⇒ *казамак*. – Дјéте се òспē, кае дòбјō крзàмак.

кри́в^{и}т[и] се кри̑вӣм се несвр. 1. ’савијати се, искривљивати се’. – Кри̑вӣ му се ки̑чма. 2. ’добијати искривљен израз лица и гласно јаукати (усљед јаког бола)’. – Свѐ се кри̑вӣ од бôла. – Тòлкō га је бòљело да се кри́вјō ко вô.

кривòуст -а -о ’који има крива уста’. – Кривòуст јē, ȳсȳкāна с му у́ста.

кр^{и}jéп^{и}т[и] -êпӣм несвр. према *окријепити*. – Кр^{и}jêпӣм те већ чѝтав сâт, ал òпēт се нâђē кòјā гњѝда.

~ се повр. – Кр^{и}jêпӣм се, нàвјēм глâву над мàраму и чѐшљом ишчѐшљāм ȳш^{и}.

кр̏кљат[и] -āм несвр. ⇒ *крчати*. – Нѐ мере ди́јат, све кр̏кљā.

крмѐљ^{и}т[и] -ӣм несвр. ’испуштати крмеље (о болесним очима)’. – Крмѐљē му се òч^{и} и пѐкȳ га.

кр̏ста кр̏стā с мн. ’доњи дио кичме’. – Приòнō му тр̏бу за кр̏ста од сувòтњē.

крȳшнӣ -ā -ō ’који се односи на хљеб’.

Изр. ~ мр̏ва ’сасвим ситан дјелић хљеба или какве друге хране’. – Нѐ мере òкуст ни крȳшнē мр̏вē; ~ пра́шак ’сода бикарбона, натријум бикарбонат’. – Ако т нѐ рāдӣ стòмāк, пòпӣ крȳшнōг пра́шка.

кр̏чат[и] кр̏чӣм несвр. ’оглашавати се промукло, пригушено, хроптаво; шкрипати’. – Кр̏чӣ, па се пòврāтӣ; → *кркљати*.

кȳга ж 1. ’тешка заразна болест која у првом реду захвата жлијезде и плућа’. – От кȳгē мр̏ло по чѐтворо-пѐтеро за јѐвту да́нā. 2. ’епидемија уопште’; ← *ӣомор*.

кȳк кȳка м (Н мн. кȳков^{и}) ◊. – Забòлла га нòга у кȳку, нѐ мере нѝкуд.

кȳкур^{и}jēк м ’бот. Helleborus из ф. Ranunculaceae’; ← *ӣобацити*.

кунѝца ж ’хајдучка трава; бот. Achillea millefolium’. – Кад кр̑в ѝдē нà нōс, ȳзмē се кунѝца, тра́ва зелѐна која ѝмā сôка и гȳрнē се ȳ нōс, у нòздрву, и мàло се прѝгњēчӣ штàбљика. – Бòљō га желȳдац и свàкō јȳтро кȳвō и пѝō кунѝцу.

кȳрјӣ -ā -ē у изразу: ~ òко (обично у мн.) ’жуљ што се начини на нози од тијесне обуће’; ← *бањати*.

кȕрузнӣ -ā -ō ’који се односи на кукуруз’: ~ бра́да ⇐ *брада*.

кȕтњӣ -ā -ē ’који се налази у углу’: ~ зȕб ’кутњак’. – Поква́рјō м се кȕтњӣ зȕб; ⇐ зуб (изр.).

кȕцат[и] -ā несвр. ⇒ *кљуцати*. – Кȕцā кад се гнȍјӣ (ра̀на).

Л

ле́ђа с мн. ◊. – Ȕватло га у ле́ђма, ѐно га лѐжӣ.

лѐш лѐша м (Н мн. лѐшов^и^) ’мртво тијело’. – Куд гȍд пȍђēш, лѐшōвā ѝмā колк ȍћеш.

л^и^јêк -е́ка м (Н мн. љѐков^и^) ’средство за лијечење болести’. – Дȍсад су ста̂рē жѐне зна̀ле л^и^ја̂к за плу́ћа. – Да̀днē му љѐкāр л^и^ја́ка, сѝрупа. – Трȍшӣ љѐкове.

Изр. нêмā му л^и^ја́ка ’неизљечиво је болестан’. – Нêмā му л^и^ја́ка, гȍтов је.

л^и^ја́ч^и^т[и] л^и^ја̂чӣм несвр. ’ослобађати кога болести, исцјељивати’, гл. им. -ēње. – А нѐкӣ су јȍпē л^и^ја́чли са тра́вōм. – Ста̂рē с жѐне зна̀ле л^и^ја́чт са́ме. – Нѐ знāм то ка̀ко је л^и^ја̂чӣто.

~ се ’исцјељивати се, опорављати се’. – Док је би́ло ра̀та, ни́је се ѝмало чӣм ни л^и^ја́чт. – Л^и^ја́чјō се и ѝшō љека́рма.

ли́лат[и] лӣлā несвр. ’љуљати’. – Са̂м лӣлāш зȕб и ѝспанē, нѐ требā за̀ тō зȕбāр.

~ се ’љуљати се’. – Дјѐтету се пȍчнē ли́лат зȕб и онда за̀вēжēм ко́нца за̀ зȕб и за вра́та, и кад ȍтворӣш вра́та, зȕб ѝспанē.

лӣшāј м (Н мн. лӣшајев^и^) ’кожно обољење’. – Ку́пō се у Турја̀н̥ц и ѝзашли му неки лӣшајев по ли́цу.

лȍм лȍма м (Н мн. лȍмов^и^) ’прелом кости’. – Зна̀ō је л^и^ја́чт лȍмове, ва̂мо пȍсл^и^јē и Рѝстана наȕчла ȍд њега.

лȍпат^и^ца ж ’плећка’. – Искȍчла јōј дѐснā лȍпатца.

лȕд лу́да лу́до ’малоуман’. – Чȕдно се пȍнāшā, ил је она лу́да ил шта̀ л јē; → *бленӣав*, *ӣоремећен*, *ћакнӯт*; ⇐ *добар* (изр.), *ӣамеӣ* (изр.), *ӣамеӣан* (изр.), *сав* (изр.).

лȕдара ж ’врста отровне гљиве, бот. Boletus satanas из ф. Polyporaceae’. – Нѐкē гљѝве, лȕдаре нѐкē, слѝчне ру́њцама[6], ал пȍ њима ѝмајȳ пљѐге; и та̀кō, ȍна је јѐла и скро̂з ȕопште ни́је зна̀ла нѝшта.

лȕцкаст -а -о ’помало, напола луд, шашав’. – Лȕцкаста је, нѐ требā јōј за́мјерт; → *блесав*, *муњен*, *субленӣав*, *сулуд*, *ӣуцнӯт*, *ударен*, *чвокнӯт*, *чвркнӯт*.

[6] **Ру́њ^и^ца** ж ’врста јестиве гљиве’.

Љ

љѐкāр -а́ра м ’доктор, онај коме је посао да лијечи болеснике’. – Ѝшли су љека́ру, нѐко се ѝзл^{и}јēчӣ, а нѐко и ѝмрē. – Ја нѐ ōдāм по љека́рма. – Ни́с би́ли бо̀лесни, ни́сам ӣ во́дала љека́рма. – Ни́је би́ло баш та̀кō нѝ тӣје љека́рā. – Ѐдӯ љека́ру ѝсто; → *докӣор*.

љекòвит -а -о ’који својим својствима дјелује као лијек који лијечи’. – Трâве су свѐ љекòв^{и}те, сам трѐбā знѐт кòјā штâ л^{и}јêчӣ.

љутѝна ж ⇒ *жгаравица*. – Ако те мòрӣ љутѝна, на Ѐскрс умòч кѝвāнō ја́је у лӯг и пòјед нашѐшце.

М

мѐкēт[и] мѐкнēм свр. ’макнути, помјерити’. – Нѐ мере ру́кōм мѐкēт, сѐкат јē.

~ **се** ’макнути се, помјерити се’. – Ни́је мѐгō нѝкуд мѐкēт се. И око го̀дну да́нā он ни́је мѐгō, сѐм са шта́пом од лâда до лâда.

малеâрија/ малѐāрија ж ’маларија’. – Гро̀зн^{и}ца је нѐкā бо̀лēст, малеâрија, свѐ бо̀лӣ; → *грозница 3*.

мѐлокрӣван -вна -вно ’који има недовољну количину црвених крвних зрнаца’; ← *онесвијесӣиӣи се*.

мâна ж ⇒ *фалинка*. – Све нѐко нѐкӯ мâну ѝмā.

Изр. срчѐнā/ срчанā ~ ⇐ *срчани* (изр.).

мѐнтат[и] се -ā се несвр. безл. ⇒ *врӣиӣи се*. – Нѐ мерем спу̀ст^{и}т гла́вē ко̀лкō ми се мѐнтā.

мѐсло с ⇒ *масӣ 1*; ← *скорен*.

маснòћа ж ’болест коју карактерише вишак масних састојака у крви’; ← *сирће*.

мâст ж (И са мâсти, Л на ма́сти) 1. ’производ добијен топљењем животињског сала’: гӯшчја̄ ~; → *масло*; ← *рикавац*. 2. ’густа масна материја која служи за лијечење неких обољења’. – Сврâб бѝō. Би́ла је мâст нѐкā, да́вал су, па се мѐзал са мâсти.

мѐтер^{и}ца ж ’женски полни орган’. – Реко, ја нѐ знāм ђê мѐн мѐтерца. – Јâјнӣц^{и} су уз мѐтерцу, кâжӯ.

мѐкōт ж ’мекоћа, оно што је меко’ (супр. *оӣврдак*). – Прѝтисла је мѐкōт између пр̑стā и нѐпипала неки о̀тврдак.

мѐлем м ’народни лијек који се привија на рану’. – Мѐлем је прѐвла стâрā бѐба.

мѐлемњача ж ’некаква биљка која се привија на ране’. – На мѝц^{и}ну стѐвӣ лӯк да се о̀гнојӣ, ѝглōм про̀бост, па стѐвт мѐлемњачу ил бо̀квицу.

мêсо с у изразу: дȉвјē ~ ’дивље месо, болесна израслина која настаје на повријеђеном ткиву, рани’. – Нàрāсло јој неко дȉвјē мêсо на нòз.

мѐтат[и] мѐ̄ħēм несвр. у изразу: ~ вòде ⇐ *вода* (изр.).

мѐтвица ж ’љековита биљка пријатна мириса из породице уснатица, бот. Mentha piperita’. – Скȕвā себ мѐтвицу за желȕдац, дòбра је; → *нана*.

мȉ̏ȳр м ⇒ *шклобук*. – Òтргла сам мȉ̏ȳр с ȉзгорјēли.

мȉц"на ж ’велики чир; запаљење лимфних жлијезда’. – Чȉр ил мȉц"на. Мȉц"на је вѐħā. Ми́ħо је ȉмō на нòз, пот кòљеном. – Стȁвљā се кȁјмак и лȕк на мȉцну да се прòвāлӣ.

мјѐȳр/ мјѐхȳр м 1. ⇒ *бешика*. – Ȉмā слȁб мјѐȳр па стâлно пȉшкā. 2. ’водењак’. – Пр̀вō мјѐхȳр пȕкнē, онда зȁ њȉм д"јéте. – Пȕкнē мјѐȳр па ȉзлазӣ плôд.

млȁдеж/ млȁдēж м 1. ⇒ *биљег*. – Млȁдеж је цр́но тàкō на тѐлу. Зòвē се бѐн или млȁдеж. А рàнијē се говóрло бȉљег. 2. ⇒ *ожиљак*. – Кад зарáсте рàна, òстанē млȁдеж. – Òстанē флѐка, млȁдēж, да је то чȉр бȉō, да је би́ла нека чи́ба, би́ло штȁ.

можда̀нӣ -ā -ō ’који се односи на мозак као тјелесни орган’: ~ ȕдāр. – Можда̀нӣ ȕдāр: ȕ мозак ȕдарӣ чȍ̑ека; ⇐ *удар*.

мȍзак мȍзга м (Л мȍзгу) ’централни орган нервног система у човјека’. – Без срȕца се жи́вт нѐ море, без мȍзга се жи́вт нѐ море. – Ȕ мозак ȕдарӣ чȍ̑ека и нѐ мере нȉкуд.

мȍкраћа ж ’урин’. – Пѐчē ме мȍкраћа; → *мокреће*, *ӣишаћа*.

мȍкраћнӣ -ā -ō ’који се односи на мокраћу’: ~ бѐш"ка ⇐ *бешика*.

мȍкреће ж ⇒ *мокраћа*. – Мóрō је вȁдт кр̀в, мȍкреће̄у, све нáлазе.

мȍкр"т[и] -ӣм несвр. ’испуштати мокраћу’. – Кâжȳ да мȍкрӣ кр̀ви.

мȍра ж ⇒ *вјешӣица*. – Тȁрē, ка̑е, дјéте мȍра, тȁрē га вјѐштица, па нѐ може нȍћу спáват.

мрѐна ж ’замућење очног сочива, катаракта’. – Навȕче се мрѐна, нека òпонца нȁ око, па дȍктор снȉмā да бȍљē вȉдӣ.

мр"јéт[и] мрêм несвр. ’губити знаке живота, падати у стање гашења животних функција’. – Ȕдарӣ тȉфус и ȁјде, сȁмо лѐз. Нит кȍ̀ кòга слȕжӣ, нȉшт, мрê се, и би́ло је тôга колк ȍћеш. – Рàн"јē, кад ни́је би́ло дȍктōрā, већȉнōм је мр́ло. – Прȉје, зȁ онōга рàта, тȉфус бȉō. И дȍбјē се тȉфус и мрê се; → *умираӣи*.

мр́тав мр́тва мр́тво (одр. мр̂твӣ -ā -ō) ’који није жив’. – Јâ сом тȕ̂ нôћ са трȍје дјѐцē нȍћела сȁ њима мр́твӣма.

Изр. ~ длȁке ⇐ *длака* (изр.); ~ òструга ⇐ *осӣруга* (изр.).

мр̏шав -а -о ’недовољно ухрањен’. – Ôн јē дȍста мр̏шав, трѐбало б да јѐдē јȁчȕ ра́ну.

Изр. ~ ко Рȋм-пȃпа ’веома мршав’. – Вȉд нȁ што лȉчӣ – мр̏шав јē ко Рȋм-пȃпа.

мȕка ж (Д мȕци, Г мн. мȕкā) 1. ’невоља, патња’. – Ȍ тē тȇшкē мȕкē се разбȍљела. 2. ⇒ *бол*. – Ȍд мукē је чȕпāла кȍсе. 3. ⇒ *мучнина*. – Мȕка м у желдȁцу, мȍрāм повра́ти̏т. 4. ⇒ *несвјесца*. – Онда, кȃжē, дȍђē т мȕка и зу́јӣ у гла́в и пȁнē.

Изр. бȉт[и] нȁ муц̏и (мукама) ’бити у великој невољи’. – Би́ла је на тȇшкӣм мȕкама; вȉдјет[и] мȕку (мȕке) ’(на)мучити се’; ← *апарација*; Ȉсу̏совē мȕке ’тешке патње’. – Ȉсу̏совē мȕке сам прȍметла. – Нȁпатла сам се Ȉсу̏сов̏је мȕкā; прȅметну̏т[и]/ прȍметну̏т[и]/ прȍмуч̏ит[и] мȕку (мȕке) ’много се намучити’. – Јој, јȅсам мȕке прȍмучла док сам ӣ пȍдигла; ⇐ *ӣремешнути*, *ӣромешнути*, *ӣромучити*.

мȕлав -а -о ’глуп, умно ограничен’. – Мȕлава је, вȉд кȍлкā је, а нȅ знā ни чȉтат как трȅбā; → *мутав*.

мȕњен -а -о ⇒ *луцкасӣ*. – Нȅмōј ȉмат пȍсла с њȋм, он је мȕњен.

мȕтав -а -о ⇒ *мулав*. – Мȕтава је, ал знȃ чу́ват ȏвце.

мȕтāн м ’који је мутав’. – Ено ȉдē онај мȕтāн, прȍсӣ.

мȕтеша ж ’мутава женска особа’. – Она мȕтеша м вȁв̏јēк дȍлазӣ на вра́та.

му́т̏т[и] се мȕтӣ се несвр. безл. ⇒ *вртити се*. – Бȍлӣ га гла́ва: каже – мȕтӣ му се, нȅсвјēстӣ му се.

мȕцав -а -о ’који муца’. – Јȅст мȕцав, ал дȍбар је чȍјек.

мȕцāн м ’онај који муца’. – Мȕцāне јȅдан, нȉшт те не разȕмјēм; → *муцо*, *муцоња*.

мȕцат[и] -āм несвр. ’запињати у говору’. – Мȕцā. Дȍшō да трȃжӣ колȍтуру, па кае: „Дȃј ми ко-ко-ко... тȍчак“.

мȕцеша ж ’муцава женска особа’. – Она мȕцеша б ћȅла зȁ мене, ал ја ȉмāм бȍљӣје цȕрā.

му́цо м ⇒ *муцан*. – Му́цо мȕцā, ал не ушȕћујē.

мȕцоња м ⇒ *муцан*. – Онај мȕцоња нȉкāко да ȍдапнē.

мȕчан мȕчна мȕчно ’којег нешто мучи, који осјећа муку.’ – Мȕчна сам, ни́сам трȅнла[7] нȍћес.

мȕч̏т[и] -ӣм несвр. ’задавати, причињати муку, бол’. – Кȃжȳ кад се пȍвадӣ, да онда вȉшē нȅ мучӣ.

~ **се** ’патити се, трпјети муку, бол’.

Изр. мȕчӣ м̏и се ’осјећам мучнину, гађење у желуцу’. – Мȕчӣ м̏и се ста́лно, нȅ мерем јȅст; ⇐ *ӣовраћати* (изр.).

[7] **Трȅнути** -нēм свр. ’поспавати мало’.

мучнѝна ж ’осјећај муке, гађења’. – Кад је жѐна тру́дна, зна̂ ѝмат мучнѝну; → *мука 3*.

Изр. избаци́ват[и] ~ ’повраћати’ ⇐ *избацивати*.

Н

на̂бача ж ’враџбина’. – Ста̂лно је бо̀лестан, мо̀жда је на̂бача.

на̀б^{и}т[и] на̀б^{и}јēм свр. ’направити, изазвати задебљање (набој, жуљ и сл.) усљед јачег притиска на дијелу тијела’. – На̀бла сам жу̂љ на ру́ц.

на́бōј м ’отврдло и загнојено оштећење ткива (на пети или табану) усљед притиска или убода’. – На́бōј бу̀дē на та̀бану, ста̂рӣ љу̂д вѐлē од босо̀тњē. Бо̂с со̨м па, каје, на̀бјō на́бōј. – На́бōј – кад на но̀зи одо̀здō ско̀чӣ кврѐжца и о̀гнојӣ се. – Ста̂рē жѐне су зна̀ле за̀ та̄ј на́бōј: расје́кӯ гла̀вцу црвенōга лу̀ка по̀пола, па, како се лу̀к ли̑ста̄, сва̀кӣ онај ли̑ст се ли̑ста̄, у̀змē, насрѐд онога ли̑ста ста̀вӣ ма̀ло сла̀ткōга ка̀јмака и на̀ ватру, да се то̂ ма̀ло за̀печē.

наболо̀ват[и] се -о̀лујēм се (р. прид. на̀боловō -а̄ла -а̄ло) свр. ’дуго боловати, изболовати се’. – На̀боловō се, ц^{и}јѐлӯ зи̂му је лѐжō.

на̀бун^{у}т[и] -нēм свр. ⇒ *подбунути*. – Но̀ге су м на̀бунле од ста̀ја̄ња. – На̀бунле но̀ге јој ви́рē испод сто̀ла.

на̀вӯ̄ħ[и] се наву́чē се свр. ’прекрити нешто’; ← *мрена*.

на̀газ^{и}т[и] -ӣм свр. ’стати на неку уврачану ствар (или мјесто), што доноси несрећу, болест и сл.’. – Па ѝ тō је би́ло при̂чē да нѐко про̀л^{и}јē нѐшто, на̀правӣ па про̀л^{и}јē, па да се на̀газӣ на̀ тō. – На ра́скр̄шћу ђа̀вол ко̀ло во̀дē и мо̀ш на̀газт на̀ нешто и порем^{е}т^{и}т се; → *натрајати*.

Изр. ~ на ђаво̀лскō ко̀ло ’стати на мјесто гдје су ђаволи коло водили’. – Нѐкӣ су, јо̀пē, гово́рли да се на̀газӣ на ђаво̀лскō ко̀ло, па чо̀век, за̀болӣ га нѐшто, до̂ђē му нѐсвјēст и па̀днē. – Ѝшō у глу́внō до̂ба посл^{и}је по́ноћа и на̀газјō на ђаво̀лскō ко̀ло; ~ на (па̀сјӣ) су́греб ⇐ *сугреб* (изр.).

на̀глӯв -а -о ’који не чује добро’. – На̀глӯв је о̂н, мо̂ра̄ш ви́кат ак о̀ш да те чу̀јē; → *приглув*.

нагр́д^{и}т[и] на̀гр̄дӣм свр. ’убости, озлиједити (некога)’. – Нагр́дла га је но̂жцама.

~ се ’убости се, озлиједити се’. – Нагр́дла се на ѐксер, па у̀зēла ра̀к^{и}јē и то до̀бро и̑спра̄ла.

нажу̀љат[и] -а̄м свр. ’изазвати жуљеве’. – На̀жуља̄ле с ме ци̑пеле, ку́пјо м ћа̀ћа за̀ брōј ма̀њē.

~ се ’добити жуљеве’. – На̀жуља̄ла сам се, пу̀не су м ру̂ке жу́љōва̄.

на̀зēпст[и] -е́бем свр. ⇒ *преладити се*. – На̀зēбō, кае, ѐно га ки̑шē.

на́зима ж ⇒ *прелада*. – Пи̑јē вру̂ћ ча̀ј да га про̂ ^{ј}ē на́зима.

нàзират[и] -рēм несвр. ’мало разазнавати, опажати чулом вида’. – Нѐ видӣ дȍбро – сам нàзирē пȍнешто.

накàшљат[и] се нàкашљēм се (р. прид. нȁкашљō -āла -āло) свр. ’огласити се кашљањем’. – Нàкашљēм се док пробѐćедӣм кȍјӯ.

нȁлада ж ⇒ *ӣрелада*. – Чȕвāј дјéте од нȁладē, облáч га бȍљē.

налáд"т[и] се нàлāдӣм се свр. ⇒ *ӣреладиӣи се*. – Озéбе, нàлāдӣ се. – Налáдла се па кȁшљē.

нáлаз м (обично у мн.) ’оно што се испитивањем, претрагом нађе, утврди’. – Дȍктор му је рѐкō да дȏђē кад пȍвадӣ нáлазе.

нàмјест"т[и] -ӣм свр. ’вратити у нормалан, природан положај ишчашени дио или уопште дио тијела, орган који је помјерен из свог нормалног положаја’: ~ жѐлдац/ желȕдац; ~ стȍмак ← *сӣомак* (изр.). – Он је знȁō тако у прȕстима, полáко кад пȉпā, ђѐ који дȉō прȉпадā. И тȏ је нàмјестиј̑ō.

намјéштат[и] нàмјēштāм несвр. према *намјесӣиӣи*. – И дȍшō један пȍкōјнӣ Мȉтар Јéкћ који је тȏ намјéштō. Двâ су чȍвјека дȑжāла мȏга ȍца пȍкōјнōга, а Мȉтар јē намјéштō полáко пȉпајӯћ, све пȉпајӯћ прȕстима. – Ако т је стрȕњен жѐлдац, мȏрāш га намјéштат.

нáна ж ⇒ *меӣвица*. – Нáна м смȉрӣ жѐлдац, нáрочто она дȍмāћā.

нâпад м ’изненадни наступ бола јаког интензитета’. – Ȉмō је нѐкӣ нâпад, пȍзлило му је.

нáпон м (обично у мн.) ⇒ *ӣрудови*. – Ȉмā нáпоне ȉсто: рȍдӣш и гȍтово.

нàправ"т[и] -ӣм свр. ’уврачати’. – Нàправли су јој нѐшто, па се смѐтла.

наркóза ж нов. ’анестетичко средство, наркотик’; ← *буновача*.

нáслēство с ’насљеђе’. – Ȉ ōн ȉмā сȕшцу ко и ћȁћа, то је нáслēство.

нàтеђ[и]/ натѐћ[и] нàтекнēм и нàтечēм свр. ⇒ *заӣеђи*. – Ако нàтекнē нȍга, стȁв ȍблогу.

нàтицат[и] -ичēм/ **нàтјецат[и]** -ечēм несвр. и уч. према *наӣеђи*. – Нàтичēм ȍко врāта и бȍлӣ ме грȕло. – Нàтјечȕ ми нȍге од стàјāња.

наткáд"т[и] нàткāдӣм свр. ’накадити тамјаном ради оздрављења’. – Зàпāлē, па нàткāдē с ȍнӣјем; испàрāвā с тȉм; → *окадиӣи*.

~ се ’накадити се тамјаном ради оздрављења’. – Нàткāдӣш се и бȕдē т дȍбро; → *окадиӣи се*.

натрàјат[и] -āм свр. ⇒ *нагазиӣи*. – Нȁтрајāла је нà нешто, нȉје нȉкāко дȍбра.

нàтӯћ[и] -ȕчем свр. ’озлиједити притиском, ударцима и сл.’. – Ȉсперē првō ону рȁну и оно ђе с зȕб нàтӯкли и онда ȍзгō прȉв"јē тȏ.

нȁц"јēло прил. у изразу: забȍл"т[и] ~ ⇐ *заболиӣи* (изр.).

нашѐш"це прил. ’(узети, појести, попити) на празан желудац, наташте’. – Свȁкō јȕтро пȍп"јē мȁло тог чȁја нашѐшце, на прáзан стȍмāк.

незна́на ж ’помућеност свијести’. – Ò тац јē мàњē пò^и^јō гљѝвā лỳдāрā а бѝō јàчѝ, ал ѝ ōн јē свѐ по àвли^ј^и ódō у незна́ни. Нѝшта ни́је знàō.

Изр. бѝт[и] у ~ ⇐ *губити се*. – Па дòбјē температу́ру, бỳдē у незна́ни, бòлѝ свѐ.

неизљѐчив -а -о (одр. неизљѐчивѝ -ā -ō) ’који се не може излијечити’: ~ бо́ла/ бòлēст.

нѐјел^и^ца ж ’слаба исхрана; немање апетита; гладовање’; ← *усукати се 2*.

нѐкц^и^ја ж ⇒ *инекција*. – О́вде нѐкц^и^ју дàјȳ, о́вде вàкō. – И òн јōј да́л неке нѐкције против тôга. – Ѝдē на нѐкције.

нѐмōћ нѐмоћи ж ’слабост, изнемоглост’. – Нêмāм сна́гē, ỳдарла м нѐмōћ ỳ рȳке.

неопра́штина ж ’нечистоћа’; ← *окрастати се*.

нѐпāран -рна -рно ’неједнак’.

Изр. ѝмат[и] ~ ȍч^и^ ⇐ *врљав*, *око* (изр.).

нѐпокрēтан -тна -тно ’који се не може кретати, који је изгубио покретљивост’. – Ѝмā на́рода да је нѐпокрēтан. – Лѐжѝ нѐпокрēтан, гòднама пàтѝ се, нѐ мере, мòре нѐшто да пòијē, ал нѐ може рỳкама свòјѝјем, нѐ мере нѝшт.

нѐроткиња ж ’она која нема порода (о жени)’. – Ѝзглēдā да је Ма́рнā снàја нѐроткиња, нѝкāко да зàнесē. – Нêмā свòјē дјѐцē, нѐроткиња је; → *јаловица*.

нѐсан^и^ца ж ’нездраво стање без нормалног сна’. – Мỳчѝ ме нѐсанца, нѐ спāвāм нòћма.

нѐсв^и^јēст ж ’болесно стање без свијести’.

Изр. до́ћ[и] нѐкоме ~ ⇐ *онесвијестити се*. – Па чòвек, зàболѝ га нѐшто, дôћē му нѐсвјēст и пàднē; пàст[и] ỳ несв^и^јēст/ ỳ несв^и^јēст ⇐ *пасти* (изр.).

несв^и^је́ст^и^т[и] се нѐсв^и^јēстѝ се несвр. безл. ⇒ *вртити се*. – Нѐсвјēстѝ м^и^ се, пàшћу ако нѐ легнēм.

нѐсвјесца ж ’несвјестица; изненадно привремено губљење свијести’. – Ѝмала сам нѐсвјесцу, свѐ м се зацр́нло; → *мука 4*.

н^и^јêм н^и^је́ма н^и^је́мо ’који нема моћ говора’. – Јàднā Гòспава, оно д^и^је́те јој рòђено н^и^је́мо.

н^и^је́мац -мца м ’нијем човјек’. – Ѝзглēдā да је н^и^је́мац, сам млàцā[8] рỳкама.

н^и^јѐм^и^ца ж ’нијема женска особа’. – Н^и^јѐмца је òна, нѐ мере гово́рт.

[8] **Млàцат[и]** -ā м несвр. ’млатарати, млатити’.

нòга ж (Д нòзи, А нȍгу, Н мн. нȍге, Г нȍгӯ/ нȍгӯвā) ◊. – Ми́ћо је то ѝмō под нòгōм, ѝмō је на нòз, под кȍљеном. – Он ѝмō нâјдȕљē нȍге у сѐлу. – Кра̏ћā му је јѐдна нòга.

нȍкат нȍкта нов. ◊; → *ношак*; ⇐ *кожа* (изр.).

но́сат[и] нȏсā несвр. безл. ⇒ *вр̄тӣти се*. – Нȏса ме цјȇлӣ дȃн, мȏра да ће прȍмјена врѐмена.

нȍсēћā прид. у ж. роду ’која је у другом стању (о жени). – Нȍсēћā је већ трѐћӣ мјѐсēц, ал се јȍш нѐ видӣ; → *т̄рудна*; ⇐ *други*.

нȍтак нȍтка (Н мн. нȍци) ⇒ *нокат*. – Нȍтак му ȕрāстā ȕ мēсо, па га бȍлӣ.

Њ

њѐкција ж ⇒ *инекција*.

О

ȍбагавит[и] -ӣм ’постати багав’. – Ȍбагавјō, нѐ мере о́дат ко свјȇт.

обȁјатит[и] -ӣ свр. ’отврднути (о ткиву)’. – Кад је онȁкō обȁјатӣто, тврдо уну́тра, и то кȃжӯ да ȕжāсно бȍлӣ.

обла́дат[и] ȍблāдā свр. ⇒ *освојити*. – Обла́дала бȍлēст, нѐ мере нѝкуд.

ȍблога ж (Г мн. ȍблōгā) ’комад платна и сл. (обично наквашен водом или ракијом) који се ставља на обољело мјесто’. – Стȁвљал су ȍблоге од ра̀кијē ил од ȕља ил од сѝрћета. – Па ȍблогу стȁвљāш на ȍтōк, од вȍдē лѐденē. – И све рѐдā, рѐдā грȁ скрȏз ко ȍблогу, да онај сȁв дѝō пȍкријē куд је пȁшче ȕјело.

обнѐвидит[и] -дӣм свр. ’дјелимично остати без вида’ ⇐ *вид* (изр.). – Пре́тēжно у стȁрости чȍвек обнѐвидӣ.

оболе́ње с ⇒ *бола*. – Дȍбјō нѐкō оболе́ње.

оболијѐ́ват[и] обȍлијēвāм несвр. и уч. према *оболити*. – Љȕд су оболијѐ́вал и ȕмирал од сȕшцē; → *обољевати*.

обȍлит[и] ȍболӣм свр. ’постати болестан’. – Ѝ ōн је ȍд гљӣвā бѝō обȍлијō. – Ал дȍктор пȁзē и сȁм ȕзмӯ ȍнāј дѝō који је обȍлијō, слијȇпō цре́во, и тȏ се ѝзвадӣ; → *обољати*, *обољети*, *разболити се*, *разболјети се*.

Изр. ~ на плу́ћима ’бити туберкулозан’. – Обȍлла је на плу́ћма, нѐмā јој спȃса.

обȍљат[и] ȍболӣм свр. ⇒ *оболити*.

обољѐ́ват[и] обȍљēвāм несвр. ⇒ *оболијевати*. – Обољѐ́вала су и дјѐца мȃлā.

обољѐ́ње с ⇒ *бола*. – Кае да се нѐ мере излијѐ́чт то обољѐ́ње.

обȍљет[и] ȍболӣм свр. ⇒ *оболити*.

обòр"т[и] òборӣм свр. ’савладати, обузети (о болести, сну и др.)’. – Ни́је ме дò краја обòрло, јòш се òт"мам̄.

о́вца ж ◊.

Изр. ни́су му свѐ (ôвце) на бро̀ју ⇐ *сав*.

оглу́в"т[и] -ӣм свр. ’постати глув’. – Мòш оглу́вт кад ста̀нēш на бу̂рњāка, а бу̂рњāк пи̂снē.

огнòј"т[и] се òгнојӣ се/ **огњòј"т[и] се** òгњојӣ се (трп. прид. òгнојен/ òгнојӣт/ òгњојен/ òгњојӣт) свр. ⇒ *загнојити се*. – И òгнојӣ се (набој) ѝсто као чи̏р и прòвāлӣ се и про̂ђē. – Ѝмāм неку òгњојенӯ чи́пцу на ле́ђма.

òгрбав"т[и] -ӣм свр. ’постати грбав’. – Òгрбавјō о тѐрета, а ка̀ко и нѐ б.

огрѐбат[и] òгребēм (р. прид. ȍгребō -āла -āло) свр. ’направити огреботину’. – Òгребāла ме ма̀чка.

~ **се** ’задобити огреботину, начинити себи огреботину’. – Òгребō се преска́чӯћ та̀рабе.

огребòт"на ж ’мања површна повреда коже оштрим предметом’. – Ста̀в ра̀кјē на огребòтну; → *ӣароӣина*.

одàв"т[и] ȍдав"јēм свр. ’одмотати, скинути завој’. – Ни́је дȑжō мȍжда још ни пе́-шест да́нā оно вла́кно ла̀ненō, ȍдавјō и ру́ка је би́ла здра̀ва.

одајéдат[и] се одàјēдāм се несвр. према *одајести се*. – Одàјēдā се од знȍја.

одàјест[и] се одàједēм се свр. ⇒ *заујести се*. – Одàједē се кад се удѐбљā.

одàмр"јет[и] ȍдамрēм свр. 1. ⇒ *одузети се 1*. – Па̀ла кȍла нà њега и ȍдамр̄ле му нȍге. 2. ⇒ *одузети се 2*. – Не сте́ж тòлкō ру̂ку, одàмр"јēће т.

одàн^у^т[и] òданēм свр. ’осјетити олакшање’. – Чѐкāј, дјѐте, да òданēм, ни́је м дȍбро; → *данути*, *одланути 1*.

ȍдбит[и] ȍдбијēм свр. ’одрећи се нечега’.

Изр. ~ ȍд себе ра́ну ⇐ *рана* (изр.).

одбра́јат[и] ȍдбрāјāм несвр. и уч. према *одбројити*. – Пȍкōјнā ку́ма Ла̀зāрка је зна̀ла, кад зми́ја ȕједē, да нѐшто ȍдбрāјā. – А вѐзāто је то ко́нцом, нешто ȍдбрāјāто. Ѝ тō је на́род зна̀ō: одбра́јат и ко́нцом ве́зат бра̀давце. – За ѝзгорјēл одбра́јало се: „Ва̀тра ȕ ватру, а мѐсо ȕ мēсо.“

одбрòј"т[и] ȍдбројӣм свр. ’скинути уроке или болест с некога, бројећи од девет уназад’. – Ко зна̂ одбрòјт ȍ тōга, ȍдбрāјā – ко нѐ знā, ћу́тӣ.

одѐрат[и] ȍдерēм свр. ’огулити кожу’. – Òдерēш кȍљено кад па̀нēш, па са̀гӯлӣш кȍжу; → *згулити*, *здерати*, *ожуљати*, *сагулити*, *сажуљати*.

~ **се** повр. – Не ска́ч, одѐраћеш се.

одерòт"на ж ’одерано, згуљено мјесто на кожи’. – Нѐ̂ће да ка̂жē ȍклēн му та̀кā одерòтна на ру́ц.

одлàн^{у}т[и] òдланēм свр. 1. ⇒ *одануūи*. – Сȁмо да ми мȁло òдланē. 2. ’уминути, престати (о болу)’. – Ко зѐрцу да м је јȕчē одлàнло.

òдн^{и}јēт[и] безл. свр. према *носаūи*. – Òднесе ме, свѐ м^{и} бјѐжӣ испред òч^{и}јȳ.

ȍдузēт -а -о ⇒ *шлагиран*. – Ȍдузēта јој дѐснā стра́на.

одȕзēт[и] се òдузмē се свр. 1. ’постати узет, парализован’; → *одамријеūи 1*, *укочиūи се*, *шлагираūи се*; ← *шлагираūи*. 2. ’утрнути’. – Ȍдузēла м се ру́ка од кòпāња; → *одамријеūи 2*.

òжиљак òжӣљка м ’траг на кожи од зарасле ране’. – Нàбō се на вȉле и òстал му òжӣљци на нòз; → *значка 2*, *младеж 2*, *флека*.

ожȕљат[и] -āм свр. ⇒ *одераūи*. – О лȑдā глâо, ожȕљаћеш дјѐт^{е}ту кȍжу том мȍткōм!

~ **се** ’згулити кожу’. – Кȕ с пòшла, ожȕљаћеш се ò тē бòдљикавē жȉце!

òздрав^{и}т[и] -ӣм свр. ⇒ *ūреболиūи*. – И тако чȍвјек òздравӣ, нѐ будē му нȉшта. – Кâжē, трѐбā пребрòјат пȕн вàр^{и}ћāк про́вē да б òздравјō.

òздрављат[и] -āм несвр. према *оздравиūи*. – Бȍљē му је, пȍчеō је òздрављат.

òзēпст[и] озе́бем свр. ⇒ *ūреладиūи се*. – Òзēбō је, бòлӣ га грȑло.

òзледа ж ’повреда тијела’. – Ȍзледа нѐкā, там ȕ њега, ѝмā на ру́ц.

озле́д^{и}т[и] òзлēдӣм/ **озл^{и}је́д^{и}т[и]** òзл^{и}јēдӣм/ **озље́д^{и}т[и]** òзљēдӣм свр. ’нанијети озљеду’. – Зȁпеō зà њȳ и озле́дјō јōј нȍгу.

~ **се** ’повриједити се’. – Пȁла и озље́дла се. – Мȍш се озл^{и}је́дт тàкō дȑжēћ сѝкиру.

о́јед м ’озљеда од оједања’. – Дȍбјō о́јед међу крâц^{и}ма.

оје́дат[и] се òјēдāм се несвр. према *ојесūи се*. – Ка^{ј}е, òјēдā се па је пѐчē.

òјест[и] се òједēм се (р. прид. òијō, òјела, òјело) свр. ⇒ *заујесūи се*. – Òијō се међу нȍгама.

ока́д^{и}т[и] òкāдӣм свр. ⇒ *наūкадиūи*; ← *ūреūасū*.

~ **се** ⇒ *наūкадиūи се*.

òкилав^{и}т[и] -ӣм свр. ’добити килу’. – Òкилавјō сам нȍсēћ ону бȕрāд.

~ **се** повр. – Òкилавјō се од тѐрета.

ȍко с ◊. – Свȑбē ȍч^{и} и бȍлē. – Ѝмā нѐко на јѐдно ȍко нѐ видӣ. – Па све зȁ мнōм òчма вàкō.

Изр. èрōвчаст/ ша́шијаст у òч^{и}ма ⇐ *врљав*, *еровчасū*, *шашијасū*. – Кад гле́дӣ ȕ тебе, а рѐкō б да гле́дӣ тȁм нѐђе нȁ стра̄ну – то се зòвē èрōвчаст ил ша́шијаст у òчма; ѝграā м^{и} пред òч^{и}ма ⇐ *играūи* (изр.); ѝмат[и] нѐпāрне ȍч^{и} ’бити врљав’. – Ѝмā нѐко èрōвчаст у òч^{и}ма, нѐпāрне ȍч^{и} ⇐ *неūаран*, *врљав*; кȕрјē ȍко ⇐ *курји* (изр.); сл^{и}јêпē ȍч^{и} ⇐ *слијеӣ* (изр.), *сљеūочница*; фàличан у òч^{и}ма ⇐ *фаличан* (изр.).

òкрастат[и] се -ām се свр. ’добити красте’. – Òкрастала сам се око у́стā. – Дјèца се òкрастајӯ од неопра́штнēнē, дȍбјӯ кра̀сте.

окрнје́пнт[и] òкрнјēпӣм свр. ⇒ *ӣоискаӣи*[2]. – Свѐ јōј врӣ у гла́в од ȕшнјӯ, мȏрāм јē окрнје́пт.

~ **се** повр. – Окрје́пла сам се јȕчē, милѝна Бȍжјā.

окȕветнт[и] се -ӣм се свр. ’добити снагу, опоравити се’. – Мȁло ко пȍчō јѐст, окȕветјō се; ⇆ *ӣоӣравиӣи се*.

ȍловво с ’комадићи тог метала који се користе за салијевање страве’. – И ȍндā стра̀ве салнје́вала: ȕзмē ȍлова, ра̀стопӣ и сȁлнјē ȍнō ȕ воду и онда се тȁмо, нѐкāко се мȏрā на̀правт ȍнō кад се оно ȍловво стѝснē.

онесвнје́стнт[и] онѐсвнјēстӣм свр. ’изазвати код некога несвијест (ударцем, опојним средствима и др.)’. – Пȁō му црије̂п нȁ глāву и онесвје́стло га.

~ **се** ’пасти у несвијест’. – А он се онѐсвјēстӣ: ил је мȁлокр̄ван, ил му је тлȃк; → *замрије*ӣи; ⇐ *доћи* (изр.), *несвијесӣ* (изр.).

опекȍтна/ опѐкотна ж нов. ⇒ *изгоријел*. – Ȕзмē се мȃст и на̀мажē се опѐкотна.

опера́цнја ж нов. ⇒ *аӣарација*.

опѐрисат[и] -ишēм свр. и несвр. ⇒ *аӣерисаӣи*. – Ми́ле Богда́нōв ѝсто бѝō ша́шијаст у ȍчнма, па је опѐрисō.

~ **се** -ишēм се свр. и несвр. ⇒ *аӣерисаӣи се*.

ȍпећ[и]/ опѐћ[и] òпекнēм свр. ’повриједити ватром или нечим врелим’. – Òпекла сам пр̏сте кȕвајӯћ пѐкмез.

~ **се** ⇒ *изгореӣи*. – Ако се òпекнēм, тȋ ш бѝт крȋв.

ọ̏пна/ ọ̏пона ж ’танка кожица којом је обложено ткиво, неки орган, овојница’. – Каже, кад се опѐришē слнјêпō црије́во и, каже, ако нѐће дȍктор пȁзт док се расје́че стȍмāк, ọ̏пна тȃ, ȍдмā тȳ црије́ва ѝзлазē. – Рȍђен је у нѐкōј òпонн: бȁба је гово́рла да му нѝко нѝшт нѐ може увра́чат.

ȍпоннца ж дем. од *оӣона*; ← *мрена*.

ȍправнт[и] се -ӣм се свр. ’удебљати се и добити снагу’. – Òправјō се, ни́је више онàкō слȁб; ⇆ *окувеӣиӣи се*.

опре́мнт[и] òпрēмӣм свр. ’упутити’. – Ȍпē мȏрāш пòвадт кр̄в, мȍкрећу, па оне све на́лазе, па пò тӣјем на́лазма ѝћ ђе те òпрēмӣ.

ȍрас м (Г мн. ȍрāсā) ’орах, бот. Juglans regia’; ← *газ*.

ȍргāн -а́на м ’дио организма који врши одређену, специфичну функцију’. – Док ȍвӣ орга́нн – то нѐ, то је свѐ прѝвēзāно. На при́мер: плу́ћа, цѝгере, бȕбрез, то нѐ мере та̀кō да ѝспаднē.

орȍнут[и] òронēм свр. ⇒ *ислабиӣи*. – Откад ȕмрјē Цви́јо, пла̀о је орȍнла за кра̀тко врнје́ме.

осàкатнт[и] -ӣм свр. ’учинити сакатим’. – Не ту́ц се с њȋм, осàкатће те.

~ се ’нанијети себи тешку озљеду, постати сакат’. – Осàкатјō се рѐжӯћ дрва, нѐ мере ра́дт тôм ру́кōм вѝшē.

осв"је́ст"т[и] òсв"јēстӣм свр. ’повратити из несвијести’. – Ни́смо му ми нѝшта знàли, осв"је́стл̥ га дȍктор.

~ се ’повратити се из несвијести’. – Освје́стла се на́кон двје́-три мину́те; ⇐ *доћи* (изр.); ⇆ *разабрати се*.

освòј"т[и] òсвојӣм свр. ’узети маха, овладати’. – Нѐкӣ чак избàцујӯ кр̑ви, кад већ òсвојӣ бȍлēст, кад ỳфатӣ мâха; → *обладати*.

о́сип м ’болест коже у виду пристића, мјехурића и сл.’. – Дȍбјō је о́сип од прља́вштинē.

òс"пат[и] се -āм се несвр. према *осути се*. – Кад ѝмāш ȍсп"це, òспāш се по тѐлу.

осл"је́п"т[и] -ӣм свр. ’потпуно остати без вида’. – Мȍре осл"је́пт чȍвјек кад вâрӣ нѐшто; → *ометати*; ⇐ *вид* (изр.).

ȍсп"це ж мн. ’заразна дјечја болест коју карактерише црвени осип по тијелу’. –Ȍсп"це су дјѐчјā бȍлēст.

òструга ж у изразу: мр̑твā ~ ’дивља купина Rubus fruticosus; биљка чији се чај у народу користи за јачање коријена косе, и као помоћ да жена затрудни’. – Кȳвāн па пи̑т кȍр"јēн мр̑твē òстругē за зàн"јēт ил за кȍсу; ⇐ *мртав* (изр.).

òсӯт[и] се ȍспēм се свр. ⇒ *изасути се*. – Ȍсуō се пòт пазуōм.

осу́ш"т[и] се òсӯшӣм се свр. 1. ’постати сув, сасушити се’. – Осу́шла јој се нòга па нѐ мере о́дат. 2. ’сасвим омршавити’. – Осу́шла се од бȍлести; ⇆ *утањити се*, *ушиљити се*.

ота́чат[и] òтāчāм несвр. према *оточити*, гл. им. -ање. – Оћмо л ота́чат зȳб?

òтврдак -тка м ’отврднуло, задебљало мјесто на кожи’ ← *мекоти*; ⇆ *прирасли́ца*.

òтеђ[и]/ отѐђ[и] òтекнēм и òтечēм свр. ⇒ *затећи*. – Јѐзик мȍже да зàболӣ, да òтекнē. – Тȳ òтечē иза ỳ"а. – Жи̑гā, бȍлӣ, ѝћ нѐ мереш, ỳкōчӣ те, òтечē кȍљено, òтечē глѐжањ, ру́ка, врâт, ки̑чма. – Нѐ̑ће отѐћ, а ак òтечē – òтечē. – Отѐкла јōј ру́ка. – Тô јȍш погòтову ȍндā òтекнē ако те ỳјела о́са.

òтицат[и] -ичēм/ **òтјецат[и]** -ечēм несвр. и уч. према *отећи*. – Òтјечē му нòга у пòследњē вр"је́ме. – Òгно'ӣ се, скȍчӣ, бȳдē, и то док се не прòвāлӣ, то òтјечē, бȍлӣ и мȳчӣш се.

òтōк м ’отеклина’. – Ка̑жē, кад ỳједē ôс или пчѐла, òтекнē, а òн ỳзмӯ кàшку ил ỳзмӯ нȍж и рѐпом кàшкē мàжē, мàжē пò онōме. Тр̑љā, тр̑љā и као тô спàнē òтōк. – Мôрāш стàвт нѐкӯ òблогу да спàнē òтōк.

отòч"т[и] òточӣм свр. у изразу: ~ зȳб ’напарити болестан зуб над лонцем вреле воде, док врачара нешто одбраја, да би, по народном вјеровању, изашао црв из зуба’. – Отòч"јō сам зȳб и вȉшē ме не бòлӣ.

òтпōран -рна -рно ’издржљив’. – Нѐко ни́је òтпōран, па нàшкодӣ му. – Он је òтпōран на свѐ.

òтров м ◊ ← *отровати се*.

отрòват[и] òтрујēм свр. ’учинити отровним, изложити дјеловању отрова’. – Ћѐō га отрòват, ал не ỳспједе.

~ се ’узети отров’. – Òтров се знȁō дȁт нѐком, па да се òтрујē ȉсто.

òћорав"т[и] -ӣм свр. ⇒ *ослијепити*; ⇐ *вид* (изр.). – Òћоравла сам прије трȋ гòдне.

òфур"т[и] -ӣм свр. ’опећи врелом водом или паром’. – Òфурла сам рȳку врѐлōм вòдōм; → *сфурити*.

~ се ’опећи се, опарити се’. – Прòсȳла је лòнац врѐлē вòдē нà себе и òфурла се; → *сфурити се*; ⇆ *изгорети*.

очи́бат[и] се òчӣбāм се свр. ⇒ *ишчибати се*. – Ди́рō ли́це пр̏љавӣм рȳкама па се очи́бō.

òч"њӣ -ā -ē/ **òчнӣ** -ā -ō ’који се односи на очи, који припада очима’.

Изр. ~ вȋд ⇐ *вид* (изр.); òчнӣ зȳб ⇐ *очњак*; *зуб* (изр.).

òчњāк -а́ка м ’зуб између сјекутића и кутњака’. – Òчнӣ зȳб", очња́ц", с јој нȁкрӣво нȉкл; ⇐ *зуб* (изр.).

ȍца м (Г мн. ȏцā) ’хоца, по народном вјеровању, скида враџбине, уроке и сл. (помоћу записа) са болесних’; ← *доктор*, *запис*.

ошаму́т"т[и] ошàмȳтӣм (трп. прид. ошàмȳћен/ ошàмȳтӣт) свр. ’помутити свијест, скоро онесвијестити’. – Мȁло пȍпјē, ошàмȳтӣ га и нѐ знā нȉшта. – Ȉ не знā он штȁ га бòлӣ, ошàмȳтӣ и пȁнē.

~ се повр. – Ȉзлаз òдāтле, мȍш се ошаму́т"т о тог дȉма.

òшугат[и] се -āм се свр. ’постати шугав, добити шугу’; ← *шуга*.

П

пȁдав"ца ж ⇒ *живчана*. – Лѐксија је ȉмала пȁдавцу, нȁпӣла се рàкијē ко дје́те и дȍбӣла пȁдавцу.

пȁзуа ж ’пазух, пазухо’; ← *укривити*.

палàћȳр -у́ра м ’откинути дио нечега (прста, хаљине и др.)’. – Òћекō је кòмāд пȃлца и ȉшō дȍктору да сȁш"јē онај палàћȳр што је вȉсјō.

пȁмēт ж ’разум’.

Изр. нѐ бит[и] при (свòјōј, чȉстōј) пȁмети/ паме́ти ’бити луд’. – Чȋм тàкō прȋчā, ни́је при паме́ти. – Ни́је он при свòјōј пȁмēти, јȃ ти кȃжēм – од отòич зàвӣјā ко пàшче; ⇐ *луд*.

па̏метан -тна -тно ’који је здрава, нормална ума’.

Изр. ни́је ~ ’није психички здрав; није при здравој памети’. – Он ни́је па̏метан, са̀шō је у по̀ток и за̀мало се уда́вјō; ⇐ *луд*.

па̀ра ж ’дах’. – Чу̏јē т се па̀ра из у́стā. – Смр̏дӣ му па̀ра.

па̀рот"на ж ⇒ *огребоӣина*. – Опѐр ту па̀ротну ра̀кјōм да се нѐ б да́ло на̀ зло.

па̂с м (Л у па́су) ’струк’. – Би́ла та̀нка у па́су; → *ӣојас*.

па̀ст[и] па̀нēм и па̀днēм (р. прид. па̀вō/ па̀ō па̀ла па̀ло) свр. ◊.

Изр. ~ у крѐвет ’разбољети се’. – Па̀вō је у крѐвет и, ѝзглēдā, нѐће ни у̀стат; ~ у̀ несв"јēст/ ~ у̀ несв"јēст ⇐ *несвијесӣ* (изр.); *онесвијесӣиӣи се*. – Па̀ō у̀ несвјēст. – Па̀ла у̀ несвјēст о̀д глāди.

патр̀љак/ па̀трљак -љка м ’остатак осакаћене, одсјечене ноге или руке’. – Ста̀ō на̀ мину и о̀стō му са̀м патр̀љак од но̀гē. – Штā̀ ōн мо̀ре ра́дт с о̀нӣм па̀тр̄љком од ру́кē?

пату̀љак/ пату́љак -љка м ’кепец’. – Кад је нѐко ја̂ко ма̀лен, ка̂жē се – нѝзак ко пату̀љак. – О̀стō је ма̀лен ко пату́љак.

пѐлим м ’пелен, бот. Artemisia absinthium’. – Пѐлим је до̀бар за проје́дāње.

перио́да ж ’менструација’; → *вријеме*.

перу̀тат[и] се -āм се несвр. ’постајати перутав’; ← *ӣијемењача*.

пе́тнӣ -ā -ō ’који се односи на пету’: ~ жи̏ле ⇐ *жила*.

пи̏ј̄ур м ⇒ *шклобук*. – Изго̀рла сам, ру́ка м би́ла пу̀на пи̏јурōвā.

пѝлећӣ -ā -ō у изразу: ~ пр̏са/ пр̀са ⇐ *ӣрса* (изр.).

пинцѐто с нов. ’пинцета’. – У̏змē пинцѐто и почу̀пā м ба̂дље.

пи̏р"ка ж ’пиревина, бот. Agropuron repens’. – По̀кōјнӣ ђѐд је су́шјō и пи̏ō пи̏р"ку, ко̀рјēн, за жѐлдац и за смире́ње.

пи̏шат[и] -āм несвр. ⇒ *мокриӣи*.

Изр. ~ по̀дā се ’мокрити у кревету’. – Ако дје́те пи̏шā по̀дā се, трѐбā на́ћ шу́пљо др̏во да пи̏шā, да се по̀мокрӣ.

пи̏шаћа ж ⇒ *мокраћа*. – Пи̏шаћа му се црвѐнӣ ко кр̏в.

пјѐгавац -āвца м ’тешка заразна болест цријева која се манифестује пјегама на тијелу’. – Пр̏ије, за̀ онōга ра̀та, пјѐгавац би̏ō; ⇐ *ӣифус* (изр.).

пјѐна ж ’густа бјелкаста пљувачка на уснама човјека која се ствара у неким болестима’. – Йдē му пјѐна на у́ста.

пламѐн"ца ж ’навала крви у лице’. – Чӣм по̀пјē ча̀шцу ра̀кјē, у̀ватӣ га пламѐнца.

плу́ћа с мн. ◊. – И ка̂жē, о̀здрав"јō чо̀јек, ко да ни̏кад ни́је по́стојала бо̀лēст плу́ћнā, на плу́ћма, зва̂нā су̀шца; ⇐ *ӣигера* (изр.).

Изр. ѝмат[и]/ обо̀љет[и] на плу̏ћ^{и}ма ’бити туберкулозан’. – Ѝмā на плу̏ћма, а ѝ брат му је ỳмрō од сỳшцē. – Обо̀л^{и}јō на плу̏ћма још у во̏јсц^{и}; ⇐ *имати* (изр.), *сушичав*.

плу̏ћнӣ -ā -ō ’који се односи на плућа’: ~ бо̏ла/ бо̀лēст ⇐ *бола* (изр.); ~ болѐснӣк ⇐ *туберан*.

пљѐга ж (Г мн. пљêгā) ’мрља жућкасте или мрке боје на кожи’. – Дȍбла је по рỳкама пљѐге од ста̀рости.

пљỳвача/ пљỳвāчка ж 1. ◊. – И у пљỳвāчки чак ка̂жȳ да се избā̀цујē, да мȍже пр^{и}јéћ бȍлēст; → *расо 2*. 2. ⇒ *шлајм*. – Ѝскашљē гỳсту пљỳвачу.

поба̏ц^{и}т[и] пȍбāцӣм свр. ’абортирати’. – Да ѝзвӣнēш, ѝмā кȳкур^{и}јēк тра̏ва, па искȍпā жѝљу, па ȍчистӣ, па ȍздō тȳрӣ ỳ матер^{и}цу, пробȍдē, и гȍтово – пȍбāцӣ д^{и}јéте; → *смакети 2*.

пȍбачāј м ’прекид трудноће, абортус’. – Ѝмала је трӣ пȍбачāја, сад нѐ мере зàн^{и}јēт.

побјѐшњет[и] -ѐснӣм свр. ’побјеснити, добити бјеснило’. – Мȍш побјѐшњет ак т ỳијē б^{и}јéсно пàшче.

побȍл^{и}т[и] (се)/ побȍљат[и] (се)/ побȍљет[и] (се) пȍболӣ свр. ’разбољети се једно по једно, редом се разбољети’. – Прѝје на̏род бѝō здрàви^{ј}ӣ, сад побȍ̥лло пỳно св^{и}јêта. – Нàишло нѐшто и побȍљала м се дјѐца. – Побȍљел љȳд.

пȍв^{и}т[и] (се) пȍв^{и}јēм (се) свр. ⇒ *згурити (се)*. – Ôдā повѝјен, повијѐнӣје раме̏нā, ле̏ђā.

повра̏т^{и}т[и] пȍврāтӣм свр. ⇒ *избљувати*. – Д^{и}јéте, кад ра̏ну јѐдē, пȍврāтӣ.

повра̏т^{и}т[и] се пȍврāтӣм се свр. 1. ’доћи у раније, нормално стање, оздравити’. – Па̀ла је ỳ несвјēст, ал се бр̑зо повра̏тла. 2. ’поново се појавити, обновити се’. – Та̀мāн је ỳстō из крѐвета, а оно се повра̏тла бȍлēст.

пȍвраћат[и] -āм несвр. и уч. према *повратити*. – Пȍвраћā и бȍлӣ га стȍмāк.

Изр. пȍвраћā м^{и} се ⇐ *мучити* (изр.). – Пȍвраћā м се, ал нѐ мерем повра̏т^{и}т.

пȍган -а -о ’отрован’. – Пȍкōјнā ку̏ма Ла̀зāрка је зна̀ла кад зми̏ја ỳједē чȍвјека, ȍндā се, ка̂жē, бржѐ-бољē ỳзмē нѐквē шпа̏гē ил нѐкӣ пȍјāс, па се прѐвēжē т^{и}јêло ѝзнад, да нѐ идē према срȍцу и гȍре у т^{и}јêло да̀љē, она пȍганā кр̑в, ѝ тō се дȍбро стêгнē.

пȍгрб^{и}т[и] (се) -ӣм (се) свр. ⇒ *згурити (се)*. – Пȍгрбӣ ле̏ђа кад нȍсӣ пỳн сѐпет. – Вѝдē Пѐтка – пȍгрбјō се кȍ да му је свѐ прȍпало.

погỳб^{и}т[и] се пȍгубӣм се свр. ’изгубити моћ расуђивања’. – Погỳбла се, а ни̏је нѝ чудо, кȍјē су гȍдне.

пòгубљен -а -о ’који је без моћи расуђивања (обично за старе, сенилне особе)’. – Мàло је пòгубљен, нѐ знā шта гòвōрӣ.

пòгур"т[и] (се) -ӣм (се) свр. ⇒ *згурити (се)*. – Ѝсправ се, штȍ с се тàкō пòгурла?

пȍдапēт -а -о ’који је дјелимично смањене покретљивости усљед недовољне одијељености од доњег дијела усне шупљине (за језик)’. – Ѝмāм пȍдапēт јѐзик па ни́сам дȕго мòгла дòбро изгова́рат; → *ӣрипеӣ*, *сапеӣ*; ⇐ *језик* (изр.).

подба́дат[и] пòдбāдā несвр. и уч. према *ӣодбосӣи*. – Пòдбāдā ме испод дѐснōг рѐбра.

подба́чат[и] пòдбāчā несвр. и уч. према *ӣодбочиӣи*. – Пòдбāчā ме испòд ребāрā.

подбòст[и] -бòдē свр. безл. ’осјећати болове, жигове испод ребара или у доњем дијелу стомака’. – Кад ме подбòдē, скȍчӣм из крѐвета; ⇆ *ӣодбочиӣи*.

подбòч"т[и] пòдбочӣ свр. безл. ’осјећати јак притисак, подупирање испод ребара или у доњем дијелу стомака’. – Подбòчло ме у стома́ку; ⇆ *ӣодбосӣи*.

пòдбун"т[и] -нēм свр. ’отећи, надути се’. – Од пи́ћа је пòдбунō. – Пòдбунō је од спа́вāња; → *забунуӣи*, *набунуӣи*.

подмију́р"т[и] се -ѝјӯрӣ се свр. ’покрити се мјехурима, добити пликове (нпр. кад се човјек опече)’. – Òфурјō се па се подмију́рла кȍжа; → *ишклобучиӣи се*, *ӣошклобучиӣи се*.

пòдрāст[и] подра́сте свр. ’нарасти, нићи испод зуба (о зубу)’. – Нѐкога ѝмā зу́бā, па је мàло тȁм-вȁм. Кад је вȁдјō, ни́је ӣ дòбро пòвадло и јѐдан мѝмо дрȕгӣ. Нѐћ да вȁдӣ зȕба, а оно подра́сте, кае, зу́боња... Д"је́те, лӣлā се зȕб, а оно нѐ дā ѝзвадт, а оно подра́сте.

пòдребрица ж ’болест при којој болесник осјећа бол испод ребара’. – Ѝмā пòдребрицу, каје, бòлӣ ме испòд ребāрā.

Изр. вòденā ~ ’болест за коју је карактеристично нагомилавање течности у предјелу испод ребара’; сȕвā ~ ’болест за коју је карактеристичан бол, али не и нагомилавање течности у предјелу испод ребара’. – Ѝмā сȕвā и вòденā пòдребрица. Вòденā – скȕплјā се вòда ȕ чојеку.

поживчàн"т[и] -ӣм свр. ’постати живчан’. – Поживчàнла сам од сикира́ц"јē; ⇐ *живци* (изр.).

позле́д"т[и]/ пòзлēдӣм/ **позл"је́д"т[и]** пòзл"јēдӣм/ **позље́д"т[и]** пòзљēдӣм свр. ’поново повриједити, постати горе (о рани, повреди) усљед инфекције и др.’. – Пàз да не пòзлēдӣш рȁну прàшнōм. – Позл"је́дјō је рȕку ра́дēћ.

~ се ’постати поново болесним, погоршати се (о болести, повреди и сл.)’. – Ни́је му ѣ̀ела за̀ра̄ст ра̀на, него се позле́дла.

пои̏скат[и][1] по̀иштē свр. безл. у изразу: по̀иска̄ло м^{и} се ’осјетио сам потребу за неком храном или пићем’. – Ни́је м се ни̏шта по̀иска̄ло; ⇐ *тражити* (изр.).

пои̏скат[и][2] по̀иштēм (р. прид. по̀иско̄ -а̄ла -а̄ло) свр. ’потражити ваши по глави, побискати’. – Ко̀мши̏нца ме по̀иска̄ла, ѝмала сам у̀шјӯ; → *окријепити*.

~ се повр. – Мо̑ра̄м се поискат, сврбѝ ме гла́ва.

по̀ја̄с м ⇒ *пас*. – Бо̀лѝ ме испод по̀ја̄са, мо̑ра̄ да сам се нала́дјо̄.

по̀једен -ена -ено ⇒ *изједен*. – Ако је пу̀но по̀једен зу̑б, мо̑ра̄ш га ва̀дт.

по̀јест[и] се по̀једē се свр. ⇒ *изјести се*. – И пу̀но при̏је се зу̑б по̀^{ј}едū, бу̀дū онда шу́пљ^{и}.

пока́рет м ’особа с тјелесним недостатком или психичким поремећајем’. – Пока́рет је од рође́ња, ја̀днѝк ја̀днѝ; → *гурабет*.

по̀ква̄рен -а -о 1. ’болестан’: ~ зу̑б ⇒ *изједен*; ~ желу̀дац; ~ сто̀ма̄к/ тр̀бу. – По̀правла сам два̂ по̀ква̄рена зу̑ба. – Да т је по̀ква̄рен тр̀бу, по̀враћала б; 2. ’ишчашен’: ~ но̀га; ~ ру́ка. – По̀ко̄јнѝ Ри́сто је зна̀о на̀мјест^{и}т по̀ква̄ренū но̀гу ил ру̑ку.

поква́р^{и}т[и] по̀ква̄рѝм свр. 1. ’довести у болесно стање’: ~ жѐлдац/ желу̀дац, ~ сто̀ма̄к. – Покваа́рјо̄ је жѐлдац па ри̏га̄. – Покваа́рјо̄ је сто̀ма̄к у во́јсц. 2. ⇒ *ишчашити*. – Па̀о̄ је и покваа́рјо̄ ру̑ку и Јо́во му је нам^{и}је́што̄.

~ се ’доћи у болесно стање’. – Покваа́рјо̄ м се желу̀дац, мо̑ра̄м ску̀ват ри́же̄ на̀ воду.

по̀ко̄ч^{и}т[и] -ѝ свр. ’укочити, стегнути више дијелова тијела истовремено’. – По̀ко̄чѝ ме па се нѐ мерем ма̀ке̄т. – Свѐга̄ га по̀ко̄чло; → *скочити*.

покрва́в^{и}т[и] покр̀ва̄вѝм свр. ⇒ *закрвавити*. – Покрва́вјо̄ о̀чма ко б^{и}је́сан па̀с.

полѐнт [< поленити/ поленути] свр. ’загрцнути се храном или течношћу’. – Поле́нло м, о̀де м на̀ стра̄ну. – Да̑јде̄ м во̀де̄, по̀ле̄нū м ра́на.

полу́д^{и}т[и] по̀лū̄дѝм свр. ’полудјети, постати луд’. – Бѝо̄ у ра̀ту, сва̀шта глѐдо̄ и полу́дјо̄; → *излудити*, *пореметити се*, *сметнути се*.

по̀мор м ’нагло умирање у великом броју од какве заразне болести, глади и сл.’. – По̀мор ка̑жū кад не̏ђе у̀дарѝ ку̀га нѐка̄ на си̏лан на́род.

по̀н^{и}јēт[и] -есēм свр. ⇒ *занијети 1*. – Кад сам по̀н^{и}јēла пр̀во̄ д^{и}је́те, о̀тшо̄ је у̑ во̄јску. – То је мен до̀н^{и}јēла А́ња Пѐтрова̄, кад сам ја Ра́ду по̀н^{и}јēла.

по̀пēт[и] се по̀пнē се свр. ⇒ *изаћи*. – По̀пēло м се не̏што на ли́це – рѐкнē се та̀ко̄ кад је нѐка̄ чибу̀љка ко у̀ мене о̀вда̄.

попри́штат[и] се пòпрӣштāм се свр. ’осути се приштевима, гнојаницама и сл.’. – Сȁв се попри́штō; → *исӣришшаӣи се*.

пòпуст"т[и]/ попу̀ст"т[и] пòпустӣм свр. ’изгубити пређашњу солидност’. – Пòпустл му жи́вц", нѐ мере слу̀шат гала́мē.

Изр. ~ на жи́вц"ма ⇐ *живци* (изр.).

пора́ђат[и] (се) пòрāђāм (се) несвр. према *ӣородиӣи се*. – Пора́ђала се пêт пу́тā – рòдла чѐтри ђѐр и сӣна. – Пора́ђала је бȁб"ца, зàтекла се у сѐлу, дòшла брȁту у̀ госте.

порме́т"т[и] -èмēтӣм свр. ’нарушити нормално стање нечега’. – Òн с њу̂ порме́тл свòјōм бѐспослицōм.

~ **се** ⇒ *ӣолудиӣи*; ← *нагазиӣи*.

порѐмēћен -а -о ⇒ *луд*. – Би́ла је мȁло порѐмēћена, пȍчнē се сми́јат бѐзвезē.

порȍд"т[и] пòродӣм свр. 1. ’родити у више махова, изродити’. – Порȍдла сам трȍје дјѐцē. 2. ’помоћи коме при порођају’. – Порȍдјō ме дȍктор Мâрко.

~ **се** ’донијети дијете на свијет’. – Порȍдла се посл"је по́ноћ".

пȍсат[и] пȍсēм свр. ’посисати, исисати’. – Још су стâрē жѐне вјѐ̏ровале да ѝмā нека вјѐ̏штица што пȍсē д"је́те мâлō. Нара́стӯ сѝсце, бȕдӯ голѐме. Бȍлӣ, каже, бȕдӯ тврде. Бȍлē, д"је́те пѝштӣ. Нѐ дā се ни оку́пат ни прѐвт. Онда су стâрē жѐне, нȁчнӯ зȕбма чѐшаљ лȕка, ал сам зȕбма нàчēт чѐшаљ лȕка и ȍнō пòмазат, каже, вјѐ̏штица бјѐ̏жӣ ȍ тōга и нѐ̂ће пȍсат дјѐт^е^та.

пȍслед"ца ж 1. ’оно што произилази из узрока’. – Сâм се л"је́чјō и нѝкад ни́је ѝмō пȍследӣцā. 2. ’постељица, плацента’. – Пȍсл"јē лѐжӣ се, па онда ѝзāђē она пȍслед"ца. У гȍ^в^ечета је пȍметна, а ово је пȍследца.

поткра́т"т[и] се пòткрāтӣ се свр. ’постати краћи’.

Изр. поткра́тјō му се јѐзик ’тешко, с муком говори (због болести); у народу постоји вјеровање да ће таква особа ускоро умријети’. – Поткра́тјō му се јѐзик, нѐ̂ће дȕго, гȍтов јē; ⇐ *језик* (изр.).

потрѐшен -èна -èно/ **потре́шен** -а -о ’растројен, који је у стању нервне узнемирености’. – Потре́шен бѝō зà тӣм сѝном. – Ѝмала у̀дес па је би́ла потрешѐна.

пошклȍбуч"т[и] се -ȍбучӣ се свр. ⇒ *ӣодмијуриӣи се*. – Нàмаж зе́јтином ђе с изгȍрла, да се не пошклȍбучӣ.

пȍшкорат[и] се -āм се свр. ’добити боре’; ← *шкора*.

пра́шак -шка м (Г мн. прâшāкā, А мн. прâшке) 1. ’љековита материја, самљевена у прах’. – Пре́тежно су да́ал мâсти нѐкē и прâшке. 2. ⇒ *ӣаблеӣ*. – Дȁђе му љѐкāр прâшāкā за апѐтӣт, оно ће пȍчēт јѐст. – Л"јѐчӣ га нѐкцијама и пра́шцима. – Дâј ми пра́шак зȁ глā^в^у, пу̀че м гла́ва.

прѐб"т[и] прѐб"јēм (трп. прид. пребѝјен/ прѐбӣт) свр. 1. ⇒ *ӣрекршӣти*. – Покли́знō се и прѐбјō ру̂ку. – Па̀ō и прѐбјō (руку). 2. ’претући’.

Изр. ву̂ћ" се ко пребѝјен/ ву̂ћ" се ко пребијѐна ма̀чка ’тромо ходати’. – Пожу́р, што се ву́чеш ко пребѝјен! – Ву́че се ко пребијѐна ма̀чка, а нѝшта му нѐ фалӣ.

пребол"је́ват[и] -ѐл"јēвāм несвр. и уч. према *ӣребољетӣи*. – То ма̀ло кѐ да је пребол"је́вō, а јѐпē нѐкӣ, тај дру̀гӣ тѝфус, мѐгли су се изл"је́чт, ал у бо́лн̥цу ко ѐдē на вр"је́ме.

пребѐл"т[и]/ пребѐљат[и]/ пребѐљет[и] прѐболӣм свр. ’поново постати здрав, опоравити се’. – Ѝсто је та̀кō бѐцкала оно мјѐсто и ону кр̑в исти́скала, исти́скала и прѐболӣ и нѝшта нѐ будē. – Ако би пу̀кло сл"јѐпō цре́во, онда је пу̀но тѐжē то пребѐлт и тѐжē се ѐстајē; → *оздравиӣти*, *ӣрездравиӣти*.

преве́зат[и] прѐвēжēм свр. ’свезати, стегнути завојем, марамом и сл.’; ← *ӣоган*.

прежи́гн"т[и]/ прежи́гн^у^т[и] прѐжӣгнē свр. безл.’сијевнути, пробости (о болу)’. – Кад ме прежи́гнуло, скѐчјō сам пô мѐтера; → *ӣрожигнуӣти*.

прѐздрав"т[и] -ӣм свр. ⇒ *ӣреболиӣти*. – Ѝћу с тѐбōм док прѐздравӣм.

прѐздрављат[и] -āм несвр. и уч. према *ӣрездравиӣти*. – Прѐздрављā, ал нѝкāко да у̀станē из крѐвета.

прѐкин^у^т[и][1] -нēм свр. ’преломити, наглим покретом раздијелити на дијелове’; ← *зуб*.

~ се ’преломити се’. – Нѐкӣ су м се зна̀л прѐкинт зу̂би.

прѐкин^у^т[и][2] -нē свр. ’уморити, усмртити’. – Пре́тежно вѐлкā темпарату́ра и нѐмōћ, и нѐ може јѐст, и та̀кō га прѐкинē.

прекла́пат[и] прѐклāпāм несвр. ’пресавијати’. – Нѐ мере прекла́пат нѐгē, него шѐпā. – Пос"је́чеш нѐгу, пос"је́чеш кốст. То нѐмā више да мѐреш прекла́пат. То ћеш мо́рат ѐстат у̀кōчено, ѝдēш, шѐпāш.

прекр̀ш"т[и] прѐкршӣм (трп. прид. прѐкршен/ прѐкршӣт) свр. ’сломити, поломити’. – Па̀нē и прѐкршӣ нѐгу. – Ни́је прѐкршӣто, него с ишчеви́љјō нѐгу; → *ӣребиӣти 1*, *скршиӣти*, *сломиӣти*.

~ се ’преломити се’. – Мѐре се прекр̀шт нѐга ак се ô дā по клѝзавōм.

прѐлада ж ’прехлада, назеб’. – Ве́не – ѝ тō дѐлазӣ од прѐладē и од тѐрета, ста̀јāња; → *назима*, *налада*.

прела́д"т[и] се прѐлāдӣм се свр. ’прехладити се, обољети од прехладе’. – Чѐвек мѐже се прела́дт, ка̀шљат; → *назеӣсти*, *наладиӣти се*, *озеӣсти*.

прѐлāзан -зна -зно у изразу: ~ бо́ла/ бѐлēст ⇐ *бола* (изр.).

прѐметн^у^т[и] -нем свр. у изразу: ~ му̀ку (му̀ке) ⇐ *мука* (изр.).

прѐн"јēт[и] -несēм свр. ’задржати у утроби дијете дуже него што се очекује’. – Прѐн"јēла двѝје јѐвте, па се прѐпала, ал свѐ би́ло дѐбро.

прѐпāст ж ’јако изненађење које изазива страх’. – Ỳшла је ỳ њега прѐпāст откад га је збô вô. – Прѐпāст, кат се д^{и}јéте прѐпанē мâлō нѐкога. Онда, каже, трѐбā ишчỳпат длȁку кòсē ил, ак се прѐпанē кȍкош, и пéрку, па д^{и}јéте окáдт и, каже, та прѐпāст онда ѝзӣђē. Онда се не бȍјӣ, спâвā фӣно.

препи́сат[и] прѐпӣшēм свр. ’одредити болеснику средство за лијечење’. – Препи́сō м јē љѐкāр нѐкē таблѐте; → *ӣропӣисаӣи*.

прерáстат[и] прѐрāстā несвр. и уч. према *ӣрерасӣти*. – Ô Јòване, прѐрāстā л т нòга?

прѐрāст[и] -áсте свр. ’зарасти (о сломљеној кости)’. – Ни́је дȑжō, мȍжда, јȍш ни пé-шест дáнā, ȍдавјō и рỳка је би́ла прѐрāсла ко кад нѝкад ни́је нѝ пукла. – Скȑшӣ нȍгу – оно чѐтрӣ дȁске ỳвēжē тàкō, рâмљē, рâмљē и прерáсте, па кȁко му бȕдē.

прѐсл^{и}ца ж ’преслица, бот. Equisetum и E. arvense’. – Кỳрузнā брáда, прѐслца трáва и бóпце од смрѐквē – за бȕбреге пѝто.

прéћ[и] прêћē свр. ⇒ *ӣрионӣи*.

приáњат[и] прѝāњā несвр. и уч. према *ӣрионӣи*. – Сȕшца прѝāњā, не прѝлаз тàквӣм болесни́цма.

привѝјат[и] прѝвӣјāм несвр. и уч. према *ӣривити*. – Стȁвӣ се прâвӣ вȍсак и то се кȕвā и ỳзмē лàненȳ крȑпу и ỳ тō ỳмочӣ и то прѝвӣјā.

прѝв^{и}т[и] прѝв^{и}јēм свр. ’завити, умотати завојем, крпом и сл.’. – И онда òзгō нà рану прѝв^{и}јē то зрȑње грâ.

прѝглȳв -а -о ⇒ *наглув*. – Прѝглȳва је, нѐ чујē свȁкē.

прѝздрав^{и}т[и] -ӣм свр. ’донекле, дјелимично оздравити’. – Прѝздравла је, ал, свѐ м се чѝнӣ, ȍпē ће се разбȍљет.

прѝздрављат[и] -āм несвр. и уч. према *ӣриздравити*. – Пȍмало прѝздрављā, ал још нêмā снáгē.

пр^{и}јéћ[и] пр^{и}јêћē свр. ⇒ *ӣрионӣи*. – Сȕшца је прѐлāзна бȍлēст, мȍже и са при́чāњом, и у пљỳвачк^{и} чак кâжȳ да се избȁцујē, да мȍже пр^{и}јéћ.

при́мат[и] прȑмā несвр. ⇒ *варити*.

~ **се** ’лако се дебљати, бити склон дебљању’. – Тàкō се прȑмā: што гȍђ пȍијē, оно дебѐло, њѐга се прȑмā.

приòн^{у}т[и] прѝонē свр. ’прећи, пренијети се од једнога другоме (о болести)’. – Он је плȕћнӣ болѐснӣк и нѐмōј бли́зу њѐга, приòнће. Нѐмōј тê фàмēли^{ј}ē; → *ӣреће*, *ӣрије́ћи*.

прѝпēт -а -о ⇒ *ӣодаӣеӣ*. – Нѐ мере дȍбро при́чат, мȍжда му је јѐзик прѝпēт.

прѝрасл^{и}ца ж ’отврдак који прирасте уз неки дио тијела, уз неки орган’. – Нàрāсла му нѐкā прѝрасл^{и}ца, òтврдак нѐкӣ на рỳц; ⇆ *оӣврдак*.

прѝтӣсак -ска м ’напетост којом крв кружи, циркулише у артеријама: вѝсок ~, нѝзак ~, до́њӣ ~, го́рњӣ ~, срчàнӣ/ срчàнӣ ~. – Вѝсок прѝтӣсак ѝмāш и мѐреш ѝмр^{и}јēт ò тога; → *ӣлак*.

Изр. ѝмā ~ ⇐ *ӣлак* (изр.).

причéп^{и}т[и] прѝчēпӣм свр. ’притиснувши повриједити прсте (ноге или руке)’. – Зàлупјō је врáта и причéпјō м прѐсте; → *учēпӣти*.

прѝшт м (Н мн. при́штов^{и}) ⇒ *гнојаница*.

Изр. цр̑нӣ ~ ’кожна болест’. – Цр̑нӣ прѝшт је кȍжнō обољéње, ȍпāсно.

пробáдат[и] прòбāдā несвр. и уч. према *ӣробостӣ*. – Прòбāдā, ал ја̑ко прòбāдā. Тѐшко се ȍнōм кòга прòбāдā.

прòбост[и] -ē свр. ’изазвати нагли непријатни осјећај пробадања у тијелу’. – Кад ме прòбодē у кр̑стма, нѐ мерем се мàкēт.

провáл^{и}т[и] се прòвāлӣ се свр. ’прснути, распући се испустивши све што се унутра накупило’. – Да се прòвāлӣ чѝр, стàвӣш цр̑венōга лȕка и онда ѝсцȕрӣ гнȏј.

прòждр^{и}јēт[и] прȍждрēм свр. ’прогутати’. – Нѐ мерем прòждр^{и}јēт нѝшта, кòлкō ме гр̑ло бòлӣ.

прожи́гн^{и}т[и]/ прожи́гн^{у}т[и] -е свр. безл. ⇒ *ӣрежигнӣти*. – Кад ме прòжӣгнē испòд ребāрā, нѐ мерем нѝкуд.

прòзукнут[и]/ прòзуђ[и] прòзукнēм (р. прид. прòзукō -ла -ло) свр. ’ублиједити и ослабити’. – Штà т јē, што с тàкō прòзукō?

Изр. ~ ко кр̑па ’постати врло блијед’. – Прòзукō је ко кр̑па, нѐшто му фàлӣ.

прој́ат[и] прòјēдāм несвр. и уч. према *ӣроjестӣ*, гл. им. -āње; ← *ӣеӣитӣ*, *ӣелим*.

прòјест[и] -једēм свр. ’добити апетит’. – Ако нѐ једē, дàђе му љѐкāр прâшāкā за апѐтӣт, òно ће прòјест; ⇐ *ӣеӣитӣ* (изр.).

прокрвáв^{и}т[и] -кр̑вāвӣм свр. 1. ’учинити крвавим’. – Чѐшāла, чѐшāла и прокрвáвла бѝљег. 2. ’постати крвав, потећи крвљу’. – Прокрвáвла је, мȏрā у бóлнцу.

прóљев м ’учестало пражњење цријева у облику ријетке столице’. – За прóљев нâјбȍљӣ је лѝст од тȕњē и тȕчјā трáва; → *сраћка*.

прòметн^{у}т[и] -нем свр. у изразу: ~ мȕку (мȕке) ⇐ *мука* (изр.).

промýт^{и}т[и] прòмȕтӣм свр. само у изразу: ~ кр̑ви ’мокрити крв’. – Òшли су му бȕбрез, промýтјō је кр̑ви.

прòмуч^{и}т[и] -им свр. у изразу: ~ мȕку (мȕке) ⇐ *мука* (изр.).

пропи́сат[и] прòпӣшēм свр. ⇒ *ӣрēписатӣ*. – Мȏрāш ѝћ љекáру да т прòпӣшē мâст нѐквȕ.

прòс"пат[и] се -ам се несвр. према *просути се*. – Пòчеō се прòспат нâјпрѝје по ли́цу.

прòсӯт[и] се прòспēм се свр. ⇒ *изасути се*. – Пòпла неки пра́шак и прòсӯла се око у́стā.

проша́рат[и] се прòшāрāм се свр. ⇒ *изасути се*. – Сàв се проша́рō од ѐспӣцā.

прошу́пљит[и] се прòшӯпљӣ се свр. ’постати шупаљ (о зубу)’. – Ни́сам знàла да м се прошу́пљиō зӯб, да ѝмāм шу́паљ зӯб, док ни́сам òшла код зуба́ра.

пр̏са/ пр̀са с мн а. ’предњи дио тијела од врата до трбуха’. – Рѐпħē, бàцā му пр̏са. б. ’тај дио тијела као сједиште плућа и срца’. – Бòљела пр̀са ко је бòловō од су̀шцē.

Изр. кокòшњā/ пѝлећā ~ ’прсни кош, са стране стиснут, а с предње, горње стране испупчен’. – Нàдула јој се она њѐнā кокòшњā пр̏са. – У мòјōј фàмӣл"ј нѝко ни́је ѝмō пѝлећā пр̀са; ⇐ *кокошњи*, *пилећи*.

пр̏ст м (Г мн. пр̏стā/ пр̀стијӯ) ◊; ← *гњојав*, *кљако*.

пӯпак пӯпка м 1. ’мала, округла удубина у кожи на средини трбуха, остала пошто је при породу пререзана пупчана врпца’. – Желӯдац је на пӯпку. 2. ’пупчана врпца’. – Кад ро̀дӣш, одсје́че се пӯпак и сви́лōм се за̀вēжē. Он òтпанē кад бӯдē нѐколкō.

пӯħ[и] пӯкнē свр. ’пукнути, поломити се’. – Изнад шàкē јој пӯкла ру́ка.

пу́шавац м ’пухара, бот. Lycoperdon bovista’. – Пу́шавац на лѐдни изра́сте ко гљѝва, б"ј́ело па позелѐнӣ, и бӯдē прâ и на ра̀не ста̀вљал тај прâ.

Р

ра́д"т[и] рâдӣ несвр. ⇒ *варити*; ← *желдац*, *крушни* (изр.).

разàбрат[и] се -берēм се свр. ’доћи себи, освијестити се, повратити могућност расуђивања’. – Чѐкāј да се разàберēм, јòш ми ѝграā пред òчма; ⇆ *освијестити се*.

разбòл"т[и] се ра̀зболӣм се свр. ⇒ *оболити*. – Разбо̀̊лла се Âнка, нѐ мере нѝкуд.

разбòљет[и] се ра̀зболӣм се свр. ⇒ *оболити*. – Разбòљет се мòш ла̀ко ак се нѐ чӯвāш.

Изр. ~ нàсмрт ’бити веома болестан, бити на ивици смрти’. – Разбòл"јō се нàсмрт, ал су га дјѐца двòрла и ѝзвӯкō се.

разоно́да ж ’оно што разоноћује, забава’.

Изр. бѝт[и] у ~ ⇐ *кошћирати се*. – Òсјећајӯ нѐмōħ ти тубера́н", и нѐ см"јӯ ра́дт, и мо́рајӯ бѝт вѝшē у разоно́ди.

ра̀зрок -а -о ⇒ *врљав*. – Јѐдно ѐко му глѐдā ѝ стрāну, ра̀зрок јē.

ра̀к ра̀ка м нов. ’тешка болест која обухвата разне врсте малигних тумора’. – Ни́је би́ло прѝје ра̀к ил ѐвō ил ѐнō; ⇐ *бола* (изр.).

ра́кат[и] ра̂чēм несвр. према *ракнути*. – Смѝчī м се кад чѝјēм како ра̂чē.

ра́кнут[и] ра̂кнēм свр. ’испљувати слуз из грла и душника’. – Прѐубāј да ра̂кнēш, бѝће т ла̀кшē.

ра́мат[и]/ ра́мљат[и] ра̂мљēм несвр. ⇒ *шепати*. – Мѐрāш та̀кō ра́мат док не прера́сте. – Мѐтнē двѝје да̀шчице, па ѝвēжē нѐгу, па та̀кō ра̂мљē.

ра́на ж ’храна’.

Изр. ѐдбит[и] ѐд себе ра́ну ’бити на дијети’. – Ѐдбијē ѐд себе ра́ну, нѐ једē, јѐдē дрѝгō; ⇐ *одбити* (изр.); па̀з^{и}т[и] се/ чу́ват[и] се ра́нōм ’водити рачуна о исхрани, бити на дијети из здравствених разлога’. – Мѐрā се чу́ват ра́нōм: нѐ смјē ма́сно, нѐ смјē сла̀тко. – Тубера́н^{и} се мо́рајӣ чу́ват ра́нōм и бѐљӣ ра́ну трѐшт. – Бѝō гѐднама бѐлестан, ал чѐјек се па̀зјō ра́нōм, и л^{и}је́чјō се, и љека́рма, и штѐшта; .

раскѐпат[и] свр. безл. ’осјећати узнемиреност у тијелу’. – Ра̀скопā ме, пѐпустл су м жи́вц.

ра́сō ра́сола м 1. ’слана вода у којој се кисели купус и сл.’. – Ра́сō се пѝјē за чѝр. 2. ⇒ *пљувача 1*. – Ра́сō му ѝдē на у́ста.

ра̀спадат[и] се -āм се несвр. и уч. фиг. ’усљед болова имати осјећај да се неки дијелови тијела раздвајају, распадају’. – Јѝчē тѐварла кѝрузе, са̀д ми се ра̀спадошē ле́ђа, мѐрā да ће прѐмјена врѐмена.

рашће́с^{и}т[и] ра̀шћēсӣм свр. ’раширити, отворити широм’. – Шта̀ с рашће́сла та у́ста?

~ се ’раширити се, разићи се’. – Ѐн су му пѐвадли кѐнце, а ра̀на се рашће́сла, зѝнла скрѐз.

рѐбро с (Н мн. рѐбра, Г рѐбāрā) ◊. – Бѐлī ме испод рѐбāрā, мѐжда је жѝч.

рѐнген м нов. ’рендген’. – Вѐдјō ме на рѐнген да слѝкāм рѝку.

ре́пњача ж ’репна кост’. – Бѐлло ме дѝго у ре́пњач, па прѐстаде. – Отка сам па̀ō с баса̀мāкā, бѐлī ме у ре́пњач.

рѐум м ’реуматизам’. – Од рѐума нѝко ни́је ѝмрō, него се са̀мо крѐпī и л^{и}је̂чī. – Бѐлē нѐге, кѐсти, рѝке... то су рѐум^{и}; → *костобоља*, *реума*; ⇐ *кошћен*.

рѐума ж ⇒ *реум*; ← *бљушти*.

рѐцепат м ’рецепт’. – Нѐ мош дѝћ л^{и}је̂к на рѐцепат.

рѝгат[и] -āм несвр. ’повраћати уз јако напрезање желуца’. – Рѝгā, нѝкāко не ушѝћујē; ⇆ *бљувати*.

р"јêз м (Н мн. рје́зов^и^) ’рез, зарезано мјесто на тијелу’. – Кад би пȕкло сл^и^јêпō цре̏во, дȍктор мо́рајȳ прȁвт вѐћī рјêз и да вȁдē цре̏ва.

ри́кавац -āвца м ⇐ *кашаљ* (изр.). – Ко дȍбјē ри́кавац, ȕјутро пȉјē гȕшчјȳ мâст, нѐ мере се стȉнт нȉкад тâ мâст.

ри́пат[и] рȉпāм несвр. ’шуштати, крклјати при кашљу’. – Пȍкисō прȍшлē сȕбатē и сад рȉпā, не прѐстајē.

рȉсе̏к м ’срчани удар’. – Кае, ȕдарјō га рȉсе̏к.

ро̀д"т[и] ро̀дīм свр. ’донијети дијете на свијет’. – Би́ло је дȍктōрā, ал ја ро̀дла свѐ и јѐдно кȍт кућē.

~ се ’доћи на свијет рођењем (о дјетету)’. – Прȉје су стâрē жѐне гово́рле: ро̀дī се за рêд стȍтну дјѐцē и јѐдно, ȍнō јѐдно нѐ мере ѝмат дјѐцē.

рȍм -а -о ⇒ *багав*. – За ȍнōг ко рâмљē кâжē се да је рȍм.

ро̀птат[и] рȍпћēм несвр. ’бити у хропцу, тешко дисати и крклјати пред смрт или у тешкој болести’. – Нѐће дȕго, рȍпћē ȍт синōћ, бȍрī се с ду́шōм.

рȍсопāд м ’росопас, бот. *Chelidonium maius L.,* биљка која се користи за лијечење брадавица’. – А нѐкī су јȍпē л^и^је́чли (бра̀давце) са тра́вōм. Зȍвē се рȍсопāд, ѝмā жȳт сȍк, жȳт. Па мȁзал с тȉјем.

ру́ка ж (Г мн. ру̀кȳвā) ◊. – Онда је ȕзеō двȉје да̀шчице, ȍтесō и стȁвјō око ру́кē; ⇐ *заглувити*.

С

са̀в свȁ свȍ у изразима: нѐ бит[и] ~ свȏј; ни́су му свѐ (ȏвце) на бро̀ју ’није при здравој памети, луд је’. – Ни́је са̀в свȏј – дȉгō сѝкиру на̀ чојека; ⇐ *луд*, *овца* (изр.).

сави́јат[и] (се) са̀вījāм (се) несвр. и уч. према *савити (се)*. – Са̀вījā ле́ђа кад ȏдā. – Ȍстарла и Пе́рса, ѐно је са̀вījā се зѐмљ.

са̀в"т[и] (се) са̀в^и^јēм (се) (трп. прид. савȉјен -ѐна -ѐно и са̀вīт -а -о) свр. ⇒ *згурити (се)*. – Што с са̀вјō ле́ђа ко ка̀кā бȁба? – Са̀вјō се до свêтē зѐмљē.

сагу́л"т[и] са̀гȳлīм свр. ⇒ *одерати*.

~ се ⇒ *одерати се*.

сажȕљат[и] -āм свр. ⇒ *одерати*. – Не кле́ч, сажȕљаћеш ко̀љена.

~ се ⇒ *одерати се*. – Са̀жуљō се од ко̀лац.

са̀кат -а -о ⇒ *кљакав*. – Нѐкоме бȕдē до̀бро, нѐко ȍстанē и са̀кат. – Нѐмā но̀гē, каже, са̀кат јē; нѐмā ру́кē – са̀кат јē.

сал"је́ват[и] са̀л^и^јēвāм несвр. и уч. према *салити*.

са̀л"т[и] са̀л^и^јēм свр. у изразу: ~ стра̀^в^у ⇐ *страва* (изр.).

сано̀витī -ā -ō у изразу: сано̀витā ба́ка ’по народном вјеровању, она која доноси сан’. – „Ȉдē пу́тем сано̀витā ба́ка, ȍна нȍсī трȉ то̀вара са́нка. Прѐд њȳ ѝзлазī Христа̀совā мâјка и ȕзимā трȉ то̀вара сâнка, па и мѐћē мȍјōј

Јѐлен^и^ пòд глāву, да Јѐлена љѐпшē спâвā, да се не бòјӣ ỳрōкā и стрâвā. С Òцом и Сӣном и Свѐтӣјем Дỳком. А́мин.“

сàнџија ж ’јак бол и укоченост у предјелу леђа’. – Ỳватла га сàнџија, нѐ мере се сàвт.

сàпēт -а -о ⇒ *ӣодайеӣ*. – Ѝмā сàпēт јѐзик па мỳцā.

сàс^н^пат[и] се сàспā се несвр. и уч. према *сасуӣи се*. – Сàспā м се зỳб, нѐ знāм штà ћ сàд.

сàсӯт[и] се сàспē се свр. ’распасти се, изломити се (о зубу)’; ← *уӣусӣиӣи*.

Изр. ~ ко сѐпет ⇐ *скоӣаӣи се*. – Ни́је прòшло мàло, а òна се сàсӯла ко сѐпет.

свѐст[и] се свѐдē се свр. ⇒ *замладиӣи се*. – Ѝзвадјō је зỳб, ал нѝкāко да му се свѐдē рàна.

св^н^jêст ж (Л св^и^jéсти) ’нормално психичко стање у коме је човјек свјестан себе’.

Изр. бѝт[и] при ~ ’бити свјестан’. – Ни́је бѝō дỳго при свје́ст^и^, пòсл^и^jē дòшō сѐб.

свјѐтлац -àца м ’осјећај бљеска пред очима изазван ударцем, јаким болом и сл.’. – Jôj, свѐ с ми свјетлàц би́л испред òчјӯ.

свòд^н^т[и] се свòдӣ се несвр. према *свесӣи се*. – Јỳчē сам ѝзвадла зỳб и вѐћ ми се свòдӣ рàна.

свôј свòја свòје у изразу: нѐ бит[и] сàв ~ ⇐ *сав* (изр.).

сврâб м ’заразна кожна болест праћена великим сврабом’. – Че́ша или сврâб је ѝстō; → *сврабеж*, *чеша*.

сврáбеж м и ж ⇒ *свраб*. – Нѐ мерем жи́вт од сврáбежа.

сѐпса ж нов. ’болесно стање организма проузроковано дејством различитих клица и њихових токсина у крви и ткивима’. – Мòре се дòбт та сѐпса звâнā, то трòвāње крỳв^и^; ⇐ *ӣровање* (изр.).

сикирàнт м ’човјек који се много брине’. – Ко је сикирàнт ỳв^и^jēк се сикѝрā.

сикѝрат[и] -āм несвр. ’бринути, мучити’. – Сикѝрā ме Ра́де, нѐће да ỳчӣ.

~ се ⇒ *јесӣи се*. – Мòш обòлт кад се сикѝрāш.

сикирáц^н^ја ж ’секирација’. – Ỳв^и^jēк брѝга и сикирáц^и^ја, а сикирáција пòијē гòрē нег ѝкā бòлēст.

сѝпљив -а -о ’који пати од сипње, астме’. – Ѝмā зáдуву, сѝпљив је.

си́пња ж ⇒ *асма*. – Си́пња нѐ дā ди́јат.

сѝрће с/ **сѝрћет** м -ета ’оцат’: jàбуковō ~/ jàбукōв ~, ~ од дѝвљāкā. – Òблоге од ỳља, ил од рàк^и^jē, ил од сѝрћета, од jàбỳкā што се нàправӣ. Jàбукōв

си̏рће̏т, па се о̀блоге ста̏вљале. – Си̏рће од ди̏вљāкā се пи̏јē за масно̀ћу; → *јесенац*.

си̏руп м ’густа течност која се користи за лијечење’. – Ако ки̏шē, да̏ће му љѐкāр си̏рупа.

сјѐра ж ’перут’. – Сјѐра – то бу̏дē у ко̀с[и]; → *ćера*.

сјѐст[и] сјѐдē свр. ’изазвати пријатност, одговарати (о храни, нечијим ријечима или поступцима и сл.)’; ← *избљувати*.

сјѐчен -а -о у изразу: би̏т[и] ~ ’бити оперисан’. – Он је сјѐчен до̀сад три̏пут.

ски̏дат[и] ски̏дāм несвр. и уч. према *скинути*; ← *темпаратура*.

ски̏н[у]т[и] -нēм свр. ’спустити’. – Ако с јој ски̏нла темпарату́ру, пу̀ст јē да спâвā; → *снимити*.

склизѐна ж ’слезена’. – Склизѐна је нѐђе у стома́ку; → *слазена*.

ско̀пат[и] се -āм се (трп. прид. ско̀пāн -а -о) свр. ’јако ослабити’. – По̀јеле с јӯ бри̏ге, сва̀ се ско̀пāла; ⇐ *сасути се* (изр.); ⇆ *ослабити*.

ско̀рен -а -о ’стврднут, који има изглед коре, храпав (о кожи)’. – Ско̀рена ко̀жа ма̀жē се кр̀мећӣм ма̀слом ил зе́јтеном.

ско̀ч[и]т[и] ско̀чӣ свр. ’избити, појавити се на тијелу (о каквој кврги, грби, већем чиру и сл.)’. – Ни́је слу́пō гла̂ву, сам му је ско̀ч[и]јō во́ле на гла́в[и]. – Ско̀чла му гр̀ба од тѐрета. – А кад на ру́ц[и] ско̀чӣ, о̀гнојӣ се – то је чи̏р. – А оно ско̀чӣ (чир) ко ту̏чјē ја́је, ра́сте и го̀рӣ, вру́ћо, црвѐнӣ се; → *искочити*; ⇆ *изаћи*.

ско̂ч[и]т[и] -ӣ свр. ⇒ *покочити*. – Ако ш ѝћ у јѐдну и у̀ другӯ ба̀њу, онда те ско̂чӣ свѐгā. Нѐ смјēш ѝћ, ба̀ња је о̀пāсна.

скра̀јњӣ -ā -ē ’крајњи’: ~ зу̂б ’умњак’. – Скра̀јњӣ зу̂б су нâјпосљѐдњӣ, нâјза̀дњӣ зу̂б[и]. Они већ вâмо ка̀сно и ни̏чӯ; ⇐ *зуб* (изр.).

скр̀ш[и]т[и] скр̀шӣм свр. ⇒ *прекршити*. – Мо̀реш скр̀шт но̀гу: и̏дēш љека́ру и ста̀вӣш... по̀правӣ или ста̀вӣ ги̏пс.

~ **се** ’поломити се’. – Па̀ō је с о̀раса и са̀в се скр̀шјō.

ску̏п[и]т[и] се -ӣм се свр. ’стиснути се, згрчити се’.

Изр. ~ ко штѐта у̀ кокош[и] ’јако се згрчити’. – Ка̂жē да је бо̀лӣ, ено се ску̏пла ко штѐта у̀ кокош[и].

слазѐна/ **слезѐ̨на** ж ⇒ *склизена*. – Слазѐна је у у̀троб. Испод по̀јāса је слезѐ̨на.

сл[и]jêп -е́па -е́по ’који нема очињега вида’. – Он је сл[и]jêп, ни̏шт нѐ видӣ; → *ћорав*.

Изр. ~ о̀ч[и] ж мн. ⇐ *сљепочница*. – Бо̀лē ме сл[и]jêпē о̀ч[и]; ~ цре́во (цр[и]jéво) ⇐ *цр̥ево* (изр.).

слѝкат[и] -ām несвр. ’излагати рендгенским зрацима’. – Нит сам слѝкала ц̀игерe, нит сам слѝкала срце, ни́сам нѝшт.

сло̀м^{и}т[и] сло̀мӣм свр. ⇒ *прекршити*. – Мôј је̄ по̀ко̄јнӣ ха̀ха сло̀мјō ру̂ку; изнад ша̀ке̄ му пу̀кла ру́ка, го̀ре скро̂з.

~ **се** ’повриједити, озлиједити се при паду, удару’.

слу́ж^{и}т[и] слу̂жӣм несвр. ⇒ *дворити*; ← *мријети*.

слу́пат[и] слу̂пам свр. ’разбити’. – Па̀ла је с вѐра̄ндē и слу́пала гла̂ву.

сљѐп^{и}ло с ’недостатак, немање вида’. – А ѝмајӯ нѐкӣ, осл^{и}је́пē и ѝ млāдē да̂не, ѝзгубē ви̂д о̀ч^{и}њӣ. То се зо̀вē сљѐпло о̀чјӯ.

сљепо́чн^{и}ца ж ’сљепоочница’. – Ѝударјō се у сљепо́чн^{и}цу; ⇐ *око* (изр.), *слијеī* (изр.).

сма́гат[и] сма̂жēм несвр. и уч. ’савладавати, трпјети’. – Нѐ мош га сма́гат кад је сла̀б, са̀м изво̀љēвā.

сма̀кēт[и] сма̀кнēм свр. 1. ⇒ *ишчашити*: ~ ко̂ст. – То онда ни́је прѐкршено, него си сма̀кō ко̂ст. Сма̀кнӯта је ко̂ст, ишчеви́љјō с и о̀дēш љека́ру да на̀мјестӣ. 2. ⇒ *побацити*. – За̀н^{и}јēла, па ћѐла да сма̀кнē.

смѐтн^{у}т[и] се -нēм се (р. прид. смѐтнō смѐтла смѐтло) свр. ⇒ *полудити*; ← *направити*.

смо̀ла/ смо̀ла ж ’маса жутосмеђе боје која се лучи из ува’. – И онда изву́че оно из ӯ^{в}а, изву́че као смо̀лу. Смо̀ла бӯдē и свѐ бӯдē на̀ онōме пла́тну, изву́че се.

смрѐка/ смрѐква ж ’зимзелен грм из пор. чемпреса са тврдим шиљастим иглицама, чији се плод (црвене и црне бобице) користи у лијечењу’ ← *боба*, *бобица*.

смр̀кнут[и] се -ē се свр. ’постати тамно’.

Изр. смр̀кло м се пред о̀ч^{и}ма ⇒ *вр̄тити се*. – Сам зна̂м да м се смр̀кло пред о̀чма и да сам мо́рала чӯчнут.

смӯч^{и}т[и] се -ӣ се свр. безл. ’осјетити муку, мучнину, гађење у желуцу’. – Смӯчло м се од ка̀вē, мо́рала сам по̀враћат; → *стужити се*.

сни́мат[и] снѝма̄м несвр. и уч. према *снѝмити*; ← *ватра*.

снѝм^{и}т[и] -ӣм свр. ⇒ *скинути*. – Кад јој снѝмӣш ва̀тру, бѝће до̀бро.

спа̀ст[и] спа̀нē свр. ’постати мањи или нестати (о отоку, брадавицама и сл.)’. – Ја̂ сам то ра́дла, мен су спа̀ле (брадавице), ал ја нѐ зна̄м да̀ л је̄ о̀ то̄га. А јо̀ш је̄ нѐко зна̀ō ма̀зат – на̂ђē на ба̀леги кра̀в^{и}јōј, на̂ђē оно ро̀са по но̀ћ што па̀нē. Она во̀да бӯдē на ба̀лег^{и} и ону во̀ду и на̀мазат и, каже, о̀ то̄га да о̀ћē спа̀ст.

спу̀ст^{и}т[и] спу̀стӣм (трп. прид. спу̀стӣт/ спу̀штен) свр. ◊ ⇐ *желдац* (изр.).

срàћка ж ⇒ *прољев*. – Ѝмā срàћку, прѐијō се шљѝвā.

срдòбоља ж ’заразна цријевна болест’. – Кад ѝмā дȕго прóљев, кâжȳ ȕватла га срдòбоља; → *трбобоља*.

срȕце с ◊. – Без срȕца жи́вт нѐ мореш. – Ȕмрō о срȕца.

срчàнӣ/ срȕчанӣ -ā -ō ’који се односи на срце као тјелесни орган’: ~ ȕдāр; ⇐ *рисек*.

Изр. ~ мâна ’срчано обољење’. – Срчàнȳ мâну ѝмā, ни́је се уда́вала. – Ко ѝмā срȕчанȳ мâну, нѐ идē ȕ вōјску; ⇐ *мана* (изр.).

сте́гн^{у}т[и] стêгнē свр. 1. ’притиснути, напасти, спопасти (о болести, боловима и сл.)’. – Нала́дла сам се, дòбро ме сте́гло. 2. ’притиснути, отежати дисање’. – Сте́гло ме, нѐ мерем ди́јат.

сте́зāње с ⇒ *асма*. – Ѝмā сте́зāње па тêшко дȉшē.

сте́зат[и] стêжē несвр. и уч. према *стегнути*. – Стêжē га у прȕсма, нѐ мере ди́јат.

стȍмāк м 1. ’орган за варење, желудац’. – Смрѐковē бо́бе су дòбре за стȍмāк. – И тô свàкō јȕтро на пра́зан стȍмāк се јѐдē, нашѐш^{и}це. 2. ’дио тијела у коме су желудац и цријева’. – Бòлӣ ме у стома́ку ѝмā дȕжē врѐмена; → *трбу*.

Изр. мâлӣ ~ ⇐ *трбу* (изр.). – Бòлӣ ме ȕ мāлōм стома́ку; спȕстӣт/ спȕштен ~, стрȕнӣт/ стрȕњен ~ ⇐ *желдац* (изр.). – Мȕчӣ м се, ѝмāм спȕштен стȍмāк. – Ако ѝмāш стрȕнӣт стȍмāк, нêш прòјест док га не нàмјестӣш.

стрàва ж (А стрàв^{в}у, Г мн. стрâвā) ’велики страх’.

Изр. сал^{и}је́ват[и]/ сàл^{и}т[и] ~ ’топљењем и сипањем олова у воду (из)вршити чин скидања страве са некога’. – Ȍндā ȕзмȳ ȍлова и сàл^{и}јȳ стрàу.

стрѐф^{и}т[и] -ӣ свр. безл. ’погодити (о болести и сл.)’ → *тревити*, *трефити*; ← *шлаг*.

стру́н^{и}т[и] (се) стрȕнӣм (се) (трп. прид. стрȕнӣт/ стрȕњен) свр. ’помјерити желудац из његовог уобичајеног положаја, усљед јаког напрезања (нпр. скакања или ношења терета)’. – Стру́нла сам се, мȍрāм прàвт желȕдац; ⇐ *желдац* (изр.).

стрȕнути -нēм свр. ’постати труо, распасти се усљед труљења, иструлити’. – Стрȕнле с му ци̏гере, бȉō је плу́ћнӣ болѐснӣк.

сту́ж^{и}т[и] се стȕжӣ се свр. безл. ⇒ *смучити се*. – Сту́жло м се па сам ѝшла пòвраћат.

сȕблēнтав -а -о ⇒ *луцкасти*. – Сам сȕблēнтав чȍек је мȍгō ура́дт то што је ȍн ура́дјō – нàпō жѐну ни кри́ву ни ду́жну.

сувòт^{и}ња ж ’стање онога ко је сув, мршав; мршавост’; ← *крста*.

сȕгреб м ’мјесто гдје је пас разгребао земљу; у народу постоји вјеровање да човјек оболи ако стане на то мјесто’.

Изр. нàгазит[и], стàт[и] на (пàсјӣ) ~ ’нагло обољети ставши на мјесто гдје је пас разгребао земљу’. – Нàгазјō на пàсјӣ сȳгреб и обòлијō; ⇐ *нагазити* (изр.).

сȳкрвица ж ’гној помијешан с крвљу’. – И онда се стàвӣ нà онāј нáбōј, да то ѝзвлāчӣ онај гнôј и ȍнȳ сȳкрвицу, и тàкō то прôђē.

сȳкриваст -а -о ’помало крив’. – Нѐ б стàла с њи́ме да ми плâтӣ, вѝдē кàкӣ је, ѝмā сȳкриваста у́ста.

сȳлȳд -а -о ⇒ *луцкасти*. – Ил је сȳлȳда ил се прàвӣ, нѝшт јōј нѐ знāш.

сунчàница ж ’сунчани удар’. – Ȳватла ме сунчàнца, дȳго сам би́ла нà сȳнцу.

сȳрват[и] -āм свр. ⇒ *ишчашити*. – Сȳрвала сам дѐснȳ рȳку, нѐ мерем ра́дт.

су́шит[и] се сȳшӣм се несвр. према *осушити се*. – Сȳшӣ му се ру́ка. – Сȳшӣ се, ȳмријēће ак тàкō нàставӣ.

сȳшица ж ’туберкулоза’. – Сȳшца је би́ла прѐлāзна бо́ла, тама́нла је свѐ рêдом; → *туберколоза*; ⇐ *бола* (изр.).

сȳшичав -а -о ’који има сушицу, туберкулозан’. – Би́ла је сȳшичава, ни́је дȳго жи́вла; → *туберколозан*; ⇐ *илућа* (изр.).

сфȳрит[и] -ӣм свр. ⇒ *офурити*. – Сфȳрјō нȍгу па му бȁба прàвла мѐлем. ~ **се** ⇒ *офурити (се)*. – Бјѐж ȍдāтлē, сфȳрћеш се.

Ć

ćѐра ж ⇒ *сјера*. – Пȳна гла́ва ćѐрē.

ćтјѐница ж (Г мн. ćтјѐнӣцā) ’паразит који сише крв’. – Кад се рȁт завр̏шјō, онда су ѝшле еки́пе по сѐлима, па су нȁјприје сузби́јали ȳши, бȳве и ćтјѐнце.

Т

тàбан м (Г мн. тȁбāнā) ’доњи дио стопала’. – Одȍздō на нȍз, на тàбану, мȍже да нара́сте нѐшто тврдо.

Изр. ра́вни ~ ’равна стопала’. – Кâжē да ни́је ѝшō ȳ вōјску, ѝмō ра́вне тàбане.

тàблēт табле́та м ’љековито средство, најчешће у облику плочице, које се гута с течношћу’. – Донѐс ми тàблēт зà глāву; → *прашак 2*, *таблета*.

таблѐта ж (Г мн. табле́тā) ⇒ *таблет*. – Ȍдēш љека́ру, дȍбјēш таблѐту. – Трȍшӣ таблѐте.

тама́нит[и] тàмāнӣм несвр. ’истребљивати; уништавати’. – Сȳшца је тама́нла све рêдом.

та́њеж/ та́њēж ж ’дио леђа испод ребара’. – Та́њеж је испод рѐбāрā. – Бо̀лӣ ме, кае, та́њēж свà. То прѝје би́ло та́њēж, а сȁд се ка̂жē бу̀брез^{и}. – А прѝје, кае, бо̀лӣ ме та́њēж, а нѐ знā штȁ је бо̀лло.

тȁтула ж ’кужњак, бот. Datura stramonium’. – Од тȁтулē се до̀бјē про́љев.

тêло с ◊. – Млȁдеж је цр̏но тàкō на тêлу, по̀кāжē се на т^{и}јêлу; → *тијело*.

темпарату́ра/ темпарату́ра ж ⇒ *ватра*. – Пре́тежно вѐлкā темпарату́ра и нѐмōћ и нѐ може јѐст. – До̀бјē темпарату́ру, на́роч^{и}то тр̀бушнӣ тѝфус. – Темпарату́ру смо ски́дал са о̀блогама. – Ӯље, ово јѐдēћē, стȁвӣ се на но̀вне, па стȁвӣ се о́нде ђе ӯфатӣ темпарату́ра: на пр̏са, на сто̀мāк.

тѐпат[и] -āм несвр. ’изговарати неправилно неке гласове (*р* као *л* и сл.)’. – Тѐпā ко мâлō д^{и}је́те – кае Ми̂лко, а не Ми̂рко; ⇆ *шушљетати*.

тѐпеша ж ’женска особа која тепа’. – Нѐ знā ни гово́рт, тѐпеша јѐдна.

те́по м ’човјек који тепа’. – Не́ћ да се ӯдāм за оног те́пу.

т^{и}јêло с ⇒ *тело*. – Кад укра́де нѐшто (трудница), да се по̀кāжē на т^{и}јêлу о̀нō, на дјѐтету. – Свȁкӣ дâн по нѐколкō пу́тā мо̀ја је мȁма пол^{и}је́вала оно во̀дōм, пошто сô ѝзгрӣзā т^{и}јêло, о̀нō пол^{и}је́вала.

тѝфус м ’заразна цријевна болест’. – Љу̂ди су обол^{и}је́вал и ӯмирал о тѝфуса. – Тѝфус је бѝō смрто̀носнā бо́ла, ко̀сјō по чѐтворо-пѐтеро ӯ кућ.

Изр. пљѐгавӣ ~ ⇐ *ијегавац*. – Тѝфус је бѝō тр̀бушнӣ и пљѐгавӣ; тр̀бушнӣ ~ ’акутна цријевна заразна болест’. – Тр̀бушнӣ тѝфус је бѝō за вр^{и}је́ме о̀нōга ра̀та. Па до̀бјē темпарату́ру, бу̀дē у незна́н^{и}, бо̀лӣ свѐ, нѐ може јѐст, нѐ може пѝт, нѐ може нѝшта.

тјѐмењача ж ’перутање коже на глави новорођенчета’. – Кад д^{и}је́те мâлō ѝмā тјѐмењачу, кад се перу̀тā ко̀жца на гла́ви, жѐне су до̀сад мȁзале прего̀релӣм ӯљом.

тла̂к м ⇒ *притисак*. – Мѝ смо ӯвјēк гово́рли тла̂к, пр̏тӣсак је вâм кȁшњē до̀шло. – Мо̀ре бѝт вѝсок, мо̀ре бѝт нѝзак тла̂к.

Изр. ѝмā ~ ’има висок крвни притисак’. – Ѝмāм тла̂к, нѐ једēм ја́ку ра́ну и мȁњē со̀лӣм.

тра́ва ж (Н мн. тра̂ве) ’љековита биљка’. – Л^{и}је́чли се путем тра́вā, бра́л љеко̀витē тра̂ве и ку̀вал чȁјове.

Изр. жѐнскā ~ ⇐ *женска трава*; ту̀чјā ~ ⇐ *тучја трава*.

тра́ж^{и}т[и] тра̂жӣ несвр. у изразу: тра̂жӣ м^{и} се ’имам потребу за неком храном или пићем’. – Тра̂жӣ му се во̀дē. – Ѝмā вȁтру, тра̂жӣ се во̀да да пѝјē; ⇐ *поискати*[1] (изр.).

трȁт[и] тȁрēм несвр. ’мучити’; → *трти*; ← *мора*.

трбо̀боља ж ⇒ *срдобоља*. – Му̀чӣ га трбо̀боља, кае, нѐ мере ду̀рат.

тр̀бу м ⇒ *стомак 2*. – Бо̀лӣ ме тр̀бу, пу̀сти ме да се мȁло ску̀пӣм.

Изр. ма̑лӣ ~ ’доњи дио стомака, трбуха’. – По̀ дну сто̀ма̄ка је ма̑лӣ тр̀бу; ⇐ *сшомак* (изр.).

трѐв"т[и] свр. безл. ⇒ *сшрефиши*; ← *шлаг*.

трѐпуша ж ’трепавица’; ← *бадља*.

трѐф"т[и] свр. безл. ⇒ *сшрефиши*.

тр́н^у^т[и] тр́нӣм несвр. ’постајати утрнуо; обамирати (од болести, напора и сл.)’. – Тр́нӯ м ру̑ке и ко̑чē се.

тр́нц" м мн. ’жмарци’. – Тр́нци ми про̀лазē кро̀з рӯку.

тро̀ва̄ње с ’болесно стање организма проузроковано дејством нечег отровног’. – Кад ỳједē о̑с или стр̀шљēн, пчѐла, то што го̀д ỳједē, то мо̀же до́ћ до тро̀ва̄ња. – И то̑, каже, до̀бјō тро̀ва̄ње сто̀ма̄ка, црје́ва̄; → *заш̄ровање*.

Изр. ~ кр̀ви ⇐ *крв* (изр.), *сеиса*.

тро̀ш"т[и] -ӣм несвр. ’употребљавати (храну, пиће, лијекове)’. – Ѝмајӯ о̀трōвнице гљѝве: ко нѐ зна̄ гљѝве, нѐ треба̄ ӣ тро̀шт. – Љѐка̄р њему ка̑жē шта он смѝје тро̀шт. Нѐ смјē ма́сно, нѐ смјē сла̀тко ỳопште.

тр́п"т[и] -ӣм несвр. ’подносити болове, муке; патити’. – Ӯжа̄сно бо̀лӣ, нѐ мерем тр́пт.

тр̀т[и] та̀рēм несвр. ⇒ *ш̄рашиш*.

тру́дна прид. у ж. роду ⇒ *носећа*. – Тр́боња ѝма̄ сто̀ма̄к ко жѐна тру́дна.

тру̀дн"ца ж (Г мн. тру̀днӣца̄) ’трудна жена’. – А тру̀дн^и^це до̀бјӯ оне пјѐге по ли́цу.

тру́дов" м мн. ’порођајни болови’. – Чи̑м јē до̀бла тру́дове, зва́л Ма́ру да је по̀ра̄ђа̄; → *наш̄он*.

тубѐра̄н -а́на м ’онај који болује од туберкулозе’. – О̀нӣ који бо̀лујӯ од туберколо́зē зо̀вӯ се тубера́н^и^. – Ча̀к нѐкӣ тубера́н^и^ избѝацујӯ кр̀ви; ⇐ *ш̄лућни* (изр.).

туберколо́за ж ⇒ *сушица*. – Нѐко вѐлӣ туберколо́за, а ра̀нијē се зва́ла су̀шца.

ту̀берколō̄зан -зна -зно ⇒ *сушичав*. – Бѝō је ту̀берколō̄зан.

ту̀мор м ’новостворени израштај ткива у човјечјем организму’. – Каже, ѝма̄ ту̀мор на бу̀брегу. А шта̀ је ту̀мор, ја нѐ зна̄м.

ту̀ња ж ’дуња, бот. Cydonia vulgaris’; ← *ш̄рољев*.

ту̀цнӯт -а -о ⇒ *луцкаш̄*. – Поко̀јнӣк је бѝō ма̀ло ту̀цнӯт, жи́вјō је од про̀шњē.

Изр. ~ ỳ гла̄ву/ ỳ мозак ’луцкаст’. – Он је ту̀цнӯт ỳ мозак па при̑ча̄ сва̀шта.

ту̀чјā тра́ва ж ’биљка која се користи против прољева; бот. Rumex obtusifolius’. – Ту̀чјā тра́ва се ску̀вā и пѝјē се то̀пал ча̀ј за про́љев; → *ш̄ављика*.

Ћ

ћа̏кнӯт -а -о ⇒ *луд*. – Она̀кō ћа̏кнӯта, ни́је нѝ чудо што се окопи́лла.

ћо̀рав -а -о ⇒ *слијеп*. – Чу̏днē гро́тē, мôј бра̀те – ћо̀рав јē откат се ро̀дјō.

ћо̀сав -а -о ’којем не расту бркови и брада; који је без длака’. – Нêмā до̀брē бра́дē чо̏ек, ћо̀сав јē.

ћува̀ркућа/ ћува̀ркуша ж ’чуваркућа, бот. Sempervivum tectorum’. – Кад бо̀лӣ у̏во, у̏змēш ћува̀ркућē, са̀м, ка̂жӯ, у̀краст трѐбā и уцје́дт коју ка̂п у̏ уво. – У̀млāчӣш коју ка̂п ћува̀ркушē у̀ жлиц и у̀пустӣш у̏ уво; → *цваркућа*.

ћу̀ркут м ’лијек против свраба’. – Бӣō нѐкӣ ћу̀ркут, па и са̀ тӣјем се ма̀зал. Нѐшто као у пра́ху, нѐкō као срѐство за лијечēње.

У

у́бој/ у́бōј у́боја м 1. ’повреда нанесена ударцем’. – Пу̏на је у́бōјā, измла́тјō је ко кра̀ву у ку̀пусу. 2. ’нагњечено мјесто на тијелу’. – Сва̀ је пла́ва од у́бōјā.

у̀ватит[и] -ӣ свр. безл. 1. ⇒ *ушинути*. – У̀ватло га у вра́ту, па га ма̀сӣрāм. 2. ’спопасти, захватити (о некој болести)’; ← *ишијас*, *кијати*, *санција*, *сунчаница*.

Изр. у̀ватла га про̀маја/ у̀ватјō га про̀пӯх ’разболио се усљед боравка на промаји’. – Бо̀лӣ га гла́ва, сӣгӯрно га у̀ватла про̀маја.

у̏во у̏ва и у̀вета с (Н мн. у̀ш[и]) ◊. – Ал по́себно кад у̀ш, кад у̏во бо̀лӣ, то је у̀жāсно. – У̀шла јој у̀ложа у̏ уво, врӣштала је и пла̀кала док нѐ изāђе. – И онда, о̀нō се за̀пāлӣ и го̀рӣ до бли́зу у̏ва, са̀м по̀кријē се у̏во да нѐ б о̀пржло.

у̀вошт[и]т[и] у̀вошт̄ӣм свр. ’замочити у растопљен восак’; ← *фитиљ*.

у̀грӣст[и] -и́зем свр. 1. ⇒ *ујести 1*. 2. ⇒ *ујести 2*.

~ се ⇒ *ујести се*. – Мо̀же чо̀век са̂м сѐбе да угри́зе јѐдӯћ.

у̀грк м (Н мн. у̀грц[и], Г мн. у̀грӣкā) ’лојни запушач у облику црне тачке на кожи, најчешће на лицу’. – А̀ј ми ѝстисн који у̀грк.

у̏дāр м ’нагла, обично по живот опасна, промјена у организму, изазвана унутрашњим или спољњим узрочницима’: можда̀нӣ ~ (нов.), срча̀нӣ/ срчанӣ ~ (нов.). – И̏мō је неки у̏дāр, јѐдва о̀стō жи̂в; ⇆ *кāп*, *шлаг*.

Изр. вѐл[и]кӣ ~ ’можданн удар’. – Вѐлкӣ у̏дāр ако до̀бјē, ил о̀стат жи̂в ил не о̀стат; ⇐ *можданн*; ма̂лӣ ~ ’топлотни удар’. – Бу̏дēш на̀ сӯнцу и одјѐданпут па̀нēш. Ка̂жē, до̀бјō ма̂лӣ у̏дāр.

у̏дарен -а -о ⇒ *луцкасти*. – Ма он је мало уда̀рен, нѐ слушāј га.

Изр. ~ мо̀крōм ча̀рапōм у̏ глāву/ ~ у̏ глāву/ ~ у̏ мозак ’луцкаст’. – У̏дарен јē мо̀крōм ча̀рапōм у̏ глāву, ни́је му се чу̏дт.

ȳдар^и^т[и] -ӣм свр. 1. безл. ’спопасти, захватити (о болести, боловима и сл.)’. – Ȳдарē бо́лов^и^, па нѐ мере нѝкуд. – Нѐмōћ м ȳдарла ȳ кост – нêмāм сна́гē. – Ȳдарӣ тѝфус и мрê се. 2. ’почети чинити нешто’. – Ȳдри нѐкцијама, пра́шцима. 3. ’нагло потећи’. – Ȳдарла му кр̑в нȁ нōс, мѐтал мѐкру кр̏пу зȁ врāт па прѐстаде.

ȳјест[и] ȳједēм и ȳијēм свр. 1. ’направити повреду зубима, рилицом и сл.’. – Кад ȳијē ôс, ȳзмēш зѐмљē мѐкрē и пѐмажēш тȳдā фѝно и но́жом мâнēш. – Тȁкō су гово́рли за гȳштера ак ȳједē; → *угристи 1*. 2. ’надражити љутином’. – Сȁсп рȁкјē нȁ рану и са̏чекāј да те ȳједē; → *угристи 2*.

~ **се** ’сам себе озлиједити зубима’. – Ȳијō се за јѐзик и бȍлӣ га; → *угристи се*.

ȳкōчен -а -о 1. ’укрућен, стегнут (о зглобовима, мишићима и сл.)’. – Ȳкōчено м јē кȍљено, мôрāм ѝћ на ги́бāње. 2. ⇒ *шлагиран*. – Ȳкōчена му је л^и^јêвā стра́на.

ȳкōч^и^т[и] (се) ȳкōчӣм (се) свр. 1. ’стегнути, укрутити мишиће, зглобове и сл.’. – Нѐкога ȳкōчӣ, па нѐ мере ни прекла́пат. То су рѐум^и^. – Ȳкōчло ме у ле́ђма. 2. ⇒ *одузети се 1*. – Пȁвō, ȳкōчло га, лѐжӣ нѐпокрēтан. – Пȍкōјнā Ѝлӣнка се ȳкōчла и ни́је ȳстала на свȍје нȍге док ни́је ȳмрла.

укри́в^и^т[и] ȳкрӣвӣм свр. ’искривити’. – Кад ѝдē, вак ȳкрӣвӣ нȍге. Ȳзмēш испȍд пазуē, па га вȍдӣш.

~ **се** ’искривити се, постати крив’. – Укри́вјō се о тѐрета, јѐдно ра̏ме му је нѝжē.

ȳље с ◊ → *зеј̄тен*.

Изр. јѐдећē ~ ’јестиво уље’; ← *изгоријел*; прегȍрелō/ прегȍрлō ~ ’уље које је загријавано до тачке кључања’; ← *ӣјемењача*.

ȳмират[и] -ēм несвр. ⇒ *мријети*. – Љȳди су ȳмирал од смр̏т^и^. – Ал ни́је нѝко ȳмирō ȍ тōга.

ȳмр^и^јет[и] ȳмрēм свр. ’престати живјети, преминути’. – Чȍјек здра̏в бȳдē па се ра̀зболӣ, ȳмрē.

ȳњкав -а -о ’који говори кроз нос (о човјеку)’. – Нѐ мерем слȳшат ȳњкавōг свјêта, ȍнē што при́чајȳ крȍз нōс.

ȳњкат[и] -āм несвр. ’говорити кроз нос, стегнутим гласом’. – Ȳњкā кад прѝчā, пȍла га не разȳмјēм.

ȳпатан -тна -тно ’који на руци, нози или кичми има оштећење што отежава покрете’. – Пȳст га, вѝдӣш да је ȳпатан – ôдā ко па̏тка.

ȳпуст^и^т[и][1] -ӣм свр. ’сасути, усути’. – Дȍбро је ȳпуст^и^т ка̂п од ȳља ȳ у^в^о кад за̀болӣ.

ȳпуст^и^т[и][2] -ӣм свр. ’пустити да пропадне’. – Нѐ требā зȳбе ȳпуст^и^т да се са̏спȳ.

~ се ’запустити се, не водити рачуна о себи, свом здрављу и сл.’. – Ỳпустла се, ни́је ѝшла љека́рма, па је сад загла́вла у бо́лн̥ц.

ỳпута ж ’потврда да се неко негдје јави’: ~ за бо́лн^{и}цу, ~ за ва̀дт на́лазе. – Дȍбјō је ỳпуту за ва̀дт на́лазе.

ура́стат[и] ỳрāстāм несвр. и уч. према *урасти*; ← *нотак*. – Пȍчō сам ура́стат, гȍтово је са̀ мнōм.

ỳрāст[и] ура́стем свр. 1. ’растући продријети, ући дубоко у нешто’. – Ỳрāстō му нȍтак ỳ мēсо. 2. ’смањити се, постати нижи (о старим људима)’. – Ỳрāсла сам, си̂не, ȍстарло се.

ỳрват[и] -āм свр. ⇒ *ишчашити*. – Ỳрвала сам нȍгу трчēћ за о́вцама.

урѐћ[и] ỳрекнēм свр. ’бацити урок на некога, уроком проузроковати болест, несрећу и сл.’. – Ста̀в цр̀венӣ крâј дјѐт^{е}ту око ру́кē, да га кȍ не ỳрекнē.

ỳрок м (Н мн. ỳроц^{и}, Г ỳрōкā/ уро́кā) ’поглед или чин који, по народном вјеровању, може на некога навући несрећу, болест и сл.’; ← *сановити* (изр.).

урȍкљив -а -о у изразу: ѝмā ~ ȍч^{и} ’има магијску моћ, може да урекне’. – А Тỳрчин ѝмō урȍкљиве ȍч, дје́те са̀м пи́снуло и ỳмр̄ло.

усу́кат[и] ỳсȳчē свр. безл. ⇒ *засукати*. – Ѝмō је ỳдāр, свѐгā га усу́кало. – Ру́ка му је ỳсȳкāна.

~ се 1. ⇒ *засукати се 1*. – Усу́кала му се у́ста. 2. ⇒ *засукати се 2*. – Усу́кō се од нѐјелцē.

ута́њ^{и}т[и] се ỳтāњӣм се свр. ’постати тањи, омршавити’. – Дȍбро се ута́њла, кае, нѐ мере јѐст; ⇆ *осушити се 2*, *ушиљити се*.

утр̀н^{у}т[и] ỳтр̄нēм свр. ’обузети се, прожети се трнцима’. – Сва̀ сам утр̀нла, не мȍг на̀ ноге.

ỳтроба ж ’трбушна дупља’. – У ỳтроб, у ѝзнутриц^{и} је јѐтра, слазѐна, желȕдац; → *изнутрица*.

утру́н^{и}т[и] ỳтрȳнӣм свр. ’нанијети труње у око (или у нешто друго)’. – Нѐ сипāј пра̀шну ȍзгō, утру́нћеш ме.

~ се ’добити труње у око’. – Утру́њō се, ỳпала му шпе́на[9] ỳ око.

уче́п^{и}т[и] ỳчēпӣм свр. ⇒ *причепити*. – Па̀з ђѐ ста̀јēш, уче́пјō с ме.

ỳш ж (Н мн. ỳш^{и}, Г ỳш^{и}јȳ) ’ваш’; ← *заушити се*, *ćитјеница*, *шуга*.

уши́љ^{и}т[и] се ỳшӣљӣм се свр. ’много омршавити’. – Сва̀ се уши́љла, нѐ мере је чо^{ј}ек препȍзнат; ⇆ *осушити се 2*, *утањити се*.

ỳшин^{у}т[и] -ēм свр. ’уганути се, извити се, прикљештити (о пршљену)’. – Ỳшинē кад ỳватӣ у ле́ђма; → *уватити 1*, *уштакнути*, *уштаћи*, *ỳшћинути*.

[9] **Шпе́на** ж ’ситан дјелић метала који се одломи, одвоји приликом вареља или неке друге обраде метала’.

~ **се** ’постати ушинут’; → *уштакнути се*, *уштаћи се*, *ỳшћинути се*; ← *бршљен*.

уштàкнут[и] ỳштакнēм свр. ⇒ *ушинути*. – Ỳштакло ме, нè мерем мр̄дн̥т врâтом.

~ **се** ⇒ *ушинути се*. – Ак се ỳштакнēш, кȍ ће те двȍрт?

ỳштаћ[и] ỳштакнēм свр. ⇒ *ушинути*.

~ **се** ⇒ *ушинути се*. – Нѐмōј то сâм дȉзат, мȍгō б се ỳштаћ.

уштúн^у^т[и] ỳштȉнēм свр. ’ухватити и пригњечити кожу’. – Уштúнō ме зȁ рȳку; → *уштипити*, *ушћúнути*, *ушћипити*.

~ **се** ’самог себе ухватити за кожу и пригњечити је’. – Не рáд тō, уштúнћеш се тàкō; → *уштипити се*, *ушћúнути се*, *ушћипити се*.

уштúп^и^т[и] ỳштȉпēм свр. ⇒ *уштинути*. – Уштúпјō ме за лúце.

~ **се** ⇒ *уштинути се*. – Пȁз да се не ỳшћȉпēш!

ушћúн^у^т[и] ỳшћȉнēм свр. ⇒ *уштинути*. – Помȍдрела м рýка кȍлкō ме ушћúнō.

~ **се** ⇒ *уштинути се*.

ỳшћин^у^т[и] -ēм свр. ⇒ *ушинути*. – Ỳшћинло ме у лéђма, нè мерем нȉкуд.

~ **се** ⇒ *ушинути се*.

ушћúп^и^т[и] ỳшћȉпēм свр. ⇒ *уштинути*. – Jâко ме ушћúпјō, бȍлī ме обрȁз.

~ **се** ⇒ *уштинути се*.

Ф

фàлȉнка ж ’какав тјелесни или органски недостатак’. – Ȉмā дјéте рȍђено с нѐкōм фàлȉнкōм; → *мана*.

фàличан -чна -чно ’који има какву ману’.

Изр. ~ у ȍч^и^ма ’има очну ману’. – Бȉō фàличан у ȍч^и^ма, бȉō ѐрōвчаст, па је врȕшјō опера́ц^и^је и сȁд јē дȍбар; ~ ỳ ногу/ ỳ рȳку ’има некакву ману на нози или руци’. – Фàличан је ỳ рȳку, нѐ мере рáдт рýкōм.

фȁмели^ј^āрно прил. ’насљедно’. – Жỳтца се мȍр излн^и^јéчт, а туберколóза нѐ море – то је фȁмели^ј^āрно.

фȉтīљ -úља м ’платно које се намота на вретено и тако увошти; а користи се за извлачење смоле из ува’. – Прȁвл фитúље од вȍска и од плáтна. Намȍтā се на вретѐно, па се ȍнō стȁвī ỳ у^в^о. Нàправī се шиљàто како мȍже ỳ у^в^о, ал првō се ỳ^в^оштī оно плáтно са вȍском чȉстȉјем. – И онда зàпāлī се фȉтīљ и извýче ону смȍлу ȉз у^в^а.

флѐка ж (Г мн. флêкā) ⇒ *ожиљак*. – Ȍстала флѐка да је тỳ мȉцна бúла.

фр̀фљат[и] -ам несвр. ⇒ *шушљеташти*. – Фр̀фљā кад прѝчā, нѝшт га нѐ мереш разу̀мт.

Ц

ца̀клина ж ’сјајна маса којом је обложена круница зуба’. – И ѝсперē до̀бро во̀дōм, каже, ако пѐрēш с чѐткōм, онда о̀дē она ца̀клина са зу́бā, онај сјâј.

цва̀ркућа ж ⇒ *ћуваркућа*. – Кâжӯ да је до̀бро исцје́дт из цва̀ркућē онај сôк, у̀пустит кâп у̀ ув̑о.

цнјêв ж (Г мн. цнје́вӣ) ⇒ *жњаштара*. – Цнјêви су т ду̀жē нег у̀ мене.

цнје́дт[и] цнјêдӣм несвр. ’истискати’; ← *чеша* (изр.).

цнје́пат[и] цнјêпā несвр. ’јако бољети (о костима, ногама и рукама)’. – Цјêпā м но̀ге и ко̀стн.

цјѐвӯрда ж аугм. од *цијев*. – У̀ трӣ сѐла нêмā вѐћӣ цјѐвӯрдӣ.

цр̀вен -ѐна -ѐно (одр. цр̀венӣ) у изразу: цр̀венӣ вјѐтар ⇐ *вјеташар* (изр.).

цре̗́во/ црнје́во с ’дио органа за варење у човјечјем тијелу’. – Ако б се ду̀бљē та̀м, нѐ до̄ Бôг, у̀бō, онда про̀боде цре̗́во и ѝзӣђе она прѐрāђенā ра́на, о̀нō нева̀љало. – Ал са̀мо цре̗́ва мо̀гӯ ѝзӣћ на стома́ку ђе се го̀д раснје́че. Ако б се у̀бō и ра̀сје̗кō, црнје́ва о̀дошē.

Изр. слнјêпō ~ ’дио дебелог цријева са црвуљком’. – Опѐрисō је слнјêпō црнје́во. – Ал до̀ктор па̀зē и са̀м у̀змӯ о̀нāј дѝō који је обо̀лнјō, слнјêпō цре̗́во, и то се ѝзвадӣ. – Кад би пу̀кло слнјêпō цре̗́во, до̀ктор мо́рајӯ да ва̀дē цре̗́ва и да пѐрӯ нѐчӣм. – Слнјêпō црнје́во је с дѐснӯ стра̂ну.

цр̂н цр́на цр́но у изразу: ~ ка̀шаљ ⇐ *кашаљ* (изр.).

Ч

ча̀ј м (Г мн. ча̀јōвā) ◊. – Па тије ча̀јōвā пѝјēш ил му̀ћāш гр̀ло.

чво̀кнӯт -а -о ⇒ *луцкашт*. – О̀на је ма̀ло чво̀кнӯта, не у̀змāј јој за̀ зло што га̀лāмӣ.

Изр. ~ у̀ глāву/ у̀ мозак ’луцкаст’. – Она̀кō чво̀кнӯт у̀ глāву, ни́је нѝ чудо што је подлѐтјō по̀т кола.

чвр̀кнӯт -а -о ⇒ *луцкашт*. – Ôн је мало чвр̀кнӯт, ал ни́је о̀пāсан.

Изр. ~ у̀ глāву/ у̀ мозак ’луцкаст’.

че́ша ж ⇒ *свраб*.

Изр. бѝт[и] до̀сāдан ко ~ ’бити веома досадан’. – До̀сāдан је ко че́ша, нѝкāко не за̀клāпā; во̀денā ~; су̂вā ~ ’заразне кожне болести, праћене великим сврабом’. – Би́ла је во̀денā че́ша, па цнје́дт мо̀ш оне бо́пце. А би́ла је су̂вā че́ша.

чи̏ба ж ⇒ *чибуљика*. – Ѝзашла м нека чи̏ба на ли̏цу.

чи̏бав/ чи̏баст -а -о ’који је пун чибуљица’. – Ли̏це му је чи̏баво. – Ви̏сок, чи̏баст, мр̏шав, испи̏јен у ли̏цу.

чи̏б"ца ж дем од *чиба*. – Ѝмāм чи̏б"цу на̀вр јѐзика: нѐко је на̀лагō нѐшто на̏ ме.

чибу̀љ"ка/ чибу̀љ"ца ж ’бубуљица, оспица на кожи’; → *чиба*; ⇆ *боба*, *гнојаница*; ← *ōпōеōи се*, *шарлах*.

чи̏р чи̏ра м (Г мн. чи̏рēвā). – Ско̀чī чи̏р, о̀гнојī се, а кад се про̀вāлī, ѝсцӯрī гнô̄ј. – Ѝспечē се, у̀змē се лу̀ка цр̏венōга и ста̀вī се ка̀јмака, па се то ѝспечē и пр̏вијē се на чи̏р. – На поја́су ѝмала чи̏р. – Нѐкī су ста̀вљал и сла̀ннē. Исје́че леспи̏рцу[10] па ста̀вī на чи̏р.

чи̏тат[и] -āм несвр. у изразу: ~ во̀де ⇐ *вода* (изр.).

чу́ват[и] се чу̂вāм се несвр. ’водити рачуна о здрављу’. – Нѐ бōј се, нѐ̂ће тā ле́ђа подба́цт. Чу̂вā се о̀на.

Изр. ~ ра́нōм ⇐ *рана* (изр.).

чу̀пат[и] -āм несвр. 1. ⇒ *вадити*. – Ако за̀болī зу̂б, мо̂рāмо ѝћ чу̀пат, ва̀дт. 2. безл. ’задавати на махове болове у организму’; ← *жигати*.

Ц̣

ц̣и̏гр̑ера ж (Г мн. ц̣и̏гр̑ерā) ’ц̣игерица’. – Су̀шца је кад чо̀вјек о̀болī од ц̣и̏гр̑ерā.

Изр. бⁱ̏јêлā ~ ⇐ *ōлуђа*. – Обо̀лле су му бⁱ̏јêлē ц̣и̏гр̑ере, ѝмā су̀шцу; бⁱ̏јêл ко бⁱ̏јêлā ~ ’за човјека који има нездраво блиједу боју лица’; цр̑нā ~ ⇐ *јетра*. – Бⁱ̏јêлē ц̣и̏гр̑ере су вâм го̀ре. До̀ле су цр̑нē ц̣и̏гр̑ере.

Ш

ша̀рлах м ’заразна, најчешће дјечја болест’. – Кад ѝмā ша̀рлах, дⁱ̏је́те се иза̀спā по̀ тјēлу, ѝшāрā се. – Ми́ћо је ѝмō ша̀рлах. То ѝзāђē, ѝзōђӯ по тјêлу као нѐкē чибу̀љке, чибу̀љце. То већи̏нōм, пре́тежно бу̀дē у дјѐцē.

ша́шијаст -а -о у изразу: ~ у о̀чⁱ̏ма ⇒ *врљав*; ⇐ *око* (изр.).

шѐпав -а -о ⇒ *багав*. – А ôн ка̂жē њѐму: „Је ли вѐдро, кр̏вā бѐдро?“ За̀тō што је зна̀ō да је он шѐпав.

шѐпат[и] -āм несвр. ’храмати’. – Ѝдē чо̀јек, шѐпā. Ка̏ј̏е, ѐво ше́поњē, а не вѐлī и̏меном ко̀ ̏ј̏е; → *егати*, *ерати*, *рамати*, *рамљати*.

ше́по/ ше́поња м ’човјек који шепа, храма’. – Онај ше́по му у̀крō дјѐвōјку; ← *шепати*.

шѐћер м ’шећерна болест’. – Ѝмā шѐћер, нѐ смјē тро̀шт сла̀тко.

[10] **Леспи̏р"ца** ж ’танак, прозиран комадић, кришчица нечега’.

шеѣѐрāш -а́ша м ’болесник од шеѣерне болести’. – Чо̏јек који ѝмā шѐѣер, кажу шеѣѐрāш.

ши́пак ши́пка м ⇒ *шипиња*. – Ку̏вō ча̏ј од ши̑пāкā кад га бо̀лло гр̏ло.

ши̏пиња ж ’дивља ружа и њен плод’; бот. *Rosa canina*. – Кро̑з ши̏пињу, што̀бљику од ши́пка, расје́кӯ но́жом по среди̏н да се не ра̀спаднē и кро̀з тō се про̀мећē ма̑лō д^{и}је́те и нѐшто се о̀дбрāјā и ни̏кад се више ни́је повра́тла за́дува; → *шипак*.

шкло̏бӯк м ’плик’. – Чо̏јек мо̀ре изго̀рет. Ско̏чē шкло̏буков. Шкло̏букове нѐкӣ љека́ри, ако су вѐлкӣ, по̀тргајӯ, по̀мажӯ и за̏в^{и}јӯ; → *мијур*, *ӣијур*.

шко̀ра ж ’бора’. – Ѝмā шко̀ре по ли́цу, по̀шкорала се.

шла̑г м ’удар који изазива парализованост дијелова тијела’. – Стрѐфјō га, каје, шла̑г, па ӯмрō. Па̀вō, ѝкōчло га, каже, шла̑г га трѐвјō; ⇆ *каӣ*, *удар*.

шла̀гӣрāн -а -о ’парализован’. – Шла̀гӣрāна је, лѐжӣ та̀кō већ јѐвту да́нā; → *одузеӣ*, *укочен 2*.

шлаги́рат[и] (се) шла̀гӣрāм (се) свр. ⇒ *одузеӣи се 1*. – Шлаги́рало га, о̀дузēла му се цје̑лā дѐснā стра́на. – Шлаги́рō се, нѐ мере ма̀кēт л^{и}је̑вōм стра́нōм.

шла̀јм м ’слуз, слузав испљувак’. – По̀чēла је искашља́ват шла̀јм, па јој је ла̀кшē; → *ӣљувача 2*.

шља̀ка ж 1. ’штап’. – О̀слањāм се на шља̀ку кад о̑дāм. 2. ’штака’. – Нѐ мере ѝћ, него ѝдē о̀ шљакама.

шпа̀њӯрка ж ’врста јаког грипа, шпански грип’. – Би́ла бо̀лēст нѐкā – шпа̀њӯрка. Ѝмирал по дво̀је-тро̀је у̀ кућ.

шпа̀тан -тна -тно ’ситан, нејачак, слабуњав’. – Шпа̀тно д^{и}је́те, вѐлӣ, сиро̀тња, шпа̀тно је, сла̀ба ра́на. Не ра́сте, не ра̀звӣјā се ба̀ш.

шта̀бљика ж (Г мн. шта̀бљӣкā) ’стабљика’; ← *куница*, *шипиња*.

шта̀вљика ж ⇒ *ӣучја ӣрава*. – За про́љев је до̀бра шта̀вљика, ку̏ват ча̏ј.

шӯга ж ’заразна кожна болест коју изазива паразит шугарац’. – Шӯгē је би́ло, ал шӯга је до̀лазла на живо̀тњу. Неима́штина. Ѝш^{и}јӯ, бу́вā, ћтјѐнӣцā. И онда о̀шугāмо се.

шӯгав -а -о 1. ’који болује од шуге’. – Бјѐжē о̀д њē ко да је шӯгава. 2. фиг. пеј. ’јадан, безвриједан’. – Шӯго јѐдан шӯгавӣ, тӣ ћеш ми при́чат шта̀ да ра̑дӣм!

шӯгеша ж 1. ’шугава женска особа’. – Прѐшла на́ ме шӯга с оне шӯгешē. 2. фиг. пеј. ’биједница; неваљалица’. – Тӣ ш мѐн со̀лт па̀мēт, шӯгешо јѐдна!

шӯгеш^{и}ца ж дем. од *шугеша*.

шу́го/ шу́гоња м 1. ’онај који има шугу’. – Не прѝлаз оном шу́г^{и}, да се не ра̀болӣш. 2. фиг. пеј. ’биједник; рђав човјек’; ← *шугав 2*.

шу́гоњ"ца м дем. од *шугоња*.

шу́паљ ’који има отвор, рупу’: ~ зу̂б; ← *прошупљити се*.

шушље́тат[и] шу̀шљеће̄м несвр. ’изговарати неправилно зубне сугласнике, шушкати’. – Шу̀шљеће̄ – не изго̀ва̄ра̄ до̀бро, тѐпа̄; → *фрфљати*; ⇆ *шепати*.

3. Текстови

Од тѐла ѝса̄њско̄га шта је на̂јпрѐче̄? Ко̀жа. Ко̀жа, у̀па̄мтите да је на̂јпрѐча̄. Ба̀ш то̂ је у вѐзи то̀га смѝјеш ли чѐшат, ил о̀во̄, ил о̀но̄. О̀творѝш ко̀жу – ко̀жа је за̀штитнѝк тво̂га чѝтаво̄га тѐла и ако га о̀творѝш, било но̀ктима, било но́жом, било чи́ме, ту̀ј мо̀ре сва̀ка̄ бо́ла, да се о̀ то̄га у̀гине̄. А док је чѝтава ко̀жа, ѝпа̄к не̂ће. Без срца жи́вт се нѐ море, без мо̀зга се жи́вт нѐ море, ал ко̀жа је, то је прекрѝва̄ч свѐга̄.

Сврâб, лѝшајеви. Шу̀гē је би́ло, ал шу̀га је до̀лазла на живо̀тњу. То би́ло уз о̀на̄ј ра̀т. Неима́штина. У̀ш"јӯ, бу́ва̄, ćтјѐнѝца̄. И о̀нда̄ о̀шуга̄мо се. Па че́ша зва̂на̄. Би́ла је во̀дена̄ че́ша, па ц"је́дт мо̀ш оне бо́пце. А би́ла је су̂ва̄ че́ша.

Док је би́ло ра̀та, ни́је се ѝмало чѝм ни л"је́чт. Кад се ра̀т завр̀шјо̄, онда су ѝшле еки́пе по сѐлима, па су на̀јприје сузби́јал" у̀ш", бу̀"е, ćтјѐнце. За̀пра"о, бу̀"е ни́су у̀ништене. Бу̀"е су о̀стале код ма̀ча̄ка̄ и код па́са̄.

Би́ла је ма̂ст нѐка̄, да́вал су, па се ма̀зал са ма̂сти. Бѝо̄ нѐкѝ ћу̀ркут. Па и са̀ тѝјем се ма̀зал. Нѐшто као у пра́ху, нѐко̄ као срѐство за л"је́чѣ̄ње. Пре́тежно су да́ал ма̂сти нѐке̄ и пра̂шке.

(Пантелија Савић, 1921, без школе)

Пре́тежно у ста̀рости чо̀век обнѐвидѝ. Ево мѐне већ бо̀ле̄ о̀ч", на́роч"то кад врућѐна ја́ка, и зно̂ј ми смѐта̄. Пре́тѐжно у старо̀ст". А ѝмајӯ нѐкѝ, осл"је́пе̄ и у̀ млāдē да̂не, ѝзгубē ви̂д о̀чњѝ. То се зо̀ве̄ сљѐпло о̀ч"јӯ.

Ѝма̄ нѐко, на јѐдно о̀ко мало шки́љѝ. Ѐро̄вчаст у о̀ч"ма, нѐпа̄рне о̀ч". Ма̀ло ѐро̄вчаст, као, на при́мер, тај Ра̀дова̄н На́дѝн. Он је ма̀ло ѐро̄вчаст у о̀чма. Кад гле́дѝ у̀ тебе, а рѐко̄ б да гле́дѝ та̀м нѐ̂ђе на̀ стра̄ну. То се зо̀ве̄ ѐро̄вчаст ил ша́шијаст у о̀чма. Ми́ле Богда́но̄в ѝсто бѝо̄ ша́шијаст у о̀ч"ма, па је опѐрисо̄. Бѝо̄ фа̀личан у о̀ч"ма, бѝо̄ ѐро̄вчаст, па је вр̀шјо̄ опера́ц"је и са̀д је̄ до̀бар.

Бра̀давце су л"је́чли код љека́ра̄, а ка̂жӯ да мо̀же се и о̀сјећ па на̀мазат са јѐсѐнцом. Осје́че нѐкѝјем о̀штрѝјем пре́дметом, но́жом нѐкѝјем ил жилѐтом. На̂јла̀кшē жилѐтом, жѝлēт је на̂јо̀штријѝ. А нѐкѝ су, јо̀пē, л"је́чли са тра́во̄м. Зо̀ве̄ се ро̀сопа̄д. Ѝма̄ жу̂т со̀к, жу̂т, па ма̀зал с тѝјем.

Љу̂ди су обол"је́вал и у̀мирал од тѝфуса. До̀бје̄ температу́ру, на́роч"то тр̀бушнѝ тѝфус. То ма̀ло ко̀ да је пребол"је́во̄. А јо̀пē нѐкѝ, тај дру̀гѝ тѝфус,

мо̀гли су се излиј̑е́чт, ал у бо́лн̥цу ко ȍдē на вриј̑е́ме. Тр̀бушнӣ тѝфус је бȉō за вриј̑е́ме ȍнōга ра̀та. Па до̀бјē темпаратýру, бȕдē у незна́ни, бо̀лӣ свѐ, нѐ може јѐст, нѐ може пȉт, нѐ може нȉшта. Ја̂, срѐ̑ħōм, ни́сам ѝмала, ал мно̀гӣ су ѝмал. Пре́тежно вѐлкā темпаратýра и нѐмōħ, и нѐ може јѐст, и та̀кō га прѐкинē.

То је пре́тежно по̀вēзāно: и главȍболља, и ȕш кад бо̀лē, и зȕби, и тô свѐ прѝближно. Ал по́себно кад ȕш, кад ȕво бо̀лӣ, то је ȕжāсно. Мѐне су бо̀н̥лле кад сам би́ла дје́те. Па бо́лов, нѐ може се тр̀пт. Ни́је би́ло баш та̀кō нѝ тӣ̑је љека́рā, него пра̀вл фити́ље од во̀ска и од пла́тна. Намо̀тā се на вретѐно, па се ȍнō ста̀вӣ ȕ ево. На̀правӣ се шиља̀то како мо̀же ȕ ево, ал пр̀вō се ȕвоштӣ оно пла́тно са во̀ском чѝстӣјем. И онда ȍнō се за̀пāлӣ и го̀рӣ до бли́зу ȕва, са̀м по̀кријē се ȕво да нѐ б о̀пржло. И онда изву́че оно из ȕва, изву́че као смо̀лу. Смо̀ла бȕдē и свѐ бȕдē на̀ онōме пла́тну, изву́че се. Та̀кō да је о̀ тōга спа̀шāвāто. Ѝ садā мно̀гē жѐне, то ȕ нāс би́ло во̀ска, па с тра́жле и пра̀вле. Ви́да по̀кōјнōг Васкр̀сјē то зна̂ пра̀вт. Моја ма̀т ѝсто пра̀вла мѐн кад сам би́ла дје́те. Мене бо̀н̥лло, па ка̀кӣ за̀спат, нѝкадā, ни да̂њу ни но̀ħу нѐ меш за̀спат. Чȕпā, жȉгā. Ѝстō ко и зȕб кад бо̀лӣ.

Ка̂жȳ да је до̀бро исцје́дт из цва̀ркуħē онај со̂к, ȕпустит ка̂п ȕ ево. Исто ка̂жȳ да је то до̀бро, са̀м ка̂жȳ да трѐба̄ ȕкраст, да је корѝснијē.

За̀ушњāци – ста̀вљал о̀блоге од ра̀кијē. Ста̀вљал су ча̀к и од ова́цā, од вȕнē нѐопрāнē. Ȍшӣшā се од о́вцē и ста̀вӣ се о̀коло. Ста̀вӣ се као о̀блога око за̀ушњāкā кад за̀болē.

(Љубица Савић, 1921, два разреда школе)

Би́ло и жȕтцē. Па ѝдȳ љека́ру, па ко ѝмā дȕкат, ста̀вӣ ȕ воду и кȕпā се у во̀ди, ȕзмē ону во̀ду па кȕпā се два́-три пу́та, па вѐлӣ, прѐстала је жȕтца. Ȍдȳ љека́ру ѝсто. Нѐшто до̀бјȳ од љека́ра, нѐшто о̀ тē во̀дē и ѝзлијēчӣ се. Жȕтца се мо̀р излиј̑е́чт, а туберколо́за нѐ море – то је фа̀мелијāрно.

Кад ȕијē ȍс, ȕзмēш зѐмљē мо̀крē и по̀мажēш ту̀дā фȉно и но́жом ма̂нēш. Нѐħе отѐħ, а ак о̀течē – о̀течē.

Љȕди су ȕмирал од смр̀ти.

Прѝје, за̀ онōга ра̀та, тѝфус бȉō. И до̀бјē се тѝфус и мрê се. Куд го̀д по̀ђēш, лѐшōвā ѝмā колк о̀ħеш. Љȕд би́л ко кр̀мц. Ȕзмē га ва̀тра и нѐ знā, бо̀лујē и нѐ знā. Нит кога вȉдӣ, нит кога зна̂, нит шта̀ зна̂ бѐ́седт. А ни́је тô само јѐдно ȕ куħ, нег по два́нēстеро бȕдē. Ȕдарӣ тѝфус и а̀јде, са̀мо лѐз. Нит ко̀ кога слȕжӣ, нѝшт, мрê се, и би́ло је тôга колк о̀ħеш.

Каза̀мак. Ѝзāħȳ цр̀венē бо́бе кад дијēте ѝмā каза̀мак. А дијēте сва̀кō трѐбā да ѝмā то, ка̂жȳ. Тако вѐлē и тô се нѐ смјē ку́пат и ква̀ст. Ѝмā ва̀тру, тра̂жӣ се во̀да да пȉјē.

Нѐкога ѝмā зу́бā, па је мȁло тȁм-вâм. Кад је вȁдјō, ни́је ӣ дȍбро пȍвадло и јѐдан мѝмо дрȕгӣ. Нêħ^е^ да вȁдӣ зȕба, а оно подра́сте, кае, зу́боња... Д^и^је́те, лѝлā се зȕб, а оно нѐ дā ѝзвадт, а оно подра́сте.

Стрѐфјō га, каје, шлâг, па ȕмрō. Ȕмрō. Пȁвō, ȕкōчло га, каже, шлâг га трѐвјō, засу́кало га. Лѐжӣ нѐпокрēтан, гȍднама пȁтӣ се, нѐ мере, мȍре нѐшто да пȍијē, ал нѐ може рȕкама сво^ј^ӣјем, нѐ мере нѝшт.

Кȍшћенā бȍлēст – кѝчма, рѐум. Од рѐума нѝко ни́је ȕмрō, него се сȁмо кр̏пӣ и л^и^јêчӣ. Ȕдри нѐкцијама, пра́шцима.

Бȍлē нȍге, кȍст^и^, ру̂ке. Шкрѝпē кад прѐклāпāш. Нѐкога ȕкōчӣ, па нѐ мере ни преклáпат. Тȏ су рѐум^и^. Бо́лов су те́шк^и^ од рѐума. Жѝгā, бȍлӣ, ѝħ нѐ мереш, ȕкōчӣ те, ȍтечē кȍљено, ȍтечē глѐжањ, ру́ка, врâт, кѝчма. Прȍбāдā, ал јâко прȍбāдā. Тѐшко се ȍнōм кȍга прȍбāдā.

Ако је на нȍз, на тȁбану, кае, на́бōј. Ȍгно^ј^ӣ се, скȍчӣ, бȕдē, и то док се не прȍвāлӣ, то ȍтјечē, бȍлӣ и мȕчӣш се. А кад на ру́ц скȍчӣ, ȍгнојӣ се – то је чѝр. Кад се прȍвāлӣ, ѝсцȕрӣ гнȏј и ово се смȁкнē и нêмā. Ȍстанē флѐка, млȁдēж, да је то чѝр бѝōј, да је би́ла нека чи́ба, би́ло штȁ. А оно скȍчӣ ко тȕчјē ја́је, ра́сте и гȍрӣ, вру́ħо, црвѐнӣ се.

На́бōј бȕдē на тȁбану, и стâрӣ љȕд вѐлē, од босȍтњē. Бȏс сǫм па, ка^ј^е, нȁбјō на́бōј. И ȍгно^ј^ӣ се исто као чѝр и прȍвāлӣ се и прȏħē. Стâрē жѐне су знȁле зȁ тāј на́бōј: рас^и^је́кȕ глȁвцу црвенōга лȕка пȍпола, па, како се лȕк лѝстā, свȁкӣ онај лѝст се лѝстā, ȕзмē, насрѐд онога лѝста стȁвӣ мȁло слȁткōга кȁјмака и нȁ ватру, да се тȏ мȁло зȁпечē. И онда се стȁвӣ нȁ онāј на́бōј, да то ѝзвлāчӣ онај гнȏј ѝ онȕ сȕкрв^и^цу, и тȁкō то прȏħē.

На при́мер, на нȍз, на стȍпалу, одȍздō кад се нâħē твр̏до неко ткѝво, кâжē да је тȏ бȁјат. Мȍре бѝт ко шѐнцē зр̏но, а мȍре бѝт чȁк и ко кȕруз и ко љѐшнѝк. Кад је онȁкō обȁјатӣто, твр̏до уну́тра, и то кâжȕ да ȕжāсно бȍлӣ. Нѐ знāм то кȁко је л^и^јêчӣто.

Мȏј јē пȍкōјнӣ ħȁħа слȍмјō ру̂ку; изнад шȁкē му пȕкла ру́ка, гȍре скрȏз. Пȁō и прѐбјō. И дȍшō један пȍкōјнӣ Мѝтар Је́кħ, који је тȏ намје́штō. Двâ су чȍвјека др̏жāла мȏга ȍца пȍкōјнōга, а Мѝтар јē намје́штō пола́ко пѝпајȕħ, све пѝпајȕħ пр̏стима. Он је знȁō тȁкō у пр̏стима, пола́ко кад пѝпā, ħѐ који дѝō прѝпадā. И тȏ је нȁмјести^ј^ō. Онда је ȕзеō двѝје дȁшчице, ȍтесō и стȁвјō око ру́кē. И ȕзō од лȁна, оно вла́кно лȁненō, пȍвјесмо, и пȍквасјō са вȍдōм, и пȍсуō са сȍли, и то фѝно зȁмотō око ру́кē и око онија дȁшчѝцā. Свȁкӣ дâн по нѐколкō пу́тā мȍја је мȁма пол^и^је́вала оно вȍдōм, пошто сȏ ѝзгрѝзā т^и^јêло, ȍнō пол^и^је́вала. И он је тȁкō др̏жō трѝ-чѐтри дâна. И онда дȍшō и то ȍдавјō. И дрȕгӣ ȍпē дѝō тако стȁвјō на ѝстē дȁшчице, ал промје́нō оно вла́кно ѝ онȕ сȏ и стȁвјō пȍновō. И кâжē: „Дȍбро је, бѝħе дȍбро.“ Ни́је др̏жō, мȍжда, јȍш ни пе́-шест да́нā, ȍдавјō и ру́ка је би́ла прѐрāсла ко кад нѝкад ни́је нѝ пукла. Он

је све ра́дјō ȍпēт пȍслове свȍје које је ра́дјō ѝ прије, кад је би́ла здрȁв-здрȁва ру́ка. И нѝкад ни́је ѝмō пȍследѝцā.

Пȍкōјнā ку́ма Лȁзāрка је знȁла кад зми́ја ӯједē чȍвјека, ȍндā се, кȃжē, бржѐ-бољē ӯзмē нѐквē шпа́гē ил нѐкѝ пȍјāс па се прѐвēжē т^{и}јêло ѝзнад, да нѐ идē према срȗцу и гȍре у т^{и}јêло дȁљē, она пȍганā крȗв, ѝ тō се дȍбро стêгнē. Онда ȍна ӯзмē ѝглу нȁ ватру, па нȁнесē на врȗћӯ вȁтру ону ѝглу, да се дȍбро ӯгријē, па онда ӯзмē оном ѝглōм па све оно т^{и}јêло ѝзбоцкā, ѝзбоцкā куд је ӯједено, и ону крȗв свӯ истѝскујē, истѝскујē и нѐшто ȍдбрājā. И тȁкō чȍвјек ȍздравѝ, нѐ будē му нѝшта. А тако ѝсто и за стȍку, за ȏвцу, за крȁву, за свѐ. Ѝсто је тȁкō бȍцкала оно мјѐсто ѝ онӯ крȗв исти́скала, исти́скала и прѐболѝ и нѝшта нѐ будē, не крѐпā од ӯједа зми́јē.

Кад ӯједē пȁшче, ȍндā су жѐне фѝно пѐкле грȁ. Ако је, каже, шȁренō пȁшче, трȃжē шȁренō зȓно грȃ. И на́стојē да бӯдē бȍја пȁшчета, цȓнō пȁшче – цȓнō зȓно. Значи, по бȍј^{и} пȁшчета. И распȍловѝ зȓно и мѐтнē на шпȍрет и пѐчē. И све рêдā, рêдā скрȏз као ȍблогу, да онај сȁв дѝō пȍкријē куд је пȁшче ӯјело. Ал ӯзмē рȁкијē па то ѝсперē. Ѝсперē прȓвō ону рȁну и оно ђе с зȗб нȁтӯкли и онда ȍзгō прѝв^{и}јē тȏ. Оно зȓње пȍрēдā и онда свêжē лȁненōм крȓпōм и нȁквасѝ рȁкијōм, да то ѝзвлāчѝ онај бȏл и онај ȍтōк, да рȁк^{и}ја ѝзвлāчѝ. Е тȏ су ра́дле жѐне.

Тȁкō су гово́рли за гȗштера ак ӯједē. Кȃжē, нѐ мере нѝшта помȍћ, да је отрȍвнијѝ од зми́јē. И онда, каже, трѐбā пребрȍјт вȁр^{и}ћāк про́вē, а про́ва је сѝтна, то сȁмо што се мȁло вѝдѝ. Сјѐме сѝтнијō него зȓно шѐнцē учѐтворо кад б га распол̀овјō, шѐнцу. Тȍјшнō је сѝтна про́ва. Кȃжē, трѐбā пребрȍјат пȗн вȁр^{и}ћāк про́вē да б ȍздравјō. Тȍлкō је то тêшко, бȏлно. Ал ни́је нѝко ӯмирō ȍ тōга.

Пра́ли су стȃрѝ љȗди зȗбе, тȗцал ӯгљēн. Тȗцал ӯгљēн на прȃх, штȍ сѝтнијē и онда ӯмочѝ пȓст ӯ онāј прȃх и по зȗбма. И ѝсперē дȍбро вȍдōм, каже, ако пѐрēш с чѐткōм, онда ȍдē она цȁклина са зȗбā, онај сјȃј, и пȗно прѝје се зȗб пȍ^{ј}едӯ. Бȗдӯ онда шȗпљ^{и}. А овȁкō као мȍгӯ дȗжē бѝт... Ӯгљен од лѝпē, од бȗквē, сам од ра́ста ни́с ћѐл.

Нѐкē су жѐне кȗвале ȁвтику. Гȍре ȁвтика ѝмā пȍ себ као нѐкē бо́пце, као смрѐковē бо́пце. И ȍне тȏ ӯберӯ нȁкō и ȁвтику и оне бо́пце и свѐ и жѝље од кȍпрѝвā и скȗвајӯ у ло́нцу. Онда стȁвē ӯ некӯ вѐћӯ пȍсуду, као у ка́ду, ал онда ни́је би́ло ка́дѝ, већ тȁк у нѐкӯ кȁцу, и нȁспӯ вȍдē мла́кē и тȗ се кѝселē. Каже: „Бȁњāмо се.“ И пȍсолē ту вȍду јȍш. И тȏ је као љекȍвито: ȁвтика, кȍприва, сȏ, и ӯ тōме се кѝселле за рѐум.

Дȍсад су стȃрē жѐне знȁле л^{и}јêк за плу́ћа. Каже, ѝмā на плу́ћма, обȍл^{и}јō. Ӯзмӯ љȗску од ја́јета и дȍбро ȍперӯ. Ѝзнӯтра се мȍже ѝзвадт она кȍжца, да се ѝзвадѝ б^{и}јêлā, бȃцѝ. Она се љȗска дȍбро ȍсӯшѝ. Сȁмељē се на млѝн от

ка̀вē и ѐндā се то ўзмē мѐда, ма̀ло се ста̀вӣ оне љу̏скē, јѐдна ка̀шчица ма̂лā, а јѐдна мало вѐћā мѐда. Ѝзм^и^јēшā и тô сва̀кō ју̏тро на пра́зан стѐмāк се јѐдē. И ка̂жē, ѐздравјō чѐјек, ко да нѝкад ни́је по́стојала бѐлēст плу́ћнā, на плу́ћма, зва̂нā су̀шца.

Кад ѝмāш бра̀дав^и^це, онда ѝдēш пу́том и на̂ђēш, прѐшō нѐчјӣ кѐ̣ањ, ѝспала зѐмља из пѐтковē. Ѐзм^и^ ону зѐмљу и оно што је до зѐмљē ѐкрēнӯто на̀маж по ру̀кама, ку су бра̀дав^и^це, нѐгама, ни́је бѝтно, и спу̀ст о́нде ђе и би́ло. Нѐмōј се ѐбзират и спа̀нӯ бра̀дав^и^це. Ја̂ сам то ра́дла, мен су спа̀ле, ал ја нѐ знāм да̀ л јē ѐ тōга.

А јѐш јē нѐко зна̀ō ма̀зат – на̂ђē на ба̀легн кра̀вјōј, на̂ђē оно рѐса по нѐћ што па̀нē. Она вѐда бу̀дē на ба̀лег^и^ и ону вѐду и на̀мазат и, каже, ѐ тōга да ѐћē спа̀ст. Кѐ ће зна̀т. На́род је ста̂рӣ вјѐровō у сва̀шта.

Кат су љу̂д ѝмал гу̀јавце, бѐлӣ и стѐмāк па, каже, ѝмā гу̀јавце у стома́ку. Ѐндā се ўзмē бјѐлōга лу̀ка нѐколкō чѐшљōвā, сту̀цā се и са мл^и^је́ком, фѝлцāн-два̂ мл^и^је́ка и па̂р чѐшљōвā лу̀ка и то се на пра́зан стѐмāк ўјутру пѐједē. И ка̂жē, ѝзбāцē се гу̀јавце. Вели, нēā, све јѐдна за̀ другōм ѝзлазӣ.

Прѐпāст, кат се д^и^је́те прѐпанē ма̂лō нѐкога. Онда, каже, трѐбā ишчу̀пат дла̀ку кѐсē ил, ак се прѐпанē кѐкош, и пе́рку, па д^и^је́те ока́дт и, каже, та прѐпāст онда ѝзӣђē. Онда се не бѐјӣ, спа̂вā фѝно.

Још су ста̂рē жѐне вјѐ̣ровале да ѝмā нека вјѐ̣штица што пѐсē д^и^је́те ма̂лō. Нара́стӯ сѝсце, бу̀дӯ голѐме. Бѐ̣лӣ, каже, бу̀дӯ твр́де. Бѐлē, д^и^је́те пѝштӣ. Нѐ дā се ни оку́пат ни прѐвт. Онда су ста̂рē жѐне, на̀чнӯ зу̀бма чѐшаљ лу̀ка, ал сам зу̀бма на̀чēт чѐшаљ лу̀ка и ѐнō пѐмазат, каже, вјѐ̣штица бјѐ̣жӣ ѐ тōга и нѐ̂ће пѐсат дјѐт^е^та. Онда то прѐ̂ђē. Та̀рē, ка^ј^е, дје́те мѐра, та̀рē га вјѐштица, па нѐ може нѐ̂ћу спа́ват.

А Жѝвко Га́јћ свѝрō. Ено га ѝ сад свѝрā, штоно рѐкло, ѐ̣ грōбљу. Бѝō гѐднама бѐлестан, ал чѐјек се па̀зјō ра́нōм, и л^и^је́чјō се, и љека́рма, и штѐшта.

Кѐштӣрā се, фѝно се ѐблāчӣ, фѝно вѐсеō, свѝрā на хармѐнику, ѐдмāрā се, у весе́љу је ѐвјēк. Ѝ тāј чѐвек мѐ̣ре жи́вт, да нѐ знāм ка̀кву бѐлēст ѝмā, на̂јвѝшē. Ба̀ш га брѝга.

Дѝгнēш те́шко нѐшто па се, кае, ѐшинē. Те́шко, ѐшинла с, па дру̀гӣ, трѐћӣ брѐшљēн, па се гѝбā. Мѐ̂рāш ѝћ ѐ̣ бању. Ал нѐ мере сва̀к ѐ̣ бању. Ако љѐка̂р прѐпӣшē вру́ћу ба̀њу, он мѐ̂рā ѝћ у вру́ћу. Ако прѐпӣшē ѐ̣ ледену, нѐ см^и^јē у вру́ћу. Ако ш ѝћ у јѐдну и ѐ̣ другӯ ба̀њу, онда те скѐ̂чӣ свѐгā. Нѐ смјēш ѝћ, ба̀ња је ѐпāсна. Ѐпē мѐ̂рāш пѐвадт кр̂в, мѐкрећу, па оне све на́лазе, па пѐ тӣјем на́лазма ѝћ ће те ѐпрēмӣ. Ко ѝмā сла̀бе жглѐбове, дѐктор у вру́ћу ба̀њу нѝкоме ни́је пропи́сō.

(Ристана Јекић, 1925, без школе)

Да ѝзвӣнēш, ѝмā кȕкурјēк тра́ва, па искȍпā жȉљу, па ȍчистӣ, па ȍздō тȕрӣ ȕ матерцу, пробȍдē, и гȍтово – пȍбāцӣ д^и^јéте. То је мен дȍн^и^јēла била А́нђа Пѐтровā, кад сам ја Ра́ду пȍн^и^јēла. Реко, ја нѐ знāм ђê мѐн мȁтерца. Нѐ, нѐ – ја то нѐ рāдӣм. И да сам мѐтла, нѐ б га ѝмала дȁнас.

(Милева Јекић, 1914, без школе)

4. Клетве

Дȁбōгдā т ȍч^и^ ѝспале.
Дȁбōгдā т врȁне ȍч^и^ пȍпӣле.
Дȁбōгдā ђȍрав ȍдō.
Дȁбōгдā лȕд ȍдō.
Дȁбōгдā б^и^јéсан ȍдō.
Дȁбōгдā му јѐзик ȍтпō.
Дȁбōгдā га шлâг ȕдарјō.
Дȁбōгдā га шлаги́рало.
Дȁбōгдā га кȕга прѐкинла.
Дȁбōгдā га вȍда ȍдн^и^јēла.
Дȁбōгдā се нѐ тићли.
Дȁбōгдā им се ћѐме (и)замѐло.
Ћѐме им се (и)замѐло.
Дȁбōгдā му псȉ кȍст^и^ нóсал.
Дȁбōгдā што рȍдла, зȁ рȕку не вȍдла.
Дȁбōгдā кад свȁк пјѐвō, ȏн плȁкō.
Дȁбōгдā му прȍклēто би́ло оно мл^и^јéко што је сȉсō.
Прȍклēто му мл^и^јéко што је сȉсō.

Коришћена литература

БХДЗб 1985: *Говори сјеверне и сјевероисточне Босне*, обрадили Д. Вујичић, Д. Брозовић, А. Пецо и Ј. Баотић, БХДЗб V, Сарајево, 7–379.

Вукичевић 1995: Вукичевић, Душанка. Медицински народни термини. *Фолклор у Војводини*, св. 9. Нови Сад. Стр. 267–273.

Далмација 1997: Далмација, Стево. *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука: НУБ „Петар Кочић“. 264 стр.

Дешић 1976: Дешић, Милорад. *Западнобосански ијекавски говори*. Српски дијалектолошки зборник XXI, Београд, 1–316 + карте.

Катић 1987: Катић, Реља В. *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*. САНУ: Београд.

Козомара 2013: Козомара, Драгомир. *Српски посавски говори између Врбаса и Укрине (фонетске и морфолошке особине)*, докторска дисертација у рукопису, Бањалука: Филолошки факултет. 221 стр.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII. Београд: САНУ – Институт за српски језик. 1959–.

РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, 1–10. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Лексикографска издања, Дијалекатски речници. 2000–2010.

Савић, Б. 1997: Савић, Биљана. *Из лексике материјалне културе у говору Великог Блашка (код Бањалуке)*. Дипломски рад у рукопису. Нови Сад: Филозофски факултет.

Савић, Д. 1997: Савић, Дијана. *Из лексике духовне културе у говору Великог Блашка (код Бањалуке)*. Дипломски рад у рукопису. Нови Сад: Филозофски факултет.

Савић, Б., Савић, Д. 1997–1998: Из лексике Великог Блашка (код Бањалуке), *Прилози проучавању језика*, 28–29, Нови Сад: Филозофски факултет. Стр. 205–245.

Савић 2002: Савић, Дијана. Семантика боја у зоонимији. *Зборник радова с научног скупа Наука и друштвена стварност*. Бањалука: Филозофски факултет. Стр. 101–116.

Савић 2003: Савић, Дијана. Творбена анализа лексике куће и покућства. *Зборник радова с научног скупа Јединство наука данас – интердисциплинарни приступ знању*. Бањалука: Филозофски факултет. Стр. 123–136.

Савић 2011_1: Савић, Биљана. Из коларске терминологије Великог Блашка код Бањалуке. *Дијалекат – дијалекатска књижевност* 3 (ур. Р. Жугић). Зборник радова са истоименог научног скупа одржаног у Лесковцу 2010. године. Стр. 154–165.

Савић 2011_2: Савић, Биљана. Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке. *Годишњак за српски језик и књижевност*, XXIV/11. Ниш: Филозофски факултет. Стр. 141–158.

Црњак 2006: Црњак, Дијана. *Терминологија куће и покућства у Лијевчу пољу и Жупи*. Бањалука: Филозофски факултет. 419. стр.

Црњак 2007_1: Црњак, Дијана. Терминологија овчарства у околини Лакташа. *Српски језик*, 12/1–2. Стр. 367–391.

Црњак 2007_2: Црњак, Дијана. Називи алатки за кошење у Лијевчу пољу и Жупи. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 50/1–2. Стр. 917–926.

Црњак 2009: Црњак, Дијана. Називи ограда и њихових дијелова у Лијевчу пољу и Жупи. *Годишњак за српски језик и књижевност*, XXII/9. Ниш: Филозофски факултет. Стр. 523–535.

Црњак 2010: Црњак, Дијана. Турцизми у лексици куће и покућства. *Филолог*, 2. Бањалука: Филолошки факултет. Стр. 169–181.

Црњак 2011_1: Црњак, Дијана. Етнолингвистичка анализа свадбених обичаја Срба слатинског краја (околина Бањалуке). *Српско-бугарске паралеле. Bałkański folklor jako kod interkulturowy (tom I) – Балкански фолклор као интеркултурни кôд (том I)* (ур. Ј. Рекас). Зборник радова с истоименог међународног научног скупа, одржаног 2009. у Познању. Познањ: Wydawnictwo Naukowe UAM, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Стр. 395–404.

Црњак 2011_2: Црњак, Дијана. *Називи кухињског намјештаја у Лијевчу пољу и Жупи. Дијалекат – дијалекатска књижевност* 3 (ур. Р. Жугић). Зборник радова са истоименог научног скупа, одржаног 2010. у Лесковцу. Стр. 93–101.

Црњак 2011_3: Црњак, Дијана. Називи за млијеко и мљечне производе у околини Лакташа. *Лексикологија, ономастика, синтакса – зборник у част Гордани Вуковић* (ур В. Ружић/ С. Павловић). Нови Сад: Филозофски факултет. Стр. 283–292.

Црњак 2011_4: Црњак, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја.* Бањалука: Филолошки факултет. 219 стр.

Црњак 2013: Црњак, Дијана. Суфиксална творба зоонима у пастирској лексици лакташког краја“. *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* (ур. Б. Димитријевић). Зборник радова с истоименог међународног научног скупа. Ниш: Филозофски факултет. Стр. 49–63.

Црњак, Савић 2013: Црњак, Дијана и Савић, Биљана. Лексичка и синтаксичко-семантичка анализа благослова у обреду чаројице. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 61, св. 1. Нови Сад. Стр. 93–107.

Црњак, Савић 2016: Црњак, Дијана и Савић, Биљана. *Скице из етнолингвистике*. Бањалука: Друштво чланова Матице српске у Републици Српској. 157. стр.

Драгољуб Златковић

ДОПУНА РЕЧНИКУ ПИРОТСКОГ ГОВОРА

Речник пиротског говора, Том 1 (А–Ђ) и Том 2 (О–Ш) изашао је децембра 2014. године у издању ЈП Службени гласник Београд. Допуну Речника радио сам у периоду 2015–2016. године и у њу је ушло највише речи из непрегледаних ранијих записа од 1965. до 1994. године, највише са простора Горњег Високa, Средњег Високa, Топлог Дола, а мање од 20% речи потиче из мојих допунских истраживања на читавом пиротском подручју у току последње две године. Осим речи којих нема у Речнику, у Допуну сам унео и хомониме који у Речнику имају сасвим различито значење. Све хомониме који се налазе и у Речнику означио сам курзивом. У малом броју случајева наводим хомоним који се налази у Речнику, али поред унетих значења има још једно или неколико ненаведених значења. У нешто мањем броју су хомоними које уносим и у Допуну због примера који боље прецизирају већ унета значења, а само у неколико случајева уносим хомоним да бих га јасније протумачио

Упутство за коришћење речника

У речник сам унео само оне речи које нису у стандардној употреби у књижевном језику. Да бих избегао превелик обим, нисам уносио познате речи и њихова стандардна значења, имена, надимке, патрониме, зооними, топониме, микротопониме и хидрониме, етнике и ктетике, као ни ретке речи за које нисам добио потврду у реченици или нико није знао да ми поуздано објасни њихово значење. Изоставио сам и већину имена верских празника и већи део лексике дечјег говора. Глаголске именице, трпне придеве и радне придеве, вулгарне речи, савремени градски жаргон и речи из народних песама уносио сам само када их нисам могао избећи.

У азбучном поретку полугласник *ь* долази после *ш*, а сугласник *ѕ* после *ж*. Акценат је експираторан и означено је само његово место.

Именице дајем у номинативу а глаголе у трећем лицу презента. Ако се именица или заменица јавља у једном јединoм примеру, и то у падежу који није номинатив, дајем је у том падежу. Неке ретке глаголе дајем само у времену у којем се појављују у датом примеру. Ако се нека ретка реч налази

само у једној забележеној реченици или изразу, а њено значење не могу да одгонетнем, пишем је тако што стављам тачку иза ње, а затим наводим и тумачим реченицу у којој се налази и чији је смисао јасан. Различита значења исте речи означавам редним бројем, затим дајем тумачење иза којег следи један или више примера који илуструју то значење. Уз ретке речи дајем више примера него уз оне које су у честој и широкој употреби. Иза сваког примера дајем ознаку за село из кога је казивач.

Ознаке и имена насеља из којих су казивачи, по општинама

Б – Бабушница

Б – Ал Александровац
Б – Бг Богдановац
Б – БД Брестов Дол
Б – Бш Братишевац
Б – ВБњ Велико Бањинце
Б – Вв Вава
Б – Вј Војници
Б – Вш Валниш
Б – ГК Горње Крњино
Б – Го Горчинце
Б – ГС Горњи Стрижевац
Б – ДК Доње Крњино
Б – Дл Дол
Б – Др Драгинац
Б – Дч Дучевац
Б – Зав Завидинце
Б – Из Извор
Б – Кђ Калуђерево
Б – Ки Кијевац
Б – Км Камбелевац
Б – Лн Линово
Б – Лс Лесковица
Б – Љу Љуберађа
Б – МБњ Мало Бањинце
Б – МС Модра Стена
Б – Ос Остатовица
Б – Па Пресека
Б – Рљ Раљин
Б – Рце Радињинце
Б – Рш Радошевац
Б – Са Студена
Б – Сл Стол
Б – Су Сурачево
Б – Сц Стрелац
Б – ЦЈ Црвена Јабука
Б – Ш Штрбовац

Д – Димитровград и делови општина Бабушница и Пирот

Д – Бб Бребевница
Д – БД Бански Дол
Д – Бо Бољевдол
Д – Бр Борово
Д – Бћ Брећевци
Д – Вз Верзар
Д – Ви Власи
Д – ВО Височки Одоровци
Д – Ву Вучидел
Д – Вч Врапча
Д – ГК Горњи Криводол
Д – Гу Гуленовци
Д – Др Драговита
Д – Зв Звонце
Д – Из Изатовци
Д – Ис Искровци
Д – ЈД Јасенов Дел
Д – КВ Куса Врана

Д – Км Каменица
Д – Лу Лукавица
Д – Па Пресека
Д – Пг Поганово
Д – Пп Пртопопинци
Д – Пра Прача
Д – Пц Петачинци
Д – Пш Петрлаш
Д – Рд Радеина
Д – Рк Ракита
Д – Ск Скрвеница
Д – Сл Славиња
Д – См Смиловци
Д – Сн Сенокос
Д – ТО Трнски Одоровци
К – Књажевац

К – Бб Балтабериловац

К – Вр Вртовци
К – Гб Габровница
К – ГК Горња Каменица
К – ЈИ Јаловик Извор
К – Јњ Јања
К – Кл Кална
К – Ста Стањанци
К – Ћу Ћуштица
К – ЦВ Црни Врх
П – Бела Паланка
П – Бж Бежиште
П – ГК Горња Коритница
П – Кз Козја
П – Кл Клисура
П – Кре Кременица
П – Лш Ланиште
П – Љу Љубатовица
П – Мкл Моклиште
П – Ор Ореовац
П – Пж Пајеж
П – Сц Сињац
П – Те Теловац
П – Цч Црнче
П – Шљ Шљивовик
П – Шп Шпај

Остала места

Пир Пирот
Бе Бела
Бер Беровица
Бз Базовик
Бла Блато
Брл Брлог
Брц Бериловац
Бс Басара
БЧ Барје Чифлик
ВЈ Велики Јовановац
ВЛк Велика Лукања
Вој Војнеговац
Вр Вранише
ВРж Височка Ржана
ВС Велико Село
ВСв Велики Суводол
Гњ Гњилан
Гос Гостуша
Гра Градашница
Грш Градиште
ДД Добри До
Дој Дојкинци
Држ Држина
Зс Засковци
Изв Извор
Јал Јалботина
Јел Јеловица
Км Камик
Кп Копривштица
Кр Крупац
Кс Костур
Ку Куманово

МЈ	Мали Јовановац
Мл	Милојковац
МЛк	Мала Лукања
Мр	Мирковци
МСв	Мали Суводол
НМл	Нова Мала (данас део Пирота)
Нш	Нишор
Об	Обреновац
Ор	Ореовица
Орљ	Орља
Ос	Осмакова
Пет	Петровац
Пк	Паклештица
Пл	Планиница
Пн	Понор
Пок	Покровеник
ПРж	Пољска Ржана
При	Присјан
Пс	Пасјач
Рас	Расница
Рг	Рагодеш
Рос	Росомач
Рс	Рсовци
Ру	Рудиње
СГл	Сиња Глава
Соп	Сопот
Сре	Срећковац
Ста	Станичење
Сук	Суково
ТД	Топли До
Тм	Темска
Трњ	Трњана
ЦД	Церев Дел
Цер	Церова
Цр	Црноклиште
Црв	Црвенчево
Чин	Чиниглавци
Ш	Шугрин

Села Велика Лукања (на ушћу Гостушке реке у Височицу), Мала Лукања (око 2 km низводно) и Завој (око 5 km низводно) потопљена су 1963. године у природној катастрофи, када се велика количина земљишта сурвала у кањон Височице. Само у Великој Лукањи било је остало неколико кућа које су исељене када је на Завојском језеру завршена брана, која је септембра 1989. године затворена, када је почело потапање долине Височице све до Паклештице.

Техничке скраћенице

агр.	аграрни термин
акуз.	акузатив
анат.	анатомски
аор.	аорист
астр.	астрономски
арх.	архаично, застарело
аугм.	аугментатив
бас.	басма
безл.	безлични глагол
биол.	биолошки
благ.	благослов
бот.	ботанички
бр.	број
брз.	брзалица
буг.	бугарски
в.	види
везн.	везник
вер. праз.	верски празник
вет.	ветеринарски
вок.	вокатив
вулг.	вулгарно
ген.	генитив

геогр.	географски
геол.	геолошки
гл. им.	глаголска именица
грађ.	грађевински
дат.	датив
дем.	деминутив
деч.	дечји говор
енкл.	енклитички
ж	женски род
жарг.	жаргон
заг.	загонетка
зам.	заменица
зан.	занатски
зб.	збирна именица
зоол.	зоолошки
изр.	израз
имп.	императив
импф.	имперфекат
ирон.	иронично
јд.	једнина
кл.	клетва
комп.	компаратив
л	лице
м	мушки род
мед.	медицински
мет.	метеоролошки
мит.	митолошки
мн.	множина
мтз.	метатеза
нар. вет.	народна ветерина
нар. мед.	народна медицина
нег.	увек негативно значење
непозн.	непознатог значења
несвр.	несвршени глагол
нов.	реч која се користи у новијем говору
обич.	обичајно
оном.	ономатопеја
пеј.	пејоративно
перс.	персонификација
перф.	перфекат
песн.	у песми
подр.	подругљиво
поим. прид.	поименичени придев
пом. гл.	помоћни глагол
посл.	у пословици
предл.	предлог
прид. индекл.	непроменљиви придев
прил.	прилог
прил. сад.	прилог времена садашњег
прип.	у приповеци
пс.	псовка
р. пр.	радни глаголски придев
рет.	ретка реч
реч.	речца
с	средњи род
свр.	свршени глагол
слов.	словеначки
сточ.	сточарски
суп.	суперлатив
трп. пр.	трпни придев
турц.	турцизам
узв.	узвик
узр.	узречица
уп.	упореди
хип.	хипокористично, одмила
фиг.	фигуративно, у преносном смислу
ром.	ромски
црквв.	црквена реч
шаљ.	шаљиво
шатр.	шатровачки

Р Е Ч Н И К

А

á... а реч. у прилошкој служби *било... било...* – Á има́л, а́ нема́л, само у́бав да је (Пет).

á наша́м, á наша́м изр. прип. *и хајде тамо, и хајде даље*. – Á ната́м, а́ ната́м, сре́то га, пошьл нава́м (Чин. Вој).

абада́к м *биљна заједница у којој има највише бурјана (абде), павити и кукуте;* уп. абьда́к. – Ако и́ма мло́го пави́т, абьд и цвели́ка, ка́жемо абада́к, абьда́к или бурја́н (Ру).

а́бакальм реч. *нека ти је са срећом пошто си тако одлучио*. – А́бакальм, си́нко, не́ка је са – сре́ћу (Вој. Пир).

абе́ с в. антери́ја (3). – Абе́ или антери́ја је го́рња аљи́на за ста́рца, од пртени́це, црна́ боја́ (Брл).

а́би ре́ч изр. *узалуд говорити*. – Чу́дим се заштó си само а́биш ре́чи; ту́ва при ње́га ни бóг не пома́га (Брл). Не́чу си а́бим ре́ч да саве́тујем буда́лу (Пн).

а́би се несвр. *повређивати се, озлеђивати се; озлеђивати врат*. – Ши́је се на гове́да ма́жу с вóчће, да се не а́бе (Зс).

а́би ши́ју изр. обич. в. аби се. – Ма́жемо ши́је на гове́да сас чорбу́ од вóчће да не а́бе ши́ју (Зс).

а́бре – у́бре изр. *принудити некога галамом и претњама да нешто невољно прихвати*. – А́бре – у́бре, а́бре – у́бре, убра́ше га и он приста́де да у́зне гр́баву и грóзну мирашчи́ку (Вој).

абьд м зоол. *обад*. – Кад абьд sькне гове́до, онó потрóши јерьм (Зав. Зс). Дру́го је абьд, дру́го је бурја́н (П, Пир).

абьда́к м в. абада́к. – У абьда́кат ску́там вла́шу ређи́ју, та́м у не мóж на́јде (Ор).

а́ђиди прил. *скоро, готово; пуно*. – Докара́ а́ђиди пл́не кана́те мору́зу (Сук. Чин).

а́е узв. *је ли*. – А́е, Мила́не, дожéсте ли (Брц. Вој).

аздúсује несвр. *чинити нешто из доколице, трошити вишак енергије на небитне ствари*. – Не́мају дру́гу ра́боту па аздúсују, ћикóте се, пи́ју каветúја, а ја́ и́дем на њи́ву (МЈ. Грш).

азьр индекл. прид. *способан, здрав*. – Бе́ше азьр човéк: и ја́к, и здра́в, и спо́собан за сва́ку ра́боту (Пир).

азьр прил. *баш тада, у правом тренутку*. – Ка́д је азьр сли́нце да за́јде, ујáшим мага́ре и вр̀чам се (Кр).

аи́р м **1**. *користи*. – Од голему́ ра́боту не́ма голе́м аи́р (Сук). **2**. изр. кл. **да не ви́ди аи́р** *да нема среће*. – Да не ви́диш аи́р од това́ што си ми укра́ла (Вој).

ајду́чица ж бот. *ниска хајдучка трава Achilea millefolium*. – Ајду́чица из лива́де мло́го је лекови́та за ра́не (Км).

ајду́чћи дува́н м бот. *велебиље*. – Ајду́чћи дува́н је ве́лебиље, ја́ това́ у́баво зна́м (ВЛк).

а́је. Ни чу́је ни а́је изр. *прави се да не чује и да не схвата*. – Ораги́мо му да се же́ни, ама о́н ни чу́је ни а́је (Вој).

ајлали́ја платно́ изр. *бело памучно платно*. – Поле́те њим од ајлали́ју платно́ (Брл).

аканли́ја м *бистра и паметна особа*. – Твоји́ де́дове су били́ аканли́је, би́стри, па́метни (Вој).

а́ко, а́ко изр. *нека – нека, само ти тако настави па ћеш видети свога бога*. – А́ко, а́ко, ка ка́жу на баштý ти какво́ си работи́л, ти че ви́диш (Вој).

акьл м/ж **1**. *памет; мудрост*. – Има́л је акьл ти́ја човек, умеја́л је сва́кога да нау́чи (Пет). **2**. *интелигенција*. – Пли́так у акьлту́, па га подно́се, потшьку́ју га (Вој. Сук). **3**. изр. рет. **акьл парасија** *паметна особа*. – Ма́јћа ти бе́ше акьл парасија, од њу сам запамти́ла тој у́мне ре́чи (Рс). **4**. **бе́ре си акьл** изр. *трудити се мудро поступати*. – Дево́јће, па́метујте си, бе́рете си акьл куде́ оди́те, а који́ је тво́ј он че ти до́јде на вра́та (ЦД).

ала́ мрзељи́ва изр. *бескарактерна и изразито лења особа*. – Несте́ ми помо́гне та́ја ала́ мрзељи́ва (Вој).

алали́кав, -а, -о *брбљив*. – Не́је то́ва за у ва́шу ку́ћу: алали́каво, брљи́во (ВЛк).

алали́ше свр. *поклонити; дати са благословом*. – Алалиса́ му га, о́чу да га помо́гнем да се окопи́ти, да кре́не напре́д (Сук. Чин).

ала́лом прил. *срећно; благословено*. – Прода́до му ала́лом на́јбољега вола́ (Пн).

алапа́ча ж *брбљива женска особа*. – Алапа́ча, све́ што ви́ди и чу́је, све́ му је на вьр јези́к и све́ изнесе́ пред сви́ (Пир).

алаџа́ забьн изр. *врста зубуна, дуге женске хаљине постављене памуком*. – Алаџа́ забьн, това́ неје́ а́лев, него ша́рен забьн. О́н је с три́ бо́је: или црно́, бело́ и те́гет, или те́гет, гра́о и бело́ (Сре, Пир).

алваџи́ја за бо́заџију изр. *један лаже а други потврђује*. – Не́мају домаћи́нску ре́ч, све алваџи́ја за бо́заџију (Пир. Гњ).

а́ле и неви́делице изр. *скуп непожељних особа које живе на туђи рачун*. – При њи се свр̏тају све а́ле и неви́делице, че њим пропа́дне уба́в до́м (Вој). Што́ да се наједу́ а́ле и буда́ле, а́ле и неви́делице, а ми́ у ћоше́?! Не́чу више тека́ да дозво́лим! (Зав).

але́вче с бот. **1**. *вербена, цвеће са црвеним цветовима*. – У́баво ти але́вчето, че ми даде́ш једну – че́пку на дого́дину (Рас). **2**. *врста лековите траве којом се лече грозница, болови у стомаку и смањује шећер у крви*. – Але́вче је ле́к од грозни́цу, од ше́ћер и кад боли́ стома́к (Б – Сл, При).

а́лес, -та, -то *који је кестењаст, алатаст (о коњу)*. – А́лча је а́лес ко́њ, ни ри́ц ни вра́н (Бе).

али́на ж аугм. пеј. од ала́ *грмаљ; инадија*. – Оно́ се пре́пречи пред ме́не једна – али́на, једѣ́н голе́м чове́к (При).

али́с прил. *исто, баш као*. – Штро́кава, незакр̏пена, пу́ши, али́с је Ци́ганка стану́ла (Ос).

али́ћ̏е ж мн. реч. нејасно значење, можда у вези са свадбом: – Али́ћ̏е, тај ре́ч и́маше не́какву ве́зу са – сва́дбу (Пир).

алка́ за коно́пац за бре́ме изр. *котур од граба или липе подешен да се кроз њега провуку крајеви конопца при затезању бремена*. – Др̏вена алка́ за коно́пац за бре́ме, с то́ва га бо́ље сте́гнеш и не ћи́не се коно́пац (Пок).

алови́т, -а, -о *који има велику снагу и велики апетит*. – Алови́т је, ка́жемо, који́ мо́же мло́го да изеде́ и који́ се не заси́тује (Цер).

а́лча м *јака, необуздана и бескарактерна особа*. – Ови́ја а́лча ћу узе́л сас бо́ј (ЦД).

ама́ле узв. при ишчуђавању: *шта се то сада деси*. – Ама́ле, дете́то се́де преко ба́ницуту (Рс).

ама́ма ж *врста премаза при изради грнчарије*. – Гле́ц се ту́ра пр̏ви пу́т, ама́ма само побеле́је (Кр).

а́мка ж *додата (или испуштена) петља, бод*. – А́мка по а́мку, тека́ се плете́ с и́гле (Држ. Пир). Не плете́ га како́ тре́бе, па испу́шта или дода́ва бо́дове, па тека́ пра́ви а́мку, па вој пле́тивото цери́ (Пир).

амѣ́н – замѣ́н изр. **1**. *као бога те молим*. – Амѣ́н – замѣ́н, помо́гни, дете́ бо́лно, одве́зи ни до гра́д (Чин). Амѣ́н – замѣ́н, немо́ј това́ да рабо́тиш (Вој. Пир). **2**. *мани ме се*. – Амѣ́н – замѣ́н, ма́ни ми се о́д – главу, не мо́гу ти га даде́м, тре́бе си ми (ВЈ).

амѣ́н – тамѣ́н изр. рет. *ни за куд није; низашта није; не знамо шта ће да нам се деси*. – Амѣ́н – тамѣ́н, за ни́где; че ви́димо кво че са бу́де, да – ли́ че на големо́ изле́зне (Јал, Сук).

а́ндрав, -а, -о **1.** *извитоперен; неспособан (особа, брав)*. – Двоји́ца а́ндрави мо́ле да ула́зе преко ре́д (НМл). **2.** *непогодан за руковање (о алатки)*.

– Не́ма сас кво да се ри́ља, оно́ и које́ и́ма ошо́в, о́но а́ндраво, чу́љаво, ла́таво, ни́какво не́је (Пир).

анте́ри́ја ж **1**. *дугачак старински кожух*. – Го́га Жи́вков је носи́л кожу́в без рука́ви ле́ти, до коле́на, зва́ли су га антери́ја (Брл). **2**. *дугачак сукнени одевни предмет са рукавима, за зиму*. – Антери́ја је с рука́ви и до испод коле́на, и прекла́па се. Гајта́ни су и на антери́ју и на пр́слук (Брл). **3**. *кратак старински одевни предмет са рукавима;* уп. абе́. – Антери́ја је с рукаве́, све оста́ло је и́сто као и јеле́к (Брл). Антери́ја је го́рња аљи́на за ста́рца, од пртени́це, црна́ боја́, а биле́ су и беле́ (Брл).

а́ој узв. при женском одазивању. – Кошу́то! – А́ој, То́доре! Жена́ се ја́вља а́ој, а му́ж ој или о́гхо (Зс).

а́пелан несѣм изр. *није ми баш по вољи*. – Несѣм то́лко а́пелан да једе́м гули́ће (Зс).

араби́ја м рет. *ваљана особа*. – Деда – Је́вта бе́ше араби́ја, кра́сан и до́бар чове́к (Црв).

а́ралића ж бот. *шљива џанарика*. – И́маше бла́га а́ралића усре́д наш дво́р (Брл).

арамџи́ја м *нерадник; готован*. – О́н је голе́м арамџи́ја, а теква́ја му је и жена́та, голема́ арамџи́ка (Пк, Рс).

ара́п м зоол. *врста голуба црне боје*. – Го́луби ара́пи су црни́ (Пир).

а́ркапија ж *узак пут између кућа*. – Миња́ујемо на а́ркапије међу ку́ћете (Рс).

арни́ца ж *напуштена њива*. – Напу́штено по́ље, арни́це стану́ле, у тр́ње ура́сле (Гра).

а́рно – у́баво изр. *нека буде све добро* (отпоздрав). – Здра́во – жи́во, у́ће! – А́рно – у́баво, че́ре! Како́ сте, што́ сте? (Чин. Вој).

арти́ше свр. *надмашити; победити*. – Не́чу да дозво́лим да ме та́ја арти́ше (Гњ, Пир).

асли́ добре́ изр. *сасвим добро*. – Како́ се разбра́сте? – Разбра́мо се асли́ добре́! (Цр).

а́сна ж рет. *корист*. – Оди ту́ја ра́боту не́ма голема́ а́сна (Пк).

асѣлан прид. индекл. *мудар, паметан*. – О́н је асѣлан чове́к, о́че и да посаве́тује а о́че и да помо́гне (Гњ). Не́је асѣлан, зака́чен ма́лко до́јде (СГл).

атапо́т м *врста ћилимарске шаре*. – Ту́ја ша́ру о́камо атапо́т, тека́ оста́ло (Пир).

афи́ра свр. *открити нечију срамоту, бруку*. – Не́чу те ја афи́рам, не плаши́ се од ме́н (Пир).

а́ – хе́ј **узв. при дозивању козе:** *дођи!* **– О́кнем а́ – хе́ј, Ку́дрошо, и она́ до́јде! (Мр).**

Б

ба́а узв. *подражавање блејања овце*. – Овца́ блајѝ ба́а, а коза́ вре́ка ме́е или ме́о! (Мр).

баа́ч м *млекар на бачији задужен да буђка и прерађује млеко*. – С бачѝју ѝду млза́ч, ћиа́, иска́рувач, баа́ч, пара́ч и вурда́р. Баа́ч би́је млеко́то, а пара́ч па́ри си́р (ВЛк).

ба́ба ж *закржљао и недозрео клиц кукуруза;* уп. ба́бичка. – Класи́њак је кр́жава мору́за, ка́жемо га и ба́ба или ба́бичка, па ка́жемо да́ј ба́бете или ба́бићете на свиње́те (Зс).

бабама́рта ж бот. *биљка ситног и жутог цвета и листа као код винове лозе, а расте на влажном и растреситом земљишту*. – Бабама́рта на суре́вишта и покре во́ду расте́, ли́с као код ви́нову ло́зу и си́тан жл́т цве́т, и цьвти́ на́јрано, у ма́рт, а од маси́љ ле́чи (Пк. Дој). По́дбел је дру́го, а бабама́рта дру́го (Бе).

баба́н прид. индекл. *много (добро), баш како ваља*. – Одозго́р баба́н шље́гове, широћѝ ко аста́лат (Пк).

бабе́нце с дем. од ба́ба *(драга) баба.* – Ка́д смо билѝ мла́ди, па када́ је мо́ј му́ж ра́сположан, о́н ме зове́ ба́бо, бабе́тино, бабе́нце (Б – Са).

бабеште́рњак м пеј. *баба.* – У́баво време́то, па насе́дали бабеште́рњаци, гре́ју се на сл́нце (Чин).

ба́бица ж **1.** зоол. мит. *инсекат по изгледу и величини сличан бумбару*. – Ба́бице, и́нсекти како бу́мбари, напра́ј оси́ло и чау́рице с ме́д. Збе́ре се то́ва гњездо́ и ту́ра се под јастк на жену́ која́ је поро́дена да у не умо́ре ба́бицете, да у ва́рде, а ши́ју се и у дре́ју (Зав). **2.** *зграда за смештај оваца са полусводом, подешена да има добру промају*. – Ба́бица је платно́ с по́лусвод, сто́ка да и́ма су́шину и да се не запа́љује (ТД).

ба́бичка ж в. ба́ба. – Ба́бићете да́ј на свиње́те (Зс).

баби́ште с пеј. шаљ. *баба.* – Баби́штето сла́бо. Че сла́зим у село́ да пресрти́м једн – дн на дрвни́кат, да у испра́тим у гро́бишта (Јел).

ба́бљача ж зоол. *врста инсекта који је већи од гундеља и који оплођује цветове*. – Ба́бљача лети́ по цве́т и опло́ђује, а поголема́ је од стр́шеља (Ру).

ба́ви се рет. несвр. *водити љубав*. – Ја́ и мо́јата жена́, пр́во смо се бави́ли две́ го́дине па се после узо́мо (Рс).

ба́вка ж *рупа; огњиште*. – А́јде, ти прави́ ба́вће, а ја че ту́рам ко́мпир и че затру́пујем (Зс).

ба́вчица ж анат. *сузна јама код овце и козе*. – Када́ овца́ крвљо́ше, сече́м у с ножк куде́ и́ма ба́вчицу; и́ма жи́лица и ја у расече́м ма́лко (ТД).

багаљи́во ме́сто изр. *труло место у копиту*. – Куде́ је багаљи́во ме́сто у копи́то, очи́сти се и ло́ј се ту́ри, на́јбољи ле́к, у тој ру́пу (ДД).

баглама́ ж *дугачак ексер који се пресавије после закуцавања, као нераскидива веза;* упор. багламе́та. – Баглама́ се перчи́ни, перчино́ше (ВЛк).

багламе́та с мн. в. баглама́. – Багламе́та да бу́ду: нек изле́зне јексе́рат па че га перчи́нимо (Зс).

ба́д – ба́д – ба́д *узв. којим се подражава обад да би се разобадала нечија говеда*: *бежи!* – Рече́м ли зѣ – ѣр! Ба́д – ба́д – ба́д! гове́да о́дма бе́гају ко лу́да (Ста). О́кне ли не́кој: – Sѣ – ѣр, ба́д – ба́д – ба́д, бе́га гове́до о́дма у шу́му (Гос).

бадбада́ва прил. рет. *сасвим бадава, низашта*. – О́че да му га продаде́м бадбада́ва (Пет).

бађавци́ја ж *дангуба*. – Ми́ смо бађавци́је, ста́рци (ДД).

ба́sa ж *коза пепељасте боје*. – Ко́зе ба́sa или ка́њоша: и́ста боја́ а две – и́мена; за́дњи де́л цр̀н, а пре́гњи пепељас (ВРж).

ба́и се несвр. *задржавати се предуго, каснити*. – Немо́ј се ба́иш, ра́но да до́јдеш (Бз).

бакари́ја ж зоол. *врста голуба бакарне боје*; уп. бакари́ка. – Го́луб бакари́ја до́јде како бакѣр по бо́ју (Пир).

бакари́ка ж зоол. в. бакари́ја. – Бакари́ка је на́јбољи го́луб (Пир).

баксу́з дѣн изр. *малерозан дан*. – Баксу́з дѣн: гро́м у́би чове́ка и за́пали му коли́бу (ТД).

баксу́зи се несвр. *инатити се (према некоме)*. – Баксу́зи се на њу и не́че да сврча у нас (МЈ).

баксузи́т, -а, -о *пркосан; тврдоглав*. – Ко́лко је мѣнечко то́лко је баксузи́то (Ру).

баксузљи́в, -а, -о *мргодан; пркосан*. – Ја́ сам си насме́јана у ли́к откако́ сам си, не во́лим да сам баксузљи́ва (Пок).

баксу́штина ж аугм. *пркосник, инадија*. – Жена́та му је баксу́штина голема́ (Пир).

балали́ка несвр. *оговарати*. – Балалика́ле Кру́ну, је́ле какво́ се не једе́ (Рг).

ба́лван м мн. ба́лвање *носећа греда у кровној конструкцији*. – У кро́в и́ма ја́н, попо́ве на ја́н, ба́лван до́ле и ћупри́ја го́ре у кро́ват (ВЛк).

балега́р м зоол. *гундељ*. – Балега́р или говнова́љ, црве́нкаста и те́шка буба́чка, пре́двечер лети́ и ва́ља ло́птице од ла́јна (Зав).

ба́ло ж *сукно*. – Ба́ло су носи́ли на́ши ста́ри; лита́к – ба́ло су носи́ле же́не (Д – Др, НМл).

ба́лса. **Роби́ла га ба́лса** изр. *био у великој невољи*. – Роби́ла га ба́лса, па заневоље́л и изгуби́л во́љу на живо́т (Пир).

балтó с арх. рет. *блато*. – Само једампу́т сам чу́л од Церо́вку, ма́јка њој је из Балтабери́ловац, да ка́же балтó, а ми́сли на бла́то (Цер).

балтó ме́сто изр. *млака, забарено земљиште*. – Та́мо је барљи́во, балтó ме́сто (Цер).

балчѣ́к м *попречно постављен део стуба испод носеће греде*. – Греда́ нале́га на балчѣ́к, а о́н на сту́б (Км).

бансóв м/ж *особа непожељног облачења, понашања и карактера*. – Мла́да жена́, бансóв некакѣ́в: ма́нуто ли је, неже́њено ли је, ши́шће направи́ло једне́ кра́тће а једне́ дл́ће и сва́ко ју́тро о́ка да́јте каве́, да́јте цига́ре (Зав, Гра).

ба́нсек м *тестерица за резање метала*. – Да́ј ми ба́нсекат, о́чу да скра́тим ту́ја ши́ницу (Вој. СГл).

ба́ња се несвр. песн. *купати се*. – Ка́д ме је ма́јка бања́ла /У чубри́ку ме купа́ла (Пс).

бара́к м *мочварно земљиште*. – Лива́дата му је бара́к, барљи́во ме́сто (Кп).

барале́ја м заг. *станак и дуг прут којим рабација тера говеда, остан*. – Че́три чети́рка /Два́ бећи́рка /И једѣ́н чарале́ја /И једѣ́н барале́ја (Цер).

ба́рама реч. *бар*. – Да сам добра́ са – здра́вје ба́рама да си мо́гу спре́мим је́ло, дру́г да ми не спре́ма (Ру).

барда́к м *врста шљиве крушкастог и црвенкастог плода*. – Барда́ци су добри́ и за пе́кмез и за ређи́ју (Вој).

ба́psec, -та, -то *који је на задњем делу црн а на предњем пепељасте боје (коза)*. – Ка́њесто или ба́psесто, и́ста боја́: sа́гњи дел цр́н а пре́гњи пепеља́с, па текву́ козу́ зове́мо Ка́њоша или Ба́sa (ВРж).

ба́рла ж **1.** *туба шубара*. – Ба́рла и окру́гла шу́бара, то је и́сто (МСв). Па́да љи́гав сне́г, (као) големе́ ба́рле (Зс). **2.** *велика зашиљена црна шубара*. – Ба́рла је зашиљена голема́ шу́бара од шта́вену ко́жу, сас вл́ну нестри́жену, црна́ по бо́ју (Брл).

барља́к м бот. *ледињак Ranunculus ficaria*. – Та́м у воде́те расту́ барља́к и жабља́к (Дој).

ба́рљак м *млака, забарено земљиште*. – Та́м млакаи́во ме́сто, ба́рљак, топо́ле че наса́дим (Зс).

ба́рне у о́чи изр. *увредити непријатном истином*. – О́че да ба́рне у о́чи, да ти га ка́же бљш ка не тре́бе (Пет).

ба́самчек м мн. ба́самчичи дем. *степеница*. – Да си је́днем ле́бац на мој́и ба́самчичи, а не у чу́жду ку́ћу (Зав).

ба́сара ж *јака роса која изазива нагле и масовне болести воћа и усева*. – Ба́сара је као ћи́шица, као магла́; ка́жемо па́дла ба́сара на во́ће и по́врће (Бс).

басма́ ж бот. *врста баштенског биља са јаким бусеном и дугим перјастим листовима који по дужини имају беле пруге*. – Басма́ се са́ди у гради́нче још од ста́ро вре́ме, не измрзи́ња и и́ма дљ́ни и пе́ресто – ша́рени ли́стови (ВЛк).

басми́ца ж бот. *врста баштенског цвећа*. – У гради́нче и́мамо басми́цу, каравѝл, начни́к, ми́луванку, лати́нку (ВЛк).

басћи́ја ж *(дугачко) дрво за притискивање сира при цеђењу; процеђена сирна маса у процесу израде качкаваља*. – С басћи́ју прити́скамо сирење́то да се исце́ди, па после че га ре́жемо и па́римо (ВЛк).

ба́та м *нешто старији брат или блиски рођак*. – До́де је било́ до пред Пр́ви ра́т, а после поче́ло да́де. И́сто и ба́је било́ до тьг, а после поче́ло ба́те (ТД).

бата́л ћили́м изр. *врста ћилима*. – Изатка́ле смо му бата́л ћили́м, у́бав, да му се не нагле́даш (Пир).

ба́ља́ује несавр. *занемаривати; одустајати*. – Остаре́ло, па бата́љује да се ре́ди, да се пе́ре, да рабо́ти, бата́љује све (ПРж).

батисльк м *упропашћавање (хране, веша, обуће)*. – Нагризе́ у́баву ја́болку па ђу вр́љи, па у́зне дру́гу; това́ је батисльк (Вој).

бати́сује дете́ изр. *сувише мазити; лоше васпитавати (дете)*. – Ти́ ми, с то́ва твоје́ големо́ мазе́ње, бати́сујеш деца́та, она́ ме после не́че слу́шају (Рс).

батло́ с *сува стабљика кукуруза*. – Батло́ је стебло́ од ко́мпир, петлица́н и од дру́ђе големе́ би́љђе (Сук. ВЈ). Батло́ је ста́бло од зре́лу мору́зу на ко́рен (Вој).

батьк м анат. *батак*. – Од коко́шку се једе́ жељу́д, ја́дец, батьк, кри́ло, ши́ја (Мр).

ба́цка несвр. *боцкати*. – Бацка́л сам ју с тр́н и исти́скујем ону́ во́ду, да у изле́чим (Зс).

бачева́ње с гл. им. од бачу́је *мужа заједничког млечног стада на пашњаку*. – Балме́ је сто́ка са́брана од сељ́аци да и́де на бачева́ње, бачу́је се (ТД).

бачи́ло с *бачија; бачијиште*. – На бачи́лото пце́та голема́, не сме́јеш да при́деш (Брл).

бачу́је несвр. *мусти заједничко млечно стадо*. – Дьнѝс је мен ре́д да бачу́јем, па пој́до́ у пла́нину за млеко́ (Зав).

ба́ца ж *отвор на задњој страни зидане пећи за испуштање дима*. – На ву́рњу наза́д и́ма ба́ца или туве́к (Орљ).

баца́к м *задња нога овце*. – За́дње но́ђе на овцу́ смо зва́ли баца́к (ТД).

баца́та вл́на изр. **1**. *груба вуна са дугим власима*. – Баца́та вл́на је о́стра вл́на од о́вце, добра́ за пле́тење, власа́та је (ТД). **2**. *растресито руно праменке*. – Баца́та вл́на се бр́зо су́ши, не задржа́ва во́ду (ТД).

баџо́сује (се) несвр. *ословљавати (се) за баџо* (пашенози!). – Баџо́сују се на по жене́те; жене́те њим се́стре од не́какво (Рс. Сук).

башльк м *камен на коме је постављен дрвени стуб*. – Сту́бови стоју́ на башльци, да не труле́ју о́дземи (Дој).

ба́шне се свр. *скочити са висине у воду*. – Мло́го сам воле́л да се у ти́ја ви́р ба́шнем од мо́сат (Дој).

баштованџи́ница ж *место под великим баштама*. – Баштованџи́нице су биле́ после у Се́њак (Пир).

баште́ја м *онај који је сасвим сличан оцу*. – Плте́н баште́ја и у и́зглед и у кара́ктер (Зс. Вој).

бебета́на ж *жена која често рађа и стално је заузете око бебе*. – Та́ја па на́ша бебета́на ста́лно девојчети́ја ра́ца (Зав).

бебета́рка ж *жена у породичној задрузи која брине о бебама*. – Које́ како́ се ро́ди у ку́ћу од два́јес и пе́т чове́ка, она́ га чу́ва, бебета́рка је била́ (При).

бебети́ћа с мн. *бебе*. – Ка́пице за бебети́ћа смо пле́ле (Ру).

бе́бинсћи, -нска, -нско *који је намењен беби*. – Плете́м бе́бинску ка́пу (Цр).

бе́га (му) ра́бота изр. *све је немоћнији, све мање може да ради*. – Бе́га нам ра́бота, оти́ма се, старе́јемо с ба́буту (ВЛк).

бе́га од чу́му изр. *бежати од беде, спасавати се беде удајом*. – Е, ја́ бега́ од чу́муту, а дојдо́ у чу́миното село́; бега́ од ло́ше, налете́ на по́лоше (ТД).

беде́т прид. индекл. *само, једино*. – Та́мо расте́ беде́т љи́љак (ДД).

бе́ди несвр. *окривљавати*. – Немо́ј ме бе́диш за пра́вде бо́га (ТД).

беднoти́ја ж *беда;* уп. бедоча́. – Беднoти́ја, си́не, голема́ беднoти́ја, не́мамо ни́шта (Мл).

бедоча́ ж в. беднoти́ја. – Нема́ње је било́, бедоча́ (Пн).

бедо́ше се свр. пеј. *родити се*. – Дете́ кад се бедо́ше да се ро́ди, да га чове́к ува́ти за ми́шће па да га вр̏љи у бу́мбак (При).

бе́дре с анат. *бедро код стоке*. – Кл̏к код гове́до, коња́, овцу́, ка́жемо бе́дре (Мр). Моје́ кра́ве су џибљи́каве, тѣ́нће, а ова́ј ра́са и́ма широ́ће бе́дре (Гос).

беђи́рак м заг. *запрежно говече*. – Че́три чети́рка /Два́ беђи́рка /И једѣ́н чарале́ја /И једѣ́н баралеја (Цер).

беженѣ́ц м **1**. *онај који се присилно (далеко) преселио*. – Ту́ја фами́лију у Вучи́дел зове́мо Беженци́, побе́гли из Сто́л, а и́ма Беженци́ и у Пога́ново, чу́ла сам (Д – Ву). **2**. *онај који нема жену (стари момак, удовац, печалбар на страни)*. – Који́ жи́ви у гра́д или на дру́го ме́сто, а жена́ му је на село́, ка́жемо да је беженѣ́ц; и́сто и за удовци́ и ста́ри мо́мци (Кс).

безве́зник м *безвезњак, непоуздана и несигурна особа*. – Ти́ја безве́зник не зна́је какво́ о́че (Држ).

безде́р м *очајно стање, напасти*. – У безде́р смо стану́ли од њега (Пир).

бездéтко м *онај који нема деце*. – Óн је бездéтко и млóго је сéбичан, саможи́в човéк (При).

бездéтњак м, в. бездéтко. – Óн је бездéтњак, кри́во му, али млóго вóли децá и купýје њим бомбóне (ДД).

бездóмњак м/ж/с *бескућник*. – Девóјче сироче́, бездóмњак, несý му дáли ни́шта (ВЛк).

безмóзан, – зна, – зно *непромишљен; глуп*. – Ви́ сте, бре, безмóзни љýди, на влáс сте а рабóтите свé наóпако (Гос).

безрóдан, -дна, -дно *особа која нема деце*. – Јá сам безрóдна женá, ни́кој ме не пóштује у кýћу (Сук).

бéкче с бот. *цвеће са лоптастим цвастима, које се у сувом стању одликује дугопрајношћу*. – Бéкче прáви лóптасте главúце, трајú и нóси се на бéбице да не вáчају нá – очи (Пир). Нéмају си бéлога бóга од снаýту, дýшу њим вáди (При, Вој).

бéл јелéк изр. *мушки прслук од беле вуне без рукава*. – Мóј дéда је носи́л бел јелéк (Брл).

бéл кóил бот. *ковиље*. – Набéри бéл кóил и вр̀жи га у нéку дрéшку (Рос).

бéл-пéмбав, а, о *светлоружичаст; бео – ружичаст*. – Онó, нáрод, нáрод, а јá белá-пéмбава у лицé (Кр).

бéл равнѝц бот. *висока хајдучка трава са белом цвасти*. – И бéл равнѝц растé у глáму, тáм кудé растé и жлт равнѝц, и́ма га óкре вéнци (Гос).

бéла бýка ж бот. *буква Fagus sp*. – Бéла бýка је добрá за тáрабе, за ши́нде, за премењáрсћи кóвчак (Зав – ддл).

бéла врáтна жи́ла изр. анат. *кичмена мождина*. – Бéлата врáтна жи́ла се не рýча; с једнóг смо се кладúли, ама не можé да у изрýча (ТД).

бéла габрóвина ж бот. в. белогабрóвина. – Бéлити габрóвина је помéко дрво од цр̀нити гáбар (Зс).

бéла зéмља изр. *(бела или делимично бела) глина погодна за прање*. – Прáли смо с бéлу зéмљу, óкамо у и бели́ло, с ýму и с цéц (ВЛк).

бéла кáња ж зоол. *врста птице*. – Имáло је пти́ца бéла кáња, текá при́чају стáри (Бер).

белá рáда бот. **1.** *красуљак*. – Белá рáда излéзне рáно по ливáде, ýбав цвéт, ни́ско рáсте (Ш). **2.** *камилица; биљка сродна камилици, али већа и разгранатија*. – Ни́ска белá рáда је кáмилица, онá је добрá за чáј, а пóкрупната, онá растé и у жи́то, нéје добрá за чáј (Изв).

белá сади́на ж бот. *врста влатасте траве која расте на сувим и посним стаништима Cynodon dactilon*; уп. белешáк, белошáк, бељошáк. – Има белá и црнá сади́на: црнá и́де гýсто нагóре, а белá сади́на је пóниска (Ру).

бела́ чарба́ изр. *бела чорба од подробице*. – Од подро́бицу кад напра́ве белу́ чарбу́, тој сам на́јволел (Ру).

бела́ чемери́ка бот. *врста чемерике*. – Бела́ чемери́ка и́ма цве́т жлт и по не́је толко о́тровна, цр́ната чемери́ка је по́опасна (Зс).

бе́лац м *врста голуба беле боје*. – Бе́лци го́лубови су бели́ скроз и високолета́чи су (Пир).

бе́ле пче́ле изр. *трећа генерација пчела у истој години*. – Ако се пче́ле три́ – пути ро́је у го́дину, што је вр́ло р́етко, пр́во је ро́ј, дру́го па́ројак и тре́ћо су бе́ле пче́ле (Вој).

беле́г м **1**. *црта; обележје*. – На чело́ и́ма беле́г, удари га дете́ с ка́мик у дети́нство (Сук). **2**. мит. *део нечега (из куће, од одеће или са тела особе, или од болесног брава) који се носи врачари*. – Ра́ша тра́жи да му однесе́м беле́г од пра́г, да ми гле́да (Пет).

бе́лен м *живи и бели омотач стабла дрвета (cambium)*; уп. бељак. – Др́во кад преже́ш, и́ма бе́лен и цр́вен (БЧ). Бе́лен да се сту́ри од црве́ну врбу́ (Ру).

белеша́к м бот. в. бела́ сади́на. – Белеша́к све, не́ма кво овце́те да пасу́ (Мл).

бе́ли бре́с м бот. *врста бреста*. – Бе́ли бре́с, гра́ће му и́ду наго́ре и о́н је ло́мав, не́је до́бар за јерѣм (Ру).

бе́ли га́бар м бот. *врста граба;* уп. белогабро́вина,. – Ра́стимо за сто́ку гору́н, це́р и бе́ли га́бар; свина́к се не сече́, а бу́ка ре́тко (ТД).

бе́ли дро́б м анат. *плућа*. – Бе́ли дро́б несмо́ је́ли, а цр́ни дро́б смо је́ли (Пет, Држ).

бе́ли ја́сен м бот. *врста јасена чије лишће сточа радије брсти, него од црног јасена, бели јасен*. – Бе́ли ја́сен је по́добар од цр́нити ја́сен, али и цр́ни и бе́ли смо расти́ли на су́шну го́дину (ТД).

бели́ло с *бела земља као средство за прање, богата у каолину*. – Бели́ло, и́демо у Ра́дешевац за бели́ло (Рас).

бе́лисвет прил. *много; превише*. – Ка́ је чове́к ћевли́ја мо́ж да испи́је бе́лисвет пијалѣк (Рс).

бе́лисвет ме́сто изр. *велико пространство*. – Овце́те се изо́де и пре́јду бе́лисвет ме́сто (Зс).

бели́ца ж *врста шљиве крупног лоптастог плода*. – Сли́ве бели́це кру́пне су ко ја́ја и добре́ су за раки́ју (Ш).

бе́личас, -та, -то *белкаст*. – И́ва и́ма бе́личас пру́т, а ређи́та затвореноцрве́н (Ру).

бели́чка ж *опште име за белу овцу*. – Ма́мим бели́чка – бели́чка – бели́чка и даде́м у кори́чку ле́б (Мр).

бе́лка ж зоол. *бела куна*; уп. бе́лѣна. – Вача́л бе́лће у Влади́ћину пло́чу и удави́л се у реку́ту (Рс). – Бе́лка је ви́дра која́ жи́ви у шу́му (Зс).

бе́лкав, -а, -о *беличаст*. – Коза́ му́са и́ма бе́лкаво лице́, поза́ди је ку́леста, до по́ла црна́ а пре́дње пле́ћне било́ (Мр).

белме́ с *стадо млечних оваца*. – Белме́, то́ва су са́мо мле́чне о́вце, а буљу́к су када́ су за́једно мле́чне, ја́лове и по́дмладак (Гос).

бе́ло цве́ће с бот. *врста цветне траве белог цвета*. – Тај трава́ бе́ло цве́ће, било́ цвти́ кад се мору́за се́је (Мр).

белогабро́вина ж в. бе́ла габро́вина, бе́ли га́бар. – За тој ра́боту је на́јбоље дрво од белогабро́вину (ВЛк). Белогабро́вина ја́ко гори́, мо́же да сто́пи шпо́рет (Зс)

бело́јћа ж *мушка стабљика коњиље*. – Пр́во бе́ремо бело́јћете, а после црно́јћете (ЦД).

белокри́лка ж зоол. *врста мале птице белих крила*. – Белокри́лка је колко жлта́рка голема́ али и́ма бела́ крила́ (Ш).

белолу́ковац м руг. *сељак; бедник, простак*. – Дојдо́ше белолу́ковци у дућа́н и ми́ на једно́га зале́пимо кри́шом папи́р на грби́ну (Пир).

беломуса́на ж *(ружна) женска особа беле пути и светле или риђе косе*. – Та́ја беломуса́на угра́би при́лично момче́ (Гос).

белому́сес, -та, -то *који (је ружан и) има белу кожу и светлу или риђу косу*. – Боже, си́не, ти ли не може́ да на́јдеш у́баво момче́, него�́де́ белому́сесто (Пир. Гос).

белоша́к м бот. в. бе́ла са́дина. – Све опа́сле овце́те, оста́ло само белоша́кат (Вој. Јал).

белутѣ́к м в. белѣ́к. – Јајце́ и́ма љу́ску, белутѣ́к и жлтѣ́к (Јел). Јајце́ и́ма белутѣ́к и жлтѣ́к (ТД). Јајце́ и́ма жлтѣ́к, белутѣ́к и љу́спу (Мр. Ру).

белуча́н м *камен белутак*. – Та́м песку́ша, и́ма у зе́мљу ка́мик белуча́н (Гра).

белу́шина трава́ ж бот. *врста влатасте траве на сувим и посним стаништима*. – Белу́шина трава́ и́ма кла́с као љу́љ, а са́дина како пи́р (Ш).

белѣ́к м *беланце јајета;* уп. белутѣ́к. – Јајце́ и́ма жлтѣ́к и белѣ́к (Мр. Ру).

беља́к м в. бе́лен. – Беља́к оди леско́вину, остружем́е га на ћи́тчице за ја́ганци и ја́гне га ру́ча си́рово (ТД).

бељоша́к м бот. в. бела садина. – Са́дина трава́ и бељоша́к, тој и́сто (Мр).

бе́љћа ж зоол. в. бе́лка. – Бе́љћа жи́ви у шу́му, сли́чна ко ви́дра али је по́малечка (Зав. Зс. Пк).

бе́на ж мн. *девојка која игра лажну невесту у истоименом обичају који се изводи на неколико дана уочи свадбе.* – Била́ сам бе́на, ре́тко ка́жемо ла́да, пред њо́ну сва́дбу; идо́мо бена́рће на́ – воду и поја́мо (Јел).

бена́рка ж *једна од учесница обичаја бена или лада.* – Бена́рће пра́те ла́жну неве́сту на́ – воду и о́д – воду и у пу́т пој́у (Јел).

бе́ре реч. *бар.* – Ако не мо́ж да се помо́гнемо да се бе́ре не одма́гамо (Вој).

бе́рим реч. *бар, макар.* – А́ко га не зна́јеш бе́рим си чу́л за ње́га (Воj).

беси́ја ж *(на̄расита̄ и) зла жена.* – О́че та́ја беси́ја зло́ да пра́ви (Кс).

беслеме́ м *глӯпа живо̄тиња; глӯпа и неразумна особа.* – Беслеме́ проклѐ-то, квакво́ са́ о́чеш од ме́не (ВЛк).

бесику́ља ж пеј. шаљ. мачкама: *(не̄послушна) живо̄тиња.* – Бесику́ље је́дне, ја́ ли че ви да́вам ле́б, тре́бе да ми́слим на ра́дници уз трпе́зу (ЦД).

бесни́ца ж пеј. кл. *она која се не по̄наша прӣсто̄јно и која бесни (жена, женка уо̄пште).* – По два́, по три́ пу́ти се ко́ти та́ја бесни́ца (Зав). (О мачки). Бе́с те вану́ло, бесни́цо је́дна, па ти се цре́ва у меши́ну изврну́ла (Нш).

бесо́лан, -лна, -лно *који тр̄пи због недоста̄тка соли у исхрани.* – Бесо́лна сто́ка, трчи́ на крму́ (ДД. Гос).

бесоча́ ж *(на̄расита̄ и) зла жена.* – Бесоча́, не́че да ора́ти по це́л ме́сец с ме́не (Зав).

бесуље́тина ж пеј. *(лоша) жена.* – Ова́ј бесуље́тина ме на́шминга (Б – Км, Кс).

бе̄те́р прид. индекл. *самопо̄уздан; карактеран (женска особа).* – Баба – Ма́ра бе́ше бете́р жена́: кара́ктерна од ре́ч и сва́кому је помага́ла (ВРж).

беће́ру́је несвр. *живе̄ти па̄разита̄ски и без одговорности.* – Си́нат беће́ру́је, и́гра ка́рте и ни́шта не рабо́ти (Об).

би́бе с *играчка у виду кӯпе са изразито о̄штрим врхом, чигра.* – Би́јемо би́бичи на ле́дат поди мо́с, али мо́јто је би́бе пра́јено на стру́г па се на́јвише врти́ (Пк).

би́ва несвр. **1.** *боравӣти.* – Куде́ бива́ јуче́р, куде́ се дева́? (Зав. Воj).

2. изр. **не би́ва тека́** *не може то̄ та̄ко, није у реду.* – Не би́ва тека́, ти ме ље́шеш, ва́раш, не мо́же више да смо другаре́ (Км).

биво́ла́р м бот. *врста лисна̄те тра̄ве црвенкаста̄ог ста̄бла сродна садини Chrizopodon grylus*; упор. би́волско о́ко. – Биво́ла́р је ли́снат и и́ма црве́нкас кла́с, а са́дина му је сли́чна, али по́ниска, и расте́ за́једно с ње́га (Брл. Гос).

би́волско о́ко с бот. в. биво́ла́р. – И́ма не́киква трава́ би́волско о́ко, тека́ се зове́ (Пк).

би́волско чело́ с бот. *врста тврде и крӯпне власта̄те тра̄ве која раст̄е на сувим и по̄сним ста̄ниште̄ма.* – Би́волско чело́ и́ма пла́во – зеле́ни ли́стови и пра́ви бу́сен (Кс. Гос).

бигро́вина ж *ста̄ена од бигра; камен од бигра.* – Бигро́вина та́м, вода́ изви́ра и па́да (Бз. Орљ).

би́за ж *овца која је близанац; овца која се близнила.* – Овца́ би́за или је близне́ или је близни́ла (Зс).

бија́ч м *дрво подешено за млаћење конопље после обраде на трлици.* – Пр́во на тр́лицу чу́камо гр́снице, па ђи после с бија́ч уда́рамо на зе́мљу да се одво́ји и очи́сти вла́с (ТО, Пир).

би́је же́га изр. *трпети од жеге у путу или на послу у пољу.* – Че ме са́мо би́је же́га да путу́јем у гра́д, а не́ма ни́шта да напра́вим (Пок).

би́је млеко́ изр. *бућкати млеко.* – Млеко́ би́јемо на бу́чку (Јал).

би́је на изр. *слично је, изгледа као.* – Љскавка ро́зе цвти́, би́је на ро́зно (Нш).

би́је на жеглу́ /би́је на жьглу́ изр. *налегати вратом палицу на јарму (запрежно грло).* – Се́рт сто́ка, љу́то, би́је на жеглу́ и те́гли (Мр). Које́ је љу́то оно́ бије на жьглу́, уда́ра на жьглу́ (ТД).

бије́ напре́д изр. *гура напред.* – Ненау́чено гове́до када́ упре́гнеш, оно́ све би́је напре́д (Гос).

бикови́то гле́да изр. *гледа уздржано; гледа са мржњом.* – Она́ ме поче́ бикови́то гле́да, а не зна́м зашто́ (Сук. Пир).

биљобе́рац м пеј. *лопов који краде летину.* – Намложи́ше се биљобе́рци, не мо́жемо да одбра́нимо бере́ћет од њи (Пн. ВСв).

би́мбаша м *кмет у селу.* – У ту́рско вре́ме кме́т се зва́л би́мбаша а пре́седник у село́ у́збаша (Рос).

би́р го́дина, би́р дете́ изр. посл. *сваке године рађати (жена).* – До́јде од печа́лбу, заже́љи се, не па́зи жену́ и после: би́р го́дина, би́р дете́, и беда́та све поголема́ (Пир).

биса́си м мн. *бисаге.* – У За́сковци ка́жу биса́си и коси́лба, а у То́пли До́л биса́си и коси́дба (ТД).

би́сер /би́серчичи м бот. *врста баштенског цвећа.* – Цве́ће би́сер или би́серчичи и́ма ма́лечћи и у́бави бели́ цве́товчичи (Мр).

бича́ло с *оно чиме се тера крупно грло стоке (говече, коњ).* – Гове́да ка́рамо с пру́т или би́ч, а када́ с би́ч, и једно́ и дру́го о́камо бича́ло (Мр).

би́ца м **1.** *јак во.* – Ја́кога вола́ смо зва́ли бр́ца или би́ца (СГл). **2.** *крупан и снажан а туп мушкарац.* – Би́ца је који́ је ту́пав, височ́ьк и наме́тен, као да је не́чис (с па́мет) (НМл. Км). **3.** пеј. *досељеник са села који не може да се прилагоди животу у граду.* – Ка́жемо би́ца за не́кога који́ је у гра́д оста́л сељак, неоте́сан, ћуту́к, не мо́ж га препра́виш, запупаве́л (Пир).

бла́га ра́на ж *место на телу на коме трули кости.* – Када́ тру́ли ко́ска, ка́жемо га дал́ьк или бла́га ра́на (ВЛк).

благода́т м *оно што је врло погодно (за храну, уживање, одмор, разоноду).* – Га́здинска ку́ћа, све и́ма, благода́т је нашла́ моја́ че́рка (Пир).

благоду́мац м *особа која користи само пријатне речи.* – Оно́ ни благоду́мци не мо́ж се наора́тимо кад се ста́вимо (НМл).

благоду́мка ж *женска особа која користи само пријатне речи.* – Свекр̏ва ми је благоду́мка, куде́ и́де да и́де сас нас сна́је се ва́ли (Гра).

бла́жни дни́ м мн. *дани када се мрси.* – За сва́дбу гле́ду да бу́де бла́жни дни́ када́ су (Бла).

бла́ни се несвр. *изоравати се у каишевима (ледина, иловача, земља сабивена гажењем).* – Те́шко се о́ре, блани́ се ора́ње̏то (Сук. Вој).

бла́тска ша́ра изр. *шара на пољавама које се ткају у селу Блату.* – Тьг смо мло́го воле́ле да тка́јемо бла́тсће ша́ре за цр̏ђе (ТД).

бле́ј трава́ ж бот. *врста ретке и лековите траве која расте у виду лозе.* – Бле́ј трава́ и́ма у За́падје; расте́ ко лози́цу, ко́рен бе́л и ма́сан, а ли́стове отво́рено зелени́ (Брл).

бле́јове. **Вла́чи бле́јове** изр. *подносити велику муку, патњу.* – До́к је био у бра́јћа влачи́л је само бле́јовети, овча́р био по маглу́ту (Пк).

близнаћи́ња ж *близнакиња; она која је родила близанце.* – И́ма там о́вце иско́мбуване – једи́нће и о́вце близнаћи́ње; тре́бу дьсће да се де́ле, да несу́ за́једно (ДД).

близне́ ћена́р изр. *врста платна од најбољег памука танког конца.* – Близне́ ћена́р смо тка́ле: си́тне жи́чће, три́јесник паму́к осно́ва, а и на́тка је три́јесник али је по́јака (Сре, Кр).

близни́ца ж зан. *метални додатак припојен заваривањем металној оштрици да би је појачао.* – Мло́го се изе́л ра́лникат, па да му ту́риш, близни́цу, ма́јсторе (Вој).

близни́чи свр. фиг. рет. *прескупо платити.* – Па ти́ си близничи́л, преплати́л си за мло́го, треба́ло је да се распи́таш (Зс).

бли́зо прил. *близу.* – Бли́зо је, ськ – че до́јде (Ос).

бли́кне свр. *почети нагло и обилато тећи.* – Бли́кнула кр̏в, гла́ву у расцепи́л (Гос). Бли́кну одједну́ш вода́ на ње́га и на́мокри га до ко́жу (Кп).

бл́сне се свр. уп. бл́цне се. – Бл́снуше се пред нас Је́рма и манасти́рат уз њу (Јал).

бл́цне се свр. *блеснути; засијати.* – На́иде ви́рушка, ди́же у су́књу, бл́цну се гола́ девојћа пред жетва́ри (Јел).

блу́ткав, -а, -о *бљуткав, неукусан.* – Црве́ни гло́г је блу́ткав (Бз).

бље́зга несвр. *баљезгати, говорити бесмислене речи.* – Не и́де да бље́згам то́ва, ја́ сам домаћи́н чове́к (Гос). Бље́зга, што неје́ за у на́род (Пир).

бљезго́тине ж мн *празно причање; увреде, клетве, бесмислене речи.* – Ка́д се же́не ска́рају, и́ма сва́какве бљезго́тине (Гос).

бљу́до с *плитка посуда у виду тањира од дрвета или керамике.* – Бљу́до је за бра́шно, а гре́пка је за гре́бење из му́чник, до́јде кори́таста и су́жена под вр̏ (Зс).

бљу́с м бот. *врста биљке.* – Трава́ бљу́с се зове́, и́ма ко́рен ко ћиши́р, расте́ уз пло́т, ле́чи од реу́му (При).

бо́бук м *дубок вир у реци; вир у реци погодан за купање оваца.* – У Бигѣр у реку́ту и́ма бо́бук, та́м ку́пемо о́вце (Ш).

бо́г да га ви́ди изр. *осрећиће се.* – Да у́зне то́ва дево́јче, бо́г да га ви́ди (Пир).

бо́г да жа́ли изр. *узалуд је све, сав труд.* – Бо́г да жа́ли то́лће го́дине што сам те помага́л да ста́неш на́ – ноће (Сук. Чин).

богати́ја ж *богатство*; уп. богати́ња. – У Ја́ничовци је од вре́ме голема́ богати́ја (Ру).

богати́ња ж в. богати́ја. – Богати́ња бр́же про́јде, не трај́и (СГл).

богоро́дица трава́ ж бот. *жаворњак Lepidium perfoliatum.* – Богоро́дица трава́, а ка́жемо у и саморо́тка, пома́га да се жена́ поро́ди (Мр).

бо́дерица ж бот. *коров код стрнинама на слабим њивама, чије семенке имају бодље Turgenia latifolia.* – На по́сну њи́ву у жи́то изла́зи бо́дерица, па бѣ́цка дла́нове када́ жње́мо и ва́ча се за чора́пци (Вој).

бо́дљав, -а, -о *бодљикав.* – У ка́мен расте́ и до́м се доно́си за у ва́зу, доо́ди му ли́с како гр́чкаво, бр́чкаво, како бо́дљаво (Орљ, Бз).

бодљи́ва ре́ч изр. *увреда.* – Видо́мо се и о́дма ми ре́че бодљи́ву ре́ч, у́вреди ме (Гос).

бођи́ прил. *бајаги.* – Ре́че бођи́ да че до́јде да ми пома́га, па га нема́ (Пет. Вој).

бо́же прил. *бајаги.* – Бо́же да увели́чи сли́куту, ама ни́шта не направи́ (Рос).

бо́же – здра́вје изр. *ако Бог да.* – Че и́демо, бо́же – здра́вје, да се ви́димо сас њи́ (Км. Пир).

бо́же, изе(де́)м те изр. *види му чуда; види му срамоте.* – Бо́же, изе́м те, ти́ја њу́рча купи́л голема́ и у́бава ко́ла (Пир). Изеде́м те, бо́же, њи́на је бру́ка до небеса́ (Пет).

бо́же не́-дај изр. *ни под којим условом; ни по коју цену; никако.* – Ја́ да тра́жим од њега, бо́же не́-дај (Рс).

боже́ка несвр. *позивати Бога у помоћ; кукати; молити;* уп.боже́ка. – Му́ж се забави́л из др́ва, па ба́бата само боже́ка у дво́рат (Јел).

боже́ма прил. *побоже.* – Они́ се боже́ма договори́ли, а оно́ не било́ тека́ (Брл. Јел).

боже́ка несвр. в. боже́ка. – Са́мо не́шта боже́каш, не́шта ку́каш (Вој).

божја́ да́рба изр. **1.** *божја воља; дар од бога.* – Това́ је божја́ да́рба, не́ма се љу́тимо, каквó ни бо́г даде́ че трпи́мо (Вој). **2.** *даровитост.* – Сирома́, ама божја́ да́рба; дево́јче и у́баво, и у́баво поје́ и на́јбистро у сва́та девојчети́ја (Јал).

божја́ ра́бота изр. *божја воља.* – То́ што смо ми разо́кави, то́ је божја́ ра́бота (ДД).

божја́ ћи́ша. **Испи́је божју́ ћи́шу** изр. *врло много попити.* – Испи́ли смо божју́ ћи́шу, поваља́мо се ко сви́ње по со́буту (Пир).

бо́жјак ж *просјак који живи само од милостиње.* – Бо́жјак, сле́п ста́рц на Бери́ловску капи́ју, ако му даде́ш че и́ма кво́ да једе́ (Пир).

бо́иже, бо́иже узв. чуђења, негативног изненађења: – Бо́иже, бо́иже, квво́ се чу́до напра́ви сас та́ја деца́?! (Рс).

бо́јаџија м *насилник.* – Бо́јаџија који́ је, о́н наи́дује, нала́ти, ако осе́ти да му се пла́ши чове́к (По́к).

бојаџи́ка ж *жена бојаџије; жена која држи радњу за бојење предива.* – Ку́ражна жена́, бојаџи́ка, сама је држа́ла бојаџи́ску ра́дњу у Бабу́шницу (Бла).

бојаџи́лница ж *бојаџијска радња.* – То́ва је све́ на бојаџи́лницу чи́њено (ВЛк).

бује́ва несвр. *боравити; пребивати.* – О́н бојева́ на то́ва ме́сто, та́м му поја́та и има́ње (Јел).

бо́јле узв. непозн. вулг. само у изразу: – Но́гу ди́гнеш: пѣ́ш / О́јле, бо́јле, чу́к! (При, Пн).

бојли́ја м *насилник; онај који се радо туче.* – Ја́ несѣ́м бојли́ја, не́мам ср́це да уда́рим чове́ка (СГл. Гњ).

бо́јница ж *место у реци где се мрести риба.* – Куде́ је бо́јница и́демо те нава́тамо по мло́го ри́бу (Зс).

бо́к-ти-ду́ша изр. *закуни се да говориш истину.* – Бо́к-ти-ду́ша, бају – Сре́тко, кажи́ пра́во како́ је било́ (Вој).

боклуча́рник м *сметлиште.* – Што смете́мо у дво́р но́симо на боклуча́рник, и́сто и пе́пел (Рс. Брл).

боклуџаве́је несвр. *запрљавати се трењем.* – Ста́ро облачи́ кад и́деш при сто́ку, но́ве дре́је боклуџаве́ју (Вој).

боклуџа́ви (се) несвр. *запрљавати (се) трењем.* – Намирља́вам сто́ку у ста́ре дре́је да се не бокљуџа́вим (ВЈ).

боклуџаи́в /боклуџа́в, а, о *запрљан сувом нечистоћом.* – Дојде́ из пле́вњу боклуџаи́в, не мо́гу га очи́стим (Вој). Пр́во се у́баво истресе́, да не ула́зи боклуџа́в у ку́ћу (Вој).

боклушта́рник м *ђубровник.* – Ка́жемо ђубро́вник или боклушта́рник, на ње́га нами́тамо с метлу́ (Рс).

болежља́в, -а, -о в. болешља́в. – Болежља́ва вој деца́та (Пир).

боле́шка ж *мала повреда коже (од трна, ножа).* – И́мам боле́шку на пр́с, закачи́ се ма́лко с но́ж (Соп).

болешљáв, -а, -о *болешљив*; уп. болежљáв, болушљáв, болушљúв. – Болешљáв сам евé десетúна дѝна (Гос).

бóлка ж **1.** *болест.* – Залетéл у бóлку големý, и не пáзи се (Гос). **2.** *болка. мала повреда коже.* – Сá че ти превр̀жем бóлкуту и онá че бр̀же заздравéје (Вој. Чин).

болушљáв, -а, -о в. болешљáв. – Тѝг сам осéбла и после сам билá све болушљáва (Пир).

болушљúв, -а, -о в. болешљáв. – Слéжето је болушљúво, че га продáвам (ТД).

бóмба ж *врста шаре на ћилиму.* – Дáј ми црвенкó за бóмбуту (Пир).

боранúја ж *врста јела од ливадског зеља са доста пиринча, младог и старог црног лука и са сувом паприком (а нема бораније у њему).* – У јéло боранúја нéма боранúја, него ливáтско зéље, млáд лýк, стáр црвéни лýк, орúз и сýве шýшпе (Пир).

бóрдес, -та, -то *који је бордо боје.* – Ливадáр у жúто као грáшак, бóрдес цвéт, а белá сúтна зр̀нца у свáку шýшпицу (Брл).

бóрка ж, мн. бóрће *набор на опанцима од коже.* – Напрáјмо си свúнсћи опѝнци с двóје бóрће, па жáпће, вѝрови, ремúћће, па лѝко за одéње (Бс).

бостанúште с **1.** *њива под бостаном.* – Начѝс њим нéкој све искýбал бостанúштето (Пет). **2.** *њива погодна за бостан.* – Дебéла земљá, úма водá, тóпло местóто, за бостанúште дýшу дáло (Сук).

бóта ж *кофа.* – Мú кóфу зовéмо бóта; имáло је др̀вене бóте (Пок).

бóтка ж *бод, омча на игли при плетењу.* – Бóтка по бóтку и текá се плетé, лѝко че се наýчиш (Вој).

бóтур м *корен зреле биљке у виду пања који је остао у земљи.* – Бóтур је што остáне у зéмљу од кýкуруз или сýнцокрет (Мр).

бóтурачћи прил. *као копљем (ударити).* – Мóже с мóтку, сас штáп или с остѝн да га удáри пљóштимице, а мóже и као с кóпље, бóтурачћи (Рс).

бóцка ж бот. *бела боца.* – Тóј што растé по слáбе ливáде и што га вéтар вáља преко óткоси, мú зовéмо бóцка (Вр).

бóчило с *врста грнчарског алата.* – Шпрúнгла, бóчило, рвáцка су [реч!? – нап. рец.] грнчáрсћи алáт (Кр).

бóшле ж мн. *празноверице.* – Онá бáје, знáје свáкакве бóшле (Пир).

бошљинá ж *ширина; простор.* – Кудé је бошљинá, шúрина, а трéбе да тýриш дирéк, тáм га подúгнемо (ВЛк).

брабýшка ж *брабоњак, суви лопласти измет (овце, козе или зеца).* – Úма брáбушће, улазúле óвце у градúнуту (ВЛк).

бравчé за домазлѝк изр. *грло одабрано за приплод.* – Нáјубаво бравчé остáвљамо за домазлѝк (ТД).

брада́ на овцу́ изр. *дуга длака у виду браде исӣод доње вилице овце.* – Брада́ и менђу́ше ка́жемо коди овцу́, а коди козу́ ка́жемо менђу́ше и пе́лешће (ТД).

брадѝчка ж дем. **1.** *дечја брада.* – Умаза́ло си брадѝчкуту а не да́ва да га обри́шем (Км). **2.** *брада код лука, корен лука.* – Вра́ни лу́к као мра́зовац, и́ма брадѝчку (Зс).

браздáч м *нож исӣред раоника на ӣлугу.* – И́спред ра́лник на плу́г и́ма си браздáч, како но́ж до́јде (Вој).

бра́ља м рет. и најчешће у вокативу: *браӣ.* – Казу́јем ти, бра́љо, у повере́ње као на бра́та роџе́нога (Рос). Бра́љо, до́јди нава́м! То́в је росома́чка ре́ч (ВРж. Брл).

бра́н ћена́р изр. *наборано ӣамучно ӣлаӣно.* – Набе́ре се тѣнко бело́ платно́ од паму́к, ка́жемо га бра́н ћена́р или бра́н пре́бир (Вој. Пет).

брана́ несвр. *ӣокриваӣи засејано семе сӣрнина ӣревлачењем (браном, даском или ӣрњем).* – Бра́нам житóто сас брану́ или сас кана́ту, завла́чујем га; не́мам дрља́чу да га дрља́чим (Сук. Вој).

бра́ни се несвр. *чуваӣи међу; ӣуђи се за међу.* – Ми́рковци и Кљошти́ца се брани́ли, за зе́мљу се кара́ли, и Ми́рковчанин уби́је Кљошти́чанина (Ру).

брани́к м *зашӣиӣник (на ӣрибору, алаӣу, колима); ӣарожак.* – Да ми даде́ш дворóгу ви́лу с брани́к (Ру).

брани́ци м мн. *делови узде (леви и десни) који усмеравају очи коња наӣред.* – Чампа́р од узду́ и́де у у́ста; брани́ци, да гле́да пра́во; оглавни́к и́де уз гла́ву (Ста).

бра́њиште с *забран.* – Све́ сече́ у моје́ бра́њиште кри́шом, а његóвото поголемó од мо́јето (Бе).

брати́ја м *браћа*; уп. браћи́ја. – С ње́га смо брати́ја, по ба́штину ба́бу и де́ду (Сук).

бра́товчета с мн. *браћа од сӣрица и ӣеӣке.* – Бли́жња смо рода́, братовче́та смо с њу (Б – Са, Пир).

бра́ће м вок. од бра́т: *браӣе.* – Пома́гај, бра́ће, у невóљу сам голему́ (Соп).

браћи́ја с в. брати́ја. – Они́ су његóви браћи́ја, рода́ су (Бз. Ру).

бра́ца м *сӣарији браӣ; девер* – Бра́ца или ба́та ка́жемо на пóстарог бра́та или на пóстарог де́вера (Гос).

бра́шни несвр. *заӣрљаваӣи брашном, брашњавиӣи.* – Стури́ це́мперат па тѣг се́ј, да га не бра́шниш (Пир).

брашњаи́в, -а, -о *који је ӣосуӣ брашном;* уп. брашњи́в. – Она́ све́ и́де брашњаи́ва, ко да ме́си ле́б за це́ло село́ (Брл).

брашњени́к м *сандук за брашно.* – У на́шу ку́ћу се зна́ло ре́д: стовне́ на дьску́ води́р, бра́шно у брашњени́к, гу́ње пред вра́та на мо́тку (Јал).

брашњени́ца ж *вреће или ӣорба за држање брашна.* – Има́ли смо си по́себне то́рбе и вре́че брашњени́це (Зав). Брашњени́ца за бра́шно, а трича́рка

торба́ за три́це за поми́је (ВЛк). Вре́ча брашње́ница стоји́, и у њу седи́ брашно́то, из њу га тро́шимо (Зс).

брашњи́в, -а, -о в. брашњаи́в. – Ви́та Ла́дин, воденича́р, о́н си све́ брашњи́в о́деше (Вој).

брбо́че несвр. *производити посебан звук при кувању или врењу.* – Је́лото ода́вна брбо́че, ско́ро че се сва́ри (Рас). Вино́то поче́ло да ћипи́ па саде́ брбо́че (Рас).

брда́к м **1.** *земљани суд за ракију, који је обично крушкастог облика.* – Ћи́ју смо пи́ли из брда́к, тека́ смо га ока́ли (Гра).

2. *врста шљиве плавоцрвеног крушкастог плода, погодна за пекмез и сушење*; уп. брда́нка. – Брда́к је до́ле подебе́л (као протумети́љ), а тргóњи су ра́вни. (Пк. Вој).

брда́нка ж в. брда́к (2). – Брда́ће и шебе́ци, ка́жу со́рте сли́ве у Брло́г, а у мо́ј Ро́сомач смо и ока́ли трубунће́ и шиља́рће или по́жегача (Рос).

брде́нце с *брдашце.* – Да ми је го́ре да изле́знем на сва́ко брде́нце, ту́ва ми је срце́то (Јал. ЦД).

бр́доша ж *овца са роговима који иду право увис.* – Бр́доша овца́, ро́гови вој и́ду у́вис као да су напра́вени (Км).

бревене́чичи м мн. дем. и хип. од бревене́ци *дечији беневреци, чакшире од абе из народне ношње.* – На му́шкото скроји́ли бревене́чичи, па га обу́ли, па му се ра́дују (Соп).

бревенече́тине м мн. аугм. и пеј. од бревене́ци: *беневреци, чакшире од абе из народне ношње.* – Обу́ло бревенече́тине поголеме́ од њега па му се само уши́ти ви́де (Кс. Пн).

бре́г м геогр. *врло стрма и висока падина.* – Мала́ Брега́новци, они́ су у бре́гат (Рос. Јел). Ене́ га го́ре у бре́гат над Заво́ј, чу́ва о́вце (Пк. Бе).

брегови́т, -а, -о *уздигнут, на брегу; брежуљкаст.* – На́ш пла́ц брегови́т, ола́ди се зи́ми (Грш).

брегола́зина ж *плитна и слаба њива на (оштрој) падини.* – Распрода́л на́јубаве њи́ве, оста́ле му само брегола́зине (Цер).

бре́жес, -та, -то *брегови́т.* – Там зе́мљиште бре́жесто, мре́жесто, ја́ко нава́лено, пади́на (Б – Са, Пир).

брежѣ́к м *хумка.* – До пу́тат што и́ма брежѣ́к, та́м ме саче́кај (Сре).

бре́ја несвр. *тешко дише и при том дува на нос (брав).* – Бо́лно, бре́ја кад пу́ва на но́с (Дој).

бре́нsа се несвр. *рикати, мукати, нервозно се понашати (говече).* – За кво се бре́нsаш, са́ че ти га́зда сти́гне (ТД).

брестóвина ж *лист, грана или дрво бреста; бреста дашчица за имобилизацију преломљене ноге.* – Од бре́с напра́јм дьшчи́це, ка́жемо брестóвине, па и врзу́јемо на слóмену нóгу на овцу́, тека́ у ле́чимо (ТД).

бре́ћиња ж бот. *брекиња.* – У на́ше шу́ме расту́ ћи́салће, дивља́ћће кру́ше, бре́ћиња, ди́ва цре́шња (Пк).

брецљи́во прил. *оштро, љутито, увредљиво.* – Ја́ се бре́цну, брецљи́во се одзва́: – Ви́дите ли куде́ ми деца́та о́де, че и зми́је поједу́ (ТД).

бре́шче несвр. *оглашавати се (срна); суво кашљати и при том се јако напрезати.* – Бре́шче ко срна́, а не́че се ле́чи (Сук. Вој).

бр́згало од цволи́ку изр. *дечја играчка којом се прскају међусобно.* – Бр́згало од цволи́ку пра́вимо па се пр́скамо (Јел).

бр́зе се несвр. *шаљиво пецкати једно друго.* – Сватни́на су па се бр́зе сас сва́уту, али она́ по – ђа́вол од ње́га (Грш).

брзобе́рина ж *њива која даје слабе приносе.* – На́ше њи́ве пóвише брзобе́рине; млóго рабóтимо а ма́лко набе́ремо (Вр).

бр́зоте импер. *хајде брзо.* – Бр́зоте де́ца, де́да доне́л цре́шње (Зав).

бри́га се несвр. рет. *бринути.* – Не́чу се бри́гам за ни́шта, моје́ је вре́ме прошлó (Гос).

бриждѝ несвр. *у јаким млазевима излазити (млеко из млечне жлезде).* – Била́ сам млеку́ља: бриждѝ ми млекó како на кра́ву (Кр).

бри́сне свр. дем. *обрисати.* – Чим бри́снеш руће́те од пешћи́рат, óдма се позна́ва (ТД).

бри́тва ж *нож преклапач.* – Бри́тва је ку́пен нóж који́ се скла́па (ВЛк).

бри́чене óвце ж мн. *изгладнело стадо коме отпада вуна.* – Клне́ га да бу́де га́зда, да чу́ва ру́тави волóве и бри́чене óвце (Дој).

брљи́вшак, ка, ко *прилично неодмерен и плаховит.* – Жена́та му ма́лко брљи́вшка (Пок).

бробиња́рка (трава́) ж бот. *врста златасте траве која наставља да буја и у другој половини вегетационе године Agropyron repens.* – Бробиња́рка трава́, Лука́нци у зову́ реску́ша, расте́ високó и и́ма кла́с како жи́то; за гове́да је добра́, а овца́ и́ма да у́мре óд – глади, а не́че у погле́да (Гос). Реску́ша или бробиња́рка на бробиња́ло расте́, та́м куде́ је ка́мик и лице́, а црна́ земља́ (ВЛк. Дој).

бробиња́рска лиси́ца ж *лисица која копа по мравињацима.* – Исцибри́л ко бробиња́рска лиси́ца, измршаве́л (Нш).

бробѝњоша ж *име козе која рије по мравињацима.* – Коза́ бробѝњоша трчи́ и ри́шка по бробѝњала (Мр).

бробѝњчѝк м дем. *мрав.* – Крóтачка је била́, бробињчѝк не́је нагази́ла (Ос).

бро́бошка ж *брабоњак, суви лоштасти измет (овце, козе, зеца);* уп. бро́бушка. – Бро́бошће на све стра́не, мину́ло мло́го о́вце ова́м (Гос).

бро́бушка ж в. бро́бошка. – Мете́м бро́бушће с у́мит, овча́рска ра́бота (Пс. СГл).

бро́ј м мн. бро́јове *број.* – Бро́јовете се избриса́ли, не ви́де се (Вој).

бро́јаџија м *особа која броји, бројач.* – Чети́рес и пе́ту бро́јаџије су изброји́ли двана́јес и́љаде о́вце у Сенако́с (Д – Сн, Пир).

броша́је несвр. *лутати; непрекидно се кретати у послу или на путу;* уп. броту́је. – О́н не спи́, су́ноч брота́је ко тењ́ц (МЈ).

броту́је несвр. в. брота́је. – Бротува́л сам по Сува́ју, зна́м ђу у́баво (Рос).

бро́ч м бот. *бро́ћ.* – У бро́ч смо чини́ле за затво́рено – црвену́ бо́ју́ (ТД).

бро́чиште с мит. бас. *место где народ пролази у свим правцима.* – Уро́чишта у бро́чишта (Д – Сн, Пир).

бр́стен, -а, -о трп. пр. *који је обрштен (грана дрвета, грана са лисника).* – Шу́мка ка́жемо кад и́ма ли́сје, а ка́д се обр́сти ка́жемо ли́сковача бр́стена (Ру).

бр́ска несвр. *брстити.* – Коза́ во́ли да бр́ска брсти́ну (Мр).

брсти́на ж **1.** *брст уопште.* – Ка́рај козе́те там у брсти́ну, нек једу́ ако о́че (ТД). Кад коза́ обр́ска брсти́ну оста́не само гра́ње (Мр). **2.** *грање лиснатог дрвећа које се сече када стока изађе на зимски брст.* – Брсти́на је зи́мња рана́ за ко́зе, ко́њи и гове́да, што се сече́ или не сече́ (Дој, Јел).

бр́це с *део рала који га учвршћује.* – Це́вгало се ту́ри на ра́лникат, а бр́це се наби́ва одозго́ре, широко́ ко дьска́, држи́ ра́лото (Соп).

брцко́тина ж *набор.* – Сви́нсћи опњ́нци с брцко́тине назу́пче се с но́ж и набр́чку се (Ру).

бр́цне свр. **1.** *извући (прљавом) руком комад меса из јела.* – Бр́цну дети́ште-то и и́звади ја́дацат сас пр́сти (Пир). **2.** фиг. *пецнути; изазвати.* – Бр́цнеш куде́ не тре́бе па ти после кри́в ђа́вол (НМл).

бр́чес, -та, -то *који има велике бркове.* – Си́тан и кочопе́ран, али бр́чес па ва́жно изгле́да (Цер).

бр́чкани опњ́нци м мн. *опанци од коже украшени наборима.* – Мо́ј му́ж је бил у́бав чове́к, има́л је у́баве преме́не и носи́л је бр́чкани опњ́нци (Пн).

бу́ – бу́ узв. оном. подражавање буке реке: – Бу́ – бу́, бучи́ река́та (Д – Сн, Пир).

бу́ав, -а, -о *ружан; рашчупан.* – Бу́ава трава́та, прера́сла, па ђу ђи́шата мокри́ла после косе́ње мло́го пу́ти и са́ ђу не́че ни козе́те (Дој).

бу́ба несвр. **1.** *тући.* – Како́ – да ме је не́кој буба́л, како да ме је све́ стл́кло (Зав). **2. бу́ба гр́снице** изр. *млатити конопљу на направи за млађење.* – Бу́бамо то́пене гр́снице с тр́љицу (Зав).

бу́бав, -а, -о *бубуљичав.* – Бу́бава ко́жа, само бубу́љице (Зс).

бу́бањџија м *бубњар.* – Бу́бањџија сам бил (Дој).

буба́чка ж *буба.* – И́ма ко́нсће и и́ма гове́ђе буба́чке (Бз).

бубња́к м *бувљак.* – Појдо́мо на бубња́к да ку́пимо не́што за деца́та (Д – ЈД, ПРж).

бува́телник м *дрво подешено за млаћење конопље.* – С бува́телник се пречу́кују гр́снице, више да испа́дне прздер (Бе).

бу́гарин м *југоисточни ветар који дува из правца Бугарске.* – Кривьц ду́ва од Ћошти́цу, а бугари́нат, ју́гат ду́ва од ју́г и раска́ра сне́гат (Зс).

буда́ли се несвр. *глупо радити; бити неумешан у послу.* – Буда́ли се сас сто́куту и само што́ту и́ма (МЈ).

будали́нка ж *приглупа и питома особа.* – Снаа́ ми је једна – будали́нка и једно – ле́њаво створе́ње, па по́више ја́ слу́шам (Рос).

бу́ђа ж *буђ.* – Плесњи́во си́рање, бу́ђу вану́ло (Мр).

буђо́сује несвр. *буђавити, хватати буђ.* – Моје́ си́рање нито ва́ча си́гу нито се буђо́сује (Бе).

буђо́ше се свр. *убуђати.* – Ка́д га добро́ ре́диш и чи́стиш не́че да се буђо́ше (ВЛк).

бузура́нт м *мушкарац незainтересован за женски пол; хомосексуалац.* – Ти́ја не ше́та сас девојчети́ја, мо́ра да је бузура́нт (Пк).

бу́јад м бот. *врста папрати.* – Ми́ па́прат зове́мо на́валу и бу́јад, када́ расту́ за́једно (Мр).

бука́рка рет. шаљ. **1.** *буква Fagus sp.* – На ша́лу ка́жемо бука́рка за бу́ку (Гос). **2.** фиг. *глупача.* – Немо́ј да се напра́виш на бутни́трн, на бука́рку, него у на́род бу́ди отво́рена (Гос).

бука́рсћи, -ска, -ско пеј. *планински.* – Ја́ сам бука́рска жена́ која́ се доселила у гра́д, али с ме́н се не мо́ж ме́рите (ЦД. Бер).

бу́ковача ж *врста гљиве која расте претежно на букви (која трули), али и на још неком дрвећу.* – Буко́вача расте́ на бу́ков тру́п, отсе́чен, а скрипьц расте́ на жи́ву бу́ку (Дој).

бу́ла ж бот. в. бу́лица. – Сла́бо ми жи́то: по́више бу́ле, него кла́сове (Пк).

бу́лван м мн. бу́лвање *тврда груда земље.* – Копа́чката браздила и бу́лвање направи́ла, ру́ће ни отпа́доше од копа́ње (Вој).

булгу́р м *истуцано и скувано зрневље житнина (пшенице, ражи, јечма).* – Водени́це несу́ мле́ле ме́сец дьна, бра́шно несмо́ има́ли па смо булгу́р је́ли (Д – Сн, Пир).

бу́лица ж бот. *турчинак Papaver rhoes*; уп. бу́ла. – Бу́лица попу́рку голему́ напра́ј, па после све́ се расцьвти́ (Зс). На стру́чку бу́лица цьвти́, и́ма црвена́ и бела́ (Орљ, Бз). – Од бу́лицу пра́вимо лу́ће, и́грамо се (Нш. ВЛк).

булуле́јник м *конопац којим две особе, једна с лева а друга с десна, попречно ударају онога ко седи на љуљашки и тако појачавају или смањују*

пут љуљашке и јачину љуљања. – Кóј сéдне на љуљáшку, с булулéјник га љýљамо, а чýл сам да га нéгде кáжу полулéјник (ТД). Булулéјник за љуљáње љýљћу (Брц).

булулéјче с дем. од бубулéја, булулéја *буљина.* – Вачáли смо булулéјчета (Зс).

булумáч м **1.** *вода са размућеним брашном за премазивање хлеба после печења.* – Булумáч је пшéнично брáшно у врéлу вóду, па се с њéга премáзује жéжак лéб кадá се извáди, а мóже с њéга и ретúја да се лéпи (Пир). **2.** *млака вода у којој је разбијено јаје и са мало кукурузног брашна за премазивање свадбене и друге свечане погаче.* – Погáче за свáдбу, ама пóвише су билé од морýзно, па разбúјемо јајцé и тýримо мáлко брáшно у вóду, па премáжемо погáчуту да изглéда ýбаво (Бз). **3.** *сувише редак пекмез или рецељ.* – Онó нéје рецéљ, него булумáч, млóго рéтко (Пир). **4.** фиг. рет. *будала.* – О, булумáче, не разбúраш нúшта (Бз).

буљáт, -а, -о *буљав.* – Буљáта, грóзна, а óн се загледáл бьш у њý (Пир).

буљýбаша м *буљубаша, представник турске власти у селу.* – У тýрско врéме у селó је бил само буљýбаша (ВЛк).

буљурдúсује несвр. рет. *дружити се; слагати се.* – Јá слáбо сас њу буљурдúсујем (Бла).

бýмба несвр. рет. *ударати.* – Мрéжа се отéгне из вóду, па ајкáчи бýмбају и све улетú у мрéжу (Ста).

бýмбар м зоол. **1.** *трут.* – Бýмбарат не дáва мéд ама и без њéга рóјат не мóже (ВРж). **2.** *гундељ.* – Бýмбар напрáј лóпту од лајнó (Пс). Бýмбар је по величúну између бáбљачу и стр̀шеља (Ру).

бýмбар м анат. *право црево.* – Гýжњото цревó óкамо бýмбар (Пир).

бýне свр. фиг. *нагло ући; нагло изаћи.* – Бýнула невéста и отишлá си дóм (Вој).

бýнsав, -а, -о *који је угојен, што му се види и на лицу.* – Бýнsав је којú је огóјен и у снáгу и у лицé (ЦД).

буњиштáрће ж мн. *средство за превоз ђубрета запрегом прилагођено лошим, стрмим и кривудавим планинским путевима.* – Кóла úмају душамé, канáте и капáци, а буњиштáрће само прéдњи кáпак (ТД). Сáне буњиштáрће: оздóл дьćће, па испод пóпречно да држú дьćћете, извртúм прéчћете, па страни́це од дьскý напрéд, насрéд и насáд на пречáнку (ТД).

буовúт, -а, -о трп. пр. *који је крупан, висок и добро развијен, али није ни јак ни смео.* – Тú ли мúслиш што је óн буовúт да се од њéга нéкој плáши?! (Рс).

буранúја ж *боранија.* – Сварúла буранúју ко мáсло мéку и ýбаву (Ру. Вој).

бурéшка се несвр. **1.** *бости се (говеда, јарци, овнови).* – Измешáмо говéдата и онá се почéше бурéшкају, јéдва и раздвојúмо (Пк). **2.** фиг. *кошкати се.* – Дéца, немóј се бурéшкате, размирúсте ми глáву (Дој).

бурја́н м *врста биљке која је слична бурјану, абди; висок и густ коров око сточарских станишта.* – Дру́го је абѣ́д, дру́го је бурја́н (П, Пир).

бу́саница ж в. бу́сеница. – У ста́ро вре́ме у бу́санице се седе́ло (Пет. Км).

буса́рска ку́ћа изр. *стамбена зграда од бусења.* – У Ба́рску лива́ду живи́ло се у буса́рсће ку́ће, коли́бе. Ле́те изврти́ са – свр̏дел, а зи́ме затво́ри сас какала́шку (Зав).

бу́сеница ж *примитивна колиба покривена бусенима;* уп. бу́саница. – Напра́ви се коли́ба бу́сеница на ро́гове од мо́тће и ко́лци, и обле́пи се с бу́сење (Гос).

бусови́т, -а, -о *који гради бусен.* – Типѣ́ц је бусови́та трава́ (Зс).

бу́та несвр. **1.** *гурати.* – Бу́тају му а́утото, не мо́ж да упа́ли (Пир). **2.** вулг. *обављати коитус.* – Зате́кла га жена́та, бута́л при комши́ку (Гос). **3. бу́та ме́це** изр. *преоравати.* – А чу́шка, а бу́та ме́це, во́ли да прео́рује (Зав).

бутни́трн м пеј. *велика будала; глупа и невешта женска особа.* – Она́ је асли́ бутни́трн, не уме́је ни во́ћће да сва́ри (Пир. Гос).

бу́трес, -та, -то *пуначак.* – Бе́ше сре́гањ чове́к и бу́трес у лице́ (Вој).

бу́чав пешћи́р изр. *растресити пешкир.* – Бу́чав пешћи́р неве́ста у бьшчу́ даде́ на младоже́њу (Сре, Кр).

буче́тина ж аугм. *буква.* – Голема́ буче́тина та́м бе́ше, када́ сам бил дете́ (СГл).

бучкари́ца ж подр. *она која је украла бућкалицу.* – Једна́ укра́ла канта́р па смо у ока́ли кантари́ца, друга́та бу́чку па смо у ока́ли бучкари́ца (ВЛк).

бучуми́ш м *мноштво ластара из корења око воћке, обично шљиве.* – Једно́ дрво расте́ и бучуми́ш окол ње́га, ласта́ри, си́тно, ни једно́ не вира́је (Кр).

буџу́је несвр. *дешавати се.* – Буџу́је да се комши́је ска́рају, али не́је добро́ да се мрзе (Мр).

буша́к м *мужјак говечета расе буша.* – Има́л сам буша́ци воло́ве, од стару́ту ра́су (Брл).

бьба несвр. **1.** *ударати силовито и неразумно.* – С голе́м чу́к бьба́л без по́требу, и ка́микат се не́је помери́л (Пк). **2.** фиг. *неумесно говорити.* – Мло́го бьбаш када́ оти́демо у на́род, па те избега́вам (ВЛк).

бьба́т, -а, -о *који је добро натоварен; који је добро напуњен.* – Бьба́т во́з се́но ка́жемо, када́ се у́баво натова́ре са́нће (Дој).

бьба́то прил. **1.** *добро натоварено; до врха пуно.* – Ка́жемо бьба́то напл̏њено за во́з са – се́но када́ се мло́го натова́ри (Дој). **2.** фиг. *по вољи, до ситости.* – Ја́ка ра́бота при њи, ама ја́ко и је́дење, бьба́то (Дој).

бьбне свр. **1.** *јако ударити.* – Ако те бьбнем зача́с че се оћути́ш (Пок). **2.** *убацити.* – Та́ја ја́ганци ја́чка, а́јде да и бьбнемо у једи́нчетата (ДД). **3.** фиг. *неумесно рећи.* – Старинсћи́ си ја́ бьбам, бьбнем поне́коју ре́ч, и оно́ све старинско́ (Зав).

бѣ́ље ж мн. *бува.* – Ка́жемо бала́ кад је једна́, а бѣ́ље када́ су мло́го (Вр).

бѣ́довача раки́ја изр. *ракија од бурјана, абде.* – Бѣ́довачу раки́ју смо пе́кли од абѣ́д, бурја́н (ТД).

бѣдѣ́к м *шпенадла.* – Бѣдѣ́к ка́жемо ћи́тку на па́зуку, а чу́ла сам да ка́жу и крфи́ца (Јел).

бѣ́згало с *штрцаљка од зове коју деца сама праве и користе.* – Пра́вимо бѣ́згала. Бѣ́згало штр́ца во́ду, и́грамо се, пр́скамо се (Брл).

бѣзи́ка несвр. вулг.**1.** *голицати.* – Бѣзи́ка дево́јће, гѣди́чка и, а оне́ се смеју́ (Зс). **2.** *забадати изненада некоме прст у чмар.* – И́ма поква́рени и же́не и му́жје, бѣзи́кају се (Сук).

бѣ́зља м *страшљивац.* – Ти́ си бѣ́зља, бѣ́знут си, ца́бе си му́шко (Чин).

бѣклица ж *мала пљосната посуда од керамике за ракију.* – О́н си бѣ́клицуту све с ње́га но́си (Сре). То́тола – то́тола, и и́спи це́лу бѣ́клицу (Вој). И́ма бѣ́клица за раки́ју, а и́ма и бѣ́клица за вино́ (Зс).

бѣ́кличка ж *врста лејке.* – Превр́зане ча́ше и́мају и́ме бѣ́кличће (Мр).

бѣлосе́рина ж *упљувак од бува.* – Дево́јћа, ама на кошу́љуту ву се ви́де бѣлосе́рине (Држ).

бѣсма́ ж бот. в. бѣсми́ца. – Магари́ца трава́ је као бѣсма́, али у дл́ђи ли́стови (ВЛк).

бѣсми́ца ж бот. *врста баштенског цвећа са белим уздужним пругама на дугим светлозеленим листовима;* уп. бѣсма́. – Цве́ће бѣсми́ца и́ма дл́ђи ли́стове и дл́ђе беле́ пру́ће крз њи, и и́ма ја́к ко́рен (Кс).

бѣ́цкав, -а, - о *бодљикав.* – Кри́з је бѣ́цкава моруза за булка́ње (Зав).

бѣцко́вчичи м мн. *бодље.* – Тај трава́ и́ма на шу́шће бѣцко́вчичи (Гос).

бѣцко́љ м бот. *ветрогон Eryngium campestre.* – Бѣцко́љ и осѣ́т не́је и́сто: бѣцко́љ је мло́го по́ситан, до́јде су́в и ле́чи од шу́љеви, а осѣ́т расте́ високо́ и и́ма црвени́ – љу́бичасти цве́тове као че́ткица за бријáње (ДД).

бѣчко́љ м бот. *бодља.* – Тај трава́ у обло́жине расте́, чулу́мчице пра́ви; мага́ре једе́ бѣчкоље́ти (ВЛк).

В

ва́де си о́чи изр. *живети у недозвољеним односима, курвати се.* – Сва́тат и сва́ата, ва́де си о́чи, бру́ка голема́ (Тм).

ва́ди вла́с изр. *извлачити влас чешљањем вуне, правити кудељице.* – Че́шљамо вл́ну, ва́димо вла́с (Дој, Јел).

ва́ди из ка́л изр. *спасавати особу (беде, муке, тренутне велике невоље).* – Ја́ сам те вади́ла из ка́л це́л живо́т, (а) са́ више не мо́гу (Зав).

ва́жа несвр. *важити, имати вредност (новац).* – Мло́го је па́ре има́л пред ра́тат, пропа́доше му, несу́ више важа́ле (Јел).

вазди́гне свр. фиг. **1.** *хвалити.* – Зе́т зла́то прете́же. Не́чу си га пони́жим, че га вазди́гнем (Зав). **2.** *унапредити.* – О́чемо да вазди́гнемо сто́ку, да се кре́не напре́д, до́м да вазди́гнемо (ВЛк).

ва́ка – ли́са ж *овца која има прстенасту шару на глави и белегу на носу или лицу.* – Која́ је овца́ вакле́ста и ли́сеста о́камо у ва́ка – ли́са (Дој).

ваклуша́на ж *(лепа) девојка са црним обрвама.* – Ваклуша́на бе́ше На́да; вакле́ста, црномр̀њеста, у́бава неве́ста дојде́ (ВЛк).

вала́ ж пеј. *разметање.* – Од њега мож само валу́ да чујеш; куде да је ишѣл све он бил најголем и најпаметан (ВЛк). Ва́ла голема́ при те́бе, и́маш свóнци и клопотаре́ (Пок).

ва́лога ж **1.** *мера за површину валовите ливаде од око 0,5 ха.* – Једна́ ва́лога, једна́ коса́ (Дој). **2.** *вратило, део разбоја.* – Разбо́ј и́ма ва́логу или кросно́, и отенца́ло (Гос).

ва́лта ж *улегнуће.* – Ко́њ поче́ да вр̀ља, па ме о́бори, па ми ва́лту на́праји на гру́ди (Рс).

ва́луга ж **1.** геогр. *уска и дуга долина.* – У Брло́г тупа́н ту́па, ва́лугата трешти́ (Брл). **2.** *вратило које се користи при обарању говечета при потковању.* – Поткива́ч и́ма ва́лугу или кросно́, и чу́љу за обара́ње гове́до, и и́ма сантра́ч за реза́ње (Мр. Тм).

ва́лушка ж *угнути део на ливади; мала и тешко уочљива вртача.* – Ле́гал у једну́ ва́лушку и чека́л да зами́ну (Зс. ТД).

ваља́јечи прил. сад. од ва́ља се: *ваљајући се.* – Кат – пу́штим куче́то, оно́ се од ра́дос све саси́пе игра́јечи и ваља́јечи (ТД).

ваља́вци ка́мење изр. *крупно лопласто камење.* – У на́шу ре́ку све ваља́вци ка́мење, и све црвени́ (Дој).

ваљувича́р м *радник у ваљари сукна.* – Ре́ше се да уби́ју ваљувича́ра, да га опља́чкају (ВСв).

ва́не га́д изр. *загадити се, загнојити.* – Немо́ј да че́каш да ра́ната ва́не га́д, о́дма у ма́жи с јо́д (ВЛк).

ва́не на́ – око изр. *почети мрзети (и прогонити).* – Вану́л га на́ – око па га мр̀зи и го́ни, и све му зло́ ми́сли (Пк).

ва́не си́гу изр. *прекрити се скрамом буђи, ухватити цвет (сир, туршија).* – Чи́стим турши́јуту да не ва́не си́гу (Пир). Вану́ло ми сирињѐто си́га (Мр).

ва́не ћелепи́р изр. *оболети од хроничне болести.* – Ва́ну ћелепи́рат и умре́ (Пир). Лута́ по же́не, мења́ ђи, и ва́ну ћелепи́р, за́качи стра́шну бо́лку (ВЈ).

ва́не ши́ју изр. *стећи лошу навику (пркосити, не слушати савете), постати својеглав.* – Си́нат вану́л ши́ју, че се де́ли од башту́ и ма́ђу, а еди́нац (Кр).

ва́п – ва́п – ва́п узв. подражавања трапавог играња у колу: – Sѣsa ли, sѣsa, ва́п – ва́п – ва́п (Зс).

вапиру́је несвр. *беснети (жена).* – Вапиру́је та́ја, ку́ћата се тресе́ од њу (Сук).

ва́р м рет. руг. *креч.* – Това́р ва́р на поза́р (СГл).

ва́р кукуре́к изр. прип. пеј. *варити одвару од кукурека.* – Реко́ вој на пи́јац ва́р кукуре́к, потсети́ пр́тенуту го́спођу како́ сам вој гла́ву чапка́ла с кукуре́г за од вѣ́шће (Држ).

вара́ј када́. **Од вара́ј када́** изр. *од вајкада.* – Жени́дба је, че́рко, од вара́ј када́ (Гра).

варва́рица ж *кувана пшеница.* – У гра́д сам чу́ла за ва́рено жи́то да га о́кају варва́рица (НМл).

варва́рка ж *учесница у обичају Варвара.* – Варва́рће и́ду по ку́ће на Варва́ру (Брц).

ва́рди во́ду изр. *штитити од бујице.* – Бе́демат ва́рди во́ду да ми не и́де у њи́ву (Зс).

ва́рди до́м изр. *чувати кућу, дом.* – Да си ми, Ви́до, му́шко, ти́ би ми до́мат варди́ла, а ти́ си же́нско, че си оти́деш (Гос, ВЛк).

ва́рка га изр. **1.** *пожуривати некога.* – Ва́ркамо га да потрчи́, да и сти́гне (Ор). **2.** изр. **не мо́же га ва́ркамо** *не смемо журити са тим послом, не може брже.* – Не мо́же га ва́ркамо, та́ј се ра́бота поља́ рабо́ти (Ш).

васпи́тује несвр. *васпитавати.* – Би́л им је и о́чув и башта́, васпи́тувал и ра́вно и не́је гледа́л које́ чијо́ је (Брл).

ва́ти на зу́б изр. *замрзети; почети прогањати.* – Вати́л ме на зу́б, не да́ва ми да ди́шем (Бла).

вати́л се у пр́стење изр. ирон. *радити тобоже важан и тежак посао.* – Де, неси́ се вати́ла у пр́стење, до́јди да ми помо́гнеш (Гњ. Вој).

ва́ча на́рав изр. *стицати лошу навику; постајати својеглав.* – Дете́то размази́мо, поче́ да ва́ча на́рав ни́кога да не слу́ша (Држ. Кр).

ве́дри се несвр. *разведравати се.* – Раздра́чује се време́то, ве́дри се (ВЛк, Пк).

ве́ја ж *мања гомила сложених окресаних лиснатих гранчица, припремљена за сушење и дењење.* – Тѣкмимо шу́му на ве́је до ко́ла или до ли́сник (Мр).

ве́је ве́тар изр. песн. *дувати ветар.* – Ве́тар ве́је, гра́д леле́је /Па и́звеја вра́но ко́ње (При).

ве́је ли ве́је изр. *дуго викати и при том вређати (о жени).* – Јевро́симка се распуца́ла, с Ми́лку се ка́ра; ве́је ли ве́је, село́ се тресе́ (Вој).

ве́к. **Откако́ је ве́к** изр. *одвајкада; од времена успостављања реда.* – Откако́ је ве́к у на́ше село́, о́н си је текѣ́в и ни́ га не мо́же изме́нимо (Рс).

вели́коша ж *леп̄а кобила алат̄ боје.* – Вели́коша коби́ла је ала́т – боја́ и и́де ра́ван, не́ма да кљо́ца када́ о́ди (Мр).

вели́ча се несвр. *хвалит̄и се; гордит̄и се; уздизат̄и се.* – Драгу́тко бе́ше ленчу́га: вели́ча се и ље́же, и занесе́ се, и са́м се́бе ве́рује (Гос).

вели́чи се несвр. фиг. *п̄онашат̄и се уздржано уз т̄рп̄езу (о гост̄у).* – Те́тка ми се мло́го вели́чеше; до́јде на́ – госје а оти́де си гла́дна (Вој).

венчура́к м *венац ст̄ена.* – Там сте́не, венчура́ци, изво́де се ку́рјаци (Гос).

вењ̄ц м *чељуст̄.* – Овца́та бези зу́би, само вењ̄цат оста́л (ТД).

вепре́ с *мужјак свиње од шест̄ до дванаест̄ месеци ст̄арост̄и.* – Вепре́ је му́шко од ше́с до двана́јес ме́сеца, штро́јено или нештро́јено, а ве́пар је од једну – го́дину (ТД).

ве́ра. **1.** изр. **да га ве́ра ви́ди** *баш (т̄ако).* – Ла́дно, да га ве́ра ви́ди (Дој). **2.** изр. **че до́јде на ве́ру** *п̄реузеће одговорност̄ за п̄ородицу.* – Че до́јдеш на мо́јуту ве́ру па че уло́виш за ме́ру (Цр). Че до́јде вре́ме деца́та да до́јду на на́шу ве́ру, па после че и зане́мују њи́на деца́ (Гњ).

ве́рверица ж зоол. *веверица.* – У Смако́ву ка́жемо ве́рверице, а у Бзо́вик [? изговор? – рец.?]ка́терице (Ос).

ве́ргав, – а, – о рет. *шарен у виду крп̄а на белој основи (овца, коза).* – Овца́та мрка́ у лице́ и преко сна́гу ве́ргава, кр́песта, као кр́пе да и́ма (При).

ве́ргоша ж рет. *име овце која има мрко лице и т̄амне велике крп̄е п̄о белом руну.* – Ве́ргава овца́та по сна́гу и у лице́, о́камо ђу Ве́ргоша (При).

верђи́ја ж *дажбина која се давала Турцима у нат̄ури.* – Ту́рци су доди́ли у село́ само да ку́пе ара́ч и верђи́ју, а у село́ је бил само буљу́баша (ВЛк).

вери́га ж *вериге.* – На др́вену вери́гу зака́чим котле́ и у ње́га си́р почи́ња да се то́пи, тека́ пра́вим бе́лмуж (Ру).

вери́ђе ж мн. **1.** *муња.* – Кад загрми́, вери́ђе се сьви́ју; вери́ђе ти поред но́ђе ла́зе (Дој). Вери́ђе па́доше преди једно́га овна́ и отидо́ше као невесту́љ̄ћа (ТД). **2.** *ланац за кочење запрежног возила.* – Вери́ђе и́мам за коче́ње са́не, на́ше ме́сто стр́мо (ЦД). **3.** *ланчић на клепетуши.* – Гломота́р но́си, на вери́ђе гломота́р, и са стра́не две – а́лће и́ма, а с кљеште́ви се отва́ра (ТД).

ве́с м *фес, невест̄инска кап̄а.* – Ка́д на неве́стуту сту́ре ва́л, ту́ре у ве́с (Ру).

весе́лко с *коњ п̄робач.* – Пр́во ве́селко зари́пује, а после на коби́луту ри́па пасту́в и заврша́ва ра́боту (Бла, Пир).

ве́сне се у све́т̄ изр. *п̄очет̄и уп̄ознават̄и свет̄ одласком међу људе; п̄очет̄и се изједначават̄и са другима.* – Пу́штете момче́то да се ве́сне у све́т, да по́чне да се ра́вња с дру́ђи и да по́чне да се тьки (Трњ).

ве́т̄, -а, -о **1.** *искрзан.* – Лито́, ве́то, немо́ј то́ва да обла́чиш за на́ – оро (ВРж). **2.** *нарушеног изгледа, нескладан.* – Са́ ве́то изгле́да там куде́ бе́ше вода́та, све преко́пано (СГл).

ветрова́љ̄ а трава́ ж бот. *бела боца Eryngium campestre.* – Ветрова́љ̄ а трава́, ве́тар у но́си из о́ткоси (Рг).

ветро́вине ж мн. *болесш̄ козе изазвана вешром.* – Ветро́вине, уби́л у ве́тар, изланси́ла се (ТД).

ве́ћа ж **1.** *велика грана са више ракљи п̄огодна за сушш̄ање сена низбрдо.* – Ве́ћа је се́но зде́нуто као воло́вњак или пла́с на ве́лику гра́ну. Зака́чимо у сас ла́наци и воло́ви у вла́че до пу́т куде́ се това́ри у ко́ла (Рс). **2.** *мала грана којом се ручно свлаче мале количине сена.* – На ве́ћу ту́рим се́но, па и дете́то ту́рим на сено́то, и оно́ се ра́дује што га во́зим надо́ле (Рс).

ве́че прил. *већ.* – Ми́ смо на́ши љу́ди ве́че, сроди́ли смо се (К – Ћу, Пир).

ве́чером прил. *у шоку сваке вечери.* – Добро́ је ве́чером да запа́лим ла́мбу да и́ма га́с (ДД).

ве́шка се несвр. *п̄еш̄и се у дрвеће и п̄овремено висиш̄и држећи се о грану.* – Ве́шкају се дечи́штата по цре́шње и ћи́ну вислети́ја (Пет).

вешш̄ега́р м/ж *особа која (мађијама) наноси зло.* – За текву́ жену́, која́ пра́ви зло́ с маџи́је, вештега́р ка́жемо (Пк).

ве́штица ж зоол. *ноћни леш̄ир.* – Ли́птер лети́ дьњу, а ве́штице но́чу (Ш).

ви́гња ж рет. **1.** *оџак.* – Де́да је оџа́кат ока́л ви́гња, не зна́м да ли на ша́лу, чи́ни ми се на о́збиљно (Јел). **2.** изр. **напра́ви се цр́н на ви́гње** *угаравиш̄и се као у ковачкој радионици.* – Та́м турло́, направи́ли смо се црни́ на ви́гње (Пир).

ви́дало с *свешлосш̄; дневна свешлосш̄; свешиљка.* – Јо́ш ви́дало, мо́ра до́ма да сам (Гос).

ви́делче с *мала свешиљка, жижак.* – Служи́ли смо се сас ви́делче, а ко́ј је има́л ла́мпу о́н је био бога́т (Д – Па, Гњ).

ви́довка трава́ ж бот. *врсш̄а башш̄енског корова Anagallis arvensis L..* – Ви́довка трава́ и́ма: за му́шки је му́шка плава́, а же́нска је црвења́ста – жлтуња́ва (ВЛк).

вија́шка ж *венац од клиш̄ова кукуруза.* – Направи́мо вија́шће од на́јубави кла́сове мору́зу за се́ме, ве́нци (Соп. Рс).

ви́јен би́к изр. *бик ојаловљен уврш̄ањем мошница.* – Ви́јен би́к по и́ма сна́гу, него чу́кан би́к (ТД).

ви́јена ша́рка изр. *шара у виду (вишесш̄руке) сш̄ирале око које су руш̄ице.* – Ја́ и́мам куде́љу с ви́јену ша́рку, исе́чено како да је препли́тано (Гос, ВЛк).

вијолџи́ја м *свирач на виолини, виолинисш̄а.* – Па́вол је био вијолџи́ја и свири́л је о́длично на виоли́ну (ВС).

вилда́н бојли́ја изр. *млад, висок и леп̄ момак.* – Ти́ тьг бе́ше вилда́н – бојли́ја, само́ сам у те́бе гледа́ла (Пир).

вила́р м **1.** *дуга дрвена вила са два рога подешена за трње (померање, товар, грађење).* – Тр́ње бе́ремо и с вила́р га това́римо (Чин). **2.** *стара дрвена вила са оштећеним роговима.* – Сас ти́ја вила́р да по́тпреш пло́тат (Воj).

ви́лдиста девójка изр. *висока, витка и лепа девојка.* – Тѣнка, висока́, ви́лдиста девójка, па се виста́нат само ви́је на њу (Тм).

ви́лина свеча́ ж бот. *биљка из фамилије Digitalis са љубичастим цветовима и дугим и шиљастим листовима, са цветним вретеном циклама боје.* – Та́ј би́љка и́ма цве́т као зе́валица. Расте́ поред во́ду и тра́жи вла́гу. Иска́ра пру́т и уз ње́га ли́стевети и цве́тови. Не зна́м да ли је то́ва тврдѣ́ц или ње́га зову́ ви́лине све́че (Пк).

вилне́је несвр. *јако желети; копнити од жеље.* – Она́ вилне́је да га ви́ди а о́н па не дојде́ (Пк. Рас).

ви́лошка ж *коза са роговима у виду виле.* – Ви́лошка коза́ и́ма ви́лести ро́гове (ДД).

ви́љак м рет. *навиљак сена.* – Ка́жемо нави́љак, ре́тко ко́ј ка́же ви́љак (Рс).

виљца́н м *шољица за кафу.* – Ја́ пи́јем же́шку рећи́ју у виљца́н, да ми не бу́де мло́го (ВЛк).

вира́ ж *умањење масе; празнина између нивоа суда и нивоа течности у њему; кало.* – Отишла́ рећи́јата на виру́, изветре́ла. Вира́ и јекси́к, и́сто је (ВЛк).

ви́риветар м/ж/с *врло живахан, вредан.* – Она́ је била́ ви́риветар; била́ је вре́дна, на́јвредна у све́те (Гос, ВЛк).

ви́рушна вода́ изр. *болести плућа.* – Ви́рушну во́ду у плу́ћа доби́ла (Брл).

виси́баба ж бот. *један од весника пролећа са белим цветом.* – Пр́ви изла́зе виси́баба и куко́љдеда. По виси́бабу цвту́ канди́лчичи; једни́ бели́ а једни́ плави́ (Гос. Дој. Пк. Зс). Кри́вдеда је по́себно, а виси́баба по́себно (Чин. Пл). Виси́баба расте́ и у шу́му и у гради́ну (Соп). Виси́баба и кри́вдеда, и́сто је (Ста). Виси́баба у шу́му расте́ куде́ је при́печина (Ш).

виси́на ж *висија.* – Не́ма на виси́ну мети́љ, него са́мо куде́ су млађе́, јечми́шта, па ни́кне но́в јечѣ́м, и од то ва́тају (Дој. Брл. Јел).

ви́сне свр. **1.** *крикне; огласи се снажним гласом.* – У́баво сам поја́ла: кад ви́снем гора́ се прејети́ (Нш). **2.** *ошамарити; снажно ударити (особу, брава).* – Си́не, ка те ви́снем (зве́зде) че ви́диш (К – Ћу, Пир).

висока́ ре́ч изр. *громак глас.* – Ме́н је висока́ ре́ч, ја́ сам си на баштý (Зав).

високоду́пес, -та, -то *који има висок тур, дугоног.* – Дл́ђе вој но́ђе, високоду́песта, не ли́чи на жену́ (Бла).

виста́н м *хаљина од финог платна.* – За Вели́гден башта́ ми ку́пи у́бав виста́н и задевојчи́ше ме (НМл).

вису́љ̄ра ж **1.** *део цвасти који виси.* – Лу́ди стра́тор напра́ј црвене́ вису́љ̄ре по по́ла ме́тар, и на сва́ку пра́ви ре́п, црвено́, у́баво (Ру). **2.** *леденица, висуљак леда.* – Па́де ми вису́љ̄ра од ча́ндије и у́дари ме у гла́ву (Цр).

виськ. **На виськ** изр. *високо (на ѿашњаку).* – Овце́те да пла́днују на виськ (ТД).

ви́ѿ, -а, -о **1.** *јогунасѿ; ѿврдоглав.* – Вито́ гове́до и вито́га чове́ка по́више би́ју (Чин. Сук). **2.** рет. *себичан.* – Со́почање су по – вити́ од нас Стрелча́ње, о́че да присво́је (Б – Сц, Соп).

ви́ѿел м **1.** *врѿешка за моѿање ѿредива на кануре.* – Зака́чђе у́зокол од козу́ од че́три спре́гнемо, на ви́тел превртѝмо (К – ЦВ, Пир). У За́скоци га ка́жу ви́тел или ви́тал, а ми́ Топлодо́лци ка́жемо га јеле́нче (ТД). **2.** *дрвена наѿрава за заѿварање враѿа окреѿањем.* – Ви́тел на капи́ју др́вен, окре́нем га да затво́рим капи́ју (Гра).

виѿи́љ м фиг. *увијен ѿрамен.* – Ре́јава овца́ је на коју́ је ру́ното уви́јено на витиље́ (ТД).

ви́тка ж *део брда на разбоју.* – Бр́до се нани́зује и и́ма го́рњу и до́лњу ви́тку, две́ ви́тђе (Воj).

ви́ѿлушка ж в. ви́тел (2). – И́ма ви́тлушка једно́, зави́тлујемо вра́та с њу (Мр). Ви́тлушка се врти́ и тека́ затва́ра вра́та, а кључа́нка кли́зи и закључу́јe се. Мага́ре ва́не ви́тлушку са – зу́би и отво́ри вра́та (ТД).

ви́тне се свр. кл. према имену Ви́та: *ѿогодиѿи зло.* – Ви́та, бе́с да га сви́ти, па да се ви́тне, да се не ви́ди (Изв).

ви́ца несвр. рет. в. вица́ва. – Вица́л сам те два – три́ – пути и разговара́ли смо, али је било́ ода́вна (Гњ).

вица́ва (се) несвр. *виђаѿи;* уп. вица́ва. – Ја́ га ода́вна не вица́вам (СГл). Вица́вате ли се сас сватни́ната (Км).

ви́ше прил. *ѿреѿежно.* – Оно́ роди́тељи више че́рђе же́не, њи мло́го и не питу́ју који њим се допа́да (Мр).

вишема́ прил. **1.** *већ; скоро да.* – Ти́ си вишема́ стану́л домаћи́н (Рос). **2.** *више.* – Немо́ј ми вишема́ доо́диш у ку́ћу (Пет).

вишња́к м *засад вишања, вишњик.* – Вишња́к насади́мо, голе́м (Ру).

вишња́рник м в. вишња́к. – Вишња́рник и́мам, у́баво ра́ца, до́јдем до пару́ (Бла).

вишње́ с *младица вишње.* – Да́де ми три́ вишњети́ја да си наса́дим у ло́зје (Гра).

вишњо́ва ређи́ја ж *вишњевача.* – Да́де ми вла́шу вишњо́ву ређи́ју (Пир).

ви́шће прил. *мало више.* – Да́ј ми (ма́лко) ви́шће, да и́мам за качема́к (Пок. ВЈ).

влачáр м *власник влачаре који чешља вуну.* – Влáјко из Завóј бéше влачáр, коди њега смо носи́ле вл́ну (ВЛк).

влакьнцé с дем. од влакнó *танко (и кратко) влакно.* – Држи́ се само за једнó влакьнцé (Вој).

влáс ж *власт.* – Не вáља тáја влáс, козарé дојдóше на челó (Сук).

влáсан, сна, сно *који има прави и власт над неким или нечим.* – Мýж ми је и с њег рабóтим па не мóгу да му се љýтим; на њег сам влáсна а теб не мóгу да трпи́м (Пир).

власéн м бот. **1.** *црвени вијук.* – Власéн растé на бýсен и ли́с му је на послéшњо као црвенó. Сáдина као влáсен искáра, али јáче и крýпније, и лóше се кóси (Зс). **2.** *латица, влаташта трава која има листове и клас као пшеница, али јој је клас са оштрим бодљама.* – Влáсен, и́ма га две – врсте. Клáси се као жи́то и и́ма чи́сто бéл клáс. Клáс му и́ма бóдље и назабáда се у чорáпе кадá прójдеш (Ру). Влáсен се вáта за дрéју; вáтају се лати́ца и власéн (Ш). **3.** *било која ливадска трава која класа.* – Тó је све влáсен у ливáду којé се искла́си, а све остáло је травá (Зс).

власéна ж бот. *латица.* – Пчéшка травá, власéна и овси́га су лóше за пáшу и за сéно (ВЛк).

власéњ м бот. *жабокречина.* – На водýту се вáти одозгóре зеленó, кáжемо га власéњ (ВЛк).

власењáк м *биљна заједница у којој преовлађује влаташта трава власен.* – Не кáрај овцéте там у власењáкат, кáре камто Пр́чевицу, кудé је по – чи́пкава травá, пóниска (Зс).

власи́ца травá ж бот. *власен; овчији вијук.* – На пóдобру ливáду излáзи власи́ца травá, овцéте у ýбаво пасý (Гос).

влачáра ж *постројење за машинско чешљање вуне.* – Тéшка вл́на се влáчи на дрндáру, бóља на влачáру (Мр). На двá грéбенца влáчимо власни́цу, а шти́м у Тéмску на маши́ну, у влачáру (Зс).

влачéг м мн. влачésи **1.** *направа за вучу тежих терета по непогодном путу.* – Влачéг је од двé мазни́ће паралéлне, а између њи́и на среди́ну и́ма пречáнка, и на њу кóлци; као да су кóла. Замéњује зáдњи део кóла, а влáчи се (Рс). Влачéг на прéдња кóла: двé рýпе на дрвја, двé прекóвће (пóпречне лéтве преко ýздужна дрвја) и на њéга плýг, сéме, три́ врéче козињáвће, пáпрат одоздóл, сéно (Ру). **2.** *брана.* – Бранý зовéмо влачéг (Гос).

влачéње с **1.** *други глас у песми.* – Влачéње у пéсму и́ма. Јá сам влачи́ла кадá двé пojéмо (Ос). **2.** *чешљање вуне.* – Сабéремо се влачýљће на влачéње при једнý којá и́ма млóго вл́ну (Гос).

влáчи блéјове изр. *осрамотио се, иде лош глас о њему.* – Влáче блéјовети, брýкуту, и нéје и млóго срамотá (Зав).

вла́чи ка пое́мо изр. *пева други глас при певању удвоје.* – Једна́ пое́ а дру́га вла́чи, када́ пое́мо две́ (При. Дој).

влачи́љħа ж *седељка на којој се ручно чешља (влачи) вуна.* – Та́ј и та́ј и́ма влачи́љħу, и́демо да вла́чимо вл́ну (Б – ЦЈ, Бла).

***влачу́љ**ħа* ж *постројење за машинско чешљање вуне.* – Све́ одвезе́мо на влачу́љħу. На два́ гре́бенца се че́шља ву́на. Своја́к је од ру́нску ву́ну кад се оче́шља, ру́нсħи своја́к, а шти́м отпа́дне (Зс).

вл́њеница ж *пољава од прстене основе и вунене потке.* – Вл́њенице смо тка́ле: пр́тена осно́ва а вл́њена натка́ва (Км)

вл́њес, -та, -то *који је добро обрастао вуном (о овци).* – Гр́место, вл́њесто, само му се очи́ти ви́де ко на бу́лу (Зав).

влњо́р м пеј. *(неквалитетна и прљава) вуна.* – Да пропе́ремо влњо́рат, да се на́јде за претка́ву (Пет).

вл́ча ја́болка ж бот. *вучја јабука.* – Вл́ча ја́балка је о́тровна, али с њу се на́род ле́чи (ВЛк. Нш. Зс). У на́ше ме́сто и́ма вл́че ја́болħе (К – ЦВ, Пир).

вл́чја штра́пка изр. *вуков траг (на снегу, блату).* – Видо́мо вл́чје штра́пħе на сне́гат и уплаши́мо се (ВРж).

во́д – во́д – во́д – во́д узв. којим квочка тобоже ваби пилиħе да иду за њом – Ква́чка во́ди пи́личи во́д – во́д – во́д – во́д! кад изле́зне на́ – двор (ТД).

водени́к м *постоље за тестије и котлове са водом.* – У домаħи́нску ку́ħу и́ма водени́к, дьска́ на коју́ оста́вљамо стовне́ и котло́ве с во́ду (ВЛк).

во́ди че́с изр. *поштовати.* – Ја́ му па не́како во́дим чес, ама ти́ га ич не почи́тујеш (Бла).

во́ди ша́ле изр. *шалити се са блиском особом.* – Били́ смо добри́ другаре́, води́ли смо ша́ле, гостува́ли смо једни́ при дру́ħи (Кс).

во́дан, -дна, -дно *воденаст; сочан.* – И́мамо си́пкаве и во́дне ја́балħе (Зав).

води́р м *косачева дугуљаста посуда за влажење и држање бруса, коју он везује за ногу испод колена.* – Води́р за остри́ло, има́ло је и др́вени, а прави́ли смо и од пле́к (ЦД).

вододр́жљив, -а, -о *који задржава воду.* – Вододр́жљива њи́вата па да́ва на́јубаву мору́зу на су́шну го́дину (Црв).

водоно́сник м арх. *дугачка и дебела полуга за ношење терета удвоје.* – Чебрња́к су на́ши ста́ри не́када ока́ли водоно́сник (Вој).

водопи́ја ж бот. *биљка сродна цикорији, али дебља и чвршћа.* – Водопи́ја је подебела́ од гологу́зу. Сас водопи́ју и гологу́зу, ка́жемо га муа́р, врзува́ли смо сно́пље (Ру).

воду́ља ж *она која води стадо (овца, коза).* – Са́мо што пома́мим ша́р – ша́р, воду́ља о́дма поведе́ три́ста о́вце (ТД).

водурља́к м пеј. *вода (у земљишту).* – Кр́кнуло водурља́к , не мо́ж се у њи́ве уле́зне (ВРж).

водурљи́в, -а, -о *који садржи много воде (земљиште).* – Водурљи́ва лива́дата, млакаи́во, иска́рује ло́шу тра́ву (Зав).

во́з ж *запрежне саонице за кабасту храну (и дрва).* – Во́з је само се́но кад се во́зи, а не ђу́бре (Зс). Два́јес во́за сам изве́зал се́но, а за зи́му че ми тре́бу окол сто́ во́за (ТД).

возди́гне се свр. *уздићи се; унапредити домаћинство.* – Како́ им дојде́ та́ја снаа́, они́ се возди́гоше (Зав).

вои́ште м *руда на дрвеној ралици.* – Вои́ште за плу́г је струка́ (Мр).

војéва несвр. *стално боравити; бити власник простора.* – О́н је на то́ва ме́сто бојева́л, војева́л откако́ се роди́л (Јел).

во́ли – нево́ли ж *хоћу нећу, тарчужак.* – У́знемо во́ли не во́ли, девојчети́ја, па се и́грамо да ли ме не́кој во́ли или не во́ли (Пк).

во́лка несвр. хип. *волети.* – Ба́ба си га во́лка, ти́ си ба́бино зла́то (Зав).

воло́вњак м *навиљак или пласт сена на великој рачвастој грани, који се веже ланцима и који могу волови да повуку навише или наниже;* уп. вол̀вњак. – На голему́ ра́кљесту гра́нку зде́нем пла́с или нави́љак се́но и тека́ напра́вим воло́вњак, па у вр́жем с ла́нци и с воло́ве у одвлче́м куде́ че това́рим сено́то или куде́ че га де́нем на сто́гове (Дој).

волово́дица ж фиг. *курвање.* – Саби́ру се коди њу као на волово́дицу (ВЛк). Она́ не́че, не́че, па о́буши, па поче́ да зби́ра волово́дицуту (Зав).

волово́дник м в. волово́дњак. – Рани́ла сам коко́шће у воловодни́к: од кла́с што оста́не од Ме́ћин дѣ́н, зр́на наро́нимо у волово́дник (Зс).

волово́дњак м *поводац за говече.* – На И́гнотов дѣ́н коко́шће ра́нимо у волово́дњак, да но́се уску́п (Зс).

воло́вска муа ж зоол. *говеђи шткаљ.* – И́ма ко́нска муа́ и и́ма воло́вска муа́, ла́зи му уз те́ло (Пк).

воло́вске са́нке ж мн. *запрежне саонице које вуку говеда.* – Та́мо се мо́же ми́не само сас воло́вске са́нке, те́сан је и лош пу́тат (ЦД).

воло́всћи звоњ̀ц изр. *звонац који носи говече.* – Воло́всћи зво́нци су дру́кши него за о́вце: по́кратћи су а поширо́ћи́ и уну́тра игла́ како зр́нце ((Мр).).

волокра́дица ж *велики лопов који краде (само) говеда.* – Јако́в из Ве́лики Бо́њинци бил је волокра́дица, гове́да је кра́л, воло́ве, и кла́л и високо́ над село́, а има́л је и помага́чи (Б – МБњ).

вол̀вњак м в. воло́вњак. – Вол̀вњак, пе́сто до ше́сто ки́ла, на једна́ ко́ла мо́же (Рс).

воља́ ж *воља, жеља.* – О́вце ни воља́ да и́мамо, а не́мамо (Рг).

во́ља. **1.** изр. **до во́љу** *до ситости.* – Чу га би́јем до во́љу (Гос). **2.** изр. **пра́ј (му) во́љу** *угађати; дворити.* – И́грам се с деца́та, пра́јм њим во́љу, и она́ ме во́ле (Пир).

во́љан је изр. *мило му је; заинтересован је; жељан је.* – Во́љна сам да и́мам сна́је, зе́тове, да ми цьвти́ до́м (Пн).

во́љи несвр. **1.** *упорно подносити невоље на путу до циља.* – Не́како сам вољи́ла, подноси́ла сам, издржава́ла сам и моја́ деца́ сам изве́ла на ле́б (Гос). **2. вољи́ ми** изр. *допада ми се; тако ми одговара.* – Вољи́ ми што тека́ испа́де, што по́беди пра́вда (Гос).

вољу́је несвр. *наметати и одржавати власт над неким или нечим.* – Че вољу́је, вољу́је, па че превољу́је и о́н, че про́јде и њему вре́ме (Об).

во́рдовће ж мн. *ковани опанци од аутомобилских гума.* – Носи́ла сам ко́вани опѝнци, во́рдовће, кад бе́јо дете́, све́ ми но́ће огу́ле, па бо́ље бо́са (Соп).

во́ћке ж мн. рет. *суве шљиве.* – Је́ли смо во́ћке, лу́к, љу́ту папри́ку, има́ло је бра́шно, прави́ло се за је́дење (Ш).

во́чњак м рет. *воћњак.* – Во́чњак на́сади Ву́чко Чу́ћин поди село́ (ДД).

во́ће ж мн. **1.** *суво воће (најчешће суве шљиве).* – Во́ће смо цепи́ли, пари́ли и суши́ли од сли́ве, од диве́ и пи́товне кру́ше, од пра́скове, ше́втелије, ја́балће, од ћи́салће ја́балће (Ру). **2.** *кувано суво воће, компот.* – Ва́римо во́ће, чарба́ од њи изле́зне, то́ј смо воле́ли и прави́ли (Ру).

враголе́с, -та, -то *враголаст, који је склон шали; лукав.* – Ђаволе́с, враголе́с, сва́кога че насмеје́ (Зс. Рс).

вражá ж *извођење враџбина; бајање.* – Вражá је льжá, ја́ у товá не ве́рујем (Јал).

вра́жа несвр. *врачати.* – Тава́ несмо́ вража́ли; од вражу́ несмо́ разбира́ли ни́шта (Д – ЈД, НМл).

вражáње с гл. им. од вра́же *изговарање речи песме при певању удвоје.* – Кад пое́мо, она́ изво́ди вража́њето, изгова́ра ре́чи од туј пе́сму (Цер).

вра́же несвр. *изговарати речи песме у току певања удвоје.* – Вра́же једна́ а дру́га вла́чи када́ пое́мо две́ (Цер).

вра́јсне свр. жарг. (*изненада) јако ошамарити.* – Ћу́ти, да те не вра́јснем (Дој).

вра́нес, -та, -то *који је вране боје (коњ, коза).* – Која́ је коза́ вра́неста о́камо у вра́њоша (Гос).

вра́нилук м бот. *врањилук, врста дивљег лука Ornithogalum.* – Вра́ни лу́к или сврáчи лу́к, и́сто је (Ру). Вра́нилук је тѝнак, висо́к, је́ли смо га (К – Ћу, Пок). Вра́нилук не једе́мо, и́ма зеле́н и жлтуња́в цве́т, мери́ше на пра́зилук и расте́ где је ки́сели ка́мен (Зс). Мра́зовац је једно́, а вра́нилук си је бьшка́ (К – ЦВ, Пир). Вра́нилук згри́цкам, згри́цкам и испљу́јем. И́сто: бе́ли лу́к (Мр).

вранýша ж *црна коза са великим белим шарама.* – Вранýша, рéтко кáжемо и врáноша, је козá црнó и белó шáрена (СГл).

врáњ м *отвор на горњем воденичном камену.* – Воденúца úма кóш, креће́тало, врáњ на гóрњи кáмик, папрúца је у кáмен (Мр).

врáњоша ж *коза вране боје.* – Врáњоша улéзе у градúнуту, трчú по њу (Зав).

вратњáк м *ланац као оковратник за крупну стоку.* – Моји волóви су имáли врáтњáци лáнци (Мр).

врачáљћа ж *врачара*. – Јá не вéрујем у врачáљће (Рс).

врвáнsa ж *колона особа које пролазе.* – Овó се поврвúл нáрод, врвáнsa големá, а јá тов не вóлим (Гра).

вргола́зина ж *плитка и неплодна њива на (оштрој) падини.* – Не орéмо више вргола́зине, водá све однéла (Цер).

врдóљ м *дроњак; похабани хаљетак.* – Лéшници и орáси натурá у бýчкуту, па турú одозгóре врдоље́ и поклопú (Гос).

врéва ж *разговор; причање; преношење предања.* – Несѝм, сúнко, дьнѝс рáсположна за текве́ врéве (Ос).

врéви несвр. **1.** *издавати звук; оглашавати се.* – Почé нéшто да врéви одоздóле, не мóгу да знáм да ли је човéк или дрýго (Гос). **2.** *чинити покрете (прстију, шака, ногу) који се понављају (беба, врачара).* – Детéнцето почéло да врéви с пр́сти (Зав). Вражалúцата овáк врéви с руђéте и бáје ми (Вој). **3.** рет. *звати.* – Јесéнку су стáри вревúли мишé (Гос).

врéвка ж *разговор; боја гласа.* – Прúча мéко, нéжно, текваá му врéвка (П – Кр, Пир).

вревљúв, -а, -о *говорљив.* – Овáј женá по – вревљúва оди нáс (Зс).

вреднúца ж *вредна женска особа.* – Јá и тú, вреднúце, пр́ве смо билé у свé (ПРж).

врéдно прил. *заслужује, има значаја; добро је.* – Нéје врéдно да úдеш с њéга (Цер).

врéка несвр. *мекетати.* – Козá се оглáша на трú глáса: врéка јáко, ћећéче полѝка и мрмр́че за јарéнце (ТД).

врéнга ж *(мали) златник.* – Дванáјес врéнђе ми је свекр́ва дáла (ВРж).

вретéно с **1.** бот. *врста влатасте траве Setaria glauca.* – Вретéно је чúсто, нéма бр́кове, нéма óсје (Зс). **2.** бот. *цветно вретено код неких биљака.* – Рéтка травá там излáзи, искáрује вретéно (Зс). Сáдина, дл́го вретéно, па као маóвинка на вретéното, увúјено као маóвиница (Гос). **3.** *вратило.* – Кáжемо вретéно онój на бунáр што навúјамо (Вр). Чýља и вретéно за поткóвување говéда (Ш).

вр́же се несвр. фиг. **1.** *обесити се.* – Којú се вр́же, тúја згóди; че га болú док стéгне врцáта, и све готóво (Зав). **2.** изр. **вр́же се у пáмет** *постати постојан*

и мудар. – Да се же́ни, да се (мо́ж) вр̏же у па́мет (Ос). **3. вржу се** 3 лмн од вр̏же се *сојити се браком, венчати се.* – Да на́јде једно́г зал̏мњака па да се вр̏жу, да и́мам уну́че (Зав).

вржи́ца ж *врста врло љуте паприке са малим махунама.* – Тај папри́ка си́тна али мло́го љу́та, о́тров. Зове́мо у вр̏жица, кр̏жица или кр̏шка (Тм).

вржу́ка несвр. фиг. *свирати (на листу крушке, на листу хартије, на перу од лука).* – По це́л дн̏ вржу́ка уз овце́те, сви́ри да му вре́ме про́јде (Пк. ВЛк).

вр̏з м **1.** *први замета́к.* – Ка́жемо пр̏ви вр̏з када́ се заме́тне пло́д. Слана́та попари́ла пр̏вити вр̏з, не́ма да и́мамо сли́ве (Пк). **2.** *први плод.* – Што – је́ пр̏ви вр̏з, пр̏ви завр̏зак од кра́ставице и ти́кве у по́ље, она́ обе́ре и но́си до́м (Рс).

вр̏заница ж *прегрш.* – Да́де ми једну – вр̏заницу лу́к и једну́ зе́ље, да си наса́дим у гради́ну (Вој).

вр̏л, -а, -о **1.** *вредан.* – Че́рката ми је вр̏ла, све́ ураб́оти по ку́ћу док се ди́гнемо (Чин). **2.** *пргав; жустар.* – Те́ја су го́дине највр̏ле, кад оста́неш без венча́ње (СГл). **3.** *непромишљен; непостојан.* – Би́л ми је све́кар ма́лко вр̏л, па се ка́ра с ме́не што не́мам деца́ (Пок).

вр̏л, - а, -о р. пр. од врше́. – Ја́ сам вр̏л и по вагон жи́то, а́ко сам у пла́нину (Ш).

врле́тина ж *врло стрмо земљиште.* – Там врле́тина, свла́чиште, само шу́ма расте́ (ВЛк). Там врле́тина ме́сто, не мо́ж се изле́зне са – са́не (ТД).

вр̏лина ж *оштра падина; стрми део пута.* – Та́мо вр̏лина голема́, само са – са́не мо́ж се изле́зне (Пк).

вр̏линка ж *краћа мотка (за простирање веша, сушење низа паприке, спавање кокошака у кокошињцу).* – Вр̏линку наме́стимо у кокоша́рник за коко́шће (ТД).

вр̏ло ме́сто изр. *стрмо земљиште.* – По́јдеш уз вр̏ло, па изле́знеш на л̏сно, па ше́внеш де́сно (Изв).

вр̏ља ду́пе изр. *прави нагле покрете стављајући до знања да је срдита, љута.* – Не зна́м кво неје́ пра́во на снау́ту та вр̏ља ду́пе (Држ).

вр̏ља на сна́гу изр. *дебљати.* – О́лењи се женети́ната и поче́ да вр̏ља на сна́гу и у́дебели се ко свиња́ (Пн).

вр̏ндало с *дечја игра; дечја играчка.* – И́ма че́три вр̏ндала: чи́гра на ле́д, макаре́ од два́ кома́да, вр̏ндало с дьшчи́цу (па се коњ̏ц дво́ји и вуче́ се) и ка́д се вр̏ндало врти́ у кру́г и јау́че (Ру).

врндо́љ м рет. пеј. *превртљива (женска) особа.* – Ти́ја ли врндо́љ?! Оно́ се обр̏ча и тека́ и тека́ (Вој).

врнду́п м рет. пес. *лењивац; запуштена особа.* – Вр̏ни се, вр̏ни, врнду́пе / Три́ста ти кр̏пће на ду́пе (ДД, Јел).

врта́њ м *вртача.* – Бе́ше се скута́л у врта́њ, је́два га најдо́мо (Рос).

вр̄та́ња ж *вр̄тлог; велики вир за кӯпање у реци.* – Ви́р голе́м, врта́ња голема́ у реку́ту; подгре́бла га вода́та и удави́л се (Пк).

врти́ за деца́ изр. *не̄прекидно радити и ст̄варати за домаћинство и по̄томке.* – Ја́ и му́ж ми врти́мо за деца́та, рабо́тимо дѣ́н – но́ч (Рс).

вр́ти, ко́ј ти да́ва изр. *једи бесплатно колико хоћеш; ово је права прилика да добро једемо (а да не платимо).* – Вр́ти, ко́ј ти да́ва; дру́г га чува́л и пе́кал (Јел, Јал. Км).

вр́ти – свр́ти изр. *непоуздана особа.* – О́н је вр́ти – свр́ти, не́ма човеча́нску ре́ч и не́ма обра́з (ТД).

вр̄ти́ се несвр. мит. *кружити око.* – На мртавца́ до чети́рес дѣ́на душа́та му се врти́ (окол) до́м и после се гу́би, ле́ца се (Зав).

вр̄ти́ – су́че изр. *покушавати на разне начине успети (решити проблем, остварити циљ.* – Врте́ – сука́, врте́ – сука́, па на́прави кво си је намисли́л (Сук).

вр́ткалце с дем. и хип. **1.** *оно што се користи за упредање конца (вретено; справа за упредање).* – О́н ми вр́љи вр́ткалце, о́че да трчи́м у мра́к по ње́га (Пн). **2.** рет. *вретено уопште.* – Допа́днем му се дру́гу ве́чер и о́н ми вр́љи вр́ткалце у мр́ак, там да се на́јдемо (Ста).

вр̄тле́шка ж *вр̄тешка.* – Ја́ганцити ото́ше на вртле́шку надо́ле, ри́пу, и́гру се, па се укр́сте, па се обр́чају (Зс).

вр́тна ж *курва.* – За текво́ ка́жемо вр́тна, врту́на; само се врти́, муштери́је си тра́жи (Гњ).

вртогла́ве го́дине изр. *младост; пубертет; време снаге и недостатка искуства.* – Тѣ́г смо били́ у вртогла́ве го́дине, чини́ло нам се да све мо́жемо а несмо́ ни́шта разбира́ли (Дој).

вртогла́вица ж *болест оваца, вртоглавост.* – Једѣ́н Брло́жанин је лечи́л вртогла́вицу, ва́ди цр́вика из гла́ву на вртогла́ву овцу́ (Пк. Мр).

верто́пина ж пеј. *велика вр̄тача.* – По верто́пине идо́мо, тражи́мо и (Кп).

верто́ри се несвр. *вр̄тети се; налазити се.* – Са́мо се још једѣ́н од тој фами́лију верто́ри, жи́в, још је у село́ (ДД).

вр́цка с о́чи изр. *немирно гледа, гледа час тамо час овамо.* – Лопо́в вр́цка с о́чи, гле́да го́ре – до́ле ко зве́р (П – Мш, Цр). .

вр́чвес, -та, -то *који је дебео а ниског раста.* – Жена́та му ма́лечка, вр́чвеста (Пн).

вр́ши се несвр. *обављати се; остваривати се.* – Чора́пе на ро́гове за рабаци́ју; тој се вр́ши ти́ја за́кон на сва́дбуту (Зс).

врши́на ж *врх; горња страна већег предмета.* – Сно́п и́ма вр́шину и ду́пе (Соп).

врши́ње с *грање са окресаног дебла.* – Сечењáк или врши́ње кáжемо за грáње којé орáстимо од дрво (Пк).

вр́шка ж *врста шаре на ћилиму.* – Тýј шáру кáжемо вр́шка, или вр́шко, или вр́шко колено, врáшко колéно, којá какó (Пир).

вршкáљħа **(коли́ба)** изр. *шиљаста плетена колиба покривена бусењем.* – Коли́ба вршкáљħа, у њу лéто проведéм са – стóку у плáнину (ТД).

вршљови́то др́во изр. *високо дрво које има врх.* – Вршљови́то др́во узéл и понéл (Јел).

вузáљħа ж фиг. *преварант; курва.* – Јá не би могѣл да бýдем вузáљħа, и́мам обрáз (Гос).

вýзија ж *клизавица.* – Вýзија или вузијáна кáжемо за кли́заво мéсто, кудé мóже да се дéси да се одвýзнеш на дýпе (ВЛк).

вýзне свр. *ударити шибом, каишем или дланом уз карактеристичан звук.* – Вýзну га сас прýт од ређи́ту по голó дýпе (Км).

вуни́ја ж **1.** геогр. *левкаста падина.* – Вуни́ја дóјде како шóпка, како двé падúне окрéнуте једнá према дрýгу, и у свáку вуни́ју и́ма водá (Зав). Вуни́ја је мéсто кудé се сли́вају сипáци (Дој). **2.** ж *уска косачева посуда у којој држи брус у води и коју везује испод колена.* – Вуни́ја за остри́ло, у њу су остри́лото и водá, и мáлко травá да се не испли́скује водáта (Чин).

вуњáри несвр. *шири смрад (прди, пушта ветрове).* – Научи́ло да вуњáри: пѣшка, прди́, пýшта смрáд и смејé се (Пет).

вýрди несвр. *искувавати сурутку и добијати вурду.* – Си́рим и вýрдим; веч сам навурди́ла пл́но качé вýрду (Сук).

вури́ несвр. *звјати (врата, прозор).* – На вратáта вури́, несý ýбаво лéгла, па и́ма прóмаја (Ш).

вýцка несвр. **1.** *журити (нервозно и некорисно).* – Ти́ ми́слиш ако вýцкаш пóбрже че урабóтиш, а онó нејé текá (Воj). **2.** *врдати; настојати избећи (одговорност, посао, опасност).* – Немóј да вýцкате, него се вáчајте на рáботу, од њу лéб једéмо (Јал). **3.** *љутито се кретати и махати рукама.* – Научи́ла да вýцка кадá вој кáжеш у óчи ако нéшта погрéши (Воj). **4.** *непромишљено и често чинити.* – Цéл дѣн вýцка дрва у шпóрет, а сá дошлó до трт, нéма ни једнó (Цр).

вýчљак м бот. *ђиповина Chrysopogon gryllus.* – Јá закасá од вýчљакат, од ширóкуту трáву: јá удáрим с косý, косáта одлети́ а травáта се пак успрáви (При).

вѣ́ – вѣ́ – у узв. подражавања гласа свиње када трчи: – Вѣ́ – вѣ́ – у, дóтрча свињá (Вр).

вѣ́глен м рет. *угљен; ћумур.* – Ћýмур, ýглен или вѣ́глен, све једнó (ЦД).

вьздан прил. *сшално; увек.* – И кара́ле се, и би́ле се, ми́ смо си вьздан јетр̀ве (Бз).

вьпе свр. *силовишо ударишии.* – Ја́ се нага́цам и поме́рам, а овьнат вьпе с ро́гове у дрво́то и ра́сцепи си гла́ву (Зс).

вьпне свр. *силовишо ударишии; бацишии.* – Ако те вьпнем че одлети́ш дор до́ле (Бз). У́зне со́л у ша́ку и вьпне га у васу́љат (Зс).

вьро 1 лј од глагола врше́: – Вьромо дьньс, у́баво жице́ навьромо (Ос).

вьро́вина ж **1.** *шањи део сшабла.* – Докара́л све вьро́вине, с њи да ме гре́је зи́мус (Гос). **2.** *сишне махуне ишаирике (ишоследња берба); уш. вьро́винка.* – Вьро́винете обе́ри да и не обере́ слана́ (Ру).

вьро́винка ж в. вьро́вина (2). – Она́ и́спржи вьро́винће, то́в на́јблаго за пр̀жено (ВЈ).

вьро́вање с **1.** *сено лошег квалишеша са врха сшога или ишласша.* – Барљи́во се́но сто́ката сла́бо једе́, па га ту́рамо ко вьро́вање одозго́ре да шти́ти сто́г (Вој). Подьнак је одозго́ле, испод сто́гат, а вьро́вање је го́ре, на вьр (Јел. Брл. Дој). **2.** *сишни незрели ишлодови (ишаирике, ишарадајза).* – На́јблаго ми је пр̀жено у́јесен од вьро́вање од папри́ку (Рас. Пк).

вьшанче́ м *шек исшиљена вашка.* – Ка́д се гњи́де иско́те, изљу́ску се, ста́ну вьшанче́та (Ру).

вьшљак м *ирљава и заишушена особа, вашљивац.* – Сабра́ло се там све ашља́ци, вьшљаци и шу́шљаци, чу́вај бо́же! (Зав).

Г

га́ узв. пристајања, одобравања: *да*. – Ја́ сам чека́ла да рече́ га! да бу́де што мо́ра да бу́де и да се истрпи́ (Нш). Деца́ не́мају ме́ру, о́че оно́ га́! а ти́ на́! (Пет).

габро́вица ж *грабова мешла.* – Ако у́знем габро́вицуту, че се оћути́ш зача́с (Сук).

гаве́тина ж *шшешне живошиње које нападају сшоку или усеве.* – Не́какве дија́није и гаети́не напа́дле њи́вуту (Кр).

гагри́во прил. *ипиаво, сиоро се ради и изискује велику иажњу.* – Ле́ча, гагри́во за ра́боту (Б – ЦЈ, Гњ).

га́дно прил. *мучно.* – Подла́ница је једно́, једна́ трава́ која́ се га́дно чи́сти кад се ува́ти за чара́пе (Ру).

газде́је несвр. *уживаши у богашсшву*. – О́че зе́тат на моје́ да газде́је (ВСв).

газдо́сује се несвр. *успешно сшиче и нагло се уздиже*. – Дошьл на по́ложај, богате́је, газдо́сује се, ди́гал но́с (Пир).

гајдуни́ца ж *писак на гајдама помоћу кога се изводи мелодија.* – Руча́лото на га́јдето ѕучи́ ѕууу – у, а до́ле гајдуни́цата ка́же дьду ли́ду, ди́ – ду́ – ли́ – ду́ (Зс).

гајтани́ца ж *украсна петља од гајтана на чарапи за коју се веже врпца.* – Омо́та се окол чара́пу вр́ца и зака́чи на гајтани́цуту (Пн).

гала́ти се несвр. *сваћати се; шале се самарећи један другог погрдама и масним изразима.* – Кад по́чну да се гала́те му́жје ја́ си мр́днем на́ – страну, срамота́ ме (Бер).

гамли́че несвр. *говори неразумљиво; гунђати.* – Дете́то гамли́че, не́је му не́што пра́во (Пир).

га́нстер м жарг. *лукава и вешта особа; преварант, мангуп.* – О́н је голе́м га́нстер, пази́ се од ње́га (Држ. Пир).

гарде́јац м *гардиста.* – Мо́ј му́ж је бил гарде́јац (Мр).

гаса́рац м *купасти лимени жижак на петролеј или зејтин, са фитиљом и без стакленог цилиндра.* – На гаса́рац тка́јемо (Пир).

ге́гне свр. *насумице угазити (и пасти).* – Ге́гнем на вра́т, напр́сал ми пршња́к (Вр).

ги́ли – ги́ли узв. при голицању детета. – Ги́ли – ги́ли, ба́ба си га оби́ча (Држ).

глава́. **1**. изр. **гла́ву че си отћи́не од ње́га** *никако га не подноси.* – Дошло́ ми је да си гла́ву отћи́нем од њега (Држ). **2**. изр. **за́борави си главу́ту** *занети се (уморан, пијан, заљубљен) па заборавити на свој дом и своје обавезе.* – Ти́ си главу́ту за́борави та́м (Пир. Кр). **3**. изр. **коли́ба на једну – гла́ву** *колиба у виду стога, купе.* – Коли́ба на једну – гла́ву је како сто́г, а ка́д – је на две – гла́ве она́ је на сво́д (ТД).

глави́ца ж *врста цвасти са густо сабијеним цветовима.* – Цьвти́ на глу́мци и пра́ви глави́це (ВЛк).

глави́чица ж бот. *(мали) гомољ.* – Коко́шчица и́ма глави́чицу у́земи (Соп).

главо́чка ж бот. **1**. *различак.* – Главо́чка, та́ј трава́ што пра́ј глави́це, зове́ се у књи́ге разли́чак (ВЛк). **2**. *брођ.* – Ми́ тој тра́ву што пра́ј глави́це ка́жемо главо́чка, а у Јело́вицу у ка́жу бро́ч (Пк).

гла́ву си вр́же изр. *имати муке са неким или нечим.* – Гла́ву сам си врза́ла од ње́га, оно́ је р́ђа на све́т (Вој).

гла́ву си ћи́не изр. *кукати од нечега или некога.* – Бе́га од њу, гла́ву си ћи́не (Држ. Трњ).

главурда́н м *главаша мушка особа, главоња.* – И́ма голему́ ко́мбалицу ти́ја главурда́н (Брл. Бер, Пир).

главурде́с, -та, -то *који има велику главу, главаш.* – Бе́ше главурде́с чове́к и голема́ човечи́на (ТД).

гла́ди изр. *лоше хранити*. – Млеко́ сла́бо млзе́мо, не́чемо да гла́димо ја́гништата, да су добра́ (Зс).

***гла́с*. Изви́ја с гла́с** изр. *кукати, лелекати*. – Извија́ла би с гла́с да ни само ви́ди ма́чава (К – Ћу, Пир).

гле́дају се сас са́гњице изр. *не волети се, не разговарати*. – Поче́ше се сва́ете гле́дају саз – са́гњицете (ПРж).

гле́де си ра́боту изр. *гледај своја посла; не обраћај пажњу; то се тебе не тиче*. – Ко́ј кво рабо́ти нек рабо́ти, ти си гле́де ра́боту (Сук).

гле́за ж/м *размажена особа*. – О́н је голема́ гле́за; ако га у́знеш, че ви́диш му́ку с ње́га (Дој).

гле́зи се несвр. *мазити се; говорити извештачено умиљато*. – Немо́ј ми преми́раш, не гљези́ се (Зс).

глета́ви несвр. *без воље и лоше завршавати неки посао*. – Са́мо глета́ви ту́ја ра́боту, не́ма во́љу да ђу рабо́ти сагла́м (Пир).

гле́ћањ м анат. *глежањ*. – Трчи́мо у сви́нсћи опѣнци, и́грамо се; ка се вр́немо, они́ озго́р, на гле́ћањ (Цер).

гли́бав, – а, – о *жидак (блато, снег који се топи)*. – Гли́бав сне́гат, намокри́ше ми се но́ђе до коле́на (ТД).

гли́ва ж *врста јестиве печурке која расте на (сувом) дрвету (букви, орах, дуду, клену)*. – Гли́ве расту́ на су́во (бу́ково) др́во (ТД). Гли́ве расту́ на су́во др́во од бу́ку, оре́ј, ду́д, кл́н (Ру).

гличе́ње с гл. им. од гли́чи *уклањање сржи из зовиних ластара при изради цеви за намотавање конца као и при изради играчака (пу́шкало)*. – Уси́јамо дебе́лу жи́цу па промо́ушљамо др́во од бѣз; тека́ пра́вимо це́вће, а тека́ пра́вимо и пу́шкало (Пк).

гли́чи несвр. рет. **1**. *глачати*. – Гли́чим дьску́, пра́јм троно́шку столи́цу (Пк). **2.** вулг. *гладити; чинити наизменичне покрете при обављању коитуса*. – Ја́ ње́кња зате́ко љуба́вницити у пле́вњуту; о́н ју вану́л и само ју гли́чи (Пк).

гло́вне свр. *прогутати*. – Гл́ну га, гло́вну га одједну́ш (Д – Сн, Пир).

гло́тно прил. *прљаво, гадно*. – Гло́тно до́јде, не́чу се ме́шам у текве́ ра́боте (Нш).

глувошти́на ж **1**. *особа која не чује*. – Ћа́бе му о́каш, он глувошти́на, не чу́је те (Пир). **2**. *глупа и невешта особа коју не можеш ничим да научиш*. – Оно́ глувошти́на: ја́ му ора́тим једно́, оно́ разби́ра и рабо́ти дру́го (Пир).

глувѣ́ц м мн. глувци́. рет. *миш*. – Ми́ у село́ ми́шеви о́камо глувци́ (Држ).

глума́к м *мала површина усред ливада или њива обрасла густим жбуњем*. – Ја́ се у глума́кат сакри́јем и че́кам га да налети́ (Изв).

глу́мка ж *цваст чији су цветови густо сабијени*. – На кошу́ту цве́товити на ре́дови једѣн до дру́ђи, а на ову́ј тра́ву на глу́мку (Зс).

глу́мци м мн. *сабијена цвасш.* – Кадиве́ цьвти́ на глу́мци, ле́тњо је цве́ће (ВЛк).

глумче́ с *мала гусша цвасш.* – Дива́ граóрица нака́ра, глумче́ напра́ви (Дој. Пк). Бабама́рта цьвне на пеше́с глу́мчича (Гос).

глупа́на ж *глупача.* – Глупа́на, ни́шта не разби́ра (Јал).

глупари́на ж *заосшалосш; глупосш.* – Ста́ро вре́ме било́ глупари́на (Зс).

глу́пчьк, -чка, -чко *приглуп.* – Це́лата вами́лија, они́ до́јду глу́пачћи, али су добри́ по ду́шу и вре́дни су (Гњ. Пир).

гли́ца несвр. рет. *(усиљено) говорипи.* – Гли́це ту́ва кво се се́тиш (Пир).

глчи́ несвр. **1.** *мумлапи љупипо или весело, нејасно изговарапи.* – Дете́то поче́ да глчи́, да се ра́дује и да се смеје́ (Цер). **2.** *галамипи.* – Деца́ глчу́, љу́ђе се углча́ли, ми́ло да ти је да и слу́шаш и гле́даш (Ру). **3.** изр. **да му не глчи́** *да га не узнемирава правећи буку.* – Изве́домо ба́буту на вра́та да не глчи́ на бо́лнога ста́рца (Кс).

гље́ждав, -а, -о *који је чудно изобличен; ружан.* – Гље́ждаво, да га не погле́даш (Гра).

гме́ца несвр. *гњечипи.* – Ако ле́гнем у́знак, до́јде не́кој, мора́ до́јде, па ме прити́ска, сас ру́ђе ме гме́ца у стома́к (ВЛк).

гме́чало с *справа за гњечење куваног кромпира.* – Гмеча́ло за ко́мпирје за те́сто, како мака́зи до́јде: на једьн кра́к му је удубље́ње а на друђи́ти испупче́ње у ви́ду кли́п (Рс).

гмура́н м аугм. и пеј. *слинавко.* – Ћу́ти па ти, гмура́не, обри́ши си гмурьцат (Вој).

гни́ло ђу́бриште изр. *лења и прљава жена.* – У на́ше село́ све су же́не чи́сте, само је она́ гни́ло ђу́бриште, не́чиста и ле́њава женети́на (Дој).

гнојиште је ме́сто које́ је до́бро нађу́брено, нагно́јено (Мр).

гње́здало. **Расту́ра си гње́здалото** изр. *расшурапи свој дом; разводипи се.* – Немо́ј си расту́раш гње́здалото, че́рко, по́доброга не́ма да на́јдеш (Чин).

гње́шавка цр́га изр. *врсша њоњаве чија је основа памук а вуна напка.* – Гње́тавку тка́јемо на две́ подно́шће, па на једну́ стра́ну провр́виш ни́тћете, и бо́јимо и црно́, али мо́же и црвено́ од бро́ч. Осно́ва је паму́к а вл́на на́тка. Гње́тавка је то́пла и не па́да од кре́вет, не кли́за се (ТД).

го́вањ м *серигуза, дивља жалфија.* – Го́вањ бе́ремо за сви́ње (Мр).

говеда́рштина ж *сеоска организација испаше говеди.* – Ја́ у село́ распра́вљам с говеда́рштину (Дој).

гове́ља несвр. *са муком жвакапи, ваљапи залогај у устима.* – Не́мам зу́би, па гове́љам месо́то, гове́љам, не мо́гу га сажва́чем (Вој).

говнојéдица ж вулг. *лажов најгоре врсте.* – Ти́ си говнојéдица, те́б више ни́кој не ве́рује (Пет. Сук).

говњáрка мујá ж зоол. *врста муве са зеленкастим преливом која слепа на измет.* – Говњáрћете, онé прио́де на говнáта, до́јду мáлко зелéнкасте (Зс).

говњáрка срéшња бот. *врста трешње мекога плода.* – Једну – срéшњу о́камо говњáрка, мéка је и нéје ло́ша за јéдење (Пир).

говњáча ж бот. *врста печурке, срндаћ.* – Говњáча. онá прáви голéм шеши́р и ми у несмó јéли до пре двајести́на го́дине, несмó знáли да се једе́ (Зс).

годи́ несвр. нег. *радо (не) прихватати.* – Не годи́ женá да те доведéм на спање́ (К – Ћу, Зс. ТД).

годинáк м *једногодишње дете; једногодишње младунче.* – Пр́во је ждребéнце, па стáне ждребé, па је после годинáк (Мр).

го́л пѣ́ж м зоол. *пуж голаћ.* – Ти́ја пѣ́жови зовéмо голи́ пѣ́жови или ци́гансћи пѣ́жови (Зс).

голéм ѕвéр изр. **1.** *велика зверка.* – У шу́му и́ма свáкакьв ѕвéр; и́ма ѕвéр и голéм ѕвéр, а мéчка је голéм ѕвéр (Зс). **2.** пеј. *особа на високом положају.* – Избрáл га нáрод, стану́л голéм ѕвéр (Зс).

голéм осѣ́т м бот. *велика бодљикава биљка која расте поред путева на сувом станишту и има цвасти у виду четке за бријање.* – Голéмјат осѣ́т, што прáви големе́ главѝце, с њéга лéчимо о́вце од цр́вје (ТД).

големá главá изр. фиг. *важна личност.* – Шко́ле заврши́л, плáтицу му дáли, стáну о́дма големá главá (Вој).

голéма иглá изр. *велика игла за низање (паприке, дувана, воћа).* – И́ма си по́себно големá иглá за низáње, онá и́ма поголеми́ у́ши (Пн).

големá ко́ска изр. *велике кости (бутна кости, цеваница, вилице).* – Ми́ не кáжемо ко́кала, него големе́ ко́сти (ТД).

голéма метлá бот. *биљка која се користи као велика метла и која расте у башти.* – Големá метлá се сáма сéје у гради́ну, а зовéмо у и сéлска метлá, с њу метéмо двóр или áмбар (Цр).

голéма остри́ка ж бот. *врста влатасте траве лошег квалитета Bromus secalinus.* – Остри́ка и́ма двé вр́сте: мáлечка остри́ка и голéма остри́ка (Гос).

голéма столи́ца изр. *велика столица са наслоном.* – Имáли смо и големе́ столи́це за го́сје уз астáл, а ми́ смо по́више седéли на троно́шће (Ру).

голéма цволи́ка м бот. *висока и отровна кукута.* – Голéмата цволи́ка расте́ окол ђу́бре и о́тровна је (Гос).

големá црнá змијá ж зоол. *велика црна змија.* – Голéмете цр́нете зми́је нáјвише и у шу́му и́ма (Пк).

голéме бу́чће изр. *врста велике бућкалице која ради на принципу ђерма.* – У голéмете бу́чће големó др́во, само га налéгам, а вр́жу кáмик да га не вр́чам, и́сто као на ђерáм кадá се водá вáди (ТД).

голе́ми котѣ́л изр. *котао запремине око 40 или више литара.* – Голе́ми котѣ́л ми да́де ку́м на сва́дбу на по́клон (Пет. При).

голе́ми стабо́л м бот. *велика георгина.* – И́ма ма́ли ста́мбол и и́ма голе́ми ста́мбол, разлика́вају се на́јвише по виси́ну (ТД).

голе́ми сѣ́т изр. бот. *висока бодљикава биљка која гради ситасту цвасту.* – И́ма ма́ли сѣ́т, ње́га мага́ришта по́више једу́ док је зеле́н, до́к се не удрве́ни се, а и́ма и голе́ми сѣ́т (ТД).

голе́ми ча́поњци м мн. анат. *пар папака којима гази папкар.* – Овца́ га́зи с голе́мити ча́поњци, а мали́ти ча́поњци не га́зе, они́ су по́нагоре уз но́гу (Јел).

голе́мичи пр́с м анат. *палац на руци и нози.* – Посе́ко си голе́мичи пр́с на́ – руку и са́ га леку́јем (При, Рас).

голе́ми ча́понци м мн. анат. *закржљали пар папака који не додирује земљу код преживара (код брава).* – Голе́мити ча́понци доди́рују зе́мљу, а ма́лечићи ча́понци не доди́рују зе́мљу (Мр).

големка́, -о изр. *која је прилично израсла.* – Мору́зете големће́, отр́гоше се ве́ч, ско́ро че се изре́се (Соп).

големо́ ћисло́ изр. *вишедневно кишовито и влажно време.* – Наи́де големо́ ћисло́ и мору́сћете, тамѣ́н поизни́кле, све ужлте́ше (Вој).

голе́мштина ж *(извештачена) оименост; уображеност.* – Бе́ше у́бав чове́к, али од големшти́ну само мр́даше с ра́мена, изла́зи сили́на из ње́га, снага́, голе́м парти́јац бе́ше (Пир).

голо́ голиша́во изр. *сасвим голо (особа; брав).* – Из поја́туту изле́зе голо́ голиша́во дете́ (Дој).

го́луб м зоол. *сиви голуб.* – Го́луб жи́ви у пе́ћине и у ве́нци, а гр́лести го́луб се изво́ди у висо́ћете бу́ће и у орло́вуту бу́ку (Гос).

голуба́ри несвр. *чувати голубове; бавити се голубовима.* – Ја́ сам, уз по́старога бра́та, поче́л да голуба́рим откако́ сам прооди́л (Пир).

го́лубов, -а, -о *сив; голубије боје; светлоплав.* – Чу ти исплете́м це́мпер од го́лубово ма́ње (Гос. Бе).

го́лупче с *име од миља које невеста даје најмлађем деверу.* – Када́ дојдо́, бе́ше дете́ и ја́ га назва́ го́лупче, и до са оста́де го́лупче, а́ко је веч де́да стану́л (Рс).

го́па ж пеј. шаљ. *жена.* – Сви́ де́вери у ку́ћу своје́ же́не су зва́ли го́пе, а све́кар је свекр́ву на ша́лу зва́л до́де (Б – Са, Пир).

го́р прил. *горе; на врху.* – Ајду́чка трава́, бр́ска му сто́ката ли́сје, а го́р га не́че једе́ (Бз).

го́ран, рна, рно *шумовит.* – На́ша пла́нина је за́ветна и го́рна (Зс).

горгуса́р м *врста дивљег голуба.* – Чу го́луба горгуса́ра и го́луба клилука́ра (Ш).

горе́шњак м бот. *девојачка трава; биљка слична девојачкој трави.* – Горе́шњак, једн̑ је ро́зан – бе́л, а дру́ги више плаво́ цвти́ и сли́чан је на девојачку тра́ву (Гос).

го́ри несвр. *пецкати, оштећивати кожу (коприва, хемикалије).* – Покри́ва го́ри, пази́ се де́те да се не испли́чиш (Сук).

го́рња дре́ја изр. *хаљетак који иде до појаса.* – Го́рња дре́ја је сва́ка дре́ја која́ и́де до по́јас (Сук).

го́рња че́љуска изр. анат. *горња чељусти.* – Че́љусће ка́жемо: го́рња че́љуска и до́лња че́љуска (Дој).

горо́то цве́ће с бот. *гороцвет.* – То́ва горо́то цве́ће како до́јде, како цвти́? (ВЛк).

горска́ ме́чка изр. *неуредна жена (пристигла из планине).* – Са́ че ви́де горсће́ ме́ћне на ту́ја грацку́ сва́дбу (Брл).

горска́ трава́ ж бот. *врста биљке жутога цвета која цвета у рано пролеће, гороцвет Orchis morio L.* – Ја́ гле колко је са́ цв̑внула горска́та трава́ (Гос).

горсу́з м *тврдоглава и зла особа, угурсуз.* – Бе́ше голе́м горсу́з, ни́кому не́је те́л да помо́гне (Км).

го́рће прил. хип. *од горе мало навише; мало више горе.* – Е го́рће, по́горће, печу́рће колко о́чеш (Вој. ВРж).

горуши́ца ж бот. *нека биљка (која није Sinapsis alba!).* – И́маше не́која тра́вка, заборави́ла сам која́ бе́ше, коју́ о́камо горуши́ца, ама она́ не цвти́ жлто́ и не расте́ по мору́зе (Зав).

горчи́вка ж *шљива нагорких плодова.* – Ја́�najво́лим горчи́вће сли́ве, тека́ сам нави́кал (Дој).

госја́рска со́ба изр. *гостинска соба.* – У госја́рску со́бу ја́балће, ду́ње, кру́ше, па у́баво мери́ше, а и ли́па се набе́ре па се там су́ши (ВРж).

госпошти́ја ж *господство.* – У тој ку́ћу је било́ све у́чено, све па́метно, све́т прошли́, госпошти́ја голема́ (Тм, Пир).

го́сти се несвр. вулг. *уживати у сношају.* – А́јде, ба́бо, да се го́стимо, несмо́ ско́ро то́ва работи́ли (Пир).

готва́ч м *кувар (на свадби, прослави).* – Ја́ сам бил готва́ч на њи́ну сва́дбу, а́ко сам му́шко (ВРж).

готва́чка ж *куварица (на свадби, прослави, сахрани, парастосу).* – Загоди́л сам те да ми бу́деш готва́чка када́ зже́ним једи́нцатога (Рс).

гото́в до́м изр. *уређено домаћинство.* – Башта́ ми зе́т, дошл̑л на гото́в до́м. (Д – Ви, Пир).

гра́би несвр. *брзо ходати; трчати.* – Гра́бимо да те сти́гнемо, ка́жу Те́мштање, а ми́ у Оре́овицу ка́жемо трчи́мо да те сти́гнемо (Ор).

грани́ца трава́ ж бот. *Lepidium ruderale.* – Грани́ца трава́, искара́ло кла́с, и као ре́са по ње́га, на глу́мове расте́ (Пк).

гра́њес, -та, -то *који има (две) ресе испод браде (коза, овца).* – Тај овца́ бе́ше гра́њеста под гу́шу, ре́се две́ и́маше (К – ЦВ, Пир).

гра́о́р м бот. **1**. *име за више врста грахора Vicia sativa и њему сличних биљака.* – Граóр је пла́в, по́крупан и горчи́в, а љскавица је бела́ (Зс). Граóр црвено́ цьвти́, укрпи жи́то, ово́љи га, па га тека́ поло́жи (Кп). **2**. *Coronila varia, вишегодишња биљка са подземним стаблом и са бледољубичастим цветовима.* – Граóр зове́мо и ову́ј тра́ву, она́ и́ма големи́ ко́рење у зе́мљу и цве́товете у до́јду бледољу́бичасти (Зав).

граори́ца ж бот. **1**. *грахорица (као коров стрнина).* – Граори́ца у жи́то црвено́ цьвти́, али и бело́ и ра́зне бо́је, па се уви́је уз жи́то (Мр). Граори́ца у жи́то цьвти́ црвено́; пу́шта се кр́в у но́с с њу, тврда му шу́шка (Ш). **2**. бот. *секирица.* – Граори́ца се ока́ла некада папратари́ца; тека́ у ока́ла једна́ вражали́ца из село́, то́в је ста́ро и́ме за ту́ј тра́ву (Гос). **3.** *једна лептирњача, коров у пшеници, бело цвета.* – Ми́ туј тра́ву ка́жемо граори́ца, ту́ј што бело́ цьвти́, а То́пли До́л у о́кају љскавка (Пок).

грацко́ лале́ с бот. *лала.* – И́мамо ста́ро лале́ и и́мамо грацко́ лале́ у гради́нче (Гос).

грби́на ж анат. *део тела закланог брава.* – Грби́на је од пре́дњи кр́с до за́дњи кр́с (Дој, Јел).

грбо́ с рет. *леђа.* – Те́рет голе́м, на грбо́ све изно́сим на поја́ту (ВЛк).

грбоља́к м пеј. *(повијена) леђа.* – Ле́ле, ви́диш ли како́ сам се изгрбавчи́ла; мло́го сам ти сме́шна у грбоља́кат (Гос).

грбуљи́ло с *део грабуље који се држи при грабуљању.* – Гребу́ља и́ма два́ де́ла: др́шката је грбуљи́ло а оно́ва што гребе́ је гребу́ља (ТД).

гр́гавче с пеј. и дем. *закржљало прасе.* – Че ку́пим једно́ гр́гавче, др́гавче, жу́жаво прасе́нце, па че га ра́ним (Зав).

гргуре́ста коса́ изр. *таласаста коса.* – Гргуре́ста коса́, дрндуре́сто дево́јче, ја́ те текву́ зна́м (Км).

гргу́рка ж зоол. *гугутка.* – Гргу́рката ми та́м поје́, та́м сам се роди́л (Зс).

гргу́таво прил. *промукло.* – Гргу́таво при́ча како ка у не́кој за гу́шу стиска́л (Гос).

греба́чка ж *лопатица за захватање брашна.* – Ја́ одбро́јим колко ми греба́чће бра́шно тре́бу када́ ме́сим (Вој).

греба́чка за жа́р изр. *направа за извлачење жара из усијане пећи за хлеб.* – Уз ву́рњу и́ду греба́чка за жа́р и лопа́та за ле́б (Гос).

гре́бенчичи трава́ м мн. бот. *крстач.* – То́ва је гре́бенчичи трава́ (ВЛк).

гребло́ с мн. гребла́ *гребенац.* – Вла́чимо вл́ну на гребло́ (Јел).

греда́р м *рабаџија који превози греде од шуме до места продаје.* – Гре́де прево́зимо, спре́мам ручѓк за гредаре́ (ДД).

греди́ца ж *део чарапе који иде уз ногу.* – Чора́па и́ма ступа́ло и греди́цу, ова́м га ка́жу го́рњиште (Б – Са, Пир).

гре́пка за бра́шно изр. *коритаста посуда сужена при врху за захватање брашна из мучника.* – С гре́пку за бра́шно гребе́мо бра́шно када́ га сипу́јемо у вре́чу; напра́јена је да се брашно́то не расту́ра (Зс).

гре́шно прил. **1**. мит. *недозвољено, нарушава ред.* – Си́не, немо́ј у чу́ждо сто́куту да пасе́ш, това́ је гре́шно (Км). **2**. фиг. *погрешно.* – И она́ се гре́шно ожени́ла, послуша́ла наваџи́је, па са́ па́ти (Гњ).

гриба́чка ж *дуга мотка подешена за извлачење жара из пећи за печење хлеба.* – Сас гриба́чкуту изва́димо жа́р из ву́рњуту, па обри́шемо по́д и после навр̀љамо ле́бат (ТД).

гри́в, -а, -о *гривасти, који има шару око врата (брав, пас, голуб).* – И́ма гриви́ го́лубје, грива́ши (Гос).

гри́вчес, -та, -то *гривасти (пас).* – И́мајемо гри́вчесто ку́че, у́баво ни је слуша́ло (ВЛк).

***гри́жа*. На гри́жу ми је** изр. *о томе бринем, то ме оптерећује.* – Да ти иска́жем шта је на гри́жу ме́не (К – Ћу, Тм).

грипаи́в, – а, – о *грипљив.* – Ба́бата ми грипаи́ва, бре́шче ко срна́ (Дој).

грждаље́ м мн. *старинска дрвена брава*. – Сас грждаље́ смо закљу́чували вра́та, до́јду ко бра́ва, али др̀вена (Зс).

гркља́н ж анат. гркљан. – Гркља́н је ја́болката и од ја́болкуту наго́ре, а од ја́болкуту надо́ле је гр̀ло (ДД).

гр̀лес, -та, -то *који има испод врата црни полупрстен.* – И́ма гр̀лести го́луби, црно́ им како пр̀стен на гу́шуту (Зс).

гр̀лести го́луб м зоол. *врста дивљег голуба са карактеристичном шаром око врата.* – И́ма гр̀лести го́лубје, па и́ма гргу́рће, и ја́ си и разлика́вам (Зс). Гр̀лести го́луб се изво́ди у висо́ћете бу́ће, и у орло́вуту бу́ку (Гос).

гр̀лич м *(шири) отвор (тесије) са кога се пије.* – Бѣклица за вино́, пљосна́то, укра́сено, као ли́није изве́дене, ша́рено, и го́ре си и́ма гр̀лич, па др̀вен затвара́ч (Зс).

гр̀ло м анат. *грло, део врата.* – Гркља́н је ја́болката и од ја́болкуту наго́ре, а од ја́болкуту надо́ле је гр̀ло (ДД).

грмада́ча (кру́ша) ж *врста дивље крушке.* – Има́ли смо дивља́чку грмада́чу кру́шу, двоји́ца не мо́гу да у оби́бну (Зс).

***гр̀ман*. Спу́ на гр̀ман** изр. *спавати у загрљају.* – Када́ овчаре́ намо́кри ћи́ша преко́ – ноч, они́ спу́ на гр̀ман, да не озе́бну (Зс).

грмања́к м зб. *шибље.* – Ко́зе пасу́ по грмања́к (Ру).

гр̏мес, -та, -то *грмаст, који гради густу крошњу или густ и заобљен грм.* – Та́м ја́ко ме́сто, и́ма гр̏места др̏вја и гр̏мести гр̏мове (Пк).

грми́ њим у ку́ћу изр. *сваће су непрекидне у њиховој кући.* – Поче́ да њим грми́ у ку́ћу дѝн – и́здн веч не́колко ме́сеца, ско́ро че се поде́ле (При).

гроздобе́рка ж мет. *честа смена пљускова и сунчаних периода у току једног (пролећног) дана, што лоше утиче на род грожђа.* – У́дари ћи́ша, па и́згреја сли́нце, и па ћи́ша па сли́нце; та́ја је ћи́ша гроздобе́рка, че обе́ре лозја́та (Рас).

гроздовчи́чи м мн. *цваст у виду грозда.* – Ни́ксица цвти́ на гро́здовчичи, као зу́мбул, пла́ви и гу́сти цве́товчичи (Мр).

гро́зна ре́чка изр. *увредљива реч.* – Гро́зне ре́ћне рече́мо једна́ на дру́гу када́ се ска́рамо, ама после се ца́бе пока́јемо (Нш).

грозни́чавка ж бот. *црвени кантарион.* – Грозни́чавка ле́чи грозни́цу, мала́ри́ју, бе́ремо у за ле́к (Ш).

грома́да ж фиг. *група.* – Та́мо грома́да же́не, о́кају, пој́у (Цер).

гро́нка ж *гранчица са много плодова.* – Доне́л ми из гра́д цре́шње, сва́кому по гро́нку (Дој).

гро́ње се нади́sy изр. *појавити се мноштво раница у виду грозда.* – У́јутро кад је мло́го ла́дно и љу́та роса́, оро́си се сто́ка па и́ма мрсни́чине, гро́ње се нади́sy (ТД).

грсничáрка ж пеј. рет. *(сиромашна) жена која носи прљену одећу.* – Грсничарка, из село́ сле́зла у гра́д, јо́ш ју би́ју гр̏сницете по ду́пе (Пир).

гру́дес, -та, -то **1.** *који има развијен грудни кош.* – Бе́ше голе́м чове́к, гру́дес, у́бав (ВС). **2.** *која има велике дојке.* – Несѝм била́ гру́деста како што и́ма же́не (Кр).

грудни́к м *гвоздени клин који повезује јарам и руду на рабаџијским колима.* – Напре́д и́ма про́цепат скрипу́шу и грудни́к да се наме́сти јерѝм (Зс).

гру́дник м *део ама код коња.* – Гру́дник од а́м и́де на коња́ испод гру́ди, кола́н (Мр).

гру́дом прил. *прсима, грудима.* – О́н се гру́дом бра́ни, ја́к чове́к (ДД).

груни несвр. рет. *лупити.* – Гру́нимо оре́си па ми руће́те црне́ (Гњ).

гр̏чав с па́ре изр. *сиромашан, тешко долази до новца*. – Ни́је смо гр̏чави с па́ре били́ (Д – ЈД, Пир).

губа́ ж бот. *врста гљиве на дрвету којом се пали ватра кресањем.* – Ма́лко губа́ и кре́снеш с ка́мик белуча́нац, то́ј што се кре́ска на огњи́во (Зав. Дој. Цр).

гу́вниште с фиг. *место утабано гажењем (оранице, ливаде, снега).* – Одре́ва сне́г, напра́ји гу́вниште (Ру). Деца́та се игра́ла по траву́ту, напрајѝла гу́вниште (Мр).

гу́вно ж **1**. *гумно*. – Де́немо сто́г на гу́вното (Јал). **2**. изр. **о́ткос на гу́вна / о́ткос на гу́вно** *кружно и густо на ливади распоструга покошена трава при досушивању*. – Су́шимо о́ткос на гу́вна, стра́ ни од ћи́шу (ВЛк). Сабра́ли смо сено́то на гу́вно да се су́ши, а после че га претри́шамо и сабе́ремо на пла́стовчичи (ВЛк). О́ткос на гу́вна, па после од ње́га сарѣ́к се́но, мо́ж га двоји́ца однесу́ на два́ ши́љасти колца́ (Дој. Брл. Јел).

гу́гла ж *капуљача (од сукна)*. – Гу́гла је на гу́њу, а мо́же и опанца́к да и́ма гу́глу (ТД).

гугла́р м зоол. *врста птице са израженом ћубом на глави*. – Гугла́р је ди́в славу́ј; и́де у́вис и поје́, а пра́во сла́зи надо́ле (Гос). Гугла́р је како врапѣ́ц, само и́ма чулу́мку пра́во наго́ре. У́вис лети́ и пе́ва пра́во на́више, па́да пра́во на́ниже, и не пе́ва на́ниже. Кад стоји́ пе́ва (Гос).

гугута́н м *врста голуба*. – Гугута́н или гугута́р, о́н гугу́че кад поје́ (Пир).

гузуру́ља ж *лења женска особа*. – Гузуру́ља че бу́де, не́че да рабо́ти же́нсће ра́боте да́р да спре́ма (Бе).

гула́мфер м жарг. *наизглед учтив и срдачан мушкарац који подваљује*. – Гула́мфери су свити́, че ти подва́ле (Пет).

гули́чка ж *несазрели заметак плода шљиве*. – Је́ла сам гули́ћће како бомбо́не да једе́м, то́лко сам обича́ла ћи́село (Пет).

гулме́ с *мањи рој пчела*. – Гулме́ или гулме́нце ка́жемо за ма́лечк ро́ј који́ са́м не мо́же да се одржи́, а ро́ј су мло́го пче́ле за́једно и мо́жеју да се одржу́ (ДД).

гу́љавац м пеј. *лоше исхрањена овца која губи вуну; мршава овца уопште*. – И́мам о́вце, окол два́јес гу́љавца, оспре́д оши́шани, osа́д оши́шани (ВЛк).

гуља́ци́ка ж жарг. *радница која чисти трењем (шмиргла, гули) делове за опанке припремајући их за лепљење*. – Била́ сам гуља́ци́ка у *Ти́гар* на опѣ́нци (Пир).

гу́мене санда́ле изр. *(широтски) гумени опанци (без каишака)*. – Гумења́ци пи́ротћи смо носи́ле, а за пра́зник, која́ и́ма, пле́тени опѣ́нци (Б – БД, Гњ).

гумења́к м *гумени опанак*. – Ни опѣ́нци од гу́му ка́жемо гумења́ци, Заво́јци ђи ка́жу санда́ле, а За́сковчање лемења́ци (Соп).

гу́ња ж *мушки сукнени огртач са капуљачом и рукавима за заштиту од кише и ветра*. – Гу́ња и́ма рука́ви, гу́глу, и дрвцета и а́мће, па се дрвце́ зака́ча, ка́жемо зака́чка (Зс). Гу́ња је од при́родно обо́јену вл́ну, али и́ма бе́л гајта́н, и и́ма це́пове уну́тра (Брл).

гругуса́р м зоол. *врста дивљег голуба*. – Го́луб гургуса́р жи́ви на гра́не и му́кло поје́ (Пир).

гургу́совац м зоол. *гривасти дивљи голуб*. – Гургу́совац је гри́вес и поје́ гу́р – гу́ (Зс).

гусе́ница ж зоол. в. гусе́нка. – Наза́д мали́ти ча́поњчичи ва́не гусе́ница, па одре́жем и изва́дим с иглу́, и́ма ко цр̏вик, и о́бично на пре́дње но́ге (ТД).

гусе́нка ж зоол. *гусеница; ларва у виду гусенице*. – Мо́кро па на сл̏нце, па оболи́ од мокрињу́ и гусе́нка уле́зне у но́гу, и мо́ра да у изба́ци (Мр).

густа́к м **1**. *густа шума*. – Та́м шу́ма голема́, све́ густа́ци, ни́кад сећи́ра не́је улази́ла (ТД. Зав). **2**. *честар*. – Запле́ла ти се овца́ у густа́так, и́ди у спа́си (Бе).

густе́је несвр. *постајати све гушћи*. – Када́ се сва́ри бо́б и ишчу́рка, он густе́је како́ се ла́ди и до́јде како пити́је (Јал). Жи́то густе́је на ја́ку њи́ву (При. Рас).

гу́сти па́прат м бот. *навала*. – И́ма ре́тћи па́прат, зову́ га бу́јад, гу́сти па́прат или на́вал и ту́жни ко́рен (Ш).

густиња́ ж *гужва, много особа у уском простору*. – Аутобу́с пл̏н, густиња́, не могó си ку́пим ка́рту (При).

гу́т м мн. гу́тови *гутљај*. – Чу да попи́јем два́ – три гу́та (П – Ч, Пир).

гутурљи́в, -а, -о *који је оболео од коњске болести гутурача*. – Ко́њат гутурљи́в, не́је за тво́ј рачу́н (ТД). – Које́ је гутурљи́во оно́ је мр̏штаво на је́дење, спе́кло се, ци́ма се (ТД).

гуџу́р м *тешка и неизлечива болест*. – Клну́ не́кога: – Крча́п те изе́ло! Гуџу́р те изе́ло! (Цер).

гу́ша ж *бубац код живине*. – Гу́ша, крз њу и́де рана́ на живи́ну (ТД, Мр).

гу́ши се несвр. **1**. *надувавати врат (ћуран)*. – Ћура́нат се гу́ши, љу́ти се, пази́ се да те не кљу́цне (ПРж). **2**. мет. **гу́ши се вре́ме** изр. *припремати се време за кишу, снег*. – Време́то се гу́ши, гу́ши, ама че утрпи́ (Чин).

гуштера́ча ж зоол. *врста змије*. – Има змије камењáча и гуштера́ча (Јал).

гу́шчица ж *део воденице преко кога зрно из коша силази у отвор горњег воденичног камена*. – Крећета́лото др̏нка, гу́шчицата се тресе́ и преко њу па́дају зрна́та из ко́шат (Ру).

гьдьчка несвр. *голицати*. – Немо́ј ме гьдьчкаш и срамо́тиш, сто́ко покваре́на ти (Цер).

гьнђа несвр. *гунђати*. – Закаквó ба́бичката само гьнђа, само маану́ нао́ди (Вој).

гьр – гьр узв. при вабљењу свиња; подражавање тихог гроктања свиња. – Гьр – гьр, ба́бине сви́ње у́баве, ба́ба че ви са́ нара́ни с поми́ћу (Пет).

Д

да везн. *зато што*. – Ста́ра, ама се слу́ша; зато́ва је добро́ да мо́же да се слу́ша (Пет).

да́ – ми је да зна́м изр. *када бих могао да (проценим, сазнам)*. – Да́ – ми је да зна́м ко́лко па́ре че ме ко́шта та́ја кра́ва (Сук). Да́ – ми је да зна́м квакво́

са́ она́ там рабо́ти и какво́ вој тре́бе (Држ). Да́ – ми је да зна́м какво́ са́ за ме́н ора́те и кри́шома ме поглеџу́ју (Вој).

да́ва бачи́ју изр. *добијати одређену млеко из заједничког стада у току одређеног броја дана сразмерно броју својих млечних оваца*. – Да́вамо бачи́ју који ко́лко је о́вце да́л. Разре́же се на овцу́ петна́јес или два́јес ћи́ла, једно́ или две́ ве́дра, и баче́ва се док и́ма млеко́ (ТД).

да́ва му изр. *често се опијати*. – Да́ва му, па га че́сто това́ сапли́та (Сук).

да́вка ж *курва*. – Она́ је да́вка, не́ма те одби́је ако си по ту́ја ча́с (Бе).

да́јак м мн. за́јеци деч. од за́јак *зец*. – Де́до, да́јак! Да́јак уле́зе у гр́м (Дој).

далаве́рије ж мн. *подвала; будаластa радња*. – Та́ја ми р́ђа на́праји далаве́рије како на ша́лу, да се ска́рам и сас брајђа́та и сам му́жа (Кп).

данга́ ж *белег на увету или телу брава*. – Бу́ше се ру́пе на у́во с једну – ру́пу, ѕьбу́, а не́ки на две́те у́ши по једну́, ка́жемо га данга́ (Мр).

да́ндара – да́ндара узв. којим се подражавају звукови при вожњи рабацијским колима. – Да́ндара – да́ндара с ко́ла по пу́т, и сти́гомо (Гњ).

даравéле ж мн. *невоља; штета*. – О́н там направи́л три́ста даравéле (ДД). Које́ је мандо́в, оно́ лѣ́же, кра́дне, прај даравéле (Зав). Ка́д – ка́д че пра́ве даравéле на деца́та, па се па́зим од њи (Зав).

даранђи́је. **Не бави́ се по те́ја даранђи́је** изр. *остави се ћорава посла*. – Не зна́м да ти ка́жем, несѣ́м се бави́ла по те́ја даранђи́је (Кђ, Пс).

дарови́та, – о *која има доста дара, рубља (девојка, невеста, жена)*. – Дојде́ снаа́ дарови́та, доне́се голе́м да́р, даде́ на сву́ роду́ поне́што (К – ЦВ, Пир). Дарови́то дево́јчето, га́здинско, и голе́м мира́з да́ву уз ње́га (Сук).

двајеспетпа́рка ж *новчић од двадесет и пет пара*. – Двајеспетпа́рку ми неје́ дал та́та, све сам с десет – пр́ста створи́л (ПРж).

две́сте бр. *двеста*. – Оста́доше ми само две́сте ди́нара у це́п (Рс).

две́ћи, а, о рет. *други*. – Две́ћа го́дина како́ је умрла́ (Дој).

двиза́рка ж *млада коза у првој години бременитости*. – Двиза́рка је мла́да коза́ пред козе́ње, а двиза́рче је мла́да коза́ пред гоне́ње (Зс).

двиза́рче с *млада коза пред укључивање у приплод, козица*. – Двиза́рче је мла́до од козу́ пред гоне́ње, а јарче́ је ако је му́шко (ТД. Зс).

двизѣ́ц м *ован у првој приплодној години*. – Двизѣ́ц је овѣ́н на пр́ву матори́ну (Зс. ДД).

дви́ска ж *млада овца пред укључивање у приплод*. – Ка́д су два́ зу́ба ма́ли, тьг је дви́ска (ДД). Дви́ска је од једну – го́дину па док не очу́ва пр́во ја́гне (Дој, Брл).

двишче́ с *млада овца од 6 – 18 месеци, до укључивања у приплод*. – Двишче́ је од ше́с ме́сеца до го́дину и полови́на (Зс).

двогла́сан, -сна, -сно *особа чији се глас јако мења од женсшвеног до изразишо мушког*. – О́камо га Све́та Двогла́сни, ча́с при́ча тѣнко ча́с дебе́ло (Гос).

двóје бр. *две врсше*. – Двóје цвели́ће зна́м: једне́ расту́ големе́, деца́ пу́шће пра́је од њи, а једне́ ма́лечће (П – Пж, Орљ, Бз).

двóји па́мет изр. *двоумишти се*. – Двóјим па́мет, не зна́м по кога́ да и́дем, да ли по ма́јћу ми или по жену́ ми (ТД).

двóји се óдома изр. *одвајати се од својих, од свога дома*. – Оно́ се не́је двоји́ло óдома, па га стра́ да и́де (Бер).

двóјћа бр. *два; двојка*. – Из шко́лу не доно́си двóјће и трóјће, него све пети́це (Бе. Гос).

двóјће ж мн. *музички дувачки инсшрумен, двојница*. – У моје́ вре́ме свири́ло се у цова́ру, дуду́к, двóјће, га́јде, даи́ре, ћема́ну (ВЛк, Пир).

дволи́стаста чемери́ка бот. *врсша чемерике са два лисша*. – Чемери́ка дволи́стаста тру́је, оди њу избáцују шља́м, бљу́ју; а она́ј што се искла́си не тру́је (Дој, Јел).

двопа́јес, -та, -то *који има одвојене косши на грудима (говече)*. – Једнопа́јесто гове́до не́ма одвóјене кóсти на гру́ди, а двопа́јесто и́ма одвóјене кóсти на гру́ди (Брл). Једнопа́јесто и двопа́јесто гове́до је према гру́дну кóс да ли се двóји или се не двóји (Вој). Која́ је једнопа́јеста кра́ва, лóша је, кр̀в промóчује, а двопа́јесто, ви́де се óбе кóсти између пре́дње нóге, пóжељно је (Зс).

дворóга ви́ла с брани́к изр. *врсша виле*. – Да ми даде́ш дворóгу ви́лу с брани́к (Ру).

двотоја́га ба́ба изр. *баба са два шшапа*. – Стану́ла сам двотоја́га ба́ба, не́ма и ни́где моје́ убави́ло и моја́ снага́ (ДД).

дебе́ла цре́ва изр. анат. *дебело црево*. – И́ма тѣнка и дебе́ла цре́ва (Дој). – Дај дебе́лата цре́ва да и оми́јемо и да и извр̀немо, па да и усóлимо, па на жа́р (ТД).

дебелопр̀тка ж *лења и дебела жена*. – Та́ја дебелопр̀тка само седи́ и че́ка да вој принóсе (НМл). – Кој у́зне ту́ја дебелопр̀тку че си гла́ву вр̀же (Изв).

дебе́љача ж **1.** бот. *йомоћница Brionia alba, Cucurbitacae.* – С дебе́љачу се ови́је бу́чка, и после се бу́чка (ТД). Дебељáча је дл̀га, да се заплете́, ако га на́јдеш (Гос). Дебељáча, пушти́ло лóзе као па́вит (Нш). **2.** ж *врсша шљиве круйног и лошшасшог йлода.* – Сли́ве дебељáче су црне, како сте́нлејке су, кру́пне су и окру́гле као ја́ја (Ш).

дебељу́сак, -ска, -ско рет. *йрилично дебео, дебељушкасш*. – На ту́ј тра́вку стаблóто дебељу́ско као олóвка (Зав).

дебља́к м *дебели део сшабла*. – Окр̀шено све́, дебља́цити само оста́ли, и ту немóј ич да ка́раш, не́ма кво да кр̀ше (ТД).

де́ва се несвр. *налазити се ту негде, боравити, пребивати.* – Куде́ се де́ваш (Вој).

де́верје м мн. *три момка, иначе блиски другови младожење, који доносе уочи свадбе јеле́на у девојачку кућу*. – Ка́д се ви́је вењц, на девојачка вра́та оти́ду де́верје и та́м однесу́ за́клано бравче́, јеле́на, доно́се во́ду и и́де ша́ла с њи (Брл).

деви́зма ж бот. *дивизма.* – Ми́ тој тра́вку зове́мо деви́зма. (Зав).

де́ерсћи пешћи́р изр. обич. *посебно украшен пешкир који се намењује деверу.* – Мо́ж да на́јде маану́ што не́је у́баво изве́зен де́ерсћи пешћи́р (Д – Зв, Пир).

девета́к ћили́м изр. *врста пиротског ћилима.* – За свекрву сам изјтка́ла девета́к ћили́м (Пир).

девојство с *девојачки живот, девовање*. – Моје́ девојство је бр́зо прошло́ и све у му́ку и оску́дицу (Пс).

девојћа под ниша́н изр. *верена девојка*. – Ја́ сам била́ девојћа под ниша́н када́ се то́ва де́си (Брл).

девојча́р м *млада девојка*. – Ја́ сам била́ девојча́р кад поче́ ра́т (ТД).

девојсује несвр. *затурати.* – Не зна́м куде́ девојсујете ти́ја но́ж (Вој).

девочља́чек м *девојчица, врло млада девојка*. – Ја́ сам била́ девочља́чек, сметења́ча, ни дете́ ни девојћа (Гос, ВЛк).

деди́ни гру́ди м бот. *лековита биљка која расте по ливадама и има плави цвет*. – Деди́ни гру́ди, плаво́ цвти́ на пу́ловчичи, по лива́де га и́ма и пи́ју у деца́ од о́чи (ТД).

деја́к м *косо постављен подупирач на предњем трапу код запрежних саоница, ђаволских санки.* – На пре́гњи пра́г на ђа́волће са́не ту́ри се деја́к, па се уре́же у са́нћете, а оне́ су само за (возе́ње) гре́де (ВЛк).

де́јствује несвр. рет. *расти, развијати се.* – Јагода́рчета пи́личи изведу́ се кад цвту́ ја́годе, али да би де́јствувала мо́ра ја́годе да кљу́цну, ина́че липцу́ју (Рос).

де́ко везн. рет. *јер, зато што.* – Сви́ су били́ ло́вци у Дебе́ли де́л, де́ко та́мо ди́вјач и шу́ма и́ма (Зав – ддл). Де́ко ба́ба не мо́же, пома́гамо у (Зав – ддл).

де́л м *део породичне имовине који се да да у наслеђе једном од наследника*. – Да́доше ми де́л ло́ше ме́сто; кро́с – прсти ми да́доше, и ма́лко (ТД).

делбедери́сује несвр. *ленчарити.* – Чмаји́, делбедери́сује, а они́ само рабо́те по њи́ве, по по́ље (Тм).

делко́т м *последица; штета.* – Потр̑ѕушће те уби́ју и оста́не ти делко́т, ако не́чеш (Пк). Оно́ ђу свекр̑вата са́ не́ма, пре́кара се, а од њу ми је здра́вје попусти́ло, оста́ло делко́т (Пк).

де́лница ж *део парцеле.* – Подели́мо голе́му њи́ву, три́ бра́та на три́ де́лни́це (Ш).

де́лује несвр. рет. *боравити.* – Уз тра́ву се нава́тају некр̀стенчета та́м куде́ де́лују на оне́ тра́вће (Гос).

деме́к прид. индекл. **1**. *добар, ваљан.* – Јастѣ́кат је бѣш до́бар, деме́к јастѣ́к (Пир). **2**. *лош; лењ; безвредан.* – О́н бе́ше деме́к чове́к, ленчу́га голема́ (Пир).

де́не свр. **1.** *заштурити.* – Куде́ си ми дену́ла шами́јуту? (ВЈ). **2.** изр. **да га де́не не́где** *жестоко казнити; уклонити.* – Гра́да да ме де́не не́где, дојде́ љу́т, на́брука ме, на́прави ме на ни́шта (Бла).

дера́к гре́бенац изр. *врста гребенца за чешљање кучина.* – Клчи́на се гребу́ на дера́к гре́бенац (Ру).

де́рмани м мн. *живци.* – Не́што ти дьнѣ́с несу́ добри́ де́рмани. Какви́ су ти тој де́рмани да не мо́ж да трпи́ш? (Рг).

дети́нство с *детињство.* – Сре́гњити му си́н бе́ше болешљи́в од дети́нство, ама те, јо́ш таљи́га, а брајћа́та му помре́ше (Зс).

дети́нсће го́дине ж мн. *рано детињство.* – Мо́ж да сам и начу́ла то́ва у тој дети́нсће го́дине, ама сьг не зна́м (Дој).

дети́нсћи, -ска, -ско *дечји.* – Дете́, дети́нсћи проду́ма, на́право га рече́ (Пет).

дети́ља́к м *одраслије дете.* – Детља́к сам бил а спа́л сам на поја́ту са́м (Дој).

дети́урља́к м *одрасло мушко дете.* – Детурља́к сам бил од двана́јес до четрна́јес го́дине, и поче́ се ентере́сујем за девојчети́ја (Дој).

детушња́к м, в. детурља́к. – Би́л сам детушња́к још кад поче́ ра́т (ДД).

де́чка се несвр. *чикати се.* – Дечка́ли се с ње́га, чика́ли се, и́мају си ша́лу (К – ББ, Ш).

ди́в го́вњар м бот. *врста дивље жалфије.* – Ди́в го́вњар по лива́де расте́, а пи́тован го́вњар по сло́говети и њи́вете (Пк. Чин).

ди́в sумбу́л м бот. *дивљи зумбул.* – И́ма ди́в sумбу́л, расте́ у шу́му, ама поси́тачко до́јде (Соп).

ди́в лопе́н м бот. *врста лепуха који расте у дивљини Verbascum sp.* – И́ма лопе́н, и у пла́нину и́ма ди́в лопе́н (ВЛк).

ди́в ц̀о́ц̀ан м бот. *дивља нана.* – Ди́в ц̀о́ц̀ан расте́ куде́ вода́ и́ма (Пет). Од ди́в ц̀о́ц̀ан пра́вимо ча́ј за од сва́ку бо́лку (Дој).

ди́ва граори́ца ж бот. *врста грахорице која расте као коров у стрнинама.* – Ди́ва граори́ца расте́ у жи́то (Дој, Пк).

ди́ва зимо́вача изр. *врста крушке.* – ма слано́паце, а и́ма и ди́ве зимо́ваче (Дој. Брл. Јел).

ди́ва кру́ша ж бот. *дивља крушка (са ситним и опорим плодовима)*. – И́мамо некале́мене кру́ше садо́вће, црвењу́ше, ди́ве кру́ше и сьлнопа́ца (Дој). По́више ка́жемо дивља́чће кру́ше, а по́малко ка́жемо диве́ кру́ше (Пк).

ди́ва ло́бода ж бот. *коровска биљка у баштама.* – Дива́ ло́бода расте́ по граді́не и и́ма не́жан ли́с (ВЛк). Дива́ ло́бода овољи́ла ђу́брето (Бе. Мр).

ди́ва цре́шња ж бот. *дивља трешња*. – У на́ше пьклешко расту́ диве́ цре́шње по шу́му (Пк).

ди́ви петлица́н м бот. *пасквица.* – Ту́ј тра́ву на́ши ста́ри су зва́ли ди́ви петлица́н (Гос).

ди́ви се несвр. рет. *поносити се.* – С де́цу се ди́вим, сва́та су ми добра́ (Ос).

диви́зма ж бот. **1.** *дивизма.* – Диви́зма и́ма жлт цве́т и ли́сје широћи́ (К – ЦВ, Пир). Диви́зма те́ра ја́к ли́с као лепе́нка, али му ста́бло не и́де го́ре. И лепе́нка жу́то цве́та (ТД). **2.** рет. *врста печурке*. – Диви́зма је на бу́ку кад ју ве́тар распу́кне, па између напрсли́не изле́зне жи́лава печу́рка која́ се те́шко ки́да (Зс).

ди́вја ја́балка ж бот. *дивља јабука.* – Бе́ремо ди́вје ја́балће за си́рће, а и за је́дење преко зи́му (Ш).

ди́вја ру́жа ж бот. *дивља ружа.* – Ди́вја ру́жа и́ма уну́тра црвеншко́, а около жлто́ (Гос).

ди́вја столи́ста ру́жа ж бот. *врста дивље руже.* – И́ма ди́вја столи́ста ру́жа, расте́ у на́ше по́ље (Бе. Гос).

ди́вја ћи́салка ж бот. в. ди́вја ја́балка. – Од вьсцу́ врзу́јемо ди́вју ћи́салку (Зав).

дивља́ коко́шка ж зоол. *птица шљука.* – Дивља́ коко́шка по Бела́ву и́ма (Ста).

ди́вља ру́жа за у ло́зје бот. *врста ириса Iris.* – Дивља́ ру́жа за у ло́зје, плава́ је, али и́ма и дру́ге бо́је; са́димо ју куде́ вода́ мињу́је, да држи́ земљу́ту (Мр).

дивља́рка ж *дивља воћка (крушка, јабука).* – Ка́жемо дивља́рка кру́ша, дивља́рка ја́блка, има́ло је до́ста по на́ше шу́ме (Брл).

дивља́чка ж бот. *дивља крушка.* – За те́ј кру́ше ка́жемо по́више дивља́чће а по́малко диве́ кру́ше (Пк).

ди́вљи ђурђе́вак м бот. *самоникла биљка сродна ђурђевку.* – И́ма ђурђе́вак у мр́твине, а и́ма по́себно ди́вљи ђурђе́вак (ВЛк. Зс).

ди́вљи пипе́р м бот. *ниска биљка издужених светлозелених листова која има љут укус и мирис и која расте око осушених локви.* – Ту́ј љу́туту тра́ву која́ расте́ окол ви́рове и мло́го љу́ти о́камо ди́вљи пипе́р или срчни ко́рен (ТД).

дивљи́на ж *некултивисани део природе; запуштен предео.* – На́род се расе́ли и дивљи́на оте́ све́ (ТД).

ди́во зе́ље с бот. *ливадско зеље Rumex sp.* – И́ма ћисаљ́ц, па диво́ зе́ље, па шта́вљак (Дој).

ди́гне гла́ву изр. **1.** *уобразити се.* – Ти́ја што до́ју на по́ложај и ди́гну гла́ву високо́, ја́ и зове́м овно́ви (Пок). **2.** *донети смелу одлуку не обазирајући се на савете.* – Ја́ ди́го гла́ву па се пožéни (Кс).

ди́гне ду́пе изр. *покренути се, почети радити; отићи у печалбу.* – Не́ка ди́гне ду́пе да зара́ди, а не да зави́ди једно́му – дру́гому и да огова́ра (Пир).

дигно́ше се свр. пеј. *пробудити се; устати.* – Сљ́г се дигноса́, не́је ми не́шта добро́ (ДД).

диго́ше се свр. пеј. *пробудити се; устати.* – Што́м се диго́шем, о́дма на ра́боту и́дем, а после једе́м када́ пости́гнем (Вој).

ди́дле ж мн. *приче; шале; пословице, загонетке.* – Ја́ не зна́м тој ди́дле, тој зна́ју ба́бичћете (Ру).

дижде́вник м зоол. *даждевњак.* – Дижде́вник изла́зи на ћишовно́ вре́ме (Гос).

диса́ње с гл. им. од ди́са *буђење; устајање.* – Ја́ сам те́жак на се́дењето, ама сам по́тежак на диса́њето (ВРж).

ди́ја несвр. фиг. *испуштати ваздух.* – По црвеља́ци ка́мење гу́мете само ди́јају (Дој).

ди́ја му у сла́бине изр. *дахтати са муком.* – Ди́ја му у сла́бине, је́два душу́ту саби́ра да ми ка́же какво́ је намисли́л (ВЛк).

дија́нија ж *инсекти; ситне и једва видљиве животиње.* – Дија́нија ка́жемо си́тнеште́тне живо́тиње које́ не ви́диш али осе́чаш да су окол те́бе, а гаети́на су кру́пне иште́тне (ку́рјак, леси́ца, ја́завци и дру́го) (Кр).

ди́јо с *надувана мокрећна бешика као дечја играчка.* – Ди́јо или па́нидува, меју́р од свињу́, наду́вамо га да се и́грамо с ње́га (Тм).

дика́тан, тна, тно *поносити.* – Деда – А́нта Масале́јинсћи бе́ше вре́дан, у́редан, по́штен, што при́ча не пона́вља; дика́тан бе́ше чове́к (Гос).

ди́л...ди́л... везн. *или...или.* – Реша́вај се: ди́л тека́...ди́л она́ка (Пир).

дилинта́рка ж *женска особа која оговара, измишља, подмеће, сплеткари, каком би неком напакостила.* – Сестра́ ти је голема́ дилинта́рка, све ми пра́ви кара́ње у ку́ћу с му́жа и сас свекр́ву (ЦД).

динче́ с *мала диња.* – Там куде́ сам загри́зал динче́ после не́че коза́ да загризе́ (Вој).

ди́њавац м **1.** *врста диње крупног плода и дебеле коре.* – Купи́ си два́ ди́њавца на ва́шар да однесе́м на деца́та (Сук). **2.** фиг. *врста крушке крупног издуженог и зеленог плода.* – Кру́шке ди́њавци су кру́пне, зелене́ и у́баве; оне́ сазре́ју за ва́шар (Ш).

ди́пла ж **1.** *свежањ вуне при чешљању.* – Це́ла куде́љћа је од ва́дове, ди́пле, ка́д се извла́чи на гре́бенац. Кад се ди́пла уобли́чи, повуче́ се ва́д и мо́та се куде́љћа (Рс). **2.** *мали уређени пласт сена, погодан за пренос, товарење или за полагање стоци.* – Се́но се де́не или това́ри на ди́пле да се не раскоша́ва (Пк). **3.** *свежањ лисника; мало бреме лисника.* – Ди́пла је сно́п од шу́му, ли́сник, вр́же се с једну – гра́нћу од њи (СГл).

ди́р – ди́р – ди́р узв. *којим се терају свиње.* – ѣрја, ди́р – ди́р – ди́р, о́ш – о́ш! (ТД).

дирима́н м рет. *дроњак.* – Дирима́н је ста́ра ре́ч: дирима́ни или дро́нци и́сто је (Дој).

ди́руга ж рет. *дугуљаст предмет; смотуљак.* – Нача́ди се обло́жина, прца́њ од пртени́це, и нату́рају се клчи́шта, на три́ ди́руђе се ту́ри (Д – ВО, Пир).

длака́т, -а, -о трп. пр. *космат; који је са дугом длаком.* – По́рано смо чува́ли длака́те ко́зе, несу́ мари́ле од сту́д када и те́рамо на брсти́ну (Ста).

дл́го вре́ме изр. *дужи период времена; прилично дуго.* – Дл́го вре́ме поседе́мо при њи и у́баво се изорати́мо (Мл).

длгобра́зес, -та, -то *који има дуго лице и образе.* – Длгобра́зеста жена́, гро́зна, али и вре́дна и па́метна (Зав).

длгоно́соња м *мушкарац који има дугачак нос.* – Који́ је длгоно́соња, о́н и́ма дл́гу и ону́ј ра́боту (Гос).

длгопа́шка овца́ изр. *овца са дугим репом.* – Леси́чји ре́п трава́ до́јде како длгопа́шка овца́ (Зс).

дл́жак, дл́шка, дл́шко *прилично дуг, подугачак.* – Дл́шко до́јде у грби́нуту, још ма́лко че га скра́тим (Сук).

дни́. Кра́ћи му били́ дни́ изр. *суђено му да мало живи.* – Умре́ че́рката пред ма́јћу си, кра́ћи њој били́ дни́ (Орљ).

до ве́к че им до́јде изр. *побити, уништити.* – Намину́ли ку́рјаци, али о́н че њим до́јде до ве́к, че и истре́би (Мр).

до́бардѣн изр. *празник; свечана прилика.* – Немо́ј си зано́сујеш те́ја дре́је, оне́ су ти за до́бардѣн, за у на́род ка по́јдеш (Вој).

добе́ре свр. *завршити брање.* – Јо́ш несмо́ добра́ле васу́љат, а оно́ се ићи́ши време́то (Изв).

доби́је свр. *победити (оклада, парница, избори).* – На́род ва́ну да се изме́њује, после доби́ше комуни́сти (ДД).

доби́је ду́шу /**доби́је дѣ** изр. *почети мирисати (на киселост; на трулеж).* – Сено́то доби́ло ду́шу, и́ма ло́ш ми́рис, неје́ добро́; ко́њ ка́шље од текво́ се́но (ВЈ). Сирењето доби́ло дѣ, па да га преми́јем и да му проме́ним расо́лат (Вој).

доби́је ре́ч изр. ирон. *распричати се превише.* – Ама́ па Са́ва до́би ре́ч ко мага́ре о́д (МЈ, Пир).

доблајѝ свр. *стићи блејући.* – Ја́ганцити доблаја́ше нава́м, па отидо́ше у дру́ђи гр́мање (ТД).

добра́ магари́ца бот. *врста златасте траве сличне овчијем вијуку.* – Та́м расте́ добра́ магари́ца, во́ле у овце́те (Дој).

добре́ прил. *тако је.* – Добре́, сна́јо ми́ла, у́баво си ми све рекла́ (Зав).

добро́ – зо́рно прил. *добротом и присилом.* – Добро́ – зо́рно, па че приста́не, а после че се заво́ле (ПРж).

доброчи́на ж рет. *добричина.* – Би́л је једну́ш доброчи́на, добра́ душа́ (ТД).

добѣ́р, -бра, -бро *добар; карактеран.* – О́н не́је добѣ́р, не дру́жим се с ње́га (Зав).

довата́љѣ**а** ж *мотка са подешеном кутијом за откидање плодова са високих грана.* – Баштá на́прави довата́љ(ѣ)у и с њу бе́ремо ја́буке (СГл).

довѣ́рал, довр́ла, довр́ло перф. од доврше́ *који је обавио вршидбу.* – О́н је довѣ́рал и у́баво је жи́то навѣ́рал (Трњ). Вѣ́ромо, вѣ́ромо и довѣ́ромо, ми́ну и та́ја му́ка (Држ).

догова́рља се несвр. *решавати проблеме и неспоразуме договарањем, договарати се.* – Договарља́ли смо се с му́жа за све́ (Рс).

дода́вује несвр. *додавати; појачавати.* – Пија́н, и још дода́вује на пија́нкуту (Гра).

до́добар, -бра, -бро комп. од до́бар *који је бољи, лепши, јачи.* – По нас и́ду по́млади, до́добри, по́убави од на́с (ТД).

доду́ма ж *договор.* – Ни́шта дру́го, само до́дума сачињáва човéка (Гра).

до́думна ку́ћа изр. *дом у коме влада слога.* – Ожени́ли су ме у до́думну ку́ћу, у сло́жни љу́ђе (Гос, ВЛк).

дожде́вник м зоол. *даждевњак.* – Да ти дожде́вник пре́јде преко ша́ку, у́баво да везе́ш (Кс).

до́жње свр. *завршити жетву једне или свих својих њива.* – Дьнѣ́с и́демо да до́жњемо Голе́му њи́ву (Вој).

дозе́ман, -мна, -мно *који је ниског раста; који је закржљао.* – Дозе́мна девójћата, пу́пава (Цер).

дозе́мковина ж *изданак који избија из земље али се не развија у стабло.* – С пију́к ва́дим дозе́мковину и чи́стим во́ћњак (Цер).

дои́да несвр. **1.** *јести остатке са трпезе; јести док има (на залихи).* – Не дои́да си ле́бат дете́то (ВЛк. Пет). **2.** *јести преостајалу храну.* – Ја́ дои́дам по унучети́ја какво́ оста́не, да не прећи́сне; по́више једе́м бија́те ма́нце (НМл).

дои́ма свр. *сасвим се потрошити (залиха).* – Има́ло, је́ли смо и по́више, ама са́ доима́ло, не́ма, че купу́јемо (Бс. Кр).

доѝца свр. **1.** *завршавати оброк.* – Тамѣ́н се́днем да једе́м, они́ ме о́кну, и све си не доѝцам (Сук. Вој). **2.** *успети најести се.* – Да́ј, сна́јке, ле́б, ме́н доне́си ложи́цу, и све́ си ја́ не доѝцам, стоји́м њим на́ – ноће (Пир).

доѝцује несвр. *јести догод има.* – Деца́та си не доѝцују, трчу́ о́дма да се и́грају (Држ). Не доѝцује си ле́б, ослабе́л, бо́лан (ВЛк).

дојаде́је свр. *дојадити.* – Дојаде́ ми од твоје́ кука́ње и моле́ње (Гњ).

дојадне́је свр. *дојадити; увредити се.* – Дојадне́ ме што́ – ме не посматра́ва и што́ – ми ри́ча текве́ ре́чи ло́ше (Пет. Вој).

доједе́ свр. *појести о краја.* – Кад доједе́м ле́бат, ја́ че си и́дем до́ма (Км).

дојѐло ле́бацат изр. *дотрајати.* – Опѣ́нцити веч зи́нули, дојѐли ле́бацат, че купу́јем но́ви (Сук).

дојѐцује несвр. *довршавати оброк; настављати јести сит.* – Са́ ја́ дојѐцујем негла́дна, а не би́ треба́ло (Пир).

доју́ља ж *дојиља.* – Сви́ње и́ма: пр́во је шипари́ца, па која́ се гони́ла, па до́јуља, па прасу́ља, па рањени́ца (Мр).

дока́же свр. **1.** *довршити казивање; довршити разговор.* – Че́ке, пр́во да дока́жем то́ва што сам поче́л (ПРж). Ти́ га дока́жи, ја́ сам заборави́ла ту́ја при́чу (Зав). О́н по́чне да казу́је, па до́к ти не дока́же не мо́ж се отка́чиш од ње́га (Пир). **2.** *рећи некоме непријатну истину када је у најнеповољнијој ситуацији.* – Ја́ че ти дока́жем преди сви́, не́ма да мо́ж више да мр́даш (Држ. При).

дока́рује несвр. *дотеривати (терет, стоку).* – Дока́рује о́вце на трља́к, на поја́ту (ТД). Дока́рује бра́шно с камијо́н (Км).

дока́рује се несвр. *дотеривати се; свечано се облачити.* – Дока́рујемо се, че изле́знемо с де́ду на сабо́р (Нш).

дока́чи се свр. фиг. *увредити се.* – О́н се докачи́л што га несмо́ зва́ли на сва́дбу (Пет). Она́ се о́дма дока́чи када́ ћу опоме́нем и по ме́сец – два́ не ора́ти с ме́не (Чин. Сук. ВС).

докво́ца свр. *телесно сазрети (девојка).* – Да́ – је бар доквоца́ла па да се же́ни, а оно́ још детишња́р (Гос). Пр́во докво́цај па се жени́, немо́ј по́рано (ВЛк).

доконди́ше **(се)** свр. *трајно се повредити; оболети;* уп. докунди́ше се. – Пази́ да ти та́ја ра́бота не докондише (Рс). Влачи́ло, сеца́ло, докондиса́ло се од ра́боту голему́ (Брц. Вој).

докраи́чи свр. *докрајчити.* – Америка́нцити о́че да ни докраи́че (Вр).

докраи́ше свр. *докрајчити; остати без резерве.* – Докраиса́ли смо ма́зат до и́ч, а не́мамо па́ре да си прику́пимо (Вој).

доктури́ја ж рет. *лечење; посао медицинског особља.* – Че се ожа́лим не́шта оди тој њи́не доктури́је (ДД. Зав).

доку́д прил. *докле, до ког места; чак до.* – Ба́ш ме бри́га, па доку́д сти́гнем сас живо́т (Зав).

докунди́ше се свр. в. доконди́ше *повредити се; оболети.* – Изсе́бло, гладува́ло и докундиса́ло се, а не́ма ко́ј да га гле́да (Вој).

доку́пи свр. *купити још мало да се сасвим покрију потребе.* – И ја́ прикупи́ још ра́ло, докупи́ зе́мљу да мо́ж да ни ра́ни (Сук).

докупу́је несвр. *настављати са куповином све до жељене границе.* – Доку́пујемо зе́мљу, газде́јемо, че и́мамо све што ни тре́бе (Сук).

до́л м **1.** *уска долина (са повременим потоком).* – И́мамо доло́ве и доло́ве, по́више с во́ду која́ тече́ (ТД). – Отка́ре овце́те у до́лат да се напи́ју во́ду (ДД). До́л је само по́ток (Зс). **2.** *урвина.* – Наи́де голе́м о́блак, однесе́ вода́ њи́ве, иско́па доло́ве (Зс).

доладне́је свр. *осетити хладноћу.* – А́рне ми доладне́, че обла́чим гу́њуту (Ор).

до́лањ ве́ш изр. *доњи веш.* – До́лањ ве́ш несмо́ носи́ли, ни же́не ни му́жје (Д – Пп, Пир).

дола́п м *удубљење у зиду за остављање хлеба и посуђа, ниша.* – Ку́ћа старинска́, у зи́дове и́ма дола́пи (Пир).

доле́чан, -чна, -чно *који је из далека.* – О́н је доле́чан чове́к, пу́тник, мо́ж да је гла́дан (ЦД).

доле́чко прил. *прилично далеко.* – Доле́чко смо од њи, ре́тко се виде́вамо (Км. Пет).

доле́чно го́сје изр. *размена посета између удаљених рођака и пријатеља.* – Оно́ је текво́ доле́чно го́сје, не мо́ж се че́сто чу́јемо и ви́димо (Кр).

доликáва несвр. *приличити, одговарати.* – Не доликáва ти текá да рабо́тиш (Вој).

доли́нка ж *мала долина.* – Сле́знем у доли́нкуту и сакри́јем се под ли́ску, че́кам да прeíде ћишата (Јел).

доли́ч м *мала долина (са потоком).* – Бе́ше с о́вце до доли́чат, та́м се видо́мо (ТД).

доли́чка ж *мала долина (са потоком).* – И́деш уз Малу́ ре́ку, па и́ма там доли́чка ле́во (Јел).

долињáк м. пеј. аугм. *дуга долина.* – И́ма долињáк натáм, па уз њега че и́деш по вр́вину (Пн).

долњáк м мет. *ветар који дува навише.* – Подгребе́ долњáкат јáко поне́кад, о́н одоздо́ле ду́ва (Зс). Од Поно́р ду́ва ју́г, а од Покровени́к долњáк (ВЛк). Исто́чник ду́ва од и́сток, кривѣ́ц од се́вер, долњáк од зáпад, а ју́г ду́ва од ју́г (Гос).

до́лњи, -а, -о *доњи; нижи.* – Нáјдолњата ку́ћа је њего́ва (Пл).

дољо́пује несвр. пеј. *наносити блато на преостали део (зида, пода) који премазује са њим.* – Дољо́пује, о́н је за дољо́пување ма́јстор; оту́д – одову́д приљо́пује, пра́ви ку́ћу (Дој).

до́љће прил. *мало ниже.* – Ма́лко до́љће, по́дољће, е тека́ (Пс. Вој).

домазлѣ́к м **1.** *сва стока коју чува домаћинство.* – Домазлѣ́к је сва сто́ка, кру́пна и си́тна кој у́ чу́ва то́ва домаћи́нство (ТД). **2.** *порекло.* – О́н си је од текѣ́в домазлѣ́к, на у́ћу ли́чи, дебе́л (Км).

дома́ња ж *дом, све у кући; домаћинство; целокупан иметак.* – Ја́ чу ти дома́њу твој у́ (Ру).

домаћи́нсћи, – ка, – ко *одмерен; поштен; достојанствен.* – Лапа́вина, не́је му домаћи́нска ре́ч (Кр). Њего́ве су ша́ле домаћи́нсће ша́ле; да те насмеје́ а да те не увре́ди (Гра).

домачи́нко м вок. од домачи́н, обич. *домаћин.* – Добро – ју́тро домачи́нко / Сла́виш ли мла́дога бо́га! (Ру).

домаша́р м *онај који остане да брине о кући.* – Ту́ј го́дин сам ја́ бил домаша́р а бра́т ми је бил појата́р (ДД).

домашару́је несвр. *брине о кућу; обавља свакодневне послове у кући и око ње.* – Домашару́ју, овчару́ју, оста́ли са́ми (Јел).

до́мен, – а, – о трп. пр. *ожењен; удата; који је засновао свој дом.* – До́мене че́рће и́мам, све сам и одоми́ла (Дој). И́ма момчети́ја дрта по село́ ни же́њена ни до́мена и и́ма девојчети́ја младиштаре́ у пешесна́јес го́дине (Гос).

доме́ри свр. *додати и поново измерити.* – Доме́ри ми још две – ћи́ла си́рење по́себно (При).

домишља́ва се несвр. **1.** *размишља како да реши проблем.* – Домишља́вамо се са – жену́ како́ да напра́јмо то́лко па́ре за сва́дбуту (Гра). **2.** *правити сплетке.* – Са́мо се не́шта домишља́ва кому́ каквý сопли́тку да напра́ј (Кп. Ор).

домо́ри свр. *уморити до краја.* – Умори́ше ме ра́боте големе́, ама са́ че ме ови́ја си́н домо́ри (Зав).

донесу́ ниша́н изр. *верити девојку и то обележити музиком и доношењем девојачке опреме.* – Сино́ч доне́соше ниша́н за ње́га (Пок. Км).

доо́ка свр. *успети дозвати са даљине.* – До́ока га и о́н дојде́ (Вој).

допа́дљив, -а, -о *који се допада, привлачан.* – Допа́дљив бе́ше А́рса, мо́ј му́ж (Брл).

допи́је свр. *попити још, повећати пијанство.* – Ми́не у Пажа́р на поја́ту и туј си допи́је, а бил пија́н (Зс).

допла́ти свр. *платити разлику до пуног износа.* – О́н у́зне, па је допла́ти брашно́то (К – Ћу, Пир. ВСв).

доплете́ иглу́ изр. *завршити дуг и мучан посао.* – О́н и ја́ смо поче́ли ту́ја ра́боту па ни пу́штете да си доплете́мо иглу́ (Држ).

допр̀в(а) прил. рет. *(зар) тек сада; прекасно.* – Допр̀ва пости́гла гради́ну да са́ди (Вој). Допр̀в ли је реши́л да се же́ни, са́ у педесе́ го́дине? (Кс).

допропа́сти свр. рет. *упропастити до краја.* – Пр̀во ни они́ упропасти́ше а после дојде́ и о́н да ни допропа́сти (Орљ).

дорабо́чује несвр. *довршавати недовршене послове.* – Ми́ си отидо́мо а оста́де де́да на њи́вуту да дорабо́чује (Нш).

до́рас, -та, -то в. до́рес. – Ти́ја ко́њ бе́ше у́бав, до́рас и ока́ли смо га До́рча (ВЛк).

дорасте́ свр. *достићи очекивани узраст.* – Ако се ра́но прего́ни јуни́ца после не напре́ди, не мо́же да дорасте́, да се нака́ра љу́ћи (Мр).

до́рес, -та, -то *који је загасито црвене длаке, а са црном гривом и црним репом (о коњу)*; уп. до́рас. – Који́ је до́рес ко́њ о́камо га До́рча (Пет).

до́рим везн. **1.** *до, чак до.* – Сле́зо до́рим до водени́цуту (Вој). **2.** *толико да; готово да.* – Упла́шен, па до́рим о́чи преврну́л (Зав).

дори́страшно прил. *превише.* – Уали́ли дете́то дори́страшно (Цр).

дору́ча свр. *завршити прекинути оброк.* – Ај да си дору́чате, де́ца (Зав).

до́садба ж рет. *досађивање.* – Досади́мо ти го́сје! – Та́ј до́садба да је! (Пн).

доса́ља несвр. *додавати поново со, досољавати.* – Ја́ не во́лим то́лко сла́но, а ста́рцат си после доса́ља у тањи́р (ПРж. Чин. Цр).

доспа́вује несвр. *довршавати спавање без ометања.* – Не доспа́вујем си, па сам си све у́морна (Сук).

доспе́је свр. фиг. *доћи до границе неподношљивости.* – Това́ је доспе́ло да ме увр̀же па да ме но́си; тека́ је се понаша́ла с ме́не (МЛк, Нш).

доспе́вује несвр. *стасавати (тесто).* – Када́ је ла́дно тесто́то, не доспе́вује (Чин).

доста́ви свр. рет. *пренети (предмет, обавештење, податак); допунити нечије делом заборављено казивање; разјаснити нејасно.* – О́чу да ти доста́вим, али заборави́ како́ бе́ше (ДД).

доста́вља несвр. рет. *допуњавати у току разговора нечије казивање.* – Ми че доставља́мо ко́ј кво зна́је, а ти́ све да запи́шеш (Зав).

доста́вља се несвр. рет. *представљати се; виђати се; повремено се састајати.* – Доста́вљамо се, тека́ се ка́же по старинсћи́ када́ се ста́вљамо и прика́жемо ко ј који́ – је (Зс).

доста́вује несвр. *надокнађивати потрошено.* – Не доста́вујем си, па поче́ да оску́дујем (Вој).

до́стигом прил. при сустизању (о ономе ко бежи): *достижући.* – Че те би́јем до́стигом, не́ма ми побе́гнеш (Вој).

дострашнéје свр. *јако се уплашити; упланичити се.* – Пáде грóм до сáмога мéне, па ми дострашнé (Гос). Јá, детé, сáм у плáнину замр̏ко, па ми дострашнé (Дој. ТД).

достудéје свр. *постати (одједном) хладно; почети зепсти.* – Достудé ми, осéбо, дрéју си бéјо заборавúла (Вој).

дотúча несвр. рет. *губити стрпљење, не моћи чекати.* – Глáдан не дотúча, гóл не досýшује (Кр).

доткавáлник м *понуде у храни од наручиоца ћилима и свечани оброк ткаља по завршетку ткања ћилима.* – Гáзда донéсе ýбаво јéдење за ткáље, úма и колáчи, нéкоја донесé и тóрту, и мú ткáље се на крáј почáстимо (Пир).

дотрúса се несвр. *долазити непозван и нежељен.* – Повáчљиви су, не обúчам да ми се дотрúсају у кýћу (Трњ).

дођевнéје свр. *изненада се јавити јака (полна) жеља.* – Тóлко ми дођевнéје, áко сам бáба, ама га нéма стáрцат (Зав).

дођéпа се свр. *дочепати се.* – Тú се ýбаво дóђепа до пијýк; áма ако те увáте нéче ти бýде лько (Зав). Дођепáше се до мојé бýре и не врнýше ми га (Кп).

дóђид м *пропадање (тканине, дрвета, предмета уопште).* – Жúлаво дрво од црвéну врбý, нéма дóђид (Б – Вш, Пир).

доýља ж *дојиља.* – Имáло је доýље жéне, пóмладе (ТД).

доýчује несвр. *саветовати.* – Једнá дрýгу доýчује какó од мýжје да обúрају пáре (ДД).

дóцан, -цна, -цно *окаснели, задоцнели; који касније сазрева.* – Ћúше ни насмéтоше, забавúмо сејáњето, па че се рóди доцнá морýза (Пн).

дочúм везн. рет. *ипак; пошто.* – Онú сéру, мóчу, пцýју, не знáју каквó орáте, а мóј баштá дочúм нéје бил текьв (Гос).

дочúсти свр. *завршити почето чишћење.* – Тú да остáнеш да дочúстиш, а јá чу с óвце (Јал).

дóчка ж *овца која има тамне мрље испод очију; овца са ситним шарама по устима и носу.* – Дóчка је дóчкеста овцá, úма сúтне шáре окол óчи и више по ýста и нóс (Дој).

дóчкес, -та, -то *који има ситне шаре око очију, по устима и носу (овца).* – Дóчкеста овцá úма сúтне шáре по ýста, нóс и окол óчи, а шáра úма пóкрупне шáре од пóла сáнтим до сáнтим (Дој. Брл).

дочýвује несвр. нег. рет. *лоше чути.* – Остарéл и манýл да дочýвује (ДД).

дрáгољуб м бот. **1.** *ниска биљка равних и облих светлозелених листова и црвеног цвета.* – Дрáгољуб или латúнка, úсто је (Рас. ВСв). **2.** *висока собна биљка.* – Дрáгољуб нéје латúнка. Óн крýпно растé и мóже у сóбу до тáван да стúгне. Једнá страна́ му је црнá а другáта како кадивé; црнó и црвенó (Б – Са, Пир. При). Ај, сúпи дрáгољубу вóду да не повéне (Гњ).

драгома́нац м *заступник и тумач групе печалбара (радника, дунђера, пољопривредних радника).* – Деда – Пе́ра је био драгома́нац, води́л је ра́дници, био је предузима́ч (Пир).

дра́зни несвр. *изазивати; дражити.* – Немо́ј га дра́зниш; ка́д – му ни́шта не да́ваш, не ваља́је (Зс).

дра́м м *део оке, старе мере за тежину.* – Ка она́ да́ва, ме́ри на дра́м, а кад ја́ да́вам она́ га и не ме́ри (Пир).

драмли́ја ж **1.** *крупна ловачка сачма.* – Драмли́ја је кру́пна ло́вачка са́чма за пу́шку, па се наби́је с арби́ју (Ру). **2.** фиг. *ситне семенке, зрнца.* – Не́чу да једе́м ове́ј драмли́је, да́јте ми не́што по́крупно (Ру).

дрангули́је ж мн. *безвредни предмети; прибор врачаре.* – Сабра́ла дрангули́је не́какве, ба́је на на́род, ље́же, узи́ма па́ре од сироти́њу (Соп).

дранђули́је ж мн. фиг. *досетке, шале; анегдоте; пословице, загонетке.* – О́н па́мти по́ те́ј дранђули́је, него ја́ (Пок).

дрва́рка ж **1.** *женска особа која бере и превози дрва.* – Дрва́рка сам, удови́ца, не́ма кој да ми помо́гне (Бер). Ба́бина дрва́рка, она́ ба́би дрва дonóси, ба́ба да се гре́је (Вој). **2.** *запрежно возило подешено за превоз дрва; велика тракторска приколица за превоз дрвене грађе.* – С три́ дрва́рће преве́зо материја́л за моју́ ку́ћу у гра́д (ТД). С дрва́рку дрва све́зо (Гос). **3.** *количина грађе која се превози (запрежним) возилом које је подешено за превоз дрва.* – Дрва́рку несѣм ни́кад могѣл да продаде́м како́ тре́бе (Рс).

дрвена бра́ва изр. *врста дрвене браве која се закључава.* – При дрвену бра́ву кључа́нка се поме́ри по́мећу кљу́ч, а дрежде́ве су дру́га вр́ста дрвене бра́ве (ВЛк).

дрвена лопа́та изр. *лопата за убацивање хлеба у хлебну пећ.* – За ле́б када́ пече́мо: ђе́лберија, дрвена лопа́та, дьска́, пача́вра (ВЛк).

дрвеншьк, -шка, -шко хип. *који је прилично је крут и неумешан у додиру са људима.* – Дрвеншьк ма́лко до́јде, не уме́је с на́род (Чин. Вој).

дрвења́ста вл́на изр. *груба вуна.* – Вл́ната је дрвења́ста, неје́ добра́ за пле́тење (Пир).

дрвобе́рина ж *шума која се сече само за огрев.* – Не́мамо дрвобе́рину па си купу́јемо дрва (Чин).

дрвља́к м пеј. *гомила разноврсних дрва.* – Наве́зал сва́какьв дрвља́к да и́ма с какво́ да се гре́јем зи́мус (МСв).

дрвора́к м пеј. аугм. *велика количина дрва на једном месту.* – Нане́ли дрвора́к по дво́рат, не мо́ж се ми́не (Вој).

дрвуља́к м *оборена дрва за огрев и грађу.* – При нас дрвуља́к и́ма, па огра́димо авли́ју с та́рабе (Пс, БЧ).

др̏гавче с *закржљало прасе.* – Че ти ку̏пим ја̏ гр̏гавче, др̏гавче, жу̏жаво прасе̏нце (Зав).

дрдњо̏ри несвр. *гунђати.* – Ба̏бичката не̏шта дрдњо̏ри у ћоше̏то, љу̏та на сви (Сре).

дрежде̏ви м мн. *врста дрвене браве.* – Дрежде̏ви за кључа̏нку; кључа̏нка кли̏зи а мо̏же и да закључа̏ва (ТД).

дре̏згав гла̏с изр. *дрхтав; испрекидан (глас).* – Дре̏згав му гла̏с, уплаши̏ло се, заму̏цкује (Рос).

дре̏ја ж **1.** *плетени горњи комад одеће.* – Дре̏ја је пле̏тена; панталȍне не мо̏гу да бу̏ду дре̏је (Зав). **2.** *било који комад одеће.* – Ка̏жемо парама̏н и ка̏жемо дре̏ја, парама̏н је по̏стара ре̏ч а и̏сто је (Зс). **3. под дре̏је** изр. *у униформи (војник).* – Ле̏ле, ра̏т. Си̏н ми је под дре̏је, ле̏ле какво̏ че бу̏де (Бла).

***дре̏мка*. Не̏ма дре̏мку** изр. *не може да спава.* – Како̏ неста̏де ле̏бат, дре̏мку не̏мамо, сѣн ни не ло̏ви (Пир).

дрешљаче̏тина ж пеј. *комад прљаве и дроњаве одеће.* – Оста̏доше од ста̏рцатога дрешљаче̏тине, че и вр̏љимо, не вре̏ди да и пе̏ремо и кр̏пимо (Нш).

дрешља̏чка ж дем. *комад (похабане) одеће.* – Обл̏кло дрешља̏ћне да му не̏је зима̏ и о̏тиде с овце̏те (Зав).

држа̏љиште с *држаља (за секиру, ашов, лопату).* – О̏н ми на̏прави у̏баво држа̏љиште и оно̏ јо̏ш трај̏и, а о̏н неста̏де (ВРж).

***држи̏*. Ја̏ – ме не држи̏** изр. *нисам спокојан, не могу да се опустим.* – Ја̏ рабо̏тим а то̏ва а оно̏ва, ја̏ – ме не држи̏ (Рос. Вој).

др̏жи – вр̏жи изр. *напрезати се (у муци, великом послу, оскудици).* – Др̏жи – вр̏жи, му̏ка голема̏, ра̏бота голема̏, не̏ма какво̏ тре̏бе (Брц).

држи̏ о̏гањ изр. *одржавати ватру (дебело дрво).* – Тури̏ од ћуту̏цити да држу̏ огњат (Изв).

држи̏ ср̏це изр. *настављати осећати се увређеним; терати инат.* – Ја̏ не мо̏гу да држи̏м ср̏це на ни̏кога, бр̏же се одљу̏тим (Рос). О̏на̏ не држи̏ ср̏це. Речли̏ка је и о̏че да ка̏же, ама не држи̏ ср̏це па у во̏ле (Рос. Зав).

држло̏ с **1.** *попречна палица на лествици.* – Како̏ на тре̏ћо држло̏ да нага̏зим, сл̏бата се одве̏зе и ја па̏до, и с гла̏ву надо̏ле удари̏ (ТД). **2.** *трай, један од два дела саоница.* – Са̏ћне и̏мају две̏ држла̏: једно̏ напре̏д једно̏ наса̏д (ТД).

дри̏кер м *мала копча из два дела.* – Дри̏кер је ма̏лечко скопче̏ из два̏ де̏ла, му̏шко и же̏нско, а ко̏пча је големо̏ скопче̏ из два̏ де̏ла, му̏шко и же̏нско (Пир).

дри̏љћа несвр. *постепено скидати са површине (трењем, стругањем).* – Дри̏љћа пе̏сак и ти̏њу од ко̏жуту, оно̏ отпа̏да (ВЛк).

дрипљо̏ше несвр. *постати одрпанац.* – Дрипљоса̏ло, не ли̏чи на домаћи̏цу жену̏ (НМл).

дрка́ ж рет. **1.** *цицција.* – О́н је једна – дрка́, не мо́ж му у́знеш дина́р и́з – руће (Рос). **2.** *онај ко не враћа узето на зајам, забушант; онај ко не враћа туђе чим га се дохвати, као трн.* – Ма што́ – му да́до дрља́чу, о́н је дрка́, не́ма да ми ђу вр́не (Рос).

дрко́тина ж *мушко семе, сперма.* – После опе́рем кошу́љуту да не зака́чим од дрко́тинете (Д – Рк, Пир).

др́ља се несвр. *обављати сношај.* – Три́ – пути се начѣс дрља́мо сас му́жа (НМл. Пир).

др́љавац м *немоћна стара особа.* – Др́љавцити задрљаве́ли па пушти́ли љи́ђе и само седу́ уз о́гањ (Пир).

дрљо́сан, -а, -о трп. пр. *необуздан; свадљив.* – Жену́ узе́, а оно́ дрљо́сано, чеља́то (Зав).

дрљо́сти се несвр. пеј. *умивати се (лоше*). – Немо́ј да ми се дрљо́стиш над котло́вети (Бла).

др́мка. **Ва́ти си др́мкуту** изр. *одлучити ићи без размишљања; отићи без договора.* – Ва́ти си др́мкуту и и́де куде́ си о́че (ВЛк).

дрмо́љ м *новац; новчаница.* – Па́ре, дрмоље́ не́мам ни мати́ку да си ку́пим (Држ).

дрмо́љци м мн. рет. *(дроњава) одећа.* – Сѣњујем ли дрмо́љци, дре́је, зна́м да не́че да бу́де на добро́ (Ш).

дрмсѣ́з м *велика цицција.* – Оно́ не́је дра́мка, него дрмсѣ́з (Гњ).

дрнгули́је ж мн. **1.** *ситнице; безначајни предмети.* – Збе́ри те́ја дрнгули́је и ту́ри ђи на́ – страну, да ме не сопли́тају (Сук). **2.** фиг. *шале, досетке, народне мудрости.* – Зна́ла је мло́го дрнгули́је, све ни је сме́ј прају́ла (Вој).

др́ндав, -а, -о *мршав.* – Кра́вете ти др́ндаве, испушти́л си и (Пок). Др́ндаве же́не смо стану́ле, мр́шаве (Бе).

др́нда – мр́нда изр. *рекла – казала.* – Др́нда – мр́нда, др́нда – мр́нда и напра́виш кара́ње у коју́ – год ку́ћу да уле́знеш (ВЛк).

др́ндано с *текстилна влакна добијена дрндањем текстилних предмета.* – Сиро́тиња, па смо тка́ле цр́ђе од др́ндано и ћилимје́ од др́ндано (Пир).

дрндуре́с, -та, -то *који је пун у лицу.* – Гргуре́ста коса́, дрндуре́сто дево́јче, ја́ те текву́ па́мтим (Км).

др́нка несвр. фиг. **1.** *лепо одзвањати.* – Мо́јити sво́нци на́јубаво др́нкају (ДД). **2.** изр. **мла́да, па др́нка** *врло млада и врло лепа.* – Мла́да, па др́нка, това́ је дево́јче за моје́га си́на добро́ (Кр).

***др́нкало* /др́нћало /дра́нћало** с *брбљивац; оговарач; бесстидна особа.* – Она́ је једно – мље́згало, а ка́жемо и др́нкало, др́нћало или дра́нћало, само др́нка и мље́зга без ве́зу (ВРж).

дрнћа несвр. **1.** *брбљати.* – Немо́ј да дрнћаш, не́је тека́ било́ (ВРж. Рос). **2.** изр. **дрнћа му у гла́ву** *зуји му у ушима.* – Дрнћа ми у гла́ву, у́вати ме про́маја (Ру).

дрнћа́ч м *брбљивац.* – Ти́ си млатошу́м, дрнћа́ч, брбља́ло, не́мам какво́ с те́бе да распра́вљам (Км).

дро́ља несвр. рет. пеј. *обављати коитус (мушкарац).* – Е, ти́ја ро́ља и́ма да те дро́ља (Дој).

дромбуља́в, -а, -о *онај који звечи.* – Дромбуља́в ка́мик до́јде ма́лко чу́пав, и́ма ћо́шкове и од по́себну је сте́ну, ли́ску, па када́ га ва́ља вода́та о́н зво́ни, а тупеља́в ка́мик не зво́ни у воду́ту (Бе).

дрончи́чи м мн. дем. од дро́нци. **1.** *ситни комади поцепаног или крљеног веша.* – Облече́ му дрончи́чити и пра́ти га да пасе́ сто́ку (ВСв). **2.** *одевни предмети уопште.* – Поне́ло си дрончи́чити и пошло́ на́ – госје при ба́бу и де́ду (Пир).

дроце́тина ж пеј. *курва над курвама.* – Она́ ми нака́же на ме́н и на јетр́ву сва́шта, па ми ка́же да сам дроце́тина (Пир).

дрпа́р м *инсекат у пшеници на (њиви).* – И́ма бу́ба дрпа́р у жи́то, она́ пе́ва дрп – дрп, че и́ма жи́то. Са́мо у чу́јемо кад и́ма добро́ жи́то, а кад је сла́бо не чу́је се (Зс).

дрпоча́ ж *дроњавост.* – При на́с је била́ голема́ дрпоча́ и голоча́, били́ смо сироти́ња и били́ смо мло́го (Сук. Чин).

дрса несвр. вулг. *дрпати жену.* – У́вати ме зе́т, на сестру́ ми му́ж, па ме сеца́, па ме дрса́, је́два му се оте́ (Зав).

дрскаво прил. *испрекидано; дрхтећим гласом.* – Она́ дрскаво поје́, а ка́жемо и дре́згаво, трепе́ри њој гла́с (Цер).

дрррт узв. *подражавања прдежи.* – Ко́ј је је́л р́жен ле́б, дрррт, пова́ли се да уме́је да прди́; и́ма си цепле́ће које́ се с то́ва ва́ле (Зс).

дрт јерђе́нин изр. *неожењен мушкарац после одслужења војног рока.* – На на́шуту ћо́шку и́ма не́колко дрти јерђе́ње (Пир. Воj).

дрт ко́њ изр. *стар (и онемоћао) коњ.* – Дрт ко́њ је када́ више не́је мло́го ни за ра́боту ни за јаше́ње, и́сто је и дрта коби́ла (Мр).

дрта коза́ (овца́) изр. *она коза (овца) која се омладила три или више пута.* – Коза́ звиза́рка је док не очу́ва пр́во ја́ре, па мла́да коза́, па дрта коза́ (Дој, Брл, Јел).

дрте́је несвр. *старити.* – Дрте́јемо, не младе́јемо; вану́мо се сапли́тамо када́ по́јдемо не́где (Сре. Км).

друга́чка ж *другарица.* – Па́лка је била́ моја́ друга́чка (Рас).

дру́гњи, -а, -о *други; онај други.* – Дру́гњото има́ње су наследи́ли од те́тку, она́ не́је има́ла деца́ (Гос).

дру́гојаче прил. *другачије.* – Не́је тека́ било́, дру́гојаче га ти казу́јеш (Рос).

дру́ђи, -а, -о *баш си исти као.* – Оду́мујеш кога́ сти́гнеш, кога́ сре́тнеш, Ми́рће дру́га (Вој). (О́н је) Ра́нча дру́ђи, само ло́шу ре́ч мо́ж да чу́јеш од ње́га (Вој).

дру́ђи зу́б изр. *зуби код овце од три до четри године.* – Кад купу́јем овцу́ гле́дам да и́ма ма́ли зу́б или дру́ђи зу́б, да је ста́ра до две́ – три го́дине (ТД).

дру́кче прил. *другачије; на други начин.* – О́чу дру́кче да је, да не́је сва́ђи дѣн и́сто па и́сто (Ру). Попа́ра се дру́кче пра́ви, са́ чу ти пока́жем (ТД).

дру́кши, -а, -о *другачији.* – Ви́леста кра́ва и́ма дру́кши ро́гове, а поло́гоша дру́кши (Пн).

дру́ска га на коле́но изр. *подилазити некоме великим угађањем.* – Дру́ска све́кратога на коле́но, уга́ца му за имо́т (Ос).

дру́скавица ж *труцкање.* – Дру́скавицу на тра́ктор не мо́гу да поднесе́м, па си и́дем пе́шћи (Сре).

дру́су – дру́су узв. песн. *којим се опонаша труцкање и клацкање на коленима.* – Дру́су – дру́су, накаса́ /Ста́рац ба́бу закоља́! (Пир).

дрчни́ца ж *халапљива женска особа.* – Та́ја дрчни́ца извади́ла месети́јата (Јал).

дрчѣ́н, -чна, -чно *халапљив.* – Подр́шен и дрчѣ́н, све је једно́ (Тм).

дрьвни́к м *место где се у дворишу припремају дрва за огрев, дрвљаник.* – На дрьвни́к и́ма насе́чена др́ва, и́ди доне́си (Рос).

ду́бак м *врло дебело вишевековно стабло(храста).* – Ду́бак од не́колко ве́ка, бо́тур, пе́т чове́ка за руће да се ува́те около, има́ло у ме́сто које́ зове́мо Пе́т чове́ка (Ру).

дуба́р м **1.** *стојеће труло дрво.* – Отсе́чи ти́ја не́колко дуба́ра и одве́зи и на поја́ту (Пок). **2.** *било које дебело и дуго стабло било на корену било одсечено.* – Остро́га је и́сто: ка́чиш се на дуба́р као на сл́бу (Зс). Ода́вна, кад у́мре жена́, дуба́р да забра́диш де́сет му́жа че до́јду да га про́се (К – ББ, Ш).

дубе́к м *врста дињe; дињa уопште.* – Ни́је ка́жемо дубе́к, а у Крупѣ́ц ди́њу ка́жу дуле́к (Дој).

ду́би несвр. фиг. *свима угађати не мареће за себе.* – У село́ сам мора́ла да ду́бим, на сви да стоји́м на́ – ноће (Д – Пг, Км).

ду́бука прил. изр. непознатог значења, можда: *стојећи.* – Ду́бука пи́ју (Гњ).

дубѣ́ц пл́но изр. *пуно до врха.* – Докара́мо ко́ла дубѣ́ц пл́на с моро́зу (Зс).

ду́ва несвр. фиг. **1.** *срди се; љути се, бесни.* – Не́што там о́н дува́, шашавеја́, лудеја́ (Зав). **2.** изр. **че ду́ва у́ – прсти** *изгубити; пропустити прилику па после узалуд нешто чинити.* – Ка ма́не да и́ма, че ду́вамо у́ – прсти (Вој).

дува́јечи прил. *дувајући.* – Полуде́ дува́јечи, ама дрва́та мо́кра, не́че се разгору́ (Јал).

ду́варчичи м мн. дем. од ду́вар *зид.* – Ку́ћица ма́лечка: ду́варчичи, про́зорчичи (ВЛк).

ду́вчиште с аугм. *рупа.* – Та́м и́ма ду́вчиште големо́, зми́је зиму́ју (Вр).

дугња́вчес, -та, -то *издужен.* – Дугња́вчес цве́т сећи́рица и́ма (Зс).

ду́дова ћи́ја изр. *дудовача.* – Има́ли смо големи́ ду́дове и пе́кли смо ду́дову ћи́ју, дудо́вачу (Тм).

дудуле́ с обич. *обред додолица; невеста у додолицама.* – Игра́ле смо дудуле́, с абьд га ући́тимо (Држ).

дудуле́јка ж *учесница у додолама, додолица.* – Дудуле́јке и́ду, са́ че ни пр́ску с во́ду (ВСв).

дудуњи́ца ж рет. *ушка свиње.* – Прљи́цу на свињу́ ка́жемо дудуњи́ца или чури́љак (Цер).

ду́дурка ж *плодоносно стабло црног лука, на коме се образује семе у облику лоптица, (чулу́мки).* – На ду́дуркуту на вьр је чулу́мка, се́ме као ло́птице, од које́ се доби́ва арпаџьк (Пк. Рас).

ду́чка ж дем. *фрула.* – Воле́л сам да сви́рим у ду́чкуту и у́баво сам свири́л (Зав).

дужи́ца ж **1.** *одсечен издужени део нечега.* – Сече́ платно́то на дужи́це (Пир). **2.** *дугачки омањи делови кровне конструкције.* – Ту́ри и ове́ја две́ дужи́це, ови́ја два́ мерте́ка (Гра).

ду́ма несвр. рет. *бројати; прерачунавати.* – Ми ђи ду́мамо, паре́те, у дина́ри (Изв)

ду́мба – ду́мба – ду́мба узв. којим се опонаша јако ударање метала о метал. – Одби́ва се о́блак с оже́г, остру́шку; ду́мба – ду́мба – ду́мба, да се одби́је у Стали́ску го́ру (Зс).

ду́ндав, – а, – о *дебео; набрекао.* – Опьнци ду́ндави, дебе́ли од наво́шта и ско́рње уз но́ђе (Рс).

ду́нћа несвр. *спавати.* – Сьвну́ло ода́вна, а они́ се не ди́sajу, него јо́ш ду́нћају (Пк).

дунћа́ње с *спавање.* – У све ра́боте на́јблаго ми је дунћа́ње (ВЛк).

ду́ња. **Не́је ду́ња за мериса́ње** изр. *лош је; има велике мане.* – Ни једна́ оди њи не́је ду́ња за мериса́ње (Кп. ДД).

дуњо́ва ћи́ја изр. *ракија од дуње, дуњевача.* – И́мам дуњо́ву ћи́ју, чу́вам ђу само за мераклије (Пир).

дуњьц м *дивља дуња.* – Ми́ у Пала́нку ди́вљу ду́њу зове́мо дуњьц, а не кале́мену и кру́пну (П, Пир).

ду́пе на – страну (измькне) изр. *препусти другима оно што почиње да се догађа (посао, расправу, бригу).* – Какво́ да по́чнемо да рабо́тимо, она́ о́дма

бо́лна, о́дма ду́пе на́ – страну (Чин). Напра́ј јетр́ва ми кара́ње, па она́ ду́пе на́ – страну, а ме́не окри́ве да сам ја́ то́ва направи́ла (Пет).

дупети́ја ма́лечка изр. *недорасла деца.* – Нек рабо́те дупети́ја ма́лечка, сва́кому ле́б тре́бе (Пир).

дупекра́јац м *онај који се не уплиће ни у расправу ни у сукоб већ чека исход битке да би се определио према свом интересу.* – Ви́ сте сви́ти дупекра́јци, че́кате кој че побе́ди па да бу́дете уз њега (Пир).

ду́пне свр. рет. *ударити; туп о одјекнути при удару или паду.* – Ду́пну не́што, дете́ па́де из др́во (Рс).

ду́р узв. коњу да стане, да пође напред или да пође назад: *стој*! – За коња́ не́ма наза́д или напре́д, него ду́р! и за наза́д и за напре́д, а за гове́да сту́! (ТД).

дураџо́к м *дубак.* – Стоје́чка за дете́ се ка́же дуба́к, а чу́ла сам да ка́жу и дураџо́к (Пир).

дурди́ше свр. *(радо) прихватити, сложити се.* – Оне́ дурдиса́ле, и му́жјете сас њи (Пир).

ду́рлес, -та, -то **1.** *који има дебеле и повијене усне (као код црнаца).* – Ду́рлесто момче́, не допа́да ми се по и́зглед (Цер). **2.** *који има искривљена уста.* – Ду́рлес, шавра́дес, у́снице му ражље́бене; голема́ у́ста а несклопена (Зс).

ду́рлица ж *свињска њушка.* – Сви́њска ду́рлица све прери́је само да на́јде не́шта за је́дење (Пк. ВЛк).

ду́рна ж *срдљива женска особа.* – Ди́гни се, ду́рно, да опе́реш су́дове, ма́ни се од срде́ње (Пир).

дурули́че несвр. пеј. *свирати у фрулу.* – По це́л дн̑ пасе́ о́вце и дурули́че, у́чи се да сви́ри у дуду́к (Орљ).

ду́рча м *срдљивко.* – Немо́ј да зове́ш то́га ду́рчу, ср́ди се, не́че да до́јде (Пир).

душа́. **1.** изр. **душа́ му испа́да** *готово да умире, једва дише (од умора, бриге, гладе).* – Ко́лко да ме је не́кој гази́л, кад ви́дим душа́ му испа́да, ја́ притрчи́м, помо́гнем му (Зс). **2.** изр. **у ду́шу му уле́зло** *јако се допасти.* – То́ва дево́јче ми је у ду́шу уле́зло, ње́га че у́знем (Гос). **3.** изр. **у једну́ ду́шу** *једва, са муком; брзо и без одмарања.* – Изле́зо у једну́ ду́шу да му помо́гнем и да га спа́сим (Бе).

душе́ван, -вна, -вно **1.** *који има душу, који сажаљева и помаже патнике.* – Сви́ смо љу́ди душе́вни, пома́гамо чове́ка у нево́љу (Бз). **2.** рет. *душевни болесник, лудак.* – На́јвише ме било́ стра́ од лу́ди, душе́вни (Цр).

душе́чан цршáв изр. *чаршав који се простире преко душека.* – И́мам чи́пку на душе́чан цршáв (Бла, Кс).

душиче́ с бот. *мајчина душица Thimus sp.* – Ка́жемо тој тра́вку душиче́, ма́јчина души́ца, а чу́ла сам да у о́ку и ба́бина души́ца (ВЛк).

дѣ м *задах.* – Покварило се месото, има дѣ (Кр).

дѣгне свр. *подупрети.* – Дѣгни га, потпри га, притури му нешто да боље стојй (Соп).

дѣду – лиду, диду – лиду узв. којим се опонаша звук гајдунице при свирању: – Ручало на гајдето sучи sууу – у, а доле гајдуницата свири дѣду – лиду, диду – лиду (Зс).

дѣн га донел изр. *случајно се десило.* – Дѣн те донел, са че си ми гос (Рс).

дѣн и ноч м бот. *дан и ноћ, врста цвећа.* – У градинче смо садили стамбол, зумбул, дѣн и ноч, зевалце, шебој (Мр).

дѣн орање изр. *мера за површину од 0,25 ha, рало.* – Тај ми је њива дѣн орање (Гос).

дѣнгубав, -а, -о *који изискује много времена.* – Не могу туја плетку да плетем, она је мло́го дѣнгу́бава (Пир. Вој).

дѣњом – ночом изр. *и дању и ноћу.* – Дѣњом – ночом, сћита, дом се не сврта (Ру).

дѣска за леб изр. *дуга и права даска са летвама на рубовима, намењена стасавању теста после мешења.* – Месим и турам леб по леб на дѣску за леб, па и покријем с месаље (ТД).

дѣшчурина ж пеј. аугм. од дѣска *даска.* – Нанесоше дѣшчурине, че малтерисују кућуту (Пет).

дѣѣр узв. којим се подстиче обадање говеда: *бежи!* – Само да кажем дѣѣр, говедата отоше сасве јерѣм и плуг (Ш).

Ђ

ђавне свр. *залајати па ућутати.* – Ђавнуше пцета́та и ја се диго да видим какво је (Јел).

ђаволија ж *сабласт, авет, нечиста сила.* – Верувал сам, било си је теја ђаволије, излазиле народ (Д – Пг, Пир).

ђаволина ж рет. *ђаво; авет уопште.* – Суноч ђаволине сњувa (ЦД).

ђаволице сане изр. *саонице које имају само предњи део, погодне за превлачење тешких трупаца по бесућу.* – С ђаволице сане пајдо у Смрденѣц на пајату (Ру).

ђезија забѣн изр. *врста зубуна, дуге женске хаљине постављене памуком.* – Истина, оне ђезије забѣње немајоше, али њим сукната убава бејоше (Брл). Ђезија забѣн је како кадиве, али и на уздужне редове (Брл). Ђезија забѣн: цигла боја и крз њега ситне жичће (Сре, Кр).

ђезме с *језва.* – Штом исипе из ђезмето, одма га пије (ТД).

ђивга несвр. фиг. *кевтати (пас); љутити се без разлога (човек).* – Кво ми може? Мож само да ђивга (Сук).

ђи́га несвр. *ходати на штулама.* – Ђи́гам преко реку́ту, у ло́в сам пошѣ́л (ПРж).

ђи́жа ж фиг. *лоза, грана фамилије.* – Та́ја ђи́жа више не ра́ца, оста́доше без пото́мство (Пир).

ђизда́ви несвр. *китити.* – Ка́жемо ђизда́ви или џизда́ви, ђи́тимо вењ́ц на сва́дбу (Гос).

ђилимо́није ж мн. рет. *записи, белешке.* – Он текве́ја ђилимо́није во́ди по књи́ђе (Бе).

ђи́рне свр. пеј. **1.** *изненада упасти.* – Како́ да се теква́ ђи́рнем усре́д на́род? (Об). **2.** *завирити.* – Не мо́гу тека́ да ђи́рнем по село́ од ку́ћу на ку́ћу (Соп).

ђо́кас, -та, -то *који има црну шару на белом лицу или белу шару на црном лицу (коњ, овца).* – Ђо́кас ко́њ и́ма бе́личасту ша́ру на гла́ву (Кс).

ђу́брав, -а, -о **1.** *пођубрен.* – На́ше су њи́ве ђу́браве, и́мамо сто́ку (СГл). **2.** *прљав; непометен.* – Њи́на је ку́ћа ђу́брава, а три́ же́не седу́ у њу (Б – Са, Гњ).

ђубро́вник м **1.** *ђубравник.* – Да́ј ми метлу́ и ђубро́вник да смете́м у пре́секат (Пет). **2.** *сметлиште.* – Ка́жемо ђубро́вник или сметлишта́рник куде́ иси́пујемо то́ва што смете́мо с метлу́ (Рс). Ђубро́вник или буњи́ште, и́сто је (Гра).

ђуве́ч м *густо јело од бораније, кромпира, белог и црног лука.* – Сли́чно је јани́ја и ђуве́ч, али у јани́ју и́ма о́вчо ме́со, а у ђуве́ч не́ма (Нш).

ђувеча́рка ж *глеђосана керамичка посуда у облику широке зарубљене купе за припрему ђувеча и других густих јела, као и меса.* – Ђуве́ч смо спрема́ли и пе́кли у ђуве́ч, а у ње́га, има́ло је големи́, пе́кли смо и ме́со (П – Крм, Пир).

ђуђума́ча м пеј. пес. *(дебела и лења) девојка.* – Ди́ѕајте се се́лће ђуђума́че (Ку, Ор).

ђурђе́вка ж бот. *врста планинског цвећа.* – Ђурђе́вка високо́ расте́ и и́ма жу́те и кру́пне цве́тове, који́ су по бо́ју и ти́п као код ками́лицу (ТД). Ђурђе́вка је као бе́ла ра́да, кру́пно, жу́то као код ками́лицу (ТД).

ђурђе́вка ж бот. *врста јестиве печурке која лепо мирише.* – Меришљи́вку печу́рку зове́мо ђурђе́вка (ВЛк).

ђу́ч прил. *мучно, тешко схватљиво, нејасно.* – То́ва је ђу́ч за ме́не, не мо́гу те разбе́рем (ВРж).

Е

е́ – га е́ изр. *ено га.* – Е́га е́ Ми́рко куде́ седи́ у ладови́ну (Вој).

е – ча́с прил. *мало касније.* – Е – ча́с, кад до́јде на́род, ти ма́лко пови́кај, тека́ је ре́д (Брл).

е́ј се́га изр. *ускоро, убрзо.* – Када́ че до́јдеш? – Па е́ј се́га чу до́јдем! (Ру).

ели́ реч. *јел да.* – Ели́ си и ти преспа́л у њи (ВЈ. Кр).

ентересáнтно прил. нов. *занимљиво.* – Ентересáнтно је до лéле, бóље че је да се оћути́ш (Зс).

епá де изр. *хајде.* – Éпа де да и́демо, чéкају ни (Бе).

ербáп прид. индекл. *који је способан за сваки посао, било да је потребна снага било дух, довитљивост, мудрост, спретност.* – Бéше ербáп човéк, ама немá дни́ (Јал).

ете – тáм реч. *ено онде.* – Најдó га ете – тáм, до сáмуту вóду (Јал).

ететé – га реч. *ево га.* – Ететé – га тýва и Милáн, па се договóрете ко човéци (Вој).

Ж

жáбљак м бот. *барска биљка Polygonatum hidropiper.* – Жáбљак растé окол бáре и љути́ кадá га помери́шеш (Нш).

жабьрљи́в, -а, -о *мочваран.* – Жабьрљи́во местóто, растý само sукá и травá којý једý кóњи (Вој).

жавóрњак м бот. *жаворњак.* – Жавóрњак је за од кáшљицу, чáј, у њéга се угáсе ýглењети од врбýту (ВЛк).

жáло с анат. *јабучица; непце.* – Гледáла сам какó уми́ра: жáлото, човéчекат у гýшуту, сáмо мр́да текá, мр́да – мр́да (Зав).

жáра ж *крава која има кружне црвенкасте пеге на лицу.* – Жáра је крáва којá и́ма црвенó зрнчéнце на лицé (ВЛк).

жарáвичка ж дем. од жарáвица: *жеравица.* – На кóжуту му црвенó, као жарáвичка да је (Ру).

ждрáљ травá ж бот. *ждраљевина.* – Ждрáљ травá растé поди пojáтуту на песькат (Зс).

ждреби́ца ж **1.** *млада кобила.* – Ждреби́цата ýбава и на бóју и на снáгу, óчу да у кýпим (Пн). **2.** фиг. *снажна, лепа и пожељна млада жена.* – У, у, каквá ждреби́ца ми́ну (Бла).

ждр́ца несвр. *тирзати се у јарму (запрежно говече) (ненавикнуто, уморно, немоћно, нападнуто инсектима).* – Говéдата ýморна, почéше да ждр́цају у бразду́ту (Пк). Напáдоше мýје говéдата па почéше да ждр́цају (Пк. Рас).

жежни́чћи ћумýр изр. *врста угља који се прави за кројачке пегле од крупнијих комада дрвета.* – И́ма ћумýр жéжничћи од крýпно др́во и ћумýр ковáчћи од пóситна др́ва (ЦД).

железари́ја ж *скуп (безвредних) гвоздених предмета.* – Окол шýпуту железари́ја и ни се и́грамо, прáвимо си орýжје (Пир).

***желéзо*. Од желéзо да је** изр. *ма колико био чврст (здрав, јак, моралан).* – Онó човéк од желéзо да је нéма да мóж да издржи́ да се не полакóми кадá ви́ди тóлко злáто (Пет).

железѣц узв. као отпоздрав при прављењу црепуља: *нека вам црепуље буду чврсте као гвожђе.* – Ко́ј ми́не, ка́же до́бар да́н и ми му одгово́римо. После о́н ка́же тврдѣ́ц, а ми́ му одгово́римо железѣ́ц! (Ру. Гос. Пк. Рс).

жена́ ћи́села изр. *глупа и уображена особа.* – О́н је жена́ ћи́села, не ора́ти са – сва́кога (Пет. Јал).

женетера́ча ж пеј. и аугм. од жена́ *проста, неукусно обучена и велика жена.* – Дојде́ не́каква женетера́ча да у ба́јем (ВЛк).

жени́ште с пеј. од жена́ *проста и некарактерна жена.* – Она́ је ло́ше жени́ште, пазе́те се од њу (Брл).

жера́виште с *огњиште са распаљеном ватром и великим жеравицама.* – У жера́виштето је дебељáкат, че́камо га да прегори́ (Ру).

же́шак, -шка, -шко *топао.* – Пи́пну га да ви́дим да ли је же́шко (Гос). Деси́ло се, закачи́л га с чу́к у главу́ту; поварка́мо да га ле́чимо док је још же́шак (ВЛк).

жи́ва ра́на изр. *доживотна брига за несталом драгом особом.* – Ка́д ти не́кој тека́ неста́не, то́ва је жи́ва ра́на, ра́на која́ се не ле́чи и це́л живо́т боли́ (Гос).

живани́ца ж *вода која се с пролећа појави, када се топе снегови или кад почну јаче кише, па је има све до око Духова, када пресахне.* – Живани́ца је вода́ која́ се поја́ви када́ се то́пи сне́г или па́дају големе́ ћи́ше про́лети, па се задржи́ до Ду́хови, када́ потсѣ́не (Ру).

жи́во му га́јде изр. *здраво му гајде.* – Не́је му жи́во га́јде, пропа́дло, па сви́ри у гајдуни́цуту (Бз).

животи́на ж *живо биће.* – Мрзи́ ли га да си о́чи изми́је, не рачу́не га за чове́ка, за животи́ну ви́ше (Д – Пг, Чин).

жи́вци уда́ре изр. *претрпети велику бригу; нервно оболети.* – Домаћи́цата ми не ваља́је за две па́ре, жи́вци у удари́ше (К – ЦВ, Пок).

жи́га се несвр. *навикавати се на тежак физички рад.* – Не́к се жи́га дете́то, не́к се у́чи коса́ч да бу́де (Ш).

жи́ла ж **1.** *један од два иста дела бране који је повезују са процепом.* – Брана́ и́ма две́ жи́ле, ле́ву и де́сну, оне́ држу́ брану́ту за про́цеп (Гос).

2. фиг. *чврстина (грађа).* – Добро́ је да се гора́ сече́ у мазгу́ и кад се ме́сец пл́ни, да и́ма жи́лу (Гос).

жи́лава врба́ ж бот. *ракита.* – Раки́ту зове́мо по́више жи́лава врба́, али се чу́је и раки́та (Зс).

жила́ви несвр. фиг. *јести и пити без апетита, нејуначки.* – Ста́ри љу́ди су пи́ли, а ни́ са́ само жила́вимо (Км).

жи́ња несвр. рет. *жети.* – Жиња́ли сам пр́во у на́дницу у по́ље, а после на́ше у пла́нину (Бе).

жи́ца ж *посебан укус (и мирис).* – Вино́то и́ма сла́тку жи́цу (Км. БЈ).

жи́чка ж *врло танак и фино испреден конац.* – Ву́л је жи́чка у́бава и до́јде како́ вл́на (Вој. Дој). Жи́чка од куде́љњу се преде́ и ље́пка се, ква́си се с пљу́нку, да се изма́зни у́баво (Рс).

жлета́рка ж зоол. *шумска птица певачица са жућкастим шарама, жутовољка.* – Жлета́рће смо вата́ли на при́мку (Бе).

жл́т равнѣ́ц м бот. *жути раван Achilea clypeolata;* уп. жл́ти ра́ван, жу́ти равнѣ́ц – Жл́т равнѣ́ц расте́ у Гла́му, и́ма га окре ве́нци и мло́го је до́бар за по́д – груди кад боли́ (Гос).

жлта́ ђурђе́вка ж бот. *врста биљке у типу ђурђевка.* – Жлта́ ђурђе́вка расте́ у лива́ду у млаку́, жлто́ цвти́ а ли́сјети вој окру́гли (ВЛк).

жлта́рка ж зоол. *жутовољка.* – Жлта́рка је како врапѣ́ц, али и́ма жу́та кри́ла (Ш). Жлта́рка је као вра́бац, ма́ло ве́ћа али жу́та, не се́ли се (Гос).

жлте́је несвр. **1.** *жутети.* – Мору́зете поче́ше да жлте́ју, су́ша голема́ (Јал). **2.** *постајати све блеђи, бледети.* – Како́ њој това́ ре́ко она́ жлтеја́ – модреја́, жлтеја́ – модреја́ и призна́ на кра́ј (Пет). **3.** *добијати изглед (тешког) болесника.* – Јо́ва само жлте́је, само ђи́не (Држ).

жл́ти ра́ван м бот. в. жл́т равнѣ́ц. – Жл́ти ра́ван је жл́т, а ми́ша о́паш је бела́ (Зс).

жл́тне се пре́д – очи изр. *засветлети сјајно – жуто.* – Жл́тнуло њој се пре́д – очи, оно́ жлти́ца (Пир).

жлто́ лале́ с *жута лала.* – Жлто́ лале́ смо само има́ли када́ сам ја́ била́ дете́ (Гос).

жлту́ћав, -а, -о *жућкаст; болесно – жут.* – Та́ја сли́ва жлту́ћава, гу́ши у вода́та (ВЛк).

жлтуља́в, -а, -о **1.** *жућкаст.* – Вра́нилук и́ма зеле́н и жлтуља́в цве́т (Зс). **2.** *болесно – жут.* – Од голему́ му́ку стану́л жлтуља́в у лице́ (Пет).

жлту́рка ж *шумска птица певачица са жућкастим шарама, жутовољка Emberica citrinela.* – До́ле дошле́ жлту́рћете на ра́ништето коди овце́те, и́демо да њим ту́римо при́мку (Зс).

жлѣ́т, -а, -о *жут.* – У До́ћинци ка́жу опи́нци, утре́па и жльто́, а ни́ тека́ не ка́жемо (Рс).

жлтѣ́к м *жуманце јајета.* – Ка́жемо да јајце́ и́ма жьлтѣ́к и бельк, а када се покваа́ри оно́ је мутѣ́к (Мр).

жлчи́ несвр. рет. *изнуђивати (досађивањем, прекорима, галамом, брбљањем); упушати се у препирку.* – Би́л ни је, па ни је жлчи́л на завија́ч (Пок).

жл́чка у цр́нити дро́б изр. анат. *жучна кеса.* – У цр́нити дро́б и́ма жл́чка; одре́жемо у па у вр́љимо (ТД).

жље́зда ж анат. *повећан размак између првих секутића код старе овце, налик на ластин реп, који се постепено повећава и омета је да добро пасе.* – Од ше́сту го́дину па ната́м, ја́вља се жље́зда на че́љушку коди овцу́ и она́ гу́би зу́би (ДД).

жљокаи́в, -а, -о *који има гнојне кесе на меким деловима тела (код говеда).* – Јуњцат ти жљокаи́в, лечи́ га (Чин).

жму́рав, а, о *зрикав.* – С једно – о́ко жму́рава тај жена́ (Брл). Ма́лечка ба́бичка бе́ше, жму́рава, нажмикну́ла с једно – о́ко (Зав).

жму́рушка ж рет. *игра жмурке.* – Там и́маше јагњи́лиште, там се и́граомо жму́рушку (ТД).

жње́је несвр. *жети.* – Ми́ жње́јемо на Пеја́ни р́т, па кад доже́мо она́ сти́же (ТД).

жу́жав, -а, -о *кржљав, малога раста.* – Мр́шаво, си́тачко, жу́жаво, угрчи́ло се ко тера́јеж (Зав). Че ку́пим пра́се гр́гавче, др́гавче, жу́жаво, ама је́втино, па че га ра́ним (Зав).

жу́ли несвр. фиг. *пити ракију (и вино) без мере.* – Раки́ју на́јде, жули́ – жули́ – жули́ и мла́д умре́ (К – Ћу, Пир).

журња́ва ж *журба.* – Рабо́тимо све́ на журња́ву (Б – Вј, Пн).

жу́ти равнѝц бот. в. жл́т равнѝц. – Жу́ти равнѝц је ле́к за мушка́рци, а бе́ли за же́не (Мл).

жу́ткасто – си́вкасто – цр́н, а, о *жућкасто – сиво – црн.* – Коза́ мо́роша и́ма дла́ку мо́ресту па до́јде као жу́ткасто – си́вкасто – црна́ (ТД).

жутко́ прил. *жућкасто.* – Мано́вилка си́тно цвти́ жутко́ и црвено́ – ша́рено (Мр).

жца́ка се свр. *посваћати се и убрзо ућутати, упустити се у крађу препирку.* – Бра́ћа, жца́ку се, па се уми́ре, па како ни́шта да не́је било́ (Брц).

жѝгљав, -а, -о *мршав; закржљао.* – Ста́ну жѝгљав, и́спи га ређи́јата (Зав).

S

sа́гња пле́чка ж анат. *бутна кост код заклане животиње.* – Да́до му sа́гњу пле́чку, да и́ма у́баво месце́ за ти́ја дѝн (Мр).

sа́дње кросно́ изр. *вратило на разбоју на које је намотана основа за ткање.* – Sа́дње кросно́ је за осно́ву, а пре́дње за оно́ј што че́мо, за платно́ (П – Пж, Орљ, Бз).

sагњина́ ж *задњи део тела (животиње).* – Пресе́че свињу́ту на́пола, па на́м о́стави sагњину́ту, а о́н у́зе прегњину́ту (Рос).

sáгњи чáпоњци м мн. *закржљали пар папака који не додирује земљу.* – Ки́чица и́ма големи́ чáпоњци и sáгњи чапоњци, а кáжемо и и мáли чáпоњци (Јел).

самбýљ м *зумбул.* – Насади́ла сам бéл самбýљ, млóго ýбаво цвти́ (ВЛк).

сванчари́ца ж *овца која носи звонац, меденицу.* – Кýрјакат ýдави сванчари́цуту, онá бéше нáјдебела (Рос).

свездáн м *баштенско цвеће које се увек сади у башти кад се она расађује.* – Свездáн и́ма крýпни цвéтове, жлти́, плави́ или бели́, и сáдимо га кадá расáџујемо пипéр (П – Пж, Орљ. Бз).

свенчѣ́к м дем. *звоно.* – Свенчѣ́к и́ма, sѣ́нка се (ТД).

свéр м *дивља животиња; звер.* – Ми́ кáжемо за свáку ди́вљу живóтињу свéр, само не за зáјака (СГл).

свр́ца несвр. фиг. *покушати измаћи се, побећи.* – Сврцá да бéгам ама ме уватúше и врнýше (Ос).

свр́чак м *кратак комадић дрвета са шест страна, који се користи при картању.* – Свр́чак, др́вце и́ма шéст стрáне и на свáку нéшто пи́ше, кори́стимо га када и́грамо кáрте (Б – ЦЈ, Гњ).

свьнти́ свонче́ изр. *звонити звонце.* – Свьнти́ свонче́, улáзимо у шкóлу (Дој).

севsé кóрзо изр. *корзо зевзека, простака.* – Севзé кóрзо је билó у Терsи́ницу, у Ти́јабару. Не знáје се ни дѣ́н ни врéме, него и́ду свáћи дѣ́н текá. Остáве стовнé на Гýшевицу и шéтају се (Пир).

sи́бри несвр. *сушити се, мршавити.* – Не јéло, sибри́ло, изsибри́ли, станýло сéнћа од женý (МЛк).

sибри́чало с *закишељена слана вода са исецканим белим луком (и красташвцима), предјело и освежење у време летње жеге.* – Sибри́чало, sиври́пало или таратóр, њéга смо нáјвише јéли у жéтву (Брл).

sи́в м *зифт.* – Sивти́рам áутото одоздóле сас sи́в да га рџáта не једе́ (Пир. Вој).

sивти́ра свр. *запушавати зифтом.* – Sивти́рам рýпе да ми не дýва (Сук).

sидови́не ж мн. *зидине.* – Живи́л нéкада там нáрод, остáло sидови́не (Кр).

sи́н м *конкавни метални део бубња од месинга или бронзе, са рупом на средини, у који се удара танким прутићем од тврдог дрвета.* – Оди си́лно ударáње на тупанци́јуту sи́нат напýкал, че мóра да купýје нóв (Пк).

sи́нsи несвр. *упорно гледати.* – Самó sи́нsи у компјýтерат и не излáзи на игрý (Пир).

***sинsýљћа*. Да си поорáте рáзне sинsýљће** изр. *шалити се на свој и туђи рачун; ругати се туђим манама.* – И́ду на седéњу да си поорáте рáзне sинsýљће (Гра).

sи́ћа несвр. *плакати.* – Немо́ј да си́ћаш да те још не би́јем (Бе).

sи́пса узв. при скакању: *оп!* – Када́ ри́пнемо, у Ри́совци ка́жемо sи́пса, тека́ оста́ло (Рс).

со́мбава ко́ла изр. пеј. *грубо израђена рабаџијска кола.* – И́маше со́мбава ко́ла, голема́, ло́ш му ја ма́јстор прави́л (Б – Км, Пир).

sрмбо́љ м *предмет или биће дотрајали од коришћења.* – Мучи́ло се, гладува́ло, ишло́ по на́днице, стану́ло асли sрмбо́љ (Цер).

sрча́ло с *слаба светиљка.* – Sрча́ло је сла́бо ви́дело, а ја́ сам пле́ла и пре́ла на ње́га (Гос).

sysа́н м подр. *дебео (и ружан) мушкарац.* – Шугри́нци, све sysа́ни, а Шугри́ћне sysа́ћне (Мр).

sуји́ несвр. *зујати.* – Sуји́ муа́, не да́ва ми да за́спим (Пир).

sу́к м **1.** *плодоносно вретено.* – Ћи́сак, те́сни му ли́стовети, иска́ра sу́кат, жва́чемо ко́пат (Соп). **2.** изр.**че ти изле́зне sу́к** *ускоро ће се чути лош глас о теби, почеће брука.* – Поче́ се до́цкан до́ма вр́чаш, ско́ро – ско́ро че ти изле́зне sу́к, девојћо (Пир).

sумбу́л м бот. в. sумбу́љ. – И́мам sумбу́л бе́л, ро́зан и пла́в (Соп).

sумбу́љ м бот. *зумбул.* – Sумбу́љ и́мамо у граци́нче, у́бав, црве́н (Нш).

sу́р...sу́р узв. *час тамо, час овамо; навири овде, навири онде.* – Sу́р та́мо, sу́р ова́мо и на кра́ј sу́рне у зевни́кат (Рг).

sу́рне свр. *гвирнути, завирити.* – Sу́рну жена́ на вра́та и о́тиде; кад погледа́, оно́ била́ Ци́ганка катуна́рка (Бз).

sѣ́ – sѣ́ узв. којим се подстиче разобадање говеда на паши: *бежи!* – Само ка́жемо ли sѣ́ – sѣ́, разбе́гају се гове́да како ша́шава и трчу́ пра́во у шу́му (Бе).

sѣ́ба ж *усечен или утиснут белег на увету или кожи животиње, зумба.* – Сва́ки и́ма сво́ј беле́г, sѣ́бу, догова́рају се како́ да обележа́вају својо́ сто́ку (Мр).

sѣ́sa несвр. **1.** *пунити (уз гњечење).* – Бу́балото sѣ́sамо с тре́ће, па када́ се разгори́, уси́ја се (Гос). **2.** фиг. *јако належе с ноге на ногу при ходању.* – Sѣ́sa ка о́ди, како да га́зи змију́ кад сту́пне (Зс). Sѣ́sa од високо́, о́ди ко́њћи (Мр).

sѣ́кне свр. *убости (оса, стршљен, обад).* – Кад абѣ́д sѣ́кне гове́до, оно́ потро́ши јерѣ́м (Зав. Зс).

sѣ́н узв. којим се опонаша чист звук звонца. – Оди та́блуту ми учи́тељат у́дари главу́ту, оно́ само ре́че sѣ́н (Гњ).

sѣ́на ж зоол. *врло мали инсекат сличан оси, чији је ујед врло болан.* – Sѣ́на је си́тна и тѣ́нка дивља́ оса́; кад уједе́ мло́го заболи́ и ја́ви се о́ток, али бр́зо неста́не (Пир).

sьhsa несвр. **1.** *јако свирати.* – Немо́ј то́лко ра́дијото да sьhsa (Пл). **2**. изр. **sьhsa лопту** *играти стално лопту; дриблати.* – По це́л дьн sьhsa ло́пту а у́вечер до́јде да се�еде́ и о́дма за́спи (Брл).

sьнка несвр. **1.** *лоше одзвањати.* – Sвоньцат не ва́ља, sьнка (Зав). Sьнка и др́нка, и́сто је (МЛк). **2.** *звечати; звецкати.* – Како́ ти sьнка у ц́е́пове када́ и́граш у оро́то? (ВЛк).

sьпа́ње с гл. им. *дечја игра савитљивим тољагама.* – Ми́ који́ смо се доселили у гра́д, игра́ли смо се и sьпа́ње с тоја́ђе (Пл, Пир).

sьр – sьр узв. којим се подстиче разобадање говеда на паши: *бежи!* – О́кне ли не́кој: – Sьр – sьр, ба́д – ба́д – ба́д! бе́га гове́до у шу́му ко ша́шаво (Гос).

З

за предл. *по*. – Прача́ла му је пи́смо за пи́смо (Сук).

за све́т изр. *никако.* – Ко́њ или мага́ре те́шко здраве́је кад се уби́је; за све́т не здраве́је (ТД).

заа́мује несвр. *везивати омчом; везивати у лако развезив чвор који добро држи.* – Ја́ све заа́мујем, лько ми за одвр́зување (Пк. Дој).

заа́мчује несвр. в. заа́мује. – По је добро́ када́ се заа́мчује, него када́ се врца́та врзу́је преко тру́п (Гра). Оста́вим заа́мчено врете́ното, да се не размо́тује (Рс). Заа́мчи коно́пацат (ВЛк).

заба́вује се несвр. *(често) каснити.* – Откако́ се про́пи о́н се поче́ заба́вује за вече́ру (ВЛк).

забара́н, -рна́, -рно́ *заборавaн.* – Ти́ си стану́л забара́н чове́к, остаре́л си (Цер).

заба́ри свр. рет. *заборави.* – Забари́ла сам да ти́ и ово́ј ка́жем (К – Ћу, Пир).

забе́л м *закречавањем означена забрана испаше туђој стоци.* – Забе́ли се с кре́ч шу́ма, па́шњак или лива́да да не ула́зи чу́жда сто́ка, то́ва је забе́л, а и́мамо и ме́сто Забе́л (Рс).

забиграве́је свр. *покрити се каменцем, нечистоћом (посуда у којој се кува вода).* – Нео́прана ка́нтата, па забиграве́ла (Цр).

заблеса́ви се свр. *поступити непромишљено; побудалити.* – Заблесави́ло се бе́ше, сироти́ња, мло́го деца́ су били́, и о́тиде за же́њенога чове́ка (Зс).

забл́кне се свр. *збунити се, помести се (у говору, послу, понашању); привремено изгубити моћ говора.* – Немо́ј да се забл́кнеш кад изле́знеш у на́род, него у на́род бу́ди отво́рена (Гос).

забл́ска несвр. *поћи наслепо у погрешном правцу; чинити нешто без много размишљања.* – Ај, куде́ ти за́блска, де че́ке ма́лко, размисли (Брл).

заблуца́ва несвр. *обмањивати; замајавати некога да не схвати суштину проблема.* – Бу́да Ца́р те заблуца́ва, во́ди те же́днога преко во́ду (Нш).

забо́јник м *пљоснати (дрвени) клин којим се утврђује коса уз косило.* – Забо́јник или загла́вка на косу́ сте́са коси́лито уз косу́ту (Зс). Забо́јник је закоси́чен, наби́је се у гри́вну да сте́гне косу́ (Зс).

забо́рљив, -а, -о *који има опор укус и мирис.* – Седе́в расте́ у ло́зје, о́н забо́рљиво мери́ше, ле́к је за од зу́би кад болу́ и глава́ кад боли́ (Соп).

забо́рно прил. *опорно; неукусно (храна).* – За́борно за је́дење, не́чу га једе́м (Вр).

забра́и свр. *заборавити.* – Умре́ ми му́ж, тој сам све забраи́ла, не зна́м да ти казу́јем (Зс). Не па́нтим, забраи́ла сам (Б – МС, Пир).

забре́мчи свр. *понети велики терет.* – Забре́мчим дете́ на́ – руку и однесе́м га на њи́ву, а на грби́ну но́сим пл́но цеди́ло (Јал).

забри́л, -а, -о перф. од заборави. *заборавити.* – Остаре́ла сам и све сам забри́ла што сам зна́ла (Ос).

забри́њен, -а, -о трп. пр. *забринут; који има тешку бригу.* – Које́ (не́)је забри́њено да не жа́ли, него да пое́ (Бз).

забр́чка (се) свр. **1.** *замешати, замутити (сплачине; кашу за пилиће).* – Забр́чкају се поми́је и однесу́ на прашчи́на да ло́чу (Пир). **2.** пеј. *припремити храну без много пажње да буде укусна (чорбу, качамак).* – Ћи́пне се млеко́ и забр́чка се качема́к, једе́мо на брзи́ну и о́дма и́демо на ра́боту (Пир). **3.** изр. **забр́чка не́какву ра́боту** *започети посао са неизвесним исходом.* – Забрчка́мо не́какву ра́боту с ма́лко па́ре па не зна́м какво́ че испа́дне (Пир).

забу́ба се свр. *занети се, замајати се.* – Ја́ се забу́бам у телеви́зор и не чу́јем ни́шта (Бз).

забунди́ше се свр. *запустити се; оронути.* – Са́мо, па се забундиса́ло, усмрде́ло се, неши́шано, небри́чено, жи́ви и о́ди на два́ шта́па (ДД).

забѣ́кљив, -а, -о *плашљив; слепетен.* – Који́ је ко́њ плашљи́в, ка́жемо забѣ́кљив, о́н се ysр́та, уко́па се, не́че да мр́дне (ТД. Мр).

забѣ́н лита́к изр. *зубун украшен шљокицама.* – Носи́ле смо су́кна – лита́ци и забѣ́ње лита́ци, лѣ́скаво по ње́га ци́к – ца́к до́ле (Зс).

зава́ти свр. фиг. *добити незарађено са стране (материјалну помоћ).* – Са́ми смо томара́ли и створи́ли ови́ја до́м, несмо́ зава́ти́ли ни́где (ВРж).

зава́ча несвр. *јести (гост уз трпезу).* – А́јде, зава́чајте го́сје (Кр).

завачéвина ж *нерашчишћени имовинско – правни и други односи.* – Несѣ́м има́л с бра́јћа ни́какве завачéвине (Пн).

за́веда ж *свађа, завада.* – Несѣ́м има́л с ни́кога за́веду да ме је стра́ (ТД).

за́ветан, -тна, -тно *који је заштићен од ветрова, који је у заветрини.* – На́ша пла́нина је за́ветна и го́рна (Зс).

заветѝнка ж **1.** *заклон од ве̄тра.* – Кадá се удýва вéтар, покáрам стóкуту кудé мóгу да нáјдем заветѝнку (МЛк). **2.** фиг. *сигурно боравиште.* – Да ѝма опѣнак, заветѝнку, креветчѣк, на стáрога кво дрýго трéбе (Зав).

завéтрина ж **1.** *о̄творени део по̄ја̄те (по̄кривен или без крова).* – Пojáта је тáм кудé је од све стрáне затвóрено, а завéтрина је испред пojáтуту само покрѝјено одозгóре, а мóже да бýде и непокрѝјено (Гос). **2.** *по̄привремено боравиште ста̄да на по̄ашњаку по̄кривено грађем и по̄ра̄то̄м.* – Завéтрину напрáјмо на пáшњак, стáри су текá звáли кудé склáњамо стóку од ћѝшу или јáк вéтар, а Топлодóлци тóва и сá текá зовý (Гос).

зáвид м *завист.* – Нéкој ме од зáвид узнемирáва, доóди ми под прóзор усрéд нóч и óкне ми ѝме (Брц). Пребѝл ми нéкој из зáвид сéдам вилдáна јáбалће (При).

завѝсљив, -а, -о *завидљив.* – Завѝсљиво, зáвидно, изродѝло се, нéје ко нас (Рос).

завишéтак м *вишак; оно што ником није потребно.* – Билá сам завишéтак у кýћу, млóго смо децá билѝ (Дој).

завóзи се несвр. фиг. **1.** *причати бесмислице.* – Áјде, не завозѝ се (Пок). **2.** фиг. *излапети.* – Já се почé завóзим, што кáжу женéте, почé се гýбим с пáмет (Зав). **3.** изр. **завóзе му (се) колетѝјата** *излапео, прича бесмислице.* – Остарéло, завóзе му колетѝјата, манýло да знáје да лѝ је сњувáло или се ствáрно десѝло (Вој).

завóј м **1.** *вијак.* – Затесáли кóла дрва сас завóј, а завóј дóјде на прéкрет (Бе). **2.** *јака кожна трака или омча ширине око 10 – 15 цм, која спаја јарам са рудом или ралом.* – Завóј или привóј за јерѣм, ѝсто је (Км).

завра́зи свр. фиг. **1.** *направити збрку, запетљати.* – Штó ти умéјеш да завра́зиш, нѝкој га после не умéје развра́зи (Бз). **2.** *замуцкивати.* – Мóј дéда кад говóри, óн завра́зи, не мóж óдма да изречé (Зс).

заврачѝја м *обмањивач, безобзирна особа.* – Јóса трговýјеше са – стóку, ама бéше голéм заврачѝја (Тм). Óн је голéм заврачѝја: сва́ђалица, превара́нт, не врча ýзето, не одржáва обећáње (Цер).

заврачѝка ж *безобзирна жена склона лагању и обмањивању.* – Тај женá је заврачѝка, безобрáзна, покварена (Цер).

завр̏же ýста изр. *натерати некога да ућути.* – Заврзá вој ýста с тýја рéч (Пир).

заврзóтина и заплитóтина изр. *неразмрсиво клупко; неразмрсив чвор међусобних (лоших) односа.* – Онó ѝма рáзне заврзóтине и заплитóтине, не мóж ђи ни сýд распрáви (Вој).

завр̏зује језѝк изр. *ћутке подносити неправду и увреде.* – Сá трéбе да си завр̏зујеш језѝкат, свекр̏ва си станýла (Рс).

завр̄то́̄тина ж *замлаћивање.* – У Госту́шу не́је има́ло текве́ја заврто́тине и ба́бине девети́не (Гос).

завр̏ша несвр. *завршава̄ти.* – Го́с ни почи́ња ни завр̏ша без га́зду (ВЛк).

заву́кује несвр. *завлачӣти.* – Заву́кују се дечи́штата по грма́цити и по змија́рницити (Гра).

заву́ни се свр. *сушӣти мокар веш на себи умо̄тавањем у по̄ња̄ве или одећу.* – Намокри́мо се кад ни у́вати ћи́ша, па се за́вунимо с црж̏ља́ци да мо́ж да се осу́шимо (Брл).

заву́ш̄ти свр. *јако ударӣти.* – Че те заву́штим да одлети́ш чк у реку́ту (ВЛк).

зага́деје свр. рет. *огадӣти.* – Загаде́ ми од њега и ди́го се од ручѣ́к (Бе).

зага́здује се несвр. *по̄чети (брзо) стӣцати.* – Поче́ се зага́здује и да се си́ли пред на́род (Сук).

загла́вља несвр. фиг. *умирати, бӣти унет у свој гроб.* – Та́ја ру́па ни че́ка сви да загла́вљамо не́када и ми када́ ни до́јде вре́ме (Зав).

загла́вља раса́д изр. *ручно расађива̄ти расад.* – Када́ са́димо пипе́р ка́жемо загла́вљамо пипе́р или разгла́вљамо пипе́р (Сук).

загла́вће ж мн. *кра̄тке мушке или женске чара̄те само од по̄јачаног сто̄пала.* – У Пѣклешицу ка́жу загла́вће, а у Лука́њу нагла́вће; тарлѣ́ци су по́ – про́сти од нагла́вће (ВЛк).

загле́да сѣ́н изр. *по̄чети сањати.* – Ја́ ту́ја но́ч загле́дам сѣ́н како́ смо с му́жа нашли́ зла́то (Км).

загли́бљује се несвр. *заглибава̄ти се (у бла̄то, у мокар снег).* – Не мо́ж да и́деш по у́лицу, оно́ топе́ж, че ти се загли́бљују но́ђе (Пир).

загму́ра се свр. *загњурӣти се.* – Ја́ се загму́рам у воду́ту, ва́чам ри́бе (ВЛк).

заговéжда несвр. *по̄чети по̄ст.* – Заговежда́ли, запости́ли за Вели́гден (Бс).

загоми́ља несвр. рет. *нагомила̄ти; по̄већа̄ти број.* – Сви́ње, ко́зе, о́вце, говéда, загомиља́л мло́го сто́ку (Дој).

загомиља́ч м *гунђало.* – Ти́ си, си́не, загомиља́ч, само тра́жиш и кво́ мо́же и кво́ не мо́же, а ни́шта ме не пома́гаш (Сре).

заго́н м *ограђено место за овце по̄д ведрим небом.* – Јагре́к, трља́к или заго́н, и́сто је; овцете су надво́р (ВЛк).

заго́ни се свр. *о̄плодӣти се (крава, овца, коза).* – Не мо́ж се заго́ни тај кра́ва (ВРж).

загра́ска свр. фиг. *за̄писа̄ти.* – Какво́ за́граска од ме́н (Пир).

загра́ште свр. *загреј̄сти чврстӣ предмет и оста̄вити траг на њему.* – Заграшта́ло дете́то ше́рпуту однадво́р сас јексе́р (Сук).

загр̏гаво ора́ти изр. *промукло говорӣти.* – Боли́ га гу́шицата, (па загр̏гаво ора́ти (Трњ).

загребáште несвр. *почети грести.* – Загребаштáла му мáчка на врáта и уплашúла га (Пир).

загребé свр. фиг. *понатити се.* – Кадá загребé мáлко мóј мýж, óн се сáмо смејé (Држ. Пир).

загрка несвр. песн. *почети певати грлица.* – Загркáла грличица: кóј úма чéрку да дáва, нéка у дáва (Гњ).

загртáч м мн. загртачјé *радник који обавља друго прашење кукуруза.* – Дьнѣс смо билú загртачјé у Манастúрсћи дóл, ýбаво покарáла морýзата (ТД).

загртáчка ж *женска особа која обавља друго прашење кукуруза.* – Имáли смо трú загртáчће дьнѣс (Грш).

загрчка ж *(било који комад одеће као) огртач.* – Понéси си загрчку, мóж ћúша да те увáти (Рс).

загýжви се свр. *почети гужва, метеж.* – Сáд кад се зáгужви, почé нáрод да купýје брáшно (Ру).

загýли свр. *зарозати.* – Загулúл панталóне, гáзи по водýту (Кс).

загýши ýво изр. *престати чути на једно уво.* – Зáгуши ми ýво, манý да чýјем на њéга (ВЛк).

загýшљив, а, о *промукао (глас), непогодан за певање.* – Úма загýшљив глáс, остарéло, а ýбаво је пojáло (Држ).

зáгушно прил. *загушљиво.* – У сóбуту зáгушно, да напрáјмо прóмају мáлко (Сук).

задáва јáдове изр. *стварати велике бриге.* – Стáлно ми је задавáл јáдове, жúвци ми попуштúше од њéга (Тм).

задáви с рéч изр. *збунити чињеницама које наводи.* – Зáдави ме онá с тýја рéч и јá се оћутá; онá льгáла да момчéто úма шкóлу (Дој).

задáвљује несвр. фиг. *гушити.* – Бáгај пољка, не задáвљуј вршáчкуту (Вој).

задáвује несвр. **1.** *давити; гушити.* – Јá сам се с кáшу задáвувала (Тм). **2.** *наилазити из даљине, појављивати се изненада на видику.* – Óблак се задáвује, дáј да сабúрамо снóповети у клáдње (Зс).

задвójен, -а, -о трп. пр. *одвојен од целине, мало даљи од осталих.* – У Дебéли дéл смо билú мáлко задвójени од селó (Зав).

зáдње повртáло изр. *дрвена полуга на разбоју којом се повремено попушта, окреће и задржава задње вратило.* – Úма прéдње и зáдње повртáло за разбój (Гњ).

зáдњи кљýч изр. анат. *крста са целокупним задњим делом тела; скочни зглоб.* – Кашьк је у зáдњи трáп, а напрéд је колéно (Дој).

зáдњи трáп од кóла изр. *задњи део запрежних кола.* – Úма прéдњи трáп од кóла и зáдњи трáп од кóла (Цр).

за́дњи опле́н изр. *део задњег трапа рабаџијских кола.* – Ко́ла и́мају пре́дњи опле́н и за́дњи опле́н (Ру).

за́дњо коле́но изр. анат. *колено на задњој нози.* – Удари́л кра́вуту у за́дњо коле́но (ТД).

задоле́је свр. *учинити неправду, нанети зло.* – Како́ си, свекрво, задоле́ла с ба́бу, тека́ че и ја́ с те́бе (Гњ).

задомачи́ни се свр. *оженити се; постати ваљан домаћин.* – Још не́је задомачи́нен, ско́ро му баштá умре́л (Б – ГК, Бла).

задр́жује несвр. *задржавати.* – Да́ – те не задр́жујем, ти́ и́маш ра́боту (Пет).

заду́ује несвр. *распаљивати.* – Не́мам зу́би, па не мо́гу да заду́вујем огѣ́њат (ВЈ).

задужа́ва несвр. *задуживати.* – Си́нат ме задужа́ва, не зна́је ко́лко тро́ши, а ја́ му пла́чам ду́гове, срамота́ од на́род (ВСв).

задуру́чи се свр. *потрудити се, предузети потребне мере.* – Они́ че се задуру́че, че се зау́зну да се завр́ши та́ја ра́бота (Зав – Ддл).

заду́ша несвр. *гушити.* – Заду́ша ме чу́рат, не мо́гу да ди́шем (МЛк).

за́ђуран, -рна, -рно *запуштен; нерадан.* – Стану́л за́ђуран, па када́ сле́зне од поја́ту како да је ме́чка сле́зла (Дој).

за́ђурно прил. *запуштено; нечисто.* – Да не бу́де за́ђурно у поја́ту, редо́вно мете́мо, чи́стимо (ТД).

за́ек м зоол. мн. за́јеци. – Ка́жемо за́ек за једно́, и ка́жемо за́еци за по́више, а кад је мла́до ка́жемо зајече́нце (Ру).

зажма́вује несвр. *жмиркати; почињати дремати.* – Ја́ поче́ да зажма́вујем, при́спа ми се (Јал. Вој).

зasивти́ра свр. *запуши зифтом; добро замазати да нема луфта.* – У како́ га sивтира́л с ма́лтер, замаза́л га и зasивтира́л га (Зс).

зasи́ра несвр. *зазирати.* – Ми́ смо од ти зasира́ли, пази́ли смо да се не дру́жимо с њи (Рг).

зasр́тује се несвр. *загледавати се; буљити.* – О́н се поче́ зasр́тује у ме́не, о́че да и́де с ме́не (Сук. Пир).

зasѣ́дни свр. *преградити; затворити проток.* – Ниша́ва че се зasѣ́дни ко́лко му је она́ ло́ше рекла́ (Б – Кђ, Пир).

зазви́је свр. *заузвити, зарозати (рукаве, чарапе, ногавице на панталонама).* – Зазви́л бе́ше рукаве́, плава́ кошу́ља подви́јена, момче́ као сли́ка (Орљ).

зазле́је свр. *упасти у невољу; оболети.* – Ни једна́ ми че́рка не́је зазле́ла и ни једна́ ми не́је роди́ла ша́шаво (Пк).

зазно́вује се несвр. *знојити се.* – Зазно́вујем се кад се мло́го облече́м, па ме после ува́ти ве́тар (Сук).

зазо́ри свр. *почети зрети.* – Жита́та зазори́ла ве́ч, ско́ро че жње́мо (Гра).

зазу́бица ж *непожељна промена на вилици (код коња, овце).* – Зазу́бица се ја́ви на ста́ру овцу́ там куде́ не́ма зу́б, и одре́жем то (ТД).

за́јац м зоол. *зец.* – И(з) – жи́то излети́ за́јац и о́н о́кне за́јац ко́лко га гла́с држи́, и крсти́ше и За́јаци (ТД).

зајерђе́нчује се несвр. **1.** *постајати момак.* – Ка́д – се зајерђе́нчува, па ме ста́ра момчети́ја удари́ше што њим у о́ро не пра́вим ме́сто (Д – ВО, Пир). **2.** *почети се правити јак, уобразити се.* – Поче́ се си́нат зајерђе́нчује и ма́ну да ме слу́ша (Чин).

за́јечи ћисељА́к м бот. *мали кисељак Rumex acetosella.* – За́јечи ћисаља́к, ма́ло у грми́ћи расте́, у се́њак не (Ру).

зајтини́ца ж *посуда за зејтин у виду флаше.* – Има́ли смо по́себно зајтини́цу, у њу смо држа́ли зајти́н (Пир).

зајтиња́в, -а, -о **1.** *који је запрљан зејтином.* – Уће́те ми, те́тко, зејтиња́ве, не мо́ж се руку́јем с те́бе (Држ). **2.** *који је боје зејтина.* – Обле́кла блу́зу зајтиња́ву, и́сту ко шами́јата што во – је (Пир).

зајтиња́вка шами́ја изр. *марама боје зејтина.* – Моја́ ба́ба но́сеше зајтинљи́ву шами́ју (ВЈ).

зају́шује се несвр. *не отицати текућа вода.* – Та́м се набра́ло шљама́к и зају́шује се вода́та (ПРж).

закашА́нчи га изр. *добити затвор.* – Закатанчи́ло га, три́ – дни понадво́р не и́де (Држ. Трњ).

зака́чи сра́м на капи́ју изр. *не моћи сакрити бруку од јавности.* – Са́, си́не, закачи́мо сра́мат на капи́ју (Пир).

закачо́тина ж *расправа; нерашчишћени имовинско – правни односи.* – Богомир и Јорда́н си и́мају одода́вна не́какву закачо́тину окол о́вце (Вој).

зака́чушће ж мн. **1.** *закачке за опанке кроз које се провлачи узица.* – Напра́вим си од ко́жуту зака́чушће за сви́нсћи опѣнци (Пк). **2.** *обредне радње.* – Зака́чушће и́ма мло́го за ти́ја о́бичаји, али и ја́ не зна́м како́ тре́бе (Соп).

закво́ прил. *зашто, због чега.* – Закво́ је жма́ло то́ље го́дине (Сук).

заковр́чи свр. *зарозати.* – Заковр́чим си рука́ви до ла́ктове када́ пе́рем (Б – Кмб, Кс).

закокр́шује га изр. *говорити отмено, градски.* – Поче́л да га закокр́шује, стану́л голе́м госпо́дин (Вој).

***заклО́п*. У заклО́п /на заклО́п** изр. *под кључем; закључано.* – Ја́ све у заклО́п жи́вим од њега, о́н ме мо́ж це́пне зача́с (Зав).

закља́ка свр. *запрљати житком масом.* – Куде́ си тека́ закљака́л панталО́нете (Рс. Гњ).

за́кон м **1.** *пошшовање обичаја.* – Чора́пе на ро́гове за воло́ве на сва́дбу, то́ј се вр́ши ти́ја за́кон (Зс). **2.** *ред; морална начела.* – И́маш за́кон у главу́ту, упра́вљај се (Гос).

закоси́чено прил. *искоса.* – Забо́јник се наби́је закоси́чено у гри́вну да мо́же да сте́гне косу́ (Зс).

закра́љи свр. *поставити за краља.* – Закраљи́ше Пе́тра, синато́га, а о́н јо́ш дете́ (Сук).

закре́не (се) свр. **1.** *заокренути (се).* – Закре́ни кола́та ма́лко на ле́вуту стра́ну да бу́де по́згодно за товаре́ње (МЛк). **2.** *обрнути (се).* – Само једампу́т у́ради оно́ј, па се за́крену и заспа (Зав).

закри́ви несвр. *почети храмати.* – Ша́п, кад овца́ закри́ви, не ле́чи се ље́ко (Мр). Не́која свиња́ ако закри́ви, ка́жемо ша́п наишљ́л (Мр).

заламе́је свр. рет. *излапети.* – Остаре́ло, заламе́ло, не мо́ж се разбе́реш с ње́га (ДД).

закри́ли свр. фиг. *захватити површину, простор (радна група).* – О́сам че́рће закри́ле о́сам ре́да на њи́ву (Сук).

закрко́ја м *гунђало.* – Жена́та ми, она́ је голе́м закрко́ја, утрне́ ми глава́ од њу (Цр). Немо́ј да си закрко́ја, проми́сли да – ли́ сам ја́ кри́в или ти́ (Пн).

закр́ми свр. *дати, према обреду, посебну храну младенцима.* – На неве́сту и на младоже́њу, текљ́в је о́бичај, даде́ се не́што да поједу́ за́једно (Јел).

закр́пи свр. фиг. *уплести и повезати стабљике усева.* – Ље́скавка црвено́ цвти́, ука́чи се на жи́то па га закр́пи одозго́ре (Гос).

закуку́љи свр. *(јако) савити врх шиљастог предмета.* – У́баво закуку́љи жи́цуту да мо́ж да ђу зака́чиш (Чин. Јал).

закуку́љи се свр. *јако се савити.* – Орљ́л мо́же да жи́ви сто – го́дине, али му се кљуни́цата закуку́љи на кра́ј и не мо́ж да се ра́ни (Сук).

закуку́љи – замуму́љи изр. *збунити саговорника намерно нејасним питањима или нејасним одговорима.* – Квво́ да ме пи́та, не зна́м квво́ пи́та, а тека́ ми и одгова́ра када́ га ја́ питу́јем, све не́како закуку́љи – замуму́љи (БЧ. ПРж).

зале́би свр. *омогућити некоме да дође до сталне и сигурне зараде.* – Она́ га за́леби, а о́н ђу после о́стави (ВС).

залежи́ свр. *почети боловати; одлежати, преболети.* – Залежа́ла је од Божи́ч и још је бо́лна (МСв). Залежа́л сам ра́но ма́ле боги́ње (Бер).

зале́жује несвр. *често) боловати.* – Са́ма да је зале́жувала, ја́ не зна́м, несљ́м чу́ла (ЦД).

залети́ свр. фиг. *упасти у неприлику.* – Само́ ни рабо́тимо док дру́ђи одма́рају; или смо залете́ли или смо буда́ле (Пл).

зале́ти се свр. *почети лето.* – Кад се зале́ти, па седи́мо до сре́д но́ч; напра́јмо седе́ћу у гра́д и це́лу но́ч си при́чамо (Д – Гу, Пир. ВРж).

зали́зује (се) несвр. **1.** *лизати своју длаку (говече); лизати длаку свог младунца.* – Што́м се не́че зали́зује гове́до или је слнчоса́ло или наsе́бло (ТД). Погле́де како́ кра́вата зали́зује теле́то (Сре). **2.** фиг. *квасити и чешљати уназад прамен косе на челу;* уп. зали́сује (се). – Како́ се за́момчи, по це́л дѣ́н се зали́зује пред огледа́лото како теле́ (Држ. Трњ).

зали́кав, -а, -о *који има белег на лицу; ружан.* – Зали́каво дево́јчето, не допа́да ми се (Гос).

залима́ва се несвр. *забављати се нечим у доколици.* – Зали́мавам се док пасе́м о́вце, пра́вим ша́рене тоја́ђе (ТД).

зали́сује (се) несвр. в. зали́зује (се) (2). – Момче́то се сва́ћи дѣ́н зали́сује пред огледа́лото (Вој).

за́ложан, -жна, -жно *вредан; предузимљив.* – Несу́ дьнѣ́шња деца́ за́ложна за ра́боту, не рабо́ти њим се (Рс).

зало́ми се свр. *пасти у део; случајно се десити.* – Не́ма су́бота, не́ма не́деља, како́ ни се зало́ми тека́ рабо́тимо (Пл).

заломо́ти (се) свр. *разгаламити се.* – Ми́ се заломоти́мо и несмо́ га чу́ли када́ је тражи́л да му помо́гнемо (Рг).

залуде́је свр. *полудети; ићи као омамљен.* – Две́ но́чи су залуде́ли, тра́же га, рову́, ми́рку не́мају (Зав).

за́лудница ж **1.** *бесполена женска особа.* – Ви́ сте за́луднице, не́мате дру́гу ра́боту него да исмеја́вате једно́га – дру́гога (НМл). **2.** *игра.* – Ма́нете те́ја за́луднице, де́ца, а́јде на ра́боту (Об. Д – Ж, Пир).

залу́тује свр. **1.** *повремено лутати; губити пут.* – Два́ – пути сам залу́тувал у голему́ маглу́ (ВЛк); Све́ ура́сло, а ја́ несьм ско́ро мињува́ла по те́ја по́теће, па се са́ деша́ва да залу́тујем (Пк). **2.** изр. **залу́тује с па́мет** *повремено губити памћење; повремено губити разум.* – Поче́ла ба́бата да залу́тује с па́мет (Пс. Бла).

залу́чи свр. *засолити и налити сирће и зејтин у салату.* – Сала́та се залу́чи са – со́л, зајти́н и оцьт (Пир).

заљапаве́је свр. рет. *лоше омазати (зграду) блатом.* – Заљапаве́је га ти́ја каљишта́р како́ било́ а тра́же да му пла́тиш ко на ма́јстора (Гњ).

заљи́сбиље м бот. *попино прасе.* – Заљи́сбиље пу́шта црвена́ зр́нца; она́ су за од чу́му, за од бо́лку, од зло́ да не уле́зне у ку́ћу (ТД. К – Ћу, Пир).

заљу́пен, -а, -о *својеглав; уврнут.* – О́н је заљу́пен чове́к, не́чу с њег да се дру́жим да ме не пцу́је (Гос).

заљу́тује несвр. *одаје (благо) љут укус.* – Шу́шпата ма́лко заљу́тује, отва́ра апети́т (Пир).

***зама́н*. Кој́и је зама́н** изр. **1.** *које је време.* – Погле́дам у буди́лникат да зна́м кој́и је зама́н, да – ли́ је вре́ме да га бу́дим (Цер). **2.** *касно је.* – Кој́и је зама́н, а о́н га још не́ма, мло́го се за́бави (Мр. Воj).

зама́сли свр. *запрљати.* – Но́си зама́слену кошу́љу, не́ма кој да њој у опе́ре (ВЛк).

зама́чи се свр. *почети порођај (мачка).* – Ма́чка се замачи́ла та́м (Пн).

зама́чка свр. рет. *окречити.* – О́н у́зне и зама́чка то́ва ме́сто, закре́чи га (Пок).

замаџијо́ше свр. *омађијати.* – Жена́та га замаџијоса́ла и ваву́ла га за но́с па га во́ди (Зав).

заме́ра несвр. *гађати (човека, брава).* – Заме́ра ђу с ка́мење (Јал. Пл).

заме́ри (се) свр. *бацити се (на човека, брава).* – Заме́ри се с ка́мик, зама́лко да ме пого́ди у гла́ву та́ја р́ђа (Сук). Заме́ри га с др́во, с ка́мик, с кво́ му до́јде до́ – руће, о́че да га уни́шти (ВС).

за́мерно прил. *увредљиво; недостојно.* – При нас је за́мерно да Ср́пкиња у́зне Ци́ганина (Бла).

заме́сти свр. *добро поставити.* – Заме́стим но́гу да (мо́гу да) поди́гнем те́рет (ТД).

заме́т м *напоран рад како би се нешто завршило.* – Трнтува́л му, заме́т му прави́л, мло́го му насто́вувал (Гос). Че ти напра́вим, това́ ми је од заме́т, не́ма па́ре да ми да́ваш (Пет. ВЈ).

заме́т м **1.** *испуст за стоку поред појате, обор.* – Заме́т или обо́р, и́сто је: огра́дено, та́м иска́рамо сто́ку, а и́ма и по́рта на заме́т (Дој). **2.** *привремена колиба на пашњаку у коју се склања стадо од непогоде.* – Напра́вимо заме́т за сто́ку, по́себно коли́бу за овча́ра, и после иска́рамо сто́куту там у пла́нину (Рос).

замета́рник м *испуст за стадо испред појате, обор.* – Замета́рник је испред поја́ту, а јегре́к је куде́ о́вце лежу́ на отво́рено (Гос).

за́метно прил. *необично.* – Очи́ла, до́јде за́метно да се ка́же, на́ши ста́ри су ђи ока́ли ђо́равци (Пир).

замиру́је се свр. *умирити се (стадо).* – У, ама́ се па у́баво замирува́ше овце́те (Пок).

зами́ца несвр. *удаљавати се (пролазећи).* – Ја́ му о́кам да се вр́не, али о́н зами́ца и не обр́ча се (Тм).

замишља́ва несвр. *замишљати; планирати.* – Ни́кад несѣм замишљава́л зло́, а помага́л сам на́род (ДД).

замо́мчује се несвр. *постајати момак; почети се понашати као момак.* – Поче́ло се замо́мчује дете́то, зали́сује се веч (Сук, Чин).

замора́ва несвр. *замарати.* – Замора́вам ср́це кад и́дем наго́р (Пл. Сре).

замр̏зне се свр. *почети се мрзети*. – Замр̏зли се мло́го, несу́ те́ли да се ви́де (Пк).

замрзе́је свр. *почети губити вољу за рад*. – Мло́го ме не́шта замрзеја́ло, не зна́м да ли че ме ва́ча гри́пат (Брц).

заму́зује се несвр. фиг. *говорити недолично, замлаћивати се*. – Оно́ се зано́си по же́не и при́ча оно́ што́ – му не доли́кује; глу́пава ре́ч, ама је та́чно тека́ (Б – Км, Пир).

за́мук м *болест оваца; болест јагњади*. – За́мук вати́л ја́гње, не мо́же да о́ди (Д – Ву, Гњ).

заму́љен, -а, -о трп. пр. *ћакнут*. – Ти́ си заму́љен, ко да те му́тна вода́ ваља́ла (Км).

заму́тује несвр. *замућивати*. – Деда – Ле́ка је прави́л млечни́к од млеко́ које́ заму́тује с бра́шно (Ш).

заму́чи га (не́што) изр. *нека невидљива сила (бог; порушена светиња под земљом) тера некога да учини нешто велико за веру и народ*. – Не́што у замучи́ло, у сѣн у доди́ла света – Пе́тка (Бз).

занђи́ја ж *део ашова који олакшава гажење при риљању*. – Да́де ми ашо́в без занђи́ју па сам с ње́га риља́ла (Пн).

зане́мује несвр. **1.** *почети се бранити ћутањем од притиска околине*. – Како́ старе́јемо почи́њамо да зане́мујемо, више ни́кому несмо́ по́требни (ДД). **2.** *натерати некога да ћути*. – Че до́јде вре́ме да до́јду на на́шу ве́ру, па после њи че зане́мују њи́на деца́ (Гњ).

занесо́ја м *особа која прелази границе пристојности, бесрамник*. – О́н је голе́м занесо́ја, пази́ се да те не обру́ка пред на́род (Јал. Сук).

зано́сује несвр. **1.** *померати у страну*. – Зано́сујемо ма́лко кола́та да мо́ж да уле́зну на капи́јуту (Сук). **2.** *почињати носити (нову одећу, обућу)*. – Немо́ј си зано́сујеш но́вете панталóне, не́че да мо́ж ско́ро да ти ку́пимо дру́ђе (При). Немо́ј си зано́сујеш те́ја дре́је, оне́ су ти за до́бар дѣн, за у на́род ка по́јдеш (Вој). **3.** фиг. *храмати*. – Дево́јчето кри́ви, зано́сује на једну́ стра́ну (Гра). **4.** фиг. *говорити недолично (неразумно, скаредно)*. – Ти́ ма́лко зано́сујеш у орату́ту, па неси́ до́бар ни за го́ста ни за домаћи́на (Држ).

заобла́чи несвр. **1.** мет. *наоблачити се (време)*. – Време́то а пригре́је а (се) заобла́чи; ка добро́ ка ло́ше, не и́де ни́како (ВС). **2.** *почети облачити први пут (одећу, обућу)*. – Ако но́вото заоблече́те и оно́ че се сце́пи (ПРж).

зао́кује несвр. *повремено грдити громким гласом*. – Само зао́кује по деца́та, по си́натога на́јвише (Бер).

запа́вља несвр. *давати малој беби први гутљај воде; повремено напајати*. – Ја́ сам запавља́ла уну́четата с во́ду, да њим је бла́га вода́ (Сук, Чин).

запа́вљује несвр. *давати бебама први гутљај воде.* – Ја́ сам ви те́тка и свити́ сам ви запавља́ла с во́ду (Вој).

запа́ли му гла́ву изр. *изазвати немир, бригу, сањарење, фанатизам.* – Запали́л му је гла́ву с то́ва; ма́ну да у́чи, о́че да и́де у А́мерику (Зав).

запа́ли се свр. фиг. *добити запаљење (стадо).* – Запали́ле се овце́те па и пока́ра у дебе́лу ладови́ну (ТД).

запа́љује се несвр. **1.** *добијати запаљење; претерано се загревати (стока).* – Под ба́бицу када́ је сто́ка, она́ и́ма су́шину и не запа́љује се (ТД). **2.** *дражити се (жена).* – Кво́ да ме потка́рује ка ми га не́ма му́жат; зашто́ само да се запа́љујем (Зав).

запа́мчује несвр. рет. *памтити; запамћивати.* – Ја́ сам од ба́бу запа́мчувала тој (П – Пж, Орљ).

запа́тује несвр. *одгајати и умножавати (стоку, расу, усеве).* – Однесу́ коко́шће ја́стреби, па по́ново запа́тујемо домазлѝк (Зс).

запеву́шује несвр. *певушити; повремено певати.* – О́н и тој запеву́шује, чу́л не́где (Цер).

запе́кљује ја́гне изр. *везивати заклано јагње у колут и тако га пећи.* – У́зни пекљу́ што се запе́кљује ја́гне (Кр. Рс. Пир).

запе́рес, -та, -о *који има шару у виду траке.* – Пе́роша је бела́ коза́ , а и́ма не́где црно́ као ша́чка или тра́ка, запе́реста, ша́рката и́де у́страну (СГл).

запече́ се изр. *не моћи родити (жена).* – Моја́ ма́јђа се запе́кла и бра́та ми је роди́ла после петна́јес го́дине по ме́не (Бе).

запљако́тина ж *недолична реч; описцена реч.* – Пија́ни, запљако́тине при́чају (Рг).

запљеву́штен, -а, -о трп. пр. *који се чудно понаша; који је непогодан за сарадњу и договор; ћакнут; тврдоглав.* – И́ма једѝн Заво́јац та́мо запљеву́штен, о́чу да ка́жем недока́зан; зацепасти́ло не мо́ж га вр́неш (Пок).

запљеву́шти са – жи́то изр. обич. *бацити из сита зрневље пшенице преко глава учесника (литија, додола).* – Че́кају низ село́ же́не са – си́то, сва́ка са – жи́то ни запљеву́шти (Гос).

запљу́вује несвр. *запљувавати оне који су откривени у игри жмурке.* – Кута́вушка, сви да жму́; о́п – заклóп изо́ка кој пр́ви дотрчи́, запљу́вују се деца́ (Ор). И́грамо се, запљу́вујемо се (Пет).

за́пне гру́чка изр. *стезање у грудима у виду грудве.* – За деца́та ми му́ка; ту́ка ми се гру́чка за́пне у груди́ти, душа́ не́че да проо́ди (Зав).

запооди́л си изр. рет. *на умору је.* – Запооди́ла си ба́бичката, дьнѝс – ју́тре че вој се збѝрамо (Гњ).

запо́слује се несвр. *прихватити се посла (у предузећу, установи).* – Му́ж не́че да се запо́слује, а не́мамо ле́б да једе́мо (Дој).

запошљéва несвр. *запошљавати.* – Они́ су запошљева́ли и ста́рцити; не́му ле́б, не́му ни́шта (Зав).

запреве́жена трп. пр. *којој је стављен вео (невеста).* – Неве́ста запреве́жена и́де на́ – воду (Чин).

запреве́сује несвр. *стављати вео невести.* – Другари́це ме запреве́сују, неве́ста сам (Нш).

за́прежна говéда изр. *говеда која се користе као запрега.* – За́прежна говéда пасу́ на Ко́прен, да су по́близа до село́ (Дој).

запре́чи се свр. *успротивити се; спречити.* – Запречи́л се ба́јћа па не да́ва да се изду́ма (Чин).

запрло́ детé изр. *јако закржљало дете.* – Ја́ сам бил запрло́ детé и мисли́ли су да не́ма да порасте́м (Пл).

запролéтује се несвр. *почињати пролеће.* – Запролéтује се веч, не́ма више до́ма се́дење, че́ка ра́бота (Јал).

запро́си свр. рет. *понети плод.* – Запроси́ла веч мору́зата, и́ма веч зр́на (Грш).

запупу́ри свр. фиг. *поруменити од пића, напити се.* – Бе́ше а́рне нажари́л, запупури́л, напи́л се (Вој).

запу́сти свр. рет. *дићи руке од започетог посла.* – Којé сам почéла да рабо́тим ја́ га несѣ́м запусти́ла (Рос, Брл).

запу́ђује се несвр. *гађати из даљине (каменом, тешким предметом).* – Дечи́шта се од пу́тат запу́ђују с ка́мење и мо́тће, кру́ше да оба́рају (Држ. Сук).

зара́вни свр. фиг. *сахранити.* – Ови́ја ни затре́ше и заравни́ше (Гос).

зара́зен, -а, -о трп. пр. *заражен.* – Ти́ја је женка́р и зара́зен је, пази́ се од њéга (Пир).

зарајбéри свр. *затворити врата засуном.* – Зарајбéрим врата́та да ми се нéкој не усу́не у ку́ћу (Об. Пл).

зара́ни свр. *почети товити (свињу).* – Че га зара́нимо да (мо́же да) га зако́љемо за сла́ву (ТД).

зара́стен, -а, -о трп. пр. фиг. *јогунаст, тврдоглав; ћакнут.* – О́н је зара́стен, зацéпен, недока́жљив, не мо́ж га убéдиш по ни́какав на́чин за ни́шта (Бе).

зарéда ж *ред коришћења удружене имовине (млечног стада, воденице, тријера, ветрењаче).* – Ишли́ на зарéду да чу́вају о́вце, кому́ како́ рéд доо́ди (Рс).

зарéпчи се свр. *узјогунити се (и ометати пролаз).* – Зарепчи́ло се ко говéдо на вра́та па ни ната́м ни нава́м (нéче) (Пир. Сук).

зари́за несвр. **1.** *зативарати резом.* – Почéли љу́ђе да зари́зају вра́та на поја́те и да ту́рају ката́нац (Гос). **2.** фиг. нег. *(не) поштовати.* – Нéмам му́шка деца́, нéма ме зари́зају зéтове у ку́ћу (Гњ).

зари́не свр. рет. *обавити друго прашење кукуруза код кога се сваки струк огрће земљом.* – Они́ пр́ви зари́ну мору́зу, пр́ви до́жњу, у све су пр́ви (Тм).

заро́г м геогр. *рт; теснац.* – Та́мо је заро́г, до́јде на ла́к и не мо́ж ната́м да и́деш (ВЛк).

зару́жи несвр. *почети грдити, прекоревати.* – Ка́д се заба́ви у́вечер, ако га зару́жим о́н ме о́дма псу́је (ТД. Ру).

заса́ прил. засад, *до сада.* – Дове́до снау́ и заса́ је добро́ (Пн. Вој).

засва́дбује несвр. *почињати свадбене свечаности.* – Че га засва́дбују, отишли́ на купува́ње у гра́д (ПРж).

за́свет прил. *никако.* – Длбо́к му ко́рен, за́свет се не скубе́ ни да се кр́ши (ТД).

засви́ђа се свр. *допасти се.* – То́ва ми се мло́го засвиђа́ло, че га купу́јем (Јел).

засе́дне свр. **1.** *сести испред некога и тако га ометати (да једе, прича, ради).* – Де се ма́лко поме́ри, засе́дал си чича – Ра́ду (Трњ). **2.** фиг. *остати на залихи.* – Њего́вете па́ре засе́доше, несмо́ и трошили́ (Зав).

засе́ре капи́ју изр. *унети немир у дом у који је дошла (невеста).* – За ме́сец – два́ неве́стата за́сра капи́ју (Ста).

зси́пљив, -а, -о *који има гушење, астматичан.* – Зси́пљив, и́ма а́сму (Рс).

зси́ра несвр. *балегати.* – Че одви́штим гла́ву на коко́шкуту да ми не зси́ра и́жуту (ВЛк).

зси́тни па́ре изр. *разменити већу новчаницу за мање.* – Зси́тни ми иљада́ркуту на – по сто́ ди́нара (ТД).

зси́тује се несвр. *засићивати се.* – Ти́ја ка се́дне у чу́жду ку́ћу уз трпе́зу, не зси́тује се (Кп).

заслепа́ви свр. *заслепити.* – Заслепа́ви не́шта чове́ка и о́н не ви́ди када́ че погре́ши (ВЛк).

засле́шче се несвр. *задихати се.* – Несѣм се заслешча́ла што изле́зо (Рс).

заслу́тује несвр. *онесвешћавати (јаким ударцем).* – Не би́је га ко се дете́ би́је, него га заслу́тује (Чин, Вој).

засо́чи свр. *захватити (бујица, матица реке).* – Вода́та га засо́чи, ува́ти га и однесе́ га (ТД).

заста́вује несвр. *спајати мање делове у целину.* – Заста́вујем после поле́те и пра́вим цр́ђе од њи (Гра).

заста́не свр. фиг. **1.** *заостати (у развоју, напретку).* – Глу́пав, заста́л, не́је се меша́л с на́род (МЛк). **2.** *остати нежења; остати уседелица.* – Би́л му бра́т заста́л, неже́њен (При). Она́ је заста́ла дево́јћа, неже́њена (Вој).

заста́њује несвр. *заостајати.* – Заста́њује ми за́локат у гу́шуту (Сук).

застура се несвр. *почети скидати одећу; почети се преоблачити.* – Ја́ се застура́ да се соблече́м, а та́ја ала́ уле́зе и зграби ме (Соп).

засу́ди свр. *тужити; почети парницу.* – За́суди ме једѣ́н да и́ма пра́во на једну́ моју́ њи́ву (Сре).

зата́вује се несвр. **1.** *повремено се гушити (од плача, кашља, болести, дима).* – Кад – го́д се ба́бичката зака́шље, зата́вује се, дотра́јало веч (Пир. Воj). **2.** фиг. *зацењивати се од смеха.* – Кад ми́нем пред њи́ну капи́ју, све́те што су та́м насе́дале по́чну да се зата́вују, шегу́ју ми се (Пет, Воj).

зата́вушка ж *гушење, астма.* – И́мам зата́вушку, а од њу је моја́ ма́јћа умре́ла (Пир).

затвр́дне свр. *заситити (оброк).* – Ако не́ма ма́нца да ти затвр́дне, и́сто је како́ да неси́ дору́чкував (Доj).

затврдне́је свр. *постати тврд.* – Ка́д је овца́ подуда́рена, затврдне́је ви́ме и млеко́ се саси́ри уну́тра (ТД).

затеза́ло с *канап и клин на ткачком разбоју којим вратило затеже, опиње и учвршћује.* – За чу́љу је кросно́, а за разбо́ј затеза́ло (Зс).

затиска́ч м *запушач (од плуте, окласка, убијеног лишћа).* – Не оста́вљај бало́нат без затиска́ч да се не ву́кне змија́ у млеко́то (Воj).

заткава́лник м *понуде које наручилац донесе ћилимаркама када почињу ткање.* – Она́, добра́ жена́ и га́здерица голема́, доне́се ни на́јубав заткава́лник (Пир).

затли́цне се свр. *поставити (као случајно) глупо питање.* – За́тлцну се па ђу пи́та како́ воj је свекр́вата са – здра́вје, а она́ ме и́змаршира, виде́ да сам начу́ла какво́ с њу рабо́ти (Држ).

за́тока ж геогр. *рукавац на реци.* – Там и́ма за́тока на Је́рму и там смо се купа́ли (Д – ГД, Пир).

за́тонак м рет. геогр. *крај, бочни део који штрчи.* – За́тонак је на́ше село́, кра́ј, кра́к (Ор).

затра́вен, – а, – о трп. пр. *засејан травом; затрављен.* – Окол ку́ћуту затра́вено, зелено́, да и́ма куде́ деца́ да се и́грају (ПРж).

за́тре свр. *затрти, уништити.* – Му́ж пија́ница, ленчу́га, ко́цкар, за́тр ђу на́чисто, умре́ мла́да жена́ (ВСв).

затри́са пе́сму изр. *треперити гласом при певању старинских песама.* – Лужни́чање ка поју́, затри́сају пе́сму, затри́сају гла́с (Км). Кад поје́, затри́са пе́смуту (СГл).

затр́ни свр. фиг. *обманути.* – Те́ли да га затр́не, да не мо́ж да на́јде воду́ту, да се испа́ти за во́ду (Зс).

затро́вен, -а, -о трп. пр. **1.** *изгубљен.* – Кључат затро́вен, не мо́ж да откључимо врата́та (Јал). **2.** фиг. *сенилан, умно поремећен.* – Башта́ ми на́чисто затро́вен, поче́ се гу́би с па́мет (Брл, Пир).

затрудне́је свр. *затрудни́ти.* – Она́ о́дма затрудне́је и ро́ди у́баво му́шко дете́ (Зс).

зату́лена пла́нина изр. *забачен крај.* – Раско́в расте́ у зату́лене пла́нине, там куде́ пи́ле не поје́ (Д – Рк, Грш).

зату́пљак м в. зату́пњак. – Зату́пљак чове́к, све́ што рабо́ти и́де на њего́вуште́ту (Грш).

зату́пњак м *тврдоглава будала; глупак;* уп. зату́пљак. – Ти́ја па зату́пњак, какво́ па о́н о́че (Пет). Она́ је голе́м зату́пњак, а о́че сва́кому па́мет да да́ва (При).

зату́рује несвр. *затурати.* – Све́ га не́где зату́рује па га после не мо́ж на́јде (Вој).

зат́нчи несвр. *штедити.* – Несмо́ гладува́ли, али све́ тре́бе да зат́нчиш, да зат́нчиш да ти оста́не, да (мо́ж да) збе́реш да и́маш (Д – Ви, Јал).

заћелеве́сти свр. пеј. *ошамутити.* – А́ко те уда́рим че те заћелеве́стим (ДД).

заћисе́ли се свр. пеј. *постати прљав; одавати непријатан мирис прљавштине.* – Заћисели́ла се ше́рпата, неси́ ћу опра́ла сино́ч (Пс).

заћи́сне свр. *закиселити се у току стајања (конопља у мочилишту; наквашено брашно; млеко).* – Ле́бовача раки́ја од мору́зно бра́шно и цви́к; за пешес – дѣ́на заћи́сне и сти́гне (Зс).

заови́је свр. фиг. *почети стицати, стварати.* – Топр́в смо ку́ћу заови́ли (Пир).

зау́ђур прид. индекл. *лош наизглед; ружан.* – Она́ је зау́ђур, и́ма крива́ усти́шта (Рс).

зау́зди свр. *зауздати (коња).* – Зау́зди коња́тога и ту́ри му седло́, че и́дем у гра́д (Кр).

заузи́ма се несвр. *предавати се послу.* – Ја́ се заузи́мам кад плете́м и на све бри́ђе забора́вим (Дој).

зау́зне мељáву изр. *добити ред за млевење у воденици (муштерија у воденици; сувласник воденице).* – Ју́тре че ја́ зау́знем мељáву, дошѣ́л сам на ре́д (Бла).

зау́зне се свр. **1.** *укварити се.* – Пече́њето се веч заузе́ло, неје́ више за је́дење (ВРж. Вој). **2.** *почети заударати.* – Три – дѣ́на се несѣ́м купа́ла и када́ се врну́ до́ма ја́ сам се веч заузе́ла (Гра).

заста́вује несвр. *заустављати.* – Када́ че је ма́лко вода́, заста́вујемо водени́цуту (Вој).

зау́сти свр. *припремити се рећи па одустати.* – Заусти́ да ка́жем, али не смеја́ (Гњ).

зацепа́сти свр. пеј. *поћи насумице пречицом (преко усева, оранице, мочваре, трњака, јаруга) не водећи рачуна ни о себи ни о штети.* – Зацепасти́ли ловци́је преко жита́та, и́ма мло́го поква́рен на́род (Пет. Сук).

зацепа́чен, -а, -о трп. пр. *својеглав, непогодан за сарадњу.* – То́ва је зацепа́чено (створе́ње), ло́ш чове́к (Дој).

заце́пљак м пеј. **1.** *својеглава особа.* – Ти́ја ка заце́пи не мо́ж га вр́неш (Пет). **2.** *особа која нема осећај за меру (упушта се у расправе без чињеница; препире се, свађа се; изражава се скаредно).* – Ти́ си био голе́м заце́пљак, и́смеши жене́те (При. Пет).

зацо́пен, -а, -о трп. пр. *заљубљен.* – Ја́ несьм била́ у ни́кога зацо́пена (Гњ).

зацр́ви се свр. *добити румену боју.* – Ка́д се зацр́ве кри́шће под вр́шник па р́скају у зу́би, то́ва на́јволим (Јел).

зацьвти́ свр. *почети цветати.* – Лопе́н зацьвти́ (пр́во) одоздо́ле (Гос).

зача́вен, -а, -о трп. пр. *који гледа расејано; који гледа лево десно.* – О́ди ко зача́вен, ћевли́ја ра́но о́дјутро (Пир).

заче́пци м мн. *откинути или преломљени врхови бокора из корена или стабла (на кукурузу, сунцокрету, виновој лози, парадајзу).* – Доне́со за козу́ту заче́пци од ђи́жете (Вој).

зачи́стује несвр. *прочишћавати (пролаз, ток воде, канал).* – Зачи́стујем ва́дуту, по́брже вода́та да мињу́је (Пет).

зачовр́ка ру́пу изр. *издубити малу рупу.* – Зачовр́кам ру́пу колко да мо́же да се зака́чи по́ртицата (Зав).

за́чуд ми је изр. *чуди ме.* – Ме́н ми је за́чуд што је тека́ (ВЛк).

зачу́рка свр. фиг. *измешати; замесити.* – На ньчви́ти зачу́рка ма́лко крава́ј и опече́ га (Гос).

***зачу́шка* 1.** несвр. *почети гурати.* – Како́ зачушка́мо кола́та наса́д, она́ ни се измькну́ше и́з – руће и кре́нуше нис – пади́ну (Пок). **2.** свр. *одгурнути; угурати.* – Смькну́ла се до креветьт, умре́ла са́ма; зачушка́ше, закопа́ше, гото́во (Ос).

зашаму́тује несвр. *одузимати свест.* – Ту́ва го́ре не́што зашаму́тује у Ку́клу кој ми́не преко но́ч (ЦД).

зашараба́сти свр. *кренути мимо (пута, правца; правила понашања).* – Ти́ си мло́го зашарабасти́л, отишьл си у́ – страну; че напра́јш големо́ кара́ње (Држ). А́рне зашарабасти́ла, не мо́ж ђу вр́ну (Вој).

зашашаве́је свр. *изгубити разум.* – Па́метна жена́, ама зашашаве́ од голему́ му́ку (Гњ. Пир).

зашашáвује свр. *ошамућивати.* – Грéјаната рећи́ја по зашашáвује, него лáдна кадá је (Сук. Сре). Би́је га дýшмансћи, зашáшавује га (Км. Бер).

зашáшне свр. шаљ. *намерно се понашати као ћакнути.* – Сви́ смо волéли кадá се óн зашáшне, ýбаво прáвеше смéј (Рс).

заши́љћа свр. *учинити шиљастим.* – Мáјсторат ми зáшиљћа опѣнцити да су ýбави (Брл).

зашљи́скује несвр. *прскати, обливати (течност).* – Кркавче испод сáм дýлич и́ма ни́ско рýпу, да те водáта не зашљи́скује кад пи́јеш (Брл).

зашпáрује несвр. *штедети.* – Зашпáрујем све, мóрам да и́мам ка дóјде човéк (Зав).

заштурéје свр. *излапети.* – Од големé бри́ђе сам заштурéла, не знáм кудé да се дéнем (Јал. Км).

заштýца несвр. *почети штуцати.* – Зáштуца нéколко пýти; óдма му дáдомо води́цу да пи́не (Гос).

зашугавéје свр. **1.** *добити шугу.* – Девóјчето зашугавéло, че ми кáжеш какó да га олéчим (Сре). **2.** фиг. *оболети; почети кржљати.* – Цвéћето ти зашугавéло, не пéстујеш га какó трéбе (Воj). **3.** фиг. *трпети од наметљивца.* – Зашугавéмо од њега и сá се не мóже курталишемо (Воj).

зашѣл човéк изр. *нема му више помоћи.* – Зашѣл човéк, уватила га стрáшната бóлка, не мóже га спáсе (Брл).

заѣрга несвр. пеј. *силовито се усмерити.* – Кудé си заѣргáл; тáм се главá гýби (Гос).

заѣржи́ кóњ изр. *огласити се карактеристичним рзањем (коњ).* – Зáѣржа кóњ и стáну на сáгње нóђе (Пк).

збабýши се свр. *почети личити на (ружну и немоћну) бабу.* – Нéје се збабуши́ла ко мéне, још ýбава и здрáва (Кс).

збáда несвр. *спајати врховима (снопове, кочеве, мотке) под косим углом.* – Збáдамо снóпје у крсти́не пéт, у десети́не дéсет и у клáдње двáјес и једѣн снóп (Мр).

збúра несвр. **1.** *сакупљати.* – Саби́ра се разнéсено, а неразнéсено се збúра (Цр). **2.** изр. **збúра кáјмакат** *узимати од нечега најбоље, највредније.* – Óн тéпа тупáнат, а они́ збúрају кајмáкат (Цр).

збодé се свр. *спојити врховима.* – Урéже се па се заковé или се рóгови збодý кадá се прáви кошáра на копрýљи (ТД). Кад прáвимо кошáру па се збодý капрýљи као сóје (Доj). Збодý се двé острóге, па се одозгó вéже жи́ца , па прéко тóј опанцáк (Зс).

збóрњак м *погача плетеница за огледе и свадбу украшена јабукама.* – Сабóрњак или збóрњак је плетени́ца за óгледи и свáдбу, укрáсена с јáбалће (Пир).

збрбо́ри се свр. *уврнӯти се лишће од жеге или суше.* – Збрбори́ла се шу́мата на пипе́рат од голему́ же́гу (Дој).

збр́ка се несвр. **1.** *по̄мести се, збунӣти се.* – Како́ ја бу́бну на врата́та, они́ се збрка́ше (Дој). **2. збр́ка ди́ру** изр. *збунӣти се, по̄мести се од сто̄раха; упасти у клопку.* – Збрка́ла сам ди́ру, са́ че ме ува́те у кра́ћу (Бла).

збу́ба свр. *(брзо и) лоше напра̄вити.* – Збуба́л си га, ло́ше си га направи́л (Пс, Бла).

звезда́н м бот. *баште̄нско цвеће са великим главицама на рачвама.* – Звезда́н и́ма ра́зне бо́је (Ш).

звезда́нка ж бот. *баште̄нско цвеће са пла̄вим или розе главичастӣм цвето̄вима.* – У гради́ну смо на једн̑ кра́ј сади́ли боси́љак, голе́мо цве́ће, стра́тор, лу́ди стра́тор, звезда́нку, кади́ицу, си́тно и кру́пно стамбо́лче (Зс).

звизн̑ц м *млад ован од једне и по године пре̄д пр̄ви прӣпусти.* – Звизн̑ц је овн̑ од го́дину до го́дину и полови́на, пред пр́ву матори́ну (Дој. Јел).

зво́но ж мн. *црквено звоно; мање звоно.* – И́мамо две – зво́не: једну́ за ђа́ци, малу́ту, а дру́гу за мрло́ (Ру).

зво́нчић м бот. *ђурђевак.* – Насади́ла сам зво́нчић, мло́го во́лим то́ва цве́ће (Нш).

зво́нчичи м мн. бот. *дивљи ђурђевак.* – По на́ше лива́де расту́ зво́нчичи, ди́вљи ђурђе́вак (К – ББ, Ш).

звн̑ц м мн. зво́нци *звоно које носи брав, меденица.* – Купи́ си звн̑ц за моје́ ста́до (Пн).

зга́ћа несвр. фиг. *пра̄вилно изговара̄ти.* – Не́је у́баво згаћа́л у орату́, па смо му се смеја́ли (Пк).

згло́б м *издубљено лежиште за сто̄бац (4) на запрежним колима или саоницама.* – Слпн̑ц на ко́ла или са́не ту́ри се с де́бљи кра́ј у згло́б (Зс).

зго́вњи свр. вулг. *(са муком и лоше) завршӣти неки по̄сао.* – Зговњи́ не́какво је́ђење на брзи́ну, па о́дма отидо́мо на дру́гу ра́боту (Пет. НМл).

зго́дначњк, -чка, -чко *лепушкастӣ.* – Зго́дначњи и о́н и она́, нашли́ се, тамн̑ на па́р (Зав. Рс).

згра́ћује несвр. *градитӣ.* – Реши́мо да згра́ћујемо ку́ћу, па смо згра́ћували не́колко го́дине (Зав).

згра́шче свр. *изгрешӣти; унаказитӣ (се) гребањем.* – Ја́ вану́ ку́чкуту за́ – гушу да ме не згра́шче (ВЛк).

згро́зи свр. *изгрдитӣ, набрукатӣ пре̄ко мере.* – Бру́ка́ га, бру́ка́ пред на́род, згро́зи га (Дој).

згрома́ди се свр. *окупитӣ се одједном на гомилу.* – Ја́, мла́да неве́ста, о́чу да уда́рим младоже́њу, али му́жје се згрома́де, не да́ву (Гос).

згро́ња се свр. *родити превише, окитити се плодовима (воћка).* – Згроња́л се лимо́н (Д – Пш, Чин).

згро́ше се свр. *распасти се (при удару о тле).* – Ца́к кад па́дне од високо́ о́н се згро́ше, распа́дне се, та́ чове́к ли (Пл, Пир).

згру́а се свр. **1.** *јако се повредити при паду, згрувати се.* – Има́л у́дес и све је згру́ан (Пс). **2.** *згрушати се.* – Млеко́то се згруа́ло, пресе́кло, на гру́двице до́јде (Мр).

згру́бена ра́бота изр. *лоше урађен посао; лоше испланиран ток догађаја.* – Згру́бена ра́бота, не испа́де како́ смо те́ли (Кс).

згру́пи се свр. *придружити се групи; организовати групу.* – Згрупи́мо се па пое́мо сви за́једно (Ос).

згр́чен, -а, -о трп. пр. *склупчан.* – Ја́гнето бо́лно, згр́чено на клу́вче (Зс).

згубљо́ше се свр. *пасти (од умора, болести).* – Љу́љћу вр́љам, згубљо́шем се на кре́вет и о́дма вечеру́јем (Рс).

згьди́чка се свр. *упустити се у интимне односе.* – Та́мо и́ма козаре́, овчаре́, згьди́чкају се; че на́јде мачка́тога по гору́ту (Гос).

здеси свр. *десити се.* – Здеси́ло се, на пија́но је деца́та прајил (Зав).

здра́ва здравја́на изр. *сасвим здрава, стамена.* – Здра́ва здравја́на ву́рња, с у́баве лати́нсће ци́гле пра́јена (Д – ТО, Пир).

здраву́је се несвр. *поздрављати се (на свадби).* – Дојдо́ше за неве́сту, здраву́јемо се, ша́лимо се, пое́мо (Зав).

здр́нка свр. рет. фиг. *зазвечати котрљајући се.* – Че у сва́љам надо́ле, глава́та да њој здр́нка (Зав).

здруга́ри се свр. *здружити се.* – Из нема́ње смо се здругари́ли са – жену́ (Д – Па, Гњ).

зејти́н-боја́ изр. *жуто – зелена боја као код зејтина.* – Не́је ба́ба носи́ла шами́ју зејти́н – бою́, него бра́он (Пир).

зејтини́ћа шами́ја изр. *дуга марама боје зејтина.* – И́маше маркезе́тне шами́је зејтини́ће (Брл).

зејтинли́ја ж *једнобојна жуто – зелена старинска марама оивичене шарама.* – Ба́ба ми је носи́ла шами́ју зејтинли́ју сас ша́ре на и́вицу (Пир).

зејтинљи́ва вода́ изр. *вода са преливима у виду масних мрља.* – У Во́јводину је вода́ зејтинљи́ва (Рас).

зејтино́ва боја́ изр. *жућкастозеленкаста боја зејтина; беложућкаста боја.* – Та́ј вл́на после доби́је зејтино́ву бою́, беложу́ћкасту (Б – Са, Пир).

зе́кес, -та, -то *који личи на зеца.* – Те га зе́кестото пи́ле (Јал. Бер).

зелени́ште с *зелена биљна маса као сточна храна.* – Кра́вата је́ла зелени́ште, па се све удропа́ла (Воj).

зеленко́ поим. прид. *зелена храна за људску исхрану.* – Да си наса́дим лу́чек за зеленко́ да и́мам (Зав).

зељи́с – биље́ с бот мит. *једна биљка која прави махуне.* – Узи́ма се шу́жба од зељи́с – би́ље и уши́ва на војни́ка да га не мо́ж пого́ди ме́так; оно́ на ли́сат и́ма ма́лечьк ли́с и не цве́та (К – ББ, К – Ћу, Пир).

земљи́ца ж в. земни́к. – И́ди, си́не, у земљи́цу, доне́си не́колко ко́мпира (Бз).

земни́к м *подрум.* – Ми́ по́друм ка́жемо земни́к (Ку, Рг).

зе́мно прил. *земљовито, има дубок слој земље.* – Го́вњар расте́ у сло́г, куде́ је зе́мно (Зс).

зена́на текстѝл изр. *врста текстила који се користио средином двадесетог века.* – Зена́на текстѝл је као жоржѐт, свѝлкасто од једну́ стра́ну (Пир).

зенги́ја ж *узенгија.* – О́тћину се зенги́ја од седло́то (ТД).

зе́тњача ж *жена која је довела мужа у своју кућу.* – Моја́ је ма́јћа била́ зе́тњача; воле́л де́да ми да ма́јћу ми зе́ти, а́ко је има́л си́на, али по́младога (Гос).

зи́мзелен м бот. *врста траве слична хајдучкој трави која је зелена читаве године.* – Зи́мзелен, у Се́лиште га и́ма, ре́цкава трава́, ста́лно зелена́, до́јде ма́лко како ајду́чката трава́ (Брл).

зи́мње вре́ме изр. *хладни период године; зима.* – Зи́мње вре́ме, дрваре́ до́јду и ту́ре но́ђе у ре́лну да ђи згре́ју (Брл).

зи́мњина ж *озими усеви.* – Зи́мњину се́јемо о́дјесен, а проле́тњину у́пролет, а јесе́њину, то́в што се ро́дило преко ле́то, приби́рамо (ДД).

зимо́вка ж зоол. *врста птице слична сврaки.* – Зимо́вка је црно́ – бе́ла, као сврáка до́јде али по́малечка је (Пир).

зјаве́т м **1.** *свечани ручак у време премлаза на Ђурђевдан.* – На сва́ки Ђу́рђевдан зјаве́т чи́нимо, ручьк у́бав за ти́ја пра́зник (Ку). **2.** *свечани оброк у природи.* – Ка́ ми до́јдеш на́ – госје, че ко́љемо ја́гне и че пра́јмо зјаве́т (ДД).

зла́тчица ж дем. вок. *драга женска особа.* – Ја́ сам поја́л ту́ја пе́сму, моја́ зла́тчице (МЈ).

зло́ба м посл. *клеветник.* – Два́ зло́ба направи́ше ро́ба (Пир).

зловре́мац м зоол. фиг. *детлић.* – Кљуводрвац, а деда – Ђе́ра га зва́л зловре́мац, што и́ма пи́скав гла́с и наја́вљује зло́ вре́ме (Брл).

зло́коба ж *зла жеља, прижељкивање несреће за људе из окружења.* – Не́је има́ло зло́коба ра́није како што и́ма дьнь́с (Пир).

зло́кобан, -бна, -бно рет. *који жели и чини зло.* – Ма́чава не́је била́ зло́кобна према нас и све ме је ле́по учи́ла (ТД).

зло́кобац м *особа која најављује зло; особа која се плаши да ће наићи велико зло.* – Немо́ј да ми́слиш да сам зло́кобац, али преди сва́дбуту ми закопа́ше бра́татога, и не́је било́ лько на баштý ми ту́ј сва́дбу да препра́ј (Зав).

зми́јино гро́зје с бот. *врста отровне траве сочних листова , расте на каменитом и изразито сувом земљишту.* – Зми́јино гро́зје напра́ви чулу́мку, једѣн пло́д на стру́ку и́сто као шиша́рка од бо́р (Ру). Зми́јино гро́зје смо га зва́ли, тој што зову́ чува́ркућа, а расте́ на ка́мик, на сте́ну (Зс).

зна́м несвр. 1 лј. од зна́је **1. ја́ си зна́м** изр. *само ја знам како је мојој души.* – Ја́ си зна́м, че́рко, како́ ми је и како́ поми́њујем недѣгава и са́ма (Вој). **2.** изр. **не мо́гу да зна́м** *није ми јасно.* – Не мо́гу да зна́м откуде́ се ство́ри ти́ја чове́к (Вој. Држ. Пир). **3.** изр. **не могу да знам како́ се о́ка** *не знам како се зове.* – Не мо́гу да зна́м како́ је, како́ се то́ва о́ка (Зав).

зна́ци. **Догово́ре се на зна́ци** изр. *договоре се које ће знаке користити при споразумевању на даљину.* – Догово́ре се Пѣклешање на зна́ци како́ че те́пу Турци́ти (Пк).

значе́је несвр. *значити; бити важно.* – Ни́шта му не́је значе́ло што па́тим због њега (Гос).

зобни́к м *торба за давање коњу, зобница.* – Воденича́рат ту́ри раши́рен зобни́к у ко́шат, па што уле́зне жи́то у њега не изла́зи на ку́тлицуту, тека́ кра́дне (Ос. ЦД).

зобѣ́к м бот. дем. од зо́б *овас.* – Да́до на коња́тога зобѣ́к, овсѣ́к да се у́баво наје́де (ТД).

зо́р м **1.** *зорт; присила.* – Поче́ше о́дма Бугаре́те да да́вају голе́м зо́р на на́род (ВСв). **2.** изр. ***зо́р за бла́го вино́*** *немаш излаз, у клопци си.* – Зо́р за бла́го вино́, дојде́ ни на ма́шку, са́ да ви́димо како́ че се бра́ниш (Трњ. Грш). **3.** изр. **и́ма зо́р** *у невољи је, мора брзо да се извуче.* – И́мам голе́м зо́р: сва́дбу запрајимо, па́ре ми тре́бу големе́ (Јал. БЧ).

зорлама́ прил. *силом; нерадо.* – Зорлама́ се ди́саш, зорлама́ ора́тиш, зорлама́ рабо́тиш, не зна́м кво ти је (Рс).

зри́кав, -а, -о *краткoвид.* – Зри́кава, гро́зна и глу́пава, а о́н се бьш у њу загледа́л (Зав).

зр̑нкав, -а, -о *који има мале густе пеге на белом лицу (о овци).* –

Када́ овца́ и́ма по лице́ ма́лечће и гу́сте пе́ге, ка́жемо зр̑нкава; а када́ и́ма големе́ пе́ге ка́жемо ша́ркава (Км).

зу́берице ж мн. анат. *вилице.* – Зу́берицете че ти избі́јем, ако ка́жеш (Пир. Сук).

зубете́рина ж аугм. и пеј. од зу́б *зуб.* – Боли́ ме зубете́рина (Брц. Гра).

зу́би за гла́ву изр. *оно што сасвим одговара.* – О́че да се же́ни, тра́жи зу́би за гла́ву (Гос).

зубо́рљиво прил. *опоро; неугодно; непријатно.* – Зубо́рљиво за је́дење, бо́ље че си одгладу́јем (ПРж).

зука́р м бот. *зуква Heleocaris palustris.* – Та́м барљи́во, зука́р расте́ (Рос).

зу́пци м мн. *дрвене игле између којих се провлаче нити основе на разбоју.* – Зу́пци су др̏вене и́гле које́ чи́не бр̏до (ВЛк).

зѣ́л вењ̏ц изр. геогр. *опасан венац.* – Та́м по́тека и́ма, а зѣ́л вењ̏ц, о́пасно (Зав).

И

и́ва ж бот. *зелена јова Alnus viridis.* – И́ва је како врба́, али са́мо ка́ра пру́тове, добри́ за пле́тење коше́ве и дру́го (Кп).

ива́нско цве́ће с бот. *ивањско цвеће Gallium verum и Gallium album.* – Ива́нско цве́ће бе́ремо на Свети – Јова́н Биљобе́р, оно́ је ро́зе, црвено́ (Нш). Ива́нско цве́ће, си́тна му шу́мица, цве́т жлт, о́бичан (Зс).

и́вор[1] м геогр. *удубљење у стени које задржава кишницу (служи као појило за људе, стоку и дивље животиње).* – У ти́ја и́вор и́ма чу́дес зла́то; та́м смо се до ње́га и скија́ли (Кс).

ивор[2] м *крупно иверје које пада при обарању стабла.* – И́вор је кру́пна треска́, ка́т – се сече́ др̏во на ко́рен, па што отпа́да; кад обо́риш ста́бло или кат – сече́ш др̏во (ДД).

и́гла плета́чка изр. *игла за плетење.* – Даде́ ми ма́јћа и́гле плета́чће и у́чи ме да плете́м (ДД).

и́гла плети́љћа изр. в. игла́ плета́чка. – На ва́шар си купи́ и́гле плети́љћу (Ру).

игли́ца ж рет. *брош (са иглом за прикопчавање).* – Ја́ и́мајо бро́ш, у Р̏совци га ка́жемо игли́ца (Рс).

игличе́ с дем. од игла́ *мала игла.* – Ја́ не ви́дим у игличе́то да уде́нем коњ̏ц (Вој).

игли́чица ж бот. *јаглика.* – Има́ли смо у гради́нче божу́р, ла́лу, жу́ту и црве́ну игли́чицу (Цр).

и́гра му у́ – срце изр. *дрхти му срце (од узбуђења, хладноће, болести).* – Смр̏зал сам се, па ми и́гра у́ – срце (ТД).

игра́рац м в. игро́рац. – Игра́рац је који́ во́ли да и́гра и у́баво и́гра (Д – КВ, ЦД. Км). Игра́рац је била́ ма́ма ми, а и ка́д је вика́ла зна́ла је да ви́ка, и ка́д је поја́ла зна́ла је да поје́ (СГл).

игра́рка ж **1.** *женска особа која добро игра.* – Била́ сам голема́ игра́рка у мла́до вре́ме (Ш. Цер). **2.** фиг. *печурка челадинка која расте на пропланцима у виду кола за игру.* – Чељади́ћне печу́рће у Шугри́н се зову́ игра́рће; као у ко́ло да су се уваги́ле па и́грају, тека́ расту́ (Ш).

и́гриште с мн. *игришта полукруг или круг на травњаку.* – На и́гришта се поја́ви ви́лина ко́сица (Орљ). Та́ј трава́ на о́мће, на око́лишта, на и́гришта расте́ (Гос).

игроо́рица м *играч у колу који радо и лепо игра.* – Башта́ му бе́ше игроо́рица, ма́јћа му игроо́рка, има́л је на кога́ да се ме́тне (Сук).

и́жњи чове́к изр. *укућанин.* – Напре́да, ода́вна, била́ је сло́га, а са́ једѝн ручѝк у ку́ћу не мо́ж да ру́чу за́једно; и́жњог чове́ка ти да прегова́раш, на́ – шта ли́чи (Вр).

ижодо́мница ж *кућевна жена.* – Добра му је жена́та, она́ је кућѐвница и ижодо́мница (Пир).

ижџа́мба се свр. *окупати се у реци са посебним задовољством.* – Ижџа́мбамо се у Вражу́бару и и́демо да вече́рамо и да спи́мо (ВЛк).

ижџи́вка свр. *исцедити стискањем или увртањем.* – Ја́ га ја́ко ижџи́вкам и оно́ пу́сти по́више со́к (Гаџин Хан, Пир).

из предл. *од.* – Ја́ сам ку́ћу прави́л из сироти́њску ду́шу (Гос).

изаза́мку прил. *ниско, у мртвом углу.* – Ти́ја што и Стоја́нов стрељ́а, били́ су изаза́мку, ни́ско; чу́ да и и́зби, а не видо́ (ДД).

и́з-љуђе изр. *мимо света.* – Да гле́дамо да се не бру́камо, да несмо́ и́з – љуђе (Дој).

и́з ... у́ ...везн. *од... до.* – Из ко́зе у ко́зе, из ко́зе у ко́зе, па и на́јде (Брл).

иза́би си ре́ч изр. *поређи се; погазити дату реч.* – Па че си иза́биш ли ре́ч или не́че да се бру́каш? (НМл).

и́зазем прил. *из земље.* – И́за́зем избѝва ова́ј трава́ како коше́вчичи, че бу́де ро́дна го́дина (Ш).

иза́ка се свр. *находати се; наскитати се.* – До́ста ми је лу́к и со́л да се иза́кам по пла́нину (Бс).

изапошља́ва се свр. *запослити се (постепено) велики број.* – Изапошљава́ше се мло́го из моје́ село́ (ТД).

иза́че свр. рет. *изаткати.* – Че́мо, тка́јемо, поста́вка се иза́че (П – Пж, Орљ, Бз).

избе́гне свр. *преселити се, напустити родни крај.* – Они́ су и – село́ избе́гли, отсели́ли се у гра́д (Брл).

изби́ва несвр. *лутати; курвати се.* – Женети́ната му само не́где избѝва, тра́жи си какво́ си до́ма не мо́ж на́јде (Изв).

изби́кольц м *незрела и непоуздана особа.* – Оно́ва све опишљаре́, избѝколци (Бе).

избиљо́ше се свр. *обавити велику нужду.* – Избиљоса́ло се насре́д пу́т (СГл).

избла́ни се свр. *поорати се у виду каишева (угажена иловача; ледина).* – Избланáло се, изврну́ло се ора́њето (Вој).

избра́на се свр. *поравнати засејану ораницу бранањем.* – Тр́ње за напе́р добро́ да на́јдеш, да се жито́то у́баво избра́на (СГл, Грш).

избр́сти свр. *обрстити.* – Козе́те све избрсти́ле, оста́ли само дебељáцити (ТД).

избу́ба свр. *истући.* – И́збуба га баштá си, не́ма се више се́ти да крáдне (Пн).

избујáје се свр. *пограти се.* – Ај, де́ца, избујáјте се, још мáлко се побујáјте (Пок).

избу́рца се свр. *излудовати се (момак; девојка).* – Не́је се јóш избурцáло, јóш је у лу́дете гóдине (Орљ, Ку).

извáди бунáр изр. *ископати бунар.* – Извади́мо с му́жа бунáр, ама сá су́ша па водáта јекси́чи од бунáрат, óтиде ни́ско, али јá вáдим па дáвам на козе́те (Соп).

извáли свр. *нахвалити.* – Млóго те онá и́звали по Присјáн; вáли те све при пóмладе же́не (При).

извáли се свр. *хвалити преко мере једно друго; хвалити се.* – Кани́мо се, вали́мо се, извали́мо се; па óн ме́не звá, па јá ње́га; па се више не звáмо ни óн ме́не ни јá ње́га (Бла).

извáра пáтка изр. *отказати ерекција пениса.* – И́ма љу́ди, у три́јес гóдине га извáра пáтка, а ме́н не́је изварáла ни једанпу́т до осамдесе́ и две гóдине (Зс).

изве́дри га изр. мет. *изведрити се.* – Чим га изве́дри, че пáдне сланá и че попáри гради́нете (Цр).

изве́дри се свр. фиг. *принудити ударцем у главу некога да се сети, да каже оно што таји.* – Áко ти пљу́снем шамáрчину че ти се изве́дри зачáс (Вој). Мл́сну се у кóску од кáмикат, па ми се, чи́ни ми се, изве́дри (Вој). Áко ти не донесу́ за је́дење, че ти се изве́дри (Пет).

изве́је свр. песн. *донети ветар.* – Ве́тар ве́је, грáд леле́је /Па и́звеја врáно коњче́ (При).

изви́ди свр. *излечити.* – Маџóри га да га изви́ди (Вој. ВЛк).

изви́је у три́ глáса изр. *заридати из свег гласа.* – Дá – се не смеје́м, у какве́ сам му́ће, изви́ла би у три́ глáса (Зав).

изви́ка свр. рет. *крикнути.* – Изви́кал како женá: – Тáта умре́! (Зав).

изви́кне свр. *крикнути; јако викнути.* – Кáд сам изви́кла, то Пажáрат је пројекте́л (Бе).

извирјáше /извирјóше свр. *смањити се испаравањем.* – Ти́ си остави́л там млекóто, онó извирјосáло. Да пáзиш да не извирјáше, да се не намáњи (Зс).

изви́рка ж *место где вода (повремено) избија.* – И́ма там изви́рка, избúва водá (Јел).

извисокó прил. *са висине.* – Пија́н, па га́зи извисокó, штра́па извисокó (Дој. Пк).

извицéва се свр/несвр. *имати бројне сусрете са особама које ретко сусреће.* – Амá се па извицевáмо ови́ја дѣ́н (Дој).

извицýје свр. *нагледати се много тога.* – Já сам млóго зми́је извицувáл, рáзне (Гос).

извлáчи власни́цу изр. *чешљати вуну.* – Пр́во се извлечé власни́ца на једѣ́н или двá грéбенца, а што остáне је шти́м (ВЛк).

извóди вóду изр. *постављати водовод.* – Кад изводи́ше водéте по чешмéте óн је бил сас њи (Брц).

и́звозак /извóзак м **1.** *део запрежних саоница излизан од трења са тлом.* – Извóсцити нéма да гóримо и сечéмо, мóже да ни устрéбу да кр́пимо сáнћете (Пк). **2.** фиг. вулг. шаљ. *пенис (старијег мушкарца).* – Извóзакат ми се нéје излизáл, мóже, само ако си жељнá (Зс).

извојýје свр. *остарити; престати бити способан за полни акт.* – Тéј жéне извојувáле, минýло њи́но врéме (Орљ).

изврáзи свр. *превезати у чворове (конопац, врпцу, пертлу).* – Óсука вл́њену врцý и и́зврази у, вр́зано до вр́зано, све до крáј (Зс).

извришти́ се свр. *покрити се бубуљицама, крастама.* – Све ми се и́звришти лицé (Бз).

извр́кне с пáмет изр. *шенути; полудети.* – Извркнýл с пáмет и запали́л појáту (Бер).

изврндýпи се свр. *прејести па се надути.* – Говéдо или овцá кадá преједе́, изврндýпи се (Рс).

извр́не се човéк изр. *изненада умрети.* – Јýтре се (мóж) извр́не човéк, трéбе да и́мам парý у кýћу (Зав).

извýзга се свр. фиг. *преварити се.* – Já се извузгá што појдó с њи (Гра).

изглéџује несавр. *пиљити гладан у некога док једе.* – Изглéџује му док једé (Пир).

изгли́чи свр. **1.** *учинити сасвим равним, изглачати.* – Изгли́чи га ýбаво сас рендéто, да се сјаји́ (Пк). **2.** *пробушити; уклонити срж из ластара зове при прављењу цеви.* – Изгли́чимо бѣ́з, после сечéмо цéвће од њéга (Пк).

изглобéвља свр. *покажњавати (у новцу).* – Изглобевљáл нáрод ка је бил кмéт, па га сá сви мр́зе (Вој).

изгорéл јексéр бес – чулýмку изр. *безвредна особа.* – Мóж да кáжеш да сам изгорéл јексéр бес – чулýмку, ама ка заковéш јексéр без чулýмку óн не мр́да (Пир).

изгости́ра свр. фиг. *преварити и искористити.* – Тáј женети́на изгости́ра једнóга – дрýђега, па после вáне да млзé трéћога (Зав).

изгрба́вчи се свр. *погрбила се.* – Ле́ле, ле́ле, ви́диш ли како́ сам се изгрбавчи́ла? (Гос).

изгреба́ска свр. *изгребе (ноктима, канџама, оштрим предметом).* – Све́сте ми послуже́вникат изгребаска́ли (Вој).

изгризе́ свр. *изуједати.* – Ко́њ ни је јури́л да ни изгризе́, и та́та га прода́де (Ш).

изгрозне́је свр. *поружнети.* – Остаре́мо, изгрозне́мо, пла́шила стану́мо (При).

изгри́ба несвр. *гребањем разбијати (оток, рану).* – Изгриба́мо сто́ку кад је жа́бица (ВЛк).

изгу́бен, – а, – о трп. пр. фиг. *излапео; шенуо.* – Ти́ си, бре, изгу́бен стану́л, не́ма ти квво́ више да ми кома́ндујеш (Изв).

изгу́би из ви́д изр. *не сећам га се добро; не памтим његово лице и изглед.* – Другува́ли смо, ама ода́вна је било́, ве́ч сам га изгуби́л из ви́д (Км).

изда́ва несвр. *често давати, превише материјално помагати.* – Ти́ на сестру́ ми, ма́мо, све и́здава (Зав).

изда́ви свр. *подавити.* – Ако га уда́вим, бо́г че изда́ви сви на́с (Соп).

издаде́ свр. *јако смањити залиху продајом или поклањањем.* – Изда́до си житото́, ма́лко оста́де за на́с (Ш. Бз).

издаде́ гр́бицу изр. **1.** *погрбити се.* – Не изда́вај гр́бицу када́ о́диш, ди́гни главу́ту го́ре (Грш. Сре). **2.** *постати погрбљен.* – Изда́ло гр́бицу, остаре́ло, наве́ло се ко да иглу́ тра́жи (Вој).

и́здат м *запаљење слепог црева.* – Зна́ла је да ба́је од и́здат (Гос, ВЛк. Пир).

издва́вља несвр. *одвајати, делити.* – Пра́јм за сва́ко дете́ турши́ју, и ма́лко издва́вљам да и́ма за ме́не и за де́дуту (Сук. Грш).

изде́лано прил. *отсечено.* – Та́м и́ма три́ ка́мика , од њи на једѣн изде́лано, зна́к да и́ма зла́то (Зав).

изди́гне га ђа́вол изр. *почети радити на штету других.* – Изди́гал га ђа́вол и запали́л њим сено́то (Јал). Не́кога изди́гне ђа́вол и не́че да ти помо́гне (ТД).

издлбе́ (се) свр. *издубити.* – Пра́во др́во издлбе́ се сас ћесе́р или про́сек, који́ од две – стра́не и́ма су́протна се́чива; с ду́жу стра́ну се ко́па, а с другу́ту стра́ну се иско́пује (Ру).

издл́бен, -а, -о трп. пр. *издубљен.* – Купа́л се у кори́то од издл́бену врбу́ (Брл).

издл́жи лице́ изр. *имати дуго лице.* – Издлжи́ла лице́, бела́ – модра́, гро́зна, ни́каква не́је (Зав).

изДо́вује несвр. *празнити виме (сисањем, мужом).* – Ја́гнето не издо́вује овцу́ту (ДД).

издоно́се свр. *донети много (више њих са разних страна).* – Издоноси́ше по́клони, рода́ голема́, наплни́ше њим со́бицуту (Трњ).

издр̏ђе се свр. *изрећи се; одати тајну.* – У́баво вој запрети́ да не казу́је, ама она́ се пак издрђа́ла (Пет). Не могла́ да утрпи́ да не ка́же, него се издрђа́ла (Сук, Вој).

издр̏ж несвр. *подносити; издржавати.* – Ја́ издр̏жам моји́ два – чла́на с на́дницу и с мајстори́ју (ВЛк).

издр̏нда свр. фиг. *присилити на полни акт.* – Пази́ се, о́че да те дова́ти момче́ и да те издр̏нда (Пир).

издр̏нка свр. *зазвонити, одјекнути (звоно, плех).* – Издрнка́ше ше́рпе, ло́нци, и ја́ се разбуди́ (ВЛк).

издр̏ска се свр. *протрести се од росе, кише (пас).* – Куче́то уле́зе мо́кро и издр̏ска се, истре́се се на парке́тат (Пк).

издругу́је свр. *здружити се и бити дуже заједно у некој прилици.* – Оти́демо на сва́дбу, издругу́јемо не́колко дѣ́на, и по́ново мо́рамо сва́к на своју́ поја́ту (Зс).

изду́ја се свр. рет. *трепунити се.* – Кр̏нула је вода́ од све стра́не и мо́ј по́друм се издуја́л с во́ду (ПРж, Вој).

изду́пи се свр. *јако удебљати у туру.* – Свле́кла дупе́то, издупи́ла се, само на ду́пе отишла́; по́грозну жену́ несѣ́м виде́ла (Пир).

изеде́ се свр. *попустити од велике бриге.* – Изе́домо се ко ме́сец од ја́д што мла́ди не рабо́те а ми ста́рци и́демо по њи́ве (ВС).

изеде́м те изр. *(љубим те, гризем те), много ти се радујем.* – Изеде́м те, си́не, ти́ си ба́бина по́моћ и ба́бина ди́ка (Тм. ТД. Држ).

изе́л му во́л јези́к изр. *не уме да говори, ћути.* – Да – ли́ ти је изе́л во́л јези́к па не уме́јеш да ора́тиш (БЧ. Пир).

изду́ши се свр. рет. *напунити се димом.* – Ди́м, ди́м, ди́м, па се и́здуши ту́ва, не мо́ж се ди́ше (Вој).

изеде́ ку́че изр. *учинити велико зло из потаје.* – Да – ли́ ме то́ва ку́че и мр̏тво изе́де? Да се у́зем не распа́дне! (Зав).

изеде́ сре́ћу изр. *унесрећити.* – Ти́ја ми изе́де сре́ћуту, у́пропасти ме (Вој. При).

изеде́м ти ду́шу узр. *да си жив и здрав; јако те волим.* – О́н је очува́л тај деца́, изеде́м ти ду́шу, дове́ла га ма́јћа у тој ку́ћу (П – Ч, Пир).

и́зем прил. *из земље.* – Избі́вају дозе́мци и́зем окол сли́вете, па и чи́стим (Пок).

изса́нsa свр. *добро протрести, иструцкати (кола на лошем путу).* – Мло́го ме изsанsа́ше кола́та, вози́л сам се све́ до Расни́цу (СГл).

изsи́бри свр. *омршавити.* – Изsибри́ла неве́стата, једе́ уз сироти́нску трпе́зу (ВЛк).

изsьда свр. *изидати.* – Че се изsьда, че се напра́ј ду́вар о́коло (Сук).

изsьдан, -дна, -дно трп.пр. *озидан.* – До́лњити спра́т је изsьдан с ка́мик (Зс).

изsьдни свр. рет. **1.** *снажно ударити (песницом) у леђа.* – Sьsну га, у́дари га, изsьдни га однаsа́д (Мр. Зав). **2.** фиг. *препунити; утонути у изобиље.* – И́ма да се изsьдне од мору́зу (а́мбари), и́ма да се у чу́д ва́тите (ЦД).

изsьмба свр. *јако истући (песницама у леђа).* – Бра́нко га у́баво изsьмба, не́ма се више се́ти да кра́дне (Воj).

изsр́тује несвр. *(повремено) вирити.* – Ене́ га та́м, изsр́тује из ру́путу, па́зи момче́ и девојче (Сук).

изsьнти́ свр. *дотрајати.* – Че́каjу га да му изsьнту́ ципе́лете (Брл).

изигра́ва несвр. *исмејавати.* – Ти́ ли си нашла́ у́чено момче́ да изигра́ваш (Пок).

изи́де гу́сто изр. *почети гужва, метеж.* – Изиде́ гу́сто у комшиљк, разбесне́ле се снаа́ и свекр́ва (Рс).

изи́де ората́ изр. **1.** *почети велика галама.* – Изиде́ ората́, Ржа́нци пошли́ на Светога – Или́ју (Рс). **2.** *пронесе се глас.* – Изиде́ ората́, гро́м утепа́л Брло́жанина у Поно́р (Доj).

изjадо́ви се свр. *извикати се.* – И́зjадови се на њу, а́ко му она́ не́је била́ ни́шта кри́ва (ТД).

и́зjедно прил. *одjедном.* – Ка́д се вр́нумо од ра́боту, он га и́зjедно пресече́ (Доj).

изjекти́ свр. *одjекнути ехо.* – Ми́ла кад о́кне ооо – о, оно́ изjекти́ у венци́ти (Бе).

изjу́ди свр. *навести на зло.* – Е́м те изjу́ди да га уте́паш, а после га мо́ра и но́сиш (Брл). (О непослушноj овци). Каквó те и́зjуди да би́jеш деца́та без по́требу (Пет, Воj). Изjуди́л ђу ђа́вол да ми поте́па пи́лиштата (Воj).

изла́ди се свр. **1.** *охладити се.* – Тамѣн се́до у ладови́ну да се изла́дим, они́ ме о́дма о́кнуше да ка́рам сто́куту у пла́нину (Пк). Ока́ше, рипа́ше, изладише се деца́та у реку́ту (ВЛк). **2.** фиг. *спласнути узбуђење (љубав, радост, гнев, самопоуздање).* – Изладиｍ се, не́је ми више до њу; не́к и́де с кога́ о́че (Пок).

изла́нsи се свр. *побацити (брав).* – Коза́ кад jеде́ мр́злу брсти́ну, она́ се изла́нsи, иса́би се (ТД).

изле́зне sу́к изр. *прочути се лоше понашање некога.* – Че ти изле́зне sу́к ско́ро – ско́ро, просћита́ла си се (Пир. Нш).

изле́зне из атьр изр. *изгубити углед, љубав.* – Ако оти́дем о́дома, че изле́знем из атьр на та́ту и ма́му (Изв).

изле́зне на големо́ изр. *увећати се зло (брука, свађа, туча).* – Бо́ље си пређу́ти, да после не изле́зне на големо́ (Пет, Трњ. Рс).

изли́ти се свр. *похабати се од дуге употребе.* – Изли́те ми се панталóне, па кр́пка на кр́пку, по три – че́три (Кр).

изли́чи се свр. рет. *појавити се; изаћи из (о ногама у обући).* – Како́ ме у́вати ћи́шата, ноће́те ми се само изличи́ше из опѣнцити, изле́зоше одозго́р (Брл).

излуде́је свр. фиг. *добро израсти; врло много родити (о усеву).* – Ћи́јовсћи ри́д, Целако́вци разора́ли лива́ду, месеча́р ко́мпир излуде́л (Км). Там куде́ належу́ о́вце њи́ву, излуде́је жи́то (Зав).

излу́ди свр. *разбеснети.* – То́лко га и́злуди да поче́ пе́не на́ – уста да пу́шта (Пир).

излу́цује несвр. *излућивати.* – Немо́ј ме само излу́цујеш, че побесне́јем (Пир).

изљо́че свр. пеј. *испити надушак (вино, ракију).* – По це́л дѣн пи́је, по ћи́ло ређи́ју изљо́че (Зс).

изљу́ска се свр. *ослободити се омотача, испилити се, изљуску се (младунче птице, младунче инсекта).* – Ка́д се гњи́де иско́те, изљу́ску се, ста́ну вьшанче́та (Ру). Изљу́скају се пи́личи из љу́ску и по́чну да пију́чу (Мр).

изљу́ти се свр. *праснути; наљутити се.* – И́зљути се на ме́не, а на друђи́ти не́је смеја́л (Држ. Грш).

изма́же свр. грађ. *премазати блатом.* – Чекма́ра: ту́риш дире́ци, исплете́ш пло́т па изма́жеш пло́тат (Зс).

изма́зи свр. *помазити.* – До́јди, ба́бино, ба́ба да те изма́зи, да ти се изра́дује (Пир).

изма́зни се свр. фиг. *попунити се у лицу; удебљати.* – Измазни́ла се у лице́ ко јајце́, али њој зуби́ти испа́дли (Зав).

изма́је свр. *замајати.* – О́че да ме изма́је, да не сти́гнем куде́ сам пошла́ (Пл. Пир).

изманћа́је свр. фиг. *излапети.* – Изманћаја́ла ба́бичката, вану́ла се гу́би на́чисто (Кс).

измању́је се свр. *одустати један за другим.* – Сви́ се измањува́ше, зга́ди им се је́дење (Гос).

изма́чи свр. *омацити (мачка).* – Три́ ма́ће измачи́ле де́сет мачети́ја (Пн).

измењу́је се несвр. *мењати се; смењивати се.* – На́род ва́ну да се изме́њује, после доби́ше комуни́сти (ДД).

измете́ се свр. рет. *уметнути се, личити на најближи крвни род.* – До́бар мета́ч ти́ја овѣн, измету́ се на ње́га ја́ганци (ТД).

изме́шају си ка́пете изр. *потући се.* – Мло́го се наостри́ли једѣн на дру́гога, ско́ро че си изме́шају ка́пете (Јал. Сук).

изме́шта несвр. *померати.* – Трља́к на њи́ву измешта́мо, ђу́бримо за жи́то (Зс).

изми́је (се) свр. *умити се.* – Сви́ се изми́ју, доте́рају, оти́ду на сабо́р (Км).

измилу́је (се) свр. *помиловати (се).* – Ја́ си ле́гнем и измилу́јем се с му́жа, а јетр́ва не ле́гне с му́жа и изе́де би́јење (При, Пн).

и́змичан, -чна, -чно **1.** *складан.* – Ја́гнето чампуре́сто, би́је на а́лу, не́је и́змично, згр́чено ко клу́вче (Зс). **2.** *витак, танак, висок (и леп) (девојка, момак, невеста).* – Бе́ше и́змична дево́јћа, и вр́цкава, ве́села, и у́баво и пое́ше, па се у њу загледа́ (ДД). Ја́ кад сам дошла́ у Поно́р неве́ста била́ сам височка́, па и́змична, била́ сам ну́мера је́дан (При, Пн).

измишља́ва несвр. *измишљати; лагати.* – Ти́ само измишља́ваш, ни́кад не казу́јеш и́стину (ПРж. Изв).

измлеку́је свр. *искористи за производњу млека у току лактације (млечно грло, стадо).* – Ку́пи о́вце, измлеку́је, оши́ша и продаде́, а не чу́ва домазлѝк (Пок).

измлѝзен сно́п изр. *сноп са кога је опало зрневље.* – Жито́то тр́гано, сно́повети измлѝзени, све је било́ измлѝзено (Ш, Мр).

измља́цка свр. *изљубити.* – Допа́да ми се, па че га ува́нем да га измља́цкам усре́д о́ро (Зав).

измо́ри се свр. *умористи се.* – Изморѝше ме дечѝштата, остаре́ла сам, не мо́гу да трчѝм по њи (Гра).

измра́зи свр. рет. *измрзнути.* – Па́зимо цве́ће, уно́симо га у со́бу да не измра́зи (К – Ћу, Пир).

измр́мља свр. *промрмљати; тихо и нејасно одговорити.* – Она́ и́змрмља и несте́ да ми ка́же (Пир. ВЈ).

измр́цује несвр. *изврдавати.* – Она́ све измр́цује да не пла́ти (Гњ. Кр).

измршаве́је свр. *омршавити.* – То́лко је измршаве́ла ко да ђу му́жат с гли́сте ра́ни (Пир).

изму́љи свр. *извирити.* – Тиће и́змуљи одне́где та ме и́сплаши (Пир). – Изму́љи из воду́ту и гле́да голе́ дево́јће како́ се ку́пу (Пк).

измуљи́сан, -а, -о трп. пр. *кога су инсекти ситасто избушили.* – Греде́те све измуљи́сане (Сук).

измуљи́ше се свр. *пропасти због инсеката који су га ситасто избушили.* – Измуљиса́ло се га́јде, и́нсекти га избуши́ли (Бз).

измурда́ри свр. *увредити описценим речима.* – Ме́не ни једна́ дево́јћа неје измурдари́ла (Бз).

изму́тка се свр. фиг. *укварити се.* – На́род се са́д измутка́л као мутко́ јајце́; ка́д га сло́миш, оно́ смрди́ (Ос).

изму́чи се свр. *намучити се.* – Измучи́ла сам се мло́го у мо́ј живо́т (Кс).

измýшља свр. *ситасто избушити (о инсектима).* – Муши́ца га измушља́ла, све́ измýшљано, за врља́ње (Сук).

измушљи́кан, -а, -о *који је ситасто избушен.* – То́ва др́во измушљи́кано, не мо́же там куде́ тре́бе здра́во др́во (ЦД).

изнаби́ва свр. *набити (у више махова).* – Изнаби́вају им под но́кти боро́вину, па у запа́ле (Пк).

изнака́ра свр. *довести (у више махова).* – Изнакара́мо др́ва да и́ма за це́лу зи́му (Држ).

изнале́зне свр. *ући (у више махова).* – Мло́го изнале́зе на́род унýтра (Пет).

изнапи́ва се свр. *опити се (велики број; у више махова).* – Изнапи́ву се па се би́ју (Соп).

изнапи́је се свр. в. изнапи́ва се. – Они́ се најдо́ше и после се изнапи́ше по кавене́те (Трњ).

изнапрости́ра свр. *прострти (у више махова; много тога).* – Изнапростира́ле дево́јће пла́тна на лива́дуту (Чин. Гра).

изнаса́ди свр. *засадити (у више махова, много тога).* – У дво́рат је изнасади́ла све што вој тре́бе (Сре).

изнасе́ре се свр. *загадити изметом (у више махова).* – Улази́ле коко́шће и изнасра́ле се по со́буту (Јал).

изнатýра свр. *ставити; поставити (у више махова; више тога).* – Изнатура́ла те́тка све́ да си понесе́мо за је́дење (Бла. Изв).

изнена́дна бо́лка изр. *напрасна болест.* – Изнена́дне бо́ље су наишле́, чове́к ýмре одједнýш (Гра. Пир).

изнýди свр. **1.** *принудити (наговарањем, уценом, силом).* – Другари́ца ме и́знуди да даде́м на дрýгога мýжа (Дој). **2. изнýди ђа́вол** изр. *принудити ђаво: наговорити ђаво да чини зло.* – Тека́ поне́које изнýди ђа́вол па побесне́је (Вој). Изнуди́л га ђа́вол, та по́тепа деч́иштата ко да њим не́је баште́ (Сук).

изнутра́шњи ло́ј изр. анат. *лој око црева, грезла.* – Окол цре́ва је изнутра́шњи ло́ј (ДД).

изнýтрица ж *унутрашњи органи заклане животиње.* – Изнýтрица је све́ што изва́димо, и оста́не трупи́на (Мр).

изњýжди свр. *принудити (велика невоља).* – Оно́ изњýжди чове́ка да мо́ра да се ка́ра, да се бра́ни (Вој).

изњýрен, -а, -о трп. пр. *изнурен; преморен, малаксао.* – О́н чове́к изњýрен, доскре́бал, не́ма више онýја си́лу (Гос).

изогла́ви се свр. *извући главу (из повоца, узде, јарма).* – Изоглави́л се, па и́де ко изогла́вено гове́до (Чин).

изоде́ка прил. *одакле.* – Изоде́ка бе́ше дошла́ (Зав).

изоднесе́ свр. *однети (у више махова).* – Коко́шћете све изодне́се ја́стреб (ВСв).

изосе́бне свр. *озепсти (више пута); јако се прехладити.* – У́вати ни не́каква љапа́вица, па изосе́бомо и је́два извле́комо кола́та из шу́муту (Бс. Кр).

изоно́ден, -а, -о трп. пр. *упропашћен.* – Изоно́ден бе́ше кр̏сат, а са́д га поправи́ше (Црв).

изопа́ше свр. фиг. *окружити око нечега.* – Изопаса́ла ку́ћу и заврте́ла комто Су́ково и Др̏жину (Пл).

изора́вља несвр. *стављати у ров, зарављати.* – Сино́ч сам изоравља́ла лу́к (Вр).

изо́рак м *делови њиве непогодни за орање (штрче или су исрани).* – У све́те њи́ве чи́ча узе́ дебели́штето, а нам да́де изо́рцити (Брл).

изо́чи свр. *изгубити из вида нечији лик.* – Изочи́л сам те, изгуби́л сам те из ви́д; ти́ си веч пора́сла голема́ (Пк).

изо́чи се свр. нег. *(не) погледати право у очи.* – Ја́ се несѣ́м изочи́ла сас жену́; за ни једну́ несѣ́м ло́ше рекла́ ни́где, ни у о́чи (Рос, Брл).

изо́шка свр. пеј. *понизити и истерати.* – Изошка́ше ме како да и несѣ́м служи́л це́ло ле́то, ко да сам сто́ка (Вр. Ос).

изра́вњује несвр. **1.** *поравнавати.* – Изра́вњујем пу́тат пред капи́ју (Трњ). **2.** *равнати.* – Ја́ те не изра́вњујем сас њи, ло́ше си ме разбра́л (Сук).

изра́ни свр. **1.** *отхранити.* – Мло́го деца́, не мо́ж да ђи изра́не (Рс). **2.** *утрошити за исхрану.* – Израни́мо веч три́ сто́га се́но (Сук).

изра́ни се свр. *прекрити се (бити прекривен) ранама.* – Овце́те се нароси́ле и израни́ле се (Дој. Брл. Јел). Све́ ми се израни́ше уши́ти (Пк).

изра́њен, -а, -о трп. пр. *који је употребљен у исхрани.* – И́мам изра́њено ша́шње по дво́рат, с ње́га поткла́ђујем (Пл).

израсе́ли се свр. *преселити се (у више махова и на више места).* – Израселѝмо се, село́ оста́де пра́зно (Бс).

изре́ди се свр. *ићи у редовима.* – Лу́кат се веч изреди́л, че га бу́де (ПРж).

изре́си се свр. *избацити ресе (ораси, леска, врба).* – Изреси́ли се оре́сити (Сук).

изри́жа несвр. *исецати на жељене комаде.* – Пази́ како́ изри́жаш платно́то, да га не покваришь (Пир. Чин).

изри́та свр. *избацити ритањем; сурово истерати.* – Изрита́ли га ко штѐтнога, и несу́ му ни плати́ли што ђи је слуша́л (Кр).

изри́та се свр. *испраћкати се (лежећи у љубавном загрљају).* – Ва́ни га, поизгљди́чкај га, не́к се изри́та да му је добро́ (Зав).

изри́шка свр. **1.** *изрити (свиња).* – Сви́ња изришка́ла зла́то до Алаче́вскићити буна́р (Трњ). **2.** *ишчеркати (живина, птица, човек).* – Коко́шћете изришка́ле ра́садникат (Цр).

изр́ни се свр. **1.** *обликовати заметке у зрна.* – Прецьвте́ гро́зјето и и́зрни се (Сук). **2.** *учинити да са гроздова отпадну бобице.* – Деца́та изрни́ла две – ђи́же пловди́ну (Рас).

изро́ди се свр. *не личити на своју најближу род.* – Ти́ се неси́ изроди́ла, па́метна си на ма́јћу си (Држ).

и́зувреди свр. *извређати.* – Она́ ме и́зувреди, али ја́ у не оста́до ду́жна, у́баво у наказа́ (Гос).

изупропа́сти свр. *упропастити много тога.* – Изупропасти́ше све, све распрода́доше (Кр).

изь́зве свр. *изненада наићи невоље, проблеми.* – Кад изь́зве ње́га, ја́ помо́гнем, и о́н помо́гне ме́не (Рс).

изь́рба свр. *оштетити услед дуге или лоше употребе.* – Ра́лникат мло́го изь́рбан (Пл). Изьрба́ла се кола́та, дотраја́ла; малкога́ ли су дрва превле́кла из Вла́шку пла́нину (Сук).

изь́рмба се свр. *дотрајати (услед лошег коришћења, старости, болести).* – Изь́рмбал се ти́ја чове́к, дотраја́л (Гњ).

изь́рска свр. *исхрскати; гризући зашкрипати.* – На́благо сам изь́рскала ру́бат, у́блажи ми се (Држ).

и́кс прил. жарг. *одједном, без застоја.* – Пи́је на и́кс (Пир).

иксе́р м рет. *ексер.* – Напл́ни си це́пове с иксе́ри да му др́нкају док игра́је у оро́то (Вој. Д – Ву, Пир).

илали́ја ж *бело памучно платно; бела кошуља од памучног платна.* – Има́ла сам кошу́љу белу́ илали́ју (Чин, Вој). Илали́ја ка́жемо за бело́ паму́чно платно́ (Рас).

илали́ска кошуља изр. *невестина (или младожењина) кошуља од белог памучног платна.* – Ћена́р или илали́ска кошу́ља за неве́сту, и́ста теква́ и за младоже́њу (Гос).

и́лдина ж рет. *себичност.* – У на́род уле́зла и́лдина: сва́ко гра́ба да има по́више и сва́ко о́че да бу́де преди сва́кога (Рс).

и́ма несвр. *имати.* **1.** изр. **и́ма да и́дем** *време је дошло, треба ускоро да умрем.* – Ста́р сам, дошло́ ми вре́ме, и́ма да и́дем (Км). **2.** изр. **и́ма да си сту́ри ко́жуту да ти даде́** *даје све што има само да помогне човеку.* – Текь́в је чове́к, и́ма да си сту́ри ко́жуту да ти даде́, да те помо́гне (Тм). **3.** изр. **и́ма ђи ко о́вче гла́ве** *има их много.* – Са́ ђи и́ма ко о́вче гла́ве, сви́ стану́ли граџа́ње (Гњ). **4.** изр. **има́ли су га ка́сно** *родили га у позним годинама.* – Ка́сно су га има́ли, ко да њим је уну́че бил (Соп).

име́нтује несвр. **1.** *ословљавати по имену или по надимку, именовати.* – Они́ га име́нтују У́ћа, а и́ме му је То́ма (НМл). **2.** *именовати кривца јавно.* – О́чу да га име́нтујем, не́ка сви чу́ју да је лопо́в, да сам га зате́кал у градѝшничко ло́зје (ДД).

и́мне се свр. *нагнути се; изненада се зањихати.* – Де, и́мни се ма́лко да ми́нем (ТД).

имо́т м *имовина; богатство.* – Имо́т, па немо́т, чове́к се нашѝл у голему́ бри́гу па и́де ко зашаша́вен (Ру, Пир).

и́мотан, -тна, -тно *имућан.* – И́мотан је, мо́ж те помо́гне, а рода́ сте (Пк, ВЛк).

и́моћан, -ћна, -ћно рет. в. и́мотан. – И́моћни су били́ и помага́ли су сироти́њу (Пс).

инатли́ка ж *женска особа склона инату и својеглавости.* – Моја́ јетр̀ва је инатли́ка жена́, сла́бо споре́цујемо (Држ. НМл).

инвали́да ж *инвалиднина; пензија удовици погинулог ратника.* – Прима́ле су удови́це инвали́ду, али ре́тко је било́ (ВЛк).

и́нтериз м *камата, интерес.* – Вукаши́н је дава́л па́ре по и́нтериз (Зс).

интере́сљиво прил. рет. *занимљиво, интересантно.* – До́јде из гра́д ци́п, пу́ште би́оскоп, интересљи́во бе́ше (Јел).

***инћа́р*. Држи́ инћа́р** изр. *ћудљив је.* – Не о́вчим мло́го с ње́га, о́н држи́ инћа́р и не мо́ж да оце́ним када́ какво́ че пра́ви (Вој).

и́њес, та, то *посут ситним белим пегама; пеге́љаст (о кози).* – И́њоша, и́њеста коза́, по сна́гу ко пе́пел (Ру. Бз).

иса́би свр. фиг. *премлатити (ударајући у трбушну дупљу).* – Ја́ че те оса́мим па че те иса́бим (Брл).

иса́би се свр. *побацити.* – Тегли́ла мло́го када́ су прави́ли ку́ћуту па се исаби́ла (Пир).

иса́бница ж *женка која је побацила.* – Иса́бница је та́ј овца́, исаби́ла се (Јал. Сук).

исе́ре свр. фиг. *понизити на најпростачкији начин.* – Она́ ни је све́ исра́ла, теква́ вој со́рта јези́чна (Гра).

исе́рчек м мн. исе́рчичи дем од иксе́р, ексе́р, јексе́р *ексер*. – Тре́бу ми исе́рчичи да приковѐм ђо́нат (Вој).

исе́цује несвр. *извлачити (са муком).* – Исе́цујемо дебе́ла дрва наго́р, надо́л не мо́же да и свла́чимо (ДД).

исиктери́сује свр. *исписовати (тешким писовкама).* – Ја́ га исектери́сува у́баво и он си о́дма о́тиде (Пир).

иси́пка се свр. *усинити се (о ораници).* – Исипка́ло се, мр̀зло зи́мус (При).

иси́пује несвр. *изручивати.* – Иси́пујемо млеко́то у ка́цуту (ТД. Дој).

искаже свр.

иска́је се свр. *покајати се (гласно, у више махова).* – Не мо́гу се иска́јем ко́лко сам погреши́л према сви́ – вас (Км. Кс).

исканџоло́ше се свр. пеј. *обавити велику нужду на недозвољеном месту.* – Која́ ли се р̑ђа и́сканџолоса насре́д пу́т? (Б – ГК, СГл).

иска́ра зу́би изр. *израсти зуби.* – На ја́гне ни́кну зу́би, на два́ – три ме́сеца иска́ра зу́би (Дој, Јел).

иска́ра на поси́рку изр. руг. *избаци при великој нужди.* – Ока́, ока́, ока́, па дојде́ после те то́ва зло́ иска́ра на поси́рку (Пир).

иска́ра сви́тће изр. *засветлити пред очима (од јаког ударца у главу).* – Мо́ре, у́дари га па му и́скара сви́тће (Цр).

искара́ч м *овчар који притерује овце при мужи.* – Дете́, би́л сам на поја́ту искара́ч, а де́да млзе́ (Зс).

искла́си се свр. *искласати.* – Искласи́ла се жита́та (Ру. ВРж).

искле́нsи се свр. пеј. **1.** *глупо се осмехнути.* – Искленsи́ло се и не ви́ди да му се шегу́ју (Држ. НМл). **2.** *подругљиво се насмејати.* – Ва́рка, ва́рка, па ста́не да ни саче́ка, па се искле́нsи (Пир. Грш).

искле́чкује се несвр. *шалити се; ругати се.* – О́н се све не́шта искле́чкује, бађи се ша́ли (Зав. Кп).

искли́је свр. рет. *исклијати.* – Искара́ло клиљ̑ц, искли́ло (Ш).

искли́нчи свр. **1.** *(успети) поднети оскудицу.* – Како́ че искли́нчимо, не зна́м; ни́шта не́мамо а све тре́бе (Вој). **2.** *са муком покрити потребе.* – Не мо́гу сас жито́то да искли́нчим ни до Божи́ч (Пет).

искли́сне свр. *заоблити; подесити да може да клизи.* – Искли́сни га да не зака́чује у ка́мање када́ га вла́чимо (Зс).

исклому́чка свр. *искломућкати.* – У́знем во́ду у у́ста и не́колко пу́ти у исклому́чкам (Гос).

искли́чи свр. *повредити зглоб; ишчашити.* – Искл̑чи ми руку́ту како́ ме заврте́ (Грш, Чин).

искоби́лчи се свр. фиг. *савити се у неправилну спиралу услед тешког рада (кичма).* – Искобилчи́ла сам се од голему́ ра́боту (Вој).

искове́ља се свр. рет. *силом се извући.* – Загради́ше ме окол аста́л, се́ди, се́ди; је́два се искове́ља да изле́знем (НМл).

искокода́ка свр. *огласити се кокошка кад снесе јаје.* – Искокода́ка коко́шка на тлакану́ту, тре́бе да је сне́ла (Вој).

исколе́ба свр. рет. *извући; спасити.* – Да мо́же деца́ да исколе́бамо, до ле́б да до́јду и да си ство́ре до́мове (МЛк, ВЛк).

иско́мбује несвр. *помешати; искомбиновати.* – И́ма о́вце једи́нће и и́ма близна́ћиње; иско́мбуване су, тре́бу дњ̑с да се де́ле (ДД).

ископи́ти свр. *помоћи да се осамости ли (младић, девојка, млађа особа уопште).* – Да сам жи́ва да ово́ дете́ ископи́тим (Бла).

ископо́тина ж *ископина.* – Та́м и́ма ископо́тина, ко́па на́род зе́мљу за маза́ње (Орљ).

иско́ти се свр. *омладити се; изаћи из јајета, опне.* – Ка́д се гњи́де иско́те, изљу́ску се, ста́ну вьшанче́та (Ру).

иско́шта свр. *потребан је велики издатак.* – Му́ж преди смр́т, тре́бе мло́го па́ре, че ни иско́шта (Зав).

искри́ви се свр. в. ишча́љи се. – И́скриви му се ја́рето и о́н при́мети да је ђа́вол (ВРж).

искру́ни се свр. *одвојити се омотач од плода.* – Искруни́ше се ле́шници-ти у́баво (ВЛк).

искршња́чи се свр. *оштетити кичму услед сталног физичког напора.* – Искршња́чи се од голему́ ра́боту и са́ о́дим погр́бена (Вој).

иску́чи се свр. *омладити се кучка.* – Искучи́ше се ку́чће, измачи́ше се ма́чће, ама од свиње́те и од снау́ту још не́ма ни́шта (ВЛк).

иску́шљи се свр. *умаћи; побећи.* – И́скушљи се, побе́же за ње́га; извури́ло се, пошло́ те́шко а неве́ста (Брц).

испа́да свр. *мршавити; попуштати са здрављем.* – Дете́то нешта́ жлте́је и испа́да у́ – снагу, мо́ж да и́ма гли́сте (Чин).

испа́дли ве́нци добре́ изр. мит. *урађени свадбени венци како ваља, што је знак да ће брак бити добар.* – Добре́ ни испа́дли ве́нци када́ смо се ожени́ли (ЦД).

испа́дне свр. *јако омршавити; попустити са здрављем.* – Мло́го испа́дал, бо́лката га једе́ (Пет. Пир).

испаза́ри свр. **1.** *накуповати.* – Идо́ да испаза́рим кво ми тре́бе (НМл). **2.** *продати доста робе на пијаци.* – Дьњс у́баво испазари́, прода́до сво́то си́рење, а од масту́ врну́ три – ћи́ла (Изв).

испаме́ти свр. *јако наљутити; излудити.* – О́н ме и́спамети с њего́во ока́ње (Гњ).

испа́тен, -а, -о трп. пр. *мучен; онај који је дуго подносио велику патњу.* – Би́л је испа́тен, а створи́л је до́м (Пок).

испендре́ка свр. жарг. *претући пендрецима.* – У́баво га испендрека́ли милица́јциви и са́ че уме́је да ћути́ (Ос).

испи́је свр. фиг. *исцрпети (материјално, здравствено).* – Де́са че га испије́, само смьци́ња од ње́га (Зав).

испи́сан, -а, -о трп. пр. фиг. *насликан; нацртан; лепо урађен.* – У́бав ћили́мат како с перо́ да је испи́сан (Пир). Оно́ дете́то какво́ је добро́, како испи́сан крстьк (Држ).

испи́ча несвр. *добро испицати.* – Не́к се ни́зете испи́чају тека́, да се у́баво ису́ше (Сук, Вој).

испла́кни свр. *(површно) испрати.* – Испла́кни тепси́јете, а ја́ че ђи после опе́рем (Км).

испљи́скан, -а, -о трп. пр. фиг. *поружнео.* – Са́д све же́не испљи́скане, дрогиране од дува́н и пи́ће (Пир).

и́спод го́дине изр. *није достигао одговарајућу старост; непунолетан.* – Си́нат је и́спод го́дине, непунолетан, још му не́је вре́ме за жени́дбу (Зав).

исподе́ли свр. обич. *поделити на равне делове.* – После исподе́ли кла́сат на сви́ (Рс).

испоје́ му тргóвац изр. *добити батине.* – Ја́ ми́слим да че ти испоје́ тргóвац када́ сти́гне башта́ ти (Цер).

испо́ји се свр. рет. *напити се (воде) са уживањем и у више махова.* – Испоји́мо се сас бла́гуту во́ду по ручѣ́к, од то́ва не́ма по́благо (Дој).

испоље́ прил. *са спољне стране; по рубу.* – Њи́вуту испоље́ жње́мо са – срп, после че до́јде комба́ј (ВСв).

испо́љи свр. *испричати (у поверењу) своју неугодну тајну.* – Што – не́ испо́љиш, оно́ ти после у сѣ́н до́јде (Пир).

испослу́ша се свр. *завршити све (кућне) послове.* – Када́ се испослу́шам у ку́ћу ја́ изле́знем на пу́т (ВРж).

испра́вда свр. рет. *оправдати.* – Погреши́л, па са о́че да се испра́вда (ВЛк).

испра́ви гр́бицу изр. шаљ. *исправити леђа.* – Де ма́лко испра́ви гр́бицуту, што́ си се то́лко поњури́ла? (Пир).

испрегле́да свр. *темељно прегледати.* – О́н о́че све да испрегле́да како́ тре́бе (Пет).

испреде́ се свр. рет. *уврнути се у виду низа конаца.* – Ти́ква се сасу́ши кад стоји́ преко зи́му, и испреде́ се (Рс).

испремењу́је се несвр. *свечано се обући; дотерати се.* – Испремењува́ли се ко да су пошли́ на венча́ње (Држ). Спроти не́дељу игра́нка, испремењу́јемо се (Рс).

испреми́њује свр. *помрети.* – Ти́ја је на́род испреми́њував, измре́л (ТД).

испрепу́ца га изр. жарг. *премлатити.* – Испрепуца́мо те у́баво, лѣ́ко че си оти́деш до́ма (Дој).

испреси́ца свр. *испресецати; покидати.* – Све́ сам пре́цуту испресица́ла, исћину́ла (Ру).

испречего́ли се свр. **1.** *промешати се ватра.* – Испречего́ли се жарта́ и огѣ́њат се уси́ли (Чин. Пет). **2.** *покрити жаром.* – Вр́шњакат се пречего́ли са – жа́р да се по́убаво пога́чата испече́ (Дој). – Испречего́ли се жа́р, извуче́ се и пора́вна, и (после) се одмѣ́кне жарта́ у стра́ну (Дој).

испре́чкан, -а, -о трп. пр. *постављен попречно.* – Испре́чкано, па за́сек; теква́ му ша́рката (Соп).

испржо́рен, -а, -о трп. пр. *који је излаган пламену.* – Пра́вим испржо́рену тоја́гу: наша́рам у па у испржо́рим (Дој).

испри́да се несвр. фиг. *измишљати детаље о неком догађају или о некој особи.* – Испри́дају се сва́какве при́че за њу и за ње́га (Гос).

испришто́ше се свр. вулг. *обавити велику нужду (на недозвољеном месту).* – Испришто́сала се дечи́штата пред са́мата вра́та (Вој).

испрова́ља свр. фиг. *учинити курвом.* – То́ва дево́јчиште бе́ше у́баво, ама поче́ с момчети́ја, испроваља́ше га по њи́вете (Зав).

испрода́ва свр. *(све) распродати.* – Си́нат све испродава́л и отсели́л се у Ни́ш (ВРж).

испр́си се свр. *истаћи груди (жена).* – Дево́јче си, де се ма́лко поскл́ни, какво́ си се ту́ка испрси́ла (Цр).

испр́ши се свр. *нарушити се стање коже због влаге и ветра.* – И́спрши ми се ко́жата, идо́ да сам сада́ч на њи́ву, а оно́ ве́тар (Сук).

испу́ца бу́лће изр. *правити кокице на врелом пленху.* – Ка́ – да испу́цам бу́лће, гле́дам да се сва́та зр́на испу́цају, и на́јвише једно́ неиспу́цано да оста́не (Бла).

испу́ца се свр. шаљ. *свечано се обући: дотерати се.* – Испуца́ла се моја́ комши́ка, пошла́ на сва́дбу (Вој).

испу́шта се несвр. рет. нег. *не бити без.* – Из црни́ну се неје испушта́ла; оно́ ка пока́ра не́кога, тека́ и́де (Зав).

исрамоти́ла се свр. *претрпети стид.* – Ти́ си била́ неве́ста, спа́ла си с ње́га, исрамоти́ла си се, не́ма бега́ње (Брл).

иста́ка несвр. **1.** *постепено точити течност из бачве, буретa, каце, било ког већег суда.* – Че иста́кам вино́ из голе́мото бу́ре, оно́ веч поопразне́ло (Сук. МЈ). **2.** фиг. *испуштати садржај утробе при клању.* – Се́тим се за сѣ́нат и као да гле́дам како́ му иста́кам крева́та (ТД).

иста́лпи се свр. *покрити грубим цепаницама (талпама).* – Од бу́ку цепа́нице и једно́ и дру́го, па се иста́лпи, напра́ви се ста́лпена ко́либа (ТД). Иска́ру се тре́ће греди́це са – стра́не, па се иста́лпи (ТД).

исте́са се несвр. *пружати се, истезати се.* – Ма́не овца́ да пасе́ и по́чне да се исте́са када́ се је затро́вала (Дој, Брл).

исте́зга свр. *испресовати (на сирарском столу).* – Бо́ље је си́рење кад га у́баво исте́згаш, исце́диш (СГл).

исте́нчи се свр. фиг. *укрутити се и не померати се, ленствовати.* – По́добре је да се чове́к не́шта залима́ва, нег да се исте́нчи и да седи́ или лежи́ (Јел).

истѝка се свр. шаљ. *постати расејан; излапети.* – Ја́ сам се истика́ла скроз (Пир). Истика́л се на́чисто, исти́кан човѐк, изгуби́л се (Соп).

исти́кан, -а, -о фиг. *који се изгубио; који је изгубио разум; излапео.* – Исти́кан човѐк по мло́го пу́ти објашња́ва једну́ ства́р и не уме́је да ста́не и да завр̀ши прича́ње (Соп).

и́стин прил. *заиста.* – И́стин, ма́мо, и́стин је тека́ било́ (Вр. Цр).

и́стина прил. в. и́стин. – Ораги́л си и́стина, с у́ши сам те чу́л (Вој).

истинта́чује несвр. *тражити потпуну истину; прецизирати разговор до детаља.* – Де, не истинта́чуј то́лко, све сам ти и́стину рекла́ (ВРж).

исти́ска свр. *исцедити стискањем и увртањем.* – Му́ку видо́ док у́баво истиска́ копи́нете (Брц).

исти́ска се свр. *исцедити стискањем.* – Ра́ната да се набѣ́цка, сас во́ду да се испи́ра и да се исти́ска (ТД).

исти́ча несвр. **1.** *истицати (течност).* – Ло́ша бурма́та па исти́ча вино́, ка́пе (ВЈ). **2.** *стављати испред других, истицати свог кандидата.* – Њу исти́чају на́јвише, она́ че њим бу́де снаа́ (Држ).

исти́ча се несвр. *истицати се.* – Уме́је све, па се исти́ча за све на сва́ку сва́дбу: и за готве́ње, и за поја́ње, и за ћите́ње неве́сту (Сук).

истишти́ се свр. **1.** *осушити се.* – Тамѣ́н се испили́ло пи́лето, не́к се истишти́ под ква́чкуту (МСв). Не́к се пога́чата ма́лко истишти́, после че ђу ло́мимо (Пет). **2.** фиг. *излежавати се (после ставања).* – Во́лим да се истишти́м у́јутро па после да се ди́sам (Гос).

истѝцан, -а, -о трп. пр. *истуцан.* – Доне́си истѝцан бе́ли лу́к да нама́жем ши́је на гове́дата (Пет).

истѝчен, -а, -о трп. пр. *истуцан*. – Мо́ра да бу́де истѝчен тру́дат добро́ (Зс).

истова́рља несвр. *скидати терет са превозног средства.* – Истова́рљаомо сено́то и они́ наминýше, видо́мо се (Пет).

исто́чи свр. *наоштрити на тоцилу*. – А́јде ми исто́чи сећи́руту (Сук, Чин).

истра́га свр. *истражити.* – Све мо́ра да се истра́га и да се на́јде који́ је улази́л у поја́туту и укра́л ја́гње (ВЛк).

истре́би свр. **1.** *уредити просторију враћајући све на своје место.* – Истре́би ма́лко по ку́ћу, го́сје че до́јду (Вој). **2.** *уклонити нежељено; просејати.* – За на́с је пу́шка, (па) да се истре́бимо, добри́ да оста́ну (Пир).

истресе́ се свр. пеј. *изненада наићи.* – Одне́куде се истре́се шума́р (Гос). У то вре́ме мо́ра да се истресе́ вл̀к или му ви́дим ди́ру да је мину́л (ТД).

истр̀sa несвр. *затезати; развлачити.* – На́земи (ма́њето) истр̀sамо, и на ку́п, да се не мр̀си (Брц).

истрије́ри свр. *очистити тријером зрневље пшенице од семена корова, изломљених зрна и нечистоће.* – Истрије́рила сам три – вре́че жи́то (Цр).

истри́не свр. *сасвим уситнити.* – Пога́нцити све истри́не сно́повети уну́тра (ТД).

истр́сне свр. **1.** *искрснути.* – У́век се тека́ истр́сне не́шта и не мо́гу да отѝдем при те́тку си (Сук). **2.** фиг. *охрабрити се; испрсити се; наметнути своје мишљење.* – И́стрсну се и не да́де ми да завр́шим ра́боту (Вој). Она́ се и́стрсну да му ка́же све у́ – очи (Чин).

истр́тује несвр. *истицати се; наметати се испред свих.* – Милѝвоје истр́тује ту́ва (Дој).

иструже́ свр. **1.** *скинути (кору) ножем.* – Иструже́м бељак оди леско́вину за ја́ганци, у́баво га једу́ (ТД). **2.** *састругати; уклонити стругањем (нечистоћу, каменац).* – Иструже́м пару́ту сас су́в жабрња́к и она́ после ко но́ва (Сук).

истрчѝ се свр. *наиграти се трчећи.* – Деца́та се у́баво истрча́ше, и веч су огладне́ла (Км).

исту́мба свр. *испасти и почети се ваљати (буре).* – Исту́мба се бу́ре из кола́та (Сук. Вој).

истѣ́кне свр. пеј. *гурнути другога испред себе како би обавио посао (или поднео грдњу, ризик).* – Све дру́гога истѣ́кне да рабо́ти место – ње́га (ВРж).

истѣ́ни шѝју изр. *омршавити.* – Откако́ поче́ му́ж ми да и́де у дунђе́ри, и́стьни шѝјуту (Држ).

истѣ́нчује несвр. *прецизно одмеравати; цицијашати.* – По́горе – по́доле, немо́ј то́лко да истѣ́нчујеш бьш у дина́р (Вој).

истьцињ́а́ч м *онај који другога гура да ради или ризикује уместо њега.* – Ба́бата је била́ истьцињ́а́ч, дру́гога истѣ́кне да рабо́ти (Рос).

исћораве́је свр. кл. *ослепети.* – Да исћораве́јеш, да бо́г даде́ (Зав).

исћутѝ свр. *отћутати на увреду или изазов.* – Она́ ми ре́че ло́шу ре́ч, ама ја́ исћута́ (Пет).

исцврчѝ свр. *запиштати.* – И́сцврча дете́, уплашѝло га ку́че (Пет). Ако исцврчѝ у́глен, зна́чи да сам упла́шен (Зс).

исце́ли свр. *завршити већу целину или целу површину (при орању, прашењу, косидби).* – Не́ма да се мању́јемо док не исце́лимо ову́ј стра́ну на њѝвуту (Гос).

и́сцело прил. *потпуно, од почетка до краја.* – Сирома́си су и́сцело слуша́ли у ку́ћу иму́ћни ро́днине, да мо́ж не́како да помѝну (Дој).

исцивка́ви се свр. *избацити слину.* – Исцивкавѝла си ми се на дре́јуту (Чин).

итѝбар. **На итѝбар** изр. *на површину, испред других.* – Сва́кој тра́жи, нѝкој не пома́га, сви гле́ду да изле́зну на итѝбар (Изв).

и́цује се несвр. *ирска се бораксом и ситним кварцним еском при заваривању на ковачкој ватри.* – Ва́ри се с бо́ракс и и́цује се с чи́с пе́сак, који́ се ба́ца у ви́гњуту (Пн).

ичéр прил. рет. *јуче.* – Још се деја́ни, ама ја́ко ужлте́л; видо́ га ичéр, не́ма га бу́де (Чин). Ичéр идо́ наго́ре и видо́мо се, повреви́мо (Зс).

ишанта́ви се свр. *изобличити се.* – Удари́л га шљо́г, ишантави́ло му се у́ста, а и о́ко му ма́лко зака́чено (Км).

ишѝли се свр. *изоштрити врхове и повезати их (о притцкама преко стога).* – Вьро́вање на вьр сто́г: уплету́ се при́тће једна́ за дру́гу уна́крс, па се ишѝле, уви́ју и укр́сте (Јел, Брл. Дој).

иштéти се свр. *запрљати се изметом.* – Детéто се иштети́ло, усра́ло се (Мр).

иштѝмка свр. *исцедити притискивањем или увртањем.* – Од кула́стру смо си́риште прави́ли; четврта́ста кр́па, иштѝмка га у млеко́то, исцéди (Ру).

ишћéмби се свр. *надути се.* – Дебéл а прејéл, па се ишћембѝл како да је у девéти мéсец (Рс. Изв).

ишуга́вчи свр. жарг. *премлатити.* – Који́ су га тека́ ишугавчи́ли (Дој).

ишушулѝше свр. *успети (кришом и шапатом) сазнати оно што се таји.* – Отишла́ та́м да ишушулѝше све (Пир).

ишча́љи се свр. *направити подругљиво лице, накревељити се; обратити се изобличеним речима;* уп. искри́ви се, ишчéпи се – Јарéнцето му се ишча́љи и поно́ви њего́ве рéчи, оно́ било́ ђа́вол (Пл. Сук).

ишча́нчи се свр. **1.** *изобличити тело при седењу или стајању.* – Што си се тека́ ишчанчи́ла, стани право (Сук. Чин). **2.** *искревељити се (дете у игри; жена при ругању).* – Ишча́нчи ми се пред женéте кад ми́нем пред њи́ну капи́ју, а ја́ се пра́вим да не ви́дим (Вој).

ишчега́ри свр. *добро истући (мотком, штапом).* – И́шчегари га у́баво и пра́ти га при́ – овце (ВЛк).

ишчéзне свр. *нестати; количински се смањивати испаравањем; почети се кварити.* – Ћи́салото млеко́ у бу́рето после три – чéтри дьна ишчéзне, по́чне да се ква́ри, после доси́пујемо но́во (Зс).

ишчéпи се свр. в. ишча́љи се. – Ишчéпи му се ја́рето и о́н примéти да је со́тона (Брл).

ишчѝљи у́ши изр. *нађулити уши.* – Кра́вете, кад сам љу́т, онé ишчѝље у́ши и стрижу́ (Зс).

ишчѝтује несвр. *читати (постепено и повремено).* – О́н је цéлу зи́му ишчѝтував књи́гуту напома́лко, мло́го му се допа́дла (Пир).

ишчовр́ка свр. **1.** *продубити кљуцањем (птица).* – Ти́чи ишчоврка́ли кру́шете (Ру). **2.** *продубити алатком (мајстор).* – С узима́ло ишчовр́кам дрво́то кад пра́вим на ложи́цу куса́ло (Зс).

ишчу́бри у́ши изр. *начуљити уши и кришом слушати разговор.* – Скута́л се зади ву́рњуту, ишчубри́л у́ши и слу́ша какво́ жене́те ора́те за ону́ја ра́боту (Држ).

ишчу́ва свр. *одгајити; (успети) очувати.* – Бо́лно, је́два га ишчува́ (Рс).

ишчу́ди свр. *згранути, запрепастити.* – И́шчуди они́ја на́род до́ле што че́ка када́ ре́че да не́ма да сти́гне бра́шно (Гњ).

ишчу́љи свр. *подићи уши.* – Ко́њат и́шчуљи у́ши, ста́ну и поче́ да пѣ́ра (Пк). Чи́па овца́ и́ма кра́ће ишчу́љене у́ши (Дој, Брл, Јел).

ишчу́ти се свр. фиг. *извући се из постеље, устати.* – Ишчу́пим ли се из цр̏ђете о́дма поо́дим на поја́ту (Држ. Вој).

ишчѣ́чка свр. *ишчачкати; извући уз много напора.* – То́ сам је́два нашѣ́л, и́земи сам га, што́ се ка́же, ишчьчка́л (Брл).

ишѣ́л, ишла́, ишло́ р. пр. од и́де несвр. *ићи.* – О́н је ишѣ́л по све́т, по зна́је од на́с (СГл).

J

ја́ (ме) реч. за истицање: (*види ме*!) *ја сам (за све способан)*: – Ја́ ме, у сва́ко ме би́ва (Пк).

ја́ што си ти́ изр. *види ти њега.* – Ја́ што си ти́, о́чеш да бу́де све́ за те́бе а за ме́н ни́шта?! (Вој).

ја́а несвр. *јахати.* – Јаа́л сам ко́њи од дети́њство (Б – ГК, Бла).

јаа́вица ж бот. *врста печурке.* – Че ти пока́жем печу́рку јаа́вицу (Рс).

ја́балка ж бот. *јабука.* – Ми́ ка́жемо ја́бука, а Присја́н, Ка́мик и Расни́ца ка́жу ја́балка (СГл).

ја́балчка ж дем. и хип. од ја́балка *јабука.* – Има́ли смо једну – ја́балку, ра́ћаше ма́лечће ја́балчће бла́ђе ко ме́д, и све ти озеле́ни у́ста ко копри́ва (Зав – ддл). Неве́ста на уску́тњаче даде́ ја́балчку и чора́пе да су њу све́ му́шка деца́, или пр̏во дете́ да је му́шко (ВЛк).

јаблка́р м *јабукар.* – Пу́шти ме у јаблка́рат да си набе́рем ја́балће које́ о́чу и ко́лко о́чу (ВЛк).

ја́гми се несвр. *трудити се што више стећи (радом, али и преваром, крађом, отимањем).* – Рабо́ти, оти́ма, подва́љује, кра́дне све што му па́дне, ја́гми се да се ога́зди (Вој).

ја́гне с *јагње, младунче овце све до одабирања за приплод.* – Ја́гне је дого́д се не одво́ји за домазлѣ́к (ТД). Ја́гне је до́ – јесен, а шле́же до го́дину (Дој, Брл).

јагнéћи, ћа, ћо *који пошиче од јагњеша, јагњећи.* – Јагнéћо мéсо нáјобичам (Сук, Чин).

јагњéћина ж *јагњешина.* – Једéм и јарéтину кадá и́ма, ама пóвише вóлим јагњéћину (Дој. Јел).

јагњи́лиште с *место где се овце јагње и где се држе јагањци.* – Тáм и́ма јагњи́лиште, там се и́грамо жму́рку (ТД).

јагрéк м *испуст у оквиру појате; трла на њиви или ливади.* – Јагрéк или трљáк је и и́спус у појáту, а и на њи́ву кадá се лежи́ с óвце (ВЛк).

јáд да јаду́је изр. *(дуго и јако) јадиковати.* – За онóва што и́маш, само и́ма јáд да јаду́јеш и срце да те боли́, стáлно си ми́слиш на њéга (Ста).

јáдеж м *оиклада.* – Јáдеж óкамо игру́ту кадá се опклáџујемо, а кáд се кршимо (јáдацат) и опклáдимо, јá кáжем јáдац и óн кáже јáдац (ТД).

јáди се несвр. рет. *љутити се (лако и често).* – Кад ви́диш да се јáди, не ди́рај га (Јал. Бер).

јадни́чко м дем. и хип. *јадник.* – Вéсел јадни́чко: осуди́ше га као за кокóшку, а чéрку ми згази́л с кóла (К – Вр, Ш).

јадьк м дем. од јáд *(мања) љутња; јад.* – Прошьл јадьк, прошлó врéме, сьг се не кáрамо, живу́јемо си с јетрву (Бз).

јазóв мáз изр. *масти од јазавца.* – Јазóв мáз је лéк од реу́му (ТД).

јáа несвр. рет. *јахати.* – Јајáла сам коњá, áко сам жéнско (Д – Вч, Пир).

јајчáнце с дем. од јајцé *јаје.* – Да у́знеш си́ренће, јајчáнца и да си понесéш (ВЛк).

јáк, а, о *снажан; моћан; бујан.* – Óвце пу́штамо у óтпас само у јáко жи́то; житóто (после) да не полéгне (Зс).

јаловáр м *изданак из калемљене подлоге.* – Јаловáр је тóва што не рáца, а излáзи из ди́вљото на ђи́жуту (Бла).

јáн м *греда у кровној конструкцији.* – Попóве су на јáн, бáлван је дóле, а ћупри́ја је гóре у крóват (ВЛк).

јáнагач м *(краћи) подупирач у кровној конструкцији.* – Јáнагач је пајáнта у крóв (Пир).

јáне свр. *ујашити.* – Че јáнем коњá и че га прести́гнем (Бер).

Јáнко и Стáнко. **Нéчу да ме прегова́рају Јáнко и Стáнко** изр. *нећу да ми било ко пребацује и да ме оговара.* – Нéчу да ме прегова́рају Јáнко и Стáнко, óчу да си и́мам дóма и да си једéм мојé (Вој. Пир).

јáре мушкáр изр. *млади јарац од једне године све до укључивања у приплод.* – Му́шко код óвце кад зази́ми, онó је шљéг, а код кóзе је јáре мушкáр, и после јáрц (Зс).

јарети́нка с мн. дем. деч. *јарићи.* – И́мамо си и јагнéнца и јарети́нка (Сук, Чин).

јаре́ћо ме́со изр. *јареће месо.* – Ја́ по́више оби́чам јаре́ћо ме́со, него јагне́ћо (Вој).

ја́ри се несвр. *козити се, омлађивати се коза.* – По́често ка́жемо ко́зи се, а ја́ри се ка́жемо до́ста ре́тко, сла́бо (ТД).

ја́ришка с мн. дем од ја́ре *јаре.* – Кози́ца ми окози́ла три́ ја́ришка (Дој. Јел).

ја́ролика ж *џанарика Prunus rasifera.* – Од сли́ве и́мамо ја́ролиће, трго́њи и маџа́рће (Зс). У ја́ролику се укачи́мо да гле́дамо какво́ рабо́те у со́буту (ВЛк).

ја́рци м мн. *тип кровне конструкције»на две воде».* – И́ма кро́в на ја́рци и кро́в на капруље́; на капруље́ је кад је за ма́њу згра́ду, а на ја́рци за ве́ћу (Пк).

ја́рчаста коза́ изр. в. ја́рчеста коза́. – Ја́рчоша је ја́рчаста коза́, ли́чи на ја́рца по сна́гу и по големи́ ро́гове (Зс).

јарче́ с **1.** *одрасло мушко јаре до једне године.* – Двиза́рче је мла́до од козу́, а јарче́ је му́шко (К – ЦВ, Пир). **2.** *млади јарац пре укључивања у приплод.* – Јо́ш је јарче́, не да́вамо му да зари́пује козе́те (Гос).

ја́рчеста коза́ изр. *велика коза са великим роговима.* – Која́ је коза́ голема́ како ја́рц и и́ма големи́ ро́гове, ка́жемо ја́рчеста коза́ (Пн).

јарчле́ с в. јарче́ **1.** – Јарчле́ је одра́сло му́шко ја́ре до једну – го́дину (ТД).

ја́рчоша ж *крупна коза са роговима као код јарца*; уп. ја́рчаста коза́. – Ја́рчоша је ја́рчаста коза́ и као ја́рц по сна́гу и по големи́ ро́гове (Зс).

јасењáк м *јасенова шума.* – Идо́ у јасењáкат да на́јдем пра́ву о́птьнку јасено́вину, тре́бе ми за једну – ра́боту (Бер).

ја́сно не́бо изр. *ведро и светло небо.* – Оту́д и́де страшан о́блак, а одо́вде ја́сно не́бо (Рс).

ја́чак, чка, чко *који је одрастао, ојачао.* – Та́ја ја́ганци ја́чка, да и бѣ́бнемо у једи́нчетата, ама она́ па о́пситна (ДД).

јачѣ́м м бот. *јечам.* – Јачѣ́м смо сеја́ли, по́рано да сти́гне за пога́чу (Пк).

јебана́ м/ж *туђинац.* – Жа́л ме што́ сам зе́мљу купува́л за јебану́ (Јал).

јебри́к м **1.** *кондир за позивање свадбара.* – Свадба́ри пози́вамо с јебри́к рећи́ју (Соп). Јебри́к напре́д, кумаве́ по ње́га и́ду (ТД). Јебри́к или конди́р, и́сто је (Дој). **2. свири у јебрик** изр. *опијати се.* – Свири́л је мло́го у јебри́к, од ту́ја бо́лку је умре́л (ДД).

једампу́т. **О́н је једампу́т** изр. *он је испред свих (гори, бољи).* – О́н је једампу́т сто́ка (Пир. Гра).

је́дар, – дра, – дро **1.** *крупан, велики.* – Да́ј ми је́дре, да ти даде́м си́тне па́ре (Рос). **2.** *груб.* – Је́дро сено́то, кру́пно, забави́мо му коси́дбу (Дој).

је́два сабе́ре ду́шу на́ – душу изр. *једва дисати (због премора, глади, страха, старости).* – Варка́ла сам се, бе́ше же́га, па сам је́два сабра́ла ду́шу на́ – душу (Нш).

једењáк грéбенац изр. *врста великог гребенца за вуну и кучине.* – Једењáк грéбенац пр́во, а после се сас двá грéбенца влáчи (ВЛк).

jéдењће с дем. од jéдење *јело.* – Квкво́ и́ма за jéдењће, огладнéл сам, бáбо (Зав).

jединúчава цр́га изр. *врста вунене пољаве која се одликује ситним шарама по дужини или ширини.* – Jединúчаве цр́ђе по трú, по пéт, а мóже и у чéтри струђé; оснóва је рéтка за jединúчаве цр́ђе (ВЛк). Цр́га се зовé jединúчава áко је само од вл́ну (ВЛк).

једнá кр́в изр. *рођаци по крви.* – Једнá смо кр́в с њу (ВСв).

једнé свúрће свúре изр. шаљ. *бити једногласан.* – Једнé свúрће свúре: у једнé свúрће су дувáли да дóјде тáја влáс, после че дýвају у двé, че бýде мáлко једнá свúрка, да ђу отéрају (Пир).

једно-вр́з друго изр. *једно за другим; једно преко другог (ударци, залогаји, речи).* – Орáти једно – вр́з – друго, не мóгу ђу разбéрем (Вој). Натýра све једно-вр́з друго у једнý крóшњу големý (Чин).

једно-двá пути изр. *у два маха.* – Сврчáл је једно-двá пути, нéје пóвише (Вој).

једно-два-трú пýти изр. *два-три пута; неколико пута.* – Потсечá га једно-два-трú пýти, па дúго рýђе; нéчу да óка по мéне (Чин, Вој).

једнó-дрýго изр. **1.** *много неочекиваног, непријатног.* – Ћúша, студенúца, једнó-дрýго; мóкри смо билú до кóжу, осéбомо (Зав). **2.** *много тога (свега и свачега, и овог и оног).* – Накупувáше си једнó-дрýго, úмају си пáре (Пир). Надонéсоше једнó – дрýго за jéдење и пúјење, и ýбаво изгоствáмо (Држ). Нéма нóве дрéје за њу, па пренóсује једнó-дрýго од пóстарете сéстре (Вој). **3.** изр. **откáзује једнó-дрýго** *почињати старење организма.* – Кад пóчне да откáзује једнó-дрýго, да си човéк мрé; да је жúв док је здрáв (Црв).

једно-кáм-друго изр. *један ка другом,(један наспрам другог) са високим међусобним разумевањем.* – Прúвитни, једно-кáм-друго, а сáд љýди бéгају једњн од дрýгога (К – ББ, Ш).

једнó ли је изр. *није само један посао; није само једна брига.* – Онó, једнó ли је, имам рáботу и нá – уши (Пир).

једно-прéз-друго изр. **1.** *трпати једно преко другог.* – Не jéц једно-прéз-друго, мóж се задáвиш (Пк. Рас). **2.** *говорити брзо и неповезано.* – Онá све прúча једно-прéз-друго, па ђу не мóгу разбéрем (Рас).

једно- ýз-друго изр. *сложно, јединствено.* – Једно- ýз-друго да сте, брáјћа сте (Чин).

једнóга-дрýђега изр. *час једног, час (неког) другог.* – Льгáла једнóга – дрýђега и сá у избегáву (Зав. ТД. Гос).

једногри́з м бот. *врста печурке.* – И́ма печу́рка једногри́з, а не́где у ка́жу целогри́з, једе́ се (ВЛк).

једнои́жњина ж *посебне породице које живе у истој кући (после деобе).* – С њи смо са́ једнои́жњина; подели́мо се, али смо још у и́стуту ку́ћу (При).

једноде́лбина ж *велика парцела коју су браћа поделила.* – Лива́дата ни је са једноде́лбина, сва́к сам ко́си када́ се опра́ви (ВЛк).

једноо́ница ж рет. *први дан ускршњег поста када се једе само један оброк и то увече.* – На једноо́ницу не једе́мо све до вече́ру (Брл).

једнопа́јес, -та, -то *онај коме су срасле кости на грудима (о говечету).* – И́ма једнопа́јесто гове́до и двопа́јесто гове́до према гру́дну ко́с да – ли́ се дво́ји или се не дво́ји (Воj. Брл). Једнопа́јеста кра́ва је ло́ша, кр̏в промо́чује, а двопа́јесто је по́жељно, код ње́га се ви́де о́бе ко́сти између пре́дње но́ге (Зс). Једнопа́јес во́л, кад су сра́сле ко́сти; и по то́, и по ре́пови, (тека́) ка́жемо (ТД).

једнора́мци пи̏сове изр. *два пса из истог легла једне кучке.* – Има́л сам једнора́мци пи̏сове, у́баво су ми чува́ли ста́до од ку́рјаци (ТД).

једностра́њаво прил. *изобличено.* – Сли́ве, изле́зло једностра́њаво, ни́каквo не́је (Гра).

једностра́њеста овца (коза́) изр. *овца или коза чија једна сиса не лучи млеко.* – Када́ је у́пала ви́ме, ка́жемо подуда́рена овца́. А́ко се не уда́ри с бару́т ви́ме се сасу́ши и отпа́дне, ди́мат да уда́ри, или оста́не једностра́њеста (ТД).

једно́то... једно́то изр. *једно овако, а друго супротно.* – Једно́то те упла́ши, једно́то те ослобо́ди (ТД).

једну – по́ – једну изр. *једну за другом.* – Једну – по́ – једну, само омьци́ња ча́шу по ча́шу (Воj).

једну́ш – два́ш изр. *једном или двапут, неколико пута.* – Једну́ш – два́ш че укра́днеш, па че те ува́те (ВРж).

једѣ́н једнога́ изр. *један некога.* – Једна́ једну́ пита́ла за њега и она́ у рекла́ (Пк).

једѣ́нити бр. *један од.* – Једѣ́нити си́н ме дове́де у бо́лницу (Д – ЈД, ПРж).

јежи́ра се несвр. *обавља се јежирање, једна од фаза рада у току равнања терена.* – Земља́ се плани́ра, па се јежи́ра (Соп).

јези́ја забѣ́н изр. *врста дуге женске хаљине постављене памуком, са крупним шарама на плавичастој основи.* – Ма́јћа ми је носи́ла јези́ју забѣ́н (Сре, Кр).

јези́к пу́шти изр. *говорити неосновано и неумесно; свађати се.* – Јези́к пушти́ла снаа́та, ско́ро че ћу иска́рају (Сук). Ко́ј кво рабо́ти нек рабо́ти, ти́ да неси́ јези́к пушти́л (Пир).

јексери́на ж аугм. пеј. *ексер.* – Нагази́ јексери́ну не́какву, па сам рова́ла па се тре́сло (Пок).

јексико́ прил *на губитку.* – Ако о́ч помо́гни; а́ко не, ја́ че сам јексико́ у ту́ја ра́боту (ЦД)

јекси́чи свр. *дати мање него што се очекује (принос, млеко, учинак).* – Јексичи́ле козе́те млеко́то. Куде́ си ђи па́сал?! (Рс).

је́л-је́л-је́л узв. при вабљењу брава: *дођи!* – Је́л Бу́лће, је́л-је́л-је́л, је́ла де́ду! (Сре).

јелече́ с **1.** *џемпер без рукава, пуловер.* – Џе́мпер без рукаве́ у Пѣклешицу ка́жемо џиле́тка, а Лука́нци га ка́жу јелече́ (Пк). **2.** *кратак прслук од сукна који иде до кукова.* – Јелече́ и́де уз бревене́ци до кл́кове, а и́ма ле́ви и де́сни џе́п, и високо́ и́ма једьн – џе́п (Брл).

јеле́чка ж **1.** *мали јелек, дечји јелек.* – Направи́ла сам ти, си́не, у́баву јеле́чку (ВЛк). **2.** *горњи дечји хаљетак.* – То́ва је дети́нска јеле́чка, заигра́ло се дете́ па у заборави́ло (ВЛк).

јеле́нак м бот. *врста печурке.* – Ми́ туј печу́рку зове́мо јеле́нак, а Госту́шање и Лука́нци у зову́ мерушљи́вка (Тм).

јеле́ње с *вретешка за намотавање пређе на калемове.* – У Висо́к га ка́жемо јеле́ње или јеле́н, а у Пи́рот сам чу́ла јеле́мје (Брл).

јели́ја ж *пространство; брисани простор.* – Да изле́знемо на јели́ју, да ни ма́лко ветьрат ду́не (Нш).

јерби́ја ж *дрвени клин у играчки пушкало, у којој игра улогу клипа.* – Јерби́јата ако је ла́бава не мо́ж да изгу́ра ку́глицуту; саде́ и́ма да пьшне (Пк).

јереба́с, -та, -то *шарен, граораст (перје, очи).* – И́ма ша́рени, ли́врести, јереба́сти очи́чи, ли́чи на бабу – Ра́јну (Зав).

јерьм ле́гне на ње́га изр. *оженити се; преузети породичне обавезе.* – Не́к се же́ни, јерьмат да ле́гне на ње́га (Вој).

јеса́п м рет. *планирање посла.* – Јеса́п, ћеса́п, торба́ и шта́п, това́ је трговина (Пир).

јесе́нка ж бот. *хризантема Aster amellus.* – Јесе́нче је ма́ло и си́тно, а јесе́нка је кру́пна (Ш).

јесе́ња брусни́ца ж бот. *брусница Vaccinium vitis idaea.* – Јесе́њата брусни́ца је црвена́, а ле́тњата је црна́ (Зс).

јешни́ца ж *женска особа која добро једе.* – Ја́ сам јешни́ца голема́, па се дешава́ло и да преједе́м (ВРж).

јешчи́ка ж *куварица на великим прославама, ашчика.* – Ви́да Ва́сина је била́ че́сто јешчи́ка на сва́дбе (ТД).

ји́лмаз м *алатка којом стаклар реже стакло.* – С ји́лмаз се ре́же ста́кло, о́н је на́јтврд на све́т (Вој).

јóште. Та јóште – штó изр. *шта то још (заправо) хоћеш?!* – Дáдомо ти све што си сакáл. Та јóште – штó?! (Вој).

ју́г м мет. *ветар који дува са југа.* – Ју́гат ду́ва од Пи́рот и óн је су́в и тóпал (Гос).

ју́гов снéг изр. *снег који брзо копни.* – Кáд је ју́гов снéг, гли́баво, од стóку кóжине обу́јемо (ТД).

јунчé с мн. јунчéта/јунчети́ја *мужјак говечета до једне године.* – Јунчé или бичé је испод једну – гóдину, јуњ̀ц је кад навр̀ши гóдину, и́сто и јуни́ца, а би́к је од гóдину и полови́на до двé гóдине, кад пóчне да мóже да гóни (ТД).

јуњ̀ц м *јунац.* – Јуњ̀ц је кад навр̀ши гóдину, и́сто и јуни́ца (Мр).

ју́ри – пу́ди изр. *прогањати.* – Ју́ри – пу́ди, ју́ри – пу́ди, оплаши́ше ме и искарáше ме, и јá више не свр̀чам при њи (Зав).

ју́рне свр. *покренути јак нагон.* – Тóлко па да у је ју́рнуло да трáжи му́жје по грáд (Зав).

јуру́чка бáница изр. *кисело тесто са сиром и машћу, тракасто савијено у тепсији као пита.* – Тóј што ти óкаш ту́рска бáница, Стрелчáни óкају јуру́чка бáница (Б – Вв, Пир).

ју́трина ж *јутарњи излазак на гроб јуче сахрањеног покојника.* – Умрé, на Светога – Никóлу вој билá ју́трина (П – Мш, Пир).

К

кавардúсана маглá изр. шаљ. жарг. *ништа.* – Пи́та баба – Кáту: – Кво и́ма за јéдење? А онá ми óдговори: – Пр̀жен вéтар и кавардúсана маглá! Тéла да се нашáли (Кс, Пир).

кавармá ж *месни производ од изнутрице и чварака, уз додатак паприке и црног лука, кавурма.* – Ви́тко Ми́личин знáје какó се прáви кавармá (Кр. ВС).

кавтáжа ж нов. *каптажа.* – Куд кавтáжете и́ма и́звор, тој врелá слáзе; из једнó врелó водá излáзи (ТД).

кавýк м *капуљача.* – Капуљáчу óкамо кавýк (ТД). За зи́му кавýк се исплетé од вл̀ну, а и́мало је и капуљáче, кýпи се (ТД). Кавýк за војни́ка, само рýпе за ýста и за óчи (ТД).

кадивé с в. кади́јица. – Кадивé и́ма црвéн и жл̀т цвéт, и прáви глави́це (ВЛк). Кадивé или лéпи чóвек, и́сто је (Нш).

кади́вица ж бот. в. кади́јица. – Кади́јица, сли́чно на голéмо цвéће, само шáрено (ТД).

кади́јица ж бот. *врста баштенског цвећа*; уп. кадивé, кади́вица, кади́јичка. – Млóго вóлимо и сáдимо кади́јицуту (При, Пет).

кадијúчка ж дем. в. кади́јица. – Кади́јичка јáко и ýбаво мери́ше (Гос).

кáе свр. узр. *каже.* – Ли ти кáем да је отишл̀ на појáту (Дој).

ка́же свр. *испричати.* – О́чу да ти ка́жем при́кашкуту (Ор).

ка́же се свр. *представити се.* – Ја́ се ка́жем који́ сам и откуде́ сам (Брл). Ле́ле, па што́ се не ка́жеш која́ си (Пир).

казува́ње с гл. им. од казу́је *казивање.* – Па́мтимо по казува́ње тога ста́рца из моју́ роду́, о́н до́јде пре́деда на моје́га де́ду (Вој).

казу́је несвр. **1.** *казивати; причати.* – Не́к ти она́ казу́је, с о́чи је гледа́ла какво́ је било́ (Сук). **2.** изр. **немо́ј ми га казу́јеш** *знам га какав је, врло је лош.* – Мло́го ђу у́баво зна́м, немо́ј ми ђу ич казу́јеш (Држ). Са́мо немо́ј да ми казу́јеш ту́ја а́љкавицу, ту́ја мушкара́чу (Пир).

ка́йшен, -а, -о *који је од каиша.* – Има́ло је ка́йшен оглавни́к, а има́ло је и пр́тен (ТД).

кајди́ше свр. *похабати се, искрзати се, дотрајати.* – Кајдиса́ла вре́чата, тра́жи но́ву (Зс).

ка́јца ж *капа за младу невесту; капа за младу жену.* – Ка́јца је ка́па за мла́ду неве́сту, црвена́ како ве́с, три – тра́ће наса́д, сре́гњата на́јдлга, до по́јес иде, а друђе́те ма́лко по́кратће. Преко све́ на тра́ћете целка́, сре́брне па́ре. Сре́брне па́ре на чело́то, на ру́бат (Вој).

ка́ка ж арх. рет. *старија сестра.* – Рекла́: – Не́чу ка́ку да преже́ним, че че́кам! А ка́ка се зва́ла по́стара сестра́ у на́ше село́ у ста́ро вре́ме (Рос).

квво́ зам. **1.** *зашто.* – Квво́ се петли́чиш то́лко, са́ че ти уда́рим једну́ (Цр). Квво́ се си́лиш како петѣ́л на буњи́ште (Цр). **2.** изр. **квво је** *шта је.* – Квво́ је, деда – Ми́ко, и́ма ли но́во? (ЦД).

како́ везн. **1.** *пошто.* – Љуби́нка, она́ тре́бе све да зна́је како́ ни́шта не рабо́ти (Пн). Како́ биле́ узбуја́ле дево́јће па си маза́ле лице́ сас мле́ч, па им се све́ лице́ ољушти́ло (Цр). **2.** *донекле.* – Како припа́зувал сам се од ње́га, али у на́шу ку́ћу не́је кра́л (ВРж). **3.** изр. **како́ – је, тека́ – је** *тако је то.* – Како́ – е, тека́ – е, што́м се во́ле, не́ка се узи́мају (ТД). Како́ – је, тека́ – је, не́ма квво́ да ку́камо (ДД).

каланку́сур м *оно што је мало, споредно, безвредно.* – За коси́дбу ми је оста́ло каланку́сур, ма́лко, сма́ли се, гото́во веч (Гос).

калау́зин м *подваљивач; лажов.* – Сѣ́н је калау́зин, о́н те лѣ́же (Гос).

кале́вре ж мн. *ципеле.* – Поне́кој од на́ши ста́ри носи́л је ципе́ле за на сва́дбу и за у гра́д, кале́вре су ђи ока́ли (ВС, Кр).

кале́мено др́во изр. *воћка.* – Башта́ ми је пр́ви изнасади́л на́јвише кале́мена др́вја у село́ (Вој. Сук. Пет).

кале́мица ж *издужена и плитка дрвена кутија са поклопцем за чување оловака и гумице, перница.* – Када́ сам била́ ђа́к, има́ла сам ку́пену кале́мицу, у́баву (Сук. Држ. При).

кале́мница ж в. кале́мица. – Она́ и́маше на́јубаву кале́мницу, прегра́дену, па у једѝн дел чу́ва пла́вез и гу́мицу, а у друђи́ти перо́ (Пк. Рас).

кали́ја ж *врста голуба.* – И́ма и го́луб кали́ја, ње́га не́мам (Пир).

калима́нка ж буг. рет. *ласица Mustela pitorius.* – Бугаре́ти невесту́љћу о́ку калима́нка, па ћу и поне́кој од нас тека́ о́ка на шегу́ (Рс).

кали́на ж бот. *врста шиба од кога се праве чибуци.* – Кали́на расте́ у Кале́ и и́ма црве́ни пло́дове, једу́ ћу ко́зе; од њу су пра́вена бр́да за разбо́ј (Воj).

калка́н м *тераса која штрчи, балкон.* – Калка́н или ћо́шка је када́ је тера́са па вис́и, а не када́ је у са́му згра́ду, а отво́рена (Км).

ка́лно прил. *блатњаво.* – Ка́лно у њи́вете, не мо́ж се ко́па (Пок).

кало́вер м бот. *врста зачина, калофер.* – Од за́чини смо користи́ли кало́вер, меруди́ју, мора́ч, ца́ца́н, магдано́с (ВЛк).

калу́ша ж **1.** *овца (или коза) која има на белој основи црне шаре на ушима и око очију.* – Калу́шка нек но́си sвоњцат; и у́бава је и ја́ка је (Нш. ДД. ВЛк). **2.** *овца која има плавичасте длаке на лицу.* – Овца́ калу́ша и́ма плаво́ лице́ (Зс).

ко́зји мле́ч м бот. *рудински млеч Euforbia sp.* – Ко́зји мле́ч, о́н је о́трован (Зс).

калуше́с, -та, -то *који има на белој основи црне шаре на ушима и око очију (овца, коза).* – Ка́жемо калуше́сто које́ и́ма у́ши по́ла бели́ по́ла црни́, или о́кре о́чи црнко́ (ДД). Калу́шка и́ма у́ши калуше́сти, по́ла су бели́, по́ла су црни́ (ДД).

калцу́н м *сукнени заштитник за ногу од стопала до колена, који се закопчава са задње стране.* – Калцуње́ од пртени́це до коле́но, па се зако́пчује osа́д (Брл).

калци́ја м *грађевински радник који припрема блато за мазање и ради најпростије послове.* – На́јпрос дунђе́рин који́ је, о́н пра́ви ка́л за маза́ње, па га о́камо калци́ја, смеје́мо му се (Пн).

камења́р м фиг. *стара раса говеди, буша.* – Стару́ту ра́су гове́да ока́ли смо камења́ри, она́ су подноси́ла и же́д и гла́д (Км).

камења́рка ж **1.** *врста змије.* – У Бела́ву и́ма змија́ камења́рка, о́тровна, па́зимо се од њи (Ста). **2.** вулг. жарг. *курва.* – И́маше не́колко камења́рће на Кале́; му́жје су зна́ли куде́ оне́ и́ду (Пир).

камења́рник м рет. *камењар; слаб пашњак у камењару.* – У камења́рникат откара́ло овце́те, ни́шта не разби́ра (МЛк).

камења́ча ж *врста змије која живи на камењарима.* – И́ма зми́је камења́че и зми́је гуштера́че (Јал).

камењи́в, -а, -о *камениш.* – Куде́ је камењи́во ме́сто и́ма више же́љће, него на дру́га ме́ста (Б – Лес, Гњ).

ка́мчьк м *камичак.* – Уле́зал ми ка́мчьк у опѝнак (Ста).

кана́ра ж *проценат сира према количини млека.* – О́вце у Гла́му кад пасу́, најголема́ кана́ра (Ру).

кана́те ж мн. бот. *под и бочне стране од дасака на рабаџијским колима.* – С ко́њско ђу́бре смо ђубри́ли њи́ву у Манасти́рсћи до́л и тьг набра́мо два́јес и две́ кана́те мору́зу (ТД).

кана́ће ж мн. бот. *врста цветне биљке.* – Кана́ће расту́ и цьвту́ поред пу́т (Пир).

канди́л м бот. в. канди́лчичи. – Канди́л и стамбо́лче сам сади́ла (ЦД).

канди́лчичи м мн. *врста цвећа чији цветови висе у облику кадионица, канди́лица.* – Канди́лчичи и́ма једни́ бели́, једни́ плави́, једни́ црвени́, тро́ји и́ма, тро́ји цьвту́ про́лети (Гос).

канsѣ́л м *својеглава особа која се свему без разлога одупире; човекомрзац.* – Прпр́мчесто, канsѣ́л, ујустуни́ло се, пак се убаксузи́ло (Брл).

канsѣ́р м мит. *зло, зло митолошко биће.* – Канsѣ́рат га кара́ло, о́беси се (МЛк).

ка́ни се несвр. **1.** *нудити једно друго.* – Изнесе́мо вла́шу ређи́ју и две – ча́шће поголемшће́, и ту́римо мезе́, и по́чнемо да се ка́нимо (Сре. Ку). **2.** *(кришом) пијуцкати.* – Поче́л да цвр́цка, по́часто се ка́ни (Цр).

ка́н(т) м *бок; ужа и дуга страна (цигле).* – Ре́дете ци́глете на ка́нт да се по́брже су́ше (Км).

кантари́ца ж рет. подр. *она која је украла кантар.* – Једна́ укра́ла канта́р, па смо у ока́ли кантари́ца, а друга́та бу́чку, па смо у ока́ли бучкари́ца (ВЛк).

канте́ с мн. кантети́ја, дем. од ка́нта *мала посуда за преручивање воде и умивање.* – Доне́си две кантети́ја, че ми тре́бу окол каза́нат (Сук).

кантиче́ с дем. *омања канта; мала плехана посуда за захватање воде.* – С това́ кантиче́ че ми, си́не, поси́пујеш цве́ћето (Сук. ВС. Вој).

кану́рчица ж зан. *мала канура.* – Табле́ ма́лечко ко ша́ћне, пли́тко тепсиче́ за кану́рчице у́баве (Пир).

ка́нце ж мн. *надземни делови корена кукуруза.* – Мору́за, када́ је бу́јна, и́ма ка́нце над зе́мљу (Сук).

канцоло́ше несвр. *обављати велику нужду.* – Те га та́мо, канцоло́ше позад гр́мат (СГл. Пн).

ка́њес, -та, -то **1.** *који има две боје длаке које се мешају по дужини или се укрштају (о кози).* – Ка́њеста коза́ бу́чава по гла́ву, а по те́ло и́ма две́ бо́је које́ се ме́шају по дужи́ну или се укр́штају (ТД). **2.** *тамноцрвене или сиве длаке (о кози).* – Ка́њеста коза́ је између црно́ и црвено́, пепељава (Ру).

ка́њоша ж **1.** *пепељаста коза; коза чији је задњи део црн а предњи пепељасти.* – Ка́њоша или ба́sa, и́ста боја́: или је пепеља́ста или њу је за́дњи

дел цр̏н, а пре́гњи пепељас̏ (ВРж). **2.** *бела коза са много мањих шара по телу.* – Ка̏њоша или ка̏ња, до̏јде ма̏лко ша̏ркава, напр̏скана (Зс).

ка̏па ж **1.** *део појате у виду настрешнице.* – Поја̏та и̏ма три̏ де̏ла: ка̏па или потка̏пина, платно̏ и коша̏ра са – све стра̏не, све̏ др̏вено и пра̏зно (Дој, Јел). **2.** *пена на врху течности (после врења).* – Ка се то̏ва ћи̏пне оно̏ напра̏ј ка̏пу како сапу̏н да изла̏зи (Зав).

капакли̏је опѣнци м мн. *борама и начином израде украшени опанци од коже.* – Му̏шћи су носи̏ли пра̏јени капакли̏је опѣнци (МСв).

ка̏пе несвр. фиг. *притицати (новац, храна).* – Не̏ка пома̏лко и̏ма да ка̏пе за ле̏б, а за дру̏го че си поми̏немо (Пир).

ка̏пе се несвр. *трпети чекајући; патити.* – Ви̏дим ко се ка̏пеш за ме̏не (Цер).

ка̏пес, -та, -то *који има шару на глави у виду капе.* – И̏мам црно̏ ка̏песто ја̏гне, у̏баво ко нацр̏тано (Брл).

капиче̏ с дем. од капи̏ја *мала капија, капицик.* – Уле̏зни на капиче̏то, та̏м че те че̏кам (Пет).

ка̏пичка ж дем. *(мала и лепа) капа.* – То је ка̏пичка, све̏т ђу не̏ма (Пир).

ка̏пнуло. **Саде̏ што је ка̏пнуло** изр. *као да се сада родило и одмах расцветало (о младој и лепој девојци).* – Загле̏ћују дево̏јчето, мло̏го у̏баво, саде̏ што је ка̏пнуло (Ор. Сук).

капо̏сује несвр. пеј. *не померати се с места; ленчарити.* – Му̏ж пија̏н седи̏ у со̏бу, капо̏сује тека̏ по це̏л дѣн (Брл). Ни̏шта не̏че да поме̏ри: куде̏ које̏ оста̏ви, оно̏ тека̏ капо̏сује (Пет).

капру̏љ м *дрво у кровној конструкцији које се сучељава са супротним.* – И̏ма кро̏в на ја̏рци и и̏ма кров на капруље̏; на капруље̏ се пра̏ви ма̏ња згра̏да а на ја̏рци поголема̏ (Пк). Кад пра̏вимо коша̏ру, па се збоду̏ капру̏љи као со̏је са две̏ ра̏сове засе̏чене (Дој).

капса̏ра ж *врста старинске пушке.* – Има̏л је пу̏шку капса̏ру, кремења̏чу; опа̏ли па уби̏је ти̏че зловре̏мца (Брл).

капти̏ше се свр. *породити се (без невоље).* – Че̏камо само да се капти̏ше, да се поро̏ди без нево̏љу (Рас).

капути̏нка ж дем. *од капут (дечји) капут.* – Сту̏ри капути̏нкуту да се не зно̏јиш (Сук).

капче̏ с дем. од ка̏па *мала капа.* – Тури̏л ша̏рено ка̏пче на гла̏ву (Об. Сре).

ка̏ра – ка̏ра – ка̏ра изр. прип. *и тако протиче дуго време, па се одједном промени (све).* – Ка̏ра – ка̏ра – ка̏ра, проти̏ча мло̏го вре̏ме, па се одједну̏ш све обр̏не, па си земља̏ потре̏бе (МЈ).

ка̏ра ме о̏т – срце изр. *тера ме нешто да тако чиним.* – Би̏л сам бе̏сан у своје̏ вре̏ме, зло̏ сам чини̏л на на̏род, што̏ту; тека̏ ме кара̏ло о̏т – срце (Ру).

ка́ра не́дељу изр. *редуша је те недеље.* – Јетр̀ве су кара́ле не́дељу, смењува́ле су се на не́дељу дѝна у ку́ћу (Чин).

ка́ра си сви́нћу изр. *ругати се некоме, понижавати некога.* – Снаа́та си ка́ра сви́нћу с ме́не, а ја́ ћути́м, трпи́м, кара́ње да не пра́вим (Вој. Чин).

карави́л м бот. в. каранви́л. – Има́ли смо ди́ви карави́л у гради́нче (Зс). У гради́нче и́мамо басми́цу, карави́л, начни́к, ми́луванку и лати́нку (ВЛк).

карави́лка ж бот. в. каранви́л. – Карави́лка или карави́л, и́сто је (Гос).

карави́љ м бот. в. каранви́л. – И́ма то́п – карави́љ и и́ма ту́рсћи карави́љ (Чин).

карака́то др̀во изр. *дрво које прави широку крошњу са много грана.* – А́бре, ал је ово́ др̀во карака́то (Ш).

карака́чка ж *рачвасто дрво са два крака подешено за подупирање.* – Карака́чка ка́жемо ра́кљасто др̀во с два – кра́ка за потпира́ње пло́т или дру́го (Цр).

кара́љћа ж рет. *галама; свађа.* – И́де не́каква кара́љћа на Би́стар (Кс).

карама́нац ж *крушка караманка.* – Дојдо́мо под карама́нац, се́домо и почѐмо да се догова́рамо како́ да се поде́лимо (Км).

каранви́л м бот. *каранфил.* – Има́ли смо каранви́л у гради́нче (Мр).

караџи́ца ж *врста шљиве.* – Насади́ три́ ро́дна др̀вја сли́ве караџи́це на поја́ту (Гос).

кардаше́ с в. кардашле́. – Че ми даде́ш од кардаше́то да си наса́дим (Мл).

кардашле́ с *врста цвећа.* – Погле́де како́ се у́баво расцьвте́ло кардашле́то (Пет. Вој).

ка́рлица ж **1.** анат. *слабински део кичменог стуба.* – На коња́ од ре́п према гла́ву су са́пи, па кр̀с, па ка́рлица (Дој, Јел). **2.** *примитивни самар за коња.* – Ко́ј не́ма седло́, скове́ оди др̀во ка́рлицу и одоздо́л ту́рено од покро́вац или цр̀гу да не гу́ли коња́ (Мр).

каро́шка ра́бота изр. рет. нов. *руска посла.* – Са́ му́жје само пи́ју и тро́ше вла́ше, прешли́ на каро́шку ра́боту, оно́ Ру́сити ка́жу карашо́ (Пн).

картерио́н м бот. *кантарион.* – Лекови́те тра́ве су поду́бица, сми́цаљћа, картерио́н, души́чина (К – Вр, Ш).

ка́ртица ж мн. бот. *врста цвећа у типу лале.* – Ка́ртица цве́ће жлто́, и́ма жипо́н у цве́тат (СГл. Вој). Ка́ртице цьвту́ кад и ла́ле, али и́мају пл̀н цве́т (Вој. Об).

кару́че несвр. *јако кашљати;* уп. крау́че. – О́н је то́лко наше́бал да кару́че како мага́ре (Рас. Вој). Кад по́чне да кару́че ста́рцат, оно́ се ку́ћата тресе́ (Пк).

касѝн прид. индекл. рет. *јако плаховит, пргав; жестоК; прек.* – О́н је ко ку́че, касѝн, кад се најадо́ви бе́гамо од њега да ни не поте́па (Пет).

ка́т м арх. ћилимарски термин *нит, конац.* – Увр̀ткано о́две, о́три, о́дједно; од три́ ка́та, од два́ ка́та, од једѝн ка́т (Пир).

каш̄ме́р прид. индекл. фиг. ћилимарски термин *који је веома леп̄ и сав је од многобројних леп̄их деш̄аља.* – Ћили́мат је катме́р, не́ма му ра́ван (Пир).

катме́р шебо́ј м бот. *врсш̄а шебоја.* – Катме́р шебо́ј и́ма ви́шеслојан цве́т и не ва́ча се́ме, само зјаја́ч ва́ча (Пир).

каш̄ра́н м пеј. *п̄рљава особа (која не мари за околину).* – Ма́јћа му је била́ катра́н жена́: напљу́је се на аста́л, су́де; на чара́пе и́де у клозе́т и вр́не се у кре́вет с њи (Зав).

катранци́ка ж фиг. *врло п̄рљава женска особа.* – Катранци́ка је, катра́н жена́, оре́ј из ру́ку да њу не у́знеш (Зав).

каш̄рањо́ше свр. *замазаш̄и каш̄раном.* – Др́вена ко́ла, катрањо́шу бле́јовете, да се љ́ко то́чковете обр́чају (Сук).

ка́три – ка́три – ка́три изр. *са муком иде, храмље.* – Е́не ђу, ка́три – ка́три – ка́три, пак пошла́ при каза́нат (Вој).

клада́к м *оборена дебла у шуми.* – Ветрои́звала, клада́к у шу́муту на све стра́не и у корењ́акат расту́ мали́не (ТД).

катуна́рник м фиг. *неуредна кућа.* – Му́ж са́м, бе – жену́, не́ма с кво да пока́ни чове́ка; ула́зи – изла́зи ко овча́р, а ку́ћата ко катуна́рник (Зав).

кат́ л м *мушки п̄олни орган.* – Ста́ве се две – буда́ле па ва́ре кат́лат; ка́жемо кат́л али не зна́м какво́ је (Ру).

каш̄ьр ра́са изр. *изрођена раса; лош брав.* – Оно́ не́је кра́ва, него кат́р и по и́зглед и по на́рав (ВЛк).

каца́рство с *кацарски занаш̄.* – Зач́ чкам га за каца́рство и о́н ка се распри́ча, не мо́гу га зауста́вим (Нш).

каце́ља ж *кецеља.* – У Покривени́к ка́жу каце́ља, у Гни́лен ка́жу опрља́чка, а у До́јћинци ка́жемо опре́шка (Дој).

ка́ч – ка́ч – ка́ч узв. подршке детету када се пење: *наш̄ред, п̄ењи се, браво.* – Ка́ч – ка́ч – ка́ч, не плаши́ се, де́дино, ти си му́шко (Сук. Вој).

кача́к м *хајдук, разбојник; силеџија.* – Ту́рчин рекл́: – У Ра́годеш чети́рес ку́ће, чети́рес кача́ка (Цер).

качема́чка ж хип. од качема́к *качамак.* – Једе́мо качема́чкуту из цеди́лото, дру́го не́ма (ТД).

качете́ри се несвр. пеј. *п̄еш̄и се ш̄амо где је врло оп̄асно не обазирајући се на савеш̄е и уп̄озорења (о деци).* – Де́ца, немо́ј се качете́рите по та́ја др́вја висока́, гла́ве че погу́бите (Чин).

каче́тина ж аугм. и пеј. од качке́т *качкеш̄.* – Залули́ло качети́ну и тури́ло ру́ће у це́пове, и не гле́да у ме́не (Пир).

ка́чка ж *кука за вешање п̄редмеш̄а.* – На др́вену ка́чку зака́чим млеко́то над врата́та (Дој, Рс).

качу́н м бот. *каћун.* – И́ма једьн ра́н плав качу́н, а једьн црве́н; и́ма и жлт, о́н цвти́ си́тно (Гос. Км).

кашкаваљци́ја м *мајсшор који прави качкаваљ.* – Кашкаваљци́јата ме на́прави на наво́ште што му потражи́ ђобе́к (Ру).

кашьк м *косш из скочног зглоба јагњеша или јарешa, користи се за игру.* – У пре́дњу но́гу у згло́б је кашьк, бьш на са́мити сви́в (ТД).

ква́ зам. упор. какьв. – Ква́ деца́ и́маш, му́шка или же́нска? (ДД).

ква́ – ква́ узв. подражавање квоцања квочке: – Кво́ца кво́чка ква́ – ква́ (Мр).

ква́че несвр. *квоцаши.* – Ква́чка ква́че за пи́личи да и ра́ни (ТД).

квачи́ несвр. фиг. *бучно говориши без много смисла.* – Не ква́чи мло́го, не́је тека́ како́ ти ка́жеш (Пир).

кве́кало с рет. *йамеш.* – Има́л кве́кало, на вре́ме се сети́л квво́ тре́бе да рабо́ти (Гос).

кве́ца несвр. *клечаши.* – Кве́цаше под кола́та, не́што гле́даше (Цер).

***кво́.* Та кво́?!** изр. *йа шша*?! – Изе́л сам лубени́цуту са́м, та кво́?! Еве́, и́ма дру́га за вас (Сук).

кврц – кљо́ц узв. **1.** подражавање окретања кључа у брави и слично: *кврц!* – Кврц – кљо́ц, за́кључи се изну́тра (Сук). **2.** фиг. *йробаши овако или онако.* – Кврц – кљо́ц, па шта испа́дне (Пир).

кега́ прил. рет. *када.* – Кега́ че пра́јте весе́ље? (Јел).

кекере́сци м мн. *врсша цвећа.* – Кекере́сци смо сади́ли, у гради́нче цве́ће (Мр).

кекó прил. *како.* – Кекó тека́ да испа́дне да ми не ја́вите (Сре).

ке́нче с, мн. ке́нчета, кенчети́ја *кликер.* – Ја́ му обра́ сва́та кенчети́ја (Пир).

керемци́ја м *радник у цреїани или циглани.* – Ми́ ка́жемо у Бо́њинце керемци́ја, у Сво́ђе ка́жу ћиримци́ја или керемци́ја, а у Пи́рот ка́жу ћереми́ци́ија (Б – МБ, Пир).

кикво́ зам. *шша.* – Кикво́ рабо́тите до́ле по гра́д (Рос).

кикьв, -ква, -кво зам. *какав.* – Кикьв је овьнат, боде́ ли? (Рос). – Киква́ ви је снаа́та, ра́ботна ли је? (Рос).

ки́тка ж анат. рет. *шеме; слеїоочница.* – Удари́л га у ки́ткуту, у сле́пото о́ко (Дој, Јел).

кицошли́ја м *кицош.* – Мо́ј му́ж је бил кицошли́ја, не́је врзува́л кла́шње (Пн).

кла́да прид. индекл. *висок, снажан и складан.* – Бо́ра бе́ше кла́да момче́; о́н си је и са́ текьв, а́ко је уле́зал у седамдесе́ го́дине (Вој).

кла́дња ж *унакрс саденуши сноїови на њиви, крсшина од 20 или 21 сноїа.* – Де́немо кла́дње, два́јес сно́па; крсти́на је по́малечка од кла́дњу (Ру).

кладньѣц м *(уређени) извор.* – Злата́ри упропасти́ше ти́ја кладньѣц (Б – Шљ, Пн).

клакана́ ж *спрат помоћне зграде , најчешће изнад штале, за чување кабасте сточне хране.* – Сво́то се́но ми је на клакану́, под кро́в (Км. Држ). Коша́ра за о́вце и за гове́да, пле́вња за се́но, а на клакану́ се ди́же ка́баста сто́чна храна́ (Мр).

клања́ч пешћи́р изр. *пешкир са којим се невеста клања (кумовима, свекру, свекрви).* – Изъткáла си је пешћи́р клања́ч, кад бу́де неве́ста с њега да се кла́ња (Сре, Кр).

кла́пна свр. рет. *стена испод које се можеш сакрити од кише (или ветра).* – Кла́пна, стена́ наткрили́ла, ка́жемо и поткла́пчина, ста́не под њу и сакри́јеш се од ћи́шу, сл́нце, ве́тар (Брл).

кла́пне свр. фиг. *клонути; онемоћати; постати неспособан за рад.* – Што одједну́ш да кла́пнем, да не́ма у́ – што да се су́нем (ЦД).

кла́поша ж *овца која има дуге и оборене уши.* – Кла́песту овцу́ смо зва́ли кла́поша (Км).

класа́т, -а, -о **1.** *која има плодоносно стабло.* – Једна́ чемери́ка је класа́та а дру́га се не кла́си (Зс). **2.** *који има крупне класове (стрнине).* – Жито́то у́баво, класа́то, је́дра му зрна́та, сва́ћи сно́п че ти пу́шти по пе́т ћи́ла (Сук, Чин).

класа́та магари́ца ж бот. *врста влатасте траве која расте на поснијим ливадама.* – Магари́ца је висока́ и бес – кла́с, а класа́та магари́ца је по́малечка и иска́рује кла́с, како́ та́ј што у ти зове́ш мири́савка (Дој).

класа́та чемери́ка ж бот. *врста чемерике.* – Чемери́ка, једна́ је класа́та, а дру́га се не кла́си (Зс).

класа́ти типѣ́ц м бот. *врста влатасте траве која расте на посним стаништима и коју стока не пасе.* – Класа́ти типѣ́ц, ни́шта га не пасе́, ни мага́ре, а ни ку́че не́че да ле́гне на ње́га (Дој).

класа́то жи́то с бот. *латица Hordeum murinum.* – Лати́ца или класа́то жи́то, не́је добра́ за се́но, о́стра је, не́че у сто́ка кад посазре́је (Гос).

кла́си се несвр. *класати.* – Жита́та се веч кла́се, али ђи припе́ голема́ же́га (Кс).

класичи́чи м мн. дем од кла́с *класићи.* – На ма́ћче, оно́ класи́чити као на жи́то, и ле́пи се за чара́пе (Мр).

кла́цка несвр. рет. *љуљати.* – Кла́цкам уну́ченцето на коле́на и пое́м му (Нш).

клаце́ва се несвр. *упуштати се у клађење.* – Клацева́ли смо се, па ко́ј прева́ри да му се даде́ пера́шка (Соп).

кле́каво млеко́ изр. *лоше млеко оваца пред сам крај лактације.* – Оно́ пред кра́ј млеко́то на овце́те поста́не кле́каво, гу́сто, не́је како кула́стра и не́је добро́ за је́дење (Зс).

клемпоу́шав, -а, -о *који има дуге уши (које висе).* – О́н бе́ше клемпоу́шав, оклемпи́л у́ши како мага́ре (Гос).

кленsа́ри се несвр. *шалити се; задиркивати.* – О́н во́ли да се кленsа́ри, да се кле́чкује, не́је мло́го о́збиљан (Кп).

кленче́ с дем. од кле́н *млада риба клен; мала риба уопште.* – Кленчети́ја нава́ча, ма́лечко, не́ма ни колко ша́ку (Пир).

клепа́ч м *лош мајстор самоук.* – Текви́ ма́јстори клепа́чи и́ма ко́лко о́чеш, него ја́ ма́јстора тра́жим (Кп).

клецо́ш м *дечја игра школице, небо.* – Мло́го смо се игра́ли клецо́ш, и ја́ бу́дем пр́ва (Тм).

клечура́к м *гомила ситних (и сувих) гранчица.* – Доне́си ми клечура́к да зава́тим огњат (Км, Бер. Цр. Зс).

кле́штав го́вор изр. *недовољно јасан и брз говор.* – Ја́ и́мам кле́штав го́вор, бр́з; уђе́ви су та́ко говори́ли, поне́што преска́чем (Б – Шт, Гњ).

клибу́са се несвр. *храмати, љуљати се у ходу.* – Ене́ га, и́де: клибу́са се, клибу́са, кли́мка се, покле́цкује, ама и́де пра́во на каза́нат (Кр). Деда – Ко́ла по нас клибу́са, клибу́са (ВС).

кли́ја несвр. *клијати.* – Се́ме од пипе́р, кли́ло (Ру). Васу́љат кли́л (Вој).

клилука́р м зоол. *врста дивљег голуба.* – Чу́ го́луба гургуса́ра и го́луба клилука́ра (Ш).

кли́мав, -а, -о *који није добро учвршћен, који се љуља.* – Ти́ја ексе́р кли́мав, начу́кај га бо́ље (Вој).

климне свр. рет. фиг. *попустити; увенути.* – Јесе́нчетата кли́мнуше, увену́ше (Тм).

кли́мне се свр. *заљуљати се.* – Кли́мнуше се кола́та одједну́ш и преврну́ше се (Вој).

кли́н на кли́н уда́ра изр. *растирити свађу, мржњу.* – Зашто́ да му уда́рам кли́н на кли́н, сви смо љу́ди (Дој).

кли́нарице панталóне изр. *панталоне са истакнутим проширењем изнад колена са спољне стране.* – Ми́ ка́жемо кли́нарице панталóне, а Вални́ш и пи́ротската се́ла ка́жу панталóне на бри́ч (Б – Са, Пир).

клинду́павац м *врста птице.* – Клинду́павац је ма́ло ти́че, лети́ о́кре ре́ку и ста́лно мр́да с ду́пе, па га у не́која се́ла о́кају мрдогу́зица (Гос).

клиндупа́р м зоол. *врста голуба која живи по дупљама.* – Го́луб клиндупа́р жи́ви по ру́пе, затова́ га тека́ и о́камо (Пир).

клинка́р м *врдалама; неискрена особа.* – Кој́и је клинка́р, ло́ш, не́ма да ти ка́же једну – ду́му та́чно; и пе́т пу́ти ра́зно ка́же (Д – Сн, Пир).

клинчѣ́к м *древни клин који повезује два суседна наплатка у точку рабаџијских кола, пишљак.* – Клинчѣ́к или пи́шљак, и́сто је, о́н врзу́је два́ на́плата (Ш).

кли́пес, -та, -то *који има велике и оборене уши.* – Кли́пестуту овцу́ одне́л ку́рјак (ТД).

кли́пне свр. *опустити се; онемоћати.* – Овесе́ли се, овесе́ли, и тиће кли́пне и че мре́ (Пет, Брц).

кл́к м анат. *кук.* – Ко́жине су до́ле што уви́ва но́гу, а ско́рње и́ду до кл́к (Мр).

клобр́ца несвр. *ритмички ударати (поклопац при кувању, нога у широкој ципели).* – Поме́ри покло́пацат да не кломбр́ца на ше́рпуту, да не игра́је (Пир).

клобу́ра ж *посудица за брус коју косач везује испод колена.* – Коса́ч врзу́је клобу́ру испод коле́но и у њу држи́ остри́ло у во́ду (Зс).

клобу́рац м *мехурић.* – На – пре́ко два́јес гра́да ређ́ија пра́ви клобу́рци, а на – пре́ко два́јес и пе́т се задржа́ву кло́бурцити (Соп).

кло́вне свр. *одједном узети и прогутати као птица.* – До́вати месце́то и кло́вну га зача́с, а ми́ че препљу́цкујемо после це́л дѣ́н (Мл).

кло́кче несвр. *клокотати.* – Кло́кчу ми цре́ва, кло́кче ми вода́ у меши́ну (Вој). Но́ч, а ја́ са́м и́дем и само чу́јем како́ кло́кче вода́та у Доли́ну (Сук).

кломба́ца несвр. *клопотати (обућа).* – Чи́змете ми кломба́цају, широће́ (Цр).

клопета́р м *клепетуша.* – И́ма жа́ло и у ѕвенѣ́ц и у клопета́р (Мр).

кло́пне свр. **1.** *нагло се (невољно) спустити.* – Бо́лна сам, али с во́љу се ди́гнем, а после ти́ће кло́пнем (Кр). **2.** *упасти у лежиште.* – Башта́ ми и́стргну но́гу и она́ кло́пну, вр́ну се (Дој).

клопота́рче с *мала клепетуша.* – За о́вце клопота́р, а клопота́рчета за ја́ганци (Зс).

клопотарџи́ја ж *мајстор који израђује и усаглашава клепетуше.* – Ко́ј је ѕвонча́р уме́је да усагла́си ѕво́нци, а ко́ј је клопотарџи́ја, усагла́си клопота́ри, и о́бично је и́сти чове́к (ДД).

клоца́ти несвр. **1.** *мазити.* – Ба́бата клоца́ти деца́та, ма́зи ђи, ра́дује њим се (ВРж). **2.** *учити лошем понашању.* – Немо́ј с њега да се и́граш, о́н клоца́ти ма́лечка деца́ да не слу́шају роди́тељи (Вој).

клу́би се несвр. *савијати се у виду клупка.* – Ви́дим, не́шта се клу́би пред ме́не, кад оно́ – моје́ дете́ (Дој).

клцо́ри несвр. рет. *радити мајсторске послове (чекићем).* – Мо́ј – муж клцо́реше си све́, у́век пра́ви не́што, мајстори́ше (Дој).

клчиња́в, -а, -о рет. *прстен.* – Пр́тено, клчиња́во смо носи́ле (Рос).

кл́чка си га изр. *онанисати.* – О́н ни по́каза како́ да си га кл́чкамо (Пет).

кља́кав, -а, -о *слаб, онемоћао.* – И́ма ста́ри, кља́кави, не мо́ж си ни во́ду донесу́ (Чин, Пир). Ти́ ли ми́слиш ја́ то́лко сам кља́кав?! (При).

кља́ска несвр. *храмати; цупкати.* – Коња́ кад у́че да и́де ра́ван, вр́жу му пре́дњу и за́дњу но́гу и на једну́ и на другу́ту стра́ну, па о́н кља́ска, дру́са, не мо́же (о́дма) (Мр).

кље́ч м *мушко семе, сперма.* – Спе́рму ка́жемо кље́ч, кле́ч или кл́ч (ПРж).

кље́штаво ме́сто изр. *клисура, суторска, кањон.* – Та́м кље́штаво место́то, сти́снуто, не мо́ж се ми́не с коња́ (Гос).

кље́штаво о́ди изр. *притискати ноге једну уз другу у току хода.* – Си́ма Клошти́чћи кље́штаво о́ди ко да но́си кро́шњу меци но́ђе (Гос).

кљешта́рће ж мн. *дрвена крцкалица у облику клешта којом се ломе ораси и лешници.* – Ја́ че ви напра́вим кљешта́рће, не́мам дру́гу ра́боту уз овце́те (Пк). Неве́стицата сти́сла но́ђе како кљешта́рће (Пк).

кљешти́ м мн. *клешта.* – По́пат не узе́л парче́то с кљешти́, него с ру́ку, па се изгори́л (Чин).

кље́шти се несвр. *мршавити.* – Жена́ва се кље́шти, мршаве́је; мло́го рабо́ти а ма́лко једе́ (Ста).

кљоко́че несвр. *клокотати; жуборити; прдети.* – Душа́ о́че ал (ста́ро) ду́пе кљоко́че (Зс).

кљомбр́ца несвр. *дрмати, трести; тумпати на неисправној тупи уз посебан непријатан звук.* – Не кљомбр́цај пу́мпуту, чу́ма те изе́ла (Пир).

кљо́сне свр. *стропоштати се (од умора, немоћи, болести, старости).* – Кљо́снуло на́земи, па́дло (Изв).

кљо́цка несвр. *труцкати; дрмати.* – Вели́коша коби́ла, ала́т – бо́је, и́де рава́н, не́ма да кљо́ца (Мр).

кљо́цне свр. *зашкрипати.* – Кљо́цну бра́ва и та́та поль́ка уле́зе (Брл).

кљуве́ несвр. *кљуцати.* – Коко́шка кљуве́, ти́че кљуве́, тека́ ка́жемо (Зав, Гра). Мань́чкото пи́ле по́више кљуве́ од голе́мото (ДД).

кљу́н м *шиљак на предњем делу горње греде лотре.* – Ли́трило је од једну́ сл́бу, једно́ др́во; го́рње је с кљу́н а до́лње ра́вно (Ру). Ли́тре и́мају две́ ли́трила и го́рње ли́трило и́ма кљу́н (Мр).

кљу́нsав, -а, -о *који има (велик и) шиљасти нос, шиљасту браду и ружно лице.* – Бе́ше кљу́нsава, висока́ и церозу́бава жена́ (Зав). Бела́, кљу́нsава, висока́ и мла́да, нашли́ се с ње́га, издржава́л у је (Зав).

кљу́цне свр. фиг. **1.** *оштетити ломљив предмет лаким ударом (шиљастим предметом) у једну тачку.* – Ше́рпата је била́ кљу́цнута на дното́ (Зав). **2.** изр. **кљу́цне га го́рњити (пра́г)** *суочити се са бригама које намећу породица и дом.* – Ка се оже́ни, кљу́цне га го́рњити (пра́г), па се опра́ви (Пир).

***кљу́ч*. Превр̏љи кљу́ч** изр. *прокључати, узаврети.* – Вода́та преврљи́ла кљу́ч (Рос).

кња̑ђе ж мн. анат. *део желуца преживара, листавац.* – Ка́д на овцу́ ста́ну кња̑ђе не вре́ди кр̏в да њој пу́шташ, не́че да тече́ (ДД. Мр). Ка́д на овцу́ ста́ну кња̑ђе од о́тровну тра́вку, ле́чимо у сас би́рка со́ду за глистира́ње (ДД).

кобађи́м прил. *тобож, као да; можда.* – Кобађи́м да до́јде, па не дојде́ (Брл).

ко́бац м зоол. *кобац.* – И́ма ко́пци тича́ри, ко́пци кокошка́ри и ко́пци голуба́ри (Пир). И́ма ко́пци тича́ри (ТД).

кобила́шњак м пеј. *стара и изгладнела кобила.* – Куде́ се де́ну кобила́шњакат (Вој).

кобиле́тина ж пеј. аугм. пеј. *кобила.* – Кобиле́тината пак улази́ла у гради́нете (ТД).

коби́лица ж дем. *обрамица.* – Де́да ми направи́л коби́лицу да му но́сим у сто́вне во́ду (Чин).

кобу́р м *кофица за брус у виду футроле, коју косач везује за цеваницу.* – Коса́чћи при́бор, који́ но́си у торби́цу, је гри́вна, остри́ло, кобу́р оди др̏во или пле́к, чукче́ и на́ковања (Мр).

ко́ван, -а, -о трп. пр. *потковaн (коњ, кобила, во, крава).* – Ко́ван пасту́в уби́је зача́с, зато́в се пасту́ви не потко́вују (ТД).

ко́ваница ж *кућа од танких и дугих кованих цепаница које се прикивају са спољне и унутрашње стране дирека при грађењу зграде.* – Прави́ли су на́ши ста́ри ку́ће – ко́ванице и поја́те – ко́ванице, неје́ се зида́ло с ћерпи́ч (Чин).

ко́виљ м бот. *ковиље.* – Ко́виљ трава́ расте́ у Власа́ту арни́цу и у́век си па́дне на игли́цете (Кс).

коврџа́њ м *обредни колачић од пресног теста који се спрема за Бадњи дан за коледаре и укућане.* – И́демо у коле́ду, да́ву нам коврџање́ (Рс).

коврџа́њ узв. при изненађењу. – О́н налети́ и ка́же *отопр̏ч*, а ја́ му о́дма одгово́рим *коврџа́њ* (Рс).

ко́вчег за ле́б изр. *сандук за држање хлеба.* – Ко́вчег за ле́б смо прави́ли од бо́ље др̏во, него за сњдѣ́к за бра́шно (Пл).

ко́вчег за девојћу изр. *сандук са девојачком опремом и поклонима које она приприема за обе родбине на свадби.* – Сва́ка девојћа је да́р спрема́ла за у́дају и чува́ла га је у ко́вчег за удава́чу (ТД).

ко́вчек за бра́шно изр. *сандук за чување брашна.* – Има́ли смо ко́вчек за бра́шно, а ле́б смо чува́ли у ње́чви (ТД).

ко́вчечек м дем. од ко́вчег *мали ковчег.* – И́ма ко́вчечек, и ни́шта дру́го у ку́ћуту (Зав).

когли́ца несвр. **1.** *правити покрете гутања а не гутати; трпети велику оскудицу.* – Доде́к и́маше па́ре, живе́јемо; са́ само мо́же да когли́цамо (Пл). **2.** *замуцкивати.* – Уплаши́л се па когли́ца, не уме́је да нам ка́же какво́ се деси́ло (Ру).

коглца́ње с гл. им. од когли́ца *покрети гутања (услед узнемирености, гладе, жеђи).* – Коглца́ње је прегли́тување; за́пне ти у гу́шуту када́ се узнеми́риш (Пл).

кожува́рка ж бот. *врста јабуке чији плодови подсећају на изглед коже.* – Кожува́рка ја́блка је спо́ља жлта́ као ко́жа, а и́ма бело́ и си́пкаво ме́со (Брл).

кожувчи́на ж *кожух.* – Ја́ си кожувчи́нуту обла́чим и зи́ме и ле́те, у њу ми на́јзгодно (Км).

кожуша́р м *мастор који прави кожухе, кожувар.* – Башта́ ми је бил кожуша́р, дооди́л је лѣко до пару́ (Брц). Кожушаре́ су сврча́ли из Цр́ни вѣр (Зс).

кожуше́тинка м дем. *(омањи) кожух.* – Дрешља́ћ̌ће, кожуше́тинће сабира́ло, које́ но́во, које́ ста́ро (Зав).

коза́ ж фиг. *захват иза жетвара од два-три корака који он жање.* – Када́ не мо́же да ка́ра, бараба́р да жње́, него заоста́њује, било́ жетва́р било́ жетва́рка, смеје́мо се: – Оста́л на козу́! Оста́ла на кози́цу! (Вој).

козари́ца ж *женска особа која пасе козе.* – Иа́ко сам козари́ца била́ бо́са, гола́ и гла́дна, то́ва ми је вре́ме било́ на́јубаво у живо́т (Гос).

козарлѣ́к м *чување коза; испаша коза.* – С козарлѣ́к сам се бави́л пет – ле́та, чу́жде сам ко́зе чува́л (Бе). Од козарлѣ́к је сироти́ња живи́ла, ама после држа́вата затре́ козе́те (Гос).

коза́рник м *појата за смештај коза.* – Петра́ћини су има́ли по́себно коза́рник, поја́ту за ко́зе, а по́себно поја́ту за о́вце (Бе).

ко́зи се несвр. *младити се коза.* – По́често ка́жемо ско́зно, ко́зи се; ка́жемо и ја́ри се, ојари́ло се, али ре́тко, сла́бо (ТД).

ко́зина ж *кожа од козе (са длаком или без ње).* – Торба́ прта́ча је од ко́зину, па страњени́к од окол чети́рес до шеј есе́ ћи́ла, и о́н је од ко́зину (ТД).

козињ́арка ж *предмет израђен од козје длаке (простирка, торба, врећа).* – Спа́л сам на цр́ће козињ́арће, носи́л сам торбу́ козињ́арку, и вре́че козињ́арће су на́јдобре вре́че; коза́ је диво́, али ко́рисно (Д – Пг, Вој).

кози́ца ж бот. *биљка са плавим цветом, један од весника пролећа.* – Кри́в де́да, кози́це и коко́шчице на́јпрве изле́зну (Бер, Км).

козја́рка торба́ изр. *торба од козје коже са длаком.* – Козја́рка торба́ је од ко́зју ко́жу сас ко́зину (Брл).

козлѣ́ц м бот. *један од весника пролећа, козлац.* – Козлѣ́ц ра́но изла́зи и расте́ у мр́твину (Мр).

кóј над когá мóже изр. *нема правде, сила се намеће.* – Онó је сá дошлó врéме кóј над когá мóже (Пет. Сук. Пир).

кóј те бúје по шúју изр. *ћути, мируј, нико те не присиљава да причаш и радиш на своју штету.* – Кóј те бúје по шúју да казýјеш каквá си áлишта правúл кадá си бил момчé?! (Вој. Изв. Ста).

кóкар м мн. кокарú пеј. рет. *кућерак.* – Úди мéти кóкарат и ћýти (Цер). Свú смо ми овдé с кокарú (Цер).

кокó прил. *како.* – Кокó да се забáви, тóлко врéме (Об). Кокó ми сестрáта, нéје јавúла за чúчу (Зав).

кокодáнка ж *целовито јестиво језгро ораха.* – Не мóже орéси све на кокодáнће да су кадá се ољýште; кóлко да пáзиш, онó се понéкоја стрóши (ДД).

коколáс, -та, -то *који има избуљене очи.* – Нáписа ми на голéм картóн слóва големá, коколáста (Пн).

кокоњéшта ж бот. *врста траве.* – Чýл сам да úма у нáше травá кокоњéшта, али не знáм којá је (ВЛк).

кокóри се несвр. **1.** *парити се (кокошка).* – Кокóри се кокóшка, кокóри ђу петљл (Сук. Вој). **2.** пеј. *кочоперити се (петао, човек).* – Кокóри се ко петљл на буњúште (Вр. Ос).

кокорéши се несвр. в. кокóри се (2). – Немóј се тóлко кокорéшиш да тú се не потсмúвају девóјћете (Пир).

кокорúнка ж *таласасто или спирално увијање косе.* – Увúјте с крпице и напрáјте кокорúнће да ви је грчкава косáта, да сте ýбаве (Гос). Навúјем прáмен кóсу па ýзбрдо га на тéме уплетéм; товá је кокорúнка (Зав).

кокóчица ж бот. *весник пролећа који има цваст налик пагоди и који има лопласти гомољ.* – Петличљк је лúла бојá, а кокóчица је белá; само бóје рáзличите, а све (остáло) úсто (Бз. Цр).

кокóши се несвр. *кочоперити се.* – Чопéркује се петљл кад слéзне од кокóшку, кокóши се (Мр).

кокóшја јанúја изр. *врста гушћег јела са кокошјим месом.* – Кокóшја јанúја: испржи се вáрено кокошúњо мéсо у брáшно и јáја, па се врне у шéрпу и напрáви се зáпршка, а ако је лозјáрска јанúја, тýри му се исéцкан зелéни лýк пред запржување док се вáри месóто (Пир).

кокошкáрник ж *живинарник, кокошињац.* – Лисúца њим улéзла у кокошкáрник (Вој).

кокошлéнце с в. кокóшчица. – Петлéнце је плавó и белó, а кокошлéнце је úсти цвéт, úста травá (Дој, Пк).

кокóшчица ж бот. в. кокóчица. – Кокóшчица úма крýпначљк цветљк, па како на шóпчице, и главúчица ýземи, а белó цвтú; петлóвчек úма слúчан цвéт

ма́лко по́малечьк, а цвти́ црвено́, ро́зно, бело́, сва́какво (Соп). Коко́шчица, а ка́жемо у и коко́чица, цвти́ плаво́ – ро́зно и цвти́ бело́ (Ста). Коко́шчице и́ма плаве́ – ли́ле, беле́ и ро́зе, у мртвиња́к расту́ и на́јпрве изле́зну (Бер). Петлѣ́к је бело́, а црве́ното је коко́шчица (Гос). Коко́шчице су плаве́ и црвене́, а петло́вчичи само црвени́ и и́сти као оне́ (Мр). Коко́шчица је жу́та, а петли́чица плава́ (Ш). Коко́шчице су беле́, а црве́ното су петло́вчичи (Зс). Коко́шчица бела́, а петли́чица црвено́ – ро́зе (К – Вр, Ш).

кокр̀дава коса́ изр. *кратка коврџава коса.* – И́ма кокр̀даву ко́су и до́јде пла́в (Мл).

кола́рсћи ла́нац изр. *дебео ланац (којим се коче рабаџијска кола).* – Тѣ́нак ла́нац је синџи́р, а дебе́л ла́нац је кола́рсћи ла́нац (Зс).

кола́ч м **1.** *обредни колач.* – За сва́кога у ку́ћу ме́симо за Вели́гден по кола́ч с јајце́ (Гос). **2.** *колут; котур.* – Од га́бар или од ли́пу, подмлади́ло се, истерало мла́до, и од то́ва пра́вимо кола́ч, алку́ за коно́пац за бре́ме. С то́ва га бо́ље сте́гнеш и не ћи́не се коно́пацат; коно́пац кад се прета́ка о́н се ћи́не (Пок).

колача́ра ж *врста воћке (јабука, крушка) чији су плодови у виду сљоштене лопте, колача.* – И́мамо кру́шке колача́ре, мло́го у́баве, башта́ ми и сади́л (Вр). Колача́ре ја́балће, кру́пне, црвене́ до́јду, на́јвише сам њи воле́ла (Трњ).

колача́рка ж *врста јабуке.* – И́мамо ја́балће петро́вће, ја́блани и једну́ колача́рку (Дој, Пк).

колаче́с, – та, – то *који је у облику сљоштене лопте, колача.* – Колаче́сто напра́вено, како кола́ч до́јде од две́те стра́не (Км. При).

коледа́рсћи, ка, ко *који припада коледару; који изводи коледар.* – Коледа́рску тоја́гу понесе́м и ни́жем ковржда́нци на ћићи́ч (Рс. ВРж. ВЛк).

колекти́ва ж *земљорадничка задруга, по узору на совјетске у Лењиново и Сталиново време, у којој сваки сељак уступа задрузи све што има и у којој ради.* – То́лко гала́ма да ула́зимо у колекти́ву, па се колекти́вете после распа́доше, оне́ су само за ле́њави (Пет).

колекти́вско поим. прид. *заједничка својина.* – У О́грењу као у колекти́вско, све у́цело кори́стимо за́једнички (П – Шљ, Пн).

коле́но с *степен сродства.* – Ми́ смо с њу четвр̀то коле́но, четвр̀ти по́јес, рода́ смо, по́штујемо се (Вр).

колендро́ с бот. *врста острвног корова у стрнинама, који има јак мирис и белу цваст са црном тачком у средини.* – Колендро́ замери́ше кад и́де о́блак (Зс).

колени́чи изр. *клечати (при молитви).* – И́демо у цр̀кву и там колени́чимо (Пир).

коле́но с *степен сродства.* – Несу́ ли прошла́ шес – коле́на, да се не узи́мају деца́та (Јал. Вој).

коле́нце с мн. коле́нцета *пршљен, чвор (nodus) (на сшаблу шрешње, кукуруза, жишарица, влашасших шрава).* – Мору́за и́ма ка́нце над ко́рен, над зе́мљу и и́ма коле́нце на ша́шку (Вој).

колиба́рка ж пеј. *мала и неуредна колиба.* – У какве́ су колиба́рће, у какве́ су коша́рће живе́ли та́м, а иљади́ли су са – сто́ку (ТД).

колиба́шка ж дем. прип. *мала колиба.* – Ци́гање у једну́ колиба́шку у пла́нину замр̏кли (ДД).

коло́ с мн. колети́ја **1.** *круг.* – Омала́кшем, и пред о́чи ми зелена́ колети́ја, и само па́днем наземи (Зав). **2.** *шочак.* – Стро́ши ми се једно – ко́ло у пу́т, па му́ку видо́ док докара́ кола́та у село́ (Км).

колиба́рњак м пеј. *дошрајала колиба; дошрајала (и нечисша) кућа.* – Ку́ћата њим асли́ колиба́рњак, гро́зна, не́чиста и само што не́је па́дла (Сук, Чин). Оно́ не́је ку́ћа, него колиба́рњак, само што́ му не́је па́дла на гла́ву (ТД).

колиба́рче с дем. в. колиба́рчек (1). – Ста́рцат си ми испле́те колиба́рче у ло́зје и ја́ оти́дем да сам пуда́р (Сук).

колиба́рчек м **1.** дем. *мала колиба;* уп. колиба́рче, колиба́шка, коли́пче. – И́ма там колиба́рчек, там побе́гнемо од ћи́шу (ВЈ). **2.** пеј. *мала и неугледна кућа.* – Направи́ли колиба́рчек да и́ма куде́ гла́ве да сѣ́вру (Вој).

колиба́шка ж в. колиба́рчек. – Нади колиба́шкуту у Ва́сину њи́ву и́ма кр̏с (Зав).

колиба́шњак м пеј. *лоше испле́шена колиба.* – У колиба́шњакат ду́ва ко да сам надво́р, че осе́бнем там (Јал. Вој). Оправи́ ма́лко колиба́шњакат, са́ че там се́лимо овце́те (ТД. Вој).

колибе́тина ж пеј. *велика (и неуредна) колиба.* – Она́ у колибе́тинуту спи́ за́једно сас пцета́та (Сре).

коли́пче с дем. в. колиба́рчек (1). – У алаче́всћете њи́ве и́маше коли́пче, там побе́го од ћи́шу (Вој).

коли́зица ж *улизица.* – О́н је коли́зица голема́, обр̏ча се и тека́ и тека́ само њему да бу́де добро́ (При, Пет).

колича́р м *грађевински радник који колицима превози шерешт.* – Пра́вимо ци́гле нас че́три: калци́ја, колича́р, сека́ч и простира́ч (Пн).

колко́в, -а, -о рет. *колики.* – Ле́ле, колковѣ́г сам ку́рјака виде́л; колћи́ви си ку́рјак пojде́ на ме́не (ВЛк).

колко – га́ ли је изр. *колико много; колико велико.* – Колко – га́ ли је зе́мљу накупува́л, да се чу́диш (Вој).

колко́то /колкьто прил. *колико.* – Колко́то си глу́пав ко́то ја́ (Бз).

колони́сћи, -ска, -ско *које је (било) својина колонисша.* – Башта́ ми не да́ваше у колони́ско да сече́мо др̏ва (Гос).

колћи́ је дра́ђи – дьн изр. *(без одмора) читавог дана.* – Не стању́јем кад рабо́тим, не одма́рам колћи́ је дра́ђи – дьн (ДД).

колћи́ви, – а, – о *који је јако велик; који је тако много велик.* – Колћи́ви си је ку́рјак (ВЛк). Колћи́ва си се ка́мик сваља́л на пу́тат. Колћи́ва си ка́мик сваља́л (Чедомир Цветковић, 1929, ВЛк).

колцé с *омча, прстен или гривна (од метала, жице, конопца, канапа, прућа или павити) за разноврсну употребу.* – Колцé од па́вит и од леску́, а мо́же и од желе́за, и гу́жва оди па́вит се кори́сти за врзува́ње капи́ју, вра́та, ле́су (ВЛк).

кольéба несвр. *с муком живети немоћан и у беди.* – Кольéбамо с ба́буту, ста́рци, сироти́ња у пла́нину (ТД).

кома́нда ж *ред у кући; поштовање реда.* – Чéрћете отидо́ше под дру́гу кома́нду (Пк).

кома́т м мн. кома́ти /комати́ **1.** *већи комад хлеба.* – Што́ си нади́гал то́лћи кома́т, ли са́ јéдомо? (Пк). **2.** *отсечено или одломљено парче хране.* – Ћи́салица: бра́шно (и шићéр) у во́ће, и пири́нач, па одво́јим чорбу́, па га сечéм на кома́ти (Зс).

комата́н м *нерадник, готован.* – О́н је голéм комата́н: ни́шта не рабо́ти, а волéл би свé да и́ма (Пк. ТД. Рас).

комба́ј м *комбајн.* – Комба́ј изнéл ђо́л ко тéнк (Соп).

комбинé с *комбинезон.* – Купи́ла сам си комбинé (Пир).

комéндија м/ж/с *весело дете; весела особа; особа која развесељава присутне.* – А, комéндијо ба́бина, ти́ (Пн. Кс). Она́ је комéндија, до́јде, развесéли ни (Трњ).

комињáк м *слабо светлоцрвено вино од воде и дрождине после отакања, шилер.* – Комињáк стоји́ сас во́ду у коми́ну само ко́лко вода́та да покри́је коми́нуту, а ши́љер је и́сто, али се у́брзо пи́је и и́ма више во́ду, и по́слаб је (Цр).

ко́мка се несвр. фиг. *прогутати сасвим мало (храну, пиће).* – Вино́, не сéтим се ни да се ко́мкам (Ос). Узо́ ма́лко лéб, колко да се ко́мкам, да ме ку́кавицата не заку́ка (Јал).

компирьк м мн. ко́мпирчичи дем. од ко́мпир *кромпир.* – Че ти дадéм пасуљьк и компирьк, али немо́ј му́жат да дозна́је (Гос).

ко́мса се несвр. **1.** *кидати (месо, сир) на ситне делове у току припреме јела.* – Кадá се сва́ри месо́то, ко́мса се (Пир. Вој). **2.** пеј. *грубо се чешати.* – Вьшљи́во, па се само ко́мса (Цр).

кому́ да је напрéда изр. *коме дати предност.* – Ти́ о́чеш, с тéб да по́јдем, она́ о́че с њу да оста́нем, кому́ да је напрéда (Б – Рце, Бла).

комћéва се несвр. *повремено гутати (храну, пиће).* – Ја́ кад ра́дим с маши́ну не комћéвам се (Ос).

комши́че с *млада женска особа (девојчица, девојка).* – И́мамо у́баво комши́че (Ос).

кона́ди несвр. **1.** *подешавати.* – Кона́дим га да ли́чи на ба́бу (Гос). **2.** *посматрати и процењивати.* – Кона́димо га да – ли́ мо́же зе́т да ми бу́де (Гос).

конда́к м *брав или особа нескладног тела.* – Оне́ сестре́те гро́зне ко конда́ци (Сук).

конди́р м *калем на виновој лози.* – Конди́р је то́ва што ра́ца гро́зје, кале́мено́то (Бла).

ко́ндрес, -та, -то *који има високе и незграпне ноге (човек, брав).* – Гле ква́ је ко́ндреста овца́, и ли́сеста, и́ма белу́ ша́ру по дужи́ну обра́з, ле́во и де́сно, и брада́ у црна́ (ТД).

кондуре́сто прил. *уображено, надмено.* – О́н се држи́ кондуре́сто, изучи́л шко́лу, жи́ви у гра́д (Гос).

кондуре́тина ж аугм. и пеј. **1.** *ципела просте израде са дрвеним ђоном.* – Носи́л сам сироти́нће ципе́ле, кондуре́тине (Пир). **2.** *стара ципела.* – Нане́ло кондуре́тине, опьнче́тине, кој зна́је од када́ су (Кр).

коно́пна пре́ца изр. *пређа од конопље, прстена пређа.* – Коно́пна пре́ца се кори́сти за осно́ву (Д – Сн, Пир).

коно́пно с поим. прид. рет. *прстена пољава.* – Од клчи́на пољáве за покрива́ње, коно́пно ка́жемо, од пр́тено (Бз).

конопча́р м *ужар.* – Конопча́р је мутавци́ја, о́н пра́ви и коно́пци и покро́вци, и дру́го (Пир).

ко́нска буба́чка ж зоол. *коњски шткаљ.* – Че ти пу́штам ко́нће буба́ће под су́књу само ако ме још једампу́т увре́диш (Бз. Сук. Гос).

ко́нска пло́ча изр. *коњска потковица.* – Ко́нска пло́ча и́ма ши́п, ве́ртикално појача́ње, три́ на пло́чу (ТД).

ко́нћи клопота́р изр. *коњска клепетуша.* – Ко́нћи клопота́р и́ма иглу́ уну́тра, ја́ко се чу́је (Мр).

ко́нћи типьц м бот. *типац Festuca rubra.* – Ко́нћи типьц не кла́си се сва́ку го́дину, а када́ се кла́си те́шко се ко́си (Гос). Мо́дар типьц, ко́нћи га ка́жемо (Гос).

ко́нча м деч. *коњ.* – Ја́ на́шега ко́нчу поче́ да ја́шим (Пет). А́јде, ко́нчо (Вој, Пет. Чин).

кончьк м мн. кончичи, дем. од коньц **1.** *(кратак) конац.* – На́јди ми црве́н кончьк да му га извезе́м на ка́путу (ВЈ). Не вр́љај ти́ја кончи́чи, тре́бу ми (Чин). **2.** фиг. *порекло.* – Неје́ вој до́бар кончькат, ба́бата вој је била́ ша́рена, ћита́ла је (При).

коњ̑ц м **1.** *конац.* – Спре́гни о́две пр̑тен коњ̑ц и сас ње́га га вр̑жи (ПРж). **2.** фиг. *ӣорекло.* – Пенда́новци, текѣ̑в њим коњ̑цат, лѣ̑ко у́че шко́лу и па́метни су (Пет).

коњ̑ц од два – ка́та изр. ћилимарски термин *конац од два уӣредена вунена конца (а има и од ӣри каӣа или више, ӣрема броју уӣредених конаца).* – Ту́ја ша́ру тка́јем сас коњ̑ц од два – ка́та (Пир).

коња́ра ж *овца која сӣално ӣрчи у шӣеӣу.* – Која́ овца́ ста́лно трчи́ у ште́ту зове́мо у коњара́ (ДД. Гос).

коње́тина ж пеј. *коњ.* – Чија́ је та́ја коње́тина, је́два на́ – ноће стоји́ (ТД).

ко́њи се несвр. *гордо се држаӣи, одуӣираӣи се ӣриӣиску.* – За – кво́ се то́лко ко́чиш и ко́њиш? За – кво́ не приста́њујеш за ње́га? (Зав).

коњо́сује несвр. **1.** *радиӣи без мере и одмора.* – Коњо́сувал сам од ра́боту, по це́л дѣ̑н не одма́рам само да завр̑шим какво́ запо́чнем (Држ). **2.** пеј. *ленчариӣи; гледаӣи у ӣразно и не ӣокреӣаӣи се.* – Ти́ јуче́ра коњо́сува, ни́шта не работи́ це́л дѣ̑н (Брл). Научи́ло тека́: е́м коњо́сује е́м се шегу́је на сви́ (Рс).

ко́њска копи́та ж бот. *коӣиӣњак Asarum europeum.* – И́ма у на́ше ме́сто трава́ ко́њска копи́та, па и́ма лиси́чја сто́па (Дој. ТД).

ко́њска љубичи́ца ж бот. *врсӣа љубичице Viola tricolor.* – Ба́ба ми ту́ја тра́вку зове́ ко́њска љубичи́ца, она́ сли́чи на љубичи́цу (Изв).

ко́њсћи босѝљак м бот. *дивља нана.* – Ди́вуту на́ну зове́мо ко́њсћи босѝљак, који́ како́ (ВЛк).

ко́њсћи здра́вац м бот. *биљка у ӣиӣу здравца.* – Ко́њсћи здра́вац и́ма ро́зе цве́т, и́ма ли́с као здра́вац и ни́ско расте́ (Јел).

коњче́ с *млад коњ од једне до две године.* – Коњче́ или о́мак, и́сто је, јо́ш не́је пасту́в стану́ло (Мр).

ко́њштрак м *коњска балега.* – Док ћумурџи́јете сту́ре ћуму́рат, коњи́ти њим напра́је ко́њштраци (Пир. Зс).

ко́ӣ м бот. *високо цвеӣно вреӣено биљке киселац Rumex acetosa.* – Ћи́салац и́ма ко́п, вреӣе́но које́ но́си семе́то (Пк, Дој). Тај трава́ ко́п пра́ви ко́пове (Јел).

ко́па несвр. **1.** *дубиӣи (земљу, дрво).* – Ко́па сас ћисе́р кори́то (ТД). **2.** *усиӣњавање земље; обрада земље моӣиком.* – Ло́зје се пр̑во ко́па, а после пра́ши (Јал. Вој).

копе́ша се несвр. *ӣариӣи се (змије).* – Змије́те се умо́тују једна́ у дру́гу, копе́шају се у́век у ти́ја ме́сец (ДД. Гра).

коӣила́рка ж *млада овца која се оӣлодила и ојагњила ӣре времена.* – Копила́рката копили́ла ко́пиле (Дој, Брл).

ко́пиле с *шиљеже које се ојагњило; јагње жиљежеӣа које се ојагњило.* – Сле́же кад се ојагни зове́мо га ко́пиле, па ка́жемо копиле́то копили́ло, а и њего́вото ја́гне зове́мо ко́пиле (ДД).

копи́ли свр. **1.** *родити ван брака.* – Ма́јћа ћу копили́ла (Бла). **2.** *омладити се шиљеже или козица.* – Кад се ши́ле ојáгњи ка́жемо копили́ло (Дој, Брл).

ко́пилче с рет. *нејако дете.* – Оста́ла су пе́т сироче́та, копи́лчичи, све́ мѣ́ненка (Гос).

копиље́ва несвр. *младити се пре достигнутог узраста (шиљежица, јуница).* – Копиље́вају му слежи́ната, бу́јна, ура́њена (ВЛк).

копиња́во ме́сто изр. *место где расту дивље купине.* – Ду́б, копиња́во место́то, њи́вата мло́го иска́рује копи́не (Вој).

копи́тњак м бот. *копитњак Asarum europeum.* – Копи́тњак, и́ма га две́ вр́сте, једѣ́н је подле́шчек а друђи́ти је копи́тњак, и једѣ́н од њи је с три́ ли́ста (Гос).

ко́пје с *млада стабљика великог и малог кисељака; право и високо плодоносно стабло биљке.* – Ко́пље смо је́ли док је још мла́до, док је мла́до и ћи́село, а семе́то несмо́ је́ли (ВРж).

ко́пно прил. *топлије, без снежног покривача.* – Јуче́ра је било́ ко́пно, па́соше овце́те, а начѣ́с га за́бели (сне́г) (ДД).

копра́ља ж фиг. *нос.* – Ди́же копра́љуту и о́тиде бе – збо́гом (Вој).

копри́ва ж бот. *врста цвећа са лишћем које је слично лишћу коприве.* – И́ма цве́ће копри́ва, ли́с му до́јде како на покри́ву (Вој).

копри́вица ж бот. в. копри́ва. – Че ми даде́ш од копри́вицуту да си наса́дим (Држ).

копри́вка ж бот. в. копри́ва. – Копри́вка се са́ди у саксѝју, а мо́же и у граде́нче (Пир).

копри́вчица ж бот. в. копри́ва. – Копри́вчица цве́ће, и́мам га у граде́нче (Пж, Орљ. Бз).

копри́на ж *комад одеће од свиле.* – Ми́ смо носи́ле копри́ну, сви́лено, било́ је било́, жлто́, зелено́, сва́какво (Д – КВ, ЦД).

копру́ља м. в. капру́ља. – Уре́же се па се закове́ или се ро́гове збоду́ када́ се пра́ви коша́ра на копру́ља (ТД).

ко́пча ж *већа копча из два дела.* – А́ко је скопче́ големо́, ка́жемо га ко́пча, а ако је ма́лечко ка́жемо га дри́кер (Пир).

ко́равица ж *врста диње која има издужени плод са дебелом кором.* – Ко́равице ди́ње смо сади́ли у риљѣ́вину (Соп).

корде́љ м **1.** *сува стабљика зрелог кукуруза.* – Стебло́ од мору́зу у Су́ково ка́жемо ша́шка, ова́м у Бла́то га ка́жу корде́љ (Сук, Бла). **2.** *корен одсечене зреле стабљике са патрљком (кукуруз, сунцокрет, шећерна репа).* – Корде́љ је од мору́зу у́земи, када́ ја́ка ша́шка оста́не (Вој). **3.** *дрвенаста стабљика (зреле) биљке.* – То́ је се́но по прздерљи́во, по́ – крупно, само ѕурлу́к, само корде́љ (Соп).

ко́рен м **1.** *клиш кукуруза.* – У Цр́ни Вь́р ка́жу ко́рен, а у Заво́ј кла́с (Пок). У Врани́ште ка́жу ко́рен, а у Ра́годеш кла́с (Рг). **2.** *целовита биљка; стручак за расађивање.* – И́ма цве́тове и црвени́ и ша́рени на и́сти ко́рен, си́тни цве́тове, сли́чно као кади́вица али не́жно (ВЛк). **3.** фиг. *усправни шиљак на горњој лотри, који држи кабасти терет.* – Две́ су ли́трила за једну́ ли́тру. Го́рње и́ма ко́рен или кљу́н, а мо́же и без ње́га; по́пречно су ко́лци, а ши́љасти де́о, који ви́ри, је ро́жица (Ш).

корења́ча ж *суви остаци непопашених биљака на пашњаку.* – Јо́ш је сне́г, не мо́же о́вце да збиру корења́че, да промљи́ња се́но, а веч не́ма се́но (Зав).

корзи́ра се несвр. нов. *шетати се; губити време шетајући се.* – О́че ја́ да сам до́ма и све́ да рабо́тим а о́н да се корзи́ра (ПРж, Црв).

ко́ри се несвр. *окривљавати се (без разлога).* – Немо́ј се ко́риш, неси́ ти кри́ва што је о́н пија́ница, него њего́во дру́ство (Бла).

кори́та с мн. *водопој са низом (дрвених) корита.* – И́маше кори́та, водопо́ј, сла́зеше мло́го сто́ка од Бела́ву та́м да пи́је (Гњ).

ко́рлав, -а, -о *кори има кору, кораст.* – Бил биковит, ко́рлав сне́г, па се заглоби́л (Ру).

кору́пчина ж геогр. *дуга и уска депресија под нагибом у виду корита.* – О́н је бил на́јголем га́зда за кору́пчину од Горчи́нци до Камбеле́вци (Б – Го, Гњ).

корче́ва се несвр. *ругати се.* – Корче́ва се на једно́га – дру́гога, а не ви́ди си ње́га какьв је (Зс).

корьм м *сати.* – Корьм, па пле́чка, па нога́ за́дња. Уда́рам га по корьмат када́ га ка́рам (ТД).

коса́чка ж *женска особа која коси.* – Била́ сам коса́чка, ора́чка, сена́рка (Гос).

коси́чи се несвр. *сећи и фино обрађивати (дрво алатком косицом; сабијену земљу у лончарству).* – Земља́ се пр́во осу́ши, па наква́симо да се раштуми́, па на тру́пци ва́димо и добро́ ћу наби́јемо, и коси́чи се с коси́цу (Кр).

космура́т, -а, -о *космат.* – Ка́д сам бил мо́мак воле́л сам да и́дем космура́т (Ш).

космура́ци м мн. *врло дуга коса.* – Ка́д сам бил момче́ носи́л сам космура́ци до по́јас (Пир). Запушти́ло космура́ци и и́де небри́чено, и че́ка ћи́шу да га пропе́ре и проку́пе (НМл, Гњ).

костади́ње ж мн. *стари новчићи, обично из археолошких налазишта* [Негде их везују за време цара Константина Великог – рец.]. – Па́ре костади́ње наоди́мо на тој ме́сто (Вр. Дој).

костоља́к ж *карст; камењар.* – У Ви́длич костоља́к, вр́топи, и љи́љак и здра́вац расту́ (Рс).

ко̏шар м *део појасе или посебно одељење за смештај јагњаца.* – Ко̏тар је у и́сту поја́ту, а мо́же и о́бшка оделе́ње за ја́ганци (ДД).

ко̏шарка ж *кош у облику двеју купа спојених, са отвором на средини или према једном од два врха, служи за чување сушеног меса или сушеног воћа.* – Тутуле́ или ко́тарка, пле́тена од пру́ће, у њу смо чува́ли во́ћ̌е (Вр).

котељáчи. Излéзне на котељáчи изр. *под притиском, уз бутине.* – Ако ви до́јдем там, че изле́знете на котељáчи, на гу́сто (МЛк, ВЛк).

ко́ти – ко́ти – ко́ти узв. *детету при обувању.* – Дете́ кад се обу́ва ка́жемо му ко́ти – ко́ти – ко́ти, и оно́ се смеје́ док се обу́ва (Зав – ДДл).

кошла́јћа ж *омања посуда од печене земље са лучном дршком преко отвора, служи за ношење ручка у поље, ручконоша.* – У котла́јћу но́сим је́ло у по́ље или на пова́ту (Бз).

котла́јчица ж дем. од котла́(ј)ћа, в. котла́јћа. – У котла́јчицу ми доне́се је́ло за ручѣ́к (Ос).

котла́ћа ж *омањи котао, котлић.* – Да́до њу котла́ћу млеко́ да напра́ви на деца́ва качама́к (Рг).

котла́ћа ж в. котла́јћа. – Котла́ћа, тој земље́но што ти зове́ш рука́тка, с њег но́симо ки́село млеко́ на њи́ву (Ос. Бз).

котле́ за качема́к изр. *котлић испод десет литара намењен само за прављење качамака.* – И́мамо си по́себно котле́ за качема́к, збі́ра на́јвише де́сет ли́тра во́ду (Рос, ВРж).

котлова́рка – бивола́рка изр. *дечја играчка за ношење воде од двеју половина тикве, које су повезане врицом.* – Котлова́рка – бивола́рка: пресече́ се ти́ква на по́ла и очи́сти се, па се тој полови́не вр́жу с врцу́ ко две́ котлети́ја и тека́ се но́си вода́ у њи (Зав).

ко̏то везн. рет. *као; баш као.* – Колко́то си глу́пав кото ја́ (Бз).

котрља́је се несвр. арх. *животарити, преживљавати.* – Котрља́је се не́како, таљи́гамо, поми́њујемо (Бс).

ко́фа за остри́ло изр. *посуда за брус, коју косач везује за цеваницу.* – Ко́фа за остри́ло се врзу́је испод коле́но, у њу и́ма ма́лко вода́ и бру́с, и зати́сне се с тра́ву (Пк).

ко́фица ж в. ко́фа за остри́ло. – Кат – по́јдем да ко́сим, понесе́м коси́ло, на́ковањ, чукле́, и ту́тулицу, а о́камо у и ко́фица (Пн).

ко́ч – ко́ч – ко́ч узв. при вабљењу свиња да уђу у свињац: *уђи!* – Ко́ч – ко́ч – ко́ч, а́јде – а́јде! Ко́ч – ко́ч, а́јде – а́јде! (Мр. ТД).

коча́н м бот. *келераба.* – До́јћинчање га зову́ коча́н, а ни ропо́њ; оно́ је како ћиши́р, ли́с као на зе́ље, у́земи као ре́па (Јел).

ко́чек за ја́ганци изр. *одељење у појасе у коме се држе јагњци.* – И́ма си у поја́ту ко́чек за ја́ганци, по́себно (ВЛк).

ко́чи се несвр. *крутто се држатти, пра̄вити се важан.* – Она́ се ко́чи ка о́ди, ва́жна, га́здинска че́рка (Пир. Зав, Пок).

коша́ра ж *подрум испод колибе или плевње у коме је обично крупна стока.* – Коша́ра је зевни́к испод пле́вњу или коли́бу (Гос).

коша́ра и трља́к изр. *затворени део појате са испустом.* – Коша́ра и трља́к за о́вце, а за гове́да шта́ла (Ру).

коша́ра на копру́љу изр. *појата у виду круга за смештај оваца (и коза) од подешених и сучељених ракљи.* – Коша́ра на копру́љу скроз је до́земи у кру́г. Уре́же се па се закове́ или се ро́гови збоду́, исковý се пре́ћете гре́де са стра́не, па се иста́лпи, од бу́ку та́лпе, па се ота́лпи једно – до́ – друго, па се покри́је пр́во с па́прат, па с ржени́цу, а мо́же ма́лко и да се подзи́да, и огра́ди се с пло́т да не прио́ди сто́ка да једе́ сла́муту (ТД).

коша́ра за ко́њи ж *привремена настрешница за смештај коња на испаши.* – Јѣр за зи́му, а у пла́нину коша́ра за ко́њи док су у па́шу (Мр).

коша́ра углаве́ изр. *засвођена просторија за смештај (крупне) стоке без таванице.* – Коли́ба је поја́та за о́вце и ко́њи, са – зи́дови и та́ван, а коша́ра је углаве́, сво́дасто је изве́дена одозго́ре, са – сла́му је покри́јена и не́ма унутра́шњи зи́д, сли́чна на ве́јник (Мр).

коша́рка ж дем. *(мала и привремена) стаја за стоку.* – Вла́јко там прајѝ коша́рку (ДД). У какве́ колиба́рће, у какве́ коша́рће су живи́ли там, а иљади́ли су са – сто́ку (ТД).

ко́шарка ж дем. *вршкара.* – Запа́ти че́ле, и́мам пе́т ко́шарће (Бе. ВЛк).

ко́шарчичи м мн. бот. *Convolvus arvensis.* – И́ма једна – тра́вка, пра́ј цве́товчичи како ко́шарчичи па у зове́мо ко́шарчичи (Дој, Пк).

коше́вчичи м мн. бот. *једна коровска биљка у стрнинама.* – Коше́вчичи трава́, тека́ у зове́м, не зна́м у и́ме, иза́зем избѝва како коше́вчичи; кад распу́кнемо ча́уру, оно́ пл́но са – семе (Ш).

коштиља́вац м *врста тврдог ораха.* – И́мамо коштиља́вац оре́ј у ло́зје, па се договори́мо да га изва́димо, што – че́ ни је (ВЈ).

кошу́та ж бот. в. кошу́тица. – На кошу́ту на ре́дови цве́товити једѣн до дру́ђи, а ова́мо на глу́мку (Зс).

кошу́тица ж бот. *планинска биљка која расте на шумским травњацима и пропланцима Tanacetum vulgare;* уп. кошу́та, кошу́тњак. – Кошу́тица ле́чи од бубре́си ка се мо́ча кр́в (Нш). Кошу́тица као вењ́ц, цвти́ жу́то у бра́ниште (Мр. Д – Ви, Јал). Вра́тић, то́ј што ти зове́ш, то́ј не́је кошу́тица; на кошу́тицу је твр́до ко пру́чка то́ј што цвти́ (Тм).

кошу́тњак м бот. в. кошу́тица. – Кошу́тњак и кошу́тица, и́сто је (Нш).

кошчи́на на за́дњу но́гу изр. анат. *ӣоӣколеница и буӣна косӣ задње ноге.* – Ка́жемо кошчи́ната на за́дњу но́гу испод коле́но и кошчи́ната на за́дњу но́гу изнад коле́но (ТД).

кра́ва на пр́во теле́ изр. *крава која се ӣрви ӣуӣ оӣелила. Исӣо: крава на друго ӣеле, на ӣреће ӣеле.* – И́мам кра́ву на пр́во теле́ (ТД).

крава́јчек м мн. крава́јчичи. – На Младе́нци ме́симо и разно́симо крава́јчичи (Пет).

краве́тина ж аугм. од кра́ва. – Голему́ краве́тину купи́л, не́че да мо́ж да ђу ра́ни (Пет).

кравешња́к м пеј. *(лоша) крава.* – Кравешња́кат мло́го једе́, а ма́лко млеко́ да́ва (Сре). Кравешња́кат се не тели́ ову́ј го́дин (Вој. Трњ).

кра́вља трава́ ж бот. рет. *Lepidium draba.* – Кра́вља трава́ бело́ цѣвти́ и уз ко́мпире на гу́вно што расте́, не зна́м да ли је бѣш тека́ (Држ).

крављени́к м рет. *кравље млеко.* – Ја́ оби́чаје о́вчо млеко́, не́чу крављени́к у гра́д да купу́јем и једе́м (Гос).

кра́гњи, -а, -о *који је најдаље, крајњи.* – На́шата је њи́ва кра́гња кад се по́јде за у гра́д (БЧ. Рас).

крадни́к м *лоӣов.* – Крадни́ку је́дан, не улази́ ми у ку́ћу (Кр. Ор). Јајду́к, крадни́к и лопо́в, све једно́, ама по́више ка́жемо крадни́к (ВЛк. Пк). Крадни́к не мо́же да не укра́дне; куде́ га ви́ди, сме́рка га, и после то́ва не осѣвне куде́ је било́ (Пк).

кра́ј кра́јеве изр. *на крају; када се све добро размоӣри; иӣак.* – Кра́ј кра́јеве, ти́ си си са́м кри́в, ни́кој ти неје́ кри́в (Чин).

кра́ј с кра́ј иска́ра изр. *ӣреживеӣи оскудицу.* – Не́ма с кво́ кра́ј с кра́ј да иска́рамо (ВЛк).

***крајчѣ́к*. На крајчѣ́к** изр. *на самом крају.* – Ми́ смо били́ на крајчѣ́к у село́, и све́ же́нска че́љад (Д – Пг, Пир).

кра́кљесто др́во изр. *дрво са више ракљи.* – Кра́кљесто др́во је чапуре́сто др́во, и́ма ви́ше, а ра́сово је када́ су два́ чапу́ра (ДД).

кра́љ м *(велика) круӣа камене соли.* – Набави́мо со́л у кра́ља за овце́те (Цер).

краљче́ со́л изр. *мала круӣа камене соли.* – Зове́ овцу́ту с краљче́ со́л (Дој).

кра́м и че́с изр. рет. *часӣ и ӣошӣовање.* – Кра́м и че́с на сви ва́с, мло́го смо се по́штували с ва́шега де́ду поко́јнога (Цер).

кра́мпа несвр. *радиӣи ӣешке физичке ӣослове.* – Це́л живо́т је крампа́л и ни́шта не́је створи́л (Пет. Држ, Трњ).

краснолѐсан, -сна, -сно рет. *виӣак (младић, девојка).* – Краснолѐсно дево́јче, краснолѐсна снага́, вилдане́сто, мла́до и у́баво (Гра).

красоча́ ж рет. *доброта; карактер; лепота.* – У́баво, добро́, красоча́ девójче (Мр).

кра́ставица ж *краставац.* – Кра́днемо кра́ставице по гради́нете, а не́ма ни́шта по́благо од кра́дене кра́ставице (Ру).

краставиче́ с мн. краставичети́ја дем. *краставац.* – Лоза́та поче́ла да врзу́је краставичети́ја (Трњ. Сук).

кра́стовица ж *краставац.* – Доне́ла сам не́колко кра́стовице за ручѣ́к (Км).

кратинћа́ ж фиг. *оскудица; беда.* – Кратинћа́ смо били́, из једну́ пани́цу смо је́ли (Пк).

кра́тко с *кратак и узак горњи хаљетак код оба пола, било плетен било од сукна.* – Кра́тко је пр́во има́ло, те́сно ко це́мперат, и облече́ се пр́слук преко њега, и после ћебе (МСв. Пир).

кра́тко с рука́вчичи изр. *горња мушка хаљина у виду прслука са рукавима.* – Направи́мо на дете́то кра́тко с рука́вчичи, да не се́бне на ветѣ́рат (Соп).

краторе́пка ж *врста кратке и опасне змије.* – Краторе́пка је без ре́п, на́јопасна је (Ста).

краткосве́т, -а, -о рет. *који је мало живео;* уп. краткосве́тан. – Краткосве́т бил, тека́ му пи́сано (Зав).

краткосве́тан, -тна, -тно в. краткосве́т. – Та́ја вами́лија, они́ су краткосве́тни, немо́ј се зала́тиш там да се же́ниш (Сук, Вој).

краткоши́ја м/ж *кратковрата особа.* – Краткоши́ја, не́је у́бава, не ва́та ми у о́ко (Гос).

краткоши́јес, -та, -то *који има кратак врат; који је погрбљен, склупчан.* – Краткоши́јесто, це́лата снага́ му кра́тка, сѣ́брано, згр́чено (Зс).

кра́ту́на ж бот. *врста тикве са тврдом кором, чије варијанте имају различиту дужину («дршке») и различите облике.* – Кра́ту́на је кра́тка, а ча́ша ду́га. У кра́ту́ну се вода́ но́си, вр́же се за др́шку (Ру). Ча́ша је с пра́ву др́шку а кра́ту́на је са – загр́лчесту др́шку (Ру).

кра́ту́нка ж дем. од кра́ту́на, в. кра́ту́на. – Кра́ту́нка је крива́ а ча́ша је пра́ва (Гос).

крау́че несвр. в. кару́че. – Ка́жемо да крау́че када́ ка́шље како гове́до, ко́њ (Вој). Не́је да ка́шље, него крау́че, ку́ћата се тресе́ (Пет). Крау́че како срна́ (Мр).

кра́шњице ж мн. *грубо обрађене рачвасте летве на запрежним санкама, које повезују предњи и задњи праг.* – Се́до на са́нете а ноћ́ете поди́го на кра́шњицете и тека́ се преве́зо, да не га́зим преко реку́ту (Пк).

кр́в у о́чи му је изр. *мрзи га, желео би да га убије.* – О́н ми је кр́в у о́чи, големо́ зло́ ми је направи́л (Цр).

крви́на ж *немилосрдна туча; крварење или убиство приликом туче.* – Че́кај, сто́ј, немо́ј се би́јете да се не пра́ви крви́на (Пир).

крвљо́сује несвр. *тровати се у току паше од отровних трава (овце).* – Крвљо́сују овце́те од ту́ја тра́ву (Сук).

крвни́на ж *убиство приликом туче.* – Излази́ да не напра́јш крвни́ну, да не́кој мртљ́в не па́дне (Пир).

крвомо́чљив, -а, -о *који мокри крв (брав).* – Купи́ кра́ву из Ра́вно Бу́чје, она́ крвомо́чљива; там расте́ трава́ која́ ства́ра крвомо́чљиву сто́ку (Зс).

крвчи́ца м дем. *крв.* – Поте́кла му крвчи́ца на но́с (Чин).

кребењо́ материја́л изр. *посебна врста текстила од свиле само за рукаве и крајеве кошуља.* – Кребењо́ материја́л за кошу́ље, сви́лен, само за рукаве́ и за по́ле (Пк).

кре́злице ж мн. *лој у утроби животиње око црева.* – Обе́ри лојчи́цуту од цревáта, кре́злицете, па и тури́ на жа́р (ТД).

крекéче несвр. *крекетати (птице, жабе, змије).* – Жа́бете поче́ше да крекéчу, ега́ па́дне ћи́ша (ДД).

кремењо́ прести́лка изр. *кецеља од свиле (која се носи уз зубун покривен кадифом).* – Кремењо́ прести́лка је од свилу́ било́ која́ боја́, али у́век и́ста по бо́ју као кадиве́ уз које́ се но́си (Гос).

кре́не свр. фиг. *помаћи се.* – Несѣ́м могла́ да кре́нем, то́лко ме је боле́ло (Км. Пс).

кре́ча несвр. рет. *кречити.* – Креча́мо дьнѣ́с, спре́мамо се за сва́дбу (Соп). Не́ма да га ма́жемо, да га кре́чамо (Соп).

креча́ч м *особа која кречи.* – И́мамо кречача́, окну́мо чове́ка да кре́чи у нас (Сук, Вој).

кречљи́ва земља́ изр. *крашки терен.* – Кречљи́ва бр́да и́мају и Бугаре́ти та́м; ни при њи не́је подобре́ (Дој).

крешáло с *кресиво.* – О́гањ смо пали́ли с крешáло и с тру́д (Пн).

кр́жавица ж рет. *сув пањ јоргована на корену.* – Кр́жавица од љиљако́вину, су́вото добро́ за горе́ње, а лѣ́ко се кр́ши и бе́ре (Јал).

кр́жавка ж бот. *мала љута паприка*. – Во́лим да једе́м кр́жавће уз качама́к, у́баво ме зољу́те и отво́ре ми апети́т (Пир).

кр́жаљ м зоол. *крпељ.* – Овца́та на пре́водат и́ма кр́жаљ (Мр).

кр́жица ж *мала љута паприка.* – Тој си́тну и љу́ту папри́ку ка́жемо вр́жица, кр́жица или кр́шка, и са́димо ју (Тм).

крз предл. *међу.* – Сва́што се деша́ва крз на́род (Зс). Петро́в кр́с и́ма жу́ти у пла́нину, а у по́ниско црве́ни крз па́прат (Зс).

кри́в пу́т изр. в. кри́ва де́лка. – Ја́ се че́шљам на кри́в пу́т, тека́ ми коса́та на́јубаво стоји́ (Брл).

кри́ва де́лка изр. *раздељак са стране;* уп. кри́в пу́т. – Пра́ву де́лку но́се поште́не дево́јће и же́не, га́здине, а кри́ву де́лку но́се намигу́ше (Нш).

крива́ ба́ба ж бот. *весник пролећа са љубичастим цветом.* – Крива́ ба́ба и́ма ли́ла цве́т (Д – Ви, Пир).

кри́ва не́правдина изр. *велика неправда.* – То́ва је кри́ва не́правдина: на једно́га си́на да́ли све, а на дру́готога ни́шта (ВРж).

крива́к м *пастирска тољага са благо повијеним дебљим крајем.* – Када́ те нађу́ти, на́јдеш крива́к, опеча́к, ома́шљак, какво́ би́ло, да га изре́пчиш (Зс).

кри́вдеда м бот. *весник пролећа са плавим цветом.* – Крива́ ба́ба и́ма ли́ла цве́т, кри́вдеда је пла́в, а коко́шчице су дру́го (Д – Ви, Пир). Кри́вдеда расте́ у Со́колов ка́мик у Вла́шку пла́нину (ЦД). И́ма кри́вдеда, коко́шчице, петло́вчичи, игли́чка (МСв).

кри́ви несвр. **1.** *претежавати, нагињати се терет на једну страну.* – Ту́рим на коња́тога ка́мик од другу́ту стра́ну, те́ретат му избараба́рим, да не кри́ви на једну – стра́ну (ТД). **2.** *храмати.* – Девојчето њим нае́вује на једну – стра́ну, кри́ви (Вој). **3.** изр. **кри́ви ши́ју** *нећкати се; обарањем главе давати знак неприхватања онога што се тражи.* – Не́ма да кри́виш ши́ју, него че приста́њујеш (Вој).

кривокра́тија ж нов. *хаотично стање система вредности (у породици, предузећу, држави, свету).* – Не́је демокра́тија, него кривокра́тија, дошло́ је вре́ме кој нат – кога́ мо́же (Пир).

кривоча́ ж вет. *трулеж папака код папкара.* – Пла́нуле су моје́ о́вце сас кривочу́ и са – шугу (Дој). Мука́вица у́ – ноће уда́ра, а кривоча́ је дру́го, она́ се доби́ва од голему́ вла́гу, од мо́кро у поја́ту (ДД). Кривоча́ је прено́шљива бо́лес; куде́ пасу́ тој о́вце, наго́дину че се зара́зе дру́ђе (Зс).

кривуљи́ца ж *део стабла, гране или корена, који по облику, димензијама и кривинама одговара за израду неке од пољопривредних алатки, криво дрво;* уп. кривунде́љ. – Отидо́ у ши́буту, там и́ма кривуљи́це; ја́ омерљава́ које́ да отсече́м, које́ че ми одгова́ра (Пн).

кривуљи́це од ље́скавће изр. *нанизане шљокице у виду шара на одевним предметима.* – Носи́ле смо лита́ци пр́тени сас кривуљи́це од ље́скавће (ВЛк).

кривунде́љ м в. кривуљи́ца. – У шупља́р врти́м с кривунде́љ поље́ка и изле́зне гњездо́то сас ја́јца или пи́лишта (Брл).

кривељ м мет. *хладан ветар који дува претежно са источне стране, али и мења правац зависно од рељефа и јачине.* – Кривељ ду́ва од топлодо́лскуту стра́ну и на́јде све ру́пе, и све жи́во раскри́ва (Зс). Кривељат че ни поједе́, у́ши ни и́ма отка́пу (Зс). Кривељ ду́ва од Ко́прен (Гос).

криз м *врста кукуруза погодног за печење кокица.* – Кри́з је бе́цкава моро́за за булка́ње, а зове́мо га и бе́цкава моро́за (Зав, ВЛк).

кри́ло. **1.** изр. *крило од кокошку крило кокошке или ћурке које се користи за уклањање мрвица са трпезе после оброка.* – С перу́шку, а ка́жемо и кри́-

ло од кокóшку, сми́тамо трошúце од трпéзу (При). **2.** изр. **на кри́ло пасé** *ићи скупа и померати се на жељену страну (стадо).* – Овцéте пасý на кри́ло, наредúле се као по лúнију (Рс).

кри́шно прил. **1.** *кришом.* – Бáбата почéла да пúје, и пúје кри́шно (Ру). **2.** изр. **нéје кри́шно** *није кришом, јавно је.* – Нéје тóва кри́шно, че казýјемо, че úмамо скóро унýче (Зав).

крка́нција ж *добра храна; обилна трпеза.* – Волéл је крка́нцију пóвише, него рáботу (Кр). Крка́нција и зајебáнција, тóва че ни остáне (НМл).

крља́ви несвр. *покушавати избећи, изврдати.* – Крља́вил, пéкљал и нéкако измѝкне на Турцúти (Ру).

кр́кљица ж *критичњак.* – По ливáдуту úма чýчће, кр́кљице, па нéје згóдна за косéње (Рос).

кр́леж м зоол. в. кр́љеж. – Кр́леж úде и на стóку и на човéка, а и травнúк, али травнúк је пóмалечьк (Дој).

кр́ља се несвр. **1.** *тетурати се (уморан, немоћан, пијан).* – Почéл се кр́ља, старéје, гóдине га налéгле (Грш). **2.** *љуљати се у ходу.* – Ýбав, богáт, светé глéдамо у њéга, а óн се само кр́ља, прáви се вáжан (Сук). **3.** *полако и ритмички нешто радити.* – Ýзни иглéте па си кр́љај, кр́љај, па че си искáраш чарáпок (Пк).

кр́љеж/крљéж м зоол. *крпељ;* уп. кр́леж. – Úма кр́љежи и травницú (Ос, Бз). Од травнúка порастé крљéж (Пк). Кр́љеж, а пóсебно травнúк, кáжу нéки да је úсто, úду на слáбу овцý (ТД).

крљéшка ж *(плетена) лотра у облику благо савијеног правоугаоника као под и наслон терету који се вози на предњем трапу рабаџијских кола, врста каруца.* – Двé врéче мóгу да вóзим на крљéшку, кáжемо у и лесáрка (Ру. Вој).

крљóше свр. *тврдо заспати.* – Умóран сам, чим стúгнемо дóма óдма че крљóшем (Јел).

крндéљ м *(стара) воћка са поломљеним гранама.* – Слúве крндељé úма у ливáдуту; ни – сѣм и садúл ни – сѣм и пољевáл (Јел).

кр́не свр. *доћи изненада велико зло.* – Че кр́не нéка склотá и че помóри нáрод (Соп).

кр́ни нóс изр. *често указивати некоме на његову крупну грешку, пребацивати.* – Јýтре че ми женáта кр́ни нóс штó сам ти дáл пáре на зáјем (Гос).

крнýша ж посл. *овца са оштећеним рогом; неугледна овца.* – Дáва (млекó) рóгуша, ама дáва и крнýша (Дој).

кр́њав нóс изр. *кратак нос; поломљен нос.* – Óн úма кр́њав нóс, текѣв се родúл (Пир). Áко те јá удáрам, че нóсиш после кр́њав нóс (Пир).

крóк нéма там изр. *нема приступ.* – Онá крóк нéма там, скарáла се с брáта и снаý (Ор).

кросно́ м *враћило (на бунару; на разбоју; код поткивача).* – За чу́љу је кросно́, а за разбо́ј затеза́ло (Зс).

кро́тачьк, -чка, -чко *питом, миран; спор.* – Ма́ма ми је била́ кро́тачка једна́ (жена́), не́је воле́ла да се ка́ра (Ос).

кро́тну о́вце изр. *успорити кретање, раширити се на пашњаку и мирно пасти (стадо оваца).* – И́ма у́бава па́ша, кро́тну овце́те, запасу́ се, уми́ре се и пр́сну сва́ка сама́ као ко́њи (Кр. Рс. Бе).

кро́шњас, -та,-то *који је у виду корпе; који има рахитичне ноге у виду слова О.* – Кро́шњасте но́ђе и́ма ко да је ујаши́л ти́кву пече́нку (ТД. Бе).

крошње́ за ла́зарицу изр. *корпа прилагођена учесници лазарица.* – За ла́зарицу исплете́мо кро́шње за ла́зарицу, оно́ је по́себно напра́вено (Пс).

кро́шњица за и́гле изр. *корпица прилагођена за ношење плетива.* – Ба́та ми испле́л кро́шњицу за и́гле (Пс).

кр́па ж анат. **1.** *један од четири дела желуца преживара, мрежавац.* – Шћембе́ је код гове́до: и́ма шћембе́, њи́ђе, кр́па и си́риште (Мр). **2.** *скрама која омотава унутрашње органе.* – Ка́же се скра́ма ел кр́па од за́клану свињу́ (ТД).

кр́па́к м *врло дуга цепаница неодређене намене.* – На дрвни́к и́ма др́ва крпа́ци, па че на́јдеш које́ је позго́дно (Вој).

крпа́ри несвр. фиг. *животарити, с муком преживљавати.* – Крпа́римо не́како с ба́буту; тека́ че бу́де док смо жи́ви (Јал). Крпа́римо, поми́њујемо не́како (ЦД).

кр́пес, -та, -то фиг. *који (као да) је покривен крпама.* – Овца́ ве́ргоша: мр́ко лице́, а преко сна́гу ве́ргаво, кр́паста, као кр́пе да и́ма (При).

крпа́чка игла́ изр. *велика игла за крпљење пољава, гуњева, вреће.* – Ку́пи си на ва́шар крпа́чку иглу́, у́баву (Об).

крпа́чка ра́бота изр. *лоше изведен рад приученог мајстора.* – Је́втин је ма́јстор, али је при њега крпа́чка ра́бота (Чин, Сре).

кр́паџија м **1.** *мајстор који крпи (обућар, кројач).* – Ско́ро че но́сим ципе́лете при кр́паџију (Пир). **2.** *слаб мајстор; приучен мајстор.* – Немо́ј да но́сиш то́ва парче́ при кр́паџију, ску́по сам га плати́л (НМл).

крпе́љ м *кратка (и неокресана) мотка.* – Удари́л га с крпе́љ по́ – главу (При. Бер).

кр́пена ба́ница изр. *врста пите од искиданих кора.* – Кр́пена ба́ница и нала́гана ба́ница, и́сто је (ВЛк).

крпи́љћа игла́ изр. *велика игла са широким ушима.* – Крпи́љћа игла́ је са – широ́ћи у́ши, с њу кр́пимо вре́че, ца́кове (Пн).

крпља́чек м дем. и пеј. од крпља́к *мала крпа.* – Зати́сни га с ти́ја крпља́чек да не исти́ча вода́ (Држ).

крпо́ри несвр. **1.** *крпити; радити повремено послове мајстора који крпи (обућу, одећу, лимарију).* – Крпо́рим још; ши́јем пома́лко да не седи́м ца́бе (Пир). **2.** фиг. *трпети (оскудицу, немоћ), преживљавати.* – Крпо́римо не́како, ама не́мамо па́ре, не́мамо бра́шно, све́ неста́њује (Гра).

кр́с м **1.** *сапи.* – На сто́ку на́јнаsад што је, зове́мо га кр́с (Км). **2.** *крста.* – Однаsа́д су пр́во са́пи, па кр́с, па ка́рлица (Дој, Јел). Ко́жу да држи́ш на кр́сат од ту́ја бо́лку (ДД).

кр́сти свр. *дати име; наметнути (увредљив) надимак.* – Ла́зарови же́ли и из жи́то излети́ за́јац, и једн̑ од њи о́кне за́јац; то́в чу́ју жетваре́, кр́сте и За́јаци и са́ су За́јаци (ТД).

кр́сти се несвр. *крстити се и истовремено молити богу.* – Кр́сти се да су ти сви жи́ви; док су ти сви жи́ви до ту́ва је жи́вот (Гра).

крсти́на ж *унакрс саденуто снопље на пожњевеној њиви (5 до 21 снопа);* уп. крстѣ́ц. – У пети́ну зде́немо пет – сно́па, у ма́лу крсти́ну се́дам, а у ве́лику крсти́ну два́десет и је́дан (Вр).

крстѣ́ц м, мн. крсци́, в. крсти́на. – У крсти́ну и́ма шесна́јес сно́па а у крстѣ́ц два́јес (Дој). Руко́љ̑ а, па пешчи́ца, па сно́п, па се де́не у крстѣ́ц или крсти́ну (Дој).

крти́нка ж фиг. *који је сладак, привлачан, млад.* – О́н у́бав, при́личан, крти́нка, ама не́је ми во́ља за ње́га (Рос).

крћи́ш вода́ изр. *много покисла особа (или брав).* – Ува́ти ме про́вала о́блак од Чо́риндол до село́ и кад сам сти́гал бил сам крћи́ш вода́ (Пл).

кру́на ж *кости из скочног зглоба јагњета или јарета, користи се за игру.* – У Поно́р га ка́жемо кру́на, а у Др̑жину га ка́жу кашѣ́к, с ње́га се и́грамо кру́ну (Пн).

круња́чка ж *круњача за кукуруз.* – То́ј што тро́шимо мору́зу ка́жемо и троша́чка и круња́чка (Цр).

кру́па ж *болови у стомаку услед преједања.* – Јело́вичанката је бајала и од кру́пу, и од сва́шта, само да у́зне па́ре (ВРж).

кру́пан мле́ч бот. *бодљикави коров на запуштеним ораницама, који се бере за свиње и испушта густу белу течност звану млеч.* – Мле́ч и́ма си́тан и кру́пан, по́голем што је, о́н бѣ́цка (Ру).

кру́пан типѣ́ц бот. *врста тица Nardus sp.* – Типѣ́ц, и́ма га од две – со́рте; једн̑ ка́жемо си́тан типѣ́ц, а једн̑ кру́пан типѣ́ц (Сре).

крупи́ца ж *овећи комад камене соли.* – За крупи́цу со́л напра́вимо раско́лницу, па овце́те прио́де и ли́жу (Мр).

кру́пна (ли) па ра́бота изр. ирон. *великог ли посла; трапаво и површно урађено.* – У, кру́пна па ра́бота; о́чеш ли да те пова́лимо?! (Нш).

кру́пна ра́ставица ж бот. *крупнија врста растављена.* – Кру́пна ра́ставица расте́ по ба́ре (Гос).

кру́пна са́дина ж бот. *опште име за крупније врсте влатастих трава које расту на посније земљишту и на припеци.* – Кру́пната са́дина до́јде како жи́то класа́та и иска́ра кла́с на по́сно ме́сто, жлт кла́с, сто́ка у не пасе́ а у се́но у једе́ (Гос). На кру́пну са́дину чулу́мката до́јде више уоко́лено (Зс).

кру́пна цре́ва изр. анат. *дебела црева.* – И́ма си́тна цре́ва, па кру́пна цре́ва и дебе́ло цревó на кра́ј (ДД).

кру́пначьк, -чка, -чко комп. од кру́пан *овећи; виши; крупнији.* – Кру́пначьк бе́ше на по́рас (Гос).

кру́пно зе́ва изр. *прозевати се врло јако и готово непрекидно.* – Вану́л кру́пно да зе́ва, гото́в је, немо́ј му се на́дате (Брл).

кру́пно стамбо́лче бот. *висока георгина.* – Има́ли смо и кру́пно и си́тно стамбо́лче (Пк).

крупнозу́бес, -та, -то *који има велике зубе.* – Крупнозу́беста овца́ жи́ви ше́с до се́дам го́дине и по́рано гу́би зу́би, него ситнозу́беста (ДД).

крупнокла́сес, -та, -то *који има крупан клас.* – Ре́тко жи́то је крупнокла́сесто (ВЛк).

кру́ше не бе́ру мо́јете ру́ће изр. *бранићу се.* – Оно́, кру́ше не бе́ру мо́јете ру́ће, не́чу му се даде́м (Вој).

крушо́в, -а, -о *који потиче од крушке; који припада крушки.* – Цепи́ли смо и во́ћне сливо́ве и во́ћне крушо́ве (Зс).

кр̏фица ж рет. *кита свадбара.* – Тури́ше ми кр̏фицу на па́зуку, ја́ у плати́, тека́ се на сва́дбу рабо́ти (Јел).

кр̏ца несвр. *јести са апетитом.* – Се́дла и кр̏ца ли, кр̏ца, ублажи́ло вој се јагње́ће ме́со (ЦД).

крча́н м *тешка и неизлечива болест органа за дисање.* – Крча́н га вати́ло, гу́џур га вати́л, све ми стьпка́л гради́нуту не́чији ко́њ (Цер).

крчи́ несвр. **1.** *бранити се испуштањем застрашујућих гласова.* – Ква́чката се накострши́ла и крчи́, бра́ни пи́личи (Мр). **2.** *кркљати (у смртном часу).* – Крча́л још кад га нашли́ (СГл).

кр̏ши се несвр. фиг. *извештачено се извијати у куковима; уображено се понашати.* – Еди́нац, па се кр̏ши, а не́ма ни́шта; који је иму́ћан, не́ма по́требе (Рс).

кр̏шка ж, мн. кр̏шће *мала и врло љута врста паприке.* – Ба́ба моја́ је на сва́к обро́к је́ла по кр̏шку, да њу отво́ри апети́т (Тм).

кр̏шно ме́сто изр. *крш, беспуће.* – На́ша су се́ла у кр̏шно ме́сто, а не́је било́ ни пу́тове (Зав. Пк). Два – дьна ко́сим, три – дьна изно́сим, на́ше је ме́сто кр̏шно ме́сто (Км).

кувéт м *снага; здравље; весело расположење.* – Нéма снáгу, нéма кувéт, нéма вéсело расположéње, не мóж му заи́гра срце (Пок, ДД).

куд прил. *код; поред; око.* – Куд Зáбрец кýди водýту га најдó (Гос).

кудéлчица ж дем. од кудéљча *мали свитак власи (вуне, кучина)*. – Гребéмо га на дерáк грéбенац и уви́јемо га на кудéљчу, на кудéлчице (Ру).

кудéно прил. *где.* – Нáјубаво ми је билó там кудéно сам рáсла (Зав).

кудéто прил. рет. *кудикамо више.* – Óн је кудéто пóмлад од мéне (Вој).

куди прил. *код.* – Срéто га пијáнога куди Бéлу води́цу (Гос). Че се нáјдемо дóвечер куди вас (Бс).

кýдроша ж *име козе са дугом длаком.* – Óкнем: е – óј, Кýдрошо! и онá дóјде (Мр).

кýжељ м рет. *лако раздрешив чвор.* – Закáчће се намéсте, па реми́к или врцý провлечéш крз њи, па га навр́жеш на кýжељ, на кукљáр (Вој).

кýка ж мн. куће **1.** *кривина; окука.* – То мéсто и́ма с кýће пýт па га óкамо Кýће (Км). **2.** *штап са краћком рачвом за извлачење сена или сламе из стога.* – Нéчу да скубéм сенóто с рýће, бѣцкаво је, него че си напрáвим кýку (Пет. Вој). **3.** фиг. *подругљива и грабљива особа.* – Óн је кýка, нéје лопáта, че те пак закáчи да му дадéш без пáре и после че ти се смејé (Изв). **4.** изр. **че га закáчи кýка**: а. *долази му ред да иде.* – На гóдину че те закáчи кýка, че и́деш војни́к (да си) (Вој). б. *трпеће последице.* – Крáл бостáн и он сас њи, и њега че закáчи кýка (Пет).

кýка и искýка изр. *по навици, често тражити помоћ; просјачити уз кукање.* – Научи́ло текá: кýка и искýка, нéче сáмо да си произведé каквó му трéбе (Сук, Вој).

кукáља за сви́нћу изр. *тољага са благо подвијеним дебљим крајем, погодна за игру свинћа.* – И́ма си пóсебна тојáга за тýја игрý, кáжемо у кукáља за сви́нћу (Гос).

кукóљдеда м бот. в. кри́вдеда. – Ми́ тој трáву што рáно излáзи не кáжемо кри́вдеда, него кукóљдеда (ТД).

кýку – мáу узв. *карактеристично оглашавање кукумавке и кукавице.* – Кýкавицата кýка кýку – мáу, кýку – мáу (Вој).

кукýљ м *закривљени крај на (коледарској) тољаги.* – Крупчáње пáзе да им коледáрска тојáга и́ма кукýљ (Гос).

кукýљдеда м бот. в. кри́вдеда. – У Добродóл тýја трáвку, што рáно ýпролет излáзи, óкају кри́вдеда, а ми́ у óкамо кукýљдеда (Пок. ТД). Кукýљдеда нéма цвéт а искáра ли́стови на тáчкице (Зс). Кукýљдеда је тóва што ти опи́сујеш како кри́вдеда. На кукýљдеду су пóситни ли́стови, а на чобáнку су и ли́с и цвéт пóкрупни (Дој, Јел, Пк).

кукуљéс, -та, -то *који је (благо) закривљен на једном крају (штап, тољага).* – Кривáчка за свúнћу је кукуљéста (ТД).

кукуљúца ж **1.** *један од два дела кљуна.* – Кад орѣл млóго остарéје, кукуљúцете на кљунúцуту му се млóго закукýље и не мóж више да се рáни (Сук). **2.** *капуљача.* – Турáли му у кукуљúцу од гýњу кáмик и óн га текá носúл цéл дѣн (При).

кукумáвка ж *врста птице сличне буљини, кукувија.* – Кукумáвка стáне на кýћу па кукумáу – кукумáу, и кáжемо нéкој че ýмре из тýја кýћу (Вој).

кукурéг м бот. *кукурек.* – Úма двé врсте кукурéг – плóдни и мýшки. Мýшки се увúва на свр̀доловчичи и óтрован је, али кад измр̀зне јéсени овцéте му једý петéљку од лúстове (Ру).

кукурéк јединáк м *врста кукурека.* – Óдвара од кукурéк јединáк се пр̀ска за од злáтице у крóмпир (Гос).

кукурузáн м *петао који се истиче величином.* – Голéм петѣл, кукурузáн, накукурушúл се, кокорéши се кад слéзне од кокóшку (ТД).

кукљљцú м *ситна чипка.* – Сúтнуту чúпку óкајемо кукљљцú (Рос).

кулáк м *главица на доњем крају дирека, зубац који онемогућава његово померање изван лежишта.* – Дирéк úма на дóлњуту, пóдебелуту стрáну, кулáк, којú улáзи у кáмик на којú се потпúра (Км).

кулучáр м фиг. *слуга.* – Слýга бил, кулучáр цéл живóт (Вр).

кулѣáје несвр. *шикљати.* – Кулѣáје кр̀в, не мóж ђу заустáјмо (Вој).

кумúца ж *кума која венчава и крштава.* – Кумúца је којá је вéнчала, а кумáча је којá је вéнчана (Вој. Км).

кумицавéла ж зоол. *врста птице.* – Кумицавéла је шáрена и ýбава, прáви висéћо гњездó у којé – бúло др̀во, сá три – концá га вр̀же и онó се љýља (Вој). Кумицавéла као љуљáшку прáви гњездó на слúву (Пл).

кумýва се несвр. *кумовати, бити повезан кумством.* – Кáжемо кумýву се, ама кáжемо и кумýју се, úсто је (МЈ).

кýмће м дем. вок. од кýм. – Здрáво – жúво, кýмће, какво́ рабóтите (Вој).

кýмулија ж зоол. *врста птице.* – Кýмулија на сáм вѣр на орéј гњездó прáви (Бз).

кýмша м рет. **1.** *венчани кум.* – Óн му је кýмша, óн га кршті́ва (Пир). **2.** дем. *(млади) кум уопште.* – Глéде, кýмша веч порáсал, че га жéнимо (Вој).

кýна ж зоол. *врста птице.* – Úма птúца кýна, знáл сам којá је (Вој).

кýнтав, -а, -о рет. *натмурен.* – Кадá је нéкој кýнтав, мр̀штав, знáм да нéје дóбар; лóш човéк се бр̀зо познáје (Д – Сн, Пир).

купúло с *оно што се купује (за храну).* – Нéмам нúшта, све на купúло; тóва је грáд, нéје селó (Бе, Пир).

ку́пне свр. *(повремено и мало) купити.* – Стрина – Љу́ба ме сажа́ли и поне́што ми ку́пне (Вој).

ку́рвино о́ко с бот. *врста баштенског цвећа које ноћу јако мирише.* – Ку́рвино о́ко или швале́рово о́ко, и́сто је, о́но преко́ – ноч ја́ко мери́ше (Пир).

курво́сује се несвр. *курвати се (не кријући).* – Курво́сује се с једно́га – дру́гога (Пир). Курво́сује се ма́јћата, бру́ка че́рћете (Сук).

ку́рца се несвр. вулг. *курвати се.* – Она́ се са́ поче́ла ку́рца с њега (Пир. Кр).

ку́ско прил. прип. *кратко, кусо.* – Ку́ско да је, но́вшко да је (Држ. Вој).

кску́н м *каиш испод репа коња везан за седло.* – Кску́н или подопа́шник је каи́ш на коња́ испод ре́п, а ждрепчени́к је код че́зе, да се не сми́ца кад и́де ни́збрдо (Мр).

ку́т м *угао од огњишта према зиду у којем се налазе сацак, сач, ватраљ.* – Ку́т је про́стор између sѣд и го́рњу стра́ну, и там стоју́ цре́пње, са́цак, вр́шник, остру́шка и ожѐг, и се́дне поне́кој да се гре́је (Гос).

куте́ж м *дечја игра жмурке.* – Игра́мо се куте́ж, деца́ ма́лечка (Цер).

куткуда́ – куткуда́ узв. подражавање кокошке која се оглашава када снесе јаје: – Ква́чка квачи́, а коко́шка кре́ка, а кад снесе́ она́ куткуда́че куткуда́ – куткуда́ (Вој).

куткуда́че несвр. *оглашавати се кокошка која је управо снела јаје.* – Куткуда́че коко́шка окол поја́ту, тре́бе је сне́ла у сено́то (Држ).

кутла́ћа ж *ручконоша од керамике са лучном дршком преко отвора.* – У кутла́ћу ква́симо млеко́ и но́симо га на њи́ву (П – Пж, Орљ, Бз).

кутра́к м *вијак; кратка дрвена полуга за затезање.* – Када́ вр́жем др́ва или дру́го на ко́ла на кутрака́, не мо́ж се одвр́же (Чин).

ку́тулица ж *косачев прибор који везује испод колена и у коме држи брус у води.* – На́ши ка́жу ку́тулица оно́ј за остри́ло за косача́ (Б – Го, Гњ).

ку́ћа ж рет. *соба са огњиштем.* – Ку́ћа смо зва́ли там куде́ је огњи́ште; оно́ је насре́д ку́ћу, а ле́во и де́сно су со́бе (2015, Мирољуб Стојичић, 1934, Б – ЦЈ, Гњ).

кућа́рка ж *жена која је задужена за послове у кући.* – Ја́ сам тој ле́то била́ жена́ кућа́рка (Бз).

куће́вник м *домаћин (који ради и уме да стиче и и да брине о домаћинству).* – О́н је бил куће́вник на ти́ја до́м; ствара́л је и држа́л до́мат (Бс).

куће́вница ж *жена која уме да стиче и брине о својој кући.* – Добра́ жена́, куће́вница и ижодо́мница (Пир).

куће́рак м *макар какво боравиште; најпростија кућа.* – Ле́њави, не мо́ж да скр́сте ни куће́рак, него жи́ве ко на поја́ту (ВРж).

кху́ – кху́, кѣ – хѣ – у узв. којим се подражава тежак кашаљ: – Лежа́л је десети́на дѣна и само је кашља́л кху́ – кху́, кѣ – хѣ – у (Зав).

ку́це с деч. *кученце.* – Ба́бино ку́це, ба́бино му́шко дете́нце (Б – Вв, Пир).

ку́че. **Чијо́ ли че ку́че ли́пче** изр. *како то да се деси; то од тебе нисмо очекивали (позитивно изненађење).* – Ти́ си дошла́ у нас на́ – госје, чијо́ ли че ку́че ли́пче (Вој. Грш. Сре).

ку́чечка трава́ ж бот. *врста корова који расте на запуштеним ораницама, пасји језик.* – Чу́л сам за ку́чечку тра́ву али не зна́м да – ли́ у и́ма у на́ш топра́к (ВЛк).

ку́чка бачија́рска изр. *опака жена; жена велика сваћалица.* – Ти́, ку́чко бачија́рска, ти́ све пра́виш кара́ње (Пир).

кучоља́к м *измет пса.* – Лечи́ла је од тој бо́лку сас кучоља́к (К – ЦВ, Мр).

ку́ћино до́бо изр. *зло време; време велике оскудице.* – У ку́чечко вре́ме, у ку́ћино до́бо допра́вимо ку́ћу (Б – Го, Гњ).

кьльѣ́ц м **1.** мн. кьлци *клица.* – Васу́љат пушти́л кьлци (Вој). **2.** фиг. *порекло.* – Не зна́м одо́кле ми је кьльѣцат (Кр).

кьља́је свр. *избацивати клице, ницати.* – Су́ва земља́, не мо́же семе́то да кьља́је (Бер, НМл).

кьльи свр. *исклијати.* – Ко́мпирете кьльи́ли у зевни́к (Сук, Чин).

кьльѣ́ц м фиг. *удови; прсти.* – Пази́ да си не стро́шиш кьљци́ти, обу́ј се (СГл).

кьнћав но́с изр. *прћасто изобличен нос; прћаст нос.* – Момче́то и́ма кьнћав но́с, не́је за мо́ј рачу́н (Пир).

кьра се несвр. *превише се физички трошити (човек).* – Не́че на́род да се кьра, да се тро́ши; не́че да тро́ши снагу (Брл). Во́лим да се кьрам, да се зама́рам, да се тро́шим; тека́ се одржа́вам (ВЛк).

кьс петьл изр. *петао са слабо развијеним крилима и кратким репом.* – Подри́пкује како кьс петьл (Пк). Кьс петьл си је пи́ле до – века́ (Рас).

кьт – кьт – кьт узв. којим се ваби пас: *дођи!* – Кьт – кьт – кьт, тека́ ма́мимо ку́че (Зав – ддл).

кьша га вати́л изр. **1.** *изненада оболети од неке (теже) болести.* – Ка́шљем, че ме ва́ча не́какьв кьша, не́каква бо́лка (Брл). **2.** фиг. *олењити се.* – Кьша ћу вати́ло, поче́ла да о́ди не́прана и незакрпена (Км). Бо́ље о́дма да си завршим ра́боту, че ме после уло́ви кьша, па че ми оста́не ра́бота (Кр).

Л

лабавоу́с, -(т)а,-(т)о *брбљив, лајав; који не чува тајну;* уп. лабавоу́стив. – Жена́ ми лабавоу́са, све испри́ча на жене́ве квакво́ ра́димо када́ ле́гнемо (Тм).

лабавоу́стив, -а, -о, в. лабавоу́с. – Ти́ си лабавоу́стив, мо́ра да кри́јемо од те́бе ку́ћне та́јне да и не изно́сиш преко пра́г (Цер).

ладави́на ж *хладовина.* – Дана́с ладави́на, добро́ вре́ме за у по́ље (Бз. Рг).

ладне́је несвр. *постајати хладније; хладити се.* – Ладне́је време́то, обла́чи се у́баво (Км). Ва́ну да студе́је, да ладне́је, зајесени се веч (Сук).

лажи́ца м рет. *кашика.* – Лажи́це пра́вимо од си́тан ја́вор, о́н је тврд, одгова́ра (Зс).

ла́зне свр. *почети гмизати мноштво (црва, бува, вашака).* – Че ни ла́зну цр̀ве од те́ја а́ле штро́каве (Кр).

лаја́ч м *свађалица; алапача; оговарач.* – Она́ је голе́м лаја́ч; ни овча́рска пце́та ћу не мо́ж надла́ју (Јал).

ла́је несвр. фиг. *говорити без много обзира.* – Ја́ мло́го и ла́јем, па њим ре́ко отво́рено (Пок).

ла́јсе / ла́је се реч. *изгледа; вероватно је.* – Оно́, ла́јсе да че бу́де (Јел. Рос). Млеко́ че и́ма, ла́јсе, две́ста ћи́ла (Д – Бћ, Пир).

ла́јна. **За ни́каква ла́јна неје́** изр. *некористан је; не може да обави ни један задатак.* – Ти́ за ни́каква ла́јна неси́ бил; неје́ треба́ло те́б да пра́чамо на ту́ја ра́боту (Сук. Грш).

ла́јће м/ж/с само у вок. рет. *драги.* – Де, ла́јће, да иско́памо поја́тку, а около за ло́зје (Км).

ла́ком, -а, -о *халапљив.* – Ла́ком, ла́комо ду́пе, гле́да само о́н да се наједе́ (ТД).

ла́мка несвр. фиг. *покушавати ухватити; покушавати наћи.* – Ла́мкаш га по го́дину дѣ́на и не мо́ж га сре́тнеш (Соп).

ла́нско ле́то изр. *прошлог лета.* – Ја́ ла́нско ле́то улови́ је́ребицу (Ш).

лапа́вина ж *брбљивац; непоуздана особа.* – Лапа́вина, не́је му домаћи́нска ре́ч (Кр).

ла́пи несвр. *халапљиво јести, ждерати.* – Оно́ же́шко, а о́н о́дма поче́ да ла́пи, па се и́згори (Рас).

лапуше́с, -та, -то **1.** *који је широк, дуг и заобљен (о листу).* – Лопе́н и́ма лапуше́сти ли́стове (Пк). **2.** фиг. *који има широко, пуно и заобљено лице.* – Бо́шко је кру́пан, лапуше́с; и́ма широко́ лице́, ду́ндес до́јде (Рос, ВРж).

ла́са ж бот. *врста биљке.* – И́маше једна́ трава́, зове́мо у ла́са, заборави́ла сам која́ бе́ше (ВЛк).

ла́сес, -та, -то *који преко главе (лица, кљуна) има црне и беле пруге.* – Сини́гар је по велич́ину као вра́бац, а она́ка је као ла́сес; преко лице́ и́ма црне́ и беле́ пру́ге од чело́ до кљу́н, а окол о́чи си́вкасто – жу́ћкасто – бе́лкасто (Зс). Ло́ска или ла́соша је коза́ која́ је ла́сеста у лице́ (Гос. Зав).

ласну́је се несвр. *живети са што мање брига и обавеза.* – Гле́да да се што ма́ње ра́ди, да се ласну́је (Зав).

ласти́ја ж *погодност (за живот, рад, кретање);* уп. льсни́ја. – Живи́л је на ласти́ју, једи́нац из бога́ту ку́ћу, слу́ђе су има́ли (ВЛк).

ла́тав, -а, -о *који је лоше направљен, незграпан; истрошен (о алатки).* – Оно́ и које́ и́ма ошо́в, оно́ а́ндраво, чо́љаво, ла́таво, ни́какво не́је (Пир).

лати́н м в. лати́нка. – У груди́нче смо има́ли канди́л, лати́н, сели́н, јесе́нче (Б – Сц, Пир).

лати́нка ж *врста баштенског цвећа, драгољуб.* – Лати́нка напу́шта лози́це по́зем и цьвти́ жу́то и ша́рено (Мр).

ле́бат ђи иска́рује изр. *хлеб им достиже (у току године).* – Иска́рује ли ви ле́бат, мло́го сте на је́дењето (При).

ле́вац м/ж/с рет. *особа која брзо жање.* – Ја́ сам била́ ле́вац, на́јбрза у све́те жетва́рће (Гос).

леви́на ж **1.** *велика зграда (кућа; економска зграда).* – Колће́ су си леви́не у гра́д (Б – Бш, Пир). Леви́на је по́моћна згра́да – шу́па, поја́та или пле́вња (СГл). **2.** *највећа просторија у кући.* – У ку́ћу и́мамо ода́ју, леви́ну, и́жу и ћи́лер, а ка́жемо га и ћи́лерче; тека́ су и зва́ли на́ши ста́ри (ВЛк. Гос).

лево́сује несвр. *красти.* – Ло́повска ку́ћа: башта́ њим лево́сујеше, и́сто и ма́јћа њим, а после и синове́те (Брц).

ле́гне вре́ме изр. мет. *непрекидно падати киша.* – Ле́гло време́то, ћи́ша дѣ́н – и́здьн, не да́ва ни да рабо́тимо у по́ље (ПРж).

ле́гне свр. *ужлебити се, лећи у лежиште.* – Па́зимо да ле́гне греда́ там куде́ смо усе́кли (Пет. Држ).

ледљи́во прил. *са глатким ледом, клизаво.* – Окол чешму́ту ледљи́во, пази́ се да се не пр́знеш (ЦД, Бер).

лежача́в, -а, -о *који је пао на земљу (о вегетацији).* – Ка́жемо лежача́во др́во које́ па́дне, или лежача́ва трава́, лежача́во жи́то, када́ и обо́ри ве́тар (Зс). Лежача́во жи́то које́ је, оно́ прора́стује (Зс).

лежи́ несвр. *ноћити.* – Лежа́л сам при њи не́колко пу́ти, при́ме ме чове́ци домаћи́нсћи (Гос. Зав).

лезе́т м *опуштеност; безбрижност.* – Жи́ви на лезе́т, и́ма све што вој тре́бе (Вој).

леја́ ж *леја за расад на земљи (а не на ђубрету).* – Леја́ је на́зем кад га пра́јмо, а раса́дник на ђу́бре (П – Пж, Орљ).

леле́ узв. за изражавање чуђења, изненађења. – Леле́, васу́љат пресо́лен (Зс).

ле́ле и преко ле́ле изр. *не може бити горе, лелек до небеса.* – Са́ је стану́ло ле́ле и преко ле́ле у на́шу ку́ћу (Тм).

леле́је (се) несвр. фиг. *скитати (мушкарац).* – О́н је лелеја́л и по же́не, не́је му ни тој оста́ло (Ш, Бз).

ле́нгер м *рендген.* – Ишла́ на ле́нгер, и́ма је́втику (Пк). На ле́нгер му пронашли́ да и́ма ло́шуту бо́лку (Сук. МЛк).

ле́њавштина ж ауг. *лењивац.* – Бе́ше голема́ лењавштина, а неје́ га било́ срамота́ да тра́жи да му да́вамо од на́ш тру́д (НМл).

ле́њавшьк, -шка, -шко *прилењ.* – Она́ је голема́ плету́ља, али је ле́њавшка за сва́ку ра́боту (Пк). Они́ ма́лко ле́њавшћи, па њим све́ недости́sa, несу́ испе́стували (Зав).

ле́њи се несвр. **1.** *постаје лењ.* – Поче́ се дете́ ле́њи, ма́ну да слу́ша, не заврша́ва ра́боте (Цр). **2.** фиг. *одлагати ејакулацију; успоравати завршавање сношаја.* – Поче́ се ле́њи, не сврша́ва на вре́ме, ње́му до игру́ (Ос).

ле́по, та све́т не́ма изр. *не може бити лепше.* – Ле́по поје́, та све́т не́ма (Бз).

лепе́н м бот. *лепух Verbascum phlomoides.* – И́ма ни́сћи лепе́н, кора́ на зе́мљу, големо́ ли́сје. А они́ја што расте́ високо́ и́ма тьнко ли́сје и оно́ и́де го́ре (Зс). Лепе́н, црве́н, и цве́тови и́ду на́више, ста́бло лепе́н (Зс).

лепенде́к м **1.** *најбоље решење (поступак; средство); особа која најлакше решава проблем.* – О́н је лепенде́к за ту́ја ра́боту, и́де му о́д – руће (Пир). **2.** *вербални обрт; трик; шала.* – Зна́је лепенде́ци, али не зна́је у домаћи́нство да си упра́вља (Мр).

лепе́нка ж бот. в. лепе́н (1). – Лепе́нка је жу́та, расте́ до је́дан и по до два́ ме́тра, ли́стови као воло́вскћи језици́ и и́ма плесњи́ви и́зглед. Једьн лепе́н ма́ав, а го́ре што расте́ мло́го ма́ав, па ко мао́вину да ува́тиш (Зс).

лепоти́ња ж *угодност.* – Како́ смо живи́ли, та́ја лепоти́ња се више не вр́ча (Пир).

лепуша́с, -та, -то *лепушкаст.* – О́н лепуша́с и узе́л лепуша́сту дево́јћу, па мили́на да ја гледаш (Цр).

лепу́шкав, -а, -о в. лепуша́с. – Ја́ сам лепу́шкав чо́ве́к, о́ч ли ме не́кој у́зне за овна́ (ДД).

леса́рка ж **1.** *двоколица од предњег дела рабацијских кола са плетеном и благо савијеном лотром на задњем делу, која је клином повезана са рудом.* – Подво́је се ко́ла, па се ту́ри на пре́дњиштата крље́шка или леса́рка за (у) водени́цу, проврти́ се про́цеп и ту́ри кли́н, сл́пци, и две – вре́че мо́гу да во́зим (Ру). **2.** *део појате ограђен лесама за издвајање дела стада или јагњаца.* – Добра́ и голема́ поја́та и́ма: поја́ту, пле́вњу, коли́бу, трља́к, јагре́к, заго́н, зевни́к, ко́чек за ја́гањци, коза́рник, млза́рник, ба́бицу и леса́рку (ВЛк).

леси́це ж мн. *троугласти део задњег дела запрежних кола.* – Леси́це и́мају кли́н који́ и врзу́је с ра́стоку и с пре́дњиштата (Ру).

леси́чина ж бот. *лисичина Echium vulgare.* – И́ма једна́ жлта́ леси́чина, а дру́га до́јде ли́ла боја́ (Зс). Леси́чина и́ма и на лива́ду и на обло́жину, жлто́ си́тно цьвти́ (Ру).

леска́р м *шума леске.* – У леска́рат чу́чнул и че́ка с пу́шку (Рос).

лесови́т, -а, -о *шанак, висок, јак и складан.* – Лесови́та, кр́шна са – сна́гу, не́је цепери́кава, не́је бу́ава (Пок. ДД. Гра).

ле́тња брусни́ца ж бот. *боровница Vaccinium myrtillis.* – Јесе́ња брусни́ца је црвена́, а ле́тња брусни́ца је црна́ (Зс).

ле́тњице ж мн. *пар дрвених сандала са каишкама.* – Ле́тњице су с каи́шће а санда́ле су без каи́шће (При. Пет).

лећаи́в, -а, -о *подводан; јако влажан.* – Та́м лећаи́во, млакаи́во, не да́ва добру́ тра́ву (Гос).

либаде́ с *горња женска хаљина широких рукава, украшена срмом.* – У гра́д су иму́ћне же́не либаде́ носи́ле, у́баву го́рњу дре́ју укра́сену са – срму́ (Пир).

ли́бне свр. *изненада јако ударити (преко носа).* – Дојде́ ми да ју ли́бнем (преко но́с), да се мо́ж оћути́ (Цер).

ливада́р м бот. **1.** *нека коровска трава у стрнинама.* – Ливада́р и́ма цикла́ма цве́т по бо́ју (Гос). Ливада́р плаво́ и црвено́ – ро́зе цьвти, не и́де изнад жи́то и и́ма црно́ зр́но ко на арпаџьк лу́к, као ле́ча (Гос). Ливада́р и́ма си́тан цве́т, пла́в, на сва́ћи чла́нак цве́т, и по једно́ или две́ зр́на. Чулу́мчице, и ину́тра зр́но ко жи́то да је, бо́ји ле́б модро́, па поцрне́је ле́б. На́јвише о́но бо́ји ле́б (Зс). У жи́то расте́ ливада́р и прави пла́ви цве́т, а и́де као ре́п који се ле́пи за дре́је (Зав). Ливада́р како шушња́р, али црвено́ како гајта́н цьвти́, и́ма више гра́нчице него шушња́р, али је по́ситно од ње́га (Соп). Кад оме́се ле́б, о́н до́јде цр́н од ливада́р. Ливада́р се умери́ше у жита́ у́пролет кад се пле́ви. Нака́ра сл́пје у житото́ и жлто́ цьвти́. У чи́сто жи́то не мо́ж га раздво́јиш, а ле́б од ње́га зеле́н и бла́г (Зс). **2.** *врста лептирњаче.* – Ливада́р је си́тан грао́р који́ цьвти́ црвено́ и мо́дри ле́б; ка́д је жи́то као ру́јно, на́јвише и́ма ливада́р, и зр́но му кру́пно по́ оди жи́то (Зс). Ливада́р плаво́ цьвти́; шушња́р и ливада́р го́ре лива́ду (Соп).

ли́врав, -а, -о *бистроок.* – Дете́то ли́враво и о́че све да ви́ди и да запа́зи (Рос, ВРж).

ли́да несвр. *гледати радознало у свим правцима.* – Ко́ј је по́штен он и́ма ми́рне о́чи, не́ма о́чи да му мр́дају, не́ма да ли́да ле́во – де́сно (К – ЈИ, Цер).

ли́дав, -а, -о *који је радознао; који је вредан.* – Ја́ сам ли́дава, пр́гава (Ос).

ли́згаво прил. *клизаво.* – Немо́ј там да прооди́ш, мло́го је ли́згаво (Пир).

ли́згавица ж *клизавица; блатњав и клизав пут или стаза.* – Заледи́ло се, пред врата́та о́пасна ли́згавица (Вој).

ли́зне се свр. *клизнути се (изненада).* – Ли́зну се на ле́дат сасве́ сто́вне (Пир).

лија́ришта с мн. *лукавости; подвале.* – Лија́ришта ни́каква не подно́сим (Кс).

ли́к м *лице.* – Ја́ сам си насме́јана у ли́к откако́ сам си (Пок).

ли́ле, ли́ – и – ле, ле́ле – вара́ј ма́јчице ми́ла! узв. када се упадне у велику невољу: *(непо̄вољна) вест.* – Ли́ле, ли – и́ – ле, ле́ле вара́ј, ма́јчице ми́ла, како́ тека́ да се де́си да у́мре на́јубав чове́к у село́?! (Рс).

ли́мбе с *стара чипка (у виду увета, или дуга, или троугласта) за прекриваче и кошуље.* – Ли́мбе је ста́ра чи́пка за прекрива́чи и кошу́ље; до́јде или како у́во, или је дл́га, или троу́гласта (Пир).

ли́нгав, -а, -о **1.** *вредан; витак и лет.* – Бе́ше деву́јче по ме́ру, ли́нгаво, у́баво (Брл). **2.** *мршав.* – Дете́то мло́го ли́нгаво, сас кво га ра́ните? (Брл).

ли́сас, -та, -то *који има шару или белегу преко њушке, чела или главе.* – О́н и́маше ли́састу коби́лу, мло́го се је у́баво слуша́л сас њу (ТД).

ли́сес, -та, -то *који има (белу) шару лево и десно по дужини образа и црну браду (брав).* – Ли́сеста овца́ и́ма (белу́) ша́ру низ обра́з, ле́во и де́сно, и црну́ бра́ду, и по́честo је бела́ овца́ а ре́тко црна́ (ТД).

лиси́ца ж *део запрежних кола или саоница из два дела који у виду троугла и преко клина повезују срчаницу са задњим трапом.* – Са́не и́мају две́ струђе́, две́ са́не, два́ опле́на, че́тири сл́пци који́ се не ва́де, него се загла́вљу, и насре́д је лиси́ца (К – ЦВ, Пир).

лиси́це на бранý изр. *део бране који се састоји од два дрвета подешена да праве троугао у да држе трње или даску када се брана.* – На бранý и́ма лиси́це које́ држу́ тр́ње и и́сте су како на за́дња ко́ла (Мр).

лиси́чина ж бот. в. лиси́чја сто́па. – Лиси́чину рачу́намо у че́три најо́тровне тра́ве (Пк). Лисичи́на трава́ плаво́ цвти́ и пе́цка као копри́ва (К – ЦВ, Мр).

лиси́чја сто́па ж бот. *лисичина Echium vulgare;* уп. лиси́чина, лисичѣ́к. – Ни́је тај тра́ву од зми́је зове́мо и лисичѣ́к и лиси́чја сто́па, а Пѣ́клешање у зову́ само лисичѣ́к (Дој).

лиси́чњак м бот. *врста корова на запуштеним ораницама.* – Лиси́чњак и́ма дла́кави ли́стове, цвти́ плаво́ и црвено́, и расте́ у запу́штену њи́ву (Чин).

лисичѣ́к м бот. в. лиси́чја сто́па. – Лисичѣ́к расте́ голе́м и и́ма га там куде́ је земља́ рабо́тена (Зс, Ру).

ли́скав, -а, -о *плитак, камениш (земљиште на лискуну).* – Са́дина расте́ у ка́мање, у ли́скаво, по́сно, куде́ је вода́ одне́ла (К – ББ, Пир).

ли́сковача ж *обрштена грана лисника.* – С ли́сковаче зача́с напа́лим ву́рњу (ВЛк).

ли́снати мети́љ м вет. *(крупни) метиљ.* – И́ма рудинсћи́ или си́тан мети́љ, који́ не́је то́лко о́пасан, а она́ј лисна́ти мети́љ, о́н је кру́пан и о́пасан (Дој).

ли́сник м *садевене лиснате гране и припремљене за зимску исхрану коза и оваца (на земљи у облику купе; у разгранатом дрвету; делом у дрвету а делом уз њега на земљи).* – Ли́сник је и у др́во и на зе́мљу (Км).

листи́чи м мн. в. ли́стовчичи. – Мора́ч, листи́чити му ре́скави (ВЛк).

ли́стовчичи м мн. дем. од листѣ́к м *врло мали листови.* – Жва́чемо ли́стовчичи од ћисаља́к же́дни када́ смо (Зс).

лите́је несвр. *хабати се (одећа, постељина).* – Које́ че́сто обла́чиш, оно́ лите́је, не мо́же више да бу́де како но́во (Чин. Пет).

ли́тка несвр. **1.** дем. *летети.* – Ли́тка муши́ца окол ла́мбуту (Пет). **2.** *повремено летети.* – Ди́вете гу́сће ли́ткају окол воду́ту, не́ма – не́ма па ли́тну, преме́сте се (Брц). **3.** изр. *литка му дуне непрекидно радити; трчкарати, не мировати.* – Мо́ре, де́до, че ти ли́тка ду́пе це́л дѣ́н на коси́дбу (Д – Пг, Пир).

ли́тну му кра́ци изр. руг. *пасти са положаја (уображени моћник).* – Ли́тнуше му кра́ци и њему, са́ че и он једе́ сироти́нсћи ле́б (Пир. Чин).

лито́ прил. *глатко.* – За тѣ́нак литак тѣ́нко се преде́ у два – ни́та и лито́ се тка́је, ра́вно (Брл).

ли́тре ж мн. ло́тре. – Ли́тре кори́стимо кад прево́зимо се́но, сно́пје, шу́шће; оне́ и́му одозго́ре ро́гови да задржа́ву тој што во́зе. (Цр). Распо́нка држи́ ли́тре да се не саста́ве (ВЛк). Ли́трила су кри́вата дрвја, а ѣржи́шта су пре́ћће, тоја́шће (ВЛк).

ли́трило с *једна од двеју греда које чине лотру.* – Уле́зо там да отсе́чем ли́трило, па ва́ди трепетли́ће с ко́рење, с кљу́нове (Ру).

ли́цка се несвр. *помало пробати; полако пити.* – Љу́та рећи́ја се не ли́цка, него се пи́је одједну́ш (ЦД).

лича́рје с геогр. *присоје; присојна страна.* – На́шето је лича́рје, па изгори́ мору́за ка је же́га (Јел).

личе́је несвр. *одговарати (брачни друг; одећа, накит).* – Ка́д се облече́ у́баво, личе́ло му је на пра́вога госпо́дина (СГл).

лишаи́вац м бот. *руса; ун. лишаивка трава.* – Трава́ ру́са или лишаи́вац за лече́ње од ли́шу, пу́шта жлто́ млеко́, па се нама́же (Гос).

ли́шаивац м бот. *једна од биљака које лече русу и друге болести коже.* – Мле́ч лишаи́вац, високо́ расте́, жлто́ цве́ће, ре́скав ли́с бе́л стоји́, со́к црве́н пу́шта када́ се преће́не (К – ЦВ, Пир).

лишаи́вка трава́ ж бот. в. лишаи́вац. – Лишаи́вка трава́ је лекови́та (Рос).

ли́шчичи м мн. рет. од лишчѣ́к *мали листови траве који чувају веш од мољаца.* – Же́не су тура́ле у ве́ш за од мо́љци не́какви ли́шчичи о – тра́ву (Дој).

логове. У логове да падне изр. да постане одузет. – У логове да паднеш па да се оковеш (ТД).

логове́тин м рет. *воћа групе печалбара.* – У Руму́нију о́н им логове́тин, не ра́ди, во́ди тој гру́пу (ВЛк).

лозиња́к м зб. *гомила исечених ластара винове лозе.* – а́ си зава́чам о́гањ с лозиња́кат (Држ, БЧ).

лози́ца ж бот. **1.** *врста собног цвећа.* – Има́ла сам у саксије мушка́тлу, лози́цу, резе́тлу, покри́вку и зе́валце (Гос). **2.** фиг. *порекло; потомак.* – Од какву́ (добру́) лози́цу какво́ чу́до испа́де (Зс).

лози́ште с пеј. *виноград.* – Големо́ лози́ште и́мамо и голему́ ра́боту у ње́га (Пир).

лозја́рска пра́скова бот. *старинска сорта бресака која се гаји само по виноградима.* – Лозја́рсће пра́скове и́ма жлте́, беле́, црвене́; пра́скова је лозја́рско во́ће (Ру).

ло́ји се несвр. *прелазити у чврсто агрегатно стање (лој, мast, топљено масло, восак, вода).* – Мра́з, вода́та се поче́ ло́ји на пе́нцерете (Вој). Масло́то се веч ло́ји, о́дма га пресипу́ј у су́дове (Вој).

лојчи́ца ж дем. од ло́ј *лој око унутрашњих органа.* – Обе́ри лојчи́цуту од крева́та, кре́злицете, па и тури́ на жа́р (ТД).

ло́мав, -а, -о *ломљив.* – Бе́ли бре́с, гра́ће му и́ду наго́ре, о́н је ло́мав за јерѣ́м, не одгова́ра (Ру).

ло́мот м *галама; дрека.* – Голе́м ло́мот пра́је дечи́штата, бесне́ју, не мо́гу си поора́тим са – жену́ (Вој).

ломѣ́к м мн. ло́мци *поскурица.* – Ломѣ́к за заду́шницу, колачѣ́к као пепељаш (Рс).

лопа́ра несвр. **1.** *брбљати.* – Са́ лопа́рам, при́чам и што тре́бе и што не тре́бе (Пир). **2.** *оговарати.* – И́де от – ку́ћу на ку́ћу и ча́с лопа́ра за једну́ час за дру́гу (жену́) (Пир).

лопа́та за наврљува́ње ле́б у ву́рњу изр. *дуга и равна дрвена лопата којом се убацује хлеб у хлебну пећ.* – Прода́л ми је лопа́ту за наврљува́ње ле́б у ву́рњу (Вој).

лопа́ч м *бескарактерна и брбљива особа која говори скаредно не обазирући се на околину.* – О́н је голе́м лопа́ч, љопа́вина је голема́ (Пок. Кп. Нш).

лоповѣ́ц м *врста клепетуше која се јако чује и која се везује на говече.* – Звоњ́ц и лоповѣ́ц, и́сто је, само што се лоповѣ́ц ту́ра на гове́да, а звоњ́ц на о́вце. За гове́да је по́голем, и разли́кује се по бо́ју гла́с, и вр́зује се на медени́цу на на́јбоље гове́до (Јел).

лопуже́с, -та, -то *особа склона подвали.* – Лопуже́с је: обр́та га тека́, обр́та га овака́, обр́та га онака́, док те не прева́ри (Брц). Млекари́цата је лопуже́ста, не́је та́чна (Гос).

лопчу́г м *житко блато.* – Напри́мо лопчу́г за пло́ће (Цер).

ло́чка ж *локва.* – Ло́ква или ло́чка, та́м куде́ се сти́ца вода́, ка́жемо и једно́ и дру́го (Зс).

ло́ша бо́лка изр. *рак.* – Умре́л од ло́шуту бо́лку (ВРж. Пир).

ло́ша ре́ч га пра́ти изр. *о њему се само лоше говори.* – За́луд смо добри́ и па́метни, кад ни ло́ша ре́ч пра́ти (Гра).

лошња́в, -а, -о *нездрав, болешљив.* – Лошња́в о́н, лошња́ва и ба́бата, а са́ми жи́ве (ТД. Зс).

лошња́во му изр. *болесшан је.* – Да му не́је лошња́во (ТД).

лошошиња ж *болесш; невоља.* – За́качи ме лошоти́ња и са́ несѣ́м како́ требе́ (Ш. Цер).

лубенича́рка ж *врсша јабуке која има црвено месо.* – Ја́блка лубенича́рка, црвена́ када́ у расече́ш (Брл).

лу́говина ж *шлодна земља шоред реке (коју река решко шлави).* – Куде́ је са́ *Ти́гар*, све лу́говина, све́ је било́ на́ша земља́, на́јубаве њи́ве ни узе́ше (Гра).

лу́да ши́ква ж бот. *биљка чија се лоза у шролеће брзо шење уз ограду.* – На Цу́рџовдьн о́двечер у крми́ло смо тура́ли мле́ч, лу́ду ти́кву, сели́н (Чин).

луда́ча ж бот. *дебељача Brionia alba.* – Луда́ча ра́но пу́шти дѓу лози́цу, па ђу упли́тамо у ве́нци на Цу́рџовдьн (Д – ГДр, Пир).

лудоча́ ж *бесна жена.* – Какво́ о́че та́ја лудоча́ од те́бе, си́не? (Бер, Јал).

лу́жан, -жна, -жно *који је запрљан сопсшвеном балегом.* – Вла́чи се ко лу́жно ку́че (Зав).

лу́sне свр. *јако ударишти (у леђа, груди, главу).* – Лу́sну га не́колко пу́ти и за́таји га (Рс). лу́sни га, на́не, или ја́ че га лу́sнем (Д – Бр, Пир).

луксузи́рује се несвр. нов. *трошити новац на бесмислице.* – Огазде́ла, па се са луксузи́рује, о́че сви́ да ви́де да се ди́гла нади сви́ (Бла).

лу́ла-лу́ла-лу́ла узв. при љуљању и успављивању детета: *љуљам те, љуљам те!* – Дете́ кад успа́вљујем, пое́м му лу́ла – лу́ла – лу́ла (Кп. Држ).

лула́нsа ж *пушач на лулу.* – Де́да њи́ан лула́нsа бил, на лулу́ пуши́л, па су по ње́га Лула́нse (Рос).

лу́нга несвр. рет. *лушаши.* – Сва́ку го́дину лу́нгајоше по село́ (Соп).

лу́нsа несвр. *шући.* – Лу́нsа ли га лу́нsа; уда́ра ко у ста́ру ка́нту (Вој).

лу́тка ж *име од миља које невесша даје најмлађој заови.* – На́јмладуту зл́ву, она́ бе́ше још дете́, назва́ла сам лу́тко; тека́ су зва́ле мла́ду зл́ву и дру́ђе сна́је (Рс).

лу́ће. **Да му про́јду лу́ће** изр. *да шресшане да мисли на нешшо; да шресшане да се јогуни.* – Гу́би се док ми про́јду лу́ћете, а после до́јди (Км).

лу́ч-лу́ч-лу́ч узв. овцама при раздварању више запата из заједничког стада при повратку са паше: *излази, излази, излази!* – Када́ дво́јимо о́вце о́камо лу́ч – лу́ч – лу́ч и сва́ка се дво́ји на своју́ капи́ју (Вој).

лу́ша ж рет. *осшашак на дну суда при шопљењу масши или маслаца, шроп; осшашак по издвајању млечне масши при прављењу белмужа, белмуж.* –

Ју́римо пце́та окол ку́ћу да се окре́не бе́лмуж. Кад по́чне да пли́ва у ма́слац, опе́кло се, оце́димо ма́сло и чу́кам лу́шу да се иси́пе (Ру).

ль́бне свр. *омршавити.* – Не́к једе́ пома́лко, тека́ че ль́бне (Сре, Чин).

льжни́к м/ж/с *лажљивац; лажљивица.* – Она́ је стану́ла голе́м льжни́к, ману́ да њој ве́рујем (Кр).

льжи́дете с зоол. *врста мале птице која, летећи поред реке са камена на камен, непрекидно поскакује подижући и спуштајући тело Motacilla.* – Льжи́дете и́де поред ре́ку, поред ви́рови ри́па, не́ма га на дру́го ме́сто (Ш)

ль́к на орату́ изр. *брбљива будала која лако каже оно што не треба.* – Поиспи́тај га и́зокол, он је ль́к на орату́, све че ти иска́же (Кр).

ль́ка вода́ изр. *врло питак извор (млаке) воде.* – Ль́ка вода́ ка́жемо и́звор куде́ је добра́ вода́ за апети́т а не́је мло́го ла́дна (Изв. Бс. ДД).

ль́скавица ж **1.** бот. *Vicia sativa, Latyrus tuberosus и њима сродне врсте лептирњача као коров у стрнинама*; уп. ль́скавка. – Грао́р је по́крупан од ль́скавицу и горчи́в је (Зс). Ль́скавица бело́ цьвти́, грао́р плаво́ (Ш). **2.** *шљокица.* – Ль́скавице на лита́к, у́баво да изгле́да, а мо́же и на шами́ју (Ру).

ль́скавка ж бот. в. ль́скавица. – Ль́скавка црвено́ цьвти́; ука́чи се на жи́то па га закр́пи одозго́ре (Гос). Ль́скавка цьвти́ црвено́, широ́ки ли́стови у жи́то као код гра́шак (Гос). Ль́скавка има црве́но – љу́бичасти цве́тове и дл́ѣе по́пушће (ВЛк). Ль́скавка црвено́ цьвти́ (ВЛк). Ль́скавка цьвти́ бело́ (Мр).

льсни́ја ж в. ласти́ја. – Же́твуту заврши́мо ль́сно, на льсни́ју, ро́днине ни помо́гоше (Јал). Льсни́ја там за ора́ње (Вој).

ль́снина ж *ораница испод шуме.* – Ль́снина је њи́ва испод шу́му (Цер).

ль́сно прил. *погодно (за живот, рад).* – Да́домо му све да и́ма ку́де да жи́ви и са́ му је там ль́сно (Вој).

льсци́ м мн. *продавци предмета који блистају, сјаје.* – Льсци́ти ми прода́доше ль́скавчета, а она́ у́бава, ль́скају се, льшту́ се (Дој. Рс).

Љ

ља́је несвр. *шикљати.* – Доне́соше у на др́вја, кр́в ља́је (Гос. Сук).

љи́га м/ж пеј. *балавац, слинавко.* – Ћу́ти љи́го, ти́ ли си нашѣ́л да ми да́ваш па́мет (Кс). Ти́ ли че ме, љи́го је́дна, иска́рујеш (Пир).

љиљако́вина ж *оно које потиче од јоргована; дрво јоргована.* – Кр́жавица од љиљако́вину, су́вото бе́ремо, ль́ко за горе́ње (Јал).

љи́пше свр. *цркнути.* – Ле́чи коња́тога, немо́ј да љи́пше (ТД).

љо́па несвр. *прскати житким блатом у току хода.* – Опѣ́нцити сви́нсћи па ме љо́пају одозго́ле како́ трчи́м; другари́це како́ трчи́мо грби́нете ни ка́љаве (Дој).

љопа́вина м/ж фиг. *брбљивац; лажов; оговарач.* – Ти́ја је голема́ љопа́вина, немо́ј га слу́шаш и немо́ј му ве́рујеш (ДД. Пир).

љо́пало с фиг. *особа која прича без ограничења и стида.* – Не́чу да ми то́ва љо́пало доо́ди у ку́ћу преди моја́ деца́ да ора́ти га́дне ре́чи (Сук, Вој).

љо́паџија м пеј. *(прост) грађевински радник; лош молер.* – Какѣ́в мо́лер, о́н је љо́паџија, и по́више пија́н, него тре́зан (Пир).

љо́пна ж пеј. *женска особа чије су одећа и обућа често замазане блатом.* – Проби́рај, љо́пно, куде́ га́зиш, не мо́раш пра́во у ло́чку (Сук).

љо́сак м *површина покривена локвама.* – Пора́внај га и у́баво га уга́зи, кад па́дне ћи́ша да се не напра́ви љо́сак (Зав – ддл).

љу́љало с *три коца за вешање љуљашке на њиви.* – Понесе́м и бебе́ и љу́љало на њи́ву, и там рабо́тим бараба́р сас оста́ли (МЈ).

љу́љне му шама́рчину изр. нов. *ударити шамар.* – Љу́љну му шама́рчину пред на́род, посме́ши га (СГл).

љу́скавица ж бот. *врста крупне и лоптасте јагоде која расте на пропланцима, ливадама и по шумама.* – Љу́скавице су поголеме́ од су́нице, ло́птасте су и, за́једно са – су́нице, расту́ у шу́му (Пк).

љу́сне свр. *треснути; пасти уз прасак.* – Ја́ љу́сну до́ле како да ме не́кој чу́шну (БЧ).

љу́та оса́ ж зоол. *врста осе чији је ујед врло болан.* – И́ма љу́та оса́, мло́го боли́ ка она́ уа́пе (Гос).

љу́та черемѝка ж бот. *врста чемерике Veratrum nigrum.* – Љу́та черемѝка не цвти́, а не́љута черемѝка цвти́ (Гос). Черемѝка и́ма од две – стру́ће; једна́ је љу́та и бези кла́с, а што кла́са не́је љу́та, бла́га је (Гос).

љутина́ ж *љутитост.* – Со́л и лу́к ту́римо у ру́пу, па се тл́ца, тл́ца, тл́ца да изле́зне љути́ната (Ста).

љу́тна м рет. *љутња.* – Про́јде љу́тна, помири́ше се (Пир).

љу́то коле́но изр. *по својој природи љута особа.* – Ја́ сам љу́то коле́но била́ и дњѝска сам и́ста; ако не́што не ура́дим, ја́ чу цр́кнем (Ос).

М

ма...ма везн. рет. *било...било.* – Ма с воло́ве, ма пе́шћи, до́м се вр́че са – сл́нце (Зс).

***маана́*. Ти́ си (си) за маану́** изр. *ти си крив.* – Неје́ дете́то ни́шта кри́во, ти́ си си за маану́ (Вој).

маа́ње с *пређа.* – Пре́ли смо рукави́це од вл́њено маање́ (ТД).

маалка́ ж *женска особа из истог дела насеља, исте махале.* – Ни́ смо с ма́јћу ти дру́шће биле́, а и маалће́ смо (Сук).

маалѣц м *мушкарац из истог дела насеља, исте махале.* – Твójти маалѣц се загледа́л у ме́не (Чин). Бе́јоше се сабра́ли маалци́ из маалу́ту (Дој).

магаре́ћа бри́га това́ (да) не́је изр. *то се тебе не тиче.* – Какво́ рабо́тим да рабо́тим, немо́ј ме питу́јеш, то́ва магаре́ћа бри́га да не́је (Вој. Пир).

магари́ца ж бот. *врста храста са дебелом црном кором и са нешто ситнијим лишћем од цера;* уп. магари́ца. – Не́је ни це́р, ни гору́н, ни грани́ца, него га ка́жемо магари́ца; и́ма дебелу́ црну́ ко́ру и високо́ расте́ ко сва́ћи хра́ст (Цер).

мага́риште с пеј. од мага́ре *магарац.* – Мага́ристето и́зјури из дво́рат (ТД).

магарче́вина ж бот. в. магари́ца. – Једно – др̏во хра́стово на́ши зову́ магарче́вина (Цер).

ма́зало. **Напра́ји три́ста ма́зала** изр. *направи велику збрку (штету, свађу).* – Кад – го́д до́јде она́, напра́ј три́ста ма́зала, па не оби́чамо да до́јде (Грш).

маза́љћа ж *велика дрвена кашика за мешање чварака при топљењу у казану.* – Да́ј ми маза́љћуту да проме́шам масту́ (Пет, Држ).

мазгу́је несвр. *гулити (младо) дрво у пролеће ради мезгре.* – Мазгу́јемо дрвја́, гу́лимо ко́рке од бу́ку (ЦД). Жу́лимо бе́ли га́бар, мазгу́јемо (ЦД).

мазља́к м *маза.* – Му́шкото је стану́ло мазља́к о́пасан (Кр).

мазни́ште с геогр. *велика водоравна или искошена равна површина.* – На́ше ме́сто Равни́ште је ма́зно ме́сто, мазни́ште је, али је под голему́ коси́ну (Јел).

мазну́љћа ж фиг. **1.** *размажено и умиљато дете или младунче;* уп. мазѣ́љћа (2). – Та́ја мазну́љћа, све окол ба́бу (Држ, Трњ). **2.** пеј. *лукава особа која лепим речима и гестовима успева да добије оно што хоће.* – Не́је ло́ше да се па́зите од ту́ја мазну́љћу; она́ кад до́јде у́век не́шта однесе́, даде́те вој (При, Пет. Сук).

мазу́љи се несвр. фиг. *улагивати се.* – Мазуљи́ се да мо́ж по́више да ми даду́ (Пир).

мазѣ́љћа ж **1.** *(грађевинска) алатка којом се нешто равна, маже (блатом, малтером).* – У́зни мазѣ́љћуту и у́баво га изма́зни и од ову́ј стра́ну (Рс). **2.** в. мазну́љћа (1). – Ба́бина мазѣ́љће, до́јди си да те ба́ба пома́зи (Рс. Дој). То́в пра́се је голема́ мазѣ́љћа, до́јде до ме́н, ле́гне и че́ка да га ма́зим (Дој).

мајму́на на ши́ју изр. *печалбарска торба.* – Сва́к у́зне мајму́ну на ши́ју и кре́не у печа́лбу (Б – Лс, Гњ).

мајму́нсће цига́ре изр. бот. *врста жбуна који је коришћен за пушење.* – То́ј што ви зове́те пуши́дрво, ми́ у Пала́нку о́камо мајму́нсће цига́ре (П, Пир).

мајсто́ри́ја. **И́де у мајстори́ју** изр. *иде у печалбу као мајстор.* – Ишѣ́л је у мајстори́ју, меша́л се с на́род (Чин).

ма́јсторче с дем. и хип. *ученик код (доброг) мајстора; калфа.* – Ти́ си веч стану́л ма́јсторче, уме́јеш и без ма́јсторатога да напра́виш какво́ тре́бе (Чин).

мајта́пи се несвр. *шалити се задиркујући саговорника.* – Мајта́пимо се сас му́жа; ша́ла је дру́го, а у́вреда је дру́го (Д – Пш, Чин).

мајћете́рина ж пеј. *неодговорна мајка.* – Мајћете́рината остави́ла деца́ до́ма и отишла́ на сабо́р (Сук).

ма́јћо реч. *за изражавање чуђења кад оно; види; молим те.* – Уле́зо там да отсече́м литрило; ма́јћо, ши́ба у́бава, гора́, трепетли́ће, не зна́јеш које́ да избе́реш. И ја́ изва́дим с ко́рен, за кљу́нове (Ру).

ма́јћо, гле́де си ра́боту изр. *шта те брига, не обраћај пажњу на увреде.* – Ма́јћо, гле́де си ра́боту, с кара́ње не́ма ни́шта да пости́гнеш (Тм).

мајуни́ца у си́рење изр. *ларва у сиру.* – Мајуни́це у си́рење, дешава́ло је се, па ђи чи́стимо (Д – ТО, Пир).

мака́р – какы́в, ква, кво било *какав.* – Ма́кар – какы́в да је, му́ж да је, жени́ се, че́рко, на вре́ме (Ру).

ма́ла мре́жа изр. *рибарски прибор.* – Ма́ла мре́жа и́ма о́сам до двана́јес ра́стега (Ста).

мала́кче свр. *малаксати.* – Малакча́ла сам, ду́шу не́мам да о́дим (Рг).

ма́лацак, -цка, -цко *мален.* – Би́л сам ма́лацак када́ је било́ ра́т (ТД).

малењ̂а, – ћо рет. *мала.* – Ма́лењ̂у сам ђу чува́ла (Рас).

ма́лечка остри́ка ж бот. *врста влатасте траве лошег квалитета Dechamptia cespitosa.* – Остри́ка и́ма две́ вр́сте: ма́лечка острика и голе́ма остри́ка (Гос).

ма́ли го́сти изр. *узвратна посета уже родбине новом дому невесте недељу – две после свадбе.* – По сва́дбу и́ма и ма́ли го́сти, на́јближа рода́ и́де код неве́сту (Вр).

ма́ли зу́б изр. анат. *зуби младе овце од две до три године, обележје њених година.* – Кад купу́јем овцу́ гле́дам да и́ма ма́ли зу́б или дру́ђи зу́б. Ма́ли зу́б је до две́ – три го́дине, а дру́ђи зу́б је од три́ до че́три го́дине. По́сле отпа́дне ма́ли зу́б, а само оста́ну ста́ри зу́би (ТД). Ка́д су два – зу́ба ма́ли тьг је дви́ска, на тре́ћу и четвр́ту го́дину овца́ ра́вња зу́би, а од шес – го́дине па ната́м ја́вља се жље́зда и гу́би зу́би (ДД).

ма́ли ста́мбол бот. *врста георгине мање висине.* – И́ма ма́ли ста́мбол и голе́ми ста́мбол, еве́ и ова́м у гради́нче (ТД).

ма́ли сьт м бот. *бодљикава коровска биљка (расте поред путева).* – Сва мага́ришта једу́ ма́ли сьт на́јвише кад је зеле́н, после се удрве́ни; ка́жемо и осьт, а и́ма и голе́ми сьт (ТД).

ма́ли ча́поњчич изр. анат. један од два *закржљала папка изнад папака код папкара.* – Наза́д мали́ти ча́поњчичи ва́не гусе́ница, па одре́жем и изва́дим с иглу́, и́ма ко цр́вик, о́бично на пре́дње, али мо́же и на за́дње но́ге (ТД).

малка́ш м *онај који у заједничком сшаду има најмање музних грла.* – Малка́ш на кра́ј узи́ма млеко́ (Зс).

малозе́мац м фиг. *себична и незајажљива особа која шири свој йосед йомерањем међа и куйовином.* – Бра́т ми је малоземац, све му се мали́ (При).

ма́мка ж **1.** дем. од ма́ма *мајка.* – По́старити од мене ма́му о́кају на́не, а по́младити, напо ме́не, о́кају ђу ма́мка (Д – БД, Пир). **2.** мит. *(ойака) болесш йренешa мађијама.* – Оно́ била́ ма́мка и свртéла се о́ко да ми исћора́ви (Гос).

мана́в м зоол. *врсша змије.* – Змија́ ма́нав до́јде зелена́ и жлта́ на дужи́це, дл́га је окол ме́тар и жи́ви у шу́му и у гр́мање (Зав).

мандали́ка несвр. пеј. рет. *љуљаши, њихаши; узалуд нешшо чиништи.* – Са́мо мандали́ка ка́нтуту ната́м – нава́м и не ва́ча се за те́шку ра́боту (Јел).

мандора́ча ж пеј. **1.** *велика и груба алашка, йрибор.* – То́ј не́је ложи́ца ко ложи́ца, него мандора́чу направи́л (Цер). **2.** *огромна, груба и ружна жена.* – Не́чу се же́ним за туј мандора́чу, че тра́жим које́ ли́чи на жену́ (Цер).

мансо́в м *йревршљива и лења особа.* – Које́ је мансо́в оно́ лѣ́же, кра́дне, прај даравéле (Зав).

мансу́па се несвр. *губишти време; узалуд се крешаши; чиништи нешшо некорисно.* – Ма́нете се од то́ва мансупа́ње; не мансу́пајте се, ра́бота ви че́ка (Кр).

мани́стен лита́к изр. *дуга женска хаљина од неваљаног сукна, без рукава, украшена (разнобојним) йерлама и ошшивена жушим ширишима.* – И́мам мани́стени лита́ци, с мани́ста пра́вени (Д – Вч, Км, Пир).

манисшо́р м бот. *једна од ленширњача као коров у сшрнинама.* – Манисто́р у жи́то расте́, црвено́ цвти́ и на жито́то се ука́чи (Бла).

мани́ш, -а, -о *који има велике мане; ћакнуш.* – Несу́ мани́ти, несу́ ашља́ци, ра́ботни су и вре́дни, умеја́тна деца́ (Вој).

мано́вилка ж бот. *башшенско цвеће, кадифица.* – Мано́вилка си́тно цвти́ жу́тко и црвено́ – ша́рено (Мр).

ма́ћа ж *шшим.* – У О́рљу сам чу́ла да шти́м ка́жу ма́ћа (Ку).

ма́нут, -а, -о трп. пр. **1.** *осшављен; нашушшен.* – У село́ се не оре́, све ма́нуто (Ш). Сви о́бичаји, све ма́нуто (МСв). **2.** *разведен.* – Ма́нуто ли је, разве́дено ли је, бансо́в некакѣ́в стану́ло (Зав).

мањи́нац м *йришадник националне мањине.* – На́шити мањи́нци се у́баво сла́гају сас на́с (П – Сц, Вр).

мањѣ́к м *недосшашак; недовољносш.* – Шу́му сам расти́ла, мањѣ́к се́но бе́ше (Гос).

ма́ове. **На ма́ове** изр. *йовремено, на махове.* – Доо́ди му на ма́ове, на ма́ове (Пет, Вој). Магла́та доо́ди на ма́ове, ветѣ́рат ђу поме́ра (Бер).

ма́ньцни, -а, -о *мали.* – О́н но́си маньцнијан дуду́к (Орљ).

маóвина ж **1.** бот. *маховина.* – Не купýј дрва којá су ватúла млóго маóвину, онá су из мртвину (Пир). **2.** анат. *шаиерје; сишне длачице.* – Кáд се пúле проскубé онó прорастé, избúје га маóвина (Цр).

маóвиница ж бот. дем. в. маóвинка. – На вретéното тај трáвка úма како маóвиницу (Бе).

маóвинка ж бот. *сишне и нежне длачице на шлодоносном сшаблу.* – Сáдина úма дугáчко вретéно, па као маóвинка на вретéното, и увúјено па маóвиница (Гос).

маркáр м нов. *шродавац немачких новчаница, марака.* – Купú сто – мáрће на пúјац од једнóга маркарá (Ш, Пир).

маркезéш м *шекшилно влакно од којег се израђују шредмеши који се не гужвају а шушше (завесе, венчанице, мараме, блузе).* – Маркезéт је по квалитéт између свилý и памýк; шамúја зејтинлúја је маркезéт (Бла).

маркезéтна шамúја изр. *марама за свечане шрилике жушозелене боје.* – Маркезéтна шамúја је по бóју жлтó – зеленá као зејтúн од сýнцокрет (Брл).

мáрмор м зоол. кл. *крушан шумски мрав, чији је ујед болан.* – Мáрмори да те изедý, баксýзе (Бе).

мáрша ж бот. *један од шрвих весника шролећа, који има сишан и жуш цвеш.* – Мáрта рáно излáзи, уз рéку лúс, у сурéвиште растé и úма сúтан жлт цвéт на пешéс глýмчича. Прва цвтú, нáјпрво на Младéнци (Гос). Пóдбел зовý мáрта у нáше селó, бéре се за лéк (ВЛк). Мáрта úма жлт цвéт како пýл, како слнчоглéд (Пк).

марýжњак м *шишша од кукурузног брашна.* – Напрајúла марýжњак и сварúла васýљ, па ýбаво поклáџувамо (К – Ћу, Пир).

мáсаџика ж *јединица која је од родишеља наследила велико богашсшво у новцу.* – Já сам билá мáсаџика, тражúли су ме млóго (ТД). Јединúца, мирашчúка, мáсаџика кáжемо (Цер).

маслáр м зоол. **1.** *гундељ.* – Маслáр је бубáчка којá прáви лóпте од бáлегу (Дој). **2.** *врсша крушнијег инсекша ошнокрилца са белим шачкицама на леђима.* – Маслáр лáзи и úма белé тáчкице, а жúви по стéне и колúбе (Б – Вш, ЦД).

масурјé м мн. *шрећа смошана на мошовилу ша скинуша с њега, канура.* – Масурјé су прéца: смóта на мотовúлку, па се стýри од њу, и после се чúни и припрéма за óбраду (Д – Сн). Масурјé на мотовúлку мóтају, па му одбрóје пáсамцета; кáже се текá и за конóпно и за влњено (Д – Сн).

мáтарица ж бот. *врсша ливадске шраве.* – Тáм растý рескýша и мáтарица, ливáтсће трáве (Пк).

машеријáлан, -лна, -лно нов. *себичан, грабљив.* – Бúл је материјáлан и имáл је дóста пáре (ВСв).

матери́нство с *наслеђе по мајци, мајчин мираз.* – И́мам матери́нство у Кума́ново (Ста).

матери́нсћи језѝк изр. *матерњи језик.* – Куде́ да и́дем, ја́ си гово́рим матери́нсћи језѝк (Зс).

матерја́ ж рет. *мајка.* – Матерја́та болесни́к, па га је те́тка одрани́ла (К – ББ, Ш).

матерче́тина ж пеј. *неодговорна мајка.* – Му́ж овча́р, матерче́тината сћи́та по му́жје, а деца́ дрпава и гла́дна и́грају се уз реку́ту (Дој).

матру́на ж бот. *мотруна.* – И́ма трава́ матру́на, чу́л сам од овчаре́те, али не зна́м која́ је (Чин).

мацо́сује се несвр. *звати мацо, умиљавати се.* – Немо́ј се мацо́сујеш, че те мо́лим; немо́ј се замла́чујеш пред на́род (Пир).

ма́чка ж бот. *једна коровска биљка у окопавинама; врх плодоносног стабла трстике.* – Вѣ́р на тр́ску зове́мо ма́чка, а и у мору́зу расте́ трава́ ма́чка (Д – КВ, Пир).

мачка́р м *особа која се бави мачкама.* – Че́рката мачка́р, пригр́не ма́чку ко ма́лечко дете́ (Чин). Ђа́кат по́више мачка́р и кучка́р, а у књи́гуту сла́бо гле́да (Трњ).

мачка́рка ж *женска особа која се бави мачкама.* – Стрина – Бра́на поко́јна бе́ше голема́ мачка́рка, деца́ не́је има́ла (Пир).

машале́ с мн. машалети́ја *покладна бакља од делова трешњине коре (и гумених отпадака), нанизаних на жици.* – Машале́ је жи́ца и на њу кора́ од цре́шњу (СГл. Кр).

маше́ње с гл. им. од ма́ши *промашај.* – При ме́не не́ма маше́ње, та́чно уда́рам куде́ тре́бе (Об, Пир).

маши́на ж *шибица.* – У Па́јеж, куде́ сам се роди́ла, чу́ла сам да ћибри́т о́кају маши́на, а у О́рљу га о́камо само ћибри́т (П – Пж, Орљ).

машчи́ца ж дем. *мастр.* – Доне́си једну – ложи́цу машчи́цу да запр́жим васу́љат (Пет).

ме́еее – ме́о *подражавање мекета козе.* – Коза́ вре́ка мееее – ме́о (Мр).

ме́д и душа́ изр. *који је широког срца, спреман да сажали и помогне.* – За чове́ка сам ме́д и душа́, ама ка се накрва́вим на не́кога после му не мо́гу опро́стим (Зав).

ме́да м/ж/с *мили, драги.* – До́ћинчање ка́жу ме́до, а Јело́вичање не (Јел). На дете́ ка́жемо пи́ле, ме́де, ме́тке тека́ му се ра́дујемо (Дој).

ме́дена го́дина изр. *медоносна година.* – Тѣ́г бе́ше ме́дена го́дина, а по́рано су си биле́ по́више ме́дене го́дине (Пл).

медови́на чове́к изр. *добродушна особа благе нарави.* – Башта́ ми је бил медови́на чове́к, душа́ му је била́ медови́на (Зав).

ме́доша ж *овца која је по лицу жућкасто – браонкаста.* – Овца́ ме́доша и́ма по лице́ жу́ткасто – бра́онкасте ша́рке (Мр. Ру. Цер).

медуни́ка ж бот. *весник пролећа, две врсте – ситна и крупна; уп. медуни́чје.* – Медуни́ка се си́са, и́ма у две́ вр́сте, си́тна и кру́пна. Си́тната цвти́ плаво́ – љу́бичасто, а кру́пната и́ма кру́пни жлти́ цве́тове (Зс). Медуни́ка и́ма ши́љави ли́стови који́ се пресија́вају и цвти́ у мај – ме́сец, цве́т ро́зан, си́само у цве́т, оно́ бла́го (К – ЦВ, Пир).

медуни́чје с бот. в. медуни́ка. – Јегли́ће и медуни́чје ра́но у́пролет изла́зе по на́ша ме́ста (Бер, Јал). Медуни́чје бе́ремо, па му си́самo цве́тат, оно́ бла́го (Вој).

мезга́љ м *отвор на штали за избацивање стајњака.* – И́мам мазга́љ на шта́лу, кроз ње́га изба́цујемо ђу́бре када́ ри́немо (Соп).

мезетлѣ́к м *храна уз пиће, мезе.* – Пијалѣ́к и мезетлѣ́к, све и́ма у ову́ј ку́ћу (БЧ).

ме́јес, -та, -то *који има јако изражен трбух.* – Та́ја овца́ ме́јеста, и́ма големо́ шћембе́ (Гос).

меју́рче с анат. дем. *мокраћна бешика (код јагњета, овце, козе).* – Меју́рче је код ја́гње, овцу́, козу́, а код свињу́ је поголемо́ па мо́же да се лу́пи и зове́мо га меју́р (ТД).

ме́ка мамуди́ја изр. *танак и широк турски новац од сребра или злата.* – Че́три ме́ће мамуди́је су једна́ жлти́ца (Соп).

ме́ка на мл́зење изр. *која се лако музе.* – Кра́ва, овца́ или коза́, и́ма не́која ме́ка на мл́зење, ама и́ма поне́које жи́лаво, не мо́ж га измлзе́ш како́ тре́бе (ТД).

мекоко́рес, -та, -то *који је са меком кором, мекокораст (плод).* – Те́ја кру́шће мекоко́ресте, бла́ђе су и у́баво мери́шу (Јал).

мекомл́ска ж *она која се лако музе.* – Деца́ се у́че да млзу́ на о́вце мекомл́сће (Дој).

ме́л м геол. **1.** *бела земља.* – То́ва ме́сто о́камо Ме́л, та́м је бела́ земља́та, па зато́ва (ВЛк). **2.** *врста меког и беличастог камена који се лако распада.* – Ме́л је си́тан и љу́скав ка́мик, и́ма га у наш а́тар (МСв).

меле́з м **1.** *врста платна домаће израде са основом од кудеље или лана и са потком од вуне или памука.* – Меле́з је паму́к и пр́тено (Гос). **2.** изр. *тамноплав џемпер домаће израде.* – Пле́тен меле́з ка́жемо џе́мпер који́ не́је ни цр́н ни пла́в (ТД).

меле́м чове́к изр. *великодушна особа која радо теши и помаже.* – О́н је бил меле́м чове́к, мло́го до́бар (Зс).

мело́. **У мело́то** изр. *на лицу места; у најважнијем тренутку.* – Бе́јоше се наје́ли, напи́ли и тамѣ́н се распоја́ли, и ја́ и там зате́ко у мело́то (Дој). **ме́мица** ж *ситна чипка.* – Ме́мица је си́тна чи́пка, по три́ у ла́нче, па га скло́пиш; ра́ди се с ку́кицу, хе́клицу, ра́зни моти́ви спо́јиш у једно́ (Сре, Кр).

ме́нђеле с *велики метални уређај прикључен уз ковачку тезгу за стезање металних делова при обради (турпијом; металним шиљком), стега.* – О́дма ту́рај ра́лникат у ме́нђелето и изо́стри га с голе́муту турпи́ју (Вој. Чин. Кс).

меркезе́тка (шами́ја) изр. *свечана марама чија се боја прелива.* – Ба́ба је има́ла за до́бар дѣ́н зејтинли́ју маркезе́тну шами́ју, оиви́чену са – шљо́кице (Пир). Маркезе́тка и́ма у ра́зне бо́је, па се прели́вају (Ру).

ме́рне о́ко изр. *(кришом) погледати.* – Да не ме́рнеш о́ко,ква́ лепо́та, квво́ убави́ло (ВЛк).

месе́чина ж бот. в. месе́чњак. – Месе́чина је жу́та и висока́ ајду́чка трава́, бе́ремо ју за ле́к (Ос, П – Љу).

месењак (котѣ́л) м *котао запремине од седам до осам литара којим се одмерава вода за мешење хлеба према бројности укућана.* – Месе́њак котѣ́л и́ма окол се́дам до о́сам ли́тра, о́н је ме́ра за во́ду за бра́шно када́ се ме́си ле́б за це́лу не́дељу (Брл).

месе́чњак м бот. *жута, висока и лековита биљка у типу хајдучке траве;* уп. месе́чина. – За ча́ј бе́ремо жлту́ ајду́чку тра́ву, зове́мо ђу месе́чњак (Кс).

ме́си несвр. *спремати даће и задушницу (домаћица).* – Жена́та му не́је ни меси́ла, ни црни́ну не́је носи́ла по њега, не́је га жали́ла ни дѣ́н (Брл). Ју́тре че ме́сим заду́шницу (Сук).

мести́чкава земља́ изр. *различити типови земљишта на једној парцели или на једном потесу.* – Та́мо је мести́чкава земља́, црвени́чава земља́ по́више (Гос).

ме́сто м мн. места́ **1.** *име места у атару, микротопоним.* – Не зна́м да – ли́ и́ма та́ја ме́ста у на́ш топра́к (ВЛк. Бе. Јел). **2. чове́к из ме́сто /жена́ из ме́сто** изр. *особа одличних моралних квалитета.* – Де́да ти је би́л чове́к из ме́сто, сва́кому је чини́л добро́, ама ти́ неси́ на њега (Пет, Вој). Моја́ поко́јна стри́на је била́ жена́ из ме́сто (Држ, Трњ).

мета́ља́ћа ж *запаљење везнице ока, коњунктивитис.* – Оно́ мета́ља́ћа, коњ́ц црве́н у о́ко; она́ тр́ља и ба́је (Гос).

мета́ч м **1.** *мушкарац који у високом степену преноси своје одлике на потомство.* – Ја́ ли́чим на баштý си и си́нове ли́че на ме́не, мета́ч сам (Д – Пра, ВЛк). **2.** рет. *метлар; чистач.* – Би́л сам мета́ч у предузе́ће, чиста́ч (Д – ГК, Пир).

мете́ж м *веридба.* – Кад се сва́дба запра́ви, пр́во је мете́ж, вери́дба, ка́жу га и у́дум (Д – ЈД, НМл).

метери́з м нејасно значење: *заседа, бусија.* – Да – ли́ су ајду́ци постављали метери́з куде́ че́кају Ту́рци, не зна́м да ти ка́жем (Пир).

мети́љ м фиг. *(нежељени) бочни коренови (о виновој лози).* – Та́ј тру́п и́де исподи струку́ и пушта́ мети́љ (Зс).

метла́рка ж *чистачица.* – Си́не, си́не, бо́ље у́зни метла́рку да те слу́ша; та́ја студи́ра, че те ма́не кад завр̀ши за суди́ју (Кс).

метли́ца ж *врста шаре у виду гранчица на ћилиму.* – Ша́ре на ћили́м и́ма метли́це, ку́вари, ђу́лови, ве́нци (Пир).

ме́чка. Пра́ча га на ме́чкуту у уста́та изр. *шаље га тамо где му прети смртна опасност.* – Пра́ча ме на ме́чкуту у уста́та, али ја́ та́мо не́чу да и́дем (Рос).

меџанли́ја ж *место на међи (двају атара).* – То́ је ме́сто меџанли́ја меџи топлодо́лско и госту́шко (Гос).

меџули́ја/меџунли́ја ж *сусед (са кућом, плацем, њивом).* – С Ру́жу су меџули́је, ку́ћа до ку́ћу (Зав).

меџури́на ж *канал који иде дуж међе.* – Меџури́на зове́мо ва́ду за во́ду, нава́џујемо (П – Пж, Бз).

меџу́себе прил. *међусобно.* – Ђо́ргови се меџу́себе би́ју (ТД).

меша́јник м *велики сандук за брашно и хлеб.* – Меша́јник ка́жемо ко́вчег за бра́шно и ле́б, у ње́г се и меси́ло (Вр).

мешани́ја ж фиг. *збрка; гужва.* – Иде́ мешани́ја, иде́, иде́, би́ше се момчети́јата (Сук).

меши́на ж **1.** *трбушна дупља.* – Одоздо́ле је меши́на, од гру́ди до ви́ме, а са стра́не је сла́бина; ка́же се у́дари ме у сла́бину (Дој, Јел). **2.** *део гајда који се пуни ваздухом.* – Га́јде и́ма руца́ло, пува́лник (и́ма пи́с), гајдуни́цу (с пр̀сти се вра́же), меши́на (Пн).

мешчи́на ж *месо без костију, кртина.* – Ти́ ми да́ваш само кошчи́нуту да гло́цем, ја́ би да и́ма уз њу и мешчи́на (Цер).

ми́жла ж пеј. *женска особа која је физички и духовно неспособна.* – А́јде ми́жло ми́жава, пова́рке, да те не че́камо (Сук).

ми́зес, -та, -то *који је лепо заобљен и уобличен.* – Ми́зеста је добро́ уобли́чена, зао́бљена, зго́дна (Цр, Вр). Ми́зести сте сас сва́уту двоји́цата: су́вачћи, мр̀шавшћи, зго́дначћи, бѣ́ш сте (се) напари́ли у́баво (Зав).

ми́лбог. Од ми́лбога да гле́даш изр. *гледати са усхићењем.* – Пора́сла, разви́ла се, лепоти́ја над лепоти́ју, од ми́лбога да у гле́даш (ВЛк).

миле́је несвр. **1.** *волети.* – Миле́је да се милу́је с младоже́њуту, мла́да неве́ста је (Вр). **2.** изр. **миле́је за ње́га** *драг јој је.* – Миле́јем за ње́га, само́ на њега ми́слим (Вој).

милица́јче с *(млад) полицајац; полицајка.* – Једна́ уну́ка ми је милица́јче (Јал). Милица́јчето пресре́тло но́гу (Тм).

ми́лома прил. *без присиле, милом.* – О́н не́че ми́лома да оти́де, че мо́ра да га иска́рамо (Сук, Вој. Пет).

милому́жица ж *жена која се превише интересује за мушкарце; курва.* – Та́ја ли милому́жица, она́ само у му́жје гле́да, дру́го не зна́је (Пир. Дој).

ми́луванка ж бот. *врста баштенског цвећа, дан и ноћ.* – Ми́луванку и лати́нку и́мамо све́те у гради́нче (ВЛк).

ми́рак м *мир, спокојство.* – Ви́ше ура́дим но́чу, него дѣ́њу; но́чу и́мам ми́рак (Рг).

ми́ранчьк, -чка, -чко хип. *тих, миран, кротак; несвадљив.* – О́н, сирома́, ми́ранчьк чове́к (ЦД. Км. Пет).

ми́ри изр. *умиривати завађене.* – И́де да ђи ми́ри да се не ка́рају (Пет).

ми́ри сто́ку изр. *обављати свакодневне јутарње и вечерње послове око стоке.* – Му́ж о́тиде да ми́ри сто́ку, а ја́ пој до́ у гради́ну(Цр, Вр).

мири́са несвр. песн. рет. *мирисати.* – Ни́т ме бе́ру, ни́т ме мири́сају (Зав).

миришља́вка ж бот. *златаста трава миришљивка Antoxantum odoratum, која даје сену врло пријатан мирис.* – У то́ј се́но и́ма миришља́вка, во́лим да за́спим у ње́га (К – Вр, Ш).

ми́рко че и́гра изр. *биће батина.* – На дете́ запре́те с пру́т: ако не слу́шаш, че и́гра ми́рко (Зав. ВЈ. Пет).

ми́сал ж/м мн. ми́слове **1.** *мисао; брига.* – И́мам ми́слове, и́мам си бри́ђе големе́ (Сре). **2.** изр. **на ми́сал** *опседнут је великом бригом, забринут је.* – О́н је на ми́сал чове́к (П – Пж). Бра́т ми је на ми́сал; пла́шим се мо́ж да неста́не а да се не чу́јемо и не ви́димо (БЧ). Бѣ́ш ми на ми́сал, куде́ се де́ну дети́штето (ТД). **3.** изр. **не – ма́ло ми́слове и́ма** *имати велике бриге.* – Не – ма́ло ми́слове сам има́ла: шесна́јес гро́ба сам закопа́ла откако́ сам на́ – ноће (Ор, Кп).

миси́рка ж зоол. *сива птица певачица, мања од голуба.* – У на́ше сенако́шко и́ма ти́че миси́рка, по́малечка од го́луба, сива́ је и у́баво поје́ (Д – Сн, Пир).

мише́ с бот. *(ниска) хризантема.* – И́ма јесе́нка и мише́; мише́то је по́ниско и по́рано цвути́ (ТД). Мише́ је по́ситно од јесе́нку, цвути́ бело́, а и́ма и мише́та која́ цвту́ ро́зе (Мр). Мише́ је си́тно, а све оста́ло је и́сто као код јесе́нче (Пк. ВЛк).

миши́ћина ж бот. *бела и ниска хајдучка трава.* – Миши́ћина је бела́ и ни́ска ајду́чка трава́, бе́ремо у за ра́не (К – ЦВ, Пир).

ми́шја о́паш ж бот. *бела и ниска хајдучка трава Achillea millefolium.* – Ми́шја о́паш, ли́стове му до́ју ре́скави, зелени́, а вану́ло се за́земи; преви́ва се на ра́ницу (ВЛк. Ш).

мла́ва ж мет. *олуја са великим падавинама.* – Када́ наи́де ја́к ве́тар па доне-се́ гра́д, ћи́шу или веја́вицу и напра́ви голему́ште́ту, ка́жемо мла́ва, наишло́ мла́ва (МЛк, Зав).

мла́да коза́ (овца́) изр. *она која се омладила два пута (коза, овца)*. – Звиза́рка док не очу́ва пр́во ја́ре, па мла́да коза́, па др́та коза́ (Дој, Брл, Јел).

младáр м мн. младарú *младо вођно сшабло; садница.* – Насадú рóдна дрвја, све младáри,тамњн прородúла (ВСв).

млáдачьк, -чка, -чко *који је јако млад.* – Млáдачко (девóјчето), срцéто му пojé (Изв).

младéнац м *обредни кравајчић који се меси на Младенце и размењује са рођацима и ūријашељима.* – Колáчи на Младéнци што размéњујемо, младéнци и óкамо (Зс).

младенáча ж *девојчурак; млада девојка.* – Áјде младенáчо, áјде ти тóва завр̏ши! мojá бáба ме је текá окáла кадá сам билá ни детé ни девóјћа; óче да кáже да сам порáсла (Пир).

младúна ж *оно шшо је младо (ласшар, млада вођка).* – Прóлет почéла, изрáсло веч младúна на све стрáне (Ш).

младúца ж *млада жена.* – Дojдé једна – млáдица и óстави овóј за тéбе (Ш).

младúчка ж *ласшар; млада вођка.* – Úмам младúчће за калéмување (Зав, ддл).

младишáр м мн. младишарé /младишарú *момци и девојке, омладина; млађе особе;* уп. младиштарé. – Сабéремо се младишарé, мýзика, óро (Ор). Овó младишарú, óче зачáс и какó билó да га напрáје (ЦД).

млáдо сúриње изр. *сир који није сазрео; млад сир.* – Кáжемо прéсно сúриње или млáдо сúриње, кадá га оцéдимо и исечéмо (Мр).

младиштáр м мн. младиштарé, в. младишарé. – Úма младиштарé, момчетúја дрта по селó, ни жéњена ни дóмена, а úма и девојчетúја у пешеснáјес гóдине (Гос).

младожéнци м мн. младéнци *невесша и младожења.* – Ишлú смо с мýжа, младожéнци у Смакóво у цр̏кву (Вр).

младожéнче с рет. дем. младожéња *младожења.* – Немóј се, младожéнче тóлко срáмујеш, сá сви у тéбе глéдамо (Тм).

младожéњци м мн. в. младожéнци. – Младожéњци, отидóмо там у гóсти (Ру). Не мóж да прéспу ночтý ко младожéњци (Зав).

млáшав, -а, -о *шесшасш.* – Тéнтава земљáта, млáтава за орáње (Пок). Млáтав лéбат, несú га допéкла, гóспоџо (Вој).

млáти грáње изр. *ūричаши бесмислице, јуначиши се на речима;* уп. млáти прáзну шýму. – Нejé ти мéсто да млáтиш грáње, домаћúн си човéк (ДД).

млáти прáзну шýму изр. в. млáти грáње. – Напúју се па пóчну да млáте прáзну шýму (ВЛк).

млатúшума м/ж *југоисшочни вешар, развигор на крају марша.* – Почé да дýва млатúшума, скóро че озеленéје горáта (Вр).

млáтка ж *млада кокошка која носи.* – Млáчица кадá пронесé, после је млáтка, а после стáне дрта кокóшка (Мр).

млатошу́м м *брбљивац; машта́р.* – О́н је млатошу́м, не́ма квво́ па́метно да чу́јеш од ње́га (Км).

млатче́ с *млада кокошка док не пронесе, кокица;* уп. мла́чица. – Млатче́ о́камо мла́ду коко́шку када́ пронесе́ (ТД). Млатче́то проне́ло (Зс).

мла́чица ж в. млатче́. – Мла́чица, одво́ји се и са́мо се ра́ни; после ка́жемо мла́чицете проне́ле (Мр).

мле́каџија м *преносилац млека од бачије до сабирног или прерадног центра;* уп. мле́карџија. – Мле́каџија (на бачи́ју) је ти́ја што но́си млеко́то (Зав).

млека́рка ж *млекарица; жена која разноси млеко по кућама.* – Млека́рка сам била́, поште́на, на́јубаво је било́ моје́ млеко́ (Брц).

мле́карџија м в. мле́каџија. – Мле́карџија, а зове́мо га и бачија́р, си́ри си́рање (Зс).

мле́ч м бот. **1.** *маслачак.* – Бе́ремо мле́ч за сала́ту, са́ је то́ва уле́зло у мо́ду (БЧ). **2.** *рудински млеч и готово све друге биљке које на пресеку испуштају лепљив, бео и опор биљни сок.* – Све тра́вће које́ пу́штају мле́ч там куде́ ђи пређи́немо, о́камо мле́ч, не разлика́вамо ђи (Воj). Бѣцка једѣн по́голем мле́ч, а и́ма и си́тан мле́ч и кру́пан мле́ч (Ру). Једѣн мле́ч о́камо мле́ч или о́тровна сала́та (Доj). Мле́чеви и́ма пл́но, не зна́м им и́ме (Брл). У мору́зуту набе́рем мле́ч за свиње́те (ВЛк).

мле́ч који́ се обр́ча према сл́нце м бот. *врста млеча Euforbia helioscopia.* – И́ма мле́ч који́ се обр́ча према сл́нце све́ док оно́ не за́јде, а када́ за́јде, цве́тат се збе́ре. С ти́ја мле́ч си ма́жу па́тку, а кој болу́је од србе́чку, си́тне вр́жице му изле́зну, када́ се нама́жу, изгу́бе се, а и́сто и испод но́кти, и ли́ша на вра́т и дру́го (Брл).

млечни́к м *јело од млека у које је стављено брашно.* – Деда – Ле́ка је прави́л млечни́к, заму́тује га с бра́шно (Нш. Ру, К – ББ).

млечни́ца ж бот. *врста јестиве печурке.* – Млечни́цете, једе́мо и, оне́ пу́штају млеко́ када́ се прело́ме (ВЛк).

млечни́ца ж *јело од млека коме су додати кукурузно брашно, тиква или кромпир.* – Млечни́ца се пра́ви од млеко́ и мору́зно бра́шно, а мо́же и сас ти́кву или кромпи́р; ска́шка се и си́пе (Ру).

млза́рник м *део појате (или тора) где се обавља мужа.* – На поја́ту и́ма пле́вња, поја́та, коли́ба, трља́к, јагре́к, заго́н, зевни́к, ко́чек (за ја́ганци), коза́рник, млза́рник, ба́бица, леса́рка (ВЛк).

млза́ч м *музач;* уп. млзнича́рин. – На ту́ја бачи́ју били́ смо трои́ца млза́ча (ВЛк).

млзнича́рин м в. млза́ч. – Млзнича́рин сам бил, не́је ми оста́ла ни та́ја му́ка (Рс).

мли́во с *зрно које се превози или преноси до воденице.* – Муштери́ја дово́зи мли́во, а вр́ча бра́шно (Рас).

млњо́сује несвр. *оштећивати квалитет усева и воћа.* – Бли́ска смо до реку́ту, па че́сто слана́та млњо́сује пипе́рат (Трњ).

млњо́ше свр. *оштетити и смањити квалитет и принос усева или воћа (роса, слана, град, болест).* – Ја́ка роса́ о́че да млњо́ше оша́в (Вој).

мло́го гоџа́ изр. *јако много.* – Бе́ше дошло́ мло́го гоџа́ на́род (Д – ЈД, Пир).

мл́сти несвр. **1.** *немилосрдно ударати.* – Не́тко је то́ва ле́то млсти́л ка́мење, прошѝрувал си је њи́ву у Цр́ну др́му (Вој). **2.** *туђи (у главу, леђа).* – Ка́-те ува́нем и́ма те мл́стим до пр́тку (Сук).

мља́тав, -а, -о прил. *безвољан; непредузимљив; невешт.* – Мља́таво не́какво, сећи́ра се, не уме́је (Зав).

могла́ ж мет. *магла.* – Сту́нти се могла́ голема́ (ЦД).

модери́сује се несвр. *кицошити се.* – У́бава, и́ма па́ре, све накупува́ла и само се модери́сује (Ос. Срв).

модери́ше свр. *обезбедити савремену и скупу одећу.* – Ја́ сам била́ пр́ва и мој́и ме модери́сали (П, Пир).

модра́ жи́ла изр. анат. *вена.* – Кад уда́ри овца́ на ви́ме, бѣ́цнем модру́ жи́лу да исцу́ри кр́в (Рос).

модрењ́ц м *врста крушке плавкастог меса.* – Отсе́кал ми је модрењ́ц приса́д (ВЛк).

мо́дри несвр. *бојити у (тамно) – плаво.* – Ливада́р, си́тан грао́р у жи́то,ој́и цвти́ црвено́, зр́но му кру́пно по́ оди жи́то, мо́дри ле́б (Зс).

модри́ло с *врста шминке за сенку око очију.* – Шми́нку смо тура́ле: бели́ло, црви́ло, пудри́ло, па модри́ло по́д – очи (Пир).

модри́ца ж *врста шљиве са плавим плодом, слична пожегачи.* – Мо́дрице и меџа́рће, и́сто (Вр). Мо́дрице су сли́чне с маџа́рће, али су по́стара и по́ситна со́рта сли́ве, и полуокру́гле су (Гос).

модро́/мо́дро с *кратак сукнени горњи женски хаљетак са рукавима, обично тамноплав, који су најчешће носиле у хладне дане старије жене и трудници.* – Модро́ су носи́ле само ста́ре же́не које́ су сироти́ња, а и када́ се жена́ поро́ди па облече́ модро́ да се не ви́ди штро́кавото (Гњ). Мо́дро за у по́ље а не за у ку́ћу (Вој).

модроко́рка печу́рка ж бот. *врста печурке са великим и подврнутим шеширом.* – Модроко́рће и́мају голе́м шеши́р и наго́ре подвр́нут, а расту́ и оне́ на и́гриште куде́ расту́ и дру́ђе печу́рће, као на по́лумесец изле́зну (Гос. Пк).

модру́ша ж посл. *паметна особа, мудрица.* – Из модру́шу две́ изла́зе (Цер).

мо́ж да и́гра јеле́ну изр. *чинити нешто бесмислено, трудити се без потребе.* – Ти́ мо́ж да и́граш јеле́ну, ја́ се у не́корисне ра́боте не ва́чам (Јел).

мо́зак да ти у́зне изр. *занети, замајати.* – Правда́ из Рудиње́, мло́го зна́је, мо́зак да ти у́зне кад запри́ча (Ру).

моје́ го́дине изр. *мој узраст, моје животно доба.* – Тѣг је о́н бил у моје́ го́дине и отишѣл у ра́т (Пк).

мо́јете ру́ће кру́ше не бе́ру изр. *бранићу се ако ме ко нападне.* – Оно́, мо́јете ру́ће кру́ше не бе́ру; че уда́рам и ја́, че се бра́ним (Вој).

мока́вица ж *болест оваца и јагњади.* – Мока́вица се ја́вља само у ја́ганци (Мр).

мокре́ж м *влажно и мокро земљиште; кишни дани.* – Оно́ мокре́ж на све – стра́не, не мо́ж се у њи́ву уле́зне (Вој).

мо́кро кадиве́ изр. *врста дугачке памучне женске хаљине покривена најскупљом кадифом, зубун од скупе кадифе, део народне ношње.* – Ка сам била́ неве́ста све́кар ми ку́пи мо́кро кадиве́, те́гетно, на́јубаво што и́ма (Вој. Пет).

мокроча́ ж *велика влажност (земље, усева, одеће).* – Мокроча́ голема́, не зна́м како́ че про́јду мору́зете (Држ).

мокрња́во вре́ме изр. мет. *влажно време са (дугом, ситном) кишом.* – Мокрња́во време́то, не одгова́ра за коси́дбу (Ста).

моли́в, -а, -о арх. *који је понизан; који моли (бога; човека).* – Били́ смо моли́ви (К – Ћу, Пир).

моли́твена вода́ изр. *вода за прво купање бебе у коју је насута освећена вода.* – Бебе́ пр́во ку́пемо у моли́твену во́ду (Брл, Јел).

моли́твено дете́ изр. *некрштена беба која је, по обичају, ношена у цркву на молитву.* – На моли́тву голе́му но́си ма́јћа дете́ које́ не́је кр́стено; не́је добро́ ако дете́ не́је моли́твено (Кс).

мољи́сује се несвр. *нападнуто је од мољаца.* – Поче́ло да се мољи́сује (При).

мољи́сан, -а, -о трп. пр. *упропашћен од мољаца.* – Чора́пцити ти све мољи́сани, мољци́ти ђи изе́ли (Пир).

мољ́ц у во́ду зоол. *мала водена животиња жућкасте боје и црволиког облика која живи у хладним изворима и креће се укосо.* – Мољ́ц у во́ду, жлто́, ма́лечко, у кла́денац жи́ви и по коси́ну и́де; кори́сти се за од температу́ру, ту́ри се насре́д чело́ (ТД).

моменша́лан, -лна, -лно *плаховит.* – Ми́лка је момента́лна, уча́с че ти ка́же на́јлоше ре́чи, а после ко да ни́шта не́је било́ (Нш).

мо́мина сл́за ж бот. *звечац, влаштаста трава.* – Ту́ја тра́ву о́камо мо́мина сл́за (Д – Сл, Рс).

момку́је несвр. *живети момачки.* – По́каза ми сли́ку да ви́дим како́ је момкува́л не́када, слика́л се с дево́јће у́баве (ВС).

момчету́ша/момку́ша ж *девојка која радо тражи друштво момака.* – Та́ја момку́ша, момчету́ша не седи́ си до́ма, по це́л дѣн орле́ца (Пир). Она́ не́је била́ голема́ момку́ша, не́је ишла́ мло́го по момчети́ја (Пир).

мо́ндиш м жарг. *особа која, без укуса и осећаја за меру, пратти моду; гиздавко, каћиперка.* – Бе́ше мо́ндиш, купува́ли су му роди́тељи, пра́веше се ва́жан (Пир. Сук. Кр).

мора́ ж **1.** *болесттт гушења (асттма, приттисак).* – Поче́ ме гу́ши мора́, исплаши́ жену́ту (Бс). **2.** *болесттт усева.* – У́грози ни мора́, не́ма ни́шта од гради́не ову́ј го́дин (Рс).

мо́рас, -та, -то в. мо́рес. – Мо́расте и шуте́ ко́зе смо чува́ли (Ру).

мора́ч м бот. *врстта ароматтичне и лековитте биљке Anethum foeniculum.* – Мора́ч, зелено́ озго́ре како колце́, цве́т му је зелено́, листи́чити му ре́скави (ВЛк).

мо́рена деца́ изр. *угушене бебе, убијене тпо рођењу.* – Има́ло је мо́рена деца́, ма́јће су ђи мори́ле, не мо́ж ђи очу́ву (Брл).

мо́рес, -та, -то *заттворено – црвен; рић;* уп. мо́рас. – Има́ли смо ко́зе, мо́реста боја́, рицо́, затво́рено – црвено́ (Гос).

мо́ри га изр. *бринутти; мучитти.* – Сироти́ња ме мори́ло це́л мој живо́т (Зав).

мо́роша ж *коза жућкасттто-сивкасттто-црне длаке.* – Коза́ мо́роша и́ма жу́ткасто-си́вкасто-црну́ дла́ку (ТД).

мо́рошка ж коза *која има ттамно – браон длаку.* – Коза́ мо́рошка и́ма та́мно – бра́он дла́ку (ВЛк).

моружња́к м *питта од тпројеног брашна са разним додацима.* – Од кула́стру ту́рају у ба́ницу, у мору́жњак; је́ла сам, у́бава је (Ру). Мору́жњак од ма́з, во́ду, си́р, ку́курузно бра́шно, ја́ја, све се изме́ша и пече́ се (ТД).

мору́зиштте с *њива тпод кукурузом; њива са које је уклоњен кукуруз.* – Спрове́л се ко Ле́нка у мору́зиште (Пир).

мо́стрица ж *извезена ивица на кошуљи око врата и на рукавима.* – О́че да напра́ј мо́стрице на кошу́љуту окол ши́ју и на кра́јеви на рукаве́, да бу́де по́убава (Гос).

мо́та па́ре изр. жарг. *ради са великим новцем и са много људи.* – Све о́н мо́та не́ке па́ре, уме́је с па́ре (Гос).

мотља́вина ж фиг. *преваранттт.* – О́н је мотља́вина голема́: прода́ва, препрода́ва, узи́ма на за́јем, не вр̀ча, све на пре́вару (Пет, Држ).

мо́три несвр. *предвиђатти; обраћатти тпосебну тпажњу.* – На Ме́ћин дѝн не́кој мо́три за вре́ме (ТД). Ја́ не мо́трим тој, не мо́гу ти ни́шта ка́жем (Зс).

мо́чне свр. *неконттролисано тишнутти (од радостти, сттраха, завистти, узбуђења).* – Са́ че она́ја да мо́чне од завидльк када́ ви́ди какво́ сам ти́ купи́ла (Пир).

мочокр̀вљив, -а, -о *који мокри крв (брав).* – Мочокр̀вљиво гове́до штом је, о́дма га прода́вај или ко́љи (ТД).

мра́ка се несвр. *свађати се, тужити се.* – Ту́жи се с не́кога, мра́ка се (Б – Гр, Пир).

мра́моран, -рна,-рно шаљ. *мамуран.* – Дојдо́ше мра́морни из кавену́ (Пир).

мр̏да о́дома од кома́т изр. *радити код некога макар само због хлеба (слуга, пастир, печалбар).* – Сироти́ња смо, подно́се ни, и́демо да пома́гамо, да мр̏дамо о́дома од кома́т (ПРж).

мр̏далца на ни́штаљће изр. *делови хоризонталног разбоја.* – На ни́штаљћете и́ма мр̏далца (Рс).

мр̏дне му о́ко изр. *обратити пажњу; посвидети се.* – Мр̏дну ми о́ко на њу штом ђу видо́ (МЈ).

мрдогу́зица ж зоол. *мала птица Motacilla, која, летећи поред реке са камена на камен, непрекидно подиже и спушта тело.* – Мрдогу́зица и́де по ка́мење поред во́ду, не́ма ју дру́где (Ста).

мрдо́љи несвр. рет. шаљ. *мрдати; кретати се; радити.* – Мрдо́љим не́како, још си мо́гу на́ – ноће стоји́м (ПРж).

мре́шка ж рет. *смрт.* – Увошти́ла сам се, удипли́ла, и са́ не́ма мре́шка (Д – КВ, ЦД).

мр̏ждаво вре́ме изр. мет. *тмурно време пред кишу; кишовити дани.* Мр̏ждаво време́то, не да́ва ни да ко́симо ни да су́шимо се́но (Воj).

мр̏жљак м *парче замрзнутог блата или замрзнуте балеге.* – Ене́ ђи деца́та, ри́тају мр̏жљаци окол чешму́ту (Брл).

мрзашљи́в, -а, -о *безвољан; лењ.* – Башта́ мрзашљи́в чове́к, а деца́ слу́ђе по села́та да се прера́не (Јел).

мрзела́н м *укућанин кога мрзе.* – На мрзела́на ку́ћа оста́њује (Бла).

мрзељи́штина ж аугм. *лењивац.* – О́н је голема́ мрзељи́штина, ни́шта у живо́т не́је створи́л (Сук).

мр̏зли су на изр. *нису волели; мрзели су.* – И́ма који́ су мр̏зли на нас што́ смо сло́жни у ку́ћу (При).

мр̏зло прил. *залеђено (блато, земља).* – Разљигави́ло га, мр̏зло одоздо́ле, не мо́ж да се се́је жи́то (Гра).

мр̏зос м *лењост.* – Оди мр̏зос прода́де њим све по њи́ве (Пн).

мрзосве́тник м *лењивац.* – Мрзосве́тник голе́м, не́ма во́љу ни ку́ћуту да си окре́чи (СГл).

мрзосве́тњак м *човекомрзац.* – Ти́ја је мрзосве́тњак, а ја́ сам му тр̏н у о́ко, не во́ли ни да ме сре́тне (НМл).

мр̏ка се несвр. *бити у полном жару (овца, коза).* – Када́ се овца́ мр̏ка она́ блаји́ и тра́жи овна́ (Сук).

мркуља́во вре́ме изр. *тмурно време (пред кишу).* – Мркуља́во време́то, мо́ж да че па́дне ћи́ша, да зби́рамо сено́то (Зс).

мрло́ с *смрт.* – И́мамо две – зво́не: мала́та за ђа́ци, а голе́мата за мрло́ да огла́си (Ру).

мрља́ви несвр. фиг. *обмањивати; подваљивати; подмукло говорити и радити.* – О́н је подму́клица, све не́што мрља́ви, не́је му чи́ста ра́бота (Кс).

мрмењи́че несвр. рет. *мрмљати; тихо причати (самом себи).* – Ка ме не́ма, она́ си све по со́буту мрмењи́че, прегова́ра, или при́ча и́злько (Гос).

мр́мње несвр. *неразговетно говорити.* – Ста́рцат не́што мр́мње, не разби́рам га (Км. Јал).

мр́ско ме да изр. *непријатно ми је.* – Мр́ско ме коко́шку да зако́љем, а о́н ко́ље чове́ци (Држ. НМл).

мр́с м кл. в. мрсо́љ. – Мр́с те вати́ло (Пн).

мрсо́љ м *раница на усни или кожи (афта).* – На у́сницу ми се ди́же мрсо́љ, и за́гноји (Пир).

мртва́к м *мртвац.* – Дешава́ло је се да се мртва́к увампи́ри и да ја́ши коња́ кога́ је јаши́л (Гос).

мр́твакос ж бот. *врста лековите траве.* – Чу́ла сам да и́ма једна – тра́вка мр́твакос, за од мр́тву ко́с, али у не зна́м (ВЛк).

мртва́чка глава́ ж зоол. *велики (црни) лептир.* – Мртва́чка глава́ је препе́руга голема́; кад ста́не и погле́даш ђу, како мртва́чка глава́, и́сто (Пир).

мртвињак м *осојна страна.* – Коко́шчице, и́ма плаве́ – ли́ле, и беле́, и ро́зе; у мртвињак расту́ и цвту́ за заду́шницу (Бер).

мртви́ца ме́сто изр. *мртвина, осојна страна.* – Там мртви́ца ме́сто, сла́бо гре́је сл́нце, а зи́ми не гре́је Бу́динов заго́н (Зс).

мртви́чина ж *осојна страна.* – И́ма једно́ бело́ као кри́вдеда и и́ма успра́ван цве́т, расте́ у мртви́чину (Мр).

мр́цкав, -а, -о прил. *који слабо и нерадо једе.* – Свињ́ата мло́го мр́цкава на је́дење (Мр).

мрцоће́цавштина ж пеј. **1.** *безвољна особа; безначајна особа, ништарија.* – А́о, та́ја ли мрцоће́цавштина че ви је зе́т?! (НМл). **2.** *који слабо и нерадо једе.* – Од ту́ја мрцоће́цавштину ми се зга́ди је́дење, па не во́лим да ми доо́ди на́ – госје (Пир).

мрцоцу́цав, -а, -о *безвољан; лењ.* – Мрцоцу́цав, рабо́ти га од бељу́ (Брл).

мр́шавшьк, -шка, -шко хип. *који је прилично мршав.* – Ми́зести сте са – сва́уту двоји́цата. су́вачћи, мр́шавшћи, зго́дначћи, напари́ли (сте се) у́баво (Зав).

мрште́в, -а, -о *смежуран, неугледан (о плоду).* – И́ма једна́ вр́ста шипьк, пло́дови му си́тни и мр́штави (Зс).

мр́шти се вре́ме изр. мет. *припремати се падавине.* – Поче́ се одједну́ш мрште́ време́то, па поче́мо да зби́рамо сено́то (Пет, Држ).

му́ало с **1.** *сналажљива особа.* – Она́ је му́ало големо́, сна́јде се зача́с када́ какво́ да рабо́ти (П – Сц, Вр). **2.** *превртӣљива особа; преваранӣ.* – О́н је био му́ало, ље́ко је доодѝл до па́ре (Цр).

муа́р м бот. *мухар Setaria glauca.* – Муа́р наскубе́м да врзу́јем сно́пје с ње́га, а и с водопи́ју и сас гологу́зу мо́же да се вр́же (Ру).

мува́ ж зоол. *обад.* – Гове́да се мло́го пла́ше од мува́ту (Дој).

му́ва несвр. *(пе̄сницама) ударатӣ у меке делове те̄ла.* – Би́ли, мува́ли и све́ ђу стл́кли (Зав).

мудра́к м *мудрац.* – Це́нко калаџи́ја је био у Пи́рот и био је мудра́к, па́метан (Рос).

му́жин, -а, -о *мужевљев.* – На му́жино има́ње дове́ла чове́ка (Нш).

мужи́на ж пеј. *муж.* – Мужи́ната се за́бави (Км).

мује́ ж зоол. *мува.* – И́ма мује́ у млеко́то, и́звади ђу (Гра).

мује́р м фиг. *пе̄ргава и пе̄лашљива особа.* – О́н је голе́м мује́р, от – све се пла́ши (Вој).

мука́вица ж вет. *болестӣ оваца.* – Мука́вица у но́ђе уда́ра, дру́го је кривоча́. Мука́вица само коди ја́ганци, а овца́ и́де по́ширин и не мо́же да доби́је мука́вицу (ДД).

мукаје́тин м *пе̄редузимљива особа.* – Да́ – је био мукаје́тин, да се потруди́л, могѣ́л је (К – Ћу, Пир).

мукајетли́ја м *те̄рудољубива особа, сте̄варалац.* – Башта́ ми је био мукајетли́ја, две – ку́ће је напраји́л у свој живо́т (Рас. Рс).

му́комачћи прил. **1.** *ће̄ске.* – О́н сва́ку ра́боту мукома́чћи урабо́ти, не́ма мло́го да при́ча (СГл). **2.** *по̄дмукло.* – Мукома́чћи га уби́л (ЦД).

мукачки́ прил. *не̄прија̄тељски; по̄дмукло.* – Гле́да мукачки́, по́преко (Пн).

му́ле с зоол. *мула.* – Ма́зђе и му́ле по́више мо́гу да понесу́ и од коња́ и од мага́ре (Сук, Чин).

му́ле узв.(непознатом) мушком детету: – Ај ти́, му́ле, кажи́ ми куде́ је башта́ ти (Вој).

му́ља несвр. **1.** *гњечитӣ грожђе муљачом.* – Поче́мо да му́љамо, са́ че ви загребе́м бла́го вино́ (ВЈ). **2.** шаљ. *шишатӣ некога до коже.* – Му́љају га до ко́жу, да не ва́ча вѣ́шће (Пир).

му́љав, -а, -о подр. *који је ошишан до коже.* – А́ла си му́љав. Ко́ј те о́шиша до ко́жу и тека́ о́грози (Пир).

муља́к м геол. *врсте̄ земље.* – Ре́тка земља́ се зове́ росу́ља, муља́к (П – Бж, Пир).

муљо́тина м *исе̄рана ораница.* – Муљо́тина је ње́ва коју́ је вода́ испра́ла, смуља́ла; парасѝна је бо́ља (Гос).

мумче́ с *момак.* – Ја́ сам бил веч мумче́, па отидо́ на а́кцију (Гос). Мумчети́ја мло́го, било́ је шољће́ (Рс).

му́рес, -та, -то *који има длаку тамно – браон боје (пас, во).* – И́мамо му́ресто ку́че, о́камо га Мур́ча (Км, При).

му́рча м *пас који има длаку тамно – браон боје.* – Ку́че које́ је прицр́њено – црвено́, о́камо Му́рча (Км).

му́си се несвр. *дурити се.* – Она́ о́че да се наму́си, наду́рли и да ћути́ по два́ – три дн́а (ВЛк). Му́се се не́шта деца́та (Изв).

му́ска ж **1.** *коза са сиво – црним лицем.* – Му́ска до́јде како ма́лко црна́ у лице́, ма́лко како сура́ (ВЛк). **2.** *коза или магарица која има плавичастосиве бокове.* – Магари́цу ма́мим му́ска – му́ска или пу́лка – пу́лка (ТД).

мустакли́ја м *мушкарац са лепим брковима.* – Де́да ми беше у́бав, голе́м чове́к, мустакли́ја и ра́зуман чове́к (Пет, Држ).

му́тав, -а, -о *који ћутећи пркоси; који не жели да разговара.* – Ботуре́сто, му́таво, не́че ти се ја́ви из ина́т када́ те сре́тне (Пир).

му́тавштина м пеј. *особа која ћутећи пркоси.* – Какво́ о́че та́ја му́тавштина од ме́не? (Чин, Вој).

мутуља́к м *мутан талог.* – Истре́си мутуља́кат из бу́рето, мутуљи́гуту (Сук).

му́цне свр. посл. *мукнути.* – Сажале́ло се на вола́ теле́, па му́цнул (Соп). Да си во́л, ти би му́цнул, а ти ни ре́ч не ре́че (Гос).

му́чан, -чна, -чно *непријатан; тешко подношљив.* – Ја не́мам големо́ памте́ње, али па́мтим (све) што је му́чно (Цер).

му́чи си ду́шу изр. *замарати се (бригама, читањем, размишљањем; физичким радом).* – Не́чу си му́чим ду́шу да у́чим шко́лу (Пет. ВСв).

мушиче́тина ж зоол. *мушица која у пролеће напада стоку, па стока мршави од ње, зоља; (било која) опасна мува.* – Та́те, пази́, мушиче́тината че те изеде́, сувопи́здата че те изеде́ (Цер).

мушка́дла ж бот. *собно цвеће, мушкатла.* – Има́ли смо со́бно цве́ће мушка́длу и резе́тлу (Мр).

му́шља несвр. *бушити рупу инсекат или црв (у дрвету, зиду, сиру).* – Осе́те му́шљају стене́те, бу́ше ру́пице па после отпа́да ле́пат (Пет).

мьци́ња се несвр. нег. *(не) уклањати се боја.* – Та́ј се боја́ држи́, не мьци́ња се (К – Вр, Ш).

Н

на предл. *у.* – Ишла́ сам на за́другу (Црв). На моје́ го́дине бе́ше башта́ ми када́ неста́де (Об. Јал).

на́... на́ реч. у прил. служби *на појединим местима, местимично.* – Изле́зну коко́шчице, медуни́ка, јегли́ка на – лива́де, на – лива́де. И́ма мло́го пи́р на њи́ве, на њи́ве у це́лото по́ље (Сук).

на́-прсти му на́врза изр. *много пута му понови шта треба да уради.* – Ораги́ му, ораги́, па му на́-прсти наврза́ (Вој).

на чу́ћа на чу́ћа изр. *местимично.* – Ни́кло на чу́ћа на чу́ћа (Вој).

наа́ка га изр. *извређати.* – Че га наа́кам, сва́какво че му нака́жем (Зав).

на́близа прил. *убрзо, једно за другим.* – Умре́ше на́близа и о́н и она́ (Грш. Сук).

набо́би свр. вулг. *оплодити (жену).* – Набоби́л ђу у́баво, ско́ро че је башта́ (Пет).

набо́ј м *место убода на телу.* – Та́м куде́ је убо́дено оди тр́н или оди дру́го, ка́жемо га набо́ј, а набо́ј мло́го боли́ (Држ. Сук).

набоклуца́ви свр. *запрљати трењем, натрунити (прашином, трином, сламом).* – Набоклуцави́л си но́вјат це́мпер с пле́ву (Вој).

набосу́је се свр. *находати се бос (у току одрастања, и касније).* – Набосува́ли смо се, па смо си на ноће́те моча́ли да ђи згре́јемо (Гра).

набра́здује несвр. *орати прву бразду на њиви.* – Жена́та ми во́ди када́ набра́здујем (Трњ). Кра́вете та́чно и́ду куде́ тре́бе када́ набра́здујем, не ка́рам ни́кога да ми во́ди (При).

нава́м прил. *наовамо; све до данас.* – Тега́ј осе́бо. И од тега́ј нава́м несѣ́м до́бар; кад добре́, кад ло́ше (Ру).

навиду́ прил. *видљиво; са кога се добро види околина.* – За креча́ну ме́сто да не бу́де на виду́, и да бу́де у за́вет, ме́ко ме́сто (Рас).

нави́лчено се́но изр. *сено саденуто на пластове.* – Поне́кад нави́лчено се́но нави́лчимо на пла́с и но́симо га на ве́јђу (ТД).

нави́љњује несвр. *сакупљати сено у (мале) навиљке ради досушивања пред транспорт.* – По́чнете да нави́љњујете сено́то, па че га во́зимо (ДД).

на́вина ж зоол. *врста отровне змије.* – На́вина је змија́ оди шаре́нете, љу́тете, што и́ду у др́во. Чове́к се не мо́ж оле́чи од њи (Зав).

на́вод м *дрвена направа за лучно савијање код прављења рогова дрвених вила.* – На́јдем на́годно др́во за ви́лу, отсече́м га, спре́мим га и ту́рим ро́говете у на́вод (Д – Вч, Пир).

наво́дни свр. *наквасити наводњавањем (земљиште).* – Ја́ и́мам во́ду да наво́дним ту́ја зе́мљу (Сук).

наво́ња ши́ју изр. рет. *истегнути врат.* – Навоњал шијуту, претегал (Зав).

навра́ска свр. *ишибати.* – Де́те, немо́ј, че те навра́скам (Пир).

навр́чи свр. *упрести (у виду врпце).* – За добар дѣ́н опѣ́нци чучуље́ и́мају, бр́чкамо стране́те, навр́чимо и, зака́чће у́зокол (К – ЦВ, Пир).

наву́рди свр. *припремити довољно вурде за зиму.* – Навурди́ли смо не́колко качети́ја ву́рду, че се на́јде и за сла́ву и за сва́дбу (Јал).

нагла́вља несвр. *допуњавати; надокнађивати; повезивати делове у целину.* – Ка се исплете́, нагла́вља се и напра́ј се пле́тена дре́ја (ПРж).

на́гне га изр. *принудити.* – На́гнуше ме да га у́знем, а несѣ́м га воле́ла (Гос).

нагња́са свр. пеј. *напунити до самог врха (уз притисак).* – У́баво нагња́сај кро́шњуту, напл́ни ју до вѣ́р (Кп).

на́годан, -дна, -дно *погодан.* – Не́је ми та́ја мати́ка на́годна, држа́љето криво́ (ВЛк).

наго́ј(и) се свр. *набубрети (зрно, плод).* – Па́де ћи́шица, че се наго́је зрна́та на гро́зјето (Гра. Вој).

нагоспо́дњичав, -а, -о *који се понаша отмено.* – Мо́ј му́ж је био нагоспо́дњичав и води́л је рачу́н да сва́ћи и́ма (Цр).

награбу́са свр. *наћи се у невољи.* – Награбуса́ ја́, оболе́ (Дој).

награ́ња се свр. *разгранати се.* – Ча́ше се награ́њу, напри́че се са́ме; ус – при́тку се са́ме ди́гну па се са́ме вр́жу и награ́њу се (П – Пж, Орљ, Бз).

нагри́зује несвр. *гристи (мало).* – Изнесе́ три – кла́са и сва́к нагри́зује (Зав).

нагрми́ш прил. *у виду жбуна.* – Нагрми́ш цьвти́ цволи́ка; отидо́мо да ко́симо, оно́ само цволича́к (Гос).

нагр́чкана коса́ изр. *подешена коса, колмована.* – Нагр́чкана му коса́, начешља́л ла́рме, оправи́л косу́та (Дој).

нагу́гли свр. *навући на главу.* – Што – си́ тека́ нагугли́л ка́путу? (Вој. При).

нагугу́ши се свр. **1.** *набрекнути врат (код разљуђеног ћурана).* – Нагугуши́л се ко ћура́н (Пир. Гњ). **2.** фиг. *наборати се.* – Каквó ти се то́ва нагугуши́ло на грби́нуту (Јел).

на́густо прил. *угушћено са мало воде (о припреми јела).* – Васу́љ ва́римо чо́рбасто и на́густо с пипе́р (Ру). Све за́једно на́густо се ва́ри (ТД).

на́да ж рет. *саденуто сено између навиљка и пласта.* – Се́но големо́ кад се саде́не, уз ње́га се оста́ви на́да, саде́но се́но између нави́љак и пла́с, које́ се на́кнадно наде́не, када́ се сле́гне сено́то; ни ка́жемо се́но. Сто́г је за жи́то, а кама́ра, она́ не́ма вѣ́р, за сла́му (Рс).

надбачу́је сас ре́чи изр. *победити у разговору.* – Лаја́ч је, ама несѣ́м се дала́ да ме не́кој надбачу́је сас ре́чи, одговара́ла сам вој на сва́ку ре́ч (Б – Дч, ЦД).

надбро́ји свр. *изброји више него што јесте да би подвалио.* – Ти́ на́дброји јајца́та, о́чеш да ти по́више пла́тим (Брц).

надватри́пути прил. *два – три пута.* – На два – три́ – пути доо́ди́ше наваци́је за њу (Сук).

надва́ш и́де изр. *хода погрбљен.* – Остаре́ и она́, поче́ надва́ш да и́де (Дој).

надви́ши свр. *увећати; подићи.* – Надвиши́ли ми го́дине да не и́дем у шко́лу (К – Ћу, Пир).

надвла́да свр. *победити при такмичењу.* – Била́ сам жетва́рка, не́је има́ло ко́ј да ме надвла́да (Соп).

надга́чкује се несвр. *такмичити се у бацању камена у даљину.* – Надга́чкујемо се с ка́мик ко ј че га по́далеко вр̀љи (ТД).

***наде́ка.* Ко ј наде́ка** изр. *свако у свом правцу.* – Сабра́мо се, провесели́мо се и отидо́ше ко ј наде́ка (Јел). Нек и́ду ко ј наде́ка ви́ди, ме́н ми не тре́бу ни једбн (Вој).

наде́не свр. *накнадно сложити сено на врх стога, после слегања сена.* – Ка́д се сено́то сле́гне, наде́немо на њега на́ду, ко ј у́ смо саденули уз ње́га, она́ је између нави́љак и пла́с (Рс).

наде́њује несвр. *денути (кабасту сточну храну; цигле).* – Ту́ва сам наде́њував мо́ж и по два́јес сто́га се́но (Соп).

нади́ца се несвр. *јести више од некога, надједати се.* – Нади́цају се др̀тити, а оно́ не́ма ле́б ни за деца́та (Бер).

надја́шује ђи изр. *намеће им се као претпостављени; понижава их.* – Поче́ла јетр̀вата да ђу надја́шује (Држ).

надовла́чи свр. *довући у више махова.* – Бе́ше са́јле надовлачи́л, ко́лци набива́; после река́та дојде́ и за́тиња, и (тека́) про́шири си њи́вуту (Соп).

надоте́ра се свр. *лепо се обући; нагиздати се.* – И́демо на ура́нак, па се девојчети́ја надоте́рају да су у́бава (Зав).

надр̀san, -а, -о *неодмерен; брљив.* – О́н је цангаза́, надр̀san, неодме́рен, брљи́в (Зс).

надр̀нчи свр. *навадити се.* – Надрнчи́ле се кра́вете у о́таву (Зав).

наду́је се свр. кл. *црћи (од надуна) (брав).* – Наду́ло се, да бо́г даде́, у́ле́зло́ ми усре́д гради́ну (ДД).

наду́ма свр. *наговорити.* – Надума́ли га башта́ и ма́јћа да уби́је чове́ка (ТД).

надунђе́рњичав, – а, – о *који се донекле разуме у зидарски занат.* – Ја́ сам надунђе́рњичав, зара́дим тека́ не́коју пару́ (СГл).

нажари́л, -а, -о *зарумењо се (од узбуђења, пијанства).* – Бе́ше а́рне нажари́л, запупури́л, напи́л се (Вој).

назамла́тњичав, -а, -о *који без зазора прича бесмислице.* – Назамла́тњичав си је оди дете́ и ни зна́је какво́ при́ча ни куде́ при́ча (ВЛк. Пк). Назамла́тњичава ала́, само се уте́пује, ни једна́ дево́јћа не́че да ше́та с ње́га (Рас).

назр̀њен, -а, -о трп. пр. *накрњен.* – Назр̀њена зр̀на мору́за у кот̀лат (ТД).

наи́ми свр. мит. *одредити по имену.* – Наи́мимо за сто́ку, и да́вамо (Бе).

на́јвоља ж *највећа жеља.* – Не́маш што ти је на́јвоља, ре́д и сло́гу у ку́ћу (ТД).

нáјдава несвр. *највише давати.* – Шипкóвица, тáм је нáјдобра трáвá, нáјдава млекó (Зс).

нáјде, па зáјде изр. *заборави се у изобиљу.* – Понéкоје нáјде, па зáјде (Вој).

најмераклúја м *онај ко највише воли оно о чему је реч.* – Јá и тú смо најмераклúје на пúјење и на јéдење (ВЛк).

најнезгодúја ж *највећа неприлика; велика беда.* – При њéга је најнезгодúја: големá су сиротúња, а óн је, нáјстар брáт, мóра да брúни брúгу за свáта сирочетúја (Гос).

најпослéдњо м поим. прид. *оно што је на самом крају.* – Остарé и дојдó на сам крáј, нáјпоследњо штó – је (Рс).

нáјскоро врéме. **У нáјскоро врéме** изр. *ускоро, убрзо.* – Шáп га вáне у језúкат и мóра да цр̀ца у нáјскоро врéме (ТД).

нáјстаровремсћи, ка, ко *најстарији (о цвећу).* – Мушкáтла је најстаровремско цвéће (Ш).

накáден, -а, -о трп. пр. **1.** *окађен.* – Дрéјете су му накáдене од урóци (Пир). **2.** изр. **накáден сас цр̀н тьмњáн** изр. мит. *зао је.* – Óн је мáлко накáден сас цр̀н тьмњáн (Вој).

нáказ м *наказа; особа одвратног морала.* – Óн нéје човéк, него нáказ (Вој)

накамарúли се свр. фиг. *легли једно преко друго (при сношају).* – Затéкал и, накамарúли се једьн на дрýђега (Пок).

накáра се свр. **1.** *нарасти, телесно сазрети.* – Áко се рáно прегóни јунúца, не мóж да дорастé, да се накáра љýцћи (Мр). **2.** *удебљати.* – Најéло се, напúло се , одморúло се, ко плáнина се накарáло, човечúна (Зав).

наклове́ се свр. *халапљиво јести (без жвакања)* . – Сéднем, наклове́м се зачáс и бéгам на рáботу, нéма сéдење (Вој. Пир).

нáкнада ж *надокнада.* – Нáкнаду че дадéш ли што смо работúли пóвише, него штó смо се договорúли (Изв).

наковéнsује несвр. *наговарати некога да се свађа са неким или да га мрзи.* – Наковéнsувала га женáта и он дојдé да се бúје с баштý ми (Д – Зв, Пир).

нáкосо прил. *под нагибом.* – Ýспон је, али је нáкосо, па мóгу да изнóсим вóду (Соп).

накóшување с гл. им. од накóси *косидба (у току).* – Úма гоцá за накóшување и ýбаво се рéже тај травá (Соп).

накошýљће прил. *само у кошуљи, у танкој одећи.* – Úма да се распýштим накошýљће, зáвет је там (Дој).

нáкрупно прил. *у већим комадима.* – Сéчи га нáкрупно, немóј нáситно (Сук).

накýчи свр. **1.** *наштенити (кучка).* – Кýчката накучúла нéколко кýтриште, свáта белá (Изв). **2.** пеј. *нараћати (жена).* – Децá сам накучúла бéлисвет (Рс, Пк).

нала́бује несвр. *слабити (притисак, доток, бол).* – Бо́лката поче́ да нала́бује, са́ веч мо́гу да о́дим (Јал).

нала́га о́гањ изр. *ложити (са много цепаница).* – Налага́ли о́гањ голе́м, пе́кли вола́ (Вој).

нала́ди се свр. фиг. *смањити блискост (особа).* – Слага́ли смо се у́баво, ама се наладѝмо откако́ преписа́ на шура́катога ку́ћуту (ВЛк).

нала́дни вре́ме изр. *захладити.* – На́ладни времето, за́јесени се (ВЛк).

на́ланће ж мн. *нануле, дрвене кломпе у виду изрезаних плоча и са каишком.* – У ра́тат сам носи́ла на́ланће (Држ).

на́лога ж *врста лисника који је саденут у великом дрвету.* – На́лога, у расова́то др̏во шу́ма, ли́сник у др̏во (Д – Ис, Сук).

налопо́вњичав, -а, -о *који је склон крађи.* – Налопо́вњичав, поткра́чкује (СГл).

налу́тује несвр. *наилазити успут повремено.* – Налу́тује поне́кад и ова́м, али не зна́мо када́ че пак наи́де (При. Вој).

нама́а свр. фиг. *добро напунити.* – Нама́амо кавторче́то и у́баво се гре́јемо (ЦД).

намањ́к прил. *недовољно.* – Тај го́дин се́но бе́ше намањ́к, а и шу́ма бе́ше намањ́к, бе́ше у гусе́нка изе́ла (ТД).

наме́сти се свр. мит. *случајно се десити баш како је најбоље (или најгоре).* – Кад тре́бе не́што да се де́си, оно́ се само наме́сти (Пир).

наме́та се свр. *наследити особине једног од родитеља или рођака.* – Све се на њега наметá́ла деца́та (Гњ). На то́га овна́ се наметá́ла све ја́ганци (Ру).

на́метно прил. *наметнуто.* – Кад чове́к батá́ли не́коју ра́боту, то́в му после до́јде како на́метно (Вој).

нами́ца несвр. *навлачити.* – Немо́ј да нами́цаш ка́путу на уши́ти (Цер).

намла́зи свр. *помусти.* – Сто́ и педесе́ о́вце сам чува́ла, осамдесе́ и пе́т ли́тра сам намлази́ла, се́стре су помага́ле (Брл).

намотаве́је свр. *озепсти; имати болестан изглед (човек, брав, вегетација).* – Угре́вушка при о́вце: намотаве́је у лице́, ла́баво пасе́ и ни́ско држи́ гла́ву како́ пасе́, и поль́ка о́ди (ДД).

намр̏дне свр. *намигнути.* – Ја намрдну́ с о́ко на Би́су (Рс).

намрзл̏к м *мржња.* – При њи је намрзл̏к голе́м (Пет).

намр̏зне си изр. *почети се мрзети.* – Да си намр̏знем једну – јетр̏ву, не́чу, а не́чу ни му́жа с бра́та да си намр̏знем; како́ је било́, не́ка је, че претрпи́м (Кр).

на́мртво стану́ло изр. *ништа се не мења, све остаје сасвим исто.* – На́мртво све стану́ло, ни́шта се не покре́ће, ни́шта се не ме́ња (Пир).

намýва се свр. **1.** *увући се (мноштво).* – Кад човéк спи́, дóјду ђавољéти па му се намýвају у гузи́цу (Б – ЦЈ, Пир). **2.** фиг. *много појести; прејести.* – Тóлко се намýва да не мóж ни да се саведé, ни да ди́ше, само пьшче (Пир).

намукýје се свр. *поднети велику патњу.* – Мýће сам се намукувáла, несьм јáко добрó видéла (Гра).

нáна ж *мајка.* – Пóстарити од мéне мáму óкају нáне, а пóмладити, нáпо мéне, óкају ђу мáмка (Д – БД, Пир).

нани́зује (се) несвр. *низати, повезивати исте елементе у целину предмета.* – Брдо се нани́зује од зýпци, дрвене и́гле, и и́ма гóрњу и дóлњу ви́тку (Вој).

наóблака ж рет. *(изненадна) облачност.* – Ствóри се наóблака одједнýш и нáмокри ни ћи́ша до кóжу (Пир).

наодьк прил. *у ходу.* – Наодьк ручýје, наодьк вечерýје (Пет).

наóкуп прил. *заједно, скупа, на окупу.* – На Бьдњи дьн сви́ да смо наóкуп (Зс).

наорлé прил. *преко оба рамена (ношење детета; ношење већег терета).* – Чи́ча ме тýри наорлé, нóђе нá – груди, и нóси ме, рáдује ми се (Пл).

напарáсује се несвр. *запуштати се, не одржавати како треба (тело, одећу, зграде, имање).* – Немóј се текá напарáсујеш, девóјћа си, свекрве те глéдају (Држ).

напељýшти свр. пеј. *набацати без реда.* – Водá, ћи́ша, вéтар, у бунáрат напељушти́ло шýму, грањáк, ли́сје, свé (ПРж).

напи́па свр. фиг. *налетети; наслепо изабрати.* – Јá би се ожени́л, него не знáм кво че напи́пам, него áјд ми нáјди нéкоју (Зав).

напи́чи свр. вулг. *свом снагом усмерити, принудити.* – Че га напи́чим и óн че ми свé кáже (СГл).

напла́стује несвр. *сакупљати сено и денути га у пласт.* – По чети́рес кóла сéно сам напла́стувала (Рс).

напли́та несвр. *исхабане и поцепане делове одеће замењивати плетивом.* – Којé се сцéпи јá га напли́там, нéчу да су ми децá дрпава (Пир).

напли́так м *део поцепане чараре обновљен плетењем.* – Ýбав ти је напли́такат, не познáва се млóго да је напле́тено (Пир). Нагла́вак или напли́так је на чарáпе којé су билé сцéпене (ТД).

напни́гајде м/ж/с *срдљивац.* – Óн је напни́гајде, срди се ко мáлечко детé (Чин, Вој).

нáправа ж *мађије.* – Баба – Жи́ка из Грљáн од нáправе бáје (Зс).

напрáвено с поим. прид. *мађије.* – Нéшто вој је напрáвено, не мóж се ожéни (Пет).

напра́ви си коме́ндију изр. *учини нешто непромишљено себи на штету.* – Пази́ да си не напра́виш коме́ндију сас то́ва девојче (Вој).

на́право и́де изр. *без обазирања, без размишљања.* – Она́ и́де на́право, срамота́, несрамота́ казу́је га преди сви́ (Кп).

напра́ј да́мбу на чове́ка изр. *направити смицалицу.* – О́н ми је прави́л да́мбу не́колко пу́ти и ма́ну да се дру́жим с ње́га (Пл).

напра́ји па́ндало изр. *учинити (намерно) да неко претрпи штету.* – Напрајила му па́ндало, рекла́ да га је виде́ла како́ из једну – поја́ту изла́зи с не́какву жену́ (Сук).

напра́ји га ко бе́з – руће изр. в. напрајил га та му избил о́чи. – Напрајил га ко бе́з – руће, а казу́је се да је ма́јстор (Вој).

напрајил га та му избил о́чи изр. *лоше га направио;* уп. напра́ји га ко бе́з – руће. – Напрајил га та му избил о́чи и са́ тра́жи још и да му га пла́тим (Сук, Чин).

напривече́ри се свр. *приближити се вече.* – Што́м се напривече́ри сто́ка се покре́не кам поја́ту, а о́гањ по́ светли́је (ТД).

на́припус прил. *без ограничења; без мере.* – На́припус пи́ју, не зна́ју за ме́ру када́ се там збе́ру (ЦД).

напри́чи се свр. *везати (се) уз притку.* – Ча́ше се награ́њу, напри́че се са́ме, па се са́ме вр̏жу и награ́њу се (П – Пж, Орљ, Бз).

напро́стре свр. *разастрти (веш, сено при сушењу, циглу после калупљења).* – Напро́стрем ве́ш да га изду́ва и ису́ши ветр̏ат (Км).

напр̏скан, -а, -о трп. пр. фиг. *који има много ситних шара по телу.* – Коза́ ка́њоша или ка́ња до́јде ма́лко ша́ркава, напр̏скана (Зс).

напу́цује несвр. *терати, гонити (из боравишта).* – Зе́тат напу́цује ба́бичкуту, не́че да чу́је за њу (Сук. Грш).

напши́ва несвр. *појачавати ивице вишеструким шивењем.* – Напши́вам тарлѝци и но́сим и како ципе́ле да су (Брл).

нара́мак м *оно што може да се носи о рамену(а није везано) (грање, дрва, сено).* – Ла́стримо, тѝкмимо у ве́јће, а нара́мак је више од ве́јћу, ко́лко мо́ж да понесе́ш (Мр).

нара́мчује несвр. *ређање одсечених гранчица у мале гомиле погодне за преношење, превоз и дењење у лиснике.* – Мужје́ти нарасти́ли шу́му па и́демо да ју нара́мчујемо (Пк). Када́ се осу́ши нара́мчена шу́ма, ми́ у врзу́јемо с врбо́во пру́тје у нара́мци и де́немо на ли́сник (Пк).

нари́ча несвр. *намењивати.* – Она́ нари́ча кому́ која́ њи́ва да се па́дне (Пет).

наро́ни свр. *намрвити.* – Од кла́с што оста́не од Ме́ћћин дѝн, зр̏на наро́нимо у волово́дник (Зс)

на́рцис м *врста баштенског цвећа у типу нарциса.* – На́рциси са́димо у гради́нче, они́ су си́тни (Пк).

насама́рчи свр. **1.** *намагарчити.* – Насамарчи́ла га шурња́јата, да́ла му мр̏злу ти́кву да си понесе́ (ВРж). **2.** *оптужити за тајну љубавну везу.* – Они́ ме насама́рче с ње́га, а ја́ с ње́га несѣ̑м ни́шта има́ла (Дој).

насе́ва се несвр. *засејавати се.* – Вра́т тре́бимо у же́тву, да се не насе́ва (Гос).

насе́вује се несвр. в. насе́ва се. – Ако заба́вимо же́тву оно́ жито́то по́чне да се истри́са и да се насе́вује (Држ).

наси́лство с *насиље.* – Не́че с наси́лство у ку̏ћу, у бра́к (Рос, ВРж).

на́ситно прил. *у ситним комадима.* – Када́ је се́цкано на́ситно бо̏ље га једу̏ (Пет. Вој).

насли́чи свр. *грубо опредити контуре (цртежа, предмета, замисли).* – О́чу ма́лко да насли́чим ра́ло, и да га напра́вим (Сук).

наслу̏тује несвр. *наслућивати.* – Ја́ наслу̏тујем да о́че да ми подвали (Чин. Вој).

насме́јан и наша́лен изр. *весео је и воли да се шали.* – О́н је ја́ко бил насме́јан и наша́лен, то му је од деду – Ла́зара (Пс).

насми́не се свр. рет. *осмехне се.* – Какво́ да вој ка́жем, она́ се не вре́ђа, са́мо се насми́не и оти́де (Бз).

насми́тушка ж *особа која омета.* – Ја́ и́мам ра́боту, а ти́ си ми бѣ̑ш насми́тушка (Пир).

наср̏ди свр. *(јако) наљутити; расрдити.* – Ко́ј те на́срди, ко́ј те то́лко на́љути? (Пир).

настра́њичав, -а, -о фиг. *који је пошао на погрешну страну и не можеш га вратити; ћакнут.* – Настра́њичаво, за́пне ли на не́коју стра́ну не мо́ж га вр̏неш (Км).

наталамба́си свр. *понети превелик терет (бочно, у рукама).* – Ше́рпу голему̏ наталамба́си (ВЛк).

ната́м – нава́м м *врста плетења.* – Ка́т – се плете́ здра́в бо́д или се плете́ једѣ̑н о́пако једѣ̑н лице́, тъг се позна́ва које́ је о́пако а које́ лице́, а ка́т – се плете́ ната́м – нава́м тъг се не позна́ва које́ је о́пако а које́ лице́ (Б – Са, Пир).

наша́м(о) прил. *касније (за који дан, недељу).* – Е ната́м, ка́ се оте́ни ра́бота, че сврнем да си поора́тимо (Чин, Вој).

на́те ви изр. *ево вам.* – На́те ви, де́ца, по кри́шку ле́б, само да ми не ула́зите у ку̏ћу (Пир).

нати́сал, сла, сло перф. од натисне свр. *притиснути.* – Као да ме нати́сал то́п, осе́чам тежи́ну (Гос).

наткова́ли свр. *оборити у рвању.* – По́малечьк, али жи́лав; наткова́ли га, пребо́ри га (Вој).

на̏тлапа ж фиг. *уображена особа.* – О́н је напо́ница, на́тлапа, о́че све у њега да гле́дају (Пк).

натова́рује се несвр. *преузимати и носити терет.* – Немо́ј се то́лко натова́рујеш, ти́ си веч ба́ба стану́ла (Пир).

натрото́њи се свр. *обући се неукусно и много.* – Натрото́њим се и и́дем по Ти́јабару, купу́јем кво ми тре́бе (Пн).

натр̏ти вла́шу изр. *непрекидно пије из флаше (ракију, вино, пиво).* – Ме́н срамота́ да натр̏тим вла́шу да пи́јем или да уле́знем у кавену́ (ТД).

натр̏ти ср̏це изр. *оштетити срце.* – С голему́ ра́боту срце́то си натрти́л (ТД).

натру́је свр. *затровати.* – Који́ је пасти́р не́искусан мо́ж да натру́је о́вце ако и пасе́ у цволи́ку, жлте́ницу или де́телину, па се де́си да поли́пшу све (Дој, Јел).

натру́кује несвр. *преносити шару са платна на платно индигом или алуминијумским кашиком која се повремено трља о косу и о платно које преузима шару.* – Натру́кувале смо с и́ндиго или с алуми́нијумску ложи́цу, коју́ тр̏љам ча́с сас косу́ ча́с сас платно́то на које́ се пресли́кује (Сук, Сре).

натру́тује несвр. *гњечити и оштећивати (рана).* – Пази́ да ти се ра́ната не натру́тује, да мо́ж да зарасте́ (Вој).

натси́ли свр. *надвладати; наметнути се.* – На́тсили снаа́та и са́ сви́ у ку́ћу поче́мо њу да слу́шамо (Цр).

нату́па несвр. *добро сабити потку при ткању.* – Ка́т – се у́баво нату́па, бо́ље се тка́је (Пир).

нату́ра несвр. *наметати; клеветати.* – Не́чу да нату́рам које́ не́је било́, не́чу да си гре́шим ду́шу пред бо́га (Брц).

нату́рица ж *упорна и тврдоглава особа (у послу).* – О́н је голема́ нату́рица на ра́боту, и како́ га ре́ши тека́ га пра́ји, не мо́ж га препра́јш (Пир).

нату́рљив, -а, -о *упоран у остварењу својих замисли.* – Нату́рљив је, кад не́шта нами́сли мо́ра да је тека́ (ПРж. НМл).

нату́рњак м *свађалица; насилник; крвник.* – О́н је голе́м нату́рњак на би́јење, ама и њега би́ју, не́је му лѓко (Цр).

нат̏кми свр. *сложити; уредити.* – Нат̏кмимо шу́му на нара́мчићи, и не ве́же се (К – ЦВ, Пир).

нађи́ти свр. *сложити у букете, свежњеве, нарамке.* – Са́мо једно́ је сл̏п, а по́више гра́ђе је ве́јђа, нађи́тена шу́ма за ли́сник (Дој).

нађо́пује несвр. *(помало) храмати.* – Дево́јчето нађо́пује ма́лко, али лѓко се слу́ша и вре́дно је (Црв).

на̏ђорав, -а, -о *слабовид.* – Ма́лко сам на̏ђорав од дети́нство (Б – Лес, Гњ).

нацр̀тује се несвр. *улепшавати лице, шминкати се.* – Задевојчи́ла се, почéла да се нацр̀тује (Соп. Пир).

нáчви м мн. рет. *дрвени ковчег за брашно, наћве.* – Једнá из селó удáла се у грáд, па кадá у питáли месúла ли је у начви, а онá реклá: – Јá не знáм шта су нáчве! (Ру).

начéтри се свр. *обликовати предмет дељањем по дужини како би имао четири стране.* – Начéтри се клúс и напúшу се на њéга рúмсћи брóјеви (Соп).

нáчит, -а, -о трп. пр. рет. *онај који много зна и мудро говори.* – Моја бáба је билá нáчита, иáко је билá нéписмена; онá ме је учúла какó да се влáдам у нáрод (Д – Ву, Гњ).

начúчкује се несвр. *накупљати се једно до другог; хватати се као чичак.* – Начúчкује се осúљ на нóву дрéју (Вој).

начнúк м бот. *дан и ноћ.* – У градúнче úмамо басмúцу, каравúл, начнúк, мúлуванку, латúнку (ВЛк).

начýбри ýши изр. *начуљити уши и (кришом) слушати разговор.* – Скутáла се зади плóтат, начубрúла ýши и слýша каквó орáтимо (Чин).

начурýши се свр. пеј. *лоше се обући.* – Начурýши се, навлчé – облчé шáрено и рáзно једнó преко дрýго, и текá излéзне на собóр (Зс).

нацáк човéк изр. *својеглава особа.* – Óн је нацáк човéк, не мóгу га убéдим нúкако (Пир).

нацунцýри се свр. *погрбити се; превише се обући.* – Мáлко ли сам се нацунцурúла, мéчку че уплáшим (ТД).

нáша рáбота изр. пеј. *наша глупост, наша глупост.* – Свé што је прошлó, лóше је; свé што дооди, че бýде добрó, а néје текá. Товá је нáша рáбота, српска (Пир).

нашúван литáк изр. *дуга женска хаљина од неваљаног сукна, без рукава, везењем украшена и опшивена жутим ширитима.* – Нашúван литáк сам носúла за – на сабóр (Д – Гу, ВРж).

нашúвује несвр. *пришивати.* – Нашúвује шáрће на платнóто (Држ).

нашмúнга свр. *нашминкати.* – Несмó се шмингáле кадá смо билé млáде (Б – Са, Пир).

наштúпка се свр. *иштипати своје образе како би поруменили.* – Наштúпкамо се да бýдемо ýбаве, па излéзнемо у нáрод (Јел).

нашушенúчи свр. *исећи на тракасте одреске (месо, сланину); одвојити сво месо од кости.* – Код – нáс се не кáже мéзри мéсо, него се кáже нашушенúчи мéсо (ТД).

наьрвé свр. *начети.* – Грúзне бáба од свá три – клáса и остáви и, и као мéчката дóјде и наьрвé и (Гос).

наѣрмњак ж *себичњак.* – Дана́с је тако́: ми смо наѣрмњаци љу́ди, саможи́вни; само да жи́вим ја́, да не жи́виш ти (Ш).

не ва́ча ми га о́ко изр. **1.** *изгледа ми болешљив; забринут.* – Не ва́ча ми га о́ко, зашту́кал, је́два о́ди (Пет). **2.** *не допада ми се; отрезан сам са њим.* – Подму́кло гле́да, а ва́ли ме, и́ч ми га не ва́ча о́ко (Изв).

не зна́је ни за кво́ ни заштó изр. *чинити нешто без размишљања и без користи.* – О́ка, а не зна́је ни за кво́ ни за што́, а по́више он кри́в него дру́ђи (Трњ).

не мо́гу да зна́м изр. *мало знам о томе; нисам баш сигуран.* – Не мо́гу да зна́м. Рода́ су, ама не мо́гу да зна́м ко́лко и од коју́ стра́ну (Пет. Држ).

не пи́па се изр. *не може да се користи (прескупо, јако горко, преслано, превише љуто).* – Ску́по, не пи́па се (Држ). – Оно́ љу́то, не пи́па се, не ту́ра се на́ – уста (Вој). Горчи́во, на́ – уста се не ту́ра, не пи́па се (Сук).

не́бо с рет. обич. *таваница.* – Јајце́ вр́жемо с коњц и иглу́ за не́бо, па га ла́мкамо (Зс).

невесту́љћа ж зоол. *ласица; нека животиња слична ласици.* – Невесту́љћа је дру́го, ла́сица је дру́го (Рс).

неве́стачћи, -ка, -ко *оно што припада невести, невестински.* – Све́ што је неве́стачко че ту́риш на послужа́вник (Брц). Купи́ше ми неве́стачће ципе́ле (Брл).

неви́њен, -а, -о *невин.* – Јетр́ва му клне́ неви́њено дете́ (Д – Пш, Пир).

недељáрка ж *јетрва редуша у току седмице.* – Три́ бра́та: једн̀ овча́р, дру́г говеда́р, једн̀ ора́ч, а једна́ јетр́ва је недељáрка тој не́дељу (ВЛк). Ма́јћа ми бе́ше тг недељáрка у ку́ћу, а били́ смо једана́јес деца́ (Кс, Пир).

недови́цује несвр. *не видети добро због слабог вида.* – Откако́ мукува́, отега́ј недови́цујем (Рс).

недозна́вује несвр. *не сазнавати, не обавештавати се на време.* – Ка́рају се, догова́рају се, прода́ву, пра́ве какво́ пра́ве, и све гле́ду да ја́ не дозна́вујем (СГл).

недоје́цује несвр. *не завршавати оброке.* – Неве́ста сам, све си недоје́цујем (Сук).

недомаћи́н м *лош домаћин.* – Баштá и ма́јћа ствара́ше, а си́н једи́нац, недомаћи́н, које́ запу́шта које́ прода́ва (Сук).

недоора́чује несвр. *не моћи све рећи.* – Све́ – ме преси́ча свекр́вата, и какво́ да зака́жем све недоора́чујем (Пир).

недопри́чује несвр. в. недоора́чује. – Не да́ву му да допри́чује када́ не́што зака́же, супурди́сују га (Вој).

недори́ча несвр. *не завршавати исказ.* – По́чнем да се жа́лим, али недори́чам, свекр́вата ме о́дма измарши́ра (Држ).

недоса́ља несвр. *недовољно солити.* – Ја́ не оби́чам сла́но, па недоса́љам, па ми се му́жат љу́ти (Јал).

недоспе́лац м рет. **1.** *недоношче.* – Ти́ си недоспе́лац, пра́јен си с пљу́нку (Зс). **2.** *закржљало грло стоке.* – Чемери́чаво ја́гне је као недоспе́лац, као да је пра́јено с пљу́нку (Зс).

недоста́не свр. *не имати довољно (на располагању).* – На ма́јку ма́лко укра́днем пре́цу, мо́ж да вој (по́сле) недоста́не (Б – Са, Гњ).

недотре́пан, -а, -о *трапав.* – Недотре́пан, једва́ вла́чи ноће́те (Д – КВ, ЦД). Só́паво о́ди, недотре́пана (Пл).

недѣ́гља м *слаба и немоћна особа.* – Ти́ја па недѣ́гља, не мо́же си ни дупе́то но́си (Чин, Вој).

незадо́јак м *младунче које није сисало прво млеко, колострум.* – Незадо́јак, не́је попи́ло кула́стру; незадоји́ло се, запупаве́ло, запр̀так (Зс).

незадо́ји се свр. *неподоји се младунче у правом тренутку па не посиса најквалитетније и неопходно прво млеко.* – Дете́ ако се не задо́ји на вре́ме, оно́ запупаве́је, а и при сто́ку је и́сто (Држ).

незара́ден, -а, -о посл. *који није стечен трудом.* – Незара́дене па́ре се лѣ́ко тро́ше (Пет).

не́зграбно једе́ изр. *журно јести.* – Не́зграбно једе́, ва́рка се да и́де на поја́ту (Пк).

неизѣ́спан, -а, -о *неиспаван.* – Неизѣ́спана сам, дете́ ми бо́лно, це́лу но́ч сам му насто́вувала (НМл).

неистр̀пљиво прил. рет. *нестрпљиво.* – О́н све рабо́ти неистр̀пљиво, па му не́је чи́ста работа́та (ВЛк).

неје́ без и́ч изр. *нешто ту није у реду (кривица, лоша намера, брука).* – Неје́ без и́ч; не чу́мо када́ су се кара́ли, а ману́ли да ора́те и да се дру́же (Чин, Об. Вој).

неје́ мукаје́т изр. *незаинтересован је; непредузимљив је.* – Неје́ си мукаје́т да си произведе́, да си напра́ви или да си ку́пи, него све тра́жи од дру́гога (Вој).

неје́ му пра́во изр. *не одговара му; није му по вољи.* – Неје́ му пра́во што на че́ркуту да́домо ту́ја њи́ву мира́з (ВЈ).

неје́ ти това́ за ра́боту изр. *не дирај то (да се не повредиш; да га не оштетиш).* – Това́ ти, де́те, неје́ за ра́боту, че се уби́јеш (Вој).

неје́дење с гл. им. *изостављање оброка.* – Кажњава́ли су ме с неје́дење и с би́јење, а дево́јћа сам била́ (Дој).

не́к ти се ро́ди благ. при нуђењу храном: *хвала, не могу јести.* – Не́к ви се ро́ди, до́ма тамѣ́н преручамо́ (Чин, Вој).

не́кој(а) си изр. *некада неки / нека (особа).* – Не́која си Госту́шанка рекла́ (ВЛк). Бил не́кој си Зла́тко, у Ја́рчиште му бил коза́рник (Јал. Вој. Чин).

не́љута черемѝка ж бот. *врста чемерике Veratrum album.* – Љу́та черемѝка не цвтѝ, а не́љута черемѝка цвтѝ (Гос). Черемѝка и́ма од две – стру́ће; једна́ је љу́та и бези кла́с, а што кла́са, не́је љу́та, бла́га је (Гос).

не́ма га бу́де изр. *ускоро ће умрети.* – Мло́го бо́лна, не́ма ђу бу́де, че си оста́немо без ба́бу (Сук. Трњ).

не́ма – куде́ је дошло́ изр. *дошло се до самог краја, не може се даље.* – Дошло́ је више не́ма – куде́ (Грш).

нема́ – нема́ изр. *после краћег времена.* – Нема́ – нема́ и по́ново чу́мо гла́с (Сук, Чин. Вој).

не́ма нѝгде нѝкога изр. *нема никог нигде.* – Оста́ло само́, не́ма деца́, не́ма роду́, не́ма нѝгде нѝкога на све́т (При, Пир).

не́ма нѝшта с нѝшта изр. *нема баш ништа, пука је сиротиња.* – Пропѝло се, испрода́ло, не́ма нѝшта с нѝшта (Вој).

не́ма пару́ изр. *без новца је.* – Не́ма пару́, све на за́јем узѝма, и све да одрабо́ти ле́тоска кому́ је ду́жан (Пет. СГл).

не́ма пре́гњи зу́би изр. **1.** *није у стању да сачува тајну.* – Не́мој вој казу́јеш, она́ че раска́же на сви; она́ не́ма пре́гњи зу́би (Држ. При). **2.** *није у стању да пређути.* – Ја́ не́мам пре́гњи зу́би, у о́чи че му све рече́м преди свѝ, само ако ме зака́чи (Пок).

не́ма тра́ву стѝскавац изр. *не сме да се усуди; плаши се да то учини.* – И о́н би кра́л, ама не́ма тра́ву стѝскавац, пла́ши се од бѝјење (Вој).

не́мам кьга изр. *немам времена (баш сада).* – Са́ не́мам кьга, после че свр̏нем (Вој).

не́мотно прил. *бедно, оскудно.* – Сиротѝнсћи се живѝло, не́мотно (Пир).

ненасме́јан, -а, -о *невесео; намрштен.* – Са́ на́род ненасме́јан, не́весел; ни прѝчамо ни се насмѝвамо (Дој).

неоко́сен, -а, -о *непокошен.* – Оста́де од лива́дуту на једн – кра́ј неоко́сено (Пок).

непора́сал, -сла, -сло перф. *који је, према узрасту, слабо развијен.* – О́тиде у бе́ли све́т у дунђе́ри, још непора́сал (Б – Лс, Гњ).

не́прав, -а, -о **1.** *неправедан.* – Тѝ си не́прав, де́лиш како́ теб одгова́ра, те́б да је на́јвише (Орљ). **2.** *лажан; лажљив.* – Она́ је не́права, не гово́ри и́стину (Ос).

неправѝја ж *неправда.* – Зна́је ра́зне неправѝје какве́ су биле́ у држа́ву (Б – МБњ, Пир).

не́право прил. *лажно.* – Не́право се закуне́ш или присво́јиш ту́ђе, па те стѝгне проклетѝја (Цр).

непревѝшија ж *јогуница; тврдоглава особа.* – О́н је непревѝшија, не́ма се мо́ж догово́рите (Пет).

несвесли́ја ж *неопрезна особа; несташно дете.* – Ба́ба ми је че́сто говори́ла: – Немо́ј, несвесли́јо је́дна, че па́днеш, пази́ се (Пир).

несклóпена у́ста изр. *изобличена уста.* – Не́чу га, гле́де га какьв је шаврадéс, голема́ у́ста а несклóпена (Зс).

неука́љано дете́ изр. *невинашце.* – Зашто́ клне́ш неука́љано дете́, не́вино (Соп).

неукрóтљив, -а, -о *неукротив.* – Мла́до, лу́до, неукрóтљиво, какво́ нами́сли то́ва че напра́ви (Дој).

нецéден, -а, -о *непроцеђен.* – Потсири́ла домаћи́цата нецéдено млеко́ (Гос). Испи́л нецéдено и нева́рено млеко́ (Пк).

не́цује несвр. *хеклати дужом (и посебном) иглом (завесе, чипке).* – Волéла сам да не́цујем, па си и́мам не́цоване за́весе (Сук, Сре).

не́че га посéру како́ о́чеју изр. вулг. *неће им се остварити (зла) намера.* – Не́че га посéрете како́ о́чете, че ви зака́чи дре́јете па че ви смрди́ (Пир).

не́че да му ми́сли изр. *неће више да брине о томе.* – Че ти пла́тим ко́лко тра́жиш и не́чу више да му ми́слим (Вој).

не́че да пра́ј пи́тање изр. *сложиће се, пристаће.* – Ко́лко ко́шта да ко́шта ја́ не́чу да пра́јм пи́тање (Грш, Чин).

не́че жи́то да ти се истресé изр. *има времена, чему безразложна журба.* – Де, не́че жи́то да ти се истресé, (ожéл си га); де, сéдни ма́лко да поора́тимо (К – Ћу, БЧ).

не́че ти се одједé изр. *нећеш претрпети већу (материјалну) штету.* – Де, не́че ти се одједé ако на сироче́то дадéш кро́шњу гро́зје (Јал. Вој).

нечи́њен, -а, -о *необојен (пређа, платно, одећа).* – Тополо́лци су носи́ли црно́ и црвено́, нечи́њено (Црв).

не́чис сас па́мет изр. *ћакнут; луд.* – Примећа́вам да је не́чис у главу́ту (СГл).

не́чу ви иглу́ изр. *не тражим од вас баш ништа (посебно).* – Ја́ ви иглу́ не́чу, не́чу ви оштéтим (При. СГл).

нешта́вен, -а, -о трп. пр. *нештављен.* – И́ма си́рова ко́жа, и и́ма нешта́вена ко́жа, и шта́вена ко́жа (Мр).

нештé прил. *наташте, пре узимања јела изјутра.* – Какво́ пр́во се узи́ма нештé (ср́це) сам забори́л (Зс).

ни бро́ј ни кра́ј изр. *не може да се одреди.* – Оно́ о́вце, о́вце, о́вце, не зна́је њим се ни бро́ј ни кра́ј (Вој). На́род налéзло и још нала́зи, не зна́је (му) се ни бро́ј ни кра́ј (Кр).

ни́зан лита́к изр. *дуга женска хаљина од неваљаног сукна , без рукава, украшена шљокицама и опшивена жутим ширитима.* – Ни́зан лита́к је од пртени́це, па нани́зан с пéрле, за у́баво (Брл).

ни́је зам. *ми.* – Ни́је смо ишли́ у њи на́ – госје (Км).

ни́ксица ж *весник пролећа сличан зумбулу, има ситне и плаве цветове и расте по ливадама.* – Ни́ксица и́ма си́тачћи плави́ цве́тове и расте́ по лива́де (К – Вр, Ш).

ни́куде прил. *нигде; ни у ком правцу.* – Куде́ че и́деш? На ни́куде! (Сук, Вој).

ни́ска черемика ж бот. *врста ниске чемерике.* – Ни́ска черемика је лековна́, она́ ни́ско расте́ и бези цве́т је, а ста́бло њој све́тло (Зав).

ни́т(а) м/ж, мн. *нити конац (основе).* – И́ма од једну́ ни́т, од две – ни́те, од три – ни́те препре́дено, увр́ткано о́дједно, о́две, о́три; ка́жемо га од једн – ка́т, од два – ка́та, од три – ка́та (Пир).

ни́ти м мн. *дебеле вунене нити кроз које се провлачи потка при ткању на разбоју.* – Између ни́ти провла́чим коњцат и ту́пам с ту́пицуту (Пир).

ни́чи несвр. *гладовати (до мрака првога дана ускршњег поста).* – По покла́де, ни́чимо све до вече́ру (Б – Са, Пир).

ножи́це ж мн. *вертикално постављени делови (запрежних) саоница (4), који држе предњи и задњи оплен, јастук.* – Са́нће и́мају че́три ножи́це, које́ држу́ два́ опле́на, пре́дњи и за́дњи, а коди ђа́волће са́не је само пре́дњи опле́н и њега држу́ две́ ножи́це (Ш).

ножѣ́к м дем. од но́ж м *мали нож, ножић.* – И́ма ба́вчица и и́ма жи́лица, и ја́ с ножѣ́к расече́м ма́лко да истече́ кр́ват (ТД).

но́си лити́је изр. *иде испред колоне (веселих, пијаних).* – Ти́ кад се напи́јеш, ти́ но́сиш лити́је; по те́б мло́го и́ду, сас те́б пи́ју (Пир).

но́ћна фра́јла ж бот. *врста цвећа које ноћу јако мирише.* – То́в цве́ће но́чу на́јјако мери́ше, па га о́камо но́ћна фра́јла (Пир).

ночни́ ле́б изр. *хлеб, који је вредна домаћица умесила и испекла преко ноћи.* – Преко́ – ноч оме́сим ле́б и опече́м, да мо́гу да пости́гнем на ра́боту, а свекр́ва ми се љу́ти што ме́сим ночни́ ле́б (МЛк, ВЛк).

ночни́к ж бот. *врста цвећа.* – У гради́нче смо има́ли ђурђе́вку, божу́р, девоја́чко ср́це, игли́чку, зумбу́љ, лале́, ночни́к, лати́нку, милова́нку, си́тне ру́же, јесе́нку и јесе́нче; јесе́нката је кру́пна а јесе́нчето је си́тно (К – Вр, Ш).

ну́ни – ну́ни узв. при љуљању бебе: *спавај, спавај!* – Ну́ни – ну́ни, ба́бино ма́лечко, ба́бино зла́то (Соп).

Ѣ

ѣо́калица ж *носница; њушка.* – Ѣо́калицу на свињу́ о́камо ѣу́шка (НМл).

ѣо́ѣав, -а, -о *глуп, својеглав и ћутљив;* уп. ѣу́ѣав. – Ѣо́ѣав, само ћути́ и рабо́ти си какво́ рабо́ти а не зна́јеш какво́ ти ми́сли (Км. Пет).

ѣу́ѣа се несвр. *(дуго) обавља разноврсне лакше послове.* – У́век се не́што ѣу́ѣам, рабо́тим, тарашу́јем (Чин).

њу́њав, - а, -о, в. њо́њав. – Њу́њава снаа́та, не зна́м како́ че се сло́жимо (Вој).

њури́ несвр. *ћутати расрђен.* – Не зна́м кво ти је, њури́ш це́л дѝн ко му́тав (Пир).

О

оба́мре свр. *бити на самрти.* – Ста́рцат веч обамре́л (Пир).

обви́ва несвр. *обавијати.* – Мара́мица унутра́шњос обви́ва, цре́ва, дро́бове (ТД).

обда́рен с па́мет изр. *лако учи, истиче се интелигенцијом.* – Дете́то обда́рено с па́мет, све пе́тице доно́си и – шко́лу (Гњ).

обдо́ји свр. *посисати (младунче).* – Дете́ бо́лно, не́че да једе́, не́че да обдо́ји млеко́, па млеко́ бржди́ и швр́ска (Д – Бо, Пир).

обду́ши се свр. *навићи се на одређени мирис (и уживати у њему).* – Са́мо чу́ре сас си́натога, пу́ше, ама њим не шко́ди, они́ се обдуши́ли (Држ).

обе́ди свр. *окривити; наклеветати.* – Обеди́ше ме да сам њим укра́л сећи́ру (Пок. ВЛк).

обдр́жа несвр. *издржавати; подносити.* – Не́је могу́ћан да обдр́жа два – ђа́ка (Нш).

обе́ре мѣ́ат изр. *обријати.* – А́јде да до́јде да га обри́чи, да му о́бере мѣ́ат (Брл).

обиа́цује несвр. *обилазити.* – Доо́де че́рћете, обиа́цују ђу (Бер).

оби́бне свр. рет. *обухватити.* – Грмада́ча кру́ша, дивља́чка, двоји́ца не мо́гу да у оби́бну (Зс).

обива́ти несвр. *обухватити.* – Обива́ти ме с две́те ру́ће (Чин, Вој).

обирци́ја м *онај који по неком (свом) праву долази и узима део прихода.* – По́п је обирци́ја (Кр).

обја́чка свр. *порасти довољно и ојачати (подмладак).* – Не́к још ма́лко обја́чка си́нат, па че му после да́вамо да рабо́ти те́шће ра́боте (Пир).

обједи́њује несвр. *спајати у целину.* – Ја́ че си обједи́њујем њи́вете, поче́ да се заме́њујем сас комши́јете (Трњ).

обла́жи свр. *загадити додиром (животиња, гусеница, инсекат).* – Не изно́си кла́сат на дрвни́к да га не би облажи́ле ма́чће (Пк).

***о́блак.* 1.** изр. **па́да на о́блак** *падати понегде киша.* – Па́да на о́блак: не́где па́дне не́где преско́чи; па́да до мецу́ (Јал. Чин). **2.** изр. **про́јде на о́блак** *кратко (и мало) ће падати киша и неће свуда пасти.* – Ако бесне́је, не сећи́ре се, при њу како на о́блак прође́ (Држ, Трњ).

обло́жина ж рет. *оно чиме се нешто покрије.* – Нача́ди се обло́жина, прца́њ оди пртени́це, па се преко ње́га нату́рају клчи́шта на три – ди́руђе (Д – ВО, Пир).

облче́ се свр. *добити перје (о птици).* – Гољишта́ри, не́к се облчу́, па после че и у́знемо из гње́здало (Ш).

обљутаве́је несвр. *постати неукусан.* – Које́ че́сто једе́ш, оно́ ти по́сле обљутаве́је (Км. БЧ).

о́бмртав, -тва, -тво *који је на умору.* – Купа́л сам и облачи́л се́дам – о́сам чове́ка обмр́тви (Гос).

обневиде́ва несвр. *постепено губити вид.* – Који́ мло́го пи́ју раки́ју, обневиде́вају; Бо́шко Ту́рчин је зато́ва обневиде́л (Гос).

обнесе́ свр. *однети (далеко).* – Ока́мо да га Це́рман но́си у јења́кат, па обне́сомо у Чи́провци, у Бу́гарску (Зс).

обно́си свр. *облачити; носити дуже време (одећа).* – Какво́ ја́ обно́сим, после сестре́те ми но́се (Гњ).

обо́љује несвр. *обољевати.* – Обољува́л сам од ту́ја бо́лку (ВЛк).

обо́си свр. *учинити босим.* – Ти́ једно́га коња́ о́боси при водени́цете, па́де му потко́вица (Соп).

обра́дљиво зе́мљиште изр. *ораница.* – Обра́дљиво зе́мљиште смо има́ли до́ста (Зав).

обра́душка ж *ток испод браде.* – Обра́душка ка́жемо кад испод бра́ду отече́ (Мл).

обра́здује несвр. *обележавати браздом (правац орања, међу, круг).* – Са́ма и́де тај кра́ва поред сло́г, с њу се љко обра́здује (Пн).

обр́не се коло́то изр. *променило се време и власт.* – А, са́ се промени́ло, обрну́ло се коло́то, ре́пат изле́зал напре́д (Пир).

обу́зда свр. *изградити и опремити.* – О́н је три – ку́ће обузда́л од те́мељ до кро́в, све с кра́цу (Зав).

обу́јен, -а, -о *који је поткован (о стоци).* – Обу́јени воло́ве су који́ су за слуша́ње, потковéмо и (ТД).

обу́ши свр. вулг. *почети се курвати.* – Она́ не́че, не́че, па до́јде и то, па о́буши, па поче́ да збу́ра волово́дицуту (Зав).

обѣ́д м бот. *бурјан Sambucus ebulus.* – Обѣ́д или крста́тац, и́сто је (К – Ћу). Ми́ тој тра́вку ка́жемо абѣ́д или обѣ́д, а ка́жемо у и крста́тац (Зс).

обѣ́д м зоол. *обад.* – Од обѣ́да се штр́кљу гове́да, бе́гају у шу́му (Гос). Обѣ́д, од ње́г се штр́кља гове́до (Ш. Ос).

овика́ва несвр. *причати уз плач и кукњаву.* – Ни́кад се не насме́је свекр́вата, све не́како овика́ва (Брл).

ови́кује несвр. *оплакивати.* – Када́ се напи́је он си по́којну ма́ђу ови́кује, а че́сто је пи́јан (Вој).

ови́сне свр. **1.** *(привремено) остати без рода (воћка) или без подмлатка (жена, брав).* – Шупље́је дрво́то, че ови́сне и не́ма да ро́ди (Гос). **2.** пеј. *сести*

и не померати се. – До́јде у нас, се́дне на столи́чку, пру́жи но́ђе, ови́сне тека́, и не се́ча се да си до́м и́де (Пк).

овлече́ свр. *претрпети (муку, батине, грдњу).* – Домаћи́н га на кра́ј овлече́ ко бо́с по тр̀ње (НМл).

оврво́шти свр. *завршити посао.* – Ве́јамо васу́љ и оврво́штимо га све́ (Јел).

овсѣ́к м дем. од овѣ́с. – Да́до му три́це, со́л, зобѣ́к, овсѣ́к, нара́ни коња́ у́баво (ТД).

овча́рница ж обич. *хлеб који представља појату и стадо оваца на бадњевечерској трпези.* – За о́вце и поја́ту ме́си се по́себан ле́б за Бѣ́дњу ве́чер (Зс).

овча́рска души́чина ж бот. *врста мајчине душице.* – Овча́рска души́чина је си́тна, а и́ма по́широ́ћи ли́стове, и добра́ је за у ма́нцу, за у васу́љ. (Мр).

овча́рћи бос́иљак м *овчарски босиљак Origanum vulgare.* – Овча́рћи бос́иљак плаво́ – модро́ цвти́ (Мр).

о́вчи несвр. *уско сарађивати.* – Они́ не о́вче с њега, скара́ли се (Вој).

о́вчица ж зоол. *инсекат који пуже као вашка уз кожу овце, овчији шткаљ.* – О́вчица је као ва́шка, ма́ла, ви́ди се, црвена́ глава́ а те́ло та́мно – бе́ло, не́ма у отко́ка је уве́дено купа́ње о́вце (Дој). О́вчица је мува́ која́ не́ма кри́ла и ује́да овцу́ (Мр).

о́гањ у ду́пе изр. *полни нагон.* – Дрта старче́тина, ама још и́ма о́гањ у ду́пе, зака́чује младе́те же́не (Зс). Још и́мам о́гањ у ду́пе, му́ж ми тре́бе, о́чу пак да се же́ним (Зав).

огрега́тор м нов. рет. *агрегат.* – Доби́вају стру́ју од огрега́тор (ДД).

огрљи́ца ж *вуна око грла овце.* – Вл̀на окол гр̀ло, зва́ли смо у огрљи́ца, и́де у шти́м (ТД).

огро́зи свр. *оштетити; опљачкати.* – Ту́рци су доо́ди́ли по по́риз и мло́го огрози́ли на́род (Пк).

огру́ли свр. *изломити (класје) гажењем.* – Гру́вају га коњи́ти у вр̀шу како́ га га́зе, па га огру́ле (Вој).

огу́ли му у́ши изр. *разнети, отети, опљачкати.* – Три – че́рће и́мам, зе́тови че ми огу́ле у́ши (Рг).

од коно́пац до вен̀ц изр. *од почетка до краја муке.* – Сви́ су ме пцува́ли од коно́пац до вен̀ц (Кр, Вој).

од Ру́ј до Ко́м изр. шаљ. две најудаљеније тачке у општини Димитровград: *ићи дуго по планинским врлетима.* – Прове́до ђи од Ру́ј до Ко́м (Д – Ж, Пир).

ода́ва се несвр. *удавати се.* – Остаре́ веч, а још се не ода́ва (Зс, Пир).

о́далеко прил. фиг. *изокола.* – Ја́ мло́го не заора́чујем о́далеко, него на́право (ЦД).

ода́љује се несвр. *удаљавати се.* – Поче́ да се ода́љује од нас и ода́љи се од сву роду́ (Сук).

ода́чка ж *ходалица.* – О́н си напра́ји ода́чку за дете́, по́брже да прооди (Вој. При).

одбеде́ прил. *без воље, под притиском околности.* – Одбе́де и́де на ра́боту, не́ма више ко́ј да га ца́бе ра́ни (Пир).

одби́ра се несвр. *подешавати.* – Зевта́ да се отво́ри, цепѣ́ц; да се одби́ра зевта́ на цепѣ́цат (Рс).

одве́дено дете́ изр. *пасторче које је доведено у други дом.* – О́н је одве́дено дете́, неје́ му било́ лѣ́ко у чу́ж до́м да расте́ (Гра).

одвезе́ се свр. *склизнути у страну.* – Како́ на дру́го држло́ да нага́зим, слѣ́бата се одве́зе и ја па́до и с гла́ву на дрво удари́ (ТД).

о́двит, -а, -о, в. о́двитан. – Ко́лко му да́ваш по́више, о́н по́ о́двит стоји́ (НМл).

о́двитан, тна, тно *крут; својеглав; тврдоглав.* – О́н је о́двитно чове́че, с њег не́ма до́говор (Вој).

одгле́да свр. фиг. *одгајити, однеговати.* – Одгледа́ла му је деца́та од мрву ме́со (Рос).

оде́к-доде́к изр. *одакле – докле; откада – до када.* – Оде́к – доде́к че се там задржи́те (Вој).

оде́лка свр. дем. од оде́ља *(мало) одељади, задељати.* – Оде́лка ко́ру на младичку и она́ се после осу́ши (Зав).

о́дземан, -мна, -мно *висок.* – Она́ је о́дземна жена́, висока́ и у́бава (Цер).

оди́ма ли изр. *ако му се пружи прилика да дође до новца.* – Оди́мате ли па́ре, зла́то, ку́пете си да се ви́ди не́шта у ку́ћу (Пир).

одлѝжи се свр. *потрајати; закаснити.* – Њего́во се шко́лување о́длжи, испрода́домо си све ис – ку́ћу само да га ишко́лујемо (Чин).

одлика́ва се несвр. *одликовати се.* – О́н се одлика́ва од нас и сас па́мет и са – зна́ње (ДД).

одљо́ска свр. фиг. нов. *одиграти.* – А́јде да одљо́скамо једну – па́ртију (Тм).

одме́кне свр. *омекшати (кожа, хлеб).* – Кад нато́пим опѣ́нци од ко́жу у во́ду, они́ одме́кну (ТД).

одме́ни свр. *замени́ти на послу; помоћи.* – Остаре́ли, деца́ развача́ла, не́че и ни́кој одме́ни, а ра́бота голема́ (ДД).

одме́тне се од гла́ву изр. *заборавити; превидети.* – Не́што сам те́л да ти ка́жем ама ми се о́дметну о́д – главу (Д – Пг, Пир).

одми́вује се несвр. *испирати се.* – Не одми́вује се тлѝсто сас ла́дну во́ду, него сас ћипе́ч и с це́ц (Вој).

одмрзи́ња се несвр. *одмрзавати се.* – Месо́то се одмрзи́ња, са́ че бу́де гото́в ручѣ́к (Пир).

однéкња прил. *ономад, ових дана.* – Видóмо се однéкња нéколко пýти, а дњѝс се несмó видéли (Бз).

одобровáља се несвр. *ослобађати се гнева, попуштати.* – Свекрва ми је билá брза, али се брзо одобровољáла (СГл, ВСв).

одóди несвр. рет. *чинити.* – Одóдем да кýпим волóви у Пирот (Тм).

одóди свр. *остати дуго неожењен или неудата.* – Че одóде стáра момчетѝја и девојчетѝја, нéче се жéне (Вој).

óдоми чéрку изр. *довести домазета.* – Óдоми чéрку, довéде зéта из бýгарската сéла (Гра).

одорáчује несвр. *одговарати на питања.* – Тѝ му орáтиш, тѝ му одорáчујеш (Пс, Бла).

одотýдака прил. *отуда.* – Дојдóше одотýдака нéкакви, кáжу да су тргóвци (Ш).

одрáдује се свр. рет. *зарадовати се.* – Идó у селó, трѝ срне видó, и одрáдува се (Зс).

одрáжен, -а, -о трп. пр. *јаче изражен.* – Онáја бојá је пóвише одрáжена од тýја (ТД).

одрáни свр. *отхранити.* – Јá сам га одранѝла с мојѝ дéсет прста (Јал).

одрéме свр. фиг. *не покретати се; не радити на послу.* – Дóјде, одрéме и ýзне си пáре (Бла).

одрѝпи му нýмера изр. *уздићи се, доћи на већи положај* . – Сá је послáник, óдрипи му нýмера; сá че ни óдма заборáви (Рс).

одрѝпне свр. *одскочити.* – Јá удáрим лóптуту, онá одрѝпне (При).

одрóби свр. *(трајно) ослободити невоље.* – Че дáвам и че придáвам, да ишкóлујем и одрóбим детéво (Бз).

одрпавéје свр. *почети ићи у ритама.* – Човéк ка остарéје, óн без здрáвје остáне, осамéје и одрпавéје; стáне плáшило (Сук).

одрсне се свр. *дрско одговорити, брецнути се.* – Ћýти, чéрко, па се понéкад и одрсни, брéцни се, љутѝто њој одговóри (Дој).

одрýса се свр. *обавити сношај са уживањем (мушкарац).* – Ýбаво њу се одрусá (Рс).

одýжен, -а, -о трп. пр. *дужи него што треба; све дужи*. – Погрбѝ се, панталóнете ми све (повише) одýжене (Д – ЈД, Пир).

одýма свр. *наговорити да одустане.* – Одумáше га да не ѝде с – нáс (Ш. Цер).

одьпне свр. рет. *изненада јако гурнути.* – Кá – те одьпнем од мóсат ѝма да плѝваш ко жапчé (ТД).

óжми се свр. фиг. *олењити се.* – Да се расéдне, да бог дадé, што се текá ожмáл (ДД).

озго́ра прил. *одозго.* – Та́ја вода́ и́де озго́ра (Бе).

озеле́ни свр. *обојити зелено.* – Има́ли смо бла́гу ја́балку као ме́д и све ти озеле́ни у́ста (Зав. ДДл).

ојáри се свр. *омладити се, ојарити се.* – Ка́жемо ојáри се коза́, али сла́бо, ре́тко, по́више ка́жемо око́зи се (ТД).

о́јда, сѣ́ – сѣ́ – сѣ́ узв. при пуђању паса: *гони га, држи га!* – Кад о́кнем о́јда, сѣ́ – сѣ́ – сѣ́, сва́та пце́та кре́ну да го́не (Д – Ви, Пир).

о́јле узв. непозн. вулг. само у изразу: – Но́гу ди́гнеш: пѣ́ш /О́јле, бо́јле, чу́к! (При, Пн).

ока́зује се несвр. *јављати се један другом, одржавати добре рођачке односе.* – Ока́зујемо си се, ни́ смо с ње́га сватни́на (Изв).

оклеђи́ја ж мит. *оклагија.* – Пе́ру оклеђи́ју, поје́ те, или пе́ру кру́г, растака́љу, да мо́ж лѣ́ко да ро́диш (ТД).

окле́мпи у́ши изр. *висе му дуге уши.* – Оклемпи́л у́ши како мага́ре (Гос).

окли́пчи се свр. *опустити се и безвољно седети.* – Окли́пчил се, чове́к у на́јбоље го́дине и усре́д ле́тњи дѣ́н и усре́д село́ седи́ у ладови́ну (ТД).

околи́нка ж дем. *околина, најужи круг око нас.* – Та́ј околи́нка се још држи́, још и́ма на́род у тај се́ла (Соп).

окр́ни свр. *обити (папак, копито, рог).* – Пле́кче му ту́рим уз копи́ту да држи́, да не окр́ни копи́ту (ТД).

о́коло – о́коло изр. *у широком кругу около.* – О́коло – о́коло, па се вр́нем до́м (Зав).

окопи́ти свр. *однеговати младунче да се развије; однеговати болесног брава да оздрави.* – Окопи́тимо га, опра́ви се ја́гне, поче́ да заи́грује (Пк).

окр́ни свр. фиг. *расипарити.* – Бо́г ме окрни́л оди дру́ство, удови́ца сам преко три́јес го́дине (Нш).

округли́на ж *предмет кружног облика; кружно обележена површина.* – Одне́си саксі́јуту у ћоше́то и ту́ри ћу на округли́нуту (Пир). – Трпе́за на коју́ смо је́ли до́јде како округли́на на три́ но́ђе, оста́ло од де́ду ми (Вој).

окру́пи се свр. *прејести (и препити).* – Деша́ва му се да се окру́пи; препи́је мле́ко, па блѣ́ује (Ш).

оку́шује несвр. *кушати, пити алкохол.* – Башта́ му испи́је по ћи́ло рећи́ју на дѣ́н уз аста́л, а мо́ј му́ж Бра́нко неје оку́шувал (ВРж).

окѣ́ш/о́кьш узв. запрежним воловима да стану: *стој!* – Окѣ́ш Си́вчо, окѣ́ш Му́рџо! (Вој). На коња́ се о́кне ђо́кьш, а на вола́ о́кьш, да ста́не (Вој, Пет).

оле́не свр. *попустити у гневу; опустити се.* – О́н се зача́с нађу́ти, зача́с оле́не (Пк).

оле́њи се снага́ изр. *омлитавити; постати безвољан и тром.* – Оле́њи се чове́ку снага́ када́ не ра́ди и до́јде бо́лес (Бз).

оло́жи се свр. *спустити се ниско; прилећи.* – После́дњи нара́мак с кру́пну шу́му се окре́не наопако и оло́жи се одозго́ре, да шти́ти ли́сник (Ру).

олькче́је свр. *постати лакши; омршавити.* – Олькче́ла у сна́гу, како зано́си се и је́два оди (ПРж).

ољага́ва несвр. *клеветати; кудити.* – Са́ о́н мене ља́га, а ја́ њега не ољага́вам (Пир. Држ).

омага́ри се свр. *омладити се магарица.* – Ка́жемо да је ждре́бна магари́цата, а после ка́жемо да се ождреби́ла или омагари́ла (ТД).

о́мак м *коњ од једне до две године, омац.* – Од једну́ до две́ го́дине му́шко је о́мак, а же́нско о́мица (Мр).

омерља́ва несвр. *двоумити се пред одлуку; одмеравати.* – У ши́буту и́ма криву́љице; ја́ одмерљава́ које́ да отсече́м (Пн).

оме́те́ свр. фиг. *(кришом) безобзирно присвојити.* – Не мо́же све да омете́, сви на́с да одби́је од има́ње (Пир).

оме́чи свр. *омладити се мечка.* – Ме́чка оме́чи по две́ (Зс. ТД. Брл).

оме́ци се свр. мит. *оцртати се на тлу.* – Са́мо се ње́му, а парнича́р бе́ше, омеци́л гро́бат, испуца́ло около (ДД).

оме́цује (се) несвр. *оцртавати (се) на тлу.* – Гро́бат му се оме́цује, земља́та се сле́га (ДД).

оми́ца се несвр. *падати са висине; упадати.* – Оми́цала сам се у пле́вњу, одвисоко́ (СГл).

омла́ди се свр. *озеленити се и почети бујати (трава, усев, оштећене воћке после града или мраза).* – Омлади́ла се трава́та по ћи́шуту (Км. Вој).

о́мразје м мн. *мржња.* – На Свети – Сте́ван се прошта́вају ду́гове, о́мразје, све се прошта́ва (Д – Сн, Пир. ВРж).

омр̀жњује несвр. *немати воље (за игру; кретање, рад).* – Почи́ње да ме омр̀жњује, не ра́ди ми се (Ос).

омр̀си се свр. *добити запаљење услед додира инсекта.* – Омрси́ла се у́сница, мрсни́чина ми се ди́гла (ВРж).

она́да се свр. *надати се.* – Ја́ се онада́ да че свр̀ну, али не сврну́ше (ПРж. Кр).

онде́а прил. *онде.* – Зна́ци поста́ве: не́кој ту́а, не́кој онде́а (Пк).

онемоће́је свр. *занемоћати.* – Онемоће́л сам, за ни́где несѣ́м, ма́нете ме (Зс).

оно́ било́ изр. *заљубљени пар почео сексуални живот.* – Оно́ било́, че бу́де ско́ро сва́дба (Пк).

оно́ва зам. *оно; то; полни орган.* – Маза́л га с мле́ч, па му оте́кло оно́ва. (Држ).

оно́јте зам. *оно; то.* – Оно́јте ми доне́си, ене́ га та́м (Гњ).

опа́зи се свр. рет. *затрудити.* – Ја́ сам се опази́ла, ал не́чу да им ка́жем да че ро́дим (ТД. Соп).

опа́лка ж *свечана марама браонкасте боје.* – Опа́лка шами́ја, ци́гласта боја́ када́ је (Ру).

опа́љује несвр. *излагати пламену или јакој ватри.* – Бу́ре опа́љував, и оно́ експлоди́ра (Пир).

опа́ри свр. фиг. *дати некоме много готовог новца.* – Ја́ и жена́ ђи опари́мо и са́ о́че да ни не́ма у ку́ћу (Рос, Пир).

опе́чак м *неотесана батина; мотка погодна за тучу.* – На́јди једѣн опе́чак, једѣн ома́шљак, какво́ ти дојде́ до́ – руку, па да га изре́пчиш (Зс).

опи́ва несвр. *опијати.* – Вра́т опи́ва и кад је ле́б ла́дан, ама не ва́ра сва́кога (Пк).

опи́нци м мн. рет. *опанци.* – У До́ћинци, Брло́г, Јело́вицу и Висо́чку Ржа́ну ка́жу опи́нци, а ми́ ка́жемо снада́ле (Рс). У Ѓсовци ка́жемо опѣнци, уте́па и жльто́, а у Доћинци ка́жу опи́нци, утре́па, жльто́ (Рс).

опи́ња се несвр. *невољно прихватати, устезати се.* – Она́ се опиња́, па се опиња́, па једва́ приста́де на крај да по́јде за ње́га (Изв).

опи́ри се свр. *закоровити се зубачом (и пиревином); јако се закоровити (ораница).* – На́род не́ма, па се њи́ве опири́ше и по́ље ста́ну бу́чаво (ВРж).

оплати́ја ж *пропланак; пространa и равна површина без високе вегетације, погодна за испашу.* – Оплати́ја, бузаљк или отради́ја је широ́к про́стор за и́спашу (Пк, ВЛк).

опишља́р м фиг. *незрела млада особа.* – Оно́ва та́м све опишљаре́, све избѝколци (Бе).

опле́н м *попречно постављен горњи део предњег одн. задњег дела запрежних кола или запрежних саоница, јастук.* – Са́не и́мају две – стру́ће, две – са́не, пре́дњи и за́дњи опле́н (Мр). Ђа́волсће са́не и́мају два – слпца́, једѣн – оплен, поја́нте (Гос).

оплиша́к м *млад момак; врло млада девојка.* – Јо́ш си ти оплиша́к, још неси́ поче́л да се бри́чиш (Кп).

опо́ди несвр. *трудити се око некога или нечега.* – Опо́ди ме до́ктурат, да́ва ми ине́кције (Зав).

опоје́ свр. *деловати анестетички, опојити.* – Цр́на бу́ка је за осови́не, про́цеп, јерѣм, да му дру́га дрвја не опоју́ вра́т (Зав – ддл).

опо́ји свр. *опојити; ошамутити; довести у болесно стање.* – Осе́бла сам, опоји́ла сам ноћѣ́те (Гос).

опо́јка ж *оно што опија, ошамућује; анестетик.* – Да́доше ми ине́кцију с опо́јку, да не усе́чам, да ме ни́шта не боли́ (Зав).

опоми́ња несвр. *помињати; подсећати на.* – Добро́ је што пису́јеш за на́с и наш – кра́ј опоми́њаш (Гос).

опо́рит ле́б изр. *хлеб који се мучно једе (опор, неукусан, тврд).* – Опо́рит ле́б једе́оше, ама ја́ и, мла́да неве́ста, зача́с оправи́ (МЛк, ВЛк).

опра́ј(и) се свр. *поправити (здравље, кондицију, карактер) ; поправити се.* – Ја́ганци се опра́је када́ се кр́ме; ако се не кр́ме, не мо́ж се опра́је (ТД).

опргља́ча ж *радна прегача.* – И́ма неколко опргља́че ткане́ (Пн).

о́пре свр. *не може даље; не може више.* – Дошла́ је коса́ до ка́мик, опрло́, са – си́лу ра́бота (Сук).

опру́дује се несвр. *оједати се (од зноја, мокраће).* – Дете́то се више не опру́дује (Држ. Пир).

оптр́чује несвр. *окружује трчећи.* – Сва́ко ју́тро оптр́чујем Ке́ј од Голе́ми мо́с до Желе́зничћи мо́с (Пир).

опу́пи се свр. *јако истући стомак или тур (породиља; гојазна особа).* – Ти́ седи́ш а опупи́ла си се, ско́ро че ро́диш (Соп).

опу́шта га изр. *прдети; тихо пуштати ветар.* – Оби́ча да га опу́шта, тека́ пра́ј сме́ј на буда́ле које́ га уважа́вају (НМл).

о́пште прил. **1.** *никад.* – О́н о́пште не свр́ча при својѝ роди́тељи (ВЛк). **2.** *никако.* – Не́која смрака́ о́пште не́ма зр́на (Зс). **3.** *нимало*. – Она́ о́пште не разби́ра (Нш).

опѝнци. **Ла́је си опѝнцити** изр. *узалуд претити, клеветати, омаловажавати.* – Ма́ни га, не́к си ла́је опѝнцити, ни́шта ми не мо́же (Вој).

оратаци́ја м пеј. ирон. *свадљива особа.* – Оратаци́ја не́је било́ у на́шу ку́ћу, слага́ли смо се (Дој).

ора́чка ж *жена орач.* – Ра́т, же́не су биле́ ора́чће, не́ма кој (Зав).

органди́нт м рет. *врста ретког платна.* – Органди́нт је ре́тко платно́; како́ га уште́ркаш и испе́глаш, тека́ стоји́ (Б – Са, Пир).

оре́же свр. фиг. *јако ударити каишем, шибом или тољагом.* – Пр́во оре́же сва́ку сестру́ сас тоја́гу, после и́де куде́ и́де (МЛк).

оре́шчек м зоол. *птица слична славују али мања од њега, која прави гнездо у корену ораха.* – Оре́шћек је ма́лечко ти́че које́ пра́ви гње́здало у шупља́р на оре́ј или у ко́рен на оре́ј (Гос).

оризѝк м хип. од ори́з *пиринач.* – Купи́ и одне́со на те́тку ма́лко шићѐрчек, оризѝк и ће́ску бомбо́не (Нш).

оро́вује несвр. *жалити, оплакивати.* – Поче́ли га оро́вују, гу́ши се, че у́мре (МЛк).

оро́њује несвр. нов. *старити; нагло опадати.* – Бри́ђе ме нале́гоше, поче́ да оро́њујем, а несѝм то́лко ста́р (ТД. Пир).

оро́си се свр. *одједном се јако ознојити.* – И́зби га зно́ј, све се о́роси и умре́ (Брл).

ору́би свр. *изгристи са уживањем; исећи зубима као ножем.* – Ува́нем зе́љћуту и ору́бим ђу како за́јак (Пл. Вој).

о́ршти́на ж *парлог, запуштена њива уопште.* – Са́дина расте́ по о́рштине, напу́штене њи́ве (Ру).

осави́на ж *осовина.* – Моја́ ко́ла и́мају гво́здене осави́не (ВЛк).

оса́мен, -а, -о *усамљен; одвојен од осталих.* – На́шето ло́зје је оса́мено (Брц). На́ша ку́ћа дале́ко од село́, па сам ра́сал оса́мен (Д – Пг, Пир). Ра́сал је башта́ ми оса́мен на поја́ту у Кљу́ч (Сук).

осе́м село́ изр. *далеко од сеоских домова.* – Ми́ смо били́ осе́м село́, та́мо сам ра́сал (Мр).

осе́ти се свр. *предосетити.* – Свекр́вата се осети́ла да је снаа́та тру́дна дошла́ (Соп).

о́сећај м *достојанство; брига за ближње и друге људе.* – Оно́ не́ма о́сећај; не́ма си човеча́нство (Вој).

о́ситан, тна, тно *који је малога раста.* – Моја́ ба́ба бе́ше о́ситна ба́ба, али је све зна́ла и умеја́ла (ДД).

оси́ца ж дем. **1.** зоол. *(мала) оса.* – Када́ те уа́пе оси́ца, о́дма изва́ди, си́не, жа́лото (Сук). **2.** фиг. *вредна (и љута) особа.* – Ја́ сам оси́ца на ра́боту, не се́дам; кад једну – ра́боту по́чнем, мо́ра да ђу завр́шим па како́ да је (Д – Бо, Пир).

о́скудне го́дине изр. *време дуге и велике оскудице.* – Ја́ сам била́ у о́скудне го́дине, па несѣ́м смеја́ла да и́мам мло́го деца́ (Кс).

оску́пи свр. *подићи цену (изнад очекивања).* – Оскупи́ла си гро́зјето, не́че га лѣ́ко продаде́ш (Држ, Трњ).

оску́ђује несвр. *оскудевати; одрицати се животних задовољстава.* – Та́ја је кара́ла до кра́ј, не́је оску́ђувала за му́жа (Зс).

ослу́тује несвр. **1.** *ослушкивати; опрезно пратити сумњиве шумове.* – Се́днем и ослу́тујем, да – ли́ че чу́јем на́шити sво́нци (ДД). **2.** *предосећати.* – Ослу́тујем да ли се не́је не́што ло́ше деси́ло (Пок).

о́смеј м рет. *осмех; црте доброћудности на лицу.* – Чове́ка позна́вам да – ли́ је до́бар по ли́к, по о́смеј, по гла́с, по при́чу (Зав).

о́смени опѣ́нци м мн. *врста опанака од посебно штављене коже (за свечане прилике).* – Опѣ́цити њим о́смени сас два – ре́да бр́чканице (Брл). О́смени опѣ́нци су од по́себно шта́вену било́ коју́ ко́жу (Брл).

осму́ди свр. *додиром или уједом изазвати голицање, црвенило или упалу (инсекат, гусеница).* – Ко́нсће му́је сам пушта́л и на девојће и на куче; оно́ у о́смуди, о́блази у (ВСв).

остоја́ње с **1.** *размак.* – Згра́да се пра́ви на остоја́ње од међу́ (Кп).

2. *одстојање.* – На остоја́ње смо с ње́га (ВЛк).

остоји́ на ре́ч изр. *одржати реч.* – Повере́ње је да остоји́ш на ре́ч, и ја́, и ти́, и сва́ћи (Зав).

остра́ни свр. *одстранити; уклонити се.* – Ја́ се остра́ни́ да им не сми́там (Рос).

остр́вак м *остатак сапуна.* – Узи́мајте оди остр́вцити, немо́ј да начи́њате но́в сапу́н; не́ма сапу́н за врља́ње (Пк. Рас).

остри́жљак м пеј. *онај кога су ошишали до коже (особа, брав).* – Остри́жљаку, че ти изгори́ глава́та ако не но́сиш ка́пу (Трњ. Јал).

остри́лце с *зарезач за оловке.* – Укра́до у шко́лу остри́лце и уваті́ше ме (Пир).

о́стро на ши́љаво (уда́ри) изр. *сукобити се две стране сличне по јачини, посваћати се.* – У́дари о́стро на ши́љаво, ни једн̀ан не попу́шта, једва́ ђи одвоји́мо да се не поте́пају (Пир).

остру́шће ж мн. *састругано тесто са зидова суда у коме је мешен хлеб.* – Мло́го мр̀зим кад вр̀љам остру́шће оди тесто́то; да и́мамо сви́ње тура́ла би ђи у поми́је (Пир).

остру́шчица (за ньчви) ж *широка и кратка троугласа плочица са дрвеном дршком, за стругање остатака теста са зидова суда (копа́ња, на́ћве, текне́).* – Не́ма врља́ње рана́: сас остру́шчицуту за ньчви све обе́рем тесто́то оди зи́довете, па и ње́га опече́м (Ру).

осту́пи свр. *одступити.* – Ми́рковчанин уби́је Кљошти́чанина и Кљошти́чани осту́пе (Ру).

осу́дено прил. *досуђено, судбински одређено.* – Оно́ што́ – ти – је осу́дено, не ме́њај (Пк).

о́суљ м *бодље на плевици стрнина, осје.* – Сас реше́то се́јемо житото да га одво́јимо од о́суљети (Ру). Уле́зе ми о́суљ у грби́ну (Зс).

осьт м бот. *бодљикаве врсте трава.* – Осьт расте́ високо́, и́ма црвени́ цве́тове и пра́ви љу́бичасту че́ткицу као за бријáње, а бьцко́љ је ветрова́ль (ДД).

ота́лпи свр. *покрије дугим и пљоснатим буковим цепаницама.* – Шиља́тица се ота́лпи, а ако не́ма гора́, плете́ се и кори́сти се сла́ма (Зс). Од бу́ку цепа́нице, та́лпе, па се ота́лпи једно́ до дру́го, ота́лпена коли́ба (ТД).

отво́ри а́лу изр. *не моћи се заситити (хране, пића, мушкараца, жена).* – Отвори́ла једну – а́лу, па пропу́шта једно́га – дру́гога (Зав).

отво́ри му се грцма́н изр. *почети халапљиво и безобзирно јести за заједничком трпезом.* – Отво́ри ли му се грцма́н, вола́ пе́ченога че изеде́ (Држ. Вој).

оте́гне свр. фиг. *поднети (терет, муку).* – Која́ је че́рка покре баштý и ма́јћу, она́ на́јвише оте́гне (МСв).

оте́девка ж бот. *мала линцура Gentiana cruciata i G. Verna L.* – С оте́девку смо лечи́ли овцу́ (ВРж).

отежа́ло с *дрвена руда (између јарма и плуга; између јарма и терета).* – Тај руда́ од јерѣм до плу́г, ка́жемо у отежа́ло (Ста).

оте́заљ ѣа ж *оно што затеже задње вратило на разбоју.* – Поврта́љ ѣа је на де́сну ру́ку, а оно́ј што оте́samo, отеса́љ ѣа је на ле́ву ру́ку (П – Пж, Орљ, Бз).

оте́ни се ра́бота изр. *привршити се главни послови.* – Е ната́м, ка се оте́ни ра́бота, че свр́нем да си поора́тимо (Вој. Пир).

отере́тен, -а, -о трп. пр. *отерећен; који непрестано обавља тежак физички рад.* – Ја́ сам отере́тен чове́к, све ра́боте ја́ мо́ра да заврша́вам (Сук. Јал. ВЈ).

о́тет, -а, -о трп. пр. *својеглав; опак.* – Била́ је о́тета свекрве́тината, изазива́ла ме је (Гос).

оти́де му од ду́шу изр. *лакнути.* – Зва́л сам те, дошѣ́л си ми; отишло́ ми о́душу (Б – Км).

оти́де од па́мет изр. *заборавити; превидети.* – Ошло́ ми од паметѣ́т да че дњѣ́с го́сје да ми доо́де (ТД).

отклембу́си свр. *отићи полако, одхрамати.* – По́рано че по́јдем, да отклембу́сим до мра́к до село́ (К – ББ, Ш).

отклечи́ свр. *поднети клечање.* – За ти́ја дѣ́н и́ма да отчучи́ш, отклечи́ш, отседи́ш, ама че претрпи́ш (Вој).

откло́ни се вре́ме свр. *престати лоше време (мраз, мећава, честа киша).* – Че́камо да се откло́ни време́то да мо́ж да изла́зимо у по́ље (ПРж. Сук).

отко́пчује несвр. *откопчавати.* – Немој се отко́пчујеш, голе́м је сту́д (Бс. Пир).

отлѝцује несвр. *нехотице се јако ударати у кости (прста, лакта, колена, цеванице) уз јак бол.* – Ти́ја ка́мик да изва́диш из калдарму́ту да се деца́та не сопли́тају од њега и не отлѝцују (При).

отова́нка ж бот. *мала линцура Gentiana cruciata i G. Verna L.* – Отова́нку бе́ремо у ива́кат; она́ је на́јбоља кад се осу́ши за ча́ј и за дру́го (Бе).

отпи́ра зе́мљу изр. *испирати и односити (оранични слој).* – Вода́та отпи́ра земљу́ту и она́ после поста́њује по́сна (БЧ).

отпра́мка свр. *одлазити говорећи неразумљиво.* – Катунаре́ дојдо́ше, а ја́ и искара́; они́ отпрамка́ше надо́л низа – село́ (Гос).

отпу́ши се свр. *изложити се диму (пчелињак, пчеле).* – Отпу́ши се по́вече кре о́чи да ме не ује́дају пче́ле (Зс).

отрве́ свр. *одвојити од целине (зрно, делић).* – Сва́к отрве́ по зр́но – две́ од ти́ја кла́с, приче́сти се (Дој. Гос).

отрве́ се свр. *ослободити се некога.* – Она́, да се отрве́ од ње́га, рекла́ му иди куде́ о́чеш (Брл). Да те бо́г сачу́ва од пи́смену буда́лу, од њу се не мож отрве́ш ни́кад (Рс).

отрешту́ му се о́чи изр. *избуљити очи.* – О́чи му се отрешту́, не мо́ж да за́спи; ми́сли на једно́, па на дру́го, па на тре́ћо (ТД).

отр́sa несвр. *померати; отклањати; удаљавати.* – Отр́saj ле́во – де́сно све, напра́ј ми пу́т да мињу́јем (Пет. БЧ).

отри́не свр. бас. *уклонити лопатом (ашовом, вилом).* – Дево́јче отко́па, момче́ отри́не (При).

отсе́вује несвр. *сејати до потребне количине.* – Отсе́вујем бра́шно, ју́тре ле́б че ме́симо (ВЈ. Кр. Чин).

отћи́та свр. *одлутати; отићи без најаве (и без циља).* – Отћи́та му́ж, а ме́н оста́ви и деца́ на́ – руће и сву ра́боту (Јал).

отћи́та се свр. *наскитати се; наживати се лутања и живота без обавеза.* – Не́је се избурца́ло, не́је се још отћита́ло (Орљ, Ку).

отсу́кује несвр. изр. *греко мере оштро одговарати, брецати се.* – Какво́ – год да ћу пи́та му́жат, она́ му о́дма отсу́кује (Пл. Чин).

оту́ри једну́ жьглу́ изр. *смањити оптерећење на пола.* – Че́рку ожени́, једну – жьглу́ сам отури́л (Пок).

отфика́ри свр. *отсећи као бритвом.* – Ја́ га отфикари́ са – ср́п (Рс. Пир).

отчи́ви свр. *извући чивију и ослободити резу.* – Отчи́ви резу́ту и пу́шти га да уле́зне да се огре́је (Км. Вој).

отчучи́ свр. *издржати чучање.* – За ти́ја дьн че отчучи́ш, отклечи́ш, отседи́ш, ама че претрпи́ш (Вој).

о́тьвно-до́тьвно изр. *непрекидно, од свануће до мрака.* – Све́ – сам о́тьвно-до́тьвно на ра́боту (Трњ).

отьд прил. **1.** *отуда.* – Отьд је бил ти́ја чове́к, али не́је бил ло́ш (Вр). **2.** *од тада.* – Отьд сам га замрзе́ла и не́чу да ми у ку́ћу навр́та (Ос).

ићеба́си се свр. *виснути; не померати се.* – Ићебаси́л се ко ти́ква на пло́т (Вој).

ићелаве́л, -а, -о *који је сав у ранама.* – Ићелаве́л, па обори́л главу́ту ни́ско, сра́мота га што тека́ изгле́да (Пок).

ићерли се свр. рет. *погрбити се.* – Ле́дена ћи́ша ме у́би, у́би ду́шу, па сам се ићерли́л (К – Ћу, Пир).

офи́ка свр. *брзо исећи; брзо ошишати.* – Ја́ офика́ трој́ица, че бу́ду свадбаре́ (ДД).

охо узв. при мушком одазивању: *ево ме, ту сам*: – Му́шко јавља́ње је о́хо или о́ј, а же́нско а́ој (Зс).

оча́нчен, -а, -о трп. пр. фиг. *својеглав; уврнут.* – Баштá му је мáлко очáнчен, а онó је детéнце за мерáк (Сре).

оча́нчи (се) свр. *изобличити (се); искривити (се); извитоперити (се).* – Бáбата држи́ девóјченцето зá – руку, а онó се очанчи́ло, оти́ма се (ВЛк).

о́че – не́че, о́че не́че изр. *ма како било, ипак ће (поћи, помоћи, учинити).* – О́че – нéче, о́че – нéче, си́н ти је, колко – гóд да се кáра с тéбе, па че те приглéда (Вој. Чин).

очеја́л р. пр. *хтети.* – Не знáм квакво́ би ти очеја́л од мéне (Ру).

***о́чи.* 1. да́ва му о́чи** изр. *саветовати; учити га занату; школовати.* – На твојé детé немóј да дáваш óчи, ако óч да те глéда (Б – Са, Гњ). **2.** изр. **оро́ни си о́чи** *дуго плакати.* – О́чи сам си орони́ла, брáт ми млáд умрé (МЈ).

очигле́дац м рет. *очевидац, сведок.* – Иши́ крáву, онá лéже и óтели се; тóва сам бил очиглéдац (Гос).

очи́пен, -а, -о трп. пр. *ошћећен, скраћен.* – Овóва ýво ми је мáлко очи́пено од грáње (Д – ВО, Пир).

очу́ка свр. *истрести (од прашине, пепела, сламе).* – Убрашњави́л си си кáпуту, очýкај ђу (Држ).

очу́ндрак м **1.** *окресано стабло (без грана и врха).* – Од сли́вете остáли само очýндраци, ветѣрат ђи све покрши́л (Јал). **2.** фиг. *стара и немоћна особа.* – Остáли смо с бáбу сáми, двá очýндрака, не мóжемо више сáми да се слýшамо (Вој. Бер).

очу́ндри свр. *поломити дрвету врх и (све) гране.* – Очундри́ле козéте младáта дрвја (Вој).

ошавлѣ́к м *(разноврсно) воће.* – Ошавлѣ́к се рацáло у мојé селó Јáловик Извóр (К – ЈИ, Цер).

ошáнчује несвр. *ограђивати шанцем (јендеком).* – Ошáнчујем њи́вуту да ми с кóла не прóоде преко њу (Сук. Изв).

о́швица ж *руб одеће у висини груди.* – Гóре је óшвица нá – груди, а надóл је полá (ТД).

ошкѣ́д прил. *још откада.* – Ошкѣ́д дојдé и не казýјеш за квакво́ си дошѣ́л (Ос).

ошти́пе свр. арх. *откинути (лист, перо).* – Работи́мо у лóзје у нáдницу, па не смéјемо да оштипемо лýк, че речý да смо ајдýци (К – Ћу, Пир).

оштрѣ́бен, -а, -о *који је окрњен (посуда, зуб, рог).* – Кáжемо црéпња, а црепýља је ако је оштрѣ́бена (ТД).

оштурéтина ж *глупак; склеротична особа.* – Нéчу там да и́дем, нéчу се распрáвљам сас оштурéтине (ВРж).

ошýшка се свр. *скине се окласак са кукурузног клипа.* – Ка се ошýшка морýза, зеленци́ се вáре (Д – Бр, Пир).

оѣрбљак м *који је упропашћен услед претеране употребе (предмет, брав, особа).* – Те́тка стану́ла оѣрбљак, упропасти́ла се од голему́ ра́боту дѣн – и́здьн (Чин). Ја́ ти да́до но́ву ка́нту, а ти́ ми са́ врта́ш оѣрбљак (Цер).

П

па́далиште с арх. *напуштен плац.* – Та́м је било́ наше па́далиште, па смо га прода́ли (Ор).

пади́коса ж бот. *љутић Ranunculus repens.* – Пади́косу немо́ј да бе́реш, од њу опа́да коса́ (ВСв).

па́ј прил. *пак.* – Пај ме позна́ваоше па ме пушти́ше (Д – Сн, Пир).

палапа́шник м *велики комад хране (хлеба, сира, меса, краставца).* – Да́де ми тето́лћи палапа́шник од слани́нуту (Бер).

палари́ја м мтз. од парали́ја *трпеза кружног облика (са подигнутим рубом као ко тепсије).* – Палари́ја је трпе́за оди дрво, и и́ма поди́гнут ру́б и́сто ко ко тепси́ја, и и́ма на четри – ме́ста ножи́це, и ту́римо у насре́д со́бу (Соп).

палари́на ж *огртач који штити од кише.* – Ја́ им придржи́м јенцьци и палари́не и мен зами́не би́јењето (Пн).

па́лка несвр. *препитавати.* – Па́лка ми по це́пове, пребр́кује ме, узи́ма ми па́ре (Пет. Вој).

па́мет. **1.** изр. **до куде́ че сти́гне сас ту́ја па́мет** *не види да иде у погрешном правцу и на своју штету.* – Не зна́м, си́не, до куде́ че сти́гнеш сас ту́ја па́мет, стра́ ме ва́ча (Вој). **2.** изр. **до́јде му у па́мет** *сетити се.* – Са́д ми дојде́ у па́мет да смо за́једно ишли́ у Ба́рсће лива́де (Зс). **3.** изр. **и́де му памета́** *интересовати се за нешто и лако га схватати.* – А́ко му и́де памета́ и куде́ га вуче́ срце, там че га да́вам на зана́т (Држ). **4.** изр. **на једну́ па́мет су** *и један и други су својеглави и ћакнути.* – Они́ су на једну́ па́мет, ако ре́ше село́то че запа́ле (Јал). **5.** изр. **разби́ва памету́** *непотребно мислити на више ствари.* – Не разби́вај памету́, не и́ди на мло́го стра́не (Зав).

па́па, па ка́ка изр. деч. шаљ. *прекор млађој генерацији која је преузела домаћинство: после доброг дошло лоше.* – По́напред ова́м било́ па́па, а са ка́ка (ТД).

памукли́ја ж *горњи хаљетак обложен памуком.* – Памукли́ја и́маше, го́рња дре́ја, носи́ле су и же́не. Памукли́ја, па кра́тко, па про́слук, и мо́же сас ће́бе или бес – ће́бе (МСв).

папири́на ж аугм. и пеј. од папи́р *велики (изгужвани, прашњави) папир.* – Онде́ у оне́ј папири́не сам га затури́л (Гњ).

па́прат м *биљна заједница навале и бујади.* – Па́прат или папрата́к ка́жемо ме́сто куде́ расту́ за́једно бу́јад и на́вала (Мр).

папратарица ж бот. арх. *дивља грахорица.* – Папратари́ца је ока́ла граорицуту једна – вражали́ца из село́, то́в је ста́ро и́ме за тој тра́ву, она́ и́де уз па́прат, а не́где у ка́жу и секи́рица (Гос).

папу́чи. **И́де му на папу́чи** изр. *иде са осећањем кривице; додворавати се.* – Че му и́деш на папу́чи, изгле́да ми, не́че ти он то́ва ље́ко опро́сти (Пир).

па́пци м мн. *плетена обућа за стопала са ојачаном ивицом за кретање по кући.* – Па́пци су чара́пци када́ се но́се без го́рњишта (Пн).

па́ројак м *друго ројење једне пчелиње заједнице у току године.* – Ро́ј, пароја́к и бе́ле пче́ле, три́ – пути у и́сту го́дину ако се ро́је, што́ је вр́ло ре́тко (Вој).

пасти́рштина ж *пастирски живот.* – Ја́ сам била́ си́тна, мѣнечка, утлчена од ра́боту, пасти́рштину, па несѣм могла́ да порасте́м (Гос).

па́ти несвр. *умножавати стоку; стицати.* – Ти́ја не па́ти, него распа́чује, расту́ра до́м (СГл).

пашња́к м пеј. *дете.* – Му́жа сам води́ла колко да начу́вам па́шњаци, деца́ (Гњ).

педе́псује несвр. жарг. *туђи.* – Мо́ра да те педе́псујемо, да те нау́чимо на ре́д (Дој).

пека́ч м *посуда од печене земље у којој се пече месо, јело.* – На ва́шар си ку́пи пека́ч и са́ све у њега пече́м ме́со (Пир).

пелива́нче с хип. *(вољено) мушко дете.* – А моје́ пелива́нче, што не́чеш да слу́шаш (Вој).

пељу́шка ж мет. рет. *слаб снег који пада или је пао на голу земљу.* – Пељу́шка је сла́б сне́г на голу́ зе́мљу, а љопчу́г је по́јак и мо́кар сне́г, големе́ ба́рле (Зс).

пенsу́к м в. пену́р. – Игра́ли смо се са – сви́нсћи пенsу́к, али он пр́сне усре́д игру́ (Б – ЦЈ, Гњ).

пензиони́сује несвр. *уживати пензију.* – Гу́стим ови́ја све́т да и́ма по́више на́род и пензиони́сујем (Пир).

пену́р м анат. *мокраћна бешика свиње.* – Наду́вамо пену́р од свињу́ и и́грамо се с њега док не пу́кне (Пс).

пења́ва ж *поњава (за покривање).* – Уби́ју га, па га уви́ју у пења́ве и оста́ве у по́друм (Ос).

пењора́к м *пена.* – Пењора́к и́ма на воду́ту одозго́ре, не́чиста је (Чин). Пењора́к ђи и́зби кад поче́ше да ко́се (Пл).

пепелчи́ца ж дем. *пепео.* – Ту́рим пепелчи́цу у ће́ску и спу́штим ђу у бла́гото вино́ (Вој).

пепеља́в, -а, -о *светлобео, пепељаст.* – Не допа́да ми се це́мперат, мло́го пепеља́в (Пир). Дивје́ коко́шће као пепељу́ће, пепеља́ве до́јду, а и́ма ма́лко и бело́ (Бе).

пепељáви (се) несвр. *прљати (се) пепелом.* – Немóј си пепељáвиш руђéте, текá че си упепељáвиш и дрéјете (Пет, Држ).

пепељáр м шаљ. *онај који је пепељасто обојен (грло стоке).* – Тéј кокóшће, пепељáрете, јеребáсте како јéребице, а и́ма и и дл́ђе, црнé како гáвран, цр́ђе; сáма се изведé у плéвњу и излéзне с пи́личи (Мр).

пепељýга ж **1.** бот. *врста корова по баштама и њивама.* – И́ма једна – травá пепељáста по гради́не и по њи́ве, зовéмо ју пепељýга (П – Крм, Пир). **2.** *коза пепељасте боје.* – Кáњеста козá и́ма црнó и црвенó, а пепељýга је пепељáва скроз (Ру).

перó лýк (не врéди) изр. *предмет без вредности.* – Нéчу да њим се ц́абе трти́м за перó лýк (Зав).

перó на плýг изр. *део плуга.* – Перó на плýг превр́та земљýту (Вој).

пéроша ж *бела коза, која понегде има мање црне шаре у виду шаке или траке.* – Пéроша је белá козá, а и́ма нéгде црнó као шáчка или трáка (СГл).

перýшка ж *перо (живине, птица).* – И́де бр́зо као перýшка (Пир).

пескаљи́в, -а, -о *песковит; који садржи много песка.* – Млóго пескаљи́ва тáја земљá (Рс. Зс).

пестѣ́вка ж зоол. *пастрмка.* – Пестѣ́вка ри́ба и́ма у рекýту, лóвимо у са – сркмé или с кóш, тáм кудé водáта и́де на скóк (Зс).

петлети́ја с мн. бот. в. петлóвчичи. – Кокóшчице и петлети́ја рáно излéзну, и́демо да и бéремо (Пок).

петлóвчак м бот. *весник пролећа.* – Петлóвчак је белó, мóж ви њéга да зовéте кри́вдеда (Бер, Км).

петлóвчек м бот. *весник пролећа који има црвену, розе, плаву или белу цваст у виду пагоде, личну али ситнију него код кокошчице.* – Кокóшчица и́ма крýпначѣк цветѣк, па како на шóпчице, и главѝчица ýземи, а белó цвти́, а петлóвчек и́ма сли́чан али мáлко пóмалечѣк цвéт, а цвти́ црвенó, рóзно, белó, свáкакво (Соп).

петлóвчичи м мн. бот. *весник пролећа који има цваст који донекле подсећа на кинеску пагоду;* уп. петлети́ја. – Кокóшчице су плавé и црвенé, а петлóвчичи само црвени́ и сли́чни на кокóшчице (Мр).

петопр́стица ж бот. *лековита трава са листовима од по пет режњева Potentilla argentea.* – Петопр́стица, с њу смо запóвљували од óчи, онá и́ма пéт цвéта (Гос). Петопр́сница је лéк од прóлив (Б – Сл).

печалбари́на ж *најамни рад на страни на дуже време.* – Ишли́ смо сви по печалбари́ну, да мóж да преживљáвамо (Бс).

печé се на жерáвицу изр. *на великој је муци.* – Печé се на жерáвицу онá у ти́ја дóм (При).

пешáчка ж *врста народног кола.* – Чáчак и пешáчку смо игрáли у кóло (Соп).

пешичáв, -а, -о *мршав.* – Кáже се пеши́чав и за мýшко и за жéнско, али пó-више за мýшко. Поглéдај га, ви́снуле му панталóнете, пеши́чав је одзáд (Тм).

пијáнштина ж пеј. *пијаница.* – Све се збрáли пијáнштине (Пн). Ако ýзнеш тýја пијáнштину, че си вр́жеш глáву (Гњ).

пијáчка ж *женска особа која подноси пиће и доста пије.* – Несьм нéкоја пијáчка, али пи́нем чáшу – двé саш – човéка (При).

пи́ли-пи́ли узв. при вабљењу пилића и кокошака. – Пи́ли – пи́ли, иш чýжда! (Вој).

пи́лки -пи́лки – пи́лки узв. при вабљењу пилића и кокошака: *прићите, дођите!* – Мáме се кокóшке: – Тьк-тьк, цьр-цьр, пи́лки-пи́лки – пи́лки! И онé се збé-ру (Мр).

пи́лчичи ж мн. обич. *пилићи.* – Кóлко и́скре тóлко јáганчичи, пи́лчичи... (ТД. Гос).

пипéрак м *покошене стабљике паприке.* – Чини́ле смо и у пипéрак, и тóва смо пробáле (ВЈ. Сре).

пипéрчек м дем. од пипéр *паприка.* – Донесéм солчи́цу и пипéрчек, тýрим на астáл (Сук).

пи́ска ж фиг. *реч.* – Пи́ску му једнý несьм реклá, да сам му проклéла детé (Сук, Чин).

питáра ж *јабука која је погодна за питу.* – Јáблан је јáбука питáра (Пир).

плáв качýн м бот. *каћун Colchicum autumnale.* – И́ма жлт качýн и плáв качýн (Мр).

плáвкес, -та, -то *плавичаст.* – Петрóв кр́с, једьн дóјде жлт, а дрýги дóјде плáвкесто (Зс).

планци́ка ж ирон. *жена која трезвено води послове у домаћинству не бринући сувише за традиционалне обрасце понашања.* – Онá је големá планци́ка, не мóжемо ни сас њу да се мéримо (Држ).

плапóли несвр. *дрхтати, треперити; лепршати се.* – Онó све плапóли на њи кад и́грају (Сре).

плáс м мн. плáстови, зб. плáсје *пластови сена.* – Плáс се дéне при́времено, а после се плáсје вóзе и дéну у стóг (Дој. Брл. Јел)..

пластьк м мн. **плáстовчичи** *мали пласт сена.* – Сабрáли смо сенóто на гýвно да се сýши, после га претри́шамо и сабéремо га на плáстовчичи (ВЛк).

плáтна с мн. *врста примитивног крова на појатама и надстрешницама за стоку.* – Плáтна су кóсо постáвен крóв на рáсове, на двá, да брáни од ћи́шу а донéкле и од сл́нце и вéтар, и пóмалечьк је него шупрóн. Не затвáрају се óвце у плáтна, кýрјак мóже да прокóпа (Ру).

плаць̑к м дем. од пла́ц *мало ш̄аништ̄е, п̄лац за кућу.* – Плаць̑к му да́л да и́ма ку́де ку́ћу да си напра́ви (ПРж).

плесњаи́в, -а, -о *п̄лесни в.* – Како́ поче́ да се ме́ље, осети́ да је жито́то плесњаи́во (Трњ).

п̄ле́т̄ка на сме́т̄ове изр. *врст̄а п̄лет̄ења.* – Пле́тка на сме́тове је када́ се скла́пају два бо́да и о́нда се до́да но́ви бо́д (Пир).

п̄ле́чка ж анат. *п̄лећка; лоп̄ат̄ица.* – И́ма за́дња пле́чка и пре́дња пле́чка. Пле́чка је на жи́во, а кад зако́љемо ка́жемо лопа́тица. Напре́д је пле́чка, а наза́д је бу́т и пле́чка (ТД).

пле́чна ко́с ж анат. *п̄лећка, лоп̄ат̄ица.* – Ка́жемо ко́кала, цова́ра, пле́чна ко́с (Дој, Јел).

пл̑ни гузи́цу изр. пеј. *халап̄љиво јест̄и.* – Оне́ гле́дају само да и́ма да пл̑не гузи́цете, дру́го не гле́дају (Цер).

пло́сан -сна, -сно *п̄љоснат̄;* уп. пљо́сан. – Пло́сан је звоњцат (Зав). Доне́си ми пло́сан ка́мик (Вој).

плотари́на ж аугм. *груба ограда или колиба од дугих цеп̄аних облица.* – Плотари́на од цепа́нице се напра́ви и та́м су сто́ка и љу́ди (Б – ЦЈ).

плто́ше се несвр. *п̄ост̄ајат̄и ист̄и као.* – Плтоса́л се све на ма́јћу си од зајнатл̑к (Зав).

пл̑т м *кожа; т̄елесни мирис.* – Оку́пемо се за́једно, али не мо́ж до њу да седи́ш, пл̑т вој мири́ше (Б – Са, Пир).

п̄љишт̄а́р м *недорасла особа (дечак, девојчица).* – Кво́ че га же́нимо, оно́ је још пљишта́р, дете́ (Држ).

пљо́сан, -на, -но в. пло́сан. – На́јди ми пљо́сан ка́мик, и да је широ́к (Држ. Рас). Трља́к, заго́н и столо́ве оди тру́п или пљо́сни ка́мик (ТД). Циба́н: ча́мово, затво́рено, пљо́сно, ма́ленко као буреті́ћа, де́сет до петна́јес ћи́ла млеко́ у ње́га, мо́ж се но́си на грби́ну или на коња́ (Зс).

п̄о предл. **1.** *п̄рема.* – Ако че́мо по пра́вицу, о́н тре́бе да доби́је по́више од те́бе (Вој. Пир). Мо́ј де́да је бил богата́ш по сто́ку, по њи́ве, по лива́де, по све (Гос). **2.** *због.* – И́дем по ра́боту, не́мам вре́ме за поседл̑к (Сук).

побе́гал му пу́пак изр. нар. мед. *сп̄ус̄т̄ит̄и се ст̄омак*. – Поди́гла сам те́шко, па ми је побе́гал пу́пак (Пир).

п̄обе́ре свр. *п̄окуп̄ит̄и.* – Ко́ј побе́ди, о́н побе́ре сви кашљци (ТД).

пободе́ гла́ву изр. *оборит̄и главу.* – Не мо́ж само да пободе́ш гла́ву и да ћути́ш (Пир).

побу́ни се свр. *збунит̄и се, п̄омест̄и се.* – Ја́ се побуни́, не зна́м кво да рабо́тим (Зав).

по́вала ж **1.** *хвала, п̄охвала.* – По́вала је ста́ра ре́ч, то је када́ пова́лиш не́кога и даде́ш му во́љу за живо́т (Кр). **2. То́ва не́је за голему́ по́валу** изр. *брука*

је, срамота је. – Товá што сте ишлѝ по чýжда лозјá за грóзје нејé за големý пóвалу (Вој).

повáчкује (се) несвр. *дрпати; радо допуштати дрпање (о девојци, жени).* – Почéше да ћу повáчкују момчетѝјата, и онá њим почé стојѝ (Сук).

повѝвка ж посл. *пелена.* – Каквó је у повѝвку, текво́ је у стáрос (Пир).

повѝлушка ж *ношење већег терета окаченог о мотки, удвоје.* – Сњýјем: онѝ ка се рѝпише, па ка ме лáпише и однéсоше ме на повѝлушку (Зав).

повѝрује се несвр. *снебивати се; беспосличити.* – Самó се по кýћуту повѝрујем, нѝгде мéсто нéмам (Гра).

пóвиш прил. *подоста, (само мало) више; претежно.* – Онѝ чýвају по пóвиш децá (Ш). Јá издáдо пáре пóвиш на лéкови (Бз).

повлáчљив, -а, -о *који се неуредно облачи и обува; који се не закопчава.* – Момчé си, сѝне, немóј да си повлáчљив, урéди се (Кп. ВЛк).

повлчé се свр. фиг. *поћи непозван и нежељен.* – Повлѝкло се тýва па свáко јýтро висѝ и óка дáјте кавé, дáјте цигáре (Зав).

пóвод м рет. *поводањ.* – Двеѝљаде и четвр́ту бéше голéм пóвод, тьг сам се нáјвише уплашѝла (Цр).

повратѝћ м бот. *једна лековита биљка.* – Пóвратић је лековѝт, бéру га за чáј (К – ЦВ, Пир).

поврзлó с арх. *плетен женски каиш из народне ношње.* – Плéтен жéнсћи каѝш смо окáле поврзлó (Рс).

погáна дýма изр. *описцена реч.* – С погáне дýме ми је дéвер досадѝл (Кр).

погáнчек м дем. од погáнац *миш.* – Сѝтно ко погáнчек (ВЈ).

погмýрне свр. прип. *угурати; убацити.* – А Србин погмýрне у рибóљат (Зс).

погонѝч м *помоћник главног овчара.* – Ћејá је глáвни пастѝр, погонѝч му је помоћнѝк, а бачијáр жѝви на бачѝју и сѝри млекó (Мр).

пóгоре-пóдоле изр. *отприлике, грубо одмеравање.* – Пóгоре – пóдоле, немóј тóлко да истьнчујеш бьш у динáр (Вој).

погрéпци м мн. *ситна влас која опада при чешљању кучина.* – Кадá чéшљамо клчѝшта, отпáдају погрéпци (Пет, Држ).

под зóр изр. *под притиском, присилно; у невољи.* – И бýку смо растѝли под зóр (Пк).

пóдбел м бот. *подбел.* – Пóдбел зовý мáрта у нáше селó, бéре се за лéк (ВЛк).

подбéцује несвр. *окривљавати, оптуживати.* – Женáта га подбéцује (да) по курварльк ѝде (К – Ћу, Пир. Зс).

подбьзгује се несвр. *учествовати у недоличним (описценим) играма.* – Сáми јýрите врáпци и подбьзгујете се, а за нѝкакву се рáботу не вáчате (Об).

подведé свр. *подвући.* – Подведéм две – дрвја под плáс (Бе).

подви́ра водá изр. *сливати се вода (стално и помало) испод (стога, земљишта).* – Свла́чиште, и́ма там свлачо́тине, подви́ра водá (Вој).

подвр́зан, -а, -о *подвезан, који има слабо изражен стомак (човек, брав).* – До́рес ко́њат, у́бав, подвр́зан, до́бар за јаше́ње (ТД).

подвр́ска ж *конац, део чараре, за њихово замотавање при одлагању или по назувању.* – Подвр́ска је педе́сет до седамде́сет са́нтима, с њу замо́тамо чара́пе кадá ји исплете́мо. Мо́же да се исплете́ од једн̑ коњ̑ц, а мо́же и ша́рена подвр́ска. Замо́тује се окол но́гу на панталóне или испод њи. Мо́мци су после носи́ли без подвр́ске (Б – Са, Пир).

подву́цне свр. *тргнути се (журећи), брзо обавити посао.* – За све ја́ мо́ра сас ду́пе да подву́цнем (ВЈ).

подгле́да свр. *пратити развој младе особе.* – Несѣ́м има́ла ма́јћу, не́је има́ло ко́ј да ме подгле́да; све сам работи́ла, и шу́му сам расти́ла (Пк).

подгребе́ свр. фиг. *силовито јурити (већи број).* – Подгре́боше га пцета́та и одјури́ше по ње́га (Зс. Тм).

подгре́вује несвр. *затопљавати, грејати кратко (на тихој ватри).* – Ја́ ма́нцу не подгре́вујем (ВЈ).

подгри́ба несвр. фиг. *захватати (ветар).* – Ако је за́ветно ме́сто, подгри́ба овце́те ју́гат, разви́је се и ва́не и угре́вушка (ДД).

поде́сује (се) несвр. *подешавати.* – Поде́сује се да се о́ре длбоко́ с тој др̑во што и́де уз ра́ло (Д – Пг, Пир).

подsи́да свр. *зидом ојачати страну која попушта.* – Подsи́дај о́градуту одоздо́ле да се не смѣ́кне на пу́тат (ТД).

поди́гне ми́шће изр. *унапредити домаћинство.* – Си́нат, о́н ти је поди́гал ми́шће, и вре́дан и па́метан домаћи́н поста́де (НМл).

подиду́пњак м *подметач на столици или клупи.* – Ту́ри си подиду́пњак на столи́чкуту, по́згодно че ти је (Пир).

подја́кне свр. *ојачати, развити се, порасти.* – Ја́ подјакну́, пора́сто и поче́ да им пома́гам (ТД).

подје́де свр. *појести део нечијег следовања.* – Госту́шање вр̑ну на́шата говéда да и не подједу́ (Зав).

подла́жује несвр. *обављати прву посету као положајник.* – Ци́ганка је подла́жувала сви у на́шу малу́ (П – Шљ, Пн).

подле́шчек м бот. *копитњак.* – Подле́шчек плаво́ цвти́, а на́јнапред цвти́ и коко́шчицата (Ста).

подлѣ́сни свр. *учинити погоднијим.* – Траву́ту ту́рете одоздо́ле, па да подлѣ́сните сане́те, да мо́ж тепси́јата да стоји́ ра́вно (ВЛк).

подме́та несвр. *правити ситне пакости са циљем да се неко омаловажи и наљути.* – Воле́л сам да подме́там, да се подигра́вам с чове́ка, али не уме́јем да напра́јм да́мбу на чове́ка (Д – Ви, Јал).

подми́ца чове́ка изр. *доводити некога у непријатан положај; подваљивати.* – Ја́ чове́ка да подми́цам не́чу; ја́ само пра́вицу о́чу (Бз, Ш).

подмо́ча се свр. рет. *постати мокро и љигаво месо при одмрзавању или кварењу.* – Подмоча́ло се месо́то и поче́ло да смрди́ (Пир).

подму́љује несвр. *лукаво враћати лошији предмет уместо позајмљеног.* – Немо́ј ми то́ва подму́љујеш, ја́ си позна́вам мо́јити послуже́вник (Воj).

подна́шка ж *дрвена папучица на ткачком разбоју која омогућава отварање зева.* – Подна́шће на разбо́ј да им вр́же (Кс).

по́долеко прил. комп. *даље.* – Сви́ смо се распрште́ли; ко́ј откуде́ је – по́долеко је (ДД, Гра).

подоче́кује свр. *(срдачно) дочекивати госте у више махова.* – Моја́ сестра́ је мло́го госпо́ду подоче́кувала (Гос).

подо́честа овца́ изр. *овца која има испод ока крупницу црну белегу.* – До́чка, подо́честа овца́, и́ма испод о́ко црно́ колко с пр́с да пи́пнеш (Зс).

подо́чњаци пушти́л изр. *склон је крађи и злу.* – Позна́ва се ко́ј је лопо́в; по́чне ли да модре́је под очи́ти, подо́чњаци пушти́л ли је, че кра́дне (Ос, Орљ).

подре́пњак м *улизица најгоре врсте.* – У предузе́ће бе́ше голе́м подре́пњак и лько дојде́ до ста́н (Пир. Брц).

подри́ткује несвр. *не уважавати; одбацивати.* – Подри́ткују ме, закла́пају капи́ју од ме́н (Тм).

поду́вушка трава́ ж бот. *подубица Teucrium chamaedrys.* – Трава́ поду́вушка или поду́бица у ба́ре расте́, а цве́т мери́ше као на ц̏о̏ан (Доj).

подуда́рена овца́ изр. *овца која има запаљење вимена; овца која има оштећено виме од запаљења.* – Подуда́рена овца́ затврдне́је њој ви́ме и млеко́ се саси́ри уну́тра, па мо́же да оста́не једностра́њеста (ТД). У́пала ви́ме, подуда́рена овца́. И ако се не уда́ри с бару́т, ви́ме се сасу́ши и отпа́дне, ди́мат га уда́ри (ТД).

подуда́ри (се) свр. *отећи (виме, дојка).* – Та́ј овца́ подуда́рена, подудари́ло ју, затврдне́ло ју ви́ме и сасири́ло се млеко́ уну́тра; спьшка се ви́ме и мо́ра да мре́ ако се о́дма не ле́чи (ТД). Подудари́ло у, не́је мл̏зена на вре́ме, не́је си́сана (ТД). Ако се овца не измлзује до крај, она се подудари

поду́ж прил. *по читавој дужини.* – Кла́сат окру́њен по́дуж (ТД).

подьњушка ж **1.** *предах.* – А́јде да пра́јмо подьњушку, ократе́ше ми но́ђе (Бе). **2.** *место предаха на путу.* – До моју́ поја́ту у Ро́вање и́ма три́ подьњушће, тека́ и о́камо тај ме́ста (Гос).

пожди́пи свр. *почети вређати и омаловажавати у свакој прилици.* – Пождипи́ше га и не да́доше му ми́рак док га не умори́ше (Пир).

пожéњушка/пожењува́шка ж *други брак, преудаја.* – Пожéњушка је кр́пена кошу́ља (Пет). Пожењува́шка је теква́: сва́кому трéбе, сва́ко вучé на своју́ стра́ну, сва́ко и́ма деца́ (Д – Пг, Пир).

посвéри се свр. *почудити се.* – По́свери се, по́свери па се вр́ну (Пет).

позадево́јчи се свр. *почети се понашати као одрасла девојка.* – Девóјче почéло да изла́зи на сока́к, позадевојчи́ло се (При).

поза́јчера/по́зајчера прил. *накјуче, пре три дана.* – Ка́жемо ју́тре, за́јутре и по́зајутре, и ка́жемо јучéра, за́јчера и поза́јчер (Зав). Доодиш́е поза́јчера и за чéрку ми донéсоше у́бав по́клон (Нш, Пир).

позамр́зне (се) свр. *прилично се замрзнути (земљиште, река, језеро).* – Позамр́зла земља́та, мо́ж да и́деш и на́право преко њи́вуту (Сук).

позашаша́ви се свр. *ошамутити се од пића.* – Пи́нем ма́лко рећи́јицу, позашаша́вим се, по́льк живо́т да ми је (Чин).

поздр́чка се свр. *посваћати се око ситнице.* – Поздр́чкамо се, поска́рамо се, али би́јење нéје било́ (Сре).

позду́ши се свр. *приближити се једно другом, навићи се једно на друго.* – Поль́ка, да се нау́че на тéбе, да се позду́шите (ВС).

позéвује несвр. *прозевати се.* – Позéвује бравчé да при́ми ва́здук, кад је зади́љиво (Дој, Јел, Брл).

поизгьди́чка свр. *поголицати (жену).* – Ва́ни га, поизгьди́чкај га, нéк се изри́та да му је добро́ (Зав).

поизнадоо́де свр. *доћи у више махова у великом броју.* – До́ста ви го́сје поизнадоо́диш́е (Пет).

по́јас м *мушки појас.* – По́јас је црвéн по бо́ју, окол пéт мéтра је дл́г и широ́к је окол двана́јес – трина́јес са́нтима, и и́ма рéсне на кра́ј, подви́ва се. Му́ж ни́кад не и́де бес – по́јас, он му обухва́ти све стома́к (Брл).

поја́та ж *појата као целина.* – Цéла поја́та и́ма коли́бу, кудé жи́ве овчарé; коша́ру, која́ је затво́рена от – све стра́не и мо́же да бу́де за о́вце, или говéда, ко́њи; потка́пчину, која́ је отво́рена од једну́ стра́ну; платно́, оно́ и́де ко́со, и трља́к или јегрéк, који́ мо́же да бу́де и у са́му поја́ту или однадво́р, а поред поја́ту је и ра́ниште, ако нéма ја́сле, али се тека́ гу́би сéно (Дој, Брл, Јел).

поје́ несвр. фиг. *одзвањати; враћати ехо.* – Ми́ла Ца́јко се одзовé у Лéлчу: – Оооо! и изјекту́ венци́ти, пoју́ венци́ти као свóнци; то́ва бéше живо́т (Бе).

поједьнред прил. *донекле је тако; посматрано са те тачке могло би да буде да је тако.* – Поједьнред оно́ си је тека́ како што рéче ста́рцат (Вој).

по́јучер прил. *прекјуче.* – Ка́жемо јучéр, за́јучер и по́јучер (Пир).

пока́же се свр. *јавити се (неочекивано) (болести, проклетство).* – Не́че да му се о́дма пока́же проклети́ја, него по́сле, па не́ма да ви́димо (П – Шљ. Бла).

пока́ра ве́тар изр. *почети јако и дуго дувати ветар.* – Било́ љо́паво вре́ме, па пока́ра се́вер, па се на ста́рца смр̏зне гу́ња и осе́бне (ТД).

поклапа́ч м прип. *нож преклапач који се савија у корице.* – Наноси́ се ши́ла и огњи́ла, и но́ж поклапа́ч (Брл).

покора́ва се несвр. *указивати на некога као на лош пример; ругати се.* – На Попо́каче се покора́вају у село́, потсме́вају им се (Гос).

покр̏пи (се) свр. фиг. **1.** *углавном покрити своје основне потребе.* – Бе́ше су́шна го́дината, не́родна, је́два се покрпи́мо да прежи́вимо (Бе). **2.** *користити још покоју прилику за радост пред сам крај живота.* – Не́је мло́го добро́, ама те да покр̏пимо још ма́лко сас ста́рцатога, оно́ ни вре́ме веч дошло́ (Пир).

по́крстица ж *место где се укрштају две петље при плетењу или везењу.* – Ти́ја бо́дове куде́ се укр̏штају ка́жемо по́крстица (Сре, Кр).

по́ла – ба́с /по́лабас м *дувачки музички инструмент.* – По́ла – бас, то́ј што Ци́гање држу́ напре́д када́ сви́ре (ТД).

полага́т, -а, -о *који има мали нагиб; који је благо нагнут.* – Ако је полага́т кро́в на голему́ згра́ду, не́је добро́; прити́сне ли га голе́м сне́г, о́че да га обо́ри (Б – ЦЈ, Гњ).

поле́гује несвр. *повремено прилећи.* – У Ра́вни жле́б оре́мо и поче́ кра́ва да поле́гује (Гос).

поли́ца на јерѣ́м изр. *доњи део јарма.* – Јерѣ́м и́ма рамењáчу одозго́ре и поли́цу одозго́ле (Ру).

поли́шује несвр. *сувише штитити; мазити.* – Поли́шујеш ли дете́, не́ма да испа́дне до́бар чове́к од њега (Об. Црв).

поло́ви свр. *заразити се (народ, деца, стадо).* – Ме́не стра́ цр̏вје че поло́ве овце́те (Пк).

полови́на ж *крста.* – Ме́н ми не́је добра́ полови́ната, је́два о́дим (Соп. Пир).

положе́с, -та, -то *подмукао; снисходљив.* – Пази́ се од положе́сти; они́ ти у́баво при́чају бљш када́ ти зло́ пра́ве (Пн).

полонбо́тка ж *рупица на плетиву као грешка при плетењу.* – Ка́д се испу́шта превр̏ткано, па ува́тиш на гре́шку само једьн – коњ̑ц с иглу́ту, а друђи́ти испу́штиш, напра́виш полонбо́тку, оста́не ду́пка (ТД).

пољаку́је несвр. *обављати посао чувара поља.* – Три – го́дине сам пољакува́л да мо́гу сироти́нска деца́ да прера́ним (Сук).

поли̑же (се) свр. *подлећи ласкању (момка); заљубити се. (момак, девојка).* – Польга́ло ју момче́. Польга́ло се дево́јчето по ње́га (Пн).

по́ље с *обрадива земља (у атару; у домаћинству).* – Не́мају по́ље, не́ма куде́ да им се ро́ди, па и́ду по на́дницу и у печа́лбу (Гњ).

по́љска змија́ бот. *врста змије која живи у низији и у пољу.* – И́ма по́љска змија́, жи́ви у по́ље, по њи́ве, црвена́ змија́ и́ма, ша́рена змија́ и́ма, и и́ма камењáрка, отро́вница, па́зимо се од њу (Ста).

поми́не свр. фиг. нег. *(не) проћи без последица.* – Ма́лко му је това́ би́јење, не́че тека́ да поми́не, че га би́јемо још (Вој).

помомку́је свр. *уживати дуг момачки живот.* – Ка́ре си ће́в, помомку́ј си још ма́лко (Вој).

пому́ти се свр. *настати збрка, пољуља се систем вредности.* – Поче́ ра́т, по́мути се све (Бла).

понавља́чка ж руг. *ученица која је понављала.* – Понавља́чка та́чка, манасти́рска ма́чка (Вој).

понавр́же го́дине изр. *постати већ стар, остарити.* – Понаврза́ла си до́ста го́дине и ти́, ако си ш – че́рку ми врсни́ца (Пир).

понадвече́ри се свр. *приближити се вече.* – Оно́ се веч понадвече́ри (Јал. Чин).

по́нанавамће прил. хип. *још ближе, сасвим близу.* – Ста́ни по́нанавамће да мо́ж и они́ да се ука́че (Пет. Вој).

понапи́је се свр. *подоста попити, понапити се.* – Понапи́мо се на сва́дбуту, залете́мо у́баво и једва́ се до́м врну́мо (Пет).

понацрве́је свр. **1.** *постати црвенкасти у лицу (од боје).* – Стр́љамо од божу́р цве́т и нама́жемо се, понацрве́јемо (Дој). **2**. *поцрвенити (од стида, љубави, радости).* – Када́ ме сре́тне то́ва дево́јче, оно́ понацрве́је и обр́ча гла́ву на дру́гу стра́ну (Сук).

поњу́ри се свр. *оборити главу и савити леђа.* – Де ма́лко испра́ви гр́бицуту; немо́ј си се то́лко поњури́ла (Пир).

поњу́рљив, -а, -о *који загонетно ћути и држи оборену главу.* – Поњу́рљиво не́какво, само ћути́ и гле́да надо́ле (Пир).

поовесе́ли се свр. хип. *развеселити се (донекле).* – Ми́ла се поовесели́л, бе́ше тѣван (Гос).

поoко́па свр. хип. *(углавном) окопати (и опрашити).* – Пооко́пај, че́рко, цве́ћето, и си́пни му води́цу, че му дошко́ди су́шата (Сук).

поокопне́је свр. *окопнети, почети се топити (снег).* – Када́ до́ста поокопне́је, пу́штамо овце́те у па́шу, па какво́ на́јду (Км).

пооко́си свр. *покосити мању површину; привршити сезону косидбе.* – О́чу ма́лко да пооко́сим окол кућа́рат (Пок).

пооно́ди свр. хип. *чинити нешто око нечега (надгледати, гајити).* – Идо́ да поoно́дим парада́јз, да га пооплéвим, пооко́пам, нава́дим (Ос. Вр).

пооплéви свр. хип. *оплевити.* – Пооплéвете гради́нуту, травоља́кат ћу ујаши́л (ВЈ).

поопо́рит, -а, -о комп. *тврђи, отпорнији.* – Чим је поопо́рито др́во, оно́ је на сл́нце и на ве́тар ра́сло (Зс).

поотре́сан, -сна, -сно *отресит, оштроуман; сазрео.* – У ту́ја ку́ћу и́ма поотре́сна деца́, пора́сла веч (ВРж). Тѣг сам веч бил поотре́сан, бе́јо заврши́л четвр́ти ра́зред осно́вну шко́лу (Рос).

попљу́не свр. хип. *пљунути (у добром расположењу).* – Попљу́ни си два-три́ пути на ру́ће и завр́ши једампу́т ту́ја ра́боту (Гос).

попо́друће прил. *не гледајући обављати ручни рад.* – Плете́м попо́друће, не мо́ра да гле́дам, не тре́бе ми ви́дело (Пир).

попокле́цне свр. хип. *клецнути.* – Ста́рцат ћу посе́цне, ба́бата попокле́цне, но́ће ћу не држу́ (Пет).

попра́ј квасѣ́ц изр. *освежити квасац стварањем услова за ново врење.* – О́двечер попра́јмо квасѣ́ц, а у́јутро ра́но разме́симо (Орљ).

попрекра́ти свр. хип. *(мало) скратити.* – Да вој ма́лко попрекра́тиш језѝкат (Пир).

попрепр́жи свр. *добро испржити; поново испржити (на слабијој ватри за краће време).* – Попрепр́жим јечѣ́м, и с брашьнце́, па да́вам на деца́та да једу́ (Вој).

попресре́ди свр. *рашчистити; (углавном) повратити пређашњи ред.* – Она́ попресре́ди, пре́пра, пре́чисти све и ти́ја до́м за́личи на ку́ћу, а и у дво́рат чи́сто, ме́тено (Ос).

попречи́сти се свр. *постати уреднији; постати лепши и здравији.* – Како девójћа не бе́ше ни́каква, ама са́ на́раџа деца́ па се попречи́сти, па са́ у́бава (Бла).

поприва́рџује несвр. хип. *чувати (децу, стоку, виноград).* – Ста́рцат поприва́рџује овце́те, не́ма ште́та од ње́га (Пл. Км).

попригле́џује несвр. хип. *пазити; неговати.* – Ба́бичката попригле́џује деца́, прашчи́на, коко́шће, цве́ће у гради́нче, а тума́ра се и окол ко́шницете (Сук).

поприми́ри се свр. *умирити се; опустити се.* – Поль́ка с њу, она́ че се поприми́ри па че ти све ка́же (Км).

поприм́ца свр. *тихо прогунђати.* – Ба́бичката попри́млца па се о́ћута (Кр).

поприм́оли се свр. хип. *тихо замолити.* – Поприм́оли се,ега́ ти даду́ ћи́ло – две́ бра́шно (Јал).

попристи́гне свр. *(готово) достићи; приближити се.* – Попристи́гоше деца́, тро́шак, бри́ће, сва́ко тра́жи (Рас).

попритва́ра несвр. *затварати (али не сасвим).* – Ја́ попритва́рам и једна́ и дру́га вра́та, па́зим со́бата да се не ла́ди, бебе́нцето да не се́бне (Сук).

попритво́ри свр. *затворити (али не сасвим).* – Попритво́ри и вра́та и пе́нцере, мло́го ми студено́ у со́буту (НМл. Кр. Км).

поприцр́ни свр. *добити загаситу боју.* – Слнце́то те поприцрни́ло, не мо́гу те позна́јем (МЈ).

поприцр́њен, – а, – о трп. пр. *који има загаситу боју; ут. топрицр́њен.* – Ма́лко си поприцр́њен, калаи́сан, закачи́л си од Цигањéте (НМл. Кр).

поприцр́њет, – а, – о трп. пр. в. поприцр́њен. – Ако о́чеш да је поприцр́њето, ту́ра се кара́ боја́ у орејо́во, а и ја́сен бо́ји поприцр́њето (Д – Ви, Пир).

поприште́је свр. *покрити се бубуљицама по телу.* –

Поприште́ла деца́, само им се дре́јете црви́ју (К – Ћу, ТД).

попроку́пе се свр. хип. *окупати се.* – И́дем да се попроку́пем, поче́ ме једе́ снага́ (Вој).

попр́цује несвр. **1.** *повремено прднути.* – Ста́рцат попр́цује, че́сто му се омѣкне (Рс. ДД). **2.** фиг. *љутити се без разлога; јогунити се; правити се важан.* – Де, немо́ј да попр́цујеш, зна́мо те и који́ си и од који́ си (Изв).

попу́ца свр. *почети пуцати; почети се распадати.* – Сва́та ја́јца попуца́ла од голе́м сту́д (Гос. МЛк).

попушка ж **1.** *махуна уопште.* – Васу́љат обра́мо на по́пушће (Цр). **2.** *махуна паприке.* – Пли́ним по́пушће, сла́ва доо́ди (ВЛк. Тм).

поразија ж **1.** *безвредан предмет; безвредан брав.* – Преночи́ле сли́вете у ко́вуту и стану́ле пораз́ија (Сук. ВЈ). **2.** фиг. *безвредна личност; бескарактерна особа.* – О́н је пораз́ија, за ни́какво не́је (НМл. Кп).

поразја́сни свр. *постати јасно, разјаснити се.* – Како́ је пропати́ла му́ће големе́, њој се поразјасни́ло какво́ је добро́ а какво́ ло́ше (Дој).

поразмр́да се свр. *олабавити се (заглавка, кајла, матица, точак).* –

А́рне се поразмрда́ло, тра́жи ма́јстора (Пет).

по́раншће прил. *мало раније.* – Ја́ једе́м по́раншће, па и́дем на ра́боту (Бер). По́раншће дојде́те да си мо́ж поора́тимо (Чин).

поре́зује несвр. *опорезивати (у новцу; у натури).* – Поре́зували су и да да́вају жи́то, мору́зу (П – Крм, Пир).

пори́тује несвр. *ударати ногом; понижавати, одбацивати.* – Не́че по́ново да се же́ни да ђу же́њети па́сторци не псу́ју и не пори́тују (Км).

поро́же с *кратак конопац као поводац за говеда.* – Поро́же, кра́так коно́пац, ве́жемо за бу́ку и љу́љамо се (Д – Ву, Гњ).

пор́та ж *плетене вратнице на обору.* – По́рта је на заме́т и по́рта су пр́ва вра́та, она́ су пле́тена, а на коша́ру и коли́бу врата́та су од дѣ́ће (Дој).

по́себито прил. *посебно.* – Треба́ло је по́себито да зака́жем за њи, да ђи ува́жим (Бла).

п̄оседьк м *двориш̄т̄е са кућом и ос̄т̄алим зградама.* – На́ш поседьк је био на́јубав у село́ (Д – Лу, Мл).

посецо́тина ж *т̄рзавица; нерашчишћени односи и рачуни;* уп. посе́цушка. – Не́чу да и́мам посецо́тине с брајћаљк и да и́дем по су́дове (Сук).

посе́цушка ж в. посецо́тина. – Има́л сам посе́цушће, тужи́ли ме да и́дем на су́д (Држ. Сук. БЧ).

поси́пе (се) са – жа́р изр. *обрукат̄и (се); осрамот̄ит̄и (се).* – Жена́та ме та́м пред на́род по́сипа са – жа́р (Гра).

п̄о́сит̄ан, -тна, -тно комп. *сит̄нији.* – Мише́ је по́ситно од јесе́нку, било́ је, а и́ма и ро́зе (Мр).

по́сле веч изр. *п̄осле т̄ога.* – По́сле веч прими́ше и ње́га там да рабо́ти (Пир).

п̄осле́шањ, -шња, -шњо **1.** *п̄оследњи; крајњи.* – Вла́сен расте́ на бу́сен, и ли́с му је на после́шњо као црвено́ (Зс). **2.** фиг. *најбезначајнији.* – Стану́л си после́шањ чове́к у село́ (Воj).

посло́вачћи прил. *(ш̄т̄амп̄ано) слово п̄о слово, основачки.* – На си́на у во́јску посло́вачћи сам писа́ла пи́смо, све́ шта́мпана сло́ва, а о́н ми пи́ше а́збуку (МЛк, ВЛк).

послужи́чка ж *млада девојка која је п̄озвана да п̄ослужује гос̄т̄е.* – Дево́јчице смо веч, и је́два че́камо да ни о́кну комши́је да смо послужи́ће за сла́ву или сва́дбу, да ви́ди на́род какве́ смо (Пир). У́бава, мла́да и ве́села послужи́чка дево́јка пону́ди го́сти (Пир).

посо́вује се несвр. *п̄ок̄радат̄и.* – Посо́вује се у чу́ждо, научи́ло ру́ку (Воj).

п̄ос̄пављи́в, -а, -о *више склон сп̄авању (и ленс̄т̄овању).* – Трња́нци су поспављи́ви од Алаче́вци; на́јвредни су Алаче́вци у на́ш кра́ј (Кр).

поспр́жи свр. *ис̄пржит̄и.* – Уме́јем да си поспр́жим, да на брзи́ну (ДД).

посрби́ свр. **1.** *засврбет̄и п̄а п̄рест̄ат̄и.* – Не́ма – не́ма, па ме посрби́ када́ се зно́јим (Сре). **2.** изр. **ду́пе ћу посрби́** *јави јој се жеља за мушкарцем.* – Када́ ћу ду́пе посрби́, о́дма о́ка моје́га му́жа да њим помо́гне (Кр, Воj).

поста́вка ж рет. *п̄лат̄но.* – Че́мо, тка́јемо, поста́вка је кад се изаче́ (П – Пж, Орљ).

по́стан качама́к изр. рет. *качамак без масноће.* – На́јвише смо је́ли по́стан качама́к (Ру).

посте́ља се несвр. *п̄рос̄т̄рт̄и.* – Посте́љамо пр́во шу́му па се преко њу де́не сто́г (Доj).

по́стид м *срамот̄а; брука.* – Да те село́ зна́је какво́ ти је у ку́ћу, то́ва је на́јгори по́стид (Доj).

пости́сне свр. *ст̄иснут̄и п̄рилично.* – Пости́снем цеду́љћуту да изла́зи по́више со́к (Пет).

пости́сне се свр. фиг. *смањити прохтеве и трошкове.* – Ка не́ма кво да бе́ремо, а ни́ се пости́снемо и поми́немо, не купу́јемо (ВРж).

постоја́но прил. *у просеку, без много колебања броја, норме.* – Ја́ сам шишáл постоја́но до педесе́ и о́сам о́вце на дѣ́н (Бс).

постр́ви се свр. фиг. *постати заборавaн; излапети.* – Са́ сам се пострви́л, не мо́гу се се́тим како́ бе́ше (Д – ТО, Пир).

посу́ља свр. рет. пеј. *лоше се обући; обући предугу одећу (дете, девојка, момак).* – Она́, су́љ̄ћа, посуља́ла капу́тат до́земи, сра́м да бу́де ма́јћу њој (Пк).

по́тамњи, а, о *онај који је мало даљи.* – По́тамњијат сно́п ми доне́си (Вој).

поте́нчује се несвр. *претварати се у тенца.* – Бе́ше се поте́нчувал једѣ́н у Чи́влик, па су се сви плаши́ли (Вр).

поти́кује несвр. *губити; остајати без.* – Ја́ не́мам на́меру да се по́ново же́ним и да си поти́кујем деца́ (Нш).

поти́ча свр. *потицати.* – О́н поти́ча од ту́ја вами́лију из коју́ је моја́ ба́ба поко́јна (Км. Трњ).

поткáже свр. *издати тајну тобож случајно; наговестити нешто о некоме или нечему.* – О́н си са́м потказа́л да је нашѣ́л зла́то на то́ва ме́сто (Дој).

поткапу́т м *хаљетак који се носи испод капута, прслук.* – Башта́ ми је носи́л поткапу́т (ВС).

поткáпчина ж *велика надстрешница у оквиру појате без унутрашњег дужег зида.* – У поја́ту су трља́к и поткáпчина, куде́ овце́те и́ду сло́бодно (Дој).

по́ткар м **1.** *помоћ пољском раднику поред себе да не заостаје иза других у радној групи.* – Ја́ сам од ба́ту има́ла по́ткар и у копа́ње мору́зу и у же́тву (Рс). **2.** *помагање суседној ткаљи при ткању ћилима.* – Не́је њој да́ла по́ткар у ткање́, па заста́ла мло́го (Пир).

поткóпује несвр. *поткопавати.* – Река́та поче́ла да поткóпује ку́ћуту (Ру).

поткр́пи се свр. *снабдети се неопходном количином (новца, брашна) и тако ублажити оскудицу.* – Узо́ у́баве пари́це од ту́ја ра́боту, че и́ма да се поткр́пим (Сре, Вој).

поткѣ́сена жена́ изр. руг. *жена која носи врло кратке сукње и хаљине.* – Да́ му је Је́лка поткѣ́сена жена́, ви́ди се; да – ли́ га ва́ра, не ви́ди се (Пир).

потплете́ свр. *плетењем продужити (рукаве, чарапе, џемпер, сукњу).* – Кра́ћи рукаве́те, па ћи она́ потпле́те да ћи проду́жи (Изв. ВЈ). Потпле́то вѣ́р на ступа́ло, сцепи́ло се (Пир).

потпуда́љ̄ћа ж зоол. *препелица Cotumix communis.* – Тра́жимо ја́јца од потпуда́љ̄ће да пр́жимо (Пк. Гос).

потпи́ча несвр. *згушњавати кувано јело додатним загревањем у рерни.* – Потпи́чам ђуве́цат, још ма́лко па че ручу́јемо (Пир).

потпу́т – натпу́т изр. *са обе стране пута.* – Потпу́т – натпу́т љу́ди насе́дало, Ми́та Га́га ја́ришта че купу́је (Гос, ВЛк).

потпу́шује несвр. *излагати диму ради лечења.* – Си́тне буба́чће у́пролет једу́ кра́ве по ви́ме, па потпу́шујемо гове́да (Бз).

по́трес м *душевни потрес.* – Како́ доби́ по́тресав, све сам изаборавља́ла (Ос).

потре́бе свр. *затребати.* – Какво́ да ми потре́бе, а не́мам га, с њи́но се услу́шам (Пет).

потси́ле прил. *присилно; невољно.* – Потси́ле се вр́чам у ку́ћу, сироче́, мла́д, а при чи́чу више не мо́гу, па смо са – сестру́ поче́ли наш до́м (Бс).

потсмеја́ва се несвр. *подсмевати се.* – Потсмеја́ва ми се та́ја копила́рка (Зав).

потстри́жа несвр. *обављати подстриг (оваца, коза).* – Ло́ше потстри́жаш овце́те (Сук).

потћаја́ м в. потћиа́. – Потћаја́ је замењени́к на ћају́. Одре́де ћају́ за о́вце, ћају́ за ко́зе и ба́ча да си́ри млеко́ (Км).

потћи́а м *заменик главног овчара;* уп. потћаја́. – Били́ смо четво́рица с ти́ја буљу́к: ћиа́, потћиа́, чира́к и иска́рувач (ДД).

поту́рњак м *одбачени комад одеће који се повремено користи.* – Не́мам ни аљи́ну, и́мам само поту́рњаци (Пир).

потуро́тине ж мн. *отрцани веш који се све ређе користи.* – Потуро́тине су ста́ре дре́је које́ по́чнемо да подвр́љујемо час та́мо час ова́мо и само ји поне́кад кори́стимо (Цр). Ма́мо, до када́ че ја́ тој потуро́тине да но́сим и обу́вам; ви́ све на да́ду купу́јете и пра́вите (Соп).

потчи́стује несвр. *чистити биљку од бочних изданака.* – Кад потчи́стујеш цвеће́то, че ми даде́ш пе́лцерје (Тм).

потши́је свр. *само понегде прихватити иглом; окрпити.* – Ја́ потши́ сце́пено коле́но на панталóнете на мо́јетога дрно́санога си́на (Држ. Пир).

потши́јен тарлѣ́к м мн. *плетени или сукнени наглавак за стопало са јако оплетеним рубом као обућа у кући и ван ње.* – Не́мамо опѣ́нци, него потши́јени тарлѣ́ци са – ста́ре пртени́це, па с њи и́грамо, па врти́мо ко́ло (Рс).

потши́лене та́рабе изр. *тарабе са шиљастим врховима.* – О́града од потши́лене та́рабе да не преска́чу псе́та и ву́ци (Б – ЦЈ, Гњ).

потштуми́ се свр. *запарити се (вуна, одећа).* – У же́жак зевни́к овце́те пра́ве пашкуље́, оне́ се потштуму́ од жешчину́ту (ТД).

поћецо́ш м *спаривање, сношај.* – И́ма ли поћецо́ш? (Брц).

поћи́ма свр. хип. **1.** *(мало) махати.* – Она́ по́ћима, али они́ ћу не примети́ше и замину́ше ћу с кола́та (Рс). **2.** фиг. *(мало) косити.* – Ми́лко, ми́ло име, ако о́чеш још поћи́ме, помо́гни ми да доко́сим (Дој).

поћи́ну си пу́ловети изр. *пошући се.* – Немо́ј ме ди́раш да си не поћи́немо пу́ловети зача́с (Пир).

поцр̀ни обра́з изр. *обрукати (се).* – Па́зи, немо́ј си поцр̀ниш обра́з (Пир).

по́час м *чашћавање; понуда.* – При ме́не кој је дошѝл без по́час не́је излѐзал (Рос, ВРж).

поче́шкује се несвр. в. поче́шује се. – Поче́шкује се куде́ у не срби́ (Бс).

поче́шује се несвр. *повремено се чешати;* уп. поче́шкује се. – Деца́та се поче́шују, да ви́диш да несу́ вѝшће вану́ла (Јал).

по́ширин прил. *на брисаном простору; на пашњаку.* – Овца́ која́ и́де по́ширин не мо́же да доби́је мука́вицу; она́ се оди топло́ту доби́ва (ДД).

поштра́пкује несвр. *неодлучно полазити: газити у месту.* – Поштра́пкува, поштра́пкува па се врну́, не смеја́ да вој и́дем на вра́та (Држ, Трњ).

поѝрга свр. кл. *побити стрелом (чума).* – Чу́ма и поѝргала што ми пу́штају у лива́дуту (Бе).

пра́в де́л изр. в. пра́ва де́лка. – Ма́јћа ми је се чешља́ла на пра́в де́л (Брл).

пра́ва де́лка изр. *чешљање на раздељак који иде симетрично од чела ка темену;* уп. пра́в де́л. – Пра́ву де́лку но́се поште́не же́не, га́здине (Нш. Ру).

пра́ви здра́во изр. *поздрављати при сусрету.* – Видо́мо се, прави́мо здра́во (Изв. Чин).

пра́ви́на ж *права линија; правац.* – Ко́пље и́ма две́ кри́лца да му држу́ прави́ну (ТД).

пра́г м *хоризонтални делови разбоја који повезују леву и десну страну(2).* – Разбо́ј и́ма но́ђе и пра́гове (Бе).

пра́ј ра́боту изр. *одговарати потреби.* – Ћи́шата пра́ј ра́боту, мору́зете и́ма да се изго́је (Кр).

пра́јен с пљу́нку изр. вулг. *закржљао; слабог апетита.* – Пра́јен с пљу́нку, не могѝл да порасте́ (Зс).

пра́јен у шупља́р изр. вулг. *глупак.* – Разбра́ га ја́ и ре́ко му: – Де полѝка, несѝм пра́јен у шупља́р! (Брл, Пир).

пра́ји – чи́ни изр. *трудити се да се заврши неки посао; чинити све да се реши неки проблем.* – Прајѝ – чинѝ, квво́ не прајѝ и ни́шта не на́праји (Сук, Чин).

пра́се сиса́лче изр. *прасе до два месеца старости.* – Прасе сиса́лче је до два – ме́сеца на́јвише, а после је до шес – ме́сеца свињче́ (ТД). И́мам прашчи́на сиса́лци за про́даву (ВЈ).

пра́ши се несвр. *излагати се прашини.* – Поме́ри се од вршáчкуту да се не пра́шиш (Пет. При).

пра́шњав, -а, -о *који има много прашине, прашљив.* – Дре́јете му пра́шњаве, и́де од гу́вно (ВЈ).

пр̄ве́ прил. *најпр̄е.* – Нареди́ коњц прве́, па у во́ду га спушта́, па га диса́ (Б – Ос).

прве́нствено прил. нов. *пр̄е свега, најпр̄е.* – Не мо́же тека́: прве́нствено че ку́пимо аљи́ну на дево́јчето (Пир. Вој).

пр́ви мра́к изр. *сумрак.* – Врну́мо се у пр́ви мра́к, пред вече́ру (Пк).

пр̄во и пр̄во изр. *најпр̄е, пр̄е свега.* – Пр́во и пр́во, да си ми вр́неш паре́те, па после мо́ж да ора́тимо за дру́го (Сре. Км).

пр̄еа́би се свр. *ошт̄еш̄ити се ошт̄рица; изломит̄и се врх алат̄ке.* – Но́жат се преаби́л, не́че да сече́ (Вој). Преаби́ло се глето́то (Сук).

пр̄еа́пује (си) у́снице изр. *(нервозно) ст̄ављат̄и зубе час пр̄еко једне час пр̄еко друге усне; грист̄и усне.* – Најадови́ло се, па си само преа́пује у́сницете (Зав. Пет).

пребалали́кује несвр. *т̄ражит̄и т̄емељно, п̄а однет̄и оно вредно.* – Ти́ја истришо́ја само пребалали́кује по кре́денчето и по кре́ветити, тра́жи шићѐр (Рс).

пр̄е́бир м *берба п̄осле бербе, сакуп̄љање (омашком) неубраних п̄лодова.* – Гра́дска деца́ по ра́тат ишла́ су у пре́бир по стрни́шта, сабира́ла су кла́сове (Пир).

пребра́здује несвр. *п̄омерат̄и међу п̄реоравањем.* – Ти́ ми, комши́јо, поче́ пребра́здујеш њи́вуту. Да – ли́ о́чеш да се би́јемо или парни́чимо (Сук).

пребр́зи свр. *учинит̄и нешт̄о непромишљено; п̄очет̄и врећат̄и без већег разлога.* – Пребр́зи жена́та поне́кад, претрчи́ (ТД).

пр̄ебр́ка свр. рет. *п̄рет̄ражит̄и јело мешањем и извући из њега комаде меса.* – Претре́сли, пребрка́ли је́деньћето и ништа несу́ остави́ли за нас (Пок).

прева́ља га бри́га изр. *савладават̄и велика брига.* – Прева́ља ме бри́га за че́рку ми, мло́го је бо́лна (Зав).

прева́не га свр. рет. *узет̄и некога п̄од своје, уп̄рављат̄и са неким као са п̄сом.* – Си́нат ми не́је ло́ш, али га преванýла жена́та (СГл. ЦД).

пр̄ева́ча се несвр. рет. *благовремено п̄адат̄и киша, снег.* – Са́ се прева́ча, мо́ж се ро́ди, а ју́тре не (Кп).

преве́вује несвр. *п̄оново вејат̄и, п̄превејават̄и.* – Ветѣ́рат на́руси васу́љат па га мо́ра преве́вујем (Пет).

превесе́ли се свр. *науживат̄и се у радост̄и и игри.* – Зна́м си ја́ оно́ј, моју́ бри́гу, али мо́ра да се превесе́лим и да се изи́грам (Б – Сц, Вр).

преви́је но́гу изр. *савит̄и ногу, п̄редахнут̄и од ходања и п̄осла.* – Це́л дѣ́н несѣ́м но́гу преви́ла (Зав).

преви́љак м пеј. рет. *ружна и лоша жена.* – То́га ли преви́љака че у́зне, она́ је сарани́ла до са́ двоји́ца му́жа (Држ).

преврти́ свр. *премотати; упрести.* – У́знеш си две – жи́ћне па преврти́ш на врете́но (ВЛк).

прега́зује несвр. *прелазити (реку).* – На бро́д прега́зујемо реку́ту (Брл).

прегладне́је свр. *јако огладнити због изостанка оброка.* – Да је дьн – два па че прегладне́је, па че до́јде да једе́ (Пир. Грш).

прегло́бица ж *оштар прегиб на путу (усек, рупа, дубока локва са водом и блатом).* – И́ма прегло́бица на ле́вуту стра́ну, гле́дај да ђу оми́неш (Кр).

прегно́ји свр. *отворити се гнојна рана, изгнојити.* – Је́л фафаро́ње и чи́р му прегно́ји, пу́кне и све иска́ра, и о́н оздраве́је (Гос).

пре́гња нога́ изр. анат. *предња нога.* – У ја́гње и́ма са́гња коле́нца, кашьк у са́гња коле́нца, пре́гња нога́, ра́мо, коле́но, цова́ра, ча́поњак (ДД).

пре́гњи пра́г изр. рет. *предњи јастук на запрежним колима или саоницама.* – На пре́гњи пра́г на ђа́волће са́не, а оне́ су само за гре́де, ту́ри се деја́к, па се уре́же на са́нћете (ВЛк).

прего́рен, -а, -о трп. пр. *који је излаган пламену, ватри (шећер, зрна житарица, зрна махунарки).* – Тлче́мо р́ж прего́рен у чу́тару, за ка́фу (Соп).

прегори́ свр. *одстојати у току једне фазе обраде.* – Зде́немо гр́снице у гоми́лу да прегоре́ (ВЛк).

прегору́ ру́ће изр. *оштетити се руке услед трења при наглом спуштању низ конопац.* – Ка́т – се спу́штам с коно́пац ту́рим кр́пе да ми не прегору́ ру́ће (Ру).

прегра́бује несвр. *претеривати (повремено) у јелу или пићу.* – Не́је пија́ница, ама прегра́бује када́ оти́де на весе́ље (Изв. МЈ. Пир). Прегра́бује, једе́ кво не би́ треба́ло и ко́лко не би́ треба́ло (Цр).

прегру́би свр. *погрешити у понашању или говору, увредити.* – Прегруби́ла сам ма́лко, на́не, немо́ј ми заме́риш, наљути́ше ме комши́ће (ВРж. ВЛк).

прегу́сти свр. *учинити гушћим (јело).* – Прегусти́ла си ма́нцуту (Пир).

пре́дводница ж *овца која иде прва и води стадо.* – На Цу́рцовден вењц се ту́ри на овцу́ пре́дводницу (МЛк).

преди́ да изр. *пре него што.* – Преди́ да до́јду госје́ти ми поста́вимо сто-ло́ве и сви се наре́димо да и дочекамо (Зс).

пре́дјутро прил. *у свитање.* – Да не оти́дем за дру́гога, пре́дјутро дојде́ да ме тра́жи с наваци́је (Ор).

пре́дњо поврта́ло изр. *дрвена полуга на разбоју којом се повремено попушта, окреће и задржава предње вратило при ткању.* – Разбо́ј и́ма пре́дњо и за́дњо поврта́ло (Гњ).

предругоја́чи се свр. *постати сасвим различит, сасвим се променити.* – Вре́ме ка се ме́ња, оно́ се предругоја́чи (Пир).

преживи свр. рет. *доживети; поднети.* – Преживе́ли смо ја́ и му́ж и добро́ и лоше, али је било́ по́више ло́ше, му́ка, зло́ големо́ (Пок).

пре́живљај м *(мучан) доживљај.* – Ја́ па́мтим сва́ки пре́живљај што сам преживе́ла у село́ (Гос).

преше́бњује несвр. *(често) превише зе́сти.* – Девојчети́јата се́бну и преше́бњују у тѣ́ње дре́је, али мла́да, о́че да су у́бава (Сук).

пресѝпкује се несвр. *преврта́ти се преко главе.* – Деца́та се и́грају, пресѝпкују се и само се ребе́чу (Пет).

пресѝпује се несвр. *преврта́ти се преко дуже стране (тоњага).* – Пресѝпујемо се с тоја́ђе и ја́ у́век побе́дим (Вој).

презове́ свр. *прозва́ти.* – Кад не нау́чим, мло́го ме стра́ да ме не прозове́ на́ставникат (ВЛк).

преи́де свр. нег. *(не) ићи често.* – Ја́ несѣ́м мло́го преишла́ у село́ (Дој).

преи́цује несвр. мет. *престајати падати (киша, снег).* – Ћи́шата дьнѣ́с не́ма на́меру да преи́цује (Вој).

преизми́сли свр. рет. *досетити се извући корист из нечега.* – Сва́ко поне́што преизми́сли према за́кон, да искори́сти (Ш).

прекалба́си се свр. *пресавити се преко нечега и виснути.* – Прекалбаси́л се преко бици́клуту и не мр́да; и́шијас га треви́л (Пир).

прека́ра стра́ове изр. *претрпети велике страхове.* – Стра́ове сам прекара́ла, две́те о́чи сам отвара́ла (Изв).

прека́рци. **На прека́рци** изр. *у мањим групама.* – Пој́до́мо си на прека́рци (ВРж).

преко ши́ју ко́си изр. *високо косити косом.* – Ко́си га преко ши́ју, само оби́ра цве́тат (ВЛк).

преко́вка ж **1.** *(попречно) прикована кованица, летва.* – Р́жена сла́ма се на кро́в врзу́је с преко́вће (ТД). **2.** *водоравни носач на огради од тараба.* – Поста́ве се две́ преко́вће, закову́ се на ко́лци (сту́бове), па се после на њи накову́ и нани́жу та́рабе (Зс).

прекогл́цне свр. *(нервозно) гутати напразно.* – Ја́ само́ прекоглцну́ и ни ре́ч му не ре́ко (Вој).

прекоме́љна се свр. *покушавати јаче стегнути лоше повезан опасач.* – Ло́ше се обле́кла и опаса́ла, па не мо́же да се прекоме́љна, да се уре́ди и да се сте́гне (Пир).

прекостра́шно прил. суп. *најстрашније.* – Оно́ је стра́шно, стра́шно, па прекостра́шно (Држ. Пир).

преми́ца се несвр. *погрешно се сећати; бркати ток догађаја.* – Ти́ се мо́ж преми́цаш, преба́цујеш, не́је он мо́ј бра́т (Б – МБњ, Пир).

премишљáва несвр. *мислити о нечему; сећати се.* – Já си свé премишљáвам за мојá децá кадá отúдем у печáлбу (Ста). Сњувáла сам зеленó, премишљáвам на злó (ВЛк).

прéмлазиште с *место на коме се, у време летње испаше, музу стада.* – Прéмлазиште, тáм су нéкада млзли нáши овцéте (ЦД. Црв).

премѣ́кне свр. прип. *превући преко; прећи преко нечега.* – Дадý му да премѣ́кне преко рибљáкат (Зс).

пренамóра свр. рет. *принудити.* – Пренаморáл сам га да пристáне, а после ни Божáна нáправи да се скáрамо (Мр).

пренóси свр. *носити туђу и стару одећу и обућу.* – Já сам преносúла дрéје оди тéтку ми (Соп).

преóтне свр. *преостети.* – Преотéла вој мýжа (Пет).

преóџује несвр. *прелазити.* – Пазú да ти млекóто текá не преóџује, штéта је (При. МСв).

препáда свр. *престати падати (киша, снег).* – Чéкам да препáда ћúшата (НМл).

препазáри свр. *изнова се погађати после обављене купопродаје.* – Снаáта издáла тáјну из кýћу и óн чýје и препазáри овýја кýћу тегáја (Дој, Пир).

препáлка га изр. *добро опипати; претражити прстима.* – Прéпалка ми џéпове и торбу да вúди да – лú úмам цигáре (Вој. Сук).

препúвује несвр. *превише пити; опијати се.* – Já не препúвујем, знáм си мéру (Рас).

прéплет м *плот као подупирач и заштита код складиштења кабасте сточне хране.* – Прéплет тýримо са – стрáне да заштúтимо сéно, слáму или надрвњак (Мр).

преплитóтина ж **1.** *одевни предмет од пређе добијене расплитањем старог одевног предмета.* – Распле́то му стáр цéмпер и од преплитóтинете му после испле́то чарáпци и рукавúце (Сук, Вој). **2.** фиг. *замршени међусобни односи.* – При нас преплитóтине па не мóж да распрáвиш, а трéбе да се разгóдимо (При, Пет).

препоје свр. фиг. *не моћи више певати (немоћи, нерасполошења, гласа).* – Препојáла је веч, остарéла, огрубéла (МЛк).

препредé (се) свр. *упрести.* – Препредé се, увртка се óдве или óтри (Пир). Трú вретéна зáједно, па препредéм (Пс).

препрóс, ста, сто *припрост; скроман.* – Прéпросто јéло вóлим, пóсначко (ТД).

препýпа свр. деч. *прејести.* – Ýблажи ти се јéдењето, пазú да не препýпаш па да одболýјеш (Кр).

препу́цује се несвр. *надметати се.* – Препу́цујемо се на коле́ду кој че ску́пи више ора́си (Пн).

прерабо́ти по́ље изр. *завршити сезонске пољске послове.* – Да прерабо́тим по́ље ле́тос, па че и́дем у гра́д (Кр).

прерасполо́ви свр. *(привремено) вратити особу на самрти у свесно стање; омести самртника да мирно умре.* – Прерасполови́ла сам ју кад сам те́ла да ју разбора́вим, да ожи́ви (Ос).

прери́пувач м фиг. *особа која лако мења націју, партију, друштво, класу.* – И́ма прери́пувачи из па́ртију у па́ртију (Об. Сре).

пресе́цује несвр. фиг. *кришом присвајати део по део заједничке имовине.* – Осе́ти снаа́та да че ђу иска́рају и по́чне да пресе́цује све што дова́ти (Пир).

прескака́ло с пеј. шаљ. *оно што омета слободу кретања и миран живот.* – Че се же́ним да си доведе́м прескака́ло (При).

пресо́л м *расо; саламура; слани раствор у коме се држе сир, купус, туршија уопште.* – Ку́само расо́л од зе́ље (Зс).

пресрти́ свр. *изгубити време у чекању или на мучном послу.* – Баби́штето ми сла́бо, бо́лно. Че сла́зим од поја́ту у село́ да пресрти́м једьн дьн на дрвни́кат, да у испра́тим у гро́бишта (Јел).

престра́да свр. *претрпети велику муку.* – О́н пре́страда од опера́ције (Гос).

пресу́ши се свр. *просушити се; осушити се (о одећи, постељини).* – Ако је ћи́ша преко́ – ноч, пресу́шимо се у поја́ту (Зс).

пресњу́је свр. *одсањати.* – Све́ сам пресњува́л што смо работи́ли с њу (ТД).

прета́ка се несвр. *премотавати.* – Коно́пац кад се прета́ка, он се ква́ри (Пок).

прета́ка на па́мет несвр. *покушавати се сетити.* – Не́чу си прета́кам на па́мет квво́ је било́ (ТД).

прета́ка се на́род изр. *ићи мноштво народа у два супротна смера.* – Сабо́р у Па́деш на Се́дми ју́ли, прета́ка се на́род це́л дьн (Пет).

прета́пка се свр. *пасти као проштац лицем ка земљи.* – Одједампу́т се пре́тапка дево́јче, по́клопи се, па́де, а ја́ га осипа́ с води́цу и спаси́ га (Гос).

претвр́ди свр. *направити тврђим него што треба.* – Пази́ да не претвр́диш качема́кат (ВРж).

претече́ ре́ч изр. *замолити за дозволу онога ко управо говори за кратку напомену.* – Че ти претече́м ре́ч, видо́мо се с ње́га јуче́ра и он ми све и́сприча по ре́д (Сук, Чин. Гос).

пре́тич м *претицање; такмичење.* – А́ј да се и́грамо трча́ње на пре́тич (Сук).

претр̏љује (се) несвр. *пресецати трљањем (конац, врпцу, жицу).* – Ста́ни с кола́та, де́сни пре́гњи то́чак зака́ча коно́пацат и почи́ња да га претр̏љује (Сук).

претýпе се нóђе изр. *преморити се од ходања и стајања.* – Це́ло ју́тро стоји́м па ми се нóђе претупи́ше (Гњ).

претýри се свр. *преобући се.* – Једнó нóси до – пла́дне, једнó óт – пладне, па се претýри (Вр. Цр).

претутњи́ свр. *проћи уз тутањ (облак, мећава, воз).* – Пре́тутња óблак, прође́ (ЦД).

префри́шак, -шка, -шко нов. *сасвим свеж.* – Га́зда чове́к, пла́ти ýбаво, али óче да му је све префри́шко (Пир).

пречáница ж *попречна греда уопште.* – Надр̏вњак мóже на једнý соý с пóдлђе ра́сове, и на среди́ну пречáница (ТД).

пречáпка свр. *(бос) прегазити плитку воду.* – Река́та пли́тка, па ђу пречáпкамо (Трњ. Сук).

пречáпкује несвр. *(бос) прелазити преко плитке воде.* – На бро́д пречáпкујемо реку́ту (Брл).

пречи́ни аде́т изр. *обавити обичај.* – Тре́бе да пречи́ни ти́ја аде́т, да се оже́ни док сам жи́в (Пир).

пречи́ни се свр. *учинити се.* – Те́бе се пречини́ло да је она́, а онó је била́ њóњата сестра́ (Вој).

пречи́стен бра́в изр. *уштројено грло.* – Пречи́стено ми је прасе́то, óчемо да га гóјимо (Зс).

прешта́пује се несвр. *користити два штапа при ходању.* – Млóго остаре́, прешта́пујем се сас два – шта́па (Зав).

преѣрска свр. *сажвакати оно што хрска (руб хлеба, кратко стабло на коме је главица купуса).* – Дете́то преѣрска це́лити коча́н (ВЛк).

пр̏жи тоја́гу изр. *излаже пламену тољагу после украшавања резбарењем.* – Тоја́га се пр̏жи на óгањ, запр̏ли се (Зс).

при́бадња ж *подупирач.* – Прикýпља ли́сник као кама́ру и тýра му при́бадњу или пре́плет (Ру).

прибúва несвр. **1.** *прибијати.* – Прибúвај дьсће́те пó уз дýварат (Јал). **2.** фиг. *(жестоко) обављати сношај.* – Óн прибúва оздóле, ја́ озгóре и направúмо си с мýжа ће́в (Гос).

прибóцује несвр. *прибадати.* – Вúла се ова́ка прибóцује да не испа́дне из кола́та (Пет. Вој).

привúва несвр. *стављати (на рану) у виду облоге.* – Привива́л сам лескóву шýму кад змија́ уједе́ (ТД).

ӣриво́ј м *јака кожна ӣрака или омча, ширине 10 – 15 цм, која сӣаја јарам са рудом или ралом.* – Приво́ј је каи́ш, кру́г се сави́је у осми́цу. Ко́жа, па се дупли́ра, једно́ и́спред а једно́ иза јерѣ́м, као диса́си. Ту је шти́пка, проз јерѣ́м се про́вре заворња. Ци́љ је да убла́жи у́гао да би плу́г мора́л ра́вно да оре́. Са́да и́ма гво́здени приво́ји (Ру).

ӣривр́зује несвр. фиг. *женити, уводити у брак и ӣако везивати за кућу.* – Вре́ме је веч да га привр́зујемо, да по́чне да ми́сли на до́м и на поро́дицу (Држ).

приву́кује несвр. *ӣривлачити.* – Коса́та приву́кује гро́м (Нш).

приву́цкује несвр. *замуцкивати.* – И́маше једѣ́н Тра́јко, приву́цкујеше кад ора́ти (ТД).

пригре́вује несвр. *јако грејати (сунце, ваӣра).* – Слнце́то а́рне пригре́вује (Пет).

пригу́сти свр. фиг. *ӣочети недостајати време да се обави ӣосао, ӣриӣрема.* – Веч пригусти́ло, бли́жи се дѣ́н (Брл).

прида́вује несвр. *ӣовећавати; расти; дебљати.* – Дѣ́н по́чне да прида́вује од Андре́јин дѣ́н (Трњ).

придобре́је свр. *ӣостати јако ӣријатно, ӣробудити се жеља.* – Када́ ме по́чне тека́ гле́да оно́ ми придобре́је, придобре́је и о́дма би му приста́ла (Сук. Јал. Држ).

придру́жује се несвр. *ӣравити друштво; ӣридруживати се.* – Придру́жували су ми се се́стре од чи́чу, несѣ́м имала дру́гу о́дбрану (Пс).

прижи́жа несвр. *јако зрачити и грејати (сунце, ваӣра).* – Слнце́то поче́ од ра́но ју́тро да прижи́жа (Трњ).

присѝнћује несвр. *жељно гледати некога ко једе и ӣије.* – Не́чу да ме ни́кој присѝнћује када́ једе́м, да ми не гле́да у гла́дна у́ста (Вој).

призбоде́ свр. *ӣобити, забости.* – Призбоде́мо испред трља́к три́ или че́три со́је с чапо́рје и зака́чимо котличи́, диса́си, све (ТД).

призе́так м *домазет.* – Призе́так је, али бо́ље по́штује башту́ ми, него што си́нове по́штују (Дој).

призе́чује се несвр. *ӣрелазити у женин дом, ӣостајати домазет.* – Ја́ не зна́м за кво́ се призе́чував кат – си и́ма у́баву ку́ћу (При).

при́каз. **За при́каз** изр. *ӣример за (лош) углед.* – Мо́ј до́м је за при́каз, све́ и́ма, а за при́каз че бу́де ка́д га уни́ште синове́те (Пет).

прика́пе му (на па́тку) изр. *зажелети се жене.* – Ка́ – му прика́пе на па́ткуту о́н че се вр́не до́ма, при жену́ту (Сук).

прика́ра се свр. *јавити се жеља за свађом.* – Прикара́ло вој се па ме са́мо зака́ча (Пет. При).

прика́ђује несвр. *изазивати загоревање; загоревати.* – Та́ј ше́рпа прика́ђује млеко́то (Држ. Брц).

приква́ца свр. фиг. *дотрајати.* – Приква́цало, кајдиса́ло, а́рне дотрајáло, тра́жи но́во (Зс).

прикли́кује несвр. *примамљивати (позивањем, понудама, љубављу).* – Деца́ си прикли́кој и заре́жи сви оста́ли (Сук).

прико́пче свр. *закопчати.* – Че́ке да прико́пчем ко́пчетата на су́књуту (Пир).

при́лазан, -зна, -зно фиг. *који је приступачан сваком ко му се обрати за савет или помоћ.* – О́н је гово́рљив, и́ма добру́ ду́шу и при́лазан је (Рс).

прељо́па свр. *замазати житком масом.* – Поне́со ма́лтер да прељо́пам не́колко ру́пе на ду́варат (Гњ. Пк).

прељо́пује несвр. *замазивати житком масом.* – Не́је до́ста само да прељо́пујеш кали́штето, него га зама́зуј како́ тре́бе (Изв). Дољо́пује, прељо́пује оту́д – одову́д, пра́ви ку́ћу (Дој).

при́морно прил. рет. *под притиском.* – Ожени́ли ћу при́морно за глу́паво момче́, текьв бил за́кон (Рос).

прили́ће ж мн. **1.** *лош узор.* – Како́ прооде уба́вете, че́рко, и́маш прили́ће; па́мет у гла́ву мо́ра да и́маш (Чин). **2.** *трагична судбина.* – И́ма сва́какве прили́ће, сва́какве су́дбине, чове́к мо́ра све да претрпи́ (Вој).

приоди свр.

прио́кује несвр. *позивати.* – Прио́кувале су ме да слу́жим када́ им до́јду го́сти (СГл). Комши́ће ба́бе су ни прио́кувале: пога́чу ле́б даде́, па ни збе́ре, деца́ (Д – Ис, Пир).

припа́дљив, -а,-о *који је склон (негативном) узбуђењу.* – Она́ је припа́дљива, о́дма се узнеми́ри када́ чу́је текво́ ло́ше (Пет, Држ).

при́плав м *страх; преплашеност; велика неугодност.* – Чове́к се по о́чи позна́ва, и до́јде, ако не ва́ља, као при́плав (да и́ма) и гле́да по́брже да побе́гне (Д – Лу, Мл).

припла́кује несвр. *говорити (као) кроз плач.* – Припла́кујем ја́, припла́кује си́н ми, па ка́же: – Та́те, неси́ глу́пав чове́к, на́јди си жену́ да не жи́виш са́м (К – ЦВ, Пир).

при́плете́ свр. *исплести (кике).* – Од свилу́ деца́ приплету́ перчиње́ти (Гос).

припли́њује (се) несвр. *пунити (се) скоро до врха.* – Ка́нтата се веч припли́њује, поме́ри ћу да се не раси́пе (Кс).

припра́ји свр. рет. *обавити свечаност (свадбу, крштење).* – Припрајимо сироти́нску сва́дбу без му́зику (Зав).

прира́њује се несвр. *давати јарму, прихрањивати; добро хранити.* – Ако се прира́њује, овьн, мо́же да измр́ка и до седамдесе́ о́вце (Зс).

пририта́л, -а,-о р. пр. од прири́та *на умору је.* – Пририта́л ста́рцат, гото́в је (Сук, Чин).

приро́вује несвр. *говорити уз пригушен плач.* – У́трча дете́ у со́бу и поче́ да приро́вује (Зс).

приси́нен, -а, -о трп. пр. *усвојен, усвојена.* – Приси́нен је био Јеле́нко (ТД).

приси́ни се свр. *постати усвојеник.* – Ја́ се приси́ним у тој ку́ћу (ТД).

приси́пе свр. *досипати, долити.* – Ши́љер или комиња́к, ко́лко ото́чиш, то́лко приси́пеш (Чин, Пир).

присте́ње свр. *пригушено загунђати.* – Ста́рцат не́шта при́стења, не допа́да му се тека́ да бу́де (Пет. Цр).

прису́мња се свр. *посумњати.* – Ако се не́шта укра́дне, о́дма се прису́мња на ти́ја што кра́дну (ДД).

притва́ра несвр. *затварати (али не сасвим).* – Дечи́штата утр́чују, изла́зе, па ула́зе, врата́та не притва́рају, а ме́н студено́ (Гра).

притежа́ва несвр. *бринути о својини над земљиштем, зградама.* – О́н притежа́ва то́ва има́ње (Чин).

прите́сни окол ши́ју изр. *стезати се врат; осећати се неугодно (због умора, стрепње, страха, болести).* – Притесни́ло ме окол ши́ју па је́два ди́шем (ПРж).

прити́сне с ра́боту изр. *захтевати сталан и тежак рад да би се постигао циљ.* – Чи́ча при́тисну с ра́боту, па трсе́ње, па ора́ње, па о́вце, па гнује́ње; три́јес и ше́с е́ктара је де́да има́л (Д – КВ, ЦД).

притишти́ свр. *заболети од умора (рука, нога).* – На не́колко чове́ка су коле́на притишта́ла покре њу; збира́ла је му́жје (Ор).

притопља́ва се несвр. *постајати све топлије (време).* – Поче́ да се притопља́ва време́то (Пир).

притра́жи свр. *затражити.* – Ови́ја ми притраžíше више па́ре (Влк).

приту́жљив, -а, -о *који изазива сажаљење (и плач), тужан, мучан.* – Она́ и́ма мло́го притýжљив гла́с, а ме́н ми не́је до вика́ње (Држ). Ората́та му до́јде притýжљива, па ми до́сади да га слу́шам (Чин).

притѣ́вњен, -а, -о *загасити.* – Ма́њето ти је мло́го притѣ́вњено (Пир).

притѣ́ткује несвр. *везивати за себе (љубављу, васпитањем, бригом).* – Дете́то притѣ́ткује и оно́ у слу́ша и мло́го у во́ли (ТД).

приче́ша му се изр. фиг. *тражи батине.* – Те́б ти се причеша́ло, присрбе́ла те грби́на (Пир).

причли́ја м/ж *причалица.* – Ја́ сам причли́ја чове́к, ја́ не во́лим да се дру́жим сас ћутли́ју (Јел).

пришу́мка свр. *шушнути.* – Не́какво при́шумка у пле́вњуту и у́рипа се; ка погледа́, оно́ мо́јето шље́же (ТД).

прле́нта. **Вр́же шами́ју на прле́нту** изр. *везати мараму високо да не омета рад.* – Врза́ло шами́ју на прле́нту, па се само слу́ша (ВРж).

прља́штина ж *неморалност.* – Када́ му́ж и́де сас дру́гу жену́, то је прља́штина (Бе).

прљу́га ж рет. *слаба њива; кржљава шума.* – Распрода́л на́јубавото, а оста́ле му само брегола́зине, вргола́зине и прљу́ге (Цер).

пр́мћало с *гунђало.* – Ти́ си пр́мћало, текве́ ни́кој не уважа́ва (Пир).

прове́рви свр. *провући конац или канап;* уп. проврво́ри, проврво́рчи, проврво́шти (1). – И́ма две́ подно́шће, па на једну́ стра́ну прове́рвиш ни́тћете (ТД).

проврво́ри свр. в. прове́рви. – Прове́рви, проврво́ри или проврво́рчи, и́сто је; проврво́рим коњ́ц и утка́јем га (Пир).

проврво́рчи свр. в. прове́рви. – Да́ј ми ши́лото да мо́гу да проврво́рчим врцу́ту (ВРж).

проврво́шти свр. **1.** в. прове́рви. – Проврво́шти врцу́ту кроз све́те жа́пће (Рс). **2.** фиг. *брзо урадити, макар на рачун квалитета.* – Ја́ папри́куту пропе́ко, проврвошти́ ћу на брзи́ну (Јел).

прову́ка зу́би изр. *јавити се размак између левог и десног секутића, код овце у шестој или седмој години, у виду латинског слова V, што је знак да ће овца све теже да пасе и да се одржава.* – Та́ја овца́ провука́ла зу́би, проретели ве́ч (Дој, Брл).

прога́зује несвр. *ићи мимо пута (преко негаженог снега, непожњевене пшенице, непокошене траве).* – Кат – па́дне голе́м сне́г прога́зујемо га сас ко́њи, тека́ пра́јмо прти́ну (Рс. Рос).

прода́вује несвр. *(често) продавати.* – Не прода́вај си тека́ баштини́јуту, после че гладујеш (Сук).

прод́рнка свр. *зазвонити (са више звончића).* – Продрнка́ше деца́ сас ѕвончети́ја и замину́ше надо́ле (Пет).

проср́та жену́ изр. *кришом и бестидно вирити испод женске одеће (мушкарац).* – И́ма не́који који́ су просрта́ли жену́ кад се наведе́ или кад то́чи во́ду на и́звор (Б – Са, Пир).

прозу́кне свр. *добити болестан изглед (човек, животиња, биљка).* – Цр́вик уле́зне у гору́н, ако је гору́н прозу́кал, ако и́ма кроз цр́вен бели́ ко́нци (Ру).

про́јде свр. *видети свет; проживети свој живот (ваљано).* – Про́јдете живо́т како́ тре́бе, и́дете по све́т, ме́шајте се с на́род (ТД).

пројекти́ свр. *одјекнути; јако одзвонити.* – Ка́д сам изви́кла, то Пажа́рат је пројекте́л (Бе).

прока́ра дете́ изр. *побацити (жена).* – Жена́ ми про́кара дете́, у му́ку смо голему́ (ДД).

прокóпљев мéд изр. мит. *мед који је издвојен из сећа на празник Свети – Прокоп.* – Прокóпљев мéд се узи́ма на прáзник Свети – Прóкоп и за (од) прóбод је; ако кýснеш или ли́знеш ти́ја медьк, онó мáне, дóста је за лéк (Зав).

прокóсује несвр. *кошењем отварати пролаз (кроз траву, пшеницу, висок коров).* – Прокóсујем да мóж да улéзнемо у пojáту (Брл).

промáзни свр. фиг. *исцеглати.* – Промáзни ми панталóнете нáдве – нáтри, пропéглај ђи (Пир).

промами́ја ж рет. *курва.* – Немóј сас њу да и́граш, онá је промами́ја (Брц).

прóметан, -тна, -тно рет. *пословaн.* – Ви́сочка сéла су прóметна сéла, прóди нáрод од све стрáне (Гос). Вáско је бил прóбитан, прóметан и ýметан човéк (Бла).

прóмично врéме изр. мет. *време које допушта да се поднесе оскудица (у храни, огреву).* – Још прóмично времéто, још не кладéмо (Цр).

промрждóри ћи́шица изр. мет. *почети падати па престати слаба киша.* – Промрждóри мáлко ћи́шица, само кóлко да збéре праши́штето (Пл).

промьцињa сéно изр. *штедети сено захваљујући повољном времену за пашу.* – Jóш је снéг, не мóже овцéте да збиру корењáче, да промьци́ња сéно, нестáњује сéно (Зав).

пренесé на грóбишта изр. обич. *изнети мртвом на гроб.* – На грóб да ти пренесý тéја крýше (Рс).

прињýшка свр. *прерити тражећи повољну храну.* – Говéдо свóто сéно прињýшка, трáжи чемери́ку, њу вóли (ТД).

прооно́ујe несвр. *продирати; бушити (шилом, иглом).* – Пешки́ри се ткáју: с иглý прооно́ујеш и са – свилý прештéпујеш, пребéреш (Дој).

прóоцује се несвр. **1.** *почињати ходати (дете, болесник).* – Почé болни́кат да прóоцује, сáм се веч слýша (Грш). **2.** *шетати се.* – Прóоцуј се, ми́ни крз селó да те ви́де да си жи́в (Пет). Прóоцујем се, не седи́м само уз огњи́ште (Јал). **3.** *подносити оскудицу.* – Кáд и́мам шýму на ли́сници, пóдобре се прóоцује кад пóчне да нестáњује сéно (Чин).

пропáдло (му) дýпе изр. *често) прдети.* – Кáд нéкој чéсто прди́, кáжемо пропáдло му дупéто, садé свр̥ца (Зс).

пропишти́ свр. *наћи се у великој невољи, залелекати.* – Ако се нéје научи́л сáм да је, сá че пропишти́ (ПРж).

пропљéска свр. *грубо изравнати (мазањем, равнањем или дељањем).* – Мáлко га дéлни, пропљéскај га, да мóж говéдата да лежý на њéга (Соп).*)*.

пропљéскан, -а, -о *који је грубо поравњан.* – Óн је цеплéнка расцéпена само, али нéје пропљéскана *(дељањем)* (Соп)

пропýцује несвр. *гонити (застрашивањем, силом), протерати.* – Ýселили се тáја женá у чýжду кýћу и почé да му пропýцује децáта (Сре).

пропу́ши се свр. *одати се пушењу.* – Пропи́ли се, пропуши́ли се и мла́ди помре́ли (ДД).

пропцу́вује несвр. *почињати (се учити) псовати.* – Ну́чето веч пропцу́вује, че га бу́де, му́шко (Пет).

проро́чкује несвр. *уклањати нечистоћу и отварати пут (води у цеви, диму у чунку).* – Са – са́јлуту проро́чкујем и оно́ се отпи́ши куде́ је запе́ло (Сук).

просвешта́ва несвр. **1.** *враћати свести (болесног, повређеног).* – Просвешта́вамо га с ла́дну во́ду, и с ре́ћи́ју, и кво́ – све не пра́вимо (Вој).

2. фиг. *просвећивати; учити писмености.* – Ти́ си учи́тељ стану́л, че просвешта́ваш ови́ја на́род (Пет. Чин).

просеве́ри се свр. *расанити се.* – Че́кај ма́лко да се просеве́рим, са́ се ди́го из цр̀ђете (МЈ).

просе́вује несвр. *просејавати.* – Пр̀во се на про́ток просе́вује па после на реше́то (Вој. Сук).

про́сено зр̀но ми не́је дошло́ изр. *ни мрвицу нисам добио.* – Про́сено зр̀но ми не́је дошло́ од њи, а ако је и дошло́, оно́ је шу́шљаво (Кр, Вој).

проси́ча мору́зу изр. **1.** *проређивати кукуруз у време када се реси.* – Проси́чамо мору́зуту, проре́тимо у ма́лко (Зс). Проси́ча мору́зу дьнѣс, и́ма мло́го главњи́ца у све́те мору́зе (Вој). **2.** *просецати пут кроз кукуруз у време бербе.* – У́зни ср̀п и просе́чи мору́зуту да мо́ж да ми́немо с кола́та (Вој).

простира́ч м *радник који простире и суши цигле.* – Када́ се пра́ве ци́гле, ћерпи́ч, једѣн је калци́ја, једѣн простира́ч, једѣн сека́ч и једѣн је колича́р (Пн).

***про́сто.* Не́ма за про́сто** изр. *сасвим је недовољно (за дочек гостију).* – Сас то́ва ја́гне не́ма да мо́гу ни пет – го́ста да доче́кам, не́ма за про́сто, него че ку́пим ја́гне да мо́ж да доче́кам бар два́јес чове́ка (Соп. Зав).

про́стре се свр. фиг. *прихватити велики терет (у породици).* – Ја́ сам се простре́ла, приста́ла сам да но́сим те́рет и да рабо́тим за дру́гога (ЦД. СГл).

про́струга ж **1.** анат. *(већи) размак између секутића.* – Про́струга је ра́змак између зу́би, ако су разма́кнути (Рос). **2.** фиг. *посечени део шуме (окружен високом шумом).* – Про́струга је када́ се усре́д голему́ шу́му исече́ ши́ба (Мр).

просту́да ж *велики назеб, дуга прехлада читавог тела.* – Про́студа када́ је, загре́је се вода́ да се ле́чи (Мл).

простуди́ се свр. *јако назебсти.* – Простуди́л сам се, гре́јте ми ча́ј, гре́јте ми ци́глу (Вој).

протишти́ се свр. **1.** *одстојати после припреме и ослободити се влаге (хлеб, погача).* – Протишта́л се ле́бат, са́ га мо́ж ло́мимо (МСв). **2.** фиг. *добро се одморити.* – Ја́ се у́баво протишти́м по ручѣк и после наста́вим ра́боту (МСв).

протоси́нђер м *високо свештено лице.* – Че́сто тра́жиш ле́б, дете́, асли си протоси́нђер (Брл).

протро́ши свр. *пробушити ударцем.* – А која́ не́је че́сна, када́ по́јде на́ – воду́, сто́внуту протро́ше одоздо́л (ТД. Соп).

проце́пче с рет. *вртешка за намотавање пређе на калемове.* – Ка́жемо проце́пче, али по́често га ка́жемо ра́мче, то́ва што с ње́га мо́тамо ра́мцето, пре́цуту (Зав).

прочи́стује свр. *чишћењем олакшавати пролаз, протицање, коришћење.* – Прочи́стујем га, прорчкујем, мло́го се са́ца навача́ло (МЈ).

проша́ра се свр. *почети се топити снег и појављивати земља.* – Проша́ра се, то́пи се сне́г, ај да пу́штамо овце́те да о́де (Зс).

про́шета ж рет. *(краћа) шетња.* – И́дем ма́лко у про́шету (Зав).

прошу́вује несвр. *овлаш спајати иглом и концем, или жицом.* – Пр́во га прошу́вујемо сас бе́л коњ́ц, па га после ши́јемо на маши́ну (Пир).

прошкра́кан, -а, -о фиг. *прошаран, нецеловит, неквалитетан.* – Не́ма здра́ве ја́балће, прошкра́кане (Д – ГК, Пир).

про́шљачина ж пеј. *просјак.* – Стоји́ не́каква про́шљачина пред ва́шу капи́ју (Сре).

прошљачи́на ж гл. им. од про́си *просјачење.* – И́де у прошљачи́ну (Пир). Пропи́ло се и дошло́ до прошљачи́ну (Км. Чин. Сре).

прошьпче свр. фиг. *изгубити дах.* – Мло́го си голе́м те́рет поне́л у́збрдо, че прошьпчеш наго́ре (Вој).

прпњо́ри несвр. рет. *гунђати.* – Ба́бичката прпњо́ри, не́шта ву неје́ пра́во (Држ).

пр́пуран сне́г изр. рет. *млад и растресит снег.* – Кад је пр́пуран сне́г зе́ц не мо́же мло́го да бе́га, сти́гнем га (ЦД).

пр́с м **1.** *прст.* – Боли́ ме ти́ја пр́с (БЧ). **2.** изр. **с пр́с у но́с** *празних руку.* – Дошла́ на голе́мо го́сје с пр́с у но́с, а те́тка је на младоже́њуту (Рас. Грш).

пр́скаво с поим. прид. *оно што се одваја од целине; шкарт, отпадак.* – Пр́скаво, отпа́дак, од ње́г сам изъткала ти́ја ћили́м сироти́нсћи (Пир).

пртве́је несвр. *споро се развијати; не расти.* – Не́че да ми пртве́је то́ва цве́ће, не зна́м заште́ (ВС).

прутьц м *део ћилимарског прибора.* – Ус – ћили́м су по́требни два́ пруца́ (Пир).

пува́лник м *део гајда у који се дува.* – Пува́лник и́ма пи́с, а на гајдуни́цу с пр́сти се вра́же (Пн).

пудери́сује се несвр. *шминкати се пудером.* – Само се пудери́сује ко да неје ба́ба, него девојћа за жени́дбу (Изв. Пир).

пу́зав, а, о *неспретан; спор.* – Та́ја девојћа је пу́зава, не́ма од њу голема́ слу́шка (Трњ).

пу́к сиромá изр. *пуки сиромах, онај који баш ништа нема.* – О́жени се веч и онá, отóди у пу́к сиромá (Рос).

пу́канче с *врста цветне траве Silene vulgaris.* – С пу́канче се и́грамо, удáримо се с цвéт по чело́ и óн пу́кне (Вој).

пу́кне ду́пе изр. *прднути.* – Пу́шти га, утéче му, свр̏цну, пу́че дупéто (Зс).

пу́л м рет. *мало дугме (на кошуљи, блузи).* – Пу́л је на кошу́љу, а ду́гме је на цéмпер или капу́т, ду́гме је поголемó (Б – Са, Пир).

пу́лен литáк изр. *дуга женска хаљина од неваљаног сукна, без рукава, украшена дугмадима и опшивена жутим ширитима.* – С моју́ сестру́ смо се сликувáле у пу́лени литáци (Д – Вч, Км, Пир). Пу́лени литáци смо облачи́ле за на сабóр (Д – Др, Пир).

пу́п узв. *подражавање тупог ударца (о земљу, воду).* – Врљи́ш кáмик у вóду, онó рéче пу́п, кљомбр̏цне (Пир).

***пу́пак.* На пу́пак му је порáсал** изр.*досадила му иста храна.* – Онó ми је на пу́пак порáсал ти́ја васу́љ; свáћи дѣ́н васу́љ па васу́љ (Вој).

пупуњѣ́к м, мн. пупунци́, пеј. *(мала) деца.* – Што – чé ми тóлко мáлечка да ми нарáца пупунци́ (Изв).

пу́пчица ж дем. од пупка, анат. *брадавица дојке.* – Сас ређи́ју пу́пчицете на пáзукуту да маси́ра женá којá и́ма масти́тис (Чин).

пурдáње с *проветравање тела љуљањем хаљине или њених делова.* – Ознóјим се на рáботу на њи́ву, па кадá сам сáма јá се с пурдáње лáдим (Рос).

пу́стиња ж *женски полни орган; полни орган уопште.* – И́ма да га ри́тнем у пустињу́ту и че га исћелáвим (Б – Ки, Бер).

пуши́лница ж *пчеларски прибор за димљење пчела.* – С пуши́лницу нади́мимо пчелéте (Сук).

пу́шта му́је изр. *лагати; обмањивати.* – Пу́шта му му́је да че се сéли из селó у грáд и да че продáва све што и́ма (Пет).

пу́шта се у рáботе изр. *упуштати се у сумњив посао; почињати нешто без претходног промишљања.* – Нéчу се упу́штам у текве́ рáботе, нéчу да и́мам ни́какву кóрис (Изв).

пчели́це мáми изр. *говорити умиљато.* – Кад орáти, че речéш пчели́це мáми (Сук).

пшешкóдрен м бот. *пасјаковина Rhamnus catartica.* – Пшешкóдрен, ши́б, црнé му бóбице, растé у гр̏мање (Ш). Пшешкодрéн је у ви́ду дрéн, и́ма два – цвéта као близáнци, текѣ́в му рóдат (Зс).

пшéшћи, шка, шко *псећи.* – Пшéшћи лóј је лéк од туберкулóзу (К – ЦВ, Пир).

пѣ́нћало с *гунђало.* – Свекрвéтината је пѣ́нћало големó, не мóгу да сам ни́када ми́рна од њу (Грш).

пи́ањ м *труп дрвљанику.* – Сече́мо др́ва на пи́ањ (Рс).

пању́га ж аугм. пеј. *део извађеног пања.* – Изврту́ рупе у пању́гу и наби́ју кли́ње, и ту́рају со́л; по́густо кли́ње да је, да не иска́рују со́л (Зав. Ру).

пању́шка ж *остатак малог пања у земљи.* – Пању́шка је у́зем што је оста́ло од си́тно др́во (Мр).

пи́пне се свр. фиг. *убацити се.* – И́змеђу двојица у́бави ка сам се пи́пнула и с њи сам игра́ла (Цер).

пи́с, ма́чко, пши́т! изр. *бежи мачко одавде.* – Пи́с ма́чко, пши́т, а́јде на вра́та (Воj).

р

раатли́ше се свр. *домоћи се богатства, лагодног живота и уживања.* – Те́ла је да се раатли́ше, да у́зне ку́ћуту (Зав).

***ра́бота*. Текву́ ли је ра́бота** изр. *(у љутњи) зар тако; ако је то разлог да; ако тако намераваш.* – Текву́ ли је ра́бота? Ка́жеш да ти несѝм дал па́ре на за́јем?! (Чин. Воj).

ра́бушка ж *белег засечен на увету брава.* – Ра́бушка, беле́г на у́во, засече́ се; не́ки однапре́д, не́ки поза́ди одре́жу у́во (Мр).

ра́ван м *ход коња дресираног да се креће наизменично десним па левим ногама; брз коњски ход кратким корацима, кас.* – Кад ко́њ и́де ра́ван, не́ма да кљо́ца, не дру́са (Мр).

равни́чка ж дем. *зараван; пропланак.* – Че́кај ме поди пу́тат на равни́чкуту (Бер).

ра́вно прил. *једнако.* – Би́л им је о́чув и башта́, васпи́тувал и ра́вно и не́је гледа́л које́ чијо́ је (Брл).

равну́ц м *хајдучка трава.* – И́ма бе́л и и́ма жлт равну́ц; бе́лити ле́чи посечо́тину или беро́тину, а жлт равну́ц је до́бар за апети́т (СГл).

равну́ц м бот. *висока бела хајдучка трава.* – Равну́ц бело́ цвти́, ле́чи се сва́ка ра́на с ње́га, и пи́ју га, а жлт равну́ц је до́бар за по́д – груди кад бо́ли́, од жељу́дац ле́чи (Гос).

ра́деник м *вредна и радна особа.* – Из моје́ село́ Бери́ловци сам си дошла́ ра́деник голе́м за сва́ку ра́боту (Брц, ПРж, ВЈ).

ра́дица ж бот. *баштенско цвеће звездан.* – У́век смо сади́ле звезда́н, а зове́мо га и ра́дица, у гради́ну (Ш).

ража́би свр. *раскинути као жабу.* – Ја́ че те ража́бим, че те рашче́пим (ВРж, Пир).

раже́њен, -а, -о *разведен.* – Же́њено, па раже́њено, и сњг и́де о́д – руку на́ – руку (ВЛк).

ражéњује несвр. *разводити.* – Ни – стé ме жени́ли ни – мé и́ма ражéњујете (Пир. Трњ).

ражи́ви се свр. рет. *престати бити близак, прекинути пријатељство.* – До сá смо си у́баво живувáли, а сá и́ма да се ражи́вимо, и нéчу ти ви́ше прáг прéјдем ни óчу да те ви́дим прáг да ми прескóчиш (Пир).

разбáчка свр. *разбити, растурити.* – Разбачкáше стóгат, разнéсоше сенóто, све растури́ше (ДД).

разбашкáри се свр. *опустити се, препустити се уживању.* – Дошьл њим нá-госје, па се разбашкари́л, па заборави́л куде́ је његóв дóм (Пир).

разбéли се свр. *почети свитати.* – Пре него штó се разбéли, сьњу́јем дошли́ Бу́гари да ме кóљу (Пир).

разбéре свр. *почети сазнавати, памтити, мислити (о детету).* – Јá кад сам разбрáл бéше рáт и голéм стрá од Бугарéти (Рс).

разбрéје се свр. *почети јако блејати (о овци).* – Кад удáрим овцу́ на жéгу онá се разбрéје и поду́је (ТД).

разбр́кује несвр. *мешањем разбијати (уз додатак течности).* – Разбр́кујем крéч, че крéчим сóбете (Кр). Јá разбр́кујем крéч, а óн рабóти мáјсторсће рáботе (Сре).

разбрóвља несвр. в. разбрóвљује. – Óкну жену́ којá знáје за гоџá да разбрóвља (Кс). Разбрóвљују ћенáр , разбрóји за једнó кроснó којéто да бу́де тьнко, а кóлко онóв дру́го (Кс).

разбрóвљује несвр. *разбрајати;* уп. разбрóвља. – Жи́чка, ди́лка, чи́шаљћа. Чи́шаљћа у разбóј, кадá разбрóвљују (ВЛк).

разбу́ја се несвр. *развеселити се и почети играти, певати.* – Дебељáне, кво си се тóлко разбујáл (Пок).

развáди свр. *начети суд са конзервираном храном (сир, урда, туршија, пекмез).* – Нéчу да развáдим кáцу си́рење само за једну – гру́чку (Изв).

рáзвала ж *неумерено трошење, расипање.* – Ни́кој нéма пáре на рáзвалу (Пс).

развáли се свр. *развести се.* – Развали́ла се и врну́ла се код баштý и мáјћу (ТД).

развéва свр. *развејавати.* – Не качи́ се гóре да не развéваш сенóто (Зав).

развéвује се несвр. *наметати се журбом или убрзаним покретима.* – Развéвује се по ку́ћуту: све онá мóже, све онá умéје (Воj).

разведé óчи изр. *чудно гледати, имати неусмерен поглед.* – Дојдé дóма пијáн, развéде óчи, поткрвави́ле му, и почé да псу́је нáша децá (Пс).

развéденче с нов. *дете разведених родитеља.* – Не мóже развéденчето да се и́гра с вас (Тм).

развезе́ се свр. **1.** *одвести на разне стране, растурити гомилу.* – Када́ прегори́, ђу́бре се развезе́ по њи́ве (Км. НМл). **2.** фиг. *расприча́ти се; причати приче једну за другом.* – На седе́ћу се распри́чамо, развезе́ се, не́ма кра́ј у прича́ње (Рс).

разве́јан, -а, -о *који не уме да штеди.* – Сви смо цици́је, сирома́ чове́к не мо́ж да бу́де разве́јан (ЦД).

разве́је се свр. рет. *прострти се; бити предуг.* – Развеја́л се ко ле́тњи пе́так (Јел).

ра́звесан, -сна, -сно *савестан, трезвен, паметан.* – Башта́ ти бе́ше ра́звесан чове́к, умеја́л је и да посаве́тује и да помо́гне чове́ка у нево́љу (Пок).

разви́је се свр. мет. *појачати се (о ветру).* – Подгребе́ овце́те ју́гат, разви́је се и ва́не и угре́вушка (ДД).

разво́зен, -а, -о трп. пр. *који је вожен на разне стране.* – Во́зено и разво́зено а та́м а ова́м, па се разниза́ло од климка́ње и труска́ње (Кр).

разврѝвљује несвр. *извлачити конац (из плетива, ниске); уп. разврѝвује.* – Дете́то разврѝвљује пле́тењето, њему до игру́ (Пет).

разврѝвује несвр. в. разврѝвљује. – Разврѝвујем ста́р це́мпер, од њег че плете́м чора́пци (Сук).

разврѝже се свр. рет. *почети се множити; напредовати.* – Дојде́ зе́т у тој ку́ћу, на́стави се после до́м, ра́зврза се, поче́ше да се мло́же, да сти́цају (Д – Љу, Пир).

разврѝзује кра́јишта изр. *расприча́вати се и не умети престати.* – Немо́ј да разврѝзујеш кра́јишта, него казу́ј за кво си дошѣ́л, мен че́ка работа (Чин. Пир).

разврѝне свр. мет. мит. *променити правац (о времену).* – Разврѝни га, Це́рмане, не́ка и́де у пу́сту го́ру (Пок).

разврти́ свр. *бушити вртећи (сврдло, нож, колац).* – Но́ж држи́ш, па разврти́ш ма́лко, напра́виш ру́пу (ТД).

разврти́ се свр. *почети трошити преко мере.* – Они́, разврте́ли се како ка́ца без дно́, и то́в не мо́ж да напл́ниш (Изв).

разврча несвр. *више пута полазити па се враћати.* – А́јде и́ди, не разврѝчај се више, ва́ркам се (Пир).

разврѝчује во́ду изр. *скретати правац тока воде у споредне правце.* – Не разврѝчуј ми воду́ту, не ви́диш ли да нава́ђујем (Вој).

разврѝша се несвр. *почињати трошити залиху хране.* – Кад се сто́г разврѝша, пренесе́мо га у две – пле́вње и под са́јвање (Ру).

разга́лен, -а, -о *размажен.* – Разга́лено дете́ не зна́је ни́какав ре́д, и ни́кога не слу́ша и не почи́тује (Пл. Сре).

разга́ли несвр. *размазити.* – Једи́нче, па га разгали́ли, па не́че да ђи слу́ша (Чин, Грш).

разгла́вља изр. *садити расад зашиљеним и повијеним комадом дрвета.* – У гради́ну разгла́вљамо пипе́р, зеле́ни лу́к и зе́ље (Сук).

разгле́зи свр. *размазити.* – Разгле́зе и, деца́та, па и по́сле би́ју што и не слу́шају (Гра).

разгло́ба се свр. *претворити се у житку масу, блато.* – Па́да љопчу́г, љи́гав сне́г, ба́рле големе́, па се разглоба́л (Зс).

разго́вњи се свр. *разнежити се; олењити се.* – Какво́ си се то́лко расћишка́л и разговњи́л (Пир). Поче́ле да жи́ве у гра́д па се разговњи́ле, не ва́чају више мати́ку у́ – руку (Бз).

разго́ди деца́ изр. *(правилно) поделити имовину својим потомцима.* – Тра́же деца́ да ђи разго́дим, ама не сме́јем, че ме иска́рају после (Кр).

разголе́ми се свр. *порасти, постати велик одрастао човек.* – Разголеми́л се, па нара́сал, момче́ голе́мо (Сук).

разго́ни свр. *разјурити.* – Ста́рцат о́че да ми разго́ни госје́ти (ДД).

разго́рује (се) несвр. *распаљивати (се).* – Огњат се разго́рује, че бу́де (ВЈ).

разгра́бан ма́јстор изр. *врло тражен и презаузет мајстор.* – Са́ сам стану́л разгра́бан ма́јстор, не́мам вре́ме ни ле́б да једе́м (Пир).

разгра́ден, -а, -о трп. пр. фиг. *особа која олако троши стечено.* – Ја́ сам отишла́ у сироти́њу; били́ су вре́дни и несу́ разгра́дени били́ (Гос).

разгра́њен, -а, -о *разгранати.* – У шти́пку се де́не у разгра́њено др̀во, па ко́лко ста́не (Пк).

разгре́ва несвр. *загревати (јело, хлеб);* уп. разгре́вује. – Разгре́вам ма́нцуту, оби́чам же́жачко да је (Сук).

разгре́вује несвр. в. разгре́ва. – Не разгре́вуј га, че се ола́ди док до́јду на ручѣ́к (Држ). Не разгре́вујте ма́нцуту да се не поква́ри (Јал).

разгр̀чује несвр. *откривати; разгртати.* – Ко́пај и разгр̀чуј му жи́лете, корењѐто, да мо́ж да га изва́диш (Пет).

разгу́гли се свр. *скинути гуглу, капуљачу.* – Де пр̀во да се разгу́глим, да ме ви́дите који́ сам (ДД).

разда́вушка ж *растурање иметка неумереним давањем помоћи.* – При њи је разда́вушка голема́, зато́ва и не́мају (Држ. Пир).

раздво́ји свр. рет. *разликовати.* – У чи́сто жи́то не мо́ж да раздво́јиш (се́ме) ливада́р од жи́то (Зс).

раздо́ми се свр. *наћи свој дом; одомити се.* – Сви́ су се мој́и си́нове раздоми́ли и сви́ и́мају у́баве ку́ће (Дој).

раздра́зни свр. *раздражити.* – Раздра́зни ме само, па о́н за́спи а ја́ се сьви́вам ко ку́че (ДД. Зав).

раздре́бан, -а, -о *огроман, стасит.* – Му́ж раздре́бан, кру́пан, акѣл не́ма, куротре́сина голема́ (Бла).

раздр́па свр. *покидати на комаде.* – Раздрпа́ше ле́бат гла́дна деца́ (Ру).

раздрпа́ви се свр. *постати дроњав.* – Раздрпави́ла ти се жена́та, не́ма кој да ђу закр́пи (Држ. Гњ).

раздру́сује несвр. *изазивати лучење млека јачим ударцима главе (дојенче).* – Теле́то ђу пр́во раздру́сује, после ђу млзе́м (Пет).

раздужа́ва (се) несвр. *враћати дугове.* – Ти́ја чове́к се о́дма раздужа́ва, не́ма га че́каш за пару́ (Тм).

раздѣ́ни се свр. **1.** *сванути.* – Када́ да по́јдемо оно́ се веч раздѣ́ни, оспа́ли смо се (Јал). **2.** фиг. *освестити се.* – Како́ ме и́стрља, оно́ ми се раздѣ́ни (Пир).

раздѣ́њује се несвр. *раздањивати се.* – Че́камо да по́чне да се раздѣ́њује, па да поо́димо (Вој).

ра́зђеле реч. *срећом.* – Свр́ну чи́ча ми, ра́зђеле, и да́де ми па́ре да га ку́пим (Рс).

разе́ва се свр. *почети се прозевати.* – Разева́мо се два́та и ре́комо: – А́ј да се сту́рамо да си ле́гамо (Зав).

рази́де се свр. *развести се.* – На си́лу и саставѝше, ама се после разидо́ше (К – ЈИ, Цер).

рази́дује несвр. *разиђивати.* – Што они́ зи́дају дѣ́њу, оно́ но́чу не́што рази́дује (ВЛк).

разја́гни се свр. *почети се групно јагњити (стадо оваца).* – Разјагни́ле се овце́те, сва́ку но́ч спи́м на поја́ту (Гос. Зав).

разјадо́ше се свр. *разбеснети се.* – Дојде́, па се ра́зјадоса, па ра́зјадоса и нас (Пир).

разја́сни се свр. мет. *разведрити се.* – Разјасни́ло се време́то, че попа́ри слана́ гради́нете начѣ́с (ВЈ).

разје́ри ко́су изр. *рашчупати се; поћи неочешљан.* – Разјери́л ко́су а пошѣ́л на сабо́р дево́јће да га гле́дају (Гра).

разла́би (се) свр. *олабавити (се).* – Разлаби́ли се ма́лко коно́пцити, де ђи прете́гни (Трњ).

ра́злагом прил. *полако, разговетно, јасно.* – О́н ра́злагом гово́ри и с ње́га се чове́к зача́с мо́ж разбе́ре (Трњ). На ра́злагом смо орати́ли; ја́ питу́јем, а о́н одгова́ра полѣ́ка (Пир).

разла́је се свр. *почети лајати.* – Што́м се пцета́та разла́ју, че се растрчи́мо (Кр).

разла́нsи се свр. *раскопчати кошуљу и открити груди (мушкарац).* – Разланsи́л се сва́тат, дла́кави гру́ди, и текѣ́в дојде́ да ми је го́с, а ја́ са́ма у ку́ћу (Јал).

разлењáви се свр. в. разлéњи се. – Сá сам се бьш разлењавúла, само би спáла (Кр).

разлéњи се свр. *олењити се;* уп. разлéњи се. – Кадá се óн разлéњи нúкакво окáње не помáга, ама кáт – се увáти у рáботу млóго урабóти (Грш).

разлéчује несвр. *лечити наопако, погоршавати болести.* – Којé лéчи, којé разлéчује, бађúм се у трáвће разбúра (БЧ).

разлúне свр. *расути (кашасту масу).* – Мáјћа ми с качемúлкуту разлúне качемáкат да бýде тѣнак ко листѣк (Зав).

различáва несвр. рет. *разликовати.* – Несмó различавáли нáрод, úсти смо нáрод (Б – Па, Гњ).

различéс, -та, -то *различит.* – Дáму úграмо с различéста зрна (Б – ЦЈ, Гњ).

разлóжи се свр. *распрострти (у танком слоју).* – Разлóжи се сéно да се сýши (Рс).

разлýпује (се) несвр. *лупити (се).* – Разлýпује ми се кóжа (Вој). Немóј да разлýпујеш рáнуту да се не подљýти (Грш).

разљáа се свр. *разлити се.* – Разљáла се рекáта по њúвете (ВЛк).

разљигáви се мéсо изр. *испустити влагу и постати влажан и клизав (месо, сир).* – Ка се размрзне мéсо онó се разљигáви, па се подмóча (Пир).

разљóви се свр. *мењати длаку.* – У тóва врéме разљóве се кýрјаци, раскубý се и врљу тýја длáку (Гос).

размáвује несвр. *размахивати се.* – Немóј се тóлко размáвујеш да ти се нéкој не отéпа (Пет).

размáгује несвр. *одуговлачити; оклевати; споро радити.* – Немóј се размáгујете, ћúша че пáдне и че намóкри óткосјети (Рс).

размáзљак м **1.** *маза.* – Мýшкото детé њим је голéм размáзљак (Грш). **2.** *неодговорна и нерадна особа.* – Женý довéл, децá му нараџáла, а óн размáзњак какó што – сú је и бил (Сук).

размéси свр. *обликовати хлебове од стасалог теста.* – Кад размéсим, после сас стругáљћу остружéм ньчвúти оди тестóто (Држ).

размúњују се на ребрó изр. *разилазити се на бок (ћутке, инаџијски).* – Не орáтимо сас мýжатога, веч нéколко дѣна се размúњујемо на ребрó (ВРж).

размлáчи се свр. *учини се млаким.* – Млекóто се размлачúло, стоплúло се веч (Пир).

размлзена овца изр. *овца коју су почели да музу пре јагњења.* – Úмаше једна – овцá размлзена преди јагнéње (Кр).

размлзé свр. *почети мусти овцу која се није јагњила или је побацила.* – Иштетúла се бéше овцá, али у размлзомо, и давáла је помáлко млекó (Пк).

размр̏дује се несвр. *кретати се, разгибавати се;* уп. размр̏ђује се. – Мо́ра се размр̏дујем да не осе́бнем (ДД). Размр̏дујемо се да се загре́вамо, да не осе́бнемо (Пок).

размрзе́је свр. *изгубити вољу; престати чинити.* – Че заврша́вам ту́ја ра́боту док ме не́је размрзеја́ло (Пир). Ле́ле, што ме размрзеја́ло (Ста).

размрзо́тина ж *лењивац.* – О́н је стану́л голема́ размрзо́тина (Вој).

размр̏сује несвр. **1.** *расплетљавати замршене конце.* – Це́ло ју́тро размр̏сујем конци́ти, глава́ ме заболе́ (Кр). **2.** *поправљати поремећене међуљудске односе;* уп. размр̏шује. – Са́ми сте мрси́ли, са́ са́ми размр̏сујте, напра́јте да се па сажи́вите, брајћаљ̀к сте (Сук).

размр̏ђује се несвр. в. размр̏дује се. – Не мо́гу мло́го да седи́м, него се ди́sам да се размр̏ђујем (Пет).

размр̏шује несвр. в. размр̏сује (2). – Са́ма си га мрси́ла, са́ма си размр̏шуј (К – Ћу, Зс).

разни́зује несвр. *растављати на делове (буре, огрлицу, точак).* – Немо́ј ми разни́зујете огрли́чкуту (БЧ).

разнора́зан, -зна, -зно *разноврстан.* – И́мам разнора́зне ра́боте по ку́ћу (Чин. Трњ).

разноса́ч м *радник који разноси (и простире) обликоване комаде глине.* – У циглари́ сам бил простира́ч. а у црепари́ разноса́ч (Пн).

разогла́ви свр. *олабавити, разлабавити.* – Разогла́ви дрва́та да мо́гу да и сту́рам (Пк).

разоно́ђује се свр. **1.** *ширити се; разливати се; одступати од жељеног облика.* – Не́ма да се разоно́ђује боја́та ако ћу тека́ напра́јиш (Пир). **2.** *радити без журбе; губити време и не завршавати посао.* – Немо́ј се разоно́ђујете, та́ја ра́бота мо́ра дњѝс да се завр̏ши (Вој).

разр̏гује несвр. *нарушавати целовитост; пробијати, отварати пут протицању (воде, ваздуха).* – Разр̏гујем с тоја́гу да мо́же да исти́ча по́више вода́ на ту́ја ру́пу (Изв).

разре́ди свр. в. разре́ти. – Разре́дете мору́зуту да мо́же да врзу́је кла́сове (ВС).

разре́ти свр. *учинити ређим, проредити;* уп. разре́ди. – Разре́ти ма́лко васу́љат, си́пни му води́цу, да и́ма за сви́ да се наједу́ (Кр). Ка́жемо разре́ти ма́нцуту, али ка́жемо разре́ди мору́зуту (ВС).

разреша́ва се несвр. *прихватати ризик.* – Разреша́вам се да продаде́м воло́вете и да ку́пим ту́ја њи́ву (Пет).

разре́шљив, -а, -о *одлучан.* – Она́ разре́шљива, о́длучна жена́ (При). Башта́ ми бе́ше разре́шљив чове́к (Црв).

разри́за несвр. **1.** *расецати (на комаде, кришке, каишеве).* – Разри́зај га на́длго, на шушени́це (Сук). **2.** *расподељивати задужења у новцу или радној снази.* – Разриза́ли су кој ко́лко жи́то да даде́ (Вој).

разри́пује се несвр. *почињати весело скакати (младунче стоке).* – Теле́то се разри́пује када́ га пу́штим, а и́сто и ја́гништата (Сук).

разрове́ свр. *изазвати плач, расплакати.* – Ба́ба кад се разви́ка, разрове́ сви (Зс).

разрога́вчи свр. жарг. *претући.* – Бе́јоше га разрогавчи́ли, је́два си је до́ма дошьл (Дој).

разро́ди се свр. удаљити се од родбине (непосећивањем, неуважавањем, непомагањем, свађом). – Она га је разродила са – сви у његову фамилију (Гос).

разу́зне свр. *поделити; разделити (имање, робу која се продаје, поклоне који су донети).* – Се́стре му има́ње све разузо́ше, за ње́га ни́шта не оста́де (Цр).

разу́чује несвр. *одвикавати (под притиском).* – Ма́јћа ме учи́ла то́лко го́дине како́ да ора́тим, а ти че ме пак са́ разу́чујеш (Сук. Дој).

разьзна́ва несвр. **1.** *почињати памтити и схватати, разабирати (дете).* – У три – че́три го́дине, па и по́рано, дете́ по́чне да разьзна́ва (Чин). **2.** *једва распознавати (у мраку, магли).* – Мра́к, је́два разьзна́вамо пу́тат куде́ и́де (Вој. Км).

разьрко́ри се свр. *расанити се, пробудити се; освестити се.* – Још ми се спи́, саче́кај да се разьрко́рим па тьг че и́демо (Рс).

рајá. Не́је ра́ја изр. *није како треба.* – Она́ не́је ра́ја са – жи́вци и све њој не́што не́је пра́во (Дој).

рали́чи несвр. *браздати између редова посебно подешеним плугом, копа́чицом.* – Рали́чим њи́ве и́змеђу ре́дови с копа́чицу (ВСв).

ра́м м фиг. *го костур изгладнеле или болесне особе.* – Од ра́боту, а и од гла́д, бе́јо омршаве́л; бе́ше оста́л само ра́мат од ме́не (Пет. Трњ).

ра́мањача ж в. рамења́ча. – Јерьм и поли́чка, рамања́че две́, жьгле две́, приво́ј, за́ворња на вои́ште (Ру).

ра́мац м *врста музичког инструмента који се носи о рамену.* – Пьклешћи музика́нти има́ли су два́ по́лубаса, ра́мац, кларине́т, тру́бу и тупа́н (Дој).

ра́мењача ж *непокретна палица на јарму постављена вертикално;* уп. рамања́ча, ремења́ча. – На јерьм и́ма ра́мењача и поли́ца; ра́мењача и́де ни́збрд (Ру).

рами́ште с пеј. *раме.* – Де ми зави́ рами́штето (К – Ћу, Пир).

ра́мњак м *музички инструмент, велика труба.* – О́н је свири́л у рамња́к, али и у дру́ђи инструме́нти (Д – Сл, Пир).

ра́мсћи ба́с изр. *дувачки музички инструмент.* – Ра́мсћи ба́с се но́си на ши́ју, Ци́гање сви́ре у њéга (ТД).

рамуни́ће ж мн. *хармоника.* – Научи́л да сви́ри у рамуни́ће (Рс).

ра́мчи несвр. *слагати гранчице лисника на нарамке погодне за преношење, сушење и дењење.* – Ра́мчимо шу́му цéл дьн, сла́гамо у у нара́мци (ВЛк. Гос).

раничé с *прво младунче у сезони млађења (јагње, јаре).* – Раничé је којé се пр́во ојагњи́ло, а сугарé је којé се ка́сно ојагњи́ло (Дој, Јел).

ра́ниште с **1.** *место поред сеника где се, на трави или снегу, полаже стоци кабаста храна.* – Рани́ште је кудé овцéте ра́нимо без ја́сли на́ – ширин (Дој, Јел). **2.** *оброк стоци на трави или снегу.* – Кад поокопнéје снéгат, само једна́ ра́ништа ту́рамо (ДД).

ра́но на саба́ле изр. *врло рано изјутра.* – Че по́јдемо ра́но на саба́ле, далéко је Ви́длич (Рс. ВРж).

ра́но – ра́но изр. прип. *врло рано; у свитање.* – Волéла сам шко́лу и ишла́ сам ра́но – ра́но сва́ко ју́тро (Пир).

ранобу́дник м *ранораниилац.* – Ја́ сам ранобу́дник, ди́sам се преди сви и све услу́шам док се оста́ли ди́гну (Вој. ПРж).

ранчé с **1.** *дете које се прерано родило; дете зачето пре брака.* – Мло́го трчу́ по твоју́ у́баву чéрку, мо́ж се дéси да чу́ваш ранчети́ја (Нш). **2.** в. рани́че. – Си́тна је вл́на од шљежети́на, па и рéтко и ши́шамо, а ра́нчета о́бично ши́шамо (ВЛк).

рапаћьк м *арпаџик.* – Рапаћьк идо́ те купи́, че са́дим црвéни лу́к (ТД).

рапо́ћа ж бот. *репа Rapfanus sativus.* – Мло́го сам на́благо гри́зал рапо́ће (Дој).

ра́с м *стас, физиономија.* – Обоји́ца си́на су ми висоћи́ и у́бави на ра́с (ТД).

раса́дник м *леја на стајњаку.* – Ра́садник је на ђу́бре, а леја́ је на́зем кад га пра́јмо (П – Пж, Орљ, Бз).

раса́ља несвр. *смањивати со у јелу.* – Раса́љам ма́нћуту сас ва́рени ко́мпире (Сук. Пир).

расви́ри се несвр. *почети свирати и не престајати.* – Расвири́ли се свира́чи, расвири́л се и младожéњата, у́баво заврши́л ра́боту сас невéстуту (Рс).

расéвује несвр. *расејавати.* – Трава́ се сама расéвује (Км).

расéћује на́род изр. *грабити и немилице разносити туђу својину.* – Расéћује на́род, све покра́доше; она́ удови́ца с ма́лечка деца́ не мо́ж да бра́ни (Сук).

раси́пује несвр. *чинити жестоко, немилице.* – Лопо́в голéм, ајду́к, кра́дне па раси́пује (Ру). Би́је па раси́пује (Грш).

раска́нта се свр. *развести се.* – Бо́ље да се раска́нтате, него да се ка́рате и би́јете (Сук).

раскладе́ свр. *угасити ватру (у огњишту).* – Да раскладе́ш огњи́штето, па после да изла́зиш (Јал. Вој).

раскла́па несвр. *орати кружењем од обода према средини њиве.* – Како́ раскла́па он затру́пује с бразду́ту мецéте и тека́ ђи ма́лко пома́лко поме́ра, ши́ри си њи́вуту (Сук).

расклапа́ње с *орање кружењем које почиње од међа према средини њиве.* – Када́ се о́ре на расклапа́ње после́дња бразда́ усре́д њи́ву не́је покри́јена, оста́не ва́дица (Вој). Мо́же да се о́ре њи́ва на склапа́ње и на расклапа́ње (Сук).

расклѝнчи свр. фиг. *развезати, размрсити; разрешити проблем; рашчистити.* – Ту́же се за мецу́ не́колко го́дине и јо́ш не мо́ж да расклѝнче (Вој).

расклѝња несвр. *поништавати клетву антиклетвама и одређеним поступцима.* – Јетр́ва ђу клне́, а она́ расклѝња, тр́ља ка́мење, при́ча не́што у се́бе (Вој).

раскломба́ца (се) свр. *разљуљати (се) у основи, попустити (рабацијска кола).* – Раскломбаца́ла се кола́та по камења́цити (Јал).

раскме́ти свр. *сменити сеоског поглавара, кмета.* – И́мајомо кме́та, они́ га раскмети́ше (Вој).

раско́в м бот. мит. в. раско́вање. – И́ма трава́ раско́в, ста́рцити ђу зна́ју која́ је, с њу се нао́ди зла́то, ако не́је љжа́ (Чин).

раско́в м мит. *трава расковник.* – Раско́в, то не расте́ где пи́ле пое́, то расте́ у зату́лене пла́нине (Д – Рк, Грш).

раско́вање с бот. мит. *расковник.* – И́ма раско́вање трава́, њу да на́јдем да мо́гу до зла́то да до́јдем (Држ).

ра́сколац м *један од четири дрвена стуца који држе канате или лотре на запрежним колима или саоницама.* – Ми́ ка́жемо ра́сколац, а ова́м у Гњи́лан ка́жу слапѣ́ц (Б – Го).

ра́сколник м в. раско́лница. – Кру́пицу со́л ту́римо у ра́сколник и наме́стимо да мо́же овце́те да ли́жу (Зав).

раско́лница ж *дрвена направа у којој се држи камена со, подешена да може више оваца истовремено да провлачи главу и да лиже;* уп. ра́сколник, ра́сколњак. – Раско́лница се пра́ви од га́бар или це́р, у њу се ту́ри кра́љак со́л (Зс). За кру́пицу со́л је голема́ ра́сколница, ту́рамо у њу кру́пице; за краљци́, краљче́та је по́малечка (Ш). Раско́лница је од четаље́сто др́во за дава́ње со́л на о́вце (Пк).

ра́сколњак м в. раско́лница. – Изврту́ ру́пе у пњу́гу, наби́ју кли́ње, напра́је ра́сколњак и ту́рају со́л о́вце да ли́жу (Ру).

раско́мса свр. *искидати на врло фине комадиће; уситнити и изгњечити (кувано месо, поврће).* – Сва́рим бе́лото ме́со па га по́сле раско́мсам (НМл).

раско́пује несвр. *раскопавати.* – И́ма лопо́ви који́ раско́пују гро́бове у гро́бишта, зла́то да на́јду (НМл).

раско́пче свр. *раскопчати.* – О́че да ми раско́пче блу́зуту и да ми ту́ри ру́ку у па́зуку (Трњ).

раско́пчује несвр. *раскопчавати.* – Не раско́пчуј се то́лко, че те ола́ди ветѣ́рат зача́с (Км).

раско́сује несвр. *косити око зграда и у дворишту.* – Раскоси́л ста́рцат да се не пла́шимо од змијете́рине (Пет).

раскоша́ва се несвр. *растурати се, разносити се.* – Се́но се уди́пли да се не раскоша́ва, да се не расту́ра (Пк). Се́но се де́не на ди́пле или се това́ри на ди́пле да се не раскоша́ва (Бе. ВЛк).

раскрва́ви се свр. *потећи крв услед повреде.* – Раскрвави́ло си дете́то но́с (Јал).

раскр̀кља се свр. *раставити полне органе после коитуса.* – Закрклја́ли се, па се не мо́ж раскр̀кљају, па ђи одве́зли при до́ктура (НМл).

раскр̀сина ж рет. в. ра́скрсиште. – Видо́ га на раскр̀синуту, че́каше деца́та (Зав).

ра́скрсиште с *раскрсница*; уп. раскр̀сина. – Бајала му ба́ба на ра́скрсиште (Мр).

раскрсто́ше се свр. *породити се без веће невоље.* – Че́камо да се неве́стицата раскрсто́ше и да ни ро́ди здра́во ну́ченце (Рас).

раскр̀чмује несвр. *распродавати.* – Купу́је сви́ње, ко́ље ђи и раскр̀чмује месо́то; тека́ зара́ђује (Пир).

ра́скрштина с в. раскр̀сиште. – Че наи́деш на ра́скрштину, па по́јди после ле́во (Ш).

раскубе́ се свр. *рашчупати се.* – Не́колко о́вце ти се раску́бле, немо́ј да су шу́гаве (ВЛк).

ра́слав цве́ће м бот. *врста баштенског цвећа.* – Расла́в цве́ће цвти́, па зи́не кад се расцвти́, зе́вало ка́жемо (ВЛк).

раслети́ се свр. *дахтати, убрзано дисати (од жеге, узбуђења, умора, болести).* – Овца́ кад се раслети́, њој је за пушта́ње кр̀в (ДД).

расова́то др̀во изр. *дрво од две, ређе више, ракље;* уп. ра́сово др̀во. – Расова́то др̀во је из две – гра́не, а карака́то расте́ када́ пра́ви широ́ку кро́шњу (Ш).

ра́совача ж *ракља (обично од два крака)*; уп. ра́совачка. – На ра́совачу нату́рам се́но и свла́чим га до ко́ла (Бз).

ра́совачка ж в. ра́совача. – Дре́н и́ма зго́дну ра́совачку, до́бар је за мотови́ло (Зс).

ра́сове м мн. анат. *међуножје.* – Висоћи́ чара́пци на жену́ до ра́сове и́ду (ТД).

ра́совес, -та,-то *разгранати.* – У Драђи́јину њи́ву и́ма два – ка́мика ра́совести (ВСв).

ра́сово др́во изр. в. расова́то др́во. – Кра́кљесто др́во је чапуре́сто, и́ма више, а ра́сово др́во је када́ су два – чапу́ра (ДД).

расо́ди се свр. *прошетати се.* – Не мо́гу да прека́рам но́ч од реу́му, а ако се расо́дим, оно́ ола́би (Грш).

расола́ца ж *крушка погодна за туршију.* – Расола́ца кру́шка је добра за у ча́брицу (Бз).

расопе́кљује се несвр. *скидати панталоне.* – Ка́д се о́н поче́ расопе́кљује, ја́ му побе́го (ВЛк).

распади́ја ж *оронула зграда.* – Купи́ше ку́ћу, распади́ју не́какву (При).

ра́спадинка ж геогр. дем. *мала користаста падина.* – Цве́ће цурци́л мо́жеш да на́јдеш и у го́ру куде́ је по ра́спадинке (Гос).

распадо́тина ж **1.** *комад одеће или обуће који не може више да се крпи.* – Но́си не́какве распадо́тине, стану́ло про́шљак (Вој). Не́чу више да кр́пим те́ја распадо́тине (Сук). Оно́ несу ципе́ле, него распадо́тине (Пир). **2.** изр. **распадо́тина жена́** *дроњава и прљава жена.* – Оно́ не́је жена́ ко жена́, него распадо́тина (Пет).

распара́нден, -а, -о трп. пр. *дроњав; неуредно обучен.* – Ни́кад несѣ́м ишѣ́л распара́нден (Бла).

распа́ри (се) свр. *загрејати грло врелим напитком (чајем, врелим вином, грејаном ракијом).* – Де, сва́те, да се пр́во распа́римо сас гре́јану ређи́ју (Јал).

распа́рује (се) несвр. *загревати грло врелим напитком (чајем, врелим вином, грејаном ракијом).* – Распа́рува ка́шљицуту саш – ча́ј, ама не пома́га (Вој).

распа́рца се свр. рет. *поделити имовину.* – Распа́рцамо бога́т до́м и поста́домо сироти́ња (Ста). Распарца́мо имо́т, бра́јћа, подели́мо се (Ста).

распа́чује несвр. рет. *не стварати већ трошити створено.* – Не́је да па́ти, о́н не́че ни́шта да запа́ти, него распа́чује (Б – Из, Пир).

распеча́ти свр. *отпечатити.* – Распечати́ли мли́нат, па мле́ли, и по́ново га запечати́ли (Зс).

распла́мсује несвр. *распламсавати.* – Не пали́ сло́гат, ветѣ́рат че га распла́мсује па че запа́лиш це́ло по́ље (Зав).

расплу́је се свр. *распасти се; иструлити.* – Кру́шка се расплу́је на мр́злицу; погле́дај како́ се расплуе́ла (Ста). Ти́квете се расплу́ле (Цр).

расѣла́чка свр. *опљачкати, разнети нечију имовину.* – Распљачка́ше све што́ је оста́ло од шко́лу, разне́соше (Брл).

распогли́ја м *бахат; својеглав; расипник.* – Си́нат му је распогли́ја, а и не тре́зни се (К – Ћу, Пир).

распо́личав, -а, -о *који је у две различите групе.* – Распо́личава ја́гништата, несу́ се једнѣ́г јагни́ла (Рс).

распоме́ра свр. *променити место предметима непажњом или при преуређивању.* – Све распоме́рано, не мо́гу си на́јдем ала́тат (Пир).

распо́нка ж *део кола подешених за превоз сена који одваја лопре.* – Распо́нка држи́ ли́тре да се не саста́ве (ВЛк).

распо́пњак м *расопо.* – И́ма у Пи́рот једѣ́н распо́пњак, ама не́је чове́к за при́мер (Соп).

распочи́ња несвр. *почињати трошити залиху кабасте хране.* – Немо́ј да распочи́њате ли́сникат, јо́ш несте́ потроши́ли оно́ва (Воj).

распра́вује несвр. пеј. *расправљати, оцењивати и саветовати.* – Какво́ че ти распра́вујеш вла́шће па́ће и че саве́тујеш по́паметни од те́бе (Чин. ВС. Пир).

расра́ји се свр. фиг. *породити се.* – Ја́ се распраји́, раскрсти́ се и роди́ у́баво дете́нце, му́шко (Рс).

ра́спре (се) свр. *расећи (се), пробуразити се.* – Коза́та си распрла́ ле́ву си́ску (Ста).

распреве́си се свр. *скинути вео невести.* – Распреве́се неве́сту на дрвни́к (ВЛк).

распреме́ни се свр. *скинути (нову) одећу; преобући се.* – Што́м дојдо́ из гра́д, распремени́ се и о́дма отидо́ на њи́ву (Сук).

распре́ча свр. *уклонити пепео са жара, распретати ватру.* – Распре́чам жа́р и ту́рим ма́лко огризи́ну да се распа́ли, да зава́нем о́гањ (ТД).

распр̀жи свр. *испржити.* – Не́ма др̀во да распр̀жи пр̀жено, а ја́ тра́жим од ње́га да ку́пим дире́ци (ВЛк).

распродаде́ свр. *распродати.* – Распода́доше у́баве њи́вице да пла́те ба́штини ду́гове (Трњ).

распри́да (се) несвр. *издвајати се попка из лоше завезаног краја ћилима.* – Кад се ћили́м завр̀ши, осно́ва се исече́ ма́лко ду́же и заве́зује се у чво́рове, да се ћили́м не расткáвује, да се не распри́да (Пир).

распр̀скан, -а, -о трп. пр. *растресити.* – Свиба́к и́ма црни́ гро́здови ко на абѣ́д, само је више распр̀скано (Гос).

расрште́ се изр. *разићи се (деца), напустити родитељски дом.* – Сви́ смо се распрште́ли; који одкуде́ је, по́долеко је (ДД).

распрода́ва несвр. *продавати једно за другим.* – Поче́л си распрода́ва и́мање, жену́ту да си изле́чи (Трњ).

распу́т ж в. распу́тје. – Распу́т је куде́ се пу́тове гра́нају и саста́вљају (ВРж).

распу́тје ж *раскрсница.* – И́демо у Распу́тје за здра́вац, ђурђе́вац и за мла́ду бу́кову шу́му (Пк).

распу́џује несвр. *терати (застрашивањем, силом), прогањати.* – Ма́чава њим, па ђи распу́џује, че мо́рам да ђу иска́рам (НМл).

распу́шта се несвр. бот. *ширити се на тлу.* – Ти́ква се распу́шта а ка́чи се и на пло́т (Бе).

распуштенѣ́ц м *онај који се развео.* – И́ма му́жје удовци́, распуштенци́, сва́какви и́ма (Зав, Пир). Распуштенѣ́ц ли је, момче́ ли је, же́њен ли је, удовѣ́ц ли је, не зна́м (ДД).

распу́шти љи́ђе изр. *пустити бале.* – Остаре́ло, распушти́ло љи́ђе, не́је више чове́к (Бе).

распѣ́ра свр. *отерати птице; пустити голубове и при том их хранити.* – Распѣ́рам го́лубови и нара́ним ђи (Пир).

раста́вич м бот. *раставић.* – Та́м уз реку́ту само ра́ставич расте́ (Пк).

раста́вује несвр. *растављати.* – Неје́ добро́ да раста́вују мла́ди (Сук).

ра́ставче с бот. *раставић Equisetum arvense.* – Поди Врело́ мло́го расте́ ра́ставче, њег ко́њи пасу́ (Вој).

расти́ка се свр. **1.** *пропасти дом (умирањем или напуштањем).* – Ко́ј ти се нада́л да че се текѣ́в до́м расти́ка, теква́ ку́ћа га́здинска (Пир. ДД). **2.** *умрети.* – Растика́ше се ста́рцити, не́ма ко ј да њим овце́те пасе́ (Пк).

расти́кан чове́к изр. *немоћан и излапео старац.* – Ја́ сам расти́кан чове́к, моје́ је вре́ме прошло́ (БЧ).

расткáва несвр. *извлачити потку, разатка̀вати.* – Које́ погре́ши у ћили́м, оно́ мо́ра да расткáва (Пир).

расткáвује несвр. в. расткáва. – Ка́д се ћили́м завр̀ши, осно́ва се сече́ ма́ло ду́же и заве́зује се у чво́рове, да се ћили́м не расткáвује, да се не распри́да (Пир).

расткáје свр. *разаткати.* – Погре́ши ли у ткање́, о́дма се расткáје; ћили́м мо́ра да бу́де без гре́шку (НМл).

расто́вина ж *храстово дрво, храстовина.* – За бѣ́дњак у́век да је расто́вина (Зав).

расто́љује (се) несвр. *умножавати се бокорењем.* – Када́ је њи́ва у́баво нађу́брена, жито́то се расто́љује па се згу́сти (Цр).

растомла́чи свр. *протумачити.* – Сѣ́н че ти пока́же, само ако зна́јеш да га растомла́чиш (Гос).

расто́пује несвр. *(постепено) растварати.* – У това́ котле́ расто́пујемо мо́дри ка́мик (Вој).

растр̀вљује несвр. в. растр̀вује. – Пази́ да не растр̀вљујеш сирењѐто, па́да ти из у́ста на́земи (Кр).

растр̀вује несвр. *(помало успут) губити, растурати;* уп.растр̀вује. – Пази́ да не растр̀вујеш жито́то, сипу́ј га у закр̀пени ца́кове (Вој).

растре́бување с гл. им. од растре́бује *враћање све на своје место у једној просторији.* – Не па́зе куде́ какво́ че па у растре́бување по ку́ћу гу́бим мло́го вре́ме (Држ).

растре́бује несвр. *расподелити, уклањати непотребне предмете и враћати све на своје место.* – И́дем да растре́бујем голе́му со́бу (Јел).

растришо́ја м *особа која воли да преврће по собама тражећи нешто за себе (храну, новац).* – Растришо́јо ти је́дан, ти́ си изе́л бомбо́нете што сам за деца́та купи́ла (ВРж).

расшро́ји свр. *подешавати укус течне хране додавањем воде, млека, киселог млека, сирћета или јајета).* – У ћи́салото млеко́ си́пи пре́сно да га растро́јиш (Пир. Воj).

расшу́ри се свр. **1.** *разићи се.* – Ра́стури се њи́на сло́га и њи́на бачи́ја, са́ си пасу́ овце́те посебно (Рс). **2.** изр. **расту́ри се сас жену́ / сас му́жа** *развести се.* – На́јстарити си́н ми се ра́стури са – жену́, она́ одве́де уну́четата (Зс, Пир).

ра́стуран, -рна, -рно *распршен (село, предео); рељефан; који има слабу путну мрежу.* – На́ше село́ ра́стурно (Мр). На́ше је по́ље ра́стурно (Гос. Доj).

растьци́ња несвр. *пригушивати ватру; гасити ватру измицањем жеравица.* – Не растѣ́цињај огѣ́њат, че ва́рим ти́кве (Сук).

расћи́та се свр. *отићи из дома на разне стране (деца).* – Расћита́ла се деца́та, деца́ сироти́нска без роди́тељи (Сре. ВС).

расћишка́ви се свр. *слинити; бити болешљив (због назеба).* – Расћишкави́ла сам се, бо́лна сам, еве́, не́колко дѣ́на (Воj).

расћопа́ви се свр. *почети храмати.* – Расћопави́ла се гове́да, докара́ли и при алба́тина Са́нду (МЛк).

расце́пци м мн. *бочни прорез, има их два, леви и десни, на беневрецима, панталонама од абе из народне ношње, ркмач.* – Бревене́ци и́мају расце́пци, да мо́ж му́ж да се услу́ша када́ га при́пне зо́р (ВЛк).

рати́ја ж *хартија; папир уопште.* – Уви́ ми бомбо́нете у рати́ју, ћула́вку напра́ји (Рс).

рати́шан, -шна, -шно *који је од папира, папирнат.* – Рати́шне па́ре поче́ше да да́вају дра́жини, да и́демо на њи́ну стра́ну (Зав).

ратли́сан, -а, -о трп. пр. *слободан, комотан.* – Напра́ви си све што ти тре́бе, па да бу́деш ратли́сан док си жи́в, да си ко́мотан, сло́бодан (Б – Вj, Пн).

ратобо́рник м *обешењак; несташко који брзо цепа одећу и обућу.* – Кад бе́ше дете́, бе́ше голе́м ратобо́рник, градоле́сник, све сце́пи што обу́је (Држ).

рачу́на се несвр. фиг. *сматрати се, убрајати се.* – Сестра́ се рачу́на ту́ђе дете́ и да́ва вој се мира́з (Кс).

рашеба́чи се свр. *раширити се (у ходу).* – Тека́ се рашеба́чи ка о́ди; ко телеви́зор му мешља́кат (Зав).

раштрока́ви се свр. *лоше се умити па запрљати све са чим дође у додир.* – Раштрокави́ло се, а поста́вља ми ручѣ́к, ка́ни ме да једе́м (Зав).

рашчего́ли свр. *рашчеткати горњи слој (пепела, земље).* – Рашчего́ли, да ви́дим да ли мо́же да се се́је (ПРж).

рашчепр́ља свр. *разрити (ногама, њушком).* – Та́м све рашчепрља́ле коко́шке (Б – Кђ, Бла).

рашчепу́ља ж вулг. *женска особа уопште.* – Какво́ рове́ш, рашчепу́љо, не́мамо па́ре и не мо́ж ти га ку́пимо (Пир).

рашче́ша свр. *повредити чешањем.* – Немо́ј да рашче́шаш ра́нуту да се не подљу́ти (Пет).

рашче́шује се несвр. *чешати се.* – Огладне́јем, и само се рашче́шујем (СГл).

рашчи́њује несвр. *растурати мађије.* – Ђу́ра и си́н му Дра́га су рашчи́њували, а несу́ бајали (ЦД).

рашчове́чи се свр. *почети се недостојно понашати.* – Оно́ се поне́које рашчове́чи па о́че да си и́де, да бе́га од му́жа (Гос).

рашчума́ви се несвр. в. рашчу́ми се. – Не очешља́ло се, рашчумави́ло се, асли́ пла́шило, како чу́ма да уле́зе при госје́ти (Црв). Рашчумави́ла се, штро́кава, гро́зна, да ђу не погле́даш (Ста).

рашчу́ми се свр. фиг. *рашчупати се;* уп. рашчума́ви се. – Рашчуми́ла се, раску́бла се, па ко да је из мору́зете изле́зла (Вој).

р́вот м *гласови сукобљених дивљих животиња.* – Изиде́ р́вот, увати́ле диву́ ма́чку па се здави́ле (Гос).

р́га у о́чи изр. фиг. *бости очи некоме.* – О́н њим р́га у о́чи што уме́је и да рабо́ти, и да сти́ча, па га Присја́нци и́ч не трпу́ (ЦД).

р́гне свр. фиг. шаљ. *допрети, остарити.* – Р́гнула сам у деведесе́то; у деведесе́то (го́дине) веч р́гам (Бс).

ребе́че се несвр. **1.** *весело фрктати (коњ).* – Ребе́че се ко ко́њ за зо́б (ТД). **2.** пеј. *слатко и будаласто се смејати на нечији рачун.* – Да́вај па́мет на тво́јуту жену́, немо́ј по ме́не тека́ да се ребе́че, несѣ́м ја́ још стану́л за шегу́ (Сук. Вој).

ре́бра оби́ра изр. *шибати, батинати.* – Не́чу више да дозво́лим да ми та́ја ала́ ре́бра оби́ра (Сук).

ребьрѣ́ц м зоол. *ситна водена животиња која живи у хладним изворима.* – Пази́, си́не, да не зава́тиш ребрца́ у кла́денац (Бз).

реве́н м бот. *врста поврћа слична рену.* – Ре́н и́ма че́три ли́ста, а реве́н и́ма два́, или бе́ше обр́нуто (ТД).

ре́д м **1.** *ред, поредак.* – На кошу́ту на ре́дови цве́товити, једѣ́н до дру́ђи, а ова́мо на глу́мку (Зс). **2.** изр. **по једѣ́н ре́д** *гледано са те тачке гледишта.* – По једьн – ре́д оно си је и тека́ (Вој).

реда́к м *ретка и висока шума.* – Ја́ сам у реда́кат нашѣл у́баво др́во за те́ја ра́боте (Бер).

редени́к м *ниска дукаша.* – На́м су укра́ли редени́к го́ле́ме́ жлти́це (Изв).

ре́ди свр. *говорити као из књиге; рецитовати.* – Би́је овцу́ту по прљи́цу и ре́ди, пона́вља: – Да́ј ми со́л! – На́! Да́ј ми се́но! – На́! (Брл).

ре́ди се несвр. *правити колону.* – Ре́дете се, де́ца, одо́вде (Пир). Село́ се за́црни од ро́вови и војни́ци се ре́де на чесму́ за во́ду (Д – Пш, Чин).

реза́ч м *особа која реже тестером.* – Че ми на́јдеш два – реза́ча, и́дем да оба́рам шу́му (Пет).

резене́ с бот. *ароматична биљка која се ставља у ракију Folniculum vulgare.* – Резене́ ту́рамо у ређи́ју; наме́стимо да тече́ крз ње́га (ВЈ).

резе́тла ж бот. *лезетра.* – У саксі́ју мушка́тла, лози́ца, резе́тла, покри́вка, зе́валце (Гос).

ре́зик м *ризик.* – Ја́ ни́шта не рабо́тим на ре́зик (Пет).

рези́кује несвр. *ризиковати.* – Че рези́кујем, па ца́ или бу́ (Бла).

ре́зично прил. *ризично; опасно.* – Ре́зично је за жену́ да и́де са́ма крз го́ру куде́ у на́род не позна́ва (Пк).

резни́к м *ластар винове лозе који је резан претходне године.* – Резни́к на ђи́жу је то́ва што је ре́зано ла́ни (Бла).

ре́јава овца́ изр. *овца са грубим и отвореним руном.* – Руде́ о́вце и́мају гу́сту, кра́тку и сабі́јену вл́ну, а ре́јаве и́мају отво́рено ру́но и више стра́дају од студену́ ћи́шу, ла́дно њим (Дој, Јел).

ремењáча ж в. рамењáча. – Јерѣм и́ма две́ ремењáче (ВЛк).

рена́т, -а, -о *рапав.* – Мло́го је рена́то, гребе́ ми ру́ће (Рос).

ренди́сује несвр. *сећи на врло танке листиће (репу, кромпир, чичоку).* – Ренди́сујем на ја́ганци ре́пу и кро́мпир све́ док не проједу́ (Зс).

ре́п м *врста корова у окопавинама.* – Ре́п је кру́пан и расте́ куде́ је ђу́бре, а чичѣ́к је по́ситан од ре́п и мо́же да расте́ куде́ је по – по́сно (Пк).

ре́п да сти́сне изр. *покорити се.* – Че мо́раш ре́п да сти́снеш, да се покори́ш (ВЛк).

ре́па ж бот. *биљка са најширим листовима, која расте поред сеновитих шумских потока.* – У Ра́годеш га ка́жемо ре́па, то́ј што ти зове́ш чоба́нка (Рг).

ре́пава ли́ска изр. *рапава плочаста стена.* – Ре́пава ли́ска је ра́пав пло́час ка́мик, стена́ од тѣ́нѣи ли́стови (ТД).

репо́ль м бот. **1.** *самоникла биљка по корену и листовима слична репи.* – Је́ли смо репо́ль, када́ смо са – сто́ку па гла́дни; оно́ и́сто ре́па, једе́мо у ко́ренат (Зс). **2.** *подземно стабло репе (и беле цвекле).* – Цвекло́ и́ма репо́ль што се једе́, ренди́сујемо га па га једе́мо (Мр).

репу́в м бот. *вишегодишња биљка врло широких листова која расте уз потоке и уз сеновите ивице шума.* – Ре́пув и́ма ли́с као ти́кву, али мло́го широ́к (ТД).

репутља́к м *комади леда на улици.* – Окол Ба́њицу репутља́к, ле́д, разгази́ла га гове́да (Соп).

репу́ше с бот. *репушина, чичак Lappa mayor Gartin.* – Репу́ше или чичѣ́к, лекови́то је, расте́ на ђу́бре у граци́ну, ли́чи на стра́тор, главѝце бѣ́цкаве (П – Пж, Орљ, Бз).

ре́си се несвр. **1.** *избијати ресе.* – Леска́та се ре́си веч (Брц). **2.** фиг. *украшавати се ресама; распадати се на ресе (тканина).* – Ре́си се постава́та, поче́ се на ре́се распа́да (Пир).

реска́ ж **1.** бот. *реса на неким биљкама (кукуруз, леска, орах, врба).* – Ре́ска поче́ да избѝва, за́пролети се веч (Зс). **2.** *кожни набор у виду ресе испод браде коза и (неких) оваца, каткада и на ушима неких оваца.* – Има́ли смо овцу́ сас ре́сће и мло́го смо ју мази́ли (Ста).

реску́ша ж бот. *златаста трава Agropyron repens, која је зелена и у другој половини лета и погодна паша за овце (и говеда).* – Реску́ша у ре́ку расте́; она́ је као пи́р, па се распу́шта, и држи́ се као на бу́стови (Зс). Реску́ша расте́ у пла́нину и кад се ису́ши дру́га трава́ преко ле́то, па у овце́те пасу́ (ВЛк). Реску́ша, Госту́шање у зову́ бробиња́рка, расте́ куде́ је ка́мик и црна́ земља́, на бробѝњало расте́, високо́ расте́; кла́с као на жи́то, за гове́да је добра́, а овца́ и́ма да у́мре о́д – глади, не́ма да у пасе́ (ВЛк).

ре́сна ж *украсна реса (на овчаревој торби; на појасу).* – Јенцѣ́к је ко́жена торбѝца сас ре́сне на преклапа́ч (Зс). По́јас и́ма ре́сне на кра́ј, подви́ва се да се не свла́чи (Брл).

ре́ти се несвр. *проређивати се (услед мраза, влаге, суше, болести).* – Када́ је су́ва мр́злица, ре́ти се жи́то (Сук).

ре́ћи па́прат бот. *бујад.* – Та́м расте́ ре́ћи па́прат, о́дма до шу́му (Мр).

ређишља́к м пеј. *лоша ракија.* – Смрди́ш на ређишља́к, на па́току, поче́л си да се тру́јеш (Бе. НМл).

реу́ша ж *овца са грубим и отвореним руном.* – Ре́јаву овцу́ зове́мо реу́ша, она́ и́ма ре́јаво ру́но (Зс).

ре́цкав, -а, -о *назубљен.* – Слпчеѝвац, трава́ за жи́вци и стра́, жу́ћкасто цьвти́, ја́ко си́тни цве́тови, ли́с ја́ко си́тан и ре́цкав, као резе́тла, а гра́на се као хра́ст (ТД).

ре́цне свр. *резнути, плитко засећи.* – Ре́цнул га ма́лко како́ се врљи́л с но́жат (Вој).

речли́ка ж **1.** *женска особа која са лакоћом каже шта жели.* – Оно́ је текво́ како њи, речли́ка, чува́тело, како́ да су они́ снау́ту роди́ли (Гра).

2. пеј. *женска особа склона оговарању и вређању.* – Мајћи́штето је речли́ка, а и че́рката не́че да бу́де по́добра (Држ. МЈ).

решета́рка ж *она која продаје решета.* – Бајá ми Ци́ганка решета́рка (Кр).

р́ж м бот. *раж.* – Планинска́та се́ла су по́више р́ж сеја́ла (Вој).

ржа́ва ж *залеђена гранчица брста са ледом око ње.* – Ржа́ва, на гра́нку као ле́д, тьга не сме́јеш ко́зе да пу́стиш (Зс).

ржени́ца ж **1.** бот. *раж.* – Се́јемо ржени́цу там куде́ жи́то мо́же да измр́зне (Дој). **2.** *ражена слама.* – Од ржени́цу се оти́мају ко́њи, ама у једу́ када́ су гла́дни (Рос, Д – Сн).

рженича́в ле́б/ржени́чав леб изр. *хлеб од ражи.* – У гла́дне го́дине ржени́чав ле́б смо је́ли, а било́ је и ле́б проме́шан сас овьс (Зав, Пок). – Ржени́чав ле́б до́јде мо́дар (ТД).

р́залија м *прека и способна особа.* – О́н је р́залија: љу́т и спо́собан чове́к (Сук).

рибо́љ м прип. *вулва (девојчице, девојке).* – Даду́ му да премькне преко рибо́љат на дево́јчето (Зс).

рида́к м геогр. *већи наноси речног материјала који вире из корита реке.* – У реку́ту рида́к, шодерља́к, и они́ се та́мо вану́ли меџи ри́довети, па тој чове́к кад гле́да оно́ ко две – пце́та (Зав).

рида́рчек м геогр. дем. *кратка коса; хум.* – На рида́рчекат стану́ла па кад је затрубе́ла: – Мо́ј Ста́нко! Мо́ј Ста́нко! (Д – ТО, Пир).

риља́ч м радник који риља. – Риља́чи пла́чам, не мо́гу да изри́љам гради́ну (Рос).

ри́пче с дем. и хип. *риба.* – Рипчети́јата вр́чам у реку́ту (ВЛк).

ри́тнула га бурма́ /ри́тнуло га бу́ре изр. *опио се.* – Немо́ј да те је ри́тнула бурма́, је́два о́диш (Пир). Ри́тнуло га бу́ре, па се поче́ ва́ља нис – пу́т (Јал).

ри́чко ж *рић мушкарац.* – Не мо́гу, та́те, за то́га ри́чка, не оби́чам га (Зав. Гос).

ри́џав, -а, -о *рић.* – Ко́чка је овца́ која́ је ко́чава, ри́џава (Гос). Видо́ све́кра у ри́џаву дре́ју, планинску́ (Гњ).

р́ка несвр. *фркта́ти (коњ).* – Успра́је се пасту́ви ко чове́ци, па само р́ку једьн на дру́гога (ТД).

рљо́тина ж *испљувак са слином.* – Згади́ло ми је се оди тој твоје́ рљо́тине (Гос).

р́мка несвр. мет. *тихо падати (ситна киша), ромињати.* – Из маглу́ту р́мка си́тна ћи́ша (ТД).

р́мче несвр. **1.** *гристи у сласт уз посебан звук, хрскати.* – Во́лим кад ми у зу́би р́мче ко́рица ле́б или коча́н од зе́љћу (Гос). **2.** рет. фиг. *повремено се чудно*

оглашавати, шкрипати. – О, Бо́г те уби́л у чешму́ту те тека́ р́мчеш, р́шчеш (ДД).

роби́ња ж **1.** *ропкиња.* – Же́не роби́ње, прича́ла ми је ба́ба, оти́ду ли у ро́пство не вр́чу се (Чин). **2.** фиг. *мучена особа.* – Ја́ сам у ову́ј ку́ћу цр́на роби́ња, само тра́же да вла́чим и да се не бу́ним кад о́кају по ме́не (Кс).

рова́јечи прил. од рове́ *плачући.* – Кад оти́дем при че́рку у Ни́ш, му́ж оста́не рова́јечи, не уме́је сам да спре́ми да једе́ (Бз).

ро́вот м *чудни и непријатни звуци (људи, животиња).* – Кад та́мо, ро́вот голе́м, умр́л Во́ја (Гос).

ро́г м **1.** геогр. *оштар засек на коси.* – Го́ре на ро́гат и́ма гло́г (Гра. Пок). **2.** *држач на дрвеном делу косе (каткад од рога).* – Коса́ има коси́ло, на коси́лото ро́г за држа́ње, косу́ и забо́јник који́ сте́са косу́ту (Зс). **3.** (мн). *шиљци на попречним палицама на лотрама.* – Ли́тре за се́но, сно́пје, шу́шће, оне́ и́мају ро́гови ре́дом одозго́ре (Цр). – На ли́тре ро́говчици на пречáнћете да држу́ сно́пје (ВС). **4.** (мн). *тање греде у кровној конструкцији.* – Једни́ мерте́ци у кров зове́мо ро́гови (ТД). **5.** изр. **ро́гови да не́ма** *да не буде оговарања.* – У село́ три́јес удови́це, шесна́јес удовца́, ни́кој не и́де код ни́кога да не́ма ро́гови (Дој).

рогачи́ца ж бот. *коров код стрнина на слабим њивама чије семенке имају бодље, Turgenia latifolia.* – Рогачи́ца се ва́та за чара́пе у же́тву и боде́ (Пк, ВЛк. Дој).

рогожа́н м *врста зубуна, дуге женске хаљине постављене памуком.* – Рогожа́н забьн и́ма кру́пне ша́ре (Сре, Кр).

рода́к м *рођак.* – О́н ми је рода́к, у́баво че ми чу́ва овчи́цете (Пок).

роди́ца м хип. *(драги) рођак.* – Баште́ица – роди́ца, тека́ се ка́же (Пн).

ро́жница ж *дрво које повезује лотре.* – Ро́жница пове́зује о́ба ли́трила, и́ма шиљьк (Зс).

ро́зан-бе́л, -а,-о *светлорозе.* – Једьн ро́зан – бе́л на цве́т, а дру́ги више пла́в (Гос).

ро́ља м/ж фиг. вулг. **1.** *прљава и дроњава особа.* – Ти́ја ро́ља и́ма да те дро́ља, за њег че и́деш (Дој). **2.** изр. **извлече́ ро́љуту** *обрукати се (затечен је при сношају са туђом женом).* – Не́ч се же́ни, ама ка́ – га затечу́ не́где, ка извлече́ не́где ро́љуту, о́н че ви́ди (Јел).

ро́љав, -а, -о *прљав; дроњав.* – А о́н ро́љав, нару́жен, па́рцав чове́к (Дој).

ро́пав, -а, -о *наборан; смежуран; који има испупчења.* – О́н ро́пав у лице́, гро́зан до́јде (Дој). Ро́паво обле́кла, са́ је текво́ у мо́ду (Дој).

ропо́ћа ж бот. *врста цвекле.* – Ропо́ћа или ропо́њ је као ћиши́р, ли́с као на ку́пус, у́земи као ре́па. И то́ смо је́ли, не ку́ва се а једе́ се, у́кусно; сади́ло се, а не́ма га ди́вље (Јел).

ро́талија м **1.** *огромна и снажна особа, грмаљ.* – О́н бе́ше ро́талија, голе́м и ја́к чове́к, па смо га зва́ли Ро́та (Соп). **2.** фиг. *особа која незаустављиво напредује.* – О́н је ро́талија, што зами́сли напра́ви и само и́де напре́д (Рс. БЧ).

ро́шкав, -а, -о *рапав (кожа, лице).* – Ро́шкава му ко́жа и лице́, не допа́да ми се (Тм).

ро́не свр. *зашкрипати (под ногама).* – Р́пну сне́г, сти́гоше троји́ца (ку́рјака) на на́шу поја́ту, уплаши́мо се (ДД).

ррр – с узв. којим се подражава ломљење (стакла, тањира, црепа). – Све па́дло, све рекло́ само ррр – с, и цре́пат не́ма који да збе́ре (Трњ).

рста́вичје с бот. *раставић.* – Та́м мо́кра земља́, расте́ рста́вичје (Мр).

ро́т м геогр. *испупчени део земљишта (хумка, брежуљак, краћа коса).* – Го́ре на р́тат стану́л де́да и о́ка ме (Бе. ВРж).

рта́ња ж геогр. в. р́т. – Поди рта́њуту ле́гал и заспа́л (ВРж).

рти́ се несвр. *јуначити се.* – Немо́ј то́лко да се рти́ш: и снага́ и бога́тство су про́лазни (Брл).

***ро́тка*. Го́ла р́тка** ж *девојка без девојачке спреме.* – Ка́д се же́ниш, немо́ј да у́знеш го́лу р́тку (Трњ).

ртља́к м геогр. *брисани простор; коса.* – Го́ре на ртља́кат је на́ше ме́сто, там лежу́ о́вце, ђу́бре (Вр).

ру́б м *кика.* – Сплете́мо ру́бове, тека́ смо се носи́ле у мла́до вре́ме (Д – ЈД, НМл).

руда́ ж *рачваста греда која повезује јарам и човрме́, куку са два клина, која се набије у дрво или други терет, који се вуче.* – Др́во или дру́г те́рет, руда́ се зака́чи за човрме́, а оно́ и́ма два – кли́на и наби́јено је у тру́пат који́ че вла́чимо (ТД).

руда́ за плу́г изр. *дрвена гредица која спаја јарам са плугом.* – Руду́ за плу́г зове́мо још и џевга́ , стру́кја или влаче́г (Кс).

руда́ча печу́рка ж бот. *рудњача.* – Руда́чу печу́рку сам најволе́ла да пече́м, а је́ла сам и и жи́ве (ВЛк).

рудинска́ трава́ ж *биљна заједница слатких трава, од којих стока даје више млека.* – У Ра́вно бу́чје о́вце по́малко тро́ше зу́би, та́м је рудинска́ трава́ (Дој).

рудинсћи́ мети́љ м зоол. *мали метиљ.* – Рудинсћи́ мети́љ спо́ми́њамо у Пљклешицу, и́ма га коди на́с (Пк). Рудинсћи́ мети́љ је си́тан и не́је то́лко о́пасан, а она́ј ли́снати, кру́пан мети́љ је о́пасан (Дој).

рудинсћи́ мле́ч м бот. *рудински млеч.* – Рудинсћи́ мле́ч и́ма над шко́луту, о́дма до пу́тат (ВЛк).

ру́жа ж бот. *велика георгина.* – Голе́мото зове́мо ру́жа, а по́малечкото стамбо́л, а оно́ и́сто изгле́да (Гос).

ру́жа лозја́рска ж бот. *виноградарска ӣеруника, ирис.* – Лозја́рску ру́жу са́димо у ло́зје да задржа́ва зе́мљу, да у вода́ не одно́си (Бз).

ру́жа столи́ста ж бот. *врсӣа башӣенске руже.* – Ру́жа столи́ста гу́сто цвти́, црвени́ мо́рави цве́тове (Гос).

ру́жица месеча́рка ж бот. *врсӣа башӣенског цвећа.* – Ру́жице месеча́рће да ми даде́ш да си наса́дим у гради́нче (Пир).

ру́жица си́тна ж бот. *нарцис.* – И́ма ру́жица си́тна, она́ је плава́ или жлта́ (Гос).

ружња́ ж рет. *грдња.* – Де́да се само понасмеје́ по нас и рече́: – Де́ца, пазе́те, немо́ј ме не́где обру́кате! И то је била́ сва ружња́ (Гос).

ру́јев, а, о *јаркоцрвен.* – Ру́јева боја́ се користи́ла у ста́ро вре́ме, несмо́ има́ли па́ре да купу́јемо бо́је (Пн).

рујни́ца печу́рка бот. *врсӣа ӣечурке оӣвореноцрвене боје.* – И́ма и рујни́це печу́рће, и њи смо бра́ли (ВЛк).

ру́јно жи́то изр. *ӣшеница ӣред само зрење.* – Жито́то ни зре́ло ни зелено́, зарујне́ло веч (Вој).

рука́вчек м мн. рука́вчичи, дем и хип. од рука́в м *рукав на дечијем хаљеӣку.* – Испле́ла сам му у́бави рука́вчичи, па сам и и изве́зла (Соп).

ру́коша ж пеј. *женско чељаде које нерадо ради и које не уме да ради.* – Же́нско које́ не́че и не уме́је да рабо́ти, ка́жемо да је ру́коша (Соп, Тм).

руку́је несвр. *уӣрављаӣи (закуӣљеним земљишӣем, имовином, ӣрибором, машином).* – Руку́ј га, ако је моје́, својѝ смо и дај ко́лко даде́ш за ње́га (Гос).

ру́ма несвр. *грисӣи јако и чујно.* – Гла́дна деца́ припа́доше на зе́љћуту, само ру́мају, гризу́ ли гризу́ (Рс). Ка́жемо ро́мче, а ка́жемо и ру́ма коча́н (НМл).

руму́нка ж бот. *врсӣа биљке.* – Сеја́ли смо жи́то руму́нку, а чу́л сам и́ма и не́каква трава́ руму́нка (ВЛк).

ру́нsа несвр. пеј. **1.** *ӣлакаӣи и кукаӣи; ридаӣи.* – Дети́штето поче́ да ру́нsа, о́че и оно́ да по́јде на́ – госје с нас (Рс). **2.** *скиӣаӣи.* – Жена́та му само ру́нsа по гра́д, а о́н гладу́је на поја́ту у Ро́вање (Гос).

ру́нце с *већи комад сабивеног руна (оӣран, али нечешљан).* – Ру́нце за но́ђе за бебе́ од пл́ставо ру́но, пе́ре се и по́ново се кори́сти (Гос).

ру́па ж нов. *рударско окно.* – И́ма ру́па у Поно́ј стра́ну, там су копа́ли у́гаљ, бе́ше ру́дник (ВЛк).

ру́па несвр. *грисӣи у сласӣ, хрскаӣи.* – Уле́знемо у гради́нете, набе́ремо зе́љће, после кочање́ ру́памо; то́в ни је и игра́ и је́дење (ТД).

ру́ӣавица ж *врсӣа ӣрешње круӣних и чврсӣих ӣлодова.* – Ру́павице цре́шње, мо́ж се но́се у торбу́ (Ру).

рупча́га ж аугм. *ӣећина.* – Ала́ жи́ви у рупча́гу (МЛк).

ру́сне свр. *пошкропити босиљком.* – Ру́сну ме с боси́љакат по чело́ и да́де ми да цели́вам кр́с (Вој).

ручáло с *део гајда.* – Ручáлото на гáјдето ѕучи́ ѕууу – у, а до́ле гајдуни́цата поје́ ди́ду – ли́ду, ди́ – ду́ – ли́ – ду́ (Зс).

ручѣ́к м *први већи јутарњи оброк у пољу око 9 часова.* – Домаћи́цата зáбави ручѣ́кат (Пет). – На њи́ву су три́ обро́ка: ручѣ́к, плáдне и вече́ра (Јел).

рцави́ло с *рђа.* – Увáти ли рцави́ло јексе́р, о́н неје́ до́бар, не мо́ж га заково́ш како́ ти о́чеш (Чин).

рцљáк м *зарђао и безвредан предмет.* – Што – че́ ти ти́ја рцљáк по поли́цу, вр́љи га (Грш).

рцочá ж *прљава и запуштена особа.* – Рцочá бе́ше у село́, а сá се оправи́ла у грáд (Гос).

рѣ́љав, а, о *који је здравствено запуштен; слинав; који има запушен нос.* – Ми́ кáжемо ѣ́рљава овцáта, а Лукáнци кáжу рѣ́љава овцáта (Пк).

рѣ́ња ж *ноздрва.* – Си́тне му́је налéзну на говéда у рѣ́ње и говéдата липсу́ју од њи (Бз).

С

саби́ра (се) несвр. *сакупљати.* – Саби́ра се разнéсено, а неразнéсено се зби́ра (Цр).

савáт м, мн. саватје *сувати; пространо (планинско) испасиште.* – Плáнина је шумови́та, а савáт је ши́рина (Дој, Јел).

саведé се свр. *сагнути се.* – Савéдо се да зби́рам мани́ста (Пир).

сави́ва се рáна изр. *смањивати површину и зарастати (рана).* – Почéла да се сави́ва рáната, ско́ро че зарастé ако ђу пáзиш (Гра).

сави́је се свр. фиг. *покорити се; привити се уз некога.* – Стáр си, мо́ра се нéгде сави́јеш, не мо́же само како́ ти о́чеш (Соп).

сажалéје свр. *сажалити.* – Сажалéло се на волá за телé, па му́цнул (Соп).

сажалéње с гл. им. од сажáли *самилост; разумевање и помагање невољнику.* – Ако оно́ и́ма сажалéње, и́ма; ако нéма, нéма; јá се нéче скáрам (Зав).

сáја ж *свечана горња женска хаљина.* – Сáја је као аљи́на, везé се напрéд и назáд, разрéзана је изнад колéна и дрáп је по бо́ју (Б – Са, Пир).

сáјван м *отворени део у склопу куће, тераса.* – Сáјван је ћо́шка, терáса (Пн).

сáк м *врста рибарске мреже.* – Сáк је од три́ рáсове, као вила др́во од три – сл́пће, и постáви се мрéжа на њега ко́лко држу́ сл́пћете, окол мéтар и́ – пол, и отéгне се (Ста).

сакладѝсује се несвр. *бринути, секирати се.* – Мло́го се сакладѝсувала, њо́ње брѝђе су големе́, и те, са́ оболе́ла (Пет). Немо́ј се мло́го сакладѝсујеш, све че си до́јде на своје́ ме́сто (Кр, Чин).

салатѝсује се несвр. *изводити обред, обичај.* – Тека́ су се ста́ри салатѝсували, изводѝли о́бичај (Б – Са, Пир).

са́лош м рет. нов. *амбар.* – Ѝмам пл́н са́лош с мору́зу (Јал).

са́лтиње с *слуз са семеном (у тикви, дињи, краставцу, лејки).* – Стрѝно, што́ је на ову́ј жену́ то́лко стома́к голе́м? – Мло́го је је́ла од тѝкве са́лтиње (Пир).

са́м по се́бе изр. *по својој вољи (без наредбе, принуде).* – Када́ је о́блачно и ско́ро че мра́к, о́вце се са́ме по се́бе вр́чу на поја́ту (Зс).

саме́је се несвр. *живети сам (и немоћан).* – Старе́јемо, деца́ отишла́, саме́је се у пра́зну ку́ћу (Кс).

саможѝвњак м *себичњак.* – Саможѝвњак је она́, гле́да само да ѝма за у њо́ну гузѝцу и на њо́ну гузѝцу (Пир). Мѝ смо наѓрмњаци, саможѝвњаци, саможѝвни; само да жѝвим ја́, да не жѝвиш тѝ (Ш).

самоpо́че с *једино (и мало) дете.* – Шкро́бну у тѝја бузаљ́к и не мо́гу да изле́знем, а дете́ у љу́љћу, самоpо́че (Дој).

самосу́дница ж *женска особа која мисли да све зна и да само она зна.* – Она́ бе́ше жена́ самосу́дница, не мо́ж до ре́ч да до́јдеш; она́ све зна́је и само она́ зна́је (ДД).

самошо́к м *вино у комини без додатка воде.* – Ка́д ми дојде́ бра́т на́ – госје тра́жи да пѝје самото́к (Чин).

самоцр́нка пртенѝце изр. *небојено сукно од вуне од црних оваца.* – Од црне́ о́вце самоцр́нка пртенѝце (Зс).

самѣ́чак, -чка, -чко *који је (сасвим) сам.* – Била́ сам са́ма самѣ́чка у поја́ту, а но́ч, ве́тар гудѝ, це́лу но́ч несѣ́м заспа́ла (Брл).

са́не ж мн. *товар кабасте хране на запрежним саоницама од око 300 кг.* – Са́не су од једну́ до две́ ве́јће или пла́са, а то је окол трѝста кѝла, а мо́же да ѝде и до пе́сто (ТД).

са́њеста коза́ изр. *коза светлосивог лица и загасите боје тела.* – Са́њеста коза́ је низ дла́ку црна́ и бела́, па до́јде го́лубова када́ ћу гле́даш о́далек (СГл. Бер).

са́п м мн. са́пове, са́пови *дрвени држач на металном предмету који се навлачи.* – Ср́п, но́ж, са́бља, ѝмају др́вену др́шку, са́п (Пет, Вој).

са́рдав, -а, -о *пепељаста боја са зеленим, црним или жутим преливом.* – Са́рдава боја́ до́јде како зелена́, црна́, жлта́ (Мр).

сарѣ́к м *дуга, права (и дебела) мотка за разноврсну употребу прилагођена преношењу терета (сена, снопова, казана, котла), сушењу (веша, паприке) или бранању.* – Сарѣ́к, и опа́ше се, и вла́чи се (њи́ва) с воло́ве (Ор).

сасе́ти се свр. *накнадно се сетити; досетити се.* – При́чам на деца́ да заспу́, кво да се сасе́тим, при́чам (ВРж).

са́став м *(блиска) родбинска или љубавна веза.* – Сас њи не́мамо ни́какав са́став, несмо́ ро́д (Ш).

свадбарци́ја м рет. *свадбар.* – Му́зика се усвири́ла, свадбарци́је и́ду на на́шу капи́ју, ра́дос голема́ (Пл).

сва́дбина ж рет. *свадба.* – За́врши се сва́дба, саде́ што дојдо́ од сва́дбину (ДД).

све пома́лко и пома́лко изр. *сваким даном све мање.* – Све по́малко и по́малко сам кадѣ́р да се слу́шам (Вој).

све́, све́ (да је било́) изр. *што год да се десило друго мање би погодило.* – Све́, све́, али да ни не бе́ше тека́ скоси́ло (ТД).

све́ди гла́ву и гле́де си ра́боту изр. *не обраћај пажњу.* – Све́ди, че́ре, гла́ву и гле́де си ра́боту, не ме́шај се (Сре).

свекр́ва ж *редуша која у току једне седмице меси хлеб и одређује шта да се кува и једе.* – Која́ ме́си тој не́дељу, она́ свекр́ва; она́ кома́ндује за ту не́дељу с је́ло и ле́б (Вр).

све́т га не́ма изр. *тако добар (лош) не може нигде да се нађе.* – То је капи́чка у́бава, у́бава, све́т ђу не́ма (Пир).

светевно́ др́во изр. *миро, запис.* – Отсе́кли светевно́ др́во у Го́рњу Кори́тницу и сти́гло и зло́ (П – Лш, Пир).

све́сти свр. *повратити у свесно стање.* – Бе́ше мло́го пија́н, је́два га свести́мо с ко́нштраци и сас расо́л (Пет).

светијова́новска трава́ ж бот. **1.** *ивањско цвеће.* – И́ма жлта́ и плава́ светијова́новска трава́ (Вр). **2.** *траве које се беру о Ивањдану (хајдучка трава, кантарион, мајчина душица и друге).* – Сва́ка тра́вка кој́у набе́ремо на Свети – Јова́н Биљобе́р је светијова́новска трава́ и лекови́та је (Цр).

сва́какве а́ле и ћи́ле изр. *непожељне и изопачене особе.* – Та́м доо́де сва́какве а́ле и ћи́ле, неј́е ти ме́сто да си у текво́ дру́ство (Вој).

свети́ња ж *црква, манастир, оброк, запис.* – Не ди́рај у свети́њу да те бо́г не ка́зни (Б – МБњ, Пир).

све́тлијаш м рет. *јело од млека и пиринча, сутлијаш.* – За Бе́ле покла́де пра́вимо о́бавезно све́тлијаш (Соп).

свеча́рњак м *свећњак.* – Купи́ла сам си у цр́кву свеча́рњак, да и́мамо, ми́ смо домаћи́нска ку́ћа (Км).

свиба́к м бот. *шиб са црним гроздастим плодовима.* – Свиба́к и́ма црни́ гро́здови ко на абљ, само је више распр́скано (Гос).

сви́в (у коле́но) изр. *прегиб у колену.* – Сви́вци су испод коле́но (ДД).

сви́ли се несвр. *избацивати свилу (кукуруз).* – Сви́ли се мору́зата, свила́ поче́ла да изби́ва (Зс).

свина́к м бот. **1.** *врста жбуна сличног грабу који расте на истом станишту.* – Свина́к је ма́лен, си́тан, бљцка и гребе́, и не сече́ се за брсти́ну (ТД). **2.** *црни граб.* – Цр́ни га́бар и свина́к, и́сто је; мо́же високо́ да расте́ али не мо́же дебе́л да бу́де (Зс).

сви́нћу си ка́ра с ње́га / с њу изр. *не уважавати; ругати се у свакој прилици некоме.* – Снаа́та си ка́ра сви́нћу с ме́не, не посматра́ва ме (Вој).

свињá од човéка изр. *необуздани простак који силом све покушава да реши.* – Товá не билó човéк, товá билó свињá од човéка (Д – ЈД, Пир).

свињарлѣ́к м *посао око свиња на испаши.* – Би́л сам гла́дно сироче́, свињарлѣ́к ме неје́ заминýло (Сук).

свињи́гар м зоол. *птица сеница.* – Свињи́гар ти́че, ци́ганска му ра́са, тека́ ка́же баштá ми што (óн) и́ма црнó (ТД).

свињокóља ж *свињокољ.* – Свињокóља је млóго вáжна преко зи́му; ускуи́чу се сви́ње по селó (Дој).

сви́ти га изр. кл. *клетва према имену: да се савије у клупко.* – Ви́та, бе́с да га сви́ти, па да се ви́тне, да се не ви́ди (Изв).

сви́ткалица ж зоол. *свитац.* – Пред са́му же́тву пóчну сви́ткалице да летý (Кс).

свла́да свр. *савладати; наметнути се.* – Зе́т дошѣ́л у кýћу, растр́гал ма́чку преди – њи́ да и упла́ши и тека́ и свладáл да га слýшају (Пк).

свóјбина ж *род; рођак.* – Свóјбина смо с ње́га (Ру).

сврáка ж *јело од свеже прокуване суруштке у коме има и урде и воде.* – Сврáка је оди си́рутку или цви́к. Ýзне и ћи́пне га, па и́ма и вýрда и водá. Не ћисе́ли се, него тазе́ (ТД).

свр́же га изр. *оженити и тако принудити да мисли на дом и породицу.* – Унýкатога да опр́лим, да га свр́жем да не лýта (Зав).

свр́сти се свр. *изравнати се са неким.* – Сврсти́л сам се с њега и мóж га и прести́гнем са – стóку (Дој).

свр́т. **Ни́где свр́т не́ма** изр. *(непрекидно) лутати, нигде се не задржавати.* – Óн је не́радник и ни́где свр́т не́ма (Гос).

сврчýје несвр. *позивати у госте.* – Сврчувáла ћу, крои́ла ву сýкна, кошýље (Сук).

севдá му изр. *то воли.* – Севдá ми је да и́мам лóзје, па да си бе́рем грóзје у моје́ (Јал, Вој).

се́вер м мет. *северни ве̄тар.* – Пока́ра се́вер, па се на ста́рца смр̏зне гу̏ња (ТД).

севтели́ше ру́ку изр. *по̄че̄ти неш̄то лоше чинӣти по̄ навици (крас̄ти, т̄ући).* – Севтелиса́л руку́ту, поче́л да збі́ра чу̏ждо и до́м да си доно́си (Држ. Сук). Севтелиса́л руку́ту, поче́л да си бі́је жену́ту (Јал).

седе́в м бот. *мало, зељас̄то и зимзелено вр̄тно цвеће које (не) мирише и не мрзне.* – Ко́лко да је мр̏злица, седе́в не мр̏зне; ни́кад не измрзи́ња (Зав). Седе́в у ло́зје, о́н забо́рљиво мери́ше, ле́к је за од зу̏би кад болу́ и глава́ кад боли́ (Соп).

се́дне на перо́ изр. *сес̄ти бочно на ивицу (с̄толице, клупе, креве̄та).* – До́јде и се́дне на перо́, ко да је сироче́ (Пир. Гњ).

сеја́ли и же́ли изр. *добро про̄лазити; бӣти срећан.* – До – са́ смо и сеја́ли и же́ли, ама са́ зло́ вре́ме дојде́ (Гра).

сека́ч м *радник који у оквиру радне груп̄е сече (сирну масу прӣ изради качкаваља; прӣпре̄мљено блат̄о које се налива у калуп̄е прӣ изради цигала).* – И́демо све за́једно – калци́ја, колича́р, сека́ч и простира́ч (Пн).

сељаку́ша ж пеј. *женска особа рођена и одрасла на селу.* – У́чен си, си́не, ама мо́ж да залети́ш у жени́дбу; у́зни сељаку́шу да те слу́ша (При).

сена́рка ж *женска особа која сакуп̄ља сено.* – Дњѝс че смо сена́рће у Мо́дреж (Гос).

сени́дьр м зоол. арх. *сеница.* – За се́ницу је ста́ро и́ме сени́дьр, од де́ду сам чу́л (Пир).

се́но с *велики с̄ог сена на мес̄ту складиш̄тења.* – Се́но се на кра́ј де́не уз поја́ту у се́њак и мо́же да бу́де и преко иља́до ћи́ла (Рс).

сенови́то ме́сто изр. *мес̄то у коме има сенки, хлада.* – Сенови́то ме́сто, и́ма лу́гове, добро́ за сто́ку и пасти́ри (Нш, Брц).

серенђи́ја ж *смеша свих боја (код ћилима).* – Све́ смо серенђи́је, измеша́ле смо све бо́је (Пир).

сертови́т, -а, -о *вредан; уредан.* – Ма́јћа ми је била́ сертови́та за ра́боту (Брц).

се́стричан м *сес̄трин син, нећак.* – Сестра́ и се́стрични че ми до́јду на́ – госје (Пет).

се́ти свр. рет. *по̄дсе̄тӣти.* – Ти́ ме се́ти, заборави́л сам куде́ смо тѣга ишли́ (Зав).

се́ти се свр. *досе̄тӣти се.* – Ја́ че се се́тим како́ че ђу про́стрем и обру́кам, да вој вр̏нем зло́ за зло́ (Вој).

сећи́н-доку́з м *невољник.* – О́н је сећи́н-доку́з, само гле́да гла́ву да спа́си (ТД).

се́чен ка́мик изр. *тесан камен.* – Направи́ли ку́ћу голему́, у́баву, све се́чен ка́мик (Брц).

сеци́мка ж *удвостручена (или учетворостручена) врица; кратак канат; тањи конопац.* – Сеци́мка је врца́ спре́гнута о́тчетри (ТД).

си́воша ж *сива коза.* – Си́воша је кло́т сива́ коза́ (ДД).

си́ла прил. *одлично, баш како треба.* – Си́ла ме чу́вају уну́ци; ни́кој не́ма текви́ уну́ци како ја́ (Д – Нш, Гњ).

си́ла же́на изр. *одлична жена у сваком погледу.* – Те́тка ми бе́ше си́ла жена́ у сва́ку ра́боту, било́ у ку́ћу било́ у по́ље (СГл).

сини́гарин м зоол. *сеница.* – Сини́гарин је као вра́бац голе́м, а она́ка као ла́сес до́јде, црне́ и беле́ пру́ге од чело́ до кљу́н, а окол о́чи си́вкасто – жу́ћкасто – бе́лкасто (Зс).

сини́герин м зоол. в. сини́гарин. – Сини́герин је си́тно ти́че, оти́ма од коко́шке је́дење (Зав).

синци́р м *танак и дугачак ланац.* – Тьнак ла́нац је синци́р, а дебе́л ла́нац је кола́рсћи ла́нац (Зс).

си́њи о́гањ изр. *плаховит.* – О́н је си́њи о́гањ за жену́; чим пла́не, ја́ се оћути́м и не ка́рамо се (П – ГГл, Пир).

сињи́гар м зоол. *сеница.* – Сињи́гар је ма́ло, као врабьц, и́ма било́ испод гу́шу и окол о́чи, а стома́к жлт (Гос). Сињи́гар је ма́ло, сиво́ – жлто́, по́ситно од вра́пца (Гос).

си́пељ м геогр. *сип.* – Под венци́ти у Ви́длич и́ма си́пељи (ВРж).

сипти́ несвр. *пресијавати се од лепоте (лице, одећа).* – Све сипти́ на њу, све у́баво (Сре).

си́ренће с дем. и хип, в. си́рењице. – Да́ј, ба́бо, си́ренће! Да́ј, ба́бо, месце́ (Зав).

сирењи́це с дем. и хип. *сир.* – Си́рењице ми на́јблаго (Цер).

сиришљи́во млеко́ изр. *прво млеко по млађењу, колострум.* – Ско́ро се окози́ла коза́та, још је млеко́то сиришљи́во, не́чу га ру́чам (Пет).

си́риште с бот. *биљка која се користи за потсиравање млека.* – И́ма си́риште, тра́вка, ли́сјети вој широћи́ па ша́рени, до́јде како мле́ч; у си́риште смо туј тра́вку тура́ли (Ру).

си́рње с *сир.* – Во́лим качама́к са – си́рње (Ру).

сирома́то изр. *онај сиромашни.* – Сирома́то се згужви́л, скрсти́л ру́ће (ДД).

сирома́шче с дем. хип. од сирома́ *дете пуког сиромаха.* – Било́ сирома́шче, па заваги́ли ра́тове, чу́дине, а нема́л опьнци (ЦД).

сирьк м *погача лоја, воска.* – О́вчи ло́ј се саси́ри на сирьк и чу́ва се (Рс).

си́тан ја́вор м бот. *врста ниског јавора.* – Си́тан ја́вор и́ма, о́н је тврд и до́бар је за ложи́це (Зс).

си́тан осѣ́т бот. *бела боца.* – Мага́ре једе́ си́тан осѣ́т, а голе́мјат осѣ́т, што пра́ви големе́ глави́це, о́вце ле́чимо од цр̏вје (ТД).

си́тна са́дина бот. *влатаста трава слабог квалитета која расте на сувом и посном станишту.* – Си́тна са́дина је као бељуша́к, али и́ма врете́но (Пк).

си́тан гу́штер м зоол. *мали гуштер.* – И́ма си́тни гу́штери и и́ма зеле́н гу́штер (Зс).

си́тан стамбо́л м бот. *мала георгина.* – Од цве́ће сади́ли смо кадиве́ у саксѝју, стамбо́л, си́тан стамбо́л (од се́ме), голе́мо цве́ће (Бз).

си́тан типѣ́ц м бот. *типац Nardus stricta.* – Типѣ́ц и́ма си́тан једѣ́н, и и́ма кру́пан типѣ́ц (Пл. Сре).

си́тна цвели́ка ж бот. *ниска кукута;* уп. си́тна цволи́ка. – Си́тна цвели́ка, она́ је на́јотровна, и́ма си́тни шла́нци и тру́је с га́сови (Зс).

си́тна цволи́ка ж бот. в. си́тна цвели́ка. – Цвели́ка и́ма о – две – ру́ће: поголе́мата је окол ђу́бре и о́тровна је, а си́тната расте́ у шу́му и једе́ у сто́ка, бла́га је као ту́жни ко́рен (Гос).

си́тна цре́ва изр. анат. *танко црево.* – И́ма си́тна цре́ва, кру́пна цре́ва и дебе́ло цревó на кра́ј (ДД).

ситнури́ја ж фиг. *безначајни људи.* – Ситнури́ја – боранѝја, не́ка при́чу какво́ о́че, бри́га ме (неје) (Пир).

сја́гна овца́ изр. *бременита овца.* – И́мам три́јес и две́ сја́гне о́вце (Вој).

скапо́сује несвр. *скапавати.* – Ста́рци са́ми, скапо́сују гла́дни и же́дни (При).

ска́ча несвр. рет. *скакати.* – Му́шки више ска́чају (Пс).

ске́ка свр. *премлатити (насамо).* – Скека́л га там у тѣ́вницуту (Пет).

ске́кан, -а, -о *који је лоше конституције, извитоперен.* – Ске́кано момче́то, ама шко́лац, реши́ла се да и́де за ње́га (НМл).

скла́повчетина ж геогр. *велик, узак и тешко проходан камени теснац;* уп. склопе́тина. – У на́ше ме́сто скла́повчетине големе́ на све стра́не (ТД).

склепети́ше свр. **1.** *површно и лоше изградити.* – Склепетиса́ли сте га не́како, на брзи́ну, ама тека́ се несмо́ погаџа́ли (НМл). **2.** шаљ. *брзо изградити.* – Че склепети́шем ку́ћу ле́тоска (СГл).

склепо́тина ж *лоше сграђена зграда; апарат или машина која лоше ради.* – Направи́л не́какву склепо́тину и с њу и́де на ора́ње (Чин).

скло́п м геогр. *кањон, теснац.* – Ка́жемо га За́д – склоп, оно́ там сте́не над реку́ту, да те стра́ ува́ти (Гос).

склопе́тина ж геогр. в. склаповче́тина. – Оно́, једна склопе́тина ме́сто, не мо́ж се ми́не (ТД).

скло́тно седи́ изр. *спојити колена при седењу (одрасла женска особа).* – Че́рко, скло́тно се́ди, му́жје проо́де (Кс).

скокоти́н, -тна, -тно фиг. *шкрт.* – Они́ су скокотни́, при њи не́ма големо́ гостува́ње (ПРж).

сколу́бица ж *коврца, локна, зулуф.* – Спушти́л и ши́шће, сколу́бице (Соп).

скопетр̀ља свр. рет. *с муком саставити крај са крајем; с муком обезбедити; с муком завршити.* – Да гле́дате да га не́како скопетр̀љате дњѝс, ју́тре и́мамо дру́гу ра́боту (ДД. Пир).

ско́пса свр. жарг. *претући.* – Скопса́ли га, зате́кли га кра́дне им се́но (Дој).

скораве́је се свр. *добити кору.* – Скораве́ју се после палачи́нћете па несу́ бла́ђе (Трњ).

ско́рња/скорња́ ж *омот од сукна или штављене коже који штити ноге пастира од влаге и хладноће, као и руке везача снопља од убода и жуљања.* – Ско́рње су носи́ли и овчаре́ и козаре́, од мокре́ж и ладно́ћу да чу́вају но́ђе (ДД).

ско́рује се несвр. *добијати кору.* – Мокре́ж, па после мр̀злица, и поче́ше се дре́јете ско́рују на ме́не (Чин. Пир).

скра́кља ж *дугоног и висок мушкарац који хода крупним корацима.* – То́ва је скра́кља, о́н и́де нава́м (Рс. Јал).

скр̀жи га изр. *заледити се (мокар снег, блато, мокра одећа).* – Скржи́ло га, голема́ мр̀злица, не́че да је добро́ за жита́та (Нш).

скрипѣ̀ц м бот. *јестива гљива у виду свињског уха Amanita cesarea.* – Скрипѣ̀ц се бе́ше вати́л на оре́ј, па голе́м, љу́бичас, сла́дак (ВЛк).

ску́ла се свр. *свући се (као лопта, камен).* – Не́што се ску́ла, вла́чи се ти́јо, оно́ било́ вл̀к (ТД).

ску́ћи но́ђе изр. *прикупити ноге (брав).* – На Крсто́вдан: ако кра́ве ску́ће но́ђе че бу́де ла́дна зима́, а ако и опру́же, че бу́де то́пла (Ос. Цр).

ску́чен, -а, -о *који је тешко проходан.* – Мло́го ску́чено да се сла́зи од Ба́рску лива́ду до реку́ту; мло́го криви́не и мло́го тр̀ње и ка́мење и́ма. (Зс).

скучи́ несвр. **1.** *скичати (свиња, прасе).* – Гла́дна свиња́ грди́ или пишти́, скучи́ за је́дење или за прашчи́ната, а кад у ва́неш она́ пишти́ (ТД). **2.** рет. *шкрипати.* – Ма́жемо то́чак с катра́н, да не скучи́ (Зс).

скѣ̀кче несвр. *сикћати (од љутине, беса).* – Папри́ка кад је љу́та, скѣ̀кчеш, скѣ̀кчеш, па једе́ш (Зав).

слабужа́к, -шка, -шко *који је слабе телесне грађе; болешљив.* – Бе́ше слабужа́к и у мла́де го́дине, али на́дживи жену́ту, а она́ бе́ше си́лна, ја́ка (Пир).

сла́га несвр. рет. *спуштати ниже (особу, предмет).* – Не зна́м какво́ да пра́вим сас те́бе, нити́ ме сла́гаш нити́ ме узди́заш (Пн, Бла).

сла́га на́-срце изр. *сакупљати горчину.* – Само сла́гам на́-срце и трпи́м, а до када́ че, не зна́м (МСв).

сла́гај се куде́ је ни́ско изр. посл. *слушај оне којима мораш да се покораваш.* – Сла́гај се ни́ско, си́не, од њи мло́го зави́сиш (Зав).

сладу́н м бот. *сладун, врста храста.* – Благу́н и сладу́н, сто́ка им не једе́ ли́с, не́че да обр́ска ли́сковаче, и сладу́н ло́ше гори́ (Ру).

сламењáча (коли́ба) изр. *колиба покривена сламом.* – Оно́ су не́када ку́ће све биле́ коли́бе сламењáче (Рос).

слане́ж м *сланост.* – Слане́ж у саламу́ру се изме́ри сас јајце́ (ВРж).

сланоби́јав, -а, -о *кога је попарила слана.* – Сланоби́јаве шу́шпете, којá добрá, којá не́је (ВС. Пк).

сланоби́јавка (кру́ша) изр. бот. *крушка која сазрева после првих слана.* – Имáли смо кру́ше сланоби́јавће, оне́ зре́ју кадá ђи попáри слана́ (Јел).

слапи́ц м *један од четири дрвена ступца који држе или лоте на запрежним колима или саоницама.* – Слапи́ц код слпчáте сáне не́је преpе́зан, него проду́жен и заши́љен (Зс).

сли́јен, -а, -о трп. пр. *саливен.* – Све́ ко да је сли́јено, кáо да се не познáва да и́ма ру́б све штó су моје́ ру́ће работи́ле (Пк).

слиму́је несвр. *снимати.* – Све́ је слимувáл, све́ је сли́мено у Дебе́ли де́л, еве́ сли́ће (Зав).

слпчеи́вац м бот. *ниска зељаста биљка са ситним рецкавим листовима у виду храстове гране и са врло ситним жућкастим цветовима, користи се као лек од нервозе и од страха.* – Слпчеи́вац је травá за жи́вци и од стрá. Цьвти́ жу́ћкасто, вр́ло си́тни цве́тови, ни́ска је и и́ма си́тан и ре́цкав ли́с као резе́тла, као – кáд се грáна хрáст (ТД).

слу́га ж *слуга.* – Не́ма светá слу́га ни́где; кадá сам бил момьк у јáсли сам спáл (Зав). Две́ слу́ђе смо испрати́ли у во́јску (При).

слушáчка ж *она која послужује (уз свечану трпезу).* – И́мам слушáчће за свáдбуту, а и́ма које́ и да запоју́ (Зав).

смáкне се свр. *спустити се клизањем; пасти.* – Смакну́л сам се из орá, се́дам ме́тра виси́на (П – Сц, Вр).

сме́ђав, -а, -о *смеђ.* – Мо́ј му́ж је бил сме́ђав, ни цр́н ни бе́л (Брл).

сме́ј – оратá изр. *разговор пун смеха и радости.* – Сме́ј – оратá, сме́ј – оратá, али се све прекоту́ра, си́нко, све про́јде, и свáка му́ка, и свáка рáдос (Држ).

сме́сно с *спектар боја на ћилиму.* – Које́ су све бо́је на ћили́м, кáжемо га сме́сно (Пир).

смешљи́в, -а, -о *склон шали и веселом расположењу, шаљив.* – Ви́да То́манова је смешљи́ва, развесе́ли свáкога (МЈ).

смешу́је (се) несвр. *помешати више буљука у један.* – Смешу́ју се о́вце у бачи́ју (Зс).

смили́ се свр. *сажалити се.* – Смиле́ ми се за дечи́цата па им да́до да ру́чају и да си понесу́ (Вој).

смирја́ва несвр. *смиривати.* – И́дем да смирја́вам деца́та (Кр).

смлено́ с поим. прид. *брашно.* – И́мамо смлено́ за два – ме́сеца (ПРж).

смлзе́ свр. *помусти.* – Кој на́јвише смлзе́ млеко́, о́н пр́ви узи́ма млеко́ од бачи́ју (Зс).

смоли́ше свр. *упропастити мољци тканину*; уп. смољи́ше. – Че се смоли́шу сукна́та по ко́вчезити (ВРж).

смољи́ше свр. в. смоли́ше. – Не зна́м колко го́дине стоју́ но́ве панталóне од пртени́це и још несу́ смољи́сане, а чи́њене су у орејо́ву шу́му (Брл).

смећи́на ж бот. *смоква.* – Купу́јемо смећи́не за Ба́дњу ве́чер да и́ма (Цер).

смећи́ца ж *змија смок.* – Смећи́ца или смо́к је дебела́, дл́га ше́с до се́дам ме́тра и и́ма две – гла́ве (Гос).

смрдења́на ж *прљава и запуштена женска особа;* уп. смр́дна. – Смрдења́но, смрдења́но, оно́ и пцета́та бе́гају од те́бе кад те сре́тну (Зав).

смрдљи́ка ж бот. *јаребика.* – Божјо́ дрвце́, божје́ дрвце́ или смрдљи́ка, а у шу́мско га зову́ ја́ребика, ре́тко га и́ма у на́шу шу́му. Расте́ ко́лко сли́ва, али и́ма ре́тко гра́не, и ро́д и́ма црвене́ бо́бице на ћи́тку (ТД).

смр́дна ж в. смрдења́на. – Оку́пи се и опе́ри, смр́дно, па тьг до́јди да огова́раш једно́га – дру́гога (Зав).

смр́знут, а, о трп. пр. фиг. *прехлађен.* – Дојде́ смр́знут, би́ли га ћи́ша и ве́тар (Гос).

смр́кче несвр. **1.** *шмркће.* – Осе́бал, па само смр́кче (Изв. Вој). **2.** *халапљиво пити (свиња).* – Свиња́та смр́кче ре́ткото (ТД).

смр́ша свр. *омршавити.* – Ја́ сам смрша́ла ко лесѝца (Зав).

сму́ван, -а, -о трп. пр. *који је лоше направљен; који је лошег телесног склопа.* – Ма́лечко, сму́вано, ни́какво неје́ на гледу́ (Држ).

сму́ља свр. фиг. *упропастити испирањем (бујица).* – Муљо́тина је њи́ва којо́ је вода́ испра́ла, смуља́ла (Гос).

смутељи́сан, -а, -о трп. пр. *који се физички и телесно лоше осећа.* – Малакса́ла сам, сва сам смутељи́сана (Нш, Брц).

сму́ти свр. *лукаво поступити; подвалити.* – Ја́ че сму́тим, а ти́ не́ма да и́маш ни́какву кри́вицу (Зс).

смькља́на ж *аљкаво обучена женска особа.* – Смькља́но, љи́гно, оно́ ме га́д да те погле́дам (Пет, Држ).

смѝкне меши́ну изр. *омршавити.* – Смькну́л меши́нуту, увати́л се у ра́боту, згра́ду запрајѝл (Сук).

смѝкне му ко́жуту изр. *сасвим личити (на мајку, оца, деду, бабу, ујака).* – Ли́чи на ње́га, смькну́л му ко́жуту (ТД).

смькне́ж м бот. *кантарион; попонац.* – Ни́ кантарио́нат о́камо смькне́ж, а ви па о́кате свла́кат, све ра́зно по на́род (Вој).

снави́ва свр. фиг. *кињити.* – Она́ га мло́го снави́ва, љубо́морна, ми́сли да о́н и́де по же́не (Зс).

снада́ле ж мн. мтз. од санда́ле *гумени опанци (без каишке).* – При нас се ка́жу опи́нци, а Ѓсовчање о́кају снада́ле гумења́ци без каи́шку (ВРж. Дој).

снаји́ца ж хип. од снаа́. – Нек по́јде с те́бе ми́лата снаји́ца (Пир).

сневе́л, -а, -о перф. *који је оболео.* – Са́ и Го́рка сневе́ла, а бе́ше мло́го у́бава и здра́ва же́на кад бе́ше мла́да (ВЛк).

снесе́ (се) изр. фиг. *подерати (кожу, одећу, обућу); покидати; упропастити.* – Огу́ли се у игру́, снесе́ се, снесе́ но́ве дре́је и све зача́с упропа́сти (Чин. Вој).

соблече́ се свр. фиг. *смакнути кошуљицу (змија).* – Ја́, собле́кла се змија́ овде́, кошу́ља од змију́ (Зс).

со́л не ли́же изр. *поштена је, не скита (удовица, жена уопште).* – Ова́ј удови́ца со́л не ли́же (К – ЈИ, Цер).

сому́рка ж *слинавка, балавица.* – Ти́ да ћути́ш, сому́рће; пр́во си ци́вћете обри́ши (Пир).

сопро́тива прил. *насупрот; насрам; преко пута; близу.* – На́шата ку́ћа је сопро́тива њи́нуту, комши́је су ми (При).

сопуља́т, -а, -о *балав, слинав.* – Сопуља́та деца́, с класи́њак че им бри́шем но́с (Цер).

сотѣ́ња ж, мн. сотѣ́ње *сотона.* – Изла́зе сотѣ́ње у чивли́чко, плаши́ле су ме (Вр).

соча́к м бот. *врста шиба*? – И́ма једно́, зове́мо га соча́к, расте́ као гр́м (Гос).

спа́дне свр. **1.** *свући се.* – Спа́доше вра́тата, не мо́гу да ђи затва́рам како тре́бе (Гра). **2.** фиг. *(нагло) омршавити.* – Бо́шко до́ста спа́дал, закаса́л с бо́лку (Пир).

спасе́в, -а, -о песн. *који је у вези са Спасовданом.* – Цьвте́ло цве́ће ђу́рђево, цьвте́ло цве́ће спасе́во (Км).

спе́ља га свр. рет. *спетљати, урадити некако.* – Да спе́љамо не́како тој ра́боту, па да ру́чамо (Гос).

спи́ на ме́ку меши́ну изр. *заспати гладан (нема хлеба, трти казну).* – Ако не послу́шаш баштý си че спи́ш на ме́ку меши́ну (Вој).

спла́чује несвр. *уортачити се.* – Сплачу́јемо гове́да сас њи кад о́ремо (Пет).

сплто́сује се несвр. *постајати исти као.* – Деца́та се сплто́сују све на њо́нуту вами́лију и по сна́гу и по па́мет, па су сва́та и гро́зна и глу́пава (Сук).

спопа́дне свр. *наћи се; затећи се.* – Спопа́дла сам ту́ва, не́мам и́злаз (Д – Др, НМл).

спопрчи свр. *присилити; принудити.* – Спопрчи́ли га милица́јцити и о́н све призна́л (Бе. Пир).

споречé се свр. *размениши покоју увреду или замерку.* – Моја́ свекрва је била́ ма́чава на му́жа; несмо́ се спорéкле ни́кад (Вр).

спотьци́ња се несвр. *с муком ходати; храмати; спотицати се.* – Остарé, почé се спотьци́њам ка о́дим (Чин. Об).

спрчка́ јéдење изр. *брзо зготовити јело без настојања да буде квалитетно.* – Спрчка́ нéкакво јéдење на брзи́ну, варка́ се (Пир).

сра́м-трава́ бот. *врста корова који расте у стрнинама, композита са белом цвасти, слична кукути, у облику плитког левка са црном тачком у средини.* – Сра́м-трава́ је као цвели́ка, али пра́ви гр́м; ода́вна било́ све црно́, само бело́ о́коло (Зс).

сра́ма ж деч. рет. *полни орган девојчице.* – Покри́ си, чéре, сра́муту (Зав).

срамни́че с шаљ. *последњи комад у заједничком тањиру.* – Послéгњото парчé је срамничé, че га у́зне који нéма мло́го сра́м (Пир).

среди́чка ж рет. *средина хлеба.* – Изва́ди ми среди́чку, да́ј ми мéкачко, нéмам зу́би (Цр).

срéдњи лета́ч изр. *врста голуба.* – Срéдњити лета́чи не лету́ мло́го високо́ (Пир).

средопо́с м обич. *средња седмица ускршњег поста.* – Средопо́с је срéгњата нéдеља преко у́скршњи пости́ (Зс).

сретњу́је несвр. рет. *сусретати.* – Не сретњу́јем ју више, нéма ју, остарéло, не изла́зи (Зс).

срéћа петро́ва изр. ирон. *губитник.* – Е, ти́, срéћо петро́ва, од ко́цку че се за́треш (Гњ. Сук).

срма́ – мара́ма изр. *врста мараме из градске женске ношње.* – Купи́ше ми срму́ – мара́му за тој сва́дбу (Пир).

ср́мен, -а, -о *који је од срме; који је украшен срмом.* – И́маше ср́мено на́ – груди наши́јено (Ру).

сро́в м *мала гомила (камења, земље).* – Врљи́ на змију́ту сро́в ка́мање (Зс).

сро́виште с *скровиште.* – Та́м је на лиси́цете сро́виште (ЦД).

сро́мче свр. *изгристи у сласт (кору хлеба, коцку шећера).* – Даду́ ми шићéр у ко́ће и ја́ о́дма сро́мчем све (Гра).

ртéјечи прил. *стрпљиво и пипаво радећи.* – Тека́ ртéјечи изгу́бим цéл дѣн, а ма́лко извезéм (Пет. ВЈ).

сру́бен, -а, -о трп. пр. *који је оштро пресечен (у више делова).* – Лéбат сру́бен од дветé стра́не (Пир).

ср́це га ко́па изр. *постиче га нешто изнутра (да ради, бежи, воли).* – Не мо́гу да седи́м, ср́це ме ко́па да ра́дим (Ос).

срце само ка́пе изр. *дубока је пашња.* – Патња́ голема́, му́ка; срце само ка́пе, че́рку сам изгуби́ла (Држ).

срчени́к м *срчани болесник.* – О́н је срчени́к бил и од то́ја је умре́л (Пс. Пн).

ста́лпен, -а, -о *који је направљен од грубих дасака (талпи).* – Ста́лпена коли́ба: од бу́ку цепа́нице и једно́ и дру́го, па се иста́лпи (ТД).

ста́н м *део плуга.* – Ста́н држи́ бразду́ (Вој).

ста́не свр. *почети.* – На́јубаву дево́јњу ста́ну да зала́те по́рано (Пир).

ста́ре го́дине изр. *дубока старост.* – То́в су ме веч ста́ре го́дине сти́гле (ДД).

старе́ји, -а, -о *старији.* – Старе́ји сам од њега и мо́ра да ме слу́ша и по́штује (Б – ЦЈ, Гњ).

старе́јство с рет. в. старешинство. – По старе́јство га слу́шају сви у ку́ћу (Гњ).

старешинство с *старешинство (према одмаклим годинама).* – За трпе́зу смо седе́ли по старешинство (Ру).

стари́не. **За стари́не** изр. *у старо време, врло давно.* – За стари́не је това́ било́, де́да ми је прича́л да му је њего́в де́да прича́л (Б – ЦЈ, Гњ).

старо́ лале́ бот. *врста нарциса наизглед сличног лали.* – Старо́ лале́ пра́ви тру́бицу и жлто́ цвти́ (Дој. Пк).

старовина́ трава́ изр. *трава која предходне године није кошена.* – Старовина́ трава́ је која́ ла́ни не́је ко́сена, па заоста́ло (Дој).

староди́ја ж рет. *(запуштена) кућа склона паду, страћара.* – Кад сам отишла́ у њего́в до́м, староди́ја је било́, само што не́је па́дло; и после направи́мо ку́ћу, огазде́мо (Д – Пг, Пир).

старуди́ја ж *дотрајали предмет; старо посуђе; стар алат.* – Цицијa и старудија у кућу, то́в иде за́једно (Пир). Ку́пи, бре, но́во, немо́ј се више слу́жиш сас текву́ старуди́ју (Сре. Вој).

старуди́на ж **1.** *стара и оронула зграда*. – Старуди́не ку́ће још и́ма у село́ (Соп). Кућа́рат старуди́на, само што не́је па́дло (ДД). **2.** фиг. *стара и оронула особа.* – Стану́л сам веч старуди́на, те́гљи ме земља́та (Нш).

ства́ра льже́ изр. *лагати.* – Не ства́рам льже́, не мо́гу; само пра́во че ти гово́рим (Зав, МЛк).

сте́г м *ракљаста грана којом се затеже (товар на колима, врх лисника, врх стога).* – Кад зде́нем надр́вњак, у́знем сте́г, од ра́сову сл́пку сте́г, па го́ре о́бе ра́сове сави́јем и превр́жем (ТД).

сте́гне свр. *поправити и преуредити (зграду, кола, кацу, буре).* – Тре́бе да сте́гнемо су́довете да и́ма у кво́ да бе́ремо гро́зје и чу́вамо вино́ (Гњ. ПРж).

сте́ља ж *поњава испод седла.* – Сте́ља је поња́ва испод седло́ на коња́, шти́ти му ле́ђа (ТД).

сти́гла му рука́ изр. *поћи за руком; постићи, успети.* – Сти́гла му рука́, огазде́л, спаси́л се од сироти́њуту (Вој).

сти́гне га изр. *сустићи га (заслужено) зло; сустићи га проклетство.* – Који́ зара́ди, после проклети́ја сти́гне њего́во пото́мство (Мр). Проклети́ја и сти́гла, помре́ше (ВЛк).

сти́жан, -жна, -жно *који је имућан, који може да купи шта пожели.* – Сироти́ња смо били́, несмо́ били́ сти́жни, несмо́ били́ могу́ћни (ТД).

сти́скавац м фиг. *тврдица.* – Ти́ја сти́скавац не́че чове́ку да даде́ ни сли́ву да си раскваси́ у́ста (Сук).

стл́чен чове́к изр. *глупа; брижна и несрећна особа.* – Доо́ди ми че́сто на́ -госје – једна́ сестра́ стл́чена (Зав).

стисноча́ ж *тврдичлук; тврдица.* – Код њи́ је голема́ стисноча́ (Цер). Она́ је голема́ стисноча́ (Тм).

стовне́нце с дем. и хип. од сто́вна *тестија.* – Куде́ је стовне́нцето, во́лим из ње́га да се напи́јем во́ду (Мр).

стогле́ с дем. од сто́г. **1.** *купа саденутог сена.* – Оста́де ми само још једно – стогле́ се́но за не́дај – бо́же (Сук).

сто́жи несвр. *стварати, уздизати.* – Ку́рва до́м не сто́жи (Брц.ПРж. ВЈ).

стојаче́вина ж *дрво које се осушило (и још стоји) на корену.* – Стојаче́вина је др́во ако је исс́ло на ко́рен (Ру).

сто́л м *седиште такање на хоризонталном разбоју.* – Седи́м на сто́л када́ тка́јем, ка́жемо и на́ – ногу (Бе).

столовња́к ка́мик изр. *камен станац, стена.* – У моју́ њи́ву и́ма столовња́к ка́мик (Ста).

столче́ с **1.** *мала столица.* – Примѣ́кни столче́то нава́м, о́чу на ње́г да седи́м (Рс). **2.** изр. **че се́днеш и ти на това́ столче́** *дођићеш и ти на ово неугодно место на коме сам ја сада.* – Че се́днеш и ти на това́ столче́, па че ви́диш како́ је (Рс).

сто́тни́к м *врста кукуруза са кратком вегетацијом од око сто дана.* – Башта́ ми је на́јвише сади́л стотни́к мору́зу, она́ на вре́ме пости́гне да узре́је при нас (ВЛк)

сто́чна цве́кла ж бот. *сточна репа.* – Ше́ћерна цве́кла се једе́, а сто́чна цве́кла се не једе́, она́ је за сто́ку (Зс).

страљи́в, -а, -о *плашљив.* – Ја́ несѣ́м мло́го страљи́ва (К – ЦВ, Гњ).

стра́. **Преузе́л га стра́** изр. *има честе нападе страха.* – Преузе́л га стра́ па га поче́мо во́димо по ба́бе да му ба́ју (Пк, ВЛк).

стра́ница на разбо́ј изр. *бочна страна рама на разбоју.* – Разбо́ј и́ма две – стра́нице, ле́ву и де́сну (Бз).

стра́шна па ра́бота изр. ирон. *велика ствар.* – Стра́шна па ра́бота, дете́ си избѝл и са́ си стану́л голе́м јуна́к (Вој. Чин).

страшни́к м бот. *Inula helenium.* – Страшни́к жу́то цве́та и пра́ј чулу́мчице, после скло́пи чулу́мчицуту. Бе́ремо га за деца́ да се не пла́ше, ста́вља се под јастѣ́к. (Гос).

стр̏ви има́ње изр. *усиштавати посед домаћинства.* – Да́ – им се не стр̏ви има́ње, о́н си узе́л ро́днину (Грш).

стрвне́/стрвње́. Оти́де у стрвне́/оти́де у стрвње́ изр. *умањити се количина због многобројних (ситних) давања.* – И́мам ја́ганци, оставѝл сам; до́јде ти си́н, до́јде ти рода́, оти́де у стрвне́, у стрвње́ (Ру).

стре́ви свр. *погодити.* – Па́де ше́рпа, вода́ ћипельц, али не́је ми но́гу стревѝло, него ме само попрска́ло (Зав).

стре́ја у стре́ју изр. *блиске комшије, додирују им се стрехе.* – Комши́је смо билѝ, стре́ја у стре́ју, и мло́го смо у́баво живува́ли (Чин).

строшље́тина ж *јако оронула зграда.* – Купѝли смо једну – строшље́тину, једну – пу́стињу, и у њu смо се населѝли (ВЛк).

стр̏пен – спа́сен изр. *онај ко поднесе муку, спасава се.* – Стр̏пен – спа́сен, че́рко; претр̏пи, попу́шти; ко́ји је па́метан о́н попу́шта (Гос).

струја́рсћи, -ска, -ско *који припада мајсторима електричарима и електричној мрежи.* – Лу́пнуше струја́рска вра́та на а́уто на ти́ја којѝ опра́вљају стру́ју (Пс).

струка́ ж *стабло; једно од неколико стабала која паралелно расту из једног корена.* – Змѝјино гро́зје напра́ви чулу́мку, је́дан пло́д на струку́, и́сто као шиша́рка од бо́р (Ру).

струклѝја ж **1.** *женска особа са витким телом и танким струком.* – Струклѝја сам била́ дево́јћа (Гњ). **2.** фиг. *(кафанска) флаша са дугим вратом.* – На сва́ћи аста́л у кавену́ту стојѝ дл̏га вла́ша струклѝја (Пир).

стру́ња на језѝк изр. *има посебан нелагодан укус.* – Ву́рдата стру́ња на језѝк, у њу је мору́зно бра́шно ту́рено (Држ).

струња́ча цр̏га изр. *простирка од козје кострети, погодна за одвајање зрна од подлоге.* – Цр̏ђе струња́че, ве́је се на њи, оне́ сла́бо осѝљ прѝмају, то им је добра́ страна́, а на њи се и жѝто су́ши (ТД).

сту́кне свр. фиг. *зауставити нечије напредовање.* – Запалѝли ни да ни сту́кну (К – Ста, Пир).

сту́па несвр. *почињати.* – Башта́ ми ре́че: – У́месно га кро́јиш, Ру́жо, добро́ сту́паш за домаћѝцу! (Гос).

ступалѝна ж *плетена стопама са појачаним ивицама, понека са везом.* – Ступалѝне и́ду преко ступа́ло и мо́гу да бу́ду ма́ло пле́тене ма́ло ве́зене (Б – Са, Пир).

стѣвни дѣн изр. *дочекати крај дана.* – Дóјди да поорáтимо, да стѣвнимо дѣнат (Пир).

ћи́тна ж *женска особа која скита; курва.* – Тáја ћи́тна само ови́ва ýлицете и кавенéте, а децá штрóкава и глáдна сáма дóм (Пир. Воj).

сувáр м *непосечено суво дрво.* – Сýво дрво на кóрен ни́је зовéмо сувáр, а Раки́та стојачéвац (Д – Ву, Пир).

сувомлѝзеста *која даје врло мало млека; која има кратку лактацију.* – Мери́ње óвце су сувомлѝзесте и млóго су јéшне (Зс).

сувопи́зда ж зоол. *зоља, мушица која у пролеће напада стоку (и људе), па стока мршави од ње.* – Сувопи́зда те угризé кадá је жéга, зáпара (Ос, Бз).

суди́ћа м хип. *судија.* – Суди́ћата је бил на његóву стрáну, помогнýл му (Рос).

сузи́ма несвр. *обузимати (хладноћа, дрхтавица, језа, страх, лудило).* – Почé ме сузи́ма грозни́ца, не знáм какво́ ми је (ВЈ).

сукнáр м *кројач који шије сукна и литаке за жене.* – Имáло си је сукнарé у Кáменицу и Слáвињу, који́ ши́ју само сýкна и литáци (Брл).

сукнó литáк изр. *део народне ношње, дуга сукнена женска хаљина без рукава, оперважена гајтаном и украшена шљокицама.* – И́ма сýкна литáци и забњé литáци; лѣскаво по њéга цик – цак дóле (Зс).

сукр́вична травá ж бот. *лековита трава за лечење рана.* – Сукр́вична травá, кáжемо у и сукр́вица, плавá дóјде, лéчи рáну, растé на орáницу, а лиси́чина је дрýго (Зс).

сулиндáр м фиг. *висуљак слине.* – Сулиндáр му и́де, пушти́л сулиндарé из нóс (Рс).

сýмљив, -а, -о *сумњив.* – Онá ми је сýмљива, онá све пренóси што ви́ди и чýје у нáс (ПРж, Воj).

сýпрашица ж мет. *краћка и слаба киша која само покупи прашину.* – Пáде супрáшица, штрóкава ћи́ша, не можé да одми́је праши́штето од колáта (Цер).

супрóтив(а) прил. *уочи.* – Идóмо супрóтива понедéлник и видóмо се (Бз).

сури́не свр. фиг. *уназатити, упропастити.* – Си́н ни је нестáл, па ни је óн суринýл (Пир).

сýсретно прил. *насупрот, од једне стране ка другој.* – Кукљáј вр́жемо, или сýсретно, да се мáње ви́ди (Б – Са, Пир).

сцéпеншко прил. хип. *дроњаво.* – Текá сам нави́кал, у сцéпеншко се облáчим кад нами́равам стóку (Сук. Чин).

сѣ́ви зам. рет. *сви.* – Уз астáл смо сѣ́ви пáметни (Изв).

сѣ́вне. **1.** изр. **сѣ́вне врéме** *разведрити се.* – Чéкамо да сѣ́вне време па да и́демо по њи́ве да рабóтимо (Сук. ВЈ). **2.** изр. **сѣ́вне пролет** *почети пролеће, отоплити.* – Ка сѣ́вне прóлет искáрујемо óвце у пáшу (Воj).

сѣдно ме́сто изр. *непристӯпачно место̄ међу сте̄нама.* – Виси́бабе кандилчичи, једни́ плави́, једни́ бели́, једни́ црвени́, тро́ји цвту́ про́лети, расту́ у ја́ко сѣдно ме́сто, не мо́ж да при́де чове́к испод сте́ну или у сте́ну (Гос).

сѣздан, -а, -о трп. пр. *саздан, сте̄ворен.* – Чове́к је за му́ку сѣздан (Пет).

сѣк – сѣк – сѣк узв. *којим се о̄дражава звук косе о̄при косидби.* – Ко́сим, ко́сим, ко́сим, а коса́та ду́ма сѣк – сѣк – сѣк, море (бе́ше) животѣк! (Рс).

сѣклети́сује (се) несвр. *тӯговати; осећати мучнину.* – Не сѣклети́сој се то́лко, не́је само те́бе трев́ила та́ја му́ка (Брл). Немо́ј да се сѣклети́сујеш, па да ви́каш дѣ́н – и́здѣн (Дој).

сѣни́ште с пеј. *сан; сновиђење.* – Сѣни́ште пога́ца не́како чове́ка (Бла).

сѣње́ва несвр. рет. *снивати.* – Не зна́м да ли сам сѣњевал или сам ства́рно виде́л (ДД).

сѣ̄пе́т, -а, -о фиг. *невешт; спор; несналажљив; о̄приглӯ.* – Она́ је сѣпета у руће́те, не́че да мо́ж да ти бу́де добра́ домаћи́ца (Сук). Ако ти до́јде не́које сѣпето у ку́ћу, че мо́ра повише ти да слу́шаш (ВЈ. Вој).

сѣпетњи́чав, -а, -о *невешт; несигуран у о̄послу.* – Ва́ско је бил мло́го сѣпетњи́чав (Брл).

сѣпиња́чка ж *оно чиме је живо̄тиња сапета (конопац, ланац, о̄водац).* – На гове́до ту́рим сѣпиња́чку и пу́штим га да пасе́ преко́ – ноч, тека́ не мо́ж да оти́де доле́ко (Пет).

сѣ̄пре се свр. фиг. *споречкати се; о̄свађати се.* – Са – жену́ не мо́ж да бу́де да се не сѣпремо, да се не ска́рамо, али бр́зо про́јде (ТД).

сѣрска свр. *сажвакати уз хрскање.* – Мло́го сам обича́ла да сѣрскам коча́н, не́је има́ло ни́шта побла́го од њега́ (Јал).

сѣсе́ча се несвр. **1.** *о̄присећати се.* – Кад при́чам пољка, ја́ се сѣсе́чам у́баво како́ је било́ (Грш). **2.** *домишљати се.* – О́н се све сѣсе́ча како́ да се наша́ли, ама ша́ли се с ме́ру (Вој).

сѣсти́гне се свр. *стећи, успети.* – Ти́ја се сѣсти́же, на́праји си ка́мено кори́то, снаје́те му надво́рка пе́ру (Рос).

сѣсѣ́кне (се) свр. *на̄ујдати о̄се.* – Сѣсѣ́кну се псе́та да се да́ве (ТД). Сѣсѣ́ка пцета́та на ме́не (Бс).

сѣсѣци́ња (се) несвр. *о̄ујдати о̄се.* – Сѣсѣци́ња се да се да́ве пѣ́сове, да ви́димо чији́ је по́јак (ТД).

сѣ̄т м **1.** *бок, страна.* – Ре́ди ци́глете на сѣ̄т, да се по́брже осу́ше (Сук). **2.** изр. **на сѣ̄т и́де** *вуче у страну (во у јарму); нарушавати ред.* – Ти́ја во́л све и́де напре́д и све́ на сѣ̄т и́де (ТД).

сѣ̄ће с *саће.* – Спушти́ла дечи́штата сѣ̄ћето надо́ле и кра́ла ме́д (Пир).

Т

таба́чница м *ћурчиска радионица за обраду и складиштење кожа.* – Таба́чница је била́ у Ро́ђинци код мо́с (Брл).

табле́ с зан. *плитка корпица у виду већег тањира за држање конца за украшавање.* – Табле́ ма́лечко ко ша́чће, ко тепсиче́, за кану́рчице у́баве (Пир).

табле́тичарка ж руг. *она која стално користи таблете и друге лекове.* – Брука снауту: – Табле́тичарко, табле́тичарко, не тре́беш ми у ку́ћу (Пир).

та́ван м **1.** *таваница.* – У и́жу нема́ло та́ван, ди́м је ишѣ́л на све стра́не и излази́л је пра́во на кро́в (Кп). **2.** *под изнад подрума.* – Мило́сав Бе́нин кад се жени́л та́ван се сури́не у зевни́к, па кој ујаши́л бу́ре, кој се на вра́та истркаља́л (ВЛк).

тава́шка ж *мала тољага.* – Тава́шку че ти напра́вимо; и́ма да ма́миш овце́те и да и пасе́ш (Ос).

тавра́ ж *целокупна (свечана) одећа и обућа.* – Тавра́ су и ципе́ле, и чара́пе, и капу́т, и шу́бара, све за́једно је тавра́ (Км).

тавралѝсује се несвр. *кицошити се.* – Ти се мло́го тавралѝсујеш, мло́го се та́вриш (Сук). У једно́ ако се преме́ни, ка́же се: – А́ла се тавралѝсује! (Км).

такмѣ́к прил. рет. *просечно.* – Вре́чете су такмѣ́к окол сто́ ѣ́ила (Рос).

тало́га ж *талог.* – Пази́ да га не разму́тиш, ди́sa се та́лога (Цр. БЧ).

та́м и та́м изр. *и тамо и овамо, на оба места.* – Чу и́дем и та́м и та́м (ВЛк).

таманлѝја ж *врста зелене мараме обрубљене шарама.* – Једна́ и́маше мло́го у́баву мара́му таманлѝју (Рас).

та́моте прил. *у том правцу; тамо.* – Та́моте и́дете и че га сре́тнете (Воj).

танићѐ с *зарђали плех; предмет сличан зарђалом плеху.* – Вр̀љи то́ва танићѐ, да си не посече́ш ру́ће с њега (Трњ).

та́нте за кукурѝгу изр. *то ти је за оно, сада смо изравнали рачун.* – Та́нте за кукурѝгу, бѣ́ш за бѣ́ш, са́ смо изравња́ли рачу́н (ПРж).

тањѝрко м подр. *домазет.* – У мој кра́ј зе́та у ку́ћу зове́мо тањѝрко (Б – Бг, Пир).

та́па – ту́па изр. подражавање звука воза у покрету: – Та́па – ту́па, та́па – ту́па, стѝгомо с во́зат у Пѝрот (При).

тарана́ ж нејасно значење: – Млѝвото кру́пно ко тарана́ (Зс).

таранчу́г м рет. *љупко створење.* – Ве́село и у́баво дете́нцето, трчѝ ко таранчу́г (Цер).

тарлаѝше (кашкава́љ) несвр. *сушити на сунцу котурове качкаваља пред паковање.* – Преди́ да па́кујемо кашкава́љ, прво́ га тарлаѝшемо да се озно́ји и осу́ши (Пк).

та́рлица ж **1.** *дрвено седло за коња.* – Та́рлица је дрвено седло́ сас ра́сову за коња́ (ТД). **2.** *дашчице на коњском седлу.* – Дрвено седло́ и́ма облу́к пре́дњи и за́дњи, а дашчи́цете су та́рлице, једна́ пре́дња, једна́ за́дња (ТД).

тарльк м *плетени наглавак за стопало са оплетеним рубом; сукнени наглавак за стопало са оплетеним рубом.* – И́ма тарльци пле́тени, и од пртени́це (Д – Кв, ЦД).

та́слица ж *поруб на крају рукава (кошуље, капута).* – Саку́, дл́г капу́т без та́слице, има́ли су мој башта́ и деда – Ђе́ла (Вој).

та́чи несвр. *давати предност, истицати.* – Тачи́ли га да им бу́де си́н (Сре).

ташна́р м пеј. *(високи) чиновник, он обично носи ташну.* – Ташна́рити дошли́ Ђо́ку да спаша́вају да га не иска́рамо (Пир).

тврд на́ – уши изр. *наглув.* – Ја́ стану́ тврд на́ – уши, вану́ да не дочу́вујем (Држ. При).

тврда́к м бот. *водопија Cichorium intybus.* – Тврда́к или гологу́за, она́ је за од про́лив и при љу́ди и при сто́ку (Д – ВО, Пир).

тврде́је несвр. *постајати све тврђи.* – Покри́ ле́бат сас меса́љ да не тврде́је (Пет. Пир. Изв). Сирење́то тврде́је ако је мло́го солта́ (Грш).

тврдо ме́сто изр. *песковито земљиште.* – Чељади́ћ расту́ у кру́г, и у тврдо ме́сто, песковито до́јде (Пок).

тврдоко́рка ж *слатка тиква тврде коре, најчешће се једе кувана.* – Свињарће ти́кве су мекоко́рће и тврдоко́рће, ва́римо и и једе́мо и (Ш). С ко́ру од тврдоко́рку бра́шно гребе́мо (Ру).

тврдоку́роња м бот. вулг. шаљ. *бели лук.* – Бе́ли лу́к зове́мо тврдоку́роња, о́н је до́бар за ону́ја ра́боту (Зс).

тврдо́ль м *сасушен и тврд комад хлеба.* – Не једе́ тврдоље́те, него ђи вр́ља (Вој).

тврдьц м бот. **1.** *врат Lolium temulentum љуљ, отровна влатаста трава, коров пшенице.* – Тврдьц у жи́то и́ма мло́го тврдо зр́но, и дл́го ко на ьрженицу; љу́љају се љу́ди који́ једу́ ле́б у који́ је бра́шно од њега (Бз). **2.** *једна од трава које заустављају пролив.* – Тврдьц трава́, ча́ј од њега за од про́лив (Тм). Тврдьц поло́жен до́јде, а пла́в цве́т и́ма; за од про́лив је (Дој).

тврдьц узвик, благослов и поздрав женама када праве црепуље: *да вам буду тврде црепуље!* – Ко́ј про́јде ка́же тврдьц, а жене́те му одгово́ре железьц, да бу́ду цре́пњете тврде и цвр́сте ко желе́зо (Орљ, Бз. Гос).

те́ реч. *ево, ето.* – Те сам ја́, те на бра́та ми си́н, па питу́ј кво си намисли́л (Пн).

те́гет прид. индекл. *тамноплав.* – Бе́јо се обле́кла у те́гет аљи́ну и тьг сам му се мло́го допа́дла (Држ).

тегла́ч м *тежак предмет на саоницама или на нечему што клизи, користи се при намотавању пређе на вратило разбоја.* – Једна́ нави́ва на кросно́, а двоји́ца се́цају, или тегла́ч ту́ре па зака́че (Рс).

те́гли ко́цку изр. *бацати коцку.* – Бра́јћа те́гле ко́цку када́ се де́ле (Д – Пш, Чин).

те́говно прил. *тешко, са напором, са слабим учинком.* – С ње́га и́де тај ра́бота мло́го теговно́, те́шко се мо́ж разбе́ремо ко́ј квво́ о́че (Б – Дч, ЦД).

тезђа́л м рет. *сирарски сто за цеђење сира.* – Тезђа́л је за цеде́ње си́р; широка́ дьска́ па све́дено с дьшчи́це, напра́јено како шобо́рка (Зс).

тексво́ва зам. **1.** *нешто тако; тако некако;* уп. тексво́ваја. – Ја́ не́мам бьш тексво́ва, али че си наба́вим (Воj). **2.** *такво.* – Тексво́ва ло́ше дети́ште несьм виде́ла (Пир. Држ).

тека́ прил. *све више.* – Како́ мале́јемо у село́ тека́ се мр́зимо и једе́мо (ВЛк).

тексво́ваја зам. в. тексво́ва (1). – Да́де ми тексво́ваја (Зс). Ре́че ми тексво́ваја (Зс).

текме́ с *четвртасто дрвено корито за мешење хлеба.* – Ле́б ме́симо у копа́њу, текме́ или у нь́чви (ТД). **тели́ште** с пеј. *тело.* – Тели́штето у́трча у гради́нуту (Пет).

текь́вја, текваја/текваа, теквоја/теквоа зам. *(баш) такав.* – О́н је текь́вја: уле́зне ли ти у ку́ћу, мо́ра не́што да ти укра́дне (Пк). Текваја ми је ра́бота, све се ума́жем окол сто́куту (ДД. Гра). Не тре́бе ми тексво́а, не́чу чу́ждо, и́мам си квво́ ми тре́бе (Дој. Гос).

темељ́ато прил. *темељно; мирно.* – Дете́то је ста́ложно, че је темељ́ато, не́ма да бр́зга (СГл).

те́нтаво прил. *са муком, тешко.* – Те́нтаво уда́ра, не́ма сна́гу (Ос).

тенту́је несвр. *подносити терет.* – Тентува́л му је, заме́т му прави́л, мло́го му насто́вувал (Гос).

тера́ло с фиг. *унутрашња духовна потреба да се нешто упорно чини, мотив.* – И́ма си тера́ло, да рабо́ти и да у́чи (Брц).

терђи́ја м *завежљај (опреме) привезан за задњи део седла.* – Терђи́ја је то́в што тре́бе на ко́њаника у пу́т и што́ – је вр́зано наса́д за седло́; у пе́му се ка́же: – Ко́њу на терђи́ју! (Км).

тере́ти несвр. *(стално) радити тешке послове;* уп. терету́је. – Једно́ пу́ши, једно́ тере́ти, па омршаве́л је ко мо́тка (Бе).

те́ретно прил. *тешко се обавља.* – И́мамо две – кра́ве, три́ те́лца, те́ретно за чува́ње (ВЛк).

терету́је несвр. в. тере́ти. – Мло́го деца́ у ку́ћу, теретува́ла сам да ђи очу́вам (Пет. Сук).

те́рка си изр. *уживати у угодном животу и не много тешком раду.* – Те́рка си о́н пома́лко, жи́ви си; среди́л си живо́т (Држ).

тесли́ми свр. фиг. *поклонити; продати будзашто.* – Тесли́ми воло́вете, мора́л сам да напра́јм па́ре за сва́дбу (Сук).

теткóсује се несвр. *ословљавати са тетко без основа.* (Исто: стринóсује се, ујнóсује се, батóсује се, дадóсује се). – Какво́ се теткóсује та́ја за́млата кад зна́је да му несѣ́м те́тка (СГл).

тетку́ша ж *она која личи на неку своју тетку.* – Ти́ си тетку́ша, млóго ли́чиш на те́тку си (Пир. Трњ. При).

те́чица м хип. рет. *тетак, теча.* – Те́чице ми дете́то ка́же кад ми се ра́дује, а течо́тино ми ка́же кад ме зади́ркује (Пир).

течо́тина ж пеј. в. те́чица. – Течо́тина на вра́та, дојде́ пија́н, поче́ да пцу́је (Пир).

те́шката бо́лка изр. **1.** *туберкулоза.* – У́баво, ама кусурљи́во. И́ма си ку́сур, те́шката бо́лка, је́втиката (Чин. Зс). **2. рак.** – Умре́ оди те́шкуту бо́лку, та́мо ње́му уваги́ло и ци̑ђе́рицу, и све (Пир).

ти́ја ре́д изр. *у то време (дана, вечери, месеца, годишњег доба).* – Једни – пу́ти ти́ја ре́д зали́чи трава́, а са́ не́ма вла́га (ВЛк).

ти́јајте, та́јајте, то́вајте зам. **1.** *тај.* – Ти́јајте па не зна́је ни́какав ре́д, не́ма обра́з (Сук, Вој). Та́јајте ала́ пија́на пак би́је жени́цуту (Држ). **2.** изр. **ти́ја ре́д / ти́јајте ре́д** *у ово доба (дана, ноћи).* – Јуче́ра ти́јајте ре́д сти́гоше (ТД).

ти́јо прил. *тихо, нечујно.* – Не́што се скула́, вла́чи се ти́јо (ТД).

ти́ка несвр. *губити.* – Пази́, немо́ј да ти́камо козе́те (Јал).

тика́ и тика́ изр. *и тако и онако.* – Мо́ж да бу́де и тика́ и тика́ (Цр).

тики́рка ж *врста голубова.* – О́н је чува́л го́луби тики́рће (Пир).

тињáје бо́лка изр. *споро се лечити; не моћи се излечити.* – Закаса́ла мла́да жена́: бо́лката тињáје, ни тека́ ни тека́ (Сук, Чин).

тињáрка ри́ба ж *врста рибе која може да живи у мутној води.* – Тињáрће ри́бе наватáмо (Гра).

тињóсује несвр. рет. *припремати се за рад а ништа не радити.* – Коњóсује, капóсује, тињóсује, како́ о́че да рабо́ти па ни́шта не рабо́ти по це́л дѣ́н (Брл).

тиса́г м *једна од двеју торби бисага.* – Ра́лникат ми процепи́л тиса́гат (Гос. Бе. Зс).

ти́ће прил. *тек тада.* – Дове́до снау́ и заса́ је добре́, а ако се измо́та клубе́то тиће, ло́ше че бу́де (Пн).

ти́чиште с мн. ти́чишта, аугм. пеј. *птица.* – Ти́чишта мо́ж да се ку́пу там (Зав).

ти́чја ру́жа ж бот. *врста цвећа које се гаји у врту.* – Цве́ће из гради́нче ти́чја ру́жа, то су нарциси́ си́тни (Пк).

ти́чо про́со с бот. *гроница.* – Ти́чо про́со и́ма зр̑нце белко́, а на вѣ́р ма́лко црнко́ (Гос).

ткањé ж мн. *разне врсте ткања.* – Знáм прéбир, па сам и ткањéта прéбир уводи́ла на дрýђе жéне (Ор).

тлáцка несвр. в. тлáчка. – Тлáцка, љýља или клáцка, и́сто је. Тлáцкам кључéве у рýку (Зс).

тлáчка несвр. *љуљати; цупкати дете;* уп. тлáцка. – Немóј да тлáчкаш стовнéто, че га удáриш да се стрóши (Тм. Зс).

тлечóр м мтз. од телчóр *телад.* – Сабрáла се тлечóр у зевни́к (ТД). И́мамо тлечóр у трљáк, на пáшу (ТД).

тл́став, -а, -о *који има много масти, лоја.* – Тл́става вл́на нáјбоље че мóж да запи́ши водýту (Бе).

тл́ч и мл́ч изр. *тучак и чутура.* – Тл́ч и мл́ч су óн и онá, тл́чник и чýтура, нáчисто су затл́цани (Дој).

тл́чи – мл́чи изр. шаљ. *ован у време отлодње.* – На онóга тл́чи – мл́чи, рогáтотога, наметáла се све јáганци (Ру).

тмýл, -а, -о *потмуо.* – И́мам тмýли бóлови од лéвуту стрáну у кл́кат (Км).

тóа зам. *то; оно.* – Кáжемо тóа, тóва, а стáрцити кáжу и товá (Гос). Не знáм да – ли́ је тóа билó на И́гњатов дьн (Гос).

тов зам, в. тóа. – Не мóж тов текá, нéчу да дозвóлим да ме áрате (Пет. Вој).

тóваја зам. в. тóа. – Тури́мо тóваја у семéто (Зс).

товаричé с дем. рет. *сандуче или посуда за потребе рабаџије, уз јарам на самом почетку руде.* – Рабаџи́је су имáли мáлечко товари́че за на јерьм, окол два – ли́тра (Кр).

тóј зам. *то.* – Тóј си је твојá кри́вица, ти че плáтиш тýј штéту (Рг).

тојагáр м шаљ. пеј. *(омања) тољага.* – Дáј ми тојагáрат да се пóтпрем (Чин, Вој).

тóли се несвр. *бокорити се; умножавати се бокорењем.* – Онó се житóто у јáку њи́ву тóли (ВЛк).

тóлко ми чи́ни изр. *свеједно ми је; не тиче ме се; баш ме брига.* – Óчеш ли, нéчеш ли, че и́деш ли, нéч ли, тóлко ми чи́ни (Вој).

тóп главá изр. прип. *квасити главу.* – Рекьл на пи́јац на тýја гóспођу тóп главá, потсети́л ђу кадá је билá сељáнка и билá вьши́ва, топи́ла глáву с óдвару од чемери́ку (Изв. Држ).

тóп пáре изр. *гомила новца.* – Дáдо му тетóлћи тóп пáре да си кýћу напрáј (Гос).

топéж м фиг. *брига, секирација.* – Ако сáњам да гáзим вéлики снéг, топéж че је, секирáција (Пир).

тóпка ж **1.** *лопташта грудва; лопта.* – Тýримо тóпку мáсло дори́страшну у млекó и после пр́жимо (Рс). **2.** *лопташта цваст.* – Ти́ја љи́љак и́ма мáлечко ли́сје, дóјде како амрéла; само прáви цвéт на тóпће како грóнће (Зав, Гра).

топли́к м *место на коме снег брзо окопни.* – Ви́ди се у́јутро како́ изла́зи па́ра из ру́пу; ако мло́го гу́сто изла́зи мьгла́, текво́ ме́сто ка́жемо топли́к, а поне́кој ка́же и вуна́ра (МЛк).

то́пчица ж дем. од то́пка *мали свежањ расада.* – Да́ј ми једну – то́пчицу раса́д од папри́ку (Ос).

то́р м **1.** *стајњак од оваца и коза.* – Купи́ то́р из Др́жину и нађубри́ си њи́вуту, па ми мору́за ро́ди на́лудо (ПРж). **2.** *измет овце или козе на цедиљки при цеђењу млека.* – Када́ це́димо млеко́, оста́не то́р на цеду́љћу или та́лога (Мр. Кп. Бе).

торба́ль м пеј. *торба.* – Торбаље́ зака́чени и у њи нату́рано једно – дру́го (Бс).

торбеља́к м пеј. в. торбе́тина. – Цеди́ло, диса́си, торбеља́к, једно́ се но́си кад се по́јде на поја́ту

торбе́тина ж пеј. *торба;* уп. торбеља́к. – Она́ ме све згње́те на се́диштето, поне́ла у гра́д једне – торбе́тине големе́ (Јел).

торомéљеста жена́ изр. *жена са јако израженим туром.* – Торомéљесте же́не су ду́песте же́не, а ши́шкаве же́не су дру́га ра́са (Д – Нш, Пир).

торо́че несвр. **1.** *производити јак и непријатан звук.* – Торо́че ко тара́на (Цер). **2.** *непрестано брбљати.* – По це́л дьн саде́ торо́че, а работа́та си му стоји́ (Рас. Пк).

то́тола – то́тола *узв. подражавања клоктања при испијању надушак:* – До́вати чу́турицуту и то́тола – то́тола, це́лу ђу и́спи (Вој).

точка́р м *мајстор који оправља бицикле (и мотоцикле).* – И́дем при точкара́ да ми опра́ви то́чак (Изв).

трава́ од зми́је бот. *једна од трава којима се лечи од змијског уједа.* – Трава́ од зми́је и́ма бо́дље, ле́чим о́вце с њу (ВЛк). Трава́ од зми́је не́је лиси́чина, него и́ма ши́љасто ли́сје, оно́ се зале́пи за́земи (ТД).

трави́чка ж хип. од трава́ *травчица.* – По вьздан збира́ трави́чће да ђи однесе́ на козу́ и на овцу́ (Пк).

травни́к м зоол. *крпељ Ixodes ricinus.* – И́ма кр́леж, а и́ма и травни́к; травни́к је пожлт и по́малечьк (Дој). Кр́ље́ж је ве́лики а травни́к је ма́ли (Мр).

тра́к м мн. тра́кови *једна од двеју упоредних трака на упртачу (цедилу) или на платненој љуљашки.* – Љу́љћа и цеди́ло и́мају тра́кови (Бз). Љу́љћа и́ма тра́кове (Пк). Цеди́ло и́ма тра́кове (ВЛк).

тра́кавица тра́ка изр. песн. нејасно значење. – Тра́кавица тра́ка /Ме́не во́ли сва́ка (Сук. Пир).

тра́мпав, -а, -о рет. *онај који је запустио своје имање, неодговоран и нерадан.* – Тра́мпав ђу је му́жат, не́радан и сирома́, а и́ма добро́ има́ње (Дој).

трапаљéс, -та, -то рет. вулг. *чворновашт, лоше уобличен; пшревише дебео (о пенису).* – Трапаљéсто, цамбрљéсто, па нéче да улéзне (Зав).

трáпне се свр. рет. *намешнушти се (као гошт).* – Не и́де да се трáпнеш човéку у кýћу кад му гóсти доóде (Пир).

трáпушка ж дем. геогр. *кашка коса; брежуљак; хум.* – Е на трáпушкуту там искáрај јáганцити, на отради́ју да и ли́ди вéтар, овдé че се запáле (Зс).

трапчѝк м в. трáпушка. – Појáту су имáли на трапчѝкат (Зав).

трáска несвр. *шрескашти.* – Какво́ трáскаш, дéте, товá ти нејé за игрý (Трњ).

трáсне (се) свр. *јако ударишти уз карактеристичан звук, шреснушти.* – Трáсну плéкат и и́сплаши овцéте (ПРж). Трáсну се од кóвуту и поврéди си нóгу (Кр).

трбуљáс, -та, -то *који има изражен стомак, шрбушашт.* – Óн бéше трбуљáс човéк (Б – ЦЈ, Гњ).

тр́га несвр. *стресашти (класје, снопове, грожђе).* – Житóто тр́гано, све је билó измл́зено, срони́ло се, отпáдла зр́на (Ш, Мр).

тр́гне језѝк изр. *одузешти моћ говора.* – Кýрјак се залети́ па те удáри да те уплáши и да ти се тр́гне језѝк (Бла).

шр́гне се свр. **1.** фиг. *освешшити се.* – Дошлó је врéме да се тр́гнеш, да се освéстиш, неси́ више детé кojé мóже да рабóти какво́ óче (ТД). **2.** изр. **тр́гал вој се језѝк** *није у сшању да говори.* – Од голéм стрá тр́гал вој се језѝк и само ћути́ (Вој).

трепетљѝка ж бот. *јасика.* – Расти́ли смо и трепетљѝку, метлóвину нéмамо (Пк).

трепњýје несвр. *трешшашти (свешлосш, сунце).* – Че дóјде кадá сьнцéто пóчне да трепњýје, да заóди (Зс).

тресý му се дрéјете изр. *плашишти се.* – Тресý ми се дрéјете од тýја áлу, не обѝчам ни да га срéтнем (Вој. Трњ).

трешчорáк м зб. *иверје.* – Донéси трешчорáк, клечорáк, да потпáлимо огѝњат (Држ. Вој).

тријéри несвр. *помоћу шријера одвајашти семе пшенице од семена корова, ломљених зрна и нечисшоће.* – Излéзоше трѝјери и почéмо да тријéримо жѝто (Вр).

трињорáк м *шрина (од сена, од исшрулелог дрвешта).* – Из шупљý бýку сýво, трињорáк, бр́зо се завáти с огњѝво и крéмик (Дој, Рс).

трѝста и трѝјесе бр. мит. *шриста и шридесешт.* – Трѝста и трѝјесе си реклá, али ни једнó ти нéје тáчно (Пир). Онó сам и јá видéла трѝста и трѝјесе (Сук).

тричáрка ж *шорба или врећа за мекиње за псе, од шшављене јагњеће или јареће коже.* – Брашњенѝца је за брáшно, а тричáрка је за трѝце за помѝје (ТД). У тричáркуту мáлко и́ма, кучéто че остáне глáдно (Пк).

тр̏ка гр̏снице изр. *млатити конопљу.* – На њи́но гу́вно тр̏кам гр̏снице (Тм).

тр̏ка дро́нци изр. *прати веш (на потоку, реци) (уз коришћење пракљаче).* – Тр̏камо дро́нци све на реку́ту (Тм).

тркéћи рет. прил. сад. *трчећи.* – И́дем тркéћи с коња́ и на једну́ и на дру́гу стра́ну (Зс).

трља́вица ж *болови у стомаку који се (наводно) ублажавају трљањем.* – И́ма кра́тка трља́вица, стома́к боли́ па се тр̏ља с ча́шу, и и́ма си́лна трља́вица, ја́ко ка заболи́ стома́к (Гос).

трља́к м *део појате без надстрешнице.* – У поја́ту трља́к и потка́пчина, куде́ овце́те и́ду сло́бодно (Дој). Рину́сте ли трља́кат (Орљ). Трља́к и́ма заго́н за мл̏зење, бројéње о́вце и за шиша́ње (Зс).

тр̏љне свр. обич. *замазати руком; погладити; протрљати; застругати предметом.* – С бѣ́дњак, када́ уга́сне, сва́ку овцу́ тр̏љнемо по чало́ (Зс).

трмéшка се несвр. *ваљати се (по пепелу, прашини, слами).* – Ку́пемо се у реку́ту па се после трмéшкамо у песѣ́кат (МЛк).

трмка́р м рет. *пчелар.* – О́н је бил на́јпознат трмка́р у на́шјат Висо́к (Рос, ВРж).

трно́вача кру́ша изр. *врста старинске некалемљене крушке.* – Трно́ваче кру́ше две – со́рте и́ма: једнé загр̏лчесте, а друђéте ма́лко по́длђе; у вр̏шу зрéју и ни једну́ го́дину нéма да не ро́де (Грш).

трно́грм м бот. *зечји трн Ononis spinosa и Ononis repens.* – Нага́зим трно́грм с бо́се но́ђе, па нéшто изва́дим о́дма, а нéшто чéкам да загно́ји па да га изва́дим. Ка́жемо трно́грм, али се чу́је и грмо́трн (Зс).

тр̏нска сто́вна изр. *неглеђосана тестија која има само један широки отвор.* – Тр̏нска сто́вна и́ма само ду́луч и добра́ је за на њи́ву, вода́та по ла́дна у њу (Држ).

трнци́ја м *особа која не враћа позајмљени новац или предмет.* – Трнци́ја је кој во́ли да затр̏ни, да у́зне а да не вр̏не (Пир).

тр̏ње га́зи преко́ – главу изр. *трпети велике муке у току (дела) живота.* – Она́ је оста́ла мла́да удови́ца и тр̏ње је гази́ла преко́ – главу (Гос).

трњора́к м мн. трњора́ци *трњак.* – Заглави́ле се овцéте у трњора́кат (При. Јал).

троа́љ м мн. троаљé *остатак комадића хлеба (са трпезе).* – Они́ једу́ и пи́ју, а на деца́ да́вају само троаљé (Пир. Вој)

тро́вка ж *женска особа која се губила.* – Бéше се губи́ла, спа́ла на њи́ву, па ђу крсти́мо тро́вка (Сук. Вој).

троја́нка ж **1.** *која је омладила три младунца.* – Та́ј ми је овца́ троја́нка и мло́го је млéчна (Нш). **2.** *која потиче из легла са три младунца.* – Немо́ј да чу́ваш троја́нку, сла́ба је у сна́гу, недосиса́ла (ДД). **3.** *три срасла плода*

(шљиве, брескве); уп. троја́ња (1). – Двоја́ње и троја́ње пра́скове или сли́ве се не једу́, неје́ добро́ (Држ).

троја́ња ж **1.** в. троја́нка (3). – Троја́њуту немо́ј да једе́ш, не́је добро́ (Зав). **2.** *воћка са три рачве.* – Која́ сли́ва и́ма две – гра́ње, ка́жемо двоја́нка, а ако и́ма три́ ка́жемо троја́ња (Зав).

троја́нче с мн. *који потиче из легла са три младунца.* – Ка́жемо троја́нче или тројанче́, када́ троја́ни овца́ или коза́ (Гра).

тро́ји, -е, -а мн. *три пара; три врсте.* – И́ма канди́лчичи: једни́ бели́, једни́ плави́, једни́ црвени́, тро́ји и́ма, тро́ји цьвту́ про́лети (Гос).

троки́ра свр. в. тро́кне. – Маши́ницата ми тро́кира, че купу́јем но́ву (Пир).

тро́кне свр. *престати обављати своју функцију, отказати (део апарата, апарат).* – Не́ки – пут о́че да тро́кне, да троки́ра; остаре́ло веч (К – Ћу, Пир).

тромбо́л м *дувачки инструмент.* – Тромбо́л, ду́ва се у ње́га, и́ма ча́ркови, пу́лови за свире́ње с пр́сти (ТД).

тро́п м геогр. рет. *(краћа) коса.* – Изле́зомо го́ре на тро́пат и поче́мо да га о́камо (Цер).

тро́пало с фиг. *брбљивац.* – Това́ па тро́пало, до́сади ми (Сук. Вој).

трорóга ж *дрвена вила са три рога.* – Ви́ле дворо́ђе за ма́ње се́но, а трорóђе кад тре́бе да поди́гнеш више се́но (ТД).

тро́скалица ж *звечка од рачвастог дрвета са комадима плеха које и најмањи ветар покреће, користи се да плаши птице у винограду или на њиви.* – Тро́скалица, а ка́жемо у и грота́ља, пла́ши ти́чи у ло́зје, ве́тар како́ у ду́ва (Соп).

трошка́ри несвр. *издржавати.* – Ја́ не́мам па́ре да те трошка́рим да се ше́таш по Ни́ш, ти си там отишьл да у́чиш (НМл).

трпе́за ж *врста старинског стола за обедовање, трпеза.* – Ја́стегач је како кру́г, а трпе́за и́ма по́лукруг и дуга́чко до́јде (Сук).

трпеза́н м *даска на трему која служи, поред осталог, и за обедовање.* – Кла́с се изно́си на ћо́шку, та́м и́ма дьска́ трпеза́н, па се на њу оста́ви (К – Кл, Пир).

трсачи́на ж *крчење.* – Трсачи́на, и́дем да тр́сим, њи́ву да пра́вим, за ле́б да о́рем (СГл).

тр́ти се несвр. фиг. *непрекидно и дуго нагнути радити.* – Ја́ се трти́ та́мо, два – дьна реза́ ло́зје (Држ. ВС).

тр́тла ж пеј. *женска особа са јако истуреном задњицом.* – Тр́тло, истрти́ла си се, гро́зно да те човéк погле́да (Грш).

тру́бељ м *ароматична биљка јаког непријатног мириса.* – На тру́бељ је цвели́ка дебе́ла, па и́ма сл́пће (Зс).

тру́бица ж *цвет у облику уског цилиндра.* – Старо́ лале́ пра́ви тру́бицу и жлто́ цьвти́ (Дој. Пк).

трубунка́ ж бот. *врста питоме шљиве дугуљастог плода.* – У Брло́г тој сли́ве о́кају брда́ње и шебе́ци, а мој́и у Ро́сомач и о́кају трубуње́ и шиља́рће (Рос, Брл).

тру́јен, -а, -о трп. пр. *трован.* – Три́ – пути сам тру́јена, големе́ сам му́ће има́ла у живо́т (Пир).

тру́јење гл. им. од тру́је *тровање.* – И тру́јењето боли́, и бесе́њето боли́, не зна́м кво да пра́вим (Зав).

тру́ло мага́ре изр. *дечја игра заскакања.* – И́грамо тру́ло мага́ре, нава́чамо се једѣн на дру́гога (Чин).

тру́љав, -а, -о *труо.* – Тру́љаве тој да́ске, не одгова́рају за туј ра́боту (Б – ЦЈ, Гњ).

тру́п м *кратак део попречно исеченог стабла.* – Цепле́нка је дл́го др́во, а тру́п је кра́тко др́во (Цр).

тру́пац м зан. *глина која је обрадом доведена до највеће пластичности.* – Кад земља́ бу́де пла́стична, исече́мо тру́пац на си́тно да га по́лько ува́љамо у ло́птице, гу́к (Кр).

тру́пне се свр. пеј. *лећи и не померати се.* – Ка до́јде му́жат она́ се тру́пне у кре́вет, напра́ви се бо́лна и лежи́ (Цр).

трупче́ с мн. трупчети́ја/тру́повчичи *врло кратки комади попречно исеченог дрвета.* – Дај ми трупчето да седнем (Држ). Дрва́та исе́чена на тру́повчичи, па че и це́пимо на цепле́ње (Цр).

тру́с – тру́с – тру́с узв. којим се подражава ударање машицом. – Ма́јђа ми ме поче́ би́је с машу́, тру́с – тру́с – тру́с (Рос).

тру́ска (се) несвр. *труцкати се.* – Не́чу кола́та да ме тру́скају низ камења́кат, бо́ље че си о́дим (Јал. Вој).

тр́чка несвр. *трчкарати.* – Само тр́чкају по теле́то, ра́дују му се (Кп).

трчо́бало с фиг. *гужва; врло честе посете.* – Оно́, у њи́ну ку́ћу трчо́бало; једно́ доо́ди, дру́го ото́ди (Вој).

тршља́к м *искрчена површина (са ситним растињем).* – Уле́зле њего́ве о́вце у тршља́к и они́ га затечу́ и уте́пају (При, Пет).

туберкуло́зичав, -а, -о *туберкулозан*. – Моја́ ба́ба је била́ туберкуло́зичава (Зс).

ту́ва не́гдева изр. *ту негде.* – О́н је ту́ва не́гдева, и́дем да га потра́жим (Вој).

ту́вајте прил. *ето ту; ево овде.* – Вода́та је ту́вајте, поди лешта́кат (Пс. СГл).

тугла́ра ж *зграда зидана ћерпичом, непеченом циглом.* – Биле́ су по́више ку́ће тугла́ре, ћерпича́ре, сироти́нсће ку́ће, ни́сачће (Пир).

ту́жан, -жна, -жно *који је мучно – сладак (о вођу, колачима).* – Ја́балће и́ма ра́зне; једне́ су си́пкаве, дру́ђе во́дне, а једне́ па ту́жне (Зав).

тужни́ ко́рен м бот. *слатка папрат.* – И́ма у го́ру ту́жни ко́рен (ВЛк).

тужни́к м бот. *слатка папрат.* – Тужни́к и ту́жни ко́рен, и́сто је; оно́ бла́го, жвака́л сам га (Нш).

тужни́к м *црвенило и свраб око уста.* – Ди́гал ти се тужни́к окол у́ста, не́кој тугу́је за те́бе (Пет, НМл).

ту́жно прил. *мучно – слатко.* – Ту́жно је за је́дење бе́лмуж (Зс).

ту́л м *метално лежиште точка у који улази крај осовине.* – Ту́л и́ма то́чак, там куде́ ула́зи осови́ната (Зс).

ту́лица ж бот. *турица Galium aparine.* – Ту́лица, си́тачко, бело́, врзу́јемо га на Руса́лницу да ни не боли́ грби́на (Мр).

тулу́м м мн. тулумје́ *врста звона за овце.* – Тулу́м је за овцу́, а за козу́ голе́м клопота́р (Зс).

тулумче́ с *врста звона за овце.* – Тулу́м је по́голем и о́н је за гове́да, а тулумче́та су по́малечка и она́ су за о́вце (Зс).

тумарџи́ка ж *вредна, умешна и самопоуздана жена.* – За готве́ње на сва́дбу по́требне су же́не тумарџи́ће, које́ о́че да за́пну и да га урабо́те како́ тре́бе (ЦД).

ту́мба несвр. *ваљати (буре, кацу, празан суд, камен).* – Тумба́ла сам га ко бу́ре, не мо́гу га поди́гнем (Нш).

тумбачѣ́к м деч. фиг. **1.** геогр. *хумка; врло мало узвишење на равној површини.* – Куде́ не́када бе́ше кру́шата оста́ло само тумбачѣ́к (Пок). **2.** фиг. *дечја брада; брада уопште.* – На сва деца́ по крајчѣ́к /А на де́ду тумбачѣ́к (Зс).

ту́мбес, -та, -то *ваљкаст.* – Ту́мбесто, дугуља́сто, ле́к од шу́гу у ње́га (Гос).

туме́т. Го́ни му туме́т изр. *прогањати због (измишљене) кривице; кињити.* – Го́ни му туме́т, не да́ва му да ди́гне гла́ву (ВЛк).

тупа́ загла́вка изр. *глупа особа непогодна за сарадњу.* –Ега́ на́јдеш тупу́ загла́вку која́ не́че да тра́жи да њој препи́сујеш ако до́јде за тебе (Зав).

тупа́к м *ограничена особа, будала.* – Ду́шко је тупа́к, не уме́је ни па́ре да разли́кује (ВЛк).

тупа́ло с *дрвени прутић са лоптом од филца или коже на крају, којим удара бубњар.* – Тупанџи́јата ко́лко ја́ко уда́ра с тупа́лото, ја́ ми́слим че сце́пи тупа́нат (Пк).

тупељи́в, -а, -о рет. *заобљен.* – Тупељи́в ка́мик је ло́птас и када́ га вода́ ва́ља, о́н не зво́ни (Бе. Дој).

ту́ра гре́бенци изр. *подметати кривицу.* – Да не и́демо та́мо, да ни после не ту́рају гре́бенци (Соп).

ту́ра капа́к одозго́ре изр. *настојати рећи последњи; пресудити свакоме без обзира на чињенице.* – Нави́кло на сва́ку орату́ да ту́ра капа́к одозго́ре (Чин. Вој).

ту́ра се у све́т/ту́ра се у ре́д изр. *женити се, удавати се.* – Тури́ли смо се и ни́ у све́т, да ни и́ма на бро́ј (Бла). Вре́ме је да се ја́ и ти́ ту́рамо у ре́д и да се до́мимо (Пн).

ту́ра си јерѣ́м на ши́ју изр. *женити се, удавати се.* – Не́чу си ту́рам јерѣ́м на ши́ју ка ми не́је зо́р (Пк).

тура́ње на сто́ку изр. *полагање хране стоци.* – Ране́ње, тура́ње на сто́ку тре́бе да бу́де на вре́ме и да се гле́да да сто́ка не гладу́је (Мр).

ту́рска ба́ница изр. *пита са сиром од киселог теста у виду трака*

које се кружно савијају у тепсији. – Ту́рска ба́ница се не су́че са – сука́љњу, него се одво́ј од ћи́сало те́сто када́ ме́симо ле́б и у ње́га се ту́ре ја́јца и си́рење, која́ кво и́ма, и опече́ се за́једно с ле́бат у ву́рњу, а мо́же и у цре́пњу по́себно (Вој).

ту́рсћи се́д изр. *седење (на поду) са прекрштеним ногама.* – Кроја́чи су кад рабо́те седе́ли ту́рсћи се́д с укр́стене но́ђе (ВС).

ту́ртица ж бот. *биљка у типу вилиног сита.* – Ту́ртица и́ма љу́бичасто – бе́личас цве́т, си́тан, ма́ли, али као череме́тка (Брл).

ту́тмер м геогр. *планинска коса; превој.* – Најдо́мо га го́ре, на ту́тмерат бе́ше заспа́ло (ДД).

ту́тње несвр. **1.** *потмуло одјекивати.* – Ту́тње откуде О́доровци, че бу́де ло́ш о́блак с гра́д (Вој). **2.** фиг. *непрекидно трчкарати и тако завршавати послове.* – За кво то́лко жене́те це́лу но́ч тутња́ше (Пет).

ту́тње га изр. *грдити, кињити.* – Па ме држа́, па ме тутња́, па му на кра́ј све ре́ко (Вој).

тутубе́ја ж *глупа, лења и невешта особа.* – Снаа́та тутубе́ја, сувору́кава, ленчу́га, отсѣ́ле ју руђе́те, ни́шта не́је работи́ла (Пк).

ту́тулу – ту́тулу узв. којим се подражава пијење из посуде са уским отвором. – У́зне стовне́ с вино́ и ту́тулу – ту́тулу, пи́је кри́шом (Држ).

тутýче несвр. *звонити тупо и ритмички.* – Телефо́нат само зво́ни, само тутýче (Пир).

тѣ́ – тѣ́ – тѣ́ узв. при вабљењу живине: *дођи, дођи!* – Тѣ́ – тѣ́ – тѣ́, ба́бини пи́личи (ВСв).

тьгѣ́шањ, -шња, -шњо *тадашњи.* – Тьгѣ́шњото вре́ме не́ма се вр́не, а бе́ше у́баво (Сре).

тѣ́к(ь) – тѣ́к(ь) узв. при вабљењу пилића и кокошака: *дођи, дођи!* – Ма́ме се коко́шке: Тѣ́к-тѣ́к, цѣ́р -цьр, пи́лки- -пи́лки – пи́лки! И оне́ се збе́ру (Мр). Тѣ́кь – тѣ́кь, пи́ли-пи́ли – пи́ли, пи́л, – пи́л, – пи́л (Вој).

тѣнак лита́к изр. *дуга женска хаљина од танке пређе и неваљаног сукна, без рукава, најчешће украшена шљокицама и опшивена жутим ширитима.* – Пред ра́тат су тѣнак лита́к све же́не носи́ле, и ста́ре. Тѣнко се преде́ у два – ни́та и лито́ се тка́је (Брл).

тѣне несвр. рет. *тонути.* – Поче́ да тѣнем у во́ду (Д – Ву, Пир).

тѣнка цре́ва изр. анат. *танка црева.* – И́ма тѣнка цре́ва и и́ма дебе́ла цре́ва (ТД).

тѣнкови́јес, -та, -то *који је танак у струку, вижљаст.* – Тѣнкови́јеста дево́јћа је када́ је висока́ и мр̏шава (Гњ, Држ).

тѣнкоши́јес, -та, -то *танковрат.* – Во́лат тѣнкоши́јес, не допа́да ми се (Сре).

Ћ

ћа́ти несвр. нег. *(не) поштовати, (не) уважавати.* – Њего́вити се жа́ле да и и́ч не ћа́ти (Пк).

ћѐ прил. *тек онако, управо.* – Ја́ ће ми́ну да те ви́дим (ЦД).

ћеа́ м *главни пастир који одговара за сву стоку на планинској испаши.* – Ћеа́, како́ он наре́ди, слу́шамо (ТД. Мр). С гове́да су ишли́ ћеа́, поћени́к и погони́ч (Зс).

ћѐбе с *дуг сукнени мушки капут (до колена).* – Памукли́ја, па кра́тко, па про́слук, и мо́же сас ћѐбе или без ћѐбе (МСв).

***ћѐв*. Не́је ми ћѐв што је тека́** изр. *то ми се не допада, није у реду што је тако.* – Че́рка ми побе́же за удовца́, не́је ми ћѐв што је тека́ (ВСв).

ћевли́ка ж *женска особа склона пићу.* – Она́ је че́сто ћевли́ка, пропи́ла се (Изв). Има́ло је у на́ш комшиљк не́колко же́не ћевли́ће (Пир).

ћевти́ несвр. фиг. *узалуд гунђати; узалуд галамити.* – Што – ти́ се вр̏љи, то́ј ти је до́ста; мо́ж около само да ћевти́мо (Зав).

ћѐл – туга́/ћелтуга́ ж *дубока туга (са разлогом или без разлога) праћена одсуством било какве жеље.* – Увати́ла га ћѐл – туга́ па само спи́ (Пир).

ћѐла ж арх. *рана.* – И́маше ћѐле по́ – руће, по лице́, га́д да те је да га погле́даш (Зав).

ћелепо́ш м *бела платнена капица која се носила испод барле.* – У гра́д се носи́ло ћелепо́ш испод ба́рлу, бела́ ка́пица оди платно́ (Пир).

ћелепѣ́шњак м *стара, прљава и изобличена капа (код старе и запуштене особе).* – Тури́ла на гла́ву ћелепѣ́шњак, некакѣ́в качке́т (Пир).

ћема́на ж рет. *виолина.* – Свири́ло се у моје́ вре́ме у цова́ру, дуду́к, дво́јће, га́јде, даи́ре, ћема́ну (ВЛк, Пир).

ћѐнка несвр. *говорити плачним гласом (уз пренемагање, по навици).* – Ма́јћа ми не́што ћѐнка, жа́ли се, бо́лна је (ТД).

ћерáј м *келнерај.* – У ћерáј смо спáли у стáру кýћу (ВСв).

ћесáп м посл. *припремљена сума новца за куповину.* – Јесáп, ћесáп, торбá и штáп, товá је трговúна (Пир).

ћесéри несвр. *досађивати гунђањем и неоснованим приговорима.* – Немóј, жéно, више да ме ћесéриш да те не бúјем (Км. Цер).

ћећéче несвр. *тихо мекетати (коза).* – Козá мрмрче кад је за јарéнце, ћећéче кад је полѝка и врéка кад је јáко (ТД).

ћијáнка ж шаљ. према глаголу ћúја несвр. кијати *учестало кијање у друштву.* – Кáд се нéколко њи исћúјају, чýла сам на седéнћу, кáже се: – Амá се исћијáсте, направúсте големý ћијáнку (Пк).

ћúјовска глѝтка изр. *велики гутљај.* – Дáј мáлко да пúнем, да отпúјем ћúјовску глѝтку (Вој).

ћикó прил. рет. *како.* – Е, ћикó прођé на пазáр? (Об).

ћúлавци м мн. *безвредне ствари.* – Ћúлавцити твóјити да си ýзнеш, смúтају ми (Дој). Пошлú смо сас мýжа за ћúлавци по њúве (ВС).

ћúлерче с дем. **1.** *собичак за чување веша.* – Јá се у ћúлерчето преоблáчим (Гњ). **2.** *прозор од úже према тераси.* – Нéкој нáspну из ћúлерчето, видé ме да крáднем, и јá побéго (Пн).

ћилибáр м *огрлица од ћилибара са разнобојним перлама.* – Ћилúбар, манúста белá и жлтá на огрлúцу, носúла се само кад се пóјде у цр́кву на голéм прáзник (Пир).

ћилим м *поњава са потком од разбијених крпа.* – Ћилúм је цр́га с нáтку од др́ндано (Км).

ћилимáр м *трговац ћилимима.* – Кривошúја је бил поштéн ћилимáр (Пир).

ћúлка несвр. пеј. *споро се враћати и млатарати предметом за који су га послали.* – Не ћúлкај мáњето, óдма ми га донéси (Пир).

ћилѝц м мн. ћилцú м мн. *немоћне и безвредне особе.* – Пошлú смо с мýжа на њúву ко ћилцú, нам нéје мéсто там, стáри смо (ВС).

ћúма несвр. **1.** *махати.* – Онá му почé ћúма из вóзат (Брц). **2.** фиг. *косити.* – Цéл дѝн сам ћимáл, рýће ми отпáдоше (Дој).

ћúне се óт – срце изр. *родити.* – Нéје њој се ћинýло óт – срце, па да у болú за њу (ВЛк. Вој).

ћипелѝк м *кључа вода; врела вода.* – Онó жéга, (као) ћипелѝк, а онá пошлá на пúјац (Пир).

ћипú у кýћу изр. фиг. *свађати се (често)* – У њúну кýћу почé да ћипú, да се бúју (Пк).

ћúпне му кр́в изр. *јако се наљутити, побеснети.* – Готóво, ћúпнуло ми је кр́в, сá че се бúјемо, мýжу, па кво бýде (Зав).

ћиримиџи́ја м *џиглар.* – Ћиримиџи́ја сам поста́л у петна́јес го́дине, да се мож прера́нимо (Кс).

ћи́сак м бот. *велики киселац Rumex acetosa.* – Ћи́сак, те́сни му ли́стовети, иска́ра су́кат, жва́чемо ко́пат (Соп).

ћи́сала врба́ ж бот. *ракита.* – У моју́ Ја́њу рећи́ту о́камо ћи́сала врба́, ја́ си у и сьг тека́ о́кам (К – Јњ, Ста).

ћи́сала чорба́ изр. *чорба од расола са паприком и другим додацима.* – Ћи́салу чорбу́ од расо́л че́сто смо је́ли (Нш).

ћи́салка кру́ша ж бот. *врста дивље крушке.* – Ћи́салка кру́ша је добра́ за оцьт (ВС).

ћисалко́ва шу́ма изр. *лишће дивље јабуке намењено бојењу пређе.* – За чини́лку ћисалко́ва шу́ма се кори́сти а др́во не (ТД).

ћисалко́вина ж *дивља јабука (стабло, кора, лишће).* – Ћисалко́вину смо користи́ле за чини́лку (ТД).

ћи́сало ме́со изр. пеј. фиг. *женска особа.* – Де́да ми је рекьл да не́мам ра́боту с ћи́сало ме́со, него да си гле́дам шко́лицуту (Брц).

ћи́сало на́ – нос (и́де) изр. *јадити се и ћутати.* – Оно́ ми иде́ ћи́сало на́ – нос, иде́, иде́, ама си пређута́ (Вој).

ћи́сало це́дено млеко́ изр. *цеђењем угушћено кисело млеко.* – Ћи́сало це́дено млеко́, о́вчо или кра́вљо, мло́го је добро́ мезе́ за пред го́сје (Брл).

ћисалѣ́ц м бот. *киселац Rumex acetosa i Rumex acetosella;* уп. ћи́шељак. – И́ма ћисалѣ́ц, па диво́ зе́ље, па шта́вљак (Дој).

ћи́селица ж бот. *дивља јабука.* – Од ћи́селице пра́јмо оцьт (Сук. Јал. Вој).

ћисе́р м *тесла, кесер.* – Ко́па кори́то сас ћисе́р (ТД). Сас глето́ и сас ћисе́р га длбе́ (Ру).

ћи́тка ж **1.** *кита (цвећа).* – Неве́ста но́си ћи́тће на па́зуће (ВРж. Рос). **2.** фиг. *вуна на глави овце као украс.* – И́ма о́вце које́ не ка́рају ћи́тку и ши́ју, оне́ су гу́љаве (Зс). **3. ћи́тка голема́** изр. фиг. а. *прилика за гордост, понос.* – Заврши́л њим си́н шко́ле големе́, ћи́тка је голема́ (Кр. Пир). б. ирон. *велика срамота.* – Че́рката њу че ро́ди а још дево́јћа; това́ је, за њу дигногла́весту, ћи́тка голема́ (Пир).

ћи́тнаста коко́шка изр. *кокошка са израженом ћубом на глави.* – И́мам једну́ ћи́тнасту коко́шку (Б – Са, Гњ).

ћи́тчица. Иструже́ на ћи́тчице изр. *скине младу кору (леске) у виду растреситих лоптица.* – Бења́к оди лesко́вину иструже́м на ћи́тчице и ја́ганци га ру́чу си́рово (ТД).

ћићи́ја ж рет. *нож преклапач; стар нож.* – Ја́ си но́сим ћићи́ју за поја́с, да пу́штам кр́в на овцу́ (Нш).

ћи́у-ћи́у, ћи́у-ћи́у узв. при подражавању пушчане паљбе. – Ћи́у-ћи́у, ћи́у-ћи́у, поче́ше ме́ткове да прола́те окол ме́не (Јал).

ћиша́во паче́ изр. пеј. *болешљиво и нејако створеље.* – Она́ је ћи́шаво паче́, све бо́лна, на ра́боту у по́ље не изла́зи (Пн).

ћи́шалка ж *мера од три нити у гређи са мотовила;* уп. ћи́шалка. – Три́јес жи́ћће у па́самце, а три́ у ћи́шаљку; де́сет чи́шалће у па́самце (Ру).

ћи́шаљћа ж в. ћи́шалка. – Три́ конца́ у ћи́шаљћу, а де́сет ћи́шљће у па́самце (Бе).

ћи́шељак м в. ћисаљ́ц. – Ћи́шељак жва́камо па ни ћиси́ (К – ЦВ, Пир).

ћи́шка несвр. рет. *говорити уз плач.* – Бо́лно, па си по́више ћи́шка, и ка ора́ти ћи́шка, све зави́кује (Цр).

ћо́кне свр. *ударити рогом; убости.* – Кра́ва ме бе́ше ћо́кнула па сам лежа́ла у бо́лницу (Б – Км, Пир).

ћо́рави дни́ м мн. *дани немоћи, старост.* – Че зачу́вам па́ре за ћо́рави дни́ да и́ма (Зав).

ћо́равци м мн. арх. **1.** *кратковиде очи.* – Поче́ше ми дрљаве́ју ћо́равцити (Чин. Сук). **2.** шаљ. *наочаре.* – Да́ј ми ћо́равцити да уде́нем иглу́ (Пир).

ћорачћи́ прил. сад. **1.** *на слепо, не гледајући.* – Напипа́ га, најдо́ га ћорачћи́ (ВРж. Кр). Слу́шам се ћорачћи́ (Држ). **2.** фиг. *без стида, без поштовања реда.* – Дошла́ сам ћорачћи́, ни́шта несѣ́м доне́ла (Јел).

ћорламе́. На ћорламе́ изр. *невољно; срдито.* – Не да́ва ми га како́ се да́ва, него ми га да́ва на ћорламе́ (Рс).

ћо́рлук м *притајен поркос којим се изазива и понижава друга страна.* – Уда́ра му ћо́рлук, као сра́мује се од му́жа пр́ву но́ч (При).

ћорѣ́ц м мн. ћорци́ *немоћна (и полуслепа) стара особа.* – Ти́ не́чеш да не и́деш при текви́ја ћорци́ да ти пра́ве сме́шку (Гос).

ћо́рша м **1.** *слепац.* – Ћо́рша се у теб загледа́л (СГл). **2.** фиг. *глупак; неспретна особа.* – Ћо́ршо ћо́рави, што си не гле́даш пре́д – ноће?! (Пн).

ћо́савац м зоол. *мала црна птица која напада грожђе, кос.* – Ћо́савац је цр́н, а грозјарѣ́ц су́р (Воj). Ћо́савац је цр́н, и́ма по́кратку кљуни́цу од шморца́ и једе́ по једно́ зр́но, а жи́ви више на гли́сте и на сли́ве маџа́рће (Ру).

ћо́ш м *тераса; балкон.* – Ту́ смо спава́ли на ћо́ш (П – Кр, Пир).

ћоше́. **Држи́ се за ћошети́ја** изр. *пијан.* – Поче́ се че́сто држи́ за ћошети́јата и поче́ да би́је жену́ту (При).

ћошни́ца (ку́ћа) изр. *кућа са терасом.* – Њего́ва ку́ћа је ку́ћа ћошни́ца, пр́ва надо́л, че у ви́диш (Бз).

ћошти́чанин м *ветар који дува из правца села Ћуштице.* – Ду́вају два́ ве́тра – ћошти́чанин и кривѣ́ц, али је кривѣ́цат поо́пасан, на́јде све ру́пе и све жи́во раскри́ва (Зс).

ћу́ало с, мн. ћу́ала, в. ћу́вало. – Ћу́ала се ућута́ла, бу́ће се ујеча́ле, па је стра́шна пла́нина, стра́ ме да замр̀кнем (К – Ћу, Пир).

ћу́вало с мн. ћу́вала зоол. *ћук.* – Ћу́вало се оглаша́ва ћу́ – ћу́, ћу́ – ћу́ (Ста).

ћула́вчица ж дем. *купаста папирната кеса, фишек.* – Та́те, ку́пи ми оно́ва што́ – је како жл̀чка у ћула́вчицу (ВЛк).

ћупе́ с *купасти лимени жижак на петролеј или зејтин, са фитиљом и без стакленог цилиндра.* – Башта́ ми је на ћупе́ це́лу но́ч прави́л тишљара́ј (Д – Сн, Пир).

ћупри́ја ж *основна греда, носач кровне конструкције.* – Това́ је др̀во отсе́кал за ћупри́ју на ку́ћуту, поди њега су нашли́ не́који тепси́ју зла́то (Вој).

ћурумен́ти́ја ж *врста минералне смеше којом се лечи стока (коњи, свиње).* – Ћурумен́ти́ја је ле́к за црве́ни ве́тар (Пн).

ћусте́к м мн. ћусте́ци *делови рибарске мреже у виду џепова, тамо где је олово.* – И́мам мре́жу с ћусте́ци, с њу ло́вим ри́бу (НМл).

ћутли́ја м рет. *особа која нерадо говори.* – Ја́ сам причли́ја чове́к, ја́ не во́лим да се дру́жим сас ћутли́ју, сас чове́ка који́ само ћути́ (Јел).

ћуту́к м фиг. *глупак; незналица; невешта особа; особа без заната или школе.* – Оста́л сам ћуту́к, без ни́шта, без зана́т (Рос).

ћутуре́с, -та, -то рет. *који има велику главу.* – Њего́в овѝн је по – ћутуре́с од на́шетога (Зс).

ћуће́ковац м **1.** зоол. *мала шарена птица која се оглашава са ћук – ћук – ћук, пупавац Urara erors.* – Ћуће́ковац чи́ни ћу́к – ћу́к – ћу́к, њего́ва пе́сма таква́ (Зс). **2.** руг. *Топлодолац.* – Топлодо́лци се обла́че ша́рено а неу́кусно, па и зове́мо Ћуће́ковци, а они́ се љу́те, псу́ју (Зс).

У

у предл. **1.** *за; по.* – И́демо у се́но (Ста). **2.** *од.* – И́де ко ста́рц у сто – го́дине (ДД). **3.** *са.* – До́к – је био у бра́јћа све је о́н овча́р био (Пк).

уа́леница ж *размажено женско чељаде.* – Она́ је уа́леница, че тре́бе ти њу да слу́шаш, не она́ те́бе (Брл).

уа́лина ж геогр. *угнути део, увала.* – Уа́лина место́то, у́бава трава́ там расте́ (Јел).

уа́ме свр. пеј. *оженити, удати.* – До́ – га не уа́ме, па после че се и он нави́кне на му́куту како и ни (Кр).

уа́пе се за ду́пе изр. *касно увидети своју крупну грешку, покајати се.* – Че се уа́пеш за́ – дупе, ама че бу́де доцка́н (Држ, Трњ. Кр. Пир).

уа́ра се свр. *упропастити се; повредити се.* – Уа́ра се чове́к с голему́ ра́боту, упропа́сти се (Бе). Уара́ше ми се пр̀сти на́ – руће од коми́нете (Пк).

убавачѣк, чка, чко *лепушкаст.* – Бе́ше у́бавачка жени́ца, вре́дна, ми́рна, ама умре́ без вре́ме (Ор). Поје́ се у пе́сму да је нају́бавачка дево́јачка мла́дос (Соп).

убави́л м рет. шаљ. *лепотан.* – Мо́јат убави́л прода́л ја́гнето а треба́л је на до́ктуратога да га донесе́ (Д – Пг, Км).

убанsо́ви се свр. *олењити се.* – Ти́ја ба́нsа кад се убанsо́ви не мо́ж га покре́неш (Пир. Држ).

уби́је (се) свр. *повредити (се).* – Како́ да затво́ри врати́шата, оштѝпу га, уби́је си пр́с (Јал). Пази́ да ме са – ср́повете не уби́јеш (Изв).

уби́је ду́шу изр. *премлатити.* – Умодри́л га, уби́л ду́шу (у ње́га) (Ш).

уби́јен, -а, -о трп. пр. фиг. *оштећен усев (од запаре, града, мраза, слане, јаке росе, биљне болести).* – Уби́јено, шмр́кнуто, не́ма ни́шта од лу́к ову́ј го́дину (ВСв).

уби́јен ко́њ изр. *коњ чија је леђа повредило седло или самар.* – Уби́јен ко́њат, огули́ло га седло́то. Ко́њ или мага́ре те́шко заздравују кад се убију, не здраве́је за́свет (ТД).

убико́ви се свр. *укрутити се; не прихватати чињенице; супростављати се већини.* – Доби́л ко́нску па́мет, па се убикови́л, па ни ната́м ни нава́м (Пир).

уби́ло га бри́ђе изр. *бриге су га сатрле.* – Уби́ло га бри́ђе, че́рка му једи́ница зађину́ла у на́јбоље го́дине (Об).

у́ближњи, а, о *близак.* – О́н је у́ближњи комшија твој, че му однесе́ш амане́т (Брл).

убоклуца́ви свр. *запрља смећем и прашином.* – Пази́ да не убоклуца́виш це́мперат окол пле́вуту (Вој).

убра́ни свр. *одбранити.* – За́луду га бра́ниш кад не мо́ж да га убра́ниш, големо́ је зло́ направи́л (Сук, Вој).

убра́шни се свр. *запрљати (се) брашном.* – Ле́ле, убрашни́ла сам се све (Држ).

убрбо́сти свр. *рећи одједном много и неразумљиво.* – Она́ не́што убрбо́сти на вра́та и оти́де (Бз).

убр́ди свр. *усправити.* – Бе́ше убрди́л јексе́р да пробу́ши гу́му (Рс).

у́брдо прил. *навише.* – Ла́је, ће́вка ку́че у́брдо (Мр).

убр́чи се свр. шаљ. *кочоперно се држати (бркати мушкарац).* – Убрчи́л се, ди́гал гла́ву високо́ и пре́ти (Цер).

убуђа́је се свр. *убуђавити.* – Не оста́вљај га на поли́цу; оно́ се там убу́ђаје и ишчамре́је (Б – ЦЈ, Гњ).

убуча́ви се свр. *очешљати се изазовно, рашчешљати се.* – Те текѣвја, убучави́л се бе́ше, у́баво момче́ (Зав).

убьзди се свр. *(почети) ширити непријатан мирис.* – Запрајѝ се да сам заспа́ла, и он ле́же до мен, убьздел се на рећѝју (Бла).

у́валица ж **1.** геогр. *угнуто место, (мала) увала.* – У у́валицуту ле́гло и заспа́ло, там га најдо́мо (Вр). **2.** *угнуто место на телу као последица повреде.* – Ту́в и́ма у́валицу куде́ се бе́ше убѝл (Вр). **3.** анат. *сузна јама код овце.* – У́валица испод о́ко на овцу́ што и́ма, там с но́ж бьцкамо да ка́пе кр̀в (Д – Рд, Пир).

увезе́ му се у гла́ву/увезе́ му се у мо́зак изр. *наметнути се (слика, мисао).* – Грожљѝва ства́р је оно́ било́; то́в ти се уве́зло у гла́ву (Зав). Бе́ше љу́та, и то ми се уве́зло у мо́зак (Тм).

уве́је се свр. *почети јако вејати снег.* – У́веја се, у́пада се сне́г и мѝ разману́мо да и́демо по наваџилк у Присјáн (Пир).

увеличáва несвр. *хвалити.* – Мло́го увеличáва синато́га, зато́ва вој се смеје́мо (Пет).

уве́ти се свр. *искрзати се од употребе и стајања (комад одеће).* – Уветѝла ми се вутáрката, тре́бе ми но́ва (Цр).

увијáлче за но́гу изр. *кожни умеци или крпе у опанку и око ноге.* – Увијáлчета за но́гу од ко́жу, а мо́гу и од кр̀пе (Мр).

увѝсне се свр. *окитити се плодовима (воћка, парадајз, боранија).* – Преродѝло, па се увисну́ло, само што се не скр̀ше грáне (Пс).

увѝти (се) свр. рет. *омршавити (од глади, болести, бриге).* – А́рне увитѝла, не знáм от – какво́ је закасáла (Сук).

увѝтли га изр. *принудити; строго усмерити.* – Увитлѝмо га веч, о́чемо да га же́нимо (Гра).

уво́дљив, -а, -о *стидљив: послушан.* – Срамежљѝва је, уво́дљива је, а нам текваа́ тре́бе да ни слу́ша (Вој).

у́вредно прил. *увредљиво.* – За ње́га је у́вредно што га на свáдбу несте́ позвáли (Кп). Мáло је мо́же у́вредно, али че кáжем (Зав). У́вредно му ре́ко, прегрубѝ мáлко (ВЛк).

увр̀ља се свр. *почети разбацивати предмете на све стране.* – Кад се распу́ца, па кад се увр̀ља, чу́до напрáји (Цр).

увр̀сти се свр. **1.** *упарити се.* – Уврстѝл се с Гордáну, отидо́ше наго́ре као замáјани (Зав). **2.** *поћи заједно; постати оно што и вршњаци.* – Да и́маш менђу́шће, па кад отѝдеш нá – оро да се увр̀стиш у девójће (Изв).

уврти́ свр. пеј. *запрљати руке или ноге (блатом, тестом).* – Уврте́ла но́ђе, па узе́ла опѝнцити у́ – руће (Гра).

уврти́ се свр. *упрести се.* – Власáта влѝната, ло́ша, дл̀га, на витѝљи се уврте́ла (ТД).

увр̀чи се свр. *почети фијукати.* – Уврчу́ се тојáђе, бѝју се момчетѝја у Висо́ћи О́доровци (Д – Рд, Пир).

увуњáри се свр. **1.** *усрати се.* – Напи́л се на свáдбу, па се увуњари́л уз астáл (Сук). **2.** фиг. *обрукати се.* – Óн се увуњари́л, погази́л рéч и дрýгому продáл њи́вуту (Вој).

угáсал перф. од угáсне, фиг. *бити јако болестан, јако се приближио смрти.* – Стáрцат веч угáсал, чéкају га да испýшти дýшу (Сук. Ру).

угáси се свр. фиг. *презести; предуго гладовати; преморити се.* – Цéл дѝн гáзимо рекýту па угáсомо оди стýд (Пк).

угáсне свр. фиг. *умрети; нестати.* – Излéзомо на злáк, че ни бýде, да не угáснемо (Зс).

углáба се свр. **1.** *тонути.* – И́ди по на сýво, немóј тóлко да углáбаш колáта (Вој). **2.** фиг. *сувишним напрезањем постиже супротан резултат.* – Што – сé више прáвдаш, ви́ше се углáбаш (Пет).

углавé прил. *са врховима насупрот састављеним стаблима или мертецима.* – Кошáра је пojáта за óвце и кóњи, углавé и свóдасто извéдена одозгóре, са – слáму покри́јена и нéма унутрáшњи зи́д, сли́чна на вéјник (Мр).

углóби се свр. *потонути (у блато, дугове, бруку).* – Углоби́л се дó – гушу у дýгове (Држ, Трњ).

угрéвује несвр. *жустро и кочоперно покушавати наметнути своју вољу.* – Онá глáдна, самó угрéвује, самó тѣпче (Вој).

угóтко прил. *угодно; по вољи.* – Кад ми нéје нéшто угóтко с децá, јá им кáжем и онá ми се не љýте (ТД).

угýжва се свр. *изгужвати се.* – Кудéљћуту намотáмо да се не угýжва (ВЛк).

удáра се несвр. рет. *подударати се, поклапати се.* – Гóдина с гóдину се не удáра (Пир).

удáри усóви изр. вет. *добити запаљење (дојки, вимена).* – Удáри усóви у ви́ме, пáзимо га да је чи́сто (Мр).

ýдлбин прил. *дубоко.* – Пáдал је ýдлбин окол двáјес мéтра (СГл. Бла).

удлѝбује се несвр. фиг. *заљубљивати се.* – Какó се удлѝбује у њу, онá почѝња да га вóди за нóс (Вој).

удовáља несвр. *чинити некоме по вољи, угађати;* уп. удовóљује. – Невéста мóра свáкому да удовáља да не и́де окáње по њу (Тм).

удовóљује несвр. в. удовољáва. – Свé у је дéда купувáл, удовољувáл у је у свé (Гос).

удóмује несвр. *налазити други дом, удавати.* – Женéте ју, удóмујте ју (Црв).

удрви рéп изр. *подићи и тако задржати реп (пас).* – Кучéто ýдрви рéп и óтрча преди овцéте (ТД).

удрви цигáру изр. пеј. *пушити.* – Сá млáде жéне удрве цигáру, пи́ју каветѝја и оговáрају се (Рас, НМл).

удро́ња се свр. *обући много дроњавих хаљетака.* – Што – си́ се тека́ удроња́ла ко ба́ба (Чин).

уду́ма свр. **1.** *уговорити (веридбу).* – Удума́мо, Ка́ја че ни бу́де снаа́ (Вој). **2.** рет. *превидети; заборавити.* – Договара́мо се у́баво, ама ја́ сам то́ва удума́ла (Дој).

уде́гне свр. *подупрети.* – Кад не́што притУ́ри да по́тпре, да бо́ље стоји́, ка́жемо де́гне га, уде́гне га (Соп).

уђи́њује несвр. *пропадати; боловати и умирати.* – Сла́бо врба́ уђи́њује код на́с (Зс).

ужега́ва се несвр. *загревати се; знојити се (од рада, одеће, топлог времена).* – Че сту́рим це́мперат, да се не ужега́вам док сече́м (ВЛк).

ужи́ли се свр. фиг. *стећи поверење и постати врло близак.* – Да и́дем сас њега две – три ве́чери, да се ужи́лим, па че ви́диш како́ че ме у́зне (Зав).

ужѣ́гли свр. *упрегнути, ујармити.* – Ужѣ́гли воло́вети, о́дма че поо́димо у дрва (Цр).

у́збаша ж *представник села у време турске власти.* – Би́мбаша је кме́т у село́, а у́збаша је пре́седник (Рос).

у́збрдо прил. *право навише.* – Једна́ смрака́, и́ма у само у Бре́зовик, она́ расте́ у́збрдо (Зс).

узбуја́ла ра́бота изр. *лудовање; забава; обављање сношаја.* – Не ста́вљамо се (само) за узбуја́ле ра́боте; ста́вљамо се да се догова́рамо (Брц).

узбу́је свр. рет. *узнемирити.* – Га́ца се у ко́шницете и узбу́је пчеле́те (Рг).

у́звишно прил. *навише.* – И́дем у́звишно, не́чу да сла́зим у се́ла (Зс).

у́згладан, -дна, -дно *гладан.* – Дојдо́ у́згладна и најѐдо се за двоји́ца (Б – Дч, ЦД).

у́здравица, испола́јте! изр. *наздрављање при нуђењу гостију за столом пред почетак оброка.* – А́јде, го́сти, добре́ дошли́, уздра́вица, испола́јте (ТД).

уздѣ́њује несвр. *уздисати.* – Само леле́че, само уздѣ́њује, и кад и́ма заштó и кад не́ма заштó (Бер).

у́зел м мн. у́зеље **1.** рет. *чвор на дрвету.* – Дрво́то и́ма мло́го у́зеље, че ту́пи трупа́чат (Дој). **2.** фиг. *чвор нас концу, канату, конопцу.* – На зѣ́л у́зел вр́зано, прекотру́п (ВРж).

узима́л лопа́ту у́ – руће изр. *радио је тешке физичке послове.* – Пи́тај га пр́во да ли је узима́л лопа́ту у́ – руће, па после оце́ни да – ли́ мо́же да ти бу́де зе́т (Пн).

узи́ми свр. *засштитити од мраза одлагањем у трап или подрум (кромпир, репу, лук).* – Ја́ узими́ кро́мпир да не измр́зне (Дој).

у́знак прил. *наузнак, полеђушке.* – Ле́гне у́знак и тека́ му про́јде дѣ́н (МЈ). Ка́д – би се уну́цити заженили ја́ би ле́гал у́знак од ра́дос (ТД).

узнóји се свр. *ознојити се.* – Де да се одмóримо, да испрáјм грбњáкат, јá се узнојѝ (Тм).

узр̏та се несвр. *загледавати се, пиљити.* – Научѝло да се узр̏та у жéне (Орљ).

уѝгра свр. *почети нервозно ићи назад (и напред) (о коњу).* – Кóњ кадá ýигра, ýигра, ýплаши се од свирцѝје (ЦД).

уѝда несвр. **1.** *уједати.* – Не плашѝ се, окучѝло се на Блáговес, не уѝда (ВЛк). **2.** *нагризати.* – Турѝла сам кр̏пу са – сóл преко корýту. Солтá уѝда, једе́ дрвóто, корýту (Д – Пг, Пир).

ујáне с кóла изр. *прећи колима преко препреке.* – Ујáне с колáта знáкат и колáта се превр̏ну (Бла).

ујáрми свр. фиг. *оженити и тако обавезати да ствара дом и породицу.* – Ујармѝше и њега, оженѝше га (Држ).

уједе́ свр. рет. *појести.* – Ћýтете де́ца, че дóјде баба – рóга да ви уједе́ (Јел).

уједе́ се свр. *успротивити се; одбити сарадњу.* – Де́вер ми се уједе́ па не́че да ѝде на мóс, а јá по њи прегазѝ рекýту, а билá сам привремѝла (ТД. Соп).

уједе́ се вре́ме изр. мет. *погоршати се метеоролошко време.* – Бóже, што се ује́де овóј вре́ме, не дáва ни да кóсимо ни да жњѐмо (Бз).

ујер̏ми свр. *упрегнути (запрежна говеда).* – Ујер̏ми волóвете и пратѝ дете́то у воденѝцу да докáра брáшно (Вој).

ује́стри се свр. пеј. в. ујóстри се (1). – Ујестрѝло се дете́ на тарáбе и бе́ре цре́шње (Рас).

ýјет, -а, -о *неспособан; непретан; спор у послу.* – Онó ýјето, нитѝ разбѝра нитѝ мóже бр̏же да рабóти (Држ).

ује́та ж *шаре на грудима на кошуљи.* – Ује́та зове́мо шáре на грýди на кошýљу (Вр).

ујечѝ се свр. *почети јако зујати (о мувама).* – Пладнѝцете се ујечáше, опе́че жешчáва (ВРж).

ујóстри се свр. пеј. **1.** *попети се;* уп. ује́стри се. – Ујострѝл се де́да у крýшуту да бе́ре крýше с рýће, текá му пóблађе (Пир. Бе). **2.** рет. пеј. *попети високо.* – Ујострѝла панѝцете високó, не мóгу ђи докáчим (Пк).

укáра се свр. рет. *почети се сваћати.* – Кадá се јá укарá, не знáм што све ре́ко, да простѝш (ТД).

укове́ свр. фиг. *онемогућити покрете, парализати.* – Уковáло ме па не мóгу да мр̏днем (Пир).

укóве га изр. *добро се замрзнути (блато, снег, лед).* – Стýд голе́м, уковáло га (Сук. Км).

укоњáри се свр. *одупирати се притиску да ступи у брак.* – Ýкоњари се, не́че се же́ни, оратá не помáга (Гос).

уко́њи се свр. рет. пеј. *очврснути.* – Са́ ме кли́макс прође́, са́ сам се укоњи́ла и ни́шта ме не боли́, са́ мо́гу да вла́чим (Држ).

укопе́ша се свр. рет. *превртати се при парењу (о змијама).* – Змије́те се укопеша́ле, са́мо се превр́тају једна́ преко дру́гу преко здра́вацат и преко рузмари́нат (ДД).

уко́си свр. рет. *жигати, болети.* – Све́ ме укоси́ло, уребри́ло и уболе́ло од ра́боту (Зав).

уко́сти се свр. мит. *очврснути (тенац, вампир).* – Када́ та́ја душа́ у пр́ви чети́рес дѣна на́јде вино́, пи́јење и је́дење, она́ се уко́сти, увампи́ри се (Пк).

укотѣ́нчи се свр. рет. пеј. *укочити се.* – Осе́бо, па се од ти́ја ве́тар укотьнчи́ (При, Пн).

укр́ља се свр. *удебљати.* – Удебели́ла се, па се укрља́ла, па се љу́ља слани́ната на њу (ВЈ).

укро́сни свр. рет. *увести основу у разбој.* – Осно́вуту после уведу́ у разбо́ј, укро́сне ђу (Пир).

укр́ши се свр. *окитити се мноштвом плодова (о воћки).* – Ка́јсијете роди́ле, па се укрши́ле (Пет). Кру́ше, сли́ве, укрши́ло се све од ро́д (Изв).

уку́мри се свр. *заћутати и намрштити се.* – Укумри́ла се не́што комши́ката, а не казу́је зашто́ (Рос).

уку́ткује несвр. *држати на окуп, у целини.* – Несте́ да се поже́ним, него уку́ткува, уку́ткува, па ми сѣ́в имо́т оста́де на си́натога (Држ).

уле́зне у брзи́ну изр. шаљ. *опити се и почети неодмерено и много причати.* – Са́ је уле́зал у брзи́ну, са́ че чу́јеш од ње́га какво́ ти се не слу́ша (Пир).

у́леле узв. очајања. рет: *јао мајко!* – Оно́ ми је дошло́ до у́леле (Бла).

улењáви се свр. *олењити се.* – Мло́го се је улењави́ла, више не ли́чи на у́баву жену́ (Бер, НМл).

ули́тено прил. *глатко, јако клизаво.* – Оно́ је то́лко ули́тено да не сме́јем да ста́нем на ле́дат (Пир).

уло́ви га кѣ́ша изр. шаљ. *олењити се.* – Ма́ни га, улови́л га кѣ́ша, не пу́шта га на ни́какву ра́боту (Кр).

уља́је свр. *попрскати (водом, сирћетом, зејтином).* – Уља́јемо зе́мљу с во́ду па измете́мо, за од бѣ́ле (Дој).

уме́кчи се свр. *омекшати; учинити да омекша.* – Сипува́л во́ду да се уме́кчи земља́та (Сук).

у́мецу прил. *између.* – У́мецу њи и́ма не́каква расправи́ја голема́, али не зна́м за какво́ (Б – Др, Пс).

уме́ша орату́ изр. *побркати личности и ток догађаја.* – Поче́ да при́ча па у́меша орату́ и не разбра́мо га какво́ је тел да ка́же (Јал. Сук).

уме́шује се несвр. *мешати се.* – Шви́ка, о́ка, уме́шује се на љу́ди у ку́ћу (Зс).

уми́ља се несвр. *умиљавати се.* – Кад ти се уми́ља Цо́лин чове́к, пази́ се; ти́ја че ти подва́ли (МЛк).

у́мит м *грабова метла, метла од прућа.* – У́мит је дрвена метла́ за трља́к и за дво́р да мете́мо (Зс).

умла́ти свр. *премлатити.* – Изльга́ше га да сам ја́ кри́в и о́н ме у́млати за ни́шта (Гњ).

умлѝсти свр. *премлатити.* – Премла́те поп – Са́нду, умлѝсте га (Км).

умоломо́чен, -а, -о трп. пр. *који је на измаку снаге (болестан, уморан, гладан).* – Це́л живо́т сеца́ло, работи́ло, а са́ умоломо́чено седи́ и че́ка смр̏т (Пк. Рас).

умоломо́чи (се) свр. **1.** *преморити (се); исцрпсти се.* – Умоломочи́мо се сас жену́ту од ра́боту, је́два се до́м врну́мо (ВЛк). **2.** *одузети снагу (човеку, животињи); угњавити; убити.* – Од големо́ милува́ње деца́та умоломочи́ше маче́то (Кп).

умори́ја ж рет. *велики умор; смрт.* – То́ва је умори́ја, смр̏т, да се дрва набе́ру но́чу и да се одвезу́ у Пи́рот (ДД).

умрго́тина ж *намигуша; подругљивица*. – Оно́ несу́ же́не ко же́не, него све умрго́тине, ва́жне се пра́ве, умр̏гују се једна́ на дру́гу и на сва́кога који про́јде (Пир).

умр̏да се свр. *почети се кретати у свим правцима (народ, стока, змије, инсекти).* – Про́летњо вре́ме, умрда́ло се сто́ка и на́род по по́ље (МЈ).

умр̏зне свр. рет. *смрзнути се; заледити се.* – Обрну́ло вре́ме ла́дно и на Цурцовде́н умр̏зла сто́ка (Гос).

умр̏л, -а, -о *умро.* – Ти́ја ста́рц је умр̏л, замину́л је (СГл. Гос).

умртво́ше се свр. пеј. *умртвити се (од пића, болести).* – Напи́ју се па се умртво́шу, па не зна́јеш да ли си прошѝл поред ка́цу или поред чове́ка (Об).

унаса́ди свр. *уназадити.* – Бо́лка унаса́ди чове́ка (Пк).

уни́же свр. *нанизати.* – Жлти́це уни́зане од пу́пак до гу́шу (Бла).

уни́зи свр. *понизити.* – Са́д не́ма за кво да га по́штујем, не во́лим га, че га уни́зим још – по́више (Б – Сц, Пир).

уни́ти ко́нци изр. *повезати конце (при ткању).* – Унити́мо ко́нци кад тка́јемо ћили́м (Пир).

уоко́лен, -а, -о трп. прид. *(јасно) заокружен.* – На кру́пнуту са́дину до́јде чулу́мката више уоко́лено (Зс).

у́очи се свр. рет. *напасти изблиза гледајући у очи.* – О́н се у́очи у ме́не, не мо́гу да се спа́сим од ње́га (ТД).

у́пад м *женидба – удадба која нарушава пошшовање сшешена сродсшва.* – И́ма у́пад поне́где и́змеђу сро́дне фами́лије (Ос).

упепељáви (се) свр. *заирљаши (се) пепелом.* – Како́ се то́лко у́пепељави да ти се само о́чи ви́де (ВС. Рас).

упере́жи се свр. *припремиши се за свађу.* – Мо́ж се упере́жи и да до́јде пак да се ка́ра (Сре).

упести́љи се свр. *учиниши одузешим, паралисаши.* – Стреви́ло у на њи́ву, та́м се упестиљи́ла, улогави́ла се одједну́ш (СГл).

упетли́чи се свр. *почеши се кочопериши.* – Упетли́чи се, па рабо́ти и оно́, а пија́но (Кп).

упито́ви се свр. *припишомиши се.* – Лиси́цете се упитови́ле, оне́ сас козе́те све (се дру́же) (Јел).

упламте́је свр. *расшалиши се; жесшоко болеши.* – Љу́то, љу́то, па ми се упламте́ло у жељу́дац оди љу́то, па боли́ оди љу́то (Зав).

упла́тка свр. *нехошице пошљуваши причајући дуго изблиза.* – При́ча, при́ча, при́ча, па ме све упла́тка (Пир. Гњ).

у́плив м *удео; право на боравак.* – Ма́лко наса́ди ко́лко да и́ма у́плив у гради́нете (МСв).

упљу́вана ра́бота изр. *лоше обављен посао, брука.* – Куде́ – год да пра́тим моја́ деца́, не́је ми упљу́вана ра́бота (Бла).

упо́сли свр. *запослиши.* – Ба́ба ни сви упосли́ла, не́ма ца́бе се́дење (ВЛк).

у́прасно прил. *напрасно.* – У́прасно умре́, срце́то му отказа́ло (Пк).

упрашља́ви (се) свр. *заирљаши (се) прашином.* – Улази́л при сто́куту с но́в капу́т и све га упрашљави́л (Изв. Трњ).

упрдопа́си се свр. *осилиши се, не пошшује никаква правила понашања.* – С ње́га не́ма ората́, мло́го се упрдопаси́л (Пк).

у́пре га пу́т изр. *довесши пуш; омогућиши случај.* – Упр́л ме пу́т да ви́дим и тво́јуту жену́ (ДД).

упре́sa се несвр. фиг. *преузимаши велику обавезу.* – Немо́ј там да се зе́тиш и упре́saш, то́ва је голе́м јерѣ́м (Км). Жени́ се, упреѕа́ се, тура́ јерѣ́м на ши́ју (Изв).

упр́кља се свр. *упрши шереш, наншовари се.* – Упркља́ше се, натовари́ше се и одне́соше брашно́во (Ш).

у́прло коса́ у ка́мик изр. *не моћи (ићи) даље.* – Упрло́ коса́ у ка́мик, не мо́же више напре́д (Бе).

у́пролет прил. *сшролећа.* – Ти́ да до́јдеш у Дебе́ли де́л у́пролет, да ви́диш кво је цѣ́внуло по лива́де (Зав – ддл).

упр́чка се свр. пеј. *умешаши се и поремешиши (ред, односе).* – До́к се не заже́ниш, до ту́ва је живо́т; после се дру́ђи упр́чкају (Пок).

упу́сти се свр. *допустити момку оно што се не сме, упустити се у сексуални однос.* – Девójћа се упу́сти, мла́дос је то́ва, и после до́јде до зло́ (Соп).

у́пут м *савет; упутство; васпитање.* – Да́ј у́пут на дете́ да уме́је после да се упра́вља (Ос).

у́ра – су́ра узв. *галама; свађа.* – У́ра – су́ра, му́ж у би́је, ју́ри, пија́нштина (П – Сц, Вр).

уре́бри свр. *болети у пределу ребара.* – Све ме укоси́ло, уребри́ло и уболе́ло од ра́боту (Зав).

ури́пује несвр. **1.** фиг. *непромишљено се упуштати у ризичан посао.* – Немо́ј да ури́пујеш тека́, те́ја па́ре че мо́ра да вр́чаш (Воj). **2.** изр. **ури́пује у голе́м бу́мбак** изр. *улазити у велики ризик; срљати.* – Са́ ури́пује у голе́м бу́мбак, не зна́м да – ли́ че да испли́ва (Рс).

ури́та се свр. *почети ритати.* – У́рита се ко́њат, не мо́ж га потковéмо (Кп).

ури́ца се несвр. *преузимати обавезу; обећавати.* – Не́је се урица́ла да че га у́зне (При).

у́рнебес м *велика галама; гужва; свађа.* – Ди́саш у́рнебес бес – по́требу; не́је све твоје́, него је и на́ше (Држ).

урни́сано ме́сто изр. *упропашћена плодна површина.* – Што – га́ је ме́сто урни́сано за те́ја ку́ће; ту́в је било́ трава́ или се рацáло бере́ћет (ДД).

урни́ше се свр. *сам себе уназадити.* – Ти́ си се урниса́л сас ти́ја креди́т; у́баво ти реко́мо да га не узи́маш (Доj).

у́рнчи ћи́ће изр. пеј. *понети кише; окитити се.* – Ле́ле, урнчи́мо ћи́ће, заћити́мо се и пођдо́мо на еро́ на перо́ (Доj).

уро́би свр. *заробити.* – Ја́ уроби́ два́ војни́ка и откара́ ђи у кома́нду (Изв).

уро́њен, -а, -о трп. пр. рет. *закопан; сахрањен.* – Троjи́ца си́на су ми жи́ви, а ти́ја си́н ми је уро́њен, уро́њен, не мо́же гла́ву да ди́гне (Кп).

уро́чишта у бро́чишта изр. бас. *нека иде зло тамо одакле не може да се врати.* – Нек и́ду уро́чишта у бро́чишта, а ти да си жи́ва и здра́ва (Рос. ВРж).

у́руб м зан. *јединица мере код старих абаџија.* – У седло́то два́ чере́ка, једьн у́руб, два́ гре́ја (МСв).

уру́бница ж *лажна невеста са којом се изводи предсвадбени обичај (урубница, лада, дена).* – Уру́бница је она́ј девójка која́ је била́ пр́ва девójка на младоже́њу (Рос. Д – Мо, Пир).

уру́тка ж *сав алат и прибор који је потребан да се изведе одређени посао.* – Мо́ј бра́т док попра́ви сву уру́тку, па после че ми оре́ (Цер).

упуту́је несвр. *упућивати, усмеравати.* – А́ко је сто́ка, тра́жи да ђу упу́тујеш (Д – Пг, Пир).

уса́ди кл́к изр. *повредити кук; ишчашити кук.* – Усади́ла сам кл́к па не мо́гу да о́дим (Чин).

усе́ва се свр. фиг. *почети жестока пуцњава.* – У́сева се бо́рба, Бу́гари пу́цају на нас и ни́ на њи (Сук).

усе́ре ра́боту изр. *обрукати се.* – Ма́ни, немо́ј њега да во́диш, че усе́ре ра́боту (Зав).

уси́ли свр. **1.** *присилити (претњама, наговарањем).* – Усили́ше ме, припреми́ше ме и зача́с ме ожени́ше (Ор). **2.** изр. **уси́ли бо́лка** *појачати се болест.* – У́сили ме бо́лка, не мо́гу да мр́днем (Пк).

усиља́ва се свр. *појачавати се (ватра, жега, болест).* – Усиља́ва се бо́лка проклéта, не зна́м какьв ле́к да тра́жим (Пет, Воj).

уска́чује се несвр. *пети се (уз дрво, зид, стену).* – Уска́чујемо се уз др́вја, тра́жимо гњéздала (Воj).

у́скоруша ж бот. *оскоруша.* – У́скорушу смо има́ли, тој сам мло́го волéла да jедéм (П – Шљ, Пн).

усќрци м мн. **1.** *отпадак од платна при кројењу.* – Ма́јсторат од усќрци на́прави ка́пу за мojé сироти́нско детé (Пир). **2.** *отпадак од конца при ткању.* – Кад доткáвujемо од осно́вуту оста́ну усќрци (Воj). **3.** *отпаци и други материјал који могу да се искористе за израду разних производа.* – Та́м усќрци и́ма, маши́не (Рс).

ускуи́че се свр. *почети скичати (свиње).* – Свињоко́ља jе, ускуича́ле се сви́ње по село́ (Доj).

уску́пно прил. *заjедно; целовито.* – На́ше село́ нéjе у́скупно, него на малé (Ш). Сено́то довезéмо и здéнемо на jедно́ мéсто, да jе у́скупно за зи́му (Соп).

уску́тњак м *мушко дете из куће или блиске родбине које се даје невести да га помилуjе, пољуби и даруjе, пре него што уђе у нови дом.* – О́н ми jе бил уску́тњак, бра́танац jе на мojéга му́жа (Зав. ВЛк. Цр).

усметé ра́боту изр. *запетљати се; не умети решити проблем; наћи се у великоj опасности.* – Ка́д се човéк упла́ши, и мéн се то́ва дешава́ло, о́н усметé ра́боту, па на ни́где (Грш. Сук).

усмра́ди ра́боту изр. *изневерити очекивања; не оправдати поверење; лоше обавити посао.* – Ти́ у́смради ра́боту, о́брука ме, немо́ј више за ни́шта да ме мо́лиш и ку́миш (Чин, Воj).

усмрдéлњак м *загађен комад веша.* – Нéчу више за́луду да ти пéрем усмрдéлњацити (Сук. Воj).

у́сни се свр. *задремати; заспати.* – У́сни ми се с њего́во валење; садé он зна́jе и и́ма, а нéма за кво ку́че да га ва́не (Пк. Рас).

у́спарина ж мет. *запара.* – У́спарина времéто, све ме боли́ и нéмам во́љу за ни́шта (Гњ).

успа́рљиво вре́ме изр. мет. *запара.* – Успа́рљиво време́то, доо́де ло́ши о́блаци и ветѣ́рат се поче́ обр́ча; че сла́зи бо́г на́земи (Вој).

успе́вује несвр. *успевати.* – Пли́тка њи́вата, не успе́вује мору́за у њу (Пок).

успи́ра несвр. *заустављати; задржавати.* – Наидо́ше диве́ сви́ње пра́во у заго́н, го́не и ло́вци; ја́ и несѣ́м успира́л (Зав).

успра́ји (се) свр. *усправити се.* – Бѣ́дњакат успра́ји уз ку́ћу до вра́та (Ш). Успра́ји се, брани́ се, не да́вај да те га́зе (Мр).

у́сравци м мн. *који је запрљан изметом; који је слаб, закржљао.* – Оста́ла ми само два́ – три ја́ганци у́сравци (Гос).

усрца́ је изр. *гневан је.* – Кад је јадови́т, кад је усрца́, о́че да ме ошама́ри (ЦТ – Грацко, Гњ).

***уста́*. На сва́ у́ста** изр. *сви о томе причају.* – Шѣ́пчем ти да ни́кој не чу́је, да неје́ на сва́ у́ста (Чин. Пир).

уста́л, а, о имперф. рет. *порастао (дете, девојка, момак).* – Кад смо уста́ле големе́ дево́јће поче́ле смо да но́симо ма́јчин лита́к венча́лни (Д – Вч, Км, Пир).

усталамба́си се свр. *наметнути се (као гост, садруг).* – Усталамба́си се па све уз ме́н, не мо́гу да се курталишем од њега (Вој).

у́страну прил. *скраја, по страни.* – Запе́реста коза́ је бела́ коза́ са црну́ ма́лу ша́ру која́ и́де као у́страну (СГл).

устра́шљив, -а, -о *плашљив.* – Би́л сам дете́ и би́л сам ма́лко устра́шљив (ТД).

у́стребан, -бна, -бно *потребан.* – Ако ти је у́стребан, че ти га даде́м (ТД).

у́струпица ж *скок из места.* – Ја́ у́струпицу ри́пну, у́струпачћи, и надрипи́ га (Д – Ву, Пир).

устру́чи се свр. *упарити, поставити паралелно (гредицу, поњаву).* – Устру́че се две́ ру́де, две́ струђе́ за са́ње за пре́воз (Гос).

усту́је свр. *покушати уклонити.* – Цр́вик кад уле́зне у др́во ти му не мо́жеш ни́шта; мо́ж га усту́јеш, мо́ж све да рабо́тиш, о́н си врти́ (Бла).

усту́цује несвр. *задржавати; враћати назад; спречавати у намерама.* – Поче́мо да усту́цујемо неве́стуту, мло́го брљи́ва, не зна́је за ме́ру и грани́цу (Пет).

усу́кан, -а, -о трп. пр. фиг. *мршав; слаб.* – Усу́кан до́јде, рећи́јата га усука́ла па стану́л ко врете́но (НМл).

усу́не се свр. фиг. **1.** *покрити се; увући се.* – Усуну́л се у гу́њу, само му се о́чи ви́де (При, Пет). Усуну́ла се кри́шом у цр́ђете и там заспа́ла (Јал). **2.** *кришом ући (лопов).* – Усуну́л се у и́жуту и укра́л пога́чу из цре́пњу на те́тку си (Пк).

усупро́тиво прил. *насупрот; насрам; преко пута; близу.* – На́шата је ку́ћа усупро́тиво њего́вуту (Бе).

усу́че се свр. фиг. **1.** *повезати се неразмрсивим везама.* – У деца́ сам се тъг била́ усука́ла, мло́го си́тна деца́ (Држ). **2.** *имати превише разних послова.* – Усука́мо се у ра́боте, не зна́јемо коју́ пр́во да рабо́тимо (Сре. Кр).

ута́ври свр. пеј. *премлатити.* – Уваги́ли га у ло́зје и утаври́ли га, је́два се је до́м врну́л (Цр).

утама́ни свр. фиг. *појести (без остатка).* – Ба́ницата бе́ше же́шка и ни ђу све утамани́мо (Пир).

утана́би свр. рет. *уништити, сатрти.* – Са́ че се све утана́би, уни́шти, за́тре, све што смо ствара́ли (Ру).

утвр́ди свр. *уверити се* – Ја́ се закле́ и она́ у́тврди да не ље́жем (ЦД).

утвр́ди се свр. *постати тврд.* – Цре́пње кад га́зе, вре́ве: Да се утвр́ди, да се утвр́ди, да се утвр́ди! (Зс).

утега́ри се свр. **1.** *укочити се.* – Утегари́ло ме, не мо́гу бе – шта́п да о́дим (Кп). **2.** *стиснути се, стегнути се.* – Утега́ри се оди сту́д (Пк).

уте́па пу́т изр. *преморити се на дугом путу (пешак).* – Оно́ те уте́па они́ја пу́т, дале́ко, а у Ниш́ор ми се (кад одма́рам) придре́ме, и тека́ сам пропуши́л, научи́ се у му́куту (Гос).

уте́пана земља́ изр. **1.** *ораница под уништеним усевом после града или врло дуге и јаке кише.* – Уте́пана земља́та од ћи́шу голему́ (ПРж). **2.** изр. *угажена ораница.* – Земља́та уте́пана од газе́ње, мињува́ло сто́ка, на́род (Трњ).

утече́ му изр. *безвољно обавити нужду (и у непогодној прилици).* – Пу́шти га, уте́че му, ѕвр́цну, пу́че дупе́то (Зс).

ути́ви се свр. *навадити се.* – Утиви́ле се же́не у село́ и на́јвише ку́де на́јубаву дево́јћу (Брц).

ути́к м *пословна сарадња.* – Пра́је си ути́к, рода́ су бли́жња (Вој).

ути́ка се у ра́боту изр. *преморити се од многобројних тешких послова.* – Утика́ла сам се у ра́боту, не́мам вре́ме ни да једе́м ни но́с да си обри́шем (Бер. Пет, Држ).

ути́ка сто́ће изр. *распродати стоку.* – Ути́камо сто́ће, не мо́жемо с ба́буту да рабо́тимо како́ – што смо могли́ (Рг).

ути́м прил. *баш тада, утом.* – Ути́м дојде́ ми та́та из Шугри́н (Ш. Мр).

ути́скује несвр. *притискивати; смањивати животни простор; гушити.* – Сви́ ни ути́скују са́ све стра́не, да ни мо́ре, на́јвише Америка́нцити (Рос, ВРж).

ути́снут, -а, -о *притешњен, гурнут у страну, потиснут, ућуткан.* – Ја́ сам била́ ути́снута, несѣ́м смеја́ла ни ре́ч да ка́жем (ВЛк).

ути́ча мо́чка изр. *не моћи контролисати и задржавати мокрење.* – На ста́рцатога поче́ мо́чка да ути́ча (Зав).

утл́цан човéк изр. фиг. *човек у великој невољи.* – Утл́цан човéк: женá му умрéла, сиромá, децá млóго (Кр).

утмýрен, -а, -о *нашмурен; нерасположан.* – Убúјен у пýт, утмýрен, ýморан дојдé (Зс).

утоварáч м *утоваривач (човек, машина).* – Повéл сам двá утоварáча за дрва (Јел). Товáримо с утоварáч голéмете бýће (Дој).

утóпи свр. фиг. *потрошити све ради остваривања циља.* – Утопúл сьв имóт само тýј кýћу да напрáви (При).

утрáпи свр. *наметнути некоме да носи (у руке).* – Утрáпи ми бебé ý – руће, да вој чýвам, а онá се вáну óро да игрáје (Сук).

ýтре се свр. *пропасти, нестати.* – Ýтьр се тáја кýћа, нúкој не остáде по њéга (СГл).

ýтрка свр. *изглачати (међусобним) трењем.* – Утр́кам ђи, кéштенити, да се сјајý (Пет, Брц).

утр́кување с гл. им. од утр́кује се *утркивање.* – Унýкат ме побéцује у утр́кување, па ми се смејé, рáдује се (Рас).

утрпú свр. **1.** мет. *проћи без падавина.* – Времéто се гýши, гýши, ама че утрпú (Чин). **2.** *уздржати се уркос (великом) изазову.* – Не моглá да утрпú, него се издрдњáла (Сук, Вој).

утр́скује се свр. *кочоперити се.* – Утр́скује се бáбичката да úде на свáдбу и онá (Вој).

утр́чује несвр. *утрчавати; поново улазити уркос неприхватању.* – На једнá врáта да те бúју, ти на другáта утр́чуј (Рас).

утурáсује се несвр. пеј. *наметати се.* – Штó – се, бре, утурáсујеш тýва, кá – те несмó звáли да си ни гóс (Дој).

ýтутук прил. *убрзо.* – Дојдóше ýтутук по вечéру, врнýше се на врéме (Рос. ТД).

утьнóше се свр. вулг. *тихо пустити ветар.* – Нéма – нéма, па се утьнóше (Пир).

ућúтка се свр. *окитити.* – Ка би работúл у бáнку на мéне би билé ућúткане пáре, а не кóнци (Пир).

ућýша м/ж *онај који личи на ујака.* – Ти си ућýша, на њéга лúчиш (Пир).

уфýка се свр. *преплашити се.* – Какó ме видé да úдем, он се ýфука и све ми úсприча какó је билó (Рос).

учáка се свр. *почети гракташити јато (сврака, врана, дроздова).* – Учакáју се грозјарцú, а јá óкам и лýпам у кáнту да ђи одбúјем (Вој).

учвáка свр. *замазати љувачком при љубљењу; изљубити.* – Не чвáке више детéто, све че га учвáкаш (Вој).

учели́чи се свр. фиг. *очеличити се, ојачати.* – Пора́сте, у́челичи се и рабо́ти барабáр с ме́не (Кп. ДД).

учи́та се свр. *занети се у читању.* – Ја́ се не́што ова́мо учита́ и забора́ви да по́јдем (Пир. Чин).

учури́ше свр. *охрабрити некога да учини нешто недолично или штетно.* – Пази́ да те не учури́сују дру́ђи зло́ да пра́виш (Рс).

уџамли́ка се свр. *почети кукати и преклињати за помоћ.* – Уку́ка се, у́џамлика се и ја́ му да́до (ПРж).

у́џи прил. *принуђен сам да.* – У́џи, не́мам те ку́де, мо́ра ти даде́м (Цр).

уџи́па се свр. *почети се праћкати.* – У́џипа се козете́рината, не мо́ж у удржи́мо (Зав).

у́ш реч. *тобоже, бајаги.* – У́ш заспа́л бе́ше (Пир).

уши́је свр. *упрегнути говеда у јарам.* – Уши́ гове́да и пој́до́ да оре́м (Гос). И́ди уши́ воло́вете (Б – Са, Пир).

уши́ка се свр. *опити се.* – Младоже́њата се у́баво ушика́л, че обру́ка неве́стицуту начь́с (Пир).

уши́љи у́ста изр. *истурити стиснуте усне.* – Гле́де ко́лко је ушиљи́л у́ста, како́ гле́да у вино́то (Рс).

ушља́ми се свр. *израсти много бујног корова и затворити пролаз.* – Ушљами́ло се бурја́н окол поја́туту, не мо́ж да ми́неш (ДД).

уштаво́ри свр. *смежурати се (кожа старе особе).* – Бо́лка ме уваті́ла, то́лко да сам се уштаори́ла (Пк).

уштлбо́чи се свр. *препречити пут некоме.* – У́штлбочи се буда́ла и не да́ва ми преко њи́вуту да му ми́нем с ко́ла (Кр).

уштро́ви (се) свр. *уштројити.* – Уштро́ви се гове́до, ко́њ, овь́н, а чу́ка се када́ му се пређи́не жи́ла с удара́ње (Пок. ЦД).

ушчу́ди свр. *зачудити; запрепастити.* – Це́л дь́н ви́кам за те́бе, комшиль́к ушчуди́ (Гњ).

ушь́шка свр. *успавати.* – И́дем да ушь́шкам дете́нцето па чу се вр́нем (Кп).

уь́рмка (се) ћи́шица изр. *почети непрекидно падати (ситна) киша.* – Уь́рмка ћи́шица, че си и́дем (ТД).

Ф

фа́јта несвр. *прскати водом и сирћетом управо изаткан ћилим.* – Кад завр́шимо ћили́м, чи́стимо га, пр́скамо га с во́ду (Пир).

фале́ло је изр. *недостајати.* – Ма́лко је фале́ло да га опле́нsим, жи́вога да га оде́рем (ВЈ, Пир).

фи́рмаџија м *власник фирме; пословна особа.* – Башта́ ми је био фи́рмаџија, бога́т човѐк, а после ра́т све однѐсе (Пир).

Х

ха́ус м нов. *неред, хаос.* – Оно́ напра́јено ха́ус там куде́ су пи́ли (ВЛк).

хѣ́ м жарг. *час.* – Се́дам хѣ́ је, јо́ш неје вре́ме за аутобу́сат (Пир).

Ц

ца́јзла ж *птица која живи у четинарским шумама и нешто је мања од врапца, обично има браон или црвену капицу, тамнозелено перје са жутом пругом преко средине.* – Ца́јзла је по́малечка од шти́глицу и од врапца́, а по́голема од цари́ћа; и́ма та́мно – зелено́ пе́рје сас жу́ту пру́гу ни(з) – среди́ну, о́бично бра́он ка́пицу, а једна́ и́ма црвену́ ка́пицу (Пир).

ца́кан, -а, -о *леп; драг.* – Ти си ца́кано дево́јченце, ти си ба́бино на́јмило (Пир. Вој).

ца́лав, -а, -о **1.** *приглуп, али добар и весео, и не брине ни о чему.* – О́н је ца́лав, наглу́пњичав а до́бар ко душа́, и у́век ве́сел, и за ни́шта се не сећи́ра (Тм). Када́ ка́жемо да је ца́лав више се на глу́пос одно́си, него на брљи́вос и дру́го (Цр). **2.** *који не уме да се понаша и који нема самоконтролу.* – Ца́лаво је које́ не зна́је ре́д и не зна́је када́ какво́ че ка́же, да – ли́ је безобра́зно или не́је, ора́ти си ре́дома (ДД).

ца́па-ту́па, ца́па-ту́па узв. којим се подражава корачање: – Цапа-ту́па, ца́па-ту́па, у́морни сти́гомо до́ма усре́д но́ч (Пн).

ца́пка се несвр. *претурати се; превртати се.* – Змија́ се поче́ ца́пка пред ме́не, и́сплаши ме (Рс).

ца́пне свр. фиг. *ухватити болест (за део тела).* – Ца́пну ме гри́п бьш у но́сат, сви́тће ми излете́ше (Зав).

ца́пне се свр. **1.** *преврнути се преко главе (особа, брав, змија, тољага у игри цапкања).* – Сапле́то се и ца́пну се, па́до насре́д пу́т (Гос). Ца́пне се преко тра́кторат и мло́го се повреди́ (Пир). Ца́пне се змија́ преко гла́ву (Зс). **2.** *пасти у несвест.* – Ја́ се ца́пну, па́до у не́свес (ТД).

царе́вина ж арх. рет. *оно што се даје ономе ко влада (порез, разне дажбине).* – Која́ да је вла́с, царе́вина се у́век плача́ла (Гос).

ца́ревица ж *кукуруз.* – Ми́ зове́мо куку́руз ца́ревица (Б – БД, Пир. Д – Ж, Пир).

ца́ревчичи м мн. заг. *цареви синови, принчеви.* – Сви ца́ревчичи у црвено́, а са́м ца́р у зелено́ (*дрен*) (При, Пн).

ца́ровање с гл. им. од цару́је *царевање; уживање у моћи, власти.* – Ми́ну и твоје́ ца́ровање, са́ че смо си пак ро́днине ка́ко – што смо си не́када били́ (Сук, Вој).

царче́ с дем. и хип. прип. *царевић.* – Царче́то се игра́ло сас деца́ (Гос).

ца́стри се свр. *грубо се чешати.* – Само се ца́стри ко шу́гав (Б – Дч, ЦД).

цати́ несвр. рет. *цветати.* – Ка́жемо цве́ћето цьти́, али сам чу́л од ста́ри да ка́жу цве́ћето цати́ (Зс).

ца́царка ж *велика храстова шишарица.* – То́ва што ти зове́ш ду́длен ми́ зове́мо ци́царка или ца́царка (Гос).

цвекло́ с бот. *цвекла.* – Цвекло́ или ћиши́р и́ма репо́љ што се једе́; ренди́сујемо га па га једе́мо (Мр. Рс). Цвекло́ је ше́ћерна ре́па (Ру).

Цвекло́ је ли́сјето, зеле́ното што бе́ремо за чорбу́, а оно́ва што је у́земи о́камо ћиши́р (Вој).

цвели́ка ж в. цволи́ка (1). **1.** бот. *кукута.* – Цвели́ка расте́ дли́шка, бело́ цьвти́ (Ру). Тьнак ко цвели́ка (Зав). Цвели́ће и́ма ра́зне: једна́ је кру́пна, ми́рисна, и́ма шу́пље ста́бло и жу́те пе́ге на ста́бло. И́ма и си́тна цвели́ка, она́ је на́јотровна (Зс). Цвели́ка и́ма од две́ – три стру́ће (Брл. Дој). Сра́м – трава́ је као цвели́ка, али пра́ви гр́м; по́рано је било́ све црно́, а само бело́ о́коло (Зс). Цвели́ка, тој је по́себно, а сра́м – трава́, тој си је дру́го (Зс). Цвели́ка мла́да је на́јотровна, по́ од чемери́куту (Зс). Мла́ду цвели́ку смо дава́ли сто́ка да једе́, она́ не́је то́лко о́тровна док је мла́да (Зав). Дво́је цвели́ће зна́м: једне́ расту́ големе́, једне́ ма́лечће. Од голе́мото деца́ пу́шће пра́је (П – Пж, Орљ, Бз).

2. *шупље стабло зељасте биљке.* – Пра́вимо пр́стење од ста́бло од цвели́ку, оно́ је шупльи́касто (К – Вр, Ш). Цвелика за шпри́цеви, пра́вимо шпри́цеви од њу (Мр). Цвели́ка дебе́ла, па и́ма сл́пће, па га зове́мо тру́бељ (Зс).

цве́тес, -та, -то *који је једнобојан и са белом шаром на глави (коњ, говече).* – Цве́тко че је ко́њ који́ и́ма цве́тесту ша́рку на гла́ву; а а́ко је коби́ла че је Цве́та (ТД). Цве́та коби́ла, цве́тесто које́ је (ДД).

цвету́љћа ж *девојчица која се развија и израста у лепу девојку.* – Цвету́љћа ва́што дево́јче веч, поче́ло се разви́ва (Пир).

цветь́к м мн. цвети́чи *мали цвет, цветић.* – Бело́ цьвти́, ма́лечћи цвети́чи, држи́ се за́земи (Зс).

цвећа́рка ж *она која негује цвеће у врту у дворишту.* – За дево́јче ка́жемо кад се ро́ди да че бу́де водоно́ша, цвећа́рка, а за му́шко да че је војни́к, овча́р (ДД).

цвећети́ја с мн. *разне врсте цвећа (у врту, букету, вази).* – Отћи́нем по цве́т од по́више цвећети́ја и заћи́тим ку́ћу на ти́ја дьн (Гра).

цвећи́ште с пеј. од цве́ће *цвеће.* – То́ва цвећи́ште ми па не́што омр́зе, че са́дим дру́го (Црв).

цви́к м **1.** *сурутка.* – И си́руткуту о́камо цви́к, кој – како́ (ТД). **2.** *кувана сурутка после издвајања урде.* – Си́рутку ва́римо, па се одво́ји ву́рда и оста́не

цви́к (Нш. Мр). Кад се си́рутка ва́ри доби́је се ву́рда, и то́в што оста́не је цви́к (Цр).

цви́кне ве́тар изр. мет. *почети јако дувати ветар.* – Ова́м кад цви́кне ветьрат, па сече́ (Зав).

цволи́ка ж **1.** *кукута;* уп. цвели́ка (1), цвели́ћа. – Цволи́ка, и́ма у о(д) – две – ру́ће: по́големата је окол ђу́бре и о́тровна је, а си́тната је у шу́му и једе́ у сто́ка, бла́га је као ту́жни ко́рен (Гос). Који́ је не́искусан овча́р, мо́ж да натру́је о́вце да поли́пшу све оди цволи́ку, жлте́ницу и де́телину (Дој. Јел). **2.** *шуиље стабло зељасте биљке.* – И крз цволи́ку се измлзе́ једна́ овца́ (Б – ГК, Пн).

цволича́к м *биљна заједница у којој преовлађује кукута.* – Отидо́мо да ко́симо окол поја́ту, оно́ само цволича́к (Гос).

цвр́к м **1.** *млаз млека из вимена при једном стиску.* – Сувомле́ћеста овца́та, не́ма два́ цвр́ка млеко́ (ТД. Мр). **2.** *последњи млаз млека на крају муже.* – После́дњи пу́т када́ сти́снем, то́ва млеко́ је цвр́к (ВЛк).

цврка́ње с гл. им. од цвр́ка *(весело) кричање, подврискивање.* – На сва́дбуту цврка́ње, веселба́ (Кп). Цврка́њето не би́ (после на) а́рно (Брл).

цвр́кне свр. **1.** *крикнути на уво оном ко се јако уплашио да би се ослободио страха.* – Уплаши́ло се дете́то, цвр́кни му на́ – уво (Пл). **2.** дем. *измусти, музнути.* – Де цвр́кни му ма́лко млеко́ у око́то, боли́ га окце́ (Цр).

цвр́кни си на до́ду изр. вулг. *не обраћај пажњу, гледај своја посла.* – Не јаду́ј му. Цвр́кни си на до́ду, и се обр́ни, и гле́де си ра́боту (Дој. Пир).

цврко́љ м *(последњи) млаз млека.* – Мл́зни ми једьн – цврко́љ млеко́ (Зс).

цврко́ри несвр. дем. хип. *кричати од радости (дете).* – Цврко́ри дете́то, ве́село, заигра́ло се не́шта са́мо (Вој).

цвр́ста др́ва изр. *дрва која имају високу енергетску вредност.* – Габро́ва др́ва, цвр́ста др́ва, то́в су др́ва (Пир).

цвр́сто прил. **1.** *јако.* – Цвр́сто уда́рај с ту́пицуту да не́ма (ћили́мат) це́рће (Пир). **2.** *много.* – Псе́та се ула́ју цвр́сто кад ви́де ку́рјака (Б – ЦЈ, Гњ).

цврчи́ несвр. **1.** *пијукати тек испиљени пилићи.* – Кад су ма́лечка пи́личи, тамьн се изве́ла, ка́жемо цврчу́ пи́личи, а кад поодрасту́ тьг (ка́жемо) пију́чу (Цр). **2.** ***цврчи́ од ћи́сало*** изр. фиг. *јако кисело; у току је алкохолно врење (у млеку).* – Млеко́то ћи́сало, па цврчи́ (Црв). Цврчи́ млеко́ ћи́сало када́ престоји́ (Цр).

цвько́т м **1.** *цвркут.* – Ра́збуди ме на поја́ту цвр́кот, ти́чичи по́чну да пију́ у сьвиња́ло (Јал). **2.** *грађа.* – Дечи́шта се разигра́ла, и́де цвр́кот, и́де ока́ње, оби́чам да ђи слу́шам (Сук, Вој).

це́в м/ж рет. це́в. – Да́ј ми ти́ја це́в, че ми тре́бе за не́што (Пет). Нагура́л поклопац у цевту́ (Сук).

цева́ра ж *шуиља свирала у облику цеви, цовара.* – Ти́ја ста́рц је свири́л у цева́ру (Цр).

цева́рка ж анат. бас. *цеваница, потколеница.* – Бе́ге стра́ из ступа́ла, бе́ге из цева́рће (МЈ).

це́вчи несвр. пеј. аугм. *пити без мере (воду, алкохолно пиће).* – Немо́ј то́лко да це́вчиш во́ду, че те боли́ меши́на (Км. Вој).

це́гар м *луксузна торба, плетена од прућа слична платненој торби, цегер.* – Ја́ си на па́нацур у́бав це́гар купи́, за на́ – госје кад по́јдем, или за у гра́д (Вој).

цеди́лка ж *крпа за цеђење (млека, чаја, воћног сока).* – Цеди́лка је кр́па за цеде́ње. Си́рње кад че ту́римо, намо́кримо цеди́лкуту, да се не ва́ча си́рењето (Зс).

цеди́лница ж *метална или пластична цедиљка; цедиљка уопште.* – Цеди́лница је мета́лна или пла́стична цеди́лка (Зс).

цеди́лце с фиг. **1.** *мала упртњача као играчка за девојчицу.* – На дево́јче напра́вимо цеди́лце и оно́ се увр́зује у њега, и́гра се, о́че у све да је како ње́на мајка (Цр). **2.** *део праћке од канапа или гуме, подешен као лежиште за камен.* – За пра́чку упреде́ пово́рку и напра́ви цеди́лце са три́ чво́ра (К – ЈИ, Пир).

це́дник м *метална цедиљка од жице или ситасто избушеног пљеха.* – Це́дник је оди жи́цу, пле́к, а од кр́пу је цеди́лка. Цеди́лка је и за си́р (ТД).

це́л, а, о *цео; сав; читав.* – Те га це́л Јова́н, ако њега тра́жиш (Вој). Це́ло ле́то сам био слу́га у њи (Соп). Це́лу зи́му неси́ сврча́л у на́с (Сук). Це́лу је́сен си је тека́, ни здра́в ни бо́лан (ДД).

целакоби́је ж мн. рет. *народни лекови.* – Ба́је и да́ва не́какве целакоби́је да оле́чи оно́га који́ је бо́лан (Б – ГК, Бла).

целко́ с мн. целка́ **1.** *мањи златник; ситан златни новчић.* – Целко́ је ма́лечка жлти́чка како но́к (Вој). **2.** *сребрн турски новац као украс на невестинској капи, кајци.* – Ка́јца је ка́па укра́сена с па́ре, коланчети́ја и́ма и на њи сре́брне па́ре, целка́ (ВЛк. Рс. Вој).

целција́т дѣ́н изр. *читавог дана.* – Це́лцијат дѣ́н једе́ и раше́тује се, а ка до́јде му́жат она́ се тру́пне у кре́вет па лежи́ (Цр).

це́њен и у́вредан изр. *држати до себе и лако се вређати.* – О́н је це́њен и у́вредан, осе́тљив је на ша́лу и у́вреду (Зав).

цепари́каво лице́ изр. *кошчато и гломазно лице.* – Цепари́каво лице́ је големо́, кошча́то и гро́зно, а ми́зесто лице́ је које́ је ма́лечко, окру́гло и у́баво (Сук).

цепе́нка ж в. цепленка (1, 2, 3) *цепаница; будала.* – Ви сте цепе́ње сви́ти трој́ица; не мо́жете ви да су́дите на на́род (Км).

цепери́кав, -а, -о *који има грубо тело и ружну главу.* – Цепери́каво, бу́аво, нек је бога́та колко о́че, не́чу да ме це́л живо́т она́ во́ди по́д – руку (Пок, ДД).

це́пкав, -а, -о *који се лако усипњава цепкањем (дрво).* – На́јбољи бојаџ̑ик је од ћи́салку; она́ је тврдо дрво и не́је це́пкаво (Зс).

цепле́нка ж; уп. цепе́нка **1.** *цепаница од 1 до 5 м или више, код припремљених огревних дрва за продају.* – Цепле́нка ка́жемо дрво припре́мено за про́даву за о́грев, од ме́тар до че́три – пе́т ме́тра и више (Ру). Цепле́нка је дл́го дрво а тру́п је кра́тко дрво (Цр). **2.** *цепаница од кратко исеченог стабла дрвета, прилагођена огњишту или шпорету.* – Дрва́та исе́чена на тру́повчичи, па че и це́пимо на цепле́ње (Цр). **3.** фиг. *будала, тупак.* – Ти испа́де најголема́ цепле́нка у твоју́ вами́лију (Пет).

цепле́нка ме́тровска изр. *дуга цепаница (од једног метра); велика будала.* – Ти́ си цепле́нка ме́тровска, не́мам ја́ квво́ да распра́вљам сас те́бе (Вој).

цепѣ́ц за разбо́ј изр. *прибор при ткању који који омогућава да су конци основе размакнути.* – Цепѣ́ц: да се одби́ра зевта́ на цепѣ́цат; зевта́ да се отво́ри (Рс). Цепци́ држу́ платно́ да је размѣ́кнуто (ВЛк). У кросно́то се ту́ри цепѣ́ц и се одби́ра и нави́ва на кросно́то (Рс).

церезу́бав, -а, -о *који има крупне ретке зубе који штрче.* – Они́ све црвењáсти љу́ђе, и церезу́бави (Зс).

це́тка ж *метална цедиљка (за млеко, чај).* – Да́ј ми це́ткуту да проце́дим ча́јат (Пир).

ци́в – цова́ра ж песн. *дувачки инструменти, цовара.* – За по́јас ти ци́в – цова́ра / Под по́јас ти вакло́ ја́гне! (Ру).

ци́вка / цѣ́вка ж арх. *врло уска цев; сламка.* – Пи́је полѣ́ка ређи́ју на ци́вку, а ка́жу и на цѣ́вку, од пазде́р, или на сла́мку (Цер).

цивка́н м *слинавко; онај који је назебао па слини.* – Ја́ стану́ цивка́н, еве́ не́колко дѣ́на држи́ ме голема́ ка́шљица (Јел).

цивка́на ж *слинавка; балавица.* – Ста́ну веч дево́јћа а и́маше си све ци́вће, кло́буци и гмурци́ на́ – уста, па смо ћу ока́ли цивка́на (Пир).

циври́к м рет. *слина.* – Обеси́л си циври́к ко Сла́ва Ви́денћин (Цер).

ци́га – ми́га изр. **1.** руг. на рачун просјачења Цигана: – Ци́га – ми́га, товари́ га (Вој. Пет). **2.** узв. којим се подражава звук виолине: – С цигу́љће се усвири́ли: ци́га – ми́га, ци́га – ми́га (ПРж. НМл).

ци́ганин м зоол. **1.** *врста мале црне птице.* – Ци́ганин, црно́ као врабѣ́ц (Зс). **2.** фиг. *врабац.* – У Госту́шу врапца́ о́камо ци́ганин, што је цр́н, ша́лимо се (Гос).

ци́ганска вуру́на изр. *сунце.* – Припе́че ци́ганската вуру́на, нек се понагре́ју осе́бли (Пир).

ци́ганско па́далиште изр. *успутно коначиште скитница; прљава и запуштена кућа.* – Че попрекре́чимо ма́лко ку́ћуту, понапушти́ли смо ћу ле́тоска, стану́ла ци́ганско па́далиште (Сук.Чин).

ци́гансћи пѣ́ж м зоол. рет. *пуж голаћ.* – Го́лити пѣ́жови зове́мо ци́гансћи пѣ́жови (Зс).

ци́ганче с зоол. *мала црна птица која напада пшеницу.* – Ци́ганчета су ма́лечка и цр́на, и мло́го пра́ве ште́ту у зре́ло жи́то (Пк).

цига́рка ж хип. *цигарета.* – И́дем да си ку́пим цига́рће (Зав). Нити́ цига́рку нити́ пи́је, добро́ момче́ (Бе).

цигу́љћа ж **1.** *предмет на коме може да се свира, подешен или не (играчка од кукурузовине, лист пшенице, лист хартије, чешаљ, даска на вратима).* – Свири́ла сам у цигу́љћу, у ли́с од жи́то зелено́; деца́, и́грамо се (Чин). Цигу́љћа мо́же да бу́де че́шаљ, ли́с од рети́ју, или ка́д се тр̏љају вра́та с пр̏с (Кр). Сѣ́г чу ти пока́жем како́ смо свири́ли на цигу́љћу од ша́шку од мору́зу (ТД). **2.** *било који примитиван музички инструмент домаће израде.* – Са́ми си пра́вимо цигу́љће ра́зне и сви́римо, и́грамо се (Цр. Чин). **3.** *свирала уопште.* – Цигу́љћа ка́жемо све́ у какво́ се сви́ри (Зс). **4.** *жичани инструмент; виолина.* – Виоли́ну смо ока́ли цигу́љћа (ВЛк).

цију́ка несвр. *цијукати.* – У а́мбарат цију́кају пога́нци (ПРж).

цију́че несвр. *цијукати (мишеви, пацови).* – Једни́ ка́жу: – Це́лу но́ч цију́кају пога́нцити! Дру́ђи ка́жу: – Це́лу но́ч цију́чу пога́нцити! Ва́жи се и једно́ и дру́го (Пир).

ци́ма се несвр. *трзати се; љуљати се.* – Преће́не се во́л оди те́рет; ци́ма се, ци́ма, ли́пше и гото́во (ТД. Цр).

цини́гар м зоол. *сеница; царић.* – Тој ти́че зове́мо цини́гар, у књи́ге је ца́рић, гледа́л сам (Ста).

ци́нка ж *слина.* – Мали́јатог само би́ју, а оно́ пу́шта ци́нће до́ – уши (Рг).

ци́нка несвр. *укати; пригушено плакати.* – Научи́ло да ци́нка, све ми кроз но́с гово́ри (Цр).

цинкула́р м *циркулар.* – У са́ло укра́ли цинкула́р (Ос).

ципе́лће ж мн. хип. *ципеле.* – А́јд се жени́, си́не, док су ми но́ве ципе́лћете, да не купу́јем дру́ђе (за сва́дбу) (Пир).

ципељáци м мн. пеј. аугм. *ципеле.* – Ципеља́цити сеца́ше башта́ ми, нат̏кне ђи на но́ђе (Пир). Ко́лко сам њим само ципеља́ци почисти́ла (Пир).

ци́ци га изр. *ударити песницом или лактом (у нос, чело, потиљак).* – Ка́д би те, де́те, ци́цила ти би се бр̏зо оћута́ло (Б – Ос, Пир).

цицијáр м *шкртица.* – Они́ су циција́ри, коди њи се не́ма наједе́ш (Зав).

ци́цка се несвр. *сакупљати се, гомилати се (вашке).* – Вьшће́те се ци́цкају окол уши́ти и на ти́лат (Јал).

ци́ри га изр. *пажљиво поступати; држати као на длану (о особи).* – Цицри́ше ђу, мази́ше ђу, држа́ше снау́ту на дла́н, а она́ побе́же за дру́гога (Пир).

ци́цри (се) несвр. фиг. **1.** *вести (врло) ситне шаре.* – Не во́лим да везе́м, тре́бе мло́го да се ци́цри, без о́чи оста́нем (Држ). **2.** *писати ситно (и лепо).* – Кад пи́сује, о́н ци́цри, ци́цри, ци́цри, ко да ни́же мани́ста (Сук, Вој).

цова́ра ж **1.** анат. *цеваница;* уп. цовари́ца. – Ко́кала су кру́пне ко́сће – цова́ра, пле́чна ко́с (Дој. ДД). За́дња нога́ и́ма цова́ру, кљу́ч, бу́тну ко́с и у њу је кашљ́к (Јел). **2.** *бутна кости и цеваница.* – И́спод коле́но је до́ња цова́ра, а и́знад коле́но го́рња цова́ра (ТД). **3.** *дувачки музички инструмент, цовара.* – Ја́ сам прави́л цова́ру од орло́ву но́гу (Зс).

цовари́ца ж в. цова́ра (1). – Боли́ ме цовари́цата, удари́ се оди др̀во (МЛк).

цова́рка ж анат. *цеваница.* – Цова́рка је кошчи́на од коле́но до до́ле (Јел. Дој).

цр̀вачћи бе́га изр. *бежати (кричећи) главом без обзира.* – Она́ бе́га цр̀вачћи од ње́га (Вој).

црве́је – модре́је изр. *мењати боју под утицајем јаких емоција (беса, страха, стида, бола).* – Ра́збеснеја се, па црвеја́ – модреја́, али пре́ћута́ (Цр). О́н црвеја́ – модреја́, па ре́че: – Бо́ље да си ме уби́л, него што́ си ми то́ва рекьл (Пир). Кад му ре́коше за че́ркуту, о́н црвеја́ – модреја́, па до́рим позелене́ оди сра́м што́ га је мло́го обрука́ла (Соп).

црве́н зве́здан м бот. *врста лептирњаче у типу звездана.* – Ту́ј тра́ву, што њу цве́т ли́чи на о́вчуту срамо́ту, о́камо овча́ пи́чка или црве́н звезда́н (Јел).

црве́н качу́н м бот. *мразовац Colhicum autumnale.* – Црве́н качу́н по́чне да изла́зи по́дјесен, слана́ кад по́чне да се ја́вља (ДД).

црвена́ бу́ка ж бот. *буква Fagus sp.* – Од црвену́ бу́ку не пу́ца држа́ље, шини́к, копа́ња, растака́лђа, врете́но, лож́ица (Зав – ддл). Црвена́ бу́ка за ку́ћу, ја́ча је и у њу не и́де цр̀вик, али да не доби́ва вла́гу (Ру).

црвена́ сараци́ца ж бот. *врста шљиве.* – Црве́нете сараци́це су ја́ко сла́тке и добре́ су за ређи́ју (Гос).

црве́начћи, чка, чко *црвенкасти, румен.* – Цурци́л и́ма кру́пан црве́начћи цве́т као божу́р (Нш).

црве́ни ве́тар м *болести која се одликује црвеним круговима на кожи.* – Црве́ни ве́тар је това́, штом се ја́вљу црвени́ кру́гове на ко́жу (Кр).

црве́ни грао́р м бот. *врста лептирњаче у типу грахорице као коров у пшеници који се пење преко класја и цвета црвено.* – Црве́њат грао́р мло́го изла́зи на ту́ја њи́ву и гу́ши му жи́то (Пк).

црвени́кав, -а, -о *црвенкасти; мутно – црвен; кафене боје.* – Црвени́каво до́јде парче́то, каве́ – ренђи́ја, не допа́да ми се за су́књу (Об. Чин).

црвени́ца ж **1.** рет. *врста трешње црвених плодова.* – И́ма цре́шње црни́це, бели́це, црвени́це, у шу́му све расту́ (Зс). **2.** *прошлогодишње лишће по грмовима као паша за овце у рано пролеће.* – Овце́те зби́ру црвени́цуту по гр̀мањети (ТД).

црвени́чава земља́ изр. *тип земљишта са наглашенијом црвеном бојом.* – Земља́та црвени́чава там, али на о́брис, у́баво ми жи́то ра́ца та́ја њи́ва (Гос. Пок).

црвени́чина земља́ изр. в. црвени́чава земља́. – На́ша њи́ва там црвени́чина земља́, по́сно, ја́лово, семе́то не мо́ж да вр́не (Пн, МСв).

црве́нкав, -а, -о *црвенкаст.* – Ви́дова трава́: једна́ плава́, му́шка, за му́шке, а црве́нкава же́нска трава́ за деву́че (П – Пж, Орљ, Бз).

црве́нкес, -та, -то *црвенкаст.* – Коко́шчице, ма́лечћи цвети́чи, држи́ се за́земи, и бело́ и црве́нкесто цвту́ (Зс).

црвеншко́ с поим. прид. *руменило.* – Ми́ смо црве́ншкото изгуби́ли ода́вна, пожлте́ли смо, потьвне́ли (Цр).

црвеншѣ́к, -шка, -шко *црвен; румен.* – У́бав чове́к, црвеншѣ́к у лице́ (Чин. Вој).

црвења́с – жлтуња́в, -а, -о *који има посебну отворено – црвену боју.* – Же́нска ви́дова трава́ је црвења́ста – жлтуња́ва по бо́ју (ВЛк).

црвењи́кав, -а, -о *црвенкаст.* – Ми́шко не́је бил чи́сто цр́н, бил је пома́лко црвењи́кав (ВЛк).

црвија́рка мува́ зоол. *врста муве која иде на месо.* – Црвија́рка мува́ је кру́пна, на ме́со па́да и се́ре цр́вчичи (Зав).

цр́вик м, мн. цр́вје, цр́ви, цр́вици зоол. **1.** *црв.* – Ово́ј ле́то оди цр́вје закаса́мо, напа́доше (гове́дата) и у пло́довети; кра́вете под о́паш, воло́вети на мо́ч (Зс). Ме́не стра́ цр́вје че поло́ве овце́те (Пк). **2.** *ларва (у плоду, брашну, месу, сиру, земљи).* – Сирењѐто вану́ло цр́вје (Јал). **3.** *ситне црволике животиње у води.* – Цр́вици и́ма ра́зни у воду́ту (Зс). **4.** изр. **и́ма да ва́не цр́вје** *бити јако нестрпљив.* – Не мо́гу да седи́м це́лу зи́му, и́ма да ва́нем цр́вје (При).

црвјо́ше свр. **1.** *уцрвљати; постати неупотребљив;* уп. црвљо́ше. – Сли́вете цврјоса́ле, че и вр́љим (Пет). **2.** фиг. *умрети распадајући се постепено.* – Не́ка га не пу́шту ота́м, та́м у тьвни́цуту да црвјо́ше (ВЈ).

црвља́ци м мн. *уцрвљали плодови.* – Да́ла си ми црвља́ци ле́шници (Бе).

црвљо́сује несвр. *постепено се распадати (због црва, ларви, паре) (греде, дрва, кожа).* – Црвљо́сују греде́те од па́руту што и́де од гове́дата (При, Пет).

црвљо́ше свр. в. црвјо́ше (1). – Месо́то црвљоса́ло (Цр). Сирењѐто че црвљо́ше ако га не ре́диш како тре́бе (Соп). Штро́кава си, не́прана, па си се црвљоса́ла ко црви́ва ја́балка (Гњ).

црву́ља ж *крава црвене боје.* – И́маше црву́ља, црвена́ кра́ва, њој сам се на́јвише ра́дувал (ТД).

цр́вик м мн. цр́вје, дем. мн. цр́вчичи. *црв; ларва.* – Црвија́рка му́ва на ме́со па́да и се́ре цр́вчичи (Зав).

цр̏га козињáвка изр. *велика поњава од козје длаке (погодна за вејање пшенице).* – Цр̏ђе козињáвће за жи́то кад се врше́, па ве́јемо жи́то на њу, не наби́ва се праши́на и оси́љ у њу (ТД).

цр̏га на поли́ће /на вр̏це изр. *врста поњаве према начину израде и изгледу.* – Цр̏ђе на поли́ће на вр̏це: једна́ тка́је сас сове́љћу а једна́ с поли́чку од др̏во (Бз).

цревари́ м мн. **1.** *непозвани гости, који, по свадбеном обичају, долазе заједно са стругарима, који такође нису позвани, да проједу остатке са свадбе.* – У́вечер, на кра́ј на сва́дбу, сабе́ру се не́звани го́сти цревари́ и стругари́ и тра́же да им се да́ва да једу́ и пи́ју од тој што је оста́ло (Цр). **2.** руг. *варошанин, онај који једе оно што сељаци бацају, црева.* – Дошли́ цревари́ из гра́д, они́ во́ле му́вте да једу́ (Мр).

цре́вмуж м бот. *сремуш, медвођи лук Allium ursinum.* – Ја́ сам јел цре́вмуж у Ћушти́цу; о́н мери́ше на бе́ли лу́к, и́ма ја́к у́кус и тра́жи ја́к стома́к (Бз).

цревушља́ци м мн. пеј. *црева.* – Крчу́ ми не́што цревушља́цити, не зна́м кво ми је (Вој). – Болу́ га цревушља́цити (Цр).

цревушња́к м зб. пеј. *црева.* – У́зни ма́чкуту, па че збу́раш цревушња́к да у ра́ниш (Зав).

цре́вца **1.** ж бот. *баштенски коров Portilaca oleracea.* – Цре́вца је ко́ров у башчу́; укр̏пи ко пипе́р (П – Пж, Орљ, Бз). **2.** с мн. бот. *баштенска коровска биљка која има ситне беле цветове.* – Цре́вца су си́тна, бело́ цве́тају и у граду́ну расту́ (Зс).

цре́муш м бот. *сремуш, медвођи лук Allium ursinum.* – Вра́ни лу́к и цре́муш и́мају сли́чан ли́с, али је на цре́муш по́широк, како на зе́ље, једу́ се (ТД). Цре́муш на ба́ре и́ма. Сли́чан на бе́ли лу́к, и́ма цве́т; као бе́ли лу́к ши́ре и до́ле (Зс).

црему́шница ж *врста крушке ситног и слатког плода.* – Кру́шка црему́шница и́ма си́тни и сла́тки пло́дови (СГл).

црепња́ша ж *земља погодна за израду црепуља.* – Црепња́ша земља́ и́ма у Кука́љину парасу́ну (Ру).

црепу́ља ж *оштећена црепуља.* – Ка́жемо цре́пња, а црепу́ља ка́жемо ако је оштр̏бена (ТД).

црепу́лька ж дем. и хип. од црепу́ља. – Пе́кли смо ле́б у црепу́льку (П – Ч, Пир).

црепури́на ж **1.** аугм. и пеј. од црепу́ља *црепуља.* – Те́шка црепури́ната, не мо́гу у поди́гнем (ВЛк). **2.** *крш од црепуља, ћерамида, грнчарије.* – Црепури́не у зе́мљу нао́димо там куде́ је млека́рата (ВЛк).

црепутља́ци м мн. **1.** *искрзани и окрњени судови од грнчарије (тестије, ибрици, ручконоше, тањири, шоље).* – Че ку́пим но́ви су́дове, не́чу црепутља́ци да ми кра́се ку́ћу (Пок). То́в црепутља́ци, старуди́ја, не́че си ку́пе

но́ве сто́вне (МЛк). **2.** *крш од црепуља, ћерамида, грнчарије.* – Окол воду́ту и́ма црепутља́ци, на́род живи́л, во́ду точи́л (Пок).

црешња́р м *врста птице која се храни трешњама.* – Једно – ти́че и́де на цре́шње, о́камо га црешња́р (При).

црешњо́ва ђи́ја изр. *ракија од трешања.* – Пе́кли смо и црешњо́ву ђи́ју, а сељ не́ма који да бе́ре, пропа́дају цре́шње (Рг).

црешњо́вка ж в. црешњо́ва ђи́ја. – Црешњо́вка је у́бава ђи́ја, пе́кли смо, пи́л сам (Ру).

црквени́к м *црквено двориште, порта.* – Сабра́мо се у црквени́кат, че́камо попа́тога (Брл).

цркве́нсћи, -ска, -ско *црквени; који се односи на црквене послове.* – Доне́се ми си́нат цркве́нсћи календа́р (Пн).

цр́кне свр. **1.** *црни; умрети.* – Кад ли́пше бра́в, ка́жемо цр́кло (ТД). Овца́ липса́ла од бо́лку, цр́кла одједну́ш (Мр). **2.** изр. **цр́кло је дете́ на у́ћу да се ме́тне** *деца, супротно очекивању, најчешће личе на ујака, женину родбину.* – Цр́кло је дете́ на у́ћу да се ме́тне, тека́ на́јвише ка́жу свекр́вете, љу́те се (Кр).

цркљо́ше свр. руг. *црни; умрети.* – Сељак си, сељак че си цркљо́шеш (Брл).

цр́мошњица ж *врста слатке крушке која је споља зелена.* – Црмо́шњица кру́ша, зелена́ је однадво́р, а уну́тра је гнила́ и бла́га како ме́д (Д – КВ, Пир).

цр́н пели́н м бот. *врста пелина.* – Пели́н је од две – струђе́: и́ма бе́л пели́н и и́ма цр́н пели́н (Чин. Мр).

цр́на бу́ка ж бот. *врста букве Fagus sp.* – Црна́ бу́ка је за осови́не, про́цеп, јерѣм, да му дру́га др́вја не опоју́ вра́т (Зав – ддл).

црна́ вьшка́ на васу́љ ж зоол. *инсекат који напада пасуљ на корену.* – И́ма црне́ вьшће, и́ду на васу́љ (Гос).

црна́ габро́вина ж бот. *црни граб.* – И́ма свинако́вина, бе́ла габро́вина и цр́на габро́вина (Зс).

цр́на жлте́ница изр. мед. *болест.* – Оболе́ла неве́стата од цр́ну жлте́ницу, од не́какву стра́шну бо́лес (Вој).

црна́ змија́ ж зоол. *врста отровне змије која се одликује црном бојом.* – Шару́ља, краторе́пка и цр́нете зми́је су о́пасне; само во́днете несу́ о́пасне (Ста).

цр́на ли́ша изр. мед. *врста гљивичног обољења коже.* – Ко́ј и́ма цр́не ли́ше, на Цурцовде́н отћи́не тој тра́вку, и ба́ју му, и ли́ша о́дма неста́не. Не па́мтим да ли бе́ше раста́вичје (П – Сц, Вр).

цр́на са́дина ж бот. *врста влатасте траве која расте у виду бусена.* – Цр́на са́дина и́де гу́сто наго́ре, а бе́ла са́дина је по́ниска (Ру).

цр́на тру́ба ж бот. *врста јестиве печурке.* – И́ма печу́рка цр́на тру́ба, и она́ се једе́ (ВЛк)

цр̏на черемѝка ж бот. мтз. од чемирѝка *врста чемерике Veratrum nigrum.* – Цр̏на черемѝка не цвти̏, а оно̏ што цвти̏ је о̏тровно (Соп). Чемерѝка црна̏ и бела̏, о̏бе су о̏тровне (Ру). Цр̏на чемерѝка је о̏пасна (Зс). Цр̏на черемѝка тру̏је сто̏ку и сузбѝва шу̏гу. Ку̏вамо, па с кр̏пу ма̏жемо шу̏гаву о̏вцу, и добро̏ ле̏чи (Зс).

црне̏ очи. **Не ѝде за црне̏ очи** изр. *не ићи без циља и без посла.* – Ти не ѝдеш там за цр̏не о̏чи, него на̏род да нау̏чиш (Зав).

цр̏ни бре̏с м бот. *врста бреста.* – Главѝна је добра̏ од цр̏ни бре̏с, њему гра̏ње ѝду надо̏ле, а на бе̏ли бре̏с гра̏ње ѝду наго̏ре и он је ло̏мав, не̏је до̏бар за јерѣ̏м (Ру).

цр̏ни га̏бар м бот. *врста ниског и жилавог граба Ostria caprinifolia.* – Цр̏ни га̏бар је нѝсак, жѝлав и до̏бар за у̏мит (ТД).

цр̏ни га̏вез м бот. *врста гавеза.* – Цр̏ни га̏вез плаво̏ цѣ̏вти и ѝма зво̏нас цве̏т (К – Ћу, Пир).

цр̏ни гло̏г м бот. *врста глога чији се плод и лишће користе за лек.* – Цр̏ни гло̏г је за од ср̏чане ма̏не, башта̏ ми га корѝсти (Цр).

цр̏ни грао̏р м бот. *врста легуминозе у пшеници која се пење преко и обара је.* – Лѣ̏скавка или цр̏ни грао̏р, ѝсто је, о̏н ујаши жѝто и обо̏ри га (Пк).

цр̏ни ја̏сен м бот. *црни јасен.* – Цр̏ни ја̏сен је сѝтан и до̏бар је за вѝле, а бе̏ли ја̏сен високо̏ расте̏ и мо̏ж се од ње̏га тру̏пове ре̏жу за дѣ̏ће (Зс).

цр̏ни тр̏н м бот. *врста трна који расте ниско и има густе бодље.* – Цр̏ни тр̏н је за бра̏ну на̏јбољи (Мр).

цр̏ни ћо̏с м зоол. *птица кос.* – Пѝтоми ћо̏с, то̏ј се мо̏же ру̏ча, а цр̏ни ћо̏с не (Ш).

црнѝљњак м фиг. *одећа која се носи у жалости.* – То̏лко ми је натежа̏ло од овѝја црнѝљњак да не мо̏гу гла̏ву да подѝгнем (Цр). Че̏кам да мѝне го̏дина на све̏кра ми, да се спа̏сим од овѝја црнѝљњаци (ВЛк).

цр̏нка (коко̏шка) изр. *црна кокошка.* – Ѝма коко̏шће дл̏ђе и црне̏ како га̏вран, зове̏мо и цр̏ње; са̏ме се изведу̏ у пле̏вњу и изле̏зну с пѝличи (Мр).

цр̏нка вл̏на изр. *власна вуна од црне овце.* – Цр̏нка вл̏на је добра̏ за чара̏пе (Брл).

црнко̏ с поим. прид. *црна боја; круг црне боје.* – Кад се сра̏мувал на̏род сра̏м – трава̏ је има̏ла више црнко̏, са̏ ѝма ма̏ње (Гос). Тѝчо про̏со ѝма зр̏нце белко̏, а на вѣ̏р ма̏лко црнко̏ (Гос). Калу̏шка овца̏ у̏ши калуше̏сти ѝма: по̏ла белѝ, по̏ла црнѝ, или окре о̏чи ѝма црнко̏ (ДД. Ру. Зс).

црно̏ тр̏ње с бот. в. цр̏ни тр̏н. – Та̏м куде̏ расте̏ црно̏ тр̏ње, у тр̏њети се заглавѝла овца̏та (Гос, ВЛк).

црновла̏тица ж бот. *црнкаста влатаста трава коју казивач не познаје.* – Чу̏л сам да ѝма црновла̏тица трава̏, али ја̏ не зна̏м која̏ је (Пк).

црновр̏шка ж бот. *врста траве којом се лечи кашаљ.* – Црновр̏шка је ле́к од ка́шљицу (Б – Сл, Пир).

црновр̏шче с бот. *вранилова трава Origana vulgaris.* – Црновр̏шче је лековѝта трава́ за од ка́шљицу, а и за од дру́го (Зс).

црнокла́сица ж бот. *златаста трава у типу безосног власена.* – Црнокла́сица је слѝчна на ову́ј тра́ву коју́ ти о́каш безо́сни вла́сен. Она́ и́ма ма́ли кла́совчичи, и́ма плаво́, на́околo цвти́, а високо́ расте́ (ВЛк). Црнокла́сица, гове́да у једу́, кла́с та́мноцрвенкасте бо́је и као сабѝјена метлѝца уз врете́но, као вѝјук, вла́сен (Гос).

црномустаћититестачѣ́к, чка, чко брз. *онај који има црне бркове.* – А́јде речѝ: – Цр̏н чове́к црномустаћититестачѣ́к (Пн).

црнопѝрица ж бот. *пиревина Triticum repens.* – Црнопѝрица да́ва добро́ се́но, али да ти не́је комшѝка уз њѝву (Гос). Ѝма црнопѝрица, а башка́ је пѝр (Бз). Сено́то од црнопѝрицу, това́римо га с вѝле како – го́д жѝце за бицѝклу (Б – ДС, Бла). Црнопѝрица је за од гра́д; кла́с као на је́жевицу (Рг).

црнопѝрка ж бот. в. црнопѝрица. – Разлѝкујемо пѝр и црнопѝрку, ни једно́ од њи не́је добро́ у њѝву да ти се усе́ли (Ш).

цр̏ца несвр. *цркавати; умирати као животиња.* – Тека́ че цр̏цамо, ба́бо, са́ми у ку́ћуту, ко сто́ка (Пок).

цршавче́ с дем. *чаршав.* – Да́ј ми црша́вчето да га про́стрем на асталче́то (Воj).

цу́ка несвр. *сисати.* – На дете́ да́до пр̏с, оно́ цука́, цука́ (Брл).

цула́ч м *пенис брава (овна, јарца, бика).* – На цула́чат овѣ́нат вану́л цр̏вје (Зав).

цу́р – цу́р изр. *иде; полако иде, али напредује.* – Цу́р – цу́р, че бу́де, посаче́кај још ма́лко (Пир).

цу́ца несвр. *клацкати.* – Да́ј ми уну́четата да ђи цу́цам на коле́на (Рс).

цу́цне свр. фиг. *отићи на право место и завршити важан посао.* – Не́ма кој да и́де да цу́цне, да тра́жи; не́че ти нѝкој нѝшта донесе́ (Брл).

цѣ́ка несвр. **1.** *пуцкетати (лед, стакло).* – Цѣ́ка ста́клото како́ га́зимо по ње́га (Пет). **2.** *куцати (сат).* – Штом са́атат ма́не да цѣ́ка, ја́ се о́дма разбу́дим (Рс. Кр). Само цѣ́ка са́атат цѣ́к – цѣ́к – цѣ́к, цѣ́ка – цѣ́ка – цѣ́ка (Цр).

цѣ́ка пилѝчи изр. *вабити пилиће.* – Цѣ́кам пѝличи да до́јду да и нара́ним (Гос). Ба́ци ни ле́шници и оре́си и цѣ́ка ни цѣ́к – цѣ́к – цѣ́к (Гос).

цѣ́ка – цѣ́ка – цѣ́ка узв. којим се подражава куцање часовника. – Дѣ́н – но́ч, саатат чѝни цѣ́ка – цѣ́ка – цѣ́ка, не оћу́тује се (Нш).

цѣ́клаве о́чи изр. *бистре очи, радознале; очи пуне радости.* – Деца́та им бѝстра, и́мају цѣ́клаве о́чи (Пн).

ц̏клес, -та, -то *који је радознао.* – О́н мло́го ц̏клес, о́че све да ви́ди и да зна́је (Брл).

ц̏кли несвр. *бити пун сјаја, светлости; пресијавати се.* – Же́га голема́, па пу́тат дорим ц̏кли (Пир).

ц̏кь – ц̏кь – ц̏кь – ц̏кь узв. који се више пута понавља при вабљењу кокошака: *дођи, дођи!* – Коко́шће ма́мимо ц̏кь – ц̏кь – ц̏кь – ц̏кь или т̏к – т̏к – т̏к (Цр).

ц̏нка ж хип. *црна овца.* – Ц̏нка ми је мло́го умиља́та овца́ (ДД).

ц̏р – ѝр, ц̏к – ц̏к – ц̏к узв. при вабљењу кокошака. – Ц̏р – ѝр, ц̏к – ц̏к – ц̏к, пи́ли – пи́ли – пи́ли, тека́ ма́мимо коко́шћете (ТД).

цьти́ в. цати́. – Гороцве́т жлто́ цьти́ (Зс).

Ч

чаава́ња ж в. чова́ња. – Ка́жемо чаава́ња то́ј што с ње́га гребе́мо бра́шно (Ру).

ча́в – ча́в – ча́в узв. којим се опомиње онај који заостаје у послу забављајући се причањем и посматрањем пролазника. – Ча́в – ча́в – ча́в, само се зача́вујеш и ора́тиш, ама не рабо́тиш (ВС).

чава́ња ж в. чова́ња. – Чава́ње сам прави́л оди др̏во, с њу гребе́мо бра́шно из му́чник (Ру).

чавга́р м *безопасан пас који често кевће.* – Ка́жемо да је ку́чето чавга́р, само ца́вка (Цр).

ча́везан, -зна, -зно *паметан; свестан; прибран.* – Несѣ́м ча́везна с гла́ву од бри́ђе (Зав).

ча́вка (ча́вкава) изр. хип. *беба која радознало посматра оне који је окружују.* – Ча́вко ти, ча́вко ча́вкава, како́ ме у́баво гле́ткаш (Пир).

чавча́г м **1.** *шупаљ ваљкасти дрвени предмет за захватање брашна, отворен са предње и горње стране.* – Чавча́г је гре́пка са – др̏шку, до́јде као изду́бљен тањи́р са – једну – др̏шку (Тм). **2.** вулг. *вулва.* – Ка́д се ша́лимо, же́нскуту ра́боту о́камо мокру́ља или чавча́г (Зс).

ча́вка несвр. *галамити; мољакати.* – Заштó да и́деш да ча́вкаш, да ца̏мли́чеш сва́кога (Зав).

чавча́ль м *дрвена пастирска чаша.* – Овча́р си сам напра́ви чавча́ль, др̏вену ча́шу, и с њу си пи́је во́ду (Пк, ВЛк).

чавче́ ба́бино изр. *бабина драга унука.* – Чавче́ ба́бино, оно́ си ба́бу во́ли (Вој).

ча́вчица ж дем. хип. *вулва (код мале девојчице).* – Ча́вчицата ти се ви́ди, дево́јћо, покри́ се (Сук, Чин).

ча́вчичи. **Гле́да у ча́вчичи** изр. *зверати.* – Ене́ га та́м се́дал и гле́да у ча́вчичи (Пир).

ча́гав, -а, -о **1.** *који има ману у очима.* – Ча́гава је, и́ма ману́ у очи́ти (Рос, ВРж). **2.** *који има црну шару на глави (ован).* – Овьн који́ и́ма црну́ ша́ру на гла́ву, ка́жемо ча́гав овьн (Зс).

ча́ди се несвр. *излаже се диму, задимљава се.* – Ча́дим месо́то над огњи́штето, да ми замери́ше ма́лко на ди́м (Соп).

ча́ј за гр́ло бот. *лековита биљка за лечење грла Delfinium consolida.* – Набе́рем си ча́ј за гр́ло да си и́мам преко зи́му (Гос).

чаи́р м турц. рет. *ливада.* – Деца́та изле́зну на чаи́рат да се и́грају кли́су (Пир).

чају́ несвр. **1.** *шиштати сирово дрво у огњишту, пушити се, и (споро) горети.* – Чају́ дрва́та, си́рова су (ВРж). **2.** фиг. *не померати се; дангубити.* – Се́дне уз огњи́ште и чаји́, това́ му је це́л дьн ра́бота (Вој).

ча́кавац м зоол. *дрозд Turdus iliacus.* – Ча́кавцити слету́ у ло́зје и зача́с напра́ве голему́ште́ту (Пет). Ча́кавци и грозјарци́, и́сто је (Држ).

ча́канац м *косачев чекић за окивање косе.* – За косу́ за кова́ње но́сим на́ковању и ча́канац (Гра).

чакма́ра ж *зграда од кованица пуњених блатом; старинска кућа од чатме.* – У Со́пот сла́мња ко́чина, сла́мњи кро́в, пле́вња и чакма́ра ку́ћа (Ру). – Чакма́ра је згра́да од пру́ће (ВЛк).

чакр(е)та́ло с *део воденице који тандрче у додиру са воденичним каменом који се окреће, чекетало.* – Кој – како́, ка́жемо чакрта́ло, чакрета́ло, чекрета́ло (Чин).

чаку́н м мет. *каћун Colchicum autumnale.* – У До́јћинци ка́жемо чаку́н, а ова́м у Пьклешицу ка́жемо качу́н (Дој, Пк). Чаку́н је ста́ро и́ме за качу́н (Гос).

чалабр́ц м нов. *брзо обедовање с ногу.* – Чалабр́ц је тиће о́д – ногу, на грабьц (Пир).

чалди́ше свр. *жестоко ударити клис у ваздуху у игри клиса.* – Уда́риш кли́сат и о́н отско́чи, па га сусти́гнеш с мо́ткуту, пого́диш га и чалди́шеш га да одлети́ ко́лко мо́же по́далеко (Пир).

чале́ с *гређа на мотовилу.* – Пре́ца на врте́шку, тој ка́жемо чале́ (Бз)

ча́лка се несвр. *изводити игру чалкање, гађање руне предметом из руке.* – Чалка́ње, ча́лку се деца́, ба́цају из ру́ку да се пого́ди ру́па; које́ пого́ди, победи́ло је (ВЛк).

чалка́ње с гл. им. од ча́лка се *дечја игра гађања.* – Чалка́ње сам на́јволел да се и́грам, сва́кога сам побе́ђувал (МЛк, Пир).

чалма́ ж **1.** *лоптасти облик кудељице на импровизованој кудељи.* – Вл́ну вр́же на чалму́, па преде́ (Брл). **2.** пеј. *фризура у виду ваљкасто пресавијене*

косе која подсећа на капу. – Чалма́та ти мло́го добро́ стоји́ на́ – главу (Пир). **3.** изр. **че му ту́ре чалму́ на́ – главу** ирон. *наградити; високо подићи.* – И кво са́: о́н си бра́та изда́л, а они́ че му ту́ре чалму́ на гла́ву (Вој).

ча́лнута го́дина изр. *изопачена година; неродна година.* – Дојдо́ше ча́лнуте го́дине, су́шне, не́родне, не́мамо ле́б деца́та да изра́нимо (Зав. ДД).

чало́ с анат. *чело.* – С бѣ́дњак, када́ уга́сне, сва́ку овцу́ по гла́ву тр̀љнемо, по чало́ (Зс).

чалобр̀цне свр. нов. **1.** *кришом узети; украсти.* – Во́ли да чалобр̀цне у ту́ђе (Ш). **2.** вулг. *водити љубав ван брака.* – Не́ма – не́ма, па чалобр̀цне у чу́ждо (Брл).

ча́ље прил. *без чарапа, на босу ногу.* – Обу́л се на ча́ље (Зав).

ча́м м *бор; боров труп̑ац.* – Дове́зал сам не́колко ча́ма за дѣ́ће (ТД).

чама́ ж **1.** *поштуност, целокупност; неоштећена целина.* – Ста́рцат више не́је у чаму́, ишчамреја́л (ВЛк). **2.** изр. **у чаму́ с па́мет** *излапети.* – Се́днем па си тумла́чим, тумла́чим: ја́ сам у чаму́ с па́мет (Зав).

ча́мба се несвр. *купати се у реци са уживањем.* – Оти́демо на реку́ту и ча́мбамо се и и́грамо по це́л дѣ́н (Рс. НМл).

ча́миш м мн. ча́мишје *неуравнотежена женска особа.* – Закаса́мо од ти́ја ча́мишје, само ни огова́рају по село́ (Вој).

чамо́вина ж **1.** *трупац или даска од бора, јеле.* – Тре́бе ми ча́мовина, а́мбар пра́вим (Нш). **2.** изр. **мери́ше на чамо́вину** *приближава се смртном часу.* – Ста́рцат веч мери́ше на ча́мовину, дошло́ му кра́ј (Цр).

ча́мпав, -а, -о рет. *трапав, несретан;* уп. ча́пљав. – Ча́мпави двоји́цата, и о́н и она́, ама је она́ по́више ча́мпава, испа́дају вој ча́ше и́з – руће (Соп).

чампуре́с, -та, -то *нескладан, ружан.* – Ја́гнето чампуре́сто, би́је на а́лу, не́је и́змично, згу́рено ко клу́вче (Зс).

чаму́га ж *(украшени) врх капе или штапа у виду кићанке, лопте.* – Влади́ка ме крсти́л у брло́шку цр̀кву, о́н је из До́ћинци; има́л је зла́тну чаму́гу на шта́п (Брл).

чангрљи́в, -а, -о *брбљив; неодмерен.* – Чангрљи́во, брљи́во, о́дма ти казу́је у о́чи и какво́ ми́сли и какво́ не ми́сли (Мр).

чандија́р м *врста голуба који ниско лети.* – Чандија́рити су нисколета́чи, чува́л сам и њи (Пир).

чапаре́с, -та, -то *ракљаст; чворноват.* – За сви́нћу је добро́ чапаре́сто др̀во од леску́, бу́ку или га́бар, по три́ кра́ка да и́ма (Бе).

чапаре́сто пошло́ изр. *почети (супротно очекивању) лоше.* – О́дма је чапаре́сто пошло́, несу́ могли́ да се сло́же ко́ј че кома́ндује а ко́ј че слу́ша (Дој).

ча́пес, -та, -то **1.** *који има велике шапе (о псу).* – Ча́песто је ку́че које́ и́ма бело́ на ша́пу, или ако је бело́, и́ма дру́гу ша́рку на ша́пу (Пет). На́шето ку́че

и́ма големе́ ша́пе па га крсти́мо Ча́па (Сук). **2.** *који има сӯпроѿно обојену по̄ѿколеницу или кичицу (̄пас, овца, коњ).* – О́камо овцу́ ча́па ако и́ма ша́рку од коле́но надо́ле (Јал). Ча́пес ко́њ и́ма како пр̏стен на но́гу, како чара́пу да је обу́л (Рос, ВРж).

ча́пљав, -а, -о в. ча́мпав. – Мло́го си ча́пљава, по́троши ми ча́шете (Соп).

ча́пољак м мн. ча́понци, ча́пољци *̄пайак код ̄пайкара.* – Големи́ ча́пољци доди́рују зе́мљу, а ма́лечћи ча́пољци не доди́рују (Мр).

ча́пољћа ж *̄пайак код ̄пайкара.* – Чи́жмоша је бела́ овца́ на коју́ је једна́ нога́ до изнад коле́но обо́јена, од ча́понћу наго́ре ко да је чи́жму обу́ла (При, Км).

ча́̄пор м в. чапу́р. **1.** *чвор на дрвеѿу који шѿрчи, ̄паѿрљак оѿсечене ракље.* – Ча́пор је чво́р на др̏во који́ штрчи́; мо́ж да бу́де кад отсече́ш гра́ну, или се пречéпи ласта́р па зака́ча но́гу, а мо́ж да бу́де и високо́ кад се гра́на пречéпи (Цр). **2.** *закуцан клин (у дрво, зид) ради вешања ̄предмеѿа.* – Ча́пор је кли́н који́ наби́вамо да не́што задржа́ва, да држи́ (Зав).

чапра́г м **1.** *̄повремено ̄прављење размака на зӯпцима ѿесѿере у ѿоку рада како би лакше резала.* – Разво́дим зу́пци на тесте́ру, пра́вим чапра́г (ЦД). **2.** изр. **пра́ј чапра́г** *олакшаваѿи, убрзаваѿи.* – Да́ј мезе́, да пра́јмо чапра́г за пи́јење и је́дење (ЦД).

ча̄ѿу́р м **1.** *чвор на дрвеѿу; ̄паѿрљак гране, рачва.* – Остро́га за у дуба́р и́ма више чапу́ра, а сѣ̏брани (да су) више под вѣ̏р (Зс). **2.** *клин.* – Наби́ју се у тру́п чапу́рје, кли́ње, да држу́ солту́ (Зав. Ру).

чапура́т, а, о в. чапуре́с (1). – Дрво́то чапура́то, не мо́же за ту́ја ра́боту (ВРж).

чапуре́с, -та, -то **1.** *ракљасѿ; чворноваѿ; груб, неуглађен (о дрвеѿу).* – То́ва др̏во чапуре́сто (Вој). Че у́знем чапуре́сто др̏во, све че да те смла́тим (Пир). **2.** пеј. *ѿврдоглав; неѿредвидив.* – Чапуре́ста жената ми: тврда, не попу́шта, несавла́дива (ДД).

чапури́т, -а, -о *који има више ракљи (о дрвеѿу).* – Кра́кљесто или чапури́то др̏во и́ма више, а ра́сово др̏во је када́ су две – ра́сове (ДД).

чапѣ́к м мн. ча́пци деч. *чараѿа.* – Дете́то си изгуби́ло чапѣ̏к па се развика́ло (МЈ, Кр).

чарале́ја м заг. *рабаџија.* – Че́три чети́рка /Два́ бе̏ђи́рка /И једѣ̏н чарале́ја /И једѣ̏н баралéја (Цер).

чарапе́с, -та, -то *који им ̄прсѿенасѿу шару на нози (̄пас, коњ, овца, кокошка, ̄пеѿао).* – Има́ли смо чарапе́стога петла́, а и́ма и чарапе́сте коко́шће, ко́њи, о́вце, ку́чишта (Соп).

чарапе́тина ж аугм. пеј. од чара́пак, чара́пок *чараѿа.* – Уда́рен сас сврљи́шку чарапе́тину (Цр).

чара́̄пка ж дем. од чара́па *чараѿа.* – У голе́м стра́ на чара́пћете побе́гал (Ру).

чарапчéпина ж аугм. пеј. в. чарапéтина. – Тáја чарапчéтина се почé расплúта (Бе. Зав. Гњ. Цр).

чарáпчичи с мн. дем. и хип. од чарáпа *дечје чарапе.* – Ýбави си му чарáпчичи испле́ла (Цр).

чарапчóтина ж аугм. пеј. в. чарапéтина. – Ја́ сам момчé, нéчу текве́ чарапчóтине да нóсим (Пс).

чарбá ж рет. **1.** *сок из плода.* – Чарбá од вóчће излéзне (Ру). **2.** *чорба.* – Чарбý смо правúли од ливáдско зéље, лóбоду, спанáк, печýрће, кóмпир, лýк (Ру).

чардáк м **1.** *тераса (део куће).* – Úспред кýћу чáрдак, там лéти спúмо (ВЛк). **2.** *саденут лисник у дрвету и на соје око њега.* – Дéнемо шýму на чáрдак у големó дрво и тýримо сóје около (Зс). У дрво надрвњак дéнемо, а кáжемо га и чардáк (Мр).

чардóше свр. *омађијати.* – Чардосáла га да се (не) ожéни (ДД. Пк).

чарене́ да изр; уп. чúрене да. **1.** кл. *дај боже да (не); не верујем да.* – Чарене́ да не úдеш, и ти да не пóјдеш (Цер). **2.** *вероватно не; дај боже да не.* – Чарене́ да је билó, прошьл (При). Чарене́ да нéје билó (Цер).

чáркови м мн. *дугмад за свирање прстима на дувачком инструменту тромблону.* – Трóмблон úма чáркови, по њи се свúри с прсти (Пир).

чаршúја ж *улица са радњама.* – Чаршúја је там куде́ занатлúје и тргóвци држý рáдње и úмају муштерúје (Пир. Гњ).

чáс. **1.** изр. **úдем чáс** *зачас.* – Úдем чáс до сестрý ми да пúтам (Пк. ВЛк). **2.** изр. **не – бú тúја чáс** *убрзо.* – Не – бú тúја чáс, óн дојде́ (Цр). **3.** изр. **нéје по тýја чáс** *не упуштати се у недоличне послове.* – Крáџа, льгáње, прéваре, ја́ несьм по тýја чáс (ТД. Км. Об). **4.** изр. **у тúја чáс** *тренутно, у магновењу.* – И дéси се у тúја чáс, рáзби се (Цр). **5. чáс и чéс** изр. *част и пештовање, свака част.* – Ње́му чáс и чéс, спасúл ме је глáву да не изгýбим (Цр. Вој).

чáсан, -сна, -сно *частан; невин.* – Снаá ми је дошлá чáсна у кýћу (Кп). Пазú си лице́, девóјћо, чáсна да отúдеш при мýжа (При). – Óн је чáсан човéк, нéче ти подвáли (Сук).

чатрљáво прил. *грубо.* – Рабóтиш и орáтиш чатрљáво, срдúт си нéшта (Сре).

чáуж м **1.** *шерет на свадби; учесник свадбе који има улогу да засмејава госте.* – Óн је бил чáуж на млóго свáдбе, умéје да развесéли нáрод (ВЛк). **2.** изр. *прави се на чаужа.* – Немóј се прáвиш на чáужа, него слýшај какво́ ти кáжем (Цр).

чáуш м *вођа сватова; весник који пре свадбене поворке стиже у младожењин дом.* – Чáуш вóди свáтовете и трчú (с коња́) да ја́ви да свáдбата с невéстуту веч стúsa (Сук, Вој).

чáш-чу изр. *касније ћу.* – Чáш-чу дóјдем, не мóгу бьш óдма (Вој).

ча́ша ж бот. *тиква лејка.* – Овча́р си но́си во́ду с њега у ча́шу са – сти́снуту др̏шку (Мр). Кратýнка је крива́, а ча́ша је пра́ва (Гос). Кратýнка је кра́тка а ча́ша дýга; вода́ се но́си, вр̏же се др̏шка на кратýну (или ча́шу) (Ру). Ча́ша је сас пра́ву др̏шку, а кратýнка је сас загр̏лчесту др̏шку (Ру). Ка́жемо кратýнка или ча́ша. Кратýнка је сас кра́тку и дебе́лу, а ча́ша је сас тѣ́нку и дл̏гу др̏шку (ВЛк).

ча́шка ж дем. **1.** анат. *зглоб; део кости који улази у зглоб.* – Кошчи́не су ко́сће које́ ула́зе у големи́ згло́бове, и куде́ се саста́вљу ча́шће (Јел. Дој). **2.** *чаша за ракију.* – Ча́шће су за ређи́ју а ча́ше за вино́ (МЛк).

ча́шурка ж *дуга лејка.* – Свири́л је у ча́шурку (Пок. Гос). Ча́шурка и́ма сти́снуту др̏шку на среди́ну, па у там просечý и отво́ре, и мо́же там да се завр̏же, на среди́нуту, и да се но́си на грби́ну (ВЛк).

чва́ка несвр. **1.** *мљацкати; жвакати безубим устима;* уп. чва́ти. – Чва́кам га, чва́кам, ама не́мам зýби, не мо́гу га згризе́м (ПРж, Трњ. Цр). **2.** фиг. пеј. *љубити.* – Не чва́ке више дете́то, све че га учва́каш (Вој).

чва́та несвр. в. чва́ка (1). – Чва́та или чва́ка, ка́жемо кој – како́, кад не́маш зýби а жва́чеш (Цр). Учвата́ла се ба́бичка: чва́та и пи́је, само смр̏кче ре́ткото (ТД).

чвата́ње с гл. им. од чва́та *мљацкање; жвакање безубим устима.* – Оно́ ми се смýчи од њего́во чвата́ње (Цр).

чва́ти несвр. в. чва́ка (1). – Чва́тим, чва́тим, дошло́ вре́ме бе – зýби да се ра́ним (ЦД).

чво́р м *патрљак гране.* – Чво́р ка́жемо тој што оста́не на др̏во кад отсече́мо сл̏п (Зс).

чвораи́в, -а, -о *који има много чворова;* уп. чворљи́в. – Несмо́ се тека́ договори́ли: ти си ми дове́зал све чвораи́ва др̏ва (Пк. Вој).

чворљи́в, -а, -о в. чвораи́в. – Чворљи́во дрво́то, не́је ýбаво и те́шко је за рендиса́ње (Кр).

чворýгљав, -а, -о *који има чворугу.* – Би́ли га не́где, глава́та му све чворугља́ва (Зс).

чвр̏ка несвр. *(често) обављати нужду (због пролива).* – Чвр̏кам на сва̏ћи са́ат, да́ј ми ле́к не́какьв (Пир).

чвр̏кне свр. **1.** *помусти један млаз, штрцнути.* – Чвр̏кне по не́колко пýти и пýшти овцý недомл̏зену (Пк, ВЛк. Рос). **2.** *посрати се одједном (због пролива).* – Дете́то чвр̏кну насре́д со́бу, а у со́буту пл̏но го́сје (Пир).

чврко́љ м в. *последњи млаз млека при мужи.* – Још једѣ́н чврко́љ и гото́во мл̏зење (Рос. Пк. Гос).

че́ несвр. рет. *шкати.* – Че́мо памýчно платно́. Ни́ти, набр̏дила, че́мо сас њи (П – Пж, Орљ, Бз).

че ми је то́лко изр. *довољно ми је.* – Че ми је то́лко (до́ста), не ту́ре ми више (Пир. Соп).

чебре́ с *мали чабар.* – И́мамо си по́себно чебре́ за ки́село млеко́ за зи́му, усре́д зи́му за сва́дбу (Зс).

чебри́ца ж дем. *чабар.* – Ка́јмак од смета́ну у чебри́цу сипу́јемо (Ру).

чебрња́к м **1.** *дебља мотка подешена за ношење терета удвоје (каце, буретa, чабра, казана, великог котла).* – С чебрња́к но́симо котѣ́л напови́лице (Б – Лс). **2.** *дрвена полуга за мешање млека које врије у казану.* – Чебрња́к је др́во с које́ ме́шамо млеко́ које́ гре́јемо у голе́м каза́н (Пк, ВЛк). **3.** *крива тољага за игру свиње.* – Чебрња́к је крива́ тоја́га за игра́ње сви́ћу (Б – Лс).

чебѣ́р м *чабар.* – Чебѣ́р је по́тесан од каче́ (Зс).

чегаљи́ва ра́бота изр. *пипав посао који се стрпљиво ради.* – Чегаљи́ва ра́бота, те́шка и пи́пава (Сре).

чега́ри несвр. *туђи.* – Че те чега́рим, једну́ш да се оћути́ш (Зав).

чегр́че свр. **1.** *шкрипати.* – Када́ ду́ва ве́тар па се тр́ља сл́п од сл́п, оно́ чегр́че, пла́ши деца́ преко но́ч (Пл). **2.** *грепсти ноктима.* – Пога́нац не́где чегр́че (Цр). Чегр́че ма́чката, ама не мо́ж да ува́ти пога́нцатога (Дој). **3.** фиг. *певати гласом који подсећа на шкрипање (О птици).* – Чегр́че пи́ле не́какво, ра́збуди ме (ДД. Вој).

чези́ја. **На чези́је** изр. *на махове.* – Па́да ћи́ша на чези́је, како на сно́пове, тека́ се ви́ди (Брц).

чезне́је несвр. *туговати.* – Не́чу да ми дете́ и́де доле́ко, да не чезне́јем (Кр).

чека́рче с *мало пљоснато звонце од плеха за коње и магарце, мала клепетуша.* – На козу́ту што и во́ди вр́жем чекр́че (ТД).

че́клес м рет. *врста влатасте траве у типу латице; латица.* – И́ма трава́ че́клес, како лати́ца је (Пк, ВЛк). Че́клес и лати́ца, и́сто је (Бла).

чекма́ра ж *зграда од кованица пуњених блатом, старинска кућа од чатме; плетара.* – Чекма́ра: ту́риш дире́ци, исплете́ш пло́т па изма́жеш пло́тат. Чекма́ра се плете́, као да се успра́ве лесе́, па изма́же (Зс).

че́кмеџе с *кеса са новцем, златом.* – При њи је че́кмеџето, паре́те (НМл). И́ма о́н у че́кмеџето па́ре, за њи се пла́ши (Сук, Чин).

чекрли́ја м *разрока особа.* – О́н бе́ше чекрли́јес, разо́кав, па смо га ока́ли Ми́ја Чекрли́ја (Пир). Чекрли́ја је које́ и́ма ману́ у о́чи (ВЛк).

чекрта́љћа ж *направа која плаши птице (у винограду, кукурузу).* – Чекрта́љћа др́нка, тресе́ и ти́чи бе́гају, пла́ши и (Зс).

чекѣ́л м *плитка ораница са много ситног камења, осетљива на сушу.* – Чекѣ́л је осе́тљив на су́шу; си́тан ка́мен и́ма мло́го, па га изора́вамо, тре́бимо (Орљ).

чела́ ж зоол. *пчела.* – Лука́ња и Бе́ла ка́жу че́ле, а Па́клештица и Госту́ша ка́жу пче́ле (Гос. Зс).

челади́нка ж бот. *ситна јестива гљива са израженим шеширом, розе на наличју;* уп. челеди́нка, чељади́нка. – Челади́нка печу́рка: си́тна, и́ма широ́к шеши́р, по мло́го расту́ за́једно, ро́зе на́личје, дра́паста по бо́ју (Цр. ТД. Јел).

челебр́ка несвр. *загађивати храну мешајући (прљавим) рукама по њој.* – Не челебр́кај ту́ва по ше́рпуту да те не би́јем (Пир. НМл).

челеди́нка ж в. челади́нка. – Челеди́ње печу́рће, и оне́ се једу́; и́сте као ру́дњача, али бело́ на́личје (Гос).

чељади́нка ж бот. в. челади́нка. – Чељади́ње печу́рће у Шугри́н се зову́ играо́рће; као у ко́ло да су се уваги́ле па и́грају, тека́ расту́ (Ш). Чељади́ње расту́ у кру́г и у твр́до ме́сто, пескови́то које́ до́јде (Пок).

чељáта козá изр. *коза која се удаљава од стада и прави штету.* – Козá бе́ше чељáта, прегризе́ млáда сáдена др́вја док тре́пнеш, па у заклáмо (Мр).

чељатичѣ́к, -чка, -чко *прилично свадљив.* – Свекр́ва ми је чељáтичка, али је добрá домаћи́ца, пáметна, збирáла је до́м (ДД).

чељáто с поим. пр. *бес; прека нарав.* – Напе́л је се, че му пр́сне жл́чката од чељáто (ВРж).

чељáче /чељачé с рет. *(млада) особа.* – Било́ је ми́рно чељачé; од ми́рно не́је умејáло по пу́т да о́ди (Зав). Че́рка ми је билá чељачé без гре́шку (К – Вр, Ш). Уну́ка му, по́боље чељачé не́ма (К – Ћу, Пир).

чељáто бравчé изр. *непокоран брав који трчи у штету.* – Тáј козá бе́ше чељáта, пáкосник, штетни́к, кáчи се уз др́во, по сте́не (ТД).

чѣ́љи се несвр. **1.** *свађати се.* – Онá се само че́љи с једну́ – дру́гу, не уме́је ми́рно да орáти саш – чове́ка (Гос). **2.** мит. *кревељити се и говорити изопачено.* – О́н га помами́л: – Де́дино јаре́нце! а оно́ поче́ло да му се че́љи и да понáвља: – Де́дино јаре́нце, де́дино јаре́нце! О́дма виде́л да је со́тона (Кп).

чељу́ска ж рет. *(горња и доња) чељусти.* – Кáжемо го́рња чељу́ска и до́лња чељу́ска, и кáжемо чељу́сте ме болу́ (ВРж).

чељусти́на ж *чељусти.* – Кáд је билá ја́ренце, искриви́ли њу чељусти́нуту и после постáде гро́зна козá (Д – Ви, Јал).

чембе́р на ко́су изр. *ојачани руб косе.* – Изе́л се чембе́рат на косу́ту (Вој. Рос).

чемери́ка ж бот. *чемерика.* – И́ма чемери́ка црнá и белá; цр́ната је о́пасна а бе́лата и́ма цве́т жл́т (Зс). Чемери́ка црнá и белá, о́бе су о́тровне (Ру). Чемери́ка, једнá је класáта, а дру́га се не клáси (Зс). Чемери́ка једнá до́јде тѣ́нка, а дру́га ле́бна (Зс). Чемери́ка тру́је на шећери́ну а не на горчи́ну, пробáл сам у (Зс). Чемери́ка, док је млáда, о́тровна је (Зс). Да ти свáрим чемери́ку да те

отру́јем, да те не гле́дам (Мр). Чемери́ку ва́ре па ча́пкају гове́да од ва́шке и шу́гу; нато́пи и натр̀ља с ва́рену чемери́ку (К – Вр, Ш. Бз. ТД).

чемери́чав, -а, -о *који је закржљао (и има слаб апетит).* – Чемери́чаво ја́гне као недоспе́лац, ка́жемо пра́јено с пљу́нку (Зс). Кра́вата чемери́чава на је́дење, че ћу прода́вам (ВСв. ВС).

ченабе́т прид. индекл. *који је лош; који не одговара.* – О́н је ченабе́тове́че, о́тето, ло́ше, за́дрто (Пир).

че́пав, -а,-о пеј. **1.** *искривљених удова (или усана, лица).* – О́н и́ма че́паве но́ђе, вла́чи де́снуту (Зс). **2.** *склон свађи и нарушавању реда.* – Че́паво дети́ште, у́пропасти ми та́рабете (Мр. Трњ).

че́паво прил. *изобличено; ишчашено; не поштује ред.* – Та́ј овца́ све и́де че́паво, само по њу трчи́м (Бе).

чепа́то прил. *зло.* – Све га рабо́ти чепа́то, наина́т (ДД).

че́пе му се у́ста изр. *изобличавати се уста.* – Бо́г му че́пи устата, искривише се на – двапути (Зав).

чеперес, -та, -то *који је изузетних способности за пентрање, која уме да користи и најмања избочења као могућност.* – Де́ла је мло́го чепере́сове́к, уз најма́зно др̀во се мо́ж ука́чи, или уз сте́ну, кро́в (Рс).

че́пи се несвр. **1.** *ширити ноге без посебне потребе и тако откривати стидне делове тела (женска особа).* – Че́пи се, изази́ва му́жје који́ прооде по пу́тат (Рс). **2.** пеј. *ругати се (уз подругљиву гримасу).* – Како́ која́ жена́ зами́не по пу́т, она́ се све че́пи по њу и опа́да ђу (Држ. Рс. НМл).

чепља́зи се несвр. *пентрати се тамо где је опасно (стена, високо дрво).* – Це́л дѣ́н се чепља́зимо по шума́кат да насече́мо шу́му за овце́те (Пк. Рас). Чепљази́ се дете́то, чепљази́, па тиће дру́сну на́земи (Пк).

чепља́нsи се несвр. пеј. **1.** *дречати, викати.* – Немо́ј се чепља́нsиш да те још не би́јем (Рос. ВРж). **2.** *кревељити се.* – Она́ се само чепља́нsи на једно́га – дру́гога, о́че да ка́же да је на́јпаметна (Јел).

чепљѣ́ц м *особа која се (по навици) сваком кревељи, руга, подсмева.* – Доо́ди ми да уте́пам тога чепљѣ́ца, че́пи ми се пред на́род (Пир).

чепра́к м **1.** *квадратни метални оквир са плазицом, иглицом на каишу (опанка, опасача);* уп. чепра́шка, чепре́шка. – О́тћину ми се чепра́кат, не мо́гу да се зако́пчем (Брл). **2.** *троугласти отвор између два зупца тестере.* – Поде́си ми чепра́кат, позатупи́ла се тесте́рата (Дој. Брл). **3.** изр. **отва́ра му чепра́к за орату́** *пружа му прилику да се расприча.* – Ма́ни га там, нек и́де; не отва́рај му чепра́к за орату́ (Брл).

чепра́шка ж в. чепра́к (1). – Чепра́шка на каи́ш је мета́лни о́квир с игли́цу (Брл).

чепре́шка ж; уп. чепра́к (1). – Чепре́шка или плази́ца, она́ ула́зи у каи́ш (Ру).

чепрљу́ш. **На чепрљу́ш** изр. *мимо очекивања; није како треба.* – Оно́ све пошло́ на чепрљу́ш при њи, само се ка́рају (НМл). Сва́тат си оти́де на чепрљу́ш (Држ). Дојде́ си́лан, поче́ да пре́ти, али зача́с излете́ на чепрљу́ш (Трњ).

чепр́ња ж *глеђосан бокал од печене земље.* – Чепр́ња је глеџо́сана, и́ма шо́пу за сипува́ње; бока́л је и́сто, ама и́ма фигу́ру, више укра́шен. У Власо́тинце чепр́њу зову́ о́ке. Ка́жу: – Пи́јемо из о́кчичи (Б – ВБњ, Пир).

чепурли́јав, -а, -о **1.** *који је непогодан (за обраду).* – Дрво́то чепурли́јаво, и́ма мло́го чво́рове, не́је добро́ за ра́мове (ВРж). **2.** фиг. *који је тежак за сарадњу.* – Ти́ си чепурли́јав, не мо́жемо ти и ја́ за́једно да се ва́чамо за текву́ ра́боту (ВРж).

че́пчи се несвр. пеј. **1.** *викати; плакати без посебног разлога.* – Само́ се не́шта че́пиш на ме́не, а не зна́јеш ни за квво́ ни за што́ (Пет). **2.** *(кришом вртећи уста и) правити подсмешљиву гримасу.* – Нави́кло да се че́пчи, да верти́ у́ста, да ме́ња гла́с ко да че ти́ја час у́мре (Цр).

чера́на ж, в. чери́ца (1, 2). – До́ста сам те трпе́ла, не мо́же тека́ више, чера́но (Вој).

чера́па ж **1.** *стопало и горњи део чарапе заједно.* – Само преко чера́пе да су ступа́ље, кад се обу́вам за у со́бу (Ру, Цер). **2.** *део чарапе уз ногу.* – Чера́па и́ма ступа́ло и чера́пу, чера́па је уз но́гу (Ру, Цер).

чере́к м *старинска абаџиска мера за дужину.* – У седло́то два – чере́ка, једьн ру́б, два́ гре́ја (МСв).

черме́тка ж бот. *вилино сито.* – Черме́тка је мло́го бла́га, је́ли смо од цве́тат (Брл Гос). Тој кажемо копа́ва или черме́тка (ТД).

черми́ка ж бот. *чемерика Veratrum album, V. nigrum.* – Једна́ черми́ка је класа́та, а о́тровната и́ма два́ или три́ ли́ста и бес – цве́т је (Пк).

черми́чав, -а, -о *који је слаб, болешљив (особа, брав).* – Черми́чаво ми детето не́што, ослабе́ло (Брл).

чери́ца ж пеј; уп. чера́на, чери́ца **1.** жена жену у свађи: *женска особа која нарушава ред.* – Не мо́же тека́, чери́це, не́чу ти дозво́лим (Вој). Ка́жемо чери́це, черка́но или чера́но, на текво́ које́ о́че да бу́де нади сви́ (Пет, Вој). **2.** жена жени при оговарању: *(кочоперна) женска особа.* – Ја́ та́ја чери́ца, на́ – прсти се ди́sa да бу́де поголема́ од на́с (Пл).

че́с м **1.** *част; поштовање.* – Не́ма обра́з, не́ма че́с како чове́к домаћи́н (Чин). **2.** изр. **во́ди че́с / пра́ви че́с** *исказивати поштовање.* – Несѣм ја́ мла́да неве́ста да ви во́дим че́с (Пир). Мла́да неве́ста мо́ра да во́ди че́с на сви (Цр). Ку́м је, пра́ве му че́с (Км, Јал).

че́с, -та, -то *чест.* – Че́рката њим че́ста госја́нка (Цр).

чести́ти свр. *честитати.* – Сре́то га и честити́ му неве́стуту (Сук. При).

чести́тује несвр. честитавати. – Чу́ли сви да же́нимо уну́ку, доо́де, чести́тују (Изв). Ста́рцат њим са́ чести́тује, ми́ло му (Пир).

че́сто прил. *густо.* – Житóто че́сто ни́кло, не́је га мр̏злицата млóго оштети́ла (ВРж).

четаље́с, -та, -то **1.** *рачвасти.* – Раскóлница је од четаље́сто др̏во за дава́ње сóл на óвце (Пк). **2.** *разгранати.* – Мóрско ка́мење, четаље́сто, си́тно теквóа, у Дрезгу́ смо наоди́ли (Сук).

четве́рка ж *увишестручена запрега која вуче тежак терет.* – Четве́рка је када́ два́ или више па́ра ву́ку голе́м те́рет (Мр).

четвóричка бр. дем. *четворо.* – Ми́ смо си четвóричка у ку́ћу, па смо си млóго у́бави (Цр).

четворонóга ж кл. *брав.* – Да не ви́диш четворонóгу у поја́ту (Гос).

чети́рка бр. **1.** деч. *четири.* – Че ми даде́ш и ти́ја, да си и́мам чети́рка (Вој). **2.** заг. *четири.* – Че́три чети́рка /Два́ бе̏ђи́рка /И једьн чарале́ја /И једьн баралéја (Цер).

чети́ња ж *чекиња.* – Зми́је у бóр скóро да не́ма, чети́ње од бóр њој сми́тају (МЛк).

четма́ра (ку́ћа) изр. *зграда од кованица пуњених блатом, старинска кућа од чатме; плетара.* – И́де на четма́ру ку́ћу па бу́ши ру́пе (Ос, Бз).

четрипа́рка ж *стари бакарни новчић од две паре.* – Четрипа́рка је бакре́на и вреде́ла је две – па́ре у тóва вре́ме (Рс. НМл).

ћеће́ја ж **1.** *ножић преклапач (који се носи о појасу).* – Носи́л сам ћеће́ју, нóж преклапа́ч у кори́це од рóг и са – завр̏нут вь̏р, вр̏зан за пóјес (Пет). Ћеће́ја је кова́чћи нóж за у це́п, а бри́тва је ку́пен нóж који́ се скла́па (Пк). **2.** *туп нож; зарђао нож.* – Тóлко ћеће́ја, не́ма с кво да закóљем свињу́ (Пир).

че́ша несвр. **1.** *чешљати (косу, вуну, кучина).* – Ју́тре че че́шамо вл̏ну, че доо́де же́не да ни пома́гу (ВЛк). **2.** пеј. *туђи.* – И́ма да те че́ша зе́т; óн пóвише гребе́ него што че́ша (Дој).

че́ша се од ње́га изр. *пецкати; изазивати.* – Не че́шај се од ме́не, не зака́чај се, немóј да си смра́дим ру́ђе да те би́јем (Цр. Ста. Грш).

че́шља гове́да (коња́) изр. *тимарити.* – Гове́да се че́шљају саш – чеша́ло (ВЈ. Сук). Кóњ се че́ша саш – че́тку а тима́ри с чеша́гију (Гра).

че́шаљ м фиг. *(насилан) мушкарац.* – Ако дóјде лóш мушка́рац у ку́ћу, óн све проче́шља у њу, па га зову́ че́шаљ (Б – Са, Пир).

че́шаљћа за пове́сма изр. *четка за кучина.* – Че́шаљћа за пове́сма је од си́нску дла́ку (Вој).

че́шка се несвр. *чешати се (раздражљиво).* – Мóре, дете́то се не́што млóго че́шка, мóж да и́ма вь̏шће (Цр).

че́шља се несвр. *тимарити.* – Кóњ се тима́ри а гове́да се че́шљају (Мр).

чешљи́ка ж бот. *чешљика Dipsacus fillorum.* – Чешљи́ка пра́ј високо́ бѣцкаву чулу́мку ко паламѝда (Гос. СГл).

чешѣ́љак м хип. *чешаљ.* – За уну́куту сам купи́ла чешѣ́љак и огледа́лце (Цр).

чи́брав, а, о *слаб, мршав, без апетита.* – Дете́то мло́го чи́браво, не једе́ му се и не напре́дује (ВРж).

чибукло́вина ж бот. *врста шиба;* уп. чибуко́в пру́т. – Од чибукло́вину се пра́ве чибу́ци (Пк).

чибуко́в пру́т изр. бот. в. чибукло́вина. – Од чибуко́ви пру́тје пра́ве се чибу́ци (Гос).

чибу́чинка ж *биљна заједница разноврсног шибља и дрвећа (дрен, граб, горун, цер, буква) које брсте козе, па оно не може да расте.* – Чибу́чинка је грмањак од дре́н, га́бар, гору́н, це́р, бу́ку, који́ не мо́же да порасте́ зато што га ста́лно брсту́ју ко́зе (Ру).

чи́в. **1.** м мн. арх. *пар.* – О, о́н бога́т, и́ма два – чи́ва гове́да (ВЛк. Пк). Гове́да и о́вце, купува́ло се на чи́в, ре́тко на не́парно, а ко́зе и свињe на не́парно (Јел). А́бе, како́ и́де цена́та на овце́те? Пет – ба́ње је чи́ват! (Јел). Испле́ла сам два – чи́вта чара́пци (Цр). **2.** бр. *два.* – Ко́лко зр̀нца држи́м у руку́ту, чи́в или те́к? (Вој).

чи́весан, -на, -но *(није) паметан; (није) свестан; (није) прибран.* – Не́је чи́весан, не́је саш – чи́сту памет (Пок). Чи́весан (не)је, али је био о́пасан ђа́к, на́јбољи (К – Ст, Ш).

чивијарлѣ́к м *склоност ка обманама и подвала.* – Коди туј вами́лију све је чивијарлѣ́к, пази́ се оди њи (ВЛк).

чиви́л м *угурсуз.* – О́н бе́ше чиви́л, баксу́з, зва́ли смо га у село́ Тоза Чиви́ла (Бз).

чиви́ћа ж дем. *мали (дрвени) клин.* – То́лка чиви́ћа на ђобе́к, и ни́кој не отва́ра, ни́кој не кра́дне (Вр).

чи́вична ре́ч изр. *неприступна реч.* – Не́ма да казу́је чи́вичну ре́ч, домаћи́нсћи васпи́тано (Зав).

чи́влик ж *чифлик.* – Обре́новац је био чи́влик у ту́рско вре́ме (Об).

чивта́ра се несвр. *ритати, ударати задњом ногом (коњ, магарац).* – До́рча се чивта́ра, немо́ј те зака́чи кад се не на́даш (Кр. Рс. ТД).

чивте́ вр̀ља изр. **1.** *ударати задњом ногом (коњ, магарац).* – Пази́ се, ти́ја ко́њ вр̀ља чивте́ (Јал). **2.** *бранити се галамом; љутити се без разлога.* – Ко́ј се ђа́вол вр̀љаш ко ко́њ чивте́ (ТД). Немо́ј ца́бе да вр̀љаш чивте́ (Ста. Вој).

чивтети́ја с мн *турске пушке.* – Има́ли су шесна́јес чивтети́ја, пу́шке́ у ту́рско вре́ме (Ор).

чивто́ше свр. *ударити задњом ногом (коњ).* – Пази́ се да те ко́њат не чивто́ше (Пет).

чи́гра ж *игра (на леду) са чигром; чигра.* – Чи́гра се би́је сас ка́нт, а вр̏ндало окре́ће од два́ кома́да макаре́ (Ру).

чи́гра жена́ изр. *јако вредна и окретна жена.* – Она́ је чи́гра жена́: и зна́је, и уме́је, и зача́с све урабо́ти (Цр. Соп).

чи́к прид. индекл. рет. *лепи; најбољи у нечему.* – А ја́ сам била́ дево́јћа чи́к: на́јубава, на́јубаво обл̏чена, ве́села, на́јбоље и́грам, и на́јбогата, и ма́саџика (Зав).

чи́ка се несвр. *такмичити се (весело).* – Па се чи́камо, па се чи́камо, па се прети́чамо ко́ј че по́брже ко́си (Јал).

чила́гер м жарг. хип. *мушкарац средњих година, чича.* – До́бар си ти чила́гер, да́ваш ми цре́шње (Вој).

чиле́ с *(рачвасти) део вила за намотавање пређе.* – Ту́римо паму́к на чиле́, а ка́жемо га и проце́п на вита́л (П – Пж, Орљ, Бз).

чилка́ње с тоја́гу изр. *дечја игра тољагама.* – Чи́лкамо се с тоја́ђе или се прери́пујемо да не осе́бнемо (ВЛк. Пк).

чиља́т, -а, -о (човек, брав) **1.** свадљив; напрасит; прек. – И́ма чиља́то или се́рт гове́до, овца́, чове́к (ТД). Чиља́т, па че му пр̏сне жл̏чка (ТД). **2.** *пргав, жустар (човек, брав).* – Чиља́то, све и́де напре́д, све насѣ́т и́де (ТД). Једно́ тро́маво, дру́го чиља́то, мо́ра да промењу́јем воло́ви (ТД). **3.** *непослушан.* – Када́ овца́ бе́га уште́ту зове́мо у чиља́та овца́ (Зс).

чи́ни си паре́те изр. *вреди, добро је.* – Ску́по, ску́по, ама чи́ни си паре́те, вре́ди (Чин, Вој).

чи́ни ти чове́к изр. посл. *пружати помоћ, заштиту.* – Ка ти чи́ни чове́к, че му чи́ниш и ти њему́ (Вој. Пир).

чи́нимисће реч. *изгледа ми.* – Чи́нимисће ма́лко кре́ну напре́д (Бла. Вој).

чи́њен, -а, -о трп. пр. *бојен.* – И́мам бело́ ма́ње и и́мам чи́њено (ТД).

чи́п, а, о **1.** *краткоух;* уп. чи́пес. – Чипа́ овца́ и́ма кра́ће ишчу́љене у́ши (Дој, Брл, Јел). **2.** *краткосиса (овца, крава); која има мало виме.* – За кра́ће у́ши ка́жемо чипа́, а за ви́ме ка́жемо чи́пава, чи́паве си́ће (Км). Ка́жемо чи́пава, по у́ши, и ка́жемо чи́пкава по ви́ме (Д – ГД, Пир). **3.** фиг. *кратак уопште.* – Чи́паво, не́ма трава́ за па́шу да́ко је ке́ј (Ру).

чипа́р м **1.** *ракља.* – Доне́си ми др̏во с три́ чипа́ра (ВРж). Чипа́р је расова́то др̏во, па с њега сту́рамо шушени́це (Рс). **2.** *кратки рог на дрвеној вили.* – На ви́луту се пре́би чипа́рат (Кр. Вој).

чи́пес, -та, -то в. чи́п (1). – Чи́песта овца́, у́ши ма́лечћи; и чипи́ ја́рци је има́ло (Пет).

чи́пка ж *овца са кратким сисама.* – Од чи́пку не оста́вљам домазлѣ́к (ТД. Мр).

чи́пкав, -а, -о *кратак, низак.* – Ка́рај камто Пр́чевицу куде́ је по́ – чипкаво, по́ниска трава́ (Зс).

чи́пкаво ме́сто изр. *плитко земљиште.* – Чи́пкаво место́то, пли́тко, не ра́ца (Рг).

чи́пће ж мн. *чипке.* – И чи́пће су поста́вци, и́ма ји ра́зличите: на́бране, пра́ве, насли́кане (моти́ви од сли́ће), и и́ма на́брани поста́вци (Б – Са, Пир).

чире́з м *плетеница од теста (за свадбу).* – Чире́з пра́вимо, плетени́цу од те́сто (Пир).

чире́к м *ускршњи хлеб који доноси кума венчаној куми долазећи код ње на ручак.* – Чире́к се носи́ло при куми́цу на Вели́гден (ВРж).

чи́рене да изр. в. чарене́ да (1, 2) *дај боже да није; сумњам да није.* – Чи́рене да га неси́ виде́ла (Цер).

чирикло́ с рет. *страшило.* – Прави́ли смо чирикло́ на тоја́шку, пла́шило у њи́ву (НМл).

чири́чав, -а, -о *који нема апетита; који је закржљао;* уп. чири́чкав. – Ово́ја ја́гње чири́чаво, не зна́м какво́ му је (Пк, ВЛк).

чири́чкав, -а, -о в. чири́чав. – Кад не́че да једе́ пра́се или ја́гње, ка́жемо да је чири́чкаво (ВРж. Пк, ВЛк).

чи́саљħ**а** ж *три одбројана конца при одбројавању за основу.* – Ка́жемо па́самце и чи́саљħа; у па́самце де́сет чи́саљħе и́ма (Мр).

чи́ста пога́ча изр. *погача од пшеничног брашна.* – Оме́симо чи́сту пога́чу и че́камо ку́м да до́јде (Нш. Пок).

чисти́на ж *брисани простор; чист ваздух, здрава животна средина.* – Овде́ је чисти́на, овде́ је убави́ло, тека́ ка́же сва́ħи кад до́јде у село́ на дѣ́н – два (Гос, ВЛк).

чи́сто прил. *сасвим; једнако.* – Ми́шко не́је бил чи́сто цр́н, би́л је пома́лко црвењи́кав (ВЛк). Чи́сто сам заборави́ла да че ми до́јде те́тка на́ – госје (Брл).

чи́сто вре́ме изр. мет. *ведро време, без облака и измаглице.* – Кад је чи́сто вре́ме, од Доброгле́д ви́ди се и Ца́ри́брод ско́ро (Ру).

чи́та несвр. фиг. *непрекидно и претерано саветовати; брбљати без престанка.* – Це́л дѣ́н ла́је, цел дѣ́н чи́та, и мо́ра или да се би́јеш или да бе́гаш да те не́ма (Зав, Гра).

чи́чер м *мало узвишење (са растињем).* – Изле́зал го́ре на они́ја чиħе́р и ма́ми пцета́та (Чин. ВС).

чичени́к м бот. *врста траве.* – Чу́ла сам да и́ма трава́ чичени́к; не зна́м да ли и́ма или сам ја́ ло́ше чу́ла (Пк, ВЛк).

чичѣ́к м **1.** бот. *ӣреӣежно шумска биљка врло широких лисӣова, која расӣе уз ӣоӣоке.* – Од чичѣ́к се прави́ло ле́к да не опа́да коса́ (Дој). **2.** *врсӣа ӣлода односно семена разних биљака; ӣлод у види заобљеног ваљка са бодљама.* – Кад бу́ду големе́ ћи́ше у́пролет, па после на пу́тат за Се́лиште изле́зне чичѣ́к, не мо́ж да ми́неш (Вој). Ре́п је кру́пан, расте́ куде́ је ђу́бре, а чичѣ́к је по́ситан ре́п и мо́же да расте́ и куде́ је по́посно (Пк). Чичѣ́к је једѣ́н, пло́д му како васу́љ и и́ма бо́дље (Пк). Ако о́ч да се осве́тиш на момче́ или деву́јче, само му напл́ни с чичѣ́к гла́ву (Цр).

И́ма трнови́ти чичко́ве ра́зни (Зс). И́ма три́ чи́чка: си́тни, кру́пни што расте поред во́ду и још једѣ́н кру́пан, који́ кад се ува́ти за ву́њен парама́н не мо́ж га сту́риш. Тај тре́ћи расте́ поред згра́де где је ђу́бриво и пло́д му је окру́глији; ту́рамо га на папри́ку да у бра́ни од пацо́ви (Зс).

чи́шалка ж в. чи́шалћа. – Чи́шалка и́ма три́ конца́, а па́самце три́јес конца́, де́сет чи́шаљће; на мотави́лку мо́тамо (Гос. Брл).

чи́шалница ж **1.** в. чи́шаљћа. – Чи́шалница је од три́ конца́, а од ше́с су две́ чи́салнице, а па́самце је од де́сет чи́шалнице (Б – Са, Пир). Чи́салница је од три́ конца́, а па́самце је од де́сет чи́салнице, три́јес конца́ (П – Цч, Гра). **2.** пеј. *оговарача.* – До́јде једна́ чи́салница по ку́ћу, о́че да збр́ка, све да ти пому́ти по ку́ћу (Б – Са, Пир).

чи́шаљка ж *ӣри одбројана конца ӣри одбројавању за основу;* уп. чи́салћа, чи́шалница. – Ка́жемо чи́шаљка, па́санце, ла́к (ВЛк, Пк. ВРж. Соп). Чи́шаљка, кад одброја́вамо ко́нци, по три́ (Нш). Жи́чка, ди́лка или чи́шаљћа. Чи́шаљћа у разбо́ј када́ разбро́вљују (ВЛк).

чи́шељак м бот. *киселац Rumex acetosa i R. acetosella.* – Ка́д сам же́дан, ја́ жва́кам чи́шељак (Гос).

члаву́љи несвр. недовољно јасно и вулгарно значење: *увршаӣи; врдаӣи.* – Немо́ј да члаву́љиш ко мче́ у́во (Орљ).

чмајѝ на огѣ́њат изр. *ӣишӣаӣи на ваӣри; дуго сӣајаӣи на ӣихој ваӣри, не мора да крчка.* – Нек почмајѝ ма́нцата на огѣ́њат (Цр).

чмајо́ше несвр. *дрежда́ӣи; губиӣи време.* – Само чмајо́шемо, седи́мо, рђоса́мо се, и ни́шта не рабо́тимо (Трњ).

чоба́нка ж **1.** бот. *вишегодиша биљка врло широких лисӣова, која обично расӣе уз ӣоӣок или на ивици сеновиӣе ивице шуме.* – Чоба́нка тра́жи ладови́ну и вла́жно (Пк). Чоба́нка расте́ поред во́ду (Брл). Чоба́нка, ли́с голе́м, смрди́ кад га отћи́неш (Сук). **2.** бот. *весник ӣролећа у ӣипу висибабе.* – Чоба́нка расте́ само у шу́му, ра́но се расцьвти́; за не́ку ка́жу да је скроз бела́ као чоба́нка (Мр). Чоба́нка је као виси́баба, и́ма мло́го цве́тови од ко́рен (Ру). Чоба́нка је тој – што́ ти зове́ш кри́вдеда, а виси́баба је по́себно (Бз). На куку́љдеду су по́ситни ли́стови, а на чоба́нку су и ли́с и цве́т по́крупни (Дој, Јел, Пк). Чоба́нка, и́сто

висибаба, саамо је крупнији лис и цвет (К – Вр, Ш). **3.** изр. **развр̏же чобанће** *рећи нешто; распричати се.* – Ајде Цветанће, развр̏жи твојете чобанће (Км).

чобаноша ж фиг. *име козе чија је длака сасвим бела.* – Која је коза скроз бела као чобанка, зовемо ју чобаноша (Мр).

човањ м в. чованьа. – Др̏вен суд чованьа, тлчеј̏оше лук у њега (Вр).

чованьа ж **1.** *дрвена здела;* уп. чованьа. – Чованьа је др̏вена паница (ВЛк. Зс. Ру). **2.** *велики дрвени суд лоштасте шупљине који се користи при исхраниситне стоке, свиње или паса.* – Зоб смо давали на стоку у шинник или у чованьу (Ру). **3.** *грубо издубљен пањ за храњење паса.* – У чованьу смо псета ранили (Цер). **4.** *посуда за преручивање брашна, као и зрнастог и прашкастог материјала, обично полукружна на пресеку и са дршком (као прибор у водници);* уп. чаавања, чавања. – Чованьа је др̏вена паница, поплитка од паницу, за гребење брашно (ВЛк). С чованьу се гребе брашно, полукружна је на пресек, и има др̏шку (Мр). **5.** фиг. *велика будала.* – Асли си чованьа, ништа не знајеш (Цер).

човек из /од место изр. *личност достојна поштовања.* – Он је човек из место, ретко се нађе текава душа широка (Воj). Бил је човек од место, ама нестаде и он (Пир).

човесан, -сна, -сно рет. *паметан, савестан, прибран.* – Он је човесан човек, мож те посаветује за све и неће да ти подвали (Цр).

човечак м анат. в. човечек (3). – У гушуту има човечак испред ждрело, ресица (Орљ).

човечек м дем. и хип. **1.** *беба; мало дете.* – Стануло човечек, порасло и оно (Сук). **2.** пеј. *кржљава особа малог раста.* – Жгурав једњн човечек, че речеш будала, ама што знаје, има се чудиш (Доj). **3.** анат. *јабучица грла; ресица у грлу, непце;* уп. човечьк (3). – Човечекат че ти извадим (Тм. Воj). Човечек је код непце (Доj, Јел. Зав). Човечек је ресица у гр̏ло (Воj).

човечéнце с хип. *мало и лепо дете.* – Каквó је човечéнце ýбаво, мáни се (Зав).

човечьк м анат. в. човечек (3). – У човечькат је муката, там ме боли (Зс).

чóвка ж рет. пеј. глава. – И ја имам нешто у човкуту да запамтим и да урадим (ВРж).

човрме с *кука са два клина помоћу које се за руду закачи дрво или други терет који се вуче.* – Човрме има два клина, с њи се закачи терет за руду да га може волови вла́че (ТД). У трупат се набије човрме, железан клин у чело. За човрмето си има искључиво скрапуша од избушено железо (Зс).

чóгав, а, о *који има ману у очима (о овну).* – Чогав тија овьн, има ману у очити (Пк, ВЛк. ДД).

чо́ка (се) несвр. *лупати; куцати; куцкати.* – Чо́ка се ш-ча́ше, а чу́ка се саш-чукле́ или сас ка́мик (Цр). Ка́жемо: – Дете́во чо́ка по те́глете. Али ка́жемо: – Ш-ча́ше се чу́камо (Тм).

чо́кало с **1.** *дрвено страшило.* – Чо́калото са́мо чо́ка, бра́ни на́ше ло́зје (Пир). **2.** пеј. *брбљива особа.* – И́де оно́ј чо́кало у нас, гла́ву че ни разми́ри с њо́но вреве́ње (ТД).

чо́кара – чо́кара – чо́кара узв. којим се подражава звук који производи дрвено страшило на ветар: – Чо́калото само чо́ка чо́кара – чо́кара – чо́кара (Пир).

чока́рче с *метални висуљак у виду игле у звонцу или клепетуши.* – Чока́рче је вису́љак у клопота́р или звоњ́ц (Мр).

чо́киш узв. магарету да стане: *стој!* – Чо́киш ма́рко, да одмо́римо ма́лко у пу́т (Рс).

чокр́к м арх. *чекрк.* – Чокр́к се врти́ с ру́ку како три́јер, а с дла́н се врти́ сука́ло (Зс).

чоку́н м бот. мтз. *каћун Colchicum autumnale.* – Ми́ кач́ун зове́мо чоку́н (Ш).

чо́лтав, -а, -о *који има оштећене прсте, сакат.* – Ти́ја ста́рц и́маше чо́лтави пр́сти, сака́т бе́ше у прсти́ти (Зав).

чо́лте ж мн. *крљени опанци.* – Напраји́ло чо́лте, обу́ло се, пошло́ на поја́ту по сне́г (Км).

чома́чек м хип. *нога малог детета.* – Изе́ла ти ба́ба чома́чек (Вој).

чо́мбав, -а, -о анат. *који је лоше конституције; асиметричан.* – Чо́мбав до́јде, ло́ше скро́јен а кру́пан (Зс).

чо́мне свр. *украсти.* – Не оста́вљај че́ркуту ту́ва да ђу не́кој не чо́мне (Брл).

чомр́зга ж *задебљање у виду чворуге (на смуку, тољаги).* – Ка́д се нађу́ти сму́к, напра́ви чомр́згу на ре́п, задебља́ње (Соп).

чопе́ркује се несвр. *кочоперити се.* – Чопе́ркује се петл́ кад сле́зне од коко́шку, коко́ши се (Мр).

чо́пне свр. **1.** *шчепати; угристи (пас).* – Чо́пну ме ку́че за но́гу (Бе). **2.** фиг. *изненада оболети.* – Чо́пну га бо́лка, па́де одједну́ш (Нш).

чопр́ка несвр. *(покушавати) месити хлеб.* – У́чи се дево́јчето, чопр́ка, ме́си (Пк).

чопр́шка (се) свр. *купати се (у прашини, сувој земљи, сувом песку, плеви, трини).* – Чопр́шка се ко коко́шка у праши́ну (Мр).

чопура́т, -а, -о *чворноват; грубо издељан; неуглађен.* – Та́ј др́вја све чопура́та, не одгова́рају ми (Бс. Пк).

чопура́то прил. *не одговара; мучно.* – У́баво се договори́мо, ама после испа́де чопура́то (Бе).

чо́рав, -а, -о арх. **1.** *ћорав.* – Чо́раво чове́че, не ви́ди си пре́д – ноће (Зав). **2.** изр. *нема ни чораво ни слепаво нема никога; нема ништа.* – Стану́ло пустоо́д, не́ма ни чо́раво ни сле́паво (Зав).

чора́пак м мн. чора́пе. – Ја́ у чора́пак па́ре не чу́вам (Б – ЦЈ, Гњ). На сва́дбу чора́пе на ро́гове на тај гове́да што во́зе неве́сту; то́ј се вр́ши ти́ја за́кон (Зс. Мр. Пет. При. Км. Бер). Кад про́јдеш вла́сен се назаба́да у чора́пе (Ру).

чора́пок м мн. чора́пци, чара́пци *чарапа.* – Неве́ста ту́ри ја́болку у чора́пок и пра́ти на младоже́њу (Зав. ВЛк. Пк. Чин). Су́га или су́рка, су́гава овца́, ни црна́ ни бела́, за чора́пци вл́на од њу (Гос).

чорапе́с, -та, -то *који подсећа на отвор чарапе.* – Чорапе́ста у уста́та, она́ вој од у́во до у́во (Вој).

чорба́. **Не́ма чорбу́ у гла́ву** изр. *глуп је; неодмерен је.* – О́н не́ма чорбу́ у гла́ву, мо́ж ни запа́ли зача́с (Пет). Да и́маш ма́лко чорбу́ у гла́ву не би тека́ напрајил (Цр).

чорбави́т, -а, -о *чорбасти.* – Ја́ во́лим чорбави́т васу́љ (Цр).

чо́рбас, -та, -то, в. чорбави́т. – Во́лим васу́љ чо́рбас, на́густо, с пипе́р (Ру).

чорбаџи́ја м фиг. *онај који лако даје, части, каваљер.* – Стани́мир је био голе́м чорбаџи́ја: што стече́, све раздаде́ (Вој).

чоротни́к м *ружна особа.* – За то́га ли чоротни́ка о́чеш да се же́ниш? Тека́ ка́жемо, то́ва је на́ша пѣклешка ре́ч за гро́знога чове́ка или жену́ (Пк).

чо́чав, -а, -о рет. закржљао. – Чо́чава, ни́каква не́је, а сва́ком се потсми́ва (Ру). Та́мо не́ма ни тр́н ни гр́ман, ни́кло (па) чо́чаво (Ру).

чрка́г м мтз. *крчаг; ибрик.* – Чрка́г зове́мо ибри́к, шу́ле (Зс).

чу́брица ж бот. *ратањски чај Origanum vulgare.* – Бе́ли лу́к, души́чина и чу́брица се ту́рају у ме́со, чорбу́ (Ру).

чубу́р м бот. в. чу́брица. – Чубу́р бе́ремо за ча́ј и за ме́со кад пече́мо (Рг).

чубури́сана ку́ћа изр. *кућа од кованица омазана блатом, у које се, док је свеже, убадају парчићи бигра, како би могла да се малтерише.* – Чубури́сана ку́ћа је од ко́ванице и бла́то; а у бла́то се ту́рају парчи́ћи од бигр́р, да мо́ж да се малтери́ше (Цер).

чу́ван, -а, -о *који је очуван, здрав.* – Мо́ј му́ж је у́бав му́ж, чу́ван му́ж (Пир).

чува́т, -а, -о *чуваран.* – Чува́т је био, и ра́дан, и умеја́л је до́м да до́ми (К – Ст, Рг).

чува́телник м *штедљива особа.* – Ако неси́ ра́ботан и ако неси́ чува́телник, не́ма да и́маш (Сук. Чин. Вој. Пир).

чува́ч м мн. чуваче́ **1.** *чувар; заштитник.* – Има́ли смо две – псе́та ко ко́њи. На́ – ширин спу́, и не сме́ју ку́рјаци да до́јду. Били́ су у́бави чуваче́ (Зс). **2.** *штедљива особа.* – Де́да и ба́ба су били́ големи́ чуваче́ и умеја́ли су да сти́чу (Тм).

чу́вци. Чу́вци га изе́ли изр. кл. *клетвена реч према речи чува, брине.* – Чу́вци, да бо́г да, те изе́ли, ако је това́ чува́ње (НМл).

чу́д. **У чу́д се тури́л** изр. *јако се узнемирити; не знати како изаћи из невоље.* – Ја́ сам се у чу́д тури́л, не зна́м више какво́ да пра́вим (Дој). У чу́д сам се тури́ла, не зна́м какво́ че испа́дне (Рас).

чу́дан, -дна, -дно рет. *лоше изгледати; бити лоше одевен.* – О, си́не, мло́го сам чу́дна стану́ла, остаре́ла сам, бо́лна сам, поче́ла сам да се но́сим ко ста́ра ба́ба (Рг).

чуде́с м *мноштво.* – Чуде́с но́ђе мину́ле по туј прти́ну (Бз).

чу́дила с мн. **1.** *велика мука, невоља.* – Урниса́ла се, па се прегрби́ла, уби́ла ђу чу́дила па се изгуби́ла (Нш). И ме́н умре́ му́ж, па ме уби́ше чу́дила (Зав). **2.** *брука, срамота; оно што изазива велико згражавање.* – Де́ца, немо́ј си изно́сите чу́дилата, да се на́род (не) зве́ри (Пир). Ти́ не зна́јеш на́шата чу́дила, на́шете бру́ђе и на́шете бри́ђе (Цр).

чу́дине ж мн. **1.** *нарушавање реда; страхоте.* – Било́ сирома́шче, па завати́ли ра́тове, чу́дине, а нема́л опи́нци, па од овцу́ опи́нци напра́ви (ЦД). **2.** **чу́дине пра́ви** изр. *понашати се недолично, нарушавати ред.* – Не сме́јем да га гле́дам кад се напије́ и кад пра́ви чу́дине (Чин).

чу́дна ра́бота изр. *нешто ту није јасно.* – Чу́дна ра́бота, ја́, бре, не зна́м какво́ ми тој при́чаш час ова́к час она́к (Цр).

чу́дно чу́до изр. *чудна ми чуда.* – Чу́дно (ми) чу́до, побе́гла дево́јћа за момче́ (Сук).

чу́до с **1.** *мука; невоља.* – Уби́ло га чу́до, смр́т, мрење́ (Нш). **2.** *брука; срамота.* – Да о́че да у́мрем, чу́дото да ви не гле́дам, а ви после јаше́те бели́ ко́њи ако о́чете (Зав). Изиде́ големо́ ока́ње у њи, не зна́м какво́ се чу́до на́прави (Држ). **3.** изр. **ту́ри се у чу́до** *збунити се, помести се; избезумити се.* – Тури́мо се у чу́до, че́рка побе́же за оже́њенога (Цр). **4.** изр. **уда́ри чу́до у гла́ву** *погодити невоља.* – У́дари ме чу́до у гла́ву, не мо́гу се свр́нем (ВРж).

чу́до прил. **1.** *много.* – Поне́л чу́до па́ре у гра́д (Грш). **2.** *лепо, погодно.* – Ме́ко место́то, у́баво та чу́до (Вој).

чуждинсће́ па́ре ж мн. *туђи новац; страна валута.* – Има́л је чуждинсће́ па́ре, си́н му прача́л из Не́мачку (Пир).

чу́ждица ж **1.** *пчела из туђе кошнице.* – Чу́ждица је пчела́ из чу́жду ко́шницу (Рс). **2.** *странац, туђин.* – Дојде́ чу́ждица у на́шу ку́ћу, тра́жи башту́ ми (ВРж).

чу́је се ре́ч изр. *неповољна обавештења о нечијем понашању.* – Не́је му се чу́ло ре́ч да се швалери́ше (Зав).

чу́јен, -а, -о *познат; славан.* – Башта́ му бе́ше чу́јен чове́к (Чин. Вој. ВСв).

чу́јење с *слух.* – Попу́шта ми чу́јењето, а́рне оглуве́ (Чин).

чу́к – ма́јстор изр. *невешт мајстор; лош мајстор.* – Ти́ си, бре, чу́к – ма́јстор, ни́какав ма́јстор, а тра́жиш големе́ па́ре да напра́виш про́сту ства́р (Вој).

чу́ка ж геогр. *оштар врх стене, брда.* – Ма́ла чу́ка, па чу́ка, па бре́г, па бр̏до, па пла́нина (Ш).

чу́ка се несвр. *куцати се (чашама).* – Ш – ча́ше се чу́камо, а чо́камо у ста́кло, у пле́к (Тм). Чо́ка се ш – ча́шу, а чу́ка се саш – чукле́ или сас ка́мик (Цр).

чу́кала с мн. **1.** *прибор уопште.* – Поне́си и чу́кала за коси́лбу (Зс). Да́(ј) – ми чу́калата да наково́м косу́ту (Зс). **2.** изр. **наде́гне чу́калата** *понесе сав пртљаг са собом.* – Збра́ла си неве́стата чу́калата и отишла́ си (Цр). Наде́гли чу́калата и отишли́ (Рос). **3.** изр. **чу́ва чу́кала** *чувати лоше приплодњаке.* – Тво́јти овно́ве на́јбољи, а кво ми́, чу́вамо чу́кала (НМл. ВЛк).

чу́кало с **1.** фиг. *пенис; полни орган уопште.* – Оно́ дри́љ̏ћа то́вајте, дри́љ̏ћа, па се истѣ́ни ко́жата, па оста́не само чу́калото (ВЛк). **2.** фиг. *курва.* – Ми́шиното чу́кало поче́ло да трчи́ по на́шетога си́на (Пет).

чу́кан, -а, -о трп. пр. фиг. *ојаловљен туцањем мошњи.* – Чу́кају се ја́рци, а овно́ве и би́кови, па и ко́њи, мо́гу да се чу́кају или ви́ју; ко́њи и мага́ришта се о́бично штроје́вљају (Брл. Мр. ТД).

чука́р м геогр. *чука; каменито тле.* – Та́м чука́р, не ра̏ца се мору́за (Грш. Цр).

чукарче́ с геогр. *мала чука.* – Го́р на чука́рчето заспа́ло дете́нцето (Бе).

чукле́нце с *врло мали чекић.* – Да се не стро́ши, ти́ га и́злбко уда́ри га с чукле́нцето (Вој).

чу́кне се у́-главу изр. *накнадно се сетити како је требало; опаметити се.* – Чу́кнул се у́-главу, са́ се сети́л да по́штује роди́тељи (Држ. НМл). Че се чу́кне у́-главу, ал че бу́де до́цкан (Црв).

чу́кнуло га у́-главу изр. кл. *стићи зло.* – Чу́кнуло га у́- главу што тека́ пра́ј с на́род (Дој).

чуко́ри несвр. хип. од чу́ка *радити мајсторске послове (чекићем).* – Мајстор – Ла́ца још чуко́ри пома́лко, ама ма́ну веч да чу́ка, остаре́ (Држ. Чин).

чуку́нче с *чукунунук.* – И́мам три – си́на, пе́т ну́чета и једно́ чуку́нче (Б – Го, Гњ).

чуку́р м *гомила расквашене земље за прављење цигала.* – Припре́мимо мо́кру зе́мљу за ци́гле, ка́жемо ђу чуку́р (ПРж).

чу́ли у́ши изр. *ћулити уши.* – Ко́њат не́што приметѝл, чу́ли у́ши (Мр).

чулума́с, -та, -то *који има ћубу на глави.* – Чулума́сто је, и́ма чулу́мку на́ – главу (ТД).

чулуме́нка ж *кокошка која има ћубу на глави.* – Немо́ј чулуме́нку да ко́љеш, она́ ти кра́си коко́шћете (Гос).

чулу́мка ж **1.** *цваст или плод у облику главице на цветном вретену.* – И́ма чулу́мка од лу́к, од паламиду (Цр). На кру́пну са́дину до́јде чулу́мката више уоко́лено, него на би́волско чело́ (Зс). Љскавка је на шу́шће, а коко́љ на чулу́мку (Зс). Зми́јино гро́зје напра́ви чулу́мку, једн пло́д на струку́, као шиша́рка од бо́р, и́сто (Ру). Ре́п прај чулу́мће поголеме́ од ме́тар, окру́гле као ло́птице (ВЛк). **2.** *(стара) вуна на глави овце.* – Овца́ је ђу́мица која́ и́ма чулу́мку од ста́ру ву́ну (СГл).

чулу́мчица ж дем. од чулу́мка. **1.** *клас; лопласта цваст.* – Тај трава́ чулу́мчице пра́ви, у обло́жине расте́, мага́ре једе́ бљкоље́ти (ВЛк). Ливада́р и́ма чулу́мчице и уну́тра зр́но ко жи́то да је, бо́ји ле́б модро́, па поцрне́је ле́б (Зс). Страшни́к као жу́то цве́та и пра́ј чулу́мчице, а после скло́пи чулу́мчицуту (Гос). **2.** *ћуба на глави у виду кићанке (код овце и козе).* – Коза́ бу́лоша: чулу́мчица напре́д, а на чело́ и́ма белу́ дла́ку. Мо́же и црна́ коза́ да и́ма чулу́мчицу. Овца́ бу́лоша, чулу́мчице напре́д, на чело́ и́ма белу́ дла́ку, а мо́же и црна́ да и́ма чулу́мчицу (СГл).

чу́љ м *прокраки предмет од дрвета који се удара тољагом при игри чуле.* – То́ј што уда́рамо с тоја́ђе када́ се и́грамо чу́љу, зове́мо чу́љ (При).

чу́ља м *брав који има кратку или оштећену ушну шкољку (или оштећене рогове).* – Чу́ља је чу́л овн (ВЛк).

чуљи́ несвр. *не уклапати се у целину, штрчати.* – Ло́ше си натовари́л, оно́ ма́лко чуљи́ од ову́ја стра́ну (Вој). На ту́ја стра́ну чуљи́ ти блу́зата, наме́сти ђу у́баво (Пир).

чу́љћа се несвр. *играти се чуле, пастирске игре тољагама.* – А́јде да и́демо да се чу́љћамо, да не осе́бнемо (При).

чу́ма ж **1.** бот. *биљка са плавим цветом, иначе паразит (на стаблу) зељастих биљака.* – Чу́ма и́ма пла́в цве́т и и́де узи стру́к, паразит је (Ру). **2.** ж пеј. *прљава жена; опака жена.* – Та́ја чу́ма дојде́, па ни за́тр ку́ћу (Цр).

чу́п – чу́п – чу́п узв. којим се подражава куцање. – Чу́п – чу́п – чу́п, не́кој и́де у нас (Дој).

чунгу́љ м *патрљак од отсечене гране на стаблу.* – У дрво́то оста́ли само чунгуље́ (Вој).

чу́ндрак м в. чунгу́љ. – Чу́ндрак оста́ло само од дрво́то (Б – ЦЈ, Бла).

чу́п м *окрњена тестија која се користи за сирће, чување зрневља и друго).* – Чу́п је од сто́вну, а ћу́п је вр́чва (Нш). Це́л чу́п сам збра́ла се́ме (Пн). Чу́п је кад стро́шимо сто́вну, кад у окр́нимо, а вр́чва је за рецѐљ, пе́кмез, турши́ју (Ру). Чу́п па́ре вода́ одне́ла, и згра́ду што је прави́л (Ру).

чу́паво др́во изр. *дрво са густом круном.* – Чува́ли мору́зу од ме́ћће у чу́паво др́во, да не мо́ж ме́чка да се ука́чи (ВРж).

чупе́ с хип. *млада девојка.* – Ва́што чупе́ че бу́де у́бава дево́јћа (Пир. Вој).

чу́пи несвр. **1.** *кидати помало; чупкати.* – Дете́то је чупи́ло зе́мљу па је́ло, гла́дно, си́рото (Кр). **2.** *извлачити садржај (из махуна, ораха).* – Чупи́ла сам васу́љ (Рос). Чупи́мо оре́си дњѝс (Чин).

чу́пка ж *овца са слабо развијеним роговима.* – Чу́пка је овца́ која́ и́ма ма́ненћи ро́гови, чу́повчичи (Гос).

чупѝк м мн. чу́пчичи, чу́повчичи *рошчићи, закржљали рогови.* – Искара́ло чу́повчичи, че бу́де рога́то (Бе). Овца́та и́ма чу́пчичи (ВЛк).

чу́рав, -а, -о **1.** *труо.* – Немо́ј ми да́ваш тој чу́раве дѝсће, не одгова́ру ми за туј ра́боту (Зс). **2.** фиг. *болестан.* – Ти си чу́рав у главу́ту, с те́б се не мо́гу разбе́рем (Зс).

чу́ри се несвр. *излазити дим, димити се.* – Јо́ш се чу́ри куде́ је запа́лено сено́то (Јал).

чури́љак м *дрво погодно за мешање и подстицање ватре у огњишту.* – Чуру́љћу да на́јдем, чури́љак, да се распа́ле дрва́та (Брл).

чуриља́т, -а, -о *који има изобличене усне.* – Ако му се у́сне подва́ле, или једна́, ка́жемо да је чуриља́т (Зс). – Дете́то у́баво, ама чуриља́то (Зс).

чури́љњак м *дрвена мешалица са четири пера на једном крају, подешена за дробљење куване хране (пасуља, шљива, коприва, скроба).* – Све́кар ми на́прави у́бав чури́љњак за меша́ње ва́рене покри́ве (ВЛк).

чу́рка (се) несвр. **1.** *излагати јачем мешању.* – Чу́рка се млеко́ у ше́рпу (Цр). **2.** *разбијати при мешању (кувано воће, зрневље, коприве).* – Ш – чу́ркало чу́ркамо ва́рен бо́б, ле́чу, васу́љ, покри́ве (Јал). **3.** фиг. *слати некога, не увек са добрим разлогом, час тамо час овамо.* – Чу́ркају га те и́де около на те́рен, а по́напред по́често свр̀чаше (Бе). – Не дозва́љај да те жена́та чу́рка ната́м – нава́м, не́ма њу уго́диш тека́ (Ру).

чу́ркало с пеј. *тупак, будала.* – У, чу́ркало је́дно. Стану́ла си асли́ чу́ркало (Зс).

чурља́вина ж *велики дим; облак прашине.* – Орати́ше, орати́ше, па све испа́де на чурља́вину, све се ра́стури (Пир).

чурња́ва. **Даде́ му чурња́ву** изр. *принудити.* – Ти ми да́де чурња́ву, голе́м зо́р, и ја́ заврши́ туј ра́боту (ЦД).

чуро́ с рет. вулг. *особа недостојна дома из кога потиче и свог порекла, испрдак, изрод.* – Од каквý лози́цу какво́ чуро́ испа́де (Зс).

чурукљи́в, -а, -о **1.** *труо; дотрајао, изломљен, неупотребљив.* – Сви́ти мерте́ци чурукљи́ви, несу́ за моју́ ра́боту (При). **2.** *болестан (особа, брав).* – То́ва гове́до чурукљи́во, не́ма га бу́де (ТД). Свиња́ ми бо́лна, чурукљи́ва (Мр).

чуру́љћа ж в. чури́љак. – Чуру́љћа и чури́љак, ка́жемо и једно́ и дру́го, а и́сто је (Брл).

чу́тара ж *дубока, уска дрвена посуда од трешњиног стабла за туцање (ражи, пшенице, пиринча, паприке, соли), дрвена ступа.* – За каве́ тлче́мо прего́рен р́ж у чу́тару (Соп. Ор).

чутуре́с, -та, -то фиг. *масиван.* – Ако су на кра́ву но́ђе чутуре́сте не́ма да бу́де добра́ млеку́ља (Изв).

чу́честа овца́ изр. *кратконога (и широка) овца.* – Чу́честа овца́ је која́ је ма́ла и кра́тка (ВЛк).

чу́чка ж **1.** *ниска столица (код ћилимарки).* – И ћилима́рћете седу́ на текву́ столи́цу како́ и ја́, на чу́чку (Сук. ВЈ). Да́ј чу́чкуту да се́днем (Пир). **2.** *подметач (у виду јастучета) на (ниској) столици).* – Чу́чка је јасту́че на столи́цу, ка́жемо га и столова́рка (Б – Са, Пир). Чу́чка је подмета́ч на столи́цу за се́дење; ба́бичће оби́чају да седу́ на њу (Пир).

чучу́љ м **1.** *оно што је на самом врху; шиљаст врх.* – Пра́јени опѣнци и́мају чучуље́ (Ру. Зс). **2.** фиг. *важна капа за достојанственика.* – Ко́ј на на́род уго́ди тре́бе чучу́љ да но́си како петѣл (Пир). **3.** фиг. *особа која се намеће да буде изнад свих.* – Е́па не мо́жеш ти да бу́деш чучу́љ одозго́ре (Цр). О́че да бу́де чучу́љ, све да је нади на́с (Ку, Црв). **4.** изр. **тоја́га с чучу́љ** *тољага са благо повијеним дебљим крајем.* – Тоја́га с чучу́љ пра́ви се, крива́ до́ле, напра́јено, да и́грамо сви́нћу (Зс).

чучуљи́г м *дика, понос.* – Де́дино Ло́ке, де́дин чучуљи́г! тека́ ме је де́да ока́л када́ ми се ра́дује (Б – Вв, Пир).

чучу́љћа ж *(истакнут и украшен) врх на опанку (од коже).* – Опѣнци: врца́, жа́пће, а ма́ма им напра́ви чучу́љће, вѣрове (ВЛк).

чучуми́ж м *ћорава бака, врста дечје игре завезаних очију.* – У пра́зну поја́ту и́грамо се чучуми́ж (Брл).

чучу́рчица. **Печу́рчица – чучу́рчица** изр. хип. *драго мало дете.* – У́баво ба́бино. Ба́бина печу́рчица – чучу́рчица, ба́бино зла́то (Пир).

чу́шка се несвр. фиг. *свађати се; туђи се.* – Чу́шкају се за мецу́, ка́рају се за једну – штра́пку зе́мљу (Зав).

чѣкна ж *ћакнута женска особа.* – Чѣкно је́дна, ти ли си нашла́ да ми па́мет да́ваш (Нш).

чѣкне се свр. фиг. *заденути се.* – Чѣкне се ко́лко да зара́ди би́јење (НМл. Изв).

чѣнчало с *гунђало.* – Које́ је текво́ ко ти, ка́жемо да је чѣнчало или пѣнћало, све́ му не́што неје́ пра́во (Пл, Чин).

чьпуре́сто прил. **1.** *тешко решиво.* – Че га ре́шимо не́како, ама са́ – за – са до́јде чьпуре́сто (ВРж). **2.** руг. муцавцу, понављањем поздрава: *неугодно.* – Како́ си Бла́шко? Чь – у́, чь – у́, чьпуре́сто! (Ми, Пир).

чьрша́в м *чаршав.* – Изътка́ла сам чьршавје́ за у да́р (Цр).

чѣчкав, -а, -о *који тражи времена и стрпљења, пипав.* – Чисте́ње ле́шници је мло́го чѣчкава ра́бота (Цр). Си́тно, чѣчкаво за ткање́ (Пир).

чѣчкалица ж *чачкалица.* – Што – че́ му чѣчкалица, и́ма тр̀ње окол ме́не за чьчка́ње зу́би (Пн).

Џ

џа́в – џа́в, расправља́ше се изр. *бучно се договарати.* – Ту́ва стану́ше и џа́в – џа́в, расправља́ше се, договара́ше се (Брл).

џа́вга несвр. **1.** *кевтати (пас).* – Куче́то џавга́ це́лу но́ч, оста́до бе – спање́ (Пн). **2.** пеј. *досађивати понављањем захтева; често прекоревати.* – Де, немо́ј да џа́вгаш, са́м си зна́јеш да си ти кри́в (ВЈ).

џавга́љ м *безопасан пас који стално кевће.* – То́ва ку́че је џавга́љ, џа́бе једе́ поми́ју (Гос).

џа́вка несвр. фиг. *гунђати; досађивати честим (неумесним) захтевима.* – Немо́ј ми ста́лно џа́вкаш, до́сади ми (Пир). Џа́вка це́л дѣ́н, само ми пр̀пње (Кр). Не џа́вке мло́го, него се ва́чај за ра́боту (Пир).

џа́вне свр. **1.** *закевтати, па престати, ланути (пас).* – Пала́шката џа́вну и и́скара за́јека из гр̀м (Пир). **2.** фиг. *умрети.* – Деда – Ра́нча џа́внул, чу́сте ли (Вој). **3.** фиг. *украсти.* – Мо́ж ни не́кој џа́вне бици́клуту, дру́га ни пр̀тка и не тре́бе (Зав, Гра).

џаврли́ја м *неодмерена особа; подругљивац.* – О́н је џаврли́ја, зача́с човѐка убоде́ у о́чи (Цр).

џа́гара – џа́гара узв. којим се подражава дечја граја: – Ми́ деца́, џа́гара – џа́гара, не мо́ж да спу́ од нас (Пл. Сук).

џака́ње с гл. им. од џа́ка *галама.* – И́де џака́ње, све једно́ – исто (Гос).

џамада́н м *традиционални мушки прслук са једним џепом.* – Џамада́н је пру́слук сас једьн – џе́п (Вој).

џа́мба се несвр. в. ча́мба се. – У ти́ја ви́р на Ниша́ву на́јвише смо се џамба́ли (Пир).

џамбрље́с, -та, -то рет. вулг. *чворновати, лоше уобличен; превише дебео (о пенису).* – Трапаље́сто, џамбрље́сто, па не́че да уле́зне (Зав).

џанари́ка ж бот. арх. *шљива џанарика.* – Џана́риће је по́старо и́ме за тој сли́ве, а ја́ралиће по но́во (Цр).

џангаза́ ж *ћудљива, неодмерена, прека и неодговорна особа.* – Немо́ј с њега да и́маш ра́боту; оно́ је џангаза́, суртýк, серсе́м, пр̀гаво, не́згодно, брљи́во човѐче (ВРж, Дој, Вој, СГл).

џанга́љ ме́сто изр. *јалова пешчана или каменита површина.* – Куде́ је пескаљи́во, џанга́љ ме́сто, овце́те не́ма какво́ да пасу́ (Зс). Тој џанга́љ, не́ма какво́ овце́те да пасу́ (Зс).

џангаљи́в, -а, -о *који је песковит, камените, блитак и јалов (о земљишту).* – Са́дина расте́ по ло́ше ме́сто, по џангаљи́во, о́стро, пли́тко, пескаљи́во, по о́рштине (К – Вр, Ш).

џа́ђа се несвр. *бучно се расправљати.* – Каквó се тóлко џа́ђате, што се ми́рно не договóрите (ВЛк).

џанка́вица ж *ракија од шљива џанарика.* – А́јде, прóбај на́шу вучуде́лску џа́нкавицу (Д – Ву, Пир).

џанка́ње с гл. им. од џа́нка *мољакање; просјачење.* – Дóсади ми твоје́ џанка́ње дѣ́н-и́здьн (Вој).

џанка́ч м *особа која преклињањем и мољакањем изнуђује поклоне и услуге.* – Онó џанка́ч, само тра́жи, сва́ђи дѣ́н те џа́нка (Грш).

џа́пне се свр. фиг. *жестоко напасти.* – Ка́д вој спомену́ тóва што је вреви́ла, а она́ кад се џа́пну на ме́не, о́чи да ми изва́ди (Цр).

џа́ран м *ђерам.* **Бу́чка на џа́ран** изр. *буђкалица на принципу полуге (као код ђерма).* – Има́ли смо бу́чку на џара́н, с њу се пóлько бу́чка кад је млóго млекó (Зав).

џа́у. **Да́ва му џа́у** изр. *налазити некоме више посла.* – Да́вај му џа́у, нек трчи́ по стóку, нек спре́ма дрва, па че ти бу́де ми́ран (ВРж).

џвр́сне свр. жарг. *жестоко ударити.* – Пија́но, пла́шим се да ме не џвр́сне с не́кој ка́мик да ме уте́па (Зав).

џевљи́к м *рачва као део рала.* – Џевљи́к је расова́то дрво за ра́ло (Зав).

џевóше (се) свр. пеј. **1.** *изгубити (се).* – Куде́ се џевоса́ше мака́зицити? (Рс. Гњ). **2.** *отићи незнано куд.* – Џевоса́ло се не́где дети́ште, тражи́ше га це́л дѣ́н (Пир. НМл).

џевр́да несвр. *храмати, мучно ходати (због немоћи, старости).* – Још џевр́ду сас ба́буту, стóку чу́ву (Рс).

џезме́ прил. *редом; пречицом; не обазирући се много на околности.* – При ње́га је све џезме́, и кад и́де преко пóље, и кад ора́ти, и кад пцу́је (ВРж).

џеле́пин м рет. *сточар који има много стоке; велики трговац стоком.* – Црновли́нац, џеле́пин бил голе́м, óн је држа́л ти́ја саватје́ (Дој).

џемба́р м *(ојачана) кружна ивица у виду венца (код тестије, џрепуље, било ког суда).* – Пли́ни котлóве до џемба́р (Соп).

џембе́р м арх. *џемпер.* – На́ши ста́ри су џе́мпер ока́ли џембе́р (Дој).

џепле́ с дем. од џе́п *мали џеп;* уп. џепле́. – У џепле́то да си ту́риш пари́цуту (Пет).

џепле́нце с дем. в. џепле́. – На торби́цуту сам му направи́ла и џепле́нце (Сук).

џери́ма ж мит. прип.*нешто велико, јако, незајажљиво; ала.* – Дошла́ не́каква џери́ма и одне́ла га доле́ко (НМл. Рс).

џиба́н м **1.** *дрвена посуда за кишељење веће количине млека (на летњој испаши);* уп. џибанче́. – У џиба́н смо млеко́ квасѝли, да и́мамо у пла́нину кво да једе́мо (ВЛк). **2.** *дрвена посуда за ношење млека (ручно или на коњу).* – Џиба́н је дрвен су́д за носе́ње млеко́ (Зс). **3.** *дугуљасти чабар са поклопцем на коме су један отвор за пуњење и један за пражњење, жбан.* – Џиба́н је од ча́мово дрво за млеко́ али и за во́ду, затво́рено, пљосно́, као буретѝћа ма́ленка да мо́ж да се но́си на грбѝну, на коња́, де́сет до петна́јес ћѝла (Зс).

џиба́нче с дем. од џиба́н, в. џиба́н (1, 2). – Ма́лечко, дебе́ло, асли џибанче́ (Цер).

џибљѝкав, -а, -о *мршав.* – Моје́ кра́ве су ма́ло џибљѝкаве, тѣ́ње, а ова́ј ра́са и́ма бе́дре (Гос).

џивга́р м зоол. фиг. *врабац.* – У Бе́ровицу ка́жу вра́бац, а у Ја́лботину ка́жу за врапца́ да је џивга́р (Јал).

џивра́к м рет. **1.** *честар.* – У џивра́кат и́ма змѝје (Цр). Џивра́к је сѝтна шу́ма, трња́к (Цр). **2.** *гомила сувих грана и гранчица; суво трње и шибље.* – Доне́си ми оди џивра́кат да си напа́лим ву́рњу (Вр).

џи́вџа ма́с изр. *мазиво.* – Џи́вџа ма́с је по́дмаз, тре́бе ма́лко а ко́шта мло́го и те́шко се нао́ди, па ма́јстор пре́ти на ло́шега чира́ка: – Че ти ва́дим џи́вџу ма́с, ако ме не слу́шаш! (Пир).

џи́да с *копље.* – Џи́да је ко́пље, тека́ сам чу́л, али несѣ́м сѝгуран (Пир).

џизда́ви несвр. *китити, украшавати.* – Сва́дба, џизда́вимо вењ́ц (Гос).

џиле́тка ж *џемпер без рукава, пуловер.* – Џиле́тка је пу́ловер (ВЛк). Џиле́тка је пле́тено јелече́ без рукаве́ (Пк).

џилѝп м бот. рет. *врабац.* – Лesко́вчање врапца́ ка́жу џилѝп, па га и ја́ поче́ тека́ зове́м на ша́лу (Пир).

џилѝтка ж в. џиле́тка. – Пу́ловер ка́жемо џилѝтка, а Лука́нци га ка́жу џиле́тка или јелече́ (Гос).

џилѝтне (се) свр. **1.** *одскочити (тољага у игри).* – Мо́јта тоја́га се на́јвише џилѝтне када́ се и́грамо драње́ш (Пк). **2.** *одлетети као стрела при бацању (тољага, крај конопца).* – Када́ се џилѝткамо с тоја́ђе ја́ мо́јуту тоја́гу на́јдалеко џилѝтнем (Цр). О́н џилѝтну једѣ́н кра́ј на ју́жето до ме́не (Пир).

џи́лне (се) свр. **1.** в. џилѝтне (се) (2). – Ја́ се џи́лнем с моју́ ма́зну лesко́ву тоја́гу и побе́дим свити́ (Јал. Вој). **2.** *пројурити као стрела.* – Ја́ се џи́лну по њега, увати́ га и у́баво му се отепа́ (Вој).

џимба́р м *(гвоздена) полуга којом се попречно растеже танко платно при ткању на разбоју.* – Џимба́р је пру́чка за зе́в, за разапињ́ање (Рс).

џи́пка се несвр. *играти пастирску игру џипкање.* – Џи́пкамо се с тоја́гу (СГл).

цӣпка́ње с гл. им. од ци́пка *па̄стӣрска игра са савитӣљивим то̄љагама, при чему то̄љага одскочи и више пӯта се преврне по дужини.* – Када́ је у́баво и су́во вре́ме и́грамо се на не́коју ни́збрдицу ципка́ње с тоја́ђе (Пн).

ци́рне свр. *силовито заљуљати онога који се љуља на љуљашки.* – Ци́рне га на љуља́шку, бу́тне га с коно́пац (ТД).

цо́ка м *(неки) одевни предмет.* – Вучуде́лци о́кају једну – дре́ју цо́ка, не зна́м бш коју́ (Гњ).

цома́к м *задебљање; кврга, чвор.* – Тоја́га с цома́к за сви́ћу је на́јбоља (Б – Бг, Пир).

цонда́рин м мн. цонда́ре *жандар.* – Дојдо́ше два цонда́ра и уапси́ше Ђо́ку (Гос).

цо́рило с ром. *страшило.* – Ја́ пла́шилото о́кам цо́рило, по ци́гансћи, ша́лим се (Бе).

цубе́ с **1.** *кратак капут постављен јагњећом кожом.* – Цубе́ је кра́так капу́т поста́вен изну́тра с јагње́ћу ко́жу (Вр. ВЛк). Цубе́ је од пртени́це, али потпла́тено с ко́жу (Ру). Цубе́ је од пртени́це, за ра́злику од капу́т, и́ма ко́си це́пове са – стра́не и до́ле је пошироко́ (Зс). **2.** *горња свечана женска хаљина од абе.* – Цубе́ је женска дре́ја с рукаве́, укра́сена с гајтање́ (ВЛк). **3.** *свечана горња мушка или женска хаљина од сукна или коже.* – Цубе́ се не́када прави́ло у Брло́г, носи́ле су га ста́ре же́не, не́је било́ од пртени́це, има́ло је гајта́н с кр̏зно окол по́јас и кр̏зно на та́слице (Брл).

цуглу́к м **1.** *ћубре које смрди.* – Боклу́к и цуглу́к, боклу́кат не смрди́ а цуглу́кат смрди́ (Дој. Пир). **2.** изр. *цуклук и боклук група безвредних особа.* – Збра́ло се там цуклу́к и боклу́к; које́ пи́је, које́ пцу́је, које́ шти́пе же́не које́ ми́ну (Сук. Пир).

цу́мка ж *ћуба од старе вуне на глави овце.* – На на́јубаву овцу́ де́да оста́вљаше цу́мку на гла́ву, она́ је од ста́ру, неши́шану ву́ну (ЦД).

цурце́вак м бот. *биљка са жутом цвасти у виду главице.* – Цурце́вак цвти́ окол Цу́рцовден, бе́ремо га за у ве́нци (Рос).

цурце́во цве́ће бот. в. цурце́вак. – Цурце́во цве́ће бе́ремо за Цу́рцовден (Ш).

цурцил м бот. в. цурце́вак. – Цурце́вка, а ка́жемо га и цурци́л, о́н цѣ́вне за Цурцовде́н; мо́ж га на́јдеш и у го́ру куде́ је по ра́спадинке (Гос).

цѣ́пне свр. рет. *зграбити.* – Што́ ме тека́ цѣ́пну за – груди, сто́ко ти поква́рена?! (Зав).

Ш

шавара́к м *шевар; место где расте шевар.* – Та́м шавара́к, само мо́ж ко́њи да пасу́ (Јал. Орљ).

шавора́к м в. шавара́к. – Немо́ј да нака́рујеш овце́те у шавора́кат (Зс).

ша́влес, -та, -то *који има подвијене усне према спољa.* – Бр̑нsава, ша́влеста, а не́је мло́го ни па́метна (Рос).

шаво́љ м *дрвена посуда, обично од десетак литара, у типу ведра, али нешто шира и нижа;* уп. шаво́љче. – Сири́ли смо у котѣ́л, а после и у ша́вољ (ТД).

шаво́љче с дем. в. шаво́љ. – Има́ли смо ша́вољче, др̑вено, сири́ли смо у ње́га (Соп).

шавра́дес, -та, -то *који има широка уста и усне подвијене према спољa.* – Ду́рлеста девојћата, шавра́деста, и́ма ражље́бене у́снице и несклопена у́ста (Зс). – Не́чу га, гле кѣ́в је шавра́дес, и́ма голема́ у́ста (Зав).

шавраће́ла ж *женска особа великих и отворених уста; подругљивица и оговарача.* – То́ва су све шавраће́ле. Уста́та отвори́ле да се потсми́вају, да се потшегу́ју, да ти на́јду ману́ и да те огово́ре. Шавраће́ла је, и́ма голема́ у́ста, широка́ (Гос).

шакламá ж *ћакнута особа.* – О́н је голема́ шаклама́, ни́какьв чове́к не́је (Пир).

шаклама́нин м *ћакнута и необуздана особа, склона насиљу.* – Ти́ја је шаклама́нин, алови́т чове́к, разве́јан, би́је без ве́зе, о́че на си́лу (Дој).

ша́копис м *рукопис.* – Не́је мло́го пи́смен бил, али је има́л мло́го у́бав ша́копис (Сук, Чин).

ша́лав, -а, -о *причљив; који је неодмерен у причању.* – Ја́ сам ша́лава, казу́јем га како́ га зна́м, па не́к се љу́ти кој – о́че (ВРж. ВЛк).

шала́ви несвр. *брукати, грдити; говорити без мере о свему и свачему.* – Снаа́та шала́ви, шала́ви, бру́ка и, ора́ти сва́шта, и добро́ и ло́ше (Зав).

шаланци́ја м в. шалапа́ндрија. – Шаланци́ја је бил голе́м, дружи́ли смо се (Км).

шалапа́ндрија м *шаљивџија;* уп. шаланци́ја. – То́за Брда́р је шалапа́ндрија, јези́кат (му) ора́ти и какво́ тре́бе и какво́ не тре́бе (Зав).

ша́лвас, -та, -то *који је превелик па не одговара (о обући).* – Неквé ми ша́лвасте ципе́лете, дл̑ђе, големе́ (Зав).

шами́ја ж *дугачка марама, део народне ношње.* – Шами́ја је голема́ мара́ма (ВЛк). Мара́ма је кра́тка и вр̑же се само једампу́т, а шами́ја је поголема́ и превр̑же се два́ – пути окол вра́т (Пир). Шами́ја, наса́д се врзу́је (Ру).

шампо́не ципе́ле изр. *врста луксузних (женских) ципела.* – Шампо́не ципе́ле, мло́го у́баве, боја́ текваа́, носи́ле се пре ра́та (Сре).

шанкутли́ја забѣ́н изр. *врста зубуна, дуге женске хаљине постављене памуком, наранџасте боје и са ситним белим шарама.* – Шанкутли́ја забѣ́н: нара́нџасто, са – си́тне беле́ жи́чће (Сре, Кр). Шанкутли́ја забѣ́н, ци́гла боја́ у та́мне и све́тле штра́фте (Сре, Пир).

ша́нтрав, -а, -о фиг. *искривљен; који се не креће правилно.* – Кола́та ти ша́нтрава, тра́же ма́јстора да ји посте́гне (Цр).

ша́п м вет. *болест стоке.* – Ша́п удари́л коња́ у́ – ноће (Мр). Кривоча́ и ша́п не́је бш и́сто: кривоча́ је кад уле́зне земља́ у ша́пете, ђу́бре, кали́ште, раскри́ви се, а ша́п је бо́лес (Дој, Брл, Јел). Не́која свиња́ ако закри́ви, ка́жемо ша́п наишьл (Мр). Жа́бица, ша́п. Ва́не ли га ша́п за два́ – три са́ата гото́во, а ва́не га у јези́кат (ТД). Ша́п је дру́го, кривоча́ је дру́го. Ша́п га ва́не у јези́кат и мо́ра да цр́ца у на́јскоро вре́ме (ТД).

ша́па ж *стопало.* – Ша́пата ме до́ле боли́, на ле́вуту но́гу (Зс). Ко́жине

ту́рамо само на ша́путу, на стопа́лото (Зс). Ша́па је стопа́ло код чове́ка (ТД).

ша́па несвр. *пружати руку; хватати шаком.* – Деца́ ша́пају, узи́мају ба́ницу, не че́кају да се ола́ди (Јел).

шапа́р м мн. шапаре́ *нога пса.* – Ча́па и́ма шапаре́ големе́ (Гос, Зав).

шапаре́сто прил. *широко; које се јако бокори (о стрнини).* – Жито́то расте́ шапаре́сто, широко́ (Дој).

ша́р-ша́р узв. при вабљењу и терању стада оваца: *хајде, хајде!* – Само што пома́миш ша́р -ша́р, овца́ воду́ља с гломота́р поведе́ три́ста о́вце (ТД).

ша́ра ж *бела овца са крупнијим кружним шарама по устима и носу.* – До́чка је до́чкеста овца́, и́ма си́тне ша́ре по у́ста и но́с, а ша́ра и́ма по́крупне зр́насте ша́ре од по́ла са́мтим до са́мтим големе́ (Дој).

ша́ра на пле́тиво изр. *разноврсне шаре на плетиву.* – Ша́ре на пле́тиво и́ма на ду́вће, ви́јен бо́д, на ко́ла. Ко́ла или на кру́гови мо́же на чора́пе, а мо́же и на це́мпер, а измисли́ле смо га и за на блу́зе. Ша́ра за ве́зене чора́пе мо́же да се плете́ а мо́же и да се тка́је (Б – Са, Пир).

ша́рен, -а, -о вулг. *који је склон курвању.* – Та́ј и та́ј ша́рена, при њу да и́деш за туј ра́боту (Пн).

ша́рен забьн изр. *врста зубуна, дуге женске хаљине постављене памуком.* – Ша́рен забьн смо ока́ли бо́рдо кадиве́ с бели́ цве́товчичи (Сре, Кр).

ша́рена змија́ ж зоол. *змија шарка; било која змија која има шаре.* – И́ма у Бела́ву ша́рена змија́ камења́рка, отро́вница, пази́ се (Ста).

шарени́какав, -ква, -кво *који је чудно шарен; чије шаренило није по укусу.* – Купи́ла сам си шарени́какву блу́зу, не́је ми по во́љу (Цр. Вој).

ша́реншьк, шка, шко хип. вулг. *који је склон курвању.* – Пази́ се од ње́га, дево́јђо, ти́ја је ша́реншьк, че те изнесе́ на гла́с (Пир).

ша́рка ж **1.** *овца која има пеге у виду зрнаца по лицу.* – Бела́ овца́ са – ша́рће по лице́, о́камо ђу ша́рка (ВС). **2.** *кучка која има веће шаре по телу.* – Шарка је ку́чка која́ и́ма ша́рће по сна́гу (Сук. Чин. Зав). **3.** *мустра.* – Ша́рка мо́же да бу́де и у ве́зење, и у пле́тење, и у ткање́ (Цр).

ша́ркав, -а, -о *који има веће зрнасте шаре по лицу (овца).* – Ако је ша́ркава овца́ по беро́ лице́, че је зр́на, ако су ша́рћете си́тне и гу́сте, а ша́ра че је ако су по́крупне ша́рће ко зр́нца (Км). Пе́њоша је бела́ коза́ ша́ркава по лице́, а пи́пће си́тне и кру́пне (ВЛк). Коза́ ка́њоша или ка́ња до́јде ма́лко ша́ркава, напр́скана по сна́гу (Зс).

ша́рко м **1.** *који је пегав по белом лицу (човек, брав).* – Да́домо му преко́р Ша́рко, што је мло́го ко́чкав у лице́ (Вој). **2.** *који је шарен по телу (брав).* – Има́ли смо ша́рено ку́че, ока́ли смо га Ша́рко (Пет).

шарку́је несвр. вулг. *курвати се.* – Шарку́је му жена́та, а о́н трпи́, и́ма деца́ сас њу (Дој).

ша́рне свр. **1.** *написати.* – Не́ка ша́рне и не́ка ми пра́ти пи́смо, али му́жат да не зна́је (Пир). **2.** *шврљнути; нацртати.* – Ша́рну ми на ьрти́ју, о́че да нацр́та ба́бу (Цр).

шаро́тина ж *земљиште на коме се, у виду шара, отопио снег.* – Кад и́ма големе́ шаро́тине пу́штамо о́вце у па́шу (Зс).

ша́рће за ко́ла изр. *окови којима се повезују делови рабаџијских кола (оплен са осовином).* – Ша́рћете држу́ опле́нат и о́блогуту (Чин).

ша́тица ж зоол. *пловка.* – И́мају во́ду там, чу́ву ша́тице (Трњ. НМл).

ша́ће ж мн. **1.** *шаке као мера за запремину.* – Да́до вој три́ ша́ће бра́шно да напра́ј на деца́та качема́к (Пет). Да́до њој једне – ша́ће васу́љ (Цр). **2.** *мера за површину.* – Ма́лечко ко ша́ће, ко ша́чће, пли́тко тепсиче́ за кану́рчице у́баве (Цр).

ша́чће пља́ште изр. деч. *пљескати длановима.* – Уну́ченцето се ра́дује, па и оно́ пља́ште ша́чће (Зав).

шашави́ја ж *неразумно понашање; бес; лудост.* – Де́ца, немо́ј да пра́јте пак не́какве шашави́је, немо́ј да бру́кате роди́тељи (Кр).

ша́шавштина ж в. шашави́ја. – Са́ми си пра́вите ша́шавштине па ви после боли́ глава́ (Пок).

ша́шање стојаче́во изр. *непосечена кукурузовина на њиви.* – Ша́шање стојаче́во и́мамо на њи́ву, пој до́мо да га исече́мо (Кр).

шашарди́ше свр. *почети се сулудо понашати; шенути.* – Шашардиса́л од узбуја́ло па не зна́је какво́ о́че (Пир. Сук).

шашарма́ ж *неразумно понашање.* – Вати́ло ђу шашарма́ па не зна́је какво́ бла́нта (Пир).

шашења́к м пеј. *кукурузовина; обрштена кукурузовина.* – Шашења́к и́ма по њи́вете, и́дем да га прибе́рем (Вој). Че и́мате ли јо́ште од шашења́кат (Гра).

ша́шење с *сасушена кукурузна стабла; плевице са кукурузног клипа.* – И́ма кру́пно ша́шење од мору́зу, њега де́немо да и́ма за сто́ку преко зи́му;

и́ма и си́тно ша́шење, од кла́совети, с њега ра́нимо сто́ку, а пл́нимо и јастѣ́ци (ВРж).

шаши́т м рет. *глупа и неуредна особа.* – У те́ја ста́ре дре́је ти си се напрајила асли́ на шаши́та (Вој. ВЛк).

ша́шљак м *неразумна особа; неодговорна особа.* – Оно́ ша́шљак, не мо́гу да се разбе́рем с ње́га (Вој).

шашо́не ж мн. *сокне.* – Испле́ла ми сестра́ шашо́не (Пк. ВЛк).

ша́шће с *суве стабљике кукуруза.* – Ка́жемо ша́шћето реза́мо, а ка́жемо и ша́шње прево́зимо (Зав). Да ску́там ша́шћето (Ру). Да́до им сно́п ша́шће, на кра́вете (Соп).

шашѣ́к м *касно пополдне; време за ужину.* – Кад поогладне́јемо по обе́д, че́камо шашѣ́к да је́днемо још ма́лко (Пк, ВЛк).

ши́ узв. грлу при упрезању у јарам. – Ши́, Бу́ле, о́у ши́, кѣ́ш-кѣ́ш-кѣ́ш (ТД).

швале́р м *врста цвећа које ноћу јако мирише.* – И́мам сва цвећети́ја, па и́мам и једно́ које́ не́маш, о́кају га швале́р (Пир).

швале́рово о́ко с бот. *врста собног цвећа.* – Ку́рвинско о́ко или швале́рово о́ко, и́сто је (Пир).

шви́ка несвр. *звиждати.* – Шви́ка, о́ка, уме́шује се на љу́ди у ку́ћу (Зс).

шви́кало с *пиштаљка.* – Де́да купи́л на сва́ко дете́ по шви́кало, па село́ размири́мо сас швика́ње (Дој).

шви́ркало с в. шви́кало. – На ва́шар ми купи́ше шви́ркало, несу́ има́ли по́-више па́ре за ме́не (Цер).

шви́сне свр. *шибнути.* – Шви́сни га с пру́тат да се оћути́ (Мр). Када́ те шви́сне с пололе́јникат, с коно́пчето, оно́ ти сви́ћте иско́че на́ – очи (Зав).

шволера́ш м *швалер, љубавник.* – Би́л је у́бав чове́к и до́бар домаћи́н, али је бил голе́м шволера́ш (Цр).

швоље́рка ж *љубавница.* – Швоље́рка на моје́га си́на зу́би ми укра́де (Пир).

швра́ка ж зоол. *сврака.* – У Крупѣ́ц ка́жемо швра́ка, а ова́м Чини́гловчање ка́жу свра́ка (Кр, Чин).

швр̏дав, -а, -о *превртљив, несигуран (особа).* – Сна́јката ма́лко швр̏дава, врдала́ма је (Вој).

шебе́к м *врста шљиве крупнога плода слична стенлејкама.* – И́мамо сли́-ве шебе́к, кру́пне, и до́јду како стенле́јћете (Брл, Пир). Сли́ва шебе́к је кру́пна, жлта́, а и́ма и црвени́ шебе́ци, и́сто бе́лвице (Брл). И́мамо сли́ве брда́ће и шебе́ци (Брл).

шебе́че се несвр. *пијано ходати; заносити се у ходу.* – Не зна́м да ли је пија́н или се шебе́че (Зс).

ше́ва несвр. фиг. **1.** *ићи странпутицом; недолично се понашати.* – Бе́ше добро́ момче́, ама са́ поче́ мло́го да ше́ва (НМл. Гњ). **2.** *заваравати траг.* – На-

учи́ло да ше́ва, па не мо́гу да га разбе́рем када́ ми при́ча куде́ је бил и какво́ је работи́л (Чин).

шеварља́к м в. шаварља́к. – У шеварља́кат му се удави́ла овца́ (Рос, Д – Сл).

шеве́рница ж вет. **1.** кл. *болесш коза, када се коза креће кривудаво и када непрекидно мекеће.* – Шеве́рница да ви уло́ви, ду́шу ми извади́сте вре́кавци (Зс). Коза́ од шеве́рницу вре́ка и и́де како зашаша́вена (Зс, ТД). **2.** *болесш оваца, када је овца узнемирена па мрда вратом, репом, лежи, усшаје, иде назад, не даје да је ухвате, не може да сшоји мирно.* – Ка́д је овца́ бо́лна од шеве́рницу она́ мр́да с вра́т и с ре́п, ди́гне се па ле́гне, и́де наса́д и напре́д, не да́ва да ју уло́вим и не мо́же да стоји́ ми́рно (Дој, Јел. ДД).

шеве́рњичав, -а, -о *који је оболео од шеверниие, болесши оваца и коза.* – Шеве́рњичава овца́ је не́мирна овца́ (ВЛк). Коза́та шеве́рњичава, ово́ј вре́кавица голема́ (Зс). Шеве́рњичаво је вртогла́во, и́де па се зано́си. После извртоглаве́је или и́де на́стран па се ко́лне и па́дне (ТД).

ше́вне свр. фиг. *почешши се сулудо понашашши.* – Ше́внула ма́лко, тека́ ка́жу за ме́не (Пир).

шеврду́ља несвр. **1.** *ићи цик – цак, кривудашши (шочак).* – Ле́ви са́гњи то́чак поче́ да шеврду́ља (ВРж). **2.** фиг. *врдашши; одусшајашши од договора.* – Немо́ј после да шеврду́љаш и да ка́жеш да се несмо́ тека́ договори́ли (ВРж).

шевр́ља несвр. *курвашши се.* – Поче́ла и она́ да шевр́ља сас шумаре́ти (ВРж).

шевтели́ја ж бот. **1.** *сшара сорша кајсија сишнијих плодова.* – Има́ли смо три́ шевтели́је у на́ше ло́зје, одједе́мо њим се (Пет). **2.** *кајсија.* – Ми́ зове́мо шевтели́је и ди́вете, си́тнете, старе́те, а и кале́мене ка́јсије што наба́вимо из ра́садник (Ш). Кале́мене шевтели́је у дебели́ште добро́ расту́ (Ру). **3.** ж бот. *шљива џанарика (са жушим плодовима).* – Ми́ ди́вете шљи́ве зове́мо шевтели́је (Б – Рц, Бла).

шевуља́р м вулг. *курвар; курва.* – Сестра́ ми је шевуља́р, и́де куде́ се ни пљ́ж не завла́чи, а му́ж у трпи́ (Зав, Пир).

шевуљи несвр. *не ићи правим путем; тражити прави пут у току кретања.* – Шевуљи́ли, шевуљи́ли, а магла́ било́, и пре́јду грани́цуту (Брл).

шеву́љћа ж *лук од позлаћеног ширита око усека на сукну на грудима.* – И́маше су́кна засе́чена сас две́ шеву́љће, па чьк и сас три́ шеву́љће, а и́маше и пра́ва су́кна сас три́ шевуљће (Брл). Сас две́ шеву́љће је сукно́, или сас једну́ шеву́љћу (ВРж).

шега́ ж *ругање; брука.* – На́ште шеђе́ дру́ђи ви́де, а ми́ ви́димо чу́ждете (Бе).

шегаци́ја м/ж/с рет. *подсмевало, подругљивац.* – Шегаци́ја је, а у село́ је о́н за на́јголему шегу́ (Дој).

шегљи́в, -а, -о *подругљив.* – Шегљи́в је бил, куражи́л се, ва́жан се прави́л (Зав).

шегобија́н м *подсмевало, подругљивац.* – О́н је шегобија́н, а бьш је о́н за најголему́ шегу́ (Пир).

шереме́тка ж бот. *вилино сито Carlina acantifolia All.* – Ми́ и До́ћинчање ка́жемо шереме́тка, а Госту́шање ка́жу копа́ва (Пк). По́често тој тра́ву што ли́чи на че́тку, зове́мо копа́ва, али у зове́мо и шереме́тка (Зс). Најдо́ копа́ву, заслади́ се (Зс).

шерпе́ль м *врста кецеље.* – Шерпе́ль је од вл́њено кеце́ља без ва́лте (При).

ше́ста несвр. *оцењивати; мерити очима (површину, простор).* – Ја́ гле́дам, ше́стам, ако до́јде до нево́љу накуде́ да бе́гам (Јал. Сре).

шесто́ прил. *пуно.* – Чу́ла сам да ка́жу да је шесто́ када́ је до́вољно, пл́но, али несьм бьш си́гурна (Пк, Пир).

шестоо́кав, -а, -о *који добро све уочава; који се са лакоћом руга оном што није како се приказује.* – О́н је шестоо́кав, све ви́ди зача́с, и добро́ и ло́ше, и насмеје́ се па ка́же коме́ какво́ фа́ли (ВРж).

шесто́ше свр. *бити озбиљно болестан; добити надун (брав).* – Шестоса́л ми овьнат, не мо́ж да го́ни овце́те (Бс. ДД. Пк).

ше́тају – ора́те изр. *забављати се; водити љубав (момак и девојка).* – Поче́ли да ше́тају – ора́те и све́ су за́једно, и све́ се гле́дају у вьр у о́чи (Сук, Чин).

шета́лица ж *покретни дубак, подешен према детету које се учи да хода.* – Уduба́к дете́ стоји́, а у ше́талицу и́ма о́твор за но́ђе (Цр).

шећери́на ж в. шићери́на. – Чемери́ка тру́је на шећери́ну а не на горчи́ну, проба́л сам у (Зс).

ши́ба м **1.** *(посечено) шибље.* – Ши́ба је габра́к, трња́к, свина́к (Зс). Ши́ба су си́тна дрва исе́чена за грејање (К–Ћу, Ш, Цер). **2.** изр. **напра́ви на ши́бу** *изгрдити.* – Ја́ сам овча́ри направи́л на ши́бу (Ру).

шиба́к м *(посечено) шибље или грање са високог дрвећа.* – Шиба́к сече́мо за ву́рњу (Цр. Мр).

ши́ба се несвр. фиг. **1.** *разметати се.* – Ши́ба се нис – пу́т у но́вуту вута́рку, о́тиде надо́ле (Цр). **2.** *превише трошити.* – Откуде́ им па́ре да се ши́бају то́лко (Пир).

шибља́к м *ластар из корена дрвета.* – Шибља́к, то́ва је ласта́р покре дрво (Цр).

ши́бова шу́ма изр. *ниско растиње, честар.* – Та́м је по́више ши́бова шу́ма, добра́ за ко́зе да у пасу́ (Гос).

шива́ч м *онај који шије у фабрици одеће; кројачки радник.* – Запосли́ше се да су шива́чи у фа́брику Пр́ви ма́ј (ДД, Пир).

шива́чћи, -ка, -ко *кројачки.* – Купи́мо шива́чку маши́ну за дево́јћуту да се у́чи да ши́је (Рс). Ку́пи ми шива́ће игле (ВРж).

шија́ви се несвр. *јогунити се.* – Шија́ви се си́нат, једи́нац, о́че све да бу́де по њего́во, да га слу́шамо (Об, Пир).

шија́чка ж *кројачица; радница у текстилној индустрији.* – Била́ је шија́чка у фа́брику преко три́јес го́дине (Пок).

ши́ле с в. шиле́г. – Шле́же, а ка́жемо и ши́ле, је до једну – го́дину (Дој). Када́ се ши́ле ојагни, ка́жемо копили́ло (Дој, Брл).

шиле́г м мн. шилежети́на *шиљеже.* – Липца́ ми шиле́г,ште́ту и́мам у о́вце (Пет).

шилега́р м *пастир који чува шиљежад.* – Би́л сам и шилега́р, и овча́р, и говеда́р, неје́ ме прескочи́ло ни́шта (Мл).

ши́љ, -а, -о арх. **1.** *шиљаст.* – Ђобе́к: шиљо́, па се зака́чи реза́, па се ту́ри чиви́ја; на дру́гу стра́н и́ма ду́вку (Зс). Шиљо́то и́де напре́д и семе́то се ва́та за чара́пе (Ру). **2.** изр. **шиљо́ ду́пе** *шиљаста, слабо развијена карлица.* – Кра́вата и́ма шиљо́ ду́пе, сла́бо разви́јено (Цер. Ш).

ши́љав чове́к изр. *мршава и висока особа.* – Бе́ше у́бав и ши́љав чове́к, и у́век ве́сел (Цр). Ши́љава жени́ца, вре́дна, добра́ (Ку).

ши́љав шта́вљак бот. *врста штављака Rumex obtusifolius.* – Ши́љав шта́вљак горчи́, а они́ја друђи́ти не горчи́ (Јел).

ши́љава ка́па изр. *шиљаста шубара, носили су је млађи мушкарци.* – Ши́љаву ка́пу су носи́ли по́млади му́жје, а окру́глу шу́бару или ба́рлу, исто је, ста́ри љу́ди су носи́ли (МСв).

шиљава́рка ж **1.** *шиљаста плетена колиба покривена бусењем;* уп. шиљева́рка, шиљева́рска коли́ба. – Шиљава́рка коли́ба, у њу спи́мо, а испред њу др̀во с чета́љи, остро́га (ВЛк). **2.** *шубара са шиљастим врхом.* – У́бав чове́к бе́ше и но́сеше шиљава́рку шу́бару (ТД).

ши́љави опѝнци изр. *опанци од говеђе коже које је направио обућар.* – Држе́ше се високо́ и на сабо́р је излази́л у́век обу́јен у ши́љави опѝнци, пра́јени (Цр).

ши́љавшьк у лице́ изр. *мршав у лицу.* – Бе́ше ши́љавшьк у лице́ и по́више си ћуте́ше кад је у на́род (Зав).

шиља́рка ж бот. рет. *врста питоме шљиве у типу пожегаче.* – У Брло́г ка́жу брда́ће и шебе́ци, а мој́и у Ро́сомач и ка́жу трубунће́ и шиља́рће (Рос, Брл).

шиља́т, -а, -о *шиљаст; мршав; који има главу дивље животиње.* – То́ва пра́се шиља́то, дивља́ ра́са, не́ма да мо́ж да га ура́ниш (ТД).

шиљева́рка ж в. шиљава́рка (1). – На по́рту су укр̀стене преко́ве на и́кс, а код шиљева́рку др̀вја се збоду́ на ја́рци, а мо́же и с преко́ве (ВЛк).

шиљева́рска коли́ба изр. в. шиљава́рка (1). – Шиљева́рска коли́ба је покри́јена сас па́прат, сла́му или се́но (Гос).

ши́љер м *слабо вино од воде која је ста́јала са дрождином по́сле ота́кања вина, комињак.* – Ши́љер или комињак: ко́лко ото́чиш, то́лко прси́пеш (Чин. БЈ). Комињак, стоји́ вода́ у коми́ну ко́лко да ју покри́је; ши́љер је и́сто, али се у́брзо пи́је, и и́ма више во́ду, и по́слаб је (Цр).

ши́љка ж *шиљаста шубара.* – И́ма ши́љка ка́па и и́ма ка́па тупа́ча (Мр).

ши́љћа се/рет. **ши́љка се** несвр. *губити време, беспосличити.* – Оне се по це́л дѝн ши́љћају, а башта́ и ма́јћа са́ми на же́тву (Сук, Чин). Само се ши́љка ната́м-нава́м и ни́шта не ра́ди (Цр).

шиљовѝрес, -та, -то *који има шиљаст врх (предмет, биљка, лист).* – И́ма жи́лав вла́к шиљовѝрес, о́н је му́шћи, и и́ма као с окру́гал ли́с, о́н је же́нсћи (Зав).

шиљогу́з, -а, -о *мршав (о особи).* – Шиљогу́з, али о́кретан и вре́дан чове́к (Пир).

шиљогуза́н м *мршав човек.* – Шиљогуза́не, ти си је́два панталóнете но́сиш, а о́чеш да се би́јеш с ме́не (Нш. Тм).

шиљоно́сав, -а, -о *који има шиљаст нос (о особи).* – Це́лата фа́милија, све шиљоно́сави (Брл).

шиљопр̀љес, -та, -то *који има шиљасту губицу (о браву).* – Не́чу да чу́вам текво́ шиљопр̀љесто гове́до, че ми гро́зи она́ја друга́та (ВЈ).

ши́љћа несвр. *изоштравати врх (коца, клина).* – Ши́љћам др̀во за коба́сице (Брл).

ши́љћав, -а, -о *који је танак а висок.* – Ши́љћаво дево́јчето у сна́гу, не зна́м каква́ ма́јћа че бу́де (Рс).

ши́љћав у лице́ изр. *који има дуго и мршаво лицу (и изражену браду).* – О́н до́јде ши́љћав у лице́ (Вој). Ши́љћаво је које́ и́ма дл̀гњавесто лице́ и ши́љаву бра́ду (Пир).

шиљ̀к м мн. ши́љци/ши́лци **1.** *шиљасти и затрављени део међе.* – На сва́ћи шиљ̀к пи́р и́ма, тре́бе да се очи́сти (Ру). **2.** *шиљак; тањи крај нечега.* – Наде́ни га на шиљ̀кат и опе́чи га (Изв). **3.** рет. *(шиљаст) пласт.* – И́ма два́ шиљћа́ се́но, два́ пла́ста (Пок). **4.** рет. *стог са стожилом и притка́ма.* – Намале́ сено́то, и́мам само још једѝн шиљ̀к се́но сас при́тће и сто́жило (Пок). **5.** изр. **наде́нут на ши́љци** *у тешком положају.* – Ми́ смо наде́нути на ши́љци, не́мамо ни пару́ ни здра́вје (Јал). **6.** изр. **уда́ра ши́љци** *изазивати; вређати.* – Сва́ћи дѝн му уда́ра ши́љци, ду́шу му ва́ди (Цр. Тм).

ши́ница ж *кратко, дуго и танко парче метала.* – Зако́ви не́колко ши́нице одозго́р и о́тстрану, да га држу́ (Чин. Сре).

ши́нда ж *шиндра, даска којом се покрива (кућа, таван) или израђује ковчег за девојачку сирему.* – У ста́ро вре́ме сас ши́нду се покрива́ло та́ван (ВЛк. Пк). Ко́вчаг од ши́нду је за преме́ну (Зав – ддл).

шинича́р м мн. *шиничар је мајстор који прави и продаје дрвене мерице.* – Ћошти́чање о́камо шиничаре́ти. Те́ – и, дојдо́ше шиничаре́ти (ТД). Ћошти́чање су прави́ли шиници́, на́ћве, ко́вчези, па ји зове́мо шиничаре́ (Мр).

ши́њер м *шињел.* – Да́ли му цр́н ши́њер, ста́р (Ру).

ши́п м **1.** *стуб који држи тарабе.* – Та́рабе држу́ ши́пове, да не па́дну (ЦД. СГл). **2.** *једно од три вертикална појачања на коњској потковици.* – Ши́п је пле́кче на ко́нску пло́чу, и́де уз копи́ту, да држи́, да ко́њ не окр́ни копи́ту (ТД). **3.** *дуга игла за плетење; игла за везење старинске чипке.* – Пле́ла сам на ши́п (Бла, Кс). На ши́п смо ве́зле старинсће́ чи́пће (Сре, Кр). **4.** *игла у пунђи.* – Ши́п је игла́ у пу́нђу (Сре, Кр). Ши́п: жи́цу сави́јемо о́две, па у нагре́јемо, па после нави́јемо косу́ту уз жи́цуту, ка́жемо нави́јене ла́рме. Зако́пчемо сас шна́ле, а жи́цуту извуче́мо (Гос).

шипа́р м **1.** *мужјак свиње пре полне зрелости, шипарац.* – И́мамо једно́га шипара́, че га чу́вамо (Црв). **2.** *млада свиња, шипарица.* – Мла́ду свињу́ ка́жемо шипа́р или шипари́ца (ВЛк. Зс).

шипара́к м *шипражје.* – Заглави́ле се о́вце у шипара́кат (Ру).

шипари́чка ж дем. и хип. од шипари́ца. – Шипари́чката у́баво једе́ (Пс).

шипарче́ с мн. шипарци́ *мушко прасе; мушко или женско прасе по одабирању за приплод.* – Пр́во је шипарче́ ма́лечко, а кад поодрасте́ оно́ је шипа́р, ако је му́шко, или шипари́ца, ако је же́нско (ДД. Мр).

шипарѣ́ц м **1.** *мужјак свиње пре полне зрелости.* – Ако је му́шко, шипарѣ́ц је; ако је же́нско, шипари́ца је док се не прего́ни (НМл). **2.** фиг. шаљ. *млади момак.* – Би́л сам веч шипарѣ́ц; тѣ́г од де́чка прејдо́ у шипарца́ (Зс).

шипора́к м *честар, шипраг.* – Оно́ њи́вата ура́сла све у шипора́к (ТД).

ши́ри се несвр. **1.** *несметано чинити; слободно живети.* – Че оста́неш сам у ку́ћуту па че се после са́м ши́риш (Цр). **2.** изр. **ши́ри му јерѣ́м** *повлаћивати некоме како би се сагласио.* – Од баштý сам чу́л: – Шири́ му јерѣ́м да не р́ка! (МЈ).

ши́рина ж **1.** *пространство; пространо испасиште.* – Сто́ка у пла́нину доби́је ши́рину, и́ма куде́ да се напасе́ (Дој, Јел). **2.** изр. **ва́не ши́рину** *одскитати, отићи негде.* – Ва́не му́ж ши́рину, а ја́ сву ра́боту са́ма заврша́вам (Вој). **3.** изр. **изле́зне на́ – ширин:** а) *преселити се на нов и широк плац (на рубу насеља).* – Изле́зомо на́ – ширин, а бра́т ми оста́де у стару́ту ку́ћу (Трњ). б). *изаћи на брисани простор, на видиковац.* – Кад изле́знем на́ – ширин, лѣ́кне ми и отво́ри ми се апети́т (Јал).

широко́ на сто́вну изр. *шири отвор на тестији.* – Сто́вна и́ма пи́с и широкото. Оно́ на пи́сат сви́ри ка пи́јеш на широ́кото (ВЛк).

широкогру́доња м *онај који има врло широке груди.* – Воле́ла сам који́ је широкогру́доња и који́ и́ма ру́таве гру́ди (Гос).

широкопр́стес, -та, -то *који је склон расипништву.* – О́н је широкопр́стес, не држи́ пару́ (Пир).

ши́рома прил. *широм.* – Отво́рете врата́та ши́рома (Вој).

широћи́ пр́сти и́ма изр. *расипник је.* – И́ма широћи́ пр́сти, ни́шта му не оста́њује (Цр).

широчѝк, -чка, -чко *прилично широк; прилично простран.* – Место́то широчко́, не́ма њи́ве, и зара́вњено (Дој).

ши́ћа ж *стуб који држи капију.* – Ши́ћа је др́во које́ држи́ капи́јуту (Дој. Пк, ВЛк).

шићери́на ж *јачина сласти; проценат шећера;* уп. шећери́на . – Гро́зјето и́ма у́баву шићери́ну, че бу́де добро́ вино́то (Вој. Држ).

шићерѝк м хип. од шиће́р *шећер.* – Шићерѝк, оризѝк, накупува́ си све кво́ ми тре́бе (Зав).

шићерчѝк м в. шићерѝк. – Ку́пим си шићерчѝк у ко́ћне да и́ма какво́ да си ту́рим у у́ста (Цр).

ши́цка се несвр. *изазивати мушкарце заводљивим ходом.* – Му́ж у Не́мачку на печалбу, а она́ се ши́цка по гра́д, само ме́ша с но́ђе да му́жје гле́дају по њу (Пир).

ши́ш м **1.** *жица за набадање меса при печењу на скари.* – Да́ј ми ши́шат, о́чу да пече́м ме́со на ска́ру (Пир). **2.** изр. **да не гори́ ни ши́ш ни ћеба́п** *да не трпе штету ни једна ни друга страна.* – Че га пра́јмо тека́, да не гори́ ни ши́ш ни ћеба́п (Пир).

шишане́ с *врста старинске пушке.* – Има́ло не́када не́каква пу́шка шишане́ (Пир).

шиша́ње с гл. им. од ши́ша *шишање уопште; стрижа оваца.* – При нас че је дњѝс шиша́ње о́вце, че пече́мо ја́гње (Мр).

шиша́рка ж *шишарица.* – Од це́р си́тното је шиша́рка а кру́пното је ци́царка (Гос). И́ма голема́ и ма́ненка шиша́рка (Ру). Од дуби́цу бе́ремо шиша́рће и ду́длени, голе́мото је ду́длен (Вој).

шише́нце с мн. шише́нцета, шишети́ћа, дем. и хип. од шише́ с *флашица.* – Доне́си ми десети́на шишети́ћа да си зби́рам се́ме за цве́ће у њи (Цр).

ши́шкав, -а, -о *здепаст, јак и омањег раста (особа).* – Де́да му бе́ше ши́шкав, о́малечњ и ја́к чове́к (Чин, Об. Цер. Цр).

шишо́не ж мн. в. шошо́не. – Љиља́на Вучуде́лка со́кнете о́ка шишо́не (Пир).

шко́дно прил. *штетно (по здравље).* – Кад до́јдем у гра́д о́дма ми шко́дно од ови́ја ва́здук грацѣ́и и глава́ ме по́чне боли́ (ВЛк).

шко́ља ж *школа.* – Ишла́ сам че́три ра́зреда у шко́љу у село́ (Рс). О́бичаји су били́ добра́ шко́ља за деца́, ре́д нау́че (Зс).

шкра́бав, -а, -о прил. *који је неуредно записан; који је лоше нацртан.* – И́ма шкра́бав ша́копис (Држ).

шкра́баво прил. *лоше нацртано; лоше руком написано.* – Ти мло́го шкра́баво цр̀таш; де да ти пока́жем како́ се цр̀та (БЧ).

шкра́ка несвр. *смешно ходати, као скакавац (дете, болесник, хрома особа, особа са врло дугим ногама).* – Дете́то поче́ло да шкра́ка, не́је више бебе́ (Цр). Оздраве́л, па поче́л да шкра́ка (Ста).

шкра́па несвр. зоол. *високо дизати стопала у току хода, газити из висока.* – Немо́ј да шкра́каш нависоко́, че ти се сме́ју (Пок).

шкра́пља ж зоол. *велика гусеница живих боја, са рошчићем на носу Gastropacha quercifolia.* – Скра́пља је како гусе́ница, и́ма мло́го но́ђе, али је поголема́ (Ш).

шкр̀к м зоол. *рода.* – Ка́д је једно́ ка́жемо шкр̀к, а ка́д су више ка́жемо штрко́ви (Ста).

шкро́бне свр. *стати, нагазити.* – Са́мо што шкро́бну у пу́тат, ја́ се сети́ куде́ сам и изле́зо из маглу́ту (ВЛк).

шкро́кне свр. *коракнути.* – Са́мо што шкро́кну, змија́ ме ује́де (Ста).

шкр̀ца несвр. *шкрипати.* – Мр̀зал сне́г, па шкр̀ца под но́гу (Зав).

шле́г м мн. шлежети́на / шљежети́на *шиљеже; одрасло јагње (од одабирања до укључивања у приплод);* уп. шле́же, шљѐг, шљѐже. – Цр̀че ми једьн – шле́г (Јел, Брл).

шле́же с в. шле́г. – Ја́гне које́ одбе́ремо за домазлѣк, оно́ је шле́г или шле́же до једну – го́дину (Дој, Брл).

шља́ка несвр. шаљ. *газити (босоног) по житком блату и води.* – Ја́ си це́л дѣн тека́ с но́ђе мо́кре по дво́р шља́кам (Зав).

шља́кне свр. жарг. *ошамарити.* – Шља́кну ме башта́ ми у́баво, па́мет да ми до́јде (Дој).

шља́ма несвр. пеј. *халапљиво јести.* – Бе́јо мло́го огладне́л, па придо́ и шљама́, шљама́, шљама́, и у́баво се најѐдо (ДД).

шљамо́ти несвр. фиг. **1.** вулг. *говорити скаредно.* – Какво́ па та́ја ала́ шљамо́ти, оно́ сра́м не зна́је (Сук. Држ). **2.** *причати смислено и бесмислено.* – Шљамо́ти, бљѐзга, ора́ти што не́је за у на́род (Пир). Оно́ и ја́ мло́го шљамо́тим, а не – би́ треба́ла (Зав).

шља́нак м рет. *размак између два прста на штаблу (код трешње, житарица, неких биљака), чланак.* – Си́тна цвели́ка, она́ је на́јотровна, тру́је с га́сови и и́ма си́тни шља́нци (Зс).

шља́п – шља́п – шља́п узв. којим се подражава пљускање по води, лош ход, пљескање длановима: – Шљи́пче по воду́ту шља́п – шља́п – шља́п (Цр).

шља́пи несвр. рет. *пљуснути (падајући у воду).* – Одједну́ш шља́пи дете́ у воду́ту, је́два га извади́мо (Д – Ву, Гњ).

шљапи́к м *врста ситне рибе, платица, плиска.* – Налови́ли само си́тну ри́бу, шљапи́к (Трњ).

шље́г м в. шле́г. – У Изво́р ка́жу шље́г, у Су́ково шиље́же, а у Лука́њу сле́же за ја́гне до једну – го́дину (ВС). Шље́г је му́шко, а шље́же је же́нско (Зс). Му́шко, док се не одво́ји за домазлѣ́к, оно́ је ја́гње, а после је шље́г, ре́тко ка́жемо шље́же, и после је двишче́ (ТД). Кад одби́јемо ја́гне и по́чне само од па́шу да жи́ви па до го́дину дѣ́на, оно́ је шље́г, било́ му́шко било́ же́нско, а после је дви́ска док се не ија́гни (ДД). Му́шко ја́гне, па шље́г, па двизѣ́ц, па ма́торац (Мр). Сле́же, шље́же или шље́г, и́сто је (Пк, ВЛк). Одозго́р баба́н шље́гове, широћи́ ко аста́лат (Пк). Ска́рај шље́говети да пи́ју во́ду (Рос).

шљегари́ца ж *пастирица која чува јагњад и шиљежад.* – Била́ сам козари́ца, овчари́ца, шљегари́ца, а и коса́ч сам била́ (Дој).

шље́же с в. шле́г. – Ја́гне је дого́д се не одво́ји за домазлѣ́к, преко ле́то је шље́же, а кад га у́јесен одлу́чим из шљежи́ната, поста́не двизе́нце (ТД). Одби́јена ја́ганци преко ле́то су ја́гњишта, а у́јесен су шљежети́на. Шље́же је једно́, а кад су мло́го ка́жемо шљежети́на (Мр). За му́шко ка́жемо му́шко шље́же, шље́г или овне́; за же́нско ка́жемо шље́же или дви́ска, овца́ на го́дину (Ру).

шљема́к м *кабаста нечистоћа коју наносе вода или ветар.* – Нане́ла вода́та шљема́к и затвори́ла про́лаз, не мо́же да оти́ча у реку́ту (Вр).

шљи́пча м пеј. **1.** *онај који иде путем не обазирајући се на блато и локве.* – Шљи́пчо ма́мин шљи́пави, умаза́л си се до́ – гушу у кали́ште (Вој). **2.** фиг. *(неуредан) глупак.* – Гле какѣ́в сам шљи́пча испа́дал, превари́ло ме дете́ ма́лечко (ПРж).

шљи́пче м пеј. *онај који пљуска при ходу.* – И́де посре́д пу́т и на́право шљи́пче преко кали́штето (Пет).

шљи́с м в. шљи́чће. – Са́ми си напра́јмо како ски́је, о́камо га шљи́чуђе, шљи́чће или шљи́с, и по це́л дѣ́н се во́зимо на ле́дат (ВЛк).

шљи́сне свр. *реско одјекнути; закључати браву.* – Шљи́сну им кључа́нка, не пушти́ше ме да уле́знем уну́тра (Дој).

шљи́чка се несвр. *клизати се.* – Бе́ше се река́та заледи́ла па смо се преко њу шљичка́ли (Брл).

шљи́ће ж мн. *кратке дрвене клизаљке (скије), ручне израде.* – Са́ми смо си прај́или шљи́ће (Кс).

шљо́ва (се) несвр. фиг. *оговарати.* – Само се шљо́вају од једно́га – дру́гога (Рос).

шљове несвр. пеј. *халапљиво гутати (без жвакања).* – Кри́шом у́зне ше́рпуту и само шљове́ у ћоше́ (ВЛк). Немо́ј да шљове́ш то́лко, немо́ј се после ка́јеш (ВЛк). Само шљове́, нагњи́та у у́ста, не гле́да да – ли́ че и́ма и за нас (Јел, ВРж).

шљо́г м кл. *одузетост, шлог.* – Не́ма поголе́ма р́ђа од ње́га; несте́ то́ва ку́че шљо́г да изеде́, да ли́пче (Зав).

шљоги́ра свр. *одузети се.* – Она́ си ману́ла му́жа, шљогира́л; те па́ре кво рабо́те (Зав).

шљо́дочка ж рет. *ластар; изданак из корена дрвета.* – Извади́ и пресади́ три́ шљо́дочће од сли́ве сараџи́це (ВЛк).

шљо́паџија м **1.** пеј. *онај који маже зидове блатом, мајстор најнижег ранга у дунђерској групи.* – Шљо́паџија је који́ је ло́ш зида́р, па му давамо кали́ште да се распра́вља и да ма́же зи́дови (Ста). **2.** *(лош) молер.* – Дра́ган бе́ше ло́ш мо́лер и рабо́теше само на пија́но (НМл. ВЈ).

шмандро́ше свр. пеј. *затурити.* – Мо́ра да је о́н ће́серат пак не́где шмандроса́л (Зав. Рс).

шми́нга несвр. *шминкати.* – Шминга́ла сам једно́га ста́рога чове́ка с карми́н, то се не ски́да (Б – Км, Пир).

шморѣ́ц м зоол. *птица која врло агресивно напада грожђе и брзо га обара.* – Шморци́ и́ду по лозја́ на и́љаде, на ја́та. Шморѣ́ц и́ма по о́блик и́сту кљуни́цу као ћо́савац, али и́ма поголема́ у́ста и по́длгу кљуни́цу, па по три – зр́на једе́ одједну́ш (Ру).

шмр́кне се фиг. *смањити се обим и пуноћа зрна пред зрење.* – Шмр́кнул се кла́сат ма́лко (ВС). Жито́то шмр́кну не́што, же́га голема́ дѣ́н – и́здьн (НМл). У́пролет не́што у Ба́рје мо́ра да шмр́кне жито́то (Км).

шмр́кнут, -а, -о трп. пр. *оштећен усев (због запаре, мраза, јаког сунца, јаке слане, биљних болести).* – Уби́јено, шмр́кнуто, не́ма ни́шта од лу́к ову́ј го́дину (ВСв).

шмр́чка несвр. *увлачити на уста и нос, шмркати.* – Од медуни́ку цве́товете шмр́чкамо (ВЛк).

шму́га несвр. фиг. *јести брзо и не жвакати.* – Загладне́л, па само шму́га, не́ма вре́ме да жва́че (Рс. Изв).

шму́гне свр. *жигнути, пробости, изненада јако заболети.* – Жму́гну ме у коле́ното и ја́ само се́до (Гњ).

шнајдера́ј м *кројачки занат, кројачки посао;* уп. шнајдерљк. – Башта́ ни је издржава́л од шнајдера́ј (Пир).

шнајдерљк м в. шнајдера́ј. – Башта́ ми ишљл по шнајдерљк па изльга́л ма́јћу ми и дове́л у до́ма (Бе).

шно́ла ж *укосница, шнала.* – Ја́ си сас шно́ле наме́штам ко́су (Пет, Држ).

шње́ва несвр. *сањати.* – Шње́вам це́лу но́ч и све стра́шно шње́вам (Ос. Цр). Ка за́спим, це́лу но́ч шње́вам (Рг, Ку). Шњева́ла сам, на́род издоди́ло пл́но (Цр).

шо́барка ж *цев са које тече вода.* – Се́кнула вода́та на шо́баркуту, пома́лко и́де (Зс).

шољња́чи се несвр. *шалити се.* – Сабе́ру се па се шољња́че, а када́ пи́ну по́више по́чну и да пољу́ (ДД).

шољћоби́ја м/ж *шаљивџија; подругљивац.* – О́н је голе́м шољћоби́ја, али по́више на ту́ђ рачу́н (Пс).

шо́на ж **1.** *кратке чарапе.* – Че даде́ чара́пци, че даде́ шо́не, да́р (Зс. Цер. Ру. ВЛк). **2.** вулг. *она која се упишава (крава, жена).* – Шо́не је́дна, мо́чно је́дна, квво́ о́чеш од ме́не (Дој).

шо́па ж *цев на чесми.* – Цевка́ на и́звор во́ду, ка́жемо шо́па (Бе).

шо́пурка ж *олучаста камена плочица, ћерамида или кора дрвета на извору, подешена за захватање воде за пиће.* – Шопу́рку од ко́ру, или од ћереми́ду, ка́мик, це́в, ту́ре на кла́денац куде́ исти́ча вода́, да мо́же на́род да пи́је или да то́чи во́ду (Цр).

шо́пчица ж дем. од шо́пка *цев или жлеб са кога истиче вода; жлеб уопште.* – Коко́шчица и́ма кру́пначьк цве́т, па како на шо́пчице (Соп).

шо́ца несвр. вулг. *курвати се.* – Твоја́ жена́ се шо́ца сас моје́га му́жа, иска́рај ђу́бре из ку́ћу (Пир).

шошо́ће ж мн. *кратке чарапе, доколенице.* – Плете́м шошо́ће, че и́дем на ва́шар (Зав).

шпа́јез м *остава, шпајз.* – Има́ли смо шпа́јез и ле́тњу ку́јну (Пир).

шпа́ралија м/ж *штедиша.* – О́н је до́бар домаћи́н, шпа́ралија је (Соп).

шпе́натче с *игла прибадача.* – Сас шпе́наче ми прибоде́ ћи́ткуту, заћи́ти ме (ДД).

шпи́гла ж рет. *џепно огледало.* – Ка́д сам бил мо́мак у џе́п сам носи́л шпи́глу (Б – Бг, Пир).

шпи́цеста бакари́ја ж *врста голуба бакарне боје која има бео реп.* – Има́л сам и шпи́цесту бакари́ју го́луби, воле́л сам и ту́ја ра́су (Пир).

шприцу́је несвр. *давати инјекције.* – Дњс ветерина́рити че шпри́цују гове́да (Ста).

шта́вен, -а, -о *уштављен.* – Опњци оди шта́вену ко́жу по́више трају́ (Кр).

Би́л је ђи́здав, носи́л је што́вени опѣнци на сва́ћи сабо́р (Сре).

што́-га (ли) је изр. *много је; зар није много.* – Што́-га ли је ме́сто урни́сано, ту́в би било́ трава́ или би се рацо́ло бере́ћет (ДД).

што́ка ж мн. в. што́кла. – На што́ће пређи́гам Је́рму и пре́јдем у Брата́ју (Сук).

што́кла ж *штула*; уп. што́ка, што́кља. – Оди́ли смо на што́кле, а о́камо ђи и што́кље и што́ће (Вој).

што́кља ж в. што́кла. – Закаса́л с но́ђе, но́си што́кље (Вој. Држ). Са – што́кљу о́ди (Рас). Мо́ј му́ж је ишѣ́л на две́ што́кље (Б – Грн, Пир).

што́ла ж *стаја за крупну стоку.* – Коша́ра и трља́к је за о́вце, а за гове́да што́ла (Ру). Што́ла је када́ је одво́јена згра́да, али и када́ је у скло́пу ку́ће, а севни́к је ако је за на́мирнице а не за сто́ку (Зс).

штедли́ја м/ж *шпарач.* – Му́ж ми је штедли́ја чове́к (Зав). Штедли́је су били́ Ве́лковци (Кс).

што́та ж *особа која погрешно ради и тако наноси штету.* – Какво́ рабо́ти ова́ј што́та та́мо, погле́дај (Ру).

што́ти несвр. **1.** *оштећивати, наносити штету.* – Што́ти ме, поди́да ме, а не́че ни́шта да ме помо́гне (Јал). Не́чу да што́тим чове́ка (Вој, Држ). **2.** *неправилно користити.* – Не́ма да и са́дим да не што́тим место́то (ВЛк).

штетни́к м *брав који трчи у штету.* – Та́ја овца́ коњар, висоће́ но́ђе и́ма, и штетни́к, пра́ви што́ту (ДД).

шти́мкава вла́с изр. *густа и кратка сабијена вуна.* – Руда́ овца́ и́ма гу́сту, кра́тку и саби́јену вл́ну; не́ма вла́с па је шти́мкава, па и́де на шти́м, а ма́ње се ва́ди вла́с (Дој, Јел).

шти́пка ж **1.** *лисник у рачвастом дрвету.* – Шу́ма се де́не у др́во с две – гра́ћне, расова́то, а на шти́пку се де́не се́но (Зав). **2.** *лисник у високом и разгранатом дрвету.* – Шти́пка се у др́во де́не, па ко́лко ста́не, у разгра́ђено др́во; ка́жемо на шти́пку, у др́во шти́пка (Пк). **3.** изр. **шти́пка на ра́стоку** изр. рет. *троугласти део задњег дела запрежних кола, која је клином, преко срчанице, повезана са предњим делом.* – На шти́пкуту на за́дњити тра́п и́ма кли́н, који́ у пове́зује с ра́стоку (ВЛк).

шти́пка несвр. *штипати.* – Дете́ на ша́лу шти́пкају, па му ка́жу: – И́маш бѣ́ле па те и́штем! (Пет).

шти́пће. Ка́ко крзи шти́пће *тешко, мучно, једва.* – Проди́ла је како крзи шти́пће, је́два (Гос).

штирѣ́к м бот. хип. од шти́р *коров у окопавинама Aramanthus retroflecsus.* – Дево́јчето ре́че: – Бе́рем си штирѣ́к за прасићи! (Бз).

штирѣ́ц м *онај који не може да оплоди, јаловак (човек, брав).* – О́н је болува́л оди заву́шће и не́ма деца́, штирѣ́ц је (ВЛк).

шти́тник м *онај који шшиши (особа, предмеш).* – О́н пође́ с наа́с да нам бу́де шти́тник, да ни заште́ђује (Зс).

шти́ца ж *даска.* – О́малечку дьску́ зове́мо шти́ца (Пир).

штичьц м нејасно значење: – Идо́мо при једно́га шти́чца, чове́ка, сто́ку да ку́пимо (Бе).

шшо́ зам. *оно шшо.* – Зима́ прио́ди, што́ си нане́л, че једе́ш (Пн).

шшо-га́ ли (си) је изр. **1.** *врло много;* уп.што – га́ си је. – Што-га́ ли (си) је сли́ва, што-га́ ли (си) је кру́ша, што-га́ ли (си) је гро́зје наврза́ло (Чин). **2.** *велико мношшво.* – Што-га́ ли (си) је на́род надошло́, притисну́ло све окол манасти́рат (Воj).

шшо-га́ си је изр. в. што – га́ ли (си) је (1, 2). – Ле́ле, што-га́ су си набра́ли моору́зу (Воj).

што́ је изр. *да је.* – Не ви́диш ли што́ је сто́ка ова́м, не плаши́ ђу (ДД. Кр).

што-ли́ је изр. *колико је само.* – Што-ли́ је ра́боту заврши́ла, што-ли́ га је помага́ла, што-ли́ му је па́ре надава́ла, и о́н не призна́ва (Зав).

што-че́ му изр. *није му йошребно.* – Што-че́ му жена́ у́бава, само́ за сећира́цију (Јал).

шшр́бне свр. *шшрйнуши;* уп. штр́бне. – Да́ј само ма́лко да штр́бнем од ле́бат, не́чу по́више (Цр).

штривле́та ж *йайуче, као йоклон за невесшу.* – Штривле́та се да́ва на неве́сту, баба́ – ми је тека́ зва́ла (Пир).

штр́пне свр. в. штр́бне. – Да́ј да штр́пнем оди сирењѐто ма́лко, а не́је ло́ше и по́више да ми даде́ш (Пет, Воj).

штрво́љине ж мн. *йраг(ови) крађе (у вођњаку, винограду, босшану, башши).* – У гради́нуту и́ма штрво́љине, бра́л ми од не́кој пипе́рат (ВЛк. Кп).

штрибле́та ж нов. *кожна обућа у виду цийела.* – Носи́ла сам штрибле́те; до́јде како ципе́ле, и од ко́жу је (Гос, ВЛк).

штривле́та ж *дубоке собне цийеле.* – Штривле́те су длбоће́ со́бне ципе́ле; носи́ло се у ста́ро вре́ме, виде́л сам (Рс, Зав).

штрика́ћа (маши́на) изр. *машина за йлешење.* – Била́ је штри́керка, има́ла је штрика́ћу (маши́ну), лько се ожени́ла у бога́т до́м (ВРж).

штр́к-штр́к узв. којим се узнемиравају говеда на паши како би бежала као од штркља: *бежи!* – Sу́ – sу́ – sу́, штр́к – штр́к, ка́жемо када́ о́чемо да се гове́да штр́кљају (СГл).

штр́ка се несвр. *шшркљаши се, обадаши се (говече, магарац).* – Штом ка́жемо зу́ – зу́ – ууу, гове́дата се о́дма штр́кљу, бе́гу ко лу́да, нам до игру́ (Јал).

штрка́ль гове́ци м зоол. *говеђи шшркаљ.* – Када́ је заду́шчина, за́душно вре́ме, гове́да се мло́го штр́кљају, бе́гају од гове́ци штрка́ль (Кп). Ка́жемо ли sьр, штрка́ль, гове́да се уштр́кљају, не мо́ж и на́јдемо по шума́цити (Гос).

штр́кља м *дугоног, висок и мршав дечак.* – Штр́кљо, чији́ бе́ше? (НМл. Пет).

штркља́вица ж кл. *безглаво бежање говеди од обада, обадање.* – Клне́мо гове́до: – У бре, штркља́вица те вану́ла (Гос). Гове́да се штр́кљају, ка́жемо улови́ла и штркља́вица (Цр).

штрко́љ м зоол. **1.** *говеђи шт̄ркаљ.* – Суѓрци су цр́ви од штрко́ља на грби́ну на гове́да (Ста). **2.** *говеђи обад.* – Штрко́љ је гове́ђи о́бад, ја́ тека́ зна́м (Рс). Штрко́љ код гове́да је о́бад, о́н им пи́је кр́в кад је за́пара (Ста). **3.** *буба злат̄ица.* – На штрко́љ ту́римо сла́мку у ду́пе и о́н лети́ (Ста).

штркља́је се несвр. фиг. *т̄рчкарат̄и, јурит̄и се (деца у игри).* – Деца́, немо́ј пр́во да се штркља́јете па после да ула́зите у воду́ту (Гра).

штровљева́ч м *шт̄ројач.* – Једно́ бе́лско момче́ је штровљева́ч у на́шта се́ла, и чи́ста му ра́бота (ВЛк).

штро́јен, – а, – о трп. пр. *уш̄тројен(а) вађењем јајника, мошњи.* – Вепр̄ат је штро́јен, поче́мо да га го́јимо (Ста). Пасту́в мо́же да бу́де ви́јен, чу́кан или штро́јен, и́сто и би́к (Мр).

шт̄рока́ви несвр. *т̄рљат̄и.* – Ја́ по ње́га о́дма штрока́вим, добро́ да је, да прекре́чим (ВЛк).

штрокљо́ше свр. *сасвим занемарит̄и чист̄оћу т̄ела и одеће.* – Штрокљоса́ла то́лко да њој се штро́ката залепи́ла за ко́жуту, ко кора́ црно́ (Цр).

штро́кне свр. рет. **1.** *пот̄ит̄и на екс.* – Ја́ се примькну́ па и ја́ штро́кну ређи́ју (Цер). **2.** фиг. *јако ударит̄и; прит̄иснут̄и.* – Са́ да ми је да ју ли́бнем, да ју ма́рнем, да ју штро́кнем (Цер).

штрокуља́ци м мн. *врло т̄рљава одећа; велика т̄рљавшт̄ина на одећи.* – На́јнечисте су же́не у Нишо́р; какви́ штрокуља́ци у Ба́њицу спе́ру (Нш).

штро́пи свр. *коракнут̄и, т̄оћи нат̄ред; нагазит̄и.* – Како́ штро́пил, змија́ изле́зла из траву́ту (ВРж).

штр́ца свр. *бризгат̄и.* – Направи́л штр́цало па штр́ца во́ду у једно́га – дру́гога (Брл).

шту́рав, -а, -о **1.** *т̄празан (махуна, клас).* – Васу́љат шту́рав, шу́шћете му празне́ (Бе). Кла́совети шту́рави, испи́ла и магла́та (ВЛк). **2.** фиг. *т̄празноглав; сенилан.* – Шту́рно шту́рава, до када́ че ту́ва блаји́ш, и́ди не́што работи́ (Пир).

шт̄у́рка несвр. **1.** *т̄очињат̄и ходат̄и (дет̄е).* – Дете́нцето поче́ло да шту́рка, прооди́ло (Пир. Сре. Цр). **2.** *ићи са муком, храмат̄и.* – Шту́ркају ста́рцити по дво́рат, и једн̄и и дру́ђи на четри – но́ђе (Рс).

шту́рне свр. *т̄обећи; одједном нест̄ат̄и.* – Куде́ па та́ја са шту́рну, побе́же да не тра́жимо да и́де с нас на ра́боту (Пир).

штуроти́је пра́ј изр. *чинити нешто недолично.* – Штуроти́је поче́ла да пра́ј, бру́ка си роди́тељи (Чин). Ка се напи́је му́жат пра́ви после штуроти́је, глу́пости (Сук).

штуроча́ ж **1.** *излаштеност.* – Го́дине ме састи́гоше, штуроча́та дојде́ и до мен (Трњ). **2.** *неумешна и празноглава особа; сенилна особа.* – Та́ја штуроча́ све погуби́ла ала́тат (Вој).

шту́рча м *глупак.* – Шту́рчо шту́р, они́ те ље́жу (Вој). Шту́рча је́дан, о́н дошо́л да ми да́ва па́мет (Вр).

шту́ца по све́т изр. *непрагом нестајати; скитати.* – Ја́ че шту́цам по све́т, с ову́ја пија́ницу не мо́гу више ни дѣ́н (Зав).

шу́ба ж арх. *крзно.* – Била́ је голема́ го́спођа, шу́бу је носи́ла (Пир).

шу́бара ж *шиљаста шубара.* – Шу́бара је ши́љаста и мо́же а́рне да се заши́љи, мла́ди су ђу носи́ли, а по́стари су носи́ли ра́вне шу́баре, ка́жемо тупа́ча ка́па (Брл).

шу́га ж **1.** пеј. *коза.* – Шу́го, шу́га да те уло́ви, шу́гу ти ја́ твоју́ (Зс). Ко́зе зове́мо шу́га, а оне́ не́мају ни́кад шу́гу (Гос). **2.** подр. *сиромашна особа која стално мољака, преклиње за помоћ.* – Јуче́р сам мора́ла да се заду́жим у једну – шу́гу, у најшу́гаву жену́; па́ре не́мам, а не́мам куде́ да на́јдем (Зав).

шу́жба ж *скуп махуна са једне цвасти.* – На шу́жбуту су попу́шће на зељи́с би́ље, оне́ што́те од ме́так (К – ББ, Пир. К – Ћу, Пир).

шужбу́рка ж **1.** *плода ораха.* – Зби́рамо шужбу́рће од оре́си, че чи́нимо ма́ње (Брл). **2.** фиг. *(празна) глава.* – Ако си се напи́л, неси́ си испи́л шужбу́ркуту (Рс).

шу́ждав, -а, -о *који има ситно и лоше зрно.* – Жито́то шу́ждаво, испи́јено, не́ма ни́шта од зр́но (Бла). Васу́љат шу́ждав, не́че да бу́де до́бар за варе́ње (Вој).

шуклу́к / шу́к-лу́к м *лоше главице лука; отпад од лука.* – Лу́кат живини́чав, па мло́го шуклу́к испа́де (Пк).

шу́ле с **1.** *мањи кондир за ракију.* – Конди́р и шу́ле су за ређи́ју; конди́р је по́голем а шу́ле по́малечко (Цр. Пир. Вој). Ма́ло је шу́ле, а големо́ за ређи́ју је јебри́к или га ка́жемо конди́р (Дој. Гњ). **2.** *мала тестија за воду.* – Стовне́ за во́ду за деца́ о́камо и шу́ле (ВЛк, Гос).

шу́м-шу́м узв. којим се подражава шум лишћа донешеног бадњака: – Кад га донесе́м, ка́жем: – Шу́м-шу́м, и́дем! И уз ку́ћу успра́јм бѣ́дњак (Ру).

шу́ма ж **1.** *лисната грана; лишће уопште.* – Како́ га је слана́та закачи́ла, опа́дло шу́ма (Цр. Вој). Брсти́на је зи́мња рана́, што́ се сече́ или не сече́ за сто́ку, а шу́ма је ле́ти, кад брсту́је сто́ка, или се сече́ за брсти́ну (Јел, Дој). **2.** *лисник.* – Отишли́ да сечу́ шу́му за сто́ку (Цр). Шу́ма за сто́ку је добра́ од грани́цу и гору́н, а се́кло се и од кл́н, врбу́, топо́лу (Ру). Шу́ма се де́не у др́во с

две – гра́ње, расова́то, а на шти́пку се де́не се́но (Зав). Шу́ма, на сно́пове се врзу́је, али сно́п не́ма по́себно и́ме; ли́сник се ка́же и када́ је на зе́мљу и када́ је у др̏во (Дој, Јел).

шу́мав, -а, -о *јако шупљикав (хлеб, погача, сир).* – Да́де ми тетка – Ђу́рга шу́мав ле́б, у́бав, шупљи́кав (Б – Км, Пир).

шумади́нка ж бот. *врста баштенског цвећа, које расте у виду грма, са листовима величине длана и крупним лопластим плавим, љубичастим или белим цветовима.* – Шумади́нка је цве́ће које́ се но́си на мр̏тви (ВРж. ВЛк).

шума́н м *хризантема.* – Једна́ Космо́вчанка гми́тровче зове́ шума́н, а ова́м у Пи́рот голе́мото зове́мо јесе́нче а мало́то мише́ (П – Кр, Пир).

шума́чек м дем. и хип. од шу́ма *шумарак.* – У они́ја шума́чек у́трча за́јак (Гос).

шу́мица ж дем. и хип. од шу́ма *лишће.* – Ива́нско цве́ће, си́тна му шу́мица, цве́т жл̏т, о́бичан (Зс).

шу́мка ж **1.** *лист дрвета; лист шиба; (већи) лист биљке уопште.* – Нађу́брено, па на мали́нете шу́мће, ко ша́ка (Об). По ли́с, по шу́мћете се разли́кују та́ја цвећети́ја (Гос). **2.** *гранчица храста или родног дрвета, ретко букве, коју коледар или положајник уноси у дом који посети.* – Са – шу́мкуту проме́шамо жа́р и оста́вимо у до огњи́штето (При. Пн). Шу́мку унесе́ од ро́дно др̏во и у шпо́рет ба́је (Ру).

шумогла́вес, -та, -то *ћакнут; узнемирен.* – О́дим ко шумогла́веста, ми́р не́мам (При).

шу́мсћи пога́нац м зоол. *шумски миш.* – Шу́мсћити пога́нци, и они́ нао́де у шу́му од квакво́ да жи́ве (Зс).

шу́мка ж мн. шу́мће **1.** *лист (дрвета); лисната гранчица.* – Ветр̏ат нанéл шу́мће по дво́рат (Сре). **2.** фиг. *шума.* – Заво́јцити пли́знули по шу́мћете, печу́рће бе́ру (Бе).

шунто́ри несвр. шаљ. *радити било које послове, забављати се радећи.* – По́чнем од саба́ле да шунто́рим (Гос).

шу́ња несвр. *лутати као месечар.* – С мр̏тви сам се расправља́ла у сѣ́н, шу́њам ко зане́сено (Зав).

шу́њало с *особа која се опрезно или чудно креће и појављује тамо где је не очекују (лопов, скитница).* – О́н је големо́ шу́њало, тиће искр̏сне куде́ му се не на́даш (НМл).

шупе́љћа ж **1.** *шупљика (у хлебу, сиру);* уп. шу́пка. – Оби́чам тѣ́пкану пога́чу и си́рење на шупе́љће (Чин). **2.** *музички инструмент од печене глине, окарина.* – Научи́л не́где да сви́ри у шупе́љћу, оно́ од пе́чену зе́мљу (Вој).

шу́пи (се) несвр. фиг. *не уклапати се како ваља, не прилегати једно уз друго.* – То́ва не мо́же с оно́ва, че се шу́пи које́ је по́дебело (Зав). Неје́ у́баво ле́гло, шупи́ на ле́вуту стра́ну (Јал).

шу́пка ж в. шупе́љ̄ка (1). – Ле́бат на шу́пће, мло́го у́бав (Пир). Оби́чам же́шку пога́чу и си́рење на шу́пће (Вој).

шу́пкано си́рење изр. *сир са много шупљика.* – Мло́го шу́пкано сирење́во, прозу́кло оди врућ́инуту (П – Пж, Орљ, Бз).

шупља́р м *шупље живо дебело дрво (у шуми).* – У шупља́р жи́ве о́се, пче́ле, стр́шеље, а живи́ли су и овча́ри и ајду́ци (Ру). Стр́шеље сам наоди́л у шупља́р, па и разр́чкам и ме изеду́; и́ма и о́се, али о́се и́мају оси́ло и у́зем (Зс).

шупље́је несвр. *постајати све више шупље.* – Шупље́је дрво́то, че ови́сне и не́ма да ро́ди (Гос).

шупљи́на ж *размак између два секутића код овце.* – За три – че́три го́дине ра́внају се зуби, а после кад по́чне да се ја́вља шупљи́на мецу пре́дњити зу́би овца́ се све по́лоше напа́сује, па у продаде́мо (Дој, Јел).

шупљи́кас, -та, -то *шупљина у стаблу (зељасте) биљке.* – Пра́вимо пр́стење од шупљи́касто ста́бло, и́грамо се (К – Вр, Ш).

шупро́н м *сајван; део појате који је отворен према њеној средини.* – Те́рај ко́ла под шупро́н, па(к) на́иде ћи́ша (Ру).

шута́к м *шут ован.* – Има́ли смо и шута́ци и сас ро́гове овно́ви, и би́ју се (Ру).

шућу́рче с рет. *украсна тиква.* – Шућурче́ је ти́квица, ма́лечка ти́ква за у́крас (Гра).

шу́шина ж **1.** *покривени простор уопште.* – У шу́шинуту на́јлоње се ве́ју, су́ше се (Д – Ви). **2.** *покривени део појате који има дугу отворену страну.* – Поја́та је затво́рена од све стра́не, а шу́шина је отво́рена и испред поја́туту је (Зав).

шу́шка ж **1.** *махуна лептирњача.* – Ова́м у Лука́њу ка́жемо попу́шка за шу́шпу од пипе́р, а ако је од ба́грен ка́жемо шу́шка (ВЛк). **2.** *махуна паприке, плод.* – Пипе́р је би́љка и мле́вено, а пло́д је шу́шпа, а Си́ња Глава́ ка́же попо́шка (При). За пло́д оди папри́ку Госту́шање ка́жу шу́шка, Лука́нци ка́жу попу́шка, а у Пљклешицу ка́жу шу́шпа (Пк). Шу́шћете у́баво напл́њене с ме́со, али прећ́исле (Гос). Брло́жање у́пролет купу́ју раса́д, а у́јесен шу́шће (Гос). **3.** *плевица кукурузног клипа.* – Шу́шће је од кла́с ка лу́пимо, си́тно шу́шће (Ру, Цер). Ка́жемо, ша́шиње од мору́зу и шу́шће оди кла́с (Ру). **4.** *суво стабло кукуруза.* – Тури́ на гове́дата шу́шће да једу́ (Црв). И́демо по њи́ве, врзу́јемо шу́шће (Цр). Си́тно и кру́пно шу́шће, и обр́стено ста́бло, све је шу́шће (Цр). Ша́шка је ста́бло од ку́куруз, кукурузо́вина, а шу́шка је тој што олу́пимо од кла́с (Рг). Ста́бла од ку́куруза ка́жемо шу́шће, а оно́ј што олу́пимо од кла́с ка́жемо си́тне шу́шће (Вр).

шу́шка несвр. **1.** *одвајати зрневље од махуна.* – Шу́шкам васу́љ це́л дѣн дьнѣс (Гра). **2.** фиг. *радити (наизглед) безначајне послове.* – Шу́шкам, рабо́тим, за́луд не седи́м (Брл).

шу́шкав, -а, -о *који има махуне; који шушти (када је сув).* – Мр́тва покри́ва је на́јстара у све тра́ве, шу́шкаво па цьвти́ плавко́, су́ва наго́ре, и́ма на шу́шће бѣцковчичи (Гос).

шу́шкавче с бот. рет. *шушкавац, тросак Rhinanthus minor, ниска трава жутога цвета, најопаснији коров на ливадама и у пшеници.* – Шу́шкавче или шушња́р не́је добро́ за лива́де и жита́, а бе́ремо га за у́крас за зи́му (Вр).

шу́шко вулг. *попишанко.* – Не да́вај ми бар ти, шу́шко, па́мет; ти се још умо́чујеш (Зс).

шу́шљав, -а, -о **1.** *прашњав, који је пун сувог смећа.* – Шу́шљав васу́љат па га преве́вујем (Цр). **2.** *који је запрљао одећу (прашином, плевом, трином, струготином).* – Ни́ смо си шу́шљави, све смо покре сто́куту (ЦД).

шу́шљак м **1.** пеј. *безвредна особа; неморална особа.* – О́н је шу́шљак голе́м, с њега не́чу да и́мам ра́боту (Сук. Пл. ВЈ). **2.** зб. пеј. *гомила безвредних и неморалних особа.* – Тре́бе се�ју́ри ти́ја шу́шљак све (Сре). Сабра́ло се там све ашља́ци, вьшљаци и шу́шљаци, чу́вај бо́же! (Зав).

шу́шна го́дина изр. посл. *сушна година.* – Шу́шна го́дина не гла́ди, а ћи́шна гла́ди (ТД).

шушња́р м **1.** *једна лептирњача.* – Ливада́р и́ма пла́в цве́т и цьвти́ како граор, а шушња́р је жлт (ВЛк). Шушња́р се бе́ре за ле́к (ТД). **2.** *врста баштенског цвећа из фамилије Composita, које цвета жуто, наранџасто и жутонаранџасто, па се осуши и ставља у вазу.* – Шушња́р цве́ће из гради́ну, су́во и после го́дину дѣна стоји́ у ва́зу, вода́ му не тре́бе (Гос. Пир). Шушња́р је су́во цве́ће за у ва́зу које́ шушти́ (Брл).

шу́шпе сас си́рење изр. рет. *врста конзервираног јела (за мезе).* – Шу́шпе сас си́рење: у́зну се све́же бабу́ре, па се си́пе млеко́ у ти́ја су́д и ту́ри се маја́, и све се потси́ри (Рс).

шу́шпа ж пеј. *глупак.* – Шу́шпо, шу́шпо, не́маш ни́шта у главу́ту (Чин, Воj).

шу́штикла ж *ткан, хеклан или везен мањи комад украсног платна, шустикла.* – Натура́ла тканé шу́штикле и украси́ла це́лу ку́ћу (Пир).

шушули́ка несвр. *шаптати; оговарати.* – По це́л дѣн шушули́кају, це́ло село́ протресу́ (Држ. Пир). Она́ само шушули́че од ку́ћу на ку́ћу́ (Пир).

шушули́ше – мушули́ше изр. *оговарати, клеветати; правити смицалице.* – Она́ шушулиса́ла – мушулиса́ла и одби́ше ме, не да́доше ми ра́боту (Пир).

шушуми́га ж *лоше одевена особа.* – И́ма же́не шушуми́ће, не уме́ју да се облечу́ (Пир). Све се збра́ли шушуми́ће, по́јди да укра́сиш сва́дбуту (Пет).

шушу́рбина ж фиг. *(ӣразна) глава.* – Прошло́ ми је из шушу́рбинуту, заборай́л сам (Зс).

шу́шчица ж дем. *мала махуна дивљих леӣӣирњача.* – Ливада́р и́ма бела́ си́тна зр́нца у сва́ку шу́шчицу, по једно́ или две́ (Брл).

шушу́рњак м *мали ӣразан клиӣ кукуруза.* – Ма́лечак кла́с бе – зр́на ка́жемо шушурња́к (ВРж).

шче́пи свр. **1.** *извући из зглоба (ӣрсӣ, руку, ногу); сломиӣи.* – Оћу́ти се да ти не шче́пим ру́ку (Цр). Че ти шче́пим бра́ду па че и́деш гро́зан по све́т (Соп). **2.** *ӣоломиӣи (се).* – Роди́ло и прероди́ло, па се на не́које стру́ће сави́ле до́земи а на не́које се шчепи́ле (Цр). Па́дал из др́во и шчепи́л но́гу (Ру).

шче́пује несвр. *ломиӣи; кидаӣи.* – Ја́ како ку́рјак, гле́дам о́тстрану и и́дем о́тстрану, па када́ ми па́дне ја́ шче́пујем о́дма (Јел).

шчети́рес бр. *око чеӣрдесеӣ.* – И́ма шчети́рес го́дине, не́ма по́више (Бер. Држ).

шчо́ӣа свр. *шчеӣаӣи;* уп. шчо́пи. – Шчопа́ли му књи́гуту и побе́гли (ДД).

шчо́пи свр. в. шчо́па. – О́н ме шчо́пи и о́дма поче́ да ме би́је (Бз).

шчу́ва свр. *сачуваӣи.* – Еве́ пе́шес го́дине, шчува́л бо́г, не́ма́ зло́ у на́шу ку́ћу (Јал. Вој).

шѣ. 1. изр. **ма́лко је шѣ** *ћакнуӣ је, лакоуман.* – Ја́ сам ма́лко шѣ, лѣка с па́мет (Зав). **2.** изр. шаљ. **шѣ без пѣ***шашав и без ӣамеӣи.* – О́н је ма́лко шѣ без пѣ (Пир).

шѣк узв. којим се подражава прдеж. – Но́гу ди́гнеш, пшѣ /Дру́гу ди́гнеш, шѣк / О́јле – бо́јле /Чу́к (При, Пн).

шѣнтав, - а, -о *глуӣ; неугледан.* – Какви́ шѣнтави, све поста́доше до́ктури (Тм).

шѣпца несвр. рет. *шаӣаӣи.* – Ма́јћа ми је шѣпца́ла какво́ да рабо́тим (Пн).

шѣћу – шѣћу – шѣћу, ћу́ – ћу́ – ћу́ – ћу́, ћѣу – ћѣу – ћѣу узв. којим се тера и управља стадо оваца. – Шѣћу – шѣћу – шѣћу, ћу́ – ћу́ – ћу́ – ћу́. ћѣу – ћѣу – ћѣу, бе́ке – бе́ке, де́ – ч ти Зр́но (ДД).

ѣ

ѣве́ реч. *ево.* – ѣве́ га, че́рко, на пло́тат зака́чено (Чин).

ѣкхѣ – ѣ, ѣкхѣ – ѣузв. при терању паса, курјака: *марш, бежи!* – ѣкхѣ – ѣ, ѣкхѣ – ѣ, ма́рш та́м, бе́с те вати́ло (Вој).

ѣр м мн. ѣрове геогр. арх. рет. *краӣка коса.* – Ка́жемо ѣр, р́т, ри́д или тра́п, кој – како́ (Гос, ВЛк). И́мам поја́ту у Тѣћи ѣр (Бе).

ѣр м мн. ѣрове, ѣрови. арх. рет. *шӣала за коње; шӣала за круӣну сӣоку везану за јасла.* – Ба́те, из они́ја ѣр куде́ је кљу́чат? Та́м куде́ га та́та ту́ра у цепо́тинуту мецу дире́цити (Зс)

ѣрга несвр. **1.** *бости; пробадати.* – ѣрга ме у сла́бинуту како – го́д с иглу́ (Вој). **2.** *терати рибе ка мрежи.* – Једѣ́н ѣрга испод ка́мање и корењáци у реку́ту, ри́бете бе́гају и ја́ и ва́чам у мре́жу (Рс). **3.** фиг. *ићи насумице по мраку; лутати.* – О́н ѣргáл пиjáн с колáта у нáрод (ТД).

ѣрга се несвр. арх. вулг. *курвати се.* – ѣргáла се сас геоме́трити, сас шумаре́ти, са – свáкога кој наи́де у село́ (Цр).

ѣргало с *мотка подешена за терање риба у реци.* – У́зни ѣргалото и по́чни одозго́ре да ѣргаш, а ја́ чу и че́кам до́ле на те́сното (Рс).

ѣргне свр. **1.** *погодити у осетљиво место, стрефити.* – ѣргну ме како с но́ж (Сук). **2.** *налетети; слепо кренути; изненада упасти.* – Бе́лити о́блаци се промѝчу камто поjáтуту, че ѣргне о́блак (Зс). Не гле́да куде́ о́ди, не́го ѣргну па се у́тепа (Цр).

ѣрж м бот. *раж.* – Кадá се орáло с рáло, jе́ло се ѣрж, ѣрженѝца (Вој. Бз).

ѣржен, -а, -о *ражан.* – ѣржен сно́п, па одвр́жем, па распро́стрем; не́ље било́ ни рого́жа, и текá спи́м на поjáту (Ш).

ѣржиште с мн. ѣржишта **1.** *палица на лотри, зашиљена са горње стране.* – Ли́трила су кри́вата др́вја, а ѣржишта су пре́ћће, тоjáшће (ВЛк). **2.** *ражањ за преношење снопова.* – Направѝ ѣржиште за носе́ње сно́пове (Ру).

ѣржѣ́ѣ м мн. режњови, ѣржњове **1.** *ражањ.* – Опече́мо jáгне на ѣржѣ́ѣ (Бе). **2.** *режањ, дугуљасти одрезак (меса, сланине, тикве, лубенице, воћке).* – Дáде ми jедѣн – ѣржѣ́ѣ ме́со да опече́м на децáта (МЛк). Ти́ква пече́нка се на ѣржњо́ве сече́ за рецéљ (Ру).

ѣрj-ѣрj-ѣрj узв. којим се терају овце, козе, свиње: *хајде, бежи!* (Мр).

ѣрjа-ѣрjа узв. којим се терају овце, козе, свиње. – ѣрjа-ѣрjа, бе́ке, бе́ке (Вој). ѣрjа-ѣрjа, ко́з – ко́з (Вој). ѣрjа! ди́р-ди́р-ди́р! о́ш, – о́ш! (ТД. Цр).

ѣрка несвр. **1.** *њиштати (коњ, кобила).* – Ко́њат ѣрка (ТД). Коби́лата насети́ла не́што и поче́ да ѣрка (ТД). **2.** *слинити и дувати на нос (овца).* – Метиљáва овцá пу́шта ци́вће, ѣрка на но́с (ТД). **3.** *издувавати нос; избацивати слуз из грла.* – Немо́j ту́ва да ѣркаш, поме́ри се мáлко нá – страну (Црв). **4.** *хркати.* – ѣрка у сѣн, не мо́гу да спи́м од ње́га (Цр).

ѣркман м пеј. рет. *својеглава будала.* – Не мо́же текá, ѣркмане, ко́j че те jу́тре рáни (Чин. Вој).

ѣрко́ѣ м мн. ѣрколье *испљувак слине, слузи.* – Насре́д со́бу испљу́jе ѣрко́ѣ, па га згáзи (Сук).

ѣркоѣѝна ж мн. ѣркоѣе́тине аугм. *велики испљувак слине, слузи.* – Пљу́jе зади кре́вет, брáзде напрáj од ѣркоѣѝне (Зав).

ѣрѣав, -а, -о *мршав, слаб, здравствено запуштен; који је запушеног носа.* – Ми́ кáжемо ѣрѣава овцá, а Лукáнци кáжу рѣ́ѣава овцá (Пк). ѣрѣаво, бо́лно, jе́два о́ди (Цр).

ћрљавац м пеј. *слаба и мршава овца;* уп. ћрљавица. – И́мам пе́т ћрљавца за про́даву (МЛк. Пок). Ти́ја ћрљавци забо́доше гла́ву у́зем, запладни́ше (ТД).

ћрљавица ж **1.** в. ћрљавац. – Те́ја три́ ћрљавице че зако́љем да ми не гро́зе ста́до (ДД. ВЛк). **2.** фиг. *мали приход, црквица.* – Са́ сва́ка удови́ца и́ма по једну́ ћрљавицу, па не мо́ра да се пožéњује, не мо́ра не́кога само да слу́ша и да ћути́ (ТД).

ћрмбав, -а, -о *нескладан; ружан.* – Момче́то ћрмбаво, не́је ти при́лика (ТД). Не зна́м на кога су текви́ ћрмбави (Пир).

ћрмбалија ж *снажна и глупа особа; амалин;* уп. ћрмбаџија. – Сре́тко је био ћрмбалија, мло́го је сеца́л и работи́л, а ни́шта не́је створи́л (Пир).

ћрмбаџија м в. ѓрмбалија. – Не́чу да сам ћрмбаџија само, о́чу да се одмо́рим, до́ста сам работил (Гра).

ћрмка ћи́ша изр. мет. *(полако) падати киша.* – Ћи́ша ћрмка́ло, они́ седе́ли под вењ́ц (ТД).

ћрнка ж мн. ћрнће *ноздрва;* уп. ћрнћа. – ћрнка једна́ и дру́га, за́једно су ћрнће (Дој, Јел).

ћрнћа ж мн. ћрнће, в. ћрнка. – Ова́ј ћрнћа ми се о́гули (Зав). Исћрке си ћрнћете (ВРж).

ћрпаџ́ћк ж *арпаџик.* – Ливада́р и́ма црно́ зр́но на ћрпаџ́ћк лу́к, као ле́ча (Гос).

ћрска несвр. *шкрипати; хрскати.* – Само ћрска сћ – зуби комто њу (Вој).

ћрт м в. ћр (1). – Е на ћртат го́ре га остави́ (Пк). Сле́знем пр́во у село́ па и́дем у ти́ја ћртове; не́ма ку́де да и́деш, на́ше је ме́сто сло́жно (Гос).

ћрџа́ ж *рђа; прљавштина; жута нежељена нијанса на вешу.* – На кошу́љете изле́зла ћрџа́, тре́бе да се избе́ле (Цр).

ћрџо́ше се свр. *запустити се; олењити се.* – ћрџоса́ло се па се напрајило на ћрђу (Цр).

ћршче у́-груди изр. *шкрипати у грудима.* – ћршче ми у́-груди, и́мам не́какав ку́сур, по це́л дћн ка́шљем (Пет. Трњ).

ћьр-ћьр узвик при терању оваца: *хајде, крени!* (Цр).

ћрьн-таталија м арх. *гунђало.* – Оста́ла ту́рска ре́ч ћрьн-таталија, ти си ти́ја, само не́што пр́пњеш (Пир).

ћрћьр узв. којим се терају овце, а понегде и козе: *хајде, крени!* – Ка́жемо ћрћьр! по́стари овчаре́ на о́вце да кре́ну, а са по́млади само ка́жу е́ј! и о́вце кре́ну (ТД).

ћшу узв. при терању кокошака: *бежи!* – ћшу, пи́пка ви вати́ла, какво́ тра́жите у лију́ту? (Пок).

ћшь, а́јде узв. овцама да крену или да уђу у појату, тор: *хајде!* – Ка́д на овце́те ка́жем ћшь, а́јде! оне́ кре́ну или уле́зну куде́ и ка́рам (Ру).

ььрььр, ььр-ььр узв. при терању оваца: *хајде, иди!* – ььрььр, ььр-ььр, тека́ те́рамо о́вце (Цр). Ми́ смо тера́ли о́вце ьрььр, а са́ мла́ди овчаре́ само ка́жу е́j-е́j, е́j-е́j (ТД).

ььѝрп-шььѝт, е-ееје! ееѐj! узв. при терању оваца: – Дрѝта, ѝььрп шѝььт, е-е – е́је! ееѐj! (ВЛк).

ььѝрп-ььььѝрп узв. којим се подражава звук који производе магарци гулећи кору са оборене букве:. – ььѝрп, ььььѝрп, по целу но́ч мага́ришта́та стружу́ бу́кову ко́ру (ТД).

ѝ-ь, ѝ-ь узв. при терању пса: *бежи, иди даље од мене.* – Дошло́ једно – мини-че́, прио́ди му. И о́н се у́плаши па поче́ да ора́ти: – ѝ-ь, ѝ-ь оту́ка (Пир).